NICOLAE JORGA

OSMANLI

İMPARATORLUĞU TARİHİ

(1538-1640)

CİLT

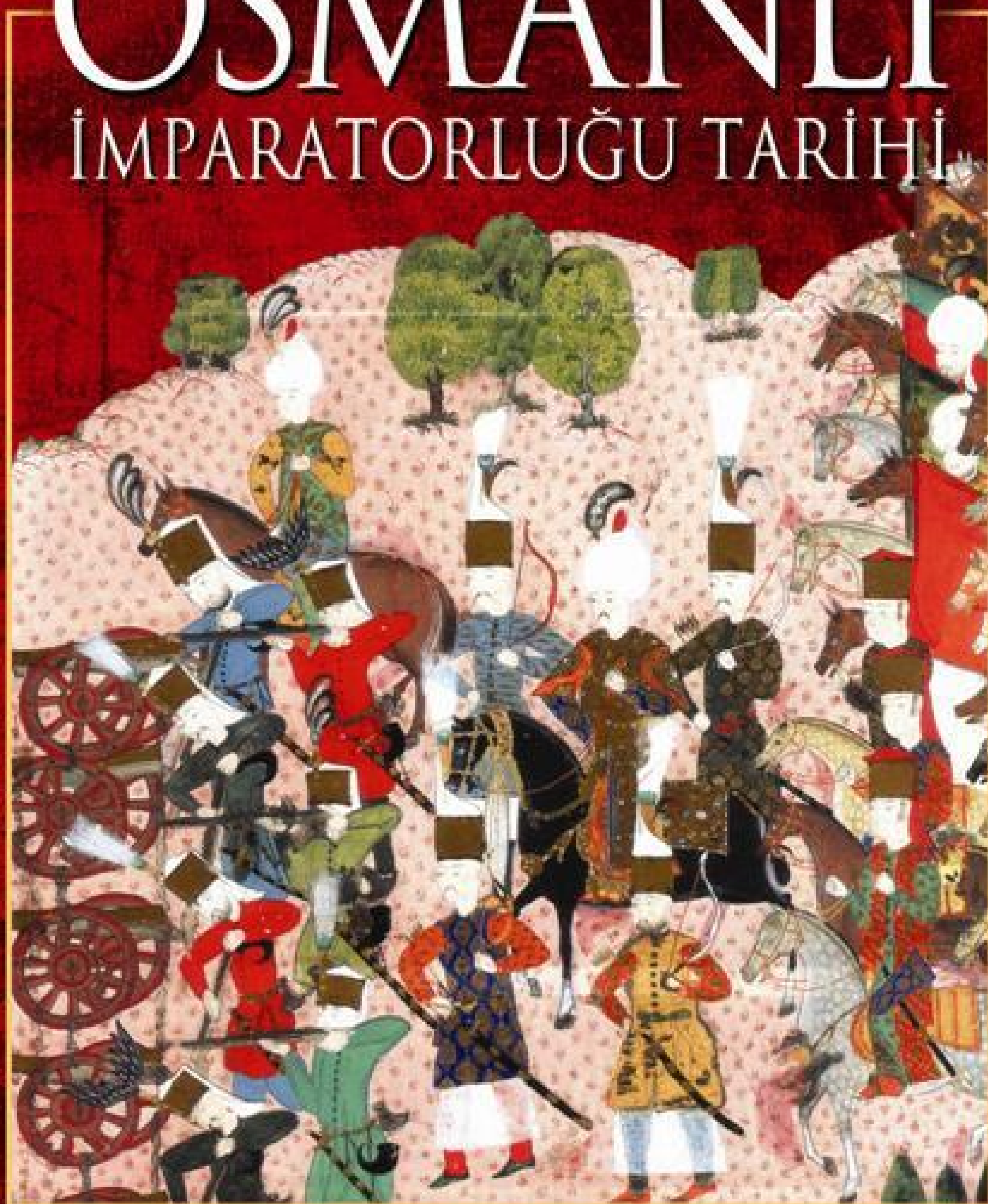
I-II-III

IV-V

Yeditepe

NICOLAE JORGA

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

Yeditepe

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

NICOLAE JORGA

Orijinal adı:
Geschichte des Osmanischen
Reiches, I, Gotha 1908
Yayına Hazırlayan:
Erhan Afyoncu
Çeviri:
Nilüfer Epçeli
Çeviri Kontrol:
Kemal Beydilli
Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sokak Defne Han, No: 27/15
34410 Cağaloğlu İstanbul
Telefon:
0 212 528 47 53
Faks:
0 212 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

JORGA'NIN OSMANLI TARİHİ YAYINLANIRKEN

Her insanın hayalleri vardır. Bir tarihçi olarak benim de en büyük hayallerimden biri Osmanlı tarihi ile ilgili önemli eserlerin, seyahatnamelerin, elçi raporlarının Türkçe'ye kazandırılmasıydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı dillerdeki eserlerin çevrilmesi gerektiğinin farkına varılmış ve çeşitli devlet kurumları tarafından birçok eserin Türkçe çevirisi yayınlanmıştır. Ancak bu uzun ömürlü olmamış, daha sonraki yıllarda devlet kurumları genellikle sipariş usulüyle değil de kendilerine gelen eserleri basmakla yetinmişlerdir. Özel yayınevleri de fazla getirisi olmayan tarihle ilgili bu tür eserlerin yayınına rağbet etmemişlerdir. Bu yüzden de araştırmalar daha çok Osmanlı kaynaklarına dayanılarak yapıldığı için eksik olmuştur.

Yaklaşık 15 yıl önce, Osmanlı tarihçiliğinin en önemli isimlerinden Prof. Dr. Halil İnalcık'ın araştırmaları sayesinde tanıdığım Nicolea Jorga'nın 5 ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches (Gotha 1908-1913) ve Johann Wilhelm Zinkeisen'in 7 ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa (1840-1863) isimli Osmanlı tarihlerinin Türkçe'ye çevrilmemiş olmalarının büyük bir eksiklik olduğunun farkına varmıştım. Bu iki Osmanlı Tarihi yazılırken bizim haberdar olmadığımız ve ulaşmamızın çok zor olduğu kaynaklar kullanılmıştı. Konuştuğum bütün hocalarım ve meslektaşlarım da bu iki önemli Osmanlı tarihinin çevrilmemesinin büyük eksiklik olduğunu, ancak mevcut şartlarda da yayınlanmalarının bir hayal olduğunu söylüyorlardı. Bu durum Türk tarihçiliğinin bir ayıbıydı ve ortadan kaldırmak için de bir gayret gösterilmiyordu. Sadece Jorga'nın Osmanlı tarihinin 5. cildi rahmetli Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştı. Türk Tarih Kurumu diğer ciltleri de Türkçe'ye kazandırmak için teşebbüste bulunmuş, iki cildi Türkçe'ye çevrilmiş ama yayınlanmamıştı. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne durumu sordurduğumuzda Türkçe'ye çevrilen iki cildin de yerinde mevcut olmadığını öğrendik. Yeni baştan bir tercüme yaptırılması gerekiyordu.

Yıllarca devlet kurumlarına, birçok özel yayınevine Jorga'nın eserinin Türkçe'ye çevirisinin yapılmasının gerektiğini ve elimden gelen yardımı

yapacağımı söylememe rağmen bu işe yanaşan olmadı. Jorga'nın 5 ciltlik, Zinkeisen'in de 7 ciltlik muazzam eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesinin oldukça zahmetli olmasından dolayı bütün teşebbüslerim yarım kalmıştı. Büyük meblağda paranın uzun süreli olarak bir karşılık alınmadan harcanması, iyi mütercim ve redaktör bulmanın zorluğu yayınevlerini bu işten uzak tutmuştu.

Değerli arkadaşım Prof. Dr. Cemal Yıldız, 2003 yılında çok iyi bir mütercim tanıdığını ve yayınlanmasını istediğim eserleri tercüme edebilecek evsafta birisi olduğunu söylemişti. Cemal Yıldız'ın tanıştırdığı Nilüfer Epçeli, hem meraklı hem çalışkan hem de iyi tercümeler yapan birisiydi. Mütercimi bulmuştuk, sıra yayınevini bulmaya gelmişti. 2003 yılı ilkbaharında yayın hayatında daha yeni olan Yeditepe Yayınevi sahibi değerli dostum Mustafa Karagüllüoğlu'na Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin çevirisinin yapılması gerektiğini, iyi bir mütercimi de tanıdığımı söylediğimde aldığım cevap beni şaşırtmıştı. Daha önce Yeditepe Yayınevi ile kıyaslanmayacak büyüklükte yayınevleri ile konuştuğumda hiçbirisi buna cesaret edememişti. Ancak Mustafa Karagüllüoğlu, benim içinde olduğum her işe gireceğini söyleyerek Jorga'nın eserinin çevirisini yayınlayacağını söylemişti. Mustafa Karagüllüoğlu'na Osmanlı tarihçiliği için böylesine önemli bir eserin yayınını sağladığı için bütün tarihçiler adına teşekkür ediyorum. Yaptığı hizmet unutulmayacaktır.

2003 yazının başlarında başlayan tercümeyi değerli mütercimimiz Nilüfer Epçeli belirlediğimiz zamanda bitirdi. Başlangıçta Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin ilk dört cildini tercüme etmeyi, beşinci ciltte de ailesinden izin alarak Bekir Sıtkı Baykal tercümesini kullanmayı düşünmüştük. Ancak daha önce çevirisi yapılan beşinci cildi incelettiğimizde tercümede çeviri yanlışları bulunduğunu gördük ve beşinci cildi yeni baştan tercüme ettirdik. Daha önceki tercüme ile Epçeli çevirisi karşılaştırıldığında aradaki fark görülecektir. Biz sadece iki örnek vereceğiz: Baykal çevirisinde İşkodra Paşası, Üsküdar Paşası; Dizbağı Nişanı da Bahçe Nişanı olarak çevrilmiştir. Jorga'nın Osmanlı Tarihi'nin Türkçe'ye kazandırılmasında baş aktörlerden biri olan ve çalışkanlığıyla tercümeyi zamanında bitiren değerli mütercimimiz Nilüfer Epçeli'ye ne kadar teşekkür etsek, emeklerinin karşılığını ödeyemeyiz. Değerli arkadaşım Cemal Yıldız'a da iyi bir mütercimle tanışmama vesile olduğu için teşekkür ediyorum.

Tercüme elimize geldikten sonra bu eserin yayını boyunca destekleri ve heyecanlarıyla bana yorgunluğumu unutturan iki değerli meslektaşım Ahmet Önal ve Uğur Demir'in yardımlarıyla ilk düzeltmeler yapıldı. Jorga'nın eserinde birçok isim ve terim Almanca'daki kullanılan şekillere çevrildiği için oldukça uğraşmak gerekti. Yer isimleriyle, şahıs isimlerini ve terimleri elimizden geldiği ölçüde Türkçe'de kullanılan hale getirdik. Ahmet Önal ve Uğur Demir'in gayretleri olmasaydı yayına hazırlanması sırasında zaman zaman oldukça yorulduğum bu tercümenin neşri oldukça gecikirdi ve birçok yanlışı düzeltemezdim. Her iki meslektaşıma da gayretleri ve heyecanları için teşekkür ediyorum.

İlk düzeltmeleri yaptıktan sonra Osmanlı tarihiyle ilgili yapmak istediğim her faaliyette desteğini gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Feridun Emecen ilk dört cildi okuyarak birçok eksikliğimizi düzeltti. Prof. Dr. Feridun Emecen'in desteği bu tercümenin yayınlanmasında önemli rol oynamıştır, kendisine teşekkür ediyorum.

Tercüme belli ölçüde yayınlanacak duruma gelmişti ama işler bitmemişti, metnin bir de Almanca'dan kontrol edilmesi gerekiyordu. Değerli hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli ricamızı kırmadı ve aylarca yoğun bir mesai sarfederek tercümeyi aslıyla karşılaştırıp yanlışları düzeltti ve çok iyi bir tercümenin ortaya çıkmasını sağladı. Kendisine ne kadar teşekkür etsek azdır.

2004 Ekim'ine gelindiğinde tercüme yayına hazır hale gelmişti, ancak iyi bir dizin yapılması gerekiyordu. Burhan Maden, Uğur Demir, Ahmet Önal, İlhan Gök ve Haşim Şahin'in gayretleriyle aylarca süren bir uğraştan sonra indeks bitirildi. Burhan Maden'e, İlhan Gök ve dizinin hazırlanmasında aylarca yardımını gördüğüm değerli meslektaşım Haşim Şahin'e teşekkür ediyorum.

Eserin mizanpajını ve kapaklarını yapan Medine Efe defalarca sabırla tashihlerimizi girip, bizimle birlikte iki yıl boyunca Jorga çilesi çekti. Emekleri için kendisine teşekkür ediyorum.

Değerli hocam Prof. Dr. Halil İnalcık'a, Jorga'nın eseri için bir giriş yazıp yazamayacağını sorduğumda, yoğun programına rağmen bizi kırmayıp, Türk tarihçiliğinin büyük bir ayıbını ortadan kaldırdığımızı söyleyerek Nicolae Jorga'nın hayatını ve eserlerini kaleme aldı. Yazdığı kitap ve makalelerle Osmanlı tarihçiliğinde yeni sayfalar açan değerli hocam Prof. Dr. Halil İnalcık'a teşekkür ediyorum. Yine yardımları için değerli meslektaşım Dr. Bülent Arı'ya ve Nicolea Jorga'nın hayatı ve

eserleri hakkında bize bilgi gönderen Prof. Dr. Mihai Maxim'e de teşekkür etmek benim için bir borçtur.

Eserin çevirisi sırasında Jorga'nın yazdıklarını eksiksiz bir şekilde Türkçe'ye kazandırmaya gayret ettik. Jorga'nın, verdiği bilgilerde rastladığımız önemli yanlışları ise dipnotlarda belirtik. Ayrıca metin içerisinde bir ilave yapmamız gerekiyorsa [ ] içerisinde gösterdik.

Jorga'nın Osmanlı İmparatorluğu Tarihi gibi oldukça önemli bir eserin özel bir yayınevi tarafından yayınlanması, artık bu alanda önümüzün açık olduğunu ve bürokratik yapılarından dolayı rahat hareket edemeyen devlet kurumlarına muhtaç olmadığımızı göstermektedir.

Bu tercümenin yayınlanmasında emeği geçen herkese bir kez daha teşekkür ederken, Jorga'nın eserinin yayına hazırlanması sırasında bir buçuk yıl boyunca kendilerini ihmal ettiğim eşim Fatma Afyoncu ve oğlum Bekir Buğra Afyoncu'ya da bana rahat bir çalışma ortamı hazırladıkları için teşekkür ediyorum.

Bu eseri bitirmemizin verdiği cesaretle Zinkeisen'in devasa Osmanlı Tarihi'nin tercümesine başladığımızı ve birkaç yıl içerisinde neşredeceğimizi bütün meslektaşlarıma müjdeliyorum.

Erhan AFYONCU

Kozyatağı-19 Mayıs 2005

NICOLAE IORGA[*]

Prof. Dr. Halil İNALCIK

HAYATI ve KİŞİLİĞİ

Osmanlı-Türk tarihi üzerinde burada yayınlanan bu anıtsal kitabın yazarı Nicolae Iorga (Jorga), aynı zamanda 1910-1940 yıllarında Romanya'nın akademi ve siyaset hayatında, üniversite rektörü, Akademi başkanı, Millet Meclisi Başkanı ve Başbakan olarak en önde rol oynamış sıradışı bir şahsiyettir. Iorga (Jorga) Romanya'nın gelmiş geçmiş en büyük tarihçisi sayıldığı gibi, eserleri çeşitli dillerde, Almanya, Fransa, İtalya ve ABD'de defalarca basılmış, dünyaca tanınmış bir tarihçidir. 1908'de Almanya'da ünlü bir dünya tarihi (Geschichte der Europaischen Staten) serisinde Osmanlı Tarihi'nin yazılması düşünüldüğünde, bu iş Iorga'dan istenmiş, burada Türkçe çevirisi yayınlanan beş ciltlik Geschichte des Osmanischen Reiches, (Gotha, 1908-1913), onun kaleminden çıkmıştır. İnanılmaz bir enerji ve üretkenliğe sahip bu seçkin yazar, 1300 (evet bin üçyüz) kitap ve on binin üstünde makale yayınlamış, birçok bilimsel ve siyasi dergi çıkarmıştır.

Iorga, 17 Haziran 1871'de Romanya kuzeyinde Botaşani şehrinde doğdu, 19 yaşında Yaş Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni parlak derece ile bitirdi; sonra Fransa ve Almanya'da yüksek tahsiline devam etti. 1893'de Leipzig Üniversitesinde Felsefe Doktoru payesini kazandı. Iorga, Avrupa'da bulunduğu yıllarda arşiv ve kütüphanelerde, ileriki eserleri için hummalı bir faaliyet içinde binlerce belge topladı (bu malzemeyi 1898-1899 yıllarında Bükreş'te, Romenlerin Tarihine ait Belgeler (3 cilt) ve Yabancı Kütüphanlerde Romenlerin Tarihine ait Tarih Araştırmaları (2 cilt), Kili ve Akkerman üzerine araştırmalar, sonraları Paris ve Bükreş'te, 1899-1916 arasında 6 cilt halinde Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle adlı eserlerde tarihçilerin kullanımına sunmuştur). Iorga, belge, kitabe ve yazma yayınlarını ömrünün sonuna kadar sürdürmüş (Hurmuzaki Kolleksiyonu'nda 1897-1936 arasında 8 cilt), böylece tarihçilere Balkan ve Osmanlı tarihi üzerinde paha biçilmez bir kaynak hazinesi bırakmıştır. Iorga'nın orijinalliği ve üretgenliği, herşeyden önce bu kaynak araştırmalarına bağlıdır.

Iorga'nın siyasi aktivist ve devlet adamı olarak olaylarla dolu hayatından burada sadece bir nebze sözedebiliriz. Iorga, siyasete 1905'de yayınlamaya başladığı Samanatorul adlı haftalık dergi ile atıldı, 1907'de sınırdışı Romenlerin haklarını savunan Romen Kültür Birliği (ASTRA) başkanı oldu.

Milliyetçi ve liberal halkçı bir politikacı olarak, Romen halklarının birliği (Trasylvania ve Bessarabia'daki Romenler), köylülerin durumunu iyileştirme (toprak dağıtımı) yolunda önce eğitim ve yayın vasıtasıyla, sonra nüfuzlu aktif politikacı kişiliğiyle (Millî Demokratik Parti kurucusu 1910, Millet Meclisi Başkanı ve 1 Nisan 1931-6 Haziran 1932 arasında Başbakan) Iorga, 1910-1940 arasında Romen siyasetinde ön planda rol oynadı. O, hayatı boyunca "Apostol al Neamului" (Millet davasında Havari) olarak tanınmıştır. Özellikle, I. Dünya Savaşı sonunda Paris Barış Konferansı'nda Büyük Romanya için canla başla çalışmış, bu hizmeti karşılığı 1919'da Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçilmiştir. Bir kelime ile Nicolae Iorga, bilim alanında olduğu gibi, siyaset alanında da büyük işler başarmış bir devdir.

Romen tarihinin bir dönüm noktasında ortaya atılan Iorga, muazzam yayın faaliyeti, üniversite hocalığı ve ön planda siyasi liderliği ile Roman halkına büyük bir misyon aşılamayı hayatının gayesi bilmiştir. Bu misyon, Romen milletinin kadim Roma'ya kadar giden tarihî Romanite karakteri ile bağımsızlığını korumasıdır (Tanınmış Bizantinist F. Dölger[1] Romenlerin eski Roma Latin kültürünü devam ettirdikleri teorisine katılmıyor, daha ziyade Bizans-Ortodoks dinî kültürünün egemen olduğunu kabul ediyor. Romen voyvodalıklarının ortaya çıkışında Karadeniz kuzeyinden gelen Turânî kavimlerin, özellikle XIII. Yüzyılda Kıpçak-Kuman Türklerinin etnik ve siyasî belirleyici rolü de unutulmamalıdır (Vlaho-Kuman egemenliği).

Romen milleti, diyor Iorga, tüm tarih boyunca yabancı milletlere karşı Latin-Roman varlığını korumasını bilmiştir. Onun tarihî misyonu, Romen halklarının bağımsız Büyük Romania'da birleşmesidir. Millete bu misyonunu tarih öğretecektir (Atatürk'ün Anadolu Türk halkına millî bilinç vermek, Türk milletini yaratmak için Orta-Asya Türk tarihi ve öz Türkçeye yönelmesi gibi). Genelde Iorga, bilimsel faaliyetinde, dünya siyasi olaylarını izleyerek tarih bilimini gelişmelere etki yapacak bir araç olarak kullanmak istemiştir. Eflak ve Buğdan Voyvodalıkları üzerinde Osmanlı-Türk egemenlik döneminde, Iorga olumlu yanlar bulur. Osmanlı

himayesinin Romen milletini Slavlaşma tehlikesine karşı koruduğuna inanır. Gerçekte, 14-17. yüzyıllarda Lehistan, 18-19. yüzyıllarda Rusya, Romen voyvodalıklarını sürekli istila tehdidinde bulunmuşlardır. Eflak voyvodaları Osmanlı karşısında, öteki Balkan prenslerinden daha güçlü bir tarihî rol oynamıştır. Evvelâ, Tuna'nın ve ormanlık tabiatının koruması altında Eflak, doğu Bulgaristan gibi Türk göç hareketine hedef olmadı; sâniyen Eflak, ilkin güçlü Macaristan Krallığı, daha sonra Habsburglar ile Osmanlı devleti arasında bir baskül-denge siyaseti güderek varlığını koruyabildi. Üçüncüsü Eflak, Osmanlı ülkesi ile Orta Avrupa arasında (özellikle Braşov transit merkezi) büyük ticaret yolu üzerinde idi ve zengin kaynaklara sahipti; tüm Balkanlara o zaman Eflak kaya tuzu sevkediyor; kasaplık hayvan ve ağaç (kalas=Galatz) ihracı ile Osmanlı ekonomisi için vazgeçilmez bir önem taşıyordu; nihayet 100 bin altına varan Eflak haracı, Osmanlı hazinesi için oldukça önemli bir kaynak oluşturmakta idi. Sultan, Türklere Tuna ötesine Eflak'a gidip yerleşmeyi kesinlikle yasaklamıştı ve Voyvodanın özerklik haklarını titizlikle gözetiyordu. Buğdan da özerkliğini aynı biçimde Lehistan ile tampon ülke durumuna ve ekonomik önemine borçlu idi. Iorga, voyvodalıkların ekonomik önemi üzerinde değerli araştırmalar yayınlamıştır. Romen tarihçi, I. Dünya savaşı başında 1914'de Bükreş'i ziyaret eden bir Türk profesörler heyeti önünde tarihi verileri anarak, Türk-Romen ilişkileri üzerinde dostça sıcak bir konuşma yapmış ve geleceğe yönelik ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur.

Iorga'da Tarih Görüşü

Doktorasını 1893'de Leipzig Üniversitesi'nde yapan Iorga'nın tarih eserlerini inceleyenler, onu 19. yüzyılda gelişen Alman tarihçi mektebine bağlarlar. Bugün olduğu gibi o zaman da tarihçiler iki kampa ayrılmışlardı. Tarihi bir yanda felsefe hizmetinde (bugün sosyoloji hizmetinde) insan düşüncesinin ve sosyal kurumların gelişimini belirlemeye yönelik bir araştırma metodu sayanlar; öte yanda herşeyden önce geçmişteki olayları ve gelişmeleri belgelerin ışığı altında gerçek yüzü ile olduğu gibi tespite çalışanlar. 19.yüzyıl başlarında birinci akımı Hegel, ikincisini Ranke temsil ediyordu. Bununla beraber, her iki yaklaşım tarzı sonuçta, tarihin topluma yön gösteren rolü üzerinde birleşiyordu. Özetle, o zaman tarih, devlet ve toplumlar için vazgeçilmez önemde bir bilim dalı olarak tanındı; devletler

üniversite tedrisatında tarihe öncelik verdiler; arşivler yeniden dikkatle örgütlendi[2].

Özetle, Iorga'da iki gelenek, Romanité (Roma latin geleneği) ve 19. yüzyıl Alman romantik tarih yorumu Iorga'nın tarihçiliğine yön vermiştir. Roma kültür geleneğini temsil eden milletlerin Romanite'si, Iorga'ya göre dilde, sanatta ve davranışta değişmeden tarih boyunca kendini devam ettirmiştir; bu özellikleri korumak, yabancı etkilerden kurtarmak, bir kelime ile birlik ve bağımsızlık, siyasi faaliyetin hedefi olmalıdır. 18. yüzyıl Aydınlık Çağı felsefesini benimseyen Romen intelligentsia'sı gibi, Iorga için de, Romanite'yi temsil eden tüm Romen halklarının birleştirilmesi tarihî bir misyondu; bunun bilinci tarihten geliyordu, gerçekleştirilmesi ise siyasi faaliyetin son gayesi olmalı idi. 1908'de Iorga, Valentii-de-Munte'de, özellikle boyunduruk altındaki bölgelerden gelen gençler için Romen kimlik bilincini pekiştiren yaz dersleri örgütlemiştir. İdealist tarihçi için hedefine erişen millî devletler, ahenkli bir dünya sistemi oluşturacaktır; bunun bilincini de evrensel tarih bilimi getirecektir. Iorga'ya göre gerçek tarih böyle bir tarihtir. 19. yüzyıl romantikleri, Iorga gibi, yazılarında millî devletlerden kurulu barış içinde böyle bir dünyanın yaratılabileceği düşünü beslediler. Iorga, son yıllarında politika hayatından çekildikten sonra dünya tarihini bir bütün olarak ele alıp yazma işine girişti (bu eserin yalnız birinci cildi çıkmıştır). Ama gerçekte, devlet hizmetinde bağnaz milliyetçi tarihçi, Doğu –ve Orta–Avrupa'da, ancak soykırımlara meşrûluk kazandırmak iddiasından başka bir şey yapmamıştır. Iorga'nın tarihî-millî romantizmi, realitede savaşlar ve kıyımlarla sonuçlanan bir anarşi ortamıyla sonuçlandı (Pearton). Tarihî haklar iddiası, günümüzde dahi, pax Ottomana'nın egemen olduğu bölgelerde, Filistin'den Bosna'ya kadar soykırımlarla haklılığını kanıtlamak çabasındadır. 19.y.y.da Balkanlar'da millî devletlerin kendi aralarındaki savaşları bir tarafa bırakalım, Balkanlı Müslüman nüfusa karşı katliâmlar, günümüzde göçe ve kimliğini bırakmaya zorlama zulmüne ve nihayet Bosna'da tarihin hiçbir döneminde görülmemiş vahşetlere sahne olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi

Iorga (Jorga)'nın Almanca beş ciltlik Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912), daha önce yazılmış belli başlı genel Osmanlı tarihleri (J. von Hammer ve J.W. Zinkeisen) yanında yeni ve kapsamlı bir yaklaşımı temsil

eder. Değerli tarihçilerimiz İ. H. Uzunçarşılı ve E.Z. Karal tarafından yazılıp Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan 8 ciltlik Osmanlı Tarihi (Ankara: 1954-1973). Batı kaynakları, bu arada Iorga'nın eseri hakkıyla kullanılmadan yazılmıştır. Herşeyden önce Iorga'nın Osmanlı tarihi, ön-yargılardan oldukça kurtulmuş, belgelerin tanıklığına öncelik veren ciddi bir tarihçinin eseridir. Iorga'ya göre Osmanlı tarihi, "dünya tarihinin parlak bir bölümü"nü temsil eder. Iorga'nın şimdiye dek kullanılmamış kaynaklara dayanan Osmanlı tarihinin orijinalliği, Türkiye'de erkenden takdir edilmiş, belki Almanca yazılmış olması dolayısıyla Türkçe'ye çevrilmesi gecikmiştir. İlk deney, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesinde hocam ve meslektaşım Bekir Sıtkı Baykal tarafından yapılmıştır. Prof. Baykal 1948'de eserin V. cildini Türkçe'ye kazandırmıştır (N. Jorga, Osmanlı Tarihi, 1774-1912, Ankara 1948).

Iorga, Güney-Doğu Avrupa'nın 1500 yıl birbiri ardından iki imparatorluk, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları idaresinde yaşamış ve böylece bölgeye has sui-generis bir kültür sentezi yaratmış olduğu görüşünü yazılarında belirtmiş, Balkan tarihi araştırmalarına kapsamlı doğru bir yön vermek istemiştir (Iorga bir The Byzantine Empire, Londra 1907 yazmış, Bizans tarihi üzerinde çeşitli kitap ve makale yayınlamıştır). Bizans ve Osmanlı tarihlerini derinliğine inceleyen Iorga "Osmanlı Sentezini" ilk kez ifade etmiş bir tarihçidir. Iorga, Osmanlı Tarihini konu almakla beraber aslında bir Balkan tarihçisi sayılabilir. Osmanlı tarihinde Balkanlara ait belgelere dayanan ayrıntılar, esere orijinal niteliğini kazandıran özelliklerin başında gelir. Biz, Osmanlı vilâyet tahrirleri ve kanunnamelerden çift-hane sistemi'ni formüle etmekle, bu temel fikrin ne kadar haklı olduğunu göstermeye çalıştık. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde çift-hane sistemi, tüm bölgede köylü sınıfının sosyal-ekonomik ortak yapısını ve kırsal sektörde devlet maliyesinin temelini oluşturmakta idi. Osmanlının mîrî toprak rejimi ve çift resmine bağlı kapsamlı kırsal vergi sistemi aslında Bizans imparatorluk sisteminin bir devamıdır[3]. Iorga, geniş görüşlü tarihçi yaklaşımı sayesinde bu temel devamlılığı fark etmiştir.

Öte yandan Iorga'ya göre bölge, Avrupa'nın bir parçası olmakla beraber, Avrupa'nın öbür bölgeleri gibi kendi karakterlerini daima korumuştur. Güney-Doğu Avrupa'nın yerli halkı ve temel kültürü ile günümüze kadar gelmesinde önemli olan Osmanlı dönemini, bağnaz milli saptırmalara kapılmadan yorumlamakla, Iorga kuşkusuz derin tarihçi vizyonunu ispat etmiştir[4]. 1930'larda Balkan Antantı ve Balkan

Konfederasyonu girişimleriyle bu yayınlar arasındaki ilişki, Iorga'da tarihle halihazırın, bilimle siyasetin nasıl bağdaştığını gösteren iyi bir örnektir. Balkanlarda bağnaz millî devlet ve onun hizmetindeki romantik tarihçi, beşyüz yıl boyunca oluşmuş bir tarihi realiteyi, Osmanlı'yı yok sayıyor; onu temelinden tahrib etmeyi bir hak biliyor; tahrip elini yalnız masum kitlelere değil (sadece 1912-1913'te Balkan savaşlarında Müslümanların kayıpları 1.450.000 ölüdür, 410.000 kişi Türkiye'ye göçmek zorunda kalmıştır.), Osmanlı medeniyetini temsil eden tüm eserlere kadar uzatıyor; camilerini, türbelerini, güzelim köprülerini acımasızca yıkıyor. Balkanları adım adım gezen bir Hollandalı, Dr. Michael Kiel Osmanlı eserlerinin tamamına yakınının ya harap bırakıldığını veya kasıtla tahrip edildiğini tespit etmiştir[5]. Michael Kiel aynen şöyle yazar: "Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra ortaya çıkan devletler halkı, Güney-Doğu Avrupa'da Osmanlıların inşa ettikleri mimari eserlerin belki %98'inin ortadan kalkmasına sebep olmuşlardır"[6]. 1990'da Dobruca'yı gezdiğimde, Babadağ'da Sarı Saltuk türbesinin yıkık duvarları, Filibe'de Fatih'in veziri Şihabeddin Paşa'nın perişan mezarı, bana herşeyden önce Balkan milliyetçisinin bağnazlığını hatırlattı. Herşeye rağmen bağnaz millî devletin tahrip edemediği bir tarih yaşamaktadır: Bugün Balkan dillerinin herbirinde yaşayan Türkçe kültür kelimeleri, 2000 ile 6000 arasında değişir. Balkanlının mutfağı, halk ezgileri, giyinişi ve davranışlarında, ister istemez, tarih yaşar.

Millî tarih ve millî kimlik, tarihin bir döneminde önüne durulmaz bir tarihî gerçek olarak ortaya çıkar, fakat o insanlık tarihine aykırı bir gelişme değildir ve olmamalıdır. Iorga, son hedef olarak Büyük Romanya'yı yaratmak için büyük bir enerji ve özveriyle Romen tarihinin kaynaklarını toplama, "tarihî millî hakları" savunma çabasına girmiş, fakat bu arada milletinin alınyazısına dört yüzyıl egemen olmuş bir imparatorluğun tarihine, Osmanlı tarihine saygı duymuş, o tarihe derinliğine dalmıştır. Alman tarihçilerinin onu, bu imparatorluğun tarihini yazmaya davet etmeleri sebepsiz değildir. XX. yüzyılda Romanya milliyetçiliğinin "tarihî haklar" davası, öbür Balkan milletlerinin aksine, Osmanlı'nın yok edilmesi davası olmamıştır.

Gerçekte, Iorga'nın milliyetçiliği, dar ve bağnaz bir milliyetçilik değildi. Iorga, Romanya'yı Balkanların ötesinde tarih, kültür, gelecek bakımından Büyük Avrupa'nın parçası olarak düşünüyor ve Romanya tarihini Avrupa tarihi çerçevesine oturtmaya çalışıyordu. Bu nedenle, kurduğu enstitüye Balkan Enstitüsü adını değil, Güney Avrupa

Araştırmaları Enstitüsü adını seçecektir. Göğsüne haç işareti koyarak Türklere karşı yüzyıllarca savaşmış bir Avrupa'nın Ortaçağ geleneğini, gençlik yıllarında başlıca araştırma alanı olarak seçmesi bir rastlantı değildir. Doktora konusu, Sultan Orhan zamanında Türkleri Avrupa'dan çıkarmak için Papa'nın mümessili olarak Konstantinopolis'te bir haçlı donanması düzenleyen ve 1359'da Lapseki'ye çıkarma yapan Pierre Thomas'ın hayatı üzerinedir[7]. Iorga, aynı zamanda XVIII. yüzyıl insaniyetçi Fransız Aydınlanma felsefesini benimsemiş bir tarihçidir. Iorga, bir Romen dili konuşan, Büyük Özgürlük Devrimi'nin vatanı Fransa'ya karşı, tüm Romenler gibi, derin bir sevgi ve yakınlık duyuyordu. İlk kez Avrupa'ya gidişinde tahsilini ilerletmek için Fransa'yı seçmiş ve l'Ecole Pratique das Hautes Etudes diplomasını almıştır. Sonradan, Fransa ona üniversitede ziyaretçi profesör statüsü tevcih edecek, Iorga her yıl Paris'e gidecektir.

Iorga, Balkan tarihinin Avrupa tarihi içinde bütünü ile bir bölge tarihi şeklinde araştırılması gereğine inanıyordu, 1913'de Institutul de Studii sud-est Europeane'yi kurdu. Enstitünün yayın organı olarak Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Oriental'i çıkardı (sonradan Revue Historique du sud-est européen). Hiç kuşkusuz, tüm Balkan memleketlerinde bölge tarihinin bir bütün olarak, bilimsel bir disiplin halinde yerleşmesinde Iorga öncülük etmiştir. AIESEE'nin 1996'da Ankara toplantısında Razvan Theodarescu (2004'da AIESEE başkanı) Iorga'yı izliyerek şöyle demiştir: "Biz Romenler, şu gerçeği tekrarlamaktayız ki, biz Avrupalıyız.... ancak Doğu Avrupalı olduğumuzu da unutmamalıyız."[8] Romenler, büyük tarihçi ve demokrat devlet adamları Nicolae Iorga adına muhteşem bir binada bir araştırma enstitüsü kurmuşlardır. Bugün Profesör Ş. Papacostea'nın başkanlığında bir uzmanlar grubu bu enstitüde orijinal araştırmalar ve yayın yapmaktadırlar. 1993'de doktora tevcihi merasimi dolayısıyla Romanya'da bulunduğum zaman, Nicolae Iorga Enstitüsü'nü ziyaret ettim ve değerli Romen bilim adamlarıyla tanıştım. Iorga'nın çalışma odasını ziyaret ettiğimde, başkanın ısrarı üzerine, büyük tarihçinin çalışma masasına oturmak şerefine eriştim. Bu rastlantı, beni derinden heyecanlandırdı (buna ait fotoyu kıymetli bir hatıra olarak saklamaktayım).

Iorga'nın Güney-Doğu Avrupa fikri, Romanya Akademisyenlerinin girişimiyle uluslararası bir organizasyona vücut verdi. Türkiye, bu kuruluşun kurucu ve idareci kadrosunda rol almıştır. Unesco'nun malî bakımdan desteklediği AIESEE cemiyetine (Association International des

Etudes du Sud-Est Européen) Balkan araştırmaları yapılan her ülke üye olabilir. Bunun için bir millî komite kurarak derneğe başvurmak yeter. AIESEE'nin merkezi Bükreş'tir. Beş yılda bir yapılan Genel kurul toplantıları yanında Balkan ülkelerinin gönderdiği delegelerden oluşan idare heyeti her iki senede bir toplanıp gelecek dönem faaliyet programını hazırlar ve programın uygulanmasına nezaret eder. Başkanlık, sıra ile Balkan memleketlerinden biri tarafından temsil olunur. İlk başkan tanınmış Yunanlı Bizantinist Prof. D. Zakythinos idi. Halen Başkan Romanya Kültür Bakanı R. Theodorescu'dur. Kuruluş'un başlıca etkinliklerinden biri, beş yılda bir sıra ile Balkan ülkelerinden birinde bir bilimsel kongre toplamak ve bildirileri yayınlamaktır. Kuruluş, ayrıca bir dergi (Bulletin) yayınlamaktadır.

Türk Tarih Kurumu, bir Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları millî komitesi kurarak AIESEE'de temsil edilmiş ve kongrelerden biri İstanbul'da, biri de Ankara'da (13-14 Kasım 1996) toplanmıştır. Başkanlık sırası 1971-1974 döneminde Türkiye'ye gelmiş olup Halil İnalcık tarafından temsil edilmiştir. Iorga'nın idealini gerçekleştiren bu önemli Uluslararası dernek, prehistoryadan başlayarak antikite, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları tarihini inceleyen uluslararası bir kuruluş niteliğini kazanmış olup Güney-Doğu ülkeleriyle Türkiye'nin en önemli kültür bağını oluşturmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cengiz Orhonlu'nun himmetiyle bir Güneydoğu Araştırmaları Dergisi çıkarmış ise de, kendisinden sonra devam etmemiştir. Uzun yıllar bu kuruluşta Türkiye'yi temsil etmiş biri olarak burada üzüntü ile belirtmeliyim ki, belli bir tarihten sonra AIESEE ile ilişkimiz zayıflamış, üyeliğimiz düşmüş, hatta toplanan bazı kongrelerde Türkiye'den hiçbir katılımcı görülmemiştir. Yunanistan'ın desteğiyle AB'ye üyelik yolunda olan Balkanlılarla bu ilgisizliğimizi tarih affetmeyecektir. Türkiye; tarihiyle, nüfusunun önemli bir bölümüyle, kültürüyle ve geleceğiyle Balkanlıdır.

Iorga'da araştırmalara yol açan ilginç karşılaştırma ve hipotezler çoktur. Iorga'ya göre Osmanlılar, XIV. yüzyılda parçalanmış, feodal egemenliklere bölünmüş Balkanlarda bir merkezi imparatorluk kurmuşlardır; bu süreç Romen tarihçiye göre aynı yüzyılda Avrupa'da feodal düzen yerine merkeziyetçi krallıkların kuruluşu sürecine benzer[9]. Balkan tarihinin büyük otoritesi Constantin Jire_ek de Balkanlarda Osmanlı siyasi birliğinin, yerel gümrükleri kaldırarak yollarda emniyet sağlayarak ticaretin gelişmesine ve şehirleşmeye yol açtığı gözlemini yapmıştır.

GOR’da gerçekten parlak tarihi tasvirler yer alır. I. cilt 3. ve 4. fasıllarda, Papa öncülüğüyle Batı şövalyelerinin Memlükler ve Türklere karşı haçlı seferlerine ait sahifeler Iorga’nın ne denli ustaca tarihî tablolar çizebildiğine tanıklık eder. Onun usta kalemi, bize Latin şövalyeleri ve Papa’nın neden tam bu tarihte İskenderiye Yağması ve Kont Amadeo VI. kumandasında Gelibolu ve Karadeniz (1366) başarılarına eriştiklerini açıklıyor. Bu sahifelerin arkasında, kuşkusuz, Iorga’nın gençlik yıllarında yazdığı ilk ünlü eseri Philippe de Mézières duruyor. Osmanlı tarihini 1300’den 1912’ye kadar inceleyen bu beş cilt, kuşkusuz bize her faslında aynı orijinallikte tablolar çizmekten uzaktır.

Iorga’nın yazdığı dönemde kaynaklara ve arşiv koleksiyonlarına, özellikle Osmanlı arşivine erişme durumu göz önünde tutulursa, onun eserinde yanlışlar ve noksan yorumlar ve kronoloji hataları bulmak tabiidir. Iorga Osmanlı kroniklerini ancak çevirilerinden (Leunclavius ve Bratutti) kullanabiliyordu. Osmanlı rivâyetleri filolojik kritik konusu olmamıştır. İtiraf etmek gerektir ki, bugün dahi Batı’da ve Balkanlarda erken dönem Osmanlı vekâyinamelerini gerçek karakteriyle kavrayıp yorumlayacak uzman sayılıdır. Öyle ki, Osmanist geçinen bazıları, önemli ayrıntılarla zengin bilgi sağlayan bu vekâyinameleri, efsane ve masal diye toptan bir tarafa atmayı daha kolay bulmaktadırlar. Gariptir, yeni kuşak Osmanistler, Osmanlı kroniklerini Batı filolojik tenkit geleneğini izleyerek ele alan Osmanistlerin (Wittek, Giese, Mordtmann, Ménage) izinden gidecek yerde, onları şu veya bu şekilde haksız karalama yolunu seçmişlerdir. Tabii, Iorga’dan tamamiyle bir uzmanlık isteyen bu işi üstlenmesi beklenemezdi. Iorga, uzmanları bünyesinde toplayan bir Güney-Doğu Avrupa Enstitüsü kurarak bu ihtiyacı karşılamak istemiştir.

Iorga’nın Osmanlı tarihinde birinci Fasıl’da Osmanlı tarihinin karanlık çağı sayılan Gazi Osman Bey dönemi, kuşkusuz, yeniden ele alınmalıdır. Şimdiye kadar Pachymeres ile Osmanlı rivâyetlerinin kritik bir karşılaştırması yapılmamıştır[10].

“Türklerin Avrupa’da yerleşmesi ve Sultan I. Murad’ın fetihleri”ne dair İkinci Fasıl’da ise Iorga, zengin iki çağdaş Bizans kaynağı olan, Kantakuzenos ve Gregoras’ı kullanmıştır. Burada Iorga’nın anlatımı yararlı olmakla beraber ihtiyatla okunmalıdır. Meselâ, Iorga Osmanlı rivâyetini izleyerek Orhan’ın ölümünü 1358 tarihine koymakla (s. 202) önemli bir kronoloji hatasına düşmüştür; Halbuki 1359’da Orhan sağdı. Bizans kısa kronikleri ve Orhan’a zamanına ait Ankara kitabesi gösterdi ki, Orhan 1362

Mart'ına kadar yaşamıştır. Öte yandan 1359 Lapseki olayı bizim Anonim Tevarih-i Âl-i Osman'da oldukça ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerinde Lapseki limanı, Kyzikos-Biga güney Marmara yolunun Gelibolu Boğazı üzerinde yegane geçiş noktası idi. Haçlı donanması, 1359'da bu stratejik limanı ele geçirmeye çalıştı. En son yazılmış ve TTK'ca yayınlanmış genel Osmanlı Tarihi'nde, Avrupa'nın Osmanlı Türklerine karşı bu ilk Haçlı seferine temas edilmemiştir.

Kont Amadeo'nun haçlı kuvvetleri, 24 Ağustos 1366'da Gelibolu'yu, yerli Rumların sevinç çığlıkları arasında, aldı. Osmanlılar, Anadolu-Rumeli arasında bu hayati geçiş noktasını 1377'ye kadar elden çıkarmış oldular. Iorga'nın tarihinde 1366'da bu saldırı karşısında Osmanlı'nın ne yaptığı hakkında bir bilgi yoktur. Amadeo Gelibolu'yu kolayca aldı, çünkü o zaman I. Murad tüm kuvvetleriyle Rumeli'de Trakya'da Bizans'a karşı seferde idi. Çatalca'ya kadar ilerlemiş ve Büyük Çekmece'ye yakın iki Bizans Kalesi'ni alarak Konstantinopolis kapılarına dayanmıştı. Iorga, ancak Savua kroniğini zikr ederek, Amadeo'nun bu hisarları alıp Bizans İmparatoru'na geri verdiğini kaydeder.

Iorga tarihçilerin düştüğü bir ortak hatayı tekrarlar: Lala Şahin'i 1387'de Ploçnk savaşında gösterir. Hata, Lala Şahin ile Kavala (Kephalia) Şahin'i (sonra Rumeli Beylerbeyi Şihabeddin) aynı kişi sanmaktan ileri geliyor. Keza Bulgar Çar Aleksandr 1365'de (Iorga, I, 222) değil, 1371'de ölmüştür. Türkçe çeviride dipnotlarda düzeltme ve ilâveler gereklidir, kanısındayım.

Iorga, genel Osmanlı tarihi üzerinde Almanca eserini yayınlamadan önce ve sonra Osmanlı tarihinin birçok sorularını makalelerinde inceleme konusu yapmıştır. Bunlar günümüzde dahi başvurulan orijinal incelemelerdir. Burada sadece birkaçını zikretmek Iorga'nın ne denli değişik bir araştırma alanı olduğunu göstermeye yeter: Iorga, "Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-1362" (Byzantion, XV, 1906, 179-222) makalesinde, Türklerin Avrupa'ya ilk yerleşme koşullarını Bizans ve İtalyan kaynaklarına göre geniş bir açıdan ele almıştır: Savcı isyanı, Düzme Mustafalar gibi ("Sur Les deux prétendants Moustafa du XVe siècle" (RHSEE, 10, 1933) soruları inceleme konusu yapmış, Musa Çelebi'nin 1407 tarihli Grekce bir kitabesi gözünden kaçmamıştır.

Elimizdeki genel Osmanlı tarihi, bir imparatorluğun altıyüz yıllık geçmişini tüm ayrıntıları ile kapsamaktan tabii uzaktır; dokunduğu veya hiç ele almadığı konular üzerinde 1908'den beri pekçok yeni araştırma yayınlanmış, özellikle Osmanlı-Türk arşivlerinin emsalsiz zenginliği araştırıcıların kullanımına sunulduktan sonra orijinal araştırmalar çığ gibi büyümüştür (bir fikir edinmek için bkz. Viyana'da yayınlanan Türkolojischer Anzeiger, 27. cilt ve son kez Yeni Türkiye Yayınevi'nin çıkardığı Osmanlı kitabının 12. cildinde sayısı 15 bini aşkın kitap ve makale bibliyografyası). Bununla beraber şimdiye dek kimse, Batı arşiv ve kütüphanelerinde Osmanlı ve Balkan tarih ve medeniyeti üzerindeki malzemeyi Iorga kadar geniş ölçüde bir araştırma ve yayınlama çabasına girişmemiştir. Onun genel Osmanlı Tarihi, bu nedenle yerine konulmaz bir başvuru eseri olarak kalmaktadır.

Avrupa arşivlerinde çalışmış olan Iorga, Osmanlı tarihinin asıl arşivinin İstanbul'da olduğunu biliyordu. Bugün Romanya'da Osmanlı araştırmalarını hakkıyla temsil eden, hocası olmakla iftihar duyduğum Prof. Dr. Mihai Maxim, Iorga'nın Osmanlı tarihinin çeşitli alanlarında vardığı birçok sonuçları, Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yeni araştırmaların yinelediğini işaret etmektedir. Iorga, bu arşiv belgelerine tamamen yabancı değildi; özellikle Fransızca çevirilerini kullandığı Mühimme kayıtlarının malî-ekonomik tarih için eşsiz önemini bir araştırmasında belirtmiştir[11].

Soruları ortaya koyan, yaratıcı bir tarihçi olarak Iorga'nın özelliğini en iyi Gh.Bratianu şu sözlerle ifade etmiştir: "Iorga'nın yazdığı her satır bir fikir tohumu taşır; araştırılacak problemler ortaya atar ve okuyanda ilgi uyandırır; bunlar olmadan hiçbir tarih eseri canlı bir bilim dalı olamaz, ölü bir söz olarak kalır". Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden batı medeniyeti değerlerini benimsemiş batıcı-devrimci bir Türkiye Cumhuriyeti doğduğu zaman Iorga, yeni devleti sıcak duygularla bir kardeş devlet olarak selâmlamıştır. Iorga, Türkiye'yi içine alan, Balkan Antantı ve Balkan Birliği için çalışanların ön safındadır. Türkiye bu büyük dostun 1940'da hunharca katli üzerine millî matem günü ilân etmiştir. Türk bilginleri, Iorga'nın ortak tarihimize büyük hizmetini bugüne kadar içten bir takdir hissiyle anmışlardır. Bugün her iki devlet Avrupa Birliği'ne katılmak için ortak bir arzu gösteriyorlarsa, bunu bu iki büyük liderin uzak görüşlülüğüne borçludurlar.

Başlıca Eserleri

1. Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor (Romenlerin tarihine ati belgeler), 3 vol., Bükreş, 1895-1897;

2. Manuscrupte din bibliotecile straine relative la istoria Rmânilor (Yabancı kütüphanelerdeki Romenlerin tarihine ait el yazmaları), 2 vol., Bükreş, 1898.

3. Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii Albe (Kili ve Akkerman üzerine araştırmaları), Bükreş, 1899;

4. Notes et extraits pour servir a l'historie des Croisades au XVe siècle, 6 vol., 1899-1916, Paris (I-III), Bükreş (IV-VI);

5. Studii si documente privind istoria Românilor (Romenlerin tarihine ait araştırma ve belgeler), Bükreş, 1901-1916;

6. Geschichte des Rumanischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen, 2 vol., Gotha, 1905;

7. Inspriptii din bisericile României (Romanya kiliselerindeki yazıtlar), 2 vol., Bükreş, 1905-1908;

8. The Byzantine Empire, London, 1907;

9. Geschicht des Osmanischen Reiches, 5 vol., Gotha, 1908-1913;

10. Istoria armatei românesti (Romen ordusunun tarihi), 2 vol., 1910, 1913;

11. Venetia in Marea Neagra (Karadenizde Venedik), 3 vol., Bükreş, 1914;

12. Histoire des Roumains de Transyvanie et de Hongrie, 2 vols., Bükreş, 1915-1916;

13. Formes byzantines et réalités balkaniques, Bükreş-Paris, 1922;

14. Histoire de l'Art Roumain ancien, Paris, 1922;

15. Istoria comertului românesc (Romen ticaret tarihi), 2 vol., Bükreş, 1925-1928;

16. La revolution française et le Sud-Est de l'Europe, Bükreş 1934

17. The Byzantine Empire, Londra 1907.

18. Byzance après Byzance, continuation de l'histoire byzantine, Bükreş 1935.

19. Etudes Byzantines, 2 cilt, Bükreş 1939-1940.

20. Formes byzantines et réalités balkaniques, Bükreş ve Paris 1922.

Nicolae Iorga Hakkında

Nicolas Iorga, L’homme et l’Oueore, yay. D.M. Pippidi, Bükreş 1972, geniş bibliyografya: 211-249

M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Nicolae Iorga, A Romanian Historian of the Ottoman Empire, Bükreş: Romanian Academ, 1972.

W.O. Oldson, The Historical and Nationalistic Thought of Nicolas Iorga, Boulder 1973

Mihai Maxim, “Nicolae Iorga as a Synthesizer of Southeast European History” (konferans, basılmak üzere).

Maurice Pearton, “Nicolae Iorga as Historian and Politician”, Historians as Nation-Builders, eds. D. Deletont and H. Hanak, London: Macmillan 1988, 157-173.

ÖNSÖZ[*]

Türk tarihini yazmaya çalışan birçok tarihçi, Bizanslılar ve Osmanlılar arasında Anadolu'nun mülkiyeti ve buradaki yerleşim için verilen savaşlarla başlar. Büyük Türk ırkına ait Osmanlı boyunun dünya tarihine girmeden önceki dönemler için, bu alanda hiç şüphesiz en büyük araştırmacılar olarak kabul edilen Hammer ve Zinkeisen, Asya'nın etnografik tarihini aydınlatmak için doğu tarihçileri tarafından uydurulan efsanelerin geniş kapsamlı bir şekilde açıklanmasını yeterli görüyorlardı. Türk boyunun Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, kendi içinde en büyük başarıları kazanmış olan Selçuklu Tarihi neredeyse tamamen göz ardı edilmektedir. Buna özellikle Hammer'de kahramanlıkları ve sadeliği ile göze batan ilk dönemlerin Türk göçebe ve harem hayatına dair kimi zaman şiirsel bir anlatımda güzel hikâyeler eklenmektedir. Her yerde sevilen Halime'nin veya "Binbir Gece Masallarının" ve Montesquieu'nun "İran Mektupları"ndaki alegorilerinin hâlâ hatırlandığı bir devirde, eski veya yeni devirlerde doğuda geçen hadiselerde herşeyden çok hep ilginç, olağanüstü ve güçlü olanı arayan bir toplum için bu şekilde bir Türk tarihi yazmak hiç şüphesiz sempati ile karşılanıyordu. Doğu'nun edebiyatı ve efsaneleri hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi olmayan Zinkeisen yazdığı Türk tarihine değer kazandırmak için ayrıca bizim dönemimizin zevkine ve ihtiyaçlarına artık hitap etmeyen başka bir unsur da eklemektedir. 50'li ve 60'lı yıllarda yaşayan ve büyük entrikalar döneminin canlı bir şahidi olan Zinkeisen, kültür tarihinin en sade hali ile az da olsa ilgileniyordu: Venedikli elçilerin raporlarını kullanarak ordunun ve devletin kurumlarını tarif eden neredeyse bir ciltlik [eserin III. cildi] bir kültür tarihi aktarmaktadır. Ancak toplumsal hayat hakkında bilgi vermemektedir, zira bu biraz zor olurdu. Yine de Zinkeisen'in bu üçüncü cildinin bizi biraz yadırgatan bir hali vardır, zira o döneme hakim tarih okullarının örneğine göre eleştirisel bir bakış açısı ile sadece siyasi tarihi aktaran eserlerle fazla bir bağlantısı yoktur.

Bizim için ve bizim dönemimiz için Türk tarihi anekdotlar ve şiirsel anlatımlarla anlatılmayacak kadar ciddi ve dar bakış açıları ile bakılmayacak kadar geniştir. Her ne kadar ulusal bir tarih olmasa da, akıbeti güçlü dünya devletleri tarafından belirlenen dünya tarihinin en parlak

bölümlerinden biridir. Yine de bazı dönemlerde, hatta bazı devirlerde oldukça güçlü bir ulusal karakter göstermektedir.

Türk ırkı ilk dönemlerde, ilk yüzyıllarda tıpkı Hunlar gibi, çöllerin yorulmak bilmeyen küçük atları üzerinde sürekli göç halindedir. Sonra yiğitçe Dünya Tarihi'ne giriyorlar ve doğu kaynaklarına göre, savundukları halife hükümdarlığının yerine Türk askerlerinden oluşan bir barbar* devleti kuruyorlar. Selçuklu hanedanı yok oluyor. Çeşitli eyaletler arasındaki bağ kopuyor. Ortak inanca değil, sadece dönemin sindirme ve baskı politikasına dayanan bir devlet çok geçmeden çöküyor; sürekli ileriye doğru sürülen sürülerin ve ganimet peşinde koşan çöl eşkıyalarının eski ataerkil yaşamı tekrar başlıyor. Türklerin ulusal tarihinde tekrar yeni bir dönem doğuyor. Ve Doğu Roma ile savaşlar başlıyor. Selçuklu döneminde yapılan seferlerin hatıraları yeniden canlanıyor. Arap halifelerinin büyük ardıllarının başaramadıklarını, Karaman ve Osmanlı hanedanlarından gelen küçük beyler çok farklı şartlar altında başarıyor. Türklerin de içten büyük bir saygı duydukları İstanbul, ele geçiriliyor ve Türklerin başkenti hâline getiriliyor. Soylu sultan, Bizans saray hayatının tüm prestijini yansıtan görkemli bir doğu hükümdarı hâline geliyor. Anadolu vadilerindeki otağlarında küçük bir bey olan Osman Bey'in halefi, imparator oluyor. Sadece çok kısa bir ömürleri kalan diğer beyliklerin hükümdarları, elde ettiği zaferlerden ötürü Büyük Konstantin'in Hristos rumuzlu bayrağının yerine geçen yeni hilalli sancağının altında Roma İmparatoru'nun meşru mirasçısı olarak kabul ediyorlar. Balkan Yarımadası'nın son Slav ve Romen hükümdarları ise bir taraftan Hristiyan kiliselerin kutsallığını bozduğunu düşünürken, diğer taraftan onu uzun zamandır beklenen yegâne kayser, çar, imparator olarak görüyorlar. "Doğu'nun ve Batı'nın", Tuna Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar Trakya'nın ve Anadolu'nun yaşamı, başka bir şekle bürünerek yine kutsal hâle gelen İstanbul'a akıyor. Sultan ve daha sonraki ünvanı ile padişah, halifelerin mirasçısı, Hz. Muhammed'in temsilcisi tüm doğunun dizginlerini elinde tutuyor. Kuran'a ve Osmanlı hanedanına karşı sadakata dayanan bir yetiştirme tarzı kaybedilenlerin büyük bir bölümünün yerini tutmasına rağmen, farklı ırklardan insanlarla yapılan evlilikler, o dönemin Türk tarihinin neredeyse tamamını belirleyen devşirme sınıfının artırılması gibi yeni faktörler sebebi ile Türkler antropolojik açıdan ulusal karakterini kaybediyor. Devlet herşeyden önce geliyor, eski Bizans sistemi yeniden canlanıyor. Dünya Tarihi, Türk unsurunu daha yüksek emeller için kullanmak üzere içine çekiyor. Üç kıtaya yayılan bu devasa bedende, kendi

öz değerlerinden uzak da olsa, yeni bir ruh uyanıyor. İşte burada anlatılacak olan, Türklerin nasıl kuvvetlenip geliştikleri ve dolayısıyla sonra nasıl yavaşça güçsüzleşip gerilediklerididir.

Ve nihayet büyük ihtilallerin yaşandığı; Ortaçağ'ın çürümüş gövdesinin kesilip, yok edildiği bir dönemde Türkler, gecikmeli de olsa aynı akıbete uğradılar. Ancak Hristiyan dini Batı'da devletlerin ve toplumların yeniden düzenlenmesi için herhangi bir engel teşkil etmezken, aynı çalışmalar doğuda değişmez ve sabit bir İslâm dininin engeline takılıyor. Buna rağmen Türkler, en azından birkaç sahada hızlı bir çöküş ile devletin yeniden düzenlenmesi arasıda bir seçim yapmak zorundadırlar. Gittikçe daha zorlaşan ve bize kimi zaman gülünç hâle gelen şartlar altında, kendini eskiden kullanılan yöntemlerle artık savunması mümkün olmayan eski Türkiye'nin modernizasyonu başlıyor. Türk devleti sadece bu değişimler ve devlet adamlarının kurnazlıkları ile Avrupalı güçler ile doğal rekabeti sayesinde ayakta durabiliyor. Ama Türk ruhu bu yüzden artık sönmüştür. Şimdi yapılması gereken tek şey, Hristiyan eyaletlerini yeni uyanan ulusal ruh sayesinde kurtarmak ve tüm bölgelere yavaş yavaş Batı'nın nüfuzunu göstermektir.

Benim görüşüme göre, tüm bunlar Türk halkının gelişiminde ve gerçek Türkler tarafından sadece kısa bir süre yönetilmiş olsa da, kurdukları Osmanlı Devleti'nin doğal düşünce sistemi olmalıdır. Türk tarihi işte bu düşünceler ışığında organik bir şekilde, sıkıca bir araya getirilmelidir. Gerek bu ciltte, gerekse diğer ciltlerde bunu denedik ve kısmen de olsa başardığımıza inanıyoruz.

İfade tarzındaki düzeltmeler için meslektaşım ve dostum Dr. Konrad Richter'e teşekkür ederim.

Bükreş, 16 Aralık 1907

Nicolae Jorga

CİLT I

(1300 - 1451)

BİRİNCİ KİTAP

TÜRK BOYLARININ

ESKİ TARİHİ

VE

DEVLET OLUŞUMLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYET ÖNCESİ DÖNEMİ[*]

Eğitim alıp Avrupalılaşanları dışında günümüze kadar Türkler, vatan olgusu hakkında hâlâ açık ve etkili bir telakkiye sahip değildirler. Halktan bir Türk, sadece Müslüman olduğunu, ailesi ve mal varlığı; köylü ise sahip olduğu toprakla birlikte Osmanlı hükümdarına ait olduğunu bilir ve "Türk" adını sevmez. Yabancılar bu adı kullandıklarında, buna tıpkı bir Fransız'ın kendisine "Welscher" [İtalyan, Fransız ve İspanyolların topluca adı] veya bir Romen, kendisine "Wallache" [Eflâklı] dendiğinde gösterdiği tepkiyi gösterir ve bunu hakaret sayar. Bugünkü Türklerin asıl tarihi, İslâm'a geçiş ve Asya'da süregelen şamanizmin ortadan kalkması ile değil, Osmanlıların ortaya çıkması ile başladı. Ancak o zaman dağınık yaşayan ve barbar diye nitelendirilen Türklerden - Hun Türklerinden - kendini soyutlayan yeni bir halk ortaya çıktı. Bugünkü Türkler, kendilerini Osman tarafından kurulan bir devlette, Osman'ın soyundan gelenlerin mutlak hakimiyeti altında yaşayan Müslümanlar olarak görüyorlar; bu da onlara yetiyor. Osman Bey'in hilalli bayrağı altında yürütülen ve kazanılan savaşların hatırası, bir boya ait olma duygusunun, soylarının asaletinin, vatan toprağının güzelliğinin ve bunların kökünde yatan tüm örf ve âdetlerin yerini tutmaya yetiyor. O dönemlerde yaşayan Türk bilginleri, İslâm'ın baştan sona gelişimi ve kendi dinleri ile bağlantılı herşeyi araştırmayı görev sayarlardı. İktidarda bulunan bir topluluğun bütün yaşantısını ve bu topluluk tarafından kurulan devleti kendi kişiliğinde birleştiren sultanların kahramanlık öykülerini, güzel ve asil Arapça kelimeler ve süslü Farsça edebi tabirlerle anlatmaktan çok büyük zevk alırlardı. Onlar için bu tarih, parçası oldukları toplumun geçmişi idi. Türk tarihini anlatmak için, görkemli isimler taşıyan, askerî yetenekler aşıladıkları ve lider yapıp fethedilmeyi bekleyen "tembel" dünyaya gönderdikleri bir sürü çocukları ve torunları olan "uzak akrabaları" hakkındaki masumane masallardan başka bir şeye ihtiyaç duymazlardı.

Türk halkının en eski atası hakkında daha sonraki Osmanlı tarihçileri şöyle derler[1]: Kara Han, -tabii o zamanlar bir hanlık mevcut değildi- sayısız sürülerinin arasında, etrafında savaşçı akrabaları ve yakınları, hizmetinde sayısız köle ile birlikte Or-tag ve Kür-tag Dağları'nın eteklerinde yaşardı. Yazın, Karakum'un büyük ve kumlu bozkırlarını geçerek dağlara çıkardı.

İlk büyük hanın bu ülkesini Vambery adındaki gezginin bilimsel seyahatlerinden ve Rusların bu fakir ve uzak bölgeleri fethetmelerinden sonra tanımaya başladık. Çok büyük bir nehir olmayan ve coğrafyacılara göre teorik olarak dünyayı bölen Ural Nehri'nden Balkaş Gölü'ne, Hazar Denizinden tepeleri Çin sınırını çizen sıradağlara, son Sibirya yamaçlarından Buhara ve Afgan Sıradağları'na kadar bozkırlardan, çöllerden ve genelde insanların çabaları ile verimli hâle getirilen seyrek vahalardan oluşan geniş bir ülke yatıyordu. Bu ülke farklı isimlerle anılıyordu: Hazar Denizi ile garip şekilli, sürekli değişen Aral Gölü arası çobanların ve eşkıyaların "üst yurt" bölgesi idi. Bunun üst kısmında Kırgız kabileleri, kimi çoban, kimi çölde avcı, ebedi savaşçı ve kan davası güden ya da diğer kabilelerin zengin obalarına saldıran huzursuz eşkıyalar olarak geziyorlardı. Kırgızların günlük hayatı, düşman takibinden ve sürüleri ile değerli atları ele geçirmek için gece karanlığında yapılan saldırılardan oluşuyordu. Aral Gölü'nün güneyinde bulunan bugünkü Ceyhun (Amu Derya) nehri kıyılarında asil ve feodal düşünceye sahip savaşçı bir halk olan Özbekler; Ceyhun deltasında ise taşıdıkları kara kalpaklardan dolayı "Karakalpaklar" diye adlandırılan bir halk yaşıyordu. Sürüleri, insanları, elbiseleri, herşeyi renklere göre ayırıyor ve buna göre adlandırıyorlardı. Özbeklere ait Şiva bölgesi ile Karakum'un İran sınırındaki sıradağları arasında kırmızı gömlekleri, sivri uçlu kürk başlıkları ve önleri yukarı doğru kalkık çizmeleri ile Türkmenler; Moğollara benzeyen Kırgız kardeşleri ile aynı hayatı sürüyorlardı. Ceyhun Nehri'nin alt sağ kıyısından itibaren, İngiltere ve İrlanda Krallığı büyüklüğünde bir çöl olan Kızıl Kum Çölü başlar ve doğuda Seyhun (Sir Derya) Nehri'ne paralel olarak Aral Gölü'ne yönelen Ceyhun Nehri'ne kadar uzanır. Kırgızlar, işte burada hüküm sürerlerdi. Güneyde, nehrin aynı kıyısında Buhara Emirlikleri yatıyordu. Altındağ'ın eteklerinde ise Çin geçitlerinin yönünde eskiden Arapların astronomi bilimleri merkezi olan ve Timur'un mezarının burada bulunmasından dolayı Batı Asya halkları için kutsal sayılan, dünyaca tanınmış efsanevi Semerkant şehri görülüyordu. Batı medeniyeti kaynaklı bir isim olan Türkistan, sadece gelişen şehirler ile bezenmiş, güneybatıdaki küçük bir bölgeyi temsil ediyordu. Aslında Türk boylarının asıl vatanları ile diğer geniş bölgeler arasında önemli bir fark yoktur, zira toprak, her yerde aynı idi. Kurumuş denizlerin zemini olan derin kumlar, sadece güneşin kavurduğu sarı renkte büyük ve düz bir alan olarak görülmez, aksine bozkırların soğuk rüzgarları her yerde dalgalar yaratır. Eskiden burada

bulunan deniz, sanki kesin çizgilerle ayrılmış gibi durur ve nadiren de olsa kara veya sarı çölün içinde yüksek kum tepeleri görülür ve kum, genelde taşlaşmış gibi çukurlara ve tepelere yayılır. Kırgız ve Türkmen bölgelerinde yaşayan savaşçılar ve eşkıyalar burada saklanmak için bolca yer bulurlar.

Nadiren sert olan zemin, genelde beklenmedik yarlardan oluşur ve sadece bu bölgeyi çok iyi tanıyanlar kendilerini güvende hissedebilirler. Doğa, bu bölgede sonsuz çatışmalar, bitmek bilmeyen küçük savaşlar, saldırılar, yağmacılar ve kahramanlıklar için zemin hazırlayarak sanki evlatlarının lehine çalışmıştı. Yazın su bulmak neredeyse imkânsızdı, zira küçük nehirler kumda kurur ve çoğu zaman sadece küçük bir çukur, nehrin nereden aktığını gösterir. Güneşin altında parlayan büyük göllerde yazın bir damla bile su bulunmaz ve kızgın güneş, sayısız tuz kristallerinde kırılır. Sadece kervan yollarında ara sıra seyahat edenlere ve deve veya eşek kervanlarına, berrak ve içilebilir su sunan derin kuyular görülebilir. Bu kuyuların yerini bilmeyenler, yok olur giderler. Hiçbir ülke, yabancılar için Türkmenistan kadar kapalı bir kutu değildi ve hiçbir ülke yerlilerini bu kadar koruyamaz. Ancak hiçbiri de içinde yaşayan insanların gücünü bu kadar zora koşamaz.

Kara Han'ın oğlu Oğuz Han'ın evi, sadece Türk efsanesinde geçer. Gerçekte ise muhtemelen sadece kabilesi (Kibitka, Kara-iu ya da Kara Oğuzlar) ile birlikte konakladığı yerde, kısa zaman sonra tekrar bozulup, başka bir yere götürülen bir otağı vardı. Otağlar, en eski zamanlardan beri Türklerin tek evleri olmuştu. Soğuk kış günlerinde otağlar herhangi bir çukurda birbirine bitişik olarak kurulurlar ve ağaçtan bir iskelet üzerine keçeden bir kaplama serilirdi. Yazın kullanılan ince perdelerin yerine ilave keçe parçaları ile yeni perdeler asılırdı. Zenginlerin ve liderlerin otağları, alçak yatakların ve kaba divânların yanında değerli halılar ve nadir silahlarla süslenir ve bu süslemeler, pazardan alınmak yerine daha çok ganimet olarak toplanırlardı. Bu, Türkmen ve Kırgız ülkelerinde şimdi olduğu gibi beş yüz yıl önce de böyle idi. Çölün soğuk rüzgarları titizlikle birbirine dikilen keçe duvarlara rağmen hissedilirdi ve bu ağaçsız bölgede, gerçek bir ateşin karşısında ısınmak mümkün değildi. Odun yerine başka maddeler kullanılırdı ve yiğitler, günlerini koyun veya kısrak sütünden hazırlanan kımız içerek geçirirlerdi. Basit enstrümanlardan yabani müzikler yükselirdi. Türk hanlarına ve kimi zaman Ebu Müslim[2] gibi Türkler üzerinde hüküm sürmüş olan başka milletlerin önderlerine övgüler yağdıran methiyeler ve kahramanlık öyküleri sevinçle dinlenirdi. Oyunları kaba ve

kimi zaman zalimce idi. Biri, dişlerinin arasında bir kemik tutar, bir diğeri de dişleri ile bu kemiği diğer oyuncunun ağzından almaya çalışırdı ya da canlı bir koyunun bacakları bedeninden kopartılırdı. Kadınlar ve çocuklar bu faaliyetler ve zaman geçirmek için oynanan oyunlar sırasında kürklere sarılmış olarak bir kenarda otururlardı. Bugünkü Türkmenler hâlâ aylarca böyle yaşarlar ve hiç şüphesiz, ataları da çok farklı yaşamamışlardı.

İlkbaharla birlikte dağlardan hızlıca eriyen karların suları akmaya başlardı. Sadece birkaç hafta içinde ülkenin tamamı mucizevi bir şekilde bambaşka bir görüntüye bürünür ve geldiği gibi yine hızla yok olan bir bitki örtüsü belirirdi. Yamaçlar, uzaktaki vadiler, o dönemlerde henüz suni olarak sulanmayan vahalar (kanal ve bent sistemleri ancak 8. yüzyılda Arapların fethinden sonra daha eski olan İran'ın nüfuzu altında inşa edilmeye başlanmıştı) birden ota bürünürdü. Laleler, süsen çiçekleri, badem ağaçları ve başka bitkiler ortaya çıkardı. Göllerde ve göllerin etrafındaki ağaçlıklarda yaşam bundan sonra başlar ve çöllerde yaşayan küçük hayvanlar, akrepler, örümcekler, yılanlar, kaplumbağalar, kertenkeleler, yeşil karıncalar hareketlenir; ovalarda yörükler toplanan samanları yakar ve dağların çıplak tepeleri alışık olmadıkları bu ışıkla kızıla boyanırdı. Koyun ve keçi çobanları bitki örtüsünün yeşile döndüğü tepelere doğru yola çıkar ve yukarıdaki göçebe hayat böyle başlardı. Savaşa ve ganimete meraklı gençler ise aynı zamanda ağır yükler taşıyan, İran'dan veya Çin'den gelen kervanlara veya düşman boylarının konakladığı yerlere doğru yol alırlardı. Bazıları de asker olarak komşu ülkelerin hükümdarlarının hizmetine girerlerdi. Hemen hemen her aileden daha küçük olan erkek çocuklardan biri, şansını isimsiz bir atlı süvari olarak yeni bir "baba", bir "anne", yeni bir vatan, para, mücevher ve itibar kazanmak için yola çıkardı. Cermenlerin çok eski zamanlardaki yaşamlarından da bilinen bu durumlar, aynı şekilde sayısız üyelerden oluşan ailelerini besleme kaygısına düşen Türklerde de görülüyordu. Kervanlar, ya siyah giysili göçebelerden korkarak hareket edecek ya da büyük paralar vererek, herşeye rağmen böyle bir ticarette güvenilir ve dürüst davranan tanınmış bir liderin ve onun adamlarının hizmetlerine başvuracaklardı[3]. İslâmiyet'e geçişten önceki zamanlarda ve Arapların gelişinden sonraki ilk yüzyıllarda şehirlere yapılan saldırılar olağandışı değildi; aksine yağmacı çobanların alışılmış ekmek parası kazanma yollarından biri idi.

Çin'de Kaşgar'dan, Turan'daki -aslında daha önceleri Türk- Buhara'ya kadar uzanan ticaret yolunun kenarında kurulu büyük şehirlerde ve

pazarlarda, bol kazancın kokusunu alan başka bir ırk daha yaşardı: Bunlar, yüksek alınları, güzel açık gözleri, dolgun yanakları ve güçlü, enerjik çeneleri olan beyaz ırktan barışçıl, disiplinli ve çalışkan İranlılardı. Buraya ne zaman göçtüklerini belirlemek imkânsızdı. Evleri, muhtemelen Hindistan topraklarında yetişen ürünleri ve Çin'in çok değerli ipeğini, batıdaki Roma İmparatorluğu'na ulaştıran bu ticaret yolunun kendisi kadar eski idi. Bu barışçıl göçmenler, ticaret erbabları ve onlar kadar kalabalık olan ve yılda birkaç kez bu bereketli topraklarda buğday, arpa, pamuk, darı, dura, yonca ve baharat ile bitki hasat eden köylüler, Turanlılara karşı haklı bir korku ve şüphe duyarlardı. Ancak, yakınlarında yerleşik Türkler de vardı ve bunlar da bugün barışçıl olarak bilinen Sardların ataları ile aynı zanaatı yürütürlerdi. Buhara, o dönemlerde yine önemli bir şehir olan Beykent gibi, Türkçe bir isimdir ancak bunun, nüfustaki değişiklik yüzünden Türkleşmiş İran kökenli bir isim olması düşünülemez. Aksine, ezelden beri düşman olan bu iki kavmin; göçebelere ait demir silahların, deri eşyaların ve görkemli eyerlerle mücevherlerin satışa sunuldukları pazarlarda, barış içinde bir arada bulunduklarını varsaymak zorundayız.

Sonbaharda yine eşkıyaların ve yağmacıların saldırıları başlardı. İki tarafta da savaş çığlıkları atılırken gecenin sessizliği yine köpek havlamaları ve çalınan koyunların melemeleriyle bölünürdü. Değişken ve tehlikelerle dolu geçen bir yılın son eğlenceleri idi bunlar, zira İran'a ve Çin'e doğru çıplak tepelere yağan ilk kar, göç zamanının geldiğini gösterirdi. Aynı coğrafi şartlar Karpatlar'da, Pindus'ta, Balkanlarda ve İspanya Sıradağları'nda da geçerlidir. Sadece burada yaşayan ırklar farklı idi.

Efsanelerde anlatıldığına göre, Oğuz Han Kuran'da adı geçen İbrahim Peygamberle aynı dönemde yaşamış. Ancak Oğuz Han'la ilgili tek kaynak, Reşidüddin Fazlullah'ın 13.-14. yüzyıllardan kalma bir eseridir. Doğu'nun şiirsel kahramanlarına özgü bir şekilde tüm Türkistan'ın onun hükümdarlığı altına girdiği anlatılır; gerçekte ise fetih çok yavaş ilerlemiş ve uzun süreli olmamıştı. Bir gün, Oğuz Han'ın mecazi isimler taşıyan altı oğlu, avdan olağandışı bir av ganimeti getirmişlerdi: Bir yay ve üç ok. Bilgin babaları, bunları oğulları arasında bölüştürdü ve oğullardan üçü birer ok, diğer üçü de üçe bölünen yayın birer parçasını aldılar. Oğuz Han, daha sonra son nefesinde, hüküm sürdüğü ülkeyi yine bu örneğe göre dağıttı. Topraklar, şehirler, sürüler, atlar ve mücevherler altı parçaya ayrıldı ve Oğuz Han'ın her oğlu halkın altıda birini aldı. Bunlar daha sonra hüküm sürecek Oğuzların, Selçukluların ve Osmanlıların ataları idi.

Türk tarihinin ilk dönemi aslında hiç de bu masumane hikâyelerde anlatıldığı gibi değildi ve Türklerin gerçek tarihi bilgin, sevgi dolu ve mirasına sahip çıkılması yönünde kaygılar taşıyan babanın aldığı tedbirlerle farklı yönlere dağılan, ama birlik içinde hareket eden bu kavimlerle başlamamıştı. Aksine, birbirine bağlı olmayan bu kavimler farklı boylara mensuptu ve bu boylar, kazanç, onur, intikam gibi hırslar veya yabancıların politikaları yüzünden birbirleriyle hükümdarlık için sürekli savaştılar. Hüküm sürenler zaman zaman değişti ve kaybedenler bozkırlara veya sonsuzluğa uzanan topraklara çekildiler. Boylar birbirlerini takip ve yok ettiler. Türklerin, daha doğrusu kuzeyde ve güneyde, doğuda ve batıdaki göçebelerin olaylı, çok hareketli, canlı, aynı zamanda tekdüze ve amaçsız tarihini, işte bu iç savaşlar ve buğday ile altına sahip komşu ülkelere, İranlılara, Çinlilere ve doğuda Çin İmparatorluğu'nun kuzeydeki Amur sınırının ötesinde yerleşik Moğollara karşı yapılan seferler oluşturur.

Bu tarihin büyük bir kısmı artık unutulmaya başlandı. Türklerin, çok eskiye dayanan tarih kaynakları olmadığı gibi, bugüne kadar bulunan en eski kitabe ancak 732 yılına aitti. Bundan neredeyse üç yüzyıl sonra, 1069 yılında Türk dilinin ilk önemli eseri, en saf doğu lehçesi olan Uygurca'da yazıldı: Vambery tarafından keşfedilen ve Kaşgar'da yaşayan bir Türk tarafından kaleme alınmış etnik şiirsel bir eser olan Kutadgu-Bilik, yani "Mutluluk Bilgisi"[4]. Turan ülkesinde İslâmiyete geçişten önceki yüzyıllarda Tibet'e özgü Peghu yazısı çok kısa zamanda Arapça ile değiştirildi ve günümüze kadar ne yazık ki ulaşamayan yazılar da kullanıldı.

Türk tarihinin başlangıcı için birkaç dayanak noktası bulmak için İran, Çin ve Doğu Roma tarih kaynaklarına bakmak gerekir. İran kaynaklarında sadece Cemşit'in, kendi yurtları, gelenekleri ve kültürleri olmayan, bozkırlarda yaşayan ve Gûz veya Giz[5] diye adlandırılan barbarlara karşı kahramanlıklarının anlatıldığı şiirsel sözlü hikâyeler vardı, ancak bu gibi hikâyelerde tarihi açıdan hiçbir bilgi muhafaza edilememektedir. Hunların, Avarların, Kazakların, Peçeneklerin, Kumanların, daha sonra Tatarların – ki bunlar, aslında Moğolların yönetimi altındaki Türklerdi – soyundan gelen ataları, Avrupa bozkırlarının da ötesinde, Bizanslılara tamamen yabancı bir ülkede Kafkasların eteklerinde yaşadıkları için Bizanslı tarihçiler, bu komşularına hiç önem vermemişlerdi. İleride göstereceğimiz gibi, Türklerin adı Bizanslıların ve Rumların tarihinde ilk kez Avarların döneminde, başlarındaki "Büyük Hanlar" ile birlikte geçti.

Batılılar için tamamen yabancı olan o yüzyıllarda Türklerin gerçek gelişimi hakkında öğrenmemiz gereken herşeyi Çin tarih kaynaklarından öğrenebiliriz. Ancak, Çinlilerin hanedanlıklara göre sıralanmış kronolojileri, tarih yazımından tamamen mahrumdur. Tanrı yerine konulan imparatorun yaşam hikâyesini kaleme alan resmi tarihçiler, hiçbir zaman başka halklar hakkında bilgi almaya gerek görmemişler ve birkaç bin barbarın faaliyetlerini dikkate alıp, tarafsız ve objektif olarak gelecek nesillere aktararak küçülmek istememişlerdi. Rum'un, dilini anlamadığı bir "barbaros"; İbrani'nin, anlaşılmaz sesler çıkaran bir "zomzom" dediği göçebe boylarının adını bile doğru yazmaya özen göstermemiş, bu yüzden Türk kabilelerinin, boylarının ve kavimlerinin iç dünyasına ışık tutmaya gerek görmemişlerdi. Çin İmparatorluğu vekayi yazarlarının bize Türkler hakkında, düşünce yapılarına uygun olarak verebilecekleri tek bilgi şu kategorileri kapsar: Boş ve anlamsız isimler; duygusuz ve yalın şekilde anlatılmış savaşlar; hüküm süren bir grup yerini başka bir gruba bıraktı; imparatorluk sınırlarının barbar "çakallar" aleyhine olarak genişletilmesi ve bunlar, inatçı Saksonyalılar nasıl ki Şarlman tarafından katledilmişse Pan-ç'ao adında biri tarafından katledilir. Daha sonra Roma'daki sınırları koruma sistemine benzer bir şekilde büyük setler (Çin Seddi) kurulur. Bu setleri kendi ırkından insanlara karşı savunmak üzere, ehilleştirilmiş barbarlar (Ongutlar) hizmete alınır. Ayrıca, başbuğa boyun eğdirildiğinden; bu başbuğa affedici ve tüm halkların hükümdarı Çin İmparatoru tarafından, hemen başka bir isim verildiğinden ve bir atabeyinden, bir "Tengri Kut" ya da Çinli bilginlerin deyişi ile bir "Çen-Jin", yani bir Gök Tanrı yaratan "medeni" bir ünvanın verildiğinden bahsedilir. Bunun dışında Budist rahiplerin sakin vaazlarıyla sarfettikleri gayretler, tıpkı Winfried ve İrlandalı atalarının putperest olarak yaşayan Cermen dünyasında gösterdikleri faaliyetlere benzer.

Şimdi Çinlilerin bu karmaşık bilgilerinden anlaşılır bir şeyler çıkartmaya çalışalım.

Öncelikle Çinli tarihçilerin yazılarında birçok kez "isyancı kölelerden" bahsedilmektedir: Yüzyıllarca kuzeyde bulunan Tunguzlu Yüe-çilerin hükümdarlığı altında pek bilinmeyen bir hayat süren Çian-jün, Çiun-jü veya Hsiung-nulardan. Bunlar daha sonra Mete adında bir Han tarafından kurtarıldı ve Mete Han onların başına geçti. Ancak, bu han altında da yine paralı askerler olarak, Tanrı'nın temsilcisi diye taptıkları Çin hükümdarının, yani "Göklerin Oğlunun" hizmetindeydiler* ve Çin'in sınır boylarını

rahatsız ettiler[6]. İmparatorluğun, bugünkü Pers ve Rus kalelerine benzeyen kalelerinin komutanları olan Hsiung-nuları emir altına almaya çalışırlar ve zaman zaman intikam almak ve onları cezalandırmak için seferler düzenlerler. Çin'in tacı üzerinde hak iddia eden küskünler ve Çin'e sadık olmayanlar, Roma İmparatorluğu'nda da barbar halklarla karşılıklı ilişkilerde sıkça görüldüğü gibi, bu barbarlara sığınırlar ve Hsiung-nular bu misafirlerden birçok yeni haber ve bilgi aldıkları gibi Nan-lu geçitlerinin güneybatısında vahaların çok olduğu bölgelerde kilden hafif evler yapmayı öğrenirler.

Fakir, ama hareketli olan barbarlar ile medeni yaşayan zengin ve tembel insanlar arasındaki barışçıl ilişkilerin uzun sürmesi mümkün değildi ve MÖ II. yüzyılda asırlık düşmanlara karşı savaş başladı. Onlarca yıl süren sıcak savaştan sonra ortaya çıkan açlık, imparatorun işine gelir ve Hotan ve Kaşgar bölgelerini elinde tutan Güneyli Türkler, Hoan-ho nehri kenarında bulunan Çin İmparatoru ile "sonsuz barış" yapmak zorunda kalırlar. Çin ordularının desteğiyle artık medenileşmiş Türkler, kuzeyde Beyazkum, Karakum ve Sarıkum çöllerinde ve Güney Sibirya'da Amur kıyılarında yaşayan kardeşlerine saldırırlar. Amur kıyılarındaki boylar tamamen ilhak edilip ortadan kaldırılarak, Amur hattı sağlamlaştırılır. Bu hattın ötesinde Türkler ile tıpkı Cermenler ve Slavlar arasındaki ilişkilere benzer ilişkiler içinde olan Tunguzlar ve Moğollar yuvalarından çıkarlar. Çıplak Altay Dağları'nda ve etrafındaki verimli topraklarda yaşayan bu boylar, yavaş yavaş Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin kıyılarındaki çöllere sürgün edilirler. Günlük yaşamın çetin şartlarına karşı savaşmak zorunda olan bu insanlar, bu dar alanlarda da tüm güçlerini toplayacak ve dünyayı değiştirecek misyonlarına hazırlanacaklardır.

Güney Türkleri, o dönemde kendi soylarından olan diğer Türk boylarını katlederek kendi sonlarını da hazırladıklarının farkında değildiler. Artık her yerde Çin'in ve Tibet'in etkileri altında kalmaya başlamışlardı. Başbuğlar, ağaç çubuklar üzerine yazı yazmak ve mızrak ucu ile imzalamak yerine Türk dilini Pehlevi harfleriyle yazmayı alışkanlık hâline getirmişlerdi. Her yerde var olduğuna inanılan şeytana tapınma[*] ve buna bağlı olarak Şamanizm inancı devam etmesine rağmen, beş element olan toprak, ağaç, ateş, su ve demire olan inanç yavaş yavaş unutulmaya başlandı. Barışçıl ve sevgi dolu Buda'nın yeni ve daha ulu dini, disipline isteyerek boyun eğen bu halk tarafından kolay ve hızlı bir biçimde benimsendi. Bu bölgenin güneydoğusundaki köylülerin (Tarancıların) çoğu Buda'ya tapınmakta idi.

Beykent, Araplar tarafından fethedildiğinde değerli incilerle bezenmiş büyük gözlü Hint Tanrısı'nın som altından yapılmış resmi, orada yaşayan İranlıların ve Türklerin tapınaklarında bulunmuş ve bu ucuz putların halk tarafından satın alındığı pazar yerleri uzun süre hatırlarda kalmıştı[7].

Bundan sonra Güney Türkleri, kararlı bir biçimde saldırıldığı takdirde, bağımsızlıklarından kolaylıkla vazgeçen bir topluluk olarak görülmeye başlandılar. Hsiung-nu Devleti'nin son izleri 5. yüzyıla kadar izlenebilmesine rağmen, bu devlet M.Ö. 216 yılında hanlarının esir alınması ile çöktü[8].

Güney Türkleri, ılımlı Hristiyan dinini kabul etmeye varacak kadar uysallaştırılmışlardı. 334 yılından itibaren Türkistan'ın merkezi noktası olan Merv'de Nesturî inancından bir piskoposun varlığı görülüyordu. 420'lerde bu piskopos, sadece Türkler için değil, büyük Çin devletinde Hristiyanlığa yeni geçen tüm insanlar adına metropolit derecesine kadar yükseldi. İpek ticaretiyle uğraşan tüccarlar ve bu bölgede yaşayan Keşkuşanlar da Hristiyanlığın yayılmasına katkıda bulundular. 6. yüzyılın başlarında (503 - 520) Herat ve Semerkant'ta iki piskopos daha yaşıyordu. Bizans İmparatorluğu'nda ve Fars teokrasisinde takip edilen ve zulümle karşılaşan Nesturîlik (Hristiyanlık), inancına yönelik saldırılardan kaçmak için bu uzak ülkelere sığındı. Kerayitler, hatta Çinliler bile Hristiyanlığa geçtiler. Karakurum Hanları'ndan birinin 8. yüzyılda (718) din adamı rolünü üstlenmeye çalıştığı görüldü. Bu Han, aynı zamanda bir Türk boyunun ilk ve tek Hristiyan hükümdarı idi[9].

Güney Türklerinin çöküş dönemlerinde, Kuzey Türkleri vahşi çöllerde yine canlanmaya başladılar. Bunlardan bir kısım - Juan-Juanlar (Avarlar) veya Moğollarla karışmış ve belki de Moğol hanedanlığının hükmü altında İtil ve Yayık (şimdiki Volga ve Ural) nehirleri kıyılarında yaşayan Hsiung-nular (ya da Hiyong-nular) - hükümdarları Atilla komutasında, Hun adını Tuna Nehri'ne, Ren Nehri'ne ve İtalyan Padus'una kadar taşıdılar. Moğolların ten rengine sahip, diğer putperestler, sadece Güney Türklerine ait bölgelere saldırdılar. Hunlar gibi onlar da koyu tenli, çekik gözlü, ince sakallı ve şişmandılar ve kısa boyunları vardı. Çinlilerin taktığı "Hsiung-nu" adını Volga, Tuna ve Theis nehirleri kenarındaki kardeş boylarına bıraktılar. Kendileri, Çince "Tepeli Dağların Adamları" (Altay Dağları silsilesinde) anlamına gelen "Tu-kiu"lar olarak Türk adını taşımaya devam ettiler. Bu yeni boy, Çinliler tarafından Thu-men (Bumin) diye adlandırılan değerli bir başbuğ tarafından zafere götürüldü. Bu başbuğ, Çin'in karışık

dönemlerini lehine kullandı ve kısa zamanda Türklere ait bütün bölgelere hükmedecek bir hanedanın kurucusu oldu. Bumin'in halefi, Han veya Kağan ünvanını taşıyan oğlu İski idi. O, göçebelerin ve aynı zamanda Tarancı olarak adlandırılan ve askerî açıdan yeteneksiz şehirli İranlıların hanı idi. Bu hanedandan üçüncü bir hükümdar daha yetişti: Han ünvanını layıkıyla taşıyacak olan Nev Han.

Bu tarihten itibaren artık Avrupalı bir kaynak, birinci asırda hüküm süren hanın tarihine ve Çin etkisi altında kalmış olsa bile gerçek Türk tarihine bakmamıza olanak sağlamakta idi. 6. yüzyılda Bizanslı Menandros'a ve diğer Rum tarihçilere göre, bu Han kendini "Yedi Irkın Hakimi" olarak adlandırıyordu. Ama bu, gerçekten yedi ırk üzerinde hüküm sürdüğü için değil, yedi sayısının doğulularda uğurlu sayıldığındandı. Bütün düşmanlarını karşısına çıktıkları her yerde yendiği haberlerini ilan etmek üzere elçilerini İran'a, Çin'e ve batıdaki Roma İmparatoru'na gönderdi. Bu hana gönderilen yabancı bir elçi, hanın otağı veya kilden yapılmış evinin önünde – bilindiği üzere Buhara, İslâmiyet öncesinden kalma idi – siyah ve kırmızı giysiler içinde savaşçılar, altından arabalar ve altın ile mücevher kaplı yularlar taşıyan inekler gördüğünü anlatır. Her yere en güzel ipekler serilmişti ve hanın evinde yedi yüz kadın yaşıyordu. Han, Kuzeyli Türk olarak putperestlikten vazgeçmemişti ve Ceyhun nehri civarındaki Eftalitler ve vahalarda yaşayan kavimlere karşı zafer kazanan halkı, tıpkı hanları gibi Budizm ve Hristiyanlık propagandalarından nefret ediyorlardı. Onların Tanrıları hava, mavi gökyüzü, yani Gök Tanrıları – Arapların Allah'ına eşit olduğunu düşünen Thraklı Türkler gök tanrılarını hâlâ unutmamışlardır– ateş, sonra toprak ve Ceyhun'un kutsal suyu idi. Bizanslı elçilerden beşinci element olan demir hakkında ise bir şey öğrenemiyoruz. Kurban olarak atlar ve öküzler sunuluyordu. Hanın ya da Kağan'ın çevresinde alınlarında ateşin simgesi ile dolaşan Hintliler bulunuyordu ki, Bizanslı elçi bu ateş işaretinde kutsal haçı gördüğüne inanıyordu.

Tu-kiular 568 yılında Persliler ile savaş halindeydiler. Bunun nedeni, hanın ve Pers Kralı'nın aynı derecede ipek ticaretiyle ilgilenmeleri idi. İran'da o dönemde Türk ipeği yakıldı ve Türk elçilerine zehir ikram edildi. Adının anlamı "Düzenleyici" olan İstemi Han ve onunla savaşa katılan üç soydaşı, alışık oldukları biçimde intikam almaya kalktılar ve Alanların ve Oğurların topraklarından geçen Kafkasya yolunu geçmek zorunda kalan adamları, Konstantiniyye'deki imparatorun huzuruna çıktılar. Bu elçilere karşılık, başlarında Rum Zemarkos'un bulunduğu başka bir elçi grubu

gönderildi. Romalılar ve Türkler arasındaki siyasi ilişkiler işte bu dönemde başladı ve her iki hükümdara karşı isyanlar çıkartan Avarlar yüzünden devam ettirildi. Ama kaynak eksikliğimiz olduğundan bu konuyu daha fazla takip etmemiz mümkün değildi.

Bumin Han'ın devleti uzun vadeli olmadı. Bu yeni Türk devletini yöneten Han, daha ilk yıllarda çeşitli vahaların savaşçılarını yöneten ve Semerkant, Beykent ve Yarkent'te oturan Tarhanlarla sürekli savaş hâlinde idi. Bizans'a bu haberler Zemarkos tarafından getirildi. Hainler, Horasan ilinde Kağanın Türkleri ile sürekli olarak rahatsızlıklar yaşayan Pers hükümdarı ile işbirliği yaptılar ve askerî yardım yapmamakta ve ipek, kürk, hayvan, hatta altın para ve gümüş akçelerden oluşan yıllık vergileri vermemekte ısrar ettiler. Kısa zamanda değişik kanatlarda isyanlar başladı[10].

Bu arada Tu-kiular tarafından kurulan devlet, 572 yılında ölen Mu-kan (Mugan) zamanında önce iki, sonra dört parçaya ayrıldı. Bunun üzerine gerek halkın durumuna ve ihtiyaçlarına, gerekse coğrafi konuma uygun olarak Doğu Hakanlığı ve Batı Hakanlığı oluşturuldu. Türk birliği bu kez de gerçekleştirilemedi ve Türklerin doğuda sahip oldukları topraklar yine Çinlilerin eline düştü.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYETİN İLK YILLARI[*]

Tu-kiu Devleti çökerken, yeni bir dinin müjdecisi olan Araplarla karşılaştılar. Araplar, teçhizat ve askerî deha konusunda Türkler açısından önemli düşmanlar teşkil etmemişlerdi, zira hafif süvariler yine hafif süvarilere, okçular okçulara ve piyadeler piyadelere karşı savaşmaktaydılar. Vahaların bütün şehirlerinde, Merv'de, Buhara'da, Belh'te, Semerkant'ta, Beykent'te göçebe Türkler, İranlılar, Turanlar ve batıdaki yabancılar üzerinde hüküm süren Tarhanlar ve Tarhan hatunlarından destek gördüler. 666 yılında Arapların önderlerinden biri olan Rebî' bin Haris, halifenin elçisi olarak Maveraünnehr'i fethetmeye yöneldi. Belh'e kadar geldi ve geri döndü. Dört yıl sonra aynı ordu daha önemsiz olan Beykent Şehri'ni ve sayısız savaş esiri aldı. Sa'd bin Osman daha sonra Buhara'yı fethetmeyi başardı, ama kalıcı olarak elde tutamadılar. Sayı olarak çok üstün bir Türk ordusu ile karşılaşan ve köşeye sıkıştırılan fatihler, zorlukla kaçabildiler. İslâm'ın üçüncü öncüsü olarak daha sonra Kuteybe bin Müslim, Merv'deki karargâhından yola çıkarak Belh Şehri'ni aldı. Başka bir seferde, Beykentli isyancıları cezalandırdı ve Hint Tanrısının altın ve gümüş putlarından oluşan büyük bir ganimeti eline geçirdi. Aralarında yapılan bir anlaşmaya göre kurulmasına izin verilen caminin inşasında çalışan işçiler olarak gizlenen askerler, Semerkant Şehri'ni aldılar. 709 yılında, Maveraünnehir şehirlerinin kraliçesi sayılan Buhara aynı akıbete uğradı. Buhara Beyi Hudat'a her ne kadar tacı ve tüm imtiyazları bırakılsa da haraç ödemeye ve yanında tıpkı bugün nasıl bir Hint racanın yanında bir İngiliz vali var ise bir Arap Emiri bulundurmaya mecbur edidi. Yerliler, evlerini Beni Temim Bekri ve Abdul Kays aşiretlerinden gelen fatihlerle paylaşmak zorunda kaldılar ve Hristiyanlar, kenar mahallelere gönderildiler. Kısa zamanda putperestler ve Budistler de bütün malvarlıklarını kaybettiler. Eski Zerdüştiliğe sadık kalmak için İran dinine bağlı olanlar yeraltındaki mağaralara kaçmak zorunda kaldılar. Bir imam, kimi zaman taşlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak evden eve dolaşıyordu ve gönülsüz olarak İslâm'a geçenleri namaza çağırıyordu. Halife'nin elçisi olan Kuteybe'nin hükümdarlığı Çin tarafından yönetilen Türkistan'a kadar uzandı. Ancak, bağımsızlığını ilan etmek için efendisine karşı gelince 714 yılında Merv'de öldürüldü.

724 yılında Kuteybe’nin halefinin hükümdarlığı altında Türk asıllı göçebeler tekrar harekete geçtiler. Henüz İslâm’a geçmemiş olan Semerkant Hanı, yaklaşık 120 bin savaşçıdan oluşan büyük bir ordu ile savaş açtı, ama 750’li yıllarda Araplar bu savaşı da kazandılar. Türkler, yine de rahat durmadılar. Onlar, herkese kucak açıp, destek veriyorlardı. Halifeliğin Emeviler tarafından gasp edilmesine karşı savaşan asil ruhlu Abbasi Ebu Müslim’le yeni bir Hz. Ali ya da efsanelerde adı geçen bir Rüstem yeniden vücut buldu. Buhara’da Şiiliğin savunucularından biri olan Şerik bin Şeyhü’l-Mehdi ise Türklerin yardımı ile zafer kazandı. “Ruhani” karakteri nedeni ile Tanrı adını almayı kendine layık gören ve kendini “Adem’in, Nuh’un, İbrahim’in, Musa’nın, İsa’nın, Muhammed’in ve Ebu Müslim’in” halefi sayan yaşmaklı, beyaz giysili Mukannâ “Peygamber” için hayatlarını vermeye hazırdılar. Türklerin silahları ayrıca Rafi’nin isyanında da rol oynamışlardı[1].

Türkler, Araplardan kuşkusuz silahlanma ve çiftçilik konularında çok şey öğrendiler. Kuzeydeki boylar, Suriye’nin ve İran’ın kültürel gelişimlerinden etkilenmişlerdi ve artık Büveyhilerin zamanında olduğundan daha yüksek bir mertebeye ulaşmışlardı. Tamamı olmasa da çoğu İslâm’ı kabul etmişti. Ancak bu dönemde yeni dinin yayılmasını ve Türklerin İran’ın ve Akdeniz’in batılı kültürüne geçişini önemli ölçüde zorlaştıran bir hadise meydana geldi: Onlarca yıl sürecek olan yeni bir Türk devleti kuruldu.

750’li yıllarda Arap Maveraünnehr’inin doğu sınırında batılıların henüz tanımamış olduğu gerçek bir Türk boyu ortaya çıktı. Bu boy, Çin’e bağlı tebaa olarak uzun zamandır yaşadıkları Amur Nehri’nden ve Baykal Gölü’nden gelmekte idi. Çin’in resmi ve bilimsel dilinde bunlara iki tekerlekli kapalı arabalarından dolayı “büyük tekerlekler” anlamına gelen Chuy-che, Chuy-chu ya da diğer yazılışıyla Hoei-he denmekte idi. Kısa zamanda güneydoğu, sonra da batıda bölünmüş Türkler, Hoei-heler tarafından ilhak edilmişlerdi. Vergiler, ganimetler ve esirler artık başka bir hükümdara akıyordu. Moğolların dediği gibi, hedef yeni bir “Hanbalık” idi.

Ama Hoei-heler ne Tu-kiuların servetine ne de tamamı Bağdat Halifesi’nin yönetimi altında olan batıdaki şehirlere sahip değildi. Bu yüzden bozkırlardaki rakipleri olan Kırgızların hamlelerine sadece kısa bir zaman karşı durabildi. 780 yılında doğu hakanlarına haraç vermeye mecbur kaldılar ve 9. yüzyılın ortalarında kuzeydoğuda kendi soydaşları tarafından

ilhak edildiler; işte yine çöldeki kum dalgaları gibi kısa süreli ayakta durabilen bir hanlık çökmüştü.

Aynı dönemde gücü gittikçe azalan halife, Farslı Saman'ın beş torunu ile birlikte Türkistan'daki dört şehri kuşattı: Semerkant, Fergana, Taşkent ve Herat (874 Onların soyundan gelenler, daha sonra Maverünnehirin bağımsız birer emiri hâline geldiler ve buradan yola çıkarak İran'ın kuzeyini de gele geçirerek burada yeni bir hanedanlık kurdular. Büyük emir İsmail'in oğlu Ahmed, güneybatıdaki sınırlarını, eski İskitlerin toprakları olan Sistan'a kadar genişletti ve buradaki son Saffarileri sürgün etti. Ahmed'in oğullarından biri olan Said, 28 yıl boyunca barışçıl ve aynı zamanda görkemli bir hükümdarlıkla, adının anlamı olan "Mutlu"'ya layık olduğunu göstermişti. Buhara, bu İranlı şahlar altında okulları ve öğretmenleri, düşünürleri ve bilginleri ile tanınmış bir şehir hâline geldi. Kur'an tefsircilerinin en büyüğü olan El Buhari, Samanîlerin bu yerleşim biriminde etkisini göstermişti. Ancak Said'in ölümü ile birlikte 943 yılından sonra Orta Asya'da reşit olmayan çocukların, genç ve ava meraklı emirlerin, zayıf ve yozlaşmış hükümdarların dönemi başladı ve Samanîler devleti başka boyların ve hanedanların lehine 50 yıl gibi kısa bir zamanda çöktü[2].

Çöküşleri yüzünden artık birçok milletten oluşan geniş bir imparatorlukta barışı sağlayabilecek güçte olmayan Samanîlerin mirasçıları yine Türklerdi. Dördüncü kez bir devlet kurmaya çabalayacaklar, ama bu kez bunu yerleşik, çalışkan, kültürlü ve İslâm'a inanan insanlarla yapacaklardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU HÜKÜMRANLIĞININ HAZIRLANMASI[*]

Geçmişi hakkında çok fazla bilgi olmayan İlig Han yeni bir hanedan kurup, birbirine düşman Türk boylarını bir araya getirmeyi başardı. Onun oğlu Kara Buğra [Tamgaç İbrahim], babasının miras bıraktığı eserini, tüm tebaasını İslâm'a döndürerek sağlamlaştırdı. 960'lı yıllardan itibaren bu bölgeler Hristiyan ve Budist propagandalarına kapatıldı. Buğra, tebaasını İslâm'a döndürerek sağladığı birliğin gücü ile doğudaki İslâm dünyasını Türk âsâsı altında birleştirme planını gerçekleştirmeye başladı[1]. Çin kültürünün etkisinde olan Kaşgar'dan yola çıkarak dağlarda, Hûkand bölgesi savaşçılarının yardımıyla Zerefşan Nehri'ni takip ederek Buhara önlerine kadar geldi, ama henüz Maverünnehir'in bu merkezine saldırmaya hazır değildi. Bu arada Müslümanlığa geçen Uygur askerleri bütün düşmanlarını kolayca bozguna uğrattılar ve Semerkant'ı aldılar. Samanîlerin halefi olan zayıf karakterli Emir Nuh bin Mansur bu esnada kaçtı. Emire baş kaldıran isyancılar, Fars İmparatorluğu'nun iç karmaşasını kendi lehine kullanmasını çok iyi bilen kurnaz Türklerin yanında yer almışlardı. Ancak, emirin hiç beklenmedik ölümü, Çin Dağları'ndan gelen bu hanın hükümdarlığının sonunu getirdi. Semerkant Emiri, şehirden kaçtıktan sonra, İndus Nehri'ne kadar hüküm süren Gazneli Sebük Tekin'den yardım istedi. Zavallı Nuh'u hükümdarı kabul eden, üzengilerini öpen ve kendine mütevazı "İmparatorluğun Yardımcısı" ünvanını veren bu sadık yandaşı ile birlikte birkaç önemli saldırıda, hanlarının ölümünden sonra Türk askerlerinden yoksun kalan isyancıları ortadan kaldırdı. Emir Nuh onun sayesinde son günlerini huzur içinde geçirdi ve 997 yılında Buhara'da öldü.

Kaşgarlı Türkler ise batıda Samanîlere karşı bütün intikam planlarından vazgeçmişlerdi. Şerefüd-devle ve 11. yüzyılın ilk 10 yıllarında hüküm süren Kadir Yusuf'a kadar, Hanlar özellikle ülkelerinde İslâm'ın yayılması için çaba göstermişler ve Arap bilimleri ile ilgilenmişlerdi[2].

Ancak Gaznelilerin zaferleri ile Türk tehlikesi tamamen ortadan kalkmış sayılamazdı. Çin İmparatorluğu, barbarları tutamıyordu. Çiftçiliğin gelişmesi ve şehirlerde yaşamaya alışmış olmalarına rağmen imparatorluk sınırlarının doğusundaki yerleşim merkezleri, Türklere artık gerekli yaşama alanını sunamıyordu, zira onlar dağların arasında sıkışıp kalmış bir şekilde

yaşayamazlardı. Kuzeydeki ve doğudaki soydaşları Eftalitlerin, Kazakların ve Kırgızların yaşadıkları çöller onlara cazip gelmiyordu. Güneyde Gazneliler, yayılmalarını önlüyordu. Bu yüzden Türk göçlerinin tek hedefi, Zerefşan kıyılarının verimli toprakları olabilirdi.

Yaşlı Emir Nuh daha hayattayken kökenleri yine bilinmeyen yeni bir İlig Han'ın seferi püskürtülmüştü. Nuh'un birinci ve ikinci halefinin öldürülmesi ve üçüncü halefinin henüz küçük yaşta olması, kesin bir zafer neticesinde elde edilecek çözümü ve yeni bir yaşam biçimine alışmış olan Yörüklerin sürekli yerleşimlerini hızlandırdı. İlig Han, genç Samanî'nin hamisi olarak Buhara'ya geldi ve bu genç Samanî'ye, tıpkı Odovaker'in beş yüzyıl önce son Batı Roma İmparatorluğu hükümdarı genç Romulus Augustulus'a sözde hamisi olarak davrandığı gibi davrandı. Milattan sonra ilk yüzyılın sonlarında İlig Han, Maveraünnehr'in bilimiyle tanınan ve hayranlıkla karşılanan başkentinin en üst komutanı hâline geldi ve karargâhını Çin kökenli Kaşgar'dan, tıpkı Semerkant sarayında olduğu gibi, çürümüş sütunlar ve harap olmuş cephelerle artık Muhammed zamanındaki görkemi yansıtmayan Buhara'nın İslâmiyet öncesinden kalma İran sarayına taşıdı. Taht üzerinde hak iddia eden Muntasır'ın bütün bu gelişmeleri engelleme çabaları sonuçsuz kaldı. "Bir kez ata bindi mi kendi babasını bile tanımayan" gerçek bir Türk olarak, bütün Türk boyları üzerinde titiz ve sert bir hüküm süren İlig Han, Hazar Denizine kadar sağlam ve sarsılmaz bir biçimde atının üzerinde kaldı. Eskisi gibi hâlâ bir orada bir burada koyunları ve atları ile birlikte yaşayan Gûzlar ve kuzeydeki barbarlar, hükümdarlığını tanımak zorunda kaldılar. İlk Gazneli'nin torunu olan Nasr, İlig Han'ın yardımına geldi ve Muntasır kısa zamanda mağlup edildi. İdeolojileri farklı olmasına rağmen Zerefşan ve Hindu nehirleri kenarlarındaki hükümdarlar, Budist ülkenin eşiğindeki İslâmi gücün gerçek temsilcileriydiler artık.

Kuzey Türkleri, Kaşgarlı İlig Han'ın hükümdarlığını çok zor kabul ettiler. Onlar, uzun zaman önce eski geleneklerini yabancı bir kültür için terk eden ve Çin hanedanı sübaşıları tarafından yönetilen şehirlerde, kilden evlerde el emekleri ile çalışıp barış içinde yaşayan soydaşlarını hor görüyorlardı. Bu dönemde yine kuzey ve güney, doğu ve batı arasındaki eski düşmanlıklar ortaya çıktı. İlig Han'ın karşısında, tıpkı putperest Saksonyalıların Şarlman'ın Frankları karşısında durdukları gibi duruyorlardı. Tek bir fark vardı, o da kuzey barbarların Kafkasya'daki Hristiyan toplulukları ile komşu olmaları yüzünden Hristiyanlığa meyilli

olmaları idi. Buna örnek olarak Kuzey Türkleri arasında Musa (Moses), Yunus (Johann, Ermenice Ovannes), Mikail ya da Mikhal ve İsrail gibi adların yanı sıra çöl hayvanlarını - Buğra (deve), Bögü (ceylan), arslan – ya da bir savaşçının özelliklerini – Tuğrul (kıyıcı), Çakar (parlayan) - hatırlatan isimlerin yaygın olması idi.

Bundan dolayı gerçek ve gerçek olmayan, halis ve halis olmayan Türkler arasında bir savaş beklenmekte idi. Bu savaşı, "gerçek ve halis" Türkler kazandı. İlig Han'ın şehirlerde bağımsız beylerin yönetimine izin vermiş olması, bu savaşın kazanılmasını daha da kolaylaştırdı ve bunun neticesinde Semerkant'ta Ali Tegin, Kaşgar'da Buğra Han'ın oğullarından Kadir, hatta Harezm çölünde bir Yörük Beyi bağımsız birer hükümdar gibi hareket etmekteydiler.

Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında ise o dönemde Türkmen boyları yaşıyordu. Bu Türkmenlerin arasından 1000'li yılların başında Dukak oğlu Selçuk[3], daha sonra anlatılan ve Peygamberimizin hayatıyla birçok benzerlik gösteren efsanelere göre, yeni bir vatan arayışında 100 atlı, 1.000 deve ve 50 bin koyun ile yola çıkmıştı. O, bir göçebe budunun kalıtsal bir lideri değil, güçlü akrabaları ve fazla taraftarı olmayan halktan bir Türk'tü ve birkaç yiğidin başına geçerek Maveraünnehir'deki durumların karmaşasından yararlanarak şansını denemişti. İlig Han, kendi derecesinde olmayan bu rakibe karşı savaşmak zorunda kaldı, ama onu çöle geri göndermeyi başaramadı.

Fetihlere doymayan Selçuk Bey'in ölümünden sonra oğlu Mikail değil, tıpkı büyükbabaları gibi sadece "Bey" ünvanını taşıyan torunları - Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı - beyliği devraldılar. Bu iki kardeş, hiç birbirlerinden ayrılmayacaklar ve Çağrı'nın ölümüne kadar uyum içinde birlikte çalışacaklardı. Çağrı, beyliğin kılıcı, Tuğrul ise savaş planlarını hazırlayan stratejist ve imparatorluğun yöneticisi oldu. Her ikisi de muhtemelen Semerkantlı Tarhan ve Kaşgarlı Kadir arasında çıkan düşmanlıkta önemli bir rol oynamışlardı. Semerkantlı Tarhan'ın İlig Han tarafından, Kaşgarlı Kadir'in ise büyük Gazneliler tarafından desteklenmesi ile düşmanlık, kısa zamanda önemli bir savaşa dönüştü ve Selçuklular, geleneklere uygun olarak ezeli rakiplerini yok etmek için Kaşgarlıların tarafına geçtiler. İlig Han'ın komutanı Alpkara savaşta mağlup olarak, öldü. Ceyhun Nehri'nin kuzeyinde ezeli düşmanları Harezmşahların hüküm sürdüğü bölgeler ve Semerkant vahasının doğusu ile Gaznelilerin sınırları arasında sıkışıp kalan Selçuklular, onları koruyacak tek kişiye, Gazneliler

Sultanı'na başvurdular. O dönemde bu sultanı yok edip, yerine geçeceklerini düşünmemişlerdi, ama doğuda hep en beklenmedik hadiseler kendiliğinden gerçekleşiyordu.

Sebük Tigin'in oğlu Mahmud, Selçuklulara Hindistan'ın tamamını fethedip, Hint Denizi'nde kalan son bedevileri de yerlerinden etmeyi planlayan Gaznelilerin emrine girmelerini teklif etti. Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcaları olan İsrail'in buna cevabı, yaygın bir efsane hâline geldi. Bu efsaneye göre İsrail [Arslan] Bey, kaç savaşçıya sahip oldukları sorulduğunda sadağından bir ok çıkartır ve "Bu oku ülkemize gönder. On bin Türk savaş çağrısına cevap verecektir", der. "Bana daha fazlası gerek", diye cevap verir sultan: "İşte sana ikinci bir ok. Bunu da gönder, 50 bin savaşçı daha gelsin". Doğu İslâm dünyasının hükümdarı şaşırarak "Belki daha fazlası gerekir", der. "Benimkiler", diye devam eden İsrail, "bu sadağı görürlerse iki yüz bin atlı onu takip edecektir", der ve konuşmayı bu şekilde bitirir. Gerçekten de II. yüzyılda Türk gibi, boyları arasında güçlü ve seferlerinde başarılı olanlar istemedikleri kadar taraftar ve asker bulabiliyorlardı. Bu askerler, ilerleyebildiği kadar ona sadık kalacak, ilk başarısızlıkta ise başka bir lider arayışına gireceklerdi. Yörükler, sadece kazanç ve onur getiren savaşın kendisine ve onları besleyen, hatta yücelten silah zanaatına hiçbir zaman sırt çevirmezlerdi.

Yeni Selçuklu hanedanına mensup genç beylerin şansı da genelde yaver gitti. Hükümdarlığa giden her adım onlara yeni askerler kazandırmıştı. Artık onlara yardım edenleri bolca ödüllendirmek için yeterli mücevhere ve paraya sahiptiler. Her gün dolaştıkları topraklar, Semerkant'tan Merv'e, buradan Hazar Denizi'ne, Kafkasya'ya ve Horasan vadilerine kadar uzansa da, henüz sınırları tam belli olmuş bir bölgeye sahip değildiler. Batı'daki Roma İmparatoru'nun, yani Hristiyan İmparatoru'nun adamları arasında, Hunlar "sayıca yüksek, bağımsız ve hiç kimseye köle olmamış bir halk" olarak tanınmaktaydı[4]. Ama kuzey barbarları beyinin hırsı daha büyüktü. Selçuklular, İlig Han'ın başardıklarını hatırlayarak onu örnek alarak ilerlemek istediler: Amaçları, vadilerde, şehirlerde, kalelerde hüküm sürmek, vergi toplamak, haraç almak, yabancı devletlerin elçilerini nazikçe selamlamak ve yeni hanedanlarını doğunun daha eski hanedanlarının arasına katmaktı. Müslüman'dılar ve sadaklarında savaşın en büyük silahını taşıyorlardı. Öyleyse yeşil veya altın sarığı taşımak, kutsal halifenin ve İslâm'ın himayesi altına girmemek için bir sebep var mıydı?

Bizans tarihleri Selçukluların İslâm dünyasının hükümdarlığına yükselişlerini sade ama inandırıcı bir biçimde anlatırlar ve aynı hikâye daha sonra doğulu analistler ve tarihçiler tarafından şiirsel bir biçimde ele alınır. Gerçekler ise her iki anlatımdan da rahatça çıkartılabilir.

İran Körfezi'nde bulunan Büveyhîlerin, halifenin elinden merkezi illerdeki gücü alan İranlıların hamisi Besasiri'ye karşı yapacakları bir savaş için önce Gazneli büyüklerinden Mahmud ya da onun oğlu Mesud, Selçuk Bey'in torunlarından yardım istedi. Tuğrul Bey, sadak ve mızrak ile silahlanmış seçkin üç bin atlı ile savaş meydanına geldi, ama onun niyeti Gazneliler yönetimi altında onları her yere takip etmek değil, bu büyük sultanın gücünü kullanarak Horasan'ı fethetmekti. Bizans kaynaklarında Aras Nehri üzerinde Türkmenlerin aşamadığı demirden yapılmış gizemli bir köprüden bahsedilir. Bu ayrıntı aynı zamanda Romalıların, Hunları çölden değil, Kafkasya'dan gelen bir halk olarak gösterme hatasını gösterir.

Türklerin, düşmanları ok yağmuruna tutma hüneri sayesinde bu savaş Gazneliler lehine sonuçlandı. Besasiri mağlup oldu ve savaş sona erdi. Sultan Mahmud, müttefikini bu sefer başka bir savaş alanına, ezeli düşmanı olan Hintlilerin üzerine göndermek istedi, ama Selçuklular ona yardım etmeyi reddederek, sultanın ordusundan ayrıldılar ve Merv'deki karargâhlarına geri döndüler. Burada, Meşhed'e doğru yola çıkmak ve İran sınırındaki sıradağlarının iç kısımlarını fethetmek için fırsat kolladılar.

Doğu kaynaklarına göre Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, 1029 yılında ölen Sultan Mahmud'un yerine geçen Mesud'dan, Horasan vilayetine yerleşmek için izin istediler. Halife'yi, dünya üzerinde tek yetkili temsilcisi olarak gören Gazneliler için bu isteği yerine getirmek mümkün değildi. Böylece Gazne Sultanı ile Selçuklu Beyleri arasındaki bağ koptu. Her iki boy, bundan sonra uzun zamandan beri planladıkları hedeflerine zorla ulaşmaya çalıştılar. Aylar süren savaşlardan sonra bir zamanlar çöllerde yaşayan Türkler, ilhak ettikleri İranlıların kültüründen etkilenmeyip, kendi geleneklerini bağlı kalarak Horasan'ın hükümdarları hâline geldiler ve yerleşik insanların verimli topraklarında bile, tıpkı Atilla Han'ın komutasındaki Hunlar gibi, her zaman atlarına atlamaya hazır, hiç yorulmayan savaşçılar olarak kaldılar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

VE

SELÇUKLULARIN HALİFE TARAFINDAN TANINMASI[*]

Selçuk Bey’in torunları artık büyük ve zengin bir ilin hükümdarlarıydılar, ama burasını da sadece daha uzaklara gidebilmek için bir karargâh olarak kullanıyorlardı. Gazneliler ise buna izin veremezlerdi, zira Türkler, onların batı ile olan ilişkilerini kesebilir ve Bağdat’taki halife üzerindeki etkilerini yok edebilirlerdi.

Doğunun sultanları tarafından fethedilen yerleri geri almak için düzenlenen ilk sefer, baş komutanları Beydoğdu tarafından yönetiliyordu: Bizans kaynaklarına göre emrinde 10 komutan altında 20 bin asker vardı. Selçuklular, düşmanı büyük, açık bir muharebede karşılamakta acele etmediler. Çölün kenarında kaldılar ve Hint ordusunun hareketlerini gözlediler. Beydoğdu, yakında olduklarını bilmiyordu. Ancak üçüncü gece, varlıklarını hissedebildi. Ordu, başarılı bir şekilde bozguna uğratıldı ve Sultan Mesud’un askerleri hiçbir şey başaramadan geri dönmek zorunda kaldılar. Bu, Gazne hükümdarı için onur zedeleyici bir hadiseydi. Duyduğu öfkenin ağırlığı ile yenilen bütün komutaların gözlerine mil çektirdi ve onuru kırılan askerleri gülünç bir biçimde kadın giysileri içinde sokaklarda dolaştırdı.

Selçukluların, İslâm dünyasının en iyi ordusuna karşı kazandıkları bu ilk büyük zafer, kısa zamanda her yerde duyuldu. Yabancı hükümdarların emrinde çalışan Türkler bu haberi sevinçle karşıladılar ve savaşa hazır bir biçimde özgür Türklerin karargâhına akın ettiler. Orta ve batı Asya’nın hemen her köşesinde, o dönemlerde her sarayda mutlaka Türk askerler bulunuyordu. Daha 1000’li yıllarda Büveyhiler “Doğu Türklerinden” 20 bin askeri, istemedikleri bir halifeye karşı kullanmışlardı. Çocuklara bile merhamet göstermeyen bu acımasız askerler, Bizans tahtında hak iddia eden Skleros komutasında savaşan 3 bin Suriyeli tarafından defedilmişti[1] ve muhtemelen, Kafkasya’daki hanedanları içerisindeki karışıklıklarda da onların parmağı vardı[2]. Birkaç yıl önce ise Bizans kaynaklarında “Tusper” adı verilen bir komutanın emrindeki Türk boylarından biri, Mısır hükümdarı tarafından Suriyeli düşmanlarına karşı yardıma çağrılmıştı[3]. Güçlerinin yukarıda sayılan kuvvetlerle genişletilmesinden sonra, Selçuk Bey’in torunları kısa zamanda her düşmanı korkusuz ve özgüvenle karşılayan, tanınmış ve korkulacak birer hükümdar hâline geldiler.

Gazneli komutanların Selçukluları yok etme çabaları her seferinde başarısız kaldı. 1035 yılında, Horasan Sultanı'nın hükümdarlığı sona erdi. Merv'de artık Meşed, Nişapur ve bölgedeki diğer şehirlere sahip olan Çağrı Bey hüküm sürüyordu. Bu arada Merv'deki insanların Türkleri bizzat davet ettikleri kesin olarak bilinmektedir[4]. Selçuklu Beyleri, sadece Türk bozkırlarının yakınlarında değil, daha sonra gittikleri her şehirde, her hükümdarın ülkesinde aynı şekilde karşılandılar, zira başka hükümdarlarla kıyaslandığında Türklerin hükümdarlığı altında yaşamak daha kolaydı. Selçukluların sabit olmayan ve otağlardan oluşan sade yaşamları, İran Körfezi'nde veya Hindistan'da görkemli yaşamları ve geleneksel savurganlıkları, Ekbatana ve Persepolis krallarından miras kalan krallarla kıyaslandığında daha mütevazi idi. Ayrıca bu krallardan daha zengindiler ve topraklarına kattıkları ülkeleri başarılı bir şekilde savunabiliyorlardı. 500 yıl öncesinde Tuna Nehri kenarlarında da aynı şekilde Hun hükümdarlığı Doğu Roma hükümdarlığına tercih edilmişti.

Gazneliler, umutlarını hiç kaybetmemişlerdi. Sultan Mesud, tahtırevanlar taşıyan fillerle, sayısız atlar ve develer donatılmış dev – Doğu kaynaklarında 100 bin askerden bahsedilir – bir ordu topladı. Yoluna hiçbir Türk çıkmadı ve bütün şehirler, Nişapur'a ve Merv'e zaferle giren Sultan Mesud'un hükümdarlığını tekrar kabul ettiler. 1037'den itibaren Sultan Mesud iki yıl Horasan'da kaldı ve Oğuz meselesine çözüm bulmuş olmakla övündü.

1039 yılında Tuğrul Bey ve Çağrı Bey tekrar ortaya çıktılar. Tarihçi Mirhond'a göre Dandanakan Hisarı önünde, Bizanslılara göre İsfahan yakınlarında büyük bir savaş meydana geldi. Mesud bu savaşta ölmese de, bir daha bu bölgelere geri dönmedi. Selçuklu Beyleri için hiçbir tehlike kalmamıştı artık. Bizanslıların dediği gibi: "Aras Nehri'nin üzerindeki demir köprü geçilmişti."

Ama Türklerin bu kadarla yetinmeleri mümkün değildi. Horasan'da özgür savaşçılar olarak yeni hanedan adına vergileri ve haraçları toplamışlardı. Tıpkı Cermenlerin Batı Roma illerinde yaptıkları gibi yerleşmeleri ve toprakları aralarında dağıtmaları; Arapların Maveraünnehir şehirlerinde yaptıkları gibi, İranlıların evlerine yerleşmeleri ve yaşam biçimlerini kökten değiştirmeleri mümkün görünmüyordu. Göçebe bir kavmin, tasarruflarını çoğaltmak ve kültürünü geliştirmek için barış ve düzen isteyen bir halka geçişi mümkün değildi. Ava, sürülerine ve düzensiz bir hayata alışık olan bozkırların ihtiraslı at binicisini, ekmek parasını

kazanmak için her gün aynı işi yapan basit bir işçi, günler boyunca bağdaş kurmuş karanlık bir odada oturan bir zanaatkâr ya da Meşed pazarında mal satan bir tüccar olarak düşünebiliyor musunuz? Bu yüzdendir ki, bu kavmin bozkırlardaki eski Türklere benzer yaşamları hiç değişmemişti.

Böylelikle kazanılan zaferler sadece illerde Türk yöneticilerin atanmasına neden olmuştu. Türkler ne yerleştiler, ne toprağı işlediler ne de ülkenin doğal gelir kaynaklarını kullandılar. Kazanılan her zafer, sadece bir sonraki zaferin hazırlığı idi. Bu yüzden, enerjileri ve güçleri yettiği kadar, bir fetihten diğerine koştular.

Roma İmparatorluğu'na bağlı Ermeni ve Kafkasya topraklarında yapılan ilk fetihlerden birkaç yıl sonra, kardeşlerden biri, Çağrı Bey öldü ve diğeri, Tuğrul Bey Bağdat'taki halife tarafından tanınarak, hükümdarlığının resmileştirilmesini hedefledi ve bu hedefine ulaştı.

Selçuklular, o tarihe kadar Gaznelilere ait toprakların bir kısmını zorla ele geçiren yabancı beylerden başka bir şey değildiler. Gazneli hükümdarlar uzun zamandan beri "Sultan" ünvanını taşırken ve halife tarafından daha Büveyhî hanedanının kurucusuna Emirü'l-ümera ünvanı verilirken, onlar sadece mütevazı olan "Bey" ünvanı ile yetinmişlerdi. Tuğrul Bey, bu yüzden tıpkı daha önce ilk Büveyhî Muizü'd-devle'nin yaptığı gibi, İslâm dünyasının en yüksek ruhani liderinin yanı sıra, halifenin de onayını alarak, dünya kılıcının yanında ruhani kılıcı da sallamak için gerekli tedbirleri aldı.

Halife'nin 11. yüzyıldaki konumu, Roma'daki Papaların 8. yüzyılda ve 10. yüzyılda "barbarlar" kralı olan ve hizmetleri daha sonra kral tacı ile ödüllendirilen Kral Şarlman ve Kral I. Otto'nun fetihlerinden sonraki konumundan daha iyi ve sağlam değildi. Türklerin Bağdat'a yaptıkları ilk seferin sonucunda Deylem hükümdarı Melikü'r-Rahim düşürüldü ve Hz. Muhammed'in gerçek ruhani halefi tekrar halife oldu. Tuğrul Bey ayrıca o güne kadar hiçbir Türk hükümdarın ziyaret etmediği kutsal şehir Mekke'ye yapacağı hacdan bahsetti (1055), ama Selçuklu hanedanı içerisindeki karışıklıklar, bu uzun ve bütün günahlardan arındırıcı yolculuğu yapmasını engelledi. Güneydoğuda Herat'a, güneybatıda (1051 yılından itibaren) Hemedan ve İsfahan'a kadar hüküm süren bu güçlü bey, kısa bir zaman sonra sayısız cami ve medreselerle dolu Bağdat'a, artık altın ve değerli taşlarla bezenmiş giysiler giyen adamlarının başında girme fırsatını elde edecekti.

Selçukluların, daha önce Gaznenilerin emri altındayken yendikleri eski Büveyhî hükümdarı Besasiri, halifeye başkaldırdı, ama Tuğrul Bey, tek bir

darbeyle onun hem gücünü, hem hayatını aldı. Bu, Bağdat'taki halife için, Frank Kralı Şarlman'ın Langobardları ve Roma'daki isyancıları, Papa adına yenmesi kadar önemli bir olaydı.

Bunun üzerine Tuğrul Bey, 800 yılında Batı Hristiyan dünyasındaki kralın taç giyme merasimine benzer bir görkemle o güne kadar Büveyhîlerin sahip oldukları Emirü'l Ümera rütbesine yükseltildi. Halife, siyah kaftanı ve elinde Peygamber'in basit, ama kutsal asası ile bir tahtta oturuyordu. Güçlü Türk Beyi önünde eğildi ve kutsal kaftanın eteklerine dokunmaya layık görülmeyen dudakları ile halife sarayının zeminini öptü. Daha sonra kendisine halifenin yanında bir yer gösterildi ve saray yazıcısı yüksek sesle fermanı okumaya başladı. Bu fermanla Tuğrul Bey'e Büveyhîlerin yerine İslâm dünyasının her yerinde Peygamber adına tüm dünyevi güçleri kullanma yetkisi veriliyordu. Tuğrul Bey bu yetkinin işareti olarak kendisine uzatılan iki kılıcı aldı ve beline taktı. Kutsal sayıya sadık kalmak için sırasıyla hediye edilen yedi kaftanı giymek zorunda kaldı ve gücünün önemini ve kapsamını orada bulunan herkese göstermek için, dünyadaki insanların sembolü olarak yedi ülkeden yedi köle geldi ve emri altına girdi. Daha sonra en yüksek dinî otoritesi olan halifenin altından yapılmış güzel kokulu kaftanı getirildi ve Tuğrul Bey'e giydirildi. Son olarak, biri sahip olduğu Fars tacının, biriyse kendisine yeni verilen ve Suriye, Akdeniz adaları ve Mısır ile Bizans üzerindeki haklara sahip olmasını sağlayan Arap tacının sembolü olarak, seremoni yöneticisi başına iki sarık sardı. Aslında tahtta istediği gibi oynatmaya, hatta tahttan indirmeye bile muktedir olduğu halifenin elini iki kez öptükten sonra – Tuğrul Bey bu arada halifeye eş olarak bir de kız kardeşini verdi – atına bindi ve sevgili barbarlarının başına geçti. Artık İslâm dünyasında Kuran'ın kurallarına göre ondan daha güçlü kimse yoktu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİZANS'LA İLK KARŞILAŞMALAR[*]

1040'lı yıllarda Türk komutanlarından biri, Konstantin Lichudes'in oğlu ve Vaspurakan Eyaleti'nin Romalı [Bizans] komutanı Stefan'dan, Tuğrul Bey'in Arap düşmanlarına karşı yürüttüğü savaşta kullanılacak birkaç piyade alayını, Roma'ya ait geçitlerden geçirme izni istedi ve tabii ki bu izni alamadı. Barbarlar da buna kızarak Bizanslılara saldırdılar. Stefan mağlup edilip, esir alındı ve birçok başka köleyle birlikte Azerbaycan iline götürülüp, Tebriz pazarında satıldı. Bu hadisenin üzerine onlarca yıl sürecek, ancak Selçuklu hükümdarlarının yine de bütün dikkatlerini vermeyecekleri bir savaş başladı.

Bu karşılaşma kesinlikle planlı değildi. Tuğrul Bey'in, Kafkas Dağları'nın eteklerindeki Doğu Roma illerinin memurlarına sınırda kendi beyleriyle eziyet etmekten ya da Rum esirleriyle övünmekten yapacak daha önemli işleri vardı. O, İslâm dünyasında kendine itibarlı ve kabul edilen bir yer edinmek ve bu yeri sağlamlaştırmak zorundaydı. 1063 yılındaki ölümüne kadar Bağdat, İran Körfezi ve Musul ile başka küçük şehirlere, kendi Türk beylerini neredeyse bağımsız birer yönetici olarak yerleştirmek üzere, Arap rakiplerini yok ettiği Mezopotamya'daki durumları takip etti.

Tuğrul Bey, Bizans stilinde bir hükümdar değildi. Akrabaları, kendi başlarına ve sorumlulukları kendilerine ait olmak üzere ailenin reisine başvurmadan savaşlar yürütebiliyorlardı. İsrail'in oğlu olan yeğeni Kutalmış, ilk başlarda Bizanslıların "Karbesios"u Arap Kureyş'e karşı savaştı. Daha sonra Tuğrul Bey'in hizmetinden ayrıldı ve isyancı olarak baba yurdu "Kara Kum" yakınlarında Harezm bölgesine döndü. Tuğrul Bey, ona orada saldırmak üzere bizzat gitmek zorunda kaldı. Aynı Kutalmış, daha sonra kardeşi Ebu Melek ile birlikte tekrar sultanın savaşçıları arasında görüldü. Kuzeyde başka bir ordunun başında bulunan Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da Türk geleneklerine göre sadece itaat borçlu olduğu amcasına çok fazla danışmamıştı. Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal, (Rumlar "Alim" der) mutlaka aynı düşüncede idi, zira o da ailenin reisine karşı aynı davranışları sergiledi ve sonunda silahlarını sultana karşı kullandı. O'nun ölümünden sonra, oğlu Ebu Melik, Kutalmış ile birlikte Roma topraklarına gittiler ve sadık birer müttefik olarak Roma İmparatoru'na hizmetlerini sundular. Ermenistan topraklarındaki Kars

Kalesi’nde, imparatorun cevabını beklerken, Tuğrul Bey şahsen Gürcistan’a geldi, ama Kutalmış muhtemelen kaçtığı ve vatan topraklarına geri döndüğü için, intikam planlarından vazgeçmek zorunda kaldı. Açıkça görülüyor ki, sınırın hem bu tarafında, hem diğer tarafında kuzeyli isyancılar akıllarına gelen herşeyi yapmaktaydılar. Kutalmış, daha sonra yeni bir isyan sırasında genç bir akrabası, Çağrı Bey’in oğlu Alp Arslan’ın savaşçıları tarafından öldürüldü[1].

Bu asil prenslerin her becerikli Türkün doğal mesleğini yerine getirmesini kim engelleyebilirdi? Sultan, güneyde ve güneydoğuda işlerini yürütürken bu prensler kuzeydeki ve kuzeybatıdaki temsilcileri olarak komşu Rum bölgelerine akına çıkabiliyorlardı. Önlerinde, 4. yüzyıldan kalma güçlü ve eski Erzurum (Theodosiopolis) Kalesi’nin koruması altında, Suriyeli ve Ermeni tüccarların başka uluslardan tüccarlarla buluştuğu Erzurum’dan geçen ve Kafkas geçitlerine kadar uzanan önemli bir ticaret yolu uzanmaktaydı. Hem ganimet toplama, hem de savaşta onur kazanma istekeleri geleneklere uygundu. Yıllarca Avrupa topraklarında kaldıktan sonra bile barışçıl bir komşusunu rahatsız etmek ve ona zarar vermek Türkler için hiçbir zaman bir suç sayılmamıştı. Sınır illeri onlar için sadece saldırıya hazırlanmak üzere saklanabilecekleri ve mağlup oldukları zaman geri gelebilecekleri bir yerdi.

Doğu Roma İmparatorluğu, sınır illerini başarılı bir şekilde savunacak durumda değildi. 10. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren büyük krallar, Roma İmparatorluğu’nun arması olan çift başlı kartalın Suriye’deki hükümdarlığını tekrar geri kazanmak için bütün güçlerini kullandılar. Anadolu kökenli Nikephoros Fokas ve Ermeni Johann Tzimiskes’in çabaları sayesinde Roma İmparatorluğu Kilikya geçitlerini, Urfa’yı, Antakya’yı, Dinayır’ı, haraç ödeyen Şam’ı, Halep’i ve Trablus haricinde Suriye limanlarını tekrar geri kazanabilmişti ve Bağdat’taki halifenin güçsüz Arap emirlerinden oluşan temsilcileri her yerde bu enerjik Bizans krallarının silahlarına boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Suriye, Fenike, hatta Filistin tekrar geri kazanıldı. Roma bayrakları Nasıra’da dalgalanmış, fatihler Tûr dağına bile çıkmışlardı. Sınırların tamamında Justinian ve Mauricius zamanından kalma, çökmüş surlar yenilendi. 11. yüzyılda Antakya’da Bizanslı bir prens hüküm sürüyordu. Bölünmüş ve çökmüş Ermeni Krallığı ile Gürcistan Prensliği yavaş yavaş doğal sonlarına yaklaşıyordu ve Konstantin Dukas zamanında, 1021 yılında Kral Basilius tarafından yapılan bir anlaşmaya göre, Kral Tzimiskes ile aynı dönemde

hüküm süren Kral Aşod'un halefi olan Kars'ın Ermeni hükümdarı, Bizans ünvanını aldı ve Anadolu'da kendisine hibe edilen birkaç toprakla kaybettiği krallığı tazmin edildi. Kral III. Haçik'in (Gagik-Abas) tahttan inmesinden önce 1043 yılında Bagratlıların son gerçek kralı (takavuru) II. Kaçik (Gagik-Abas) de bu şekilde kandırılmıştı[2]. Fars yönetimi altıdaki Ermenistan'da, Abazya'da, bütün Yukarı Kafkasya'da bir zamanlar onurlu olan bu milletin en son bağımsızlık duygusu da kaybolmuştu. Türklerin ilk işgalleri sırasında Erivan'da Aras Nehri'nden Van Gölü'ne kadar uzanan bölgeyi kapsayan Vaspurakan Eyaleti'nde, 11. yüzyılda en asil ailelerden seçilen yüksek rütbeli bir vali oturuyordu. 1040 yılından 1060 yılına kadar bu makama sırasıyla Lukides'in oğlu ve Prusanos'un kardeşi Vladislav oğlu Aron getirildi. Sınır savaşlarında ayrıca General Kekaumenos'un adı da geçti. Kekaumenos, Açmiyazin yakınlarında, bir zamanlar Ermeni Patriği (Katholikos)'ne ait zengin bir manastırın ve 13 eski kilisenin bulunduğu, büyük ve güçlü Ani Şehri'nde oturuyordu[3]. Gürcistanlı klanların başında ise zeki, ama yeteneksiz bir adam olan Liparit adında yerli bir kral bulunuyordu.

Türk-Bizans savaşı yıllar boyunca sadece yerel bir karaktere sahipti. Tehdit altındaki Doğu Roma illeri kendi savunmalarını kendileri sağlamak zorunda bırakılmışlardı ve Gürcistanlılar eski savaş geleneklerine bağlı kalmışlardı. "Stratiyot" diye anılan savaşçı köylüler Vaspurakan komutanının bayrağı altında toplanmaya çağrıldılar. Ne yazık ki, yerliler Bizans sistemine çok da taraftar değildiler, aksine İranlı komşularının örneğini takip ederek Türklerle el altından anlaşmaya yanaştılar. Aslında Roma'ya bağlı olan illerde ise küçük toprak parçalarının kullanım hakkı ile ödüllendirilen savaşçılardan bir çoğu, para vererek sevmedikleri askerlik hizmetinden muaf olmuşlardı. Askerlik hizmetinden kaçmalarını sağlayan, Konstantiniyye'de büyük Basilios'un ölümünden sonra ortaya çıkan kadın ve lüks düşkünlüğü yüzünden doymak bilmez para hırsı idi. Paranın nereden geldiği hiç önemli değildi. Liderlerden bazıları eski zamanlardaki bağımsızlıklarına özlem duyuyorlardı. Onlar için Türkler, hak etmedikleri hâlde başlarına gelen bir felaketin intikamını almak için kolayca müttefik olabilirlerdi. Kaleler her ne kadar düzenli tutulsa ve yeterli sayıda askerle donatılsa da silah ve savaş aletlerinin sayısı yetersizdi. Bu eksiklikler, bir Stefan Voislav'ın, bir Delianos'un ve Alusianos'un veya bir Konstantin Bodin'in komutasında çıkan Bulgar ve Sırp ayaklanmaları ile ünlü Avrupa'da bile hissedilebiliyorsa, bu uzak bölgelerde daha büyük felaketler

doğurabilir ve üç imparatorun çabaları ile tekrar canlandırılan imparatorluğun devamı için tehlikeli olabilirdi. Rumlarla Gürcü ve Ermeni prensleri arasındaki kavgalar durumu daha da kötüleştiriyordu. Yaşlı Monomahos'a, hükümetin dizginlerini elinden bıraktığı bir dönemde gönderilen acil mektuplar ve başkentteki sarayın gözde adamlarına gönderilen yardım çağrıları hiçbir işe yaramıyordu. Bölgenin kaderi daha baştan belli olmuştu.

Tuğrul Bey'in ölümünden önce Türk-Bizans savaşlarının kroniği aşağıda kısaca verilmiştir:

Vaspurakan komutanı Stefan mağlup olduktan sonra sultanın yeğeni olan Hasan'ın yönetimi altında yeni bir sefer düzenlendi. Pamuklu ceketler giymiş süvarileri Vaspurakan'ı bir kez daha işgal ettiler ve Ermeniler ile Gürcistanlılar, kayalıklara teras şeklinde inşa edilmiş köylerinden bu yeni misafirlerin gelişini izlediler. Tebriz'den Aras Nehri boyunca bugün Rus yönetiminde bulunan Yukarı Kafkasya'nın başkenti Tiflis'e kadar giden yol işgal edildi. Şimdiki Hristiyan Gürcülerin ataları ve şu anda siyasi ilişkiler yüzünden Avrupa'ya kadar uzanan Müslüman Çerkesler önce işgalcilerle çok fazla ilgilenmediler, zira Kafkaslarda yaşayan bu savaşçılar kendilerini Türklerden üstün görüyorlardı. Bu rakiplerle savaşmak, onları esir almak Selçuklular için henüz hazır olmadıkları bir görevdi. Bu sayede hiçbir düşmana rastlamadan dağlardan Ermeni ovasına kadar indiler. Ovaya indikten sonraysa ahşap ve toprak evlerde yaşayan yöre insanları arasında tam bir katliam gerçekleştirdiler. Rumlar, köle pazarlarında satılmaları mümkün olmadığı için küçük çocukların öldürülmesinden şikâyet etmeye başladılar. Barbarlar ancak Büyük Zab Nehri'ne geldiklerinde Vaspurakan, Gürcistan ve Ani'den gelen imparatorluk ordusu ile karşılaştılar. Selçuklular saldırdılar ve Romalılar önce geri çekiliyormuş gibi yaparak kısa zamanda geri döndüler. Türklerin, Selçuklu hanedanına mensup komutanları Hasan bu sırada şehit oldu. Onun yönetimi olmadan, Türkler için sadece tek bir yol kaldı: Geri çekilmek (1048).

Sultan'ın artık görevi yeğeninin intikamını almaktı. Akıtılan Selçuklu kanı idi! İbrahim Bey – Selçukluların ifadesi ile - 100 bin civarında asker topladı ve atlar, kendi ülkelerinde böyle bir gelenek olmamasına rağmen, uzun bir yolculuğa uygun bir şekilde nallandılar. Yolları, bu sefer yakında bulunan kaleler es geçilerek doğrudan Erzurum'daki zengin mal depolarına uzandı. Altı gün süren sokak savaşlarından sonra herşey talan edildi, zengin ganimetler toplandı ve evler yakıldı. Kaputru (Pasinler) Kalesi'nde

imparatorluk orduları ile karşılaştılar ve burada yapılan muharebeyi Türkler kazandılar. Bu sırada yeğeni öldürülen Liparit, esir olarak sultanın önüne getirildi.

Bizans İmparatoru bu meselenin artık sadece sınır boylarını ve Gürcistanlı kontları ilgilendiren bir mesele olmadığını anlamak zorunda kaldı, zira Romalıların müttefiki olan bir prens, Müslümanların liderinin eline geçmişti ve imparatorluğun onuru gereği Liparit geri verilmeli idi. Selçuklu hükümdarının Horasan'da tıpkı ataları gibi büyük bir saraya sahip olduğu Nişabur'a veya Rey'e elçiler gönderildi. Bu elçiler, imparatorluk için önemli olan savaş esiri Liparit'in iadesini talep ettiler ve Tuğrul Bey'e bunun karşılığında Konstantiniyye'den değerli hediyeler getirdiler. Namazı ve orucu ile tam bir Müslüman lideri olan Tuğrul Bey, eski Türkmenlerin zenginliklere göz dikme politikalarının aksine Liparit'i serbest bıraktı, hatta Bizans'tan gelen hediyeleri de kendisine verdi. Liparit, bunun karşılığında sadece "olanları unutma" ve bir daha hiçbir zaman Türklere karşı savaşmama sözü vermek zorunda idi. Aynı zamanda Bizans'a ilk kez gönderilen resmi elçiler vasıtasıyla Selçuklu Sultanı adına mağlubiyete uğrayan imparatordan yıllık vergi istendi[4].

Bu talep aslında şaşırtıcı ve yeni değildi. Selçuklular ne de olsa kendilerini, İmparator Justinian'ın bile yıllık vergi vermek zorunda kaldığı İranlı hanedanlarının halefleri olarak görüyorlardı. Bizanslılar, beklendiği gibi, yıllık vergiyi ödemeyince Tuğrul Bey, asi Roma İmparatoru'nu dize getirmek için yeni seferler düzenlemek zorunda kaldı ve 1054 yılında Selçuklu Sultanı ilk kez bizzat ordusunun başına geçti. Bizanslılar, Türklerin ilerlemesini başarılı bir şekilde engellemek için tüm tedbirleri aldılar. Her yerde savaşmaya hazır birlikler vardı. Tuğrul Bey, Ermenistan'daki Malazgirt Kalesi'ni kuşattığında, kahramanca bir dirençle karşılaştı. Selçuklular, dallarla örülmüş ve ıslak derilerle örtülmüş arabalarla kalenin kapısını yakıp, üç yanı surlarla çevrilmiş şehri zaptetmekte muvaffak olamadılar. İçerden "İsa, bize yardım et!" sesleri yükseliyordu. Barbarların yumuşak başlıklarla yeterince korunmayan başlarına kazıklar ve taşlar yağmaya başladı. Harezm Beyi uzun lüleli saçlarından yakalanıp, kalenin içine çekildi ve başı caydırıcı bir örnek olarak Tuğrul Beye gösterildi. Tuğrul Bey bunun üzerine istemeyerek de olsa geri çekilmek zorunda kaldı.

Tuğrul Bey, daha sonra çabalarını ve kayıplarını karşılayacak zenginlikte olmayan bu kaleyi, ikinci kez kuşatarak şansını tekrar

zorlamaktan vazgeçti. Yaşı iyice ilerlediğinde kızını Halife Kaim bi-Emrillah'la evlendirme onuruna nail oldu. Düğünden kısa bir süre sonra Rey'deki sarayında öldü ve mirasının tamamını yeğeni Alp Arslan'a bıraktı.

Monomahos'un ölümünden önce ve Porfirogenetlerden Zoe ve Teodora'nın tiksindirici kadın hükümranlıkları sona ermeden önce, özellikle de giderek güçlenen Komnenosos hanedanına mensup asker Kral İsaakios zamanında (1057-1059), imparatorluğun sınırları Türklere karşı akılcı bir şekilde savunulmuş, ordulara yeniden düzen getirilmişti. Bizans'ın geleneksel politikalarına göre bir barbar halkını, aynı boydan gelen başka bir halkla savaştırmak üzere Peçenekleri Tuna Nehri boylarından, Kafkasya'ya getirme çabaları başarısız kalmış, doğudaki büyük bozkırlardan gelen Peçenekler, Bitinya Dağları'ndan daha öte gitmemiş, açıkça isyan etmiş ve geri dönmüşlerdi. Ama Konstantiniyye'deki küçük asil Fransız ailelerden gelen ve orduya dahil olan genç paralı askerler, aynı vicdana sahip değildiler. Birkaç yıl sonra büyük kahramanlıklarda bulunmak üzere tehdit altındaki Ani sınır kalesinde görüldüler. İyi eğitimli, resmi Bizans kaynaklarına göre bu Frank paralı askerler çok kaba insanlardı. Asya'ya geldikten sonra ise kaba karakterleri daha da ortaya çıktı ve sadece adları ile elbiseleri Hristiyan ve Batılı olarak kaldı. Bunun dışında herşeyleri ile gözüpek, dirençli, ganimet sever ve gösterişe varan cömertlikleri ile tıpkı ünlü düşmanları Türklere benzemeye başladılar.

11. yüzyılın sonlarına doğru ismen Bizans'a bağlı Frankopollerle (paralı askerlerle) Türk Sultanı'nın hakimiyeti altında olan Turkopoller (Hristiyanlaşmış Türkler) arasında her gün düellolar, sadakatsizlikler ve para ile özgürlük satın almalar baş göstermeye başlamıştı. Her iki tarafın gururlu askerleri bayraklarını korumak için ellerinden geleni yaptılar. Üçbin askeri ile Ermenistan Dağları'nda gezen Türk Saltuk, Frank halkına mensup Herve şahsında kendisine denk bir rakip buldu. Bu iki rakip, her iki tarafın da ele geçirmek istediği Ahlat kalesi önlerinde az mı çarpıştılar! Doğuştan Bizanslı olanlar da bu oyuna yavaş yavaş alışmaya başladılar. Doğu orduları komutanı (Kuropalatas) Manuel Komnenosos barbarlar tarafından iki eniştesi ile birlikte esir alındı ve Selçuklu Sultanı'nın Bizanslı tarihçiler tarafından "Chrysoskulos", Ermeniler tarafından "Krudi" diye adlandırılan en iyi arkadaşı ve müttefikine dönüştü. Artık yakın dostunun yanında Türk isyancıların başında at koşturuyor ve sultanının ülkesine zarar veriyordu. Ölümüne kadar aynı zamanda Yörüklerin ve Bizanslı subayların hem dostu,

hem düşmanı, hem de tahtta hak iddiasında bulunan Müslüman bir yardımcısı olarak kaldı[5].

Stratopedarch ve Rektor ünvanlarıyla en yüksek rütbeli komutan olarak öncelikle eski rahip Hadım Nikephoros anılır. Onu, Teodora'nın hükümdarlığına kadar Komnenos halkından İsaak izler. Konstantin Dukas'ın (1059-1067) hükümdarlığı zamanında, serhat kontu ünvanına sahip böyle başka bir komutanın adı geçmez, ancak Dukas'tan sonra yine bir Komnenoslu - daha önce adı geçen Manuel - bu konuma getirildi. Ondan sonra ise akılcı olmayan bir şekilde, bu rütbe geçici de olsa kaldırıldı.

Tüm bu olanlar Ani Şehri'nin eninde sonunda Türklerin eline geçmesini engelleyemedi. Bölgenin savunması ile görevlendirilmiş Ermeni Bagrat'ın (veya Pangratios) dikkatsiz bir saldırısı yaşlı sultanı kızdırdı ve Tuğrul Bey, Vaspurakan'ın ilhakı ile sonuçlanan misilleme seferini bizzat yönetti. Aynı zamanda, bir zamanlar verimli olan Gürcistan toprakları kendi boylarının beylerinden başka kimsenin otoritesini kabul etmeyen Türk boylarının saldırılarından ve yıllarca kesilen ticarî ilişkilerden dolayı fakirleşti, hatta terkedilmiş bir biçim aldı[6].

1067 yılında eşi Konstantin Dukas'tan sonra tahta çıkan İmparatoriçe Eudokia zamanında, yine tek başına hareket eden Mezopotamyalı Türkler, imparatorluğun doğudaki diğer sınırı Fırat'ı durdurulamadan geçtiler. Buradaki ordular, Aras Nehri kenarındaki ordulardan daha vahim bir durumda idi. Düzensizlik ve erzak azlığı felaketin sonunu hızlandırdı. Yörüklerin bu kadar kolay ilerlemelerinden dolayı Doğu Roma bayrakları altındaki korkak askerler Yukarı Fırat'ın kenarında bulunan Malatya iline kadar, hatta daha da uzaklara kaçtılar. Barbarlar, Lübnan ve Toros Dağları'nın oluşturduğu üçgenin ucunun etrafından dolaşarak ilk defa Anadolu'nun serin vadilerini ve verimli topraklarını gördüler. Şehirlerde zengin ganimetler bulma umuduyla hilallerle süslü tuğlarının altında tüm güçleriyle Kayseri'ye kadar ilerlediler ve doğu keşişlik kurumunun kurucusu olan Aziz Basilios'un doğduğu yer olmakla övünen bu şehri zapt ettiler. Savaşçılar şehrin koruyucusu olan bu azizin kilisesine girdiler ve değerli ne varsa götürdüler. Toros Dağları'nın eteklerinde ilerlemeye devam ederek Kilikya vadilerine ve neredeyse Batı'nın mavi denizine ulaştılar.

Selçuklu Sultanı tarafından bir seferinde "vahşi aslanlar" olarak adlandırılan bu askerler, 10. yüzyılda yapılan Haçlı Seferleri'nden sonra 1063 yılına kadar Bizanslıların elinde bulunan Halep vadisine yöneldiler.

Halep çevresinde imparatorluk tarafından talep edilen yüksek vergilere ve imparatorluk memurlarının davranışlarına karşı başkaldıran yerli isyancılar doğal müttefikleri hâline geldi. Daha önce Malatya ve Kilikya (Çukurova) illerinden sadece geçmelerine izin verilmişken şimdi onlara, tıpkı daha önce bazı Ermeni bölgelerinde olduğu gibi, kurtarıcı olarak kucak açılıyordu. Burada Rum ahali mevcut değildi. Bölgede yerleşik insanlar, halifelerin ve emirlerin zamanından kalan Araplar ve Müslümanlığa geçen Suriyelilerle Nesturîler olarak resmi kiliseden ve onu koruyan devletten nefret eden Hristiyanlardı. Yanlarına müttefik olarak Haleplileri de alan, bu yeni bir ırka mensup olan "Persler" Suriye ilini yöneten Bizanslı dükün oturduğu, yoğun bir nüfusa sahip ticaret şehri Antakya üzerine yürüdüler. Ancak çok iyi korunmuş bu şehri alamadılar, dolayısıyla Kayseri'de yaptıkları gibi güzel kiliselerini de talan edemediler. Ama Türklerin gücü artık Kuzey Suriye'nin her tarafında tanınıyor ve dehşet saçıyordu. Daha sonra imparator olacak Bizanslı General Nikofor Botaniates köken itibariyle köylülerden oluşan çok sayılardaki savaşçılardan koruyucu bir ordu bile oluşturamadı. Tıpkı Fırat, Halis ve Kızılırmak kıyılarındaki eyaletlerde olduğu gibi, burada da bu büyük akınlar zaten ilhak edilmiş bir ülkeye yapılan silahlı bir gezi gibi gerçekleşiyordu[7].

Tuğrul Bey'in ölmesi üzerine 1063 yılında tahta geçen genç Sultan Alp Arslan, bu büyük fethi sona götürebilecek doğru adamdı. Amcasının sadık veziri Amidü'l-mülk'ü görevden aldı ve onun yerine iç işlerinin tamamını teslim edebileceği ve ölümüne kadar Selçuklu Sultanı'nın bütün idari işlerini görecek başka bir yardımcı getirdi: Doğulu tarihçilerin övgü ile andıkları Nizam ya da Nizamülmülk. Hiç kimsenin Arapça saray adı olan Ziyaedddin Edhatü'd-devle ile değil de, taşıyıcısından aynı aslan yürekliliğinin beklendiği savaşçı adı ile tanınan Alp Arslan, dokuz yıllık kısa hükümranlığı boyunca hanedanının ve genç imparatorluğunun tüm düşmanlarının acımasız rakibi ve cezalandırıcısı olmuştu.

Selçuklu İmparatorluğu'nun birliğini tekrar oluşturmak için elinden gelen bütün çabayı gösterdi, zira değişik illerin kısmen Selçuklu, kısmen basit askerlerden oluşan ve illeri eski İran ve Arap örneklerine göre tek başına idare eden valileri, kral ünvanını kullanmışlardı ve sultanları nezdinde de kral gibi davranacaklarının işaretlerini vermişlerdi. Özellikle merkezi Rey olan Selçuklu hanedanına mensup şehzâdelerin hüküm sürdüğü Maveraünnehir ve Azerbaycan illerinde bu durum bariz bir şekilde görülüyordu. Selçuk Bey'in mezarının bulunduğu Cent'te bile bir kral

geçici olarak tahtını kuruyordu ve Harezm ile Horasan'da iki ayrı hükümdar vardı. Ancak Alp Arslan kısa bir zamanda her yerde kendi hükümranlığını ilan etti. Bazı kaynaklarda, batıya yaptığı akınlar öncesinde tüm madunlarını ölümünden sonra oğlu Melikşah'ın tahtın varisi olarak tanımaları yönünde zorladığı anlatılmaktadır[8]. Bu genç şehzâde, daha sonra 1064 yılında "Sultan" ünvanını alacak ve Fırat kıyılarında başkomutan olarak savaştığı görülecekti[9].

Ani Şehri'nin işgali; Gürcistan Kralı Gurken'in tahttan indirilmesi ve koyu bir Hristiyan olmasına rağmen kızının Türk Sultanı'nın karısı olması; Yukarı Kafkasya'da sayısız kalenin zaptı ve son olarak, daha önce de bahsedildiği gibi, malını mülkünü Bizanslılara bırakan ve Kapadokya'ya yerleşen Kars bölgesi kralı Kaçik'in (Gagik-Abas'ın) ilhakı Sultan Alp Arslan'ın ikinci yılında gerçekleşti[10]. Bizanslılar, bu hadiseden çok etkilendiler. Türkler, zamanla bütün Ermenistan için onlara tâbi olacak bir patrik tayin edebilirdi[11] ve uzun zaman önce Bizans'ın etkisi altına giren Ermenistan, Selçuklulara kucak açmaya dünden razı olabilirdi. Artık bu işgalcilere son darbeyi vurmanın vakti gelmişti.

İmparatoriçe Eudokia'nın emrinde çalışkan, ama artık genç olmayan bir subay vardı: Romanus Diogenes, nam-ı diğer Romen Diyojen. Eudokia, oğullarının tahtına göz diken rakiplerine karşı destek alabilmek için Romen'le ikinci evliliğini yaptı. Alp Arslan veya oğlu Melikşah, fethedilen Ani Kalesi'nden imparatorluğun kuzeydeki büyük illerine doğru yola çıktığında IV. Romenos henüz Konstantiniyye'ye varmamıştı (1067)[12]. İmparator, Selçukluların fazlasıyla ilerlemiş sınırlarını genişletmelerini durdurmayı kendine görev saydı ve kendisine bağlı birlikleri topladı: Makedonyalı Slavlar, Bulgarlar, Tuna kıyılarındaki Peçenekler, doğulu paralı askerler, Varegler [Normanlar hassa kuvveti] ve Frank paralı askerler. Kapadokya'ya vardığında 1068 yılı baharında bölgedeki stratiyotları (köylü savaşçıları) da çağırdı. Burada, Selçukluların iki bölüme ayrıldıklarını, kuzeye doğru ilerleyen bölümün Kızılırmak Nehri'ne ulaştığını ve Aziz Gregor'un doğum yeri olan Niksar'ı (Neoceasaera) zaptettiğini öğrendi. Aynı nehir kenarında bulunan Sivas ilinden, imparatorluk ordusundan birkaç birlik Ermenistan Dağları'na doğru yola çıktı ve birkaç kayıptan sonra oradaki Selçuklu birliklerinin çekilmesini sağladı: Tabii sadece birkaç ay sonra geri dönmek için. Döndüklerinde ise tıpkı Niksar'da olduğu gibi, sürekli olarak yerleşmeyi hiçbir zaman düşünmedikleri ve bu yüzden sadece

talan etmekle yetindikleri Sakarya Nehri kenarındaki Frikya şehri Akçay’a (Amorium) ulaştılar.

Bizans ordusu, bu başarılardan cesaret alarak Türklerin Maraş ve Kommagene vadileri yönünde ilerleyen güneydeki bölümüne karşı harekete geçti. İmparator’un birlikleri büyük bir dirençle karşılaşmadılar. Düşmanlar, küçük birliklere ayrılmış ve Fırat kıyılarındaki kalelerine veya Suriye’deki üslerine saklanmışlardı. Anadolu vadilerinin kızgın güneşi altında, yorgun imparatorluk ordusunun birkaç birliği Malatya’ya doğru yola çıktı. Romenos ise Halep’e kadar ilerleme umuduyla Fırat serhat kontluğunun[13] eski ikameti olan Pamukkale’ye hareket etti. Ancak, küçük kaleler için yapılan savaşlar ve Halep Emiri Mahmud’un Arap birlikleriyle uğraşması yüzünden çok zaman kaybetti ve birçok kez Arapların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bir süre sonra birlikleri iyice yoruldu ve sayıları büyük şehirlerde güçlü müdafaa kıtaları bırakamayacak kadar azaldı, öyle ki, Halep ilinin komutanı bile onları oyalamaya yetiyordu. Alp Arslan ise Arapların küçümseyerek “Rum kralı” olarak adlandırdıkları Roma İmparatoru’nun Suriye’deki maceralarına aldırış etmeden uzun zamandan beri İran’daki başkentinde dinleniyordu.

Romenos, Halep Emirine kafa tutmuş olmak ve bütün bir yaz boyunca Anadolu’daki sınır illerinde bulunmuş olmaktan; imparatorluğunun en uç noktalarını ziyaret etmiş ve sadece şeklen bile olsa bir Nikeferos’un ve bir Tzimiskes’in ihtişamlı günlerini geri getirmiş olmaktan gurur duyuyordu. Muhtemelen Konstantiniyye’ye geri döndükten sonra zaferini kutlamıştı. Alp Arslan gibi bir rakibi çok küçümsüyor ve onu sadece bir an için şansı yaver giden geçici bir barbar lideri olarak görüyordu. Bu düşünce, bir sonraki baharda neden Alp Arslan’a karşı yeniden büyük bir sefere çıktığını da açıklıyor.

Romen Diyojen, tekrar yola çıktıktan sonra sadece Eskişehir’e kadar ilerledi ve burada Türkler tarafından tahrip edilen Kayseri Kalesi’ne ulaşmak için doğuya döndü. Peçenekli ve Latin hafif süvarileri ara sıra Türk birliklerine rastladılar. Birinci seferinde olduğu gibi direnenler acımasızca katledildiler ve Romen Diyojen, o güne kadar barbarların işgal ettiği ülkeyi sabırla temizledi. Barışçıl Rum köylülerden oluşan ve Türklerin akınlarını bugüne kadar Tanrının bir cezası olarak gören yerliler, imparatorlarının ülkede bulunmasından cesaret aldılar ve barbarların bulunduğu yerlerin keşfedilmesine ve katledilmelerine yardımcı oldular. Artık birçok cürümün intikam saati gelmiş gibi görünüyordu.

Kendisini hiç yormamış olan bu seferden sonra, kötülüğünü ve yıkımını isteyen birçok kişinin bulunduğu başkente dönmek istediği söylense de, Romen Diyojen seferini uzatarak daha iyi işler başarabileceğini umut etti. Böylece tekrar güneye yöneldi ve yine Fırat kıyılarına kadar geldi. Ondan önceki imparatorlardan birinin adını taşıyan Romanopolis Kalesi'nden önemli bir gücü Halep'e gönderdi, ama başlarında bulunan Ermeni asıllı komutanın beceriksizliğinden dolayı bu birlikler başarılı olamadılar. Romen Diyojen, bunun üzerine Toros geçitlerine doğru yola çıktı. Ormandan çıktıktan sonra Sivas'ta daha önce kaldığı yerde konakladı ve kısa bir süre sonra, bu sefer daha mütevazı bir şekilde Konstantiniyye'ye döndü.

1070 yılında başka bir sefer düzenlenmedi. Türklerle savaşın yönetimi, Komnenoslu İmparator İsaak'ın en büyük yeğeni ve Romen Diyojen'in gizli rakibi olan Manuel'e devredildi. Manuel, Sivas'ta esir alındı ve kısa bir süre sonra Konstantiniyye'ye daha kötü bir felaket haberi geldi: Türkler, Kızılırmak Nehri'ne kadar varmışlar ve baş meleklerden biri olan Mikail'in dünyaca tanınmış kilisesinin bulunduğu Honaz (Chonai) Şehri'ni ele geçirmişlerdi[14]. Tabii ki bu şehri de tıpkı Kayseri gibi sadece geçici olarak talan edebilmek için zapt etmişlerdi, zira doğrudan yönetimine sahip oldukları illerden bu kadar uzak bir şehre yerleşmek bir avuç göçebe için imkânsızdı. Ama bu akının artık kesin olarak gösterdiği bir şey vardı: Anadolu'da barış sağlanmak isteniyorsa imparatorun varlığı ve kesin zaferi getirecek son bir seferin zamanı gelmişti. Artık kimse imparatoru Konstantiniyye'de tutamazdı. Bu yüzden İmparator Romen Diyojen, 1071 baharında tekrar Anadolu'ya geldi. Ordusu her zamanki askerlerden oluşuyordu. Ne o kibirli Franklar, ne de sadakat yeminini bozmaya her zaman hazır olan Peçenekler eksikti. Ancak, Konstantiniyyeli prenslerin ve kodamanların bu seferde, kendilerinden daha düşük bir hanedana mensup imparatorun yanında yer almak istememeleri, yeni çıkan bu savaş için iyi bir işaret değildi. Birlikler, önce Sakarya Nehri'ni, daha sonra Halis Çayı'nı aştılar ve Kayseri harabelerini geçtiler. Hızlı bir yürüyüşle Ermeni komutanlar tarafından yönetilen Sivas'a ulaştılar. Ordu, her yerde sıkı disiplin altında tutuldu, zira imparator, bu disiplinle özellikle sınır boylarında doğrudan tehlike altında olan illeri geri kazanmak istedi. Romenos, Sivas'tan yola çıkarak Gürcistan'a doğru hareket etti. Amacı, Van Gölü kenarındaki Malazgirt, Erzurum, Ahlat ve Ani gibi kaleleri alarak en yoğun geçitlerin bulunduğu bu yüksek ve az nüfuslu bölgede yeni kaleler kurmak ve Türklerin ilelebet ilerlemesini engellemekti.

Ama ordusu ve ordunun içinde bulunduğu moral bozukluğuyla en yetenekli komutanlar için bile böyle bir amaca ulaşmak imkânsızdı. Romenos, Malazgirt Kalesi'nde bunu çok acı bir şekilde öğrenecekti.

Selçuklu Sultanı, Romalıların ikinci seferinde rakibini çok fazla önemsememişti, zira bütün bu olanlar sadece küçük birer sınır savaşı gibi görünüyordu. Bu yüzden Alp Arslan Roma'nın kartalını Hilâl önünde diz çöktürmeye gerek görmemişti. Ona göre, bu savaşlardaki asıl itici güçler Batı'nın otonom krallarıydı. Alp Arslan, Turanlarının büyük Konya Şehri'ne doğru, Kızılırmak Nehri'ne ve Kapadokya'ya (1069) kadar başarılı bir şekilde ilerlemelerini bu kralların faaliyetlerine borçluydu. Ama eski Ermeni kaleleri tehlike altında kalınca, Alp Arslan'ın artık şahsen savaşa katılma zamanı geldi. Birkaç ilin askerî birliğini de yanına alarak acilen Yukarı Kafkasya'ya geldi. Romenos ise son ana kadar bu hareketlerden haberdar olmadı.

Bizanslılar, meydan muharebesi için belki sayıca değil ama silahça üstündüler. Ayrıca geleneksel ordu düzeni, büyük bir erzak stoku ve daha önceki başarılardan kaynaklanan güven duygusu da onlara avantaj sağlıyordu. Ancak Peçeneklerin sadakatsizliği – Tuna boylarında yaşayan bu halk ne de olsa bir Türk boyuydu, Türkçe konuşuyordu, eski Türklerin putlarına tapıyordu, Turan örf ve adetlerini devam ettiriyordu ve bozkırların silahları ile kuşatılmıştı – ve imparatorla birlikte başkentten gelen Komnenos veya Dukas hanedanı lehine hareket eden hilebaz, vicdansız ve acımasız entrikacıların rütbe savaşları, Romen Diyojen'in sahip olabileceği tüm avantajları yok etti. Skylitze'nin kroniğine göre, imparator taraftarları Bizanslıların başına gelecek bu felakete bizzat Andronikos Dukas'ın sebep olduğunu açıkça söylemektedirler.

Meydan muharebesinden önceki gece (Ağustos sonu, muhtemelen 25 Ağustos) Romalıların üstüne sürekli olarak, zekice karanlıkta gizlenen Türklerin okları yağdı. Birkaç Peçenek süvari birliği soydaşlarının tarafına geçti ve Rum karargâhının durumu hakkında bilgi verdiler. Bryennios ve Ermeni asıllı Erzurum Dükü Basilakios'un emri altındaki öncülerden hiçbir haber alınamadı. Öncüler çoktan yok edilmiş ve komutanlarından biri Türklere esir düşmüştü. Zaman kazanmak isteyen Selçuklu Sultanı'nın elçileri asılsız vaatlerle Romen Diyojen'e gönderildi, ama bu elçiler, soydaşlarını Hristiyan topluluğuna geçmeleri için ikna etmek üzere ellerinde birer haçla geri gönderildiler. Bizanslılar nihayet beklenen büyük saldırıya geçtiklerinde Türkler, her zaman yaptıkları gibi, Malazgirt

yakınlarındaki sahra bölgesinin açıklarına doğru geri çekildiler ve bütün izlerini kaybettirdiler. Göründüğü kadarıyla, gün kurtarılmıştı. Ama ordu birden belirsiz bir korku ile sarsıldı ve düzeni tekrar yerine getirme çabaları sonuçsuz kaldı. Askerler her yerde devasa boyutlarda bilinmeyen bir düşmanla karşı karşıya olduklarını hayal etmeye başladılar. İhanet sesleri yükseldi. Sadece imparator, şanlı ataları hatırasına geri çekilmek istemedi ve son ana kadar Romalı bir imparatorun saygınlığını korumaya çalıştı. Saatlerce basit bir Frank şövalyesi gibi dövüştü, ama kolundan yaralandığında kılıcı düştü. Türkler, imparatoru tanıdılar ve şansı yaver gitmeyen bu kahramana zarar vermediler. Mağlup bile olsa yiğitliğe karşı ırklarına özgü olarak gösterdikleri saygı ile yaklaşık 1000 yıl önce İmparator Valerianus nasıl ki başka bir “Pers Kralı’nın” karşısına getirilmişse, Romen’i de Alp Arslan’ın çadırına kadar taşıdılar.

Alp Arslan asil bir hükümdardı. Batılı tarihçiler kroniklerinde edebiyat hakkındaki bilgisinden ve Büyük İskender’in kahramanlıklarla dolu hayatına, Hz. Ali’nin tertemiz hayatına karşı duyduğu hayranlıktan bahsederler. Dindar bir Müslüman olmasına karşın, Hristiyanların canını mümkün olduğunca bağışlıyordu. Kan akıtmak ve ölmek üzere olan bir insanın acılarını seyretmek hiçbir zaman ona göre olmamıştı. Uzun boyundan ötürü korkunç bir savaşçıya benzeyen bu dev – doğu kaynaklarında başının “başlığının ucundan sakalının bitimine kadar iki tam arşın uzunluğunda“ olduğundan bahsedilir[15] - aslında kibar ve yüce gönüllü idi. O, sadece geleneklere sadık kalmak için, ayağını toz ve kan içindeki imparatorun başının üstüne koydu[16]. Hemen ardından yerden kalkmasını, yanına oturmasını ve sade yemeğine katılmasını istedi, hatta misafiriyle yemek sırasında Hristiyan dininin savaş istemeyen yumuşaklığı hakkında konuştuğu bile söylenir. İki hükümdar arasında, yüksek miktarda bir fidye ve 360 bin Bizans altını tutarında yıllık vergiyi[17] saymazsak, hiçbir “küçük düşürücü” şartı olmayan sonsuz barış anlaşması yapıldı. Romen Diyojen, ihtişamlı Türk elbiseleri içinde, etrafında göz alıcı kıyafetlere bürünmüş adamlarla birkaç gün sonra Roma topraklarındaki Erzurum Kalesi’ne vardı. Burada, “barbar” düşmanlarından gördüğü muamelenin aksine Hristiyan akrabaları, arkadaşları, askerleri ve tebaa tarafından en büyük işkencelere maruz kaldı ve kötürüm bırakılarak, yavaş bir ölüme terk edildi[18].

ALTINCI BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILMASI[*]

Bizans'tan vergi almak muzaffer Alp Arslan için yeterli olduğu gibi, Romalı bir imparatoru (Arap tarihçiler bu dönemden sonra "İmparator" yerine daha mütevazı olan "Kral" anlamında "Melik" ünvanını kullanmaya başladılar) küçük düşürmüş olmak onun için o kadar önemli değildi. Tıpkı birinci Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey gibi, ikinci Selçuklu hükümdarı Alp Arslan da hiçbir zaman bütünlük içinde, sınırları belli, mahsus komutanları tarafından yönetilen bir imparatorluk kurma fikrini benimsememişti. Alp Arslan, bu bölgelerde ondan önce hüküm sürmüş Fars hükümdarları gibi, itaat eden ve eski geleneklere göre yetiştirilen memurlara sahip değildi. Bizanslı imparatorlar gibi eskilerden kalma eksiksiz organize edilmiş bir devlet mekanizması da devralmamıştı. Aksine, şansı yaver giden ve hızlı bir şekilde yükselen bir barbar lideri olarak, bazıları birbirlerine düşman bile olan farklı Türk boylarının dizginlerini çok gevşek tutmaktaydı ve sadece çıkan bir isyanı bastırıp, isyancıları cezalandırdığı zamanlarda kısa bir süre için bir ilde gerçekten hüküm sürerdi. İllerde hüküm süren kralların bağımsızlığını tanıdığı sürece büyük ve güçlü sayılırdı. Alp Arslan'ın en büyük hırsı, kendini her yerde Hakan olarak saydırmak, küçük krallıkların ve beyliklerin hediyelerini almak ve korku saldığı komşularından vergi toplamaktı.

Ermenistan Dağları'ndaki son savaşından kısa bir süre sonra, Melikşah adını verdiği tek oğlunun düğününe katılmak üzere geri döndü. Gelini, kendine "Hakan" yani "şehinşah" ünvanını veren ve Alp Arslan'ın haklarını hiçbir zaman tanımayan Semerkant Sultanı'nın[1] kızı idi. İki aileyi birleştirecek bu evliliğe Selçuklu hanedanının başı Alp Arslan tarafından çok önem verilmesinin nedeni buydu. Yeni Selçuklu melikesi Terken Hatun, düğün için süslenen ve doğunun en güzel kokuları ile bezenen İsfahan'a gelirken, kendisine önünde bin erkek köle ve bir o kadar da kadın köle eşlik ediyordu[2] Alp Aslan, tüm Türkistan'ı emri altına almak için ilk adımı attığını düşünüyordu ve sayısız askerden oluşan bir ordunun başında Türklerin anayurdunun güneyini ve Çin Sıradağları'nın ardında hâlâ mevcudiyetini koruyan Kaşgar ülkesini[3] ilhak etmek üzere hareket etti. Ama bu seferki amacı, yerli hükümdarları ortadan kaldırmak değil, güneyde ve doğudaki camilerde kendi adına hutbe okutmak ve onları yerlerinde

bırakarak vergi vermeye zorlamaktı. Alp Arslan, Ceyhun Nehri'ne kadar geldi ve neredeyse Maveraünnehir'e ulaşmış olma sevincini yaşarken, Barzam'da esir alınan bir Harezm komutanı huzuruna getirildi. Sultan, suçlamalarda bulunup cezalandıracakken, esir Alp Arslan'ın göğsüne bir hançer sapladı. Katil, muhtemelen Hasan Sabbah tarafından katı bir disiplinle eğitilen ve daha sonra Haşşaşiler adı ile tanınan dinî tarikata mensuptu. Bu tarikata mensup olanlar, ister Müslüman, ister Hristiyan olsun, her düşmana karşı kesin zafer duygusu ve kendi kendilerini feda edecek derecede hareket ederlerdi[4]. Alp Arslan, ancak ölümünden sonra, büyük veziri Nizamül-mülk'ün de çabaları ile vatanı olan Türkistan topraklarına kavuşabildi ve İran topraklarının eşiğinde fethettiği Merv Şehri'nde gömüldü.

Semerkant Prensesi'nin eşi Melikşah, babasının ölümünden sonra hiçbir zorlukla karşılaşmadan Selçuklu mirasını devralarak, halifenin kendisine verdiği Celalü'd-devle ve'd-din adını ve kısa bir süre öncesine kadar küçük görülen Türk ırkı arasında yükselerek, İslâm dünyasında alınabilecek en yüksek mevki olan Emirü'l-Mümin'in ünvanını kazandı[5].

Melikşah, hırslı ve tutkulu bir savaşçı değildi, ama yine de Suriye'de Tutuş tarafından zapt edilen topraklara en büyük hükümdar olarak girecekti. Görkemli askerî kıyafetlerle hanedanından ilk kişi olarak Mekke'ye hacca gitti[*] ve gelecek diğer hacılar için kuyularla koruma evleri gibi birçok bağışlarda bulunarak kendinden sonraki nesiller için bir yol belirledi. Semerkant Hakanı, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın şahsen başında bulunduğu bir seferle Selçuklulara bağlı bir kral olarak hüküm sürmeye devam etmeye zorlandı. Uzaklardaki Kaşgar ve Hocend'in yarı Çin hükümdarı Şemsü'l-mülk, Özkent'te boyun eğmek zorunda kaldı. Selçuklu ordularından biri, Fatimîlerin hüküm sürdüğü Mısır'a girdi ve Kahire'ye kadar ulaştı[6]. Amcası Kavurd ve kardeşi Tutuş'un Melikşah'ı tahttan indirme çabaları başarısız oldu ve ailenin hiçbir bireyi ona saldırmaya cesaret edemedi. Böylelikle Melikşah, Kaşgar'dan Antakya'ya kadar bütün bölgede hüküm süren ve Çin'den Nübya'ya kadar adı derin bir saygı ile anılan güçlü bir hakan hâline geldi. Melikşah genelde, kendisi tarafından tayin edilen ve gözetimi altında olan Halife Muktedir Billah'ın tek karısı olan kızının oturduğu Bağdat'ta kalırdı. O dönemlerde damadını başka bir yere sürgün edip Bağdat'ı devlet merkezi hâline getirmeyi düşündüğü söyleniyordu[7]. Hiçbir Selçuklu hükümdarı Melikşah kadar bilime ve sanata düşkün değildi. Onun döneminde kendi adını taşıyan yeni bir takvim kullanılmaya başlandı.

Sadık veziri ve eski vasisi, Melikşah'ın en parlak halifelerin yanında yer almasını sağlayan faaliyetlerine anlayışla yardım etti[8] Melikşah, her ilde ülkenin ve tebaanın gerçek hakanı olarak hareket ediyordu. Çoğu zaman, ezelden beri bağımsız yerel bir hayata alışık olan bölgelerin haklarını tanıyordu. Sadık yardımcılarının başarılarını bu gibi atamalarla ödüllendiriyordu. İsyancı idarecilere karşı Melikşah kendi savaşa gitmez, ordusundaki yiğit komutanlarından birini görevlendirir ve yendikleri takdirde yeni bir hanedan kurmalarına izin verirdi.

İmparatorluğun her köşesinde, Karoyenj Devleti'ndeki taht vasalları ve subayları gibi hükümdar tarafından kabul edildiği takdirde mevkilerini çocuklarına miras bırakabilen bağımsız beylere ve beyliklere rastlamak mümkündü. Doğu'dan başlayarak, bütünlük içerisindeki Selçuklu Devleti'ni oluşturan beylikler vardı. Kaşgar Hanı Hızır Han, eniştesinin sadece göstermelik olarak tanınan hükümdarlığı yüzünden önemini yitirmemişti. Gelecek yüzyıllara kadar orada hüküm süren hanedan İslâm kültürünün merkezlerinden biri olarak kaldı. Alp Arslan'ın mezarının bulunduğu Merv şehri dahil olmak üzere, Türkistan'ın birçok şehrinde ayrı bir yerel yönetim vardı. Geniş bir bölgeye yayılmış olan Harezmşah, Anuştigin Garça'yı yanına çekmişti[9]. Melikşah, Kirman hakimi olan amcası Kavurd'a karşı savaşmıştı, ama onu ne yenebilmiş, ne de ortadan kaldırabilmişti[*]. Kavurd'un halefleri Sultan Şah ve Turan Şah'ın İran Körfezi'ndeki yerlerinde kalmalarına izin verilmişti. Selçuklu hanedanının bir diğer mensubu olan Arslan Şah ise 42 yıl hüküm sürdü[10]. Sencer ve bir başka Arslan Şah ise 11. yüzyılın sonlarına doğru Horasan'daki tek hakimdiler. Melikşah'ın oğullarından biri olan Şehzâde Mehmed, kuzeyde Azerbaycan iline yerleşti ve ağabeyinin ilk doğan şehzâde olarak tahta çıkmasına karşı çıktı[11]. Fars'da ise Humar Tegin hüküm sürüyordu[12].

El-Cezire'de, Diyarbekir ilinin başkenti Musul'da Melikşah'ın gözüne batan bir vasal devlet vardı: Atabey ünvanını taşıyan Emir Aksungur ya da Arap adıyla Kasımü'd-devle, imparatorluk emriyle Aşağı Fırat'ın sınır boylarındaki beylere karşı harekete geçti ve uzun yıllar süren bir savaş başladı. Şerefü'd-devle'yi ortadan kaldırması imkânsız görülüyordu[*]. Musul, Şerifü'd-devle'ye kaldı, ama Aksungur zengin Halep vahasının bağımsız hükümdarı hâline geldi. Şam surlarının bulunduğu komşu Suriye vahasında ise Türk tarihinde önemli bir faktör olan ve daha sonra tekrar rastlayacağımız Kutalmış hüküm sürüyordu. Anadolu fatihlerinden Artuk Bey de Suriye topraklarından nasibini aldı: Haçlı Seferleri'nden önce iki

oğlu da Kudüs’te hüküm sürüyorlardı. Son olarak, Alp Arslan’ın oğlu, Selçuklu şehzâdelerinden Tutuş, güneybatıdaki bu karmaşık bölgelerden en üst makam olarak sorumlu idi[13].

1094 yılında ölen Aksungur’un oğlu İmadeddin Zengi’yi parlak bir gelecek bekliyordu. Reşit olana kadar, Atabey hanedanının merkezi olan Musul’da, Çökermiş[14] başa getirildi ve Emir Çavlı[15] tarafından öldürülmesinden sonra geçici olarak başka bir idareci olan Çavlı Sekave[16] başa getirildi. Şehirlerin ve kalelerin sürekli olarak el değiştirdiği Suriye’de, Batı Avrupa ülkelerinin de uzun süre maruz kaldıkları karmaşık feodal bir hayat başladı. Güçlü Zengi 1127/28 yılında düzeni sağlamak üzere gelene kadar, Halep’ten Artuk oğulları Belek ve Sökmen gelip geçtiler[17] Şam’da ise Selçuklu Atabeyi olarak Tuğtegin hüküm sürüyordu ve Haçlı Seferleri’ne karşı hazırlıklarını sürdürüyordu[18]. Rumlardan alınan Antakya için Kutalmış’ın oğlu ve Şerefü’d-devle savaştılar. Haçlılar zamanında burada Aghusian adında bir “Emir” vardı[19]. İleride daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Büyük Ermenistan’da hüküm süren eski hanedanların temsilcileri, Bizans İmparatoru’nun emri altında yaşarken, batının sınır boylarında Ermeni asıllı prenslerin yerleşmelerine izin veriliyor, hatta korunuyorlardı.

Bu yeni durumlar karşısında Türklerin kavgacılıktan, vahşilikten ve bağımsızlıktan oluşan karakterleri tekrar canlandı. Tebriz’deki bir idareci Doğu Hakanı ünvanı ile görülse de bu sadece bir abartma idi, zira kimse onun tavsiyelerine başvurmaz, hiç kimse de emirlerini dinlemezdi. Buna uygun olarak Melikşah tarafından Şam Meliki Kutalmış’ın oğlu Süleyman Şah’a da Batı Hakanı ünvanı verilmişti, ama nüfuzu fethettiği ve işgali altında bulunan bölgelerin dışına çıkmıyordu. Sayısız feodal vasalların hayatı işte böyle geçiyordu[20].

Selçuklu Devletinin bu dağılımı hanedan içerisindeki kavgalarla desteklenmişti. Melikşah, henüz 38 yaşındayken öldü. Semerkantlı eşinin entrikaları yüzünden görevden aldığı veziri Nizamülmülk[*], aynı yıl içerisinde (1092) Haşşaşilerin fanatik bir taraftarı tarafından öldürüldü. Melikşah’ın eniştesi Halife Muktedirbillah da akrabası ve hamisi olan Melikşah’ı çok kısa bir süre sonra takip etti ve güçlü Musul Atabeyi Aksungur da aynı yıllarda öldü[21]. Böylece 1094 yılına gelindiğinde Doğu İslâm dünyasının ve Türk boylarının en büyük hakimlerinden hiçbiri kalmamıştı.

Yeni dönem kötü başladı. Haşşaşilerin öğretisi birçok fanatik taraftar bulmuştu. Islah edilmiş yeni İslâm'a bağlı olanların lideri Hasan Sabbah'ın öncülüğünü yaptığı İsmaîlik veya Batınîlik değişik inançlarla kendini gösteriyordu. Buna göre ölümsüz ruh aynı güneş ışını gibi, sonsuz saf fikir dünyasındaki konumunu kaybetmeden insan vücuduna sadece kısa bir süre için giriyordu. İsmaîli inancının dâîleri ayrıca seçilenlerin kayıtsız şartsız disiplini ve liderlerinin, il idarecilerinin ve kararları körü körüne yerine getiren fedailerinin katı organizasyonu sayesinde "kusursuz" duruma gelinebileceğini ikna edici bir şekilde anlatıyorlardı. Hasan Sabbah aslında donuk hâle gelmiş bir toplumun ruhen canlı tek unsuruydu. Hasan Sabbah, krallara layık bir görkemle Alamut Kalesi'nde yaşıyordu ve birçok kaleyi yönetiyordu. Sürekli olarak tehlikeli idealizmini yaymaya çalışıyor ve böylece askerî devletin giderek zayıflamasına ve tahrip olmasına yardımcı oluyordu. Hasan Sabbah taraftarları, Mısırlı Şii Fatımîlere ve İspanyol ayrılıkcılara benziyorlardı: Türklerin kabul ettiği, Hz. Ali'nin miras hakkını tanımayan Sünni inancı onlara göre çok kaba idi ve iyi eğitimli Araplarla, Arap kültürü ile yetişen İranlılardan çok, çöl barbarlarına yakışıyordu. Hasan Sabbah, Bağdat'a düşmanlık besleyen Müslüman illerini şahsen dolaşmış ve onları gerçek inancın korunduğu yerler ilan etmişti.

Beyliklerdeki taht sırası kesin bir kurala bağlanmamıştı. Tesadüfler, tahtta hak iddia edenlerin özellikleri, yönetimde olanın bir isteği veya sevilen bir kadının kaprisi, Nişapur'daki Selçuklu tahtına daha büyük olan kardeşin mi, yoksa daha küçük olanlardan birinin mi çıkacağında etkili oluyordu. Yerine kendi oğullarından Muhammed Tapar'ı tahta geçirmek için Melikşah'tan sonra tahta çıkan genç Berkyaruk'a karşı Semerkantlı üvey annesi Terken Hatun sürekli olarak entrikalar çeviriyordu. Ayrıca, ölen sultanın iki kardeşi İsmail ve Tutuş da taht mücadelesine karışıyorlardı. Melikşah'ın üçüncü kardeşi Şam'ı almış ve yeğeninin hükümdarlığını kabul etmemişti. Bu çirkin taht mücadeleleri sırasında Melikşah'ın eşlerinden biri öldürülmüş ve Semerkantlı Terken Hatun kardeş kavgaları sırasında gücünü kaybederek oğlunun genç yaşta ölmesinden çok önce vefat etmişti[*].

Bu önemliydi, zira artık küçük kardeş Muhammed Tapar da şehzâde Berkyaruk'a isyan ediyordu. Berkyaruk etrafında sadece hainler görmeye başlamıştı ve vezirinin başını kendi elleriyle kesti. Hiç çocuğu olmayan Berkyaruk'un 1103 yılındaki erken ölümü de ülkedeki düzeni tekrar kurmaya yetmedi. Mehmed Tapar sadece birkaç yıl tahtta kaldı, zira "Hakan" ünvanını taşıyacak özellikte değildi. Babasına en çok benzeyen

Sencer'in de katılmasıyla şehzâdeler arasında devam eden taht mücadeleleri, Selçuklu hanedanını daha da çökertti. Bu karmaşalarda Batınîler tarafından hançerlenen ve başı kesilerek yol kenarına bırakılan bir halife bile görüldü (1134). Güç artık Bağdat'ta veya İran'da değil, bağımsızlığını ilan eden, Musul'daki Aksungur hanedanına mensup Suriye fatihleri atabeylerde; Şam'ı, Baalbek'i, Haleb'i ve diğer birçok Frank Kalesi'ni zapt eden Zengi ve Nureddin'de idi. Onlar artık savaş hâlinde hüküm süren İslâm'ın temsilcileriydiler.

Ancak, Türk boyları arasında belki Suriyeli hükümdarların gücüyle boy ölçüşemeyen, ama daha sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladığı için önem taşıyan bir hadise daha vardı: Anadolu'daki Selçuklu hükümdarlığı.

YEDİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ[*]

Doğuda, iki taraf arasında yapılan bir sözleşme sadece imzaları ve mühürleri ile anlaşmayı yapan her iki taraf hayatta olduğu sürece geçerli idi, hatta bu durumda hükümdarın karakteri de esas alınırdı. Komşusunun "babası", "kardeşi", "oğlu" olur, ama ölümünden sonra tüm ilişkiler geçerliliğini kaybederdi. Her iki ülke birbirlerine yine düşmanca yaklaşmaya başlardı. Ölenlerin yerine geçenler yeniden anlaşma yapmak zorunda kalırlar ve aile bağlarına uygun olarak yapılan bu yeni anlaşmalar taraflar arasındaki ilişkileri düzenlerdi.

Bizanslılar, asker kökenli cesur İmparator Romanos Diogenes'in bahtsızlığını, esir alındıktan sonra tahttan indirmek ve geri döndükten sonra gözlerine mil çektirerek cezalandırmak için kullandıklarında, Anadolu yine Türklerin akınına uğradı. Yeni imparator genç Mikail Dukas her ne kadar vadedilen 1.000 altın tutarındaki yıllık vergiyi ödeyebilecek durumda bile olsa yine savaş çıkardı, zira "kardeş" ilan ettikleri Romenos'un yukarıda adı geçen zulümle tahta geçen halefine karşı ne Alp Arslan, ne de oğlu ve mirasçısı olan Melikşah herhangi bir yükümlülüğe sahip olduklarını düşünmüyorlardı. Aksine, kendilerini katillerden ve onlar tarafından tahta getirilen yeni imparatordan ölüme terk edilen "kardeşlerinin" intikamını alacak kişiler olarak görüyorlardı.

Böylece batıya yeni bir akın düzenlendi, ama bu akını anlayabilmek için sınır boylarındaki durumu biraz açmak gerekir.

Çok önceleri fethedilen [1065] Ani Şehri'nde o sırada Selçuklu Sultanı tarafından bu mevkilere getirilen İranlı ve Kürt emirler hüküm sürüyordu[1] Dicle Nehri'ne kadar yerleşmiş olan Kürtler, Anadolu'nun diğer insanlarından bugün bile çok farklı idi. Keskin hatlı, büyük ateşli gözlere sahip güçlü erkekler hâlâ geleneksel kıyafetlerini taşırlar: Dizlerine kadar uzanan kısa etekler, uzun ve geniş kollar, baldırlara doğru daralan kırmızı veya mavi renkte bol pantolonlar, beyaz renkte geleneksel yüksek keçe başlıklar, uzaklardan bile fark edilen parlak sarıklar ve kıvrımlı kırmızı renkli binici pabuçları. Dağlarda yaşayan ve eşkıyalıkla geçinip, daha zayıf insanların hayatını hiçe sayan bu halktan eskiden olduğu gibi bugün de korkulur[2]. Hızlı atlarının üstünde, ellerinde mızrakları ile kalabalık bir hâlde dağlardan aşağı indiklerinde ürkek Hristiyan köylüler eksiden olduğu

gibi bugün de saklanabilecekleri yerlere kaçtılar. Selçuklu Sultanı ise savaşta çok değerli olan bu halkın yardımını garantiye almıştı.

Batı'daki şehirlerin çoğunda Türkler tarafından tayin ve müsamaha edilen Ermeni krallar oturuyordu. Bu krallara, II. Basil'in sayısız Ermeni aileyi naklettiği Sivas ilinde de rastlanıyordu. Rum İmparator'un emri üzerine Katolikos da bir süre Sivas'ta kalmıştı[3]. Daha sonra Monomakhos zamanında kurulan ve I. Kaçik (I. Gagik-Abas)'in bir zamanlar yönetim merkezi olan, Kayseri yakınlarındaki Ermeni kolonisi Bizu'da[4] görüldüler. Son olarak da başka bir piskopos yerleşim merkezi olan Samandağ'da bulunuyorlardı[5]. Bu zayıf ve itaatkar Selçuklu vasalları, artık yönetimsiz kaleler ve pazar yerleri üzerindeki hükümdarlıklarını genişletmek için mevkilerini kullanmayı çok iyi bilmişlerdi. Bagratunî diye anılan bu halk, Bizanslıların nüfuzunu, dinini ve Rum dilini her yerde yok etmeye çalıştı.

Kilikya topraklarında yerleşik Ermeni liderleri her ne kadar Bizans İmparatorluğu'na tâbi olsalar da Bizans'a karşı sadakatleri şüpheli idi. Sayıları çok yüksekti, ama hiçbir şey yapabilecek durumda değildiler. Bu Ermeni liderleri arasında Lampron, Tarsus, Mamestia, Paperon, Sasun, Fars, Kaysun, Daron, Zoik ve Bir kalelerinde fakir bir hayat süren Rupen hanedanından Konstantin, Pasun, Oşin, Hatum oğlu Toros, Kogh-Vasil, Diyaşat oğlu Mamigonyanlı Ablasad, onun akrabası Tornik, Apelkharip, Ligos ve Oşim'in halefi ve damadı olan Sahak sayılabilir[6]. Genelde herhangi bir küçük bölgenin kısa zamanda tekrar ortadan kaybolan krallarıydılar.

Rumlarda Kataturios adıyla anılan, Antakya Dükü Ermeni Kaçatur, gerek mevkiinin zorluğu, gerekse Ermeniler arasında Bizans İmparatoru'na ve Ortodokslara karşı yerleşen nefret yüzünden Suriye'nin unutulmuş bu köşesinde Türklerin menfaatlerini gözetiyordu[7]. Son nefesine kadar Romanos'un taraftarı kalmasına ve yeni imparatorun birliklerine mağlup olmasına rağmen, Antakya (Antiochia) şehrini ve bölgesini elinde tuttu, ancak 1072 yılında Bizanslı bir elçi tarafından öldürüldü[8]. Yine uzun yıllar Malatya'da komutanlık yapan ve Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde, özellikle Honi ve Maraş'ta[9] sayısız Ermeni patrikhaneler kuran Ermeni Philaretos, Kaçatur'la aynı politikayı izledi ve Kaçatur'un Antakya'daki halefi oldu. Maraş'ta kendi Ermeni patrikhanesini kurdu[10]. Ama Filaret'in hükümdarlığı daha sonraki bir zamana, 11. yüzyılın seksenli yıllarına denk gelmekte idi. Ondan önce asil bir aileden gelen imparatorluk subaylarından

biri, öldürülen Kaçatur'un yerine geçti. Onun adı burada sadece Ermenilerin gücünü ve nüfuzunu belirtmek için kullanılmıştır[11].

Birinci Haçlı Seferi'nden sonra mevkilerini kısmen devam ettiren ve ancak bir sonraki yüzyılın başlarında ortadan kaybolan bu müttefikler sayesinde, Türkler Ermeni Dağları'ndan Kilikya'daki Toros Dağları'na, Dicle Nehri'nden Akdeniz'e kadar rahat bir saldırı hattı kazanmışlar ve bu hattı kısa bir süre sonra kullanmaya başlamışlar ve ilk akınlarında Anadolu'nun uçsuz bucaksız vadilerine kadar ilerlemişlerdi. Bu akınların lideri bilinmediğinden, tanınmış bir komutanın ya da Selçuklu hanedanından bir şehzâdenin emri altında yapılan büyük çaplı bir akın olmadığı düşünülmekte idi. Alp Arslan'ın 18 Eylül 1072 tarihindeki ölümünden sonra artık İran Selçuklu Hakanlığının sürekli ve emin ilerleyişine dur demenin zamanı gelmişti. Bu tarihlerde, Bizanslı bir tarihçi Türklerin artık basit eşkıyalar olarak değil, efendiler olarak hareket ettiklerini belirtmişti[12].

İmparator Mihail en cesur Komnenoslerden ve aynı adı taşıyan eski Komnenos Kralı'nın yeğeni olan İsaak'ı doğuda tehlike altındaki sınırların savunucusu olarak tayin ederken, durum buydu. İsaak'a, doğu birliklerinin bağımsız Domestikosu ünvanı verildi, ama çoğunlukla Franklardan oluşan askerleri barbar Norman Ursel de Bailleul liderliğinde isyan ettiler. Komutan İsaak, acınacak bir hâlde Kayseri harabelerinde kalırken, Ursel cesaretini göstermek için Malatya civarındaki kâfirlerle savaşa girmek üzere yola çıktı. Yine hiç hazırlıksız yakalanan Bizanslılar, düşmanlarının bütün hareketlerinden haberdar olan Türklere karşı savaşmak zorunda kaldılar. İsaak esir alındı ve o dönemde kayırıcıların ve entrikacıların elinde olan Bizans sarayı para ödeyerek onu geri almak zorunda kaldı[13]. Mağlup komutanın daha sonra imparator olan kardeşi Aleksios önce Pafloganya'ya kaçtı ve oradan Ankara'ya geçti. İsaak serbest bırakıldıktan sonra Komnenoslu iki kardeş yolda birbirlerine rastladılar ve utançla Konstantiniyye'ye döndüler. Yolculukları sırasında bütün yolların Selçuklu birliklerinin elinde olduğunu gördüler ve yollarına devam edebilmek için çatışmak zorunda kaldılar. Türkler, en fazla 100-200 kişilik savaşçı grupları hâlinde ganimet toplamak üzere etrafta geziniyor, köyler ya da şehirler para ödemedikleri takdirde sayısız esir alıyorlardı. Bu düzenli bir savaş değildi. Tarihçi Bryennios, imparatorlukla Ermenistan Dağları ve Fırat arasında hüküm süren büyük Selçuklu Devleti arasında o dönemde henüz barış

olduğunu açıkça belirtir[14]. O zamanki saldırılar, bugünkü Kürt saldırılarına benzemektedir.

O dönemlerde Anadolu'nun verimli toprakları Bizans metropolünü besliyordu. Frigya tepeleri zengin bağlarla çevrili idi; güneşli kıyılarda zeytinlikler uzanıyordu; her köşeye dut ağaçları dikiliyordu, her yerde bol verimli incir ağaçları vardı ve kuzeyde, Trabzon ve Giresun'da, heybetli fındık ve kiraz ağaçları görülebiliyordu. Bu muhteşem güzellikteki yarımadayı her yönden bölen sayısız sıradağlarının tepeleri ve yamaçlarını yerli sedir ağaçlarından, güçlü meşe ve çınar ağaçlarından, kayın ağaçlarından, Alp güllerinden ve açelyalardan meydana gelmiş eski ormanlar süslüyordu[15]. Bu, kolayca vazgeçilecek bir toprak değildi. O dönemin kötü günlerinde bile bu buğday deposunun, imparatorluk deniz kuvvetlerinin bütün ihtiyaçlarını karşılayan bu bölgenin, sadece Rum ve Ortodoks illerden oluşan bu toprakların bütün kuvvetlerle savunulması gerektiği anlaşılmıştı. Türklerin, Tanrı tarafından kâfirleri ve Bizans düşmanlarını cezalandırmak üzere gönderilen cezalandırıcılar olduklarını düşünme zamanı çoktan geçmişti. Honaz'ın zapt edildiğini bildiren haber üzerine atılan nara şimdi daha da güçleniyordu. Düşman artık imparatorluğun en sadık ve değerli insanlarının, dini bütün olanların arasında idi.

İmparator'un amcalarından biri olan rütbe düşkünü Caesar, başarısız olan Komnenos soyundan İsaakios'un yerine Anadolu'daki orduların başına geçti. Gururla hareket etti, ama kısa bir süre sonra daha Sakarya Nehri'ni bile geçemeden, bu bölgelerde Normanlara benzer macera dolu bir politika güden zeki Urselius'un eline düştü. Urselius, beklenmedik bu başarıya sevinerek, mağlup prensi, karşı imparator hâline getirdi. Caesar Ioannes Dukas ise kaderinin bu şekilde dönmesine karşı koyamadı; hatta Urselius'un böyle bir öneri getirmesini bile sağlamış olabilirdi. Bizans sarayı ise bu ünlü ve kendileri için tehlike hâline gelmiş esiri Konstantiniyye'ye geri getirmek için Türklerin yardımına başvurmaktan çekinmedi.

Artuk adında bir bey, iyi bir bedel karşılığında yardımını sundu: Türk tarafından alınmış hiçbir ünvanı, rütbesi veya görevi yoktu. O, sadece Urselius'un Müslüman bir benzeri idi. Latin Urselius her ne kadar çatışmayı kazandıysa da barbarları o kadar hırslı bir şekilde takip etti ki, sonunda o da Caesar Ioannes gibi esir düştü. Ancak, esaretini çok da büyük bir şanssızlık olarak görmedi ve para vererek özgürlüğünü satın aldı. Küçük savaşların

çıkmasına çok uygun olan bu bölgelerde Turkopoller ve Frankopoller arasında yine çatışmalar çıktı.

Bunun üzerine, soydaşı Artuk Bey gibi iyi para ödeyen “Rum” elinde şansını denemek üzere doğudan Tutuş Bey geldi. Urselius ve Tutuş Bey arasında, ustaca yürütülen göstermelik pazarlıklar başladı[16]. Sonuçta Tutuş Bey, pazarlık sanatındaki üstünlüğünü gösterdi. Henüz genç yaşta olan Aleksios Komnenos kendisine yakalanan inatçı Frank için vaat edilen parayı ödedi, ama hayli pahalıya çıkan Urselius’u Konstantiniyye’ye götürürken başka Türk reislerinin komutasında etrafta dolaşan çeteler tarafından rahatsız edildi[17].

Bu gelişmeler imparatorluk için ne kadar üzücü olursa olsun, gerçek ve sürekli bir Türk fethinin hiçbir izine rastlanamamakta idi. Düşmanlar sadece kısa zaman sonra ganimetlerle yüklenmiş olarak ortadan kaybolmak üzere ortaya çıkıyorlardı. Asıl yurtları hâlâ Ermenistan Dağları’nın arkasındaki bölge idi. Bu esnada Anadolu’dan Suriye’ye geçilen bölgede aslında Suriyeli bir sınır dükü olan Antakya Dükü Komnenoslu İsaak da güneybatı bölgesinde savaşını sürdürüyordu[18]. Muhtemelen Suriye asıllı olan Antakya Patriği’nde kendine yandaş bulamadı. İsaak’a göre patrik, ülkenin ve dinin düşmanları ile işbirliği yapmakta idi. Bu yüzden İsaak onu Konstantiniyye’ye geri göndermenin yollarını aradı, ama patriğin geri gönderilmesi üzerine, yüzyıllardır kavgacılığı ile ünlü Antakya halkı ayaklandı ve küçük düşürülen patriği geri istediler. Onlar, en üst mevkideki imparatorluk memuruna karşı düşmanları yardıma çağırabilecek vasıftaydılar. Ama aynı halk, İsaak daha sonra Türklere mağlup olup, esir düştüğünde serbest kalması için para topladı[19].

Sadece Antakya’da değil, Batı Asya’nın Bizans İmparatorluğu’na bağlı tüm şehirlerinde eski Cumhuriyet ruhu tekrar canlandı. Anadolu’daki kaleler çok uzun zaman önce imparatordan savunma amacıyla konfedere pentapol ve heksapoller hâlinde büyük topluluklar oluşturma izni almışlardı[20]. Honaz dolaylarında ve yine önemli bir şehir olan Konya dolaylarında böyle gruplar vardı, ama eski kiliseleri ve değerli eşyaları barındıran bu zengin şehirler son zamanlarda Türk liderleriyle anlaşmaya gitmenin daha avantajlı olacağı görüşündeydiler. Civarlardan geçen veya saklanan eşkıyaların liderlerine belirli bir para ödeyerek şehirlerde bulunanlar için güvenlik ve civardaki bölgeyi tarım ve hayvancılık için kullanma hakkını satın alıyorlardı. Böyle zorlu durumlar, Bizanslıların Avrupa’daki sınır bölgelerini kaybetmeye başladıkları zamanlardan

bilinmekte idi. 11. yüzyılın Asyalıları, Türk beyleri ile tıpkı Bizans İmparatorluğu'nun batı bölgelerindeki Ren ve Tuna nehirleri kenarındaki Avrupalıların 4. ve 5. yüzyıllarda gotik kralları ile yaptıkları anlaşmalara benzer anlaşmalar yapıyorlardı, zira imparatorluk ordusu Anadolu'da sadece göstermelik olarak kalmıştı ve ancak küçük başarı elde ettiği zamanlar geçici olarak eski gücüne kavuşuyordu. Sadece deniz kıyıları gerçek anlamda imparatorluğa bağlıydı, zira donanma bu sularda hâlâ gücünü koruyordu. Antakya'da bir Bizanslı dükün barındırılması, sadece Bizans Donanması'nın daha küçük araçlarının Asi Irmağı'na (Orontes deltasına) girebilmesi içindi.

Ülkedeki insanların Türklere karşı sergiledikleri dostane eğilimleri de üzücü bir işaretti. Rum köylüler başlangıçta her ne kadar şikâyette bulunmuşlar ve imparatorluk memurlarından yardım istemişlerse de kısa bir zamanda uzakta Konstantiniyye'de bulunan imparatorun onları kurtarmasının mümkün olmadığını anladılar. Ezelden beri yürüttükleri çiftçiliği yapmaları engellenenlerden çoğu, başka bir işle uğraşmaya başladılar ve devletin yüksek amaçlarına karşı anlayıştan yoksunluk; bütün gücü ellerinde tutan vergi memurlarına ve acımasız derebeylerine karşı beslenen derin nefret ve bir zamanlar verimli olan ülkeye gittikçe yayılan felaketler, fakirleşen köylüleri ister istemez işgalcilerin müttefiki hâline getiriyordu. Yerlisi olduğu için Anadolu'daki durumları çok iyi bilen Antalyalı Tarihçi Mikail, bu şekilde işbirliğine zorlananların, halklarına ve dinine karşı ihanet etmelerini kınamaktadır[21].

İmparatorluk ordusu artık sadece bir taraftan iyi beslenmiş Konstantiniyyeli askerlerden ve diğer taraftan gönülsüz, isteksiz köylü milislerden oluşan renkli bir topluluk hâline gelmişti. Bu yüzden daha önemli teşebbüsler için başkentin elit birlikleri kullanılmaktaydı. Liderler, imparatorluk tacını ele geçirmeye çalışıyorlardı. Anadolu'nun başında bulunan bir komutan, Avrupa'da ayaklanan bir isyancı ile aynı zamanda isyan bayrağını çekti. Yaşlı Nikephoros Botaneiates, düşmanlarına üstünlük sağlayabilmek ve tahtı genç Mikail Dukas'ın elinden alabilmek için uzun zaman önce Konstantiniyye'ye yerleşmiş bir Türk olan Chrysoskulos (Türk adıyla Kurt veya Kavurd) ile işbirliği yapmakta sakınca görmedi. Gerçek İmparator Mikail Dukas da farklı değildi. Bu görevleri yerine getirecek başka Türklerle anlaşma yaptı ve Alp Arslan'ın yeğeni olup, Rey şehri önlerindeki savaşta ölen, Suriye Selçuklularından Şamlı Kutalmış'ın[22] iki oğlu ile anlaşma yaptı. Bizans böylelikle iki değerli ve görünüşte mütevazı

müttefike sahip oldu. Her Rum hükümdarın aslında bu iki Selçukluyu kendi taraflarına çekmek için yeterince nedenleri vardı: Onlar Sivas ve Kayseri'den deniz kenarındaki Kalkedon ve Chrysopolis'e kadar gelmişler ve gözlerini Konstantiniyye'ye dikmişlerdi. Bütün ticaret yollarında onlardan korkuluyordu ve kimsenin onları bulması, cezalandırması veya yok etmesinin mümkün olmadığı harabelerde, tahrip olmuş kiliselerde ve terk edilmiş kalelerde saklanıyorlardı. Deniz kıyıları boyunca yayılmışlardı. Tüccarlar, artık bu bölgelerden geçip Bizans'a gitmeye korkuyorlardı[23].

Tecrübeli bir komutan olan ve Anadolu'yu çok iyi bilen Botaniates, Türklerin en iyilerini kendi tarafına çekmeyi bildi. Hediyeleri ve Bizanslılaştırılmış bir barbarın rolünü oynayan Kurd'un ikna gücü, Mikail tarafından kazanılan Selçuklu Süleyman Şah ve Mansur'un askerlerinin taraf değiştirmelerine neden oldu. Nikephoros, İznik'e imparator olarak girdi. Türk müttefikleri yanında idi ve Nikephoros, İznik'i Mihail'e ihanet eden Selçuklu beylerine teslim etti. Tabii, şehrin hükümdarları değil, sadece komutanları oldular[24].

Ama başsız kalmış Türk savaşçılarının akın etmesiyle yerlerini daha da sağlamlaştırdılar. İmparator Nikephoros bu iki beyi Avrupa'ya kadar yanında götürdü ve onların cesareti, ok kullanmaktaki ustalıkları ve görünüşleri ile vahşi savaş naralarının Trakyalı düşmanları üzerinde yarattığı dehşet sayesinde birçok savaş kazandı[25]. Böylece düz burunlu esmer yüzler, cüretli binicilik örnekleri, sadaklar ve Türklerin tuhaf müzikleri Bizanslılar için günlük hayatın bir parçası hâline geldi. İznik'teki bu Türkler, İran'daki Selçuklu Sultanı'nın yöneticilerinden, Musul, Halep, Şam veya Kudüs'teki Suriyeli emirlerinden biri değildiler. Onlar sadece Rum elindeki taraflara hizmetlerini daha iyi sunabilmek için karargâhlarını vatan topraklarından çok uzaklara kuran bir ordunun liderleriydiler. Şimdilik tek istedikleri paraydı ve beyleri, paralarını kim veriyorsa o idi. Botaniates'in önünde, tıpkı gerçek beylerinin huzurunda durdukları gibi - en derin saygı anlamına gelen eller göğüsleri üzerinde birleştirilmiş durumda - duruyorlardı[26].

İznik'te yerleşik Türklerin hizmetleri artık tahtta oturan imparatorlar ve taht üzerinde hak iddia edenler için vazgeçilmez hâle gelmişti. Kommenosların eniştesi olan Nikoforos Melissenos, Botaniates'e başkaldırdığında da Türklerin yardımına başvurmuştu ve fethedilen kalelerin ve şehirlerin birlikleri yine Türklerden oluşmuştu. Kardeşinden daha fazla yaşayan Süleyman Şah, İznik komutanı olarak kaldı ve burada

14. ve 15. yüzyıllarda Ragusa'daki Bosnalı prenslerin mevkilerine benzer bir mevkie sahip oldu. Askerî haklarını ayrıca yakınlardaki Eskişehir üzerinde kullandı, ama hadım olmasına rağmen hiç de zayıf biri olmayan Protovestaios Ioanness Melissenos'un isyanını bastırmak ve Türklerin Anadolu'daki mevkilerini elinden almakta başarısız oldu. Selçuklu Süleyman Şah adı geçen şehirlerdeki komutanlık mevkiinde kaldı ve kısa bir zaman sonra, yaklaşık 1081'lerde Erdek (Kyzikos) Şehri'nde de koruyucu olarak karşılandı[27]. Bu sayede Hristiyanlaşmış Türk paralı askerler (Turkopoller) Bizans'a karşı yeni bir gözetleme noktasına sahip oldular.

Komşu şehir İzmit, çok uzun süre dayanamadı. Türklere ait dört şehrin Rumca adları Türkler tarafından Türkçeleştirildi: İznik, Eskişehir, Aydıncık ve İzmit. Şehir surları içinde yerleşik olmasalar ve aslında Türk yönetimi tanınmamış olsa bile bu şehirler üzerinde gerçek hüküm sahibi olanlar onlardı. Süleyman Şah, İznik içine yerleşmemiş, aksine şehir yakınlarında bahçesi olan bir sarayda oturuyordu. Rumlar ona kıskançlıkla "Bütün Doğu'nun hükümdarı" da deseler[28], bu büyük Türk hükümdar herhangi bir devlet kurmamıştı. Sultan ünvanı sadece Selçuklu olması sebebiyle yakıştırılıyordu, ama Suriye'deki sultanların sultanı gibi "Ulu Hakan" denmiyordu[29]. Anadolu'da Selçuklu hanedanına mensup bu sultana her zaman itaat etmeyen başka hükümdarlar da vardı. Bu hükümdarlardan, beylerden veya valilerden[30] birkaçı şöyle idi: Kamires, Migidenos, daha sonra Suriye'de Urfa'yı fethetmeyi başaran Bozan ve Süleyman Şah'ın bir seferinde İznik'te vekil olarak bıraktığı Ebu'l-Kasım[31]. Kendi amaçları için çalışan bir başka hükümdar, muhtemelen Kara Tegin, zekice planlanmış savaş stratejileriyle doğuda Karadeniz kıyılarında bulunan Sinop'u fethetti ve şehirle birlikte eline geçirdiği imparatorluk hazineleri ile zengin ve bağımsız bir kral hâline geldi[32].

Bizanslılar, tekrar geri alınan Honaz bölgesi dahil olmak üzere, İç Anadolu'daki tüm kalelerin sahibiydiler. Komutanları Diabatenos ve Burtzes, imparatorluğun sadece Anadolu'daki yerlerini rahatsız edilmeden yönetiyorlardı[33].

Türkleri tamamen bölgeden çıkarma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Büyük çabalar sonucunda asıl deniz kıyısı temizlendi ve küçük Drakon Çayı sınır olarak belirlendi[34]. O dönemin Bizans İmparatoru Aleksios Komnenosos, bu "misafirleri" imparatorluk menfaatine yürütülecek

savaşlarda kullanılabileceğini tekrar hatırladı ve Kral Robert [Guiskard]'ın Normanlarına karşı Türkleri yine müttefik olarak kullandı. Türkler bunun üzerine Adriyatik Denizi'nde Dıraç (Durazzo)'ta Batılı şövalyelere karşı büyük avantajlar elde ederken görüldüler[35].

Süleyman Şah'ın gücü bir kez daha yayılacakmış gibi görünüyordu. Daha önce adı geçen Ermeni asıllı Antakyalı Filaret'in kendi oğlu ile arasında düşmanlık çıkmıştı. Oğlu 1084 yılında Süleyman Şah'ı şehre çağırdı. Süleyman, Türk hükümdarlığına alışık Suriye topraklarına diğer Selçuklu beylerinden farksız bir şekilde geldi, ama bu gelişi Melikşah gibi güçlü bir sultanın kardeşi ve vekili olan Tutuş'ın nefretini üzerine çekti ve Süleyman, Tutuş tarafından sultana başkaldıran isyancı olarak ilan edildi. Silahlı çatışmalar meydana geldi ve Antakya ile Halep arasındaki bölgede meydana gelen muharebede Anadolu'dan uzak kalan Süleyman Şah mağlup oldu. Ne kaçmak, ne de teslim olmak istedi. Kalkanının üzerinde sakince oturarak ölümünü bekledi, belki de utancına kendi hançeriyle son verdi[36](1085).

Tutuş ise uzaktaki Bizans İmparatoru'na barış teklif etti. Selçukluların başı olan sultanın temsilcisi olarak Tutuş'la yeni bir Türk-Bizans anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre Bizans'ın hizmetinde bulunan Türk birlikleri küçük şehirlerden ve kalelerden çekildi. Kara Tegin Bey, Sinop'u boşalttı. Konstantiniyye'de sevinç o kadar büyüktü ki, Bağdat'tan bu haberle gönderilen ve Gürcistanlı bir Hristiyan annenin oğlu olan Çavuş, Ahyolu valiliğine atandı ve bunun karşılığında vaftiz olmayı kabul etti[37].

Bundan sonra bu bölgelere düzensiz bir biçimde yayılan Türkleri kimse tutamazdı. Kürt stiline göre yapılan talanlar devam etti. Bizanslı bir tarihçi, onlardan İranlı Türkler veya Kürtler olarak bahsetmektedir[38]. Süleyman Şah'ın eski askerleri, tıpkı Süleyman Şah gibi sultan ünvanını almayı düşündüler. Eski valisi Ebu'l-Kasım ve onun kardeşi Ebu'l-Gazi şanslarını denediler ve Ebu'l-Kasım, süvarileriyle Ege Denizinin kıyılarına kadar ulaştı, ama Bizanslılarla yaptığı anlaşma uzun sürmedi. İmparator Aleksios'nin Franklarla birlikte üzerine saldığı, muhtemelen Ermeni asıllı komutan Tatikios, İznik'te onları yenmeyi başardı. Batılı şövalyeler, uzun mızrakları hafif silahlarla donatılmış Asyalıları Ebu'l-Kasım'ı İznik'e kadar geri püskürtmeyi başardı. İmparatorluk güçleri tam barbarların bu güçlü kalesini tekrar ele geçirme sevincini yaşarken, Porsuk adında bir komutanın emri altında [Sultan Melikşah'ın büyük oğlu] Berkyaruk'un askerleri çıkageldi. Bizanslılar, İzmit'e kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Porsuk,

kısa bir süre sonra tekrar geri döndüğünde Anadolu'daki tüm yerler tekrar, küçük bir balıkçı filosu kurup, Sakız Adası'nı işgal etmeyi başaran Ebu'l-Kasım'ın yönetimine geçti. Sakız Adası'nın işgali üzerine, Süleyman'ın bütün gücüne ve bağımsızlık duygusuna sahip olan Ebu'l-Kasım'ı ortadan kaldırmak için Bizans orduları tekrar geldiler. Balıkçı tekneleri yakıldı ve Franklar bu sefer de büyük avantajlar yakaladılar, ama Porsuk'un tekrar sahneye çıkması ile tüm avantajlarını kaybettiler.

Bunun yerine övgü, hediye ve görkemli davet politikaları kullanılmaya başlandı. İmparatorluk subayları Bizans sahillerini tahkim edip, sefalet içinde kalmış bu illerin korunması için başka tedbirler alırken, kaba ve saf Türkler, Bizans başkentinin görkemli eğlencelerine daldılar. "Sebastos" ünvanı ile onurlandırılan İznik komutanına (Ebu'l-Kasım) büyük Konstantin'in tiyatrosunda yapılan gösteriler, at yarışları ve av partileri sunuldu. Çirkin suratlı komutan, çeşitli süslerle bezenmiş asil bir at üzerinde sayısız insanlarla dolup taşan ana yollardan geçti. Bizans'ın savunmaları tamamlandıktan sonra Anadolu'ya dönmesine izin verildiğinde ise imparatorluk kadırgaları ona eşlik etti. Büyük, ama oldukça pahalı bir onur!

Ebu'l-Kasım bundan sonra Bizanslıların dostu olarak kaldı. Önceki yüzyıllarda tıpkı Germenler, Islavlar ve Turanlı ataları gibi, o da Bizans İmparatorluğu'nun ne kadar ihtişamlı ve güçlü olduğunu anladı. Kutsal imparatora saygısını sunmuş ve bu esnada Konstantiniyye surlarının ne kadar kalın ve güçlü olduğunu görmüştü. Aynı zamanda başkentteki eğlencenin ve insanı sakinleştiren şarabın tadını da almıştı. Binlerce yıl öncesine dayanan Roma kültürünün ihtişamı, bütün enerjisini yok etmişti. Türkler Anadolu'dan çıkartılmamışlardı, zira imparatorluğun onları Anadolu'dan çıkartmaya ihtiyacı da kalmamıştı: Onları, tıpkı Franklar, Almanlar ve putperestlikten vazgeçmemiş olan Peçenekler gibi itaatkar paralı askerler olarak çok iyi kullanılabilirdi. Yeni imparatorun marifeti sayesinde Türk sorunu ortadan kaldırılmıştı[39]. İzmit ve İznik üzerinde imparatorluk bayraklarının sallanması ve yabancıların Roma'nın iki başlı kartal arması altında, hükümdarları tarafından savaşta kullanılmadıkları zamanlarda sakin kaldıkları sürece imparatorluğun onuru yeterince korunmuştu.

Sultan Melikşah ise kardeşinin Süleyman üzerindeki zaferini kullanmaya ve Anadolu'da hainlerin yerine güvenilir ve sadık valiler atamaya kararlı idi. Komutan Porsuk, önce İznik'i almak için yola çıktı,

ama şehrin eski zamanlardan kalan güçlü surlarını geçemedi. Sultan, onun yerine Suriye'de değerli hizmetleri bulunan Bozan'ı gönderdi. Ama alınması güç ve Ege sularından yakındaki göle hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan giren gemilerle beslenen bu şehir, ona da direndi. Bunun üzerine komşu Bizans şehrine haber gönderildi ve barışı muhafaza etmek ve Anadolu ile Antakya'daki eski kaleleri tekrar kazanmak istiyorsa prenseslerden birini Melikşah'ın en büyük oğlu Berkyaruk ile evlendirmesi gerektiği haberi iletildi. Bizanslılar, uzun zamandan beri bu gibi önerileri kendilerine tanınan süreyi uzatarak nazikçe geri çevirmesini öğrenmişlerdi ve bu sefer de aynı taktiği uyguladılar. Ermeni Kurtikios tarafından zengin hediyelerle gönderilen elçiler, Türkleri boş sözlerle oyaladılar.

Ebu'l-Kasım, Hristiyanların onu sultanın gazabından koruyamayacağını çok iyi biliyordu ve Melikşah'ın övgüyle bahsedilen vicdanına seslendi. On dört yük hayvanı, Türkler tarafından uzak Rum ellerinde edinilen zenginlikleri İsfahan'daki saraya taşıdı ve Ebu'l-Kasım affedildi, ama Anadolu'ya geri dönerken Bozan'ın emrinde bulunan İranlı askerler tarafından öldürüldü[40].

Ebu'l-Gazi, bu esnada İznik'te kalmıştı ve Bizanslılar büyük zenginlikler vaat ederek şehri satmasını istemişlerdi. Ama Ebu'l-Gazi'nin hükümdarlığı çok uzun sürmeyecekti, zira Sultan Melikşah'ın 1092 yılındaki ölümünden sonra Süleyman Bey'in oğulları uzun yıllar süren esaretlerinden kaçmayı başardılar. Büyük oğlu Kılıç Arslan yiğit babasının mirasını devralabilecek güçte idi ve Ebul Gazi gibi zayıf biri onu engelleyemedi. Bizanslılar ise buna göz yummak zorunda kaldılar.

Kılıç Arslan, hiçbir zorluğa rastlamadan sultan ilan edildi. Kendisine bağlı bütün Türkleri İznik'e getirdi ve o ana kadar tamamen Rumlardan oluşan bu şehre sayısız Türk kadın, erkek ve çocuk yerleştirdi. Amacı, başkent ilan ettiği bu şehrin karakterini değiştirmek, imparatorun haklarını inkâr etmek değil, sadece savaşçılarının sadakatinden emin olmaktı, zira kısa bir süre sonra başka Türklere ait olan Malatya'ya saldırmak üzere yola çıkacaktı.

Babası Süleyman gibi Kılıç Arslan da kendini sadece bu küçük Anadolu beyliğinin, İznik'in sultanı olarak görmüyordu. Onun hedefi daha yüksekti. Selçuklu olarak en az Tutuş gibi bir "Melik", Batı'nın Meliki olmak istiyordu[41]. Bu amacına ulaşabilmek için Çavlı gibi bazı İranlılarla müttefik olması, Antakya'yı zapt etmesi, Urfa'yı alması, Tuğtegin'in hükmettiği Halep ve Şam'ı[42] fethetmesi ve Musul'a fatih olarak girmesi gerekiyordu.

Ege Denizine küçücük bir kıyısı ve Türkler bölgeye girdikten sonra kalenin tepesinde gerektiğinden fazla Bizans bayrağının dalgalandığı fakirleşmiş birkaç şehrin onun için ne önemi olabilirdi ki?

Diğer beylerin de bu esnada bağımsızlıklarını ilan etmek ve yayılma politikalarını tek başlarına sürdürmek için yeterince fırsatları vardı. Erdek, Apollonias ve Manyas (Poimanenon)'da, çekiç biçiminde yarımada olarak denize uzanan bu sahil şeridiyle Türklerin İzmit Gölü ya da burada kaybolan Apollonias Kalesi yüzünden Apolyont Gölü (Ulubat Gölü)[43] diye adlandırdıkları büyük göl arasındaki bölgede İlhan Bey hüküm sürüyordu. Yanında, Rumların Skaliarios diye adlandırdıkları başka bir komutan daha vardı. İlhan Bey uzun yıllar boyunca, Marmara Adaları ile bağlantılı olması yüzünden önemli olan bu ili tekrar geri almayı deneyen imparatorluk ordularına direnmişti ve Türklerin alt edilmesi için bir imparatorluk filosu ve birkaç ordu gerekmişti. Latinler de ona karşı kullanılmış ve nihayet geri kazanılan Erdek'te Humbert'in bir oğlu başa geçti. Bütün umudunu kaybeden İlhan Bey, Bizanslıların huyunu çok iyi biliyordu ve bu yüzden imparatorluk hizmetinde bulunan diğer Türk askerleri gibi Hristiyanlığa geçmekte hiç tereddüt etmedi[44]. Aynısını Normanlara karşı savaşırken Dıraç surları önünde hayatını kaybeden Skaliarios da yapmıştı[45]. Bir süre sonra Ege'nin bu bölgesinde Kamires'in idaresi altındaki Türkler ortaya çıktı ve İzmit'i tehdit etti, ama göl kenarında kurulan bir kale sayesinde tehlike atlatıldı[46].

Selçuklu hanedanına mensup olmayan, ancak çok daha önemli ve gerçek bir kişiliğe sahip olan bir bey vardı: Çaka Bey. Halktan bir Türk olan bu bey, Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapmıştı. İmparator Botaniates ona "Protonobilismos" ünvanını vermiş, ancak İmparator Aleksios onu Konstantiniyye'deki mevkiinden ayrılmaya ve Türk olarak yaşamına geri dönmeye zorlamıştı. Peçenek krizi sırasında, o dönemde limanı Rum balıkçıların bir barınağı hâline gelecek kadar bakımsız olan İzmir'i zapt etti. Civardaki köylerin çoğu vergilerini Bizanslı vergi memuruna değil, ona, Çaka Bey'e ödedi. Büyük bir donanmaya sahipti ve bu donanma sayesinde artık sadece adları kalmış olan ünlü limanları zaptetmeyi başardı. Kısa zamanda Klazomen (Urla yakınlarında bir kasaba olan Klazomenai) ve Foça'nın hükümdarı hâline geldi. Sakız Adası'nı, büyük ve güçlü Methymne kalesi dışında fethetmeyi başardı. Midilli Adası da artık ona aitti ve adanın yerlileri tarafından adı Yalvaç'a (Galabatzes)'a

dönüştürülen kardeşi tarafından yönetildi. Sisam Adası ile birlikte birçok başka ada da İzmirli Çaka Bey'i hükümdar olarak tanıdı.

Bütün adalar isyana çok yatkındı: Türk'ün uzanamadığı yerlerde hemen Bizanslı bir subay, kendini bağımsız prens veya kral ilan ederdi. Aynı dönemde Rapsomates Kıbrıs'ta hüküm sürüyordu ve Karikios, Girit Adası'nı yönetiyordu. Bu şartlar altında Çaka Bey, göz diktiği Avrupa yakasına geçmeyi planladı, ki bunu gerçekleştirebilmiş olsaydı, Osmanlıların Avrupa'daki tarihlerini 200 yıl daha hızlandırmış olurdu. Çanakkale Boğazı girişindeki Aydos (Abidos) Şehri'ni kuşattı. Türk tarafında ise mevkiini kızını Sultan Kılıç Arslan'la evlendirerek sağlamlaştırdı. Çaka Bey'in komutasındaki Türkler diğerlerinden daha fazla medeni bir hayata alışmışlardı. Rum diline vakıftılar ve Bizans İmparatoru'na saygı gösteriyorlardı. Orduları, hem at üstünde, hem de yerde savaşabilen düzenli birliklerden oluşuyordu. Kalelerdeki birlikler, surları ıslak deriler, bezler ve Bizans tarafından kullanılan başka savunma araçları ile ateşle saldıran düşmanlara karşı koruyorlardı. Bizanslıların donanma sanatlarına da aşinaydılar. Toplum hayatında yarı Bizanslaşmış bu Türkler sadece soydaşlarının bağımsız hayatını almakla kalmamış, Kuran'da yasak olan şarabı da severlerdi ve Çaka Bey, İslâmın hilalli bayrağı altında Müslüman olmasına rağmen[47], İzmir tepelerinde bugün de görülen bağlarda elde edilen güzel şaraplara hayır demezdi.

Bizans İmparatoru, denize hakim olan bu tehlikeli Türkü başından atma çabalarında başarılı olamadı. Rum askerler Sakız Adası'nda ve Midilli Adası'nda İzmirli Türklere karşı çarpışıyordu, hatta Çaka Bey'in İzmir'e çekilmesini bile sağlamışlardı. Anlaşmalar yapıldı, ama bunlar da çok uzun sürmedi, zira Çaka Bey'in imparatora vaat ettiği gibi "eve dönmesi" mümkün değildi. Rum savaş taktiklerine yabancı olmayan bu zeki barbar, Franklara ve Peçeneklere karşı da direndi. Düşmanları birçok kez ona savaş açtılar, ama bu savaşlardan utançla geri döndüler. Düşmanlarını gene yakalayamamışlardı. Çaka Bey, Rum tebaasına da gereken ilgiyi gösteren ve canlarını mümkün olduğunca bağışlayan vicdanlı bir hükümdardı. Onları diğer şantajcılara karşı koruyordu. Midilli Adası'ndan çekilmeye zorlandığında, Rum yerlilerini gemileriyle İzmir'e götürüp, Anadolu kıyılarında hüküm sürdüğü Sterea'ya yerleştirmek istemişti.

Bizans'ın doğrudan Kılıç Arslan'a başvurma düşüncesi bir daha başarılı oldu. Kılıç Arslan, sahil kıyılarının ve adaların hükümdarı Çaka Bey'i çağırdı, yedirdi içirdi ve sonra da hançerleyerek öldürttü[48]. Bizans

İmparatoru ve Türklerin yasal hükümranı olarak kabul edilen Kılıç Arslan arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İznik, Selçuklu Sultanı'na, eşlerine ve çocuklarına kaldı. Haçlı Seferleri'nin başlangıcında İzmir'de ve Ayasuluk (Efes)'ta Kılıç Arslan'ın hükümranlığını kabul eden üç ayrı sultan hüküm sürüyordu: İbn Çaka, Tanrıbirmiş ve Maraş[49]. Sakız ve Rodos Adaları Türklerin mülkiyetinde idi[50]. Sadece Midilli Adası Bizans ellerinde idi ve denizler sakindi. Bu taraftan hiçbir saldırı beklenmiyordu.

Türklerin akınları birkaç yıl için gerçekten de durmuştu. Trabzon'un isyancı kontu Taronit Gregor, Sivas'taki Ermeni asıllı Türk Danişmend beyinden yardım istedi, ama boşuna[51]. Asi kont, kısa bir zaman sonra imparatorun Latin askerleri tarafından yakalandı ve Konstantiniyye'de esir edildi. Sinop'taki Türk beylerinin sürgün edilmesinden ve Trabzon'daki hadiselerden sonra Karadeniz'in bütün sahilleri Bizans'ın yönetimi altında girdi[52].

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ VE HAÇLI SEFERLERİ[*]

Romanos Diogenes'in başına gelen felaketlerden sonra, 1074 yılında Anadolu'nun Melikşah gibi güçlü bir sultan tarafından fethedilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalındığında, hadiselere karışmak ve gücünü her yerde ispat etmek için fırsat kollayan Papa VII. Gregor, Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve Katolik olmasalar da Hristiyan olan bu insanların savunulması için tedbirler almıştı. Batı'daki Hristiyan toplulukları arasında o ana kadar adı sanı duyulmayan bir ırkın, Konstantiniyye surlarına kadar dayandığını ilan etmiş ve bütün inançlı Hristiyanlardan temsilcisi olduğu Hristiyanlık adına savaşmalarını istemişti[1]. Alman İmparatoriçesi Agnes, güçlü Toskana Kontesi Matilde gibi siyasi müttefiklerini ve sayısız şövalyeyle halktan 40 bin kadar savaşçıyı Konstantiniyye'ye ve oradan tehdit altında bulunan Anadolu'ya götürme düşüncesini besledi. Doğu Roma (Bizans) İmparatoru hiçbir zaman Batı Roma İmparatorluğu'ndan yardım istememişti, ama gezginler Bizans'taki karmaşık durum hakkındaki haberleri Papaya kadar götürmüştü.

Papa, doğuya planlanan seferi hiçbir zaman gerçekleştiremedi; aksine 1081 yılında Normanlarla İmparator Aleksios arasında çıkan çatışmaları seyretmek zorunda kaldı. Ama asil bir aileden gelen gezginlerden biri - 1082 yılında seyahatinden dönen Flandern Kontu - Konstantiniyye'de vermiş olduğu söze sadık kalarak kendi ülkesinden 500 Frank'ı, şövalyeyi ve genç hizmetkârlarını Bizans'a gönderdi. Bu birlik, daha sonra İzmit'i almaya çalışırken Ebu'l-Kasım'a karşı savaştı[2]. Aynı zamanda kısa bir süre önce Kuzey İtalya'ya yerleşen ve Frankların bir başka koluna mensup olan Normanlar, haçlı işaretini taşıyan bayraklar altında Napoli ve Sicilya kalelerinde ve şehirlerinde Arap hükümdarlarına karşı savaşıyorlardı. Kutsal savaş güneyde günlük işlerden biri hâline gelmişti ve Bizans Kontu ünvanını taşıyan yeni Normanlı liderin askerleri sürekli bir "Hristiyanlar Ordusuna" dönüştü[3].

Selçuklu Sultanı'nı küçümseyen ve ondan nefret eden Haçlı Seferi tarihçileri ve hadiselerin cereyan ettiği yerlere çok uzaktan tanık olduğunu iddia edilen Alman Bernold, VII. Gregor'un halefi II. Urban'ın, imparatora karşı kesin üstünlük sağladığı Piacenza kilise toplantısında Türklere karşı yardım dilenmek üzere Bizanslı elçilerin de bulunduğunu anlatırlar. Buna

karşın, bu toplantının yapıldığı 1095 yılında, ne artık hayatta olmayan Çaka Bey'in adalar imparatorluğu, ne de Türklerin alışılagelmiş kısa süreli akınları, Konstantiniyye'de alay konusu olan Latinlerden, ne de papanın şereflendirdiği bir toplantıda yardım istemelerini gerektirecek kadar büyük bir kriz yaratmadığı söylenmelidir. Aksine, büyük selefinin batıdaki ideal gücüne ulaşan II. Urbanus'un, kendini doğu ile ilgili planları da takip etmek zorunda hissettiği düşünülebilir. Ayrıca, Doğu Roma, yani Bizans İmparatoru'nun elçileri papayı herhalde Auvergne'deki Clermont Şehri'ne kadar takip etmemişti, zira II. Urban burada 1095 yılı Kasım ayında Fransa meseleleri ile ilgili bir toplantı daha yapmıştı. Ayın 27'sinde bu şehirden sadece Konstantiniyye'yi değil, uzaktaki Kudüs'ü de düşman elinden, hatta kâfirlerin elinden kurtarmak üzere Birinci Haçlı Seferi yola çıktı. Kendini kâinattın hakimi sayan papa, artık gözlerini daha da yükseklere dikmişti.

Planlanan seferin hedefini tam olarak kimse bilmiyordu. Haçlılar, Kudüs'ün içler açısı halini, Kutsal Mezara yapılan saygısızlığı, orada yerleşik bulunan Hristiyanların takibini ve hacılara karşı gösterilen düşmanlığı sadece genel olarak tasavvur edebiliyorlardı. Papa'nın elçisi Puy Piskoposu Adhemar'ın da bu ülkeler ve insanları, doğunun gelenekleri ve politikaları hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Sadece Normanlar, Aleksios ile yapmış oldukları savaştan cesaret alarak, daha yola çıkmadan ne başarabileceklerini biliyordu. İster Avrupa'da, ister Anadolu'da olsun, yeni feodal mevkiler yaratmak için bazı yerleri işgal edebilirlerdi ve bu hedefe ulaşmak için gerekirse Müslümanlarla veya Bizanslılarla, hatta Latinlerle bile dövüşebilirlerdi. Hedefledikleri herşeye ulaşamasalar bile bu karmaşada herkes onların isteğine göre hareket ediyordu.

Basit ve savaş sanatlarında eğitilmemiş ilk Haçlılar, büyük bir çingene topluluğu gibi Konstantiniyye'ye vardıklarında antipati ve belki de korkuyla karşılandılar. Aklı başında, kendi çıkarlarını düşünen Bizanslılardan bazıları, hayal dünyasında yaşayan bu serserilerin ne işe yarayacağını düşünüyordu. Ayrıca, Konstantiniyye'de Latinlere karşı Türklerden daha fazla nefret beslendiği bilinirdi. İmparator Mihail'in "Frank Ursel'in Türk akınlarını önlemek için herhangi bir yere yerleşmesini görmektense Türklerin Roma'ya ait bölgelere sahip olmasını ve yönetmesini" tercih ettiği bile söylenenler arasında idi[4]. Bizans, baştan sona kadar bu politikayı gütmüştü ve gerçekten de planları için hiçbir zaman imparatordan izin istemeyen ve Amasya veya Niksar'da, Karadeniz sahillerinde dinden çıkmış ganimet düşkünü adamlarının başında tıpkı bir

Porsuk, Ebu’l-Kasım veya Çaka Bey gibi ortaya çıkan Ursel, her açıdan Türklerle kıyaslanabilirdi[5]. Tarihçi Anna Komnenosa’nın söylediklerine göre Peçenekler ve Türkler gibi, Latinler de paradan başka bir şey tanımıyorlardı[6]. Sayısız Frank ordularının yollarına çıkan herşeyi yok ederek, hiçbir otoriteye saygı gösteremeden ve boyun eğmeden, kötü şöhretli Normanlarla birlikte yollarda oldukları haberini alınca Bizanslılar da hem kendi güvenliklerinden, hem de mallarının güvenliğinden korkmaya başladılar[7].

Keşiş Peter’in [Pierre l’Hermite] birlikleri Konstantiniyye’ye vardığında, bu savaşçıların Anadolu’yu Müslümanların elinden alma amacını taşıyacak bir seferde kullanılamayacakları anlaşılmıştı. Gelenlerin tek derdi, herhangi bir yerde, herhangi bir şekilde kâfirlere karşı savaşmak ve ruhlarının selamete ermesini sağlamaktı. Bizans gemileri ile Türklerin yerleştiği Anadolu kıyılarına geçirildiler. Burada hiçbir dirençle karşılaşmadılar ve imparatorluk tarafından iyi beslenerek birkaç gün Yalova civarındaki kamplarında sakince oturdular. Daha sonra İznik’teki Türklere karşı birkaç akın düzenlediler. Kılıç Arslan’ın sürüleriyle tarlalara çıkan adamları hemen surlar arasındaki şehre geri döndüler. Yakınlarda bulunan bir kale Hristiyanlar tarafından işgal edildi, ama bu kolay başarılardan dolayı atılan zafer naraları uzun sürmedi. Zavallı adamlar, fethettikleri yerlerin değerini gerçekten bilmiyorlardı. Bizans’tan gönderilen erzakları tükenmek üzere olan ve erzak temin etmeyi başaramayan kaleyi işgal eden birliklerin, Selçuklu Sultanı’nın hiç beklenmedik bir anda gönderdiği İlhan Bey’in birkaç adamının baskınına uğradığı ve kuşatılıp, öldürüldüğü haberi geldi (Ekim 1096). Asıl orduyu oluşturmayan silahlı Haçlıların bir diğer bölümü, sınır nehri olan Drakon’da onlarla aynı akıbete uğradı[8]. Hristiyanlardan hayatta kalanlar kış boyunca ya Konstantiniyye’de kaldılar ya da Papa’nın kendilerine vaat ettiği gibi, Türklerle yaptıkları bu savaştan dolayı tüm günahlarından arındıklarıyla avunarak kendi topraklarına geri döndüler.

Kış aylarında, başlarında asil ailelere ve kral hanedanlarına mensup kişilerle birlikte Fransa ve Almanya’dan gelen şövalyeler, onları istemeyerek misafir eden Bizans’ın başkentine geldiler. Aralarında herhangi bir başkomutan seçmemişlerdi. Bu yüzden İmparator Aleksios, Roma-Germen İmparatorluğu’na mensup Fransız asıllı, dindar Lorenli Kont Godefroi’yi onların başkomutanı olarak kabul etti. Kont Godefroi’yi kabul etmesinin bir diğer nedeni, bu kontun Anadolu topraklarına girdikten sonra

herhangi bir fetih yapacak olması hâlinde, aldığı toprakları Batı Anadolu'daki tüm ülkelerin gerçek sahibi olarak Bizans'a verebilecek biri olması idi. Uzun zamandan beri, Bizans bayrağı altında bir şövalyelik kariyeri yapmak için Konstantiniyye'ye gelen batılı asilzâdeler, kabul merasimleri sırasında, fethettikleri toprakları Bizans'a iade edeceklerine dair yemin etmek zorunda bırakılırlardı. Böylece batılıların sadakati az da olsa güvence altına alınıyordu. Godefroi, Fransızlara özgü kibrine rağmen, imparatorun müttefiki olmayı kabul etmek zorunda kaldı. Normanlı düşmanının büyük oğlu Bohemund'dan 1097 yılı Nisan ayında şehre vardığında da aynı yemin istendi. Haçlı Seferleri'yle daha sonra gelen önemli Hristiyan başkomutanlarından Toulouse Kontu Raymond, Normand Kontu Robert, Blois Kontu ve İngiltere Kralı'nın akrabası Stefan, gönüllü ya da gönülsüz olarak bu yemini edeceklerdi. Stefan, eşine yazdığı mektupta, imparatordan "dünyada eşi benzeri olmayan bir adam" ("hodie talis vivens homo non est sub coelo") olarak bahsederek Haçlıların Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini açıkça ortaya koydu[9].

Mayıs ayının ilk günlerinde, Tanrıları adına savaşan Haçlılar üç yüz burca ve "muhteşem güzellikte" surlara sahip İznik önüne geldiler. Bizans stilinde yapılan kuşatma birkaç hafta sürdü. İmparator Aleksios bu esnada Anadolu topraklarında idi ve çadırlarını, İznik yakınlarındaki Maltepe'ye kurmuştu. Diğer taraftan, "başkentinin" alınmasını önlemek için Kılıç Arslan da gelmişti, ama Kont Raymond'un adamları yeni gelen barbarları dağlara geri çekilmeye zorladılar. Turkopoller, Frankların saflarında cenk ettiler. Yakınlarda bulunan bir filonun başında yine Tatikios vardı. 19 Haziran'da şehir teslim olmak zorunda kaldı, ancak kale burçlarına dikilen Hristiyan bayrağı, Batı'nın değil Bizans İmparatoru'nun bayrağı idi ve büyük hizmetler veren Franklara tazminat olarak değerli hediyeler verildi. Alınan esirler arasında sultanın eşi de bulunuyordu. İznik'in yeni Rum komutanı Butumites onu imparatorun karargâhına gönderdi[10].

Haçlılar, önce Antakya'ya, oradan da uzaktaki Kudüs'e geçmek için İznik'ten yola çıktıktan iki gün sonra Eskişehir dolaylarında tüm güçleriyle bekleyen Kılıç Arslan'la tekrar karşılaştılar[11]. Hristiyanlar burada klasik anlamda büyük bir savaş vermediler. Türkler önce kuzenler Bohemond ve Tankred önderliğindeki Norman öncülere ve Blois ile Flander kontlarına saldırdılar. Ancak Fransa Kralı'nın kardeşi, güçlü Lotren Kontu, zeki Provanslı Raymond ve Papa'nın elçisi önderliğindeki asıl kuvvet ortaya çıktığında, Kılıç Arslan'ın adamları kaçmak zorunda kaldılar (1 Temmuz).

Bu gibi çatışmalar, Türkiye Selçuklu Sultanı'nın ne kadar zayıf ve organize olmamış olduğunu gösteriyordu[12].

Haçlılar, hiçbir düşmana rastlamadan yollarına devam ettiler. Burası, aslında hiç kimseye ait olmayan ve yerlilerinin çalışmak için gerek duydukları huzuru, hediyeler ve yağmacılıklarla edinmek zorunda kaldıkları geniş ve verimli topraklardı. Hristiyanlar, Kapadokya'ya vardıklarında çok önemli bir yere sahip Konya'dan bile vergi toplayan Hasan Bey'in dağınık birliklerine rastladılar. Hasan Bey, İznik'te komşusunun başına gelenlerden dolayı hazırlıklıydı. Bu yüzden onun topraklarında Haçlıların yoluna kimse çıkmadı[13]. Baskı altındaki Hristiyanlar tarafından sevinçle karşılandıkları Konya Şehri'nde, Haçlılar ve beraberindeki hizmetlileri Latin haçını taşıyan bayrakları altında Anadolu'yu Suriye'den ayıran dağlara doğru devam ettiler. Yüksek yerlerdeki Ermeni prensleri dağlardan geçen birliklere erzak temin ettiler. Yine önemli bir şehir olan Tarsus, Türk birliklerinden temizlendi. Hristiyanlar ancak Antakya önlerindeki "demir köprüde" tekrar çatışmaya girmek zorunda kaldılar.

Ama ordu, uzun süren yolculuk ve yoksunluklardan dolayı zayıf kalmıştı. Neredeyse bütün atlarını kaybetmişlerdi. Gururlu şövalyeler bile zayıf öküzlerin üzerinde ilerliyorlardı. Süleyman Şah'dan sonra Antakya'nın mülkiyeti kendisine geçen Yağısıyan (Aghusian) Hristiyanlara aylarca direndi. Suriye'deki beylerden yardım istedi, ama boşuna. Ne Halep'te Rıdvan, ne Şam'da Dukak, ne Kudüs'te Sökmen, ne de Selçuklu Sultanı'nın başkomutanı Kürboğa yardıma gelmediler. Türklerle karşılaştıkları birkaç seferde mağlup olmuş olmalarına rağmen hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan Haçlılar, sonunda şehrin sahipleri olarak bu güzel ve büyük şehre girdiler. Onları bu şehirden tekrar çıkartmak çok zordu ve kendisiyle birlikte halifenin de gelişini görkemle ilan eden Nişapur'daki Büyük Selçuklu Sultanı bile bu işi başaramadı; özellikle de Norman Bohemond gibi, Suriye'nin kuzeyindeki bu başkenti tamamıyla yönetimi altına almayı başarabilen biri varken. Bunun dışında, Bağdat'a karşı her zaman kin beslemiş olan en tehlikeli düşmanı Mısır Sultanı, Hristiyanların bu şehri almasına seviniyordu.

Hristiyan birliklerinin büyük bir bölümü Antakya'dan Kudüs'e doğru yola çıktılar ve 1099 yılı Temmuz ayında Kudüs'ü alarak Kudüs Krallığı'nın başkenti yaptılar. Urfa'ya, Ermeni Prensi Toros ile kurulan dostluk sayesinde Prens Toros'un öldürülmesinden sonra Kont Baudouin yerleşti (Mart 1098). Kudüs'teki Hristiyanlar birkaç ay sonra Fenike

limanlarının çoğunu ellerine geçirdiler ve Suriye'de aldıkları Türklere ait kalelerin sayısı gittikçe yükseldi. İtalyan gemileri, çok uzun zamandan beri ihmal edilen ve fakirleşen bu bölgelere yeniden canlılık kazandırdı.

Antakya'nın alınmasına neden olan hadiseler, sonuçları çok uzun süreli olmasa ve İmparator Aleksios'nin bununla bağlantılı iyileştirme planlar kısa bir zaman sonra sönse bile, Anadolu ve oradaki Türk hanedanlarının gelişimi üzerinde çok önemli bir rol oynamıştı.

Kılıç Arslan, bu hadiselerden sonra Anadolu'da hiçbir zaman eski gücüne kavuşamadı ve son yıllarında İznik'e de dönmedi. Suriye'de yaşamaya devam etti ve 1102 yılında, Lombart'lardan oluşan ikinci Haçlı Seferine karşı, Türklerle Ankara'da yapılan ilk çatışmalardan sonra tekrar savaşmak zorunda kaldı[14]. Anadolu'ya sadece iki kez geldi. Birincisinde Ankara'dan Amasya'ya hareket eden Nevers Kontu'nun yolunu kesmek; ikincisinde Ereğli'de Poytevitleri ve Bavyeralıları yenmek için. Sivas'ta Danişmend Beyi'nin oğlu olan müttefiki Gümüştegin, esir aldığı Bohemond'u Niksar'da[*] esir tuttu. Kılıç Arslan, bu başarılardan sonra Mezopotamya'da çok önemli bir şehir olan Musul'u da ilhak etmeyi başardı. O, artık Batı'nın gerçek hükümdarı idi ve Büyük Selçuklulara karşı bağımsızlığını ilan etti. Gücünü ilan ettikten kısa bir süre sonra, tıpkı atası Süleyman Şah gibi, bir araya gelen Suriyeli beylere karşı verdiği savaşta (1107) öldü[15].

Bizans İmparatoru, tıpkı İznik'te olduğu gibi, Antakya önlerindeki Hristiyan karargâhındaki bir temsilci; daha önce de adı geçen Tatikios'u bulundurmakta idi. Daha sonra Tatikios'un silah arkadaşı Tzitas, yeni Haçlılara Suriye'de eşlik etti[16]. Bohemond'u yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamak için İznik'in eski komutanı olan Butumites, Bohemond'a karşı gönderildi[17]; hem de emrinde imparatorluk donanma filosu ile birlikte[18]. Rumlar, Küçük Ermenistan'ın en önemli limanı Gorigos'u ve Kilikya'daki Silifke'yi almayı başardılar[19]. Ayrıca Gabala'yı ve Suriye'deki Lazkiye (Laodikea)'yi aldılar[20]. Kara birlikleri, Tarsus'u, Adana'yı ve Mamistar'ı işgal ettiler[21]. Ermenilerin tarafına geçen Norman Tankred'in ve Ermeni tahtı üzerinde hak iddia eden arkadaşı Aspietes'in imparatorluk birliklerini ülkeden kaçırma çabaları sonuç vermedi[22]. doğudan geri dönen Bohemond, başarısız olduğu savaştan sonra resmi bir anlaşma ile imparatorun tüm mal varlıkları üzerindeki hakkını tanıdı[23] ve vasalları, imparatorluğa Suriye'de fethettikleri yerlerin mülkiyeti için yemin

etmek zorunda kaldılar. İmparator Aleksios, ödül olarak Kilikya (Çukurova)'yı Antakya'dan ayırdı. Suriye'deki birkaç liman da aynı durumda idi ve Bizans İmparatoru, Halep ve Mezopotamya üzerindeki haklarından söz etmeye başladı. Bu arada çok güçlü bir adam hâline gelen Kıbrıs Dükü'nü, Trablusşam için Kont Raymond'un halefinden timar yeminini almakla görevlendirdi[24]. Suriye'deki vasalların diğer teşebbüsleri İmparator Aleksios'yi pek ilgilendirmedi. Onun hükümranlığını kabul etmiş olmaları ona yetiyordu. Onun gözü, Anadolu'da idi ve burada sadece basit bir vasal ilişkisiyle yetinmeyecekti. O, bu toprakları kendi yönetmek istiyordu.

Ama Aleksios yine de iç bölgelerin tekrar fethini düşünmemişti, zira böyle bir teşebbüs sahip olduğundan daha fazla güç isterdi ve yerel şartlar buna izin vermezdi. Asıl hadise, sahilleri geri kazanmaktı. Bitinya, tekrar imparatorluğun mülkiyetine geçtikten sonra Türkler tarafından daha sonra Aydın olarak adlandırılacak olan Lidya topraklarının fethine geçtiler.

Bizans İmparatoru'nun eniştesi İzmir'i ve Efes'i zaptetti. Mağlup olan Türkler önce Bolvadin'e, oradan da dağlara kaçtılar ve esirler köle olarak Rum adalarına dağıtıldılar. Daha sonra Sard, Alaşehir, Friglere ait Denizli ve Menderes ile Gediz nehirleri arasındaki bölge tekrar Bizans hakimiyetine geçti ve tüm şehirlerin başına tekrar Bizans komutanları getirildi. Aleksios, sanki Antakya üzerine yürümek istiyormuş gibi bir görüntü sergiledi, ama sadece Akşehir'e kadar gelerek, buradaki yerlileri daha sakin bölgelere yerleştirdi. Türkler, bu bölgelerden çıkartılmış ve dağlara kaçmıştı ve giderken arkalarında hiçbir kalıntı, ne insan, ne cami, ne de kültürlerini yansıtacak herhangi bir iz bırakmamışlardı. Her zaman nasıl hızla geri dönmüşlerse, bu sefer de o kadar hızlı bir şekilde kaybolmuşlardı[25].

Gerçekten kısa bir süre sonra tekrar geri döndüler ve 1109 yılında Kıbrıs Adası'nın karşısındaki liman şehri Antalya'da görüldüler. Adları daha sonra eşkıyaya çıktı ve Bizans valisi saldırıya geçerek, Abidos'tan yola çıkarak Midilli Adası'nın karşısındaki Edremit'e geldi. Çaka Bey tarafından tahrip edilen kale tekrar kuruldu ve kısa bir süre için kaybedilen Alaşehir tekrar Bizanslıların eline geçti. Türkler Lampe'de mağlup oldu ve acımasızca cezalandırıldılar; küçük çocukları bakır kaplar içinde kızartıldı. Halkının intikamını almak için, Selçukluların yerine geçen Kapadokya Beyi ve Kayseri hakimi Hasan Bey büyük bir ordu ile geldi, ama Alaşehir'de kuşatılan Bizanslı vali, kuşatmadan kurtulmayı başardı. Devam eden çatışmalar sırasında Türklerin öncü birlikleri Kelbanios, İzmir, Nif,

Kırkağaç ve Bergama'ya kadar geldiler. Böylece Çaka Bey'in hüküm sürdüğü yılların anıları tekrar canlandı[26].

Selçuklu Sultanı Şehinşah'la Türkler için yeni bir lider doğmuş olmasına rağmen, Bizanslı komutan Konstantin Gabras tehdit altındaki şehirlerin, Bizans İmparatorluğu'nun mülkiyetinde kalmasını sağladı. Bizans İmparatoru, Edremit'e geldi ve burada kısa sürecek bir barış imzalandı.

İran Selçukluları Sultanı artık gücünü İznik'e kadar genişletme zamanının geldiğine karar verdi. Anadolu kıyılarına Horosan'dan bir ordu geldi ve Ulubat Gölü'nün etrafında yine barbar toplulukları gezinmeye başladı. Bu akınlar sırasında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan ve Osmanlıların daha sonra başkenti hâline gelecek Bursa'dan da bahsedilmektedir. Dehşet içinde, askerî açıdan önemli olan Ulubat'ın düştüğü ve anılarla dolu Kyzikos'un alındığı duyuldu. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, karargâhını Bizans'ın birçok teşebbüsünün çıkış noktası olan Manyas'a kurdu. İznik Dükü, yeni akınları durdurmayı denedi, ama boşuna. Aorata'da mağlup oldu ve esir düştü. "Anadolu'daki Türklerin lideri"[27] Muhammed Tapar, imparatora karşı savaşmayı göze aldı. Halep'ten, İran'dan sürekli olarak destek güçler geldi. Türkler tarafından geri alınan Konya, yine başkent hâline getirildi. I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şehinşah olarak anılan Melikşah burada oturuyordu[28]. Türkiye Selçukluları Sultanı'nın yanında, üvey kardeşi Mesud ve Türkçe adı bilinmeyen Monolikos adında bir vezir vardı. Aynı yerde Kuran'ın yasaklarına karşın lüks içinde yaşamayı seven beylere şarap sunan bir şahıstan da bahsedilir, zira Türkiye Selçuklu sultanları da bu dönemde İran'daki akrabaları gibi görkemli bir saray hayatı sürmeye başlamışlardı. Bir zamanlar halkın arasından gelen basit bir şahıs olan Hasan Bey'in (Hasan Katuk) hüküm sürdüğü yerlerde şimdi, yiğit Süleyman Şah ve I. Kılıç Arslan gerçek bir sultan gibi hüküm sürmeye başladı[29].

Gut hastalığına yakalanmış olduğu için omuzlarda taşınan yaşlı İmparator I. Aleksios, asi sultanın başkentini kısa bir zamanda alacağını ve yok edeceğini ilan etmesine rağmen, İznik Dukalığının sınırlarından çıkamamakta idi. Türklerin karargâhında zayıflığı, hastalığı ve sözde mütevazılığı alaya alınmaya başlandı. Bütün başarıları sadece küçük eşkıya gruplarına karşı elde ettiği zaferlerden oluşuyordu. Bolvadin'de yapılan muharebede imparatorun oğlu Andronikos öldürüldü[30] ve Türkler bir tepeye kadar geri püskürtüldü, ama gece her yerde savaşa hazırlananların

yaktıkları ateşler görüldü. Nihayet, savaş alanında barış imzalandı. Şehinşah Melikşah, kendisini savaşa hazır bir hâlde bekleyen imparatorun huzuruna çıktı. Aleksios, tehlikeli ve güçlü Türkler tarafından “İmparator” olarak, eller göğüsler üzerinde selamlandı. Sultan, atından indi ve imparatorun mor ayakkabılarını öptü. İmparator, sultanı elinden tutup, süslü asil bir atın yanına götürdü, bundan sonra kendisine bağlı olacak sultanın omuzlarına bir hilat attı ve ikisi de atlarına binip, ülkeye barış getireceklerini ilan ederek, Bizans İmparatoru ve gururlu Selçuklu Sultanı yan yana at sürdüler. Selçuklu Sultanı kısa bir süre sonra rüyasında aslan hâline gelen fareler gördü ve subaylarından birinin ihanetine uğrayarak, Bizans şehri Tyragion’a geldiğinde bu subay tarafından düşmanlarına teslim edildi. Türklere karşı yapılan bu son seferi hiç beklenmedik bir şekilde kazanan İmparator Aleksios, kurtardığı köleler ve kendisine sığınan köylülerle Konstantiniyye’ye dönerken, Selçuklu Sultanı esir ve gözlerine mil çekilmiş olarak Konya’ya getirildi ve burada Erilemez (Elegmos) adında bir “satrap” tarafından boğularak öldürüldü (1116-1117)[31].

12. yüzyılın ortalarına doğru yeni bir Komnenoslu sahneye çıktı: Ölen İmparator Aleksios’nin oğlu Ioannes. Amacı, sahil şeritlerini bir Başara (Pikaras) ya da bir Alpikaris[32] stilinde Türklerden arındırmak, Danişmend Beyi’nin oğlunun Kapadokya’da, Büyük Ermenistan Dağları’nda ve Sivas ile Niksar şehirlerindeki gücünü yok etmek, Şehinşah Melikşah’ın halefi Mesud’u Türkiye Selçuklu başkenti Konya’dan çıkartmak ve Kilikya’daki Ermeni prenslerine boyun eğdirmekti. Ayrıca, sade bir Bizanslı prens olarak yaşamına devam eden Norman Bohemond ile bağlantıları sebebiyle kısa sürelerle Normanların eline geçen Antakya’yı Prens Manuel için bir gelir kaynağı hâline getirmeyi ve Antakya ile bağımsız Kıbrıs Adası’nı bu prens adına ilhak etmeyi planlıyordu[33]. Bunlarla yetinmeyerek Halep’te eski Hristiyan ve Roma dönemlerini tekrar canlandırmak ve kutsal şehrin gerçek sahibi, “Tanrı tarafından taç giydirilen” imparatorlar Konstantin ve Heraklios’un halefi olarak Kudüs’e girmek ve orada bulunan Frank komutanı kendisine tâbi bir vasal hâline getirmek istiyordu[34]. Sürekli askerî başarılar ve düşman devletlerinin çökmesiyle dur durak bilmeyen bu imparator, yavaş yavaş tüm hayatını adadığı bu idealini gerçekleştirdi.

İmparator Ioannes, önce her yıl yenilenen akınlarla Anadolu sahillerini eline geçirdi. Önce Lidya topraklarından başladı. Karargâhını Alaşehir’e kurdu, Denizli’yi kuşattı ve eline geçirdi. Savaşın bir sonraki hedefi daha güneydeki Pamfilya toprakları idi. Burada Uluborlu’yu eline geçirip,

Antalya'nın iç bölgelerini Bizans İmparatorluğu'na bağladı. Üçüncü sefer, Kastamonu'ya düzenlendi, ama imparatorun askerleri burada, Danişmend Gazi'nin haleflerinden olan ve Kayseri ile Niksar'da, bazı Gürcistan bölgelerinde, hatta Mezopotomya'da bazı yerler üzerinde hüküm süren Mahmud'un ciddi direnciyle karşılaştılar[35]. Mahmud, kendisinden alınan şehri derhal geri kazanmayı başardı. Ancak, Mahmud'un ölümü ve ölümünden sonra halefleri ile Konya'daki Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud arasında çıkan mücadeleler, Karadeniz'in Trabzon sınırına bitişik bu bölgesinde Bizans'a üstünlük sağladı ve bağımsız kuzeyli dükler burada hain Konstantin Gabras'ın yönetiminde hanedanlar kurdular[36].

Bizans İmparatoru, bunun üzerine Toros Dağları'ndaki Küçük Ermenistan'a göz dikti. Burada Kral Leon Silifke'yi zapt ederek, çok da sabırlı olmayan ve sonunda esir düştüğü Antakyalı komşularını tahrik etmekte idi. Rum birlikleri neredeyse hiç çaba sarf etmeden Mamistra (Mopsuestia/Miusis)'i, Tarsus'u, Adana'yı ve Anazarbe'yi aldılar. Antakya, Komnenoslu Manuel'in ölen II. Bohemond'un kızı ile evlenmesi şartıyla Bizans İmparatoru'na daha önce sunulmuştu, ancak prensesle evlenen Poitou'lu Raymond olmuştu. Raymond, Bizans İmparatoru'nun karşısına silahla çıkmaya cesaret edemedi ve kayınpederi gibi timar yeminini etmeyi yeğledi. Çift başlı kartal, İtalyan tüccarlar tarafından kurulmuş Castelpisano'da dalgalanıyordu ve Halep, İstrion ve Şeyzer önlerinde görülüyordu[37]. Atabey Emir Saltuk'un oğulları esir olarak imparatorluk ordusu ile birlikte götürüldü[38].

Bu hadiselerden dolayı Danişmendoğullarının hükümdarlığı kuzeyde tekrar tehdit altına girdi. Kış ayları boyunca Bizanslılar, Kayseri'ye karşı hiçbir harekette bulunmadılar, ancak bahar aylarıyla birlikte Bizans birlikleri Likya topraklarında Uluborlu'ya (Süzepolis) vardılar. Kısa bir süre sonra Konya (İkonion) Gölü'nde Beyşehir Gölü Bizans tekneleri görüldü.

Latin asıllı Raymond, Bizans'ın yönetimi altında bir vasal olma utancından kurtulmaya karar verdiğinde Bizans İmparatoru, Raymond'u yok etmek ve Prens Manuel için Antakya'da bir prenslik kurmak üzere Toros Dağları'na geri döndü, ama hiç hesapta olmayan bir tesadüf sonucu imparatorun tüm projeleri suya düştü. İmparator Ioannes, yolculuk sırasında iki oğlu ile birlikte öldü ve Manuel, Konya'da Türklerin yerine Ermenileri ve Latinleri yönetmek üzere imparator ilan edildi (1143)[39].

Manuel Komnenosos Antakya'yı almayı denedikten sonra, arkasından çevrilen entrikaları etkisiz hâle getirmek için Konstantiniyye'ye döndü.

Kısa bir süre sonra, bu önemli bölgeleri tamamen geri kazanma rüyasını gerçekleştirmek amacıyla tekrar Anadolu topraklarına ve uzaktaki Suriye'ye geldi.

İmparator Ioannes şehirlerde yerleşik hayat süren veya tarlalarda rastladığı Türklere mümkün olduğunca dokunmamıştı[40]. Eski Roma federal sistemi onlara da uygulanıyordu. İkinci sefer sırasında Türklerin, Bizans İmparatoru tarafından Likya'ya yerleştirildiğinden bahsedilmekte idi[41]. Hristiyan köylüler bu komşulara alışıktılar, hatta Konya civarındaki köylüler, şehri sultan adına savunmaya hazırdılar[42]. Esir alınan Türklerden bazıları soydaşlarının yanına dönmek istemedi ve vaftiz edilmiş veya edilmemiş Türk paralı askerler olarak Bizans hizmetinde kalarak savaşlara katılmayı yeğlediler[43]. Antakya'nın İmparator Manuel tarafından kuşatılması sırasında Bizans birliklerinden biri, Türk Porsuk Bey tarafından yönetilirken, Birinci Haçlı Seferi sırasında İznik dolaylarında Frankların eline düşen Aksuh adında başka bir Türk, Komnenoslu İmparator'un dostları ve sırdaşları arasında idi[44]. Doğu Roma İmparatorluğu bayrağı altında hizmet veren bir başka Türk komutanın adı Pupakis'ti[45]. Türk asıllı diğer bir subay da Hristiyan Ioannes adını taşıyordu[46]. Bunların arasında İsaak adına da rastlanmakta idi[47]. Diğer taraftan, Konstantiniyye'de hüküm süren imparatorluk hanedanına mensup kişiler, Türklerin tarafına geçip, taht mücadelelerinde akrabalarına karşı Türklerden yardım almakta sakınca görmüyorlardı. İmparator Ioannes'in kardeşi İsaak, yardım almak üzere Konya'daki Selçuklu Sultanı'na başvurdu ve Komnenoslu Prens Ioannes, Latinlerle yaptığı bir kavgadan sonra Türklerin karargâhına giderek, sultanın bir kızı ile evlendi ve Müslüman oldu[48]. Gelecekte tahta oturacak İmparator Andronikos Komnenosos'un ve eşi, imparatorluk hanedanına mensup Konstantin Dasiotes'in bir av sırasında gerçekten bilerek mi, yoksa tesadüfen mi esir düştükleri konusunda ise hâlâ şüpheler vardır[49].

İmparator Manuel, başkentin güvenliği için Bitinya'daki şehirleri aldıktan sonra, Ulubat'ta yeni bir saray inşa ettirmeye başladığında, Türk savaşlarına da bir son vermiş olmayı umut ediyordu, ancak, Konya'daki Türklerin İsauria'ya ve Thrakesion'a girdikleri haberi geldi. Bununla beraber bu, Sultan Mesud tarafından başlatılmış bir savaş değildi. Aksine o dönemlerde Türkler kendilerini yöneten beylerden başkasını tanımıyorlardı. Buna örnek olarak esir düşen birkaç Türkün, "Ramazan Bey'in yönettiği Ramazanoğullarından[50]" olduklarını söylemeleri buna örnek verilebilir.

Manuel, bunu fırsat bilerek bütün suçu Selçuklu Sultanı'nın üzerine attı, üzerine yürümek için harekete geçti ve Konya Şehri'ni alacağını ilan ederek, savaşabilecek durumda olan tüm Türkleri öldürme emri verdi. Geleneklere uygun olarak büyük bir meydan muharebesine davet edildi. Sultan, Bizanslılardan kaçtığı sırada Batı geleneklerine göre – Manuel, bir Latin-Macar Kralı'nın kızının oğludur – arkasından hakaret dolu bir mektup gönderildi. Türklerin alınması zor başkenti Konya'nın yakında düşeceğini hisseden ve fatihlerin beslenmesi için 2 bin koyun ve birçok öküz hazır tutan sultanın eşi, Komnenoslu Ioannes'in eşi olan kızı[51] ile birlikte muhasara altına alındı. Surların dışındaki Türk mezarların kutsallığı bozuldu ve tahrip edildiler. Manuel, şövalyelik onurunu korumak üzere rakibinin annesinin mezarını son anda zor kurtardı. Norman hükümdarının üzerine yürümek için hazırlık yaptıkları haberi üzerine geri çağrıldı[52] ve geri dönerken, Türkler tarafından rahatsız edildi[53]. Diğer taraftan imparatorluğa bağlı güçler, ellerine geçirdikleri hiçbir Türkün canını bağışlamadılar.

Statüko bazında bir barış imzalandı, ama Bizans Türkleri yine de rahatsız edici unsurlar olarak görüyordu. Alman Kralı Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis'nin komutası altındaki İkinci Haçlı Seferi, Manuel'in gönülsüz desteğiyle Anadolu topraklarına vardığında (1147), Sivas'taki Danişmend Beyi onları Eskişehir'de karşılayacak birlikler gönderdi ve yiğit düşmanları tarafından takip edilen öncü Almanlar, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. İkinci Haçlı Seferini yöneten krallar, güçlerini tekrar bir araya getirdiklerinde Alaşehir üzerinden doğrudan Konya'ya ulaşmanın imkânsız olduğunu anladılar. Atlı süvarilerden korunmak ve yeterince erzaka sahip olabilmek için Haçlıların komutanları, İmparator Manuel'un daha o zamanlar muhtemelen tahkim etmiş olduğu Kırkağaç, Bergama ve Edremit üzerinden sahili takip etmek zorunda kaldılar[54]. Yolları üzerindeki önemli limanlardan İzmir'i ve Efes'i geçtiler. Yorgun ve hasta olan Kral Konrad, Efes'te Bizanslı bir gemiye bindirilerek Konstantiniyye'ye geri götürüldü. Yalnız kalan Fransa Kralı sadece zorlukla, Sultan Mesud'un adamları tarafından sürekli olarak rahatsız edilerek, Antalya'ya kadar ilerlemeyi başardı ve buradan Antakya'ya ulaşmak için deniz yolunu kullanmak zorunda kaldı. Karayolunu kullanarak devam eden Haçlılar ise birkaç hafta içinde Türkler tarafından dağıtıldı[55].

Hristiyanların barışı bozması, imparator için de önemli sonuçlar doğurdu. Mülkleri elinden alınan Urfa Kontu Raymond, Enneb'de Büyük

Nureddin'in savaşçıları tarafından öldürüldü ve Manuel'in, ölen II. Joscelin'in eşini Latin asıllı Bizanslı Kral Roger ile evlendirme planları suya düştü[56]. Kilikya'da bulunan Ermeni Kralı Toros, imparatora karşı ayaklandı ve Kapadokyalı Türklerle ittifak kurdu. Kıbrıslı komutanlarda da Türklere doğru bir eğilim görüldü[57]. Komnenoslu Manuel yine şahsen ordunun başına geçerek, büyük bir seferle Anadolu'daki karmaşalara müdahale etmek zorunda kaldı.

Sultan Mesud, ölümle savaşta tanışan veya bir katilin elinden hayatlarını kaybeden atalarının aksine Konya'da sakin bir şekilde öldü. Türkiye Selçukluların dördüncü sultanı olan Mesud, belki de daha fazlasını istemeyecek kadar zayıf olduğu için, sahip olduğu mülkler, aldığı vergiler ve ona ait şehirlerle yetinmişti. Sadece iki kez bölgedeki kargaşalardan kendine çıkar sağlamak üzere Suriye'ye geçmişti[58]. Mesud'tan önce, öldürttüğü ağabeyi [Arap] de tahta geçmiş ve Amasya, Ankara gibi şehirlerle Karadeniz bölgesine sahip olmuştu, ama bütün bu mülkiyetleri bir devlet hâline getirme çabası ilk kez Mesud'ta görülmüştü. Kaçan Komnenoslu Manuel ile akrabalığı, sakin davranışları, hiçbir zaman ülkelerini sultanın elinden almayı başarabilecek güçte olmasa bile imparatora karşı dikkati ve gösterdiği iyi niyetiyle siyasi alanda çok büyük başarılar göstermişti. Türk göçebeler hâlâ uçsuz bucaksız yaylalarda yaşamayı yeğliyorlardı, ama aralarından bir yönetici sınıfı çıkmıştı. Bizanslılar artık karşılarında, çanlar ve kuyruklarla süslenmiş Arap atları üzerinde[59], daha sonraki paşaların öncüleri olan güçlü komutanlar ve bir imparatorun yanında rahatlıkla at koşturabilecek sultanlar buluyorlardı.

Mesud, ölümünden önce yerine, diğer ünvanı İzzeddin olan oğlu II. Kılıç Arslan'ın geçmesini vasiyet etti. Şehinşah adını taşıyan ikinci oğlu göz ardı edildi[60]. Danişmendli hanedanının damadı olan Yağıbasan'a Karadeniz bölgesi verildi. Kayseri ve Sivas'ta, Mesud'un bir diğer kızı ile evli olan Muhammed'in oğlu Zünnun başta idi[61].

Kendilerine düşen yerlerden memnun kalmayan üç kardeş arasında taht mücadelesi başladı. Yağıbasan, baştan beri komşu Karadeniz bölgelerine saldırarak Bizanslılara karşı düşmanlık gösterdi[62]. İmparator Manuel ise hemen intikam almak yerine, önce daha önemli bir sefere çıktı ve Frank vasallarına boyun eğdirmek üzere tekrar Antalya'ya gitti. Yolculuğu sırasında Kıbrıs'ın iki isyancı komutanını esir aldı ve Ermeni Kilikya'yı ilhak edip, Konstantin Kalamanos'u buraya komutan yaptı[63]. Bizans

İmparatoru, Antakya'da Latin asıllı dükü ve patriği arasında hakemlik yaptı ve bunun üzerine Antakya patrikliği tekrar kuruldu. Manuel Komnenosos, en üst makamdaki Latin komutanların, Ermeni isyancıların ve Müslüman hükümdar temsilcilerinin saygı gösterileri altında şehre girdi. Bizans İmparatoru'na saygısını göstermek için Musul Atabeyi Nureddin bütün Hristiyan esirlerini serbest bıraktı (1159)[64]. Bir sonraki yıl imparatorun seferi bahanesiyle her yeri soyup talan etme fırsatını kaçırmayan eski ve yeni müttefiklerinden, Türklere karşı ittifak hâlinde hareket etmeleri istendi[65]. Ne de olsa imparatora karşı düşmanlıklar, Konya'daki Türkiye Selçukluları Sultanı'na bağlı savaşçıların Denizli'ye saldırmalarıyla başlamıştı[66].

II. Kılıç Arslan'ın Yağıbasan ile mücadelesi yüzünden Bizans'tan yardım istemesi çok uzun sürmedi. II. Kılıç Arslan, resmi bir anlaşma ile bundan sonra idaresine geçmek isteyen şehirleri reddetmeyi ve böylece, üzerlerinde çok fazla baskı yapan ve onlara hiçbir fayda getirmeyen Bizans yönetimi altında kalmalarını sağlamayı vaat ve ayrıca bazı durumlarda askerî yardımda bulunmayı kabul etti[67].

II. Kılıç Arslan, bunun üzerine, daha önce belki küçük beylerde görülen, ancak o güne kadar hiçbir Selçuklu hükümdarının yapmadığı bir şey yaptı ve dost olarak Konstantiniyye'ye gitti. Tıpkı daha önce Ebu'l-Kasım gibi, II. Kılıç Arslan ("Aksak Arslan")[68] da krallara layık bir muamele gördü, onuruna yemekler verildi, tiyatro ve sirk gösterileri yapıldı. Birkaç gün boyunca, elleri sakat ve ayağı aksak olan II. Kılıç Arslan ve yanındaki Türk büyükleri, her yerde ön plandaydılar. Uçmayı bilen yanındaki dalkavukları, gösterileriyle Bizanslıları şaşırttı[69]. II. Kılıç Arslan bir seferinde İmparator Manuel'in yanında Senato'nun ortasındaki büyük ziyafet salonuna gitti ve güçlü bir Hristiyan Prensi gibi, daha alçak bir koltuk üzerinde de olsa, mor renkli Romalı kıyafeti içinde, boynunda altın zinciriyle oturdu. Bu keyifli hali sayesinde, daha önce yapılan barış anlaşmasını daha da avantajlı hâle getirmeye ikna edildi. Artık, Haçlılar gibi sadece imparatorluk adına fetihler yapacaktı. İmparator'un onayını almadan anlaşmalar yapma hakkından feragat etti ve isyancı Türkmenlerin talanlarını durdurmayı vaat etti. Ayrıca Bizanslı komutanları, bundan sonra batıya yapacakları seferler için Türk birliklerini kullanabileceklerdi[70]. Bu birlikler gerçekten de daha sonra Macaristan'a karşı yapılan savaşta görüldüler[71].

Sultanın asıl amacı, Bizans yardımıyla bütün rakiplerini yok etmekti ve yeni dostlarının Anadolu'da birçok işe burunlarını sokmaları işine yaradı. Suriye'deki Latin hükümdarları esir alan Nureddin'e, vergi toplamak için Megadük ve Büyük Amiral Andronikos Kontostefanos'un deniz yoluyla geçeceği Mısır'a (Dimyat kuşatması)[72], yine başkaldıran Ermeni Prensi Toros'a ve kardeşi ile onun mirasçısı Melias'a karşı Bizans güçlerini ve Rum sınır beyi Kalamanos ile birlikte esir alınan Trablus-Şam ve Antakya kontları ve isyancı olarak Türklerden yardım isteyen Protostrator Aleksios'u kullandı. II. Kılıç Arslan, zamanını iyi kullanmayı çok iyi bildi ve birkaç ay içinde bütün düşmanlarını yendi. Kendi ordusu ve birkaç imparatorluk birlikleri ile Zünnûn'u Kayseri'den çıkarttı. Yağıbasan, muharebeden önce öldü. Kaçan Zünnûn'u Amasya'ya çağıran Yağıbasan'ın dul eşi öldürüldü ve şehir II. Kılıç Arslan'ın eline geçti[73]. Şehinşah, Çankırı ve Ankara'ya birlikler gönderen ağabeyinden kaçtı[74]. Malatya Emiri, Zünnûn'a kucak açan Bizans İmparatoru'na sığınmak zorunda kaldı[75]. Danişmendlilerin son temsilcisi olarak Malatya'da sadece Zünnûn'un yeğeni İbrahim kaldı[76].

Selçuklu Sultanı, bu bölgelerde elde ettiği yerleri imparatorluğa verme vaadini çoktan bozmuştu ve imparator bunu Amasya'nın düşmesiyle birlikte acı bir şekilde anlamıştı. II. Kılıç Arslan, Frigya topraklarındaki Denizli'yi alıp, Denizli Piskoposu Solomon'u öldürttüğünde, asıl niyetini şüphe götürmeyecek biçimde ortaya koymuş oldu[77].

İmparator, kendisine sadık kalmayan bu vasalını cezalandırmak için farklı araçlara sahipti. Önce Şehinşah'ı tahtın varisi olarak Konya'ya gönderdi, ama bu deneme başarılı olmadı[78]. Gönderilen birkaç ordu komutanından sonra nihayet, Trabzon[79] ve Ünye (Oinaion) birlikleriyle birlikte hareket eden Sebastos Mihail Gabras, Paflagonya'ya geldi. Gabras, bu bölgede büyümüştü ve atalarından biri, Theodoros, Trabzon'u bir Türk fatihinin elinden alıp, Türklere karşı yaptığı savaşta Bayburd (Paipert) Kalesi'nin fethi sırasında esir alınmış ve işkence edilmişti. Bu yüzden kilise tarafından şehit mertebesine yükseltilmişti[80]. Gabras'tan sonra Bizans İmparatoru, Eskişehir'i tahkim etmek üzere Anadolu topraklarına indi ve tekrar inşa edilen şehre Rum tebaayı yerleştirdi[81]. Diğer kaleler savunma durumuna geçirildiler, ama halk fazla sevinç ve yardımseverlik göstermedi ve bazılarının ceza olarak gözleri bile oyuldu. Ordu ise sultanın savaşçıları ile hiç karşılaşmak istemedi. Bu bölgenin aslında köylüleri olan askerlerin

çoğu, firar edip köylerine döndüler[82] ve Gabras, Amasya'nın zaptından vazgeçmek zorunda kaldı.

Büyük bir görkemle ikinci bir sefer düzenlendi. Bu sefer imparatorluk ordusuna Sırplar ve Macarlar da katıldı[83]. Ayasofya'da İmparator Manuel, Meryem Ana'ya dualar etti. Ordunun bir bölümü Niksar'a saldırdı ve şehri almayı başardı[84]. İmparator ise tekrar geri alınan Denizli'den hareket etti[85], önce Honaz'a, buradan da Konya'ya geçti. Miryakefelon (Çardak) yakınlarındaki dar bir dağ geçidinde bekleyen II. Kılıç Arslan, onu durdurdu. Başlarında ünlü komutanlarla gelen düşmanların sürpriz saldırısında, barbar savaşçıların korkunç naralarıyla korkmaya başlayan Bizanslılar, büyük kayıplar verdiler. Yine de bu zafer, Bizans ordusunun yok edilmesiyle sonuçlanacak kadar büyük değildi ve Selçuklu Sultanı, yaşlı imparatorun yeni kurulan kaleleri yıkacağına dair sözüyle yetindi. Doğulu geleneklere göre İmparator Manuel onu yenen sultanın omuzlarına altın işlemeli mor bir hilat örttü. Bunun karşılığında sultan tarafından kendisine bir kılıç ve dizginleri gümüşle işlenmiş güzel bir at hediye edildi[86].

Türklerden sadece zorlukla kurtulabilen imparator, Miryakefelon'dan sonra yapılan bu küçültücü barış anlaşmasının şartlarını tabii ki yerine getirmedi ve kısa bir zaman sonra atabeylerden birinin yönetimi altında Türk birlikleri Frigya'da Menderes kıyılarında görüldü. Onlara karşı gönderilen Bizanslılara mağlup oldular ve atabeyi, Bizans hizmetinde bulunan Ermeni Aspietes'in[87] de ölüler arasında bulunduğu savaş meydanında kaldı. Zaten taraflardan hiçbiri ciddi bir savaşa ne hazırlanmışlar, ne de böyle bir savaşı istemmişlerdi. Rumlar, yiğitçe çoban ve göçebe Türklerle[88] çatıştılar, ama okları en iyi zırhları bile delebilecek güçte olan Türk okçuları karşısında şehir surları içindeki emin yerlerine dönmeyi tercih ettiler. Sadece bir kez artık iyice yorulmuş olan imparator, Claudiopolis'i Türklerin kuşatmasından kurtarmak için Anadolu'ya geldi. Son yıllarında, barbarlara karşı korunmak için Konstantiniyye'nin karşısında, Anadolu tarafında bulunan artık Skutarion (Üsküdar) olarak anılan Damalis, İznik, İzmit ve Tarsia'yı tahkim etmekle geçirdi[89].

Kral Frederik Barbarossa'nın yönetimi altında yapılan Üçüncü Haçlı Seferi, yine Selçukluların bulunduğu bölgelerle temas etti. Almanlar, Alaşehir'e, Menderes kenarındaki Tripoli'ye, komşu Denizli'ye hiçbir engele rastlamadan girdiler ve Miryakefelon'daki Türk saldırısında büyük

kayıplar verildi. Kral Frederik, Konya Şehri'ne girdi, ama şehir teslim olmadı. Bunun üzerine Kral, tekrar Anadolu'ya yöneldi ve burada hayatını kaybetti(1190). Selçuklu Devleti'nin gelişimi için bu dönemin hiçbir önemi yoktu.

İmparator Manuel'in ölümünden sonra, Anadolu'yu çok iyi bilen ve Türkler arasında dostları olan kurnaz ve kana susamış Andronikos tahtı zorla ele geçirip, imparatorun oğlu Aleksios'yi hunharca öldürttükten sonra, Türkler ve Anadolu'da şansını denemek isteyen herkes için, sürekli tetikte olan sultanın kendi çıkarları için kullandığı sakin ve eşi benzeri olmayan bir dönem başladı. II. Kılıç Arslan ve adamları hem Uluborlu'yu, hem de Kıbrıs'tan gelen gemilerin her zaman demirleyebileceği limanlara, dağların eteklerinde teraslar hâlinde yükselen evlere, Meryem Ana tasvirleri Havari Luka tarafından çizildiği söylenen bir kiliseye sahip, portakal ve limon bahçeleri ve çınar ormanları ile çevrilmiş ünlü Antalya Şehri'ni ele geçirmeyi başardılar[90]. Geçtikleri her yeri kasıp kavuran birlikler, Kütahya'yı yerle bir ettiler[91]. Sultan bir seferinde Trakya'ya kadar uzandı ve burada Rum arazi sahiplerinin sürülerini çaldı[92]. Anadolu'nun diğer bazı illerinde, şehir yöneticileri vicdansız Bizans İmparatoru'nu tanımak istemediler ve imparatorluktan bağımsız olarak Türklerle çok iyi ilişkiler içerisinde olan, küçük devletler kurdular. Alaşehir'de, Vatatzes diye çağrılan Komnenoslu Ioannes ve onun ölümünden sonra iki oğlu Manuel ve Aleksios hüküm sürdüler. Ancak Andronikos daha sonra şehrin insanlarını kendi tarafına çekti ve isyancıları ortadan kaldırdı, ama şehrin yeni komutanı Theodor Mangafas, kısa bir süre sonra kral ünvanını aldı ve üzerinde kendi adı olan gümüş paralar bastırdı[93]. Komutan, Alaşehir'den kovulduktan sonra, Türk çetelerle anlaştı ve adi bir eşkıya gibi onlarla birlikte Denizli ve Honaz'a kadar geldi. Aynı dönemde İznik'te, yine Türklerin yardımıyla İsaak Angelos ve Theodor Kantakuzenos başa gelmişlerdi. Uzun süren mücadelelerden ve Theodor'un ölümünden sonra, İznik Piskoposu halka imparatorluğun yönetimine geçmelerini salık vermiş ve ellerinde mumlarla uzun bir sıra, tirandan af dilemek üzere yola çıkmıştı. Yine Angelos hanedanından gelen üçüncü bir Theodor ise çift surlarla sarılı Bursa'da hüküm sürüyordu[94]. Bursa, çok kısa bir zaman içinde ele geçirildi ve Theodor, gözlerine mil çekilmiş hâlde bir eşeğin üzerinde oturarak, intikam için yapılan katliam sırasında, Türklerden merhamet ve yardım istemek üzere surlardan çıktı. Basilios Hotzas ise gözlerine mil çekilene kadar İzmit dolaylarındaki Tarsia'da hüküm sürüyordu[95]. Piskoposun,

mevkiine bakılmadan, Andronikos’un askerleri tarafından gözlerine mil çekildiği Ulubat Şehri’nde isyan bayrakları çekildi. Her yerde imparatorun adamları tarafından kurulan direkler ve darağaçları görülüyordu. Kıbrıs’ta, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Rişar’ın Haçlı Seferi ile birlikte gelişine kadar başka bir Komnenoslu prens sahneye çıktı. Bu prensin ortadan kaldırılması için uzaklardan aslan yürekli kahramanın gelmesi gerekiyordu[96]. Kilikya’da sonunda isyan ateşi yanmaya başladı ve Bizans Dükü Manuel Kantakuzenos isyancılar tarafından öldürüldü[97]. Bu karışıklıklar karşısında Anadolu’nun hâlâ Bizans’a ait olduğunu söylemek çor zordu. Anadolu Yarımadası daha çok Konya’daki Selçuklu Sultanı’nın hükmü veya korkusu altında idi.

II. Kılıç Arslan, 1192[*] yılında öldü ve babasının izinden giderek, ölümünden önce mirasını cariyelerinden olma oğulları arasında bölüştürdü. En küçüğü Keyhüsrev’e Konya’yı ve Pamfilya topraklarını, kısaca Anadolu’nun yerle bir edilen Kütahya’ya kadar olan tüm iç kısımları ile birlikte “Sultan” ünvanını verdi. Samsun ve Amasya’nın batısındaki Tokat’ı[98] kapsayan Karadeniz şehirlerini Rükneddin Süleyman’a, yeni fethedilen Malatya, Kayseri ve Şebinkarahisar’ı Kutbeddin’e verdi. Mesud ise Amasya, Ankara ve II. Kılıç Arslan’ın batıdaki son fethi Eskişehir’i aldı[99]. Daha II. Kılıç Arslan’ın ölümünden önce hırslı kardeşler arasında taht mücadeleleri başladı. Taht mücadelesine katılanlar arasında tahta ilk geçmeyi başaran Kutbettin oldu. Rukneddin ve Mesud, kendi aralarında birbirleriyle savaşmaya devam ettiler ve Mesud, bu mücadeleyi kaybettiği gibi, Rukneddin babasından kalan mirası da elinden aldı. Ama Rukneddin’e bu kadarı yetmedi: O, Sultanlığı da istedi ve sonunda, başında sarığı, sırtında altın işlemeli elbisesiyle daha önce de Bizans sarayında bulunmuş olan Keyhüsrev’i[100] Bizans sarayına sürgün etmeyi başardı[101].

Kendi aralarında sürekli savaş hâlinde olan Selçuklular, Bizans’a karşı aynı politikayı uyguluyorlardı. “Deli” ya da “Morotheodoros” olarak da adlandırılan Theodor Mangafas, önceleri Keyhüsrev tarafından desteklenirken, diğer kardeşlerin tüm direnmelerine rağmen, daha sonra bazı şartlar altında imparatora teslim edildi[102]. İmparator “Manuel’in sahte bir oğlu”, aynı sultandan Türkleri asker olarak hizmetine alma izni aldı. Başlarında Emir “Arsanes” ile yaklaşık 8 bin Türk askeri, bu isyancının bayrağı altında toplandı ve kâfirler, onun yönetimi altında, Baş Melek Mikail’in Honaz’daki kutsal kilisesine girdiler[103]. Aynı zamanda,

Andronikos'un yerine geçen İmparator İsaak Angelos zamanında, Ankara'daki Türkler tarafından yine Manuel'in sözde oğlu, sarışın güzeli Pseudaleksios imparatorluğun gerçek sahibi kabul edildi. Angelos hanedanından çıkan ikinci İmparator Aleksios zamanında, isyancı Sebastokrator Ioannes'in oğlu Mihail, Rükneddin'in yanına sığındı[104].

Selçukluların bu seferlerden elde ettikleri avantajlar az değildi. Keyhüsrev, Pseudalekios'u teslim etmesi karşılığında "5 kantar gümüş ve İstifa'da (Theben) üretilmiş 40 Suriye dokuması" almıştı[105]. Ankara hakimi, bu durumu Dadibra'yı zaptetmek için kullandı. Daha o zamanlar Rumları yeni fethedilen şehirlerden çıkartıp, sur dışına; Türkleri de sur içine yerleştirmeye başlamıştı[106]. Konstantiniyye'ye giderken Türkler tarafından gasp edilen iki Mısırlı atı yüzünden savaş çıktığında, Sultan birkaç Karya ve Frig Şehri'ni zapt etti ve yine yeni dönem için karakteristik bir özellik görüldü: 3 bin esir bir listeye kaydedildi ve Akşehir'e yerleştirildi. Orada kalmalarını sağlamak için hükümdarları onları beş yıl vergiden muaf tuttu ve bu süre bittikten sonra da sadece küçük bir miktar vergi ödediler. Bunu duyanlar da böyle bir avantajdan yararlanmak isteyince, Türklerin eline yine sayısız şehir geçti. İmparator'un İznik'te, Bursa'da ve son olarak İpsala'da şahsen görünmesi işe yaramadı[107]. Barış sağladıktan sonra Bizans, Konya'ya yine vergi ödedi ve Rukneddin, Bizans'ın deniz korsanı Frangopulos'un yaptıklarına göz yumduğuna dair şikâyette bulunarak, verginin 50 gümüş madeni daha yükseltilmesini sağladı[108]. Türklerin, daha o zaman Konstantiniyye'de bir camileri vardı ve annesi aslında Hristiyan olan Keyhüsrev, Konstantiniyye'de kaldığı yıllarda ailesiyle birlikte bu camiyi sık sık ziyaret ederdi[109].

Bütün bu hadiseler cereyan ederken, bunun üzerine bir de Haçlı olarak asıl görevlerini unutan Latinlerin Konstantiniyye'yi fethi eklendi. Flandern Kontu, 1204 yılında Konstantiniyye'de Konstantiniyye İmparatoru olarak tahta çıktı; Montferratlı bir İtalyan, Tesalya Kralı ilan edildi ve bir Venedikliye piskopos asası verildi. Avrupa'nın büyük şehirlerinden gelen şövalyelerin yerini serüvenciler aldı ve Suriye'deki yerlerden daha fazla gelir getiren yerleri, timar altına aldılar. Bizans'ın büyük aileleri, Anadolu'da başkenti tekrar geri almak için hazırlık yapabilecekleri güvenli yerler aramaya başladılar. Trabzon, bağımsızlığını ilan etti ve ünlü Komnenos hanedanına mensup, Manuel'in oğlu ve İmparator Andronikos'un torunu, yeni Trabzon İmparatoru Aleksios, zamanla tekrar Avrupa'ya ve Bizans'a geçme umuduyla imparator ünvanını aldı.

Konstantiniyye'de imparator ilan edilmiş olan Theodor Laskaris, İmparator Konstantin Dukas zamanında meydana gelen bir depremde ünlü Ayasofya Kilisesi'ni ve İznik Ruhanî toplantılarının yapıldığı Kutsal Azizler Manastırını kaybetmiş olasına rağmen, güzel ve geniş bir şehir olan İznik'i, yas yılları için geçici ikameti olarak seçti[110].

Bütün bu hadiseler doğal olarak Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'ya yönelmesi yüzünden uzun zamandır ihmal edilen Anadolu'daki mevkiini tekrar güçlendirmesine yardımcı oldu. İmparatorluk düzeyinde iki rakip, artık gözlerini Anadolu'ya dikmişti. Gerek idareci ve komutan, gerekse birbirlerinin koruyucusu olarak faaliyetleri, halkın imparatorluğa karşı uzun zaman önce kaybettiği güven duygusunu geri getirdi.

Laskaris'in, Anadolu'ya indikten hemen sonra, Andronikis'un kötü muamelelerine maruz kalan "bütün Anadolu şehirleri"[111] tarafından hemen kabul edildiği anlatıldı. İzmit, Lapseki, zengin liman şehri Edremit, Lentiana, Biga, Manyas ve Ulubat gibi Avrupa sahillerine ulaşabileceği önemli şehirlere sahip olmasa bile, Latinler bu teşebbüsü daha baştan engellemişlerdi[112]. Sanayisi büyük gelişmeler gösteren Bursa ve daha sonra fethedilen[113] Neokastron ve Kelbanion; bir anlaşmanın yapılacağı Nif gibi önemli şehirler ve Kırkağaç'tan Bergama'ya kadar bütün bölge, Opsikion[114], hatta Kayseri ve komşu adalar onun yönetimi altında idi. Latinlerin Anadolu'da kendilerine daha iyi bir yer edinme çabaları, Kral Baudouin'in cesur kardeşi Heinrich'in tüm seferlerine rağmen başarısız kaldı. Aksine, ilk zamanlarda kendilerine kalan bölgeleri de yavaş yavaş kaybetmeye başladılar, zira Trakya'dan bile birçok insan Laskaris'e sığınmıştı ve Türklere karşı savunmayı daha da kolaylaştırmıştı[115]. İznik Rum İmparatoru Theodor Laskaris ayrıca daha sonra Manuel Godfroi, İsfre gibi Latin ve Ermeni komutanların yönetiminde ikinci İznik Rum İmparatoru Ioannes Dukas zamanında Gelibolu'ya kadar gelen bir donanma kurmuştu[116].

Tahtta hak iddia eden başka Rum asıllı Ortodokslar, Anadolu'da birçok kaleyi ve şehri işgal altında tutuyor ve çöken imparatorluğun bütün mirasını ellerine geçirmeye çalışıyorlardı. Örneğin Theodoros Mangafas yine Alaşehir'de idi. Manuel Maurozomes[117], Menderes kıyılarına yerleşmiş ve İznikli Laskaris ile yaptığı savaştan sonra Honaz ve Denizli'yi elinde tutmayı başarmıştı[118]. Aynı dönemde adından da Latin kökenli olduğu anlaşılan Aldobrandino, Antalya'da hüküm sürdü. Rodos ise yine başka bir

prense aitti[119]. Karadeniz Ereğlisi'nde Komnenoslu David; Trabzon dışında, İmparator Andronikos tahta çıkmadan önce sahip olduğu Ünye ve Sinop'ta kardeşi İmparator Aleksios hüküm sürmekte idi[120]. Samsun'da ise kısa bir süre için Sabas adında biri iktidara geldi, ancak daha sonra Alaşehirli "Deli" Theodor'un akıbetine uğrayarak, küçük "imparatorluğunu" kaybetti ve Gürcistanlıların desteklediği Komnenoslu birliklerden kaçmak zorunda kaldı[121].

Bu karmaşalar içinde Türkler aslında akınlar yapmak ve sürekli olarak birbirleriyle ve Konstantiniyye'deki Latinlerle savaş hâlinde olan küçük zayıf Rum beylerini yok etmek veya ilhak etmek için çok güzel bir fırsat bulabilirlerdi, ama Selçukluların durumu da Bizans İmparatorluğu'nun mirasçılarından farklı değildi. Din, ırk ve geleneklerdeki farklılıklar yüzünden savaş hâlinde olmak yerine dağılan Türkler, dağılan Rumlarla kendi aralarında kurabildiklerinden daha iyi ilişkiler içinde yaşıyorlardı. Gerek Müslümanlarda, gerekse Bizanslılarda sabit olmayan ve değişken yapıları olan küçük devletler oluşmuştu.

Tahttan indirilen III. Alekisos, Konstantiniyye'den ayrıldığında, uzun zamandan beri bu şehirde yaşayan Selçuklu şehzâdesi Gıyaseddin Keyhüsrev de onun yanındaydı. Hayatı zaferlerle dolu kardeşi ölmüştü ve kaçak Keyhüsrev, zamanının geldiğine karar vermişti: Taht ve kendisi arasında sadece Kılıç Arslan olarak da anılan kardeşinin oğlu İzzeddin duruyordu. Keyhüsrev, mücadeleyi kısa bir süre sonra kazandı ve tahta geçti. Ama bu Selçuklu Sultanı diğerlerinden farklıydı: En azından dışa karşı Hristiyan dinini almış, din değiştirmesi yönünde onu ikna eden Bizans İmparatoru, onu "oğlu" gibi görmeye başlamış, dolayısıyla İmparator Aleksios'nin kızı, İznik'in yeni prensesi Anna, onun için sevilen bir "kız kardeş" hâline gelmişti. Anadolu'ya geldiğinde Keyhüsrev, imparator olduğunu iddia eden Maurozomes'in damadı idi[122]. Laskaris ve Keyhüsrev arasında, deniz yoluyla Antalya'ya gelen ve ilk saldırılar Kıbrıslıların yardımıyla defedilmiş olsa da, sonunda Türklerin eline geçen bu limandan[123] genç Selçuklu dostunun yanına giden zavallı Aleksios için kavga çıktı. İznik İmparatoru ve Konya'nın Selçuklu Sultanı, rakibinin topraklarını işgal etmiş ve akrabalarına saldırmış olan Laskaris tarafından kuşatılan, Menderes kenarındaki Alaşehir'de karşılaştılar. Rum ordusunun 800 Latin askeri Türklerle cenk ederken, iki hükümdar Batı geleneklerine göre ikili mücadeleye girdiler ve Türklerin dehşetli bakışları altında

imparatorun kılıcı, Konstantiniyye'de bir zamanlar dost olduğu sultanın başını omuzlarından ayırdı (1211)[124].

Zaferin sonucu olarak Laskaris, saygı gösterileri altında İznik'e getirilen ve İznik yakınlarında bulunan Hyakinthos Manastırında sefil bir hayat sürmeye mahkum olan III. Aleksios'u eline geçirdi[125]. Bu zaferle birlikte Türk-İznik savaşının nedenleri ortadan kalktığına göre, Alaşehir'de hayatını yitiren Keyhüsrev'in, Bizans konularında en az onun kadar bilgili en büyük oğlu ve halefi İzzeddin Keykavus ile barış imzalandı, zira Laskaris, elinden Karadeniz Ereğlisi'ni ve Amasya'yı aldığı Komnenoslu David ve kralın kardeşi ile daha sonraki Kral Heinrich ile yeterince uğraşmak zorunda idi. Yeni sultanın, Komnenosluye karşı sefere çıktığını ve bu esnada Sinop'u aldığını da varsayabiliriz[126]. Antalya, muhtemelen Keykavus'un rızasıyla Bizanslı birlikler tarafından işgal edildi. 1215 – 1217 yılları arasında, imparatorluğun güney sınırını oluşturan bu önemli limanı tahkim etmeye çalıştılar[127]. İzmir ise baştan beri, Manisa ve Hagias Theodoros şehirlerini de yöneten I. Theodor'a aitti[128].

İznik İmparatoru, anlatıldığı gibi, yerleşik Türklerden çok farklı olan ve başlarında hiçbir bey bulunmayan Türkmenler tarafından esir alınıp, sultana teslim edildiğinde Keykavus'un birkaç şehrin kendisine teslim edilmesini istediği de anlatıldı[129]. Sonuç olarak, Türklerle İznik İmparatorluğu arasındaki iyi ilişkiler, yetenekli İznik hükümdarının ölümüne kadar sürdü. Onun yerine tahta geçen Ioannes Dukas ise 1222 yılında Sivas'ta ölen Keykavus'un yerine geçen kardeşi Alaeddin Keykubad'a, Antalya ve Anamur şehirleriyle Frankların Candelore diye adlandırdıkları Alanya'yı, Side'yi, Manavgat'ı, Antakya'yı ve Aziz Nikolas'ın (Noel Baba) hatıraları ile ünlü Derme (Myrrha)'yi kapsayan sahil şeridini kaptırdı[130].

İmparator ve Selçuklu Sultanı arasında bu esnada cereyan eden bir savaşa dair hiçbir bilgi yoktur. 1237 yılına kadar tahtta kalan Keykubad'ın tek uğraşı, Rumları Anadolu'dan çıkartmak değildi. Bir taraftan, başka bir Türk hanedanına mensup Melikü'l-Eşref'in yeni bir devlet kurma teşebbüsünde bulunduğu Ermenistan'a karşı, doğuda bir sınır oluşturmak ve tıpkı 11. yüzyıllarda atalarının Artuklulara karşı yaptıkları gibi, Ahlat'ta I. Alaeddin Keykubad'a mağlup olan güçlü Harezmşah Mengüberti [Celaleddin Harezmşah]'nin tüm direnmelerine karşın Mezopotamya'ya ayak basmak için çaba gösterdi; diğer taraftan, son fetihlerini yeni Türk beyliği Selahadin'in Mısırlı askerlerine karşı savunmak zorunda kaldı ve

bunu o kadar başarılı bir şekilde yaptı ki, Urfa’yı fethetti. I. Alaeddin Keykubad, kısa bir süre sonra öldü[131]. Bütün bu dönem içinde İmparator Ioannes’in yaşadığı Alaşehir ile Konya sarayı arasında dostane ilişkiler yürütülmüştü; hatta Menderes kıyılarındaki sınırda, Alaeddin’in yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile imparator arasında, iki devlet arasındaki bağları daha da güçlendirecek bir buluşma gerçekleşti[132].

Buna rağmen Rumlar tüm geçitleri sürekli olarak gözetim altında tuttular. Köylü aileler sınır boylarına yerleştirildi ve vergiden tamamen muaf tutuldu; başlarındaki adamlar yıllık maaş aldılar. Şehirlerde imparatorluk ordusu için paralı asker tutmak için her yerde subaylar gezinmeye başladı. Bütün kaleler ve şehirler savunmaya hazır tutuldu ve ağızları kurşun mühürlü çuvallarda yeterince erzakla donatıldı[133], ama İznik imparatorlarından hiçbiri Türklere karşı sefere çıkmak niyetinde değildi. Alınan tüm tedbirlerin ve yapılan hazırlıkların tek sebebi, gerçek bir barış sağlamaktı.

Bu dönemde Türklerle Rumlar arasında ilginç bir kültür alışverişi meydana gelmişti.

Çoğunlukla anneleri Hristiyan olan (1237’de tahta çıkan II. Keykavus’un annesi de Hristiyan’dı[134]); Hristiyan kadınlarla evli olan ve kaçak olarak Hristiyan imparatora sığındıklarında, imparatorun gözüne girmek için vaftiz olmaya razı olup, istediklerini elde ettikten sonra İslâm’a aynı hızla geri dönebilen Türk sultanları, Bizans’ın taklitçileri olarak görülüyordu. Bizans’la ilişkileri, 18. yüzyılda Almanya’daki küçük kontların Fransa Kralı IV. Louis ya da aynı dönemin Tuna beylerinin Konstantiniyye’deki Türk “İmparatorla” ilişkilerine benziyordu. Tıpkı Bizanslılar gibi kırmızı ayakkabılar giyiyor ve bir muhafız alayı eşliğinde geziyorlardı[135]. II. Keykavus’un devlet işlerini Rodoslu iki eski müzisyene danıştığı gibi[136], dostlarını Rumlar arasında seçmeyi tercih ettiler. Selçuklu başkenti Konya’da, İznik’teki imparatorla sürekli olarak irtibat hâlinde olan bir patriğin yerleşmesine izin verildi[137]. Rum filosunun komutanı olan Nestongos, imparatordan ayrıldığında, sultan tarafından yine aynı görevle hizmet altına alındı[138]. Bizans tahtında hakkı olan kaçak Manuel Paleologos da bir süre misafir olarak sultanın sarayında kaldı[139]. İznik Rum İmparatoru’nun bu nüfuzlu eski subayı, Konya’daki sultan sarayında çok da yabancılık çekmedi. Tıpkı İznik İmparatoru gibi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in de bir tahtı, belki de bir de şahin yetiştiricisi vardı[140].

Rumların en kötü huylarını alan bu sultan, bu konuda eski dostları olan Bizanslılarının iyi bir öğrencisi idi[141]. Manuel Paleologos, seyislerin ve sultanın, rütbeleri Bizans örneğine göre düzenlenmiş en üst seviyede askerleri olan beylerbeylerinin yanında kendini evindeymiş gibi hissetti[142]. Ayrıca, aynı seviyelerde hükümdarlar arasında adet olduğu üzere, Manuel Paleologos'un taç giyme merasimi gibi İznik'teki yapılan taç giyme merasimleri komşu Konya'ya bildirildi[143]. Hristiyan il idarecileriyle Türk vezirler arasında çok fazla fark yoktu[144]. Nüfuzlu, saraya yakın Rumlar nasıl imparator tarafından kendilerine hediye edilen yerlerde oturuyorlarsa, Türkler arasındaki nüfuzlu kişiler de ıkta olarak kendilerine verilen yerlerde oturuyorlardı[145]; sultana bağlı Beylerbeyinin "evi" ise Kastamonu'da idi[146].

Diğer taraftan Türk elçileri, imparatorluk sarayında tanıdık şeylere rastlıyorlardı: Bizans İmparatoru, büyük davetlere Bağdat Halifesi veya eski zamanlardaki emirler gibi kaftanla (veya sarıkla) geldi[147]; İznik ordusu çavuşlar tarafından yönetiliyordu; muhafız alayının başına bir yüzbaşının getirilmesi de Türk örneğine göre yeniden düzenlenmişti[148]. İznik İmparatorluğu'nun o dönemdeki tesisleri hakkında ne yazık ki çok az şey biliniyor, ama daha sonraları Trabzon hakkında anlatılanlar, herhalde 13. yüzyıldaki İznik'tekilere benzer özellikte idi.

Ortak bir düşmanlarının ilerlemesiyle Türk-Bizans ilişkileri daha da güçlenecekti. Doğu'nun yeni hükümdarları Moğollar, gözlerini şimdi de batıdaki Anadolu'ya dikmişlerdi.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİ[*]

Horasan'da hüküm süren son Büyük Selçuklu Sultanı olan Mahmud, 1160'lı yıllarda, merkezi Hive'de olan Harezmşah İI-Arslan bu zayıf prensi kandırmayı başardı. Türklerin anayurdu Maveraünnehir, Uygur [Karahıtay] Hanı'na aitti ve Harezmşah daha güçlü olan doğulu komşusuna yılda 30 bin Dinar vergi ödüyordu. Ancak, 1164 yılında ölen İl-Arslan'ın oğlu ve ikinci halefi Tekiş, mevkiini tehlikeye atmadan sınırlarını beklenmedik bir hızla genişletmeyi bilmişti ve İran Selçukluları arasındaki mücadeleleri, daha sonra boyun eğdireceği Haşşaşilerin direncine rağmen, ülkenin tamamını ele geçirmek için kullandı. Onun halefi Muhammed Kutbeddin, bu genişleme yüzünden tâbi olduğu Uygurlar'a karşı bağımsızlığını ilan edebileceğini düşündü. Önce Uygurlular'dan destek alarak Gurlulardan Herat Şehri'ni aldıktan sonra Uygurlulara karşı savaşarak Buhara ve Semerkant'ı fethetti. Mağlup olmuş ve küçük düşürülmüş, Türkistan'ın birçok şehri tarafından yalnız bırakılmış büyük Uygur Hanı Kurhan, kırılmış gücünü devralacak hiçbir mirasçı bırakmadan ileri bir yaşta öldü.

Uygur Devletinin tamamen çökmesinden güç alarak, adına methiyeler dizenler tarafından "En Güçlü" anlamına gelen "Cengiz" adıyla çağrılan Moğol Hanı Timuçin yavaş yavaş batının kalabalık ve verimli topraklarına doğru yola çıktı. Hakkında daha sonra oluşan efsanelerde genç bir prens olarak tanıtılmasına rağmen, sadece şansı yaver giden bir kişiydi ve hiçbir atası ve hakkı olmadan eşkıya ve kervan rehberi olarak Gobi Çölü'nde yaşayan ve kelime dağarcığı Türkçe'ye çok benzeyen kendi dillerine sahip olan vahşi toplulukları yönetiyordu. Katı disiplin ve Moğolların, yasalarını oluşturan "Yasa"ya göre, basit köleler olarak malları ve mülkleriyle birlikte tâbi oldukları hana karşı kayıtsız şartsız itaat ve idarede kusursuz bir düzen, Moğolların en büyük devlet sanatı ve bilgeliği idi. Bunun dışındaki herşeyi, İslâm dinini ve Arapça yazıyı daha sonra yendikleri Türklerden öğrendiler. Katı disiplinleri ve milyonları birlik içinde hareket ettirme yetenekleri, Moğollara yorgun İranlılar, İran'daki Müslüman devletler ve Farsça konuşan, Fars edebiyatı okuyan, hatta Farsça isimler bile tercih eden (Keyhüsrev ve Keykubad, İran'da İmparator Justinian zamanında hüküm süren ünlü krallar Hüsrev ve Kubad'ı akla getiriyordu), cesaret, savaş ve sağlıklı devlet konuları açısından Bizans kültürüne esir düşerek daha da

diplere dalan, en üst tabakaları İranlaşmış olan Türklere karşı büyük üstünlükler sağladı.

Uygurların bir bölümü, acımasızca cezalandırabileceği gibi, krallara yakışır bir şekilde ödüllendirebileceğini de gösteren Cengiz Han'a anında tâbi oldular. Yaşlı Kurhan Han'ın felaketinde en büyük rolü oynayan ve hem Haçlılar, hem Hristiyan gezginlerin bir Nestûrî, bir "Rahip Johann" olarak gördükleri[1] Uygur boyunda bir Türk önderi olan Küçlük, fethettiği yerlerin ardından bağımsızlığını da kaybetti. Bundan sonra Cengiz Han ve oğulları Çağatay, Ögedey, Cuci ve birçok başka yetenekli komutanın yönetimi altındaki Moğol ordusunun tamamı, hanın Karakurum'daki merkezinden Maverünnehir'deki başkentlere doğru yola çıktı. Önce güçlü Otrar kalesi kuşatıldı ve uzun süren bir savaştan sonra alındı; Harezm veziri, kendi hükümdarına ihanet etmişti (1218). Kahramanca çarpışmasına rağmen Hocend de aynı kaderi paylaştı, ardından Nur kalesi ve ünlü Buhara kenti alındı. Han, ordusuna karşı her direnci, kendisine karşı yapılmış bir hakaret olarak kabul ediyordu ve bunu kesinlikle affetmiyordu. Cengiz Han, oğullarından birinin eşliğinde Buhara'nın ünlü "Cuma Camii'ne" atının üzerinde girdi ve kendisine burasının mağlupların sarayı değil, dini bütün olanların kutsal yeri olduğu hatırlatılmasına rağmen, kutsal mihrabın üzerine atları için saman döktürdü. Şehir, barbarca talan edildi ve şehirliler bu kaba kâfirlerin alaylarına ve küçümsemelerine maruz kaldılar. Korku içindeki şehir haklı için Moğol Hanı, büyük Atilla gibi "Tanrının Kırbacı idi". Buhara, Han'ın gözleri önünde yakıldı ve halkı, doğudaki uzak illere sürgün edildi. Semerkant'ın durumu da bundan iyi değildi: Binlerce İranlı ve Türk, Moğolların kılıçları altında hayatlarını kaybettiler. Eski Belh, neredeyse tamamen yerle bir edildi; Herat ve Merv, düşmanların hızlı ilerleyişini durduramadı.

Moğolların öncüleri İran'a girdiler. Alp Arslan ve Melikşah gibi büyük sultanların anıları ile dolu Selçuklu başkenti Rey; güller şehri İsfahan; Şiraz, Tebriz ve Gürcistan bölgeleri ok, kılıç ve demir mızraklarla silahlanmış zırhlı barbarların girişini ve geçişini izledi. Yine Çin usulüne göre özenle tutulan listelere buradaki bütün ganimetler tek tek kaydedildi. Şehirlerde, zapt edilen malları korumak üzere kısa sürelerle birer Moğol birliği bırakıldı ve bütün mallar, idareci olarak Moğol bir Daroga'nın (vali) idaresine verildi.

Son Harezmşah, önce Astrabad'a, oradan da Hazar Denizi'nde küçük bir adaya kaçtı ve ülkesinin kaderi henüz belli olmadan, 1220 yılında

burada öldü: Cengiz Han'ın öncüleri geldiğinde, mezarına götürüldüler. Oğlu Celaleddin, babasının ölümünden sonra işgalcilere karşı öyle yiğitçe savaştı ki, İranlılar ve Türkler karşılarında anayurtlarındaki efsanelerden birinde adı geçen yeni bir Rüstem bulduklarına inandılar.

Ama bütün çabaları, yerlilerin tüm direnci gibi başarısızlıkla sonuçlandı. Ülke, doğudan gelen kâfirlerin eline düştü ve yerli halkın büyük bir çoğunluğu, Moğol İmparatoru tarafından yönetilmeye alıştılar. Ayrıca Moğol hükümdarlarına karşı ayaklanmanın doğurabileceği sonuçları çok iyi biliyorlardı, zira işgalciler hiçbir ayaklanmayı affetmiyor ve direnen herkes yasada öngörülen acımasız cezaya çarptırılıyordu. Moğol fetihlerinin "abideleri" olan tahrip edilmiş şehirlerin ve insan kemiklerinden oluşan tepelerin görüntüsü, aklı başında olan herkese uyarı olarak yetiyordu[2]. Selçukluların yardım etmesini ummak boşunaydı: Son Harezmşah'ın mücadelesini kendi mücadeleleri olarak benimsemek yerine, uzun zamanlardan beri soydaşları ile yapılan savaşlara alışık olan Selçuklular, Harezmşah Celaleddin'e karşı Ermenistan bölgesindeki sınır için savaşmışlardı. Böylece farklı uluslara ait insanlardan oluşan tebaa, Cengiz Han'ın ve oğullarının imparatorluğunda sakin ve umutsuzca hayatlarına devam ettiler.

Cengiz Han, 1226 yılındaki ölümünden birkaç ay önce, geri dönmüş olduğu Çin'deki karargâhında kurultayı topladı ve çok hızlı bir şekilde fethetmeyi başardığı toprakları oğulları arasında dağıttı: Türklerin anayurdunu Çağatay'a, Harezm ve Yukarı Kafkasya'yı Batu'ya ve İran'ın tamamını, çok kısa bir zaman sonra ortadan kaybolacak olan Tuli'ye verdi. Cengiz Han'ın, hiçbir dine ve ırka iltimas geçmeme, aksine hepsine aynı muameleyi gösterme ve her eyaletten uygun bir miktarda vergi alma prensibine sadık kaldılar ve bu sistem, Moğollardaki gelişmenin en önemli nedenlerinden biri kabul edildi[3]. Batı'da, Çağatay'ın 1242 yılında ölümünden beri, mevkiini doğudan üzerine gönderilen Bisü'ye karşı sürekli olarak savunmak zorunda kalan Moğol hükümdarı Kara Hülagu hüküm sürüyordu. Bu hükümdar Haşşaşinlere boyun eğdirmişti ve zamanla İran'ın bütün eyaletleri ona hak ettiği saygıyı gösterdi.

Gerek İran'da, gerekse komşu bölgelerde boyun eğdirilen Türklere idarede büyük görevler verilmişti. Bu sayede Mesud Bey, Türkistan valisi olmuş ve soydaşlarından bir çoğu önemli mevkilere yükselmişti. Hülagu'nun Moğol İmparatoru Kubilay tarafından 1263 yılında Batı hükümdarı ilan edilen oğlu Mübarek Şah, o dönemlerde Müslümanlığa

geçmiş ve gerçek bir Türk'ten ayrılamaz hâle gelmişti[4]. Hatta, Selçuklular ve Harezmşahlar zamanında her yerde İran'ın etkisi hissedilirken, gelirken çölden birçok Türkmen'i de beraberinde getiren Moğollar sayesinde, artık Türk dil ve geleneklerinin tekrar yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Anadolu'da aynı biçimde dil ve moda konusunda bir değişim başladı: Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde yaşayan ünlü şair Celaleddin-i Rumî sadece Farsça yazmıştı[5] ve görkemli bir saray hayatına sahip olan Sultan Alaeddin'in kendisi Fars edebiyatının en büyük destekçileri arasında gösterilirdi. Türk dili, ancak Moğollar geldikten sonra kullanılmaya başlandı. Buna göre Moğollar, Türklüğü daha önce de bahsettiğimiz gibi İran kültürünün onlarda bıraktığı izlerin üzerine yeni bir Bizans kültürü tabakası ile kapatmaya başlayan medenileşmiş Selçuklulardan daha iyi korumakta idi.

Bizanslılar, İran'daki Türkleri yenen; Bağdat'taki halifenin ağzına eritilmiş altın döken[6]; at suratlı; kaba derilerden yapılmış kirli kürkler içinde gezen ve temizlenmemiş koyun bağırsakları ve insan etiyle beslenen[7] "Tatarların"[8] gelişine dair haberleri dehşetle karşıladılar. Ama topraklarını bu vahşi Tatarlara karşı korumak için yeterince araca sahiptiler. Tatar Hanı'nın Bizans İmparatoru'na gönderdiği elçiler, uzun ve yorucu yollardan geçirilip, İznik'e vardıklarında, karşılarına mümkün olduğunca sert görünmeleri emredilen askerler çıkartıldı ve imparator, onları elinde kılıcı, yüzü peçeli bir şekilde tahtta oturarak karşıladı[9].

Bizans, Moğollara vergi ödemeyi vaat etti. Bunun dışında, nasıl daha önce Moğollar kadar hoş tutulmayan Türk sultanlarına nüfuzlu Rum ailelerinin kızları ile evlenme izni verilmişse, Cengiz hanedanı mensuplarının Almelik'teki merkezlerine nüfuzlu ailelerin kızlarını eş olarak vermeye hazırdırlar. İmparator Mihail'in Hülagu Han ile sözü kesilen kızı Maria, hanın aniden ölmesinden sonra onun yerine geçen Abaka tarafından aynı saygı ve onurla karşılandı ve başka bir kişiyle de olsa akrabalık bağı kuruldu. Tuna boylarında hüküm süren Tatar Nogay'a da imparatorun kızlarından biri verildi[10]. Yine Maria adında başka bir Bizans prensesi, gönüllü ya da gönülsüz, Harbende Han'ın eşi olarak "Moğolların Kraliçesi" oldu[11]. Batılılarda olduğu gibi, doğudaki Hristiyanlar da elçi olarak dindar rahipleri tercih ediyorlardı, zira bayrakları altında birçok Nestoryen barındıran Moğollar, onlara özel saygı gösteriyorlardı[12]. Abaka'nın eşine, Konstantiniyye'nin ünlü Pantokrator Manastırı'nın baş

Papazı eşlik ediyordu. Tatarlara yapılabilecek bir diğer hizmet, Karadeniz dolaylarında sürdürdükleri köle ticaretini desteklemekti[13]. Bütün bu vaatler işe yaradı ve Moğolların Bizans'ı istilası engellendi. Sadece 13. yüzyılın sonlarına doğru bir kez İznik'in en kaba barbarların eline düştüğü haberi yayıldı, ama sonra bunun doğru olmadığı anlaşıldı[14].

Moğollar ve Türkler, etnik olarak aynı kökenden gelmekte idi ve yürüttükleri siyaset temelde birbirinden çok farklı değildi. Buna rağmen, Anadolu'daki Türklerle böyle iyi ilişkiler kurulamıyordu. O dönemlerde Türklerin büyük bir çoğunluğu artık Moğolların hükmü ve hizmeti altına girmişti. Gıyasettin ve ondan sonra gelenler, Moğolları ya kaçıracak ya da onlara boyun eğecek, daha doğrusu Moğollu Darugalara (valilere) yer açmak için ortadan kaybolacaklardı.

1242 yılında yapılan büyük Tatar seferiyle Moğol Han'ı Erzurum Şehri'ni de barındıran Ermenistan'ın tamamını ele geçirdi. Gıyaseddin, Erzincan'da büyük bir mağlubiyete uğradı; Sivas-Kayseri hattı ve Ankara-Amasya hattı yitirildi ve Selçuklular, vergi ödemeye ve her yıl atlar, av köpekleri ve altın işlemeli brokar elbiseler vermeye zorlandılar[15]. Türklerin, toplanan bütün değerli eşyaları bir parça ekmek için takas etmeye Rumlara geldikleri kıtlık yıllarında[16] bile Selçuklu Sultanı yeterince zenginliklere sahipti: 1248 yılında Fransa Kralı IV. Louis'nin karargâhında, sultanın altın külçelerinden ve şahane çadırlara sahip olan subaylarının zenginliğinden hayranlıkla bahsedilirdi[17].

Moğolların ikinci kez saldıracaklarına dair rivayetler asılsız çıktı; hanın adamları, kaçak Harezmşahları takip edip, yok etmek için Suriye'ye yöneldi[18]. Selçuklu Sultanı bu esnada Rum İmparatoru'nu ittifak yapmaya ikna etmek için Trablus'a geldi[19]. Ama beklenen savaş çıkmamasına rağmen, Türk-Moğol sınırı huzura kavuşmadı. Düşman, topraklarını gittikçe daha da genişletti ve Tatarların bir kez işgal ettikleri yerler, bir daha bırakılmayıp, Çin hesaplama prensiplerine göre değerleri tespit edildi ve kullanıldı[20] Selçuklular, sürekli meydana gelen küçük savaşlar için birçok Hristiyanı da hizmetlerine aldılar ve gelecekte Bizans tahtına çıkacak olan Mihail Paleologos bu Hristiyan birliklerinden birinin başında savaşa girdi[21].

Selçuklu devleti, Selçukluların savaşçı olarak eski ünlerini tekrar şahlandıracak bir meydan muharebesi yapılamadan dağıldı. Sarayında kendi adamları tarafından öldürülen, zayıf kişilikli II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en büyük iki oğullarından büyüğü, II. İzzeddin Keykavus, hükümdara tâbi

olduğunu gösteren hilatı almak üzere küçük kardeşini Moğol hükümdarına göndermek zorunda kaldı. Tatar karargâhına vardıktan kısa bir süre sonra Selçuklu şehzâdesi, vasal olarak Gujik Han'ın seçimine katıldı. Seçilen yeni Moğol Han, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci oğluna Selçuklu tahtını verdi. Tahtı elinden alınan II. İzzeddin Keykuvas gibi, IV. Rükneddin Kılıç Arslan da Rum bir annenin oğlu idi; Türkiye Selçukluların veziri ise bir mühtedi idi. Bu vezirin, kardeşler arasındaki taht mücadelesi yüzünden bozulan Selçuklu Devleti birliğini tekrar geri getirme çabaları başarısız oldu, ama Moğollardan bu arada biri Ermenistan; diğeri de merkezi Konya olmak üzere doğuda ve batıda iki Selçuklu devleti oluşturma izni aldı. Devletin bölüşülmesinde avantajı yine elinde bulunduran II. İzzeddin Keykavus, hanın defalarca talebi üzerine, diğer kardeşi II. Alaeddin Keykubad'dan onu Moğollar huzurunda temsil etmesini istedi, ancak II. Alaeddin Keykubad, Moğollarla buluşmak üzere çıktığı yolda hayatını kaybetti.

II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin arasındaki taht mücadelesi devam etti. Bu mücadeleye Moğol liderleri, Kürt beyleri ve İsaak Dukas Murtsuflos yönetimi altında yardımcı Bizans birlikleri de katıldı. Sultanlardan daha büyük olanı (II. İzzeddin Keykavus), daha önce babasının Trablus-Şam'a gitmesi gibi, yardım istemek üzere Sard'a geldi ve bunun karşılığında kısa süreliğine Menderes kıyılarındaki Denizli'yi verdi[22]. Buna rağmen II. İzzeddin Keykavus, düşman kardeşleri huzuruna çağıran hanın kararıyla kardeşiyle yer değiştirmeye ve kardeşine tâbi olmaya zorlandı. Onuru kırılan II. İzzeddin Keykavus, eskiden Danişmendlilere ait olan topraklardaki Ermeni-Türk Eyaletini terk etti ve bu sefer Hristiyan olan annesi, eşleri ve çocukları ile ikinci kez Bizans İmparatoruna sığındı. Bundan sonra, önce İznik'te, sonra da Konstantiniyye'de Paleologların müttefiki olarak kaldı. Bu arada ailesi şehre yerleştirilirken, kendisi Moğollara karşı iyi görünmek isteyen Bizanslılar tarafından gözaltında tutuldu[23]. Selçuklu Sultanı artık ellerini Hristiyan kiliselerinin kutsal suyunda yıkıyor; onu Hristiyan olarak gördükleri için Bizanslı ruhanî liderler tarafından hediye edilen muskaları taşıyor ve Müslümanlara yasak olan domuz etinin tadına bakıyordu[24]. Ancak, yemeğini her gün Enez Limanı'nda esir olarak Tatarları düşünerek yemek zorunda kaldı.

Asya'da kalan kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan ise bu esnada hanın Moğol temsilcisinin gözetimi altında, tıpkı bugün İngiliz subaylarının

gözetimi altında yaşayan Rajalar gibi yaşadı. Sonunda Moğol hükümdarının temsilcisi tarafından boğazlanarak öldürüldü ve henüz dört yaşında olan oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçirildi (1267).

Enez'de yaşayan II. İzzeddin Keykavus bu arada, imparatorun sefere çıkmasını fırsat bilerek, Bulgar hükümdarı ile anlaşıp, Palaeolog'a karşı bir ayaklanma planladı. İmparator, akıllı düşmanlarından kurtulmayı başardı, ama suçlu olan sultanı serbest bırakmak zorunda kaldı[25]. Sultan, önce Tuna kıyılarındaki Moğolların hükümdarı Nogay'a sığındı, oradan da Rus Tatarlarının merkezi olan Saray'a geçti. Ölümünden sonra oğlu II. Mesud, burada kaldı. Mahmud'un kardeşi ise Hristiyan olarak Konstantiniyye'de yaşamına devam etti ve asıl adı olan Melik yanında Hristiyan Konstantin adını taşıdı; II. İzzeddin Keykavus'un ayrıca bir kızı da vaftiz oldu. Eski kahramanlardan Süleyman Şah'ın zürriyetinin kaderi işte bu idi. Bazı Türkler tarafından tekrar hükümdarlığa getirilmek istenen Melik ya da Hristiyan adı ile Konstantin, sonunda ona karşı olan bir grup tarafından başı kesilerek öldürüldü. Kardeşi II. Mesud, daha şanslı idi. Kuzeni III. Gıyaseddin Keykavus'tan, zaman içerisinde alay konusu olmuş Selçuklu tahtını almayı başardı; 1297 yılında ayaklanan Türk beylerinin isyanını bastırmaya çalışırken öldü. Bizanslı Şahinbaşı İbrahim Paşa tarafından götürüldüğü Nif'te ziyaret ettiği İmparator Andronikos'tan boşu boşuna yardım istedi[26]. II. Mesud'un ölümünden sonra birkaç yıl daha iki Selçuklu'dan bahsedilir; bunlar daha sonra Moğollar tarafından öldürüldü. Sadece I. Alaeddin Keykubad zamanında Türkler tarafından alınan Sinop'ta[27], diğer kolları bir bir yok olmuş bu hanedanın bir kolu, Mesud oğlu Gazi Çelebi altında hüküm sürüyordu[28].

Selçuklu gücünün çökmesi, Anadolu'da yerleşik ona bağlı bütün Türk boylarının yok olduğu anlamına gelmiyordu. Aksine, Moğol hükümdarlığı altında Oğuz boyundan birçok Türk, şehirlerde, kalelerde ve illerde hüküm sürüyordu. Halep'te, Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılan çifte evlilikle Selçuklularla akraba olan bir hanedan başta idi[29]. Mısır'da Eyyubîler'in hükümdarlığı sona ermiş olsa bile onların yerini alan Memlûklar devleti genelde Türk emirleri tarafından yönetiliyordu ve günlük yaşamlarının birçok yönü Türk kültürünün tamamının bir resmini çizmeye yarıyordu. Anadolu'da, Türklerin sadece "korkak" boyları Moğol baskısına boyun eğmişti; "hayatlarını hançerle kazanmaya alışık olan yiğit Türkler[30]" dağlara sığınmışlardı.

Dağlarda tekrar eski eşkıyalık günlerine döndüler[31]; artık Bizans'a ait hiçbir kale güvenlikte değildi ve her gün imparatorlar ve sultanlar arasında anlaşmalarla çizilen sınırlar ihlal ediliyordu. Eşkıyalar, birçok kale, hatta manastırlarda saklanacak güvenli yerler buldular. Menderes kıyılarındaki Tralles Şehri'nde, Strovilo ve Stadiotrachia bölgesindeki Kaistron'da bey gibi davrandılar; Rumlar koyun ve öküz sürüleri için onlara boşu boşuna zengin ve verimli otlaklar vermeye çalıştılar; sakin köylüler ve çaresiz keşişler Menderes Nehri'nin kıyılarını yavaş yavaş terk etmeye başladılar[32]. Çetelerin etki alanı Türkler tarafından Balat adı takılan eski Miletos'a kadar gitti. Eskiden küçük savaşlar için burada kullanılan ve güçlü birer okçu olan Makedonyalılar, ehilleştirilmiş birçok Türk gibi tekrar Avrupa yakasına dönen imparator tarafından Bulgarlara ve Epirlilere karşı yapılan savaşlarda kullanıldı[33]. Rahatsız edici düşmanları yok etmek için Anadolu'ya gelen cesur despot Ioannes, başarısız oldu[34]. Eski Tralles Şehri'nin yerine, oraya gönderilen Prens Andronikos, adını taşıyacak bir Androkinopolis ya da Paleologopis kurmaya ve binlerce Rumu buraya yerleştirmeye çalıştı. Eşkıyaların lideri büyük komutan Libadarios'u yenmeyi, surları uzun süren kuşatmalardan sonra tekrar yıkmayı ve insanları öldürmeyi başardı. Bizanslı yüksek bir subay olan Parakoimomenos Nostongos, Nyssa Şehri'nde mağlup oldu[35]. Foça'da, veliahtı için eş aramaya Ermenistan'a giden imparator, Türk deniz korsanları tarafından esir alındı[36]. Lidya ve Kelbianon'a komutan olarak atanan Filantropenos, büyük ordusunun içinde Girit'ten gelen oldukça güçlü savaşçılarına rağmen, başarılı olamadı. Aynı Filantropenos, daha sonra Türklerin desteğiyle ayaklandı[37]. İmparator'un vergi memurlarının baskısından bıkan köylüler de Müslüman saflarında savaşmayı yeğlediler[38]. Rum isyancı nihayet mağlup oldu, gözlerine mil çekildi ve Libadarios, Lidya'yı Bizans İmparatorluğu'na bağladı. Bunun bir sonucu olarak, Türkler, Rodos Adası'nın karşısındaki kıyıyı işgal ederken, yeni komutan Ioannes Tarhaniotes ve Philadelphia Piskoposu arasında savaş başladı[39].

İmparator I. Andronikos (1282) zamanında durumlarda herhangi bir iyileşme görülmedi. Gediz nehri kenarındaki Manisa'da Türk topluluklarına rastlanıyordu. Bunun üzerine Bizans veliahtı tehdit altındaki bu bölgeye geldi, ama kısa bir süre sonra kendisine bağlı Tuna Eflakları, yani Romenler tarafından yalnız bırakıldı, zira Rus Tatarları ile kısa çatışmalara alışık olan bu birliklere göre Anadolu seferi fazla uzun sürmüştü[40]. Bir aydan diğerine

Elfaklar güzel sözler ve paralar yardımıyla orada tutuldu. Nihayet, kış aylarında veliaht Mihail Manisa'daki karargâhtan ayrıldı ve geri dönüş yolunda, geceleri dağlarda yaktıkları ateşleri tüm tepelerden görülen Türkler tarafından takip edildi. Bölgedeki insanların bir kısmı imparatorun ordusuna sığınırken, diğerleri Bergama, Edremit ve Lapseki şehirlerine ya da Bizans aristokrasinin yazlık evleri ile ünlü Büyükada dışındaki diğer adalara kaçtı[41]. Çaka Bey zamanında olduğu gibi, adaların yakınında yerleşik Türkler filolar kurmuşlardı. Bu filolar şimdi kuzeyli soydaşlarına destek olmak üzere ortaya çıktı ve Türklerin gemileri Rodos, Sakız, Sisam ve Kerpe Adalarının etrafındaki sularda görüldü, hatta Siklat Adalarına kadar geldiler[42]. Ayrıca Bozcaada'yı da ele geçirdiler[43].

Daha sonra Manisa'da eski Bizans mareşallerinden Attaleiotes bağımsızlığını ilan etti; onu, Assos'ta Mahrames adında biri izledi ve sadece Moğol Hanı'nın kesin emri olduğu için Türkler tarafından rahat bırakılan Alaşehir'deki[44] durumun da aynı olduğu tahmin edilmekte idi. Kont Roger'in yönetimi altındaki Navareseler ve Katalanlar, Eflakların yerine imparatorluğunu savunucuları olarak Anadolu'ya götürülmeleri de işe yaramadı; Trablus, Türklerin eline düştü[45]. Bu eyaleti savunabilmek için Kont Roger, Efes, Birgi, Alaşehir ve Sakız, Midilli ve Limni adalarından yüksek paralar almak zorunda kaldı[46]. Ödeme yapmak istemeyen Manisa, imparatorun paralı askerlerine yiğitçe direndi[47].

Tüm bu hadiseler Türklerin saldırısını hızlandırmıştı. Moğol hükümdarının ölümünden sonra Alaşehir yeniden kuşatma altına alındı[48]. Yerlileri, Skiros'a sığınan Sakız Adası, barbarların eline düştü[49]. Edremit ve Foça, Cenevizli bir serüvenci olan Manuel Zaccaria'nın bu bölgelerde şap çıkartmak üzere buraya yerleşmiş olması sayesinde kurtuldu[50]; Taşöz Adası yine aynı Cenevizli'ye aitti[51]. Durum o kadar çaresizdi ki, basit bir korsana Bizanslı bir büyük Amiralin rütbesi verildi[52]. Han'ın, Anadolu topraklarında huzuru sağlamak için akrabalarından birini göndereceğine söz vermesine rağmen, Efes kaderinden kaçamadı ve alındı; yerlileri öldürüldü ya da Tire'ye götürüldü[53]. Rodos Adası ise sadece Konstantiniyye'de "Hristiyanlık Kardeşleri" olarak bilinen Rodos Şövalyeleri tarafından alındığı için kurtuldu[54]. Ada, resmi bir sözleşme ile kendilerine verildiği takdirde, Türklere karşı 300 savaşçı göndermeyi önermişlerdi.

Dağlardan inmiş olan Güneyli Türkler, artık karışık bir soyağacı göstermeye gerek duymayan emirlerin veya beylerin emri altında idi. Onlar,

tebaalarını yeni Moğol sistemine göre değil, eski Selçuklu sistemine göre yönetiyorlardı. Baş komutanların tüm haklarına ve yetkilerine sahip değildiler, aksine verdikleri emirlerin yanında geleneklerle gelen yasaları da uygulamak zorundaydılar, ama fethettikleri ve yönettikleri bölgelerin çoğu onların adını taşıyordu.

Bu emirlerden biri, tarihçi Pachymeres tarafından “Alisyras” olarak tanıtılan Alişîr’di. Moğol hanı büyük Kazan Han’ın ölümünden sonra Alaşehir’i kuşattı ve güçlü surlarla çevrili bu şehri almayı başardı[55]. Germe ve Kırkağaç’ta Bizans İmparatoru’nun Eflak birliklerine karşı savaşan Türk birliklerinin komutanı idi. Bir seferinde, ülkeden kaçıp, kendisi gibi bir emir olan komşusuna sığınmak zorunda kaldı, ama kısa bir süre sonra geri döndü ve Menderes kenarındaki Tripolis’i alarak, bütün akınlarını buradan düzenlemeye başladı[56]. Eski başkent Konya, baştan beri elinde idi, ama O, eski onurlu Selçuklu Sultanı ünvanını almaya kalkışmadı. Rodos Adası’nın karşısına kadar uzanan Antiochetta bölgesi yine ona aitti. Yeni Türk devletinin en önemli limanı olan Alanya’da memurları gümrük vergilerini topluyordu[57]. Nüfusu genelde Türklerden oluşan Karaman, Ermenek ve Larende Sıradağları’nın ötesinde kuzeydoğuda, Türklerin Alaşehir dediği büyük Rum şehri Philadelphia ve Aksaray gibi, I. Kılıç Arslan[58] zamanından kalma Selçuklu şehirleri onun yönetimi altında idi. Alişîr’in tebaasına, merkezleri olan Karaman Şehri’ne göre Karamanlılar dendi[59] ve daha sonra 14 şehir ve 150 kaleden oluşacak güçleri yüzünden Alişîr’den sonra gelen Kapadokyalı beyler, Avrupalılar tarafından “Büyük Karamanlılar” olarak anılacaklardı. Anadolu’nun iç bölgelerine yerleşen bu Türk beyi, 14. yüzyılda atları sarı ve yeşil örtülerle süslenmiş binlerce atlıya sahip olacak ve kuşatmalar sırasında Rum kökenli makinelerden oluşan araçlar kullanacaktı[60].

Karaman Beyliği’nin güneybatısında, Lampron Şehri’ndeki Letunidler gibi bir dizi Küçük Ermenistan prensleri; Haçlı Seferleri’nden sonra da Sis’te bir kral hüküm sürüyordu. Sis’teki Katolik olan Ermeni Kralı Hetum, daha sonra Minorit rahiplerinin elbisesini giydi ve Peder Johann adını aldı[61]. Ermeniler, artık eskisinden daha güçlüydüler ve liman şehri Korikos (Korgos), batılıların uğrak yeri hâline geldi, ama 14. yüzyılın başlarında başkentlerini ateşe veren Suriye ve Mısır Araplarının saldırılarına maruz kaldılar[62].

Alişîr’in sahip olduğu bölgelerin kuzeyinde Türk Teke beyi Antalya Limanı’nı ve yakınında birkaç yeri eline geçirmişti. 14. yüzyılın ortalarında sahip olduğu yerlerin “12 şehir ve 25 kale”[63] olduğundan bahsediliyordu; ama Türk komşularına göre Teke Beyi “fakirdi”[64].

Sakarya Nehri’nin güneyinde, Ankara ve Amasya krallıklarının yerine geçen Germiyanoğulları, adını başka bir Türk beyinin yerleştiği Kütahya dolaylarındaki eski Germiyan Şehri’nden almıştı. Karamanlı komşuları için tehdit oluşturacak kadar güçlü olmalarına rağmen, Germiyanoğulları Beyi’nden, 14. yüzyılın karmaşalarında nadiren ve çok daha sonraları bahsedilir.

Antalya Körfezi’nin diğer kıyısında bulunan Likya sahillerinin kuzeyinde eski Karya Uygarlığı’nın bulunduğu yerler, Germiyanoğulları Beyi gibi tarih sayfalarında çok daha sonraları yer alan Menteşe Bey’in yönetiminde idi. Tarihçi Pachymeres, bu beyin varlığını kabul eder, ama ondan bir Karamanlı olarak bahseder[65]. Rumlar, Libadarios tarafından yönetilen Tralles Şehri’ne saldırısı sırasında ona Palpakis adını verdiler. Tralles Şehri’ni yerle bir eden Menteşe Bey, kuşatma altındaki şehirden kaçıp, kendisine sığınan Hristiyanları öldürten ve zaferini Moğol usulüne göre her yeri kan gölüne çevirerek kutlayan acımasız bir barbardı[66].

Alanya’ya yerleşen, Katalanlar zamanında Bizanslılardan Sard Şehri’nin yarısını talep etmiş olan Alanya Beyi’nin bağımsızlığı uzun sürmedi[67].

Menteşe beyinin isyancı damadı Sasan Bey (Şehinşah)[68], Aziz John’un bir kilisesinin, Türkler tarafından Ayasuluk adı verilen ve İtalyanlar tarafından “Alta Logo”, yani “Yüksek Yer” diye çevrilen[69] bu adı taşıyan zengin ve eski Efes Şehri’ni yönetirken, büyük ve zengin İzmir Şehri ile Balat dolayları Aydın Beyi’ne aitti. Sasan Bey’in ölümünden sonra şehir Aydınoğulları tarafından alındı ve Rum nüfusu ya öldürüldü ya da Tire’ye götürüldü.

Türk adı Manisa olan ve Katalan birliklerinin saldırısına direnen Manisa, Saruhan Bey tarafından zapt edildi[70].

Kısmen ülkede yerleşik, kısmen Moğol ordusu ya da Moğol hükümdarlığı sırasında yerleşen Türkmenlerden gelen Türkler, Kuzey Anadolu’ya yerleşmişlerdi.

Beylerinden bazıları Bizanslılar ile iyi ilişkiler yürütüyor, hatta zaman zaman Bizans’ın hizmetine bile giriyordu. Asya ve Anadolu için çok önemli

ve değişken olan bu yılları anlatan tarihçi Pachymeres, dul eşi Melanudion'da Filantropenos tarafından esir tutulan bir Selim Bey'den[71]; Bizans sarayında şahincibaşı olan İbrahim Paşa'dan[72] ve Hristiyanlığa geçerek İzmit'e komutan atanan, kızı da Süleyman adında bir beyle evlenen Moğol asıllı bir komutandan[73] bahseder. O dönemin diğer beylerinin yanında başka Türk topluluklarından da bahsedilir[74]; Karadeniz'de kısa bir süre için Kutluk Kaim (Aksak Kaim)[75] diye adlandırılan biri hüküm sürüyordu. Bizans ordularında, önceki gibi kendi komutanları altında çarpışan Turkopol diye anılan Türk asıllı Hristiyanların[76] yanında, halktan gelen ve sadece "Türk" denen askerler vardı[77]. Epir'de komutanlarının adından Rimpsan diye bahsediliyordu[78]; Atar adında biri, Misia'da eşkıya başı olarak geçimini sağlıyor ve Lüblüce Şehri'ni rahatsız ediyordu; yardıma çağrılan Algomabarlar daha çetin eşkıyalar çıktılar ve bahtsız insanları, işbirliği yaptıkları Atar'ın birlikleriyle baş başa bıraktılar[79].

Midilli Adası'nın karşısında, Laminses olarak da adlandırılan Kalames[80] adında bir Türk, ölümünden sonra, yeni yüzyılın ilk 40 yılında hâlâ hayatta olan oğlu Karesi Bey'e bıraktığı bir beylik kurmuştu. Karesi Bey, İmparator Mihail zamanlarında henüz Bizans'a ait olan Bergama Şehri'nde hüküm sürüyordu[81]. Edremit ve Midilli Adası, 14. yüzyılın ilk yarısında henüz Bizanslıların elinde idi, tıpkı Foça'nın Cenevizli hükümdarın elinde olması gibi; ancak bu dönemden sonra, gerek Edremit, gerekse Balıkesir, Mahran ve Kızılca Karesi Bey'i[82] tarafından ilhak edildi. Bizans İmparatoru'nu Foça'da esir alanlar, yine bu Karesi Bey'in denizcileri idi[83].

Aslında Bizans İmparatorluğu'nun sınırını çizmesi gereken Sakarya Nehri'nden sonra başlayan Karadeniz kıyılarından Paflagonya'ya, oradan Konstantiniyye'deki Paleologun akrabası olan, Trabzon'daki Komnenoslu "Laz hükümdarın"[84] yönetimi altındaki bölgelerin başladığı yere kadar uzanan bölgeler, Umur Bey'in idaresinde idi[85].

Kromna, Amasra, Tios ve Ereğli henüz Bizans İmparatorluğu'na aittiler, ancak memurlar, askerler ve tüccarlar bu bölgelere sadece Karadeniz üzerinden gemiyle ulaşabiliyordu, zira karayolundan tüm bağlantıları Sakarya Nehri kenarında konuşlandırılan sınır askerleriyle tamamen kesilmişti[86]. Türkler, akınları sırasında Trabzon dolaylarına kadar geldiler[87]. Batı'ya doğru Umur Bey, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki bölgeyi yeni bir "İskit çölüne" çeviren, merhametsiz talanların sorumlusu idi[88]. Prens

Andronikos ve Prens Konstantin, yanlarında imparatorun kendisi ile birlikte İskenderiye Patriği'nin eşliğinde Umur Bey'le savaşmak üzere Anadolu'ya inmek zorunda kaldılar, ama geçtikleri talan edilmiş ıssız bölgelerde erzak bulmak o kadar zorlaşmıştı ki, İmparator Mihail, aslında yemeği olan bozuk ekmeğini yaptığı fedakarlıkların göstergesi olarak Konstantiniyye'ye gönderdi[89]. Sakarya Nehri boyunca kaleler ve setler kuruldu, ama Umur Bey'in adamları, Bizans'a ait bu bölgelerin bahtsız insanlarının malına mülküne el koymak için yine de bir yol buldular. Bulgaristan tahtında hak iddia eden sahte Lahanas gibi bir serüvencinin, tehlikeli Türklere karşı gönderilmesi de sürekli bir başarı getirmedi[90]. Soydaşları olan Menteşeoğulları, Bizans sahillerini ateşe verirken, Umur Bey'in adamları da Karadeniz kıyılarını yağmaladılar[91].

II. İzzeddin Keykavus'un oğlu II. Mesud (Melik Mesud), Moğol Hanı Argun'un (1284-1291) izniyle merkezi Konya olan devleti tekrar canlandırma düşüncesiyle Enez'den Anadolu'ya geldiğinde, karşısında Umur Bey ve yedi oğlunu buldu. Umur Bey, Moğol hükümdarının huzuruna çıktı ve Melik Mesud'a karşı savaşma izni istedi; ancak Selçukluların yasal mirasçısı ve Umur Bey arasında barış imzalandı ve Paflagonya'da hüküm süren Umur Bey, genç Selçuklu'ya tâbi olmayı kabul etti. Yaşlı bey, Türk geleneklerine göre barış ziyafetine katılmak üzere Melik Mesud'un yanına geldiğinde, sarayın adamları tarafından öldürüldü. Yedi oğlundan sadece ikisi onunla aynı kaderi paylaşmaktan kurtuldu: Ali ve o dönemde Bizans'ta esir tutulan Nasreddin. Ali kaçtı ve kendine birçok taraftar toplayarak babasının katiline savaş açtı; Melik Mesud savaş sırasında atından düşüp hayatını kaybetti ve böylece Umur Bey'e karşı işlediği suçun cezasını çekti. Bu zaferden sonra Ali, tüm Paflagonya bölgesinin hükümdarı oldu ve Sakarya Nehri'nin gerisindeki araziler, yine Türkler tarafından talan edildi[92]. Bu esnada Ereğli ve diğer limanlar henüz Bizans'ın elinde idi[93], ama bunların dışındaki tüm Mezopotamya bölgesi Türklere boyun eğmek zorunda kaldı[94]. Nihayet, Ereğli halkı da Trakya topraklarındaki Silivri'ye kaçtı ve yerlerini Türklere bıraktı[95].

Umur Bey hanedanının yerine daha sonra başka bir Türk hanedanı geçti. Osman Bey'in uzun bir süre önce başlayan hikâyesi, Paflagonya beylerinin hikâyesi ile birleşti ve daha zayıf olan Umur oğlu Ali mağlup oldu.

İKİNCİ KİTAP

OSMANLI DEVLETİ’NİN

KURULUŞU

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN BEY VE SOYU. OSMANLI AİLESİNİN

VE

OSMANLILARA AİT BİR BÖLGENİN OLUŞMASI[*][*]

Ertuğrul oğlu Osman Bey'in ataları, Selçuklu bayrağı altında hizmet vermemişlerdi. Onlar, Türkmen'di; doğudan, Oğuz boyundan gelen, Farsça ve Rum gelenekleriyle henüz tanışmamış göçebe Türklerdi. Emrinde yüzlerce çadır olan Süleyman Bey, Moğol akınlarıyla birlikte Türkistan topraklarından ayrılmış ve Yukarı Fırat'a yerleşmişti. Bu şekilde gelen Türk boylarının bir çoğu kısa zaman sonra haritadan silinmişse de bu boy genişlemiş ve aralarından eşkıyalar, yiğitler ve çobanlar çıktığı gibi, kanun koyucular, devlet adamları ve hükümdarlar da çıkmıştı.

Osmanlı tarihçileri ve jenealojistleri (soy araştırmacıları) büyük Moğol ordusunun küçük bir bölümünün mütevazi beyi hakkında çok fazla bilgi sahibi değildiler. Onlar için o, Farsça bir ünvan kullanmak gerekirse bir şahtı; atalarından on yedisi isimleriyle bilinmekte idi ve bir Türk bilginine göre soy ağacı daha da derinlerine gitmek zorunda olduğu için, Osmanlı hanedanı sonunda ünlü Nuh Peygamber'e bağlandı. Süleyman Şah, yetenekli bir binici idi ve binlerce yiğidi yönetirdi. Adı geçtiğinde bütün Anadolu titrerdi. Ama sayısız kâfirin dar vadilerde ve kalabalık şehirlerde bir arada yaşadıkları sevimsiz bölgeler uğruna yapılan sürekli savaşlar, ona göre değildi. Fırat kıyılarını takip ederek Suriye'ye girdi – burada belki de diğer Süleyman, Selçuklu Sultanı Süleyman Şah hatırlandı. Halep yakınlarında nehri geçmeye çalışırken, tıpkı kendisinden önce büyük Alman İmparatoru'nun Anadolu'da başka bir nehirde boğulması gibi, atı ile birlikte derin sularda boğuldu. Mezarının, eski bir Türk mezarının bulunduğu söylenen yerde olduğu iddia edildi[1].

Şah'ın, hepsi de gerçek Türk isimleri taşıyan Sungur Tekin, Gündoğdu, Ertuğrul ve Dündar adında oğulları olduğu söylendi, ama o dönemin güvenilir kaynaklarında sadece Ertuğrul'un adı geçmektedir. Çok teferruatlı bilgiler veren tarihçi Pahimeres (Pachymeres) onu tanımamaktadır. Ertuğrul Bey'in adı tarihte ilk kez, Türk kaynakları kullanan ve Avrupa'daki Türk hükümdarlığını eski imparatorluğun devamı olarak gören 15. yüzyılın tarihçilerinden Halkondil (Chalkokondylas)'in kaynaklarında geçmektedir, ancak burada Oğuz Alp'ın oğlu ve “büyük hakim” Gündüz Alp'in torunudur[2]. Hakkında anlatılanlar da Rum kaynaklarda şüphesiz tahrif edilmiştir: Sultan Alaeddin Keykubad'ın Konya'da henüz tahtta olduğu dönemlerde[3] önemli bir donanmaya sahip olduğu ve gemilerinin Eğriboz

Adası'na ve Mora sahillerine kadar geldiği anlatılmaktadır[4]. Ayrıca, Misya bölgesinde denizden 250 kilometre uzaklıktaki Söğüt'te(Thebasion) küçük bir barbar devleti yönettiği söylenmektedir[5]. Türk yıllıkları, Bilecik Kalesi yakınlarındaki Domaniç Dağı'nın eteklerindeki bu ilk "başkenti" tanımaktadırlar, ama nedense "başkentte" olmalarına rağmen, burada yaşayan insanlar yazın hep dağlardaki yaylalara çıkmaktaydılar.

Ertuğrul Bey, muhtemelen İmparator Laskaris'i esir alıp, sultana sattıkları zamanlardaki gibi, Anadolu'da varlık gösteren ve her hükümdar için hem tehlikeli, hem de çok değerli olan Türkmenlerin lideri büyük Alaeddin'in komutanlarından biri idi. Türk rivayetlerine göre, önce Ankara'da, sonra Karaca Dağı'nda görüldü. Türkmen lideri Alaeddin, Moğollara karşı yaptığı savaşta Ertuğrul Bey'in komutasındaki 400 Türkmen'i kullanmıştı. Her güçlü komutan gibi, ona da ödül olarak toprak, yani Söğüt verilmişti. Türk kaynakları doğru ise Karahisarı da almıştı. Ancak bu Türkmen'e bu başarılar yetmemişti. Adamları, Bizans'ın vergi memurlarının baskısı altında ezilen zengin, ama çaresiz köylülerin yaşadığı Marmara Denizi'nin ve İstanbul Boğazı'nın Anadolu tarafında ganimet toplamaya başladılar[6].

Türkmen lideri Alaeddin'in ölümünden sonra Ertuğrul Bey bağımsızlığını kazandı. Yönetimi altındaki Türkler, her yıl bahar aylarında dağlardaki yaylalara çıktılar; gençler ise cesaretlerini ve yeteneklerini göstermek ve ganimet toplamak için Bizans'a ait topraklara geçtiler. Ertuğrul Bey'in 93 yaşına kadar yaşadığı anlatıldı: Söğüt'teki mezarı daha sonra Türk gezginleri tarafından sık sık ziyaret edilmişti. Ertuğrul Bey hakkında anlatılan hikâyelerde ayrıca hanedanının parlak geleceğinin kendisine gösterildiği vizyonlardan ve rüyalardan da bahsedilir[7].

Kendi adını taşıyan devletin kurucusu olan Osman Bey'in hayatı, Türk efsanelerinde daha da süslenerek anlatılmaktadır. Kurulan yeni imparatorluğun ilerki dönemlerinde yaşayan tarihçiler, gittikleri her yerden zaferle dönen Osman Gazi'nin yanındaki akrabalarından ve sadık arkadaşlarından bahsederler. Kardeşi Sarubatu Savcı Bey, Rum komutan Kalanos ile yapılan cenk sırasında şehit oldu. Söğüt'teki mezarı kutsal kabul edilir[8]. Sarubatu Savcı Bey'in oğlu Bayhoca da silahlarını hor görülen Hristiyanlara karşı kullandı[9]. Osman'ın diğer kardeşi Gündüz Alp'in oğlu Ak Timur büyük meydan muharebelerinden bir çoğuna katıldı ve amcası Osman Bey'in elçisi olarak, Konya'da bulunan ve devleti

çökmekte olan Selçuklu Sultanı'nın yanına gönderildi[10]. Ertuğrul Bey'in kardeşi olan babası ile aynı adı taşıyan yeğeni Dündar, askerî bir teşebbüsün yapılmaması yönünde tavsiyelerde bulununca, bizzat Osman Bey tarafından atılan bir okla acımasızca öldürüldü[11]. Gündüz Alp'in diğer oğlu Aydoğdu, ittifak kuran Hristiyan ve Müslüman komşularla Koyunhisar önünde yapılan büyük meydan muharebesinde hayatını kaybetti ve şehit mertebesine yükseldi; mezarının, hasta atları ve ateşli hastalıklara yakalanan insanları iyileştirme gücüne sahip olduğuna inanılır[12].

Aynı kaynaklar, Osman'ın İtburnu köyündeki güzel Mal Hatun'a olan aşkından; ticaret yolu üzerinde bir han, bir imaret işleten Şeyh Edebali'den; Osman'ın bir gece konakladığı sırada sembolik olarak rüyasına girip, kısa bir süre sonra eşi olacak kızı Mal Hatun'dan ve onun daha sonra Paşa mertebesine yükseltilecek olan Hayreddin ile evlenen kız kardeşinden bahseder. Mal Hatun, yiğit Orhan Bey'in ve Selçuklu Sultanı Alaeaddin'in adını taşıyan, ancak kısaca Ali olarak da çağrılan Aleaddin Bey'in anneleri idi. Mal Hatun, Bilecik Kalesi'nin[13] sahibi olan Şeyh Edebali'nin ölümünden aylar sonra ileri bir yaşta öldü ve bu kalede babasının mezarının yanına gömüldü. Osman Bey zamanında cereyan eden birçok hadisenin görgü tanığı olarak Şeyh Edebali'nin oğullarından biri olan Mahmud Paşa'nın adı da bu kaynaklarda sık sık geçer[14].

Osman Bey'in her zaman yanında olan ve nihayetinde Müslümanlığa geçen Hristiyan komşusu Harmankayalı Köse Mihail'den en sadık dostu olarak bahsedilir. Hizmetlerinin mükâfatı olarak kendisine Sorkun ve Karatekin timarları verilen, her zaman hizmete hazır Samsa Çavuş'un yiğitlikte en az kendisi kadar güçlü bir de kardeşinden bahsedilir: Sülemiş[15]. Osmanlı hanedanı kurucusu tarafından seçilen ve Gazi ünvanı ile ödüllendirilen başkaları da vardır: Draz (Tâz) Ali, Dursun Fakih, daha sonra Yarhisar hükümdarı olan Hasan Alp, kendisine timar olarak İnegöl verilen Turgut Alp[16], Balabancık, Saltuk Alp, Karatepeli Konur Alp, İstanbul Boğazı'nın etrafındaki bölgelerin valisi Abdurrahman ve İpsilili Akça Koca; hepsi, tarihçiler tarafından kahramanlıkları ile anlatılırlar.

Çok fazla güvenilir olmayan Türk kaynaklarında Osman Bey'in bütün destekçileri, komşuları ve düşmanları detaylı olarak anlatılmıştır. Bu kaynaklarda Konya'daki Selçuklu Sultanı II. Alaeddin'in; mağlup olduktan sonra Osmanlı bölgelerine bir daha saldırmayacağına yemin etmek zorunda kalan[17] Germiyanlı Tatar Candar Bey'in de adı geçer. Ayrıca, düzenli ve

disiplinli bir idare eksikliğine rağmen, Türklerin hisar diye adlandırdıkları kalelerinden, kuzeyde İznik, batıda büyük Bursa Şehri ve Türkler tarafından Keşişdağı olarak adlandırılan Olimpos Dağı [Uludağ], güneybatıda ise (Osmanlıların eski ve şehir kelimelerinden türeterek, "Eskişehir" olarak adlandırdıkları) eski Doryleon Şehri ile birleşen Porsuk Çayı ve Sakarya Nehri arasındaki bölgeyi yönetmeyi başaran Hristiyan tekfurlara rastlanır[18]. Osmanlı kroniği, ırk ve din açısından ayrılsalar bile tesisleri, gelenekleri ve ahlak anlayışları açısından Müslüman işgalcilerden çok fazla farklılıklar göstermeyen bu küçük feodal beylerin bahtsızlıklarını anlatır:

13. yüzyılda Ren Nehri kenarında yaşayan baronlara benzer şekilde hüküm süren Bizanslı Bilecik (Belokoma) hakimi, Osman Bey tarafından öldürülüp ve kalesi zapt edildi[19]. Zuplion'daki komşusunun kaderi de farklı değildi. Rumca adı Melangeia olan Karacahisar, Hristiyanların elinden alındı. Yakınında bulunan göle ithaf edilerek Türkler tarafından İnegöl diye adlandırılan Angelokoma'nın Bizanslı valisi, Söğüt'teki eşkıya yuvasından yola çıkarak ilerleyen fatihlerden kaçtı[20]. Sıra, Chalke (Kolçe)[21] ve Sakarya Nehri'nin ötesinde Sorkon'daki Hristiyanlara geldi[22]. Zaman zaman Bizans imparatorlarının da konaklamış olduğu ve Akgöl diye adlandırılan eski Philomelion Şehri de "Gazilerin" gelişine şahit oldu[23]. Sakarya Nehri üzerinden geçen beş köprüyü temsilen "köprülerin kalesi" olarak adlandırılan Köprühisar, Türklerin eline geçti[24]. Kelbianon (Gelfilon)'da Rum muhafızların yerine Türk sipahiler yerleştirildi. Yarhisar da tutunamadı: Osman Bey'in büyük oğlu, kale komutanının, Bursa'da mezarı "Kaplıca ve İmaret yakınlarında sur dibinde" bulunan, güzelliğiyle dünyaca ünlü kızı Nilüfer Hatun'la evlendi[25]. Türklerin İznik dedikleri Nicaea'dan sadece 20 mil uzaklıktaki Yenişehir Kalesi, çok daha önemli bir fetihti[26]. Küçük Osmanlı Beyliği'nin başkenti buraya taşındı ve şehrin adı zamanla – ama çok daha sonra – Beyşehir'e dönüştürüldü[27]. Başlarında Bursa komutanı ve Teke'nin Müslüman Beyinin yardımıyla komşu bölgeler Osman Bey'e karşı ayaklandıklarında aralarındaki Türk rakipler, artık Ulubad diye anılan Lopadion Şehri'ne kadar takip edildiler[28]. Teke Beyi, burada Bizanslı komutan tarafından soydaşı olduğu düşmanlarına teslim edildi ve öldürüldü. Lüblüce (Leblebici) Hisar komutanı Osman Bey'in hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı ve oğluyla birlikte Osman Bey'in ordusuna katıldı. Lefke, onun ardından da Mekece Kalesi teslimiyetini ilan etti. Akhisar ve Gevye komutalarının, bu kaleleri Bizans adına muhafaza

etme çabaları da sonuç vermedi. Karatepesi, Karatekin, İpsi ve Halonas ya da nam-ı diğer Tuzpazarı kısa aralıklarla, Bizans'ın timar örneğine uygun olarak, bütün bölgeye sahip olan ve doğal olarak arazilerini genişletme yoluna giden Gazilerin eline düştü[29].

Osman Bey'in zekâsı, her fırsatta ön plana çıkmaktaydı. O, hileler ve aldatmacalarla adamlarını güçlü kalelere sokmayı başarırdı. Adamları kılık değiştirerek, köylü kadınlar olarak pazarlara gittiler, ya da sözde güvenli bir yere gitmek üzere yola çıkan Söğütlü Beyin ailesindeki kadınlara eşlik ettiler. Düğün ziyafetleri ve dostane ziyaretler ustaca kullandı. Selçuklu zamanındaki şövalyelik ruhu artık yoktu; Anadolu'nun bu yeni beyleri, çöl eşkıyalarının geleneksel sanatını, Rum komşularının kurnazlığı ile birleştiriyorlardı: En fazla yalan söyleyen, en çok kazanırdı. Osman Bey, bu sanatta sefil Bizanslılardan daha üstün olduğunu defalarca gösterdi.

Diğer taraftan Osman Bey'in merhametli ve adil bir hükümdar olduğu da anlatılır: Hristiyanları korur; sübaşılarına, halkı din ayrımı yapmadan kollamaları yönünde emir verir ve kadılar tarafından yürütülen yargının yanı sıra Hristiyan rahipler tarafından yürütülen yargılar da hoş görülürdü. Pazar vergileri, hiçbir yerde onun, her soydan tüccarın kesin güvenliğini sağlayan bölgesinde olduğu kadar düşük değildi. Osman Bey'in hayatındaki ilk olaylarından biri, güvenliği sağlamak için trafiği rahatsız eden eşkıyaları dize getirmesi idi.

Osman Bey'in, Söğüt'te mütevazı bir komutan olarak Oğuzlarının arasında yaşadığı ve Osmanlı ordusunun tarlada çalışmasının hor görülmediği – efsanelerde, tarlada çalışanları yemek saatinde pilav dolu kazanın başına çağıran beyaz bir bayraktan bahsedilir[30] - ve kervanların yolunu kesen eşkıyalara karşı elde edilen başarıların büyük bir zafer olarak görülmek zorunda olduğu ilk yıllarda, Konstantiniyye'de hiç kimse bu önemsiz beyin varlığından haberdar değildi. En başta Germiyanoğullarının Beyi olmak üzere, Türk komşuları da onunla ilgilenmiyorlardı. Daha sonra Konya sarayına gönderilen elçiler; Selçuklu Sultanı tarafından yeşil bayrağın ve sorgucun kendisine verilmesi; ikindi vakti kendisine gönderilen ve gazilere her seferlerinde savaş müzikleriyle eşlik eden davullar hakkında anlatılanlar, muhtemelen Osmanlı tarihinin başlangıcını her daim süsleyecek olan rivayetlerdir. II. Alaeddin'in, Osman Bey'e sadece güneyde önemli bir şehir olan Eskişehir'i değil, Germiyanoğullarının beşkenti olan Kütahya'yı, hatta Ankara'yı miras bıraktığı sözde vasiyetnâme de aynı amaca hizmet etmektedir.

Osman Bey’in icraatları, ancak Türkiye Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra hiçbir hükümdarı kabul etmemesinden ve bağımsız bir beylik kurmasından sonra İstanbul’daki siyasilerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Çok uzun zamandan beri - 13. yüzyılın son yıllarında – daha önce kim oldukları bilinmeyen Türkler, imparatorluğun sınırlarını aşmış ve Bursa’ya kadar her yeri talan etmişlerdi[31], hatta Türk kaynaklarında ayrıca ilk Türkiye Selçukluları’nın karargâhlarını kurdukları İznik’in geçici de olsa Türkler tarafından bir kez fethedildiği ve İznik’teki bir saray ve bir çeşmenin hâlâ Osmanlı komutanı Drâz Ali’nin adını taşıdığından bahsedilir, ama bu hadiseler, Osman Bey’in sultana karşı bağımsızlığını henüz ilan etmediği yıllara aitti. Ancak, 1301 yılında İzmit yakınlarındaki Türkçe adı Koyunhisar olan Baphaeon Kalesi’nin önünde müttefik Rum birliklerinin komutanları ile karşı karşıya geldiğinde, Osman Bey artık Türk gücüne ve Türk kahramanlıklarına, aynı zamanda özenli ve tarafsız Moğol idareciliğine ve bölgesinde babadan oğula miras olarak geçen timarlık[32] gibi Rumlardan alınan kurumlara dayanan kendi Müslüman ülkesinin hükümdarı olarak hareket ediyordu. Osman Bey, burada 27 Haziran tarihindeki savaştan zaferle çıktı. Eyaletin, Osmanlıları değil oradan çıkartmak, ilerlemelerini durdurmaya bile yeterli olmayan 2 bin Rum ve Tuna Eflaklarından oluşan bir orduya sahip en üst askerî yetkilisi Muzalon, kaybettiği konumu tekrar kazanmak için sürekli çaba gösterdi, ama başarılı olamadı. Sadece İzmit, İznik, Bursa ve Erdek, Biga, Ulubad ve Achyraos[33] gibi büyük şehirler imparatorluğa bağlı kalabildi. Osman Bey, bu tarihten sonra imparatorluğa bağlı eyaletler tarafından yerleşik bir komşu kabul edildi. O, artık “İznik dolaylarındaki bölgenin hükümdarı” idi[34].

Hastalanan Osman Bey, başkentte kalmak zorunda kaldığında bile yeni Türk beyliğinin sınırları genişletilmeye devam edildi. Bu genişlemeyi sağlayan, beylerinin iznini almaya gerek görmeden, sürekli yeni yerler alan gaziler idi. “Osmanlıları” – “Türk” olarak anıldıklarında, eski göçebe hayatına dair istenmeyen anılar canlanırken, onlara bu şekilde seslenildiği zaman, kendilerini onurlandırılmış hissediyorlardı – dağlardan aşağı inerken görmek, Rumlar için alışkanlık hâline gelmişti. Artık ataları gibi talan etmeye değil, aksine ülkeyi sürekli ve ebediyen Osmanlı topluluğu adına işgal etmeye geliyorlardı ve barış isteyen her köylü, kendini güvende hissedebiliyordu. Osmanlılar ve Teke beyliği arasındaki üstünlük kavgası sona erdirilmişti. Diğer komşuları Germiyanoğulları, rakibini nasıl yok edebileceğini ya da kendine tâbi edebileceğini düşünürken, Osmanlılar

Kütahya yakınlarındaki Eskişehir’i aldılar. Menderes kıyılarındaki Türkler ise artık çökmekte olan Bizans İmparatorluğu’na karşı müttefikleri idi[35].

Bizanslılar, aynı dönemlerde Osmanlılara karşı diğer Türkleri kullanmayı planladılar. Kuksimpakis (Koutzibaxes) İzmit’te komutan atandı[36], ama böylesine büyük bir tehdit, olağanüstü harcamalar gerektiriyordu: İstanbul’un karşısındaki bu Anadolu Eyaletinin işgalcilerine karşı yapılacak yeni büyük bir sefer için gerekli parayı bulmak üzere, ruhban sınıfının ve saray muhafız alayının maaşları dahil olmak üzere saraydaki tüm ücretler donduruldu. İmparator vekili genç Mihail, Bergama’ya geldi ve buradan Erdek’e kadar ilerledi, ancak burada toplanan Türk birlikleri onu, utancından yataklara düşeceği Biga’ya kadar geri çekilmeye zorladılar[37]. Osmanlıların akınları ise aynı hızla devam etti. Gazilerin komutası altında savaşan her birlik, hükümdarlarının bölgelerini genişletmek amacıyla riskleri kendilerine ait olmak üzere ilerledi. Tüm akınların ana amacı, Osmanlı hükümdarlığını Anadolu’nun tamamına yaymaktı. İmparatorluğun, Müslümanlar tarafından fethedilme tehlikesinin ilk öncüleri Hele, Beylerbeyi (İstavroz), Anadoluhisarı, hatta Boğaziçi’nde görüldü. Başkent bile tehdit altında idi. İstanbul’da bu durumdan rahatsız olanlar, imparatorun “uyuşmuş veya ölü gibi” olduğunu haykırdılar[38]. İznik, Osman Bey tarafından yeniden kuşatıldı. İzmit’te ise Türklere daha fazla direnecek kadar erzak yoktu. Bu dönemde tarihçi Pachymeres, ilk kez Müslümanların başarılarını ve Bilecik, İnegöl, Karacahisar, Anagurdis ve Platanea’nın kesin fethini ve Sakarya Nehri ile batıdaki kolu arasındaki Gürle ve Kite gibi kalelerin tahribini kaydeder: Osmanlılar Bilecik’te büyük zenginlikler bulmuşlardı[39]. Ereğli ve Neakome’den İznik’e giden ticaret yolu kesildi ve kervanlar Gemlik üzerinden dolaşmak zorunda kaldı. Bizans birlikleri, eski başkente sadece geceleri erzak temin edebiliyorlardı. Bizanslıların yardım için gönderdikleri general, Pachymeres’e göre 5 bin Osmanlı savaşçıdan oluşan bir Türk birliği tarafından kuşatıldı ve defedildi[40].

Ama Osman Bey, İznik’i fethetme isteğinden vazgeçmek zorunda kaldı: Erdek, Biga ve Ulubad, Bizanslıların elinde kaldı. Osman Bey’in, Bizans hizmetinde bulunan Katalan Roger’in cesaretine saygı duyduğu ve bu yüzden hızlı büyüyen küçük devletinin eksikliklerini gidermek için başka bir zamanı beklediği tahmin edilmektedir[41].

Katalan Roger, Bizans veliahtının emri ile alçakça öldürüldüğünde Konya'dan Söğüt'e kadar tüm Türkler için zafer anı gelmişti. Bu hadiseden sonra Bizans'ın düşmanı hâline gelen 3 bin Katalan ile Osmanlılar arasında ittifak kuruldu. Bizanslılar, Türklerin Asya'dan, Avrupa'ya geçişlerini her yola başvurarak engellemeye çalıştılar[42], ama boşuna. Kısa bir zaman sonra Katalanların yanına Halil Bey komutasında 500 Türk ve ayrıca 2-3 bin Türk'le, ölen Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin'in Turkopolleri verildi[43]. Batılı barbarlar, Avrupa'da Bizans'a ait arazilerin çoğunu dolaşıp gördükten sonra – Selanik'e kadar ilerlediler – toplanan zengin ganimetlerin bölüşülmesini istediler ve çoğu hükümdarlarının yanına döndü[44]. Avrupa'da kalanlar Halil Bey ve Melik Bey adında birileri tarafından daha ileri götürüldüler: Halil Bey, bin atlı ile birlikte Sırp Kralı Duşan'ın hizmetine girerken, Melik Bey 1.300 at ve 800 askerle Makedonya'da karargâhını kurdu. Bizanslılar, onları ülkeden çıkartmak için boşuna çaba gösterdiler; Bizans'ın çift başlı kartallı bayrağı tehlikeye girdi ve barbarlar, yüklü miktarda paranın yanı sıra, Halil Bey'in küçümseyerek bir an için başına taktığı, inci ve değerli taşlarla bezenmiş imparatorluk tacını ele geçirdiler.

Nihayet, tehlikeli misafirleri ülkeden çıkartmak için Paleolog Files tarafından bir araya getirilen yeni bir ordu belirdi. Bu ordu Vize'de 1.200 Türk'le karşı karşıya geldi ve Vize yakınlarında bir muharebe başladı. Türkler, savunmayı desteklemek amacıyla kağnılardan bir kale oluşturmuş ve ortasına kölelerini yerleştirmişlerdi. Meydan muharebesi başlamadan önce Rumlar şaşırarak, rakiplerinin silaha sarılmadan önce "başlarını toprağa sürdüklerini ve ellerini gökyüzüne kaldırdıklarını"[*] gördüler. Türkler, bu muharebede mağlup oldular ve Gelibolu yakınlarındaki Gelibolu Yarımadası (Chersonesos)'na kadar takip edildiler. Bizans İmparatoru, mağlupların dönüş yolunu kesmek için Çanakkale'ye beş büyük gemi gönderdi ve Bizans saflarına 2 bin Sırp atlı katıldı. Galata'daki Cenevizliler de işgalcilerin yok edilmesini sağlamak için tedbirler almaya yardım ettiler. Türklerin artık kurtulması imkânsızdı. Kaçışları sırasında yanlışlıkla Rum gemilerine bindiler ve burada katledildiler[45]. Avrupa'daki ilk Türk macerası böylece sona erdi.

Katalanlar, Avrupa'ya geri dönmeden önce Anadolu'da kalan Osmanlılara Misya'daki Lüblüce Şehri'ni teslim ettiler[46]. Osmanlılar, Avrupa akınına bizzat katılmamışlardı; bu disiplinli Türklerin kendi evlerinde yapacak daha önemli işleri vardı. Genel olarak doğru kabul edilen 1326 yılında komşu beye uzun zamandır yüklü miktarda vergi ödeyen

Bursa Şehri, atık iyice yaşlanan ve ölümcül hasta olan Osman Bey'in[47] oğlu Orhan Bey tarafından, aylarca süren bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Osman Bey, Anadolu topraklarının gelecekteki başkentini sürekli gözlemek ve rahatsız edebilmek için, biri Kaplıcalar'da, diğeri Keşişdağı'(Uludağ)'na doğru Balabancık'ta olmak üzere, iki kale kurmuştu ve kuşatmanın gelişmelerini izlemek için buraya bizzat gelmişti. Bizans komutanı nihayet onurlu şartlar altında teslim oldu. Türk tarihçiler, bu hadisede yine Osman Bey'in, şehirdeki ailelerin genç oğullarının gitmesine izin vermeyerek, ailelerin kalan bölümünün de şehirden gitmesini engellemekteki başarısını ve zekâsını överler.

Osman Bey, Bursa alındıktan kısa bir süre sonra, 1326 yılında gut hastalığından öldü[48]. Birkaç koyun sürüsünün sahibi fakir bir adam olarak hayata başlayan Osman Bey, "Sultan Osman Gazi bin Ertuğrul" olarak hayata veda etti. Cuma namazlarında hutbe artık halifenin ve Selçuklu Sultanı'nın yerine onun adına okutuluyordu ve her yerde onun altın paraları kullanılıyordu.

Osman Bey'in, hükümdarlığın yükünü son yıllarda kendi omuzlarında taşıyan en büyük oğlu Orhan Bey, babasının atları ve koyun sürüleri nasıl ona geçtiyse babasına ait tüm eyaletler de ona miras kaldı. Kardeşi Alaeddin, Orhan'ın temsilcisi sayılan vezir rütbesini bile almak istemedi, aksine Osmanlı hanedanına mensup olanların birinci vazifesi olan hayır kurumları ile ilgilendi. Adı her zaman, kahramanlıklarla dolu bu zamanların kutsal kişileri arasında sayıldı[49].

Orhan Bey ise tam tersine savaşların ve zaferlerin adamı idi, ama dur durak bilmeyen, içlerindeki güdüler sebebiyle kendilerini sürekli olarak yeni teşebbüslere atmak zorunda hisseden savaşçılardan değildi. Bu temkinli, mantıklı ve soğukkanlı Osmanlı Beyi'nde Arapların fanatikliği ve Selçukluların ateşli girişkenliği yoktu ve zaman zaman düzensiz birliklerin gelip geçen liderleri tarafından yapılan akınlara katılmadı, tıpkı Bizans tahtı için yaşlı ve genç Andronikoslar arasındaki mücadele başladığında katılmadığı gibi. Bizans tahtı için yapılan bu mücadele sırasında dayanıklı, disiplinli ve paralarını ödeyenlere itaat eden Türkler hizmete alındı ve daha ilerki tarihlerde tarihçiler böyle düşüncesizce yapılan bir hareketten kaynaklanan felaketlerin suçunu her ne kadar sadece genç Andronikos'a ithaf etseler de gerek tahttaki imparatorun, gerekse tahtta hak iddia eden veliahtın ve güçlü Bakan Sirgiannes'in o anda mevcut bu yararlı savaşçılardan faydalandıkları kesindi. Bu Türklerin çoğu, kendi istekleri

üzerine gemilerle İstanbuldan tekrar yurtlarına gönderildiler. Bu arada, Anadolu'daki Türk liderler de artık önemli sayıda birlikleri taşıyabilecek kapasitede gemilere sahiptiler[50]. Kalanlar ise ganimet düşkünlüklerini gidermek için karmaşa içindeki Trakya Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde kaldılar. Andronikos, bir seferinde Gelibolu Yarımadası'nda 70 barbarın saldırısına uğradı ve ancak yedi yerinden yararlanan atı kapaklandıktan ve kendisi de ayağına saplanan bir okla yere düşerek, büyük bir tehlikeye maruz kaldıktan sonra, Büyük Karya'daki bu karşılaşmayı kendi lehine çevirip, düşmanlarını kaçırmayı başardı[51]. Ama tüm bu karmaşaların hiçbirinde Orhan Bey'in ne iradesi, ne hırsı, ne de fetih isteği hissedildi; aksine bu gibi akınlar, Anadolu'nun çeşitli illerinden yola çıkıp bir araya gelen topluluklar tarafından yapılıyordu.

Son yıllarında sadece huzur isteyen dindar ve mütevazı yaşlı İmparator Andronikos'tan denizin öbür tarafında Bizans'a ait toprakların muhafazası için çok fazla şey beklenemezdi artık. Genç Andronikos ise farklı düşünüyordu, hatta Bursa'nın baskı altında çaresiz insanlarına yardım etmek için yanıp tutuştuğu, ancak durumların buna müsait olmadığı söyleniyordu[52]. Dedesinin ölümünden sonra Bizans'ın tek hükümdarı olarak tahta çıktığında, Hristiyanlığın doğudaki gücünün temsilcisi olarak Orhan Bey'in cezasını vermek üzere Anadolu'ya geçti.

Bizans tahtı için yapılan mücadele sırasında Osmanlı gücü yavaş, ama kesin adımlarla ilerlemişti. Türk kroniklerinde, Sakarya Nehri kenarındaki Köprühisar'ın tekrar alındığından bahsedilmektedir ve İznik'in kuşatılmasına dair, saf Hristiyanları sürekli olarak aldatmayı başaran, tebdil-i kıyafet içerisinde savaşçıların da geçtiği birçok hikâye anlatılır. Ancak, İmparatorun, Orhan Bey döneminin belki de en önemli hadiselerindan biri olan Tavşancıl (Philokrene) Meydan Muharebesi ile sonuçlanacak müdahalesine bu kroniklerde rastlanmamaktadır.

Andronikos, Meryem Ana resmine saygısını göstermek üzere önce Erdek'e geldi. Aynı zamanda, Osmanlı hanedanının en güçlü vasallarından ve mensuplarından biri olan, Frigya'daki güçlü komutan Ak Timur'un saldırılarına karşı Bizans'ın konumunu sağlamlaştırmak istedi[53]. Aniden beliren Bizans İmparatoru'na direnecek kadar güçlü olmadığını düşünen Ak Timur, Biga'da imparatorun huzuruna çıkmayı ve saygı gösterisinde bulunmayı kabul etti. Burada cereyan edecek olan hadiseler, Anadolu'daki küçük beyliklerin Bizans İmparatorluğu'nu yok etmek veya yerine başkasını getirmek yerine, eski ve saygın bir devlet düzenine sahip Bizans'a

kolayca tâbi olabileceklerini göstermekte idi. Türklerin, Rumlarla birlikte yaşadıkları sırada edindikleri birçok fikir ve ön yargının içerisinde Bizans İmparatoru'na ve eşsiz gücüne karşı duyulan saygı belki de en güçlü olanı idi. Timur'un uyrukları imparatorun önünde diz çöküp, mor ayakkabılı ayağını öptüğünde kendilerini hiç de küçük düşürülmüş addetmediler; en nüfuzlu Türkler bu sahneye şahit oldu ve başlarını yere değdirdiler. Yaşlı komutan, bunun üzerine atına bindi ve yanında tüm savaşçıları ile birlikte imparatorun yanında atını sürdü. Bir gün sonra aynı hürmetkâr tavırlarla kendi beyinin huzuruna geldi ve kendisine verilen hediyelerini aldı. Bu sayede bu bölgedeki barış, imparatorun istediği biçimde sağlandı[54].

Orhan Bey ise küçük düşürücü bu seremoniye katılmaya gerek duymadı. Andronikos, muhtemelen eski bir subay olarak Protokinegos ünvanını taşıyan ve imparatorluğun eski müttefikleri Katalan asıllı bir Latin olan Mezotinya komutanı Godofre tarafından çağırıldığında, bu inatçı isyancıya karşı da kendisinin ve imparatorluğunun gücünü bizzat ilan etmek üzere ikinci kez Anadolu'ya geldi. İmparatorla birlikte gelen ve İstanbul, Edirne, Dimetoka ve Trakya'nın diğer şehirlerinin birliklerinden oluşan ordu oldukça kalabalıktı: Sadece çekirdek birlikler bile 2 bin askerden oluşuyordu. Andronikos'un yanında birçok nüfuzlu kişi vardı: İmparator muhafız alayı ile gelen Büyük Patrik Eksotrohos, imparatorluğun baş komutanı Stratopedark Manuel Tagaris, daha önce adı geçen Baş Domestik Ioannes Kantakuzenos ve iki yeğeni ile Ioannes Angelos. Aylardan Mayıs'tı ve Türkler henüz güneşli ovalardan serin yaylalara çıkmamışlardı, ama düşmanlarının Maltepe'ye saldırmak üzere Anadolu tarafındaki Üsküdar'da gemilerden indiği haberi üzerine, kendileri için en önemli mal varlığı olan sürülerini güvenceye almak için yaylalara çıkışı hızlandırdılar[55].

Osmanlı sürülerini korumak ve kendisi tarafından fethedilen bölgelerin talan edilmesini önlemek için Orhan Bey, daha zor olan, ancak kendisi ve yanındakiler tarafından iyi bilenen en kısa yolları kullanarak ilerledi. Yanında bulunan savaşçıların sayısı, kesin bozgunun utancını biraz olsun haklı çıkartmak için, Bizanslı bir nakledici tarafından 8 bine yükseltildi. Yanında, sadece bu olayla birlikte adı geçen kardeşi Pazarlu Bey ve Rumlar tarafından Kolauzis, Salingari, Kataigialios ve Patatures diye adlandırılan babası zamanından kalma gazilerinden birkaçı vardı.

İlk kez burada Osmanlıların, eski Moğol ve yeni Bizans düzenlerinden oluşan savaş sanatı hakkında bilgi edinilmektedir. Tavşancıl yükseltisinin tepesi Orhan Bey tarafından işgal edildi; Rum tarihçi Kantakuzenos'un

hesaplarına göre bin kişiden oluşan gazileri etrafında idi. Muhtemelen piyadelerden oluşan Osmanlı savaş gücünün çekirdeğini oluşturan bu grup, açılan bir çukur tarafından korunurken, 300 atlıdan oluşan öncüler, düşmanlarını ok yağmuruna tutup, savaşa tahrik etmek ve aniden ortadan kaybolmak üzere hazır tutuldu. Dağılan bu öncüler, savaş sırasında düşmanın kaçışını bir felakete dönüştürmeyi de başarabilecek güçte idi. Timar sahipleri ve sipahilerden oluşan diğer 2 bin kişi ise büyük bir bölümü gizlenen bu küçük ordunun kanatlarını oluşturuyordu.

Borazanların, Bizans ordusunda dua saatini ilan ettiği sabahın erken saatlerinde Türkler saldırıyı beklediler. Rumlar, Osmanlı karargâhının üzerine yürümeden önce istavroz çıkarttılar. İmparator'un 300 atlısı tam üç kez, saldırılarını durduran ve düşmanın gizlendiği yerden oklarını attığı çukura kadar geldi. Hristiyanlar, Haziran ayının sıcağına rağmen yorulmadılar. Orhan Bey, bin atlıdan oluşan öncü birliğini gönderdi, ama Tagaris'i düşürmeye muvaffak olamadılar. Nihayet, Osmanlı ordusunun tamamı ortaya çıktı ve sultanın kardeşine inatçı düşmanın üzerine katiyetle yürüme emri verildi. İmparator, Türk saldırısına bizzat karşılık verdi ve direnci kırdı.

Ancak Andronikos, Türk hükümdarını güçlü mevkiinden söküp atmayı başaramadı ve akşam olduğunda geri çekilmek zorunda kaldı. Birkaç Türk birliği düşmanı cesurca kovaladı; imparator tekrar, bu sefer tehlikeli bir biçimde yaralandı. Sevinçle Orhan Bey'e, Bizans İmparatoru'nun öldüğü haberi getirildi. Orhan Bey ancak o zaman, uzun süre direndikten sonra, yanındaki yaşlı gazilerin sürekli tekrarladıkları tavsiyelerine boyun eğdi ve Hristiyanların sipahiler tarafından katiyetle takip edilmesi emrini verdi. Bizanslılar, tıpkı Malazgirt savaşında olduğu gibi, paniğe düştüler: Kocaman bir ordu, Osmanlı ordusunun 300 sipahisinin önünde kaçtı; başlarında, bir battaniyeye sarılmış vaziyette taşınmak zorunda olan bir imparator vardı. Ioannes Kantakuzenos'un iki yeğeni öldü. Kısa zaman önce zafer çığlıkları atan, şimdi ise dehşete düşmüş olan Rumlar, birbirleri ile bağları kopan dört gruba ayrıldılar; Türkler, imparatorun atları ile birlikte kırmızı renkte değerli eyerlerini ve çadırını aldılar. Bunun dışında 400 atı daha ellerine geçirdiler. Sağlam korunan Tavşancıl, bizzat harekete geçen Orhan Bey tarafından alınma tehlikesi altında idi. Bizans İmparatoru, zafer vaatleri ile çıkmış olduğu İstanbul'a bir gemide ateşler içinde yatarak geri geldi (1330)[56].

Orhan Bey, bu büyük zaferi en iyi şekilde kullanmayı çok iyi bildi. Muharebeden çok kısa bir süre sonra İznik halkı köle olarak götürüldü; Osmanlı ordusunun Türkleri, Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın eski tarihi surlarla çevrili şehrini fethetti. Osmanlıların insaniyeti sayesinde Bizanslı komutanın hayatı bağışlandı[57]. Ganimet olarak ellerine düşen birçok değerli eşya, kutsal tasvirler ve değerli kitaplar, daha sonra İstanbul'da tekrar ortaya çıktı ve alenen satışa sunuldu[58]. Osmanlı rivayetlerine göre, Osman Bey'in oğlu, Yenişehir kapısından Neilo'nun bahçesine girdi. Adamları, bu esnada Rumların terk edilmiş evlerini ve dul kadınlarını sahiplendi. Galibin cömertliği ile iki imaret kuruldu. Buradaki ışıkları ilk kez Orhan Bey yaktı ve yemekleri dağıttı. Ayrıca, Davud-ı Kayseri adında birinin müderris olarak görev yaptığı bir medrese ve ünü bütün bölgeye yayılan Kara Hoca Alaeddin'in baş imamlığını yaptığı Cuma Camii kuruldu. Bu camide Şair Aşık [Ahmedî] daha sonra Selçukluların ardılı olarak Osmanlı beylerinin onuruna methiyeler düzdü[59] ve tüm bölgenin vergileri İznik'in yeni beyine ödendi[60].

Yine de Orhan Bey, Anadolu'daki beylerin önde geleni olarak kabul edilmedi. Sahip olduğu şeyler, iki zengin şehri ve bir dizi kaleyi kapsayan küçük bir bölge idi; ayrıca Sakarya Nehri üzerindeki geçit de onun komutasında idi, ama denizle bağlantısı sadece İznik Gölü idi ve elinde tecrübeli Rum denizciler yoktu. Komşuları ise büyük limanlara ve sahil boyunca geniş arazilere sahipti; daha zengindiler ve güçlü filoları vardı. Adları, Bizans'ta Osmanlı Beyi'n adından daha fazla dolaşıyordu.

Anadolu'daki Müslüman beylerin en tanınmışı, "faaliyetleri ve cesareti ile en güçlüsü" ve Bizanslı Gregoras'ın[61] deyişine göre denizlerin kralı, o dönemde hiç kuşkusuz, limanlarını ziyaret eden batılıların Morbassano, Morbaissant veya Umur Paşa dedikleri Aydınoğullarının İzmir Beyi Umur Bey'di. Adı çok fazla geçmeyen [Mübazüriddin] Mehmed Bey'in oğlu olan bu genç hükümdar ve çelebi – Türk hanedanlarına mensup birçok kişide olduğu gibi, batılılar ona da sık sık "çelebi" derlerdi – sadece Selçuklu devleti zamanında hüküm süren Çaka Bey'in geleneklerini barındıran zengin İzmir'i değil, kardeşi Hızır Bey'in yönetimi altında bulunan Efes bölgesini de elinde tutuyordu. Bir taraftan gelirini gümrük vergilerinden kazanırken, diğer taraftan sadece komşu sularına değil, bunun ötesinde Akdeniz'deki Takımadalara, Kıbrıs, Rodos ve Girit Adaları yakınlarına, hatta Eğriboz Adası ile Tesalya sahillerine ve Mora Yarımadası'na kadar uzanan güçlü bir korsan gücü kurmuştu[62]. Rum stilinde inşa edilmiş küçük

gemileri sayesinde Türk adı otuzlu yıllarda, tıpkı modern zamanlarda Kuzey Afrikalı Barbareskler gibi, Avrupa'nın korkusu hâline geldi. 1332 yılında Papa XXII. Ioannes'ten nafile yere bir Haçlı Seferi düzenlemesi istenmiş; Cenevizliler, Avignon Şehri'nde "kutsal bir birlik" kurmak için boşuna kısa zaman önce Rodos'a yerleşen Rodos Şövalyeleri ile birleşmişti (1334): Fransa Kralı, kâfirlerle denizlerde karşılaşma sözünü tutmamış ve birkaç Müslüman gemisini eline geçirmeyi başarmasına rağmen, Jean de Chepoix'nın küçük filosu daha büyük bir başarı sağlayamamıştı[63]. Umur Bey ve adamları büyük çaplı köle ticareti ile uğraşırlardı ve hükümdarlığının sınırları arasındaki bölgede, Hristiyanlar en sefil şartlarda yaşardı. Ayrıca İzmir ve Efes piskoposlarının çoğu zaman kutsal görevlerini yerine getirmelerine izin verilmezdi. Gümrük vergileri çoğunlukla yükseltilir, doğudan ve batıdan gelen sayısız tüccar çeşitli zorluklara maruz kalırdı. Ticaret yapan İtalyan cumhuriyetlerinin hiçbir konsolosu veya temsilcisine Umur Bey'in sınırları dahilinde bulunmasına izin verilmezdi[64].

Andronikos, itaatsız bir Cenevizlinin bu iki kalesini imparatorluğa geri kazandırmak üzere Sakız Adası ve Foça'ya denizden bir sefer düzenlediğinde, Balat Emiri onu tıpkı daha önce Ak Timur'dan gördüğü saygı ve alçak gönüllülükle karşıladı ve imparatora gösterdiği saygı karşılığında hediyelerle ödüllendirildi. Bu örneği takip etmek istemeyen Umur Bey, hasta olduğu bahanesini öne sürdü ve Andronikos, Aydın Beyi'nin ve kardeşinin elçileriyle yetinmek zorunda kaldı[65].

Kısa bir süre sonra çeşitli Türk bölgelerindeki korsanlar tekrar faaliyete geçtiler. Önce, komşu Karesi Beyi'ne ait gemilerde, Edremit Limanı'nı açtığı Osmanlı birlikler belirdi: Sultaniyye Kalesi'nin (Çanakkale) Avrupa yakasında mağlup oldular[66]. Bolvadin'de ve daha sonra Avrupa tarafında Tekirdağ'da ortaya çıkan birlikler de aynı kökendendi. Aydın'daki beye bağlı korsanlar, Selanik'e kadar ulaştılar[67].

Orhan Bey bu esnada İzmit'i de almak üzere harekete geçti. Kısa bir zaman önce neredeyse tam bağımsız olan vasallar Firigya'daki Bolu Beyi Konur Alp ve arazileri yeni bir ili, Kocaeli ilini oluşturan Paflagonya'daki Kandıra Beyi Akça Koca'nın topraklarını miras almıştı. Osmanlı Devleti'nin nüfuzlu Türk ailelerinden gelen valilerinin yerine kendi oğulları geçmişti: Süleyman, Kocaeli'nde sancakbeyi olarak görev yaparken, küçük kardeşi Murad, Sultanöyüğü (ya da İnönü) Sancakbeyi idi. Orhan Bey, çok önemli olan bu Rum şehrinin fethini kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri almıştı: Anlatılanlara göre tam bir çapkın olan en iyi komutanı

Abdurrahman, onun adına Samandıra ve Aydos kalelerini almıştı. Bu sayede, Osmanlı hükümdarı Bizans'ın son tabyasının surları önüne geldiğinde, İzmit bölgesinin tamamı Türk sipahilerin elinde idi. Bizanslılar, sadece Yalakova [Yalova] diye adlandırılan bölgede ve Osman Bey'in daha önce İslâm'ın ve kendi hanedanının geleceği adına savaştığı Koyunhisar Kalesi'nde hüküm sürüyorlardı[68].

Daha sonraki Osmanlı kaynakları, Orhan Bey'in bu büyük teşebbüsüne de yine her zamanki gibi ilginç menkıbe havası katıyorlar. Bu kaynaklara göre, Orhan Bey, savaşçılarını bu sefer Rumların bir düğünü için İstanbul'dan gelen değerli hediyeler taşıyan sandıkların içine saklayarak şehre sokmuştu. Bu şekilde İzmit'e sokulan 40 kişi, 500 askerin daha şehre girmesini sağlamıştı ve sonradan gelenlerin hayal gücü burada da bu cesur Anadolu Beyi'nin geçmişini süslemişti.

Hadiselerin akışı gerçekte çok farklı ve Türkler için hiç de o kadar basit değildi, zira Orhan Bey, genç ve müteşebbis imparatorun idaresi altında yeniden canlanan imparatorluğu hiç hesaba katmadığını anlamak zorunda kaldı. İznik'in kurtuluşu için Tavşancıl'daki meydan muharebesini göze alan Andronikos, büyük ve çok sayıda nüfusu barındıran İzmit gibi bir metropolün kaybını nasıl hiçbir şey yapmadan izleyebilirdi ki! Osmanlıların çok sayıda savaşçı ve savaş aracı ile surların önünde belirdiğini haber alan imparator, hemen erzak ve yenilenen imparatorluk donanmasının[69] saldırıyı durdurmaya yetecek kadar gemisini yardıma yollamak için acele etti. Kısa bir süre sonra, düşmanına seferinin görkemi ile gözdağı vermek için bizzat geldi. Orhan Bey de gerçekten bir an için teşebbüsünden vazgeçti: Elçileri, Bizans İmparatoru'nu selamlamak ve mevcut sınırların muhafaza edilmesi şartıyla barış teklif etmeye geldi. Osmanlı geleneklerine göre, Andronikos'a hediye olarak atlar, av köpekleri, leopar derileri ve Fars stiline göre dokunmuş halılar ve kilimler sundular ve bunun karşılığında kendilerine gümüş bardaklar, yün ve ipek kumaşlar ile Orhan Bey gibi barbar liderlerinin değer verdiği türden bir onur hilatı verildi: Bu hilat, Türk Beyi için hem kendisine saygının, hem de topraklarının ve ünvanının kabulüne dair bir işaretti[70]. Bizanslılar, Türklerin çadırları söktüklerini ve uzaklara gittiğini gördükleri ana kadar yedi gün boyunca İzmit'te kaldılar. Orhan Bey'in geri çekildiği tamamen kesinleştikten sonra imparator, İzmit'i en güçlü savunma durumunda bırakarak, İstanbul'a geri döndü[71].

Kısa bir süre sonra, aralarında Orhan Bey olmadan yeni bir Türk ordusu İzmit önlerinde belirdiğinde, Andronikos yükümlülüklerini yine unutmadı.

Bulgarlarla savaşmakta olmasına rağmen, tekrar Anadolu'ya geldi ve burada büyük bir sevinçle barbarların neredeyse kaçarak geri çekildiklerini gördü[72]. Geldiklerinin üçüncü günü, Bizanslılar tekrar geri döndüler.

Türklerin, Bizans İmparatorluğu aleyhine yayılma politikalarının işlendiği bu bölüm, aslında o dönemin beylerinden en büyüğü olarak İzmirli Umur Bey'e ithaf edilmelidir.

Umur Bey, aralarında kadırgalar olmasa da 75 gemilik büyük bir filo ile muhtemelen 1332 yılında tam korsanlara yakışır bir biçimde Semadirek sularında belirdi ve kısa bir zaman sonra Avrupa sahillerine çıktı. Panagia dolaylarında imparatora ve küçük bir Rum birliğine rastladı. İmparator'un da orada bulunduğu, bizzat Umur Bey'in komutası altında olduklarını ilan eden Türklerin gözünden kaçmadı; Rumların, onları bu konuda aldatma teşebbüsleri boşuna idi. Batı'daki şövalyelerin geleneklerine çok benzeyen Selçuklu zamanının geleneklerine uygun olarak düşmanı açık arazide savaşa davet ettiler ve bir sonraki güne kadar süre tanıdılar. Bizans birlikleri tarafından ertesi gün de hiçbir hareket görülmeyince, daha önce aldıkları ganimetleri bırakarak, düzenli bir biçimde sahile geri döndüler. Umur Bey, bunun üzerine çok az kayıp, ama moral açısından hiçbir kazanç elde etmeden evine geri döndü. Ancak ilk kez gördüğü Trakya'yı unutamadı: O bol ve verimli hasatların, en iyi kölelerin alınabileceği kalabalık köylerin ülkesi çok hoşuna gitmişti. O, geri dönmeye kararlı idi[73].

İmparator, 1333 yılında Cenevizlilerin elinden Midilli Adası'nı ve Yeni Foça'yı almak üzere Anadolu'ya yöneldiğinde, ister istemez, Umur Bey'in ona zarardan çok yarar getirecek komşusu ve rakibi Saruhan Bey ile samimi ilişkiler kurmak zorunda kaldı. Bu beyin oğlu Süleyman, tıpkı Saruhanoğullarının bölgesindeki diğer nüfuzlu ailelerin birçok oğluna tuzak kurularak esir edildikleri gibi, o dönemde Foça hükümdarının elinde idi. Saruhan Bey, piyadeler ve 24 gemi ile Yeni Foça'nın iyi donatılmış olması yüzünden beş ay süren kuşatmaya katıldı. Bu arada, Aydınoğulları hanedanı da Bizans'a tâbi olacağını ilan etti: Umur Bey, kardeşi Hızır Bey ve ölen Mehmed Bey'in üçüncü oğlu Süleyman Bey, imparatorun karargâhına geldi ve burada geleneksel hediyelerini aldılar. Bunun üzerine, Foça Limanı'nı daha iyi kuşatabilmek için Aydın'dan 30 gemi daha geldi. Umur Bey, ikinci kez eski arkadaşı Baş Domestikos Kantakuzenos'u ziyaret etmek üzere Clazomen'e(Bugünkü Urla yakınlarında bir kasaba) geldi ve imparatorun huzuruna çıkarak, tekrar Bizans'ın vasalı olduğunu ilan etti[74]. Aynı zamanda şeklen hâlâ imparatora ait olan Alaşehir'i her türlü vergiden muaf

tutmaya söz verdi ve deneyimli birliklerine Avrupa’da isyancı Arnavutlara karşı savaşmak üzere Bizans hizmetine girme izni verdi. Kısa bir süre sonra İyonya topraklarından gelen bu Türk birlikleri, tıpkı Anadolu gibi bir yayla memleketi olan ve her ovada ve dağlardaki yaylalarda koyun çanlarının çaldığı Tesalya bölgesinde görüldüler. Adriyatik Denizi’ndeki Epidamnus’a kadar geldiler ve birçok Hristiyan köle aldılar. İmparator, onların serbest bırakılması için boşuna para ödemeyi önerdi. Esir alınanların bir çoğu, bir daha özgürlüklerini ve vatanlarını görmemek üzere Anadolu’da ortadan kayboldular[75]. Aydın’dan gelen başka birlikler ise daha sonra “Akarnanyalılara” karşı savaştılar[76].

Bizans’ın sadık ve itaatkâr bir taraftarı hâline gelme niyetinde olmayan Orhan Bey, Aydınlı komşusunun yürüttüğü politikalara katılmayı reddetti; Kantakuzenos’un zekice yürüttüğü politikanın onun üzerinde şimdilik etkisi yoktu. O, önce İzmit’i almak ve daha sonra İstanbul’da Umur Bey’den daha farklı bir biçimde kabul edilmek istedi.

Orhan Bey, bu sefer imparatorun İzmit’e tekrar müdahalesini önlemek için büyük bir oyun oynamaya karar verdi. Gittikçe Osmanlılara tâbi olmaya başlayan Karesi Beyliği’nden 24, belki de 36 gemiden oluşan güçlü bir filoyu ödünç aldı. Amacı, Marmara Denizi’ne çıkmak; Anadoluhisarı’nı almak; gerek Asya, gerekse Avrupa yakasında ileride yapılacak seferler için destek noktaları oluşturmak; İstanbul’un kırsal kesimlerinde, tarlalarında hasatları ile uğraşan köylüleri köle yapmak; kötü savunulan terk edilmiş evlerini talan etmek ve bu sayede imparatoru dehşete düşürmekti. Göründüğü kadarıyla Bizans’a düşman olan Galata’daki Cenevizliler de yardım etmeyi vaat etmişlerdi. Umur Bey’in daha önceki akınının benzerini, ama daha büyüğünü gerçekleştirmek için bütün tedbirler alındı.

Bizanslılar, ancak son anda Osmanlıların gelişinden haberdar oldular. Kantakuzenos, acilen yaklaşık 100 seçkin atlıyı topladı ve düşmanı beklemek üzere Enneakosia’ya hareket etti. İmparator, kendisi için üç kadırga hazırlattı, ama kadırgalarında silahlı adamları yoktu. Türkler, iki gruba ayrılmıştı: Biri Anadoluhisarı’na doğru hareket ederken, diğer grup şehrin dış mahallerine yönelmiş ve burada birçok cürüm işlemişti. Anadolulu hafif okçuların, Rumların atlarını kolayca vurmalarına rağmen, Kantakuzenos bu son grubu yok etmeyi başardı: Gregoras, kroniğinde bin ölü ve 300 yaralıdan bahseder. Diğer taraftan Andronikos da birkaç gemiyi telef etti ve Anadoluhisarı’na daha büyük bir Bizans ordusu gelmeden, burada huzur sağlanmış oldu. Bu ilk organize olmuş Osmanlı gücünü,

Boğazlardaki kaleleri fethederek, Avrupa'ya taşıma teşebbüsü de böylece engellenmiş oldu[77]. İmparator, zafer sarhoşluğu içinde, mucizeler yaratan Meryem Ana'ya dua ve teşekkür etmek üzere Hodegetria Kilisesi'ne gitti.

Orhan Bey, Bitinya'ya geri döndükten sonra hiç rahatsız edilmeden İzmit'i alacak kadar başarı elde etmişti: Bizans, İzmit yakınlarındaki göle yeni bir filo gönderecek durumda değildi. Şehir, Türklere göre savaş hilesi, ama muhtemelen daha çok barışçıl yollarla Osmanlıların eline düştü. Burada da daha önce İznik'te ve Bursa'da olduğu gibi, kiliselerin çoğu Hristiyanların elinden alındı ve yakınlarına imaretler ve medreseler kuruldu. Kaynaklara göre, sahil boyunun yönetimi Kara Mürsel'e verilirken, Orhan Bey'in oğlu Süleyman, İzmit Sancakbeyi tayin edildi[78].

14. yüzyılın içinde bulunduğu durumlar karşısında Bizans için bir kez kaybedilen bir yeri tekrar geri kazanmak düşünülemezdi. Andronikos'un son hükümetinde nüfuzlu bir bakan hâline gelen Apokaukos, en azından denizi açık tutabilmek için, Büyük Amiral sıfatıyla yeni bir Bizans filosu inşa etme kararı almıştı. İyonyalı ve Bitinyalı barbarların saldırılarından korunmak için ayrıca Lüleburgaz, Gynaikokastron, Amfipolis, Peritherion ve Dipotamion'da yeni kaleler inşa ettirdi[79].

Türklerin ilerlemesini belki belli bir süre için tutmaya yeterdi bu tedbirler, ancak Bizans İmparatoru'nun henüz genç yaşlarda aniden ölümü üzerine arkasında sevilmeyen bir imparatoriçe - dul eşi Savoylu Anna'yı - ve henüz reşit olmayan bir halef - oğlu V. Ioannes'e - bıraktı. Kantakuzenos, imparatorluk hanedanına akrabalığı, ölen imparatorun samimi bir arkadaşı olması ve ülkede bilgi ve beceri açısından en yetenekli insanlardan biri olma sıfatı yüzünden Apokaukos'un İmparatoriçe Anna'nın en nüfuzlu danışmanı hâline gelmesini hazmedemedi: Kısa bir süre sonra ayaklandı, hatta daha sonra kendini VI. Ioannes adıyla imparator bile ilan etti. Bu tarihten sonra imparatorluğun kapıları, başta Türkler olmak üzere, bütün yabancılara açıktı, zira taraflardan her biri zaman zaman askerî yardıma ihtiyaç duyuyor ve hiçbiri bundan vazgeçemiyordu.

İmparator'un ölümünden kısa bir süre sonra bir araya gelen Aydınlı savaşçılar, Bizans'a hizmet etmek için fırsat kolluyorlardı. Ayaklanan Bulgarlara karşı savaşmaya rıza gösterdiler, ama 250 gemiye sahip olmaları ve büyük bir ordu meydana getirmelerine rağmen, iyi tanıdıkları Kantakuzenos'un tavsiyesi üzerine kendi topraklarına geri döndüler[80]. Daha sonra Bulgar Kralı Aleksander'e karşı kullanılmak üzere tekrar çağırıldılar, ama bu akın sırasında Avrupa'da sadece kısa bir süre için kaldılar[81]. 1341

yılında Trakya sahillerini yakıp yıkan çeteler, Türk olsa bile, muhtemelen Umur Bey'in adamları değildi[82]. Türklerin, 1342 yılında imparatorluk içerisindeki karmaşalara katkısı çok daha önemlidir: İzmir ve Efes'ten gelen 380 gemi ile çoğunlukla atlılar olmak üzere 2.900 seçkin savaşçının Avrupa'ya çıkartıldığı söylenir[83]. Bu savaşçılar, Meriç deltasına kadar geldiler, ama Bulgarlarla savaşmaya değil, aksine batıda Sırp müttefikleri ile birlikte Bizanslı düşmanlarına karşı savaş veren dostları Kantakuzenos için savaşmaya gelmişlerdi. Ama sadece Kantakuzenos'un eşinin konakladığı Dimetoka'ya kadar gelebildiler ve burada Kantazukenos'un eşi ve Kantakuzenos davasının oradaki taraftarları ile bağlantıya geçtiler[84]. Sert geçen kış ayları, hastalıklar ve erzak yetersizliği ile hamilerinin umutsuz durumu, Trakya'yı tekrar terk etmelerine sebep oldu[85].

Umur Bey'in tebaası ve Karaman Bey'i Alişîr, 1342 yılında Bizanslılarla dostça ilişki içinde bulunan yegâne Türklerdi[86]: Alişîr Bey'in dostane ilişkileri biraz da yer olarak Bizans'a uzak olmasından kaynaklanıyordu. Bunun aksine, Saruhanoğullarından Saruhan Bey, Bizans kroniklerinde adı Giaxis (Yahşi) olarak geçen Karesioğullarından Karesi Bey ile ittifak kurup, bölünmek üzere olan çaresiz Bizans'a saldırmak üzere anlaşmışlardı. Apokaukos'un filosu, bir seferinde bu planı bozmayı başardı, ancak Saruhan Bey ikinci ve üçüncü kez olarak yine harekete geçti ve Rumlardan birçok ganimet topladı. Bunların intikamını almak üzere yeni Amiral Senaherim Türk bölgelerine kadar girdi ve Karesi Beyi'nin limanlarından birini işgal etmeyi başardı[87]. Bu arada Orhan Bey de boş durmamakta idi. Yeni hükümetle barış imzalamış, ama yardıma gelme sözü vermemişti[88].

1343 yılında da Kantakuzenos ve Apokaukos tarafından yönetilen Bizans sarayı arasında devam eden mücadeleler, Umur Bey'in tekrar Avrupa'ya çıkmasına fırsat doğurdu. Aynı dönemde Selanik önlerinde Apokaukos'un komutası altında, sadece 22 de olsa, Türk gemileri olduğu söylendi[89]. Bu yüzden Kantakuzenos, kendinde yıllardır tanımakta olduğu Umur Bey'den yardım isteme hakkını gördü: Hafif ve bütün tehlikelere açık bir sandal ile Umur Bey'e bir elçi gönderdi. Sandal, Umur Bey'in bulunduğu yere geldiğinde, Umur Bey'in eski dostunun hayatta olmasına şükrettiği ve 200 gemi ile yardımına koştuğu anlatıldı. Rüzgarlar onu Eğriboz sahillerine kadar götürdükten sonra, Apokaukos'un dehşetle terk ettiği Selanik Limanı'na vardı ve filosu, ordunun yarısı ile birlikte Pidna

üzerine yürümek için ayrılırken, Umur Bey kimse tarafından engellenmeden Kantakuzenos'un onu beklediği Karaferye'ye vardı. Eski dostu ile bir araya geldikten sonra Umur Bey, Rum'un tüm akınlarına katıldı; ne kendisi, ne de atlıları bir an olsun yanından ayrılmadılar – Türk ordusunun kalan kısmı, piyadelerden oluşuyordu. Türkler, talan edilebilecek her yeri talan ettiler; en fazla önem verdikleri iş ise köle almaktı. Yedi gün boyunca civarında kaldıkları Selanik'i kuşatmak, daha doğrusu almak istemelerinin sebebi buydu. Kantakuzenos'un ordusu nihayet doğuya doğru yol aldığında, tahtta hak iddia eden Kantakuzenos'un barış elçileri ile birlikte Umur Bey'in temsilcisi olarak Selahaddin adında bir Türk İstanbul'a gönderildi. Ama elçiler başarısız oldu ve Umur Bey, birkaç hafta sonra sipahileri ve 6 bin piyadesi ile birlikte yolunun üzerindeki her yeri yağmalayarak, Dimetoka'ya girdi. Hastalığına; bir çatışma sırasında sadece zırhı sağlam olduğu için kurtulmuş olmasına ve Bulgarları da yardıma çağıran İstanbul'daki saray mensuplarının ricalarına ve vaatlerine rağmen, Avrupa'da kaldı: Bizans sarayı ile barışını sağlamadığı sürece müttefikini yalnız bırakmak istemedi ve Trajanopolis'te daha birkaç gün Kantakuzenos'un yanında kaldı. Nihayet, imparatoriçenin verdiği paraları da yüklenerek, Enez'e geçti ve dostuna 15 gün içerisinde yardım gönderme sözü verdikten sonra - ki bu yardımı gerçekten de gönderdi - ordusu ile birlikte Rum kadırgalarına bindi[90].

Tarafların mücadelelerinden dolayı Bizans aylarca Türklere açık bir hal almıştı, zira o dönemlerde taraflardan hiçbiri Türklerden destek almaktan utanmıyor ve hizmetlerinden yararlandıklarını saklamaya gerek görmüyordu. Eksiye nazaran tek fark, kepazeliğin doruk noktada olduğu bu dönemlerde, imparatorluğun gerçek yöneticileri ittifak güçleri liderleri idi ve onlar da istedikleri gibi hareket ediyorlardı.

Umur Bey, kısa bir süre için Latinlerle yaşadığı bir anlaşmazlık yüzünden Balkan Yarımadası'nda Kantakuzenos lehine, daha doğrusu kendi ve korsanlarının menfaatine yürüttüğü faaliyetleri askıya almak zorunda kaldı, zira 1344 yılı Mayıs ayında Batı'dan gelen Haçlılar, Halkidikya Yarımadası'nın sularında, Pellene yakınlarında İtalyanların "Portolongo" dedikleri düzlükte, Aydınoğullarının 60 hafif gemiden oluşan bir filosuna rastlamış ve yok etmişti. Bu çatışmanın galipleri, sonbaharda İzmir önlerine gelmiş ve ciddi bir dirençle karşılaşmamışlardı. Umur Bey o sırada şehirde bulunmuyordu ve piyadeleri Orhan Bey'in askerleri ile kıyaslanamazdı. Şehir, direnemeyip düştü ve büyük bir kısmı Rodos Şövalyeleri, daha küçük

bir kısmı da Cenevizli Zaccarias'ın o sırada Bizans'ın hizmetinde bulunan adamları tarafından işgal edildi. Türklerin bayrağı yerine surlarda Bizans'ın bayrağı dalgalandı ve Frankların gemileri baharı beklemek üzere Eğriboz'a geri dönerken, hisarda İstanbul'un Latin Patriği ve Haçlı Seferi komutanı Heinrich yönetimi devraldı. Bundan uzun bir zaman önce Ermeni Kralı Kıbrıs'taki Lusignan hanedanından o dönemlerde henüz dinen sapkın olan devleti için bir ruhban toplantısında Roma kilisesi ile ittifak ilan etmiş olduğundan, aynı aileye mensup, ancak uzun yıllar boyunca Tesalya'da Ferecik valisi olarak Rumlar arasında yaşamış olan halefi Guy, 1344 yılında Küçük Ermenistan'ın başkenti olan Sis'te, belki de Ermeni Limanı Ayas (Lajazzo/Yumurtalık)'da İzmir'in yeni beyleri ile aynı politikayı yürütmekte idi[91].

Hristiyanlar çok kısa bir zaman sonra umutlarının suya düştüğünü görmek zorunda kaldılar. Avrupa'da, İzmir'in fethi sevinçle karşılandıktan kısa bir süre sonra Umur Bey geri döndü ve Aydın'ın iç bölgelerine çekilmiş olan adamlarına ulaştı. Türkler, şehri çevreleyen dağların tamamına sahip olduklarından, bir tepenin üzerine kurulmuş olan İzmir Kalesi'ne karargâh kurarak, zaferin verdiği sarhoşlukla dayanıklı düşmanlarını küçümseme hatasına düşen Hristiyanları sürekli tehdit ettiler. 17 Ocak 1345 tarihinde Patrik, Zaccaria ve Cenevizli komutan Zeno, şehrin yeni surlarının dışında bulunan kilisesinde ayine katılmak üzere, limanın güvenli bölgelerinden çıktılar. Ayin yapıldığı sırada bir Türk birliğinin saldırısına uğradılar ve öldürüldüler. Geri kalan Rodos Şövalyeleri, her ne kadar birkaç İtalyan ile birlikte limanı Bizans adına ellerinde tutmayı başarsa ve Lombardiyalı Rodos Şövalyesi İzmir'in savunucularının liderliğini üstlense de, daha önceleri Bizans topraklarına ait olan bu bölgede hükümdarlığını yeniden sağlamlaştırmayı düşünen Zaccaria gibi, en önemli üç komutanın ölmesi ile batılıların büyük fetih planları bozuldu. Eğriboz'daki gemiler silahsızlandırıldı ve Hristiyanların amansız takipçisi Türklere karşı savaş, daha uygun bir zamana ertelendi[92].

Umur Bey'in Haçlılar ile İzmir için yaptığı savaş, savaşçılarından bir bölümünün önceden de olduğu gibi Bizans'ın hizmetinde bulunması için bir engel değildi. Porto Longo muharebesinden kurtulan Türkler, Gelibolu Yarımadası'na geldi ve sınırlarını Selanik yakınlarına kadar genişletmiş olan ve bölgenin huzuru için Türklerden korkmak zorunda olan Sırp Kralı Duşan, işgalcilere karşı birkaç yüz atlı gönderdiğinde, atları Türk oklarıyla yaralanan Sırplar, atlarından inmek ve dağlara kaçmak zorunda kaldılar.

Atları, Türklerin ellerine geçti. Ağır Bizans zırhlıları yüzünden engellenen insanlar da, arkalarındaki tepelere çıkıp, yollarını kesen ve onları katleden bu yetenekli insan avcılarından kaçamadılar[93]. Bu, daha sonra Osmanlı'nın kılıcı altında kırılacak Sırp halkına karşı Türklerin elde ettiği ilk zaferdi.

Bu silahlı çatışmadan sonra Aydınlı birlikler, beylerinin müttefiki Kantakuzenos'un yanına gitti ve düşük bir ücret ile ganimet toplama izni alarak, 40 günlüğüne onun hizmetine girdiler. Paralar, Kantakuzenos'çuların Dimetoka'daki karargâhına geldi ve bundan cesaret alan birlikler, sayıca çok az olan Rumların ve Sırpların yanında fethedilen Gratianopolis'in ve Ereğli'nin kuşatmasına katıldılar[94]. Aynı zamanda sahil şeridini yöneten Osmanlı Beyi Akçakoca ile pazarlık yapan İmparatoriçe Anna, çekilmelerini sağlamak için yarı komutan, yarı haydut Bulgar Momçilo'nun hizmetlerine başvurmak zorunda kaldı. Bu haydut, Umur Bey'e ait 15 gemiden üçünü bütün mürettebatı ile birlikte ateşe vermeyi başardı[95]. Kantakuzenos ise bu hadiseden sonra ayakta kalabilmek için, kendisi ne kadar Farsça biliyorsa, o kadar Rumca bilen ve Bizanslı Magnat Ioannes Matatzes'in kızı ile evli olan son Karesi Bey'i Süleyman Bey'e başvurarak, yeni bir Anadolulu müttefik aramak zorunda kaldı[96]. İlk yardım edenlerden biri olan Aydınoğullarının daha önce geldikleri Gelibolu Yarımadası yakınlarındaki Cumalıköy (Aigospotamoi)'de buluştular. Bunun neticesinde Türk akınları yine İstanbul kapılarına kadar dayandı. Bölgede yaşayan insanların bir çoğu, kaçarken derin sularda hayatlarını kaybetti[97].

Kısa bir süre sonra, Latin düşmanlarını yenmeyi başaran Umur Bey de tekrar Avrupa'ya yönelebilecek ve Rum iç savaşını canlandıracak duruma geldi. Ölümünden önce ona bir kez daha Avrupa'yı görmek nasip oldu.

Umur Bey, daha İzmir zaferinin yılı olan 1345 yılında, Saruhan Beyi'nin oğlu Süleyman Bey eşliğinde 2 bin Türk askeri ile Avrupa'ya geçti. Kantakuzenos, dostunu Apokaukos tarafından savunulan başkentin yakınlarında bekledi ve Umur Bey, ilk kez yaklaşık 100 yıl sonra bir Türk Sultanı'nın ikameti olacak olan İstanbul'un eşsiz güzelliğini gördü. Bu dev gibi şehrin kuşatılması tabii ki düşünülemezdi; bu yüzden müttefikler Dimetoka'ya, buradan da Rodop Dağları'nın geçitlerine doğru hareket ettiler. Umur Bey, Aydınoğullarına verdiği zararın intikamını almak için Bulgar Momçilo'nun üzerine yürüyerek, kendi davasını güttü ve karşı İmparator Kantakuzenos, hamisinin isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. İskeçe ve Momçilo'nun yeğeni Raiko'yu barındıran Perithorian'da Bulgar çeteleri ile karşılaştılar ve haydut Momçilo'nun çeteleri ve Umur Bey ile

Kantakuzenos'un savaşçıları bu kasabanın yakınlarında çatıştılar. Okçuların bulunduğu sağ kanadı Umur Bey'in kendisi yönetirken, sol kanatta Rum zırhlılar bulunuyordu; VI. Ioannes (Kantakuzenos) ise kendi adamları ve Türk sipahileri ile birlikte tam ortada idi. Sırplarla yapılan çatışmada olduğu gibi, Türkler bu sefer de atlarından indiler ve düşmanlarını savaş naraları ile dehşete düşürerek, düşmanları ile ayakta savaşmaya devam ettiler[98]: 1.500 Bulgar'a karşı zafer kazanıldı ve Momçilo, adamlarından çoğu ile birlikte ölü olarak savaş meydanında kaldı. Bu, Türk birliklerinin çökmekte olan Bulgarlara karşı kazandıkları ilk zaferdi.

Müttefikler, Kantakuzenos'a karşı düşmanca bir politika izleyen Sırplar üzerine yürüme kararı aldılar ve güçlü krallarını Ferecik'te karşılamak üzere harekete geçtiler. Ancak, karşı İmparator Kantakuzenos rakibi Apokaukos'un esirlerin bir isyanına kurban gittiği haberi (11 Haziran 1345), hadiselerin akışını tamamen değiştirdi. Ordunun tamamı, Bizans metropolüne doğru harekete geçirildi, ama imparatoriçenin yeni danışmanları, Umur Bey'in ve adamlarının gelişi karşısında yılmadılar ve VI. İoannas'in başkentin sakinlerini kendi lehine hareketlendirme umudu suya düştü. Dinayır karargâhında, genç Saruhan Prensi de Umur Bey'in tüm çabalarına ve Bizans'ın marufilacı Tiryak'a rağmen sinsi bir hastalığın pençesinden kurtulamayınca, geri çekilme kararı alındı. Karesi Beyi'nin tebaasından gelen ve Rum Batatzes, zaten talana uğramış bölgede gerekli erzakları temin edemeyince, Matatzes'e saldıran ve kendi beyleri ile akrabalık bağına aldırış etmeden öldüren bir diğer Türk birliğinin de bu ülkede artık işi kalmamıştı[99].

Bütün bu hadiseler Bizans'ın iç mücadelesinin sonu anlamına gelmemişti; aksine çok önemli bir şehir olan Ferecik'in, kendine Rumların ve Sırpların İmparatoru ünvanını layık gören ve gözü İstanbul'un fethinde olan Çar Stefan adındaki Sırp Kralı tarafından alınması ile durum eskisinden daha da zor hâle geldi. Müttefiki Kantakuzenos, bu sefer yine Papa tarafından kışkırtılan Latinlerin düşmanlıklarını göğüslemek zorunda kalan Umur Bey'in yardımından vazgeçmek zorunda kaldı.

İtalya'daki büyük ticaret cumhuriyetleri her ne kadar Kırım'da Karadeniz'deki konumları tehlikeye sokan kargaşalar yüzünden yeni akınlara katılamasalar ve Fransız-İngiliz savaşı Batı'da Frankların ülkesindeki şövalyeleri yeterince meşgul etse de, Ceneviz, zayıflamış olan Bizans'ın elinden hem daha önce kendilerine ait olan Foça'yı ve hem de çok önemli olan Sakız Adası'nı almaya çalışmakta – ki, bunu başardılar da

– ve tamamen iflas etmiş bir prens olarak topraklarını krala satmak zorunda kalan serüvenci bir Fransız, Viennois Dofini Humbert, kaynakları az olduğu için yavaş da olsa, eski zamanın görkemli stilinde yeni bir Haçlı Seferi için hazırlıklar yapmaktaydı. Marsilya'dan İtalya'ya geçti ve Venedik'te, kâfir doğunun sahillerine doğru yol almak için gerekli gemileri bulmak için uzun bir süre beklemek zorunda kaldı. Kış aylarındaki bayram günleri süresince Eğriboz'da konakladı. Bahar ayları geldiğinde ise nihayet yola çıkabildi, ama yolda Sakız Adası işgalcilerinin saldırısına uğradı ve büyük zarar gördü. Bu yüzden İzmir Limanı'na Haçlı Seferi komutanından ve Hristiyanların kurtarıcısından çok, birkaç serüvencinin lideri gibi girdi ve faaliyetlerini Aydınoğullarına karşı kahramanca dövüşmek ve Avrupa'daki inançlı kesimlere dinî efsaneler için malzeme sağlamakla sınırlandırmak zorunda kaldı. Papa ve diğer nüfuzlu kişiler tarafından hiçbir şey bekleyemeyeceği için ve Avignon'dan rakibi ile 10 yıllığına barış yapması yönünde bir tavsiye geldiğinden, Humbert kısa bir süre sonra, gerek mevcut durumları, gerekse kendi gücünü tamamen yanlış değerlendirmiş bahtsız bir serüvencinin gülünç figürü olarak Avrupa'ya geri döndü.

Büyük bir görkemle ilan edilen bu Haçlı Seferi'nin tek başarısı, İzmir'in Rodos Şövalyelerinin elinde kalmasını sağlaması idi. Şehrin kaybını bir türlü sindiremeyen Umur Bey ise en iyi limanını; zenginliğinin ana kaynağını geri almak için zamanın geldiğine karar verdi. 1347 yılı bahar aylarında gemileri, Gökçeada'da nöbet tutan Rodos filosuna saldırdı, ancak Katalonyalı komutan, Aydınoğullarının 150 küçük gemilerini dağıtmayı başardı – bu, gerçekte iki tarafın konumunu çok fazla değiştirmemiş olmasına rağmen, Batı'da yine sevinçle karşılanan bir zaferdi. Kısa bir süre sonra bir taraftan Papa adına Büyük Amiral ve diğer taraftan Umur Bey ve kardeşi arasında Ayasuluk(Selçuk/Efes)'ta ateşkes imzalandı. Bu ateşkese göre Hristiyanlar, İzmir'de inşa etmiş oldukları surları yıkacak ve İzmir'den çıkacaktı. Tabii ki, ne Papa, ne de Kıbrıs ve Venedik kralları bu anlaşmayı kabul etmediler ve Aydınoğulları ile Kutsal İttifakın tarafları arasında yeniden savaş çıktı. Umur Bey, İzmir'e daha büyük bir hırsla saldırdı ve İzmir'in savunucuları ile yapılan çatışmada hayatını kaybetti (1348). Tahtın ortağı ve halefi olan kardeşi, o zamana kadar yürütülen politikayı devam ettirecek gücü kendinde bulamadı ve 18 Ağustos 1348 tarihinde, kendisi için Hristiyanların İzmir'de kalması ve hiçbir saldırıya maruz kalmaması gibi küçültücü şartlar içermesine rağmen geçici bir barış anlaşması yapmakla yetindi[100].

Umur Bey'in adı ve cüretkâr kahramanlıkları, kendisi ile defalarca karşılaşan Avrupalıların hafızalarında daha uzun süre canlı kalacaktı ve "Morbassan'ın" (Umur Bey) ve kardeşlerinin Papa IV. Clemens'e yazdıkları ve onun liderliği altında birleşen İslâm'ın müttefik güçleri tarafından yapılacak bir intikam seferi ile tehdit ettikleri iddia edilen sözde mektup, 14. ve 15. yüzyılının el yazıları ile sürekli olarak kopyalanıp, yeni durumlara adapte edilmişti[101]. Yine de bu ünlü emir, uzun süreli bir devlet yaratamamıştı ve gücü yeni ve gelişime açık bir ordu düzenine değil, Bizans'tan kopyalanan müesseselerden kaynaklanmış veya tesadüflerle belirlenmişti ve Umur Bey, kahramanca yapılan savaşlara, hayranlıkla izlenebilecek müteşebbisliğine ve kusursuz şövalyelik davranışlarına rağmen, babasından kendisine miras kalan "Aydın ilinin" sınırlarını hiçbir yönde genişletememişti. Aksine, İzmir gibi en değerli varlığı ebediyen elinden alınmış ve birlik zamanlarında Selçukluların şanına benzer bir şan elde etmek için topraklarını, mal varlığını, askerlerini ve olağanüstü bir kişiliği kullanmış, ancak boşa harcamıştı. Kardeşinin yeteneksizliği gerileme dönemini, onlarca yıl boyunca Türklerin kendilerini özdeşleştirdikleri bir güç olan Aydınoğullarının batışını hızlandırmış ve kısa bir süre sonra bu beyliğe de Saruhan Beyliği'nden çok fazla değer biçilmemişti. Birkaç hükümdarlığa bölünmüş ve karanlığa gömülmüş vaziyette, çok yavaş ilerleyen Osmanlılar tarafından fethedilmeyi beklemeye başlamıştı.

Umur Bey'in yine İzmir'de mücadele etmek zorunda kaldığı 1346 yılından beri Türklerin yardımına ihtiyacı olan Bizanslı taraflar, kalan tek Türk Beyi olarak, tarihçi Gregoras'ın dediği gibi gücü yakınındaki tüm "İranlı hükümdarları" aşan Orhan Bey'e[102] başvurabilirlerdi. Onunla kıyaslandığında, "Philadelphia, Karya, Lidya ve İyonya'daki" barbarlar, yani Alaşehir, Aydın, Saruhan ve Karesi beylikleri Bizans'a destek için söz konusu bile edilemezlerdi[103]. Karesioğulları gerçekten de sadece kısa bir süre için Avrupa'ya geçmişler ve paralarını ödeyen imparatoriçeye karşı her an sadakatsizlik yapabileceklerini göstermişlerdi[104]. 1346 yılında Silivri ve İstanbul arasında ortaya çıktıklarında, sadık Aydınoğullarından da büyük bir birliğe sahip Kantakuzenos'un tarafına geçmişler ve imparatoriçenin gemilerindeki adamlarını ok yağmuruna tutmuşlardı. Daha sonra, kendi hesaplarına bir akında bulunmak üzere Bulgaristan'a geçmişlerdi[105]. VI. Ioannes (Kantakuzenos) artık İstanbul'da tahtta olduğu 1347 yılında Osmanoğullarından olmayan bu Türklerden oluşan bir birlik Trakya

topraklarına girip, Kara Mehmed ve Kara Osman'ın komutasında, kısmen 1.200 atlı ile Vize'ye, kısmen 700 piyade ile Halkidikya Yarımadası'na doğru hareket ettiğinde, bu birlik yakalanmış ve cezalandırılmıştı: İmparator, püskürtülen süvarileri, yolda 300 ceset bırakacak kadar acımasızca Edirne'den denize kadar takip etmişti. Sahilde, liderlerden biri öldürülmüştü. Adamları, diz çöküp imparatorun ayaklarını öpmüş, ancak bu bile Kantakuzenos'un damadı olan Despot Nikephoros'un onları soğukkanlılıkla katletmelerine engel olmamıştı. Halkidikya Yarımadası'nda Kantakuzenos'un oğlu Manuel, imparatorluğun savunucusu olarak görevini yerine getirirken, savaş yeteneğini kanıtlayan bir zafer elde etti. Anadolu'daki hükümdarların ayaklanmasını önlemek için birkaç Türk'e hediyeler verildi ve aynı dönemde Mora sahillerinde görülen deniz korsanlarına karşı da aynı hırsla savaşıldı[106].

Orhan Bey'i ikinci bir Umur hâline getirmek için VI. Ioannes, tıpkı son Karesi Beyi'ni damat olarak kabul eden Batatzes gibi, bir "Bizans İmparatoru'nun" tüm asaletini kenara bırakarak, kendini küçülecek kadar ileri gitti. Kantakuzenos, imparatorluk hanedanından genç bir prensesi - henüz reşit olmayan kendi kızı Teodora'yı – Bursa'daki yaşı hayli ilerlemiş Orhan Bey'e verdi. Ancak, hâlâ şüpheli olan Orhan Bey, prensesi Anadolu'ya götürmek için kendi gelmediği; yerine muhtemelen, son Karesioğulları, yani Karesi Beyi'nin oğlu ve iki yeğeni de ortadan kaldırıldıktan sonra son hükümdarın mirasını devralmış olduğu Karesi Beyliği'ne ait 30 gemiden oluşan bir filo gönderdi[107]. Anadolu'daki beyliğin en nüfuzlu kişilerinden bazıları ve büyük bir süvari birliği bu misyonla görevlendirilmişti ve düğün, damat sanki Hristiyan bir prensmiş gibi, eski görkemli merasimlere uygun olarak Silivri'de yapıldı. Gelin, ağaçtan yapılmış yüksek bir minberin üzerine çıktı ve ancak ertesi gün atının üzerinde gelen imparatorun huzurunda altın işlemeli ipek perde kaldırıldı. Prenses, bir taraftan davullardan ve borazanlardan oluşan saray müziği çalınırken, bu tören için özel olarak hazırlanmış şiirler okunup, evlilik bağı ile birleştirilen iki aileye övgüler ve methiyeler yağdırılırken, üzerinde imparatorluk cüppesi ile diz çökmüş haremağalarının elinde bulunan meşalelerin ışığında belirdi. Yerde oturarak yemek yiyen Türklerin de katıldığı büyük bir ziyafet verildi. Bunun ardından, ilk kez Orhan Bey'in bayrağını göndere çeken Osmanlı filosu Bitinya sahillerine doğru yelken açtı[108].

Kısa bir süre sonra, 1347 yılı Şubat ayında, VI. Ioannes yeni ve çok büyük bir bedelle edinilen yeni müttefikin yardımı olmadan, İstanbul'a girdi ve Bizans'ın iç savaşına son verdi[109]. Osmanlı ile kurulan ittifakın en büyük avantajı, imparatorluğun Anadolu'da kalan son yerlerinin – İstanbul'un karşısında bulunan Ereğli ve İtalyan denizcilerin Samastro dedikleri Amasya'nın - Türk akınlarına karşı artık güvencede olması idi[110].

Orhan Bey'in, kesin zaferin alındığı aynı yılın baharında İstanbul Boğazı'nda bizzat görülmesi aslında imparatorun konumunu daha sağlama almak için düşünülmüşken, yapılan şenlikler yüzünden aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin itibarını yükseltmeye ve Bizans kültürüne yaklaştırmaya da yarıyordu. Türk Beyi, Avrupa topraklarına geçmemiş, İstanbul'da hiç görülmemişti. Aksine, Bizans sarayı mensupları zaman zaman beyin, Üsküdar'da hanesi, yani reşit olan dört oğlu ve ülkenin ileri gelenleri ile birlikte ikamet ettiği karargâhına geçerlerdi. Burada, kayınpederi ihtiyar VI. Ioannes onuruna birkaç gün boyunca av partileri düzenlendi ve ziyafetler verildi: İmparator ve Osmanlı Beyi bir masada, Orhan Bey'in oğulları diğer masada oturuyor, değerli kilimler üzerinde ise imparatorluk mutfağının yemekleri eşliğinde Bizans'ın en yüksek rütbeli subayları ve Türk vezirler, paşalar ve sipahiler dostluk kurarlardı[111]. Hristiyan dininden vazgeçmeyen ve birçok Hristiyan köleye özgürlüklerini kazandırarak ve daha birçok başka hayır işleri ile adını duyuran Teodora, başkente geçip, birkaç gün annesi ve kardeşleri ile vakit geçirirdikten sonra Üsküdar'daki eşinin yanına geri dönerek, buradan Bursa'daki saraya doğru hareket ederdi[112].

Bu toplantının siyasi sonucu, en büyük Osmanlı şehzâdesi Süleyman'ın, kardeşleri ve anlatılanlara göre 10 bin askerle birlikte Duşan'ın Sırplarına karşı savaşmak için gelmeleri oldu. Ancak, Makedonya toprakları için yapılan bu savaş, Türklerin müdahalesi ile düzensiz akınlar ve Türklerin kısa zaman sonra geri dönmesi ile sonuçlandı[113]. 1350 yılında, Kantakuzenos ve Galata'daki Cenevizliler arasındaki mücadele sona erdikten sonra Selanik'i tehdit eden Duşan'a tekrar savaş açıldığında, şehzâde Süleyman bu sefer daha büyük bir ordu ile – Kantakuzenos bu sefer 20 bin askerden bahseder! – Bizans'ın davasını desteklemek üzere tekrar geldi. Osmanlıların seferi, bu sefer de talanlarla kendini gösterdi. Babası tarafından Asya'ya çağrılan Süleyman Bey gittikten sonra, Meriç Nehri ağzında 22 Osmanlı gemisi görüldü ve gemilerden inen birlikler imparatora Karaferye, Edessa (Vodena) ve Üsküp'ün fethinde yardım etti.

Aynı zamanda Macarlar tarafından da rahatsız edilen Sırp Kralı, fethettiği yerlerden elinde sadece Ferecik, Melenikos, Kesriye, Usturumca, Zihna ve dağlık araziyi bırakan bir barış imzalamak zorunda kaldı[114].

Aynı yıl, Karadeniz'in kuzey bölgelerinde, Venedik ve Ceneviz arasında yıllarca sürecek ve taraflardan birine, doğunun sularındaki hükümdarlığı kazandırmak yerine, her iki tarafı da tamamen yıldıracak ve Osmanlıların ileride yapacakları fetihlerini kolaylaştıracak bir savaş başladı. Ceneviz; Eğriboz (1350-1351), Boğaziçi (1352), Koron dolaylarındaki Portolongo (12 Haziran 1355) ve batının değişik noktalarında yapılan amansız muharebelerden; 14. yüzyılın ikinci yarısında Chioggia Savaşı'nda yapılan harcamalar ve gösterilen çabalardan sonra Fransa, Montferrat ve Milano'ya boyun eğmek zorunda kaldı ve partizanlıkların da etkisi ile bağımsızlığını ancak zayıflatılmış, onuru kırılmış ve çaresiz kalmış bir biçimde geri kazandı. Venedik açısından bakıldığında ise onlar da Türklerin Balkan Yarımadası'nda ilerleyişini durdurmak için harcadıklarından daha fazla güç harcayabilirlerdi.

Cenevizlilerin daha önceki taleplerinden ve küçümsemelerinden dolayı onlara kırgın olan Kantakuzenos, bu hırslı "korsanları"; "nankör" ve "barış bozucu" Cenevizlileri cezalandırmak için Mayıs 1351 tarihinde yapılan bir anlaşmayla Venedik'le ittifak kurdu[115]. Her iki taraf, yararı olacağı kadar zararı da dokunabilecek Orhan Bey'e avantajlı teklifler sundular; özellikle, Ayasuluk, Balat ve Aydınoğulları Beyliği'nin tamamı ile iyi ilişkiler içerisinde olan Cenevizliler, çok büyük saygı gösterilerinde bulunuyorlardı[116]. "Ağabey ve baba" saydıkları Orhan Bey'le, Batılı Hristiyanlar ve Osmanlılar arasında ilk sayılan resmi bir sözleşme imzaladıktan sonra Orhan Bey gerçekten de bin okçuyu emirlerine verdi[117]. Kralları, kızını Orhan Bey'in daha küçük şehzâdelerden birine vermeyi teklif ederek, Sırplar da büyük saygı gösterilerinde bulundular.

Kral Duşan'a hediyeleri götürecek olan Türk elçiler, Tekirdağ'da imparatorun Halkidikya valisi olan damadı Nikephoros tarafından durdurulduklarında, Orhan Bey evliliğinden kaynaklanan tüm bağları kopardı. Dağlardan indi ve Amiral Pagano yönetimi altındaki Ceneviz gemilerinin göründüğü Kadıköy'e kadar gelip, tehditler savurarak, Rumlardan tarziye talep etti. Büyük oğlu Süleyman ve ikinci oğlu Halil, Ceneviz gemileri ile Bulgar sınırına kadar tüm toprak sahiplerinin ve şehirlerin Türk akınlarından korunmak için haraç ödemek zorunda oldukları Trakya'ya geçtiler. Onuru kırılan Kantakuzenos, damadının öfkesini

dindirmek için onunla resmi bir anlaşma yapmak zorunda kaldı[118]. Ama Orhan Bey, bu sözleşmeye rağmen Venediklilerin düşmanı olarak kaldı ve gemileri, Aydınoğulları tarzındaki yağmaların tekrarlanacağı Mora sahillerine kadar gitti[119]. Kantakuzenos ve Ceneviz arasında 1352 yılında yapılan sözleşmede ise Ceneviz Cumhuriyeti'nin Orhan Bey'le yaptığı önceki anlaşmaların geçerli kalacağı katiyetle belirtilmişti[120].

Ancak, Orhan Bey'le yapılan barış anlaşması, Bizans'a en bahtsız savaştan daha fazla zarar veriyordu. Tekrar iç savaşlar başladı ve Kantakuzenos'un oğlu Matthaeus, tahtta hak iddia etti. Böylece, sınırları iyice daralan Bizans, üç bölüme ayrılmış bir vaziyette idi: Yaşlı VI. Ioannes, elde etmek için büyük çabalar gösterdiği tahtın tadını huzur içinde çıkartamadan İstanbul'da; Matthaeus, Edirne'de ve taht elinden alınan genç Paleolog V. Ioannes kendisine timar olarak verilen Dimetoka'da oturuyordu. Kısa bir süre sonra Edirne için amansız bir mücadele başladı ve taraflardan her biri, öncelikle eski Çar Aleksander'in sefil Bulgarları ve hükümdarlarına bir imparatorluk tacı kazandırmak için bu gibi savaşlara katılmaktan asla yorulmayan Sırplar olmak üzere, yabancılardan yardım istedi[121]. Gerek yaşlı imparator, gerekse yeni imparator tabii ki Orhan Bey'in Türklerini o dönemin en iyi askerleri olarak çağırdılar. Orhan Bey ise birliklerini ikisi arasında bölüştüremeyeceğinden, imzalanan barış anlaşmasına uyarak, koruması gerektiğine inandığı kişi olarak sadece gerçek ve yasal imparator olan kayınpederini tanıdı.

Çıkan iç savaşın ilk yılında, Orhan Bey Avrupa'ya Türk birliklerini gönderdi. Sonunda IV. Ioannes'in eline düşen Edirne'ye yerleştirildiler ve böylece ilk kez daha sonra Avrupa'da, Rumeli'nde başkentleri olacak şehre ayak basmış oldular. Dimetoka'da aynı zamanda Osmanlılara bağlı olmayan Türklerden oluşan bir birlik de Paleolog'tan ayrılarak, eski dostlarının tarafına geçti. Bununla memnun olmayan ve tekrar ortaya çıkan rakibini sonsuza dek ortadan kaldırma ve onun elinde bulunan Lapseki'yi fethetme arzusu ile yanıp tutuşan Kantakuzenos, Orhan Bey'den oğlu Süleyman'ın komutasında 10 bin kişiden oluşacak büyük bir ordu istedi. Süleyman'ın yardımı ile Dimetoka'da müttefik Bulgar ve Sırp güçleri karşısında büyük bir zafer kazanıldı; Anadolulular ın heybetli sipahileri, düşmanları atlarının nalları altında ezdi ve Sırp liderlerinden sadece biri, bu muharebeden sağ çıktı. Süleyman, bu zaferden memnun olan imparatorun bulunduğu Edirne'ye geldi, ancak kısa bir süre sonra kendi soyuna ait olacak Trakya topraklarında çok fazla kalmadı ve imparatoru selamladıktan sonra

Anadolu’ya geri döndü. Enez’e kaçmış olan Paleolog, arkasından elçiler gönderdi ve davasını desteklemesi için birçok vaatte bulundu, ama boşuna[122].

Orhan Bey’in oğlu Trakya’dan ayrılmış olsa bile Türklerin bir kısmı, emellerine henüz tam olarak varmadığını düşünen IV. Ioannes’in hizmetinde geri kaldı. Çimbi Kalesi’ne[123] yerleştirilen seçkin askerler burada, Kral II. Frederik’in sadece Müslümanların bulunduğu Lucera’da bir araya getirdiği asker kolonisi ile kıyaslanabilir bir koloni biçiminde, maaşlarını da imparatordan alarak, eşleri ve çocukları, kadılar ve ata geleneklerine göre ahşap bir cami ile birlikte yaşamaya başladı ve düşman Rum veya Sırp ve Bulgarlara karşı silahlarına davranma çağrısını beklemeye koyuldular[124]. Ancak, hem tecrübeli, hem acımasız İmparator Ioannes, aynı amaçla Gelibolu Yarımadası yakınlarında Bulgar ve Sırp köyleri de kurmuştu[125] ve Trakya’da misafir olan Türkler, çadırlarında gece gündüz sanki evde “Anadolu topraklarındaymış” gibi yaşadılar[126]. Ama anlatıldığı gibi, Süleyman’ın, hiçbir fetih niyeti ve dost topraklarında herhangi bir ganimet toplama umudu olmayan bu küçük birliğin başına geçmek üzere tekrar Avrupa’ya gelmiş olması pek olası değildir[127].

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN AVRUPA'YA YERLEŞMESİ

VE

SULTAN I. MURAD'IN İLK FETİHLERİ[*]

İki yıl barış içinde geçti. Paleologos, Bozcaada'da sürgünde idi ve sürgün edildiği yeri yönetiyordu. Ancak 2 Mart 1354 tarihinde meydana gelen büyük deprem, siyasi dengelerin değişmesine sebep olacaktı. Trakya'daki birçok kalenin, hisarın ve şehrin surları yıkıldı ve İstanbul'un surları da dünyaca tanınmış kalınlıklarına rağmen, zarar gördü. Ortasında o dönemlerde çok önemli bir yere sahip olan Gelibolu Limanı bulunan dar ve uzun yarımada, Bizanslılar tarafından neredeyse tamamen boşaltıldı.

Bu hadise, Çimbi'deki Türkler için, depreme taş ve ağaç yapılarda yakalanan Rumlar için olduğu kadar kötü değildi; bu felakette, yağma akınları düzenlemek için bir fırsat gördüler. Birkaç hafta boyunca, muhtemelen belli bir hedef olmadan ve Orhan Bey ya da en azından karşıdaki Anadolu topraklarını yöneten en büyük oğlu Süleyman [Paşa] nihayet kararlılıkla müdahale etmeye karar vermeden önce, böyle akınlar düzenlendi[1]. Süleyman, Biga'daki kışlık karargâhından ayrılarak, kısmen yıkılmış Rum şehirlerinden, hayatı boyunca geçimlerini sağlayacağı insanlar bulup, yardım etmek üzere Avrupa'ya geçti.

Yanındaki Türklerden, Rumlar tarafından terk edilen evlere yerleşmelerini istedi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, onlar Çimbi surlarının altında kurulan çadırlardan oluşturulan bir kolonide yaşıyorlardı. Aralarındaki en asilleri, hiçbir sabit yerleri olmayan ve dar kalede yaşamak için yeterince yer bulamayacakları Avrupa'ya muhtemelen sadece geçici sürelerle geçmişlerdi. Bu kargaşa ve Hristiyanların aşırı korkusu karşısında ise hareketsiz kalmak mümkün değildi. Böylece, Gelibolu ve Bizans'ın başkenti arasında bulunan her köy ve kasaba yavaş yavaş Türklerle dolduruldu ve Süleyman için Gelibolu'da bir saray yaptırıldı. Türkler, bölgeyi sahipsiz kabul ettiklerinden, sipahiler arasındaki asil aileler arasında bölüştürdüler[2]. Her yerde Osmanlı sübaşıları ve sultanın temsilcileri, kaçan korkak Bizanslı subaylarının yerine getirildi[3]. Rum tarihçi, ayrıca köylerde "amir" diye adlandırdığı muhtarlardan da bahseder.

Bu sahiplenme, düşünüldüğü gibi merhametli değil, aksine Kantakuzenos ve imparatoriçenin emrindeki askerlerin herşeyi yapma izinleri olduğu zamanlardaki gibi şiddetli, acımasız ve sert bir biçimde yapılmıştı. Türklere köle olmaktan kurtulmak için birçok Hristiyan köylü İstanbul'a kaçtı. Burada ya özgürlüklerini kendi din kardeşlerine gönüllü

olarak sattılar, ya da sokaklarda boş boş dolaşıp, dilencilik yaptılar. İstanbul’da yerleşik insanların, hem bu saldırılardan, hem de daha önce de bahsettiğimiz gibi eski surları kısmen yıkan doğal felaketten dolayı cesaretleri kırılmıştı; kendilerini ve en değerli eşyalarını şehir dışında güvence altına almak için düşmanın gelmesini bekliyorlardı. İmparator’un, atalarından birinin benzer bir hadisede yaptığı gibi, yine “uyuşmuş gibi” olduğu söylenebilir[4].

Ancak Süleyman’a göre Bizans başkentinin üzerine yürüme zamanı henüz gelmemişti: Akıncılarının, ganimetlerden ona düşen payını gönderdikleri sahil kenarında kaldı. Bundan kısa bir süre sonra, savaşçıları tarafından aynı merhametsizlikle yağmalanan Bulgar topraklarına yöneldi.

Avrupa’da; Türk stilinde, Türk memurlar tarafından yönetilen, hiçbir hukuki bağımlılığı kabul etmeyen bir Türk yerleşimi, o kadar utanç verici ve tehlikeli olarak algılanıyordu ki, artık iyice çökmekte olan Bizans bile bunu hissedebiliyordu. Bu hadiselerin baş suçlusu Kantakuzenos da bunu mutlaka hissetmişti. Yaptıklarının sonuçlarını hafifletmek için çaba gösterdi ve kroniğinde, Avrupa’ya yerleşen binlerce Türk’ün tekrar bu topraklardan çıkmasını sağlamak için damadı Orhan Bey’le sürekli ve ciddi görüşmeler yaptığını ve 10 bin altın kurtarmalık ödemeyi teklif ettiğini anlattı – ama deprem felaketinden önce[5]. Bu kroniğe göre Orhan Bey, imparatorun teklifini kabul etmiş ve Trakya’da Gelibolu Yarımadası’nda bulunan kalelerin, şehirlerin ve köylerin iadesine ilişkin bir anlaşma yapmak üzere İzmit Körfezi’nde yeni bir görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. VI. Ioannes, gerçekten de Anadolu’da Bizans için artık kesin olarak kaybedilmiş İzmit’e geldi, ama Orhan Bey, mazeret bildirdi: Hasta idi ve belirlenen yere gelmesi mümkün değildi. Kurnaz ve yaşlı Kantakuzenos’un, bunu bir yeminle tasdik ettirmekten çekinmediği söyleniyordu, ama bu hadise üzerine rencide oldu ve İstanbul’a dönmekten başka bir şey yapamadı[6]. Nihayet, Süleyman Anadolu’da Tatarlara karşı savaştıktan ve Ankara ile Eretna Beyliği’nin batı ucundaki toprakları Osmanlı Devleti’ne kazandırdıktan sonra [1354], Avrupa’daki yerleşim bölgelerine ilişkin yeni görüşmeler başlatıldı. En azından Kantakuzenos, bunun böyle olduğunu söylüyor ve Çanakkale Boğazı’nın etrafındaki yerlerin boşaltılmamasının tek sebebi olarak, rakibi V. Ioannes’in hırsı yüzünden çıkan iç savaşı gösteriyordu[7].

Kantakuzenos’un, intikam almak için zamanının gelmesini bekleyen eski imparatorun bulunduğu Bozcaada’ya yapacağı seferin iptal

edilmesinden sonra, intikamından vazgeçmeyen Paleolog, gerçekte de kız kardeşi Maria'yı vermeyi söz verdiği Gattilusi hanedanına mensup bir Cenevizli ile ittifak kurdu ve 1354 yılı Aralık ayının soğuk bir kış gecesinde müttefikler Heptaskalon Limanı'nı işgal edip, ertesi gün halkın sevinç nidaları arasında imparatorluk sarayını zapt ettiler. Kantakuzenos, uzun süre direnemedi ve İstanbul dışında kendilerine tahsis edilen yerlerde bulunan oğlu Matthaeos, damadı Nikephoros ve eşinin kardeşi Asanes'ten boşuna yardım umdu. Etrafını saran her zaman kahramanlık derecesinde sadık Katalanların çabası da boşuna idi. Davasını bu sefer kesin olarak kaybetmiş ve hükümdarlık hayatı sona ermişti: Türk dostu, Türk Beyi'nin kayınpederi, Umur Bey'in sırdaşı olan Kantakuzenos, Peder Joseph olarak umutlarının kaybını unutmak ve siyasi hataları ile son siyasi suçunun kefaretini ödemek üzere Magana Manastırı'nda inzivaya çekildi[8].

Ancak V. Ioannes'in tahtı yine de güvencede değildi, zira Kantakuzenos'un oğlu genç Matthaeos, 1352 yılı sonbaharında kendisine verilen imparatorluk payesinden vazgeçmek niyetinde değildi. Eniştesi Nikephoros, kısa bir süre sonra boyun eğse de amcası Asanes ona destek verdi. Diğer taraftan Sırp Kralı, gözünü Makedonya ve komşu topraklara dikmiş ve "Rumların ve Sırpların" bu yeni kralı, kendisine elçi göndererek onurlandıran Papaya, sözde sadece Hristiyanlığın düşmanı kâfir Türklere karşı yapılacak yeni bir Haçlı Seferine liderlik etmeyi teklif etti. 20 Aralık 1354 yılında Diavoli'de ölmesi üzerine[9], Sırpların büyük fetih savaşı engellendi. Bu hadiselerin tarafları ise binbir çeşit pohpohlamalar, vaatler ve hediyelerle Türkleri kendi taraflarına çekmek için yarış halindeydiler. IV. Ioannes bile, kendi anlattıklarına bakılırsa, tahttan çekilmeden önce bir kez daha Türklere başvurmuş ve bundan dolayı Patrik Philotheos'un öfkesini üzerine çekmişti[10]. Ancak oğlu Matthaeos, Orhan Bey'in desteğini almayı başardı: Orhan Bey, Avrupa tarafında Çimbi Kalesi'nin karşısında bulunan Abidos'a kadar geldi ve destek sağladığı genç karşı imparator, Bulgaristan'a akın düzenleyen 5 bin Türk ile yola çıkıp, Filibe'de Sırp Voichnas ile çarpışırken, Bizans'taki anlaşmazlıkları daha iyi takip edebilmek için buraya karargâh kurdu. Sırp Voichnas, savaş esnasında galibin eline düştü ve Paleolog'a teslim edildi[11].

Türklerden yardım alabilmek için bu sefer İstanbul'daki imparator, yaşlı sultanla görüşme zemini hazırlamaya çalıştı. Bu görüşme, Bizans'ın başkenti yakınında, V. Ioannes'in üç gün kaldığı Arkla'da yapıldı. İmparator, Orhan Bey'in Foça'da hüküm süren ve Anadolu sahillerinde

serüvenci olarak kazanç elde etmeye çalışan Rum Kalethetos tarafından esir tutulan oğlu Halil'i kurtarmaya ve kızı ile nişanlamaya söz verdi.

Bunun için bir sefer hazırlandı ve düzenlenen ziyafetlere ve av partilerine katılmak, hatta şüphe ile belki de Hristiyan ev sahibini kaçırmaya geldiği düşünülen[12] Aydın Beyi'nin arabuluculuğu ve 100 bin altın ve görkemli ünvanların verilmesi ile genç Osmanlı, Kalathetos'un esaretinden kurtarıldı. Gelecekteki kayınpederi, gelecekteki damadı ile birlikte düğün için süslenmiş bir kadırgaya binerken görülüyordu. Filo, İstanbul'a yazın hasat zamanında vardı; tüm gemilerden müzik sesleri geliyordu ve sahilde, tıpkı imparatorları ve hükümdarları gibi tehlikeyi daha da büyütecek böyle bir olayın öneminin bilincinde olmayan halk, alkış tutuyordu. Kendisine hediye edilen kaftan içerisinde kâfir "oğul", baba olarak kabul ettiği "Hristiyan" imparatorun yanında atını sürdü. İmparatorluk hanedanı mensubu, imparatorun oğlu veya kardeşi gibi atının üzerinde saray avlusuna girdi. Bu çok nadir görülen, büyük bir onurdu. Halil, kendisine gösterilen bu önceliklere karşı direnmeye çalıştı; hatta elini, imparatorun elinden çekmeye çalıştığı görüldü. Genç Osmanlı sonunda atından indi ve sadık bir vasal gibi Paleolog'un atının dizginlerini tutarak, eski saray geleneklerine göre Pezeteurion bölümüne kadar yürüttü. Gynekeion bölümünde ise Kantakuzenos'un henüz çok küçük olan kızı [İrene] ve İmparatoriçe Helena, damadın gelmesini bekledi. Orhan Bey'in, oğlunu ve henüz 10 yaşındaki gelinini beklemek üzere üçüncü oğlunun da Çanakkale Boğazı'na varmış olduğu haberi üzerine Halil, askerlerden ve saray görevlilerinden oluşan görkemli bir alay eşliğinde, zillerin ve davulların çaldığı müziklerle ve ne olduğunu bilemediğimiz-belki tuğ- şeref alametleriyle oraya kadar götürüldü. Oraya vardıktan sonra Orhan Bey'in yeni başkenti İznik'e geçildi. Düğün burada yapıldı ve Bizanslı imparator kızı, çobanların, köylülerin, karada ve denizde savaşanların elçilerinin kendilerine koyun, öküz ve birçok başka şeylerden oluşan sade, ama yürekten gelen hediyeler getirdiklerine tanık oldu[13].

V. Ioannes, bu sayede tıpkı kendisinden önce IV. Ioannes gibi, benzer bir aile bağı ile hükümdarlığı için barış dolu bir geleceği güvence altına almış olduğunu düşünüyordu. Bulgarlardan, Ahyolu ve Misivri'yi almayı başarmış ve veliaht Andronikos'u Çar Aleksander'in kızı Maria ile nişanlamıştı. Sırp topraklarında, Duşan'ın kardeşi olan Kral Simeon, ölen kralın oğlu Kral Uroş ve bir zıpçıktı olan Vulkaşin (ayrıca bağımsızlıklarını isteyen sayısız voyvodalar) hükümdarlık için birbirleriyle savaşıyorlardı.

Paleolog, Papa ile iyi geçiniyordu ve İtalyan tüccarlar, son savaşlardan dolayı, düşmanlıklarını doğu sularına taşıyamayacak kadar yorulmuşlardı. Çökmekte olan imparatorluğun yerine Sırp, Macar – büyük Kral Ludwig, yöneteceği yeni bir Haçlı Seferi yapmayı düşünüyordu – Venedik veya Ceneviz kökenli bir devlet kurma hayalleri kuranların umutları, bir bir suya düşüyordu. İmparatorluk, genç hükümdarının zekâsı sayesinde tekrar eski sağlamlığına kavuşmuş gibi görünüyordu.

Ancak, Bizans politikalarının yarattığı yapay başarılar, aniden av sırasında bir çukura düşen[14] Abidos ve Gelibolu hükümdarı Süleyman'ın; ardından imparatorun yiğit ve anlayışlı damadı Halil'in ve adı son olarak 1358 yılında geçen Orhan Bey'in ölümleri üzerine tekrar tartışılır hâle geldi. Ölen Osmanlı sultanın bir diğer oğlu olan Murad, Trakya fatihi ve Türklerin Avrupa'ya geçişlerinin öncüsü olarak ön plana çıktı.

Türk kroniklerine göre, Karesi Beyliği, Orhan Bey zamanında Osmanlı Devleti'ne katılmıştı. Karesi Beyi Yahşi Bey'in[*] ölümünden sonra iki oğlu arasında çıkan mücadeleleri kendi lehine kullanmış ve bu oğullardan biri, Orhan Bey'e Balıkesir'i, Bergama'yı ve Edremit'i teklif etmişti. Kardeşi ile görüştüğü sırada, birkaç yeri elinde tutan diğer kardeş Dursun, bir ok atışı ile öldürülmüştü. Daha sonra, Yahşi Bey'in Bergama'ya ani bir baskın düzenleyen diğer oğlu da Orhan Bey'e teslim olmuştu. İki yıl sonra, yok olmaya yüz tutmuş bir hanedanın son temsilcisi olan bu oğul da Bursa'da genç yaşta hayata gözlerini yummuştu. Orhan Bey'in oğlu Süleyman'ın Bolayır'da kendisi için hazırlanan mezarda toprağa verilmeden önce Osmanlı Devleti'ne, özellikle Ankara olmak üzere, Anadolu'da iki önemli şehri kazandırdığını daha önce de belirtmiştik[15]. Avrupa'da Rumeli diye adlandırılacak yeni eyalet de gerek tesadüf eseri, gerekse Süleyman'ın enerjisi sayesinde alınmıştı.

Ama yukarıda belirtilen hadiselerde Orhan Bey'in bizzat komutan olarak hiçbir katkısı yoktu. O, savaşlarını gençliğinde yapmış ve Türklerde daha o zaman yerleşik geleneğe göre, devletin büyütülmesi ve Osmanlı şanının yayılması işlerini daha genç, yiğit ve müteşebbis oğullarına bırakmıştı. Orhan Bey, Türk tarihinin ilk yıllarına ilişkin resmi nakillerde daha çok Kürt Taceddin gibi bilginlerle bilgi alışverişi yapan ve dünya malında gözü olmayan, dağlarda geyiklerle konuşan ve insan sevgisinden dolayı mezarlara müessir ıhlamur ağaçları diken dervişlerle sohbetlere katılan dindar ve iyi huylu yaşlı bir adam olarak belirmekte idi. Fakir gezginlerin huzur içinde konaklamaları ve Kur'an'ın öğrettiği sonsuz

bilgeliğin yayılması için birçok imaret ve medreseler inşa ettirdiği söylenmekte idi. Bursa ve İznik'te güzel ve yararlı yapılar yaptırmaya özellikle özen gösterdiği de söylenenler arasında yer almakta idi.

O, küçük gördüğü Bizans'ın Avrupa'daki topraklarına bir kez bile girmek istemeyen, kendisi veya babası tarafından fethedilen Rum şehirlerinde veya otağlarda yaşayan köylülerin ve çobanların arasında kendini daha mutlu hisseden ve bir atanın saf sevinci ile mazlum, çalışkan ve memnun yaşayan "çocuklarından" asıl "Osman ilinde" vergi olarak getirilen koyunları, öküzleri, atları, ilk hasatları ve güzel kilimleri teslim alan son gerçek Anadolu Beyi idi. 14. yüzyılda Bursa'ya gelen gezginler 200 bin ev, "ister Hristiyan, ister kâfir, ister Yahudi olsun, bütün fakirlere kucak açan" sekiz imaretten bahsedebiliyorlarsa, bunda bu eski Bizans şehrinden daha büyük ve daha güzel başka bir yerde gözü olmayan bu son beyin payı çok büyüktür[16].

Sonraları neredeyse terk edilmiş bu başkente sadece sultanların naaşları nakledilecekti, zira "gümüş kubbe" altında ilk Osmanlı ve Bursa fatihi Osman Bey ve oğlu Orhan Bey yatıyordu[17]. Buraya, daha sonra kanlı Kosova meydanında karnı deşilen I. Murad'ın ve Germiyanoğulları Beyi Yakup Bey tarafından, Orhan Bey'in Tatarlara esir düştükten sonra utancından ve üzüntüden hayata gözlerini yuman torunu büyük Yıldırım Bâyezid'in naaşları da getirildi[18]. Sade bir stilde inşa edilmiş Çekirge Camii'nde sarıkları ile işaretlenmiş türbeleri gösterilir[19]. Yıldırım Bâyezid'in oğlu I. Mehmed ise çok çeşitli değerli mermerlerin, kırmızı mermer parçaları üzerinde bütün camları çerçeveleyen yazıların ince işçiliğinden ve giriş kapısının nadir ağaç oymalarından dolayı Anadolu'daki Arap ve İran yapı sanatının Osmanlı hükümdarlarını yüceltme namına yarattığı en güzel eserlerden biri olan, duvarları, tavanları ve kubbeleri mavi ve yeşil İran çinileriyle kaplı mermerden yapılmış Yeşil Camii inşa ettirmişti. Bu camiin yanında her camide olduğu gibi bânisinin ve dolayısıyla II. Murad'ın 15. yüzyıl yapısı olan türbesi bulunur[20].

Bursa, İstanbul'un fethine kadar herşeye rağmen uzun yıllar boyunca "çok iyi ve ticaret açısından zengin; Türklerin sahip olduğu en iyi" şehir olarak kalmıştı. Yukarıda, koyu çam ormanları ile bezenmiş Olympos Dağı'nda koyun sürüleri ile Türkmen çobanlar gezerdi; yüzyıllar boyunca Hristiyan rahiplerin ve keşişlerin, Hristiyan dualarını ettikleri yerlerde artık şeyhleri, babaları veya dedeleri ve abdalları ile birlikte Müslüman dervişlerin hücreleri ve manastırları olan tekkeler duruyordu; saygıyla

karşılanan yerleşim yerleri sayıca o kadar büyük, paçavralara sarılı ince bedenlerine o kadar sık rastlanıyordu ki, bu Dağı'n adı ülkenin yeni hükümdarları tarafından "Keşiş Dağı" olarak değiştirildi. Burada sıcak ve soğuk pınarlar fışkırıyor ve iki küçük kaynak, berrak ve sakin Nilüfer Çayı'nı besliyordu. Bu çayın kıvrımları ve kayalıkların yükseltileri geniş bir alana dağılmış şehri birkaç bölüme ayırıyor ve 15. yüzyılda iki kez tekrar inşa edilen surların dışına kadar yolunu buluyordu. Cami kubbeleri, resmi yapılar ve sarayın kuleleri surları aşıyordu. Saray, bir tepenin üzerine kurulmuş ve yaklaşık bin ev ve Arap ve İran stilinde görkemli salonlar, bakımlı bir bahçe ve sultanların gözdeleri ile gezintilere çıktıkları bir gölü kapsıyordu.

Şehrin merkezini ise yüzlerce dükkânı barındıran Kapalı Çarşı oluşturuyor ve ortadaki büyük Bedesten çarşısı hayran bakışları üzerine çekiyordu. Yerli tüccarlar burada ipek, yün ve pamuklu kumaşlar, beyaz sabun gibi her türlü ürünü sunuyorlardı. Rumlar da sayıca fazlaydı ve Suriye'den, Şam'dan veya Beyrut'tan bir kervanla ham ipeği getiren veya Müslüman hacılar kervanı ile gelen Franklar, bilgi almak, dinlenmek ve bir sonraki yolculuk için gerekli donanımları temin etmek üzere burada mutlaka bir Cenevizli'ye, İspanyol'a, Floransalı'ya rastlardı. Bursa'nın daha yüksek noktalarından denizin ötesi ve Gelibolu bölgesi görülüyordu. Yaşlı Orhan Bey, müteşebbis ve şansı yaver giden oğlunun yerlerini buradan istediği zaman izleyebiliyordu. Ormanlar, çeltik tarlaları ve ünlü "Türk halılarının" dokunduğu Karamürsel, Kartal ve Pendik gibi farklı ırklardan insanların yaşadığı zengin köylerin arasından bir karayolu geçiyordu. Bu karayolunu kullanarak terk edilmiş, ancak surlarının kalınlığı ile hâlâ göze batan İzmit'e, İznik'e, Bizans stilinde inşa edilmiş yeni başkente ve Boğaz'da doğrudan Galata'ya çıkan Üsküdar'a ulaşılabiliyordu[21].

Babasının mirasını devralan ve ağırlığı Avrupa'ya vermesi yüzünden Osmanlı tarihinde yeni bir ufuk açan I. Murad hakkında, tahta çıktığı güne kadar hiçbir bilgi yoktur. Rum kaynaklarında, Orhan Bey zamanında yaptıkları hakkında hiçbir bilgi bulunamadığı gibi, Türk kroniklerinde de sadece 1359 yılından sonra adı geçer. Artık sultan olmuştur ve ağabeyi Süleyman tarafından alınan Ankara'yı tekrar fethettiği söylenir. I. Murad, Türklerin tarihinde yine tarihi kaynak eksikliğinden dolayı, en büyük askeri başarıların ortasında bile bizim için sadece sisler içerisinde beliren büyük bir şahsiyet.

Tamamen Avrupa'ya yönelik olacak saltanatının hemen başında - Bursa hareminde yaşamış olan ve şimdi İstanbul'a geri dönmelerine izin verilen imparator kızlarının hatırına bakmadan – Bizanslılara saldırdı. I. Murad, muhtemelen Çanakkale Boğazı'nda kurulan beylikteki temsilcileri Lala Şahin ve atak Hacı İlbey sayesinde yapılan ilk fetih dalgasında, Hristiyan İstanbul'un sırtında, bu şehri diğer yerlerden ayıran bir kemer gibi sıralanacak bir dizi Rum Limanı ve şehirler kazandı. Anadolu'daki birçok kahramanlıklardan tanıdığımız ve sadece Türk yazarlarına özgü bir hayal gücü ile sürekli yeni özellikler kazandırılan bir biçimde İstanbul'dan Edirne'ye giden ticaret yolu üzerinde bulunan ve Lüleburgaz (Arkadiopolis) da denilen Pyrgos Büyükdükalığı fethedildi. Karadeniz sahilindeki Burgaz Limanı'ndan ve İstanbul yakınlarındaki Kemerburgaz'dan ayırmak için Lüleburgaz, Çatalburgaz veya Arababurgaz diye adlandırılacak bu yeni Burgaz'a Türkler yerleştirildi ve eski surları tamamen yıkıldı[22]. Lüleburgaz, adı geçen ticaret yolunun dördüncü etabı idi. Üçüncüsü, Bizans'ın elinde kalan Silivri'den sonra bir tepe üzerine kurulmuş güzel bir şehir olan Tzouroulos'du. Türkler tarafından fethedildikten sonra bu şehrin surları yıkıldı ve sadece Müslümanların oturduğu, Çorlu adında bir şehir hâline getirildi. Çorlu ile Lüleburgaz arasında, bugün Büyük Karıştıran mevkinin bulunduğu yerde, yine bir Büyükdükün hüküm sürdüğü Hristiyan Messene (Misinli) Şehri bulunmaktaydı: Burada surlara dokunulmadı. Burada Türklerin yanında Rum aileler de barınıyordu. Yeni kazanılan bu timar ve insanları, bir Türk derebeyi tarafından yönetiliyordu[23]. Bizanslıların elinde Edirne'ye kadar sadece iki yer kalmıştı. Bunlardan birisi, Bulgarların Ortaçağda büyük zaferler elde ettikleri Bulgarophygon'du (Babaeski) Osmanlılar ayrıca boydan boya zengin otlaklara sahip güzel ve verimli ovaları da zapt ediyorlardı; ormanların bulunmayışı, Türkleri, Bizans'ın elinde kalan yerlerde yaşayanların muhtemel bir saldırısına karşı koruyordu[24].

Ama Edirne, hemen bir seferde fethedilemeyecek kadar güçlü olduğundan, I. Murad geçici olarak, isyancı Kantakuzenos'un eski ikameti olan ve Türkler tarafından iyi bilinen Dimetoka ile yetinmek zorunda kaldı. Türkler, Dimetoka'ya gitmek için ticaret yolundan ayrıldılar ve Meriç Nehri'ne akan Ergene kıyılarını takip ederek sola saptılar. Dimetoka'da, bir tepenin üzerinde duran ve sultanın sarayını çift surlarla çevreleyen – kuşatma zamanları için derin bir kuyu ile birlikte - bir kale bulunuyordu. Asıl şehir ise bu kalenin önünde uzanıyordu[25]. Çok sağlam olduğu söylenen

bu kalenin fethiyle birlikte Osmanlıların Avrupa’daki eyaleti olan “Rumeli”, bir taraftan Ergene ve Meriç nehirlerinin, diğer taraftan ile Çorlu ve Burgaz’ın oluşturduğu bir daire içine alındı. Atlılar için beş akçe, yayalar içinse üç akçe geçiş ücreti alınan Gelibolu, liman olarak ve Anadolu’daki Türklerin sürekli geçişleri için kullanılıyordu[26].

Türk geleneklerine göre, her bahar devletin sınırlarını genişletmek için yeni bir seferin düzenlenmesi gerekiyordu. Bu yüzden, Avrupa’daki Türk toprakları Gelibolu Yarımadası ve büyük ticaret yolu ile Meriç havzası tarafından oluşturulan üçgenle fazla sınırlı kalmadı. Aksine Sultan I. Murad, ilk kez İmparator I. Aleksios’un etrafında görülen maiyete benzer sadık adamları, “kapusunun” nüfuzlu insanları ile birlikte bizzat harekete geçti[27]. Verdiği emir üzerine askerî timarların tüm sahipleri, timarın değerine göre belirlenen sayıda süvarilerle birlikte toplandı. Sınır eyaletlerini yöneten beyler, Anadolu’da olduğu gibi, Osmanlı soyundan gelenlerin hükümranlığını kabul etmek kaydıyla tek başlarına bağımsız hareket edebiliyorlardı.

Bu durumlar ve yeni olmayıp, aksine otonom eyaletlerin kurulması gibi kısmen Moğol; daha sonra “Yeniçeri” olarak adlandırılacak muhafız kıtasının kurulması gibi Rum menşeli olan araçların kullanılması karşısında, Trakya’daki yerlerin hızlı bir biçimde ve çoğunlukla I. Murad’ın saltanatı sırasında fethinin kaynağı olarak adamlarının savaşçı ruhu; canlarını fedaya hazır olmaları; askerler arasındaki güçlü bağlar ve İslâm uğruna savaşta öldükten sonra elde edilecek ödüle inanç olarak açıklanabilir.

Edirne’ye giden yol üzerindeki bir diğer etap, daha önce de bahsedilen Bulgarophyron’du. Bu şehir, yaşlı bir babaya ithaf edilerek “Babaeski” diye adlandırıldı ve aynı dönem içerisinde Osmanlı topraklarına Rodosto da eklenerek, buraya daha sonra Türkmenler yerleştirildi[28]. Fatihler, güney sahillerindeki bu önemli limanın adını “Tekfur Dağ: Tekirdağ” olarak değiştirdiler. Ancak, bu şehir sultanın bayrağı altında alınmamış, aksine büyük komutanlardan birinin inisiyatifi ile fethedilmişti.

Edirne’nin kaderi belli oldu. Sultan’ın komutası ve zeki yaşlı danışmanı ve vasisi Lala Şahin’in denetimi altında Hacı İlbey’in veya kaynaklarda ilk kez adı geçen Evrenos Bey’in enerjisi ile Meriç Nehri kenarındaki güzel ve güçlü şehre karşı saldırılar başladı. Bizanslı bir kaynak, Edirne’nin düşmesini düşmanlara tarlalara daha hızlı gidebilmek için köylülerin kullandığı gizli bir yolu göstermiş olan bir Rum’un ihanetine bağlamaktadır[29]. Ancak, Türk kaynaklarının tamamında Rum birlikleri ve

sultanın askerleri arasında meydana gelen bir meydan muharebesinden bahsedilir. Bu kaynaklara göre imparatorun komutanı mağlup oldu ve kısa bir kuşatmadan sonra ailesi ile birlikte bir sandala binip, Enez'e kaçtı. Ertesi sabah, Bulgarlar ve iç savaş sırasında Rum tarafların baskısı altında çok büyük zorluklar yaşamış olan şehir sakinleri şehri teslim ettiler. Sultan I. Murad, Edirne'yi 15 bin evi[30], güçlü surları ve yılan gibi kıvrılan geniş nehri ile birlikte "Rumeli'ye açılan bir kapı" haline getirdi. Arda ve Tunca nehirleri burada Meriç Nehri ile birleşiyordu ve çevresi ormanlarla kaplı idi. Şehir, sultanın payitahtı olmaya uygundu. I. Murad, hayatının büyük bir bölümünü burada geçirdi ve Trakya'daki durumları düzenlemek ve fethedilen yerlerin tahkim edilmesiyle ilgilendi. Bizanslı komutanın evi, bir sultanın ve Müslüman'ın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde değiştirildi, ama birçok avlu, güzel bahçeler ve sayısız galeri ve köşkler ile 14. yüzyılda inşa edilen bu saray hakkında çok fazla bilgi yoktur. Sultan sarayı, Meriç Nehri kenarında bugün zengin yaban otlarının arasından ağaçların fışkırdığı ve nehrin karşı tarafında bulunan kışladan gelen seslerin ormanda kaybolduğu yerde idi. Cuma akşamları, Edirne'deki Müslümanların eşleri, gözetim altında olmadan ve rahatsız edilmeden yeşillikler içerisinde sohbet etmek üzere buraya gelirlerdi. Şehrin askerî komutanı ise küçük bir köşkte doğal hali korunan bu doğada işinde yaşadığı zorlukları üzerinden atıyordu. Edirne'nin büyük ve güzel camileri daha sonraki zamanlara aittir ve antikalar ile sanat eserleri açısından sultanın Avrupa'daki ikametgâhı Anadolu'dakilerle boy ölçüşemez: Ne fatihlerin ilk camilerinden, ne de Hristiyanların geçmişteki sayısız kiliselerinden hiçbir iz kalmamıştır. Ticaret açısından Edirne o zamanlar da canlı bir şehirdi. Birçok insanın ziyaret ettiği başkentin Kapalıçarşısı'nda Türklerin ve Rumların yanında birçok Frank görülebiliyordu: Ticaret yapan Venedikliler, Cenevizliler, Floransalılar ve Katalanlar[31].

Edirne alındıktan sonra Lala Şahin'in komutası altındaki Türk öncü birlikler, Meriç Nehri'ni yukarı doğru takip ettiler. Gittikleri her yerde imparatorluğun idaresi artık neredeyse hiç hissedilmiyordu, aksine kasabalar, şehirler ve kaleler uzun zamandan beri kendi kaderlerine ve güçlerine terk edilmişlerdi. Türklerin gördükleri, Anadolu'nun fethinden önceki durumlara benzer durumlardı. Burada da her zamanki yöntemlerini kullanarak kısa zamanda istedikleri başarıları elde ettiler.

1344 yılında Bulgarlar, yavaş akan suları ile Meriç Nehri kenarında geniş ve verimli bir ovadan yükselen granit benzeri kayalar üzerindeki

güçlü Filibe'yi ele geçirmişlerdi[32]. Rumlar, bir daha Bulgarlar tarafından Plovdiv diye anılan bu şehre geri dönmediler.

Ancak, Bulgar halkı da tarihi misyonlarının savaşlarla yerine getirilmesi; bütün gücün, zenginliğin ve toprakların "Boyar" diye adlandırılan kavgacı ve disiplinsiz bir asilzâde sınıfında birleşmesi ve baştaki hanedanın iç mücadeleleri sebebi ile zayıf düşmüştü. Çar Aleksandr hâlâ hayattaydı, ama en büyük oğlu ölmüş ve babasına yönetim işlerinde yardımcı olan ilk veliaht Mikael Asen'in, ardından yönetimde yine babasının yanında kısa bir süre için yer alan Jan Asen'in de ölümünden sonra – eski bir Bulgar kroniği, bu iki veliahtın ölümünden, onları sözde meydan muharebesinde öldüren Türkleri sorumlu tutar[33] - çökmekte olan Bulgar Devleti'ni, dur durak bilmeyen Osmanlıların taze enerjisine karşı korumak için, sadece Çar Aleksander'in küçük iki oğlu kalmıştı. Bunlardan biri olan Straşimir, daha o zamanlar muhtemelen sürgün gibi, bu son Bulgar hanedanının kökeninin dayandığı Sırp sınırındaki Vidin Şehri'nde yaşıyordu. Straşimir, "bütün Romen ülkesinin" ilk prensi Basarab'ın kızı, Argeşli bir Eflak prensesin oğlu idi[34]. Aleksandr'ın doğrudan halefi ise, Yahudi bir kadından olma oğlu, yeteneksiz III. Şişman'dı. Lala Şahin, güçlü Filibe kenti önlerinde belirip, bu şehri kısa bir zamanda alırken, bu oğullardan hiçbiri yerlerinden bile kıpırdamadı ve Filipopolis/Plovdiv, böylelikle Türklerin Filibe'si hâline geldi ve Bulgar komutanın yerine bir Türk komutan geçti. Sultan I. Murad, buraya bizzat hiç gelmedi ve kralın hazineleri kullanılarak adına bir saray veya camii de yaptırılmadı. Şehir, eski Rum karakterini taşımaya devam etti ve Trakya'da ticaretle ilgilenen Rum tüccarlar burada yaşamlarını aynen sürdürdüler. Saruhan Beyliğinden gelen Türklerin buraya yerleştirilmesi – Türkler artık tarımla da uğraşıyorlardı[35] - daha sonra I. Murad'ın oğlu I. Bâyezid zamanında gerçekleşti[36].

Tunca Nehri kenarında bulunan ve Osmanlılar için kuzeyde bir nevi sınır beyliği oluşturan Karaferye, Lala Şahin tarafından fethedilen yerlere dahil edildi. Bu şehir de eski adını kaybetti ve etrafındaki Zağra Eyaleti'ne uygun olarak önce "Zağra", sonra kuzeydoğuda yeni bir şehrin (Yeni Zağra) kurulmasından sonra "Eski Zağra" diye anıldı[37].

Aynı zamanda güneyde uç beyliği kuruldu ve müteşebbis genç Evrenos Bey'in yönetimine verildi. Türk ilerleme hareketinin en büyük ikinci komutanın emrindeki sipahiler, birkaç yıl içerisinde Meriç'in alt

kısımlarındaki İpsala'yı – bu şehrin de surları yıkıldı[38] - ve doğrudan deniz kenarında, Semadirek Adası'nın tam karşısında bulunan Megri ile batıda dağların ötesinde daha sonraki zamanlarda bir gezginin "sağlam surlarla çevrilmiş küçük ve güzel bir şehir[39]" olarak tarif edeceği Gümülcine'yi Osmanlı topraklarına kattılar. Adı geçen son iki şehir, Selanik'e giden batıdaki büyük ticaret yolu üzerinde idi. Enez'in henüz alınmamış olmasının tek sebebi, bu önemli limanın Paleolog'un eniştesi olan Gattilusio'ya ait olması ve Osmanlıların Cenevizli ile daha önce kurulan ittifaka saygı göstermeleri idi.

I. Murad, bu arada Bursa'ya geri dönmüştü ve kısa bir süre için fetihlere ara verilmek zorunda kalındı. Sadece batıda, cesurca direnen Tırnova ve Sofya üzerine yürümüş ve Tunca Nehri takip edilerek batıdaki denize ve Sırpların ilgi alanına girilmişti. Ama Sırpları bir kez yenmiş olmalarına rağmen, Türkler bu sefer Duşan tarafından kurulan büyük Sırp Devleti'ne karşı tekrar şanslarını denemek istemediler. Sırplar için, uzun zamandır istedikleri Trakya topraklarının hükümdarları hâline gelen ve doğal olarak ticaret yollarını ele geçirme eğilimini takip ederek, Sırp-Arnavut ya da Arnavut-Rum beyleri gibi Sırp prenslerinin ve Voyvodaların hüküm sürdüğü Makedonya ovalarına ve Adriyatik Denizi'nin limanlarına da girmesi beklenen Osmanlıları bu topraklardan çıkartmak için hazırlık yapma zamanı gelmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA YAKASINDAKİ TÜRKLERİN LATİN GÜÇLERİ

İLE İLK KARŞILAŞMALARI (1366-1369)[*]

Osmanlılar, önce Latin dünyasından diğer bir deyişle Hristiyan Katolik dünyasından gelen bir fırtına ile uğraşmak zorunda kaldılar. Barbarların ve kâfirlerin, gümrük vergilerini yükseltenlerin, direnen borçluların ve eskiden beri barış bozanların, büyük stilde deniz korsanı ve yol kesenlerin mevcudiyeti onları rahatsız etse bile, inatçı düşmanlıklarını sürekli olarak taze tutan ve büyük sayıda kurban verdikleri savaşlardan dolayı siyasi ve ekonomik ideallerini onlarca yıl için takip edemeyecek kadar yorulmuş olan İtalyan Cumhuriyetleri, doğunun savunmasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getiremeyeceklerdi. Bu yüzden bu büyük görev, hâlâ Avignon'da Fransız esaretinde bile olsa, otoritesini güçlendirmek için Haçlı Seferleri düzenleme gibi araçlar da kullanan Papalığın büyük planlarından vazgeçmemiş olan Papaya düşüyordu. Frankların ülkesinde ise uzun ateşkeslerle kesilen İngiltere-Fransa savaşından dolayı, kahramanlık ve ün kazanmaya yönelik hırslarını tatmin için arzu ettikleri hareket alanını bulamayan yeterince şövalye vardı. Viennois'nın eski Dofin'i ve Umur Bey'e karşı düzenlenen Haçlı Seferi'nin lideri Humbert, Batı'da görünen bu tip şövalyelerin ilki değildi. Aksine, dindar Hristiyan ülkelerini kurtarma arzusu, aynı zamanda kan dökme ve ganimet toplama arzusu ile yanıp tutuşan birçok serüvenci, kâfir doğuya karşı gürültülü ve düzensiz seferleri yenilemek için Hristiyanlığın kutsal liderinin onayını almış uygun birini bekliyordu. Avrupa, yine birkaç yıl boyunca Tanrı adına ve onun görünmez yönetimi altında yürütülecek bir savaşın hayali ile yaşadı.

İlk harekete geçen, yaşamın yasak olan ve olmayan tatlarına bakmayı fazlasıyla seven, ancak daha yüksek değerleri hiçbir zaman aklından çıkarmayan ve ona göre krallık ünvanını taşıdığı "yasal mirası" olan Kudüs'ün tekrar geri kazanılması hayali ile yanıp tutuşan, olağandışı bir kişiliğe sahip genç Kıbrıs Kralı I. Pierre oldu. Ona göre, Osmanlıların ne kadar tehlikeli olduğunu anlayamayacağı ilerleyişleri önemsizdi. Onun arzusu başka yönde idi: İslâm'ın Suriye'de bozulmakta olan koluna ve kutsal topraklarla etrafındaki bölgeyi kendi aralarında paylaşmış olan emirlerin yönetimine karşı yapılacak büyük bir Hristiyan savaşı. O, Mısır Sultanı'nın çökmekte olan gücüne ve Suriye hükümdarına hem Afrika'daki İskenderiye'de, hem de Batı Asya'nın limanları olan Balanea, Marakleia ve Trablusşam'a saldırmayı planlıyordu. I. Pierre, bunun için uygun zamanı

beklerken, hızla yükselen Osmanlılarla düşmanlıklarda bulunacağına, terk edilmeye yüz tutmuş küçük Anadolu beyliklerine akın düzenleyip, yağmalamak ve Kıbrıs politikaları ve ekonomisi için çok değerli olan şehirleri, Cenevizli ve Venedikli tüccarların uğrak yeri olması yüzünden çok zengin olan ada devletine dahil etmek için eline geçen her fırsatı değerlendiriyordu. Kilikya ovalarındaki Küçük Ermenistan, hem Suriye beyleri, hem de güçlü Karamanlı İbrahim Bey yüzünden batma tehlikesi ile karşı karşıya idi. Başkent Sis'te, Tarsus'ta, en önemli limanı Ayas'da, Adana, Misis, Pilerga şehirlerinde ve Seyhan Nehri'nin bütün ovalarında Müslümanlar görülüyordu. Lusignan hanedanından Latin Kral'ın elinde sadece üç yer kalmıştı; bunların arasında Rumların oturduğu, buraya sık sık gelen Franklar arasında “Le Kourk” adı ile tanınan ve doğal bir liman olarak Karamanlıların çok değer verdiği Gorigos Limanı vardı. Önemi, bu şehirde yaşayan az sayıda Ermeniden ve birçok mucize gösterdiğine inanılan Meryem Ana'nın bir tasvirinden kaynaklanıyordu. 1359 yılında şehrin korku içindeki insanları, yardım için Kıbrıs Kralı'na başvurdular ve her zamanki gibi İzmir üzerine gönderilen kadırgaları geldikten sonra liman hiçbir dirençle karşılaşılmadan zapt edildi. Gerçek güç, Gorigos için bir komutan tayin eden Lusignan'ın elinde olmasına rağmen, görünüşü korumak amacıyla surlara Papa'nın bayrağı çekildi. I. Pierre, daha sonra Kıbrıs Adası'nın karşısındaki körfezi yöneten güçlü ve zengin Antalya'yı fethetmek gibi daha önemli bir teşebbüs için hazırlık yapmaya başladığında, ordusunda sadece timar sahipleri değil, Kıbrıs aristokrasisinin Fransızca konuşan Latin dinine mensup az sayıda temsilcisi ile halktan Rum ve Suriyeli piyadelerin yanında ayrıca Lombardiyalı ve Floransalı gönüllüler ve paralı askerler de vardı. Böylece 1361 yılında Haçlı Seferi için tekrar kazanılan Batı'nın vekili olarak hareket etmiş oldu. Teke Beyi, Müslüman kaynaklara göre “12 şehir ve 25 kaleye”ve binlerce süvariye sahip olmasına rağmen, ticaretle zenginleşen başkentini savunamadı ve Antalya, kralın karaya ilk çıkan ve başlarında kralın kardeşi Ioannes'in bulunduğu birlik tarafından işgal edildi. Toros Dağları'nın eteklerinde sadece Türklerin yaşadığı kaleyi zapt etme onuru ise Kral Pierre nail oldu. Civarda bulunan Teke Beyi, işgalcileri kovamadı ve Antalya'daki Latinlere karşı, Umur Bey'in daha önceleri İzmir'i işgal eden Hristiyan birliklerine karşı uyguladığı ve sürekli küçük saldırılardan oluşan politikayı uygulamak zorunda kaldı[1]. Kurtarmalık teklifi geri çevrildi ve Teke, Alanya ve Manavgat'taki diğer Müslüman hanedanları tarafından en azından açık

olarak desteklenmedi. Bu hanedanlar aksine Kıbrıs Kralı'na tâbi olduklarını ilan ettiler ve bunun karşılığında toprakları ellerinde kaldı. Şehre gelen Hristiyan prens, Alanya Beyi'nin kendisine uzattığı şehrin anahtarını gerçek bir "onurlu şövalye" olarak almadı ve Türk'ün "galibin kölesi" olduğuna dair açıklaması ve kendisine hediye edilen güzel bir yakutla yetindi. Bu yeni ve güvensiz vasallardan haraç da almış olabilirdi. Müslümanları yenen kral, evine dönünce başkenti Lefkoşa'da halkının sevinç nidaları arasında ve Papa'nın temsilcisi olarak bu başarılı Haçlı Seferi'nin yaratıcılarından biri olan Fransız Karmelit Pierre Thomas tarafından karşılandı. Birkaç ay sonra Antalya'nın yeni komutanı Kıbrıslı Amiral Johann von Tyr, Aziz Nikolas'ın piskoposluk yaptığı Demre (Myrrha)[*] bölgesini de Hristiyan yerleşimi hâline getirmeyi başardı ve azizin tasviri adada bir kiliseye nakledildi[2].

1359 yılı baharında Papa VI. Innocent yeni Haçlı Seferi'ni ilan etti ve Macaristan ile Balkan ülkelerindeki durumu çeşitli gezilerinden dolayı bilen Pierre Thomas – aynı zamanda Koron Piskoposu ünvanını taşır – bu seferin vekili tayin edildi. Haçlı Seferi'nin sebebi olarak İzmir'in Aydınoğullarının muhtemel saldırılarına karşı güvence altına alınması ve Katolik Savoylu Anna'nın inatçı oğlu olan imparator, kendini diğerlerinden soyutlasa bile, Rum İmparatoru'nun korunması olarak verildi. İstanbul Limanı'na Papa tarafından gönderilen bir filo geldi ve I. Murad'ın Osmanlıları ile yukarıda belirtildiği gibi savaş hâlinde olan İmparator Ioannes'e, hiçbir yararı olmasa da yardım önerdiler. Yine de onların yardımı ile Rumlar en azından Asya tarafındaki eski ve tehlikeli bir Türk yuvası olan Lapseki'yi ele geçirdiler. Ama galiplerin farklı ırklardan oluşan birlikleri dönüş yolunda büyük bir mağlubiyete uğradılar ve Papa vekili bile ölümden kıl payı kurtuldu. Aydın'ın yeni hükümdarı Hızır Bey, şeklen de olsa Papa'nın hükümranlığını kabul etmek zorunda kaldı[3].

Hayalperest Karmelit Pierre Thomas, daha sonra tacını taktığı Kıbrıs Kralı ile tanıştıktan sonra, kralı doğu Türklerin ve Müslümanların hükümdarlığından kurtarılmasına dair yürütülecek kutsal görev için kazanmak üzere adada kaldı. 1362 yılı sonlarına doğru Lusignanlı Kıbrıs Kralı Venedik'e doğru yola çıktı ve 5 Aralık tarihinde buraya vardıktan sonra, Haçlı Seferleri konusunda uzman olan ve çok hevesli görünen yeni Papa V. Urban ile seferi görüşmek üzere Avignon'a hareket etti. Batı'nın her yerinde Osmanlıların ilerleyişine dair haberler duyuldu: 22 Kasım tarihinde Venedik'te bulunan Rum elçiler[4], hadiseleri dışarıdan

soğukkanlılıkla izleyen bu Cumhuriyetten yardım istemişlerdi. Yeni Papa artık daha fazla bekleyemezdi: 12 Nisan 1363 yılında Papa V. Urban Batı'nın her yerine gönderilen bir yazı ile kaybedilen Hristiyan ülkelerin tekrar kazanılması için Türklere karşı yeni bir "kutsal savaşın" ("passagium ultramarinum") açıldığını ve bu büyük seferin lideri ("praecursor magnificus") olarak Pierre'nin tayin edildiğini ilan etti, ama bu Haçlı Seferi ancak 1 Mart 1365 yılında adı belirtilmeyen, fakat çok daha güçlü birinin liderliğinde yola çıkabilecekti.

Kıbrıs Kralı, tekrar Almanya'ya ve Lehistan'a gidip, oranın kralları olan kuzenlerinden Haçlı Seferi'nin yapılması için yardım istedi. Aynı zamanda yetenekli başkanı Mezieres'li Phillip, Venedik'te bu olayın gerçekleşmesi için teşebbüslerde bulundu, ama Fransa Kralı'nın 17 Ocak 1364 yılında ölmesi üzerine Papa, planlarını ertelemek zorunda kaldı ve Girit Adası'ndaki Rum isyanı yardım sözü veren Venedik'in sefere katılmasını engelledi. I. Pierre, bunlara rağmen 1364 yılı sonlarına doğru tekrar Venedik'e gittiğinde birçok gönüllü toplamayı başardı ve 1365 yılı Haziran ayında gerçekten de doğuya doğru yola çıktı. Bu sefer kendini çok daha güçlü hissettiğinden, ilk hedefini İskenderiye olarak belirledi, ama işgal edilen ve yağmalandıktan kısa bir süre sonra terk edilen şehrin, Osmanlılara karşı savaşta hiçbir önemi yoktu ve Suriye beyleri ile uğraşan Peter, Anadolu'daki karmaşalara daha sonra da katılmadı.

1363 yılı Eylül ayında Kıbrıs Kralı, Krakow'da Lehistan Kralı Kazimir'in yanındayken, onun komşusu olan Macar hükümdarına da rastlamıştı ve onurlu bir şövalye olan bu Angevin soylusu, Hristiyanlık uğruna yürütülen davaya destek verme sözü vermişti[5]. Kıbrıs'ın yetkilileri daha sonraları da kutsal davada ortak teşebbüs için sürekli yazışmalarda bulunmuşlardı. Doğudaki Katolik menfaatlerinin ilk savunucularından biri olarak bilinen Macar Kralı Ludwig, hüküm sürdüğü devletlerin coğrafi konumları yüzünden hazırlanan bu büyük savaşta lider pozisyonlarından biri için uygun bir adam gibi görülüyordu. 1364 yılında ise kendini doğunun kurtarılması amacıyla yapılacak bu Haçlı Seferi'ne adayan başka bir adam çıktı: Sınırları içinde ve dışında yapılan turnuvalarda ve diğer silah oyunlarında sürekli tercih ettiği yeşil renkten dolayı "Yeşil Şövalye" olarak adlandırılan ve ünlü bir şövalye olan Savoylu Kont VI. Amadeo. Kıbrıs hükümdarından çok daha üstün olduklarına inanan bu iki hükümdardan hiçbirinin Kıbrıs hanedanından gelen yarı doğulu kralı, tüm savaş

yeteneklerine ve ününe rağmen boyun eğmeleri mümkün değildi; her biri bağımsız bir faktör olarak kendi hesabına hareket etmek istedi.

Her birinin ayrı bir siyasi amacı veya en azından hanedanı için planları vardı. Ludwig, uzun zamandan beri Bulgarlara, Sırplara ve Bizans'a ait topraklarda Macaristan'ın bayrağı altında büyük bir Doğu Latin Devleti kurma hayaliyle yaşıyordu. Ayrıca sefil Rum ve Slav komşuları ile Karpatlar'ın ötesinde "Romen ülkesindeki" prenslikte ve "Alplerin ötesindeki" Macar ülkesindeki komşularını ve (1360'lı yıllarda kurulan) Boğdan'da organize olmuş Romenleri kendi amaçları için kazanmayı veya ilhak etmeyi umuyordu. Arpat hanedanından gelen eski krallara ilişkin kaynaklara göre, Papa tarafından Litvanya'daki kâfirlere veya Karpatlarda ve Tuna boylarındaki rafızîlere karşı yapılacak bir Haçlı Seferine teşvik edildi ve maceraya düşkün Macar şövalyeler eşliğinde Budinli Angevin tekrar Latinlerin eline geçen Doğu'nun İmparatoru olmak istedi. 1354 yılında Sırplarla savaş halindeyken, Tanrının elçisi olan Papadan rafızîlere karşı "Capitaneus" (lider) ünvanını aldı. İki yıl sonra Papa'nın tüm çabalarına rağmen kâfirlere ve rafızîlere karşı değil, Venedikli Dalmaçya'ya karşı bir sefer düzenledi. Ludwig, Krakovi'deki toplantıdan kısa bir süre önce, bu sefer doğuda Sırp Bosna'yı tamamen ele geçirmesini engelleyen Patarenlere karşı savaşa gitmişti. Kısa bir süre sonra Macaristan ve Kral IV. Şarl (1364) arasında sürekli bir barış antlaşması yapıldığında, Kral Ludwig yine kâfirlere karşı bir seferin yapılacağını ilan etti, ancak onun gözü aslında sadece en yakınındaki topraklarda idi: Ona göre, çökmekte olan Bulgaristan'ın bir parçasını almanın zamanı gelmişti[6].

Savoylu Amadeo, Paleolog'un akrabası, bir kuzeni idi ve doğunun davası ile sadece bu yüzden ilgileniyordu. Onun için tek amaç, Bizans'ı tehlikeli ve kâfir düşmanlardan korumak olmalı idi. 1364 – 1366 yılları arasında, Haçlı Seferi'ni hızlandırmak zorunda kalacağı hadiseler ortaya çıktı.

1330 yılında Ludwig'in babası Kral Şarl Robert'in komutasındaki Macar ordusunu yenen ve ülkesine otonomi ve gerçek bağımsızlık kazandıran Basarab'ın oğlu Eflak Prensi Aleksandr, 16 Kasım 1364 tarihinde Argeş'te dağların tepesindeki ikametinde öldü. Ludwig, önceleri Aleksandr'ın halefi olarak Argeş'teki tahta çıkan genç oğlu Vladislav veya Layko'ya karşı bir sefer düzenlemeyi düşündü, ancak 15 Ocak 1365 yılında gelen bir emirle Macar süvariler Şubat ayında hükümdarları tarafından

Tımışvar Kalesi'ne çağrıldı ve Ludwig, uzun zamandan beri almak istediği Severin Kalesi'nin üzerine yürümeyi düşündü.

Aynı yılın başında yaşlı Bulgar Çarı Aleksander hayata veda etti ve Bulgar toprakları, Yahudi annenin oğlu olup, Sofya'da tahta çıkan Şişman ile Teodora'nın oğlu olan ve hanedanın beşiği Vidin'i yöneten Straşimir arasında bölüşüldü. Dobrotiç'e ise Kavarna ve Kaliakra ile bugünkü Dobruca'yı kapsayan sahillerin yönetimi kaldı.

Ludwig, Bulgar Çarının öldüğü haberi üzerine bu anı değerlendirmeye karar verdi. Layko'nun tahta çıkmak için onay almadığını unutup, Batı Bulgaristan ve sadece sınırlı bir bölgeye sahip olmasına rağmen, Çar ünvanını taşıyan prensin üzerine yürüdü. Kral, Mayıs ayında Eflak topraklarına ayak basmadan Demir Kapı'da Tuna'yı geçti ve birkaç gün sonra Vidin'in büyük bir kayanın üzerine kurulu kaleleri Belgradcık ve Lagan'ı aldı. Çarın ikameti olan güçlü şehir, Straşimir'in ve Laykos'un üvey kardeşi olan Romen eşinin adamları arasındaki paralı Yaziklerin direnmesine rağmen çok fazla savunma yapamadı[7]. Vidin Bulgarlarının lideri esir alındı ve Macaristan'a götürüldü. Ancak kralın kendisi daha fazla ilerlemedi ve aynı ay içerisinde tekrar geri döndü. Vidin'in muhafazası ile kardeşi Severinli Ban Emerich'in yardım ettiği Transilvanya (Erdel) Voyvodası Diyonisus'u görevlendirdi. Ana kilise, Minoritlere teslim edildi. Ludwig, aldığı bu tedbirlerle Vidin'i sadece devleti için önemli bir sınır şehri olarak değil, aynı zamanda Balkan Yarımadası'nı ilhak etmek ve Haçlı Seferi planının gerçekleştirmek için yeni bir çıkış noktası olarak gördüğünü de gösterdi.

Bu husus, yeni genel Haçlı Seferi'nin oluşturulması ile sonuçlanacak diplomatik görüşmelerle de kendini gösterdi. Bu görüşmeler, 1365 yılının ikinci yarısında Macar Kralı ve İtalyan Kontu arasında yürütüldü – Kıbrıs Kralı Pierre, İskenderiye'yi boşaltarak Haçlı Seferi lideri olarak rolünü kaybetmişti. Eylül ayında Macaristan'dan gelen bir elçi, VI. Amadeo'un sarayında konakladı. Birkaç hafta sonra Kral V. Ioannes, Bulgaristan'ı geçerek, bilinen yol üzerinden Vidin'e geldi. Voyvoda Diyonisus, Karansebes üzerinden Budin'e kadar ona eşlik etmek için şehirden ayrıldı. Kışın, Budin'deki barbar kraldan yardım istemeye giden ve Macaristan'ı ziyaret eden ilk Bizanslı imparator, küçük düşmüş bir vaziyette, kendisine her türlü saygıyı gösteren kral ile birlikte Vidin'e geri döndü. Şişman ise Macarların Bulgaristan'daki yerleşimlerinden tahrik olmuş bir vaziyette imparatora, topraklarından geçmesine izin veremeyeceğini bildirdi[8].

Böylece Ioannes, aylarca Macar Ban'ının misafiri olarak Vidin'de kaldı ve yolunu açacak birini bekledi[9].

Rum İmparatoru uzun bir süre İstanbul'dan uzak tutan ve faaliyetlerini aylarca engelleyen bu hadiseden dolayı Papa'nın Doğu'yu kontun ve kralın yardımları ile Türklerden temizleme ve kurtarılan Paleolog'un Roma Kilisesi'ne geçmesini sağlama planları engellenmiş oluyordu. VI. Amadeo, bahtsız akrabasına yardım etmek üzere doğuya tek başına gitti.

25 Ocak 1366 tarihinde Papa, Kıbrıs Kralı'nın da rol oynayacağı genel Haçlı Seferi'ni ilan etti. Amadeo ve Pierre gemi ile geçmeyi düşünürken, Macar birlikler karayolunu kullanacaktı. Bahar aylarında, Türklere Asya'dan yardım gelmesini engellemek üzere, Antalya Körfezi'nde Venedikli kadırgaların bulunmasını sağlamak için Macar elçisi Venedik'e geldi[10] ve bu konuda yardım sözü aldı. Bunun karşılığında Cumhuriyete düşmanlıkların Balat ve Ayasuluk'taki dostlarına yönelik olmayacağı sözü verildi. Bu arada Rum Başkan Georg Magnikarthes, Avignon'a geldi ve hükümdarının Papa'nın hükümranlığını kabul ettiğini resmen iletti. 1 Temmuz 1366 tarihinde, bu sefer Trakya topraklarının işgalcileri olarak Osmanlılara karşı kutsal savaş ilan edildi.

Kont Amadeo, Mayıs ayında topraklarından ayrılarak, Haziran ayında Venedik'e varmış ve burada uzunca bir süre beklemek zorunda kalmıştı. Burada, aralarında Cenevre Kontu, Montfort Kontu, Lüksemburg ve Neuchatel hükümdarları, Fransa'nın gelecekte mareşalı olacak Jean die Vienne ve Burgond Mareşalı ile bu kutsal göreve katılmak isteyen birçok Fransız, İngiliz ve Bohemya asilzâdeleri bulunan birçok şövalye ile karşılaştı. Suriye'ye saldırmamak kaydıyla Venedik tarafından emrine iki kadırga verildi ve bunun karşılığında Venedik Cumhuriyeti'ne Bozcaada'yı barışçıl bir yolla kazandırması talep edildi. Kont Amadeo, Temmuz ayında Haçlıların diğer bölümü ile Koron'da buluştu. Ağustos ayında hepsi Eğriboz'a varmıştı. Buraya, Kıbrıs Kralı'nın Alanya'ya saldırdığı ve limanı zapt ettiği, ancak kaleyi işgal etmeye boşuna uğraştığı haberi geldi. Elde ettiği bu tek başarı ve Manavagat'ta birkaç gemiyi yakmış olma ünü ile İskenderiye kahramanı tekrar Mağosa'ya geri dönmüştü[11].

Amadeo, Rumlar tarafından imparatorun bir akrabasına ve sadece V. Ioannes'in ülkesine geri dönmesini sağlamak için gelen şövalye prense yakışacak bir biçimde desteklendi. Yeni adı İstife olan ünlü Thebes'in elçilerini nasıl karşıladıysa, kendisi de daha sonra Limni Adası'ndan gelen

erzaklarla donatıldı. Midilli Adası'nda hüküm süren Cenevizliler de onu Gelibolu sularında selamladılar.

Türklerin bu dönemlerde donanması yoktu. Umur Bey'in ölümü, Karesi Beyliğinin çökmesi ve Kıbrıs Kralı'nın son seferleri ile birlikte cesur denizcilerin küçük gemileri kayboldu ve Osmanlılar, henüz yeni karakterine uygun, yani Bizans ve İtalyan örneklerine göre oluşturulmuş bir filoya sahip değildi. Bu yüzden batıdan gelen Hristiyanlar Gelibolu Limanı'na rahatlıkla girdi ve birkaç ahşap ve taş evden oluşan şehri zapt etti. Ancak, yüksekte bulunan ve adamlarla donatılmış kaleden eşsiz Türk okçularının okları sürekli üzerlerine yağdı. Cesur Vassili Roland bu esnada hayatını kaybetti. Kont'un adamları sonunda yine de surlara bir gedik açmayı başardılar[12]. Osmanlılar bu hadise üzerine korktular ve ertesi gün kalenin surlarında Osmanlıların yüksek beyaz başlıkları yerine kalenin sevinç içindeki Rum sakinleri görüldü ve imparatorlarının dostu olan galipleri kaleye davet ettiler. Aymon Michel ve Luzernli Jakob komutan tayin edildiler ve 24 Ağustos 1366'dan, Gelibolu'nun Rumlara geri verildiği tarih olan 14 Haziran 1367 tarihine kadar 9 ay 21 gün[13] boyunca Osmanlıların o güne kadar Avrupa'daki en büyük limanında Spiegel, Witard, Watingrode gibi Latinler, İtalyanlar, Fransızlar, Almanlar ve İngilizler yaşadılar.

Amadeo, Gelibolu'da kalırken, başlarında Urtieres'in hükümdarı bulunan bir elçi grubu, Tuna yolunu kullanarak, Rum İmparatoru'nu Vidin'de ziyaret edip, İstanbul'a geri getirmek üzere yola çıktı, ama çıkan bir fırtına yüzünden kadırga birkaç gün Boğaziçi'nde kalmak zorunda kaldı ve V. Ioannes'in uzakta bulunduğu yere gitme planından vazgeçilmek zorunda kalındı. Kontun, de Treverneiz adındaki bir kuryesi yine de Vidin'deki imparatorun yanına gitmeyi başardı[14]. Kısa bir süre sonra Amadeo, imparatoru yokluğunda temsil eden imparatoriçe ile görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Bu görüşme sırasında Balkanların güneyindeki limanlara saldırmaya ve böylece Bulgar hükümdarını yolu açmaya zorlamaya karar verildi. Haç işaretini taşıyan kadırgalar, eski ve çok önemli bir yer olan Misivri önlerine geldi ve genelde Rumlar olmak üzere birçok Yahudi'nin, Cenevizli'nin, Katalan'ın ve başka Frank'ın oturduğu şehir[15], teslim olmakta zaman kaybetmedi ve Batı örneğine göre bir kurtarmalığın ödenmesi ile fethin doğal sonuçlarından kurtuldu. Ayrıca, aynı burunda bulunan Emmona (Emine Burnu) kasabası da Haçlıların eline düştü. Daha güneyde bulunan Ahyolu yine Franklar tarafından işgal edildi ve Latinlere

ağır bir vergi ödedi. Komşusu olan Bizanslı Süzebolu'da ise kontun adamları dost olarak karşılandı.

Amadeo, o dönemlerde muhtemelen Asya'da küçük bir çete reisi olarak gördüğü Türk hükümdarı ile görüşmeler yapmayı düşünmüyordu, zira onun devletini resmi olarak tanımıyordu. Rum İmparatoru, zayıf komşusu olarak sultana elçiler göndermiş, hatta aile bağları bile oluşturmuş olabilirdi; gururlu ve Batılı bir şövalye olarak onurunu bu şekilde ayaklar altına alamazdı. Onun amacı, Trakya bölgesinde sadece Rumları ve Bulgarları bölgenin hakimleri olarak kabul etmekti; Şişman ise ona göre V. Ioannes gibi bir imparatordu.

Amadeo, bu yüzden Ekim ayının son günlerinde Bulgar hükümdarına bir elçi grubu gönderdi. Bulgaristan'ın hiçbir sonuç alınamadan saldırıya uğran büyük liman şehri Varna'dan eski başkent olan Tırnova'ya hareket eden bu grup, İstanbul'un Latin Patriği Paul, bir Fransız, bir Bohemyalı ve üçüncü bir asilzâdeden oluşuyordu. Tırnova'da uzun bir süre kaldıktan sonra, Patrik Pavlus ancak Aralık ayında tekrar Varna'ya döndü. Kont, onları Misivri'de karşıladı[16] ve yanlarına imparatoru da alarak geri döndüler. 21 Aralık Şişman, her ne kadar limanlarını geri almak istese de, bunun karşılığında Varna yakınlarındaki Galata'da yapılan çatışmalar sırasında aralarında Burgond Mareşalının da bulunduğu esir düşen Latinleri iade etmek istemedi; aksine bu esirler Şubat 1367 tarihinde V. Ioannes onların serbest kalmasını talep edip, bunu başarana kadar uzun bir süre ülkenin iç kısmında bulunan Prevadi Kalesi'nde esir tutuldular[17]. Daha sonra sahil boylarının hükümdarı olup, uzun zamandan beri Bizanslı despot ünvanını taşıyan ve neredeyse tam bağımsız olmak üzere kendisine Bulgar Çarı'nın bir vasalı olarak yönetmek üzere uzun yıllardan beri Emmona, belki de Misivri, Ahyolu ve Varna verilen Dobrotiç'le de anlaşmaya varıldı; Kasım ayında kontun bir subayı Varna'nın kuzeyindeki Kaliakra Kalesi'ne geldi ve burada Dobrotiç'in misafiri olarak 29 gün kaldı[18]. Ancak Emona'nın sakinleri kısa bir süre sonra isyan çıkarttılar ve şehir yine Bulgarların elinde kaldı.

1367 yılı Ocak ayının sonlarına doğru Süzebolu'da Paleolog ile pazarlıklar başladı[19]. V. Ioannes burada dinî konularda Papa'nın otoritesini tanımaya ve Andronikos'un en büyük oğlu ile Roma'daki Papa'nın huzuruna çıkmaya söz verdi. Bu şartları yerine getirdiğinde, masrafları için kendisine 15 bin Gulden ödenen Amadeo, V. Ioannes'a 20 bin Gulden ödeyecekti[20]. Kont, bunun karşılığında imparator kuzenine İstanbul

civarında Türkler tarafından işgal edilen tehlikeli olabilecek birkaç kaleyi tekrar imparatorluğa geri kazandırma sözü verdi. 15 Mart tarihinde her iki hükümdar henüz anlaşmayı imzaladıkları Süzebolu’da idi; Nisan ayında ise İstanbul’da Midillili Gattilusios’tan gelen hediyeleri aldılar[21]. Mayıs ayında Latinler Eueakassia ve Silivri yakınlarındaki Koloveiro kaleleri önünde savaştılar; surlar, ateşe verildi. Nihayet, 14 Haziran tarihinde Gelibolu, imparatora teslim edildi[22]. Kont, İstanbul Limanı’ndan ayrılıp (4 Haziran), birçok olağanüstü olaya tanıklık edip, bazı iyi şeyler de yaptıktan sonra gemilerini Venedik’e iyi durumda götürmeyi başardı (31 Temmuz). Sefere katılıp hayatta kalanlar burada kendisinden ayrıldılar. Tekrar İstanbul’da olan V. Ioannes’e ise artık sorumluluğu Haçlılar tarafından kazanılan toprakları kendisi ve imparatorluğu için elinde tutma görevi düştü[23].

Macar Kralı, birçok elçi göndermiş ve kabul etmişti, ancak “Hristiyanlık uğruna” savaşmayı göze alamamıştı. 1366 yılının tamamı boyunca elçileri Venedik’te ve Ragusa’da, orduyu İstanbul’a götürmek için kadırga istemişlerdi[24]. Gerçekte ise Ludwig sadece 1365 yılında alınan Vidin’in elde tutulması ve Romenler lehine çökmüş olan Severin Eyaleti’nin yerine geçecek güçlü ve iyi organize edilmiş bir Vidin Eyaleti kurmakla ilgilenmekte idi.

1366 yılı Haziran ayında kral, Bulgaristan’daki Tuna boylarını ziyaret etmeye karar verdi; 20 Temmuz’da Lippa Şehri’ne vardı ve Ekim ayına kadar Vidin’deki durumları düzenledi. Erdel Voyvodası nihayet eyaletine geri dönebildi ve Macar yönetimi altındaki Batı Bulgaristanın ilk eyalet yöneticisi olan halefi Peter Hemffy; Vidin’in, Tuna’nın sol kıyısında bulunan Mehadia Kalesi’nin, eski eyaletin iç kısımlarında bulunan önemli Karansebes Şehri’nin ve Sidovar ve Tımışvar kalelerinin yönetimine getirildi. Ancak ne tuhaftır ki, birkaç zamandır Romenlerin elinde bulunan Severin Kalesi’nin adı bu hadiseler sırasında hiç geçmemekte idi[25]. Henüz Vidin’de bulunan İmparator V. Ioannes ile görüştü ve V. Ioannes’a ancak 10 Ekim tarihinde Mehadia yakınlarındaki Orsova’da bulunan kral geri döndükten sonra Varna ve serbest olan denize hareket etme izni verildi.

Amadeo, Rum seferini tamamlar tamamlamaz Hristiyan Doğu yine Türklere yarayan eski ve zararlı anlaşmazlıklara geri döndü. Şişman, ne Vidin üzerindeki haklarından vazgeçmek istedi, ne de Tuna geçişlerini nehrin sağ tarafında bulunan kaleleri fethederek eline geçirmeye çalışan Eflak Prensi Layko yeni durumlardan memnundu; Macar bir savaş gücünün ve onlarla gelen Fransiskan rahiplerinin Vidin’de bulunmaları her ikisinin

de hoşuna gitmedi. Buna karşı, Lala Şahin'in kuzeyde bulunan Türkleri, henüz Bulgar topraklarının ilhakını düşünmüyorlardı. Bu yüzden, her iki taraf da Türkleri yakınlarında görmekte memnundular ve Edirne ile Filibe'deki güçlü karargâhlardan kendileri için gerekli yardımcı güçleri edinmek için birbirleri ile yarış halindeydiler. Bu şekilde Osmanlılar, Macarların Vidin'e saldırması ile Tuna boylarında ortaya çıkan karmaşaların içine çekildiler.

1368 yılı başlarında Vidin'de henüz Phiulpus'un oğlu Ban Ladislaus yönetimde idi; onu 1 Mart tarihinde Benedikt Hemffy takip etti. Romen Layko, 20 Ocak'ta Macar elçi Demeter Lepes'i kabul etti ve Romen sınırındaki Braşov (Kronstadt) sakinlerine kralın isteğine istinaden genişletilmiş ticaret imtiyazlarını bildirdi; bu imtiyazlarda komşusuna "naturalis et gratiosus dominus" (doğal ve büyük hükümdar) ünvanını veriyor ve Macar Kralı'nın hükümranlığını böylece açıkça kabul etmiş oluyordu[26]. Birkaç hafta sonra, Voyvoda'dan yanında birkaç Türk birliği ile Tuna boylarına doğru ilerleyen Şişman'a karşı yardım istemek üzere Arges'teki saraya ikinci bir Macar elçi geldi ve istediği destek için söz aldı. Yaz aylarında Çarın adamları yerleri tekrar geri kazanmak için yola çıktı ve Eylül ayında, aralarında Ragusalıların da bulunduğu Vidinli tüccarlar o kadar hiddetlendiler ki, henüz gelmemiş olan Ban'ı görevini yerine getirmek için gelmez ise şehri terk etmekle tehdit ettiler. Civardaki bölgede Macarlara karşı aynı sinirli gerginlik baş gösterdi ve Tırnova'dan gelecek Romen asilzâdeleri komutasındaki yedi birliğin gelmesini sabırsızlıkla beklediler. Bütün yollar kesilmişti; Şişman'ın Bulgarları ve Türkleri her yere bariyerler ve karargâhlar kurmuşlardı. Belgradçık kuşatma altına alındı ve bu kale çok fazla direnemeyecekmiş gibi göründü. Eflaklardan yardım gelmemiş ve Ban gelişini her seferinde geciktirmişti.

Nihayet, fethettiği yerleri savunmak için kral bizzat geldi. 1 Kasım tarihinde Bulgaristan'daki Sokol Kalesi'ne vardı ve birkaç gün sonra seferin kaderi belli oldu. Layko, aralarında akrabası Dobokalı (Dobacescul) Ladislav'ın da bulunduğu birkaç birlik göndermişti. 12 Kasım tarihinde Ludwig tekrar Severin'e karşı dönüş yoluna çıkmıştı[27]. Romenlerin, Bulgarların ve Türklerin gelecekteki muhtemel saldırılarını engellemek için, kral gittikten sonra burada kaldıkları tahmin ediliyor[28].

Bundan sonra gerçekleşen hadiselere aslında Romen-Macar savaşı demek yanlıştır; hatta Vidin'in Voyvoda Layko'nun ani baskınına uğratıldığı bile söylenemez. Aksine yeni Banat'ta bırakılan Romen

savaşçıların, Fransiskan rahiplerin din değiştirme çabalarına karşı çıkan Vidin sakinleri ile anlaştıkları ve Macarları kaleden attıkları daha muhtemeldir. Neticede Vidin 1369 yılı Ocak ayında Straşimir'in eniştesi ve temlsilcisi sıfatı ile Layko'nun eline geçti ve Katolik rahipler rafızî Bulgar'a yapılan hakaretleri çok ağır ödemek zorunda kaldılar[29].

Ludwig, bunun üzerine bahar ayları geldiğinde Bulgaristan'da fethettiği yerleri tekrar ziyaret etme gereği duydu. Ancak bu sefer açık bir muharebe meydana gelmedi; aksine önceki müttefikler karşı karşıya geldiler ve hiçbiri nihai darbeyi vurmayı göze alamadı. Ancak kısa bir süre sonra yeni Erdel Voyvodası Nikolas'un mağlup olduğu haberi geldi: Karpatlar'da Rucar ve Dragoslave geçitlerinden geçerek Eflak topraklarına girdiğinde, Dimbovita Kalesi'nde Kont Dragomir'e mağlup oldu ve kaçan Erdel askerleri dağlarda köylülerden büyük zarar gördü. Voyvodanın kendisi, vekili ve birçok Macar asilzâde dağlarda kanlı bir şeklide hayatlarına veda etmek zorunda kaldılar[30]. Ludwig, bunun üzerine kendini, Straşimir'i tekrar tahta getirmek için Dobrotiç'le ittifak kurmuş olan Layko ile görüşme yapmak zorunda hissetti. 29 Ağustos tarihinde Peter Hemffy'ye esir tutulan ”Vidin İmparatoru'nun” tekrar geri dönmesini sağlayan bir sözleşmenin yapıldığını bildirdi. Ancak Straşimir artık Macaristan'ın bir vasalı idi ve hükümdarına Layko'nun kız kardeşi olan eşinden olma iki kızını rehin olarak bırakmak zorunda kaldı. Eflak Prensi'nin Katolik üvey annesinin kızlarından biri olan eşi, annesinin etkisiyle Katolik olmuştu ve Layko, kendi prensliğini Erdel'e tâbi etti, “Severin ve Romen ülkesi” için bir piskopos atanmasını talep etti ve bu piskoposa Roma inancını yayma izni verdi[31]. Böylece Katolizmin menfaatleri korunmuş oldu.

Ludwig, 29 Ağustos'ta Tuna'yı geçmişti. Birkaç hafta sonra Hemffy kardeşler Romenler tarafından boşaltıldıktan sonra tekrar Macar askerler tarafından zapt edilen şehri ve bölgesini henüz oraya varmamış Straşimir'in temsilcisi olarak Kalocsa Arşidüküne teslim ettiler[32]. Vidin, “Bulgar Çarı” ünvanını alan eski hükümdarın gelmesinden sonra da “Kral şehri” olarak anılmaya devam edilmiş ve Straşimir Braşov tüccarları için tekrar onayladığı imtiyazda kraldan “Gospodin Kral”, yani hükümdarı olarak bahsediyordu[33]. En azından şeklen imparatorluğun onurunu korumak ve aynı zamanda Lala Şahin komutasındaki Türklerin muhtemel saldırılarına karşı bir müttefik edinmek için Ludwig, büyük fedakarlıklar yapmaya karar verdi. Kral ve voyvoda arasında uzun zamandan beri tartışma konusu olan Severin Kalesi ve civarını kesin olarak voyvodaya bıraktı. Layko'ya, kralın

kontu olarak Erdel’de sınır bölgesi yakınındaki Fogaras Kalesi ve etrafındaki Olt’a kadar uzanan topraklar hediye edildi. Zaferden zafere koşan Layko, aynı yılın sonbaharında “Romen ülkesinin hükümdarı” ünvanının yanında bir de Severin Banı ve Fogaras Kontu ünvanlarını taşımaya başladı[34].

Macaristan, evine dönen Savoy Kontu ve Balkan Yarımadası’nın kaderinin belli olacağı 1367 yılında, Suriye’deki emirlere karşı düşmanlıklar başlatan ve Trablusşam ile daha sonra Ermenistan’daki Ayas’ı ateşe veren Kıbrıs Kralı gibi, Haçlı Seferindeki rolünü tamamen kaybetmişti. Macaristan üzerine sadece Türklerin yardımı ile yürüyebilmiş olan Tırnova’daki Bulgar Kralı’ndan Hristiyan davası için bir şey beklemek boşuna idi. Balkanlar üzerinden ilk kez Tuna’nın batısına kadar götürdüğü Filibe’deki Türklerle yaptığı ittifaka göre mütevazı ve sürekli tehdit altındaki vasalları hâline gelmiş ve Bizanslı bir prensesle evlenme şansına erişemeyen I. Murad, Şişman’ın, ilk evliliğini Köstendil Despotu Konstantin Dragaş ile yapmış olan kız kardeşi Maria ile evlenerek, Bulgar evlilik bağı ile yetindi[35].

Rum devleti ise her zamanki gibi saray entrikacılarının kısır döngüsü içerisinde kalmıştı. İmparator, 1367 yılında Kont Amadeo’ya gönderidiği elçileri aracılığıyla söz verdiği gibi 1369 yılında Hristiyanlar Vidin önlerinde birbirleriyle savaşırken Roma’ya gidip, Roma’daki Papalık ile birliği imzalamıştı, ancak bu adım ona gerçek bir yardım getirmemişti. Aksine, Venedikli alacaklıları tarafından alıkonulmuş ve sadece Selanik’te yönetimde olan ikinci oğlu Manuel’in fedakarlığı ile İstanbul’a dönebilmişti[36].

Bunun üzerine Haçlı Seferi’nin Papası olan V. Urban 1370 yılında ölünce, doğuda Hristiyanların Latinlerin silahları ve kendileri ile Rumlar arasında bir din birliği sayesinde yapılacak yeni fetihlere dair umutları da Papa ile birlikte mezara gitti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIRPLARIN OSMANLI FETİHLERİNE

KARŞI MÜCADELESİ[*]

Osmanlıların yavaş ve dikkatli bir şekilde ilerleyişlerine ancak Sırplar karşı durabildi ve Duşan gibi biri, bu görevi üstlenebilirdi, ama büyük Çarın topraklarını aralarında bölüşen ve sürekli olarak birbirleriyle mücadele hâlinde olan halefleri, bu görevi üstlenebilecek durumda değildi.

Duşan'ın yasal halefi aslında Çar Uroş kabul edildi, ama o da Vidin karmaşaları sırasında 2 Aralık 1367 tarihinde çok erken ölmüştü. Kuzey Makedonya'da, bu eyaletin eski yöneticisi, tarihçi Halkondil'in Zarko diye adlandırdığı biri hüküm sürdü – muhtemelen bu, Dragaşidlerin annesi olan Çariçe Eudokia'nın eşi idi. Güneyde, Ferecik'ten Vardar Nehri'ne kadar Slav halk türkülerinde "Yiğit Boğdan" olarak geçen Boğdan'ın prensliği vardı. Bizanslılardan son alınan yerlerde ise Uglyeşa adında, Rum Despotu ünvanını taşıyan ve önemli bir yer tutan Siroz Şehri'nde oturan üçüncü bir prens hüküm sürüyordu. Gücünü, Kantakuzenos zamanından kalma kayınpederi Sezar Voyna'dan almıştı. Jupan Nikola ise güzel bir gölün kenarındaki Kesriye Şehri'nde ve Tırhala'da oturuyordu. Eskiden Batı Bulgar-Makedon Devleti'nin başkenti olan Ohri ve Pirlepe, Nikolas'ın devletinin kuzeybatısında, Rum kaynaklarında sadece bir kez adı geçen Plakidas'ın hükümranlığını oluşturuyordu. Her iki devletin güneyinde, Etolya'da, Sırp Gregor Preljub[1] karargâh kurmuştu. Sırp Radoslav Hlapen ile evli olan dul eşi ve oğlu Thomas, mirasın bir kısmını ele geçirmeyi başarmışlardı: Thomas'a, 1367 yılında kayınpederi Simeon Uroş tarafından ayrıca çok önemli bir şehir ve asıl Epir başkenti olan Yanya verildi.

Bu prenslerin hepsi, Duşan'ın Siroz ve batıda büyük Pindus Sıradağları ve Şardağ arasında Rumlardan aldığı dağlık bölgeyi aralarında bölüşmüşlerdi. Adriyatik Denizi'ne doğru Straşimir ve Balşa'nın oğlu Jura (Duraş), ağırlık merkezi bugünkü Karadağ'da bulunan Zenta bölgesini almışlardı. Hlum(Chelmo) ülkesindeki Onogost ve maden şehri Rudnik'te Thomas Altoman'ın oğlu olduğu için Altomanoviç diye anılan Nikolas bulunmakta idi: Daha sonra Hersek diye anılacak bu bölge Ragusa Cumhuriyeti'nin ezeli düşmanı olan Knez Voislav'tan (ölüm 1363) kendisine miras kalmıştı; eşi, Angevinli Voislav ile akraba idi[2]. Dıraç, Angevin adı taşıyan Şarl'ı kullanan ve bir zamanlar Napoli fetih denemelerinin sahnesi olan bu yeri yöneten Arnavut reisi Thopia'nındı. İtalya'daki Brindisi ve Otranto limanlarına eşdeğer Arnavut Avlonya

Limanı, Aleksander Giorich adında biri tarafından yönetiliyordu. Diğer taraftan komşu şehirler Kanina ve Berat önce İvan Asan Komnenosos tarafından yönetilirken, daha sonra adı geçen Aleksander tarafından fethedildi[3]. Artık Rum-Sırp değil, Latin-Arnavut ağırlıklı olan ve birincisinden dağ silsilesi ile ayrılan bu bölgelerde 1359 yılından sonra ve Duşan zamanında kurulan birliğin bozulması ile işte bu küçük hanedanlar ortaya çıkmıştı.

Bu Adriyatik sahillerinin kuzeyinde bulunan Bosna'da, 1360 yılında Macarlar tarafından yapılan seferin neticesinde, önceleri yönetimi kardeşi Stefan Vulk ve önceki hükümdar olan annesi Kyra Helena ile bölüşen Ban Tvrtko tekrar kralın vasalı olarak yönetime getirilmişti. İsyancı baronlar tarafından kısa süre sonra kaçırılan Ban Tvrtko, iki yıl süren bir savaştan sonra toprakları yine geri aldı ve ağabeyine karşı isyan eden kardeşi Stefan Vulk kaçarak, Sırp-Arnavut sahillerinin Venedik'i olan Ragusa'ya sığınmak zorunda kaldı. Bosna topraklarının hükümdarı bundan sonra Nikolas Altomanoviç'i ve Balşa hanedanını Ragusa ve Kotor'uun iç bölgelerindeki değerli topraklarından kaçırmak amacıyla yeni bir savaş başlattı. Son hedefi, ölen Uroş'un yerine batıda ve doğuda, Pindus'ta ve Siroz Despotluğu'ndaki tüm Sırpların bağımsız kralı olmaktı.

Ancak, Duşan'ın soyundan gelen yasal kralın halefi ve belki de katili Vulkaşin - imparatorun eski sağ kolu, Uglyeşa'nın kardeşi ve onun gibi Mrnyava'nın oğlu - yolunda bir engeldi. Vulkaşin, önceki hükümdarı Duşan gibi imparator, "Sırpların ve Romenlerin" Çarı ünvanını değil, sadece kral ünvanını taşıyordu, ancak Tuna'ya kadar uzanan asıl Sırp bölgesinin tamamı onun yönetimi altında idi; sadece kuzeyde, Morava ve Tuna'ya doğru Macar sınırının yakınlarında, muhtemelen Macar Kralı Ludwig'in desteği ile Branko Mladenoviç ve onun ardından halefi olan oğlu Vulk ve muhtemelen Macarlar tarafından kendisine verilen kont ünvanını taşıyan ve çoğu insan tarafından Duşan'ın gayri meşru oğlu olduğu sanılan Lazar Grebliyanoviç birer feodal devlet kurmuşlardı. Kral Vulkaşin'in eşi, Vidin'deki Bulgar Çariçe'nin ve Voyvoda Layko'nun üvey kardeşi Romen Anka idi: Oğullarından biri, genelde "Kraliyeviç", kralın oğlu olarak adlandırılan Marko, Sırpların kahramanlık şiirlerinin baş kahramanı idi.

Türklerin eline geçmiş olan Gümülcine'den Selanik'e ve Siroz'a iki ticaret yolu gidiyordu. İmparator Ioannes, önemini hâlâ koruyan Selanik'e oğlu Manuel'i otonom yönetici olarak atamıştı. Ancak şehrin her tarafı Sırp toprakları ile çevrili olduğundan yalnızca Rum politikasının yürütülmesi

mümkün değildi. Trakya'nın batısındaki bu metropol sanki kuşatma altındaydı. Buna rağmen ayakta durabilmesinin sebebi eski surlarının sağlamlığı ve Selanik üzerinden Makedon bölgeleri ile ticaretlerini sürdüren Latin güçlerinin menfaatleri idi. Türk tehlikesini bertaraf etmek için Sırplarla Bizans arasında bir işbirliği söz konusu bile değildi, zira Rumlar, nefret ettikleri ve korktukları Slav komşularına karşı Osmanlıları desteklemeyi yeğliyordu.

Türklerin akınları bu sefer, çok daha sonraları fethedilen Karasu Yenicesi ve Drama üzerinden öncelikle Sırp Despotu Uglyeşa'nın, Türklerin "Dutluçay" dedikleri ve kısa bir süre sonra Karasu (Struma) Nehri'ne akan nehrin (Struma Nehri de körfeze benzeyen Tahina gölüne akar)[4] kıyısında yerleşik zengin bir ticaret şehri olan Serez'deki despotluğuna yöneldi. Avrupa'da genelde olduğu gibi, sultanın kendisi tarafından değil, Lala Şahin tarafından yönetilen sefer, 1371 yılının bahar veya yaz aylarında gerçekleşti. Uglyeşa'nın Osmanlıları Avrupa'daki topraklarını ellerinden almaya çalışarak tahrik etmiş olması pek olası değildi, zira aynı yılın Haziran ayında, genel bir Sırp saldırısı için hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Aksine, batıdaki hükümdarlar o dönemde Ragusa'daki karmaşalarla ilgileniyorlardı. Nikola Altomonoviç, Voislav tarafından başlatılan Budua, Stagno ve başka limanları ele geçirme planlarını gerçekleştirmek ve Ragusa Cumhuriyeti'nden daha önceleri Sırp krallarına ödenen 2 bin altın(perper) tutarındaki vergileri tekrar zorla yürürlüğe koymak için büyük çabalar gösteriyordu[5]. Nikola, bu amaçla Haziran ayında Kral Vulkaşin ve oğlu yiğit Marko ile birlikte güçlü Zenta hükümdarının, Nikola'nın üzerine yürümek ve tehlikeli teşebbüslerini engellemek için İşkodra'da toplandıkları haberi gelmeden önce, Ragusa'yı bir kez yağmalamıştı[6].

Türklerin despota saldırması ile bu planlar suya düştü. Bunun yerine, belki o zaman bile kaçmaya zorlanmış Uglyeşa, Kral, Ban, Angevinli Ludwig ve Eflak Prensi Layko arasında hemen bir ittifak kuruldu; Macaristan, bu ittifakta tabii ki lider olacaktı. Ancak, Balkan Yarımadası'nı Türklerin baskısından ve Türk tehdidinden kurtarma amacını taşıyan bu büyük teşebbüs hakkında çok fazla bilgimiz yoktur. Bu konuda sadece birkaç Sırp kayıtları[7] ve bu dönemle ilgili eşzamanlı kısa bilgiler veren Osmanlı kroniğinde anlatılanlarla yetinmek zorundayız.

Siroz'da toplanan Hristiyanlar, Rodop Dağları üzerinden Edirne'ye iki gün mesafede Meriç Nehri'ne kadar gelmeyi başardılar. Sultan I. Murad, o

dönemde Anadolu’da idi. Bilindiği kadarıyla Marmara Denizi kıyılarındaki Biga’nın kuşatması ile meşguldü ve nihayet Bizans’ın bu vahasını da Anadolu’daki diğer topraklarına katmayı başardı. Gemileri derhal eski Erdek Şehri’nden yola çıkarak Avrupa sahillerine geçtiler, ama geç kaldılar. Lala Şahin, bizzat müdahale bile etmeden duruma hakim olmuştu. Hacı İlbey komutasında ilerleyen öncüler, sayıca çok az olmalarına rağmen, Sırplara gece Meriç köprüsünde Çirmen (Bulgarca Çrnomen; Rumlarda: Kermianon) kasabası yakınlarında ani bir baskınla saldırdılar; bu tuhaf ve bir bakıma önemli çarpışmanın ölüleri arasında Sırpların en büyük iki komutanı da bulunuyordu (26 Eylül 1371) Saldırının gerçekleştiği yer, bundan sonra “Sırpların mağlup olduğu yer” anlamında “Sırp Sındığı” olarak anıldı[8]. Sırplara göre bu çatışma ulusal bir felakete yol açmıştı. Yıllıklarda söz konusu yıl şöyle açıklanmaktadır: “Bu yıl Türkler Kral Vulkaşin’i ve Despot Uglyeşa’yı öldürdüler.” 17. yüzyılın ortalarına kadar gezginlere Çirmen kasabasının ve Uzunca Nehri’nin üst taraflarında bulunan bir tepede bu çatışmada ölen Siroz Despotunun sade mezarı gösterildi[9].

Bir zafer daha kazanan Türkler, elde ettikleri başarı ile yetindiler. Avrupa’daki toprakları henüz coğrafi sınırlara sahip değilken ve sultan Anadolu’da da birçok şeyle uğraşmak zorundayken, tesadüfen elde ettikleri bu zaferi daha da genişletmeyi düşünmediler.

Ancak Vulkaşin’in ve kardeşinin ölümünden sonra Sırplar, iç mücadeleler ve anlaşmazlıklarla kısa süre sonra gerçekleşecek ilhakı kendileri hazırladılar. Ölen kralın asıl oğlu Marko, babasının mirasını devralmak için boşuna çaba gösterdi. Kendisi tarafından bastırılan altın paraların üzerinde boşuna kral ünvanını kullandı. Pindus’taki Arnavut toprakları Vulkaşin’in ezeli düşmanları tarafından elinden alındı. Arnavut Muzaki hanedanının daha sonraki aile kroniklerine, 15. yüzyılda Barleti adında bir gezginin notlarına ve eserlerini 16. yüzyılda kaleme alan Orbini’nin verdikleri bilgilere güvenebilirsek, Epir bölgesi reisleri Ropa ve Andreas; Muzaki, Ohri ve Kesriye’yi ele geçirdiler[10]. Sadece komşu Selanik’in sınırlarında yenilen, kaçırılan ve yağmalanan kral ailesinin hükümdarlığından çok az bir şey kalmıştı. Sırp gücünün ağırlığı ise Pindus bölgesinden kuzeye ve batıya kaymıştı.

Balşa hanedanı önceleri Adriyatik Denizi’nde, Bizansın etkisi altındaki eski Rum-Sırp Devleti’nin yerine Venedik’le ve Batı ile iyi ilişkiler içerisinde, Latin inancına bağlı bir Sırp-Arnavut devleti kurmayı düşündü.

Önce Avlonya şehri Balşa hanedanı tarafından alındı ve ölen kralın sahibi olduğu bölgelerde İpek (Peç) ve Prizren'in hükümdarları oldular. Eskiden çok hırslı olan bu prense karşı savaşmak zorunda bile kalmadan, Altomanoviç'i kendilerine tâbi ettiler: Trebinye'de, Hlum (Chelmo)'da, Draçevitsa'da kısa bir süre sonra Balşidli memurlar yönetimi ele geçirdi ve Altomonoviç 1374 yılında Ujiç (Uzic)'teki kalesinde esir alınıp, gözlerine mil çekildikten sonra Balşa hanedanının henüz hayatta olan iki kardeşi, Doğu Sırp bölgesinde tek hükümdar hâline geldiler. Ujiç'in galibi ise Kont Lazar'dı ve Zenta bölgesi onun alanında değildi. Dalmaçya-Bosna iç bölgelerinde yeni bir rakip lehine gerçekleşen değişiklik, ancak Bosnalı Ban Tvrtko da isyan edip, 1378 yılında gerçekten de "Bosna, Sırbistan ve sahillerin" kralı ünvanını almadan önce, bu bölgelerde kralın otoritesinin tekrar oluşturulması için çaba gösterince meydana geldi. 1377 yılında Trebinye'ye saldırdı; akabinde Kanale (Konavliye) ve Draçevitsa'yı aldı. Bunun yanında 1382 yılına kadar yaşayan Macar Kralı Ludwig ve Ceneviz'le ancak 1381 yılında bitirilen zorlu bir savaşın eşiğinde bulunan Venedik, Zenta bölgesinde kendi amaçlarını yürüttü[11].

Lazar, daha sonra, Mladen'in torunu olan damadı Vulk Brankoviç'in yardımları ile Prizren ve Peç'i kuzey topraklarına katarak, Sırp kuvvetlerini kendi komutası altında birleştirmeyi başardı. Böylece ilerleyen Osmanlılara karşı Sırpların haklarını koruyacak temsilcisi oldu; nihai bir çözüme varma zamanı gelmişti. Edirne'deki Türkler, Hristiyan hanedanlar arasındaki başka mücadeleler yüzünden de Sırp-Arnavut topraklarından oluşan bölgelerin karmaşalarına çekildiler. Balşa hanedanının yeni temsilcisi II. Balşa, sahil boyunu kendisi için istedi. Kuzey Zenta bölgesinin işgalcisi olan Radiç Çernoyeviç ile savaştıktan sonra Dıraç Kontu yaşlı Karlo Topya üzerine yürüdü ve Balkan sahillerindeki en önemli limanlardan biri olan Dıraç ile birlikte kont ünvanını elinden aldı. Diğer taraftan Bosnalı Tvrtko, Kral Ludwig'in ölümünden sonra kendi aralarında bölünen ve artık doğuya yönelik büyük bir politika yürütme kabiliyetine sahip olmayan Macarlardan, sözde vasalları olarak Ragusa'nin rakibi olan Kotor [Kattaro] Liman Şehri'ni barışçıl yollarla edinmişti; Balşa ise bunu sessizce izleyemezdi. Bu yüzden, dur durak bilmeyen hırsını kırmak ve küçük hanedanların menfaati gereği herşeyi tekrar eski durumuna getirmek için 1385 yılında Trakyadaki Türkler Adriyatik eyaletlerine çağrıldı. Sırp gücü ve Sırp halkı ile asıl Sırbistan ile Bosna'da ve birçok etki altında kalan, birçok güç tarafından yönetilen Zenta bölgesi için kriz dönemi gelmişti.

Lala Şahin komutasındaki Türk akınları, Çirmen Muharebesi'nden ve I. Murad'ın Avrupa'ya gelişinden hemen sonra başka bir yöne; Bulgarlara karşı daha iyi bir sınır belirlemek için kuzeye yöneldi. 1372 yılının bahar ayında - Osmanlıların akınlarını ve fetihlerini yapmaya alışık oldukları dönemlerde – I. Murad, sipahilerinin yeni lideri ve Tesalya'nın gelecekteki beyi olan Timurtaş'ın Tunca Nehri kenarındaki Kızılağaç'a kadar ilerlemek üzere doğuya yönelmesi ve bugünkü Yanbolu Şehri'ni alması yönünde bir emir verdi. Her iki olay gerçekleşti ve Osmanlılar imparatorluğun bu doğu eyaletinde iki yeni timar kazandılar: Güneyinde yine Tunca Nehri kenarındaki Kızılağaç Yenicesi bulunan kuzeydeki Yanbolu ve bu nehrin Meriç'le birleştiği yerde bulunan Edirne ile birlikte Türkler tarafından Karacadağ olarak adlandırılan "Orta Dağ" anlamına gelen Sredna Gora'ya kadar Tunca bölgesinin tamamı artık fatihlerin elinde idi. Kızılağaç Yenicesi Eyaleti'nin de Türk geleneklerine göre seferin lideri için yeni bir sınır beyliği hâline getirildiğini tahmin etmek mümkündür.

Komutası altında bulunan ve artık hayatta olmayan Hacı İlbey'in görevini üstlenen Lala Şahin'in hedefi, Meriç'in üst kısımlarında Bulgarların çok nüfuslu yerlerine uzanan Balkan geçitlerine kadar ilerlemekti. Sultan'ın Rumeli'de savaştığı aynı yıl İhtiman Geçidi'ne ve Samakov Dağları'ndaki Rila düğümüne kadar geldi. Çariçe Eudokia'nın[12] oğlu olan Despot Konstantin Dragaş, 1330 yılında Sırpların ve Bulgarların inatla savaştığı komşu Köstendil (Velbujd)'in prensi olarak Türk hükümdarlığını zorluk çıkarmadan kabul etti. Bunun karşılığında Sultan I. Murad onu güzel dağ şehrinde ziyaret etti ve kızlarından biri ile evlenip, diğer ikisini de oğulları Bâyezid ve Yakup'la evlendirerek onurlandırdı[13]. Köstendil, ancak 15. yüzyılın sonunda ve Konstantin'in ölümünden sonra, dostları ve akrabaları olan bu adama ithafen şehrin adını Köstendil olarak değiştiren Osmanlıların eline tamamen geçti[14].

Osmanlıların yeni savaş gücü önemli başarılara imza atarken, Batı Avrupa'da yine büyük ve kurtarıcı bir Haçlı Seferi düzenleme fikri ortaya atıldı. 1372 yılı Mayıs ayında I. Murad'ın öncüleri yeni bir sefer düzenlemek üzere henüz hareket etmişken, Papa Venedik Cumhuriyeti'ne ve Tuna boylarının Katolik Kralı'na bir mektup yazdı ve "Rum topraklarında bazı Sırp büyüklerini yenmiş olan" ve şimdi de Adriyatik Denizi'nin batısına yönelen Trakya'daki "Sarazenlerin" cezalandırılması ve bu topraklardan çıkartılması için bir birliğin oluşturulmasını teşvik etti[15]. Bundan kısa bir süre sonra, Akhaia Prensliği'nin ve Batı'daki yasal

sahipleri tarafından terk ve ihmal edilen komşu toprakların o anda ne kadar büyük bir tehlike altında olduğunu anlatmak üzere Mora'daki Badracık (Neopatras) Başpiskoposu (Arşiveki) Roma'ya geldi. Bu görüşmelerin sonucunda ilgili Balkan güçleri genel bir toplantıya çağrıldı, ancak Papa'nın daveti sadece aralarındaki Katolik olanlara gönderildi ve buluşma yeri olarak dikkatsizce Latinlerin elindeki İstife(Theben) Şehri belirlendi. Bu şehirde Macaristan lideri de bulunmalı idi ve katılmasını sağlamak için Kral Ludwig'e Badracık Başpiskoposu gönderildi. İstanbul'daki imparatorun elçisi olarak Ioannes Laskaris Kalopheros ve ünlü Retor Demeter Kionides Macar sarayına geldiler. Demeter Kiyonez, Kantakuzen Maria'nın eşi olup, uzun yıllar Kıbrıs Kralı II. Pierre'in Latin haçı altında, Hristiyanlık davası için savaşmış, daha sonra Kefalonya düklüğünü talep etmiş ve Mora tahtında hak iddia edenlerden birinin temsilciliğini yapmıştı[16]. Papa'ya, planlanan Haçlı Seferi'ni görüşmek üzere Macar elçiler gönderilse de edinilen tecrübelere göre krala karşı tam güven oluşmadı ve Macar Kralı'nın zırhlar için acilen talep ettiği para gönderilmeden önce, kendisinden planlanan Haçlı Seferi'nin gerçekten de Türklere karşı yapılacağına dair resmi bir yemin vermesi istendi. Ludwig ise bağlayıcı bir vaat altına girmek istemedi. Bu yüzden 1373 yılı Ekim ayında yapılan İstife Kongresi'ne sadece Latin güçler katıldı: Badracık Başpiskoposu'nun başkanlığında Leukadsia Dükü olarak Napolili Leonardo Tocco, Midillili Gattilusio, küçük Seriphos Adası'nın hükümdarı olarak Venedikli Minotto, Sanudo hanedanın mirasçısı olarak aynı zamanda Nakşa ve Ege Denizi'nin hükümdarı olan Eğriboz Adası'nın üç hükümdarından biri görülebiliyordu; ayrıca Venedikli Niccolo delle Carceri ve onun yanında Mudoniç'te hüküm süren Giorgio, o dönemlerde Gördüs'e sahip olan Floransalı Acciajuoli ve nihayet ev sahibi olarak İstife'nin de tâbi olduğu Katalanlı Atina Vikarı görülebiliyordu.

Kongrenin kendisi nasıl sonuçsuz kaldıysa, İstanbul'da yardıma çağrılan Roma'daki Papalığa karşı Bizans İmparatoru tarafından imzalanan yeni birliğin ilan edilmesi de sonuçsuz kaldı. Bunu imzalayanlar, neticede Rodoslu şövalyelere yapılan bir çağrı ile yetinmek zorunda kaldılar. I. Pierre daha 1369 yılında baronları tarafından Mağosa'da öldürülmüştü ve ada kısa bir süre sonra, haince kurulan bir planla bu küçük Frank ülkesinin ana gelir kaynağı olan Famagusta Limanı'nı zapt eden aç gözlü Cenevizlilerin eline düştü. Aradan az bir zaman geçti ve 1374 yılında Sis

alındı ve Küçük Ermenistan devleti sona erdirildi. Son kralları Lusiguan'lı Leon esir alındı, ama daha sonra Fransa'ya kaçmayı başardı.

Nihayet, Papa XI. Gregor'un ölümünden sonra 1378 yılında doğudan soyutlama başladı: Papalık, tehlike altındaki Batı'nın savunması için Haçlı Seferi düzenleme kapasitesini yitirdi. Dört yıl sonra, son yıllarında Lehistan'da hüküm süren Kral Ludwig hayata veda etti. Hüküm sürdüğü iki ülke, iki kızı arasında bölüşülerek tekrar ayrıldı ve Türk tehdidi ile doğrudan bağlantılı Macaristan, daha önce de belirtildiği gibi, Anjou'lu Maria'nın eşi ve Lüksemburg Prensi olan Prens Sigismund ve Napoli'den çağrılan Kral Şarl arasında uzun yıllar sürecek bir iç savaşın sahnesi hâline geldi. Bu savaşın sonunda Şarl mağlup oldu.

Bütün sınırlara saldıran Türkler bu yüzden güçlü ve tek bir savunma gücü yerine, sadece Moralı Frankların, Bulgar Sırplarının ve çökmekte olan Bizans İmparatorluğu'nun kendi aralarında anlaşamayan ve zayıf direnci ile karşı karşıya kaldılar[17].

1372 yılının, ya da bir sonraki yılın baharında Sultan I. Murad'ın bizzat komutası altında, Rumeli'nin tamamını Osmanlı topraklarına dahil edecek bir dizi teşebbüs başlatıldı. Türkler önce, uzun süre Bizanslıların elinde kalacak Misivri ve Ahyolu civarında denizden fazla uzak olmayan bir yerde bulunan Aetos ("Castrum Aquile")'a saldırdılar. Şu anda Türkçe adı Hisarbayır olan tepenin üzerinde kurulu kale, metodik bir biçimde ilerleyen fatihlerin eline düştü ve yıkıldı. Tahrip edilen kalenin alt kısmındaki küçük Aydos Şehri'ne Türkler yerleştirildi. Kayalık bir burunda bulunan Sozopolis de aynı kadere boyun eğmek zorunda kaldı. Surları yıkıldı; ancak Türklerin Süzebolu dedikleri bu şehir sonunda Rumlara geri verildi. Akabinde sıra Aidos'un batısındaki Karnobâd'a geldi. Bu şehrin Rum adı bilinmemektedir. Buraya Osmanlılar tarafından "Karınova" Şehri kuruldu[18]. Osmanlılar bu sayede Karadeniz'e kadar tüm Rumeli bölgesini ele geçirdiler ve Anadolu'dan getirilen Müslüman aileler yeni kazanılan yerlerden bir çoğuna yerleştirilerek, topraklar bir veya birkaç çiftlik hâlinde sultanın sipahileri arasında bölüştürüldü.

Bu seferden zarar görenler, genelde Bulgar komutanlar ve neredeyse bağımsız küçük Rum hanedanlar olmuştu, ama Türkler bundan sonra sefil Rum İmparatoru'nun elinde kalan son eyaletlere yöneldiler. Lüleburgaz yakınlarındaki Chariopolis, Türklerin Hayrabolu'su oldu; ardından Edirne'nin doğusunda bulunan Kırk Kilise (Kırklareli) üzerine yürüdüler. Türk kaynaklarında ayrıca sultanın "Peykyar" (muhtemelen Pınarhisar) diye

bir yeri fethettiğinden bahsedilir. Bizans'ın 14. yüzyıldaki iç savaşlarında önemli bir rol oynamış olan Vizya, Osmanlı bir sübaşının ikameti hâline geldi ve siyasi bağımlılığı ile birlikte adı da Vize olarak değiştirildi. Fatihler, belki Karadeniz sahillerini değil, ama Karadeniz'in iç bölgelerindeki kaleleri ve şehirlerin tamamını zapt ettiler. Ellerindeki limanlar, kısa bir süre sonra tekrar kaybedecekleri Süzebolu ve uzun zaman önce tekrar kazandıkları Gelibolu idi.

İmparator Ioannes, Vize'yi tekrar Osmanlılardan almak için büyük çabalar gösterdi, ama boşuna. Sultan I. Murad ise bunun üzerine onu dize getirmek için bu sefer batı yönünde bir sefer daha düzenledi. Kendini neredeyse tamamen Avrupa'daki davaya adayan sultan, İstanbul yakınlarında, Türk birliklerin, daha sonraları da birçok kez karargâh kuracakları Malkara'da, savaşçılarını topladı. Birliklerin bir kısmı bizzat sultanın kendi komutası altında İstanbul civarlarında harekete geçti ve yakınlarda bulunan bir mağaraya ithaf edilen İnceğiz Kalesi[19] ile Cibal ve Bolovina(Apollonia?) kalelerini ele geçirdi ve I. Murad, doğudaki denizin kıyılarına kadar ulaştı. Bu seferin amacı aslında sadece "asi" imparatora korku salmaktı. Lala Şahin'in aynı zamanda yaptığı seferler ise fetih amaçlı idi, ama Türkler yine, özellikle güçlü Venedikliler olmak üzere her türlü İtalyan'la düşmanca temaslara sebep olacak deniz kıyılarını değil, sadece iç bölgelerindeki en önemli kaleleri topraklarına katmışlardı. Enez'i, Gattilusio'ya bıraktılar, ancak İpsala üzerinden Vira Şehri'ni sultan adına ilhak etmek üzere Meriç Nehri'ni takip ettiler; bu şehrin adı, alındıktan sonra Fere veya Ferecik olarak değiştirildi ve "300 hizmetkarlı" güzel kilise, camiye dönüştürüldü[20]. Belki birkaç ay sonra, ancak kesin olarak 1373 ile 1374 yılları arasında, batının beylerbeyi Evrenos Bey ilerlemeye devam etti. Burla veya Burkale, Drama, Kavala Limanı, Zihne (Zichna), Avrethisar (Marulye), bundan böyle Karaferye olarak adlandırılacak Berrhoe ve son hedef olan Serez, kısa bir süre içinde hiçbir çatışmaya girilmeden Osmanlıların eline geçti. Her yerde Rum valiler ve Sırp feodal beyleri yerlerini Türklere terk etmek zorunda kaldılar. Bunun sonucunda neredeyse bağımsız olan ve 1355 veya 1356 yılından beri Kavala ve Anaktoropolis'te hüküm süren; Amadeo'un Haçlı Seferi'ne katılmış olan ve yine elinde kalan Taşözü Adası'nın hükümdarı olan Bizans Primikeriosu Aleksis Asanes'in sahip olduğu topraklar, Osmanlılar tarafından ilhak edildi. Aleksis Asanes, 1373 yılında Venedikli vatandaşlık haklarının uygulanmasını boşuna talep etmişti. Talep ettiği imtiyazları, ancak 1374

yılında, anakarada sahip olduğu toprakları kaybettikten sonra alabildi[21]. Türkler, böylece batıda Selanik'e kadar ilerlemiş ve bölgenin tamamında kesin olarak yerleşmişti.

Daha önce de belirtildiği gibi, gerek Anadolu'da İzmir'e yapılan Haçlı Seferi'nde ve Kıbrıs Kralı Pierre'nin kahramanlıkları, gerekse Avrupa'da Savoylu Amadeo'un şövalyelik maceraları ile güçlerini göstermiş olan Latin güçleri ile itilafa düşmek istemeyen Osmanlıların amacı, Prens Manuel'in muhafızlarına saldırmak değildi, ama Prens Manuel daha o zaman, aktarılanlara göre Hayreddin Bey tarafından ikametinden ayrılmaya ve Bursa'ya, kendisine bir timar verecek olan sultanın yanına gitmeye zorlanmıştı[22].

Bu hadiseden sonra hızlı gelişen bu yeni devletin batıda ve kuzeyde, komşuları Bulgarlar ve Sırplar aleyhine genişleyeceği tahmin edildi. Gerek en yakın komşuları, Jarko'nun oğulları İvan ve Dragaş, gerekse genç Boğdan, genel şartlar altında vergi ödeyerek ve savaş durumunda askerî yardım vaadinde bulunarak Osmanlı hükümranlığını kabul ederek bunu önlemişlerdi[23].

Tuna'nın kuzeyinde 1372 yılında Romen Layko henüz hükümdarı olan Macar Kralı'na tâbi idi ve Macar Devleti'nin koruyucuları olarak belgelerinde "kutsal krallar Stefan, Ladislav ve Emerich" üzerine yemin etmekte idi. I. Murad'ın Avrupa'ya varışından birkaç ay sonra ise politikasının yönünü değiştiriverdi. Ludwig, sadakatsiz vasalına karşı çeşitli tedbirler almak ve sınır kalelerini sağlamlaştırmak zorunda kaldı. Hatta Macaristan'da, Türklerin müttefikleri olarak hareket eden Romenlerin Niğbolu'yu fethettiklerinden bahsedildi[24]. Ancak, Türkler bir daha Tuna boylarında görülmemiş; aksine başka bölgelerde Balkan Yarımadası'nın Slav prenslerine karşı düşmanlıklarda bulunmuşlardı.

Bulgar topraklarındaki durumlar, iki çarın ve bir despot ile Layko gibi huzursuz bir komşunun mevcudiyeti ile oldukça karmaşıktı. Kardeşi Şişman'ı yerinden etmek isteyen Straşimir, Eflaklı eniştesinin ve kızının verdiği yeni Bosna-Sırp Kralı Tvrtko'nun dostluğundan emindi. Taleplerini daha geçerli hâle getirmek içinse sadece Vidin'deki kiliseyi değil, Sofya'yı aldıktan sonra bu şehrin de kilisesini İstanbul'daki patrikhaneye tâbi etmişti[25]. 1373 yılında Şişman'a ait olan Niğbolu'nun Romenler tarafından zapt edilmesi muhtemelen bu olayla ilgili idi. Layko, Türklerin müttefiki kabul ediliyordu. Bu yüzden Lala Şahin bu çatışmalara müdahale etti ve

İhtiman Geçidi’nden geçen savaşçıları tarafından defalarca kuşatmaya alınan Sofya’yı nihai olarak almayı başardı[26].

Çoğu kez askerî yol [Ordu Yolu] olarak kullanılan büyük ticaret güzerhânı, Sofya’dan Nişava Nehri kenarından Kont Lazar’ın hüküm sürdüğü bölgelere, Sırpların Niş Şehri’ne kadar uzanırdı. Türk tarihçiler her ne kadar I. Murad’ın bizzat bu önemli şehre karşı bir sefer düzenlediğini iddia etseler de Lala Şahin’in bu seferi kendi hesabına ve kendi menfaati gereği yaptığı daha olasıdır. Aynı zamanda Macaristan’a ve Ragusa’ya giden yolları da kontrol eden Niş, ani bir baskınla ele geçirildi, ama uzaklardaki bu eyaletin sefere katılanlar arasında paylaşılması için genelde uygulanan tedbirler alınmadan, muhtemelen kısa bir süre sonra tekrar terk edildi. Bu şehrin alınması, o anda herhangi bir sonuç getirmeyen akınlar kategorisinde idi.

Sırplarla kaçınılmaz savaş o an için ertelenmişse, bunun sebepleri Venedik ve Ceneviz arasındaki düşmanlıklar ve Bizans’ta Sultan I. Murad’ın da katkısı olan karmaşalar ile Osmanlıların Türk gücünü sabırla Anadolu’ya yöneltmeleri idi.

Gerek Türk kaynaklar, gerekse Rum tarihçi Halkondil ve aynı dönemde yaşamış olan rahip Mignanelli, kendilerine miras kalacak hükümdarlığı elde etmek için sabırsız olan ve yaşlı babalarının hayatlarını ve tahtlarını almak için anlaşma yapan İstanbul ve Bursa prensleri, V. Ioannes’in oğlu Andronikos ve I. Murad’ın oğlu Savcı’nın hikâyesini anlatır. Genç Osmanlı şehzâdesi birçok taraftar toplayıp, İstanbul yakınlarında, Bizansın elindeki Apikridion’a karargâh kurmuştu. I. Murad, onu burada ziyaret etti ve gece yaptığı bir görüşme sırasında, sadakat yeminlerini bozan Osmanlı savaşçılarını tekrar kendi tarafına çekmeyi başardı. Bunun üzerine bütün öfkesi, isyancı şehzâdenin ordusunda bulunan Rumlara yöneldi: Çifter çifter yakınlarda bulunan dereye atılıp, boğuldular. Dimetoka’ya kaçan prensler yakalandılar ve gözlerine sıcak sirke döküldü. Savcı, bunun sonucunda hayatını kaybederken,[*] Paleologların soyundan gelen Andronikos, sadece hayatını kurtarmakla kalmadı, görme yeteneğinin de bir kısmı kurtuldu ve Blaherne [Tekfur Sarayı] sarayının yanındaki Ademanides’de mahpus tutuldu ve esareti bittikten sonra intikam saatine hazırlanmaya başladı[27].

Galata’daki Cenevizliler ile ihanete ortak olan Cenevizli tüccarların sürekli müttefiki Türk Sultanı’ndan yardım istemeye hiç çekinmedi. İki aylık bir süre için ücreti karşılığında 4 bin piyade ve 6 bin süvari talep etti. Bunun karşılığında, babasının rehinesi olarak iyi tanıdığı sultana vergi

ödemeyi ve sultanın İstanbul'daki din kardeşlerinin hukuki anlaşmazlıkları için Osmanlı bir kadı bulundurmayı vaat etti[28]. Birkaç gün sonra, 12 Ağustos 1376 tarihinde Andronikos, Türkler ve Sırplarla birlikte Bizans başkentinin önüne geldi ve babası ile Selanik'ten yardıma gelen kardeşi Manuel, Pege Sarayı'ndan[**] kaçarak "altın kaleye" sığınmak zorunda kaldılar. Burada da tutunamadılar ve zayıf olduğu kadar hırslı olan "kör" Andronikos, imparatorluk tacını başına takarken, sefil bir hapishaneye atıldılar. Andronikos, 18 Ekim tarihinde yanındaki Sırpların da tâbi olduğu ünlü Marko Kralyeviç'in[29] kızı olan eşi ile birlikte taç giydi. Ioannes ve Manuel ancak üç yıl (tam olarak iki yıl on ay) sonra tekrar serbest kaldılar ve tabii ki, parlak vaatlerde bulunacakları Osmanlı Sultanı'nın karargâhına yöneldiler. Osmanlı Sultanı önceleri onlara fazla yüz vermemesine rağmen, sonunda amaçlarına ulaştılar. Bu arada İstanbul'da çıkan bir ayaklanma onlara yardımcı oldu: 1 Temmuz 1379 tarihinde Manuel yaşlı babasının tekrar başkentine geri dönmesini sağladı. Sultan I. Murad'a yılda 3 bin altın vergi teklif edildi ve Bizans prenslerinin Türk ordularında (sözde 12 bin savaşçı ile!) görev yapmaları kararlaştırıldı. Böylece, güçlü komşuları ile ittifak kurarak V. Ioannes'in konumunu tekrar sağlama almayı planladılar. Şehirden kaçırılan ve önce Galata'ya kaçıp, daha sonra Osmanlıların arasına dönen Andronikos ve oğlu "güzel" Ioanneses'in ateşi körüklemesine rağmen, Türkler tarafından henüz alınmamış Anadolu'daki Alaşehir'e ilişkin bir anlaşmazlık da bu dostluğu bozamadı. Paleolog hanedanındaki iç mücadeleri sonucunda, şehir Türkler tarafından alınana kadar kalacakları Selanik'in timar olarak Andronikos'a ve oğluna verilmesi ile sona erdi[30].

Andronikos İstanbul'da tahtı elde ettikten sonra, kendi tarafına çekmek için Boğazları kontrol eden Bozcaada'yı Cenevizlilere bırakmıştı. Bu, Venedikliler açısından karşı tarafa yardım etmek için yeterli bir sebeptir ve V. Ioannes, daha zaferi kazanmadan önce bu değerli yer üzerindeki tüm hakları onlara devretti. Marco Giustiniani, adayı hemen işgal etti ve Andronikos, Venediklileri buradan çıkartmayı başaramadı. Bozcaada için yapılan çatışmadan ve Kıbrıs'a karşı Ceneviz'in, Magosa Limanı'nı alarak daha da sertleşen rekabetten, şansları çok değişken olan ve Dalmaçya'nın Kotor, Zara, Trau limanlarında birçok kez karşı karşıya gelen, ancak Doğu Akdeniz sularında hiçbir zaman savaşmayan bu iki ticaret cumhuriyeti arasında Chioggio Savaşı başladı. 1381 yılında yapılan Turin barış antlaşması, tahliye edildikten sonra iskana açılmamış olarak kalacak

Bozcaada'nın boşaltılmasını öngörüyordu; inatçı Venedikli komutan Giovanni Muazzo, Bozcaadadan kaçırıldı ve Dobrotiç'in Bulgar sarayına sığındı.

Bu anlaşmazlıklardan çok az yarar çıkartan, aksine İtalyan kadırgaların Avrupa'daki yerlerinin yakınında bulunması yüzünden Rumeli ile ilgili planlarını ertelemek zorunda kalan Sultan I. Murad, bu zamanı Anadolu'daki yerlerini güçlendirmek için harcadı.

Şehzâde Bâyezid'in Germiyanoğullarından Yakup Bey'in kız kardeşi ile yapılan görkemli düğünü sayesinde Osmanlı Devleti, tüm Osmanlıların gelecekteki sultan eşinin çeyizi olarak, aralarında Kütahya'nın da bulunduğu önemli şehirler elde etmişti. Beyşehir, Seydişehir, Karaağaç gibi diğer şehirleri Hamidoğulları Beyi Hüseyin kısa bir süre sonra yapılan bir anlaşma ile Osmanlılara devretmişti[31]. Teke Beyi'nin elinde ise sadece İstanoz (Korkudili) ve Antalya[*] kalmıştı. I. Murad, Karamanlılarla yapılacak savaşa hazırdı. Düşmanlıklar başladığında Osmanlı Türkleri, Karamanlı savaşçıları ve onların Türkmen ve Ermeni müttefiklerini dağıtmayı başardılar: Düşmanın başkenti olan Konya önünde yapılan tek bir muharebe ile bu seferin ve Orta Anadolu'daki bir zamanlar güçlü ve gururlu Karamanoğulları Devleti'nin kaderi belli oldu. Mağlup beyliğin tamamen ortadan kaldırılmamasının tek sebebi olarak, I. Murad'ın Yahşi Bey'in oğlu Karamanlı Alaeddin ile evlenmiş olan kızının ricaları gösterildi[32].

Artık Sırpların kader anı gelmişti. Önce Makedonlar, sonra Adriyatik Denizi kıyılarındaki Sırplar, nihayet Lazar'ın kendisi ve Morava ile Tuna boylarındaki Sırplar boyun eğmek zorunda kaldılar.

Son savaşlara çok büyük katkılarda bulunan yeni Rumeli Beylerbeyi Timurtaş'ın birlikleri Seres'ten Pindus Dağları'na doğru harekete geçtiler. Birliklerden bir kısmı Dragaşların eyaletlerine girip, daha büyük yerlerin yanı sıra İştip'i alıp ve başka bir birlik aynı zamanda Selanik'i fethetmeye çalışırken (şehir ancak 1 Nisan 1387, o da geçici bir süre için Türklerin eline geçti)[33], üçüncü bir birlik, Balşaların yeni kazandıkları topraklara yöneldi ve bunun neticesinde Manastır ve Pirlepe teslim oldu. Osmanlılar, buraya ülkeden çıkartılan Dıraç Kontu tarafından çağrılmışlardı. II. Balşa, Bosnalı Tvrtko ile düşmanlığından vazgeçti ve derhal, Sırpların Zenta bölgesinde zorlukla bir araya getirdikleri devleti savunmak için geldi, ama komşu beylerden hiçbiri bu kriz anında yardımına gelmedi. Hepsi, doymak bilmeyen toprak hırsı yüzünden öfkeli idi. Macar Kralı Ludwig'in ölümünden sonra bağımsız bir hükümdar hâline gelen Bosna Kralı ile Kotor

Limanı yüzünden kavgalı idi. 1385 yılı baharında Balşa, Voyussa kıyılarında yapılan muharebeyi ve hayatını kaybetti. Onunla birlikte “Kraloğlu” Marko’nun kardeşi İvaniç de ölüme gitti. Sırp “Pomorie’sinin” (sahil boyları İtalyanca:Marino) önceleri oldukça itibar gören devleti, nihayet Türklerin ve Venedik’in vasal devleti hâline geldi[34].

Sırp bağımsızlığının savunucusu olarak ilk sırayı alma görevi, böylece Peç, Prizren ve her zamanki ikameti Priştine’da hüküm sürdüğü Pindus toprakları yüzünden Türk fatihlerinin doğrudan komşusu hâline gelen “Sırbistan ve Pomorie Knezi” ve “Tuna boylarının hükümdarı” Kont Lazar’a düştü[35]. O, ünlü Ravanitsa Manastırı’nı kuran ve hacı olarak kutsal Atos Dağı’na hacca giden dindar bir prens olarak savaşı sevmiyordu ve güçlü sultan ile savaşarak ün kazanma peşinde değildi. Ama 1386 yılı başlarında Napoli Kralı Şarl’ın ölümünden sonra Macaristan’daki iç savaş, “kraliçeler”, yani Ludwig’in dul eşi ve kızı lehine dönünce ve Şarl’ın, aynı adı taşıyan oğlu Lazar’ın kızı Helena[36] ile evli olan katili Garalı Nikolas, Macar Devleti’nde önemli bir faktör olarak boy gösterince, şartlar tıpkı 1371 yılında olduğu gibi Osmanlıların üzerine yürümeye uygun göründü. Daha aynı yıl içerisinde kraliçeler tekrar esir alındılar ve yaşlı Garalı Nikolas düşmanları tarafından öldürüldü. Macaristan, yeni bir iç savaşa sürüklendi ve Osmanlı tehlikesinin bertaraf edilmesinde birkaç yıl herhangi bir rol oynayamayacaktı. Sutiska’nın Bosnalı kralı ve Priştine’nın Doğu Sırp knezi tek başına kaldılar.

Bir arada çalışmış olsalar, yine de çabaları daha başarılı olmuş olurdu, ama Lazar, Gara ailesinin temsil ettiği politikanın taraftarı olarak hareket ederken, Tvrtko kraliçelerden Kotor’u almış olmasına rağmen, huzursuz Hırvatistan’ı ve komşu ülkeleri Slovenya ve Maçva Banatını da Bosna topraklarına katabilmek için isyancı Macarların dostu olarak kaldı. Slav Kralı Temuz ayında, krala gönüllü olarak tâbi olmayı kabul eden Hırvat Klis Şehri’nin elçilerini kabul etti. Akabinde önemli bir şehir olan Spilit (Spalato)’i eline geçirdi ve Kasım ayında, Zarda (Zara) bölgesini yağmaladı; Nona Şehri de Bosnalılar tarafından fethedilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Yılın son aylarında Tvrtko’nun düşmanları ve dostları Trau Şehri sokaklarında çatışmaya girdiler. Tvrtko, Hırvatistan’daki birçok anlaşmazlığa sahne olan Vrana ve Ostrovitsa’yı da almayı başardı. Ülke, Adriyatik Denizi’nde artık güçlü bir kral hâline gelmiş olan eski Macar Banı tarafından kendi Banlarından birinin yönetimine bırakıldı. Böyle büyük teşebbüsler peşinde olan Tvrtko’nun, Osmanlıların defedilmesi ve

Lazar ile yapılacak bir ittifak hakkında düşünecek zamanı olmadığından, Lazar Sırpların ve Hristiyanların gerçek menfaatleri için tek başına savaştı ve sonunda mağlup oldu.

Lazar'ın savaşı başlatmadığı, aksine topraklarını Osmanlı öncülerinin yağmalayıcı akıncılarına karşı korumak zorunda hissettiği kesindi. Türk birliklerinden biri yine Sofya'dan yola çıkarak Niş'e, buradan da Toplica Nehri'ne kadar ulaşmıştı. 1387 yılında Knez Lazar, Osmanlı süvarileri ile Ploçnik Kasabası'nda karşılaştı. Sırp yıllıkları bu olayı böyle duyurdu: "6894 yılında Sultan Murad Ploçnik'te mağlup oldu". Buna karşın Türk kronikleri, sadece Lala Şahin'in Bosna'ya akınını ve 30 bin savaşçısı karşısında yanında sadece bin asker bulunan Türk Beylerbeyi'nin mağlup olduğu ve adamlarından çoğunu savaş alanında bıraktığını anlatmaktadırlar[37].

Osmanlılar tarafından da kabul edilen bu zafer, doğal olarak Türklerin ilerlemesine karşı yeni bir Hristiyan ittifakına sebep oldu. Tvrtko, 1388 yılında Bosna, Hırvatistan ve Dalmaçya'dan oluşan bir Slav Devleti'nin kuruluşu ile yeterince işi olmasına rağmen, kendisi gelmese bile birkaç yardımcı birlik göndermeyi vaat etti. Zayıf karakterli Bulgar Çarı Şişman, Filibe'deki Türk hükümranlığına karşı son bir kez silahlanmaya ikna oldu ve vasallığından dolayı kendisinden talep edilen askerî birlikleri vermeyi reddetti.

Şişman'ın Romenlerle yaptığı başarılı bir savaştan dolayı böyle bir cesaret gösterdiği tahmin edilmektedir. Layko'nun torunu olan Prens Dan'ı teslim almış ve daha sonra öldürtmüştü[38], ama Dan'ın kardeşi ve halefi olan Mircea, yardımı sayesinde prenslik tahtını almış olduğu Çar'a karşı başarılı bir şekilde savaştı ve Tuna Nehri'nin sağ kıyısında birkaç şehri zapt etmeyi başardı.

Tuna boylarında bu arada başka önemli bir gelişme daha yaşandı. Dobrotiç, arkasında kendisine hiç benzemeyen İvanko adında bir oğul bırakarak öldü. İvanko'ya, Bulgaristan'ın Tuna ağızlarının ve Varna'nın bulunduğu Karadeniz bölgesi miras kaldı. 27 Mayıs 1387 yılında, Tuna deltasında Kili'de buğday için önemli bir ovaya sahip olan Galata Cenevizlileri ile barış imzaladı ve bu sayede Dobrotiç'in Trabzon'daki anlaşmazlıklara karıştığı 1374 – 1375 yıllarında başlamış olan savaşı sona erdirdi. İvanko, Bozcaada'nın eski yöneticisi olan kaçak Giovanni Muazzo'yu yanına alan, onu korsan lideri olarak kullanan ve kendi adını taşıyan sahte Eflak sikkeler bile bastıran[39] babasının dur durak bilmeyen

hırsına sahip değildi. Cenevizliler, 8 Haziran 1387 tarihinde bir ticaret anlaşması[40] yaptıkları Türklerin dostu olarak kaldıkları için, onlar da İvanko'nun tahta çıkmasında bir sakınca görmediler. Sadece Romen Mircea, bunu kabul etmek istemedi; 1390 yılında Dobruca beyi, "Dobrotiç topraklarının despotu" ünvanını taşımaya başladı[41]. Mircea ayrıca Sırp-Bulgar Hristiyan ittifakına da katılmadı, zira Türklerin Tuna boylarına akınlarını kendi lehine kullanmaya niyetli idi.

1388 yılı baharında, ölen Vezir Hayreddin Paşa'nın oğlu Vezir Ali Paşa Avrupa yakasına geçtiğinde Venedikliler ve Floransalı Acciajuoli hanedanından Atina Düklüğü'nün yeni hükümdarı Nerio ve Akhaia Prensliği'nin Navaresseli hükümdarı Pierre de St. Exupery, önce bu seferin Mora Yarımadası'na yönelik olduğunu düşündüler ve buna göre tedbir aldılar[42]. Ama Ali Paşa, Karadeniz sahilleri boyunca kısa bir süre önce kazanılan kaleler ve şehirleri aşarak, asi Şişman'a ve kendilerine tâbi olan İvanko'ya ait yerlerin dışında, Bulgarların sahip olduğu yerlerin üzerine yürüdü. Timurtaş oğlu Yahşi Bey, Bizanslıların Provato ve Bulgarların Oveç diye adlandırdıkları ve Kont Amadeo tarafından bir kez alınmış olan Prevadi üzerine yürüdü ve yüksek bir kaya üzerine kurulmuş güçlü, surları çok uzun bir süre daha muhafaza edilecek olan kaleyi zapt etti[43]. Dik kayalar arasından geçen ovada ilerleyerek Türklerin Şumnu diye adlandırdıkları ve güzel bir ovada bulunan Şumen Şehri'ne doğru yol aldı. Zağra bölgesinden geçerek, sefil hükümdarı tarafından terk edilmiş Bulgar başkenti Tırnova'ya ilerleyen ve bu şehri de alan Ali Paşa, Şumnu'da Yahşi Bey'le buluştu. Tüm bu yerlere Osmanlı sipahiler yerleştirildi ve 1387 yılından beri gözden düşmüş Lala Şahin tarafından artık yönetilmeyen kuzeydeki Türk Eyaleti'ne dahil edildi. Vezirin adamları Tuna boylarına kadar ilerledi ve Niğbolu ile Silistre'yı Romen etkisinden kurtarıp, Osmanlı Devleti adına ilhak ettiler. Nihayet İvanko'ya ait bölgeler de yağmalandı. Şişman'ın tekrar Tuna boylarındaki Bulgar topraklarını ele geçirme teşebbüsü başarısız oldu ve hükümdarlığını korumak için bu arada Trakya'ya gelmiş olan sultanın "kapısına" gidip, sadakatsizliği ve kaybettiği toprakların iadesi için yalvarmaktan başka bir çaresi kalmadı. Tuna boylarının tamamı artık I. Murad'ın elinde idi. Romenler, kısa bir süre için Türkler tarafından Yergöğü diye adlandırılan Giurgiu Şehri'ni vermek zorunda kaldılar; ama Ali Paşa ile savaşa girmemiş olan Mircea'nın en güçlü kalesini; ülkesinin anahtarı olan bu yeri tekrar geri aldı ve 1390 yılından itibaren ayrıca Silistre hükümdarı ünvanını taşımaya başladı[44].

Nihayet Lazar'ı cezalandırma zamanı gelmişti. Sultan bizzat olağanüstü savaş tedbirleri aldı ve oğulları Bâyezid ve Yakup'u Anadolu'daki sancaklarından çağırdı. Her ikisi de Avrupa'da hiç kullanılmamış olan sipahilerini Rumeli'ye getirdiler. Bu intikam seferine en ünlü Türk komutanlar, I. Murad'ın veziri Ali Paşa, Timurtaş ve oğlu, Evrenos Bey, Yahşi Bey, Saruca Paşa, Mustafa Bey ve Balaban Bey katıldılar. Henüz otonom bir yönetime sahip Türk vasal devletleri Kastamonu, Germiyan, Aydın, Hamid, Menteşe ve Saruhan, Osmanlı bayrağı altında Müslümanlığın yayılması için savaşmak üzere asker gönderdiler. Bu kadar büyük ve iyi yönetilen bir Türk ordusu çok nadir görülmüştü.

Ama Lazar da çok önemli olacak bu meydan muharebesine hazırdı. Büyük hükümdarlık hayalini gerçekleştirmek için Macaristan'la savaşını sürdürmesine rağmen, Hristiyan ordusu için belli bir birlik ayırdı. Lazar, doğrudan Kraliçe Maria'nın eşi olan Macar hükümdarı Prens Sigismund ile irtibata geçti, ama boşuna. Maçva Banı genç Gara, ancak savaş bittikten sonra, 7 Temmuz 1389 tarihinde, Güneydoğu Sırpları'nın hükümdarı ile "görüşmek ve anlaşmaya varmak" üzere Lazar'ın sarayına gönderildi, ama Lazar bu tarihte artık hayatta değildi[45].

Batı'daki Sırp-Arnavut bölgelerinden de yardım beklenemezdi. Burada, daha önce de belirtildiği gibi Balşaların gücü kırılmıştı. 1385 yılında Türklere karşı mağlubiyet ile sonuçlanan muharebede hayatını kaybeden II. Balşa'nın mirası, Avlonya ve Yanya'yı elinde tutan dul eşi ve yeğeni Straşimir oğlu Georg (Jorj) arasında bölüşülmüştü. Georg, kısa bir süre sonra Türklerin eline geçen Dagno, Bar ve Ülgün (Dulcigno)'de hüküm sürüyordu. Kuzey Zenta bölgesi, Çernoyeviç hanedanının temsilcisi Radiç'e aitti. Yaşlı zayıf Thopia, hastalıklı oğlu ile birlikte Dıraç'a geri dönmüştü. Thopia, "Arnavutluk hükümdarı" ünvanını taşımaktaydı, ama sahil boylarındaki şehirlere bağımsız Epir hanedanları yerleşmişti: Leş (Alessio)'te Dukakinlar hüküm sürerken, Budua'da Sagratlar baştaydı. Savaş güçleri önemsiz olan bu Arnavut beyler, Viyosa (Voyussa?/Dcvoll) Nehri kenarında yapılan savaştan sonra Türk hükümdarlığını kabul etmişlerdi.

Thopia, Avlonya'nın hanım hakimi ve daha sonra Zenta prenslerinin de yapacağı gibi, Hristiyan politikası güderek Venedik'ten yardım almayı düşündü. Ama "çok sevdiği" I. Murad'ı "singularissimus amicus" (tek dost) diye adlandıran – buna rağmen aynı yılın yaz aylarında Peter Zeno, Venedik bayrağı altında bir kadırga ile I. Murad'ın üstüne yürüdü[46] - ve gerçek bir

krala gönderdiği gibi elçiler gönderen Venedik Cumhuriyeti, Avrupa'da ve doğuda Asya'daki ticarî menfaatlerini tehlikeye atmak istemediği için askerî bir işgale ve ülkeyi açık bir şekilde topraklarına dahil etmeye sıcak bakmıyordu. Bu yüzden Balşa'nın dul eşine ve Thopia'ya sadece bedeli karşılığında bir kadırga ve askerler vermeyi kabul etti. Tehdit altındaki prenslere ayrıca vatandaşlık hakkı da verildi ve böylece Venedik'i kaçabilecekleri bir yer olarak kabul etmeleri sağlandı. Dıraç'a karşı 1388 yılı başlarında yapılan ilk Türk saldırısı bile Venedik Cumhuriyeti'nin açık bir beyanda bulunmasına ve enerjik bir şeklide müdahale etmesine yetmedi. Tıpkı Arnavutlar gibi, Ragusalılardan şehirlerine sığınma izni alan Georg Straşimir, zor durumda olan Knez Lazar'ın müttefiki olacak durumda değildi. Pindus Dağları'ndaki prensler, özellikle de aralarında en güçlüsü olan Köstendil'deki Konstantin Dragaş, I. Murad'a karşı bu sefer de sadakat göstermişlerdi[47].

Türklerin, Sırplara karşı seferi, Meriç Nehri'nin kabarması yüzünden birkaç hafta ertelendi ve kesin netice ancak yaz ortalarında, Temmuz ayında alındı. Yahşi Bey, öncülere liderlik etti. Asıl savaş gücü, İhtiman Geçidi'nden geçti, ancak Osmanlı akıncılar tarafından çok iyi bilinen yollardan Sofya'ya, Şehirköy'e ve Niş'e yönelmeyip, güneybatı istikametinde devam ederek, Köstendil ve Kratova üzerinden Şar Dağı'na doğru, Vulkaşinlarin eskiden hüküm sürdükleri bölgelere doğru devam ettiler. Lazar, burada Nikola'nın eski topraklarını ve Priştine'yi almıştı. Kesriye ve Ohri, damadı Vulk Brankoviç'e aitti[48]. Türkler daha sonra kuzey yönündeki dar bir vadiden geçerek, Lepenats ve Sitnitsa nehirlerini takip ederek, Lazar'ın asıl başkenti olarak Priştine'ye yöneldiler ve dağların eteklerine kadar geniş bir bölgeye yayılmış Kosova'ya geldiler ve burada Hristiyan ordusu ile karşılaştılar.

Osmanlıların bu sefer de sayılarının düşmanlarından daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. Öyle olmasa da, sultan savaşı başlatmak için hiç acele etmedi. Aksine, ilk zaferleri yüzünden cesareti gelen Sırplar saldırdı. I. Murad, Osmanlı savaş taktiklerine uygun olarak yine Yeniçerilerden oluşan demir bir daire içine alındı; düşmanları durdurmak ve korkutmak için Anadolu'dan gelen birliklerin develeri karargâhın önüne dizilmişti. Floransalı Coluccio Salutati tarafından Kral Tvrtko'ya gönderilen ve Bosna'da dağıtılan bir yazıdan alınan bilgilere göre hazırlanan tebrik yazısında, sultanın çadırına kadar ilerlemeyi başaran ve bir yeminle birbirlerine bağlanan 12 cesur ve genç asilzâdenin kahramanlıkları

anlatılmaktadır[49]: “Efsanelerle ünlenen Miloş Obiliç, Türk hükümdarının çadırına kadar ulaştı ve onu, boynuna ve karnına sapladığı hançer darbeleri ile öldürdü”. Türk kaynaklarında, bu ölümün utancını azaltmak için Miloş’un muharebeden sonra Müslüman olmak istediğini öne sürerek karargâha geldiği ve uzun bir süre inatla direndikten sonra içeri alınıp, suikastı işlediği anlatılmaktadır. Ama, Bizans örneğine göre Türk sarayında da görülen katı seremoniler bunun böyle olmadığını gösterir: Sultan’ın kendisi ile konuşmak, özellikle de yorucu bir muharebeden sonra ve ölüme mahkum Hristiyan bir lider olarak, neredeyse imkânsız gibidir[50].

Yine de I. Murad’ın öldürülmesi ile muharebe kazınılmış sayılmazdı. Eylemlerindeki hız ve müteşebbis ruhundaki tezlik sebebiyle “Yıldırım” diye anılan oğlu Bâyezid, komutasındaki kanatla Hristiyanların saflarına daldı ve savunmayı kırarak, zaferi elde ettiklerini düşünen Sırp savaşçılarını dağıtmayı başardı. Bu esnada Kral Lazar, bilinmeyen bir şekilde öldü: O, öldürülen Sultan I. Murad’ın intikamını almak için öldürülmüş olabilir (15 Temmuz 1389). Her iki ordu geri dönüş yolunu tuttu ve Bosna Kralı Avrupa’ya Hristiyanların zaferini ilan edebileceğinden emindi.

Böylece Haçlı Seferi ruhu ile yanıp tutuşan Batı’nın tüm çabalarına rağmen, Anadolu beyliğini Avrupa’da Bizans ve Slav krallıklarının harabeleri üzerinde yükselen bir krallığa dönüştürmeyi başaran, İslâm’ın seçilmişlerinden şehit Sultan I. Murad, 57 yaşında[51] savaşçıları arasında ve büyük bir muharebe esnasında hayata veda etti. O, Müslüman tebaasına karşı cömert ve asil davranışları ile iyi bir dost; Hristiyanlara karşı ise sadece yenmeyi değil, onları kazanmayı da bilen yumuşak ve bağışlayıcı bir hükümdar olmuştu. Rum tarihçi Halkondil, Sultan I. Murad’ı iyi yürekli, fazla konuşmayan, ancak konuştuğunda güzel sözler sarf eden bir insan; hiç yorulmayan bir avcı ve asil bir şövalye olarak tarif eder[52]. Osmanlı Devleti, I. Murad zamanında yeni bir şekil almamıştı, sadece eski şekli genişletilmiş ve daha hassas çizgiler çekilmişti. Bu devlet, başka bir dine mensup yabancı toprak sahiplerine âşâr; sultana ise haraç ödeyen, ancak dinlerini, geleneklerini, kilisenin muhakeme yetkisini ve aristokrasisini muhafaza edebilen, kendilerine tâbi Hristiyanlar üzerine kurulmuştu. I. Murad, seferlerinde tüm toprakların sahipleri olup, her yıl yenilenen akınlarda yer alan yerli Türk savaşçılar ve birkaç devşirmeden oluşan bir savaşçı sınıfı ve bunun yanında sultanın etrafını saran, çoğunlukla savaş esirlerinden oluşan piyadelerden oluşturulmuş yeniçerilerini kullanmıştı. Belirli bir seviyeye kadar konumlarını miras olarak devralan bir de memur sınıfı vardı. Bu sınıf,

beylerden, devletin her iki kıtası için birer beylerbeyinden ve paşa diye de adlandırılan vezirden oluşuyordu (ikinci ünvan Arapça'dan gelme olup, ilki ise hakiki Türk ünvanı idi)[53]. Bunlar, Büyük Ermenistan'dan ve Transkafkasya'dan Adriyatik Denizi'ne kadar uzanmakta olan yeni devletin en önemli unsurlarıydılar. Güçleri, dinî fanatizmden çok, sıkı Moğol düzeninden ve disiplininden kaynaklanmaktaydı. Bu güç, akıncıların ganimet arzuları, tüm Türk halklarının yıllık kutsal savaş hırsı ve timarlarını gittikçe genişleten sipahilerin müteşebbis ruhu ile daha da artıyordu. Bayrakları taşıyan sancak beylerinin fethedilen şehirlerin kendilerine verilmesi ile güçlenen siyasi hırsları ve çok yetenekli bireyler barındıran Osmanlı hanedanı mensuplarının zekâsı, dayanıklılığı ve devlet işlerindeki yetenekleri, yaratılmış olduğu amaca uygun olarak bu eşsiz savaşçı topluluğunun yabancı halkları yenmelerine, ilhak etmelerine ve sömürmelerine yardımcı oluyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN I. BÂYEZİD'İN HÜKÜMDARLIK YILLARI[*]

I. Bâyezid'in ilk icraatı, yanına çağırtıp boğdurduğu kardeşi Yakup'un öldürülmesi idi. Üçüncü kardeşi Savcı daha önce öldüğü, bunun oğlu Orhan'ın yaban ellere gittiği ve diğer taraftan I. Murad'ın başka kardeşi olmadığı ve Orhan Bey'in kardeşi olan amcası Alaeddin'in de bir halefi bulunmadığı için 1389 yılında Yakup Çelebi'nin öldürülmesinden sonra Yıldırım Bâyezid, Osmanlı hanedanının tek temsilcisi oldu ve artık hiçbir rakibinden korkmasına gerek kalmadı –kaybolduğu düşünülen yeğenini ise hiç aklına takmadı.

Geleneklere göre hükümdarın ölümünden sonra Osmanlı Devleti ile yapılan tüm anlaşmaların, mümkünse tüm vasalların ve dostların "Divân-ı Hümâyûn'a" bizzat gelmesi ile yenilenmesi gerekirdi. 1389 yılında tahtta değişiklik olup, I. Bâyezid babasının oluşturduğu ordunun başına geçtiğinde de aynı gelenek uygulandı. Yeni sultan, babasının hiçbir yükümlülüğü altına girmek istemeyip, Osmanlı politikasını kendisi ile yapılan anlaşmalara dayandırmak istedi. Amacı, vasallardan sadece her zamanki vergileri almak değil, aynı zamanda değişik Müslüman ve Hristiyan hanedanlar ile aralarındaki gevşek feodal ilişkileri kesin ve disiplinli bir devlet organizasyonuna dönüştürmek, yerel hanedanların yerine kendi memurlarını oturtmak ve artık sadece bir hükümdar değil, Moğol stiline göre bir imparator olmaktı. Bu, her türlü bağımsızlığın yok edilmesini amaçlayan gerçek bir devrimdi. Bu idealin büyük bir bölümü, sadece geçici bir süre için bile olsa, I. Bâyezid'in güçlü bileğiyle gerçekleştirildi.

Türkler, Kosova muharebesinden sonra, askerî gücünün tamamına hâlâ sahip olan Kuzey Sırbistan'a ve Bosna'ya girme teşebbüsünden vazgeçtiler. Sadece öncülerden birkaç birlik dikkatsiz bir şekilde bu bölgelere girdi ve büyük muharebeden beş gün sonra mağlup oldu. Tvrtko, intikamcı savaşçılarından sadece çok az düşmanın kaçabildiği ile övünüyordu[1]. Daha 1390 yılında Hırvat ve Dalmaçya şehirlerine karşı saldırılarını yeniledi ve her yerde zafer kazanacak kadar güçlendi. Bundan sonra "Hırvatistan ve Dalmaçya Kralı" ünvanlarını taşıyor ve ikinci evliliğini Avusturya Dükü'nün kızı ile yapmayı düşünüyordu. 23 Mart 1391 tarihindeki ölümüne kadar hiç kimse gücünü ve ününü azaltmayı ve gururunu kırmayı başaramadı[2].

Lazar'ın ölümünden sonra, Sırbistan'daki durumlar uzun süre düzeltilememişti. Kuzeyde bazı kaleleri zapt eden Macarların dışında, Duşan'ın Pindus Dağları'nda ve Tuna boylarındaki yerlerinden kalanlar için savaşmaya hazır iki taraf vardı: Bir tarafta, Lazar'ın Nemanid kökenli[3] olduğu için özellikle saygı gören dul eşi Militza ile biri büyük Stefan Duşan'ın adını taşıyan Stefan ve Vulk adındaki iki oğlu ve diğer tarafta Lazar'ın kızı Mara ile evliliğinden Georg, Gregor ve Lazar adında üç oğlu olan damadı Vulk Brankoviç. Brankoviç, muhtemelen kısa bir süre sonra yeni sultanla bir anlaşma yaptı; böylece ona ait Kesriye ve Ohri şehirlerine geçici olarak dokunulmadı. Ama daha 1389 yılında Osmanlılar, daha sonra Türklerin ve Tatarların yerleştirileceği Üsküp üzerine yürüdü. Bu, Pindus Dağları'nda Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra kendi ulusal karakterini kaybeden tek şehirdi. Fethedildikten sonra burada toprakları Serez beyinin toprakları ile sınır olan bir Bey hüküm sürdü[4]. I. Bâyezid, Lazar'ın daha sonra Ravanitsa Manastırı'nda son mezarına aktarılmadan önce, Militza'nın çabaları ile gömülmüş olduğu Priştine'yi rahat bıraktı. Bu bölge ancak 1390-1391 yıllarında, baskı altındaki hanedanın sultana Sırbistan'daki gümüş madenlerinden vergi ödemeyi[5], Stefan'ın bizzat yönetimi altında askerî bir birlik ve Lazar'ın kızlarından birini, Maria veya Milevas'ı söz vermesinden sonra genç Stefan'ı prens olarak kabul etti. Bazı isyancı Sırp büyükleri bu hanedanı I. Bâyezid'e karşı karalamaya çalışsa da, Militza oğlu Stefan'ı aldı ve Divân-ı Hümâyûn'a giderek, orada düzenlenen entrikaları etkisiz hâle getirdi[6]. Bunun üzerine Vulk, Divân-ı Hümâyûn'a çağrıldı ve Sırbistan'da çıkan son karmaşalardaki davranışları ile ilgili ifade vermesi istendi. Bu güçlü prens, ölümle huzura kavuşana kadar, 1398 yılına kadar sultanın esiri olarak hayatını sürdürmek zorunda kaldı[7]. Lazar ailesi devletinin – Osmanlı himayesi altındaki "kontluklarının" – çekirdeğini Priştine ve Novobrdo oluşturuyordu ve Militza, Protovestiar Ioannes'in desteği ile sonunda rahibe Eugenia olarak hayatını devam ettirmeye karar verene kadar kraliçe olarak bu küçük, ama güvenli Güney Sırbistan'da kaldı[8].

Türklerin batıya doğru ilerledekilerine dair haberler 1389 yılında Adriyatik Denizi kıyılarındaki küçük hanedanlar üzerinde korkutucu bir etki bıraktı. Avlonya ve Kanina'nın Rum-Arnavut hükümdarı, Balşa'nın dul eşi ve daha önce adı geçen Ioannes Asanes'in kızkardeşi olan Komnenosa, derhal yardım almak üzere Venediklileri başvurdu ve topraklarını Cumhuriyete devretmeyi vaat etti. Praç'lı genç Thopia da korunması

mümkün olmayan konumundan Venedikliler lehine vazgeçmeye hazırdı. Zenta'da isyanlar baş gösterdi ve birçok Arnavut, Sırp ve Eflak, dağlardan Adriyatik Denizi kenarındaki sağlam kalelere kaçtı[9].

Venedik Cumhuriyeti, önce o güne kadar Arnavutluk'ta maharetle takip ettiği dikkatli politikayı sürdürebileceğine inandı, ama 1392 yılında, Üsküp'teki beylerin tehdidi altındaki Dıraç'ı, hatta yine Adriyatik Denizi kıyılarında Üsküp Beyi'ne ait Drivasto'yu işgal etme kararını vermek zorunda kaldı. Bu hadise, Venedik'te Thopia'nın elçileri ile bir anlaşmanın yapıldığı 18 Ağustos tarihinden sonra gerçekleşti. Güçlü Arnavut Kalesi'nde San Marko'nun bayrağı göndere çekildi, ama eski hükümdar şehirde kaldı ve hükümdarlık haklarından bazılarını kullanmasına izin verildi[10]. Kısa bir süre sonra, Venedik korumasını almayı başaramayan Georg Straşimir, Arnavut-Slavların Slav vurgusu ile "Paşait [Bayezid]"[11] diye adlandırdıkları yeni Türk Voyvodası (Capitaneus Turcorum in Partibus Scupie) olarak nitelenen, I. Bâyezid tarafından esir alındı. Ama eşi, Ülgün'de direnmeyi başardı ve burada, kendisini direnmeye teşvik eden Venedik Cumhuriyeti elçilerini kabul etti. Slavların Budva dedikleri Budua'ya ise huzursuz Radiç Çernoyeviç yerleşmişti[12]. Lek Dukakin'in oğulları Progon ve Tanus kısa bir süre sonra Venedik'e sahip oldukları Leş Limanı'nı teslim ettiler. Arnavutluk iç bölgelerinin en güçlü dağ kasabası Akçahisar'da yaşlı Karlo Thopia'nin kızlarından Helena'nın eşi olarak Venedikli Marko Barbarigo hüküm sürüyordu.

Bu küçük güç sahiplerinden hiçbiri Paşa Yiğit Bey'in sipahilerine direnecek güçte değildiler, ancak hiçbiri Venedik'e de kolay teslim olmak istemediler: Aksine, her yerde gizli yerleri olan Türklerle anlaşmaya varıp, topraklarının ve onurlarının en azından bir kısmını kurtarmayı yeğliyorlardı. Georg Straşimir, özgürlüğünü tekrar kazanmak için Türklere, aynı isimli gölün ve yüksek dağların eteklerindeki Boiana Nehri kenarında bulunan oldukça önemli İşkodra'yı verdi. Makedonya'daki Ferecik'den buraya gelen Kefalya (Grekçe olarak Duşan'dan alınan bir ünvan) Şahin onun yerine geçti ve kısa bir süre sonra, Bosna'dan ve Arnavutluk'un iç bölgelerinden denize giden korunaklı kervanların geçiş ücreti ödedikleri Dagno Kalesi'ni de aldı. Aynı şekilde Barbarigo, vasal olarak Türk komutana tâbi olmakla anavatanına ve Hristiyanlığın menfaatine aykırı davranmış olmayı önemsemedi. Hâlâ inatla direnen Dukakinlerin elinden ise topraklarının bir çoğu alınmıştı.

Bu yüzden aslında belirsiz bir koruma ilişkisini tercih etmiş olan Venedik, iç bölgelerinde Bosnalı Prens Sandali Hraniç'in güçlü bir biçimde "Raskiya ve Bosna'nın büyük Voyvodası" ve daha sonra "Budua ve Zenta hakimi" olarak hüküm sürdüğü Ragusa ve Kotor'dan itibaren Avlonya'ya kadar tüm Arnavutluk topraklarını Türklerin elinde görmek istemiyor ise söz konusu yerlerin açık bir biçimde topraklarına dahil edilmesine ilişkin tehlikeleri, masrafları ve sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldı. Aksi takdirde, Osmanlı korsanlarının o güne kadar güvenli Adriyatik Denizi sularına ulaşmasına sebep olabilirdi. Venedik, Dukakinlere avantajlı şartlar sunarak 1393 yılında Zenta, İşkodra ve Dıraç arasındaki Leş'i eline geçirdi ve aynı yıl 30 Ağustos'ta Akçahisar üzerinde yeni hükümdarlık hakları kazandı[13].

Georg Straşimir, bilinmeyen bir şekilde İşkodra'yı tekrar geri kazandı ve Barbarigo'nun Türklere tâbi olmasından sonra (1394) Venedik tarafından haine karşı alınan tedbirleri kendi menfaatine kullanan ve Barbarigo'nun eşi ile evlenip, Akçahisar ve Scurias'ı da eline geçirdikten sonra bağımsız bir hükümdar olarak gücü gittikçe artan ve sikkelerin üzerine oldukça yüksek ünvanlar yazdıran akrabası Konstantin'i yerleştirdi[14]. Venedikliler, bu gibi durumlara asla izin veremezlerdi. Bu yüzden Georg Straşimir, 1395 yılında Venedik'e resmi bir elçiler grubu göndererek topraklarını tekrar sunduğunda, Venedik Cumhuriyeti bu sefer bu teklifi kabul etti. Bir sonraki yılın 14 Nisan tarihinde Venedik'te bir anlaşma imzalandı ve bu anlaşmaya göre İşkodra, piskoposluğun bulunduğu Satti, gümrük yeri Dagno ve Drivasto Venedik'e teslim edildi. Balşid hanedanından gelen hükümdar, Ülgün ve Bar'ı kapsayan "Boiana Nehri'nin ötesindeki toprakları" (Zaboiana olarak da adlandırılırdı) elinde tuttu ve ayrıca yıllık maaş aldı. Birkaç hafta sonra (25 Nisan), Türk tehlikesinden kurtulan Straşimir, ezeli düşmanı olan Radiç'i önemli bir muharebede yenip, öldürmeyi başardı; Zenta bölgesinin alt kısımlarına böylece uzun yıllardır beklenen barış geldi.

Kuzeyde, özellikle ikinci Bosna Kralı Stefan Dabiça'nın 8 Eylül 1395 tarihindeki ölümünden sonra, yukarıda adı geçen Sandali, Drina Nehri'nin üst kısımlarında ve Dracevitsa, Kastelnuovo ve Risano'da; daha sonra ise Budua Limanı'nda hüküm sürdü. Sandali, güçlü Vulk Vulkeçiç'in kızı ile evli olup, hiç şüphesiz bu bölgedeki en güçlü adamdı. Kuzeyinde, bir başka Slav Prensi olan Vukşin'in oğlu Hrvoye, sadece Dalmaçya'nın bir kısmında değil, Bosna'nın Prmoryesinde (sahil bölgelerinde) hüküm sürüyordu. Boraç'taki Radenoviçlar (Yablaniç), Semkoviçlar ve Nikoliçlar gibi yeni

hanedanların adı Adriyatik Denizi'nin bu bölgelerinde ancak 1400'lü yıllarda geçer. Üsküp Beyi, kendini bu tip feodal beyleri yok edecek kadar güçlü görmüyordu ve Hristiyan, Pataren, Ortodoks, hatta Katolik voyvodaların yanında Müslüman bir voyvoda şeklinde onların iyi bir komşusu olarak kaldı.

Bu oluşumların varlığı nihayet Osmanlı Sultanı'nın ve batıdaki Türklerin fetihlerini engellemeye başlamıştı: Üsküp Beyi'nin oğullarından biri tarafından 1394 yılında Bosna'ya yapılan akınlar 1397/98 yıllarına kadar tekrarlanmadı. Sadece Sati ve Dagno'ya Venediklilerin aleyhine Türk bir vasal olan Arnavut Coia Zakkaria yerleşti. Venedik, 1399 yılında yerli hükümdarlar arasında çıkan karmaşalara dayanmayı başardı. Bu esnada Türklerin gizli müttefiki olduğu ortaya çıkartılan, ama bundan hiçbir kazanç elde edemeyen Georg Straşimir, 1403 yılı Mart ayında hayata veda etti. Dabiça'nın ölümünden sonra dul eşinin zayıf ellerinde kalan Bosna'da 1399 yılından itibaren I. Ostoya ile taç giyen yeni bir kral ve devletin savunucusu başa geçti[15].

Güney Arnavutluk'ta Teodora Balşa'nın ilk eşi Zarkos'un oğlu olan Mırkşa adında yeni bir Sırp hükümdar, II. Balşa'nın ve eşi Komnenosa'nın kızı Rughina ile evlenmişti (1391). Avlonya, Yanya, Himara, Berat, Pirgo, Sasno ve Voyussa Nehri'nin güneyindeki tüm Epir bölgesi onların yönetimi altına girdi[16].

Türkler uzun bir zaman önce, burada bir beyin yönetimi altında Osmanlılara ait bir voyvodalık kuramadan, bu bölgelere girmişlerdi. Kanina'daki güçlü Sırp Prensi Prelyuboviç; Massarachi, Zenebissi (Zenebiş) ve Bua Spata hanedanları tarafından yönetilen Arnavut klanlar üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu. O, son yıllarında ayrıca "Rumların Despotu" ünvanını taşıyacaktı. Liaskovika'dan geldiği söylenen komşusu Şahin Bey, onu yerli isyancılara karşı her zaman savunmaya hazırdı ve Tesalya'nın Türk beyi Timurtaş, onun lehine ayrımcı Arta'ya karşı bir sefer düzenledi (1385). Güney Arnavutluğun bu tiran hükümdarının aynı yıl içerisindeki ölümünden sonra, hükümdarlık Eflakların Tesalyalı Kralı Johann Uroş'un kız kardeşi olan dul eşi Maria Angelina'nın eline geçti. Maria Angelina, ağabeyi Johann Uroş'un tavsiyeleri üzerine hem kendini, hem despotluğun hükümdarlığını Lefkadya kraliçesi Maddalena Tocco'nun kardeşi, İtalyan Esau dei Buondelmonti'ye teslim etti. Bilge ve barışsever bir adam olan yeni Despot hakkında çok fazla anlatılacak bir şey yoktur,

sadece bizzat huzuruna çıktığı Sultan I. Murad’dan toprakları için onay aldığı söylenir.

Türk akınlarından çok fazla etkilenmeyen bu bölgelerin bir diğer Hristiyan hükümdarı, Arnavutlar tarafından işgal edilen Achelos ve Ergiri Kasrı kaleleri ile hükümdarlığa adım atan Ghin Bua Spatas’tı. Spatas, 1374 yılında, başka bir Arnavut lider olan Peter Lyoşa’ya ait Artas’ı aldı ve Arnavutların intikamını almak için birkaç kere Yanya üzerine yürüdü, ama Epir Despotluğu’nu zapt etmeye gücü yetmedi. Ayrıca Türklerin bir dostu olduğu, hatta onlara, Mora’da tarikatını güçlendirmeye çalışan ve esir düşen Rodos Şövalyeleri’nin büyük ustalarından birini teslim ettiği iddia edildi.

Birçok büyük Eflak kasabasını kapsayan komşu Selanik ise Epigon Duşan’ın elinde kalmıştı. Burada, 1371 yılından beri sayıca yüksek ve güçlü klan liderleri üzerinde, şeklen de olsa Dukas ve Paleologos adlarını taşıyan Johann Uroş hüküm sürüyordu. Johann Uroş, dindar bir prens olup, hayatını keşiş olarak sona erdirmişti. Ondan sonra gelenler, engellenemez kesin düşüşü sadece biraz erteleyen itaatçi bir politika izlediler[17].

Doğudaki ve batıdaki Bulgarlar, 1389 yılındaki sefer için borçlu oldukları askerî birliği göndermemişlerdi. Bunun hesabını sormak için 1393 yılında güçlü bir ordu Tırnova’ya doğru yola çıktı. Şişman, başkentten ayrılmıştı. Rus kaynaklarına göre, Bâyezid’in genelde Çelebi diye adlandırılan oğullarından biri olan Süleyman, Osmanlıların komutasını almıştı. Tırnova’nın fethi, ne yazık ki sadece fanatik izler taşıyan efsanelerden ve uyarılardan bilinmektedir. Gerçekten de 17 Temmuz tarihindeki son taarruzdan önce üç aylık bir kuşatma gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Bunun neticesinde Türkler, şehrin sakinlerine oldukça gaddar ve sert davranmışlardı. Daha sonraki Bulgar kilise edebiyatının ünlü temsilcisi olan Patrik Euthymius, önce Makedonya’ya, oradan da Sırbistan’a Militza’nın dindar sarayına kaçtı. 1200 yılından beri Çar ikameti olan ve İstanbul’dakiler örnek alınarak yapılan birçok yapıyı barındıran Tırnova yağmalandı. Sonraları iyice bakımsız hâle gelecek pazar yerinde, bir zamanlar bir kralın tahtta oturduğu ve bir Patriğin yaşadığı görkemli bir başkentin izleri çok zor tanındı[18]. Böylece, Şişman’ın esaretinden ve 3 Haziran 1395 yılındaki ölümünden önce, 1388 yılındaki seferden beri sadece Tırnova ve civarındaki bölgelerden oluşan Doğu Bulgaristan, siyasi açıdan yok edildi[19].

Şişman’a karşı yapılan seferle aynı zamanda genç bir Osmanlı komutan olan Firuz Bey, Straşimir’e ait Vidin üzerine gönderildi. Yanında sadece çok

az birlik vardı; bu yüzden sadece civarın yağmalanması ve belki de Batı Bulgaristan'ın o güne kadar Macar vasalı kabul edilen Çarına boyun eğdirmekle yetinmek zorunda kaldı. Aynı Türk birlikleri daha sonra – 1388 yılında Yergöğü üzerine yapılan seferden sonra ikinci kez - Tuna'yı geçtiler ve yüz yıl sürecek bir savaşın öncüleri olarak Oltland (Olt Nehri civarındaki bölgeler) önlerinde göründüler. Sultan gibi güçlü bir rakip karşısında bile cesaretini kaybetmeyen Mircea – ona karşı dehşetle dolu Balkan Yarımadası'nda o güne kadar hiç kimse ona saldırmaya cesaret etmemişti! – bu meydan okumaya, ülkenin geleneklerine göre muhtemelen kış aylarında buzlanmış Tuna Nehri geçilerek yapılan bir akınla cevap verdi; bu esnada, tıpkı Layko'nun hüküm sürdüğü günlerde olduğu gibi, Niğbolu muhtemelen Romenler tarafından işgal edildi[20].

Kosova savaşından hemen sonra, Anadolu'daki karmaşaları düzene sokmak ve hükümdarlığını Anadolu'nun her yerinde kabul ettirmek üzere Avrupa'dan ayrılan I. Bâyezid, henüz Boğazların ötesinde idi.

Tuna boylarının sınırları ezelden beri bir düzene konulmamış olduğu ve Romen prens, I. Murad'ın izni ile Tuna'nın sağ kıyısında hem Silistre'de, hem Dobruca'da en az dört yıl boyunca hüküm sürdüğü için bu topraklarda yarattığı değişiklikler çok önemsiz olmasına rağmen, kusursuz bir şövalye, büyük bir sultan ve zeki bir devlet adamı olan I. Bâyezid'in Mircea'nın yaptıklarına sessiz kalması mümkün değildi.

Tıpkı Ploçnik'te kazandığı zaferden sonra Lazar'a karşı yapılan seferde olduğu gibi, sultanın Avrupa'daki tüm vasalları aynı bayrak altında toplanmaya çağrıldı. Özellikle Sırp prensleri hükümdarlarının bu çağrısına cevap vermek zorundaydılar, ama Stefan Lazareviç, henüz çocuk yaşta olduğundan ve muhtemelen I. Bâyezid'le henüz bir anlaşmaya varmadığından 1394 yılında yapılan bu sefere katılmadı. Kosova'da Sırp soydaşlarına karşı savaşan Kraloğlu Marko ve Köstendilli Konstantin birleşik ordunun liderleri arasındaydılar. Vidin'in fethedildiği tahmin edilmektedir, ama Straşimir Macaristan'a kaçmayı başarmıştı. Sultan, Vidin'den Tuna Nehri üzerinden Kalafat'a doğru ilerledi. Mircea, onu Tuna'nın sol kıyısında ormanlarda ve bataklıklarda bekledi. Rovine kasabasında yapılan muharebe hakkında neredeyse hiç bilgi yoktur. Sırp yıllıklarında sadece tek bir not, yerin adını ve tarihini vermektedir: 10 Ekim 1394. I. Bâyezid, bu savaştan zaferle ayrılırken, iki Sırp kahraman savaş alanında öldüler. Sırplar arasında bu ölümler acı ve uzun süre ağıtlara sebep olacaktı ve Türklerin karargâhında da hayranlıkla izlenen bu iki Sırp lidere

yakılan ağıtlar yayıldı. Sonbaharın son günlerinde Türkler, geri çekilen Macar Prensi'ni Karpat Dağları'nın eteklerindeki başkenti Argeş'e kadar izlemek üzere Olt Nehri'ni geçtiler. Mircea, önce 1389 yılı Aralık ayında, daha sonra 1391 yılında, Macaristan tahtında hak iddia eden Litvanya'nın Jagellosu Lehistan Kralı Vladislav ile ittifak kurmuş olmasına rağmen, kendisine şimdi Erdel ve Braşov'da ikamet etme izni verildi. 1395 yılında Kral Sigismund buraya geldi ve 7 Mart tarihinde Mircea'nın tekrar tahta getirilmesi için, Bükreş yakınında akan derenin adını taşıyan Dimbovita Kalesi'nde Osmanlı nöbetçilerle birlikte yeni hükümdar olarak Romen asilzâde Vlad'ı bırakan Türklere karşı birlikte savaşılmasına dair bir anlaşma yapıldı[21]. Macarlar ve Osmanlılar arasında yeniden savaş başladı. Batı Avrupa'nın, Katolik ve Batı ülkelerin doğudaki temsilcisi Luksemburg hanedanına mensup Anjou'lu Fransız Prens Ludwig'in mirasçısını bu savaşta tek başına bırakmaları mümkün olmayan savaşçı ve ün peşinde koşan Frank şövalyeleri ile Osmanlılar arasında geçecek bir savaşın hazırlıkları yapıldı.

Daha 1392 yılında Hırvat Banı Johann, Türklerin ilerlemesini durdurmak için Venedik ile hükümdarı olan kral arasında bir birlik kurmaya çalışmıştı. İki yıl sonra ise Kral Sigismund'un kendisi, bir sonraki baharda Osmanlılara karşı yapılacak sefere Venedik'in katılmasını istedi, ama Venedik Cumhuriyeti bu sefer de savaşa katılmaya gönüllü değildi[22]. Bu yüzden Macar Kralı, Eflak'ta yapılacak karşı fetihleri sadece baronları ve evine dönen Mircea'nın etrafında toplanan Romen güçleri ile herhangi bir müttefiki olmadan gerçekleştirmeye karar vermek zorunda kaldı. Sefer, Mircea ile anlaşma imzalandıktan hemen sonra başlatılmadı; kral, muhtemelen eşi Maria'nın hastalığı yüzünden Erdel'den ayrılmak zorunda kaldı. Genç kraliçe 17 Mayıs 1395 yılında öldü ve Sigismund 21 Haziran tarihinde savaş bölgesine doğru yola çıktı. Braşov'da belgeleri hazırlamış ve 6 Temmuz tarihinde Macar karargâhı, Eflak'taki "Uzunvadi" Cimpulung'ta[23] kurulmuştu.

Türklerin himayesi altında bulunan Vlad, Macarların üstün kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve Tuna'nın diğer kıyısındaki beylere sığındı. Sigismund, yeniden ülkenin hükümdarı olarak tanıdığı Mircea ile Olt Nehri boyunca Tuna Nehri kenarındaki "Küçük Niğbolu" Kalesi'ne kadar ilerledi ve Romenler tarafından "Turnu", Türkler tarafından "Kule" diye adlandırılan yerden (Severin) Türk birliklerini çıkarttı. Kral, bunun üzerine bu vasal devleti huzur içinde bırakabileceğini düşündü.

Ancak geri dönüş yolunda Cimpulung (Uzun Vadi)’un üstündeki dağlar arasındaki Posada’da Vlad’ın taraftarlarının saldırısına uğrayıp, büyük zararlara maruz kaldığında, bu görevin düşündüğünden daha zor olduğunu anlamak zorunda kaldı. Mircea, rakiplerini sürekli olarak bu topraklardan çıkartmayı başaramadı ve Eflak toprakları, Erdel’deki Burzen topraklarına kadar ilerleyen Türklerin sürekli akınlarına maruz kalan ve gözetim altında bulunan tehlikeli bir bölge olarak kaldı. Kral, bu yüzden sonbahar ayları boyunca kendini Erdel’de kalmak zorunda hissetti. Tuna boylarını Osmanlılardan temizlemek ve Macaristan ile batının huzurunu geri getirmek için yeni bir seferin yapılması gerektiği açıkça ortaya çıktı[24].

Ama böyle bir sefer için sadece Batı’nın cesur şövalyelerinin yardımı değil, Balkan Yarımadası’nda kalan tüm diğer Hristiyan devletlerin de yardımı gerekiyordu.

Osmanlı Sultanı’nı Avrupa’ya ve tekrar Anadolu’ya her geçişinde muhafız kıtası ile selamlamaya alışık Bizanslılar[25], büyük kurtarma operasyonuna katkıda bulunmak için çaresizlikten kaynaklanan tedbirlere başvurmaya karar verdiler. I. Bâyezid, değeri çok yüksek olan Bizans’a karşı acımasız bir politika yürütmeye başlamıştı. Üstün güçlerine rağmen, Bizans İmparatorluğu’na tâbi olmayı kabul etmiş eski beylerden; Bizans’la evlilik bağları kurmaktan daha değerli bir şey olmadığını düşünen sonraki beyler ve hükümdarlık hayalleri ile kendilerini kaybetmiş Bizans imparatorlarını mümkün olduğunca korumaya çalışmış yumuşak başlı bir I. Murad’dan sonra, I. Bâyezid, güçsüzlüğü asla affetmeyen ve hiç kimseye elinden silahı ile savunamayacağı bir hakkı layık görmeyen, acımasız bir düşman olarak karşılarına çıktı. Hükümdarlığının daha ilk aylarında eski ve çürümekte olan Bizans Devleti’nin tahtına kendisi tarafından onaylanan birini getirmek için çaba harcadı. 1390 yılının Yortu haftasında 1385 yılında ölen prens ve eski fatih Andronikos’un Ioannes adındaki oğlu[26], birkaç Türk eşliğinde İstanbul önlerine geldi ve başkenti kuşatmaya almaya çalıştı. Yaşlı ve tembel V. Ioannes ise vicdansız yeğenini sindirecek güçte değildi ve Selanik’te bulunan halefi Manuel’den yardım istedi. Manuel, bunun üzerine kendisine Limni’den gönderilen kadırgalarla şehre geldi; genç Ioannes’in taraftarlarını kılıçtan geçirdi ve şehre iki yıl yetecek kadar erzak depoladı. Ancak bütün çabaları boşuna idi: 13 Nisan tarihinde gece yarısı İstanbul’un kapıları, aklı en azından Türkleri dışarıda bırakması gerektiğini düşünecek kadar çalışan V. Ioannes’a açıldı. O tarihlerde Bizans’ın başkentinde bulunan Rus bir hacı, hasta ve dehşet içindeki eski İmparator

Ioannes terk edilmiş bir vaziyette sarayda oturur ve şehrin nüfuzlu kişileri de Ayasofya Kilisesi'nde toplanırken, çan sesleri altında, ellerinde fenerlerle şehrin dar ve dolambaçlı sokaklarını geçen savaşçılardan ve genç imparatoru sevinç çığlıkları ile karşılayan halktan oluşan gürültülü ve oldukça ilginç sahneyi tarif eder[27].

Bütün yaz boyunca yeni imparator, aynı adı taşıdığı eski imparatoru sarayda kuşattı. Manuel, önce Latin dostlarından birkaçını üzerine gönderdi ve 17 Eylül tarihinde aniden kendisi de buraya gelerek, asi yeğeni ile onun sadık dostu ve koruyucusu Gattilusio'yu kaçırdı[28].

Geriye sadece VII. Ioannes'ı tercih etmiş olan I. Bâyezid'in hükümdarlıktaki değişiklik için gönlünü almak kalıyordu. Yaşlı Ioannes bunun için Osmanlıların Anadolu'daki karargâhına Manuel'i sultandan özür dilemek için gönderdi. Sultanın emri ile Bizans adalarına buğday ihracatı durdurulmuş ve 60 araçtan oluşan filosu ile Cenevizlilere ait Sakız Adası saldırıya uğramıştı. Osmanlı Sultanı, uzun süreden beri kendisine ödenen verginin ve Manuel tarafından Osmanlıların son Anadolu seferlerinde hazır tutulan askerî birliklerin yanı sıra, V. Ioannes tarafından büyük harcamalarla Bilgin Leo, Maurikios ve Büyük Konstantin'in zamanından kalma kiliselerin teslim edilmesi ile tekrar inşa edilen Altın Kapı'nın ve deniz kenarında askerî birliklerin yerleşmesi için öngörülen kanadın yıkılmasını talep etti. Osmanlı birlikleri ve kendi Rum askerleri ile Perge'deki Pamfilyalı Türklere karşı gönderilen Manuel, ancak bu şartlar yerine getirildikten sonra, son günlerini gut hastalığından kaynaklanan ağrılar içerisinde geçiren yaşlı babasının yanına dönebildi.

24 Ekim 1390 tarihinde Prens Manuel Marmara Denizi kıyılarına geldi ve merasimle karşılandı[29]. Bir sonraki yılın 16 Şubat tarihinde Bizans yıllıklarının yazıcısı, İmparator Paleolog Kyrios Ioannes'in öldüğünü ve Hodegen Manastırı'na gömüldüğünü yazar. Bir sonraki Pazar günü ise Manuel, Ortaçağın tüm görkemli şatafatı altında imparatorluk tacını taktı. Bir kez daha muazzam büyüklükteki Justinyen'in Kilisesi'nde İstanbul'un şık insanları görüldü: Yüksek koni şeklinde şapkaları ile nakışlı Şam işi, ipek, altın işlemeli kumaşlar ve danteller içerisindeki koro; kırmızı kadifelere bürünmüş Galatalı Franklar; kırmızı sancaklı bayrakdarlar ve gümüş âsâlı münadiler. Manuel ve Eflak'ta daha sonra hayatını kaybedecek olan Konstantin Dragaş'ın kızı olan eşi Helena ile birlikte 12 muhafız arasında altın taht üzerinde oturuyordu. Merasim şarkıları altında değerli Bizans tacı, gerek sözlü, gerek yazılı pazarlıklarda tecrübeli, değişken

hayatı sayesinde olgunlaşmış, asil ve anlayışlı bir adamın başına oturtuldu. Bu adamın kaderinde, sanki bin yıllık İstanbul'da son Hristiyan-Rum hükümdar olarak hüküm sürmek vardı[30].

I. Bâyezid'in niyeti, İmparator Manuel ile barışçıl ilişkiler kurmak değildi. Ona göre, zaten çökmekte olan Bizans Devleti'nin artık sonu gelmiş ve çürümüş olan bu devletin Anadolu'da ve Trakya'da birçok büyük şehrin kaderini paylaşması için sadece son bir çaba gerekmekte idi. Yeni imparatorun İstanbul'da bir kadı bulundurmasına izin vermesine[31] ve "Çelebiler" tarafından gönderilen elçilerin her seferinde sevinçle kabul edilmesine rağmen, I. Bâyezid, Bizans topraklarında kalan son Hristiyan hükümdarlığını yok etmek ve onun yerine genç ve güçlü bir Osmanlı Devleti kurmak istiyordu.

İstanbul dolaylarında Rumların elinde kalan birkaç yer ve Karadeniz'deki limanlar Panidos, Misivri ve Ahyolu ile Marmara Denizi'ndeki Silivri sürekli olarak huzursuz edildi; eski Roma topraklarından kalan son köyler ateşe verildi ve Manuel, metropolde kuşatma altındaymış gibi oturuyordu. Bizans, bu zor dönemlerde hiçbir müttefik bulamadı, zira Venedik'in tüm çabaları her ne pahasına olursa olsun ticaret imtiyazlarını elinde tutmaktı. Bu yüzden son seferinde Anadolu'daki sahilleri eline geçiren I. Bâyezid, Venedik Cumhuriyeti için imparatordan çok daha değerli bir dost hâline gelmişti. 1390 yılı Mayıs ayında Venedikli bir elçi aracılığıyla Balat ve Ayasuluk'un mağlup beylerinin mirasçısı olarak Osmanlılarla bir anlaşma yapıldı[32]. Nakşa'da hüküm süren Ege Denizi Dükü Venedikli Krispo, Venedik Cumhuriyeti tarafından Bâyezid'e karşı barış bozucu ilan edildi ve yardım sağlanmayacağı belirtildi. Nerio Acciajuoli tarafından devredilen Arhos'u almaya çalışan Mora Despotunu ise usandırmaya çalıştı[33]. Yardım istenmiş olmasına rağmen, Osmanlılara karşı her zaman dostça davranan Ceneviz'den herhangi bir yardım beklemek boşuna olduğundan, Paleolog'un kaderi Venedik'in bu politikasından dolayı tayin edilmiş gibi görünüyordu.

Karadeniz sahillerinde Turahan Bey faaliyet gösterirken, Serezli Evrenos Bey sultanın emri ile henüz ilhak edilmemiş batıya yöneldi. Böylece, özellikle Santa Sofia kilisesi gibi sayısız kiliseleri, manastırları, içinden şifa verici yağın aktığı Aziz Dimitrios'in kemikleri ve ticareti ile ünlü Selanik'in kader saati gelmişti[34]. Batı'nın, Osmanlılar tarafından 1387 yılından geçici olarak zapt edilen bu büyük şehri, 25 Mayıs 1391 tarihinde

kesin olarak fatihlerin eline düştü[35]. Ekim ayında, kardeşi Tesalya'da despot olarak Manuel'in yerine geçmiş olan genç Andronikos kaçarak İstanbul'a sığındı[36].

Bunun üzerine Mora Yarımadası'nda toprak ilhakı başladı. 1383 yılından beri, 1204 yılında Latin ve feodal bir devlet olan bu ülkede, despotluğun asıl kurucusu yetenekli Manuel Kantakuzenos'tan sonra gelen Prens Theodoros, Mezistre ve orta bölgeler üzerinde hüküm sürüyordu. "Baronları" tarafından yönetilen ve buna rağmen sevgilerini kazanamayan zayıf bir adamdı ve daha iyi bir tazminat olmadığı için Mora Despotluğu'na göz dikmiş olan eski İmparator VII. Ioannes'dan korkuyordu[37]. Şarabı ile ünlü, Frankların "Malvasia" diye adlandırdıkları güçlü Anabolu Kalesi'nde, 1395 yılından beri despotun rakibi olarak, hükümdarlık kendisine miras kalan ve İmparator Manuel'in baldızı, Köstendilli Dragaş'ın kızı ile evli olan, Manomas hanedanından Paul hüküm sürüyordu. Manomaslı Paul, vasal olarak Theodoros'un, Dragaş'ın, genç Stefan Lazareviç'in Tesalya hükümdarlığı zamanında Manuel'in de sık sık ziyaret ettiği Divân-ı Hümâyûn'a da geliyordu[38]. Arnavut lideri Epikernes, despotluğunda neredeyse bağımsız bir hükümdar olarak hüküm sürüyordu[39]. Rum ruhban lideri bile Mora Despotu Theodoros 'a düşmandı. Ama ne tuhaftır ki, onlara daha büyük bir özgürlük ve dindar insanlar üzerinde daha fazla etki sağlayan Hristiyan ruhbanlar, Osmanlı hükümdarlığına çok da soğuk bakmıyorlardı – Türklerin disiplinli ve adil yönetimi düşünüldüğünde bu hiç de şaşırtıcı değildi. İstife ve Badracık'ın ruhbanı olan Atina Metropoliti Doretheos, halefi Makarios ve birkaç Selanikli piskopostan, Türk dostu olarak şüphelenildi ve takibe alındılar[40].

Latin Akhaia Prensliği uzun bir zamandan beri tam bir çözülme aşamasında idi. Kendine imparator ünvanını yakıştıran İstanbullu Jakob de Baux komutasındaki savaşçı maceraperestlerden oluşan bir topluluk olan Navaresseler, anarşi içindeki bu ülkeyi zapt etmişlerdi. Vikarlarının ve 1386 yılından itibaren Güney Fransalı Pierre Bord de Saint Exupery'nin hükümdarlığı altında, Anjou hanedanından gelen Napoli Kralı'nın nominal haklarını tanıyarak, her türlü ulustan ve ülkeden gelen beyler, 13. yüzyılın eski feodal geleneklerine göre burada kalelerini kurmuşlardı. 1385 yılından itibaren ayrıca daha önce de adı defalarca geçen Floransalı Acciajuoli, kralın valisinin halefi olarak, yeni Rumların "Stines" ve "Stives'i" olan Atina ve İstife'yi değil, Megara'yı ve yarımadanın "kapısı" olarak görülen

Gördüs'ü sahiplendi[41]. Bu zeki İtalyan, konumunu daha da sağlamlaştırmak için kızı Francesca'yı, bağımsızlığını ilan etmiş bir Napoli vasalı olan Kefalonya ve Ayamavra Dükü genç Carlo Tocco ile evlendirirken, diğer kızı Bartolommea, Ortodoks inancına geçtikten sonra Theodoros'un yanında Mezistre'nin kadın despotu oldu. Rodos Şövalyelerinin Mora Yarımadası'nın tamamını satın alarak, Savoy hanedanının bir kolu olan Piemont hanedanının Akhaia Prensliği üzerindeki eski miras haklarını yürürlüğe koyarak ele geçirme çabaları sonuç vermedi. Mezistre'deki Rumlar ve kurnaz Niero'nun taraftarları gücü aralarında paylaşmışlardı bile.

Bu arada yarımadanın güneyinde iki güçlü kale olan Koron ve Modon, Venedik'e aitti. Ülkenin içinde bulunduğu karmaşalar ve güvensizlik yaratan durumlar, Venedik'in Mora'ya güçlü bir şekilde müdahale etmesine sebep oldu. Türklerin, Rum Piskoposu'na, Rum baronlarına ve Serez Beyi'ni siyasi gözetmeni olarak kabul eden[42] despotun kendisine boyun eğdiren etkisi, Venedik'in tüm dikkatini bu yarımadada toplamak için yeterli bir sebepti. Acciajuoli'nin sahip olduğu yerlerin güneyindeki Anabolu ve Arhos'u eşinin çeyizi olarak sahiplenen Venedikli Pietro Cornora 1388 yılında öldüğünde, Venedik dul eşi Enghiyalı Maria ile anlaşmaya vardı ve Aralık ayında bu iki şehri işgal etme kararı aldı. Yarımadanın tamamının Franklar tarafından işgal edilmiş Bizans toprakları olduğunu iddia eden Theodoros, Osmanlıların batıdaki komutanları olarak Timurtaş'tan birliklerinin Arhos'a girmesi için izin istedi ve bu izni aldı; böylece Venedik herhangi bir tedbire başvuramadan kendisini bu şehrin hükümdarı olarak kabul ettirmiş oldu. Venedikliler, sadece Anabolu'yu hiçbir dirençle karşılaşmadan almayı başardılar. Nerio ve Theodoros, akraba olarak Eğriboz Adası'nın, Koron'un ve Modon'un iç bölgelerinde Latin-Rum Prensliği kurmak için birlikte çalışacakmış gibi görünüyorlardı. Bu tehlikeli planın her ne pahasına olursa olsun engellenmesi gerekiyordu ve bu yüzden Venedik Cumhuriyeti beklenmedik ve rahatsızlık verici bir savaşa girdi.

Navarreseler, Venedik'in düşmanı olan Rumlara saldırmak için ellerine geçen fırsatı sevinçle karşıladılar. Yapılan bir ihanet sayesinde Nerio, cumhuriyetin bu doğal müttefiklerinin eline düştü ve uzun bir süre Konnetabel Asanes Zaccaria'nın elinde esir kaldı. Akrabaları ve anavatanı Floransa boşuna karşı çıkıyordu ve Ceneviz ile Napoli'den yine boşuna yardım isteniyordu. Acciauoli, 22 Mayıs 1390 yılında Koron ve Modon hükümdarlarına ve Rumeli'nin yeni Proveditorlarına Arhos'un tekrar

kazanılmasına yardım etmeye, Kefalonya Düşesi olan kızını rehine olarak vermeye ve Megara'yı geçici olarak Venediklilere rehin olarak vermeye söz vermek zorunda kaldı[43]. Bu anlaşma, dört yıl sonra da olsa sonunda gerçekleştirildi; Venedik 1394 yılı Mayıs ayında Arhos'u aldığında, despotluk sınırları içerisinde zapt edilen Vassilipotamo Kalesi'ndeki komutanını çekti ve Megara'yı boşalttı. Venedik, Mora Yarımadası'ndaki konumunu, Cenevizliler tarafından desteklenen Tocco ile yaptığı bir anlaşma ile güçlendirdi. Daha önce adı geçen Navarrese lideri Vikar Peter, burada Venedik himayesi altına girdi ve hem onur, hem de güvence olarak "taraftarlarının" kalelerinde göndere San Marko bayrağını çekme izni istedi. Venedik, korunması için kendisine ayrıca bir kadırga verme lütfunda bulundu[44].

Korsanlık amacıyla sık sık yarımadanın sahillerinde beliren Türk gemileri, ticarete zarar verip, birkaç köyü ateşe verebilmişti, ama ciddi bir tehlike arz etmiyorlardı[45]. Umur Bey'in geleneklerini muhafaza eden ve Balat ile Ayasuluk'tan yapılan bu saldırılarda Osmanlı sultanları ile barış içinde yaşamakta olmalarına rağmen, rahat bırakılmadı. Ancak, Anadolu gemileri hızları ile her türlü gözetimden kaçmayı başarsalar da Girit Adası'ndan gönderilen tek bir kadırga, bu yerlerde huzuru tekrar sağlamak için yeterli oldu. Kendini hâlâ Akhaia Prensliği'nin tamamının yasal hükümdarı olarak gören Napoli Kralı, kendi aleyhine, ancak orada korumasız bırakılmış insanların lehine Venedik Cumhuriyeti tarafından işgal edilen Korfu Adası'na saldırmak için Türklere başvurdu, ama boşuna. En değerli dostları Timurtaş ve Yakup Paşa, kendisine Bâyezid'in kızı ile evlenme gibi çok garip bir söz verilen Kral Ladislas'ın[46] bu isteğini yerine getirebilecek durumda değildiler.

Türklerin karadan yaptıkları akınlar çok daha tehlikeli idi. Bu uzak bölgelerde orduyu yöneten ve ilk Despot Kantakuzenos'la bile savaşmış olan Evrenos Bey, 1391 yılında herhangi bir sonuç alamadan Mora'ya saldırdı. Ancak 1393 yılında Türkler tekrar geldi ve Nerio ile Rum damadı hükümranlıklarını merasimle kabul etmek zorunda kaldılar. Kral Ladislas, Nerio'yu daha sonra Akhaia Prensliği'ne karşı tüm yükümlülüklerden muaf tutup, onu özgür bir Atina Dükü hâline getirince Vikar Peter, sultanı Nerio'ya karşı kışkırtmak üzere onun yanına gitti ve herkes 1394 yılında Osmanlıların yeni büyük bir sefer düzenleyeceklerine inandı. Bu sefer ancak 1395 yılında gerçekleşti, Theodoros, fatihlerden kaçmak zorunda kaldı ve Evrenos Bey Mezistre ve Leondari'yi aldı. Bunun üzerine Türkler,

tıpkı Navaresseler gibi Akova üzerine yürüdüler. Despotluk, ölümcül bir yara aldı, ama Evrenos Bey, ardında herhangi bir Türk birliği bırakmadan ülkeden ayrılınca, Rum lider Demeter Raul, Navaresselere karşı savaşı tekrar başlattı. Vikar, 4 Haziran tarihinde kesin olarak mağlup oldu ve Konnetabel Asanes Zaccaria gibi galiplere esir düştü. Böylece Nerio'ya karşı yapılan ihanetin de intikamı alınmış oldu. Her ikisi de sadece Venedik'in araya girmesi ile tekrar özgürlüklerine kavuştular[47].

Nerio'nun zorluklarla bir araya getirdiği mirası olan Atina Düklüğü'nün çözülmesi ile Türkler tekrar bahtsız Mora Yarımadası'na geldi. Kurnaz ve dayanıklı Floransalı hükümdar, 1394 yılı sonbaharında Gördüs'te öldü. Bıraktığı vasiyette, bir Noterin kızı olan Maria Rendi'den olan gayrimeşru oğlu Antonio ve Kontes Francesca Tocco'nun düklüğü aralarında bölüşmelerini istedi. Atina ise Venedik'in himayesi altında, şehirde kendi adına yaptırılmış bir kilisesi olan eşine miras kaldı. Ancak Tocco, herşeye tek başına sahip olmak istedi ve bu, Venedik'le arasının açılmasına sebep oldu. Hakkı olan Megara'nın yanında Gördüs'ü de zapt etti ve Theodoros'a teslim etti; Arhos bölgesini acımasızca yağmalattı ve çağırdığı Türk akıncılar etrafta dolaşmaya başladı. Atina'da ise yeni Venedikli Podesta, şehir 1402 yılında fethedilene kadar Türkler tarafından desteklenen Antonio'nun entrikalarına karşı kendini savunmak zorunda kaldı.

1397 yılı Nisan ayında Bua Spatas ve Despot Esau'dan, Vezir Yakup Paşa ile sancak beyi olan Murtaza Bey komutasındaki Osmanlıların yakınlaştığına dair güvenli haberler geldi. Osmanlılar, bu sefer sadece bir yıl önce Napoli Kralı'ndan prenslik ünvanını almış olan Vikar'ın ve Ceneviz ile Türklere yönelik dostluk politikalarına devam eden Asanes ve oğullarının katılmadığı Hristiyanların toplu direnci ile karşılaştılar. Buna karşın, Gördüs'ten 10 bin altın geliri olan Theodoros ve Türklerin işlerine müdahalesini kesin olarak engellemek için Venedik, İsthmus Derbendi üzerinde altı mil uzunluğunda olduğu için Heksamilion (Germe Hisarı/Eksamil) diye adlandırılan büyük bir istihkâm inşa ettirdiler. Ancak surları muhtemelen tamamlanamamıştı, zira Osmanlılar, Germe Hisarı önünde hiçbir çatışmaya girmeden Mora üzerine yürüdüler. Kaderine boyun eğmiş durumda olan Arhos[48], 2 Temmuz tarihinde kuşatmaya alındı ve bir sonraki gün ağır şartlar altında teslim olmak zorunda kaldı: Şehrin sakinlerinden bir çoğu köle olarak satılmak üzere götürüldü. Aynı ayın 21'inci gününde despot, Leondari'de mağlubiyete uğradı.

Türk uç beylerinin bu teşebbüsleri sadece Türk hükümdarlığının Mora'daki tüm hanedanlar tarafından tanınmasından başka hiçbir siyasi sonuca sebep olmadı. Bu uzak eyalette, Trakya'daki bir Türk yerleşimi; köylere ve şehirlere Bulgaristan'da olduğu gibi yeni bir timar ve yönetici sınıfının yerleştirilmesi söz konusu bile değildi. Buradaki durumlar daha çok, tüm yerel entrikalara ve anlaşmazlıklara müdahale eden beylerin şahsi inisiyatifi ile Osmanlıların akınına uğrayan Makedonya ve Arnavutluk'taki durumlara benziyordu, ama Makedonya ve Arnavutluk'ta en azından bazı yerler sürekli veya geçici olarak işgal edilirken, Osmanlılar Mora'da fethettikleri şehirleri ve kaleleri hemen terk ediyorlardı; insanları ise tıpkı Umur Bey komutasındaki adamların Trakya'da yaptıkları gibi, ülkeyi işgal etmeyi düşünmeyerek beraberinde götürüp köle yapıyorlardı[49].

İstanbul 1391 yılından itibaren kuşatmaya alınmıştı. Tabii ki, Batı'nın fevkalade geniş bir alana yayılan bu büyük metropolünün sıkı bir şekilde kuşatıldığı düşünülemez, ancak Türkler tarafından işgal edilen iç bölgelerdeki yerlerle ticarî bağlantıları, belki Karadeniz'deki birkaç liman dışında kesilmiş ve yakınlarda Osmanlı bir gözetim birliği karargâh kurmuştu. Komutanları, Galata ile dostane ilişkiler içinde olan Vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa idi[50]. Bu Ceneviz kolonisine hesap defterlerinde adı geçen Hasan, Şerafettin, Bahadır, Manuk, Yusuf ve başkaları da geldi. I. Bâyezid, İstanbul'daki vasalı ile pek ilgilenmedi ve 1392 yılında daha çok "Türkiye'de" Bursa'daki sarayında ikamet etti[51]. Ne zaman ki Anadolu'daki hadiseler biraz hafifledi ve artık çok fazla zamanını almadı, Bizanslıları o kadar ciddi bir şekilde tehdit etti ki, Manuel Avrupa'ya yolculuk yapmayı, hatta Limni'ye kaçmayı ve Venediklileri kazanmak için onlara adayı teklif etmeyi düşündü. Venedik, Osmanlı Sultanı'nın Moğol Hanı Timur ile çatışma içerisinde olduğunu ve bu hadiselerden dolayı imparatorun başkentte kalması gerektiğini öne sürerek, İstanbul'dan ayrılmamasını tavsiye etti[52]. Anadolu'daki durumlar yine Türkler lehine dönmeye başladı ve Bizans'a karşı düşmanlıklar tekrar başladı. Manuel, "Batı barbarlarını" ne kadar hor görse de, tek muhtemel yardımcılar olarak Macar Kralı'na ve Latin Batı'ya birkaç kez başvurmak zorunda kaldı. İstanbul'un tehlike altında olması, Batı şövalyelerinden oluşan yeni bir Hristiyan birliğinin oluşturulması için en asil sebeplerden biri idi.

Frank Avrupa'sının savaşçı unsurları birkaç yıldır yeni teşebbüslerde bulunmaya hazır bekliyordu. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ateşkes

anlaşmasından sonra, Paris’te ikamet eden kaçak Ermenistan Kralı 1386 yılında her iki tarafa da Hristiyan Batı’nın 60 yıldır içinde bulunduğu bahtsız durumu anlatmıştı. 18 Haziran 1389 tarihinde ise birkaç yeni anlaşmazlığa rağmen Lelingheim Anlaşması imzalandı. Fransa’nın, henüz reşit olmuş, romantik ve kısa bir süre sonra deliren genç kralının hedefi, kilise ayrımcılığını ortadan kaldırmak ve “Amurath Bacquin” diye adlandırdıkları I. Murad’a karşı yeni bir Haçlı Seferi düzenlemek, hatta Ermenistan’ı tekrar Hristiyanlara geri kazandırmaktı. 1388 yılının sonlarına doğru Kıbrıs ve Rodos, sultana karşı savaşmak ve kendi bağımsızlıklarını korumak için Sakız Adası’nın Cenevizli Maonezleri ve Midillili Gattilusio ile ittifak kurdular ve Galata da bu ittifaka katıldı[53]. I. Pierre’nin, “kutsal savaş” için yanıp tutuşan eski başkanı Filipe de Mezieres, “Songe du vieil pelerin” adlı eserinde hükümdarı VI. Şarl ve onun İngiliz kardeşi II. Richard’a yeni bir Haçlı Seferi önerdi: Fransızlar, İngilizler ve İtalyanların tahsis edeceği iki Hristiyan ordu, İspanya ve Kuzey Afrika’daki Araplara ve Suriye ile Mısır’daki Araplara saldırırken, Osmanlı Sultanı ile savaşma görevi Batı’nın İmparatoru’na, Macaristan ve Bohemya Kralı’na, Lehistan’daki Jagellonlara, Alman Ordusu’na ve birkaç Alman Prensi’ne düştü.

Fransızların 1390 yılında Afrika’ya yaptıkları sefer, bu propagandanın bir sonucu olarak görülmelidir. Berberistan sahillerindeki korsanlara karşı yardım istemek üzere Cenevizli elçiler gelmişti. Çok kısa bir süre içinde, Arapların Mehdiye diye adlandırdıkları “Ifrikiyye” Şehri’ni kuşatmak üzere 1.500 şövalyeden oluşan bir ordu bir araya geldi. Geri dönüşleri çok pahalı olmamıştı. Bu seferden, doğuda her dava için savaşmaya hazır birkaç gezgin veya paralı asker geri kalmıştı. Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkelerde bazı miras haklarına sahip liderleri Bourbonlu Ludwig, iyi düşünülmüş bir planı sistematik olarak gerçekleştirecek bir adam değildi[54].

Bu sefer yeterince gülünç bir biçimde sonuçlanmış olmasına rağmen, Batı’daki insanların heyecanı yine de azalmadı. Her yerde kaçınılmaz manevi bir görev olarak görünen Hristiyan teşebbüslerle ilgili projeler ortaya atıldı. Bütün dünya, İngiltere ile Fransa arasında barış yapılmasını istedi ve her iki devletin hükümdarları birkaç kez bu amaçla bir araya geldi. 1391 yılının yaz aylarında, birkaç bakanına danıştıktan sonra “gece gündüz başka bir şey düşünemediğini” açıklayan VI. Şarl’ın “Romalıların ülkesine yapacağı yolculuk” için paralar gelmeye başladı. I. Bâyezid tarafından

tehdit edilen İzmir'i savunmak üzere, 1392 yılı için ayrıca Rodos Şövalyeleri tarafından bir sefer hazırlandı.

Ancak Fransa Kralı'nın aynı yıl içerisinde ortaya çıkan hastalığı yüzünden Batı'nın bu büyük planları ertelendi. Haçlı Seferi için hazırlıklar yine de devam etti: Doğudan hacı olarak geri dönen bir Robert Lermite ve dur durak bilmeyen Filipe de Mezieres, İngiltere ve Fransa arasında barışı sağlamak için hiç durmadan çalışıyorlardı. Filipe de Mezieres 1395 yılında yeni tarikatı Passio Christi'yi, kâfirlerin elinden "Türkiye, Mısır ve Suriye'yi" almak için "Hristiyanlık davasının" emrine verdi[55].

Macar Kralı'nın, Hırvatistan Banı Johann aracılığıyla Venediklilere birlikte Osmanlılara karşı savaşma önerisi 1392 yılında Venedik tarafından geri çevrildi[56]. Bir süre sonra, 1393-1394 yıllarında, doğudan döndükten sonra Fransa'nın şövalyeleri arasında Osmanlılara karşı savaş çığırtkanlığı yapan Eu Kontu, doğudaki durumlardan dolayı İslâm'a karşı artık uyanık olmak zorunda kalan doğunun Katolik devletine geldi[57]. Kral Sigismund, 1394 yılında Venedikli dostlarına büyük bir seferin yapılacağını haber verdi, ama Venedik yine çekimser kaldı. Osmanlı Sultanı, ticaret için önemli Balat ve Ayasuluk limanlarını eline geçirdiği için Venedik'in, Osmanlılara karşı daha ılımlı davranmak için yeterli sebepleri vardı ve bu yüzden baskı altındaki imparatora yardım amacıyla sadece birkaç araç göndermekle yetindi. Buna karşın 1395 yılı Nisan ayında, Macar Kralı'nın muhtemelen doğudaki durumların hareketli bir biçimde anlatıldığı mektupları Fransa'ya vardı ve birçok nüfuzlu asilzâdenin silahları kuşanıp Haçlı bayrağı altında Macaristan'a katılma kararı almasına sebep oldu. Macaristan tarafından gönderilen buna benzer yazılardan dolayı daha sonra Kral Ruprecht'in oğlu Palatina Kontu Robert'in, Nürnberg Kalesi Kontu Johann von Zollern'in ve Orta Avrupa'daki birçok başka şövalyenin bu büyük dava için kazanılmasını sağladı. 1396 yılı başlarında Venedik, Burgond Dükü Jean de Nevers ve Orleans ile Lancaster düklerinin yolculuklarını bildiren Burgond Mareşalinin elçilerini kabul etti. Ama dükler, bu yolculuğu gerçekleştiremediler ve yaz aylarında Estergon Arşidükünün liderliği altında bir Macar elçi topluluğu Fransa'ya geldi.

Genç Burgond Prensi ile birlikte bu topraklarda tecrübe sahibi olan Eu Kontu, Loren Prensleri Henri ve Filipe de Bar, Fransa'nın amirali Jean de Vienne, doğuda Haçlı Seferi hayallerini kuran La Marche Kontu cesur Boucicaut, Enguerrand de Coucy ve birçok başka asilzâde Macaristan'a doğru yola çıktı. Gelecekteki "Chevaliere de la Passion" tarikatının yeni

kurallarını dağıtan Meziere'nin akılcı tavsiyelerine hiçbiri kulak asmadı. Bu Haçlı Seferi, aslında bu gibi savaş teşebbüsleri ile genelde daha az tehlikeli bir oyun oynayan Batılı şövalyelerin cüretkâr bir teşebbüsü idi. Gerçekte Haçlı Seferi bile denemeyecek bu teşebbüste, Papa'nın duası bile eksikti: Fransa'da, bütün Roma dünyası ve Fransa tarafından tanınmış bir rakibi bulunan IX. Bonifaz, Badracık Arşidükü aracılığıyla bir mektup göndermekle yetindi[58]. Ticaret Cumhuriyetleri ise katılmayı reddetmişlerdi: Venedik, Macar Kralı'nın emrine zoru zoruna dört kadırga ve Türklerin Anadolu'dan geçişlerini engellemek için Rumeli'ye üç gemi gönderdi[59].

Birleşik Fransa-Almanya birlikleri Budin'e kadar genelde karayolunu kullandılar. Yolda kendileri için hazırlanan birçok görkemli davet yüzünden Macaristan'ın başkentine çok geç vardılar. Bizans İmparatoru Manuel ile üzerinde anlaşmaya varıldığı gibi İstanbul'u hedefleyen gerçek bir savaşa zaman kalmamıştı[60], ama şövalyeler silahları ile mutlaka ün kazanmak istediler. Kendilerini kanıtlama fırsatını elde etmek için kâfir devletin iç bölgelerine bir seferin yapılması gerekmiyordu; aksine oradaki geçişleri kontrol eden kaleleri Hristiyanların eline teslim etmek için Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bir sefere başlandı. Aynı zamanda Erdel Voyvodası Stibor, Türklerin kendisine düzenlenecek bir saldırıyı beklediği için 28 Mayıs tarihinde Macaristan Krallığı'nın mirasçıları olarak Lehistan Kralı Vladislav ve Kraliçe Hedwig'in himayesi altına giren Eflak'taki vasalı Vlad'ın üzerine gönderildi[61].

Tıpkı 1366 yılında olduğu gibi, ana ordu bu sefer de Demir Kapı'da Tuna Nehri'ni geçti. İlk hedef Vidin Banatı idi. Osmanlıların yeni yerleşim yerleri ile çevrilen Vidin'de artık Osmanlıların sadece I. Bâyezid'e itaat eden bir temsilcisi olan Straşimir, Sigismund karşısında yeni bir yemin etti ve emrine bir muhafız alayı verildi. Daha sonra, Eflak Jiiu Nehri ağzında bulunan Rahova üzerine yürüdüler. Burası, Ali Paşa'nın yaptığı akından beri Türklerin elinde olan "Kral Şişman'ın ülkesi" asıl Bulgaristan'dı. Kalenin Türk muhafızları tutunamadı ve beş günlük bir kuşatmadan sonra Hristiyan birlikler tarafından alındı. 12 Eylül tarihinde birkaç bin dünyaca ünlü, asil kont, baron ve Haçlılardan oluşan Macar ordusu Niğbolu önlerine geldi. Burada, Dimbovita Kalesi'ni almış ve Vlad'ı kaçırmış olan Stibor ve bu zaferden dolayı tekrar başa getirilmiş olan Mircea'nın Romenleri ile buluştular[62].

İlki Turahan Bey olmak üzere, Tuna beylerinin ikameti olan Niğbolu'nun savunma durumu çok iyi idi ve birkaç hafta boyunca

kuşatmaya başarılı bir şekilde dayandı. Böylece, o tarihlerde muhtemelen Anadolu'da bulunan I. Bâyezid, adamlarını kurtarmak için devletin kuzeyindeki bu sınırlara gelmek için yeterince zaman buldu. Ayın 27. gününde Macar beylerinden biri olan Johann Marothy, sultanın Tırnova'ya varmış olduğu haberini getirdi. Aralarında belki ilk defa savaşta tecrübeli süvarileri ile Sırp Despotu Stefan'ın da bulunduğu Avrupalı vasallar sultanın karargâhına gelmişler ve ortak inançlarına rağmen Hristiyan ordusuna karşı savaşmaya kararlı göründüler. Bu tarafta tam bir birlik oluşurken, müttefik güçlerin ordusunda Batı'nın savaş gelenekleri Macar-Romen savaş gelenekleri ile bir türlü bağdaştırılamadı ve aralarındaki çelişkiler büyük bir felaketin yaşanmasına sebep oldu[63].

Bir hafta sonra büyük Osmanlı ordusu Tuna boylarına geldi. 28 Eylül 1396 yılında karar günü geldiğinde, Franklar şövalye geleneklerine göre, saldırı sırasında ilk saflarda yer alma onurunu talep ettiler. Aynı görevi üstlenmeyi teklif eden Mircea, bu görev için daha uygun olmasına rağmen, Frankların talebi yerine getirildi. İpek, kadife, altın ve gümüş içerisinde parlayan bu küçük görkemli ordu, atlarını hayran kalınacak bir kararlılıkla, kendi içinde kapalı ve savunmaya hazır Osmanlı karargâhı üzerine sürdü. Zincirlerle güçlendirilmiş kazıklarla oluşturulmuş çitin dışında dolanan sipahilerin sözde geri çekilişi, heybetli şövalyeleri aldattı. Tam savaşı kazandıklarını düşünürlerken, ortalarına I. Bâyezid'i almış hâlde piyadeler harekete geçti ve sipahiler kanatta kendilerine ayrılmış yerlerini aldılar. Şövalyelik kurallarına göre geri çekilmeleri mümkün olmayan Batılı şövalyelerin etrafı çevrildi ve esir alındılar veya öldürüldüler.

Kral Sigismund, henüz boyun eğmemişti; birkaç zamandır müttefiklerinin değeri hakkındaki düşünceleri artık iyice değişmeye başlamıştı. Savaşı, kendi güçleri ile tekrar başlatmayı denedi ve iki Türk birliğini birden yenmeyi, birçok yeniçeriyi ve sipahiyi öldürmeyi başardı. Ancak taze Sırp güçleri gizlendikleri yerlerden çıkınca[64], ordusu oldukça yorulmuş ve zayıflamış olan kral, savaşın kaybedildiğini anladı; devletin bayrağı düşmüştü. Kral, sadece sadık ve fedakar Cilly Kontu ve Zollern Kontu sayesinde, Niğbolu açıklarında Tuna Nehri üzerinde dolaşan küçük gemilerden birine binerek hayatını kurtarabildi. Verdiği kayıplara kızan I. Bâyezid, büyük paralar ödeyerek özgürlüklerini satın almak zorunda kalan liderler ve din değiştirerek yeniçeriler arasına katılacak gençler dışında, saatlerce esirlerin başlarını keserken, mağlup kral gemi ile Tuna Nehri ağzına gitti. Macaristan'a geri dönmek üzere Stibor ve çok değerli hizmetler

vermiş olan Gara Kontu Nikolas yol üzerinde indirildi. Erdel Voyvodası Vlad'ı esir alarak, önceki hükümdar Mircea'nın topraklarını böylece güvence altına aldı.

Sigismund, önce eskiden Cenevizlilere, şimdi ise Eflak'a ait Kili'de kaldı ve burada birkaç kale inşa ettirdi. Daha sonra gemisi ile Karadeniz'e geçti ve Varna dolaylarında eskiden Dobrotiç ve İvanko'nun hüküm sürdükleri Kaliakra, savunma durumuna geçirildi. İstanbul'da Manuel uzun zamandır beklediği kurtarıcısını kaçak olarak kabul etme cesaretini gösterdi. Sigismund, Cenevizli ve Venedikli gemiler eşliğinde, Türklerin kendisine alay ederek Tuna boylarından buraya getirilen esirleri gösterdikleri Gelibolu'yu geçti. Ayrıca Rodos Limanı'nı, Modon Kalesi'ni, İyoniyen adalarını da gördü ve Aralık ayında Ragusalıların ziyaretinden dolayı kendilerini onurlandırılmış saydıkları Dalmaçya sularına vardı. Oradaki işlerini kendi lehine düzenledikten sonra 1397 yılı başında nihayet vatanına geri döndü. Esir alınan Fransız asilzâdelerden Comt de la March, Henri de Bar ve Coucy anavatanlarını bir daha göremediler; Jean de Vienne daha muharebe sırasında öldü; Palatina Kontu ise evine döndükten kısa bir süre sonra hayata veda etti. Bu büyük felaket bütün Batı dünyasında yankılandı ve Franklar bundan sonra bir daha Haçlı Seferi'ne niyetlenmediler[65].

Yıldırım Bâyezid, Macaristan ve Batı ile bir savaşa girmeyecek kadar dikkatli idi. Niğbolu'daki büyük zaferi, acımasız intikamı, esirlerin akrabaları tarafından ödenen büyük paralar ve Frank hanedanlarının gönderdikleri elçiler hırsını ve açgözlülüğünü doyurmaya yetiyordu. Kendisine ihanet eden yaşlı Straşimir'i artık Vidin'de tutması tabii ki mümkün değildi: O güne kadar Bulgaristan'da özgür kalan tek şehirden kovuldu ve Tuna Beyi ikametini Niğbolu'dan buraya aldı. Straşimir'in tek oğlu Konstantin, 1422 yılına kadar hayatını Despot Stefan'ın yanında Sırbistan'da geçirdi[66]. Despotun Sırpları tarafından çağrılan ve yönetilen, korsan ve akıncılardan oluşan bir Osmanlı birliği, 1395 yılından beri olduğu gibi – ülkeyi boydan boya dolaşıyorlardı – Sava üzerinden Macaristan'a geldi ve bu nehir kenarındaki Mitrovica Kasabası'nı tahrip etti[67]. Sırbistan'daki durumlarda, 1397 yılı sonunda hâlâ tamamlanamamış yeni bir düzenlemeye gidildi; 1398 yılında Ragusa, Sırbistan'da ticaret yapan vatandaşlarını güvence altına almak için pazarlıklar yapmak zorunda kaldı[68].

Sultan, 1397 yılında üzerine yürüyerek, nihayet Mircea'dan intikamını aldı. Bu, Eflak'a yapmış olduğu ikinci seferdi. Evrenos Bey, hükümdarına eşlik etti. Eflak prenslerinin elinden o güne kadar ellerinde bulunan Silistre alındı. Ancak Türkler Tuna'yı geçtiklerinde Borcea kolunun bataklıklarında hareket özgürlükleri o kadar kısıtlandı ki, geri çekilmeyi bile zor başardılar[69]. Son olarak Venediklileri de unutmadılar ve daha önce bahsedildiği gibi Arhos ellerinden alındı, yağmalandı ve harabe olarak bırakıldı.

Osmanlı Devleti ile gergin ilişiler içinde olan herkes, Osmanlı Devleti'nin öfkeli hükümdarının herşeyi yapabileceğinden korkuyordu. İstanbul'da baskı altındaki Manuel, yeniden herşeyi bırakıp, batıya kaçmayı düşünmeye başladı. Elçileri Nikolas Notaras, Theodoros Kantakuzenos ve imparatorun eniştesi İlario Doria, Bizans başkentinin savunması için para toplamak üzere Avrupa'da bir şehirden diğerine gittiler. Manuel'in Mora Despotu olan kardeşi de 1399 yılı sonlarına doğru ciddi bir biçimde Venedik'e gitmeyi düşündü[70]. Venedik, 1397 yılı Ocak ayında Ceneviz'den Boğazları gözlemek ve Türklerin ilerlemesini zorlaştırmak için Bozcaada'yı sağlamlaştırma izni istedi. İtalyan Papa, 1388 yılında olduğu gibi Türklere karşı yeni bir ittifak oluşturmayı planladı. Papa, Gördüs'ün satın alınması ile Mora'nın "anahtarının" Rodos Şövalyeleri'nin eline geçmesini sağlamıştı[71].

Ancak yeni projelerin hiçbiri hayata geçirilemedi. Mecnun Kral Jean de Berri'nin vasileri olan Fransa dükleri, 1396 yılında yapılan bahtsız Haçlı Seferi liderinin oğlu Burgond'lu Filip ve VI. Şarl'ın kardeşi Orleans'lı Louis, hanedanlarının ve şövalyeliklerinin maruz kaldığı utancın intikamını almak için bizzat "Rumeli topraklarına" gitmeye karar veremediler. İngiliz Hereford Kontu'nun da doğuya silahlı yolculuğu mevcut durumlardan dolayı engellendi[72]. Sadece o güne kadar ünlenmemiş isimsiz bazı şövalyeler cesur Boucicaut'nun liderliği altında İstanbul'a geldi. Bunların arasında Chateaumorand ve L'Ermite de la Faye göze çarpıyordu. Bu seferin tek amacı, baskı altında olan Bizans İmparatoru'na yardım etmekti. Fransa sarayından aldıkları tek yetki budur. Yabancılar, onlara katılmamışlardı. O dönemlerde Fransız hükümdarlığı altına giren Ceneviz, nakliye araçlarını sağladı. Bu da Venedik'in tüm vaatlere rağmen hiçbir katkıda bulunmamasına sebep oldu.

Boucicaut, geçici bir süre Napoli'deki karmaşalara da katıldıktan sonra – Fransa tahtının halefi Anjou'lu II. Louis, Kral Ladislas'a karşı

savaşıyordu – hayalini kurduğu Hristiyan savaşı için hiçbir teşebbüste bulunmadan Modon, Eğriboz ve Midilli Adası'nı geçerek Gelibolu'ya geldi. İlk kez büyük bir sayıda beliren Osmanlı gemileri, Manuel'e yardımcılarının geldiğini bildirmek üzere görevlendirilmiş iki öncü kadırgaya saldırdı, ancak liderlerinin belirmesi ile kurtarıldılar. Boucicaut, birkaç gün sonra İstanbul'a vardı. Yanında, Rodos Şövalyelerine ait iki gemi, duruma göre esnek bir politika güden Gattilusio'nun bir kadırgası ve bir tane de Venedik gemisi vardı.

En fazla bin kadar savaşçıdan oluşan Fransız elit birliği İstanbul'da bekledikleri gibi çaresiz bir imparator bulmadılar. Yıldırım Bâyezid, VII. Ioannes'in davasını tekrar üstlenmiş ve himayesi altına aldığı VII. Ioannes için Silivri'yi zapt etmişti[73]. Başkentin surları önünde o dönemde hiçbir Türk ordusu bulunmadı ve Boucicaut Anadolu tarafındaki sahile rahatça inip, Anadolu kıyısında o güne kadar dokunulmayan zengin köylere, Riva ve İstanbul'u göz altında tutmak için sultanın yeni inşa ettirmiş olduğu Anadoluhisarı [Güzelcehisar] ile Osmanlılar tarafından kısa bir süre önce alınmış Daskili'ye karşı küçük teşebbüslerde bulundu[74]. Fransızlar, Osmanlı büyüklerine ve bizzat sultana ait yerlere de saldırdılar ve bu tip düşmanlar için fazla büyük olan İzmit üzerine bile yürüdüler. Bu hadiselerle, yeni devletin kendini savunmaktan çok saldırıya açık olduğu gösterilmiş oluyordu. Selçukluların asil geleneklerinden çoktan uzaklaşmış olan bu kurnaz düşmanlara karşı kahramanlıklardan kısa süre sonra bıkan asilzâde maceraperestler, durumları ciddi bir biçimde değiştirmeye yetmediler. Boucicaut, geri dönmeye karar vermek zorunda kaldı ve Bizans İmparatoru, tıpkı daha önce İmparator V. Ioannes'in taç giymiş bir dilenci gibi, Batı'ya bizzat seslenme düşüncesini gerçekleştirmenin en iyisi olacağına karar verdi. İki yıl önce yazılı olarak belirli bir maaş ve sığınabileceği bir yer karşılığında bütün haklarını Fransız Kralı'na devretmeyi teklif ve taahhüt eden karşı İmparator VII. Ioannes ile kısa bir süre önce barışan Manuel, onu vekili olarak İstanbul'da bıraktı. 4 Aralık 1399 tarihinde sadece imparatoru değil, eşi Helena ile genç Prensler Ioannes ve Theodoros'u da taşıyan bir kadırga, limandan ayrıldı. Yeni Bizans hükümetinin emrinde iki Venedik kadırgası kaldı ve Boucicaut olmasa bile, en azından Chateaumorand hâlâ şehirde idi[75].

İmparatorun ailesi, imparatorun da birkaç ay kaldığı Benefşe (Monemvasia) Kalesi'nde, Mora Despotunun himayesine bırakıldı. Manuel'in kendisi 1400 yılının Nisan ayında Venedik'e geçti. Despota,

daha önce oraya gitmeyi teklif etmiş olan Venedik Cumhuriyeti, bu olağanüstü misafiri; doğu tacını taşıyan "Kir Manoli'yi" gereken tüm saygı ile karşıladı. Şehirde bir süre kaldıktan sonra Manuel batıya doğru devam etti ve Haziran ayında, büyük bir merak ve ünvanına gösterilen saygı ile karşılandığı – 2 bin Fransız onu karşılamak için atları ile geldi – Paris'e ulaştı, ancak buradan yardım beklemek boşuna idi. Sonraki kış, İngiltere Kralı genç ve cesur Henry'nin sarayında görüldü. Manuel, buradan nakdi yardım almayı başardı, ama İngilizlerden ne savaşçı ne de gemi alabildi. Öyle görünüyordu ki, Fransa'nın başkentinde kısa süre önce ölen bahtsız Küçük Ermenistan Kralı ile aynı kaderi paylaşacaktı, ama Sultan I. Bâyezid'in 1402 yılında karşılaştığı felaket, onu beklenmedik bir şekilde tarihin sahnesine tekrar geri götürecekti[76].

Bu esnada, daha önce Cenova'ya da gitmiş olan[77] imparator vekili VII. Ioannes, İstanbul'u Türkler tarafından fethedilmeye karşı korumak için elinden geleni yaptı. Rivayete göre, Bâyezid kendisine şehrin güvensiz mülkiyeti yerine Mora'nın tamamını teklif etti. Her türlü ticaretin kesilmesi yüzünden bahtsız metropolde açlık baş gösterdi. 1402 yılının yaz aylarında Fransız ve Cenevizli yardım birliklerinin İstanbul'a varmasına rağmen, nihayet büyük Batılı deniz kuvvetleri ve Takımadalar ile Akdeniz'in küçük hanedanları arasında oluşturulan ittifak başarılı sonuçlar getirmedi. Herşeye rağmen, şehre karşı büyük bir Türk taarruzuna geçilmedi: Yıldırım Bâyezid'e göre, şehir içinde yaşayanların fakirliği ve çaresizliği yüzünden şehir büyük bir taarruza gerek kalmadan düşecekti[78].

Diğer bölgelerde de durumlar öyle bir yönde gelişmişti ki, eski Doğu Roma Devleti'nin yerine birlik içerisinde bir Osmanlı Devleti'nin geçmesi artık çok fazla zaman almayacakmış gibi görünüyordu[79].

Mora'da, büyük üstatları Philibert de Naillac'ın yönetimi altındaki Rodos Şövalyeleri bir süreliğine Papa'nın desteği ve satın alma yöntemi ile yarımadanın tamamını ellerine geçirmeye ve böylece Osmanlıların ilerleyişini geçici olarak engellemeye çalıştılar, ama bu çabaları sonuç getirmedi. Osmanlılar, Mora sularında sadece Anadolu'dan gelen küçük araçlarla değil, büyük bir donanma ile belirdiler ve 1399 yılında yapılan hazırlıklardan bir yıl sonra iki Giritli kadırgayı zapt etmeyi başardılar. Venedik'te artık Bâyezid'in "büyük filosundan" bahsedilmeye başlandı. Venedik; Eğriboz'u, Koron'u, Modon'u ve Balyabadra (Patras Körfezi)'yı gemilerle denetlemek zorunda kaldı. 1401 yılı bahar aylarında Tesalya Beyi'nin sayıca büyük bir ordusu Atina düklüğünü geçti ve Mora'nın güney

ucuna kadar gelerek, özellikle Venedik'e ait yerleri yağmaladı. Gerek Venediklileri, gerekse Despotun Rumlarını ve açgözlü Rodos Şövalyelerini uzaklaştırmak isteyen Akhaia Prensi, Osmanlıların müttefiki olarak kabul edildi[80]. Venedik, şehir sakinlerini rahatlatmak ve savunma tedbirleri almak üzere Koron ve Modon'a iki Proveditor gönderdi.

Osmanlıların akınları ile dehşete düşen Theodoros, sonunda Mezistre (Mistra)'yi Rodos Şövalyelerine satmaya karar verdi. Ancak satın aldıkları yerleri devralmak üzere geldiklerinde, onların yerine Türkleri görmeyi tercih eden Rumların taşlı ve sopalı saldırısına uğradılar. Ortodoks ruhbanı, Latin hükümdarlığından başka herşeyi tercih etti ve sultan, Mora hükümdarı olarak itirazını bildirmekte gecikmedi: Mezistre Piskoposu belirli bir süre için Mezistre "Dükü" olarak görev yaptı ve şövalyelere aldığı parayı geri ödemek zorunda kalan Despot'un tekrar şehre taşınması yeterince zorlu oldu[81].

Aynı yıl (1402) Pierre de Saint Exupery öldü. Dul eşi Maria, yaşlı Zaccaria'nın iki oğlu olan yeğenlerinin etkisi altına girdi. Bunlardan biri olan Centurione, 1404 yılında Napoli Kralı'ndan Akhaia Prensi ünvanını aldı. 1401 yılı Kasım ayında, kendisine miras kalan Arkadya'yı Venedik'e devretmeye hazır olduğunu ilan eden yeni hükümdarın tüm vaatlerine rağmen, aslında Türklerin elindeydi ve onların amaçlarına hizmet etti. Türkler, Arnavut Paul Spata'dan korsanlıkları için çok uygun olan İnebahtı'yı satın almayı düşündüler ve 1402 yılında Modon'u tehdit ettiler[82]. Sadece denizde savaşabilen Venedik dahil olmak üzere, yarımadada bulunan hiç kimse Osmanlılara karşı duracak kadar güçlü değildi. İç bölgeler ve sahil boyunca uzanan kasabalar, Tesalya Beyi'nin emrindeki akıncıların ve Anadolu sipahilerinin yağmalarına açıktı ve düzenli olarak Mora'nın bütün Hristiyan hükümdarlarının hediyeleri ve vergileri batıdaki Osmanlı Beyi'nin ikametine gönderildi.

Aynı dönemde Arnavutluk'ta da ülkenin, Bâyezid'in birlik içindeki devletinin şekillendirilmesi için dur durak bilmeden çalışan Türkler tarafından nihai işgalinden korkulmakta idi. Vagenetia sebastokratorı ve Parga ile Saiada Beyi Ghin Zenebissi veya Dagno ve Sati'ye sahip olan Coia Zaccaria gibi yerel hanedan mensupları, Osmanlıların işgaline karşı direnemeyecek kadar zayıftılar ve Coia Zaccaria ile ona tâbi olan Tzuphala'daki Demeter Yonima gibi, ne zaman denize ulaşmak isteseler, Türklerin serbestçe geçmelerine ister istemez izin verdiler. Böylece Paşa Yiğit'in ve Voyvoda Şahin'in adamları İşkodra'ya kadar geldi ve şehrin

önündeki kasabaları yağmaladılar. Şehrin önceki hükümdarı Georg Straşimir bu işgale karşı sessiz kaldı. Ülkenin bir diğer güçlü hükümdarı olan Akçahisar'lı Konstantin, Hristiyan menfaatlerini hiçe sayan bir hain ilan edildi; Kont Niketa, bunun için daha sonra (1402) güçlü kalesini elinden aldı, ama bunun yerine bu sefer Dıraç zapt edildi. Venedik Cumhuriyeti, 1401 yılı bahar aylarında Venediklilerin artık gerçek düşmanı hâline gelen sultan ile barış görüşmelerine başlamıştı: O dönemde Avlonya, Venedik'e tâbi olmaya hazırdı; Dıraç'ın iç bölgelerinde hükümdarlığı sürdüren Helena Thopia ve eşi, henüz Osmanlılara karşı Venedik'ten yardım istiyorlardı ve Venedik'in Arnavutluk'ta sahip olduğu yerlerin başkenti olan bu şehrin sakinleri kendilerini güvende hissetmiyorlardı.

Adriyatik Denizi'ndeki limanlara sürekli destek gönderiliyordu, ama bu hiçbir yerde yeterli gelmiyorlardı: Bir çoğu Arnavutluk'a kaybedilmiş gözü ile bakıyordu[83]. Venedik, Türklere karşı artık müttefik bulamıyor; Rodos Şövalyeleri, Sakız Adası'nın Maonezleri, Nakşalı Krispo ve Venedik kolonileri arasında bir ittifakın kurulması için gösterilen çabalar boşa gidiyordu[84] ve 1396 yılından sonra Macaristan'la bir birliğin kurulması söz konusu bile olamazdı. 1400 yılı sonbahar aylarında Türk akıncılar Banatın yakınlarına kadar geldi ve sadece Eflak Prensi Mircea onları geri dönüş yollarında yaptıkları yağmalalar için cezalandırdı[85].

Moğol Hanı Timur'un Anadolu'ya geçişi ile bütün korkular birden yok oldu; farklı uluslara ait Hristiyanlar, yeni bir dirence hazırlanmak için zaman kazandılar ve Osmanlıların imparatorluk kurma hayalleri yarım asır kadar ertelendi.

ALTINCI BÖLÜM

ANADOLU’DAKİ MÜCADELELER[*]

I. Bâyezid, tahta çıktığı andan itibaren Anadolu’da da o güne kadar çoğunlukla tesadüfen ve kısmen eyalet yöneticilerinin, hatta basit sipahilerin atılganlıkları ile büyütülen devlete kesin ve güvenli sınırlar kazandırma ve Anadolu’da hâlâ Bizanslıların veya diğer Türk beylerinin elinde bulunan yerleri kendi topraklarına dahil etme kararını almıştı. Amacı, ailesinin geldiği topraklar olan Anadolu’da tek hükümdar olmak ve muhtemel her türlü rakibini acımasız güç politikaları ile ortadan kaldırmaktı.

Hükümdarlığının ikinci yılının baharında, babasının merasimle gömüldüğü Bursa’dan yola çıkarak Moğollar tarafından uygulanan kurallara göre toprakları temizleme ve düzenleme işine başladı. Türklerin Alaşehir diye adlandırdıkları Philadelphia, henüz Osmanlıların silahları karşısında boyun eğmemişti ve Osmanlı Devleti’nin ortasında küçük bir Cumhuriyeti oluşturmakta idi. Sahil boylarının tamamı Menteşe, Aydın ve Saruhan Beylerine aitti; Bursa’nın arka bölgelerinde ve Osmanlıların Anadolu’da sahip oldukları yerlerinin asıl merkezinde Germiyanoğulları hüküm sürüyordu. En yiğit savaşçıları barındıran devlet, henüz denize ulaşamamakta idi ve küçük parçalara bölünmüştü. Sultan’ın 1390 yılındaki seferini, kendisi de Anadolu’da bulunan Bizanslı Dukas[1], Türk kaynaklarından ve başka Hristiyan kaynaklarından çok daha iyi anlatmaktadır. Yıldırım Bâyezid, burada Türk kökenlilerden daha güvenilir görünen Rumeli ve Tesalya sipahilerini kullanıyordu. Önce, Germiyan Beyi Yakup’a saldırıldı ve başkenti hemen zapt edildi. Tahtından olan Bey, esir olarak Bursa’ya getirildi ve çok daha sonraları Timur’un yanına kaçmayı başardı. Sultan, bilinmeyen bir biçimde Osmanlıların eline geçmiş olan Karaman limanlarından Laodikea (Antalya yakınlarında) üzerinden, Osmanlılara direnmeyi bile düşünmeyen Aydın’a doğru hareket etti: Aydın Bey’i, sultanın karargâhına geldi ve hayatının sonuna kadar kalacağı Bursa’ya götürüldü. Yıldırım Bâyezid’in, eskiden Kuzey Rumeli’nin beyi olan oğlu Süleyman Çelebi, artık Osmanlıların elinde bulunan Balat ve Ayasuluk limanlarında, kovulan Aydınoğulları hanedanının yerine geçti ve sultan, 1390 yılı Mayıs ayında Venediklilerin bu bölgede eskiden beri var olan imtiyazlarını bizzat onayladı[2]. Genç şehzâde, babasının ölümünden

sonra kardeşleri ile arasında çıkabilecek muhtemel bir savaş durumunda Venedik’ten yardım sözü isteyerek, Venedik’le ayrıca ilişki kurdu[3]. Derhal İranlılara sığınan Saruhanlı İlyas Bey, güneydeki komşusu kadar boyun eğmeye gönüllü olmadığını gösterdi. Buna karşı Saruhan’ın başka bir “mirasçısı” - Hızır Bey – Manisa ve Sart’ı kendine tâbi etmek için Gediz Nehri’ne geldi, ama I. Bâyezid’in kız kardeşlerinden birinin eşi ve sultana karşı savaşmamış olmasına rağmen, Bursa’ya sürgün edildi ve burada kısa bir süre sonra zehirlenerek öldü[4]. Onun yerine Osmanlı hanedanından, Yıldırım Bâyezid’in çok kısa bir hayat yaşayacak olan en büyük oğlu Ertuğrul geçti. Yıldırım Bâyezid, yaşlı Bizans İmparatoru V. Ioannes’in ölümünden önce, İstanbul’dan sürgün edilen İmparator VII. Ioannes ile birlikte, yeterince erzakı olmadığı için sonunda teslim olmak zorunda kalan Alaşehir’i kuşattı. Aynı yılın sonunda Avrupa’ya geri döndü ve Gelibolu’da bir liman ve bir kule inşa ettirerek, Anadolu kıyılarında cephanelere ve gizli yerlere sahip filosu[5] için sağlam bir yer yaptırdı. Yeni Müslüman devletinin gelişimi için önemli bir yıl böylece sona erdi[6].

Osmanlıların ezeli düşmanlarından biri olarak Konya’da, Farsça Alaeddin olarak anılan Karamanlı Ali Bey ile oğulları Ahmed ve Mehmed kalmıştı. Ali Bey, kuzeyde Kastamonu Beyi olan “Kötürüm Bâyezid” ile ilişki içinde idi. Eniştesi olmasına rağmen, sultan önce Karaman Beyi’nin üzerine yürüdü. Ülkesi, tabii ki mümkün olduğunca kayrıldı ve Osmanlı savaşçılarının insanlara zarar vermeleri veya yağma yapmaları yasaklandı. Konya’nın insanları, I. Bâyezid’e şehrin anahtarlarını teslim ettikten sonra Ali Bey affedildi ve parçalanmış beyliğinin bir kısmı kendisine geri verildi. Beyliğin başkentinde ise Osmanlı komutanı olarak, Aksaray, Akşehir ve doğudaki Niğde, hatta muhtemelen Ankara üzerinde hüküm süren Sarı Timurtaş Paşa kaldı[7].

Dört yıl sonra, Hristiyanların Osmanlılara karşı ittifak kurdukları haberi, babasının ve büyükbabasının kendilerini Anadolu’nun gerçek ve yasal beyleri olarak gördüklerini unutamayan, gururu kırılmış Ali Bey’in yeniden ayaklanmasına sebep oldu. Ali Bey’in ani saldırısına hazırlıksız yakalanan Timurtaş, yönettiği toprakların eski beyine esir düştü, ama Yıldırım Bâyezid’in Niğbolu’da şövalyelere karşı kazandığı büyük zaferin duyulması üzerine Ali Bey, Timurtaş’ı tekrar serbest bıraktı ve sultanın gönlünü tekrar kazanmak için her türlü çaba gösterse de başarılı olamadı. Ali Bey, bu sefer son toprakları ile birlikte hem özgürlüğü, hem de hayatı için savaşmak zorunda kaldı. Konya önlerindeki Akçay muharebesinde Osmanlı

birliklerini iki kez defetmeyi başardı ve kendini zafer sarhoşluğuna bıraktı. I. Bâyezid'in karargâhında bulunan Alman Schiltberger, aynı gece Ali Bey'in şenlik havasında aydınlatılmış karargâhından gelen "davul ve zurna" sesleri duydu. Ancak muharebenin ikinci gününde sultan daha güçlü çıktı. Konya tekrar teslim olmak zorunda kaldı ve Karaman Beyi, şansını tekrar denemek istese de, intikamını almak için onu herhangi bir emir beklemeden öldürten Timurtaş'ın eline düştü. Birkaç gün sonra Larende, Osmanlılara teslim oldu. Şehir sakinleri, gelecekteki hükümdarları olarak Ali Bey'in oğullarından birini istediler, ama başarılı olamadılar. Bunun yerine Karamanoğulları ailesi Bursa'ya götürüldü[8].

Kızılırmak ve Yukarı Fırat kenarındaki Karamanlılara ait Kayseri'nin doğusunda, tıpkı asıl Anadolu beylerinin tebaaları gibi köylerde sadece kısmen yerleşik olan Türk boyları gezerdi. Bunlar, yarımadanın iç bölgelerinde adları hiç duyulmayan yerli Türkmen reisleri tarafından yönetilirlerdi. Emir Ahmed adında biri, Amasya ve eski şehrin kuzeydoğusuna kurulan yeni Merzifon Şehri'ne sahipti. Tekfur ya da "Kral" diye adlandırılan bir diğeri, Sivas'ta hüküm sürüyordu. Bu tekfurun adı Farsça'da Burhaneddin'di ve kadı ünvanını taşıyordu. Son zamanlarda ayrıca Tokat ve Kayseri'yi de almıştı. Ancak, Anadolu Beyi ile hiç ilgilenmeyip, Mısır-Suriye Memlük Sultanı'nın hükümdarlığını tanıyordu.

Komşusu Burhaneddin tarafından tehdit edilen Emir Ahmed, kurtarıcılarına topraklarını vermeyi vaat ederek, Osmanlıları buraya çağırdı ve Sivas Beyi, çok övdüğü gücüne rağmen, I. Bâyezid'in birliklerini beklemeyi göze alamayarak Fırat Nehri'ni geçti ve uzun süreden beri otlaklar yüzünden düşmanca ilişkiler içinde bulunduğu Akkoyunlulara mensup Türkmen lideri Karayülük Osman Bey'in kısa bir süre sonra hayatına son vereceği yere çekildi. Yıldırım Bâyezid, kurbanının mirasını devralmaya çalışan Osman Bey'in üzerine oğullarından birini göndermek zorunda kaldı ve Türkmen lideri ancak büyük çabalar sonucunda mağlup edildi. Şehir sakinleri tarafından çağrılan Sultan I. Bâyezid, bu güzel ülkeyi yönetmek üzere Sivas'a bizzat kendisi geldi ve daha sonra doğudaki bu yeni eyaletin başına en büyük oğlu Ertuğrul'u getirdi. Ertuğrul,[*] Timur'la yapılan savaşta öldüğünde[9], Bâyezid'in en yetenekli oğullarından biri olan Çelebi Mehmed, Amasya'ya gitti[10]. Eski Sivas Beyi'nin oğlu Zeynelabidin (Alaeddin Ali Çelebi), babasının topraklarını bir daha hiç eline geçiremedi ve Akkoyunluların, Osmanlı saldırılarına cevaben Ankara'yı alma

teşebbüsleri Şehzâde Süleyman tarafından başarılı bir şekilde engellendi[11]. Bölgelerin genişletildiği bu yıl 1398 olarak kabul edilmekte idi.

Bir sene sonra, Kötürüm Bâyezid, uzun yıllardır yürüttüğü düşmanlığının cezasını buldu. Canik topraklarını, Kızılırmak üzerindeki Osmancık Kalesi'ni ve başında Bulgar Çarı Şişman'ın oğullarından birinin bulunduğu Samsun'u kaybetti. Önemli bir liman olan Samsun, aynı zamanda surlarla korunmuş ve bir konsolos tarafından yönetilen, Cenevizlilere ait Kâfir Samsun (Simisso) ile bağlantıda idi[12]. Tıpkı Samsun gibi Cenevizli bir koloni barındıran ve Franklar tarafından Amastris olarak adlandırılan Amasra, belki yıllardan beri son yerli beyi buradan kaçıran Osmanlı bir sübaşının komutası altında idi[13]. Kötürüm Bâyezid'in fazla bir yeri kalmadı; sadece Sinop, Franklar'ın dostu olan tek oğlu İsfendiyar'a bırakıldı[14]. 1399 yılında Akdeniz civarlarındaki fetihler de tamamlandı. Antalya civarında, daha önce Kıbrıs Kralı Pierre'e vergi ödeyen Teke Beyliği, Osmanlı topraklarına katıldı. Alman Schiltberger, gezi notlarında fatihlere “10 bin devenin” getirildiği bu zengin ülkenin fethinden bahsetmektedir.

Osmanlıların saldırıları, tekrar doğuya yöneldi. Bu seferki hedef, I. Bâyezid'in fethettiği topraklara ek olarak Kahire'deki sultandan resmen talep etmiş olduğu Erzincan ve Fırat Nehri kenarındaki Malatya kaleleri idi[15]. Malatya, iki ay süren kuşatmadan sonra teslim oldu. Osmanlı nüfuzunun ne kadar yayıldığının bir göstergesi olarak Bursa'da o dönemde iki Türkmen kaçak lider sığınmacı yaşıyordu: Bunlardan biri Karakoyunluların lideri Kara Yusuf, diğeri de İran'ın büyük Moğol Hanı'nın saldırısına uğramış ve Halep'te mağlup olmuş olan Bağdat valisi Ahmed Celayir'di; her ikisi de I. Bâyezid'den koruma talep etmişlerdi[16]. Ama Timur gibi güçlü bir hükümdar, batıdaki “isyancının” böyle bir “terbiyesizliğine” sessiz kalamazdı. Avrupa ve Anadolu Rum topraklarının Turanlı hükümdarı ile ondan üstün bir güce sahip olan yine Turanlı İran Şah'ı arasında gerçekleşecek büyük bir çarpışmanın zamanı gelmişti.

Timur, bütün hayatları boyunca kaba keçe otağlarında geçiren, en büyük amaçları ve zevkleri ebedi savaş olan Yörük ya da Türkmen sıralarından çıkmış bir Türk'tü. Türkistan'da, sonraları muhteşem Ak Saray ve birçok başka yapı ile süsleyeceği Keş'te 1333 yılında Han ailesinin mensubu olarak doğmuştu. Barlas boyundan ve Köreken soyundan geliyordu. Timur, önce yerel olarak büyük bir nüfuza sahip asi Türk Emir Kazagan'ın emrine girdi ve onun torunu ile evlenme şerefine nail oldu. Orhan Bey, Anadolu'da

son yıllarını mutlu bir şekilde geçirirken, Timur bu zıpçıktının basit bir subayından başka bir şey değildi. Kazgan'ın ölümünden sonra Timur, birçok çetenin liderliğini yapan Moğol Çağataylıların emrine girdi. I. Murad, Edirne'yi alırken, bu Türkmen maceraperest, zorluklar ve fedakarlıklar dolu bir hayat geçirdi ve çetin bir hayatın zor şartlarına alışmak zorunda kaldı. Şiva ve Buhara arasındaki çöl, birkaç yıl boyunca sığınağı oldu. Bir seferinde bir ayağından o kadar ağır yaralandı ki, bunun ömür boyunca izlerini taşıdı: Ayağı, bir daha yere basmadı ve kurumuş gibi görünüyordu[17]. Bundan sonra herkes onunla alay ederek, "Aksak Timur" anlamına gelen Timurlenk adı ile çağıracaktı. Franklar tarafından bu isim daha sonra "Tamerlan", Schiltberger tarafından ise "Timurlin" şeklinde telaffuz edildi.

Timur, çok kısa bir süre sonra Türk akıncılarının korkulan bir lideri hâline geldi. Yörük lideri Hüseyin'de, sadık olmaktan çok cesur olduğunu kanıtlayan bir dost buldu. Timur, daha sonraları en sevdiği başkenti hâline gelecek güçlü ve güzel Semerkant Şehri'ne hakim oldu ve ülkenin tahtına Çağataylı Suyurgatmış'ı geçirdi. Daha sonra akrabası olacağı Taşkent Emiri ile birlikte çalıştı. Birkaç yıl boyunca, eskiden dostu olan Emir Hüseyin ile çatıştı ve Hüseyin bu çatışmalar sırasında hayatını kaybetti. Bu çatışmalardan sağ olarak çıkan Timur, mağlup Emir Hüseyin'in başkenti olan Belh'te Moğol geleneklerine uygun bir Kurultay topladı ve Maveraünnehr'in burada hazır bulunan ileri gelenlerine kendini o güne kadar Moğol hükümdarlığı altında bulunan ülkenin Türk Emiri ilan ettirdi. Bu güçlü tiranın hassas bir biçimde kaleme aldığı hayat hikâyesine göre bu hadise, Meriç Nehri kenarında Osmanlılar ve Sırplar arasındaki büyük savaştan iki yıl önce, 8 Nisan 1369 tarihinde gerçekleşmişti.

Timur, bir yıl sonra aldığı yeni toprakların eski hükümdarlarına karşı savaş başlattı: Altı yıl süren bir dirençten sonra ellerinde bulunan Maverünnehr'in doğu kısmını tamamen ele geçirdi. 1371 yılında Harezm önlerine geldi ve buradan da zaferle ayrıldı. 1375 yılında himayesi altında bulunan Toktamış, Urus Han'ın yerine geçti. 1384 yılında Kafkasya geçitlerinden geçip, Rus bozkırlarına girdi, Moskova'yı ateşe verdi ve hükümdarlığını en gaddar biçimde ilan etti. 1380 yılından itibaren tüm Hanların vasisi olarak hükümeti yöneten Mamay, Kulikovo'daki büyük muharebede önce Ruslara, daha sonra da Kalka Nehri'nde Toktamış'a mağlup oldu ve kısa bir süre sonra, Batı Avrupa'daki Tatar Devleti'nin ticaret kapısı olan Cenevize ait Kefe'de hayatını kaybetti[18].

Toktamış, Rusya'yı ilhak ederken, Timur İran üzerine yürüdü. Bakımsızlıktan harap olmuş İran'ın kuzeyinde ve güneyinde yerleşik zayıf hanedanlar böyle bir düşmana direnemedi. Tus ve Nişabur, artık Han mertebesine yükseltilmiş Timur'un güvenli himayesi altına girdiler. İsfahan'ın sahipleri olan İran'daki Muzafferîler, Irak'taki İlhanlılar ve Azerbaycan, bağımsızlıklarını kaybettiler. Venedik'le ilişki hâlinde olan Şeyh Üveys'in oğlu Ahmed, Hristiyan bir başpiskoposun ikamet ettiği başkent Sultaniye'yi terk edip, Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı[19]. Kafkasya'nın alt kısımlarındaki eski Büyük Ermenistan; Erivan, Tiflis, Nahcivan ve Cilan ile birlikte Timur'un eline geçti. Erzincan'ın Müslüman-Ermeni hükümdarı Mutahharten'in elinden Van'ı aldı. Mutahharten, Tanrı tarafından gönderilen belaya boyun eğdi. Timur'un hükümranlığını kabul etmek istemeyen Karakoyunluların lideri, kısa bir süre sonra kendine başka bir ikamet bulmak zorunda kaldı. Timur, surları önündeki Kanigul Ovası'nda değerli, altınla dolu ipek ve brokardan yapılmış otağlarını açmaya alışık olduğu Semerkant'ta 1389 yılında, saray bilginlerinin şiirleri unutulmasa da asıl rolü bol yemeğin ve içkinin oynadığı zaferlerden birini kutladı.

Timur, Osmanlı tarihinde Kosova savaşının ve I. Bâyezid'in sahil boylarındaki hükümdarlara ve Germiyanoğulları ile Karamanlılara karşı yaptığı seferlerin cereyan ettiği üç yılı, Toktamış'ı kaçmaya zorlayan Rusya seferi ile geçirdi. I. Bâyezid, Avrupa'da Tırnova'daki Bulgarlar ve Mircea'nın Eflakları ile uğraşırken, Doğu'nun Türk Hanı Timur, Rusya'dan döndükten hemen sonra İran bağımsızlığının son kalıntılarının üzerine yürüdü. Muzafferîlerin yiğit Mansur Bey'i ile yapılan bir muharebe sırasında Timur'un hayatı tehlikeye girdi. Timur, 1392 yılında bu sefer Esterâbâd'a saldırdı ve Haşşaşi tarikatının yuvası olan Alamut'u yok etti; Hemadan'ı aldı ve Ahmed Celayir, Kürdistan Dağları'nı terk etti. Dicle Nehri'ni takip ederek Bağdat'a kadar varan Timur, bu şehre merasimle girdi. Toktamış karşısında bir kez daha zafer kazandı ve Moskova bir kez daha ateşe verildi. Azak Denizi kıyılarındaki büyük Ceneviz kolonisi Tana'da acımasızca yapılan tahribat, Batı'da Franklar arasında uzun yıllar boyunca unutulmadı. Timur, ancak 1396 yılında Semerkant'ta inşa ettirdiği camilerin minarelerini, medreseleri ve sarayları ve sayısız otağlarla bezenmiş Zerefşan Ovası'nı tekrar gördü. Bu, Osmanlıların Niğbolu'da savaştıkları yıldı[20].

Venedikliler, daha 1394 yılı Temmuz ayında I. Bâyezid ile “Tatarların Hanı” arasında düşmanlıklar çıkacağından emindi[21] ve baskı altındaki Bizans İmparatoru’nu bu haberle teselli ediyorlardı, ama bu haberin doğruluğu için zaman henüz erkendi. 1399 yılında beklenen savaş hâlâ başlamamıştı. Aksine Timur Hindistan’a yönelmiş ve Belh’ten yola çıkarak, büyük çabalar ve kahramanlara özgü bir dayanıklılıkla Hindukuş’un yüksek dağlarını aşıp, Afganistan’daki Kabil ve Sultan Mahmud’un yönetimi altındaki Delhi’de Ganj Nehri’ne kadar herkese gücünü göstermişti.

1399 yılında geri döndükten sonra, batıya yönelik büyük bir sefer beklentisi başlamıştı. Timur, kendisini sadece dünya üzerinde ulaşabileceği yere kadar hırsını doyurmak için Allah tarafından gönderilen “Allah’ın kulu” olarak değil, Türk halkının da gerçek ve tek temsilcisi olarak görüyordu. Yörüklerin bol paçalı şalvarları içinde, başında yüksek keçe başlığı ile tam bir Türk gibi giyinirdi; ordusu, geneleksel Türk silahları olan ok ve yaylarla silahlanmıştı[22]. Sarayı’nda sadece Türkçe konuşulur ve Türkçe yazı yazılırdı. Saf Türk kanı taşıyan soyu ise henüz Hristiyan hanedanlarının kanı ile bozulmamıştı. Cengiz Han’ın eski kanunlarını içeren “Yasa” adlı kitabını, Kur’an’dan bile daha değerli tutar ve takip ederdi. Ordusu, eski geleneklere göre Onbaşılar, Yüzbaşılar ve tümen ağaları olan Binbaşılar komutasında 10, 100 ve 1000 askerden oluşan birliklere ayrılmıştı. Burada da üst komuta bir beylerbeyinin elinde idi ve devletin işleri (Divân beyleri, dilekçe ve arzlarla ilgili Arz Beyi gibi) beyler ve (dört) vezir tarafından yürütülüyordu. Timur’un Tatarları, tıpkı Bâyezid’in Osmanlıları gibi tuğun altında savaşıyorlardı. Tamamen Türk olan bu devlet, ayrıca Osmanlıların hâlâ bazı yönlerden kaba kalmış devletinden daha zengin, hatta daha medenileşmişti. Bursa’da herşey eskisi gibi sade tutulurken, Semerkant ve Keş’de birçok ev ve otağda, sadece savaş sırasında düşmanları bile hayrete düşüren ipek kumaşlara, brokarlara, değerli kilimlere, masif altından mobilyalara, altın tabaklara, değerli taşlarla bezenmiş küçük eşyalara rastlanırdı ve Bizanslılar bile bu görkemi ve zenginliği tarif etmeye kelime bulamazlardı. Türkistan’da beyaz Tebriz mermerinden devasa camiler inşa ettirilip, güzel porselen çinilerle süslendi. Suriyeli ve Hintli mimarlar, burada her zaman iş buldular. Medreselerde, dünyaca ünlü hocalar ders verdi. Osmanlı sultanı, ikinci derece sanatçılarla ve daha az tanınmış hoca ve yazarlarla yetinmek zorunda kalırken, büyük Timur’un çevresini birçok şair ve yazar sarıyordu[23].

Karşılaştırıldığında Osmanlılar ne kadar da küçük görünüyordu! Buna rağmen, Türk soyunun Kur'an'ı sadece yüzeysel olarak takip eden dejenere olmuş evladı; Rum topraklarının sultanı Fırat sınırını geçmeye, Hanın vasallarını kaçırmaya, Hanın düşmanlarına sığınma hakkı vermeye ve gücünü Hanın gücü ile kıyaslamaya cüret ediyordu. Timur'un intikam seferi, belli bir süre sonra yapılmışsa, bunun tek sebebi Hanın menfaatlerinin geniş bir alana yayılmış olmasındandı.

Timur'un asıl amacı hiçbir zaman yeni düzenlenmiş sürekli bir devlet kurmak değildi. Aksine, ganimete hiçbir zaman sırt çevirmeyen, ancak ilk aşamada ün kazanma hırsını doyurmayı amaçlayan ve hiçbir durumda herhangi bir hakareti veya meydan okumayı cevapsız bırakmayan Türk ideallerini temsil ediyordu. Bağdat'tan Mısır'a kaçmış olan Ahmed Celayir, Mısır Memlük Sultanı Berkuk'un sarayına sığınmıştı. Berkuk da Timur gibi yükselen bir nevzuhur idi ve yükselişinin birçok yönü Timur'un yükselişine benziyordu. Gençliğinde, 14. yüzyılın ortalarında Emir Yelboğa'nın kölesi olan Berkuk, sonunda kurnazlığı ve hırsı ile tüm rakiplerini yenmeyi veya öldürtmeyi başarmış ve genç sultanı tamamen avuçlarının içine almıştı. Devletin tüm işlerini o yönetiyordu. Kısa bir süre sonra kendisine karşı ayaklanan düşmanlarının saldırılarından sadece kıl payı kurtulduktan sonra, Suriye'ye gelmiş ve burada eski hamisi ve onun danışmanına karşı savaştı. Son önemli muharebeden önce sultanın yanına çağrıldı ve bu muharebenin başarılı bir şekilde sonuçlanması ile yeni tahtını sağlamlaştırdı. Artık hiçbir rakipten korkmak zorunda kalmayınca, Kahire'de "palmiye dalları ve büyük bir sevinçle" karşılandı. Çerkeslerin ve devşirmelerinin desteği ile – Halep'teki temsilcisi Timur'un varışından kısa bir süre öncesine kadar Selanikli bir Rum'du – Türkmen Timur'a boyun eğemezdi ve Mısır'a sığınan asil bir kaçağı teslim edemezdi. 1394 yılında tekrar Suriye'ye geldi ve Fırat Nehri kenarına gelmiş rakibi ile hakaret dolu mektuplarla yazıştılar. Timur, kendisiyle övünerek harap ettiği şehirlerden, tecavüze uğrayan kızlardan, esir alınan erkeklerden ve gökyüzündeki yıldızların sayısı kadar büyük ordusundan bahsederken, taç giymiş eski bir köle olan Berkuk, bu mektupları yazan kişinin "yaptıkları bir krala değil, ancak şeytana yakışan aşağılık bir düşmandan başka bir şey olmadığı ve zaferin savaşçıların sayısına değil, Allah'ın isteğine bağlı olduğu"[24] cevabını verdi. Bütün bunlara rağmen, savaş yine de başlatılmadı. Berkuk, Halep ve Şam'ı ziyaret edip, savunmaya hazır hâle getirdikten sonra gönül rahatlığıyla Kahire'ye geri döndü. Timur, ancak Berkuk'un 1399 yılındaki ölümü üzerine henüz

genç olan oğlu Ferec, Mısır ve Suriye'yi çok zayıf bir elle yönetmeye başladıktan sonra kendi gücünün yanında varlık göstermemesi gereken bu büyük devleti yerle bir etmeye karar verdi[25].

Timur, bu niyetle 1400 yılının bahar aylarında, Berkuk taraftarları ile Mintaş, Nasirî ve Arap boylarının lideri Nair arasında geçen iç mücadeleler yüzünden zayıflamış olan Suriye üzerine yürüdü. Ekim ayında İran birlikleri Fırat Nehri'nin çizdiği sınıra geldiler. Burada önce Fırat geçişini güvence altına almak için Kalatü'r-Rum Kalesi'ni zapt ettiler. Ordu, Behisni ve Antep üzerinden yoluna devam etti. Malatya, direnmeden teslim oldu[26]. Ancak, sıra nüfusu kalabalık ve güzel Halep Şehri'ne geldiğinde, daha önce adı geçen Selanikli devşirme Domordeks el Kassiki, Şam, Trablus, Humus ve Hama emirlerinin birliklerini topladı ve 30 bin savaşçısı ile Timur'un karşısına çıktı. Ancak büyük bir coşku ile ilerleyen Çerkesler ve Suriyeliler, Timur'un adamları tarafından çember içine alınıp, öldürüldü veya esir alındı. Hanın savaşçıları bunun üzerine terk edilen Halep'e girdiler. Uzun süre direndikten sonra nihayet güçlü kale de teslim oldu. Zafer kazanan Timur'un Kahire'ye gönderdiği ulaklar, genç Ferec'ten büyük bir tazminat ve devletin sınırları içerisinde Timur adına sikke bastırma ve tüm camilerin minarelerinden adına hutbe okutma hakkını istediler. Bu talepler tabii ki şiddetle reddedildi ve Ferec, seçkin ve demir zırhlar giymiş 40 bin memlük ve topraklarındaki yerlilerden oluşan bir ordu ile Suriye'ye geldi ve Şam önlerinde savaşa hazır İran fatihi ile karşılaştı.

Muharebe, 1401 yılının ilk haftasında yapıldı ve sadece Timur'un iki ay önce Halep önlerinde yaptığı savaşın bir tekrarı idi. Kahire'ye giden büyük yolu tıkanan genç Mısırlı sultan, birkaç kaçakla birlikte geri dönmek için Beyrut'a yöneldi. Suriye'nin, bütün Frank güçlerine ait tüccarların, yerleşimlerin ve konsolosların bulunduğu en zengin şehri olan Şam, Timur tarafından işgal edildi ve müstahkemliğiyle tanınan Şam Kalesi de sadece birkaç gün dayandı. Eski Moğol geleneklerine göre, şehir sakinlerinin varlıkları titiz bir şekilde defterlere işlendi. Timur, kendisine ayrıca 1 milyon 600 bin dirhem ödenmesini istedi ve sadece kendi sikkeleri gibi saf gümüşten bastırılmış olanları kabul edeceğini ekledi. Daha sonra tiranlara layık bir ironi ile bu büyük paranın sadece ordusunun bir bölümü olan Çağataylılara yettiğini ve Horasan'dan gelen birliklerle kendi adamlarının da memnun edilmesi gerektiğini iddia etti. Zavallı bölge insanları sonuç olarak Timur'un çekilmesi için de para ödemek ve kendi evlerini, bahçelerini ve mallarını para karşılığında geri almak zorunda kaldılar.

Timur, mümkün olan tüm baskı araçlarını kullanarak son paralarına da sahip olmak için adamlarını bölge insanlarının üzerine saldı ve işe yarayan tüm insanlar köle olarak karargâha getirildikten sonra, özellikle metal işleri olmak üzere her türlü zanaatın gerçekleştirildiği bu bahtsız şehrin ateşe verilmesini emretti. Alevler, üç gün boyunca semaları aydınlattı ve haftalarca henüz sönmemiş kalıntılara rastlandı. Sadece şehir önlerinde birkaç Frank'ın evi tahripten kurtulmuş ve şehir 30 yıl sonra bile tekrar tam olarak inşa edilememişti[27]. Timur, ancak tüm erzaklar bittikten sonra 1401 yılı Mart ayında parlak bir zaferin kazanıldığı ve büyük cinayetlerin işlendiği bu yerden ayrıldı[28]. Venedikliler, bu hadiseler üzerine kendini Şam'daki ticaret kolonilerini daha güvenli kayalık bir ada olan Tortosa'ya aktarmak zorunda hissetti[29].

Bu hadiselerden önceki sonbahar aylarında I. Bâyezid, büyük rakibinin ve en güçlü düşmanının muhtemel bir saldırısına karşı hazırlıklı idi. Arnavut Coia Zaccarias'a kadar bütün Avrupalı vasalları yanına çağırmıştı[30]. Ancak karargâhta geçirilen kışın yorgunluğunu üzerinden atmaya çalışan İran hükümdarından beklenen büyük sefer yerine, Osmanlılar sadece Ermenistan'da taşkın bir hayat süren oğlu Miranşah'ın düşmanlıkları ile karşılaştılar. 1401 yılı bahar aylarında Miranşah, Erzincan'ı aldı ve Timur'un hükümdarlığını tanımaya zorladığı Sivas'a kadar ilerledi. Bâyezid'in en büyük oğlu Ertuğrul, ikameti olan bu önemli ve büyük şehrin savunması sırasında öldü ve babası, tek bir ağıtta her iki kayıp üzerine duyduğu acıyı birleştirdi[31]. Ankara'ya kadar uzanan bölgenin tamamı artık İranlıların elinde idi. Şehrin yeni beyi ve Ertuğrul'un küçük kardeşi Mehmed, düşmanlarının üzerine yürüdü, ama büyük bir mağlubiyete uğradı. Cenevizli Maioco, I. Bâyezid'ın filo kurmak için gerekli tedbirleri almasından sonra kendi menfaatleri için kaygılanan ve Boğaz'ın Asya yakasında bulunan Güzelcehisar civarlarındaki yerlerin hâlâ Galatalılar tarafından rahatsız edilmekte olmasına rağmen, bir barış anlaşmasını görüşmek üzere sultana elçiler göndermiş olan Avrupa'daki ticaret Cumhuriyetlerine[32], doğudaki durum değişikliklerini bildirdi. Bunun üzerine Timur'a Venedik, Cenova, Bizans İmparatoru, Galata Podestası ve Haçlı Seferi temsilcisi ve Hristiyan tarikatının koruyucusundan çok Cenova'nın hükümdarı olara kabul edilmesi gereken Fransa Kralı adına hareket etmeye yetkili kılınan bir Dominiken ve ikinci bir kişi elçi olarak gönderildi. Ağustos ayının sonunda, Timur'un "hasattan hemen sonra" I. Bâyezid'in üzerine bizzat yürüyeceği haberi ile geri döndüler. Moğol Hanı,

resmen imparator vekili VII. Ioannes'a bir mektup göndermişti[33]. Aynı zamanda, sultanla yapılan barış görüşmeleri de başarılı bir sonuç vermeye başladı: Doğu sınırında bulunan Beyazid'in yokluğunda Bursa'da vekili olarak hüküm süren annesi, yıllık 5 bin altın karşılığında imparatora elinden alınan yerleri geri vermeye söz verdi[34]. Ancak daha önce de dediğimiz gibi, Hristiyan güçler Timur'un tavsiyelerini dinlemişler ve Osmanlılar ile geçici olarak hiçbir anlaşma yapmamışlardı.

Kış boyunca Bursa'da kalan Bâyezid, 1402 yılı baharında muhtemelen kısa bir süre önce tekrar geri alınan Sivas'a gitti. Avrupa'da Tuna Türkleri ile yine savaş hâlinde olan Mircea'nın muhtemel bir saldırısına cevap vermek üzere, yeterli sayıda birlik bıraktı. Gelibolu'da ise düşman saldırılarını karşılamak ve sultanın Rumeli'ne dönüşünü güvence altına almak üzere dokuz kadırga ve birkaç gemi hazır bulunduruldu[35]. Timur, Sivas'ı ikinci kez eline geçirdi ve yeni seferine ancak yazın devam etti. Bâyezid ise Anadolu şehirlerinin harap edilmesini ve kovulan hanedanların tekrar eski yerlerine getirilmesini her ne pahasına olursa olsun engellemeye, yavaş yavaş ve büyük zorluklarla bir araya getirilmiş devletin bütünlüğünü korumaya kararlı idi. Bâyezid, Tokat yolunu denetim altında tuttuğu için Timur, Kayseri üzerinden Ankara'ya yönelmek zorunda kaldı[36].

Ordular, iki ay boyunca Ankara'nın kuru ve susuz ovasında hareketsiz beklediler. Tıpkı Timur'un Suriye'ye ilk gelişinde olduğu gibi, ulaklar iki karargâh arasında hakaret dolu mektuplar taşıdılar: Bâyezid'in, Timur'a sürgüne gönderdiği ilk karısını tekrar geri almasını tavsiye ettiği; Timur'un ise buna cevaben rakibinin zayıflığı ile dalga geçtiği söylendi[37]. Bizanslı Halkondil'e göre, Timur hor gördüğü Osmanlı Sultanı'ndan savaşçıları için tereyağı ve çadırlar, 2 bin deve, haraç, sadece kendisi tarafından bastırılan sikkelerin tanınmasını, bütün camilerde kendi adına hutbe okutulmasını ve babalarının sadakatinin bir göstergesi olarak Bâyezid'in oğullarından birinin rehin olarak gönderilmesini talep etti[38]. 28 Temmuz'da[39] nihayet beklenen büyük savaş başladı. Aynı dönemde Şam'da ve Mısır Sultanı'nın topraklarında yaşamış olan İtalyan bir yazar, Osmanlıların nihai mağlubiyetlerinin sebebini sulamak üzere götürülen atlarından çoğunu çaldırmalarına bağlamakta idi. Niğbolu'da esir alınan Alman Schiltberger'e göre ise Akkoyunlu birliklerinin düşmanın tarafına geçmesi ile Osmanlıların ordusu zayıflamıştı; liderleri olan Müslüman-Ermeni Mutahharten, eski hükümdarı Timur'a karşı savaşmak istememişti[40]. Ayrıca

Timur’un Hindistan’dan getirmiş olduğu zırhlı fillerin de Osmanlı karargâhında dehşet saçtığı söylendi[41]. Nedeni ne olursa olsun, Bâyezid’in birlikleri sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar; tıpkı 1396 yılında olduğu gibi, sultan bir tepenin üzerinde piyadelerinin, asil sipahilerinin ve 5 bin yeniçerinin demir gibi direnci ile dayanmaya çalıştı. Ancak, Timur’un sanki günlük işlerini yapıyorlarmış gibi; bir Bizanslının ifadesi ile “yorulmayan karıncalar misali”, sessiz ve dur durak bilmeden ilerleyen askerleri sayıca çok üstündü. Sırp Prensi Stefan, “siyah demire” bürünmüş 5 bin şövalyesi ile devletin onurunu ve eniştesi olan hükümdarının özgürlüğünü kurtarmaya boşuna çalıştı: Önlerindeki Tatar safları, mızrak darbeleriyle atları telef etmek üzere açıldı. Özellikle Timur’un karargâhında bulunan Karamanlılar ve en başta Aydınoğulları olmak üzere Bâyezid tarafından yerlerinden edilen Anadolu beylerine tâbi olan Türkler intikam hırsı ile yanıp tutuştular ve düşmanın saflarına geçtiler. Osmanlıları da Timur’un ordusunda bulunan kendi hanedan mensuplarından birinin varlığı ile - I. Murad tarafından gözleri dağlanıp, öldürülen Savcı Bey’in oğlu ile - şaşırtmayı başardılar. Böylece Osmanlıların yaptığı savaşlar arasında ilk kez yeniçerilerin çemberi kırıldı ve hepsi dört bir yöne dağıtıldı.

Bâyezid’in oğullarından genç Mustafa, savaş sırasındaki katliamda hayatını kaybetti[*]. Diğer oğulları Süleyman, Mehmed ve İsa, kaçmakta olan kendi eyaletlerinin askerleriyle birlikte sürüklendiler. Yerinden hareket edemeyecek durumda olan gut hastalığının pençesindeki yaşlı sultan, Timur’a esir düştü. Heybetli Arap atından indirilip, Timur’un çadırına kadar gideceği basit bir ata bindirilirken, kendisine “İn atından Bâyezid ve gel! Timur, seni çağırıyor!” diye seslendiler[42]. Birkaç gün sonra sultanın oğlu Musa da babasının esir olarak tutulduğu çadıra getirildi. Osmanlı Devleti’nin en büyük beyleri esir düşmüştü: Ali Paşa, Vezir Timurtaş ve oğlu Yahşi ile Firuz Ağa[43]. Haremağalarının başı olan Koca Firuz’un başı kesildi.

Timur, burada sekiz gün dinlendikten ve Karaman Beyliği’ni eski Karaman Beyi’nin oğullarından birine emanet ettikten sonra, Kütahya üzerinden denize doğru hareket etti. Germiyan Beyliği’nde tekrar Yakup Bey’i başa getirdi. Sinop’tan acilen gelen İsfendiyar Bey’e, Kastamonu’nun tamamı geri verildi; İlyas Bey, ikinci kez, insanları Sisam Adası’na kaçan Balat’ın hakimi oldu ve Ayasuluk da onun yönetimi altına girdi[44]. Böylece eski beylerin hepsi tekrar önceki yerlerine yerleştiler. Bursa, Timur’un torunu Muhammed Sultan Mirza tarafından yağmalandı, eski Bizans

ganimetleri tekrar başkaları tarafından alındı. Han'ın diğer komutanları ise Anadolu'nun başka yerlerini yağmaladılar[45]. Ganimet olarak toplanan birçok zenginlikleri barındıran İznik, İzmit, Edremit, Assos, Bergama ve Manisa şehirleri Tatarların surları önünde belirdiğini gördüler. Aziz Pierre Kilisesi'nde yerli Hristiyanların sadakatinden en az Efes, Nif ve Tire'dan buraya kaçan Hristiyanların sadakatinden şüphelenen ve İzmir'de mahsur kalan Rodos Şövalyeleri, limanları taşlarla kapatılıp, derin kale çukuru cesetlerle dolup taşınca teslim olmak zorunda kaldılar. Hristiyanların dostu olarak bilinen Timur, kaledeki birliğin canına kıymadı ve onlara saygı gösterdi, ama bu bile daha sonra Rumların, kafatasları ile zafer anıtları kurulmuş olan esirlerin kaderini ve şövalyelerin sadece kaçarak bundan kurtulmuş olduklarını dehşetle anlatmaktan alıkoymadı. Ayrıca, fatihler ülkeden ayrıldıktan sonra hiçbir çocuk, köpek ya da kuş sesinin duyulmadığı ülkenin tamamen yağmalanıp, harap edildiği anlatıldı. Herşey sistematik ve acımasızca "balık avındaki gibi" götürülmüştü. Midillili Gattilusio'ya ait Eski Foça ve Ceneviz kolonisi Yeni Foça bu gibi örneklerden korkarak, muhtemelen büyük paralar vererek kısa bir süre sonra tâbi olacaklarını ilan ettiler. Gattilusio, fatihlerin Timur'un yeğenlerinden biri olan komutanını karşılamaya bile gitti.

Devasa ordunun tüm birimleri nihayet Efes'te veya Balat'ta toplandı. 30 gün boyunca burada verilen büyük ziyafetlerle zafer kutlandı. Karlar altında yürütülen seferlere alışık olan Han, eski Karya'daki Milas Şehri'ne geldiğinde kışın tam ortası idi ve hava çok soğuktu. Timur ayrıca Denizli ve Frigyalı Karesi Beyliği'nde görüldü. Artık ataları tarafından kurulan devletin ve hayatını adadığı eserinin çöküşüne dayanacak gücü kalmayan yiğit savaşçı Bâyezid, burada Akşehir'de hayata veda etti. Allah'ın gönderdiği bela ise nihayet Karaman devleti ve Kayseri üzerinden Ermenistan ve Gürcistan'a hareket ederek çekildi. Timur, yaşlı gözleri ile sonunda batıdaki denizin mavi sularını da görmüştü: Ancak gözlerindeki ateş hâlâ sönmemişti ve Anadolu'dan çekildikten sonra başka cüretkâr teşebbüslerde bulundu[46].

YEDİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NİN BİRLİĞİ

İÇİN VERİLEN MÜCADELE[*]

Yendiği ve esir aldığı sultanı karargâhı ile birlikte her yere götürmek gururunu okşadığı için, Timur'un hiçbir zaman serbest bırakmayı düşünmediği Bâyezid'in esir alınması ve gut hastalığı olan yaşlı sultanın kısa bir süre sonra gerçekleşen ölümü, bahtsız Osmanlı hükümdarının güçlü kişiliği sebebiyle Osmanlı Devleti için çok büyük bir kayıp olmuştu. Doğu'nun çeşitli Müslüman ülkelerini yıllarca gezmiş ve durumlarını çok iyi bilen bir Hristiyan, Yıldırım Bâyezid'i "Hristiyanlara verdiği zarara bakmadan, ünlü bir adam; hükümdarlığı sırasında sürekli güvenlik, huzur ve barış olan ülkesinde adil bir hükümdar; askerî birliklerinin ihtiyaçlarını her zaman karşılamaya çalışan; haydutların ve tiranların ezeli düşmanı; her zaman saygılı davrandığı Hristiyan tüccarlara karşı yumuşak başlı ve her türlü övgüye değer" bir hükümdar olarak tarif etti[1]. Sultan'ın ağzından çıkan her sözün kanun olduğu böylesine babaerkil; ancak Rumlardaki gibi yazılı bir kanunun veya Moğollardaki gibi bir tüzüğün tamamen eksik olduğu Osmanlı Devleti'nin başında esir bir sultan ve ülkenin değişik yerlerinde hedefleri olmadan gezinen birbirine düşman beş şehzâde olduğu için Ankara'da yaşanan felaket Osmanlı Devleti'nin üzerine bir o kadar ağır ve olumsuz bir biçimde çöktü.

Balkan Yarımadası'nın tahrip edilen Hristiyan devletlerinin tekrar kurulması artık mümkün değildi: Liderleri ölmüş, aileleri dağılmış ve yönetici sınıfları sipahilerle değiştirilmişti; Stefan Lazareviç'e ait Sırbistan bile eski konumunu geri kazanacak güçte değildi. Fransa'da Ankara savaşının sonucuna dair sevinçli haberi aldığında geri dönüşü için gerekli tedbirleri alan Bizans İmparatoru – 1403 yılı Ocak ayında yine Cenova'da idi[2] - başkentinde huzur içinde yaşayabileceği için çok memnundu ve en fazla aile mensupları için birer muhafız kıtası almaya bakıyordu. Timur'un zaferi ile yeniden düzenlenen doğuda gelecek İtalyan ticaret cumhuriyetlerine kalmış gibi görünüyordu: Bir taraftan, Arnavutluk sahillerine, Mora'nın en iyi bölümleri ile Ege Denizi'ndeki adaların çoğuna ve Girit'e sahip olan Venedik; diğer taraftan ise Karadeniz'de hüküm süren, Galata'da daha zengin ve daha verimli ikinci bir İstanbul'a sahip olan ve Fransız Kralı'nın desteği ile kendini daha da güçlenmiş hisseden Cenova. Büyük kazançlar vaat eden Doğu Akdeniz'deki hükümdarlık ise Osmanlı Devleti'nin Bâyezid'in mirası ile ilgili mücadelelerden kaynaklanan acizliği

sırasında karara bağlanacaktı: O dönemde doğu ile ilgili en önemli sorun bu idi.

Ankara Muharebesi'nden sonraki ilk birkaç ay içerisinde her iki ticaret cumhuriyeti birlik içinde hareket ettiler. Gerek Venedik, gerekse Cenova, Anadolu'daki limanlardan Timur'un ordusundan kaçan Hristiyanlara ve kaçan kölelere Doğu Akdeniz kolonilerinde koruma sağladılar. Mağlup Türklerin Anadolu'dan Avrupa'ya geçişlerini engellemek için Boğazlar'da konuşlandırılmış Ceneviz-Fransız gemilerinin komutanları ile Venedik kadırgalarının komutanları arasında çok fazla fark yoktu: Her ikisi de kimi büyük, kimi küçük paralar karşılığında dehşet içinde kaçan Türkleri denizden geçirmeye hazırdılar[3]. Taraftarları Stefan Lazareviç, Ali Paşa, onun kardeşi ve Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen Balaban Bey[4] tarafından Edirne'ye götürülen genç şehzâde Süleyman Çelebi, yerleştikten kısa bir süre sonra, Kasım ayına doğru[5] her iki Cumhuriyet tarafından "Turchorum dominus in Grecia" ("Rum topraklarının Türk hükümdarı") ünvanı ile tanındı. Adamları tarafından savaşçı anlamında "kirişçi" olarak çağrılan kardeşi Mehmed Çelebi ise Anadolu'nun "dominus"u (hükümdarı) olarak karşılandı. Venedik, 1403 yılı başlarında ayrıca yine Bâyezid'in Anadolu'da kalan oğullarından biri olan ve kardeşi Mehmed Çelebi'yi ortadan kaldırmayı tasarlayan İsa Çelebi ile ilişki içinde idi[6]. Ancak bu ilişkilerin hiçbiri ne Venedik'i, ne de Cenova'yı Timur'un ve Sinop hakimi İsfendiyar Bey'in elçilerini en büyük saygı gösterileriyle karşılamalarına engel değildi. Elçilerden biri olan Sultaniyye Başpiskoposu Johann – doğuştan İngiliz'dir - yolculuğunu daha da uzattı ve İngiliz sarayına kadar gitti[7].

Ticaret cumhuriyetleri, Bizans İmparatoru'na karşı da ortak bir politika yürütüyorlardı. Kendisini babasının hırslı planlarını tekrar yaşatacak kadar güçlü hissetmeyen Süleyman Çelebi, 1402 yılı sonbaharında Rumeli'deki ikametine geldikten hemen sonra gönderdiği ilk elçi ile Venedik'ten Bizans İmparatoru Manuel'in dönmesini talep etti ve yaşlı imparatoru babası gibi kabul edeceğini ve "hiçbir zaman onun isteği dışında hareket etmeyeceğini" ilan etti. Ankara savaşının haberi, Manuel'in yola çıkmasına sebep olmuştu. 22 Ocak tarihinde Cenova'ya vardı ve merasimle karşılandı; Venedik'e ancak Mart ayında geçebildi ve aynı şekilde karşılandı. Parasını verdiği bir Venedik kadırgası ile cumhuriyetin üç gemisi eşliğinde Modon'a geçmesine ve Mora Yarımadası'ndaki durumlar hakkında bilgi aldıktan sonra, Vasilipotamo üzerinden İstanbul'a dönmesine izin verildi. Ancak, Cenova imparatorun emrine ayrıca dört kadırga verince, Venedikli komutan da

kendini dördüncü bir gemi eklemek zorunda hissetti. Manuel, Gelibolu’da yeğeni VII. Ioannes ve Galata’nın elçileri tarafından kendilerine ait bir araçla karşılandı. Küçük bir filonun başında, muhtemelen bir daha hiç göremeyeceğini sandığı başkentine girdi[8].

Manuel’in dönüşünden önce ve Timur’un daha hayatta olduğu dönemlerde, Andros hakimi Pietro Zenos’un kurnaz aracılığıyla Gelibolu’da Hristiyan birliğinin tamamı ile babasının Evrenos Bey gibi eski askerlerinin tavsiyelerine kulak asmayan mütevazı ve anlayışlı Süleyman Çelebi arasında, yolda olan imparatorun da dahil edildiği bir anlaşma yapıldı. Süleyman, bu anlaşma ile “baba” olarak gördüğü imparatora İstanbul’da rehin olarak küçük kardeşi Kasım’ı[*] ve kız kardeşi Fatma Hatun’u bırakmayı kabul etti[9]. Daha sonra Despot Theodoros’un kızı ile evlendi[10]. Bizans’a ayrıca Marmara Denizi’ndeki yerlerin çoğunu, orada bulunan eski Despotluğu ve Selanik’i – kısa bir süre sonra Tesalya Kralı ünvanını alacak olan eski İmparator Ioannes’in ikameti hâline gelecekti[11] - ve Trakya sahillerinin yakınındaki İskire, İskadoz ve Skopelos Adalarını bıraktı[12]. Venedik’e 1402 yılında Atina Düklüğü’nü eline geçiren ve 1403 yılında kaleyi de zapt eden Antonio Acciajuoli’nun zapt ettiği yerleri geri vereceğine dair söz verdi[13]. Aynı Antonio, kısa bir süre önce Türklerle ittifak hâlinde Eğriboz’a saldırmış ve valisini bizzat esir almıştı[14]. Zeno, her zaman etkisini gösteren rüşveti kullanarak, Eğriboz’un tam karşısında anakarada beş mil uzunluğundaki yerlerin tamamını Cumhuriyet adına kendi timarı olarak aldı. Anlaşmada böyle bir madde bulunmamasına rağmen, İzdin Limanı ve tuz madenleri anlaşmaya dahilmiş gibi gösterildi ve Türklerin yerleşmiş olduğu köyler böylece Venedik’in hükmü altına girdi[15]. Son olarak esirlerin takası hakkında da anlaşmaya varıldı. Hristiyan birliği buna karşın niyeti henüz belli olmayan Timur’un adamlarının Avrupa’ya muhtemel bir geçişini engelleme sözü verdi[16]. Benzer bir anlaşma Mehmed Çelebi ile de yapıldı[17]. Her iki anlaşma, Türk beyleri tarafından muhtemelen 1403 yılı Mayıs ayında, ancak babaları öldükten sonra tüm haklara sahip oldukları zaman imzalanmıştı[18]. Temmuz ayında Mahmud Bey’in oğlu olan Balat Emiri İlyas Bey ile Girit Dükü arasında özel bir anlaşma yapıldı: Timur’un vasalı ve Osmanlıların düşmanı olan İlyas Bey, kendi limanlarından Venediklilere karşı hiçbir korsanlığa izin vermemeyi ve yapılan korsanlıklar için tazminat ödemeyi ve ister Türk, ister Hristiyan olsun, Venedik ve Girit’e karşı hiç kimseyi desteklememeyi

taahhüt etti. Ayrıca adamları tarafından ganimet olarak toplanan ve daha önce başka Türk beylerine ait olan esirlerin, malların ve araçların dağıtımı konusunda anlaşmaya vardı ve Aziz Nikolas Kilisesi'nin etrafında Venedikli tüccarlara ait olan eski evlerde Venedik Cumhuriyeti'nin bir koloni oluşturmasına izin vermeyi kabul etti ve o tarihe kadar Eğriboz Adası'ndakilerin en çok korktukları Aydın korsanlarına ödenen haracı kaldırdı[19].

Bu anlatılanlardan, Venedik'in doğunun davalarına Cenova'dan daha fazla dahil olduğu sonucu çıkmaktadır. Venedik, uzun zamandan beri büyük bir anlayış, örnek alınacak bir dikkat ve hayran kalınacak bir sabırla, koruması zayıf veya rakipler tarafından zapt edilip, kullanılma tehlikesi altında olduğu bilinen bütün limanları işgal etmekten ve aynı zamanda Venedik'e yardımcı olabileceği ve işgalcilerle maceraperestleri cezalandırabileceği düşünülen Müslüman devletlerle dostane ilişkiler kurmaktan oluşan gerçekçi bir politika izlemekte idi. Bu, silahlarla yapılan cüretkâr kahramanlıkların gözlerini boyamasına izin vermeyen, saf ve dindar bir Hristiyan hareket tarzının ruhsal güzelliğinden ve şövalyelerin kahramanlıklarının romantizmi ile yollarından sapmayan ciddi devlet adamlarının ticarî idealleri idi.

Venedik, birkaç ay içinde Ankara savaşını kendi menfaatine kullanmayı başardı. Heyecanın dorukta olduğu ilk zamanlarda Girit'ten gelecek birlikler ile Gelibolu Limanı'nı zapt etmeyi bile düşündü ve bunun için 25 bin altını gözden çıkarttı[20]. Daha sonra Bizans İmparatoru'na, Osmanlıların gelecekteki saldırılarına karşı tedbir almak için tarafsız ve terk edilmiş Bozcaada'yı bir Venedik üssü hâline getirmeyi önerdi, ancak bu teklifinin geri çevrilmesi üzerine Bozcaada sularında diğer deniz güçleri ile işbirliği yapmayı kabul etti[21]. Venedik, daha cüretkâr olan planlardan başka hedefine kesin ulaşmasını sağlayacak alternatif planları izlemeyi her zaman başardı. Arnavutluk'ta o güne kadar sadece koruyucu olarak kabul edilirken, Ankara savaşına Osmanlı vasalı olarak katılmış olan Coia Zaccaria şimdi Venedik Cumhuriyeti'nin himayesi altına girdi; hatta teminat olarak kızını İşkodra'ya getirdi. Jonima, Georg Dukakin ve Polat Bey[22] gibi daha az önem taşıyan diğer Arnavut liderler, bu örneği takip ettiler. Akçahisar'ın alınmasından sonra bir süre için Venedik menfaatleri için tehlikeli görünen Niketa Thopia, daha sonra (1404) aynı şekilde Venedik'in himayesi altına girdi[23]. Kendisine verilen bir maaş ve Noel ile Yortu bayramlarında aldığı elbiselerle yetindi ve Venedik'in hükümdarlığını

San Marko bayrağını göndere çekerek ve Venedik'e her yıl iki şahin göndererek kabul etti.

"Raskiya Kontu" Stefan Lazareviç, kardeşi Vulk ile birlikte Anadolu'dan Galata'ya geldi. Buradan, Gattilusio'nun kızı ile evlenmek üzere Midilli Adası'na geçti ve Bizans İmparatoru VII. Ioannes'in akrabası olarak kendisine Despot ünvanı verildi[24]. Uzun bir yolculuktan sonra nihayet evine döndü[25]. Ankara'dan kendisinden önce kaçan kuzeni, Lazar'ın kardeşi Vulk'un oğlu Georg'u Üsküp'teki Türkler tarafından desteklenmesine rağmen 21 Kasım tarihinde Kosova savaşının yapıldığı yerde yenmeyi başardı. Kendisine düşman olan kardeşine karşı da (daha sonra 11 Kasım 1405 tarihinde ölen) annesi Militza'nın desteği ile karşı durabildi[26]. Kısa bir süre sonra, Venedik'ten topraklarından geçme izni almış olan Stefan, Venedikli bir elçiler topluluğunu kabul etti[27] ve Sırbistan'ın iç bölgeleri ile Venedik Cumhuriyeti arasında bir ticaret anlaşması imzalandı[28].

Asilzâdeleri Türk esaretinden geri dönen Bosna ile 1403 yılının sonbaharında görüşmeler başlatıldı ve 1401 yılı Nisan ayında Ostoya "Raskiya ve Bosna Kralı" olarak, gemilerine Narenta Nehri üzerinde serbestçe dolaşma hakkı vererek ve kendi sikkelerini bastırana kadar Venedik altınlarını kullanmayı taahhüt ederek, dost Venedik Cumhuriyeti'ne önemli ticarî imtiyazlar tanıdı. Bunun karşılığında, daha önce Duşan gibi, Venedik'in onursal vatandaşı ilan edildi[29]. "Dalmaçya ve Hırvatistan'da", "Spatalo ve Kraliyet Vikarlığının" – Napoli Kralı'nın – "Dükü ve Hakimi" olarak kabul edilen Hrvoye de bu ittifak birliğine dahil edildi[30]. Buna karşın Kotor bağımsızlığından vazgeçmedi.

Sırp-Arnavut batının tamamında, 1404 yılında ölen Georg Straşimir'in dul eşi Helena ve atılgan oğlu III. Balşa, bir süreden beri sahneden çekilmiş olan Paşa Yiğit ile ittifak içinde aynı yıl İşkodra üzerine bir saldırı planlayarak Venedik'i hayli uğraştırdılar. Cumhuriyetin subayları, Balşidlerin sarayına "Parmak, arkasına gizleneni saklayamayacak kadar küçüktür[31]" yönünde bir uyarı göndermek zorunda kaldılar.

Aynı şekilde Mora ve komşu bölgelerde de Bâyezid'in düşüşünden sonra Venedik'in etkileri hissedilebilir hâle geldi. Kefalonya Dükü, Venedikli valilerin Epir sahillerinin Arnavutlarını kendisine karşı ayaklandırdığı yönünde şikâyette bulundu[32]. Babası; Kefalonya, Zenta ve Ayamavra'daki Toccolar ile savaşta öldükten sonra tekrar güçlü bir Akhaia

Prensliği kurma niyetinde olan Centurione Zaccaria, Napoli ile vasallık ilişkisine rağmen Venedik'e danışma ihtiyacı hissetti[33]. Venedik 1403 yılında Kalavrita, Vositza ve Balyabadra'yı işgal etmeye ve böylece Cenevizli olarak Cenova'ya sempati duyduklarından şüphelendiği Zaccariaların planlarını engellemeye karar verdi[34]. Ayrıca çok önemli bir şehir olan Navarin'i topraklarına dahil etmeyi ve böylece Zaccariaların orayı zapt etmelerini engellemeyi düşündü[35]. 1394 yılında Türkleri bir kez kovmayı başarmış ve Venedik'i çağırmış olmasına rağmen hükümdarı Bua Spatas'ın yetersizliği yüzünden uzun zamandan beri yine Türk korsanların uğrak yeri olan İnebahtı Şehri'nin de Centurione tarafından zaptı her ne pahasına olursa olsun engellenmeli idi. Satın alınmasına dair bir anlaşmaya varmak üzere görüşmeler başlatılmış olmakla beraber, bu anlaşma ancak Ergiri Kasrı'lı Spataların güçlerini tamamen kaybettikleri 1407 yılında gerçekleşti. Venedik ayrıca yaşlı Despot Theodoros'a Türklere karşı tutumunu tekrar gözden geçirmesi yönünde tavsiyelerde bulundu[36]. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Eğriboz'u ele geçirme planları yapan Antonio Acciajuolis'in ilerleyişi, Ankara savaşından sonra durma noktasına geldi.

Venedik'in bu başarılarına Cenova'nın sessiz kalması düşünülemezdi ve 1403 yılında Venedik'in konumunu daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramayan açık bir çatışma meydana geldi.

1403 yılı Ocak ayında İtalyan Akdeniz ülkelerinde adı Giovanni Ultramarion olan Chateuamorand, zor günlerde durumları yeniden düzenlemek üzere Galata'ya gitti. Cenova'da o tarihte Fransız valisi olan Boucicaut, 4 Nisan tarihinde birkaç gemi ile limandan ayrıldı. Vasilipotamo'da geri dönen İmparator Manuel ile görüştü ve İstanbul'a kadar eşlik etmek için dört kadırgayı emrine verdi. Ceneviz filosu Haziran ayında, Büyük Üstadın her türlü yeni bir Haçlı Seferi düzenlemeye hazır görünen Rodos'una vardı. Boucicaut, gerçekten de Bâyezid'in uğradığı felaket ve Timur'un Hristiyanlara karşı sözde sempatisi yüzünden Türk veya Müslüman işgalcilere karşı büyük bir Haçlı Seferi düzenlemeyi düşünüyordu. Cenova, o dönemde Magusa'yı açgözlü ve kibirli yabancıların elinden alma zamanı geldiğini düşünen genç Kıbrıs Kralı Janus ile savaşta olmasına rağmen, Cenova'nın Kıbrıs üzerindeki menfaatleri çok önemli de olsa Boucicaut bununla çok fazla ilgilenmedi. Rodos Şövalyelerinin, Sakız Adası hakimleri Maonezlerin, Galata kolonisinin ve Cenevizli Midilli Adası ile Enez hakimlerinin gemilerinin de katılımı ile Anadolu sahillerine yöneldi ve I. Peter'in de daha önce saldırmış olduğu

Alanya Limanı'nı zapt etmek için çaba harcadı. Timur'un buradaki vekili, kendi kardeşi ile savaş hâlinde olduğu için bu saldırıyı gerektiği gibi karşılayamadı. Rodos Şövalyelerinin Büyük Üstadı, Boucicaut'nun haberi olmadan Kral Yanuş ve Cenova tarafında olan iki Maonez arasında bir barışın yapılmasını sağlarken, Boucicaut doğu denizlerindeki amaçsız yolculuğundan cesaret alarak ilerledi. 1356 yılının yağmasını henüz unutmamış olan İskenderiyeliler Boucicaut'nun gemilerini limana geldikleri gibi tekrar gittiklerini gördüler. Trablusşam ve Botrun önlerinde savaştı, Beyrut'u yağmaladı ve Sayda'ya saldırıp, kendi ününe, Cenova Cumhuriyeti'nin gücüne ve Fransa Kralı'nın onuruna layık olabilecek hiçbir şey başaramadan Laodikea'dan geri döndü.

Suriye sularında yeni karmaşalar istemeyip, sadece huzur isteyen Venedikliler, Boucicaut'nun ilerleyişini her yerde duyurdular. Ayrıca, bazı Suriye limanlarında uğradıkları zararlardan dolayı hâlâ Boucicaut'ya karşı öfkeliydiler. Boucicaut ise yoluna çıkartılan engellerden haberdar olmuş ve buna kızmıştı. Ekim ayında Modon açıklarına geldiğinde, iki filo burada karşılaşınca taraflardan hiçbirinin hedeflemediği kesin olan gerçek bir savaş başladı. Venedikliler, kadırgalarından birini kaybetti ve bunun karşılığında üç kadırga zapt ettiler. Nihayet limana dönmüş olmalarına rağmen, zaferden bahsettiler, ancak rakiplerine göre savaşı kaybetmişlerdi. Uzun kavgalar ve pazarlıklardan sonra 1404 yılı Mart ayında bir barış anlaşması yapıldı ve 28 Haziran 1406 tarihinde yapılan ikinci bir barış anlaşması ile bu anlaşma genişletildi[37]. Boucicaut, 1407 yılında Kıbrıs Kralı'nın yardımı ile İskenderiye üzerine yeni bir sefer için teşebbüste bulundu, ama boşuna[38]. Cenova, kesin bir politikaya sahip olmamanın sonuçlarını yeterince görmüş ve hesaplara yönelik bir ticaret ülkesine şövalyeliğin ateşli ideallerini getirmeye çalışan Fransız vali Boucicaut, bunun baş suçlusu olmuştu.

Zayıf bir kişiliğe sahip Süleyman Çelebi, babasının mirasını kendi asası altında birleştirmek için ne kadar çaba göstermek zorunda kalsa da, bazı Hristiyan güçler de kendilerini toparlamaya; hatta bazıları doğunun fethi için hazırlık bile yapmaya fırsat buldular. Süleyman Çelebi, yıllarca Anadolu eyaletlerini kazanmak için çaba gösterecekti; Avrupa'da çok güzel eyaletleri olmasına rağmen, kalbi yine de Anadolu'da idi. Osmanlı'nın başlangıcı idi Anadolu; ulusal dayanağı, doğal bağlantıları, varlığının kaynağı, en kutsal gelenekleri; hepsi orada idi. Anadoluda bir ayak büyüklüğünde toprağa sahip olmayan bir Osmanlı Devleti imkânsızdı, kökünden koparılmış, yabancı topraklar üzerinde kurumaya mahkum bir

daldı. Süleyman Çelebi'nin kendisi de olmasa, danışmanları, özellikle de Peter Zeno'nun haklı olarak kendisi tarafından koruma altına alınan şehzâdenin devletinde "vazgeçilmez adam" dediği yaşlı ve tecrübeli Ali Paşa, bu kaçınılmaz gerekliliği hissediyordu. Murad ve Bâyezid'in savaşçıları anavatan toprakları olan çok sevdikleri Anadolu'yu özlüyorlardı.

Timur'un komutanlarından biri olan Hayreddin'in ayrılışından sonra Anadolu'da İsa Çelebi eski başkenti almıştı; 1403 yılı başlarında Anadolu'da "Türklerin hükümdarı" idi[39]. Baştan beri, Ankara savaşından sonra, Sivas ve Erzincan'ın kaybedilmesi ile artık sadece Tokat ve Amasya'dan oluşan doğudaki sancağına geri dönen Mehmed Çelebi, en güçlü rakibi oldu. Mehmed Çelebi, aynı yılın kış aylarında Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki düşmanı İsfendiyar Bey ile savaşmak zorunda kaldı; yeğeni Kara Yahya'yı, Osmanlıların hareketlerini gözetlemek için Kastamonu'da zapt ettiği geçitlerden birinde öldürdü[40] ve Bolu yönüne ilerledi. Mehmed Çelebi daha sonra, Timur'un seferi ile Anadolu'ya gelen ve ülkede huzursuzluk yaratan birkaç Türkmen lideri ile savaşmak zorunda kaldı. Resmi Osmanlı kaynakları burada özellikle gözüne ok isabet eden Devlet Şah'tan; Canik'li Kubat'tan; Farsça adı Kazâbâd olan Kazova'da mağlup edilen İnaloğullarından; Gözler'den; Köpek'ten; mağlup olmuş olmasına rağmen, büyüklük gösterilerek kalesinde bırakılan Sivas komutanı Mesud'dan ve nihayet Mehmed Çelebi'nin kendi kuzeni olan Savcı'nın oğlu ile zaferle sonuçlanan savaşlarından bahseder[41]. Mehmed Çelebi, Mart ayında babasının ölüm haberini aldığında, ülkenin üst komutanı olarak Timur'dan bunun onayını almak üzere geleneksel kılıç, hilat, tuğ ve savaş atları ile birlikte elçiler gönderdi[42] ve Timur kısa bir süre sonra Erzincan ve oradan Gürcistan'a doğru hareket edince, Osmanlı'nın mirasçılarından biri olan Mehmed Çelebi, kendi zamanının geldiğine inandı. Kardeşlerinden hiçbirinin hükümdarlığını kabul etmedi ve Firuz'un oğlu Yakup Bey'in danışmanlığında "Osmanlıların Büyük Emiri ve Padişahı" ünvanını kullanmaya başladı. Niyeti, devletinin tamamını tek elde toplamaktı.

Bu yüzden Mehmed Çelebi ile İsa Çelebi arasındaki düşmanlıklarda saldıran taraf muhtemelen Mehmed Çelebi olmuştu. İsa Çelebi kendini sadece savundu. Ama İsa Çelebi de babasının enerjisini almıştı ve zorlandığı bu savaşı hayatını kaybedene kadar sürdürdü. Mehmed Çelebi, Bursa'ya ani bir baskın yapmak üzere güneyden yaklaştı, ancak Domaniç civarındaki dağ geçitlerinin İsa Çelebi'nin Timurtaş gibi yaşlı ve tecrübeli bir savaşçının komutası altındaki birlikleri tarafından tutulmuş olduğunu

gördü. Buna karşın, Yakup Bey'in amcasının hüküm sürdüğü Balıkesir teslim oldu ve deniz kenarındaki bölgede eskiden birçok Bizans karargâhının kurulmuş olduğu, eski Lopadion, yeni Ulubad'ta önemli bir muharebe meydana geldi. İsa Çelebi, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı ve 1403 yılının baharında, babasının ölümünden sadece birkaç hafta sonra, hükümdarlığı sona erdi, onun için geri dönüş yolunda öldürülen veziri Timurtaş'ın kaybı, mağlubiyetin kendisinden bile daha büyük bir felaket olmuştu[43].

Bu sayede Mehmed Çelebi, Timur tarafından eski beylerine geri verilenler dışında Anadolu'daki tüm toprakları eline geçirmiş oldu. Düşmanı olan bu beyleri o anda topraklarından kovması mümkün görünmüyordu. Babasının naaşını Karaman'dan getirtti ve artık sahibi olduğu başkent Bursa'da görkemli bir merasimle defnettirdi. Daha sonra ziyaret etmek üzere İznik ve Yenişehir'e doğru yola çıktı.

Süleyman Çelebi, kardeşinin yeni konumunu kabul etmeye yanaşmadı. Aynı yılın yaz aylarında İmparator Manuel tarafından kendisine teslim edilen kardeşi İsa Çelebi'yi Anadolu Beylerbeyi tayin etti ve Çanakkale Boğazı üzerinden geri gönderdi.

İsa Çelebi önce Karesi bölgesine gitti ve Mehmed Çelebi'nin tedbir olsun diye geri çekildiği Bursa'ya geçti, ancak şehre alınmadı. Bu yüzden kışı Beyşehir'de geçirdi. Bahar geldiğinde, kendini Sivrihisar üzerinden Karaman'a saldıracak kadar güçlü hissetti. Ancak Mehmed Çelebi'nin ilerleyişi, onu geri dönmeye zorladı. Bahtsız şehzâde Bursa dolaylarında tekrar mağlup oldu ve Bâyezid'in sarayında bir arada yaşadığı dostu İsfendiyar Bey'in onu sevinçle karşıladığı Kastamonu'ya sığınmak zorunda kaldı.

İsa Çelebi, İsfendiyar Bey'den ayrıca şansını üçüncü kez denemek için gerekli desteği buldu. Bu sefer, Kastamonu'dan Ankara'ya rahatsız edilmeden geldi, ancak Mehmed Çelebi'nin gelişini bekleyemedi. Bursa'ya kaçmayı başardı, ama Mehmed Çelebi ile karşılaşmamak için denize fazla uzak olmayan bir yere, Niğbolu savaşından sonra I. Bâyezid'in Hristiyan esirlerinin getirildiği ve 1398 yılında ölen Eu Kontu'nun mezarının[44] bulunduğu Mihaliç'e geri döndü. Kendileri için çok rahat bir komşu olan zayıf ve barışçıl bu şehzâdenin hükümdarlığını muhafaza etmesini sağlamak için, Mehmed Çelebi'nin bariz bir şekilde ortaya çıkan tiranlığından korkan Menteşe, Teke, Aydın ve Saruhan Beyleri, İsa Çelebi'nin buradaki karargâhında toplandılar. Dukas, Aydın Beyi'nin

Süleyman Çelebi'nin hazinelerini muhafaza ettiğini anlatmaktadır[45]. Ayrıca Karaman Beyi'nin de Mehmed Çelebi'ye karşı oluşturulan bu ittifakta yer aldığı söylenmektedir.

Ancak İsa Çelebi'nin davası için bu sadece geçici bir yarar getirdi: Mehmed Çelebi'nin gelmesi ile müttefikler dağıldı. İsa Çelebi, Karaman sarayında ikamet ederken, doğunun sultanı deniz kenarlarında geziyordu ve "isyancı" beylerden birkaçını görevden alıyordu. Bu bağlamda Manisa hakiminin Saruhanlı Hızırşah olduğu zikredilmektedir. 1403 yılının sonbaharında gerçekten de deniz kıyılarındaki eyaletlerde çeşitli beyler görüldü: Menteşe, İlyas Bey[46] tarafından yönetilirken, yine Umur Bey ve bir kardeşi Aydın hükümdarlığını paylaştılar. İzmir'i önce diğerlerine tâbi bir şekilde yönetirken, daha sonra zapt eden Kara Subaşı oğlu Cüneyd, üçüne karşı savaştı. Aydın Beyi'ni öldürdü ve Umur Bey'i Menteşe'ye sığınmak zorunda bıraktı. Umur Bey, topladığı yeni güçlerle birlikte geri dönerek, Cüneyd'in babasını kovup, İzmir'i ateşe verdiğinde, Cüneyd tarafından İzmir'de kuşatıldı ve Cüneyd'in kızı ile evlendikten sonra şüpheli bir ölümle hayata veda etti. Bu başarılardan cesaret alan Cüneyd; Alaşehir, Sart ve Nif'i işgal etti ve "Anadolu'nun bağımsız beyi"[47] ünvanını aldı. Mehmed Çelebi tarafından gönderilen bir gözcü tarafından Eskişehir'de bir hamamda yakalanarak boğulmuş olan İsa Çelebi'nin ölümü ile birlikte Cüneyd, Avrupa'daki sultan adına taleplerde bulunabilecek rakibinden kurtuldu[48].

En geç 1406 yılı sonunda, belki de daha önce[49], İsa Çelebi öldükten sonra Süleyman Çelebi, karmaşık durumları yeniden düzenlemek üzere Anadolu'ya geldi. Önce, deniz kıyılarında İsa'nın davasını desteklemiş olan, ancak Osmanlı bir hükümdara tâbi olmak istemeyen inatçı beylerle karşı karşıya geldi. Bursa'da ise sevinçle karşılandı ve kışın birkaç ay orada kaldı. Mehmed Çelebi, sınır eyaletlerine kaçmıştı. Ancak daha sonra burayı da terk edip, çok iyi tanıdığı dağlara sığınmak zorunda kaldı. Bahar ayları gelince Süleyman Çelebi, Germiyanoğullarının da askerî bir birlik gönderdikleri oldukça güçlü müttefik Türk ordusuna karşı savaş başlattı. Artık, Tatarların hükümdarının müdahale etmesinden korkmaya gerek kalmadan, güçlü olan kazanacak ve Anadolu'nun geleceğini belirleyecekti. Timur, 1404 yılında Semerkant'ta görkemli son zaferini kutladıktan sonra, mektupları ile ona hakaret eden Çin İmparatoru'nun üzerine yürümüş ve 17 Şubat 1405 yılında Çin üzerine yaptığı seferde soğuk algınlığına yakalanarak, ölmüştü[50].

Bâyezid’in hükümdarlığı sırasında Aydın’da sancakbeyi olarak bulunan ve bu toprakları çok iyi bilen Süleyman Çelebi, Bursa’dan kaçan Mehmed Çelebi’nin ilk zaferlerini kazandığı Ulubad’a; oradan da Osmanlıların elinde kalan tek yer olan Karesi topraklarındaki Bergama’ya geçti ve Cüneyd tarafından terk edilmiş İzmir’e girdi. Bu şehir ile Cüneyd’in kardeşi Bâyezid’in bulunduğu Aydın topraklarındaki Balat arasındaki Mesavlion’da düşmanlarının müttefik ordusu onu bekledi. Ordunun başında Cüneyd vardı. İzmir hakimi Cüneyd, korkak müttefiklerinin Süleyman Çelebi ile barışı sağlamak için onu teslim etmeyi düşündüklerini öğrendiğinde, Balat’a kaçtı ve savunmanın imkânsız olduğunu anlayıp, pişman bir köle olarak, boynunda zincirlerle Süleyman Çelebi’ye teslim oldu. Müttefikler, Menderes Nehri üzerinden geri döndü ve birlikler dağıldı. Süleyman Çelebi, “gün doğumundan dört saat sonra”, Cüneyd’i affederek, “Galesion Dağı’nın altındaki köprüden geçerek” eski Efes kentine geldi. Dört ayını Timur stilinde içki alemleri ve büyük Hanı’nın aynı biçimde sevdiği harem sefaları ile bu güzel deniz kıyılarında geçirdi ve büyük bir ayyaş olarak ünlenmeye başladı[51].

Ancak genç sultan, Bâyezid’e layık bir oğul olduğunu gösterdi: Anadolu topraklarında kaldığı sürece, gerçek hükümdar kabul edildi. Mehmed Çelebi, Türkmen çeteleri ile genelde uyguladığı ani baskın şeklinde yeni bir saldırıya teşebbüs ettiğinde, Ali Paşa ve Evrenos Bey onu Sakarya Nehri kenarında yenmeyi başardılar ve batıdaki taraftarlarına ibret olsun diye cezalandırıldı. Sivrihisar üzerinden saldırmayı deneyen Karamanlılar da onunla aynı kaderi paylaştılar. Evrenos Bey, Karaman Beyi’ni Akhisar’a kapanmaya ve Osmanlıların tek sultanına tâbi olduğunu ilan etmeye zorladı. Karaman Beyi, Cemale Kalesi’nde sultanın eteklerini öptü ve topraklarını barış içinde yönetmeye devam etti. Gücünü herkese tekrar göstermek için Bâyezid’in mirasçısı hiçbir dirençle karşılaşmadan Ankara’ya gitti. Artık huzur içinde Avrupa’ya dönebilirdi[52].

Süleyman Çelebi’nin Anadolu’ya hareket etmesinden kısa bir süre önce veya sonra, 1406 yılı Ocak ayının sonunda, Francesco Giustiniani ilk Venedikli elçi olarak Türk hükümdarına gönderilmiş, ancak talimatlarını uzun bir bekleyişten sonra almıştı. Bu talimatlar, özellikle son zamanlarda tehlikeli bir hal almış olan Arnavutluk ile ilgili idi. Muhtemelen Üsküp’teki rahat durmayan sancakbeyi Paşa Yiğit tarafından ayaklandırılan[53] Helena ve oğlu III. Balşa, Venedik’e ait İşkodra’ya saldırmış ve şehri çok kolay almışlardı; ancak kale direnmeye devam etti ve şehir de Temmuz ayında

tekrar Venedik’in eline geçti. Birkaç gün önce – 24 Haziran tarihinde – Venedik ceza mahiyetinde Ülgün’ü zapt etmişti; ayrıca Bar’ı ve isyancı Zaboiana’nın tüm topraklarını işgal ettiler. Venedik, Yukarı Zenta’nın Voyvodalığı’nı teklif ettiği, ancak onlar tarafından istenen Budua’yı vermediği[54]. Coia Zaccaria, Jonima ve Jaruseviç kardeşler ve birçok başka Arnavut lider ile anlaşmalar yaptı ve Epir sularında sayısız gemiler dolaştı. Baskı altındaki Straşimir ailesini de Türk desteğinden yoksun bırakmak için Venedik, sultana başvurdu ve “tayın” adı altında geçen bir vergi vererek Osmanlı hükümdarlığını çoktan kabul etmiş Zenta bölgesinin tamamının kendisine devredilmesini resmen talep etti[55]. Sultan’ın resmi onayı Venedik için çok önemli idi, zira Ülgün, Budua ve Bar’ın, hatta İşkodra’nın bir şekilde hak talep edebilecek birçok talibi vardı: Bunlardan bazıları Mara Brankoviç, Despot Stefan ve Kral Ladislas’ın onayını alan Sandali idi[56]. Venedik ayrıca, tıpkı Manuel’in kardeşi Despot Theodoros’un Centurione ile yaptığı savaş sırasında Venedik sularında kazanç getiren bir değişiklik olsun diye yaptığı korsanlıklar gibi[57], Koron ve Modon sularında sürekli olarak korsanlığa çıkan Türk korsanlarından şikâyetçi oldu. Batı’da eyalet yöneticilerine terk edilen savunma o dönemde böyle küçük savaşlarla yetinirdi.

1406 yılı Ekim ayında ilk Osmanlı elçisi – Paul adında bir Rum - Venedik’e geldi (Süleyman Çelebi daha sonra böyle görevler için Frank Pietro Longo’yu ve son olarak Bâyezid adında bir Türk’ü kullandı). Bu elçi, muhtemelen kasıtlı olan vekâletleri yanında taşımadı[58]. Bu yüzden yine Venedikli bir elçi Süleyman Çelebi’ye adı geçen talepleri tekrar hatırlatmak üzere sultanın ikamet ettiği yere gelmek zorunda kaldı. Balşa, bu arada yine Arnavutları ve Türkleri topladı ve yapılan görüşmelere rağmen, Venedik Cumhuriyeti’nin eski ve yeni yerlerini, özellikle Bar’ı tehdit etti. Diğer taraftan, Türk korsanlarının faaliyetler o kadar artmıştı ki, Venedik ticaret gemilerini silahlı adamlarla donatmak zorunda kaldı. Venedik ayrıca korsanların uzun zaman önce yerleşmiş oldukları İnebahtı’nın zorla gerçekleştirilen satışı için sultanın onayına ihtiyaç duymakta idi[59]. Navarin’i işgal etme ve Balyabadra ile civarlarını kendi kardeşleri ile savaş hâlinde olan Arşidük Stefan Zaccarias’tan kiralama projesi ile Venedik hükümdarlığını iç bölgelerin kaderini düşünmeden Mora sahillerini kapsayan bölgenin tamamında sağlamlaştırma amacı ile yapılacak tüm faaliyetler için, Mora güçlerinin tamamını vergiye bağlamış sultanın dostluğu gerekli görülmekte idi. Venedik’in gerçekleştirmeyi umut ettiği bir

diğer konu ise Türklerle kurulacak bir ittifak sayesinde, 1407 yılı Ağustos ayında kalelerin dışında topraklarının tamamını Türklere bırakmış olan Antonio Acciajuoli'yi engellemekti. Tocco hanedanı tarafından başkenti Klarentza elinden alınan Centurione, Mora'da 1408 yılında Venedikli komutanlara sadece Centurio'nun Teselya Bey'i Barak aracılığıyla yılda 3 bin altın ödediği sultanın onayı ile geçerlilik kazanabilecek tekliflerde bulundu[60]. Balşa ile fazla güvenli olmayan bir barış anlaşması yapıldığında, Venedik, Süleyman Çelebi'ye üçüncü bir elçi gönderdi. Bu sefer, artık açık kalan bütün sorunları ortadan kaldırmak için daha tecrübeli ve daha anlayışlı Andros'lu Zeno'yu seçti. Nihayet 1408 yılı Kasım ayında, Haziran ayı civarında 1409 yılı Mart ayına kadar sürecek olan bir ateşkes anlaşmasının yapılmış olduğu haberi geldi. Bir tek Rum sahillerinde Eğriboz'un kuzeyinde Türkler tarafından sıkça rahatsız edilen Pteleon (Phtelion) konusunda henüz bir karara varılamamıştı[61], ama Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında Arnavutluk sınırı ile ilgili hükümler içeren 1408 tarihli ilk onay anlaşması sayesinde Arnavutluk'taki karmaşalar için bir çözüm bulunmuştu.

Venedik, böyle dikkatli bir ticaret politikası izlerken, İstanbul'daki Bizans İmparatoru ve Macar Kralı tüm Hristiyan güçlerin birleşik çabaları ile Osmanlıları bir gün Avrupa'dan kovabilme umudunu besliyorlardı.

Stefan Lazareviç'in doğudan dönüşünden hemen sonra Kral Sigismund, Macaristan'ın Balkan Yarımadası üzerindeki hükümdarlığını Türklere karşı kurulacak bir Hristiyan birliği ile yenilemek için tedbirler almıştı. 1403 yılında Despot ve Brankoviçler arasında çıkan çatışmalara karışmıştı. Stefan'a, Macar vasalı olarak, Tuna kenarında o tarihe kadar önemsiz sayılan, ancak Stefan tarafından sağlamlaştırılan Belgrad verildi. 8 Ağustos 1404 tarihinde Bosna Kralı Ostoya ortadan kaldırılmış ve onun yerine ilk Bosna Kralı Tvrtko'nun aynı adı taşıyan oğlu tahta çıkartılmıştı. Tahttaki değişikliğin sebebi (Haziran) güçlü Hrvoje ve Sandali idi. Ancak Sigismund, tahttan indirilen gözdesi Ostoya'yı yarı yolda bırakmaya niyetli değildi. 1405 yılının baharında Macarlar Bosna'ya girdi ve en önemli dağ kasabası Srebrenica ve daha sonra Macar bir kontluğa dönüştürülecek olan Usora Eyaleti'nin tamamını işgal ettiler. Gerek Stefan, gerekse Brankoviçler bu sefere katılmışlardı. Aralık ayında Stefan, Bosna'nın Baroç Şehri'nde; Brankoviçler ise Vulcitrin Şehri'ndeydiler[62]. II. Tvrtko ise Paşa Yiğit'in Türkleri tarafından desteklendi ve bir sonraki yılın baharında Despot Stefan, Balşa lehine Venedik'e gönderdiği elçileri aracılığıyla Türk

hükümdarlığını artık tanımadığını ve “Hristiyan olarak ölmeye”[63] kararlı olduğunu ilan etti. Osmanlıların Anadolu’dan Avrupa’ya geçişlerini engellemek için Venedik’ten gemi istedi.

1407 yılı Ocak ayının başlarında İmparator Manuel de Venedik’e başvurarak, düşmanca niyetleri olan Türklere karşı yardım istedi, ama tabii ki boşuna. Aynı yılın sonlarına doğru, Mora’daki durumları Despot kardeşi II. Theodoros lehine çevirmek için bizzat buraya gitti. Despot Theodoros, Venedik’ten Anabolu ve Astrizi’yi istedi ve aynı zamanda Tesalya’dan gelecek muhtemel Türk saldırılarına karşı Germe(Hexamilion) surlarının işbirliği içerisinde tekrar inşa ettirilmesi gerektiğinden bahsetti[64].

Başta Ragusalılar olmak üzere bir çoğu 1408 yılı bahar aylarında Macar Kralı’nın “Rumeli topraklarına”[65] yapacağı bir Haçlı Seferi beklemekte idi. Sigismund ise bunun yerine Bosna’yı hedef alan ve buradaki topraklara yeni bir düzen getirecek bir sefer düzenledi. Dobor yakınlarında yapılan büyük bir muharebe sırasında Tvrtko mağlup edilip, esir alındı, ancak Ostoya tekrar eski konumuna getirilmedi[66]. Ülkenin en nüfuzlu hükümdarları Hrvoje ve Sandalı, derhal tâbi olacaklarını ilan ettiler. Sigismund onları Macaristan’a götürdü, başkentte misafir etti ve övgüler, ünvanlar ve hediyelerle onları kazanmaya çalıştı. Kral’ın sarayına gelenlerden biri de Stefan Lazareviç’ti. Kral, Aralık ayında o dönemlerde moda olan bir şey yaptı ve Budin’de Ejderha Haçlı Seferi tarikatını kurup, Sırp misafirlerini bu tarikatın şövalyelerinden ilan etti[67].

Aynı dönemlerde yine Rum topraklarına Haçlı Seferi fikri ortaya atıldı. Aynı yıl, bir İtalyan, Macar elçisi olarak Bosna’daki zaferin haberini Venedik’e getirdi ve hükümdarının, bazı anlaşmaları olduğu için Eflak’taki Kili’den gemi ile Osmanlıların en önemli askerî limanı Gelibolu’ya gitme niyetinden bahsetti. Bizans İmparatoru, kendisi ile eski ilişkilerini hiçbir zaman kesmemiş olan Macar Kralı’na, muhtemelen güçlerini birleştirip, Türk hanedanları arasındaki mücadeleleri değerlendirerek, limanı zapt etme yönünde tavsiyede bulunmuştu. Venedik’ten birkaç büyük nakliye gemisi istediler ve “başka Hristiyanların” da bu kutsal sefere katılacağını vaat ettiler. Venedik ise cevap olarak daha önce de olduğu gibi, bir birliğin kurulmasını beklediğini söyledi. 1409 yılı Şubat ayında Macar Kralı’nın yine elçisi olarak başka bir İtalyan geldi ve Rum topraklarında krala ait topraklara saldırmak üzere Türk birliklerin toplanmaya başladığını haber verdi. Sigismund, Venedik’ten sadece Boğazları denetlemek için birkaç kadırga istedi. Ayrıca yeni aldığı Dalmaçya limanlarında kendi savaş

filosunu kurmak istedi. Venedik’ten yine soğuk bir cevap geldi. Bu şaşırtıcı bir cevap değildi, zira Venedik o dönemlerde Napoli Kralı’nın ve aynı yıl içinde kendisinden Dalmaçya’nın başkenti olan Zara’yı satın alacağı Macar taht müddesiri olan Ladislas’ın dostu idi. Buna rağmen 1409 yılı Şubat ayında, Macar Kralı’nın Türklere karşı oluşturduğu bir ordunun başında bulunduğuna inanıldı[68].

Gerçekte ise böyle bir ordu hiçbir zaman faaliyete geçmemişti. Bu ordu sadece saf hayallerde, ilginç dedikodularda ve Macar tarafının, yani Kral Sigismund’un kendini övmesinde saklı idi. Yine de Osmanlı Devleti’nde o dönemlerde durumlar o kadar kötü idi ki, bütün düşmanları umut beslediler. Bu durum ayrıca Süleyman Çelebi’nin savaş başlatması hâlinde Venedik’in Süleyman Çelebi’nin doğal düşmanları olarak Mehmed Çelebi ve Bizans İmparatoru ile ilişki kurma kararından da anlaşılıyordu; gelecekte Mehmed Çelebi’nin “Türkiye’sinde” Venedikli bir konsolos bulunacaktı[69]. Buna göre, Mehmed Çelebi Anadolu’nun doğusundaki dağlardan inmiş ve Anadolu’nun tamamını almıştı. Süleyman Çelebi’nin komutanlarından Firuz oğlu Yakup, ondan kaçmıştı. Ali Paşa öldükten sonra devletin son yıllardaki gerçek hükümdarı olarak daha genç olan sultan “Bozcaada’nın ötesindeki ülkedeki” hükümdarlığını daha kolay sağlamlaştırdı[70].

Mehmed Çelebi, ağabeyini Avrupa‘da tutabilmek için onun topraklarına bir düşman göndermekten çekinmedi. Babası ile birlikte Ankara savaşında esir düşen kardeşi Musa Çelebi, o güne kadar karanlıkta ve gizli kalmıştı; şimdi ise Mehmed Çelebi’nin yanına geldi ve onu “Büyük Emir” ve Osmanlı hanedanının başı olarak tanıdı. Belki Mehmed Çelebi’nin emri, belki de kendi isteği üzerine Kastamonu’ya, herhalde bahtsız Osmanlı şehzâdeleri ağırlamaktan büyük zevk alan İsfendiyar Bey’in yanına gitti. Sinop’ta, bandırası bilinmeyen bir gemiye bindi ve Cenevizlere ait Kefe Limanı’na gitti. Oradan Eflak ülkesine geçmek ve onu davet eden Mircea ile birlikte Süleyman Çelebi’ye karşı bir komplo kurmak için “Tatarların” ticaret yolunu kullandı. Osmanlılara karşı savaşın en büyük savunucularından biri olan ve daha önce Timur’un Hristiyanlara gönderdiği elçilik görevini üstlenen Sultaniyye Başpiskoposu Johann’ın Temmuz 1409 tarihinde Eflak sınırındaki Braşov’da bulunmuş olması, muhtemelen tesadüf değildi[71]. 1409 yılı Şubat ayında Kral Sigismund Venediklilere “komşu beylerle” bir anlaşma yapmış olduğunu bildirdi.

Gerçekte ise Süleyman Çelebi ile Mehmed Çelebi arasında savaş çıkmıştı. Venedikliler, hem sonbaharda, hem de ilkbaharda ticaret

gemilerini savaş gemileri eşliğinde Rum topraklarına gönderiyordu. 1410 yılı Ocak ayında yine İmparator Manuel'in bir elçisi Venedik'e geldi ve Osmanlı kardeşler arasındaki mücadelen yararlanarak, Türklerin Avrupa'daki gücünü kırma tavsiyesinde bulundu. İmparator, iki kadırganın masraflarını karşılamaya hazır olduğunu; Venedik'ten ise sekiz kadırga talep ettiğini bildirdi. Ancak, Arnavutluk'ta Paşa Yiğit tekrar faaliyete geçerek, Epir hükümdarı John Kastriota'yı tehdit etmesine ve Ergiri Kasrı Kalesi'ni Toccolara kaptırdığı için Arta ve (1403'ten itibaren) Kanina Despotu Maurikios Spatas'ın Tesalya'dan Türk desteği çağırmak niyetinde olmasına rağmen, Venedik bu öneriyi kabul etmek istemedi, aksine hadiselerin akışını sessizce izlemeyi tercih etti[72].

Şubat ayında Musa Çelebi beklenmedik şekilde Tuna Nehri'ni geçti ve Bulgaristan'da sayısız taraftar topladı. Annesinden dolayı Mircea'nın da akrabası olan, Straşimir oğlu Konstantin ve Şişman'ın tek oğlu Frujin, onu devletin yasal mirasçısı olarak tanıdılar. Mircea'nin iyi bir komşusu, Macar Kralı'nın ise vasalı olan ve Lehistan'daki karmaşalardan dolayı savaş alanına bizzat gelemeyen, ancak olup bitenlerden haberdar olan Sırp Stefan'ın ise farklı bir politika yürütmesi mümkün değildi. Despotun Macaristan ile iki yüzlü ilişkilerinden haberdar olan Paşa Yiğit, Despota savaş açarak, onun kısa bir süre önce, Lazar hanedanının beşiği olan güney eyaletlerini, birçok Ragusalı tüccarın uğrak yeri olan zengin Priştine Şehri ile birlikte küçük kardeşi Vulk'a ve kız kardeşine bırakmaya zorlamış; Stefan'ın yanında yer alan Macaristan ise bunun üzerine şehri ateşe vermişti. Kardeş kavgası bütün yıl boyunca sürdü ve Stefan, bundan tarafsız kalan zayıf Sultan Süleyman Çelebi'yi sorumlu tuttu. Bu yüzden Musa Çelebi'ye daha baştan vasallik yemini etti. Ona düşman olan kardeşi Vulk da Süleyman Çelebi ile ilişkilerini koparmamasına rağmen, kardeşi gibi aynı yemini etmek zorunda kaldı[73].

Bu hadiseler olurken, Süleyman Çelebi Anadolu'da herhangi bir bilgimiz olmayan bir savaşı yürütüyordu. Avrupa'da bu esnada Beylerbeyi Saruca Paşa yönetimde idi. Musa Çelebi, 13 Şubat 1410 tarihinde Yanbolu önlerinde Saruca Paşa'ya saldırdı ve bu savaşı kazandı. Toprakların tamamı, şarap içmeyen ve harem zevklerine ağabeyi Süleyman Çelebi kadar düşkün olmayan bu genç ve yiğit, ancak bahtsız şehzâdenin eline geçti. Musa Çelebi, şüphe götürmez bir biçimde hükümdar olarak Edirne'ye girdi[74].

Süleyman Çelebi ise bu arada Avrupa'ya geri dönmek için hazırlıklar yaptı. Bunun için gerekli gemilere sahip olmadığı için Vulk aracılığıyla

Venedik’e gemi için başvurdu ve “yanında görmek istediği gücün Venedik olduğunu” ekledi[75]. Ama Venedik Cumhuriyeti daha karar vermeden Süleyman Çelebi, Cüneyd ve Anadolu’dan birkaç Cenevizli eşliğinde Balat’tan Lapseki’ye, buradan da İstanbul yakınlarına geldi, “babası” Bizans İmparatoru’ndan araç istedi[76] ve bunun karşılığında Manuel’in Gelibolu’yu almasına izin verdi: Mayıs ayının başlarında, imparatorluk güçleri en büyük kale hariç, bütün kaleleri ellerine geçirdi ve limanın bloke edilmesi için sekiz kadırga kullandılar. Süleyman Çelebi ayrıca, Manuel’in kız kardeşi ve İlario Dorias’ın eşi olan annesinden dolayı imparatorun yakın akrabası olan Giannino Dorisa’ın kızlarından birini haremine getirtti[77]. Musa Çelebi, Edirne’den düşmanını karşılamak üzere yola çıktığında, Süleyman Çelebi 15 Temmuz Pazar günü kapılarını kendisine kapatan İstanbul yakınlarındaki Hasköy’de(Kosmidion) hükümdarlığı sırasındaki ikinci büyük muharebesini verdi. Stefan Lazareviç, Musa Çelebi’nin ordusu tamamen mağlup edilerek, dağılana kadar cesurca ve yorulmadan savaştı. Karşısında Süleyman Çelebi’nin tarafına geçen akrabalarını - kardeşi Vulk ve yeğeni Lazar’ı – buldu. Başkente Türkleri almayan İmparator Manuel, 1402 yılındaki evliliğinden dolayı kendisi ile akraba olan şehzâdeyi içeri aldı ve Bizans kadırgaları ile Karadeniz’e ve buradan da Tuna Nehri üzerindeki Belgrad’a gönderdi. Stefan’ın ülkesini ele geçirmek için yola çıkan Vulk ve Lazar, Musa Çelebi’nin tarafına geçen Evrenos Bey’in talimatı ile Filibe ormanlarında saldırıya uğradılar. Yanlarındaki adamlar öldürülürken, onlar esir alındı ve daha sonra başları kesildi[78].

Hasköy’deki savaş sayesinde Süleyman Çelebi Osmanlı Avrupa’sındaki hükümdarlığı tekrar ele geçirmişti. Sultan’a yapılan ödemeleri geçici olarak durdurmuş ve yıllardır gemilerine verdikleri zararın intikamını almak için Balat’taki korsan gemilerini yok etmeyi bile düşünmüş olan Venedik, sanki hiçbir şey olmamış gibi davranmaya başladı. Venedik memurları, Arnavutluk’ta Tanus Dukakin’i tekrar Leş’e getirmek için kurulan bir komployu ortaya çıkarmışlardı. Paşa Yiğit yakınlarda bulunduğu ve huzursuz Epirliler pusuya yatıp fırsat kolladıkları sürece Venedik’in büyük çapta bir teşebbüste bulunması mümkün değildi[79].

Musa Çelebi, kendisine karşı zafer kazanan ağabeyi tarafından takip edilmedi ve rahatsız edilmeden yeni birlikler toplayıp, Edirne’yi tekrar geri almak için teşebbüslerde bulundu. Ancak 11 Temmuz tarihinde Osmanlı başkenti yakınlarında yapılan yeni bir muharebeyi kaybetti[80]. Süleyman Çelebi, onu bu sefer de esir almayı başaramadı. Musa Çelebi, bunun üzerine

bir süre Vidin'de, daha sonra Güvercinlik'te[81] barındı ve burada Mircea ile Stefan tarafından korundu. Kral Sigismund ise Türkler arasındaki savaşlardan istifade etmek için faaliyete geçmedi. Bunun yerine yıl sonuna doğru Srebrenica'ya kadar ilerleyerek Bosna'daki fethini tamamladı. Ekim'de Srebrenica'da idi. Amacı, eskiden birlik içindeki Bosna'nın tekrar ulusal bir kral altında toplanmasını ebediyen engellemekti. Aşağı Bosna'nın bazı kesimleri Macar baronları Gara'lı Johann ve Johann Garoty ile Despot Stefan arasında paylaşıldı. Sandali'nin gücü ile desteklenen Kral Ostoya ise Yukarı Bosna'da hüküm sürmeye devam etti[82].

Süleyman Çelebi'nin, Anadolu'ya geri dönmüş olmasına rağmen, Musa Çelebi bir sonraki kışa kadar bir daha ortaya çıkmadı. Daha sonra, buz tutmuş Tuna Nehri'ni geçti ve savaşı tekrar Bulgaristan'a taşıdı[83]. Yanbolu'ya giden eski yolu takip etti ve hiçbir düşmana rastlamayacak kadar şanslı idi. Sultan I. Mehmed'i en iyi şekilde göstermek için Türk yıllıkları bu hadiseleri sanki Süleyman Çelebi başşehrinde muhasara altına alınmış ve kendisine karşı yürütülen savaşa sessiz kalmış gibi gösterdiler: En ünlü savaşçıları, her türlü sefahate daldığı odalara kadar gitmişler, ama hiçbir şey başaramamışlardı; Evrenos Bey bile bir şey yapamamış ve Yeniçeri ağası Hasan Ağa hükümdarının vicdanına seslenmeye çalıştığında, bu tarafgir kayıtlara göre sultan kendisini cezalandırmak amacıyla bir Müslüman'ın uğrayabileceği en büyük hakarete uğratmış ve sakalını kestirmişti. Askerler, Hasan Ağa'nın ağıtlarını duyduklarında isyan etmişlerdi[84]. Sadece üç ordu komutanı, Karaca Bey, Kara Mukbil ve Oruç Bey, Süleyman Çelebi'ye sadık kalmışlardı. Aynı dönemin Bizans kaynakları da Süleyman Çelebi'nin dejenere hayat stilinden bahsederler: Süleyman Çelebi'nin tek zevki hamam alemleri yapmak ve tatlı şaraplar içmekmiş. Cömertliği ile tanınan Süleyman Çelebi[85], Anadolu'dan döndüğünde askerlerinin cesaretini teşvik etmek için maaşlarını dağıtmak istediğinde, onlar zengin Hristiyan eyaletler ve inatçı kâfirlere karşı savaş yürütmesini bilmeyen dejenere olmuş bu Osmanlı halefine karşı ayaklandılar. Süleyman Çelebi ticaret yolunu takip ederek güneye kaçtı. Küçük Türkmen köyü Düğüncüili'nde onu takip edenler gelene kadar köylüler tarafından tutuldu. Takipçileri ise yeni sultanın kararını beklemeden bahtsız hükümdarı orada iple boğdular. Bu hadise, 17 Şubat 1411 tarihinde gerçekleşti. Musa Çelebi, ceza olarak köyü ateşe verdi. Devletin ileri gelenleri henüz genç yaşta hayata veda eden Süleyman

Çelebi’nin naaşını merasimle Edirne’ye getirdiler; buradan Bursa’ya gönderildi ve babası Bâyezid’in yanına gömüldü[86].

Musa Çelebi’nin bundan sonra yürüteceği politika, hükümdarlığa geldiğinde mevcut durumlarla belirlenecekti. Anadolu’yu ilk aşamada düşünemeyecekti. Muhtemelen kendisinden yaşça büyük olan Mehmed Çelebi bugüne kadar bir hayırsever olarak saygı gösterirken, ondan şimdi çok daha güçlü bir rakip olarak korkmak zorunda idi. Osmanlı Devleti’nin birliğini Avrupa’dan başlayarak tekrar kurma; Anadolu’yu da Edirne’den yönetme ve Batı Rum topraklarının bir ilavesi olarak görme fikri, Süleyman Çelebi ile birlikte mezara gömülmüştü. Avrupa’da ise Musa Çelebi ne kuzeye, ne batıya fatih olarak yönelemiyordu: Venedik’e karşı Aydın’dan gelen küçük korsan gemilerinin kaba korsanlıklarından başka bir işe yarayacak güçlü bir Osmanlı Donanması, gerçek bir deniz gücü kurmayı düşünemezdi, zira Venedik, tahta çıkmasını engellememişti. Mircea ise ilk yardım edenlerden biri olmuştu. Stefan Lazareviç, ona davasında baştan beri yardım etmiş ve hiçbir zaman ihanet etmemişti. Macaristan bile faaliyetlerine olumlu cevap vermişti. Yoluna çıkan bir tek Bizans İmparatoru olmuştu. Osmanlıların bu gizli düşmanı nihayet hislerini ortaya dökmeye ve planları gerçekleştirmek için bir teşebbüste bulunmaya cüret etmişti: Bizanslı savaşçılar ve gemiler, karmaşa dolu bu dönemlerde vazgeçilmez bir liman olan Gelibolu’yu almaya çalışmışlardı. 1411 yılında Venedik hâlâ bu Türk Limanı’nın işgali konusunda Manuel ile görüşmeler yapıyordu[87].

Gerçek bir Osmanlı bu davranışları kesinlikle cezasız bırakmazdı. Düşmanlarına katı davranmaya alışık genç ve yiğit Musa Çelebi’nin de farklı davranması beklenemezdi.

Süleyman Çelebi, hükümdarlığının son aylarında Mora’da özellikle Venedik’e karşı yapılan bir savaşa izin vermişti: Tesalya Beyi ve Tırhala komutanı Sinan, Salona Kontluğu’nu sona erdirdi. Komşu Galaksidi kısa bir süre önce buraya yerleşen Rodos Şövalyelerinin elinden alındı. Termopil bekçisi olan Mudoniç Kontu Giacomo Giorgio, kalesinde baskına uğradı ve oğlu Niccolo Türklere esir düşerken, kendisi öldürüldü. Ancak uzun bir süre sonra öldürülen kontun kardeşi olan başka bir Niccolo tekrar Mudoniç’e geri dönmeyi başardı. Venedik tarafından kendisine bazı imtiyazlar tanınan ve Atina’da Venedik vasalı olarak hayatına devam etmesine izin verilen Antonio Acciajuoli, Osmanlılarla birleşti. Pteleon ve Venedik’in kısa süre önce ele geçirdiği Eğriboz Adası karşısındaki tüm

sahil boyları birleşik ordunun faaliyetleri altında ezildi. Aynı ordu, daha sonra Mora Yarımadası'nda ilerledi, Arhos ve Anabolu arasında karargâh kurdu, yağmalarına devam etti ve ancak 1411 yılının kış aylarında Venedik'e ait bölgelerde topladığı zengin ganimetlerle bölgeyi terk etti[88]. Süleyman Çelebi'nin ölümünden sonra ise Mora'daki savaşın artık bir anlamı kalmadı.

12 Ağustos 1411 yılında Venedikli bir elçi, Süleyman Çelebi ile yapılan son anlaşmayı yenilemek üzere Türkün sarayına geldiğinde, yeni sultanı İstanbul surları altındaki Fener'de buldu[89], ama Musa Çelebi gerekli güçlere ve teçhizata sahip olmadığı için kuşatma çok ciddi bir biçimde yürütülemedi. 3 Eylül tarihinde, yine cesurca direnen Silivri önlerinde idi. Aynı anda Tesalya Beyi, Rumeli'de Selanik'i almaya çalıştı ve Türkler, daha önce almış oldukları İzdin'e kadar Batı Despotluğu'nun tüm topraklarını işgal ettiler[90]. Artık "yatağından bile çıkmadığı[91]" söylenen Manuel, yine de cesurca direnmeye çalıştı: Türkler, filosunu yok etmeyi başaramadı, aksine Bizans gemileri gayri meşru kardeşinin komutası altındaki Platea Adası (Yassı Ada) çevresinde Türklerin hafif araçlarına saldırıp, onları dağıtmayı başardılar; imparator, Silivri'de Musa Çelebi'ye karşı kullanmak üzere Orhan adındaki Osmanlı tahtı müddeilerinden birini elinde tutmaktaydı; ayrıca, Musa Çelebi'nin ordusunda vasal olarak görev yapan ve Despot Stefan'ın yeğeni olan Sırp Prensi Georg'u hile ile İstanbul'a getirtmeyi ve bu eski düşmanını Selanik üzerinden tekrar evine göndermeyi başardı. Macar hükümdarı Kral Sigismund, o dönemlerde İtalya ile uğraşmakta da olsa, Sırbistan'ın tamamı Hristiyan davasına hizmet etmek üzere birleşti[92].

Prens Georg'un, yanında 1402 yılından beri kayıp olan Savcı Bey'in oğlu Davud ve onun lalası Balaban ile birlikte Selanik'e kaçışı, batıdaki savaşı başlattı. Musa Çelebi, 1411 yılında burada Davud'un etrafını saran düşmanlarının üzerine yürümek zorunda kaldı. Kortiatis Kalesi'ni aldı ve Selanik'i tehdit etti, ancak bu büyük şehri almayı başaramadı. Genç Orhan nihayet koruyucuları tarafından ihanete uğradı ve Musa Çelebi'nin emri ile gözleri acımasızca dağlandı. Musa Çelebi, bunun üzerine kışı Edirne'de huzur içinde geçirdi[93].

Musa Çelebi'nin onu felakete sürükleme yeminine karşı tedbir almak üzere Bizans İmparatoru Manuel, büyük Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'i Avrupa'ya davet etmek üzere Mehmed Çelebi'nin yanına gönderdi. Anadolu Sultanı Mehmed Çelebi, ilk defa şansını Boğazların ötesinde

denemeye rıza gösterdi. İbrahim, vezir mertebesine getirildi ve Kadı Fazlullah Bizans İmparatoru'na Anadolu'daki savaşçıların yaklaşmakta olduklarına dair beklenen haberi getirdi. Kısa bir süre sonra İstanbul yakınlarındaki İnceğiz dolaylarında çatışma başladı. Mihaloğlu Mehmed hükümdarı Musa Çelebi'ye ihanet etti ve birçok kişi onu takip etti. Ancak, tümenleri ile birlikte eski Türkmen geleneklerine göre savaşan[94] Mehmed Çelebi'nin tüm ataklığına rağmen, Osmanlıların çekirdek ordusunu oluşturan sipahi ve yeniçeri piyadeleri yerlerinden bile kıpırdamadı ve Mehmed Çelebi, mağlup olduğunu kabul etmek zorunda kalarak, Bizans ve Cenova gemileri ile Anadolu'ya geri dönebildiği için kendini şanslı saymak zorunda kaldı. 22 Temmuz 1412 tarihinde, Venedik'te iki Osmanlı kardeş arasında nihai savaşın beklendiği bilinmekte idi. Belki de Mehmed Çelebi'nin Avrupa'ya gelişinden bahsetmişlerdi ve daha o zamanlar, tıpkı 1413 yılında olacağı gibi, Musa Çelebi'nin "hükümdarlıktan kovulmuş olabileceği" endişesine kapılmışlardı. Kısa bir süre sonra da Mehmed Çelebi'nin mağlubiyet haberi geldi[95].

Bu mağlubiyete öfkelenen Mehmed Çelebi, intikamını almaya başladı. Türk birlikleri, İstanbul'u kuşatmak için yine Bizansın başkentine doğru ilerledi. Sırplardan rakibine karşı boşuna yardım beklemiş olan ve Tesalya ile Arnavutluk'taki Türk komutanlarının da yokluğunu içine sindiremeyen Musa Çelebi, aynı zamanda bu bölgelere doğru yola çıktı ve kış aylarında Bosna'ya vardı. Şubat 1414 tarihinde hâlâ Arnavutluk'ta bulunan Paşa Yiğit, Musa Çelebi'ye sadık kalmışken, Mehmed Çelebi'nin komutan olarak Ohri'ye göndermiş olduğu Cüneyd'in oğlu Hamza Bey'i isyancıların başı olarak buldu. Lipovac, Sokolac, Stalac, Bolvan ve Şehirköy alındı ve tahrip edildi. Hızlı ilerleyen akıncıların Braniçevo'ya kadar ilerledikleri söylendi. Hamza Bey, teslimiyetini ilan etti, ancak Sırbistan tutunamadı ve Sırp kaynaklarındaki ifadeyle "kötü Sultan Musa" Prens Georg'un ülkesindeki Novobrdo'yu alamadı[96]. Diğer Sırp ve Arnavut bölgelerine gelince, Stefan'ın yeğeni Balşa, uzun süren mücadeleler sonunda Bar'ı aldı ve Macaristan ile savaş hâlinde olan Venedik, ona 26 Kasım 1412 tarihinde sadece bu şehri değil, Ülgün ve Budua'yı da bırakmak zorunda kaldı. Sandali, Hrvoje'nin yeğeni olan ilk eşini kaybetmiş ve Balşa'nın, Despotun kız kardeşi olan yaşlı annesi ile ikinci evliliğini yapmıştı. Bu sayede Stefan, Balşa ve Sandali, Sırp halkının lehine, Venediklilerin ve Türklerin aleyhine birbirlerine daha yakın olmuşlardı. Sadece Hrvoje, Venediklilerin ve Türklerin dostu olarak kalmıştı. Macar Kralı Sigismund onu bu yüzden hain

olarak ilan etmiş ve Spalato'yu şehir halkının isyanı yüzünden kaybederken, Dalmaçya adalarını da kaybetmişti. Buna karşın Stefan ve Sandali, 1412 yılında Macaristan sarayına gitmişlerdi. Son olarak Bosna Kralı Ostoya, iyice erimiş olan bölgesinde o kadar zayıftı ki, siyasi açıdan artık hiçbir ağırlığı yoktu[97].

1413 yılı baharında Musa Çelebi'nin batıya yaptığı seferi sona erdi ve dur durak bilmeyen genç hükümdar biraz nefes alabildi. Ancak Haziran ayında, rakibini tamamen yok etmek ve kendi bayrağı altında Osmanlı birliğini tekrar sağlamak için elinden gelen tüm çabayı göstermeye kararlı olan Mehmed Çelebi, tekrar Avrupa'ya geldi. Ayasuluk için Anadolu'daki komşusu ile yapılan mücadeleyi kısa bir süre önce sona erdirmiş; gücü Timur'un fetihlerinden kalan Ankara Beyi'ne haddini bildirmiş ve güçlü Dulkadiroğulları Beyi ile sürekli bir ittifak anlaşması yapmıştı. Böylece uzun bir süre kendini sadece Avrupa'daki işlerine adayabilecekti[98].

Durumlardan iyi haberdar olan bir Venedik krononiğine göre, Mehmed Çelebi'nin yanında, çoğu göçebe Türkmenler olmak üzere, Anadolu'nun tüm bölgelerinden topladığı en az 15 bin savaşçı vardı. Gemileri, Bizans İmparatoru Manuel sağladı. Mehmed Çelebi'nin büyük ordusu bu gemilerle, Musa Çelebi düşmanı karşılamaya zaman bulamadan, 15 Haziran 1413 tarihinde Avrupa'ya geçti. Doğu'nun Sultanı hiç rahatsız edilmeden Vize'ye kadar ilerledi ve buradan hızlı bir şekilde kuzeye yöneldi. Mihaloğlu komutasındaki öncüleri hiç zorluk çekmeden Edirne'ye vardı ve burada ünlü Çirmen ovasında Kara Halil komutasındaki Avrupalı Türklerle çarpışarak, onları bozguna uğrattılar. Vasalları ve uçbeyleri tarafından terk edilen Musa Çelebi, nihai çarpışmaya girmek istemedi ve birkaç gün boyunca Bulgaristan'a devam eden rakibini yavaşça takip etti.

Mehmed Çelebi'nin ordusuna her gün daha fazla Müslüman ve Hristiyan katıldı. Her yerde kendini yasal ve gerçek sultan olarak kabul ettirmiş olan Mehmed Çelebi, Zağra bölgesinde ilerledi, Filibe'nin surlarını geçti ve Balkanların diğer tarafındaki Sofya Platosu'nda Şehirköy Nehri'nin kenarına karargâhını kurdu. Buradan yola çıkarak Sırbistan'a girdi ve Stefan ile yeğeni Georg'un tazminatlarını kabul etti. Her ikisi de eski anlaşmalarda belirlenen süvari birliklerini Mehmed Çelebi'nin emrine verdiler ve Sandali de birkaç Bosnalı birlik gönderdi. Mehmed Çelebi, Sırp süvari birlikleri ile güçlenmiş olarak Alacahisar ve Kopriyan'dan sonra güneye yöneldi ve 20 yıl önce Sultan I. Murad ve Knez Lazar'ın hayatlarını kaybettikleri Kosova Sahrası'na geldi. Osmanlıların batıdaki tüm

komutanları yanında idi: Mora'lı Barak, Tırhalalı Sinan, Arnavutluk'tan Paşa Yiğit, sonra eski Yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın oğulları ve Cüneyd'in oğlu Hamza, hatta yaşlı ve tecrübeli Evrenos Bey. Sadece Mihaloğlu Mehmed ve Timurtaş'ın oğlu olan ikinci bir Evrenos, Musa Çelebi'nin zayıf ordusunun yanında kalmışlardı.

5 Temmuz 1413 tarihinde düşman kardeşler nihayet Sofya yakınlarındaki Çamurlu'da, "İsker Nehri'nin Samakov'dan Sofya Platosu'na doğru kayalıklar arasında yolunu bulduğu[99]" bölgede karşı karşıya geldiler. Bâyezid Bey'in güçlü bir saldırısı, harap olmuş ordusu ile belli bir süre daha savaşa devam etmek için çabalayan ve nihayet Tuna Nehri'ne doğru kaçmak zorunda kalan Musa Çelebi'nin mağlubiyetini belirledi. Kolundan aldığı bir yara ile bahtsız bir şekilde atı ile birlikte bir bataklıkta sıkışıp kaldı ve Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından esir alınarak, 1389 yılında öldürülen amcası Yakup Bey gibi yay kirişi ile boğuldu. I. Bâyezid'in türbesine Osmanlı soyundan bir naaş daha eklemek üzere yine Edirne'den Bursa'ya görkemli bir cenaze alayı düzenlendi ve Mehmed Çelebi, devletin her iki yarısının tek hükümdarı olarak tüm dünyaya uzun zamandır beklenen barışı ilan etti. Osmanlı mirasının bütünlüğü tekrar kurulmuştu. Ama Avrupa hükümdarını en az bunun kadar zorlu bir görev bekledi: Osmanlı Devleti'nin 1402 yılından beri kaybettiği birçok bölgeyi geri almak ve eski sınırları tekrar oluşturmak zorunda idi[100].

SEKİZİNCİ BÖLÜM

I. BÂYEZİD ZAMANINDAKİ SINIRLARA TEKRAR

ULAŞILMASI İÇİN VERİLEN MÜCADELE

(1413-1441)[*]

Avrupa'daki yeni hükümetin ilk zamanları, hükümdarın Anadolu'da o güne kadar yaşadığı hızlı hayatın aksine huzur içinde geçti. Bizans İmparatoru'nun, Osmanlı gücünden korkmasına gerek yoktu; "Kirişçi" lakaplı asil I. Mehmed, onu babası olarak kabul etmiş ve Ankara felaketinden sonra Süleyman Çelebi zamanında 1403 tarihli anlaşma ile belirlenmiş olduğu gibi, Karadeniz sahillerini, Marmara Denizi'ndeki yerleri, Selanik Despotluğu'nu dürüstçe ve hiç itiraz etmeden bırakmıştı. Osmanlı rehineler Kasım ve Fatma Hatun'un Bursa'ya dönmelerine izin verilmiş ve sultan, Osmanlı hanedanından İstanbul'da Rum dinini ve kültürünü çok sevmiş olan üçüncü bir varisin iyi bir Hristiyan olarak Bizansın başkentinde yaşamına devam etmesine izin vermişti. Bu Osmanlı varisi erken yaşta vebaya yakalanıp öldüğünde kutsal surların dışında da olsa, Studion Manastırı'na gömüldü. İmparator Manuel, gönül rahatlığı ile oradaki durumları düzeltmek ve Osmanlı "oğlunun" rızası ile Germe surlarını tekrar inşa ettirmek üzere Mora'ya gitti. Artık iyice yaşlanmış olan imparatorun, geri dönüşü sırasında Gelibolu'da I. Mehmed'le bir görüşmesi oldu: Şaşılacak biçimde, Hristiyan geçmişinin ve Müslüman geleceğinin iki imparatorunun, Bizans gemisinde dostane bir sohbete dalmış, yemek yedikleri görüldü[1].

Sırp prensler de bu dönemde yeni sultanın iyi birer dostu ve silah arkadaşı idi. Aynı dönemde yaşamış Alman tarihçi Windecke'nin[2] "mert" ve "çok yakışıklı, dürüst, adil ve barışçı bir adam" dediği Despot Stefan, hayırsever vakıflarına ve edebiyata artık zaman ayırabiliyordu. Yeni Üsküp Sancakbeyi İshak Bey'in 1414 yılında bölünmüş ve çaresiz Bosna'ya yaptığı birkaç saldırı ise Osmanlı hükümdarının faaliyetleri ile bağlantılı olmadıkları için anlatılmaya değmezler[3]. I. Mehmed, Musa Çelebi'nin en sadık dostu ve onun davasını sonuna kadar destekleyen tek insan olan Prens Mircea'yı bile büyük gönüllülüğü ile affetti. Venedik, "iyi insan ve cumhuriyetin özel dostundan"[4], Musa Çelebi ile yapılan anlaşmanın yenilenmesini rica etmek üzere, zaferinden hemen sonra elçi göndermişti. Aynı zamanda hâlâ korsanların faaliyetlerini kendileri için kullanan Ayasuluk ve Balat'taki beylerle de görüşmeler yapıldı. I. Mehmed, Venedik Cumhuriyeti'nin isteklerini yerine getirmekte hiç tereddüt etmedi[5]. Onun niyeti, kendini sonuçta Osmanlıların herşeyinin bağlı olduğu Anadolu'daki

durumları düzeltmeye adamaktı ve böylece 1415 yılı bahar aylarında, en sevdiği yerleri barındıran ve gücünün beşiğini oluşturan Anadolu'ya doğru yola koyuldu.

Burada, I. Bâyezid'in oğulları arasında cereyan eden taht mücadelelerini kendi menfaatine kullanan Karaman Beyi, Osmanlı hükümdarının yokluğunu fırsat bilerek Bursa ve civarındaki Hüdavendigâr Sancağı üzerine yürüdü. Bursa'nın suyunu keserek ve dağlardan yapılan ani bir baskınla başkenti zapt etmeye çalıştı. Tabii Cüneyd de eski sınırları içinde rahat durmamıştı. Hristiyanlar tarafında ise Rodos Şövalyelerinin sahil boylarında hüküm süren bu beyleri kabul eden Büyük Üstadı, İzmir'deki Aziz Pierre Kalesi'nin tekrar inşasını başlatmıştı[6]. I. Mehmed, Arnavut kökenli tecrübeli veziri Bâyezid eşliğinde Anadolu'ya geldi. Vezir Bâyezid'in Cüneyd'e karşı ayrıca özel bir düşmanlığı vardı, zira kızını kendisine vermeyi reddetmiş ve onu başka bir Arnavut devşirmesi olan Abdullah ile evlendirmişti. Cenova ile kurulmuş olan eski dostluk da denemeyi kolay atlattı: Midilli Beyi, Sakız Adası'nın Maonezleri ve iki Foça'nın hakimleri derhal sultanın huzuruna çıktılar. Menteşe Beyi İlyas, sadakatini sürdürdü ve Germiyan Beyi Yakup da güvenli bir müttefikti. Bu bağlamda I. Mehmed'in, huzurunda toplanan Hristiyan ve Müslüman beylerini ve yüksek rütbeli subayları "kardeşçe öptüğü" anlatıldı. Onun görevi, topraklarını tüm işgalcilerden arındırmaktı.

Önce eski Kymai'ye[*] gitti ve buradaki isyancı Türklerin üzerine yürüdü, daha sonra adı eskiden Archangelos olan Kayacık'ı aldı ve Nif'e (Kemalpaşa) geçti. Cüneyd bu arada Balat'a kaçmış; annesi, oğulları ve kardeşleri İzmir'de mahsur kalmıştı. İzmir, 10 gün süren bir kuşatmadan sonra teslim oldu ve surları yıkıldı. Rodos Şövalyelerinin Aziz Peter Kilisesi de tahrip edildi ve Büyük Üstada aynı sahil şeridi üzerindeki Bodrum'da yeni bir yer verildi. Sultan, annesinin ricaları üzerine Cüneyd'i affetti, ancak sahip olduğu toprakları, daha sonra Eflak'ta tekrar görülen ve burada akrabası Mircea'nın haleflerinin kendisine bıraktıkları birkaç gelir kaynağı ile hayatını sürdüren, Osmanlı hanedanının eski bir hizmetkârına, Vidin'li Şişman'ın oğlu devşirme Aleksander'e verdi[7]. Sultan I. Mehmed, bundan sonra Karamanlılara karşı bir sefer düzenledi ve Karaman Beyi, sultanın kendisi tarafından komuta edilen orduya direnemedi. Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve ülkenin en iyi kaleleri I. Mehmed'in eline geçti. Devletin ezeli düşmanını affettiğinde Konya önlerine kadar gelmişti. Karaman'dan sonra isyancı Canik bölgesini de cezalandırdıktan sonra, I.

Mehmed hayatını hayli kısaltacak olan bir sinir hastalığına yakalandı. Karaman Beyi derhal isyan bayrağını çekti ve Vezir Bâyezid, isyancının üzerine tek başına yürümek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra geri döndü ve isyancı Karaman Beyi'nin oğlu Mustafa'yı da beraberinde getirdi. Yaşlı Karaman Beyi'nin üçüncü ayaklanması üzerine I. Mehmed Akşehir ve Konya'ya bizzat geldi, ancak bu sefer de kaçak yaşlı Karaman Beyi'nin ve elinde esir olan oğlunun yerine bir Osmanlı valisi geçirmekten vazgeçti[8]. Karamanlı Mehmed Bey, geri döndükten sonra Mısır Memlük Sultanı'nın saldırısına uğradı ve 22 Mayıs 1418 tarihinde kardeşi Ali hükümdarlığa getirildi. Mısır Memlük Sultanı'na ait birlikler geri çekildiği sırada Karamanlı Mehmed Bey Kayseri'de öldürüldü, babası esir olarak Kahire'ye götürüldü ve topraklarını ancak daha sonra geri kazanabildiler[9].

Kaderine hiç savaşmadan boyun eğen İsfendiyar Bey'in toprakları I. Mehmed tarafından, Kastamonu ve Küre İsfendiyar Bey'e; Çankırı Osmanlı ordusuna mensup oğlu Kasım'a ve Tosya ile Kalecik Osmanlı Devleti'ne ait olmak üzere bölüştürüldü. Kâfir Samsun'daki Cenova konsolosu Kefe'ye kaçmak zorunda kaldı ve kardeş şehir Samsun da Türklerin hükümdarlığını kabul etti. İsfendiyar Bey'in diğer oğlu Hızır Bey, babasının Karadeniz'de kurmuş olduğu hükümdarlığı kaybetti. Osmanlılar, Alparslan Bey'in oğlu Hasan'ı kaçmaya zorlayarak Canik'i de topraklarına kattılar. Bütün bu fetihlerden sonra I. Mehmed bu sefer Tebrizli Kara Yusuf, Diyarbekirli Karayülük Osman ve Melik Ahmed'in oğlu arasında Erzincan için yapılan mücadelelere katıldı[10]: I. Bâyezid zamanının aksine, Osmanlılar burayı kendilerine istediler. Başıboş gezen Türkmen reisleri, Filibe civarlarına ve az nüfuslu diğer Bulgar-Rum topraklarına yerleşmek üzere Avrupa'ya gönderildi. I. Mehmed, Amasya'da alelade bir bey değil, tecrübeli bir lala eşliğinde kendi oğlu Murad'ı sancakbeyi yaptı. Bursa ise bir komutanın yönetimine verildi[11]. Böylece I. Mehmed, 1415 yılı boyunca gerçekleştirdiği bu önemli eseri sayesinde her yerde güvenliği tekrar sağladı.

I. Mehmed, Avrupa'da savaş aramıyordu, ama komşuları onu düşmanlıklara zorluyordu. Haçlı Seferleri zamanı geçmiş gibi görünüyordu. Kral Sigismund, batının durumları ile gitgide daha fazla ilgilendiği için, kutsal savaş konusunda tahtına göz diktiği Macaristan'daki bu rakibinin yerine geçmek isteyen Lehistan Kralı Vladislav Jagello, Venedik Cumhuriyeti'ne 1412 yılında kâfirlere karşı yapılacak bir sefer için teklifte bulunmuştu, ama boşuna. Venedik, Doğu Akdeniz sularına altı ila on kadar

kadırga göndermeyi düşünebileceğini, ancak bunu sadece Macaristan Kralı Sigismund, Türklere karşı savaşmaya hazır olduğu takdirde yapabileceği cevabını verdi[12]. Birkaç ay sonra, 1413 yılı Ocak ayında, Venedik senatosunda Macaristan Kralı'nın Dalmaçya konusunda herhangi bir anlaşmaya yanaşmaması hâlinde Osmanlılar ile kurulacak bir ittifak üzerinde görüşmeler yapıldı. Bir sonraki yılın Temmuz ayında Macaristan ve Venedik arasında barış için aracılık yapmayı teklif eden Bizans İmparatoru'nun önerisi, Venedik tarafından geri çevrildi[13].

Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar süren iç mücadeleler yüzünden güçleri ve güvenleri daha da artmış olan Balkan ve Tuna devletleri Osmanlıları sürekli olarak topraklarından kovabilme ve eski güçleri ile itibarlarına tekrar kavuşma umudunu besliyorlardı. Sırp Despotu, Duşan'ın tacını alma hayalleri kurarken, Tuna boylarında Dobruca bölgesinin tamamı üzerinde hüküm süren, Silistre'nın sahibi ve Layko'nun Niğbolu ve Vidin üzerindeki haklarının mirasçısı olan Romen prens, Tuna boylarındaki Bulgar topraklarını diğer topraklarına katmak istiyordu. Bizans İmparatoru Manuel de tıpkı atalarından bir çoğunun başardığı gibi, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden oluşturma zamanının geldiğine inanıyordu. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında I. Mehmed tarafından ciddi bir biçimde tehdit edilen Türk beyleri, yeniden hırsları uyanan Hristiyan tekfurların doğal müttefikleri olarak sahneye çıkıyorlardı. Cenova, kazançlarını Osmanlıların güvenli himayesi altında korumaya çalışırken, Venedik Hristiyanların bu büyük yeniden oluşumlarına katılma fikrine sıcak bakıyordu.

1415 yılı başlarında, Trabzon'dan önce İstanbul'da gözlerinden rahatsız olan biri olarak iyi bir hekim arayan, ancak imparatorun başkentte olmamasından dolayı karaya çıkmayan[14] gizemli bir Türk bir kadırga ile Venedik'e geldi ve I. Mehmed'in Ankara savaşında kaybolan kardeşi Mustafa'nın elçisi olduğunu iddia etti. Senato, bu yabancıya nasıl davranacağını bilemedi ve efendisine kadırgalarla destek vermeleri hâlinde çok büyük vaatlerde bulunmasına rağmen, olumlu bir cevap alamadı. Nihayet kendisine Segna'yı geçerek Eflak'ta nüfuzlu tüm Türkler tarafından iyi bilinen Mircea'nın yanına gitmesini sağlayacak araçlar verildi. Mircea, ikinci bir Musa bulmuş olmaktan dolayı çok mutlu oldu, zira Mustafa gerçek bir Osmanlı idi, Anadolu'da birçok taraftar edinmişti ve bu taraftarları ile birlikte bir sonraki yılın yaz aylarında Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon yakınlarında I. Mehmed ile bizzat savaşacaktı[15].

1415 yılı Şubat ayında Şah Melik adındaki bir komutanın yönetiminde Bosnalı Türkler, Hrvoje'nin tamamen mağlup edilmesini engellemek için Macarların savunmada zayıf kaldıkları, bölünmüş Bosna'ya saldırdıklarında ve Ağustos ayı başlarında bizzat Üsküplü Voyvoda İshak Bey komutasındaki bir birlik, Macar güçlerini Venedik'e "koca ordudan sadece beş şövalye kaldı" şeklinde bir haberin ulaşmasını sağlayacak şekilde yendiklerinde ve komutanları Garalı Johann ve Segna Kontu Johann Maroty esir alındığında bile Venedik'ten hiçbir hareket görülmedi. Sürekli düşmanı Kral Sigismund, her yerde Hristiyan menfaatlerine karşı kurulan bir Venedik-Türk ittifakından bahsetmeye başladı. Türkler Sava Nehri'nin ötesine kadar geçtiler ve akıncılar Segna ve Cilly kontlarının topraklarında büyük tahribatlara sebep oldular. Ne Sandali, ne Kral Ostoya, ne de Despot Stefan, kaybedilmiş gözü ile bakılan Macar davasına arka çıkmadılar. Aksine bu Sırp prensleri düzenli olarak vergilerini ödediler ve Divân-ı Hümâyûn'a olağanüstü hediyeler gönderdiler. İshak Bey, bundan sonra da Bosna'da bir nevi denetimi elinde bulundurdu ve savaşçılarının Venedik'e ait Avlonya ve Dıraç'ı tehdit etmesine ve kendisinden önce Şahin Bey'in yönettiği Akçahisar'da Balşa'nın kayınpederi Kont Niketa'nın yerine Türk Umur Bey'in getirilmesine ve Arnavutluk'ta üç veya dört Türk asıllı Kefalonyalının ikamet etmesine ve Balşa'yı Venedik ile savaşa tahrik etmelerine rağmen, Venedik Türklerin tüm Adriyatik Denizi sahillerindeki hızlı ilerleyişlerini çok fazla önemsemiyormuş ve dikkatini buna vermiyormuş gibi görünüyordu[16].

Ancak kısa bir süre sonra Türk korsanlar sultanın haberi olmadan denizlerin güvenliğini ve Mora Yarımadası'nda Venedik'e ait yerlerin huzurunu bozmaya başladıklarında, Venedik davranışlarını değiştirecek, hatta Hristiyanlığın savunulmasında lider rolünü bile üstlenecekti.

Venedik'in menfaatleri, Arnavutluk'ta nasıl daralmışsa, Mora Yarımadası'nda doğal olarak genişlemişti.

Venedik, Balyabadra'yı eski hükümdarı Zaccaria'ya geri vermişti. Akhaia Prensliği'nin ise Venedik nezdinde önemi kalmamıştı. İki Tocco ailesi ile sürekli savaş hâlinde bulunan Centurione 1413 yılında San Marco bayrağını tüm şehirlerinde ve kalelerinde göndere çekmeyi ve Venedik kolonilerinin yeni merkezi olarak Korfu'ya yılda 200 altın vergi göndermeyi kabul etmişti. Rum Despotluğu da çaresizdi: 1415 yılı yazında İmparator Manuel'i Mora'ya yaptığı bir yolculuk ile tekrar canlandırmaya çalıştılar, ama boşuna. İnebahtı Körfezi'nde hüküm süren Arnavut

sebastokratoru Ghin Zenebissi, cumhuriyetin hükümdarlığını kabul etmişti. Mudoniç, cumhuriyetin bir kolonisinden başka bir şey değildi ve bu küçük kontluğun Tesalyalı Türkler tarafından 1414 yılında işgalini kendisine yapılmış bir saldırı olarak hisseden Venedik, Kont Niccolo'nun serbest bırakılmasını talep etti. Ayrıca Takımadalar Dükü de yardım için Venedik'e başvurmuştu. Her yerde büyük bir Türk tehlikesinden bahsediliyordu. Avrupa'daki küçük Sole Limanı'ndan, Anadolu'daki klasik gizlenme yerleri olan Balat'tan ve Ayasuluk'tan beklenmedik bir biçimde korsanların hafif araçları çıkıyordu; sultanın bizzat kurduğu ve 50 gemi ile bunlara bağlı 40 kadırgadan oluşan büyük bir filodan bahsediliyordu[17].

Venedik, daha 1414 yılında denizlerdeki güvenliği sağlamak için olağanüstü tedbirler almıştı. I. Mehmed, Venedik'le henüz anlaşma yapmamış ve İlyas Bey, kendisi ile yapılan anlaşmayı yerine getirmeyecek gibi görünüyordu. 1415 yılı Mart ayında Venedik, korsan gemilerini Anadolu sahillerine kadar takip etme ve gerektiğinde İlyas Bey'e ait iki limana saldırma kararını almıştı. Sanki herkes tarafından beklenen Venedik-Türk savaşı çıkmak üzere idi[18].

Mevcut durumlar, genel bir kriz halini almıştı. İmparator Manuel, Mora'ya geçerken, İstanbul'da oğlu Ioannes hüküm sürüyordu. 8 Nisan 1414 yılından beri Mora'da, 19 büyük, 130 daha küçük kule ve üç kaleden oluşan dev bir eseri meydana getiren Germe Hisarı Berzâhı'nın (Hexamilion) tekrar inşası sürdürülüyordu. Ancak Tesalya Beyi, yeni bir saldırıda bulunmak için sadece uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Bizans İmparatoru, Mora'ya geçişi sırasında ayrıca Taşöz Adası'na uğramış ve buradaki Rum hanedanını kendi yönetimine almıştı. Selanik'te birkaç ay geçirdikten sonra her yerde Osmanlılara karşı yapılacak büyük bir seferin hazırlıklarını yaptı. Mora Yarımadası'nda ise Akhaia Prensi dahil olmak üzere tüm isyancılar onu tek ve yasal hükümdarları olarak kabul ettiler[19].

Bu arada Osmanlı Devleti'nin diğer sınırında Osmanlı tahtında hak iddia eden Mustafa, Eflak'ta gizlenecek güvenli bir yer bulmuş ve beylerden bazılarını kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. 1415 yılının Temmuz ayında düşmanlarından kaçmayı başarmış olan Cüneyd ile birleşerek Bulgar topraklarında ortaya çıkmış ve Osmanlı tahtı üzerindeki haklarını talep etmişti. Romen Prens, Bizans İmparatoru, sürgün edilen Karaman Beyi ve İsfendiyar Bey, I. Mehmed'i tahttan indirmek ve Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğü ile geleceğini ebediyen yok etmek için Mustafa'nın etrafında bir ittifak kurmuşlardı. Müttefikler, bu arada Sırp

Despotunu da kendi taraflarına çekmeyi umuyorlardı ve Macar Kralı'nın kutsal birliğe katılmak için sadece daha uygun bir zaman beklediğini biliyorlardı. Boğazlar'da iki yıl boyunca beş, hatta 10 kadar kadırgadan oluşan bir filoyu bulundurabilmek için Rodos Şövalyeleri, Sakız Adası'nın Maonezleri ve Midilli Adası'nın hakimi ile görüşmekte olan (Ağustos-Eylül) ve aynı zamanda Bizans İmparatoru ile anlaşmayı düşünen Venedik'e sürekli şikâyetler gelmekte idi. Anadolu'da ise Osmanlı gücüne karşı yeterince ayaklanmalar mevcuttu: Sakız Adası'nın karşısında bulunan bölgede büyük bir hatip olan Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin liderliğinde bir tarikat belirmiş ve İslâm'ın ıslahından, fakirlikten, birlikte yaşamaktan ve Hristiyanlara sevgi beslemekten bahsetmekte ve propaganda yapmakta idi (Mustafa "Hristiyanların kâfir olduğunu söyleyenin bizzat kendisi kâfirdir" diyordu). Börklüce Mustafa, yeni ve daha iyi olan bu inancı yayanlar Hristiyan keşişlerinkilere benzer kisveler içerisinde, yalın ayak ve derviş başlıkları altında saçları kazınmış bir biçimde dindar köylüler arasında gezinirdi[20].

Avrupa'daki bu tehlikeler, I. Mehmed'i tekrar Avrupa'ya dönmeye zorladı ve 1415 yılı Ağustos ayında Avrupa'ya geldi. Gelişi, fazla cesaretlenen Avrupalı komşuları ve isyancı vasallara karşı savaş anlamına geldi. Sonbaharda, daha önce hiç görülmemiş bir güçte, aralarında 13 kadırga bulunan savaşa hazır 112 gemiden oluşan muhteşem bir filo, Bozcaada açıklarında bekledi ve Venedik, Tana ve Trabzon'dan dönen ticaret gemileri için korkmaya başladı. Kasım ayı başlarında korsanlar Eğriboz Adası sahiline vardılar ve Venedik'e ait Pteleon'a büyük hasar verdiler. Osmanlı filosunun yakınlarında bulunmasından cesaret alan Antonio Acciaiouli Venedik'ten Eğriboz Adası'nın karşısındaki sahilleri kendisine devretmesini talep etti. Daha sonra Kaptan-ı Derya Çalı Bey; Andros, Paros ve Melos adalarına geldi ve bunların hakimleri ile bunların hükümdarı Dük Krispo'dan Türk hakimiyetini kabul etmelerini istedi. Aynı dönemde Venedik'e tehdit altında bulunan Centurione'nin kendine ait bölgeleri Cenova'ya devretme niyetinde olduğu haberi ulaştı[21].

Venedik ise ikili oyununa devam etti. Bir taraftan, mevcut tehlikeler ışığında Macar Kralı ile barışmaları ve Doğu Akdeniz'de bir ittifak kurmalarını sağlamak üzere Nikolas Daimonoianni'nin liderliğinde 1416 yılı Şubat ayında Venedik'e gelen Rum elçileri kabul ederken, Karaman Beyi'ni, tahtta hak iddia eden Mustafa'yı ve başka rakipleri sultana karşı kullanmaktan da vazgeçmiyordu. Diğer taraftan ise sultanın, Musa Çelebi

ile yapılan anlaşmanın yenilemesini sağlamak için elinden gelini yapıyordu. Venedik, savaş istemediği gibi, Osmanlı hükümdarlığını da kabul etmek niyetinde değildi[22].

2 Nisan tarihinde Golfo'nun komutanı Pietro Loredano'ya, Türk deniz gücünün Bozcaada'nın batısında ortaya çıkması hâlinde bunu engelleme ve Ege Denizi'nde beliren tüm Osmanlı gemilerine acımasızca saldırma emri verildi. Amiralin kardeşi Georg ise kısa bir süre sonra Paros açıklarında Balat'tan gelen iki gemiye saldırdı[23]. Herşeye rağmen, yine de hâlâ barış umudu besleniyordu, ancak Haziran ayı sonlarında Venedik, anlaşmanın yenilendiğine dair umutla beklenen bir haber yerine, sultanın ilk büyük filosunun 29 Mayıs tarihinde Pietro Loredano tarafından Gelibolu'da tamamen yok edildiği haberini aldı.

Sultan'a gönderilen elçileri taşıyan Venedik kadırgaları, Gelibolu'ya yaklaşınca ok yağmuruna tutulmuşlardı. Loredano ise liman komutanına şikâyette bulunmuş, ancak bunun üzerine, çoğunlukla Venedik'in kolonilerinden gelmiş devşirme veya isyancı Rumlar tarafından yönetilen 32 gemi, Venediklilerin yolunu kesmiş ve Gelibolu sübaşısının vaatlerine rağmen, Çalı Bey'in Osmanlı gemileri, düşmanca hiçbir harekette bulunmamış güçlü Venedik filosuna saldırmışlardı. Osmanlılar her ne kadar denizcilik yeteneklerine sahip olmasalar da gemilerinde en iyi piyadelerini bulunduruyorlardı. Oklar, havayı karartırken, Loredano'nun ve adamlarının büyük ve tuhaf görünüşlü Osmanlı kadırgalarını zapt etmeleri çok kolay olmamıştı. Nihayet, 14 kadar gemi galiplerin geline geçti. Amiral, tüm hainlere ders olsun diye, özellikle Hristiyan olanlar olmak üzere, esirlerin çoğunu soğukkanlılıkla öldürttü. Bu zaferden sonra kendisi de yara almış olan Amiral, Venedik'e Osmanlıların uzun bir süre hiçbir donanma kuramayacaklarına dair garanti verdiği o ünlü mektubunu dikte etti. Bu, dünya tarihine geçecek büyük bir hadiseydi[24].

I. Mehmed, öfkeli veya intikamcı değil, aksine çok anlayışlı bir hükümdardı. Denizde geçen savaştan birkaç hafta sonra, 24 Temmuz tarihinde, yolu kanla açılan Venedik elçisi Dolfino Venier'i oldukça kibar bir biçimde kabul etti. 26 Temmuz'da görüşmeler başlatıldı ve ayın son gününde Venier, sultanın, uzun zamandır beklenen barış için, ancak yine daha önce öngörülen şartlar altında, onayını aldı. Venedik, önceleri bu anlaşmayı kabul etmek istemedi. Ancak 1416 yılında, daha Süleyman Paşa zamanında sağlamlaştırılan ve Bâyezid Paşa'nın kardeşi Hamza Bey tarafından savunulan Lapseki'yi kadırgalar ile almayı denedikten sonra

yapılan birçok görüşmenin akabinde 1419 yılı Aralık ayında nihai barış anlaşması yapıldı. Hesapçı Venedikli tüccarlar, bu anlaşmadan memnun kaldılar[25].

I. Mehmed, 1416 yılının Mart ayında Mora'dan dönmüş olan Bizans İmparatoru'nu Osmanlı Devleti'nin tüm düşmanları ile kurduğu uzun süreli, "ihanet dolu" ilişkiler için cezalandırmayı başardı. İmparator Manuel gerçekten de son zamanlarda tamamen Türklere ve sultana karşı düşmanca bir politika yürütmekten ve Osmanlı tahtında hak iddia eden Mustafa'nın tarafında olduğunu ilan etmekten çekinmemişti. Buna dayanarak Gelibolu komutanı aynı yılın Mayıs ayında, limanda toplanan filonun Tuna'ya girmek ve yine savaşa hazırlanmak üzere olan Mustafa'yı Eflak'ta bulmak için hazır tutulduğunu ilan etti. Venedikliler, ilk zaferlerini kazandıktan sonra Mustafa İstanbul'a geldi ve buradan, tıpkı daha önce akrabası Orhan gibi, Selanik'e geçti. Türk filosundan artık korkmalarına gerek kalmayan Bizans kadırgaları, onu batıdaki beylerle irtibat kurabileceği bu güçlü sığınma yerine getirdiler[26].

Bu arada I. Mehmed, İstanbul civarlarında bazı yerlerin fethine başladı ve Boğaz'ın öte yanındaki Marmara Ereğlisi'ni işgal etti. Daha sonra ordu, tıpkı Musa Çelebi zamanında olduğu gibi, batıdaki büyük ticaret yolunu takip ederek Selanik üzerine yürüdü. Sonbaharın son aylarında Mustafa ve entrikalardan hiç yorulmayan Cüneyd, şehirde kıstırıldılar ve kimse onlara ne olacağı ile ilgilenmedi. Ancak I. Mehmed, huzursuzluk yaratan kardeşinden kurtulmak için Rumlarla anlaşma yoluna gitmeye karar verdi. Bizans, yılda 300 bin akçe karşılığında Mustafa'yı Limni Adası'nda, Cüneyd'i ise İstanbul'daki Pammakaristos Manastırı'nda mahpus tutmayı kabul etti. O dönemde, kardeşi Theodoros'a çöküşte olan Latin Prensliği'nin taleplerine ve Navarin'de yerleşme niyetine giren Cenevizlilerin açgözlülüklerine karşı despotluğun yeniden oluşumu sırasında yardımcı olmak üzere Mora'ya gönderilmiş olan imparatorun oğlu Ioannes'a ayrıca bu iki Osmanlı isyancıyı Selanik hakimi Dimitrios Laskaris Leontarios'tan teslim alma ve öngörülen yerlere gönderme emri verildi[27].

I. Mehmed'e göre artık yaşlı isyancı Mircea'yı dize getirmek için Eflak'a da mutlaka bir seferin yapılması gerekmektedir, zira Romen prens sadece Musa Çelebi'nin koruyucusu olmak; Mustafa'yı ve danışmanlarını barındırmak ve 1416 yılı sonbaharında Bulgaristan'a yapılan akında yardımcı olmakla kalmamış[28], aynı zamanda çok tehlikeli olan Şeyh

Bedreddin de buraya sığınmış ve Mircea, gerçek sultana karşı yeni bir isyan biçimi yaratmış olan bu saygın ve kutsal adamla birlikte, I. Mehmed Selanik surlarını kuşatırken, Silistre'ye saldırmış ve Bulgaristan'ın Deliorman bölgesini yağmalayıp, ateşe vermişti. Şeyh Bedreddin kısa bir süre sonra esir alındı ve Serez'de idam edildi. Bunun üzerine, Mircea, davranışlarının hesabını tek başına vermek zorunda kaldı[29].

I. Mehmed, 1417 yılı baharında, en önemli anında komşusu Boğdan ve eski dostu Macar Kralı tarafından tamamen yalnız bırakılan Eflak Prensliği üzerine yürüdü. Anlaşıldığı kadarıyla Türkler bu sefer Tuna Nehri'ni geçmediler: I. Mehmed, Mircea'nın elinden, daha sonra büyük göllerin bulunduğu bölgede bugünkü Babadağ yakınlarındaki Yeniköy (Enisala)'ü ve Tuna'nın alt kısımlarındaki en iyi geçidin yanında İsakçı'yı inşa ettireceği Dobruca'yı almakla yetindi. Ayrıca Mircea'nın 1400 yılında kısa bir süre için hüküm sürmüş olduğu Yergöğü Kalesi'ni bir Türk yerleşimi hâline getirdi. Turnu Niğbolu da muhtemelen sultan tarafından bizzat saldırıya uğramadan aynı kaderi paylaştı. Henüz Romenlerin elinde bulunan Severin Kalesi'nden ülkenin üç asilzâdesi sultanın karargâhına geldi ve Olti Nehri ötesindeki toprakların tamamının Osmanlı'ya tâbi olacağını ilan etti. Muhtemelen Mircea da vergi ödemeyi teklif etmişti; neticede Tuna sınırında Turahan Bey adında bir komutan Vidin'e vali tayin edildi ve Evrenos Bey'in oğulları İsa, Barak ve Ali'ye de Eflak sınırında birer timar verildi[30]. Birkaç ay sonra – Sırp yıllıkların göre bir sonraki yılın Ocak ayında – Karpatların ötesinde savaşçı Hristiyan bağımsızlığının son temsilcisi olan Mircea hayata veda etti[31].

Bu hadiseler cereyan ederken, Anadolu'daki durumlar da çözüme ulaşmıştı. Stylarion (Karaburun) Dağı'nda yaşayan yeni dervişler ve Hristiyan dostları 1416 yılından itibaren fanatik bir din savaşına girişmişlerdi: Aydın Bey'i Timurtaşpaşazâde Ali, onlara mağlup olmuş ve zorlukla Manisa'ya kaçabilmişti. Bu isyancıların üzerine daha sonra sadece Vezir Bâyezid Paşa değil, savaşa hazırlanmak üzere I. Mehmed'in onsekiz yaşındaki oğlu Murad da gönderildi. Büyük bir ordu, Şeyh Bedreddin taraftarlarını dağlarda Karaburun mevkiinde bozguna uğrattı. Liderleri olan Börklüce Mustafa Balat'a getirilip, işkence edildi, ancak inancından vazgeçmedi. Taraftarları "Allah'ım, yardım et" naraları altında katledilirken, Börklüce'nin bedeni dört deveye bağlanıp, parçalara ayrıldı. Sahil boylarındaki köylülerin çoğu arasında çok sonraları bile kutsal saydıkları Börklüce'nin ölmediği, aksine Ankara savaşından sonra birçok

Türk ailenin kaçmış olduğu Sisam Adası'nda yaşadığı ve bir gün geri döneceği inancı yaygınlaştı[32].

Sultan'ın son yılları huzur içinde geçti. Daha 1417 yılında huzura kavuşan Anadolu'ya geçmişti[33]. 1418 yılında Mora'daki sürgün yerinden ayrılmamış olan Mustafa'nın, I. Mehmed'in yerine geçeceği ve Venedik'e ait Eğriboz üzerine gidecek güçlü bir filonun ortaya çıktığı haberlerinin nihayet dedikodu olduğu anlaşıldı[34].

I. Mehmed, Anadolu'ya yaptığı son ziyaret sırasında 1420 yılında İstanbul'a da geldi. Buraya gelişinden kısa bir süre önce Bizanslılarla barış yapmıştı[35]. Katolon mevkiinde Dimitrios Leontarios, İsak Asanes ve Protostrator Manuel Kantakuzenos tarafından merasimle karşılandı. Bizans başkenti sakinleri, memnuniyetle eskiden bu bölgeleri yakıp yıkan ve o dönemde imparator oğlu Andronikos'un huzur içinde hüküm sürdüğü Selanik'i kuşatan yaşlı sultanın, rakibi Mustafa'nın eski müttefiki olan imparatorla alçak gönüllülükle sohbet ettiğine tanık oldular. 70 yaşındaki[36] İmparator Manuel, onu "çift sütunlarda"[*] karşılarken, oğulları Ioannes ve Konstantin (Thomas ve Theodoros o dönemde Mora'da Centurione'ye karşı savaştaydılar)[37], yanında I. Mehmed için hazırlanmış ikinci bir kadırga bulunan imparatorluk kadırgasında beklediler. Her iki araç, daha sonra Osmanlı topraklarında I. Mehmed'in çadırlarının kurulduğu Üsküdar'a kadar geldi. Hristiyanların ve müslümanların imparatorları, her biri kendi kadırgalarının güvertelerinde durarak, sohbet ettiler. Karaya ayak bastıktan sonra beraber yemek yediler ve birbirlerine hediyeler verdiler. I. Mehmed, ancak ertesi günün akşamı atına bindi ve İzmit'e doğru yola çıktı[38].

1421 yılı bahar aylarında I. Mehmed, kış aylarını geçirdiği Bursa'dan tekrar Avrupa'ya döndü. Birkaç hafta sonra, Edirne dolaylarında bir av sırasında sara nöbeti[**] geçirip, atından düştü. Sadece 42 yaşında olmasına rağmen, bir daha düzelmedi. Şehzâde Murad'ın Amasya'dan Edirne'ye gelişi için zaman kazanmak amacıyla sanki I. Mehmed kaçan Cüneyd'in arkasından Anadolu'daki Biga Şehri'ne hareket edecekmiş gibi birlikler hazırlatıldı ve yabancı elçilere birkaç gün beklemeleri söylendi. Ama Sultan I. Mehmed çoktan hayata veda etmişti. "Babaları" ve hükümdarları olan sultanı mutlaka görmek isteyen orduyu memnun etmek için, vezirlerin Edirne sarayındaki karanlık yatak odasında bir divân üzerinde oturan, elleri bir başkası tarafından oynatılıp, selam verdirilen bir ceset gösterdikleri anlatılmaktadır. Sultan I. Mehmed'in öldüğü gerçeği, ancak cenaze alayı bu

barışçıl ve affedici asil ruhlu ve insaflı sultanı Bursa'ya götürmek için Edirne'den hareket ettiğinde anlaşıldı. Oğlu II. Murad, Osmanlı tahtına geçmiş ve devletin bütünlüğü korunmuştu[39].

Bizans Devleti, daha 20 yaşında bile olmayan bu genç sultanın tahta çıkışını o dönemlerde pek iyi olmayan konumlarını iyileştirmek için kullanmaya çalışacaktı. Bizans Devleti'nin yaşlı ve çürük bedenine sanki yeni bir güç gelmişti, İstanbul iyi durumda idi; Bizanslı komutanlar rahatsız edilmeden civardaki adalarda hüküm sürmekte ve Manuel ile hükümdarlığı paylaştığı oğlu VIII. Ioannes küçümsenmemesi gereken bir deniz gücüne sahiptiler. Selanik Despotluğu, komşusu olan Serez, Tırhala ve İzdin beyleri tarafından kabul edilmekte idi. Mora Yarımadası'nda ise imparatorun üç oğlu; Despot ünvanını taşıyan Theodoros, otoritesini göstermek için ara sıra burada görünen Ioannes ve yarımadada uzun bir süre kalan Thomas, iyi ve sürekli bir eser yaratmışlardı. Ayamavra ve Kefalonya hakimi Carlo Tocco 1417 yılında Arnavut lideri Maurikios Spata'nın ölümünden önce Arta, Yanya ve Vonitza şehirlerini zapt edip, oradaki geleneklere göre "Rumların Despotu" ünvanını taşıyordu, ama Mora'da herhangi bir yer fethetmeyi başaramıyordu. Cenova'nın toprak ilhakı denemeleri de başarısız olmuştu: Zonklon yakınlarında ilk işgal ettikleri Belvedere'den öteye geçemediler. 1417 yılında, Türkleri tekrar Mora'ya çekmek istemesinden şüphelenilen Centurione, Paleologlar tarafından toplanan ve aralarında özellikle cesur ve yırtıcı Arnavutların bulunduğu büyük orduya karşı çaresizdi. Androussa ve Sant Arcangelo Bizanslıların eline geçti ve Katalan maceraperest Oliveiro Frencone, Mora'daki karmaşalardan isifade ederek, 1418 yılı bahar aylarında despotluğun başkenti olan Kalavrita'yı beklenmedik bir biçimde işgal etmemiş olsa idi, başkent de aynı kaderi paylaşacaktı. Venedikliler, şehri imparatorun ordularına karşı korumak için derhal Balyabadra'ya asker gönderdiler ve Aşağı Navarin'i, Gördüs'ü ve Mantikoris'i zapt ettiler. Rum subaylar, Venedik'in bu müdahalesinden hiç hoşlanmadılar; Venedik ise bütün Türklerden bile daha çekilmez diye tabir ettikleri Rumların davranışlarından dolayı birçok kez şikâyette bulundu[40].

Sultan I. Mehmed'in ölümünden sonra, Osmanlı tahtında hak iddia eden Mustafa, Bizanslılara olağanüstü vaatlerde bulunmuştu: Karadeniz sahillerinin bir kısmını, Tesalya'daki bazı timarları, hatta Bizanslıların uzun zamandan beri istedikleri Gelibolu'yu bile Bizans'a devredeceğine söz verdi. Ölen sultanın lalası ve devletin veziri olan Bâyezid Paşa'nın da genç Murad ile yapacakları ittifak karşısında Bizans'a rehine olarak Türk ileri

gelenlerinin 12 çocuğunu, 200 bin altın ve Gelibolu’yu vaat ettiği anlatıldı. VIII. Ioannes, şahsen tanıdığı ve Bizans Devleti için daha rahat olan Mustafa’yı tercih etti. Bizans, bir kez daha Osmanlı hanedanının iç işlerine karışmaya cüret etti.

Mustafa, Limni Adası’ndan İstanbul’a getirildi ve buradan Avrupa’daki başkenti zapt etmek üzere Edirne’ye gitti. Aynı zamanda Bizans birlikleri de Gelibolu’yu kuşattılar, ama başarılı olamadılar (Eylül 1421). Bâyezid Paşa ve Hamza Bey, uzun zaman önce ölmüş olan gerçek şehzâdenin adını haksız yere taşıyan “düzmece” Mustafa’nın Edirne’ye girmesine izin vermek istemediler, ama Megale Kayra (Sazlıdere) Savaşı’nda kendi ordularının ihanetine uğradılar. Ordu, uzun yıllardan beri devletin Avrupa bölgesinde bulunmuş olan Mustafa’yı, fazla tanımadıkları Murad’a tercih ediyordu. Savaşı kazanan Mustafa, yaşlı ve yiğit vezirin boynunu vurdururken, diğer düşman komutanın hayatını bağışladı.

Birkaç hafta sonra, kış aylarında Mustafa Anadolu’ya çağrıldı. 20 Ocak 1422 tarihinde Avrupa’daki sipahilerinden oluşan 12 bin süvari ve 5 bin piyade ile Anadolu’ya vardı[41]. Eski silah arkadaşı ve danışmanı Cüneyd, mümkün olduğunca onun lehine olacak bir zemin hazırlamıştı. Bu kurnaz ihtiyar, bir zamanlar güçlü ve zengin olduğu anavatanı Anadolu’yu nihayet tekrar görmüştü. Kısa süre önce hayata veda eden Balat Emiri İlyas Bey’in halefi Mustafa’yı bozguna uğrattı ve kendini yine Aydın bölgesinin hakimi ilan etti. Düzmece Mustafa, Anadolu’da başka müttefik kazanamadı: Karaman ve Germiyan Beyleri onun aleyhine karar verdiler. Her ne kadar Lapseki önlerinde görülse ve Ulubad ile Mihaliç’e kadar gelse de onu burada, sayıca küçük de olsa bir ordu ile yeğeni Murad bekliyordu. Mustafa’nın da etrafında sadece az sayıda birlik vardı. Cüneyd ise herhangi bir çatışma başlamadan ihanet edercesine kaçtı. Hastalıklı Rumeli hakimi Mustafa, onu takip etti ve Biga üzerinden Gelibolu’ya geçti. Buradan, Osmanlı soyundan kaçakların sanki bir gelenekmişçesine kaçtıkları Tuna boylarına geldi. Bu topraklarda o dönemde Mircea’nın oğlu Dan hüküm sürüyordu.

II. Murad, verdiği destek karşılığında uzun yıllardır ödemediği vergi borçları affedilen Foçalı Giovanni Adorno’nun desteği ile sayıca az Türkleri ile ve “siyah demirden” zırhlarına bürünmüş birkaç yüz İtalyan ile birlikte Gelibolu’ya geldi. Gelibolu’da sadece üç gün kalan gerçek sultan, Edirne’ye kadar hiçbir düşmanla karşılaşmadı. Ali Paşa’nın kardeşi vezir İbrahim Paşa, Ali Paşa, Timurtaş’ın oğulları Umur ve Oruç ile Hacı İvaz

gibi başka sadık adamları eşliğinde Avrupa'nın başkenti olan şehre girdi. Tuna boylarında yakalanan Mustafa, Edirne'ye getirildi ve burada gerçek bir Osmanlı şehzâdesi gibi yay kirişi ile boğulmadı, aksine adi bir dolandırıcı ve suçlu gibi asılarak idam edildi[42].

II. Murad'ın Bizans'ın himayesinde olan "Düzmece Mustafa"ya karşı kazandığı zaferin doğal bir sonucu olarak İstanbul yeniden kuşatıldı. 8 Haziran ile 10 Haziran 1422 tarihleri arasında İstanbul surlarının önünde bir Osmanlı ordusu belirdi. Ordunun başındaki komutan yeni Sultan II. Murad tarafından Musa Çelebi'nin düşüşünden sonra gönderildiği sürgün yerinden, eski düşmanı I. Mehmed'in oğlu olan yeni sultanın hizmetine girmek üzere geri çağrılan Mihaloğlu idi. 15 (veya 20) Haziran'da II. Murad bizzat İstanbul önlerine geldi. Kuşatma ordusu, ganimet toplama hevesi ile bir araya gelen askerlerden, dervişlerden, tüccarlardan, zanaatkârlardan ve köylülerden oluşuyordu. Eşinden dolayı sultanın bir akrabası olan ve büyük saygı gören Bursalı Emir Sultan da onların arasında idi. Osmanlılar bu sefer, ağaçtan kuleler gibi yapay araçlar kullandılar ve su yollarından şehre girmeyi denediler. Bizans'ın başkentindeki hadiseler hakkında en teferruatlı bilgiyi veren Bizanslı tarihçi Francis (Phrantzes) 22 Ağustos'ta (kuşatmanın tarihçisi Kananos'a göre 24 Ağustos'ta), İmparator Ioannes'in Topkapı (Saint Romanos Kapısı)'dan çıkıp katıldığı, ancak herhangi bir sonuç getirmeyen bir çatışmadan bahsetti.

İmparator Manuel ve Ioannes, düşmanı kaçırmak için kesin bir araca başvurdular. Ölen sultan ardında, Mustafa adında, Hamidoğulları Eyaleti'nin yönetimine getirilmiş bir erkek çocuk daha bırakmıştı. Ancak Sultan II. Murad, Osmanlılarda gelenek hâline geldiği gibi, tahta çıktıktan sonra onu ortadan kaldırmaya ya cesaret edememiş ya da kıyamamıştı. Rumların "Mustaphopulos" diye adlandırdıkları bu genç şehzâde İstanbul'a getirildi. 30 Eylül'de İstanbul'a vardı ve bir gün sonra yaşlı "babası" İmparatoru ziyaret etmek için yola koyuldu, ancak Osmanlı Devleti'nin bu yeni mirasçısı sadece Silivri'ye kadar geldi. Yine de bu hile işe yaramıştı, zira II. Murad daha genç şehzâdenin Avrupa'ya doğru yola çıktığını duyar duymaz birliklerini Edirne'ye geri çekmişti. Kısa bir süre sonra ise Anadolu'ya geçti.

İstanbul, Osmanlı hükümdarı çekildikten sonra da Türkler tarafından kuşatma altında tutuldu. Avrupa'da zaman zaman ünlü İstanbul'un içinde bulunduğu büyük tehlikeden bahsedilmeye başlandı. 1422 yılının Ekim ayında düşmanların yine güçlü bir saldırısı kırıldı. Osmanlı birlikleri bu

arada Evrenos Bey'in ve Turahan Bey'in oğullarının komutasında Selanik'e de yöneldiler (1423), ancak bu güçlü şehri yine alamadılar. Kantakuzenos Stavromitis'in hüküm sürdüğü, savunması daha zayıf İzdin'i bile o dönemde işgal etmeyi başaramadılar[43].

Nihayet 21 Mayıs 1423 tarihinde Turahan Bey 10 bin süvari ile bizzat Mora'daki Germe Hisarı'nın güzel ve yüksek surlarının önünde belirdi. Kaninalı Tocco, bu seferin gerçekleşmesi için elinden gelen tüm desteği vermişti. Rumlar – bir Venedik kaynağında: "cani" (nefandi) ve "nankör" (vilissimi) Rumlar, dendi – büyük harcamalar yapılarak ve büyük umutlar beslenerek inşa edilen istihkâmları terk etmişlerdi. Türkler bu ünlü askerî eseri hiçbir dirençle karşılaşmadan zapt ettiler ve Turahan Bey, surları yıkmak için birkaç ay uğraştı. Akıncılar, her yeri yağmalayarak Mora Yarımadası'nın tamamına yayıldılar. Despotun ikamet ettiği Mezistre önlerinde karargâh kurdular ve Leontochorion, Gardiki ve Tavia önlerinde görüldüler. Nihayet, bu uzak bölgelerde her zamanki gibi sürekli olacak fetihler yapmadan Tesalya'ya geri döndüler[44].

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi ve imparator ailesinde 1 Ekim tarihinde felç geçiren yaşlı İmparator Manuel'in oğulları arasında çıkan iç mücadeleler sonucunda Bizans Devleti'nin durumu daha da kötüye gitti. İmparator'un en küçük oğlu Andronikos, Hristiyan Prensi olarak görevlerini o derece unuttu ki, 1423 yılı yazında Cenevizlilere ait Galata'ya gitti ve tıpkı önceki imparatorlardan Andronikos ve VII. Ioannes gibi buradan taht müddeisi olarak Osmanlı karargâhına geçti[45]. Büyüklük iddiası ile belirlenen politikalarının sonuçlarını taşımak zorunda olan tehdit altındaki devleti Türkler tarafından fethedilmekten korumak için VIII. Ioannes, kardeşi Konstantin'e hükümetin idaresini bıraktıktan sonra, 15 Kasım 1423 tarihinde Venedik ve dükünü Macaristan ile yapılacak bir barış için kazanmaya çalışacağı Milano ile Macaristan sarayına gitmek üzere yola çıktı ve ancak bir yıl sonra 1424 yılı Ekim ayında Boğdan'daki Kili üzerinden geri döndü[46]. Bu arada 22 Şubat'ta Bizanslılar için oldukça iyi sayılabilecek şartlar altında barış sağlanmıştı: Bizans, yine yılda 300 bin akçe (Venedikli bir kaynakta 100 bin altından bahsedilir) vergi verecek, ancak bunun karşılığında İzdin'i, Silivri'yi ve Karadeniz sahillerini geri alacaktı[47]. İmparator Ioannes'in Macar Kralı ile yaptığı görüşmeler yine de sonuçsuz kalmadı; aksine Tuna boylarındaki bu devletin, sadece bu yüzden olmasa da Balkan meselesine tekrar müdahalesi ile sonuçlandı.

21 Temmuz 1425 tarihinde, son yıllarında keşiş cübbesini giyen ve Peder Mattheos adını taşıyan felçli İmparator Manuel öldü ve Bizans Devleti'nin asla sağlanamayan bütünlüğü de onunla birlikte mezara gitti. Despot ünvanı ile övünen imparator oğulları babalarının bıraktığı mirasın birer bölümlerini aldı ve böylece kendi kibirlerinden dolayı sultanın önünde el pençe divân duran ve siyasi varlıklarını sadece sultanın teveccühü ile sürdürebilen küçük bölgelerin sefil hanedanlarından biri hâline geldiler. Gerçek İmparator VIII. Ioannes, İstanbul ve eski surları civarında hüküm sürerken, kardeşi Konstantin son yüzyıllarda bir nevi soyutlanmış prenslik hâline gelmiş Ahyolu ve Misivri'de hüküm sürüyordu. Selanik, haklarını kısa bir süre sonra hastalığı yüzünden Venedik'e satacak ve oğlu ile birlikte huzur içinde ölümü bekleyeceği Mantinea'da yaşamına devam edecek olan Andronikos'a aitti. Mora'da hüküm süren diğer iki imparator oğlu ise bir anlaşmaya varmışlardı: Theodoros, Mezistre'de hüküm sürerken, küçük kardeşi Thomas'a dağınık baronluklar ve arkontluklar kaldı. Sadece hain Dimitrios, kaçak olarak sürgünde yaşıyordu[48].

II. Murad, 1421 yılında genç şehzâde [Küçük] Mustafa'nın isyanını bastırmak için Anadolu'ya geçmişti. Vâsi olarak başında Şarapdar İlyas Bey bulunan şehzâde, çok önemli bir yer olan Anadoluhisarı'nı eline geçirmiş, ancak Bursa'yı alamamıştı. İznik; iddia edildiği gibi, isyancıları şehirde tutma amacıyla II. Murad ve İznik komutanı Firuz oğlu Ali Bey arasında yapılan bir plana uygun olarak birkaç hafta sonra teslim oldu. Sultan şehre vardığında şehrin kapıları derhal açıldı ve İlyas Bey, bahtsız Osmanlı şehzâdesini teslim etmek üzere derhal Sultan II. Murad'ın yanına gitti. Şehzâde Mustafa, şehir surları dışında Mirahor Mesud Bey tarafından bir incir ağacına asıldı. Altı yaşındaki bu küçük şehzâde de yine Bursa'da sultanların türbesinde yatıyor[49].

Ancak, Cüneyd hayatta olduğu sürece Anadolu'nun sahil boylarına huzurun getirilmesi mümkün değildi. İkinci Mustafa olayından hemen sonra yaşlı kurnaz "tilki", Osmanlıların ezeli düşmanı İsfendiyar Bey ile ittifak kurdu ve bu sefer "Ayasuluk ve Balat Hükümdarı" ünvanı ile yetinmeyip, kendini "bütün Anadolu'nun"[50] hükümdarı ilan etti. Bolu'yu almaya çalışan İsfendiyar Bey'in birliklerine karşı yapılan savaşı sultan bizzat yönetiyordu. Kastamonu ve Küre'yi Osmanlı Devleti'ne dahil etti. Yaşlı İsfendiyar Bey, öyle ağır yaralandı ki, işitme duyusunu tamamen kaybetti ve deniz kenarında alınması mümkün görünmeyen Sinop'a kaçtı. Barışı sağlamak ve affedilmek için İsfendiyar Bey, II. Murad'a kızını vermeyi teklif etti. II.

Murad’ın bu teklifi kabul etmesi ile Anadolu’nun kuzey bölgelerinde huzur sağlandı ve II. Murad’ın kayınbiraderi Kasım Bey bu huzurun korunması için Osmanlı sarayında rehine tutuldu. Germiyan Beyi Yakup, düğün merasimine eşini göndererek, II. Murad’la vasallık ilişkisini de kabul etmiş sayıldı[51].

Aydın’da bundan sonra Yahşi Bey Osmanlı beyi olarak hüküm sürüyordu; Saruhan Beyi Evrenos’un oğlu idi ve Menteşe’de hüküm süren Balaban Bey, II. Murad’ın çevresinden bir Osmanlı idi. Cüneyd ise müttefikleri olmamasına rağmen, 1424 yılında oğlu Kurt Hasan ile birlikte İzmir’de tekrar isyan bayrağını çekmeye ve gerçekte artık hayatta olmayan üçüncü bir Mustafa’yı, Rumların Mustaphopulus’unu sultan ilan etmeye cüret etti. Yahşi Bey’i yenmeyi başardı. Bu kurnaz isyancının tehlikeli isyanını zamanında bastırmak için Sultan II. Murad, kış aylarında, Arnavut asıllı Bâyezid Paşa’nın kız kardeşi ile evli olan Rum asıllı devşirme Halil Bey’i İzmir’e gönderdi. Halil Bey, hiç kan dökmeden Kurt’u esir almayı başardı; Cüneyd ise yine kaçtı ve toprakları bu sefer Osmanlı topraklarına katıldı. Su yoluyla Akçay’a geçen ve hiç yorulmak bilmeyen bu düşman buradan Karamanlılara mektup gönderip yardım istedikten sonra, 500 süvari ile Denizli önlerine geldiğinde, İpsili’de kuşatıldı. Sultan’ın isteği üzerine Cenevizli Percivale Pallavicini de Sakız Adası’na çıkan birkaç gemi ile birlikte isyancıya karşı yardıma geldi[52]. Cüneyd teslim oldu, öldürülmesi yönünde karar verildi ve uykudayken ölümcül bir darbe ile öldürüldü. Oğlu Kurt’un Gelibolu’da başı kesildi. Böylece İzmir Beyleri’nin soyu tamamen ortadan kalktı. Dur durak bilmeden faaliyetlerine devam eden Cüneyd’in ölümü ile birlikte Osmanlı birliğine karşı Anadolu partikülarizminin son temsilcisi de yok oldu[53].

Artık Osmanlılar sayesinde amcası Mustafa’nın yerine geçmiş ve Sultan II. Murad’ın kız kardeşi ile evlenmiş olmasına rağmen[54], Cüneyd’i destekleyen ve kaçak Teke Beyi Osman ile Osmanlılara karşı ittifak kuran Karaman Beyi’ne karşı yeni bir savaş açmanın zamanı gelmişti. 1423[*] yılında Karaman ve Teke beyliklerinin müttefik orduları Antalya’yı[**] zapt etmek ve İsfendiyar Bey ile Cüneyd’in topraklarının Osmanlılar tarafından ilhak edilmeleri ile kesilen deniz yolunu tekrar açmak üzere harekete geçtiler. Osman, Karaman Beyi gelmeden, şehirde hüküm süren Firuz oğlu Hamza Bey’in saldırısına uğradı ve öldürüldü. Karamanlı Mehmed Bey geldiğinde ise isabet eden bir taşla başı ezildi. İki oğlundan sadece İbrahim, babasının naaşı ile Konya’ya geri dönerken, kardeşi Ali, Hamza Bey’in

elinde esir kaldı ve Murad'ın Karaman Beyliği'nde bizzat görünmesine gerek kalmadı. Son Teke Beyi'nin kız kardeşi ile evlenmiş olan Hamza Bey'e Teke Beyliği; Hamid'e ise hain İlyas Bey'in toprakları verilirken, yaşlı kaçak Karamanlı İbrahim Bey'e Karaman topraklarını kapsayan beylik verildi. Kardeşi Ali, Sultan II. Murad'ın kız kardeşi ile evlenerek, huzur içinde yöneteceği Sofya'da sancakbeyi oldu. Aynı aileden gelen İsa Bey de Avrupa'da kaldı. Amasya komutanı, bu arada Türkmen reislerini cezalandırıp, Canik topraklarını tamamen ilhak ederek devletin doğu sınırını da güvence altına aldı. İlk kez, saygı gösterisinde bulunmak üzere bir Anadolu Beyi'nin Avrupa'ya geldiği görüldü: Germiyan Bey'i, Anadolu'nun sert geçen uzun savaşlardan sonra nihayet Osmanlılara boyun eğdiğinin canlı bir kanıtı idi. Oğlu Osman ise sadece Sultan II. Murad'ın teveccühü sayesinde hüküm sürebiliyordu[55].

Osmanlı siyaseti hâlâ yerli beylerin mümkün olduğunca o güne kadar bağımsız olan topraklarında yönetici olarak bırakılmaları yönünde idi; sadece Sultan I. Bâyezid, tam bir merkezileştirmeye gitmiş ve diğer tüm devlet yönetimlerinin yerine geçmek için çaba göstermişti. Osmanlıların uyguladığı bu sistem, birçok durumda işe yaramış olsa bile, Karaman Beyliğinde hiçbir zaman istenen etki yaratılamadı. II. Murad'ın, Avrupa'daki konumunu oldukça sağlamlaştırmış olduğu 1430 yılında uzun zamandır mücadele hâlinde olan İbrahim Bey ve II. Murad arasında yeni çatışmalar başladı. İbrahim Bey bir seferinde Murad'ın Dulkadiroğulları Bey'i tarafından gönderilen bir atı sultanın kendisi için isteyen elçilerine hakaret edercesine: "Efendiniz böyle bir ata binebilir mi ki?" diye sormuştu. Bunun üzerine ceza olarak Akşehir, Beyşehir ve Konya fethedildi ve Karaman Bey'i, hüküm sürmeye devam edebilmek için daha güçlü Osmanlı'ya yine boyun eğmek zorunda kaldı. Yapılan yeni sözleşme ile bu toprakların otonomisi yine de ortadan kaldırılmadı: İbrahim Bey, sadece zorla işgal ettiği toprakları geri vermek ve sultan tarafından bizzat yönetilen seferlere kendi askerî birliklerini gönderme taahhüdü altına girmek zorunda kaldı[56].

İbrahim Bey yine de ölümüne kadar (1443 civarı) yeni bir savaşla hanedanının Anadolu'da kaybettiği konumunu geri kazanmayı düşünmüştü. II. Murad'ın kendisi ve o dönemlerde Amasya'da sancakbeyi olan onsekiz yaşındaki oğlu Alaeddin, İbrahim Bey'e güçlü bir ordu ile saldırdılar ve ilk kez Müslümanların yaşadığı bir ülke acımasızca cezalandırıldı; II. Murad nihayet kız kardeşi Sultan Hatun'un ricalarına boyun eğdi ve iyice köşeye

sıkıştırılan beye, tekrar ülkesinin başına geçme iznini verdi. Ancak bu sefer, başka rehinelerle birlikte kendi oğlunu da galibin sarayına göndermek ve bundan böyle iki kat vergi ödemek zorunda bırakıldı[57]. Yaşlı Osmanlı Sultanı, kendi inancından dervişler ve keşişlerle birlikte hayatının son demlerini huzur içinde geçirmek üzere tekrar Anadolu'ya geçtiğinde barışı yine Karamanlılar bozmuştu: Onlar, devletlerinin ebediyen hüküm süreceğine inanıyorlardı. Böylece, Macarların yeni ve büyük çapta bir saldırıya geçtikleri haberi, II. Murad'a Konya'yı tekrar kuşatmaya aldığı sırada ulaştı[58]. Gelenekler şimdi de üstün çıktı ve II. Murad, Karaman Beyi'nin yine ülkesinde kalmasına izin verdi. Karamanlılar bundan sonra yeni bir isyanı düşünemeyeceklerdi bile. Anadolu, doğrudan değil, aksine birçok siyasi ve akrabalık bağları sayesinde Osmanlı sultanlarına artık tamamen ilhak olmuştu ve bu sayede II. Murad'ın halefi II. Mehmed hükümdarlığının ilk yıllarında bütün dikkatini Avrupa'ya verebildi. Germiyan Beyliği artık tamamen Osmanlılara aitti. Germiyan Bey'i, ölümünden önce topraklarının tamamını II. Murad'a bırakmıştı (1427). Ölümünden sonra Kütahya'da bir daha Germiyanoğullarından ve Alişîr soyundan hiçbir hükümdar hüküm sürmedi.

Avrupa'da daha büyük meseleler çözülmeyi ve daha yüksek amaçlar ulaşılmayı bekliyordu; bu yüzden II. Murad'ın büyük eseri Rumeli'de yaratıldı. Burada bir taraftan Paleologlarla ilişkilerin düzenlenmesi, Sırbistan'ın kaderinin tayin edilmesi, Tuna boylarındaki Romen tehlikesinin ortadan kaldırılması gerekirken, diğer taraftan kibirli ve açgözlü Venedik'in dizginlerinin çekilmesi ve Haçlı Seferi fikrinin doğal temsilcisi olarak Macar Kralı'nın Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da tanımasının sağlanması gerekiyordu. Kısacası, I. Bâyezid zamanında mevcut tüm sınırların tekrar eski hâline getirilmesi ve vasallık ilişkilerinin daha disiplinli, hatta imparatorlukvari bir duruma getirilmesi gerekiyordu. Dedesi Yıldırım Bâyezid misali meteora benzer bir yıldırım gibi değil, aksine kolay öfkelenmeyen ve sabırlı, bir o kadar da enerjik olan ve başarılarını son yıllarında büyük ağrılarla ödemek zorunda kalan Sultan II. Murad, devletin Avrupa'daki varlığını sağlamlaştırmak için 20 yılını harcadı.

1440 yılına kadar, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ne zaman gerektirirse, saldıran O oldu; ancak, Batı Avrupa'nın tüm müttefik güçleri ile birlikte Macarların saldırısına maruz kaldığında, tamamen Osmanlılara yönelik Haçlı Seferleri fikrine öldürücü son bir darbe vurdu ve böylece Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde yarattığı eseri tamamladı.

Sulhsever bir insan olarak tanınan I. Mehmed'in hükümdarlığının son yıllarında uçbeyleri büyük bir heyecana kapılmışlardı. Macar Kralı Sigismund, Floransalı Pippo dei Scolari'yi ya da nam-ı diğer Pippo Spano'yu hizmetine almış ve ona Tımışvar Kontu ünvanını ve daha sonra Bosna Usorası ünvanını vermişti. Onun görevi, Sırbistan'a ait Tuna boylarının ve Sava sınırının başarılı bir şekilde gerçekleştireceği bekçiliğini yapmaktı. 1419 yılı yaz aylarında Stefan Losonczy, Türk birlikleri ile Eflak'taki Severin Kalesi'nde savaş hâlinde idi[59]. Aynı yılın Ağustos ayında daha batıdaki Tuna boylarında, Pippo ve Vidin'in Türk uçbeyi arasında geçen savaşlardan bahsediliyordu. Her iki taraf, öldürülen ve esir alınan düşmanların sayısı ile övünebildiğinden, bu savaşlar kesin bir sonuca varmamıştı[60].

Aynı yıl Eflak'ta, Mircea'nın oğlu ve eski taht ortağı Mihail hüküm sürüyordu. O, ne Macarların bir müttefiki, ne de Türklerin dostu değildi ve 1420 yılında I. Dan'ın Osmanlı sarayında belli bir süre rehine olarak tutulmuş aynı adlı oğlu ona saldırdı[61]. Mihail, bunun üzerine Macaristan'ın hükümdarlığını kabul etti ve Erdel Voyvodası yardımına geldi, ancak ikisi de aynı yıl içinde bozguna uğradı ve öldürüldüler. Kaynaklarda, özellikle zaferi kazanan Dan'ın saflarında Türk akıncılarının savaşmış olduğundan bahsedilir[62].

Ancak Dan, kısa bir süre sonra koruyucusu ile anlaşmazlığa düştü. Daha Sultan I. Mehmed'in hayatta olduğu zamanlar, ancak muhtemelen onun bilgisi olmadan, Turahan ve Evrenos Bey ailelerinden gelen Tuna beyleri, Mircea'nın Türklerin içinde bulundukları durumları çok iyi bilen diğer bir oğlunu, Kel Radul'u prens olarak Tuna'nın ötesine gönderdiler. Radul, Braşov'a kadar geldi ve yanında bulunan Türklerin Karpatların eteğindeki bu büyük ticaret şehrine saldırmalarını ve ateşe vermelerini emretti[63]. Ancak 1422/23 yıllarında Dan yine hükümdarlığa geldi ve Macarların yardımı ile Türklere Silistre'de ve Tuna Nehri üzerindeki diğer geçitlerde saldırdı[64] ve gücünü bundan sonra da korumayı başardı. Eflak'ta, gönüllü yerli prensler aracılığıyla da olsa, Türk stilinde hüküm zamanı henüz gelmemişti.

Türklerin 1420 yılında yaptıkları seferin, Lehistan Kralı'nın dostu olarak yaşlı bilgin Aleksanderu cel Bun'un (Mülayim Aleksanderu) hüküm sürdüğü ve o güne kadar Tuna beylerinin akınlarından etkilenmemiş olan Boğdan'a da yönelmesi ilgi çekici idi. Turla Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan ve kısa bir süre öncesine kadar sahibi olan

Cenevizliler tarafından önce Maocastro ve son olarak (Rumca Maurokastron kelimesinden türetilen) Moncastro olarak adlandırılan Romenlerin Cetatea-Alba, Türklerin ise güçlü Akkirman Limanı, yüksek surlarının altında ilk defa düşman Osmanlıları gördü. Türkler, denizden değil, karayolunu kullanıp, Tuna Nehri'ni takip ederek kendilerine tamamen tâbi olan Eflak ülkesinden gelmişlerdi. Ancak Boğdan'a karşı yapılan sefer de belirli bir plânın bir parçası değildi ve yine sürekli bir yerleşim için çaba gösterilmedi. Macar Kralı ve bu bölgeler üzerinde menfaati olan Lehistan Kralı, hatta Litvanya Prensi Vitold bile sınırlarının güvenliği için endişe ettiler ve Eflak ile Boğdan'ı Türklerden kurtarmak için tedbirler aldılar[65].

1424 yılında, Türk elçilerin Macar sarayına gönderildiği bir dönemde[66], Severin Kalesi (Turnu Severin) tekrar savunma durumuna getirildi. Bir sonraki yıl, Radul'u tekrar eski konumuna getirmek isteyen Türkler, bunun için Dan'a saldırınca Kral Sigismund, 16 Ağustos'ta bizzat Orsova'ya kadar geldi[67]. Bir tarafta Pippo, diğer tarafta Dan ve Erdel Voyvodası Zach, Türklerin geçişini engellemek için tüm güçleri ile savaşıyordular. Mevcut durum, 1419 yılındaki savaşın durumuna çok benziyordu. Nihayet sonbaharda Romenler tam bir zafer kazandılar, ancak düşmanlıklar, Dan 30 Mayıs 1426 tarihinde önemli bir mağlubiyete uğrayana kadar devam etti. Bulgaristan tahtında hak iddia eden birini kullanmak, Pippo'nun işine geldi ve Tuna Nehri'nin üst kısımlarında başarılı bir şekilde savaşmaya devam etti. Kış aylarında, Selanik'te kuşatma altındaki Venediklilere, "Macar ve Romen ordularının" Türk beylerine karşı kazandıkları iki zaferin haberi geldi[68].

Neticede Dan, tıpkı 1394 yılında amcası Mircea gibi, 1427 yılı başlarında sığınmacı olarak Erdel'de bulundu ve daha önce 1395 yılında görülen durumlara benzer bir biçimde Kral Sigismund, 1427 yılı bahar aylarında Portekizli Prens Dom Pedro eşliğinde, Eflak üzerine çok başarılı olmayacak bir sefere çıktı. Bu, Türklere karşı yapılacak bir savaş ya da küçük bir Haçlı Seferi değil, sadece kendisi için yararlı olan Dan'ın tekrar tahta getirilmesi için yapılmış bir sefer olup, bu konuda başarılı oldu. Hristiyanlar tarafından desteklenen prensin Romen birlikleri bunun üzerine Tuna boylarına doğru harekete geçti ve birkaç yıl önce kaybedilen Yergöğü'nü tekrar geri alıp, nehrin sağ kıyılarını yağmalayıp, ateşe verdiler. Kısa bir süre sonra, kendilerine Erdel'deki tuz madenlerini veren Sigismund tarafından çağrılan Alman Claus von Redwitz'in adamları Seviren'e geldi, ancak burada çok kısa bir süre kalıp, ün kazanmak için ellerine çok fazla

fırsat geçmedi. 1428 yılında ise Türkler Eflak'a tekrar hakim oldular. Dan, birkaç aylığına ortadan kayboldu ve bilgi sahibi olmadığımız bir şekilde tekrar tahta çıkartılıp, 1431 yılına kadar hüküm sürdü. Nihayet, uzun zamandır kendisinden beklendiği gibi, Türklere tâbi olmuş, sultana elçiler göndermiş ve ilk defa vergisini ödemişti. Eskiden Hristiyanlığın ateşli bir savunucusu olan Dan, bundan sonra elinden Kili'yi almak istediği Boğdanlı komşusu Aleksanderu cel Bun'nu rahatsız etmek için Türklerin yardımını kullandı[69].

Arnavutluktaki Türkler de sultanın belirli bir talimatı olmadan sürekli olarak Osmanlı topraklarının genişletilmesi için uğraşmışlardı. Bu, bağlı bulundukları devletin ciddi anlaşmazlıklara sürüklenmesini engellerken, tamamen uçbeylerinin sorumluluğu altında olmak üzere, devletin genişlemesini sağlayan bir politika idi. Sultan I. Mehmed'in hükümdarlığı zamanında Arnavutlar, Güney Arnavutluk'ta çok önemli birer liman olan Avlonya, Kanina, Biograd ve Pirgo'yu aldılar. Sırp Mrkşa'nın dul eşi Regina, Korfu'ya kaçtı ve oldukça şiddet dolu önlemlerle Balkanlara yakın Adriyatik Denizi'nin tüm ticaret hacmi denizin batısında tek bir Osmanlı Limanı'na yönlendirildi[70]. Venedik, Napolili Maramonti ailesine mensup akrabası ve evlatlığı Stefan'ın yardım ettiği Balşa ile tekrar savaşa girip, 1419 yılında amansız düşmanlarına Bar'ı teslim etmek zorunda kalıp, Arnavutlar ve onların Türk dostları Balaban ve Mostrat'ın İşkodra'yı tehdit ettiklerini gördüğünde, Osmanlı Kefalonyalılar için Kuzey Arnavutluk yönünde yayılma ve zengin ganimetler toplama zamanı gelmişti. Venedik Cumhuriyeti, o dönemde dikkatini tamamen Dalmaçya'daki durumlara yöneltmek zorunda kaldı ve Macar gücünün Adriyatik Denizi kıyılarında kırılması ile Zadra (1409), Spilit, Şebenik (Sebenico), Trigor (Trau) şehirlerini ve sahile yakın büyük adaları topraklarına kattı (1412-1420) ve Kont İvan Nelipiç'e ait Klis ile Almissa kalelerini almak için çaba gösterdi[71].

Bosna'nın, Ostoya'nın oğlu olan yeni Kral Stefan Ostoiç ve II. Stefan Tvrtko'nun (1421 tarihinden itibaren) yönetimi altında, güçlü Sandali'nin son nefesine kadar Türklerin bir dostu olarak kalması yüzünden kendini komşu Türklere karşı savunması imkânsızdı. 1421 yılı baharında her ne kadar Evrenos Bey'in oğullarından biri Visoki'de Bosna Kralı'nın birlikleri tarafından bozguna uğratılmış ve 1424 yılında Osmanlıların bir akını başarı ile püskürtülmüş olsa bile, 1426 yılında direnç kırıldı. Türkler, Bosna'daki tüm dağ geçitlerini işgal ettiler ve yaz boyunca 4 bin Türk ülkede kaldı.

Akıncılar, Hırvatistan'a kadar geldi, Usora ve Srebrenica'ya temas ettiler ve bağımsız voyvoda Zlatonossoviç'in bölgelerine kadar ilerlediler[72]. Bu Arnavut-Boşnak sınır akınlarının asıl organizatörü Üsküp Sancakbeyi İshak Bey idi. Onun ölümüne kadar Bosnalı hükümdarlar ve toprakları varlıklarını huzur içinde sürdüremediler[73]. Osmanlılar daha sonra Ostoiç'in hırslı oğlu Radivoy ile uygulamış oldukları politikanın çok iyi bir destekçisini buldular ve devletin birkaç şehrini işgal ettiler. Bu yüzden 1430 yılında Kral Stefan Tvrtko, tıpkı daha güçlü Dan'ın önceden yaptığı gibi, Osmanlı padişahının huzuruna çıkıp, hükümdarlığını satın almak ve vergi ödemek zorunda kaldı[74].

Yaşlı Despot Stefan, kendisini tâbiyet gereği kutladığı ancak katiyen desteklemediği II. Murad'ın cülûsundan sonraki ilk üç yıl boyunca, kendisi ve Macar Kralı adına 1421 yılında ölen Balşa'nın mirası için Venedik'e karşı yapılan bir savaşla meşgulken, Sandali Venedik'in nihai olarak zapt ettiği Kotor'u talep ediyordu. Despota bağlı Sırplar, Ardiyatik Denizi sahillerinde Venedik tarafından geri kazanılan şehirlere aynı yıl içerisinde saldırdılar. Stefan, İşkodra'yı almaya çalıştı ve bunu kısa bir süre için başardı. 18 Aralık 1422 tarihinde Bar ile yine önemli bir şehir olan Drivasto yine Venediklilerin eline düştü. Birkaç yıl sonra ilavelerle genişletilecek olan 12 Ağustos 1423 tarihli barış anlaşması ile Sırp Prensi'ne en azından Budua, Bar ve Drivasto'yu geri verdiler ve bu sayede bu tecrübeli politikacının tüm dikkatini Türklerin ilerleyişine vermesini sağladılar[75]. Kral Sigismund'un sarayını sık sık ziyaret etmesine rağmen, Balkan Yarımadası'nın kurtarılmasına ilişkin eski Hristiyan ittifakları yenilemeye niyeti yoktu, zira Türklerin onu Venedik'le yaptığı savaşta desteklediğini unutmadı; hatta İlyas Bey, ikinci barış anlaşmasında şahit olarak görev aldı[76]. Despot, 19 Temmuz 1427 tarihinde öldü ve mirasını kız kardeşi ile Vulk'un oğlu olup, son yıllarda hep yanında bulunan yeğeni ve evlatlığı Georg Brankoviç'e bıraktı[77].

Ancak Sırp Despotluğu'nda miras değişimi beklendiğinden daha zor olacaktı, zira Hristiyan ve Müslüman komşuları, kendileri için önemli olan Sırp bölgelerini topraklarına katmayı düşünüyorlardı. Özellikle de Kral Sigismund bundan sonra meydana gelecek bölünmede önemli bir rol oynayacaktı. Hükümdarlığının daha başlangıcında Georg'un elinden Belgrad'ı alacak ve tekrar Macar topraklarına katacaktı. Aynı yılın 9 Kasım tarihinde Kral Sigismund, şehrin kendisi tarafından işgal edilmiş kalesinde, bu fethi "Macaristan'ın sınırlarını güvence altına almak ve Raskiya [Sırp]

Devleti'ni korumak için"[78] yapmak zorunda olduğunu yazmaktadır. Tazminat olarak yeni Sırp hükümdarına Tuna Nehri'nin ötesinde Wershetz ve Beçkerek gibi önemli birkaç yer verdi[79]. Kısa bir süre sonra Üsküplü Türkler de geldi, eski Sırbistan'ı tahrip etti, önemli ticaret şehri Novobrdo'yu kuşattı ve adını Alacahisar koyup, bir daha ellerinden çıkartmayacakları Kruşevac'ı zapt ettiler. Niş, yine Türklerin eline düştü. Morava Nehri'ne kadar tüm bölge Osmanlı Devleti'ne katıldı[80].

Türkler, Macarların Belgrad'a yerleşmelerine karşılık olarak Vidin Beyi'nin uzun uğraşlardan sonra zapt etmeyi başardığı Güvercinlik'i Tuna'daki kaleleri hâline getirmeyi düşündüler. Yine Hristiyanların düşmanlarına karşı büyük planlarından bahsetmeye başlayan Kral Sigismund'un[81], orada Osmanlı birliklerin bulunmasına sessiz kalması mümkün değildi. Düşmanı Güvercinlik'ten kaçırmak ve topraklarını muhtemel akınlardan korumak için kral, yanında Stefan Rozgonyi, Grabovlu şövalye Czerny Stanisza'nın komutasındaki Lehistan-Boğdan yardımcı birlikleri (Tuna boylarında Türkler ve Lehler burada ilk kez savaştılar), bazı Cenevizli ve Lombardiyalı okçular ve Prens Dan'ın Macar karargâhına bizzat getirdiği 6 bin Romen ile birlikte Kaşov'dan buraya geldi. 1428 yılı baharında Güvercinlik'in kuşatması tam başlatıldı ki, sultanın yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Sigismund, kendini sultanın karşısına çıkacak kadar güçlü hissetmedi ve aceleyle Tuna kıyılarını terk etti. Romen ve Leh beyleri tepenin üstünde yalnız kalıp, düşmanı beklemeye başladılar ve Osmanlılar tarafından kuşatılıp, katledildiler. Ancak, bu kanlı zaferin gerçekten de II. Murad komutası altında yapıldığı şüphelidir; aksine Güvercinlik'te savaşan Osmanlı birliklerinin Tuna beylerinin ve Beylerbeyi Sinan Bey'in olağan birliklerinden oluştuğu varsayılmakta idi, zira sultanın bizzat yönettiği bir sefer, hiçbir zaman bu kadar kolay gerçekleşmez ve Güvercinlik gibi ikinci derecede önem taşıyan bir kalenin işgalinden daha farklı sonuçlar getirirdi[82].

Kral Sigismund, bu mağlubiyetten sonra Türklere karşı planlanan yeni büyük bir savaştan vazgeçti ve sultanla gerçekten de sadık kalacağı üç yıllık bir ateşkes imzaladı[83]. Sırbistan, kaderine terk edildi. Oldukça kurnaz ve gayet zeki bir prens olan Georg, sultandan barışı satın almak zorunda kaldı. Barış anlaşması, 1428 yılında Vezir Saruca Paşa ile yapıldı ve Georg, Türklere genelde uygulanan vergiyi ödeyip, bu gibi durumlarda ön görüldüğü gibi savaşta asker sağlamayı taahhüt etti. Daha sonraları, II. Murad'a kızı Mara'yı verme şerefine nail oldu. Düğün, 1433 yılında yapıldı

ve Georg, damadına çeyiz olarak devrettiği 400 bin altın değerinde bir arazinin yanında 200 bin altın değerinde eşya hediye etti[84].

Georg, Despot ünvanını tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Kantakuzenos soyundan bir Rum prensesle yaptığı evliliğinden dolayı almıştı – ilk eşi Trabzon’dan bir Komnenosa idi. Ünlü Bizanslı ileri geleni Georg Philantropenos, kendisine bu ünvanı yapılan bir merasimle bizzat vermişti. Georg, güçlü komşusu Kral Sigismund’a vasallik yemini ettiğinde ise Sigismund kendisine ayrıca “Raskiya ve Arnavutluk Dükü ve Despotu” ünvanını vermişti[85].

Bu tip diplomatik düzenlemelerle Despot Stefan’ın 1427 yılındaki ölümü ile tekrar gün ışığına çıkan Sırbistan meselesi yine de nihai bir çözüme kavuşturulamamıştı. Aksine, bu karışıklıklar sonunda Macaristan’ın Türklere karşı, özellikle Latin, Romen ve Sırp güçleri ile ittifak hâlinde gerçekleştireceği son bir Haçlı Seferi şeklinde yeni ve büyük bir savaşa sebep olacaktı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MÜTTEFİK LATİNLER VE DOĞUNUN HRİSTİYANLARI

İLE YAPILAN SON OSMANLI SAVAŞLARI[*]

Kuzeyde Macaristan, İstanbul'a kadar Romen ve Slav bölgelerini kendi yönetimi altında toplamak hatta buraları kendi krallığına katmak için çaba gösterirken, 1421 yılından beri herşey sanki güçlü Venedik'in çökmekte olan Rum ve Frank dünyasının mirasını devralmaya çalıştığı gibi görünüyordu. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki konumuna kalıcı gözüyle bakmadan önce, sadece kendi menfaatlerini düşünmelerine rağmen, Hristiyan Batı'nın yardımını da kendi taraflarına çeken bu iki güçle uzun yıllar sürecek yeni ve zorlu bir savaşın kaçınılmaz olacağı görülmüş olmalıydı.

Venedik, 1421 yılında Despot Theodoros'tan Grisi, Kosmina ve Lekanati'yi vermesini talep etti. Aynı dönemde yılın son günlerine doğru Mezistre'den bir Rum elçi Venedik'e geldi ve Germe Hisarı dahil olmak üzere, İstanbul'a kadar ulaşan Osmanlı savunmasından korkmuş olan Despot'un Mora'da sahip olduğu bütün toprakları devralmaları yönünde şaşırtıcı ve beklenmedik bir teklif getirdi. Gelen Bizanslı elçi, aynı zamanda geniş toprakları kapsayan; kendi içinde bir bütün oluşturan ve sahibine buğday, üzüm, bal, balmumu, deri ve ipek sunan bu bölgelerin güzelliğini ve yararını anlatıyordu. Venedik, görüşmelere çok dikkatli yaklaşsa da Mora'da, ölmek üzere olan Centurione'nin ve zayıf kardeşlerinin hareketsizliği, Arta ve Yanya yeni "Rum Despotu" Tocco'nun açgözlülüğü ve en güvenli bölgelerden biri sayılan bu bölgede her biri kendi prensliğini kurmaya çalışan Paleologların entrikaları ile belirlenen mevcut durumların uzun vadede düzeltilmesinin mümkün olmadığını anladı. Bu yüzden Venedik 1422 yılında Grisi ve Mantichori'yi işgal etti ve aynı zamanda dürüstçe belirli şartlar altında Mora'nın tamamını ya da en azından Navarrese hanedanının mirası olan Kalamata, İşkodra, Vlisiri, Vositza ve Balyabadra ile mümkünse Gördüs ve Germe Hisarı'nı alabileceğini ilan etti. Bunun dışında Tocco ile onun elinde bulunan Kalavritas Şehri üzerine görüşmeleri sürdürdü[1]. Geçici olarak, Rodos Şövalyelerinden Rodos'u Eğriboz veya kazanılacak Mora toprakları ile takas etme planı bile ortaya atıldı. Nihayet 1423 yılında Venedik tüm Mora hükümdarları ve Yanina Despotu arasında yapılan bir yıllık ateşkes anlaşması ile yetindi. Tocco'nun ise Türklere Theodoros'a karşı yardım etmesi kesinlikle yasaklandı[2].

Bu görüşmeler herhangi bir sonuç veremeden, Selanik hakimi Andronikos, Venedik'e yeni bir satış teklifi götürdü. Fil hastalığına yakalanan, ikide bir sara nöbetleri geçiren ve aylardır Tesalya ve Makedon Türkleri tarafından kuşatma altında tutulan zavallı Andronikos, o güne kadar süren geleneklere saygı gösterdiği, Rum ruhbanını yerinde bırakmayı ve limanı bundan sonra da bütün Bizans gemilerine açık tutmayı taahhüt ettiği takdirde, Venedik'e Selanik'i, Kassandra Yarımadası'nı ve Vardar bölgesini devretmeyi teklif etti ve teklifinin ciddiyetini vurgulamak için 100 asil Rum ailesini rehine olarak Eğriboz'a göndermeye hazır olduğunu bildirdi. Bunun dışında, onu tehdit eden Türklere de bir anlaşma önerdiği ve bu anlaşmaya göre Selanik'in eski hakimi olarak gelirlerin üçte birini istediği anlatılmakta idi. Ancak Osmanlı komutanı her türlü şartı reddetmişti. Venedik ise tüm talepleri kabul etmeye hazırdı. Daha aynı ay içinde (1423 yılının Temmuz ayında) iki Proveditor - Santo Venier ve Niccolo Giorgio – mevcut tüm gemilerle birlikte Doğu Akdeniz'e doğru yelken açmak ve 60 kuleyi barındıran kalın surlarla çevrilmiş 40 bin nüfusa sahip bu güçlü şehri işgal etmek üzere seçildiler[3]. Venedik, aynı zamanda İzdin'deki Rum beyinden Lamia Körfezi'ndeki Avlaki ve Stylida'yı satın aldı[4].

Türklerin, Selanik'in Venedik tarafından elde edinilmesine itiraz etmeleri hâlinde uygulanacak tedbirler bile alınmıştı. Venier'in görevi, her ne pahasına olursa olsun, Türk Sultanı'nın onayını almaktı, ancak daha sonra, Eğriboz'da gerektiğinde sultana karşı kullanmak üzere "Murad'ın akrabası" İsmail adında kaçak bir Osmanlı kabul edildi[5]. II. Murad'ın Venedik'in Selanik üzerindeki hükümdarlığını tanımaması hâlinde ise Eflak'ta bulunan Prens Dan ile sonuçlarını daha Ekim ayında alacakları bir ittifak kurmayı planlamışlardı. Bunun dışında ayrıca Macar Kralı ile görüşmeler yaptılar[6], hatta Venedik'in Hristiyan prensler arasında henüz hiçbir müttefik aramamış olmasına rağmen, 1424 yılında Osmanlılara karşı yapılacak büyük bir sefer için planlar bile yapıldı. Venedik elçisi Giorgio'nun Edirne'de esir alınmasından sonra Gelibolu galibi Pietro Loredano güçlü filosu ile Doğu sularına geldiğinde ise Cenova, Bizans İmparatoru'nun, yıldızı hiç barışmayan rakibi Venedik'e İstanbul'u devredebileceğinden korkmaya başladı ve Mart ayı civarlarında Bizans ile barışını yeniledi[7].

Asıl savaş henüz başlamamıştı, aksine Osmanlı Sultanı, Selanik'i teklif edilen 1.500 – 2 bin altın karşılığında Venedik'e bırakmaya meyilliymiş

gibi göründü; sadece Kassandra Yarımadası'nın ve Kortiatis'in satın alınmasına karşı çıktı[8]. O dönemde Anadolu'daki karmaşalar hâlâ devam etmekteydi: Cüneyd, Venedik'e başvurdu ve kendisi ile sultanın kardeşi "Mustafa'nın" onyedi yaşındaki oğlunu, güya "satın almış" olduğu 3 bin süvari ile birlikte, daha önceden bildiğimiz gibi kaçmış olduğu İpsili'den, sözde şehzâdeyi sultan olarak ilan edeceği Gelibolu'ya geçirmesini talep etti. Cüneyd, Venedik'e bu hizmetin karşılığında sadece Selanik ve kendi bölgelerini teklif etmekle kalmadı, Gelibolu'nun gelirlerinin yarısını ve iki liman arasındaki sair limanların tamamını da teklif etti[9], ancak İstanbul'daki ümitsiz hükümdarların cüretkâr politikalarını takip etmek istemeyen akıllı Venedik bu sakıncalı teklifi kabul etmedi. Loredano yine de 14 Temmuz'da daha önce ünlü zaferini kazandığı Gelibolu sularında görüldü. Yine düşmanca karşılandı, ancak bu sefer önemli bir zafer elde edemedi. Frankların önünde sadece üç Türk kadırgası bulunmasına rağmen, ancak bu kadırgaların var gücüyle savunma yapması yüzünden bir sonraki ay boyunca kavurucu sıcaklara dayanmak zorunda kaldı. Sahili kuşatan okçular ise bu arada tatlı su almak üzere karaya çıkan denizcileri affetmedi. Loredano, netice itibariyle 7 Aralık'ta hiçbir şey yapamamış hâlde Modon'a geldi[10].

Cüneyd'in, hayatı için savaşmak zorunda kaldığı 1425 yılında yine Venedik'ten hiçbir yardım gelmedi. Ayrıca, I. Bâyezid'in Selanik'e kaçan sözde oğlu olduğu iddia edilen sahte bir Mustafa'yı sultana karşı kullanmayı reddettiler. Ancak, Venedik'in Doğu Akdeniz'e yelken açan gemilerinin yeni komutanı Fanin Mihiel'in görevi, tehdit altındaki İzmir Beyi Cüneyd ile görüşmek ve menfaatler gerektirdiği takdirde onu İpsili'den alıp, Selanik'e getirmekti. Cenevizlilerin İpsili'nin kuşatmasına katılması hâlinde, onları uyaracak; gerekiyorsa saldıracaktı. Venedik'in artık talepleri de yükselmişti: Artık sadece Selanik'i değil, Türkler tarafından yeni alınan Kassandra Yarımadası'nı da istiyor ve sultana sadece Selanik'te tuz çıkarma izni veriyordu[11].

Bu sebeplerden dolayı nihayet Mayıs ayında ikinci Venedik-Türk savaşı çıktı. Önceleri Türk tarafından çok büyük kayıplar verildi. Deniz kuvvetlerinin komutanı Türkleri Kassandra Yarımadası'ndan kovmayı başardı ve körfezin karşı kıyısında Platamona Kalesi zapt edildi. Michael, Kavala'yı aldı ve düzmece Mustafa, Kortiatis Kalesi'ni eline geçirdi. Balaban Bey ve Sırp Voyvodası Barak'ın kardeşi İshak Bey'in bir oğlu esir alındılar[12]. Ancak Venedik'in başarıları bunlarla sınır kaldı. Türkler, 20 gün

cesurca direndikten sonra teslim olan Kavala'yı geri alırlarken, Temmuz ayında Venedik filosu, hiçbir düşmanlıkla karşılaşmadan tekrar Gelibolu önlerine geldi. Ancak Venedikli Venier, Turahan Bey'le, vezirle ve Gelibolu'nun subaşısı ile bu arada barış anlaşmasının birkaç maddesi üzerinde anlaşmaya varmış ve sultanın rehinelerinden birkaçını gemilerine bindirmeyi başarmıştı[13].

Selanik, kış boyunca Türkler tarafından kuşatıldı. İçeride kalanlar, keten tohumlarından neredeyse hiç yenilemeyen ekmek yapıp, en azından açlıklarını bastırabiliyorlarsa, hallerine şükrediyorlardı. Bahar geldiğinde, Kassandra Yarımadası da Türklerin eline düştü. Doğu'nun sularında hiçbir Venedik filosu belirmedi. Bir zamanlar Sandali'nin Venedik aracılığıyla yeni Türk Sultanı'nın teveccühünü kazanmaya çalışması; Antonio Acciaiouli'nin daha dostane davranması ve Kral Sigismund'un Osmanlılara karşı bir Hristiyan ittifakının kurulması yönündeki teklifi gibi[14], elde edilen eski başarılarla yeşeren umutlar boş çıktı. Naksos hakiminin kardeşi Neccolo Krispo'nun, Midilli hakimi Francesco Gattilusio'nun ve yaşlı Sırp Despotu'nun çabaları da barışı sağlamadı[15]. Dostları, bahar aylarında Eflak'taki durumları kendi lehine çevirerek düzenlemiş olan Kral Sigismund'a "Rum topraklarına" birlik göndermesi için uyarıda bulundular, ama boşuna[16]. 1425 yılında Mora'ya yapılan tahrip edici büyük akından sonra Balat ve Ayasuluk'tan gelen Türk gemileri, bir sonraki yılın bahar aylarında Eğriboz Adası'nı da gaddarca yağmaladılar: Ada sakinleri 1430 yılında adanın sekiz yıldır her baharda yağmalanmış olduğunu hesapladılar. İzdin, yine Türklerin elinde idi. Dıraç ise, bu arada Arnavut beylerin kuşatması altında idi. Gelibolu'da, herhangi bir savaş durumunda Osmanlılar tarafından anında silahla donatılabilecek 13 kadırga yatıyordu. Nihayet Andrea Mocenigo ile Gelibolu sübaşısı Saruca Paşa arasında yapılan anlaşma onaylanmadı ve II. Murad, Venedikli elçilere Gelibolu Limanı'nda zorla şartlar öne sürmeye çalışan düşman gemileri bulunduğu sürece hiçbir barış anlaşmasını imzalamayacağı yönünde sert bir cevap verdi (Venedik filosu gerçekten 5 Kasım 1426 tarihinden 9 Aralık 1426 tarihine kadar Gelibolu açıklarında demirlemişti)[17].

Bu karanlık tabloyu tamamlamak üzere bir de Balaban Bey esaretten, tahtta hak iddia eden Mustafa ise Selanik'ten kaçmayı başardılar. Mustafa, Sırbistan'a gitti ve Sırp Despotu ona kucak açıp, onu belki de gelecekte kullanabileceğini bile düşündü. Bu plan, Stefan'ın kısa süre sonra

gerçekleşen ölümü ile birlikte suya düştü ve Mustafa kendine sığınacak yeni bir yer aramak zorunda kaldı. 1429 yılında tekrar Selanik’e döndü[18].

Savaşların sürdüğü 1428 yılı artık Osmanlı Sultanı’nın emrinde hizmet veren Anadolulu korsanların sahneye çıkması ile başladı. Eğriboz tekrar yağmalandı. Venediklilerin, en az Venedik Şehri kadar önemli[19] olduğunu söyledikleri Koron ve Modon kalelerinden sadece köleler alınmakla kalınmamış, üzüm bağları ve zeytinlikler de tahrip edilmişti. Türkler, ayrıca Klarentza Körfezi’nde de görüldüler.

Aynı dönemde, 26 Aralık 1427 tarihinden itibaren, Bizans İmparatoru Mora’da idi. Bu arada Theodoros, hükümdarlığını bırakmaya hazırdı ve diğer kardeşleri Konstantin, Leonardo Tocco’nun kızı Teodora ile uzun zamandır planlanan evliliğini gerçekleştirip, 1 Mayıs 1428 tarihinde neredeyse Türk sipahilerin bu bölgeyi ziyaret ettikleri dönemle aynı zaman içerisinde, eşinin çeyizi olarak Klarentza’yı zapt etti. Osmanlılar, bölünen Mora Yarımadası’nda Bizanslılar arasındaki gerilimleri engellemeyi düşünmüyorlardı, zira 1424 yılında yapılan anlaşmaya göre, Mora Despotluğu 100 bin altın tutarında bir haraçla siyasi özgürlüğünü satın almıştı. Üç kardeş Temmuz ayında yapılan düğüne gönül rahatlığıyla katıldılar. Bu fırsattan istifade ederek ayrıca Ocak 1424 tarihinde Başpiskopos Stefan Zaccaria’nın hayata veda ettiği[20] Balyabadra’yı zapt etmeyi denediler ve şehir, ancak Paleologlara yılda 500 altın ödeyerek bu kaderinden kurtuldu. VIII. Ioannes, Ekim ayında tekrar İstanbul’a döndüğünde, kardeşleri kısa bir süre sonra birbirlerine düşman olmalarına rağmen Frank kalelerini, Rum köylerini ve Arnavut çobanlarını kapsayan yarımadadan vazgeçmediler. Theodoros , Mezistre’de hüküm sürerken, Thomas Kalavrita’da, Konstantin ile Vositza’da hüküm sürüyorlardı. Konstantin, kalelerin çoğuna sahipti ve sonunda Balyabadra’yı da aldı (şehir 5 Haziran 1429’da; kaleyi ancak 1430 yılının Mayıs ayında alabildi). Kalavrita da yine Konstantine’in elinde kaldı. Burada sonbaharda annesi İmparatoriçe Teodora’nın cenazesini gömdü. 1429 yılının Temmuz ayında Yanya Despotu Karlo Tocco da arkasında Ercole, Turno, Memnone gibi güzel isimlere sahip, ancak yeteneksiz oğullar bırakarak, hayata veda ettiğinde, Mora nihayet Türk hükümdarlığı altında bile olsa, tamamen İstanbul imparatorluk hanedanına ait oldu[21]. Balyabadra’nın, Despot Theodoros’un ve Cleopa Malatesta ile evliliğinden dolayı Paleologlarla akraba olan ve Malesteta soyundan gelen yeni başpiskoposu, Bizansın üstün gücünü devirmek için uzaktaki Katalanlardan yardım istedi, ama boşuna.

Katalanlar bu arada Kalavrita'yı aldılar, ama sadece hemen ardından tekrar Konstantin'e satmak için[22].

Türk donanması, bu arada önemli bir güç hâline gelmişti. 1427 yılında 50 araca sahiptiler ve 1428 yılında Türk gemileri ilk defa Ankona'dan gelen bir kadırga liderliğinde Gelibolu sularında Venedik ticaret gemilerine saldırıp, ele geçirdiler. Cüretkâr sipahiler ayrıca Girit Adası'na çıkıp, adayı yağmaladılar[23].

1429 yılında herkes, Selanik hakimini ölümüne kadar zindanda tutmuş olan sultanın Osmanlı filosu ile limanda belireceğine inandı. Bu yüzden Venedik en ciddi tedbirleri almaya karar verdi. Bir önceki yıl, Kral Sigismund, Osmanlılara Anadolu'da ve Avrupa'da aynı anda saldırmak ve Osmanlı gücünü müttefik güçlerle kırmak üzere, Karamanlılar ile bağlantıya geçmişti. Ağustos ayında Venedik Osmanlıların Anadolu'daki bu en büyük düşmanı ile durumu görüşmeye karar verdi. Adası kısa bir süre önce Mısır Memlük Sultanı'nın ordusu tarafından harap edilen Kıbrıs Kralı'na da başvuruldu. Kral Yanoş, Karamanlıların dostu olarak kabul ediliyordu ve korsanları koruyan Osmanlı Sultanı'na karşı özellikle kin besliyordu. İlk kez, Anadolu'nun gelecekte hükümdarı olması umut edilen Karaman Beyi ile resmi bir anlaşma yapmak üzere Venedikli bir elçi Konya'ya geldi. Hristiyanların Asya üzerindeki planları nihayet o kadar ileri gider ki, Venedik, Kral Sigismund'un müttefiki olan ve babasının kurduğu devletin batıdaki yerlerinde hüküm süren Şah Mirza ile II. Murad arasında çıkan anlaşmazlıkları bile kendi lehine kullanmaya çalışır[24].

Venedik, aynı zamanda Macar Kralı ile beş yıllık bir ateşkes anlaşması yapmaya ve bir Haçlı Seferi düzenlemeye çalıştı. Buna göre Sigismund karayoluyla İstanbul'a yönelecek, Venedik kadırgaları ise Boğazları kontrol edecekti[25]. O esnada süren savaş tüm hızıyla devam etti. Mocenigo, Gelibolu önlerinde Türk filosuna saldırdı, ancak kendi askerlerinin sadakatsizliği yüzünden Pietro Loredano'nun kazandığı zaferi tekrarlayamadı. Yine de Asya'dan Avrupa'ya geçişler, bu sularda daha sonra da kalacak olan beş Venedik gemisi tarafından sürekli kontrol edildi[26].

II. Murad, Anadolu'dan ancak kış aylarında galip olarak geri döndü ve uzun zamandan beri, Selanik meselesini ortadan kaldırmak için beklenen ve bizzat kendi yöneteceği bir sefer düzenlemeye kararlı idi. Düşmanlıkların başlaması uzun sürmedi: Ordu, Langada köyünden yola çıkarak, büyük şehrin surları altına geldi. Yahudiler kaçmış, Rumlar ise ticareti sekteye

uğratan uzun süreli kuşatmadan yılmışlardı. Hristiyanlara yönelik politikaları büyük bir inatla sürdürmüş olan başpiskopos, yeni ölmüştü. Ancak, şehrin düşüşüne sebep olacak başka sebepler de vardı: Halk, ahlaksızlıkları ile manastırları bile rahat bırakmayan Frank askerlerden nefret ediyordu; hainler, kuşatmayı yapanların işini kolaylaştırıyordu[27] ve surların bir kısmı iyi durumda değildi. Sadece limandaki üç kadırga, Türklerden çok fazla zarar görmemişlerdi.

II. Murad'ın gelişinden üç gün sonra Osmanlılar surlara merdiven dayamayı başardılar. Dördüncü gün, savaş hattı, Trigonion'dan Hortayit [Kortaitis] Manastırı'na kadar uzandı. Türkler, düşmanlarını ok yağmuruna tutarak geri attılar. Tarih, Venedik kaynaklarından Anagnostes'e göre 13 Mart; felaketi anlatan Rum tarihçiye göre 29 Mart'tı. Türkler, Trigonion Kalesi'nin surlarını tırmandılar. Samaria Kalesi'nden bu esnada kalan son Latinler engellenmeksizin hareket edebilen kadırgalara kaçtılar. İstedikleri gibi ganimet toplayabileceklerine dair söz almış olan vahşi Türk yığınları bu amaçla şehre girdi. Bütün kiliseler yağmalandı; kutsal Teodora'nın kilisesindeki zenginlikler paylaşıldı; Aziz Dimitrios Kilisesi'nde en uzak ülkelerden hacıları Selanik'e çeken mucizevi yağlarla yıkandılar. Şehrin dışında Vardar kıyılarında, ganimetler geleneksel bir biçimde hesaplandı ve askerler arasında bölüştürüldü. Meryem Ana kilisesi ve Prodomos Manastırı II. Murad tarafından camiye dönüştürüldü. Kutsal binalardan getirtilen mermer taşlarla II. Murad için bir hamam inşa ettirildi. Şehrin yeni hükümdarı üç yıl sonra tekrar bu şehre geldiğinde şehrin Hristiyan sakinlerine karşı muhtemelen öncesinden daha düşmanca davrandı: Tıpkı Timur'un Şam'da yaptığı gibi, ellerinden varını yoğunu aldı ve Selanik'te bulunan 2 bin Türk ailenin yanına komşu Vardar Yenicesi'nden sayısız aile daha getirtildi. Sadece Latin kiliselerine dokunulmadı[28].

Selanik'in düştüğü haberi Venedik'te büyük bir heyecan yarattı ve Avrupa'nın her yerinde şehrin kaybı büyük yankılara sebep oldu. Yine de Hristiyanlar intikam alacakmış gibi görünmediler.

Hristiyanlığın sözde en büyük hükümdarı, bütün konseylerin ve genel toplantıların başkanı Kral Sigismund, hiçbir harekette bulunmadı. Osmanlıların Anadolu'daki düşmanlarının gücü uzun zaman için kırılmıştı. Arnavutluk'ta, Stefan Maramonte ve Türk beyleri tarafından desteklenen Despot Georg, Venedik'le Zenta bölgesi için yeniden savaşa girmiş ve Drivasto'yu almayı başardı. Daha sonra İskender Bey adıyla daha yakından tanıyacağımız oğlu uzun zamandan beri devşirme ve rehine olarak Osmanlı

sarayında bulunan İvan Kastriota, Tanus Dukakin ve diğer Arnavut liderler Venedik'e karşı savaşıyorlardı. Ercole Tocco'nun çağrısı üzerine, kuzeni II. Karlo'ya karşı yardım etmek üzere, Epir Despotluğu'nda Türk birlikler görüldü. Aynı yılın baharında Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa buraya girdi ve sultanın kendisi de bu yeni savaş yerini kısa da olsa ziyaret etti. Ekim ayında Yanya alınmış ve kuzey despotluğun tamamı Müslüman sultanın eline geçmişti. Genç Karlo'ya, Epir ve Akarnaniya'da sadece birkaç yer kaldı. Arta Despotu ünvanını aldı ve sultanın vasalı olarak yaşamına devam etmek zorunda kaldı[29].

Müslüman korsanlar, ayrıca Tocco'nun mirasına dahil olan Ayamavra sahillerine de çıkmışlardı. Beylerbeyi Sinan Paşa, hükümdarının emri üzerine, güneydeki İyon Adaları'ndan başlayarak anakarada büyük eyaletleri zapt etmiş olan Napoli hanedanının hükümdarlığını kırmaya çalışacakmış gibi göründü. Büyük Karlo Tocco'nun dul eşi, Nerio Acciaiouli'nin kızı ve bu iki adanın hükümdarı olan Vasilissa, Venedik himayesi altına girdi ve sahip olduğu yerleri Venedik'e devretmeyi düşündü. Yeğeni Karlo da Kefalonya'da ve Zenta'da ona ait yerleri korumak üzere Venedik'ten yardım istedi[30].

Yeni donanma kaptanı Silvestro Mocenigo'nun gemileri ile İstanbul'a kadar varmış olmasına ve Asya ile Avrupa arasındaki trafiği engellemeye çalışmasına rağmen, 4 Eylül 1430 tarihinde II. Murad'a en azından Mora ve Arnavutluk'taki bazı yerlerini İnebahtı için 100 altın ve Arnavutluk'taki şehirler için 136 altın vergi vererek elinde tutabildiği için kendini şanslı sayıyordu[31]. Buna rağmen, 1431 yılı baharında Turahan Bey, Mora Yarımadası'na geldi ve İsthmus Derbendi kıyılarındaki kaleleri zapt etti. Mora'yı savunmaya çalışan Arnavutlar, Timur stilinde cezalandırıldılar. Arnavutluk'ta İvan Kastriota'nın yerleri bir bir elinden alındılar. Nihayet yaz aylarında Üsküp Beyi Priştine önlerinde belirdi[32]. Bunun üzerine zaferi kazanan Arnavut kökenli İshak Bey, Despot Brankoviç'in sultanın yanından yeni gelmiş oğlu Gregor ile birlikte yaz aylarında Çernoyeviçlerin bölgelerini geçerek Zenta bölgesinde İşkodra surları önlerine kadar ilerledi ve geçtikleri her yeri tahrip etti[33].

Bizans İmparatoru VIII. Ioannes, bütün düşmanlıklardan uzak kalmış olmasına rağmen, Venedik'le sultan arasında sağlanan barışın getireceği ilk sonucun Türkler tarafından İstanbul üzerine yapılacak yeni bir saldırı olduğundan korkuluyordu. Bu arada VIII. Ioannes, I. Bâyezid'in 1430 yılında Eğriboz'da bulunan ve Osmanlı tahtında hak iddia eden Cafer

adında bir oğlu ile gizliden gizliye irtibata geçmişti[34]. Bütün bu hadiseler üzerine 1431 yılında, II. Murad ile yapılacak muhtemel bir savaş için büyük hazırlıklara girişildi, surlar savunma durumuna geçirildi ve limanı demir zincirlerle kapatıldı. Bizans İmparatoru ayrıca Hristiyanlığın ortak düşmanını denizde karşılayabilmek için zaman zaman buraya gelen Venedik gemilerini bekletti. Ancak Bizans'ın başkenti tehlikeyi atlattı. 1433 yılında şehrin Türklerin eline geçmesini sağlayacak komplo ortaya çıktı ve VIII. Ioannes, deniz kenarında sultanla işbirliği içinde olan balıkçıların yaşadığı 600 haneyi yıktırdı[35].

Bu sefer de ucuz kurtulan Bizans, İmparator Manuel'in oğulları arasında yaşanan bitmek bilmez çekişmelere rağmen günlük hayatına devam etti. Thomas ve Konstantin, Mora eyaletlerini birinin Klarentza'da, diğerinin ise Kalavrita'da hüküm sürmesini sağlayacak biçimde aralarında bölüştükten sonra, ağabeyleri Theodoros 1436 yılında, imparatorun iznini almadan, kısa süre önce af dilemiş ve imparator kardeşi ile barışmış olan Dimitrios'un asil bir Rum kızı ile düğününün yapıldığı İstanbul'a geldi. Aynı zamanda saraya gelmiş olan Konstantin ise kısa bir süre sonra gizlice Mora'ya döndü ve yarımadanın tamamını eline geçirmek için Türklerden yardım istedi. Kardeşler arasında yine büyük bir savaş çıktı ve İmparator VIII. Ioannes, bu tehlikeli kavgaları çok zor yatıştırmayı başardı: 1439 yılının Eyül ayında Konstantin Mora'dan kesin olarak ayrıldı ve Bizans başkentinde zafer saatinin gelmesini beklemeye başladı. İmparator VIII. Ioannes yine Batı Avrupa'dan yardım istemeye karar vermiş ve bu sefer çaresizlikten Roma ile bir ittifak kurmayı bile göze almıştı[36].

1431 yılında Venedik ve Cenova arasında çıkan savaştan dolayı sultanın uzun zamandan beri sahillerinin ve deniz ticaretinin güvenliği için endişe etmesine gerek kalmamıştı. Venedik'in, Boğazı kontrol ederek, Karadeniz'deki ticaretini yok etmek için Bozcaada'yı zapt edebileceğinden korkan Cenova, sultana Galata'nın ve Sakız Adası'nın savunması için ortak hareket etmeye ilişkin teklifler götürmekten çekinmedi. Aynı zamanda Bizans İmparatoru'na, Paleologlardan birinin Ceneviz gemileri ile Girit veya Koron ve Modon'a karşı yelken açabileceği fikrini telkin etti. Venedik, gerçekten de Sakız Adası'na saldırdı ve Andrea Loredano'nun kazandığı bir zaferden sonra adayı kısa bir süre için işgal etti. Bunun karşılığında Korfu ve başka Venedik kolonileri, Cenova'ya bunun bedelini ödemek zorunda kaldılar. Cenova, Sakız Adası önlerinde Cenevizlilerle birlikte Türk gemileri de savaşmış olduğundan, II. Murad ve Venedik arasında kısa bir

süre önce biten savaşın yeniden canlanacağını umut ediyordu. Bu iki büyük İtalyan deniz gücü ayrıca 1433 yılında Galata sularında ve Limni Adası ile Ereğli önlerinde yine iki düşman olarak karşı karşıya gelmişlerdi[37].

1434 yılına kadar süren bu zorlu savaş, Venedik'in hiçbir bölgede Osmanlı Sultanı'nın menfaatlerine zarar vermemeye özen göstermesinin sebebi idi. Arnavutluk'ta birkaç eyalet, toprakları artık Osmanlı "voyvodası" İsmail tarafından yönetilen bir Dukakin'in ve Arianites Komnenosos'un liderliği altında, Leş'i de rahatsız etmiş olan Akçahisar Beyi Evrenoszâde Ali Bey'e karşı ayaklandıklarında, Venedik Cumhuriyeti isyancılara Türklere karşı yardım etmeye cesaret edemedi. Ancak İşkodra Dükü ve Komutanı, Dukakin'e voyvoda ünvanını verdi, silahlarla donattı ve gümrük gelirleri yüzünden önemli bir yer tutan Dagno Kalesi'ni Venedik'e kazandırdı. Sultan II. Murad'ın ölümüne dair yanlış haber, onun Dagno Kalesi üzerine yürüme cüretine kapılmasına sebep olmuştu. Venedik, Divân-ı Hümâyûn'a hemen beyanlar ve özürler yolladı, diğer taraftan da akıllıca dağıtılan hediyeler ile Dagno'yu elinde tutmaya çalıştı ve bunu başardı. Ancak, birkaç ay sonra, 1434 yılının Mayıs ayında, Avlonya sakinlerinin Kanina Kalesi'nin yakınlarda bulunan Venedikli subaylar tarafından zapt edilmesini sağlama teklifini geri çevirdi ve bu bölgedeki tüm huzursuzlukları ortadan kaldırmak için Sırp Despotu ile yapmış olduğu barış anlaşmasına harfi harfine uydu. Despot Georg, bu anlaşmanın bazı maddelerini ihlal ettiğinde bile sakin davranmaya gayret gösterdi. Yılda bin altın tutarındaki tahsisatı zamanında ödendi ve Venedik, 14 Ağustos 1435 tarihinde yeni başkent Semendire'de yapılan bir anlaşma ile bütün haklarından vazgeçtiğinde çok memnun oldu ve Georg'u minnetle Venedik vatandaşı ilan etti[38].

1429 yılında Bizans İmparatoru, daha önce Türk-Macar anlaşmasını sağlamış olan Milanolu elçi Forlili Benedikt aracılığıyla Kral Sigismund'a kurtarıcı yeni bir Haçlı Seferi için teklif götürmüştü. Macar tarafında ise 1431 yılının Eylül ayında güçlü Gara Dükü'nün bir elçisi, Venedik'te muhtemelen Venedik'i de katılmaya davet ettiği büyük bir Hristiyan fetih planından bahsediliyordu[39]. Ancak bütün bu projeler için zaman uygun değildi.

1431 yılı başlarında Macar Kralı, Batı'nın İmparatoru olarak Nürnberg'de Avrupa'daki genel durumların düzenlenmesi ile meşguldü. O anda parlak bir kültür ve medeniyetin ileri gelenlerinin tam ortasında, Macaristan sınırları, Balkan Yarımadası'nın Slav ülkeleri ve batı

Avrupa'nın şövalyemsi stili ile bir savaşın bile yapılamadığı barbar düşmanları aklına bile gelmiyordu. Ancak, bir imparatorun görkemi ile barış tanrısı olarak hareket ettiği Nürnberg'den ayrılmadan, koruyucusu olduğu müttefiki Dan'ın öldüğü ve oğlu Basarab'ın, Eflak Prensliği'nin yeni başkenti olan Tırgovişte'de hüküm sürmekte olduğu haberi geldi. Eflak'ın hükümdarı olarak Kral Sigismund, kendi yanında bulunan ve tahtta hak iddia edip, "Ejderha" anlamına gelen ancak, Sandali'ye iki Sırp despota ve kendisine verilen ejderha nişanesinden çok zalimliği yüzünden "Şeytan" anlamında kullanılan "Drakul"[40] lakaplı taht varisi Vlad'ı Tuna'nın alt kısımlarına gönderdi. Bu arada, Litvanya Prensi ve Svidrigaillo Dükü'nün arkadaşı olan yaşlı Boğdan Prensi Aleksandru boş durmamış ve Vlad gibi Mircea'nın oğlu olan Aldea'yı, Güney Romanya tahtının üçüncü varisi olarak, Aleksander adıyla "Romen ülkesinin prensi" ilan etmişti. Beklendiği gibi, 1432 yılının yaz aylarında Türkler de Eflak olaylarına karıştı ve Anadolu Beylerbeyi olarak Cüneyd'e karşı zafer kazanan Arnavut asıllı Hamza Bey komutasında ilerleyen ve Firuz Bey, Karaca Bey ve Azboğa gibi önemli komutanları barındıran oldukça güçlü ordusunun bir bölümü Boğdan üzerine yürüdü ve 22 Haziran günü tamamen bozguna uğratıldı. Hamza Bey, Silistre'dan yola çıkıp, Yalomita Ovası'nı takip ederek hükümdarlık sarayının bulunduğu yere ancak bir mil uzaklıktaki Finta Köyü'ne vardı. Aldea, bunun üzerine Boğdan sınırındaki Buzau'yu kaçtı. Türkler, Finta'dan sonra kuzeye yöneldiler ve akıncılar Karpat geçitlerini aşarak, yağma yaptılar ve Saksonyalı sakinleri cesurca direnen Braşov'a iki veya üçüncü kez saldırdılar. Beylerbeyinin birlikleri nihayet yorulmuş bir vaziyette geri döndüler ve geri dönüşleri sırasında Romenler kendilerine muhtemelen zor anlar yaşattılar.

Hamza Bey'in görevi, muhtemelen Mircea'nın tahtı için mücadele eden rakiplerden birini desteklemek değildi. Aksine sultan Romen prensliklerinin Osmanlı topraklarına katılmasını amaçlamış olabilirdi. Gerek Basarab, gerekse Vlad, Erdel'e kaçak olarak sığınmışlardı. Aldea, dost Eflak topraklarına kaçmaya hazırdı. Türkler, Tuna kıyılarındaki kaleleri işgal ettiler ve 1433 yılında Tuna beylerinin birlikleri nehrin sol kıyısına geçtiklerinde, Romen boyarlar arasında da kendilerine taraftar buldular. Erdel'in savunmasını üstlenen Szekler Dükü Yergöğü Kalesi'nde oturuyor ve Eflak'a inmeye cesaret edemiyordu. Eflak'taki Macar etkisi artık iyice zayıflamıştı. Aleksander adıyla kendini prens ilan ettiren Aldea daha 1432 yılının Temmuz ayında Divân-ı Hümâyûn'a gelip, Osmanlı Sultanı'nın

huzuruna çıkmaktan başka bir çare bulamamıştı. Edirne'ye birkaç ay sonra gelen Fransız gezgin Betrandon de la Broquiere "Eflak ülkesinden rehine olan yaklaşık 20 asilzâde" görecekti. 1434 yılında akıncılar, Eflak'taki yeni Türk vasalının en son rakiplerini takip ettiler ve Aldea, Erdel'e Türklerin Karpat geçitlerini tekrar aşacakları haberini gönderdi. Bu yüzden, kalben hâlâ Hristiyanların dostu olarak kaldığını defalarca tekrarlamasına rağmen, 1435 yılında Hristiyan sınırlarının ötesindeki ölümün arkasından çok fazla yas tutulmamıştı[41].

Türklerin Eflak'a yaptıkları seferler, akıncıların Erdel'e saldırıları, Braşov kuşatması, Macarlara karşı açık bir barış ihlali idi. Buna gerekçe olarak 1429 yılında yapılan ateşkes anlaşmasının sona ermiş olduğu gösteriliyordu. 1431–1432 yıllarında Türklerin yanında bulunan Forlili Benedikt, yeni bir barış anlaşması ile Bosna, Sırbistan ve Eflak, hatta Tuna boylarındaki Bulgaristan toprakları üzerinde Macar Kralı'nın hükümdarlığının kabulü için sultanla pazarlık yapmayı deniyordu, ama boşuna. II. Murad, buna sert bir şekilde cevap vererek, hiçbir zaman erkek gibi savaşmasını bilmemiş Sigismund'u o güne kadar yeterince esirgemiş olduğunu söyledi[42]. Batı'dan nihayet dönen Macar Kralı, Osmanlılarla yapılacak bir savaş için hazırlıklar yapmak zorunda kaldı.

Savaşın gerekliliğini ortaya koyan başka sebepler de vardı. Georg Brankoviç, tamamen Türk himayesi altına girmişti. Oğlu Gregor, Arnavutlukta İshak Bey'in Venedik yönetimi altındaki Zenta'ya karşı düşmanlıklarına katıldıktan sonra, Despot Georg 1433 yılında kızı Mara'yı II. Murad ile evlendirdi. Ateşte aynı ocakta iki demiri olmasına dikkat eden bu yaşlı ve kurnaz adam, neredeyse aynı zamanda Mara'nın kız kardeşi Katerina'yı, Alman İmparatoriçesi ve Macaristan Kraliçesi Barbara'nın yeğeni ve Cilly'li Frederik'in oğlu Ulrich ile nişanlandırmaya çalıştı. Diğer taraftan Srebrenica'daki gümrüklerini de Yusuf adlı bir Türke icara vermişti. Böyle bir politikayı, hiçbir Macar Kralı'nın kabul etmesi mümkün değildi[43].

1432 yılından beri Georg ile düşman olan Bosna Kralı Tvrtko, Ostoya'nın Türkler tarafından desteklenen oğlu Kral Radivoy ile savaşmakta idi. İshak Bey'in 3 bin askerden oluşan birlikleri, yaşlı Üsküp Beyi'nin [İsa Bey] liderliğinde Bosna ve Hırvatistan'dan geçerek, Dalmaçya'nın başkenti Zara'ya kadar geldiler. 1434 yılında birkaç ay boyunca İshak Bey, bahtsız Bosna'nın asıl hükümdarı oldu ve 1430 yılından

itibaren, daha önce de bahsedildiği gibi, Arnavutluk bağımsızlığı ve Hristiyanlık adına son savaşlarını verdi[44].

Sigismund, Osmanlılara karşı yapılacak büyük bir intikam seferinin hazırlığı ve beklentisi içerisinde çeşitli Balkan hükümdarlıklarının tahtlarının mirasçılarını kendi etrafında toplamıştı. Eski tebaa olan Rumlar tarafından “Kir Manoli” diye adlandırılan ve kaybettiği yerlerini sultandan geri alabilme umuduyla Divân-ı Hümâyûn’a da gelmiş olan sefil Memnon Tocco orada idi. Kral Sigismund, onu 1433 yılının Aralık ayında “mirasını” oluşturan Yanya ve Arta Despotluğu’na getirdi. Birkaç yıldır ayrıca Kral Sigismund’un yanında 400 süvarisi ile birlikte Bohemya’ya kadar gelmiş Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden Murad adında kör biri de Macaristan’da yaşıyordu. 1430 ile 1434 yılları arasında gerçekleşen ölümünün ardından Eflak Prensi Aleksandru’nun 1433/34 yıllarında Macar Kralı’na tavsiye ettiği ve Sigismund’un Osmanlı tahtının mirasçısı olarak kabul ettiği Davud adında bir “Çelebi”, yani bir şehzâde bıraktı[45]. Aralarında İvan Kastriota’nın da bulunduğu ve Dıraç’ın mirasçısı Andreas Thopia’nın liderliğinde toplanan Arnavut isyancılar, Macarları Balkan Yarımadası’na çağırdılar. 1432 yılında Türklerin Arnavutluk üzerine yaptıkları sefer, Hristiyanların bağımsızlığının savunucuları olan bu Arnavutları korkutmamıştı. İki yıl sonra Kral Sigismund “Arnavut beylerle” gizliden gizliye yazıştı[46].

Çeşitli tahtlarda hak iddia edenlerin, maceraperestlerin ve isyancıların uzun zamandan beri, II. Murad’ın bütünlük içerisinde büyüyen gücüne karşı özlemle bekledikleri büyük Haçlı Seferi’ni hızlandıracak başka hadiseler de ortaya çıkacaktı. Geçmişte Balkan Yarımadası’ndaki barışı sağlamayı başarmış olan büyük politikacılar birer birer hayata veda ediyordu. 15 Mart 1435 tarihinde, etrafının Türklerle çevrilmiş olması ve öldürülen Dük Paul’un dayanıklı ve kurnaz oğlu Radosav Pavloviç’in başarıları yüzünden son zamanlarda gücü iyice zayıflamış olan Bosna’nın Genel Voyvodası Sandali öldü. Kardeşleri Vulk ve Vokaç, ondan önce ölmüş ve böylece Sandali’nin oğlu Stefan, Sandali tarafından kurulan devletin mirasçısı olmuştu. Hraniçlarin bütün topraklarını Radosav karşısında kendi yönetimine almak için, İshak Bey’i 1.500 Türkle birlikte acilen Bosna’ya çağırdı[47].

1434/1435 yıllarında Macaristan’ın Osmanlı Devleti’ne karşı düşmanlıkları başladı. Türk vasallar Tvrtko ve Georg, Kral Sigismund’un huzuruna çıktılar ve politikalarının yönünün böylece tayin etmiş oldular.

1435 yılı baharında Kral Sigismund Bulgar Çarının oğlu Fruzin'i Balkan Yarımadası'na gönderdi. Macarlara meyilli olan Ragusa, onu ve yanındakileri saygıyla karşıladı. Bunun üzerine Arnavutlar yine isyan bayrağını çektiler ve Ragusalılar hükümdarlarına, Türklerin Sandali'nin ölümünden dolayı Hlum ülkesinde ortaya çıkan karmaşalar yüzünden meşgulken, isyancıların Murad'ın Kefalonyalılarına karşı birkaç başarı elde ettiklerini bildirmekten memnunluk duydular. Hristiyanlar ayrıca Osmanlı Sultanı ile Timur'un Slavların "Demiroviç" diye adlandırdıkları oğlu Şah Mirza ve müttefiki Türkmen reisi Kara Yülük arasında uzun zamandır devam eden savaştan dolayı da umut besliyorlardı. 1436 yılının Şubat ayında nihayet Timurlu hükümdarı Şahruh'un, Anadolu'da II. Murad tarafından fethedilmiş olan Alanya Limanı'na yöneldiği haberi geldi. Kral Sigismund, bu haberi aldıktan sonra, Ragusa'nın Osmanlı taht varisi Davud'u barındırmaktan korktuğu için, onu Segna'ya göndermeye karar verdi. Osmanlı şehzâdesi gizlice Arnavutluk'a getirildi, ancak burada uzun bir süre izini kaybettirdi. Türkiye'de bu şekilde bir sultan değişikliği gerçekleştirme ve böylece Hristiyanların birkaç yıl boyunca huzurunu sağlama plânı boşa çıktı. Ortadan kaybolan şehzâde, ancak 1441 yılında tekrar şansını tek başına deneyen bir maceraperest olarak Şebenik ve Ragusa'da ortaya çıktı. Arnavutlar, bu arada tecrübeli İshak Bey'in, belki de güneydeki komşusu Tesalya Bey'i Turahan Bey'in yaptığı bir sefer neticesinde mağlup olmuşlar ve liderlerinden bazıları Korfu'ya kaçmıştı. Uzun bir zaman sonra bile Andreas Thopia'yı isyanı teşvik etmiş olmakla suçlanan Venedik, sultanın elçisine hesap vermek zorunda kaldı (Ekim ve Kasım 1436). Osmanlı birlikleri Drin Nehri'ni geçti ve Venedik yönetimi altındaki Arnavut bölgelerin asıl merkezi olan İşkodra'ya saldırmaya hazırlandılar[48].

Macar düşmanlarına en büyük zararı verebilmek için Türkler Eflak'a, dolayısıyla Macaristan sınırlarının en zayıf noktası olan Erdel'e saldırmak zorunda kaldılar. Boyarlar, Aldea'nın ölümünden sonra Osmanlı hükümdarına haber bile vermeden yeni bir prens seçmişlerdi. Ülkede ayrıca yaşlı Dan'ın oğulları Basarab ve genç Dan'ın da taraftarları vardı ve Erdel'den Szekler Dükü ve Karpatların uçbeyi derhal uzun zamandır orada bulunan Vlad Drakul'u göndermişti. Drakul, kendi taraftarlarının sayısını büyütmeyi başardı. 1432 yılında ölen[49] Boğdan Prensi Aleksander'in kızı İlies ile yaptığı evlilikten dolayı komşu Boğdan'ın teveccühünü ve zaman zaman yardımını güvence altına almıştı. Vlad Drakul, artık Türkler

tarafından tanınmasına gerek kalmadığı inancıyla Türklerin daha önce de ilhak ettikleri bu ülkede, bağımsız bir Hristiyan Prensi olarak hüküm sürebileceğine inandı[50].

1435 yılının Eylül ayında yapılan bir seferde Macar Devleti'nin güneydeki bölgeleri sultanın bizzat yönetimi altında yağmalandı. Bunun üzerine bir sonraki yılın sonbaharında Eflak'taki Tuna beyleri gelip, benzer bir tahribata sebep oldular. Vlad, topraklarını savunacak güçte değildi ve bunun yanı sıra kısa bir süre sonra hamisi olan kralın 9 Kasım 1437 yılında öldüğü haberi geldi. Bunun üzerine kaçınılmazı gerçekleştirdi ve kendini Türk vasalı ilan etti. Tıpkı kendisinden önce Aleksandru Aldea gibi, cesur ve kurnaz Vlad da eteğini öpmek üzere sultanın huzuruna çıktı. Tuna boylarına geri dönmesine izin verildiğinde, oğulları zorba Vlad'ı ve güzel Radu cel Frumos'u birkaç Boyar çocukları ile birlikte Türk sarayında rehine olarak bırakmak zorunda kaldı. Bu rehineler, eski Bizans şehri Nif, Türk kaynaklarına göre ise Karaman Beyliği'ndeki Eğrigöz'e götürüldüler[51].

Sultan, Eflak'taki bölgeleri bu şekilde güvence altına aldıktan sonra, Macaristan'ın yeni Kralı, Sigismund'un damadı Albert'in savunmasını, "dostum" ve "Eflak eyaletlerinin voyvodası" dediği yeni Türk vasalı Vlad'a[52] vermiş olduğu Erdel'e karşı yeni bir saldırı düzenledi. Türk birlikleri Eflak'a vardıklarında Prens Vlad, vasallik ilişkisi gereği olarak askerî birliklerle onlara katılmak zorunda kaldı. Birleşik ordu sıradağları aştı ve Erdel'in batısındaki Mühlbach'a kadar ilerledi. Ordunun başında bu sefer bir Tuna Bey'i ya da Anadolu veya Rumeli Beylerbeyi değil, Tuna ve Karpat bölgelerine ilk defa ayak basan sultanın bizzat kendisi bulunuyordu. Kendini savunmaya çalışan herkes ve herşey hiç acımadan yok edildi ve her yerde sayısız insan köle olarak esir alındı. Basit Saksonya ve Romen kökenli köylülerle birlikte ülkenin ileri gelenleri ve memurlar zincire vuruldu ve düşman ordusunu takip etmek zorunda bırakıldı[53].

Bir sonraki sefer, uzun yıllardan beri sultanın kayınpederi olan Sırp Despotu'na karşı düzenlendi. Sırp Despotu'nun Türk komşuları daha 1438 yılında hükümdarlarından emir almadan, din uğruna ölmüş olan Lazar'ın mezarının bulunduğu Ravanitsa Manastırı'na baskın düzenlemişlerdi. Bir sonraki yılın Mart ayında Osmanlı ordusu yeni Sırbistan başkenti Semendire üzerine yürüdü. Georg Brankoviç, müttefikleri de olmadığından böyle bir savaşı yürütemeyeceğinin farkında idi: Stefan Vulkçiç, Sırp Zenta bölgesine saldırmıştı ve Bosna Kralı, Osmanlılar tarafından artık desteklenmeyen rakibi Radivoy'dan kurtulmuş olmanın sevincini

yaşamakta idi. Venedik ise kendi çabaları ile yürütmüş olduğu uzun yıllar süren bir savaşı sona erdirmiş ve Venedik'e çok pahalıya patlamış olan barışı tehlikeye atmamak ve Türkleri başına musallat etmemek için topraklarını genişletme önerilerinin tamamını reddetmişti. Venedik, sağlanan barış için Koia Zaccarias'ın oğlu Lek'in Türk vasalı olarak hüküm sürdüğü değerli Dagno Kalesi'ni bile vermeye razı olmuştu[54].

Sırbistan'ın tamamen çökmeden kurtarılması için Batılı ülkelerin o dönemde mevcut durumlar karşısında müdahale etmeleri imkânsızdı. Latin dünyasının, özellikle de 1437 yılından itibaren, tek düşündüğü Ortodoks kilisesi ve büyük bir değişim rüzgarına kapılmış Roma kilisesi arasında birlik kurmaktı. Antonio di Massa, Kamaldulens tarikatından Ambrosio, Ragusalı Johann gibi birçok Katolik elçi, İmparator Ioannes'i kutsal ittifak için razı etmeye çalıştıktan sonra, İmparator Ioannes İstanbul'da yapılacak bir ruhban meclisini tercih etmesine rağmen, nihayet yeni konsey için seçilen Ferrara Şehri'ne gitmeye karar verdi. Papa IV. Eugene'ye karşı hareket eden rahipler Basel'de Bizanslıları kendi taraflarına çekmeye çalıştılar, ama boşuna: Gönderdikleri gemiler İstanbul'dan boş döndü. Buna karşın Bizans İmparatoru Ioannes, kutsal Papalık makamı tarafından ücretleri ödenen 300 Giritli askeri beraberinde getirdi. Daha sonra Eylül ayında Eğriboz'dan yola çıkan kardeşi Konstantin'i devlet işlerinde vekili olarak tayin etti ve 25 Kasım tarihinde kendisine ait üç kadırgadan birine bindi. Antonio Kondolmer liderliğinde Papa tarafından kiralanan ve silahlarla donatılan dört Venedik gemisi imparatora eşlik etti ve bir imparatoru, Bizans Prensi Despot Dimitrios'u, İstanbul'un eski patriği Josef'i, İskenderiye Patriği'nin vekilini, toplam 30 kişi olmak üzere Trakya ve Anadolu'nun neredeyse tüm başpispokoslarını, ayrıca Kiev ve Beyaz Rusya'nın Metropoliti İsodorus'u ve Ermeni, Gürcü ve her iki Romen Kilisesi'nin vekillerini İtalya'ya götüren bu görkemli filoya Romalı ticaret gemileri de katıldı.

Limni ve Eğriboz adalarını geçerek, Batı'nın bu önemli misafirleri 8 Şubat 1438 tarihinde, merasimle karşılandıkları Venedik'e vardılar. Birkaç ay sonra gelen Despot Thomas, İstanbul'un Vezir Halil Paşa'nın itirazlarına rağmen ciddi bir biçimde tehdit edildiği[55] ve zenginlerin Galata'ya kaçtığı haberini getirdiğinde, Venedik'teki üç kadırga derhal İstanbul'a gönderildi. Ancak korkuları boşa çıktı ve İmparator Ioannes huzur içinde kilise birliği konusunda yapılan görüşmelere katılabildi. Nihayet 6 Temmuz 1439 tarihinde bu arada Floransa'ya taşınan büyük kilise toplantısında Hristiyan

Doğu’nun ve Batı’nın dinî birliği resmen ilan edildi. Sırbistan, Hristiyan devlet olarak bağımsızlığı için savaşırken, 7 Eylül 1439 tarihinde VIII. Ioannes iyi bir Katolik ve “Roma Kilisesi’nin mensubu” olarak Venedik’e geri döndü ve yine Trakya sahillerini işgal atında tutan Türklerin gözleri önünde imparatorun görkemli filosu doğunun sularından geçti ve büyük umutlar besleyen imparatoru artık güvencede olan başkentine götürdü[56].

Yaşlı Despot Georg – o dönemde 65-70 yaşında idi – Türklerle savaşmayı göze alamadı ve düşmanlıklar başladığı gibi Macaristan’a kaçtı. En güçlü kalesi ve genelde ikamet ettiği yer olan Semendire’de 20 yaşındaki oğlu Gregor’u, tecrübeli ve nüfuzlu amcası Thomas Kantakuzenos ile birlikte bıraktı. Georg, Macaristan’daki yerlerinde yaşamaya devam ederken, rakipleri ona karşı bir ittifak oluşturdular. Stefan ve adamları, despotun buradaki gücünü kırmak ve Hraniç hanedanı lehine Balşaların eski devletini tekrar canlandırmak için Zenta bölgesine girdiler. Elder Bey’in liderliğinde Dıraç civarlarında bulunan Türkler, Batı Bosna’nın genç prensinin davasını desteklemek için ellerinden geleni yaptılar. Brankoviç’in kovulmasını engellemek için Kataro’nun Venedikli komutanı müdahale etti, ama boşuna: Kesinlikle tarafsız kalmaya yeminli olan Venedik, davranışlarını onaylamadı. Sadece Yuraseviç ve bazı Arnavut liderler, despotla dostluklarını devam ettirdiler[57].

Aynı dönemde Macaristan’ın yeni kralı, görevlerini yerine getirmek için Tuna boylarına geldi: Osmanlılar Semendire’yi fethedecek olurlarsa, burada açılacak olan kapıdan her zaman geçip, Güney Macaristan ve komşu topraklara girebilecek ve yağma yapabileceklerdi. Buna rağmen Kral Albert 1439 yılının Temmuz ayında hâlâ ancak bin asker toplamış hâlde Segedin’dedir ve etrafına topladığı askerlerin, artık güçlü bir Türk kalesi ve Vidin Bey’i Sinan Bey’in ikameti olan Güvercinlik’te kahramanlık yapmaya veya eski kahramanlıkları tekrarlamaya hiç niyetleri yoktu[58]. Bu zayıf ordu, yavaş yavaş Drau Nehri’ne doğru harekete geçti. 24 Temmuz’da her ne kadar Macarların sultana karşı zafer kazandıkları haberi gelse de bu haberin doğru olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Aksine II. Murad, Semendire’yi rahatlıkla kuşatma altına aldı ve şehri neredeyse Macar Kralı’nın gözleri önünde 27 Ağustos’ta zabtetti. Sultan’a teslim olan iki komutan, geri dönen Osmanlı ordusu ile birlikte gitti. Gregor, Edirne’de rehine olarak bulunan kardeşi Lazar’ın yanına götürüldü; bu iki Sırp Prensi daha sonra babaları ile şüpheli ilişkiler kurmuş olmakla suçlandı ve Amasya’da gözlerine mil çekildi[59]. Sırbistan’ın güzel başkentinden geriye

sadece Tuna kıyısında bugün de görülebilen muhteşem hisar kalıntıları kalmıştı.

Türkler, geri dönüş yolları üzerinde ayrıca madenleri Despota yıllık 200 bin altın kazandıran Novobrdo'ya saldırdılar. Üsküp'te, büyük bir komutan olan İshak Bey'in yerine halefi olarak oğlu, Yayçe'yi fethetmeye çalışarak, Bosna'yı da bu bahtsız yıllara dahil etmekten çekinmeyen Bosna-Arnavut kökenli yeni "voyvoda" İsa Bey geçti [1439]. Kral Tvrtko, 2.500 altın ödeyerek özgürlüğünü satın almak zorunda kaldı[60].

Salankamen karargâhında bulunan Macar birlikleri, birkaç gün sonra Türklerle bir kez bile karşılaşmadan dağıldılar. 27 Ekim tarihinde, Kral Albert savaşçıları arasında ortaya çıkan bir hastalıktan öldü ve Macaristan sınırlarının Osmanlılara karşı savunulması, kendi güçleri ve çabaları ile hareket eden birkaç cesur adama kaldı. Böylece, Alman paralı askerlere ve üç bölmeden oluşan surları üzerinde ağır toplara sahip Belgrad'da Ragusalı Matko Talovaç hüküm sürerken, Severin, Tımışvar ve 1441 yılından itibaren Erdel Voyvodalığında Macar gücü, bir köylünün oğlu olarak daha sonra çok ünlü olan ve her ikisi de bir Pippo Spano'nun, bir Claus von Redwitz'in ve zayıf Szekler Dükü'nün halefleri olarak ortaya çıkan İnidora'lı Romen Yanoş Hunyadi ve aynı adlı kardeşi tarafından temsil edildi[61].

Kral Albert'in ölümü ve sonrasında Macaristan'da çıkan anarşi, Osmanlı Sultanı'nın amaçlarını gerçekleştirmesine oldukça yardımcı oluyordu. 1440 yılının Mayıs ayında Lehistan Kralı Genç Vladislav, Albert'in dul eşi ve Sigismund'un kızı olarak Macaristan topraklarının asıl mirasçısı olan Kraliçe Elizabet'le evlenmek üzere Peşte'ye geldi, ama kocasının ölümünde hamile olan Elizabet, Ladislas adında bir erkek çocuk dünyaya getirdiği için, Lehistan Kralı ile evlenmek istemedi. Üç yıl boyunca, beşikteki kralın (Ladislas Posthumus) meşruluğunu savunanlar ve Türklere karşı lider olarak istedikleri güçlü hükümdarı cüretkâr Leh Vladislav ile bulduklarına inanan baronlar ve savaşçılar arasında büyük bir savaş cereyan etti. Ragusalılar, Macar sarayını Boğazlarda bir filoya sahip olan Rodos Şövalyeleri ile birleşip, iki kez Sigismund, bir kez Albert tarafından başlatılan Haçlı Seferi'nin tekrar düzenlenmesi konusunda defalarca uyardılar, ama boşuna[62].

Yaşına ve tüm acı tecrübelerine rağmen, hâlâ Macar tacı için hayaller kuran Georg Brankoviç, 1440 yılının Mayıs ayında, Venedik'ten yardım, Ülgün'de sığınacak bir yer ve Zenta hakimlerinin aldığı yıllık bin altın

tutarındaki maaşlarını talep etmek için Venedik'e; oradan da Adriyatik Denizi'ndeki eyaletini tekrar geri kazanmayı denemek ve Balşaların, Venedik'in de talep ettiği mirasını devralmak için Ragusa üzerinden Bar ve Budua'ya doğru yol alırken (Ağustos), II. Murad ikinci Sırbistan seferini düzenledi ve dört Talovaç kardeşlerden Johann'ın yönettiği güçlü Belgrad'a saldırdı. Artık kendi de iyice yaşlanan Evrenoszâde Ali Bey, zorlukla şehre girmeyi başardı, ama şehirdeki askerî birlikler tarafından bozguna uğratıldı. Sultan'ın bu büyük seferi, bu bir anlık başarı ile sonuçlandı. Yanoş Hunyadi ise devlete verilen zararın intikamını almak için sonbaharda Bosna'ya saldırıp, İsa Bey'in birkaç birliklerini kovma cesaretini gösterdi[63].

1441/42 kışında muhtemelen Vidin mutasarrıfı olan Mezid Bey, Erdel'e Macar ve Türk uç beyleri arasındaki olağan sınır savaşlarından biri olan bir akın düzenledi. Amacı, sultanın 1438 yılında yaptığı seferi daha küçük çapta ve daha zayıf bir ordu ile tekrarlamaktı. Doğal olarak Olti bölgesine girdi, Hermannstadt (Şibin) civarında yağma yaptı ve Maros Nehri'ne kadar ilerledi. Vlad Drakul, bu sefer de kendisinden istenen askerî birlikleri ve iaşe maddelerini sağlamak zorunda kalmıştı. Türkler, Maros Nehri boyunca bu nehir ile batıdaki Karpat geçitleri tarafından oluşturulan "Demir Kapıyı" geçerek, Tisa (Theiss) Nehri'ne kadar Türklerin o güne kadar ayak basmadıkları ovaya saldırmak istediler. Erdel'in hemen yola çıkan Macar asilzâdeleri Osmanlıların savaş stratejilerini çok uzun zamandan beri bilen Hunyadi'nin liderliğinde birleştiler. Ayrıca, ülkenin batısında ve komşu Banat'ta yeniden organize edilmiş yedi yeni Romen eyalet, voyvodanın bayrağı altında toplandı. Erdel Başpiskoposu Lepes de timarlarından topladığı askerleri ile birlikte gelmişti. Fehervar-Belgrad'dan fazla uzak olmayan ve Hunyadi'nin daha sonra bu olayın anısı olarak Gotik tarzda bir kilise inşa ettirdiği Szent İmre köyü yakınlarında 18 Mart 1442 yılında savaşın kaderini tayin eden çatışma meydana geldi. Başpiskopos, çatışma sırasında öldü, ama zaferi Hristiyanlar kazandı ve akıncılar Olti geçitlerini zorlukla geçerek, Eflak'a kaçtılar. Ayrıca, amacı Osmanlıların Avrupa'daki devletine bir son vermek üzere Macar ülkesinin, Romen soyunun ve din kardeşlerinin Balkan Yarımadası'ndaki güçlerini birleştirmek olan Hunyadi'nin politikasına oldukça sıcak bakan Vlad Drakul'un da Mezid Bey'in birliklerinin geri çekilmesine hiçbir şey yapmadan sessiz kalmadığı tahmin edilmekte idi.

Bu mağlubiyetin utancından kurtulmak ve hain Eflak Prensi'ni cezalandırmak için yazın Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa

“Anadolu’nun altı önemli sancakbeyi” ile birlikte Romen Tuna boylarına gönderildi. Sultan’ın, 1441 yılında zorlukla atlattığı hastalığın etkilerinden henüz tam kurtulamamış olduğu sanılıyor, ama verdiği emirler, Romen prensin öldürülmesi, Boyarlara ait malların sipahiler arasında bölüştürülmesi ve Eflak’a bir beyin atanması yönünde idi. Prens Vlad ve Radul zindana atıldılar.

Türkler bu sefer, 1432 yılında olduğu gibi, Silistre üzerinden yol aldılar, ama daha Yukarı Yalomita Nehri kenarında, Buzau geçitinden Erdel’e girme düşüncesiyle huzur ve güven içinde ilerleyen Osmanlılar, onlara karşı gelen Hunyadi ile karşılaştı. Muharebe Eylül ayında gerçekleşti: Şehabeddin Paşa kolayca bozguna uğratıldı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Sadece Umur Bey’in oğlu ve genç yaşına rağmen Germiyan Sancakbeyi Çelebi Osman yiğitçe dövüşerek Osmanlı’nın onurunu korudu ve muharebe alanında hayatını kaybetti. Firuz Bey, Yakup Bey, Hızır Bey ve Turlin Şah kaçış sırasında ecellerine yakalandılar ve şehidlerin arasına katıldılar. Kasım ayında, Divân-ı Hümâyûn’a Turahan Bey’in de Sava Nehri kenarında Macarlara mağlup olduğu haberi geldi. Bu beylerbeyi, Edirne’ye vardığı gibi korkakça davranışlarından dolayı görevden alındı ve yerine Hasan Bey getirildi[64].

Hunyadi’nin, sonuncusu Venedik’te Pazar gününe denk düşen 4 Kasım tarihinde San Marko Meydanı’nda yapılan ve başta hürmetli yaşlı dojun da yer aldığı kutlamalarla Hristiyan davasının beklenmedik olduğu kadar görkemli bir zaferi olarak kutlanan bu zaferinden önce Batı Avrupa’da Türklere genel bir sefer yaparak Anadolu’ya geri göndermek için tedbirler alınmıştı. Amaçları, Ferrara ve Floransa’da yapılan konseylerle oldukça desteklenen ve Hristiyan kiliselerinin birliğini oluşturmaya başardıktan sonra, artık sadece kâfirlerin ortadan kaldırılması ile ilgilenmeyi sürdüren papa, Haçlı Seferleri’ni yöneten önceki papaların eski rolünü üstlenmek istedi ve Kudüs’ü tekrar Hristiyanlaştırmayı başaramasa bile en azından kendisine bağlı İstanbul’u Osmanlı tehlikesinden kurtarması gerektiğini düşündü. Diğer taraftan yeni Leh-Macar Kralı, Macaristan’daki en inatçı rakiplerini kutsal savaşın prestiji ile kendi tarafına çekebilmeyi umut etti. Ayrıca Lehlerin Güvercinlik muharebesine katılımlarını, yok edilmelerini ve onların intikamını alma yükümlülüğünü hâlâ unutmamıştı. Bunun dışında sultanla yapılacak bir savaştan, güçlü ve Macaristan’ın batısında neredeyse tamamen bağımsız hüküm süren Hunyadi’nin davasını kendi menfaatleri ile birleştirmeyi umut etti. Zenta bölgesini ya da en azından bir

kısmını eline geçirmek isteyen Venedik[65], bu sefer gerçekten tehdit altındaymış gibi görülen Osmanlıların bu topraklardan çıkartılması ile Arnavutluk ve Mora'daki kolonileri ile denizlerde hakimiyeti için yaratacağı avantajları ciddi bir biçimde düşünmeye başladı.

1442 yılı başlarında, Bizans'a verilen yardım sözlerini hatırlatmak üzere Roma ve Budin'i de ziyaret edecek becerikli Levanten Yanahi Torcello; 10 Nisan'da ise papa tarafından Kraliçe Elizabet'le Hristiyanların kâfirlerden intikamını alma idealiyle yanıp tutuşan ve bunun için elindeki bütün araçları kullanan Vladislav'ın aralarını yapma göreviyle Macaristan'a gönderilmiş olan elçi San Angelo Kardinali Julian Cesarini Venedik'e geldiler. Venedik, yeni bir Haçlı Seferi'ne sıcak bakmasa da Vladislav, bir Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi yönünde büyük umutlar besliyordu. Papa'nın kendisi bahar ayında İtalya'da genelgeler yayınlatmaya başladı ve Haçlı Seferi için ödenecek âşârı zorunlu kıldı. Kutsal savaşın plânı hazırdı ve Venedik'e Anadolu güçlerinin geçişini engellemek üzere Boğazlara kadırgalarını göndermesi için davetiye çıkartılmıştı. Venedik'e, Talovaclı Matko'ya Şebenik'teki mancınıkları için 10 bin libre barut verildi[66].

Bu arada Haçlı Seferi fikrini destekleyecek başka bir hadise daha gerçekleşti. 1440 yılında Paul Asanes'in kızı ile evlenmiş olan Despot Dimitrios, çocuksuz ve hastalıklı kardeşi VIII. Ioannes'in mirasını devralabileceğini düşünüyordu ve Türkler ona yardıma hazırdı. Eski imparatorluk vekili ağabeyi Konstantin de imparatorluk tahtına gözünü diktiği için acele etmek zorunda idi. Konstantin, Dimitrios ile aynı yıl içerisinde Midilli hakimi Notaras Paleologos Gattilusio'nun kızı Katharine ile nişanlanmış ve 27 Haziran 1441 tarihinde evlenmişti. İstanbul'da uzun bir süre kaldıktan sonra Mora'daki yerlerine yaptığı bir ziyaret sırasında Dimitrios'u Karadeniz kıyılarındaki despotluğunu devretmesi ve kendi yerine Kalavrita Prensliği'ni üstlenmesi için ikna etmeye çalıştı. Dimitrios, bu öneride kendisini uzaklaştırmak ve böylece tahttan mahrum etmek istediğinden şüphelendiği için hiç vakit kaybetmeden Osmanlı Sultanı'nın huzuruna çıktı ve bir yıl sonra İstanbul'u kuşatan Osmanlı birliklerinin başına geçti[67].

En azından resmi olarak Roma'nın hükümdarlığını kabul etmiş doğunun bu dünya şehrinin düşmesini engellemek için ne kadırgalar, ne Frank şövalyeleri, ne de Girit'ten genelde buraya gönderilen paralı askerler gelmişti. Konstantin, yine geri dönmüş olduğu Mora'daki yerlerinden acilen ayrılmak zorunda kaldı. 1442 yılının Temmuz ayında Limni Adası'na

gelmiş, ancak sultanın 60 gemiden oluşan yeni filosu burada yolunu kesmişti. İstanbul'un gelecekteki son imparatoru olacak Konstantin, Palaiokastro Kalesi'nde* mahsur kaldı ve eşi burada loğusa yatağında öldü. Kuşatma, birkaç ay boyunca Ekim ayına kadar sürdü. Konstantin, ancak Kasım ayında düşmanlarından kaçmayı başardı. İstanbul'a vardığında kardeşi Dimitrios'un davasını desteklemiş olan Türk birliklerinin artık orada olmadığını gördü. Hunyadi'nin zafer kazandığı haberi üzerine geri dönmüşlerdi. 1443 yılının ilk aylarında II. Murad ile barış sağlandı[68].

Venedik, bu arada sadece doğudaki sulardaki ticaret gemileri için endişeleniyordu. Bizans İmparatoru'nun elçi olarak gönderdiği Fransisken rahip Jakob, İstanbul'un durumunu tarif edip, üç kadırga ve kış için tedbirlerin alınmasını talep ettiğinde, baştan savma cevaplarla karşılaştı. Elçi, daha sonra barışı sağlamak için sultana aracılık etmeyi teklif ettikten sonra Venedik, Bizans'ın yok edilmesini engellemek için tedbirler aldı, ancak geç kaldı. Barış sağlanmıştı bile. Paleologlar, aralarında yeni bir aile anlaşması yapmışlardı: 1 Mart 1433 yılında Konstantin, Temmuz ayında kardeşi Theodor'a bırakacağı Silivri'yi devraldı. Dimitrios, tekrar İstanbul'a geldi, ama yerlerini ancak bir yıl sonra geri alabildi. Bizans İmparatoru'nun kardeşlerinden birinin şahsi hırsı yüzünden Bizans İmparatorluğu'nu neredeyse uçuruma sürüklemiş olan anlaşmazlık böylece çözümlenmişti[69].

Venediklilerin ve Macar Kralı'nın Bizans krizi sırasında sessizliklerine rağmen, kralın birlikleri ve Venedik'in kadırgaları ile yapılacak büyük Haçlı Seferi fikrinden vazgeçilmedi. Aksine Cesarini 1442 yılının Eylül ayında her yerde "Macaristan ve diğer ülkelerin ordusu" ve 25 kadırga ile 3 büyük gemiden oluşan filo için yardımcı askerler aramaya çıktı. Kral Vladislav, Kraliçe Elizabet ile barışmıştı: 16 Aralık tarihinde Yanıkkale'de Macaristan'ın birlik ve bütünlüğünün sağlandığı merasimle açıklandı. Adriyatik Denizi'ndeki yerleri, Ekim ayında Stefan, Bar'da yenip, onu Zenta bölgesinden kovaladıktan sonra Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Georg Brankoviç, yine Macaristan'a dönmüş (1441 yılında) ve kurnaz kaçak Georg Brankoviç ile ün kazanma hayalleri kuran genç Leh Prensi Vladislav arasında Türklerin elinden Sırbistan'ı alma ve onları Bulgaristan'dan çıkarma amacıyla resmi bir ittifak kuruldu. 1442 yılından beri Hunyadi'nin müttefiki olan Eflak Prensi Vlad Drakul, 20 bin savaşçısı ile Macar birlikleri listesindeydi[70].

Macar Kraliçesi Elizabet'in 1442 yılındaki ölümü, büyük Haçlı Seferi fikrini engellemekten çok, Vladislav'ın Macaristan'daki konumunu daha da güçlendiriyordu. Kardinal Cesarini, Vladislav'ı Elizabet'in öksüz oğlu Ladislas'ın hamisi olarak Leh Prensi'ne düşmanlık gösteren Roma Kralı [Alman İmparatoru] III. Frederik ile barıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Gerçekten de 1443 yılında bir ateşkes anlaşması imzaladılar ve Prens Vladislav ile Kral Frederik'in, Sigismund'un ve Albert'in Türklere karşı yapmış oldukları seferlere katılmış olan Başbakanı Gaspar Şlik ile sık sık yazıştı. Cesarini, aynı zamanda yazın Nürnberg Şehri'nde yapılacak olan imparatorluk meclisi toplantısında sadece Papa adına değil, Haçlı Seferi davası için de çalışabileceğini umuyordu. Hayalperest kardinalin önerisi, son derece yavan bir şahsiyet olan Kral Frederik'in bizzat Haçlı Seferi'nin başına geçmesi ve bütün Alman ülkelerindeki hanelerden en az bir gulden genel bir katkı payının alınması yönünde idi. Venedik, aynı yılın başında Papaya 10 silahsız kadırga vermeyi vaat etmişti. Burgond Dükü Filip ise babasının 1396 yılında yapılan Haçlı Seferine katılmasının anısına Fransa'nın Nice Şehri'nde bir filo donattı ve sadece Venedik'ten değil, Cenova'dan da destek talep etti. Bir müddet sonra, büyük Aragon kökenli Napoli Kralı Alfonso bile bir Hristiyan Prensi olarak görevini yerine getirme niyetinden bahseder[71].

Ancak, ilk aşamada herşey sadece planda kaldı. Papa, âşâr vergisini "kâfir Serazenlere" karşı değil, İtalya'da uyguladığı çok modern ve küçük hedefler peşinde koşan politikasının ihtiyaçlarını karşılamak için topladı. Floransa'yı terk edip, Siena'ya geçtiğinde Venedikliler onu neredeyse kendi menfaatlerinin rakibi olarak görmeye başladılar. Venedik, Milano'daki eski dostu Francesco Sforza'ya karşı önyargılı olan Papa ile ilişki içinde olmak istemedi ve Papa VI. Eugen, 14 Haziran'da Kral Alfons ile bir anlaşma yaptı ve Kral Alfons'a Sforza'nın üzerine yürüme hakkını tanıdı. Bunun üzerine Eylül ayında Venedik, Milano ve Floransa arasında İtalya savaşını daha da uzatacakmış gibi görünen bir anlaşma yapıldı[72].

Venedik'in bunun dışında, Haçlı Seferi'nin neticesi olarak tekrar başa getirilmesi hâlinde Georg Brankoviç'ten esirgeyemeyeceği Zenta bölgesi ile yeterince problemi vardı. Venedikliler, Stefan'ı yenmiş, ülkenin (Mayıs ayında Bar gibi) birçok yerini işgal etmiş ve Zenta meselesini tamamen ortadan kaldırmak için tedbirler almıştı. Yılın sonlarına doğru güçlü Yuraseviçler de Venedik tarafına çekildi. Bu yüzden Venedik'in kovulan Georg'un davasını üstlenmesi mümkün değildi[73].

Sonbaharda Venedik, Mısır Sultanı'nın sularındaki Hristiyanlık hükümranlığını sona erdirmek için büyük bir filo topladığı haberini aldı. Araplar (Serazenler), kralları Mısır vasalı olmasına rağmen ülkesini acımasızca tahrip edecekleri Kıbrıs'a çıktılar ve Frankların Kastel Rosso dedikleri Kalaat Yammur'u işgal ettiler. Rodos Şövalyeleri her yerde karşı karşıya olduklarını sandıkları büyük tehlikeden bahsetmeye başladılar. Venedik, Doğu Akdeniz'deki ticareti için önemli olan Hristiyan ülkelere gösterdiği ilgiyi, Floransalıların cirit attığı eski düşmanı Macaristan'a ve Balşaların mirasını devralmış olan ve sürekli huzursuzluk yaratan Sırbistan'a hiçbir zaman göstermemişti. Bu yüzden, Macaristan tamamen kendi güçleri ile savaşmak zorunda idi.

1443 yılının sonbaharında, daha doğrusu Ekim ayında, Karaman'a karşı yaptığı seferden geri dönmüş olan sultan, Edirne'deki kışlık sarayına gitmeden, Macar Kralı'nın birlikleri Belgrad'da Tuna Nehri'ni geçtiler. Eflak üzerinden Bulgaristan'a girme planından vazgeçilmişti. Anlaşmaya uygun olarak despota kısa zamanda 8 bin süvari katıldı. Birkaç yüz savaşçı, Peter Kovaçeviç ile birlikte II. Tvrtko'nun öldüğü Bosna'dan geldi. Arnavutluk'ta Arianites Osmanlılara karşı savaşını yenilemişti, ama Romenlerden aldığı yardım çok küçüktü[74].

Morava Nehri'ne kadar hiçbir Türk görülmedi. Öncüleri çok dikkatli davranmakta ve sadece önemsiz küçük çatışmalara girmekte idi. Hunyadi ise Macar ve Erdel birlikleri ile herkesten önce düşmanı bulmak için ilerledi. Niş'i işgal ettikten sonra 3 Kasım tarihinde bu şehrin yakınlarında yeni Beylerbeyi Hasan Bey ve ondan önceki beylerbeyi, şimdiki Vidin Bey'i Sinan Bey, daha önce yendiği Güvercinlik komutanı Turahan Bey, Sofya Bey'i Umur Bey, Alacahisar komutanı Sinan Bey ve Sinitza hakimi Davud Bey ile karşı karşıya geldi. Filibe Voyvodası İshak Bey ve Vize Voyvodası da sancaklarını buraya getirmişlerdi. Anadolu beylerinden sadece Germiyan Beyi Balaban gelmişti. Sırpların Yanko Sibinyanin (Erdelli Yanko) diye adlandırdıkları Hunyadi, üstün olan süvarileri ile piyadelerle desteklenmeyen hafif Sırp ve Bulgar sipahilerini dağıttı. Zafer mektubunda elde ettiği ilk üç zafer olarak İshak Bey, Turahan Bey ve Beylerbeyi karşısında elde ettiği zaferleri, Niş'in fethini ve Hasan Bey'in ordusunun tamamı ile kesin mağlubiyetini sayar[75].

Ancak Osmanlılar henüz tam mağlup olmamışlardı. Gece, tepenin ve ardındaki ormanın içlerinde güvenli yerlerde konakladılar. Hunyadi, Macar Kralı, Papa'nın vekili [Cesarini] ve diğer birliklerle birleşmeden ilerlemeye

cesaret edemedi. Birlikler geldiğinde, genelde kullanılan, ancak işgal altında olan İhtiman Geçidi'nden değil, muhtemelen despot tarafından önerilen daha zor bir yoldan dağları geçerek, Rumeli topraklarına inmeye çalıştılar. Öncü birlikler Hunyadi'nin liderliğinde 3 Aralık tarihinde, daha sonra Sultan II. Murad'ın kendisinden kaçtığını, böbürlenerek anlatmasını sağlayacak bir biçimde Edirne yolunda ilerlerken[76], 4 Aralık tarihinde Kral Vladislav Sofya'da idi.

Hristiyanların önünde karla kaplı sıradağlar uzandı. Bunun yanında bir de sultanın yaklaşmakta olduğu haberi geldi. İlerlemek imkânsızdı: Genç kral ve ateşli Papa vekili bunu görmeseler bile Hunyadi ve Brankoviç bunun kesinlikle farkındaydılar. Bulgar Balkan köyü İzladi (Zlatica)'de daha 12 Aralık tarihinde sultanın birlikleri ile birkaç çatışma meydana geldi, ancak Hristiyanlar henüz planlarından vazgeçmek niyetinde değildiler: Aralık ayının o soğuk kış günlerinde, Türkler düşmanlarını ok yağmuruna tutarken, asırlık ormanlar arasında bir yol açabilmek için ağaçları kesiyorlardı. Böylece "kutsal ordu", Melstica'ya ulaştı ve Noel bayramı arifesi olan 24 Aralık'ta Rumeli topraklarına giden geçitler için büyük bir mücadele verildi. Hristiyanlar, burada ilerlemenin imkânsız olduğunu anlayarak, nihayet dönüş yolunu tuttular[77].

Dönüş, gittikçe hızlandı. Öncü birlikleri bu sefer komuta eden Despot Georg, Vezir Halil Paşa'nın kardeşi ve sultanın kız kardeşinin eşi Bolu Bey'i Mahmud Çelebi liderliğindeki Osmanlı birlikleri tarafından "Belapalanka ve Niş" arasındaki Kurovitsa Dağı'nın eteklerinde yakalandı ve mağlup edildi. Mahmud Bey ise bu sırada yardıma gelen Macar birliklerine esir düştü. Bu hadise, 1444 yılının ikinci gününde gerçekleşti. 6 Ocak tarihinde Hunyadi, Niş yakınlarında Türklerin Kopriyan dedikleri Prokoplje'ye geldi[78].

Kral Vladislav, 1444 yılı Şubat ayında galip olarak Budin'e geri döndü ve Avrupa'nın her yerinde bu "uzun sefer" Hristiyanların başarısı olarak kutlandı. Ancak Kurovitsa'daki kayıplardan ise Batılı müttefiklere ve Macar tebaaya gönderilen zafer mektuplarında kesinlikle bahsedilmedi. Niş'in alınması, Rumeli Beylerbeyi'nin mağlubiyeti, Balkanlara kadar ilerleyiş ve en ağır şartların hakim olduğu kış aylarındaki zorlu dönüş, Tanrı'nın bir lütfu ve Osmanlıların Rumeli topraklarından tamamen çıkartılacağının bir işareti olarak kabul edildi. En soğukkanlı gözlemciler, en mantıklı hesap adamları ve en iyi tüccarlar, Türk Devleti'nin hızlı bir biçimde kurduğu yapıyı yok etmek için artık müttefik Hristiyan birlikleri

tarafından vurulacak son bir darbeye ihtiyaç duyulduğuna inandılar. Macaristan'da ve Haçlı Seferi'nin devam ettirilmesi ile Selanik ve Gelibolu limanlarının kendi lehine ticarette kullanılmak üzere zapt edilebileceğine inanan ve Türklerin elinden Yanya, Ergiri Kasrı, Kanina, Avlonya kalelerini ve zayıf Bizans'ın elinden Karadeniz sahillerinde Panidos'u ve Semadirek Adası'nın karşısındaki Maronea'yı almak için planlar kuran Venedik'te daha kış aylarında yeni hazırlıklar başlatıldı. Balkan Yarımadası'nın bütün Slav güçleri de hazırlık içinde idi. Sadece Brankoviç, Sırbistan'ı geri almış olmaktan mutluydu. İstanbul'daki Bizans İmparatoru'nun kanında eski Roma hırsı tekrar uyandı. Küçük Ragusa devleti, daha şimdiden Avlonya ve Kanina'da elde edilecek ganimetlerdeki payını hesaplamış ve Arnavutluk'ta Ghin Zenebissi yeni lider olarak Türklerle mücadeleyi yeniden başlatmıştı. Ghin Zenebissi, Ergiri Kasrı'nı geçerek, Osmanlı topraklarına girdi, ancak Karaferye'den gelen Firuz Bey, Kesriye yakınlarında onu karşıladı ve çıkan çatışma sırasında Zenebissi öldü[79].

Ocak ayında, Macarların geri çekildiklerine dair haber henüz gelmemişken, bazı Venedikliler Hristiyan saldırısının İstanbul'a kadar ilerleyeceğine dair umut besliyorlardı. 1442 yılında Haçlı Seferi için Papa temsilcisi tayin edilen Kardinal Clemente, Gelibolu önlerinde bekçilik yapacak 10 kadırganın silahlanmasını yapmak üzere Venedik'ten bir davet aldı. Napoli ve Aragon Kralı bu arada doğuya kendi filosunu göndereceğini bildirdi. Venedikliler, yeni Bosna Kralı'nın elçisine, Hristiyan tedbirlerinin bir sonucu olarak "Sultanın Rumeli'den" çıkabileceğinden bahsedecek kadar ileri gittiler. Venedik'in Budin'e gönderdiği devlet sekreterinin görevi, bütün Hristiyan hükümdarlar arasındaki en önde gelen krala, Venedik'in Vladislav'ın Sofya'daki talebine uygun olarak, baharda tekrar Rumeli'ye geçmeyi düşündüğü takdirde, Boğazlara gemi göndermeye hazır olduğunu bildirmekti. Gerçekten de 25 Nisan tarihinde, Papa'nın bayrağı altında yelken açacak olan gemilerin kutsal savaş için hazırlanmasına başlandı. Sadece adı bile zafer için bir güvence oluşturan Aloisio Loredano, filonun komutanı olarak tayin edildi. Burgondiya temsilcisi Valerand de Vavrin Venedik'e geldi ve Papa'nın 10 kadırgasının yanı sıra dükün dört kadırgası üzerinde çalışmalar başladı. Vladislav, "mutlu ordusunun" başına geçerek Despot Georg, Romen Vlad ve Hırvat-Boşnak Ban Matko ile ittifak içinde baharda kutsal seferi başlatmaya yemin etmişti. Bu seferle topraklarını mundar eden barbarlar verdikleri zararlar için cezalandırılacağı için hümanistlerin tamamı bu teşebbüse övgüler yağdırıyorlar ve eski stilde

Haçlı Seferleri'nin hayalini kuranlar, Kudüs'ün alınması yönünde büyük umutlar besliyorlardı[80].

Papa vekillerinin gecikmesi yüzünden Hristiyan filosu ancak Temmuz ayının ikinci yarısında yola çıkabildi. Belirli bir rotası yoktu, zira Kardinal Cesarini Niğbolu'da Hristiyan birliklerini almak üzere gemilerin Tuna Nehri'ne girmesini isterken, Venedik her zamanki gibi Asya ve Avrupa arasındaki trafiğin engellenmesinden yana idi. Loredano'nun kadırgaları Temmuz ayının ortalarında Modon'a varmıştı bile[81]. Macar kara birlikleri ise daha harekete bile geçmemişti. Birçok kez belirlenen hareket tarihine uyulmaması, öncelikle Macar Kralı'nın komutasındaki birliklerin tıpkı Kral Sigismund zamanında olduğu gibi hâlâ birbirinden kopuk çeteler hâlinde olması yüzünden bu birliklerin bir araya getirilmesinde çıkan zorluklar; sonra genç oğlu Mehmed'i Edirne'de tahta çıkaran II. Murad'ın gitmesinin beklenmesi (21 Mayıs'ta hâlâ Avrupa'daki başkentinde idi); isyan etmek üzere olan Karaman ve son olarak Sırp Despotunun davranışları ile açıklanabilirdi[82].

Sırp Despotu, daha Nisan ayında Srebrenica'yı Türklerin elinden almış ve eski Sırbistan'ın birçok yerini bilmediğimiz bir şekilde eline geçirmişti. Bundan sonra ise yürüttüğü siyaset, Macarların menfaatleri ile çakışacaktı, zira Türklerin himayesi altında artık Belgrad'ı ve Güğercinlik Kalesi'ni geri kazanmayı ve Venedik'in elinden çok önemli bir yer olan Zenta'yı almayı umut etmeye başladı. Bu amaçla bahar aylarında kızı Mara aracılığıyla damadı II. Murad ile hem kendi adına, hem de kendisinden hiçbir yetki almamış olmasına rağmen, Macar Kralı adına pazarlıklara başladı. İstanbul'daki Bizans İmparatoru bu haberi şaşırmış bir biçimde Budin'e iletti. Georg, II. Murad'a yüksek vergi ödemeyi ve gelirlerinin yarısını teklif ederek ülkesinin özgürlüğünü satın almıştı. Bunun karşılığında gözlerine mil çekilmiş olan iki bahtsız oğlunu geri aldı ve Macaristan'ın Sırbistan meselesini tekrar gündeme getirecek olan yeni seferini engellemek için elinden gelen herşeyi yapmaya başladı. Bu yüzden, Macar Kralı'na güya Osmanlı elçileri gönderdi, ancak tecrübeli Hunyadi'ye danışan kral, bu hileye kanmadı. Bu başarısız deneme yine de Temmuz ayında bazı Türklerin sultanın elçileri olarak sultanın sunduğu birçok teklifle Macar sarayına gitmelerini engellemedi[83].

II. Murad, aynı dönemde hâlâ Karamanlı eski düşmanı ile savaş halindedir; ancak sultanın devletini tehdit eden bir savaşı engellemek için bir Hristiyanın ayağına resmi elçiler göndermek gibi aşağılayıcı bir karara

varmış olması, mümkün görünmemekte idi. Macar Kralı'nın, Sırbistan'ın ve Bulgaristan'ın tamamı, 200 bin altın tazminat ve gelecekteki Macar-Leh savaşları için 25 bin Türk askeri vaadi ile kendisine teklif edilen anlaşmayı kabul etmiş olduğuna dair genel olarak kabul edilen anlatımlar da hikâyeden başka bir şey değildi. Osmanlılar, ancak uzun süren acizane ricalardan, sultana gönderilen hediyelerden ve Divân-ı Hümâyûn ileri gelenlerinin gönülleri yine pahalı hediyelerle alındıktan sonra Hristiyan düşmanlarına teveccüh göstererek, sultanlarının yemini ile desteklenen resmi bir barış anlaşması hazırlayıp, bu anlaşmanın Hristiyan düşmanları tarafından Hristiyan geleneklerine göre yemin ettikten sonra, kendilerine verilen imtiyazın mühürlü bir suretinin tekrar sultana gönderilmesini talep ederlerdi[84]. Ve şimdi, sırf Macar komşusu Rumeli Beylerbeyine karşı bir veya iki zafer kazandı ve şansı yaver gittiği için sultanla çatışmaya girmeden askerî birliklerini Tuna Nehri üzerinde geçirebildi diye yorulmak nedir bilmeden sürekli çalışan II. Murad'ın yönetimindeki bu güçlü devlet, gururuna ve değer verdiği bütün geleneklerine sırt çevirecek ve bunları ayaklar altına mı alacaktı? Bu, imkânsızdı.

Kesin olan bir şey varsa, o da Kral Vladislav'ın 2 Temmuz tarihinde Hristiyan filosu Venedik Limanı'ndan ayrıldığında, batıdaki müttefiklerine ve dostlarına birer mektup yazdığı ve bu mektupta daha önceki başarıları tekrar tek tek sıralayıp, "yaz aylarında" Niğbolu'da nehirde gezen Türk filosuna rağmen, Tuna Nehri'ni geçeceğini bildirdiği idi. Kral, 15 Temmuz'da başkentinden ayrıldı ve doğu birlikleri ile buluşup, "Muhammed'in kâfir dinini Tanrı adına denizin ötesine atmak" için Varat'a gitti. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Burgond, Venedik ve özellikle papadan yardım istedi[85]. Kendisi ve Türkler arasında güya imzalanmış olan bir anlaşmanın varlığına dair dedikoduları duyduğunda (Venedik, 9 Eylül tarihinde Loredano'ya gerektiğinde sultanla barış imzalaması ve Haçlı Seferi'ne katılmasındaki tüm suçu papanın üstüne atmasına yönelik bir talimat vermişti)[86], Segedin karargâhında 4 Ağustos tarihinde "Türklerin Sultanı ya da habercileri veya elçileri ile kendi adına herhangi bir şekilde yapılmış veya yapılacak ve yeminlerle desteklenmiş veya desteklenecek herhangi bir anlaşma ve pazarlık veya barış anlaşması ya da ateşkese rağmen", bu seferi gerçekleştireceğine dair yemin etti[87]. Sonunda, Varat'taki karargâhta bulunan Kardinal Cesarini ve Venedikli sekreter, Venedik'e Despot Georg tarafından yürütülen görüşmelerin her ne kadar

henüz kesilmemiş olsa da, seferin bundan dolayı ertelenmeyeceğini yazdılar[88].

Nihayet 18 ve 22 Eylül tarihleri arasında Macar Kralı, Hunyadi ve Papa vekilinin komutasındaki Hristiyanlar sınırdaki büyük Tuna Nehri'ni geçtiler. Birliklerin arasında hiç Leh yoktu, sadece Macarlar ve çoğunlukla süvari olmak üzere, Talovac Banı Franko komutasında birkaç Bosnalı. Daha önce 1443 yılında yapılan "uzun sefer" sırasında ara sıra görülmüş olan bir dizi kağnı, ordu içerisinde yeni bir unsur oluşturuyordu. Ordu çok zayıftı, ve sonbahar oldukça ilerlemişti. Bu yüzden Osmanlıların, bu bölgedeki en güçlü kalesi ve güçlü Sinan Bey'in ikameti olan Vidin'e saldırmayı göze alamazlardı. Hristiyanlar, geçtikleri hiçbir yerde kuşatmalarla zaman kaybetmeden ve buradan muhtemelen Kral Sigismund'un hükümdarlığının ilk yıllarında başarısız bir şekilde denediği gibi, Papa'nın ve Burgondların kadırgalarına binip, deniz yoluyla İstanbul'a ulaşmak için doğrudan Varna üzerine yürümeyi planlıyorlardı. Bu proje, Osmanlı kaynaklarında kesin bir şekilde geçmekte idi. Papa'nın daha sonra, komutanı Loredano'nun Bozcaada ve Gelibolu arasında 25 gün kaybettiğine dair Venedik'e karşı yaptığı ağır suçlamalar ancak bu şekilde açıklanabildi. Eflak Prensi Vlad Drakul, geleneksel Boyar birlikleri ve atlı köylüleri ile Niğbolu'ya geldi ve 16 Ekim'de Hunyadi'nin Erdelli savaşçıları ile birleşti. Orsova ile Niğbolu arasındaki birkaç günlük mesafe, muhtemelen Vlad'a yetişmek için zaman kazandırmak amacıyla ancak bir ay içinde alındı. Bundan sonra ordu hiç vakit kaybetmeden Şumnu'ya doğru yol almaya devam etti ve Şumnu, iki günlük bir kuşatmadan sonra teslim oldu. Hristiyanlar ayrıca Prevadi önlerine kadar geldi. Çevredeki tüm Bulgar kasabalarına, teslim olmalarına dair yazılar gönderdiler. Teslim olan Kalliakra'dan sonra Kral Vladislav Varna'ya yöneldi ve burada uzun bir süre için karargâh kurdu.

Liderler, Varna önünde beklerken, Papa'nın filosunun yaklaştığını bildirecek haberler yerine Sultan II. Murad'ın 25 gemi ile İstanbul Boğazı'nı geçtiğini ve Rumeli birlikleri ile birleşerek, istenmeyen misafirleri cezalandırmak üzere Varna üzerine yürümekte olduğu haberi geldi. Gece vakti geldiğinde çok üstün olan Osmanlı ordusunun nöbet ateşleri görülebiliyordu. Niğbolu Beyi, Hristiyanları dört gün boyunca, tüm hareketlerini gözetlemek ve hükümdarına bildirmek üzere takip etmişti[89]. II. Murad, kendisini rahatsız eden Macarlara son darbeyi vurmak için Varna'nın etrafındaki geniş ovayı seçti. Rumeli Beylerbeyinin dışında sultanın yanında ayrıca Sırp sipahileri ile birlikte Priştina Sancakbeyi

Davud, Anadolu Beylerbeyi Karaca Bey, Vezir Halil Paşa, nüfuzlu Saruca Paşa[90] ve genç şehzâde Mehmed'in veziri olan ve onun işlerini takip eden Vezir Zağanos Paşa[91] bulundu. Karargâh, geleneksel düzene göre bölünmüştü: En önde develer, kendi etrafında aşılması imkânsız yeniçeri sıraları ve her iki kanatta, muharebe Rumeli topraklarında yapıldığı için sağda Rumeli, solda Anadolu olmak üzere sipahiler.

Sultan'ın bizzat yönettiği Osmanlı ordusu ile Hristiyan süvariler arasında geçen muharebelerde genelde olduğu gibi, burada da her iki tarafın süvarileri arasında geçen çatışmalar değil, tıpkı bir zamanlar hiçbir düşman tarafından aşılamayan Makedon safları gibi, yine yeniçeri saflarına yapılan başarısız saldırılar savaşın kaderini belirledi. Macarların sağ kanadı sipahiler tarafından kolayca kırıldı ve başlarında bulunan Eğri ve Varad piskoposları öldürüldü. Kralın ve Hunyadi'nin liderliğindeki sol kanat, daha şanslı idi. Karaca Bey, iki yüksek rütbeli Hristiyan ruhban liderinin ölümünü kendi hayatıyla ödedi; Rumeli Beylerbeyi ise daha uzun süre konumunu muhafaza etmeyi başardı. Nihayet, o da geri çekilince, Hristiyan ordusunun liderleri en zoru, savaşın kaderini asıl belirleyen olayı gerçekleştirmeye çalıştılar: Yeniçeriler tarafından "hükümdarları ve babaları" etrafında kurulan safları kırmak. Deneme, beklendiği gibi, tamamen başarısız oldu. Vladislav attan düştü ve Türklerden Moralı Hızır veya Hasan Bey kellesini uçurdu ve bunu anında zafer naraları altında kanlı bir nişane olarak yarımayla bezenmiş tüm tuğların ve sancakların üzerinden havaya kaldırdı. Papa vekili kayboldu ve bir daha görünmedi. Sadece Osmanlıların savaşma şeklini ve ülkenin özelliklerini bilen hatta, Türk diline bile vakıf olan[92] Hunyadi ve davranışları Macar ve Leh tarihçiler tarafından sebepsiz bir biçimde çok olumsuz anlatılan Romen Prens Vlad (ana karargâh hiçbir zaman ele geçmemiş olmasına rağmen, birliklerinin Türk karargâhını soyarken zaman kaybettikleri iddia edildi) ölümden kaçmayı başardı. Daha sonraki Bathori hanedanının atası olan Stefan Bathori, kaçarken öldürüldü. Hristiyan ordusunun yaklaşık 15 bin savaşçısından sadece kaçan küçük bir öbek kaldı[93].

Hristiyanlar için tam bir felaket anlamına gelen gerçeğin asıl kapsamı Batı'da çok daha sonraları ortaya çıkmıştı. Floransalılar daha 1445 yılının Mayıs ayında, ordusunun kaderi hakkında dolaşan kötü dedikoduların gerçek olup olmadığını bizzat kralın ağzından öğrenmek için Kral Vladislav'a bir mektup gönderdiler. Frank güçlerinin davranışlarında, "kutsal savaş" hakkında dolaşan belirsizlikler sebebi ile dalgalanmalar

görüldü. Kimisi, Vladislav’ın Hunyadi gibi ülkesine geri döndüğüne; mağlubiyetten dolayı yılmadığına ve yaz aylarında Macar baronları ile birlikte Türklere karşı savaşı tekrar başlatacağına inanıyordu. Papa’nın kadırgaları Doğu Akdeniz sularında kalmıştı ve bahar aylarında da geri dönmek için hiçbir hazırlık yapılmıyordu. Loredano, 21 Mart 1445 yılında Eğriboz’dan bir mektup gönderdi. Daha sonra sultanın Venedik lehine olabilecek bir barış anlaşması yapmasını sağlamak için Boğazlarda konuşlanması emredildi. Ağustos ayında Budin’e geri dönen Napolili bir elçi, Macar Krallığı’nın tüm işlerinin yönetimi ve sınırlarının korunmasından sınırsız sorumlu olan Hunyadi’nin diğer baronlarla birlikte Osmanlılara karşı büyük bir sefere hazırlandığı haberini getirdi. Valerand de Wavrin ve Geoffrey de Toisy komutasındaki Burgond kadırgalarının da görevlerinden kaçmak gibi bir niyeti yoktu: Bahar geldiğinde Hristiyaların kutsal davası için korsanlık yapmak üzere Karadeniz’e girdiler. Birkaçı da Wavrin komutası altında 1444 için öngörülen, ancak o dönemde gerçekleştirilemeyen plana göre, Tuna boylarına geçtiler[94].

1445 yılının Ağustos ayında filonun vekilini taşıyan yedi kadırga, Tuna Nehri’ne girdiler. Bizans İmparatoru, gemi göndermemiş olmasına rağmen, Haçlı Seferi’nin bu aşamasına yine de yabancı değildi. Franklar bu sefer, Savcı Bey’in onu Mora’da bir süre misafir eden Rumların kendilerine teslim ettikleri oğlu ve Osmanlı tahtının varislerinden Davud’u da beraberlerinde getirdiler[95]. Temmuz ayında Vlad’ın aracılığıyla Burgond vekili ve Hunyadi arasında bir anlaşma yapıldı ve yılın projesi tekrar canlandı: Kadırgalar, Niğbolu surlarının altına kadar gidecek ve İstanbul’a götürülmek ve imparatorla işbirliği içerisinde Osmanlı Devleti’ni Avrupa’da yok etmek üzere Macarları ve Romenleri alacaktı. Davud Bey ise Anadolu’daki “Türkiye” Devleti’nin hükümdarlığına getirilecekti.

Filo, Eflak’ın en iyi limanı olan İbrail’i geçtikten sonra, sağlam Silistre Şehri’ne saldırmaya cesaret etti ve daha yukarıda bulunan Tutrakan Kalesi’ni ateşe verdi. Yergöğü’ne çok daha sert bir biçimde saldırıldı; gemilere nehrin sol kıyısında 5 bin Romen ile eşlik eden Vlad Drakul, kendisine çok büyük rahatsızlık veren bu Türk kalesini, komşularının Bükreş, Tırgovişte, Cimpulung ve zengin Erdel şehri Braşov’a giden en rahat yolunu kapatmak için mutlaka eline geçirmek istedi. Eflak Prensi’nin büyük çabaları sonucunda Yergöğü gerçekten de Hristiyanların oldu: Turahan Bey’in burayı yöneten oğlu, Vlad Drakul’a ve genç Prens Mircea’ya teslim oldu ve savaş esirleri acımasızca katledildi. Türkler ayrıca

Yergöğü’nün karşısında, Tuna Nehri’nin sağ kıyısında bulunan Rusçuk’tan ayrıldılar. Bunun üzerine birçok Bulgar, burada yeniden yerleşmek üzere Eflak’a geldi. Böylece Vlad, prensliğinin güneydeki az nüfuslu bölgelerinde 12 bin nüfusa sahip oldu. Macarlar ise Niğbolu’ya ancak Eylül ayının ortalarına doğru geldiler.

Hunyadi, Kral Sigismund’un 1395 yılındaki seferini tekrarlayarak, “Küçük Niğbolu’ya”, yani Turnu Niğbolu’ya saldırdı, ancak iki hafta sonra kuşatmanın anlamsızlığını anladı. Kadırgalar, bunun üzerine Olti Nehri ağzından batıya doğru Jiiu Nehri’nin ağzına kadar devam ettiler. Burada Tuna Nehri geçildi ve 1396 yılında Sigismund tarafından tahrip edilmiş olan Rahova yine Hristiyanlar tarafından alındı. Macarların, Romenlerin ve Frankların tüm hareketlerini Bulgaristan tarafındaki kıyılardan gözleyen Türkler, herhangi bir çatışmaya girmedi ve zayıf güçleri ile bu mevsimde “uzun bir sefer” düzenlemek, Hristiyan ordusunun tecrübeli lideri için girmek istemediği bir macera idi. Böylece, Yergöğü ’nün kısa bir süre için eline geçmesi ile sadece Eflak’a bir kazanç getirmiş olan bu macera, Ekim ayının son günlerinde sona erdi. 2 Kasım tarihinde Burgond gemileri tekrar İstanbul Limanı’nda görüldüler[96].

Hadiselerin gerçek yüzünü öğrenen Venedikliler kısa bir süre sonra Avrupa’nın sultanı olarak II. Mehmed ile barış imzaladılar. 25 Şubat 1446 tarihinde imzalanan barış antlaşması ancak Eylül ayında Varna Muharebesi’nden sonra tahtını yine oğlu II. Mehmed’e bırakmış olan, ancak 1446 yılının bahar aylarında gerçekleşen yeniçeri isyanı yüzünden tekrar cülûs eden ihtiyar sultan tarafından tasdik edildi. Despot Georg, Türklerin dostu olarak kalmaya ve onların desteği ile Zenta’yı tekrar geri kazanmak için planlar yapmaya devam etti. Stefan’ın elinden alınan Bar’ı ve Venedikliler tarafından fethedilmeden önce bile voyvodanın adamları tarafından zapt edilme tehlikesi altında olan Drivasto’yu alamasa bile, Adriyatik Denizi’ndeki bu güzel ülkenin en azından bir kısmını zorla veya barışçıl bir şekilde eline geçirmeyi tasarladı. Georg, bu hedeflerine ulaşmak için kendisine yapılan tüm hakaretleri unutmaya hazır bir şekilde en büyük düşmanı “Bosna Büyük Voyvodası ve Hlum Dükü” Stefan’la ittifak kurdu. Bu ikisi, Napoli Kralı’na Narenta’yı almasına yardım etmeyi ve Macaristan’ın fethinde yardımcı olmayı vaat ettiler. Eflak Prensi Vlad da aynı dönemde sultana vergi ödüyor ve hükümdarlığını tanıyordu[97]. Böylece, kendisi de barış istemeyen sultanla artık sadece Bizans İmparatorluğu ve Macaristan savaş hâlinde idi.

İmparator VIII. Ioannes, daha 1445 yılında Venedik’te, Roma’da, Alman Kralı’nın huzurunda ve gelecekteki Kral XI. Ludwig’in kendisine “bir yıl içinde bütün halkı ile birlikte yardıma geleceğine” söz verdiği Fransa’da ve nihayet kendisini büyük bir saygı ile karşılayan Burgond’da elçisi Başpiskopos Pakhomios aracılığıyla durumunun çaresizliği hakkında şikâyet etti ve 1446 yılı başlarında “Hristiyan ordusunun kardinali” sıfatıyla yeni bir Haçlı Seferi için destek istedi. 1446 yılında, vasisi olarak Kral III. Frederik tarafından tutulan küçük Ladislas adına Macar devletinin genel yöneticisi (gubernator) seçilen Hunyadi, Varna muharebesinin intikamını alabileceği ve Osmanlıları barışa zorlayabileceği yönde umut besliyordu. Gerçekten de kış aylarında Karpat geçitlerinden geçti ve herşey sanki savaşı tekrar başlatacakmış gibi göründü; ancak yanındaki az sayıda birlik ile sadece ani bir baskınla esir aldığı Prens Vlad ve oğlu Mircea’yı öldürmeyi başardı. Bu sayede, Eflak tahtına muhtemelen genç Dan çıktı ve onu başka bir Dan’ın oğlu olan Vladislav takip etti. Voyvoda Hunyadi’nin, o dönemde Milano savaşı ile meşgul olan dostu Venedik’e 19 Ekim 1446 tarihinde vaat ettiği büyük Hristiyan seferi bu küçük başarı ile sınırlı kaldı[98].

Sultan II. Murad, Peloponezya diye de adlandırılan Mora Yarımadası’ndaki Rum hanedanlarına Osmanlı Devleti’ne karşı yükümlülüklerini hatırlatmak üzere tekrar Avrupa’ya gelmişti. Hırslı Konstantin, tıpkı diğerleri gibi, Osmanlı Devleti’nin sonunun geldiğine inanmış ve kardeşi Kalavrita Despotu Thomas ile birlikte Latin ve Navarrese hükümdarlıkları ile son olarak da Tocco ve Zaccaria hükümdarlıklarının sona erdiği ve Venedik tarafından neredeyse unutulmuş olan yarımadayı tamamen Bizans’a dahil etmeye çalışmışlardı. Atina ve İstife (Thebes) düklükleri sanki son darbeyi yemeyi bekliyorlardı. Venediklilerin kurnaz ve sert bir rakibi olarak 1435’te ölmüş olan Dük Antonios’un yeğeni Nerio, Atina sakinlerinin isteği üzerine amcasının dul eşi ile evlenmişti. Ancak tamamen Tesalya Beyi’nin teveccühüne bağlı Türk vasalı olarak sürdürdüğü kısa bir hükümdarlıktan sonra İtalya’ya geri döndü. 1439 yılında Nerio’nun kardeşi Antonio onun tahtına geçti. Antonio’nun ölümünden sonra Nerio Floransa’dan geri geldi ve uçbeyi Turahan Bey’e haraç ödeyerek orada kalmayı başardı. Buradaki Türk gücü azalmaya başladığında Konstantin, Arnavutları ile birlikte, Atina’da Bizanslı bir vasal olarak yaşayan Nerio’nun topraklarına el koydu ve Germe Hisarı’nı tekrar inşa ettirdi. Venediklilerin tüm itirazlarına rağmen

Vetrinitsa'yı zapt etti. Tüm bu hadiseler, sultana karşı savaş ilanı anlamına geliyordu[99].

II. Murad'ın birlikleri Ferecik'te toplanıp, sultan Mora üzerine yapılacak seferi başlatmak üzere Edirne'den bizzat yola çıkarak, buraya geldiğinde, Konstantin ve Thomas'ın yanında hiç müttefikleri yoktu. Oğlu Lazar, 1446 yılında II. Murad'ın kızlarından biri ile evlenmiş olan Sırp Despotu, Türklerin himayesi altında idi ve Venedik, sultanla yeni yapmış olduğu barışı, Paleologlar gibi güven vermeyen komşuları yüzünden tehlikeye atmak istemedi. Saflarında, Varna'daki davranışları affedilmiş olan Tesalya Bey'i Turahan Bey ve kovulan Nerio'nun da bulunduğu Osmanlılar, aynı yılın Kasım ayında Germe Hisarı'nı zapt ettiler. Vasilikata alındı ve Türk birlikleri Balyabadra ve Kalavrita önlerinde belirdiler. Ancak sultan, amacı mümkün olduğunca çok köle toplamak olan bu akınlara katılmadı. Yarımadanın içlerine kadar ilerleyen Turahan Bey, topladığı köleleri sultanın yanına İsthmus Derbendi'ne getirdi. Nerio, tekrar Atina Dükü ilan edildi. Komşu Osmanlılarla gerilla savaşına girmek için başlarında bir Paleologun olmasını isteyen Tesalyalı Eflaklar, yine Türklerin himayesine girdiler. Konstantin ve Thomas, vergilerini artırarak topraklarını kurtardılar[100].

Arnavutluk'ta büyük krizin meydana geldiği 1444 yılında isyan bayrakları çekildi ve bu yüzden cezalandırmayı hak etti. Thopiaların artık adı fazla geçmemektedir ve Dukakinler bir süreliğine unutuldular. Spatalardan da fazla bahsedilmez. Ölen İvan Kastriota'nın oğulları Georg ve Stanissa, 1445 yılından itibaren Venedik himayesi altında Dibra ve Emathia (Mat) kalelerinde mütevazı bir şekilde yaşadılar. Ancak, İvan'ın Müslümanlığa geçen ve İskender adını alıp, kendisine beylik ünvanı verilen oğlunun hırsı büyüktü. Arianites'in kızı ile evlendikten sonra 1447 yılının sonlarına doğru Despot Georg tarafından 1448 yılında Zenta için tekrar başlatılan savaşa katıldı. Georg, yazın Venedikli birliklere mağlup olmuş ve geri püskürtülmüştü. Tekrar Hristiyanlığa dönmüş olan İskender Bey ise yardım için Dukakinlere başvurdu ve Venedik'e ait Dıraç'a saldırarak, Arnavutluk'ta tekrar karmaşanın çıkmasına sebep oldu.

Dindar bir Hristiyan rolünü oynayan eski devşirme, 1444 yılında bahtsız Kral Vladislav ile ittifak kurmuştu ve 1446 yılından itibaren Papa ve Macar baronları ile sürekli irtibat hâlinde idi. Kış ve bahar boyunca Arnavutluk'un ticaret yolları bu tehlikeli ayaklanma yüzünden kapalı kalmıştı. Nihayet Venedik, karmaşaların ve düşmanlıkların sona erdirilmesi için sultana

başvurdu. Sultan, genç Kastriota'yı asi ilan etti ve bu isyancı, bahar aylarında o güne kadar sürekli rahatsız etmiş olduğu topraklara kaçtı, zira II. Murad, gerek Hristiyanlardan, gerekse vatanlarında kalmış devşirmelerden oluşan tehlikeli Arnavut liderlerinin faaliyetlerine gem vurma fırsatını kendi lehine kullandı. Ancak güçlü Kocacık Hisar (Svetigrad)'ını almış olan Türkler, Ağustos ayında erzak yetersizliği yüzünden geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine 4 Ekim 1448 tarihinde İskender Bey'in Alessio (Leş) surları altındaki karargâhında bir barış anlaşması yapıldı ve bu anlaşmaya göre, Venedik'e uzun zaman önce kaybettiği ve en son Lek Zaccaria'nın miras bıraktığı Dagno Kalesi geri verildi. Arnavut lider Lek Zaccaria, savaşçıları ile birlikte Hunyadi'nin yeni ordusuna katılma kararını almıştı[101].

1447 yılının Mayıs ayında Hunyadi'nin elçisi Venedik'e geldi ve uzun zamandan beri Haçlı Seferi fikrinden artık iyice soğumuş olan Venediklilere genel bir Haçlı Seferi'nin ideallerinden bahsetti. Macaristan'ın himayesi altındaki Ragusa, daha Mart ayında Haçlı Seferi için 2 bin altın vermeyi vaat etmek zorunda kalmıştı. Bir yıl sonra, uzun zamandır özlemi çekilen intikam alma fikri daha da güçlü ortaya çıktı: Krakovlu Nikolas, Batı'da bir koalisyon yaratmak için iki kez Venedik'e ve Papa'ya gitti. 1448 yılının Mart ayında Hunyadi, Papa'nın ve Kral Alfons'un kendisine 4 bin süvari göndereceğini övünerek anlattı ve Venedik'ten de aynı miktarda asker talep etti[102].

1443 yılında yapılan seferin izini takib eden yeni ordu, ancak sonbaharda yola çıkabildi. Hunyadi, 8 Eylül tarihinde Macar banatına vardı. Yeterli sayıda asker toplaması 20 gününü aldı ve 28 Eylül'de, uzun zamandır yine Macaristan'ın elinde bulunan Severin Kalesi yakınlarında Tuna Nehri'ni geçti. Eflak Prensi, daha aşağılarda Niğbolu taraflarında Bulgar topraklarına geçmeyi denedi, ancak orada bulunan beyler Mehmed Bey, İsa Bey ve Anadolu Beylerbeyinin oğlu Ozgur tarafından geri püskürtüldü. Ceza olarak 1449 yılında Rumeli Beylerbeyi geldi, Yergöğü'ne karargâh kurdu ve bu bölgeyi tekrar tahkim etti[103].

Macarlar, Niş Şehri'ne kadar hiçbir düşman tarafından rahatsız edilmediler, zira Osmanlı ordusu Arnavutluk'un dağ geçitlerinden henüz ayrılmıştı. Hunyadi, bu sefer başka bir yolu kullanarak Rumeli topraklarına ulaşmayı denedi: Arnavutlardan yardım alacağını düşünerek, doğrudan burada daha önce gerçekleşen üzücü hadiseleri unutarak, Kosova'ya yöneldi. Ordusu, 1444 yılındaki ordudan daha kalabalık değildi. Yeni Eflak

Prensi, bizzat gelmemiş, sadece askerî birlik göndermişti. Eskiye kıyasla tek fark, artık Bohemya kağnılarının eskisinden daha iyi kullanılmakta olması idi. Kağnılarla oluşturulan bariyerler, Hristiyanlar için yeniçeriler gibi güçlü piyade saflarının yerini tutmak zorunda idi. Sırplar, eski kurtarıcılarının faaliyetlerini izlediler, ancak yardım etmeye pek gönüllü görünmediler. Bu yüzden Hunyadi, ülkenin tamamını düşman olarak gördü ve her yerde yağma yapılmasına izin verdi. Aziz Luka gününün arifesinde (17 Ekim 1448) tepelerde Priştine yönünden sultanın bizzat komutası altında ilerleyen Türk birlikleri görüldü. Birlikler, Edirne'den yola çıkmıştı ve aralarında kısa bir süre önce Çanakkale Boğazı'nı geçen birçok Anadolu askeri de bulunmakta idi. Onların başında Anadolu'nun yeni beylerbeyi Arnavut Ozgur Paşa ve Rumeli Beylerbeyi bulunuyordu. Turahan Bey, Arnavutluk Sancakbeyi İsa Bey, Hızır Bey ve Saruca Paşa'nın kardeşi Sinan Bey Sırp, Bulgar ve Arnavut birliklerini getirmişlerdi[104].

Muharebenin ilk gününde, sadece süvariler arasında, Macar Vitez ve bir Anadolu sipahisi arasındaki ikili mücadele gibi çarpışmalar meydana geldi. Gece olunca Hristiyanlar, Osmanlı tahtının varislerinden Savcı oğlu Davud'un tavsiyesi üzerine sultana karargâhında ani bir baskın düzenlemeye çalıştılar. Aynı sabah, Anadolu timarlarının süvarileri Macarların saldırısına uğradıklarında, Rumeli süvarileri onlara karşı savaşmaya başladı ve düşmanı yenmeyi başardılar. Turahan Bey, Hristiyan ordusunun sırtında belirdi ve hafif Arnavut ve Romen birlikleri sadece kaçarak kendilerini kurtarabildiler. Bu arada Hunyadi, yeniçerilere saldırmak gibi zor bir görev üstlenmişti. Son derece cesur teşebbüsleri hiçbir sonuç vermedi: Büyük bir katliamdan sonra Hristiyanlar büyük ve geniş ovanın her tarafına dağılırken, Türkler düzen içinde geri çekildiler. Hunyadi, Sitnitsa üzerinden Belgrad'a dönmeyi düşündü, ama Sırp köylüleri tarafından yakalandı ve despotun huzuruna çıkartıldı. Georg, eski hamisini ancak elinden yazılı bir belge alarak, ondan evlilik taahhüdü altına girmesini sağladıktan sonra serbest bıraktı. Bu evlilik taahhüdüne göre yaşlı Brankoviç'in bir torunu, Hunyadi'nin genç oğlu, gelecekteki Kral Matyas'ın eşi olacaktı. Georg'u bu saygısız davranışından dolayı cezalandırmak için Hunyadi 1450 yılında Kuzey Sırbistan'ın bazı bölgelerini tahrip edecekti. Aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti ile vasal devlet olarak Sırbistan'ın da dahil edildiği üç yıllık bir ateşkes antlaşması yapıldı[105].

Macaristan ve Osmanlı Devleti tarihi Kosova Sahrası'nda bir kez daha karşı karşıya geldikten kısa bir süre sonra 31 Ekim 1448 tarihinde gut (nikris) hastalığına yakalanmış olan VIII. Ioannes 56 yaşında hayata veda etti. Tıpkı daha önce kardeşi Dimitrios gibi, VIII. Ioannes'ı İstanbul'da ani bir baskınla tahttan indirmeyi denemiş olan diğer kardeşi Theodoros, bir yıl önce kendisine ait Silivri despotluğunda vebadan ölmüştü. Dimitrios ve Thomas ise ağabeyleri olan imparatorun ölümünden sonra tahtı ellerine geçirmek için büyük çabalar gösterdiler. Türk hükümdarının kesin iradesi hanedanlık meselesine hızlı bir çözüm bulmamış olsa idi bu iki kardeş ve Mora'da bulunan ağabeyleri Konstantin arasında yeni bir kardeş savaşı çıkabilirdi. 16 Ocak 1449 tarihinde Konstantin Mezistre'de imparatorluk tacını giydi ve 12 Mart'ta Osmanlıların teveccüh gösterdikleri son Türk vasalını başkente getiren Katalan gemisi İstanbul Limanı'na girdi[106].

1450 yılının yazında Takımadalarda, Gattilusioların ikameti olan Midilli önlerinde, düklüğün en önemli adaları Nakşa ve Milo önlerinde ve batıda, uzaktaki Ayamavra önünde Türk korsan gemileri belirdi ve Takımadalarda hüküm süren Krispi hanedanı ile sultanın 1449 yılında elinden Arta'yı almış olduğu yeni Kefalonya dükü Leonardo Tocco, acilen Venedik'ten yardım istediler. Ancak Venedik, 1418 yılının aksine, serbest denizleri Türklerin saldırısına karşı korumayı düşünmemektedir; aksine yeni Bizans İmparatoru Venedikli tüccarların aleyhine vergileri yükselttiğinde Senatoda rehine olarak sultandan hâlâ Bizans'a ait olan Ereğli'nin istenmesi yönünde bir öneri getirildi[107].

Sultan II. Murad, hükümdarlığının son yıllarında dikkatini özellikle tehlikeli Arnavut isyancılara vermişti ve 1450 yılında buraya yeni bir sefer düzenledi. II. Murad, oğlu ve halefi Mehmed eşliğinde bizzat Arnavutluk'a geldi ve birçok yeri aldı, ancak İskender Bey'in aslında Türklerden almış olduğu, çok önemli bir yer olan Akçahisar, Temmuz ayında su yolları kesilmesine rağmen, direnmeyi başardı. Osmanlı ordusu çekildikten sonra sonbahar aylarında akıncılar Venedik topraklarında akınlara çıktılar. Artık Venedik Cumhuriyeti'nin müttefiki olan İskender Bey, Venedik'e Akçahisar'yı teklif etti, ama boşuna. Aynı zamanda, kendisi için çok yararlı olan Aragonlu Napoli Kralı'nın da bir müttefiki olmuş ve küçük Ragusa devleti, Türklerin intikam alabileceğini düşünmeden, İskender Bey'i ülkesine kabul etti[108].

Aynı yıl II. Murad, halefi olan II. Mehmed'i görkemli bir düğünle (doğuda, uzaktaki Malatya'da) Dulkadiroğulları Bey'i Süleyman'ın kızı ile

evlendirdi. Gelinin babası, bütün Müslüman hanedanları arasında büyük saygı gören güçlü bir Bey'di. Bu beyin damatlarından biri Mısır Sultanı Çakmak'tı. Eylül ayından Aralık ayına kadar süren düğün şenliklerine birçok Hristiyan prens ve rehine de katıldı. Düğün şenlikleri bittikten sonra genç hükümdarın yanına yaşlı ve tecrübeli bir danışman verildi ve Aydın ile Saruhan sancaklarını yöneteceği Anadolu'ya gönderildi. Ancak, kısa bir süre sonra Sultan II. Murad, Edirne civarında çıktığı bir gezi sırasında soğuk aldı ve dört gün sonra 2 Şubat 1451 tarihinde hayata veda etti. Devlet işlerini bu arada sadık eski dostu Vezir Halil yürüttü. Tıpkı I. Mehmed'in ölümünde olduğu gibi, tahtın varisinin Manisa'dan Edirne'ye gelmesini sağlayacak zamanı kazandırmak amacıyla sultanın ölümü birkaç gün saklı tutuldu. İshak Bey, görkemli cenaze alayının başına geçti ve cenazeyi Bursa'daki sultanlar türbesine götürdü[109].

II. Murad'la birlikte eyaletlerin gevşek birer bağla birbirine bağlı olması; vasal devletlerin dizginlerini gevşekçe elinde tutması; vergi, rehine, hediyeler ve askerî birliklerin verilmesi ile yetinen hareketli, aynı zamanda esirgeyici, güçlü ve insaflı, yiğit ve sulhsever son sultan da ölmüştü. Broquiere, onun hakkında şöyle der: "timar ve para bağışlamada hayırhah ve cömert bir şahsiyet"[110]. O, bulundukları yerleri serbestçe yöneten Hristiyan tekfurların, voyvodaların ve düklerin, eski asil ailelerden gelen Anadolu beylerinin ve kendisi tarafından tayin edilen sancakbeylerinin, beylerin ve sübaşıların saygı gösterdikleri kadar korktukları bir hükümdar olmuştu. İleri görüşü, insancıl davranışları ve hükümdarlık ideallerinin mütevazılığı ile atası I. Murad'a çok benziyordu. Onun ardından aynı özelliklerde daha sonra ilki gibi sadece denemekle kalmayıp, gerçekten de imparatorluk hayallerini gerçekleştiren ve ebediyen sağlamlaştıran ikinci bir Bâyezid; gerçek bir imparator gelmişti. Ancak II. Mehmed'le Osmanlı tahtına öyle bir hükümdar çıkmıştı ki, tek bir başkent, sabit bir saray, Bizans örneğine göre düzenlenmiş ünvanlar, kurumlar, gelirler ve harcamalar; güvenli ve irade yönünden sultana tamamen bağımlı memurlar ve sabit doğal sınırlar istedi ve bu büyük hedeflere hayatını adamaya hazırdı.

Genç yaşta tahta çıkan II. Mehmed, güçlü iradesi ile Osmanlı tarihinde işte böyle yeni bir çağ açtı.

ONUNCU BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NİN İLK DÖNEMLERİNDE

KÜLTÜREL HAYAT[*]

Osmanlı Devleti’nin oluşumunu anlamak ve Hristiyanların zayıf savunmasının, büyük sayıda devşirmenin, birçok Hristiyan topluluğun Türklerin “boyunduruğu” altına girmeye razı olmasının doğurduğu sonuçların ve ayaklanmaların çok nadir olmasının sebeplerini (bir kez alınan bir şehirde hiçbir zaman kaderinden şikâyetçi olduğuna dair bir iz görülmüyordu ve Frankların ya da Macarların bütün o büyük Haçlı Seferleri’nde, yerli köylülerin kutsal “kurtarma” işine katılmak üzere haç işareti altında dışarıdan gelen misafirlere katıldığı pek duyulmamıştı) idrak edebilmek ve bütün bunların muhasebesini yapabilmek için Osmanlıların özelliklerini ve sürdükleri gerçek hayatı bilmek gerekir. Birbirinden çok farklı halkların yaşadığı çeşitli ülkelerden oluşan bu kadar geniş alana yayılmış bir kompleksin, oldukça ilkel sayılabilecek araçlarla nasıl bu kadar mükemmel bir şekilde yönetilebildiğini açıklayabilmek için ayrıca Osmanlı devlet işlerinin hangi şartlar altında yürütüldüğünü de ayrıntılı bir analize tâbi tutmak gerekir.

Bu analizi yaparken, öncelikle barbar, gaddar, kana susamış, küfürbaz Türk halkı; sadece rüşvetle yaşayan ahlaksız vezirler ve mağlupların akan kanı, kesilen başlar, tahrip edilen görkemli binalar, kutsallığı bozulan kiliseler, ateşe verilen şehirler ve harabeye çevrilen ülkelerden zevk alan sultanların korkunç psikolojisi hakkında oluşmuş tüm önyargılardan ve nakledilmiş tüm rivayetlerden uzaklaşmak gerekir. Aynı dönemde kaleme alınmış kaynaklar, gerçeği tüm çıplaklığıyla gözümüzün önüne sererken, kasten uydurulmuş masallardan, şatafatlı hikâyelerden, belirsizliklerden ve geçmişe karşı anlayışsızlıklardan tarihi bilgiler çıkartmak zorunda değiliz.

Türklerin, organizasyonlarının merkez üssü olarak görülmesi gereken köylerdeki askerî hayatı, eski Türkmen geleneklerine dayanırdı. Hristiyan prenslerin elçileri sultanın huzuruna geldiklerinde, onlara “kardeş” diye hitap etmeyi alışkanlık hâline getiren II. Murad zamanında, Osmanlılar güçlü bir devlet kurduklarında, Hristiyanların ise bu yeni devletin geçici bir barbar işgali olmadığını anladıklarında, Kilikya, Karaman, özellikle de doğuda, Tatarların yönetimi altındaki Ermenistan bölgelerine doğru binlerce Türkmen faaliyetlerine devam ediyordu. Büyük aileler sürekli olarak oradan oraya gezerlerdi; ellerinde oklar, bellerinde ağır kılıçlar, eyerlerinde tehlike anında köyün insanlarını ve savaşçıları toplayan davulları ile birlikte çatık

kaşlı erkekler, silahları en az erkekler kadar iyi kullanan, yüzleri açık güzel kadınlar – sadece görünüşte İslâm'ın şartlarına uymak için sadece ağızlarının önünde ince birer tül takıyorlardı – ve güneşten yanmış güçlü çocuklar, tüm atları, katırları, koyunları ve keçileri ile bir yerden diğerine göçerlerdi[1].

Verimli otlaklarda bir kaynağın yanında birkaç haftalığına veya birkaç aylığına beyaz veya mavi renkte, basit keçe otağlar kurulurdu. Her biri birkaç aileyi, toplam 14-16 kişiyi alacak büyüklükte idi. Her yerde sürüler görülüyordu: Güzel koyunların yanında Yörükler ayrıca öküzler, inekler, mandalar ve yabani eşekleri de beraberinde götürüyorlardı. Otağın içinde yapılacak fazla bir şey yoktu: Sade bir yaşam süren insanların yemeği kaymak, yoğurt (aynı zamanda her sabah bir kase yoğurt yiyen Timur'un en sevdiği yiyeceklerden biridir), meyve, üzüm, peynir ve pideden oluşuyordu. Türkmenler şarap içmezdi. Herhangi bir savaş veya akınla meşgul olmadıkları zamanlarda güçlü ve kalın yayla ok atarak zaman geçiriyorlardı. Reislerinin mutlaka birer şahinleri vardı ve avı çok seviyorlardı[2].

Yıllarca sabit köylerde Rumların veya Slavların yerine yerleşen ya da yeni yerleşim bölgelerine yerleştirilen Osmanlı Türkleri çadır hayatını unutmamışlardı. Yaz aylarında atalarının özgür hayatını taklit etmeyi çok seviyorlardı. Otağlarda mutlaka dinen bulunması gereken herkese açık hamam yerleri de vardı, ancak burada taş yerine hasırdan örülmüş oturma yerleri bulunuyordu[3]. Kış evleri ise ahşaptan yapılırdı. Her aile reisi, eşi – İslâm'a göre izin verilmiş olmasına rağmen, daha fakir olanlar arasında poligami pek görülmüyordu – ve satın alınan ya da savaşta esir alınan köleler birer ahşap evde oturuyordu. Avı hiçbir zaman ihmal etmiyorlardı. Osmanlı Türkleri, sürüleri için Türkmen ataları ile aynı hisleri besliyorlardı. Ama artık çiftçilik yapıyorlardı; hem bu halkın en alt tabakalarına kadar bugün de karakteristik özelliklerinden olan sessiz sabır, her işe karşı gösterdiği sebat ve demir gibi disiplinle. Anadolu ve Trakya, Türk hükümdarlığı altında olduğu zaman bile Takımadaları, hatta İtalya'nın bazı çok nüfuzlu şehirlerini besliyordu. Buğday ihracatının yasaklanması, ticaret yapan Hristiyanlar ile sultan arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde defalarca kanıtlanmış olan etkili bir tedbirdi ve "Türkiye"deki kötü bir hasat İtalyanlar için her zaman çok ağır bir darbe oluyordu[4].

Çalışkan köylülerin yemekleri, genelde pastırma diye adlandırdıkları kurutulmuş et, hafif haşlanmış taze et, paça, soğan, meyve, bal ve özellikle

çok sevdikleri taze ekmekten oluşuyordu[5]. Her zaman yerde yatıyorlardı ve uzun beyaz entarilerinden değişmelik en fazla bir iki tane ve soğuklara, rüzgarlara karşı korunmak için daha kalın olan kepenekleri vardı. Hristiyan köylülerin çoğu gibi hiçbir zaman yalınayak gezmezlerdi, aksine dizlerine kadar uzanan sarı çizmeler giyerlerdi[6].

Güney Anadolu'da sadece göçebe Türkmenler görülüyordu. Doğu'da tüm köyler Türklerin eline geçmişken, hâlâ şehirlerde dayanıklı ve itaatkâr Ermeni unsurlar bulunuyordu[7]. Anadolu Yarımadası'nın kuzeybatı tarafında, Türk hükümdarlığına doğru uzun bir tarihsel gelişim sürecinde Rum köyleri çok nadiren görülüyordu. Türk yerleşim yerlerinde evler birbirlerine yakındı ve genelde zengindiler. Bazı yerleşim yerlerinde zanaatla da uğraşılıyordu. Köylüler, dünyaca ünlü Türk kilimleri üzerinde hassas sanatçı ruhu ile çalışıyorlardı. Coğrafi terminoloji hemen her yerde Türkçe'ye dönüştürülmüştü. Eski Rum isimlerinin değiştirilmesinden oluşan sadece çok az yer ismi vardı. Bunlar genelde şehir ve kale isimleri idi. Yer isimleri çoğunlukla toprağın belirgin bir özelliğini (bir dağ, bir çeşme, vs.), yerin durumunu ("Hisar" kelimesi ile oluşturulmuş isimler) ya da Hristiyan ülkelerde de çokça rastlandığı gibi, kurucusunu ve köyün atasını işaret eden isimler taşırdı. Buna karşın, henüz Bizans yönetimi altındaki İstanbul'un çevresi Rum kalmıştı. Rumeli'de Rum ve Slav yerleşimlerin arasına Türk köyleri kurulmuştu. İsimleri, Anadolu'da olduğu gibi burada da "Derviştepe" gibi coğrafi özelliklere; "Bulgarköy" ya da "Türkmenili" gibi eski sakinlerine; "Paşaköy, Mahmudköy, Kadıköy" gibi isim veya ünvanlara göre belirleniyordu. Ayrıca küçültme ekleri olan –cik ve –çik eklerine de çok rastlanıyordu. Rumeli'deki yerleşim bölgeleri, sahil boyunca devam ediyor ve Balkanları aşarak Bulgaristan'ın doğu kısmının tamamını geçerek, Dobrotiç'in eski toprakları boyunca Tuna deltasına kadar uzanıyordu. Ege Denizi'nde Vardar Nehri ağzına kadar uzanan üs, çok genişti. Dragaşidlerin toprakları da koloni hâline getirilmişti. Yerleşik Osmanlı çiftçilerin yanına en uzak bölgelerden bile Türkmenler getirildi. Onların da sayısı yetersiz kalınca, sultanlar devletleri parçalanmak üzere olan Tuna Tatarlarını da buraya yerleştirdiler. Bunlar daha sonra Vardar kıyılarında, Bulgaristan'ın Zağra bölgesinde, büyük Filibe Ovası'nda, bazı Tesalya bölgelerinde, Üsküb Eyaleti'nde ve Gelibolu Yarımadası'nın bazı bölgelerindeki nüfusu oluşturdular[8]. Filibe, genelde Bulgar kalmıştı. Eski Bulgaristan topraklarında Türk yerleşimlerinin bulunduğu bölge çok daha dardı. Balkan geçitlerinin tamamı özel imtiyazlara sahip Bulgar askerî

koloniler tarafından gözetleniyordu ve Sofya çevresinde sadece Bulgarlara rastlanıyordu[9]. Bulgarlar, isyana yatkın kabul ediliyordu ve gerçekten de Macar Kralı'nın dostu olan Milano Dükü'nün bir elçisi Hristiyanlar lehine böyle bir isyana ön ayak olmaya çalışmıştı[10].

Sultanın emri ile buraya getirtilip, Hristiyanlar tarafından terk edilmiş evlere yerleştirilen Türkler, şehirlerde genelde zanaatla uğraşıyorlardı. Ticaret ise genelde Rumlar tarafından yönetiliyordu. Buradaki ahşap evler belki daha iyi inşa edilmiştiler, ama sürekliliklerine ve güzelliklerine köylerde olduğu gibi, fazla dikkat edilmezdi. Dindar birer Müslüman olan Türkler, herşeyi fani bir dünya için yapan Hristiyanların, şu “keçilerin ve maymunların[11]” budalalıkları ve süse düşkünlükleri ile alay ediyorlardı. Halbuki zengin bir Osmanlı bile bir selamlık ve -kadın köleleri hariç, oniki kadar eşe sahip olabilen bir Türkün eşleri tarafından kullanılan- bir harem ile yetiniyordu. Şehirlerde de elbiseye düşkünlük gösterilmiyordu. Kadınlar, sadece düğünlerde ipekli ve kadife, altın işlemeli kumaşlardan yapılmış elbiseler, ince başlıklar ve değerli taşlarla bezenmiş ince peçeler takarlardı[12]. Orta gelir seviyesinde bir Türkün yemekleri pilav, koyun eti ve her çeşit süt ürünlerinden oluşuyordu. Sadece özel günlerde şekerlemeler, bir çubuk üzerine sıralanmış kavrulmuş şekerli fındıklar ve hamur işleri yenirdi. Sultan, nüfuzlu ailelerin düğünlerine birkaç kutu şekerleme ve kırmızıya boyanmış, kulaklarında ve burunlarında gümüş halkalar olan koyunlar gönderiyorsa, bu çok büyük bir onur ve ziyafet anlamına gelirdi[13].

Osmanlılar, gerek köylerde, gerekse şehirlerde güçlü savaşçılar, kanaatkâr işçiler, dürüst ticaret erbabı, sadık dostlar ve esirgeyen efendilerdi – köleler sadece kaçmaya çalıştıklarında kötekle cezalandırılırlardı. Fransız gezgin de La Broquiére, “Bahsettiğim Rumlar arasında gezinmiş, onlarla irtibat kurmuş ve iş yapmışsam da Türkler arasında daha fazla nezaketle karşılaştım ve Türklere, Rumlardan daha fazla güveniyorum”, demişti[14]. Ayrıca Macarları da yine Türkleri tercih ediyordu[15]. Genizden konuşulan Türkmen dili bile kısalığı ve basitliği yüzünden her yabancı tarafından çok kolay öğrenilebilmesi sebebiyle Fransız gezginin çok hoşuna gidiyordu[16].

Türkler, sabahın erken saatinde kalkıp, sabır ve sebatla yerine getirecekleri işlerinin başına geçerlerdi. Türklerden hiçbirini, Rumlarda, Sırplarda ve Bulgarlarda olduğu gibi, hayvanların tutulduğu bir evden çıkarken göremezdiniz ve kirli gezenlere iğrenerek bakılırdı[17]. Bir hayvanın temas ettiği yemek yenmez, atılırdı. Tavuk kesilecekse, önce altı yedi gün

bağlı tutulur ve mundarlaşmaması için sadece hububatla beslenirdi[18]. Yanından geçen her fakiri yere yanına oturtur ve onunla kardeşi olarak yemekten sonra yerde hiçbir kırıntının kalmamasına dikkat edilerek, yemeğini paylaşırdı[19].

Çalışkan, sessiz, mütevazı ve vicdanlı Osmanlı, Karamanlı eşkıyalar ve insan kasapları gibi insan canını hiçe saymadı. Savaşa gittiğinde, bu sadece köle almak içindi; sadece savaşta ve zorunda kalırsa insan öldürürdü[20]. Çalışmaktan ve karşılaştığı tehlikelerden kaynaklanan sert doğasına rağmen, şiirsel unsuru da eksik değildi. Osmanlı Türkleri aslında çok konuşmazdılar. Koca bir Türk ordusu içerisinde, Hristiyanların, özellikle de batılıların küçük birliklerinde çıkan seslerden daha az ses duyulurdu[21]. Herkes kendi görevini, kendisine verilen rolü ve sorumluluklarını düşünürdü, bunlarla gurur ve onur duyardı. Eyerinde asılı duran davul, sadece tehlike anında çalınırdı. Kös ve nakkare sadece aile içinde düğün dernek ve devlet merasimleri sırasında duyulurdu. Ama her gün aynı saatte beslenen ve sulanan ve sadece durumlar müsait olduğunda dinlenebilen atlar; beyaz, kırmızı veya yeşil renklere bürünmüş efendilerini tırısta sakince giderek taşıdıklarında, tecrübeli savaşçıların eski sultanların, ataları Osman'ın, azametli Orhan'ın, insancıl Murad'ın ve yıldırım hızı ile hareket eden Bâyezid'in büyük kahramanlıklarını öven şarkıları gecenin sessizliğini bölerdi[22].

Yaşadığı yerin dışında her Türk her zaman düşmanla savaşmaya hazır bir savaşçı idi. Uzun entarisi ve rahat hareket etmesini, ata binmesini ve kılıç sallamasını sağlayan geniş pantolonları ile başında alnını, yanaklarını ve boynunu kılıç darbelerinden korumak için dört taraflı metal ve yuvarlak bir başlık ile kapatılabilen yüksek ve hafif başlığı ile (zenginler ayrıca bacaklarına kadar uzanan ince ilmikli zırhlı bir gömlek giyerler) eyerinin üstüne bağlanmış bir biçimde sadece yolculuk için gerekli şeyleri değil, ayrıca kılıcını, yayını, bozdoğanını, ve hançerlerini de yanında taşırdı[23]. Ayakları kısa üzengilerin içinde, yüksek eyer üzerine eğilmiş ve yanında küçük kırbacı ile birlikte bu gezgin her an saldırıya hazır fakir ya da zengin bir şövalye idi[24]. Her yolculuk küçük bir savaş seferine, her duraklama yeri küçük bir karargâha benzerdi.

Osmanlılar tarafından zapt edilen Hristiyan köyleri, sultan veya 5 bin akçeye kadar değeri olanlar da ilgili beylerbeyi[25] tarafından bir Osmanlı tebasından olan Müslüman sipahiye gösterdiği cesaretten dolayı timar

olarak verilirdi. Osmanlı köylüler ise şehirdeki soydaşları gibi hepsi askerlik hizmetini yapmak zorundaydılar. Herkes üstünün, yüzbaşısının, çeribaşısının kim olduğunu bilirdi. Savaş emrini[26] aldığında, belirlenen yere gelir ve tanıdıklarının saflarında yerini alırdı. Savaş emri genelde seferin nereye yapılacağı belirtilmeden gelecek baharda başlamak üzere Eylül ayında verilirdi. Bazı seferlere sadece eyaletin başkentinde oturan beylerinin liderliği altında tek bir eyaletin savaşçıları katılırdı. Hiçbir zaman kesilmeyen sınır savaşları, onur ve ganimet kazanma peşinde olan bu küçük uçbeylerine bağlı idi. Devletin savaşlarına ise çok sayıda sancakbeyi birden katılırdı; bunların başına Anadolu veya Rumeli Beylerbeyi geçerdi. Efendileri ve "babaları" olan sultanı ölümüne kadar takip etmeye yeminliydiler. Ama gerçek Osmanlı ordusu sultanın etrafında toplanırdı. Osmanlı ordusunun asıl ruhu Osmanlı hanedanından gelen sultanın kendisi idi; onun yanında en büyük kahramanlıklar yapılır, en büyük zaferler kazanılırdı.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in sadece devletin yönetimi ile ilgilenen halefi ve Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olan sultan, doğulu ve Batılı Hristiyan tekfurlar gibi değildi. Onun, sürekli olarak kaldığı bir yeri bile yoktu. Dışarıdan kendisine gönderilen elçiler, barış anlaşması sağlamak için talep edilen oturumu gerçekleştirebilmek için önce yerini tespit etmek zorundaydılar. Kimi zaman, ona Anadolu'da ailesinin tüm fertlerinin gömülü olduğu Bursa'da rastlarlardı: Huzur içinde yatağında ölen yaşlı sultanlar; yaban ellerde acı ve hasret yüzünden hayata erken veda eden mağluplar; kendi kardeşleri ve akrabaları tarafından ölüme gönderilen taht varisleri; ilk doğanın hükümdarlığını garanti etmek için öldürülen bir Osmanlı hanedan mensubunun masum çocukları, hepsi burada ebedi istirahatlarına çekilmişlerdi. Sultan, kimi zamansa aniden birkaç aylığına veya yıllığına Avrupa'da ya da daha sonra fethedilen Rumeli'de belirirdi. Uzun kış aylarını Edirne'de geçirirdi. Baharda, Meriç Nehri kenarında geniş bir alana inşa edilmiş bu şehirden, yeni bir sefere çıkmak ya da tutkulu bir avcı olarak uzakta ve yakındaki toprakları ziyaret etmek üzere ayrılırdı. Bu zamanlarda, sultanla her zaman görüşülecek ve pazarlık yapılacak konuları olan İtalyanlar, sultanın "at gezintisinde" olduğundan bahsederler[27]. En sevdiği eğlencelerden biri olan av için 500 kadar atlı, bin kadar köpek ve 2 bin kadar, genelde Batı'daki "kardeşleri" tarafından kendisine hediye edilen avcı şahinleri kullanırdı[28]. 2 bin ve daha fazla kul, sultanın düzenlediği

avlara katılırdı. Bir kısmı av köpeklerinden, “şahincibaşı” şahinlerden ve “sekbanbaşı” avın düzeninden sorumlu idi.

Sultanın av zamanı yaklaştığında, önce efendilerinin sevgisini veya teveccühünü kazanmasını bilmiş gözdeler (Kastamonu, Germiyan ve doğudaki Türkmen eyaletlerinden gelen Türk kızları, Bizans ve Sırp prensesleri veya güzel cariyeler) birkaç harem ağasının gözetiminde kapalı arabalarla sultanın kalacağı yere gönderilirdi. Harem’de toplam 300 civarında kadın barınırdı[29]. Sultan, ziyaret ettiği şehirlerde hiç de güçlü bir hükümdar gibi görünmezdi. Kimi zaman, Arap atının üzerinde, kırmızı veya yeşil renkte altın işlemeli, yakası kürklü altın işlemeli kaftanı içerisinde sadece az sayıda, yaklaşık 50 süvari, okçu ve köle eşliğinde geçen asil Osmanlı’yı görünce, iki kıta üzerindeki devletin hükümdarını tanımak çok zordu[30]. Hamama gittiğinde, sadece en güzel kadınlardan bile daha çok değer verdiği iki genç kulu ona eşlik ederdi. Alt kısımları altın işlemeli yüksek beyaz başlıkları olan 20-30 çavuştan biri, elinde bütün meraklıları, mundar Hristiyanları, rahatsızlık veren dilencileri ve hiç utanmadan sultana laf atmaya kalkan dervişleri uzaklaştırmak için kullandığı sopası ile önden giderdi. Gerçek Osmanlılardan hiçbiri gözlerini kaldırıp hükümdara bakmaya, hatta onunla konuşmaya cüret edemezdi[31]. Sultan, aynı şekilde camiye de gider[32] ve normal küçük bir seccade üzerinde namazını kılardı. Allah nezdinde, herhangi bir kulundan başka bir şey değildi; sade bir Müslüman evladı idi. Zaten faniler, dinî görevlerini yerine getiren iyi bir insandan daha iyi ne olabilirlerdi ki? 50 süvari ve 15-16 okçu eşliğinde Konya sokaklarından geçen ve tebaanın, hatta kendi büyüklerinin acımasız cezalandırıcısı olan; suçlulara ve masumlara işkence eden, onları sakatlayan, öldüren, köpeklere yem diye atan ve herkesin korktuğu bir hükümdar olan Karaman Bey’i muhtemelen Bursa ve Edirne hakimi Osmanlı Sultanı’ndan çok daha fazla dikkat çekiyordu[33]. Sultan’ın koyun eti ve pilavdan oluşan yemeği, altın kaplamalı çinko kaplar içerisinde önüne getirilirdi. Sofra bezi, deridendi. Sultan, boynuna ipek bir peçete bağlardı. Avluda, Türk ozanlar atalarının kahramanlıklarını anlatırken, birkaç müzisyen keman çalardı[34]. Şarabı, sadece gözde kulları ve vezirleriyle yalnızken içerdi; böyle zamanlarda tüm hünerlerini gösteren cüceler ve dalkavuklar eşliğinde oldukça iyi de içerdi[35]. Huzura kabullerde elçilere oldukça nazik davranırdı; her Frank’ı çavuşları tarafından Bey’in önünde eğilmeye zorlayan Karaman Bey’inden çok daha nazikti. Osmanlı

sultanı, elini öpmelerine izin vermezdi. Batı'nın Frank tekfurlarına ve krallarına "kardeş" diye hitap eder ve yerden birkaç basamak yukarıda bulunan ipek yastığından yabancı misafirini teveccühle selamlardı. Mısır Sultanı'nın sarayında olduğu gibi, Osmanlı Sultanı'nın görmek için yedi kat perdenin tek tek açılmasını beklemek gerekmezdi[36]. Avrupalı elçilere, Divân-ı Hümâyûn'a vardıklarında 20 akçeden başlayan tayinler tahsis edilirdi ve Hristiyan İstanbul'da da uygulanan ve belki de Bizanslılardan devralınmış olan bir geleneğe göre[37], kendilerine kırmızı renkte, kürklü birer kemha paltosu ve 6 bin akçeye kadar para hediyeleri verilirdi. Sadece bir kez, Selanik kuşatması sırasında, Avrupalı bir elçi sinirli bir sultanla karşılaştığından şikâyet ederdi[38].

Sultan, mühür kullanmaz ve imza vermezdi. Hristiyanlar ve Müslümanlar içi en büyük teminat, "Hazreti Adem'den Hazreti Muhammed'e kadar 12 bin peygamber", "7 kutsal kitap", "atasının ve babasının ruhu", kendi ruhu ve "belindeki kılıç" üzerine verdiği yemindi[39]. Devletin kaynağı nasıl ki yaşlı Osman Bey'in, cesaretinin ve yönetmedeki yeteneklerinin bir eseri ise bütün güç sultanda toplanırdı. Ancak sultan, iyice tepede ve günlük işlerle uğraşmayacak kadar yükseklerde olduğu için bu gücü bizzat kendi kullanmazdı. Sadece savaşlarda vazgeçilmez liderdi. Devletin günlük işleri paşalar, vezirler, kadılar ve şeyhülislâm tarafından yürütülürken, eyaletlerde yönetim tamamen sancakbeylerin, uçbeylerine ve subaşılarara aitti. Sultan'ın kullarının arasından seçip, yönetime getirdiği, ancak istediği anda yine görevden alabileceği bu yöneticilerin faaliyetlerine bir göz atalım.

Mahkemeler, elçilerle görüşmeler ve devletin diğer işleri için haftada bir Divân toplanırdı[40]: Temsili Divân-ı Hümâyûn'da açık bir galeride ya da özel bir bölmede devletin diğer ileri gelenlerinden daha yüksek rütbede iki, üç veya dört paşa otururdu[41]. Bizanslı Dukas'a[42] göre "vezir" ünvanı daha çok Roma ve Bizans'taki "patrik" ünvanına benzer bir onur ünvanı, "paşa" ise sultana bütün haberleri ileten ve devletle ilgili işleri sunan birini tanımlıyordu. Daha önceleri, bu iki ünvanı tek bir kişi taşıyordu. Daha I. Murad zamanında, belki de daha önce, Rum ve Frank kaynakları birden fazla vezirden bahsederler. 1432 yılında dört vezir vardı, ancak bunların çok büyük yetkileri yoktu. Bu sayı, 15. yüzyılın sonlarına kadar muhafaza edilmişti[43].

Divân-ı Hümâyûn'da ayrıca devletin faaliyetlerini içeren belgeleri üç dilde – Türkçe, Slavca ve Rumca – hazırlayan bir Nişancı vardı[44]. 1430 yılında bu görevi Sırp Çuraç yürütüyordu[45]. Devlet hazinesinin hesabını haznedar tutar ve Divân-ı Hümâyûn'un dağıttığı tüm tayınların onda birini alırdı[46]. Defterdarın – daha sonra iki defterdar olacaktı – daha o zamanlar hesapları denetleyip denetlemediği kesin bilinmemektedir[47]. Hadımlardan biri, Ankara Savaşı'ndan tanıdığımız Koca Firuz gibi, Baş Haremağası ünvanını taşırdı[48]. Dukas'ın çevrisine göre sultanın sakisi bir şarapdar; atların bakımından sorumlu olan en üst amiri ise bir mirahurdu[49]. Sultan'ın kutsal sarayında nöbet tutan kapıcıların en üstü kapıcıbaşı ünvanını taşırdı ve 1450 yılında ünlü Evrenos Bey'in oğlu Ali bu görevde idi. Devletin bayrağını taşıyana Emir-i Alem denirdi[50]. Enderun'un eşiğinde bir kadı, Kuran'a göre hükümler verirdi; Hristiyanların bir çoğu da böyle bir hüküm almak için başvuruda bulunurdular. Dragoman görevini, yani tercüman hizmetlerini genelde bir Yahudi üstlenirdi[51]. Yabancı devletlere elçi olarak gönderilenler ve yabancı elçilere eşlik edenler genelde Mihmandar diye adlandırılan büyük ya da küçük ünvan sahipleri idi[52].

Osmanlı Devleti'nin en yüksek rütbeli memurları, pazarlıklar sırasında tamamıyla sultanlarının gücüne dayalı, dürüst bir diploması kullanıyorlardı. Ragusalılar, 15. yüzyılda: "Türkler, önce sert davranır, sonra yumuşarlar" demişlerdi. Venedik ise bir seferinde bu konuda kendi de acı tecrübelere sahip Macar Kralı'na şöyle yazmıştı: "Türklerin, para için herşeyi yapma alışkanlıklarını siz de biliyorsunuz: Kim daha fazla para verirse, o kazanır." Ve bir başka yazıda: "Parasız hiçbir şey olmaz, zira Divân-ı Hümâyûn para istiyor, boş vaatler değil." Birçok yeri gezen Venedikli bir gezgin ise şu eklemeleri yapıyor: "Türklerin doğasına göre, bir kez yüksek bir fiyat belirlendikten sonra, bu fiyattan vazgeçmeleri için çok önemli bir sebep olması gerekir." (La natura de' Turchi hè, como i alza de presio, vuol esser forte cossa a farli chalar). Bir elçi, hazine ve vezirin kendisi için istenen meblağı getirmediği takdirde reddedilir, hatta bazı durumlarda mahpus bile tutulurdu[53].

Buna karşın, devletin ilk vezirleri hiç de fakir değildiler. Daha o zamanlar, şu atasözü geçerli idi: "Devletin malı deniz, yemeyen domuz"[54]. 1430 yılına doğru, devlet memuru olmayan nüfuzlu kişiler sadece yarısını kazanırken, bazı paşaların yılda yaklaşık 50 bin altın gelirleri vardı. II. Murad'a despotluğun tamamen ortadan kaldırılması için Sırbistan'da yeni

bir savaşın açılması yönünde tavsiyelerde bulunan Fazlullah Paşa 1444 yılında boğdurulduktan sonra, 1.5 milyon akçe ve 4 bin gümüş tutarında bir varlığı çıkmıştı[55]. Sultan'ın kendisi gibi, Divân-ı Hümâyûn'a boş ellerle gelmenin saygısızlık sayıldığı temeline dayanarak, hediye olarak onlara da değerli kumaşlar, moher, erguvani şallar, kemha parçaları, kadife, Mantua ve Floransa'da üretilmiş dokumalar, kürkler, gümüş eşyalar ve kaseler, şekerlemeler, sabunlar, hatta köpekler, atlar, avcı şahinler, kısacası Türklerin İtalyan ticaret gemilerinden en çok istedikleri mallar getiriliyordu[56]. Ama bunlarla yetinmeyip, Osmanlı siyasetini her dönemde çok kötü etkileyen rüşvetle zenginliklerini artırmayı alışkanlık hâline getirmişlerdi[57].

Sultan'ın hazinesi genelde, Hristiyan ülkelerin kendi inançları, gelenekleri ve kurumları altında yaşamaya devam edebilmek için ödedikleri haraçla besleniyordu. Yahudiler de bu yüksek miktarda vergilerden kendi paylarını ödüyorlardı. Osmanlı Devleti 1451 yılındaki sınırlarının neredeyse iki katına ulaştığı 15. yüzyılın sonunda, haraç ödeyen yaklaşık 29 bin hane bulunuyordu[58]. Koyunların, keçilerin ve mandaların sayısına göre otlaklar için vergi ve her hasadın onda biri oranında âşâr ödeniyordu. Bunun dışında hazineye mirasçı bırakmadan ölenlerin mirasları devrediliyordu[59].

Henüz saldırıya uğramamış Hristiyan komşular, Divân-ı Hümâyûn'a genelde bahar aylarında peşkeş adı altında bir haraç gönderiyorlardı. Örneğin Bizans, 1423 yılında 30 bin akçe, yani 6 bin altın ödüyordu. Bu haraç daha sonra yükseltildi (10 bin altın). 1439 yılında yapılan seferden ve ancak 1443 yılında tekrar özgürlüğüne kavuşan despotluğun Osmanlı topraklarına dahil edilmesinden sonra Sırpların ödemek zorunda olduğu haraç da yükselmişti. Eflak ise daha az ödüyordu, ama tıpkı Bosna'nın ödediği haraç hakkında bilgiler olmadığı gibi bu tutarlar hakkında da kesin bilgiler yoktur. Türk hükümdarlığını tanıdıktan sonra küçük Ragusa devleti 600 ile 1000 altın arası ödemek zorunda idi[60]. Bu tutarlar, bir sultanın hiçbir zaman kabul etmeyecek olduğu resmi anlaşmalarla değil, sadece Osmanlı hükümdarı tarafından tanınan bir imtiyaz veya basit bir muafiyet anlaşması ile belirleniyordu. Foça'nın ve Sakız Adası'nın hakimleri, Enez ve Midilli Adası'ndaki Gattilusiolar ve kutsal Athos Dağı'nda otonom bir biçimde yaşayan Kalogeroilar ile bazı imtiyazlı şehirler daha küçük meblağlar ödüyorlardı. Ayrıca Karaman, Sinop, Samsun ve Alanya hanedanları da Osmanlı hazinesinin bu önemli sermaye birikimine katkıda

bulunuyorlardı[61]. Fransız Broquiere'nin hesaplarına göre Sultan II. Murad'ın eline 1432 yılında haraçtan toplam 25 bin altın geçmişti.

Her geçişte ayrıca genelde Rumlar[62] ya da devşirmeler tarafından bölgenin hükümdarı adına gümrük vergisi toplanıyordu. Çanakkale Boğazı'nda, daha sonra Anadoluhisarı ile Rumelihisarı'nın yükseldiği İstanbul Boğazı'nda, Anadolu kıyısındaki Üsküdar'da ve Gelibolu'da her yaya üç, her atlı ise beş akçe geçiş ücreti ödüyordu[63].

Başka bir çeşit gümrük vergisi, Roma ve Bizans geleneklerine göre şehirlerde ve pazar yerlerinde yapılan her türlü satış sırasında salınıyordu. Özellikle tuzlu balık vergiye tâbi idi. Bunun dışında Bursa'ya pirinç, pamuk ve ipek getiren kervanlar da yarı bir vergiye tâbi tutuluyordu. Sultan, bunun dışında tüm maden ocaklarına sahipti – burada işlediğimiz dönemde Foça'da şap madenleri, Kastamonu da ise çeşitli başka madenler vardı. Devletin bir diğer gelir kaynağını bastırılan sikkeler oluşturuyordu.

Osmanlı Devleti, değişik gelir kaynaklarından yılda yaklaşık 2.5 milyon duka altını gelir elde ediyordu ve her sultan, saray için harcanan meblağların yüksek olmasına rağmen, oldukça büyük miktarlardan tasarruf edip, hazineye devredebilecek durumda idi. Türkler, uzun zamandan beri, 36'sı bir Venedik altınına[64] denk gelen akçelere sahipti. Aynı dönemde bir Venedik altını 50 Karaman akçesine denk düşüyordu[65]. 15. yüzyılda, Osmanlıların Bizanslılardan taklit ettikleri ve sultanın tuğrasını taşıyan perperler Arnavutluk'a kadar yayıldı[66]. Divân-ı Hümâyûn tarafından verilen kısa emirler, Suriye-Mısır haberleşme ağına benzer hızlı ulaklarla Osmanlı Devleti'nin en ücra köşesine en kısa zamanda ulaştırılırdı. Osmanlı Devleti bu haberleşme ağı ile o kadar iyi yönetiliyordu ki, başka hiçbir devlet bu konuda kendisiyle yarışamazdı. Herşey sessiz ve güven içinde işliyordu. İtaatsizlik ve emirlere karşı gelmek Osmanlı Devleti'nde bilinmeyen terimlerdi. Yabancılar, Osmanlı Devleti'nin büyük ticaret yollarının kenarında bulunan kervansaraylarında yolcuların her derdine deva olmak için bir bekçinin nasıl yeterli olduğunu hayranlıkla izliyorlardı[67].

Örneğin Balat (Palatscha) gibi daha küçük şehirleri bir naib[68], daha büyük şehirleri bir sübaşı[69] yönetiyordu. Kesinleştirilmiş sınırlarda surlarla çevrilmiş her büyük şehir, tayini sırasında Divân-ı Hümâyûn tarafından kendisine verilen tuğdan dolayı sancakbeyi ünvanını taşıyan askerî bir komutanın yönetimi altında idi. Bu sancakbeyinin altında ayrıca birkaç

sübaşı görev alırdı. Tüm beyler, daha önce de belirtildiği gibi iki beylerbeyine bağlı idi[70].

Eyaletlerin sayısı açısından Anadolu'da eski isimler ve sınırlar muhafaza edilmişti. Bu eyaletlerin adı Hüdavendigâr (hükümdarın bölgesi), Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe idi. Karaman, kendi içinde bağımsızdı; her yerde "Karaman devleti ebediyen sürecek" inancı yaygındı[71]. Devletin sınırı Akarsu Nehri boyunca uzanıyordu; Karahisar daha 1432 yılında Osmanlıların eline geçmişti[72]. Her eyalette, birkaç sancak vardı. Bir tarafta Hüdavendigâr eyaletleri, diğer tarafta ise eskiden kendi beyleri tarafından yönetilen eyaletler vardı. Hüdavendigâra ait eyaletler 1464 yılında Bergama, Bursa, Manis ? (Makrinet), Sultanönü ? (Malvagia), Amasya olarak belirlenirken, aynı kaynaklara göre ikinci kategoriye ait olanlar Antalya (sancak), Bolu, Kütahya (Germiyan), Menteşe, Saruhan, Aydın (bu ikisi de sancak olarak geçiyordu), Karesi, Biga ve Alanya, Kocaeli idi[73].

Avrupa'da Trakya Rumeli Beylerbeyinin yönetimi altında idi. Gelibolu ve Çorlu da ise beylerbeyine bağlı birer sancakbeyi yönetimdeydiler. Filibe'de bir bey "Küçük Rumeli"yi yönetirken, Tuna boylarında diğer uçbeylerinin tamamı Vidin Beyi'ne bağlı idi. 1427 yılından itibaren Sırp kaleleri Güvercinlik, Niş ve Alacahisar ile Morava'ya kadar Osmanlıların elinde bulunan Sırp bölgesi Vidin Beyi'ne bağlanmıştı[74]. Daha güneyde, Sitnitsa Beyi Eski Sırbistan'dan ve Türk Bosna'dan sorumlu idi. Makedonya ve Arnavutluk, en eski sancaklardan biri olan (1389'dan beri) Üsküp Sancağı'na bağlı idi. Serez'de ikamet eden bir Bey, Tesalya, Atina ve Arta düklükleri ile Mora Yarımadası'nın tamamı üzerinde hüküm sürüyordu. 15. yüzyılın ikinci yarısında devletin listelerinde kayıtlı sancaklar şöyledir: Çorlu, Gelibolu, "Turahan Bey" ve halefi (yani Tesalya Sancakbeyi), Serez, Köstendil, Üsküp, daha sonra Kesriye, Zağra, Filibe, Çirmen (Germiai), Sofya, Niğbolu (Vidin Sancağı'nın eski adı), Sırbistan ve zaman zaman Hırvatistan[75]. Sırbistan hariç her sancağın kendi sübaşıları vardı: Turahan Bey'e bağlı sübaşı sayısı 18, Köstendil'in 40, Niğbolu ve Sofya'nın 20'şer, Zağra'nın yine 20 vs. [76] Görüldüğü gibi Avrupa'da genelde Hristiyanların zamanından kalma sınırlara saygı gösterilmişti. Ancak Rum, Arnavut, Venedik ve Sırp-Bosna bölgelerinin tamamında kurulan sancaklar kesin fetihler değil, aksine değişken yapıları ile Hristiyan

menfaatleri ve çeşitli hanedanların şahsi entrikaları için bir temel oluşturuyordu.

Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrolarında bulunanların sadece bir kısmı doğuştan Türk'tü. Hristiyanlara karşı herhangi bir nefret beslenmemesine rağmen, Hristiyanlar devlet işlerinde kullanılmazdı. Bunun için Hristiyanlar ve Türkler arasındaki aile bağları çok fazla iç içe geçmişti. Konstantin Dragaş'ın kız kardeşi ve Bizans İmparatoru Manuel'in eşi İmparatoriçe Eudokia, Manuel'le evlenmeden önce bir Türk'le evlenmişti, çocukları ise Müslümandı[77]. II. Murad, bir Hristiyan prensesin oğludur; bu yüzden Paleologların tarihçisi olan Francis, İmparatoriçe Eudokia'nın anne tarafından II. Murad ile uzaktan akraba olduğunu söyledi[78]. Osmanlı sarayında misafir olarak tutulan VII. Ioannes gibi imparator çocukları görüldü[79]. Osmanlı halefleri, daha 14. yüzyılda Bizans'lı prenseslerle yaptıkları iki evlilikten dolayı, tanınmış hanedanların arasına girmişlerdi. Paleologların ve Kantakuzenosların bu örneğini daha sonra başka Bizans ileri gelenleri de takip etmişti. Trabzon imparatorluk ailesi, asil ailelerden gelen Ortodoks kızlarını komşu Türklerin ileri gelenlerinden biri ile evlendirmekte hiçbir sakınca görmemişlerdi: Daha kısa bir süre önce Rumların Zetinis diye adlandırdıkları bir Müslüman, Trabzon hükümdarının damadı olmuştu[80]. İstanbul'da uzun zamandan beri Türk gelenekleri baş gösteriyordu; Ayasofya Kilisesi'nin önündeki Hipodrom'da artık Bizanslı prensler Türk ata sporu cirit oynarken görülebiliyordu[81]. Osmanlı hükümdarlar, Rumların gözünde gaddar barbarlar değildiler; onlara göre Osmanlı hanedanı, Hristiyanlık adı altında olmasa bile, eski imparatorlarının hükümdarlığını sürdüren yasal bir kral ailesi olup, imparator veya Çar ünvanlarına layıktı. Bizanslı tarihçiler daha sonraları İstanbul'daki Türkler ve Bizanslılar arasında hanedan bağlantıları kurmak için epeyce çaba göstereceklerdi.

Türk toplumu ile Hristiyan Balkan toplulukları gerçekte de sadece inançlarından dolayı birbirlerinden ayrılıyorlardı. Osmanlılar, inançlarından vazgeçmek için hiçbir sebep görmezken, doğulu bazı Hristiyanlar dinlerinden dönüp, Müslüman olmaya karar vermişlerdi, zira dinlerinden vazgeçmek için yeterince sebep bulunuyordu. Aşk bunlardan biri idi. Bir Hristiyan erkeğin Türk kadını ile ilişkisi olduğu kanıtlandığında, hayatını kurtarmak için dininden dönüp, devşirme olarak hayatını sürdürmekten başka bir çaresi yoktu[82]. Arnavutluk ve Sırbistan'dan fakir insanlar sipahilerin timarlarında iş bulmak için geliyor ve buradaki hayatın rahatlığı

o kadar hoşlarına gidiyordu ki, Müslüman olup, burada kalmayı tercih ediyorlardı[83]. Türkler ise atalarının inancını her türlü zorluğa rağmen koruyamayacak kadar zayıf olanları hor görüyor ve hiçbir Hristiyan'ı Müslüman olmaya zorlamıyorlardı. Yine de Balkan şehirlerinde süslü bir at üzerinde dininden dönmek üzere etrafında sevinç gösterilerinde bulunan halk eşliğinde camiye giderken görülen devşirme adayları hiç de ender görülen bir şey değildi[84]. Rum, işlerini icarcı, dragoman veya elçi olarak devam ettirmek; Bulgar, açgözlülüğünü doyurmak; Levanten, yeteneklerini daha bir biçimde kullanmak ve Napoli'de bile orduda faaliyet gösteren Arnavut, dünyanın en büyük ordusunda kahramanlıkları ile bayrağın ve hükümdarlarının zafer kazanmasına katkıda bulunmak üzere Müslüman oluyordu[85].

Gönüllü devşirmeler, sultanın ganimet olarak toplanan köleler üzerinde yüzde beşlik ("pencik") hakkını oluşturan savaş esirleri (kölelerin dağıtımı saray yakınlarında merasimle yapılırdı)[86], savaş sırasında toplanan çocuklar ve ancak devletten aldığı bir ruhsatla çalışan köle tüccarlarından köle pazarlarında alınan köleler arasından devletin en yüksek memurları, ordunun en iyi komutanları ve haremin en sevilen gözdeleri çıkıyordu; örneğin Celaleddin Paşa (1430) Rum asıllı idi[87]. Vezir Hamza Bey, Yunan dünyası ile ilgilenen batılı bir gezgine Bizans sınırlarında doğum yeri olan Erdek'in geçmişinden bahsediyordu[88]. Eskiden kapıkulu olan ve daha sonra Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen Sinan Paşa, Hristiyan olarak Bulgarlar arasında doğmuştu. 1441 yılında Gelibolu'da Kapudan Paşa olarak faaliyet gösteren Manuk Bey'in damarlarında Ceneviz kanı dolaşıyordu. Vezir Bâyezid Paşa ile Varna savaşına katılan ve devlet içinde yine önemli bir görevde bulunan kardeşi Ozgur Paşa ile II. Mehmed'in ilk veziri Zağanos Paşa ve aynı dönemin bir diğer veziri Saruca Paşa, Rumların arasında doğmuşlardı[89]. Bu devşirmeler, inançları ile birlikte siyasi görüşlerini de değiştirmişler ve kendi soydaşlarını düşünmüyorlardı bile. Kendi soydaşları boşuna umut besliyorlardı. Sultan'ın adamları, hatta herşeyleri sultanın bir el hareketine bağlı olan kulları olarak kayıtsız şartsız sadakat altında yaşıyorlardı. Sadece dillerini unutmamışlardı ve kullanmaya devam ediyorlardı. Yabancı bir dil konuşan yeni Osmanlıların sayısı o kadar artmıştı ki, Türkiye'de uzun zaman kaldıktan sonra 1458 yılında ayrılan bir savaş esiri: "Sultan'ın etrafında Türkçe neredeyse hiç duyulmuyor, zira saray görevlilerinin tamamı ve ileri gelenlerin büyük bir kısmı

devşirmelerden oluşuyor[90]", demişti. Doğuştan Türk olanlar sadece belirli dinî memuriyetleri yürütüyorlardı; örneğin Kur'an'a uygun olmadıkları takdirde, sultanın fermanlarını bile geçersiz kılabilen ordunun en yüksek hakimi olarak Rumeli veya Anadolu kadıaskeri; müftü veya devletin en üst yargı makamı olarak tüm temyizlerin götürüldüğü şeyhülislâm[91] ile son olarak Osmanlı hukukçuları olan kadılar[92]. Büyük saygı gören bilge sahibi dervişler de sadece gerçek Anadolulu Türklerden oluşuyordu: Bütün gezginlerin koruyucusu ünlü Hacı Bektaş, yiğit Seyid Gazi ile hekim ve şair olan Sinan; hepsi Anadolu insanı idi[93].

Osmanlıların, her yönünü en ince ayrıntıya kadar inceleme fırsatı bulmuş bir Hristiyan'ın çok doğru bir tespitte bulunarak, kesin kurallara sahip askerî bir birliğe benzettiği hayatını derinden anlayabilmek için, bu savaşçı toplumu savaşta görmek gerekir. İşte o zaman eşsiz özellikleri, bütünlük içerisindeki ruhları ve aralarındaki sarsılmaz dayanışma ortaya çıktı.

Çeşitli eyaletlerin askerî birlikleri, belirlenen günde bir araya toplanırlardı[94]. Sancakbeyleri kendilerine bağlı sübaşıları ve yüzbaşıları tuğun altında toplardı. Her biri beraberinde 150-200 süvari getirirdi. Bunlar, timar sahipleri olan sipahilerdi ve yanlarında her timardan en az beş kişi bulunurdu. Bunlar timarcının cebelüleri olup, köylülerin âşârları ve hizmetleriyle yaşayanlardı[95]. O dönemlerde yaklaşık 10 bin Anadolulu ve 20 bin Avrupalı sipahi olduğu tahmin edildi[96].

Bunlara daha az iyi giyinmiş ve daha az silahlanmış birlikler katılırdı[97]. Sipahiler genelde hafif bir zırhlı gömlek ve küçük bir metal miğfer takıp, bir hançer, eğik ve ağır yatağan[98], bir yay ve bir mızrak ile donatılmışken, ikincil derecede savaşçılar sadece bir yay, bir kılıç ve kimi zaman onları Frankların uzun mızraklarına ve ateşli silahlarına karşı korumaya yetersiz kalan küçük bir ağaç kalkanla donatılmış olurlardı. Bu askerler, o zaman tıpkı Osmanlı kaynaklarının alay ederek bahsettikleri kötü giyimli Karamanlı savaşçılara benziyorlardı[99]. Anadolu'nun sahil kıyılarından hiçbir askerî eğitim almamış, ancak filolarda işe yarayan köy kökenli erler gönderilirdi. Her yıl Eğriboz veya Mora Yarımadası'nın sahillerinden korsanlığa çıkan korsan gemilerinde günlük 5 akçe karşılığında çalışan böyle erler vardı[100].

Gerçek savaşçılar ise sadece ortalığı kasıp kavuran öncüler olarak faaliyet gösteren akıncılardı. Toprakları yoktu ve sultandan herhangi bir

ücret almazlardı. Ganimet olarak topladıkları herşey, hükümdarlarına kendisi ve yabancı prenslere hediye olarak sunacağı yüzde beşlik payını verdikten sonra onlara aitti. Hristiyan komşuların çoğu, sayıca büyük Osmanlı savaşçıları arasında, sadece hafif silahlar taşıyan ve başarılarını mükemmel bir biçimde eğitilmiş atlarının hızına borçlu olan bu vahşi akıncıları tanıyorlardı. Akıncılar ve atları, herhangi bir sefere çıkmadan önce tüm şartlara uyum sağlayabilmek için haftalar öncesinden kendilerine özgü bir hayat sürerlerdi[101]. Avrupa'da öncü olarak ayrıca sayıları yaklaşık 800 civarında olan ulûfeciler kullanılırdı[102]. Bunun dışında Anadolu'nun Osmanlı'ya ait olmayan kısmından, Mısır'dan ve Suriye'den gelen 400 kişilik gariplerden bahsedilmişti[103]. Anadolu'dan gelen zengin köylüler ve kentliler savaşta şanslarını deniyorlar ve bunun karşılığında tüm vergilerden muaf oluyorlardı. Ancak çatışmalara sadece acil durumlarda katılıyor ve genelde asıl birlikler için yolu açmakla görevlendiriliyorlardı[104]. Bunun için yanlarına genelde basit köylülerden oluşan cerehorlar verilirdi. Çadırları kurup, sağlamlaştırmakla görevli olan arkadaşları günde 5 akçe alırken, cerehorlara sadece 4 akçe veriliyordu[105]. Katırları üzerinde dervişler ve köle tüccarları, bu savaş resmini tamamlıyor ve karargâhta hiçbir kadının izine rastlanmaması dikkat çekiyordu[106]. Birçok deve ve katır üzerinde bütün erzaklar, silahlar ve çadırlar getiriliyordu. Askerlerin kullandıkları oklar, 10 veya 12'lik desteler hâlinde belirli bir bölgede üretiliyor; yiyecekler devletin zengin depolarından veya ülkenin zenginleri tarafından sağlanıyordu. Osmanlılar, o dönemki dünyada iaşe işlerini belli bir düzene sokmuş olarak emsalsiz bir yer tutarlar; böylelikle düşman ülkesini esirgeyebiliyor ve sadece cezalandırmak amacı ile ağaç kesiyor veya üzüm koparıyorlardı[107].

Donanma henüz bağımsız değildi ve genelde Morava ve Tuna gibi büyük nehirlerde[108] saldırısı beklenen bir düşmana karşı kullanılıyordu. Genelde Balat (Palatscha) ve Ayasuluk'taki Türk korsanlarının yeri olan denizlere, çok nadir açılıyordu. Sultanların çok az sayıda kadırgaları vardı, ama buna karşın birçok küçük gemileri vardı. Bu gemilerin kaptanları genelde zorla ya da büyük kazançlar vaat edilerek bu göreve getirilen Hristiyanlardı. Hristiyan asker kaçakları ise daha değerli kabul ediliyordu[109]. Bu gemilerin mürettebatları çok sayıda köy kökenli erler ve yay ile kılıç taşıyan askerlerdi: Türklere karşı denizde verilen savaşlar

özellikle yoğun ok yağmuru yüzünden çok tehlikeliydiler. Gemiler her zaman kıyıya yakın seyrediyorlar ve okçularla destekleniyorlardı.

Bütün bu anlatılanlar aslında ordunun sadece bir bölümünü oluşturuyordu. Bunlar, ya vahşi görünüşleri ya da güzel atları, görkemli kıyafetleri ile soylarının ve geleneklerinin farklılığı ile en fazla dikkat çeken ve hayranlık uyandıran sayısız savaşçılardı. Bu “devlet ordusu” yanında ise savaşın her şart altında teminatı olan, zaferleri kazanan ve bu zaferlerin daimi olmasını sağlayan, sultanın “özel ordusu” vardı: Bu ordu, sultanın etrafında bir çember oluşturan “kulları” idi. Bu kurum, bu sefer Bizans kaynaklı değil, Anadolu kaynaklı idi ve bu kullar Kahire’deki memlükler örnek alınarak organize ediliyorlardı. Hiçbir Hristiyan ordusunun aşmayı başaramadığı bu çember, yeniçerilerden oluşuyordu. Bunlar, genç savaş esirleri idi; nadiren aralarında köle pazarlarından alınan genç köleler de bulunuyordu. Sultan, sadece hükümdarları olmakla kalmayıp, doğal liderleri ve herşeyden çok sevdikleri babaları idi. Bu gençler, özellikle Anadolu bölgelerinde, Türklerin atalarının hayat stilini devam ettirdikleri yerlerde yetiştiriliyorlardı. Burada Türkçe öğreniyor ve İslâm’a geçerek her alanda Osmanlı disiplinine alıştırılıyorlardı. Silahları ustaca kullanacak duruma geldiklerinde sultan onları geri çağırıyordu. Kılıç ve yay ile donatılıyor; üstlerine uzun renkli giysilerini giyiyor ve geniş altın kenarlı beyaz börk takıyorlardı. Barış zamanlarında efendileri ile ava çıkıyor ve av köpekleri ile şahinlerin bekçileri olarak bir Osmanlı’ya yaraşır şekilde hizmetlerini yerine getiriyorlardı. Sultan’ın mülklerinde başka hizmetlerde de bulunuyorlardı. Sultan, bir sefere gittiğinde onun kutsal varlığının etrafını sarıyorlardı ve dünyadaki hiçbir güç artık yeniçerileri Osmanlı hükümdarının atının veya çadırının yanından uzaklaştıramazdı. Onların önünde artık himayelerinde olan hükümdarın, oğullarının, hareminin ve hazinenin kırmızı çadırları uzanıyordu[110]. Tıpkı 1432 yılında Arnavutlara ve Turahan Bey’in Mora’ya karşı seferlerinde olduğu gibi[111], sadece çok nadir durumlarda, mükemmel yetişmiş bu askerler, çok tehlikeli bir teşebbüse katılarak, zafer kazanmak üzere kısa süreliğine başka bir komutanın emrine veriliyorlardı. Kalelerde ise henüz sabit tutulmuyorlardı.

15. yüzyılın ilk yarısında, yeniçeri ağasının[112] ve onbaşıların komutasında, odalara ayrılmış yeniçerilerin sayısı 5 bin civarında idi. Hepsi sanki aynı ruh haliyle coşarlar[113]. En iyileri önce 300, daha sonra 500 atlı silahdardan oluşan elit birliği oluşturuyordu[114]. İlk zamanlarda sayıları 500-600 civarında idi. 1500 yılında sayıları 700 civarında olan en iyi okçular,

solaklar diye adlandırılıyorlardı. Onlar, sultanın yanında ellerinde okları ile gezerlerdi[115]. Divân-ı Hümâyûn'un bekçileri olan kapıkulları ve sultanın emirlerini yerlerine ulaştıran, bozdoğanlarla silahlanmış 400 civarında ulaklar ve çavuşlar da yeniçeri saflarından alınmışlardı[116]. Buna karşın olağanüstü faaliyetleri için beş kat ücret alan beşliler; yine daha iyi ücret alan ve en güçlü pehlivanlar olarak ünlü acemiler[117]; ileri gelen sipahilerin sarayda yaşayan çocukları olan sipahioğlanları[118] ve vergi veren prenslerin oğulları veya rehinelerden oluşan müteferrika[119] ve sonsuz sadakati ile Türkler tarafından, Türkler için kurulan Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmayı başaran Hristiyan kökenli seçilmiş devşirmeler yeniçeri ocağına dahil değildiler.

Sultan'ın komutası altındaki Türk güçleri bir savaş beklentisi içinde olduklarında, Roma'dan Bizans'a, buradan da Türklere geçen geleneklere göre bir nehir, göl, orman veya tepenin kenarına karargâh kurulurdu. Bunun etrafına ise genelde demir zincirlerle birbirine bağlanan kazıkların bulunduğu derin bir çukur açılır[120] ve arkasına develer dizilirdi[121]. Aynı sağlamlıkta ikinci bir çukur yayaların ve cerehorların saflarını çevrelerdi. Köylü erler ve akıncılar ise ya bir yere gizlenirdi, ya da uzaklarda ganimet toplamaya çıkarlardı. Son olarak birkaç sıra hâlinde, ortalarında sultanın güven içinde bulunduğu yeniçeri çadırları kurulurdu. Sipahiler ise iki kanadı oluştururdu[122].

İlk saldırı sırasında piyadeler ve süvariler düşman saflarında düzensizlik yaratmaya çalışırlardı. Daha sonra, savaş kimin topraklarında yapılıyorsa, onun kanadı olmak üzere sipahiler saldırırdı. Saldırıları başarısız olup, kaçmak zorunda kalırlarsa bu kesinlikle düşmanın zafer kazandığı anlamına gelmezdi[123]. Acilen geri çekilmek zorunda bile kalsalar, sayısız ok fırlatmayı çok iyi başarıyorlardı ve okları tek tek değil, aynı dönemde yaşamış bir yazar olan İtalya'daki Gelibolu Piskoposu Aleks ius'un deyimi ile "hepsi bir anda, düşmanı karanlıkta bırakan bir bulut gibi" düşerdi[124]. Böyle bir ok yağmurundan sonra yerler belirli bir yüksekliğe kadar oklar ve demir uçlarla dolardı. Süvariler, düşman ordusunun çevresini sarmak için elinden geleni yapar ve bunu genelde başarırdı. Yeniçeriler ise demir bir duvar gibi yerlerinden kıpırdamaz, ne öne ne arkaya hareket etmez, hiçbir zaman kaçmaz ve hiçbir düşmanı arkasından kovalamazdı; ganimet paylaşımına da katılmazdı: En yüksek devlet rütbeleri daha değerli bir ödüldü.

Herşey bittikten ve Osmanlı'nın zafer hanesine bir zafer daha kaydedildiğinde sultan, yasal olarak kendine düşen yüzde beş payını alırdı[125]. Sultan, fethedilen bir şehirde yağmaya izin verdiği takdirde, herkes alabileceği herşeyi alırdı; evler ve topraklar ise hükümdarın kendisine kalırdı[126]. Çeşitli eyaletlerden gelen savaşçılar evlerine dönmeden önce, timarlarda boşalan yerlerin bir sonraki sefere kadar doldurulması için ordu yazıcısına çıkmak zorunda kalırlardı[127]. Divân-ı Hümâyûn'da boşalan yerleri sultan kendisi doldururdu. Bunun üzerine köylü birlikler dağılırdı. Ancak, I. Bâyezid'den sonra vasalların asker gönderme zorunluluğunun neredeyse unutulduğu dönemlerde, Karamanlılar ve Sırplar[128] tarafından hazır tutulması gereken askerî birlikler kimi zaman karargâha gelmezlerdi. Ordu dağılmadan önce genelde bir sonraki yıl için yeni bir savaş ilan edilirdi.

II. Mehmed, işte böyle güçlerle, haklı olarak bir dünya imparatorluğu kurma yolunda ilerledi.

CİLT II

(1451 - 1538)

ÖNSÖZ

"Osmanlı Tarihi"nin bu ikinci cildini bitirirken, özellikle "Romen halkı Tarihi" ve bu eserin birinci cildi yayınlandıktan sonra eleştiride bulunanlara karşı, bu çalışmanın bakış açısını kamuoyu önünde birkaç sözle savunmayı kendime vazife bilmekteyim.

Ne uzmanların, özellikle de bilimin başka dallarındaki uzmanların, filologların, Doğu tarihçilerinin, etnografların vs. hiçbir eleştiride bulunamayacakları eserleri yaratmak için gerekli hırsa ne de böyle bir imkâna sahibim. Zira, çalıştığım bu yerde genelde gerekli kaynakların hepsini bulmam mümkün olmadığı gibi, başka bir araştırma yerinde de burada bulunanlar mevcut olmayabilir. Ancak tüm kaynaklar elimin altında olsa bile, ilk amacım bazı araştırmacıların yaptığı gibi her ayrıntıyı takip etmek olmazdı. Konu hakkında bilgisi olanlar, bazı olayları çok kısa geçtiğimi ve okuyucunun da beni takip etmesini kolaylaştırmak için meseleleri ilk kaynağına kadar geri götürmek istemediğimi görecektir. Bu belki bir hata olabilir, ama bundan dönmediğim gibi dönmek de istemem.

Bir halkın ve güçlü bir Cihan İmparatorluğu'nun tarihi hakkında yazılan kitaplar, yanlış düşünmüyorsam, kronoloji ve Doğu kökenli isimlerin doğru yazılmasından daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Dergilerde çıkan eleştirilerin çok dar bir çerçeveye sıkıştığı için, çok müşkülpesent olması ve sırf bu yüzden söz konusu bir eseri akademik bir tez seviyesine indirgeyip ve bir tezmiş gibi didik didik etmesi gerekmez. Düzenleme, görüş ve şeklin de bir değeri vardır ve bunların sırf zaman ve yabancı isimlerin imlâsında "hatalar" aramak rahatlığına kapılıp, göz ardı edilmesi insafsızlıktır.

Geniş kapsamlı bir tarih eserinin yazarı, görünüşe göre bazı insanların gözünde büyük bir suç işlemekte ve bazı haklarından vaz geçmektedir. Ben, bizzat kendi seçtiğim felsefî görüşün göz önüne alınmasını ve mevcut ihtimallere göre değerlendirilmesini beklerdim. Çalışmaları gerçekten yüreklendirici ve ufuk açıcı olan, ancak ne yazık ki onlarca seneden beri artık soyu tükenmiş gibi görünen daha eski eleştirmenler, muhakkak ki değerlendirmeyi bu şekilde yaparlardı.

Onlar, geniş kapsamlı eserlerimin, herşeye rağmen bilime ve bilimin daha geniş çevrelere yayılmasına hizmet etmekte olduğunu takdir ederlerdi.

N. Jorga

Bükreş, 19 Ağustos 1908

BİRİNCİ KİTAP

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SULTAN

II. MEHMED TARAFINDAN KURULUŞU

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL’UN FETHİ[*]

Gerçek bir deha olarak kabul edilmeyecek olması hâlinde bile, olağanüstü bir şahsiyete sahip olduğu kesin olan II. Mehmed nadir bulunan bu özellikleriyle yeni icraatı olan devasa ve parlak fethi gerçekleştirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun görkemli güçlerinin daha yüksek siyasi amaçlar için kullanılmaya başlanması yalnızca onun sayesinde mümkün olabilmiştir.

Başa geçtiği ilk günlerde - sürgün yeri Amasya’dan[*] geri dönen genç şehzâde henüz 21 yaşlarındayken - haberi çok kısa zamanda Batı’ya yayan Şark’ın Latin kökenli Doğu toplumları arasında, yeni Türk hükümdarının dengeli; kimi atalarının aksine yemek, aşırı içki, insanı gevşeten uyku, babasının da kendini alamadığı harem sefaları ve Doğulu hükümdarların gururla takip ettikleri avlarla ilgilenmediğinden bahsedilirdi. Bu hükümdar ki, Yahudi kız ve erkeklerin coşkulu danslarından, Türk saray müzisyenlerinin genizden yayılan türkülerinden, saray dalkavuklarının ve Karagöz’ün kimi zaman alaycı, kim zaman küstahça şakalarından, geleneklerin aksine hiç hoşlanmazdı. İnce yay biçimindeki kaşları, kartal biçimindeki burnu ve öne doğru çıkıntılı bir çeneyi barındıran enerjik yüzünde, kendini teslim etmiş olduğu derin düşüncelerinin dışavurumu şeklinde bir çift melankolik bakışlı göz parlıyordu. Buna rağmen, ne Demirbaş Şarl karakterinde bir hayalci ne de Napolyon gibi insanüstü büyüklükte bir ütopyacı idi.

Aksine bu Osmanlı torunu, Büyük İskender’in ve ilk Roma İmparatoru Jül Sezar’ın Arapça’ya çevrilmiş halk için hazırlanmış hikâyelerini okuyarak beslediği ve sürekli geliştirdiği hırslı bir ruha sahipti[1]; zihni ise hep keskin ve sakindi. Herşeyi yok edip bir canavarın bıraktığı izler gibi ardında devasa harabeler bırakarak şöhret kazanmak değildi amacı; aksine sistematik olarak ve tüm zamanlarda bâki kalacak eserler yaratmak istiyordu. İnce, ama dayanıklı çelik gibi bir vücut, ister Güney’in güneşi altındaki yakıcı ovalarında, isterse Kuzey’in dağlarının içinden geçilmez ormanlarında, her türlü tehlikeyi, yorgunluğu ve iklimden kaynaklanan zorlukları aşmasına yardımcı oluyordu. Sanki büyük bir planlama, yorulmadan her gün çalışma, önemli karar arifesinde kendine güveni barındıran bir sakinlikle, insan gücünü tasarruflu kullanıp, insan kanı

akıtmaktan kaçınarak, uyum içinde bir devlet kurmak için çaba göstermek ve imparatorlara yaraşır bir eseri var etmek için yaratılmıştı[2].

II. Mehmed, iradesini daha ilk günlerde göstermeye başladı ve ilk olarak en yakın çevresine düzen getirdi. Hayatının son günlerine kadar yaşamın güzelliklerinden tat almaya devam eden iyi kalpli babasının eski eşleri olan soylu Hristiyan ve Müslüman prenseslerin sarayda sürdürdükleri ihtişamlı yaşamlarından çoktan usanmıştı. Sultanın dul eşlerinden birini -İsfendiyar Bey'in kızını- saygın bir makam olan beylerbeyliğe atanarak Anadolu'ya gönderilen İshak Bey'le evlendirdi. Henüz sekiz aylık olan kardeşi Şehzâde Ahmed'i ise suya attırıp, boğdurdu. Birkaç gün sonra bu acımasız tedbiri gerçekleştiren Evronoszâde Ali de artık hayatta değildi[3]. İstanbul'daki Bizans İmparatoru ile evlenmeyi düşünen Sırp Despotu'nun kızı Mara'ya Sırbistan'da birkaç köy tahsis etti ve yaşlı, tecrübeli babasına geri gönderdi. Mehmed'in, belki de ruhunun o güçlü yönünü aldığı annesi -adını bilmediğimiz[*] bir cariye[4] - uzun zaman önce ölmüştü. Kendisi dışında Osmanlı hanedanından kalan tek kişi olan Şehzâde Orhan, İstanbul surları içinde kapalı tutulmaktaydı. II. Mehmed, tutuklunun salıverilmemesi için, giderek gücünü kaybetmiş olan gölge imparatora Karasu (Struma) kıyılarında bulunan birkaç şehirden elde edilen 300 bin akçe tutarındaki geliri tahsis edeceğine dair söz vermekte gecikmedi. Ayrıca herkes tarafından unutulmuş olan ve zaten Rumlaşmış bu delikanlıdan korkmasına da gerek yoktu. II. Mehmed saraya yakın nafiz şahsiyetlerden de hiç hoşlanmıyordu. Saruca Paşa'nın ve Dalmaçyalı (İliryalı) diye tanınan Arnavut kökenli Zağanos Paşa'nın[5], Sultan II. Murad zamanında edinmiş oldukları yüksek mevkilerine dokunmadı. Önceki hükümdar devrinde herşeyi elinde tutan ve kaderi hakkında büyük kaygılar taşıyan yaşlı Veziriazam Çandarlı Kara Halil'i - ailesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun selameti ve büyüklüğü için çalışan yedi atasından dolayı[6] - saygı ile "babası" ve "lalası" olarak anmaya devam etti. Halbuki artık muhafazakâr ve devrini tamamlamış bir siyasetin temsilcisi olan bütün yaşlıları siyasetten uzaklaştırıp, kendine benzeyen insanlarla daha gözü pek, daha cüretkâr "yeni bir rotaya yelken açmayı" planlıyordu[7].

1451 yılının başlarında tüm vasallarının, daha sonra da bağımsız komşularının temsilcileri II. Mehmed'in huzuruna çıkmak üzere Edirne'ye geldiler ve Hazine Dairesi çeşitli hediyelerle doldu. Eksik olan bir tek Karamanlıların temsilcisi idi: O dönemde Kıbrıs'ın fethi ile meşgul olan Karaman Bey'i "ebediyyen sürecek" Karaman Devleti'nin bağımsız beyi

olarak kaderini tekrar zorlamaya karar vermişti. Bu yüzden, II. Mehmed ilk seferini Karaman topraklarına yönlendirdi.

Sefer hızla gelişti. Baharın ilk günlerinde II. Mehmed Anadolu'ya geçti. Saruca Paşa kendisinin vekili olarak Edirne'de kaldı. Karamanoğlu İbrahim Bey, daha önce geri kazandığı toprakları savunmaya cesaret edemedi ve dağlara kaçtı. Bursa ve Kütahya üzerinden Afyonkarahisar ve Akşehir'e gelen II. Mehmed, onu affetti, ancak bunun karşılığında çok önemli bir liman olan Alanya'yı talep etme fırsatını kaçırmadı[8]. Menteşe topraklarında da düzen derhal sağlandı ve bir isyanın çıkmasını kökten engellemek için, yeni Anadolu Beylerbeyi İshak Bey'in artık uzakta Ankara'da değil, eskiden Germiyanoğullarının başkenti olan Kütahya'da ikamet edeceği yönünde bir emir çıkartıldı[9]. Bu hareketi ile aynı zamanda o dönemde, Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'nin liderliği altında Türkistan'da büyük zaferler kazanmış olan Karakoyunluları yenen; Ermenistan'ı ele geçiren; Erzincan'ı işgal eden ve her yerde haraç olarak tereyağı ve deve talep eden Akkoyunluların lideri Uzun Hasan'a Türkmen bölgeleri ile ilgilenmediğini göstermiş oldu. Timur döneminin sona ermesinden sonra, Timur soyundan gelen Muhammed Cuki, Bağdat'ı almıştı, ancak yeni Osmanlı Sultanı II. Mehmed o dönemde bununla da ilgilenmemekte idi[10].

Mayıs ayında hiç kan dökmeden Edirne'ye geri dönen II. Mehmed, kısa bir süre sonra Tunca Nehri kenarında daha görkemli, mermerden bir sarayın inşa edilmesi yönünde bir emir çıkarttı[11]. Bu hareketiyle özellikle Avrupaî bir hükümdar, Batı Roma'nın İmparatoru olma arzusunu belli etti.

Bu hadiselerin dışında II. Mehmed'in saltanatının bu ilk yılı çok sakin geçti. Yeniçeri Ağası Kazancı (Kurtçu) Doğan Paşa'yı görevinden aldı ve tahta cülûsu sırasında çıkardıkları isyan ve Karaman seferi sırasında kullanılan yeniçerilerin, hükümdarın bu seçkin "sevgili kullarının"[12] mükâfat talebiyle isyanlarını bastıramamış olması sebebiyle değnek cezasına çarptırdı[13]. Yedi bin doğancıya (çakırcı) aynı zamanda sekbanlara başka görevler verdi ve onları muharip yeniçeri saflarına yazdırarak[14], av sırasında barışçı ataları gibi yanında çok fazla insan bulundurmak istemediğinin işaretini verdi. Aksine, saray insanlarının tamamı silah taşıyacak ve bunları kullanacaktı. Sultanın bir nevi "evlatlıkları" sayılan ve Hristiyan halktan devşirilerek gelen yeniçerilerden her biri 21 yaşından 35 yaşına kadar piyade, 45 yaşına kadar da sipahi olarak görev yapacaktı. II. Mehmed, kullarını bu şekilde organize ederek, binlerce sipahi[15] ve nüfuzlu

ailelerin oğullarının[16] yanı sıra 12 bin piyade ve 8 bin süvariye sahip oldu. Bunun dışında son dönemlerin hesapları da gözden geçirildi ve bunun üzerine tahsil edilen alacaklarla büyük bir gelir toplandı[17].

Doğu'daki ve Batı'daki Hristiyanlar bu hadiselere ne korku, ne de şüphe ile yaklaşmamışlardı. Aksine, komşuları bu yeni sultandan gayet memnun kalmışlardı. İmparator Konstantin'e Anadolu yakasında bazı yerler ve belki de İmparator Ioannes'in ölümü sırasında kaybedilen Ereğli geri verilmişti[18]. Sırp Despotu Georg (Jorj), kızına verilen timarların, ebediyyen Hristiyan Sırp topraklarına kalacağını umut ediyordu ve Srebrenica ile daha sonra İzvornik'i de kendi topraklarına dahil edebilecekti[19]. Sırp Despotu'na genel olarak sultanın özel ve nüfuzlu bir dostu gözü ile bakılıyordu. Bu dostluğu sayesinde Bosna Kralı ile Osmanlı Devleti'ni tekrar barıştırmayı başardı. Hunyadi ile aralarındaki eski düşmanlık ise Hunyadi'nin en büyük oğlunun Despot Georg'un kız kardeşi ile evli olan Cilly Kontu'nun kızı ile nişanlanması ile ortadan kaldırılmıştı. Despot Georg'un aracılığıyla ayrıca Türk-Macar ateşkes antlaşması da 20 Kasım 1451 tarihinde tekrar üç yıllığına uzatılmıştı: II. Mehmed, Tuna boylarına yeni kaleler inşa etmemeyi, Vladislav'ı Eflak Prensi olarak tanımayı ve Macaristan ile ilişkilerini engellememeyi vaat etmiş; Tuna ağzında uzun zamandan beri Boğdanlılar ve Eflaklılar arasında anlaşmazlık konusu olan Kili'nin Macar birliklerinin işgali altında kalmasına izin vermiş; Bosna Kralı Stefan'dan desteğini çekmiş ve 1451 yılında Tomba (1 Temmuz) görüşmelerinden sonra Konavliye bölgesinde Bosna Kralı'nın işgal ettiği yerlerin, zarar gören Ragusalılara geri verilmesini emretmişti. Bunun karşılığında Macaristan'dan sadece sınırda yeni kaleler inşa etmemesini ve kendisine vergi vermek zorunda olan Bosna'nın, Sırbistan'ın ve Eflak'ın vergilerini her yıl düzenli olarak Osmanlı Devleti'ne ödemelerini talep etmişti[20]. 10 Eylül tarihinde, Bosna'daki Narenta Limanı'nı işgal etmeyi ve Aragon ve Sicilya Kralı'nın yardımı ile Cenevizlilere karşı savaşını sürdürmeyi planlayan Venedik de II. Mehmed ile yaptığı barış antlaşmasını yenilemişti[21].

Bütün bunlar, geriye doğru atılan adımlar gibi görünmesine rağmen aslında ileri doğru atılacak çok büyük bir adımın işaretleriydi ve II. Mehmed, tüm beklentilerin aksine bunu başaracaktı.

1451-1452 yılı kış aylarında II. Mehmed, İstanbul'da göz altında tutulan Şehzâde Orhan'ın bakımı için kendisinden fazlasıyla yüksek bir meblağ

talep ettiği gerekçesiyle Bizans İmparatoru'na karşı düşmanlıkları başlattı[22]. Şubat ayında ise İtalya'ya Osmanlıların yine Rum kalelerinden birini fethettikleri haberi geldi[23].

II. Mehmed'in amacı gerçekten de Bizans'ın asıl gelir kaynağı olan Boğazlardaki gümrük vergilerini ellerinden almaktı. Tuna ağzından İstanbul surlarına kadar tüm Marmara Denizi'nin hakimi olarak buna hakkı olduğuna inanıyordu. Niyeti, Boğaz'da kendine ait topraklarda, atası Yıldırım Bâyezid tarafından kurulan Anadoluhisar (Güzelcehisar)'ından sonra kaleleri ve bir pazar yerini barındıracak yeni bir gümrük istasyonu yaratmaktı. Bu sayede Osmanlılar için çok tehlikeli olan Asya'dan Avrupa'ya geçişi de güvence altına almış olacaktı[24].

26 Mart 1452 tarihinde - ki Venedikliler bunu ancak Mayıs ayının başlarında öğrenecekti, ancak daha Şubat ayında sultanın hazırlıklarını haber vermek içinRum asıllı bir elçi Venedik'e gelmişti[25] - 30 gemilik bir filonun koruması altında binlerce ücretli amele ve kölenin çalışması ile kısa zamanda bitirilecek olan çalışmalar başladı. Vezirlerden her birine bir burç tahsis edildi. İsfendiyar Bey'in Edremit'te bulunan oğlu gibi bazı vasallar, Türk geleneklerine göre kendi amele birliklerini getirmek ve bunları denetlemek üzere buraya çağrıldılar. Yerleşim yerlerinin kadılarının denetimi altında olan askerler ve halk, ellerinde kürekler tıpkı savaştaki gibi disiplinli ve gönüllü olarak çalıştılar. Çevredeki Hristiyan halk bu ibret verici ve dikkat çekici bir manzara oluşturan ve bu olağanüstü girişimi seyretmek üzere her taraftan akın ettiler ve aciz imparatora bu yüzden tarlalarda çalışamadıklarından ve işlerin âtıl kaldığından şikâyet etmeye başladılar. Katafigiya, İzmit ve Karadeniz Ereğlisi'nden getirtilen zengin malzemeler ve Arhi Mihail[*] Kilisesi gibi harabeye dönmüş kiliselerden getirtilen taşlarla Asomaton[26] köyünün üst taraflarında, İsfendiyaroğullarının karargâh kurduğu Epibados (Bigados) yakınlarında, üç burcu[**] olan dev bir hisar ortaya çıktı. Vezir Halil Paşa'nın burcu ayrıca bronz dökme toplarla donatıldı. Firuz Ağa, 400 asker ile birlikte limanın ve gümrüğün komutanı tayin edildi[27]. Bizanslılar, bu tehdide karşı sadece elçilerle değil, İstanbul'daki Türkleri üç gün boyunca esir tutarak misillemelerle de cevap vermeye başlayınca, Haziran ayında savaş açıkça başladı. Rum elçilerin boyunları vuruldu. Türkler tarafından Boğazkesen (Rumelihisarı)[28] diye adlandırılan yeni hisarın barışçıl işçileri ise İstanbul çevresinde Bizanslılara ait herşeyi Osmanlı bayrağına tâbi eden silahlı

birlikler hâline geldi. Silivri, Marmara Ereğlisi (Perinthos), Epibados, Misivri Kalesi; başka bir kaynağa göre ise Ahyolu, Vize ve Silivri yakınlarındaki Yeşilköy, Osmanlıların eline geçti[29]. Bizanslılar, korku ile İstanbul surlarının içinde saklanırken; Bizans İmparatoru tekrar çaresizlik içinde Batı güçlerinden yardım isterken - Konstantin, bu amaçla kardeşlerini Avrupa'ya göndermeye niyetlendi ve eski dostu Francis (Phrantzes)'i Kıbrıs Kralı'na götürülecek bir haberle görevlendirdi[30] - II. Mehmed, Avrupa savaşının bu ilk yılında elde ettiği sonuçlardan memnun olmuş bir şeklinde 1 Eylül'de tekrar Edirne'ye döndü[31]. 28 Ağustos tarihinde, düşüşüne kesin gözü ile bakılan İstanbul'un hendeklerine kadar gelmişti ve belki de askerlerini bile daha o zaman oraya yerleştirmişti.

Ekim ayı başlarında Osmanlı karargâhı Ferecik'ten Mora'ya aktarıldı. Orada bulunan Paleologlar Thomas ve Dimitrios da yeni Türk hükümdarının gücünü hissedeceklerdi. Kardeşi ile yeni bir toprak takası peşinde olan Demetrios'un ve 1432 yılında ölen Akhaya (Akhaia) Prensi'nin oğlu, ve Rum eniştesini ziyaret bahanesi ile kısa bir süre önce, Latin davasını tekrar canlandırmak üzere Venedik'ten Mora'ya dönmüş olan Arkadya Baronu Centurione Zaccaria'nın şikâyetleri ise II. Mehmed için iyi bir saldırı bahanesi yaratmış oldu[32]. Turahan Bey ve oğulları Ahmed ile Ömer, bunun üzerine yapılan akının başına geçtiler. İsthmus surları, askerî birlikler herhangi bir savunmaya cesaret edemeden tekrar yıkıldı, zira Bizanslıların yeterli savunma gücü yoktu ve Arnavutları isyana teşvik edip, Mora ovalarına kadar inen sürülerden yüksek vergiler alarak sürekli kışkırttıkları Venediklilerden yardım beklemeleri imkânsızdı. Akıncılar, Messina Körfezi'ne ve Mantinea'ya kadar uzandılar. Ahmed'e yapılan başarılı bir saldırı ve onun Paleolog Mattheos tarafından esir alınması da önemli bir sonuca sebep olmadı ve büyük zararlar gören prensleri teselli etmeye yetmedi[33]. Böylece Osmanlı Sultanı, Bizans prenslerine de ancak kendilerine ait olanlarla ilgilenmeleri gerektiğini anlatmış oldu.

Rumlar ve Türkler arasında bu gibi düşmanlıklar olağan olduğundan, Batılı güçler bu düşmanlıklarla çok fazla ilgilenmedi. Hem ağzından hep güzel sözler dökülen, yumuşak başlı ve âlim genç sultanın daha önce bir II. Murad'ın, bir Musa Çelebi'nin, bir Yıldırım Bâyezid'in yapamadıklarını yapabileceğini kim tahmin edebilirdi ki? Geç de olsa İtalya'ya gelip taç giyen kurnaz yaşlı Kral III. Frederik'in taç giyme merasimi çerçevesinde verilen ziyafetler sırasında, bir kralın asli görevlerinden birinin "Hristiyanlığı kurtarmak"[34] olduğundan bahsedilmişti, ama bütün bu

sözlerin sadece Bizans’ın gözünü boyamak için söylenen güzel ve görkemli laflar olduğunu herkes biliyordu. Aynı şekilde, III. Frederik tarafından 1453 yılında Neustadt’tan sultana gönderilen mektup da ciddiye alınmamalıdır[35], zira Doğu’daki düzen değişiklikleri üzerinde gerçekte sadece İtalya’daki iki ticaret cumhuriyetinin ve papanın menfaatleri olabilirdi.

İmparator Konstantin, İstanbul halkının hisleri ile uyuşmasa ve ölen kardeşi VIII. Ioannes kadar olmasa bile, Floransa Kongresi’nin yükümlülüklerini yerine getirmişti. Bu arada, Katolik-Ortodoks Birliği taraftarı olan[36] Patrik Gregorios Mammas, İstanbul’un nüfuzlu kişilerinden biri olan Lukas Notaras’ın entrikalarından kurtulmak için 1451 yılının Ağustos ayında kaçmış[37], ancak bu önemli hadise, kendini her yerde ısrarla Latin dostu olarak tanıtan İmparator Konstantin’in kilise konusundaki politikasını değiştirmemişti. Papa, bu yüzden kendini tehdit altındaki Bizanslılara yardım etmek zorunda hissetti, ama önce birliğin gerçek olup olmadığından emin olmak istedi. Temmuz ayında, kuşatma altında olan İstanbul’a iki silahlı kadırga ile buğday gönderdi. Floransa Kongresi’nde dinî birlik lehine oy kullanmış olan ve bu yüzden kendisine San Sabina Kardinali ünvanı verilen İstanbul’daki Saint Dimitrios Manastırı’nın eski baş papazı ve sonraki Rusya Metropoliti olarak Kardinal Ruthenus olarak adlandırılacak olan Baş Papaz İsodor[38] (aslında İstanbul’un ölen Latin Patriği Giovanni Contarini’nin yerine getirilmişti)[39], Doğu’yu çok iyi tanıyan biri olarak, Koron Piskoposu[40] ile birlikte İstanbul’a geldi. Yanında, dinî birliğin tamamlanması ve Gregorios’un geri çağrılmasını talep eden papanın bir mektubu vardı[41]. Sakız Adası’na geldiğinde, oranın metropoliti olan Leonardo’yu Ceneviz gemisine aldı ve gemide bulunan 50 askerin yanı sıra adada hizmetine aldığı yenilerini de ekledi. Gemiye ayrıca şarap ve erzak da yüklendi. İsodor, Kasım ayında İstanbul Limanı’na vardı, 12 Aralık 1452 tarihinde Ayasofya Kilisesi’ndeki ayini bizzat yönetti ve Floransa Kongresi’nde alınan kararlara dayanarak ayin sırasında papanın ve kaçan Patrik Gregorios’un adlarını telaffuz etti.

Ioannes Argioropulos ve Mihail Apostolos gibi bazı Bizans ileri gelenleri aynı yönde faaliyet gösterdiler[42]. Bu ise İtalya’da çeşitli hadiselerle uğraşmak zorunda olan Papalığın Doğu’nun müttefik devleti için yapabileceği ve yapmak istediği tek şeydi[43]. Bu yüzden uzlaşmaya kesinlikle yanaşmayan Ortodoks muhalefetin lideri âlim Gregorios Scholaris ya da nam-ı diğer Papaz Gennadios, Pantokrator Manastırı’nda[*]

birçok papaz ve vatandaş tarafından ziyaret edildi ve papanın elçisinin gelişinden ve davranışlarından rahatsız olan halk, meyhanelerde İmparator Konstantin'in Tanrı'yı hiçe sayan ve tahkirane politikasından bahsetmeye başladı[44].

Venedik, aynı dönemde Bosna ile meşguldü ve Bosna Kralı ile Narenta'nın Venedikli birlikler tarafından işgalinden kaynaklanan bir savaşı yürütmek zorunda idi. Ragusa ise eski hâmisinin Ragusa'nın gücüne ve bağımsızlığına son vermek üzere kralla ittifak kurduğuna inanmakta idi. Stefan Çernoyeviç, akınlarını Kotor (Kattaro) bölgesine kadar uzatabilmek için kısa bir süre önce Venedik hizmetine girmişti. Diğer taraftan 1452 yılında Sırp Despotu İşkodra'ya saldırdı ve Venedikliler, Voyvoda Altoman ve Thomas Kantakuzenos liderliğindeki birliklerin arasında Türklerin de savaştıklarını endişeyle izlediler[45]. Mora'da 1451 yılında Nerio Acciaiuoli, sultanın vasalı olarak Venedik Cumhuriyeti'ne sorunlar çıkarttı[46]. Ayrıca huzursuzluk yaratan açgözlü despotlara karşı da ciddi tedbirlerin alınması gerektiğine karar verildi. Venedik bunun dışında hâmisi olduğu Kıbrıs Kralı ile Karamanlılar arasında barışı sağlamaya niyetli idi; bu amaçla 1451 yılında Konya'ya bir Venedik elçisi gönderildi[47]. Sultan II. Mehmed'le de bu arada buğday ihracatı için Venedik açısından oldukça iyi şartlar içeren bir antlaşma yapıldı[48]. Bu yüzden tehdit altındaki imparatora, sadece Venedik'e ait topraklardan parasını ödeyebileceği kadar paralı asker tutabileceği ve hiçbir Venedikli'nin Türklerin hizmetine girmeyeceği yönünde haber gönderildi[49] ve her zamanki gibi "Doğu Mora'ya uzanan yollar" için tedbirler alındı[50].

Ne Venedik, ne de diğer Batılı güçler, alınması imkânsız İstanbul'a karşı büyük ve başarılı olabilecek bir saldırının yapılabileceğini beklememişlerdi. Sonbaharda Venedik'e gelen bir Bizans elçisine, Haçlı Seferi konusunda son sözü söyleyecek olan papaya danışması yönünde tavsiyelerde bulunuldu[51]. Venedik, 1453 yılının Şubat ayında bile en iyisinin papaya yalvarmak olduğuna emindi[52]. Ne zaman ki Kasım ayında Karadeniz'den Boğaz'a giren Antonio Rizio (Riko)'nun gemisi Rumelihisarı'ndaki Türk topları tarafından ateşe tutuldu ve mürettebatı esir alınıp, işkence edildi (Rizio bu sırada direğe bağlanmış vaziyette işkence edilerek öldü). İşte o zaman herkes II. Mehmed'in yoluna çıkan hiç kimseye acımayacağını anladı[53].

Kardinal İsodor, İstanbul'a gelmeden önce Gabriel Trevisano (Trevizani) iki küçük kadırga ile İstanbul Limanı'na vardı. Onun görevi, Tana'dan değerli yük taşıyan ticaret gemilerini, o dönemde Rum korsanlarla uğraşan Türkler tarafından yapılacak bir saldırıdan korumaktı. Ancak bu gemiler de sultanın koyduğu yasaklara uymadıkları gerekçesi ile yeni inşa edilmiş Boğazkesen Hisarı önlerinde top ateşiyle karşılandılar ve kaptanlarının yeteneği sayesinde kıl payı kurtulabildiler. Venediklilerin Trabzon filoları ise Türklerin düşmanlıklarından kaçmayı daha kolay başardılar[54]. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, papa elçisini, Venedik balyosu ve diğer Latin ileri gelenlerini Ayasofya Kilisesi'ne topladı ve bu üç ticaret gemisi ile Trevisano'ya ait kadırgaların, masrafları kendine ait olmak üzere, şehri Türk tarafından beklenen saldırıya karşı korumak amacıyla İstanbul Limanı'nda kalmalarını talep etti ve Venedikliler, Azize Meryem Kilisesi'nde yaptıkları toplantıda, gönülsüz de olsa bu yönde bir karar aldılar (14 Aralık 1452), ama bunun karşılığında malların gemilere geri götürülmesini talep ettiler ve geminin kaptanları, imparatorun izni olmadan yelken açmamaya yemin ettiler[55]. Buna rağmen bunlardan bazıları, özellikle yolcuları arasında tacirlerin bulunduğu Girit gemileri bu yemini yine de bozdular. Gemilerin çoğu gerçekten kaldı ve Venedikli denizciler, hendekleri uzun zaman önce ortadan kaldırılmış Hebdoman Sarayı[*] civarında İstanbul'u korumak üzere konuşlandırıldılar. Bu gemilerin yardımı ile 2 Nisan'da ayrıca Horaia (Balıkpazarı?) Kapısı'ndan[**], Cenevizlere ait Galata (Pera)'nın 15. yüzyılda tahkim edilmiş olan surlarına kadar demirlerle birbirine bağlanan kalaslardan oluşan bir zincir çekildi[56].

Cenova'ya 1452 yılının Mart ayında Türklerin silahlandığına dair gelen haberler daha fazla yankı yarattı. Galata'nın kaderi söz konusu idi ve bu önemli koloninin özellikle altın eksikliği olmak üzere birçok ihtiyacı olduğu bilinmekteydi. Buna rağmen, ancak Kasım ayında Giovanni da Mare aracılığıyla Cenova'ya Galatalıların çaresizlik içindeki son bir çağrısı geldiğinde Azzelino Lercaros'un gemisi, 300 askerle Boğaz'a gönderildi[57]. Ceneviz makamları, sadece nakdi yardım bile olsa, kader anı geldiğinde yardım etmeleri için Fransa Kralı'na ve müttefikleri Floransa Cumhuriyeti'ne başvurdular. Venedik ve Cenova, İtalya'da düşmanlıklarını sürdürdükleri sürece, bu iki ticaret cumhuriyetinin işbirliği kesinlikle mümkün değildi[58]. 700 asker barındıran iki Ceneviz kadırgası ancak 26 Ocak tarihinde İstanbul'a vardı. İmparator Konstantin, komutanları

Giovanni Giustiniani Longo’yu derhal kara birliklerinin komutanı olarak tayin etti[59] ve ona “protostrator” unvanını ve Limni Adası’nın mülkiyetini verdi[60].

II. Mehmed bu arada kış ayları boyunca Bizans’la yapılacak savaş için gerekli hazırlıkları yaptı. Bu hazırlıkların sadece tek bir amacı olabilirdi: İstanbul’un kuşatılması. Bunun için daha önce hiç görülmedik boyutta hazırlıklar yapılmıştı. Kış boyunca, eskiden İsfendiyaroğullarına ait topraklar olan Misya ve Paflagonya’dan* gelen birlikler, kuşatmayı tamamen kesmemek için İstanbul çevresinde kalmışlardı. Komutanlarının adı hiçbir kaynakta geçmediği için, muhtemelen vezirlerden hiçbiri değildi. Denizlerde ise Rum korsanları istedikleri gibi hareket ediyor ve Kyzikos [Bugün Erdek yakınlarında Düzler (Belkıs) Köyü] civarındaki Anadolu köylerini ateşe verip, barış içinde yaşayan Müslüman köylülerini katlederek, halklarının çektiği acıların intikamını alıyorlardı.

II. Mehmed’in tek endişesi artık gerekli topçu birliklerinin bulunması idi, zira yeni sultan Osmanlı padişahları arasında ilk hükümdar olarak barutun savaş sanatlarının gelişiminde yeni bir çığır açtığını anlamıştı. Bunun dışında herşey mekanik bir kesinlik ve zamanlama ile daha önceden belirlenen zamanda İstanbul surlarının altında toplanacaktı. Devşirmeler, sultana bronz toplardan ve bu topların yarattığı mucizelerden bahsediyorlardı, zira askerleri Batı’da başları üzerinde uçan taş bombaların, barut kokusundan zehirlenmiş havayı yardıkları savaşlara va kuşatmalara katılmışlardı. Ancak bu konuda çalışacak hiçbir ustası olmadığı için, Rumlara göre Macar kökenli, ama aslında Romen kökenli olması daha muhtemel olan Urban adında bir kaçağın huzuruna gelmiş olması II. Mehmed için büyük bir fırsattı[61].

Urban, tıpkı hidrografi, seramik ve bira üretimi konusunda ustalaşmış olup, siyasi projeler de dahil olmak üzere, başka birçok konuda bilgi sahibi olan Antonio Marini zamanında ortaya çıkan ve hizmetine girip, zenginleştirecekleri ya da savaşlarında zafer kazanmalarını sağlayacakları hâmiler arayan yaratıcı fikirli mucitler gibi, basit malzemelerle, ancak yaratıcı bir ruhla çalışan dahiyane bir teknik adamdı[62]. İstanbul işte bu Urban’ın fikirleri ve yetenekleri sayesinde fethedilebilmişti. II. Mehmed’in enerjisi ve çağın öğretilerini özümseyebilme yeteneği, saflarına tesadüfen katılan bu yabancı Hristiyan mucitte paha biçilmez bir araç bulmuştu. Şubat ayında, sultan etrafında 200 asker nöbet tutup, bu değerli savaş aletini emniyete alırken, 50 asker, 300 cerehor ile birlikte yolları ve köprüleri

hazırlarken, 60 öküz tarafından çekilen 30 kağnı üzerindeki devasa topu gördüğünde çok gururlandı[63].

Bahar aylarında önce Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey geldi ve kuşatmacılar dev gibi şehri rahatça görebilsinler diye üzüm bağlarını bile kestirerek, çevreyi hazırlattırdı. Öncülerden birkaç küçük birlik, Rumların hâlâ elinde bulunan Tarabya (Therapia) ve Studion kalelerini işgal etmeye çalıştılar. Teslim olmayı reddettiklerinden, İstanbullular soydaşlarının cesetlerini görsün diye esir alınan Bizanslılar asıldı[64]. Anadolu'dan sayısız gemi ile sipahiler, askerler ve ayaktakımı Avrupa yakasına geçirildi. İnşa edilen yeni hisarın koruması altında, güven içinde karaya çıkmayı başardılar. Kış ayları boyunca her yerde küstahça dolaşan Rum korsanlar tamamen yok olmuştu. Son olarak sultanın vekili İshak Bey Anadolu'dan; İsfendiyaroğlu İsmail ise Sinop'tan geldiler[65]. İsmail Bey, beraberinde Karadeniz birliklerinin tamamını getirdi[66]. Kuzeyden ve Batı'dan aynı anda akın akın Rumeli birlikleri yollara döküldü. Bunların arasında mükemmel Sırp süvari birlikleri de vardı, ama bunların pek sesi duyulmadı[67]. İstanbul surları altında ayrıca başka birçok Hristiyan asker de toplandı. Sultanın karargâhı kısa süre içinde, zanaatkârlar ile tüccarların yanında, kuşatma ordusunun büyük bir bölümünü oluşturan ganimet umanların toplanma yeri hâline geldi[68]. Gelibolu'dan nihayet oranın komutanı Kaptan-ı Derya Baltaoğlu kumandasında o güne kadar görülmemiş büyüklükte, 300 küçük ve büyük gemiden oluşan Osmanlı Donanması geldi. Baltaoğlu, aslında Bulgar bir boyarın oğluydu ve 1444 yılında Macaristan'a gönderilen ünlü elçi topluluğunda bulunmuş[69] ve 1449 yılında Midilli Adası'na yapılan saldırıdan[70] dolayı sultanın teveccühünü kazanmıştı. Osmanlı Donanması doğal olarak Bizanslıların elinde kalan beş gemi, İstanbul'da kalmaları için ikna edilen Venedik kadırgaları, Guistiniani'nin Ceneviz gemileri, üç Girit gemisi ve bunlara tesadüfen katılan bir Katalan ve bir Provans gemisinden[71] oluşan filosundan çok üstündü, zira Osmanlı Donanması'na Anadolu yakasının tersanesi olan İzmit'ten de katılımlar olmuştu[72].

Orduya dahil olmayan düzensiz unsurlar çok fazla olduğundan böyle bir ordunun büyüklüğünü tahmin etmek hâliyle imkânsızdır. Bu yüzden İstanbul'u kuşatan ve fethine katılanların, sultanın bizzat katıldığı her savaşta mevcut olanların sayısından çok fazla olmadıkları söylenebilir. Her zamanki gibi, 1453 yılının bahar aylarında Doğu'nun bu büyük Hristiyan şehrinin surları altında toplanan devasa insan kalabalığı arasında değerli

olan ve gerçekten savaşan kısım, yine yeniçeriler ve sipahilerdi. Önceden belirlenmiş kesin kurallara göre her birlik kendisine tahsis edilmiş yerini almıştı ve Nisan ayının başlarında sultanın ve devletin diğer ileri gelenlerinin gelişini beklemeye başlamışlardı.

2 Nisan gününün sabahı, sultan diğer komutanlarla birlikte İstanbul'a gelmişti. Karargâhını surlardan iki buçuk mil uzaklıkta, 126 fersah uzunluğundaki surların asıl merkezini oluşturan Topkapı (Saint Romanos Kapısı) yakınlarına kurdu ve çadırlarının etrafında yine her zamanki gibi yeniçeriler ve kapukulları yer aldılar. Sağ tarafa, Yedikule (Yaldızlı Kapı)'ye kadar Anadolu sipahileri yerleştirildi. Zağanos Paşa, orada bulunan hafif kuşatma hattını karşılamak üzere Galata'ya gönderildi[73] ve her vezire surların bir kısmı tahsis edildi. Böylelikle sultanla aralarındaki tüm kuşatma hattı paylaşılmış oldu. Yanına Saruca Paşa ve Veziriazam Halil Paşa'yı almış olan II. Mehmed, son ana kadar surların çok daha zayıf olduğu yere kurmuş olduğu karargâhını muhafaza etti. Zağanos Paşa'ya Galata ile Galata Limanı ve Odun Kapı'ya kadar olan bölgenin tamamı verilmiş ve karargâhı ile İstanbul'da bir yerleşim yeri olan Keramikon arasında boş şarap fıçıları ile köprü olarak kullanılacak bir platform kurmakla görevlendirilmişti. Odun Kapı ile Porfirogenet'in sarayı ve Edirnekapı (Harsu-Harisios Kapısı)'yı kapsayan bölge ise Karaca Bey'in komutası altında idi. Son olarak çadırlarını Miriandron ile Yedikule arasına kurmuş olan Anadolu Beylerbeyi görülüyordu[74]. 6 Nisan'da kuşatma nihayet başladı.

Bu orduya karşın İmparator Konstantin'in elinde sadece 4.973 asker[75] ve bunun yanında değişik uluslardan gelen ve birbirlerine şüphe ile yaklaşan 2 bin civarında Latin vardı. Halk, kendi imparatoruna karşı idi. Birçok kez "Latin hakimiyetinde olmaktansa, Türk hakimiyeti altında olmayı" tercih ettikleri yönünde söylemler duyulmuş ve Bizans'ın ileri gelenlerinden ünlü Grandük Lukas Notaras bile resmen, "kardinal külahı görmektense Türk sarığı görmeyi" tercih ettiğini söylemişti[76]. Mora'da onlarca kez cesaretini ve siyasi yeteneğini göstermiş olan genç imparatorun azim ve gayreti, ayrıca ruhbanın, zengin ailelerin ve ahalinin büyük muhalefetiyle engelleniyordu. Halkın ve devlet ileri gelenlerinin huzursuzluğundan dolayı, kendini felç olmuş gibi hissediyordu.

Bu yüzden İstanbul'un Hristiyanlar tarafından son savunması soylu Latin karakterinden ziyade hissî ve fevri Rum karakterini taşıyordu. Limandaki gemiler Latinlere aitti; gelecek gıda, gemi, silah ve asker

yardımı için tüm umutlar Mora'daki Rumlara değil, Konstantin'in kızı ile evlenmeyi düşünen[77] Trabzon ve Gürcistan Kralı'na bağlanmıştı. Yerli patrik ortalarda görünmüyordu; Latin Patriği ise Midilli metropoliti ve adamları ile birlikte Kinegesion (Ayvansaray) ve Aya Dimitri Kilisesi'ne kadar burçların üzerine dizilmiş hâlde görülüyordu. Dört ana kapının anahtarları ise Venedikli tüccarların elinde idi. Kale komutanları olarak Rumlardan sadece İmparator Kapısı'nda ve limanda Notaras; Aya Kapı (Saint Theodosios Kapısı)'daki Petrion'da[*] âlim Teofilos Paleologos; Kantakuzenlerden Dimitrios, damadı Nikeforos Paleologos ve şehrin ileri gelenlerinden Ioannes ve Andronikos Kantakuzenos hazır bulunuyorlardı[78]. Yine burada bulunan Batılı öğrenci Puskulus'a göre, Kantakuzenlerden Ioannes ve Andronikos Edirnekapı'da Cattarino Contarini'nin yanında duruyorlardı[79]. Nikolas Gudello ve kayınpederi Dimitrios Paleologos, Silivri (Pege) Kapı'da görülürken[80], Aleksios Disipates, Metohites, Filantrohos Paleologos gibi başka birkaç Bizanslı da İstanbul'un son imparatorunun yanında kalanlardı. Asıl komuta ise Protostrator Guistiniani'nin elinde idi. İmparator sarayına Venedikliler yerleşmişti ve Balyos Girolamo Minotto sarayın efendisi gibi hareket ediyordu. Dolfin, Giovanni Leradono, Gritti, Storlado, Molin ve Zorzi Cornaro da yerlerini almışlardı. Bukoleon'dan[*] Hipodrom Kapısı'ndaki Kumkapı (Kontoskalion)'ya kadar Katalan dili konuşuluyordu. Liderleri ise Aragon Kralı'nın tebaasından Yüzbaşı Pier Zulian'dı. Yedikule'de Cenevizli Manuel'in emirleri geçerli idi ve Edirnekapı'da Paolo, Antonio ve Troilus Bochiardi (Buzardi) kardeşler komutayı sürdürüyordu. Odun Kapı'da ve "Anemas Kulesi"nde Paleolog Manuel'in yanında Cenevizli Girolamo ve Leonardo di Langasco görüldü. Horaia (Oreia Kapı-Bahçekapı civarında)'da Giritli denizciler savaşıyordu; Gabriel Trevisano'ya Konavliye'deki Kinegion Kalesi[**] tahsis edilmişti. Alman Johann Gross ve Giritli Manuel Gudeli'nin yanında Eğrikapı (Kaligaria)'daki savunmaya katılan yaşlı Teodoros Karistinos, Eğriboz Adası'ndaki Karistos'ta doğmuş olup, Venedik vatandaşı idi. Samatya (Hipsomatia)'ya kadar "dış limandaki" surlar Giacomo Contarini'nin komutası altında idi. İstanbul için yapılan savaşlarda ayrıca Cenevizli Mauricio Cattaneo'nun ve Paolo Bochiardi'nin[81], Giovanni del Carretto'nun, bir de Fornari'nin, bir Salvadego'nun, bir Gattilusio'nun ve bir Giovanni Dalmata'nın adları geçer[82]. İmparatorun yanında ise Paleologların bir akrabası olduğu iddia

edilen İspanyol Don Francisco de Toledo görülüyordu[83]. Bunların arasında ayrıca limandaki tüm deniz güçlerinin Venedikli komutanı, Tana ticaret filosunun kaptanı Aloise Diedo'nun adı da geçmektedir[84].

Kuşatma başladıktan kısa bir süre sora II. Mehmed'in eski romantik stilde görkemli kahramanlıklarla uğraşmak yerine, birkaç gün içinde kalın, yüksek ve burçlarla çevrilmiş iç surları olmasa bile daha alçak olan dış surları çökertebileceğinden emin olduğu toplarından sonuna kadar yararlanacağı kolayca anlaşıldı. Dış surları yıkarak, kuşatmanın gidişatını lehine çevirebileceğinden emindi. 11 Nisan'da İmparator sarayı Hebdomon[***]'un karşısına üç; Silivri Kapısı'na üç; Edirnekapı'ya iki ve Topkapı'nın karşısına yine dört mancınık yerleştirildi ve tahribat çalışmaları büyük bir başarı ile derhal başlatıldı[85].

Kuşatma çok yavaş gitti ve arada trajik hadiseler gerçekleşti. Kuşatma altında olan Bizanslılar sadece bir kez Türklere saldırmayı denediler, ama geri püskürtüldüler ve bu başarısız denemeyi bir daha tekrarlamaya kalkmadılar[86]. 17 Nisan'ı 18 Nisan'a bağlayan karanlık bir gecede Türkler bu sefer ani bir baskınla şehri ele geçirmeye çalıştılar. Çatışmalar dört saat sürdü ve Osmanlılar nihayet geri çekilmek zorunda kaldılar. 20 Nisan'da erzakla dolu üç veya dört Ceneviz gemisi geldi. O gün rüzgar esmediğinden Baltaoğlu, sultanın gözleri önünde bu filo ile açık bir savaşa girdi. Bu savaşa, Türk donanma kaptanının gemisi ile çatışmaya giren imparatorluk gemisi de katıldı. Kaptan-ı Derya Baltaoğlu, uzun süren kanlı bir çatışmadan sonra Hristiyan yardımcı güçlerinin yok edilmesinin imkânsız olduğunu anladı. Gabriel Trevisano'nun ve Zaccaria Grioni'nin gemileri Haliç'ten çıkarak yeni gelenleri karşıladılar ve onları zincirin diğer tarafındaki güvenli limana getirdiler. II. Mehmed, yenilen Baltaoğlu'na karşı hiç acıma göstermedi; Bulgar devşirme bir taş atışıyla gözünden yaralanmış olmasına rağmen görevinden azledildi ve yerine Pierre Loredano'ya karşı çarpışmış, ancak mağlup olan Çalı Bey'in oğlu Hamza Bey getirildi[87].

Bir gün sonra (21 Nisan) Topkapı'daki surların bir kısmı çökertildi. Rumlar ve Frenkler büyük bir hızla çalışarak, açılan gedikleri toprak ve taş dolu fıçılarla kapatmaya çalıştılar, hatta yeni bir hendek daha açıp, buradan çıkan toprakla bir de set çektiler. Yine de Osmanlıların burada kazandıkları başarı, felaketin yakın olduğunun bir işareti idi. Toplar, her gün devasa taşlarla savunması daha zayıf olan Mesoteicheon[*]'daki surları dövmeye

devam ettiler ve kısa bir süre içinde, aynı hızla fıçılarla doldurulan yeni gediklerin sayısı arttı.

Bu esnada II. Mehmed, zaten sayıca az oldukları için büyük aralıklarla dizilmiş olan savunmayı daha da dağıtmak için kahramanca bir savaş aracına başvurdu. Amacı, deniz tarafındaki savunma hattını tehdit etmek ve imparatorun askerlerini ve müttefiklerini oraya çekmek için gemilerini Galata ve Galata'nın ötesindeki Beşiktaş (İki sütunlu limandan)'tan Haliç'e indirmekti. Hayatı zaferlerle dolu sultanın Rum tarihçisi Gökçeadalı (İmrozlu) Kritovulos ve Latin öğrenci Pusculus'un, Kserkses'in hilesinden bile üstün olduğunu övgü ile söyledikleri bu hile, büyük topçu ustası Urban gibi dönemin büyük ustaları için imkânsız değildi. Buna benzer bir hileyi daha önce Antonio Marini de Lizza-Fusino'da denemişti[88]. Venedikliler de benzer bir şekilde gemilerini Garda Gölü'ne indirmişlerdi[89]. Önce bolca yağ sürülmüş olan sabit tekerlekler üzerine yerleştirilmiş küçük gemiler, daha sonra da büyük olanlar, sayısız cerehor ve öküzler tarafından çekilerek eskiden üzüm bağları ve ağaçlarla kaplı olup, Türkler tarafından düzleştirilmiş ve kalaslar döşenmiş Galata bayırına çekildi ve buradan mürettebatın naraları ve nakkare sesleri altında, Hristiyanların şaşkın gözleri önünde aniden salıverilerek, Haliç'in köpüren sularına indirildiler[90]. Bu sayede Hristiyan filosunun gizlenme yeri olan Haliç'e toplam 67 gemi indirildi. Bu gemiler, imparatorun filosu ile açık savaşa girmediler, ama yine de kuşatmaya iki yönden yarar sağladılar. Öncelikle gemilerdeki Hristiyanlar artık sürekli tetikte olmak zorundaydılar ve şehri savunmak için yerlerinden ayrılamadılar. Diğer taraftan, daha önce de belirttiğimiz gibi, imparatorluk ordusunun bazı birlikleri şehrin çok iyi savunulan bu hattaki surlarını müdafaa etmek üzere buraya kaydırılmak zorunda kaldılar. Hristiyanların, Haliç'e zorla giren bu Türk gemilerini ateşe vererek yok etme çabaları hiçbir sonuç vermedi. Giacomo Cocco, 28 Nisan'da Trabzon'dan gelen gemisi ve başka birkaç gemi ile birlikte şafak sökmeden kısa bir süre önce her yeri ateşe vermeyi denerken, güya Cenevizlilerin ihanetine uğrayarak, üzerine ateş açıldı ve adamları ile birlikte denize düşüp, boğuldu. Trevisano'nun bizzat komutası altındaki kadırgası da neredeyse aynı akıbete uğrayacaktı[91].

Bu arada Mayıs ayı gelip çattı ve surların içinde birçok bahçeyi ve tarlayı barındıran İstanbul'da erzak eksikliği baş göstermeye başladı. Halk, bazı olağandışı hadiselerden dolayı felaketin yakın olduğunun işaretlerini görmeye başladı: Meryem Ana'nın mucizeler yarattığına inanılan resmi bir

ayin sırasında yere düştü ve zorlukla yerden kaldırılabildi. Bir başka sefer, ilahiler söyleyerek caddelerden geçen halk, korkunç bir fırtınaya yakalandı ve dağılmak zorunda kaldı. Şafak söktükten sonra günün ilk saatlerinde şehrin üzerine yoğun bir sis bulutu çökerek, baharın açık gökyüzünü kapladı. Çevrede beliren büyük bir ejderha hayvanları yemeye başladı. Denizde tutulan midyelerin içinden kan aktı ve ay, açıklanamayan tuhaf biçimler aldı. Halk yine de hâlâ Tanrı'nın ve Meryem Ana'nın sürekli koruması altında bulunan şehrin felakete sürüklenmesini engelleyeceğini umut etti ve tehdit altındaki Hristiyanların belleğinde eski bir rivayet canlandı: Gökyüzünden bir şövalye inecek ve Konstantin'in sütununa gelip, kendisine bir melek tarafından getirilen topuzla düşmanları "İran Dağları'na" kadar kovalayacak ve yok edecekti[92].

Müttefik Avrupa'dan hiçbir yardım gelmedi. Venedik Senatosu, daha Şubat ayının sonunda "Tanrı'ya saygıdan, Hristiyanların iyiliği, Venedik'in şerefi ve tüccarların rahatlığı ve yararı için" Venedik'te ve kolonilerde 12 kadar kadırgayı silahlandırma ve Doğu'nun tehdit altındaki metropolüne gönderme kararını almıştı: Giacomo Loredano, belki de adı seferin sonucunun iyi olacağına dair bir işaret sayıldığı için bu filonun genel komutanlığına getirildi. Ama hazırlıklar ancak 7 Mayıs'ta tamamlanabildi. Loredano'ya, Türkleri mümkün olduğunca esirgemesi ve herhangi bir provokasyona maruz kalmadığı sürece onlarla savaşa girmemesi yönünde talimatlar verilmişti. Aynı zamanda Bartolomeo Marcello, İmparator ve Osmanlı Sultanı arasında, gerekirse padişahın "çok ağır olmayan şartları" altında barışı sağlamak amacıyla Venedik elçisi olarak II. Mehmed'e gönderilmişti[93].

Venedik tarafından zamanında müdahale etmesi için başvurulan Aragon Kralı, bir zamanlar yerine başkasını bile getirmeyi düşündüğü Konstantiniyyeli kuzeni olan imparatorun lehine henüz bir karar vermemişti ve daha 12 Şubat'ta savaş ciddiye bindiği takdirde, ortak düşmanlarına karşı ittifak kurmayı teklif etmiş olan Karamanoğulları da sözlerini yerine getirmemişlerdi. Venedik tarafından yardıma çağrılan Macaristan ise parmağını bile oynatmamıştı: Kral Ladislas, Alman Sarayı'ndan henüz dönmüştü ve Macaristan kendi iç mücadeleleri ile yeterince uğraşmak zorundaydı[94]. İmparator Konstantin, ayrıca uzaktaki Fransa Kralı'na da boşuna yardım için talepte bulunmuştu. Fransa Kralı daha 1452 yılının yazında Fransa'nın koruyucusu olan Saint Denis'in Rum kökenli olduğunu unutmadığını, ancak Fransa'nın iç meselelerinin bir Haçlı Seferi için müsait

olmadığı cevabını vermişti. Fransa Kralı ayrıca Manuel Hrisoloras'ın halefi ve anne tarafından İlario Doria'nın ve Paleologların akrabası olan İtalyan hümanist Franciscus Filelfius tarafından hazırlanmış bir tavsiye mektubu almıştı. Franciscus Filelfius, kralı bu mektubunda açıkladığı yöntemler ile acınacak hâlde 60 bin savaşçıdan oluşan Türk Devleti'ni ve bununla birlikte dünyadaki Müslüman hükümdarlığını yok etmekten daha kolay bir şey olmadığına ikna etmişti[95]. Nihayet Haziran ayının başında, Tanrı'nın bayrağı altında beş kadırganın silahlandırılmasını görüşmek üzere Papa tarafından gönderilen Ragusa Başpiskoposu, Venedik'e geldi[96]. Aynı dönemde papanın bir diğer vekili, Türklerle hâlâ barış yapmamış ve beklemeye geçmiş olan İskender Bey (Kastriot)'i Doğu'ya yapılacak bir sefere ikna etmek üzere Arnavutluk'a gitmişti, ama boşuna[97]. Bu olaylarda en fazla menfaati olan Cenevizliler ise yedi gemiyi bir araya getirmiş ve 11 Haziran'da kaptanın gemisinde Saint Georg'un bayrağı göndere çekilmişti. Ama bu deniz gücü, sadece Cenova'nın, daha sonra Venedik'in, güneydeki kralın ve kuzeydeki büyük dükün dahil olacağı İtalya savaşı için hazırlanmıştı[98].

3 Mayıs tarihinde, Loredano'nun Ege Denizi (Arşipel) bölgesine gelip gelmediğini öğrenmek için iç limandan küçük bir gemi gönderildi. Gözcüler, moralleri daha çok bozan olumsuz bir haberle geri döndüler. 5 Mayıs'ta Türkler, Galata'nın Saint Theodoros Tepesi'ne bir batarya yerleştirerek yine Hristiyan filosuna karşı saldırıya geçmeyi denediler, ama sadece Cenevizli bir ticaret gemisi hasar gördü[99]. Diğerleri çekilen zincirin ötesinde, Galata surlarının altında daha iyi bir yer aradılar, ama bu esnada sürekli olarak atılan güllelere maruz kaldılar[100]. Eski konumlarına ancak birkaç gün sonra geri dönebildiler.

7 ve 12 Mayıs'taki ani saldırılar, Bizanslılar tarafından başarı ile geri püskürtüldü. Bunun üzerine Türkler güçlü bir yürür kule inşa ettiler ve buraya yerleştirilen birlikler, Edirnekapı'da tehdit altındaki noktada açılan hendekleri toprakla doldurmayı başardılar. Derhal Galata'dan İstanbul'a kadar bir köprü kuruldu ve bu sayede sadece top atışları için çok iyi bir yer edinmekle kalmayıp, dikkati kara tarafındaki çalışmalardan başka bir yöne çekmek için iyi bir fırsat yaratılmış oldu. Bunun dışında Novobrdo'dan getirtilen maden işçilerine birçok yönde lağımlar kazdırıldı[101], ama Bizanslıların teknik adamı olan Alman Johann Gross'un yetenekleri sayesinde bu lağımlar etkisiz hâle getirildi[102].

26 Mayıs günü gece geç saatlere kadar, Türk ordugâhında, özellikle de sultanın bizzat karargâhını kurduğu Topkapı önlerinde büyük ateşler görüldü. Aynı zamanda öyle büyük bir gürültü koptu ki, Bizanslılar “gökyüzünün çökeceğini” düşünmeye başladılar. 28 Mayıs’ta toplar eskisinden daha yoğun ateş etmeye başladı ve Türk münadiler, herkesin kendisine tahsis edilen yerde ertesi sabah yapılacak büyük saldırıya hazır olmalarını haber verdi. II. Mehmed, bunun üzerine emirlerinin zamanında yerine getirilip getirilmediğini denetlemek üzere atı ile bizzat Türk safları arasında gezindi. Tüm bu hazırlıklar şehirden de fark edildi ve kutsal eşyaları, mukaddes imparator mezarlarını ve değerli sanat eserlerini barındıran tüm kilise ve manastırlarda, sanki Hristiyan İstanbul’un son gününe hazırlık yapar gibi çanlar çalmaya başladı.

Şafak sökmeden üç saat önce Türk karargâhlarında hareket başladı. Demir değnekler ve kırbaçlarla harekete geçirilen Hristiyan yardımcı birlikleri ve ikinci derecedeki Müslüman askerlerin görevi, Topkapı’da fıçılar, çuvallar, vs. gibi dolgulardan oluşan harap olmuş surlara merdivenleri dayamaktı. Bunlar kitleler hâlinde öldüler, ama asıl orduya büyük bir hizmette bulundular. Yerlerine çok kolaylıkla başkaları konulabileceği için bu insanlar hiçbir Osmanlı komutanı tarafından fazla önemsenmezdi. Merdivenler surlara dayandıktan sonra ise II. Mehmed’in ve her iki beylerbeyinin komutası altındaki yeniçeriler, sultanın da bulunduğu Topkapı ile Silivri Kapı ve Eğrikapı’da[103] harekete geçtiler: Bu seçkin ve zafere aşina birlikler demir gibi disiplinleri içinde ya yenecekler, ya da öleceklerdi. Aralarında, Hristiyanlar tarafından vurulup, yere düşene kadar özellikle Ulubatlı Hasan dev cüssesi ile göze batıyordu[104]. Bombardımanın yarattığı dumanlar etraflarını çevreliyor ve kuşatma altında olanların, ilerleyen yeniçerileri görmelerini engelliyordu.

Bu karar gününde de asıl komuta yine Giustiniani’de idi. Yerli ve yabancı nüfuzlu kişilerle etrafı sarılmış imparatorun kendisi ise görünmüyordu. O, kutsal varlığını korumak zorunda idi ve çatışmaya giremezdi. Ama ölüme hazırlıklıydı ve Ayasofya’da Kutsal Takdis Merasimi’ni tamamlamıştı. Cenevizli Protostrator’u kıskanmalarına rağmen başlarında balyosları bulunan Venedikliler var güçleriyle savaştılar. Bizanslı birliklerin başında bu arada Osmanlı şehzâdesi Orhan da belirdi. Dış surların önünde sabahın ilk ışıklarına kadar çatışmalar devam etti[105]. Giustiniani, bir mermi ile göğsünden öldürücü bir yara aldı ve adamları tarafından gemisine götürüldü.

Bu yüzden müdafaacıların saflarında büyük bir boşluk açıldı ve genel bir karmaşa meydana geldi. Hiç kimse, ortadan kaybolan komutanın yerine geçmeye cesaret edemedi. Topların kulak yırtıcı sesi ve yeniçerilerin sinir bozucu naraları altında hiçbir emir duyulmadı. Bir kez geri püskürtülen Türkler, alçak dış surlarla birkaç yerinden büyük hasar almış, yüksek iç surlar arasındaki boşluğu derhal doldurdular. Bazıları, surlara çabucak dayanan merdivenlere çıkarak Giustiniani'nin kısa bir süre önce yaralandığı, terk edilmiş burçlara çıkmayı başardılar. Aynı anda, genelde Cenevizlilerin hendekleri ve dış surları savunmak için surların arasından çıktıkları küçük kapı işgal edildi ve birçok yeniçeri bu kapıdan geçerek, şehre girdi.

Ancak bu büyük karmaşanın içinde, surların her yerinde kıyasıya savaş veren her iki milletin savaşçıları da bu başarıyı fark etmediler. Bu arada Marmara Denizi'ndeki büyük filonun denizcileri karaya çıktılar. Onları, Haliç'e indirilmiş olan gemilerin mürettebatları takip etti. Hiçbiri kendilerine vaat edilen ganimetleri kaçırmak istemiyordu.

Çatışmalar devam ederken, şehre girmiş olan yeniçeriler, genelde ahşap evlerin bulunduğu dar sokaklardan geçerek merkeze; dikilitaşların bulunduğu Hipodrom'a ve mukaddes Ayasofya Kilisesi'ne doğru ilerleyen süvari birlikleri oluşturdular. Niyetleri, kendilerine vaat edilen ganimetlerden en iyisini almaktı. Her yerde özellikle güçlü ve güzel köleler, ya da özgürlüklerini satın alabilecek kadar zengin olanları aramaya başladılar. Sadece onlara karşı gelenleri, ya da ellerinde kanlı silahları ile rastladıkları Bizanslı veya Frenk askerlerini öldürdüler, zira Osmanlılar, elde edecekleri kazancı, insanları tıpkı Timur gibi katlederek, yok edecek kadar aptal değildiler[106]. Yalnızca yollarına çıkan hastalar, yaşlılar ve küçük çocuklar kurban edildiler[107].

Günlerden, İstanbul'da birçok kutsal eşyanın yanında, onun da eşyalarının barındığı Azize Theodosia günü idi (29 Mayıs) ve "delikanlıların ve genç kızların en güzel uykularına daldıkları[108]" sabahın erken saatleri olmasına rağmen, kiliseler tıklım tıklım insan dolu idi. Başlarına gelen talihsizlikten haberdar olup, bu haberlere inanmış olanların sayısı - bazıları sadece gülüp geçmiş ve Tanrı'nın korumasını hiçbir zaman esirgemeyeceğini iddia etmişti! - gittikçe artmış ve her mevki ve sınıftan insan bir araya toplanmıştı. Açgözlü vahşiler gibi, ancak aldıkları disiplin sebebiyle birbirleri ile çatışmayan Osmanlılar, sanki onlar için bir araya getirilmiş bu insan ganimetinin arasına daldılar ve ellerinden, elbiselerinden

ve sakallarından tuttukları esirleri alıp götürdüler. Kiliseler ve evler alelacele soyuldu: İmparatorun sarayından, Prodromos Manastırı'ndan, bugün bile görülebilen muhteşem güzellikte mozaik resimlerle süslenmiş olan ve Meryem Ana'nın ünlü resmini barındıran Mone Tes Horas Kilisesi'nden* ve Protostrator'un evinden kumaş, kilim, altın, gümüş, inciler, kıymetli taşlar, özellikle değerli ciltlerinden dolayı dikkat çeken kitaplar gibi kıymetli eşyalar yağmalandı ve sultanın etrafındaki devletin ileri gelenleri bu yağmadan muhtemelen en büyük payı aldılar. Bir çoğu, öldürülen veya kaçan Rumların yerine geçip, daha sonra oturacakları evleri bile seçtiler.

II. Mehmed, imparatorluk şerefini - O, artık gerçekten bir imparatordu! - en çirkin tutkuların ve açgözlülüklerin baş gösterdiği çatışmalarda görünerek, ayaklar altında çiğnemek istemedi. Artık sonuna kadar açılmış olan, karargâhını kurduğu iki ay boyunca, İstanbul'u fethetmeyi hayal ettiği sur kapısının önünde bekledi. Burada kendisine ayrıca, artık Müslümanlara ait İstanbul'un[109] eski hükümdarının hayatta olmadığı haberi ulaştı. Aynı dönemde yaşamış tarihçi Dukas'ın kayıtlarına göre makamını ve şehrini kaybettiği anda acı içinde: "Burada bir Hristiyan yok mudur ki beni öldürsün?"[110], diye haykırmış; daha sonra kalabalığın içinde muhtemelen ezilmişti. Sultanın emriyle çok daha sonraları cesedi aranmaya başlandı. Nihayet, gelecekte Aydın Beyi olacak bir Türk huzura geldi ve işgal edilen ilk kapının önündeki ölülerin arasında İmparator Konstantin'e benzeyen birini gördüğünü bildirdi. Bunun üzerine derhal oraya gidildi ve imparator, kana bulanmış mor çoraplarından tanındı. İmparatorun başı kesildi ve aynı gün, Bizanslılara artık bir hükümdarlarının olmadığını ve bundan sonra Osmanlı Sultanı'nın himayesinde olacaklarını göstermek için, akşama kadar tutulacağı Augusteon Sütunu'na* dikildi[111]. Birkaç gün sonra aynı kesik baş, II. Mehmed'in zafer haberini en etkili biçimde yaymak için bir Müslüman hükümdardan, diğerine gönderildi. İmparatorun cesedinin, eğer denize atılmadıysa, nereye gömüldüğü hâlâ bilinmemektedir.

Üç gün sonra[112], yağma için öngörülen süre sona erdiğinde, birçok cadde temizlenip, doymuş, memnun olmuş ve yorulmuş Türkler, karargâhlarına veya kendilerine gösterilen yerlerine geri döndüklerinde ve kiliselerde artık hiçbir Türk askeri kalmadığında, şehrin Müslüman asıllı yeni İmparatoru Sultan Mehmed, sade bir merasimle şehre girdi. Hiçbir insanının görünmediği caddelerden[113] geçerek, doğrudan Ayasofya Kilisesi'ne gitti ve burada dua ederek, kiliseyi camiye dönüştürdü. Minberin

önüne geldi ve kutsal masanın taşında rahmet ve zafer inayetine ihsan eden Allah adına namaz kıldı[114].

Sakız Adası'ndan gelen askerler, Cenova'dan yeni gelen paralı askerler, birçok koloni sakini, hatta Galata komutanının yeğeni bile İstanbul'u müdafaa edenlerin saflarına katılmış olmasına rağmen[115], Galata komutanı kendisi ve Osmanlılara karşı resmen savaşa girmemiş olan Galatalılar adına af dilemek üzere[116], Zağanos Paşa'nın teşvikleri ile Ceneviz kolonisinin ileri gelenlerinden Babila Pallavicini'yi ve Marchione de Franchi'yi bir tercümanla birlikte II. Mehmed'in huzuruna göndermişti. Durumları, direnmeyen ve bu yüzden kendileri için koruma ve mülkleri ile oturdukları evleri için saygı talep eden Hristiyanların konumundaydı. İstanbul'un fethini geciktiren iki yanlı davranışları kınandıktan sonra, sultanın Edirne'den gönderdiği bir fermânla talepleri yerine getirildi[117], ancak surlar kısmen yıkıldı ve San Kroke Kulesi de surlarla aynı akıbete uğradı. Galatalılar, bütün silahlarını teslim etmek zorunda bırakıldılar ve sultan, geri dönmeyen Galatalıları mallarına Hazine adına el koymakla tehdit etti. Galata komutanı bunun üzerine derhal Sakız Adası'na bir gemi gönderdi ve onları geri çağırdı[118]. Sultanın kullarından biri yönetici olarak tayin edildi, komutan görevinden alındı ve bundan böyle Galata'da bir mahkeme başkanı, halk arasından seçilen dört kişi ile birlikte yargı işlerini yürüttü[119].

Gemilere gelince; ölen imparatora ait beş kadırga artık halefi olan sultana geçti. Frenklerin gemilerinden de bazılarına el konuldu. Ancak, Venedik, Girit ve bazı Ceneviz gemileri - özellikle de mezarının bulunduğu Sakız Adası'nda kısa bir süre sonra ölen Giustiniani'yi götüren gemiler[120] - karmaşa anından ve zafer sarhoşluğundan istifade ederek kaçmışlardı. Ayrıca birçok Latin, hatta Rum kökenli şehir sakinleri de bütün mal varlıklarını da yanlarına alarak bu gemilerle uzaklaşmışlardı. Türk kıyafetleri içinde basit teknelerle kendilerini kurtarmaya çalışanlar arasında bulunan İstanbul'un Latin Patriği İsodor ve dostu Midilli Metropoliti Leonardo kaçmayı başarmıştı. Bahtsız Osmanlı şehzâdesi Orhan ise tanınmış ve derhal öldürülmüştü[121].

Venedikli balyos Girolamo Minotto'nun ise daha fethin ilk günü barış bozucu ve padişahın düşmanı olarak boynu vurulmuştu ve devlet aleyhine suç işleyenlerde genelde olduğu gibi, genç oğlu ve yedi Venedikli de onunla birlikte idam edilmişti[122]. Katalan konsolosu, iki oğlu ve birkaç tüccar da aynı gerekçelerle öldürülmüştü. Rumlar arasında "Rumların direği[123]" diye

adlandırılan ve imparatoruna dinî meselelerden dolayı kızgın olduğu için kuşatma sırasında adı hiç duyulmayan Bizans Grandükü ve İstanbul'daki hadiselerin asıl lideri Lukas Notaras ise II. Mehmed tarafından af edilecekmiş gibi görünüyordu. Ama birkaç saat sonra güçlü ve nüfuzlu Grandük, iddia edildiği gibi, iki oğlunun sarhoş olan Fatih tarafından suistimal edilmesine direndiği için değil[124], muhtemelen Bizanslı düşmanlarının çabaları sonucu iki oğlu ile birlikte celladın baltası altında öldü. Osmanlı Sultanı bu sayede belki de Grandük'ün zengin mirasını elde etmeye çalışmıştı.

Sultan, Rum makamlarından sadece şehrin dış mahallelerindeki yöneticileri yerinde bıraktı. Ancak, kendisi tarafından kabul edilen bir otorite ile Hristiyan tebaa ile bağlantı kurmak ve onun aracılığıyla vergi toplamak istediği için patriğe de gereksinim duyuyordu. Türkler ne de olsa daha önce de fethettikleri şehirlerde piskoposlara ve metropolitlere tüm mahkeme imtiyazlarını, bazı gelirleri ve şerefli makamlarının bir kısmını bırakmışlardı. II. Mehmed, Hristiyan Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşi düzenini değiştirmeye niyetli değildi; aksine bu hiyerarşide kendisine ve amaçlarına yarar sağlayacak ve bazı yönlerden devlet düzeninden hâlâ mevcut eksiklikleri kapatacak çok faydalı bir yönetim aracı gördü. Halkın nefretle karşıladığı ve papanın vekili olan kaçak İsodor'u artık kimse aklına bile getirmiyordu. Onun yerine geçirilmek üzere son zamanlarda hiç çıkmadığı keşiş hücresinde sık sık ziyaret edilen ve bu yüzden Ortodoks inancının gizli lideri sayılan Gennadios Scholarios sultanın huzuruna çağrıldı ve yeni patrik ilan edildi. Yeni patrik Osmanlı padişahı ile yemek yedi ve kendisine değerli bir kaftan hediye edildi. II. Mehmed, avlunun ortasına kadar ona eşlik etti ve misafiri, sultana ait bir at üzerinde evine döndü. Camiye dönüştürülen Ayasofya yerine kendisine Konstantin'in mezarını ve Saint Andreas, Lukas, Timotheus, Spiridion ve Margarete'nin[125] kutsal eşyalarını barındıran Kutsal Havariler Kilisesi verildi ve bu kilisenin kutsallığı büyük salonda bulunan bir Türk'ün cesedi ile bozulduğunda Gennadios, Pammakaristos'un güzel binasına taşındı[126]. Kendisine yakın metropolitler, onun liderliğini tanıdılar. Gerçekte ise Müslüman olan yeni imparatorun teveccühü ile patrik olmuştu ve önemli olan da bu idi. Rumların ve Doğu kökenli Hristiyanların en büyük ruhban lideri, gelişmeleri kayıtsız şartsız kabul etmişti. Halk ve Rumların çoğu bu otoriteyi tanıyorlardı ve böylece vergi ödemekle yükümlü olan yeni tebaanın her türlü muhalefeti daha baştan önlenmişti[127].

"Gavur ortağı" olduğundan şüphelendiği yaşlı Vezir Halil Paşa'yı görevinden alıp, malına mülküne el koyduktan ve gençlik yıllarında kendisine büyük hizmetler veren bu yaşlı lalayı öldürmeye cesaret edemeyerek[128], mahkum olarak Edirne'ye gönderdikten sonra[129], yeni "İmparator" II. Mehmed, Süleyman Bey adında bir Türkü İstanbul subaşısı görevine getirdi. Süleyman Bey'in görevi, şehri temizlemek, makamlarını Türk sistemine uygun hâle getirip, Türk memurlar tayin etmek ve İstanbul'un nüfusunu kaçanları geri çağırıp, üç ay içinde imtiyazlı Müslüman nüfusu buraya yerleştirerek, düzen kurmaktı. Yargı görevleri bir kadıya verildi. Muhafız kıtası olarak sadece 1.500 yeniçeri bırakıldı[130], ancak boş evlere birçok asker ve kapıkulu yerleştirildi. Hristiyanları duaya çağıran çanlar yasaklandı. Sultan Mehmed, bunun üzerine 18 Haziran'da Edirne'ye dönmek üzere yola çıktı[131].

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN FETHİNİN SONUÇLARI[*]

Dört gün süren bir deniz yolculuğundan sonra İstanbul'dan kaçan gemiler Eğriboz'a varmış ve burada güçlü filosu ile dönen Loredano ile karşılaşmıştı[1]. Papaya ait kadırgalar daha önce emir almadan geri dönmüşler ve kaptanları bu yüzden mahkemeye çıkartılmışlardı[2].

Felaket haberi ise fethedilen şehirdeki akrabalarının ve dostlarının kaderini öğrenmek için birçok ileri gelen ve halktan kişinin endişe içinde haber bekledikleri Venedik'e ancak Haziran ayının sonlarına doğru, Sommaripa[*] Kadırgası'nın ve daha sonra Mora yollarından geri dönen gemilerin getirdikleri haberlerle doğrulandı. En iyi, en zengin ve en yetenekli evlatları artık kaybedilmiş İstanbul'da, sultan tarafından el konulan ve intikamın nasıl alınacağı belirsiz olan Galata'da bulunan Cenova için felaket haberinin boyutu daha da büyüktü. Roma'ya ilk gelen mektuplar, yaşlı ve iyi niyetli Papa Nikolas üzerinde derin bir iz bırakmıştı. Tüm ticaret şehirlerinde ve tüm Hristiyan prenslerinin saraylarında bir zamanlar güçlü ve zengin olan Bizans'ın düşüşüne ilişkin haberler endişe ve üzüntü yaratıyordu.

Aynı zamanda gelen ateşli uyarılar, Batı'ya Fatih'in hırslı amaçları hakkında bilgi veriyordu ve derhal yardım isteniyordu. İsodor, Sakız Adası'ndan Leonardo ve denizlerin Venedikli kaptanı gibi 29 Mayıs tarihindeki felaketten sağ kurtulmayı başarmış olan tecrübeli politikacılar bile İtalyan tüccarlar ve öğrenciler gibi Takımadaları fethetmeye ve belki de Karadeniz'de ve Tuna boylarındaki konumunu sağlamlaştırmak için Kefe'yi ve Cenova'nın Kırım'daki topraklarını, daha sonra Trabzon'u, Silistre'yi, Belgrad'ı ve Semendire'yi topraklarına katmaya niyetli olan sultanın yaptığı hazırlıklardan bahsetmeye başladılar. Rodos Şövalyeleri'nin üstad-ı a'zamı baharda adalarına yapılacak bir saldırıdan endişe duymaya başladı[3], Kıbrıs Kralı da Venedik'ten kendi devleti için koruma istedi[4]. Eylül ayında Kıbrıs Sarayı'nın bir elçisi, Türklere karşı yardım talebi ile birçok İtalyan saray ve şehirlerini ziyaret etti[5] ve gittiği her yerde, Yeni Roma'nın kâfir yeni imparatorunun kibirli ve parlak sözlerle eski mukaddes Roma'yı papazların elinden alıp, cihan imparatorluğunu Osmanlı biçimine uygun bir şekilde tekrar kurmak ve zamanın "Büyük İskender"i unvanına

sahip olduğunu göstermek için yanıp tutuştuğunu söylediğini iddia etti[6]. Türk ordusunun yaklaşık 200 bin askerden; önyargılı ya da endişe içindeki aynı gözlemcilere göre donanmanın da 24 büyük kadırga, birçok kalyon ve tekne ile büyük sayıda nakliye araçları olmak üzere 200 araçtan oluştuğu tahmin edilmekte idi[7].

Bu fırsattan istifade ederek, en iyi klâsik kaynaklardan seçilen Latin malzemelerini kullanmakta birer hitabet ustası olan ve bir Cicero gibi ateşli konuşmalar yapmak veya bir Livius stilinde güzel tasvirlerde bulunmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan hümanizmin savunucuları, feryat ve figan etmeye, kehanetlerde bulunmaya, lanetler yağdırmaya ve hayali projeler hazırlamaya başladılar. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed'e acizane ve övgü dolu sözlerle bir akrabasının serbest bırakılması için yazmayı düşünen Filelfius, daha 1451 yılında kaleme aldığı bir eserle kuzeyden Macarlar; Batı'dan Fransızlar, İtalyanlar, Arnavutlar ve Mora Despotluğu'nun güçleri ile Fransa Kralı VII. Charles'ın komutası altında birleşmiş bir Avrupa deniz gücü ile Osmanlılara karşı yapılacak üçlü bir saldırıdan bahsetmişti[8]. Katedral baş papazı Veronalı Timoteo, Haçlı Seferi için Venediklilere ve Cenevizlilere, Giacomo Piccinino'ya[9], Carlo Gonzara'ya, güçlü Sforza'ya[10], zengin Floransalılara ve tüm İtalyan prenslerine seslenmişti. Benzer bir şekilde Alman Kreyburglu Benedikt de şikâyet ve uyarılarda bulunmuştu[11]. Latin Kilisesiyle birleşen Rumların lideri olan ünlü Kardinal Bessarion, Venedik Doju'na yazdığı bir mektupta İstanbul'un, "En yüce san'atların okulu" olan" bu şehrin kaderine ağıtlar yakıyor ve gittikçe güçlenmeye başlayan Osmanlı gücünün kolayca nasıl kırılabileceğini göstermeyi kendine vazife ediniyordu[12]. Başkaları da benzer yolları takip ediyorlardı, ama kullanılan sözcükleri her seferinde ne kadar değişse de içeriğindeki hayali safsataları hep aynı kalıyordu: Olağanüstü, uygulanması mümkün olmayan ve kibir dolu.

Bilginler, "Muhammed'in dini" ve "Osmanlı hanedanının soy kütüğü" hakkında araştırmalar yaparak[13], vakit geçirirken; Doğu'daki Hristiyanlar ağıtlar yakarak, eski kehanetler[14] ve genelde büyük oranda hayali dayanan hikâyelerle avunurken; Batılılar, bahtsız bir imparatordan, hain bir vekilden ve şeytanın zafere götüren entrikalarından[15] bahseden safdil efsaneler uydururken; nihayet imparatorun kendisi dahil olmak üzere "Yahudiler tarafından çarmıha gerilen İsa'nın vekili" olarak papaya gönderilen "Hektor'un ve diğer Truvalıların halefi ve intikamcısı" II. Mehmed

tarafından gönderildiği iddia edilen sahte aşağılama mektubu orada, burada okunurken[16], İtalya'daki gerçek siyasetçiler ve mesuliyetlerinin boyutunu çok iyi anlamış olan Papalık makamı, olanların intikamını almak veya düzeltmek için hiçbir çare bulamadılar. Venedik'in, yazı sanatının bir ustalık örneği[17] olan uyarı mektubu, Roma'ya vardığında; gerek alıcısı, gerekse onu Haçlı Seferi'ne çağıran göndericisi, İtalya'daki şartlar ve bunların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan Lombardiya Savaşı'ndan dolayı, İsa adına barışı sağlama bahanesi ile bir müdahalenin söz konusu olmadığını biliyorlardı. Kasım ayındaki bir oturumda İtalya'da barışı sağlamak için orada bulunan Floransalı elçiler[18], kalbi derinden yaralı yaşlı papanın, Türk tehlikesi hakkında resmî bir konuşma yaparken gözlerinin yaşardığını görmüşlerdi[19]. Ama bu yaşlar sadece acısından değil, hiçbir şey yapamamanın yarattığı çaresizlikten de kaynaklanıyordu. Papa, Fermo ve San Angelo[20] Kardinallerine barış ve kutsal savaş adına Napoli Kralı ile onun rakibi Floransa'yı, ayrıca Venedik'i ve Milano'yu ziyaret etme görevini vermekle yetinmek zorunda kalmıştı[21]. Kısa bir süre sonra, herşeyin bağlı olduğu Napoli'den olumlu cevap geldi: Ankona'da bir barış kongresi yapılacaktı[22]. Çoğu, en azından beş yılık bir ateşkes antlaşması yapılacağından emindi[23]. Papa ise tüm Hristiyan dünyasına savaş vergisi çağrısında bulundu, ama kimse bu fedakârlığı yapmaya hazır değildi; kardinallerden ise gelirlerinin yüzde onunu bağışlamalarını istedi. Bir sonraki yaz, üçüncü bir vekil, Ragusa Başpiskoposu (Arşiveki) Johann, "Türklere karşı savaşacak filonun Papa vekili" tayin edildi[24]. Başpiskopos Johann, papaya ait beş kadırgayı silahlandırmak üzere Venedik'e geldi, ama hazırlıklar birkaç yıl sürmesine rağmen, bu misyon da sonuçsuz kaldı. Papa, uzun çabalar sonucunda nihayet 25 Şubat tarihinde, Napoli'de İtalya Cumhuriyetleri ve yarımadanın tiranları arasında sağlanan barışı ilan edebildi[25].

Cenova'nın Osmanlı Sultanı'ndan bir beklentisi yoktu ve kendini Osmanlılarla savaşta görmüyordu[26]. Giustiniani, ölen Bizans İmparatoru'nun paralı askeri olarak kabul ediliyordu. Galata ise resmen Bizanslıların tarafını tutmamıştı. Sadece metropole geri dönen ve Türklerden ağır zararlar gören bazı Galatalıların menfaatleri açısından ara sıra tedbirler alınıyordu. Eylül ayında, Osmanlı Sultanı'na elçi gönderme fikri ortaya atılmıştı[27], ancak Ekim ayının sonunda[28], özellikle Kefe'yi kurtarmak için elçiler seçilebilmişti. Elçilere verilen talimatlarda, Kefe ve

Karadeniz’deki diğer topraklar Bizans’a ait olmadığı için Cenova’nın vergi ödemeyeceği belirtiliyordu[29]. Her zaman dikkatli olan, ancak büyük talihsizlikler yaşamış olan kurnaz Cenevizlilerin, İstanbul’un fethinden sonra yapabilecekleri tek şey bu idi[30]. Cenova, Temmuz ayında Napoli Kralı’nın[31] ve Katalanların düşmanca niyetlerini ve sürgün edilen siyasi mültecilerin (Fuorusciti) entrikalarını unutmamıştı[32].

Diğer taraftan Venedik, her fırsatta vermekte olduğu güzel vaatlere rağmen, güçlü Osmanlı Sultanı’na karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmak istemiyordu[33] ve bu yüzden sadece Eğriboz’da, Pitileon’da, Aegina’da, Modon’da, İnebahtı’da, hatta İşkodra’da ve tehdit altındaki diğer kolonilerde takviyeler ve tamiratlar yapmakla yetindi[34]. Loredano ayrıca Doğu Akdeniz sularında sürekli olarak geziniyordu ve bu esnada birkaç korsan gemisi zapt etmişti. Venedik, hemen 14-16 kadırga, daha sonra ayrıca 20 kadırga daha inşa etme kararını almıştı[35]. Doğu Mora’ya giden yollar o yıl için yasaklandı[36]. Ayrıca Eğriboz’un fethedildiğine dair yanlış bir haber yayıldı[37]. Sultan Mehmed’in teveccühünü kazanmak için Venedik o kadar ileri gitti; daha doğrusu o kadar derine battı ki, İstanbul’un fethi sırasında katledilen soydaşlarını göz ardı ederek, hiçbir şey olmamış gibi davrandı. İlk genel yas günlerinin daha henüz sona erdiği 12 Temmuz’da[38] Marcello’ya olup bitenlere rağmen, sultanın sarayına planlanan ziyareti gerçekleştirmek için yoluna devam etme ve Osmanlı Sultanı’na fetih esnasında Venediklilerin İstanbul’daki çatışmalara katılımından Venedik’in haberdar olmadığını ve böyle bir yönlendirmede bulunmadığını ileri sürerek, mazur gösterme emri verildi. Sultan bu arada daha yüksek bir güç mertebesine ulaştığı için ona ayrıca uygun şartlar altında barış teklif edecekti. Venedik, sadece haraç ödeme yükümlülüğünün vereceği utançtan mümkün olduğunca uzak kalmak istiyordu. Bunun dışında, özellikle “Boğazların” ötesinde Bizans İmparatoru’na ait olan Limni, Gökçeada ve Semadirek Adalarını Venedik’e devrettiği takdirde, “ticarî vergi” adı altında yılda 3 ila 5 bin altın ödemeye razı olacaktı. Ayrıca ithal edilen tüm mallar üzerinden yüzde 2 oranında ve ihraç edilen mallar üzerinden de aynı oranda gümrük ödemeye ve Türkler ve Venedikliler veya Venedik vatandaşları arasındaki hukuki anlaşmazlıklarda bir kadının yetkisini tanımaya hazırdı[39]. Buna rağmen, barış antlaşması işi uzadıkça uzadı ve Aralık ayında durumun tehlikeli bir hâl aldığı gerekçesiyle savunma için tedbirler alındı. Nihayet, 23 Nisan 1454’te Sultan Mehmed antlaşma imzalamaya yanaştı. Barış

antlaşması çerçevesinde eski maddeler yenilendi ve ticarî ilişkilerle, komşuluk münasebetlerini düzenleyen yeni maddelerle genişletildi. Ancak, alınacak vergi ve buna bağlı olarak Bizans adaları ile ilgili hususlar bu antlaşmada yer almadı[40].

Venedikliler bu arada Karamanlıların elinde bulunan ve ipek, kırmızı kök boya ve şap ticareti için çok uygun bir konumda bulunan Kızkalesi (Gorigos Limanı)'nin İstanbul'un yerine geçecek bir liman olduğuna karar vermişler ve bu amaçla bir elçi heyeti göndermişlerdi[41].

1455 yılının başlarında Venedik, Eğribozlu Nikola Sagundino'yu Aragon Kralı'na göndermişti, ama boşuna. Napoli'de yaptığı konuşma büyük bir ilgiyle izlenmişti, ama uzun zaman önce Bizans İmparatoru Konstantin'den Limni Adası'nı[42] isteyen ve topraklarını işgal etmeyi çok arzuladığı[43] Arnavutlarla ilişki içinde olan Kral Alfonso, ortaklaşa yapılacak bir faaliyete ikna olmadı. Napoli, Doğu'daki geleneksel siyaseti gereğince, kralın "ordunun komutanı" dediği yeniden faaliyete geçmiş olan İskender Bey'e, "Kral vekili" olarak Raymond Orrofa komutasında birkaç birlik gönderdi[44]. Bu aslında Venedik'e karşı düşmanca bir hareketti, zira İskender Bey daha Temmuz ayında Dıraç Balyosu'na karşı düşmanca niyetler beslediğini belli etmiş[45] ve ancak sonbaharda bu düşmanlıklardan vazgeçmişti[46]. İstanbul'un düşüşü, Akçahisar'ın bu genç kahramanının şerefini o kadar zedelemişti ki, Venedikli gemilerle Leş Limanı üzerinden İtalya'ya geçmeyi ve Roma ile Napoli'yi de ziyaret etmeyi düşünmüştü[47]. Napoli Kralı bu arada ayrıca "Lancelothus de Macedonia" adında bir kişi ile irtibat hâlinde idi[48]. Ancak Avrupa'ya ilk kez gelen Karaman elçileri bile kralın harekete geçmesini sağlayamadılar[49]. 1453 yılının Ekim ayında Napoli'de bulunan ve vaftiz edilmiş olan Türk veliahtı Şehzâde Davud'a yabancı prens olarak mutat hediyeler verilmiş[50] ve İstanbul'dan kaçan Demeter "Calapa" ve "Rum şair Theodor"a o kadar özen gösterilmemişti[51]. Kral Alfonso ise hırsını göstermek için Cerbe, Tunus ve Trablus'taki Müslümanlara karşı seferler düzenleme imkânına sahipti ve bunu da çağdaşları tarafından övgülerle yüceltilen kahramanca seferlerle haklı olarak kanıtladı[52].

İstanbul subaşısı bugün haklı olarak "Eski Saray" diye anılan yeni bir sarayın inşasını sürdürürken[53], Sultan Mehmed Edirne'de Balkan Yarımadası'nın tüm Hristiyan güçlerinin, Takımadaların, Trabzon'un ve Rodos'un elçilerini kabul ediyordu. O, artık eskiden olduğu gibi "hükümdar

ve emir" değil, madolyonlarında yazdığı gibi "Rumeli ve Anadolu'nun büyük padişahı"[54] ya da İtalyan sanatçı Konstantius'un bronz bir resmindeki ünvanıyla "Asie et Gretie İmparator[55]" idi. Bu yeni kimliğiyle Sultan Mehmed, bu arada İstanbul'un fethinin somut delilleri olmak üzere Mısır Sultanı'na İstanbul'da alınan 200 genç esir göndermişti. Müslümanların bir diğer hükümdarı olan yaşlı Tunus Kralı'na da aynı şekilde hediyeler göndermiş ve her ikisine İslâm davasını müttefik güçlerle destekleme teklifini götürmüştü[56]. Müslüman dostları da özel elçiler göndererek zaferini kutlamışlardı[57], ama bunların hepsi o an için sadece şekilden ibaretti: Mısır Sultanı, II. Mehmed'i sadece "Osmanoğlu büyük Murad Bey'in oğlu, Muzaffer Melik (Melek el-Nasr Mehmed)[58]" olarak görüyor ve Sultan Mehmed'in haklı üstünlüğünü tanımıyordu. Aksine, Kıbrıs Kralı'na karşı davranışlarından dolayı Sultan Mehmed'i "sert bir şekilde kınıyordu[59]".

Enez, Sakız Adası ve Midilli Adası'ndaki Cenevizliler, daha küçük adalardaki Rumlar ve İstanbul'daki felaketin haberi geldiğinde, Venediklileri ve hatta Türkleri yardıma çağıran Arnavutların Aksak Peter komutası altındaki genel bir isyanını bastırmak zorunda kalan Mora despotlarının haraç vergisi yükseltilmişti[60]. Despotlar bundan böyle yıllık 10 bin , Sakız Adası 6 bin ve Midilli 3 bin duka altın ödeyecekti[61].

Ancak artırılan vergiler karşılığında, Venedik'in ticarî vergiyi ödemek için talep ettiği şartlar kendilerine de tanınarak bir dereceye kadar tazmin edildiler. İstanbul'un düşüşünden birkaç gün sonra kalan son Bizans adaları Limni, Gökçeada ve Taşoz sakinleri, Bizans İmparatoru tarafından tayin edilen komutanları İtalyan gemilerine binip kaçtıktan sonra, kayıtsız şartsız teslim olacaklarını bildirmek üzere Gelibolu'ya Kaptan-ı Derya Hamza Bey'in yanına metropolitlerini ve kurnaz Kâtip Kritovulos'u göndermişlerdi. Bunu haber alan Sultan Mehmed, Takımadaların bu bölgesine Müslüman bir subaşı göndermeye gerek duymamıştı; aksine iki şehir, altı kale ve 100 köyü kapsayan ve metropolitin ikameti olan büyük Limni Adası ile Taşoz Adası 2.325 altına[62] kadar bir haraç artışı karşılığında, oğlu padişahın sarayında bulunan Midilli hükümdarı Dorino'ya bırakıldı. Enez'de bulunan diğer Gattilusio'ya 200 altın[63] karşılığında küçük bir yerleşim merkezini, 20 kale ve sadece 20 köyü kapsayan Gökçeada tahsis edildi[64]. Bundan Sultan Mehmed'in denizlerde

sadece üç amaç güttüğü görülebilir: Büyük İskender'in ünü, Cengiz Han'ın zenginliği ile onun güvenli ve rahat devlet yönetimi.

Amaçları, doymak bilmez toprak hırsı ve Batı Avrupa'da Hristiyan kanına susamışlığı hakkında en dehşet verici çeşitli rivayetler yayılırken, Sultan Mehmed yaz boyunca Edirne'de kalmış ve burada elçileri kabul etmişti. Ancak yılın sonlarına doğru önce Galata'ya, daha sonra 24 Aralık tarihinde de İstanbul'a gelmişti. Yanında artık Halil Paşa yoktu; Arnavut kökenli Zağanos Paşa da gözünden düşmüştü; ikisine de Anadolu'da toprak verilmişti. Padişah, Zağanos'un kızı olan eşini bile göndermişti. Sultan Mehmed üzerinde tesiri olan tek kişi artık Zağanos Paşa'nın diğer kızı ile evli olan Rum kökenli Mahmud idi. O, aynı zamanda Hellaslı Arhont Filaninos'un torunu ve Mihaloğlu'nun oğlu olup, kendi şahsi cesareti dışında soyunun tüm zihinsel özelliklerini de taşıyordu[65].

Sultan Mehmed, İstanbul'da kaldığı süre içinde, tüm tesisler ve görkemli bahçeleri ile birlikte en az sekiz fersah büyüklüğünde olacak olan yeni sarayın inşaatını gezdi ve İstanbul surlarında yapılan acil, ama kaba tamiratları izledi. Kiliseler, cami olarak kullanılacak şekilde tamir edildi ve duvar resimleri ile mozaiklerin çoğu kireçle kapatıldı. Manganai Manastırı'na dervişler yerleşti; Pantokrator Manastırı'nda artık Türk kunduracıları çalışıyordu. Küçük kiliselerin kurşunlu çatılarıysa sökülüp, sultanın sarayında malzeme olarak kullanıldı[66].

Gelibolu'da yeni vezirin denetimi altında donanmayı büyütme çabaları başlatıldı ve böylece İstanbul fatihinin bir sonraki seferinin büyük Eğriboz Adası'na yapılacağı izlenimi yaratıldı[67].

Ancak, 1454 yılının bahar aylarında yelken açan donanmanın asıl hedefi, daha yakındaki adalardı, ama kesin hedefi belli değildi. Bu yüzden Midilli Adası'nın Beyi, bu bilgiye sahip olmamızı sağlayan tarihçi Dukas aracılığıyla sultana haracını, toplam 6 bin altın tutarında bir hediye, değerli kumaşlar ve bol erzak gönderdi[68].

Hâlâ donanmanın kaptanı olan Hamza Bey, nihayet 180 gemi ile Sakız Adası önlerinde mevzilendi (29 Mayıs). Sakız Adası, kısa bir süre önce bir Cenevizli'nin alacağı olan 40 bin altın yüzünden Osmanlılar ile anlaşmazlığa düşmüş olduğundan Hamza Bey bu adaya düşmanca davrandı ve San İsidora Limanı'nın çevresindeki üzüm bağlarını tahrip etti. Sakız Şehri ise oldukça sağlamdı ve savunma için 20 gemi hazır bekliyordu. Ada sakinleri tarafından gönderilen aracılar - bunların arasında bulunan Quirico Giustiniani dahil olmak üzere - esir alındılar. Türk gemileri daha sonra,

limanında birçok büyük savaş gemisinin hazır bulunduğu Rodos önlerinde belirdi[69]. Daha sonra Küçük Langos Adası'nda ve Rodos Şövalyeleri'ne ait İstanköy Adası'nda yağma yapıldı. Burada 22 gün kaldıktan sonra Türkler, İstanköy ve Raheia kalelerinde mustahfız kıtası bırakmadan tekrar gemilerine bindiler. Hamza Bey'in seferi, Sakız Adası'nın ödediği 20 bin altın dışında neredeyse hiçbir kazanç getirmediği için, ondan önceki Kaptan-ı Derya Baltaoğlu'nun İstanbul surları altındaki mağlubiyetini affetmiş olan Sultan, Hamza Bey'in önce kellesini istedi[70], ama daha sonra bundan vazgeçip, onu Antalya subaşısı olarak Anadolu'ya gönderdi[71].

Takımadalara yapılan bu askerî harekâtla birlikte Sultan Mehmed ayrıca Karadeniz'e de bir seferin yapılmasını emretti. Bu sefer, oradaki Ceneviz kolonilerine kendi hükümdarlığını kabul ettirmekten ziyade, daha çok eski komşularına gücünün büyüklüğünü hissettirmek içindi.

Cenova, bütün risklerden kurtulmak için Kasım ayında yapılan bir antlaşma ile Karadeniz'deki topraklarını Banco di San Giorgio'ya devremişti[72]. Buna rağmen, Cenova kendini burada yaşayan soydaşları için sultanla görüşmesi gerektiğini düşündü. Bu yüzden 1454 yılının Mart ayında Kefe'nin ve etrafındaki yerlerin gelecekte Osmanlı Devleti ile ilişkilerini II. Mehmed'le birlikte düzenlemek üzere iki elçi gönderildi.

Elçiler, elleri boş döndüler. Cenevizlilerin Karadeniz'deki hakimiyetini engelleyen, bugüne kadar Osmanlı Sultanı'na hiç başvurmamış olan Tatar Hanı idi. II. Mehmed'in üstün gücü, Timur'un ve Cengiz Han'ın halefi; Lehlerin, Rusların ve Romenlerin korkulu rüyası Tatar Hanı'nın hoşuna gitmiyordu. Hacı Giray, Kefe'yi kendisi için istiyordu; bunun karşılığında köleler dahil olmak üzere toplanan ganimetin tamamını sultana bırakmaya hazırdı. Kefeliler, bunun üzerine vergiyi 600 Sommi[*] daha yükselterek hanı kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Cenevizlilerin tüm limanlarında ve Turla (Dinyester) Nehri ağzında zayıf Boğdan Prensi Petru Aron'un elinde bulunan Akkirman'da tehlikenin savulması için hazırlıklar yapıldı. Takımadalarla meşgul olan Kapudan Paşa'nın vekili olarak gönderilen Timur Hoca'nın komutası altındaki 56-60 gemiden oluşan Osmanlı filosu nihayet geldiğinde herşey tam bir savunma konumunda idi. Türkler, Akkirman (Monkastro) Limanı'nı ziyaret edip, kısa bir süre için Sivastopol'u işgal ettiler ve 13-14 Haziran tarihinde çok ciddi bir biçimde olmasa da Kefe'ye saldırdılar. Ayrıca Mankup veya nam-ı diğer Theodori'de Uluğ Bey adında Tatar ismi taşıyan bir Hristiyan hanın hüküm sürdüğü Kırım sahillerinde ganimet aramaya çıktılar. Bu gemiler, Sultan

Mehmed’in yeni gücünü en görkemli şekilde sunduktan sonra yaz aylarında Gelibolu’ya geri döndüler[73].

1455 yılının Mart ayında nihayet Kefe elçileri ile bir antlaşma yapıldı; orada bulunan Cenevizliler, gizliden gizliye yine de ellerinde tuttukları Samastro’dan vazgeçtiler ve sultanın hazinesine vergi olarak 3 bin altın ödemeyi taahhüt ettiler[74]. Sultan Mehmed bu arada Boğaz’a sekiz yeni tabya kurmuş ve bu sayede Karadeniz’deki hükümdarlığından vazgeçmeye niyeti olmadığını ilan etmişti.

Akkirman ve Tuna ağzında bulunan Kili limanlarının civarını Türklerin yeni saldırılarından korumak ve Boğdan balıkçılarının bundan sonra da açık denizlerde yelken açma hakkını korumak amacıyla Prens Petru Aron da sultanın emirlerine boyun eğmek ve gönülsüz de olsa yılda 2 bin Macar altını vergi ödemeyi taahhüt etmek zorunda kaldı. Sultanın bu konuda bugüne kadar muhafaza edilen bu türdeki tek vesika olan imtiyaz belgesi, II. Mehmed Belgrad kuşatmasından geri döndüğü ve Anadolu’da bulunduğu bir dönemde Saruhan Bey İli’nde hazırlanan 5 Ekim 1456 tarihli belgedir[75].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MEHMED'İN TUNA BOYLARINDA

SIRPLARA VE MACARİSTAN’A KARŞI İLK SAVAŞLARI.

TAKIMADALARDAKİ FETİHLER[*]

Sultan Mehmed, Takımadalardaki seferlere pek fazla ilgi göstermiyor ve henüz barış içinde olduğu Venediklilere ve düşmandan saymadığı Cenevizlilere ait olan Thalassokrateia'yı düşünmüyordu. Anadolu'ya geçip, bir Osmanlı'nın elde edebileceği en büyük başarılardan birini elde ettikten sonra atalarının başkenti olan Bursa'yı ziyaret ettiğinde, komşuları, Büyük İskender'in korkulan benzeri olan Osmanlı Sultanı'nın da gösterdiği büyük çabalardan sonra her normal insan gibi dinlenmeye çekileceğini umuyorlardı[1].

Sultan Mehmed ise aksine Macaristan'ın menfaatlerini ve Balkan Yarımadası'nda Hristiyan hükümranlığının tekrar canlanmasına ilişkin beslenen umutları temsil eden ve uzun yıllar boyunca edindiği tecrübeler ve dikkatli davranışlarından dolayı özellikle çekilnilmesi gereken yaşlı ancak faal Sırp Despotu Georg Brankoviç'i yerinden etmeye, hatta gerekirse tamamen ortadan kaldırmaya kararlı idi. Bu kararını tetikleyen başka hadiseler de vardı: Sırp topraklarının tamamı babası II. Murad'ın hükümdarlığı sırasında Osmanlı Eyaleti hâline gelmiş ve sadece Hunyadi'nin başarılı müdahalesi sonucunda Georg Brankoviç topraklarının büyük bir bölümünü geri kazanabilmişti. Bu yüzden Sultan Mehmed, kendini babasının bu kayıplarını telafi etmek zorunda hissediyordu. Bu toprakların onu cezbeden en önemli yerleri, despotun teşebbüslerini finanse ettiği Novobrdo'daki zengin madenler ve Macarlara ait Belgrad'dan başlayarak, zenginliğini buna borçlu olan Brankoviç'in topraklarından geçip, Filibe üzerinden artık Osmanlılara ait olan İstanbul'a kadar uzanan, askerî ve ticarî önemi bulunan tarihi yola sahip olmaktı.

1 Ağustos 1453 tarihinde Sırp elçiler sultanın huzuruna gelmişler ve artırılan 12 bin altın tutarındaki yeni vergiyi getirmişlerdi. Elçiler çok iyi karşılanmışlardı ve İstanbul'da esir alınan birçok Hristiyan'ın, özellikle de rahiplerin ve rahibelerin özgürlüğünü satın almalarına izin verilmişti[2]. Sırp Despotu Georg, o dönemde Adriyatik Denizi sahillerinde fetihlerle meşguldü: Bosna Kralı aracılığıyla kurulan ittifak sayesinde - nihayet babası ile barışan Stefan oğlu Vladislav muhtemelen despot Georg'un bir akrabası ile evlenmişti[3] - kendini daha da güçlü hissediyordu. Komutasındaki Sırplar, ilk önce Venediğin hizmetinde bulunan Çernoyeviç'e saldırdılar[4]. Venedik, kurnaz Georg'un öncelikle dikkatini

yönelttiği Zenta bölgesinde de ilerleme kaydediyordu. Novobrdo'nun da sahibi olan Georg için, serbestçe ve belki de Osmanlı yardımı ile Adriyatik Denizi sahillerinde genişleyebilmek için Osmanlı Sultanı'na daha yüksek bir vergi ödemek büyük bir fedakârlık gerektirmemiş olsa gerek. Ayrıca diplomatik yetenekleri sayesinde 1451 yılında Macaristan'la Osmanlı Devleti arasında sağlanan ve 1454-1455 yılına kadar sürecek olan üç yıllık ateşkes antlaşması sayesinde tamamen güvende olduğuna inanıyordu.

Sultan Mehmed, 1454 yılında yapılan sefere bizzat komuta ediyordu. Niyeti bu kez düşman bölgesini sadece boydan boya geçip, her yeri tahrip etmekti. Hızlı gelişen bu sefer sırasında binlerce esir alınmış ve yeni Hristiyan nüfus olarak İstanbul'a getirilmişti. Semendire'de sıkışıp kalan despot tarafından üzerine gönderilen süvariler -Hunyadi'yi ziyaret eden bir Venedikli 9 bin atlıdan bahseder- kolayca geri püskürtüldüler. II. Mehmed, Brankoviç'in birçok mal varlığının bulunduğu Sivrihisar (Ostrovitsa)'a kadar geldi ve kaleyi hiç çaba göstermeden kolayca aldı. Yeniçerilerden ve Karaca Bey'in Rumeli sipahilerinden oluşan büyük ordu, yoluna devam etti ve birkaç gün sonra Tuna boylarında Semendire'nin yüksek ve geniş surlarının önüne geldi. Sultan Mehmed, dış surları ve şehrin korumasız kalan dış mahallelerini kolayca almayı başardı. Ama tam bir kuşatma yapmak için vakit çok geçti.

Sultan Mehmed, iddia edildiği gibi, papanın, Aragon Kralı'nın ve Burgonya'nın askerlerinden korktuğu için değil, Ekim ayında tekrar Edirne'de olabilmek için geri çekilme emrini verdi. Sırpların yıllıklarında Sultan Mehmed'in akını, ülkenin tahribi ve Sivrihisar'ın alınması ile ilgili bilgiler kayıtlı olup, ayrıca efendisi gittikten sonra Karaca Paşa'nın kendi hesabına bir sefer düzenlediği de belirtilmektedir[5]. Osmanlı kroniklerinde ise bu hadiseler kısaca geçiliyor[6], zira bu seferde Osmanlı silahlarının çevresinde şan ve şöhret parlamamıştı. Asıl Sırp savaşı, daha sonra başlayacaktı[7].

Sultan Mehmed'in Sırplara karşı fazla sonuç getirmeyen bu seferi sırasında Hristiyanların İtalya'da barışı sağlayıp, müttefik güçlerle bu "Nabukadnezar'ı" Anadolu'ya gönderme çabaları sonuç vermemiş olmakla beraber yine devam etmişti.

1454 yılının Aziz Georg gününde (23 Nisan) Papa vekili Padova Piskoposu Castiglioneli Johann'ın[8] uyarılarına istinaden Regensburg Şehri'nde Haçlı Seferi'nin görüşülmesi için ilk meclis toplandı. Savaşçı Hristiyan idealinin ateşli temsilcisi, topraklarının barbarların istilasından

koruma hakkının çoşkulu savunucularından ve Almanları, Macarları, Lehleri ve Romenleri barındıran Doğu Avrupa'daki şartları iyi bilen büyük hümanist ve hitabet ustası, Kardinal Piccolomini ünvanı ile tanınan Aeneas Silvius, güzel sözlerle "kâfir köpekler" tarafından istila edilmiş Şarktaki Hristiyanların hâlini anlattı ve tüm inananların Kutsal Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bayrağı altında birleşerek Haçlı Seferi düzenlemeleri için çağrıda bulundu. Burgonya ve Bavyera Dükleri, Brandenburg Dükü Albert, Leh Kralı Kazimir'in temsilcisi olarak Gnese Piskoposu Dr. Ludko, Savoy ve Avusturya Kontlarının, Almanların ve bazı prensliklerin temsilcileri, ikna olmasalar da konuşmaları zevkle dinliyorlardı. İmparator, Fransa Kralı'nı da davet etmişti[9]. Bu toplantıda, imparatorlukta beş yıllığına barış sağlamak ve üç yıllığına "Türkleri Avrupa'dan kovacak" büyük bir orduyu bir araya getirmek için tedbirler alındı. Gelecekte Hristiyanlık adına savaşacak askerler - yaklaşık 200 bin olacağı tahmin ediliyordu - orduya yazılmak için üç üyeden oluşan bir komisyona başvuracaklardı. Denetim, altı denetçi tarafından yapılacaktı. Nisan ayında, birliklerin Tuna boylarına doğru harekete geçmeleri emri verildi. Aynı anda İtalyan filosu Doğu Akdeniz'e doğru harekete geçecek ve Gelibolu ile Midilli üzerinden Osmanlıların gemilerini yok etmeye çalışacaklardı. İmparatora, Haçlı Seferi'ne katılmaya eğilimli olduğunu bildiren Burgonya Dükü'ne[10] ve Savoy Dükü'ne çağrı yapılacak ve aynı zamanda "Bulgar, Arnavut, Dalmaçyalı, Hırvat ve köle veya yabancılarla oluşan" Ragusa, "Hristiyan olan Trabzon Kralı", Gürcistan Kralı ve "Türklere karşı savaşmaya hazır kâfir Karamanlı" ile ittifak kurmaya çalışılacaktı[11]. İmparatorluktaki barış, Noel ile birlikte başlayacak ve beş yıl sürecekti. Hristiyanlık davası için savaşanların ise eski Haçlı seferlerinde olduğu gibi mal varlıkları ve şahsiyetleri güvence altında olacaktı. Diğer ayrıntılar Frankfurt'ta veya Nürnberg'te yapılacak bir sonraki mecliste, Eylül ayında görüşülecekti[12].

İmparatordan çok, henüz reşit olmayan 15 yaşındaki Macar Kralı Ladislas'a, Haçlı Seferi için Çicerovâri belagat içinde çağrıda bulunuluyordu. Bu amaçla Küçük Ermenistan'dan henüz dönmüş olan ve beraberinde Patrik Garabed'in[13] ve Roma ile birleşmiş Ermenilerin dört başpiskoposunun şikâyetlerini de getiren Kefe Piskoposu ve Padua Piskoposu da Budin'deki saraya geldiler[14]. İtalyan şairler ise Hunyadi'yi Haç'ın gelecekteki intikamcısı olarak övüyorlardı[15].

Ancak yaşlı kahramanın 1453 yılı içerisinde başka dertleri vardı: Oğlu Ladislas'ı evlendirmek istiyordu ve bu amaçla Venedik'e Bizans başkenti İstanbul'un tekrar kazanılması için değil, geline takılacak ve Venedik Cumhuriyeti'nin garanti edeceği mücevherler için yazı yazmıştı. Yıl sonuna doğru başka bir amaçla 400 süvari ve piyade ile İtalya'ya gitme niyeti vardı[16]. Francis, bu konuda 1453 yılında Hunyadi'nin İstanbul'daki muhasarayı kaldıracak bir harekâtta bulunacak olursa, Silivri olmasa bile Misivri'nin kendisine teslim edilmesi gerektiğine dair bir belge hazırlamış olduğunu belirtmektedir[17]. Bu şart yerine getirilmedikçe tehdit altında olanlara yardım etmek istememişti[18].

1454 yılının Şubat ayında ise Cenevizliler, Türklerin bu en büyük düşmanının başka bir büyük planı olduğundan emindiler[19]: Hunyadi'ye Haçlı Seferi için davetiye gönderilmişti; O ise herhangi bir kesin vaatte bulunmadan güzel sözlerle cevap vermişti. 11 Ocak'tan beri, Tuna boylarındaki bu devletin Osmanlı istilasına karşı neler yapılabileceğini görüşmek üzere Macaristan'da bir toplantı yapılıyordu. Alınan kararlarda olağanüstü tehlikeye dikkat çekilmekle beraber, toplumsal katmanlar gelecek için eski imtiyazlarından bir nebze olsun fedekârlık yapmak istemiyordu. Hâlâ Bohemya'da bulunan kralı hükümetin tüm mertebelerinde temsil eden Hunyadi, ordu komutanı tayin edilmişti. Öncelikle Kral Sigismund tarafından uygulanan sisteme göre, toplanmaları yönünde emir çıkartılan[20] askerlerden, daha sonra süvari ve piyadelerden büyük bir ordu oluşturulacaktı. Bu emirlere riayet etmeyenler için büyük cezalar öngörülüyordu[21]. Bu kararlar kendisine bildirilen Kral Ladislas, Mart ayında Bohemya'da Türk meselesini görüşmek için bir toplantı düzenledi ve Bohemyalılardan 6 bin piyade ve 1.200 zırhlı şövalye göndereceklerine dair söz aldı[22].

Tabii ki ne Almanya'da, ne de tehdit altındaki Macaristan'da ordunun toplanması için hiçbir hazırlık yapılmıyor ve Osmanlı Sultanı bu yüzden Takımadalardan, Tuna boylarına kadar askerî harekâtını rahatlıkla gerçekleştirebiliyordu. Batı'daki Hristiyanlar buna dikkat bile etmiyorlardı; aksine 20 Eylül tarihinde Frankfurt'ta toplanacak yeni meclisi düşünüyorlardı.

Ancak imparator, "meşgul olması gereken başka meseleler" olduğu için bu meclise de bizzat gelmeyecek, yerine mareşalini, Şansölye Ulrich'i ve sarayın başka yüksek rütbeli memurlarını, temsilcileri olarak gönderecekti.

Kral Ladislas, Bohemya Şansölyesi'ni ve Macaristan Kral Vekili'ni göndermişti. Papa adına Aenaes Silvius ve bu meclisi tertipleyen Pavia Piskoposu gelmişlerdi. Mecliste çoğunluk Almanlarda idi. Mecliste Regensburg'da alınan kararların yürürlüğe girmesine karar verildi ve Macar Kralı'ndan Türklerle yeniden barış imzalamaması istendi. Papa bütün İtalyan güçlerinin rızasını alarak, güçlü bir donanma kuracaktı. Ayrıca ilgisizliğini kırmak için Fransa Kralı'na elçiler gönderilmesine karar verildi. İmparatorlukta barış iki yıl sürecekti ve Roma-Cermen İmparatoru, Macar Kralı, bunların şansölyeleri ve prensleri Viyana-Neustadt'da yeni yılın başlarında, Mabet temizliği yortusuna doğru (2 Şubat) son hazırlıkları yapmak üzere tekrar toplanacaklardı[23].

Hunyadi, o güne kadar imparatorluğun barışı ihlal eden tutumuna karşı hiçbir harekette bulunmamıştı. Ancak, Frankfurt'ta toplanan meclisten sonra Firuz Bey'in Kuzey Sırbistan komutanı olan oğlu, Türklerin çok daha önceleri almış oldukları Alacahisar'da yalnız kalınca -büyük ordunun bir araya getirilmesi imkânsız göründüğünden- küçük bir süvari birliğiyle Tuna'yı geçti. Aynı zamanda Türklerle yapılan barış antlaşmasının süresi de geçmişti[24]. Alacahisar'da Sırp Beyi yenildi ve esir alındı. Geri dönüş yolunda Hunyadi, Severin üzerinden Macaristan'a gitmek üzere Vidin yoluna saptı ve Vidin'e saldırdı, ama başarılı olamadı[25]. Buna rağmen Hunyadi'nin bu kısa seferi bir çoğu tarafından Hristiyanların büyük bir zaferi kabul edildi ve Ragusa, Kasım ayında bu harekâta Macar komutana "ebedî ün" sağlayacak bir sefer olarak övgüler yağdırdı[26].

Sırp Despotu, bu sefere katılmamıştı, zira böyle küçük kahramanlıklarla sürekli ilerlemekte olan Osmanlılara karşı uzun sürecek bir başarı elde edilemeyeceğini çok iyi biliyordu. Aynı zamanda altın sesinin de Türklerin kulaklarına iyi geldiğini bildiği için, Osmanlı Sultanı'nın kısa bir zaman önce geri istemeye cesaret edemediği çok değerli bir bölgeyi elinden almış olmasına rağmen, vergiyi 30 bin altına kadar yükseltmeyi teklif etti. Talebi olumlu karşılandı ve Despot Georg, sultanın asla teveccühünü tekrar kazanamasa bile tekrar Semendire'ye geri dönmesine izin verildi ve 19 Kasım'da buraya vardı. Belki de daha o zaman II. Mehmed'le barışı sağlamıştı, zira kendi elçileri ile Hunyadi'nin elçileri aynı ay içinde bu amaçla Divân-ı Hümâyûn'a gelmişlerdi. Artık bütün riski ve masrafları kendine ait olacak bir savaş sürdürmeye niyeti olmayan Hunyadi, görüşmelerin sonucunu Belgrad'da[27] bekliyordu. Kış aylarında Macar birliklerinin buraya gelmesini emretmişti[28], zira sonbaharda veya kış

aylarında Osmanlı Sultanı'nın yeni bir saldırısı bekleniyordu. Hatta Hunyadi'ye, Sultan Mehmed'in geri dönmeyip, Şehirköy (Pirot) ile Sofya arasında bir yerde bulunduğu haberi gelmişti[29]. Ne zaman ki Tuna Nehri donarak, düşmanlar için köprü görevini göremeyecek kadar ince bir buz tabakası ile kaplandı[30], Hunyadi'nin işte o zaman Türklerin meydan okumanın intikamını kanlı bir biçimde alacaklarına dair endişesi kayboldu.

Hakaret ettiği ve zarar verdiği Osmanlıların, Macaristan sınırlarına saldırmayacaklarına emin olan Hunyadi, Belgrad'dan yola çıktığında Sırp Despotu Türklerle barışı imzalamıştı bile. Hunyadi ise Budin'de, tıpkı Neustadt'taki Meclis Toplantısı'nda olduğu gibi Osmanlı Sultanı üzerine yapılacak büyük sefer için tedbirlerin alındığı meclis toplantısına katıldı.

1455 yılı Şubat ayında imparatorun bizzat katıldığı ve Aragon elçileri ile Leh elçilerinin de hazır bulunduğu Neustadt'ta, Haçlı Seferi fikrinin en ateşli savunucusu yine bir konuşma yaptı ve "Latince güzel bir konuşma" ile yüksek makamlardaki beylerin "soğumaya yüz tutmuş ruhlarını" ısıtmak için en iyi hünerlerini sergiledi. Özellikle "Alman Aşil" diye adlandırdığı Brandenburg Dükü Albert'e övgüler yağdırdı. Aragon ve Burgonya elçilerinin huzurunda tek başına Türklere karşı büyük bir sefer düzenleyecek güçte olan Roma-Cermen İmparatorluğu'na dikkat çekti ve Macar Kralı'nın topraklarından 40 bin asker getirebileceğini söylediği Hunyadi'nin, kutsal davayı cesaretle yürütmek için Batı'dan da en az o kadar asker istediğini bildirdi. İmparatorun elçisi Ulrich Riederer de aynı şekilde Almanca bir konuşma yaptı. Yığınla teklif yağdı. Bu tekliflerden dolayı Roma-Cermen İmparatoru, Alman prensleri ile çelişkiye düştü. Çıkan anlaşmazlıklar sonucu Alman elektörlerin elçileri Trier Başpiskoposu ile birlikte, "Roma-Cermen İmparatoru'nun karşı çıkmasına rağmen", Macar Kralı'na danışmak üzere Viyana'ya gittiler. İmparatorluğa bağlı 72 şehirden sadece 30'unun temsilcileri burada idi, zira muhalefetin sözcüsü olan Trier Elektörü'nün dediği gibi: "İtaat çok azdı". Aynı zamanda "imparatorluk dahilinde ayrımcılık olduğu ve barış sağlanamadığı" için "imparatorluğun tekliflerine riayet etmeyeceğine" dair endişeler ortaya atılıyordu. İmparator'a defalarca barışı tekrar sağlamak amacıyla gelmesi için çağrı yapıldı, ama boşuna. Macar elçiler, savaşa devam etmeyi, 20 bin savaşçıyı silahlandırmayı ve Hristiyan ordusuna erzak sağlamayı teklif etseler bile[31] hiçbir sonuç alamadılar. Neticede yine eski projeye dönüldü[32].

Budin'deki Macaristan Meclisi ise 23 Şubat 1455 tarihinde Türklere karşı savaşı onayladı. Vaizler tarikatından Burgonya elçisi Peder Nikolas,

efendisinin savaşa hazır olduğunu belirtmek için Hunyadi'nin huzuruna gelmişti. Aragon Kralı'nın bir filo kuracağına emindi[33].

Ancak bu arada 24 Mart'ta Papa Nikolas öldü. Ölüm haberi geldikten sonra İmparator III. Frederik, Neustadt'taki siyasî rakiplerinin karşısına çıkmak istemedi ve onlara papanın ölümü ve Eflak filosunun belirsizliği sebebiyle planların 1456 yılının bahar aylarına ertelendiği cevabını verdi. İmparatorun aldığı bu karar hakkında birçok şey söyleseler de Şubat ayında hiçbir sonuç alınamayan meclisin üyeleri Nisan ayının sonunda temelde memnun bir biçimde dağıldılar[34].

Papa V. Nikolas'ın İspanyol kökenli, ünlü bir âlim ve tanınmış bir Türk düşmanı olan halefi III. Kalixtus'un, 8 Nisan'da bu makama getirildiği gibi, İstanbul'u Hristiyanlara geri verene kadar huzur bulamayacağını beyan etmesi ve 14 Nisan'da Macar Kralı'na Türkleri Avrupa'dan çıkartma niyetini bildirmesine rağmen[35], Roma-Cermen İmparatoru'nun herşeyi ertelemesiyle 1455 yılı için bütün hazırlıklar engellenmişti. İmparator ise bu sayede Haçlı Seferi'ne bizzat katılma sözünü yerine getirmek zorunda kalmadı ve 23 Nisan tarihinde Macar Kralı'nın elçisi Aeneas Silvius aracılığıyla savaşın ancak 1456 yılının Mayıs ayında, ayrıca kararlaştırılacak bir komutanın yönetimi altında başlatılabileceğini ve Alman prenslerini ikna etmek için onlarla bizzat görüşeceğini bildirdi[36].

Batı'dakiler, Haçlı Seferi'nden vazgeçtikleri sırada Sultan Mehmed, yapılan barış antlaşmasına ve gösterdiği lütufkârlığa rağmen, ikinci Sırbistan seferine başlamıştı, zira Macaristan'daki hazırlıklar sebebiyle vaatlerini ve buna bağlı tüm yükümlülükleri geçersiz kabul ediyordu.

1455 yılının bahar aylarında her zamanki 50 bin Anadolu ve Rumeli sipahisi Karaca Bey ve Anadolu Beylerbeyi'nin komutası altında, II. Mehmed'in yeniçerileri ile birlikte hazır bulunduğu Edirne'de toplandı. Ordu, Osmanlıların geleneksel hareket zamanı olan Hristiyanların Aziz Georg gününde (23 Nisan) harekete geçti ve yedi gün sonra Tunca Nehri'ni çevreleyen dağların altında “Konstantin'in topraklarına” vardı. Köstendil'e gelindikten sonra kuzeyde Sofya yolu yerine Kratova'ya giden güneybatı yoluna saptılar ve Osmanlı Devleti'nin genişlemesi için son zamanlarda oldukça iyi çalışmış olan ve seferleri sırasında, Kral ve Voyvoda arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı zarar gören bölgelerden birçok Hristiyan'ı – 11 bin kişiden bahsedilmekte idi - köleliğe sürükleyen Bosna Voyvoda'sını beklediler.

Burada geçirilen birkaç gün içinde Sırp uç komutanlarından bazılarının öncü akıncılara saldırmaya cüret ettikleri anlatıldı. Yeniçerilerden bir tanık, Sırpların - özellikle Sitnitsa'dan gelenler oldukça kalabalıktı - gerçek bir zafer yaşadıklarını ve sadece sultanın bizzat olaya el koyması ile "Trepanya sularına" doğru geri çekildiklerini anlatır[37].

Nihayet İshak Bey'in oğlu ve kuzeybatı eyaletlerinin uçbeyi İsa Bey geldi ve ordu zengin Novobrdo'ya doğru hareket etmeye devam edip, sınırı geçtikten 25 gün sonra oraya vardı[38].

Sırp Despotu, tıpkı 1454 yılında olduğu gibi, açık direniş göstermedi. Şehirler ile kaleler askerî birlikler ve erzakla donatıldı. Köylülere ya kalelere, ya da büyük ormanlara ve dağlara kaçmaları tavsiye edildi. Devletin yeni başkenti Semendire, uzun sürecek bir kuşatmaya hazırdı. Georg, eşini ve çocuklarını, ayrıca saraydan birkaç kişiyi alıp, Tuna Nehri'ni geçerek, güneyde geniş topraklara ve güçlü kalelere sahip olduğu Macaristan'a geçti. Hunyadi ile uzun bir süre önce barıştığından, burada onu hiçbir tehlikenin beklemediğinden emindi[39].

II. Mehmed ve adamlarına büyük zenginlikler vaat eden Novobrdo'nun, kuşatması Mayıs ve Haziran ayı boyunca tam 40 gün sürdü ve kuşatma Macarların tehditlerine rağmen rahatsız edilmeden sürdürüldü. Kaleyi kurtarmaya gelebilecek kıtalar söz konusu değildi. Kuşatma sadece içeride bulunan askerî birliklerin cesaretinden dolayı uzuyordu. Türkler, bu ünlü gümüş şehrine ancak Haziran ayının başında girebildiler[40]. Her zamanki gibi buraya da bir subaşı ve bir kadı bırakıldı ve çoğu köle olarak alınan şehir sakinleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkentine yerleşmek üzere uzaktaki İstanbul'a götürüldüler. Birkaç gün sonra, yine madenlere sahip olan, Ragusa'ya ait bir ticaret kolonisini barındıran ve Brankoviç'in topraklarına dahil olan Trepçe alındı[41]. Zagorya bölgesindeki Prizren ve Bihor[42], Rumeli sipahileriyle yağmaya gönderilen Rumeli Beylerbeyi[43] Karaca Bey'e teslim oldular. Morava Nehri'ne kadar tüm bölge ilhak edilerek, doğrudan Osmanlı Sultanı'na bağlandı[44].

Ordu, muhtemelen Eylül ayında nihayet Sofya üzerinden, muharebe alanını II. Mehmed'in genç çelebi olarak Hunyadi ile yapılan başarılı savaşta daha önce gördüğü Kosova'ya kadar ilerledi. Burada Selanik'e ilerleme emri verildi ve II. Mehmed ilk kez Selanik'te birkaç gün dinlenip, Batı'nın ticaret yolunu takip ederek, İstanbul'a döndü[45].

Novobrdo'nun düştüğü ve "Misya'nın Sırbistan dediğimiz bölgesinin" ilhak edildiği haberini alan Ceneviz Doju Pietro di Campofregoso, durumu 26 Ağustos 1455 tarihinde yazılı olarak yeni papaya bildirdi ve yardım isteyerek, imparatorluğa yükselen II. Mehmed'e bağlı Takımadalardaki Hristiyan yerleşimlerinin durumunu anlattı. Ayrıca Sakız Adası'nı tehdit eden donanmadan da bahsetti ve Cenevizli Maonesler tarafından yönetilen bu büyük adanın, Kıbrıs ve Rodos'taki Latin hükümdarlığının da sonunu getireceğine dikkat çekti[46].

Gattilusio ve Cenevizli Moanes aileleri arasında her zaman anlaşmazlık konusu olan Sakız Adası, gerçekten de 1454 ve 1456 yıllarında Osmanlı Sultanı'nın dikkatini çekmişti. Ancak müdahale için gerekli sebebi adada bulunan Hristiyanlar bizzat kendileri verdiler. Fırsatını bulduğunda ve oradaki şartlar, ancak Türklerin sahilde veya adalarda yeni bir yerleşim yeri kurması ile düzelecek bir hâle geldiğinde mahalli idarecileri makamlarından aldı ve ilk anda kolonileştirmese bile, şehirlere kadılarını ve subaşılarını yerleştirdi.

Midilli Prensi Dorino, 1455[47] yılında öldü ve mirasını, vekili Domeniko Gattilusio'ya bıraktı. Gattilusio, derhal 3 bin altın vergi ile birlikte tarihçi Dukas'ı Osmanlı Sultanı'na gönderdi ve kabulü hakkında görüşmesini talep etti. II. Mehmed Osmanlı kaynaklarına göre vasalın bizzat gelmesini ve hil'atını (altın işlemeli kemha (brokar) kaftanını) şahsen almasını istedi. Tabii ki bu kabul, ayrıca hediyeler, verginin artırılması ve bir kısım toprakların verilmesiyle desteklenecekti. Gattilusio, büyük Sırp seferi sırasında Osmanlı Sultanı'nın huzuruna çıktı ve onu, vezirleri Mahmud ve Seyyid Ahmed ile birlikte Bulgar topraklarında, Türklerin İzladi diye adlandırdıkları Slatitza'da buldu. Burada, Sakız Adası'nın yeni hükümdarı Taşoz Adası üzerindeki haklarından feragat etti ve vergiyi 1.000 altın daha yükseltmeyi vaat etti. Ayrıca yazılı bir sadakat yemini etmesi istendi. Hil'atı, ancak bu şartlarla alabildi[48].

Yazın ortalarında, İspanyol asıllı genç bir musahib olan yeni Kapudan Paşa Yunus, Gelibolu'dan yola çıktı. Birçok geminin hasar gördüğü ya da tahrip olduğu ağır bir fırtınaya rağmen, hiçbir düşmanlıkta bulunmayacağı Sakız Adası önlerine geldi. Buradan da oradaki prensin kayınvalidesine ait bir gemiyi araştıracağı Midilli önlerine vardı. İstanbul'un fethinden sonra yapılan bu ikinci deniz seferinin amacı, ancak Kaptan-ı Derya Yunus Paşa'nın Yeni Foça'daki önemli şap madenlerinden dolayı rotasını Anadolu sahillerine çevirdiğinde belli oldu. Yeni Foça önlerine gelindiğinde sipahiler

karaya çıktı ve şehri çatışmaya girmeden fethettiler. Şehir sakinleri arasında sadece yeniçeri ocağı için 100 çocuk seçildi. Osmanlı'nın bir komutanı, Foça'da kaldı. 14 Kasım tarihinde Kapudan Paşa tekrar Gelibolu'ya geldi ve bir hafta sonra, ayın 24'ünde Eski Foça'nın da üzerinde hilal taşıyan al renkli Osmanlı bayrağı dalgalandı[49].

1455'de ölen Palamedes'in ikinci oğlu olan Enez Beyi Dorino Gattilusio'nun, ölen ağabeyinin dul eşi, dayıları ve kendini bu hükümdarlığın yasal mirasçısı olarak gören oğullarıyla ilişkileri o dönemde çok kötü idi[50]. Denizlerde, Meriç Nehri'nde, özellikle kuzeydeki gölde balıkçılık ve sahildeki tuz yataklarından dolayı, Enez, gelirlerinin üçte ikisini zaten almalarına rağmen, Türklerin hırsını kabartacak kadar zengindi. Dorino'nun düşmanı olan yengesi sultanın sarayına gelip, dayısı aracılığıyla şikâyetlerini bildirdiğinde ise seferinden dönmüş olan II. Mehmed, Enez'e karşı bir fetih harekâtı düzenlemeye karar verdi. Bu sefere karar vermesinde ayrıca Enez'deki Hristiyanlarla sürekli olarak anlaşmazlıklar yaşayan Ferecik ve İpsala'daki Müslümanların gönderdikleri haberler de etkili olmuştu.

Batı'dan her türlü yardımın önünü kesmek için, seferin tarihi olarak oldukça ağır geçen kışın ortaları belirlendi. Kapudan Paşa Yunus'a, Enez'e doğru yelken açma emri verildi ve kısa bir süre sonra limanda ve Meriç Nehri'nin ağzında 10 Türk gemisi belirdi. II. Mehmed, muhafızları ve acilen bir araya getirilen sipahilerle soğuklardan dolayı büyük acılar içinde İpsala'ya geldi ve buradan Enez sakinlerine derhal teslim olmaları çağrısında bulundu. Kışı Semadirek'te geçiren Dorino, adada olmadığı için Osmanlı birliklerine teslim olmakta gecikmediler. Şehre önce Mahmud Paşa girdi (24 Ocak), akabinde sultan bizzat geldi. Enez, yeniçeri ocağına 150 çocuk vermek zorunda kaldı ve Murad, şehrin ilk subaşısı oldu.

Sultan geri döndükten sonra Yunus Paşa, anahtarlarını II. Mehmed'in tarihçisi ve methiyecisi Kritovulos tarafından getirildiği Gökçeada'yı aldı. Semadirek önlerine bir Osmanlı gemisi geldi ve Dorino'ya en kısa zamanda Osmanlı başkentine gelmesi emredildi. Dorino, artık Subaşı Murad tarafından yönetilen adasına uğramadan bu emre derhal uydu. İstanbul'a gizlice geldi ve adalarını, hatta belki de Enez'i, Midilli Adası'ndaki kuzeni ile aynı şartlar altında alabilmeyi umuyordu. Ancak yeni subaşının entrikalarından dolayı beklentileri suya düştü. Bunun yerine Cenevizli bu hükümdar, en güzel eyaletlerden biri olan uzaktaki Sichna'ya sürgüne gönderildi. Ancak elinde kılıcı ile yanındaki Türklerden kaçmayı başardı ve

önce sıcak karşılanmadığı Midilli'ye, oradan da Takımadaların sultana ihanet ettiği için onu barındırmaktan korkan Venedikli Dükü'ne gitti. Dorino, sonunda doğrudan Venedik tarafından yönetilen İstendil (Tinos) Adası'nda kaldı ve burada yüksek rütbeli bir memurun kızı ile evlendi[51].

Nihayet 1456 yılının bahar aylarında yapılan son bir seferle Takımadalardaki geçici yeni düzen tamamlandı. Cenevizlilerin korktukları gibi[52], korsan yatağı olan Karya Beyliği'ne tayin edilen Yunus Paşa'nın halefi İsmail Paşa, Sakız Adası üzerine yürüdü. İlhak ve bir subaşı tarafından yönetilme tehlikesini ortadan kaldırmak için bu büyük ada bir sefere mahsus olmak üzere 30 bin altın ve her yıl 10 bin altın vergi ödemeyi taahhüt etmek zorunda kaldı. Başlarındaki komutanları Rum Nikola'dan memnun olmayan Limni Adası sakinleri - Midilli'de hüküm süren Gattilusiolar Kokkinon Kalesi'ni ellerinde bulundurdukları Limni'de de geniş haklara sahiptiler[53] - bizzat Osmanlı bir memurun getirilmesini talep ettiler ve yönetime Hamza Bey getirildi. Mayıs ayında Osmanlı Donanması'nın Takımadalardaki üçüncü seferi sona erdi[54].

Onları artık çok başka görevler bekliyordu, zira Osmanlı Devleti'nin tüm güçleri, aynı anda Sırplara, mağrur Macarlara, mütekebbir Hunyadi'ye ve değişik uluslardan gelen hayalperest Haçlılara karşı savaşmak üzere Belgrad'a doğru harekete geçirilmişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BELGRAD KUŞATMASI VE

TUNA BOYLARINDAKİ SAVAŞLAR[*]

1455 yılının sonbaharında yeni papa, Türklere karşı yapılacak büyük sefer için gerekli tüm tedbirleri almıştı. Kasım ayında Papa vekili olarak San Angelo Kardinali, imparatorun yanına gelmiş, çekingen ve dikkatli İmparator III. Frederik'e Haçlı Seferi'nin başına geçme teklifinde bulunmuştu. Amacına ulaştığı için kendi kendini övüyordu. Varna Savaşı'nda ölen selefi Giuliano Cesarini'nin şanını yakalamak isteyen bu hırslı ruhban reisi bununla yetinmeyip, bütün Alman prenslerine de yazılar gönderdi ve Osmanlı Sultanı'nın Bosna üzerinden Almanya'ya yapacağı bir saldırının tehlikelerini hatırlatarak[1], "Alman milletinin şerefinin" söz konusu olduğunu vurguladı[2]. Neustadt'tan yola çıkarak, henüz Macaristan'a geri dönmemiş genç Macar Kralı'nın yanına gitti ve yine Haçlı Seferi'nin önemli faktörlerinin sözlerine kandı, zira Macarların hazırlıkları, ancak papanın verdiği bilgilere göre daha 1 Nisan'dan[3] önce yola çıkacağı ve "Papa vekili, Genel kaptan ve amiral" olarak daha Ocak ayında Patrik Akileilalı Ludwig'in tayin edildiği söylenen güçlü bir donanma kadar ciddi idi[4].

Yortu Bayramı'ndan önce Alman elektörleri gerçekten de aralarında bir toplantı yaptılar. Haçlı Seferi'ne karşı tutumları ise papanın temsilcisi olarak Norveç Başpiskoposu tarafından ruhban sınıfının gelirlerinin yüzde onu tutarında vergi toplanması teklifine ve Türkler üzerine yapılacak sefer için bağış toplamak amacıyla kurulan bağış sandıklarına karşı yapılan itirazlar beliriyordu[5]. İmparator tarafından güya prensliklere ve şehirlere gönderilen uyarılar da bir işe yaramıyordu. Kutsal savaş fikri daha başlamadan sona ermişti.

Macaristan'da Hunyadi 1455 yılı boyunca kralın etrafındaki adamların, özellikle de intikam düşkünü Cilly Kontu'nun rekabetiyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Gerçi Cilly Kontu'nun babası Frederik daha o yıl ölmüştü, ama öyle görünüyordu ki, nefretinin tamamını oğlu Ulrich'e miras bırakmıştı. Hunyadi'yi öldürmek için birçok plan yapıldı. Bu yüzden Macaristan'ın en iyi adamı olan Hunyadi yaz aylarında bütün rütbelerini terk etti ve Erdel'de Bistriz Kontu unvanı ile yetindi. Ayrıca rakipleri ile resmen barıştı ve evlilik yoluyla ailelerin birleşimi için onayını verdi - ancak gelin adayının ölmesi ile bu akrabalık bağı kurulamadı. Sefaya

düşkünlerle çevrili bir çocuğun beceriksizce yönetmeye çalıştığı devletin siyaseti, artık bir zamanlar Hunyadi'nin temsil ettiği politika değildi.

Bu yüzden 1456 yılı için toplanan mecliste Hunyadi'nin ruhu yoktu. Aksine Macar Kralı sadece kendi zevklerini düşünüyordu. Toplanan ruhban reisleri ve asilzâdeler, Haçlı Seferi yapılması hâlinde bildik vaatlerini tekrarlamak ve her çiftlikten devletin savunması için birer gulden alınmasına dair vaatte bulunmakla yetindiler. Eğlenceler, avlar ve ziyafetler ise II. Mehmed Tuna boylarına varıp, onları bu tembellikten kurtarana kadar devam etti[6].

Aziz Georg gününde (23 Nisan), sultanın bizzat yöneteceği yeni bir sefere çıkmak üzere Osmanlı ordusunun tüm birlikleri Edirne'de toplandı. Bu seferin Macaristan üzerine yapılacağı biliniyordu. Daha kış aylarında Rumeli Beylerbeyi'nin komutası altında Eflak üzerine bir akın yapılmıştı. Hunyadi, 1455 yılında Eflak Prensi Vladislav'la ilişkilerini düzeltti; Kasım ayında ise muhtemelen Tuna boylarındaki sınırları savunma durumuna geçirmek için Eflak'a geldi[7]. Macaristan'ın Balkan Yarımadası'ndaki sadık gözcüleri Ragusalılar daha Mart ayında beklenen saldırıyı bildirmişlerdi; tıpkı 1453 yılında olduğu gibi toplar önden gönderilmişti ve Üsküp'te bekliyorlardı. Nisan ayında Ragusa'ya gelen Venedik balyosu Marcello, Türklerin Tuna boylarında uzun zamandan beri gözlerine kestirdikleri kalelere saldıracaklarından kesinlikle emindi[8].

Mevcut şartlar altında Hunyadi, tehdit altındaki Macar Devleti'ni korumak için hiçbir şey yapamazdı. Osmanlılara karşı sırtını sağlama almak için yapabileceği tek bir şey vardı; o da Boğdan'da kendisine ait olduğunu iddia ettiği diğer timarları da geri isteyen ve bahar aylarında Fogaras Kalesi'ne saldırmış olan zayıf ve güven vermeyen Eflak Prensi Vladislav'ın yerine Eflak'a başka bir prens göndermekti. Babası gibi adı Vlad olan Drakul'un oğlu o dönemde Boğdan'da idi. Macaristan hükümeti, prensi ile anne tarafından akraba olduğu Vlad'ı Boğdan'dan taht varisi olarak geri çağırmıştı ve ona koruma sağlıyordu. Hunyadi'nin desteği sayesinde Vlad, 1456 yılının Nisan veya Mayıs aylarında Eflak'taki mirasına sahip çıkmak üzere ülkeye girdi ve belki de o dönemlerde Vlad'ın emri ile öldürülen Vladislav'dan - mezarı, başkenti Tırgovişte yakınlarındaki Dealu Manastırı'ndadır - uzun yıllar süren hükümdarlığını elinden aldı[9].

Sultan Mehmed, Sofya'ya giden olağan ordu yolunu takip ederek, Alman ustalar tarafından o dönem için oldukça iyi tahkim edilmiş[10], Tuna Nehri ile Sava Nehri arasında, batı yönündeki tek açık yeri yüksek bir sur,

derin bir hendek ve çift surlarla çevrili kalesi ile her türlü saldırıya karşı oldukça iyi korunan Belgrad'a yöneldi. Üsküp ve Alacahisar'dan getirtilen toplar hiç vakit kaybetmeden yerlerine yerleştirildi. Hristiyanların dehşetle anlattıkları bu toplardan 12 tanesinin "uzunluğu 31 karış, genişlikleri ise 7 karıştı" ve birkaç gün sonra Belgrad surları harabeye döndü. Hunyadi'nin zaferden emin olduğu ünlü mektubunda ifade ettiği gibi, artık açıkta idi. Hendeklerin büyük bir kısmı, tıpkı 28 Mayıs'ta İstanbul'da olduğu gibi, büyük miktarlarda taş, toprakla doldurulmuştu. Belgrad'daki Macarlara, İstanbul'un son Rum savunucularının kaderini yaşatmayı planlayan II. Mehmed, Azize Margarete'nin günü olan ve 21 Temmuz'u 22 Temmuz'a bağlayan gece saldırı emrini verdi.

Kalede, sadece az sayıda Alman ve Macar bulunuyordu, zira Macaristan'ın her yerine yardım için yazılar[11] gönderen Hunyadi, Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Petervaradin'de karargâh kurmuştu ve yanında sadece 3 bin piyade ve 100 tüfekli asker bulunuyordu. Bu küçük orduda ayrıca 300 kadar da Leh vardı. Devlet büyüklerinden Belgrad'da veya çevresinde sadece Hunyadi'nin eniştesi Mihail Szilagyi, Uylaklı Nikolas, Kanijeli Ladislas, Sebastian Rozgony[12] ve birkaç kişi daha vardı. Macaristan, en önemli menfaatleri hiç bu kadar hafife almamış ve şerefini hiç bu kadar utanacak derecede unutmamıştı. Macar Kralı'nın 1 Ağustos olarak belirlenen seferi tabii ki yapılmadı[13].

Belgrad'ın yine de hiçbir Hristiyan şehrinde görülmediği kadar savunucuları olacaktı. Ayın ilk gününde beş küçük nakliye gemisi ile bu savunucuların bir kısmı gelmiş ve Hristiyan ilahiler altında Türkler tarafından henüz kuşatılmamış şehre girmişti. Ayın 14'üncü günü, Sultan Mehmed'in topları tahribatlarına başladıklarında, Belgrad önlerinde binlerce kişiyi taşıyan 200 gemi belirdi. Bunlar, özelikle Macaristan'dan olmak üzere, Almanya'dan, Bohemya'dan, mu'tezil Erdel'den, hatta İtalya'dan gelen sıradan insanlardı: Zanaatkârlar, keşişler, rahipler ve bunlara benzer diğer askerler, yani "şehirlerden, köylerden ve pazar yerlerinden basit halk". Bunların hepsi, Abruz kökenli, yetmiş yaşındaki keşiş Giovanni di Capistrano'nun ateşli ve oldukça dokunaklı ve tamamen halk dilindeki konuşmaları sayesinde kazanılmıştı. Bu tuhaf fanatik keşiş, İspanya'yı, Fransa'yı, Alman İmparatorluğu'nu, Lehistan'ı ve - 1455 yılından itibaren - Macaristan'ı gezmiş ve halkın önünde olduğu gibi, yüksek makamlı ruhban reisleri ve prensler, hatta Neustadt Meclisi'nde bizzat imparatorun huzurunda Hristiyanların manevi görevlerinden, tehdit

altında bulunan inançlı Doğu’dan ve Yahudilere, Hussitlere, mu’tezillere (şizmatiklere) ve Türklere karşı şart olan Haçlı Seferi’nden bahsetmiş, bir çoğunu her yerde yeni evler kurulan mensup olduğu Fransisken Tarikatı’na katılmaya ikna etmişti. Papa, San Angelo Kardinali aracılığıyla ona haçı teslim etmiş ve savaş sırasında mucizeler yaratacak Saint Bernardino resimli bayrağı göndermişti. O, kutsal bir havari gibi görülüyordu ve Belgrad’da kısa süre içinde en çok saygı gören adam hâline gelecekti.

15 Temmuz’da Capistrano ve kendisinden yaşça çok daha küçük olan Hunyadi, kaleye girdiler. Tuna Nehri üzerindeki az sayıda büyük Türk gemileri, nehirde çok uzun süre kalamadıkları için bağlantı yolları henüz kesilmemişti. Buna rağmen, kaleye girmek için geceyi beklediler. Bu arada nehirde bulunan büyük gemiler defalarca 200 küçük Hristiyan gemisinin saldırısına uğramış ve oldukça büyük zarar görmüştü. Üç kadırga batmış ve dört kadırga Zemun (Zemlin/Semlin) surları altında yapılan savaş sırasında zapt edilmişti. Her iki nehir, Hristiyanların erzak ve asker tedariki için tamamen açıktı ve Macar gemileri iç kalenin topları altında güvenli bir barınak bulmuşlardı.

Türklerin hücumu, şafak sökmeden birkaç saat önce başladı ve sabah saatlerine kadar sürdü. Toplam 600 kadar yeniçeri, üç kez şehre girmeyi başardı, ama her seferinde kaleden şehre inen Hunyadi tarafından geri püskürtüldüler. Coşkulu bir ruh hâli içinde hayatlarını ortaya koymaktan çekinmeyen “Haçlılar”, “saf insanlar” direnişe ve takibe oldukça büyük hizmetler verdiler. Türkler üçüncü kez geri çekilmek zorunda kaldıklarında, Hristiyanlar tarafından topların bulunduğu yere kadar takip edildiler. Genelde çok dayanıklı olan mükemmel eğitimli askerler, bu sefer öfkeden gözü dönmüş bu kitleye direnemedi; suya ve hendeklere atılarak, tahrip edilen toplarının yanında öldüler. Ancak, ortalarında sultanın hareketsiz bir şekilde beklediği yeniçeri saflarının önüne geldiklerinde tabii ki geri çekilmek zorunda kaldılar ve ganimet hırsına kapılarak, yağmaya çıktılar. Osmanlılar, bu sayede rahatça geri çekilmek için hazırlık yaptılar. Ertesi sabah, toplanan karargâhın yerinde sadece birkaç kalıntı görüldü. Ölüleri, İslâm geleneklerine göre gömmüşler, ağır yaralıları ise kağnılarla yanlarında götürmüşlerdi. Geri çekilenler arasında artık Karaca Bey yoktu: O, kendisine isabet eden bir taş gülle ile ezilmişti. Efendisini korumak için kendi bedenini siper eden Yeniçeri Ağası Hasan Ağa da artık hayatta değildi[14]. Sultan Mehmed ise bir okla bacağından yaralanmıştı[15].

Bu başarı nasıl büyük bir mucize ise Osmanlıları takip etmek o kadar büyük bir imkânsızlık olacaktı. Savaşı kazananların, isterlerse artık Türk Devleti'nin tamamını kolayca alabileceklerine dair söyledikleri fazla ciddiye alınmadı[16]: Bu duygu selleri hakkında bir Alman: "Macarların geleneklerini ve böbürlenmelerini bilirsin", diye yazmaktaydı[17]. Petervaradin, Futtak ve birçok başka şehirde, Tuna boylarında, daha yukarıda Budin'de ve Viyana'da nihayet toplanmış olan imparatorluk birlikleri ve yağmacılar, gelmesi mümkün olmadığı için hiçbir zaman gelmeyecek olan emri beklediler, zira Haçlı Seferi fikrine son darbeyi vuran tam bir anarşi hüküm sürmekteydi. Ana sorumluluğu taşıyan Capistrano ve komutan olarak kabul edilen Hunyadi için herşey kötüye döndü, ancak her ikisi de ölümle bu durumdan kurtuldular. Macar Devleti'nin büyük komutanı 11 Ağustos'ta sağlıksız karargâhında 1455 yılından beri kol gezen vebaya yenik düştü ve Ekim ayının sonunda Napolili Papaz Capistrano da Uylak Şehri'nde hayata gözlerini yumdu. Onlarla birlikte Haçlı Seferi'nin şövalyelik ve kutsal ruhu ebediyyen kayboldu.

Üstlerinde haç işaretini taşıyan savaşçılar yanlarında getirdikleri erzakları kısa bir süre sonra tüketmiş ve ülke için dayanılmaz bir bela hâline gelmişlerdi. Köylüler, onları yok etmek üzere sonunda ayaklanmışlardı. Ancak kış aylarına doğru bahtsız savaşçılardan birkaçı, üzüntü dolu tecrübeler edinerek geri dönmüşlerdi: Günahlarından arınmışlar, ama güvenlerini, cesaretlerini ve fedakârlık ruhunu kaybetmişlerdi[18]. "Mağlup" sultan ise rahatça İstanbul'a geri dönmüştü ve organize olmuş gerçek bir gücün temsilcisi olarak her an hayalperestlerin çaresizlik içindeki dirençleri sebebiyle şimdilik başarılı olmayan denemeyi tekrarlayacak güçte idi[19].

II. Mehmed, 1454-1455 yılları arasında fethedilen yerlerde Ali Paşa'yı sancakbeyi olarak bırakmıştı. O dönemlerde Despot Georg'un üzerine yürümek için bir sebebi yoktu, zira tecrübeli bu yaşlı adam, Haçlı Seferi fikrini desteklemiyordu ve 1455 yılında yapılan barış antlaşması ile eski topraklarının en azından bir kısmını tekrar geri almış olmaktan memnundu. Belgrad kuşatması ve akabinde cereyan eden hadiseler sırasında kendini henüz kuşatmaya maruz kalmamış Semendire'ye kapatmış ve hiçbir uyarının kendisini bekleme konumundan çıkartmasına izin vermemişti. Hunyadi'nin ölümünden sonra, Semendire'ye gelen Macar Kralı'nın huzuruna 1.500 süvari ile birlikte çıktı[20]. Hatta daha sonra, Sırp Despotu ile Hunyadi'nin, davasını artık oğulları Ladislas ve Matyas'tan bile daha ateşli bir biçimde yürüten eniştesi Mihail Szilagyi arasında saldırılara kadar giden

düşmanlıklar çıktı. Szilagyi, Belgrad'da Cilly Kontu'nu öldürttü ve kale ile şehri, ailesinin özel mülkü ilan etti. Sırpların bir saldırısı sırasında Mihail'in kardeşi öldürüldü, o da bunun karşılığında intikamını aldı. Sırp Despotu Georg, sağ elinin iki parmağını kaybettiği büyük bir direnişten sonra Kupinik köyünde esir alındı. Büyük miktarda para ve Macaristan'daki yerlerinden feragat ederek özgürlüğünü satın almak zorunda kaldı, ancak anlatılanlara göre Sırp haydutlar, despotun parasını tekrar Szilagyi'nin bu iş için görevlendirdiği memurlarının elinden alıp, kendisine getirmişlerdi. Belgrad Kalesi'nden ayrıldığında hâlâ Türklerin gizli dostu idi, daha doğrusu mümkün olan tek fırsatı kendi menfaati için çok iyi değerlendiriyordu[21]. Ama son hadiseler ve buna bağlı yorgunluklar artık çok yaşlanmış bu adamı mezarın eşiğine getirmişti. 24 Aralık 1456 tarihinde, muhtemelen Semendire'de, hayata gözlerini yumdu[22].

Ardında, sadece Kantakuzen İrene'den olan üç oğul bırakmıştı. Bunların içinde sadece en genç oğlu Lazar yönetimi devralacak nitelikleri taşıyordu. Daha büyük olan diğer iki oğlu Gregor ve Stefan kördü. Gerek Belgrad'daki Macarlar, gerekse Alacahisar ve Güney Sırbistan'da bulunan Türklerden çok çekmiş olan Sırp Despotluğu'ndaki hükümdarlığa bir taraftan dul eşi İrene ve kardeşi Thomas ile diğer taraftan herşeye rağmen "dindar" bir kadın olan Osmanlıların dul gelini Mara göz dikmişlerdi. Birkaç ay sonra - 1457 yılının Mayıs ayında - Osmanlı Sultanı, henüz Mora akınına çıkmadan önce Mara, rivayetlere göre Lazar tarafından zehirlenerek, Rudnik'te aniden öldü. Stefan, önce özgür Sırbistan'daki gücü tamamen eline geçirmiş olan en küçük kardeşi Lazar'ın yanında kaldı; daha sonra Macaristan'a, oradan da 1460 yılında Arnavutluk'a kaçtı[23]. Gregor, Mara ve Thomas Kantakuzenos ise sultanın huzuruna geldiler ve genç olduğu kadar hırslı da olan Lazar'la ilgili şikâyetlerini sundular[24].

Belgrad'ın kurtuluşu ile ilgili haberler, Hunyadi'nin gurur dolu kısa mektubu ve Capistrano ile İtalyan yandaşlarının coşkun anlatımları sayesinde kısa bir süre içinde tüm Avrupa'ya yayıldı. İmparator III. Frederik, Neustadt'ta bir ayin düzenletti. Venedik'te ve buna ait topraklarda yaşayan Venedikliler de aynısını yaptılar. Hatta Papa III. Kalixtus, sevincini göstermek için yeni bir kutsal gün ilan etti[25]. Bir an için Papa tarafından bir araya getirilen kadırgaların İstanbul'u geri kazandığına inanıldı, ama bu sadece Roma tarafından yayılan bir dedikodu idi[26]. Bütün Hristiyan dünyasını kutsal savaşa çağırmak üzere yeni çağrılar gönderildi; her Hristiyan yerleşim merkezinde günde bir kez çanlar çaldırılacak ve

Türklerin Avrupa’dan kovulması için inançlı insanların duaları ile birlikte gökyüzüne yayılacaktı[27].

Ama sadece Papa görevini yerine getiriyordu ve baharda kadırgalarının yelken açmasını sağlamak için hazırlıklar yapıyordu. İmparator ise sonbahar için yapılması planlanan ve gerçekte muhaliflerinin kendisine karşı yapmaya çalıştıkları meclis toplantısının ortadan kalktığı için memnundu. Macaristan’da ise daha önce belirttiğimiz gibi, Hunyadi’nin en büyük oğlu Ladislas, en büyük düşmanı Cilly Kontu Ulrich’i Kasım ayında Belgrad’da öldürtmüştü. Macar Kralı, katili ölümle cezalandırdı ve 1457 yılının Mart ayında Budin’de idam ettirdi. Zayıf karakterli Kral Ladislas, Hunyadi’nin büyük mirasını devralabilecek yetenekte bir adam değildi[28].

Şartlar müsait olmasına rağmen, II. Mehmed 1457 yılı için yeni bir sefer planlamamıştı. Bu hareketsizliğin sebebi, Belgrad kuşatmasında yaşanan büyük kayıplar değil, aksine Temmuz ayında aldığı yara ve özellikle oğulları Bâyezid ve Mustafa’nın sünnet düğünleri için yapılan hazırlıklardı[29].

Avrupa Kıtası’nda sadece 1455[30] yılında, kendini “Aragon Kralı’nın Genel Komutanı”[31] olarak adlandıran ve Venedik’e ait Draç ile Kimara üzerinden sürekli olarak asker, silah ve erzak temin edilen İskender Bey’e[32] karşı başlatılan savaş devam ediyordu. Yönetimi, önce İsa Bey’in oğlu, yani Evrenos Bey’in torunu aldı[33] ve Berat’a saldıran Arnavutları yendi (Temmuz). Kendini “Türk Sultanı’nın Genel Komutanı” olarak tanıtan Sebalia[34] komutasındaki başka bir Türk birliği, İskender Bey’in elinden birkaç kaleyi almasına rağmen, aynı başarıyı kaydedemedi (1456-1457)[35]. İskender Bey’in daha zayıf olan komşuları ve akrabaları, kurnazca İskender Bey’e karşı ayaklandırıldı[36]. Venedik, İskender Bey’in karşısına “İşkodra’dan Draç’a kadar tüm Arnavutluk’un komutanı” olarak tanıtılan yaşlı Arianites’i çıkardı (1456). Arnavutluk’un özgür ruhunun en iyi temsilcisi olan İskender Bey, yine de amcası Musa’nın toprakları olan Debre (Dibra)’yi ve Zenevisilerle, son Arnavut hanedanı Balşaların topraklarını almayı başardı. Sahil kenarındaki Rotezo’da, eski Mat’ta ve Tomornitsa’da sadık adamları hüküm sürüyordu ve büyük Tomor Sıradağları’nın hem bu tarafında, hem diğer tarafında bulunan Arnavut reisleri onun hükümdarlığını tanımıştı[37]. Belgrad seferinin yapıldığı yıl, Alacahisar’ın eski komutanı Firuzoğlu ve Arnavutluk sancakbeyliğine getirilen Mihaloğlu Ali komutasındaki bir Osmanlı birliğinin, Akçahisar ve

Svetigrad civarındaki dağlarda ve sahilde, Biograd yakınlarında, ülke insanları tarafından sevilen ve sadakatle desteklenen bu cesur kahramanla savaştığı söylendi[38].

Antik örneklere göre bir destan yazmak isteyen Güney İtalyan Barletti tarafından daha sonra toplanan efsanelerde Türk hükümdarlığı altındaki Arnavutluk'ta çarpışan beylerden bahsedilir, ama gösterilen çabaların sonucu yoktur. Sonuçta, sadece İskender Bey'in henüz İtalya'ya kaçmasını gerektirecek bir şey olmamıştı. 1457 yılının Nisan ayında Napoli Kralı Alfonso, Akçahisar Piskoposu ve barış içinde yaşayan ülke insanları nezdinde Sırp ve Rum hükümdarlar tarafından kendilerine tanınan eski mülkiyet ve ticaret imtiyazlarını onayladı[39].

Türkler, nihayet vadilerden çoğunu işgal etmeyi başardılar. İskender Bey daha 1457 yılında İsa Bey ve Hamza Bey tarafından Leş'e kadar geri püskürtüldü, ancak papanın gönderdiği paralar ve birlikler ve Aragonlu Napoli Kralı'nın desteği ile Osmanlılara Tomornitsa'da büyük bir mağlubiyet yaşattı: Devşirme Hamza Bey (Zenevisi), savaş esiri olarak Napoli'ye götürüldü; İskender Bey ise ödül olarak bu bölgelerde "Genel Komutan" mertebesine yükseltildi. Zenevisi, zaman zaman Venedik'e ait Dagno ve Satti şehirlerini de işgal eden Dukakinler[40], Arta'nın eski despotu Carlo Musachi Thopia ve III. Leonardo Tocco, Sinan Bey, Yunus Paşa ve Karaca Bey'le yaptığı savaşlarda yanında yer aldılar (1458-1459). Arnavut boyları ilk kez İskender Bey'in zafer işareti altında birlik içinde hareket ettiler[41].

Diğer taraftan, Belgrad üzerine yapılacak yeni ve daha güçlü bir saldırı beklenmemesine rağmen, Hasanoğlu İsa'nın komutasında Tuna boylarında birkaç birlik belirdi, ancak çok fazla başarı elde edemedi[42].

Bosna uçbeyi İsa Bey'in Bosna Kralı Stefan ile anlaşarak Ragusa'yı kuşatmak için hazırlıklar yaptığı dedikodusunun doğru olmadığı anlaşıldı[43]. Bu yıl içerisinde Osmanlı topraklarına yeni bölgeler katılmadı.

Aynı dönemde Osmanlılar denizlerde büyük zarar gördüler ve Hristiyanların savunmasını hareketsiz izlemek zorunda kaldılar. Papanın kadırgaları sonbaharda hazırlanmış ve açık denizlerde görülmüştü. Bazı prenslerin kendi bölgelerinin yüzde onluk katkı paylarını kendi zimmetlerine geçirmekten çekinmemelerine rağmen, sadece Dalmaçya'da Haçlı Seferi amacıyla toplanan 4 bin altın değerindeki onda bir vergileriyle papa, Patrik Lui (Ludwig)'yi amirali olarak gerçek bir savaş misyonu ile görevlendirmeyi başardı. Patrik Lui, 11 kadırga ve toplam 32 gemi ile

Rodos'a geçti. Hristiyan filosu buradan Limni'ye doğru yelken açtı. Emrinde en fazla 100 asker bulunan Osmanlı subaşısı Murad, Hristiyanlardan kaçmak zorunda kaldı. Luis adında bir İspanyol, Limni'de komutan olarak bırakıldı. Haçlılar, birkaç gün sonra Taşoz Adası önlerinde belirdiler ve adayı zorla aldılar. Kritovulos, Patrik Lui tarafından görevlendirilen bir memura Gökçeada'yı teslim etti. Batı'nın intikamını almak için yola çıkan gemiler, Kutsal papanın bayrağı altında ayrıca Semadirek, Sakız Adası ve Midilli önlerine geldiler. Ancak Lui tekrar Rodos'a döndükten sonra Kapudan Paşa İsmail Bey, iki yıllık vergisini ödemiş olmasına rağmen, Midilli hükümdarına saldırdı ve başarısız bir şekilde Midilli Kalesi'ni kuşatmaya aldı. Yenilmez kabul edilen Osmanlı silahlarının uğradıkları itibar kaybı için bu çok zayıf bir teselli idi[44].

Yine de kayıp kabul edilen bu yıl, Osmanlıların genişlemesi için oldukça önemli iki haberle tamamlandı. 20 Kasım'da, Fransız Kralı'nın kızı ile evlilik hazırlıkları yapan genç Macar Kralı öldü; ve yine Kasım ayında Sırp Despotu Georg Brankoviç'in büyük oğlu Gregor'un - O, Osmanlı Padişahı II. Murad tarafından gözlerine mil çekilen bahtsızlardan biri idi - kız kardeşi ve Osmanlıların dul gelini Mara'nın elçileri, 1456 yılında ölen despotun mirası konusunda pazarlıklar yapmak üzere Divân-ı Hümâyûn'a geldiler[45]. Bunun dışında İspanyol asıllı enerjik papa, bir sonraki yılın Ağustos ayında hayata veda etti.

Bu önemli hadiseler sayesinde Kuzey yolu Türkler için tekrar açıldı. Ancak Sultan Mehmed, Balkanlardaki Mora ve Arnavutluk meselelerinin öncelikli olduğuna karar verdi ve bu amaçla 1458 yılının bahar aylarında harekete geçti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AVRUPA’NIN VE ANADOLU’NUN SULTAN MEHMED’İN

HÜKÜMDARLIĞI SIRASINDA KESİN SINIRLARININ

ÇİZİLMESİ[*]

Önce Mora meselesi kesin bir çözüme kavuşturuldu. Mora Yarımadası'ndaki huzursuzluklar hâlâ devam ediyordu ve Rum bağımsızlığının bu son sığınağına kesin ve utanç verici bir son hazırlayacaktı[1]. Aksak Peter Bua'nın (Arnavutlarda: Saketay) yıllar boyunca şehirlere ve köylere yerleşen Arnavutları, artık sadece kalmalarına izin verilmesi ile yetinmek istemiyorlardı. Despotluğun ilk kurucusunun ve savunucusunun bir halefi olan ve Mora'ya geri dönen Manuel Kantakuzenos'u ülkenin hükümdarı ilan etmişlerdi. Rumlardan kurtulmak için 1453 yılının sonbaharında ülkeyi Venedik Cumhuriyeti'ne teklif etmişlerdi[2] ve Venedik, gerekli görüşmeleri yapmak üzere bir elçi göndermişti. Aynı zamanda Cenevizlilerin ve Katalanların da Mora meselesine karışmakta olduğundan bahsediliyordu[3]. Mora Yarımadası'nda Frenklerin en son temsilcisi olan II. Centurione, Rum akrabaları Paleologlar ile ihtilafa düşmüş ve nihayet (1454) Klomutsi Kalesi'nde esir alınmış, ama kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştı[4]. Doğu'nun geleneklerine göre, toprakları bir hükümdarın otoritesi altında neredeyse tamamen bağımsız yöneten sayısız kalelerin sahipleri; aralarında en güçlüleri olarak Gürdüs (Korint)'te hüküm süren Mihail Asanes, ayrıca Bokalis Leontarios, Lukanes, Melissenos, vs.[5], hükümdarlarının despotluğun iç işlerine karşımasını istemiyorlardı. Muhlion Piskoposu[6] gibi, din adamları Ortodoks ruhbanına oldukça saygılı davranan Türk hükümranlığını, sürekli anarşi hâlinde olan "ulusal" duruma tercih ediyordu. Enerji, yaratıcılık ve kıvraklık konusunda kardeşinden üstün olan ve birçok yerde sempati toplayan Despot Dimitrios, kardeşi Thomas ile sürekli düşmanlık içinde idi[7]. Topkapı önlerinde hayata gözlerini yuman kardeşleri Bizans İmparatoru Konstantin'in ölümünden hiçbir ders almamışlardı. Özellikle Dimitrios, Osmanlı Sultanı'nı doğal hâmisi ve ülkenin gelecekteki tek hükümdarı olarak görüyordu. Hristiyanlara göre kâfir olan bu büyük hükümdara karşı kin duymuyordu, hatta Sultan Mehmed'i Roma İmparatorluğu'nun aynı Tanrı'nın lütfu ile yöneten imparatoru olarak kabul etmeye ve doğumu ile geçmişine uygun bir makam elde etmek söz konusu ise kendi kızını sultana cariye veya yasal eş olarak - aradaki fark önemli değildi, zira Dimitrios sadece kendi menfaatlerini düşünüyordu – vererek, feda etmeye hazırdı. Eşkıya güruhları, sonunda huzursuz olan Arhontlarla

birleştiler, Dimitrios'u başkentinde kuşattılar ve kardeşi Thomas, Batı'nın temsilcisi olarak Venedik'e başvururken, yine Turahan Bey'i yardıma çağırmaya mecbur kaldılar[8].

1454 yılının kış aylarında, yaşlı Turahan Bey'in oğlu Ömer, Türklerin Bizans tahtında hak iddia ettiği dönemlerden kalma eski dostu ve müttefiki Dimitrios tarafından yardıma çağrıldığında, Peloponezya ya da Mora Yarımadası'ndaki durum böyle idi. Ömer'in gelmesini sağlamak için Osmanlıların son seferi sırasında Tesalya uçbeyinin esir alınan oğlu serbest bırakıldı. Sipahiler, yolda ganimet ve köle toplayarak, İthome'ye kadar ilerlediler. Arnavutlar, Paleologların bu müttefikleri sayesinde oyunu tamamen kaybettiler. Yeni despotları Kantakuzenos ise ortadan kayboldu[9]. Osmanlı Sultanı adına çıkartılan bir imtiyazla, Hasan Bey ülkenin tüm ileri gelenlerine, hatta Peter Bua'ya mülklerinin ve haklarının tamamen koruma altında olacağına dair güvence verdi (26 Aralık 1454)[10]. 1455 yılının Eylül ayında Akhaya Prensi de bir daha dönmemek üzere kaçak olarak İtalya'ya gitti[11].

Ancak, bu şekilde büyük bir tehlike atlatan Paleologlar, papanın Türklerin baskısından kısa bir süre sonra kurtulacaklarını vaat eden yazılarına kanarak, vergiyi zamanında ödemeyerek, savaş ilan etmiş kabul edildiler[12]. 1458 yılındaki vergi borçları üç yıl için 18 bin altına kadar çıkmıştı. Son Acciajuoliler tarafından yönetilen Atina, o dönemde hem maddi, hem manevi en kötü günlerini yaşıyordu. Mirasçısı ve halefi olarak ardında genç oğlu Francesco'yu bırakarak, 1451 yılı civarında ölen Dük Nerio'nun ölümünden sonra Giorgio hanedanından bir Frenk kızı olan dul eşi, sefa içinde bir hayat yaşamaya başladı. Anabolu'da Venedikli bir subay olan Bartolommeo Contarini'de, yasal dükün vasisi olarak Atina sakinlerine zorla kabul ettirilen yakışıklı ve genç, yeni bir eş bulmuştu. Nerio'nun gayri meşru kuzeni Franko, o dönemde Osmanlı Sultanı'nın sarayında idi ve haklarını korumak için sultandan onay ve destek istedi[13]. Mihaloğlu Mehmed, Tuna boylarında dolaşırken[14], Sultan Mehmed Mora'ya bizzat bir akın düzenlemeye karar verdi. Mayıs ayında, Edirne'deki karargâh hâlâ dursa da[15], çadırlar toplanıp, savaş tuğları dikildiği anda ordu acele ile güneybatıya doğru hareket etmeye başladı ve kısa bir süre sonra Turahanoğlu Ömer'in sancakbeyliğini yürüttüğü Tesalya'ya geldi. Thomas, verginin 3.500 Bizans altını tutarındaki kısmını İsthmus Derbendi yakınlarında bulunan sultana gönderdi, ama boşuna. Sultan Mehmed, Mayıs

ayında oraya vardığında Gürdüs'ün savunma durumuna geçmiş olduğunu gördü. Şehir teslim olmayınca, Karaca Bey'in ölümünden sonra Rumeli Beylerbeyi görevine de getirilen Veziriazam Mahmud Paşa, kuşatmaya devam etmek üzere orada bırakıldı. Birliklerin büyük bir kısmı ise Sultan Mehmed'in bizzat komutası altında, bir zamanlar muhteşem güzellikte olup, I. Murad tarafından tahrip edilen Germe Hisarı'nın harabelerini aşarak, küçük çeteler hâlinde yarımadanın vadilerine dağıldılar. Ömer Bey'in sipahileri Tarsos, Akova, Rupela, Pazenika, Kalavrita ve Leondari önlerinde belirdi ve bu küçük kalelerin hepsini teslim olmaya zorladılar. II. Mehmed ise Dimitrios Asanes'e ait Muhlion'a, Balyabadra'ya ve Vostitsa'ya saldırdı. Bazı yerlerde Rumların güçlü düşmanlarına karşı birkaç gün direnecek kadar haysiyet gösterdiler. Sultan Mehmed ise hemen her yerde yumuşak ve esirgeyici biçimde davranıyordu.

Thomas, Türkler tarafından Benefşe (Monemvasia)'de kuşatma altına alınmıştı. Mezistre (Mistra)'de saklanan Dimitrios ise İsthmus Derbendi'ne hükmeden Gürdüs'e kurtarmak için Mattheos Asanes'i gönderdi. Ancak, Türklerin asıl ordusu dönüş yollarında buraya geldiğinde şehrin yeni Rum komutanı, 6 Ağustos tarihine kadar dört ay süren bir dirençten sonra şehri nihayet teslim etmek zorunda kaldı ve Osmanlılardan 400 yeniçeri orada askerî birlik olarak bırakıldı. Despotlar, aynı anda Mora'nın üçte birinde Osmanlıların doğrudan hükümdarlığını tanıdılar; ellerinde kalan diğer bölgeler için, Türk vasalları olarak her yıl 3 bin altın ödemeyi taahhüt ettiler. Ömer Bey, bu yeni eyaletin sancakbeyi görevine getirildi.

Sultan Mehmed, buradan Atina'ya geçti ve oradaki şartları yeniden düzenlemek için dört gün orada kaldı. Nerio'nun dul eşi Megara'ya kapatılıp, burada daha sonra öldürülürken, Franko'ya 1456 yılından önce Atina Düklüğü'nün tamamı verilmişti. Bunun karşılığında II. Mehmed oraya varmadan önce Atina, Türkler tarafından işgal edildi ve Franko'nun sahası, Theben ve Bootiya ile sınırlandırıldı. Eğriboz'daki Venedikliler de sultana değerli hediyeler gönderiyorlardı. Sultan Mehmed, buradaki şartları düzenledikten sonra yoluna devam ederek, Üsküb'e doğru hareket etti ve Ekim ayının ortalarında ordusu ile birlikte buraya vardı. Macaristan, sonbaharda topraklarına bir saldırı yapılmasını beklerken[16], Osmanlı Sultanı yolunu Edirne yönüne çevirdi[17].

Aynı zamanda Kapudan Paşa'ya Hristiyanları barındırmış olan adalar üzerine bir sefere çıkması emri verildi. İsmail Paşa, sonbaharda 150 gemi ile yelken açtı ve üç gün sonra Dorino'nun oğullarının birbirleri ile savaş

hâlinde oldukları Midilli Adası'nın önüne geldi. Papanın Sergio adında biri tarafından yönetilen kadırgaları Sakız Adası'na kaçtı. Bu sayede Türkler, Molibos Kalesi'ni kuşattılar, ama kaleyi fethedemediler. Adanın efendileri ise vergiyi zamanında ödemeyi taahhüt ettiler. Osmanlı Donanması'nın adalarının önünde belirmesi ile dehşete düşen Sakız Adası'nın Maonezleri ve Takımadaların Dükü de aynı vaatlerde bulundu. Kritovulos'un çabaları sayesinde, Despot Dimitrios'un elçisi Asanes aracılığıyla 3 bin altın tutarında bir vergi teklif ettiği Gökçeada tekrar geri kazanıldı ve Limni Adası'nda yeni efendisinin sadık bir hizmetkârı olan Rum Kritovulos, aynı başarıyı gösterdi: Kotzinon ve Palaiokastron kaleleri teslim oldu[18].

Bütün bu hadiselerden sonra Mora'da yeniden huzursuzluklar başladı. 1460 yılının başlarında Balyabadra'daki Osmanlılar, şehrin surları altındaki düzlükte Despot Dimitrios'a ait birliklerin Thomas'a ait birliklere karşı savaştığını gördüler. Papa tarafından kışkırtılan[19] Thomas, 1458 yılında Türklerin eline geçen Kalavrita'yı ve kardeşinin başka kalelerini zapt etmişti. Kardeşler arasında Isparta Metropoliti aracılığıyla Kastritsa'da sağlanan barış, uzun sürmedi[20]. Thomas, kardeşini kızı ve Kral Alfonso'nun bir kuzeni ile evlendirerek, ülkeyi Aragonların eline bırakmaya çalışmakla suçluyordu[21]. Zenevisi hanedanı[22] mensubu bir Arnavut olan Şahincibaşı Hamza Bey ve Mora Yarımadası'nın yeni Sancakbeyi Ahmed Paşa ile eski Sancakbeyi Ömer Paşa ve Yunus adında bir başka kişi, Dimitrios'un üzerine yürümek üzere emir aldılar, ama Türklerin müdahalesi de yarımadada barışı sağlamaya yetmedi[23].

Bu yüzden yeni bir seferin yapılması gerekmişti, ama Sultan Mehmed önce kendisine oldukça rahatsızlık vermeye başlayan İskender Bey meselesini hâlletmek istiyordu.

Bu yüzden 1459 yılının bahar aylarında yeniçeriler ve sipahiler Arnavutluk üzerine yürüdü. Vezirizam Mahmud'a bu zor vadilerde yolları açma görevi verildi ve o, Arnavutların yoğun direnişlerine rağmen bunu başardı. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı, Akçahisar'a doğru yola çıkabildi. Hristiyan Arnavutluk'un hükümdarı, Osmanlıların üstün gücüne direnemedi ve resmen mutlak hükümdar olarak kabul ettiği Osmanlı Sultanı'na nakden ödenecek vergi yerine bundan böyle her yıl koyun ve devşirme vermeyi vaat etti[24]. 1461 yılında artık tutunması mümkün olmayan İskender Bey, gemiye binip, İtalya'ya gidecekti[25].

1460 yılının bahar aylarında savaşın hedefi Mora'ya yöneldi. 27 gün süren bir yürüyüşten sonra Sultan Mehmed, 1460 yılının Mayıs ayında, yeniden Rumların tekrar geri kazanmayı umut ettikleri Gürdüs'e vardı. Görünüşe göre iki Paleologla birden savaşıyordu: Dimitrios tarafından kendisine elçi olarak gönderilen Asanes'i zindana attırdı. Dimitrios ise Mahmud Paşa tarafından Mezistre'de kuşatıldı ve Asanes, serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra Dimitrios da teslim oldu. Dimitrios, ayağa kalkıp kendisini kapıda karşılayan sultanın çadırına, Hristiyanlara göre kâfir olan sultan ile eşit bir prens gibi girdi. Sultan Mehmed, bozguna uğramış Dimitrios'a sağ elini uzattı. Kendisine ayrıca birçok hediye, kumaş, at, vs. hediye edildi. Osmanlı hükümdarının bahtsız yılgın Dimitrios'un genç kızını haremine almak istemesi kimseyi şaşırtmadı. Dimitrios'a bunun üzerine sadece Gökçeada, Limni, Taşoz ve Semadirek Adaları verilmekle kalmadı, Enez ve kendi bölgeleri ile birlikte, en az 300 bin akçe değerinde bir gelir de bırakıldı[26]. Eski despot Dimitrios, sultanın eşi olan kızının da ölümüne şahit olduktan sonra, 1470 yılında Edirne'de Keşiş David olarak hayata veda etti[27]. "Bu bahtsız hadiselerin tetikleyicisi" Dimitrios Asanes ise 1460 yılında Dimetoka'ya taşındı ve 1467 yılında burada öldü[28].

Thomas'a ait topraklarda ise sultan çok farklı davrandı. Mezistre, 400 yeniçeri kaleye yerleştirildikten sonra esirgenirken, direnmeye cüret eden Kastritsa, 300 esirin öldürülmesi - hatta bazıları kazıklara çakıldılar -, kadın ve çocukların köle yapılması ve evlerin ateşe verilmesi ile cezalandırıldı. Gardiki, teslim olmayı sadece bir gün geciktirdi, ama bundan daha yumuşak bir muamele görmedi[29]. Bahtsız Thomas bunun üzerine Kalamata ve Marrathios'tan Mantinea'ya, daha sonra Temmuz ayının sonunda ise Portolongo üzerinden Korfu'ya kaçtı. Ragusa'nın[30] Gravosa Şehri'nde kısa bir süre konakladıktan sonra sultanın, kendisi veya oğlu teslim olmadıkları sürece affetmeyi reddetmesi üzerine 16 Kasım'da buradan İtalya'ya yöneldi. Thomas'ın eşi, Venedik'te yabancı topraklarda öldü[31]. Thomas ise 1465 yılına kadar yaşadı. Papa, en büyük oğlu Andreas'ı halefi kabul etti. Hem kendisi, hem kardeşi Manuel Katoliktiler[32]. Thomas'ın üçüncü oğlu Gidos, Rumeli Beylerbeyi oldu ve 1473 yılında Uzun Hasan'la yapılan savaşta hayatını kaybetti[33]. Sultan Mehmed, sonbaharın ortalarına doğru tekrar Edirne'ye geldi[34].

Mora'da artık sadece Venedik'e ait yerler ve papa adına Katalanlı bir korsan tarafından işgal edilen Benefşe ve bir Rum Kalesi Hristiyanların

elinde kalmıştı[35]. Ayamavra'da hüküm süren Despot Tocco, Ergiri Kasrı'nı Türklere bırakmak zorunda kaldı[36]. Sultan, yolu üzerinde Atina Tiranı Franko'nun[37] ve Zağanos Bey'in canlarını aldırttı[38] ve ona bırakılan toprakları Hamza Bey'in yönettiği Mora Sancağı'ına dahil etti.

Bu arada Papa III. Kalixtus'un ölümünden sonra hümanist ve Haçlı Seferi'nin yorulmaz vaizi, Almanya ve Macaristan'ın papa vekili Aeneas Silvius, Papa II. Pius olarak tahta çıkmıştı. Yaşlı ve hastalıklı olmasına rağmen, en önemli ilgi alanı hâlâ Osmanlılara karşı yapılacak genel bir Haçlı Seferi idi. Görevine, bütün Hristiyanlara yaptığı ateşli bir çağrı ile başladı ve bütün prensleri, özellikle de İtalyan olanları, Mantua veya Udine'de yapılacak büyük bir konseye davet etti[39].

Papa Pius belki de II. Urban'ın büyük bir kitle önünde bir konuşma yaptığı ve onları Haçlı Seferi'ne ikna ettiği Clermont Konsili (Piacenza toplantısı) gibi bir toplantının hayalini kuruyordu. Genç Milanolu Dük Gian Galeazzo ve Faenzas, Carpis, Carregios gibi beyler eşliğinde 1459 yılının Mayıs ayında Mantua'ya geldiğinde ise Hristiyan güçlerinden çok azının temsilcilerinin geldiğini gördü. Buna rağmen taleplerine uyuldu ve genel bir Haçlı Seferi kararlaştırıldı. İmparatorluk, 42 bin askerden oluşacak büyük bir birlik sağlayacaktı; Hunyadi'nin Mart ayında kral seçilen küçük oğlu Matyas ile cesur ve hırslı bir krala sahip olan Macaristan, 20 bin süvariyi hazır tutacaktı; Burgonya Dükü Philipp, 2 bin atlı ve 4 bin piyade göndermeyi teklif etti. İmparatorun kendisi genel komutanlık görevini üstlenecekti ve papa savaşa bizzat katılmayı vaat etmişti[40].

Kısa bir süre sonra ret cevapları gelmeye başladı. Hatta 15 Ocak 1460 tarihinde Papa Pius, Haçlı Seferleri'nin başına geçemeyeceğini bildirdi. Sadece Rum Kardinal Bessarion, günahtan af belgelerini dağıtmak, âşâr vergisini toplamak ve imparatoru teşvik etmek üzere "barış meleği" olarak imparatorluğa gönderildi[41].

1460 yılının Eylül ayına kadar Almanya'da bir meclis toplamak imkânsızdı. Bu tarihten itibaren imparator başkenti Viyana'da Montferrat Kontu ve Burgonya Dükü elçilerinin de hazır bulunduğu bir toplantı düzenledi. Bessarion ve Burgonyalı'nın konuşmaları hâlâ Haçlı Seferi'ne ateşli bir çağrıdan ibaretti. Papa tarafından bağışlanan 150 bin altın (20 bini Macaristan'a gönderilmişti), 200 prense gönderilen mektuptan, dükün 1.000 piyade ve 2 bin şövalye gönderme veya 18 bin altın bağış yapma teklifinden, San Angelo Kardinali'nin Macaristan'a ve diğer ruhban reislerinin Fransa, İngiltere ve İspanya'ya gönderilmesinden bahsedilir.

Muhtemel müttefikler arasında sadece Leh Kralı, Karaman Beyi ve Arnavutlar değil, “Polonya Kralığı sınırlarının yakınlarında olduğu ve Müslüman olmadıkları[42]” söylenen Tatarlar da sayılıyordu. Ama tüm bu “güzel, krallara layık ve muhteşem konuşmaların ve tekliflerin” hiçbiri başarı getirmedi. Mantua’da alınan kararların “Alman milleti” üzerinde bağlayıcı olamayacağı söylendi ve Trier ile Mainz Başpiskoposları’nın ölümlerini, Macaristan’daki taht değişikliğini, Eflaklara karşı duyulan güvensizliği ve Türkler hakkındaki haberlerin yetersizliğini ileri sürerek bahaneler yaratmaya çalışıldı. Papa II. Pius, 11 Ekim’de İmparator III. Frederik’e yazdığı mektupta Almanya’nın namus borcundan[43] bahsetti ve Palatina Dükü Frederik’i komutan vekili olarak önerdi[44], ama boşuna. Projenin tamamı, Tribrakius Mutinensis’in[45] öğütleri ve “sapkınların kanını akıtmak için” gelen “Doğu’nun gururlu hayvanını” lanetleyen “muhteşem astrolog” Riminili Teodor’un kehanetleri[46] ve Fransa’daki Papa vekili Donato Belloria di Serravalle’nin tavsiyeleri kadar boş çıktı[47].

Venedik Doju o ilk coşku ile İstanbul’un tekrar geri kazanılması için kısa bir süre sonra yapılacak Haçlı Seferi’ni bildirmek üzere Asya’nın Hristiyan prenslerine birer yazı göndermiş[48]; Bolonyalı Peder Lodoviko ise onları ikna etmek için bizzat yanlarına gitmişti. 1460 yılına doğru ayrıca Herhere (Gürcistan’da) Dükü[49], Gürcistan Kralı Georg, Kral Pangratios ve Bendian ile görüştüğünü ve 40 bin ile 20 bin veya daha az süvari hazır tutabileceklerini bildirdi[50]. Gregor, bunun dışında Trabzon İmparatoru’ndan ve onun müttefiki ve damadı olan İran’ın Türkmen hükümdarı Uzun Hasan’dan yardım umuyordu[51].

Anadolu’yu Türkmenler ve kısmen Hristiyan prensler için kazanmayı hedefleyen bu komplonun mutlaka engellenmesi gerekiyordu. Akkoyunluların lideri Uzun Hasan, 1461 yılında Karakoyunluların lideri Cihanşahzâde Hasan Ali’yi yenerek, İran-Ermeni bölgesinde eski Tigranokerta[*] dolaylarına yerleşmişti. Ancak, Osmanlılara karşı bir Timur’un zaferlerini tekrarlayacak güçte değildi. Horasan, Kirman, Sistan ve İran ile Afganistan o dönemde Timur’un diğer taht mirasçılarını kenara itmeyi başaran ve son yıllarda bozkırlardan akın eden vahşi kabilelerin akınını durduracak yetenekte olan haleflerinden, Miranşah’ın torunu Ebu Said Mirza’nın yönetiminde idi. Özbek Hanı Ebulhayr’ın Cuki komutasındaki birlikleri ile Bürge Sultan’ın birliklerine karşı yapılan savaşlarda üstün olan O idi. Doğu’nun güçlü hanlarının bu büyük halefi

daha kısa bir süre önce rakibi Mirza Hüseyin’i yenmişti ve bozguna uğrayan Cuki’yi eski Binaket Şehri’ndeki Şahruh Kalesi’nde kuşatmaya hazırlanıyordu. Uzun Hasan ise bu şehrin 1462 yılında alınmasından sonra kendi yönetiminde bulunan Azerbaycan’a bir saldırı düzenlenmesinden endişe duyuyordu[52]. Bu şartlar altında Osmanlılarla zorlu bir savaşa girmek Uzun Hasan için çok büyük bir hata olacaktı. Aksine, Karadeniz sahillerindeki Hristiyan ve Müslüman dostlarını feda etmeye hazırdı.

Barbarların stilinde çalım satan rakip olarak karşımıza çıkan Uzun Hasan ve hedeflerine doğru sessiz sakin ilerleyen Sultan Mehmed arasındaki düşmanlıklar daha 1460 civarlarında başlamıştı. Ermenistan ve İran bölgesinin hükümdarı Uzun Hasan, kılıç hakkına istinaden kendini Timur’un tek ve gerçek halefi olarak görüyordu ve Batı’daki komşusundan uzun zamandan beri ödenmeyen haracı talep ediyordu. Timur’un ölümünden sonra geçen 60 yıl için ödenmesini istediği haracı birkaç bin eyer, kilim ve sarık olarak hesaplıyordu. Sultan Mehmed ise cevabında talep ettiklerini bizzat getireceğini bildiriyordu. Bu yüzden düşmanlıkların artık engellenmesi mümkün değildi[53].

Ioannes Komnenos’un kardeşi İmparator Ioannes’in kızını vermiş olduğu Uzun Hasan, ayrıca Trabzon’un vergisini de topluyordu[54]. Bunun dışında Karakoyunlu Hüseyin Bey’i av sırasında esir almış ve şehrini işgal etmişti[55]. Ermenilere ait Erzincan’ı ise kuşatmaya almıştı[56].

Bir sonraki yılın ilkbahar aylarında, Mora’daki meseleler düzene sokulduktan sonra Sultan Mehmed Anadolu’daki savaşı başlattı. Kapudan Paşa Kasım Bey ve ikinci komutanı Yakup Bey, 300 gemiden oluşan bir filonun başında bulunuyorlardı. Bu yeni seferin hedefi bilinmediğinden - Sultan Mehmed kadıaskere, yani en yüksek hakimine bile bilgi vermemişti - Boğdan’dan en uzaktaki Kili Limanı’na kadar bütün Hristiyan hükümdarlar korku içinde titriyorlardı. Ne zaman ki Osmanlı Sultanı saray halkı ve Rumeli birlikleri ile birlikte Anadolu Beylerbeyi’nin ve Karamanoğullarının kendisini beklemekte oldukları Anadolu’ya geçti, asıl maksadı o zaman anlaşıldı[57].

Sultan Mehmed, birkaç gün Bursa’da kalıp, babasının mezarını ziyaret etti. Birlikleri daha sonra kuzeydoğuya yönelip, Filos Çayı’nı geçti ve Amasra aylar öncesinden Türkler tarafından işgal edildiği için[58], ancak Sinop önlerinde durdular.

Denizle çevrili bu güzel şehir, emirlerin tavşan ve geyik avına çıktıkları muhteşem ormanlar barındıran bir burunla anakaraya bağlı idi. I. Murad’ın

ikinci evliliğinden dolayı İsfendiyaroğulları ile akrabalık bağı bulunan Sultan Mehmed'i babası İsmail Bey'in selamlarını iletmek için Hasan Bey karşıladı. İsmail Bey yaklaşık 10 bin oldukları tahmin edilen bir orduya ve muhtemelen Cenevizlilerden aldıkları çeşitli boylarda toplara sahipti. Gemilerinden biri ise Osmanlı Donanması'nda bile benzeri bulunmayan güçteydi. İsfendiyaroğullarının toprakları her ne kadar sadece Penderaki'den Paflagonya'ya ve oradan, kızı Sultan Mehmed'in ikinci gözdesi olan ve genelde eniştesinin sarayında bulunan oğlu Turgut Bey'in topraklarına kadar uzansa da, ancak Gürcistan'daki madenlerin kendisiyle yarışabileceği yılda 200 bin altın kazandıran büyük maden ocaklarından dolayı çok zengin bir ülke idi.

Ama İsfendiyaroğlu İsmail Bey savaşçı değildi ve bugüne kadar güvenli ve korunaklı ikametinde rahat bir hayata alışmıştı. Ayrıca, her türlü direnişin Osmanlı Sultanı tarafından sert ve acımasız bir biçimde cezalandırıldığını da biliyordu. Osmanlı'nın veziri ve Kızıl Ahmed'in komutası altındaki öncü birliklere birkaç gün direndikten sonra, Filibe vilayetini ve bütün vergilerden ve harçlardan muafiyet talep etmeye karar verdi. Osmanlılar ise İsmail Bey'e Makedonya Dağlarındaki Üsküb'ü teklif ettiler. Daha güçlü olan sultanın teklifine boyun eğmekten başka çaresi yoktu. Sultan Mehmed, İsfendiyaroğulları Beyi'nin sarayından tüm hazineleri topladı ve 50 bin altın değerindeki madenleri işgal etti. Daha sonra yeni sancakbeyine kendisi ile birlikte gitmek isteyen herkesle birlikte Rumeli'ye geçmek üzere gemilere binmeleri yönünde emir verdi. Yeniçeriler birkaç gün sonra, İsmail Bey'in eşi tarafından yönetilmekte olan Kastamonu'ya girdiler[59]. İsmail Bey'in, entrikaları sayesinde bu fethi hızlandıran bir kaçak ve Bolu'da[60] Osmanlı Beyi olan kardeşi Kızıl Ahmed, Sinop'a sancakbeyi olarak tayin edildi ve yeğeni Hasan, bugüne kadar yönetmekte olduğu Bolu'ya subaşı olarak atandı[61]. Ancak Kızıl Ahmed, kısa bir süre sonra aynı rütbe ile sancakbeyi olarak Rumeli'ye gönderildi ve buradan önce Karaman Sarayı'na, oradan da Uzun Hasan'ın yanına kaçtı[62].

Bu fetihten sonra Osmanlı Donanması doğu yönünde zenginliklerinden çok, güzelliği ile Fatih'in dikkatini çekmiş olan Trabzon'a doğru yelken açtı. Ordu ise Sultan Mehmed'in genç oğlu Bâyezid'in hüküm sürdüğü Amasya'ya, oradan da Sivas'a geçtikten sonra Doğu Karadeniz Dağları'nın dar geçitlerine girdi ve burada 18 gün kaldı. Osmanlı birlikleri belki de hiçbir zaman, özellikle de yağmur altında, bu kadar tehlikeli bir yol gitmemişti. Tıpkı Arnavutluk'ta sultanın bizzat katıldığı seferde olduğu

gibi, bir Türk suikastçı tarafından yüzünden yaralanana kadar Veziriazam Mahmud Paşa bir günlük bir mesafede önden gitti[63]. Bu hadiseden sonra sultanı korumak için tüm tedbirler alındı. Silahdarlar, ok yağmuru ile efendilerini korumaya hazır bir vaziyette sultanın yanında at koşturdular. En arkadan atlı sipahiler geldi ve bunların arkası da diğer birlikler tarafından korundu. Uzun Hasan'ın yeğeni Hurşid komutasındaki Akkoyunluların bir saldırısı Gedik Ahmed Paşa tarafından geri püskürtüldü[64]. Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ı davranışları için cezalandırmak üzere Azerbaycan'a bizzat saldıracakmış gibi görünüyordu. Hamza Bey'in komutasındaki Rumeli sipahileri Koyulhisar (Koyunluhisar)'a saldırdılar, vezirin Turan ve İran bölgelerini tahrip ettiler[65].

Ancak, Sultan Mehmed nasıl ki bu güçlü Türkmen ile çarpışmaya ve onun bir müddet sonra Sultan Ebu Said Bahadırhan'la da karşı karşıya gelmek isteyeceği böylesi uzak bölgelere bir sefer yapmaya hazır olmadığı gibi, Uzun Hasan da Sultan Mehmed ile savaşmayı göze alamıyordu. Bu yüzden Uzun Hasan'ın annesi Sara, lalası ve çeşitli hediyelerle birlikte Osmanlıların karargâhına geldi. Bu ziyaretten çok memnun olan Sultan Mehmed birliklerini kuzeye, barış antlaşmaları sayesinde neredeyse onun sayılabilecek Trabzon'a doğru çevirdi; ancak yine de şüphe ile yaklaşılan Uzun Hasan'ın iyi niyetinin bir güvencesi olarak Türkmen kadınını yanında tuttu.

Trabzon İmparatorları 15. yüzyılda karışık ve pek de şerefli olmayan bir hayat sürmüşlerdi. Kir Aleksios'un eşi, resmen zina ile suçlanmış ve oğlu Ioannes, bunu annesini ve babasını zindana kapattırmak için bir bahane olarak kullanmıştı. Aleksios, tekrar özgür kaldıktan sonra taht sırasını, burada hüküm süren Türk modasına göre İskender diye çağrılan ve Midillili bir Gattilusio ile evli olan ikinci oğlu Aleksander lehine değiştirmek istemişti. Ama Ioannes, destek almayı başardı ve Trabzon yakınlarındaki Mega Kaldeia'ya sahip olan Trabzon'un muhafız alayları onun tarafına geçtiklerinde babasını tahttan indirip, öldürttü ve daha sonra inanılmaz bir iki yüzlülükle babasını öldürenleri mahkum ettirip, gözlerine mil çektirdi ve sakat bıraktı. Trabzon, bu siyasi anarşi ve ahlaksızlıklardan oluşan şartlar altında sadece Ioannes'in eşinin akrabası olan Gürcistan Krallarının ve aynı Komnenos ailesinden gelen ve Kırım'da serbestçe hüküm süren Mankup hükümdarlarının[66] desteği ve komşu Türklerin para ve birçok boyun eğmelerle kazanılan teveccühleri ile ayakta durabiliyordu. Ancak Rumların Doğu'daki bu son kalesi Trabzon İmparatoru Ioannes zamanında bir kez

Erdebil Şeyhi komutasındaki Sisam ve diğer adaların birlikleri; daha sonra ise yine Amasya Sancakbeyi Hızır Bey[67] tarafından işgal edildi ve 2 bin köle alındı. Baba katili Ioannes bunun üzerine Osmanlı Sultanı'na 3 bin altın haraç vermeyi önerdi ve "imparatorluğunu" geri aldı. Ioannes öldüğünde kardeşi David dört yaşındaki yeğenini ortadan kaldırdı ve sadık bir vasal olarak hükümdarlığını kabul ettirmek için Sultan Mehmed'in huzuruna geldi. Bu hadise, ilk Mora seferi sırasında meydana geldi[68]. Ancak David, Uzun Hasan'la irtibata geçip, evlilik bağı ile bir de akrabalık ilişkileri kurduğu anda kendi kaderini kendi tayin etmiş oldu.

Talihsiz imparatorun ciddi bir direniş gösterebileceği düşünülemezdi bile. Aslında 2 bin süvariden[69] oluştuğu söylenen bir öncü birlik oldukça sarsılmış ve gemi toplarının deniz tarafındaki surları büyük oranda zarara uğratmasına ve Mahmud Paşa'nın Skylolimne'deki ordugâhından gizlice David'in başka bir taht müddeisi olan yeğeni Georg ile ilişki içerisinde, komutası altındaki kuşatma 28, hatta 32 gün sürmüştü. İmparator, Sultan Mehmed'den sadece zengin bir timar ve ikinci kızı vasıtası ile bir aile bağı kurmayı talep ediyordu[70]. O, Dimitrios Paleologos'un yaptığını yapmaya çalışıyordu, ama Osmanlı Sultanı bu sefer hiçbir şartı kabul etmek niyetinde değildi. Yeniçeriler, surlarda açılan bir gedikten Trabzon'a girdiler. Aralarından seçtikleri 400 kişiyi şehirde bıraktılar. Azaplara ise şehrin alt kısmında evler verildi. Kasım Bey, ödül olarak Trabzon Sancakbeyliğine getirildi ve Hızır Bey'in yeni sipahilerine yer açmak için askerî aristokrasi mülklerinden çıkartıldı. Şehir sakinlerinden bazıları, Osmanlı askerleri arasında paylaştırıldı ve kimisi İstanbul'a yetenekli ustalar ve uyumlu vatandaşlar kazandırmak üzere gemilere bindirildi. 1.500 genç, sultanın sarayına gönderildi ve burada yeniçeri saflarına dahil edildi[71]. Trabzon'un kaderi savaşla fethedilen diğer şehirlerin akıbeti gibi oldu.

Sultan Mehmed, dağlar arasındaki dar vadilerden, korku salan ve başına buyruk ahalisiyle Canik bölgesinden geçerek, 28 günlük bir yolculuktan sonra Bursa'ya vardı ve sonbahar sona ermeden Avrupa'ya geçti. David, eşi, Sultan Mehmed'e verilmesi vaat edilen kızı, imparator oğlu Georg ve bilim alanında oldukça bilgili danışmanı Georg Amirutzi, kendisinden önce varmışlardı bile. Ioannes'in oğlu Aleksios, Midilli Adası'nda bırakılmıştı. Genç prenses sultanın haremine girdi ve tahtın varisi Georg, Müslüman oldu. Ancak Amirutzi'nin ihaneti sayesinde sultanın eline David'in Uzun Hasan ile evli olan kızının bir mektubu geçtiğinde, Sultan Mehmed Trabzon hanedanına mensup tüm erkekleri öldürttü. Dinini değiştiren Georg bile bu

kaderden kurtulamadı[72]. İmparatorun kızı Prenses Anna önce Makedonya Sancakbeyi Zağanos Bey ile evlendirildi. Zağanos Bey'in makamını ve hayatını kaybetmesi üzerine Evrenoszâde Yunus Bey'e eş olarak verildi. Son olarak Sultan Mehmed'in isteği ile Müslümanlığa geçti ve sultanın haremine dahil edildi[73].

ALTINCI BÖLÜM

SIRP KARMAŞALARI. BOSNA'NIN İLHAKI.

SULTAN MEHMED’İN TUNA BOYLARINDA ROMENLER VE

MACARLARLA SAVAŞLARI[*]

Sultan Mehmed, uzun bir aradan sonra artık tekrar Macarların ve Romenlerin saldırılarına uğrayan kuzey sınırlarına vakit ayırabiliyordu.

Despot Lazar, bu arada vergiyi 2 bin altın kadar yükseltmeyi teklif ederek, Sultan Mehmed'in tarafında yer almıştı[1]. Despot Lazar'ın ayrıca Macarlara saldırdığı ve Keve (Kowin) Kalesi'ni ellerinden aldığı söylendi. Bununla beraber, yeni Macar Kralı da 20 Ocak 1458 tarihinde beklenmedik bir zamanda hayata veda eden Despot Lazar'a karşı hiçbir harekette bulunmamıştı.

Thomas Paleologos'un kızı olan dul eşi Helena (Elen), taht mücadelesinde bulunacak çok sayıda varisten dolayı bölünmüş ve zayıflamış Sırbistan topraklarını elinde tutmayı başaramadı. Tahtın varislerinden biri olan Gregor, Atos Dağı'ndaki Kilandar Manastırı'nın keşiş cüppesini giyene kadar Osmanlı Sultanı'nın yanında kaldı; 1460 yılında ise hayata veda etti[2]. Georg'un en büyük oğlu, kör olmasına rağmen, Türklerin yardımı ile mirası devraldı[3]. Oğlu Vuk'un ise Semendire'ye yerleştiği söyleniyordu[4] - daha sonra Macaristan'a ve buradan da Arnavutluk'a kaçtı[5]. Lazar'ın diğer kardeşi Stefan, Semendire'de yaşıyordu. Ragusa kaynaklarında "Kantakuzen" ailesine mensup olarak gösterilen ve 1461 yılında Ragusa'ya gelen[6] Cilly Kontu'nun dul eşinin de burada adı geçer[7]. Macaristan'ın davaları konusunda bilgi sahibi olan çevrelerde ise Szilagyi'nin yönetmekte olduğu ve kısa bir süre önce tahkim edilmiş olan Belgrad'ı; Semendire ve Sırbistan'ın Brankoviç'ten kalan bölümleri ile birleştirme niyetinden bahsediliyordu[8]. Nihayet, Belgrad birlikleri aralarında Lazar tarafından zapt edilen Keve ve çok önemli bir yer tutan Güğercinlik[9] kalelerinin de bulunduğu üç kaleyi zapt ettiler. Helena, sıkı ilişki içinde bulunan babasının tavsiyelerine uyarak, Papa Pius'a başvurdu ve Kutsal Papalığın himayesine girdi (Mart). Macaristan'daki Papa vekili San Angelo Kardinali, papanın Sırbistan üzerindeki hükümdarlığını ilan etmek için geldi[10], ama içlerinde sadece Osmanlı Sultanı, korumasız kalan bu topraklar üzerindeki haklarını kabul ettirmeyi başardı.

Sultan Mehmed, Mora'daki Paleologlara karşı ilk seferi için hazırlanırken (1458), Veziriazam Mahmud Paşa'yı ve onun tahtta hak iddia

eden kardeşi Mihail (Amolulo) Angeloviç’i”[11], Vidin Sancağı’nın desteği ile toprakların tamamını ilhak etmeleri emri ile Sırbistan’a gönderdi; Tuna boylarındaki donanma da yardıma çağrıldı[12]. Türkler, 10 Mayıs tarihinde Resava Kalesi’ni kolayca aldılar. Mahalli voyvodaların yönetiminde bulunan birçok kale de aynı kadere maruz kaldı. Semendire önlerine geldiklerinde Türkler şehre girmeyi başardılar, ama güçlü kalenin birlikleri cesurca direndi. Uzun süren bir direnişten sonra daha önceleri saldırıya uğrayan Güğercinlik de teslim oldu. Aynı şekilde Sivrihisar alındı[13] ve birçok Ragusalının yaşadığı Rudnik madenleri de Türklerin eline geçti[14]. Belgrad önlerine kadar ilerlediler[15]. Bu sefer, ancak Eylül ayının sonunda tam bir başarı ile tamamlandı. Macar Kralı Matyas, Tuna boylarına yaklaştığı sırada, Veziriazam Mahmud Paşa Kosova’ya geri döndü.

Tuna ve Sava Nehri boylarındaki Macar sınır eyaletleri, Mihail Szilagyi’nin daha kış aylarında aldığı tedbirlere rağmen, sipahilerin akınına uğramış ve Türkler geri dönüş yolunda yanlarında birçok esir götürmüşlerdi. Seçildikten kısa bir süre sonra eski düşmanları ve kendisine şimdi düşmanlıkla bakan eski dostları, hatta hükümdarlığı kendi adına isteyen amcası Mihael Szilagyi ile mücadele etmek zorunda kalan yeni Macar Kralı Matyas, acilen birkaç birlik toplayarak, Tuna boylarına geldi ve Belgrad’ı tahkim edip, Türk tehdidinden korumak için Tuna’yı geçti. 1458 yılının Ekim ayında Osmanlı Sultanı, Veziriazam Mahmud Paşa’nın kendisini beklediği Üsküb’e vardığında, genç Macar Kralı, Güney Macaristan’daki Türkleri geri püskürttükten sonra 1456 yılından beri dünyaca tanınmış “Nandoralba’da” bulunuyordu. Szilagyi, 3 bin Macar ile gayet iyi bildiği bu kaleye girdi ve tıpkı 1456 yılında olduğu gibi, bu sefer de Tuna Nehri’nin ötesinde binlerce Haçlı toplandı[16]. Kral Matyas ise nefret ettiği, ancak Macaristan için vazgeçilmez amcası Szilagyi’yi tıpkı trajedilerde olduğu gibi Belgrad’da esir aldı, hatta bu hareketi ile övündü[17]. Allah’tan, Sultan Mehmed saldırmayı düşünmüyordu ve Kral Matyas’ın da herhangi bir teşebbüsde bulunmaya niyeti yoktu. Bu ikisinin savaşa tutuşacağını düşünenler, hayal kırıklığına uğramışlardı[18].

Helena’nın konumu ise hâlâ Semendire’de bulunmasına rağmen, bu hadiselerden dolayı giderek tutunulamaz hâle gelmişti. Sırp mirası üzerinde hak talep etmek için 1459 yılında, 1455 yılından beri papanın himayesi altında bulunan ve Jan (Yanoş) Hunyadi tarafından tahta çıkartılıp, defalarca Türklerin kendisine ve topraklarına mutlak olan saldırısını ve

Bosna’nın çöküşünü görmektense, büyük Hristiyan ordusunun saflarında ölmeyi tercih ettiğini pek çok defalar söyleyen Bosna Kralı Stefan Thomas, Macaristan’a geldi[19]. Kral Stefan, daha 1458 yılında Sırbistan için Helena’nın memurlarına karşı güneybatı kesiminde savaşı başlatmış ve buraya yerleşmiş Türklere karşı da savaşmıştı. Sadece üç beş kaleyi almakla kalmamış, 22 Şubat[20] tarihinden önce ayrıca çok önemli olan Srebrenica’yı geri almıştı. Kaynaklara göre Osmanlı Sultanı bu yeni mülkünü tanımış ve Kral Stefan bunun karşılığında Osmanlı Devleti’ne 9 bin altın tutarında vergi ödemeyi kabul etmişti[21]. Stefan’ın kendisi ile aynı adı taşıyan oğlu, 1458 yılının sonlarına doğru ölen Despot Lazar’ın tek kızı Helena ile nişanlanmıştı. Baba oğul, Aralık ayında Segedin’de toplanan ve ana gündemi Türk savaşından oluşan Macaristan meclis toplantısına geldiler. Bu mecliste kralın ve ruhban reislerinin mülklerinde hafif süvarinin ve Sek, Kuman, Saksonya vs. asıllı asilzâdelerin mülklerinde atlı birliklerin oluşturulması ve gerektiğinde halk arasında savaşabilecek herkesin askere alınması yönünde kararlar alındı; Bosnalı prensler de istediklerini elde ettiler. O sıralarda Macaristan’dan kaçan ve hayatta olan Stefan’ın ve Gregor’un küçük oğlu Vuk’un da içinde bulunduğu Brankoviçlere ait mirasın tamamı, bu diğer Sırp hanedanına verildi[22]. Genç Stefan’ın 1 Mayıs 1459 tarihinde Lazar’ın kızı Helena ile evlenmesiyle Bosna’nın Tuna boylarındaki Sırplarla birleşmesi kesinlik kazandı.

Ama Bosna kaynaklı Sırp saltanatı yine de nihai çöküşten kaçamayacaktı. 1459 yılının Haziran ayında Semendire tekrar Türkler tarafından zapt edildi ve bu yeni sancağın başına Mihaloğlu Ali Bey getirildi[23]. Voyvodaların ihanetine uğrayan Helena[24], hazineleri ile birlikte Macaristan’a kaçtı. Kısa bir süre sonra buradan İtalya’ya geçip, orada kaçak olarak bulunan babası ile buluştu. Papanın himayesine girdi ve 1474 yılında burada rahibe olarak öldü[25].

Bosna’ya karşı yok etme savaşı, Sırbistan’ın tamamen ilhakının doğal bir sonucu olacaktı. Bosna’da, Osmanlılardan aldığı yardımlarla topraklarını gerek Bosna Kralı’nın, gerekse Ragusa’nın aleyhine genişletmeye çalışan “San Sabbas Dükü, Chum ve Sahillerin Hükümdarı, Sdrina Kontu ve Bosna Devleti’nin Büyük Voyvodası[26]” Stefan, Bosna Kralı Stefan Thomas’ın eski rakibi olarak kalmıştı[27]. Venedik tarafından, Osmanlı Sultanı’ndan Zenta ve Kotor’u timar olarak istemek ve almakla suçlanmış olsa da oraya saldırmaya cesaret edemiyordu. Bosna’daki

durumu büyük bir ilgi ile takip eden Venedik Cumhuriyeti, 1461 yılında aynı tehdit altında bulunan ve bundan sürekli olarak şikâyetçi olan bu iki prens arasında bir antlaşma sağlamaya çalışmıştı, ama boşuna[28]. Kendi aralarında bölünmüş bir vaziyette Bosna eyaletleri felç olmuş gibi, Türklerin elinden acımasızca gelecek son darbeyi bekliyorlardı. Türklerin 1460 yılında 40 bin altın ödemeye mecbur kıldıkları Hersek'e yapılan akın, sanki sonun başlangıcını simgeliyordu[29].

Yaşlı Kral Stefan Thomas 10 Temmuz 1461'de yeni Hırvat Banı Paul ile yapılan savaş sırasında öldüğünde[30] ve oğlu genç Stefan, sultanın huzuruna çıkmadan tahta çıktığında, Osmanlıların büyük bir sefere kalkışacakları aşikârdı. Yeni Kral Stefan Tomaşeviç de bunun karşısında tedbir almış ve Sırbistan'da bulunan Osmanlıların saldırısına uğrayan Stefan'ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Güçlü Yayça Kalesi'ne yerleştiğinde Bosna Kralı'nın etrafını Bosna'nın bütün baronları, knezleri ve voyvodaları sarmıştı. Papa, buna hasetlenen Macar Kralı'nın[31] tüm itirazlarına rağmen, Bosna Kralı'na taç giydirdiğinde de hepsi yanında idi. Stefan'ın cesareti ile ünlü büyük oğlu Vlatko da aynı zamanda Yayça'da idi. Stefan; Bosna, Hırvatistan ve Dalmaçya Kralı unvanını alarak, ziyafetler ve boş ünvanlarla hayatının ve devletinin son günlerinin yaklaştığını göz ardı etmeye çalıştı[32].

Daha bir süre ayakta kalması sadece tesadüflerden kaynaklanıyordu. Daha 1460 yılında Macso Banı Simon Nagy'nin komutası altında bulunan Belgrad'da savaşlar meydana gelmişti. Macarlar şehrin kuşatılacağından korkuyorlardı[33]. Sultan Mehmed, Trabzon'a yönelmeden önce, Ali Bey'in bölgesine giren ve kısa bir süre önce yeğeni Macaristan Kralı Matyas ile barışmış olan[34] Szilagyi'yi başka bir asilzâde ile birlikte Bulgaristan'da, Tuna Nehri'nin kenarında ele geçirdiği haberini aldı. Esirler, İstanbul'a getirildi ve 1461 yılının Ocak ayında burada sultanın emri ile basit birer mütecaviz gibi boyunları vuruldu[35]. Bu hadise, dar bir kapsamda bile olsa Macaristan ile savaşın başlamasına sebep oldu.

Kral Matyas, o dönemde henüz kendi komutası, ya da en azından kendi adı altında Türklere karşı büyük bir savaş yürütmeye niyetli değildi. Hatta Kulpa ve Szava-San Demeter şehirlerini ateşe verdikten sonra Futtak Şehri'ne kadar ilerleyen Mihaloğlu Ali Bey'in 1460-1461 yılında yaptığı akının intikamını bile almayı düşünmüyordu. Macaristan'a bağlı Tuna boylarındaki Türk komutan Mihaloğlu Ali Bey, o dönemde nihayet Mihail Szilagyi ve Peter Sokoli tarafından geri püskürtülmüştü.

Mihaloğlu Ali Bey, bunun üzerine Tımışvar Banatı'na girdiğinde Voyvoda Pongracz komutasındaki Eflak birlikleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı[36]. Kral Matyas, kendini Türklerin bu barış bozucu teşebbüsünün intikamını almakla mükellef saymıyordu. Osmanlı Sultanı'nı Tuna boylarında rahatsız etme işini, insanları kazıklara oturtmaktan sapıkça bir zevk aldığı için "kazıklı" anlamına gelen "Tepeş" lakabına istinaden Kazıklı Voyvoda diye anılan Eflak'taki vasali Vlad'a bıraktı.

Vlad, Belgrad'ın kuşatmadan kurtulmasından sonra 1456 yılının Eylül ayında, Cilly Kontu'nun Hunyadiler karşıtı siyasetini yürüten Kral Ladislas'ın hükümdarlığını tanımıştı. Ladislas Hunyadi ise bunun karşılığında Vlad'ın öldürülen selefi Prens Vladislav'ın kardeşi, taht varisi Dan'ın davasını üstlenmişti. Dan, Erdel'in Sakson şehirlerinde yaşıyor ve geçimini buradan sağlıyordu. Vlad, kısa zaman sonra amcası ile arası açılan Macar Kralı Matyas'ın kral seçilmesi ve Hunyadi hanedanının rakipleri tarafından karşısına taht varisi olarak Kral Frederik'in çıkartılması neticesinde Macaristan'da barışın uzun bir süre için askıya alınacağının ve gücünün zayıflayacağının bilincine vardığında Erdel'i taciz etmeye ve zarar vermeye başladı. 2 Mart 1460 tarihinde Dan, Kral Matyas'ın bilgisi dahilinde Eflak üzerine yürüdü, zira karşı Kral Frederik'in davasını çoktan terk etmişti. Ancak burada Vlad tarafından esir alındı ve sonra acımasızca idam edildi. Dan'ın taraftarları, hatta bağrına çocuklarını basmış kadınlar bile kazıklara çakıldı. Erdelliler, şehirlerinde başka taht varislerini de barındırdıklarından, Vlad 1460 yılının bahar aylarında ve Ağustos ayında Braşov (Kronstadt) dolaylarına ve Olt bölgesinde Sibiu (Hermannstadt) civarlarında dehşet verici yıkım seferleri düzenledi. O dönemlerde sadık bir Türk vasalı olarak kabul ediliyordu[37] ve her ikisi de Vlad Drakul'un oğulları olan kardeşi Radul ile birlikte babalarının sözüne karşılık Osmanlı Sultanı II. Murad'ın sarayında rehine olarak yetiştikleri hatırlara geliyordu.

Ancak daha sonra Vlad'ın siyasi görüşünde bir değişiklik oldu. Vlad, vergilerini ödemedi, ama Sultan Mehmed, sınırlarında vergilerini ödemeyen Hristiyan prenslerin yaşamasına izin vermek niyetinde değildi. Vlad, ayrıca ölen kahraman Jan Hunyadi ve ondan sonra Szilagyi tarafından temsil edilen eski Hunyadi siyasetinin bir taraftarı olarak, kısa süre önce amcası ile barışan Macar Kralı ile barış yapmıştı[38]. Kendisi için yararlı olacak bu komşusunu ebediyyen kendi tarafına çekmek için Kral Matyas onu bir akrabası ile nişanladı[39].

Bu hadiseler Osmanlı yönetimi tarafından duyulduğunda, birçok Hristiyan prense bu gibi uğursuz emirler götüren ünlü Rum asıllı Yunus Bey (Katabolinos) aracılığıyla Vlad'a tahta çıktığı 1456 yılından beri, tıpkı Boğdan'ın ödediği gibi[40], her yıl için 2 bin altın olmak üzere, ödenmeyen toplam 10 bin altını ödemesi; fethedilen tüm şehirlerden toplandığı gibi, her yıl 500 çocuk ve 50 at vermesi; daha önce Türklerin sahip olduğu Yergöğü'yü ve Turnu (Küçük Niğbolu)'yu iaşe tedarik bölgesi olarak teslim etmesi ve Vlad'ın Osmanlı başkentine bizzat gelmesi yönünde bir ültimatom verildi. Vlad, bu ültimatoma cevaben Yergöğü önlerinde kendisini bekleyen Niğbolu ve Vidin Sancakbeyi Hamza Bey'i esir aldı ve başkenti Tırgovişte'nin kapıları önünde kazığa oturttu. Diğer esirler de Hamza Bey'le aynı kaderi paylaştılar. Dobruca'dan başlayarak, Kili civarlarından Hırsova, Tutrakan, Marotin, Yergöğü'ne, kale kumandanı öldürülen Rusçuk'a, oradan Firuz Ağa'nın oğullarından biri olan subaşısının kellesinin uçurulduğu Niğbolu'ya, Turnu, Sviştov, Samovit, Gigen'e ve yeni bir Eflaklı kumandanın getirildiği Rahova (Orehovo)'ya kadar Tuna boylarında ve deniz kenarında bulunan tüm Türk kaleleri, Macar Kralı'na kurbanlarının sayısını aşırı yüksek bildiren[41] voyvodanın her yeri yıkıp yakan Romenleri ile karşılaşıyordu. 11 Şubat 1462 tarihinde Vlad, her tarafı kan içinde Tuna boylarına geldi ve Macarların kendisine borçlu olduğu yardımı istedi.

Tabii ki, Kral Matyas'ın Venedik elçisinin huzurunda da vaat ettiği ve Erdel'e gönderilen emirlere rağmen bu yardım hiçbir zaman gelmedi[42]. Matyas, Macaristan'da hâlâ Frederik'in taraftarları ve Giskra'nın Bohemyalı çeteleri ile yeterince uğraşmak zorunda idi. Ayrıca, yeni yılın ilkbahar aylarında, Tuna Nehri için gemi toplayan Sultan Mehmed'in Belgrad'a saldıracağına inandıkları için kral daha dikkatli olmak zorunda idi. Ancak, Sultan Mehmed 26 Nisan tarihinde yola çıktığında, bu seferin sadece Eflak'ı cezalandırmak için yapıldığı kısa sürede anlaşıldı. Tıpkı II. Murad'ın ve Vlad Drakul'un zamanında olduğu gibi Erdel de bu düşmanlıklardan nasibini aldı. Mayıs ayının ortalarında ya Sultan Mehmed, ya da genelde Vezirizam Mahmud Paşa tarafından yönetilen öncü birlikler Niğbolu önlerine geldi. Bunun dışında Morava Nehri'nden aşağı doğru giden bir Sırp filosu Vidin surlarının altında belirdi ve Tuna üzerinden geçişi kolaylaştırdı. Oklarla silahlanmış Romen köylülerin direnişi, dünyanın en iyi ordusunu durdurması mümkün değildi. Alçak, bataklıklar

ve ormanlarla kaplı Eflak sahillerine ilk olarak 120 topla birlikte Mahmud Paşa indi (Haziran başı).

Osmanlılar, güçlü kaleleri ve sağlam yerleşim yerleri olan ülkelerde savaşa alışıktı. Bunları zapt etmek her zaman kolay olmuyordu, ama bir kez Türklerin eline geçtiler mi, burada uzun süreli yeni bir eyaletin oluşacağından emindiler. Romenler ise genelde köylerde yaşıyorlardı. Çoğunlukla Saksonyalılar ve Macarlar tarafından kurulan az sayıda şehirler dağların eteklerinde idi ve geniş bir yarım daire oluşturuyorlardı. Küçük barakalarla çevrili uzun ticaret yolunun dışında sadece küçük çiftlik evleri görülebiliyordu. Bazı yerlerde, hafif saldırılardan korunmak amacı ile küçük çitler veya alçak hendekler de bulunuyordu. Sadece ahşap evleri sipahiler tarafından ateşe verilen liman şehri İbrail (Braila), biraz daha iyi tahkim edilmişti ve yukarı bölgelerde Argeş Dağları'nda "Kazıklı Voyvoda" tarafından kurulan ve harabeleri bugün bile yüksek bir kayanın üzerinde görülebilen yeni Bran Şatosu (Poienan Kalesi) yükseliyordu. Sultan Mehmed, bu şekilde yaşayan bir halka karşı ne yapacağını pek bilemedi.

Bu yüzden önce Prens Vlad'ın başkentine yöneldi, ancak bu ülkenin hükümdarı da tıpkı Bosna Kralı gibi bir yerden bir yere dolaşıp durmaktaydı. Bundan dolayı Sultan Mehmed, Tirgovişte'yi açık ve terk edilmiş bir vaziyette bulduğunda şaşırdı. Bu ülkedeki Boyarların aileleri derin bir gölle çevrili bir kalede; muhtemelen Bükreş yakınlarındaki Kazıklı Voyvoda'nın hatıralarıyla dolu Snagov'ta, saklanıyorlardı. Sultan Mehmed, burada askerlerinin yazın güneşinden ve kışın soğuğundan kavrulmuş kemiklerini görerek dehşet içinde kaldı. Kazıkların üzerinde ise Yalomita Vadisi'nin kuşları, yuva yapmıştı.

Seferin tamamı boyunca hiçbir çatışmaya girilmedi. Sadece Türk kaynaklarında, Romen Boyarların öncü birliği sandıkları asıl orduya saldırdıklarından bahsedilmektedir[43]. Vlad, sanki ortadan kaybolmuştu, ama karanlık bir gecede ortaya çıkıp, sultanın karargâhına saldırmaya cüret etti. Bunun üzerine oluşan karmaşada birçok Osmanlı'nın ölümü kendi ellerinden oldu. O dönemlerde Tuna boylarında yapılan tüm teşebbüslere komutanlık eden ve ülkeyi iyi bilen biri olarak kılavuzluk yapan Mihaloğlu Ali Bey'in[44], gün doğumunda kaybolan Romenleri takip ettiği anlatıldı. Döndüğünde beraberinde birkaç kelle getirdi ve bu cüretkâr teşebbüsün intikamını almış olmakla övündü.

Bu hadiseler, Tırgovişte'ye varmadan önce meydana geldi. Vlad ise bu esnada acilen, o dönemlerde hırslı, ancak hiç de maceraperest olmayan

komşusu Boğdan Prensi Stefan tarafından bütün güçleri ile birlikte kuşatma altına alınmış olan Kili'ye yöneldi. Prens Stefan'ın amacı, Vlad'ın yarattığı karmaşalardan faydalanarak, prensliğini uzun bir süredir Eflak ile savaştığı güney sınırına doğru genişletmekti. Vlad, şehre geldi ve 2 Haziran tarihinde Stefan ayağından yaralandı.

Bu esnada Turahan Bey'in oğlu ve Mora'nın eski Sancakbeyi Ömer Bey'in komutasındaki sipahiler, ganimet toplamak ve güçlü orduya erzak temin etmek için Karpat Dağları'nın vadilerinde ilerlediler. Bu, Türklerin tek başarısı idi. Haziran ayında sıcaklar sadece Eflak steplerinde değil, dağların yakınlarında da çekilmez bir hâle gelmişti. Osmanlı tarihçisi, sıcakları şöyle anlatıyor: "Altı mil yol boyunca bir damla su yoktu ve hava öyle sıcaktı ki, toprak ateş gibi yanıyor, demir sanki mum gibi eriyor ve savaşçıların kalpleri sıcaklardan ve susuzluktan kavruluyordu"[45]. Osmanlı karargâhında açlık baş göstermeye başlamış ve geri çekilmek artık bir zorunluluk hâline gelmişti. Eflak'ta, Mora'daki despotlukta, Sırp topraklarında ve Trabzon'da uyguladığı yönetim şeklini (birkaç subaşının bağlı olduğu bir sancakbeyi ve en iyi toprakların sipahiler arasında dağıtılması) getirmeyi düşünen Sultan Mehmed, burada nihayet huzuruna gelen Vlad'ın kardeşi, özellikle ahlaki zaafiyetinden ötürü "Güzel" diye anılan Radul'u ülkenin prensliğine getirmiş olmaktan memnun bir şekilde ayrıldı. Sultan, Radul'un eşliğinde Niğbolu'ya döndü. 11 Temmuz'da tekrar Edirne'ye vardı. Kili önlerine gelen gemiler, özellikle ağır yaralı Stefan'ın geri çekilmesinden dolayı kaleyi sekiz gün boyunca boşuna kuşattıktan sonra, Gelibolu Limanı'na geri döndüler[46].

Kral Matyas, Erdel'e geldiğinde - Kasım ayında Braşov'da görüldü - Boyarlardan çoğu Radul'un tarafına geçmişti, zira Snagov Şehri ani bir baskınla ele geçirilirken, burada birçok değerli rehine alınmış ve ülkenin ileri gelenleri, isteyerek ya da istemeyerek - gerçi kana susamış Vlad'ı da sevmezlerdi - Radul'u kabul etmek zorunda kalmışlardı. Stefan, bu arada Eflak ile yaptığı savaşa son vermişti. 1461 yılında kaçak Petru Aron'u bulmak için Sek topraklarına yaptığı akın için Kral Matyas tarafından cezalandırılma zamanı henüz gelmemişti. Genç Macar Kralı, Erdel'e kaçan dostu Vlad'ı, Bohemyalı Giskra ile birlikte krallığına göndermekten başka bir şey yapamıyordu. Vlad, Macarların himayesi altında Ruçar'a kadar ilerledikten sonra Osmanlı Sultanı'na bir mektup yazdı ve tekrar prens olarak tanınmak amacı ile Macar Kralı'na karşı tekliflerde bulundu. Ama Radul mektuplara el koydu ve bunları Macar Kralı'na sundu. Kral Matyas

derhal Vlad'ı esir aldı ve Hristiyanlık davasına ihanetten, sadakatsiz bir vasal ve nankör bir akraba olarak yıllarca esir tutulacağı Vişegrad'a gönderdi[47].

Eflak üzerine yapılan sefer, istenen sonuca varmamıştı. Yeniçeriler ve sipahiler yorgun bir vaziyette geri dönmüşlerdi. Bir çoğu Romen oklarına, kimisi de açlığa ve vebaya yenilmişti. Ama tüm bu hadiseler Sultan Mehmed'in cesaretini kıramazdı. Edirne'ye vardıktan birkaç gün sonra Kapudan Paşa'ya, Venedikli subaylar ve himaye altında olanlar dışında Doğu bölgelerinde tek başına Hristiyan hükümranlığını temsil eden Midilli Prensi'ne saldırması yönünde emir verdi. Aynı anda amiralinin işini kolaylaştırmak için kara birliklerinin başına bizzat geçmek için gerekli tedbirleri aldı.

Midilli'ye doğru yelken açan donanma, 24 üç çifte kürekli kadırgadan ve 100 daha küçük gemiden oluşuyor ve 2 bin kadar taş gülle taşıyordu. Sultan Mehmed ise daha hafif birliklerle bizzat yola çıkmıştı. Üçüncü günde Vezir Mahmud Paşa komutasındaki donanma, Midilli Şehri'nin önüne varmış ve derhal kuşatmaya başlamıştı.

Adada, o dönemde Nikolo Gattilusio yönetime zorla el koymuş ve kardeşi Dominik'i öldürtmüştü. Osmanlı Sultanı'nı düşman olarak Midilli Adası'na çeken ise üçüncü Gattilusio Lucchino'nun entrikaları idi. Sultan Mehmed, Nikolo'yu 3 bin altın tutarındaki vergiyi zamanında ödememek, sultandan izin almadan yönetime el koymak ve nihayet Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için Türklere ait kaleleri işgal eden Katalan korsanları yardıma çağırmakla suçluyordu.

Osmanlılar, şehri iki hafta boyunca kuşatmaya aldılar, ancak şehrin teslim olmaya niyeti yoktu. Osmanlı Sultanı, Anadolu'daki karargâhından bizzat adaya geçmek zorunda kaldı. Adaya varışı ile Latinlerin son cesaret kırıntıları da yok oldu ve sultana kalenin anahtarını getirdiler (16 Eylül). Sultan Mehmed, sadece 300 korsanın başını kesttirdi, hatta bazılarını ikiye böldürdü. Adanın Rum nüfusunun bir kısmı Osmanlı ordusunda hizmete alındı ve kısmen İstanbul'a yerleştirildi. Bir kısmı ise bundan böyle ünlü bir Kadı'nın oğlu olan Samiyot Ali Bey'in Sancağı hâline gelecek olan adada kaldı. 200 yeniçeri ve 300 sipahi Ali Bey'in yanına yerleşti. Sultan Mehmed ise yeni fethedilen bu sancakta dört gün kaldı[48].

Gattilusiolar, İstanbul'a getirildi ve burada esir olarak tutuldular. Nikolo ve Enez varisi Lucchino, birçok suçlama ile kadı önüne çıkartıldılar. İslâm dinine geçerek, bu durumdan kurtulabileceklerini düşünmüşlerdi, ama kısa

bir süre sonra tekrar zindana atıldılar ve hain olarak idam edildiler. Gattilusioların kısa bir süre öncesine kadar filiz veren hanedanından, artık sadece Trabzon İmparatoru Aleksios'un Osmanlı Sultanı'nın hareminde bulunan güzel dul eşi kalmıştı[49].

1462 yılında, Stefan'ın üç oğlu arasında Ragusa'nın yardımı ile uzun bir süre annesinin ve kendisinin davası için babasına karşı savaş yürüten oğlu Vladislav, Divân-ı Hümâyûn'a gelmiş ve Hersek topraklarının kendisine bırakılması hâlinde 100 bin altın ödemeyi vaat etmişti[50]. Bu hadiseden sonra Sultan Mehmed, Stefan'dan Bosna Krallığı'na ve Ban Paul'un yönetimi altındaki Hırvatistan'a giden yoları güvence altına almak için vazgeçilmez saydığı Klobuk, Misevak ve Zazvina kalelerini talep etti[51].

Kral Stefan, yılın ilk aylarında Sultan Mehmed'in kendisine karşı sefer hazırlığı içinde olduğunun bilincine varmıştı ve Dalmaçya ile İstirya'nın da tehdit altında olduğunu belirterek, Venediklilerden yardım istedi. Sultan Mehmed, Stefan Tomaşeviç'in Semendire'nin kaybından dolayı kızgın olduğu için 50 bin altın tutarındaki vergiyi ödemeyi reddettiği bahanesiyle kralın üzerine yürüdüğünde, çoğu voyvodası ve kralın Katolikleştirmeye yönelik siyasetinden hoşlanmayan halkı tarafından terk edilmiş bir vaziyette yalnız kalmıştı. Mihaloğlu Ali Bey'in kralın birçok kez barışı bozduğunu belirten ve son olarak Türk kalelerinden biri olan Kızılağaç Yenicesi'ni zapt etmekle suçlayan raporları da sultanın bu intikam seferini düzenlemesine sebep olmuşlardı[52].

Türkler, Arnavutluk Beyi İsa Beyin de onlara katıldığı Üsküp'te toplandılar. Ordu, Vuçitrin üzerinden hareket etti. Burada Mihaloğlu Ali Bey'e Macarların karışmasını engellemek için Sava Nehri'ne doğru hareket emri verildi[53]. Önce Podrinyes alındı ve voyvodasının boynu vuruldu. Bobovac, Sultan Mehmed saldırı için gerekli topları döktürmeye vakit bulamadan teslim oldu. Veziriazam Mahmud Paşa yine birkaç bin seçkin atlıdan oluşan öncü birliğine komuta etmekle görevlendirildi. Yanına da en cesur sipahilerin komutanı olarak Turahanoğlu Ömer Bey verildi. Mahmud Paşa, Pliva ve Vrbas nehirleri ile güçlü surlarla çevrilmiş ve yüksek bir kayanın üzerine inşa edilmiş bir vaziyette tüm saldırılara karşı durabilecekmiş gibi görünen yeni başkent Yayça'ya doğru ilerledi. Ama voyvodaların çoğunun terk ettiği kral, burada bile kendini güvende hissetmedi ve Rumeli Beylerbeyi'nin hızlı sipahilerinden daha kuzeydeki Kliutch (Kliacza/Glutz)'a kaçtı.

Ancak iç bölgenin bu dağlık arazisinde bile düşmandan kaçma şansı çok azdı. Ömer Bey'in birlikleri kısa bir süre sonra burada belirdi ve Stefan, bu birliklere köprüde saldırdığında savaşı Türkler lehine çevirmek için Veziriazam Mahmud Paşa yardıma geldi. Kral, hayatının bağışlanacağına dair söz aldıktan sonra teslim olmak zorunda kaldı ve tüm kale komutanlarına yazılı olarak boş yere daha fazla direnilmemesi için emir verdi.

Mahmud Paşa, bu değerli esir ve aralarına daha sonra kattığı amcası Radivoy ile onun 13 yaşındaki oğlu ile birlikte geri döndü ve Yayça'yı kuşattı. Bosna'nın başkenti uzun süre direnemedi. Sultan Mehmed, savaşmaya fırsat bile bulamadan Yayça'ya geldi (Haziran 1463). Bosna'nın eski hükümdarını yendiği diğer taç giymiş krallara gösterdiği teveccühle karşılamadı, zira Sırbistan ve Bosna'nın varisi, papanın musahibi Stefan Tomaşeviç'in Gregor gibi bir rahip olarak veya Sırp prensesleri gibi bir manastıra çekileceğine ya da Müslümanlığa geçiş merasiminden sonra barışçıl ve sadık bir biçimde Anadolu'daki bir sancağı yönetebileceğine inanmıyordu. Sultan Mehmed, vicdanını rahatlatmak için önce ulemâdan* esire karşı bir fetva aldı, ardından boynunu vurdurdu. Stefan, Yayça yakınlarına gömüldü. Kalıntıları kısa bir süre önce kesik başı göğsünün üzerine yatırılmış bir vaziyette "Kral mezarında" bulunduktan sonra, oradan alınıp, yakınlarda bulunan Fransisken Manastırı'nda yeni bir mezara konuldu[54].

Türk ordusunun diğer birliklerinden bazıları Hırvatistan'a akın edip, Ban Paul'u esir aldılar. Ban Paul, esaretteyken öldü; belki de komşusu Kral Stefan ile aynı akıbete uğramıştı[55]. Mahmud Paşa, bu sefer sırasında Kral Stefan'ın topraklarına da akın etti ve başkent Blagaj başarılı bir şekilde direnmesine rağmen, Hersekli Stefan bundan sonra topraklarının yarısı ile yetinmek zorunda kaldı. Güney Bosna gibi diğer bölgeler, Batı'nın yeni Sancakbeyi Minnet Bey'e verildi. Özellikle yaşlı Stefan'ın 1466 yılında ölümünden sonra, ileride daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, henüz Hristiyan olan Hersek, çöküşe doğru gitti ve 1480 yılı civarında büyük Sandali'nin devleti tamamen ortadan kalktı[56].

Bosna, Macaristan Krallığı'nın bir parçası olarak kabul edildiğinden hiçbir Macar Kralı'nın Türklerin buraya yerleşmesine göz yumması mümkün değildi. Kral Matyas, İmparator Frederik'e karşı düşmanlıklarını ve tüm diğer hedeflerini bir kenara bırakıp, Osmanlılara savaş ilan etmek zorunda kaldı.

Diğer taraftan, Arnavutluk’taki konumunu sağlamlaştırmak için Venedik’e birden fazla kez elçi gönderen İskender Bey - Leş’den hareketle Türklerin elinden aldığı Satti’den (1458)[57] de feragat etmişti[58] - Hersek’in işgal edilmesinden sonra kendini tehdit edilmiş hissetmekte idi. Bu yüzden Macarların doğal bir müttefiki hâline gelmişti.

Rumeli’nin son zaferlerden dolayı cesaretleri iyice artan Türk beyleri, Mora’daki Venedik topraklarına bir Sırp veya Rum Eyaleti gibi muamele etmekten çekinmemişlerdi[59]. Evrenoszâde İsa Bey, 3 Nisan 1463 tarihinde Arhos’u zapt etmiş ve şehir sakinlerini 25 Temmuz tarihinde İstanbul’a götürmüştü. 1462 yılının Kasım ayında tüm komutanlar arasında en gözde olan Turahanoğlu Ömer bey, İnebahtı (Lepanto) yakınlarındaki bir kaleye saldırmış, Modon civarına da sipahiler yerleşmişti[60]. Bu, Venedik’le savaş anlamına geliyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERİ FİKRİNİN YENİDEN CANLANMASI.

HIRİSTİYANLARIN II. MEHMED'E KARŞI İTTİFAKI.[*]

1463 yılının bahar aylarında Kardinal Bessarion, yaşlı mutaassıp Papa II. Pius'un projelerini görüşmek üzere Venedik'e gelmiş ve Venediklilerin, kendi topraklarında ruhban sınıfından yüzde onluk vergisinin toplanmasını kabul ettirmişti. Bu esnada ayrıca Haçlı Seferi sırasında önde taşınacak bayrak kutsandı ve bir seremoni ile Venediklilere ve bütün dünyaya yapılacak büyük teşebbüsler anlatıldı[1]. Papalığın, bu bahar aylarındaki tüm faaliyetleri bununla sınırlı idi. Batı'nın büyük hükümdarları, Fransa Kralı ve Burgonya Dükü'nden ise hiç ses çıkmıyordu.

Bu yüzden, bir taraftan 30 kadırgadan oluşan filosu Alvise Loredano komutasında hazır tutulan Venedik, diğer taraftan ise Tolna'da toplanan mecliste ordu kurmak için güçlü kararlar almış olan Macaristan[2], tek başına kalmıştı.

Macar Kralı, Mayıs ayında küçük bir ordu ile Türklerin olası bir saldırısını geri püskürtmek için güney sınırındaki Batta karargâhına gelmişti. Sultan Mehmed, Bosna'da savaşırken, Macar çeteleri etrafta dolaşarak, fırsatını buldukları her yerde Mihaloğlu Ali Bey'e zarar vermeye çalışıyorlardı. Ancak yazın ilk ayları ile birlikte savaş tekrar sona erdirildi[3].

Sonbaharda, Venedikliler Türklerle şiddetli bir biçimde savaşmaya karar verdiklerinde ise Kral Matyas düşmanlıklara tekrar başladı. 12 Eylül'de Petervaradin'de yapılan bir antlaşma ile her iki taraf, Haçlı Seferi fikrine birlikte hizmet etmeyi taahhüt ettiler. Venedik ayrıca 40 kadırgayı silahlandırmayı vaat etti[4].

Ortak savaşın bu ilk yılında ise sadece Macar Kralı'nın faaliyetleri ön plana çıktı. Kral Matyas, babası gibi büyük bir Haçlı Seferi ile Balkan Yarımadası'nı fethetme ve Türkleri Avrupa'dan tamamen çıkartma umuduna kapılmadı. Defalarca verdiği kayıplar ve büyük felaketler, Hunyadilerin bu gururlu ve biraz da kibirli halefini daha dikkatli davranmaya sevk etmişti. Ayrıca Romen örneği, ona daha az araçlarla Türklere karşı belki daha hafif, ama bir o kadar da uzun süreli başarılar elde edilebileceğini öğretmişti. Böylelikle yanına 4 bin savaşçı alıp, etrafındaki Bosnalı kaçaklara danışarak, doğrudan eski başkent Yayça'ya doğru yola çıktı.

Osmanlı Sultanı, her zamanki gibi kalelerde ve takviye edilen şehirlerde çok az sayıda yeniçeri bırakmıştı. Yayça'da da sadece 400 yeniçeri vardı.

Bunun dışında, intikam almak için gelen Hristiyan ordusunun yakında olduğunu duyan halkın arasında Pataren mezhebine bağlı olanlar olmasa da Katolikler, Fransiskenlerin kışkırtması ile “kâfirlere” başkaldırdılar. Yayça’ya vardıktan dört gün sonra - 1 Ekim tarihinde - Kral Matyas, Yayça Şehri’ne girmeyi başarmış, ancak kalede bulunan ve her biri, Macar kaynaklarında adı “Haram Bey” olarak geçen, Harambaşı İlyas Bey yönetimindeki 430 seçkin yeniçeri[5] uzun bir süre inatla direniş gösterdiler. Kral Matyas bu yüzden, kuşatma hazırlıklarını bizzat denetlemek üzere Yayça’da kaldı. Açlıktan ölmek üzere olan Türkler ancak üç ay sonra, 26 Aralık tarihinde, yapılması planlanan ve geri püskürtmeyi başaramayacakları saldırıyı engellemek için teslim oldular. Taç giyme gününe yakın bir tarihte geçit merasimlerinde böyle kahramanları gösterebilmekten memnun olan Kral Matyas, daha önce alınan kalelerin birliklerinin hayatını bağışladığı gibi, onların da hayatlarını bağışladı. Ayrıca daha ileriye gitmeye de niyeti yoktu; yenilmesi zor Osmanlı Sultanı’nın elinden böylesine büyük bir eyaleti kolayca alabilmiş olmak ona yetiyordu[6].

Macarların bu başarısı, Hersek’te büyük yankı uyandırdı. Stefan, Sultan Mehmed çekildikten hemen sonra, sahil kesiminden geri gelmiş ve üç kale dışında bütün topraklarını geri almıştı. Özellikle, sadece kendi toprakları ile yetinmeyip, Srebrenica’ya kadar Pavloviçlere ve Kovaçeviçlere ait toprakları da zapt eden oğlu Vlatko’nun[7] bu hadiseler sırasında adı duyuldu. Macar Kralı, Vlatko ile bir antlaşma yaptı ve bu genç prensi kendi özel himayesine aldı[8]. Stefan, Macar Kralı’nın yanına bizzat gelmiş ve Yayça’nın alınması sırasında yardım etmişti[9]. Stefan’ın büyük oğlu, Venediklilerle yapılan bir antlaşmaya aykırı olarak babasına ve babasının ikinci evliliğinden olma üçüncü kardeşi Stefan’a karşı ayaklanmamış olsa idi, Hersek’te herşey eski hâline gelmiş olacaktı[10].

Osmanlı Sultanı’nın Bosna’ya karşı ikinci bir seferi bu hadiselerden dolayı zorunluluk hâline gelmişti. Sultan Mehmed gerçekten de 1456 yılının bahar aylarında kuzeydoğuya yöneldi. Macarlar tarafından zapt edilen kalelerin çoğu, hükümdarlığını tekrar kabul etmek zorunda kaldılar. Daha sonra, büyük toplarına güvenerek, Yayça’yı kuşattı. Ancak kısa bir süre sonra burayı kuşatmanın zaman kaybından başka bir şey olmadığını anladı: Sandali tarafından inşa edilen kale, tüm saldırılara direnecekmiş gibi görünüyordu. Yapılan iki saldırı da geri püskürtüldü. Sultan Mehmed, 20 günlük bir kuşatmadan sonra geri çekildi, ancak Minnet Bey’in oğlu

Mehmed'e Yayça'da savaşmaya devam etme emrini verdi[11]. Kalelerin büyük bir bölümü, tekrar Osmanlı Sultanı'nın eline geçti. Macar kaynaklarında, Kral Matyas'ın baharda Emerich Zapolya'yı "Bosna Valisi"[12] olarak gönderdiği anlatıldı ve Matyas Corvinus'un methiyecileri, Sultan Mehmed'in bu Macarları büyük bir ordunun öncüleri zannettiği için alelacele kaçtığını söylerler. Gerçekte ise Haziran ayında bile Macar Kralı'nın hiçbir hareketi görülmemişti. Aksine, Matyas bütün yaz boyunca başka davalarla uğraşmıştı. Venedik'e ancak Ekim ayında, Macarların Futtak'taki karargâhlarından ayrıldıkları ve tekrar Bosna'ya akın ettiklerine dair haberler geldi[13]. Sava Nehri kenarındaki İzvornik kuşatıldı, ancak Matyas'ın burada tıpkı Yayça'da Sultan Mehmed'in başına geldiği gibi şansı bir türlü gülmedi. Yine de ordunun bir kısmı Zapolya'nın komutası altında büyük maden şehri Srebrenica'yı almayı başardı, ama bu başarının komutanı tekrar İzvornik surlarının altında savaşmaya devam ettiğinde okla gözünden yaralandı. Yılın son ayları idi ve kış çok çetin geçiyordu. Ayrıca kuşatma altındaki Mihaloğlu İskender Bey'in yardımına kardeşi Ali'nin, İshak Bey'in oğlu İsa'nın, Turahanoğlu Ömer Bey'in ve Osmanlı Sultanı'nın temsilcisi olarak Veziriazam Mahmud Paşa'nın bizzat gelmekte olduğu haberi yayıldı. Bu haber üzerine Macar birlikleri alelacele Sava Nehri'ni geçtiler ve 1464 yılının Hristiyan seferi bu şekilde sona erdi[14].

Venedikliler, Mora'ya yönelik seferlerine çok daha muhteşem bir biçimde başladılar. 1463 yılının Mayıs ayında, Taddeo Dükü'nün oğlu, ünlü Condottiere Bertoldo Este'nin komutası altındaki binlerce savaşçı Alvise Loredano'nun yönetimindeki gemilere bindirildi. Aynı yıla ait bir uyarı mektubunda Filelfius, Bertoldo'yu en fazla 52 bin askere sahip Osmanlı Sultanı'nın zayıflığını öne sürerek savaşmaya davet etmiş ve Draç'dan geçen yolu tavsiye etmişti[15]. Loredano, 32 kadırgaya ve daha birçok gemiye komuta ediyordu. Venedik, nadiren bu kadar büyük bir donanma oluşturmuştu[16].

Bertoldo'nun ilk başarısı Arhos'u tekrar geri alması idi (5 Ağustos). Buraya Girit'ten 300 okçu bırakıp[17], Germe Hisarı (Heksamilion/Eksamil)'nın tekrar inşasına başladı. Surlar, sekiz gün içerisinde neredeyse Paleologlar zamanında olduğu gibi tamamlanmıştı. Venedikliler, bu sayede Osmanlıların yardımcı birliklerinin önünü kesmeyi umuyorlardı. Surlar tamamlandıktan sonra Sinan Bey'in en fazla 400 yeniçeri ile bulunduğu Gürdüs'ü kuşatmaya başladılar. Sinan Bey, Osmanlı

Sultanı'nın alelacele gönderdiği Ömer Bey'in yaklaşmakta olduğu haberini alınca, cesurca bir çıkartma yaptı ve Bertoldo bu çatışma sırasında ölümcül yaralar alarak (20 Ekim-4 Kasım) tarihinde öldü. Aynı ayın 13'üncü gününde, bu arada hastalanan Alvise Loredano, filosu ile birlikte İsthmus Derbendi'nin sularında gücünü tamamen kaybetmiş bir vaziyette kaldı[18].

Bu bahtsız seferi kendi lehine çevirmek için gösterdiği son çabalar, Takımadalara doğru yelken açmak oldu. Anabolu'da kış karargâhına çekilen kara birliklerinden kalanlar, bu esnada Rumeli Beylerbeyi Davud Bey'i geri püskürtmeyi başardılar[19], ancak hava şartlarının çetinliği, sayısız fedakârlıklar ve dur durak bilmeyen düşmanlarının sürekli saldırıları neticesinde telef oldular[20]. Veziriazam Mahmud Paşa, Hristiyanlar geldiğinde Rumlar tarafından Osmanlı subaşıları kovulan bütün kaleleri ve şehirleri tekrar geri almayı başardı[21]. Ayrıca Artalı Toccoların zayıf düşmüş despotluğuna da cezası verildi[22].

Venedikliler, bahar için başka hazırlıklar yapmadılar ve Türkler bu esnada çok önemli bir konuma sahip olan Arhos'u geri almayı başardılar. Turahanoğlu Ömer Bey, düşmanlığını açıkça ilan eden Venedik'in kolonilerine zarar vermek amacı ile Modon'a geldi ve Modon yakınlarında bulunan "Değirmenler Kalesi" (Molini/Myloi) ateşe verildi. Koron ve İnebahtı yağmalandı[23]. Ancak Benefşe aynı yıl içerisinde Hristiyanların eline geçti[24]. Türklere ait Vostitsa ise daha 1463 yılında ateşe verilmişti[25].

Alvise Loredano'nun haleflerinin emri altında hareket eden Venedik Donanması, Korsan Komino'nun çağrısı üzerine, Lerino Adası'nı[26] ve güçlü Palaiokastron dahil olmak üzere Limni Adası'nın birkaç yerini[27] işgal etti. Ancak Midilli açıklarında gelip, birkaç gün boyunca Midilli Şehri'ni kuşatmaya çalıştıklarında[28], aralarında 45 kadırganın bulunduğu güçlü Osmanlı Donanması'nın Veziriazam Mahmud Paşa komutasında yaklaşmakta olduğu haberi geldi (18 Mayıs). Osmanlı Donanması, Hristiyanların Takımadalardaki başarılarını çok kısa bir süre içinde sona erdirdi[29]. Hristiyanların buradaki tek kazancı, Midilli Adası'ndan birkaç bin kişinin Eğriboz'a aktarılmış olması ile sınırlı kaldı (Mayıs)[30]. Midilli Adası'ndaki başarısızlıktan sonra donanma komutanı Orsato "delirdi"[31] ve kısa bir süre sonra Venedik'te ümitsizlik içinde öldü.

Venedikliler ise yine aynı yıl (1464 içerisinde) çok daha büyük bir teşebbüs yapmayı planladılar. Papa II. Pius, önceki yılın Ekim ayında Venedik'e bir mektup göndermiş ve kısa zaman sonra kendisini, Burgonya

Dükü'nün ve çeşitli ülkelerden gelecek Haçlıların yola çıkacaklarını ilan etmişti. Ocak ayında papanın tekrar tüm sadık ve cesur Hristiyanlara sesleniși duyuldu[32]. 27 Kasım 1463 yılında Orsato Giustiniani donanma komutanı makamına getirilmiş ve bir hafta sonra altın sırmalı bayrağı Kardinal Bessarion tarafından takdis edilmişti. Orsato, hiç vakit kaybetmeden tehdit altındaki Mora'ya doğru yelken açmıştı. 7 Şubat 1464 tarihinde yeni Venedik Doju Kristoforo Moro'nun dört meclis üyesi ile birlikte Haçlı Seferi'ne katılacağına dair karar alınmıştı. Sanki Dandolo'nun günleri tekrar geri geliyordu: İstanbul'u tekrar geri almak için bir Haçlı Seferi yapılacaktı, ancak Filelfius, Papa II. Pius'un İstanbul'a kendi yeğenlerinden birini imparator olarak tayin etmek istediğinden şüpheleniyordu - "bir Paleolog'un yerine bir Piccolomini!"[33]. Kardinal Bessarion ve kutsal ittifakın diğer üyeleri ile Haçlı Seferi'ne katılacak olan diğerleri için 10 kadırga hazırlandı. Lauro Querini, Mart ayında Girit'ten bir rapor yolladı ve Türklerin durumu hakkında bilgi verdi[34].

Bahar geçti, ancak papa söz verdiği gibi Ankona'ya gelmedi. Gelişi, Temmuz ayının sonunu buldu. 30 Temmuz 'da Venedik Doju süslenmiş görkemli bir kadırga ile yola çıktı. 4 Ağustos'ta San Nikolo del Lido'ya vardı ve ayın 9'unda 18 kadırga ile Pola Limanı'ndan ayrıldı. 13 Ağustos'ta Ankona'da bu güçlü filonun limana girdiği görüldü. Papa ise bu arada muhtemelen sevinç ve umuttan çok, heyecandan hastalandı ve ayın 14'ünü 15'ine bağlayan gece hayata gözlerini yumdu. Venedikliler ise ölümünden sonra, Haçlı Seferi için bizzat hazırlık yapmamış olmaktan duyduğu utançtan dolayı kendini öldürdüğünü her yere yaydılar[35]. Papa, sadece Osmanlı tahtının bir varisini, sultanın sözde daha genç bir kardeşini, kendisi için kazanabilmişti; nitekim yanında öyle biri vardı[36].

Papanın ölümünden sonra Haçlı Seferi teşebbüsü büyük bir sekteye uğradı. Venedik Doju kısa bir süre sonra Venedik'e geri döndü ve burada denizlerin yeni kaptanı olarak Giacomo Loredano, selefi Orsato, başarısızlığından dolayı duyduğu üzüntüden dolayı 10 Temmuz'da Doğu Akdeniz'de hayata veda etmişti) 11 kadırga ile denizlere doğru yelken açtı (27 Ağustos). Görevi, önce Mısır'dan gelen zenci köleleri haksız yere alıkoyan Rodos Şövalyeleri'nin üstad-ı a'zamına göz dağı vermekti. Bu görevi yerine getirdikten sonra Venedik gemileri Sakız, Limni ve Bozcaada'ya doğru yol aldılar ve sahillerini ellerinde bulunduran Türklerin yoğun saldırısına uğradıkları Çanakkale Boğazı'na kadar geldiler[37]. Bertoldo'nun ölümünden sonra başka bir vali ve Malatesta hanedanından

bir prens olan Riminili Sigismondo’nun hüküm sürdüğü[38] ve vebanın kol gezdiği Mora’ya sadece yolda birçok bahtsızlığa uğrayan birkaç yardımcı birlik gönderildi. Venedik Cumhuriyeti’nin Türklere karşı gerçekleştirdiği en önemli şey, Papa II. Pius tarafından toplanan 37 bin altını ve kendi hazinesinden eklediği diğer yardım paralarını, Hristiyanlığın öncüsü olarak Kral Matyas’a göndermek oldu[39].

Sigismondo Malatesta, defalarca Mora’nın tamamını Venedik adına almayı vaat etmişti. Mora Yarımadası’nda gerçekten de Rumlar ve Arnavutlar arasında önemli sayıda taraftar da buldu. Dağlarda birçok yere sahip olan ve Venedik’e yüzlerce süvari sağlayabilecek derecede güçlü olan Peter ve Aleksios Bua - üçüncü kardeşleri Bua devşirme olmuş ve Hamza adını almıştı - Venedik’in San Markos bayrağının altında savaşıyorlardı. Mora’nın ileri gelenlerinden Mihail Ralli, “Mora’nın en önde gelen adamı” (il principal homo de quela Amorea), akrabası Mihail Ralli Drimi ve Protostrator İshak, Venedik’ten yana taraf tutmuşlar ve “Brazi” ailesine mensup yiğit gözü pek Zakonileri ve Mainotları (di Maina ve di Zacciona) Venedik’e kazandırmıştı. Demonoianni ve Bokali aileleri de Venedik’in himayesi altında idi[40]. Venedikliler’ın elinde hâlâ güçlü Anabolu Kalesi, sonra Mantinea, Benefşe ve Vatika bulunuyordu. Ancak Mezistre’ye yaptıkları bir saldırı geri püskürtüldü ve küçük ordunun en ünlü komutanlarından ikisi burada hayatlarını kaybettiler[41]. Ama Mora Sancakbeyi Ömer Bey’in Venedik’i bu topraklardan çıkartma teşebbüsleri de başarısız oldu[42].

Hristiyan paralı askerleri ve hafif süvarileri kışı önce Anabolu’da, sonra Mantinea’da geçirdiler. 1465 yılının Temmuz ayında, Ömer Bey Mezistre’den Muhlion’a hareket ederken, Venedikliler bölgenin güneyindeki Kalamata’da görüldüler[43]. Ancak Türklerle Venedikliler arasında hiçbir çatışma meydana gelmedi; aksine her iki ordu, iaşe ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan askerî akınlarla yetindiler. Ani baskınlar çok az görülüyordu. Türkler bu esnada bir iki kale aldılar. Hristiyanlar ise kısa bir süre sonra cesaretlerini kaybederek, Türklerin yeni bir harekâtının haberi geldiğinde kaçtılar[44]. Nihayet, Koron dolaylarına geri çekilmek zorunda kaldılar. Ömer Bey ise bu esnada ganimeti paylaştırmak üzere Atina’ya geldi[45] ve kış aylarında birçok köle aldığı büyük bir sefer düzenledikten sonra İstanbul’a geri döndü[46].

Donanma, bu hadiseleri sadece seyretmekle yetindi. Osmanlı gemilerinin tersanelerden ve limanlardan ayrılacakları haberi geldiğinde[47] Boğazlara doğru yönelmekle vazifelendirilmiş gibi görünüyorlardı. Sadece Gelibolu açıklarında Türklerle Venedikliler arasında küçük çatışmalar yaşandı, ama Türkler sahillerini korumayı çok iyi biliyorlardı[48]. Nihayet, yorulmuş ve morali iyice bozulmuş olup, Mora'da ünlü Rum düşünür Gemisthius Plethon'un naaşını İtalya'ya getirmekten başka hiçbir başarı elde edememiş Maletesta'ya, 50 yoldaşı ile birlikte geri dönme izni verildi[49].

Çok uzun zamandan beri serseri topluluğundan başka bir şey olmayan Mora ordusunun başına onun yerine Giacomo Barbarigo geçti. Yeni donanma kaptanı Vittorio Capello, Eğriboz Adası'nın karşısındaki Aulis'i işgal etti ve buradan kolayca alınan ve denizcileri tarafından yağmalanan Gökçeada, Taşoz ve Semadirek adalarına yöneldi (Ağustos)[50]; hatta gemilerine aldığı 250 süvari mürettebatın da katılımı ile şehre saldırdıkları, ateşe verdikleri ve ganimet olarak 500 kölenin dışında birçok hayvan da aldıkları Atina'ya kadar geldi[51]. Bu başarılara hasetlenen Barbarigo; Balyabadra, Klarentsa ve eski Akhaya Prensliği'ni ilhak etme planının tekrar gündeme getirdi. Balyabadra'yı fethetmeyi başardı, ama Ömer Bey'in komutası altındaki Türkleri takip ederken, dikkatsizliğinden dolayı pusuya düştü ve Balyabadra'nın alındığı gün olan 12 Ağustos 1466 tarihinde Siderokastron önlerinde hayatını kaybetti. Cesedi, kalenin mazgallarından sarkıtıldı[52]. Bu hadise üzerine Venediklilerin cesareti öylesine kırıldı ki, şerefi zedelenen hasta Capello, şu inanılmaz sözleri yazmıştı: "Bir Türk'ün yüzüne bakmaya cesaretleri yok. Bu yüzden 250 Türk 4 bin kişiyi geri püskürtüp, sahillerine kadar kovalayabildi[53]." Capello'yu savunmaya çalışan "Büyük" Mihail Ralli, esir alındı ve kazığa oturtuldu. Balyabadra Başpiskoposu da onunla aynı kaderi paylaştı ve kazığa oturtularak öldü[54]. Ancak 2 bin kişilik ordusundan çoğu kaçmayı başardı. İki ay sonra, Türk donanmasının, Eğriboz'a kaçmak zorunda kalan güçlü Loredano'yu yendiğine dair bir dedikodu çıktı[55]. Capello, tıpkı ondan önceki donanma kaptanları gibi, 1467 Nisan ayındaki bahtsız savaşta yorgunluktan ve üzüntüden öldü.

1466 yılında, daha henüz bu hadiselerden önce, Venedik'in olup bitenlere vakıf danışmanlarından biri, üç savaş yılına rağmen herşeyin hâlâ eskisi gibi olduğunu yazdı[56]. Bu anlamsız ve şanssız savaştan yorulmaya

başlayan küçük toprak sahipleri, varlıklarını korumak için komşu Türklerle anlaşma yoluna gitmeye başladılar. Arnavut yerleşim merkezlerinin yanı sıra Korfu, İnebahtı, Benefşe, hatta valisi 1466 yılının Şubat ayında Likona'da Ömer Bey'le görüşen Eğriboz, bu yola başvurdular[57].

Daha sonra, Venedik'le Mora'nın ileri gelenleri ve Mahmud Paşa'nın başını çektiği Osmanlı yönetimi[58] arasında bizzat görüşmeler yapıldı. Mahmud Paşa, Venedik dostlarının hangi sebepten ötürü Floransalıların ve Cenevizlilerin[59] tüm yardımlarına rağmen, sadece gümrük gelirlerinin azalmasından dolayı Osmanlı hazinesine zarar vermekten başka hiçbir amaca hizmet etmeyen bu savaşı başlattıklarını sordu. Despot Artalı Leonardo ve Ragusalılar, yapılacak bir antlaşmanın şartlarını belirlemek için Venedik'e elçi gönderdiler. Venedik, böyle bir antlaşmayı yapmayı reddetmedi, ama ilk zamanlar Mora'nın tamamını ve Midilli Adası'nı isterken, daha sonra "Mezistre, Balyabadra, Arkadya (Arkadia) ve Modon'a kadar tüm sahiller"[60] ile yetindi ve nihayet taleplerini eski toprakları ile sınırlandırdı: Kendisi için Koron, Modon, Anabolu, Arhos ve İnebahtı bölgesini[61] ve Macar müttefiki ile Hristiyan ittifakının diğer üyeleri için Türklere ait Bosna toprakları[62]. Tek düşüncesi, karşılığında ileride herhangi bir Hristiyan askerî harekâtı yapılmaması için hiçbir garanti vermeden, yalnızca parasal yardım elde etmek olan Kral Matyas, yerinden kıpırdamayınca, barış konusu daha ciddi bir meseleye dönüştü. Ne 1465 yılının sonlarına doğru daha güçlü bir donanmanın hazırlanması için verilen emirler, ne Aloisio Loredano'nun tekrar donanma kaptanlığına seçilmesi ve 1466 yılının bahar aylarında Germe Hisarı'nı tekrar inşa etme projesi ne de Karamanlılar, Uzun Hasan ve hatta "Moralı bir Arnavut" olan Mısır Sultanı ile görüşme niyeti hiçbir sonuç vermedi[63]. Zira Venedik, barışı hepsinden çok istiyordu ve Venedik balyosu tekrar serbest bırakıldığında herkes sevinç içinde idi[64].

Osmanlı Sultanı ise Venedik için büyük harcamalar ve güzide pek çok tebaasının kaybı anlamına gelen Mora savaşını çok fazla önemsemiyormuş gibi görünüyordu. Sanki sadece kendini savunmak istiyor ve hiçbir saldırı projesi hazırlamıyormuş gibi idi[65] ve durum gerçekten de böyleydi. Yarımadadaki az sayıda kalelerden hiçbiri sultanın veya herhangi bir vezirinin bizzat harekete geçtiğini görmemişti, zira Osmanlı Sultanı, Mora Yarımadası'nın zamanla kendiliğinden eline düşeceğinden emindi. O, Batı'da kendisini bekleyen daha büyük görevlere gözünü dikmiş ve

böylelikle bir kez daha ileri görüşlü büyük bir devlet adamı olduğunu kanıtlamıştı: Amacı, Almanya'ya ve Venedik'in İtalya'daki eyaletleri İstriya ve Friuli'ye giden yolu açmaktı.

Hersekli Stefan, son yıllarında bu bölgedeki eski topraklarının sadece küçük bir bölümüne sahipti. Türkler, güneydeki kaleleri elinden almışlardı. 1464 yılında ise himayesi altında bulunduğu Macar Kralı, bu topraklarını Agram, 40 bin altın ve Macaristan'da birkaç parça mülk karşılığında takas etmeyi önerdi. Ama daha cevabını bile beklemeden iki kalesini işgal etti ve buna kızan Stefan, Bocche di Cataro civarındaki topraklarını terk etmeye hazır olduğu Venedik'e şikâyette bulundu[66]. Venedikliler ise Narenta ve Karinya (Kraina)'da işgalci olarak karşısına çıktılar[67]. Elinde artık sadece Novi ya da nâm-ı diğer Kastelnuovo Kalesi kalmıştı ve 1466 yılı içerisinde, muhtemelen Nisan ayında, burada hayata gözlerini yumdu. Oğullarından Vladislav, Türklere tüm topraklarını daha önceden kaptırmıştı[68]. Diğer ikisi, babasının ölümünden sonra "Hersekli" lakabını taşıyan Vlatko ve "Kont" Stefan, iyi anlaşıyorlar ve babalarının mirasının mümkün olduğunca büyük bir bölümünü kurtarmaya çalışıyorlardı. 1469 yılında, Macaristan'a tâbi olan Ragusa, bu ikisini, kendilerine karşı haksızlık yapmış olan kralla barıştırmaya çalışıyordu[69].

Osmanlı Sultanı, böylesine küçük bir kazanç için bu hadiselere müdahale etme gereğini duymamıştı. Ancak, iş Venedikliler tarafından desteklenen, Aragon'un himayesine alınan ve Macarlar tarafından isyanlara teşvik edilen İskender Bey'e gelince, durum değişiyordu.

İskender Bey, 1462 yılında Roberto Orsini komutasında hizmet verdiği Napoli'den (kendini genelde Napoli Krallığı'nın komutanı olarak tanıtıyordu)[70] tekrar, Sırbistan'ın kaçak varisi Stefan Brankoviç'i de barındırdığı Akçahisar'a dönmüştü. Ayrıca, Stefan'ın henüz Macaristan'dan yardım beklediği dönemlerde onunla da iyi ilişkiler içinde idi. İskender Bey'in koruyucusu Napoli Kralı, Stefan'ın oğullarından daha sonra kırallığındaki dört kale karşılığında güçlü Nova Kalesi'ni isteyecek ve sultan tarafından kendisine gelen akrabalık kurma teklifinden dolayı Bosna'nın tamamının kendisine bırakılması hâlinde bu kaleyi tekrar iade etmeyi vaat edecekti[71]. İskender Bey ise Venedik'ten para, İtalyan birlikleri, bir kadırga ve sekiz yaşındaki oğlu için koruma talep etmişti. Gerçekten de Arnavutluk'a 1.000 asker gönderilmiş ve İskender Bey'e Türklere karşı savaşını sürdürmesi için 2 bin altın verilmişti. 1464 yılına kadar İtalyan birliklerine Cimarosto komuta etmişti: Venedik, bu şekilde kendisine yer ve

Osmanlı Sultanı ile komutanlarının başına iş açmış olmaktan memnundu. İskender Bey, üzerine yürüyen Ömer Bey'i yendi, ama 1464 yılından 1466 yılına kadar Venedik'e barış için teklif götürdü[72].

Sultan Mehmed, 1466 yılının baharında -1465 yılında hastalanmıştı- Manastır[73] üzerinden tekrar Arnavutluk Dağları'na doğru ilerledi. Geçitler, zorlu savaşlardan sonra alındı ve bölgenin iç kısımlarına bir yol açıldı. İskender Bey'in bu şekilde teslim olacağı umuduyla Türkler geçtikleri her yeri yağmaladı. Ama savaşın sonunu ancak Akçahisar'a yapılacak olan saldırı getirecekti. Daha önce Yayça'da olduğu gibi, Arnavutlar, birçok Venedikli ve belki de Aragonlu Napoli Kralı'nın askerleri[74] tarafından çok iyi savunulan kale o kadar direndi ki, Osmanlı Sultanı bu kaleyi alarak, Venedik'e ait Arnavut topraklarındaki konumunu haklı çıkarma niyetinden vazgeçmek zorunda kaldı. Venedikliler, Temmuz ayında gelen bir elçiden "Akçahisar'ın kurtulduğu[75]" haberini aldılar. Osmanlı Sultanı geri çekilmişti, ama Otranto'ya yapılacak bir saldırıya öncülük edecek olan Avlonya'yı müstahkem hâle getirdi ve buraya 400 yeniçeri yerleştirdi. İskender Bey'in taleplerine rağmen, tehdit altında kalan Venedikliler, Türklerin sahildeki bu "Yeni Kalesi'ne" saldırma cesaretini gösteremediler[76]. Sultan Mehmed, iç bölgelerde Elbasan Şehri'ni kurdu ve Müslümanların buraya yerleştirilmesini sağladı[77]. Büyük Osmanlı ordusu beraberinde 3 bin Arnavut esir götürdü[78]. Venedik'e ait yerleşim yerlerine sadece nehir suları yükseldiği için henüz saldırmamışlardı[79].

Osmanlı Sultanı'nın geri çekilmesinden sonra da Arnavutluk'taki küçük boyutlu savaş, ani saldırılar ve kurnaz baskınlar için oldukça elverişli olan dağlarda devam etti. 7 Eylül'de Venedik'e Arnavut kökenli bir devşirme[80] olan Türk komutanı Balaban Bey'in, büyük bir mağlubiyete uğradığı haberi geldi[81]. Bu mağlubiyetin intikamı çok kısa bir zamanda alınacaktı. Kasım ayında Venedikliler, İskender Bey'in kısa bir süre önce kaçmak zorunda kalmasıyla, parası Venedik tarafından ödenen savunucularıyla birlikte artık sadece Akçahisar'ın ülkedeki Hristiyan hükümranlığını temsil ettiğinden şikâyet ediyorlardı[82].

1467 yılının Nisan ayında kendi topraklarından kovulan ve Venedik'ten 2 bin altın almış olan Arnavutluk Prensi İskender Bey, tekrar topraklarına geri dönmeyi denedi. Vergileri 1453 ve 1458 yıllarında olmak üzere, iki kez toplam 5 bin altına yükseltilmiş olan Ragusalılar[83], yardım edemeyeceklerini bildirdiler. Sultan Mehmed, çok yakın zamanda

Filibe'deki karargâhından yola çıkarak, yine bağımsızlığı, Batı'nın zengin Hristiyanlarına karşı yaptığı planları engelleyen Arnavutluk üzerine yürümüştü. Mayıs ayında dağlık bölgenin vadileri yağmalandı. Türkler yine Akçahisar'ı kuşatma altına aldılar, ancak bu sefer, yanında 200 Aragonlu asker bulunan ve metbu hükümdarı Napoli Kralı Ferdinand'ın Türklerle iyi ilişkiler içinde olduğundan ötürü Venediklilerin şüphelerini üzerine çekmiş olan İskender Bey orada değildi[84]. Kale, bu sefer de teslim olmadı ve Sultan Mehmed, hükümdarlığı sırasında üçüncü kez, tıpkı daha önce Belgrad ve Yayça'da ve Akçahisar'ın ilk kuşatmasında olduğu gibi, Hristiyanlar tarafından iyi savunulan bir kalenin güçlü surları önünde geri çekilmek zorunda kaldı[85].

Burada bıraktığı, muhtemelen 1466 yılında İskender Bey'e yenilen Balaban Bey, limanında Venedik'in sekiz savaş gemisi bulunan Venedik'e ait Dıraç'a saldırmayı denedi[86], ancak Ağustos ayında kuşatmadan vazgeçti. Bu arada, İskender Bey, kız kardeşinin oğlu olup, Balaban Bey tarafından tayin edilmiş ve sahil boyundaki Redoni'ye karargâh kurmuş olan Müslüman yeğenine saldırdı ve Venedik'e ait bir kadırgada boynunu kendi elleri ile vurdu[87]. Bu başarısından dolayı İskender Bey yine eski konumuna kavuştu ve Akçahisar'a tekrar sahip oldu. Komşu beylerle yeni bir savaş için planlar yaptı ve yardım talep etmek için Dıraç Başpiskoposu Paul Angelo ile birlikte genç oğlu Johann'ı Venedik'e gönderdi[88]. Ancak bir sonraki yılın başlarında, muhtemelen 18 Ocak tarihinde, Türk akıncılara karşı düzenlediği bir sefer sırasında[89], halkına şarkılarla yâd ettikleri kahramanlıklarını miras bırakarak[90], Venedik'e ait Leş'te hayata veda etti. Musakiler, aralarından biri olan Aleksios'un Venedik'e barış elçisi olarak hizmetlerini sunan Spanolar, Streksiler ve Akçahisar'ın üst kısmındaki dağın sahibi olan Nikolas Skura ile Türklerle yine antlaşma içerisinde olan Çernoçeviçlerle, Pastroviçler[91], Arianites'in kızı olan dul eşi Andronika'nın, reşit olmayan oğlunun ve kardeşlerinin haklarını hiçe sayarak ülkeyi bölüştüler. Andronika, oğlu ile birlikte İskender Bey'e Napoli Kralı tarafından çok önceleri vaat edilen Tran'a kaçtı[92]. Venedik, kendini bu paylaşımdan dolayı 1469 yılında Akçahisar'ı işgal etmek zorunda hissetti[93]. Ülkede tam bir anarşi havası hakimdi, zira Dukakin kardeşler de kendi aralarında savaşıyordu ve Aleksios Dukakin, Türkleri yardıma çağırmıştı[94].

Bu arada Osmanlı Sultanı ile yapılan görüşmeler, balyos yardımcısı Antonio Michele, daha sonra Spano, bir Yahudi ve bu amaçla özel olarak Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen Leonardo Boldu aracılığıyla devam ettirildi, ama hiçbiri sonuç getirmedi[95]. Diğer taraftan o dönemde Bohemya'daki hadiselerle meşgul olan Macar Kralı'nın da isteği aynı idi. 1467 yılının sonunda, Osmanlı Devleti ile ateşkes antlaşmasının yapıldığına inanıldı ve 1468 yılında Varad'a bir Türk elçi geldi[96]. Kral Matyas, aynı zamanda Hristiyan müttefikleri aleyhine kendisine ait Bosna topraklarını genişletmekten de çekinmiyordu. Klis'i işgal etti, Stefan'ın elinden bazı kaleleri aldı ve genç Vlatko'nun elinden mirasını alıp, Narenta'da Venedik'in San Markos bayrağını indirtti[97]. Hırvatistan'daki hükümdarlığının sınırlarını da genişletmek istediğinden, Segnalı Frangepaniler, özellikle de kardeşleri ile savaş hâlinde olan Kont Stefan ile çarpıştı[98]. Bu hadiselerden sonra Venedik'le işbirliği düşünülemezdi.

Almanya'daki imparatorluk meclisi toplantısında, İtalya ile barış görüşmeleri, müttefik donanmasının ve Alman ordusunun silahlanması için hazırlıklar ve Macaristan ile yapılacak bir antlaşma hâlâ gündemde olmasına rağmen, doğuştan Venedikli olan yeni papa Paul'un Haçlı Seferi projeleri birer hayal ürünü olarak kaldı. Kral Matyas, 1466 yılında Regensburg (Radasbona)'da her ne kadar 24 gemiden oluşan bir filo inşa ettirdiyse de, Türkler bu gemilerle hiçbir zaman karşılaşmadılar[99]. 1466 yılının Kasım ayında, Almanya Nürnberg'de imparator tarafından Temmuz ayında Macaristan'ı içinde bulunduğu tehlikelerden koruyacak Hristiyan ordusunun komutanı olarak atanan ve Belgrad kuşatması zamanında Hunyadi'nin yoldaşlarından biri olan Grafeneckli Ulrich'in kendini tanıttığı bir meclis toplantısı yapıldı ve beş yıllık bir barış sağlayan imparatorlukta her yüzüncü adamın üç yıl boyunca Haçlı Seferi'nde görev yapmasına karar verildi. Kral Matyas'ın elçileri, kralın 5 bin savaşçı sağlamayı, Haçlı Seferi'nin gümüş ve altın sikkelerini kabul etmeyi, Haçlı Seferi süresi boyunca Belgrad, Salankamen, Severin, Orsova ve diğer kaleleri Haçlıların emrine vermeyi[100] ve birliklerinin Haçlı Seferi komutanına sadakat yemini etmesini sağlamayı kabul ettiğini bildirdiler. Haçlı Seferi, her kilisede haftada üç kez dualar yapıldıktan sonra, Jan Hunyadi'nin stilinde cüretkâr muharebelere meydan vermeden, 1468 yılının bahar ayında başlatılacaktı. İmparatorluğun gümrük ücretleri Haçlı Seferi için kullanılacaktı. Burada toplanan Alman Brandenburg Prensleri Albert ve Frederik, Bavyera Prensi Otto ve Württemberg Prensi Eberhard'ın huzurunda papa, temsilcisi Girit

Başpiskoposu Fantino della Valle aracılığıyla Macaristan’a 140 bin altın ve “sahil kenarlarında Türk topraklarına bitişik diğer yerlere de buğday ve başka ihtiyaç maddeleri” gönderdiği ile övünüyordu. Alman prenslerinden ikisi, Otto ve Eberhard, Türklere karşı yapılacak sefere bizzat katılmayı teklif ettiler. Mutezil Hus taraftarı olmasına rağmen, dindar bir hristiyan olan Bohemya Kralı Georg Podiebrad bile ve İtalyan mahmisi, Grenobelli Antonio Marini tarafından hazırlanan ve kendisi tarafından Kral Matyas’a sunulan Haçlı Seferi planlarının ateşli bir taraftarı idi[101].

Aziz Veit günü olan 28 Haziran 1467 tarihinde yapılan imparatorluk meclisinin ikinci toplantısında her katılımcının getireceği birliklerin sayısı belirlendi. Papa, bu toplantıda Venedik’in 44 kadırga, 6 çektiri ve 6 nakliye gemisi hazırlayacağını; Napoli Kralı Alfonso’nun “elinden gelen yardımı yapacağını” ve Milano Dükü’nün barışa ikna edildiğini bildirdi. “Birçok bey, şövalye, asker ve sairlerinden” oluşacak bir Alman barış konseyi kurulmasından bahsedildi ve birliklerin baharda Aziz Georg (23 Nisan) gününde Bratislava (Pressburg/Pozsony) veya Korneuburg önlerinde toplanmalarına karar verildi. Kral Matyas ve Nisan ayında Venedik’i ziyaret eden[102] “Türklere karşı yapılacak seferin baş komutanı” çok iyi dosttular. Mayıs ayında ikisi de Hussitler[*] tarafından kuşatılan Gossdelan’a gelmişlerdi[103]. Nihayet, 20 Temmuz tarihinde imparator, tüm özel düşmanlıkların durdurulmasını emretti ve Regensburg’da yapılacak üçüncü bir meclis toplantısı için çağrıda bulundu. Nitekim 25 Nisan 1468 tarihinde İtalya’da barış ilan edildi[104] ve başarısız Nürnberg Meclis Toplantısı’ndan sonra (Bahar 1468), 1 Ekim 1469 tarihinde yapılacak yeni bir imparatorluk meclisi toplantısı konuşulmaya başlandı[105].

Yine sadece zaman kaybedildi ve Macar elçiler Siremli Piskopos Baltazar ve Pösingli Sigmund, “bir meclisin sadece bir başka meclis için hazırlık olduğunu” söyleyerek, işin özüne parmak basmış oldular[106]. Ayrıca kral adına, Macaristan’ın Türklerin önüne çıkacak ilk kurban olmaya niyetli olmadığını belirttiler[107]. Burada, Almanların düşmanı kısa bir süre sonra kendi topraklarında göreceklerine dair ortaya atılan kehanette çok kısa bir zamanda gerçeğe dönüşecekti[108]. 1468 yılı bitmeden imparator, papanın elinden kutsal kılıcı almak için Roma’da bulunduğu bir zamanda, Bosna Sancakbeyi İsa Bey’in sipahileri Skardona, Zarda (Zara) ve Spilit (Spalato) önlerinde belirdiler ve buradaki Venedik topraklarında birçok Dalmaçyalı köle aldılar. Daha sonra Aralık ayına doğru Şebenik önündeydiler. Segna ve

Modrus kontluklarında büyük yağmalar yapıldı. Fiumililer da bu acımasız misafirlerle karşılaştılar ve İstriya ile Venedik Eyaleti Friuli'nin güvenliğinden endişe duyulmaya başlandı[109]. Bir sonraki yıl, dünyanın en cüretkâr askerleri olan bu akıncılar - sanki "havadan uçarak gelmişlerdi" - imparatora ait olan Ljubljana Kalesi'nin önünde belirdiler. Hırvatistan sınırını geçtiler ve tekrar Segna Kontu ile Korbau Kontu'nun topraklarını ziyaret ettiler[110]. Kral Matyas, Segna'yı işgal edip, gaddar, ama çalışkan Blasius'u Bosna, Slovenya ve Hırvatistan Banlığı Magyarlığı'na getirerek, güneydeki bu sınırını korumaya çalıştı[111]. İmparator ise yağmalanan Hırvatistan'a bir seyahat yapmakla yetindi (1470)[112].

1468 yılında Türk korsanlar Andre (Andros)'ye saldırıp, adanın hükümdarı Giovanni Sommaripa'yı öldürmüşlerdi[113]. Yılın sonlarına doğru Mora'ya tekrar 4 bin Türk atlı gönderildi[114], ancak taraflardan hiçbiri bir teşebbüsde bulunmadı. Denizlerde ise Venedikliler Niccolo de Canale'nin komutası altında 1469 yılının Ağustos ayında 26 kadırga ile Enez'e saldırmış ve yedi günlük bir kuşatmadan sonra almışlardı. Venedikli denizciler, bu verimli şehirde beş saat boyunca Türklerden daha beter yağmalarda bulundular. Ganimetlerinin yaklaşık 200 bin altın olduğu tahmin edilirken, Türklerin elindeki esirlere karşı takas edebilecekleri 2 bin esiri de beraberinde götürdüler. Bu kaba denizciler, Türklerin saygı gsterdikleri rahibeleri bile rahat bırakmadılar[115]. Yeni Foça da Enez'le aynı kaderi paylaştı, ancak Eski Foça'ya yapılan saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu beklenmedik zaferin sevinci ile Venedik'te ve Venedik'in sahip olduğu bütün topraklarda üç gün boyunca çanlar çaldı ve kalelerin tepeleri ile meydanlarda ateşler yakıldı. Bu büyük şehir, korku ile andıkları Türklere karşı bir zafer elde etmiş olmanın sevincini yaşıyordu[116]. Papa vekili Calahorralı Rodrigo ise bu fırsatı, Türklere karşı Haçlı Seferi'ni düzenleyecek olan genel bir konseyin kurulmasına karşı çıkmak ve bu misyonu "Hristiyan Cumhuriyeti'nin tek lideri ve hükümdarı" olarak papaya bırakılmasını sağlamak için kullandı[117].

1466-1467 yıllarından itibaren Balkan Yarımadası'nın her yerinde veba kol geziyordu[118]. Osmanlı Sultanı, bu ölümcül hastalıktan kaçmak için ikinci Arnavutluk seferinden sonra Tuna Nehri'nin Eflak boylarındaki Vidin'e ve Niğbolu'ya, oradan da daha sonra Dobruca'ya geçmek zorunda kalmıştı[119]. Daha sonra (1468) Karaman'da çıkan isyanı bastırmak ve Karamanoğulları Beyliği'ni bir sancağa dönüştürmek için Karaman'a

hareket etti. Venedikliler, düşmanlarının kendilerinden “altı aylık yol” mesafesinde uzaklaştığını duyduklarında, buna sevindiler[120]. Ama bir yıl sonra, 1469 yılında, Sultan Mehmed, Eğriboz’u ellerinden almak için Venediklilere büyük bir darbe vurmaya karar verdi.

Venedikliler, Türk gemilerinin bir araya toplandığını zamanında haber aldılar ve 1470 yılının Şubat ayında Venedik’te 14 ve ayrıca kolonilerde de 14 kadırganın inşa edilmesini emrettiler. Ayrıca tüfekli 400 asker Eğriboz’a gönderildi. Ordu, karadan batıya doğru ilerlerken, 2 Temmuz tarihinde Osmanlı Donanması’nın 110 kadırgası, 3 çektiri, ayrıca 200 kadar sair tekne ile birlikte Çanakkale Boğazı’ndan çıkarak denizlere doğru yelken açtı. Türk donanması, beş gün boyunca boşuna kuşatılan Palaiokastron dışında[121], Gökçeada’yı ve Limni Adası’nı zapt etti. Ayın 15’inde İskiri (Skyros) Adası yağmalandı, ama güçlü kalesi ele geçirilemedi[122]. Nihayet ayın 25’inde gemiler Darius (Daro) Kanalı’na vardılar[123].

Sultan Mehmed ve oğullarından biri, muhtemelen Cem Sultan, donanmanın bir kısmı ile bizzat gelmişlerdi[124]. Bütün Türk güçlerinin Eğriboz yakınlarında toplanması birkaç hafta sürdü. Yeniçeriler, Türklerin adayı San Markos Kilisesi’nin yakınlarında anakaraya bağlamak için kurdukları bir köprüden adaya geçtiler. Sultanın koyu kırmızı çadırı, San Chiara Kilisesi’nin yanına kuruldu ve buradan İsa Kapısı’nın bombardımanı başladı. Başka bir top Darağacı Kapısı’na kuruldu ve San Franseskos Kapısı vezirin denetimine verildi. Templier Kapısı ise iki topla ateşe tutuldu. Giudecca Kapısı’nda da Türk topları görülüyordu[125].

Türklerin Limni ve Gökçeada’dan ayrılmasından sonra Palaiokastron ve İskiri Adası’nda bir süre kaldıktan sonra[126] buradan yola çıkarak, 2 Temmuz tarihinde Bozcaada açıklarında görülen Venedik donanma komutanı Niccolo de Canale, Sultan Mehmed’in bu teşebbüsünü engelleyecek güçte idi. Ama adanın başkentinin önüne geleceğine 34 gemi ile önce Girit’e gitti ve çeşitli kolonilerin gemileri ile buluşmak üzere kaptanını Modon’a gönderdi. Canale, ancak 29 Mayıs tarihinde o sırada kuşatma altında olan Eğriboz’a doğru yola çıktı ve 8 Haziran’da 45 kadırgası ve 10 gemisi nihayet bir araya toplandı[127].

Osmanlı Sultanı, Eğriboz’da 1453’de İstanbul’da kullandığı taktiğin aynısını uyguladı. Dediğimiz gibi ada, bir köprü ile Türklerle dolup taşan anakaraya bağlanmıştı. Hayvanların ve insanların birleşik güçleri ile 30 büyük gemi Eğriboz kanalına çekilmiş ve kuşatma derhal başlatılmıştı.

Şehirler, büyük kayıplar verilmeden kolayca alındı, ama kalenin birlikleri defalarca uyarılmalarına rağmen teslim olmayı reddettiler. Teslim olana kadar birkaç hafta geçti, zira kuşatılanların erzakları boldu. Bu arada, Dalmaçyalı Vali Thomas ve arkadaşı Luca di Cortulia'nın Eğriboz'un teslim edilmesi için yaptıkları hain planlar keşfedildi. Her ikisi de yakalandı ve darağacında can verdi. Thomas'ın halefi, bir Floransalı, Türklere sığındı. 7 ve 8 Temmuz'da iki saldırı ve ardından 10 Temmuz'da gerçekleşen saldırı da geri püskürtüldü. Ama Türkler, hainlerden kara tarafındaki Burchio Kapısı'nda surların daha zayıf olduğunu öğrenmişlerdi ve bu surun bombardımanını inatla devam ettirdiler. Bu esnada, sayısı ve gemilerin görkemi ile Osmanlıların gözlerini kamaştırması gereken Venedik Donanması belirdi. Kahramanca bir saldırı veya geri çekilme arasında bir seçim yapılmak zorunda idi.

Köprüden bir mil uzakta, San Chiara'da hadiseleri izlemekle yetinen Canale'nin korkaklığı, hadiselere son noktayı koydu. Sadece Ottobono adındaki bir kaptanın gemisi, surların önüne kadar yol aldı. Canale, köprüyü imha etme tavsiyesine de uymadı. Böylelikle Rumlar kısa bir süre sonra kalenin tepelerinden kaçmaya başladılar. Bundan cesaret alan yeniçeriler, sabahın erken saatlerinde “Giudecca” ve “Burchiana” kapılarından, savunmanın uzunca bir müddet daha devam ettiği şehre girdiler. Eğriboz'un alınan başkenti İstanbul'la aynı kaderi paylaştı (12 Temmuz)[128]. Sonuna kadar kahramanca savunmaya devam eden Paulo Erizzo, kılıç darbesi ile ikiye bölündü[129]. Rettori, Calbo, Badoer ve Bondimero gibi diğerleri savaş sırasında ölmüştü. Canale, denizde savaşma teşebbüsünde bulunmadan, Türk gemilerini Sakız Adası'na kadar takip etti.

Eğriboz Adası ile birlikte İskados (Skiathos) ve Skopelos Adaları, Filiteo ve Eğriboz'un bütün bölgesi[130] Türklerin eline geçmişti. İşgal edilen yerleri tekrar geri kazanmak için, bu hadiselerden hemen sonra Friuli Eyaleti'ne sürgüne gönderilen ve yerine Pier Mocenigo'nun getirildiği Canale'nin nihayet cesaret ettiği bir karşı hareket başarısızlıkla sonuçlandı (24 Eylül). Venedikliler, bu esnada iki gemi kaptanını ve üç kadırgayı kaybetmişlerdi. Gelecekteki Venedik Doju'nun oğlu Giovanni Tron da çatışmalar sırasında hayatını kaybedenler arasında idi[131].

Yeni veziriazam derhal Mora'ya doğru devam etti. 1469 yılında fethedilip, tahkim edilen Vostitsa ve Kalamata dahil olmak üzere, şehirlerden çoğunu terk edilmiş, ya da ateşe verilmiş vaziyette buldu[132]. Venedikliler bu sırada Kataphygi, Koron ve Modon'da saklanıyorlardı.

Gemileri, Türklerin gemilerine saldırma cesaretini gösteremiyordu. Limni'nin, burada 12 kadırga bırakan yeni donanma komutanı Modon'a geri döndüğünde, maaşları ödenmemiş olan denizciler onu Türklerin tarafına geçmekle tehdit ettiler[133].

Sadece Venedik'te Eğriboz'un uğradığı felakete dair şikâyetler görülüyordu. Hümanistler, yine kana susamış sultana lanetler yağdırıyor ve en azından tehdit altındaki Macaristan'ı, yine tehdit altında olan imparatorluğu ve Osmanlı Sultanı'nı rahiplerle birlikte herşeyden çok kendine çeken ve daha şimdiden çöküşünden emin olduğu Roma Şehri'nin bulunduğu İtalya'yı kurtarmak için Hristiyanlara genel bir savaşa hazırlık için çağrıda bulunuyorlardı.

Ancak büyük acılarına rağmen Venedik yine de Hristiyan güçlerinden yalvarır derecesinde yardım istemekten ve Eğriboz'un intikamını almak için bir şeyler yapmaktan çekiniyordu. Papa Paul ve yine Haçlı Seferi fikri için yanıp tutuşan halefi (1471'den itibaren) IV. Sixtus Venedik elçilerini kabul ediyorlardı. Bunlardan biri olan Bernardo Giustiniani, Papa IV. Sixtus huzurunda Latince güzel bir konuşma yapmıştı[134]. 1 Ocak 1471 tarihinde ayrıca Napoli Kralı ile Türklere karşı savaşmak üzere bir antlaşma yapıldı: Venedik, Napoli'nin 20 kadırga ve 4 gemisine karşılık her yıl 50 kadırga ve 8 gemi vermeyi taahhüt etti. Papaya, bu ittifaka katılma çağrısı yapılacak ve elde edilenlerin yapılan fedakârlıklar oranında bölüştürülmesi teklifi götürülecekti[135]. Despot Tocco, Takımadalar Dükü, Ragusa ve Ankona, Türklerin hükümdarlığını elinden aldıkları Hersekli Vlatko ve İvan Balşa, bu ittifakın diğer üyeleri olarak bilinmekte idi[136]. Rodos Şövalyeleri'nin üstad-ı a'zamı daha Nisan ayında iki veya dört gemiye kadar katkıda bulunmayı vaat etti[137]. Burgonya Dükü Cesur Charles da beş yıllığına bu ittifaka dahil oldu[138].

Venedik, diğer taraftan hâlâ Osmanlı Sultanı ile çok uzun zamandan beri istediği barışı yapmak için çaba gösteriyordu ve Türkiye'de yaşayan prensesler Mara ve Katerina ile iyi birer aracı bulmuş olmaktan hoşnuttu[139]. 1468 yılının bahar aylarında Midilli'ye 68 kadırga ve 80 küçük gemi gönderdiği söylenen Sultan Mehmed'in sözde hazırlıkları da görüşmelerin hızlanmasına katkıda bulunuyordu. O dönemdeki şartları bilen biri, rahatlıkla Venedik'in Eğriboz fatihini hiçbir şekilde tahrik etmek istemediğini ve her Venediklinin "barışı umut ettiğini ve istediğini" söyleyebilirdi[140]. Bosna Sancakbeyi İsa Bey, Ban Paul'un desteği ile 1471

yılı içerisinde Dalmaçya'daki Venedik yerleşim yerlerini, Spilit, Şebenik ve Zadra'yı kadar öyle rahatça yağmalayabildi ki, Venedik'in hiç nüfusu kalmayan Dalmaçya'da denizci bulamayacağı endişeleri dile getirilmeye başlandı[141]. Venedik'in idaresinde ve himayesinde olan Arnavutluk da kaderinden kaçamadı. Sancakbeyleri burada da birçok köle ve hayvan ele geçirdiler[142]. Herkes, Spilit ya da Arnavutluk'un başkenti İşkodra'ya yapılacak bir saldırıdan endişe duymaya başladı ve deniz kenarında Biograd yakınlarında yeni bir hisarın inşasından bahsedilmeye başlandı[143]. Aynı zamanda Girit Adası'nda savunma hazırlıkları yapıldı[144].

Büyük çabalara rağmen Osmanlı Sultanı, Venedik elçisini huzuruna kabul etmedi; hatta Osmanlı yönetiminde elçinin Eğriboz'u geri istemek için geldiği duyulunca, ona karşı davranışlar daha da sertleşti[145]. Bu kadar güçlü bir devlet, çok nadiren barış için bu kadar yalvarmış ve barış nadiren bu kadar acımasızca reddedilmişti.

1474 yılının bahar aylarında Rumeli'nin yeni Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, İşkodra'yı fethetmeye çalıştı, ama üç ay sonra (kesin olarak 96 gün sonra) geri çekilmek zorunda kaldı[146]. Mocenigo'nun gelişi, İvan Çernoyeviç'le yapılan ittifak ve Boiana Gölü'ne girmeyi başaran Venedikli ticaret gemileri şehri kurtarmıştı. Venedik, Macar Kralı'na tekrar 13 bin altın göndermiş ve yardım talep etmişti, ama boşuna. Türkler, geri dönüş yolunda terk edilmiş Dagno'yu ateşe verdiler. 1474 yılının sonlarına doğru Venedikliler, düşmanların Adriyatik Denizi'nde görülebileceğinden korkmaya başladılar[147].

Venedikli donanma komutanları en azından denizlerde, Napoli Kralı'nın ve Kıbrıs ile Rodos adalarının kendilerine katılan birkaç kadırgası ile birlikte Türklerin Anadolu'daki kargaşalarını, "Türkiye'yi" yağmalamak için kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdi. 1472 yılında Balat yağmalanırken, Limni Adası'nda depremden dolayı zarar gören Kokkinon Hisarı tekrar inşa edildi. Süvarilerle dolu Venedik gemileri, olağanüstü güzellikte harabeleri barındıran Karya sahillerinde ve Delos önlerinde belirdiler. Antik tapınağı ve mermer amfitiyatronun harabelerini, sütunlarını ve 15 arşın yükseklikteki dev heykeli hayranlıkla seyrettiler. Maina Burnu'nda Venedikli kadırgalar Napoli'den gelen 17 kadırga ile birleşti ve burada papanın gemilerini beklemeye başladılar. Filonun tamamı, bundan sonra tekrar, Rodos Şövalyeleri'nin İstanköy Adası'nın karşısında San Pietro Hisarı (Bodrum)'nda Türklerden kaçan Hristiyan köleler için bir

sığınak kurdukları Anadolu’ya yöneldi. Atlıların kullanılması için hiçbir fırsat çıkmamasına rağmen, Venedikliler zafer kazandılar. Mocenigo, filosu ile birlikte ayrıca sahillere yakın birkaç küçük adaya da düşmanca ziyaretlerde bulundu.

Sisam Adası’nda bir müddet kaldıktan sonra, Napoli Kralı’nın 17, Venedik’in 46, papanın 20 ve Rodos’un 2 kadırgası Chelidoni Burnu’nda birleşerek, Antalya’ya doğru yola çıktı. Burada liman güçlü bir filo ile kapatılmış olmasına rağmen, dış hisarları zapt ettiler[148]. İlk surlara çıkmayı başardılar ve Rodos Şövalyeleri’nin lideri burada hayatını kaybetti. Ama iç surlar, topçu sınıfı olmayan hafif ve düzensiz birlikler için fazla güçlü idi. Elde ettikleri çeşitli ganimetleri götürdükleri Rodos’a geri dönerken, Hristiyanlar, İtalya’ya gitmek üzere olan İranlı bir elçiden, Türk topraklarına saldırmaya hazırlanan Uzun Hasan’ın yola çıktığı haberini aldılar.

Hristiyanların acımasız intikam ateşi bu sefer İzmir’e yöneldi (Ekim). Müslüman kadınlar, kısa bir süre sonra tahrip edilecek camilerde boşuna ağlıyorlardı. Nüfusun özellikle tepelerde yoğun olduğu şehir, zapt edildi ve birçok Hristiyan esir serbest bırakıldı. Ganimetler, öncelikle “gümüş ve altın dokumalı elbiseler ve değerli eşyalardan” oluşuyordu. Aydın Sancakbeyi Balaban Bey’in saldırısı geri püskürtüldü ve İzmir ateşler içinde yandı. Sonbaharın son aylarında, Urla yakınlarında nüfusunun büyük bir bölümü kaçan Klazomen Kasabası da aynı akıbete uğradı.

Mocenigo, kışı gerçek bir galip olarak Anabolu’da geçirdi[149]. Yanında “kutsal savaş” boyunca papanın vekili olarak hareket eden Napoli kökenli Kardinal Oliverio Caraffa bulunuyordu[150]. Bu zaferlerden cesaret alan Hristiyanlar o kadar cüretkâr oldular ki, Venedik filonun İstanbul’a gitmesi emrini verdi ve 1473 yılının bahar aylarında Mezistreli Antonello, Gelibolu’daki Türk filosunu ateşe vermeyi denedi. Ama bu deneme başarısız oldu ve Antonello kazığa oturturularak öldü[151].

Birkaç hafta sonra, Sığın (Sighino), (26 Mayıs) ve 130 yeniçeriye komuta eden subaşısı fazla direnç göstermeyen Kızkalesi (7 Haziran) limanları, asi Karamanoğulları ile işbirliği içerisinde olan Venedik ve Napoli kadırgalarının komutanına teslim oldu. Bunu, surları çok eski olan Silifke ve Derme (Myrrha) limanları takip etti ve 15 Temmuz 1473 tarihinde Venedik’te bu beklenmedik büyük zaferler kutlandı[152]. Fethedilen yerler tabii ki Karamanlı müttefiklere bırakıldı.

Rodos’un karşısındaki Herke (Harki/Khalki) Adası da Ağustos ayının ortalarında zapt edilip, tahrip edildi[153]. Daha sonra Alanya’ya yapılacak bir saldırı için planlar yapıldı. Papa, Spilit Başpiskoposu’nun komutasındaki 10 gemi ile son zaferlere katılmıştı.

Kaptan Mocenigo, ancak Sultan Mehmed’in Uzun Hasan karşısındaki zaferinden ve sonbaharda Kıbrıslı Rumların, Venedik kökenli ve Venedik’in himayesinde olan kralın dul eşi Katerina Kornaro’ya karşı isyanından sonra büyük fetih seferini kesmek zorunda kaldı. Kıbrıs’taki isyan, son kralın kızının nişanlandığı nesebi gayri sahih bir Aragonlu lehine döndüğünde, Hristiyan birliği bozulmaya başladı.

Macaristan, aynı dönemde Lehistan ile Podiebrad’ın Bohemya’daki mirası için savaşmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden Kral Matyas, Venedik elçisi Giovanni Emo’nun yumuşak ısrarlarına geleneksel diplomatik sözlerle cevap verdi. Bundan dolayı, 1474 yılı haricinde başka hiçbir teşvik almadığı için Türklere karşı savaşı tekrar başlatmak istiyormuş gibi bir izlenim yaratmaya bile gerek görmüyordu. Her iki güç arasında 1473 yılında yapılan bir antlaşma da Türklere karşı ortak bir savunma açısından hiçbir önem taşımıyordu[154]. Sadece 1475 yılında, Bosnalı akıncılar Varadin’e kadar geldiklerinde, Macar Kralı, papayı “Hristiyanların körlüğünden”, Doğu’da yeni Tatar düşmanlarının görüldüğünden ve sultanın İtalya’ya saldırma niyetinden haberdar etmek için Ladislas Vitez’i papaya gönderdi, zira kralın dediğine göre Türkler, her saldırıda Allah’ın ve Peygamber’in adını andıktan sonra “Roma, Roma” nidaları atıyorlardı[155]. Vitez, ayrıca Macar Kralı Türklere karşı harekete geçmeye hazır olduğu için Hadım Süleyman Bey’in İşkodra’dan çekildiğini de söyledi. Ama daha sonra Kral Matyas, Uzun Hasan’ın elçilerini kendi elçileri ile İtalya’ya - Venedik ve Roma - gönderip, yerine getirmeyi hiçbir zaman ciddi olarak düşünmediği eski vaatlerini tekrarlatmakla yetindi.

Bosna Sancakbeyi İsa Bey’in akıncıları tabii ki imparatorun eyaletlerini de rahat bırakmıyordu. 1470 yılından önce edindiği tecrübelerden ders alan imparator, artık Türk sorununa eğilmeye başlamıştı. 16 Haziran ile 21 Ağustos tarihleri arasında Regensburg’da yeni bir imparatorluk meclisi toplandı. Birçok piskopos, Saksonyalı ve Bavyeralı dükler ve Wüttemberg beylerinin yanı sıra Venedik’in, Macaristan Kralı’nın, Leh Kralı’nın, hatta Burgonya Dükü’nün elçileri hazır bulunuyordu. Meclis başkanlığını bizzat imparatorun kendisi yürütüyordu. Daha ilk günlerde Almanya sınırındaki savunucuların ağır baskılar sebebiyle stil ve sayı açısından oldukça

abartılmış yazıları, Bosna Sancakbeyi'nin Sava Vadisi'ne ve Cilly ile Karinya[156] bölgelerinden Laybach (Laibach)'ın ön mevkilerine kadar uzanan tahribat gücü yüksek son akını haber veriyorlardı. Bu yazılarda ateşe verilen manastırların, kiliselerin, pazar yerlerinin ve köylerin[157] isimleri veriliyordu. Bu yazıları dehşet içinde yazanlar, Osmanlı Sultanı'nın Belgrad surları altında bizzat bulunduğunu haber veriyorlardı[158].

Meclis ise imparatorlukta tekrar merasimle barış ilan etmek ve sadece öncü birlikleri 4 bin piyade ve birçok atlıdan oluşacak bir ordunun hazırlanması için tedbirler almakla yetindi[159].

Ancak, 20 yıldır hep gündemde olan bu orduyu oluşturmak için yeterince fırsat bulunmasına rağmen - zira Bosna Sancakbeyi İsa Bey'in akıncıları ise Ljubljana ve Karinya yolunu unutmamışlardı - bir sonraki yıl boyunca hiçbir hareket görülmedi. 1472 yılı Nisan ayının sonlarında yakında geleceklerinden bahsedilmekte idi. Hiç kimse imparatorluk topraklarına girmelerine engel olmaya cesaret edemedi. Temmuz ayının ilk günlerinde hasat zamanında Karenti'ye vardılar ve "Drava Nehri boyunca Betau ve Marburg arasındaki toprakları Windischgretz'e kadar" tahrip ettiler. Pleyburg'u aldılar ve Saint Veit'e doğru ilerlediler. Lichtenberg'i bırakmak zorunda kaldılar. "Büyük bir belanın" geldiği haberini alan insanlar, Tanrı'nın gönderdiği bu felaket karşısında dehşete kapılarak, evlerini ve topraklarını terk ettiler. Acılarına kendi gözleri ile tanık olan biri: "Terk edildiler; kaçmak istiyorlar, ama nereye kaçacaklarını bilmiyorlar" diye yazmıştır[160].

İkinci yıl da böyle geçti. 1473 yılının sonbaharında Türkler, Aziz Nikolas (6 Aralık) günü civarında, Pertschach ve Feldkirch şehirlerine saldırırken, bir diğer birlikleri Sava Vadisi'nde belirdi ve tekrar Windischgretz'e saldırdılar. Yağmalar, acımasızca beş gün sürdü. Villach'taki aynı döneme ait 13 Ekim tarihli raporda, ölü köylülerin "saman gibi .. hâlâ tarlalarda çıplak yattıkları" belirtilip ve "öyle büyük bir keder ki, bu ülkede hiçbir Hristiyan bundan daha büyük bir acı yaşamamıştır", denmekteydi[161].

1474 yılında Wolfsberg, Judenburg ve Innsbruck'ta Türk akınlarının önünü kesmek için alınabilecek tedbirler hakkında görüş bildirmek için meclis toplantıları yapıldı, ama akınlar tekrarlanmadı. Papa, tekrar Alman prenslerine başvurdu ve Sultan Mehmed'i, dünyayı tek başına yönetmek isteyen hırslı bir tiran olarak tanımladı[162].

Yortu bayramı boyunca ayrıca Augsburg'da, açılışı çok daha sonraları yapılan yeni bir toplantı düzenlendi ve Papa vekili Aquileja Patriği Markus, II. Pius'un bildiğimiz fikirlerini gündeme getirdi. Bu toplantıda ayrıca "Doğu'daki bütün kiliselerin çöküşünden" ve Türklere 60 bin (!) esir getiren Karinya'nın yağmalanmasından bahsedildi, ama bu toplantı da imparatorlukta barış kararının alınmasından daha öte gitmedi[163]. Ekim ayında ise Macaristan'da tuz madenlerinden gelen gelirleri, her haneden vergi alınmasını ve Türklere karşı yapılacak savaştan elde edilecek teşvikleri düzenleyen bir toplantı yapıldı[164].

Ama geçen bütün bu hadiseler ve yapılan akınlar, Sultan Mehmed için sadece uç beyinin göz yumduğu küçük akınları idi ve 1474 yılından beri Anadolu'daki hadiselerle fazlasıyla meşgul olan Osmanlı Sultanı'nın büyük devlet siyasetinin bir parçasını oluşturmuyorlardı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEHMED'İN ANADOLU'DAKİ SAVAŞLARI.

AVRUPA’DAKİ SON FETİHLER[*]

Anadolu’daki karmaşalar, Sultan Mehmed’in burada toprak ilhakı ve eski hanedanları ortadan kaldırma politikalarını uygulama kararını alması ile başladı.

Yaşlı Karaman Beyi İbrahim Bey, tıpkı Osmanlı Sultanı II. Mehmed gibi, bir cariyenin çocuğu olan altıncı oğlu İshak’ı kayırmasından dolayı meşru oğulları Pir Ahmed, Karaman, Kasım, Alaeddin, Süleyman ve Nure Sufi ile arasında çıkan iç mücadeleler sırasında hayata veda etmişti. Oğlu İshak’a hazinesi ile birlikte Silifke’yi vermişti. Buna kızan diğer oğulları, babalarını başkenti Konya’da kuşattılar. İbrahim Bey buradan kaçmayı başardı, ama kaçışı sırasında Gevale Kalesi’nde hayata veda etti. Babalarının ölümü, kardeşler arasıdaki kavgayı daha da ateşledi.

Pir Ahmed, Konya’ya el koydu ve İshak’ı sancakbeyi olarak uzaktaki bir vilayete sürgüne gönderdi. Aynı zamanda tahtta en az onun kadar hakkı olan diğer kardeşleriyle de çatıştı. Süleyman ve Nure Sufi Osmanlı Devleti’ne başvurdular. Ancak İshak, tek başına yeterince tehlikeli olduğunu gösterdi. Türkmen lideri Uzun Hasan’a gitti, ve Erzincan ile Sivas’ı işgal eden barbarların bu güçlü hanı ile birlikte geri döndü. Türkmenler, Karaman topraklarında da güçlü düşmanlar olarak yağma yaptılar. Bu akınlardan ellerine 20 bin büyükbaş hayvanın geçtiği söylendi. İshak Bey ise atalarının tahtına geçmiş olmaktan hoşnuttu.

Karaman Beyliği’nin yeni hükümdarı, Osmanlı hanedanının ezelî düşmanı olan Uzun Hasan’ın yardımı ile iktidara gelmiş olmasına rağmen, Osmanlı Sultanı’nın rızası olmadan çok uzun süre iktidarda kalamayacağını biliyordu. Bu yüzden, Osmanlı Sultanı’na, ünlü bir fakihin[*] oğlunu elçi olarak göndererek, Sultan Mehmed’in yanında bulunan iki kardeşinin ölünceye kadar Osmanlı Sarayı’nda kalması şartıyla Beyşehir ve Akşehir’i vermeyi teklif etti. Gelen tek cevap, derhal Çarşamba Nehri’ne kadar tüm bölgenin Osmanlı Devleti’ne verilmesi emri oldu.

İshak Bey, bu talebi reddedince, Karaman’ın resmî mirasçısı olarak Pir Ahmed’in de aralarında bulunduğu Antakya Beyi’nin birlikleri diğer uç birlikleriyle birlikte üzerine gönderildi. İshak Bey Ermenek ya da nam-ı diğer Dağpazarı civarında yenildi ve ailesini Silifke’de tamamen korumasız bırakarak, hâmisi Uzun Hasan’ın yanına kaçtı. Sultan Mehmed, alçak gönüllülükle Silifke’yi yenilenin küçük oğluna bıraktı. İshak Bey tarafından

Osmanlılara teklif edilen iki şehir ile Sıklan Hisarı ve Ilgın kaleleri dışındaki tüm diğer topraklar, Pir Ahmed'e verildi.

Bu, Sultan Mehmed'in Karamanoğullarından birine Karaman'ı son verişi idi. Pir Ahmed'te Karamanlıların bilinen o bağımsızlık ruhu tekrar baş gösterdiğinde, Sultan Mehmed'in Pir Ahmed'i ortadan kaldırmak ve Karaman'ı Anadolu'daki Türk topraklarının bir sancağı hâline getirme kararı kesinleşti[1].

Pir Ahmed'in isyanı, 1463 yılında, Venedik'le savaş başlamadan önce meydana gelmişti. Asi Karamanlılara daha bir süreliğine göz yumuldu. 1465 yılının Nisan ayında Osmanlı Sultanı'nın Karaman'a karşı yapılacak bir sefer için hazırlıklar yaptığı iddiaları asılsız çıktı[2]. Ancak Sultan Mehmed, sonbaharda gerçekten de Anadolu'ya geçti. Pir Ahmed, kaçarak kendini Larende'ye kapattı. Veziriazam Mahmud Paşa ancak zorlu bir mücadeleden sonra onu bu son sığınağından da kaçırdı. Sayısız isyancı burada hayatını kaybetti. Turgudlu Türkmen aşiretinin adamları da davranışlarından dolayı cezalandırıldılar. Konya'nın en iyi tüccar ve zanaatkârları İstanbul'a götürüldü. Sultan Mehmed'in en büyük oğlu Şehzâde Mustafa, Karamanlıların halefi olarak, fakirleşmiş ve şerefi kırılmış bu şehirde sancakbeyi olarak bırakıldı. Kasım ayında sefer tamamlanmıştı. Sultan Mehmed, Afyonkarahisar üzerinden İstanbul'a geri döndü[3].

1467'de Uzun Hasan, Maveraünnehr'in büyük hükümdarı Ebu Said'e karşı büyük bir zafer kazandı. Ebu Said, düşmanlarına teslim edildi ve ölümü onların elinden oldu[4]. Bu zaferden sonra konumu değişen Uzun Hasan, himayesine aldığı birinin bu şekilde kaçırılmasına sessiz kalamazdı. Pir Ahmed, ülkesine geri döndü ve 1470 yılında, Eğriboz alındıktan sonra eski Veziriazam Rum Mehmed Paşa ile çarpıştı. Ölçüsüz ve açgözlü veziriazam Varsakların Bey'i Üveys Bey ile de kısa bir süre sonra savaşmaya başladığından, Pir Ahmed'e karşı çok fazla bir şey yapamadı. Bunun üzerine Bosna Sancakbeyi İshak Bey Anadolu'ya çağrıldı. Geldikten kısa bir süre sonra Pir Ahmed'i ve müttefiki olan kardeşi Kasım'la birlikte Mezopotamya'ya kaçırdı. Karaman hükümdarlarının yeni başkenti Aksaray, Konya'nın akıbetine uğradı. Ölen Karamanlı İbrahim Bey'in iki oğlu daha o zamanlarda Edirne'deki mezarlarında yatıyorlardı. Gedik Ahmed Paşa'nın komutasındaki bir sefer ile ayrıca Alanya, Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan son beyi Kılıç Arslan'ın elinden alındı ve birkaç ay sonra Silifke ile Karamanoğullarının son yerleşim yerleri de Osmanlı topraklarına katıldı[5].

1471 yılının Mayıs ayında, “sultanın oğlu”, yani Şehzâde Bâyezid’in Karamanlıları yendiği ve Osmanlıların Suriye’deki bir isyancıyı desteklediklerі haberleri Venedik’e ulaştı[6].

Uzun Hasan’ın iki seçeneği vardı: Ya bu olanları kabul edecekti, ya da egemenlik haklarını bir savaşla kabul ettirecekti. Venedik, Macaristan ve papanın kışkırtmaları ile savaş açmaya karar verdi. Sanki, yerine geçtiği Timur’un zamanları geri geliyordu. Ama, I. Bâyezid’in hırsı kendisine miras kalan ve aynı amaçları güden Sultan Mehmed, Doğu’nun Türkmen asıllı Han’ı ile rahatlıkla boy ölçüşebilecek bir güce sahipti.

Daha 1467 ve 1468 yıllarında Uzun Hasan, eski Trabzon topraklarına saldırmıştı. Avrupa’da, büyük Komnen ailesine ait şehrin Uzun Hasan tarafından zapt edildiği sanılıyordu[7]. O dönemlerde, Uzun Hasan’ın adı Batı’daki Hristiyanlar arasında daha fazla duyulmaya başlamıştı. Neredeyse 50 yaşında olmasına rağmen, çok güçlü olduğundan, sağ omzunda haç işareti taşıdığından ve İsa’ya inananlara karşı dostluğundan bahsediliyordu[8]. Ayrıca Sinop’u aldığı ve İstanbul’a saldıracağı, mütevazı bir şekilde Venediklilere Gelibolu’yu teklif ettiği ve Mısır Sultanı‘na teklifler götürdüğü, ama Müslümanların bu diğer hükümdarının bunları kabul etmediği söyleniyordu[9]. Gerçekte ise 1471 yılının bahar aylarında Gürcistan Kralı Konstantin’in bir elçisi Venedik’e gelip, Hristiyan kralın ittifak kurduğu bu hanın amaçlarını anlatmıştı[10]. Kısa bir süre sonra ise Uzun Hasan’ın elçileri de, birkaç Leh elçi eşliğinde Venedik’e geldi ve Venedik, ortak savaş planları hakkında görüşmek üzere Cattarino Zeno’yu Uzun Hasan’ın yanına gönderdi (Eylül). Cattarino Zeno, Türkmenlerin hüküm sürdüğü “İran’a” giden ilk Venedik elçisi idi[11].

1471 yılının Haziran ayında, Sultan Mehmed’in eski Trabzon İmparatorluğu’nun topraklarına saldıran Uzun Hasan’a karşı hazırlıklara başladığı duyulmaya başlandı[12]. Gerçekte ise Komnenlerin eski topraklarına yapılan saldırı, 1472 yılının Mayısı’nda, Kral David’in uzun zaman önce Uzun Hasan’ın yanına kaçmış yeğeni ve ona tâbi olan Gürcü birlikler tarafından başlatılmıştı. Kapudan Paşa, Trabzon’u deniz tarafından savunmak için buraya 9 kadırga ve 25 gemi gönderdi[13]. Uzun Hasan, daha sonra yazın son günlerinde Ermeni Dağları’ndan indi ve Ağustos sonunda, uzun zamandır misafirleri olan, Sinop’un mirasçısı Kızıl Ahmed ve ölen İshak Bey’in kardeşi Karamanlı Kasım, Osmanlı sınırını aşıp, önce Tokat’ı aldılar. Eylül ayının son günlerinde, Amasya’da bulunan genç Şehzâde

Mustafa’nın çok az sayıdaki birliklerini dağıttıktan sonra, Kayseri kuşatıldı ve kısa bir süre sonra bu şehir de alındı. Her yer acımasızca yağmalandı. Ankara’ya geldiklerinde ise kalenin direnişiyle karşılaştılar. Uzun Hasan, Erzincan’daki karargâhında kendine lâyık rakibinin gelmesini bekleyerek, hükümranlık şerefini korudu[14]. Kızıl Ahmed ve Karamanlı Kasım’a eşlik etmek üzere, veziri Bektaşoğlu Ömer Bey’i ve yeğeni Yusufça Mirza’yı göndermişti[15].

Sultan Mehmed, sonunda tehdit altındaki Anadolu topraklarına geçmek zorunda kaldı. Tecrübeli veziriazamı Mahmud Paşa’nın tavsiyelerine başvurduktan sonra, sadece orduyu değil, savaşabilecek durumda olan bütün gençleri topladı. İstanbul’da büyük savunma tedbirleri alındı. Sadece üç kapı açık bırakılıp, diğerleri taşla örüldü. Liman ise demirden bir zincirle kapatılacaktı[16]. Sultan Mehmed, vekili olarak genç Şehzâde Cem Sultan’ı tecrübeli danışmanlarının koruması altında Avrupa’da bıraktı. Büyük ordu, 5 Ekim’de Anadolu’ya geçmeye başladı. Sultan Mehmed, 12 Ekim’de Anadolu topraklarına ayak bastı. Ama sadece Afyonkarahisar’a kadar gelip, burada Şehzâde Mustafa’ya, yine Uzun Hasan’ın yanında bulunan Pir Ahmed’i de temsil eden Kasım’a karşı kış aylarında yapılacak savaşın idaresini bıraktı. Sultan Mehmed, tekrar İstanbul’a döndü ve Uzun Hasan, Mısır Sultanı’nın topraklarını da rahatsız etmek üzere Fırat boylarında kışlık karargâhını kurdu. Şehzâde Mustafa ve Anadolu Beylerbeyi Davud Bey, genç Karamanlı ve Uzun Hasan’ın yeğenine karşı yaptıkları savaştan zaferle ayrıldılar. Uzun Hasan’ın yeğeni ve belki de Kasım, galiplerin eline düştü ve boynu vuruldu[17]. Yusufça Mirza, Ocak ayında hayatını kaybederken, Kasım ise 1473 yılının baharında hâlâ kendi davası için çalışıyordu. Nihayet o da Osmanlıların üstün gücüne yenildi. Hristiyan birliği ile kurduğu ittifak bile onu kurtaramamıştı[18].

Uzun Hasan ise 1473 yılının bahar aylarında yapılacak büyük bir sefer için hazırlıklara başlamıştı. Elçilerinin talebi üzerine Venedik üç gemiyle birkaç top ve Kommaso di İmola komutasında 100 kadar topçu gönderdi. Farsça’yı iyi bilen Giosofatte Barbaro onlara eşlik ediyordu[19]. Ama Türk tarafında da kış boyunca o güne kadar görülmemiş büyüklükte bir sefer için hazırlıklar başlamıştı.

Nisan ayında Sultan Mehmed, eski büyük ticaret güzergâhı olan İznik yolu üzerinden Yenişehir’e vardı. Rumeli sipahileri Gelibolu’dan karşıya geçirildi ve burada sultanla buluştular. Şehzâde Bâyezid ise babasını karşılamak için Amasya’dan Akçaâbâd’a geldi. Şehzâde Mustafa, o

dönemde Konya’da sancakbeyi olarak bulunuyordu. Ordunun tamamı, birkaç hafta kalacakları Sivas’a yöneldi. Uzun Hasan, aynı dönemde Fırat Nehri kenarında Birecik’teki karargâhında idi. Memlük Sultanı ile başlattığı savaş, “Rumların habis Sultanı” ile bizzat karşılaşmasını engelliyordu. Kasım, 3 bin askerle Silifke, Kızkalesi ve Anamur limanlarını kuşatma altına alırken, Uzun Hasan birçok atlı ile birlikte oğlunu Malatya’ya gönderdi[20].

Kısa bir zaman sonra, herşey sanki Timur’un dehşet saçtığı günlerde yaşanan felaketlerin geri geleceğini işaret ediyordu. Önce, Sultan Mehmed’in oğlu Şehzâde Bâyezid küçük ordusu ile Şebinkarahisar’da Zeynel Han’a yenildi[21]. Akıncıların başında İran’a gönderilen Mihaloğlu Ali Bey, Fırat Nehri’ne kadar ilerledi. O da başarısız oldu ve kalan adamları ile birlikte bir kaleye sığınmak zorunda kaldı[22]. Genç Rumeli Beylerbeyi Has Murad, bunlardan aşağı kalmak istemedi ve harekete geçerek, Türkmen hafif süvari birliklerinin kendisini beklemekte olduğu büyük sınır nehrinin kıyılarını görene kadar durmadı. Uzun Hasan, burada düşmanlarını ablukaya aldı: Rumeli Beylerbeyi Has Murad, Zeynel (Kör Zeynel) ile mücadelesi sırasında öldü. Turahanoğlu Ömer Bey, Hacı Bey, Ahmed Çelebi ve diğer komutanlar esir alınarak, Uzun Hasan’ın karargâhına getirildiler. Mihaloğlu Ali Bey’in kardeşlerinden biri, bu savaşta ölürken, bir diğeri de özgürlüğünü kaybetti. Ali Bey ise yaralı olarak kaçmak zorunda kaldı[23].

Bu arada Sultan Mehmed, bu mağlubiyetten habersiz harekete geçmişti. Daha Bayburt yakınlarında (Otlukbeli’nde) Türkmenlere rastladı. Bu arada Şebinkarahisar’ı zapt eden ve Konya’ya yönelen[24] Uzun Hasan, iki oğlu Uğurlu Mehmed ve Kör Zeynel ile birlikte bu Türkmen birliklerinin arasında idi. Elde ettiği zaferden dolayı cesareti iyice artmıştı. Uzun Hasan’ın oğulları, Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bâyezid komutasındaki sipahiler tarafından oluşturulan kanatlara dikkatsizce saldırdılar. Hızlı atları ve eğri kılıçlarına rağmen, böyle birlikleri mağlup edecek durumda değildiler ve Osmanlı topçuları, Uzun Hasan’ın saflarında büyük boşluklar açtı. Kısa zaman sonra Şehzâde Mustafa’ya Kör Zeynel’in kesik başı getirildi. Bâyezid de kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirdi. Uzun Hasan, bu savaşı yerinden hareket bile etmeden ve yeniçerilerini savaşa sokmaya bile gerek duymadan kazanan Sultan Mehmed’in önünden kaçtı (10 Ağustos)[25].

Sultan Mehmed, çok sayıda esir aldı, ancak aralarından Uzun Hasan'ın veziri de dahil olmak üzere âlimleri, savaşa zorla katılan "Karakoyunlular"ın liderlerini ve Timur ile oğlu Miranşah'ın soyundan gelenleri serbest bıraktı. Diğerleri ise acımasızca katledildi.

Sultan Mehmed, bu hadiseden sonra kendisine teslim olan Şebinkarahisar üzerinden İstanbul'a döndü ve sonbaharın ilk günlerinde buraya vardı. Bir sonraki yıl içerisinde Gedik Ahmed Paşa, Anadolu birlikleri ile Ermenek'i, Pir Ahmed'in Konya'ya götürülen ailesinin bulunduğu Minan'ı ve son olarak Silifke'yi almayı başardı. Şehzâde Mustafa, Develi Karahisarı teslim almak üzere eski Karaman başkenti Konya'dan geldi. Kasım ortadan kayboldu ve Pir Ahmed birkaç ay sonra kaçak olarak Şam civarında öldü[26]. 1475 yılının yazında Uzun Hasan'ın Erzincan'da savaşa hazır bir vaziyette beklediği ve savaşı devam ettirmek niyetinde olduğu dedikoduları asılsız çıktı[27]. İran sınırı Şehzâde Bâyezid tarafından oldukça iyi korunuyordu; hatta Türkmenlerin elinden Torul'u almayı başarmıştı[28].

Böylelikle Osmanlı Sultanı'na karşı kurulan Hristiyan-Türkmen birliğinin de sonu gelmişti. 1474 yılı içerisinde Paul Ogniben ve ardından Ambrosio Cotarini, Sultan Mehmed ile yapılacak savaş hakkında görüşmek üzere Tebriz'e gönderildi, ama boşuna. Uzun Hasan'ın ve Gürcistan Kralı Georg'un Kefe üzerinden Avrupa'ya gelen ve 16 Haziran tarihinde Venedik'te görkemli bir merasimle karşılandıktan sonra Roma ve Napoli'ye geçen elçileri de başarısız oldular. Ayrıca İran'dan yeni dönmüş olan Cattarino Zeno'nun Venedik Senatosu'na verdiği rapor işe yaramadı[29]. Trevisano'nun gönderdiği elçiler aracılığıyla Kırım Tatarlarını, Tuna boylarındaki din kardeşlerine karşı yapılacak bir savaş için kazanmaya yönelik planının getirdiği tek sonuç, Venedik'in 1476 yılının Nisan ayında ilk Tatar elçilerini merasimle karşılaması oldu[30]. Bunlar arasında en gayri ciddi proje, 1472 yılının Haziran ayında vekili Gianbattista Volpe aracılığıyla Thomas Paleologos'un kızı Zoe ile evlenen[31] Çar İvan'ın, "gerçek mirasçısı" olarak İstanbul üzerinde hak iddia etme projesi idi[32]. Eski Haçlı Seferi ruhunun artık canlanması mümkün değildi ve en son zaferi ile Sultan Mehmed, dünyadaki hiçbir gücün kendisi ile yarışamayacağını fazlasıyla göstermişti[33].

Kendisine has soğukkanlı güvenle Avrupa'daki sınırlarının kesin çizgilerini belirlemeye başladı. Önce, uzun zamandan beri vergisini

ödemeyen, sultanın Eflak vasalına savaş açan ve yiğit Mihaloğullarının Tuna boylarındaki hanedanına açıkça savaş ilan etmiş olan Boğdan’a bir ordu gönderilmesi gerekiyordu. Prens Stefan, bunun dışında, savaşı kaybettikten sonra bile kendisine iddialı mektuplar yazan Uzun Hasan’ın dostu idi[34].

Boğdan Prensi, gerçek bir hükümdar ve başkomutana dönüşmüştü. Ülkesinin ekonomik çıkarlarını çok iyi gözetmesini biliyor ve Boğdan’ın Balkan Yarımadası’ndan kaçan Slav kültürünün sığınağı ve dinî mimarlık sanatının merkezi hâline gelmesi ile övünüyordu. Özellikle tahtta hak iddia edenlerin entrikalarını engelledikten sonra, çok önemli bir liman olan Kili’yi eline geçirmek istiyordu ve 1465 yılının Ocak ayında ani bir baskınla bunu başardı. 1467 yılının sonlarına doğru, Kral Matyas’ın otoritesine karşı Erdelli isyancılarla ilişki kurdu ve bir sonraki yılın kış aylarında Kral Matyas’ın saldırısına uğradığında, Baia’da kuşatıldı, yaralandı ve kaçmak zorunda kaldı[35]. Stefan daha sonra, tahtta hak iddia eden selefi Petru Aron’dan kurtulmak için Seklerin ülkesine saldırdı.

Boğdan, 1469 yılında Kırım Tatarlarının büyük bir akınına uğradı ve bunlar Besarabya’nın ormansız vadilerinde geri püskürtüldü. Bu akınlar, yaklaşık olarak Venediklilerin, sadece Suriye, Karaman ve Türkmen bölgelerindeki Müslümanları değil, genelde Türk kökenli olup, uzun zaman önce Müslümanlığa geçip, büyük Tatar ismini devralarak, genelde sahillere egemen olan Cenevizlilerle iyi ilişkiler içinde yaşadıkları Kırım Yarımadası’ndan yola çıkarak, Turla Nehri’nin ötesinde bulunan Moskova ve Litvanya-Lehistan topraklarını kolayca tahrip ederken, daha zor da olsa kimi zaman Boğdan topraklarını tahrip eden Kırım Tatarlarını, tuhaf da olsa, Osmanlılara karşı kışkırtma düşüncesine kapıldıkları döneme denk geliyordu. Şirinlerin beyi Mamak’ın başka bir grup akıncısı aynı zamanda Zitomir ve Trembovla dolaylarını yağmalıyorlardı. Mamak’ın kardeşi Eminek, 20 Ağustos 1469 yılındaki muharebede Boğdanlılara esir düştü ve ancak 1473 yılında esaretten kurtulabildi. Prens Stefan, bu arada Tatar Hanı (Mengli Giray)’nın elçilerini sakat bırakmaya ve kazığa oturtmaya cüret etti[36] ve Turla Nehri yakınlarındaki Raut Nehri kenarında güçlü Orheiu Kalesi’ni inşa ettirdi[37]. Bugün Avusturya’ya bağlı Bukovina’da bulunan en güzel Boğdan Manastırı Putna, Stefan’ın berbat kâfir süvarilerine karşı kazandığı bu zaferin anısına yapılmıştır.

Tatarların istilası, Tuna beylerinin ve Eflak Prensi Radul’un izni ile yapılmıştı, zira Osmanlılar, Macar Kralı’nın düşmanı olan Prens Stefan’a,

Macaristan'la yeniden tehlikeli bir savaşa girmek zorunda kalmaktan korkmadan saldırabiliyorlardı. 1469 yılının yaz aylarında Stefan, Tatarlarla uğraştığı bir sırada, birkaç Türk gemisi Kili önlerinde belirmişti. Mihaloğulları, Saline Şehri'ni işgal etmeye niyetlenmişlerdi. Buna kızan Boğdan Prensi Stefan, 1470 yılının kış aylarında Eflaklı komşusu Radul'a saldırdı ve 27 Şubat tarihinde çok önemli bir mevki olan İbrail'i aldı. Leh Kralı Kazimir, Ağustos ayında Lvov (Lemberg)'a kadar geldi ve Stefan'dan tekrar sadakat yeminini almak için Podolya'daki Kameniçe'ye kadar ilerlemek istedi.

1471 yılında Radul, Boğdanlı Boyarları alenî düşmanı hâline gelen Stefan'a karşı kışkırttı ve Boğdan'ın güneyine bizzat geldi. Tehdit altındaki prens, hainlerin boynunu vurdurdu ve prensliğin güneybatısındaki Suçava'da kazandığı zaferle Eflakları geri çekilmeye zorladı. Radul, sınırlarını Putna Nehri kenarında Craciuna Hisarı'nı ve Teleajin Nehri kenarında, nehrin adını taşıyan Teleajin Hisarı'nı inşa ettirerek, koruma altına aldı. Türklere ait Yergöğü Şehri'ne yakın bir yerde bulunan yeni başkenti Bükreş, basit hisarlar, tabyalar ve şarampollerle müstahkem bir hâle getirildi.

Kısa zaman önce Kral Matyas'a karşı, Macaristan tahtında hak iddia eden Leh Kralı Kazimir'i desteklemiş olan Stefan, yanında sadece savaş sırasında yardım vaat etmiş Erdelli Seklerin kalmış olmasına rağmen[38], bu hazırlıklar ve tedbirler karşısında cesaretini kaybetmedi. 8 Kasım 1473 yılında sınır nehri Milcov'a geldi ve 10 gün sonra sınır boylarında Rimnik Çayı kenarında herşeyi belirleyecek olan savaş başladı. Mağlup olan Radul, Türklere ait Yergöğü'ne kaçtı; eşi Maria ve iki kızı, Stefan'ın esiri olarak Boğdan'a götürüldü. Stefan, Boğdan'a dönmeden önce Macarların, Türklerin, hatta Eflaklı Boyarların bile iznini almadan Bükreş'te, altmışlı yıllardan beri Erdel'de yaşayan eski (1453'ten önceki) Eflak prenslerinden Basarab Laiota'yı tahta çıkarttı.

Boğdan Prensi'nin ve himayesine aldığı Eflak Prensi'nin bu iktidarı çok uzun süreli olmayacaktı; Radul'a karşı kazandıkları zaferin tek sebebi, Mihaloğullarının o dönemde Anadolu'da Uzun Hasan'a karşı yapılan sefere katılmış olmaları idi. Geri döndüklerinde Basarab Laiota Aralık ayında Boğdan'a kaçmak zorunda kaldı ve "meşru" Prens Radul tekrar eski konumuna getirildi. Ama Tuna boylarının sipahileri, Vaslui'ye kadar gelen Stefan'a saldırmaya cesaret edemediler. Yine de yeni Rumeli Beylerbeyi Boşnak Hadım Süleyman Paşa'nın sefere çıkmasına gerek kalmamıştı ve

1474 yılının tamamını rahatlıkla Arnavutluk’ta İşkodra’ya karşı yapılacak savaşa harcayabilirdi. Radul aniden öldüğünde, bu beklenmedik ölümde parmağı olması icap eden Basarab Laiota, sultanın sadık vasalı hâline geldi ve Tuna boylarında düşmanlıklar böylelikle sona ermiş gibi görünüyordu (Mayıs-Haziran 1474).

Ama Osmanlı Sultanı, kendisine bu şekilde gösterilen saygıdan fazlasını bekliyordu. Stefan’dan, Kili Limanı’nı geri istiyor ve düşmanlıklarının bedeli olarak da Akkirman Limanı’nı talep ediyordu. Tabii ki, o güne kadar ödemediği vergiler de tahsil edilecekti. Stefan, bu talepleri kibirli bir şekilde reddetti ve Erdelli voyvodalardan Balsius Magyar ile anlaşarak, 1 Ekim tarihinde Teleajin Hisarı’nı zapt etti. Birkaç gün sonra Sekler Kontu Stefan Bathori, Laiota’yı tahttan indirdi ve yerine muhtemelen Basarab’ın aynı adlı oğlunu tahta çıkarttı.

Bu hadiseler, Sultan Mehmed’in Anadolu’daki yorgunluklardan sonra dinlendiği İstanbul’da duyulunca, henüz Arnavutluk’ta bulunan Hadım Süleyman Paşa’yı asi Prens Stefan’a saldırarak, bütün isyancılara örnek olacak bir mağlubiyete uğratmak için Boğdan’a gönderdi.

Stefan, Rumeli Beylerbeyi’ni bugün bile kilisesinin ve evlerinin harabeleri görünen Vaslui Kasabası’nda karşıladı. Yanında Bathori’nin birkaç Macar birliği ve 5 bin Sek vardı. Lehlerin bu savaşa bir birlikle katılmaları düşünülemezdi bile, zira herşey çok çabuk gelişmişti ve Lehlerin silahlanmaları her zaman çok uzun sürerdi. Böylelikle Stefan, çoğu özgür Boğdanlı köylüler olmak üzere, yaklaşık 30 bin askere sahipti.

Hadım Süleyman Paşa, yanında Mihaloğullarından Ali ve İskender Beyler ile birlikte Niğbolu üzerinden geldi ve burada artık Hristiyan düşmanı olan Laiota ile birleşti. Tuna boylarında bazen geçici olarak Ocak ayında bile görülebilen bahar havası altında, yolların mahvedilmiş ve kullanılamaz hâle getirilmiş olduğunu gördüler. Vaslui’den geçen büyük ticaret yolu da aynı durumda idi. Türkler, Vaslui’yi geçtikten sonra, birbirine karışan ve geçilmesi imkânsız ormanların arasında kıvrılarak akan Racova (Racovitza) Nehri’ne geldiler. 10 Ocak 1475 tarihinde Hadım Süleyman Paşa aniden sisler arasından baskına uğradı. Ok yağmuru ve birkaç top, savaşın kaderini belirledi: Osmanlılar, geri çekildiler ve labirente benzeyen bu topraklarda kaçarken, acımasızca katledildiler. Eflak köylüleri, Boğdan köylüleri ile birleştiler ve küçük birliklere saldırıp, onları yok ettiler. Stefan’ın kibirli zafer yazısı ile Batı Avrupa’ya, 1474 yılında İşkodra önlerinde savaşırken, birçok devletin kendi gelecekleri hakkında

kaygılanmasına ve titremesine sebep olan Rumeli Beylerbeyi'nin bu önemli mağlubiyetinin haberi ulaştı. Yaşlı dul Sultan Mara, Türklerin hiçbir zaman bu kadar büyük bir mağlubiyet yaşamadıklarından şikâyet ediyordu; Batı'daki ordu, neredeyse tamamen yok olmuştu! Mihaloğlu Ali Bey, ceza olarak makamından alındı ve zindana kapatıldı[39].

Böylece, Sultan Mehmed'in düşmanının karşısına bizzat çıkması gerekti. Gerçekten de İstanbul'dan yola çıktı ve kuzeye doğru birkaç gün ilerledi, ama nikris hastalığı daha ileriye gitmesini engelledi[40]. Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa komutasındaki kara birlikleri yollarına devam etmediler[41]. Sadece birkaç dağınık birlik, Boğdan limanlarının çevrelerinde görülüyordu[42]. 180 kadırga, 3 kalyon ve yaklaşık diğer 300 parça deniz aracından[43] oluşan Osmanlı Donanması ise 19 Mayıs'ta Karadeniz'in kuzey sahillerine doğru yola çıktı.

Kara birliklerinin mutlaka katılımı gerektiğinden, Stefan tarafından harabeye çevrilmiş Kili ve Akkirman limanlarının fethi dönüş yolunda gerçekleştirilecekti. Kaptan-ı Derya Çakırcı Yakup Reis'in bağlı bulunduğu donanma başkomutanı Gedik Ahmed Paşa[44], filonun tamamı ile Cenevizlilere bu büyük ticaret şehrini fethetmeye niyetlendiklerini belli etmeden, Kefe'ye yöneldi.

Kefe'de o dönemlerde Tatarca'dan bozma Orgusi diye anılan Lehlerden, Macarlardan, Romenlerden ve Rumlardan oluşan mutat paralı askerî birlikler vardı. Ayrıca Tatar soyundan gelen bir taht mirasçısı da bu şehirde yaşıyordu. Şehir sakinleri, herhangi bir saldırı beklemediklerinden, başka yardım istememişlerdi. Limanda hiç savaş gemisi yoktu ve bu şartlar altında, özellikle de Tatarların düşmanları oldukları hesaba katılırsa, ciddi bir direniş düşünülemezdi. Şehir, dört gün içinde kolayca alındı ve teslim olma çağrısında bulunan şehir sakinleri, daha önce de kendini kanıtlamış Osmanlı prensiplerine göre iyi muamele gördüler. Sadece yabancı askerler idam edildi. Kefe'ye bağlı bölgenin tamamı derhal teslim olmayı kabul etti[45]. Venedik'e ait Azak (Tana) da aynı akıbete uğradı[46] ve daha sonra, Ghizulfilere ait Matrida (Mategra) fethedildi[47].

Aralık ayında birkaç Türk birliği, Tatarlar ve Hristiyan komşularınca Mankup, Türklerin ise Mankub dedikleri Theodori'ye yöneldiler. Burada Trabzonlu Komnen hanedanının son mensupları hüküm sürmekteydi. Hükümdarlıkları, bir kale ve çevresinde birkaç köyle sınırlı idi - toplam "30 bin hane". Mankuplu Ulubey'in ünü duyulmuştu. Atalarından biri olan

Aleksios, Cenevizlilerle savaşmıştı. 1475 yılının başlarında, savaşı sevmeyen İsaak Komnenos başta idi. Kız kardeşi Maria, kısa bir süre önce Boğdan Prensi Stefan'la evlenmişti. Diğer kardeşi Aleksander ise Boğdan Sarayı'nda yaşıyordu. Eniştesi tarafından, ağabeyinin yerine geçmek üzere Mankup'a gönderildiğinde, İsaak'ı öldürttü. Şimdi ise Türkler, Aleksander'a, ailesi ve Boğdanlı muhafızlarına acımasızca saldırıyorlardı: Komnen hanedanı mensuplarının hepsi öldürüldü, ama kadınlara dokunulmadı[48].

Bu hadiseden sonra Gedik Ahmed Paşa ülkeyi, hanları Mengli Giray, İstanbul'daki esareti sırasında Osmanlı Sultanı'nın hükümranlığını, kesin bir kaynaktan öğrenemediğimiz şartlar dahilinde kabul eden Tatarlara bıraktı[49]. Sadece Kefe'ye yeniçeriler yerleştirildi. Mankup ise bakımsız kaldı, kiliseleri ve sarayları harabeye dönüştü[50].

Bu sefer de Lehlerden gelecek yardımı boşuna bekleyen Stefan, 12 Ağustos tarihinde, Türklere karşı savaşa ortaklaşa girmek için Macar Kralı Matyas ile barışmıştı. Belki de Macaristan, 1465 yılından itibaren diğer Hristiyan güçlerinden titizce saklanan 10 yıllık bir ateşkes yapmıştı ve taahhütleri şimdi sona eriyordu. Nitekim Matyas, bundan sonra ülkesinin Doğu'daki menfaatleri ile ilgilenmeye karar verdi.

Gedik Ahmed Paşa, ordusunun bir kısmını Kili'ye ve Akkirman'a karşı göndermişti, ama sultanın ilan edilen yeni teşebbüsü bir sonraki yıla ertelenmişti. Böylelikle yıllardan sonra ilk kez saldırı sırası Hristiyanlara gelmişti.

Kralın, Türklerin barış elçilerinin karşısına çıkartmayı alışkanlık hâline getirdiği "Kazıklı" Voyvoda Vlad'ın, ülkesi Eflak'ı tekrar geri alma planları Laiota'nın Osmanlı'ya tâbi olması ile engellendi[51]. Kişisel cesareti ve köylülerinin mükemmel özelliklerine rağmen, kendini Tuna Türklerine karşı savaşacak güçte hissetmiyordu. Ayrıca Laiota'ya şüphe ile yaklaşıyor ve sırf onun için Yergöğü, Turnu, vs. gibi yerlere saldırmak, işine gelmiyordu. Tuna Nehri boyunca Petervaradin'e kadar gelen Kral Matyas ise Belgrad'ın batısında, ahşap kuleleri toprakla doldurularak[52], inşa edilmiş olan ve Türklerin, Macaristan'da ve Almanya'da aldıkları esirleri geçici olarak getirdikleri Böğürdelen (Sabac) Kalesi'ni kuşattı[53].

Böğürdelen, 1475 yılının Aralık ayında, Türklerin kış karargâhlarına çekildikleri bir zamanda kuşatılmıştı. "Türkler karşısında en fazla övgü gören ve kralın babasının miras bıraktığı" 2 bin Romen asıllı Erdelli, Stefan'ın "12 bin atlısı, 20 bin piyadesi ve birkaç topu", ayrıca 8 bin atlı

Boyar ve 30 bin (!) sıradan askerle Eflak'tan İstanbul'a doğru ilerleme projesinden artık tabii ki bahsedilmiyordu. Şimdilik önemli olan sadece Mihaloğullarının yokluğundan yararlanarak, Türk akıncılarının 1471 yılından beri göz koydukları toplanma yeri olup[54], Sava Nehri'nin bir adası üzerinde bulunan Böğürdelen Kalesi'ni ele geçirmek ve bu kaleyi, Belgrad'ı ve Severin'i kullanarak Sırbistan'ın nehir hattını Türklerin akınlarına karşı koruyabilmekti. Kral Matyas, Aralık ayının sonlarına kadar Belgrad'da kaldı. 2 Şubat tarihinde ise bizzat Böğürdelen önlerine geldi[55]. Bu arada Türklerin civardaki kalelerinin askerî birlikleri de Macarlara saldırdı[56]. Böğürdelen'i kurtarmak için buraya gelen Ali ve İskender Bey (2-3 Şubat), Kral'a karşı savaşma cesaretini gösteremediler[57]. Birkaç hafta sonra, kuşatmanın 41. günü olan 15 Şubat'ta, kale nihayet teslim oldu. Osmanlılar için bu çok küçük bir kayıptı, ama Kral Matyas için bu hadise Avrupa'da cesareti ve "Hristiyan davası" için gösterdiği fedakârlıklarla övünmek için çok iyi bir fırsattı[58]. Böğürdelen, Hristiyanlarla iskân edildi.

Müteakiben geri dönüldü. Ancak kış aylarında Kazıklı Voyvoda diye anılan Vlad Tepeş ve Sırbistan'ın taht varisi, cesaretinden dolayı "Ejderha" lakabı ile bilinen ve eniştesi ünlü Varad Piskoposu Johann'dan dolayı Salankamen'de yaşayan[59] Gregor'un oğlu Vuk'un komutası altındaki bazı birlikler, beklenmedik bir şekilde Bosna'ya saldırdılar. Osmanlı Sultanı, burada sözde eski kralların soyundan gelen Matyas adındaki bir devşirmeyi başa geçirmişti, ancak Macarlara göre Bosna Kralı hâlâ yaşlı Nikolas Ulyaki idi. Ama çatışmalar sırasında Ulyaki'nin adı hiç duyulmadı[60]. Vlad ve Vuk, Sava Nehri'ni geçerek, geceleri az bilinen yollardan ilerlediler. Öncüler, pazar kurulduğu bir günde Türk kılığına girerek, Srebrenica'ya ani bir baskın düzenlediler ve 127 bin akçe ile beş libre saf gümüşle birçok ipek kumaş götürdüler. Hızlı ilerleyen öncülerin eline ayrıca Kuşlat Şehri de düştü. Geçtikleri her yeri yağmalayıp, yıktılar ve Türklere alışık olan ve malını mülkünü cesurca savunun Hristiyan köylüleri bile esirgemediler. Müslümanlar, gaddar Vlad tarafından parça parça doğrandılar ve "diğerlerini korkutmak için" kazıklara oturtuldular. Osmanlı komutanlardan hiçbirinin bunları takip etmeye niyeti yoktu: Affedilmiş olan Ali Bey, Hadım Süleyman Paşa'nın emri ile Karadağ geçitlerinde kışın geçmesini bekliyordu[61].

Macar Kralı'nın ve Romen "vasalı"[62] Stefan'ın, papanın vekili Eğri Piskoposu, Venedik ve Haçlı Seferi'nin diğer taraftarları arasında

kararlaştırılan ortak teşebbüsleri yine gerçekleşmedi. Buna karşın Sultan Mehmed 1476 yılının Mayıs ayında[63], hükümdarına karşı gelmeye cüret eden Boğdanlı hain Stefan'ı cezalandırmak üzere Tuna boylarına geldi. Banat sınırlarına da akınlar düzenleyen sipahiler[64], Mihaloğulları tarafından korunan Sava Nehri'ne yöneldiler. Semendire'de her iki devletin sınır koruyucuları karşı karşıya geldiler.

Kral Matyas ise aynı dönemde Napoli Prensesi Beatriks ile yapacağı ikinci evliliğin hazırlıkları içinde idi. Ancak Tımışvar Banat'ına yapılan akınların intikamı aynı yıl içerisinde Vuk, Yakşiçler, Doczy ve diğerleri tarafından alındı, hatta Mihail Szilagyi'nin esir alındığı yere kadar ilerlediler[65]. Bosnalılar ise hiç rahatsız edilmeden Dalmaçya'yı taciz etmeye başladılar ve Macaristan Kraliçesi'nin güvenli bir yolculuk yapmasını sağlamak için oldukça ciddi güvenlik tedbirlerinin alınması gerekti[66]. Aynı dönemde, Kral Matyas'ın Semendire'de inşa ettirdiği kaleler de tahrip edildi[67].

Temmuz ayı başında Varna üzerinden buraya gelen Sultan Mehmed, Dobruca'da Tuna Nehri üzerinde, Romenler tarafından Oblucita diye adlandırılan İsakçı Geçidi'ne vardı. Nehrin sol kıyısındaki Boğdan'a geçtiğinde siyasetini yine diğer yöne çevirmiş olan Laiota onu karşıladı. Aynı anda diğer taraftan Mengli Giray'ın Tatarları başkent Suçava (Suceava/Soçi)'ya yönünde Boğdan topraklarında ilerlediler. Stefan'ın hiçbir ordusu onların yağmalarına engel olamadı ve aslen Mankup'un Komnen hanedanından gelen Boğdan Prensesi Maria, Tatarlardan müstahkem bir mevki olan Hotin Kalesi'ne kaçtı. Turla Nehri'nin diğer tarafında Kamaniçe karargâhındaki Leh asilzâdeler ise yerlerinden bile kıpırdamadılar.

Sultan Mehmed, Boğdan topraklarını boydan boya geçen Seret Nehri'ni geçti ve sağ kıyısında doğrudan Suçava'ya saldırdı. Stefan, nihayet Prut Nehri kenarında 15. yüzyılda kurulmuş yeni bir şehir olan Yaş (Jassy)'taki karargâhından ayrıldı ve aynı nehri geçerek, dağlara yöneldi. Yüksek dağların eteklerine kurulmuş Piatra Şehri'nden üç saat mesafedeki ormanlarda, burada yapılan büyük savaştan sonra adı Razboieni olarak değiştirilecek olan Akdere (Valea Alba)'nin adını aldığı küçük bir çayın kenarında, yerini aldı. Osmanlı ordusu, 24 Temmuz'da ateşe verilen Roman ve saldırıya uğramayan Piatra Neamt Kalesi'ni geçerek, 26 Temmuz'da Boğdanlıların burada kurdukları pusuya vardı.

Romen ordusu neredeyse tamamen Boyarlardan oluşuyordu, zira köylülerin çoğuna, Seret Nehri'nin diğer kıyısında Tatarların saldırısına uğrayan ailelerini korumak için nehri geçmelerine izin verilmişti. Boğdanlı asilzâdeler vatan ve inanç uğruna yapılan fedakârlığın çok güzel bir örneğini oluşturuyorlardı. Silahları, Türklerin saflarında büyük kayıplara yol açtı[68]. Başlarında Trabzonlu Mehmed Ağa'nın bulunduğu yeniçeriler bile kurşunlardan kaçmak için yere yattılar. Sultan, sadık adamlarının çabalarını bizzat yönetmek zorunda kaldı. Muharebe gün boyunca gecenin geç saatlerine kadar devam etti, zira Boğdanlılar bir türlü geri çekilmek istemiyorlardı. Büyük mücadelelerden sonra Boğdanlı Boyarların büyük bir kısmı ölmüştü. Stefan, onunla aynı adı taşıyan Bosna Kralı'nın kaderinden kıl payı kaçmayı başardı. Sultan Mehmed, muharebeden sonra başkent Suçava'ya yöneldi ve derhal teslim olan şehir, ateşe verildi.

Dönüş yolu, böylesine uzak ve kendi muhafızları tarafından sistematik olarak tahrip ve terk edilen topraklarda genelde olduğu gibi yeterince zorlu idi. Tıpkı Bosna Kralı Stefan'ın Hersek seferinde olduğu gibi, fatihler ülkeden ayrıldıkları gibi Stefan dağlarda saklandığı yerinden çıkıp tekrar topraklarına geri döndü.

Türkler için bu sefer, 1462 yılında Eflak'a karşı yapılan seferden daha başarısız geçmişti. Sultan Mehmed, gerçi Petru Aron'un 1456 yılından beri Boğdan rehinesi olarak Osmanlı Sarayı'nda tutulan oğlu, Boğdan taht varisi Aleksandru'yu beraberinde getirmişti, ama tahta çıkartılması mümkün olmadı. Boğdan'daki tek güçlü kaleler Piatra Neamt, Hotin ve Akkirman saldırıya uğramadıklarından ve kaleleri savunmaya hazır vaziyette bekleyen[69] Roman'a ve Suçava'ya yeniçeriler yerleştirilmediğinden, Stefan'a yapılan saldırının tek sonucu, Boyarların güçlü ve cesur sınıfının önemli ölçüde zayıflatılması ve ülkenin acımasızca yağmalanması oldu.

Boğdanlılar ve yeni komutanları Bathori komutasında, Türklere karşı bir intikam seferi düzenleyen Erdelliler, Eflak'ı Osmanlıların siyasi bağlarından koparma teşebbüsünde bulundular. Komşu topraklarına saldırma emrini alan Laiota, kısa bir süre sonra, Ağustos ayında Boğdan geçitlerinde nöbet tuttuktan sonra "genç Basarab'ı"[70] ya da Vlad Tepeş'i tekrar tahta oturtmak için gelen Bathori'nin birlikleri ile karşı karşıya geldi. Tıpkı kendisinden önce Radul gibi, güçsüz Laiota da Yergöğü'ne sığındı. Tırgovişte ve Bükreş şehirleri kolayca zapt edildi ve 1476 yılı Kasım ayının ortalarına doğru yeni ordusu ile gelen Stefan ve tekrar tahta oturan Vlad, sadakat ve kardeşlik yemini ettiler. Stefan, müttefikine küçük bir muhafız

alayı bıraktı, zira Mihaloğlu'nun birlikleri saldırdığında bu muhafız alayı da onu kurtaramadı: Aralık ayı içerisinde Vlad, Bükreş yakınlarında, muhtemelen Balteni'de öldürüldü. Bu acımasız Türk düşmanı, Snagov Manastırı'nda yazısız bir taşın altına gömüldü. Türkler, aynı zamanda Böğürdelen'e[71] saldırdılar ve kış aylarında yapılan bu sefer sırasında şehri tekrar geri aldılar[72].

Romen Tuna boylarında yaşanan kaos bununla bitmedi. 1477 yılı Kasım ayının başlarında Laiota yine mülteci olarak Erdel'e sığınmıştı. Zira Bükreş'e döndükten hemen sonra, Macar Kralı'nın burada bulunan subaylarına sadakat yemini etmişti. Oğlu "genç Basarab", Stefan'ın himayesi altında Eflak'ta hüküm sürüyordu.

İlk zamanlarda Türklere vergi ödemedi. Ancak Mihaloğlu kardeşler Ali ve İskender Bey, 1479 yılının sonbaharında Erdel'e saldırma teşebbüsünde bulunduklarında, konumu değişti. Türkler, bahar aylarında[73] Eflak'a girdiler ve II. Basarab babasından farklı bir yol izlemedi: Onlara erzak temin ve rehberlik etti. Kral Matyas, Türklerle ateşkes antlaşması yapmış ve Sırp Peter Doczy'yi[74] sultanın huzuruna göndermiş olmasına rağmen, Rotenturm (Turnu Roşu) Geçidi'nden, akıncılar tarafından derhal tahrip edilen Sibiu civarındaki zengin topraklara götürdü; 200 köy ateşe verildi. Ülkeyi üç yıl önce Boğdan'ın yaşadığı gibi bir felaketten korumak için Bathori derhal Banat'ın Romen kökenli komutanı Knez Peter Kinizsy ile Vuk ve Yakşiç ailesine tâbi Sırplar birlikte buraya geldi[75]. Banat'a girişi sağlayan geçidin yakınlarındaki Kenger-Mesoe (Kenyermezö)'de -demek ki Osmanlılar, olası bir muharebeden hızlı bir şekilde geri çekilerek kaçınmak niyetindeydiler- Osmanlıların saldırısına uğradılar. Dört saat süren bir mücadeleden sonra, gün batımında akıncıların küçük ordusu, 13 Ekim tarihinde geri püskürtüldü. Basarab'ın 4-5 bin kadar piyadeden oluşan Romenlerin neredeyse tamamı yok oldu. Budin'e Mihaloğlu kardeşlerin öldüğü ve yoldaşları Semendireli Malkoçoğlu Bâli Bey'in de ağır yaralı olduğu haberi ulaştı[76]. Gerçekte ise sadece Mihaloğulları Ali ve İskender Bey'in maiyetinden İsa Bey, "taş duvar gibi dimdik durduktan sonra"[77] ölümcül derecede yaralanmıştı. Birkaç gün sonra ormanda ölüsü bulundu ve yaralı olan Bathori'ye kesik başı getirildi. Esirlerin arasında Mihaloğullarının genç akrabaları da vardı[78].

Türkler 1480 yılında yıkıcı akınlarını Macaristan'a kadar yaydıklarında, bu teşebbüsü pahalıya ödemek zorunda kaldılar. Kral, onları takip etti ve

Bosna Banatı'na girerek, Türklerin Bosna Eyaleti'ni Hersek bölgesine kadar atlarla geçerek ateşe veren Sırpları ve başka çeteleri gönderdi (Kasım 1480)[79]. Beylerbeyi Davud, oğlu ile birlikte esir alınmaktan son anda kurtuldu. Ancak daha sonra Hristiyanların elinden ganimetlerinin çoğunu tekrar geri aldı. Diğer Hristiyanlara bırakmak zorunda kalmamak için esirler Macarlar tarafından öldürüldü. Bosnalı Eflaklar, özellikle Politze ve Radobila, Macar Kralı'na yardım etmişlerdi. Kinizsy ise aynı zamanda Semendire'den Alacahisar'a kadar uzanan bölgeyi tahrip etmişti. O dönemlerde birçok Hristiyan aile Macaristan'a yerleştirildi.

Gerek karada, gerekse Tuna Nehri üzerinde Malkoçoğlu Bâli Bey'e karşı başarılı bir savaş veriliyordu[80]. Türk kaynaklarına göre ise Macarlar hem Semendire'de, hem Bosna'da mağlup olmuşlardı[81]. Kral Matyas, bütün suçu Davud Bey'in üzerine atarak, "ağabeyi ve kandaşı" II. Mehmed'e karşı kendini savundu[82].

Nitekim daha 1481 yılında Mihaloğulları Orsova'yı almaya çalıştılar. Erdel Voyvodası, yeni bir saldırıyı geri püskürtmek için hazır bekliyordu. Ancak Tuna Türkleri Mayıs ayında Boğdan üzerine yürüdüler ve Baçau Eyaleti'ne kadar her yeri yakıp yıktılar: Onlara Stefan'a karşı rehberlik eden yine Basarab'ın kendisi idi[83]. Yaklaşmakta olan Stefan'dan korktukları için değil, II. Mehmed'in ölüm haberi üzerine geri döndüler.

Sultan Mehmed'in hedefleri arasında Macaristan'la savaşmak yoktu ve en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş genişleme planlarında önemli bir rol oynamıyordu. Diğer taraftan Kral Matyas da II. Mehmed'e karşı verilecek zorlu bir savaşta kendini göstermek niyetinde değildi. Onun siyaseti, mümkün olduğunca farklı bölgelerde küçük başarılar elde etmek ve kulağa yabancı gelen isimlerle zaferler ve fetihlerle adını duyurmaktan oluşuyordu. O, babasının şövalyelik ruhunu ve Hristiyanlık coşkusunu almamıştı. Ruhunda, Angiovinlerin 14. yüzyılda izledikleri o büyük siyasetten hiçbir şey yoktu. Aksine, kibri ve istikrarsızlığı, dur durak bilmeyen bir hayalci olan ve kendi adından söz ettirmekten hoşlanan Kral Sigismund'a benziyordu.

Osmanlı Sultanı, onu nasıl değerlendireceğini çok iyi biliyordu ve böyle bir adamın tehlikeli olamayacağının bilincinde idi. Arnavutluk'un ve Mora'daki yerlerin tamamını Venediklilerin elinden alma ve yapılacak antlaşma ile bunlardan feragat etme amacını, Macar Kralı'nı düşünmek zorunda kalmadan gerçekleştirebilirdi. 1475 yılında Ayamavra Dükü Leonardo, Venedikli dostları için daha iyi şartlar kazanmak için aracılık

yapmaya çalıştı, ama boşuna[84]. Aynı yıl içerisinde Girolamo Zorzi'nin elçi olarak gönderilmesi de işe yaramadı. Ağustos ayında, kendisine Venedik Limni, Akçahisar ve Maina'yı bırakmamaya kesin kararlı olduğundan, barışı sağlamak için daha fazla çaba göstermesine gerek kalmadığı talimatı ulaştırıldı[85]. Venedik, böyle bir kayba göz yummaktansa, Macar Kralı'nın istemeye doymadığı yüksek meblağları vermeye razı idi[86]. Kral Matyas'ın da ciddi çabaları boşuna idi.

Daha 1477 yılında, sultanın Boğdan'a yaptığı seferden hemen sonra, Türkler Venedik'in bütün sınır topraklarına saldırmaya başladılar[87]. Mayıs ayında Rumeli Beylerbeyi İnebahtı'ya geldi. Ancak, Venedik donanma kaptanı atak davranıp, İnebahtı'ya 11 kadırga ile Osmanlılardan üç gün önce vardı ve kuşatma birkaç hafta sonra, 25 Temmuz tarihinde kaldırılmak zorunda kaldı. Boğdan seferinde Racova Nehri kenarındaki Podul İnnalt'ta mağlup olan Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, bu hadiseden dolayı görevinden alındı ve yerine Davud Paşa getirildi. Yeni bir Mora savaşı için büyük hazırlıkların yapıldığı Venedik'te, İnebahtı kuşatmasının kaldırıldığı haberi büyük sevinç yarattı ve şükran ayinleri yapıldı[88]. Kısa bir süre sonra, İnebahtı'nın müdafii Loredano'nun, Limni'nin komşu adası İpsara (Psara)'ya birliklerini indirmesi üzerine, Türklerin Limni Adası'ndaki Kokkinon Kalesi'ne saldırmaktan vazgeçmesiyle bu sevinç daha da büyüdü[89]. Nitekim, Türkler Sakız Adası'ndan ödenmemiş vergileri toplamışlar ve Venedikli bir vasal olarak kabul edilen Takımadalar Dükü'nün[90] merkez adası Nakşa'yı, sürekli olarak işgal etmeye gerek duymadan, harabeye çevirmişlerdi.

Venediklilerin Arnavutluk'taki konumu ise bu kadar olumlu değildi. Temmuz ayında, Akçahisar'ın ve başka bir kalenin daha[91], başlarında yiğit Gedik Ahmed Paşa'nın[92] bulunduğu Arnavut Sancakbeyi'nin atlıları tarafından rahatsız edildiği duyuldu. Venedikliler, Nikolas Dukaşen'le ittifak kurmuşlar ve Eylül ayında İtalya'dan ayrıca taze birliklerin katıldığı birkaç bin Arnavut askere sahiptiler. Bu yüzden Hristiyanlar kendilerini, Akçahisar'dan dört mil uzaklıktaki Tirana Vadisi'nde karargâh kurmuş olan düşmanları ile açık alanda yapılacak bir muhaberede karşılaşacak kadar güçlü hissediyorlardı. Ama Arnavutların ihanetinden dolayı büyük bir mağlubiyete uğradılar: Aralarında General Francesco Contari'nin ve sekiz subayın bulunduğu yüzlerce İtalyan, savaş alanında öldü[93].

Sultan Mehmed'in istediği gibi bir barış antlaşmasına yanaşmayan inatçı Venedik için, Boşnakların Friuli'ye yaptıkları büyük saldırı, en büyük darbelerden biri olacaktı. Venedik, buradaki tüm nehirlere ünlü bir ustaya bentler inşa ettirmiş ve bunların savunması için birkaç birlik yerleştirmişti. Ama bunlar, akıncıların başı Ömer Bey'in umurunda değildi: İsonzo Nehri kenarında bir çatışma sırasında, kurnaz Türkler tarafından etrafları sarılan komutan Girolamo Novello ve oğlu hayatlarını yitirdiler ve Venedikliler, İsonzo ve Tagliamento nehirleri arasındaki köylerin yanışını seyrettiler. Verona, başına gelebileceklerinden korkmaya başladı. Nihayet Vittorio Soranzo binlerce iyi eğitilmiş asker ve küçük bir filo ile Friuli'ye geldiğinde, akıncılar ganimetleri ile birlikte çoktan gitmişlerdi[94]. Her yıl bir akın yapma alışkanlıklarına bağlı kalarak - 1476 yılının sonbahar aylarında yine büyük bir akın düzenlenmişti - başka Bosnalı birlikler Sava Nehri'nin diğer kıyısındaki İstirya topraklarında bulunan Gurkfeld'de ortaya çıkmışlar ve Sackmann hariç "Agram (Zagreb), Varajdin, Feistritz, Sussenheim ve Drava (Drau) Nehri'ne kadar" olan sahayı acımasızca yağmalamışlar ve "her yeri kırıp geçirmiş ve esir almışlardı". Büyük bir felakete uğrayan Karinya üzerinden geri döndüler ve tüm projelere, antlaşmalara ve diyet meclisi kararlarına rağmen, hiçbir yerde ne imparatorun, ne Salzburg Başpiskoposu'nun, ne komşu Bavyera Prensleri'nin, ne de Tirol'da hüküm süren Sigismund'un birliklerine rastlamadılar. Henüz felakete uğramamış bu asilzâdeler, zavallı köylülere ve vatandaşlarına "Hristiyanlık namına acımakla" yetindiler[95]. İmparator tarafından 1 Mart 1478 tarihi için Freisingen'de yapılması kararlaştırılan imparatorluk meclisi toplantısında, tehdit altındaki toprakların kurtarılması için hiçbir şey yapılmadı[96].

Bosnalı akıncılar, 1478 yılında tekrar akın ettiler ve birincisinden daha fazla kazanç sağladılar. 22 Temmuz'da Friuli'deki İsonzo Nehri'ni geçerek, Cormons üzerinden Alman İmparatorluğu'nun eyaletlerine girdiler[97]. Temmuz ayında, Mihaloğlu İskender Bey'in[98] komutasındaki akıncılar, "Geiltal (Vadisi'ne) ya da daha aşağıdaki Karinyola (Kernten)'ya doğru" yola çıkmışlardı. "Villach geçitlerini" aldıktan sonra Trapurg ve Linz'de kısa süreli karargâh kurdular. Akıncılar ayrıca Geiltal, Dravatal ve Gurktal vadilerinde ve daha birçok vadi ve dağlarda görüldüler. Villach sakinleri akıncılarla pazarlık yapmaya kalktılar, ama işe yaramadı; akıncılar Windischgretz'e kadar ilerleyecekmiş gibi görünüyorlardı. Birkaç hafta sonra dönüş yollarında Laybach önlerine geldiler. Ülkenin tamamı, savunmasız ellerine bırakılmıştı. Türk tehdidinin savunulmasını görüşmek

üzere yapılan toplantılardan önemli bir karar çıkmadı ve imparatorun, büyük bir imparatorluk meclisi toplama planı başarısız oldu. Ayrıca Bavyera Dükü Ludwig'in ölümcül olan ruh hastalığı, bütün planları engelliyordu[99]. Freisingen'de toplanan mecliste sadece birkaç prens hazır bulunuyordu; bu görüşmelerden de yararlı tedbirler çıkmadı[100].

Osmanlı ordusunun asıl gücü ise o dönemlerde Sultan Mehmed'in kesin sonuçlar verecek olan son sefere bizzat katıldığı Arnavutluk'ta faaliyet gösteriyordu.

Akıncılar daha 14 Mayıs 1478 tarihinde İşkodra önlerine gelmişlerdi. Mihaloğullarından Ali Bey, başlarında idi. Kısa bir süre sonra, gözlerinden coşku ateşi fışkıran Malkoçoğlu Bâli Bey de gelmişti ve İskender Bey kısa süreliğine de olsa karargâhı muhtemelen ziyaret etmişti. Ayın sonlarına doğru Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa, Rumelili sipahilerin komutasını devralmış ve Haziran ayının başında Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa Anadolu birlikleri ile gelmişti. Kısa bir süre sonra bütün kış boyunca kuşatılmış olan Akçahisar teslim olmuştu: Türkler burada teslim şartlarını ihlal etmişler ve kalenin komutanı Pier Vetturi ile sultanın veya vezirin sarayına gönderilen ailesi dışında, kahramanca direnen herkes acımasızca katledilmişti.

İşkodra kuşatması ise iki beylerbeyi tarafından karşılanan sultan vardıktan ve kırmızı çadırı yeniçerilerin koruması altında yüksek San Markos Dağı (Paşa Dağı)'nın önüne kurulduktan hemen sonra - 1 Temmuz'dan önce - başlatıldı. On bir toptan bazıları Drivasto'ya doğru yola çıkmışken, diğerleri San Veneranda Kilisesi yakınlarına, Drin Nehri kenarına, Monte Bassa Tepesi'ne, San Lazzaro, San Biagio ve San Croce gibi yerlere yerleştirilmişti. Ama güçlü, kısa süre önce tekrar tahkim edilmiş olan surları, toplara ve havanlara direndi ve Peder Bartolomoeo'nun ateşli konuşmaları ile kışkırtılan halk, Antonio de Lecce'nin komutası altındaki Venedikli küçük birliğin yanında cesurca savaşıp, hiçbir tehdit veya zarardan yılmadı. Osmanlı bayrağı kısa bir süre için bile olsa İşkodra'nın mazgallarında dalgalanmasına rağmen, 19, 20, 22 ve nihayet 27 Temmuz'da yapılan saldırılar başarısız oldu.

Dendiğine göre, Evrenoszâde Ahmed Bey'in tavsiyesi üzerine Sultan Drivasto'ya, Gökbaşı (Sabiacco)'na ve Leş'e saldırmaya karar verdi[101]. Bunlardan ilk ikisi Venediklilere, diğeri ise Çernoyeviçlere[102] aitti. Boyana Gölü kenarında, İşkodra'dan 40 mil uzaklıktaki Gökbaşı, derhal teslim olurken, Drivasto yapılan bombardımanlara 16 gün direndi. Davud Paşa,

terk edilmiş bulduğu Leş'i ateşe verdi. İşkodra halkını korkutmak için, Türkler esir alınan Venediklileri İşkodra surlarının altında öldürdüler. Sultan Mehmed, 8 Eylül'de İstanbul'a geri döndü, ancak burada bırakılan ordu kuşatmaya devam etti ve her iki beylerbeyi Anadolu ve Avrupa'daki kış karargâhlarına çekildikten sonra Evrenoszâde Ali Bey birkaç bin Türk ile birlikte bu güçlü kalenin önünde kalmaya devam etti. İşkodra, Akçahisar'ı örnek alarak, bütün kış boyunca kahramanca direndi[103].

Ama Venedik'in artık dayanacak gücü kalmamıştı ve şansını daha fazla zorlamak istememekteydi. Sultan Mehmed'in seferi sebebiyle ara verilen görüşmeler kış aylarında tekrar başlatıldı ve 20 Aralık 1478 tarihinde Giovanni Dario, Venedik elçisi olarak İşkodra'ya geldi. Aynı ay içerisinde Venedik şartları değişmiş olarak hazırlanmış barış antlaşmasını imzaladı. Bu belge ile Venedik henüz kendisine ait Limni'den, Brazzo di Maina'dan ve Arnavutluk'taki tüm kolonilerinden vaz geçiyordu. İşkodra halkı, şehri terk ederek, sevilen San Markos bayrağının dalgalandığı başka şehirlere yerleşmek zorunda kaldılar. Osmanlı Sultanı'na sözde ödenmemiş olarak kalan toplam 100 bin altın tutarındaki borç, iki yıl içinde tasfiye edilecekti.Venedik, vergi yerine bundan böyle Karadeniz'de ticaret yapmaya devam edebilmek için 10 bin altın haraç ödeyecekti[104]. Venedikliler, itirazlarını bildiren bazı vatanseverlerin dışında[105], barışın sağlanmış olmasına o kadar sevinmişlerdi ki, huzurlarında barış yemininde bulunacak Türk elçi Lütfi Bey için birkaç bin dukalık bir masraftan dahi kaçınmadılar.

Sultan Mehmed, antlaşmaya yaptığı bir ek[106] ile Venedik'e Chimara, Sopoto ve işgal ettikleri diğer Türk kalelerini geri vermeleri halinde, Mora'daki tüm mevkileri bırakıyordu. Kotor ve Budua civarında kimse akına çıkmayacaktı ve İvan Çernoyeviç, yeğeninin sebep olduğu rahatsızlıklara rağmen, Karadağ'da kalabilecekti[107].

Daha 1480 yılının yazında Türkler Kefalonya'daki otonomiyi de sona erdirdiler. Önce Epir'deki Vonitsa, ardından Ağustos ayında her iki ada işgal edildi[108]. Leonardo, Napoli'ye kaçtı. Venedik'in aracılık yapması ile sadece Peter Bua'nın 500 atlı ve aynı anda Osmanlı topraklarına dahil edilen Zenta Adası'nın birçok sakininin serbestçe çıkışlarına izin verildi[109]. Türkler, Venediklilerin Bastia diye adlandırdıkları adada ve Chimara'da yağma yaptılar ve Epir sahillerindeki Parga yakınlarında birkaç yeri işgal ettiler[110]. Tahttan indirilen Leonardo'nun kardeşi Antonio, Katalan birlikleri

ile Kefalonya'ya ve Zenta'ya geldiğinde, Venedik onları Zenta Adası'ndan kovdurdu[111] ve rivayete göre Mora Sancakbeyi'nin rızası ile adayı kendi işgal etti[112]. Kefalonya 1483 yılında aynı akıbete uğradı. İşkodra'da Arnavutluk Sancağı kuruldu[113] ve Sultan Mehmed, artık dostu olan Venedik'e 500 altın vergi karşılığında Zenta Adası'nı bıraktı[114].

Zenta, Uzun Hasan'la yapılan mücadele sırasında Osmanlılara Anadolu sahillerinde çok büyük zararlar vermiş olan ittifakın bir üyesi olan Aragon Kralı'na aitti. Osmanlı Devleti'nin şerefi korunmak isteniyorsa, Aragon Kralı Ferdinand'ın ve bu Haçlı Seferi'ne katılmış olan Rodos Şövalyeleri'nin cezalandırılması gerekiyordu. Ayrıca Limni subaşısını öldüren isyancıların Rodos Şövalyeleri'ne sığınmış olmaları cezalandırılmaları için bir diğer sebepti[115].

"22 Mayıs 1480'de Rodos Limanı'ndaki gözcü, çok sayıda geminin yaklaştığını gördü ve bunu üstad-ı a'zam ile gemileri dehşet içinde seyretmeye gelen şehre bildirdi. Bu gelişme herkesi büyük korku ve dehşete düşürdü, feryadlar her tarafta duyuldu". Bu, Anadolu sahilinde Rodos'un karşısındaki Fisko'da gemilere bindirilen büyük bir orduyu taşıyan ve Kapudan Paşa Mesih komutası altında en az 86-100 gemiden oluşan bir filo idi[116]. Şövalyeler, Türklerin bu hazırlıklarından haberdar olmuş ve surlarını güçlendirmiş, aralarında güçlü toplar ve tüfekler bulunan birçok silah ve tarikatın tüm eyaletlerinden para toplamış ve onlara buğday stokları ile bir gemi gönderen papadan yardım istemişlerdi. Ada, Üstad-ı a'zam Pierre d'Aubusson ve kardeşi Anton şahsında iki kahraman müdafi bulmuştu.

Türkler, önce yüksek bir kayanın üzerine, "denizin 300 adım içine" inşa edilmiş San Nikolas Burcu'na saldırdılar, ama topları bu güçlü kuleyi yıkmaya yetmedi. Kaleye yapılan bir hücum da sonuç getirmedi. Rodoslu kardeşler, tam şehirlerinin kurtulması için Büyük Meryem Kilisesi'nde bir ayin yaparlarken ve kutlama ziyafeti verirken, Türkler tekrar hücuma geçtiler, ama yine boşuna. 20 Temmuz'da Türkler yine San Nikolas Burcu'na saldırdılar. Çarpışmalar gecenin son saatinden sabah saat 10'a kadar sürdü. Osmanlı Sultanı'nın "oğlunun kızı ile evli olan genç" bir akrabası, bu çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. Dördüncü hücumda (28 Ağustos) "İtalyan Kapısı" alındı ve buraya Osmanlı bayrağı dikildi. Üstad-ı a'zam, beş yerinden yaralanmıştı. Şehir yine de direndi. Bu sırada iki Napoli gemisi limana girince, kuşatma 89. gününde kaldırıldı[117].

Kral Ferdinand'a karşı aslında kendi insiyatifiyle savaşan ise bir süre mazulen sürgün olarak Selanik'te yaşayan ve yeni emsalsiz derecede cüretkâr bir teşebbüsle tekrar hükümdarının gözüne girmeye çalışan Gedik Ahmed Paşa idi. Avlonya Limanı'ndan[118] 150 araçtan oluşan ve Gelibolu'dan buraya gönderilmiş olan[119] güçlü bir Türk filosu yola çıktı ve Otranto'ya doğru yol aldı. Tamamen hazırlıksız yakalanan şehir, kuşatmaya sadece birkaç gün dayanabildi ve 26 Temmuz'da alındı. Kralın komutanı ve Başpiskopos Stefan, öldürüldü ve birçok keşiş de aynı akıbete uğradı. Osmanlıların İtalya'daki fetihleri için erzak teminini sağlayacak birer uç kale olarak Lecce, Neritone, Kastro ve Ogentino alındı. Monte Gargano Dağı'nın eteklerindeki bir Sicilya şehri de Türklerin eline düştü[120]. Otranto'da 5 bin kişiden oluşan bir askerî birlik bırakıldı[121].

Kral Matyas, bir müddet sonra tecrübeli Magyar komutasında birkaç yüz kişilik birlik gönderdi[122]. İtalyanlar ancak bunun üzerine harekete geçtiler. Papa, 3 bin, Floransa 2 bin, Milano Dükü 3.500 piyade sözü verdi. En büyük çabayı ise zarar gören Napoli Kralı gösterdi. Sadece daha yeni yaptığı barış antlaşmasına memnun olan Venedik yoktu - hatta Brazzo di Maina'da Krisoskolos Klada yönetiminde bir isyanı bile göz ardı etmişti[123]. Venedik, o dönemlerde Vegila'nın alınması ve Dalmaçya'daki karışıklıklarla ilgileniyordu[124]. Papalık hükümeti, sekiz kardinalden oluşan bir komisyon aracılığıyla acilen para toplamaya çalışıyordu. Floransa, Siena, Milano ve Napoli arasında barış sağlandı ve Papa IV. Sixtus kâfirlerin akını ile kutsallığı bozulan Güney İtalya'yı özel himayesine aldı[125]. Toplanan ordu, Otranto'yu geri almayı başardı ve Türkler, tıpkı Hristiyanlara yapmış oldukları gibi acımasızca katledildiler. İtalya'nın her yerinde zamanının hitabet ustalarının şükran konuşmaları ve uyarıları duyuluyordu[126].

İmparatorlukta, baharda Freisingen Şehri'nde yapılacak bir toplantı kararlaştırılmıştı. Aynı toplantı, Trinitatis Yortusu'nun ertesi günü olan Pazartesi günü yapılmak üzere ertelenmiş olup, akabinde sonbahara atıldı ve Nürnberg'de yapılması kararlaştırıldı. Nürnberg'teki toplantıya, imparatorun fazla ihtiyatlı politikasına, küstah ve çirkin sayılan sözlerle itiraz eden Macar elçileri de katıldı. Ama Temmuz/Ağustos 1480 tarihlerinde Boşnaklar tekrar geldi. Leoben'e kadar ilerlediler ve Rakolsburg ile Graz'a kadar İstirya ve Macar sınır boylarına zarar verdiler[127]. Sultan Mehmed, bu bölgelerin de hükümdarı gibi hareket

etmeye başladı ve Görtz Kontu'ndan, doğuştan Sırp Prensesi ve Osmanlıların akrabası olan Cilly Kontesi Katerina'ya ait olan Belgrad Kalesi için vaat edilen satış bedelini derhal ödemesini talep etti[128]. 1481 yılında Viyana'da yapılan meclis toplantısında (Eylül) verilmesi kararlaştırılan askerî birlikler ise hiçbir zaman bir araya gelemedi[129].

Sultan Mehmed, tüm dikkatini sadece Anadolu'ya vermişti. Doğuda, Dulkadiroğullarının veliahtları arasında, tıpkı daha önce Karamanoğullarında olduğu gibi, taht mücadeleleri baş göstermişti. Şahbudak, Mısır'a kaçmak zorunda kalırken, kardeşi Melik Arslan Maraş'ta yapılan muharebe sırasında hayatını kaybetti[130]. Sultan Mehmed, uzaktaki bu Türkmen beyliğinin başına kardeşlerden Şehsuvar'ı getirdi. Şahbudak, Mısır'dan geri dönmek için çaba gösterdi ve lehine aracılık yapmak üzere Osmanlı Sultanı'na Mısır Memlük Sultanı'nın elçileri geldi. Şehsuvar kendi taraftarlarının ihanetine uğradı ve Mısır'a gidince, asılarak idam edildi. Sultan Mehmed ise Şahbudak'a karşı savaşmak üzere Alaüddevle'yi destekledi ve ülkeyi onun emrine verdi. Ama Alaüddevle ile kısa bir süre sonra anlaşmazlıklar çıktı[131].

Sultan Mehmed ve Mısır Memlüklü Sultanı arasındaki anlaşmazlıkların bir diğer sebebi, her yıl kutsal topraklara, hacca giden hacılardı. Osmanlı Sultanı, hacılara kolaylık sağlamak isterken, Mısır Memlüklü Sultanı bunu kendi şahsına yapılmış bir hakaret olarak değerlendirdi, zira Osmanlıların müdahalesi, sanki yönetimini ve etkilerini sorguluyormuş gibi görünüyordu[132]. Ayrıca Arapların elinde bulunan Tarsus ve Adana için de bir müddetten beri mücadeleler veriliyordu[133].

Sultan Mehmed, bu belirsizlikleri Osmanlı topraklarına ilhakla ortadan kaldırmak ve belki de zayıf Memlüklü Sultanı Kayıtbay'ın elinden Suriye'yi almak üzere, 1481 yılının Nisan ayında yola çıktı[134].

1464 yılından beri, Sultan Mehmed o kadar zayıf düşmüştü ki, ata binmek bile kendisine büyük acılar veriyordu. Ayrıca savaşlardan kaynaklanan yorgunluklardan dolayı nikris hastalığına yakalanmıştı. 1465 yılında dinlenip, hiçbir sefere bizzat çıkmamasının sebebi de buydu. 1466 yılında, öldüğü dedikodusu yayıldı, ancak bunun sultanın bir savaş hilesi olabileceği de iddia edildi. 1468 yılında yine hasta olduğu söylenmişti ve 1475 yılında nikris hastalığı o kadar acı vermeye başlamıştı ki, Boğdan'a yapılacak seferi yarıda kesmek zorunda kalmıştı[135]. Mısır seferi sırasında

yeni ve güçlü bir krizle karşılaşınca 3 Mayıs 1481 tarihinde Anadolu topraklarında Tekfur Çayırı (Hünkâr Çayırı)’nda hayata veda etti.

DOKUZUNCU BÖLÜM

II. MEHMED'İN SALTANATI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİNİN

KAYNAKLARI VE HEDEFLERİ[*]

Yeni bir fetih hazırlığı içinde olduğu bir anda aniden hayata veda eden Sultan Mehmed, bugün bile tarihe modern bir bakış açısıyla bakan çok sayıdaki eserlerde, çağdaşı olan bazı Hristiyanların tahayyül ettikleri tek şey olarak akis bulan, onun kan dökmek, insan katletmek ve ülkeleri tahrip etmek gibi alçakça bir amaç peşinde olduğuna dair olan kesin yargılarından çok daha farklı hedefler takip etmiştir. O, geçici şan ve şeref için herşeyi feda edecek kibirli bir karaktere de sahip değildi. Büyük İskender ve Sezar'la atbaşı giden ihtirası soylu unsurlar içermekteydi. Onun en büyük amacı, sağlam temeller üzerine oturan gerçek bir devlet kurmaktı.

Bu devlet, o güne kadar gevşek vasallık ilişkileri içerisindeki eyaletlerin tamamen ilhakı ile doğacak ve bütün kararların tek elden alındığı ve bütün ganimetlerin toplandığı merkez olarak devasa bir imparatorluk başkenti ile en yüksek noktasını bulacaktı; ve herşeyi en ayrıntısına kadar düşünülmüş ve uzun süreli olacak şekilde organize edilmiş devletin yönetimine ve savunmasına, artık sadece Osmanlıların birkaç devşirme ile genişletilmiş yönetici sınıfı değil, farklı ülkelerden, farklı soylardan gelen, ancak Osmanlı Devleti kurucularının temsilcisi olarak sultana tâbi olan ve uluslararası İslâm demokrasisinde yerlerini almak için Hristiyan inançlarından feragat edip, Müslümanlığa geçmeyi göze alabilecek herkes katılacaktı.

Yeni imparatorlukta, tıpkı eski Roma zamanlarında olduğu gibi, barış hakimdi. Pax Romana, Bizans'ın şanlı dönemlerindeki güvenlik tekrar sağlanmıştı ve buna herkes seviniyordu. Vaat edilen tüm imtiyazlara rağmen, köylüleri ve diğer nüfusu oldukça büyük acılar çekmek zorunda kalan Leh ve Macar feodal gelenekleri; küçük Slav ülkelerinden oluşan sistemin getirdiği huzursuzluklar; uyruklarını, hiçbir karşılığı olmadan sürekli olarak sömüren son Bizans tekfurlarının ağır baskıları ve sadece kendi menfaatini düşünen İmparator Frederik'in Almanya'da yarattığı karışıklıklar ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin ülkeler manzumesi, huzurlu ve ferah bir karşıtlık sergiliyordu. Hiç kimse ne dini ne de kökeni sebebiyle korkmak zorunda değildi; alışkanlıklara ve geleneklere dokunulmuyordu. Yeniçeri saflarında uzun yıllar hizmet vermiş Sırp kökenli bir yeniçeri: "Türkler, hem kendilerine, hem de din ayrımı yapmadan yurttaşlarına ve vasal ülkelere karşı adildir.[1]", diye yazar. Yılda

dört kez, Osmanlı memurları “raiyyetleri”, yani Osmanlı Devleti’nin Müslüman olmayan tebasını denetlemek ve “zavallı insanların baskıya maruz kalmasını” engellemek için[2] ülkeyi dolaşıyorlardı. Fethedilen yerlerin, bu topraklardan yerlilerin çıkartılması ve Türk soyundan gelen yetersiz sayıda insanla istihdam edilerek, kolonileştirilmesi mümkün değildi. Örneğin Mora’da, Latin hükümdarlığının ilk zamanlarında daha Akhaya Prensi II. Wilhelm altında buraya yerleşen Müslüman boylardan[3] başka, daha sonraları buraya Müslümanlar yerleşmemişti. Her yerde yüz, hatta bin yıllık yaşam hiç değişmeden devam ediyordu.

Osmanlı Sultanı, sadece kalelerde veya şehirlerde Hristiyan komutanları Müslüman komutanlarla değiştirmişti. Birçok subaşının bağlı olduğu sancakbeyi, boyun eğdirilen güçlerin eyaletlerdeki valilerinin yerine geçmişti; şehir dışındaki mülklerde kovulan veya öldürülen mülk sahiplerinin yerini, köylerden ve topraklardan âşâr vergisini toplamak üzere sipahiler ve bunlara bağlı Türkler almıştı[4]. Günlük hayattaki tek değişiklikler bunlardan ibaretti. Hiçbir köylünün elinden toprağı; hiçbir vatandaşın elinden dükkânı veya tezgahı ve hiçbir rahibin elinden hâlâ Hristiyan ayinlerinin yapıldığı kilisesi alınmamıştı. Kadı, sadece Müslümanlar arasında ve Müslümanların ya da Türklerin taraf oldukları anlaşmazlıklarda İslâm kurallarına göre mahkeme yürütüyordu. İsteyen, istediği zamanda, karar için muhtarlara, rahiplere, hatta metropolite başvurabiliyordu.

Eyaletlere yerleşen Türkler, sultana - Hristiyan tekfurların talep ettiklerinden çok daha az olan - haracını ödeyen, topraklarından geçen orduya yatacak yer sağlayan, yol ve köprü yapımı ve sair hizmetlerde bulunan[5] ve sultanın ulaklarına at temin eden[6] barışçıl tüm yurttaşları esirgiyorlardı, hatta esirgemek zorundaydılar. Askerler, çok iyi ücretler alıyorlar ve gıda için iyi paralar harcıyorlardı. Koğuşları, her istediklerini temin edebilecek sayısız tüccarla sarılı idi. Ayrıca her sefer sırasında, devletin parası ile çok büyük miktarlarda erzak alınıyordu. Birçok savaşa katılan Sırp yeniçeri, bu iş için 420 devenin bulunduğuna ve ayrıca 420 devenin de yedekte tutulduğundan bahseder[7]. 1472 yılında Anadolu’ya yapılan seferde, sadece erzakların geçişi için 80 gemi kullanılmıştı[8]. Her malın belli bir fiyatı vardı. Örneğin, Uzun Hasan’a[9] karşı aynı yıl içerisinde yapılan seferde, bir ölçek arpa için 3 akçe ödeniyordu. “Fakir raiyeti” sömürmeye kalkanları en ağır cezalar bekliyordu. Yeniçeri saflarında uzun

yıllar boyunca gözlemlerde bulunan adı geçen Sırp, “Bir köylüden bir tavuk bile çalındığında insanın hayatı tehlikeye giriyordu”, diye yazıyor[10]. Zira Türkler, ülkede yaşayan insanlar, Osmanlı hükümdarlığının sağladığı bariz avantajları tecrübe etmedikçe, Hristiyan eyaletlerini kendileri için kazanmanın ne kadar zor olduğunun bilincindeydiler. Kimi yerde sadece prensler, baronları ve askerleri değil, özellikle kuşatma altındaki şehirlerde halktan insanlar da işgalcilere karşı kahramanca çarpışıyordu. Ama eski yönetim bir kez gitti mi, yeniçeriler de surları işgal edip, sipahiler de topraklara yerleşti mi, hoşnutsuzluk gösterecek sebepleri kalmıyordu. İşte ondan sonra komşu Hristiyan güçlerinin, 1463 yılında, halkın Venedik yönetimi altında oldukça rahat ve huzur içinde yaşadıkları Mora gibi bazı örnekler haricinde, Osmanlı Sultanı’nın tebaası arasında düşmanca harekatlarını destekleyecek bir isyan çıkartmaları çok zordu ve nadiren görülüyordu.

Daha zengin, asil veya hırslı aileler, konumlarını ve mülklerini kaybetmek istemiyorlarsa, Müslümanlığa geçmekten çekinmiyorlardı. Önceleri belki sadece dışa karşı Müslüman olsalar da, zamanla bu inanç kendi içlerinde veya Müslüman olarak dünyaya gelen çocuklarında kök salıyordu. Özellikle Arnavutluk’ta, kendisi de bir devşirme olan İskender Bey’in zamanında, genelde Katolik olan Hristiyanlarla Müslüman Türkler arasındaki dinî ayrımcılığın görüldüğü yerler vardı. Aynı şekilde Bosna’da, daha sonraki arazi ve ülkenin gerçek feodal sahipleri olan beyler, voyvodaların ve knezlerin ailelerinden geliyordu. O zamanlar da, tıpkı bugün gibi, Anadolu’nun genizden konuşulan lehçesi değil, mahalli İlirya veya Slav dili duyuluyordu ve Türklerin dilinden alınmış olan isimlerin yanında, ülkeye özgü son eklerin eklendiği aile isimleri kullanılıyordu. 14. yüzyılın savaşları sırasında birçok Boyar öldüğü için sayıları çok az olan devşirme Bulgarlar da kendi dillerini kullanmaya devam ediyorlardı. Altın sırmalı külahların altındaki adamlardan bazıları, Rum’du. Onlar da kendi dillerini kullanıyorlardı. Rum, Bulgar ve Sırp devşirmeler azınlıktayken, Bosna, Hersek ve Arnavutluk’ta bazı bölgelerin tamamı, miras hukukunun geçerli olduğu bölgelerinde mülklerini rahatsız edilmeden devam ettirebilmek için, gönüllü olarak İslâm’a geçmişlerdi. Sultan Mehmed’in en ünlü ve en önemli adamlarından biri olan ve iki kez veziriazamlığa getirilen[11] Mahmud Paşa, aslen Rum’du ve bu herkes tarafından biliniyordu. Babasının adı Mihail’di, annesi ise Sırp asıllı idi. Çocukluk yılları Sırbistan’da geçmiş ve çocukken Novobrdo’dan Semendire’ye

giderken akıncıların eline düşmüştü. Mora Arhontu Manuel Bubali'nin eşi, süt annesi idi[12]. "Saraydaki en yiğit ve en âlim adam"[13] diye övülen ve sultanın veziriazamlıktan azledildikten sonra bile tavsiyelerine başvurduğu bu saygıdeğer insan; sultanının hep önünde ilerleyerek, hep en zorlu görevleri üstlenen bu yetenekli ordu komutanı (Bu yüzdendir ki, 15 yıl içinde elde edilen başarıların en büyük mimarı sayılıyordu); herkes tarafından sevilen ve kendi birliklerinin parasını ödeyen ve onları besleyen[14], bu büyük savaş lideri, Osmanlılar ve Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ile bütünleşmiş olmasına rağmen, muhtemelen Türkçe'yi çok iyi bilmiyordu. Hristiyan olarak kalan yönetici Rum sınıfından, Atinalı Laonikos Chalkokondylas gibi sadece çok azı, günün birinde gerçekleşir ümidiyle hâlâ bir "Rum İmparator ve onun haleflerinin" hayalini kuruyordu[15].

Adasının ileri gelenlerinden olan Gökçeadalı Kritovulos'un Osmanlıların kahramanlıklarını anlatımı Halkokondil (Chalkokondylas) gibi objektif değildir ve Dukas gibi, efsanevî bir biçimde çöken Rum hanedanı ile onun ardından gelen Osmanlı hanedanı arasında bir bağlantı oluşturmaya da çalışmaz. Kritovulos, daha ziyade coşkulu, ama tarihi gerçeklere uygun bir şekilde, Fars topraklarındaki Ahamenîlerin, dolayısıyla Rumların en eski ataları Danaos'un mahdumu, "en büyük Otokrat, İmparatorların İmparatoru, kısmetli, muvaffak, muzaffer, yenilmez, karaların ve denizlerin hakimi Mehmed"in[16] ihtişamlı hayatına methiyeler düzer.

Böylece, içten içe çökmekte olan bir topluma ait oldukları sürece korkak ve disiplinsiz addedilen Rumların saflarından, meselâ Fırat boylarındaki İranlılara karşı yapılan ilk savaşta sipahilerinin başında hayatını kaybeden cüretkâr Beylerbeyi Has Murad çıkmıştır. O, eski İmparator ve despotlardan oluşan Paleologların soyundandı, ama elîm kaderleri onu ilgilendirmiyordu[17]. Babasının adı Mandrominos olan Ankara Sancakbeyi Mehmed Bey de Rum asıllı idi[18]. Veziriazam Mahmud Paşa'nın ilk halefi[19] Rum Mehmed Paşa da, adından anlaşılacağı gibi, Rumların arasından çıkmıştı. 1480 yılında Rodos'a gönderilen donanmanın komutanı genç Mesih Paşa ise yine Rum'du[20]. Ayrıca, Eğriboz'un düşmesinden sonra sultanın hizmetine giren[21] Dimitrios Sophianos gibi en iyi ve en becerikli elçiler yine Rumların arasından çıkmışlardı. Yine Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında "Osmanlı Devleti'nin hukukî temellerinin mimarı[22]"

sayılan hukuk âlimi Molla Hüsrev, Rum kanı taşıyordu. O, aynı zamanda önce İstanbul kadılığına, sonra da müftülüğe[23] yükselmeyi başaran ilk devşirme idi. O dönemin tarihçilerinden biri olan Halkokondil, sanki zamanın önemli şahsiyetlerinin kökenlerini belirlemek istiyormuş gibi, Türk isimlere Hristiyan karşılıklar vermektedir: Örneğin Hızır - Georg, İlyas - Dimitrios, vs. gibi[24].

Yüksek mevkilerde bulunan devşirmelerin çoğu, yine de kız kardeşi II. Mehmed'in (eşi olan ve kısa bir süre sonra uzaklara gönderilen Zağanos Paşa gibi)[25], dayanıklı ve yiğit Arnavut soyundan geliyordu. İşkodra kuşatmasına katılan Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa örneğin, Arnavut asıllı idi[26]. Mora Sancakbeyi Hamza, Zenevisi hanedanından geliyordu[27]. İskender Bey'in ailesinden amcası Musa ve birkaç aylığına Arnavutluk'un yönetimi kendisine verildikten sonra, boynu vurulan yeğeni de Müslümanlığa geçmişlerdi. Devşirmelerin arasında ayrıca Arianites hanedanı mensuplarından biri bulunuyordu[28]. Bu devşirme, 1485 yılında Chimara Sancakbeyliğine getirildi ve birkaç ay sonra kendi Arnavutları tarafından öldürüldü[29]. Daha sonra, 1501 yılında aynı yerde "Sancakbeyi Konstantin"den bahsedilir[30]. Aynı yetenekle hem bir donanmayı yönetmeyi, hem de kara birliklerinin başında savaşmayı bilen, vezirliği sırasında Osmanlı Devleti'ne Kefe'yi kazandıran ve Boğdan'ın ilhakını deneyen (1473-1477) Gedik Ahmed Paşa, Arnavutluk Dağları'nda doğmuş ve aynı dönemde yaşamış olan Yakup Paşa gibi, "Arnavut" diye anılırdı[31].

Müttefik Hristiyanlar, 1473 yılında ise Myra Sancakbeyi olarak Sırp kökenli Karaca Bey'i karşılarında buldular[32]. Rumeli Beylerbeyliği'ne kadar yükselen Hadım Süleyman Paşa ise Boşnak'tı; haremde basit bir kapıkuluyken, bilinmeyen güçlerin desteği ile önce Boğdan'a yapılan ilk seferin ve İşkodra'nın ilk kuşatmasının başına getirilmiş ve daha sonra bu görevi başaramayacağı anlaşılınca gözden düşerek, görevinden alınmıştı. Bosna Dükü Stefan'ın bir oğlu ise Ahmed Bey olarak karşımıza çıkıyor. O, kökeninin anısına "Hersekzâde" lakabını taşıyordu ve Leş kuşatmasına katılmıştı[33].

İstanbul kuşatması sırasında Osmanlı donanmasını yöneten Baltaoğlu, aslen Bulgar asilzâdesi idi. Mustafa adında bir Sicilyalı, 1473 yılında Sığın'ı Haçlı Seferi'nin askerlerine karşı savunmuştu[34]. Çocukken Türkler tarafından esir alınan ve Türk örf ve âdetlerine göre yetiştirilen bir İtalyan, 1480 yılında Mora Sancağı'nda tercüman olarak görev yapıyordu[35]. Ancak

bir çoğunun adı ve kökeni zaman içinde kaybolup gitti. Onlar, Osmanlılar tarafından çoğu zaman hor görülüyor ve “kötü Hristiyanlar, ama daha da kötü Müslümanlar”[36] olarak kabul ediliyorlardı. Yahudiler ise sadece elçi olarak kullanılıyordu[37]. Çoğu, sadece “sağlık açısından”[38] bile olsa, çocuklarını Hristiyan geleneklerine göre vaftiz ettiriyorlardı.

Yüksek makamlarda bulunanlarla komutanlar arasında gerçek Türk kanı taşıyanların sayısı çok azdı. Aynı dönemde yaşayan Barletius, sadece üç Osmanlı asilzâdelerin soyundan bahseder: Ali Paşa, Evrenos Paşa ve Mihal Bey. İlk ikisi hakkında çok fazla şey bilinmemekle beraber, Evrenoszâdelerden biri, İşkodra kuşatmasına katılan Ahmed Bey’di[39]. Mihaloğullarına gelince, hiçbiri beylerbeyliğine veya vezirliğe kadar yükselmemişti, ancak Tuna boylarında çok geniş topraklara, mevrusen kendilerine bırakılan kalelere ve herkes tarafından kabul edilen siyasî ve askerî bir konuma sahiptiler. Sırbistan’da, Bulgaristan’da, hatta Eflak’ta onların katılımı olmadan hiçbir şey yapılamıyordu. Tuna boylarındaki uçbeyliğin, Mihaloğullarına ait olduğu söylenebilir. Tuna boylarındaki bütün kaleler ve Böğürdelen, Semendire, Güğercinlik, Vidin, Rahova, Niğbolu, Rusçuk, Tutrakan ile Tuna’nın sol tarafında Turnu Niğbolu ve Yergöğü onların elinde idi. İstedikleri zaman Bulgar, Sırp ve Boşnak akıncılarla Erdel’e, Macaristan’a, Alman İmparatorluğu sınır topraklarına ve İtalya’daki Venedik topraklarına akınlar düzenleyip, yağma yapabiliyorlardı. Sultanın büyük seferlerine tabii ki onlar da kendi birlikleri ile katılıyorlardı, ama onları sultanın diğer kullarından ayıran ve daha çok vasallarınkine benzeyen özel bir konuma sahiptiler.

Yeniçeri Ocağı’nda yetişmeyen diğer devşirmeler, askerî karargâhlarda ve İstanbul’da sürdürdükleri sakin bir hayatla Türk toplum yaşamı, Osmanlıların savaş gelenekleri, devletin yönetim bilimleri ve sultanın siyasi sırları ile tanıştırılıyorlardı. Tıpkı uluslararası, ama yine de bütünlük içinde gelişen Bizans toplumu zamanında olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nin başkenti de yine içinden değişik elementlerin eriyip, birbirleri ile kaynaşmasından sonra, içinde yaşayanların ırklarına bakılmaksızın, sadece tek bir Tanrı’ya ve tek bir hükümdara sadakatle bağlanmış, siyasi ve askerî açıdan birlik ve bütünlük içinde bir ulusun çıktığı devasa bir ocağa benziyordu. Sultan Mehmed, başkentin bu öneminin baştan beri bilincinde idi ve İstanbul’un bu dengeleyici ve kaynaştırıcı görevini yerine getirmesini sağlamak için elinden geleni yapıyordu.

İstanbul’un fethinden sonra da birkaç yıl boyunca Edirne’nin başkent olarak kullanılmasına devam edildi. Sultan, kışı burada geçiriyordu ve Sırbistan seferleri buradan Kuzey Kapısı ile Batı Kapısı’ndan hareketle yapılıyordu. Sultan Mehmed’in oğulları Bâyezid ve Mustafa’nın ihtişamlı sünnet düğünleri de burada yapılmıştı[40]. Edirne, 1457 yılında çıkan bir ateşte yerle bir olduğunda, Sultan Mehmed şehrin tekrar inşası için emir verdi[41] ve çalışmaları denetlemek için bizzat buraya geldi. Edirne’de ayrıca yeni ünvanına yakışır bir saray inşa ettirdi ve Meriç üzerine bir köprü yapılmasını sağladı. Böylelikle Edirne daha sonraları da hep devletin ikinci başkenti olarak kaldı. Sultan Mehmed’in Dulkadiroğulları Beyi’nin kızı olan zevcesi ve sultanın kızı Ayşe, buraya ayrıca birer cami yaptırdılar[42].

Aynı zamanda, uzun süren kuşatmalar ve yine uzun bir zamana yayılan ekonomik çöküş ile Osmanlılar tarafından fethedilirken yaşanan yokluklar ve mücadeleler sebebiyle nüfusu önemli ölçüde azalmış İstanbul’u tekrar iskân etmek için tedbirler alındı. İstanbul’dan kaçanlar, devlet tarafından özel koruma vaat edilerek geri dönmeye özendirildiler. Sultan Mehmed ayrıca fethedilen her yeni şehrin belli bir kısmını, genelde esir alınanların üçte birini, yeni başkenti için kaydettiriyor ve İstanbul’a getirtiyordu. Gelen her yeni sevkıyat için aynı mahallede evler, avlular, bahçeler, tarlalar ve bağlar tahsis ediliyordu. Bu esnada Müslümanlar, Rumlar ve Latinler arasında hiçbir ayrım yapılmıyordu. Sadece serseriler ve çiftçiler ayrılıyorlardı, zira tüccarlar ve zanaatkârlar tercih ediliyordu. Böylelikle İstanbul’a Eski Foça ve Yeni Foça’nın, Taşoz ve Semadirek adalarının sakinleri, birçok Moralı, hepsi aynı mahallede yaşayan Midillililer, Amasra’dan Frenkler, Karadeniz kıyılarından birçok Ermeni ve Arhos’tan Rumlar, İstanbul’a getirildi. 1472 yılında Midilli tekrar 600 nüfus ve yeniçeri ocağı için 200 çocuk sağladı[43]. 1466 yılında kol gezen vebanın yarattığı yıkımdan sonra Bosna akıncılarının esir aldıkları Dalmaçyalılar da İstanbul’a aktarıldılar[44]. Kefe, 1475 yılında alındıktan sonra, imparatorluk başkentine 500 Latin aile verdi[45]. Trabzon, Sinop ve son olarak, birçok eski Türk eserleri barındıran Konya da çok sayıda yararlı insanı buraya gönderdiler[46]. Ayrıca Otranto’dan da insanlar getirildi[47]. Bu renkli topluluk, uzun süre ortak bir karaktere sahip değildi; aksine sadece yeni bir insan topluluğu yaratmakta olan sultana saygıdan ve korkudan bir arada duruyordu. 1475 yılında Sultan Mehmed’in ölümcül derecede hasta olduğu söylentileri yayılınca, genelde itaatkâr olan şehirde isyan çıktı. Her türlü

dine bağlı bir sürü ayaktakımı ama özellikle Müslümanlar, burada toplanan zenginlikleri ele geçirmek için saraya hücum etti[48]. 1481 yılında Sultan Mehmed öldüğünde, aynı çeteler, yine yağma yapmak üzere yeniçerilerle birleştiler.

Daha 1453 yılında yeni bir sarayın ve caminin yapımına başlanmıştı. Sultanın oturacağı “Eski Saray”, 10 yıl boyunca 1465 yılına kadar en iyi mermerler ile altın ve gümüşten süslemelerle bezendi. Birçok odayı ve Arap mimarisine göre düzenlenmiş kabul salonu barındıran asıl sarayın çevresini büyük bahçeler sarıyordu. Kuleli yüksek surlar, sultanı, Divân-ı Hümâyûn’u, bu kutsal bölgede bulunan araziyle beraber yakınlardaki yeniçerileri kışlalarını koruyordu[49]. Saray, kendi içinde ahengi olan ve bütünlük oluşturan bir yapıya sahip değildi. Aksine yeni kompleksleri ve ilavelere teşvik eden düzensiz bir şekilde inşa edilmişti ve sonunda Vatikan’da papanın sarayı gibi bir labirent hâline geldi. Sarayın tam karşısına kapalı büyük bir çarşı (Kapalıçarşı) kuruldu ve çok güzel çinilerle süslendi[50].

Sultan Mehmed’in, Kutsal Havariler Kilisesi’nin yerine kurulan camisi, “Fatih Cami”, bir tepenin üzerindeydi ve İstanbul’un her yerinden görülebilirdi. Yüksek mermer ve granit sütunlar, Ayasofya Cami örneğine göre olağanüstü boyutlar, Kahire Cami’indeki gibi kurşundan güçlü bir kubbe, iki avluya yayılmış bakımlı geniş bahçeler ve hastaneler ve müderrisler, talebeler, hacılar ve fakir Müslümanlar için yatakhaneli ve yemekhaneli sekiz medrese, Fatih Cami’ini İstanbul’un diğer camilerinden ayıran özellikleri idi[51]. İkinci bir cami ise Türk tarihinde önemli bir yer tutan Hazreti Eyüb’ün burada keşfedilen mezarının üzerine kuruldu. Eskiden başka bir dine mensup insanların hacca geldikleri bir yerde, başkentin tamamen ıssız bir köşesinde ağaçların yeşili arasında gizlenmiş gibi duran ve yabancıların girmesine izin verilmeyen bu cami, Sultanların kılıçlarını kuşanmak için gittikleri kutsal bir yer olarak bugüne kadar önemini korudu.

Sultan Mehmed, İstanbul’a ayrıca bir bedesten, yeni hamamlar, hanlar ve halk için gösterilerin yapıldığı bir yer inşa ettirdi[52]. Halk, burada hızla koşan atların üzerinde ayakta duran atlılar, ip üzerinde ve eğri hançerler üzerinde yürüyen canbazlar ve yer altında gizli yerlerden soruları dinleyen ve bunları cevaplayan “gömülü” çocuklar gibi, birçok değişik gösteriyi izleyebiliyordu[53]. Bizans’ın ana kilisesi olan Ayasofya, olağanüstü güzellikteki mimarisine dokunulmadan sultanın emri ile sadece tamiri

yapıldı. Ancak mozaiklerin ve tüm resimlerin üstü kabaca kireçle kapatıldı. İstanbul'un yeni beyleri, Hristiyanlara ait diğer kiliselere de aynısını yaptılar: Kiliselerin yanlarına minareler dikildi ve tüm kutsal resimler kireçle boyandı. Sadece Kariye Kilisesi'nin resimleri aynı kaldı[54]. Bunun dışında kiliselerde hiçbir değişiklik yapılmadı[55].

Bizans surları kısmen tekrar inşa edildiler ve Yedikule'deki burclar, eskisinden daha görkemli bir biçimde göklere yükseldi[56]. Sultan Mehmed, 1472 yılında Uzun Hasan'a karşı ilk seferine çıktığında, surlar en iyi savunma durumunda idi. Daha önce de dediğimiz gibi, tehlikeleri engellemek için o dönemde üç kapı dışında surların tamamı örüldü[57]. Büyükçekmece ve Küçükçekmece'deki köprüler tekrar inşa edildi[58], Boğaz'daki Rumelihisarı ve Anadoluhisarı yenilendi ve ağır toplarla donatıldı. Çalışmalar 1464 yılında burada tamamlandı[59]. Dış müştemilatlardaki çalışmalara ancak 1467 yılında başlanmış olsa da, bir yıl sonra Eski Saray da oturmaya hazır hâle geldi[60]. 1471 yılında İstanbul artık başkent kabul ediliyordu ve başta Mahmud Paşa olmak üzere, devletin ileri gelenleri, hükümdarlarının emrine itaat ederek, burada taştan güzel evler inşa ettirmişlerdi[61]. Nikris hastalığından muzdarip olan Sultan Mehmed, çehresi artık iyice değişmiş bu şehirde uzun aylar boyunca kaldı[62]. 1472 yılında veba baş gösterdiğinde, sadece Boğaz'da Tatlısular'da[*] inşa edilen köşküne kadar gitti ve burada vebanın geçmesini bekledi[63].

Bu değişiklikler nazarında, Osmanlıların geleneksel sade hayatlarını sürdürmeleri artık imkânsızdı, zira Sultan Mehmed Rumların “Basileus”u, Slavların Çarı, ilhak ettiği Romenlerin “İmparat”ı idi. Müslümanlar arasında ünvanı “Melik”ti ve ataları artık Cengiz ve Timur'un halefleri gibi “Han” diye anılıyorlardı. İstanbul artık tıpkı eskiden olduğu gibi, bir imparatorluk başkenti, Doğu'nun ve Batı'nın bütün ülkelerinin ticaret merkezi, büyük bir dünya metropolü olmuştu. Yeni otokrat ve kainatın efendisinin sarayı, İmparator sarayına benziyordu; Ayasofya, imparatorluğun bir simgesi idi ve Fatih Cami, halifelere layık bir camii idi. Sanki göçebe reisi ve köy kralı Osman Bey'in ölümünün üzerinden asırlar geçmişti.

Böylelikle Sultan Mehmed, başkentinin caddelerinde sadece güçlü bir muhafız alayı eşliğinde görülüyordu[64]. Çavuşlar, değnekleri ile meraklı, belki de tehlikeli ve aşağılayıcı halkı geri itiyorlardı. Keçeden veya geyik derisinden biçimsiz giysileri içinde, başı tıraşlı ve bedenini saran demir bir

zincirle sadaka bekleyen ve dağıtan ya da kendinden geçercesine raks eden Mevlevî dervişleri*, artık sultana uyarılarını veya lanetlerini duyuramayacaklardı[65]. Saraya, sadece işi olanlar girebiliyordu. Kapılar, kapıcıbaşı yönetimindeki kapıcılar tarafından korunuyordu. Bahçeler, bostancıbaşının denetiminde bostancılar tarafından düzenleniyordu. Tıpkı Bizans İmparatoru zamanında olduğu gibi, sultanın kutsal şahsına hizmet etmek üzere, etrafında ayrı işler için genelde hadımlar arasından seçilen ayrı memurlar vardı. Birine anahtarlar teslim edilirken, diğeri şerbetin korunmasından sorumlu idi; bir diğeri sultanın havlularını ya da ibriğini getiriyordu, hatta seccadesi bile özel bir vazife oluşturuyordu. Memurlardan biri erzak depolarından sorumluyken, bir diğeri asıl sarayda görev yapıyor, bir başkası da (kızlarağası) haremle ilgileniyordu. İçoğlanlar, odalara bölüştürülmüştü ve fevkalade selahiyetli bir ağanın denetimindeydiler. Sultanın kılıcı ve üzengileri için yine iki kişi gerekiyordu. Hepsi hadım bu Birûn ve Enderûn ağaları, yine de sultanın, ağalar zümresine dahildiler ve sultanın kullarının nüfuzları o kadar büyüktü ki, sancakbeyleri ve vezirler kimi zaman hediyelerle gönüllerini almak zorunda kalıyorlardı[66]. Son olarak sultanın hastalığı ile ilgilenen birkaç hekim vardı. Bu hekimlerin arasında, Venedik'ten "libri in medicina" (tıp kitapları) getirten[67] ve diplomatik görüşmelere de katılan[68] "mastro Janjacobo da Gaieta", nam-ı diğer Yakup'un adı geçiyordu. Disiplinli sarayda müzisyenlere ve dansçılara izin verilmiyordu ve Sultan Mehmed'in hareminde Dulkadiroğulları Beyi'nin kızı olan tek zevcesi, kızı Ayşe ve birkaç köle ile birlikte yaşıyordu.

II. Mehmed, yemeklerini genelde yalnız yiyordu. Sultanın çıkardığı bir kanunla gelecekte de vezirlerin sultanın sofrasına oturmalarını yasaklıyordu. Babasından farklı olarak Sultan Mehmed, yabancı elçileri kabul etmekten hoşlanmıyordu[69]. Düşmanlarına tehdit dolu; dostlarına ise övgü dolu mektuplar yazıyordu. Örneğin, Venedik Doju'na 1457 yılında şehzâdelerin sünnet düğününe davet ettiğinde "Sevgili ve saygıdeğer babamız" diye hitap ediyor ve buna bir sürü sıfat ekliyordu[70]. Bu yazıları hazırlama görevi, hitabet sanatında birer usta olan yetenekli âlimlere verilmişti. Yeni imparatorluk, tıpkı eskisi gibi, ünlü kâtiplere sahipti ve kimi nişancı, hitabet ustası Bizanslı Psellos kadar iyi idi.

Sultan Mehmed, edebiyat ve bilime çok meraklı bir insandı. Bizans'ın tarihi hakkındaki eserleri Türkçe tercümesinden okuyordu ve elinde

Ptolemeus'un bir nakli ve bir dünya haritası vardı[71]. Saltanatının 1470 yılına kadar görev yapan tarihçisi Kritovulos, onu sadece "Rum dostu" diye adlandırmakla kalmayıp, "en derin filozoflardan" biri olarak kabul eder[72].

Doğu'nun edebiyat tarihi, Sultan Mehmed'in saltanat döneminde, başta her ikisi de Fatih'in birer sancakbeyi olan Veliyüddinzâde Ahmed ve Cezerî Kasım olmak üzere[73], Arap ve Fars şiir sanatının birçok taklitçisini barındırırdı. Çok yetenekli olan Cem Sultan'ın çevresindeki Defterdar Edirneli Şahidî, "Leyla ve Mecnun" destanını Türkçe'ye çevirmişti. Babası gibi coğrafya ve bunun yanında astronomi ile ilgilenen Cem Sultan, edebiyat çevrelerinde "Hurşit ve Cemşid, Güneş ve Ay" adlı nakille adını duyurdu[74]. Birçok hukuk âlimi, Sultan Mehmed'e tavsiyelerde bulunmuş ve kararlarını bildirmiş, Sultan Mehmed ise ataları gibi kanunnâmeler hazırlamıştı. Kendisi ile bütün münasebetleri kısıtlamış, başta bulunan padişah için tehlikeli olabilecek bütün şehzâdelerin katlini meşru kılmış ve askerlerin ulûfelerini yeniden düzenlemişti[75].

Giysilerde ve atlardaki ihtişam, değerli metallerin, hatta değerli taşların kullanımı bu zamandan kalmadır. Türk akıncılarla karşılaşan Macarların eline birçok "brokar başlık" geçmişti[76]. Kral Matyas'ın İtalya'ya gönderdiği esirlerin elbiselerinde "altın işlemeler" vardı[77]. "Brokar başlıklar"ın değeri hayranlık uyandırıyor ve "başlığın etrafına dolanan brokar tülbentin yedi Florin değerinde" olduğu anlaşılıyordu[78]. Rodos önlerinde "altın ve gümüş işlemeli" sancaklar göze çarpıyordu[79].

Memurlar hiyerarşisinde de belli bir düzen vardı. Vezirlerin sayısı dört[80] olarak belirlendi. Ancak bunlardan üçü "Paşa" ünvanını taşıyan üst rütbeli sancakbeyleriyken, aralarında sadece "Veziriazam" diye adlandırılan vezir, sultanın tuğrasını taşıyor, gerektiği zaman Hazine Dairesine girebiliyor, başkentin asayişinden sorumlu oluyor ve sultanın yokluğunda Divân'a başkanlık edebiliyordu[81]. Büyük yetkilere sahip olmasına rağmen o da diğerleri gibi sadece bir kuldu ve her an makamından alınabileceğini biliyordu. Şehzâde Mustafa, Vezirizam Mahmud Paşa'nın - Türk kaynaklarına göre Gedik Ahmed Paşa'nın - elinden İshak Paşa'nın kızı[82] olan zevcesini almıştı. Paşa azledilmiş[83] olarak birkaç yıl boyunca yönetimden uzak yaşadı ve Anadolu'daki büyük savaşın patlak vermesi ile devletin en üst makamına tekrar geri çağrıldı[84], ancak düşmanlarının kanıtlanmamış iddialarına istinaden sadece ikinci kez görevden alınmakla kalmamış, bu sefer hayatını da kaybetmişti. Selefi Çandarlı Halil Paşa da,

ailesinin şanlı geçmişine rağmen - ne de olsa babası İbrahim de veziriazamlık makamında bulunmuştu - aynı şekilde hayatını kaybetmişti[85]. Mahmud Paşa'nın halefi olan Arnavut Gedik Ahmed Paşa, Arnavutluk'a yapılması planlanan bir sefer için olumsuz görüş bildirdiği için makamından alındı ve bir süreliğine, 1451 yılında Bizans'ın başkenti İstanbul'a karşı kurulmuş olan Rumelihisarı'nın zindanlarına siyasî tutuklu olarak atıldı[86]. Daha sonra affedildi ve Selanik Sancakbeyliğine getirildi[87].

Avrupa sancaklarının sayısı Sultan Mehmed zamanında 36'ya yükselmişti. Anadolu'daki sancakların sayısı yine 40'tı. Bunun dışında İstanbul, Edirne ve Filibe ile Selanik ve Üsküp'te, sultanın oranın sancakbeyi ile hiçbir ilişkisi olmayan özel subayları bulunuyordu[88]. Her biri, nüfusun ve varlıkların zamanında ve eksiksiz olarak kaydedildiği birer defter tutuyordu[89]. Büyük sancakları yöneten sancakbeylerine Hazine'den yıllık 12 bin altın verilirken, daha küçük sancakları yönetenlere 2 bin altın ödeniyordu. Haraçdarlar[90] yardımı ile toplanan vergilerin onda birini kendilerine alıyorlardı[91]. Ayrıca hayvanlar için verilen vergileri[92] de topluyorlardı[93]. Bazı sancaklar oldukça büyük timar sipahileri barındırıyordu[94] ve aralarında özellikle kapıcıların adının geçtiği memurlar çalıştırıyordu[95]. Sancakbeyleri, en alttan başlayan ve bütün rütbeleri sırasıyla aşan ağaların saflarından seçiliyorlardı. Örneğin 1479-1480 yılları arasındaki Mora Sancakbeyi bir hadımdı[96]. Sultanın akrabalarından hiçbiri ne vezirliğe, ne de beylerbeyliğine getirilmiyordu. Onlara sadece sancakbeyliği açıktı. Yine de sultanın damadı Mahmud Paşa, Leş'in alınmasından sonra Süleyman Paşa'nın yerine Anadolu Beylerbeyliği'ne getirilmişti[97]. Sancaklar, bir voyvodanın eşlik ettiği beylerbeyine tâbi idi[98]. Olağanüstü görevler için bir emin, yani denetçi tayin ediliyordu[99]. Her taht değişikliğinde bütün sancakbeyleri, "beratlarını" yenilemek için saraya gelirlerdi[100]. Hazine, sultanın bizzat denetiminde idi[101]. Burada, devletin topraklarını iki katına çıkartan fetihler sayesinde son yıllarda oldukça büyüme göstermiş olan devletin bütün gelirleri toplanırdı.

Askerî sınıfa mensup Türk asıllılar ve devşirmeler, vergi ödemiyorlardı. II. Mehmed, varlıklarının onda birini (aşarı) sadece savaşlar onlara ait bölgelerde yapılıyorsa talep ediyordu[102]. Hristiyanların, hane başına bir altın, yani hanedeki insan başına 40 akçe olarak ödedikleri[103] baş vergisi, 900 bin altın getiriyordu. Ayrıca padişah haslarından 250 bin altın gelmekteydi. Osmanlı kayıtlarına göre hazırlanmış Venedik kaynaklı bir

listeye göre, 1470 yılında Avrupa'da 29 bin haraca tâbi hane vardı[104]. Sadece yarım asır sonra, imparatorluktaki vergiye tâbi nüfusun sayısı 3 milyon olarak veriliyor[105]. Sahillerde, geçitlerde ve ormanlarda Balkan Yarımadası'nın Slav topraklarındaki Voynuk köyleri, sınırların korunması için uçbeylikler için önem taşıyan yerler, tıpkı daha sonra nüfuzlu devşirmelerin akrabaları ve dostları gibi, vergiden muaftı[106]. Hayvanların onda biri olarak alınan âşâr vergisi, toplam 300 bin altın dolayında idi. Ayrıca ekin hasadından da âşâr alınıyordu[107]. Sultanın sürülerinden ve haralarından toplam 50 bin altın gelirken, detaylı olarak belirtilmeyen diğer gelirlerden 200 bin altın sağlanıyordu[108]. Sahipsiz kalan mülklerin getirisi ise 20 bin 'di[109]. Tuna'nın sığ geçitleri her yıl binlerce altına kiraya veriliyordu ve Halkokondil, bedelleri çok yüksek olmasına rağmen, genelde Rumlardan oluşan kiracıların büyük gelirler elde ettiklerini teyid ediyor[110]. İstanbul ve Gelibolu limanlarının 1470 civarında gelirleri 42 bin altın olarak kayıt altına alınırken, Edirne, Filibe, Sofya, Aydos ve Selanik'ten ayrıca 90 bin altın gümrük geliyordu[111]. Kastamonu için 10 bin , Bursa ve Hüdavendigâr geçitleri için 16 bin ve Anadolu'daki diğer gümrükler için 29 bin altın kaydedilmişti[112]. Özellikle Ahyolu olmak üzere, Rumeli sahil boylarındaki tuz madenleri 90 bin altın getirirken, Anadolu'dakiler sadece 12 bin altın getiriyordu[113]. İstanbul fenerinin geliri de önemli bir yer tutuyordu[114]. Anadolu'nun şap madenlerinin değeri yılda 50 bin altındı ve bunlara ayrıca Kastamonu ve Sinop'tan gelen 50 bin altın ekleniyordu. Madenlerden elde edilen toplam gelirler 200 bin altın olarak belirtildiğinden, Novobrdo ve Srebrenica gümüş madenleri de 100 bin altın getirmiş olmalı[115]. Sultan, ayrıca her ganimetten beşte bir "pencik" hakkını alırdı ve her savaş seferi için devletin ileri gelenleri 200 bin altın ödüyorlardı[116].

Balkan Yarımadası'nın ve Karadeniz sahillerinin tamamen ilhakına kadar, Hazine'ye bu bölgelerden hane başına vergi yerine topluca büyük meblağlarda haraç giriyordu. Bu haraçları ödeyenlerden son olarak sadece Eflak, Boğdan (en azından 1485 yılından sonra ödeme yapmaya başlamıştı), Ragusa Cumhuriyeti ve Sakız Adası kalmıştı. Osmanlı topraklarına katılarak, eyalet hâline getirilen diğer ülkelerde gümrükler, geçiş ücretleri, madenler ve imtiyaz vergileri ile oldukça avantajlı başka gelir kaynakları yaratılmıştı. Venedik kaynaklı bir listede, Venedik'in Mora ve Arnavutluk'taki yerler için ödenen vergiler hariç olmak üzere, vasal ülkeler

tarafından ödenen vergiler şöyle sıralanmaktadır: Bosna ve Hersek 18 bin , Eflak 17 bin , Boğdan 6 bin - Petru Aron'un zamanında ödenen verginin üç katı- Trabzon 3 bin, Kefe 3 bin , Amasra ve Sinop 16 bin , Midilli 3 bin, Eğriboz ve diğerleri 25 bin, Sakız Adası 12 bin ve Ragusa 14 bin [117]. Rum tarihçilerine[118] göre "fethedilen ülkelerin" ödediği 100 bin altın vergi ve toplam 4 milyon altın gelir oldukça abartılı gibidir[119]. Orijinalinden Venedik kaynaklarına aktarılan hesaplarda ise sadece 1 milyon 196 bin Venedik altınından bahsedilmektedir. Bu rakam, Kardinal Bessarion'un Osmanlı Sultanı'nın yılda en fazla 2 milyon altın gelir elde ettiğine dair tahminine de uymaktadır[120].

Gelirlere kıyasla giderler yılda sadece 810 bin altın tutuyordu. Bunun 300 bin altını orduya harcanıyordu. Sultan, yeniçerilerini yılda iki kez kadife ve ipeklerle giydiriyordu. Ok ve yayların bedelleri de Hazine'nin kasasından çıkıyordu. Bu iki kalem, elit birliğin 7 bin ilâ 10 bin arasındaki üyesi[121] için toplam 28 bin altın ediyordu[122]. Buna, askerlerin, genelde üç ayda bir ödenen maaşları da ekleniyordu. 1451 yılındaki yeniçeri isyannından sonra yeniçeri ağası idam edilmiş ve yeniçerilerin gönülleri hediyelerle alındıktan sonra, gündelikleri yarım akçe yükseltilmişti[123]. Trabzon'un düşmesinden sonra ise sadece en iyi yeniçerilerin günde 20 akçe aldıkları söylenir[124]. Yeniçeri ağası, günde 10 altın, odaların bölükçüleri, sekizde birini, yaklaşık 5 akçe[125] ve basit bir yeniçeri bir altının onda biri olan bir akçe gündelik alıyordu. Kırmızı başlıklı[126] sipahilerin ağasına, her beş gün için bir altın ödeniyordu ve diğer sipahiler de ücret alıyorlardı[127]. Diğerlerinden daha fazla ücret alan sipahioğlanlarının[128] dışındaki atlı birliklere, 4-5 günde bir altın ödeniyordu. 600 Tatar atlı ve silahdarlar, solaklar (gündelik: 1,5 akçe; ağaları iki altın) ve 200 kapıkulunun ücretleri yeniçerilerle aynı idi[129]. Mirahur-ı Evvel 2 altın alırken, sultanın fermânlarını götüren çavuşbaşı[*] 1-2 altın alıyordu. Silahlardan sorumlu olan cebecibaşı bir altın, mehterbaşı ise yarım altın ücret alırdı[130]. Böylelikle resmî kayıtlara göre ordu için yapılan harcama 300 bin altındı[131].

1451 yılında sultan, asi yeniçerilerin tüm alacaklarını ödemiş ve bunu 1473 yılında tekrarlamıştı[132]. 1461 yılında yapılan Anadolu seferi sırasında altın yüklü bir deve düşmüş ve taşıdığı 50 bin altına dokunulmaması emredildiği halde, yençeriler, ellerine bu kadar kolay düşen bu ganimeti aralarında bölüşmüşlerdi[133]. 1462 yılında Tuna'yı geçişleri sırasında

yeniçerilere yine 30 bin altın verilmişti[134]. Sultan Mehmed, Bosna seferine çıktığında ise yeniçerilerin bir yıllık maaşları peşin ödenmişti[135]. Uzun Hasan'a karşı çıkılan seferden önce de Veziriazam Mahmud Paşa, yeniçerilerin gündeliklerini verdikleri hizmete göre yükseltmiş ve yeniçeriler gösterdikleri başarıya orantılı olarak iki ilâ 10 akçe arasında gündelik alıyorlardı[136]. Üç ayda bir ödenen ücretler için her birinde 600 altın olan iki bin kese[137] gerekiyordu[138]. Sultanın ne yeni, ne de eski düşmanları ile çarpışmadığı yıllarda da, yeniçeriler giysileri, atları ve diğer eşyalarını almaya devam ediyorlardı[139].

Sultanın harcamaları sarayın ihtiyaçlarını ve içinde yaşayan insanların - 1500 yılında kölelerle birlikte 5 bin kişi[140] - masraflarını kapsıyordu. 48 bin altın hekimler ve berberler, kapıcılar, bostancılar için; 17 bin altın 200 asil oğlan ve dört yöneticileri için; 10 bin altın kızlarağası ve denetimindeki kadınlar için; 20 bin altın cariyeler için ve 50 bin altın sultanın günlük masrafları için; 80 bin altın ahırlar için; 10 bin altın çadırlar ve diğer ihtiyaçlar için; 290 bin altın giysiler için; 50 bin altın ipek ve brokar kumaşlar için; 20 bin pamuklu kumaşlar için; 60 bin altın ithal edilen pahalı kumaşlar için; 10 bin altın değişik kalemler için ve nihayet 25 bin altın bayramlarda dağıtılacak kaftanlar için tahsis ediliyordu[141].

Toplanan paralar, sadece sultanın sarayı ve savaşlardaki ihtiyaçlar için kullanılırdı. Saray, öncelikle Bizans modeline göre oluşturulurken, toplumun ilk varlık sebebi yine savaşlardı. Herkes, silah sanatına katılmak zorunda idi. Sadece yeniçeri birlikleri, sipahioğlanları ve müteferrikalar, hadımları ve diğer ağaları ile birlikte sarayın kendisi; adamları ile birlikte timarlı sipahiler[142]; savaşlara ganimet amacı ile katılan akıncılar ve denizciler değil, zorlu savaşlarda Hristiyan köylüler bile savaşa katılmak zorundaydılar. 1472 yılında, Uzun Hasan'a karşı yapılan büyük seferde, Rumeli'deki her köye sultanın ordusunda görev almak üzere ikişer kişi gönderme emri verilmişti[143]. Yirmi yaşın üzerindekiler askerî karargâhlarına gelecek, 14-20 yaş arasındakiler de başkenti savunmak üzere İstanbul'da kalacaklardı[144]. 1473 yılında burada bulunan Venedikli bir tüccar, eli silah tutan bütün erkeklerin orduya katıldığını ve terk edilmiş köylerde, sadece Osmanlı hükümdarının savaş köleliğini lanetleyen yaşlıların terk edilmiş ailelerle birlikte kaldıklarını onaylar[145]. Bu sefer sırasında Rumeli'de bırakılan Cem Sultan, eski başkenti Edirne'yi

savunmak zorunda kalsaydı, bunu sadece tüccarlar ve zanaatkârlarla yapmak zorunda kalacaktı[146].

Neredeyse her yıl bahar aylarında akıncılar Mora, Arnavutluk, Bosna ve serhad uçbeylerinin yönetiminde, Osmanlı Devleti’ne bir antlaşma ile bağlı da olsa, komşu ülkelere akına çıkıyorlardı[147]. Osmanlı uçbeyi, günde bir altın karşılığında sekiz kadar süvariye sahip oluyordu[148]. Hafif giysili, tahta kalkanlı olan akıncılar, hızlı atları üzerinde[149] bildik geçitlere doğru yıldırım gibi yol alıyorlardı. Yetenekli rehberler ve tebdil-i kıyafetler içinde gözcüler kullanıyorlardı. 1477 yılında Alman sınır boylarında “küçük bir atın üzerinde, kaba bir paltosu olan Aziz Valantin kılıklı” bir adamdan bahsediliyordu. Sayıca az olan ordu, düşman topraklarına girdikten sonra genelde bilinmeyen yollarda önden giden[150], geçitleri işgal eden, kilise ve manastırları ateşe veren ve etraftaki tüm köyleri harabeye çeviren çetelere bölünüyordu. Kimi zaman, beklenmedik bir şekilde gece yarısında ortaya çıkıyorlardı. Atlarını o kadar hızlı sürüyorlardı ki -Mora’da bir kez toplam 1.000 tane olmak üzere- atlar yolda telef oluyordu[151]. Dağlık bölgelerde iplerle dağlardan iniyorlardı. Geceleri karanlıktan faydalanarak, açık alanlarda geçiriyor ve yakınlardaki köylülerin evlerinden parlayan ışık altında yemeklerin yiyorlardı. Kimi zaman, daha güçlü görünen kasabaların önünde barış teklif ediyor ve bedel olarak “biraz para” veya “ekmek ve 20 altın”, “25 Macar altını ve bir araba ekmek” talep ediyorlardı. Kimi zaman şarap bile istedikleri oluyordu. Bunun üzerine akıncı başı istenen garantileri ve geçiş belgelerini hazırlıyor ve karşılıklı dostluğun gözetilmesi için kefiller tayin ediliyordu. Bunun için başları ve kılıçları üzerine yemin ederek, kilise ve köyün güvenliğinin teminatını veriyor ve bunu her tarafta duyuruyorlardı. Ama acımasız hileleri kısa bir süre sonra ortaya çıkıyordu. Dokunmamayı vaat ettikleri herşeyi yakıp yıkıyorlar; özgürlüğünü satın aldığını düşündükleri insanları katlediyorlardı. Vaatlerini neden tutmadıkları sorulduğunda, alaylı bir şekilde 40 duka vermeyecek olurlarsa, istemedikleri hâlde kiliseyi yakmak zorunda kalacakları cevabını vermişlerdi. Bir keresinde ise, geçiş belgelerinin hamilinin oturduğu zaman değil, sadece ayakta olduğu zaman geçerli olduğu cevabını bile vermişlerdi[152]. Hristiyanlara karşı besledikleri nefretin kaynağı sorulduğunda: “Bu, Tanrı’nın isteği; eğer O istememiş olsaydı, bunlar olmazdı. Siz Hristiyanlar birbirinize karşı bizim gibi sadık değilsiniz ve çok kibirlisiniz. Bu, sahip olduğunuz zenginliklerden kaynaklanıyor. Bu yüzden

Tanrı bizi sizi cezalandırmak için gönderdi", cevabını veriyorlardı. Akıncılar, akınlar sırasında bile dinî vecibelerini hiç aksatmadan yerine getiriyorlardı. 1483 yılının savaşları hakkında yazılan Nürnberg mektuplarında şöyle der: "Canhıraş feryatları içinde saçını başını yolarak yere yığıldılar"[153]. Geçtikleri yerlerde "yıllarca hiçbir horoz ötmüyordu" diye yazıyor Sırp yeniçeri[154]. Binlerce esir alıyorlardı ve "esir alınan halkı, para karşılığında satın almak" üzere orduyu karşılamaya gelen yaklaşık 500 tüccarın eline geçmedikleri takdirde, akıncıların topraklarına götürülüyorlardı[155]. Bu zavallı insanlar, daha sonra yeni efendilerinin yanında gördükleri birçok tuhaf alışkanlıktan bahsediyorlardı[156]. Akıncılar, dönüş yollarında onları çok nadiren de olsa takip eden Hristiyanlarla karşılaşmak zorunda kalıp, ganimetlerinin bir kısmını kaybetseler de -zira silahları sadece mızrak ve yaydan oluşuyordu[157] - Hristiyan topraklarına yaptıkları akının sonuçlarından yine de hoşnut kalıyorlardı. Ve bir sonraki bahar kırmızı, beyaz ve siyah sancakları yine beliriyor ve köylüler, çok fazla koruma sağlamasa da ormanlara ve dağlara kaçıyorlardı[158]. Kuzeybatı sınırında, sadece akınlarla yaşayan Martoloslar[159], her zaman akına hazır durumda bekliyorlardı[160]. Nehrin diğer kıyısında ise Sırpların "çete"leri intikam almak için fırsat kolluyorlardı[161].

Bir beylerbeyi değil de, II. Mehmed bizzat savaşa çıktığında bu savaş, II. Murad'ın zamanındaki şövalyelik ruhundan ve şiirsellikten uzak bir karakter gösteriyordu. Zira, amaç artık Hristiyanlarla şanlı meydan muharebeleri yapmak değildi. Hristiyanlar da Hunyadi'den dönemindeki dindar ataları gibi artık böyle savaşmayı bırakmışlardı. Sultan Mehmed'in daha ziyade, bir ülkeyi sürekli olacak şekilde ilhak etmek ve bu topraklara şanlı birliklerin saflarından seçeceği yeni timarlı sipahileri yerleştirmek istemekteydi. Bu yüzden öncelikle tüm müstahkem şehirlerin, tüm güçlü kalelerin ve direnen hisarların alınmasına ve orada o güne kadar hüküm sürmüş hanedanın esir alınmasına veya yok edilmesine önem veriyordu. Sultan Mehmed'in savaş stratejisinin tümü, bu yeni bakış açısından ele alınmalıdır.

Cihad, sultan adına ilan ediliyordu[162]. Belirlenen yerde, hatta düşman topraklarında, önce hafif birlikler toplanıyordu. Bunları, beylerbeylerinin komutasında, artık doğrudan sultana bağlı timarlar hâline gelen sipahiler[163] takip ediyordu. Genel olarak düzgün fizikli ve usta birer nişancı olan yaklaşık 30 bin Anadolu sipahisinin (1513: 22 bin 500), 20 bin (1513:

27.500) Rumeli sipahisi kadar yiğit ve dayanıklı olmadığı düşünülüyordu[164]. Her timardan, beşer sipahi geliyordu[165]. 1500 yılı civarında silahlarının arasında hafif bir zırh, çok nadir bir zırhlı gömlek (cebe) ve bir ağaç kalkan bulunuyordu; birliklerin bazıları sadece mızrak, diğerleri bir kılıç veya yay taşıyordu[166]. Önde, her bir sancağın farklı renklerde âlemi taşınıyordu. Beyazlar, çoğunlukta idi[167]. Beylerbeylerinin, kendi âlemleri vardı: Rumeli için kırmızı, Anadolu için beyaz[168]. Bu savaşlarda ayrıca her beylerbeyinin yanında biri olmak üzere iki kadıasker bulunuyordu[169].

Yeniçerilerin öncüleri daha sonra geliyorlardı. Ancak, biri yeşil ve kırmızı, diğeri sarı ve kırmızı iki sancağın altında yeniçeri ağası görüldüğü anda, sultanın bizzat geldiği anlaşılıyordu. Her iki beylerbeyi sultanın eteğini öpmek ve o ana kadar yapılan faaliyetler hakkında rapor vermek üzere derhal yanına gidiyorlardı[170]. Sultanın çadırları, önceden hazırlanmış oluyor ve kuşatma altındaki şehrin önünde geniş bir alan kaplıyorlardı. İşkodra'nın kuşatmasında tam dokuz çadır sayılmıştı. En büyük çadır, Divân toplantıları için kullanılıyordu. Sultan veya oğulları, ipekten koyu kırmızı çadır kullanılıyordu; veziriazam beyaz bir çadırda kalıyordu[171]. Çadırların etrafına birçok hendek kazılıyor ve çitler, zincirler, vs. ile güçlendiriliyordu[172]. Muharebelerde ayrıca toplar da burada korunuyordu. Sultanın yanına, iyi korunmuş tek bir kapıdan, ancak üç nöbetçi geçildikten sonra varılıyordu[173]. Sultan, hayatta olduğunu göstermek için üç günde bir ordunun karşısına çıkmak zorunda idi[174].

Türk topçusunun düzenli bir sınıf hâline gelmesi, özellikle II. Mehmed tarafından gerçekleştirilmiştir. Madenler, develer üzerinde muharebe alanına getiriliyor[175] ve toplar, tahrip edecekleri surların önünde dökülüyordu[176]. İstanbul'un fethinde kullanılan o ünlü topun ustası Urban'ın akıbeti bilinmese de 1480 yılında "doğuştan Saksonyalı olan Jorg adında bir tüfek ustası" Osmanlı Sultanı'na hizmet veriyordu. Aynı tüfek ustası, Rodos'un kuşatması sırasında Hristiyanların tarafına geçmiş ve dikkatsiz konuşmaları sebebiyle -"bir gün övünerek binlerce Hristiyan'ı öldürdüğünü söyledi"- belki de İstanbul'da kendisini bekleyen Müslüman ailesinden uzakta idam edildi[177]. Sultanın her seferinde işte bu topçular[*] ordunun toplanma yerine gönderilirdi[178]. Toplar, Osmanlıların gururu idi: Haseki Sultan bile kendi parası ile İşkodra'nın kuşatmasında kullanılan bir top yaptırmıştı[179]. Ayrıca evleri titreten ve hayranlıkla izlenen mancınıklar

kullanılıyordu. İşkodra kuşatmasını gözlemleyen bir İtalyan, bu mancınıkları şöyle tarif eder: “Arka kısmı toprakta ve ağzı gökyüzüne bakacak şekilde toprağın derinine gömülen ve sesi denizin fırtınalı bir günde çıkardığı seslere benzeyen kısa ve kalın bir alet[180]”. Bu mancınıklarla taş güllelerin yanında birçok yanıcı maddenin karışımından oluşan ve aynı dönemin tariflerine göre, kuleleri ve evleri ateşe vermek üzere havada göktaşı gibi uçan yangın bombaları da atılıyordu[181]. Beylerbeylerinin küçük teşebbüslerine daha o dönemlerde tüfek taşıyan birlikler katılıyordu[182]. Daha sonraları, örneğin Kefalonya Kalesi’nin savunma sırasında olduğu gibi, siyah bir maddenin içine yerleştirilmiş bir şekilde ancak yere değdikten sonra alevler saçan “Rum ateşini” de kullanılıyordu[183]. Yaklaşık 1.500 yeniçeride kalkan, yay, kısa kılıç[184], boynuzlu kargı ve mızrağın yanında böyle tüfekler vardı[185]. Türkler tarafından tahkim edilen kalelerde ayrıca vekil olarak bir kâhyası, birkaç bölükçüsü ve barış zamanlarında tarlalarda çalışan[186] en fazla 400 yeniçerisi olan bir dizdar ağanın[187] da çoğunlukla kalede bir topu oluyordu[188].

Türkler, henüz stratejik esaslar dahilinde surlar inşa etmeseler de bir şehri aldıktan sonra en azından artık teknik araçlar da kullanıyorlardı. Rodos’ta örneğin, 1480 yılında kaleye kadar altı atlıyı yan yana alabilecek genişlikte bir köprü kurmuşlardı189 ve tıpkı 1453 yılında olduğu gibi, yine Rodos’ta ağaç tahtalar ve toprakla üstünü örtüp, gizledikleri lağımlar döşüyorlardı. Ustalar, genelde Rum’du, ama İtalyanlardan daha az saygı görüyorlardı[190].

Hücum için hilâlin göründüğü bir gece seçiliyordu[191]. Askerler önce abdest alıp, dua ediyorlardı. Her birinin yanında esirler için ip ve ganimetler için çuvallar hazır bulunuyordu[192]. Davullar çalınarak, hücum emri veriliyordu. Savaş genelde gün doğmadan bir saat önce başlatılıyordu[193]. Sultanın yeri, herkes tarafından görülmeli idi; atının üzerinde oturuyor ve elinde demirden bozdoğanını taşıyordu[194]. Fethedilen şehirden istediği herşeyi alma hakkına sahipti. Bu hakkı suistimal etmesi ve kendisi için çok fazla şey istemesi, savaşın birden yavaşlamasına yol açardı; Rodos’un ise Bu yüzden alınamadığı söyleniyordu. Savaş bittikten sonra ganimetler paylaşılıyordu. Sultan, geri dönüş için yola çıktığında, yeniçeriler kırmızı sancağı ve beyaz sancağı onun önü sıra taşıyorlardı; çadırlar ise genelde oldukları yerde yakılıyorlardı[195].

II. Mehmed zamanında ayrıca donanma da çok önemli bir gelişme göstermişti. Artık sayısız gemi, hatta kadırga vardı ve donanma, her zaman Sultan Mehmed tarafından iki kale ile donatılmış Gelibolu Limanı'nda yatıp beklemiyordu[196]. Savaşlar sırasında ayrıca ulaklar[197] tarafından özel araçlara el konuluyordu ve donanma mürettebatı, ocaklara kaydedilen Türkler ve Hristiyanlar[198] dışında, gemilere zorla getirilen insanlardan oluşuyordu[199]. Gemiler, Gelibolu Limanı'ndan sadece dolunayda ayrılıyorlardı[200]. İşte bu donanma, birçok adanın ilhakını sağlamış ve Kefe ile Eğriboz'un, Sinop'un ve Trabzon'un alınmasına katkıda bulunmuştu. Karadeniz'e de hakimdi, ama ihtişamına karşın kara birlikleri olmadan düşmana karşı savaşacak durumda değildi. Nitekim karada destek verecek bir bey olmadığı için 1462 ve 1475 yıllarında Boğdan limanlarını alamamışlardı. Venediklilerle denizlerde açık bir çatışmaya girecek cesaretleri yoktu; hatta donanma, 1480 yılında Batılı iki yardımcı geminin Rodos Limanı'na girmesini engelleyememişti ve Hristiyan ittifak güçleri 1472 ve 1473 yılları boyunca Anadolu sahillerinde istedikleri gibi cirit atabilmişlerdi.

İKİNCİ KİTAP

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN II. BÂYEZİD’DEN

I. SÜLEYMAN’A KADAR

KESİN SINIRLARININ BELİRLENMESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

FETİHLERDEN SONRAKİ SAKİNLİK.

II. BÂYEZİD. TAHTA CÜLÛSU.

KARDEŞ SAVAŞI VE CEM SULTAN'IN AKIBETİ[*]

Sultan Mehmed'in en büyük oğlu yiğit Şehzâde Mustafa[*], babasından önce, Karamanlılarla yapılan savaşlar sırasında ve hanedanın bu düşmanına karşı yapılan son saldırıdan sonra, sözde poligaminin zevklerinin bir kurbanı olarak, hayata veda etmişti[1]. Diğer bir oğlu, Alaeddin, daha o zamanlar Bursa'daki türbesinde yatıyordu[2]. Kalan iki oğuldan, kendisi de şair ve şairlerin dostu olan Cem Sultan, zevke düşkün, kaba ve ağır karakterli biri olmasına ve genç yaşta - henüz 28 yaşındaydı - şaşı ve babası gibi şişmanlıktan muzdarip olmasına rağmen, babası tarafından çok önemli devlet işleri ile görevlendirilmişti; örneğin 1472 yılında babasının Anadolu seferi sırasında Rumeli topraklarını yönetmiş ve korumuştu. Mustafa'nın ölümünden sonra Karaman Sancakbeyliğine getirilmiş ve hâlâ isyancı eğilimlerin ve çabaların baş gösterdiği Konya'nın hırslı ileri gelenleri, Cem Sultan'la Karaman bağımsızlığının yeniden vücut bulduğuna inanıyorlardı. Osmanlı devlet yönetiminde birçok yenilik yapan Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, bu bölgelerden geldiği için, eski sultanla tahtın Bâyezid aleyhine olarak Cem Sultan'a verilmesini kararlaştırdığı düşünüldü. Ayrıca Cem Sultan babasının saltanatı sırasında doğmuştu ve bu yüzden o, tek veliahttı.

1481 yılında 34 yaşında olan II. Bâyezid, melankolik gözleri ve me'yus bir karakteri olan koyu tenli, uzun boylu, ince bir adamdı. Savaşı sevmezdi, ama disiplini sağlamayı, savaşçılarına saygı göstermeyi ve onlara ihsanlarda bulunmayı iyi bilirdi. Bu yüzden yeniçeriler onu severdi. Tıpkı kendisine sevgiyle afyon sunan bilginlerin ve sanatkârların[3] Cem Sultan'ı sevdiği gibi. Bâyezid Amasya'da sancakbeyi idi ve sanki babası onu bilerek uzak tutuyordu[4].

Her iki kardeş, yeni bir sefer için hazır beklemelerine rağmen, Sultan Mehmed öldüğünde kardeşlerden hiçbiri yanında değildi. Ancak her ikisinin de oğulları dedelerinin İstanbul'daki sarayında rehine olarak bulunuyorlardı: Cem Sultan'ın oğlu Oğuzhan[5], henüz çocuk yaşlardayken, Bâyezid'in oğlu Korkut, genç bir delikanlı idi. Korkut'un ayrıca, kız kardeşi ile evli olan yeniçeri ağası, Müslüman olmuş olan Hersekzâde Ahmed Paşa ve kısa bir süre sonra veziriazam olarak isyanın başına geçecek olan İshak Paşa ile arası çok iyi idi[6].

Osmanlıların ilk büyük padişahı, imparatorluğun kurucusu olan Sultan Mehmed'in tahtı için yapılan mücadele kaçınılmazdı. Bu önemli meseleyi düzenleyen hiçbir kesin kural yoktu. Sultan Mehmed'in çıkarttığı hiçbir kanun bu önemli meseleyi düzenlemiyordu. Hatta toprak bütünlüğünün gerekliliği hakkında şüpheler ortaya atılmaya başlandı ve saltanatın iki "düşman" kardeş arasında bölüştürülmesi yönünde gerekçeler bulunmaya çalışıldı. Ama Bizanslıların, 11. yüzyılda Kekaumenos tarafından konulan kural, Osmanlılar arasında da geçerliliğini koruyordu: Başkent kiminse, devlet onundu. Sultan Mehmed tarafından doldurulan Hazine[7] İstanbul'daydı ve bir Osmanlı Sultanı ancak cömertçe dağıtılan akçelerle Sultan Mehmed tarafından bu kadar iyi eğitilmiş yeniçerilerin sadakatine sürekli emin olabiliyordu[8].

Veziriazam, köleler vasıtasıyla ölen sultanın kollarıyla selamlama hareketleri yaptırarak, birlikleri birkaç gün kandırmayı başarmıştı. Ama askerler "babalarının" ve "efendilerinin" ölümünü öğrendikleri anda büyük bir isyan başladı. Sultan Mehmed'in ölümü ile serbest kaldılar ve bu hadise anarşiye sebep oldu. Devletin taht halefliğini düzenleyici hiçbir kanunu ve kuralı yoktu. Tıpkı 1451 yılında olduğu gibi, hatta belki daha da kötü cinayetler ve zulümler baş gösterdi. Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, yabani askerlerin barışçıl bir hukukçu ve organizatöre duydukları nefretle öldürüldü ve birçok ağa da aynı akıbete uğradı. Ordunun ihtiyaçları için tahsis edilen para, asiler arasında dağıtıldı. Hayatı zaferlerle dolu Sultan Mehmed'in cesedini yanlarına alarak, bu vahşi çeteler İstanbul'a doğru yola koyuldular. Şehrin, 1000 yeniçeriden oluşan savunma birlikleri, onları büyük bir sevinçle karşıladı. Büyük bir katliam başladı ve bu katliam sırasında Cem Sultan'ın taraftarları neredeyse tamamen yok oldu. Birçok Hristiyan ve Yahudi, hatta yabancı denizciler bile bundan zarar gördü; ancak balyosunun esir alındığına dair yayılan dedikodulara rağmen, babası Kral Stefan zamanlarında Venedik'in dostu hâline gelen Hersekzâde Ahmed Paşa sayesinde bir tek Venedikli bile rahatsız edilmedi[9]. Bazıları, Galata'ya kaçtı. Korkut, isyancılara binlerce altın dağıttı ve kısa zamanda orada bulunmayan babasının vekili kabul edildi. Çoğu, "oğlu babasına yerini vermeyecek" dese de, II. Bâyezid, altı gün sonra 20 Mayıs 1481 tarihinde barışın ve güvenliğin temsilcisi olarak başkente girdi[10]. İlk icraatı, babasına İstanbul'da Fatih Cami'inin bahçesinde bir türbe hazırlatmak oldu. Böylelikle Sultan Mehmed, Bursa'nın surları dışında türbesi olan ilk Osmanlı padişahı oldu[11].

Bâyezid'e kalsa, ona da bir mezar yaptırmak istediği kardeşi Cem Sultan, yanında birkaç bin sipahi ve Karamanlı ile birlikte Bursa'ya geldi. II. Bâyezid, derhal Anadolu'ya geçti ve kardeşini yeniçerileri ile karşıladı. Kefe ve Otranto'nun yiğit ve tecrübeli fatihi Gedik Ahmed Paşa, yeni sultanın vezirlerinden biri olmak üzere Otranto'dan yola çıkarak, II. Bâyezid'in yanına geldi. Savaşın sonu baştan belli idi. Cem Sultan, Yenişehir'de Bâyezid'e tamamen yenik düştü (22 Haziran) ve sayısız esirin derhal boyunları vuruldu. Bâyezid tarafından takip edilen Cem Sultan zorlukla Konya'ya varıp, ailesini, annesini, cariyelerini, oğlunu ve kızını alıp, çaresiz bir kaçak olarak Memlük Sultanı'nın yanına kaçabildi.

Cem Sultan, Osmanlı rakibini hor gören Memlük Sultanı'nın sarayında uzun süre kalamadı. Mekke'ye hacca gittikten sonra, Tarsus ve Adana civarlarında eskiden Küçük Ermenistan Krallığı'nın yer aldığı bölgeye gelerek, buradan umudunu henüz kaybetmemiş Karamanlı Kasım Bey'in kendisini beklediği Karaman'a geldi. Cem Sultan, Karamanlı haklarının ısrarlı bir savunucusu olan Kasım Bey ile birlikte intikamını almak üzere Osmanlı topraklarına ayak bastı. Ancak Konya'da bulunan Gedik Ahmed Paşa, Cem Sultan'ın hareketlerinden haberdardı. Herhangi bir muharebeyi önlemek için Bursa'da yeniçerilerin toplandığı Osmanlı karargâhına geldi.

Cem Sultan, bu sözde zaferini kullanamadı. Kasım Bey'e kaçışını haber bile vermeden kısa bir süre sonra yanında küçük bir birlikle Silisya geçitlerine doğru yola çıktı.

Bâyezid, Cem Sultanı eline geçirmek için derhal yola koyuldu. Görünüşe göre, Memlük Sultanı'nın yetkilileri bu sefer Cem Sultan'ı Suriye'ye girmesine izin vermemişler gibi görünüyordu. Bu yüzden en azından güvenli bir sığınak bulmak amacı ile 1480 yılında babasının saldırdığı ve zarar verdiği Rodos Şövalyeleri'ne başvurmak zorunda kaldı. Üstad-ı a'zam d'Aubusson, sığınacak yer arayan kaçak Cem Sultan'ı büyük bir sevinçle kabul etti ve ona resmî bir geçiş belgesi hazırlattı.

Cem Sultan 1482 yılı Temmuz ayının sonlarına doğru kendisine gönderilen gemilerden birine bindi ve 29 Temmuz'da meraklı büyük bir kalabalığın kendisini beklediği Rodos Şehri'ne geldi[12]. Cem Sultan birkaç gün sonra "Frengistan"a getirildi. Burada Fransa Kralı ile gerekli görüşmelerden sonra tarikatın çeşitli kalelerinde esir tutuldu ve kısa bir süre sonra yanındakilerden ayrı bir yere götürüldü[13].

Bahtsız bir Türk şehzâdesinin[14] bir Hristiyan sarayında bulunması yeni ve yabancı bir şey değildi. Daha önce Bizans zamanının İstanbul'unda,

Hunyadi döneminin Macaristan'ında, benzer şartlar altında şehzâdeler görülmüştü. Şehzâdeye sığınma hakkı tanıyan hükümdar, o dönemin sultanı ile dostane ilişkiler içinde ise kaçağı yanında tutmayı taahhüt ediyor ve bunun karşılığında geçimi için belirli bir para alıyordu. Aynı şekilde Sultan Bâyezid ve üstad-ı a'zam arasında daha yıl sona ermeden yıllık 45 bin altın tutarında bir antlaşma yapıldı[15]. Bu antlaşma sayesinde Cem Sultan bundan böyle Batı'da şair yönü için oldukça ilginç bir hayat sürdü. Bu yeni hayatında yeni aşk maceraları da vardı. Çeşitli şehirlerde zafer geçişleri, entrikalar ve edebî çalışmalarla -Venedikliler bir seferinde "li soliti soi piaceri" diye yazmışlardı-[16] zaman geçiriyordu[17]. "Aslen Sırp Prensesi" olan annesine ve Anadolu ile Rumeli'de bulunan dostlarına mektup yazmak için nadiren vakit buldu. Macaristan Kralı, onu eline geçirip, tıpkı babasının daha önce çelebilerden birini[18] diğer kardeşlere karşı kullandığı gibi, 1483 yılından beri Bâyezid'le aralarında süren savaşta kullanmak istedi, ama Cem Sultan'ı kaçırıp, Budin'e getirme teşebbüslerinin hepsi boşa çıktı. 1487 yılında, başlarında Varad Piskoposu ile birlikte Fransa Kralı'na gönderilen elçilerin çabaları, aylarca Kral'ın yanında kalmalarına rağmen, sonuçsuz kaldı. Aynı zamanda Napoli Kralı'nın da Cem Sultan'a sahip olma teşebbüsleri de hiçbir sonuç getirmedi[19]. Sadece barışın sürmesini isteyen Venedik, bu Osmanlı şehzâdesini barındırma tekliflerini geri çeviriyordu. Daha 1482 yılında, Cem Sultan'ın Rodos'ta olduğunu öğrendiğinde, yetkililere Sultan Mehmed'in tahtı için yapılan mücadelelere kesinlikle katılmama emrini vermişti[20]. Venedik'e göre, Cem Sultan meselesinin tek çözümü, onun papaya teslim edilmesi idi, ama bu arada, II. Bâyezid'e saltanat müddeisinin yeri ve sağlığı hakkında haber vermeyi de ihmal etmiyordu[21]. Biraz deli, ama şövalyelik açısından kusursuz ve cesur VI. Charles'ın karakterinin tekrar canlandığı, oldukça romantik bir karaktere sahip yeni Fransa Kralı VIII. Charles tahta çıktıktan sonra Napoli ve Milano'da Anjou ve Orleans hanedanlarının haklarını korumak ve Balkan Yarımadası'nın karşısındaki Napoli'deki hanedanların eski geleneksel siyasetini yeni bir Haçlı Seferi şeklinde tekrar yaşatmak için İtalya'ya bir sefer yapmayı planladığında, Venedik Doju kendisine çok yararlı olabilecek Cem Sultan'ın papaya teslim edilmesine ısrarla karşı çıktı[22].

Osmanlı tahtını geri kazanmak için Cem Sultan'ın eline sadece bir kez fırsat geçti. O da, II. Bâyezid'in, uzun zamandan beri fesat içinde olan İshak

Paşa'nın entrikalarına kanarak, askerler arasında çok sevilen ve devlete çok büyük hizmetlerde bulunmuş Gedik Ahmed Paşa'yı öldürtmeye karar verdiğinde idi. Verilen bir ziyafetten sonra, Gedik Ahmed Paşa'yı öldürme teşebbüsü, o gece sarayı basan yeniçerilerin isyanı sebebiyle her ne kadar başarısız olsa da, II. Bâyezid, intikam hırsını yenemedi ve Gedik Ahmed Paşa 1482 yılında celladın ellerine teslim edildi[23]. Aynı zamanda, Gedik Ahmed Paşa taraftarı olduklarından şüphelenilen birkaç sancakbeyi derhal makamlarından alındılar ve aynı sert ve haksız akıbete uğrayacaklarından korkmaya başladılar[24]. Aralarından biri, Mora Sancakbeyi, Anabolu'daki Venedikli komşusuna gizlilik içerisinde, Osmanlı ileri gelenlerinden çoğunun, fetihlerden vazgeçen sultanın anlamsız zorbalığından bıktıklarını ve Cem Sultan'ın buraya gelmesi ile genel bir isyanın çıkacağını anlatmıştı[25]. Kuruntulu ve iradesi zayıf Bâyezid, hâlâ Cem Sultan'dan, hatta onun hayaletinden korksa ve bu kuruntusunu başkentte kalıp, imparatorluğun Avrupa'daki savaşlarını durdurması için bir bahane olarak kullansa da, zamanla herkes tarafından unutulan kaçak Cem Sultan, siyasî açıdan tüm önemini kaybetti.

Uzun süren pazarlıklardan sonra Cem Sultan nihayet 1489 yılının başlarında Fransa Kralı tarafından papaya teslim edildi. 13 Mart'ta büyük bir merasimle Roma'ya geldi. Papa VIII. Innocent onu burada resmî bir şekilde huzuruna kabul etti, ancak Cem Sultan, Roma Sarayı'nın aşağılayıcı seremonilerine katılmayıp, tıpkı kardinallere yaptığı gibi, herkesi şaşırtacak şekilde ne eteğini, ne de elini öpmeyip, sadece Doğu geleneklerine göre kolunu öptüğü papayı hafifçe başını eğerek selamlamakla yetindi[26]. Özel bir görüşme sırasında papadan tekrar Doğu'ya dostlarının ve ailesinin yanına gitme izni istediği de söylenenler arasında. Cem Sultan'a, babasının bir zamanlar bütün rahiplerin başını ayaklarının altına almak üzere, fethetme hayalleri kurduğu Vatikan'da iyi korunmuş güzel bir ev verildi ve rahat etmesi için herşey yapıldı. Bu hareketli küçük ve şişman adam Papalığın birçok yüksek rütbeli memurunun ve sanatçısının ilgi odağı hâline gelmişti. Zira iyi bir uyku uyuduktan sonra günde beş kez yemek yer; bu esnada bağdaş kurup oturur; yemekleri elleri ile yer; bol bol şarap içer; hizmetlileri tokat ve kılıç darbeleri ile cezalandırır ve yabanî müzikler ve kimi zaman hüzünlü, kimi zaman kaybolmuş aşklara ithaf edilen anlaşılmaz şiirler yazardı[27]. Prensler, yine onu ellerine geçirmeye çalışıyorlardı ve ağabeyinin casusları, Cem Sultan'ı zehirlemek için fırsat kollarken, Papa onu Bâyezid ile birkaç yıldır savaş hâlinde olan Kahire'deki Memlük

Sultanı’na satmayı düşünüyordu. Ama ne suikastçiler, ne de büyük meblağlar vererek Cem Sultan’ı ellerine geçirmeye çalışan elçiler, emellerine nail olamadılar. Romalılar, bu önemli misafirlerini yeni papa VI. Aleksander zamanında da papa ile birlikte merasimlerde Roma caddelerinde gördüler. Papanın oğlu Giovanni bu bahtsız yabancı ile dostluk kurdu ve ondan başına değerli bir kavuğun nasıl bağlanacağını öğrendi. Cem Sultan ayrıca ziyaret amacı ile kiliselere de gidiyordu.

Kral VIII. Charles, nihayet İstanbul’a yeni bir Latin hükümdarı getirme hayalini gerçekleştirmek için ilk adım olarak İtalya’ya sefer düzenlediğinde Cem Sultan, San Angelo Kalesi’nde sıkı koruma altında tutuldu, zira II. Bâyezid, zehirleme hadiselerinde oldukça başarılı olan papadan, kardeşini artık ortadan kaldırmasını istiyordu. Roma’ya gelen Fransa Kralı, Avrupa diplomasisinin uzun yıllar acımasız ve gaddar kullandığı bu kurbanını eline geçirdiğinde (Ocak 1495) ve Cem Sultan onunla İtalya seferine çıkmak zorunda bırakıldığında, güya nezleye yakalandı ve sanki tecrübeli birileri tarafından zehirlenmiş gibi, 25 Şubat’ta tam gerektiği zamanda öldü. Gaeta Kalesi ile birlikte bu değerli ganimeti de ellerine geçiren Napolili yetkililer, Cem Sultan’ın kurşun tabut içindeki naaşını San Kataldo Limanı’nda Bâyezid’in elçilerine, karşılıksız olarak teslim ettiler. Sultan Mehmed’in küçük oğlunun kemikleri, artık Bursa’daki aile türbesinde yatıyor. Oğlu Oğuzhan, II. Bâyezid tarafından uzun zaman önce ortadan kaldırılmıştı[28]. Diğer oğlu Murad, ailesi ile birlikte Rodos’ta yaşıyordu[29]. Murad, gizlice Hristiyan olmuştu.

İKİNCİ BÖLÜM

II. BÂYEZİD ZAMANINDA DEVLET POLİTİKASI

ANADOLU’DAKİ DURUM[*]

Kardeşi, uzakta Hristiyan düşmanları veya güven duymadığı dostları arasında yaşadığı; dur durak bilmeyen düşmanı Memlük Sultanı’nın, ise tekrar Kahire’ye getirtmeye çalıştığı ve bazı hainlerin hâlâ kendisini düşündükleri sürece, Sultan II. Bâyezid, babasının yaşamına tamamen ters düşen ve her yıl Hristiyanlara karşı sefere çıkmaya ve saadet, şan ve ganimet toplamaya alışık olan askerler arasında yabancılaşma, hor görme, nefret ve açık isyanlar yaratan bir yaşam sürdü.

1480 yılında büyük hükümdar Sultan Mehmed’e bile kafa tutmuş ve savaştan zaferle çıkmış olan Rodos Üstad-ı a’zamı, “hain” Cem Sultan’ı gemisine almaya, başkentinde barındırmaya ve adaya karşı başarısızlıkla sonuçlanan Osmanlı seferini tekrarlayacağından şüphelenilen sultana karşı sürekli bir tehdit olarak Rodos Şövalyeleri tarikatının Batı’daki kalelerinde tutmaya cüret etmişti. Başka bir Osmanlı hükümdarı, bu meydan okumaya cevap vermekte gecikmezdi, ama II. Bâyezid, Rodos’un kibirli elçisi ile pazarlıklara girişmiş ve bir dostluk antlaşması yapmıştı. Ve tıpkı daha sonra Cem Sultan, papanın elinde olduğu zamanlarda olduğu gibi, iaşesi için gereken paralar, üstad-ı a’zama zamanında ödeniyordu. Rodos kaynaklarında hatta Gelibolu Limanı’nda yeni bir donanmanın yapımı için çalışmalar başladığında, tarikatın; örneğin Napoli Kralı’na karşı bile olsa, herhangi bir teşebbüsün yapılmaması yönünde tavsiyede bulunduğunu ve II. Bâyezid’in, kardeşi ile tekrar savaşmak zorunda kalmamak için, bu müdahalelere her seferinde kulak astığı ve hazırlıkları durdurduğu belirtilmektedir. Böylelikle Rodos Şövalyeleri, saldırılardan sadece kendilerini korumak ve Türk sularındaki hakimiyetlerini 16. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmekle kalmamış, Katolik Dünyasının tamamını da yeni saldırılardan korumuşlardı.

Cem Sultan’ı yanında barındıran ve ona ufak tefek iyiliklerde bulunan, ancak tahtı geri kazanması için ordusunu yine de onun hizmetine vermeyen Memlük Sultanı, imparatorluğun ezelî bir düşmanı idi; Sultan Mehmed, son seferini buraya yapmayı düşünmüştü. Cem Sultan’ın davasına duyduğu sempatiyi belirtmek için de Memlük Sultanı Kayıtbay, 1496 yılında oğlu Mehmed’i, Cem Sultan’ın kızı ile evlendirdi[1].

Osmanlı hükümdarlığı, Toros’un ötesinde fazla saygı görmüyordu. “Doğu’nun ve Batı’nın hükümdarı”, “Hanlar Hanı” II. Bâyezid, burada

Anadolu'nun küçük bir hükümdarından başka bir şey değildi, zira Suriye ve Mısır hükümdarı olan Memlük Sultanı kendisini aynı zamanda halife olarak adlandırıyordu ve yüksek siyasî konumunu, dinin kendisine sağladığı itibarla birleştiriyordu.

II. Bâyezid, 1484 yılında "bilinmeyen sebeplerden dolayı isyana kalkışan devletin eski kulunu[2]" tekrar ilhak edeceğini söylemiş olmasına rağmen, Memlük Sultanı'na savaş açmaya karar veremiyordu. Gerçi Osmanlı uçbeyleri, Cem Sultan'ın 1482 yılında sığındığı ve hareketli Türkmen çetelerinin Suriye himayesi altında yaşadığı Adana ve Tarsus'u işgal etmişler[3] ve Kasım Bey, kendisine yapılan ihanetten[4] dolayı bilmediğimiz bir şekilde ortadan kaybolmuştu. Osmanlı hükümdarlığı yine Karaman topraklarının tamamını kapsıyordu[5], ama Memlük Sultanı'ndan 1485 yılında, bıkıp usanmadan oğlunu mirasının ve haklarının bulunduğu topraklara geri çağırmaya devam eden Cem Sultan'ın annesini teslim etmesi istenince ve bu isteği kibirli bir şekilde geri çevrilince, Eflak limanlarına yaptığı seferden (1484) henüz dönmüş olan Bâyezid, Osmanlıların kırılan gururunu tamir etmek için hiçbir tedbir almadı. Hindistan Meliki Behmenşah'ın Bâyezid'e gönderdiği bir elçi topluluğu da Memlük Sultanı'nın adamları tarafından hiçbir cezaya maruz kalmadan durdurulabilmişti[6].

1486 yılında, Toroslardaki Türkmenler tarafından çağrılan Suriyeliler, saldırıya başladılar ve eski Küçük Ermenistan topraklarındaki bütün kaleleri işgal ettiler. Onları engellemek için II. Bâyezid bizzat gelmeyip, Karaman Beylerbeyi[*] Karagöz Mehmed Paşa, Sancakbeyi Musa Bey ve sultanın damatlarından Ferhad Paşa Suriyelilerle savaşmayı denediler. Ama zafer, Memlük Sultanı'ndan yana idi. Musa Bey ve Ferhad Paşa, baharda yapılan savaşta hayatlarını kaybettiler[7]. Aynı anda, Mihaloğlu İskender Bey'in Dulkadir topraklarından geçen akıncıları, eskiden Osmanlı himayesinde olan, ancak son yıllarda devletin düşmanı hâline gelen Alaüddevle'nin baskınına uğradılar ve kaçmak zorunda kaldılar. İskender Bey, iki oğlu ile birlikte rakiplerin eline düştü ve kişisel bir intikamın kurbanı olan oğullarından Mihal'in boynu vuruldu, diğer oğlu Yahşi, tekrar serbest bırakıldı, ama babaları dört yıldan fazla bir süre Kahire'de zindanda tutuldu[8].

Bu hadiselerden sonra bile İstanbul'da yaptırmakta olduğu eserlerle meşgul olan Bâyezid, Memlük Sultanı'nın karşısına şahsen çıkmadı.

Aksine, Hızır Bey'in oğlu Mehmed Paşa komutasındaki Rumeli sipahileri ve Karagöz komutasındaki Anadolu sipahileri ile 300 yeniçeri devletin en iyi savaş komutanı olarak Hersekzâde Ahmed Paşa'nın komutasına verildi. Ama Hersekzâde Ahmed Paşa da başarılı olamadı ve Çukurova'da yapılan muharebede yenildi ve düşmanlara esir düştü[9].

Yine aynı yıl olan 1486 yılı içerisinde, Tuna boylarından buraya getirilen birliklerle bütün Anadolu kuvvetleri Veziriazam Davud Paşa ve yeni Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa komutasında Dulkadiroğulları Beyi'ne boyun eğdirip, Adana ile Ereğli arasında Türkmen Varsaklara ait bölgeleri ellerine geçirdiklerinde, bir ulak sultanın ordunun geri çekilmesini emreden fermânını getirdi[10], zira Memlük Sultanı ile barış ya da en azından ateşkes imzalanmıştı (1487)[11].

Ama daha bir sonraki yılın, yani 1488 yılının baharında Anadolu'da eski Küçük Ermenistan toprakları için mücadeleler tekrar başladı. Karaman'da Kasım Bey'in bir torunu isyancı olarak ortaya çıkmış ve Alaüddevle'nin kardeşi Şahbudak'ın Mısır'dan geri dönüşü ile Dulkadiroğulları arasında taht mücadeleleri tekrar canlanmıştı. Bu sefer, büyük sayıda birlikler hazırlanıyordu. Vezir Hadım Ali Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa komutasında, Sultan Mehmed'in eski sadık adamlarının yanı sıra, son Kastamonu Beyi'nin oğlu Candaroğlu Kızıl Ahmed de vardı. Orduda çok sayıda yeniçeri ve topçu bulunuyordu. Yakındaki ve uzaktaki bütün Hristiyanlar arasında korku salan[12] büyük bir donanma, kara birliklerinin hareketlerini takip ediyordu ve İskenderiye'ye kadar gidecekti. Eski Küçük Ermenistan bölgesindeki önemli mevkiler tekrar fethedildi ve yeniden tahkim edildi.

Fakat işgal edilen Ayas (Lajazzo/Yumurtalık) Limanı önlerinde yapılan bir hücumla, Osmanlı Donanması'nın gemileri dağıtıldı ve bir kısmı batırıldı. Aynı anda Mısırlılar ve Suriyeliler Ağustos ayında bu topraklara vardılar. Rumeli sipahileri ile karşı karşıya geldiklerinde, Memlükler, Osmanlı geleneklerine göre Anadolu sipahilerinin bulunduğu sağ kanada saldırdılar ve onları dağıtmayı başardılar. Türklerin en tanınmış komutanlarından bazıları - Doğulu kaynaklarda üç paşa, dokuz sancakbeyi, sultanın iki damadı ve binlerce sipahiden bahsedilir - savaşta öldüler (16 Ağustos = 8 Ramazan). Rumeli sipahilerinin, develerin arkalarına bağlanan ve güneş ışınlarını yansıtan metalden tabaklar sayesinde gözlerini kamaştırdıkları ve böylelikle yanıltıldıkları anlatılır. Düşmanların, uzun bir

süre alt edemedikleri yeniçeriler de sonunda ricat etmek zorunda kaldılar. Akşama doğru sipahi ve yeniçeriler geri çekildi ve arka mevkilerinin terk edilmiş olduklarını gördüler. Bunlar ani bir baskının korkusu ile kaçmışlardı. Türkmenlerin ve Dulkadiroğullarının sürekli saldırılarına maruz kalan Osmanlılar, kısa bir süre sonra selameti kaçmakta bulurken, Memlükler karargâhlarını savunmaya devam ettiler. Osmanlıların topları, muharebe alanında düşmanın eline düştü ve Memlükler, ancak Varsaklı bir Türkmen'in açıklamaları ile ne kadar önemli ve büyük bir zafer elde ettiklerini anladılar.

Bunun üzerine, birkaç gün süren, ama çok da canlı yürütülmeyen takip başladı. Adana ve diğer kaleler tekrar Memlük Sultanı'nın eline düştü[13] ve Kahire'ye toplam 18 sancak getirilip, Memlük Sultanı'na teslim edildi. İstanbul'da ise bu başarısızlıktan dolayı paşalardan bazıları hayatlarını kaybettiler[14]. Haçlı Seferi hayalini kuranlar, Memlük Sultanı'na Kıbrıs'ı vermeyi düşünüyorlardı[15]. Böylelikle Memlük Sultanı ile Osmanlılara karşı bir ittifak kuracaklardı[16]. Memlük Sultanı, bunun üzerine Macaristan Kralı Matyas'a önce bir Ragusalı'yı (1489), daha sonra 1490 yılında Kudüs Patriği'ni değerli kumaşlardan oluşan hediyelerle elçi olarak gönderdi.

Bir sonraki baharda bu sefer Davud Paşa'nın komutası altında bir ordu yine Anadolu'ya gönderildi, ama yine muvaffak olunamadı. Bu seferden çıkan tek sonuç, Alaüddevle'nin baş eğmesi oldu.

Bu arada otağını Beşiktaş'a taşımış olan Bâyezid, gezilere ve ava çıkıyordu, zira Memlük Sultanı, Batı'da yaptığı oldukça büyük tekliflere rağmen[17], İstanbul'a bir elçi göndermiş ve Osmanlılar buna karşılık olarak kendi elçilerini Memlük Sultanı'na göndermişlerdi. 1490 yılında yapılan barış antlaşması ile tüm savaşlarda mağlup olmalarına - ki bu yıllardır yaşanmamış olan bir utançtı - ve daha Sultan Mehmed zamanında büyük hizmetler vermiş olanlardan çoğunun kaybına rağmen, Toros Dağları'ndaki müstahkem mevkileri ile birlikte Adana Sancağı geri verilmişti. Mihaloğlu İskender Bey ve Hersekzâde Ahmed Paşa da Kahire'deki esaretlerinden geri dönmüşlerdi[18].

Anadolu'nun son yıllarda sürekli olarak saldırılara maruz kalan kısımlarına böylelikle tekrar huzur ve düzen getirilmişti. Devletin 1490 yılındaki konumu, 1481 yılındakinden farklı değildi, sadece bu sefer Toros Dağları'nda yeniçeriler nöbet tutuyordu.

Bâyezid, birçok sancakta kendi oğullarını sancakbeyi olarak görevlendirmişti. Babasının gözdesi olan Şehzâde Ahmed, Amasya

Sancakbeyi idi, ama yeniçeriler tarafından pek sevilmezdi. Karaman Sancağı, genç yaşta ölen Şehzâde Şehinşah yönetiminde idi. Menteşe Sancağı'nın Sancakbeyi Alemşah da uzun yaşamayacaktı. 1481 yılının yumuşak başlı naibi Korkut, Aydın ve Saruhan Sancakbeyi idi. Nihayet, Trabzon Sancakbeyliğine de çok hareketli ve sonsuz bir hırsa sahip genç Şehzâde Selim getirilmişti[19].

1499 yılında Anadolu yeni savaşlara gebe idi: Anadolu'da İskender Paşa sonbaharda 12 sancakla yenildi[20]. 1501 yılı sonbaharının son günlerinde Korfu'da, Karaman Beyi'nin sultanın oğlunu yendiği, Afyonkarahisar'a kadar takip ettiği, Amasyalı Ali Paşa'yı öldürdüğü[21] ve üç kaleyi zapt ettiği söyleniyordu. Mesih Paşa, bunun üzerine 6 bin asker, 3 bin sipahi ve 4 bin yeniçeri ile Anadolu'ya geçmiş ve aralarında 30 kadırga bulunan 70 gemi, Kara Hacı komutasında Karaman sahillerine doğru yola çıkmıştı[22].

Anadolu'nun çok az Rumla karışmış gerçek Türkleri arasında bu dönemlerde büyük bir huzursuzluk baş göstermeye başladı. Tıpkı Yıldırım Bâyezid'in ölümünden sonra olduğu gibi, köylüler arasında fanatik derecesinde bir inanç yayılmaya başladı. Teke Sancağı'nda, Elmalı yakınlarındaki Pazarcık'ta doğan ve halktan bir Türk olan Şah Kulu ortaya çıktı ve birçok dervişi de yanına çeken mütevazı ve garip hayatı ile tanınmaya başladı. Şah Kulu tarafından kurulan bir tekke, kendisine hediyeler getiren binlerce köylü tarafından ziyaret edildi. Zamanla siyasî hadiselere de karışmaya başlayan Şah Kulu, ateşli sözlerle Osmanlı saltanatının sona ereceğinden; Allah'ın kendisine lütfettiği kılıçtan; Allah'ın emri ile üzerine dindarların ve günahsızların başa geçeceğinden ve herkesin bu kutsal işe katılması gerektiğinden bahsetmeye başladı. Sadece bu şekilde gerçek Müslümanlar iktidara gelecek ve - henüz genç yaşta olan sultanın nikris hastalığına yakalanmasına ve şehzâdeler arasında çıkan mücadelelere rağmen - devlet kurtarılabilecekti. Kutsal bayrak havaya kaldırıldı ve bu bayrağın altında sadece halktan insanlar değil, asi sipahiler de toplandı ve kadısını dört parçaya böldükleri Antalya'yı alıp, Anadolu Beylerbeyi'ni yendiler ve Kütahya'yı işgal ettiler. Afyonkarahisar, teslim olmak istemeyince Anadolu Beylerbeyi bu hisarın önünde kazığa oturtuldu.

Büyük bir köylü isyanı, bütün ülkeyi yakıp yıktı. Karaman Sancağı, Konya Şehri haricinde harabeye çevrildi ve birkaç sancakbeyi öldürüldü. Kütahya'da, beylerbeyi esir alındıktan sonra evi yakıldı.

Ali Paşa, yanında Şehzâde Ahmed'le birlikte 4 bin yeniçeri ile isyanı bastırmak için gönderildi. Şah Kulu ve önde gelen halifesi Ustacıoğlu (Ustacalu), bu büyük ordu karşısında kaçtılar. Ali Paşa, bir o kadar yeniçeriyi atlarına alan 300 akıncıyı onları takibe gönderdi. Kayseri ve Sivas arasında Çubuk Ovası'nda Şah Kulu ve adamları ile karşı karşıya geldiler; küçük karargâhlarının etrafına develeri ve atları dizmişlerdi. Hasan Halife'nin ölümü ile liderlerinden birini kaybettikleri sıcak çatışmalardan sonra, Ali Paşa'yı öldürdüler ve yeniçerileri geri püskürttüler. Arnavut Yakup Paşa komutasındaki yeni bir Osmanlı ordusu da dağlara kaçan isyancıları yakalayamadı. İsyancılar, dağlarda birkaç hafta geçirdikten sonra, mezheplerinin diğer müritleri ile birleşmek üzere İran'a geçtiler[23]. Ama burada daha güçlü bir dirençle karşılaştılar ve bir kervana yaptıkları saldırı, ağır bir şekilde cezalandırıldı (1510-1511).

Şah Kulu, kelime itibari ile "Şah'ın kölesi" anlamına geliyordu[24]. Taraftarları ise kendilerini "Sofî" veya "Kızılbaş" olarak adlandırmaktaydılar. Anadolu'daki isyancılarla aynı cüretkâr coşkunlukla Hazar Denizi kıyılarında yaşayan yedi Türkmen boyları arasında ortaya çıkan ve Osmanlıların beyaz ve daha ince kumaşlardan yapılan başlıklarından farklı olarak, kırmızı yün başlıklar giyen başka bir askerî-siyasî-dinî toplum da "Kızılbaş" olarak anılıyordu. Başlarında yine peygamber olarak kabul ettikleri "Şah" diye çağrılan bir efendileri vardı. İşte bu Şah İsmail'in fetih ve zafer dolu hızlı yükselişi ve Timur hanedanının harabeleri üzerinde Şeybani Han yönetiminde yükselen yeni bir Özbek Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nin doğusundaki bu geniş topraklarda yeni bir hayatın işaretleri idi ve Osmanlıları, Doğu'ya ilişkin siyasetlerini değiştirmeye zorlayacaktı.

Şah İsmail'in babası, Cüneyd'in oğlu ve Osmanlılar tarafından Haydar diye adlandırılan Erdebil Şeyhi Safiyüddin idi. Yeni bir devletin ve dinî mezhebin kurucusu olan bu evliya, tıpkı Şah Kulu gibi, mütevazı hayatından dolayı büyük itibar görüyordu. Sultanlar bile, gerek dindarlıktan, gerekse halk arasında itibar kazanmak için, Tanrı mertebesine yükseltilen bu şahsiyetlerle ilişki kuruyorlardı. Şah Kulu, Şehzâde Korkut tarafından ziyaret edilmişti ve II. Bâyezid, müritlerinin geçimi için ona yıllık gelir bağlamıştı. Aynı şekilde, Erdebil'in ilk şeyhine de Osmanlı Sultanı tarafından her yıl akçelerle dolu keseler gönderiliyordu[25]. Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın yanında kaldığında, Uzun Hasan onu Trabzon

Prensesi Katerina’dan olma kızı ile evlendirmişti. Şah İsmail, bu iki hanedanın mensubu olarak dünyaya geldi.

Uzun Hasan, kısa bir süre sonra, ardında Batılı Hristiyanların, annesinden dolayı Trabzon’un gerçek veliahtı olduğu için babasından bile daha fazla doğal müttefiki olarak gördükleri oğlu Yakup’u bırakarak, öldü[26]. Yakup, eşini zina yapmakla suçlayan ve eşi tarafından zehirlenen, ancak ihanetini fark etmesi üzerine eşine de aynı zehirden içtiren bahtsız bir adamdı. Günahkâr annesi ve babasının dikkatsizliklerinden dolayı, tek oğulları da aynı zehirden içerek öldü. II. Bâyezid, bunun üzerine boş kalan Tebriz tahtına Uzun Hasan’ın bir torununu, aynı zamanda damadı olan Mirza Bey’i getirmek istedi. Ancak, ülkenin ileri gelenleri mensuplarının bu yeni hükümdar tarafından emredilen bir katliamdan dolayı yok edileceğinden ve Osmanlı modeline göre sert bir yönetimin oluşturulacağından korktukları için Mirza Bey, Tebriz’e geldiğinde öldürüldü[27].

Bunun üzerine çıkan anarşi[28], babası Yakup Bey’in bir halefi tarafından öldürülen Şah İsmail’in işine geldi. O, artık fatih olarak değil, o güne kadar rahat bırakılmayan, özellikle de son yıllarda mekruh diye hor görülen ve İslâm öğretisinden dışlanan Şiiliğin temsilcisi olarak hareket ediyordu. Öğretilerinde, Hazreti Muhammed’den sonraki halifeleri tanımıyor ve şehit olan Hazreti Ali’nin haklarının tanınmasını istiyordu. “Yâ Ali” naraları, Şah İsmail’in çetelerini, fanatik cesaretlerinden dolayı edindikleri zaferlere götürüyordu. Şah İsmail, ayrıca gerçek inançlıların şahı olarak, halkın bolca dağıtılan sadaka, sade ortak yaşam ve her Müslüman için gerçek özgürlük taleplerini cömertçe yerine getiriyordu. Sünnilerde, domuz etinin ve şarabın yasak olmasını, kutsal ve gerçek Kur’an’a sonradan yapılmış riyakâr birer ilave olarak görüyor ve bunları gülünç buluyordu. Kaba şakaları ile tanınan Şah İsmail, “Sultan Bâyezid” adını verdiği bir domuz besliyordu. Konumunu sağlamlaştırmak için bu şişman küçük ıslahatçı, mistisizmin küçük hilelerinden de vazgeçmiyordu: Tıpkı kabul etmemekte direndiği halifeler gibi - ki, o da kendine Halife diyordu - halk arasına yüzü peçeli çıkıyordu; üstünde durduğu kilim, kutsaldı[29] ve yeni öğretinin müritleri, eski giysilerini sanki en değerli hazinelermiş gibi aralarında bölüşüyorlardı[30].

1499 yılında Gilan’da gizlendiği yerden yola çıktığından, Şah İsmail’in etrafında en fazla 300 kişi bulunuyordu. Ancak Safevîlerin veya nam-ı diğer Kızılbaşların sayısı çok kısa bir zamanda yükseldi. Onlara hiçbir ücret ve

ünvan verilmiyordu; yeryüzünde hiçbir karşılık vaat edilmemişti. Şah İsmail'in Safevî sistemi işte bu açıdan Osmanlı sisteminden farklı idi. Bu sistemde para, ücret, rütbe, disiplin ve emir önemli değildi. Herşey şaha, Şiiliğe ve mucizeler yaratan inanca tamamen teslimiyetten geçiyordu ve bu fanatizm, en acımasız cinayetlere ve katliamlara yol açıyordu. Şah İsmail ve müritleri, fethettikleri kalelerde acımasızca katliamlarda bulunuyorlardı ve bu katliamlara, en azından bir Cengiz Han veya bir Timur gibi soğukkanlı siyasi çıkarlar gibi mazeretler bile gösterilemiyordu. Tebriz fethedildiğinde, Şah İsmail kendisine düşman saydığı amcası Yakup'un cesedini mezarından çıkarttırıp, yaktırdı. Annesi, buna itiraz edince, onu denildiğine göre kendi elleri ile öldürdü. Şiraz hükümdarı Murad Han, ülkesini Şah İsmail'in fanatik müritlerinden koruyamadı; yapılan savaşta yenildi ve Bağdat'a kaçtı ve alınan tüm esirlerin boyunları vuruldu(1500). Kızılbaşlar, bütün çatışmalarda azınlıktaydılar, ama vahşilikleri ve insaniyet dışı davranışlarından dolayı edindikleri şan, düşmanlarını kaçırıyordu (1503'e kadar).

Böylelikle Osmanlı sınırında Şii bir devlet kurulmuştu. Ancak İslâm dünyasında kabul edilen bir konuma gelebilmek için gerek Batı'daki komşularına - Osmanlılara - gerekse Doğu'daki komşularına - Özbeklere - karşı savaşmak zorunda idi.

Şah İsmail, Horasan'ı işgal ettiğinde, Türkmenlerin Hanı Muhammed Şeybanî, Kızılbaşların yayılmasını durdurmak zorunda olduğunu düşünüyordu. Güçlü ve ne istediğini bilen bir han olan Şeybanî, 12 şehzâdeyi öldürterek, Timur'un soyundan gelenleri ortadan kaldırmış; Serpul'da yapılan savaşla Maveraünnehr'i; Merv'de yapılan savaşla da Horasan'ı (1507) eline geçirmişti ve her biri neredeyse bağımsız olarak eyaletlerini yöneten birçok vasalı vardı. Muhammed Şeybanî, önce Şiraz'ı işgal eden Şah İsmail'e, ona zavallı bir derviş olarak hitap ettiği bir mektup gönderdi. Şah İsmail, düşmanının gelmesini beklemeyerek, Muhammed Şeybanî ile isyancılarla uğraşmak zorunda kaldığı Maveraünnehir'de karşılaşmak üzere doğrudan Merv'e gitti. Merv yakınlarındaki Mahmudâbâd'da büyük bir savaş patlak verdi ve Kızılbaşların vahşi saldırısı Özbeklerin saflarında öyle bir düzensizlik yarattı ki, han bu karışıklıkta ezilerek öldü. Yenilenlerin tamamen yok edilmesini bir zorunluluk hâline getiren Şah İsmail, ölen rakibinin cesedini parçalara ayırttı. Başını Sultan Bâyezid'e, sağ elini de Memlük Sultanı'na gönderdi (1510).

Bu zaferin neticesinde Ceyhun Nehri’ne kadar ülkenin tamamı ilhak edildi. Ama Şah İsmail bununla da yetinmedi. Bağdat’ı aldı ve tahtta hak iddia eden Babür Mirza, Semerkant’ı aldığında, onu Muhammed Şeybanî’nin haleflerine ve en büyük komutan Ubeydullah Han’a karşı yapılan savaşda destekledi. Ubeydullah Han, Semerkant’ı aldı, ama Babür taht mücadelesine devam etti. Şiilerle birleşerek, bir fetihte daha bulundu, ama insanlık dışı davranışlarından rahatsız olunca, yollarını tamamen ayırdı. Bundan iki yıl sonra, Şah İsmail’in veziri Kâzım Bey, Özbek topraklarında büyük bir mağlubiyete uğradı ve yeni Özbek Hanı, Meşhed’e saldırmak üzere yola çıktı[31].

Uzun Hasan’ın halefi ve Trabzon İmparatorlarının kandaşı olarak Şah İsmail, Osmanlı Devleti üzerinde de bazı haklar iddiasındaydı. Hatta Jani Laskaris, “Hristiyan dinine çok da soğuk bakmadığı” kanısında idi[32].

Bâyezid, Şah Kulu’nu defettiğinde ve Arnavutluk ile Mora’ya kadar sürülen Şiîlerin genel bir takibini başlattığından, karşılıklı ilişkiler daha da gerilmeye başladı[33]. Kızılbaşlar, kısa bir süre sonra sınırdan geçtiler ve Trabzon civarlarında Kızılbaş çeteleri görülmeye başlandı[34]. Gürcistan Kralı, Satif Bey ve 15 bin savaşçısına serbest geçiş hakkı tanımıştı. II. Bâyezid, bu meydan okumaya hiçbir cevap vermedi. Şiiler daha önce 1507 yılında, Şah İsmail’e önce tâbi olacağını ve kızını vereceğini vaat edip, daha sonra elçileri aracılığıyla hakarete varan tavırlarla sözünden dönen Dulkadir Bey’ini cezalandırmak için Kayseri’ye kadar gelmişlerdi. O dönemlerde Yahya Paşa, Osmanlı’nın bu vasalına karşı yapılan teşebbüsü engellemek için güçlü bir ordu ile Ankara’ya kadar gelmişti ve Kızılbaşlar gerçekten de düşmandan korkup, geri çekilmişlerdi[35].

Safevî Devleti’ne saldırmaya cesaret eden, Memlük Sultanı ile de anlaşmazlıkları çözecek olan hırslı ve kararlı Sultan I. Selim olacaktı[36].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. BÂYEZİD’İN TUNA SİYASETİ[*]

Sultan Mehmed, Mayıs ayında öldüğünde Osmanlı Devleti, Macaristan’la savaş hâlinde idi. Kral Matyas, Tuna boylarının ötesinde, akıncıları akına çıktıkları zaman kendi topraklarını da rahatsız eden komşusu ile savaşmak istemiyordu, ama Mihaloğlu kardeşlerin Boğdan Prensi Stefan’a saldırmaları üzerine, düşmanlıklar yeniden patlak vermişti.

Her padişah değişiminde bütün sancakbeyleri hiç istinasız saraya gelip, hediyeler getirmek, yeni padişahın eteklerini öpmek ve elinden, onaylandıklarını gösteren berât almak zorundaydılar. Ulak sisteminin mükemmel işleyişi sebebiyle Mayıs ayının ortalarında Mihaloğlu kardeşler de sultanın öldüğünden haberdar oldular ve akınlarını derhal keserek, geri döndüler.

Boğdan Prensi Stefan, Tuna uçbeylerinin uzakta II. Bâyezid’in karargâhında olduklarını öğrendiğinde, Eflak sınırını geçerek, genç Basarab için savaşan sayısız Romeni ve Türkleri yendi ve 8 Temmuz’da Bükreş yolunu açtı. Kale, Tuna boylarına kadar ilerleyen, Turnu (Küçük Niğbolu)’ya saldıran ve Tuna Nehri’nin diğer kıyısında Osmanlı topraklarında yağma yapan Boğdanlıların eline geçti. Kazıklı Voyvoda Vlad Tepeş’in kardeşi olduğu söylenen Mircea, prens olarak ilan edildi, ama bunun üzerine çıkan iç savaşta kısa bir süre sonra tekrar kayboldu. Yılın sonlarına doğru, en fazla taraftarı olan Eflak’tan geri dönen Basarab ve Tepeş’in Stefan Bathori tarafından Erdel’den gönderilen, eski bir keşiş olmasından dolayı Calugarul diye de adlandırılan Vlad adında başka bir kardeşi arasında Eflak Prensliği için mücadeleler devam etti. Stefan Bathori’nin Boğdan’ın kuzeyinde neredeyse bağımsız bir biçimde hüküm süren büyük oğlu Aleksandru, Basarab’ı Olt Nehri’ne kadar sürerek, bu karmaşalara bir son verdi. Basarab, burada kendi Boyarları tarafından Glogova köyünde haince öldürüldü. Basarab’a son ana kadar sadık kalanlar bile kısa bir süre sonra yumuşak başlı Vlad’ın birliklerine katıldılar. Vlad, daha 1481 yılında, Cem Sultan’a karşı yapılan seferden sonra birlikleri dinlenmek zorunda olan Mihaloğlu kardeşlerden para karşılığında özgürlüğünü satın almıştı[1].

Sultan Mehmed hayatta olmuş olsaydı, Rumeli Beylerbeyi veya bizzat kendisinin komutasında açılacak bir seferle Boğdan Prensi Stefan’ın barışı

ihlal etmesinin intikamını mutlaka alırdı. Ancak oğlu ve halefi II. Bâyezid, ne Anadolu'da ne de Rumeli'de intikam, şan ve ganimet aramıyordu. Tuna boylarındaki hükümdarlar Vlad'dan memnunsalar ve oğlu Radul'u Osmanlı Devleti'ne rehine olarak göndermese bile, vergisini zamanında ödüyorsa, yeni sultanın buna diyecek bir şeyi yoktu. II. Bâyezid'in tutmuş olduğu "yeni yol" burada da kendini hissettiriyordu.

Kral Matyas ise gerçek bir savaşa hazırlıklı değildi. Varad Piskoposu'nu ve Olmütz Yargıcını'nı, Roma-Cermen İmparatoru ile barış ve Türklere karşı ortak bir teşebbüs hakkında görüşmek üzere Nürnberg'deki meclis toplantısına göndermişti, ama boşuna. Alman dostlarından birkaçının çabaları ve Papa vekili Orso de Orsini'nin iyi niyetlerine rağmen, elçilere geçiş izni verilmedi ve ülkeye alınmadılar. Meclis toplantısı, elçileri hiç dinlemeden, bahar aylarında Viyana önlerinde toplanacak 15 bin kişilik bir ordu hazırlamaya karar verdi[2]. Papanın söz verdiği paralar da İtalya'dan gelmedi ve Granada'da Berberîlere karşı savaşan İspanya Krallarının 100 gemisi de hiçbir zaman limanlardan ayrılmadı[3]. Kral Matyas'ın Osmanlı karmaşalarını kendi lehine sonuçlandırmak üzere batıdan gelecek 10 bin kadar süvari talebi de yerine getirilmedi[4]. Böylelikle, Hunyadi'nin daha önce gerektiğinde İstanbul'un bile ulaşılamayacak bir ganimet olmadığını söyleyerek kendini övmüş olan[5] hırslı oğlu Kral Matyas, Hersek'i ilhak etme planlarından[6] bile vazgeçmek zorunda kaldı.

Ancak sonbaharın sonlarına doğru, Anadolu'dan yeni gelmiş olan Mihaloğullarının hiçbir kışkırtması olmadığı hâlde, Türklere ait Sırp topraklarına karşı bir sefer düzenlendi. Kinizsy, 2 Kasım tarihinde, kralın zafer mektuplarında sayısı abartılı olarak 32 bin olarak verilen büyük bir ordu ile Tımışvar'dan ayrıldı ve Tuna boylarına doğru hareket etti. Sokoli kardeşlerinin de aralarında bulunduğu öncü birlikler, Haram Kalesi nehir geçidinde yenildiler. Belgrad komutanı ve despot Vuk ise, düşman kıyılarını ateşe verdiler. Yakşiçler, karayolunda önden ilerlediler. Mihaloğlu İskender Bey, Güğercinlik'te geri çekilmek zorunda kaldı ve Kinizsy bizzat Alacahisar önlerine geldi. Dönüş yolunda Keve Kalesi tekrar inşa edildi; Haram Kasabası tahkim edildi ve geçiş için uygun görülen üçüncü bir yere küçük bir birlik yerleştirildi. Bu akın, Osmanlılara belki büyük zararlar getirmişti, ama toprak ve stratejik yerler kaybedilmemişti. Mihaloğlu kardeşler ve Malkoçoğlu Bâli Bey, derhal Sırbistan'ı tekrar savunma durumuna getirdiler[7].

Bir sonraki sonbahar aylarında, Osmanlılar nihayet bunun cevabını verdiler, ama yine yanında toplar ve yeniçeriler olduğu hâlde beylerbeyinden hiçbiri gelmemişti. Sanki sultan, sınır boylarındaki çatışmalara katılmak istemiyordu; sanki bunlara katılmayı kendine layık görmüyordu. Hatta sancakbeyi bile değil de sadece beş voyvoda, muhtemelen henüz Anadolu'ya çağrılmamış[8] Mihaloğlu kardeşlerden birinin komutası altında, 1482 yılı Eylül ayının başlarında, bir ayıya benzetilen[9] zalim Kinizsy'nin Tımışvar'daki karargâhına geldiler. Büyük miktarda ganimet topladılar, ama dönüş yolunda Becse Kalesi'ne geldiklerinde, sınır boylarındaki savaşı yöneten[10] Kinizsy onlara yetişince kaçmak zorunda kaldılar. Esir alınanlar arasında Alacahisar Voyvodası ve eski Rumeli Beylerbeyi Boşnak Mehmed Paşa da vardı[11].

Kral Matyas, 1483 yılının baharında Roma-Cermen İmparatoru'nu, Türkleri başından atmak için, kendisine karşı kışkırtmakla[12] suçlasa da, Türkler Bosna Eyaleti'nden yola çıkarak, bu sefer, tıpkı 1480'den önce olduğu gibi, Avusturya'ya ait Karinya ve Steiermark'a akın ettiler[13]. Kasım ayında iki hafta boyunca Sava Nehri'nin ötesinde yağma yaptılar. Kral Matyas ile Karinyola bölgesi arasında 30 Kasım 1482 tarihinde yapılan özel bir barış antlaşmasına istinaden[14], Hırvatistan Banı Matyas Gereb, Kont Zrinyi, Despot Vuk, Yakşiçler, Frangepaniler ve Auersperg gibi asilzâdelerle birlikte, Türklerin dönüş yolunu kapatmak için geldi. İskender Bey'in akıncıları kuşatıldı. İskender Bey, "donanmış at" göndererek adam başına 2-3 Macaristan altını vermeyi vaat ettiği ve bir daha bu topraklara ayak basmamayı taahhüt ettiği hâlde, isteği geri çevrilince, savaşa hazırlanmak zorunda kaldı. Binlerce Hristiyan, savaşın sonunu ormanda gizlenerek merakla beklediler. Türklerin büyük bir kısmı, savaş alanında hayatını kaybetti (29 Ekim)[15].

Aynı yıl (1483) içerisinde Sultan II. Bâyezid, sanki Macaristan'a karşı büyük bir sefer yapılacakmış gibi, İstanbul'dan yola çıkıp, bir süre Sofya'da kaldı[16]. Aslında böyle bir teşebbüsde bulunmaya hiç niyeti yoktu. Bosnalı akıncıların başına gelen felaketten sonra, İskender Bey'in yolunu kesme ve ona zarar verme niyetinde olmadığını resmen beyan eden[17] Kral Matyas ile görüşmeler başladı ve sonbaharda, Sultan Bâyezid'in isteği üzerine beş yıllık bir ateşkes antlaşması imzalandı[18].

Ancak, ileride göreceğimiz gibi, II. Bâyezid bu ateşkes antlaşmasından sonra da, hoşnutsuzluk belirtileri gösteren yeniçerilerin sürekli ısrarlarını

bastırmak için Kili ve Akkirman limanlarını işgal etmek zorunda kaldı, ama bunun dışında barış bozulmadı. Kral Matyas ile II. Bâyezid arasında bu konuda yapılan yazışmalardan[19], Boğdan ve Eflak vasal ülkelerinin barış antlaşmasına dahil edilmediği anlaşılıyordu. Akıncılar, Macaristan ve komşu ülkelerde akınlara çıkmaktan vazgeçtiler, ama her iki taraf - tıpkı 1486 yılında Modrusz'a yapılan akın gibi - 400'den az atlının katıldığı akınların barış bozucu bir sebep sayılmayacağını kabul ediyorlardı[20]. Bu dönemde Osmanlı hükümetine gelen ünlü bir Macar elçisinin öldürülmesi de (1487) başka hiçbir sonuç doğurmadı[21]. Bâyezid, 1490 yılında Matyas'a teşekkür etmek amacı ile Vaftizci Yahya'nın kemiklerini hediye etti[22]. Despot Vuk, Bosna Kralı'nın oğlu Lorenz Ulyaki ve Yakşiçler, barışçıl bir biçimde Macaristan'daki mülklerinde yaşamaya mecbur edildiler[23].

Diğer taraftan imparator, Veziriazam İshak Paşa ile akıncıların akınlarını durdurmaları konusunda antlaşmaya varmış ve yüklü bir miktar para ödeyerek amacına ulaşmıştı. İshak Paşa 1484 yılında öldüğünde ve İmparator III. Frederik, akınların tekrar başlayacağından endişe duymaya başladığında, Frankfurt'ta yapılacak meclis toplantısına davet ettiği Avusturya Dükü Sigismund'a 1485 yılında şöyle yazmıştı: "Türklerin, ülkemizi bir süreliğine rahat bırakmasını sağladığımız veziri de öldü ve [Macaristan] Kralı ile aynı antlaşmayı yapan diğer Türk [Davud Paşa], aklına estiği anda Karinyola ve Karinya bölgelerine saldırabilir - ülkemiz, bu güce karşı duramaz[24]".

Ama böyle bir şey olmadı. Hristiyanlar, eski Haçlı Seferi projelerini tekrar rahatlıkla gündeme getirebildiler ve Roma'da yapılan büyük toplantıda (25 Mart 1489), karadan ve denizden aynı anda hareket edecek olan ordunun düzeni görüşüldü. Alman İmparatoru dahil olmak üzere, neredeyse tüm ülkelerin elçileri bu toplantıya katıldılar ve Cem Sultan'ın tekrar tahta çıkartılmasından avantaj sağlayacaklarından emindiler[25]. II. Bâyezid, Koca Mustafa Paşa tarafından papaya gönderilen mektuba gelen cevapta, Cem Sultan'ın barındırılmasını ve bundan sonra da göz altında tutulmasını istiyorsa, Hristiyanlara dokunmaması yönünde bir tavsiye ile karşılaştığında bile hiç itirazda bulunmadı[26]. Cem Sultan'ın Frengistan'da bulunması sebebi ile Roma'da artık sürekli olarak Osmanlı ve Mısırlı elçiler görülüyordu.

Türkler, ancak Kral Matyas (6 Nisan 1490) öldükten sonra kuzey sınırında tekrar hareketlenmeye başladılar ve altmış yaşına gelen Stefan

Bathori'ye Erdel'i onların saldırılarından koruma görevi verildi[27]. Ama Türkler oraya kadar gelmeyip, Modruş yakınlarında akına çıktılar[28]. Kinizsy, bir sonraki yıl başka işlerle meşgulken, Varad'a kadar geldiler ve Bathori'nin korku içinde saklandığı Tımışvar'ı ateşe verip[29], Böğürdelen'e (Ağustos) saldırdılar[30]. Sonbaharda, Severin önlerine geldiler, ama buranın komutanı Budin'deki meclis toplantısına Türklere ait kesik başlar gönderildi (1492 yılı başında)[31].

Başka akıncılar, 1491 yılının Eylül ayında yine Sava Nehri'ni geçtiler. Dikkatli Hırvatlar, tehdit altındaki topraklarını savunmak için tedbirler almışlardı. Karinya kökenli komutan Auerspergli Wilhelm, bu konuda şöyle yazmıştır: "Hırvatlar, bu sefer Türklerle barış içindeler ve onlara şarapla, ekmek verdiler." Böylelikle akıncılar, her zamankinden daha açgözlü bir şekilde, Cilly ve Yukarı Karinya bölgelerine saldırdılar. Bu konuda yazılan bir mektupta: "Ortaya çıkana kadar hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Dağlardaki bütün bölgeleri tahrip ettiler: Auersperg, Zeborsperg, Gurtenfled, Hedlischeck, Cameck, Semsenberg, Durn Karinya, Rafnitz, Katscher ve Enden; sonra St. Bartolmes Veld, Hopfenbach, Neustettel, Preiseck, Landstrass, Werdell, Meicho, yani Laybach'a kadar olan bölgenin tamamı yakılıp yıkıldı", deniliyor. Hasat zamanı idi ve köylüler, hasatlarının tamamını kaybettiler. Hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden tekrar geri dönen akıncılar, bu sefer zavallı birer serseri değil, 3 bin iyi donatılmış Martolostu. Bir şahidin ifadesine göre, o güne kadar Türklerin arasında ne daha güzel at, ne de daha güzel giyinmiş atlı görmüştü[32].

1492 yılında hiçbir sonuç çıkmayan Koblenz Meclis Toplantısı'nda, hiçbir zaman bir araya gelmeyecek olan 15 bin kişilik ordunun komutanlarının ve alt komutanlarının tayin edilmesi ile zaman kaybedildi[33]. Osmanlı hükümetindeki elçisi Martin Zobor tarafından bildirilen seferin o sene için yapılmaması Macaristan için tam bir şanstı. Halbuki bütün sınır mevkileri savunma durumuna geçirilmişti[34]. O sene sadece Severin'e bir saldırı gerçekleşti[35].

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeybatısındaki bölgeler ise 1493 yılında Bosnalı akıncıların yeni bir akınına maruz kaldılar. Ban Emerik, Türklerin eline düştü ve düşmanların ülkesindeki bir adada hayatını kaybetti. Johann Frangepani, sefer sırasında öldü ve kardeşi Nikolas, esirler arasında idi[36]. Binlerce burun, zafer nişanesi olarak Osmanlı hükümetine gönderildi. Akınlar şöyle gelişti:

Boşnaklar, Segna bölgesini elinde tutan Frangepani hanedanı mensupları ve Kral Matyas'ın genç oğlu Jan Hunyadi ve Hırvatistan Banı Emerik Trencseny arasında çıkan bir anlaşmazlığı fırsat bilmişlerdi[37]. Segna'nın savunma durumu iyi idi. Papa bile Anton Fabrenes komutasında birkaç birlik göndermişti. Akıncılar, bu müstahkem mevkiye saldırmayı düşünmediler. Hırvatistan'da akına çıktılar - Macaristan Kralı bu arada Osmanlı Sultanı ile ateşkes antlaşmasını yenilemişti[38] - ve Eylül ayının başlarında geri döndüler. Hırvatistan Banı, iki oğlu, Çetin Dükü, Nikolas ve Bernard Frangepani, Zrinyi ailesinden iki asilzâde ve Blagaj hanedanından yine iki asilzâde ile birlikte 2 bin süvari ve 6 bin piyadeden (genelde basit köylüler) oluşan bir savaş gücüne sahipti ve 1483 yılının silahlı intikamını tekrarlayabilmeyi umut ediyorlardı. Ama Türkler, akıncılarla karışık 2 bin seçkin kapıkulu sipahisinden oluşuyordu. Aralarında "iki sancakbeyi ve sultanın iki damadı" bulunuyordu. Kısa süren bir çatışmadan sonra Hirvatistan asilzâdelerinin tamamı ya esir alınmış, ya da öldürülmüştü (9 Eylül). Galip gelen akıncılar, birkaç gün sonra Segna'daki Cossara Kalesi'ni aldılar ve Papa vekili Segna'ya yapılacak bir saldırıdan korkmaya başladı[39]. Avusturya Dükü Sigismund da Tirol'da her türlü tedbiri almıştı, ama Türklerin akını gerçekleşmedi[40].

1492 yılının sonlarına doğru, Semendire Beyi Ali Bey ve Malkoçoğlu Bâli Bey komutasında 5 bin süvari Rotenturm (Turnu Roşu) civarında yağma amacı ile Erdel'e akın etmişti. 1493 yılının Şubat ayında dönerken, dağlarda saklanan köylülerin birçok saldırısına maruz kaldılar[41]. Bu akına, Macaristan tarafından yapılan diğer bir akınla cevap verildi. Bir yıl sonra hayatını kaybedecek olan Kinizsy ve Stefan Bathori'nin Erdel'deki halefi Romen asıllı Bartolomeo Dragffy, 1493 yılının kış aylarında Sırbistan'a girdiler. Bu esnada, Ali Bey'in oğullarından biri tarafından savunulan sancak merkezini alarak, 1490 yılında Varad'dan ganimet olarak alınan altın şamdanları da geri aldılar. Tuna Nehri'nin aniden buz tutması, Ali Bey'in intikamını almasını engelledi. Bu arada Belgrad'ı Türklere teslim etmek üzere tertiplenmiş bir ihanet ortaya çıktı ve hainler, daha önce hiç görülmeyen bir zalimlikle cezalandırıldı[42].

Bir çoğu, sultanın Hırvatistan'daki zaferden cesaret alarak, 1494 yılında Yayça'yı ve Belgrad'ı nihayet Hristiyanların elinden almak için bir sefer düzenleyeceğine inanıyorlardı[43]. Ama bunun sadece bir dedikodu olduğu anlaşıldı. O yıl sadece Mihaloğullarının birkaç birliği, savunması zayıf

Belgrad önlerinde belirdi, ama bir sonuç alamadılar[44]. Auersperg'in onları beklediği Karinya'de[45] görünmediler ve yeni Hırvat Banı Kanijelili Lorenz, sebepsiz yere yaz aylarında büyük bir saldırıyı bekledi ve komşularından yardım istedi[46]. Sava Nehri'nden, Pettau'ya kadar uzanan bölge ile Drava Nehri'nin ötesindeki topraklarla, Pojega Eyaleti ancak Ekim ayında akına uğradı. Kinizsy bir intikam seferi düzenledi. Bu sefer, Macaristan Kralı bizzat Petervaradin'e gelmişti. Semendire yakınlarındaki kasabalar ateşe verildi (Ekim). Bu son zaferden sonra daha önce de felce uğrayan Kinizsy, Sava boylarında öldü[47].

Bu akının intikamı alınmadı; aksine Osmanlı Sultanı, 1495 yılında üç yıllık yeni bir ateşkes antlaşması yaptı.

"Türk Sultanı'nın oğlunun" 1497 yılı için Erdel'e yapacağı söylenen seferin, sadece bir dedikodu olduğu anlaşıldı[48]. Buna karşın, o yıl içinde İmparator Frederik'in halefi Maksimilyan'in huzuruna, Roma İmparatorluğu'na ilk defa gelen bir Türk elçisi çıktı. Maksimilyan, ilk kez geldikleri için onları mümkün olduğunca çok prensle birlikte karşılamayı düşündü, ancak teşrifattan uzak mütevazı bir şekilde gelmelerinden ötürü, büyük merasimlerden vazgeçildi[49].

Macaristan, huzur içinde idi ve Alman sınırı, yılda 1.000 gulden maaş alan komutan Leonard von Gröz tarafından, Osmanlılara karşı hiç olmadığı kadar iyi savunuluyordu[50]. Bu bölgeler için 1499 yılında çıkan Türk-Venedik savaşına kadar sürecek olan bir dinlenme dönemi başlamıştı. Osmanlı hükümeti, o dönemde diğer eyaletler ve içte yeniçerilerin isyanı ile çıkan karmaşalarla uğraşmak zorunda idi. Sırbistan ve Bosna meseleleri de hiç olmadığı kadar düzene giriyordu.

Karadeniz sahillerine uzanan kuzeydoğu sınırlarına ve Eflak, Boğdan, hatta Lehistan ile ilişkilere gelince: 1484 yılının yaz aylarında, sultanın bizzat yöneteceği bir sefere ilişkin hiçbir hazırlık yapılmadığı için, uzun zamandan beri şan ve ganimet toplayamayan yeniçeriler, sultanın askerî organizasyonlarını lağv edip, sipahiler arasında yeni bir düzenlemeye gideceği dedikodusundan dolayı kışkırtılarak, ayaklandılar. Hatta sultanı, bu tehlikeli seferden vazgeçirdiği için Mihaloğlu Ali Bey'i bile ölümle tehdit ettiler. İsyanı bastırmak için tek bir çare vardı: Yeni bir savaş. Ama düşman, fazla güçlü olmamalı idi ve aniden karar verilen bu sefer, düşmanın tamamen yok edilmesini amaçlamadan, sadece birkaç şehirle sınırlı olacaktı. Karadeniz'deki hakimiyet elde tutulmak isteniyorsa, gerekli olan

Boğdan'a ve onların elindeki Kili ve Akkirman limanlarına doğru sefere çıkma fikri, muhtemelen yine Mihaloğlu Ali Bey'den gelmişti.

Sultan, kara yolunu kullanarak, Keşiş Vlad'ın Eflak Boyarları ile geleceği İsakçı Geçidi'ne geldi. Diğer taraftan Tatar birlikleri de geldi. 6 Temmuz'da, kısa bir süre önce tekrar tahkim edilen Kili'nin bombardımanı başladı. Şehirde, Prens Stefan'ın iki kale kontunun komutasında ancak 100 kadar Boğdanlı vardı. Osmanlı Sultanı, sekiz gün sonra kendisine teslim olan şehre girdi ve balıkçılardan, köylülerden ve birkaç tüccardan oluşan nüfusa dokunmadı. Bundan sonra, burada ham derilerden, peynirden, tonlarla gelen salamuralardan ve ünlü Kili yününden alınan gümrükleri, Türk gümrükçüler toplayacaktı[51]. Turla Nehri kenarında, Ceneviz zamanından kalma surları bugün bile insanda saygı uyandıran Akkirman'ın kuşatması derhal başlatıldı ve kale birkaç gün sonra Türklerin eline geçti (3-4 Ağustos). Kale kontları Oana ve Gherman, çatışmalar sırasında hayatlarını kaybederken, cesur Boğdanlılar İstanbul'a götürüldü ve buraya birkaç yeniçeri birliği yerleştirildi. II. Bâyezid, zafer nâmesini 11 Ağustos'ta dönüş yolunda Kili'de yazmıştı[52].

Prens Stefan, Boğdan'ın gelişimi ve büyümesi için çok önemli olan limanları tekrar geri almak istiyorsa, Macaristan Kralı'ndan yardım alamayacağını çok iyi biliyordu. Kral Matyas, güney sınırını barış antlaşması ile güvence altına almış olmaktan hoşnuttu. Bu yüzden Stefan daha güçlü komşusu, yaşlı Leh Kralı Kazimir'e başvurdu ve 12 Eylül 1485 yılında Galiçya'da Kolomea Şehri'nde hakimiyetini kabul etti, zira desteğini ancak böyle alabilirdi.

Türkler ise Boğdan'a ikinci bir darbe indirmek için Lehlerin araya girmesini beklemediler. Sultanın katılacağı yeni bir seferden bahsetilmedi ama, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, bazı sipahiler ve yeniçerilerin de katılımı ile bu görevler için kullanılan akıncılarla beraber Boğdan'a yağmaya ve böylelikle Stefan'ın Osmanlı hükümdarlığını tanımasını ve vergilerini ödemesini sağlamaya geldi. Tıpkı 1476 yılında olduğu gibi, Türkler hiçbir düşmanla karşılaşmadan, Suçava'ya kadar ilerlediler, zira Stefan o tarihlerde Lehistan'da idi. 19 Eylül 1485 tarihinde Boğdan'ın başkenti ateşe verildi[53], ancak Petru Aron'un Osmanlıların yanında bulunan oğlunu prens olarak tahta çıkarmayı başaramadılar. Beylerbeyi çekildikten sonra bu sefer de Tuna beyleri Mihaloğlu İskender Bey ve Malkoçoğlu Bâli Bey, Eflak Vlad'ın rehberliği altında, kendi hesabına akına çıktılar[54]. 2 bin zırhlı Leh atlı ile Kolomea'dan gelen Prens Stefan, onları bugünkü Güney

Besarabya'daki Catlabuga Gölü kenarında yakalayıp (16 Kasım), ganimetlerini tekrar ellerinden aldığında, henüz nehrin diğer kıyısındaydılar[55].

Türkler - muhtemelen sadece Vlad'ın Eflak topraklarında bırakılan birkaç çete - kış aylarında tekrar gelip, yanlarında taht varisi Hromot ile birlikte Seret Nehri boyunca Roman mıntıkasında Şeia'ya kadar ilerlediler ve burada 6 Mart 1486 tarihinde Stefan'la karşılaştılar. Kaçmak zorunda kaldılar ve beraberinde getirdikleri prens, celladın kılıcı ile hayatını kaybetti[56].

Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında savaş başlamıştı, ama ne Kral Kazimir, ne de Sultan II. Bâyezid, savaşı canlı tutmak için hiçbir teşebbüsde bulunmuyorlardı. Lehistan elçisi Kallimahus Venedik'te Türkler, Macarlar ve Boğdanlılar hakkında şikâyette bulunup, Venedik'in barış için aracılık yapmasını[57] ve aynı zamanda Batı'nın yardımlarını isterken, kralın oğlu Johann Albert, 1486 yılında Türklere karşı olmasa da en azından Tatar çetelerine karşı savaşıyordu (Eylül). Hristiyanların, bir sonraki yılda da birçok kahramanlıkları görüldü ve Ruslar da bunlara katılıyorlardı. Batı Avrupa ise bu başarıları Johann Rali'nin oğullarından haber alıyordu[58].

Osmanlı hükümeti ile bu arada görüşmeler başlatılmıştı ve 1488 yılının Mayıs ayında Nikolas Firley İstanbul'a geldi ve 1489 yılının Mart ayında barış sağlandı[59]. Ancak bu barış antlaşmasına, 1489 yılında Kiev'i ateşe veren ve Prens Albert'i yenerek, kış aylarında Lublin'e kadar ilerleyen Tatarların hareketleri dahil değildi[60]. Prens Stefan ise artık Osmanlı hükümetine vergi ödüyordu. 1496 yılında İstanbul'da ölen oğlu Aleksandru Osmanlı hükümetinde rehin tutuluyordu ve ölümünden sonra yerine kardeşi Stefan geçti[61]. Stefan, Türk terbiyesi ile yetiştirildi ve daha sonra İslâm'a geçti. Prens Stefan daha sonra Lehistan'a karşı yapacağı savaşlarda Tatarlardan ve Muhas'ın asi köylülerinden büyük destek gördü.

Hatta, Pokuzya Eyaleti'ni kendisine ait olduğunu iddia ederek, defalarca geri isteyen, ama bunda muvaffak olamayan Stefan, ilk defa olmak üzere Lehistan'a yaptığı korkunç akına, Türklerin Tuna ordusunu çağırdı. 1492 yılında nihayet ölen ağırbaşlı, yaşlı Kral Kazimir'in oğlu Litvanya Knezi Aleksander ile ilişkileri oldukça iyi idi, hatta onunla Türklere karşı ortak hareket etmek için tekliflerde bulunuyordu[62]. Ama onun kardeşi Kral Albert ile Stefan arasında, Lehistan'ın Pokuzya'yı vermek istememesi sebebiyle bir türlü barış sağlanamadı. Yeni Leh Kralı, Osmanlı Sultanı'ndan önce

1492 yılında, sonra tekrar 1494 yılının Nisan ayında barışın yenilenmesini istemiş ve 1494 yılının Haziran ayında antlaşma onaylanmıştı[63].

Albert, böylelikle Tatar saldırılarından olmasa da, Kili ve Akkirman'daki Türklerin saldırılarına karşı üç yıl boyunca güvende idi.

1497 yılında Albert, Rönesans devrinin kurnaz İtalyan'ı olarak hep büyük projeler üreten ve Tuna Nehri'ne kadar tek bir devlet kurmak için yaratıldığına inanan Kallimahus'un kışkırtmalarına kanarak; Osmanlı hükümeti ile yapılan ve muhtemel gizli tutulan barış antlaşması sona erdiğinden, Boğdan limanlarını "dostu" Boğdan Prensi Stefan için geri alma bahanesi ile Boğdan'a girdi. Gerçi papa, Venedik, kardeşi Aleksandru, Stefan ve Eflak Prensi Vlad, Hristiyan davası için genel bir Haçlı Seferi teklif etmişlerdi, ama Albert'in asıl niyet başka idi: O, yaşlı Stefan'ı bu topraklardan kovacak ve Boğdan'ı, Kazimir'in küçük oğlu, daha sonra tahta çıkacak olan ikinci kardeşi Sigismund için, ölünceye kadar kalacağı bir yer hâline getirmekti. 1494 yılında Letschau'da yapılan toplantıda, Macaristan'da hüküm süren yumuşak başlı dördüncü kardeşi Vladislav ile görüşmüş ve Macaristan tarafından zafer dolu kariyerine herhangi bir engel konulmayacağı garantisini almıştı[64].

Albert, çeşitli eyaletlerin birlikleri ve ustalarının komutası altındaki Alman beylerle birlikte - ki Almanlar Macaristan'a karşı sadece vasallık görevlerini değil, Hristiyanlık namına da büyük bir görevi yerine getirdiklerine inanıyorlardı - 1497 yılı Haziran ayının başlarında, prensi ilan edilen seferin kendisi ve ülkesi için neler getireceğini henüz bilmeyen Boğdan'a vardı. Lehler geldikten sonra Türklerin aşağı Tuna kısımlarında sahip oldukları yeni topraklara saldırmak için Boğdan'ın güneyindeki Vaslui Şehri'ne geldi. Ancak kısa bir süre sonra müttefik Lehlerin Kili ve Akkirman'a giden doğu yolunda değil, başkent Suçava'ya giden yolda ilerlediklerini haber aldı. Stefan, başkentten ayrıldı ve yeni bir ordu oluşturmak için Roman bölgesine yöneldi. Lehler, Suçava'daki yüksek ve güçlü kaleyi alamadılar ve büyük çabalardan sonra, erzakları azalmaya başlayıp, sonbahar yaklaşınca (Ekim) geri çekilmeye karar verdiler. Dönüş yollarında her yeri yakıp yıkan Lehler, Boğdanlıların saldırısına uğradılar ve hasta olan kral, saray memurlarının bir kısmı ve ordunun birkaç birlikleri ile ülkesine zor kaçtı. 12 Kasım'da nihayet Lvov'a varmıştı[65].

Bu hadiselerden sonra, 1497 yılında 2 bin Türk'ün yardımına başvurmuş olan Stefan, Tuna beylerine çok uzun zamandan beri istedikleri doğu yolunu açtı. Kili ve Akkirman sancakbeyleri 1498 yılında, Lvov

önlerine kadar geldiler, ama çok güçlü bu şehre saldırmadılar[66]. Stefan, onları takip ederek, komşu sınır boylarını yağmaladı. Daha Temmuz ayında üçüncü düşman gücü olarak Tatarlar geldi ve acımasız bir yağma ile Podolya'dan geçtiler. Kasım ayında Malkoçoğlu Bâli Bey'in akıncıları da geldi ve Haliç'e doğru ilerlediler. Sert geçen kıştan dolayı geri çekilmek zorunda kaldılar ve dönüşte büyük kayıplar verdiler. Stefan, bu zor şartları fırsat bilerek, akıncılara gizlice saldırdı. Leh Kralı, her ne kadar birliklerini toplasa da, bu hafif süvarilerin hızı ve cesaretleri karşısında eli kolu bağlı idi. Freiburg Meclis toplantısına gönderdiği elçi, batılı Hristiyanlardan yardım istemişti, ama boşuna[67]. Leh Kralı ancak tüm gururu bir kenara bırakıp, 19 Nisan 1499 tarihinde Prens Stefan ile kendi seviyesinde biri gibi görüşmeye başladığında, Boğdanlılar Türk saldırılarına bütün kapıları kapattılar.

Stefan, şimdi Türk kalelerini rahatsız etmeye başladı. Verginin bir kısmını peşinen istemeye gelen elçileri, sakat bıraktırdı. Boğdanlı elçiler, Türklere karşı yeni bir savaş başlatmak için Budin'e, hatta Venedik'e gittiler. Ama hiçbir yerden ciddi bir destek görmeyince, Boğdan Prensi 1501 yılında Osmanlı Sultanı ile barış imzaladı[68]. 1503 yılında Macaristan Kralı ile birlikte Leh Kralı da ateşkes antlaşmasını yedi yıllığına yeniledi ve sultanın bu konudaki yazısı, Leh Kralı'na Hersekzâde Ahmed Paşa'nın yeğeni Sinan Bey tarafından, yanında altın işlemeli ipek giysiler içinde birçok Türk'le birlikte Suçava yoluyla ulaştırıldı[69]. Romen prenslerinin Osmanlı hükümeti'nin vasalları olarak konumları - tayinini yenilemek üzere her üç yılda bir İstanbul'a gelmesi istenen Radul 8 bin ; Stefan ise 4 bin altın ödüyordu[70] - gerek Macaristan, gerekse Lehistan ile yapılan antlaşmalarda resmen kabul edildi.

Bir yıl sonra, 2 Temmuz 1504 tarihinde, cesur bir savaşçı ve kurnaz bir politikacı olarak Türklerin Tuna'nın doğusunda yayılmalarını önlemiş olan Stefan öldü. Yerine geçen oğlu Boğdan, ona Pokutya'yı ve bir Lehistan Prensesini vermek istemeyen Lehlere karşı savaşmak zorunda kaldı. Türk tarafında ise Tuna boylarında lider olarak Mihaloğlu Ali ve İskender Bey ile Malkoçoğlu Bâli Bey gibi adamlar eksikti. Bu yüzden Şehzâde Selim'in babasının tahtı için mücadelesine kadar (1510) Tuna Nehri'nin aşağı kısımları hareketsiz kaldı.

Osmanlı Devleti'nin gelişimine ilişkin başka bir bölüm, bizi Mora'daki son hadiseler ile yakın bağlantı içerisinde bulunan, Sırbistan ve Bosna'nın güneyindeki Hersek bölgesine, Karadağ'a ve Arnavutluk'a götürür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. BÂYEZİD ZAMANINDA ARNAVUTLUK,

SLAV ÜLKELERİ VE MORA'DAKİ TÜRKLER[*]

Arnavutluk'taki Türklerin başında bulunan Gedik Ahmed Paşa, Sultan Mehmed'in ölüm haberini aldığında bölgeden ayrılarak, İstanbul'a gelmiş ve burada eskiden yaşanan kırgınlıklara rağmen, II. Bâyezid'in vezirlerinden biri olmuştu. Aynı dönemde, papanın, Napolinin ve İspanya-Portekiz gemileri ile ücretleri Papa tarafından ödenen birkaç Ceneviz gemisi limanı bloke ederken, yanında 9 bin Napolili, Magyar Balasz komutasında birkaç Macar ve Floransalı bulunan Napoli Prensi Alfonso, Otranto'yu kuşatıyordu. Yetenekli bir sancakbeyinden yoksun kalan Arnavutluk'ta hüküm süren sancakbeyi - muhtemelen Eğriboz Sancakbeyi - sadece sonbahara kadar direnebildi ve 10 Ağustos 1481[1] tarihinde teslim olmak zorunda kaldı[2]. Alfonso, yapılan antlaşmalara aykırı olarak sancakbeyinin - toplam 2.050 askerinden[3] - daha sonraları da Hristiyanların bayrakları altında savaşacak olan 500 Türk'ü hizmetine aldı. Bu zaferi fırsat bilerek Avlonya üzerine yürümek, kışın yaklaşmakta olması sebebiyle imkânsızdı.

II. Bâyezid, saltanatı kesin olarak devraldıktan sonra, buradaki son Hristiyan varlığını ortadan kaldırmak için tedbirler alındı. Macaristan Kralı, topraklarını Hersek bölgesine kadar genişletmek için 1481 yılı için bir sefer yapılacağını ilan etmişti, ama 1482 yılının başında Osmanlılar, Ayas Paşa komutasında Hersekli Vlatko'ya ait olup, kısa bir süre önce Macaristan'a devredilen Nova'yı, Osmanlı topraklarına kattılar[4]. Türkler daha sonra yakınlardaki Hos Kalesi'ni de işgal ettiler. Kral Matyas'ın ölümünden sonra, zengin Narenta[5] Şehri'ne girip, "dünyanın filosunu alabilecek büyüklükteki[6]" Narenta Limanı'na sahip oldular.

Ragusa, bu sefer de akıbetinden endişe duymaya başladı. Ragusa'ya ait Konavliye (Canale) bölgesinin yağmaya uğradığı 1471 yılından beri, Türklere önce yılda 8 bin , sonra 10 bin , 13 bin (1476, 1479) ve son olarak yılda 15 bin altın vergi ödüyordu[7], hem de sancakbeyleri ve vezirleri ile çok iyi anlaşabilmesine rağmen[8], 1474 yılında Porta Pile'de Osmanlı Sultanı'ndan korkusundan yüksek ve güçlü tahkimler kurulmuş ve yeni hendekler kazılmıştı. Son vergi artırımı ile birlikte bu küçük Cumhuriyet Nova, Risano ve Narenta'da münhasıran tuz satışı imtiyazlarını elde etmişti[9]. II. Bâyezid, tahta cülûsunda "İvan'ın ülkesi" için ödenen verginin

5 bin altınından feragat etmiş ve vergiyi 12.500 altın olarak belirlemişti. İstanbul'daki yabancılar yüzde 5 ve Bursa ile Edirne'deki yabancılar yüzde 3 oranında vergi öderken, Ragusa Şehri'nin insanları sadece binde beş oranında vergi ödeyeceklerdi[10]. Ragusalılara ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde her yerde, özel geçiş izinlerine gerek duymadan ticaret yapma izni verilmişti[11].

Voissa (Vagussa) Nehri kenarındaki Avlonya Şehri, tıpkı Sultan Mehmed'in son yıllarında olduğu gibi, Osmanlı Donanması'nın savaş limanı ve toplanma yeri olarak kaldı. Yeni sultanın gemileri, Otranto'yu kurtarmak için çaba bile göstermeden, 1481 yılının Haziran ayında Avlonya'ya geldiler[12]. Sancakbeyi olarak, Osmanlı Sultanı'nın 1485-86 yıllarındaki Arnavutluk isyanı sırasında bu bölgede bulunacak damadı Sinan Bey gönderildi[13].

Yetenekli ve yüksek rütbeli bir subayın burada bulunması, sadece Avlonya'nın Gelibolu ve İzmit'ten sonra bir donanmayı donatacak üçüncü büyük liman olmasından dolayı değil, aynı zamanda zabturabta gelmeyen Arnavutların da sürekli isyanları sebebiyle gerekli idi. Dar vadilerde ve dağların yamaçlarında, "Katun"[14] diye adlandırılan birbirinden çok uzak çoban köylerinde neredeyse bağımsız bir hayat sürüyorlardı ve ülkelerinin güçlü ve birlik, bütünlük içinde, kesin kurallara göre organize edilmiş bir imparatorluğun parçası olması onları ilgilendirmiyordu. Cesur ve her türlü düzenden uzak nüfusun en büyük ilgi odağı, her zamanki gibi yerel düşmanlıklar ve kan davaları idi. O zamanlar da, tıpkı bugün gibi, her topluluk, güven içinde yaşayabilmek için ormanlarda, dağlarda ve geçitlerde yaşayan eşkıyalardan güvenlerini satın almak ve sığınaklarına veya gösterilen başka bir yere geçimlerini sağlayacak para ve başka hediyeler göndermek zorundaydılar[15]. Düşmanlarının, yani Türklerin Arnavutluk bölgelerinden bile özgür ve eli silahlı adamların paraları ve âşârları buraya geliyordu[16]. Kimi zaman çaldıkları hayvanları ve diğer ganimetlerini Türklere satıyorlardı[17]. Osmanlı komutanları, haracı düzenli olarak vermeseler de - İslâm'a geçenler zaten bu zorunluluktan muaftı - Osmanlı hükümetine tâbi olduklarını beyan edip, ticaret yollarını rahat bırakmalarından hoşnuttular[18]. Zira, bu inatçı ve başına buyruk insanlarla ne zaman temas etseler, münakaşayı seven, huzur ve barış içinde ortak yaşam düşmanı olan bu "kavgacı" ve "anlayışsız" insanlardan "şikâyet edecek bir şey buluyorlardı"[19]. Bu sözler aslında sadece Mora'daki paralı

askerler için söylenmiş olsa da, bu özellikler o dönemin ve bir sonraki yüzyılın Arnavutlarına çok uygundu. Türkler, yine de eşsiz ve şaşkınlık uyandıran cesaretlerine hayrandılar ve sancakbeyleri ile diğer beyler, gerektiğinde bu maceraperest ve kahramanların Osmanlı Devleti'ne karşı işledikleri suçları affetmeye hazırdılar[20].

Arnavutların kendi aralarındaki küçük çekişmeleri böylelikle Türklerin sonunda tamamen ilhak edilmiş bu bölgedeki hükümdarlığını engellemiyordu, zira Venedik, İskender Bey zamanında olduğu gibi, bazı önemli hanedanların yardımı ile isyana teşvik etme eğilimi göstermiyordu. Aksine, bu tehlikeli düşmanların saldırısından endişe duymak zorunda olmadığı için halinden memnundu. 1479 yılında yapılan antlaşmadan sonra, Venedik'in elinde sahil kıyılarında sadece üç yer kalmıştı ve sağlam limanlar, güçlü kaleler ve etrafındaki toprakların buğday ve yağ açısından zengin bu yerler - Ülgün (Dulcigno), Bar ve Budua - ile güneyde Kotor, artık Türklere ait Dıraç, Leş, Akçahisar, İşkodra, Zabliak, Dagno, Satti, Berat ve Pulad gibi aslında tam olarak Arnavutluk'a değil, daha çok Balşidlerin güneydoğu Sırbistan'ın Slav topraklarını oluşturan Zenta bölgesine aitti. Venedik'in himayesinde ve hizmetinde en sadık Arnavutluk liderleri olarak sadece Bar'daki Markoviçler ve Budua'daki Pastroviçler kalmıştı. Venediklilerin Ülgün ile Köstendil'i birbirine bağlayan en çok kullandıkları ticaret yolu, Boyana Nehri'ni geçtikten hemen sonra Türk topraklarına giriyor ve en yakınında bulunan Aya Serzi Kasabası Osmanlıların elinde bulunuyordu[21].

Napoli ve Sicilya'nın Aragonlu hükümdarlarına gelince, işler tamamen değişiyordu. Onlar, her Güney İtalyan hükümdarın hayalinde olduğu gibi, karşılarındaki Balkan Yarımadası'nın sahillerini kendi yerlerine katma hayalini kuruyor ve Otranto için intikam almak istiyorlardı. Kral Alfonso zamanından beri, Arnavut ileri gelenleri ile iyi ilişkiler içindeydiler. İskender Bey'in oğlu Giovanni, nam-ı diğer Joan Kastrioto, onlara sığınmış ve daha sonra 1484 yılında Manfredonya Şehri ile anlaşmazlığa düşmüştü[22]. Giovanni, daha 1481 yılında birkaç birlikle, özellikle de daha önce belirtildiği gibi, 1480 ve 1481 yıllarında Theodor Bua ve başkaları tarafından desteklenerek, Anabolu ve Arhos'taki Türklere büyük zararlar vermiş olan komutan Krisoskolos Klada'nın yönetimi altındaki paralı askerler (stratiyotlar) ile Napoli'den Dıraç'a gönderildi. Klada, birlikte çarpıştığı arkadaşları tekrar Venedik hizmetine girdiklerinde, Venedik'te ona karşı beslenen nefretten dolayı geri dönmeyip, soyundan birçok insanın

barındığı Napoli'ye kaçmıştı[23]. Artık "Kladiot" diye adlandırılan askerleri ile Arnavutluk'un en büyük kahramanının oğluna eşlik ediyordu. Akçahisar önlerinde çatışmalar çıktı, ancak Arnavutların hafif birlikleri bu güçlü kaleyi almayı başardılar. Bunun üzerine savaş daha güneye aktarıldı. Klada, sahil kenarında her taraftan kayalarla çevrili oldukça güçlü Chimara Kalesi'ni ani bir baskınla almayı başardı[24]. Yakınında bulunan Sopoto Kalesi de Napoli Kralı Ferdinand'ın hizmetindeki yay, eğri kılıçlar ve zırhlı yeleklerle donatılmış "stratiyotlar" tarafından ele geçirildi[25]. Avlonya komutanı hareketli düşmana direnemedi; nihayet Kraldan bunun için 4 bin altın ile ödüllendirilen stradiyotların eline düştü. Napoli Donanması'nın amirali Villamarina aynı zamanda gemileri ile Takımadaların etrafında geziyordu ve müdafileri, Venedik'in San Markos aslanını taşıyan bir bayrağın göndere çekilmesi ile kandırılan Balat'a kadar ilerledi[26].

Aragon asıllı Napoli Kralı'nın düşmanlıkları bununla sınırlı idi ve Türkler, tüm diğer sınırlarda olduğu gibi, burada da sabır ve affetme politikasını devam ettirdiler. Napoli Kralı, Otranto'da esir alınan paşayı daha 1483 yılında serbest bıraktı[27] ve bu paşa ile serbest bırakılan diğer Türklerle birlikte gönderilen bir elçi aracılığıyla barış görüşmelerine başladı[28]. 1484 yılında, Avlonya'daki Osmanlı Donanması'nın Napoli'ye saldıracağı dedikodusu asılsız çıktı, zira Osmanlı Sultanı o yıl Boğdan limanlarını almakla meşguldü[29]. Arnavut Türkleri ancak 1486 yılında gerçekten harekete geçti. Yeni Avlonya Sancakbeyi Sinan Bey, sonbaharda yerel isyancılara karşı savaştı (Kasım). Ayrıca Rumeli Beylerbeyi'nin, hatta belki de sultanın bizzat sefer düzenleyeceğinden bahsedildi[30]. Aynı dönemde bir İtalyan olan Bukkolini Gozono, Osimo'yu işgal etti ve işgal ettiği yerden tekrar kovulma endişesi ile karşı karşıya kalarak, Arnavutluk'taki Türklere başvurdu ve 10 bin savaşçı ile Ankona uçbeyliğinin tamamını fethetme teklifinde bulundu. Bu sayede İtalya'ya Otranto, Lecce veya Brindisi'den daha iyi ayak basabileceklerdi. İşkodra Sancakbeyi ile yaptığı görüşmeler ortaya çıktı ve sancakbeyinin bu maceraperestin tehlikeli teklifini kabul edeceği şüpheli olmasına rağmen[31], genel bir yadırgama, hayrete ve endişeye yol açtı. Daha sonra 1488-89 yıllarında Avlonya'daki Türkler, sadece 700 kişi ile de olsa, İtalya'nın sahillerinde belirdiler ve Madonna di Pisaro (Pesaro) civarında yağmaya çıktılar. Surlarının üçte biri tahrip olan Ankona, güvenliğinden endişe ederek[32], Avlonya Sancakbeyi'ne ve kadısına başvuruda bulunmak ve

hediyeler göndermekte gecikmedi[33]. Orada yaşayan insanlar, 1493 yılında, bir Türk ordusunun isterse bir gecede Avlonya'dan karşıya geçebileceğini söylüyorlardı[34].

1481 ve 1485 yılları arasında ayrıca Stefan Çernoyeviç'in, Türkler'in İvan Bey dedikleri oğlu Johann ile Aşağı Bosna ve Kuzey Arnavutluk'taki Türkler arasında çeşitli savaşlar yapıldı. Johann'ın 1481 yılında Karadağ şehirlerinden Zubljak'ı fethettiği ve daha sonra tekrar kaybettiği söylenir. Güvenilir olmayan aynı kaynaklarda, Osmanlıların bir zamanlar çok güçlü olan Zenta Prensliği'nin topraklarından 1483 yılında tekrar kovulduklarından bahsedilmektedir (Aynı kaynaklar, Karadağ'da yaygın bir efsaneye uygun olarak, genç Maksim Çernoyeviç'le evlendirilen ve Karadağ'a felaket getiren Venedik Doju'nun kızından da bahsemektedir). Stefan Çernoyeviç, nam-ı diğer İvan Bey, nihayet Podgoritsa'yı terk ederek, güçlü Çetinje Kalesi'ne kapandı ve tam bir münzevi hayatı yaşamaya başladı. Burada 1485 yılında, kendisi tarafından kurulan bir manastıra toprak bağışladı[35].

Osmanlı saldırısı bu batı bölgelerinde ancak 1490 yılında, sultanın bizzat Üsküb'e gelmesi, ile başladı, ancak sadece Manastır'a kadar ilerledi. "Eşkıya ve katil[36]" diye adlandırılan İvan Bey, herşeyini kaybetti. Sadece dağlardaki sığınağı elinde kaldı. Küçük ülkesi, dağ geçitlerini iyi bilenler tarafından ve Pindus Dağlarında sürekli görülen iç savaşlar sebebiyle tahrip edildi. Yandaşlarından biri, mehdi kılığı ile II. Bâyezid'in karargâhına geldi ve yıllar önce, tıpkı Miloş'un I. Murad'a yaptığı gibi, aynı soydan gelen II. Bâyezid'i öldürmeye çalıştı. Çavuşlar, katilin kılıcından kaçsalar da, İskender Paşa efendisini kendi bedeni ile korudu ve bu sahte mehdinin başını bozdoğanı ile parçaladı[37]. Napolililer, Chimara'yı ve Sopoto'yu kaybettiler ve İtalya sahillerine yapılacak yeni bir saldırıdan endişe duymaya başladılar. Ancak, anlatılanlara göre, Sultan Bâyezid'in aniden hastalanması (Eylül), savaşın bu yönde ilerlemesini engelledi[38]. Venedikliler, aynı dönemde büyük Korfu Adası için endişe duymaya başladılar ve Türklerin muhtemel bir saldırısını engellemek için tedbir aldılar[39]. Birçok Arnavut, Napoli'ye yerleşti ve kısa bir süre sonra Napoli Devleti'nin aleyhine olduğu anlaşılan birçok imtiyazdan yararlandılar[40].

Fransa Kralı VIII. Charles dört yıl sonra Napoli'ye bir sefer düzenleyip, Napoli Krallığı'nı ilhak ettiğinde, Türkler birdenbire Napoli'den ve Venedik'ten daha üstün ve daha güçlü bir komutan idaresi altındaki bir ordu

tarafından Güney İtalya'dan yapılacak bir saldırı ile karşı karşıya kaldılar ve Fransa Kralı'nın İstanbul'u ve mümkünse kutsal Kudüs Şehri'ni geri almak ve Flandernli Balduin ve Bouillonlu Gottfried'in halefi olarak taç giymek için Dıraç'a geçmeye hazırlandığı haberi, Osmanlıların yüksek makamlarında genel bir karışıklığa sebep oldu[41]. Mora'nın mirasçısı [Lukas Notaras][42], Mora üzerindeki haklarını Batı'nın bu büyük Kralı'na satmıştı ve şimdi de Arnavut asıllı olan Dıraç Piskoposu Martin, Fransa Kralı VIII. Charles'ı Arnavutluk adına "Fransa hanedanından gelen Thopiaların" Şehri'ne davet etmek üzere ortaya çıkıyordu[43]. Fransa Kralı, ne de olsa ünlü "Floransa Protestosu"nda, "Aragonlu Ferdinand ile işi tamamen bittikten sonra", Avlonya'ya geçeceğini ve 1495 yılının bahar aylarında Osmanlı Sultanı'na karşı savaşı başlatacağını beyan etmişti[44]. Ancak 1495 yılı geldiğinde VIII. Charles, aksine kendisine karşı ayaklanmaya başlayan İtalya'yı terk etmek zorunda kaldı. Kendisine düşman olan papanın, misyonunu unuttuğuna dair sitemleri altında Fransa'ya geri döndü[45].

Bu arada, Arnavut ırkının umutları gittikçe azaldı, ama eski hâmileri Venedik, Türklerle savaşı başlattığında yeniden hareketlenmeye başladılar. Venedik, Voissa Nehri'nde, Korfu'ya karşı kullanılan gemiler belirmeye başladığında, 1500 yılında Voissa Nehri ağzını kapatmaya karar verdi[46] ve Sasno'da Haziran ayında burada bulunan Türkler öldürüldü[47]. Arnavutlar ise 1501 yılının Şubat ayında gemileri yakmayı ve Venedik birliklerine 2-3 bin savaşçı vermeyi teklif ettiler[48]. Venedik komutanı Marko Orio'nun esir alınmasından sonra Leş önlerinde, Arnavutlar ve Türkler arasında Arnavutların kazandığı büyük bir çatışma çıktı[49]. Venedik, barış antlaşmasını yaptıktan sonra bile Leş'teki kayayı, yani "Leş Adacığını" elinde tuttu ve buraya bir birlik yerleştirdi. 31 Ekim 1501 tarihinde, buranın komutanı (İşkodra) Firuz Bey, Akçahisar ve Nova[50] sancakbeylerinin, Venedikli stratiyotları buraya çekmeye çalıştıklarını rapor etti. Stratiyotlar, o arada Chivri ve San Zuane de la Merua'da bulunuyorlardı ve her iki kalenin üzerinde San Markos bayrağı sallanıyordu[51]. Osmanlı Sultanı daha sonraları Venedik'i bu adacıktan çekilmek zorunda bıraktı, ama 1504 yılına kadar bu adacık Venedik'in elinde kaldı[52]. Doğu'ya aşina olan âlim Jani Laskaris, yorulmak bilmeyen savaşçılara, Hristiyanlık adına üzerinde "Zafer" yazan kılıçlar göndermeyi teklif etti[53]. Ragusa, 1499 yılında sultanın Ragusa'yı ilhak edip, ardından "Dalmaçya'nın tamamı, İtalya'nın tamamı, özellikle de Napoli Krallığı ve Ankona uçbeyliğine ilerlemek"

üzere geleceğinden endişe duymasına rağmen[54], bu bölgelerde başka bir fetih yapılmadı. Daha sonraları bile sadece Avlonya'daki gemilerin her zamanki gibi donatıldıkları duyuldu. Dıraç, 1504 yılında dört sancakbeyi ve 8 bin işçi tarafından tahkim edildi[55] ve aynı yıl içinde Cotrone uçbeyinin yedi hizmetlisi ile birlikte Nova Kalesi'nde boynu vuruldu[56]. Avlonya Limanı'nda o dönemde 29 gemi vardı[57]. 1507 yılında ise Firuz Bey, Boşnaklarla[58] birlikte Şebenik'e kadar akınlar düzenledi.

Venedik'in "eşkıya" Çernoyeviç'e[59] (İvan Bey) verdiği destekten dolayı o güne kadar gözetilen barışla artık ilgilenmeyen Osmanlı Sultanı, 1494 yılında Venedik'ten Zenta'yı ve Kefalonya'yı geri istedi. Ama Venedik, aynı yıl 22 Nisan'da yapılan bir antlaşma ile Kefalonya'yı elinde tutamasa da, en azından Zenta'nın mülkiyet hakkını onaylattırdı[60]. O güne kadar geçerli olan antlaşmalarda yapılan değişiklikler bununla sınırlı idi.

Yüzyılın sonuna kadar, Türklerle Venedikliler arasındaki ilişkiler mükemmeldi. En fazla Eğriboz Sancakbeyi, o da kendi menfaatinden dolayı - Eğriboz'da köle ticaretinin yapılmasına izin veriyordu - sahillerdeki Venediklilere biraz zarar veriyordu[61]. Özellikle 1480-82 yılları arasında, yeni yerleşim yerlerinde eski Arnavut örf ve âdetlerine göre yaşayan huzursuz stratiyotlar sebebiyle ara sıra anlaşmazlıklar çıkıyordu. Venedik'in hizmetinde sadece az sayıda İtalyan bulunuyordu. Bunlar, yılda beş kez maaşlarını[62] alıyorlardı ve onları istediği gibi yönetebilen subayların komutasındaydılar. Ayrıca Kandiya'dan tüfekçiler de getirtilmişti[63]. Kara birliklerinin çoğu ise voyvodalarını ve amirlerini[64] kendileri seçen Arnavutlardan oluşuyordu. İstihkâm edilmiş şehirlerde yaşıyorlardı ve normal köylüler gibi çalıştıkları tarlaları vardı. Köylerde yaşayanlar, yılda üç kez maaş dağıtımına gelmek zorunda kalıyorlardı. Hepsi toplandıktan sonra paraları, erzakları, giysileri ve mızrakları dağıtılıyordu[65].

Bu Arnavutlar, bir "yönetim organına" bağlıydılar[66] ve çift vergi veriyorlardı: Birisi hasat üzerinden alınan onda birlik (zomori) ve ülkeye getirdikleri tüm mallardan alınan vergi (somazo); tabii ki bu zorunluluğu da ancak çok geç ve istemeyerek kabul ettiler[67]. Venedik'e San Markos gününde verilen hediyeyi ise tamamen unutmuşlardı[68]. Görevlerinden ayrıldıklarında, bu Arnavutlara genelde bir kısım tarla veriliyordu[69]. Böyle yaşam şartları altında - ki, Venedikli subaylar, onlara tokat atma hakkına bile sahipti[70] - hoşnut olmaları mümkün değildi ve bununla yetinemezlerdi. Ganimet toplamak, onlar için bir gereklilikti. Klada ve Bua, tam iki yıl

boyunca Brazzo di Maina’da hüküm sürmüşlerdi ve Arhos’taki Türkler onlardan çok çekmişti. Anabolu Kalesi’nin önüne gelip, tepelerden oradaki subaylara direniyorlardı[71]. Klada, Napoli’ye kaçıp, Türkler tarafından affedilen Bua, tekrar Venedik hizmetine girdiğinde, onlar kadar cesur ve ünlü olmasalar da, atalarının zanaatını devam ettirecek başkaları geldi[72].

Arnavutlar, kimi zaman akınları ile ticaret yollarındaki trafiği engelliyorlar ve şehirlere erzak teminini zorlaştırıyorlardı[73]. Ama Arnavut kökenli Osmanlı memurları, bunlara kendileri göz yumuyorlardı[74] - örneğin Mora’nın 1482’deki voyvodası, asi Busiçlerin akrabası idi. 1483 yılında yapılan ve seyahat eden tüm Arnavutların ve Rumların Venedik’in resmî makamları tarafından çıkartılan bir geçiş belgesini zorunlu kılan ve kaçaklarla barışı bozanların ülkeden ihraç edilmelerini öngören yerel antlaşma da ülkede gerçek ve güvenli bir barış sağlayamazdı[75]. Rumlar, Arnavutlar ve Eflaklar’dan[76] oluşan nüfus, şehirlerde, köylerde ve katunlarda (küçük köyler) Latinler ve Paleologlar altında yaşadıkları gibi yaşıyorlardı. Daha büyük şehirlere birkaç Osmanlı komutan ve en fazla 1.000kadar yeniçeri dağıtılmıştı.

Yeni bir sancakbeyi geldiğinde, şehrin voyvodasına Türk stilinde birkaç parça yünlü kumaş veya ipekten güzel mendiller gönderiyordu. Hediyeler, voyvodaya genelde kâhyalarla gönderiliyordu[77]. Gelen kethüdâya verilen ince kumaşlardan başka, sancakbeyine şehrin, etrafında stratiyotlar bulunan ileri gelenlerinden biri ile gümüş kaplar, balık, gıda maddeleri, şekerlemeler, şeker, bal, fenerler, vs. gibi hediyeler sunuluyordu. Bu arada her iki taraf birbirine nazik sözler söylüyordu[78]. Buna paralel olarak her iki tarafın subayları, gerek şeref, gerekse güvenlik sebebiyle eşit sayıda askerle birlikte bir araya geliyordu[79]. Bazen o kadar sıkı bağlar oluşuyordu ki, sancakbeyi sultana karşı yapılan gizli planları anlatıyordu[80], ya da Venedik’in sahip olduğu toprakları hiçbir şekilde ele geçirmemek üzere Venediklilerden rüşvet alıyordu. Kimi zaman bu yüzden görevlerinden alınıyorlardı[81]. Voyvodalar, şarap ve yağ[82] temin ettikleri Eğriboz ve Atina sancakbeyleri ile de iyi ilişkiler kurmayı başarmışlardı.

Venedik, henüz Mora Yarımadası’nın Koron, Modon, Navarin (Zonchio) ve İnebahtı limanlarını barındıran en önemli kısmını elinde tutuyordu. Ayrıca, etrafında en az 20 bin[83] nüfusu olan Anabolu Kalesi ve güçlü Benefşe de onundu. Çok iyi tahkim edilmiş olan Korfu Adası ve yeni kazanılan Zenta, Doğu’daki Eğriboz kaybedildikten sonra Batı’daki üsleri

oluşturuyordu[84]. Türklerin elinde ise sadece Anabolu Kalesi'nin yakınında bulunan ve 1480 yılında en fazla 200 ailenin yaşadığı Argos[85]; Benefşe yakınlarındaki Rampan Hisarı; Koron yakınlarındaki Kalamata ve Modon yakınlarındaki Arkadya kaleleri bulunuyordu. Eski önemini yitirmiş Vatika (Neapolis) ve Mezistre şehirleri de Türklerindi, ama onlar Venedik'in yerlerini almak için fırsat kolluyorlardı. Venedik'in güçsüzlüğünü gösteren 1483 tarihli antlaşmadan sonra, Osmanlı hükümetinden müstahkem mevkileri yıkma emri geldi[86].

Hiçbir sebep olmadan 1499 yılında, Cem Sultan'ın ölümünden ve Memlük Sultanı'na karşı yapılan savaşın sona erdirilmesinden sonra, Venedik ve Mora Yarımadası'ndaki önemsiz rollerinden bıkmış olan Osmanlılar arasında birden düşmanlıklar başladı. Venediklilerin açıkça şikâyette bulundukları gibi, düşmanlıkların Milano Dükü Lodoviko ile Moro tarafından kışkırtılmış olduğu muhtemeldir, ama Divân-ı Hümâyûn ikincil rütbeli bir Frenk prensin kışkırtmalarına kulak asmamıştı. Bu savaş daha çok, Osmanlıların Mora'daki yerlerinin coğrafî açıdan sınırlarını kesinleştirme ve isyanda olan yeniçerilere, uzun süren barışın karşılığında enerjilerini atmak için fırsat verme ihtiyacından doğmuştu.

Karada- Anabolu stratiyotların akınları[87] - ve denizde - bir Venedik kadırgasının ve ilk ateşi açan Türk gemisinin Midilli önünde küçük bir çatışması - cereyan eden bazı hadiseler, ama daha çok, hedefi bilinmeyen büyük bir filonun donanması, Elçi Zancani'nin Osmanlı hükümetine gönderilmesine sebep olmuştu. Zancani, daha sonra geçersiz olduğu anlaşılan yeni bir antlaşma ile geri geldi. Bu arada, Boşnakların her yeri yakıp yıkarak Zadra'ya kadar ilerledikleri haberi geldi. Venedikli bir kaynakta, bu olayla ilgili olarak şöyle denmektedir: "Bu hadiseden sonra, Türklerin kendilerini açıkça Venedik'in düşmanı ilan ettiklerini anladık[88]". Bunun üzerine 2 Mayıs tarihinde gemilerle yelken açan yaşlı donanma kaptanı Antonio Grimani'ye Venedik'e ait yerleri tüm gücü ile savunma emri verildi.

Sayısal açıdan donanmaları üstün olan Venedikliler, daha az kadırgaya sahipken, Türkler aralarında 100 kadırganın bulunduğu 300 araca sahiptiler. Grimani, bu yüzden yaz aylarında Mora sularına inen ve Portolongo Limanı'na demirleyen düşmana saldırmaktan çekindi. Grimani ancak Türk filosu Portolongo'dan yola çıkarak, sanki kuşatmaya alacakmış gibi bir izlenimle, Navarin'e doğru yola çıktığında, belirleyici bir darbe vurmak üzere harekete geçti. Gelibolu Muharebesi'nden sonra, yani Osmanlıların

deniz harbi sanatını daha yeni öğrenmeye başladıkları zamandan beri, Venedik Donanması ile Türk donanması arasında açık denizlerde hiçbir muharebe yaşanmamıştı.

Albano d’Armer ile Korfu’dan yeni gelen ve adının kendisine yüklediği görevin bilincinde olan Andrea Loredano, Türklere saldırdılar ve birkaç saat boyunca şans onlardan yanaydı. Saldırıya uğrayan Osmanlı gemileri nihayet kendi mürettebatları tarafından ateşe verildi. Bu esnada d’Armer’in ve Loredano’nun kadırgaları da ateş aldılar ve mürettebatın tamamıyla birlikte yandılar. Grimani, şansını fazla zorlamamaya karar verdi ve açık denizlere geri çekildi. Muharebe burada da devam etti ve etrafı sarılan Vicenzo Pollani, Türklerin elinden zor kurtuldu. Venedik, böylelikle Navarin’de (12 Ağustos) sadece muharebeyi değil, kesin bir zaferi de kaybetti[89].

Osmanlı Donanması bunun üzerine, Venediklilerin ağır top ateşleri altında Chiarenza’ya ve oradan Punta di Pagata’ya devam etti. Venedik her ne kadar altı Türk kadırgasını zapt etmeyi başarsa da, bir daha büyük bir muharebe başlatmaya muvaffak olamadı, zira beylerbeyinin komutası altındaki kara ordusu da gelmişti ve Türklerin kendini defalarca kanıtlamış eski stratejisine uygun olarak gemiler sahillere yakın seyrediyor ve her biri olağanüstü yetenekteki okçular da deniz muharebelerine dahil ediliyordu. Böylelikle filo ile kara ordusu aynı zamanda II. Bâyezid’in damadı Faik Paşa tarafından kuşatmaya alınan İnebahtı’ya vardı.

Şehir fazla direnemedi, zira Venediklilerin iyice morali bozulmuştu ve görevlerini yerine getirmiyorlardı[90]. Grimani, gemilerin bir kısmını Koron ve Modon’da bırakarak, çoğunu Zenta’nın güvenli toplarının altına getirmişti. Böylelikle 29 Ağustos’ta şehir teslim oldu. Anahtarlar, beylerbeyine verildi ve Venedikliler, yaklaşık 100 yıldır ellerinde bulunan İnebahtı’dan ayrıldılar[91].

Venedik için Navarin Muharebesi nasıl büyük bir utançsa, İnebahtı’nın Türkler tarafından zaptı da daha büyük bir kayıptı. Mora’nın iç kısımların beyleri ise yine tek başına stratiyotlardı. Hiçbir düşmana rastlamadan, istedikleri gibi akınlar düzenliyorlardı[92]. Hatta Benefşe’nin komutanı, Ağustos ayında Rampan Hisarı’nı eline geçirdi[93]. İnebahtı’da sadece Mora Sancakbeyi Ömer Bey, 3 bin kadar süvari ile kaldı ve Drapano ile “Aya Nikolo’nun karşısına” yeni kaleler (Rhion ve Antirrhion) kaleleri yaptırdı. Türklerin, İnebahtı’nın fethinden sonraki tek faaliyetleri bu idi.

Türkler, geri çekildikten sonra, denizlerde de yine Venedikliler hüküm sürüyordu. Birkaç gemi Anabolu önlerinden belirirken, Zenta ve Kefalonya'dan Koron'a gelen Grimani, bu fırsatı kullanmaya karar verdi. Ancak Venedik, Melhior Trevisano adında başka bir donanma komutanı gönderdi; uzun süre zindanda kalan Grimani, sonunda Herso Adası'na sürgüne gönderildi.

Trevisano, aralarında Türklerin deniz gücünün yok edilmesine katkıda bulunmak için Rodos Şövalyeleri'nin üstad-ı a'zamı tarafından gönderilen üç gemi ile birlikte[94] güçlü bir donanmaya komuta ediyordu. Haçlı Seferi fikrine sıcak bakan Fransa Kralı'nın emri üzerine ayrıca 20 Ağustos'ta birkaç Provanslı Fransız gemisi gelmişti[95]. Bu güçlerle Aralık ayının başlarında güçlü Kefalonya Kalesi kuşatma altına alındı, ama Türkler o kadar yiğitçe direndiler ki, Hristiyanların bütün kış boyunca gösterdikleri çaba boşa çıktı. Trevisano'nun pek de iç açıcı olmayan raporları, yeni yılın neredeyse ortalarına kadar Kefalonya'dan geliyordu. Sonbaharda (Eylül-Ekim), Hırvat Frangepaniler tarafından desteklenen Boşnaklar, İskender Bey komutası altında Friuli'de Gradiska'ya ve Venedik'i bizzat görebilecekleri Conigliano'ya kadar ilerlediler ve yolda her yeri yağmaladılar. Dönüşte yanlarında 2 bin esir götürdüler[96].

1500 yılının baharında Ömer Bey'in sipahileri de hareketlenmeye başladılar ve Modon yakınlarındaki Grisi Kalesi'ni ani bir baskınla zapt ettiler[97] (Mart). Civarda bulunan başka kaleler ateşe verildi. Navarin de aynı düşmanın saldırısına maruz kaldı. Mart'ta, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın birlikleri Mora komutanı Ali Bey'inkilerle birleşti ve Haziran ayında sancakbeyi, orada bulunan Venedikli komutan tarafından 1.000 süvari ve 5 bin piyade olarak tahmin edilen çok sayıda birlikle Benefşe önlerine geldi, ama sonuç alamadı. Aksine stratiyotlar, Mezistre'ye kadar ilerleyerek, şehri ateşe verdiler. Şehir "Tanrı ve nöbetçiler sayesinde" kurtulmuştu[98]. Türkler, Anabolu'ya da saldırdılar, ama boşuna. Stratiyotlar bu arada Eğriboz Valisi'ni esir almayı başardılar[99].

Yaz aylarında, bir önceki yılın filosu kadar güçlü bir donanma, Gelibolu'da yelken açtı ve Mora'ya doğru harekete geçen kara birliklerinin başında bu sefer Sultan Bâyezid bizzat bulunuyordu. Kefalonya'ya karşı yapılan teşebbüsün başarısızlığından dolayı kahrolan Trevisano ölümcül derecede hastalanmıştı. Kısa bir süre sonra, Venedik'i bir daha göremeden öldü. Benedetto Ca di Pisaro, ancak 28 Temmuz'da onun yerine seçilebildi

ve 29 Temmuz’da Venedik’ten ayrıldı. Trevisano ise 14 Temmuz’da ölmüştü[100].

Bu arada Haziran ayının sonlarına doğru Türkler Mora’ya varmışlardı. Venedik filosu tamamen plansız ve lidersizdi. Türk gemileri, Navarin Limanı’nda rahatsız edilmeden belirleyici olacak muharebeyi beklediler. Trevisano’nun vekili Girolamo Contarini, Türklerle savaşmaya karar verdi ve Navarin önlerine geldi. Ancak, o kendi adına gerçek bir Venedikli gibi kahramanca dövüşse de subayları muvaffak olamadılar. Türkler, 24 Temmuz’da yapılan Navarin Muharebesini neredeyse hiç kayıpsız atlattılar[101].

20 Haziran’da Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ve Mora Sancakbeyi’nin 20 Haziran’da geldikleri ve elinde okla gönderilen bir elçi ile gönüllü olarak teslim olması istenen ve herhangi bir “skandal çıkmasın” diye kale birliklerinin cevap vermediği Modon, daha 11 Temmuz’da 500 büyük ve küçük topla bombalanmaya başlamıştı. Rumeli Beylerbeyi, 5 Temmuz’da; Sultan Bâyezid ise 8 Temmuz’da buraya gelmişlerdi[102]. 13 Temmuz gecesi yapılan ilk hücum başarılı geçti ve 14 Temmuz’da dış mahalleler alınmıştı. 17 Temmuz’da bu güçlü kalenin kuşatmasına destek olmak üzere toplam 320 gemiden oluşan donanma da geldi. Venediklilerin başarıyla kullandıkları “yapay ateşe”* rağmen, sadece 22 büyük topa sahip Türkler, kulelerden birini çökertmeyi başardılar.

Modon’un fethedilmesine 9 Ağustos’taki bir tesadüf yardımcı oldu. Contarini, Ağustos ayının ilk günlerinde, Kaptan Paolo Albanese komutası altındaki beş gemiyi, kuşatma altında bulunanlara erzak ve Batılı paralı askerleri götürmek üzere Modon’a gönderdi. Kuşatma altındakiler bu beklenmedik yardıma o kadar sevindiler ki, surları terk ettiler. Bütün insanlar, erzakların dağıtımını kaçırmamak ve en yeni haberleri almak üzere rıhtıma toplandı. Osmanlıların sadece hızlı bir hücumu gerekmişti - burçlarda sadece iki asker vardı ve onlar da Modon saray nâzırının verdiği bilgilere göre, uyumuşlardı. Türkler, önce en güçlü kuleye tırmandılar, şehre girdiler ve bunun üzerine başlayan çatışmalar, 9 Ağustos gecesi geç saatlere kadar sürdü. Şehir sakinleri, “Venedik’in ön surları” olan bu güzel şehri bizzat ateşe verdiler. Tıpkı Eğriboz fethinde olduğu gibi, Sultan Bâyezid hiç kimseye acımama emri vermişti[103]. Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa’nın çadırı önüne atılan kesik başlar arasında Piskopos Andrea Falcone de bulunuyordu. Sultan Bâyezid, esirlerin idamını bizzat izledi. Kalenin komutanı Marko Gabriel’in, başka birçok subay gibi, hayatı bağışlandı.

Yaklaşık 1.700 süvariden oluşan kara ordusu, hiç vakit kaybetmeden bu sefer komşu Koron'a ilerledi. Yeni donanma kaptanı Benedetto Cà di Pisaro, Zenta'den henüz geldiği 15 Ağustos'ta[104] Koron'un sakinleri, Modon Şehri'nin uğradığı felaketin kendi başlarına da geleceği endişesi ile stratiyotları ve komutanı, kaleyi Osmanlılara teslim etmeye zorladılar[105]. Yine önemli bir liman olana Navarin'in müdafileri de teslim oldu. 4 Eylül'de Sultan Bâyezid'in bizzat komutasındaki Türklerin saldırısına uğrayan Anabolu ise cesurca direndi ve Venedik'in yeni donanma kaptanının komutasındaki filonun yaklaşmakta olduğunu haber alan Türkler, 13 Eylül'de kuşatmayı kaldırdılar. Kara ordusu İsthmus Derbendi'ne doğru yola çıkarken, donanma doğuya doğru yol aldı. Aynı gün Mora'nın güney ucuna[106] gelen Ca di Pisaro, onları Midilli sularında yakalamayı ve bu utancın intikamını almayı umut ediyordu[107].

Deniz muharebesinden kaçınan Türk gemileri, ganimetleriyle birlikte çekildikten sonra, Venedik Donanması'nın kaptanı, 10 Ekim'de saldırıdan kurtulmuş Anabolu Limanı'na girdi. Buradan, tıpkı Rampan Hisarı gibi, Benefşe stratiyotlarını Mezistre için kazanmayı başaran[108] sancakbeyi tarafından tehdit edilen Vatika'ya yöneldi. Donanma, Vatika ve Rampan Hisarı'na geldi ve savunma araçları ile erzak getirdi.

1 Ekim tarihinde nihayet uzun zamandır vaat edilen İspanyol gemileri Korfu önlerine geldiler. Başlarında bizzat büyük komutan Gonzalvo de Cordoba bulunuyordu. 27 Ekim'de Gonzalvo ve Ca di Pisaro, intikam planını görüşmek üzere Zenta sularında karşılaştılar. Son yıllarda bir kez Venedik'in San Markos bayrağının altına girmiş olan Kefalonya'ya saldırmaya karar verdiler. Savaş, olağanüstü dirençle sürdürüldü ve İspanyollar, Venediklilerin başaramadığını başardı. Noel'den bir gün önce kahramanlar Kefalonya Kalesi'ne ayak bastılar. Gonzalvo, 1501 yılında tekrar geri dönmek zorunda kalınca, Venedikliler Ayamavra'ya tek başlarına saldırdılar, ama başarılı olamadılar. Bu arada 1500 yılında Navarin, bir ihanet sayesinde tekrar zapt edildi, hatta Arta Körfezi'nde bile Venedik gemileri belirdi[109].

Papanın arabuluculuğuyla 1500 yılında Macaristan ve Venedik arasında Türklere karşı ortak savaşa dair bir antlaşma yapıldı. Venedik, Kral Matyas'ın hırsından hiçbir şey almamış olan Macaristan Kralı'na yılda 100 bin altın ödeyecekti ve papa ordunun donatımı için ayıca 40 bin altın gönderdi, ama hiçbir ciddi teşebbüs yapılmadığı gibi, Macarlar sadece sınır

kalelerini daha iyi duruma getirmekle yetindiler[110]. Osmanlılar ise içlerinde hâlâ yara olan Yayça'ya saldırdılar. Johann Corvinus, Hırvatları, Korbavya Kontu ve Zrinyi ile Frangepani hanedanları tarafından Bosna'daki bu Banat'ın savunması sırasında yardım gördü ve Yayça'yı kuşatan Türkleri geri püskürtüp, karargâhlarını işgal etmeyi başardı. Bu savaş da böylece bitti[111].

1501 yılında, tüm beklentilere karşın, Venedik sularında hiçbir Türk donanması görülmedi. Gerçi Kemal Reis'in gemileri Navarin'i tekrar zapt etmişti[112] ve Skarpato Adası da saldırıya uğramıştı, ama Ca di Pisaro, Midilli önlerine kadar ilerleyebilmiş ve muharebeden zaferle çıkmıştı[113]. Türklere para, şahin ve kumaş hediye etmeyi alışkanlık hâline getiren Takımadalar Dükü[114], adaları için boşuna endişe etmiş ve 1 Aralık'ta Paros'un Saint Jean Limanı'na gelen Venedik kaptanını yardıma çağırmıştı. 1502 yılında Giritli subaylar, Türklerin yeni bir saldırısını bekliyorlardı, ama Ca di Pisaro, Eylül ayındaki ölümüne kadar denizde hakimiyetini devam ettirdi. Donanmaya Fransız ve Portekiz gemiler de katılmıştı; bu yüzden bir Haçlı Seferi amirali gibi hareket ediyordu[115]. Fransız gemiler ise Sakız Adası'na kadar ilerlemişlerdi.

Çok uzun sürmeyen pazarlıklardan sonra, Osmanlı Sultanı 20 Mayıs 1503 tarihinde Venedik'le barış imzaladı ve bu barış 6 Ekim'de Venedik Doju tarafından onaylandı. Kefalonya'yı elinde tutan Venedik, bunun karşılığında Mora'da işgal edilen yerleri Osmanlılara bıraktı[116].

Nitekim Venedik için çok önemli olan Mora'da Anabolu, Benefşe ve Balyabadra (Patras) Venedik'e kalmıştı. Kaybedilen yerlerden kaçanlar Çuha, Kefalonya, vs. gibi yerlere yerleştirildiler. Modon'un Rum Piskoposu Giritli Yani Plusidianos, daha 1500 yılında Türkler tarafından Modon'da öldürülmüştü[117]. Onun ölümünden sonra Benefşe'ye bir papa vekili tayin edilmişti ve Venedik'in Doğu Akdeniz'deki yerlerinde görev yapacak Doğu kökenli papazları kutsuyordu[118]. Türk komşularla eski iyi ilişkiler tekrar başlatıldı ve Venedikliler, değişken savaştan sonra bile Osmanlıların müttefikleri ve araçları kabul ediliyorlardı. 1510 yılında bir yazarın tüm Hristiyan dünyasını, Türklerle birlikte Venedik'e karşı da savaşa davet etmesi sebepsiz değildi[119].

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. BÂYEZİD ZAMANINDA SARAY VE ORDU

ASİ OĞLU SELİM’İN TAHTA CÜLÛSU

VE II. BÂYEZİD'İN ÖLÜMÜ[*]

1503 yılının, yoldaşı Osmanlı elçisi Ali Bey'in bir gün kızgınlıkla "it" dediği ve bir gün boyunca konuşmadığı barış görüşmecisi Andrea Gritti, 9 Temmuz'da İstanbul'a vardığında sahilde bir çavuş tarafından karşılandı. Daha sonra vezirin kapıcıbaşı yanına geldi - vezirin artık işlerini gördüğü müstakil hanesi, hizmetlileri ve rütbeli subayları vardı - ve efendisi adına onu selamladı. Ulûfeciyânbaşı ve sarayın türbancıbaşısı tarafından, kendisine tahsis edilen ve kapısında onu şereflendirmek ve güvenliğini sağlamak için yeniçerilerin nöbet tuttuğu eve götürüldü.

Veziriazamın huzuruna çıkacağı kabul günü geldiğinde, Andrea Gritti Osmanlı İmparatorluğu'nun en nüfuzlu adamlarından biri ile tanışacaktı. Bu, II. Bâyezid'in altıncı veziri idi. Sultan Mehmed'in eski vezirlerinden biri olan birinci veziri İshak Bey, 1483 yılında, Sultan Bâyezid daha Tuna boylarına yönelmeden ve Memlük Sultanı ile Anadolu'daki savaş başlamadan, görevden alınmıştı. Yaşlı ve yaltakçı, efendisinin bütün arzularına âmâde, bir adamdı. II. Bâyezid, tahta cülûsunu kısmen onun diplomatik yeteneklerine borçlu idi. Anadolu'daki büyük kriz ile Macaristan ve Lehistan topraklarına yapılan ünlü akınlar sırasında, ülkeyi Arnavut asıllı Davud Paşa yönetiyordu. O, özellikle savaş konularında usta idi. Veziriazamlıktan ayrıldıktan sonra bile vezir olarak kaldı ve her zaman itibar gördü. Dukakinzâde Ahmed Bey de onun gibi Arnavut devşirmelerin arasından çıkmıştı[1].

Üçüncü veziriazam, Hristiyan bir prensin oğlu olan Hersekzâde Ahmed Paşa idi, ama O, devleti sadece bir yıl yönetti. 1489 yılında Venedik'e karşı savaşa karar verildiğinde, yerine - Venedik asilzâdesi olmaktan gurur duyan Hersekzâde Ahmed Paşa'nın aksine - Hristiyanlar ve Venediklilere karşı kesinlikle sempati beslemeyen biri geldi. İbrahim Paşa, II. Murad'ın veziri, daha 1453 yılında II. Mehmed'in acımasız hırsının kurbanı olan Halil Paşa'nın oğlu idi. Osmanlıların en iyi ve en eski ailesinden geliyordu. İbrahim Paşa, savaş karara bağlanamadan öldü ve daha önce Rodos'a saldıran donanmaya komuta eden Mesih Paşa ile Sultan Bâyezid, deniz muharebeleri kazanabilecek adamı bulduğunu düşünüyordu.

1501 yılında Galata'da çıkan yangında hayatını kaybettiğinde, veziriazamlığa Hadım Ali Paşa getirildi. Üç yıllığına yerine Hersekzâde Ahmed Paşa geçse de, sonunda tekrar veziriazamlığa getirildi ve

Anadolu’daki köylülerin isyanında hayatını kaybedene kadar (1511), yani Sultan Bâyezid’in son zamanlarına kadar, Osmanlı politikasının yöneticisi olarak kaldı.

Ne bir savaş taraftarı, ne de Andrea Gritti’nin “İstanbul’daki en küstah adam[2]” dediği Rum veya Sırp asıllı Mustafa Paşa gibi kibirli, meydan okuyucu ve kaba bir adamdı. Aksine çok yumuşak konuşan ve rüşvete meyilli bir adamdı. Bunun için sabit bir tarifesi vardı ve 1507 yılında Venedik balyosu kendisine 150 bin akçelik bir bağış teklif ettiğinde, kızarak makamına ve verdiği hizmetlere[3] 250 bin akçenin bile lâyık olmadığını söyledi.

Diğer üç vezirlikten sadece ikisi dolu idi; bunlardan biri Davud Paşa, diğeri de Mustafa Paşa idi[4]. İtibarlı bir adam olan eski Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa, artık hayatta değildi[5]. Sultanın damatları Rüstem, Faik, Sinan ve Karaca Ali Bey[6] ayrı bir nüfuza sahiptiler. Bunların eski gerçek Türk soyundan geldikleri düşünülebilir, ama aralarından biri, Rüstem Paşa, Boşnak’tı[7]. II. Bâyezid zamanında da devletin yüksek makamları genelde Rum ve Levantenlerden çok, Arnavut ve Slav kökenli devşirmelerin elinde idi[8]. Evrenos Bey’in ailesinin fazla bir nüfuzu kalmamıştı ve Mihaloğulları sadece Bulgaristan ve Sırbistan’da faaliyet gösteriyorlardı. Bu aile, tıpkı devletin en iyi güçleri gibi, Anadolu savaşlarında büyük kayıplar vermişti. Malkoçoğlu Bâli Bey de hiçbir saray makamına getirilmeyip, aşağı Tuna Sancağı’ndan kaldı, tıpkı Bosna’da İskender Bey, Arnavutluk’ta Firuz Bey ve Mora’da Ömer Bey gibi.

Andrea Gritti, birkaç gün sonra Divân-ı Hümâyûn’a götürüldü. Ona, Ali Bey’in elçisi ve yeniçeri ağası eşlik ediyorlardı. Yeniçeriler ve sarayın ağaları, “görmeyen için inanılmaz[9]” bir düzen içinde saflara dizilmişlerdi. Geleneğe göre Venedikli elçi, bir köşkte bulunan ve onu karşılamak için aşağı inen vezirlerin ve beylerbeylerinin sade yemeğine katıldı. Bu seremoni bittikten sonra ancak resmî bir merasimle sultanın huzuruna çıkartıldı.

Ragusalıların “Emir ve Türk İmparatoru[10]”, Roma protokollerinin “Haşmetli Sultan Bâyezid Han’ı[11]” ya da Bâyezid’in dediği gibi: “Sultanların Sultanı ve Asya, Avrupa kıtalarının hükümdarı Sultan Bâyezid[12]” o zamanlar yaşlı ve me’yus bir adam ve aynı zamanda babası II. Mehmed’e hiç benzemeyen nazik, mütevazı ve yumuşak huylu bir hükümdardı.

Zamanının ve gelirlerinin büyük bir kısmını iki başkenti Edirne ve İstanbul'u - daha sağlıklı bulduğu için Edirne'yi İstanbul'a tercih ediyordu - daha güzel ve görkemli yapılarla süslemeye harcıyordu. Edirne'deki imaret, onun eseridir. İstanbul'da ise yüksek mermer duvarlarının altında türbesi bulunan Bâyezid Cami'ini inşa ettirdi. Bugünlerde "güvercinli câmi" olarak anılan bu mabet, kullanılan malzemenin zenginliği ve içindeki sanatsal değerlerle ön plana çıkıyordu[13]. İstanbul, 1509 yılında tam kırk gün hissedilen büyük bir depremde harap olduğunda barışçıl, sanata düşkün ve ihtişamı seven Sultan Bâyezid, yıkılan binaların yerine yeni ve daha iyilerini yaptırmak için, tam 40 bin cerehor getirtti. Bâyezid ve Fatih camilerinde bile tamiratların yapılması gerekmişti[14]. Pamuk Pazarı'nın önündeki Eski Cami'de çıkan yangınlar da İstanbul'u güzelleştirmek için birer fırsattı. Yıldırımdan dolayı yanan Tersane, öncekinden daha görkemli bir biçimde tekrar inşa edildi[15].

Bâyezid zamanında çıkan ve kanun koyucu vasfını ifşa eden kanunlar, ne yazık ki bugüne kadar muhafaza edilememiştir. Nitekim, çok uzun süren barışçıl bir hükümet, saray, ordu ve yönetim bu oluşumun idamesinde katkıda bulunmuştu ve ilk Osmanlı İmparatoru II. Mehmed'in eserini bir sultana yakışır biçimde devam ettirmişti; tâ ki oğlu Yavuz Sultan Selim'in fetihlerle geçen fırtınalı saltanatından sonra, 200 yıl boyunca devlet yönetimine ve toplum düzenine son şeklini verecek kanunları yaratan büyük Kanunî Sultan Süleyman gelinceye kadar.

Barışı sevmesi ve oldukça iyi yönetimi sayesinde Sultan Bâyezid uyruklarını olmasa da devleti zengin etmişti. Hazine, hiçbir zaman onun zamanında olduğu kadar dolu olmamıştı. Halefi Yavuz Sultan Selim, Sultan Bâyezid'in ölümünden üç yıl sonra Hazine'de toplanan altınlarla bir orduyu donatıp, Müslüman dünyasının batısında ve güneyinde sadece ilk konumu değil, neredeyse sınırsız hükümranlığı getirecek fetihlerine çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam geliri 6 milyon 500 bin altın olarak tahmin ediliyordu (Kanunî zamanında: 12 milyon). Ancak sultanın değil de, devletin resmî gelirleri muhtemelen sadece 3 milyon (Kanunî zamanında 1524 yılında 4 milyon 500 bin[16] altındı[17]). Bu gelirlerin bir kısmı, hane başına yılda 100 akçe tutarında cizyeden (daha sonraki hesaplamalara göre her bireyin gelirine bağlı olarak 50 ile 120 akçe arasında)[18] ve "bağış" olarak verilen pişkeşten oluşuyordu. Pişkeş, haraççılar tarafından toplanan cizyeye tâbi değildi ve Hristiyan başına 30 akçe, Türk başına 25 akçeden oluşuyordu[19]. Ayrıca büyük baş hayvanlardan ve kümes hayvanlarından

yüzde 10; şaraptan yüzde sekiz; buğdaydan yüzde yedi veya sekiz[20]; madenlerden sekizde bir, eritilmiş metallerden sekizde bir, bastırılan sikkelerden beşte bir vergi alınıyordu. Tuz madenlerinden yılda 400 bin altın gelirken, değirmen başına yıllık 30 akçe (toplam 400 bin altın) alınıyordu. Bunun dışında balık satışından, pirinç tekelinden (çeltik ekmek isteyenlere tohumu Hazine'den veriliyor, bu tohum daha sonra geri verilip, hasadın da yarısı devlete veriliyordu) vergi alınıyordu. Boynuzlu hayvan başına yılda 1 akçe; beş koyun başına yılda 1 akçe (toplam 800 bin altın) ve domuz başına yılda 2 akçe olmak üzere, özel bir vergi uygulanıyordu[21]. Buna ayrıca otonomilerini muhafaza eden tâbi ülkelerin gittikçe artan vergileri ekleniyordu (o dönemde toplam 1 milyon 200 bin altın). Mart ve Nisan aylarında Hazine'ye binlerce kese altın giriyordu[22] ve Venedikli bir elçinin tabiriyle akçelerden "yüksek bir dağ" oluşturuyordu[23]. Bütün bu kalemler daha önceki Batı ve Doğu kaynaklarından bilinse de, 16. yüzyılın ilk zamanlarına kadar böylesine ayrıntılı bir liste oluşturulmamıştı. O dönemden sonra kaynaklarda İmparatorluğun ekonomisinin sistematik yönetimi de anlatılıyor.

Toplanan bu zenginlikten dolayı, maaşları (ulûfe) yılda 95 bin altın tutan, ancak son zamanlarda Hristiyanlara karşı savaşılmadığı için gelirleri düşen yeniçeriler, saraydan bu gelir farkını kapatmaya yöneliyorlardı. Uzun bir zamandan beri huzursuz ve isyana meyilliydiler, hatta Sultan Mehmed'in ilk zamanlarında bir isyan bile çıkartmışlardı. Yeniçeriler tarafından çok sevilen Gedik Ahmed Paşa'nın tutuklanmasından sonra, sultanın onları lağvetmeyi ve üç yılda bir Hristiyan çocukları arasından alınıp, sonunda 60 aile başına 15-18 yaşında bir yeniçerinin düştüğü ocaklarını[24], çoğunlukta ve genelde Türk asıllı olan sipahilerle değiştirmeyi düşündüğü dedikoduları yayıldı.

Mihaloğlu Ali ve İskender Bey, sultanı bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştılar. Buna rağmen Mihaloğlu Ali Bey, saraydan çıkışında gürültücü ve asi yeniçerilerin hakaretlerine ve tehditlerine maruz kaldı. Sultan Bâyezid, isyanı bastırmak için yeniçerileri Boğdan'a karşı sefere götürdü, ama burada bedenleri ile efendileri ve "babaları" olan sultanı korumak yerine, çadırlarını başka bir yere kurdular. Sultanı aralarında istemiyorlardı. Böylelikle Sultan Bâyezid, alışılmışın dışında başka bir ordu kurmaya niyeti olmadığını göstermek için, onlara resmen rehineler vermek zorunda kaldı[25].

Diğer taraftan, bu konularda bilgi sahibi olan bir Venedikli, söylentiye göre yeniçerilerin düşmanı olan Sultan Bâyezid'in bunların sayısını (1514'te seçkin birlikler hariç 8 bin)[26]; hükümdarlığı zamanında seçkin birliklerle birlikte 12 bine kadar artırdığını söylemektedir[27]. Yeniçerilerin kalbini kazanamamasının tek sebebi, fazla barışçıl ve fazla "filozof" görülmesindendi. Zamanından önce yaşlanan; babası Sultan Mehmed'i dinsiz olmak ve Venedikli ressamlar ile yay, kılıç, vs. yanında metal işlerini çok fazla sevmekle suçlayan ve ölümünden sonra babasının çok sevdiği resimleri ortadan kaldırtan[28] bu dindar Müslüman, yeniçeriler arasında fazla sevilmiyordu. Ayrıca çoğu kez kendi menfaatleri peşinde koşan vezirlerinin de fazla etkisi altında kaldığından şüpheleniyorlardı. Bosna Dükünün oğlu, aynı zamanda sultanın damadı olan ve Hristiyanlığı sadece görünüşte bırakan[29], asil ruhlu Hersekzâde Ahmed Paşa, sultanına sadık bir biçimde hizmet ederken - en az sultanın kendisi kadar nüfuzlu olduğu söyleniyordu[30] - diğerleri, ikiyüzlülük ve sömürmekte usta olan bayağı, yaltakçı ve kendi menfaatlerini düşünen karakterdeydiler. Sultan Bâyezid'in diğer damadı, Yeniçeri Ağası Boşnak Rüstem Bey bile daha iyi özelliklere sahip değildi[31] ve dayısı Mustafa Bey de farklı değildi[32]. Sultan Bâyezid'in son zamanlarındaki vezirlerinden biri; bir papazın oğlu olan Mustafa Paşa, Venedikli Andrea Gritti tarafından "İstanbul'daki en küstah adam" olarak tarif ediliyordu[33]. Vezir Davud Paşa'nın en büyük özelliği, Hristiyanlara karşı beslediği nefretti[34]. Son zamanlarda Hersekzâde Ahmed Paşa'nın yanında Hadım Ali Paşa ve Yahya Paşa, devletin gücünü ellerine geçirmişlerdi[35].

Osmanlı Devleti'nin yüksek makamlarındaki bu adamlar şarabı seviyorlardı ve tıpkı daha sonra Dukakinzâde Ahmed Paşa'da olduğu gibi, sarhoş olduklarında Venedikli casuslar ağızlarından devlet sırlarını alabiliyorlardı[36]. Diplomatik açıdan sanatları, bariz yalanlardan ve daha fazla para alabilmek için işlerin savsaklanmasından geçiyordu. 1.000 altın, onlar için çerezdi. Her türlü ısrardan o kadar ince bir biçimde sıyrılmasını biliyorlardı ki, Venedikliler hor görmenin yanında, onlara biraz da hayranlık duyuyorlardı[37].

1508 yılında, Sultan Bâyezid'in bir diğer damadı Hasan Paşa, İstanbul'un surları altında ekmek ve et satışı için dükkânlar açtı ve böylelikle İstanbul'un erzak teminini tehlikeye attı. Yeniçeriler ayaklandılar, dükkânlarda buldukları herşeyi yıktılar, hatta Bâyezid

Cami'ini kirletecek kadar ileri gittiler[38]. Sultan Bâyezid bizzat müdahale etmek ve buraları kapatmak zorunda kaldı.

1506 yılında da devletin en üst makamlarındaki adamların iyi birer mideye sahip oldukları biliniyordu[39]. Yumuşak huylu Sultan Bâyezid'in etrafı hiçbir yeteneği olmayan insanlardan oluşuyordu ve bu, özellikle yeniçerilerin huzursuzluğunu artırıyordu. Nikris hastalığından muzdarip Sultan Bâyezid, 1508 yılından sonra ne ata binebiliyor, ne de yürüyebiliyordu. Devleti yönetenler için Sultan Bâyezid'den sonra tahta kimin cülûs edeceği sorusu çok önemli bir mesele hâline gelmişti.

Sultan Bâyezid'in oğullarından Manisa Sancakbeyi Mahmud, itaatsizlik ve babasının İstanbul'daki yönetim biçimi hakkında tebdil-i kıyafet içinde casusluk yaptığı gerekçesiyle idam edilmişti[40]. O zamanlar Saruhan (Manisa) Sancakbeyi olan Şehinşah (ölümü 1510)[41] ve Alemşah, kritik 1511 yılından önce öldüler. Bunların her biri Anadolu'nun değişik yerlerinde sancakbeyi olarak görev yapan oğulları, dedelerinin mirası için -ilk şartı Osmanlı kanı taşımak olsa da, savaşlarda gösterilen başarıların da önemli olduğu- saltanat[42] mücadelesine katılmadılar. Sultan Mehmed'in ölümünden sonra babası gelene kadar naib olarak tahta çıkan ve o dönemlerde Manisa Sancakbeyi olan Korkut, rahat bir hayat sürüyordu. O, edebiyata duyduğu ilgiden dolayı amcası Cem Sultan'a benziyordu. Taşıdıkları askerî önem ve ele avuca sığmazlıkları sebebiyle etkili bir konumda olan yeniçeriler, onu bu yüzden imparatorluğun mirasçısı olarak istemiyorlardı. Ahmed, Sultan Bâyezid'in en büyük oğlu idi. Güzel bir çehreye sahip, ancak sefahata düşkün, ağır ve şişmanlığa meyilli bir adamdı ve henüz askerî açıdan hiçbir başarı gösterememişti. Anadolu'daki sancağında zamanından önce yaşlanmıştı, ama babası onu açıkça tercih ettiğini gösterdiği ve devlet yönetiminde olan birkaç kişi onu desteklediği için imparatorluğun başına geçmeyi umuyordu.

Nihayet, Korkut'la aynı anneden olma, ateşli büyük gözlere sahip, koyu tenli, uzun bıyıklı ve hep asık çehreli, ince vücutlu Selim, o dönemde Trabzon Sancakbeyi idi[43]. Gençliğinden beri askerî açıdan şan ve şöhret arıyordu ve 1503 yılında, İran'daki düşmanlarla savaşabilmek için buna direnen babasından başka bir sancak istemişti[44]. Şehzâde Selim, ondan gelecekteki seferlerde şan ve kazanç bekleyen yeniçerilerin gözdesi idi ve her biri insan sarrafı olan ve bu dizginlenemez hırslı delikanlının nelere

kadir olacağını tahmin eden vezirlerin ve diğer yüksek rütbeli ağaların çoğu onun tarafını tutuyordu.

Aynı zamanda Tatar Hanı'nın damadı ve bu evliliğinden 10 yaşında, gelecekte Kanunî Sultan Süleyman[45] olarak ün yapacak bir oğlu olan Selim, 1510 yılında Tatar Hanı'nın yönetimindeki Kırım Yarımadası'na geldi ve Kefe'nin yeniçerilerini kendi tarafına çekerek[46], güçlü ve zengin şehri yeni ikameti ilan etti. Kısa bir süre sonra, Boğdan'ın önemli limanlarından olan Kili ve Akkirman'ı da eline geçirdi (1 Mayıs 1511)[47]. Daha sonra kayınbiraderleri olan iki hanzâde komutasında 3 bin hafif süvari ile yüksek maaş ve timar vaat ederek, ülkenin her yerinden topladığı ve yeniçeri sistemine göre eğittiği piyadeler eşliğinde Tuna beylerinden Malkoçoğullarından biri ile birleşti[48] ve Tuna Nehri'ni geçerek, kısa bir süre önce 3 bin Tatarın yerleştirildiği Dobruca'ya geldi[49]. Tatar bölgesini ancak Varna'da terk edip, asıl Türk topraklarına geçti.

Seferinin hedefini sorduran babasına, mütevazı bir biçimde, sadece her sancakbeyinin yılda bir kez yaptığı gibi, hükümdarını ziyaret etme ve elini öpme görevini yerine getirmek için geldiğini bildirdi[50]. Ama babası Sultan Bâyezid, oğlunu çok iyi tanıyordu. Edirne'de kalmayıp, kendini daha güvenli hissettiği İstanbul'a geçti. Selim, şüpheli "ziyaretinin" asıl amacını açıklamadan, babasını İstanbul'a kadar takip etti. Çorlu yakınlarındaki Sırtköy[51] Kasabası'nda, hırsı onu savaşa itti. Peygamberin Sancağı'nı açan yaşlı sultan, etrafındaki birlikleri bizzat yönetiyordu ve: "Öldürün kahpenin dölünü[52]" narası her yerden duyuluyordu. Niyeti açığa çıkan Şehzâde Selim'in yiğitliği ve cesaretine rağmen, silahları kötü ve kendileri de büyük bir savaşa hazır olmayan Tatarlar, birliklerin çoğunun Vezir Hadım Ali Paşa komutası altında Anadolu'da savaşta olmalarına rağmen dünyanın en iyi ordusu için rakip bile sayılmazlardı ve Tatarlardan oluşturulan yeniçeri birlikleri gerçek yeniçerilerle boy ölçüşemezdi. Tatarların, sultanın ordusunun etrafını sarma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı ve çatışmanın sonucu belli oldu. Esirler, Sultan Bâyezid tarafından acımasızca öldürüldü[53]. Ama Selim, ciddi bir biçimde takip edilmedi ve Midye'den deniz yoluyla Kırım'a kaçtı (Temmuz 1512)[54].

Ama Bâyezid, bununla gerçek bir zafer kazanmış olmadı ve gerçek huzuru bulamadı. Selim, eskisi gibi anlayışlı ve müşfik davranıp, Tatarların sürekli tehdidi altındaki Boğdan dahil, tüm Tuna güçleri ile iyi ilişkiler içinde olmaya çabalarken, Anadolu'da Manisa Sancakbeyi Şehzâde Ahmed,

Şehinşah'ın oğlu Mehmed ile savaş hâlinde idi. 1511 yılının Aralık ayında İstanbul'a bu iki şehzâdenin "Bursa'nın üst kısmındaki nehrin kenarında[55]" gelecekte imparatorluk tahtı için savaşa giriştikleri haberi geldi. Çoğunlukla oğulları Murad ve Alaeddin'in yiğitlikleri sayesinde önce Ahmed kazandı. Mehmed, kardeşi ile birlikte Larende'de esir alındı ve Bâyezid'in bizzat müdahalesine rağmen, teslim edilmedi[56].

Taraftarları olan kadıasker ve sultanın fermânlarını mühürleyen ve bunun için yıllık 400-500 akçe maaş alan nişancı[57] ile Yunus Paşa, Şehzâde Ahmed'i ailesi ile birlikte, muhtemelen kısa bir süre sonra boş kalacak tahtın yakınında olmak üzere, İstanbul'a çağırdılar. Ahmed, Üsküdar'a karargâh kurdu. Ayrıca, gönüllü olmaktan çok, zorla getirilen Korkut da geldi ve babasının yasağına rağmen, yeniçeri ocağının yanındaki karargâhında kaldı.

Babası, Semendire'den Akkirman'a kadar uzanan büyük bir sancağı kendisine vererek, rahat durmasını sağlamaya çalıştığı Selim, uzun zamandan beri istediği tahtın elden gitmeye başladığını görerek, tüm entrikaları engellemek ve öncelik hakkına karşın, üstünlük hakkını kabul ettirmek üzere harekete geçmek zorunda kaldı. Kış ortalarında - belki de kendisine Anadolu Sultanı ünvanını takmış olan Ahmed'e karşı babası tarafından çağrıldığı için - tekrar İstanbul'a geldi. Bu sefer yanında sadece birkaç Tatar vardı ve İmparatorluğa karşı eli silahlı bir eşkıya gibi davranmıyordu. Yeniçeriler, en kutsal görevleri olan sultanı bütün düşmanlarına karşı koruma görevlerini ihlal etmemek için, 1511 yılında Selim'i inkâr ederek, ordusuna karşı savaşmak zorunda kalmışlardı. Selim, Küçükçekmece'de Bizans surlarının yakınında, kardeşi Korkut'la görüştü ve onun sancağına Midilli'yi de ekleyerek, çok sevdiği ilmî meşgalesine huzur içinde devam etmek üzere Anadolu'ya geri dönmeye ikna etti. Bunun üzerine sessizce İstanbul'a geldi ve Yenipazar yakınlarında karargâh kurdu.

Yeniçeriler ise sevmedikleri Şehzâde Ahmed'in İstanbul'da oluşu sebebiyle isyana başladılar. Eski bir barbar geleneği olan, düşmanının üzerine çadırını yıkma geleneğinden yola çıkarak Şehzâde Ahmed'in taraftarlarının ahşap evlerini tahrip ettikten sonra - bunlara Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın evi de dahildi – Divân-ı Hümâyûn'a gelerek, tehdit dolu isteklerde bulundular ve Sultan'dan, gelecekte gerekli olacak ve uzun zamandan beri beklenen savaşlarda, onları yönetebilecek genç, güçlü ve yetenekli bir lider istediler. Onlar, sultanın hazinesinin bir kısmını göndermiş olduğu Ahmed'i padişah olarak istemiyorlardı ve resmî bir berat

isteyerek, Selim'i başkomutan ilan ettiler. Bedenen yaşlı ve zayıf, ancak inatçı ve haklarını çok iyi bilen Sultan Bâyezid, uzun bir süre asilerin isteklerini yerine getirmekte derindi. Nihayet, tattan çekilmeye karar verdi ve Hazine'yi teslim ettikten sonra, memurlar ve askerler, Selim'in Yenipazar'daki mütevazı evinin etrafında toplanırken, sadık Yunus Paşa dışında herkes tarafından terk edilmiş bir sultan olarak, ölüme hazırlık ve dünyevî isteklerin geçici olduğunu idrak etme zamanı olarak geçirdiği hüzünle dolu 20 gün boyunca, babasından kendisine miras kalan ve otuz yıl boyunca kendisine başkent olarak hizmet vermiş İstanbul'da kaldı. Nihayet, Sultan Bâyezid için son ikametgâh olacak Dimetoka'ya doğru tüm ihtişamı ile bir seyahat başladı. Etrafında birkaç yüz asker, hizmetli ve biraz para ve mücevherle birlikte, tahttan çekilen Sultan Bâyezid, Dimetoka'ya giderken, Edirne'nin Sazlıdere[58] mevkiinde hayatını kaybetti. Bir çoğu, Yahudi doktorunun, Sultan Bâyezid'e oğlu Selim'in emri üzerine zehir içirdiğine inandılar. Selim ise babası gittikten hemen sonra saraya yerleşti. Tarih, 23 Nisan 1512 idi[59].

Sultan Selim, önce kendini taht mücadelelerine, aile içi çekişmelere ve entrikalara karşı güvenceye almak için her türlü araca başvurdu. Hayran olduğu ve herşeyi ile örnek aldığı dedesi Sultan Mehmed, ona bu konuda da örnek olmuştu. Sultan Selim'in saltanatı, Şehzâde Ahmed'e karşı yapılan acımasız bir savaş ve tüm Osmanlı şehzâdelerinin ortadan kaldırılması ile başladı.

Sultan Selim'in kardeşi Ahmed ile savaşı, otuz yıl önce II. Bâyezid'in Cem Sultan'a karşı verdiği savaştan çok daha kolay oldu, zira Şehzâde Ahmed'in yanında yüksek makamlı memurlar, geniş ve önemli bir eyaletin sancağı ve sabit bir ordu yoktu. Onun sadece tuzağa düşürülüp, taht için beslediği umutlarla birlikte hayatının alınması gerekiyordu. Sultan Selim, 1512 yılının yaz aylarında yeniçerileri ile birlikte Anadolu'ya geçti ve hiç rahatsız edilmeden Ankara'ya kadar ilerledi. Burada, Şehzâde Ahmed'i aramak üzere mirahurunu Amasya'daki Ermeni Dağları'na gönderdi. Kış geldiğinde, hiçbir tehdit altında olmayan Bursa'da karargâh kurdular ve ordu dağıtıldı. 1513 yılının bahar aylarında Sultan Selim'in etrafındakiler o güne kadar hiçbir faaliyette bulunmayan ağabeyine mektuplar gönderdiler. Bu mektuplarda, Ahmed'in bir an önce Selim'in ordusuna saldırmasını tavsiye ediyor ve nüfuzlu birçok kişinin Selim'in yanından ayrılmak için sözde onun gelmesini beklediklerini söylüyorlardı. Büyük ısrarlardan sonra, yakışıklı ve güçlü şehzâde, şansını denemeye karar verdi, ama kısa bir süre

sonra kandırıldığını anladı. Yenişehir'de yapılan ve Şehzâde Ahmed'in yiğitçe dövüştüğü bir muharebeden sonra - Beylerbeyini geri püskürtmeyi başardı ve saflarını sadece Tatarlar geçebildi - Sultan Selim'e esir düştü ve boğduruldu.

Şehzâde Korkut, sancağı Manisa'da değil ama, bir gemi bulmak için birkaç arkadaşı ile birlikte kaçtığı İzmir'de aynı kolaylıkla ele geçirildi ve acımasız hükümdarın bu barışçıl kardeşi de ağabeyi Ahmed'in akıbetine uğradı. Şehinşah'ın, dikkatsizce çok daha tehlikeli bir akrabasının eline düşmek üzere Şehzâde Ahmed'in esaretinden kaçan 21 yaşındaki güzel çehreli oğlu Mehmed de Bursa'da artık iyice dolmaya başlayan aile mezarlığına gömüldü. Ahmed'in oğullarından biri de öldürüldü ve Sultan Selim'in emri üzerine - tabii ki asil kanlarına gösterilmesi gereken saygı ile - hayatını kaybeden genç şehzâdelerin sayısı günden güne artmaya başladı. Osmanlı hanedanından sadece Sultan Selim ve İstanbul'da bırakmış olduğu[60] oğlu Süleyman - daha fazla mirasçı istemediği için Sultan Selim'in eşleri ile tüm münasebetlerini kestiği ve bunun yerine genç kölelerle ilgilendiği söylenir (Mayıs 1513)[61] - ve Ahmed'in Şah İsmail'e sığınan oğlu Murad ile Mısır'a kaçıp Memlük Sultanı'na sığınan iki kardeşi kalmıştı[62]. Bu iki kardeşten biri Alaeddin'di[63].

Böylesine acımasız bir biçimde yarım asır için taht meselesi çözülmüş oldu ve yeni hükümdarın kardeşlerini ve onların çocuklarını öldürtmesi, devletin en önemli kanunlarından biri hâline geldi[*].

ALTINCI BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİM’İN AVRUPA SİYASETİ[*]

Yavuz Sultan Selim, imparatorluk tahtını böylelikle tamamen güvenceye almıştı. Âdil, ama sert bir hükümdar olarak her türlü acıma hissinden yoksundu ve daha yumuşak bir yaşam tarzına müsaade etmiyordu. Kanunları çok iyi biliyordu ve Büyük İskender’in kitaplarını okuyordu, ama sanat ve şiire ilgisi yoktu[1]. Tahta cülûsunun ilk günlerinde yeniçerilere karşı, aralarındaki suçluları yine kendi aralarında yok etmelerini isteme hakkını kullanıyordu. Dünyaya, yardımcılarını ve tahtının koruyucularını bile kayırmadığını göstermek için bir yeniçeri ve bir ulûfeci idam edildi[2]. Anadolu’da, Osmanlı şehzâdelerine karşı yaptığı ilk savaşlar sırasında, Vezir Mustafa Paşa’yı ihanet suçundan öldürttü ve çıplak bedenini sokağa attırdı[3]. Daha sonraları, İran’da Şah İsmail’i yendikten sonra, yeniçerilerden bazılarını ağır bir biçimde cezalandırdı[4] ve en yakın dostları, damadı İskender Paşa ve Kadıasker Tacizâde Cafer Çelebi ile Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa’yı, yeniçerileri isyana teşvik etmeye çalıştıkları şüphesine istinaden idam ettirdi. Babasının zamanında birçok hizmette bulunmuş eski bir devlet adamı olan Yunus Paşa’yı da aynı kader bekliyordu. Mısır’ın fethinden sonra, zimmetine para geçirdiği ve camilerde kendi adına hutbe okuturken, “Paşa” yerine kendine “Sultan” dedirttiği için Sultan Selim’in gazabına uğradı[5]. Yavuz Sultan Selim, kandaşlık, aile ilişkileri, minnet ve kullarından herhangi birine karşı şefkatten yoksundu.

Yavuz Sultan Selim, daha tahta cülûs etmeden, herkes Osmanlıların yeni hükümdarının, “Kara Düş” adındaki atının üzerinde tehlikeli gezintilerden, kılıç darbelerinden ve ok atmaktan, kibirli hanedanları yok etmekten ve eski devlet oluşumlarını yıkmaktan zevk alan “vahşi[6]” bir insan olduğundan emindi. Her zamanki gibi, efendilerinin selamlarını getirmek için gelen elçiler, sözlerinden ve davranışlarından, taht meselesini çözdükten sonra öncelikle nereye yöneleceğini anlamaya çalıştılar.

Özellikle Kefe’ye geldikten sonra (1510-1511), Tuna boylarındaki komşuları Macarlar ve Lehler ondan korkmaya başladılar. O dönemde gerek Macaristan, gerekse Lehistan, Yagellon hanedanına mensup, karakter itibariyle birbirine çok benzeyen, zayıf ve korkak iki kardeş Kral Sigismund ve Kral Vladislav tarafından yönetiliyordu. Hem onlar, hem de Türklerin,

iyi bir karaktere[7] sahip olduğunu söyledikleri kibirli Roma-Cermen İmparatoru Maksimilyan, daha 1511 yılında üç yıl veya daha kısa bir zaman için ateşkes sağlamak üzere elçilerini Osmanlı hükümetine gönderdiler. Kral kardeşler, bu esnada ortak bir barış yapabileceklerini umuyorlardı, ama Leh Kralı aynı zamanda, Prens Stefan'ın yiğit, ama dikkatsiz oğlu Boğdan'ın hüküm sürdüğü tehdit altındaki Boğdan sınırında, Johann Tarnowski komutasında büyük bir orduyu hazır tutuyordu. Litvanya'dan gelen başka birlikler, gerek Türkler, gerekse komşu ülkeleri soyarak ve Hristiyan köleleri sömürerek yaşayan Tatarlara[8] karşı Knez Konstantin komutasında Kiev'de nöbet tutuyorlardı. Macaristan sınırında artık Tımışvar Banı olan Stefan Bathori, gerçek Anadolu Türk aileleri, Sırbistan'da Evrenoszâdeler, Bosna'da Malkoçoğulları ve Romen Tuna boylarında Mihaloğullarının yönetimi altında yaşayan ve savaşan Türk komşularının hareketlerini dikkatle takip ediyordu[9].

İlk yıl çok sakin geçti. Sadece Özi (Dnyeper) Nehri'ni geçen Tatarlar ve Lehistan-Litvanya birlikleri arasında birkaç çatışma meydana geldi[10]. Bir sonraki yıl Boğdan, Tatar Hanı ile barış imzaladı ve aynı dönemde Lehistan elçisi Janus Swirczewski, Lehistan adına Sultan Bâyezid tarafından kabul edilen 10 yıllık barışla ülkesine döndü[11]. Bu arada Tatar çeteleri yine Volhinya, Podolya[12] ve Lvov civarında yağmaya çıktılar. Braclaw yakınlarında, Mengli Giray Han'ın yeğeni Alp Giray'ın hayatını kaybettiği bir mağlubiyete uğradıkları söyleniyordu[13]. 1513 yılında, Lehistan'a saldıran Ruslara karşı kuzeydeki steplerin Yörükleri yardıma çağrılmıştı, ancak vaatlerini yerine getirmek yerine Mengli Giray Han'ın oğlu Bet Giray komutasında Prut Nehri'ni geçtiler. Onları takip eden Boğdanlı komutan Hatman, onlara fazla zarar veremese de (25 Ağustos), Tatarlar dönüş yolunda Boğdan Prensi tarafından yenildiler[14]. Başka bir Lehistan elçisi Zakrzewski, o dönemde kısa süreli bir ateşkes antlaşması biçiminde Sultan Selim'le yapılan barışı ülkesine götürdü[15] ve Georg Krupski, üç yıllık barış antlaşmasını almak üzere Osmanlı hükümetine geldi[16]. Lehler artık Mengli Giray Han'a yardım adı altında haraç ödüyordu[17].

Tuna boylarında ve Bosna'da Mihaloğulları ve Malkoçoğulları komutasındaki Türkler hareketlenmişti. Eflak'ta, dindar Vlad'ın yerine yine dindar olan ve Doğu'daki ünlü manastırlara birçok yardımlarda bulunan ve bu yüzden Atos Dağları'ndan gelen Rum asıllı meddahı tarafından "büyük" diye nitelendirilen oğlu Radul geçmişti. Nikris hastalığından öldükten sonra

Radul'un yerine yeğeni Mihnea ve daha sonra (1510) Sultan Bâyezid'in emri üzerine Radul'un kardeşi genç Vlad (Vladut) kısa bir süreliğine yönetimi devraldı. 23 Ocak 1512 tarihinde, Neagoe'nin oğulları tarafından Oltland civarında kurulan ve ona düşman olan Boyar partisi, Vlad'ı Mihaloğlu Ali Bey'in Sırplar tarafından "Çıyan" diye adlandırılan oğlu Mehmed'in komutasında ülkeye akın eden Vidin Türkleri'ne esir aldırttı ve öldürttü[18]. Bu hadise, Selim'in İstanbul'a ikinci gelişini planladığı sırada ve Tuna boylarındaki sancakbeylerinin imparatorluğa çok fazla bağlı olmadan istedikleri gibi akın düzenleyebildikleri dönemde gerçekleşti. Boynu vurulan genç Vlad'ın yerine geçen ve eskiden Neagoe diye adlandırılıp, Olt isyancılarının liderinin yeğeni olan IV. Basarab, Macarlarla çok sıkı ilişkiler içinde olsa da, Tuna boylarındaki Hristiyan politikası için fazla yararlı olamadı, zira elinde artık sadece muhtariyeti kalan Eflak Prensliği'nin siyasi önemi tamamen kaybolmuştu[19].

1513 yılının yaz aylarında, Sultan Selim Anadolu'daki seferinden dönüp, Macarlara dört aylık bir ateşkes sağladığında, Bosna'daki sancakbeyleri henüz bağımsız olarak hareket ediyorlardı. Tatarların, Boğdan'a akın ettikleri Ağustos ayında, Osmanlı gücünün Bosna'daki merkezi Vrbosna[20] sınırındaki beş uçbeyi bir araya gelerek, Sancakbeyi Yunus Bey'in komutası altında Macar Kralı'na ait kalelere saldırdılar[21]. Stefan Bathori derhal müdahale etti ve Yahya Paşa'nın oğlu Bâli Bey'in yönetimi altındaki Semendire surlarının önüne geldi. Bâli Bey, Alacahisar, İzvornik, hatta Niğbolu ve İhtiman sancakbeylerini yardıma çağırdı, ama çok çabuk elde ettikleri zaferin tadını çıkaramadılar, zira Bathori topları ve kağnıları ile zarar görmeden geri çekilmeyi başardı. Belgrad önlerinde de çatışmalar oldu ve o dönemde Anadolu'da bulunan Sultan Selim'e sancaklar gönderildi[22]. Macar kaynaklarına göre[23], Böğürdelen Türklerin eline düşmüştü ve Yunus Bey'in komutası altında Sava Nehri'ne kadar ilerleyip, Pojega'yı da almışlardı. Macarların Bosna'daki başkenti olan Yayça'nın çevresi büyük zararlar görmüş ve akıncılar nihayet Karinya'ya kadar ilerlemişlerdi[24]. Macar kaynakları aynı zamanda Hırvatistan'daki Dubitsa Nehri kenarında Slovenya ve Bosna Banı Despot ve Piskopos Beriszlo'nun elde ettiği zaferden ve 1512 yılında başka çeteleri de geri püskürttüğünden bahsetmektedirler[25].

1513 yılının Ağustos ayında, kendi projelerini ve hayallerini gerçekleştirmek için Macarlarla Türkler arasında yapılacak barışa ihtiyaç

duyan Roma Kralı'nın elçisi, arabuluculuk yapmak üzere Osmanlı hükümetine geldi ve Arnavut asıllı Vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa tarafından karşılandı[26]. Macar Kralı Vladislav'ın elçi topluluğu, yanlarında zengin süslemeli 80 süvari ile birlikte ancak 17 Aralık'ta gelebildi[27]. Sultan Selim, tamamen Anadolu'daki meselelere eğilebilmek için Tuna boylarında barışı istemesine rağmen, elçinin huzura kabulü bilerek geciktirildi, zira "sadece büyük hükümdarın barış sağlamaya gücü olduğunu ve ona tâbi olan bütün prenslerin, bu lütfu hükümdarın uygun göreceği şartlar altında saygı ile almaları gerektiğini" göstermek gerekiyordu[28]. Ayrıca, Macar elçisi Türkler tarafından son zamanlarda Bosna'da fethedilen yerlerin iadesini ve Ragusa ile Romen prenslikleri dahil olmak üzere, neredeyse Doğu'daki tüm Hristiyanların barış antlaşmasına dahil edilmesini talep etmişti. Huzura ilk kabulünde neredeyse yaka paça dışarı atıldı ve başından düşen başlığı da arkasından fırlatıldı[29]. Lehistan, yine Tatarların ve sözde onlara eşlik eden 2 bin Türk'ün[30] saldırısından endişe ederken, 1514 yılının Nisan ayında bir Türk elçi Macaristan'a gitti. Lehistanlı bir elçi ise Sultan Selim'i bulmak için Anadolu'nun iç bölgelerine kadar gitmek zorunda kalmıştı[31].

Yagellon asıllı kral kardeşlerin ve komşuları ile dostlarının Sultan Selim'le barış görüşmeleri uzadıkça uzadı, zira Sultan Selim'in barış yapmaya niyeti yoktu. 1514 yılının Aralık ayında, yine Hırvatistan'ın güvenliğinden endişe duyulmaya başlandı[32]. Ama bu sınıra karşı Türk tarafındaki hazırlıklar gerçek anlamda ancak 1515 yılında Sultan Selim'in Anadolu'dan dönüşünden sonra başladı. Yaz aylarında değişik yerlerden toplam 12 sancakbeyi, Bosna'da toplandılar ve Sultan Selim'in bizzat seferin başına geçeceği söyleniyordu. Macaristan elçisi, zindana atılmıştı[33] ve babasının yerine geçen yeni Macar Kralı II. Ludwig, Leh Kralı olan amcasına Sultan Selim'in Romen prenslikleri üzerinden her iki devleti de fethetme niyetinde olduğundan endişe duyduğunu bildirdi[34]. Yayça'da ve Macar sınırının tehdit altındaki diğer yerlerinde derhal acil savunma tedbirleri alındı[35].

Hırvatistan'a yeni bir Türk akını muhtemelen 1517 yılında gerçekleşmişti, zira tıpkı Korbavya toprakları hakkında olduğu gibi, ülkenin tamamı hakkında 1517 yılında "tahrip olmuş" ibaresi kullanılmaktadır[36]. Yine 1518 yılının Şubat ayında Ragusa'ya Hırvatistan'ın kurtarılması için yazılar gönderilmişti[37].

Asya’daki meseleler tamamen düzene girdikten ve Sultan Selim, İran ve Memlük Sultanı’na karşı yaptığı iki uzun ve yorucu savaştan sonra zaferle ve artık tüm Müslümanların başı olarak Avrupa’ya geri döndüğünde, Macar elçisi tekrar serbest bırakıldı ve onunla birlikte barış antlaşması teklif etmek üzere Macaristan’a bir Türk elçi gönderildi. Lehistan, Türk-Tatar tehlikesi ile çok fazla ilgilenmiyordu ve Boğdan Prensi Boğdan’ın genç oğlu Stefan, ülkesine akın eden Tatar Hanı Alp Sultan’ın Tatar akıncılarına ağır bir darbe vurmuştu ve böylelikle Büyük Stefan’dan sonra Boğdan’ın Tatarlara karşı ilk gerçek zaferini elde etmişti[38]. Yine de her ikisi de Sultan Selim’in barış teklifini sevinçle karşıladılar ve Macaristan’ın önerdiği esas üzerinde - bir yıl içinde Yagellon kral kardeşlerin bütün dostları barış antlaşmasına girebilecekti - 1519 yılında, Osmanlı Sultanı’nın Avrupa’daki barış politikasını gözler önüne seren, o önemli barış antlaşması yapıldı[39].

Bunun acısını, Venedik çekti. Sultan Bâyezid ile barış yaptıktan sonraki dönemlerde, aralarında özellikle Kara Durmuş[40] ve Kara Musa’nın adının sıkça duyulduğu[41] Türk korsanlarından çok çekti. Ama Venedik yine de Türklerle herhangi bir anlaşmazlığa düşmemek için çaba gösterdi ve eskiden Venedik’e tâbi olup, artık Osmanlı uyruğu sayılan nüfus arasındaki hoşnutsuzluğu sunî bir biçimde kışkırtmamaya çalıştı[42]. Aksine, Venedikli yetkililer, Osmanlıların kadıları ve subaşıları ile oldukça iyi geçiniyorlardı[43]. Türk tüccarlarına zarar vermek üzere Akdeniz sularında gezindiğinden şüphelenen bir İspanyol gemisi, 1513 yılında Kefalonya Limanı’na girdiğinde, kaptana yazılı olarak “buranın çok ıssız ve Türklere çok yakın olduğu” bildirilerek, limandan derhal ayrılması istendi[44].

Sultan Selim’in tahta cülûsu sırasında Ayamavra Adası önlerindeki Türk gemileri endişe yaratmıştı[45]. Avlonya’da ise amacı belli olmayan yeni bir donanma hazırlıklarına başlanmıştı. 1513 yılının sonlarına doğru, bu teşebbüsü “çok kolay” bulan Mustafa Paşa, 110 hafif, 30 büyük kadırgadan oluşan Osmanlı Donanması’nın kendi komutası altında Pulya (Apulya/Puglia/Pulpa)’ya yöneleceğini temin etti[46] ve 1513 yılının son aylarına doğru, Venedik’ten yardım parası alan Hırvat Banı Korbavya Kontu’nun gözleri önünde birçok akıncı Scardona’ya kadar ilerledi. Bu akın sırasında iki Hristiyan kaleyi zapt ettiler ve yanlarında 2 bin esir götürdüler[47]. Ama Venedik altını vezirler ve diğer yüksek makamlı Türk memurları arasında oldukça rağbet görüyordu ve Osmanlı Donanması ayrıca iyi durumda olmadığı için, İstanbul’da barışın tazelenmesi yönünde

bir eğilim vardı ve gerçekten de 17 Ekim'de barış yazılı olarak sağlandı[48]. Venedik, bundan böyle de Zenta için yıllık 500 altın vergi ödeyecekti. Elçi Antonio Giustiniani'nin dönüşünden sonra 18 Şubat 1514 tarihinde Venedik'te barış resmen kabul edildi[49].

Gelecekteki Venedik Doju Antonio'nun zengin gayrimeşru oğlu Aloisio Gritti'nin desteğine güvenen Venedik balyosu, düşmanı olan Napoli Krallığı'na karşı Türklerin desteğini almak için Türk elçisi Ali Bey ile görüşmelere başladı. Sultanın donanması, Pulya'ya gidecek ve akıncılar Venedikli dostlarının lehine Friuli Eyaleti üzerinden İtalya'ya akın edeceklerdi, ama cimri Venedikliler, çok iyi pazarlık yapan Türk ileri gelenleri ile bu hizmetin bedeli konusunda anlaşamadılar[50].

Bu plan da böylece suya düştü, ama barış 8 Eylül 1517 tarihinde yenilendi ve Venedik'in yeni elçisi Alvise Mocenigo, Türk ordusuna Kahire'ye kadar eşlik etmek üzere davet edildi[51]. Sultan Selim, artık Memlük Sultanı'nın da yerine geçtiği için, Kıbrıs için ödenen yıllık 8 bin altın tutarındaki vergi de Sultan Selim'e ödenmeye başladı. Venedik, Suriye'de ve Mısır'da birkaç yüz yıldan beri büyük kazançlar elde ettikleri ticaretlerine devam etmek istiyorlarsa, artık Doğu Akdeniz'de çok önemli birer liman olan Trablus ve İskenderiye ile Şam ve Halep'in sahibi de olan Sultan Selim'e, tıpkı eskiden Memlük Sultanı'na verdikleri hizmetleri vermek zorundaydılar. Ama İtalya meseleleri, en azından o dönemlerde Venedik'te büyük bir suç olarak algılanabilecek bir ittifak gerektirmiyordu.

Bu şartlar altında, Osmanlılara karşı düzenlenecek genel bir Hristiyan savaşı çok fazla sempati uyandırmayacaktı. Yine de zamanının bazı büyükleri, gerek Hristiyan olarak, gerekse Yunan topraklarını kutsal sayan ve onu kirleten barbarların oradan çıkartılmalarını manevî açıdan gerekli gören Rönesans akımının temsilcileri olarak, dünyanın her yerine uyarı mektupları göndermeyi görev bildiler. Sadece ütopyacı Maksimilyan değil, becerikli Fransa Kralı I. François ve kurnaz Papa X. Leo da hiçbir sonuç getirmeyen bu gibi çabalara giriştiler. 1515 yılında her ne kadar Macaristan'a yardım paraları gönderilmiş olsa da[52], Haçlı Seferi vaizleri, tıpkı 1456 yılında Belgrad'ı Türk tehlikesinden kurtarmış olan Capistrano gibi, büyük bir orduyu toplamak için oraya geldiklerinde, İsa adına savaşacak bir Hristiyan ordusu ile değil, kısa bir süre sonra köylü isyanına dönüşecek vahşi ve disiplinsiz bir çapulcular ordusu ile karşılaştılar[53]. Jani Laskaris'in, "henüz daha özgür oldukları dönemleri hatırlarken"[54], Osmanlı

Devleti içindeki Hristiyanlara seslenme teklifi, hiçbir zaman gerçekleştirilmedi. Memlük Sultanı ise 1515 yılında, başına gelecek felaketlerden uzun bir zaman önce, Kudüs Vikar'ı aracılığıyla papadan, Fransa'dan ve Venedik'ten yardım istediğinde, sallantıda olan tahtını destekleyecek kimseyi bulamadı[55].

Leh Kralı, yeni bir Haçlı Seferi'ne dair şüphelerini açıkça belirtirken, Batı'da dünyevî ve kilise toplantılarında hâlâ Türkleri Avrupa'dan çıkartmak için yapılan büyük planlardan bahsediliyordu: İlk yıl Tatarlar, Romenler ve Lehistanlılar Semendire ve Kili'ye saldıracak; ikinci yıl Fransızlarla birlikte Bosna'yı işgal edip, Trakya ve Yunanistan'a ilerleyecek ve nihayet üçüncü yıl, donanma ve İran'daki güçlerle birleşerek, İstanbul ve Anadolu'yu alacaklardı[56].

YEDİNCİ BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİM’İN ANADOLU’DAKİ FETİHLERİ:

ŞAH İSMAİL VE MEMLÜK SULTANI'NA KARŞI ZAFERLER.

SURİYE VE MISIR'IN ELE GEÇİRİLMESİ[*]

Sultan Selim'in gerçek niyetini bir türlü anlayamayan komşu Hristiyan ülkelerin endişelerine karşın, daha başa geçtiği ilk günlerde, Anadolu'da birçok "rafızî" müride dayanarak İran'da yerleşen ve sadece kendisiyle Müslüman dünyasının liderliği için rekabete girmekle kalmayıp, Osmanlı Devleti'nin devamı ve Hristiyan olarak hayatlarına devam eden Rumların bile Türk dilini kullandıkları[1] en değerli, aslî ve gerçek birer Türk toprağı olan eyaletler için de ciddi bir tehlike oluşturan gücü kırmaya karar vermişti. Anadolu'daki topraklarını elinde tutmak istiyorsa, komşu olarak zafer dolu bir İran ve aniden yükselen bir Safevî Devleti ile barış içinde yaşaması mümkün değildi. Ayrıca Anadolu'daki topraklar elden gittikten sonra, Doğu Avrupa'daki topraklar ne işe yarayacaktı ki?

Ama Sultan Selim, bu zorlu göreve sadece siyasî gereklilikler sebebiyle eğilmiyordu. En büyük tehlikeler altında hırsını tatmin etmek, şan ve şöhrete doymayan, hayal gücü geniş, tutkulu karakterine çok uygundu. Tevrat'ta adı geçen Fırat Nehri'nin kıyısındaki şahın üzerine yürüyüp, atışta ve güreşte usta olan[2] güzel çehreli, kızıl sakallı şahı yenmek; dünyaca ünlü Şiraz çeliğinden yapılmış altın kaplamalı zırhlar ve başlıklar takan 20 bin İranlı süvariden oluşan görkemli muhafız kıtasının saflarını kırmak; büyük kalkanların ardından düşmanlarını uzun mızraklarla karşılayan Ermeni piyadelerinin saflarına dalıp, onları aşmak ve hafif Gürcistan yardımcı birliklerini dağıtmak[3], hayalinde yaşattığı Büyük İskender'in uzaktaki efsanevî ülkelerde savaşla geçen zafer dolu hayatı gibi, tasavvurlarını dolduruyordu. Ayrıca, hiç şüphesiz dedesi ve en büyük örneği Sultan Mehmed'in başka bir İran hükümdarına karşı yapmış olduğu savaşın anıları da canlanıyordu. Ama dedesinin savaştığı İran hükümdarı Uzun Hasan, Türkmen yiğitliğinin ve çöllerden gelen göçebelerin gururunun temsilcisi idi; oysa yeni çıkan Kızılbaş tarikatı aşılmaz derecede fanatikti ve başlarında 12 dilimli yüksek sarıklar taşıyan müritleri, "Yaşasın efendimiz İsmail" diye bağırarak, gözlerini bile kırpmadan ölüme gidiyorlardı[4]. Sultan Selim, eyaletlerin zenginliklerini ve bir Venedikli tarafından 800 bin altın olarak tahmin edilen yıllık gelirlerini[5]; Doğu ve Batı arasında dünyaca ünlü ticareti ile Tebriz'i; binlerce tüccarı, metal ustası, ipek dokuyucusu, Türkler arasında büyük rağbet gören silahları, şalları, vs. ile Şiraz'ı ve

Hristiyanların savunma araçlarının karşı koyamadığı sert çeliği ile Kermiyan'ı hiç düşünmüyordu bile[6].

Osmanlı kaynaklarında, Sultan Selim tahta cülûs ettiğinde, Şah İsmail'in kendisine bir aslan gönderdiği ve bunu, İran'daki gücün hakaretimsi bir şekilde vurgulayan bir hediye olarak algılayan Sultan Selim'in, buna kibirli komşusuna köpek göndererek teşekkür ettiği anlatılır[7]. Osmanlı tarafındaki huzursuzluğun asıl kaynağı ise Şah İsmail'in Şehzâde Murad'ı[*] barındırması idi. Şah İsmail, Murad'a kendi kızını vermiş ve onu kısa bir süre sonra şansını denemek üzere büyük bir askerî güçle Amasya'ya akına göndermişti. Sultan Selim ve Safevîlerin şahı arasındaki savaş bu yüzden Sultan Bâyezid'in 14 Nisan 1513 tarihinde elde edilen zaferle geçici olarak sona erdirilen taht mücadelesinden kaynaklanan iç karışıklıkların bir devamı gibi görülüyordu. Şah İsmail, hor gördüğü Batı'daki Rumeli'nin sultanına karşı yapacağı savaşa tüm dikkatini verebilmek için önce İtalyanların "yeşil başlıklı[8]" dedikleri komşusu, vezirini yenen ve öldürten Özbek Hanı Ubeydullah ile barış yaptı[9].

1513 yılının Kasım ayında bile İstanbul'da hiç kimse Sultan Selim'in İran'a saldıracağını bilmiyordu. Ancak Aralık ayında Şah İsmail ile Sünni Türkmenlerin Hanı Ubeydullah arasında barış yapıldığı ve Sultan Selim tarafından gönderilen elçinin, Şehzâde Murad'a "büyük değer" veren Şah İsmail tarafından öldürüldüğü haberi geldi[10]. Şehzâde Murad'ın, dedesinin mirasını geri almak için komuta ettiği süvari birlikleri, 1514 yılının bahar aylarında Amasya'ya doğru yola çıktılar. Ordunun Türkmen asıllı komutanı Ustacaoğlu, o tarihte Ermenistan'da bulunan Şah İsmail'in damadı Murad'a eşlik ediyordu. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Trabzon önlerine gelmiş ve Şehzâde Korkut'un katillerinden biri olan mirahurla birlikte düşmanın öncü birliklerini Sivas'ta geri çekilmeye zorlamış olsa da[11], Sultan Selim bizzat Anadolu'ya geçmeye karar verdi. Yanında büyük sayıda askerî birlikler vardı ve o zamanların abartılı stilinde 300 bin askerden bahsediliyordu. Ayrıca bir yıl yetecek kadar büyük miktarlarda erzak ve 2 milyon 500 bin altın getirmişti[12]. Sultan Selim, 18 Nisan'da İstanbul'dan ayrıldı. 20 Nisan'da hâlâ Üsküdar önlerinde Anadolu sahilinde idi, ama bir sonraki gün yola çıkacaktı. Mayıs ayının ilk günlerinde karargâhını Bursa yakınlarına kurmuştu ve 14 Mayıs'ta İstanbul'a, Safevîlerin şahlarının komutası altında yaklaşmakta oldukları ve "yüzyıllardır görülmeyen[13]" bir savaşın beklendiği haberi geldi.

Türk birlikleri, yavaşça Amasya’dan Ermeni Dağları’ndaki Erzincan’a doğru ilerlediler. Yol, zorlu idi ve insanlar, atlar ve yük hayvanları için çok az erzak vardı. Mayıs ayının sonlarına doğru yeniçerilerin ve sipahilerin, sultanın atları için getirilen arpaya el koydukları anlatılıyordu. Sultan Selim, onları affedip, asiler arasında adam başına 16 altına kadar para dağıtmış olmasına rağmen, hâlâ isyan tehlikesi vardı. Bu hadiselerin baş suçlusu olarak, Osmanlıların bölgesinden geçişlerini sadece zorla kabul eden ve beklediği kesin mağlubiyetten sonra Osmanlılara saldırmaya hazır bekleyen Dulkadiroğullarının Ermeni-Türk Beyi Alaüddevle gösteriliyordu.

Nihayet Çaldıran Ovası’nda 10 bin’i Şah İsmail’in timarlarından gelen seçkin süvarilerden oluşan 30 bin İran askeri görüldü. İyi beslenmiş, güçlü askerler, göz alıcı çelik zırhları içinde, özenle süslenmiş atları üzerinden, Batı’nın iyice yorulmuş ve kendilerini savunmaktan aciz gibi görünen zavallı askerlerine hor gözle bakıyorlardı[14].

İhtişamlı ve zaferden emin ordunun bir kanadını Şah İsmail bizzat yönetirken, diğer kanat Ustacaoğlu’nun emrine verilmişti. Her iki kanat aynı anda saldırdı. Şah İsmail, Rumeli sipahilerini oldukça kolay dağıtmayı başardı. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa muharebe alanında hayatını kaybetti. Osmanlılara ait toplar[15], İran ordusuna fazla zarar veremedi, ama Ustacaoğlu daha ilk saldırıda bir kurşunla ölümcül derecede yaralandı ve attan düştü. Ama adamları bu yüzden savaşı bırakmadılar. Güçlü güzel atlarını sürerek, direnci kırarak, topçulara kadar ulaşmayı ve bir çoğunu kızılağaçtan ma’mul uzun, iki uçlu mızrakları ile öldürmeyi başardılar. Muharebenin sonucu artık sadece yeniçerilere bağlı idi.

Yeniçeriler, önceleri savaşmaya pek hevesli değildiler ve Sultan Selim, düşmanlarının birçok Rumeli sipahisini katletmesini seyretmek zorunda kaldı[16]. Nitekim, yeniçeriler zafer kazandıklarına sevinmeye başlayan İranlıları - ne de olsa 17 sancakbeyini ve bir beylerbeyi ile birçok asker ve sipahiyi öldürmüşlerdi - durdurmayı başardılar. Topların dışında yeniçeri saflarından 4 bin tüfekçi, düşmana ateş açtılar. Şah İsmail, ölümcül olmasa da, yaralandı ve geri çekilmek zorunda kaldı (23 Ağustos) ve İranlıları tamamen yenmek için yanında serhad beylerinden Malkoçoğlu’nun da savaştığı Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa’nın son bir darbesi yeterli oldu. Böylelikle bu savaş, her zamanki gibi Osmanlı piyadeleri ve topçuları sayesinde kazanılmıştı. Sözde Hristiyan dostu olan Safevîlerin kazanmasını isteyen bir İtalyan, topçu sınıfı hakkında “topçu sınıfının acımasız ve yiğit

insanlara yakışmayan öfkesi”, diye yazar[17]. Venedik balyosu da kesin zaferin, topçular sayesinde gerçekleştiğini yazmıştır[18].

İran karargâhından büyük miktarlarda yararlı ve değerli herşey alındıktan - aralarında yağ ve balın da bulunduğu söylenir - ve şehvetli Şah İsmail’in[19], Sultan Selim tarafından nişancı[*] ile evlendirilen cariyelerinden biri dışında, burada bulunan çok sayıdaki kadının hepsi üstlerinde başlarında ne varsa alınarak kovulduktan sonra, ordu bu sefer Tebriz’e yöneldi. Sultan Selim, buradaki insanlara düşman olarak gelmediğini temin ettikten sonra, şehre merasimle girdi. Camiler, tekrar Sünnilerin ibadetine açıldı ve Sultan Selim bunların birinde Cuma Namazını kıldı. En az 700 zanaatkâr ailesi İstanbul’a götürüldü.

Yeniçeriler, kışı Karabağ’da geçirme olasılığına karşı ayaklandıkları için, dönüş yolu hayli zorlu oldu. Ordu, Fırat Nehri’ni geçti ve Amasya’ya varmadan önce, Gürcüler ve İranlılar onlara pusu kurarak, birkaç topu ele geçirdiler[20]. Gürcistan Prensi nihayet direnmeyi bıraktı ve erzakları artık iyice azalan Osmanlıların karargâhına 800 öküz ve 4 bin koyun gönderdi[21].

Baharda, Sultan Selim yine görkemli bir ordunun başında bulunuyordu ve bu seferki hedefi, Alaüddevle’yi cezalandırmaktı. Aralarında 3 bin okçu bulunan toplam 5 bin yeniçeri ile müstahkem Kemah’ı zapt etti. Alaüddevle’nin Kayseri’de yapmaya çalıştığı gece baskını başarısızlıkla sonuçlanınca, üç oğlu ile birlikte Osmanlıların eline düştü ve idam edildi. Toprakları, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yeni sipahiler arasında bölüştürüldü[22]. Dulkadiroğullarının başına sadık Şehsuvar’ın oğlu Ali getirildi ve böylelikle buradaki topraklar üzerinde Osmanlı hakimiyeti resmen ilan edildi[23]. Sultan Selim’in İstanbul’dan çağrılan oğlu Şehzâde Süleyman, sancakbeyi olarak Amasya’da kaldı.

Şah İsmail, mağlubiyetini kesin kabul etmeye niyetli değildi. Gerçek bir İranlı şah olarak, önceden belirlenecek bir günde yapılacak ve her iki ordunun da iyi hazırlanacağı bir savaş teklif etti. Sultan Selim’e Amasya’ya zenginliğine yakışır, ancak içlerindeki ironi sebebiyle hakaret olarak algılanacak hediyeler gönderdi: Mücevherlerle süslü bir kılıç, bir eyer ve yine mücevherlerle süslenmiş bir kemer. Sakat olarak geri gönderilen elçilerin getirdikleri cevap, “bir it olduğu ve yaptıklarından fazlasını yapamayacağı” oldu[24]. İran’dan ayrıca Memlük Sultanı’na ve yeniden doğu sınırlarında kendisine saldıran[25] Özbek Hanı’na, Osmanlıların tehdidi altında bulunanlar arasında bir ittifak kurma amacı ile elçiler gönderildi.

1516 yılında ayrıca İstanbul’a da İranlı bir elçi geldi ve “nihai muharebe” teklifini yeniledi[26]. 1517 yılında, Sultan Selim Memlük Sultanı’na karşı savaşırken, Şah İsmail dönüş yolunu keserek, elinden Suriye’yi almayı denedi. İranlı birlikler, Mirahur Mehmed’in 2 bin yeniçeri, bir o kadar tüfekçi ve birçok mahalli süvari ile birlikte sınırı savunduğu Diyarbekir’e geldiler. Öncü birlikleri dağıtıldı, ama yeniçeriler savaşı tekrar başlattılar ve ertesi gün hücumu tekrarladıklarından, birçok İranlı subay ve binlerce asker muharebe alanında hayatlarını kaybetti[27].

1513 yılında, Şah İsmail’e karşı sefere çıkılmadan önce, İstanbul’da Memlük Sultanı’nın ancak yılın sonuna doğru varan bir elçi topluluğu bekleniyordu[28]. O dönemlerde hiç kimsenin Sultan Selim’in, Halife ünvanını taşıyan, kutsal şehirlerin bekçisi bu güçlü ve itibarlı Müslüman hükümdara saldırma planlarından haberi yoktu. Memlüklerin büyük lideri Kansu Gavri, her ne kadar Sultan Selim’in kaçak yeğenlerine sığınma hakkı tanımış olsa da, Safevî Şahı İsmail’in aksine, onları II. Bâyezid zamanında Suriye-Mısır silahlarının üstünlüğünü tecrübe etmiş Sultan Selim’e karşı kışkırtmayı düşünmüyordu. Böylelikle Memlük Sultanı, 1514 yılında Kıbrıs’ı fethetmeyi düşünebilmiş ve kırk yıldır burada hüküm süren Venediklilerin yerine kendi vasalını getirmişti[29].

1516 yılının bahar aylarında, Sultan Selim için tamamen avlar ve başka eğlencelerle barış içinde geçen bir yıldan sonra, tekrar Anadolu’ya geçtiğinde, gerçek hedefi bilinmiyordu. Yine de mükemmel disiplin altında güçlü ve yiğit kölelerle kendini sürekli olarak yenileyen bir savaşçı sınıfına dayanan çok eski bir güce boyun eğdirip, Anadolu ve Rumeli hakimi Türk Sultanı’nı, İstanbul’da Bizans İmparatoru’nun halefini, İslâm’ın en azından Sünni kesiminin en yüksek siyasî ve dinî mertebesine yükseltmek, onu Padişah ve Halife yapmak, Sultan Selim’e kısmet olacaktı. Genel görüşe göre, Osmanlı hükümdarı, İran’da tekrar Şah İsmail’in üzerine saldıracağı yönünde idi, zira Vezir Sinan Paşa topçular ve okçularla Karaman’a doğru yola çıkmıştı[30]. Nitekim, Memlük Sultanı Ocak-Şubat aylarında, özel bir elçi topluluğu aracılığıyla Sultan Selim’e Alaüddevle’nin idamı konusunda sitem etmişti. Selim’in buna cevabı, sadece “yoluna çıkan kara bir taşı yok ettiği[31]” ve halifenin topraklarına saldırmaya niyetli olmadığı olmuştu.

Sultan Selim, 5 Temmuz’da İstanbul’dan ayrıldı. Aynı zamanda, Memlük Sultanı’nın bilinmeyen sebeplerden dolayı Suriye’ye geldiği haberi duyuldu. Memlükler zamanlarını genelde Kahire’de geçirdikleri için bu oldukça tuhaf bir durumdu. Kansu Gavri, yola çıkmadan önce büyük

miktarlarda vergi toplamış ve İskenderiye ile Dimyat'ta savunma tedbirleri aldırmıştı. Suriye'ye gelişi, saldırı avantajını düşmana bırakmamak ve Osmanlılara meyilli nüfusun[32] onların tarafına geçmesini engellemek içindi.

Memlük Sultanı, Sultan Selim hakkında herhangi bir açıklama yapmaktan kaçındığı için, hukukçular arasında yaptığı bir toplantıda, gerçek inancın temsilcisine hakaret etmek istemediği ve haklarını elinden almak istemediği halde, İslâm'ın bedeninden dikeni çıkartmanın ve Allah'ın belirlediği yolda devam etmenin caiz olup olmadığını sordu. Tabii ki istediği cevap geldi[33] ve böylelikle Müslüman devletler arasında uzun zamandır görülmeyen önemli bir savaş başlamış oldu.

Sultan Selim'in Suriye'ye kadar gelişi hakkında çok fazla bilgi yoktur, ancak her iki ordu, 4 Ağustos tarihinde Halep yakınlarında "Dabık Çayırı" anlamına gelen Mercidabık'ta karşı karşıya geldiler. Selim'in etrafına her zamanki gibi yeniçerileri ve seçkin birlikleri dizilmişti. Ordusu, bu sefer Çaldıran'da insanüstü çabalarla o zorlu zaferi elde eden orduya hiç benzemiyordu. Aksine, en üst düzeyde Osmanlı subaylarının değerli düğmelerle süslenmiş ipek giysiler, başlarında kırmızı ve brokar başlıklar ve yüksek, güzel tüyler olan köleleri hayranlık uyandırıyordu[34]. Sinan Paşa, Rumeli sipahilerini yönetiyordu. Dulkadiroğulları Beyi'nin görevi, süvarileri ile düşmanın etrafını kurnazca sarmaktı.

Memlüklerin, böyle bir orduya, piyadelerine ve toplarına karşı, inatçı ve kahramanlıktan öte yiğitliklerine rağmen direnmesi zordu. Ayrıca bunlar, boş yerleri Şam ve Halep'ten getirtilen birliklerle doldurulan ordusunun sadece bir kısmını oluşturuyorlardı. Saatlerce süren ve hiçbir sonuç alınamayan çatışmalardan sonra, Halep Emiri yenildi. Onun ardından Rumelili bir Osmanlı askeri, Şam Emiri'nin kellesini uçurdu. Oluşan kargaşada Memlük Sultanı da bilinmeyen bir biçimde hayatını kaybetti. Sultan Selim, kazanan olarak ipek halılar üzerinde ülkenin iki başkentine girdi ve oldukça iyi davrandığı nüfusa, sadakat yemini ettirdi. Halep Emiri, bağlılığını ilan etmek için geldi ve oldukça nazik karşılandı. Bu hadiselere şahit olan bir Hristiyan, Şam'da toplanan Divân'a 72 dilden temsilcinin katıldığını anlatır: "Bu kadar ihtişamlı bir Divân hiçbir zaman toplanmamıştı[35]." Sultan Selim, Kudüs'te de bir müddet kaldı, fakir Müslümanlara sadakalar dağıttı, büyük cami ile Mescid-i Aksâ'yı ve Hazreti İbrahim'in mezarını ziyaret etti ve Kurban Bayramı'nı birçok kurban kestirerek kutladı[36].

Sinan Paşa komutasındaki bir öncü birlik, Tumanbay'ın yeni Memlük Sultanı ilan edildiği Kahire'ye doğru yola çıkmıştı. Sinan Paşa, Gazze'yi işgal etti ve burada Emir el-Gazali'nin saldırısına uğradı. Muharebe, Gazze'nin surları önünde cereyan ediyordu ve 5 bin civarında Memlük ve Arap, geri çekilmek zorunda kaldı. İskenderiye Emiri hayatını kaybederken, Osmanlı ordusundan beş sancakbeyi de aynı akıbete uğradılar. Birkaç gün sonra Sultan Selim, birkaç silahdarın öldürüldüğü Ramla'yı tahrip ettikten ve tüfekçilerinin kurşunları ile dağ geçitlerini ellerinde tutan Arapları kaçırdıktan sonra, Gazze'ye geldi.

Düşman süvarileri, ancak Kahire yakınlarında [Reydaniye'de], erzak teminini kesmeye çalışırken tekrar görüldüler. 24 Ağustos'taki Osmanlı toplarını hâlâ hatırlayan Memlük Sultanı Tumanbay, Osmanlıları aynı silahlarla karşılamaya çalıştı. 150 güzel ve eski, bronzdan dökme top, Sultan Selim'in ordusunu yok etmek üzere mühimmat deposundan çıkartıldı. Ama Sultan Selim, bundan haberdar olmuştu. Ayrıca Mısırlılara ait topların kullanılamaz durumda oldukları, hatta kendi topçuları için bile tehlikeli oldukları anlaşıldı. Türklerin topları ise yine düşman saflarında büyük kayıplara sebep oldu.

Memlüklü süvarilerinin, Osmanlıların sağdaki Anadolu kanadına yaptıkları ve başka birliklerin de kısa bir süre sonra tekrarladıkları hücum daha başarılı oldu. Dulkadiroğulları Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey ve diğer Anadolu sancakbeyleri geri çekilirken, Sinan Paşa'nın etrafı sarıldı ve adamları o karmaşanın içinden ölmek üzere olan beylerini çekip kurtarmadan önce sekiz yerinden yaralandı. Savaşın bir tanığı, bu hadise hakkında şöyle yazmaktadır: "Sipahiler, O'nu gözyaşları ile ıslattılar, bedenini ince bir kefene sardılar, Mekke'den gelen suyla yıkadılar ve gömdüler." İntikam duygusu ile dolup taşan Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa, düşmanlarının üzerine yürüdü ve onları "başak gibi ezdi geçti". Memlüklü Sultanı'nın ordusundan geriye kalanlar da Kahire'ye kaçtılar ve esirler kılıçtan geçirildi (23 Ocak 1517)[37]. Nil Nehri'ndeki bir adaya kaçan Tumanbay'ın Türklerin karargâhını tekrar bir araya topladığı binlerce askerle ani bir baskına uğratma teşebbüsü başarısız oldu. Memlüklü hükümdarlığının savunucularının son bir hücumu, ertesi gün Osmanlıların kesin zaferi ile sonuçlandı.

Kasım ayında Sina Dağı'nın papaz vekili ve İskenderiye'nin Venedik konsolosu aracılığıyla uzaktaki Frenklerden bile yardım isteyen[38] Tumanbay'ın hiçbir taraftan umudu kalmamıştı. Yine de sadık memlükleri

ile ve kendisine bağlı kalmış ahaliyle Mısır topraklarında bir zamanlar çok güçlü bir Halifeler Devleti'ne yakışır biçimde son gücüne kadar savaştı. Her pencerede, her karanlık köşede dirençle karşılaşılan Kahire'nin fethi sırasında üç gün üç gece boyunca kanlar aktı. Özellikle Sultan Şaban Cami'inin etrafında, ilk zamanlarda topçuların da katıldığı amansız bir mücadele yürütülüyordu. Öfke dolu Türklerin eline düşenler işkence altında hayatını kaybediyordu. Bir çoğu yarı ölü vaziyette suya atıldı ve boğuldu. Nihayet, Memlüklere ait atların gizlendiği yer bulundu. Memlük Sultanı Tumanbay, yanında sadece otuz kişi ile birlikte bir tekneye binip kaçtı.

Sultan Selim, Tumanbay'ı kesin olarak istiyordu. Berberi reislerinden birinin ihaneti üzerine, Tumanbay nehrin diğer kıyısında yakalandı. Kahire Kadısı, boyun eğmesini isteyip, bunun karşılığında kendisine bir sancak vaat ettiğinde, Tumanbay bunu hiddetlenerek reddetti. Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa, kaçak Memlük Sultanı'nın yanındaki adamlarla zorlu bir savaşa girişti ve elinde bozdoğanı ile bizzat savaş alanına inmek zorunda kaldı. Memlük Sultanı, nihayet suyun içinde bir köprünün yanında esir alındı. Sultan Selim, hükümdarlığını ve şerefini inatla savunmuş olan Tumanbay'ı, bir hükümdara yakışmayacak bir biçimde, bir eşek üzerinde Kahire'nin tüm ana yollarından geçirdi ve şehrin kapılarından birinde astırarak idam ettirdi.

Kıyımlar ve yağmalar, üç gün sürdü. Dördüncü gün, bütün Mısır topraklarında barış ilan edildi. Sultan Selim, böylelikle "Hazreti Yusuf'un tahtına" oturmuştu. Siyasî ve sosyal şartları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında olduğu gibi bir düzene sokmak için altı yedi ay burada kaldı. Direnenler ortadan kaldırıldı. İskenderiye önlerinde daha kış aylarında İstanbul'da aceleyle bir araya getirilen ve 2 bin yeniçeri ile Alacahisar Sancakbeyi ile Mihaloğullarından İskender Bey'in oğlu Mehmed Bey'in komutasındaki birçok sipahiden oluşan güçlü bir donanma belirdi ve bu büyük ticaret şehri hiç tereddüt etmeden teslim oldu[39]. Mekke Şerifi de yeni sultanın huzuruna çıktı ve Sultan Selim'in elinden Mescid-i Nebevî için ipekten dokunmuş değerli bir örtü aldı.

Yunus Bey, Mısır'ın ilk paşası ve üçüncü beylerbeyliğine tayin edildi ve koruma olarak emrine birçok yeniçeri ve sipahi verildi. Fazla bağımsız hareket etmeye başladığından ve hutbelere bağımsız bir Sultan gibi kendi adını da ilave ettirince, Sultan Selim'in emri üzerine idam edildi ve yerine[40] eski Halep Emiri Hayr Bey getirildi. Sultan Selim daha sonra, eski Memlük Sultanı'nın oğlunu ve onun Şam Emiri ile evlendirdiği kızını da yanına

alarak[41], Kahire'den ayrıldı. Suriye'de, çoğu ülkenin kendi evlatlarından oluşturulmuş 40 bin süvari bırakıldı[42]. Şah İsmail'in herhangi bir düşmanlığını engellemek için Anadolu'da bir müddet Pîrî Mehmed Paşa Kızılırmak üzerinde nöbet tuttu, ancak daha sonra geri çağrıldı (Ekim 1518). 1518 yılı Temmuz ayının son günlerinde Sultan Selim yine İstanbul'a geldi. Venedikli bir konsolosun "Tanrı bizi korumazsa, sonunda bütün Müslümanların hükümdarı olacak[43]" şeklindeki kehaneti (Şubat 1517) sonunda gerçekleşmişti.

1518, belki de 1519 yılında, Kahire'de isyan çıktı ve Osmanlı birlikleri tarafından acımasızca bastırıldı. Sultan Selim ise bir daha ne Asya'ya ne de Mısır'a ayak basmadı. 1519 yılını Edirne'de geçirdi[44]. Hiçbir sebep yokken, İtalya veya Rodos'a karşı hazırlıklarından bahsedilmeye başlandı[45]. 1520 yılının sonbahar aylarında İstanbul yakınlarındaki İnceğiz'e geldi ve Pîrî Mehmed Paşa ile Dukakinzâde Ahmed Paşa bayram için hazırlıklar yaparken, şîrpençeye yakalandı ve 7 Şevval[46] günü (20 Eylül) aniden hayata veda etti. Şüphe ile karşıladığı ve aynı şekilde babasının da kendisine suikast tertipleyebileceğinden şüphelenen oğlu Süleyman, Manisa'da kaldığından, Sultan Selim'e son günlerinde Ferhad Paşa baktı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SULTAN I. SÜLEYMAN’IN GENÇLİĞİ.

VEZİRLERİ VE YAKINLARI

ANADOLU'DAKİ SAVAŞLAR[*]

O dönemlerde yaşamış tarihçilerin, solgun tenli, patlak gözlü ve uzun bıyıklı; asker hayatını seven, ağaç tabaklar içinde tek çeşit bir yemekle yetinen, kimi zaman av zevkini tatmin eden veya ordusunun başında uzakta savaşlara çıkarken, kimi zaman afyon dumanında kendinden geçen[1] ele avuca sığmaz, asık çehreli Sultan Selim, 46 yaşında hayata erken veda ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına, bedeni ve ruhu ile tamamen farklı bir hükümdar çıktı. Trabzon'da[*] doğan, Kefe'de güzel annesi[2] tarafından Tatar akrabaları arasında yetiştirilen; daha sonra babasının Anadolu'daki savaşları sırasında uzun bir süre Avrupa'daki meselelerle ilgilenen ve sonunda, babası ondan şüphelenmeye başladığı için, sürgün olarak Anadolu'da yaşayan henüz 26 yaşındaki Süleyman, hayatının üçte birini İstanbul'da geçirmiş ve burada "pişerek", İstanbul'a yakışır asil bir genç adam hâline gelmişti[3]. Solgun tenli, ince bir adamdı[4]. Ağır ve ustaca bağlanmış sarığının altından yarı içine göçmüş gözler parlıyordu. Bu ince yapılı gencin kartal burnu ve uzun boynu ile melankolik görünüşü de tipik özelliklerindendi[5]. Profili asil ve keskin hatlı idi; enerjik üst dudağının üzerinde ise ince küçük bir bıyık vardı. Eski Osmanlı soyunun çelebisi olarak, sınırsız bir güce sahip olmanın verdiği bilinçle hırsını körükleyen dünyaya soğuk ve biraz da yorgun gözlerle bakıyordu.

Güçlü kolları ile Tatarların ata yadigarı olan okçuluk sanatını çok iyi biliyordu. O, bir zanaat öğrenmişti ve bu zanaatla, kendi ifadesine göre, her gün tebaanın terinin ve kanının bulaşmadığı bir akçe kazanmıştı[6]. Doğu dillerinin yanında Anadolu'dan daha çok sevdiği Rumeli'nin[7] Slav dillerine de hakimdi ve çoğunluğu Bosna'da, Dalmaçya'da, Sırbistan'da ve Bulgaristan'da doğmuş olan subayları ile kendi dillerinde konuşabiliyordu[8]. Zamanın Arap-Fars şiir sanatına[9], seleflerinden çoğu gibi ilgi duymuyordu. İslâmi temeller üzerinde büyüyen felsefeye de ilgisi yoktu. Babası Sultan Selim kadar ütopyacı ve savaş hayranı olmasa da, Büyük İskender gibi cihan fatihlerinin efsanevî hikâyelerini severdi, ama ona ulaşmak gibi büyük bir hayale kapılmazdı. Selim'in babası, Hristiyanları ve Yahudileri esirgemişti; Selim ise onun yerine gezgin dervişleri ve şeyhleri takip ediyordu. Bu fanatiklerden biri, bir Torlak[10], II. Bâyezid'a hançerle saldırmaya kalkmış, ama Vezir İskender Paşa tarafından engellenmişti[11].

Süleyman, Hristiyanlara karşı değildi, ama onların temsilcilerini sevdiği de söylenemezdi. Bu yüzden İslâm'ın bazı düzensizliklerine göz yumuyordu, zira dedesi Sultan Mehmed ve babası Yavuz Sultan Selim'in aksine yaşlılığına kadar kendi adına herhangi bir imaret[12] veya camii yaptırmamış olmasına rağmen, halife olarak dinî görevlerini ve yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışıyordu[13]. Aşırı dindar bir adam sayılmazdı.

Süleyman hakkında, ava ve oyunlara fazla meraklı olduğu söyleniyordu. Kimi gözlemci, sefaya ve düzensiz bir hayata çok uzun dayanamayacağından emindi. Venedikli bir balyos, çok değişken, kimi inatçı, kimi müşfik bir karaktere sahip olduğunu söylüyordu, ama bu arada Doğuluların yetiştirme tarzından kaynaklanan ve kendini kimi zaman öfke ve kibirle gösterirken, kimi zaman görünüşte tevazu ile ortaya çıkan rol yapma yeteneğini unutuyordu[14]. Hristiyan elçiler, saray hayatını çok sevdiği için, savaşa fazla meyilli olmadığını düşünüyorlardı; bu da onların işine geliyordu[15].

Ama böyle düşünenler, yanıldıklarını kısa bir süre sonra anlayacaktılar. Yeni sultan, güzel kadınlara, hele ki genç delikanlılara hiç düşkün değildi. Eğriboz asıllı eşinden, yiğit bir savaşçı olarak yetişen, annesi ile birlikte Karahamid'de yaşayan, Anadolu'da çok sevilen ve bu yüzden babasının öfkesini çekerek, sonunda sultanın resmî olarak tanınmayan gözde cariyesi Hürrem Sultanın entrikaları sebebiyle hayatı son bulan[16] Mustafa adında bir oğlu olmuştu. Hürrem Sultan, Kefe'deki gümrüğe köle ticareti için her yıl büyük meblağlar ödeyen Tatarlardan alınan bir Rus'tu (Rutenya/Ukraynalı). Bu yüzden Rönesans devri âlimleri ona Latince eserlerinde "Roksolana" lakabını takmışlardı. Haremlerde rağbet gören ve hayranlık uyandıran kömür gözlü, bukleli ve kırmızı dudaklı cariyelerin aksine, zarif ve kısa boylu[17] olan Hürrem Sultan, Süleyman'ı öylesine etkilemeyi bilmişti ki, onu sadece paraya ve mücevherlere boğmakla kalmayıp - sadece elbiselerinden biri 100 bin altın ediyordu -kendisine hediye edilen bütün cariyeleri de sarayın gözdeleri ve subayları ile evlendirmişti[18]. 1521 yılında ölen iki çocuktan başka üç veliaht doğurmuştu: Selim (1521), sarayda gizlenerek yaşayan kambur Cihangir[*] ve Mehmed; Selim'in, Mehmed'in ve üvey kardeşleri Mustafa'nın sünnet düğünleri, 1529 yılında büyük bir görkemle İstanbul'da At Meydanı'nda yapıldı[19]. Tek kızı ise Rüstem Paşa ile evlendi[20]. Süleyman, yeniçerilerin ve diğer düşmanlarının nefretle "cadı"[21] diye andıkları Hürrem Sultan'la tek eşli herhangi bir başka prens

gibi, çok büyük üzüntüler yaratan ölümüne kadar çok mutlu yaşadı. Mezarı, aynı zamanda eşi olan efendisinin yanında İstanbul'da Süleymaniye Cami'indedir.

Sultan Süleyman, savaşı zevk için istemiyordu, zira doğuştan ne bir savaşçı ne bir fatihti ve bu konuda hırsı yoktu. Aile içinde ve dostlarına karşı nazik bir insandı ve örneğin güçlü Veziriazam İbrahim Paşa meselesinde olduğu gibi, ikincil derecede yer almayacak kadar kibirli değildi. Buna rağmen Sultan Süleyman hiçbir zaman, Sultan Selim'in tabiriyle "sakalından çektikleri" babası Sultan Bâyezid gibi, gözde vezirler tarafından yönetilen, iradesi zayıf bir adam durumuna düşmedi. Aksine hiçbir Osmanlı Sultanı, Osman Bey'in halefi, padişah ve halife olarak sahip olduğu bilinci, onun kadar ihtişamla taşımadı.

"Daima muzaffer padişah, şahların şahı, kâinâtın taçlı efendisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Ak ve Karadeniz'in hakimi, Rum'un, Anadolu'nun, Yunanistan'ın, Karaman'ın, Dulkadir'in, Diyarbekir'in, Şam'ın, Halep'in, Kahire'nin, Kudüs'ün, Mekke ve Medine'nin, Yemen'in, Cidde'nin vs. hükümdarı Sultan Süleyman Şah"[22] için güç, ya yaratıcılığın bir eseri ya da fanî bir müsamahanın kanıtı idi. Vezir Mustafa Paşa, 1527-28 yıllarında Kral Yanoş (Jan) Zapolya adına Macar elçisi olarak İstanbul'a gelen Hieronimus Laski'ye şöyle bir soru yöneltmişti: "Diğerleri gibi onun sadece bir kölesiyken, bir Erdel Beyi, sultana nasıl baba diyebilir[23]" .

Devletin ileri gelenleri Sultan Süleyman'a Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak adeta tapıyorlardı. Venedikli bir balyos, bir mektubunda şöyle yazmıştı: "Zatı şahaneleri, vezirler tarafından yönetildiğini düşünmemeliler; aksine sizi öfkeli gördüklerinde önünüzde titriyorlar ve kaçacak yer arıyorlar[24]". Devletin ileri gelenleri huzuruna elleri arkada olarak çıkıyorlardı. Sancakbeyleri ise ona bakamıyorlardı bile[25]. Ölüm fermânlarını bile neredeyse gülerek karşılıyorlardı ve ülkede disiplin o kadar güçlü idi ki, "en aşağı köle bile sultanın emri ile devletin en yüksek makamındaki adamı esir alabiliyor veya idam edebiliyordu[26]."

Sultan Süleyman'ın vezirleri arasında en çok dikkat çeken Veziriazam İbrahim Paşa olmuştu. Onun kariyeri, Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerindeki yönetim şeklini bütün açıklamalardan daha iyi gözler önüne seriyordu. İbrahim Paşa, Parga'da daha sonra bu bölgede bir sancağa yönetecek olan fakir bir Arnavut Hristiyan köylüsünün oğlu idi. Köle olarak - Ayamavra'nın fethi sırasında esir alınmıştı - Sultan Süleyman'la birlikte Manisa'da büyümüş ve tıpkı Hürrem Sultan gibi ince ve zeki bir yapıya

sahip olduğu için[27], hükümdarının sadece güvenini değil, dostluğunu da kazandı. Güzel konuşmayı biliyor ve büyük savaş kahramanlarının hayatlarını inceliyordu. Aynı zamanda coğrafya, felsefe ve hukukla ilgileniyordu. Daha sonraları, eğitim açısından henüz ham olan Osmanlılardan daha yüksek seviyede olan bir İranlıyı müzik öğretmeni olarak tuttu. İskender Paşa'nın kızı ile yaptığı evlilikten dolayı bu genç musahibin konumu daha da güçlendi[28]. 1523 yılında veziriazamlığa getirildi ve kısa bir süre sonra Rumeli Beylerbeyi olarak atandı. Bu sayede yıllık geliri 150 bin altına yükseldi[29].

O, artık devletin en nüfuzlu adamı idi. Bir Hristiyan[30] 1525 yılında: "Türklerin İmparatorluğu, İbrahim Paşa'nın iradesi ile yürütülüyor", diye yazmıştı. Macar elçi Laski, 1528 yılında ona: "Sultanı yöneten sensin[31]", diye hitap ettiğinde, İbrahim Paşa ona mütevazı bir şekilde: "Ben efendimin kölesiyim", diye cevap vermişti. Yeniçeriler, entrikalarına kurban giden Ferhad Paşa'nın ölümünün intikamını almak için ona karşı birleştiler, ama boşuna. Gerçi evi ateşe verilmişti, ama Sultan Süleyman yerine daha güzelini yaptırdı[32]. Diğer Vezir Ayas Mehmed Paşa'nın nefreti de bir sonuç vermedi.

İbrahim Paşa'nın etrafında altın işlemeli brokar ve ipek giysiler içinde 1.500 kölesi vardı. Kendi giysileri, efendisinin giysilerinden daha değerli idi, ama Sultan Süleyman bunu hak ettiğini savunuyordu[33]. Sıkça ziyaret edilen evinde iki fili vardı[34]. İstediği zaman bir vezirin istidasını açıklama yapmadan geri çevirebiliyordu. Bir seferinde resmî Divân, kendi sarayında toplanmıştı; bu, daha önce hiç görülmedik bir olaydı[35].

1524 yılında kutlanan düğün, sultanlara yakışır bir şekildeydi. Bazıları, ona Serasker Sultan diyorlardı[36]. Barışı tekrar sağlamak için Mısır'a gittiğinde, Sultan Süleyman ona Büyükada'ya kadar eşlik etti[37]. Daha sonra ayrıntılı olarak vereceğimiz Kahire'ye gelişinde, sultanlara yakışır bir biçimde karşılandı. İkisi arasındaki ilişki, masumane bir dostluk olarak gösteriliyordu[38], ama Sultan Süleyman bu çok değerli dostunun dönüşünü dört gözle beklemişti. Sahil kenarındaki şahin avında yine ikisi birlikte görülüyordu[39]. Sultan Süleyman ile aynı odada, dostunun yatağının yanında yatıyor ve yemeklerini onunla birlikte yiyordu. Bir seferinde gözde vezirinin evinden iki gün boyunca çıkmamıştı[40] ve İbrahim Paşa her gün Sultan Süleyman'dan muhabbet dolu mektuplar alıyordu. Şehzâde Mustafa, sultanın sofrasında önce hizmet gören bu adamı kıskanıyordu[41]. Ama

İbrahim Paşa, kendisine duyulan bu güveni çok mütevazı bir şekilde kullanıyordu. Dürüsttü ve hediyeleri sadece herkesin önünde, tazim olarak alıyordu[42]. Hristiyanlara karşı bile sözünü tutuyordu ve Osmanlı siyasetine öylesine dürüst bir akış kazandırmıştı ki, daha sonraları "Türklerde sadakat ve dürüstlük, İbrahim Paşa ile birlikte öldü" diye yazılacaktı[43]. İmparatorluğun gücünün, sürekli bir hâle getirilmesinde İbrahim Paşa'nın payı mutlaka çok büyüktü.

Bu büyük adam, 13 yıl boyunca herşeyi yönetip, yürüttükten sonra 15 Mart 1536 yılında sultanın yanına çağrıldı ve daha önceleri olduğu gibi geceyi sarayda geçirdi. Ertesi gün, siyah eğerli bir at üzerinde ölü olarak eve getirildi. Rüşvet ve Frenklerle şüpheli ilişkiler sebebiyle çok eski ve müsamahakâr dostu onu siyah ipek kaytanla boğdurtmuştu[44]. Birkaç gün sonra mallarına el konulup, açık artırmayla satılırken, "sultanın nefesi ve kalbi" olan bu adamdan hiç kimse bahsetmiyordu artık. Herkes, tek gücün sultanın kendisi olduğunun ve diğerlerinin sadece bu güçlü yolcunun, istediği zaman kırıp atacağı bir değnek olduklarının bilincindeydi.

O dönemlerde vezirler henüz eşit olduğu için, rütbe olarak değil de nüfuz olarak İbrahim Paşa'dan sonra gelen "ikinci" vezir, artık yaşlanmaya başlayan, nikris hastalığından muzdarip Koca Mustafa Paşa idi. 1526 yılında 48 yaşında idi ve sultanın eniştesi idi ki, damat olma şerefini yakışıklılığına borçlu idi. 70 bin altın geliri ve 700 kölesi ile önemli bir konuma sahip olan, ancak İbrahim Paşa ile hiçbir şekilde boy ölçüşemeyen açgözlü ve cimri bir adamdı[45]. O da bir köle idi ve Venedik vatandaşı olarak Kotor civarında doğmuştu[46]. Slav soyundan gelen bir diğeri, Sultan Süleyman'ın damadı Boşnak Rüstem Paşa idi. Bunun dışında Osmanlı hanedanı ile aile ilişkileri içinde, Sultan II. Bâyezid'in kızı ile evli olan Lütfi Paşa vardı[47], ama eşine attığı bir tokatla hakarete maruz bırakması yüzünden daha sonra bir hanım sultanın eşi olma şerefinden mahrum kaldı[48].

Kanuni Sultan Süleyman'ın[*] hareketli ve zeki veziri Pîrî Mehmed Paşa, sürgün olarak Edirne yakınlarındaki bir mülkte yaşıyordu[49]. Üçüncü vezirlik makamını, 50 bin altın gelir ve 600 köle ile bir köylü kadının oğlu olan ve annesi Avlonya'da manastırda rahibe olarak hayatını devam ettirdiğinde, ona yılda 100 akçe gönderen Chimaralı Arnavut Ayas Mehmed Paşa elinde bulunduruyordu. Ayas Mehmed Paşa, vezirlik günlerinde bile -

savaş ve günlük siyaset işleri dışında - okuması yazması yokken, Epir Dağları’ndan ayrıldığı günden daha eğitimli değildi[50].

Aslında samimi olarak gerçekten barışsever ve çok nadiren yenilen düşmanlarına acımasız davranan, hatta amanlı teslimiyeti en şanlı savaşa tercih eden bir karaktere sahip olmasına rağmen, Sultan Süleyman bir savaş çağını başlatmak zorunda kalacaktı. Onu buna iten sebepler, bir taraftan düşmanlarının planlarına ve saldırılarına karşı imparatorluğun kesin ve doğal sınırlara ihtiyaç duyması ve diğer taraftan, devlet içinde çok önemli bir yer tutan ve savaşa hazır olan orduya yeni, şan ve ganimet getirecek faaliyetler yaratmak zorunda olduğunun bilincinde olması idi. Osmanlılar; sultanları, hanları, şahları ve halifeleri olan hükümdarları, muzaffer bir komutan olarak aralarında bulunduğu sürece ilerleyecekler, ya da kısa bir sürede dağılacaklardı.

Yıllık 3 milyon altın tutarındaki harcamalar bütçesinden 500 bin altın 10-12 bin yeniçerinin ulûfelerine ve bir o kadar da sarayın masraflarına gidiyordu[51]. Yeniçerilerin sayısı ile maaşları - günde 6-8 akçe arasında - Sultan Selim zamanında yükseltilmişti. Ayrıca her yeni savaş seferinde her birine 10 altın vermek gelenek hâline gelmişti. Başlıklarında altın[52] süslemeler vardı ve bazıları zırh taşıyordu. Her yeniçeriye, yeni bir sultanın tahta cülûsunda ayrıca 1511 yılından beri 1000 akçe dağıtılıyordu[53]. Yeniçeri ağasının maaşı günde 500 akçe ve beş kaftandı ve Divân’da yer alıyordu[54]. Çoğu artık ateşli silahlarla donatılmış olan ve görkemli giysiler içinde savaşlara katılan askerler, eski asi karakterlerinden vazgeçmemişlerdi: 1526 yılında yine bir isyan çıkarttılar ve üç vezirin evlerini ateşe verdiler[55].

Sipahioğlanlarının sayısı, Sultan Selim’in reformlarından sonra 3.500’e, silahdarların sayısı da 2.500’e yükseltilmişti[56]. Ayrıcalıklı ya da özel birliklerin arasında, beyaz tüyler, altın kenarlı başlıklar ve altından sadaklar gibi değerli eşyalarla donatılmış 360 solak bulunuyordu[57]. Ordunun silahlarını taşıyan 1.000 topçu ve 300 cebeci de ayrıcalıklı savaşçılar arasında geçiyordu[58]. Sultanın sarayında ayrıca 200 müteferrika vardı[59]. Ulûfeciler[*], 900 kişiden oluşurken, aralarında Hristiyanların ve zencilerin de bulunduğu garipler[**] 7 bin kişi idi[60]. Haraca tâbi olmayıp, genelde Slav kökenli köylülerden oluşan ve ordunun önünde ilerleyerek, orakla çimleri biçen voynukların sayısı bini buluyordu[61]. Bunlara, dar ve değerli kadife giysiler içinde, başlarında yüksek başlıklarla, çıplak ayaklarında bir nevi

demir çember taşıyan ve sultanın önünde raks edip, gül suyu döken ve emirlerini atlı ulaklardan bile daha çabuk ulaştıran - Edirne'den İstanbul'a bir günde varıyorlardı - peyklerdi. Ağızlarında daha kolay nefes alabilmek için gümüşten telkârî bir elmacık vardı ve yürürken kemerlerinde küçük çanlar ötüyordu[62]. Daha seçkin ve iyi para alan gazilerin yanında, hayvan derilerinden yapılmış giysileri içinde, başlarında iki kartal tüyü ile süslenmiş başlıkları ile uzun saçlı "Deli"ler görülüyordu[63].

Rumeli Beylerbeyi sipahiler arasından 40 bin süvari toplarken[64], Anadolu Beylerbeyi yanında 30 bin süvari getiriyordu[65]. Bunlara bir de Diyarbekir, Dulkadir, Suriye ve Mısır'dan gelen birlikler ekleniyordu. Nihayet her savaşta, Kadıasker Kapısı'na dikilen bayrağın altında, orada bekleyen memurlar tarafından kaydedilmek üzere, ayaktakımından[66] o kadar çok insan asker olarak görev yapmak üzere toplanıyordu ki, bunlar hassas tahminlere göre yaklaşık 40 bin kişi oluşturuyorlardı; 3 aya kadar peşin ödenen günlük 4 akçe tutarındaki ücret, çoğu için büyük bir fırsattı.

Ordu, eski disiplininden hiçbir şey kaybetmemişti. Aksine yeni araçlar, savaşın olağan düzenini daha da güçlendirmişti. İmparatorluk sancağını taşıyan emir-i âlem, önemli bir subay mertebesine yükseltilmişti ve ordunun önünde sayısız tuğ haricinde yedi sancak daha dalgalanıyordu[67]. Çavuşlar, ellerinde değnekler - ayrıca demir gürzleri de vardı - safları düzene sokmak için saflar arasında gidip geliyorlardı. Yollar, ahşap işaretler veya küçük taş yığınları ile işaretleniyordu. Geceleri sultanın önünde ellerinde meşalelerle yeniçeriler veya 30 kapıcı (yani onda biri)[68] ilerliyordu. "Yâ Allah" narasını duydukları anda, birlikler ya harekete geçiyor ya da dinlenmek üzere duruyorlardı. Her türlü disiplinsizlik kesinlikle yasaktı. Bahçelere dokunulmuyordu ve küçük çocuklar, tamamen güven içinde karargâhta gıda maddeleri satabiliyorlardı[69]. Bir yudum süt çaldığı ya da atı, tarladan başakları kopardığı için bir yeniçerinin ölümle cezalandırıldığı görülebiliyordu[70].

Ve tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi koca ordudan tek bir gürültü, tek bir ses bile çıkmıyordu[71].

Uzun zamandan beri aralarından, Tunus ve Cezayir'i fetheden ve buraları bir korsan ülkesi hâline getiren Barbaros Hayreddin Paşa gibi önemli savaşçıların çıktığı deniz korsanları, Osmanlı'nın Takımadalar ve Doğu Akdeniz'deki deniz gücünü temsil ediyordu. Sultan Selim zamanında, ayrıca iyi donatılmış büyük bir donanma, Mısır'ın fethine katılmak üzere

İskenderiye Limanı'na gelmişti. Barışsever Sultan II. Bâyezid, 320 kadırgaya sahipti, ama çoğu kötü durumda idi. Savaşı seven halefi Yavuz Sultan Selim, Venedik örneğine göre Galata'ya taştan bir tersane kurdurdu ve Bizans İmparatorlarının eski tersanelerini tekrar inşa etmeyi düşündü. Osmanlı Donanması'nı üç katına çıkartmak için tebaandan olağanüstü vergiler alıyordu. Donanmanın hazır tutulmasından sorumlu 300 reisi ve kadırga mürettebatı olarak 3 bin askeri vardı. Ayrıca, acemioğlanları arasından deniz erleri yetiştirebileceğini umuyordu[72].

Sultan Süleyman, babasının faaliyetlerini bütün alanlarda aynı hızla devam ettirmese de, babasının yolundan ilerledi. İlk deniz muharebesine 85 küçük kadırga, 35 "baştarde" ve 60 büyük fırkate (fusta) ile 50 büyük gemi götürdü[73]. Kapudan Paşa, yine Gelibolu Sancakbeyi idi[74]. Galata Tersanesi'nden, genelde aralarında yaklaşık 30 büyük kadırga bulunan 100 kadırga yatıyordu[75]. Topçu sınıfı, Hristiyan kaynaklara göre oldukça iyi donatılmıştı: 1526 yılında, her biri en iyi işçilikle hazırlanmış 800 yeni top mevcuttu[76]. Eskiden olduğu gibi, şimdi de bazı bölgeler gemi yapımı için malzeme temin etmek zorunda idi. Morava, özellikle de Tuna boylarındaki filolar, her zaman iyi durumda olmak zorunda idi[77].

Sultan Selim zamanında sayıları 38'den 40'a çıkartılan Rumeli sancakları[78] ile birlikte sürekli büyüyen imparatorluğun hazinesine büyük meblağlar giriyordu. Defterdar, her gün 20 bin kadar akçe tahsil ediyordu. Her yıl Mart ayının 13'ünde genel hesap ve döküm çıkartılıyordu[79]. Türklerin devlet sırlarına vâkıf olan Kantakuzenlerden Rum asıllı Theodoros Spanduginos, haraç ve bağışların toplam bir buçuk milyon altın ettiğini tahmin etmektedir. Sultan, kullarından ayrıca 300 bin altın elde ediyordu. Suriye malları için yükseltilen vergilerle[80] birlikte gümrüklerden elde edilen vergiler 700 bin ; madenler 90 bin; tuz madenleri II. Mehmed zamanının beş katını, yani 500 bin ; boş kalan makamlar 300 bin ; sahipsiz kalan mülklerle sikkeler her biri 100 bin ; dosyalardan çıkartılan suretler 100 bin [81] ve timarlar 800 bin altın getiriyordu. Vasal devletlerin ödediği vergilerden II. Bâyezid zamanında 1 milyon 200 bin altın elde edilirken, Yavuz Sultan Selim zamanında 1 milyon 330 bin, hatta Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1 milyon 500 bin elde ediliyordu. Kıbrıs, Sultan Selim zamanında olduğu gibi, yılda 8 bin altın öderken, Boğdan 10 bin; Eflak 12 bin; Ragusa 12.500; Sakız Adası 10 bin ve Zenta 5 bin altın ödüyordu[82]. Suriye ve Mısır'dan her biri 50 bin altın değerinde büyük altın

külçeler alınıyordu. Kahire Valisi, eskiden Memlüklere ait bu iki eyaletten toplam 1 milyon altın gönderiyordu. İmparatorluğun yaptığı her büyük savaşta, tebaa iki katı vergi ödemek zorunda idi. Olağanüstü durumlarda ayrıca camilere ait mülklerden de belirli bir katkı payı istenebiliyordu[83]. Nihayet, sikkelerin de tağşişi, yani daha değersiz hâle getirilmesi bir gelir kaynağı yaratmıştı, ama bu sadece akçeler için geçerli idi, zira Venedik altınına eşit[84] Osmanlı altınlarına ve örneğin köprü geçiş ücretlerini ödemek için kullanılan bakır “mangırlara” dokunulmuyordu[85]. Bir akçe, 1/4 drahmi ağırlığında olacaktı; II. Mehmed zamanında 40 akçe bir altın ederdi. Her seferinde sikkeyi daha değersiz hâle getiren[86] para basımları sonunda bir altın 54-60 akçe değerinde yükselmişti[87]. Sultan Mehmed, her 10 yılda bir para bastırıyordu; Yavuz Sultan Selim babası Bâyezid’in akçelerini kullanıyordu ve Kanunî Sultan Süleyman bol bol para bastırıyordu. Eski akçeler, yeni basılanlarda gümüş muhteviyatı zaten azalmış olduğu halde, bir süreliğine 12 eskiye karşılık 10 yeni akçe olarak daha düşük değerle geri alındı. Daha sonra halk arasına salınan casuslar, akçeleri dönüştürerek Hazine’ye ek bir gelir sağlamak yerine daha değerli olan parayı elinde tutanları bildiriyordu.

Bu dönemlerde, savaş için her zaman para vardı. Gemilerin de devlete herhangi bir maliyeti olmadığı; sultanın huzuruna çıkan hiçbir sancakbeyinin değerli hediyeler getirmeyi ihmal etmediği; askerlerin çoğu un veya arpalarını kendileri tedarik ettikleri ve nihayet, içinden geçtikleri bölgeler, haraç ödemekle mükellef bir ülke ise bedelsiz ya da çok cüz’i bir miktar karşılığında[88], hatta mücavir yerler bile erzak temin etmek zorunda olduklarından, o dönemde yaşayan birinin dediği gibi, savaşlar aslında Hazine için kazançlı bir işti.

Asya’da Sultan Süleyman’ın meydan okuyabileceği hiçbir rakibi, elde etmek isteyeceği yeni hiçbir toprak yoktu. Sultan Selim’in fethettiği “yeni topraklar”, 8 sancakbeyi, 7 subaşı ve 10 bin sipahiyi yöneten Amasya Beylerbeyi; 10 sancakbeyi ve 15 bin atlı sipahiyi yöneten yeni Karaman Beylerbeyi; 20 sancakbeyi ve 15 bin atlı sipahiyi yöneten Diyarbekir Beylerbeyi ile Dulkadir ve Suriye’deki padişah temsilcileri arasında bölüştürülmüştü[89]. Bu bölgeler için ayrıca üçüncü bir kadıasker tayin edilmişti[90]. Anadolu’da ise beylerbeyi olarak “eski bir Macar” görev yapıyordu[91]. Antakya Patriği Pierre ve Halep, Humus, Şam Başpiskoposları ile Lübnan Dağları’ndaki Aya Maria Manastırı’nın Süryani ruhbanları, kısa

bir süre sonra Haçlı Seferi fikrinin doğal bir temsilcisi hâline gelecek Alman Kralı Şarlken'e (İmparator V. Karl) yazılar gönderip, Kudüs'e yapılacak bir seferi tavsiye etseler de[92], Suriyeliler aslında hiçbir din ayrımı yapmadan, Osmanlı'nın düzenli ve enerjik hükümdarlığı altında oldukça rahat ediyorlardı.

Sadece hayatta kalan Memlükler, intikam ve eski Memlük Devleti'nin tekrar kurulmasına dair düşüncelerinden vazgeçmemişlerdi ve Sultan Selim'in ölümünü, Sloven asıllı olduğu iddia edilen[93] Canbirdi Gazâli'nin liderliğinde bir isyan ile kutladılar. İsyancı Gazâli, Mısır Valisi Memlük asıllı Hayr Bey'le anlaşamasalar ve Hayr Bey, Canbirdi Gazâli'nin elçisini öldürtse de, Mısırlılar en azından ona, muhtemelen Hayr Bey'in etrafında yeniçeri bulunmadığı için saldırmıyorlardı. Suriye'deki önemli şehirlerden bir kısmı, siyasi planları çok da açık olmayan asinin eline düştü. Canbirdi Gazâli'yi durdurmak üzere Vezir Ferhad Paşa görevlendirildi. Asiler, Ferhad Paşa'nın gelişi sırasında kuşatma altında tuttukları Halep'ten ayrılarak, muharebenin yapıldığı Şam yakınlarına geldiler. Canbirdi Gazâli muzaffer Ferhad Paşa önünden kaçtı ve daha muharebe alanında kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü[94]. Ancak 1522 yılında tekrar İstanbul'a dönen Ferhad Paşa'nın ganimetleri arasında birçok değerli eşyanın yanında, özgür Memlüklerin son temsilcisinin başı da vardı[95]. Ferhad Paşa, Suriye'den dönmeden önce Dulkadiroğulları Beyi Şehsuvaroğlu Ali'yi yanına çağırtmış ve dört oğlu ile birlikte yeterince destek vermediği Osmanlı Paşası'nın huzuruna geldiğinde, beşi birden idam edilmiş ve eyalet merkezi Maraş'ın başına bir Türk komutan getirilmişti[96]. Bu kanlı hadisenin intikamı, kısa bir süre sonra alınacaktı. Sultan Süleyman, bir zaman sonra Dulkadiroğullarının katilini sefer sırasında tebaayı sömürmekle suçladığında, Ferhad Paşa sultana hakaretle cevap vermeye cüret etmişti. Zorla götürülen Ferhad Paşa, bir taşın üzerine oturup, bağırarak itiraz etmiş ve elinde hançeri ile değneklerle yere düşürülüp, sonunda idam edilene kadar sultanın celladları ile boğuşmuştu. Ferhad Paşa'nın ölüm haberini alan eşi, Sultan Süleyman'ın kızkardeşi, siyah bir arabayla Divân'a gelmiş ve yakında acımasız kardeşi için de siyahlara bürünebileceğini umduğunu söylemişti[97].

1523 yılının sonbaharında - Şah İsmail hayatta idi - elçisi İstanbul'da alıkonuldu ve başkentte o güne kadar henüz tamamen ortadan kaldırılamayan Şiiliğin temsilcisine karşı büyük bir Asya seferinin

yapılacağından bahsediliyordu[98]. Gerçekte ise bu sefer yine Mısır'daki karmaşalarla ilgiliydi ve İran'la barış uzatıldı[99].

Çok eski, verimli kültürü ve ünlü İskenderiye ile Limanı'nın canlı ticareti sebebiyle tek başına bile büyük bir İmparatorluğu temsil eden geniş topraklara sahip zengin Mısır, Osmanlıların hükümdarlığına çok zor boyun eğdi. Hayr Bey'in ölümü ile savaşçı ırkın son temsilcisi de öldükten sonra (1523), onların hırsı, ülkenin yönetimine getirilen Osmanlı memurlarına geçti. Burada sadece birkaç ay kalan Vezir Koca Mustafa Paşa'nın tek amacı, bir an önce zenginliğine zenginlik katmaktı[100] ve bunu başardı. Hayr Bey'in bir diğer halefi Kasım Paşa da Kahire'de uzun bir süre kalmadı ve İstanbul'a döndükten sonra, bugün bile onun adını taşıyan "Kasımpaşa" mahallesini kurabildi[101].

Üçüncü vezir olarak, 1523 yılının Ekim ayında Ahmed Paşa buraya geldi ve kısa bir süre sonra Portekizlerin Hindistan'la ticaretini, Osmanlıların elinde bulunan eski ticaret yolları lehine yok etmek istediği söylenmeye başladı[102]. Ama Ahmed Paşa, bunun yerine kendini Mısır Sultanı ilan etti ve kendi hükümetini kurdu. 3 Ocak 1524 tarihinde İstanbul'da şüphe çekmeye başladığı Kahire'den Diyarbekir'e tayin edildiği ve Sultan Süleyman'ın Mısır'ın sahip olduğu her türlü otonomiyi ortadan kaldırmak ve tüm diğer eyaletlerde olduğu gibi, Mısır'ın başına da bir beylerbeyi ve birkaç sancakbeyi getirmeyi düşündüğü duyulmaya başlandı[103].

Ahmed Paşa ile sultana sadık kalan yeniçeriler arasındaki mücadeleler bir süre sürdü ve Ahmed Paşa nihayet, tıpkı ondan önce Canbirdi Gazâli gibi, Kahire'deki ayaktakımının yardımı ile güvendiği adamlardan biri tarafından bir sokak çatışmasında öldürüldü[104*]. 1524 yılının Ağustos ayında Osmanlı hükümeti tekrar Suriye'de çıkan huzursuzluklarla uğraşmak zorunda kaldı[105]. Bu iki eyalete tam bir yönetim düzeni getirebilmek için, kesin bir otorite şart olmuştu ve böylelikle sultanın gözde veziri İbrahim Paşa, her açıdan yetki ile donatılmış bir vekil olarak bu bölgeye gönderildi.

İki kez çıkan fırtınalar yüzünden, iki yıldır Osmanlıların elinde bulunan Rodos Adasına sürüklenmişti[106]. Bu yüzden karayolunu seçti ve 24 Mart 1525 tarihinde Kahire'ye vardı[107].

Aralarında dört büyük elmas ve iki yakutun da bulunduğu altın ve mücevherler ile sultanın gönderdiği ve Halep'teyken aldığı 170 bin altın değerinde hediyesiyle Kahire'ye girdi[108]. En güzel üç kölesi atlar üzerinde

arkasından geliyorlardı. 500 sipahi ve 4 bin süvari, ellerinde mızraklar ve sancak, onları takip ediyordu. Hizmetliler birçok araba ile taşınıyordu ve en sonunda Mısırlı birlikler geliyordu. Bir İmparator, Padişah ve Halife gibi şehre giriş yapıyordu[109].

İbrahim Paşa, gerçekten de eski Memlük Sultanlarının zamanını tekrar hatırlara getiren bir ihtişam gösteriyordu[110]. Divân'ın toplandığı günlerde, Kahire Sarayı'nın salonları şeyhler, kadılar ve Avrupalı konsoloslarla dolup taşıyordu. Her biri giysi ve mücevher şeklinde değerli hediyeler getiriyordu. İbrahim Paşa, herkese karşı yumuşak, adil, müşfik ve cömert davranıyordu[111]. Sultan Süleyman'ın özlemi ve devletin menfaatlerinden dolayı tekrar İstanbul'a döndüğünde - 12 Mayıs'ta[112] Kahire'den hareket etti - gidişine herkes çok üzüldü. Ama, Mısır valiliğine atadığı eski Suriye Valisi Süleyman Bey artık görevini rahatlıkla yürütebilirdi[113]. Kısa bir süre sonra dönmüş olması ile arkasından iftira atanlara da Ahmed Paşa'nın yerine geçmeye ve bahtsız bir kadere sahip Mısır'ın başına yeni bir Sultan getirmeye niyetli olmadığını göstermişti[114].

1527 yılında, İbrahim Paşa Anadolu'da Kalender Çelebi'nin yağmacı "derviş" çetelerini yok etmekle görevlendirildi. Kalenderoğulları, dinî vecibeleri diğerleri kadar ciddiye almayan ve bunun yerine kamu hayatında her yerde daha önemli bir rol alan dervişlerden oluşturulmuş bir tarikattı. Köylüler arasında, Osmanlılara karşı II. Bâyezid zamanında Şiiler ve sınıf ayrımı ile körüklenmeye başlamış eski öfke hâlâ mevcuttu. Bu huzursuzlukları açık isyana ve değişken savaşlara dönüştürecek olanlar, Türkmen göçebeler ve eşkıyalar olacaktı. Vergiye tâbi toprakların katı bir biçimde kayıt altına alınması ile asiler öyle bir taraftar kitlesi edinmişlerdi ki, 1526 yılının Ağustos ve Eylül aylarında önce Adana Sancakbeyi'ni, sonra Karaman Beylerbeyi'ni ve en son Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı açık alanda yapılan bir muharebede yendiler ve muzaffer köylüler ile tarikatın müritlerini cezalandırmak için Diyarbekir'den acilen birliklerin getirilmesi gerekti. Aynı dönemde Toros Dağları'nda da eşkıyalar kol geziyordu. Tokat'ta 1527 yılının Mayıs ayında Kalenderoğulları ile yapılan büyük bir muharebede, Karaman Beylerbeyi hayatını kaybetti. İbrahim Paşa, nihayet Türkmen beylerini kendi tarafına çekmeyi başardı ve dervişlerin korku saçan lideri Kalender Çelebi, yapılan son bir muharebede öldü[115].

Kuzey ve kuzeybatı sınırlarındaki Hristiyanlara karşı bir dizi seferlerde ve teşebbüslerde bulunan Sultan Süleyman, bu hadiselerden ancak yedi yıl sonra tekrar Asya toprakları ile uğraşmak zorunda kaldı, zira İran'la doğal şartların gerektirdiği eski anlaşmazlıklar yine baş göstermeye başlamıştı.

Şah İsmail, 1524 yılında Tebriz yakınlarında yakalandığı bir hastalıktan dolayı hayatını kaybetmişti. Bir sultan kızından olan oğlu Şah Tahmasb, İran'da hüküm süren monarşik sisteme göre, babadan oğula geçen ve Şiilik mezhebine dayanan yeni İran Devleti'ni devr alırken, Şah İsmail'in diğer iki oğlu Türkmen çöllerinde amansız düşmanlarına karşı savaş veriyorlardı. Vezirlerin ve komutanların vasilik yaptığı Şah Tahmasb, 1533 yılında henüz 22 yaşındaydı. Asil ve sempatik bir hükümdar olan Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'la tıpkı babaları asık suratlı Sultan Selim ve güler yüzlü Şah İsmail gibi, birbirleriyle karşılaştırılamazlardı. Doğu'da doğmuş dönemin Hristiyan tarihçilerinden biri, onun hakkında: "10 bin kişi arasında tebdil-i kıyafet etmiş olsa bile kral olduğu belli oluyordu", diye yazmıştı[116].

Yumuşak huylu, adil ve dindar Şah Tahmasb, önce babasının son zamanlarında başlattığı ordu ıslahını tamamladı. Timarlı sipahilerinin güzel zırhlar ve miğferler, keskin palalar ve boynuzlu kargılarla donatılmış görkemli süvari birlikleri ve 4 bin askerden oluşan muhafız alayının ve hızlı Türkmen birliklerinin yanında artık tüfeklerle donatılmış 2 bin kadar paralı asker de görev yapıyordu. Karargâhlarda kadınların bulunmasına izin verilmiyordu. Batı'nın Hristiyanlarından ve onların temsilcisi Şarlken (V. Karl)'den, son anda gerçekten de gönderilen İspanyol piyade birlikleri ve toplar istenmişti. Böylelikle Şah Tahmasb, kendisine layık bir rakip olarak Sultan Süleyman'a karşı İran'ın tüm şiirsel anlatımlarında övülen ikili mücadeleyi başlatmaya hazırdı.

Her iki devletin sınır boylarında, özellikle Kafkaslarda ve kuzeydeki İran-Ermeni bölgesinde konuşlandırılmış komutanların bir çoğu, bir hükümdarın hizmetinden diğer hükümdarın hizmetine geçmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdi. Örneğin Kürt kökenli Bitlis hakimi Şeref Bey, Osmanlı Sultanı'nı; buna karşın Azerbaycan Valisi Ulama Han da İran hükümdarına ihanet etmişlerdi. Ulama Han, Şah Tahmasb'ın komutanları tarafından kovulduktan ve bölgesine el koyduktan sonra İstanbul'a gelmişti. Sultan Süleyman, İran'dan kaçan birçok başka İranlı'ya da sığınma hakkı tanıdı ve onlara Anadolu sipahilerinden oluşturulan bir birliği teslim etti. Şeref Bey, düşmanları ile çarpışırken, yenildi ve kellesi, o tarihlerde Konya civarında bulunan İbrahim Paşa'ya gönderildi[117].

“Serasker Sultan” İbrahim Paşa, bazı işleri düzene koymak için kışı Halep’te geçirdi. Bu esnada Şeref Bey’in ailesi huzura gelerek, af diledi. Şeref Bey’in oğlu kaçarak, Şah Tahmasb’ın yanına sığındı. 1534 yılının Mayıs ayında Osmanlı ordusu, bu savaşa sebep olan ve Karahamid sancakbeyliğine getirilmiş olan Ulama Han adına Azerbaycan’ı geri almak üzere kuzeydoğuya doğru yola çıktı. Ulama Han, öncü birliklerle önden gidiyordu ve şahın Tebriz’deki bir akrabasını kovarak, Sultan Selim’in bir zamanlar önemli bir zafer elde ettiği bu büyük ve önemli şehri eline geçirmeyi başardı. Birkaç gün sonra İbrahim Paşa da Tebriz’e vardı ve buranın insanlarına her zamanki gibi müsamahakâr davrandı. Kafkasya’nın beyleri, ihtişamlı şah ünvanlarına rağmen, muzaffer Osmanlı’ya tâbi olduklarını ilan etmekte gecikmediler. Tebriz Şehri, Gürcü mimarlar tarafından tahkim edildi.

Sultan Süleyman, Haziran ayında İstanbul’dan yola çıkarak, ana yol üzerinden Tebriz’e gelmişti. Osmanlı ordusu, ülke hükümdarlarının dinlenmek için Tebriz’den geldikleri Sultaniyye’ye kadar ilerlemesine rağmen, Şah Tahmasb’ı bulamadılar. Sultan Süleyman, bir sonraki yılın 4 Nisan’ında Macar Kralı Ferdinand’a yazdığı bir mektupta şöyle demişti: “Kızılbaş, mızrağımdan korkup, kaçtı ve karşımıza çıkamadı”[118].

Sultan Süleyman, bu tarihlerde büyük çabalardan ve acılardan sonra -ki Avrupa’ya giden haberlerde büyük felaketlerden bahsediliyordu[119]- o güne kadar hiçbir Osmanlı hükümdarının ayak basmadığı halifeler şehri Bağdat’a geldi. Daha kışın ortalarından, 1534 yılının Aralık ayında Hemadan’ı aldıktan sonra, açlıktan ve soğuktan yorulmuş birliklerine teslim olan Bağdat önlerine gelmişti. Bu eski başkent, bir damla kan akıtılmadan alındı ve birkaç gün sonra Aralık ayının 30’unda “selamet ve zaferin evinde” artık Sultan Süleyman yeni halife olarak kutsal tahtta oturuyordu[120].

Şah Tahmasb, bu arada birkaç bin yeniçeri ile birlikte, Tebriz’de aralarında Diyarbekir Beylerbeyliğine getirilen Ulama Han’ın da bulunduğu üç Osmanlı komutanını çekilmeye zorlamış ve kaleyi alarak, tahrip etti. Sultan Süleyman, derhal harekete geçti ve yolda ortaya çıkartılan bir komployu, liderlerinin derilerini yüzdürterek cezalandırdı. Ulama Han, düşmanlarından kaçmayı başarmıştı. Yaz aylarında Sultan Süleyman Tebriz’i tekrar aldı ve bu sefer de şehirdeki insanlara müsamahakar ve esirgeyici davrandı, hatta İstanbul’a götürülmek istenmeyen 6 bin zanaatkâr aileyi istirhamlarını bildirmeleri üzerine sürgün etmekten vazgeçti. Kış gelmeden İstanbul’a doğru yola çıktı ve 1536 yılının Ocak ayında

İstanbul’a vardı. Zorlu dönüş yolunda İranlılar geri birliklerine saldırdı ve Ulama Han’ın yiğitçe dövüşmesine rağmen, üç sancakbeyini öldürüp, bir dördüncüsünü esir aldılar[121].

Birkaç hafta sonra, hiçbir yeniçeri birliğinin bırakılmadığı Tebriz -sadece birkaç top bırakılmıştı -yine İranlıların eline düştü. Ama Bağdat’ın yeni kalesinde artık Arnavut Süleyman Paşa, beylerbeyi olarak Doğu’nun sayısız yerli ve Osmanlı birliklerine komuta ediyordu[122]. Yeni bir eyalet kazanılmıştı ve Osmanlı sınırı son noktasını bulmuştu. Sadece 1538 yılında, Hindistan’da Portekizlilere ve Babürlü hükümdarı Hümâyûn’a karşı bir isyan başladığında, yaşlı Süleyman Paşa yönetiminde sayısız Türk birliği, Aden’e gelip yerleşti. 3 Eylül tarihinde, iki aydan fazla bir süre ellerinde tutacakları Diu Limanı’na vardılar. Kalenin komutanı Antonio de Silveira kahramanca savaştı. Kasım ayında paşanın 50 kadırgası ve 20 küçük gemisi, Kral vekilinin nihayet gelen 15 büyük gemisi karşısında geri çekildiler[123]. Osmanlılar, mahalli prenslere karşı o kadar acımasız davranmışlardı ki -bunlardan birini amiral gemisinin direğine asmışlardı-artık onlarla bir ittifak mümkün değildi.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN AVRUPA SEFERLERİ.

VENEDİK’LE İLİŞKİLER. RODOS’UN FETHİ.

HAÇLI SEFER FİKRİ VE DEVLETLERİ.

VENEDİK SAVAŞI VE TAKIMADALARDAKİ FETİHLER[*]

Sultan Süleyman, Venedik'e karşı savaşmayı hiç düşünmemişti. Bunun karşılığında Venedik de, kadiri mutlak sultanın iradesi ve gücü yüzünden, ticaretinin uzun yıllar boyunca zarara uğrayabileceğini göz önünde tutarak, "Akdeniz'in ve Karadeniz'in", Anadolu, Suriye ve Mısır limanlarının hükümdarı ile barışı korumaya kararlı idi[1].

Ama Venediklilerin eski hain siyaseti, Tercüman Ali, vezirlerden İbrahim Paşa ve Ayas Mehmed Paşa[2] ve daha sonra Venedik Doju'nun, İstanbul'un resmî dünyasında oldukça güçlü bağlantıları olan ve vezir olarak Hristiyanlığı bırakmadan, çeşitli milletlerden gelme devşirmelerin arasında yerini alan gayrimeşru ve maceraperest oğlu Aloisio Gritti'nin kurnaz destekleri ile yorulmak bilmeden devam ediyordu[*]. 11 Aralık 1521 tarihinde, Venedik'le Sultan Süleyman arasında barış tazelendi, hem de Venedik için oldukça iyi şartlar altında: Venedik balyosu, Türklerle düştüğü anlaşmazlıklarda kadı mahkemesinin değil, doğrudan sultanın veya Divân'daki temsilcisinin huzuruna çıkacaktı; Venedikli tüccarların taraf olduğu mahkemelerde, balyos tercümanı da hazır bulunacaktı ve Venedik gemileri Gelibolu'ya değil, Rumelihisarı ve Anadoluhisarı önüne kadar gelebileceklerdi[3].

Türklerin ve Venediklilerin komşu oldukları anakaranın tüm bölgelerinde, tıpkı ikametini Modon'a taşıyan[4] ve 1.000 sipahi ile yıllık 700 bin akçe gelirle oldukça güçlü bir sancakbeyi tarafından yönetilen Mora'da olduğu gibi, iyi ilişkiler gözlemlenebiliyordu. Mora Sancakbeyi, "paşa" ve "efendi" ünvanını taşıyordu, tıpkı 1527 yılında Cüneyd'in taşıdığı gibi[5]. Sancakbeyi veya voyvodaların yanı sıra Arkadya, Holumiç, Palaiopatrai ve İnebahtı'da hüküm süren kadılardan bazıları da "efendi" ünvanını taşımaya başlamıştı ve Arkadya Kadısı kendini ayrıca eski Akhaya feodal Frenk Prensliği'nin tamamının kadısı olarak adlandırıyordu[6]. Ama İtalyanların "flamburario ve Rumların "kethüdâ" diye adlandırdıkları bu sancakbeyi de bütün gücüne rağmen, tıpkı diğerleri gibi, kendini sadece efendisinin bir "kulu" olarak görüyordu[7].

Sancakbeyinin altında vekil olarak, bey ünvanını taşıyan ve Koron'un subaşısı olan bir kâhya vardı[8]. Venediklilerle, her zamanki hediyelerle kendini gösteren iyi ilişkiler içindeydiler. Benefşe Başpiskoposu Arsenius,

1520 yılında Roma'ya[9] gittiğinde, bu ziyaret kesinlikle Türk komutanlara karşı bir entrika hazırlamak için değildi.

8-16 bin altın arası gelir ve 500 süvariden oluşan bin muhafız kıt'asına sahip olan Selanik Sancakbeyi[10], gemileri Selanik Limanı'na girmedikleri sürece Venediklilerle karşılaşmıyordu.

Sultanın Arnavutluk'taki temsilcileri Avlonya, İşkodra ve Ayamavra'yı da kapsayan Ergiri Kasrı sancakbeyleri ile Vodiça, Lekadya ve Despot İli'nin tamamını yöneten sancakbeyleri ve Draç, Yanya ve Arta kadıları ile Preveze'deki bir kale komutanı idi[11]. Ülkeye huzur tamamen hakimdi. Balkanların batısındaki bu bölgelerde, Hersek'i yöneten ve Nova'da ikamet eden dördüncü sancakbeyi de Venedik'in Dalmaçya eyaletlerine karşı herhangi bir düşmanlık göstermiyordu[12]. 1524 yılında Hersek bölgesinin Sancakbeyi Mihaloğlu Mehmed Bey, Slavca olarak "Mehemed-beg Michalbegoviç", "Hersek topraklarının ve sancağının sancakbeyi" olarak adlandırıyordu[13].

Sadece 1524 yılının yaz aylarında, Dalmaçya için endişe duyulmaya başlanmıştı. Hersek Sancakbeyi Mihaloğlu Mehmed, Ahmed Paşa tarafından kısa bir süre önce fethedilen (1523) Scardona'yı[14] tahkim ettirmek için çalışmalar başlatmış ve Venedik'te, tahkim edilmiş bir Scardona'nın karşısında Adriyatik Denizi'ndeki komşusu Dalmaçya'nın elde tutulamayacağı endişeleri duyulmaya başlanmıştı[15]. Sonunda tüm bu endişelerin sebepsiz olduğu anlaşıldı[16].

Denizler, yine eskisi gibi güvensiz ve birçok Hristiyan ve Müslüman korsanın yatağı idi. Hristiyan korsanlar, genelde Katalanlar, Rodoslular ve Maltalılar olmak üzere, farklı milletlere mensuptular. Aniden beliriyor ve başarılı bir şekilde balıkçı teknelerinden çok, iç ticareti sağlayan kalyonlara saldırıyorlardı. Ganimetleri ile birlikte uzaktaki memleketlerine dönmek imkânsızdı; bu yüzden kısmen II. Mehmed tarafından alınmış olan Takımadalarında kalan Hristiyan güçlerin limanlarında gizleniyorlardı.

Venedik, her komşu ülkenin ticareti için birer bela olan korsanları hiçbir şekilde barındırmak veya savunmak istemiyordu, ama Venedik kolonilerine sığınıyorlardı[17] ve korsanlık için bu kadar uygun olan bu denizde herhangi bir adaya sahip olan küçük hanedanlardan yeterince destek görüyorlardı. Genelde Venedik'le sürekli bağlantı hâlinde olan ve zaman zaman Venedik'e seyahat etmek zorunda kalan[18] Takımadalar Dükü ve Kerpe Adası'nda hüküm süren Cornari kardeşler Cornelio ve Andrea ile bağlantı

halindeydiler[19]. İspanyolların ve Maltalıların aralıksız faaliyetlerinden en büyük yararı ise adaları uzun zamandan beri korsanların yatağı hâline gelen Rodoslular sağlıyordu.

Rodos Şövalyeleri, kırk yıl boyunca kendilerini güvende hissettikten ve ellerinde bulunan Cem Sultan sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'na bir takım şartlar koştuktan sonra, nihayet Sultan Süleyman zamanında Osmanlılara ettikleri hakaretlerin ve verdikleri zararın intikamı alınacaktı. Osmanlı Donanması 1522 yılının Mayıs ayında yeni bir sefere hazırlanırken, Rodoslular bu seferin kendilerine karşı olup olmadığından henüz emin değildiler. Kimisi, Venedik'e Kıbrıs veya Korfu'da saldıracaklarını düşünüyordu. Yaşlı ve tecrübeli Pîrî Mehmed Paşa, 13 kulesi ve 5 kalesi ile alınamaz gibi görünen böylesine güçlü bir şehre saldırmama yönünde tavsiyede bulunmuştu. Rodos Şövalyeleri kendilerine o kadar çok güveniyorlardı ki, Türkler geldiğinde surları tıpkı bir zaferden sonra olduğu gibi, değerli halılarla örtülmüş vaziyette buldular[20]. Sultan Süleyman'ın yaşlı eniştesi Mustafa Paşa ise aksi yönde tavsiyede bulunuyordu. İstihkâmları kısa bir süre önce Şarlken'in hizmetinde bulunan mimarlar tarafından tahkim edilmiş olan adada, tarikatın bütün eyaletlerden acilen çağırdığı şövalyeleri ile Türklerle savaşa alışkın iyi eğitilmiş 500 asker bulunuyordu. Rum sakinlerinden 5 bin kişi silahlanmış ve Rodos'a getirilmişti. Liman, Değirmen Kulesi'nden Aya Nikola Kalesi'ne kadar uzanan bir zincirle kapatılmıştı. Büyük tehlike içinde olduklarını bildirmek üzere elçilerin gönderildiği Roma, Venedik, İspanya ve Fransa'dan büyük miktarlarda para, gemi ve disiplinli paralı askerler bekleniyordu. Nihayet, Rodos'un başkenti, Üstad-ı a'zam Villiers de l'Isle-Adam ile dindar ve yetenekli bir savunucu bulmuştu.

14 Haziran'da yapılan ilk teslim ol çağrısı şövalyeler tarafından reddedildi. Aynı zamanda bu güçlü düşmana aşırı kibirli davranarak hakaret etmemeye çalışılıyordu. Kısa bir süre sonra İstanköy Adası'ndan, büyük filonun yağmaya çıkmış, ama başarılı olamamış 20-30 gemisi aceleyle yaklaşıyordu. 26 Haziran'da Saint Stefan Dağı'ndan, Osmanlı Donanması'nın asıl gücü görünüyordu. Askerler sahile çıktılar ve Hristiyanların Brescialı Gabriel Martinengo tarafından onarılan toplarla açtıkları ateş altında erzak ve başka ganimetler aramaya başladılar. Rodos'ta esir tutulan bazı Müslüman köleler, dindaşları ile bağlantıya geçmeye çalıştılar, ama bu komplo ortaya çıktı ve engellendi. Nihayet düşmanlar, Saint Kosmas ve Damian Kilisesi'nin bulunduğu tepeyi işgal etmeyi

başardılar, ama kuşatma altında bulunan Rodoslulara buradan fazla zarar veremediler, aksine Rodoslular kuşatmacılara saldırmayı bile başardılar. Osmanlı Donanması, özellikle de erzakları azalmaya başlayınca, onbeş gün sonra 16 Haziran'da yola çıkan sultanın gelişini özlemle beklemeye başladılar.

Sultan Süleyman, Menteşe Eyaleti'nden geçen karayolunu tercih ederek, Karabağ Ovası ve Marmaris Limanı üzerinden Rodos'a geçmek için Kütahya'ya gelmişti. Rodos'a varışı 28 Temmuz'u buldu, ama güçlerini fazla önemli bulmadığı adaya bağlamaya fazla meyilli görünmüyordu. Nitekim, yanında ağır toplar getirmişti ve Rodos 40 büyük topla sürekli olarak bombardımana tutulmaya başlandı. Bunlara Rodos tarafında bir Paleolog'un komutasındaki onbeş top cevap veriyordu. Birkaç gün sonra Mustafa Paşa komutası altında yapılan ilk hücum geri püskürtüldü. Beş gün sonra, Osmanlılar var güçleri ile İtalyanların ve Güney Fransalıların burclarına aynı anda hücum ettiler. Bu esnada Eğriboz Sancakbeyi ve topçubaşı hayatlarını kaybettiler. İspanyol şövalyeler, cesurca direndiler. Üçüncü hücumu, yine herşeyi bu savaşa bağlı Mustafa Paşa yönetiyordu.

Osmanlılar ve Hristiyanlar arasında daha önce hiç görülmemiş şiddette bir mücadele başladı. Osmanlılar, kırk sancakla İspanyolların burcunu tam işgal etmişlerdi ki, Rodoslu askerler ellerinde hançerlerle saldırdılar. Nitekim Sultan Süleyman, en son güçlerine kadar savaşan birliklerini geri çağırmak zorunda kaldı; 12 sancakbeyi hayatını kaybetmişti ve sultanın öfkesi sadece Mustafa Paşa'yı değil, Ayas Mehmed Paşa'yı ve yaşlı bilge Pîrî Mehmed Paşa'yı da asılarak idam edilme tehlikesine sokuyordu. Hatta Mustafa Paşa'nın, bu zor saatlerde kuşatma altındaki Rodos'a kaçarak kendini kurtarmayı bile düşündüğü söylenir (24 Eylül).

Hristiyanların beklediği yardımlar gelmedi ve tarikatın, Napoli'de kiraladığı gemiler hedeflerine ulaşamadı: Biri battı, diğerleri ise Kastilyalı Prior komutasında Sicilya sahillerinde kaldı. Venedik donanma komutanı Domenico Trevisano, Malea Burnunda beklemeye geçmişti ve ada sadece biraz askerle güçlendirilmişti. Buna karşı düşmanları, yanlarında büyük miktarlarda erzak getiren ve Anadolu ile Mısır'dan gelen 40 gemiden büyük destek aldılar (9 Ağustos).

Üç gün boyunca yeniçeriler takdire şayan bir yiğitlikle Saint Athanasius Kapısı'na hücum ettiler. Başarılı olamayıp, sonbaharda ağır yağmurlar başlayınca, donanma Marmaris'e geri döndü (31 Ekim). Sultan Süleyman'ın güvendiği tek adam olan Vezir Ahmed Paşa ise şarampoller

kurup, düşmanların derin hendeklerini doldurarak, son bir hücuma geçmeyi denedi. Ancak burçlardan atılan kurşun ve oklarla geri püskürtüldü. Artık daha fazla kayıp vermek istemeyen ve kışı düşman topraklarında geçirme düşüncesinden hoşlanmayan Sultan Süleyman, nihayet adanın Üstad-ı a'zamı Villiers de l'Isle-Adam'a hafif şartlarla teslim olma çağrısında bulunmaya karar verdi.

Uzun süren pazarlıklardan ve Rodos'ta kapalı kalan kışkırtılmış birkaç şehirli ve köylünün isyanlarından sonra, şartlar üzerinde antlaşmaya varıldı: Türk gemiler, şövalyeleri ve şehrin diğer savunucularını, malları ile beraber Girit Adası'na götürecekti ve şehirde geri kalan Rumlara, beş yıllığına vergiden ve ömür boyu yeniçeri birliklerine asker verme yükümlülüğünden muafiyet sağlanacaktı[21].

Yine de görünüşü kurtarmak için Noel Bayramında, şehrin artık savunulmayan kapılarından biri yıkıldı ve Sultan Süleyman, Hristiyanları bile kendilerine hayran bıraktıran bir sessizlik içindeki ordunun seçkin birlikleri ile birlikte şehre girdi. "Üstad-ı a'zam kendi ağzıyla", diyor Giovio'nun raporunda, "Sultan Süleyman şehre 30 bin adamı ile birlikte girerken, tek bir kelimenin bile duyulmadığını söyledi. Onlar sanki savaşçı değil de en katı disiplin altında yetişmiş Fransisken keşişlerdi[22]."

Rodos'taki büyük Saint Jean Kilisesi camiye dönüştürüldü. Hristiyan kaynaklarında ayrıca üstad-ı a'zamların mezarlarının açıldığından ve haça yapılan hakaretlerden bahsedilmektedir. Üstad-ı a'zam Villiers de l'Isle-Adam'ın gidişi uzadı ve bir çoğu Sultan Süleyman'ın onu zafer alayı ile İstanbul'a götüreceğine inanmışlardı. Gerçekte ise Sultan Süleyman, üstad-ı a'zamı huzuruna getirdiklerinde: "Evinden kovduğumuz bu yaşlı adama acıyorum", demişti[23]. Sadece Cem Sultan'ın Hristiyanlığa geçen oğlu ve onun iki oğlu öldürüldü; iki kızı da İstanbul'a götürüldü[24]. Sultan Süleyman, 1523 yılında Anadolu üzerinden İstanbul'a geçmek için Rodos'tan ayrılırken, Rodos'un eski efendisi Batı'ya doğru yola çıkmıştı bile.

Gerek Şarlken, gerekse papa, Villiers'in alması için Messina'ya büyük miktarlarda para gönderdiler. Ağustos ayında, geçici ikameti Brindisi'ye geldi ve Roma'da Hristiyan dünyasının bir muzafferi ve kahramanı gibi karşılandı. Rodos'u ise tüm vaatlere, hazırlıklara ve Haçlı Seferi planlarına rağmen ebediyyen kaybetmişti[25]. Villiers, ancak 1530 yılında yanındaki dostları ile birlikte aynı zamanda İspanya Kralı olan Şarlken'e ait Malta Adası'nda yeni bir Rodos olarak arzu ettiği sürekli ikametini buldu.

Rodos, komşu adaları ile birlikte Hristiyanların, özellikle de Venedik'in ezelî düşmanı Midillili Mehmed Bey'in sancağı hâline getirildi ve korsanlık, onun neredeyse açık desteği ile büyük bir canlılık kazandı. 1525 yılının Mayıs ayında Kurdoğlu Muslihiddin Reis, Osmanlı kadırgaları ile İbrahim Paşa'ya destek vermek üzere Rodos'tan Mısır'a hareket ederken - yolda tüm Venedik gemilerini durdurup, yok ediyordu - Venedikliler, etrafına korku salan korsan Sinan Reis'in donattığı altı gemi ile üzerlerine yürüyeceğinden endişe etmeye başlamışlardı ve korkuları Mikonos önlerinde gerçek oldu. O tarihte Venedik'te bulunan Takımadalar Dükü'nün adaları da korsanın gelişini endişe ile bekliyorlardı. Rodos'ta bulunan Midillili Mehmed Bey ise Sinan Reis'in yaptıklarından sevinç duyuyor ve Venediklilerin bunu hak ettiğini söylüyordu. Ama Kıbrıs önlerinde beliren korsanlar, cezasız kalmadı. 29 Temmuz 1525 yılında Rodos'tan Kıbrıs'a dört kadırga ve altı gemi gönderildi. Rodos Şövalyeleri ile Türk korsanları aynı kefeye koyan Venedikli bir subay: "Takımadalardaki durumlar, şövalyeler zamanında olduğundan daha kötü", diye yazıyordu bu hadiseler hakkında[26].

Sultan Süleyman, Venedik'e kızgın olmak için sebepleri olmasına rağmen[27], bu faaliyetlere göz yummayacağını söylüyordu ve herkes, barışı ve ticareti engelleyen bu korsanlara karşı bir donanma hazırlayacağını umuyordu. Eylül ayında, bu donanma gerçekten Rodos önlerine geldi. Hemen hemen aynı dönemde Venedikli bir vali, yedi kadırga ile denizlerde göründü ve Ağustos ayında önce Girit'e çıkıp, daha sonra Rodos ve Nakşa'yı ziyaret etti. Türk korsanlar, Venedikli donanma komutanı Anabolu ve Korfu'ya geri dönerken, Contarina kadırgasına saldırdılar, ama büyük kayıplar verdiler. Ekim ayında yeni bir donanmanın hazırlanacağından bahsedilirken, Venedikli donanma komutanı tekrar Rodos sularında gönüldü ve Mehmed Bey, yine "her biri 50 akçe karşılığında Venedikli esirleri satabileceğini" umuyordu[28].

Sultan Süleyman, Venedik'le barış istiyordu. Venedik balyosu bu konuda, "şundan emin olunuz ki, biz ona herhangi bir sebep vermeden, Sultan bize saldırmayacaktır", diye yazıyordu[29]. İbrahim Paşa'nın Mısır'dan dönüşü, barışın muhafaza edilmesine katkı sağladı ve meydan okumayı seven Mehmed Bey'in yerine altmış yaşındaki Hamid Sancakbeyi Celil Bey'in[30] getirilmesi ile Venedik iyi ve barışsever bir komşu edinmiş oldu; donanma komutanı da huzur içinde evine dönebildi. Ancak Lütfi Bey ve filosu, Takımadalar Dükü'nden erzak aldıkları bir sırada, Hristiyan

korsanlar barış içinde seyreden Türk gemilerine saldırdılar ve Vezir Ayas Mehmed Paşa'nın kadırgası bu korsanların eline düştü[31]. Devlet yönetimini elinde tutmamasına rağmen, Ayas Mehmed Paşa kızgınlıkla balyosa, "sultanın sancakları ayaklar altına alındı", diye bağırdı. "Barış bozulmuştur; artık karada ve denizde sizinle savaşacağız[32]."

Lütfi Bey, ünlü Osmanlı korsanı Kara Süleyman Reis'in gemisini zapt etmeyi başardı ve Venedik'in olağanüstü elçisi Pier Zeno, 1526 yılının Mart ayında İstanbul'da en iyi şekilde karşılandı. Tarih, Türklerin Macaristan'ı ilhak ettikleri büyük savaşın yapıldığı yıldı. Venedik donanma komutanının kısa ziyaretinden sonra, denizler Temmuz ayında Rodos'ta Osmanlı Donanması toplanana kadar bütün korsanlara açıktı[33].

1527 yılından beri Türklerin İtalya'ya saldıracağı endişelerinin sebepsiz olduğu sonunda anlaşıldı[34]. Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barışın gerçekten bozulması için çok uzun bir zaman geçecekti ki, o zaman bile Osmanlıların düşmanlıkları sadece 1523 ve 1524 yıllarında güvenliği için tedbirlerin alındığı Korfu Adası'na yönelecekti[35].

1532 yılının Aralık ayında Yunus Bey, Tercüman Ali Bey'in halefi olarak Venedik'te merasimle karşılandı[36]. Venedik, yaz boyunca 60 kadırgayı donatmıştı. Bu kadırgalar, savaşa hazır bir şekilde Batıya doğru yol alan Andrea Doria yönetimindeki Roma İmparatorluğu ve Papa Donanması'nın ve Osmanlı Donanması'nın hareketlerini izleyecekti. Venedik'in niyeti, savaşa karışmak değildi. Düşman gemiler haftalarca Arnavutluk sahilinde Preveze önlerinde demirledirler. Türkler, Gelibolu'ya yöneldiklerinde Andrea Doria yaklaşık 100 gemi ile Venedik'in bir zamanlar çok ünlü kalesi Koron'a saldırdı ve Osmanlı birliklerini buradan kovarak, kaleye İspanyolları yerleştirdi. Balyabadra da eline düştü ve buradan İnebahtı Körfezi'ni kontrol etmeye başladı. Ama Cenova'ya hareket eder etmez, geçici olarak fethedilen bu yerler tekrar Türklerin eline geçti ve Koron, bu sefer sadece Türklerle iskân edildi[37].

O dönemlerde, imparatora karşı Osmanlı Donanması'nın tamamı savaşmak zorunda idi. Korsan liderlerin en yiğidi Barbaros Hayreddin Paşa İstanbul'a çağrıldığında, kaptan-ı derya olarak Sultan Süleyman'ın hizmetine girmekte gecikmedi ve Osmanlı Donanması derhal emrine verildi.

Hayreddin Paşa sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerini değil, daha çok kendi menfaatlerini güdüyordu. Onun amacı, Kuzey Afrika'da

güçlü bir korsan devleti kurmaktı. Alman İmparatoru'nun şahsi düşmanlarının ricaları ve hediyeleri ile daha da kışkırtılan Hayreddin Paşa, 1534 yılının Haziran ayında, kısa bir süre sonra kendisine teslim olan Tunus'a saldırdı. Sadece saray oğlanları ile ilgilenen Beni Hafsların son ve zayıf hükümdarı Mevlay Hasan kovuldu ve geri dönmeye çalıştığı bir sırada ağır bir mağlubiyete uğradı[38]. Barbaros Hayreddin Paşa'nın gemileri aynı zamanda, özellikle Regio ve Fondi olmak üzere, imparatorluğun bütün sahillerinde Şarlken'in itibarına ve mülklerine büyük zararlar veriyorlardı. O tarihlerde düzenli ordusu İran'la savaş hâlinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, maceraperest Hayreddin Paşa'nın bu şahsi teşebbüslerinde bir payı olmasa da, Tunus'un mülkiyeti Osmanlı için çok önemli idi, zira Malta'ya yerleşen Rodos Şövalyeleri'nin tam karşısında mükemmel bir denetim üssü görevini görüyordu ve Sicilya ile Güney İtalya'daki İspanya hükümdarlığı için sürekli bir tehdit oluşturuyordu.

Sultan Süleyman'la gerçek bir savaşa girmeden, Asya meseleleri ile meşgul olan sultanın yokluğunu fırsat bilerek, Batı'nın kurnaz hükümdarı Şarlken, cüretkâr Hayreddin Paşa'nın meydan okumasına ciddi bir biçimde karşılık vermek istiyordu. 1535 yılının Mayıs ayında Alman İmparatoru büyük bir ihtişam içinde Barselona'da gemisine bindi. Yanında İspanya ve İtalyan Sarayı'nın tamamı vardı. Papa, altı; üstad-ı a'zam dört kadırga göndermişti. 74 kadırga ve 300 irili ufaklı başka araçlardan oluşan büyük filosunda ayrıca Portekiz gemileri de vardı. 15 Temmuz'da, Şarlken Tunus Şehri açısından çok önemli stratejik bir nokta olan Halkulvad (Goletta) önlerine geldi. Barbaros Haytreddin Paşa, tek başına kalmıştı. Yanında sadece Maraş Eyaleti'nden 6 bin asker vardı[39]. Berberiler ise eski hanedanın Şarlken'in karargâhına gelen temsilcisi Mevlay Hasan'ın tarafına geçmişlerdi. Tam bir ay boyunca direndikten sonra, Barbaros Hayreddin Paşa hücuma geçti, ancak yerlilerin onu terk etmesi üzerine Cezayir'e sığındı. Bu seferi kaleme aldıran[40], methiyeler hazırlatan ve Hans Verwegen tarafından resme aldıran Şarlken -resimler bugün Viyana Resim Galerisi'nde sergilenmektedir- hiçbir suçu olmayan yerlilerin kanının aktığı Tunus'un başına yine Hafsî Mevlây Hasanı getirdi (14-21 Temmuz). 18-20 bin Hristiyan köle serbest bırakıldı ve Mevlay Hasan'la Şarlken arasında 6 Ağustos tarihinde Hristiyanların ticareti için genel anlamda oldukça olumlu bir antlaşma yapıldı ve bu antlaşmaya göre eski İfrîkıye'yi, Biserte'yi ve Bona'yı fethetmeyi taahhüt etti. Şarlken'in muzaffer Haçlı ordusu ayrılırken (17 Ağustos), Tunus'ta bin İspanyol ve 10 gemi bırakıldı.

Berberistan sahilleri ezelden beri Venedik'ten çok Cenevizlilerin ya da Haçlı Seferi adı altında buraya çıkartma yapan Fransız maceraperestlerin ilgisini çekiyordu. Venedik, bu yüzden Barbaros kardeşlerin ve daha sonra Şarlken'in zaferlerini ve fetihlerini izlemekle yetinmişti. Ama aynı yıl için Venedik donanma komutanı Girolama Canale, dikkatsizce İskenderiye'nin genç Berberî Kralı'nın kadırgalarına saldırmıştı. Daniele Ludovici, bahar aylarında Venedik'in özürlerini iletmişti, ama boşuna[41]. Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iyi ilişkiler artık geri getirilemeyecekti. İbrahim Paşa'nın idamı, Ayas Mehmed Paşa'nın nüfuzu, özellikle de devletin denizlerdeki siyasetini belirleyen ve eski çekingen savunma taktiği yerine acımasız ve her zaman zaferle sonuçlanan hücum taktiğini uygulayan Barbaros Hayreddin Paşa'nın müteşebbisliği, Sultan Süleyman'ın açıkça görülebilen isteksizliği ve Venedik'in barışı her ne pahasına olursa olsun korumak için sürekli gösterdiği çabalara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu ve o güne kadar dostça ilişkiler yürütülen ve Şarlken'in Haçlı Seferi siyasetine katılıp katılmamakta kararsız kalmış, hatta Şarlken'e Akdeniz'de yürütmeye çalıştığı bu yeni politika sebebiyle kızan Venedik arasında savaşı başlattı.

1535 yılında büyük zaferler kazanan, ancak daha sonra 18 kadırga ile yenilerek İstanbul'a geri dönen - Şarlken, Osmanlı Donanması'na fazla zarar verememişti[42] - ve 1536 yılında Castello (Kastel-Novo)'yu almak için tekrar Güney İtalya sahillerinde beliren Barbaros Hayreddin Paşa, 1537 yılında tekrar batıya doğru harekete geçti. İkinci kez İspanyollara ait Balear Adalarından yağmaya çıktı, Biserta'yı zapt etti ve aynı zamanda Alman İmparatoru'na ait İtalyan limanlarını tehdit etti. Papa, Roma'da bu muhtemel tehlike karşısında titriyordu. Messina'dan etrafı tarassut eden Andrea Doria Parga'ya gelerek, Gelibolu Beyi Yahya Bey'in gemilerini yok etmeye çalıştı, ama fazla başarılı olamadı.

Sultan Süleyman, Haziran ayında, sanki Pulya'ya gerçekten saldıracakmış gibi, oğulları Mustafa ve Selim'le birlikte Avlonya'ya geldi. Napoli hükümdarı olarak Şarlken'e karşı yapılacak bu büyük intikam seferine katılmak üzere, Lütfi Bey'le birlikte harekete geçen Barbaros Hayreddin Paşa da buraya geldi, ama sadece zayıf birkaç Osmanlı gemisi Otranto yakınlarındaki Castro'ya ve Barletta'ya doğru hareket edip, Ugento gibi bazı kaleleri zapt etti, ama İspanyollar tarafından kısa bir süre sonra tekrar buradan çıkartıldı. Sultan Süleyman'ın Otranto fatihinin yolundan gitme teşebbüsü başarısız olmuştu[43].

Venedik, herhangi bir açıklama yapmaya gerek görmeden, büyük bir Venedik filosunu tehdit altındaki Pulya sahiline konuşlandırmıştı. Çok yetenekli olmamasına rağmen bu filonun başında Girolama Pisaro bulunuyordu. Venedik gemileri ile Osmanlı elçisi Yunus Bey'i Venedik'e götürecek gemiler arasında çatışma çıktı (Haziran başı). Daha önce Parga'da savaşmış olan Andrea Doria[44], birkaç gün sonra Chimara'da Yunus Bey'i esir aldı[45]. Venedik donanma kaptanı Alessandro Contarini, gece karanlığında Gelibolu Sancakbeyi'nin gemisini zapt etti (27 Temmuz). Diğer taraftan 28 Temmuz'da 200 Türk gemisi Otranto'da, 43 kadırgası ile acilen Korfu'ya geri çekilmek isteyen Pisaro'nun filosuna saldırdı ve kaptanları muharebeyi kabul etmek istememesine rağmen, büyük zarar verdi. Bütün bu hadiselerden Venedik'in tabii ki haberi yoktu. Deniz komutanları ağır bir cezaya çarptırıldılar. Andrea Doria tarafından İspanyol altınları ile kandırıldıklarından şüpheleniyorlardı. Yine de Venedik'in tüm özür dilemelerine rağmen, bu açıkça savaş anlamına geliyordu.

1537 yılının Ağustos ayında Korfu'nun karşısındaki anakarada, başlarında Lütfi Bey ve Karaman Sancakbeyi İskender Paşa'nın bulunduğu birçok Türk birliği toplandı ve 30 topla birlikte adaya geçtiler (25 Ağustos). Burada, açıkça mücadele etmekten kaçınan Venedikli bir birlikle karşılaştılar. Ayas Mehmed Paşa, Mustafa Paşa ve Rumeli Beylerbeyi ile yeniçeri ağasının da adaya bizzat geldikleri söylenir. Eylül ayının başında Sultan Süleyman, Korfu'nun fethine bizzat katılmak üzere adaya geldi, ama güçlü kaleye yapılan her iki hücum da başarısız oldu. Bunun üzerine Türkler, Potamo'daki mevzilerden ayrıldılar (14 Eylül) ve imkânsız görünen bu teşebbüsden vazgeçtiler[46].

Aynı yıl içinde, Bosna Sancakbeyi, Macar Voyvodası Peter Crussich'in mağlubiyetinin ve ölümünün ardından Dalmaçya'daki güçlü Klis Kalesi'ni ve Venedik'e ait Obrovaz ve başka kaleleri de aldı[47]. Buna paralel olarak, önemli kara ve deniz birlikleri, kısmen Kasım Paşa idaresinde Venedik'e ait olan ve Anabolu ile Benefşe'nin, Pisani'nin 1537 yılının Eylül ayındaki savunma tedbirleri sayesinde 1538 yılının Kasım ayına kadar direnmeyi başardığı Mora Yarımadası'na; kısmen Barbaros Hayreddin Paşa idaresinde, sırasıyla Şira (Syros), Stampalia ve Patmos'tan başlayarak, Takımadalar Dükü Johann Crispo'nun ikameti olan Nakşa'ya kadar hepsi teslim olan adalara doğru hareket ettiler. Aegina Adası, Türkler tarafından acımasızca yağmalandı ve 1538 yılında Andre Adası zapt edildi. Crispo ve Bizans'ın Latin hükümdarlığı dönemlerinden kalma[48] hanedanları

Sommaripalar, Pisaniler, Andre Adası'nda Queriniler, Türk vasalı olarak adalarda yaşamaya devam ettiler. Crispo, yılda 5 bin altın vergi ödüyordu. Dalmaçya'da Zadralı donanma kaptanı Camillo Orsino, Türklere Scardona'da, Sivrihisar'da ve Obrovaz'da saldırmaya ve bu kaleleri işgal etmeye cüret etti[49]. Türkler, bu işgale Nadin'i ve başka kaleleri alarak cevap verdiler.

Venedik, 8 Şubat 1538 tarihinde böylesine üzücü şartlar altında, Papa ve Şarlken ile büyük göründüğü kadar gülünç olan bir ittifak için antlaşma imzaladı. Bu antlaşmada 30 bin Alman piyadeden, bir o kadar İspanyol ve İtalyan'dan, 5 bin süvariden, İtalya'dan gelen 7 bin Hristiyan akıncıdan ve birçok toptan bahsediliyordu ve bu birlikler 1 Mart'ta Otranto veya Brindisi'de toplanacaklardı. Donanma, 200 kadırga ve 100 gemi olarak belirlendi. 3 Kasım'da yenilenen kutsal ittifaka Portekiz'in, Kral Ferdinand'ın idaresi altındaki Macaristan'ın, belki Lehistan'ın, Moskova'nın, hatta Sultan Süleyman'ın müttefiki I. François'nın katılacağı ümit ediliyordu. Andrea Doria'nın ve Urbino Dükü'nün zafer kazanacaklarına o kadar emindiler ki, Şarlken fethedilecek yerlerden İstanbul'u, Papa Doğu'da kurulacak bir devleti, üstad-ı a'zam Rodos'u ve Venedik özellikle Nova, Koron ve Avlonya'yı kendine ayırıyordu[50].

Tüm bu planlardan gerçeğe dönüştürülenler hiçbir şeye teşebbüs etmeye cüret edemeyen Venedik'e ait 81 geminin ve papaya ait 13 geminin bir araya gelmesi oldu. Korfu'da donanma komutanı Aquileja Patriği Grimani, Alman İmparatoru'nun 30 kadırgası ile birlikte gelen kara ordusunun başındaki komutan, Kral vekili Napolili Fernando Gonzagga gibi henüz hiçbir zafer kazanmamıştı. Andrea Doria'nın gelişi de önemli bir kararın alınmasına yol açmadı, ama Preveze önlerinde kutsal ittifakın askerleri, birkaç yüz sipahiden kaçtılar. Donanma, 27 ve 28 Eylül tarihlerinde olmak üzere, iki kez Barboros Hayreddin Paşa'nın filoları ile Ayamavra Adası açıklarında karşı karşıya geldiler ve her ikisinde Hristiyanlar geri çekildiler. Andrea Doria, Venediklileri yarı yolda kaderleri ile bırakmıştı. İkinci muharebede altı Hristiyan kadırgası telef oldu ve Hayreddin Paşa, kaçanları Korfu'ya kadar takip etti. Bu zafer, İstanbul'da da kutlandı. Nova'nın (Ekim) Vicenzo Capello tarafından; Kotor'un da Risano tarafından zapt edilmesi, bu teşebbüsün tek başarılı sonucu idi ve Venedikliler sayesinde gerçekleşmişti; İspanyollar ise daha önce fethedilmiş olan yerlere girmeye başladılar[51].

Barbaros Hayreddin Paşa, bu zaferden sonra tekrar Takımadalara geldi ve adaları yağmalamaya başladı. Bu akıbete uğrayan adalar İskados, İskire (Haziran 1538) ve Cornarilere ait Kerpe adaları idi. Osmanlılar ayrıca Resmo ve Hanya önlerinde de görüldüler ve Girit sahillerinin değişik yerlerine çıkartma yaptılar. Birçok Alman birliği ile desteklenmiş olmasına rağmen, İşkodra Paşası'nın Dalmaçya'daki saldırısını durdurmak Venedik için mümkün olmadı.

Lorenzo Gritti'nin çabaları sayesinde 1539 yılının Mart ayında nihayet barış sağlandı. Barış antlaşmasını yapmak üzere İstanbul'a doğru yola çıkan seksen yaşındaki Pier Zeno yolda ölünce, bu görevi Tommaso Contarini devraldı. Görüşmelerin sürdüğü bir sırada, Barbaros Hayreddin Paşa ve Sinan Reis, 150 gemi ve eski Bosna Sancakbeyi, şimdiki Rumeli Beylerbeyi Hüsrev Paşa, ağır toplarla, İspanyolların elinde olduğu kabul edilen ve kendini çok iyi savunan Nova'ya saldırdılar. Türklerin erzak temini, Kotor'dan sağlanıyordu. 10 Ağustos tarihinde, iki hücum da başarı ile geri püskürtüldükten sonra, kale teslim oldu ve kale komutanı Don Francisco de Sarmiente esir alındı[52]. Risano, tekrar Türklerin eline düştü ve Barbaros Hayreddin Paşa, kendi hesabına olmak üzere, Kotor'un üzerine yürüdü. İranlı Ulama Han, Batı'da sancakbeyi olarak görevlendirildi.

İstanbul'dan kovulan Contarini'nin başaramadığını, üçüncü elçi olarak Luigi Badoero denedi. Tehditler ve Osmanlı tarafından aşırı talepler, Venedik'i nihayet 2 Ekim 1540 tarihinde öyle bir duruma getirdi ki, sadece kaybettiği yerlerden ve adalardan vazgeçmekle kalmayıp, Mora'daki son yerleri olan Anabolu ve Benefşe'den de feragat etti ve üç yıl içinde savaş tazminatı olarak 300 bin altın ödemeyi taahhüt etti[53]. Sadece Parga ve Tine Adası tekrar Venedik'in mülkiyetine geçti. Venedikliler, sultanın hiçbir düşmanına destek vermeyecekler ve sultanın düşmanlarına hücumunu engellemeyeceklerdi. Taraflardan hiçbiri bundan böyle limanlarında korsan barındırmayacaktı.

Venedik için ne daha utanç verici, ne de daha iyi bir barış düşünülemezdi. Donanma kaptanı Contarini, kaybedilen kalelerin birliklerini ve orada bulunan vatandaşlarla savaş malzemelerini gemilerine yüklemek üzere denize açıldı (Kasım)[54]. Sultanın temsilcisi olarak Mora Yarımadası'nın tamamını artık Kasım Paşa yönetiyordu.

ONUNCU BÖLÜM

SULTAN SÜLEYMAN’IN MACARİSTAN KRALLIĞINI YOK EDİŞİ.

BOĞDAN'IN İLHAKI[*]

Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yılında Romen ve Sırp Tuna boylarında huzur hakimdi. Müteşebbis genç Boğdan hükümdarı Stefan'ın, Özi Nehri'ni aşan Tatarlar hakkındaki endişeleri, tıpkı manastırlar inşa etmekle meşgul barışsever Basarab Neagoe'nin Eflak'tan Macaristan'a gönderdiği "Osmanlı Sultanı, Macaristan'a saldırmaya niyetleniyor[1]" haberi gibi, asılsız çıktı ve Basarab'ın tehdit altındaki Macaristan Krallığı'na yardım amacıyla en az 40 bin asker (!) gönderme teklifinin hiçbir dayanağı yoktu[2]. Tabii ki, 800 sipahi ve 10 bin altın geliri olan Bosna Sancakbeyi, eski alışkanlıklara göre Macaristan'ın sınır boylarına akın etmek ve aralarında, Yayça hariç, eskiden zengin bir gümüş şehri olan Srebrenica ve piskopos şehri Knik'in de bulunduğu yerleri zapt etmek için sultanın iznine veya emirlerine gerek duymuyordu. Vesprim Piskoposu Peter, akıncılarla yapılan bir mücadele sırasında hayatını kaybetmişti[3].

1521 yılının başında, Macaristan'a sevindirici bir haber geldi. Macaristan'a bir elçi yollamış olan Sultan Süleyman, ölmüştü[4]. Aslında zayıf karakterli, ama tutkulu bir insan olup, o dönemlerde "sadece adı"[5] ile hüküm süren Macaristan Kralı Ludwig, bundan cesaret alarak, Macaristan'ın talep edilen vergiyi ödemeye hazır olduğunu İstanbul'a bildirmek yerine, elçiyi oyaladı.

Vezirlerden Pîrî Mehmed Paşa, savaşı onaylıyordu ve diğer vezirlerden hiçbiri Macaristan'ın menfaati lehine övgülere ve hediyelere kanmadıklarından, Sultan Süleyman'ın Tuna boylarına yapacağı sefer için hazırlıklar başladı. Tatarlarla başı dertte olan ve bir yıl içinde Boyarlarını ve köylüleri iki kez seferber etmek zorunda kalan Boğdan Prensi, bu seferin Boğdan üzerine yapılacağından endişe duyarak, Rus bölgesi Dükü Konstantin'in sınır boylarını savunmak için asker toplayan Polanya'ya bir mektup gönderdi[6]. Haziran ve Temmuz aylarında - Sultan Süleyman Mayıs ayında yola çıkmıştı[7] - Erdelliler Mihaloğlu Ali Bey'in oğlu Mihaloğlu Mehmed Bey ve başka dört beyin idaresinde Tuna boylarına gelmiş olan Osmanlıların akınını bekliyorlardı. En güçlü baronlardan biri olan voyvoda Yanoş Zapolya, Temmuz ayının sonunda Szasz-Şebeş'teki[8] karargâhına bütün birlikleri topladı ve Leh Kralı, Eflak sınır boylarındaki bu sadık vasalına zamanında yardım gönderme vaadinde bulundu[9]. Breslau

(Braclaw) Piskoposu, Kral Ludwig'in bir akrabası olarak Leh Kralı'ndan zor günler için yardım talep etti[10]. Bu esnada, Boğdan ve Eflak prenslerine, Erdel'e karşı savaşa hazır olma emri geldi. İstanbul'dan sürekli yeni haberleri alan Boğdan Prensi, hükümdarına 60 bin akçe ve 500 altınla değerli kumaşlar sunarak[11], bu yükümlülükten muafiyetini satın aldı. Eflak'taki komşusu, ölüm döşeğinde idi. Boyarlarından biri Braşov'a bir mektup yazarak - ki bu, Romen dilinde yazılmış ilk belgedir - Sultan Süleyman'ın Sofya'ya kadar gelip, buradan ayrıldığını; Tuna boylarında bir filonun hazır beklediğini; "İstanbul'dan bir ustanın" onları Severin civarındaki Demir Kapı'dan geçirmeye hazırlandığını ve hasta Basarab'ın korktuğu Mehmed Bey'in Eflak üzerinden Erdel'e akın edeceğini bildirdi[12]. Ancak Ağustos ayına gelindiğinde bile, Erdel'deki voyvoda vekilinin Sultan Süleyman'ın bu teşebbüsünden haberi yoktu[13].

Türklerle Macarlar arasında uzun bir süre mücadelelere sebep olmuş Böğürdelen, muhtemelen 6 Temmuz'da Vezir Kara Ahmed Paşa'nın eline düşmüştü[14] ki, Ahmed Paşa, 27 Haziran'da Sultan Süleyman'ın karargâhından ayrılmıştı[15]. Böğürdelen'in birkaç Macar ve Sırp paralı askerlerden oluşan müdafaa kıtası, kahramanca direnç göstermişti. İki gün sonra Böğürdelen'i görmeye gelen Sultan Süleyman, yeni istihkâmların kurulmasını ve Sava Nehri'nin üzerine bir köprü yapılmasını emretti[16]. Yine 12 Temmuz'da Semendire Sancakbeyi Hüsrev Paşa, fazla kurban vermeden, Vezir Pîrî Mehmed Paşa adına Belgrad'ın karşısındaki diğer sınır istihkâmı Zemun Kalesi'ni ele geçirdi[17].

Belgrad, uzun sürecek bir savunmaya hazır değildi. Pîrî Mehmed Paşa, Belgrad'a doğru ilerlerken, Niğbolu Sancakbeyi Behram Bey ve Silistre Sancakbeyi Mehmed Bey, akıncıların başına geçerek akına çıktılar ve Macar Martolosların başı ve Tatar Hanı'nın bir akrabasını öldürmüş olan Sırp Deli Marko'yu esir aldılar[18]. Turahanoğullarından Ömer Bey'in oğlu Hasan Bey ve Yahya Paşa'nın oğlu Bâli Bey, ganimet ve esir toplamak üzere diğer yönlere dağılmışlar ve başarılı olmuşlardı[19]. Şehri bağımsız bir mülk olarak kabul eden ve Krala karşı gelen[20] kale komutanları, Kral tarafından saraya çağrıldılar ve toplanan askerî kuvvetlerle bir daha şehre giremediler, zira Yanoş Hunyadi ve Capistrano'nun olağanüstü zaferlerini temsil eden bu kale, Sultan Süleyman'ın bizzat idaresi altındaki ordu tarafından kuşatmaya alınmıştı. Osmanlı ordusunun birkaç bölümü, hiçbir

düşmana rastlamadan etraftaki Salankamen, Titel, Petervaradin gibi az ya da çok tahkim edilmiş yerleri zapt ettiler; hatta Severin'i almayı denediler.

Hasta kral, Budin'den 26 Haziran'da Teten'e gelmiş olsa da Budin meclisinde alınan karar doğrultusunda toplanması kararlaştırılan ordu, bir türlü Macar bayrağının altında bir araya gelemiyordu. Macar Kralı Matyas zamanında Erdel'i Osmanlılara karşı savunan Stefan Bathori'nin yeğeni, Andreas oğlu Stefan Bathori, karargâhını Zenta Kasabası'nın yakınına kurdu, ama buradan başka bir yere hareket edemedi. Birkaç birlik, Tolna'da toplandı. Kral Ludwig'in eniştesi Kral Ferdinand'ın Alman piyadeler ve toplar göndermesi bekleniyordu[21]. Macarların, Yavuz Sultan Selim'in bir cami yaptırma sözü verdiği Budin yolunu açan veya kapatan en önemli kilit noktalarından biri olan Tuna hattını savunma tedbirleri işte bunlarla sınırlı idi. Hiçbir devlet, hiçbir zaman çöküşe doğru bu kadar hızlı gitmemişti.

1 Ağustos'ta Sultan Süleyman, yanında Mustafa Paşa ve Ahmed Paşa ile yeniçeri ağası ile birlikte Belgrad önlerine geldi. Tuna Nehri üzerinde 500 yeniçeri taşıyan bir filo, Belgrad'a gelmeye pek de niyetli görünmeyen düşmanların, şehirle bağlantısını kesiyordu. Nehir kenarındaki kulelerden biri, 4 Ağustos'ta ateşe verildi; 8 Ağustos'ta üç paşa birden üç yerden büyük bir taarruza geçtiler ve kısa sürede hedeflerine ulaştılar. Macar komutanlarından nefret eden Sırplar, şehri ateşe verdiler ve hayatta kalan müdafiler, kaleye sığındılar[22]. Ahmed Paşa'nın hücumu, birkaç yüz Macar tarafından savunulan kaleye yöneldi, ama başarısız olunca, birlikler geri çekilmek zorunda kaldılar (16 Ağustos). Kuşatma altındakiler, dokuz gün sonra şerefli bir aman teklif ettiler, ama teklifleri reddedildi. 26 ve 27 Ağustos'da yapılan iki hücum da başarısız oldu. Diyarbekir'den gelen yeniçeriler ile Dulkadiroğullarından Üveys Bey'in komutasındaki birliklerin de katıldığı ordunun saflarındaki kayıplar, oldukça yüksekti. Bu esnada, Hristiyanlarla görüşmeler devam ediyordu ve 28 Ağustos'ta Belgrad'tan gelen iki kâfir, sultanın elini öptüler ve ertesi gün için teslimiyet sözü verdiler. Ağustos'un 29'unda kalenin komutanı[23] gerçekten de sultanın huzuruna geldi ve zafer, borazanlarla ilan edildi. 30 Ağustos'ta Sultan Süleyman, yeni camilerden birinde namazını kıldı. Macarlar, ya öldürüldü ya da Salankamen'e; Sırplar ise İstanbul'a gönderildi ve Yahya Paşa'nın oğlu Bâli Bey, 900 bin akçe gelirle Belgrad ve Semendire Sancakbeyi tayin edildi. Tuna boylarındaki Türk istihkâmları her türlü saldırıya karşı korunmak üzere toplarla donatıldılar: Böğürdelen 20, Semendire 50 ve Belgrad 200. 19 Ekim'de Sultan Süleyman tekrar

İstanbul'a vardı. Bu büyük ve çok kolay zafere duyduğu sevinç, oğlu Murad ve kızlarından birinin ölüm haberi üzerine hüzne dönüştü[24]. Saint Paraskeve (Petka)'nin, daha sonra Eflak Prensi Vasile Lupu tarafından Yaş (Jassy)'daki Üç Ekânim Kilisesi'ne götürülen ve hâlâ orada bulunan kutsal eşyalarını, Azize Barbara'nın kutsal eşyaları ile Meryem Ana'nın ünlü bir resmini beraberinde getirdi ve bunları İstanbul'daki Rum patriğe 12 bin altın karşılığında sattı[25].

Türklerin, Belgrad'ın alınması ile Tuna boylarında sağlamlaşan konumları, 1521 ve 1522 yıllarında Eflak'ta meydana gelen hadiselerle daha da güçlenecekti. Prens Basarab Neagoe, Eylül ayında Sultan Süleyman henüz Belgrad'tayken, hayata veda etti ve ardında eşi Milita ile kardeşi Preda'nın vasiliği altında henüz reşit olmayan bir halef bıraktı. Sultan Süleyman, mirasın düzenlenmesi görevini Mihaloğlu Mehmed Bey'e verdi. Preda, Vlad'ı tahta oturtmak isteyen Buzau Boyarları ile çıkan bir çatışma sırasında ölünce, ülkeye Mehmed Bey hakim oldu. Ekim ayında Vlad'ı yendi ve öldürdükten sonra Türkler ve Romenlerle birlikte Erdel'e yönelerek Sek topraklarına akın etti. Doğu Eflak'ın Boyarları bunun üzerine Afumati Kasabası'ndan Radul'u yeni hükümdar ilan ettiler ve ülke, genç, yetenekli ve cesur bu prensin eline geçti. Mehmed Bey, tüm malı mülkü ve 32 topla birlikte Prens Teodosie'yi, güvenliği için Niğbolu'ya gönderdi[26].

Mehmed Bey ve Radul arasında Eflak Prensliği uğruna yapılan savaş, 1522 yılı boyunca sürdü. Mehmed Bey'in başında tacı, at üstünde, elinde bozdoğanı ve rüzgarda uçuşan kaftanı ile resmedildiği türbesinde, Gubavi'de, Tuna yakınlarındaki Neaylov Nehri kenarındaki Stefeni'de, Clejani'de, Ciocaneşti'de, başkent Bükreş'te ve eski başkenti Tırgovişte'de, kuzeyde Argeş (Argesel) Nehri kenarında, Plata Kasabası'nda ve Olt Nehri'ne doğru Deliorman vilayetindeki Almaneşti'deki zaferlerinden ve mağlubiyetlerinden bahsedilir. Mehmed Bey, Radul'u kış aylarında Tuna boylarından Karpat geçitlerine kadar geri çekilmeye zorladı ve yenilen Radul, Erdel'e sığındı. Haziran ayında, Erdel'den aldığı yardımla geri geldi. Kısa ve zorlu savaş, Grumazi'de gerçekleşti ve Radul, savaştan zaferle ayrıldıktan sonra Tuna Nehri'ne kadar ilerledi; süvarileri Bulgar tarafına geçip, birkaç köyü yaktılar ve Sviştov ile Niğbolu arasında birkaç küçük çatışma daha meydana geldi.

Birkaç hafta sonra Radul, 15. yüzyıldan kalma eski bir prenslik başkenti olan Ghergita'da, Bükreş'te ve Batı'da Slatina'da yenildi ve Ağustos ayında, köylüler Poienan Kalesi'nde ona pusu kurup, büyük bir mağlubiyete

uğrattıktan sonra tekrar Karpatları aşarak kaçmak zorunda kaldı. Erdel'in ve Eflak'ın bütün topraklarını, serhad Türklerinin elinden kurtarmak için bu sefer voyvoda Yanoş Zapolya savaşa müdahale etti ve Türkleri Piteşti'de yenerek, Mehmed Bey'i ülkeyi terk etmek zorunda bıraktı.

1523 yılının kış aylarında, Türkler ve müttefik Eflak Boyarları yine Eflak'ın beyleriydiler. Radul, gene kaçmak zorunda kaldı ve kısa bir süre sonra yine geri döndü. Osmanlı hükümeti, Mehmed Bey'i zorla Eflak'ın başına padişah vekili olarak getirmekten vazgeçti ve Vladislav şahsındaTürklere olumlu yaklaşan eski hanedandan bir prens buldu. Radul, 1523 yılının Nisan ayında bu sefer Vladislav'dan kaçarak tekrar Karpatları aştı. Vladislav, Boyar Badiça'yı tahta oturtmak isteyen asi Boyarlara yenilince, sultanın tasdiknâmesini iletme bahanesiyle Badiça'nın yanına gelen bir Türk birliğinin kılıç darbeleriyle hem kısa hükümdarlığı, hem de hayatı sona erdi. Tırgovişte'ye kadar ilerlemeyi başaran Radul, Vladislav'ın idaresindeki Türklerden kaçıp, tekrar Eflak'tan ayrılmak zorunda kaldı. Ülkedeki anarşi bununla sona ermedi ve Türkler, Radul'un başa getirilebilecek tek hükümdar olduğunu nihayet kabul ettiler. Böylelikle her iki prens de Osmanlı hükümetine çağrıldı ve Vladislav, Osmanlı hükümetinde tutulurken, Radul de la Afumati, Belgrad Sancakbeyi Bâli Bey ile birlikte barışçıl bir hükümet kurdu. Ama taht mücadelesi ancak 1525 yılında tekrar ülkesine dönen Vladislav'a karşı bir isyanın başlaması sonucunda ölümü ile sona erdi[27].

1523-24 yıllarında Macar Kralı Ludwig, anarşi içindeki krallığına karşı yapılacak yeni bir sefere hazırlıklı idi ve Leh Kralı, endişe ile Kili ve Akkirman'da toplanan Türk birliklerini izliyordu[28]. Bunun yanı sıra, Tatar Hanı da şüpheli planlar kuruyordu: Nitekim 1523 yılında Tatarlar Przemsyl'e kadar akın ettiler ve Rus bölgesi Dükü Konstantin, ellerinden ganimeti almayı başaramadı[29]. 1524 yılında, yine Tatar çeteleri Krakow'a kadar geldiler ve onları takip eden komutandan tekrar kaçmayı başardılar[30]. Eflak Prensi de Lehistan ile ilişkilerini tamamen kesmişti. Buna karşın Stefan Bathori, Macar Kralı Ludwig'ten Tuna boylarındaki Türklerle muhtemel bir çatışma için 1523 yılında 1.000 gulden destek alıyordu, ancak ezelî düşmanı olan Silistre Beyi'nin İstanbul'a gönderilen hediyelerle makamından alınmasını sağlayarak, herhangi bir çatışma çıkmasını kurnazca engellemişti[31]. Sonbaharda, Tuna boylarındaki Türklerin Macar Kralı'nın saldırısını beklediklerini ve Osmanlı hükümeti'nin barış yapmak istediği duyuldu, ama bunun sadece asılsız bir dedikodu olduğu kısa

zamanda anlaşıldı[32]. Temmuz ayında Boşnaklar yine Avusturya Dukalığı'na akın ettiler ve yanlarında 3 bin köle götürdüler[33].

1524 yılı için, Dalmaçya dahil, sınır eyaletlerinin tamamında bazı savunma tedbirleri alındı. Aynı tedbirler, Dalmaçya'da, Türklerin buna rağmen ani bir baskınla ele geçirdikleri Skardona'da[34] ve Sivrihisar'da, Segna'da; Başpiskopos Paul Thomory'nin, birkaç bin akıncıya karşı Dalmaçyalılar tarafından abartılan ve gözlerini kamaştırıp, Mohaç felaketine zemin hazırlayan[35] zaferi kazandığı Sirem (Sirmiya)'de; yine saldırıya uğrayan Yayça'nın bu sefer daha güçlü bir muhafız kıtası ile güçlendirildiği Bosna'da da alınmıştı. Skardona Beyi, Klis önlerine bile gelmişti. Tabii Tuna hattı da unutulmadı. Severin'e yeni kale komutanı olarak Jan Kallay atandı ve Saksonyalılara, kaleyi tahkim etme görevi verildi[36]. Daha 1521 yılında Budin meclisi, Macaristan'ın bütün şehirlerinden toplam 45 bin altın tutarında gelir getiren katkı paylarının toplanmasına karar vermişti[37]. Papa, 3 bin altın göndermiş ve Venedik, tıpkı yarım asırdan beri olduğu gibi, düzenli olarak nakdi yardımlarda bulunuyordu.

Bâli Bey, Ağustos ayında Severin (Szöreny)'e yönelip, Macarları buradan ateş altında tutmak için, kalenin yakınına yeni bir kale yaptırdığında, Tımışvar Dükü ve Peter Perenyi yönetiminde, ruhban sınıfı birliklerinin de katıldığı bir mikdar askerî kuvvet toplandı. Voyvoda Zapolya, karargâhını Lippo (Lipova)'ya kurarken, Erdel'de onu iki voyvoda vekili temsil ediyordu[38]. Ama hiçbiri, Severin'e kadar ilerleme cesaretini göstermedi ve Bâli Bey kaleyi, aciz kurtarma ordusunun gözleri önünde ele geçirdi ve İstanbul'dan gelen talimat üzerine tahrip etti[39]. Yetenekli Belgrad Sancakbeyi Bâli Bey, ayrıca Orsova'yı da ele geçirdi ve piskopos şehri Peçuy önünde yeniçeriler belirdi, ama bunlar hiçbir şey yapamadan çekilmek zorunda kaldılar[40].

1525 yılında, Leh Kralı, Sultan Süleyman'la yeni bir barış antlaşması yaptı. Macaristan, bu antlaşmaya dahil değildi, zira Türkler Kral II. Ludwig'ten ayrı bir elçi topluluğu göndermesini istiyorlardı, ama Ludwig, Osmanlı elçisini öldürttüğü ve Osmanlıların da aynı şeyi yapacağını beklediği için, elçi gönderemiyordu[41]. Bu yüzden Sultan Süleyman, Ağustos ayında birçok avcı ile birlikte sürek avına çıkmak için Edirne'ye geldiğinde, herkes Macaristan'ın artık işinin bittiğini düşünüyordu[42]. Ama Türkler, bildirildiği gibi, Tuna'yı geçmediler[43]. Sadece Bosna'da, akıncılar

Zagreb’e kadar her yeri yağmalarken, yeni Paşa, büyük Kral Matyas’tan miras kalan, tahkim edilmiş Yayça’ya saldırdı. Bâli Bey ve Manastır Sancakbeyi de birçok topla birlikte Osmanlı karargâhındaydılar. Ekim ayının sonunda, kuşatma altında olanlar, Hırvatistan Banlığı’na getirilen Frangepani Kontu Kristof’u bekliyorlardı. Kont, beklenen 5 bin tüfekçi, 5 bin süvari ve 500 piyadeden en azından Türkleri geri çekilmeye zorlayacak kadarını getirmişti[44]. Macar kaynaklarında, Bosna-Sırp karargâhında ele geçirilen silahlardan ve sancaklardan da bahsedilmektedir[45].

Ancak Sultan Süleyman’ın 1526 yılında yapacağı sefer, herşeyi değiştirecekti. Boğdan Prensi, daha Şubat ayında Sultan Süleyman’ın Macaristan’a saldırmaya niyetli olduğunu biliyordu[46] ve Erdelliler, Ramazan ayında kendi ülkelerine de saldıracağından kesin emin oldular. Eflak dağ kalesi Poieanan (Poienari)’ın küçük muhafız kıtasını yöneten Peter Off, Voyvoda Zapolya’nın en iyi gözcüsü idi[47]. Aile meseleleri yüzünden Prensler Stefan ve Tuna Türkleri tarafından desteklenen[48] Radul arasında çıkan savaşı bir an önce ortadan kaldırmaya çalıştı[49] ve bunda başarılı oldu. Belgrad yakınlarında Sava Nehri üzerine bir köprünün yapımı için develere yüklenmiş malzemeler gelip, Niğbolu’da ve tüm diğer Tuna geçitlerinde savaş hazırlıkları açıkça başlayınca, Sultan Süleyman’ın planları sır olmaktan çıktı[50].

Macaristan Sarayı’nın, içinde bulunduğu tehlikenin bilincinde olmadığını söylemek, haksızlık olurdu. Katolik Batı’nın tüm hükümdarlarına gönderilen elçiler ve Macar Kralı’na tâbi olan, ama Macaristan’a düşmanlarına karşı askerî destek vermek zorunda olmayan Bohemya ve Silezya’ya gönderilen ikaz mektupları diğer tedbirlerle paralel yürütülüyordu. Ancak, Tuna ülkeleri arasında bir ittifakın kurulması için tam zamanı olmasına rağmen, Erdel’deki Romen asıllı komşusunu hor gördüğü için ona bir elçi göndermedi. Macar büyük soyluları tarafından büyük bir kahraman olarak itibar gösterdikleri ve Türklerin durumunu çok iyi bildiğini düşündükleri Sirem komutanı Paul Thomary, kendisine düşen görev hakkında bilgi vermek üzere, Vişegrad’daki saraya çağrıldı (Mart). Ancak Aziz Georg gününde (23 Nisan) yapılan meclis toplantısında anavatanın savunması hakkında fazla konuşulmadı. Sadece çeteleri ve köylüleri 1 Temmuz’da Tolna’da toplanmak üzere çağırmaya karar verildi. Ülkenin asilzâdeleri ve sarayın gözdeleri; bir yanda Zapolya ve Verböczy taraftarları, diğer yanda Bathori taraftarları; aslında böyle bir tehdit altında

kaybetmemeleri gereken haftalar boyunca ve bu sahneleri kaygıyla izleyen yabancı elçilerin gözleri önünde, kraliçenin etrafındaki Almanların uzaklaştırılması; açıkça itham etmekten çekinmedikleri kralın, devletin gelirlerini iyi kullanamadığı; tayin edilecek başkomutanın kim olacağı ve Macaristan'ın bir mi, yoksa iki komutan tarafından mı yönetileceği gibi meseleler hakkında kavga ettiler. Meclis toplantısı ancak 9 Mayıs'ta sona erdirildi ve elçilerden biri, gördüklerini kısaca şöyle özetledi: "Şayet Sultan Süleyman bu ülkeye saldırırsa, papa Macaristan'ı daha şimdiden kaybedilmiş Hristiyan ülkeler hanesine yazabilir[51]".

Seçilen komutanlar Frangepani Kontu Kristof ki, Yayça'da elde ettiği başarı iyice başını döndürmüştü ve Salmslı Nikolas, bu önemli günlerde görevlerini tamamen unuttukları için, Osmanlı ile yapılacak bu zorlu savaşı yönetme yükü, tamamen kralın omuzlarına binmişti. Ancak Ludwig, bunun aksine yaşamını her zamanki gibi sürdürdü ve "sanki üzerinde konuşmaktan çekindiği tehlikenin bilincinde değilmiş gibi, öğlene kadar uyuyordu ve meclis toplantısını ancak öğle vakti açıyordu[52]." Papa vekili Burgio, bu sözleri 19 Haziran'da yazmıştı. Yine de tüm kiliselerde gümüşler toplandı, köylüleri bayrağın altında toplamak için her yerde kanlı kılıç gezdirildi ve Peçuy'daki karargâhında herşeyi eksik olan başkomutan Bathori, altın ve asker talep etti[53]. Türkler bu arada Sava Nehri'ne kurulan köprüden geçmişlerdi.

Kurdoğlu Muslihiddin Reis, daha sonra 20 kadırganın daha ekleneceği 10 kadırga ile Tuna boylarındaki büyük orduya erzak temin etmek için Karadeniz'e yelken açarken, Sultan Süleyman yanında İbrahim Paşa ve Ayas Mehmed Paşa ile birlikte Hristiyanların Aziz Georg günü olan 23 Nisan tarihinde İstanbul'dan yola çıktı[54]. 29 Mayıs'ta imparatorluk ordusu Sofya önlerinde idi. Yağmur o kadar şiddetli yağıyordu ki, çadırların zarar göreceğinden korkmaya başladılar. Morava'nın sularının sürekli yükselmesi, orduyu sürekli kötü hava şartları altında Alacahisar üzerinden yol almaya zorladı. Burada İbrahim Paşa'ya, Petervaradin'e yönelip, neredeyse sadece silahlı köylülerle dolan kötü tahkim edilmiş karargâhından Bathori'yi söküp atma emri verildi.

1 Temmuz'da İbrahim Paşa, Anadolu Beylerbeyi Behram Bey, sayısız sipahi ile orduya katılmış da olsa, bu seferde asıl kuvvetleri oluşturan Rumeli birliklerini geçit resmi yaptırarak inceledi. 6 Temmuz'da Bosna ve Hersek sancakbeyleri en yiğit akıncıları ile birlikte Zemun Kalesi'ne geldiler. 8 Temmuz'da Sultan Süleyman'a Salankamen'de, Tuna Geçidi'nin

sadece “habis ve lanet papaz” Başpiskopos Thomory tarafından işgal edildiğini ve burada Osmanlıların yolunu kapattığı haberi ulaştı. Thomory’nin yanında sadece 2 bin eğitilmemiş birlik olduğu için, Osmanlı karargâhında bayram güven ve huzur içinde kutlandı. Sultan Süleyman, bayram boyunca Belgrad’da kaldı.

12 Temmuz’da Türkler, Thomory’nin geri çekilmesinden sonra sadece 1.000 Macar’ın kaldığı[55] Petervaradin önlerine geldiler. Düşmanın bariz üstünlüğü karşısında savaşa zorlanan korku içindeki köylüler dört bir yana dağıldılar. 15 Temmuz’da Osmanlı birlikleri şehre girdiler. Boşnaklar ve Mihaloğlu Mehmed Bey’in adamları, kalan zamanı akınlar için kullanmak üzere atlarını dörtnala sürmeye devam ettiler. Yine de Petervaradin Kalesi Osmanlı toplarına oldukça iyi direndi. 21 ve 23 Temmuz’da yapılan iki hücum sırasında binden fazla Türk öldü ve bu zorlu görevi başarabilmek için Sultan’dan tekrar bin kadar yeniçeri istendi. Büyük ustalıkla döşenen lağımlar nihayet 27 Temmuz’da kalenin alınmasını sağladı ve Sultan Süleyman ruznâmesine “500 kelle, 300 esir” kaydını düşebildi. Sultan Süleyman’ın birlikleri tekrar Veziriazam İbrahim Paşa’nın birlikleri ile birleşti ve yürüyüşe tek bir ordu hâlinde devam edildi. Hedef, Budin idi. 9 Ağustos’ta birliklere “ İlok (Ujlak/Uylok) teslim oldu” haberi verildi ve günlüğe bir ekleme yapıldı: “İlok’ta 12 kâfire hil’at giydirildi.” Erdöd gibi başka kaleler de Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti.

Kral Ludwig, Budin’den Tolna’ya ancak 24 Temmuz’da hareket etmişti ve Tolna’da henüz hiçbir birlik toplanmamıştı. Daha önce hiç bu kadar büyük bir tehlike ile karşı karşıya gelmeyen krallığı korumak için özlemle savunucular bekleniyordu. Stefan Bathori, nihayet Kraliçenin ve Estergon (Gran) Başpiskoposu’nun birlikleri ile 3 bin kişi toplayabildi ve daha sonra gelen Andreas Bathori de yanında birkaç birlik getirdi. İstolni Belgrad’dan 300 süvari ve 1.200 piyade ile birlikte Georg Zapolya da geldi, ama Franz Batthyany ve Kristof Frangepani, karargâhta görülmediler. Kral Ferdinand’dan beklenen yardım için çağrı yapılıyordu, ama boşuna. Uzaktan sadece Stefan Schlick komutasında birkaç Bohemyalı, papanın 1.300 paralı askeri ve Leonard Gnoienski komutasında, maaşları yine Papa tarafından ödenen[56] 1.500 Leh geldi. Macaristan Kralı’nın böylelikle, sadece yarısı köylülerden oluşan 20 bin adamı vardı. Thomory ve Georg Zapolya, başkomutanlık makamlarına getirildiler. Erdel Voyvodası Yanoş Zapolya’ya defalarca, Eflak’a saldırıp, Tuna Nehri’ni geçme planlarından vazgeçmesi ve birliklerini kralın emrine vermesi yönünde talimatlar

gönderildi, ama Zapolya, Budin meclis toplantısında alınan kararlara, bu emre itaat etmeyecek ve Macaristan'ın kurtarılması için, kendisine açıkça hakaret etmiş düşmanları ile birleşmeyecek kadar kızgındı.

Karmakarışık, disiplinsiz ve birbirine son derece zıt kişisel çıkarlarla dolu insanların bir araya geldiği Macar ordusu, herkesin mümkün olduğunca kötü hizmet verdiği, ancak kritik durumun yine de bütün sorumluluğu yüklediği bir kralın yönetiminde, ancak 15 Ağustos'ta Tolna'dan hareket etti. Bu arada asilzâdelerden bazıları, sahip oldukları imtiyazlar gereğince Drava Nehri'nin diğer yanında savaşmayacaklarını bildirdiler. Karargâh, Kral Ludwig'in daha önce 1521 yılında ülkesini savunmak için durduğu Mohaç yakınlarında, Bata ve Drava nehirleri arasında bir çayıra kuruldu. Drava Nehri'nin ve yan kollarının akışı, bu bölgeyi öylesine sarıyordu ki, bağlarla kaplı bazı tepelerin altında geniş, bataklık benzeri zeminler uzanıyordu[57].

Yağmaya çıkan Macar Martoloslar tarafından sürekli olarak rahatsız edilen dev Osmanlı ordusu, bazı problemler yaşayarak ve kayıplar vererek, 15 Ağustos'ta Drava Nehri'ne geldi. Derhal, nehri geçmek için bir köprü hazırlandı. Bu köprüden 20 Ağustos tarihinde gözcülük yapmak için ilk geçen, Belgradlı bir voyvoda oldu ve bu hizmetleri karşılığında yıllık 9 bin akçe geliri olan bir timarla ödüllendirildi. 21 ve 22 Ağustos'ta bütün birlikler geniş nehrin üzerinden geçtiler ve Osek (Ezsek) Kalesi'ni ateşe verdiler. Yağmur sürekli yağıyordu, yerlerde çamurlu sular toplanıyordu ve sis bulutları ufku kaplıyordu. Yine de Osmanlılar 29 Ağustos'ta Macaristan ordusunun karargâh kurduğu yerde,pırıl pırıl parlayan şövalyelerin ve zavallı köylülerin karşısına çıktılar[58].

Karargâhta sözü geçen büyükler, başka birlikleri beklemek ya da bazılarının teklif ettiği gibi, sultandan barış talep edip, bunun karşılığında vergi ödemeyi taahhüt etmek istemiyorlardı. Kısmen savaşın külfetine bir son vermeyi arzuluyorlar, kısmen de gözü kör eden bir kibirle karşılarında en iyi askerî kuvvetlerle duran Türklerin sultanını, daha önce hiçbir Macar Kralı'nın cüret edemediği açık bir muharebede yenebileceklerini düşünüyorlardı. Varad'ın tecrübeli piskoposu, savaşın sonucunu doğru tahmin edip, açıkça Macarların savaşa girdikleri takdirde inanç uğruna şehit olacaklarını söylemesine rağmen, asilzâdelerin çoğu sabırsızca ve coşkunlukla onlara ebedî şan getirecek bu muharebeyi istiyorlardı. Kralın birliklerine ayrıca Hırvat Banı, Zagreb Piskoposu ve bir mikdar daha başka birlik katılmıştı.

Leh birliklerin komutanlarının tavsiyesinin aksine, arabaların arkasında siper almadan ve Türklerin konumundan haberdar olmadan muharebe hattı çizildi. Sağ kanatta Hırvatistan Banı, sol kanatta Perenyi duracaktı. Kral, bir hükümdara eşlik etmekten çok, sanki bir esirin başında nöbet tutacak olan muhafız kıtasının arasında ikinci saflara alındı, zira krala ne savaşta ne de barış zamanlarında siyasî çekişmelerde herhangi bir rol verecek kadar güvenmiyorlardı. Askerî tarihde hiçbir zaman bu kadar acınacak hâlde sefil bir sahne görülmemişti.

Macarlar, güzel ve güçlü atları ile yapacakları enerjik bir hücumla sipahilerin saflarını bölüp[59], sultana ve yeniçerilerine ulaşabileceklerine inanıyorlardı. Bütün bir öğleden önce Osmanlıların tepede kendilerine taarruzunu bekledikten sonra nihayet düşman ordusunun bir birliğinin sağ ön tarafında ağır ağır harekete geçtiği görüldü. En çok dikkatlerini çeken şey ise, düşmanları üzerinde yiğitliklerinden daha fazla hayranlık uyandıran eşsiz disiplinin bir etkisi olan o inanılmaz sessizlikti[60]. Kralın değil de, zorla başına getirilen vasilerinin karar verdiği kısa bir harp şurâsı toplandı ki, başka yerlerde kullanılacaklarından zavallı kralın etrafındaki muhafız kıtası bile alındı ve Macar feodal beylerin ihtişamlı süvarileri “İsa” naraları altında sipahilere doğru harekete geçtiler. Sipahiler, savaşlarda her zaman yaptıkları gibi düzen içinde geri çekildiler ve Andreas Bathori tam “Zafer!” diye bağıracakken, Földvars Vadisi’ne gizlenen Türk topları Macarların sağ kanadına ateş açmaya başladı. Bunun üzerine çıkan ve kısa bir süre sonra kaçışa dönüşecek kargaşa da Estergon Piskoposu ile birlikte birçok asilzâde ve Macar Kralı hayatlarını kaybettiler. Türkler, Hristiyanları planlı ve düzenli bir biçimde sürekli yağan yağmurdan dolayı büyüyen bataklıklara doğru sürdü. Gece yağan yağmur, durumu daha da kötüleştirdi. Mohaç bataklıkları Macaristan’ın en iyi ailelerinin binlerce üyesini yuttu. Kendisine karşı garez besledikleri Papaz Thomoroy’nin başı, muzaffer askerler tarafından karargâhta gezdirildi ve sultanın günlüğüne göre alınan 12 bin esirden bir çoğunun boynu vurularak, 31 Ağustos’ta altın bir taht üzerinde oturan Sultan Süleyman’a sunuldu. Muharebe alanında Varad, Çanad, Peçuy, Yanıkkale ve Bosna piskoposlarının ölü bedenleri bulundu. Georg Zapolya’nın bedeni ise kayıptı. Akıncılar, genç bahtsız kralın bedenini atının üzerinde ölü ve çamur içinde bir su birikintisinde buldular. Birkaç ay sonra Kral Ludwig’in halefi İstanbul’a bir elçi gönderdiğinde, vezirlerden biri, kinayeli bir şekilde hiçbir Osmanlı’nın, komutanının ve

hükümdarının “çamurlu bir çukurda” boğulmasına izin vermeyeceğini söylemişti[61].

Türkler, meş’um Mohaç Meydanı’nda en az 20 bin piyade ve 4 bin ağır zırhlı şövalyeyi gömmüş oldukları ile övünmeye başladılar. Rumeli Defterdarı’nın yönetimi altında gerçekleştirilen gömme işlemi Eylül ayının ilk iki günü boyunca sürdü. Köy ateşe verildi ve fethedilip, ilhak edilen Macaristan halkına korku salmak için, yollarına çıkan bütün köylüler öldürüldü. Ordunun muharebeye katılmayan bazı birlikleri hâlâ duruyordu. Zapolya, Erdel birlikleriyle Segedin’de ve Kristof Frangepani Hırvatları ile Zagreb, Bohemyalılar ve Brandenburglular ise kuzeyde duruyorlardı. Hazinedarı, Vesprim (Pesprim/Veszprem) Piskoposu ve papa vekili ile birlikte Budin’den Tuna Nehri’ndeki bir gemiye binen Kraliçenin etrafında belki ulusal bir direnç örgütlenebilirdi.

Ama bunu yapacak yetenekte bir adam çıkmadı. Sultan Süleyman,Tuna boyunca hızlı bir yürüyüşle Tolna üzerinden 11 Eylül’de başkent Budin’e geldi ve şehirde hiç kimse direnmeye cesaret edemedi. Sultan Süleyman, ordusunun başında yanında gözde veziriazamı İbrahim Paşa ile birlikte, emirlerine rağmen kısa bir süre sonra ateşler içinde yanacak olan şehre girdi. Nitekim, kralın sarayı ve kale bu ateşten etkilenmedi ve Macarların birçok zafer ziyafetine tanıklık etmiş olan salon, Müslüman fatihlerin savaş müziği ile dolup taştı. Sultan Süleyman, gelecekteki ikameti olarak sahiplendiği saraya yeniçerilerini yerleştirdi ve Tuna Nehri üzerindeki köprüyü geçerek Peşte’ye vardı. Ordunun tamamı burada toplandı ve köprü, geçiş trafiğinin tazyiki altında nihayet yıkılınca, sonradan Mehmed Bey, Hüsrev Paşa ve Turahanoğullarından Hasan Bey idaresinde gelen birlikler, sandallarla karşıya geçirildi. Budin Sarayı’nın, yeni top dökümü için kullanılabilecek topları ve bronz heykelleri, sökülüp götürüldü ve Sultan Süleyman, Macaristan’ın başkentinde yaşayan Yahudileri İstanbul’a yerleştirdi.

Sultan Süleyman, Yanıkkale’ye kadar ülkenin tamamını işgal etmek üzere Budin’den ancak 25 Eylül tarihinde ayrıldı. Estergon ve Vişegrad kaleleri henüz Macarların elinde idi ve Maroth’ta köylüler ve keşişler, arabalar ve toplarla yapılan bir çatışmada akıncılara büyük direnç göstermişlerdi. Saraya yerleştirilen yeniçeriler de sultanla birlikte yola çıktılar, zira yağmurlar devam ediyordu ve erzak yokluğu baş göstermeye başlamıştı: Bir ölçek arpanın fiyatı 120 akçe, bir ölçek unun 200 akçe idi. Dönüş yolunda Segedin ve Titel ele geçirildi. Macaristan başkomutanının

idaresindeki birlikler tarafından takip edilen ordu, yeniden inşa edilen Petervaradin Köprüsü'ne geldiler ve tüm esir sahiplerinden beşte bir oranında pencik hakkı tahsil edildi. Türkler, kimi yerlerde büyük bir dirençle de karşılaştılar ve köprüden geçerken, Adana'da Anadolu Beylerbeyi'nin derhal Anadolu'ya dönmesini gerektiren bir isyanının çıktığı haberi ulaştı. Ordu, 18 Ekim'de Niş'e ve 25 Ekim'de Sofya'ya geldi ve 13 Kasım'da Sultan Süleyman tekrar İstanbul'da idi[62].

Henüz iyi durumda bir Macar ordusu varken; Erdel henüz düşman yüzü görmemişken - Sultan Süleyman, Radul'un oğlunu Eflak adına rehin olarak talep etme gereği duymuştu[63] - ve nihayet uzun zamandan beri gelecekteki Macaristan Kralı olarak görmeye başladıkları Yanoş Zapolya'nın etrafında hâlâ güçlü insanlar toplandıkça, Macaristan Sultan Süleyman'a ait olamazdı. Sava Nehri kıyısındaki yerler haricinde, ülkenin hiçbir yerine yeniçeriler yerleştirilmemiş; Macaristan topraklarının hiçbir yerinde timarlar dağıtılmamış ve defterdarlar hiçbir yerde mal mülk kaydı tutmamışlardı. Sultan Süleyman'ın Macaristan seferinin sonuçları yanan şehirler, kaleler ve köyler; insanları köle olarak götürülen terk edilmiş eyaletler; Sultan Süleyman'ın Kral sarayını kendi ikameti olarak sahiplendiği ve atının nalları kralın topraklarını çiğnediğine dair anılar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genişletilmesi ve İslâm'ın yayılması için son nefeslerine kadar mücadele veren şehitlerin türbanları ile süslenen mezar taşlarından oluşuyordu.

Vladislav ile yapılan antlaşmaya göre, Kral Ferdinand, hiç şüphesiz Macaristan tacının sahibi idi. Sadece meclisin onayına ihtiyacı vardı. Kız kardeşi olan kraliçenin, Kral Ludwig'in dul eşinin etrafındaki nüfuzlu adamların ve başlarında Bathori olmak üzere Zapolya düşmanlarının desteği kesindi. Avusturya'ya komşu olan Hırvat ileri gelenleri de hükümdar olarak Ferdinand'ı diğer hükümdarlara tercih edeceklerdi. Kraliçe, Macaristan'ın kurtarılması için kararlar alma bahanesi ile meclisi topladı, ama Yanoş Zapolya erken davranarak, Tisa (Theisz) Nehri'nin ötesindeki Tokay (Tokaj)'da aynı bahanelerle bir meclis topladı ve kendini taraftarlarının oyları ile 16 Ekim'de Macaristan Kralı ilan ettirerek, Kasım ayında selefine İstolni Belgrad'da büyük bir cenaze merasimi hazırladı[64]. Kral Ferdinand ise kendi yandaşları tarafından ancak 16 Aralık'ta, Kuzey Macaristan'ın en önemli şehirlerinden biri olan ve Almanların yaşadığı Pressburg'da Kral seçilebildi. Bir sonraki yılın ilk gününde Hırvatlardan

oluşan bir meclis bu karara katılırken, Kristof Frangepani, Slav kesimlerini düşmanlarının “dessas” diye adlandırdıkları Kral Yanoş’un yanına çekti[65].

İki Macar Kralı arasındaki mücadeleler, daha 1527 yılında başladı. Yandaşlarından bazıları taraf değiştirdi, ama durumlar düzelmedi. Zapolya, bir müddet, Kara İvan diye adlandırılan ve sözde “Bizans İmparatorlarının torunu[66]” olarak Sırbistan için bağımsızlık planları yapan ve Erdel’in güneybatısı ile özellikle toprak kölesi olarak yaşayan Romenler’den destek alan Çar İvan’ın isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı[67]. İvan, Voyvoda Naibi Peter Perenyi’yi yendi, ancak Maros Nehri kenarında Emerich Czibak ile karşı kaybettiği bir savaşta Segedinliler tarafından öldürüldü[68]. Aralık ayında Kral Yanoş’un birlikleri Varad, Kaşau ve Eğri’yi işgal ettiler ve kendisi de, yanında tahtta hak iddia eden iki Romen ile birlikte yandaşlarından birinin evindeki vaftiz merasimine katıldı[69]. Ancak daha sonra Ferdinand, Yanoş’u nihayet yendi ve kendini Macaristan Kralı ilan etti. Yanoş, Saksonyalıların rakibinin yanında yer almış olduğu memleketi Erdel’e geri çekilmek zorunda kaldı. 1528 yılının ilk aylarında Zapolya kendinden çok üstün olan rakibine karşı yapılan savaşlarda yine birçok mağlubiyete uğradı ve durumu gitgide daha ümitsiz hâle geldi.

O zor günlerinde Leh Hieronimus Laski’yi ilk elçisi olarak Sultan Süleyman’a gönderdi ve Macaristan Kralı olarak tanınmasını istedi ve aynı zamanda Ferdinand’a karşı yardım talep etti.

Sultan Süleyman, 1526 yılındaki başarılı seferden sonra Macaristan’ı neredeyse unutmuştu. Sadece Bosna’da hâlâ Macarların elinde olan istihkâmlar Türkleri kışkırtıyordu ve Yayça ile Banyaluka, sessizce Hüsrev Paşa’nın[70] eline geçti. “Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya ülkelerinin özel hâmisi ve koruyucusu”[71] görevine getirilen Kont Kristof Frangepani, kısa bir süre önce Zapolya adına yaptığı bir muharebede hayatını kaybetmişti[72], dolayısıyla Yayça’nın kurtarılması için 1525 yılında yaptığı kahramanlığı tekrarlayamadı. Bosna’nın bu eski başkentinde 1528 yılında sadece Kral Ferdinand’ın Almanları, ünlü komutan Katzianer yönetiminde direniyorlardı. Ama 10 günlük bir kuşatmadan sonra Yayça nihayet Boşnakların eline geçti[73]. 1528 yılında Semendire’deki Türkler ayrıca Karinyola’ya akınlar düzenlediler ve sayısız esir aldılar[74]. Buna göre Türkler, Macaristan’daki mevcut durumlarla pek ilgilenmemelerine rağmen, elçi Laski efendisi Erdel Banı’nın Macarsitan’ın tek hükümdarı olarak sultana danışmadan kendini Macaristan Kralı ilan ettiği; sultana ve vezirlere

hediyeler göndermediği ve vergi taahhüdünde bulunmadığı için ağır sitemlerle karşılaştı ve Sultan Süleyman'ın Budin'deki sarayına tekrar sahip çıkmaya niyetlendiği cevabını aldı. Laski, bu saldırılara Doğu'ya özgü bir şekilde ve örneklemeler vererek cevap vermesini çok iyi bildi ve nihayet amacına ulaştı: Zapolya "sultanın hil'atı ve gölgesi"[75] altında himaye edildi ve derhal Niğbolu Sancakbeyi ile Memleketeyn prensleri ve birkaç top ile birlikte yardım vaat edildi. Ayrıca Tuna Nehri'ne bir Osmanlı filosu gönderilecekti. 3 Şubat 1528 tarihinde Laski, veda etmek üzere son kez Sultan Süleyman'ın huzuruna çıktı[76].

Yanoş'un elçisine rağmen, vezirler Mart ayında Kral Ferdinand'ın elçileri Hobordanacz ile görüşmekten çekinmediler. Ama elçi, Laski'nin yeteneklerine ve zekâsına sahip olmadığı ve çok da uyumlu davranmadığı için çok kısa bir müddet sonra geri gönderildi. Hatta elçi, Macaristan'ın kaybettiği bütün kaleleri geri istemiş, İbrahim Paşa da: "Neden İstanbul'u da istemiyor?" diye sormuştu[77]. Kral Ferdinand'ın özellikle Ayas Mehmed Paşa[78] olmak üzere, vezirlerle arası iyi olan ve oğlu Laski'yi rehin olarak tuttuğu Eflak Prensi Radul'dan arabuluculuk[79] yapmasını istemesi de bir sonuç getirmemişti[80]. Buna karşın, Boğdan'da genç Stefan'ın halefi ve Büyük Stefan'ın gayrimeşru bir oğlu olup, uzun yıllar halk arasında yaşayan zeki ve anlayışlı bir kişiliğe sahip Petru Rareş, Kral Ferdinand'ın tarafını tutuyordu[81]. Tuna Beyi'nin Sultan Süleyman tarafından vaat edilen Erdel seferi[82], muhtemelen bu gibi hadiselerden ülkesi için olumsuzlukların ortaya çıkacağından endişe eden Radul sebebiyle gerçekleşmedi[83]. Zapolya, 1528 yılında Osmanlı hükümetine Johann Teczynski adında bir elçi gönderen Lehistan'da[84] büyük bir ordu toplamayı başardı ve bu ordu ile 1528 yılının sonralarına doğru önemli başarılar kaydetti. Bundan cesaret alarak, bazı Eflak Boyarları Eflak Prensi'nin tahtı kaybettiğini ilan ettiler ve Prens Radul'u kaçtığı bir sırada öldürdüler (1529 başları).

Osmanlılar, bir zamanlar fethettikleri Macaristan'daki değişken şartları henüz sakince izliyorlardı, ama ne zaman ki Valentin Török 1529 yılının bahar aylarında Kral Ferdinand'ın paralı askerleri ile Erdel'e girdi, işte o zaman Boğdan Prensi Rareş'e Erdel'e akın etme izni verildi ve Boğdanlılar Haziran ayında Földvars Kalesi'nin surları önünde Alman Kralı'nın sadık Saksonyalılarına karşı önemli bir zafer elde ettiler[85]. Bu, Sultan Süleyman'ın aynı yıl içinde Kral Ferdinand'a karşı yapacağı savaşın ilk belirtileri idi.

Sultan Süleyman, 10 Mayıs tarihinde başkentten ayrıldı. Her yerde resmî olarak, kendisine ait bu yeni ülkeye düzen getirmek üzere, Macaristan'a doğru yola çıktığı ilan edilmişti. Yanında, tıpkı 1526 yılında olduğu gibi, yine Veziriazam İbrahim Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa vardı. Ayas Mehmed Paşa ve Kasım Paşa da yanındaydılar. Yine, tıpkı 1526 yılında olduğu gibi, yağmurdan çok çektiler. Sultan Süleyman, ancak 17 Temmuz'da Belgrad önlerine varabildi ve 13 Ağustos'ta, yeniden inşası kötü hava şartları sebebiyle hayli zorlu geçen köprüyü kullanarak, Drava Nehri'ni geçti.

Sultana ait bölgelerden geçiliyor olması, yürüyüşün barışçıl karakterini belirliyordu. Her türlü yağma ve köle avı, kesinlikle yasaktı. Her gün, Zapolya'nın tarafını tutan Macar Beyleri, krallarının hükümdarını selamlamak üzere sultanın yanına geliyorlardı. İlk zaferin yıl dönümüne yakın bir tarih olan 18 Ağustos'ta, anılarla dolup taşan Mohaç alanına karargâh kuruldu. Toprak, yine Kral Ludwig'in sonunu getiren gündeki gibi çamurlu idi. Yarı yolda bırakılan ve bataklıkta sefil bir şekilde ölen Kral Ludwig'in halefi, işte en utanç verici mağlubiyetin yaşandığı bu yere, henüz vergi ödemeye yanaşmadığı, ancak hükümdarı olarak tanıdığı Sultan Süleyman'ın elini öpmek için geldi. 18 Ağustos'ta İbrahim Paşa 500 atlı ile birlikte, bugüne kadar hiçbir Hristiyan hükümdarın görmediği bir itibarla Zapolya'yı karşılamaya gitti. Ertesi gün, Kral Yanoş Zapolya, Laski'nin, bilgin bakan Venböczy'nin ve Erdel'in ileri gelenlerinden Emerich Cszibak'ın da aralarında bulunduğu adamları ile birlikte Mohaç'taki Osmanlı karargâhında idi. Macar Kralı'nı gördüğünde Sultan Süleyman yerinden kalktı ve kendi eseri diye kabul ettiği krala doğru üç adım atma teveccühünü gösterdi. Zapolya, Sultanlar Sultanı'nın önünde daha alçak bir yere oturdu. Kılıçla fethedilen Macaristan ülkesinin Hristiyan valisi olarak Osmanlı hiyerarşisindeki rütbesine uygun bir biçimde Zapolya'ya dört hil'attan ve dört görkemli Arap atından oluşan hediyeleri sunuldu ve o da bunun karşılığında, Doğu'nun üstünün huzuruna hiçbir zaman eli boş çıkmamayı öngören örf ve âdetlerine uygun bir biçimde Sultan Süleyman'a büyük bir pırlanta hediye etti. Merasim, Divân'da her zaman karşılaşılan türdendi. Tek fark, Zapolya, sultanın elini öperken çadırın önünde muhteşem bir ordunun bulunması idi[86].

Sultan Süleyman, bunun üzerine, meşru Kral Ferdinand'ın, komutanı Thomas Nadasdy tarafından birkaç bin Alman askeriyle işgal edilen Budin'e kadar Kral Yanoş'a eşlik etmeyi görev saydı. 31 Ağustos'ta

Veziriazam İbrahim Paşa, işgalci olarak Macaristan'a giren Almanlara karşı asıl şimdi başlayan savaşın seraskeri tayin edildi. Macarlar tarafından tayin edilen yeni Sırp despot ailesinin son temsilcisi, Macar Johann Beriszlo'nun[87] oğlu, Sultan Süleyman'ın huzuruna çıktığında, Türk ordusu Budin önlerinde Sırp mahallesinin bağlarına kadar gelmişti. Budin'in müdafaa kıtası önce teslim olmayı reddetti ve böylelikle Osmanlılara karşı isyan etmiş sayıldı, ama daha ikinci gün, adamlardan birkaçı Türk tarafına geçtiler. Sultan Süleyman, başında Macarlara özgü bir samur başlıkla Budin'in istihkâmlarını inceledi ve 7 Eylül'de aşağı kısımlardaki kapılardan biri işgal edildikten sonra, askerler ertesi gün hücum eden Türklere kaleyi teslim ettiler. Büyük ganimetler toplayacaklarından emin olan yeniçeriler, sultanın sarayda herhangi bir şeye dokunmalarını yasaklayınca, isyan ettiler ve kapitülasyona sebep olduklarını sandıkları padişah kapusuna mensup birkaç kişiyi taşladılar. Antlaşmaya göre huzur içinde gitmelerine izin verilen Almanlara saldırdılar ve bir kısmını öldürdüler.

Macar hükümdarı Yanoş Zapolya'ya ait olduğu kabul edilen Budin'de, muhafız alayı olarak sadece elli yeniçeri bırakıldı. Sultan Süleyman, ava çıkıp, kafasını dinlerken, Yanoş Zapolya'ya taç giydirme görevi, sekbanbaşına düştü. Sekbanbaşı, bu görevi hükümdarının herhangi bir beyi için yapacağı gibi yerine getirdi ve Yanoş, Türk saray geleneklerine göre sekbanbaşına 2 bin altın vererek teşekkür etti. Yeniçerilere de binlerce altın dağıtıldı. Sultan Süleyman, daha Budin'e gelmeden önce, Macaristan'ın Aziz Stefan tacını eline geçiren Perenyi'yi yakalatmak için emir vermişti. Böylelikle tacı kendi adayı olan Zapolya'ya giydirip, onu resmen kral ilan edebilecekti[88]. Taç, nihayet fethedilen Vişegrad'da ele geçirildi[89].

Kral Ferdinand, Sultan Süleyman'a para teklif ederek barışı sağlamaya çalışıyordu, ama boşuna. Sultan Süleyman "Viyana (Macarlarda: Bécs) Kralı'nın" elçisini görmek istemiyordu ve her yıl sultana 20 bin ilâ 100 bin ve veziriazama 5 bin ilâ 40 bin arasında altın tutarında hediyeler teklif etme görevini üstlenen Dalmaçyalı Jurisich düşman bir ülkenin elçilerine verilen geçiş izinlerini bile alamadı[90]. Aksine Sırplar, Semendire Sancakbeyi'nin komutasında istedikleri gibi yağma yapmak üzere akıncı olarak Avusturya Düklüğüne gönderildiler ve bu görevi başarı ile yerine getirdiler[91].

Asıl ordu, Avusturya sınırındaki Komran, Yanıkkale, Pressburg, Altenburg şehirleri, yani Zapolya'ya, dolayısıyla Sultan Süleyman'a ait şehirleri geçerek, Avusturya Arşidükü'nün mirasla babadan oğlu geçen mülklerine yöneldi. Kendini "Savoy Dükü'nün ve Fransa Kralı'nın anne

tarafından akrabası[92]" olarak tanıtan Mihaloğlu Mehmed Bey komutasındaki akıncılar, Avusturya'nın ve Ferdinand'ın komşu eyaletlerinin içlerine kadar ilerlediler. Karargâh, henüz Bruck Şehri'ndeyken (24 Eylül), Yahya Paşa'nın oğlu Bâli Bey Viyana surlarına kadar gelmişti ve Sultan Süleyman'a kesik baş gönderiyordu. 26 Eylül'de Veziriazam İbrahim Paşa, düşmanın başkenti Viyana önlerine varmıştı. Bulutlu, serin ve yağmurlu bir günde, Eylül ayının 27'sinde nihayet Sultan Süleyman bizzat geldi ve kırmızı çadırı Semmering tepesine kuruldu.

"Muharrem ayının 22'sinde", diye yazıyor Sultan Süleyman birkaç hafta sonra Venedik'teki dostlarına "Beç denilen şehre geldik ve oradaki Kral bunu öğrenince Bohemya ülkesinde Prag denilen şehre kaçtı; orada gizleniyor, bu yüzden hayatta mı değil mi bilmiyoruz[93]." Viyana'da, her ikisi de Türklerin savaş sanatına vâkıf Salm Kontu Nikolas ve komutan Katzianer ve onların başkomutanları olup, Batı'dan gelen, ancak Viyana'nın kurtuluşunda yine de ilk ikisi kadar önemli bir rol oynamayan; Palatina Kontu Philipp vardı. Sultan Süleyman, ilk günlerde günlüğüne sadece birkaç küçük çatışmanın geçtiğini yazdı. Tıpkı Rodos önlerinde olduğu gibi, 5 Ekim'de Bosna ve Semendire Beyleri lağım döşettiler ve hendekler doldurulmaya başlandı. 9 Ekim'de Karinyola Kapısı'na iki gedik açıldı, ama bunun üzerine yapılan hücum geri püskürtüldü. Üçüncü bir gedik 11 Ekim'de ve ayrıca iki gedik 12 Ekim'de açılabildi.

Kış erken bastırdı, hatta 17 Ekim'de yoğun bir kar yağışı bile oldu. Kuşatma altında bulunanların sonuna kadar direnmeye niyetli oldukları şüphe götürmüyordu. Bu arada Sultan Süleyman bir harp meclisi düzenlemiş ve yapılacak son bir genel taarruz sırasında Viyana düşmez ise geri çekilme kararı alınmıştı. Vaat edilen bin altın, yeniçerileri iyice coşturdu. 14 Ekim'de iki lağım yine Karinyola Kapısı'na iki büyük gedik açmıştı, ama Osmanlıların en iyi birliklerinin büyük taarruzu geri çekilme kararı ile sonuçlandı. Ertesi gece, toplar sandallara yüklendi ve 16 Ekim'de çadırlar söküldü. Kuşatmanın bu şekilde sonuçlanmasına rağmen, Türkler uzaktaki Batı'da ünlü Viyana Şehri'nin alınması güç surları önündeki kahramanlıklarını, sultanın zaferi olarak kutlamaktan geri kalmadılar[94].

Yürüyüş, sürekli kar yağışı altında Yanıkkale'ye kadar zorlukla başarılabildi. Bu arada birkaç araba bile yakıldı ve toplar, şanslarına henüz donmamış Tuna Nehri üzerinde güçlükle taşınabildi. 24 Ekim'de ordu tekrar Budin'e geldi. Sultan Süleyman'ı selamlamak için gelen Kral Yanoş, üç vezir tarafından karşılandı. 28 Ekim'de Sultan Süleyman'ın huzuruna

kabul edildi ve her zamanki hediyelerini aldı. Macaristan tacı, Veziriazam İbrahim Paşa'nın henüz yolda olan eşyaları arasında idi ve Macaristan Krallığı için çok önemli bir yer tutan ve önce "atlı Macar beylerine" gösterilen bu taç, ancak bir sonraki karargâhtan, Zapolya'dan bunun için peşinen 2 bin altın alan Gritti, Perenyi ve Viyana önlerinde Türklerin tarafına geçmiş olan Sekreter Simon Deak Athinai tarafından getirilerek "Kral Yanoş'a" teslim edilebildi[95].

Dönüş yolu, gitgide zorlaşıyordu ve yeniçeri ağası yorgunluklara ve yokluklara daha fazla dayanamayarak öldü. 6 Kasım'da Petervaradin'e gelindi ve ancak 21 gün sonra Sofya'ya karargâh kurulabildi. Sürekli yağmurlar altında geçen günlerden sonra, Sultan Süleyman 16 Aralık'ta nihayet sağ salim İstanbul'a döndü[96]. Ferdinand'ın Erdel'deki yandaşları bu dönemlerde Şarlken'in Osmanlı İmparatoru'na karşı kazandığı mutlak zaferden, İbrahim Paşa'nın ve Gritti'nin öldüğünden ve "nehir yoluyla tek başına geri dönen" sultanın kaçışından bahsediyorlardı[97].

Bir sonraki yıl (1530), Erdel'e yine Ferdinand'ın taraftarları hakimdi. Radul'un öldürülmesinden sonra boyarlar, Neagoe Basarab'ın meşru oğlu Basarab'ı tahta çıkartmak istemişler ve ülkeye getirmişlerdi[98], ama Tuna beyleri daha erken davranıp, önceki hükümdar Vladislav'ın oğlu Moise'yi prens ilan etmişlerdi. Moise, Boyarlardan bir çoğunu idam ettirdikten sonra, Tuna'daki Türkler tarafından Erdel'e kaçmaya zorlandı ve yerine, Türklere tâbi Vlad getirildi (Haziran). Vlad'a karşı savaşmak üzere önce Erdel'den, kazandığı takdirde Yergöğü'nü, Turnu'yu, Niğbolu'yu ve Plevne'yi talep eden Saksonyalı hayalperest Mark Pemflinger geldi ve Türkler yardıma gelemeden Vlad'ı yendi. Şartlar fazla ağır olduğundan, barış görüşmeleri hiçbir sonuca varmadı[99]. Ağustos ayında, Erdelli Ferdinandçıların lideri Majlath ve Gaspar Horvath komutası altında Romen çeteleri ve yerlilerden oluşan bir ordu, Moise ile akraba olan Oltlu Privuleşti[100] ailesinin yardımı ile Moise'yi tekrar Tırgovişte'ye götürmek üzere Sibiu'dan yola çıktı. Ordu, Olt Nehri boyunca ilerleyerek, Tuna Nehri'ne kadar geldi, ancak Moise burada Viişoara Kasabası'nda öldürüldü ve Majlath esir alındı, ama daha sonra tekrar geri döndü. Tuna beylerin başlarından biri olan Mihaloğlu Mehmed Bey'le birleşen Vlad, Erdel geçitlerine kadar geldiler ve buradan geçme cesaretini gösterdiler. Zapolya taraftarlarının arasına katılan Majlath yanlarındaydı ve Braşov sakinleri Kral Yanoş'a sadakat yemini etmeye zorlandılar. Türkler ve Romenler, ayrıca Kral Ferdinand adına Nikolas

Gerendy’nin hüküm sürdüğü Sibiu’yu da yağmaladılar[101]. Bu esnada Zapolya tarafından çağrılan Semendire Türkleri, Macaristan’ın Avusturya’ya ait bölgelerine akın ettiler ve birçok Hristiyan esirle geri döndüler[102].

Sultan Süleyman’ın yeni bir seferi söz konusu olamazdı, zira siyasî açıdan hiçbir hedef görünmüyordu. 1530 yılında Ferdinand’ın elçileri olarak Lamberg ve daha önce reddedilen Jurisich geldiler. Sultan Süleyman, Viyana kuşatması sırasında Avusturya Arşidükü Ferdinand’ın gücünü daha iyi görmüş olduğundan, daha nazik karşılandılar ve Sultan Süleyman’ın Budin’de, Bruck’ta ve “düz bir vadiye kurulu, güzel bağları ve etrafı dağlar ve ovalarla çevrili” olup, “bir ev kurmayı isteyebileceği” Viyana’da beklemesine karşın, efendileri Ferdinand’ın gelmediğine dair sitemlerle karşılaştılar. Veziriazam İbrahim Paşa, ayrıca Ferdinand’ın Macaristan’daki bütün mülklerinden ve haklarından feragat etmesini ve ağabeyi Şarlken’in, miras olarak devraldığı “İspanya’nın Alman bölgelerinden çıkmasını” sağlamasını talep etti. Bu şartları şayet kabul etmek istemiyorlarsa, herhangi bir vergi de söz konusu olamazdı, zira: “Sultan, toprak satmıyordu ve paramıza da ihtiyacı yoktu. Pencereden, bize para, gümüş ve altınla dolu Yedikule’yi gösterdi ve bunlara henüz dokunmadığını söyledi”[103].

Kasım ayında Budin’i geri alma teşebbüsü başarısız oldu. Zapolya tarafından Marmaros Kontu ve genel vali ilan edilen Gritti, o tarihte Sultan Süleyman’ın gözcüsü olarak şehirde idi[104]. Roggendorf yönetimindeki Almanlar, uzun süren bir kuşatmadan sonra geri çekilmek zorunda kaldılar[105], ama bu teşebbüs, Sultan Süleyman’ın “Beç Kralı’na” duyduğu öfkeyi daha da arttırdı ve Ferdinand ile Zapolya arasında 1531 yılında sağlanan ateşkes antlaşması da öfkesini dindirmeye yetmedi. Ferdinand’ın yeni elçileri Nogarola Kontu ve Lamberg, 100 bin altına kadar vergi taahhüt etme yetkisine sahip olmalarına rağmen, 1531 yılında tıpkı öncekiler gibi başarılı olamadılar. Sultan Süleyman, tekrar Macaristan’a sefere çıkmaya karar vermişti ve elçileri sarayda bilerek oyalıyordu[106].

Ama bu seferki seferin hedefi, “Beç Kralı” Ferdinand değil, Türkler tarafından “İspanya Kralı” diye nitelendirilen ağabeyi V. Karl’dı (Şarlken). “Sultan Süleyman”, diye yazıyordu İbrahim Paşa, “bu topraklara fakir insanlara zarar vermek için değil, sadece İspanya Kralı Şarlken’i bulmak için geldi, zira O, bütün dünyayı rahatsız ediyor, kralları ve dükleri yerlerinden kovuyor ve onlara kendi topraklarını tekrar satıp, bunun için para alıyor. Başına tacı geçirmiş, dünyanın hükümdarı olduğunu

söylüyor”[107]. Sultan Süleyman’ın niyeti, ister düşman, ister dost olarak, bu rakibinin yüzünü görmekti.

Sultan Süleyman, alışılmış tarihten bir gün sonra, 24 Nisan’da İstanbul’dan ayrıldı; bayramı Edirne’de kutladı[108] ve ordu, ancak Mayıs ayının son gününde İhtiman’da Balkan geçitlerini aştı. Sultan, sıcak hamamlarını ziyaret ettiği Niş Şehri’ne geldiğinde, elini öpme şerefine nail olmak üzere Kral Ferdinand’ın iki elçisi tarafından karşılandı; bunlar yine Nogarola ve Lamberg’di. Elçiler, Sultan Süleyman’la birlikte yola çıktılar. Sultan Süleyman, 27 Haziran’da Sava Nehri’ni geçti ve geçtikleri topraklara kesinlikle zarar verilmemesi yönünde emir çıkarttı. Aynı dönemde, Kralı’nın dostu ve Şarlken’in düşmanına saygılarını iletmek üzere Fransız bir elçi ve ayrıca bu sefer Macar Kralı Yanoş Zapolya’nın elçisi olarak değil, yeni bir bağımsız partinin temsilcisi olarak Peter Perenyi ve nihayet Sırbistan Despotu da geldi. Perenyi ve Sırp despot, sadece vezirlerin huzuruna kabul edildiler ve Perenyi birkaç gün sonra tutuklandı[109].

Kapolna’dan sonra, geçilen bölgeler düşman toprakları kabul edildi. Sultan Süleyman’ın huzuruna çıkmaya çekinen ve her duruma hazırlıklı olmak amacıyla Tımışvar Banat’ında birliklerini toplayan Zapolya, sanki hükümdarının güvenini kaybetmişti. Binlerce Tatar, ülkenin tahribinde ve kazançlı esir avında yer almak için akıncılara katılmıştı. Temmuz ayının sonundan itibaren, yol üstündeki bütün kaleler ele geçirildi ve buralara müdafaa kıtaları yerleştirildi. Raab Nehri kenarında henüz Kral Yanoş’a ait Hidveg ve Taplanfa’yı geçen ordu, 9 Ağustos’ta Slavların “Kosek”; Macarlar’ın “Köszeg” dedikleri ve müdafaa kıtaları Kral Ferdinand’ın emrinde olan Güns (Közseg) Kalesi’ne vardı.

Yağmurlu birkaç günden sonra, Viyana yoluna hakim olan bu yerin kuşatmasına başlandı. Kuşatma altında olanlar tarafından çağrılan Nikolas Jurisich ya da ahalinin dediği gibi Nikolitza, kendini kaleye zor attı. Uzun süre direnmesi imkânsızdı, zira elinde en çok bin kişi vardı. Tıpkı 1529 yılında Viyana önlerinde olduğu gibi, 21 Ağustos’tan 28 Ağustos’a kadar Osmanlı ordusu bu sefer daha küçük ve önemsiz olan Güns Kalesi de olsa, bütün savaş hünerlerini gösterdi. “Komutan Nikolas” nihayet teslim antlaşması yapmaya rıza gösterdi ve Kral Ferdinand’ın İstanbul’a gelen elçilerinden biri olarak, bu talebi kabul edildi. Türklerin karargâhında ise elde edilen zafer büyük sevinç yarattı[110] (27 Eylül).

Sultan Süleyman, Güns’ten sonra Viyana’ya kadar ilerlemeye tenezzül etmedi. Kötü havalar gerçi daha uzaktı, ama başkent Viyana’ya birçok Alman ve İspanyol askerî kuvvetleri getirilmişti. Bu yüzden geri çekilme emri verildi. Sultan Süleyman, Kral Ferdinand’ın savaşa hazır iyi bir ordu ile karşısına çıkmaması, aksine ülkesini “karısını rakibine bırakan korkak bir adam gibi” düşmanın eline bırakmış olmasıyla avundu ve aslında Viyana üzerine yapılması planlanan bu seferin görünüşünü korumak için dönüş yolu İstirya üzerinden gerçekleştirildi. 12 bin akıncı, Almanlar ve İspanyollar nihayet harekete geçip, onlara Starenberg’de saldırıp, aralarında Mihaloğlu Kasım Bey[111] de olmak üzere, bir kısmını öldürene kadar her yeri yakıp yıktı. Bu arada Tatarlar, Gritti tarafından Macar birliklerle işgal edilen Estergon dolaylarını yağmaladılar[112], esirler alıp, İstirya’nın da sahibi olan İspanya Kralı’nı cezalandırmak için acımasız saldırılarda bulundular. Mur Nehri’nin karşı kıyısında İspanya Kralı‘na ait birçok kale saldırıya uğrayıp, işgal edildi. Sultan Süleyman’ın günlüğünde Witschein, Lembach, Schleinitz ve Radnik’in adları geçer. Bu zaferlerle övünen Sultan Süleyman, tekrar Drava Nehri’ne geri döndü ve acilen kurulan bir köprü ile Nehri hızla geçti (20-21 Eylül). Akıncıları birçok kez görmüş olan Pettau ve Türklerin eskiden bildikleri Pojega kalelerine de temas edildi. Tuna boyunda Kral Ferdinand’a ait Pançova ele geçirildi ve Sultan Süleyman 19 Ekim’de Semendire, bir ay sonra ayın 21’inde ise İstanbul’a vardı. Seferin başarısızlığını örtmek için İstanbul’da Eyüp, Galata ve Anadolu kıyısında Üsküdar gibi dış mahalleler dahil, beş gün boyunca bayram havasında aydınlattırdı ve kutlamalar ancak 26 Kasım’da sona erdi[113].

Sultan Süleyman, ancak şimdi barışa meyil göstermeye başladı ve Kral Ferdinand’ın yeni elçileri, biri Dalmaçya’dan Zadralı Hieronimus, diğeri Hollandalı Cornelius Schepperus, İstanbul’a geldiklerinde, Sultan tarafından oldukça kibar, hatta saygılı bir biçimde kabul edildiler. Sultanın isteği üzerine, kendisine Estergon Kalesi’nin anahtarlarını getirmişlerdi. Bu isteği yerine getirerek gönlünü almaya çoktan razıydılar[114]. Aynı tarihlerde, Osmanlı Sarayı’nın örf ve âdetlerini, herhangi bir Hristiyan’dan çok daha iyi bilen ve kısa bir süre önce (Nisan’da) Macaristan’dan başkente gelmiş olan “genel yetkili” Gritti[115], Zapolya adına görüşmeler yapıyordu. Hieronimus ve Schepperus, sonunda sadece tek gerçek hükümdar Sultan Süleyman’ın Viyana Kralı’nı “oğlu” olarak kabul edebileceği ve bu yeni “oğlunun” İspanyol ağabeyi ile görüşmeye meyilli olduğu cevabını alabildiler. Macaristan’ın Zapolya’ya verilmesi hususuna ilişkin görüşmeler

ebediyyen kapanmıştı. Elçilerin, aksi yönde birer vaat olarak kabul ettikleri ve döndükten sonra bildirdikleri bu cevap, aslında İstanbul'daki politikacıların oyalayıcı sözlerinden başka bir şey değildi[116]. Barış, gerçekti ve "iki veya 300 sene ve ebediyyen geçerli" olacaktı, ama onun dışında generalleri Viyana'yı ve Güns'ü bu kadar iyi savunmuş olan Kral Ferdinand, hiçbir şey kazanmamıştı. "Oğul" Ferdinand ile "vekil" ve "sadık hizmetkâr" Zapolya arasında, bir sonraki sene, meclisi toplantıya çağırmaya ve şüpheli görünen asilzâdeler hakkında ölüm fermânları verip, bunları icra etmeye yetkili olup, özel bir misyonla görevlendirilen Gritti, genel yetkili sıfatı ile arabuluculuk yapacaktı[117]. Türkler, 1534 yılının Mart ayında Şarlken adına barış talep etmek amacıyla gelen elçisi Schepperus'a oldukça kaba davranarak asıl niyetlerini gösterdiler (Ayrıca sultanın huzurundan ayrılırken, hakaret edercesine "İspanyol, İspanyol" naraları ile karşılaşmıştı)[118]: Diğer şartların yanında Şarlken'den, Osmanlılar tarafından hâlâ Hristiyanların başı ve bütün Haçlı Seferi fikirlerinin babası olarak kabul edilen papa ile bütün ilişkilerini kesmesi ve Fransa Kralı I. François ile Fransa Kralı lehine olacak bir antlaşma yapması talep edildi[119].

1534 yılının yaz aylarında, Osmanlı ordusu bu sefer Asya yönünde hareket etti ve Tuna boylarında düzeni sağlama görevi ve yetkisi, hırslı ve paragöz Levanten Gritti'ye verildi. Osmanlı Sarayı'nın, aynı zamanda Veziriazam İbrahim Paşa'nın dostu ve bir dereceye kadar Sultan Süleyman'ın da gözdesi olan bu Hristiyan "diplomatı" muhtemelen sadece zengin olmak - 1532 yılında Braşov'da safran sattırıyordu[120]; Venediklilere de buğday satmıştı[121] - aşırı hırsını tatmin için entriklarla ve planlara her zaman iyi çalışan kafasını meşgul etmek için fırsat kolluyordu. Ancak, Macaristan Krallığı'nda gözü olduğu ve sırf kızını Eflak veliahtlardan biri ile evlendirdiği[122] için Romen prensliklerini iki oğlu için ömür boyu timar hâline getirmeye çalıştığı iddiaları tamamen yanlıştır, zira bu iddiaları ortaya atanlar Gritti'nin hayalperest veya basit bir maceraperest olmadığını göz ardı etmiş olurlar. O, Macar ve Romen aristokrasisinin, kadiri mutlak Sultan Süleyman'ın desteği ile bile olsa, bir yabancının hükümdarlığını sürekli olarak kabul etmeyeceğinin bilincinde idi. Diğer taraftan, Sultan Süleyman'ın kullarının kulu olan bu adamın bu tarz yükselişini kabul edeceği veya hoş göreceği şüpheliydi[123]. Gritti'nin görevi daha çok, Ferdinand'ın buradaki taraftarlarını, İtalyan tarzında entrikalar ve kurnazca işlenen cinayetler sayesinde yok edip, Erdel'de huzuru sağlamak; ayrıca

Zapolya’nın taraftarlarını da inceleyerek, her türlü muhalif güçleri ülkeden çıkarttıktan sonra, Doczy gibi sadık bir hizmetkâr yönetiminde, Boğdan ve Eflak’takine benzer, Osmanlı’ya tâbi bir voyvodalık kurmaktı. Kral Ferdinand’ın Osmanlı hükümetine gönderdiği elçi Shepperus’un, Gritti’nin Budin üzerinden sadece arabuluculuk yapmak üzere kralın yanına geldiğini bildirmesi[124], ancak Gritti’nin aynı elçiye “Macaristan’daki meseleleri düzenlemeye ve kibirli Macarları cezalandırmaya” gelmiş olduğunu söylemesi de dikkat çekici bir diğer olaydır[125].

Nitekim kendi nüfuzuna çok güvenen Gritti, Haziran ayında Eflak’a doğru yola çıkarken yanında sadece küçük bir birlik vardı[126], ama Romen ve Erdel politikasının şüpheci liderlerini bu şekilde yanıltabileceğini düşünüyorsa, aldanıyordu. Piteşti yakınlarında yanına birkaç Boyar geldiğinde ve en nazik şekilde karşılandıktan sonra, istemedikleri yeni Vlad Vintila yerine - selefi olan diğer Vlad 1532 yılında suda boğulmuştu - başka bir prens talep ettiklerinde, Vlad Vintila genel yetkilinin karargâhının etrafını birlikleri ile çevirmeyi, asi Boyarları çadırlardan çıkartmayı ve en acımasız şekilde cezalandırmayı başardı. Gritti, bu sahneye seyirci kalmak ve uğradığı bu büyük hakarete rağmen, Vlad’la bir antlaşma yapmak zorunda kaldı[127].

Gritti, 20 Ağustos’ta Budin’den birçok Türk ve Macar Husarlarla [Macar süvariler] 1 Mayıs’ta buraya gelen, ancak içeri alınmayan oğlu Antonio’nun kendisini beklediği[128] Braşov önlerine geldi. Zapolya’nın emri üzerine gereken tüm saygı ile karşılanan bu şüpheli ziyaretçinin ilk işi, Braşov’da derhal Kral Ferdinand’ın bütün taraftarları hakkında bilgi almak oldu ve “krala ihanet” edebilecek gibi görünenler, bu şüpheden kurtulmak için Gritti’ye para vermek zorunda kaldılar. Kimseye güvenmediği gibi, ona da kimsenin güvenmek istememesi gayet doğaldı. Erdel’in asıl hükümdarı Stefan Majlath bile kendini Fogaras Kalesi’ne kapattı ve Varad Piskoposu Emerich Czibak, ülkenin voyvoda vekili olarak, yanında birkaç kişi ile birlikte Gritti’yi kutlamak üzere Braşov’a hareket ettiğinde, Gritti ve onunla birlikte gelen Doczy, piskoposun saldırıya uğramasını ve öldürülmesini sağladılar. Saksonyalılar, Czibak’ın Gritti tarafından kendilerine teslim edilen başını Braşov Kilisesi’nin ana kürsüsünde bir cenaze merasimi yaparak gömdüler.

Bu cinayet, Erdel’in her yerinde büyük yankılara sebep oldu. Stefan Maljath, Kralı’na danışmadan asilerin başına geçti. Gritti, müstahkem Mediaş (Megyes) Şehri’ne kaçmak zorunda kaldı, ama Saksonyalıların

nöbet tuttuğu kalesine giremedi ve şehirde kuşatma altına alındı. Yanında her ne kadar parasını ödediği birçok Macar süvari de olsa, sadece 100 kadar Türk piyade, asker ve birkaç yeniçeriye sahipti; ama hiç topu yoktu. Rareş'in Logofat Tudor ve komutanı Huru'nun yönetiminde buraya gelen Boğdanlılar, her iki tarafa da dostluk göstererek[129], gözleri önünde cereyan eden hadiseleri merakla izlediler. Mediaş, 28 Eylül'de topa tutulmaya başlandı ve kale ertesi gün teslim oldu. Herkes tarafından terk edilen Gritti ve oğlu, Boğdan karargâhına sığındılar, ama Boğdanlılar onu derhal öldüren düşmanlarına teslim ettiler. Kellesi Rareş'e gönderildiği için, ister böyle bir komşudan korkuya, isterse Gritti'nin onu Pokutya Eyaleti için Lehistan'la yaptığı savaşta Osmanlı hükümetinde desteklemediği için olsun - Rareş 1531 yılında Obertyn'de Leh General Johann Tarnowski'ye mağlup olmuştu[130] - öldürme emrini muhtemelen Rareş vermişti. Gritti'nin iki oğlu Boğdan'a götürüldü ve bir daha görülmediler. Gritti'nin yanındı bulunan Türkler'den hiçbirinin canı bağışlanmadı ve hepsi öldürüldüler.

Gritti'nin ölümü, Zapolya'yı belki rahatsız edici ve utanç verici bir denetimden kurtarıyordu, ama Erdel'in gerçek hükümdarı hâline getirmiyordu, zira Zapolya'nın Torda'da topladığı meclis, Erdel Voyvodalığı pozisyonunu oldukça bağımsız bir makam olarak gören Maljath'ı voyvodalığa seçti. Ayrıca Türkler de artık Zapolya'ya karşıydılar ve hain olarak kabul ediyorlardı. Belgrad'da Hüsrev Paşa'dan sonra ezelî düşmanı Mehmed Bey komşusu oldu. 1536 yılında, sonra tekrar 1537 yılında Türklerin Macaristan'a saldırma planlarından bahsediliyordu, hatta 1536 yılında Sultan Süleyman'ın uğradığı tüm hakaretlerin intikamını bizzat alacağına inanılıyordu[131].

Birçok kez ilan ve endişe edilen sefer, gerçekleşmedi ve 10 bin altın tutarındaki vergisi ile sultanla, vezirlere verilen diğer haraçları - Macar altını şeklinde sikkeler, samur ve vaşak kürkleri, atlar, şahinler - her yıl Aziz Georg gününde (23 Nisan) ve 15 Ağustos'ta[132] düzenli olarak ödeyen, ama 4 Nisan 1535 yılında Kral Ferdinand ile bir antlaşma yapan[133] ve her fırsatta, Asya'da zayıf düşen sultana ittifak hâlinde saldırma gereğini açıkça dile getiren Rareş'in meydan okumaları yanına kâr kaldı, zira Sultan Süleyman, o dönemde tüm dikkatini İran'daki karışıklıklara vermişti. Ancak bu karışıklıklar ortadan kaldırıldıktan sonra Sultan Süleyman tekrar Tuna boylarına bir sefer düzenlemeyi düşünebildi. Türklerin uzun süreden beri saldırılarından şikâyetçi oldukları Klis komutanı Peter Crussich ve komutan Katzianer ile İspanyol Lodron, küçük birliklerle Slovenya

sınırında küçük savaşlara cüret edebilmişler, ancak Sancakbeyi Mehmed Bey tarafından büyük kayıplara uğratılmışlardı (1537)[134]. Katzianer, kötü harp idaresi sebebiyle zindana atıldı ve Türklerle şüpheli bağlantılar kurduğunda idam edildi.

Herkes, son zamanlarda Türklerin menfaatlerine zarar vermiş olanların cezalandırılacağını düşünüyordu ve Sultan Süleyman'ın savaş hazırlıkları kuzeydeki Hristiyan komşularını öyle büyük bir endişeye sevk etti ki, Gritti'nin öldürülmesi yüzünden Sultan Süleyman'ın öfkesini kendi üzerine çekmiş olan Zapolya[135], Kral Ferdinand ile barıştı ve Ferdinand'dan gelecek Alman zırhlı atlı birliklerini ve İspanyol piyade birliklerini beklemeye başladı[136]. Erdel, aniden bir araya toplanan birliklerle doldu ve tıpkı 1476 yılında büyük Sultan Mehmed'in Boğdan'a seferi sırasında olduğu gibi, Ojtuz Geçidi'nde Majlath[137] komutasında büyük bir müdafaa kıtası nöbet tutuyordu. Çek Kontu Emerich Bebek ise Gergyö'de bekliyordu[138]. Kolojvar (Klausenburg'ta/Kluj)'da toplanan bir mecliste, olağanüstü tedbirlerle ilgili kararlar alınıyordu[139]. Kırım'dan henüz dönen elçisi, bu savaşa katılmaya çok da soğuk bakmayan Leh Kralı, çaresiz Boğdan Prensi ile barış imzaladı[140]. Rareş'in kardeşi Theodor'un sığındığı Turla Nehri kenarındaki Hotin, Leh birlikleri tarafından işgal edildi[141]. Gerçekte ise hazırlıkları süren bu seferin tek hedefi, Belgrad Sancakbeyi Mehmed Bey'in sonbaharda Slovenya'ya, İstirya'ya ve Karinyola'ya[142] yapacağı bir akın dışında, Boğdan'dı[143].

9 Temmuz'da Sultan Süleyman yine İstanbul'dan ayrıldı ve ayın 18'inde Edirne yakınlarına karargâh kuruldu. Yanında iki küçük oğlu, Mehmed Paşa, Lütfi Paşa ve her iki Beylerbeyi vardı. Tatar Hanı'na, Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmek üzere Boğdan'a karşı hazırlık yapması emredildi. Vlad'ın Eflaklarına da yolu ağaçlardan temizleme görevi verildi. Orduyu, 300 top takip ediyordu[144].

7 Ağustos'ta Petru Rareş'in elçileri, sultanın elini öpmek üzere karargâha geldiler ve seferin hedefini bilmiyormuş gibi davrandılar. Reddedilmediler, ama Sinan Çelebi, ulaklarla birlikte Boğdan'a gönderilip, Rareş'e bizzat huzura gelme emrini ilettiler. Sinan Çelebi, birkaç gün sonra, Rareş'in bu emre tıpkı 1529 yılında Zapolya gibi, uymaya hazır olduğu cevabı ile geri döndü. Ordu, bu beklenti ile sadece yavaş hareket ediyordu. Sultan Süleyman, Dobruca'da Babadağ'da bulunan ünlü Sarı Saltuk (Saltuk

Dede) Türbesi’ni ziyaret etme ve ava çıkma fırsatı buldu. Semendire Sancakbeyi’nin beklediği İsakçı Geçidi’ne ancak 21 Ağustos’ta varıldı.

Burada Hüsrev Paşa’ya Sofya’da bağlantıların güvenliğini kontrol etme görevi verildi ve Mehmed Paşa, tıpkı daha önce, artık idam edildiği için hayatta olmayan İbrahim Paşa gibi, serasker tayin edildi, ama sadece Anadolu Beylerbeyi Rüstem Paşa gelene kadar.

31 Ağustos’ta ordu Falcı (Falcui)’de Prut Nehri’ni geçti ve 9 Eylül’de Yaş önlerine geldi. Petru Rareş, ne dost, ne de düşman olarak gelmemişti. Kral Ferdinand’dan 2-3 bin tüfekçi ve Sek talep etmişti, ama boşuna[145]. Hiçbir komşusu tarafından sevilmeyen Rareş’in başka müttefiki de yoktu, hatta Eflak Prensi bile birliklerini büyük bir memnuniyetle sultanın emrine vermişti[146]. Boyarlar, Sultan Süleyman’ın yanında Büyük Stefan Bathori’nin İstanbul’da rehin tutulduğu sırada ölen oğlu Aleksandru’nun oğlu Stefan’ı - Stefan, kendini Büyük Stefan’ın oğlu olarak tanıtıyordu - yeni prens olarak yanında getirdiğini biliyorlardı ve köylülerle az sayıda sadık dostundan oluşan birliklerle direnmeye cesaret edemeyen Petru Rareş’in davasına sırt çevirdiler. Petru, Seret Nehri’ni geçti, zira Hotin’den geçmesine Lehler izin vermedi, arkasından akıncılar ve kendi ülkesinden hainler takip etti ve bu yüzden Bistritz Manastırı’nda son duasını yaptıktan sonra, Çek ileri gelenleri tarafından saygı ile karşılandığı Erdel’e kaçmak zorunda kaldı ve ülkenin kuzeydoğu köşesinde atalarından miras kalan Szikszo Kalesi’ne saklandı[147].

Türkler, böylelikle tıpkı 1529 yılında Budin gibi himaye edilen ve zarar görmesi engellenen başkent Suçava’ya geldiler. Ülke, kılıç hakkına istinaden artık sultana aitti ve bu sıfatla başkentte “kulu” Stefan’ı, Boğdan Prensi olarak tahta çıkarttı. Ordu, dört gün boyunca burada kaldı (16-21 Eylül) ve Sultan Süleyman 22 Eylül’de buradan ayrılırken[148], müdafaa kıtası olarak 500 yeniçeriyi burada bıraktı ve ülkelerine dönen Tatarlarla birlikte Turla Nehri üzerinde bulunan güçlü bir kale ve zengin gümrük şehri olan Tighina Kalesi’ni ele geçirmek üzere, Prut Nehri’ni geçti. Burada daha sonra Bender Kalesi kuruldu. Bu kalenin kitabesinde Sultan Süleyman’ın zafer dolu Boğdan seferi ve “Osmanlı süvarilerinin nalları altında ezilen” Boğdan Prensi’nin mağlubiyeti anlatılır[149]. Bugünkü Rus Besarabya bölgesini boydan boya geçen Bic Nehri’nden, Tuna Nehri’ne kadar olan bütün bölge, Kili ve Akkirman’ı kapsayan yeni Bucak Sancağı’nı oluşturuyordu[150]. Ordu, 4 Ekim’de dönüş yolunda Tuna Nehri’ni geçti.

Sultan Süleyman, kışı ilk kez Edirne'de geçirdi. Tüm şartları çok iyi hesaplayabilen ve eline geçen tüm fırsatları çok iyi değerlendirebilen Sultan Süleyman, imparatorluğun kesin sınırlarının belirlenmesiyle ilgili büyük eserini başarı ile tamamlamıştı.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN GENÇLİĞİNDE

OSMANLILARDA HAYAT[*]

Bütün düşmanlarına başarı ile direnmiş ve doğal sınırlarına ulaşmış olmasına rağmen, kuruluşundan itibaren uygulanan saldırı stratejisinden henüz vazgeçmeye niyeti olmayan bu dev imparatorluk, ilhak edilen tüm halkların fizikî ve manevî gücünü içine alan dünyanın en iyi ordusuna; kesin sınırları titizlikle belirlenmiş bir hiyerarşiye ve devletin kurucusu Osman Bey'in temsilcisine herşeyi kendi takdirine göre düzenlemesine imkân tanıyan kayıtsız şartsız itaate; oldukça iyi yönetilen zengin eyaletlere; hanedanın şüphe götürmez yetenek ve yeterliliklerine ve bunun yanında, özellikle yönetici konumunda olan Türk ırkı olmak üzere, Osmanlı toplumunun, kısmen de bu toplumla bütünleşen devşirme sınıfının erdemlerine dayanıyordu.

Halk, 16. yüzyılın başlarında oldukça mütevazı şartlar altında yaşıyordu. Duvarları isli ahşap evlerde çok az eşya vardı: Ağaç veya taştan oturma yerleri, geleneksel divânların yanında bir yenilik olarak görülüyordu ve evin tek süsü, kilimleri idi. Daha fakir olan Türklerin çoğu, yer yatakları yerine kilimlerde yatıyorlardı. Çamaşırlar, evin içinde kurutuluyordu. Köylüler ve İstanbul'da oturanlar dahil olmak üzere, şehirliler de yerde oturarak, genelde koyu, ince ve kötü pişmiş, üzerine susam ekilmiş ekmekten, biraz koyun etinden veya pastırmadan, pirinç çorbası veya pirinç pilavından, sebzeden, meyveden, ancak sudan çıkan balık neredeyse mekruh sayıldığı için, nadiren balıktan oluşan sade yemeklerini, yerde oturarak, deriden sofra bezleri üzerinde yiyorlardı. Çatal yoktu ve duyulanlara göre Berberiler beş, şeytan ise sadece iki parmağını kullanırken, Türkler yemek yerken üç parmağını kullanıyordu. Evin içinde, aile arasında içki içilmiyordu. Türkler, şekerli şurup, ballı şerbet[1], içinde kurutulmuş üzüm kaynatılan gül suyu, hoşaf ve pekmez[2] içiyorlardı. Şerbet içenler, tıpkı şarap içenler gibi, şerefe bardak kaldırıyorlardı. Tabaklar, ağaçtandı; sadece zengin evlerde Asya'dan gelme porselen görülüyordu. Sarayda bile kaşıklar ağaçtan ve tabaklar genelde, tıpkı Venedik'teki gibi, bronzdandı[3]. Ama İbrahim Paşa firuzeden yapılmış bir bardaktan su içiyordu ve efendisinin her yıl bu değerli taşlardan iki at yükü dolusu aldığı ile övünüyordu[4].

Şehir sakinlerinin toplanmak ve eğlenmek için kullandıkları yerlerin başında hamamlar geliyordu. İstanbul, Sofya, Niş ve Yeni Pazar

(Novibazar)'daki hamamlar, daha o zamanlar mermerle süslenmişti. Giriş için dört akçe ödeniyordu ve bu ücret karşılığında erkekler veya kadınlar, hamamda saatlerce yıkanabiliyor, sohbet edebiliyor ve yiyip içebiliyordu[5]. Bugünki gibi çok sayıda kahve yoktu ve tütün tüketimi henüz bilinmiyordu, yani bugünün günlük hayatının önemli ve ilginç bir kısmı eksikti. Ama çok sayıda meyhane bulunuyordu ve Kur'an'ın yasaklarına rağmen, meyhane ziyaretine izin veriliyordu. Bu konuda Bassano: "Türkler, meyhanelere giriyor ve bütün gün içiyorlar… Caddelerde sarhoş Türklerin görülmediği günler çok nadirdir"[6], diyor. Seyahat edenler için, devletin ileri gelenleri veya sultan tarafından kurulan ve ücretsiz konaklayabilecekleri kervansaraylar vardı[7]. Hristiyanların kart oyunları ve bunun gibi diğer eğlenceleri, Türkler arasında bilinmiyordu, ama ister yaşlı, ister genç olsun, hemen herkes cirit gibi cenk oyunlarını seviyordu. Tıpkı Asya'daki anavatanlarındaki gibi, at üstünde hızla seyrederken ciritle hedefi vurmaya çalışıyorlardı. Uzun yürüyüşler, nehir kenarlarına ya da karaçamlarla bezenmiş ormanlıklara serilen kilimler üzerinde rahatça dinlenmeyi çok seviyorlardı. Böyle saatlerde, kaval çalınıyordu[8], ama coşturucu sevinç müziği için davullar ve zurnalar tercih ediliyordu. Çiçekler, Türkler için sanki ayrı bir ibadetti. Askerlerin yürüyüşler sırasında güllere basmaları yasaktı ve bir çoğu sarıklarında veya ellerinde çiçekler taşıyorlardı[9]. Farsça şiirler sebebiyle üst sınıflarda bu çiçek kültü, asaleti ve nuru temsil ediyordu.

Mütevazı bir biçimde ekmek ve soğanla yaşayan zanaatkârlar, belirli günlerde bir evde bir araya geliyor ve şarkılar söyleyip, oyunlar oynuyorlardı. Gece bastırdığında, mumlar yakılıyordu ve içerdeki neşeli hava da yükseliyordu. Belli bir saatten sonra sokaklarda kimsenin dolaşmadığı saatlerde, arkadaşlarını eve götürenlerin hâlâ neşeli sesleri duyuluyordu[10].

Üstleri çıplak pehlivanlar, sevinç nidaları ile karşılanıyorlardı, zira güreşler her zaman ilgi çekiyordu. Sultan bile 80 kişilik özel bir pehlivan ocağı barındırıyordu[11]. Başka bir zaman, halkın ilgisini Cemalîler çekiyordu. Başları açık ya da başlarında geniş şapkalar, uzun saçlı, kulaklarından gümüş halkalar, sırtlarında aslan, kaplan ya da leopar derileri ile grup hâlinde gezen iyi ailelerin genç çocukları idi onlar. Özellikle dizlerinin üzerine ipek veya altın iplerle taktıkları küçük gümüş çanlar, her hareketlerinden ses çınlıyordu. İçlerinde en güzel, en yakışıklı olanı Farsça

aşk şarkıları söylemeye başlıyordu ve diğer “aşıklar” ona eşlik ediyorlardı[12]. Kadınlar, onları kafeslerin arkasından seyrediyorlardı ve gösterileri o kadar seviliyordu ki, en fakir zanaatkârlar bile bazen birkaç akçe bahşiş veriyorlardı[13].

Sultan II. Bâyezid zamanının içoğlanlarından bir şahidin “neşeli halk”[14] dediği dervişler, gömleksiz ve ayakları çıplak, sırtlarında koyun postları, başlarında dik beyaz başlık ve ellerinde değneklerle tuhaf bir görünüm sergileyerek, hazırcevaplılıkları ve günün hadiseleri ile sultana kadar en üst makamları rahatça eleştirmeleri ile yine halkın eğlencelerinden biri idi. Yaz boyunca her yerde sadaka topluyor ve hiçbir şey yapmadan oturuyorlardı. Kendilerini “bağımsız” addedenlerin ünlü evliyaların mezarlarının yakınlarında mağaraları vardı ve burada evcilleştirilmiş hayvanlar ve kuşlarla yaşarlardı. Aynı derviş grubuna ait olan bazılarının fakirane evleri vardı. Yılın belirli bir gününde, devletin ve İslâm dünyasının her köşesinden gelip, Şeyh Edebali’nin türbesinde toplanırlardı ve aralarından 500 kişi nöbet tutardı. Bir hafta boyunca, hepsi de derviş tarikatından olduklarını iddia eden 8 bin kişi, fanatik ve düzenbazlardan oluşan bir topluluk, burada kutsal menkıbeler okur ve havadis toplarlardı. İnsanın başını döndüren bir içecekle sarhoş olan seyirciler, raks etmeye başlar ve bazıları bedenine hançerle şekiller çizerdi. Nihayet önlerinde bayraklar ve davulcularla buradan ayrılırlardı[15].

Yaşlı ermişler ve halkın batıl inancını sömüren diğerlerinin eşliğinde Torlaklar, çölleri aşarlar veya usturaya vurulmuş başları ile kimi zaman meyhanelerde görülürlerdi. Kadınlara geleceklerini söyler ve bunun karşılığında bir parça kuru ekmek, yumurta, peynir, vs. alırlardı. Bu yüzden, uzun bir müddet sarayda köle olarak hizmet vermiş bir Hristiyan, bunları memleketindeki çingenelere benzetmişti[16]. Torlakların elinde genelde bir de ayna vardı[17].

Anadolu’da uzun süren bir isyana sebep olan Kalenderoğulları, çok daha aşırı fanatik bir gruptu. Giysileri yünden veya at kılından dokunmuştu ve başlık takıyorlardı. Boyunlarında, kollarında ve kulaklarında ağır demir halkalar taşıyorlardı[18]. Dinî fanatikleri, yeşil veye yeşil-beyaz sarıklı gerçek, hatta gerçeklerinden daha çok sayıdaki, uygun bir para karşılığında yalancı şahitlik bile yapan ve hatta bazıları Edirne’de yol üstünde hamur işleri satan sahte seyyidler ile ellerinde hilâl işareti bayrak taşıyarak şarkı söyleyen zenciler tamamlıyordu[19].

Halk için en önemli günler, camilerin binlerce ışıkla aydınlatıldığı dinî bayramların olduğu hacıların hacdan döndükleri ve yine Sultan bir zafer kazandığı zaman her tarafın ışık içinde kaldığı zafer günleri idi[20].

Her şehir, devlet karşısında bir bütünlük oluşturan mahallelere ayrılmıştı. Mahalle sakinleri, yıllık 4 altın maaşla çalışan bir mahalle bekçisi tutuyorlardı. Bekçi, elinde değneği ve feneri, bütün gece mahalleyi gezip, gece bastırdığında evlerin kapalı olup olmadığını kontrol ediyordu. Evler genelde ahşap olduğundan, bekçilerin en büyük görevlerinden biri, herhangi bir yangını önlemekti, zira böyle bir yangın 1516 yılında Filibe'de birkaç mahalleyi birden birkaç saat içinde yalayıp yutmuştu ve İstanbul'da bir seferinde 3 bin ev yanmıştı. Bütün zanaatkârlar, gece bastırdığında bütün ateşleri söndürmek zorundaydılar. Bekçilik hizmeti o kadar iyi idi ki, tüccarlar kimi zaman, sadece yere tutturmak için kenarlarına birer taş koyarak, mallarını dışarıda bırakıyordu[21]. Şehrin güvenliği için ayrıca yeniçeri devriyeleri kullanılıyordu[22].

Şehir içinde, askerî görevlerde bulunanlar hariç, hiç kimsenin silah taşımasına izin verilmiyordu. Kan dökmek, barışın bekçisi olan padişaha yapılan bir hakaret sayılıyordu. Kavga edenleri ayırmaya muvaffak olamayan komşular ya katili tutacaklar, ya da en az 20 bin akçe fidye ödeyeceklerdi. Bu yüzden dünyanın hiçbir başkentinde İstanbul'daki kadar az kan dökülmüyordu[23]. Bunun sebeplerinden biri de, aile fertlerinden birinin kaybı üzerine isteseler intikamını çok iyi alabilecek Türkler arasında Arnavutlar için çok önemli olan kan davasının olmaması idi[24].

Hükümetin en başta gelen görevlerinden biri, bu büyük metropolün düzenli erzak teminini Tuna boylarından, Takımadalardan ve son zamanlarda Mısır'dan getirilen buğday ve yine Serhad boylarından getirilen koyun, bal ve yağ ile sağlamaktı. Kasaplar, tüketici memnuniyetini kendi hayatları ile garanti ediyorlardı ve bozuk mal satmaları hâlinde dörde bölünebiliyorlardı. Her gün 1.000 koyun kesiliyordu[25]. İhtisab Nazırı, terazisi yanlış tartan tüccarları, boyunlarında çanla İstanbul sokaklarından gezdiriyor, sonunda falakaya yatırılıp, 20 sopa atılıyordu[26]. Genelde sancakbeyleri arasından seçilen ve yıllık 4 bin altın gelire sahip olan memurlar, malları tartmak ve fiyatlarını belirlemekle görevlendirilirlerdi[27]. Caddeler temiz tutuluyordu ve surların içinde tabakhane gibi kirlilik yaratan zanaatlara izin verilmiyordu[28].

Türkler, her hukuk anlaşmazlıklarında, ömür boyu görev yapmak üzere tayin edilen müftü tarafından 3 yıllığına atanan kadılara başvuruyordu[29]. Kadıların başı olan kadıaskerler, günde bir kez padişahın huzuruna çıkıyor ve daha sonra sarayın ilk kapısında derdi olanları dinliyorlardı[30]. Büyük şehirlerdeki ağır ceza davalarında hakimlik görevini subaşılar gerçekleştiriyordu[31].

Her türlü devlet meseleleri hakkında serbestçe tartışan halkın, başkentin diğer memurları ile bir alakası yoktu. Karmaşık devlet yönetim hiyerarşisi, sadece kendi içinde ayrı bir organizasyon teşkil eden saray, siyaset ve ordu için geçerli olup, diğer bütün sınıflardan önce saygı duyulan "sıradan insanı" hiçbir zaman baskı altına almıyor ve rahatsız etmiyordu. Her Türk, doğrudan padişaha başvurma hakkına sahipti. Padişah, caddelerden geçtiği sırada kimi zaman arzuhâllerini bir sopaya takıp, yukarı kaldıran insanlar görülüyordu. II. Mehmed ve gençliğinde II. Bâyezid, böyle durumlarda atlarını derhal durdururlardı. Saraya döndükten sonra, özgür bir Müslüman'ın padişahın mutlak adaletine güvenerek verdiği bu arzuhâli kendi elleri ile açar ve işleme sokardı[32].

Padişahlar, "sıradan insanlar" için ana yollar üzerine kervansaraylar; kendi adlarına yaptırdıkları camilerin[33] yanına, Fatih Cami, daha da güzel Bâyezid Cami ve her türlü övgüye değer muhteşem Süleymaniye Cami'inin imaretleri gibi imaretler ve Kanunî zamanında sayıları 14'e çıkan medreseler kuruyorlardı. Bu medreselerde okumayı, yazmayı ve dinini öğrenen çocuklar için neşeli şarkılar eşliğinde, tıpkı sünnet düğünlerinde yapılan alaylar gibi caddelerde alaylar düzenlenirdi[34].

Böylesine düzenli maddî şartlar altında, örf ve âdetler tıpkı Asya'da yüzyıllar boyunca yaşanan ataerkil toplumlarda olduğu gibi hiç bozulmadan devam ettiriliyordu. İslâm hukukuna göre, bir evlilik birliğinin yasallaştırılması için kadı huzurunda erkeğin eşine verdiği mallara dair bir beyan yetiyordu. Benzer bir beyanla evlilik tekrar bozulabiliyordu. Zina, çok nadir görülen bir hadisediydi, zira cezası bile acımasız bir şekilde halkın önünde icra ediliyordu: Suçlu erkek, aldığı 100 sopanın; zina eden kadınsa sokaklarda dolaştırıldığı eşeğin parasını bile ödemek zorundaydı[35]. Gerçek Türklerle yapılan ticaret, örnek alınması gereken bir dürüstlükle yürütülüyordu. Bazı tüccarlar, alacaklılardan aldıkları makbuzları, mezarına kadar götürüyordu. Her Müslüman, sunduğu malın tam fiyatını belirtmek zorunda idi[36].

Cenaze merasimleri de oldukça sade geçerdi ve mezarlıklar, ölenlerin ebedî uykularına çekildikleri bahçelere benziyordu. Yas, sadece sekiz gün tutulurdu[37]. İnsaflı olmayı ve sadaka vermeyi görev hâline getiren İslâm dininin derinliği ve içtenliği genelde dikkate şayandı, ama bunun yanında Doğu'ya özgü batıl inançlar da devam ediyordu, hatta padişahın hizmetinde İranlı bir müneccim bile vardı[38].

Diğer dinlere mensuplar arasında Yahudiler, padişahın kendilerine tanıdığı imtiyazlarla korunan özel bir konuma gelmeyi başarmışlardı. Mesleki açıdan tefeci olarak kabul ediliyorlardı, ama tıpta sahip oldukları bilgilerle saraya ve padişahın gönlüne girmeyi de başarmışlardı. Padişaha yaranmak için her fırsatı kullanıyorlardı. Büyük okullara sahip oldukları ve en yoğun yaşadıkları Bursa, Edirne ve Selanik'te padişahı: "Tanrı seni korusun Sultan Süleyman Şah", nidaları ile karşılıyorlardı ve muzaffer ordunun atlarının önüne değerli örtüler seriyorlardı[39]. Sultan Süleyman, tıpkı ciddi, sessiz ve yiğit diğer Türklerin hareketli, gürültülü ve korkak Yahudilere güldükleri gibi[40], bunlara gülüyordu ve bu yabancıların, her zaman Osmanlı Devleti'nin lehine olmasa da, ticarî açıdan gelişmesine olanak sağlıyordu[41]. Sadece İstanbul'da kendilerine ait 15 kasap bile işlerini padişahın himayesi altında yürütebilmek için Hazine'ye her yıl büyük miktarlarda para ödüyorlardı[42].

Hristiyanların, devlet işlerine karışması kesinlikle yasaktı. Gritti gibi örnekler çok müstesna idi. En fazla Rumlar, padişahın emrinde tüccar olarak Boğdan'a ve Rusya'ya gidip, değerli kürkler veya balık dişleri satın almaya gidiyorlardı[43].

Frenkler, bunun dışında konsoloslarının himayesi altında Bizans dönemindeki gibi özgür yaşıyorlardı. Venediklilere, kendi mahallelerinde müzikli ve gürültülü bayramlar düzenleme izni bile verilmişti[44]. Venedikliler ve Ragusalılar, ayrıca ulaklara at temin etme yükümlülüğünden muaftılar[45]. Galata'daki Latin Kilisesi eskisi gibi ayinlerine ve ibadetlerine devam ediyordu. Orgların sesini dinlemek için meraklı Türkler bile geliyordu. Bir seferinde Sultan Süleyman bizzat Aya Françesko Kilisesi'ne gelmişti ve "huzurunda bir ayin düzenletip, buna güldü"[46]. Buna karşın, savaşlarda esir alınan ve özel köle tüccarları tarafından pazarlarda satışa sunulan köleler, çok kötü şartlar altında yaşamak zorunda kalıyorlardı. Kendisi de bir zamanlar köle olan biri[47], bu konuda: "Ellerinde olmak, ölmekten beterdi"[48], diyor.

Her fırsatta yenilen ve ilhak edilen bir ırk oldukları hatırlatılmasına rağmen, Rumlar da kendilerini geliştiriyorlardı, zira Türkler birçok kez Yunan zekâsını ve bilgilerini gerektiren işlerde onlara başvuruyorlardı, ama bu, "Frenk itlerini" kendi dinlerine ihanet eden insanlar olarak hor görmelerini yine de engellemiyordu[49]. Rumların, İslâm'ın güvene dayalı rahat evlilik yasalarını daha özgür ilişkiler için kullanmaları, bu hor görmeyi daha da körüklüyordu[50]. Rumların, dört altından daha değerli at beslemeleri yasaktı[51]. Karşılaştıkları her Müslüman'ın önünde attan inmek zorundaydılar ve bazen bir Müslüman'ın altlarından atlarını bile alıverdiği oluyordu[52]. Böyle rahatsızlıklar yaşamamak için çoğunlukla katırlara biniyorlardı, ama yine de Türk çocukları tarafından atılan taşlara ve hakaretlerine maruz kalıyorlardı[53]. Sipahiler, onlara gül vermeyi seviyorlardı, zira bunun karşılığında değerli bir hediye vermek zorunda kalıyorlardı, hatta bu gibi ziyaretler sıkça görülebiliyordu[54]. Bir Hristiyan'ın evinde yangın çıktığında, en az 50 altın ceza ödemesi gerekiyordu; çoğu kez mallarına el konuluyordu ve "suçlu" başından bile olabiliyordu[55].

Padişah tarafından tayin edilen patriklerin ülke içinde fazla otoriteleri yoktu. Bulgarlar ve Sırplar, tıpkı Eflak ve Boğdan kiliseleri gibi, Bizans hiyerarşisinden kopmuşlardı. Patriklerin, kilise kayıtlarında geçen isimleri, hiçbir hatırayı canlandırmıyordu[56]. Patrik, hazineye 1.000 altın (skudi) ödüyordu ve zaman zaman padişahın seferlerden getirdiği gerçek veya sahte kutsal eşyalar için büyük miktarlarda para ödemek zorunda kalıyordu[57]. Kadının huzurunda değil de Divân-ı Hümâyûn huzurunda mahkemesinin görülmesini isteyen, ancak her türlü rahatsızlıktan kaçınmak için Türk tanıkların dinlenmesini istemeyen bir Rum, büyük paralar karşılığında bir hüküm çıkarttırmak zorunda kalıyordu[58].

Padişahlar, Hristiyanların küçükten sarayda yetişen çocuklarını tercih etseler de, gerek Türkler, gerekse Hristiyan devşirmeler devlet hiyerarşisinin en üst makamlarına kadar yükselebiliyorlardı. Amfipolisli bir papazın oğlu [Mustafa Paşa], Pargalı bir köylünün oğlu [İbrahim Paşa] ve yine Boşnak bir köylünün oğlu [Hersekzâde Ahmed Paşa] devletin en yüksek makamlarına çıkabildikleri ve Osmanlı hanedanı ile akrabalık bağları kurma şerefine erişebildikleri bir dönemde[59] - Lütfi Paşa, Sultan kızı olan eşine tokat attığı için tabii ki akrabalık şerefini kaybettiği gibi, vezirlikten de oldu - zengin bir adam olan Selanik Sancakbeyi İshak Bey,

ziyaretçilerine gururla, babasının kendi elleri ile yaptığı bir ayakkabıyı gösteriyordu[60]. Şerefli bir makam olduğu kadar tehlikeli bir makam da olan sancakbeyliği, kadıaskerlik veya vezirlik, sürekli olarak dünya üzerinde herşeyin fani olduğundan ve dünyevî mutluluk ve yaşamın değersizliğinden bahseden İslâm dini sebebiyle kibir, bu makama gelenlere zaten yabancı olduğu için, çok nadiren kendilerini herşeyden üstün görmelerine sebep oluyordu. Vezirler, her zaman halktan insanlar olarak kalıyor ve halkın, en önemli meziyetin sağlıklı bir zekâ olduğu yönündeki inancını paylaşıyorlardı. Elçilik görevleri sırasında hazırlanan genelde çok detaylı raporlardan coğrafya, tarih ve devletler bilgisi konusundaki eksikliklerini açıkça ortaya koyuyordu. Hiç okula gitmemiş çocuklar gibi, yabancı hükümdarların eğilimleri ve özelliklerini merak etmeden, sınırları, yolları ve askerî kuvvetleri hakkında sorular soruyorlardı, zira dinî melankoli ve bilgelik arasına kesin bir çizgi çekerek, kararlar almak ve vermek için soyut, bireysel ve tesadüfi hadiselere değil, sadece insanî yönlere ihtiyaç duyuyorlardı.

Yine de, bulundukları makamın şerefi gereği, gerek ülkede bulunan Hristiyan ruhban sınıfının başları olan yabancı güçlerin temsilcilerinden, gerekse huzurlarına çıkmak zorunda olan tüm yeni memurlardan[61], sayıları ve değerleri vericinin önemine göre değişen hediyeler talep ediyorlardı. Meşru olmayan, ama düzenli olarak gelen bu gelirler, büyük meblağlar oluşturduğundan, örneğin Davud Paşa, araziden oluşan devasa bir varlığı saymadan bile, nakit olarak 1 milyon değerinde altın miras bırakabilmişti[62].

Bu şekilde toplanan zenginlikler, sahibinin ölümünden, zehirlenmesinden veya idamından sonra padişahın hazinesine devrediliyordu. Mücevherler, altın takılar, inciler, altın işlemeli brokar giysiler, perdeler ve kilimler, atlar ve evler derhal açık artırmaya çıkartılıyor ve geliri yine hazineye aktarılıyordu. Yüksek mevkilere gelen zengin bir köle veya aslında “fakir sıradan bir adam”, servetinden ailesine bir şey kalmayacağından emin olduğu için, meşru ya da gayrimeşru yollardan elde ettiği bu serveti, lüks ve her türlü ihtişam için kullanmaktan ve böylelikle rakiplerinden üstün çıkmaktan başka bir çare bulamıyordu.

Osmanlı toplumunun üst sınıflarında, bugünün Amerikalı milyarderlerin sergilediği ihtişama benzeyen ve elde edilen büyük ganimetlerden dolayı orduda da görülen bu lüks düşkünlüğünün birdenbire ortaya çıkış sebebi aslında bu idi. Halktan insanları ve eyaletlerde çoğunlukta yaşayan Hristiyan nüfus, tabii ki bu zenginlikten payını alamıyordu ve bu yüzden

Osmanlı'nın altınlar ve mücevherlerle süslenmiş ileri gelenleri ve ordu mensupları ile Türk köylülerinin ve zanaatkârlarının sade yaşamları; köylerdeki Rum ve Slav kökenli nüfusunun başlangıçtaki sefillikleri ile şehirlerde dikkatli ve korkak olmak için birçok sebebi olan Rum ve Yahudi sakinlerin, kurnazca gizlenen varlıkları arasında büyük bir uçurum açılmıştı.

Sultan Mehmed'in zamanında, kadife giysiler nadiren görülüyordu[63] ve II. Bâyezid sade kıyafet geleneğini devam ettirmişti[64] ve devletin ileri gelenleri, arada sırada biri Venedik Balyosu'ndan Benefşe şarabı isterken, bir diğeri Girit şaraplarını tercih etse de[65], yeme içme konusunda da oldukça mütevazı davranıyorlardı. Ama II. Bâyezid'den sonra Mısır ve Suriye'nin fethi ve Memlük Devleti'ne ait hazinelerin ele geçirilmesi ile devletin varlığı birden öyle yükselmişti ki, yönetici sınıfın ekonomik hayatında da büyük değişiklikler meydana geldi. Kanunî zamanında, lüks düşkünlüğü en yüksek noktasına erişmişti. O dönemin tanıklarından biri olan Spandugino Kantakusion, o dönemi şöyle anlatır: "İhtişamları, Bâyezid zamanında başladı ve Mısır ve İran'dan büyük miktarlarda altın ve mücevher getirten Yavuz Sultan Selim zamanında arttı; bugün dünyada en fazla harcama yapanlar Türklerdir"[66].

Giovio ise Osmanlı Sarayı'nın 2 bin sipahioğlanı ve silahdarını, Fransa Kralı'nın etrafındaki 200 asilzâde ile karşılaştırmaktadır. Silahları, İran'dakiler gibi, en ince Şam işçiliği ile işlenmişti. Sipahiler, "atlarının üzerinde tıpkı Roma'daki süvariler gibi geziyorlardı" ve atları "çoğunlukla atın kendisinden bile değerli altın ve gümüşten başlık takımları taşıyorlardı"[67]. Atların üzerine ipek püsküllü kırmızı örtüler seriliyor ve üzengilerinden yine altından bükleli yuvarlak püsküller sarkıyordu[68]. Atın başında, dizginlerinde ve eyerinde mücevherler parlıyordu[69].

Osmanlı Devleti'nin zengin saray ve ordu mensupları, kumaşlardan çok, pamuklu veya kadifeden yapılmış, ortasından ince hafif başlığın göründüğü ağır ve geniş sarıkları[70] ve 20 altına kadar değeri olan kemerleri ile dikkat çekmeye çalışıyorlardı. Genelde daha dayanıklı şali (moher) kumaşlar tercih edilirken, 1526 yılında sadece Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa brokar veya ipek kaftanlar giyiyorlardı, ancak brokar üstlükler ve kaftan, daha II. Bâyezid zamanında sıkça görülmüştü[71]. Sarığın etrafına sarılan bezin etrafı, Sultan Mehmed zamanında, kısa bir süre sonra kararan ince bir maden ve gümüş halka ile tutturuluyordu. II. Bâyezid, bunu "utanç verici"[72]

olarak nitelendirerek, saray memurlarının ve sancakbeylerinin sadece saf altından halka takmalarına izin vermişti. Parmaklarda ise birçok değerli yüzük görülebiliyordu[73].

Özellikle saraydaki kadınların elbiseleri ve lüksü, kimi zaman inanılmaz yükseklikte meblağlara kadar varan harcamalara sebep oluyordu. Dışarıya, her ne kadar İslâm'ın kurallarına göre sadece üstlerinde ferâcelerle[74] çıkabilseler ve İstanbul'un Arnavut kaldırımlarına ayaklarını basmayıp, sadece kapalı, altın ve çiçeklerle süslenmiş kafesli arabalarda otursalar da[75], üst sınıfın eşleri ile hanım sultanlar hamamda ve başka kadınlar ya da eşleri ile zaman geçirirken, taftadan beyaz, kırmızı, yeşil, mavi veya sarı bir gömleğin üzerine püsküller ve oyalarla süslenmiş ipek elbiseler giyiyorlardı. Kollar ve göğüs kısımları dardı ve istendiğinde dekolte olabiliyordu. Elbiselerin bütün dikiş yerleri, inciler ve değerli taşlarla süslenmişti. İpek veya altında kemerler, mücevherlerle işlenmişti ve aynı mücevherler en değerli Şam brokarından hazırlanmış çarıkların üzerine de dağıtılmıştı. Enseye özgürce düşen buklelerin üzerinde, taftadan veya püsküllü pahalı kumaşlardan ince bir yemeni duruyor[76] ve bu örtünün üzerine küçük bir başlık oturtuluyordu[77]. Bazen takılan yüksek gümüş başlık[78] da en az o kadar değerli süslemelerle işleniyordu[79]. Avuç içleri ve tırnaklar kınalı idi ve başkentin Rum kadınlarından kaşlarına sürme çekmeyi ve ağır makyajlar yapmayı öğrenmişlerdi[80].

Artık "padişah" diye anılmaya başlayan Sultanların bu yeni ihtişamını idrak edebilmek için, padişahın sarayını sayısız avlusu, kapısı, galerileri, köşkleri, ev sıraları, bahçeleri ve sahil kenarındaki yazlık köşkleri ile sürekli burada yaşayan kapıcıları, yeniçerileri, 1.000 sipahioğlanı, 1.500 silahdarı, 200 müteferrikası, özel memurları, 100 haremağası, köleleri, öğrencileri, asilzâdeleri, zencileri, cüceleri, 300 kadını ve cariyesi - II. Bâyezid samanında toplam 18 bin; Kanunî zamanında 35 bin kişi - ve Türk örf ve âdetlerine uyarlanmış hiyerarşik fonksiyonları ve seremonileri ile birlikte göz önüne getirmek gerekiyor[81].

Kadınların, burcsuz kalın duvarlarla çevrilmiş ve denetim altında olup, açılabilen tek bir kapısı olan ayrı bir sarayları vardı. Burada, 25 evde Valide Sultan ve o dönemde başta bulunan padişahın erkek ve kız çocukları, anneleri ile birlikte yaşıyorlardı - kızlara her gün 100 akçe, annelerine sadece 30 akçe ve yılda üç kez brokar giysiler veriliyordu. Diğer kadınlar günde 15 akçe, cariyeler günde 10 akçe ve giysilerle yetinmek zorunda

kalıyorlardı. İçinde tavus kuşları ve deve kuşları görülebilen muhteşem güzellikte bahçelerin içinde, padişahın iki köşkü yükseliyordu. Sultan Türk dünyasında genelde hediyeler için kullanılan ince işlemeli bir mendil vererek, kendisine takdim edilen cariyeye teveccühünü göstermek için buraya geliyordu[82].

Kanunî, sadece gençliğinde, yeni vahşi bir güzellik keşfettiği zaman burada uzun saatler ve nadiren de olsa bir gününü geçiriyordu. Padişahın olmadığı zamanlarda, denetim kızlarağasına ve hadımlarına devrediliyordu ve kızlar burada sohbetler, müzik ve bu küçük cennetin görkemli doğasını seyrederken, özel olarak getirilen usta kadınlardan, Doğu'nun monoton hayatlarına renk katan ince oya sanatını öğreniyorlardı[83].

Sarayburnu'nun arkasındaki tepelerde, padişahın yine muhteşem güzellikte bahçeleri ve etrafında iki mil boyunca uzanan evleri kapsayan sarayı uzanıyordu. Altı kulenin demir kapılarından sadece biri giriş olarak kullanılıyordu. Padişah ise sahilde, kulesinde topçuların barındığı ve önünde 40 topun kurulu olduğu bir kapıyı kullanıyordu[84]. Kanunî zamanında burada uzaklaştırılana kadar, bu kapının önünde ellerinde değnekleri ile 300 kapıcı nöbet tutuyordu[85]. Sağ tarafta, çatılarından sürekli olarak soğuk sular akan ve padişahın köşklerini barındıran bahçeler uzanıyordu. Sol tarafta, camiye dönüştürülen Küçük Ayasofya Kilisesi yükseliyordu. Meydan, 20 bin kadar atlı alıyordu[86]. Eskiden yeniçerilerin nöbet tuttuğu diğer kapıda artık kapıcılar nöbet tutuyordu. Bu kapının önünde, Divân-ı Hümâyûn'u ziyaret edenler, saray memurları ve yabancı elçiler atlarından inmek zorundaydılar. Daha küçük ikinci bir meydanda, Kanunî zamanına kadar Hazine barınıyordu[87]. Harp Hazinesi ise daha yüksek maaş alan 500 yeniçerinin ve bunların başındaki dizdarın koruması altında, sahilde eski Bizans surlarının içindeki Yedikule'de tutuluyordu[88]. Kanunî, Hazinenin barındığı bina ile vezirlerin ve yeniçeri ağasının huzura kabullerinin ve defterdarın toplantılarının[89] yapıldığı binayı yıktırmıştı[90]. Avlunun etrafında, matbah emini ve altmış aşçının, sarayın üç öğün yemekleri için her gün 40 koyun, 4 dana ve sayısız tavuğun kesildiği mutfaklar[91] ve mirahur-ı evvelin idaresindeki mirahurların, 900 seyis[92] ve atların yemi için otları biçen 1.000 Hristiyan voynuk ile birlikte görev yaptıkları ahırlar uzanıyordu. Elçiler kabul edileceği zaman, avluda bir tarafa yeniçeriler ve acemioğlanları, diğer tarafa ise sipahioğlanları, ulûfeciler ve altınlarla süslenmiş diğer saray kıtaları dizilirdi[93]. Avlunun

arka tarafında, padişahın yılda bir kez, hediyelerini alan yeniçerilerin önüne çıktığı, küçük altından bir hilalle süslenmiş mermerden yapılmış kapalı bir balkon vardı[94]. Sarayın iç kısımlarına ve padişahın odalarına giden kapı ise kapı ağası ve hadımları tarafından korunuyordu[95].

Sayısız çocuğun dört muallim yönetiminde, yüksek makamlara hazırlık olarak Kur’an’ı ve diğer kutsal kitapları ezberledikleri saray medresesi, sarayın iç kısımlarında idi. Padişah, şehirde mezar başlarında âyetler okuyarak biraz para kazanmalarına izin verilen talebelere sadece giysi ve başka hediyeler veriyordu ve sağ ellerinin kesilmesini istemiyorlarsa, talebelere sadece günde bir kez vurma hakkına sahip olan muallimler, günde 10 akçe alıyorlardı[96]. Eğitimleri bittiğinde genelde 25 yaşına gelmiş olan talebeler, saraydan ayrılmadan önce acemioğlan külahlarının etrafında altın halkalarla padişahın huzuruna çıkartılıyorlardı ve bir kesenin içinde 1.000 akçe ile birlikte dünyanın ve denizlerin hakimi padişah babalarının ağzından nasihatler alıyorlardı[97].

Sarayda, çeşitli sınıflara ayrılmış binlerce hizmetli yaşıyordu. En alttan başlarsak, padişahın beyaz, yeşil ve siyah mermerden yapılmış hamamları ile ilgilenenler vardı; suları Sakalar[98] getiriyorlardı; odunu baltacılar[99] kesiyordu ve çamaşırcılara, ücret olarak padişahın eski giysileri veriliyordu[100]; saray ekmeklerinin pişirildiği dört fırında, yetmiş fırıncı yamağı çalışıyordu[101]; aralarında Rumların da bulunduğu 200 mermerci, binaların bakımı ile ilgileniyordu[102]; 300 nalbant, atları nallıyordu; doğancılar, şahinlere ve köpeklere bakarken, seymenler sadece av köpekleri ile ilgileniyorlardı; çakırcıların görevi yine kuşlardı[103]; Mısır Sultanı’ndan esinlenmiş olarak, eskiden sarnıç olarak kullanılan Binbirdirek sarnıcında bakılan fillerin, aslanların, leoparların, vahşi kedilerin ve maymunların başında yine özel bir bakıcı bulunuyordu[104]. Ekmek, şerbet, şeker, şekerlemeler, vs. gibi gıda maddelerinin muhafaza edildiği kilerler, kilercibaşının ve 25 genç kilercinin sorumluluğu altında idi; genç kilerciler, kendilerini aynı zamanda okumada ve nişancılıkta da geliştiriyorlardı[105]. Bahçeler, toplanan meyvelerin bir kısmını şehir pazarlarında satan bostancıbaşının ve 300 bostancının denetimi altında idi. Kanunî, özellikle tebaanın alın teri değmemiş bu gibi gelirlerden çok hoşlanırdı[106]. Genç yeniçeriler, padişahın sofrasına konulacak buzu hazırlıyorlardı[107]. Helva yapımı ise aşçıların yanındaki helvacıya aitti[108].

Padişahın özel ihtiyaçları için yine saray memurları arasında özel sınıflar vardı: 30 terzi, Kapalıçarşı'da dükkânları da olan 70 kuyumcu, paraları basan 50 sikkedarbçı, kunduracılar, demirciler, kâtipler ve sair memurlar. Hocalar[109] da sarayın bir parçasıydılar[110]. Berberler, padişahı tıraş etmek için işaret bekliyorlardı; Yahudi veya Arap hekimlerin ise sarayda kendi evleri vardı[111]. Emrine 200 köle verilen bilgili bir İranlı, müneccim olarak padişaha geleceği gösteriyordu[112]. Her yerde, çoğunlukla Hindistan'dan getirilen haremağaları görülüyordu.

Çuhadar, sabahları padişaha yıkanmak için su getiriyordu ve kepdar, padişaha sadece bir kez giydiği giysilerini veriyordu. Kılıçlar ve yaylar, silahdarın sorumluluğundaydı ve sarayın gözdeleri arasında birinci sırayı alıyordu - maaşı, ayda 10 altındı[113]. Odabaşılarının emrindeki içoğlanları, küçük hizmetlerde bulunuyor ve sürekli olarak hazırda şurup ve şekerleme bulunduruyorlardı[114]. Kışın iki, yazın üç öğün olmak üzere, yemek saati geldiğinde, çaşnigirbaşı ve yamağı mutfaktan çıkıp geliyorlardı. Porselen tabaklarda, küçük parçalara ayrılmış yemeklerin üstü gümüş bir kapakla kapatılıyordu. Kilimlerin üzerinde oturan padişahın önüne, önce iki büyük çarşaf, onun üzerine de ince işlemeli deri sofra bezi yayılıyordu. Gümüş çerçeveli, yakut veya başka değerli taşlarla süslenmiş Hindistan cevizi bardaklara şurup veya şerbet doldurulurken, çaşnigirbaşı, dizlerinin üzerine çökerek, padişaha yemeklerini sunuyordu[115]. Padişahı, zehirlenmekten korumak için yemekler sırasında genelde bir de hekim bulunduruluyordu[116].

Sultan Süleyman, yemekten sonra Büyük İskender hakkında kitaplar, ilmî etütler veya dinî risaleler okuyordu[117] ya da cüceleri, dalkavukları veya altlarında deri kispetleri, üstleri çıplak güreşen pehlivanları[118] huzuruna çağırıyordu. Saray protokolüne göre öngörülen öğle uykusundan sonra Sultan Süleyman, Tersane'den dört süslemeli barkalardan birini getirtiyor ve İbrahim Paşa veya başka bir dostu ile birlikte Anadolu yakasındaki bahçelere geçiyordu. Kürekleri acemioğlanları çekiyor ve dümeni bostancıbaşı kullanıyordu[119].

Geceleri odacıbaşları, padişahın gösterdiği odaya - güvenlik açısından hiçbir zaman iki gece aynı odada uyumazdı - erkenden yatağını hazırlıyorlardı. Kanunî, gündüzleri her ikisi de mücevherlerle süslenmiş, biri gümüş işlemeli, diğeri altın işlemeli brokar kaplı iki sedir üzerinde, buna uygun dört yastığa dayanarak dinlenirdi. Geceleri yattığı yer ise ikisi

pamukla, en alttaki kuş tüyü ile doldurulmuş, kırmızı kadife kaplı üç döşekte yatardı. Yazın kırmızı taftadan bir çarşaf; kışın siyah kurt postu ile örtünürdü. Yastıkların kenarlarından altın düğmeli ipek püsküller sarkardı. Yatağın üstünde altından yapılmış bir çardak dururdu ve padişah geceleri mintanının üzerine ince kumaştan bir gecelik giyerdi. Yatacağı zaman, yatağının her iki yanında duran ve ışığı uyuyanın gözlerini rahatsız etmeyen bir veya iki gümüş şamdan yakılırdı. Beş odacıbaşı, sabaha kadar kapıda silahları ile nöbet tutarlardı[120].

Padişah, sabahları kendi kabulleri başlamadan önce en yüksek memurlarını huzura kabul ederdi. Vezirler, kadıaskerler, defterdarlar, yeniçeri ağası ve daha sonraları Kaptan-ı Derya Hayreddin Paşa[121] ve İstanbul'da bulundukları sıralarda Rumeli, Anadolu, Diyarbekir, Karaman, Dulkadir, Suriye ve Mısır Beylerbeyleri, tercümanla birlikte kabul salonuna giderlerdi. Kabul salonu, mozaiklerle döşenmişti ve mermer sütunlar üzerinde duruyordu; çiçek motifli değerli taşlarla çevrelenmiş arabeskler, duvarları süslüyordu[122]. Elçiler, hayranlıkla "altın kaplamalı zeminden" bahsediyorlardı[123]. Hazır bulunan sipahiler ve müteferrikalar, Divân-ı Hümâyûn'a daha ağır bir hava katıyorlardı. Bu divânlarda tayinler belirleniyor, sahte paralar inceleniyor, her türlü devlet meseleleri hakkında görüş bildiriliyor ve tarafları çavuşlar tarafından çağrılan davalar kesin karara bağlanıyordu. Suçlu bulunan, derhal falakayla cezalandırılıyor veya işkence ya da idam edilmek üzere cellada teslim ediliyordu[124]. Toplantılara, baharatlı, safran soslu ve limonla terbiye edilmiş tavuk veya yabani hayvan etinden oluşan öğle yemeği için ara veriliyordu. Divân, yazın öğleden sonraya kadar, kışın ikindi vaktine kadar devam ediyordu. Önce kadıaskerler,[*] sonra vezirler ve beylerbeyleri görüşülen hususları ve verilen kararları yazılı bir raporla padişaha arz ediyorlardı[125].

Padişah, siyah bir perdenin arkasından görünmeden Divân'ı takip etmek yerine, altın tahtına oturup, bizzat katıldığında, Divânlar tam bir merasim havasında geçiyordu. Uçları gümüş değnekleri ile kapıcılar önden ilerliyordu. Onları veziriazam izliyordu; diğer iki vezir, padişahın birer yanında duruyorlardı. Ellerinde altın yastıklarla içoğlanlar ve birinci sınıf haremağaları bu resmî tamamlıyordu. Salonda bulunanlar, elleri sinelerinde ve gözleri yerde hareketsiz duruyorlardı. Padişah, yerine oturduktan sonra, veziriazam ve Rumeli Beylerbeyi sağ tarafına, diğer kadıasker ve diğer vezirler sol tarafına oturuyorlardı. Padişah, hiç söze girmeden görüşmelere

devam ediliyordu. Daha sonra hep beraber yemek yeniyordu. Nihayet, kapıcılar padişahın talimatı üzerine brokar giysiler veya kaftanlar dağıtıyorlardı. Böyle bir durumda kendisine siyah bir kaftan verilen memur, hiç ses çıkarmadan kendisini bekleyen celladın yolunu tutuyordu[126].

Divân-ı Hümâyûn, yabancı bir elçiyi karşılamak için toplanıyorsa, Divân'ın karakteri değişiveriyordu. Öncelikle yol izni almak için gözetim altında İstanbul'a veya Edirne'ye götürülüp, burada yeniçerilerin nöbet tuttukları bir evde tutulan ve padişahın huzuruna çıkamayan düşman ve dost devletlerin elçileri arasında ayrım yapılıyordu. Elçi, 30-40 mirahur eşliğinde at üzerinde saraya getiriliyordu ve padişahın huzuruna ancak üçüncü gün çıkabiliyordu. Saray protokolünde öngörüldüğü gibi padişahın önünde derin bir şekilde eğiliyordu. Padişah, tebasından hiçbiri karşısında yapmadığı gibi, yerinden kalkıyor ve elçiye öptürmek üzere elini uzatıyordu. Elçi, Avrupa tarzında küçük kırmızı bir iskemle üzerine oturuyordu ve tercüman, elçinin efendisinden gelen mektupları okuyordu. Sultan Süleyman, çoğu kez araya giriyor, sorular soruyor ve kimi zaman sitemde bulunuyordu ve nezaketle sertlik böylece yer değiştiriveriyordu. Mektupların okunması bittikten sonra, elçi vezirlerin yanına başka bir odaya götürülüyordu. Elçi şayet Frenk asıllı ise gümüş ve altın tabaklar üzerinde yemek ve şarap getiriliyordu.

Elçi, bundan sonra zamanını, genelde bilerek uzatılan görüşmeler ve halkı uzak tutmak için onunla gelen ve bunun karşılığında bir bahşiş alan bir çavuş ve yeniçerilerden bir devriye ile birlikte şehir gezintileri arasında geçiriyordu. Hazineden, masrafları için her gün 20 altın ödeniyordu. Geri döneceği gün son bir kez padişahın huzuruna kabul ediliyor ve cevabını alıyordu; genelde padişahın yanına oturarak, bir ziyafete de katılıyordu[*]. Hepsi bir anda getirilen 10, 15 kendisine yabancı gelen yemeklerden tattıktan sonra, kendisine Şam kumaşından, kadife veya brokar kumaştan yapılmış, genelde 2-3 bin altın değerinde bir kaftan hediye ediliyordu. Dönerken, yanında değerli işlemelerle süslenmiş bir kesenin içinde padişahın cevabını götürüyordu[127].

Padişah, her Cuma camiye gidip, Cuma Namazını kılıyordu ve her Cuma başkent sakinlerinin görebileceği en görkemli geçit töreni gerçekleşiyordu. Atlı çavuşlar, "Geri, Padişahımız geliyor!" diye bağırıyorlardı[128]. Ardından 2 bin yeniçeri, 2 bin sipahi ve kılıçları, kemerlerinde baltaları, arkalarında tüfekleri ile solaklar ve yanlarında kılıçları ve sadakları, eyerlerinde ise bozdoğanları ile atlı sipahioglanları

geçiyordu. Biraz aradan sonra iki mirahur ve üzengileri mücevherler ve incilerle süslenmiş, rüzgarda dalgalanan kırmızı örtüler serilmiş 15-20 at geliyordu. Başta silahdar ağa olmak üzere, sarayın üç ağası onları takip ediyorlardı. “Derin bir sessizlik hakimdi ve adımlarla nal seslerinden başka bir şey duyulmuyordu[129]”. Halk, padişahını sessizce selamlıyor, O da Yahudiler ve Hristiyanlar dahil olmak üzere herkesi başı ile selamlıyordu. Camdan mihrabında iki saat kadar namazını kılıp, dualarını ettikten sonra, aynı merasim ile geri dönüyordu[130].

Bunun dışında, ancak ölümünü kendi emretmiş olsa bile, şehzâdelerden birinin ölüm haberini bildiren siyah zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış mektubu aldığında halkının arasına çıkıyordu. Bu mektubu aldıktan sonra padişah sarığını yere atıyor, bütün mücevherlerini çıkartıyor, duvarlardan bütün resimleri ve süsleri indirtiyor ve kilimleri ters çevirtiyordu. Başkentte üç gün boyunca müzik sesi yasaklanıyordu. Kurbanlık koyunlar kesiliyor ve haftada 7 bin akçe sadaka dağıtılıyordu. Cenaze günü, padişah tabutun arkasından yürüyordu ve tabutu çeken atlar “ağlıyordu”, zira gözlerine bunun için bir madde sıkılıyordu[131]. Ama hem kederde, hem sevinçte aynı eşsiz, azametli sessizlik korunuyordu.

Padişah, sefere çıktığı zamanlar, aralarında Hristiyanların ve zencilerin de bulunduğu 1.000 kadar gurebâ bile güzel ve değerli üniformalar giyiyorlardı. Emîr-i âlem, altı sancakbeyi ile birlikte önden giderek, tuğu taşıyordu[132]. Hangi hava şartları altında olursa olsun, aralarından 500’ünün padişahın çadırının etrafında açık havada yatmak zorunda olan 4 bin sipahioğlanı, atları ile yanında gidiyorlardı. Her grupta onar silahdar, atları idare ediyordu. Seçkin ve yüksek maaşlı bu savaşçılar, tıpkı ulûfeciler ve müteferrikalar gibi, yanlarına görkemli giysiler içinde iki ya da üç köle alıyorlardı. Mirahurun etrafı binlerce yeniçeri ve kendi köleleri ile sarılmıştı. Bütün çavuşlar, çavuşbaşının idaresinde hazır bulunuyor ve ellerinde bozdoğanları ile ordunun safları arasında düzeni sağlıyorlardı. Solaklar, tıpkı yeniçeriler gibi, iki ağa ve iki kâhyanın yönetimi altında, başlarında beyaz ve altın külahları ile yürüyorlardı. Geceleri meşaleci olarak ellerinde meşalelerle efendilerinin yolunu aydınlatan kapıcılar, altın ve ipeklere boğulmuşlardı[133]. Peykler tuhaf giysileri içinde önden koşuyorlardı. Artık zırh ve çoğunlukla tüfek taşıyan yeniçeriler, görüldükleri her yerde hayranlık uyandırıyorlardı[134]. İspanyol zenciler tarafından anavatanlarında kullanılan arabalar model alınarak yapılan yeni arabalar üzerinde, başlarında 1.000 topçu bulunan ve genelde Hristiyan

ustalar tarafından kullanılan bronz ve demir toplar geliyordu. Toplar ve diğer silahlar üzerinde yapılması gereken tamiratlar, cebecilerin işi idi[135]. Nihayet en arkadan gelen katırcıbaşının yönetimindeki katırlar ve Yavuz Sultan Selim zamanından beri ağır eşyaların taşınması için kullanılan filler[136], yürüyüşü tamamlıyorlardı.

Bütün bu ihtişam böylelikle sayısal üstünlük ve güç, disiplin, bireysel yiğitlik, padişaha sadakat, İslâm'a bağlılık ve hayatı hiçe sayma ile birleşiyor ve 1529 ve 1532 yıllarında olduğu gibi, hedeflere her zaman tam manasıyla ulaşılmasa da, bu orduyu dünyanın en iyi ordusu ve Kanunî Sultan Süleyman'ın devletini, ordusu ile birlikte yenilmez bir imparatorluk hâline getiriyordu.

CİLT III

(1538 - 1640)

ÖNSÖZ

Dergilerin eleştirileri uzun süreli değildir. İlk değerlendirenlerin görüşleri tamamen unutulduktan sonra bile birçok eser okunur ve kullanılır. Yine de bunlardan bazılarına cevap vermek zorunda kalıyorum.

Türk halkının ulusal tarihini yazmak istemiş olsaydım ve bu halk, Hristiyan halkları gibi manevi bir gelişim göstermiş olsaydı, tabii ki Türk dilini ve edebiyatını bilmek zorunda kalırdım. Ancak Türk ulusal edebiyatı yoktur, aksine Türk halkının kendi dili olmayan bir dilde sadece yabancı Doğu örneklerinin taklidi vardır. Türklerin asıl ulusu manevi açıdan hiçbir zaman gelişme göstermemiştir.

Bunun dışında amacım Türk halkı ya da Türk halkının Osmanlı dönemi hakkında bir kitap yazmak değil, Osmanlı İmparatorluğunun gelişimini takip etmekti. Osmanlı İmparatorluğu ise siyasi ve askerî bir oluşumdur. Bu oluşum Türklere dayanır, ama ne Türkler tarafından ne de onların yaşam tarzları veya karakterlerine dayanarak yönetilmemiş olup, Osmanlı hanedanı ve devşirme sınıfı tarafından yönetilmiştir. Demek ki bu hanedanın ve devşirme sınıfının tanınması gerekmektedir. Ancak savaş seferlerini, ayaklanmaları, merasimleri ve olağanüstü olayları ön planda tutan Türk kroniklerinde bunlar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İmparatorluğun savunma ve beslenme araçları: Ordu ve maliye çok önemlidir, ama Türk kroniklerinin bunlar hakkında da çok fazla bilgi yoktur. Üçüncü nokta ise komşularla ilişkilerdir, ki bunların arasında tek Doğulu güç olarak İranlılar önemli bir yer tutmaktadırlar: Ancak İranlıların Venedikliler, Almanlar, Fransızlar, Hollandalılar, vs. gibi elçilik raporları yazma ve arşivlerde saklama alışkanlıkları yoktu. Son olarak da tâbi olan halkların durumları ve çabaları hakkında bilgi verilmelidir; ancak ulusal bir gelişmeye sahip olan bu halklar, Doğu kökenli değildir ve Avrupa ve Hristiyan dillerini konuşmaktadırlar.

Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu tarihini yazan bir tarihçi, ille de ünlü bir Doğu bilgini olmak zorunda değildir. Yirmi yıldır bu imparatorluğun belirli bir eyaletini bir bütünün tüm çağlarındaki yaşamıyla inceleyen bir kişi de böyle bir görevi üstlenebilir, ki bu, benim bugüne kadar tarih bilimi dahilinde gösterdiğim faaliyettir. Böyle bir eseri yazmaya kalkışan kişi, Doğu kaynaklarına ihtiyaç duyarsa, bunları örneğin Macar bilgin Thury’nin tercümelerinde veya özetlerinde bulamazsa, yaşlı Hammer’in eserinde bulabilir. Hammer Doğu kökenli halklar, devletler ve edebiyatlar

hakkındaki bilgilerimizi o kadar desteklemiştir ki, ona “güvenilir değil” demek biraz sert bir değerlendirmedir. Aksine bir tarihçi olarak onun verdiği bilgileri, tercümesi yapılan Türk kaynaklarıyla karşılaştırdığımda, her zaman güvenilir olduğunu gördüm.

Osmanlı İmparatorluğu’nun şu andaki hükümdarı tarafından Türk halkının ulusal tarihini yazmak üzere görevlendirilen komisyonun öncelikle görevi çok daha farklı olmalıdır: Türk kroniklerini ve bugüne kadar bilinmeyen belgelerin orijinallerini ve Batı dillerinden birine yapılacak tercümelerini aynı anda yayınlamalıdır.

Eserim, kimi zaman Zinkeisen’in eseri ile kıyaslanmaktadır. Seleflerimi eleştirmek beni ezelden beri utandırmıştır. Ancak bu gibi sistematik eleştiriler karşısında Zinkeisen’in – ki bir kelime Türkçe bilmezdi ve Doğu’ya her yönden hep yabancı kalmıştır – Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihini yazmadığını söyleme zorunda kalıyorum. Kaynaklarında mevcut bilgileri bir araya toplayarak, bunları kamuoyuna sunmuştur, ancak gerek kapsamı, gerekse eğilimleri açısından onlara tamamen bağlıdır. Sadece Bizans kroniklerine, Venedik raporlarına, İngiliz Roe’nin yazışmalarına, Prusya’nın elçilik yazışmalarına, vs. göre yazmaktadır. Eserinde denge yoktur ve her türlü sistem eksiktir. Organik bir bütün değildir ve Zinkeisen çok rahat olan kronolojik şemayı reddettiğinden, sadece yazdığı “tarihi” kullananlar bu eserin içinde gezinmenin ne kadar zor olduğunu anlayabilirler.

Önyargısı olmayan okuyucu, bu eserde böyle bir yöntem hatasının mevcut olmadığını görecektir.

Stilin rötuşları için meslektaşım Prof. Dr. K. Richter’e ve mutlaka kullanılması gereken kaynakları bana bildirdikleri için Bay Horatio F. Brown’a teşekkür ederim.

Valenii-de-Munte, 15 Aralık 1909

N. Jorga

BİRİNCİ KİTAP

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN’IN

YÜRÜTTÜĞÜ SİYASET

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MACARİSTAN EYALETİNİN KURULMASI[*]

Kanunî Sultan Süleyman, 1538 ve 1539 yıllarında, Zapolya'nın mahvını istediği defalarca iddia edilmesine rağmen[1], Macaristan'ı miras bırakma hakkı ile birlikte yöneten Erdel Banı Zapolya'dan oldukça memnundu. O, Osmanlı'nın bu bölgedeki etkisini azaltacak kadar güçlü değildi. Ama, Avusturya hanedanının hırsına karşı koyamayacak kadar zayıf da değildi. Bununla beraber Yanoş Zapolya'nın, Leh Kralı'nın kızı İsabella ile evlendikten ve İsabella'nın gerek babası, gerekse dedesinin anısına Yanoş Sigismund adını verdiği oğlunun doğumundan kısa bir süre sonra aniden ölmesi ile Macaristan'daki şartlar kökten değişti ve Macaristan sınırında yeni bir savaşa girmeyi düşünmeyen Sultan Süleyman'ın iki uzun seferle sonuçlanacak müdahalesine sebep oldu.

Erdel Voyvodası Stefan Majlath, Kral Zapolya'ya karşı konumunu koruyabilmek amacıyla Emerich Balassa ile ittifak kurmuştu. Onlara en son Eflak Voyvodası Radu Paisie de katıldı[2]. Başta olduğu dönemlerde tarlaları harap eden çekirge istilasından dolayı "Lacusta" lakabı ile anılan Erdel Voyvodası Stefan ayrıca Almanlarla sıkı ilişkiler içerisine girmişti ve onların yardımı ile bugünkü Güney Besarabya'da kaybedilen toprakları geri alabilmeyi umuyordu[3]. Ama toplumdaki kesimler bu tehlikeli siyaseti desteklemiyordu[4] ve Kral Ferdinand da, Erdel'deki bu şüpheli isyancıya ne maddi, ne de manevi olarak destek veriyordu.

Zapolya, barışın bozulmasına sessiz kalmamıştı. Macar birliklerini toplayarak Erdel'e geldi, Torda'da bir meclis topladı, suçluların hüküm giymesini ve Balassa'nın kalelerini zapt ederek boyun eğmesini sağladı. Stefan Majlath ise güçlü Fogaras Kalesi'ne kapandı. Zapolya, kuşatmaya bizzat katılmak üzere yola çıktığında, hastalığından dolayı Mühlbach'a (Szászsebes) yönelmek zorunda kaldı[5] ve burada ikili bir mücadeleyi seyrederken yeni bir kriz daha geçirip, birkaç saat sonra hayata veda etti.

Tarih, 22 Temmuz[6] 1540'ı gösteriyordu. 26 Temmuz'da Kronstadt (Braşov) sakinleri, Macaristan'ın Türklerle iyi ilişkiler içinde olan güçlü ve ölen Zapolya'nın tüm sırlarını bilen haznedârı "Keşiş" Georg Utişenoviç'e "nasıl davranmaları gerektiğini" sormuşlardı[7].

Macaristan’ın doğu uçunda artık henüz birkaç haftalık olan kralın vasileri olarak yukarıda adı geçen “keşiş” lakaplı Georg Utişenoviç ve Kral Yanoş’un kuzeni[8] olan ve Banat’taki soydaşları ile orada bulunan Romenler üzerinde hüküm süren nüfuzlu Peter Petroviç hüküm sürüyorlardı. Eflaklar, derhal Bodola’daki karargâhlarından ayrıldılar, Sekler kraliçenin tarafına çekildi ve Saksonya şehirleri ülkenin yeni voyvodası olarak Baltasar Bornemissa tarafından işgal edildi[9]. Ağustos ayında Stefan Majlath ve yine başa gelmek için büyük çabalar gösteren Balassa “ülkenin komutanlığına” getirildiler.

Yerel entrikalar ve yenilikler, o dönemde sadece ikincil bir öneme sahipti, zira Zapolya’nın ölümünden dolayı Macaristan meselesi tekrar gündeme gelmişti. Başlarında Peter Perenyi olmak üzere altı nüfuz sahibi asilzâde Kral Ferdinand’a, dolayısıyla İmparator Şarlken’e başvururken, Eylül ayında Rakosfelde’de toplanan meclis, reşit olmayan kralı tanıdı[10] ve 1540 yılının sonlarından itibaren her yerde Türklerin Macaristan’ın tamamını tehdit eden hazırlıklarından bahsedilmeye başlandı. İstanbul’dan gelen haberler, Sultan Süleyman’ın hadiselere müdahale edeceğine kesin olarak işaret etmekteydi[11].

Sultan Süleyman, Zapolya’nın hayattayken gönderdiği elçileri – ki aralarında hukukçu Verböczy de vardı – İstanbul’da huzuruna kabul etmişti. Sultan Süleyman için durum açıkça ortada idi: Şayet vasalının gerçekten bir oğlu var ise – doğru olup olmadığını incelemek için Budin’e bir çavuş gönderilmişti – babasının yerine geçmeli idi. Bu yüzden, her yılın Ekim ayında yarısı gümüş akçeler, diğer yarısı kadife kumaşlar olmak üzere yıllık 50 bin gulden vergi ve duhulda kalanların da ödenmesi şartıyla krallığının nişanesi olarak kaftan, kılıç ve bozdoğan ile birlikte bir kabul fermânı gönderildi[12].

Piskopos Verancsics’in bizi inandırmak istediği gibi, Erdel’de Macaristan’ın bu bölgesinin prensi olarak kabul edilmek üzere, Majlath’ın başkanlığını yaptığı meclise, sahte bile olsa, sultanın bir temsilcisinin katılmış olması mümkün değildir[13]. Divân-ı Hümâyûn, hele ki bir Kanunî zamanında, hiçbir zaman böylesine küçük sahtekarlıklara ve adi siyasi araçlara başvurma gereği duymamıştır. Türklerin, bu konudaki tutumları, küçük “Kral Stefan’a” – henüz vaftiz olmamış küçük bebeğin adı bu olacaktı[14] - gönderilen 27 Nisan tarihli kabul fermânından belli oluyordu: “Bütün bu anlaşmazlıklar, Majlath ve Emerich’ten kaynaklanıyor. Ben,

Macaristan Krallığı'nı Kral Yanoş Zapolya'nın oğluna verdim. Ama onlar, kralın oğluna itaat etmiyorlar ve sürekli olarak Almanlardan yardım almak için elçiler gönderiyorlar... Ben, Allah'ın emri ile Macaristan'ı ve Erdel'i, diğer devletlerim gibi, kılıcımla aldım ve bana ait bölgelerin herhangi bir şekilde huzursuz edilmesine göz yummayacağım. Egemenlik haklarıma dayanarak, devleti Kral Zapolya'nın oğluna verdim. Gerçek olan budur[15]".

31 Ekim'de[16], artık Kral Ferdinand'ın hizmetinde bulunan Hieronimus Laski, İstanbul'da idi, ama Sultan Süleyman, Macaristan tahtı için süren mücadelede gönderilen bu ikinci elçiyi kabul etmeyi reddediyordu. Kısa bir süre sonra Divân-ı Hümâyûn'a felaket haberleri gelmeye başladı ve Kral Ferdinand'ın faaliyetleri isyanlara sebep oldu: Nikolas Fels komutasındaki bir Alman ordusu, Leh Kralı'nın kızına destek vermesi ve İsabella'ya Erdel'i ve Opole ile Ratibor düklüklerini vererek, memnun etmek için görüşmeler başlatılmış olmasına rağmen, Perenyi ve taraftarlarının desteğiyle Budin'in elde tutulmasını temin eden veya tehlikeye sokan Vişegrad ve Vaç (Waitzen) kalelerini zapt etmişti[17]. Perenyi, İstolni Belgrad'ı (Macarca: Székesfehérvár; Almanca: Stuhlweissenburg) Hristiyanların tarafına çekmeyi başardı ve Peşte'ye Alman birlikleri yerleşti.

7 Kasım'da Laski'ye, kılıçla alınıp mülkü hâline getirilen Macaristan Krallığı'nın kaderi hakkında karar vermeye tek yetkili kişinin kendisi olduğu ve fermânıyla kabul edilmeyen bir kral tarafından yapılan hiçbir antlaşmanın – bir yıl önce Zapolya'nın ölümünden sonra Kral Ferdinand'a devrini öngören Varad Antlaşması gibi[18] - Divân-ı Hümâyûn üzerinde bağlayıcı olmayacağı Sultan Süleyman tarafından bizzat söylendi. Almanların fetihleri, barışın açık bir ihlali kabul edildi. "Kıştan sonra ilkbahar ve yaz gelir", yani önce savaş gelir ve ardından barışı bozanlar en ağır şekilde cezalandırılır, diyordu Sultan Süleyman ve İstanbul'daki diplomatik görüşmelerde başı birçok kez belaya giren Laski, karanlık zindanlarla tanışmasa da veziriazamın Türk sistemine göre gönülsüz misafirperverliği ile tanıştı.

4 Nisan 1541 tarihinde Sultan Süleyman Edirne'deki kış karargâhından İstanbul'a geri döndü. Orada, Macaristan'a yapılacak yeni bir sefer için hazırlıklar yapmıştı.

Erdel'e, Majlath'ın kaybedilen davasına destek vermemeleri yönünde bir uyarı gönderildi. Eflak Prensi Radu'ya, ilk çağrıda İsabella ve "Kral Stefan'a" yardıma koşma emri verildi. Ülkenin en önemli limanı İbrail

(Braila)'e 1540 yılında bir yeniçeri muhafız kıtası yerleştirildi[19]. Boğdan'da boyarlar, ülkeyi çöküşe götürdüğü ve soyduğu gerekçesi ile Türkler tarafından tayin edilen ve korunan Stefan'ın karşısına birçok kez farklı taht varisleri çıkarmışlardı, zira büyük Boğdan Prensi Stefan'ın eskiden Tatar akınlarına karşı kullandığı kalesi Orheiu bile Türklerin teyakkuz mevkii hâline gelmişti[20]. Stefan, başkenti Suçava'da cinayete kurban gitti (Aralık 1540). İsyancılar tarafından onun yerine getirilen ve Prens Aleksandru adını alan Boyar Cornea, muhafızlık yapan yeniçerileri öldürttü ve uzun zaman önce kaybedilen Kili ve Akkirman Limanları'na bir çıkartma yapmayı denedi. Bu esnada yüzlerce sipahi hayatlarını kaybetti[21].

Bu hadiseden sonra, 1538 yılında yenilen ve Erdel'den gizlice yola çıkıp, Divân-ı Hümâyûn'a gelerek (Haziran 1540), 100 bin Gulden borç alan ve ayrıca 50 bin Gulden için söz alan Boğdan Prensi Petru, en büyük oğlu İlie ile birlikte Boğdan'a geldi. 28 Ocak 1541 tarihinde Silistre'de mirahur-ı evvel komutasındaki 3 bin sipahi ve yeniçeri, ülkenin önde gelenlerinin itirazlarına rağmen, ikinci kez Boğdan Prensliği'ne atanan Petru'yu Boğdan'a götürmek üzere hazır bulundu. Petru, burada "yenilmez Padişah, çok lütufkâr hükümdar ve en büyük vezirlerin", kendisini tekrar prensliğe getirdiklerini ilan etti. Akabinde Türklerin elinde bulunan İbrail'e geçti. Başlarında Aşağı Ülkenin, Goyan Vorniki olduğu hâlde, sair gururlu boyarlar, af dileyerek, boyun eğdiler[22]. Yeni Prens Aleksandru, düşmanı ile çarpışmak üzere az sayıda taraftarı ile Roman'dan Galati'ye kadar geldi, ama kendi adamlarının ihanetine uğrayarak celladın eline düştü (Şubat)[23]. Petru, (Mayıs sonunda) Erdel'den ailesini getirtti ve sultanın hükmüne itaat ederek, birkaç Eflaklı ve Küçük Bâli Bey ile Niğbolu Sancakbeyi'nin kuvvetleriyle birleşerek[24], isyancı Majlath'ın hükümdarlığına son vermek üzere, vaktiyle ölümden kıl payı kurtulmuş olduğu komşu Erdel'e saldırdı.

Müttefik ordusu, Ojtuz Geçidi'ni aştı ve Majlath, 20 Temmuz tarihinde Fogaras yakınlarında Petru tarafından esir alındı. Boğdan kroniklerinde[25] her iki "tarafın verdiği cesur mücadeleden" bahsedilirken, Macar ve Polonya kaynaklarında milli davanın bir temsilcisi olan Erdel Voyvodası Majlath'ın bahtsızlığının, iki sıradan askeri önemli birer esir sanarak ele geçirmesini sağlayan sancakbeyinin hilesinden kaynaklandığından bahsedilmektedir[26]. Erdel'in gururlu hükümdarı Majlath, İstanbul'a gönderildi ve bir daha Yedikule zindanlarından çıkamadı.

Fogaras önlerindeki karşılaşmadan yaklaşık bir ay önce, 20 Haziran tarihinde Sultan Süleyman İstanbul'dan ayrılmıştı. Macaristan'a karşı yapılacak seferin hiç acelesi yoktu. 1540 yılının sonlarına doğru Hüsrev Paşa komutasındaki Boşnaklar ve Adriyatik Denizi'ndeki Klis'in sipahileri Murad Bey komutasında Hırvatistan'da akınlara çıkmışlardı, ama Kont Zriny onları geri püskürtmeyi başarmış, hatta bunun karşılığında Türk sınır boylarındaki Dubiça ve Kamengrad'a saldırmıştı[27]. Bahar aylarında Hüsrev Paşa bu sefer Mehmed Bey, Valentin Török ve Macar birlikleri ile Vaç'a saldırdı ve kaleyi geri aldı. Ama Hüsrev Paşa'nın akıncılardan oluşan birlikleri, Peşte'ye yapılacak saldırıya katılmayı reddettiler ve erzak azlığı sebebiyle Dalmaçyalılar ve Boşnaklar geri çekilmek zorunda kaldılar[28].

Kral Ferdinand'ın paralı askerleri, Kraliçe İsabella ile yapılan görüşmeler kesildikten sonra Budin'e saldırmamış olsalardı, Sultan Süleyman belki de bu küçük başarılarla yetinebilecekti.

İmparator, tüm dikkatini o dönemde Cezayir davasına vermiş olmasına rağmen[29], Regensburg meclisinde Alman şehirlerinden gönderileceği vaat edilen yardımı bekleyen Kral Ferdinand, komutan Roggendorf'a Budin'e saldırma emrini verdi. Roggendorf, 3 Mayıs tarihinde Kraliçe İsabella'nın 2 bin Macar askeri tarafından savunulan başkentinin önlerine geldi ve San Gerhard tepesinden, Komorn Kalesi'nden getirilen büyük toplarla şehri topa tutmaya başladı. Birkaç gün sonra iki kez taarruza geçtiler, ama kuşatma altında bulunanlar, küçük kralın iki hamisinin teşviki ile her iki taarruzda düşmanları geri püskürtmeyi başardılar. İkinci Zapolya'nın tahtı, bu şekilde aslında antlaşmaya varmaya meyilli olan ve neredeyse Lehistan'a kaçmayı düşünen Kraliçe İsabella'nın müdahale etmesine bile gerek kalmadan, en iyi şekilde savunuldu[30].

Aslında İran'a karşı bir sefer düzenlemek isteyen ve kendi yerine daha önce Diu'da çarpışmış olan Hadım Süleyman Paşa'yı İran'a gönderen Sultan Süleyman, Belgrad ve Semendire Beylerbeyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşa'yı ve Şah İsmail'in kızlarından biri ile evli olan[31] Bosna Sancakbeyi İranlı mülteci Ulama Bey'i önden gönderdi. Türkler, sakin hareket ediyorlardı: Cebel Adası'nı (Biblos) zapt etseler de[32], önemli çatışmalar yaşanmadı. Almanların açıkça savaşa girme cesareti yoktu ve paşalar, sultanlarının gelmesini bekliyorlardı.

Pereny, Kral Ferdinand'ın emrini beklemeden Roggendorf'un birliklerini Tuna Nehri'nden geçirerek Peşte'ye geri götürmeye ikna ettiğinde, Sultan Süleyman henüz Tuna Nehri'ne varmamıştı. Ancak ortaya

çıkan sel, köprüleri tahrip ettiğinden, Mehmed Paşa’nın Türk birlikleri kaçan Alman birliklerine saldırdı. Filonun komutanları korkmuş ve Komorn’a geri dönmüşlerdi. 3 bin Alman ise teslim olmak zorunda kaldı. Türk filosunun reisi Kasım Paşa Peşte’yi aldı ve kaçan Roggendorf, Viyana’daki kızgın hükümdarının huzuruna çıkamadan, Viyana yolunda utançtan, pişmanlıktan ve çatışmalar sırasında aldığı bir yaradan dolayı hayatını kaybetti[33]. 15 Temmuz tarihinde Şansölye Verböczy, kraliçenin komutanı Valentin Török ve “Budin’de bulunan diğer asilzâdeler”, sultanın teveccühüyle Vezir Sokollu Mehmed Paşa’nın gelişinin kurtulmalarını sağladığı haberini yaymaya başladılar[34].

Sultan Süleyman, yanında oğulları Selim ve Bâyezid ile birlikte imparatorluğunun kuzeydeki bu sınırına doğru hızla hareket ederken, Petervaradin’de Budin’in kuşatmadan kurtulduğu ve şehre saldıranların cezalandırıldığı haberini aldı. Bunun üzerine Sultan Süleyman yürüyüşü yavaşlattı ve ancak 26 Ağustos tarihinde Peşte’ye varıp, karargâhını kurdu. Akabinde yeni karargâhta Belgrad’taki Paşaya Rumeli Beylerbeyi ünvanını vermek için Tuna Nehri’ni geçti. Bu sırada birçok Hristiyan esir idam edildi ve ilk kez Macaristan topraklarına ayak basan Tatarlar Estergon, Neutra ve İstolni Belgrad’a kadar akına çıktılar. Budin’i savunan Macar asilzâdelerden birkaçı, ayın 28’inde sultanın huzuruna geldiler.

Sultan Süleyman bu sefer de adil ve şerefli ruhuna sadık kaldı. Düşmanlarından kurtardığı kraliçenin adamlarının hediyelerini beklemek yerine, onlara ve kraliçenin oğluna yüzükler, ince muslin, üç at ve üç kaftandan oluşan hediyeler gönderdi. Türk geleneklerine göre bunun karşılığında sadece vasalının karargâhına getirilmesini talep etti. Bundan kurtulmanın bir yolu yoktu. Bu yüzden küçük kralın dadısı, yanında aralarında Keşiş Georg, Petroviç, Valentin Török, Verböczy ve birçok başka asilzâdenin de bulunduğu çok sayıda adamla birlikte Stefan’ı sultanın huzuruna çıkarttı. Budin’in senatörleri de bu zorunlu kabule katıldılar (29 Ağustos). İki sıra sert bakışlı yeniçeri arasından geçerek, Divân-ı Hümâyûn’un toplandığı sultanın çadırına geldiler.

Sultan Süleyman, himayesi altına aldığı çocuğun dadısına altın sikkeler, asilzâdeler için de büyük bir ziyafet verdi. Yapılan merasimler sırasında, 1 Eylül tarihinde Budin Şehri’nin Yahudi Kapısı’ndan aniden binlerce yeniçeri ve solak, hiçbir engelle karşılaşmadan şehre girdiler. Planlı bir şekilde hareket eden Türk birlikleri, caddeleri tek tek işgal ettiler[35] ve kısa bir süre sonra şehrin bütün meydanlarında görüldüler[36]. Yeniçeri Ağası,

karargâh olarak San Georg Kilisesi'ni seçti ve şehirdeki tüm silahlar toplandı. Veziriazam Rüstem Paşa'nın eşine hediyeler gönderen Kraliçe İsabella, ertesi gün Budin'in yeni efendilerine kalenin kapılarını açmak zorunda kaldı.

Vezir Sokollu Mehmed Paşa, Ulama Paşa ve Yahya Paşazâde Mehmed Bey'in Divân'da, ayın 29'unda geri verilen genç kralın ölümü için mi, yoksa İstanbul'a götürülmesi için mi görüş bildirdikleri bilinmemektedir, ancak Sultan Süleyman bu konuda da her zamanki gibi prensiplerine ve mantığına göre davranmıştır. Almanların Budin'e yeni bir saldırısını önlemek için, Budin'i emrinde 2 bin yeniçeri, 1000 sipahi ve bir o kadar martolos[37] bulunan Macar devşirme Hadım Süleyman Paşa'nın denetimine verdi. Kralın vekilleri ise ertesi gün de görüşmelerle oyalandılar. Valentin Török'ün Budin dışına çıkması yasaklandı. Kraliçe İsabella'ya, Keşiş Georg'un himayesi altında kalacak küçük oğlu için Erdel'in tamamı, Macaristan'ın güneyi, sancakbeyi[38] olarak Petroviç'in atandığı Lippa (Lippova) ve Tımışvar Banatları ve Marmaros tuz yatakları verildi[39]. Verböczy'ye günlük 500 akçe karşılığında Budin Kadısına durumun yeniden düzenlenmesinde yardımcı olma görevi verildi[40].

Diğer önemsiz şeyler yanında bütün bu hükümler, altın işlemeli mavi harfli bir fermâna yazıldı ve nişancı tarafından kraliçeye okundu. Ertesi gün olan 2 Eylül'de Sultan Süleyman iki oğlu ile birlikte Budin'de namazını kıldı ve 5 Eylül'de "zavallı kraliçe"[41] İsabella bir öküz arabasının üzerinde, kısa süren bir mutluluğu ve bir o kadar acı ve kederini paylaştığı şehri, yanında birkaç adamı ile birlikte Erdel'e doğru yola çıkmak üzere terk etti.

Aynı zamanda Ferdinand'ın elçileri Salms ve Sigismund von Herberstein geldiler ve hediye olarak altın bardaklar ve sanatsal değeri yüksek eski bir saat getirdiler. Laski, hastalığından dolayı önce Niş'te, sonra Belgrad'da siyasi tutuklu olarak kaldı[42]. Elçilere verilen cevap kısa idi: Kral Ferdinand, Macaristan'ı derhal boşaltacak ve bu haksız savaşta esir alınanları hiçbir tazminat talep etmeden geri verecekti. Yazılı olarak hazırlanan belgede, özellikle 1540 yılında yapılan fetihlerden Estergon, Vişegrad, İstolni Belgrad ve Tata geri isteniyordu[43]. Büyük çabalardan sonra kısa bir ateşkes sağlanabildi[44]. Török'ün beş yıl boyunca zindanlarda esir tutulacağı Belgrad'da üç gün kaldıktan sonra Sultan Süleyman, kılıcı ile aldığı Macaristan'da düzeni tekrar sağlamış olmanın verdiği huzurla İstanbul'a geri döndü[45].

Budin'in kaybı, Macaristan ve tüm Hristiyan dünyası için çok önemli idi. Bu vahim gelişme neticesinde, memleketin önde gelen soyluları ve siyasette sözü olan diğerlerinin şimdiye kadar sürdürmüş oldukları huzursuzlukları, inatçı ve düşüncesiz davranışları tamamen bertaraf edilmiş oldu. Bu hadiseden sonra tek kurtarıcı olarak gördükleri Kral Ferdinand'a onbeş kişilik bir elçi heyeti gönderildi ve yapılan görüşmeler neticesinde 29 Aralık tarihinde, Erdel'de Martinuzzi'nin himayesindeki küçük kralın başkanlığında toplandıkları Göle (Gyula) Şehri'nde İsabella ile Varad şartları bazında yeni bir antlaşmaya varıldı.

Anti Türk dalgası Batı'ya da sıçradı. İlk kez, masrafları Roma İmparatorluğu tarafından karşılanan bir ordu toplandı. Bu ordunun amacı Macaristan'a girmek ve Budin'i Türklerden geri almaktı. 1543 yılının yaz aylarında Dük Joachim von Brandenburg'un (Brandenburg elektörü Yoakim) yönetimi altında fazla ön hazırlıkların yapılmadığı, ilginç ama trajikomik bir sefer düzenlendi[46].

14 Ocak 1542 yılında yeniden ortaya çıkan ve yaklaşan Türk tehlikesini ele alan bir imparatorluk meclisi toplandı. Protestan liderler bile yapılacak sefere katılmaya hazırdılar. O dönemde herkesin siyasi pozisyonunu belirleyen dinî inançlara bakılmaksızın, prenslerin büyük çoğunluğu arasında Prens II. Joachim von Brandenburg'un siyasi açıdan savaşın liderliğini yapmaya en uygun isim olduğuna karar verilmişti. İmparatorluk meclisinin görüşmeleri ancak 9 Şubat tarihinde başlatılabildi. Kral Ferdinand, Hristiyan dünyasının, yani bölünmüş Macaristan ve kendisine miras kalan Avusturya eyaletlerinin menfaatine 20 bin atlı, toplar ve bir Tuna filosu sağlamaya hazırdı ve papa 10 bin piyadenin masraflarını karşılamayı vaat etti. Hatta, Fransa'dan ve İsviçre'den yardım alabileceklerini ve Türk akıncılarına geçitleri kapatacak Venedik ile ittifak kurabileceklerini düşünmeye başladılar. İmparatorluk vergilerini toplamak çok uzun sürdüğünden, para sıkıntısı çekilebileceğinden Joachim von Brandenburg 1541 yılının kış aylarında tekrar Boğdan'ın başına getirilen Prens Petru Rareş ile irtibata geçti.

Petru'nun İstanbul'a büyük miktarda borcu vardı ve vergisi yükseltilmişti[47]. Etrafı tüm hareketlerini izleyen yeniçerilerle sarılı idi. Oğlu İlie'yi rehin olarak istemişlerdi ve Petru, kendi ifadesine göre, oğlunu ölmüş sayıyordu[48]. Ayrıca Türklerin Bender, Orheiu ve tüm çevre bölgelere yerleşmesi ve ellerinde iradesiz bir oyuncak hâline dönüşmüş olması gücüne gidiyordu. Böyle bir konumu daha fazla kabul edemezdi. Türklere

karşı “güçlü ve sebatkâr bir Hristiyan kralın” ortaya çıkmasını gönülden diliyordu ve bu “krala katılmaya ve elinden geldiğince yardım etmeye” hazırdı[49]. Komşusu Eflak Prensi Radu Paisie de Divân-ı Hümâyûn’a vergi ödemekten usanmıştı[50].

Detaylarını bilmediğimiz görüşmelerden sonra, Radu Paisie Hristiyan inancına sadık kalmak ve kaybettiği kalelerini tekrar geri alabilmek amacıyla, 1 Mart 1543 yılında, yola çıktığını düşündüğü Hristiyan ordusu için gözcülük yapmaya, ortak bir savaşta Türklere ihanet etmeye, sultanı canlı, ya da ölü olarak imparatorluğun komutanına teslim etmeye ve ücreti karşılığında Polonya üzerinden orduya 30 bin öküz göndermeye karar verdi. Bunun karşılığında beklenen zaferden sonra Kutsal Roma İmparatorluğu’nun bir üyesi olarak kabul edilecekti[51].

Joachim von Brandenburg, 26 Mart tarihinde resmen seferin komutanı tayin edildi. 1 Mayıs’ta Viyana’da olacaktı, ancak Regensburg Meclisi’nden, Bohemya’dan, Moravya’dan ve Macaristan’dan gelecek birlikleri ve paraları beklediği için gelişi uzadı. Aynı zamanda Kraliçe İsabella da eşinin mirasını devretmeye karar verdi[52]. 24 Haziran’da, Viyana’ya gelişinden iki hafta sonra, Joachim von Brandenburg 30 bin piyade ve 4 bin atlı ile sefere çıkmak için yeterli paraya sahip değildi. Boğdanlılar, ona 200 bin altın borç vermek zorunda kaldılar. Bu altınların yarısı Boğdan’dan gönderilen öküzlerin Yaroslav (Jaroslav)’da Leh pazarlarında satışından elde edilmişti. Bunun karşılığında Joachim von Brandenburg, sultanı eline geçirdiği takdirde 300 bin, hatta 500 bin Macar altını ödemeyi vaat etti[53]. Paralı askerlerden çoğu parasını ya hiç alamamıştı, ya da ödeme günü çoktan geçmişti[54].

7 ve 8 Temmuz’da Kral Ferdinand ve Kraliçe Anna orduyu denetlemeye geldiler. Birlikler, “seçkin bir savaşçı” topluluğuna benziyordu[55]. Aralarında Brandenburglu “Kara Dük’ün” demir zırhlı piyadeleri, başlarında Vitelli, Sforza ve Tornielli’nin bulunduğu İtalyanlar[56] ve Roma İmparatorluğu’ndan ödemeleri geciktiren prenslerin çok sayıda birlikleri bulunuyordu. Giangiacomo, Tuna filosuna komutanlık ediyordu. Macarlar sayıca çok azdı ve şüphe ile yaklaşılan güvensiz bir topluluğu temsil ediyorlardı. Bu sebeple daha sonra tabyalara da alınmadılar. Thurzo, birçok asilzâde adına Macaristan’daki durumları, asilzâdelerin hepsini kullanamayacak kadar güvensiz ilan etti[57], zira akıncılar 1544 yılının sonbaharında Moravya’da Waag Nehri’ne kadar; Emerich Balassa’nın

topraklarında; Hırvatistan'da Zagreb'e kadar ve İstirya topraklarında akına çıkmışlardı ve ilkbaharda tekrar dönecekleri söyleniyordu[58]. Ungnad'ın 8 bin kadar Bohemyalı atlısı Haziran ayında önce Drava Nehri kenarında, daha sonra da İpek (Macarca: Pecz; Almanca: Fünfkirchen) ile İstolni Belgrad arasında karargâh kurdular[59]. Türkler ise Rareş'in verdiği bilgilere göre, Almanların Fogaras'a saldırmasını bekliyorlardı[60].

Nürnberg'te toplanan meclisin yeni vaatleriyle coşkusu arttırılan Hristiyan ordusunun nihayet Viyana'dan ayrılışı, henüz ortaya çıkmamış bir düşmanı karşılamak, ya da Arnavut kökenli Bâli Paşa'nın "Macaristan'ın ulu ve yenilmez sultanının temsilcisi"[61] olarak sayıca büyük bir birliği yönettiği Budin'i kuşatmak için değil, daha çok paralarını alamamış olan askerler arasında ortaya çıkan anarşik düzensizlikleri sona erdirmek içindi. Bu sebeple, söylenenlere göre Pereny'nin, Medicilerin ve Ungnad'ın tavsiyelerine karşın saldırı noktası olarak Budin değil, daha güçsüz olan Peşte seçildi. Macaristan birliklerinden bazıları ancak 2 Eylül'de Alman ordusuna katıldı. Sonbahar, her zamankinden daha soğuk ve yağmurlu geçiyordu. Bir çoğu açlık ve soğuktan hayatlarını kaybetti ve 11 Eylül'de komutanlar geri çekilme emrinin verilmesini talep etmeye başladılar. Buna rağmen ordu 15 Eylül'de Peşte önlerindeki Andros (Andreas) Adası'na gelmişti. Hristiyan ve Türk gemileri arasında geçen birkaç çatışmada elde edilen başarılar, Türklerin kısa bir süre sonra nehirde de üste çıkmalarına rağmen[62], çekilen acılar için az da olsa telafi olarak görülüyordu. Vaç işgal edildi ve Tuna'nın ikinci kolu üzerine köprü kuruldu[63]. Peşte'nin asıl kuşatması ise ancak 28 Eylül'de başlatıldı ve Bâli Paşa'nın, Ulama Paşa'nın, Klisli Murad Bey'in ve Yeniçeri Sekbanbaşısı Yusuf Ağa'nın komutasındaki 11 bin Türk, Bâli Paşa'nın ifadesine göre "uyumayı ve şarabı tercih eden[64]" Hristiyan birliklerine karşı koymak için yetip artıyordu bile.

Tuna Nehri'ne çağrılan Rumeli Beylerbeyi'nin bu yüzden acele etmesine gerek yoktu[65]. Beylerbeyi'ne eşlik edecek Eflak Voyvodası Radu, Eylül ayında Türklerin elinde bulunan Severin Kalesi'ne doğru yola çıkmaya pek hevesli değildi[66] ve Boğdan Prensi Petru Rareş'in Ojuts geçidinde saldıracağından korkuluyordu[67], zira daha önce de Kral Ferdinand'ın bir elçisini Türklere teslim etmişti[68]. Ama Eylül ayına geldiğinde Petru Rareş, tüm birliklerin komutanlığını kabul ettiği Erdelli Martinuzzi tarafından dağlarda geri püskürtüldü[69]. Eskiden kendisine ait

olan Kücüllovar'a (Romence adı: Cetatea de Balta) kadar gelmiş ve adına yaptırdığı ve bugün bile Kalvin ayinlerinin yapıldığı kiliseyi altı gün boyunca kuşatma altında tutmuş, ama hiçbir sonuç elde edememişti[70].

Peşte için verilen mücadele günlerce sürdü. Vitelli ve Pereny'nin Türkleri tuzağa düşürüp, katletme teşebbüsleri (1 Ekim) sonuçsuz kaldı. Çıkan çatışmalarda sadece birkaç yüz asker hayatını kaybetti. 4 Ekim'de Hristiyan topları Peşte duvarlarında üç gedik açmıştı. Ama daha aynı gün yapılan ve Ungnad ile Joachim von Brandenburg'un müdahale edemeden izlemek zorunda kaldıkları düzensiz ve plansız bir saldırı, bunda en fazla çabayı gösteren İtalyanların felaketine sebep oldu. Vitelli, buna rağmen savaşa devam edilmesi yönünde oy kullandı, ama bu görüşü kurulan harp meclisinde dikkate alınmadı. 9 Ekim'de Hristiyanlar karargâhlarını söktüler ve büyük zorluklar altında geri çekilmeye başladılar. Zırhlı Alman atlıları pervasızca arkalarından gelen Boşnaklara zorlukla direndiler. Joachim von Brandenburg, birçok kişi tarafından yeteneksizlik, hatta ihanetle suçlandı ki, kendisi de daha önce Pereny'yi Estergon'da aynı şüphe ile tutuklatmıştı[71]. O dönemlere şahit olan bir tanığın dediği gibi sonuç: "Sıfırdı"[72].

Oğlu 19 Mayıs'ta Tuna Nehri'ni geçmiş olan Petru Rareş, Ağustos ayında[73] "Türk Sultanının bu yıl kendi gelmeyip, en iyi askerlerinden yüz binlercesini (!) Budin ve Macaristan'ı kurtarmaya gönderdiğini", ancak Sultan Süleyman'ın baharda Macaristan'a yapılacak bir seferin hazırlığı içinde olduğunu ve "Almanya'nın tamamını felakete düşürmek üzere, tüm eyaletlerdeki birliklerini topladığını ve silahlandırdığını" yazmıştı[74]. Sultan Süleyman için artık Macaristan politikasına yeni bir yön vermenin zamanı gelmişti.

İran'ın yarattığı tehlikeden endişe duyan ve Fırat Nehri'nde doğal ve güvenli bir sınır yaratmak isteyen Sultan Süleyman, hiç şüphesiz Yanoş Zapolya zamanında yaratılan durumların devamını tercih ederdi. Ama Zapolya'nın ölümünden sonra Sultan Süleyman oğlunu tek hükümdar kabul ettiğinde ve Ferdinand'ın birlikleri Tuna şehirlerinden birkaçını ellerine geçirdiklerinde, düşmanlarına göz dağı vermek, Türklerin tarafını tutan Martinuzzi'nin taraftarlarını cesaretlendirmek ve Budin'i bir saldırıdan veya Kraliçe İsabella'nın teşvik ettiği bir ihanetten korumak için Sultan Süleyman'ın bizzat buraya gelmesi gerekmişti. Macaristan'ın, yani fethedilen ve daha sonra sadık ve vergiye tâbi bir vasala verilen eyaletin başkentini, küçük kral reşit olana kadar geçici olarak tüm Macaristan için bir Türk vekile bırakırken bile dürüst bir davranış sergiliyordu, zira

Macaristan’ı ilhak etme niyeti yoktu. Ama şimdi Onun yeniçerilerinin, sipahilerinin, akıncılarının bulunduğu Budin, yıllardır ateşkes için yalvaran Kral Ferdinand’ın oluşturduğu bir Alman ordusunun saldırısına uğramıştı. Henüz Hristiyan karakterini kaybetmemiş ve Türklerin sadece Sultan Süleyman tarafından camiye çevrilen Meryem Ana Kilisesi’nde ibadetlerini yerine getirdikleri bir şehrin savunulması sırasında Müslümanlar hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu gibi hadiseler daha sonra da tekrarlanabilirdi ve düşmanların bariz başarısızlıklarına rağmen, zamanla Osmanlı İmparatorluğu’nun itibarına leke düşürebilirdi.

Kraliçe İsabella’nın Şubat ayında Kral Ferdinand ile yaptığı antlaşma, fethettiği yerler hakkında tek başına karar verme yetkisine sahip Sultan Süleyman’a ihanet ve 1541 yılında sağlanan desteğe karşı nankörlüktü. Hristiyan ordusuna birçok Macar birlik katılmıştı. Ne Kraliçe, ne de küçük Kral Stefan’ın hamileri, bağlı bulundukları Osmanlı İmparatorluğu’na hiçbir destek göstermemişlerdi, aksine Peşte için yapılan mücadelenin sonucunu beklemişlerdi. Petroviç, 1542 yılında ülkeyi Türk ordusu tarafından tahrip edilmekten korumak zorunda olduğunu mazeret göstermişti ve Martinuzzi, “Tımışvar Dükü’nün (Petroviç) gelmesini beklediğini[75]” ileri sürmüştü, ama gerçekte “hepsi birer hırsız olan” Erdellileri denetimsiz bırakmak istememişti. Böylelikle Sultan Süleyman, müdahale etmek zorunda kaldığında, hiç kimseyi esirgemek zorunda olmadan, Budin’i kendi malı kabul etmekte ve ancak şimdi kesin olarak ilhak edilip, Osmanlı topraklarına katılan bu şehrin etrafında kısa bir süre önce Almanlar tarafından işgal edilen Vaç, Vişegrad, Estergon, İstolni Belgrad ve İpek şehirlerini kapsayan bir eyalet kurmakta haklı idi.

Bu, Sultan Süleyman’ın 1543 yılında Macaristan’da yapmayı planladığı savaşın ana hedefi idi. Keşiş Georg’un [Martinuzzi] Kral Ferdinand ile düzenli olarak yaptığı ve güvenilir olmadığını ileri sürdüğü Boğdan Voyvodası Petru Rareş’in planları hakkında bilgi verdiği[76] yazışmalardan Divân-ı Hümâyûn’un muhtemelen haberi vardı[77]. Zeki bir diplomat olan Keşiş Georg, Hristiyan Kralı’nın temsilcisi, Erdel’de Petru Rareş’in ilhak hırsına karşı davasının avukatı olarak ortaya çıkmış[78] ve Kral Ferdinand’ın hükümdarlığının Erdel’deki Alman şehirleri tarafından tanındığından haberdar olmuştu[79].

1543 yılında yapılan sefer böylelikle farklı bir karakter gösteriyordu. Sultan Süleyman’ın bu sefer yeni Budin Eyaleti için Tuna Nehri’ne kadar kesin sınırlar belirlemekten başka bir niyeti yoktu. Bosna ve Dalmaçya’daki

Klis Şehri'nin sancakbeyleri Slovenya sınırındaki bazı kalelere saldırdılar ve kısa süren bir direnişten sonra Urban Battyany'nin kalesi Türklerin eline geçti. Ardından Stefan Banffy'nin kalesi de ele geçirildi ve Türkleri yardıma çağırmak istediği sırada Nikolas Banffy tarafından esir alınan Gegleviç'in Sırp despot Johann'ın dul eşi Katerina Battyany'nin elinden aldığı üçüncü bir kale de Türklerin eline geçti. Komşularına saldırmayı ve yüklü bir fidye alana kadar zindanda tutmayı alışkanlık hâline getirmiş Ladislas More, Rahocza Kalesi'ni; akrabası olan Stefan Losonczy ise Nona Kalesi'ni kaybettiler. More ve iki oğlu, celladın elinden kurtulmak için İstanbul'da Müslümanlığa geçtiler.

Sultan Süleyman, kışı Edirne'de geçirmişti ve seferlerin genellikle başlatıldığı Aziz Georg [Hıdrellez] gününde (18 Muharrem – 23 Nisan) buradan ayrıldı[80]. Haziran ayının başlarında Semendire'de Tuna Nehri'ni geçti ve sınırda Ulama Paşa ve akıncıların diğer liderleri ile buluştu. Ordu, orta Tuna'nın sağ kenarını savunan ve denetimleri altında tutan kaleleri işgal etmek üzere harekete geçti.

Hristiyan ordusu yollarına çıkmadı, zira Kral Ferdinand böylesine güçlü bir düşmanın karşısına çıkmak için hiçbir ön hazırlık yapmamıştı. Aksine kısmen tahtta hak iddia eden Peter Perenyi'ye, kısmen kendisine ait olan bölgeye erzak ve genelde Almanlardan ve Macarlardan, kimi zaman da Estergon komutanı Francesco Salamanca gibi İtalyan veya İspanyol paralı askerlerden oluşan birlikler göndermekle yetindi. Tuna Nehri'nde bu sefer Hristiyan gemileri gezmiyordu ve dışarıdan yardım gelmesi pek olası görülmüyordu. Papa'nın Giulio Orsino ve Battista Sabello komutasındaki 4 bin piyadesi ancak fetih tamamlandıktan sonra Macaristan'a vardı[81]. Kale komutanları ve askerî komutanlar, kendi sorumluluklarını kendileri taşıyorlardı. Ne bir savaş planı, ne bir kuşatma ordusu, ne de organize olmuş ve genel olarak kabul edilmiş bir yönetim vardı ve Macar şehirleri Eylül ayında "kaderlerine terk edildiklerine" dair şikâyette bulunmakta haklıydılar. Bu yüzden köylüler efendilerine saldırmaya başlamış ve en kısa zamanda halka iyi davranan Türklerin yönetimine girmişlerdi.

Sultan Süleyman'ın bizzat yönettiği bu savaşta[82] geçen hadiseler, sadece yerel tarihi takip eden veya o dönemde kalelerin ve şehirlerin nasıl savunulduğunu araştıranların ilgisini çekecektir. Aynı hadiseler, seferin gidişatı sırasında kendini sürekli tekrarlıyordu.

Drava Nehri kenarında Perenyi ailesine ait Valpo, Sultan Süleyman'ın bölgeye gelişinden önce kalenin Macar birliği ile yapılan bir antlaşma

neticesinde ele geçirildi (23 Haziran). Bu, Peter Perenyi'nin sultana sırt çevirmesinin cezası idi[83]. Yine Perenyi'ye ait komşu dağ kalesi Şikloş, aynı akıbete uğradı (7 Temmuz[84]). Buna karşılık sol taraftaki Valentin Török'e ait Zigetvar esirgendi ve Sultan Süleyman, Vezir İbrahim Paşa, iki beylerbeyi Ahmed Paşa ve İbrahim Paşa ile yeniçeri ağası Ali Ağa'nın da aralarında bulunduğu Osmanlı gücünün tamamı Peçuy şehrine yöneldi. Peçuy, Zapolya'nın ölümünden sonra Kral Ferdinand'ın eline düşen ilk şehirdi. Bir zamanlar ziyaretçi akınına uğrayan ünlü okulu artık yoktu, ama hâlâ bu şehirde yaşayan piskopos Türklerden kaçmak zorunda kaldı. Ücretleri İstirya asilzâdeleri tarafından karşılanan 2 bin paralı askeri yöneten Macar komutan, şehirde değildi. Halk, düşmanın yaklaştığını duyunca dağılmaya başladı. Böylelikle Şikloş alınmadan önce Bosna Sancakbeyi'ne bağlı birkaç birlik, Peçuy'u işgal etmeyi başardı[85]. Sultan Süleyman ise 20 Temmuz'da bu önemli şehre geldi.

Buradan, İspanyol birliklerinin Türklere ve Tatarlara karşı büyük bir direnç gösterdiği Estergon'a doğru devam edildi[86]. Üç saldırı geri püskürtüldü ve Ali Bey ile Segedin Sancakbeyi'nin komutasındaki[87] Osmanlı gemilerine saldırı düzenlendi. Ama Ulama Paşa, adadan kale duvarlarına top atışlarını başlatınca, elçi Salamanca Osmanlı veziriazamı ile görüşmeler yapmak zorunda kalmış ve İspanyollar, ölülerin gömülmesine ve şehrin temizlenmesine yardım ettikten sonra, 10 Ağustos'ta Estergon'dan ayrılmışlardı. Bazı İtalyanlar ise Müslümanlığa geçtiler. Korkak müdafaa kıtalarının ihaneti ile kısa bir süre sonra Tata Kalesi de Türklerin eline geçti ve güçlü İstolni Belgrad, muzaffer Osmanlı Sultanı'nın ayaklarının altına serildi.

Sultan Süleyman, 20 Ağustos'ta ordusunun tamamı ile buraya geldi. Kalenin komutanı Macar Varkoczy, Türkler şehrin dış mahallelerine girmeyi başardıkları sırada, şehrin savunması esnasında hayatını kaybetti (2 Eylül)[88]. Kısa bir süre sonra geriye kalan Alman, İtalyan ve Macar müdafaa kıtaları da teslim olmak zorunda kaldılar. Birliklerin serbestçe gitmelerine izin verilirken, şehir sakinleri sultana karşı isyancı olarak kabul edildiler ve karargâha getirilip, bir çoğu idam edildi. Toprakları, yeni sipahilere, evleri ise müdafaa kıtası olarak burada bırakılan yeniçerilere verildi (4 Eylül). Krallık mezarları ise büyük bir saygı ile ellenmedi.

Tuna Nehri'nin diğer kıyısında, Yukarı Macaristan'ın anahtarı sayılan Yanıkkale (Raab) ve Komorn şehirleri sağlam bir savunma durumuna geçirilmişti. Kral Ferdinand tarafında olan en ünlü Macar asilzâdeler, Sahib

Giray'ın oğlu Tatar Hanı Emin Giray'ın Tatar akıncılarına ve sultana direnmeye kararlıydılar. Tuna'nın bu üst kısımlarında önce Batılı savaşçılar, Kırımlıların ve kısa bir süre önce Dobruca'ya yerleşmiş olan Nogay Tatarlarının hafif okları altında canlarını verirken, bozkırlardan gelen bu savaşçıların bir çoğu hızlı takipler sırasında girdikleri ormanlarda ve saplandıkları bataklıklarda hayatlarını kaybettiler. Tatarların kanlı torbalarından Türk büyüklerinin ayaklarının dibine sayısız kesik Hristiyan başı serildi ve hiç kimse bunların Hristiyan liderlere mi, yoksa basit bir köylüye mi ait olduğunu sormadı.

Baharda ölen Bâli Bey'in[89] yerine getirilen üçüncü Vezir Yahya Paşazâde Mehmed Paşa'nın yönetimi altındaki Budin'de üç gün kaldıktan sonra, muzaffer Sultan Süleyman Kasım ayının sonlarına doğru tekrar İstanbul'a geldi[90]. Veziriazam, Rakos bölgesinde birkaç hafta kaldıktan sonra Onu takip etti[91]. Türk ordusunun Macaristan'dan tamamen ayrıldığı ve fethedilen şehirlerde, kadıların ve imamların yanında sadece birkaç bin Azap, Martolos, Beşli ve Gönüllü kaldığı haberi üzerine, daha büyük tehlikeleri karşılamak için bir araya toplanan Macar, Moravya ve Bohemyalı birlikler tekrar dağıtıldı[92].

Türklerin, Macaristan'da Sultan Süleyman'ın 1543 yılında kazandığı zaferlerle elde ettikleri topraklar, henüz tam bir bütünlük oluşturmuyorlardı. Bu hedefe ulaşmak, tamamı Budin'deki paşanın emrinde olan uçbeylerinin görevi idi. Hristiyan bölgelerine akınlar düzenlemek, ya da yakınlarda iyi savunulmayan yerlere saldırmak için Divân-ı Hümâyûn'un emirlerine gerek duymuyorlardı. Kadı Halil Bey, arazilerin yanında binaları ve ağaçları ve tüm değerli eşyalarla altınları da kapsadığı için çok büyük uğraşlardan sonra, Macaristan'daki varlıkları deftere işleyerek kayda almıştı. Yazılı ve mühürlü antlaşmalarla sultana boyun eğen veya İstanbul'da Yedikule zindanlarında esir tutulan tüm Macar büyüklerinin, yani bir Török'ün, bir Perenyi'nin, bir Homonay'ın kaleleri, bu deftere kaydedilmişti ve her subayın görevi, henüz yabancıların elinde bulunan, ancak yasal olarak efendisine ait herşeye en kısa zamanda el koymaktı.

1544 yılında önce Budin Beylerbeyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşa, İstolni Belgrad Sancakbeyi olan kardeşi, ayrıca Mohaç ve Segedin sancakbeyleri ve Pojegalı akıncıbaşı Murad Bey ile birlikte, Tuna Nehri kenarında, Estergon ve Vaç şehirleri arasında bulunan Vişegrad üzerine yürüdü. Aşağı kaleyi kolaylıkla ele geçirdiler, ancak yukarı kaleye karşı kullanılacak toplar için develerin ve öküzlerin kullanılması gerekti. Kalenin

komutanı Amady, su kıtlığı yaşandığı ve hiçbir yerden yardım gelmeyeceğinden emin olduğu için, her iki kaleyi de teslim etmek zorunda kaldı. Ama Macar müdafaa kıtasını kurtaramadı; kaleyi savunan birlikler asi olarak idam edildi[93].

Türkler, daha sonra ilk kez Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Novigrad, Orosfalva ve Hatvan gibi yerleri işgal ettiler. Ama kısa bir süre sonra Estergonlu yeniçeriler, Leva üzerine yaptıkları bir gece akını sırasında Szalka'da Franz Ryary'nin birlikleri ve Komornlulara karşı büyük bir mağlubiyet yaşadılar[94].

Osmanlıların saldırıları, güneyde nihayet uzaktaki Tolna'ya kadar uzandı[95] ve burada da Hristiyan yönetimi ortadan kaldırıldı. Aynı zamanda Boşnaklar, Slovenya-Hırvatistan sınırında birkaç kaleyi kuşatmaya aldılar. Velika, Ulama Paşa'ya ve yoldaşı Hersekli Malkoçoğlu'na kaçan köylüler tarafından teslim edildi. Burada da teslim olanlar idam edildi. Varadin bölgesi yeniden akıncıların öfkesi ile karşılaştı. Nikolas Zrinyi ve İstirya ile Karinyola'daki Alman komutan Georg Blindenstein felaketi önleyemediler. Lonska'daki savaşı kaybettiler ve Blindenstein kaçarken neredeyse batıklıklarda hayatını kaybediyordu[96].

Türklerin bu son fetihleri, artık barış görüşmelerinin zamanının geldiğini göstermekte idi, zira Budin, Estergon, İstolni Belgrad, Mohaç, Peçuy, Şikloş, Novigrad, Hatvan – ki bu son ikisi Tuna Nehri'nin sol kıyısında üs olarak kullanılıyordu – Szekszard, Vesprem, Şimontorna (Szimontornya) ve Tisa (Theiss) Nehri'nin karşı kıyısı ile Segedin, Türk beylerinin yönetimi altında idi ve gelecekte daha fazla yayılmaları göze alınamazdı. Macar asilzâdelerin sultana teslim ettikleri herşey üzerinde hak talep ediyorlardı, ama vezirlere gönderilen hediyeler, barışın sağlanmasında büyük bir rol oynadı.

Öncelikle Macaristan sınırlarındaki Hristiyan komutanlar için Budin'deki paşa ile ateşkes sağlanması gerekiyordu. 1544 yılında Yahya Paşazâde Mehmed Paşa ile antlaşma sağlandı. Düşmanlıklar, İstanbul'a gönderilen elçilerin dönüşüne kadar durdurulacaktı. Bu ateşkes daha sonra iki kez uzatıldı.

1544 yılının sonlarına doğru Portekiz Kralı'nın emriyle Divân-ı Hümâyûn ile Hindistan'daki menfaatler hakkında görüşmek üzere gönderilen Cenevizli Edvardo Cattaneo ve yine aslen Ceneviz kökenli ve Ceneviz Dükü'nün ailesine mensub olan Macar papaz Adorno, Viyana'dan bekledikleri talimatları aldılar[97]. Adorno, bir sonraki yılın Mart ayında

İstanbul'da öldü ve Worms'ta Dr. Nikolas Siccus'a inatla diplomatik çabalara devam ederek, Türklerin taleplerini azaltmasını sağlama görevi verildi (Mayıs). Divân-ı Hümâyûn'un mütercimi Hasan ve Fransız elçisi, Ona karşı çalışıyorlardı ve bu sebeple birkaç ay zindanda kalmak zorunda kaldı. Ancak İmparator Şarlken tarafından bizzat vekâletlerle donatılan Flaman Veltwyck, Fransa'nın yeni temsilcisi Blais de Montluc'un desteği ile – bu dönmede Fransuva (I. François) ve Şarlken arasında Crespy Barışı imzalanmıştı – 18 aylık bir ateşkes sağlayabildi (10 Kasım 1545)[98].

1546 yılının yaz aylarında Veltwyck ikinci kez Divân-ı Hümâyûn'a gönderildi, ama Sultan Süleyman bu elçiyi ancak Ekim ayında, Fransa ve Alman krallarının mektuplarını sunmak üzere huzuruna kabul etti. 19 Haziran 1546'da nihayet barış imzalandı ve Adorno'nun eski sekreteri Bolonyalı Gianmaria Malvezzi, ilk daimi papa temsilcisi olarak İstanbul'da kaldı[99].

Kral Ferdinand, Macaristan'ın elinde tuttuğu kısmını aynen muhafaza edebildi, ama her yılın Mart ayında bunun için 30 bin altın ödemek[100] ve şahin ile av köpeklerinden oluşan olağan hediyeyi de vermek zorunda kaldı. Barış antlaşmasının süresi, beş yıl olarak belirlendi[101]. Fransa Kralı'nın ölümü ve Almanların Mühlberg'de Almanya'daki dinî muhalefete karşı kazandıkları zafer, Türklerin Avusturya hanedanı ile kurdukları yeni barışçıl ilişkilerden büyük yararlar görmesini sağladı[102]. Sultanın tuğrası ile imzalanan barış antlaşmasının şartları zamanında yerine getiriliyordu. Kral Ferdinand, birliklerini Nikolas Salms komutasında Melchior Balassa'nın üzerine yolladığında, Budin Beylerbeyi Yahya Paşazâde Mehmed Paşa taraflardan hiçbirine yardım göndermeyeceğini beyan etti[103]. Almanlar, Leva'yı aldılar ve asi Balassa Erdel'e sürgüne gönderildi. Sadece sınırlardaki haydutlar işlerine aynen devam ettiler ve komşu Macar komutanlar Yanıkkale yakınlarında ganimet toplamaya çıkan İstolni Belgradlı haydutlarla savaşıp, onları yendiler[104]. Taraflardan her birinin karşılıklı ileri sürdüğü şikâyetlere istinaden ortak bir antlaşmaya varmak imkânsız görünüyordu[105].

Küçük Kral Stefan Zapolya'nın iki vasisi Petroviç ve Keşiş Georg arasında çıkan husumet, Erdel meselesini tekrar gündeme getirdi ve Türklere Macaristan'ın Tisa Nehri'nin ötesindeki doğu bölgelerine ve asıl Erdel topraklarına giden yeni bir yol açtı.

Divân-ı Hümâyûn'da reşit olmayan ve sadece Erdel değil, Macar vasalı olarak kabul edilen küçük kralın temsilcisi olarak, son zamanlarda Banat'a gelen diğer Sırp göçmenler gibi güvenilir olmayan[106] Petroviç değil, Varad Piskoposu ve Macaristan'ın haznedarı, "Macar büyükleri arasında en büyüğü" ve "Hristiyanların ruhban lideri ve koruyucusu[107]" Keşiş Georg kabul ediliyordu. Keşiş Georg, 1540 yılındaki elçilik görevinden beri Türkler arasında biliniyordu ve her sonbaharda düzenli olarak av köpekleri, savaş atları ve başka hediyelerin[108] yanında 10 bin altın tutarında haraç ödüyordu[109] ve her seferinde Kraliçenin ve küçük kralın "ulu sultanın himayesinde sakin bir hayat sürdüklerini" temin ediyordu[110]. Keşiş Georg, Türkler tarafından öldürülen Hırvat bir asilzâdenin[111] oğlu olarak "kâfirleri" sevmiyordu muhakkak, ama güçlerini çok iyi değerlendirebiliyordu. Türklerin, 1546 yılında Tımışvar, Beçe (Becse) ve Beçkerek (Becserek)'in devredilmesine ilişkin taleplerini zeki bir biçimde geri çevirmeyi başardı[112].

Keşiş Georg, aslında kuzey bölgesinin tamamını neredeyse bağımsız bir hükümdar gibi yönetiyordu. Piskoposluk şehirleri Varad ve Çanad, ayrıca Sathmar (Szatmárnémeti), Arad, Solnuk ve Bekes kaleleri onun yönetimi altındayken, Petroviç sadece Tımışvar'daki Sırplar arasında, Lippa'da, Logoş'ta, Karansebes'te ve Maros Nehri'nden Tuna Nehri'ne kadar kabul görüyordu. Sırplar ona soydaşları, ailesi Bosna'da Yayçe şehrinden gelen bir ailenin mensubu olarak saygı gösteriyorlardı[113]. Kraliçe İsabella, rahatsızlık verici bu vasilik konumundan kurtulmaya çalışıyordu, ama boşuna. Erdel'in tamamı Martinuzzi'ye [Keşiş Georg] itaat ediyordu ve ülkenin herhangi bir şehrine girişini engelleyebilirdi[114].

Kısa bir süre sonra ise birçok yerden Divân-ı Hümâyûn'a, Macaristan'ın Türklerin hakimiyeti altındaki bölgesine imparator tarafından atanan genel yetkilinin "Bec'deki Kral ile" antlaşmaya vardığını ve bu antlaşmaya göre Erdel'deki Türk vasalın büyük miktarda tazminat karşılığında ülkeden ayrılacağı haberleri ulaştı[115]. Petroviç, bu şartlar altında hasmının bölgesine yapılacak bir akının Türkler tarafından olumlu değerlendirileceğinden emindi. Nikolas Kerepoviç komutasındaki 3 bin Sırp asker ile Haczeg geçitlerinden geçerek, eyaletin batısındaki birkaç kaleye saldırdı ve Weissenburg'a (Gyulafehervar) kadar geldi. Alwincz'i işgal etti ve Çanad (Csanad)'ı ateşe verdi[116] (yaz 1550). Ama Georg bu sefer de daha güçlü çıktı. Önce rakipleri ile bir ateşkes antlaşması yaptı ve bu antlaşma ihlal edildiğinde Torda meclisinde resmen şikâyette bulunarak, Ekim ayında

Petroviç'i kovdu ve tüm Erdellilerin, Seklerin ve Wardein komutanının desteği ile Kraliçeyi gücünü tanımaya zorladı.

Daha sonra Szaszebes ve Vasarhely karargâhlarında, sultanın emri ile başta küçük bir atlı birliği ile yola çıkan ve birlikleri Erdel topraklarını geçerek, Maros-İlye'ye kadar ulaşan Budin Beylerbeyi Kasım Paşa; sonra Eflak Prensi Mircea Ciobanul'un Osmanlılar ile birleşen ve Rotenturm (Turnu Roşu) Geçidi'nden ülkeye giren birlikleri ve Boğdan'ın yeni hükümdarı, 1546 yılında ölen Petru Rareş'in oğlu İlie'nin, kardeşi Stefan komutasında daha önceleri de Seklerin topraklarına akın etmiş ve toprakları tahrip etmeden Braşov'a kadar gelmiş olan birlikleri olmak üzere, üzerine gönderilen Türk ordusunu beklemeye başladı[117]. Ama tüm düşmanları, birkaç hafta sonra tekrar ortadan kayboldular[118], zira Romen prensler Keşiş Georg ile önceden anlaşmışlardı[119]. Hadım Süleyman Paşa'nın Boşnak birlikleri, kış ayları başladığında geri çekilirken, Maros Nehri kenarında saldırıya uğradılar ve bunun intikamını anında aldılar: Arad Şehri'nin her yeri ateşe verildi[120].

Bu yıl, Eğri Kalesi'ne veya Zigetvar'a[121] yapılması beklenen sefer gerçekleşmeden ve Sultan Süleyman ile barışı bozmak istemeyen Kral Ferdinand'ın vaat ettiği yardımcı birlikler, tekrar anarşiye batan Erdel'e ayak basmadan, böylece sona erdi[122]. Ferdinand'ın ordu komutanları, kendi toprakları üzerinde Solnuk'ta savunma amaçlı bir kale kurmak[123] ve Türk birlikleri komşu bölgelerden geçerken, Eylül ayında Eğri'ye geçmekle yetinmişlerdi[124].

Her ikisi de, vasilik örtüsü altına gizlenmiş sınırsız hakimiyetini devam ettirmekten başka bir amaç gütmeden[125], gerek Türklerin hırslarını, gerekse kendilerine yalvarılmasından ve "kâfirlere" karşı Hristiyanları ayaklandırmaktan hoşlanan Almanları aynı anda idare etmeyi bilen Keşiş Georg'un zekice düşünülmüş politikasına uygun görünüyordu. Kraliçeye gerekli saygıyı gösteriyordu ve – sözde mütevazı bir şekilde affettiği - Petroviç ile birlikte Diod'da yaşamasına izin veriyordu. Keşiş Georg için, her türlü rakibine karşı üstün olduğunu göstermiş olmak yeterli idi. İsabella, nihayet Divân-ı Hümâyûn'a Martinuzzi'yi yanlışlıkla hain olarak suçladığını ve Macaristan'ın yine birlik ve beraberlik içinde yaşadığını ve geliştiğini yazacaktı[126].

Ancak Keşiş Georg, Kral Ferdinand'dan gelecek düşmanlıklara karşı tedbir olarak Avusturya ile ilişkilerini sürdürmek zorunda idi[127]. Antlaşma

temeli yine aynı idi: Kraliçeye hak ettiği başlık parası ödenecekti ve Macaristan tacının mirasçısı küçük kral, Opole ve Ratibor Düklüğüne getirilecekti. Ayrıca ezeli rakibinin kızı Arşidüşes Yuan (Johanna) ile evlenmesi de gündeme geldi.

Her iki taraf bu konudaki antlaşmayı 18 Temmuz tarihinde imzaladı. Kraliçe, kendisi için son derece küçültücü bir durum arz eden bu antlaşmaya katılmaya karar verene kadar, antlaşmanın yapılmaması için elinden geleni yaptı, ama Weissenburg'da topladığı meclis, toplantıya gelmeyen genel yetkilinin haberi olmadan hiçbir karar almak istemedi. Toplantıya bir çavuş gönderilmişti. Çavuş, asilzâdelerden sultana, genç vasalına ve kraliçeye karşı bağlılık yemini ile verginin 50 bin altınının peşinat olarak ödenmesini istedi. Keşiş Georg'u her fırsatta Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet eden Petroviç'ten, Beçe Kalesi'ni teslim etmesi istendi[128]. Toplantıya katılan çavuş, ayrıca Kraliçenin yazılı olarak adına güvence vermesinden dolayı, Martinuzzi'nin 1550 yılında elinden alınan genel yetkili ünvanını tekrar geri alacağını ilan etti[129].

Kısa bir süre sonra Nagy-Enyed'de tekrar genel bir meclis toplandı ve toplantıya katılanlar yine herkesin hazır bulunacağı bir toplantının tertip edilmesini talep ettiler, ancak iki yıldır ödenmeyen verginin ödenmesini onayladılar[130]. Son olarak, Keşiş Georg'un bazı Macar rakipleri ve birkaç Saksonyalı, Georg'un vatan haini ilan edilmesini talep ettiler ve bu talepleri onaylandı. Ama Martinuzzi'nin acilen topladığı birkaç birlikle Wardein'den Enyed'e doğru yola çıkması, rakiplerinin bu entrikalarını bozmaya yetti[131]. Toplantıda kalan temsilcilerle verginin ödenmesi için gerekli tedbirleri aldı[132] ve Sultan Süleyman ile güçlü Veziriazam Rüstem Paşa'ya sadakatini kanıtlamak üzere, İstanbul'a sayısız mektup gönderdi[133]. 31 Mart'ta ise Kral Ferdinand'a, Erdel'in Türkler tarafından ilhak edilme tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu ve "çocuğun" davasını kesin olarak terk etmek istediğini yazdı[134]. Mektuplarında ayrıca Kral Ferdinand'ın Bathori ve Tokay'da bulunan ve hâlâ tereddüt eden ordu komutanlarından, tereddütte olan asilzâdeleri denetlemek üzere ülkeye derhal girmelerini talep etti[135].

Nihayet, İspanyol asıllı Gian-Battista Castaldo beklenen ağır süvari ve İspanyol piyadelerle birlikte gelerek, 1 Haziran'da Klausenburg (Koloszvar) önlerine vardı. Petroviç, kendi adamları ve Kraliçenin kendi tarafına çekmeye başardığı Logoş'ın cesur Romenleri ile derhal sınıra doğru harekete geçti. Logoş'ın adamları, daha önce imtiyazlarını ortadan

kaldırmak istediği için Tımışvar Dükü Petroviç'e karşı düşmanlıklarından Karansebes'teki soydaşları ve komşuları ile birlikte Kral Ferdinand'ın birliklerine destek vermeyi taahhüt etmişlerdi[136]. Çanad'ın kuşatması Petroviç'in yeterince zamanını aldı ve uzun süren bir kuşatmadan sonra Weissenburg'u işgal eden Castaldo'nun birliklerinin yaklaşmasından dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. İsabella, güçlü olanların karşısında sinmek zorunda kaldı. Koloszvar meclisinde (Ağustos) oğlunun tahttan feragat ettiğini merasimle ilan ettikten sonra, Silezya'da vaat edilen mülklerin kendisine devredilmesini bekleyerek, Kosice'ye geçti[137].

Bu gelişmeler karşısında Türklerin müdahalesi zorunlu olmuştu. Divân-ı Hümâyûn'da bu sefer Keşiş Georg'a karşı herhangi bir beyanda bulunulmadı ve Petroviç'e onun yerine genel yetkili ünvanı da verilmedi, ama Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'ya, iki Romen Prensi'ne – Stefan, Haziran ayında İstanbul'da Müslümanlığa geçen kardeşinin yerine geçmişti - ayrıca serhad beylerine, Sırp sınırlarındaki serdarlara, Budin Beylerbeyi'ne, Niğbolu ve Vidin sancakbeylerine, Kırım ve Dobruca Tatarlarına, Keşiş Georg'a ve Dük Petroviç'e Almanları ülkeden çıkartma emri gönderildi[138]. Ayrıca veziriazama büyük bir sefere hazır olması yönünde bir emir verildiği de söylenenler arasındadır[139].

Almanların İstanbul'daki temsilcisi Malvezzi, tutuklandı[140], zira tertiplenen bu seferin hedefi ne Martinuzzi'nin mektuplarında "sadık köleler" olarak tabir edilen Erdelliler, ne de Temmuz ayında işgalcilerle henüz bir antlaşmaya varmamış olan Petroviç değil, sadece Kral Ferdinand'dı[141]. Ferdinand'ın birliklerinin Tisa Nehri'nin diğer kıyısına yerleşmelerini önlemek için özellikle beylerin ve vasal prenslerin Hristiyan ve Türk birlikleri kullanılıyordu. Bu yeni savaşın sebebi, Keşiş Georg'un entrikaları ve Kral Ferdinand'ın Divân-ı Hümâyûn tarafından iyi bilinen hırsı ile toprağa doymazlığı idi. Sultan Süleyman, Keşiş Georg'a ancak 20 Temmuz'da ilk ihtarı gönderdi. Bu ihtarda, kraliçeyi ülkeden çıkartmaya çalışan herkesin, taraftarları ile birlikte Osmanlı kılıcı altında can vereceğinden bahsediliyordu[142].

Rumeli Beylerbeyi bu dönemde Belgrad'daydı. Ferdinand'ın Macaristan'daki ordu komutanı Andreas Bathori, Petroviç'in aralarında Lippa, Solimos, Beçe, Beçkerek, Tımışvar (Ağustos) gibi kalelerin de bulunduğu kalelerin bir çoğunu işgal etmiş ve Lippa'ya yerleşmişti. Yaklaşmakta olan Türklere karşı duyulan korku, Kraliçeye eşlik etmek

isteyen Petroviç ile yapılan görüşmeleri hızlandırmıştı. Sokollu Mehmed Paşa, Petervaradin'de Tuna Nehri'ni geçtiğinde[143], hedefi henüz açık değildi. Keşiş Georg'a, tehditlerin de görüldüğü bir yazı gönderdi ve 30 sancakbeyi, 8 bin yeniçeri ve sayısız akıncılarla birlikte gelmekte olduğunu ve Mehmed Rareş komutasındaki ikinci bir ordunun, Boğdan ve Eflak geçitlerini geçerek, Hermannstadt'a (Nagyszeben) doğru hareket etmekte olduğunu bildirdi. Her iki ordunun birleşme yeri olarak Tisa Nehri kenarındaki Segedin'i gösteriyordu[144].

Martinuzzi, aynı dönemde huzur içinde Erdel'deki ikameti Alwincz'de bulunuyordu ve Castaldo'nun gücüne değil de kendi gücüne güvenerek, ülkenin yeni efendisinin genel yetkilisi olarak hareket ediyordu. Hatta Türklerin, ülkeye gelen Almanların sadece genç kralın kısa bir süre sonra Kosice'de yapılacak düğününe katılmak üzere geldiklerine inanacaklarını düşünmek gibi bir gaflete düştü[145]. Sokollu Mehmed Paşa'nın, eskiden Petroviç'e ait bölgelere girmek üzere Tisa Nehri'ne doğru hareket etmesi ve tamamen özgür olacaklarını vaat ederek, gerek Tımışvar etrafındaki Sırpları, gerekse Logoş'ın ve Karansebes'in Romenlerini kendi tarafına çekmesi de Georg'da bir rahatsızlık uyandırmıyordu[146]. Onun için Hermannstadt'ta toplanan meclisin Erdel'deki şehirlerin korunması için gerekli tedbirleri almış olması yeterli idi[147].

Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa, dört gün süren bir kuşatmadan sonra Tisa Nehri'nin sağ kıyısında bulunan ve Erdel'in daha 1550[148] yılında istediği Beçe Şehri'ni aldı. Beçkerek'in akıbeti de farklı olmadı. Her iki kalede Macar müdafaa kıtalarının, Almanlar için kendilerini kurban etmeye niyeti yoktu. Çanad, hiçbir direnç göstermeden teslim edildi ve diğer kaleler de aynı şekilde birer birer gönüllü olarak teslim oluyordu. İran asıllı Ulama Paşa, 5 bin Türk ile Lippa'ya girdi. Tımışvar, kendini daha iyi savunuyordu: Komutanları Stefan Losonczy'nin enerjisi, aralarında İspanyolların da bulunduğu müdafaa kıtalarını teşvik ediyordu[149]. Sokollu Mehmed Paşa, tamamen kendi gücüne güvenmek zorunda idi, zira Budin'deki Paşa – Budin'de artık yaşlı Kasım Paşa'nın yerine geçen Arnavut devşirme, sert mizaçlı Hadım Ali Paşa hüküm sürüyordu[150] - son anda yardıma geldi[151] ve Romen prensler, harekete geçmeden önce hadiselerin gidişatını beklemek istemişlerdi.

Kral Ferdinand'ın kendi ordusunu ateşe atmaya niyeti yoktu; aksine Sultan Süleyman ile her türlü çatışmadan kaçmak için önce her yolu denedi.

Yapabileceği herşeyi, Castaldo’yu göndermekle yapmış olduğuna inanıyordu.

Martinuzzi’den sürekli olarak para ve Rumeli Beylerbeyi’ne karşı bir sefer düzenlemesini talep ediyordu. Georg ise Kraldan aynı şeyleri bekliyordu ve taraflardan hiçbiri diğerini bir türlü ikna edemiyordu. Georg, diğer taraftan Türkleri “yüzünün ak” olduğu ve sözlerinin doğru olduğu hususunda ikna etmek için elinden geleni yapıyordu. Almanların, kalelerine girmesine izin veren Petroviç, tek suçlu olarak gösterildi ve Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa’nın 2 Ekim tarihli mektubunda yazdığı gibi, taşlanması düşünülüyordu[152].

Ekim ayının ortalarında, Sokollu Mehmed Paşa, kışı geçirmek üzere Belgrad’a doğru hareket etmeye karar verdi[153]. Bu emrin sultandan geldiğini söylüyordu[154].

Martinuzzi, hadiselere zahmetsiz müdahaleler ile, Hristiyanlık için mücadele eden papa vekili ünvanının namusunu kurtarma zamanının geldiğine inanıyordu, zira Şarlken, kırmızı kardinal başlığını almasını sağlamıştı. Emri altına girmeden Castaldo ile birleşti ve Demirkapıyı geçerek, Türkler tarafından savunulan Banat’a doğru yol aldı. Andreas Bathori, daha önce Lippa’ya saldırmıştı bile. Güçlerini birleştirip, şehri kuşatma altına aldılar ve nihayet ele geçirebildiler. Şehri savunanlardan çoğu, bu esnada hayatlarını kaybettiler. Kale, savunmaya devam etti. Karargâhta daha çok seyirci olarak duran Keşiş Georg, aracı olarak hareket etmeye başladı ve onun sayesinde Rumeli Beylerbeyi, kalan askerleri ile birlikte onurlu bir biçimde Lippa’yı terk edebildi. Georg, beylerbeyine ayrıca değerli hediyeler de verdi[155].

Çanad, Mako ve diğer kaleler de Sokollu Mehmed Paşa tarafından terk edildiğinden[156], Georg için savaş sona ermişti. Beçe ve Beçkerek’i daha barışçıl yollarla geri almayı umuyordu[157]. Kralın tavsiyesine uyup, tıpkı daha önce Matyas (Matthias) Hunyadi’nin Böğürdelen’e karşı yaptığı gibi, kış aylarında bir sefer düzenlemek, ona göre değildi. Bu yüzden Almanların gözünde bir hain hâline geldi. Castaldo’ya, artık istenmeyen ve fazla bağımsız hareket eden Erdel valisi Georg’tan uygun bir zamanda kurtulma emri verildi. Generalin emri ile kralın askerleri tarafından hunharca öldürüldüğünde, Georg yine Alwincz Kalesi’nde idi (17 Aralık): “Tanrı onu yanına çok erken aldı”, diye yazacaktı Castaldo daha sonra gayet duygusuz bir biçimde[158]. Ancak asıl üzüldüğü şey, Georg’a ait hazinenin “küçük bir

hiç” çıkmış olması idi[159]. Yaşlı bir adam, bir kardinal, gerçek dostluktan dolayı olsun olmasın, Avusturya’nın nüfusu yüksek, canlı bir eyalet sahibi olmasını sağlayan böylesine bir adama karşı işlenen bu cinayetle sadece tıpkı Gritti gibi bir adam katledilmiş olmakla kalmayıp, genç Zapolya’nın er veya geç geri dönüşü için zemin hazırlanmış oldu.

8 Aralık’ta Belgrad’da bulunan[160] Rumeli Beylerbeyi, daha da geri çekildi. Böylece 1552 yılının Mart ayında, Castaldo Erdel’deki şehirlerin ve Varad’ın kuşatması ile meşgulken, zapturapta gelmez binlerce Hayduk, Segedin’i ele geçirmeyi başardılar[161]. Ama kısa bir süre sonra Semiz Ali Paşa Budin’deki yeniçeriler ve Sırplarla gelerek, intikam aldı[162]. Dönüş yolunda, içerdekilerin ihanetine uğrayan Vesprem Şehri’ni de ele geçirdi[163].

Bunlar, daha büyük hadiselerin sadece başlangıcı idi. Yürüttüğü kurnaz ve iki taraflı politikası ile birçok Hristiyan’ın kanının akmasını ve topraklarının tahrip edilmesini önlemeyi başaran kurnaz Georg, artık hayatta değildi. Sultan Süleyman’ın bu dönemde asıl ilgisi hâlâ İran meselesinde idi. Ama her padişahın asli görevlerinden biri, bir kez fethedilen toprakları düşmanlara bırakmamak ve vasallarını korumaktı. Banat’ın tekrar geri alınması gerekiyordu ve Kraliçe İsabella ile oğlu birinci Zapolya’nın mirasını devam ettirmek zorundaydılar. Bir önceki yıl gerçekleşen hadiselerden dolayı Osmanlılar için bu kurtarma operasyonu kaçamayacakları siyasi bir gereklilik hâline gelmişti[164].

Yaz aylarının başında Tımışvar’a doğru yola çıkan ordunun seraskerliği Vezir Kara Ahmed Paşa, Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Lippa’yı kaybetmesine rağmen Sultan Süleyman tarafından affedilen Sokollu Mehmed Paşa ve Silistre Sancakbeyi Mehmed Rareş’e verildi[165]. Tuna Nehri’nde ise büyük bir donanma belirdi[166]. Haziran ayının sonlarında Türk ordusunun öncüleri, savunmasını Stefan Losonczy’nin bizzat üstlendiği Tımışvar önlerine geldiler.

Losonczy’nin emri altında, farklı ülkelerden gelen bin kadar asker vardı: İspanyollar, Almanlar, Bohemyalılar, hatta Macarlar. Burada bulunan iki kalenin de savunma durumu iyi idi. Kral Ferdinand’ın Erdel’deki birliklerinden yardım beklemek mümkün değildi, zira orada bulunan “Almanların” arasında öyle bir karmaşa hakimdi ki, parasını alamamış ücretli askerler hastalığından dolayı henüz başlarına geçememiş olan yeni voyvoda Andreas Bathori’nin yokluğunda bir taraftan Koloszvar’u kuşatırken, diğer tarafta Weissenburg’u ateşe veriyor ve Hermannstadt’a

saldırıyorlardı. Romen köylüler, evlerini barklarını etrafta dolanan bu eşkıyalara karşı korumak için ormanlarda toplanıyorlardı. Bu sebeple, ülkenin Türklere karşı kullanılması mümkün değildi, zira organize olmuş her birlik öncelikle ülkedeki baskıcılara ve kan emicilere karşı ayaklanırdı! Erdelliler, Castaldo'nun düşmanını açık alanda karşılama planlarına gülüyorlardı[167]. Kısa bir süre önce Macaristan'ın asil ailelerinden birinin kızı ile evlenen Boğdanlı Stefan ise Ojuts Geçidi'nin diğer tarafına gelmiş ve Tartlau Şehri'ni ele geçirmişti. Haziran ayında, geçtiği her yeri tahrip ederek Braşov'a kadar ilerledi[168]. Güney sınırında Eflak Prensi Erdel'deki karargâhından yola çıkmak için bir işaret bekliyordu[169]. Castaldo, 21 Ağustos'ta çaresizlik içinde şöyle yazacaktı: "Çatışma sırasında ölmeyi umut ediyordum, ama boşuna. Tüm gücü emilmiş toprak bizi artık istemiyor"[170].

Tımışvar, böylece büyük bir direnç göstermesine rağmen Türkler tarafından topa tutulmaya başlandıktan 32 gün sonra, komşu Wardein'den hiçbir yardım alamadan düştü. Lasonczy, 30 Temmuz'da bu önemli kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Türkler, özgürlüğünü ve hayatını bağışlayacaklarını vaat etmişlerdi, ama Türkler kaleden çıkanlar arasında köle olarak alabilecekleri kişileri seçerken, çatışmayı tekrar başlattılar ve Lasonczy anında hayatını kaybetti. Kalanların da cesaretini kırmak için başı bir mızrağın ucuna geçirildi[171]. Birkaç gün sonra İspanyol Aldana da komuta ettiği Lippa'yı Türklere teslim etti. Solimos Kalesi de teslim oldu ve 40 bin kadar atlı gönderebilecek güçte olan Logoş ve Karansebes'in Romenleri, yılda 3 bin altın ödemeyi vaat ederek, vezirle antlaşmaya vardılar[172].

Hadiseler Temmuz ayına kadar bu şeklide gelişti. Türklerin bir araya getirdiği gücün bu başarılarla yetinmeyeceği açıktı ve kısa bir süre sonra Eğri Kalesi yönünde Dregely Kalesi ele geçirildi[173]. Macaristan'ı savunmayı kendine görev edinen Kral Ferdinand ancak o zaman muzaffer düşmana karşı silahla çıkılması gerektiğini hatırladı. İtalyanlar ve Hayduklar arasından ucuza mal oldukları kadar değersiz de olan savaşçılar topladı ve bu ordu, iki bölüm hâlinde biri Leva'da, biri Fülek'te olmak üzere karargâh kurdu. Budin'de hüküm süren Ali Paşa ile açık bir muharebeye girildi. Hadım Ali Paşa, 12 bin asker ve 14 topla Matthias Teuffel'in komutası altındaki 9 bin kişilik Alman ordusuna saldırdı ve Hristiyanlar, büyük bir mağlubiyet aldılar. Alınan esirler arasında, daha

sonra İstanbul'da idam edilecek Alman komutan Teuffel[174] ve özgürlüğünü satın almasına izin verilecek olan Sforza da vardı[175].

Bu büyük başarıdan sonra Hadım Ali Paşa, kuşatmasına bizzat başladığı Solnuk Kalesi'nin surları altında tekrar Vezir Kara Ahmed Paşa ile birleşti. Kalenin müdafaa kıtaları, bu kadar güçlü bir düşmana direnme cesareti gösteremedi. Gerek güçlü surları, gerekse konumu sebebiyle çok önemli bir yer tutan kalenin komutanı Laurentius Nyary, kaleyi teslim etmek zorunda kaldı[176].

Havaların henüz sıcak olması, Türklerin ünlü humanist Nikolas Olah'ın yaşadığı piskopos şehri Eğri üzerine yürümelerine izin verdi. 11 Eylül'de, herşeye hazırlıklı olan bu önemli şehrin kuşatmasına başlandı. Birinci taarruz, kalenin müdafaa kıtalarının cesareti ve komutan Stefan Dobon'un savunmadaki mahareti sebebiyle başarısız oldu. Bir ay sonra yapılan ikinci taarruz da başarı getirmedi. Nihayet kış karargâhlarına çekilme zamanı geldi ve 18 Ekim'de kuşatmaya son verildi. Kısa bir süre içinde Hristiyan dünyasında duyulan ve övgü ile bahsedilen bu savunma[177], sadece Macarlardan oluşan garnizon sayesinde başarılmıştı. Kral Ferdinand her zamanki gibi bu uyruklarını da gerek cesaretsizliği, gerekse yeteneksizliği sebebiyle utanılacak bir şekilde yarı yolda bırakmıştı.

Daha 1552 yılının yaz aylarında bir Osmanlı çavuşu ve Eflak Prensi Mircea Ciobanul[178] Saksonyalılara ve bunlar aracılığıyla diğer Erdellilere vergi ödemeleri, Macar kökenli yeni bir voyvoda seçmeleri ve Sultan Süleyman'ın Alman hakimiyetine kesinlikle izin vermeyeceği için genç kralı tekrar geri getirmeleri yönünde bir talimat göndermişti. Szaszebes'te toplanan asilzâdeler ve şehrin toplum kesimlerinin temsilcileri, diğer talimatları kabul edip, Osmanlı Sultanı tarafından genel yetkili olarak atanan Georg'un Kral Ferdinand'a ettiği bağlılık yeminine sadık kalmak zorunda olduklarını beyan ederek, bu emirleri aşmaya çalıştılar[179]. Ayrıca tüm alçakgönüllülükleri ile yakın zamanda Erdel'in Türkler tarafından ele geçirilen "dış kısımlarının" tekrar geri verilmesi için ricada bulundular. Aynı zamanda Castaldo'nun tüm itirazlarına rağmen, karargâhlarını bozdular[180].

Sultan Süleyman, hiçbir itiraza kulak asmamaya ve Almanları Erdel'den uzaklaştırıp, düşmanı tarafından esir alınan ve kaçırılan küçük "Kral Stefan" ile onun sadık vasalının dul eşi olan annesini Koloszvar'da tekrar iktidara getirmeye kesin kararlıydı.

1 Mart 1553 tarihinde Piskopos Verancsics önce Budin'e gelerek bir ateşkes antlaşması sağladı[181] ve daha sonra Franz Zay ile birlikte İstanbul'a giderek, Kral Ferdinand'ın para harcamak ve asker göndermek zorunda kalmadan elinde tutmak istediği ve müttefik Türk ordularına karşı korumakta yetersiz olduğunu kanıtladığı toprakların hükümdarı olarak tanınmasını talep ederek, imkânsızı başarmaya çalıştı. Dostluklarını her fırsatta değerli elbiseler ve paralarla gösteren Almanlara çok da düşmanca duygular beslemeyen Veziriazam Rüstem Paşa, elçilere Erdel meselesine hiç değinmemeleri ve Macaristan için ateşkes ile yetinmeleri yönünde tavsiyelerde bulundu. Bu yüzden elçiler de sadece Sultan Süleyman'ın takdir edeceği bir barışa razı olduklarını beyan ettiler[182]. Hatta Erdel meselesine değinme yasağı, başlangıçta kendilerine resmen bildirilmişti[183]. İranlılara karşı savaşmak üzere Anadolu'ya geçmek zorunda olan Sultan Süleyman sadece 15 bin altın vergi ödemelerini şart koştu ve 29 Ağustos'ta bir belge imzalandı. Ama Macar elçiler, daha sonra taleplerinin diğer kısmını da kabul ettirebilmek umuduyla vezirin talimatı ile Divân-ı Hümâyûn'da kaldılar. Rüstem Paşa'ya, Kral Ferdinand'ın Macaristan topraklarındaki miras hakkı saklı kalmak üzere, "çocuk" kralın sadece ömrü yettiğince asıl Erdel topraklarına sahip olması hâlinde Ferdinand'ın bu süre içinde haklarından feragat edebileceğini de bildirmişlerdi[184]. Malvezzi, Ferdinand'a barış şartlarını bildirmek üzere Avusturya'ya tek başına döndü.

Aynı dönem içerisinde küçük kralın taraftarları da tekrar hareketlenmeye başladılar. En büyük rakibi ortadan kalkan Petroviç, kendisine henüz tam olarak Türkleşmemiş Tımışvar yerine Marmaros bölgesindeki Munkacs şehri verilmiş olmasına rağmen, tekrar siyaset sahnesinde belirdi. Divân-ı Hümâyûn'a bir yazı gönderdi, sadık Sırplarını silaha çağırdı, daha yeni yapılan ateşkes antlaşmasına rağmen Macaristan'da Alman hakimiyetine karşı yazılar dağıtan[185] Budin Beylerbeyi Semiz Ali Paşa'yı kendi tarafına çekmeyi başardı ve 1552 yılında Lehistan'dan Stefan'a karşı hakkını savunmak üzere ülkeye gelen Boğdan Prensi Aleksandru Lapuşneanu'yu Sekler'in topraklarından geçirerek, Rodna ve Naszod'da eskiden ülkesinin topraklarına dahil olan bölgelere getirdi. Petroviç[186] ayrıca Demirkapı'nın batısından Erdel'e saldırmak üzere hazırlıklar yapıyordu[187]. Erdel, daha önceki gibi Castaldo ve Bathori gibi komutanların elinde olsa idi, Asya'daki savaşlarla meşgul olan Sultan Süleyman'dan destek alabileceğinden umudunu kesmiş

olmasına rağmen, Erdel'de gerçekten de ikinci bir kez kargaşa çıkarmayı başarabilirdi. Ama Eğri Şehri'nin savunucusu Stefan Dobo ve Franz Kendy gibi iki komutanla Erdel artık çok daha güçlü bir savunmaya sahipti[188]. Dobo ve Kendy ayrıca Seklerin Zaploya'ya karşı gösterdikleri değişmez sadakatlerini da değiştirmeyi başarmışlardı. Divân-ı Hümâyûn ise "Kral Stefan'ın" bir çavuş aracılığıyla tekrar tahta getirilmesini emretmekle yetindi[189].

Kral Ferdinand, bu senenin sonunda artık tamamen kendi hakimiyeti altında olan Erdel'i bundan sonra da elinde tutabileceğini umuyordu ve Divân-ı Hümâyûn'da ki elçilerine bu yönde yazılar gönderiyordu. Hatta, kendisini Sultan Süleyman Asya'daki savaşını henüz bitirmediği için, ödeneceği vaat edilen vergiyi sultanın vereceği kesin cevaba kadar erteleyebilecek kadar güçlü hissediyordu. Beş yıllık barışın tasdiknâmesini İstanbul'a götürmekle görevlendirilen Malvezzi'ye seyahatini yarıda kesme emri verildi. Bu seyahat bir daha hiç gerçekleşmeyecekti.

Bosna'da ve yeni Budin Sancağı'ndaki Türkler, bunun üzerine kendilerini komşu kalelere saldırmakta haklı görüyorlardı ve İstanbul'dan muhtemelen bu yönde talimat almışlardı. Eylül ayında Türkler Szecseny önlerinde belirdiler ve kısa süren bir kuşatmadan sonra kale ellerine düştü. Kral Ferdinand her zamanki gibi onları kendi kaderlerine terk etmişti ve yine herşeyi yerel savunmaya bırakmıştı. Baskı altındaki müdafaa kıtasına yardıma koşmaya çalışan Franz Bebek geri püskürtüldü. Salgo[190] Kalesi de aynı akıbete uğradı. Palota, ateşler içinde kaldı. Alman birliklerine bağlı Hayduklar Türk topraklarına kadar girdiler, ama Türk beylerinin, özellikle de Ulama Paşa'nın girdiği Varadin bölgesindeki Hristiyan komşularına verdikleri zararlar çok daha büyüktü[191].

Yine de Erdel'de beklenen savaş çıkmadı[192]. Kraliçe İsabella, kısa bir süre önce Ferdinand'ın kız kardeşi ile evlenen, kardeşi Leh Kralı onu ikna etmeye çalışmasına rağmen, sadece 1552 yılında kendi isteği dışında imzalanan feragat belgesine itiraz ediyordu. Gerçek kralın elçileri, 1554 yılının Ocak ayında Sultan Süleyman'a Divân-ı Hümâyûn tarafından istenen teminatları teslim etmek üzere sultanın yanına, Asya'ya gitmişlerdi[193]. Voyvodalar ve Weissenburg'un yeni piskoposu İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek genç Zapolya'nın Türklerin yardımı ile zorla tekrar tahta getirilmesini engellemeye çalışıyor gibi görünseler de aslında Macar olarak çok fazla sempati duymadıkları Alman Kralı'nın menfaatleri için çalışmıyorlardı. Aksine tek istekleri neredeyse bağımsız konumlarını

korumaktı. Ne de olsa son yabancı askerler de ülkeyi terk etmişti. Boğdan Prensi Aleksandru, Eflak Prensi Mircea ve Mart ayında Bükreş ateşe verildikten sonra Türklerin yardımı ile onun yerine geçen, büyük Radul'un oğlu, yumuşak başlı Petraşku ile komşuluk ilişkileri pek iyi sayılmazdı[194]. Aleksandru, "voyvoda olan köpeklerden[195]" bahsediyordu ve siyasetlerini değiştirmelerini öneriyordu, ama tabii ki boşuna[196]. Yine de İsabella lehine silahlı bir müdahale yapılmadı. "Özerk" olan Logoş ve Karansebes bölgelerinin sözde sancakbeyi olarak görev yapan Petroviç bile önceki gibi müdahale etme cesaretini göstermiyordu[197]. Ayrıca taht varisi Radu İlie'nin Boğdan'a yapması beklenen saldırı, Petroviç'in cesaretinin kırılmasına katkıda bulunmuştu[198].

Kasım ayının sonlarına doğru, Macaristan'daki kaleler ele geçirildikten sonra Kral Ferdinand, elçisi Malvezzi'nin yerine Sultan Süleyman'ın yanına elçi olarak âlim ve zeki bir şahsiyet olan Flaman Augerius von Busbecq'i gönderdi. Ferdinand'ın amacı, Busbecq'in diplomasi alanındaki becerisi sayesinde Erdel'de ve Tisa Nehri'ne kadar olan komşu bölgelerde 25 bin altın vergi karşılığında hükümdarlığının nihayet tanınmasını kabul ettirmekti[199].

Sultan Süleyman kış boyunca, hatta 1555 yılının bahar aylarına kadar Anadolu'da kaldı. Bu yüzden Avusturyalı elçiler Sultan Süleyman'ın nihai kararını almak için Amasya'ya gitmek zorunda kaldılar. Oldukça iyi karşılandılar ve Sultan Süleyman'ın ağzından bizzat "Güzel, güzel" sözlerini duydular. Ama güçlü sultan 10 Receb'de "Beç Kralına" yazdığı mektupta Osmanlıların Erdel konusundaki siyasi görüşünü bir kez daha açıkça vurguluyordu: Burası "Osmanlı İmparatorluğu'nun keskin kılıcı ile fethedilen bir toprak" idi ve her iki Zapolya'ya bu topraklar sadece buradan "ekmek yemeleri" için verilmişti. Bu yüzden hiç kimse Osmanlı İmparatorluğu'nun kılıçla kazandığı bu topraklarda hiçbir hak iddia edemezdi. Bu mektupta "itaat etmeyen" şahtan, zayıflıklarından, beceriksizliklerinden ve şaha verilen cezadan bahsederek, Kral Ferdinand'a gerektiğinde diğer düşmanlarına karşı da aynı şekilde davranabileceğini dolaylı olarak anlattı[200]. Busbecq, Temmuz ayında bu mektupla birlikte kralına geri dönmek zorunda kaldı.

Petroviç ve Kraliçe İsabella, aynı sıralarda daha önceki yardım taleplerini[201] bu sefer daha ısrarcı bir biçimde tekrarlıyorlardı, zira Silezya'daki dukalıklar sürgündeki kral ailesinin geçimi için gittikçe daha

az para veriyordu. Ferdinand'ın elçileri sultanın ağzından tam da "Güzel, güzel" sözlerini işittikleri günlerde, Amasya'dan sultanın emri ile Macaristan'ın gerçek kralı ve sultanın kulu Stefan'a sınır kalesi Zanok'ta mutlaka gelecek olan Türk yardımını beklemesi yönünde bir talimat gönderildi[202].

Avusturya'nın elçileri barış yerine sadece ateşkesin uzatılması ile geri dönünce Macar sancakbeyleri tekrar Ferdinand'ın topraklarına saldırmaya başladılar. Sultan Süleyman'ın dönüşünden sonra yerini yine barışçıl siyasetine devam edecek olan Rüstem Paşa'ya bırakmak zorunda kalan yeni Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın bu düşmanlıkları körüklediği anlatılmaktadır. Varad Piskoposu, yakınında bulunan bir Türk kalesine saldırarak, barışın bozulmasına vesile olmuştu. Kısa bir süre sonra Budin'deki paşa Babuca (Babocsa), Kapuşvar (Kaposvar) ve Korotna'yı ele geçirdi[203]. Busbecq, bu arada hükümdarının Erdel'i işgali ile ilgili olağan mazeretlerin yanı sıra Macar sınır bölgelerindeki sancakbeylerinin bu fetihleri hakkında şikâyetlerini de iletti[204].

Kral Ferdinand, üzerinde hak iddia ettiği Erdel konusu hakkında kararını bildirmek için bir iki yıl mühlet istediğinden, Sultan Süleyman'ın serhad boylarındaki tüm beylerine ve vasallarına "Kral Stefan'ın" tekrar tahta getirilmesi için yapılacak bir savaşa hazır olmaları yönünde bir emir vermiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Avusturya elçileri Verancsics ve Zay'a kısa ve öz bir cevap verildi: Evet, ya da Hayır diyebilirlerdi, ama hükümdarlarına "Erdel'deki bir ağacın tek bir yaprağı" bile bırakılmayacaktı[205]. Sultan Süleyman aksine Macaristan'a yapılacak son bir seferi, hükümdarlığında ve hayatında ulaşabileceği en yüksek noktalardan biri olarak görüyordu[206].

Türklerin önceleri savaşı tekrar başlatmak için ciddi bir niyetleri yoktu, zira ordu İran'a yapılan seferden dolayı çok yorgundu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ciddi erzak sıkıntıları yaşanıyordu[207]. Ama Busbecq, Kral Ferdinand'ın kabul edilmesi imkânsız cevabını getirdiğinde bir sonraki baharda yapılacak bir sefer için her yere gerekli emirler gönderildi. Bu seferin hedefi, ikinci Zapolya'nın tekrar cülûsunu sağlamaktı.

Erdel asilzâdeleri ve toplum kesimleri, kendisi için üstlenmeye hiç de niyetli olmadıkları, kan ve para akıtmadan, Ferdinand'ın artık hükümdarları olarak kalamayacağını anlamışlardı. Öfkeli Seklerin bölgesinde bulunan Maros-Vasarhely'de toplanan meclis, her iki voyvodanın da yokluğunda

Stefan Dobo'nun düşmanı Melchior Balassa'yı Macaristan kara birliklerinin başına getirdi[208]. Kral Ferdinand, açıkça herhangi bir yardımda bulanamayacağını beyan ettiğinde, asilzâdeler yeni yılda Szaszsebes'te tekrar toplanarak, "Stefan" olarak anılan küçük Kral Yanoş Sigismund Zapolya'yı ülkeye getirmeye ve Petroviç'i vekili olarak kabul etmeye karar verdiler[209].

Kısa bir süre sonra Martinuzzi'nin kalesi Szamosjuvar'a kapanan Dobo'nun paralı askerleri her yeri talan ederek, akına çıkarken ve Romen köylüler kendilerini savunmak için bir araya toplandı ve Türklerin gelmesi beklenirken, Balassa Piskoposu tarafından savunulan Weissenburg'u ele geçirdi. Mart ayında, Munkacs Dükü ünvanını taşımaya devam eden Petroviç Demirkapı'dan geçerek, Deva ve Szaszsebes'e saldırdı. Bir yıl önce, Petroviç'i harekete geçiremeden buraya saldırmış olan[210] Boyar İoan Motoc komutasındaki 8 bin Boğdanlı ve güçlü Socol komutasındaki sayısız Eflak aynı anda sınırı geçtiler. Boğdanlılar Weissenburg'un fethi sırasında görev yaparken, Eflaklı atlılar Szamojuvar'ın kuşatmasında görev aldılar[211]. Varad ve Hust saldırıya uğradılar ve Ferdinand, bu mücadeleyi kaybettiğini anlayarak İstanbul'daki elçilerine savaşın asıl sebebi olarak gösterilen Erdel'in kaybını kullanarak, en azından Varad, Göle (Gyula) ve Kosice'yi kurtarmak için bir barış antlaşmasına varmaları yönünde tavsiyede bulundu. Gerektiğinde 50 bin altın ödemeyi bile kabul edebilecekler, hatta süresiz bir barış için 100 bin altın bile teklif edebileceklerdi[212].

Asilzâdeler ve toplum kesiminin temsilcileri, ancak Temmuz ayında Kraliçelerine saygı gösterisinde bulunmak üzere Lehistan'a geldiler. Romen prensleri, sayısız atlı ile birlikte, mümkün oldukça esirgemeye çalıştıkları[213] ülkenin kuzeyine kadar vardılar ve kesintisiz bir ay süren bir seyahatten sonra Kraliçe İsabella artık onbeş yaşına gelmiş oğlu "Stefan" Yanoş Sigismund ile Koloszvar'a vardı.

Bu sırada Budin'de paşalığa getirilen Ali Paşa, Alman bölgelerine akın etti ve 21 Mayıs'tan 22 Temmuz'a kadar kendi emri altındaki güçleri, Bosna ve Osmanlılara ait Dalmaçya'daki güçlerle birleştirerek güçlü Zigetvar Kalesi'ni kuşattı. Çok önemli bir yere sahip olan bu kaleyi kralları adına ellerinde tutmak için gerek Palatin Thomas Nadasdy, gerekse Hırvat Banı Nikolas Zriny ve sınır boylarındaki tüm komutanlar Graz'dan getirtilen toplarla birlikte Babuca'ya saldırdılar (19 Temmuz). 23 Temmuz'da Babuca Kalesi'nin surları altında derhal buraya gelen Ali Paşa

ile çatışma başladı. Ancak, çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan 10 bin askere karşı bir zafer kazanamadı ve 31 Temmuz'da Zigetvar Kalesi'ne karşı başlatılan düşman harekâtı böylece sona erdirildi[214]. Savaş, artık iyice yayılmış ve çok daha büyük bir önem kazanmıştı. Ferdinand ise savaşa katılmasa da en büyük oğlu, bu şartlar altında ahlaki açıdan bu savaşa bizzat katılma zorunluluğunu duydu. Yanında birkaç bin askerden oluşan elit birlikleri ile Kanije'ye geldi ve Sforza Pallavicini'yi sınır boylarında yapılan savaşların kıdemlisi olarak, daha sonra bir tesadüfün yardımı ile ele geçirilen Korotna üzerine gönderdi. Türkler, Babuca'yı terk ettiler. Ali Paşa da yoluna çıkmadı, aksine Tolna'da Bosna Paşası'nı boşuna bekledikten sonra Peçuy'a geri döndü.

Ancak Rumeli Beylerbeyi, Budin'deki kuvvetlerle birleşmek için bizzat gelip, Bosna'daki akıncılar Babuca'ya kadar ilerlediklerinde, Ferdinand'ın Mur Nehri'nin diğer kıyısında bulunan oğlu çekilmek zorunda kaldı. Zriny Slovenya'ya ve Palatin Thomas Kanije'ye doğru hareket ederken, Ferdinand'ın diğer komutanları Kosice ve Varad'ı başarılı bir şekilde savunuyorlardı[215]. Erzak kıtlığı ve ilerleyen mevsim, Türklerin de savaşa ara vermelerine sebep oldu[216]. Bahar geldiğinde ise önce Eğri Beyi'nin birlikleri Tata Kalesi'ni ele geçirdiler[217]. Türk öncülerinin düzensiz birlikleri Kosice'ye kadar tüm bölgeye korku saldılar. İstanbul'da iktidarın kendisine verilmesini talep eden[218] ve yeni bir Martinuzzi olacakmış gibi görünen yeni "sancakbeyi" Bebek, cinayete kurban gitti. Önceki voyvoda Franz Kendy de aynı akıbete uğradı. Dobo, zaten uzun zamandan beri umutsuz bir kaçaktı. Leh dostları, sevgilileri ve birkaç entrikacı, Petroviç'i Kraliçenin yakınından uzaklaştırmayı başardılar ve Petroviç kısa bir süre sonra Ekim ayında hayata veda etti. Hükümet işleri bunun üzerine Balassa'ya verildi ve tüm bu değişiklikler Erdel ile ilgili bütün karışıklıkları çözdü. 1560 yılında Kraliçe İsabella ölünce, oğlu yeni ve daha enerjik bir siyaset yürütmeye başladı[219].

Sultan Süleyman, yeni bir savaş istemiyordu ve Macar sınırlarının savunmasını Budin'in yeni paşası Mehmed Yahya Paşa'ya bıraktı. Ferdinand'ın elçileri, Divân-ı Hümâyûn'dan tehlike arz eden Sziget'in surlarının yıkılmasını talep ederken, belirli bir cevap üzerinde ısrar etmelerine ve Eğri, Palota ve Estergon'un kendilerine verilmesini talep etmelerine rağmen, 1557 yılında çok iyi karşılandılar[220]. Ağustos ayında

Verancsics ve Zay, Sultan Süleyman'ın taleplerini bildirmek üzere Avusturya'ya geri döndüler.

İmparator Şarlken'in tahttan feragat etmesi sebebiyle doğal halefi Ferdinand için daha büyük menfaatler söz konusu olduğundan, Avusturya'nın cevabı gecikti. 1558 yılının Mart ayında Kral Ferdinand Roma İmparatoru seçildikten sonra, kendinde Zigetvar surlarının yıkılmasına yönelik talebi geri çevirme ve Tata'yı geri isteme hakkını buldu. Fülek Beyi bunun üzerine Balassa'ya yardıma geldiğinde 13 Ekim tarihinde Sajo Nehri'nde büyük bir mağlubiyete uğradı.

Sultan Süleyman savaş istemiyordu. Temmuz ayında Busbecq ile Zigetvar meselesine ilişkin görüşmeler yarıda kesildiğinde[221] bile barış muhafaza edildi. Yeni İmparatorun temsilcileri artık Macaristan Kralı Yanoş Sigismund ile, Erdel Prensi – kral ünvanını reddetmekteydi– ve tüm Marmaros bölgesinin sahibi olarak kabul edilmesi hakkında görüşmeler yapabiliyorlardı[222]. Sürgüne gönderilen Boğdan Prensi Aleksandru, Verbia ve Huşi toplantılarında yanında yeniçeriler bulunmasına rağmen, Kosice'de hüküm süren Zay'ın, komutan Anton Szekely'nin ve Burgond ile Alman komutanların yardımı ile 1561 yılında Boğdan'ı fetheden ve üç yıl boyunca elinde tutan maceraperest Johann Basilikos'un desteği göz ardı edildi[223]. Prag'a gelen çavuş Mehmed, Kral Ferdinand gerçekte Basilikos'un seferi için para kaynağını sağlamış olduğu hâlde, hadiselerin sadece kralın haberi olmadan birkaç sınır subayının işgüzarlığından kaynaklandığına dair boş mazeretlerle yetindi[224]. Rumeli Beylerbeyi, kendini Sultan Süleyman'a ait Sisam (Samos) ve Paros despotu diye adlandıran bu maceraperestin üzerine yürümedi, aksine her zamanki vaatler ve verginin ödenmesi karşılığında geçici olarak kabul edildi. Boğdanlılar ayaklanıp, despot Erdel birliklerinin de katıldığı Suçava kuşatması sırasında hayatını kaybettiğinde Stefan Tomşa prens ilan edildi. Tekrar iktidara gelen Mircea'nın oğlu Aksak Petru, Stefan Tomşa'ya saldırdı ve onu kaçmaya zorladı. Livov (Lemberg)'da yolu kesilen Stefan Tomşa, aralarında Motoç'un bulunduğu danışmanları ile birlikte baştercüman İbrahim Bey huzurunda başı kesilerek idam edildi (5 Mayıs 1564). Stefan'ın Türklere karşı sefer hazırlıklarında bulunduğu ve Rumeli Beylerbeyi'nin yola çıkmasına (1 Şubat 1564) sebep olan[225] haberleri asılsız çıktı. Boyarlar, Tatarların da katılımıyla silah zoru ile makamına getirilen gaddar Aleksandru'yu uzak tutmak için ellerinden geleni yapıyorlardı[226]. Aleksandru, etrafındaki Türklerle birlikte Boğdan'daki eski "sadakat" politikasını yeni bir hükümdarlığa taşıdı. Radu

İlie’nin ve İstanbul’da öldürülen Socol’un Eflak’taki gaddarlıklarına da son verildi.

Budin’deki Türkler, Sathmar Kalesi’nin önlerinde belirmesine ve 1562 yılında pek çok noktada Avusturyalılar ve Osmanlılar arasında birçok çatışma çıkmasına rağmen, Sultan Süleyman Balassa’nın Avusturyalıların tarafına geçmesi ile kaybedilen Sathmar ve Nagy-Banya kalelerinin elinden çıkmasına ses çıkarmadı. 1562 yılında, Kral Ferdinand ve yeni Roma Kralı Maksimilyan ile hiçbir antlaşma yapmamış olan Macar Kralı Yanoş Sigismund, Hadad’a saldırdı ve bu kalenin surları önünde bir savaş verildi. Budin Paşası İbrahim Paşa, Yanoş Sigismund’un istediği yardımı sağladı ve Tımışvar Paşası, Sathmar’ı kuşatmak üzere yardıma geldi. Şehir ateşler içinde yandı. Fülek Beyi, her zamanki gibi emirleri hiçe sayarak, her yeri talan etti ve Zrinyi, sınırdaki bir Türk kalesine saldırdı. Georg Bebek ise nihayet Türklere esir düştü[227].

Busbecq, aylarca İstanbul’da rehine olarak kalmıştı. Esareti nihayet sona erdi ve aynı yılın Eylül ayında Leh asıllı Tercüman İbrahim, Ferdinand’ın, oğlu Maksimilyan’i kısa bir süre önce Roma Kralı olarak ilan ettirdiği Frankfurt’a vardı ve 1 Temmuz’da Ferdinand tarafından imzalanan barış antlaşmasının onay belgesini getirdi[228]. Bu belge, Erdel’in kesin feragatinin yanı sıra yılda 30 bin altın ödenmesini öngörüyordu. Ateşkes, sekiz yıl sürecekti.

Ferdinand, kendisinden çok daha güçlü düşmanı ile yıllarca süren ve sonunda sürdürmekten tamamen vazgeçmek zorunda kaldığı kavganın bu şekilde ortadan kalkmasından birkaç ay sonra hayatını kaybetti.

Oğlu ve halefi Maksimilyan, çavuş Şaban aracılığıyla barışı yeniledi. Ayrıca sınırdaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için gerekli tedbirler alınmıştı, ama her iki tarafın düzensiz Hayduklardan ve Martoloslardan oluşan birlikleri ve Erdel’de süregelen anarşi sebebiyle alınan tedbirler etkisiz kaldı.

1563 yılında Yukarı Macaristan’ın Balassa ve Zay komutasındaki Haydukları Boğdan’a ait bir manastırı talan etmek istediler ve başka bir kaynağa göre “despotun bir akrabasını” Boğdan Prensliği’ne getirmeye niyetlendiler[229]. Almanlar, 1565 yılında ülkeyi eline geçirme denemesi başarısızlıkla sonuçlanan Boğdan üzerinde iddiası olan birini[230] himayeleri altına almışlardı. Ayrıca Zay’a “efendim” diye hitap eden, Stefan adında ikinci bir taht müddeisi Kosice’de saldırmaya hazır bekliyordu[231]. Balassa’ya ait Sathmar ve Nagy-Banya’da huzursuzluk ve kargaşa kol

gezdiğinden, Varad'ın Macar muhafız kıtası bu iki şehri ele geçirdi ve yerle bir etti[232]. Macar Kralı Yanoş Sigismund fetih savaşını hiç durmadan devam ettiriyordu. Hadad, Bathori ve Ecsed'i ele geçirdi; Kisvard'a ve başka kalelere saldırdı. Kosice'yi de ele geçirmeyi umuyordu. Tokay için savaş başladı ve Erdöd gibi, burası da Almanların eline geçti. Bu hadiseler, ancak Maksimilyan ile genç Zapolya arasında aynı yıl içinde yapılan barış antlaşması ile sona erdi[233]. Yanoş Sigismund Zapolya, Erdel'e ölene kadar sahip olacaktı, ama Marmaros bölgesini boşaltacaktı.

Aynı sıralarda Sultan Süleyman ve kısa bir süre önce üç yıllık vergisini ödemiş olan[234] Roma Kralı Maksimilyan arasında yeniden savaş çıktı. 1565 yılının Nisan ayında Osmanlı bir elçi, haracı almak ve sınır boylarındaki durumlar hakkında şikâyette bulunmak üzere Viyana'ya geldi. Aynı zamanda Tokay da geri istendi. Bunu üzerine düşmanlıklar başladı[235]. Önce Sokollu Mustafa Paşa, Nikolas Zrinyi'ye ait Kruppa'yı ve daha sonra Novi'yi ele geçirdi. Banat'ta (Jenö), Vilagos ve Pankota, Erdel Prensi adına alındı. Sathmar'da Budin ve Tımışvar eyaletlerinin Türkleri Alman ordusunun komutanı Lazar Schwendi'ye karşı savaştı ve Erdöd (Erdudi), Paşa'nın eline geçti. Aynı yıl içerisinde Tisa Nehri kenarında yeni çatışmalar çıktı. Boşnaklara Ban Peter Erdödy ağır bir darbe indirdi[236].

Sultan Süleyman, daha önce de dediğimiz gibi, 1565 yılında Tokay'ın geri verilmesini istemişti[237]. Maksimilyan, bu talebi yerine getirmek yerine 1566 yılında, yanında hiçbir hediye ve vergi getirmeyen Georg Hosszuthoti adındaki yeni bir elçi[238] vasıtasıyla Erdel'i Munkacs, Hust ve Sathmar ile birlikte geri istedi[239]. Bunun üzerine kısa bir Divân toplantısı akabinde, savaşa karar verildi. Elçi, tutuklandı ve Budin Paşası Arslan Paşa tarafından Palota'nın kuşatması başlatıldı (Haziran 1566). Tata'da Eck von Salms komutasında Almanlar toplandığı için bu kuşatma sadece oniki gün sürdü. Hristiyan ordusu, savunması zayıf Vesprem, Tata ve başka kaleleri ele geçirmeyi başardı ve Komorn karargâhında büyük bir ordu toplandı. Estergon'a saldırmak üzere Maksimilyan'in bizzat gelmesi bekleniyordu.

Yaşlı ve yıllardır gut (nikris) hastalığından muzdarip Sultan Süleyman için yeni bir sefer artık onur meselesi ve önlenemez siyasi bir gereklilik hâline gelmişti.

Yaz aylarında Tuna Nehri'nde yedi büyük gemiden oluşan bir filo belirdi. Sultan Süleyman, 1 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılmıştı. Ondan önce kız kardeşinin eşi Pertev Paşa'yı, Rumeli Beylerbeyi ve birçok Avrupalı

birliklerle Tımışvar Paşası ve 12 bin Eflak tarafından kuşatılan[240] Göle üzerine göndermişti. Savaşın bu ön hazırlıklarına katkıda bulunmak üzere Kırım ve Dobruca'dan Tatarlar da bekleniyordu. Kuşatma Temmuz ayında başlatılmıştı, ama Almanlar ve Sırplar çok güçlü direniyorlardı ve Ağustos ayında bir taarruzu başarı ile geri püskürttüler. Nihayet, kalenin müdafaa kıtası uygun şartlar altında teslim olmaya karar verdi (2 Eylül)[241]. Pertev Paşa bunun üzerine Yanova ve Vilagosvar'ı ele geçirdi. Schwendi ile yapılan muharebe ve Tokay'ın kuşatması ise savaş alanının başka bir noktasında beklenmedik hadiseler neticesinde sona erdi. Pertev Paşa'nın ordusunda Tatarlar da vardı ve yağma akınları Marmaros bölgesinin vadilerine felaketi getirdi. Yanoş Sigismund Zapolya, kaçırılan binlerce esirin en azından bir kısmını geri alabilmek için onlarla savaştı.

Sultan Süleyman, Zemun'a vardığında[242] Erdel'in ileri gelenleri ile buraya gelen Yanoş Sigismund Zapolya'yı huzuruna kabul etti ve onu ünvanına yakışır saygı ile karşıladı. Zapolya, altın varak kaplı bir kadırga ile Sava Nehri'ni geçti, kendisine hediye edilen bir ata bindi, kendisine mutad altın brokar (kemha) kaftanların yanında değerli bir yüzük hediye edildi ve kapıcıbaşı ile birlikte hükümdarının çadırına girdiğinde, Sultan Süleyman onu başı ile selamladı ve sağ elini uzattı. Sultanın eteklerini öpmek üzere 20 kadar Erdellinin girmesine izin verildi ve vasal kral alçak bir sedire oturtuldu. Sultanın yanından ayrıldığında, aralarında dört güzel atın da bulunduğu hediyelerle karşılaştı. Şayet her zaman değer verdiği danışmanı Bekes aracılığıyla Sokollu Mehmed Paşa'nın davetini geri çevirip, onun yerine dışarıda açık alanda görüşmeyi teklif etmemiş olsa idi, o gece verilen ziyafete de davet edilmiş olacaktı. Sokollu Mehmed Paşa, açık havada gezmek istemediği cevabını vermişti[243]. Sultan Süleyman, Yanoş Sigismund Zapolya'nın sınırların tekrar gözden geçirilmesi, yani 1551 yılında Banat'ta işgal edilen kalelerin geri verilmesi teklifini de lütufkar bir tarzda olumlu karşıladı.

Belgrad'dan gelen ustalara Petervaradin'de bir köprü inşa ettirildi. Sokollu Mustafa Paşa, idama mahkum olan Arslan Paşa'nın yerine Budin Beylerbeyi tayin edildi ve kilercibaşı, sancakbeyi olarak Bosna'ya gönderildi. Karaman'da yönetimde olan Osman Bey, İstolni Belgrad'a gönderildi ve filo Estergon'a hareket etti.

Sultan Süleyman'ın eski çaşnigirbaşılarından biri, Soklos'ta Zigetvar komutanı Zrinyi'nin yönetimi altındaki birliklerin ani saldırısına uğrayıp öldürüldüğünde, Sultan Süleyman Eğri Kalesi üzerine yürümek yerine önce

Zigetvar üzerine gitmeye karar verdi. Suları kabaran Tuna Nehri'nden geçiş zorlu geçti ve Sultan Süleyman bir kez daha gençliğinde tek bir muharebe ile Macaristan'ın tamamını ele geçirdiği Mohaç topraklarına ayak bastı. Harsany'da Arslan Paşa boğduruldu. 2 Ağustos'ta Osmanlı karargâhı, kulelerinin üzerine 60 top bulunan ve oldukça iyi bir savunma durumuna geçirilmiş olan Zigetvar önlerine kuruldu. Ayın sonuna doğru Sultan Süleyman'ın gözleri önünde birkaç taarruz yapıldı, ama hiçbiri başarılı olmadı. Saldırılar, kısa bir süre sonra tekrarlansa da, gösterilecek hiçbir cesaretin Zigetvar'ı almaya yetmeyeceği belli oldu.

Maksimilyan, bu önemli yeri kuşatmadan kurtarmaya kararlı idi. Ağustos ayının ortalarına doğru, aralarında prensler Wolfgang von der Pfalz, Richard von Brandenburg, Wilhelm von Bayern'in yanı sıra Leonard von Harrach, Günther von Schwarzenberg, Baden Kontu Phillip ve Eck von Salms gibi önemli asilzâdelerin de bulunduğu göz kamaştırıcı bir Alman ordusunun başında Ovary-Altenburg'a geldi. Tuna Nehri'nde ayrıca oniki büyük gemi hazır bekliyordu. Aralarında Andreas Bathori, Arşidük Nikolas Olahus, Verencsics ve Stefan Dobo'nun bulunduğu Macar birlikleri Alman ordusunu güçlendiriyordu ve Floransa Dükü ayrıca 3 bin İtalyan piyade göndermişti. Tıpkı Niğbolu Muharebesi'nde olduğu gibi, Charles de Guise ve Brissac gibi genç Fransızlar da gelmişti. Yabancıların arasında ayrıca Prospero Colonna, Alfonso von Ferrera, Sborowski adında bir Leh ve maceraperest Albert Laski bulunuyordu. Avusturya Arşidükü Karl, Avusturya'nın iç kısmındaki eyaletleri korumak üzere Drava Nehri kenarına konuşlanmıştı[244].

Komutanlar arasında görüş ayrılıkları vardı: Bir kısmı Estergon'a saldırmak isterken, diğerleri Yanıkkale'de karargâh kurmayı teklif ediyordu. Yanıkkale'de karargâh kurma teklifi ağır bastı ve Estergon Kalesi Ağustos ayının sonlarına kadar küçük bir birlik tarafından korunma altına alındı. Salms, İstolni Belgrad'a geldi, ama ciddi bir çatışma çıkmadı. Görkemli, ama yanlış yönetilen ordunun en büyük başarılarından biri, sadece İstolni Belgrad Sancakbeyi Mahmud Bey gibi birkaç önemli Türk esirin Maksimilyan'in huzuruna çıkartılması oldu. Pertev Paşa'nın ve Tatarların geri çekildiklerine dair haberler geldiğinde Maksimilyan, seferi sona erdirdi ve Viyana'ya geri döndü. Paralarının büyük bir kısmını alamayan paralı askerler dağıldı ve paralarını en gaddar biçimde sınır boylarındaki bahtsız insanların malını mülkünü talan ederek tazmin ettiler.

Bu hadiseler meydana gelirken, Sultan Süleyman artık hayatta değildi. Bir savaş seferi sırasında hayata veda etme arzusu yerine gelmişti[245]. Gut hastalığı, 66 yaşındaki sultanı 5-6 Aralık tarihinde Zigetvar surları önünde yakalamış ve yavaşça sona doğru götürmüştü[246].

Kuşatma, Sokollu Mehmed Paşa'nın Sultan Süleyman'ın ölümünü başarılı bir biçimde saklaması ile olanca hızıyla devam ediyordu. Kalenin iç kısmı nihayet ateşler içinde kalmıştı ve Zrinyi ile kalenin kalan diğer savunucuları son ölüm kalım savaşlarını vermek üzere kapılarda belirdiler. Zrinyi'nin başı birkaç saat sonra Osmanlı ordusunun önünde bir mızrağa geçirilmiş olacaktı.

Sultan Süleyman, Zigetvar ele geçirilmeden üç gün önce ölmüştü[247]. Muzaffer ordu, yaşlı sultanlarının ele geçirdikleri şehre girmesini beklediler, ama boşuna. Ancak Anadolu'dan acilen geri çağrılan Şehzâde Selim İstanbul'a vardıktan sonra sultanların en güçlüsü Sultan Süleyman'ın ölümü resmen ilan edildi. Ordu, bu arada Babuca'yı işgal etti ve akıncılar, sanki ölen sultanlarının intikamını almak ister gibi her yeri talan ederek etrafta dolaşıyordu. Yeniçeriler, sipahioğlanları ve saray efradı ölen sultanın naaşını İstanbul'a getirmek için harekete geçtiler. Tuna Nehri kenarında yeni sultanları ile karşılaştılar. Maksimilyan'in geri dönüş yolunda Edirne'de cenaze alayına rastlayan elçisi Hosszuthoti, sadece "zayıf atların çektiği ve etrafında yaklaşık dört yüz atlının bulunduğu bir Bulgar kağnısı" gördüğünde şaşırdı. Sultan Süleyman 1566 yılı sonunda İstanbul'a böyle geri döndü.

Erdel meselesinin ilk aşaması Sultan Süleyman'ın ölümü ile böylece sona ermişti. Sultan Selim'in gelişinden hemen sonra Maksimilyan'in o ana kadar savaş esiri olarak tutulan elçileri yeni sultanın huzuruna kabul edildiler. Hosszuthoti 1566 yılının sonlarına doğru Kral Maksimilyan'in Marmaros bölgesindeki haklarından feragat ettiğini ve Türklere Zigetvar'ı verebileceğini bildirmek üzere gönderilmişti[248].

Geri dönüş yolunda Sathmar bölgesinde ve Marmaros'ta Maksimilyan'in ve Yanoş Sigismund Zapolya'nın birlikleri arasında, özellikle Erdellilerin ricaları üzerine serbest bırakılan Georg Bebek'in karşı tarafa geçmesinden sonra, ağır çatışmalar meydana geldi. Schwendi, Munkacs'ı ele geçirdi ve Hust'u da fethetmeyi denedi, ama Solnuk ve Tımışvar'daki Türklerin yaklaşmasından sonra Kosice'ye geri çekildiğinde Nagy-Banya ve Kövar, Erdellilerin eline düştü[249]. Diğer birkaç kale de bu dönemde Türklerin eline geçti.

Barışın bozulduğu haberleri geldikten sonra elçi Albert von Wyss veziriazamın huzuruna çağrıldı ve kötü bir biçimde karşılandı. Divân üyeleri, yüzüne karşı kendisinin ve kralının birer köpek olduklarını söylüyorlardı. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi'nin yeni bir sefer yapmak üzere hazırlıklara başlayacağına dair tehditler ortaya atılıyordu, ama Maksimilyan bu seferi engellemeyi bildi, zira Pressburg'a (Bratislava) çağrılan Macar meclisinin toplantısı sırasında Kristof von Teuffenbach'ı ve bu konularda tecrübeli Dalmaçyalı Verancsics'i vergiler ve sultan için değerli hediyeler ile birlikte İstanbul'a gönderdi (25 Haziran). Elçiler, kısa süre önce Yanoş Sigismund Zapolya'ya karşı kaybedilen yerleri ve Babuca'nın tahrip edilmesini talep ediyorlardı, ama diğer yandan Maksimilyan adına Tata'nın ve Vesprem'in surlarının yıkılması yönünde hiçbir vaatte bulunmak istemiyorlardı[250]. Barış, ancak bir yıl sonra, 17 Şubat 1568 tarihinde, sekiz yıllığına sağlanabildi. Bu antlaşma ile sınırlardaki durumlar ve her zamanki verginin ödenmesi onaylanıyordu[25]1.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MACARİSTAN EYALETİ[*]

Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'deki Almanlar üzerine yaptığı sefer, uçbeylerinin her yıl tekrarlanan saldırıları, Rumeli Beylerbeyi'nin veya vezirlerin bazı büyük çaplı teşebbüsleri ve nihayet yaşlı sultanın bizzat yönettiği sonuncu sefer sayesinde nihai sınırlarını 1566 yılında bulan bir tür Türk Macaristan Eyaleti oluşmuştu.

Osmanlı devlet teorisine göre bir zamanlar ikinci Zapolya tarafından yönetilen Erdel ve komşu bölgeleri – ki Zapolya ve taraftarlarına göre burası bir kralın miras bıraktığı gerçek Macaristan Krallığı idi – Kanunî Sultan Süleyman'ın "kılıcının hakkı ile aldığı ve atının nallarına çiğnettiği[1]" bir fetihti. Hristiyanların, babasının adından dolayı Yanoş, Lehlerin, ise Lehistan veliahtı olduğu için Sigismund diye adlandırdıkları "Kral Stefan" Zapolya'nın, Türklere göre dilenci olarak yaban ellerde açlıktan ölmesin diye kendisine verilen topraklar üzerinde hiçbir hakkı olamazdı[2]. Sultana yazdığı mektuplarda hizmete hazır olduğunu belirterek, sultana karşı kayıtsız şartsız bağlılığını garanti ediyordu. Bu hâli ile eski haklarını ve saygınlıklarını entrika dolu taht mücadeleleri ve Boyar (asiller) sınıfının bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlıkları sebebi ile kaybeden Boğdan ve Eflak prenslerine benziyordu. Petraşcu, sultanın ayağının altındaki "pislik" olduğunu söylerken[3], rakibi Mircea'yi iyi tanıyanlar onun kesinlikle "ne gerçek bir Hristiyan ne de gerçek bir Türk olmadığını" iddia ediyorlardı[4].

Bu hususta Eflaklar herkesten daha ilerideydiler. Boğdanlılar en azından hâlâ tıpkı Tomşa'nın zamanında olduğu gibi, gururlu Boyarlardan ve sayısız köylüden oluşan ordular oluşturabiliyor ve Divân-ı Hümâyûn'da biraz olsun saygı uyandırabiliyordu: Sultana gönderilen elçi toplulukları çoğunlukla iki yüz kadar kişiden oluşuyordu ve böylece güçlü hükümdarların gerisinde kalmıyorlardı[5].

1558 yılında Eflak Prensliği 50 bin altın vergi ödüyordu[6]. Bu vergi maceraperest Yanoş Basilikos tahta çıktığında 30 bin skudi'den 50 bin skudiye yükseltilmişti[7]. 5 bin altın daha İlie'nin 1551 yılında tahttan feragati sırasında ilave edilmişti. Savaş zamanında İstanbul'a genelde haraca mahsuben peşin olarak çok yüksek meblağlar[8] ve 500-600 at gönderiliyordu. Bir seferinde erzak olarak 15 bin ölçek buğday ve arpa

gönderilmişti[9]. Zapolya'ya bırakılan Macaristan ise, yılda sadece 10 bin altın vergi ödüyordu ve savaşlara katkıda bulunma zorunluluğundan muaftı[10].

1567 yılında Türkler tarafından teklif edilen sınır, Türklerin Macaristan'daki fetihlerinin en geniş hattı olarak mevcut duruma uygundu. Sınır "Eğri Dağı'ndan", yani Eğri Kalesi'nin etrafındaki dağlık araziden başlayıp, Solnuk'ta birleştiği Tisa Nehri'ne doğru devam ediyordu. Solnuk ise Hristiyanlara aitti. Kuzey Macaristan'daki sınır noktaları olarak Hatvan, Fülek, "Nygles", Leva, Csokakö ve "Rigna" Nehri belirlenmişti. Bir arada büyük bir arazi oluşturan Erdel ve komşu topraklar dışında doğrudan Türklerin yönetimi alındaki Macaristan, Kral Ferdinand ve Maksimilyan'in neredeyse batıdaki dağlık arazinin tamamını, Kuzey'deki toprakları ve Hırvat-Sloven bölgesini kapsayan Macaristan'ının aksine sadece dar ve düzensiz bir arazi gibi duruyordu. Bu topraklar aslında Tuna Nehri'nin çizdiği eski sınırın nehrin her iki kıyısında biraz daha genişletilmesi idi.

Türkler, artık Tisa Nehri kenarında Beçkerek ve Beçe ile kısa bir süre içinde büyük bir şehir hâline gelen güçlü Tımışvar ile birlikte batıdaki Banat'a, Maros Nehri kenarındaki Arad'a sahiptiler. Doğu'da Eflak ile komşu olan ve çoğunlukla Romenlerin yaşadığı Logoş ve Karansebes kazaları önceleri özgür kalsalar da, daha sonra Erdel'e dahil edildiler. Uzun zamandan beri sınır bekçiliğini oynama rolünü benimsemişlerse de yeni Osmanlı Sultanı II. Selim ile gönüllü olarak ilişkileri vardı[11] ve voyvodaları, Radu İlie gibi Eflak tahtında hak iddia edenleri, Osmanlı Sultanı tarafından atanan prense karşı desteklemekten çekinmiyorlardı[12]. Maros Nehri'nin diğer kıyısında Türkler Avusturya'nın Varad Kalesi'ni denetleyen ve bu yüzden önemli bir yer tutan Göle'ye[13] sahiptiler. Daha yukarıda Osmanlı sancakları, Almanların Szathmar ve Nagybanya'ya kadar ilerlemelerini engelleyen Debreczen'e kadar dalgalanıyorlardı[14].

Tisa ve Tuna Nehri arasında, Tisa Nehri'nin sol kıyısındaki bölgelerde Türklerin askerî yerleşimleri yoktu: Solnuk ve Eğri Almanlara aitti. Genelde Osek (Eszek)'te geçilen Drava Nehri'nin ötesinde ise Sava Nehri'ne kadar uzanan bölgenin tamamı, güçlü Pojega Kalesi ile birlikte Türklerin elinde idi. Mohaç'ta ve daha batıda İpek'te Türkler vardı ve bu bölge kuzeyde Tuna Nehri boyunda Szekszard, Tolna ve Földvar'ı kapsayan bölge ile birleşiyordu[15]. Bu bölge daha sonra Tata, Papa, Palota ve Hatvan ile iyi tahkim edilmiş İstolni Belgrad-Vesprem hattı ile tamamlanıyordu.

Osmanlı Macaristan Eyaleti'nin başkenti Budin idi. Türkler ayrıca Estergon Kalesi'ni işgal etmişlerdi, ama batıya doğru nehrin diğer kıyısında Yanıkkale ve Komorn, Tuna Nehri'ni Avusturyalılar lehine denetliyordu. Tunanın sol kıyısında ise Novigrad Türklerin elinde idi ve Osmanlı'nın en uç ilerleme noktasını oluşturuyordu.

Baş vergi tahsildarı Halil'in sıkça bahsettiğimiz ve Avusturya ile yapılan görüşmelerde esas alınan tahrir defterinde, Osmanlı'ya tâbi tüm şehirler, kaleler, köyler, araziler, meyve bahçeleri ve tüm insanlar, Moğolların eski ve hassas titizliği ile kayıtlı idi[16].

Bu eyaletten komşu topraklara yapılan akınların yönetimi, kendini diğerleri gibi sadece askerî bir komutan değil, sultanın vekili olarak gören Budin Beylerbeyi'nin komutasında idi. Buna istinaden o dönemin beylerbeyi Toygun Paşa kendini "Padişahın Macaristan'daki vekili[17]", 1567 yılında yerine tayin edilen halefi ise "Padişahın Budin'de ve Macaristan'ın tamamındaki vekili[18]" olarak adlandırıyordu. Toygun Paşa Hristiyanlar tarafından da beylerbeyi olarak kabul ediliyordu. Onun için komşusu "Beç Kralı" papaya ait topraklardan Almanya ve Bohemya eyaletlerinin vekilinden başka bir şey değildi ve Budin Beylerbeyi'nin mektupları "Roma Başpiskoposuna ait Alman ve Bohemya eyaletlerinin kralına[19]" gönderiliyordu. Toygun Paşa, "Roma İmparatoru" ünvanını işte böyle görüyordu.

Tımışvar Paşası, Budin Beylerbeyi'ne bağlı bir makamı dolduruyordu ve yeni edinilen bu eyaletlerin en üst komutanı kendini gururlanarak Bosna'dan Macaristan'a kadar tüm bölgenin yöneticisi olarak adlandırıyordu[20].

Kale komutanları ya Budin Beylerbeyi, ya da yeni Tımışvar Beylerbeyi'nin emrinde idi. Estergon, Hatvan, Vesprem, Novigrad, İstolni Belgrad, Peçuy[21], Şikloş, Mohaç, Segedin ve Arad birer sancak olup, sancakbeyleri tarafından yönetiliyordu[22]. Daha az öneme sahip kaleleri ise beyler yönetiyordu. Emrindeki beyler Budin Beylerbeyi'ne saygı göstermek zorundaydılar: Hristiyan elçiler Divân'da huzura kabul edildiklerinde etrafında dört sancakbeyi duruyordu. Böylece kendini etrafı dört vezirle çevrilmiş padişahın bir emsali olarak görüyordu[23] ve tıpkı Macaristan'ın eski kralları gibi, bahar aylarında Macaristan'a gönderilen ordunun sayısız subayları arasında Rakos meydanına iniyordu[24].

Artık Osmanlı yönetimi altında olan şehirler, eski hareketliliklerini ve görkemlerinden çok şey kaybetmişlerdi. Evler, bir savaşçı ve onun, özellikle de hassas ve oldukça pahalı atları için sadece geçici bir ikametgah idi. Daha iyi evlerden bir çoğu harap olmuştu ve kimse bunları tekrar inşa etmeyi düşünmüyordu. Böyle bir çaba sadece gereksiz değil, saygısızlık olarak görülüyordu[25]. Sadece hamamlar, Belgrad'dan öte eski Türk bölgelerindekiler kadar güzel ve görkemli ve sayıca çok olmasalar bile yeni yapılan camiler, yollara kurulan kervansaraylar ve bahçeler gözleri okşamakta ve özenle korunmaktaydı[26]. Buna karşın kaleler, Osek'te olduğu gibi sadece kille örtülmüş dallardan bile oluşsa her zaman iyi bir savunma durumunda bulunuyordu.

Ağaların veya voyvodaların emrindeki yeniçeriler ve beşliler[27], müdafaa kıtâlarını oluşturuyordu[28]. Müslüman, bazı durumlarda ise diğer dinlere mensup nüfusun taraf olduğu davalarının göründüğü mahkemelere kadı başkanlık ediyordu. Bunun dışında eski kurallar geçerli idi. Örneğin Estergon Arşiveki Türk yönetimi altında da mahkemelere başkanlık edebiliyor ve gelirini devam ettirebiliyordu[29]. Türkler, Hristiyan olarak kalmalarına rağmen, Petroviç ve yaşlı Bebek'in emrine genelde Müslümanlara tercih edilen birer sancak verecek ve aynı şekilde diğer Macar asilzâdelerine, hatta Kral Ferdinand'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Zay'a[30] bu tür tevcihat teklifinde bulunacak kadar iyi niyetliydiler.

Köyler, eskiden olduğu gibi kendi "hakimleri" tarafından yönetiliyordu[31]. Sınır boylarındaki köyler, barış ve güvenlik içinde yaşayabilmek için yüzde onluk âşâr vergisinin bir kısmını Hristiyanlara, bir kısmını Türklere ödüyorlardı. Almanların sınır köyleri ise genelde başıbozuk Alman askerlerinin geçimine tahsis edilmişti[32]. Halil'in tahrir defterinde "Padişahın Köleleri" olarak görünen nüfus, Hristiyan olarak varlıklarını sürdürebilmek için Osmanlı'ya sadece vergi ödüyorlardı. Oldukça yüksek meblağlara ulaşan vergiler hakkında şikâyetler yapılsa bile, bunların artırılması İstanbul'dan veya Budin'den verilen yeni emirlerden değil, beylerin veya sancakbeylerinin suiistimallerinden kaynaklanıyordu[33]. Balkan Yarımadası'nda o dönemlerde beş yılda değil, iki üç yılda bir toplanan ve birçok insanın ormanlara kaçmasına sebep olan[34] devşirme uygulaması için Macaristan açısından hiçbir kayda rastlanmamıştır.

Feodal beyler olarak topraktan elde edilen gelirlerden paylarını alan eski feodal beylerin yerine sipahiler geçmişti. Bunlar, Bosna'daki gibi

Müslümanlığa geçmiş yerel asilzâdeler değil, timarlarını cesaretleri ve sadakatleriyle kazanan yabancılardı. Osmanlı'nın Macar ordusundaki süvariler bunlardan oluşuyordu, ama sayıca azdılar ve Hristiyanlar arasında yaşadıkları için Bosna'daki sipahiler gibi çok sayıda savaşçıya sahip değildiler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet sistemi için tipik olup, böylesine zekice düzenlenmiş şartlar altında ülke aslında çok iyi gelişebilirdi. Sadece sinirli bir yapıya sahip Fransız elçi La Vigne 1555 yılında eşkıyalardan şikâyet eder: "Her yer sakin, eğer eşkıya olmasa"[35]. Diğer gezginler ise ülkenin "göze çarpacak kadar ıssız" olmasından ve çok az sayıda nüfusunun bulunmasından bahsederler[36]. Ancak aynı zamanda hiçbir eşkıyaya rastlanmadığı[37] ve dağlarda vergiden muaf tutularak tek görevleri yolları denetlemek olan[38] Hristiyan köylerinin bulunduğu Tuna Yarımadası'nda süregelen barışı, güvenliği, Sırp ve Bulgar köylülerinin memnuniyetini de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Macaristan'daki anarşinin kaynağı Türklerden çok, başıboş Hristiyan komşuları ve bunların hayatlarındaki tek amaçları talana çıkmak olan paralı askerleri idi. Sürekli tehdit altında bulunan tehlikeli sınır boylarındaki bu tuhaf durumları biraz daha ayrıntılı anlatmaya değer.

Barış zamanlarında, ateşkes süresi boyunca ve ziyaretlerde Osmanlıların komşulukları oldukça iyi idi. Alman bir elçi Budin'e geldiğinde çavuşlar tarafından karşılanır ve halk tarafından sevinç nidaları ile selamlanırdı. Her gün iaşe maddelerinden oluşan tayınını alırdı ve bir Hristiyan'ın evinde kalmasına izin verilirdi. Genç askerler misafirlerine, özellikle cirit olmak üzere askerî oyunlardan oluşan gösterilerde bulunurdu. Uzun saçlı, başları açık Tatarlar tuhaf görüntüleri ile bu gösterileri tamamlardı39. Her yere korku salan yeniçeriler, çifter çifter gelip, misafiri saygı ile selamlar, hatta elini veya giysisinin eteğini öpmeye yeltenir ve İstanbul'da geçerli görgü kurallarına uygun olarak, çiçek verirler ve bahşiş olarak aldıkları birkaç bin akçe için teşekkür ederek, yüzlerini dönmeden arkaya doğru geri çekilirlerdi[40]. Beylerbeyi, güçlü bir padişah vekili olarak elçilerin ayağına gitmezdi ve hasta ya da keyifsiz olduğu zamanlar elçiler de huzuruna çıkamazlardı. Ama bir kez huzuruna kabul etti mi vezirlerin en üst makamına sahip paşa, elçilerle emrindeki sancakbeyleri ile konuştuğu gibi, ihtiyaç duyulan hekimlerden, uzaktaki Batı ülkelerinde meydana gelen tuhaf hadiselerden, evlilikle kurulan akrabalık bağlarından, taç giyme merasimlerinden, ittifaklardan, savaşlardan[41] ve Türklerin olağanüstü

olayların işareti saydıkları güneş ve ay tutulmalarından konuşurdu. Nazik, sevecen ve bazen de saf görünürlerdi, ama bu saflığın altında yatan “barbarlara mahsus” kurnazlıkları sayesinde, haince yapılan planlar hakkında konuşurken, gerçek düşmanlarını kolayca ortaya çıkarıyorlardı. Elçilere verilen ziyafetlere Türk ileri gelenleri de katılır ve dinen yasak olan şarabı içerlerdi[42]. Daha sonra kırmızı mantoları içinde, başlarında zengin tüylerle süslenmiş görkemli sarıkları, ellerinde değerli silahlar ve altın ile değerli taşlarla bezenmiş atlar üzerinde sipahiler, misafiri karşılamak üzere gelirlerdi[43].

Yabancılara, paralarına, hediyelerine ve Kur’an’ın yasakladığı şaraba çok da uzak durmayan aynı insanlar, diğer taraftan barışı bozmak için her zaman önemli mazeretler buluyorlardı. Barışı bozmalarının sebeplerinden biri Almanların para yokluğu sebebi ile sınırların savunmasını Hayduklara bırakmaları idi ki, bu yüzden Tisa Nehri’nden Szathmar’a kadar uzanan topraklar daha sonra da uzun bir süre “Hayduk ülkesi” olarak adlandırılacaktı. Türkler, ölülerin cesetlerini parçalamaya kadar her türlü gaddarlığa meyilli olan ve savaşçı olarak değerleri çok düşük olan bu Hristiyan topluluğunun karşısına daha sonraları 1877 yılındaki başıbozuklara benzeyen martolosları çıkartmışlardı. O dönemde yaşayan bir tarihçi: “Hayduklar, martoloslar ve Uskoklar’ın hepsi aslında aynı eşkiya takımındandır”, demektedir[44]. Hayduklar, Alman bir elçinin rahatça geçişine bile izin vermiyorlar, aksine o zaman bile vahşi faaliyetlerine devam ediyorlardı. Örneğin Elçi Busbecq’in yanında, burnu kesilen ve hiç de küçük olmayan bu alçaklık için sadece iki altın tazminat talep eden bir Türk vardı[45]. Gerek Haydukların, gerekse martolosların günlük olağan faaliyetlerinden biri de at hırsızlığı idi[46]. Tuna Nehri’nde Türk nehir korsanları Hristiyan “bedavacılar”[47] ile yarış hâlinde idi ve her ikisi Tuna üzerindeki nehir trafiğinin huzur içinde akmasını engelliyorlardı.

Türkler genel olarak düzenli bir biçimde yapılan küçük ve önemsiz akınların barışın ihlali anlamına gelmediği fikrini savunuyorlardı. Bunlar sadece doğal eğlenceler, sipahileri ve askerleri için gerekli alıştırmalardı. Şayet bu akınlara çıkmazlarsa 1564 yılında, paraları zamanında ödenmediği için defterdarı öldüren Budin yeniçerileri gibi ayaklanmalar[48] ya da en azından kavgalar ve huzursuzluklar çıkarabilirlerdi. Her iki taraf da “Padişahın ekmeğini yediğinden” bu gibi durumlar İstanbul’da hoş karşılanmaz ve düşmana yakın olduklarından zapturapt altına alınmasına

yanaşmazlardı. İstanbul'daki Alman elçiler sınırlardaki ihlaller hakkında şikâyette bulundukları zaman, vezirler açıkça veya başlarına Macar külahları geçirme kurnazlığını göstermiş olarak, bir kaleyi başarıyla basmalarını memnuniyetle ve gülerek karşılıyorlardı. "Allah düşmanın üzerine 10-12 Müslüman gönderdi, onlar bunu 2-3 bin gördü", diyorlardı[49]! Budin Beylerbeyi bir seferinde barışın ihlal edildiği şikâyetlerine tipik bir cevap vermişti. Hiçbir şey vaat etmemişse bu yüzden herhangi bir vaadi yerine getirmek zorunda değildi. Ama gerçekten bir vaatte bulunacak olursa, o zaman topraklarını genişletmek üzere kendisini buraya gönderen padişahın beklentisine aykırı davranmış olurdu[50].

Güçlü, cesur ve savaşta tecrübeli olanın nam yapmasını sağlayan ikili mücadeleler o dönemlerde doruk noktaya ulaşmıştı. Birçok kez Alman, kimi zaman da Macar asilzâdeler komşu Osmanlı sipahiler ve beyler tarafından ikili mücadeleye davet ediliyorlardı. Adı daha önce Mihail Kunoviç olup, Valentin Török eşliğindeki adamlardan biri olan Aradlı Mehmed Bey örneğin Varadlı Blasius Szekely'ye karşı mücadele etti[51]. Fırat dolaylarından bir Türk ise Banffy'lerden biri ile düello etti. Boşnak Ali Bey ise rakip olarak Zrinyi'yi seçti[52].

Kimi zaman Anadolu'daki savaş alanlarından birinde uzun saçlı, sakallı bir ozan ortaya çıkıp, Macaristan'da şehit olan bir askerin kaderini anlatıyor ve orada bulunanlar ağıtlar yakıyor ve daha sonra şehit düşen bu kahramanın intikamını almak için Macaristan'da kendilerine Hristiyan bir düşman arıyorlardı[53].

Zor şartlar altında sağlanan bir ateşkesin ihlal edilmesine sebep olan sebeplerden biri de ganimet arzusu, kana susamışlık, özellikle de köle ticaretinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde esir avı idi. Macaristan'a Anadolu'nun içlerinden bile zengin köle tüccarları geliyordu. Önemli esirler ise gözleri kapalı, sepetlerin içinde götürülürken[54], diğerleri zincirlere bağlanarak götürülüyordu[55]. Bir köle ortalama 40-50 krona satılıyordu. Farklı bir özelliği olanlar için iki katına kadar bir fiyat istenebiliyordu[56]. Başarılı geçen büyük bir sefer sırasında bir at karşılığında beş Alman esir bile verilebiliyordu[57]. Viyana'daki Macar Kralı'nın tüm şikâyetleri boşuna idi: Büyük kazançlar sağlayan bu ticaret akınların en büyük sebeplerinden birini oluşturuyordu[58].

Macaristan'daki Osmanlı Eyaleti'nin canlanması mümkün değildi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan maddi açıdan sürekli fedakârlıklar anlamına

geliyordu ve bunları bir daha geri ödemesi mümkün görünmüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN KANUNÎ ZAMANINDA

DÜNYADAKİ KONUMU AVRUPA GÜÇLERİ İLE İLİŞKİLER.

FRANSA, İSPANYA, VENEDİK, LEHİSTAN

VE MOSKOVA İLE İLİŞKİLER [*]

Osmanlı İmparatorluğu Kanunî Sultan Süleyman zamanında gücünün ve iç oluşumunun, zenginliğinin ve şöhretinin doruk noktasına ulaşmıştı. Ülkedeki durumları bilen hiç kimse, Kanunî Sultan Süleyman tahta cülûs ettiği sırada Dalmaçyalı Petancius gibi, Macaristan ve İtalya'nın kuracağı bir ittifakla Osmanlı gücünün Draç (Durazzo) ve Avlonya üzerinden yapılacak bir saldırı ile kolayca kırılabileceğinden, ki bu esnada sultanın Hristiyan tebaasının da ayaklanacağı umuluyordu[1], artık bahsetmeye cesaret edemezdi. Bu tür projeleri hazırlayanlar en az yarım yüzyıl için susmuştu. En fazla Kral Ferdinand'ın Divân-ı Hümâyûn'da, görkemli Helenistik kültürün bir fanatiği ve Türklerin ezeli düşmanı Flaman elçisi Busbecq gibiler, Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkları, Hristiyanların Hindistan veya dünyanın öbür ucuna yelken açmak yerine ataları gibi Avrupa'da Müslümanlara karşı birleşerek kazanç ve şöhret aramamalarının sebebi olarak gösteriyordu. Neticede Kanunî Sultan Süleyman o dönemin hükümdarlarının gözlerine artık kısa bir süre sonra Anadolu'ya geri gönderilecek bir eşkıya reisi gibi değil, devasa büyüklükte bir imparatorluğun eşsiz bir hükümdarı ve ister savaşlarda, ister sivil hayatta gerek cesareti, gerekse disiplini, sadakati, dindarlığı ve sessiz sadeliği ile öne çıkan dünyanın en muzaffer ordusunun[2] lideri gibi görünüyordu. Avrupa, hiç kimsenin geldiği yere ve başka etkenlere bakılmaksızın, serbest bir rekabet içinde rahatça tüm yeteneklerin ve enerjilerin sergilenebildiği bu büyük güce saygı duymayı öğrenmişti[3]. En eski ve asil Hristiyan saraylardan ve yakın ve uzak Asya'daki hanedanlardan Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen elçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanların hissiyatı hakkında artık kendilerini kandırmaktan vazgeçmişlerdi: Tüm Hristiyan unsurlar vergi ödeyerek dini, sosyal, hatta siyasi kurumlarını tehdit altında görmeden barışın ve asayişin sağlanmış olmasından memnundular.

Osmanlı'yı değerlendirenlerin çoğu Türk devlet sistemini gaddar, haksız, abartılmış ve sadakatsiz olarak görüyorlar[4]. Özellikle değişik unsurlardan oluşan Osmanlı hayatının en derin temellerine inip, anlamaya çalışabilecek konumda olan Avrupa temsilcilerinden biri olan Busbecq, Türklerin elde ettikleri başarıları, yaptıklarının bir mazereti olarak gösterme eğilimlerinden bahseder[5]. Bir başka yerde yine şöyle der: "Talihi yaver

giden Türklere göre istedikleri bir şey, onlar için adil; istemedikleri bir şey ise haksızlıktır[6].” Ayrıca Türklerin davranışlarında herhangi bir istikrar olmadığını ve dostlarına aşırı saygılı, düşmanlarına ise aşırı hor görülü davrandıklarını[7] iddia eder. Bir başka hümanist ve Divân-ı Hümâyûn elçilerinden biri olan tecrübeli Dük Verancsics: “Esas düşüncelerini saklama sanatında Rönesans ve Machiavelli döneminin tüm diğer diplomatlarından çok daha üstünler[8]”, der.

Gerçekte ise herşey çok farklı idi. Her yerde adını andıkları Allah’a inanan dindar bir halk ve Tanrının onlara neredeyse her zaman zafer bahşettiği ve hiçbir zaman yarı yolda bırakmadığı savaşçılar olarak Türkler, uzun ve zorlu tecrübelerden sonra, kendilerini haklı olarak savaş için yaratılmış görüyorlardı. Her yıl baharda yeni bir savaş başlatmaya hazırdılar, ama bir Hristiyan’ın düşündüğü gibi[9] komşularını korkutmak veya formdan düşmemek için değil, aksine eskiden beri var olan bir geleneği yaşatmak içindi. Hristiyan dünyasında olduğu gibi para sıkıntısından dolayı endişe duymalarına gerek yoktu. Aksine her zaman herhangi bir yönde, herhangi bir düşmanın üzerine yürümeye hazırdılar. Sürekli hazır hâlde olmaları, paraları olmadan hiçbir asker toplayamayan ve sürekli maddi sıkıntı çeken diğer güçlerin karşısında önemli bir üstünlük sağlıyordu. Barışı önemsemeyen, bunu kimi zaman açıkça, hatta genelde sürekli göz ardı eden, şartlarını herkese kabul ettirebilir. Korkunun ecele faydası olmadığı için mağlubiyetten de çekinmiyorlardı. Vebadan bile korkmuyorlar, bunu defetmek için hiçbir tedbir almıyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman bir seferinde her gün 1000 kadar kurban verilen salgını “Allah’ın eninde sonunda hedeflerine ulaşacak okları olarak görüyordu[10]”.

Dünya yüzündeki en güçlü hükümdara, kendilerinin veya hükümdarlarının saygılarını iletmek isteyenlere ise sultanın kapısı her zaman açıktı[11]. Bir dostun temsilcisi olarak geliyorlarsa en büyük saygı gösterileriyle karşılanıyorlardı[12]; düşmanların temsilcileri ise hükümdarlarının barış ihlallerini zindanlarda veya özgürlüklerinin başka bir biçimde kısıtlanması ile ödemek zorunda kalan esirler olarak kabul ediliyorlardı ve malları ile köleleri pazarlarda satılabiliyordu[13]. Malvezzi, bu şekilde iki yıl boyunca esir olarak tutulmuştu. Burunlarını ve kulaklarını kesip, sakat bir biçimde hükümdarlarına geri gönderileceklerine dair tehditler, gerçekleştirilmekten çok, elçilerin korkmasına sebep oluyordu[14]. Barış sadece bir ateşkes antlaşması idi. Sultanın ölmesinin ardından hemen

bir savaş başlatılabilirdi. Herşey ölenle birlikte mezara gidiyordu[15]. Türkler için bu değişmeyen eski bir devlet geleneği idi.

Türkler pazarlıklar sırasında sadece gerçekleri, gerçek niyetleri duymak istiyorlardı. Huzura kabuller sırasında ise Adem ve Havva, İslâm dininin güzelliklerinden, çeşitli hanedanların akrabalık ilişkilerinden ve dünyada olup bitenler hakkında konuşuyorlarsa, bu amaçlarını gizlemek için yapılan bir kurnazlık veya herşeyi birbirine karıştıran bir bilgisizlik değildi, zira Erdel kralı, Romen prensler, devşirmeler, tercümanları ve Hristiyan devletlerin birbirleri ile sürekli rekabet içinde yaşayan temsilcileri sayesinde İstanbul'un ileri gelenleri ilgilerini çeken ve gerekli olabilecek her türlü bilgiyi zamanında ve güvenilir bir şekilde ediniyorlardı. Verancsics: "Elçilerin veya ulakların gönderilmediği veya kabul edilmediği neredeyse hiçbir Divân yok ve bu görüşmeler sırasında Türkler, ister barış zamanında sarayda, ister savaş zamanında karargâhta, neredeyse günlük olarak tüm eyaletlerinde ve bizim devletlerimizde olup biten herşeyi öğreniyorlar[16]", diyor. İlgi alanlarına giren en küçük, en önemsiz ayrıntıyı bile kaçırmıyorlardı. Konu, Martinuzzi'nin Kral Ferdinand ile kurduğu ilişkiye geldiğinde elçiler: "Martinuzzi gibi bir adamla uğraşmaya değmez", demişlerdi. Kurnaz ve hazırcevap Rüstem Paşa'nın buna cevabı: "Sivri sinekler de küçük, ama sokuyorlar" olmuştu[17].

"Rüstem Paşa'nın bir diğer sözü şöyledir: "Kralların duyguları ayna gibidir, üzerine üflersen buğulanır[18]". Sultanın ağzından çıkacak kararı öğrenip, "Var git"[19] sözü üzerine huzurundan ayrılanlar, yalan söylememeli idi, zira Hristiyan elçilerden bazılarının birkaç kurnaz diplomatik yalanları ortaya çıkartılmıştı[20]. Elçilerin arka arkaya sundukları birçok talimatları oluyordu. Türkler bunu bildiklerinden, konunun özüne daha çabuk gelmelerini sağlamak için kaba sözler kullanır ve yüzlerine sinirli bir ifade yerleştirirlerdi[21].

Türkler, aylarca hatta yıllarca bakış açılarını değiştirmeden ısrarla aynı konuyu tekrarlayarak, genelde baştan beri şart koştukları şartları elde etmekte muvaffak olurlardı. Onlara önemsiz gibi görünen bir şeyden tam aksine kolayca vazgeçebiliyorlardı. Her veziriazam sadece imparatorluğun gerçekten büyük menfaatlerini başarı ile korurdu. Rüşvet aldıkları iddia edilen bu devlet ileri gelenleri hiçbir zaman ne olursa olsun herhangi bir hediye ile sultanlarına ihanet anlamına gelebilecek bir karar vermeye ikna edilemezlerdi. Rüstem Paşa bir defasında şöyle demişti: "Padişah içinde 50

bin altının bulunduğu bir yastık üzerinde uyuyor[22].” Altın işlemeli brokardan kaftanlar, değerli taşlar veya paralar alacak olduklarında, bunları herkesin gözü önünde alırlardı[23]. Doğulularda bir elçinin veya bir misafirin boş ellerle gelmesi sadece bir kayıp değil, karşısındakine hakaret anlamına gelir, zira bu şekilde zarar verme veya yararlı bir şey yapma gücü küçümsenirdi. Ama böylesine katı disiplinle düzenlenen bir toplulukta devlet menfaatlerinin şahsi açgözlülük karşılığında satılık olabileceğinin düşünülmesi bu topluluğun ruhunun yanlış anlaşıldığının bir işaretidir.

Divân-ı Hümâyûn ile en yoğun ilişkiler içinde olan ve en fazla menfaati olan devlet artık Girit, Kıbrıs, Korfu, İyonyen Adaları ve Dalmaçya dışında doğudaki tüm topraklarını kaybeden Venedik değil, Matyas Hunyadi’nin ve Yagellon hanedanının devletinin yerine geçen Avusturya Macaristan’ı idi.

“Dünyadaki ve göklerdeki tüm gücün sahibi” sultanın “eskiden kapısında destek arayan birçok bölgenin” hükümdarı, yani kendi vasalı olarak nitelendirdiği “Beç Kralı’nın” çok sık gönderdiği elçileri, Aşağı Tuna bölgelerine kadar Budin Beylerbeyi’nin silahlı askerleri eşliğinde işlek Belgrad Yolunu kullanarak Divân-ı Hümâyûn’a gelirlerdi[24]. Türkler, eski bir düşman olarak kendisinden iyi şeyler beklemezlerdi. Bu Hristiyan hükümdar ile ilgili olan herşeye şüphe ile bakılırdı[25]. Elçiler, nakit para dışında en değerli Venedik brokarından giysiler, altın kupalar, sanatsal değeri olan metal filler üzerinde saatler ve Türklerin hoşlanacaklarını düşündükleri birçok başka hediyeler getiriyorlardı[26].

Viyana elçilerinin genelde diğer Hristiyan temsilcilerin aksine, rahat ve özel bir evde kalmalarına izin verilmiyordu. Sultan onlar için Çemberlitaş (Porphyr Sütunu)’ın yakınında iyi korunan bir han (Elçi hanı) tutmuştu. Busbecq, sadece büyük çabalardan sonra başka bir eve geçmek ve veba salgını sırasında Büyükada’ya geçip, balık tutup Fransisken rahipleri ve Latin dostu Rum ileri gelenleri ile sohbet ederek, vakit geçirmek için çok zor izin alabildi[27]. Bu misafirler her an Yedikule zindanlarına atılma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirlerdi[28]. Bu yüzden Divân’daki paşaların kendilerine Alman “domuzları” demelerine sessiz kalmak zorunda kalıyorlardı. Veziriazam bir defasında hükümdarlarına yazdıkları mektupları göstermelerini talep etmişti ve Busbecq, bunun üzerine paşanın içeriğini zaten bildiği mektupları gösterip diğerlerini gizlemeye kalkmıştı[29]. Rüstem Paşa buna sinirlenerek, Viyana’yı tekrar kuşatma tehdidini savurdu[30] ve gerçek bir imparatorun teveccühünün nasıl olduğunu görebilmeleri için, bir

an için bilinçli tüm Macarların yanından ayrılması gereken hükümdarlarının sözünü tutmadığını yüzlerine karşı söyleyerek, onları öfkelendirmişti[31].

Ancak Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarına doğru – sebepleri biraz sonra belli olacaktır – Batı Macaristan'ın hükümdarı o güne kadar kendisine gösterilmeyen saygıyı görecekti. Tercüman İbrahim Bey ikinci kez Avusturya'ya geldiğinde sultanın "Hristiyanların seçilmiş İmparatoru Ferdinand'a"[32] yazılmış bir mektubun yanı sıra iki kristal kupa, altın eyerler ve bir Türk atı ve dört deve getirmişti. Develeri, Ferdinand'ı bir merasim sırasında göreceği ve huzura kabul edileceği Frankfurt'a kadar yanında götürdü[33]. Daha sonra, 1567 yılında Kayser Maksimilyan'in yeni elçileri İstanbul'a geldiklerinde II. Selim, onları istediği gibi saray efradının tamamı ile karşılayamadığı için özür diledi[34].

Pavia Muharebesi'nden önce Fransa Kralı Fransuva Doğu Avrupa'nın Hristiyan saraylarından, Macaristan'dan ve Lehistan'dan Avusturya'nın ilhak siyasetine karşı kışkırtacak ve Türklere karşı her zamanki şikâyetleri dile getirecek mektuplar almış ve elçilerini kabul etmişti. Ama şövalye ruhlu kral, siyasette hiçbir vicdan azabı duymadan sadece kendi menfaatleri ile ilgilenen bir Rönesans çocuğu idi. Eskiden o da Haçlı Seferlerinden dem vurmuş ve uzaktaki topraklara yapılacak macera dolu seferlerin hayalini kurmuştu, ama bununla sadece Yeniçağda hâlâ canlı kalan Ortaçağ önyargılarını ortaya koymuş ve Hristiyanların intikamını alan lider rolünü kayserin elinden almak istemişti. Gerçekte ise Ren Nehri'nde ve İtalya'daki Avusturya hanedanının doğal ve hiçbir zaman affetmeyecek düşmanı olarak Türklerle ittifaka ihtiyaç duyuyordu ve genç Sultan Süleyman'ın yararlı dostluğunu kazanmaktan çekinmiyordu, zira bu dostluktan vazgeçemezdi. Ortaçağın birçok hükümdarı dinî motiflere dayanan bir siyasetten vazgeçmişti ve birkaç 10 yıldan beri çağdaş ruhu yakalayan güçler için ittifak kurdukları müttefiklerinin ve rakiplerinin inançlarını ve dinlerini önemsemiyorlardı. "Bizim kralımız gibi bir kral için", diyor Doğu'da görev yapan bir temsilci, "kim olursa olsun, başka kralların veya daha düşük makam sahiplerinin, bize gösterdikleri dostluğu ve olumlu teklifleri kabul etmek sadece geçerli ve onurlu bir davranış olmakla kalmayıp, aynı zamanda böyle ilişkileri hem kendi yararına, hem de dostlarının yararına ortak amaçlar için kullanmak ve genel olarak da Hristiyanların iyiliği için böyle dostluklar kurmak, içinde bulunulan zaman ve bugün mevcut olan şartlar karşısında kaçınılmaz bir ihtiyaçtır ve zorunluluktur[35]."

Böylece 1525 yılında bir Fransız elçi altın şamdanlar, değerli taşlarla süslenmiş bir bazubend, büyük bir yakut yüzük ve birçok sikke ile yeni bir ittifak kurmak için İstanbul'a geldi[36]. Ama geçiş belgesi ve resmi bir görevi olmadan seyahat ettiği için yolda Boşnaklar tarafından durdurulup, öldürüldü[37]. Aynı yıl içinde bu sefer Türk Boşnaklarla iyi ilişkiler içinde bulunan Macar Dük Andreas Frangepani'nin oğlu Johann Frangepani Divân-ı Hümâyûn'a geldi ve görevini ancak İstanbul'da açıklayan bu "sadık temsilci" Fransa Kralı'nın annesi Kraliçe adına Kanunî Sultan Süleyman'dan Pavia'da esir alınan Kral Fransuva'nin kurtarılmasını sağlamak için Avusturya topraklarına saldırmasını talep etti[38]. Kanunî'nin krala yazdığı mektupta ise şiirsel anlatımlarla yazılmış teselli dolu sözler vardı[39]. Frangepani, geri döndükten sonra Paris'te, doğru olmasa da yabancı uyruklu gizli bir ajan olarak değil, "Türk elçisi" olarak karşılandı, oysa böyle bir selahiyeti yoktu[40].

Daha önce Macaristan'a gizli olarak gönderilmiş olup, Zapolya'ya savaş destekleri götürmüş olan Antonio Rincon adında bir Katalan, 1529 Macaristan seferi sırasında sultanın karargâhına girmeyi talep etmişti[41], ama izin alamamıştı. Venedik ve Ragusa üzerinden gelen Rincon ancak 1532 yılında, Sultan Süleyman'ın bu bölgeye yaptığı üçüncü sefer sırasında sultan tarafından bizzat kabul edildi. Gönderilme sebebi olağanüstü olmadığı ve ne bir asilzâde, ne de yüksek rütbeli bir subay olmadığı için, Belgrad'da top atışları ile Kral Zapolya'dan daha büyük bir merasimle karşılandığında oldukça şaşırmıştı. Sultan Süleyman'ın bu karşılama merasimine böyle özel bir karakter vermesinin sebebi, Viyana'yı almayı umduğu bu dönemde, Batı'nın güçlü kralı, "kralların en yücesi, Mesih İsa'nın dininden olanların hükümdarı, Hristiyanlığın ıslahatçısı[42]" dediği, en büyük düşmanının doğal düşmanı, Batı'nın güçlü Fransa Kralı ile Fransa tarafından bugüne kadar gizli tutulan ilişkilerini bütün dünyaya duyurmaktı. Önemsiz Güns Kalesi'ni boşuna kuşatacağını ve İstirya'daki bu dağ kalesinin surları önünde seferi yarıda keseceğini o dönemlerde bilemezdi.

Kral Fransuva, bu gösteriden rahatsız olmuştu ve diğer Hristiyanlar nezdinde kendini elçisinin sultandan sadece Hristiyan Macaristan ve Avusturya devletlerinin esirgenmesini talep ettiğini söyleyerek savundu[43]. Aynı yıl içerisinde, yani 1532 yılında Bolonya'da İngiltere Kralı ile amacı sözde Türklere karşı ortak bir savaş olan bir antlaşma yaptı.

1532 yılının kış aylarında bir diğer elçi Camillo Orsino İstanbul'a geldi[44], ancak neden gönderildiği hakkında bir bilgi yoktur. Bunun üzerine Fransa Kralı, kısa bir süre sonra Barbaros Hayreddin Paşa'nın bir elçisini resmen ve merasimle karşılama cesaretini gösterdi[45]. Sultan Süleyman, Hristiyan bir hükümdarla doğrudan saraydan gönderilen bir elçi ile irtibata geçmek istememişti. Berberi elçi, görevinin özel karakterini göstermek için yanında azad edilmiş Hristiyan köleler getirdi. Bunu Rincon'un Barbaros Hayreddin Paşa'yı ve Halep'te bulduğu veziriazamı ziyareti izledi[46]. Bu elçi ziyaretlerinin sonucu, kendi siyasi çıkarlarını da korumaya çalışan Cezayir Beyi Barbaros üzerinden yapılan Türk-Fransız ittifakı ve bu korsan reisinin Akdeniz'e silahlı olarak inmesi idi.

Ancak Barbaros'un başka planları vardı: Fransızlar adına İtalya sahillerini talan etti, ama kendi adına Tunus'u gerçek hak sahibi hanedanın elinden zorla aldı[47]. Barbaros ne de olsa, para göndermek yerine Fransa Kralı gibi Sultandan para isteyen bir "kardeş"ti, ama fazla desteklenmesi gereken bir müttefik değildi ve Osmanlı gücü öncelikle Osmanlı Devleti'nin menfaatleri için kullanılmalı idi. Bu hadise, Fransa ile kurulan iyi ilişkilerin Cezayir fethinin ilan edilmesi sırasında tekrar gün yüzüne çıkmasını engelleyemedi: Sultanla değil, "Cezayir Kralı" Barbaros ile Berberistan sularında ticaretin serbest bırakılması ile ilgili üç yıllık bir antlaşma yapıldı.

Johann Laskari'nin öğrencisi[48] Fransız temsilci La Forest 1535 yılında Cezayir Beyini Ceneviz'e karşı kışkırttı. Talimatları, ayrıca sultanın emirlerine de dayanıyordu. Fransa'nın kaybettiği toprakları tekrar geri almasına yardım etmesi isteniyordu. Sicilya ve Sardunya, Barbaros tarafından fethedildikten sonra Fransa'nın himayesi altında bir vasal prenslik olacaktı[49]. Şarlken, aynı yıl içinde Barbaros'un gücünü kırmak üzere Afrika sahillerine tek başına yelken açtı. Fransuva, talep ettiği desteği vermemişti. Tabii ki Barbaros'un da Fransız gemileri tarafından desteklenmesi söz konusu değildi.

Kendi yararına izlediği siyasete göre Kral Fransuva Türkleri, kendi menfaatlerinin zararına bile olsa her zaman hizmet vermeye hazır, saf birer barbar gibi görüyordu. Ama bu düşünceden daha yanlış bir düşünce olamazdı, zira Sultan Süleyman her ne kadar her fırsatta "kardeşinden" ve onun menfaatlerinden bahsetse ve dostluğunu kendi konumunu yükseltmek için kullansa da Fransa tarafından gelen tekliflerin ve mazeretlerin iç yüzünü çoktan ortaya çıkartmıştı. Ticaret antlaşmasını, yani

kapitülasyonu[50], 1536 yılında imzalamıştı, ama sadakatsiz “müttefikine” karşı yükümlülüklerini bununla sınırlıyordu. Diğer taraftan Fransa Kralı için gümrük konularında Fransızların eşit haklara sahip olması, denizlerde selamlama ve İstanbul’daki elçileri ile İskenderiye’deki konsoloslarının muhakeme yetkisi yeterince memnun edici idi. Yine de Fransızlar bu kapitülasyonla kendilerine verilen ticarî avantajlardan neredeyse hiç yararlanmıyorlardı: Normandiya veya Provans’tan Doğu Akdeniz sularına çok az gemi geliyordu ve İskenderiye’nin başkonsolosu kısa bir süre sonra rakibi ile nüfuz mücadelesine girmek zorunda kaldı (1539). İstanbul’da Fransız temsilcilerinin hiçbiri ticaret bağlantıları kuvvetlendirmeyi ya da korumayı düşünmedi bile. Sultan Süleyman’ın hükümdarlığının son yıllarında Venedik’e buğday ihracatı için koyduğu yasakları, Fransa’dan doğuda İstanbul’a, Trablusşam’a ve İskenderiye’ye altı gemi ile düzenli bir ticaret başlatma projesi göz ardı edildi[51].

Kapitülasyon antlaşmasının yapıldığı yıl, Fransa Kralı ile Alman Kayser arasında Barbaros Hayreddin Paşa’nın sadece Napoli Krallığı’nın İtalya’daki sahillerine saldırdığında müdahale etmiş olduğu yeni bir savaş çıktı[52]. Barbaros Hayreddin Paşa bu sahillerde Fransız bir elçi ile buluştu[53]. Cezayir Beyi Hayreddin Paşa ancak 1537 yılında İspanya Kralı’na saldırma talimatını aldı ve Sultan Süleyman, yanında La Forest ile birlikte bizzat Arnavutluk sahiline geldi[54]. Ama kayser ile yapması planlanan savaş yerine Venedik savaşı çıktı[55]. Saint-Blancard, her ne kadar Fransız donanması ile Osmanlıların saldırdığı Korfu sularına gelmiş olsa da hadiseleri sadece uzaktan izledi[56]. İstanbul’a gelişi de sadece bir gösteri idi. Marrillac, Kral Fransuva’nın yeni temsilcisi olarak Osmanlı ordusuna İstanbul’a kadar eşlik etti. Birkaç hafta sonra Aigues-Mortes barışı ile Batı’daki Fransız savaşı sona erdi.

Divân-ı Hümâyûn’a barış haberini Rincon getirdi. Fransa ile kurulan ittifaka ihtiyaç duymayan Sultan Süleyman, en güçlü iki Hristiyan kralın “dostluğuna” tamamen kayıtsız kaldı. Ayrıca Fransızların kayser ile barış görüşmelerinde bulunmalarına da fazla kızmadı. Ancak Şarlken 1540 yılında Fransa’da törenle karşılanınca, Rincon’a tehditle başını kaybetmeyi hak ettiği söylendi[57].

İki kral arasındaki savaş tekrar başlayınca, Fransız diplomasisi yine Fransuva’nın Sultan Süleyman ile dostluğundan konuşmaya başladı.

Rincon, uzun süren bir kabulden sonra 1540 yılının Kasım ayında Fransa'ya döndü. Fransa Kralı'nın talebi, en azından Akdeniz'de askerî destekti.

Rincon, 1541 yılında İstanbul'a dönerken İtalya'da Almanlar tarafından öldürüldü ve Sultan Süleyman'a yeni Macaristan seferinde eşlik edecek halefi, daha sonra de la Garde Baronu olup, genelde Kaptan Paulin diye çağrılan Antoine des Escalins'in, selefi Rincon'un uzun yıllar edindiği tecrübe ve kurnazlığa sahip değildi. Elçi, Sultan Süleyman'ı beylerbeyini tayin etmek üzere gittiği Budin karargâhında buldu[58]. Des Escalin, sürekli olarak Alman Kayser'in hırsından, kibirinden ve sadakatsizliğinden bahsederek, Sultan Süleyman'dan kaysere karşı yardım istedi. Sonuçta Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'ya Fransa Kralı'na hizmette bulunma emri ancak 1543 yılında verildi.

Türkler, Şarlken'e Batı'da birçok ülkeye hükmettiği için daha fazla saygı göstermiyorlardı. Türklere göre O İslâm düşmanı, Granada'daki Müslümanlara baskı yapan "İspanyol köpeği"[59], "Beç Kralı" zavallı Ferdinand'ın korkak ve zayıf kardeşi idi. Şarlken'den de Avusturyalıların izlediği siyasetten farklı bir siyaset beklemiyorlardı. "Kendi topraklarını koruyamıyorsa neden başkalarının topraklarına saldırıyor?" diye sordu Rüstem Paşa huzuruna getirilen ve Karadeniz'de ve Galata'daki zindanlara attırdığı İspanyol esirlere[60]. Bir başka seferde de: "Hristiyan ise neden Hristiyan bir kral olan, komşusu Fransa ile savaş yapıyor?"[61].

Avusturya elçilerinin böbürlenerek kendilerini bir şey sanmaları, vezirler tarafından alaya alınıyordu. 1540 yılında Laski, İran Şahı'nın kaysere elçi gönderdiği ve İranlılar Almanların ve İspanyolların yardımı ile Anadolu'nun tamamını ellerine geçirdikleri takdirde Avrupa üzerindeki hakimiyeti kaysere bırakmayı teklif ettiği ile övünüyordu. Lütfü Paşa'nın buna nazik ve ince alaylı cevabı: "Herhâlde sınırlar hakkında anlaşmaya varamadılar" oldu[62].

Türkler Macaristan'da ve Kastelnova'da, her ne kadar Osmanlı ile İspanya arasında doğrudan savaşlar olmasa da İspanyollara karşı savaşma fırsatı bulmuşlardı. Hakkı teslim eden savaşçılar olarak bu düşmanlarının cesaretlerini inkâr edemezlerdi ve İspanyol piyadelerinin Hristiyan dünyasının en iyi piyadeleri olduğunu kısa sürede anladılar. Ama İspanya'nın izlediği siyasetten ve İspanya Kralı'ndan hoşlanmıyorlardı. İspanya Kralı'na saygı duymalarına öncelikle hep huzursuz ve yine de çaresiz vasalı Ferdinand'ın süregelen yeteneksizliği izin vermiyordu[63].

İspanya Kralı, Afrika sahillerinde 1535 yılında yaptığı büyük sefer sırasında Hafsi hanedanından Tunus Beyi şahsında bir vasal bulmuş ve ona henüz elinde bulunmayan şehirleri de hakimiyetine katacağını vaat etmişti[64]. Bu amaçla 1540 yılında Napoli Kral vekili daha önce Mevlay tarafından kuşatılmış İfrîkıye önlerine geldi ve burasını kan akıtmadan gerçek beyine teslim etti[65].

1541 yılında Türkler, Yahudi Sinan, Corsetto ve Salih Reis tarafından yönetilecek 200 gemilik bir filo hazırladılar. Ama bu filo İspanyolların üzerine gönderilmedi. Barbaros Hayreddin Paşa'ya bu sefer yeni bir misyonu yerine getirme fırsatı verilmedi.

Barbaros donanmanın yönetimini ancak Ekim ayında tekrar üstlendi. Şarlken Afrika'ya yeni bir sefer hazırlamıştı. Bu sefer emrinde aralarında 17 kadırganın bulunduğu 200 iyi donatılmış gemi vardı. Aralarında, kayserin desteği ile Sultan Süleyman tarafından Rodos'tan kovulan tarikatları için küçük bir Hristiyan devleti kurabileceklerini uman Malta Şövalyeleri'nin bulunduğu birlikler 20 Ekim'de Cezayir'de Matefus Körfezi'ne indiler. Barbaros son zamanlarda Cezayir Beylerbeyi idi ve emrinde yeniçeriler ve Araplar vardı. 18 bin kişiden oluşan ordu, tahkim edilmiş şehrin üzerine yürüdü ve büyük bir fırtına çıkıp, filonun neredeyse tamamını yok etmeden önce taarruz hazırlıkları yapıyordu. Topçular henüz karaya çıkmamışlardı. Bunlar, Barbaros düşmanlarına şehrin surlarından başarılı bir şekilde ateş ederken, frtınadan battılar. Yolların kötü olması sebebi ile ancak beş gün sonra Matefus'a varıp, kurtulan birkaç gemiye binebildiler. Bugia (Budschia) Limanı'na doğru yol alırken yine fırtınaya yakalandılar. Ayrıca erzakları çok azdı ve Batı'nın büyük kayserinin askerleri "köpekler, kediler ve otlar" ile beslenmek zorunda kaldılar. Bir dizi bahtsızlıklardan sonra Şarlken sözde "Haçlı Seferinden" Mayorka'ya geri döndü[66]. "Il leur deult jusques au coeur – Kalbinin en derin yerinden vuruldu" diye yazacaktı Fransız temsilci sevinçle hükümdarına gönderdiği bir mektupta[67].

Birkaç ay sonra, Venedik'i yanına çekmeyi uman Fransa Kralı Fransuva ve gücü zayıflayan Kayser Şarlken arasında savaş başladı (Mayıs 1542). La Garde, Barbaros'un İtalya üzerine yelken açmasında ısrar etti, ama Sultan Süleyman bu talebi nazikçe geri çevirdi[68].

1543 yılında Barbaros Hayreddin Paşa'nın emrinde en seçkin askerlerle donatılmış 110 kadırga vardı. Haziran ayında Korfu açıklarında görüldü ve Reggio'ya saldırıp, İtalya sahillerinde çok fazla tahribata yol açmadan

korku içindeki Ostia'ya yöneldi. Roma'da şehir halkının kaçmasını engellemek için güvenlik güçleri geceleri fenerlerle sokaklarda dolaşmak zorunda kaldılar[69]. Kaptan-ı Derya Hayreddin Paşa, Marsilya'da Amiral olarak Enghien Dükü'nün emrindeki 50 Fransız gemisi ile birleşti ve ittifakları Hristiyanlar için büyük bir utanç anlamına gelen her iki filo Villefranche'ye doğru hareket ettiler. Uzun süre kuşatma altında tuttuktan sonra 22 Ağustos'ta, Şarlken'in dostu Savoy Dükü'ne ait olup, Alman birliklerinin işgali altındaki Nice Şehri'ni ele geçirdiler. Kale ise kendini başarılı bir şekilde savundu ve Barbaros 8 Eylül'de kuşatmadan vazgeçti. Fransızlar kuşatma esnasında gemiler için mühimmat istemişler ve Kaptan Paulin defalarca, öfkeli Türkler tarafından öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı.

Türkler, geleneklerine uygun olarak Eylül ayından itibaren kralın emri ile boşaltılan Tulon (Toulon) şehrinde kışı geçirdiler. Türk Amirali 30 bin asker ile İspanyollara çok fazla zarar vermemişti. Lyonlu bir tanık, "Tulon şimdi tam bir İstanbul gibi" diye yazmıştı. Barbaros ayrıca erzak temini ve kralın askerî tedbirlerinden hiç memnun değildi ve yeniçeriler ısrarla ulûfelerini talep ediyorlardı. 23 Nisan'dan sonra Hayreddin Paşa nihayet yola çıktı, ama kralın 10 kadırgası eşliğinde Kapua valisi Leon Stozzi'nin de katıldığı Türkler ancak 11 Haziran'da Talamone önlerinde belirdiler ve şehri ele geçirdiler. Temmuz ayında Lipari de ele geçirildi ve Hayreddin Paşa, nihayet İstanbul'a doğru yelken açtı ve sonbaharda buraya vardı[70].

Türkler ve Fransızlar ilk ve son kez ittifak hâlinde Hristiyan bir güce karşı savaşmışlardı. Fransız temsilciler La Garde, Aramont ve Montluc birkaç ay sonra Türk-İspanyol anlaşmazlıklarının ortadan kaldırılması için çaba gösterdiler (1545). Kayser Şarlken'in temsilcisi Gerhard Veltwyck'in diplomatik çabaları sayesinde Ferdinand'ın Macaristan ile yaptığı antlaşmayla aynı zamanda olarak, 10 Kasım'da barış sağlandı. Antlaşma şartları kayser açısından genel bir karaktere sahipti, ama bu antlaşmanın en önemli yanı Osmanlılar ile nefret besledikleri İspanyollar arasında yapılan ilk antlaşma olması idi[71]. Türkler, ikisi de Avusturya hanedanına mensup kardeşlerin – Şarlken ve Ferdinand – siyasi açıdan sadece tek bir gücü temsil ettiğine ilişkin bakışını tek bir antlaşma ile muhafaza etmişti, ki Kayser Şarlken'i ancak böylece vergi ödemeye zorlayabileceklerdi. Yine de metni, Fransa Kralı'nın Hristiyan kralları tarafında değil de, Osmanlılar tarafında olmasını sağlayacak şekilde yazdıramamışlardı. Veltwyck 1546 yılında sadece bir yıl için imzalanan barış antlaşmasını uzattırmak için

İstanbul’a geldi[72], ama antlaşma üzerinde değişiklikler talep edince Türklerin verdikleri cevap, “Kayser şart koşamaz. Şartları ancak sultan belirler[73]” oldu.

Fransızların İstanbul’daki nüfuzu artık iyice zayıflamıştı. 1545 yılında Almanlar haklı olarak, “Türkler Fransızlara rol yapıyor ve onları kullanıyor” gibi değerlendirmeler yapıyorlardı[74]. Aslında ilk kez elçi ünvanını taşıyan ve kendisine günlük tahsisat tayin edilen[75] elçi Aramont, eli açık olmasına rağmen, ya da bu yüzden[76] teşrifat kurallarına göre vermesi gereken hediyeleri temin etmek için yeterli paraya sahip değildi ve Türkler, diğer Hristiyanlara kıyasla Divân-ı Hümâyûn’da ayrıcalıklı bir yere sahip olduklarına ve Türk ileri gelenlerine hediyeler getirmek zorunda olmadıklarına dair fikirleri kabul etmiyordu. Aramont’un yerine geçen De Cambray – Yunanca ve Fransızca konuşan, ancak Türkçe de bilen bir âlim olmasına rağmen[77] – ve Codignac’ın da diplomatik yetenekleri azdı. Codignac daha sonra Siphnos (Siphanto) Adası’nın mirasçısı ile evlenecek, adanın feodal beyi olarak oraya gidecek, ancak köylüler tarafından kovulacak ve devşirme olmak isteyecekti[78]. Fransız elçiler ayrıca sürekli olarak Türklerin gözleri önünde birbirlerine giriyorlardı. Çok nadiren, örneğin Aramont’un İstanbul’a dönüşünde merasimle huzura kabul edildiği 1547 yılında olduğu gibi, Paris saatleri ve Batı endüstrisinin diğer değerli ürünleri hediye olarak gönderiliyordu. Genelde gerek Sultan Süleyman, gerekse vezirler, hatta Fransızlara nazik davranan kapıağası bile Doğu geleneklerine göre taleplerini açıkça bildirmelerine rağmen boşuna Paris’ten ipek örtüler ve keten çeşitleri, küçük köpekler, özellikle de saatler bekliyorlardı. Sultanın saatçisi, kimi zaman tercüman olarak da kullanılan Fransız Guillaume l’Horlogier’di. Sultan Süleyman seyahatlerinde ve Edirne dolaylarında günlerce çıktığı avlarda yanında birçok saat götürmeyi alışkanlık edinmişti[79]. Divân-ı Hümâyûn’da Fransızların birçok şey istedikleri ve “fakir bir Sakızlı, Ragusalı, Eflak veya Boğdanlı bile Divân-ı Hümâyûn’a boş ellerle gelmezken, ister saat, ister birkaç meyve olsun, küçücük bir hediyeyi bile esirgeyerek[80]”, yine de hep en başta rol almak istedikleri söyleniyordu.

1548 yılının bahar aylarında Fransa Kralı Fransuva’nın ölümünden birkaç ay sonra Osmanlılar yeni Kral II. Henri’nin Osmanlı ile ittifaka selefi kadar önemli bir yer verip vermeyeceği tartışılırken, Sultan Süleyman İran savaşını tekrar başlatmak üzere Anadolu’ya geçti. Aramont, gerek

Osmanlı'ya, gerekse Batı'daki güçlere sultanla kurulan ittifakın hâlâ geçerli olduğunu kanıtlamak amacıyla orduya İran'a kadar eşlik etmeye karar verdi. Yanında 75-80 silahlı asker, 112 at, 40 deve, 18 katır ve 12 çadır vardı. Bu küçük ordunun başında zambaklı sancak dalgalanıyordu – bu, Fransız bir hükümdarın İstanbul'daki sevgili "kardeşine" göndereceği ilk ve tek "birlik" olacaktı! Fransızlar gururla: "Hiçbir elçi böyle bir gösterişle ve böyle bir düzen içinde yola çıkmamıştı", diyorlardı[81]. Aramont, savaş raporlarını Ermenistan'da Ardiş (?)'ten gönderiyordu ve Erzurum'da Gürcü prenslerin Osmanlı karargâhına getirdikleri koyun, peynir, meyve gibi hediyelerden payını alıyordu. Bu esnada Fransa Kralı'ndan "Hristiyan güçleri arasında en güçlüsü" olarak bahsediyorlardı ve elçi onlara daha önce hiç tatmadıkları Benefşe şarabından ikram ediyordu[82]. Bu arada Aramont'un Osmanlı topçularına modern topçuluğun prensiplerini öğrettiği de iddia edilenler arasındadır.

İstanbul'da kalan Avusturya elçisi, Sultan Süleyman'ın İran'daki zaferini büyük bir ziyafet vererek kutladı[83]. Henüz Alman Kayser ve yeni Fransa Kralı arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildi ve Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da Hafsi ve yine İspanyolların himayesindeki Fas hakimi'nin topraklarına kadar egemenliğinin asıl kurucusu büyük Barbaros Hayreddin Paşa, 4 Temmuz 1546 tarihinde Beşiktaş'ta toprağa verildi[84]. Sanki Hayreddin Paşa'nın müteşebbisliğini, Hristiyanlara beslediği nefreti, dur durak bilmeyen enerjisini miras almış gibi görünen halefi Turgut Reis, önce Ege Denizi'nde ufak tefek korsanlıklar ve Venediklilere gönderdiği tehditlerle yetindi[85]. Rodos Sancakbeyi Salih Reis'in görevi ise Takımadalar'da ve Akdeniz'de barışı sağlamaktı[86].

Ama Salih Reis'in, tebaaları zarar gören Hristiyan krallar ve cumhuriyetler Osmanlı ile anlaşma hâlinde olmalarına rağmen, denizlerdeki ganimet peşinde koşan faaliyetlerine göz yumduğu Turgut Reis günbegün yeni bir Barbaros hâline geliyordu. 1550 yılında Hafsilerin elinden İfrîkıye'yi aldı ve yönetime kardeşini getirdi. Gemileri Tarent önlerine geldi ve herkes endişe içinde Salih Reis ile birleşmesinden bahsediyordu[87]. Temmuz ayında Cenevizlere ait Rapallo'yu kuşattı[88]. Hayreddin Paşa'nın Cezayir'de iktidarda olan oğlu ile çok iyi ilişkiler içinde idi ve emrinde sürekli olarak muhafaza ettiği 15 bin kişilik birliği ve sayısız atlı Berberi[89] ile İspanyolların elinden Tlemsen'i alan Fas hakimi, karşısındaki İspanya sahillerini ziyaret etmeye çok da soğuk bakmıyordu[90]. Malta, Sicilya ve

Berberistan sahilleri arasındaki Cerbe Adası, hiçbiri doğrudan Osmanlı Sultanı'nın emrinde bulunmayan müttefik deniz güçlerinin buluşma noktası hâline gelecekmiş gibi görünüyordu[91].

İspanya Kralı için bu saldırılar açık bir meydan okuma anlamına geldiğinden, reisleri cezalandırmak için gerekli tedbirleri aldı. Antonio Doria'nın papanın iki kadırgası ile birleşen 10 veya 20 kadırgası yaz aylarında 1000 İspanyol ile İfrîkıye'yi, oğlu tarafından yerinden edilen vergiye tâbi Tunus Beyini ve birkaç Arap'ı kuşatmak üzere yola çıktı[92]. İfrîkıye ve daha sonra Manastır uzun süren bir mücadeleden sonra 10 Eylül'de İspanyolların eline geçti ve Doria, Cerbe Adası'nda, adanın Müslüman yöneticisi Şeyh Süleyman'ı kendi tarafına çekmeyi başaran Turgut Reis'i aramaya çıktı[93], ama yakalayamadı[94]. Kayser Şarlken ise Sultan Süleyman'a yazdığı bir mektupta, hadiseyi çok önemsiz gibi göstererek, bunun sadece korsan reislerini cezalandırmak için yapılan bir teşebbüs olduğunu bildirdi[95]. Bu yüzden Salih Reis de sadece Cenevizlileri cezalandırma teşebbüsünde bulundu[96].

1551 yılında Sultan Süleyman, Cezayir Kralı'na, Fas hakimine; Turgut Reis'e Hristiyan düşmanlarına karşı yardım edecek 150 gemilik bir filonun hazırlanması için emir verdi. Babasının Cerbe Kalesi'ndeki ölümünden sonra İspanya ile antlaşmasını altı yıllığına uzatan ve her yıl birkaç av şahininin yanı sıra 12 bin altın ödemeyi vaat eden Tunus Bey'i de bu hareketinden dolayı Osmanlıları karşısına almıştı[97]. Kasım Paşa, Cezayir'e beylerbeyi olarak tayin edilirken ve bu sayede Osmanlılar tarafından ilk kez resmen tanınmış olan Turgut Reis, yıllık 10 bin altın gelirle[98] İfrîkıye Sancakbeyliği'ne getirildi. Daha önce de bahsedildiği gibi Turgut Reis Doria'nın Cerbe'deki kuşatmasından dört kadırga ile kaçabilmişti[99]. Ayrıca Venediklilerin de saldırılarından başarı ile kurtuldu.

Bu arada Salih Reis yönetimi altında yüz üzerinde gemiden oluşan büyük bir Osmanlı filosu, Sicilya'nın kral vekilinden İfrîkıye'nin anahtarlarını talep etmek üzere İstanbul'dan yola çıktı[100]. Donanma Zenta önlerine geldi ve Şarlken, Barselona'dan İtalya'ya geçmek üzere olan Bohemya Kralı'nın hayatı için endişe duymaya başladı. Sicilya'da Lagosta ele geçirilip, talan edildi. Malta da korsanlardan büyük zararlar gördü[101] ve Goze Adası'nı ele geçirdiler. Denizde Aramont'a rastladılar ve bu donanmanın üç lideri, Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan, Salih Reis ve Turgut Reis bir araya toplanıp, aralarında birçok Fransız'ın bulunduğu Rodos

Şövalyeleri tarafından savunulan Trablus Limanı'na geldiler. Yanlarında getirdikleri Aramont, sadece dokuz gün süren ve 14 Ağustos'ta Trablus'un teslim edilmesi ile sona eren kuşatmayı izlemek zorunda kaldı. Şehrin savunucusu Chambery Komtur'u [şövalye tarikatının yöneticisi] birkaç şövalye ile birlikte Malta'ya götürüldü. Cerbe tekrar Türk hakimiyeti altına girmek zorunda kaldı[102]. Doria'nın Turgut Reis'i adaların arasında 23 kadırga ile sıkıştırma denemesi Turgut Reis'in kurnazlığından dolayı başarısız kaldı[103]. Donanma, ancak son baharın sonlarına doğru İstanbul'a büyük bir zaferle varırken[104], Salih Reis ve Turgut Reis yaklaşık elli kadırga ile Preveze'de kış karargâhında kaldılar[105]. Girişimlerinin ödülü, Cezayir ve İnebahtı beylikleri oldu[106].

1552 yılının Haziran ayı başlarında Osmanlı gemileri Sinan Paşa komutasında tekrar Boğazlardan geçti ve yine Aramont gemide idi, ama bu sefer her hareket üzerinde nüfuzunu konuşturabilecek bir elçi sıfatı ile değil, sadece istenmeyen bir danışman olarak. Bu sefer önce Reggio talan edilip, ateşe verildi ve Osmanlı kadırgalarındaki askerler Scaglia ve Polikastor'ya da indiler. Aramont, Kralı'nın müttefiki olan Salerno Prensi'nin mülklerini zor kurtardı. Türkler, Napoli önlerinde kral vekilinin burada toplanan az sayıda gemisi ile bir çatışmaya girdiler ve Procida'da Fransız Donanması'nı bekleyip, burada birleştiler. İki donanma da Terracina, Ponza Adalarında – ki burada Doria'nın 39 kadırgası geri püskürtüldü[107] - ve Porto Erocele'de görüldü. Bir tek Elbe ve Piombino Adası Fransızların önerisi doğrultusunda saldırıya uğramadılar. Eylül ayı geldiğinde Türk kadırgaları tekrar birkaç Fransız gemi eşliğinde Ayamavra'ya geri döndüler. Ancak Maltalılar Kapua kaptanının yönetimi altında denizlerde kaldığı için Turgut Reis altmış gemi ile geride kaldı[108].

1553 yılının bahar aylarında nihayet Trablus Beyi Murad Ağa İfrîkıye Limanı'nı kuşatma altına aldı. Oradaki Hristiyan komutanın emrinde ancak bin kadar, parası ödenmemiş asker vardı. Halkulvat (Goletta) da aynı üzücü durumda idi[109] ve İfrîkıye teslim olma aşamasına geldi[110].

Fransız gemileri, St. Blancard komutasında (Temmuz) Korfu sularında Fransa Kralı'nın "muhteşem" diye adlandırdığı Turgut Reis ile buluşmak üzere Doğu'ya yelken açtılar. Türk-Fransız filosu bir süre Cotrone ve Castello'da bekledi. Turgut Reis'in ve yardımına gelen Salih Reis'in emrindeki denizciler, Kral Henri'nin düşmanına ait olmayan hiçbir bölgede talana çıkmama yasağından çok da memnun değildildiler. Pantelaria Adası'nı

işgal ettiler ve geçen yılın rotasında devam ettiler. Fransızların isteği üzerine Cenevizli asilere ait Korsika Adası'nda Portovecchio'ya saldırı düzenlenip, Bastia ele geçirildi[111]. Bonifacio[112], sadece Türk-Fransız filosundan değil, kara tarafından da kuşatma altına alınmış olmasına rağmen, ele geçirilemedi[113].

Türklerin, Fransa'nın menfaatlerine hizmeti bununla sınırlı kaldı. Gerek İfrîkıye, gerekse Trablus'a sahiptiler; Cerbe Adası sultana vergi ödüyordu; Cezayir'i Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğlu yerine Sancakbeyi Ali Bey yönetiyordu[114]; Fas hakimi yenilmiş ve oğlunun kesik başı İstanbul'a gönderilmişti. Fransızlar için daha fazla yorulmak, "travailler pour le roi de France" 16. yüzyılda, üstelik talan ve ganimet toplama yasağı varken, pratik siyasetçilere ve savaşçılara mantıksız görünüyordu. Böylelikle Turgut Reis 1554 yılında Adriyatik Denizi'nde, Preveze'de kaldı ve Fransızların hiçbir ricası, Cenevizlilerin kaybettikleri yerleri tekrar geri aldıkları Korsika'ya karşı harekete geçmesine ikna edemedi[115].

Türkler ancak Kral Henri'nin St. Blancard komutasındaki kadırgalarını Preveze'ye göndermesi ve kendi eli ile yazdığı bir mektupla "en muhteşem, en ulu, en güçlü, büyüklük gösteren ve yenilmez kral, Müslümanların büyük lideri Sultan Süleyman Şah'tan" yardım talep edince İtalya'ya doğru harekete geçtiler ve Turgut Reis ile Salih Reis'in genç kaptanları ve denizcileri, genç Piyale Paşa'nın yönetimi altında Piombino, Calvi, Elbe ve Bastia'ya (17 Ağustos 1555) akın ettiler[116].

1555 yılının sonunda Fransa ile İspanya arasında barış görüşmeleri başlamıştı. Bu yüzden 1556 yılında Hristiyan Batı'daki "kardeş" Kraldan Türk donanmasının Akdeniz'de Napoli ve Ceneviz sahilleri ve adaları önüne gelmesi yönünde hiçbir talep gelmedi. 1557 yılından beri hastalıklı, asık suratlı bir adam olan De la Vigne Fransız elçisi idi. Raporlarında sürekli olarak "köpek barbarlardan", bunların kibirlerinden ve inatlarından bahsediyor, – "tıpkı katır gibi, şeytan gibi[117]" olduklarını söylüyordu[118] - ve yalana meyilli olduklarından[119] şikâyet ediyor ve vezirlerin karşısında olmadık kaba hareketlerde bulunuyordu; bir seferinde Sultan Süleyman'ın Budin ve Macaristan'da başka önemli yerlere sahip olmuşsa, bunların Kralı sayesinde olduğunu iddia etmiş ve Rüstem Paşa, sultanın maddi açıdan bütün Hristiyanların toplamından daha güçlü olduğunu söylediğinde, sinirlenerek odadan ayrılmıştı[120]. Hristiyanların, bu disiplinsiz, düzensiz ve vahşi insanları tek bir yaz mevsiminde Anadolu'ya geri gönderebilecek

güçte olduğuna[121] ve bunun Fransızların Kale (Calais) Şehri'ni tekrar geri almak için yapacakları masraftan çok daha aza mal olacağına kesin olarak inanıyordu[122]. Selefleri hakkında ise "Krallarının menfaatine ve itibarına ters bazı aptalca hareketlerde bulunduklarını" söylüyordu[123]. Düşmanların arasında yaşadığına inanıyordu ve herkese bu şekilde davranıyordu[124].

Bu esnada Cezayir ile İspanya tarafından desteklenen Fas arasındaki yerel savaş devam ediyordu. Cezayirliler her ne kadar Bugia ve Oran'ı (1556) ele geçirseler de daha sonra düşmanlarına yenilip, acımasızca katledildiler[125]. Malta gemileri – la Vigne ayrıca Cenevizlilerin de katıldığını belirtip, tedbirler alınmasını istemiştir[126] - Takımadalar'dan Suriye sahillerine kadar her yeri talan ettiler[127]. Divân-ı Hümâyûn, Fransa'dan Afrika'daki karışıklıklar[128] için yardım istedi, ama boşuna: Türk gemileri Oran'a tek başına hareket etmek zorunda kaldılar[129]. Vezirler bu münasebetle Fransız elçinin yüzüne karşı "Fransızlar güvenilir değil, yalan söylüyorlar", diyordu[130].

Fransa'nın itibarı, Saint Quentin Muharebesi'nden sonra daha da azaldı, ama Sultan Süleyman dostu ve eski müttefikini bu kayıp karşısında yine de dürüstçe teselli etmeye çalıştı[131], ancak tüm Türklerin "lanet İspanyol'a[132]" duydukları nefrete rağmen, Fransa Kralı'na istediği iki milyon altını borç vermedi[133]. Prior'daki Sen Jan Şövalyelerine ait deniz gücünün Fransa tarafından yönetilmiş olması, karşılıklı ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep oldu: Türkler, kralın bu hadiseye müdahale etmesini istediler[134].

14 Mayıs 1558 yılında yüzden fazla gemi, Cezayir'de Turgut Reis'in yardımına gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı[135]. Türkler Suranto (Sorrento)'da 3 bin kadar esir aldılar ve donanma San Severino'ya gelerek, top ateşi ile karşılık verdikleri için şehri cezalandırdığında, Roma'da yeni bir panik yaşandı. 15 Temmuz'da Osmanlı donanması Port Mahon'a saldırmak üzere tekrar Fransız donanması ile birleşti[136]. Calvi'de durmalarına rağmen Türkler Korsika'yı bu sefer rahat bıraktılar, zira anlatılanlara göre, Kaptan-ı Derya tıpkı 1552 yılındaki seleflerinden birinde olduğu gibi, Napoli kral vekilinden para ve başka hediyeler almıştı[137]. Kaptan-ı Derya gerçekten de Tulon'da toplanan Fransız gemilerinin Villefranche, Bastide veya Nice'e saldırmak için çok zayıf ve yetersiz olduğu gerekçesi ile Eylül ayında geri çekilmeyi emretti[138]. Müttefik donanmasının kendisine eşlik etmesine bile izin vermedi[139].

Denizlerin beylerbeyi kaptan-ı deryanın Cenevizliler ile görüşmelerde bulunduğu ve Dorya'dan altın işlemeli ve ipek kumaşlar ve 4 bin skudi para aldığına dair Fransızlar tarafından yapılan şikâyetlere resmi bir yalanlama getirilmedi. Ceneviz, bir süredir İstanbul'da, gerek kendi, gerekse Doğu'da kalan tek kolonisi Sakız Adası çıkarına ve buğday alımları konusunda[140] hediyeler ve yüksek bir vergi vaadi ile çalışan Tortorino[141] gibi kendi temsilcilerini barındırıyordu[142]. Cenevizlilerin Kaptan-ı Derya'yla bir vasallık ilişkisi sözü verdikleri ve Ceneviz'in topraklarına bu yüzden dokunulmadığı iddia edildi[143]. Ayrıca sultana son 10 yılda 400 bin altın ve veziriazama 100 bin altın vaat ettikleri de anlatılanlar arasında idi[144]. Sonuç olarak Kaptan-ı Derya'ya Anadolu'da bir beylerbeylik verildi[145].

Kuzey Afrika'daki karışıklıklar aynen devam ediyordu[146]. Osmanlı donanması 1559 yılında tekrar yelken açtığında, tarafsız Venedikliler Kıbrıs[147] için endişe duymaya başladılar ve o kadar heyecanlandılar ki, Venedik'in bir deniz kaptanı Draç'taki Türklere karşı bir korsan gemisi yüzünden düşmanlık başlattı[148]. Korfu, savunma durumuna geçirildi ve Temmuz ayında Türk gemileri Zenta önlerine geldi[149]. Ama Anadolu'da baş gösteren karışıklıklar, sultanın denizlerde aktif bir siyaset yürütmesini engellediğinden, o dönemde yapılan yeni Fransız-İspanyol barışı kendisinin çok işine geldi[150].

Ancak kısa bir süre sonra İspanya yine meydan okuyacak ve deniz savaşı yeniden başlayacaktı.

1559 yılının yaz aylarında Medina-Coeli Dükü Trablus'a saldıracak yeni bir filo hazırladı, ama mürettebat bu sefer İspanyol birlikleri yerine iyi silahlanmamış İtalyanlardan oluşuyordu. Bu yüzden denize açılmaktan vazgeçtiler ve Piyale Paşa 14 Kasım'da hiçbir düşmana rastlamadan İstanbul'a geri döndü[151]. Piyale Paşa'nın yokluğunu fırsat bilen Hristiyanlar, kış ortalarında İspanyol dükün yönetimi altında 54 Hristiyan gemisi ile, yerinden edilmiş olan şeyhinin Hristiyanlarla birleşmiş olduğu[152] Cerbe'ye doğru yola çıktılar. Kale, kısa bir kuşatmadan sonra teslim oldu[153]. Ada İspanya Kralı'na her yıl 6 bin altın, "dört devekuşu, dört ceylan, dört tay ve bir deve" gönderecekti[154].

1560 yılında Turgut Reis Cerbe'de Medina Coeli ve Doria tarafından kıstırıldı. Piyale Paşa, bu sefer Kaptan-ı Derya olarak yardımına koştu ve 15 Mayıs'ta adanın önüne geldi. Savaş üç gün sürdü: Piyale Paşa ikinci gün 20 kadırga zapt etmiş ve bir kadırgayı ateşe vermişti. İspanyol filosundan

sadece 11 gemi kalmıştı. Kaptan-ı Derya'nın topçuları ile desteklenen çok sayıda Arap, bu esnada Cerbe Kalesi'ni karadan kuşatıyorlardı. Kale 70-80 topa sahip olduğu ve sadece su sıkıntısı çektiği için ele geçirilmesi biraz uzadı[155]. 27 Eylül'de muzaffer donanma Alvaro de Sande, Sancho de Leyva, Berenger de Requesens, Juan de Corona ve Medina Dükü'nün oğlu Guasto gibi birçok esir ve birçok haç işareti taşıyan bayrakla Sultan Süleyman'ın kendisini her zamanki gibi "ciddi ve melankolik"[156] bir biçimde karşıladığı ve İspanya'nın en iyi hanelerinden kölelerin, ezeli düşmanının kanlı bayraklarının, zapt edilen 21 kadırganın, kurtarılan hacıların ve diğer Müslümanların geçişini seyrettiği İstanbul Limanı'na vardı. "İspanyol dize getirildi", deniyordu İstanbul'da. "Artık Osmanlı'ya kim kafa tutabilir?"[157]

Takımadalar'da zafere rağmen "Portekiz" Ali Reis ("Ali Portuk") yönetimi altında 25 kadırga bırakıldı[158]. Maltalıların denizlerde görülmesi beklenemezdi ve İspanya'nın deniz gücü uzun bir süre için zararsız hâle getirilmişti. Bu yüzden Cezayir Beyi artık Halkulvat'ı geri almayı düşünebilirdi ve bunun için Sultan Süleyman'dan yardım talep etti[159]. Bunun üzerine emrine 15 kadırga verildi[160], ama bu sefer ancak daha sonra gerçekleşecekti[161]. 1561 yılında Osmanlı donanması sadece Lippari'de birkaç Sicilya gemisi zapt etti[162]. 1563 yılında İspanyollar Oran'da Cezayirlilere karşı savaştılar ve Ali Reis emrinde 30 kadırga olmasına rağmen, yerel savaş olarak kabul edilen bu mücadeleye müdahale etmedi[163].

Malta korsanları ile ilgili şikâyetler daha sonraları da bitmedi. Chevalier Charlu, Malta Şövalyeleri'nin hizmetinde korsan olarak büyük ün yaptı[164]. 1564 yılında Ali Reis korsanları cezalandırmak üzere 10 kadırga ile Rodos'a yöneldi[165]. Ama Türk gemilerinin aynı yıl içerisinde tekrar Elbe ve Korsika'ya kadar ilerlemesine rağmen, Maltalılar Çuha Adası (Cerigo)'nı talan ettiler ve bu sefer de kaptan-ı deryanın Eylül ayında geri çekilmesinden sonra 30 kadırga Takımadalar sularında nöbet tutmak zorunda kaldı[166]. Daha o zamanlar bizzat Malta'ya karşı sefer düzenleme fikri konuşuluyordu[167]. Sultan Süleyman'ın nihayet İspanyollarla ittifak hâlinde olup, Kralı'na birçok hizmette bulundukları için İspanya'dan yardım bekleyen Sen Jan Şövalyeleri'nin Adası'na saldırma kararını kesinleştiren hadise, daha 1554 yılında[168] saldırıya uğrayan Penon de Vellez

Kalesi’nin 1564 yılı sonlarında İspanyollar tarafından ele geçirilmesi oldu. Kalenin yenilen beyi İstanbul’a gelip, ateşi körüklemişti[169].

1565 yılı başlarında, Sultan Süleyman’ın torunu olup, Rumeli Beylerbeyi’nden dul kalan Şehzâde Selim’in kızı ile evlenen Budin Beylerbeyi Piyale Paşa Kaptan-ı Deryalığa getirildi. Kara birliklerinin serdarlığına da Kızılahmedli Mustafa Paşa tayin edildi. Osmanlı’nın o güne kadar gördüğü 150 gemilik en görkemli donanma, İstanbul Limanı’nda 50 bin askeri aldı. Ayrıca Suriye ve Mısır’dan da gemiler istendi[170] ve 1 Nisan’da, Cezayirli elçilerin yeni havadislerle İstanbul’a geldiği gün, donanma yelken açtı[171].

Venedik Kıbrıs için, İspanya’nın kral vekili de Sicilya ve Napoli sahilleri için endişe duymaya başlamışlardı. Türkler tarafından uzunca bir süredir ihmal edilen ve dinî karışıklıklar sebebi ile zayıf düşmüş Fransızlar[172] Provans’a bir saldırı düzenlenebileceğinden endişeleniyorlardı[173]. Ama tüm beklentilere rağmen, büyük filo Malta’ya yöneldi[174].

Rodos’u kaybettikten sonra, şövalyelerin yeni merkezi hâline gelen muhkem şehrin kuşatması Haziran ayında başladı. Osmanlı himayesi altındaki yeni korsan Uluç Ali Reis ve Turgut Reis Osmanlı deniz ve kara birliklerine katıldılar. Şövalyeler sayıca azdı, ama kaleleri oldukça güçlü ve uzun süredir üstün Türk gücüne karşı savunmaya hazır tutuluyordu. 23 Haziran’da Saint Elme Kalesi işgal edildi. Turgut Reis bu taarruz sırasında hayatını kaybetti. Olağanüstü yiğitliğine ve kurnazlığına büyük saygı duyan tüm dindaşları ve soydaşları bu yaşlı reisin ölümüne çok üzüldüler. İki kadırga naaşını, toprağa verildiği Trablus’a getirdi[175]. Saint Anjelo (Anga) ve Saint Mişel (Mihail) kaleleri bu esnada yeni bir taarruza olanca güçleri ile direndiler. Garcia de Toledos’un yönetimi altındaki İspanyollar adaya ulaştı. Eylül ayı geldiğinde geri dönüş emrinin verilmesi gerekti. Mustafa Paşa, Ekim ayında 60 kadırga ile Malta’yı fethedemeden geri döndü. Yine de her yerde 1566 yılının bahar ayında inatçı şövalyelere karşı savaşın tekrar başlatılacağı fikri hakimdi[176]. Kimileri de üstad-ı âzam Jean de la Valette’nin, İspanya’dan gelen para yardımları ve yanlarında ayrıca 3 bin İsviçreli de getiren Pompeo Colonna ve Don Garcia komutasındaki yardımcı birliklerin ve François de Brissac, Strozzi, La Riviere, de Clermont, Talart, de Guiche gibi macera peşinde koşan genç Fransız

asilzâdelerin adaya gelmesine rağmen, Sicilya'ya yerleşeceğini iddia ediyorlardı.

Ama üstad-ı azam (Jean de la Valette) muhkem başkentinde kaldı ve Batı'nın tüm ülkelerinden gelen bu kadar çok Hristiyan yardımcı birlikleri, Sultan Süleyman'ın tekrar Macaristan'a yönelmiş olduğu bir zamanda Türkler üzerinde daha da büyük bir etki yarattı. Bu yüzden Malta'ya ikinci bir saldırı düzenlenmedi ve Zigetvar'ın fethini görmeyecek olan Sultan Süleyman, Rodos Şövalyeleri'nin ikinci merkezinin de fethedildiğini görmekten mahrum kaldı[177]. Trablus Sancakbeyliği'ne getirilen Uluç Ali Reis'e bu bölgede mevcut durumu özenle koruması görevi verildi[178].

Korsanların dur durak bilmeyen faaliyetleri sayesinde Kuzey Afrika'da sancakbeyleri ve vergi veren "krallar" ile kurulan Osmanlı hakimiyeti bundan böyle de korsanların cesaretleri ve faaliyetleri ile muhafaza edilecekti, zira Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi deniz gücü, tazminat ödeyerek görevden ayrılmayı tercih eden tayfalar yüzünden bir dereceye kadar mürettebat sıkıntısı içindeydi[179]. Önce Hristiyan ülkelerde köle veya halkın içinden gelen sâde birer insanken, talihlerinin yardımıyla yüksek makamlara erişen ve takdir edilmek üzere Sultanın huzuruna çıkma şerefine nail olan, maceraperest ve yağmadan zevk alan bir Barbaros, bir Turgut ve Uluç Ali Reis gibi reisler, Batı Akdeniz'deki Türk üstünlüğü görüntüsünün vazgeçilmez şahsiyetleriydi. Bu üstünlük olağanüstü yeteneklere sahip bu şahsiyetlerle birlikte günün birinde tekrar sona erecektir.

Piyale Paşa, daha Sultan Süleyman'ın hayatta olduğu zamanlarda Cenevizlilerin Doğu Akdeniz'deki sığınakları; İspanya Kralı'nın korsanlarına sığınak ve erzak sağladığı, kaçak köleleri barındırdığı ve Maltalılara yardım ettiği iddia edilen ve o güne kadar ancak etkili ve kurnaz bir diploması ile yakayı sıyırmayı başaran Sakız Adası'nı nihayet ele geçirmeyi başarmıştı. Mazereti, iki yıldır ödenmeyen vergi olmuştu, ancak Türkler Rum nüfusun Cenevizlilere karşı düşmanca tutumundan haberdardı. 14-15 Nisan 1566 tarihinde adayı yöneten Giustiniani ailesinin 12 üyesi esir alındı ve İstanbul veya Kefe'ye gönderildi[180]. Sakız Adası bu hadise üzerine ticaretteki konumunu kaybetti ve kısa bir süre sonra komşusu Bozcaada gibi fakirliğe düştü.

Bundan sonra Osmanlılar ve Batı'nın Hristiyan güçleri arasındaki ilişkiler, Fransız müttefik olarak Urbino Dükü'nün ve baharat ticaretine girmek isteyen Ferrara Dükü'nün[181] ve aynı amacı takip eden[182] Portekiz

Kralı'nın ara sıra gelen elçilik heyetleriyle sınırlandı. Hatta bir seferinde papa ile gizli yazışmalar yapıldığı bile iddia edildi[183].

Doğu Avrupa'nın Hristiyan devletlerinden, uzun bir süredir Türk ittifakına, yani Tatar ve Boğdan sınırındaki barışın korunmasına vazgeçilmez bir devlet prensibi olarak bakan Lehistan Krallığı ilk sırada geliyordu.

Bir süredir Özi (Dinyeper) çağlayanlarının yakınlarındaki adalarda yaşayan, çoğunlukla Ortodoks inancına sahip Hristiyanlar olan ve doğal düşmanları ile rakipleri tarafından yakıp-yıkıcı, evsiz-yurtsuz olarak "Kazaklar" diye adlandırılan eşkıya takımı sınır boylarındaki barış için tehlike arz ediyordu. Bu durum, Kırım'da Tatar gücünün birleşmesinden sonra 1510 yılından itibaren çok daha güçlü bir şekilde gelişti. Özi Nehri kenarındaki Leh komutanlar, özellikle de Ostajef Daszkiewicz, yüzyılın ilk otuz yılı içerisinde, genelde, kahramanlıkları veya acımasız eylemleri yüzünden hiçbir sorumluluk taşımadan, Kazakların hizmetlerine başvuruyorlar hatta bu kaçak köylü ve askerleri, bu eşkıyaları sıkı bir askerî düzene sokmaya çalışıyorlardı. Ama Kazaklar 1576 yılına kadar düzenli birlikler değildiler ve Lehistan tarafından da kendilerine herhangi bir ücret ödenmiyordu. Zaporog Kazakları, yani Dinyeper Çağlayanları halkı, uzun mızrakları ve tüfenkleriyle gerek yaya, gerekse atları üzerinde savaşmayı biliyorlardı ve korsan olarak küçük şaykalar üzerinde düşman bölgesine girip, kazanç ve ün aramaya çıkıyorlardı[184].

Ruslar, Tatarlara ve kimi zaman limanından buğday, odun, kürk ve havyar yüklü kadırgaların ve daha küçük gemilerin İstanbul'a gönderildiği Kefe'deki karşı mücadelelerinde genelde bunların müttefikleri oluyordu[185]. Yine de, Osmanlı Hazinesi'nden her yıl 14 bin altın alıp, değerli samur kürkleri satın almak üzere Moskova'ya gelen İstanbul'daki bir Ermeni veya Rum "büyük tüccarına" ait kervanların geçişine izin veriyorlardı, zira biliyorlardı ki, bu kervanları durdurmaları onları yok edecek bir savaşın başlaması anlamına gelirdi[186]. Ganimet ve kölelerle eve dönen Tatarlar, kendi adına çalışan tüccarlar, sultanın Müslüman veya Hristiyan uyrukları, bunların hepsi Kazaklara mal ve kazançlarından gümrük ödemek zorundaydılar. Lehistan Krallığı'nın sınır kaleleri onlara sığınak sağlıyordu. Braclaw, Kaniew ve Çerkaski'de onları barındıran ve mallarını düşük fiyatlara alan dostları vardı.

Kaydı hayat şartıyla liderlik yapacak, seçilmiş bir Hatmanları henüz daha yoktu. Aksine her zaman, onları kendi amaçları için kullanmaya hazır,

cesur, hırslı, fakir veya müsrif, maceralara meyilli bir Leh asilzâdesi buluyorlardı. Bunlardan ilki, tecrübeli diplomat Hieronimus Laski'nin bir akrabası olan Albert Laski oldu[187]. Yetenekli, ama bir o kadar huzursuz ve istikrarsız bir adam olan Laski, ün peşinde idi: Özi Nehri kenarındaki Tatar kalelerine Osmanlılar'a, İmparatora ve Boğdanlı Aleksandru Lapuşneanu'ya saldırıyorlardı. Boğdan Prensi'ne karşı Despota bir seferinde yardım etmiş ve bunun için kendisine önemli bir yer tutan Hotin Kalesi verilmiş ve Boğdan Prensi'nin halefi olarak tanınmıştı[188]. Kazaklar işte bu adam şahsında, birçok defalar kendilerine liderlik edecek sevilen birini bulmuşlardı. Başka bir Leh asilzâde olan Pretwitz, 1554 yılında yine Kazaklarla Tatar bölgelerinde akına çıkmıştı[189]. Nihayet atalarından biri Boğdan'ın büyük prensi Stefan olan Çerkaski Starosta[*] Stefan'ın kardeşi Rus/Litvanyalı Dimitraşko Wiszniewiecki şahsında sürekli bir lider buldular. Lehistan'da Kaniew ve Çerkask valisi olarak atanması reddedilen Wiszniewiecki, 1549 yılında Türklerin tarafına geçti. 1560 yılında tekrar Hristiyanların tarafına geçerek, Tatarların Azak şehrine saldıracağı söyleniyordu[190]. Despotun idaresi sona erip, isyancı Boyarların başına Stefan Tomşa geçtiğinde, Boyarların diğer bir partisi tarafından büyük vaatlerle çağrılan ve Rusları kendi tarafına çekebilmek için Lehlere yine ihanet eden Wiszniewiecki, Boğdan'a saldırdı. Yanında Leh dostu Piasecki ve çoğu Kazaklardan oluşan üç bin atlı ve birkaç top vardı. Rakibinin daha üstün ordusu ile karşılaştığında Seret Nehri'nde esir alındı ve yoldaşları ile birlikte İstanbul'a gönderilerek, Lehlerin tüm arzlarına ve ricalarına rağmen acımasız bir ölüme mahkum edildi. Emrindeki askerlerden iki yüzü Türklere köle oldu[191].

Bu tür barış ihlalleri için Divân-ı Hümâyûn nezdinde özür dilemek üzere birçok elçi İstanbul'a geliyordu ve sultana samur kürkler, altın yaldızlı gümüş kupalar, av köpekleri ve beyaz şahinler getiriyorlardı[192]. Örneğin Nikolas Bohusz 1550 yılında kralının Özi'ye yaptığı bir saldırı için bu şekilde özür dilemeye çalışmıştı[193]. Stanislas Teczynski aracılığıyla eski ateşkes antlaşması yeni Kral Sigismund August adına 1553 yılına kadar uzatıldı – tabii ki Türk geleneklerine göre sadece "Şahların Şahı Osmanlı padişahının ölümüne kadar"[194]. 1563 yılında Georg Jaszlowiecki İstanbul'a gelerek Wiszniewiecki adına af diledi, ama Wiszniewiecki'nin Osmanlı Devleti'ne ihanet etmiş olarak muamele görmesini engelleyemedi. 1564 yılının sonlarına doğru, Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu Şehzâde Selim

veliaht olarak belirlendiği ve kararlaştırılan ateşkes antlaşmasının Selim'in gelecekteki iktidarı için de geçerli olmasını sağlamak üzere[195] barış yeniden onaylandı[196].

Lehler, Tatarları ezeli düşmanları olarak gören Ruslara karşı Türkleri doğal müttefikleri olarak görüyorlardı[197]. 1552 yılında Tatarlar Moskova sınırlarına saldırmışlar ve Kırım'a binlerce köle götürmüşlerdi[198]. Rusların 1557[199] yılındaki intikam seferinden sonra Tatarlar 1559 yılının kış aylarında "ülkede yaşayan zavallı insanların âdetleri üzere iyi bir yemek ve içecekten başka bir şey düşünmedikleri bir zamanda[200]" yine Çar'ın topraklarına saldırdılar. Ruslar tabii ki bundan önce Tana'da olduğu gibi düşük rütbeli olmasına rağmen, diğer subaylara kıyasla bağımsız bir konuma sahip[201] bir beylerbeyinin yönetimde olduğu Azak ve Kefe'yi tehdit etmişlerdi[202]. Rivayete göre, bir yıl sonra Boğdan Prensi'ne Tatarlara Ruslara karşı yardım etme emri verilmişti[203].

Altmışlı yıllarda nihayet Moskova ve Lehistan arasında savaş başladığında, Leh Kralı Sigismund August 1564 yılında gönderdiği görkemli bir elçi topluluğu aracılığıyla silahlı yardım talep etti ve elçi Jaszlowiecki'ye Tatarların komşu Hristiyan Çarın topraklarına saldıracaklarına dair söz verildi[204].

Böylelikle Sultan Süleyman'ın son hükümdarlık yıllarında Batı müttefik sistemine bir de Doğu müttefikler eklenmişti. Osmanlı İmparatorluğu, bilindiği gibi artık Avrupa'nın diplomatik ilişkilerine ve karşılıklı, çoğunlukla yenilenen antlaşmalara dayalı yeni siyaset oluşumuna aktif olarak katılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na bu yeri kazandıran, Müslüman Doğu'nun artık hasta ve yaşlanmış sultanı ve mücadeleden korkmayan Osmanlı savaşçı sınıfı idi.

Sultan Süleyman'ın uzun ve görkemli, zafer dolu iktidarının ilk yıllarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki konumu kesinleşmişti. Hiçbir Hristiyan güç, Osmanlı toprağını azaltmak için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açık bir saldırıya cesaret edemezdi. Tüm diplomatik tertipler, Osmanlıların, Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına eşit olan ve sadece Macaristan'da bu sınırları biraz aşan doğal sınırları içinde devam edeceği üzerine kurulmuştu. Fransa ve diğer devletler için Doğu Avrupa'da böyle bir siyasi oluşumunun varlığı vazgeçilmezdi. Türkleri papadan sonra ikinci bir "Deccal" olarak gören Protestan lideri Luther'in tüm uyarılarına ve kehanetlerine rağmen[205], Almanya'daki Protestanlar,

dinî özgürlüklerini kısa bir süre sonra kaybetmemek için Sultan Süleyman'a Alman Kayser'in komşusu olarak ihtiyaç duyuyorlardı. Ortaçağın prensiplerinden ve önyargılarından uzaklaşmış yeni Avrupa için gittikçe daha önemli bir dogma hâline gelen siyasi dengede, Türkler ve "kadiri mutlak" padişahları, hiç kimsenin artık ellerinden alamayacağı ve alınabileceğine de ihtimal vermediği mutlak yerlerini almış bulunuyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN SÜLEYMAN'IN HÜKÜMDARLIĞININ

SON YILLARINDA ANADOLU’DAKİ DURUM.

OĞULLARI ARASINDAKİ TAHT MÜCADELESİ.

İRAN’DAKİ KARIŞIKLIKLAR[*]

Gücü hâlâ ellerinde bulunduran ve devletin en üst makamlarına sadece padişahın kullarını getiren savaşçı sınıfının fetihlerinden oluşan ve Sultan Süleyman’ın zekâsı sayesinde gerçek bir imparatorluk hâline gelen Osmanlı Devleti’nin Anadolu’daki konumu Avrupa’daki kadar güvenli değildi.

Anadolu’da Fırat ve Dicle nehirleri iki düşman devlet arasındaki eski sınırı oluşturuyordu. Burada Türkmen çöllerine kadar, Osmanlı Sultanlarının geleneklerinden daha eski geleneklere; her yerde saygı gören bir hanedana; bilgi ve asalet açısından sipahilere kıyasla çok daha üstün, onurlu bir asilzâde sınıfı ve sanata dayalı bir endüstrinin işyerlerinde eski İran kültürünün sırlarını Arapların icatları ile birleştiren çalışkan bir halka sahip başka bir Müslüman devlet uzanıyordu. Sarayında kadınları ve hokkabazları ile tembel bir hayat süren Tahmasb gibi bir şaha bile tebaa neredeyse tapacak şeklide saygı gösteriyordu[1]. Şah’ın kapısını öpüyor ve banyo suyunu şifa için kullanıyorlardı[2].

Safevi Şahların, Türkler tarafından hep şüphe ile yaklaşılan “Kızılbaşların” bu devleti, aynı zamanda İslâm’ın Osmanlılar tarafından kabul edilen mezhebinin dışında bir mezhebi temsil ediyordu. Nasıl ki Osmanlılar Şiiliği Rafızî ve bid’at kabul ediyorlar ise, Şiiler de Sünni olan sultanı, kölelerini ve savaşçılarını gerçek ve saf inançtan ayrılmış kabul ediyorlardı ve Türklerde ölçülü devlet disiplini dinî hadiselerin tehlikeli boyutlar almasını önlerken, Şiilik pek çok defalar taraftarlarının kendilerini feda etmekten çekinmedikleri bir fanatizm yaratmıştı.

Anadolu’da, özellikle de Doğu’daki gevşek devlet oluşumunda harçlar ve askerî hizmetler konusunda Osmanlı Devleti’ndeki kadar sert ve acımasız yasalar olmadığı için İranlıların işgalini büyük bir talih ve gerçek bir kurtuluş olarak gören dostları vardı. Anadolu’da da Şiiler mevcuttu ve Sultan Süleyman’ın bir seferinde evinde kaldığı bir Şii, Sultan gittikten sonra arkasından evini temizletmişti. Bir İranlı, iki üç Osmanlı’ya değer, diyordu oradaki köylüler[3].

Önemli olan Sultan Süleyman’ın hükümdarlığının son yıllarında Anadolu’daki eski ayrılıkcılığın Sultan Süleyman’ın üç oğlunun hırsında tekrar canlanmaya başlaması idi. Sultan Süleyman’ın en büyük oğlu Şehzâde Mehmed, uzun zamandan beri (1542) kendisi için eski yeniçeri kışlasının yanında özel olarak yaptırılan ve kendi adını taşıyan caminin

mezarlığında yatıyordu[4]. Ama veliaht meselesi henüz çözülmediğinden geriye kalan iki kardeşi ister istemez birbirleri ile mücadele etmek zorunda kalacaklardı. Kardeş kavgası kaçınılmazdı ve babalarının son yıllarındaki hasta görünüşü -Fransız elçisi La Vigne, durumunu gerektiren saygıyla kendini kısıtlamış olarak, “La pouvre bonhomme –zavallı babalık-” olarak vasıflandırıyordu- bu kavganın çıkmasını hızlandırdı. Kavganın çıkacağı bölgenin komşusu olarak ve Kafkaslardaki ve Ermenistan Dağları’ndaki Hristiyan ve Müslüman tebaanın hükümdarı olarak İran Şahı İstanbul’daki taht için verilen mücadelede önemini çok iyi kavradığı ve derhal almakta çekinmediği bir rol oynayabilirdi.

Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasında yapılan son ateşkes antlaşmasından[5] sonra da İranlılar ve Gürcüler veya Mingreller, Albanyalılar[*], Kolhışyalılar[**] ile savaşlar devam etmişti[6]. Bu Kafkas halklarında sürekli iç anlaşmazlıklar çok doğal bir durumdu. Karşılıklı olarak savaşçılarını ve hükümdarlarını öldürüyorlardı ve ağır zırhlarını, güzel hançerlerini, silah kullanmadaki yeteneklerini, mızrak atmadaki ustalıklarını ve güzel vahşi atları üzerindeki hakimiyetlerini sergiledikleri eylemleri; şarab içip, her yeri talan edip soymaktan daha asil bir davranıştı[7]. Düşman topraklarına yapılan her akın ozanlar için yeni malzemeler yaratıyordu[8].

Sultan Süleyman’ın en büyük oğlu Şehzâde Mustafa gibi Anadolu’daki eyaletlerden biri verilen Osmanlı şehzâdeleri ve beyleri, Kral Dadyan’ı[9] veya aynı türde başka kralları[10] İran Şahı’na karşı desteklemekten çekinmiyorlardı ve minnetlerinin bir ifadesi olarak güçlü müttefiklerine kesik başlar, burunlar ve kulaklar gönderiliyordu[11]. Komşu Osmanlı eyaletlerinin beyleri İran Şahı ile kardeşleri arasında geçen taht mücadelesine katılmışlardı (1543) ve yenilen kardeşlerden biri Diyarbakır’a sığınmıştı[12].

Bu kardeş muhtemelen o güne kadar Şirvan hakimi olan ve Çerkes topraklarını aşarak, Kefe üzerinden 1546 yılında İstanbul’a gelen Elkas Mirza idi. Burada geleceğin şahı olarak Sultan Süleyman tarafından olağanüstü itibar ve hediyelerle karşılandı[13]. Sultan Süleyman, ailesi şah tarafından öldürülen bu yabancı şehzâdeye teselliye ihtiyacı olan biri gibi muamele etti ve İstanbul halkı ikisinin birlikte İstanbul sokaklarında ve civarlarda gezintiye çıktığını gördü[14]. Sultan Süleyman, kendi oğulları arasında artık iyice su yüzüne çıkmış anlaşmazlıklar[15] ve Basra’daki

karışıklıklara[16] rağmen, Hasekisi, veziri Rüstem Paşa ve o dönemde Bosna Beylerbeyi[17] olan Ulama Paşa tarafından Anadolu'ya yeni bir sefer düzenlemeye ikna edildi.

29 Mart 1548 tarihinde Sultan Süleyman İstanbul Boğazı'nı[18] geçti. Yanında üç oğlu Mustafa, Bâyezid ve Selim ile birlikte Konya üzerinden Sivas'a geldi. Şehzâde Selim, babasını temsil etmek üzere İstanbul'a geri dönerken, Süleyman kilden evleri antik sütunların üzerine kurulu Amasya'ya doğru yol aldı[19]. Erzurum'da Ulama Paşa Ermenistan bölgesinin beylerbeyliğine getirildi. Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb, babası gibi açık arazide büyük kayıplar vermemek için[20] dikkatlice geri çekilirken Ulama Paşa, Piri Mehmed Paşa ile birlikte Van Kalesi'ne saldırdı[21].

Sultan Süleyman, Erzurum'da görgü şahidi olan Fransız elçi Aramont'un yaklaşık 300 bin kişiden oluştuğunu tahmin ettiği bir orduyu kumanda ediyordu. Barınmaları için en azından 600 bin çadıra ihtiyaç duyuluyordu. Develer, bilinmeyen bir şey olduğu için İran ordusunun korktuğu ve Anadolulu savaşçılarının da hoşlanmadığı 300 topu çekiyordu[22]. Sultan Süleyman, Şirvan'da Şah Tahmasb'ın nefretini üzerine çeken İran asıllı bir komutanı yönetime getirdi ve zengin Tebriz şehri Osmanlılar tarafından ele geçirilip, Şehzâde Elkas Mirza'ya teslim edildi. Van ise Osmanlıda kalacaktı ve bu yüzden Sultan Süleyman tarafından Çerkes İskender Paşa'nın yönetimine verildi. Bir başka Çerkes, bu savaşta gösterdiği hizmetlerden dolayı daha sonra Halep'e atanacaktı[23].

Şah Tapmasb'ın ordusu bu başarıları soğukkanlılıkla karşılayıp, karşılık olarak hiç rahatsız edilmeden Ahlat dolaylarında birkaç eyaleti talan etti. Buna, saygı duyulan disiplinlerine[24] rağmen, yeniçerilerin düşmanları Müslüman olduğu için kendilerine ganimet ve köle getirmeyen bu savaşa karşı olmaları eklendi. Dağların arasından yapılan yürüyüş oldukça zorlu geçti. Aramont her yerde yollarda sayısız insan ve hayvan cesetleri görmüştü[25]. Ayrıca Osmanlı savaşçıları ne kadar azla yetinseler de erzaklar da çok fazla değildi[26]. İranlı şehzâdenin değerli hediyeleri ve çok sevdiği oğlunun yanında olması da Sultan Süleyman'ı, Türklere ve müttefiklerine birkaç kale getiren, ama sürekli olarak 60 bin kişiden oluşan dinlenmiş birlikleriyle karşısına çıkan İran ordusunun askerî gücünün hâlâ zayıflatılamadığı bu seferin zorlukları karşısında teselli edemiyordu[27].

Sultan Süleyman daha Halep'te bulunduğu sırada (Şubat 1549) İstanbul'da zafer şenlikleri yapılması emrini verdi[28]. Ama Rumeli'den yeni

topların ve yeniçerilerin kırk yaşlarındaki en gençlerinin Anadolu'ya getirilmesine rağmen, bir sonraki baharda çatışmalara girişilmedi. Elkas Mirza artık vatan haini sayılıyordu ve Ulama Paşa'nın yeteneksizliği ve korkaklığı sebebi ile sultanın gözünden düştüğünü öğrenince, sultanın çağrısı üzerine yanına gitmekten çekindi. Nihayet 1550 yılının sonlarına doğru kardeşlerinden biri tarafından esir alınıp, Şah Tahmasb'a teslim edildi[29].

Sultan Süleyman ancak 8 Haziran'da neredeyse yarım yıla yakın kaldığı Halep'ten yola çıktı ve av tutkusunu gidermek için yolda Karahamid'e saparak, buraya Van ve Erzurum'da olduğu gibi bir beylerbeyi tayin etti[30]. Gut hastalığından dolayı burada bir müddet dinlenmek zorunda kaldı ve bu süre içinde hiçbir düşmanca teşebbüs meydana gelmedi. Savaşın bu ikinci yılındaki tek hadise Kara Ahmed Paşa'nın Gürcistan'a yaptığı ve birkaç kaleyi zapt ettiği akındı[31]. 21 Aralık'ta Sultan Süleyman nihayet İstanbul'a döndü[32].

Sultan Süleyman'ın dönüşünden sonra, tıpkı İran'a ilk seferindeki gibi, Şah Tahmasb şimdi aralarında Van[33] Kalesi olmak üzere Türkler tarafından işgal edilen kalelere saldırdı. Erzurum Beylerbeyi, İran şehzâdesi İsmail karşısında bir mağlubiyet aldıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Bursa'ya çağrılan Şehzâde Selim, bu çağrıya uymadı ve Sultan Süleyman yaz aylarında sadece av merakını gidermek için Anadolu'ya geçti[34].

1551 yılında İranlılar yine sınır boylarındaki kalelere saldırdılar ve birçok köyü yakıp yıktılar[35]. Bir sonraki yıl Sultan Süleyman'ın hastalığı ve Macaristan'da çıkan karışıklıklar savaşın yenilenmesini engelledi. Birçok kişi, (1516 doğumlu) Şehzâde Mustafa'nın, daha sonra kardeşlerine karşı yardımlarını sağlamak üzere Anadolu'daki düşman ile işbirliği içinde olduğunu düşünüyordu[36]. Rüstem Paşa'nın yeniçerileri 1552 yılında Konya'da Rüstem Paşa'dan ayrılıp, genç şehzâdenin hizmetine girmek üzere Amasya'ya gitti[37].

Sultan Süleyman, düşmanına tekrar meydan okumak için değil – zira İranlı elçileri daha yeni huzuruna kabul etmişti[38] - sırf yukarıda adı geçen hadise yüzünden 28 Ağustos 1553 tarihinde tekrar İstanbul Boğazı'nı geçerek Anadolu'ya ayak bastı[39]. Yaptığı şakalarla babasının yüzünü daima güldüren[40] kambur oğlu Cihangir bu sefer yanında idi[41]. Avrupa'daki toprakların yönetimi bu sefer Şehzâde Bâyezid'e verilmişti[42]. İstanbul'da ise Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan devlet işlerine bakıyordu[43].

21 Eylül’de Şehzâde Selim babasının yanına geldi. Halk arasında askerin İran’ın hakkında gelebileceğini düşündükleri Şehzâde Mustafa’dan yana olduğu söylentileri yaygındı. Şehzâde Mustafa, acilen Amasya’dan çağırtıldı ve kısa bir süre sonra, kendisini burada bekleyen felaketten habersiz Ereğli’deki karargâha geldi (6 Ekim). Babasının huzuruna çıktığında yanında eşlerinden birkaçı vardı. Ancak Sultan Süleyman’ın çadırına ayak bastığında, babasının gözleri önünde, sarayın bu gibi kararları yerine getirmeye alışık olan dilsiz kölelerine, ihanet töhmetiyle yay kirişi ile boğduruldu. Emrindeki kapıcıbaşı ve mirahuru olan Venedikli devşirme Mihail[44] aynı saat öldürüldüler ve bir halı üzerinde birliklere gösterildiler. Yeniçeriler bunun üzerine huzursuzluklar çıkarmaya başlayınca, aralarında 500-600 bin altın civarında para dağıtıldı ve öfkelerini Sultan Süleyman’ın açgözlü ve gaddar musahibi Rüstem Paşa’nın üzerine çekmemek için[45], Rüstem Paşa ve onunla birlikte Haydar Paşa görevden azledildiler. Yerine veziriazam olarak Kara Ahmed Paşa getirtildi[46].

Bursa’da Rumeli Beylerbeyi, Mustafa’nın oğlunu bulup, onu da idam ettirdi[47]. Mustafa’nın başında bulunduğu eyalet, bu aile trajedisinin müsebbibi olan Hürrem Sultan’ın oğlu Şehzâde Selim’e verildi. Bir şeyhülislâm fetvası, Şehzâde Mustafa’yı, sultanın hükümdarlık alametlerini kendisine mal etmeye cesaret etmiş bir hain olarak hem kendisi, hem ailesi hakkındaki ölüm fermânına meşruiyet verdi.

Sultan Süleyman, bu adi cinayetle iç huzurun ve tahtın doğal yolla intikalinin güvence altına alındığını düşünüyordu[48]. 5 Kasım’da hiçbir savaş yapmadan ikinci kez kış karargâhını kuracağı Halep’e girdi[49]. Yüzü hâlâ kireç gibi idi ve kısa bir süre önce atlattığı ruhsal bunalımın izlerini taşıyordu[50]. Halep’te her zaman hastalıklı olan en küçük oğlu Cihangir hayata veda etti[51]. Taht konusunda iki rakibinden kurtulmuş olan Selim, rahatlamış bir vaziyette ve minnetle babasının elini öpebilirdi.

1554 yılında Sultan Süleyman Kudüs’e yönelecekmiş gibi görünüyordu, ama İran Şahı’nın hazırlıkları onu gitmekten alıkoydu[52]. Neticede İran’a bir sefer düzenlemeye kararlı idi.

Sultan Süleyman bu sefer Van üzerinden değil, Yukarı Fırat’ta Karahamid, Erzurum kaleleri ve Kürtlerin yaşadığı dağlar üzerinden yol aldı ve dinlenmiş birliklerini, bir “papazın oğlu” olup, Bosna’daki Sokol’da doğmuş Boşnak devşirme, eski Kaptan-ı Derya[53], şimdiki Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa’nın buraya getirdiği kuvvetlerle

birleştirdi. Kısa bir süre sonra Şehzâde Selim de onlara katıldı. Bahar aylarında Ermeni Dağları'ndaki güçlü Kars Kalesi'ne ulaştılar. Şah Tahmasb'ın kısa bir süre önce boşalttığı Nahcivan ve Revan (Haziran)[54] harabeye çevrildiler. Ordu daha sonra İranlılar tarafından denetim altında tutulan Aras Nehri kıyılarına kadar ilerledi. Kürt Beyi Hüseyin, her yeri yakıp yıkarak Tebriz'e kadar ilerledi ve Horasan ilinin birliklerini geri püskürttü. İran Şahı'nın Gürcistan'a akın eden askerleri Vezir Kara Ahmed Paşa ve Rumeli, Şam ve Karaman birliklerinin karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar[55].

İran Şahı, daha 28 Eylül'de rakibine "yüksek rütbeli" ihtiyar bir elçi aracılığıyla barış teklif etmişti. Geri dönüş yolu başladı ve birliklerin büyük bir kısmı Erzurum'da ayrıldı. Şeyhülislâmın verdiği bir fetvada Osmanlı askerlerine, İranlı Rafızîlerin tıpkı Hristiyanlar gibi bütün varlıklarıyla birlikte Osmanlı'nın eline düşeceği söylenmişti[56]. Ama anlamlı bir şekilde, resmen gönderileceği söylenen elçilik heyeti uzun bir süre görünmedi[57].

Sultan Süleyman, kışı Amasya'da geçirdi. 10 Mayıs 1555 yılında burada İran Şahı'nın ikinci bir elçisi zengin hediyeler ve din ile siyaset[58] hakkında güzel sözlerle geldi ve 29 Mayıs'ta sınırları aynen tanıyan nihai bir barış sağlandı. 20 Haziran'da Sultan Süleyman nihayet İstanbul'a dönebildi[59].

İstanbul'a vardığında (Ağustos) sadece donanmaya büyük zararlar veren veba ile değil, ayrıca idam edilen oğlu Şehzâde Mustafa adına çıkartılmış tehlikeli bir ayaklanma ile karşılaştı. Varna'nın üst tarafındaki Dobruca'da genç bir adam ortaya çıkmış ve sultanın Anadolu'daki cellatlardan kaçmayı başaran oğlu olduğunu iddia etmişti. Şehzâdeye benzerliği ve cesareti ile Bulgaristan ve Trakya eyaletlerinden 14 bin sipahiyi etrafında toplamayı başarmıştı. Rumeli Beylerbeyi ve Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, belki de Pertev Paşa sadık yeniçerileri ile üzerine yürüdüler. Bir çatışmaya gerek kalmadan Düzmece Mustafa esir alındı ve acımasızca öldürüldü[60].

Sultan Süleyman'ı bekleyen bir başka mesele, hayatta olan oğulları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi idi. Cihangir, daha önce bahsedildiği gibi, ağabeyi Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden sonra üzüntüden hayata veda etmişti ve fiziksel kusuru sebebi ile zaten taht için uygun olmazdı. Selim ve Bâyezid ise birbirlerinden nefret ediyorlardı. Babası Selim'i Kapadokya'ya gönderdiğinde, Bâyezid Anadolu'da kendisine teklif edilen sancakbeyliğini kabul etmeyi reddetti[61]. Sultan Süleyman, oğlu

Selim ile anlaşmaya vardı ve onu İstanbul'daki hadiseleri daha yakından izleyebileceği Bursa'da bıraktı[62].

Nihayet sıra Rüstem Paşa'nın azli ile yapılan hataların düzeltilmesine gelmişti. Her zaman bir mazeret bulunduğu gibi, bu sefer de Kara Ahmed Paşa, Beylerbeyi olarak tayin edildikten kısa bir süre sonra, sözde Rüstem Paşa tarafından zehirlenerek[63] ölen yeni Mısır valisi Dukakinzâde'nin Mısır valisi olarak baskıcı bir rejim sürdürmesinden sorumlu olmakla suçlandı. Kara Ahmed Paşa, güya imparatorluğun bu bölgesinden gelen yüksek gelirler ile - Veziriazam Semiz Ali Paşa zamanında elde edilen gelirlerden 150 bin altın daha fazla – Divân-ı Hümâyûn'da kendine bir yer edinmek istemişti. Bu iddia üzerine Kara Ahmed Paşa, Macaristan'da ve Anadolu'da verdiği büyük hizmetlere rağmen Divân'da muhakeme edilip, idam edildi. Halefi, haklı olarak sultanı istediği gibi oynattığı iddia edilen enerjik ve kurnaz Rüstem Paşa oldu. Alman temsilci bunun üzerine 1 Ekim 1555 tarihinde Rüstem Paşa'nın tekrar "iktidara" geldiğini bildirdi[64].

Haseki Hürrem Sultan'ın 1558[65] yılındaki ölümüne kadar Hürrem tarafından desteklenen Rüstem Paşa'nın veziriazamlığa getirilmesi, İran savaşı ve Şehzâde Bâyezid'in Şehzâde Selim lehine tahttan mahrum bırakılması anlamına geliyordu.

1555 yılının sonlarına doğru İran Şahı, mustahfızları Tebriz'e kadar akınlara çıkan bir sınır kalesinin kendisine teslim edilmesini talep etti. Aynı zamanda Sultan Süleyman'ı, oğlunun bir Kafkas prensesi ile yapılacak düğününe çağırdı[66]. 1556 yılında, Mısır birlikleri sanki Yemen üzerine bir sefere çıkacakmış gibi görünüyordu[67]. Baharda ve kış aylarında ise yeni bir İranlı elçi bekleniyordu. Rüstem Paşa o dönemlerde açıkça şöyle demişti: "İran Şahı hiçbir zaman sultanın bir dostu olmayacak ve zarar vermek için hiçbir fırsatı kaçırmayacaktır[68]".

Düşmanlıkları başlatmak için mazeret olarak Gürcistan'dan gelen şikâyetler her zaman kullanılabilirdi[69]. Bunun yanında 1557 yılında Anadolu'da yine şehzâdenin annesi Çerkes asıllı olduğu için Çerkesler tarafından desteklenen düzmece bir Mustafa ortaya çıktı. Aralarından Şah Tahmasb'ın iki oğlunun da bulunduğu İranlılar, onun davası için savaşıyorlardı ve onların yardımı ile sözde babası Sultan Süleyman tarafından kısa bir süre önce fethedilen Şirvan'ı ele geçirdiler[70]. İran Şahı aynı dönemde Gilan'ın mirasını devraldı ve birlikleri etrafına topladı[71]. Mart ayında ayrıca yarı vahşi bir eşkıya olan Mingrel Kralı Dadyan ortaya

çıktı. Hristiyan olan ve Avusturya elçisinin yeterli bir saygısızlıkla "Çingene Baronu" olarak vasıflandırdığı, yarı vahşi, babadan kalanı yağma malı ile arttıran, genelde ama bunları başka eşkıyalara kaptıran ve hazinelerinden tâbi olduğu sultana haraç vermeyi vaad eden ve kendisine kıymetli büyük taşlar yollayan "Kral Dadyan" Türk gemilerinin yardımı ile aralarında babasını öldüren Kolhiş Kralı'nın da bulunduğu komşu krallardan intikam almak istedi[72]. İran Şahı'nın ülkesini elinden almak istediğinden emindi[73]. Ama yaz aylarında gelen yeni bir İran elçisi, o yıl için savaş tehlikesini ortadan kaldırdı[74]. Hristiyan temsilcilerden bazıları, elçinin birkaç Ermeni Kalesi'ni, sınırın düzeltilmesini ve Bağdat Sancağı'nı talep ettiğini iddia ediyorlardı[75].

1559 yılında nihayet Şehzâde Bâyezid ve Selim arasında uzun yıllardır beslenen nefret su yüzüne çıktı. 1524 yılında doğan Şehzâde Bâyezid, Şehzâde Mustafa'ya çok benziyordu: Ciddi araştırmaları seven asil ve gururlu bir doğaya sahip olan ve bu yüzden "Softa" lakabını alan Bâyezid, askerler tarafından seviliyordu. Selim ise içki arkadaşlarının ahbabı olarak her gün içer[76], güzel yemekleri sever ve herkese karşı kaba davranırdı. Babasından sadece av tutkusunu almıştı ve bu tutkusunu yanında yüzlerce, binlerce insan götürerek gideriyordu[77]. Söylentilere göre Yahudi asıllı olduğu ve sultanın gerçek oğlunun yerine gizlice geçirildiği anlatılıyordu. Şehzâde Bâyezid, onu başında hükümdar olarak görmek istememekte haklı idi ve biri Manisa'da, diğeri de Kütahya'da Sancakbeyi olarak bulunan bu iki kardeş arasında 1558 yılından beri entrikalar, zorbalıklar ve şahsi hakaretlerle dolu örtülü bir savaş sürüyordu[78].

Sultan Süleyman, kardeşler arasındaki savaşı engellemek için, oğulları İstanbul'da sarayda yetişen Selim'i Konya'ya, Bâyezid'i de Amasya'ya göndermişti. Ama Selim babasının iradesine boyun eğerken, Şehzâde Bâyezid tereddüt etti, küçük bir ordu topladı ve Bursa'yı ele geçirmeye çalıştı. Pertev Paşa ve Sokollu Mehmed Paşa, iki kardeşi barıştırmak, ya da en azından birbirlerinden ayrı olarak kendilerine verilen yeni eyaletlerde kalmalarını sağlamak için Anadolu'ya geldiler. İki vezirin ve Rumeli Beylerbeyi'nin arabuluculuğuna rağmen, Selim ve Bâyezid arasında bir çarpışma kaçınılmazdı. Bâyezid, etrafına 30 bin süvari toplamıştı ve Şehzâde Mustafa'nın eski askerleri ile Kürtler tarafından destekleniyordu.

Bâyezid'in Suriye ve Mısır'a gidip, burada askerî gücünü artırmak ve bu zengin eyaletlerin hazinelerini ele geçirmeyi planladığı söylenir[79]. Ama

Toros geçitleri çok iyi denetlendiğinden, Şehzâde Selim'in oğlunun sancakbeyi olarak bulunduğu Aksuvar'ı eline geçirdi ve Ankara önlerine karargâh kurdu[80].

Şehzâde Bâyezid, babasının karşısına açıkça çıkmamış, aksine davranışları bir isyana eşit olduğu hâlde babasını oğlunun sünnet düğününe çağırmıştı. Sultan Süleyman, özellikle de o dönemdeki ruhsal durumu[81] sebebi ile kardeş kavgasına çok üzülüyordu. Sultan Süleyman o dönemde kendi camisini yaptırıyor, su yolları inşa ettiriyor, müzik dinlemiyor, gümüş tabaklardan yemek yemiyor[82], şarab için üzüm ekilmesini yasaklıyor her fırsatta kanunlara kesin riayet istiyordu[83]. Cuma namazlarını artık Pera tepesinde, yaşından dolayı kamburlaşmaya başlamış, kendi hanesinde olup bitenlerden dolayı kırılmış ve kendini dine vermiş sultanı büyük bir saygı ile seyreden geniş bir halk kitlesinin gözü önünde kılıyordu[84].

Sultan Süleyman'ın niyeti Mayıs ayında Anadolu'ya geçmekti[85]. Filo Gelibolu'da hazır bekliyordu[86], ama gut hastalığından dolayı İstanbul'dan ayrılamadı. Bu yüzden Şehzâde Bâyezid ve Şehzâde Selim öncelikle kendi güçleri ile savaşıyorlardı. Her ikisinin yanında yeniçeriler ve toplar vardı ve ikisi de sadece Osmanlı birlikleri kullanıyorlardı. Bâyezid, 29-30 Mayıs'ta yenildi, ama düzen içinde geri çekilmeyi başardı.

5 Temmuz'da Sultan Süleyman nihayet İstanbul'dan ayrıldı, ama her zamanki gibi görkemli bir ordunun başına geçmemişti. Yanında sadece birkaç bin seçkin yeniçeri ve sipahi vardı. Bâyezid, Amasya önlerinde idi, ama Selim ona orada saldırmayı düşünmüyordu. Bayram merasimleri bittikten sonra Sultan Süleyman, yine kendi canından olan birinin kanını akıtmadan başkentine geri döndü. Aksine Şehzâde Bâyezid'in oğlu, Bursa'da yetkililerden iyi muamele görüyordu[87].

Şehzâde Bâyezid daha sonra Amasya'dan Erzurum'a kaçtı ve buranın sancakbeyine sığındı. Selim, sancakbeyini ve iki oğlunu daha sonra bu hareketinden dolayı idam ettirdi. Rumeli Beylerbeyi ve Sokollu Mehmed Paşa, kaçak Bâyezid'in peşine takılmışlardı ve bu yüzden Bâyezid ancak Aras Nehri'ni geçtikten sonra İran topraklarında huzur ve güvenlik buldu. İçinde bulunduğu şartların doğasından dolayı burası son sığınağı olacaktı[88].

Bu hadiseyle Şah Tahmasb'ın eline Sultan Süleyman'dan zamanında Elkas Mirza'ya sığınma hakkı tanıdığı için intikam alma fırsatı geçmişti. Şehzâde Bâyezid'in başta kızını Bâyezid'in oğlu Orhan ile evlendirmek isteyen İran Şahı'ndan ilk zamanlarda gördüğü dostluk uzun sürmedi.

Sultan Süleyman'in bahtsız oğlu kısa bir süre sonra İran'da huzursuzluk çıkarttığı gerekçesi ile uzun süre kalacağı zindana atıldı. İran'da bulunduğu gerçeği bile İran Şahı'nın düşmanlarından Mezopotamya'yı, Bağdat'ı, Van'ı ve Erzurum'u tekrar geri alabileceğini ummasına yetiyordu[89].

Maraş Beylerbeyi 1560 yılının Aralık ayında Osmanlı elçisi olarak Şehzâde Bâyezid'in ve oğullarının öldürülmesini, ya da en azından kendilerine teslim edilmesini talep etmek üzere İran'a geldi. Yanında sarayın birinci kapıcıbaşı, 10 kapıkulu, iki çavuş, iki çaşnigir ve altmış sipahioğlanı bulunuyordu ve hediye olarak altın ve gümüş işlemeli kumaşlar, değerli taşlarla bezenmiş kılıçlar, Macar stilinde gümüş kupalar ve 100 bin altın getirmişlerdi[90]. Böylece devam edecek karşılıklı elçi ziyaretleri başlamış oldu. İran Şahı, bunun karşılığında Sultan Süleyman'a değerli halılar ve çadırlar, porselenler, gut hastalığından muzdarip[91] sultanın avı için beyaz şahinler ve Doğu'nun diğer nadir hayvanlarından – Busbecq, hayranlıkla "köpek büyüklüğünde beyaz bir Hint karıncasından bahseder[92]" – ve minyatür el yazması Kur'anlar hediye etti[93]. Şehzâde Selim'in kızları, babalarının iktidarında damat olarak büyük hizmetlerde bulunabilecek[94] Sokollu Mehmed Paşa, Piyale Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Bey ile evlendirilirken, Sultan Süleyman İran Şahı'ndan uzun zamandır beklediği üzere, Şehzâde Bâyezid'in İran sarayında bu amaçla sultan tarafından gönderilecek yüksek rütbeli bir cellat tarafından boğdurulabileceği vaadini aldı[95]. Van Sancakbeyi ve Kapıcıbaşı Sinan Ağa gerçekten de bu acımasız görevlerini 25 Eylül 1561 tarihinde yerine getirdiler ve Şehzâde Bâyezid'in Bursa'da bulunan oğlu, diğer dört kardeşinin kaderini paylaştı[96].

Sultan Süleyman'ın taht konusundaki endişelerini sadece 1566 yılına kadar yeniden ortaya çıkan düzmece Mustafalar canlı tutuyordu[97]. Şehzâde Bâyezid'in külleri[*] ancak bir yıl sonra bu amaçla İran'a gönderilen bir elçi tarafından İstanbul'a getirildi[98]. İran Şahı'na, bu cinayetin ödülü olarak sadece kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen İranlı hacılar için kolaylıklar gibi önemsiz birkaç imtiyaz sağlandı. Bunun dışında İran Şahı, komşusunun taleplerine artık yine daha sert bir biçimde karşılık verebilecek duruma gelen Sultan Süleyman ile aralarında anlaşmazlık konusu olan Kars Kalesi'ni tahkim ettirdi[99].

Birkaç hafta sonra, ona rahatsızlık veren kardeşinden kurtulmasına yardımcı olan şahın dostu Şehzâde Selim, Osmanlı padişahı oldu. Anadolu'da bir savaş çıkacağı endişeleri uzun bir süre için ortadan kalktı.

İranlıların Van’ı tekrar ellerine geçirme denemesi[100] ve Mezopotamya’da İran Şahı’nın belki de bizzat çıkardığı ve İran tarafından destek alınabileceği umuduyla çıkan karışıklıkların[101] baş göstermesinden sonra 1568 yılının Şubat ayında Şahkulu, Şah Tahmasb’ın elçisi olarak nihai barışı teklif etmek için İstanbul’a geldi. Yanında 400 atlı vardı ve birçok değerli hediye getirdi. Böylelikle kısa bir sürede her iki hükümdarın hayatta olduğu sürece geçerli olacak bir barış sağlandı. “Şah Tahmasb, hayatının sonuna kadar sultana kılıç çekmeyecek ve savaş alanında karşılaşırlarsa çadırının kapısı, kardeşi olan sultanın çadırının kapısına değil, onun düşmanlarının olduğu yere bakacaktı[102]”. Keçe ve Yezil Türkmenleri de akınlarına son vermek zorunda kaldılar[103].

İKİNCİ KİTAP

OSMANLI HANEDANININ VE

YÖNETİMDEKİ DEVŞİRME

SINIFININ GERİLEMESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. SELİM. ŞAHSİYETİ VE ÇEVRESİ.

BATI GÜÇLERİ İLE İLİŞKİLER.

KIBRIS SAVAŞI ve İNEBAHTI DENİZ MUHAREBESİ[*]

"Yahudi'nin oğlu"* Sarhoş Selim savaşların adamı değildi. Tıpkı sancakbeyi olarak görev yaptığı sıralarda olduğu gibi, sultan olarak da tüm yaptıkları huzur içinde güzel yemekler yemek ve çok sevdiği içkinin tadına varmaktı. Yeni bir sefer düzenlemek, İmparatorluğu genişletmek veya tahtının hakkını vermek için hiçbir sorumluluk hissetmiyordu.

Yeni hükümdar ayrıca kendisini savaşa teşvik edecek azimli bir veziriazamın yokluğunu çekiyordu. Sırp devşirme Rüstem Paşa 8 Temmuz 1561 tarihinde hayata veda etmişti. Fransızların "Korkunç Yaratık" dedikleri, Venediklilerin korktukları despot, Almanların ise gaddar ve menfur müzakereci olarak gödükleri bu adam yoktu artık. Onun tek çabası her zaman kendine ve sultanına para ve köle kazandırmak olmuştu ve böylece ölümünden sonra geride 2 bin köle bıraktı[1]. Gerçekte ise veziriazam olarak tasarruflu ve Sultan Süleyman'ın devlet işlerini danışmak üzere kendisini at gezintilerine çağırmasına rağmen, danışman olarak alçakgönüllü idi[2]. Sonuç olarak zeki ve çalışkan bir adamdı ve gücünü yumuşakça kullanmada usta idi[3]. Yerine geçen Dalmaçya'dan Slav kökenli yaşlı Ali Paşa, elçilere oldukça olumlu, nazik ve müteşekkir davranıyordu. Ancak 1565 yılında O da hayata gözlerini yumduğu için iktidarı fazla sürmedi[4].

Ali Paşa'nın ölümünden sonra yerine açgözlü, enerjik, anlayışlı ve askerler arasında "tavil" olarak anılan Sokollu Mehmed Paşa geçti[5]. Sadece Sultan Selim'e entrikalar ve tavsiyelerle kardeşi Bâyezid karşısında zaferini garantileyen Lala Mustafa Paşa, diğerleri gibi Osmanlı hanedanı ile akrabalık ilişkileri bulunmadığından, bunun avantajlarını da kullanamayan yaşlı bir lala olarak Sultan Selim'i savaşa teşvik ediyordu[6]. Lala Mustafa Paşa'dan çok çeken Venedikliler, onu "kan emici, gaddar, utanmaz ve güvenilmez" bir Karadağlı olarak tanımlıyorlardı.

Sultan II. Selim'in hükümdarlığı sırasında gerçekleşen tek savaşı, yani Kıbrıs'a karşı yapılan deniz savaşını yöneten yine Lala Mustafa Paşa idi. Ama bu savaşı o çıkartmamıştı.

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi, Fransa gibi Venedik'e düşman Avrupa güçlerinin kışkırtması ile de gerçekleşmemişti, zira kendi içinde süregelen din kavgaları, Fransa'nın Osmanlılar üzerindeki etkisini iyice zayıflatmıştı. Vezirlerden biri bir gün Fransız elçinin arkasından: "Fransa

Kralı kendi işleri ile ilgilense daha iyi olur", diye seslenmişti[7]. Bir Divân üyesi de bir seferinde yabancı elçilere günlük olarak verilen tayinatı kastederek: "İkimiz de sultanın ekmeğini yiyoruz", demişti. Yeni elçi Grantrie de Grandchamp'ın beraberinde getirdiği hediyeler, değersiz oldukları için öfkeyle karşılanmıştı[8]. Zaten Grandchamps'nın ilgisini, hükümdarının devlet işlerinden çok, çeyizinde 30 bin altın getirecek olan eski Eflak Prensi Mircea Ciobanul'un zengin dul eşi ile yapacağı evlilik çekiyordu; hatta gelinin ağabeyi Petru Skiopul'un idaresi altındaki Eflak Prensliği'ni ele geçirmeye çalıştığı ve bunun doğru olduğunu birçok Hugenot'un Sokollu Mehmed Paşa'ya temin ettiği söylentiler arasındadır. Bunların neticesinde Grandchamps vezirlerin maskarası hâline geldi ve bir daha ciddiye alınmadı[9]. Fransa Kralı'nın elçileri Grandchamps ve du Bourg arasında oluşan düşmanlık, Fransız tercümanların zindana atılmasına vesile oldu[10]. 28 yaşında musahibler ve hayalcilerle ciddi bir siyasetin yürütülmesi mümkün değildi. Grandchamps'ya karşı hiçbir saygının mevcut olmadığı, son huzura kabulünden önce birkaç çavuş tarafından üstünün aranması idi. Yanında silah olmadığından emin olmak istediler, zira padişah aleyhinde savurduğu palavraları bu sırada gerçeğe dönüştürebileceğinden endişe ediliyordu[11].

1568 yılında İskenderiye Limanı'nda Fransız gemilerine el konuldu. Sadece Sokollu Mehmed Paşa'nın elde edilen ganimetten payı 16 bin altındı. Yabancı ülkelere ait olup da, sadece Fransız bandırası altında yelken açmış gemiler serbest bırakıldı. Yeni sultanın gözde veziri, eski bir borcu kapatmak için dost bir ülkenin hükümdarına karşı bu gibi hakaretlerde bulunabiliyordu[12]. Eski ilişkiler ancak birkaç ay sonra, 1569 yılının yaz aylarında tekrar kurulabildi[13].

Osmanlılar açısından Kıbrıs harekâtının gerçek sebebi, Takımadalar'dan ve Doğu Akdeniz'den bakiye kalan son Hristiyan rakipleri, casusları ve korsan hamilerini defetmekti. Piyale Paşa, Sultan Süleyman'ın son yıllarında, Sultan Selim'in de devlet işlerine baktığı dönemlerde, herhangi bir dirençle karşılaşmadan Sakız Adası'nı işgal etmişti. Yürütülen bu siyasetin bir uzantısı olarak şimdi sırada Kıbrıs vardı.

Buna yol açacak etken tam zamanında ortaya çıktı. Sultan Selim, Anadolu'da kaldığı günlerde Yahudi[14] bir dost edinmişti. Süleyman'ı avucunun içine alıp yönlendirdiği dönemde, sarayda Hürrem Sultan'ın en yakını olarak satıcılık da yapan bir Yahudi kadının olduğu göz önüne

alındığında, bu durum o kadar da şaşırtıcı gelmez[15]. Annesinin dostu olan Yahudi kadının zenginliği o kadar büyüktü ki, 1540 yılında yanan [eski] sarayı derhal kendi parası ile inşa ettirmeye bile gücü yetiyordu[16]. "Büyük Yahudi" Josef Nassi (Jose Miquez), maharetle çevirdiği dolaplarla "tours judaicques" Sultan Selim üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuştu[17]. Portekizli bir maceraperest olan Nassi, eskiden Lyon'daki bir ticaret şirketinin üyeliğinde bulunmuş, Beatriz de Luna adında zengin bir hanımla yaptığı evlilikle Osmanlı tarihinin yetkin bir şahsiyeti hâline gelmişti. Nassi, daha Sultan II. Selim tahta cülûs etmeden önce elçi topluluklarına küçük hizmetlerde bulunmuş ve sürgüne gönderilen Aleksandru Lapuşneanu'ya Boğdan'da iktidara gelmesine yardımcı olmuştu[18]. Daha sonraları Sultan Süleyman'ın şarabın satışına dair yasaklamalarını kaldırtmayı başarmış ve şarab vergilerinden dolayı zenginliğine zenginlik katmıştı[19]. Parasını ayrıca İstanbul'da İncil'i bastırmak için bir Yahudi matbaası kurmak için kullanıyordu.

En büyük hırsı, Osmanlı Devleti'nde üst makamlardan birine gelmekti ve Müslüman olmadığı, yani sarayda ne bir paşa, ne de bir makam rütbesi alamayacağı için, vergiye tâbi Memleketeyn beyliklerine benzer bir biçimde, denizlerde bir yer talep etti ve kendisine eski Nakşa düklüğü verildi. Crispo hanedanının sonuncusu olan Jacopo, bu adaları 1566 yılında kaybetmişti[20]. Böylece Jose Miquez Nakşa Dükü Don Jose veya Türklerin Josef Nassi'si hâline geldi. Nakşa, Paros, Değirmenlik (Milo), Sıra, Santorino ve Suda için 6 bin altın vergi veriyordu[21] ve yerine Francesco Coronello'yu vekili tayin etti[22]. 1578[23] yılının yaz aylarındaki ölümüne kadar Osmanlı Devleti'nin önemli işlerine birçok kez karıştı. Kıbrıs, hırsını kabartıyordu. Fransa elçisi, 1569 yılında herkesin bildiği bir şeyden bahsediyormuş gibi, "Büyük Yahudi'nin" "adanın Osmanlı'ya vergi ile bağlı kralı veya ömrünün sonuna kadar yöneticisi" olmak istediğini yazmaktaydı[24].

Dalmaçya sahillerini tehdit eden, ancak hiçbir komutanın yok etmek istemediği, ya da yok edemediği, Türk topraklarından kaçmış olarak denizlerde eşkiyalık eden Uskokların varlığı, gücü iyice zayıflamış ve saygısını yitirmiş Venedik[25] ile sürekli bir anlaşmazlığın kaynağı olabilirdi. Venedik Balyosu'nun İstanbul'daki yaptırım gücü iyice zayıflamıştı ve ancak rüşvet dağıtarak bir şeyler başarabiliyordu[26]. Bütün bu hadiselere Zara'daki köylerle ilgili bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar ekleniyordu[27].

1550 yılında Türkler Spalato'yu ele geçirmek üzere harekete geçtiler[28]. Ayrıca, Venedikliler için çok önemli olan buğday ihracatını yasaklayarak, Venediklilere zor anlar yaşatıyorlardı[29]. Venedikliler birçok kez, özellikle de gemilerini defalarca taciz eden Turgut Reis'in İnebahtı Sancakbeyi olarak tayininden sonra, Korfu Adası için endişe duyuyorlardı[30]. 1550 yılında Butrinto'yu tahkim etmeyi planladılar. Daha sonraları dikkatsiz bir Venedikli donanma komutanı Draç'ta korsan gemilere saldırdı[31]. O dönemlerde Osmanlı filosunun büyük bir hazırlık içinde olduğu dedikoduları her tarafa yayıldığında, hedefin Kıbrıs olduğu söylentileri dolaşmaya başlıyordu. Sultan Selim, daha tahta cülûs etmeden önce, 1562 yılında Sekreter Donini Sultan Selim'in Kıbrıs'ı fethetme niyetinden bahsediyordu[32]. Fransız meslektaşı tarafından "Dünyadaki Olayların Mektebi" (l'escole des affaires du monde)[33] diye adlandırılan Cavallo gibi tecrübeli diplomatlara göre Kıbrıs saldırısı henüz gerçekleşemezdi, hatta Kıbrıs'a yapılacak bir saldırının başarılı olamayacağına inanıyordu[34], ama Kıbrıs'ın doğu kısmının karşısında[35] Anadolu kıyılarındaki Antalya Kalesi'nin tamiratı gibi tedbirler daha 1564 yılında, Kıbrıs'ın Kralı, Lusignan hanedanından Peter zamanında Türk emirlerine karşı kahramanlıklarının intikamını alma vaktinin yakın zamanda geleceğini açık bir biçimde gösteriyordu. Sultan Selim'in ilk hükümdarlık yılı olan 1567 yılında 150'nin üzerinde büyük gemi Kıbrıs'a karşı yelken açmak için emir bekliyordu[36].

Sokollu Mehmed Paşa'nın tüm bu hazırlılara rağmen, 1570 yılının başlarında Venedik Balyosu'na, verginin 3 bin altından 4 bin altına yükseltilmesi ile Venedik'in Kıbrıs üzerindeki haklarını koruyabileceğini söylemesi, sadece Venedik'in dikkatini dağıtmak için yaptığı bir hile idi[37]. Nihayet 1570 yılı baharında Kaptan-ı Derya Piyale Paşa Boğazları geçti ve bu esnada çıkan fırtına, Bâbıâli'nin gerçek hedefinin açığa çıkmasını engelledi[38]. Bununla beraber, bu artık o kadar da önemli değildi, zira Sultan Selim, Venediklilerden Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne teslimini resmen istemişti[39]. Kendini, adayı fetheden Mısırlı hükümdarların halefi olmasını gösteriyordu[40]. Çavuş Kubat, Venedik'e Kıbrıs'ın derhal boşaltılması emrini[41] ve şeyhülislâmın fetvasını götürdü[42]. Aynı zamanda Kıbrıs limanlarının korsanlara sığınak ve destek sağlaması ile ilgili suçlamalarda bulundu.

Sultanın filosu altmışlı yıllardan itibaren, ilki Barbaros Hayreddin Paşa olmak üzere, Kaptan-ı Deryalar tarafından yönetiliyordu. Eğriboz, Rodos, Sakız, İnebahtı ve Preveze sancakbeyleri emri altında idi ve ücretleri Hazine'den ödenen 200-250 reisin görevi, kaptan-ı deryanın emri üzerine gemileri donatmak ve mürettebatını sağlamaktı[43]. En kısa zamanda 100-150 kadırgalık[44] bir filo Takımadalar'da ve Akdeniz'de görülebiliyordu. Daha sonra 1570 yılında Piyale Paşa, Uluç Ali Reis ve Mustafa Paşa yönetimi altında yelken açan filo, Antalya Limanı'na ve buradan Ortaçağda Doğu'dan ve Batı'dan gelen tüccarların buluşma noktası olan Magosa (Famagusta)'ya büyük bir ordu indirdi[45].

Kıbrıs, kendi ifadelerine göre, Venedik Cumhuriyeti'nin belki en uzak, ama aynı zamanda en verimli toprağı idi[46]. Hazine'ye yılda 360 bin net altın kazandıran buğday, pamuk, yağ, şeker kamışı, keten ve deniz tuzu en önemli gelir kaynakları idi. O dönemlerde ayrıca Suriye malları da hâlâ Saline Limanı üzerinden geçiyordu[47]. Şehirlerin çoğu bakımsızlıktan harap durumda olmuş olsa da, Kıbrıs Venedik için hâlâ vazgeçilmez bir mülktü.

Savunma araçlarının durumu ise adanın değerine hiç de yakışmıyordu. Sadece Magosa'nın eski surları duruyordu. Lefkoşe (Nikosia)'de neredeyse surların harabeleri bile yok olmuştu. Çerne (Cerines)'in, askerî açıdan hiçbir önemi yoktu. Müteşebbis Lusignan hanedanından gelen krallara ait Buffavento ve San Hilaire birer harabeye dönmüştü. Şövalyeler, Fransız karakterlerini tamamen kaybetseler de, savaşma özelliklerini henüz yitirmemişlerdi. Üyeleri artık mutad hizmetlerden uzaktılar ve aksine Ortaçağdan kalma silah oyunları ile vakit geçiriyorlar, kölelerinin (Parıcı), icarcıların (Pattuari) ve özgür köylülerin (Francomati) kanlarını emiyorlardı[48]. Dağlarda ve deniz kıyılarındaki nöbetler, gariban Paröklerin ve Frankomatların görevi idi, ama bu göreve çoğunlukla angarya olarak baktıklarından yerlerine çocuklarını nöbete gönderiyorlardı[49].

On bin kadar ada sakini icarcı, 50 bin kadarı ise özgür köylülerden oluşuyordu. Özgür köylülere, bir yıl önce 36 gün angarya mecburiyeti getirilmiş ve bu büyük bir nefrete sebep olmuştu. En büyük topluluğu ise Latin kökenli efendilerinin her türlü eziyetine katlanmak zorunda kalan ve hiçbir Venedik mahkemesi nezdinde haklarını koruyamayan "tembel ve uyuşuk" köleler oluşturuyordu. Birçok manastırı yöneten Rum ruhban sınıfı, memurların Katolik rakiplerine verdikleri desteklerden rahatsız oluyorlar ve Frenklerin yerinde Türk sancakbeylerini ve sübaşılarını

görmekten memnun olacaklardı, zira Osmanlılar Kıbrıs’ı fethettikten sonra Batı’dan gelen yabancılar adadan çıkartılacaktı. Son yıllarda, Magosa ile sıkı bir ilişki içinde olan Türkleri, Kıbrıs’ın efendileri olarak adaya getirmek için birçok fesat kurulmuştu[50].

1570 yılının Temmuz ayında Osmanlı filosu tahkim edilmemiş Lefkoşe önlerine vardı ve 9 Eylül’de adanın bu eski başkenti[51], ardından da Çerne ele geçirildi. Güçlü Magosa’yı da almak için mevsim çok ilerlemişti ve filo, seferin sona erdirildiği mutad günde İstanbul’a yelken açtı[52]. Birkaç bin yeniçeri ve sipahi, Venediklilerden gelecek yardımcı birliklerin önünü kesmek için şehrin surları önünde karargah kurdu.

Bahar aylarında Lala Mustafa Paşa tekrar geldi ve 11 ay süren zorlu bir savunmadan sonra Kıbrıs’ın en iyi limanı 1 Ağustos 1571 tarihinde Osmanlıların eline geçti. Teslim şartları yerine getirilmeyecekti: Acımasız Lala Mustafa Paşa’nın emri üzerine Magosa’nın komutanı Bragadino’nun derisi yüzüldü ve İstanbul’a gönderildi.

Venedik* II. Selim’in annesi Hürrem Sultan, Yahudi değildir. Ukraynalıdır (ed).

* yine de umudunu kaybetmedi ve gerek barışçıl yollarla, gerekse Lefkoşe Başpiskoposu ile durumlarından memnun olmayan bazı devşirmelerin yönetimi altında yapılacak Rum ayaklanması ile Kıbrıs’ı tekrar ele geçirmeyi umuyordu. Ama Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilen Kıbrıs bundan böyle Osmanlı Eyaleti olarak varlığını sürdürecekti. Feodal beyler tüm haklarını kaybettiler ve kendilerine ait araziler için âşâr vergisini ödemek zorunda kaldılar. Adanın zengin ve bugüne kadar imtiyaz haklarına sahip sakinleri Kıbrıs’taki şehirleri, kaleleri ve köyleri kısmen terk ettiler. Tuz vergisinden elde edilen gelirler 35 bin altından 4 bin altına düştü[53]. Aralarında eski hanedana mensup, tarihçi Etienne Lusignan’ın da bulunduğu Latin ruhban sınıfının tamamı manastırları boşaltmak zorunda kaldı[54]. Değişik kategorilerdeki köylüler, tıpkı diğer Türk eyaletlerinde olduğu gibi, Hristiyan feodal beylerinden kurtulan tek bir sınıf hâline geldi ve Hazine’ye vergilerini, âşârlarını ve hayvanlar üzerinden, Kıbrıs’ta sadece domuzlar için alındığı iddia edilen vergilerini[55] hiçbir fark gözetilmeden ödemeye başladılar. Toplanan bu vergiler, daha ilk yıl 50 bin altını buluyordu. Tuz madenleri her zamanki gibi Hristiyanlara veya Yahudilere icara verildi ve Hazine için değerini kaybetti[56]. Anadolu’dan kısa bir süre sonra ada sakinlerinin üçte birini oluşturacak aileler getirildi ve yüzyılın

ellili yıllarında Müslüman inancına sahip 30 bin civarında bir Türk nüfusu gelişti.

Sipahilerin sayısı daha düşüktü. 1600 yılından sonra adanın tamamında, emrinde 3 bin sipahinin bulunduğu otuz kadar timar vardı. Tahkim edilen yerlere ise yeniçeriler yerleştirilmişti. Bu yeniçeriler disiplini sevmiyorlardı ve genç Lanzac gibi birçok maceraperest, yeniçerilerin yardımı ile belki bir gün “miraslarını” geri almayı başarabileceğini umuyordu[57]. Yeniçeriler 1578 yılında, Cezayir’in eski beylerbeyi[58] Arap Ahmed Paşa’yı öldürdüler. Venedikli senatörlerden bazıları bunu fırsat bilerek adayı tekrar geri kazanmayı denediler[59]. Tahkim edilen yerlere çok sayıda top konulmuştu ve yeni rejim Hristiyan mustahfızları muhafaza edilirken, diğerlerine silah taşımak büyük cezalarla yasaklandı. Bozulan her barış için soygunun veya cinayetin işlendiği bölge, şehir veya köy sorumlu tutuluyordu ve para cezaları o kadar yüksekti ve ağırdı ki, herkes ayaklanma çıkartmaktan veya gerilla direnişi vermekten kaçınmak zorunda kalıyordu[60].

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs’ın ilhakından maddi açıdan hiçbir şey kazanmadı. Hazine, tüm feodal mülklere el koymuş olmasına rağmen, gelirler ancak 200 bin altını buluyordu ve Divân-ı Hümâyûn her yıl idarenin savunma için gerekli harcamaları yapmasını sağlamak için 70-80 bin altın göndermek zorunda kalıyordu. Ama Sakız Adası’nın ele geçirilmesi, Takımadalar’ın Büyük Yahudi’ye [Josef Nassi] verilmesi ve Kıbrıs’ın fethi ile Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz sularındaki hakimiyeti güvence altına alınmış ve Osmanlı siyaseti için eskiden beri zorunluluk hâline gelen bir görev yerine getirilmiş oldu. Türkler artık Doğu Akdeniz’in tek hakimiydiler.

İnebahtı mağlubiyeti gibi ağır bir mağlubiyet tabii ki bu şartlar altında geçici bir süre sıkıntı yaratmıştı, ama Osmanlı gücünün temeli artık sarsılamazdı.

1570 yılının Mayıs ayında diplomatlara, papanın, Venediklilere bu yeni ve tehlikeli savaşta destek vermeye niyetli olduğu haberleri getirilmişti[61]. Papa II. Pius’un yeni gemileri toplanma yeri olan Ankona’dan yola çıkacaklardı. Roma aristokrasisi Hristiyanlık adına görevlerini yerine getirmeye çağrılmıştı[62] ve Papalık kuvvetlerinin başına Pagliano Dükü Marcantino Colonna getirildi[63]. Sanki 1538 yılının müttefik birliği tekrar canlanıyordu, ama daha önce müttefik orduda görev alan Roma’ya,

İspanyollara ve Venedikliler bu sefer Fransa, Portekiz, hatta Leh kralları bile katılacaktı[64].

Türkler, bu yeni seferden sadece zamanında haberdar olmakla kalmayıp, böyle bir teşebbüsü önceden tahmin de etmişlerdi. Sokollu Mehmed Paşa, bu teşebbüsü engellemek için kendini beğenmiş Fransız elçi ile birlikte Türklere avantaj sağlayacak bir tertip düşünmüştü: Fransa Kralı'nın kız kardeşi, Erdel vasalı Yanoş Sigismund Zapolya ile evlendirilecekti, ancak Zapolya'nın Mart 1571 ortalarındaki ani ölümü bu planları alt üst etti. Sultan Selim, daha da heveslendirmek için Zapolya'ya Memleketeyni vermeye, hatta Leh tacını almasını sağlamaya hazırdı, zira Yagellon hanedanı Kral Sigismund August ile sona eriyordu ve Zapolya ne de olsa Leh prensesi İsabella'nın oğlu idi. Ayrıca son Yagellon Kral Sigismund August'un, Lehistan'ın mirasçısı kabul edilen, ancak biraz yaşı geçkince kız kardeşi [Anna] ile Fransa Kralı'nın kardeşi Anjou Dükü ile evlenmesi sağlanabilirdi. Böylece Bâbıâli, Rusların yarattığı karmaşalar[65] sebebi ile önemi gittikçe artan Lehistan tahtında uzun süredir dostça ilişkiler içinde bulunduğu Fransa'nın bir üyesini oturtmuş olacaktı[66].

1570 yılının yaz ayları Venediklilere hiçbir yerden yardım gelmeden geçti. Papa tarafından vekil tayin edilen kardinaller, İspanya Kralı tarafından gönderilen Granvella ve Venedik elçileri arasında Hristiyan müttefik birliğine [Liga] ilişkin görüşmeler hâlâ sürüyordu. Gian Andrea Doria'ya, Hristiyanların menfaatlerini savunmak üzere kadırgalarını papanın kadırgaları ile birleştirme emri verildi.

Senenin sonunda Hristiyan birliği hâlâ kurulamamıştı. Papa'nın ve İspanya Kralı'nın sayıca az kadırgaları sonbaharda, hiçbir başarı elde edemeden geri dönmüşlerdi. Kısa bir süre sonra Lefkoşe'nin düştüğü haberleri geldi. Du Bourg aracılığıyla gönderilen Mahmud Bey adında bir Türk elçisini huzura kabul etmek istemeyen[67] Fransa, kısa bir süre sonra Sultan Selim'den ve veziriazamdan en dostane biçimde hazırlanmış mektuplar aldı[68]. Sokollu Mehmed Paşa, mektuplarından birinde "Ortak düşmanları İspanya Kralı'na" karşı ittifak kurmayı öneriyordu[69].

Charriére'nin "kendini beğenmiş ve cahil ulus ve hükümet[70]" diye bahsettiği Venedik bile 1571 yılının Mart ayında bu amaçla gönderilen Sekreter Ragazzoni aracılığıyla gizli görüşmeler yapmaktan çekinmiyordu[71]. Bu yeni elçi İstanbul'da serbestçe dolaşabilen Balyos

Barbaro ile ilişki kuracaktı; Ragazzoni, Magosa karşılığında Avlonya, Kastelnova ve Draç'ı verme yetkisine sahipti[72].

Venedikliler Nisan ayında kararlarını değiştirdiler[73] ve 25 Mayıs'ta Hristiyan birliği nihayet kuruldu[74].

Hristiyan birliği papa, İspanya ve Venedik arasında kurulmuş ve herhangi bir süre belirlenmemişti. Amaçları, tarafların mülklerini ve menfaatlerini Osmanlılara karşı savunmaktı. Şartlar, İspanya Kralı II. Phillip'in, Cezayir, Tunus, Trablus ve Turgut Reis'in yerine geçen, Hristiyanların Ucchiali dedikleri, Kalabriya asıllı devşirme Uluç Ali Reis'in korsan devletine saldırması hâlinde de geçerli olacaktı. Venedik, ayrıca İspanya Kralı'na Berberistan limanları ve adalarına karşı destek vermeyi taahhüt etti. İspanya bunun karşılığında Avlonya'dan başlayarak Adriyatik Denizi'nde destek verecekti.

Müttefik birliğinin deniz gücü 200 kadırga ve 100 nakliye gemisinden; ordu ise 50 bin İtalyan, İspanyol ve Alman paralı askerlerin yanında 4.500 atlıdan oluşacaktı. Papa 12 kadırga sağlayacak ve 3 bin askerin ücretlerini ödeyecekti. Ayrıca kutsal savaşa katılanlara İspanyol ve Venedik eyaletlerinde bulunan kiliselerden belirli bir pay verilecekti. Harcamaların altıda üçü İspanya tarafından, altıda ikisi Venedik tarafından karşılanacaktı. Geriye kalan harcamalar Papalık hazinesi tarafından ödenecekti[75].

İlk yıl içerisinde İspanya'nın 80 kadırgası ile ayrıca sair 20 geminin Otranto'da toplanmasına karar verildi[76].

Antlaşma ancak 2 Temmuz'da ilan edildi. İspanya'nın onay belgesi 25 Ağustos'ta geldi, ama ittifak daha önce çeşitli el ilanları ve dinî merasim alaylarıyla duyurulmuştu. Türklere karşı denizlerde verilecek savaşın hazırlıkları olağandışı bir hızla tamamlandı[77].

İspanya Kralı II. Philipp'in İspanya'da isyancı Berberilere karşı savaş yeteneğini kanıtlayan gayrimeşru kardeşi Don Juan, yanında Doğu'da Türklere karşı büyük maceralara imza atmaya can atan sayısız İspanyol asilzâdesi ile birlikte Kartagena'da gemiye bindi[78]. Don Juan 9 Ağustos'ta Napoli'ye vardı ve 14 Ağustos'ta kutsal Haçlı Seferi bayrağını teslim aldı. Urbino ve Parma Dükleri de Don Juan'a katıldılar. Messina'da Doria'nın filosu da onlara katıldı. Türklerin adaya saldırmasını engellemek için Girit Adası önlerinde bulunan Venedik gemileri de Messina'ya geldi. 25 Eylül'de Don Juan Korfu'ya vardı ve ayın sonuna kadar burada kaldı[79].

İstanbul’dan 25 Nisan’da yola çıkan Türk donanması önce Kandiye’ye doğru hareket etti. Burada Uluç Ali Reis’in adamları birkaç köyü ateşe verdi. Daha sonra Adriyatik Denizi’ne, Kotor’a doğru sanki Ali Paşa Dalmaçya’daki Venedik kolonisine saldırmak istermiş gibi devam ettiler. Dalmaçya yakınlarındaki sancakbeyleri şehrin surları altında toplanmıştı. Türkler her yerde esir aldılar. Sobut (Sopoto), Chimaira, Ülgün (Dulcigno), Budva (Budua), Bar (Antivari) ve Spizza, Serdar-ı ekrem Pertev Paşa’ya teslim oldular[80]. Gemiler kısa bir süre Preveze önlerinde beklediler ve 16 Eylül’de Zenta’ya doğru hareket ettiler, zira Hristiyan donanmasının Messina önlerinde toplandığı haberi gelmişti. Kapudan Paşa İnebahtı Körfezi’nde derhal büyük deniz muharebesi için hazırlıklara başladı.

Niyeti, deniz muharebesini İnebahtı Körfezi’nde yapmak değildi, ama Hristiyanlar onu buna zorladılar. 6 Eylül’de[81] Messina’dan 208 kadırga, altı galeas ve altmışın üzerinde başka gemi 12 bin İtalyan, 8 bin İspanyol, 3 bin Alman ve değişik ülkelerden gelen 1.000 kadar maceraperest ile birlikte buraya gelerek birkaç gün Korfu sularında bekledi. Don Juan savaşmaya karar verdiğinde ve filo Korfu’dan yola çıktıktan sonra Kefalonya’da Magosa’nın altı genel hücumdan ve 11 ay süren bir kuşatmadan sonra düştüğü haberini aldılar[82].

6 Ekim’de her iki tarafın deniz güçleri Curzolare Adası yakınlarında çatışmaya başladılar. Hristiyanların komutanı Don Juan’ın bizzat emrinde 70 kadırga vardı. Doria ayrıca 50 kadırga ile sağ kanatta, Agostion Barbadigo ise Venedik gemileri ile sol kanatta yerini aldı. Santa Kroce Kontu 31 kadırga ile geride bekliyordu. Hristiyanlar, haç bayrağı, Meryem Ana bayrakları ve müttefik birliğinin üç üyesinin kendi bayrakları altında saldırıya geçtiler.

Muharebe öğle vakti başladı ve üç saat sonra Hristiyanların sol kanadı “kale gibi” büyük gemilerinin ve silahlarının[83] üstünlüğü sayesinde zafer kazanmıştı. Gece karanlığı bastırınca 30 kadar Türk gemisi Uluç Ali Reis ile birlikte İnebahtı veya Preveze’ye doğru hareket etti. Diğer 230 gemi ya yok edilmiş veya ele geçirilmişti[84]. Osmanlı Donanması’nın amirali ölmüş ve birçok Osmanlı ileri geleni esir alınmıştı[85]. Osmanlı tarafından kürekçi olarak çalıştırılan Hristiyan kölelerin de kazanılan bu zaferdeki payı oldukça büyüktü[86].

Belki İnebahtı veya Koron ve Modon’a karşı herhangi bir teşebbüsde bulunmak için mevsim uygun değildi[87]. Belki de böyle bir teşebbüsün

sadece Venedik'e yarar sağlayacağı bilinci hırslı müttefikleri böyle bir teşebbüste bulunmaktan vazgeçirmişti. Venedik, bir taraftan Türk donanmasının yok edilmesine çok sevinmiş de olsa[88], diğer taraftan Magosa'nın kaybı çok acı idi. Türklerin elinden Ayamavra'yı alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. İki hafta sonra 4 bin asker taşıyan 70 kadırga geri çekildi[89].

Venedik, örneğin vergi karşılığında Kıbrıs'ın iç taraflarını güvence altına almasını sağlayacak bir barış antlaşması yapabileceğini umuyordu. Sultanı tahrik etmek ve deniz muharebesine sadece Venedik'e özgü bir karakter vermek, Venedik'in işine gelmezdi. Osmanlı Sultanı'nın sürekli düşmanlığı eninde sonunda Venedik'in çöküşü anlamına gelirdi[90].

Ayrıca müttefikler arasındaki ilişkiler, Don Juan'ın elde edilen ganimetleri dağıtırken Venediklilerin hakkını yemiş olmasından dolayı oldukça gergindi. Colonna bu yüzden Hristiyanlar arasında "ikinci bir muharebeden" söz ediyordu[91]. Muzaffer müttefik ordusunun da kayıpları oldukça yüksekti; Venedikliler, 5 bin askerini ve denizcisini kaybetmişti[92].

Sultan Selim ve baş danışmanı İnebahtı Muharebesi'ne fazla önem vermemişlerdi. Osmanlı sisteminin birkaç ay içerisinde yeni bir donanma oluşturabilecek güçte olduğunu ve zafer kazanan Hristiyanların kendi aralarında denizde ikinci bir teşebbüsde bulunamayacak derecede anlaşmazlıklar içinde bulunduğunu biliyorlardı. Muharebeden bahseden Türk kaynakları, kendi donanmasının zayıflığını ve Hristiyan donanmasının çok iyi bir durumda olduğunu kabul ediyordu. Ancak buna rağmen Osmanlı'nın onurunu korumak için ilk saldıran yine Kapudan Paşa olmuştu. Kapudan Paşa bir kurşunla hayatını kaybettikten sonra Cezayir Beylerbeyi Ali Reis, sahile doğru geri çekilmelerini emretmişti ve burada "birkaç kadırga ele geçirilmişti; bu, Hristiyanların elde ettikleri tek zaferdi"[93]. Sultan Selim, esirleri geri alabilmek için Don Juan'a kürkler, silahlar, kilimler, eyerler ve kaftanlar gönderdi[94]. Yeni Fransa elçisi Acqs Piskoposu'nun Osmanlıların Cezayir'den Fransa Kralı, daha doğrusu onun kardeşi Anjou Dükü lehine vazgeçmeleri yönündeki teklifi, elçinin 18 asilzâde eşliğinde sultanın huzuruna kabul edilmesine rağmen[95], her zamanki hor gören gülümseme ile karşılandı[96]. Aynı dönemde tersanelerde yeni gemilerin yapımı olanca hızı ile sürüyordu ve baharda 20 bin tüfekçi ile donatılan donanma, yelken açmaya hazırdı[97]. 300 sancakbeyinden her biri hükümdarlarına birer kadırga sağlamıştı[98]. Sultan, "bir kuruş bile

harcamadan”[99] yeni gemilere sahip olmuştu ve bu durum, Venedik için bir barış antlaşmasının yapılmasını sağlamaya çalışan Fransız elçisinin Osmanlı’nın muhteşem organizasyonu ve kapasitesi konusunda ikna olmasına yetmişti[100]. Berberistan sahillerindeki şehirlere de derhal İspanyolların muhtemel bir saldırısına karşı gerekli destek güçler gönderilmişti[101]. Cezayir Beylerbeyi Uluç [Kılıç] Ali Reis Kaptan-ı Deryalığa getirildi ve Garb Ocakları’nın idaresi Arap Ahmed Paşa’ya verildi[102].

Hristiyan gemileri ise Korfu sularında bir kez daha toplanamadı[103] ve Zara komutanının yönetimindeki Venediklilerin Kastelnova’ya saldırısı hiçbir sonuç getirmedi[104]. Don Juan, rivayete göre Afrika sahillerine saldırmak üzere yaz aylarında Messina’ya geldi[105]. Böylece Haçlı Seferi İspanya ve Osmanlı devleti arasında otuzlu ve ellili yıllarda süregelen olağan savaşlardan biri hâline gelerek değerini yitirecekti. Santa Kroce Kontunun gemileri ile desteklenen Venedik gemileri hiçbir faaliyette bulunmadan İyonyen Adaları’nın yakınına demir atmıştı[106].

Nihayet yeni bir Haçlı Seferi donanması toplanıp, Çuha Adası ve Matapan (Toinaron) Burnu dolaylarında Türk donanması ile karşılaştığında ise, tıpkı Uluç Ali Reis gibi çatışmadan çekindi[107]. Modon’u tekrar geri alma projesi Don Juan’ın yeterince iyi niyet göstermemesinden dolayı suya düştü[108] ve Maltalılar açıkça birlik göndermeyi reddetti[109].

Ekim 1572 sonlarına doğru Fransa Kralı IX. Charles, II. Philipp’in müttefik Hristiyan birliğine katılma davetine olumsuz cevap verdi[110]: Krallığı “asilerden temizlemek” yeterince zamanını alıyordu[111]. İmparator Maksimilyan ise Macaristan Kral’ı olarak 60 asilzâdeden oluşan bir elçi topluluğu ile birlikte vergileri ve bunun yanı sıra birçok saat, kupa ve giysiyi İstanbul’a gönderdi ve böylelikle Hristiyan birliğinden uzak durmaya niyetli olduğunu belirtti[112]. Sokollu Mehmed Paşa daha 1573 yılında İspanyollara saldırmayı düşünüyordu ve Fransızlara da sınır eyaletlerinde İspanyollara saldırmalarını salık verdi. Nihayet Haçlı Seferinin başı Papa V. Pius, 1572 yılının Mayıs ayında hayata veda etti. Halefi XIII. Gregor’un ise başka planları vardı[113].

Aynı yılın Eylül ayında Venedik Balyosu ve Sokollu Mehmed Paşa arasında görüşmeler başlatıldı. Nüfuz sahibi Yahudi Rabbi Salomon Venedik altınları karşılığında, Venedik’in veziriazam nezdinde menfaatlerini koruyordu. Venedik elçilerinin Roma’da Hristiyan müttefik

birliğini yeniledikleri[114] 7 Mart 1573 tarihinde Divân-ı Hümâyûn barış antlaşmasını lütfediyordu. Venedik Kıbrıs ve Sopoto Kalesi'nden feragat ediyor, üç yıl içinde 300 bin altın savaş tazminatı ödemeyi taahhüt ediyor ve Zenta'nın vergisini 500 altın artırırken, Dalmaçya'daki fetihler karşılıklı olarak geri veriliyordu[115]. "Türkler, sanki İnebahtı Muharebesi'ni kazanmışlar" gibi görünüyordu[116]. Sadece birkaç gün önce İstanbul'a gelen ve görüşmeleri sunduğu arzuhal ile nihayete erdirmekle övünen[117] Fransız elçi, bu şartlara katılmak istemiyordu: "(Fransa) Kralı'nın elçileri arasında en azında biri, Kralı'nın ataları tarafından fethedilen ve Venediklilerin sadece zorla işgal ettikleri bir devlet olarak Kıbrıs'ı Fransa için kazanabileceğini umut ediyordu ve bunun planlarını kurmuştu[118]." Ancak yelken açmaya hazır bekleyen 300 kadırgalık Osmanlı Donanması'na[119] karşı duyulan korku ve barış isteği Venedik'te o kadar güçlü gelişmişti ki, yapılan bu barış antlaşmasının onuruna açıklamalar yapıldı[120]. Venedik, Kandiya ve Dalmaçya'daki mülklerini güvence altına aldığına inanıyordu[121] ve hâlâ Kıbrıs'ı vergiyi artırarak barışçıl yollarla geri alabilme umudunu taşıyordu[122]. Sadece son savaş bile Venedik'e 12 milyon altına mal olmuştu[123]!

İspanya böylelikle yalnız kaldı ve 1 Temmuz 1572 tarihinde bir yerlere saldırmak üzere – ki o dönemlerde yine Cezayir'e yapılacak bir saldırıdan bahsediliyordu[124] - Hristiyan müttefik birliğine sadık kalan bu son devletin 160 kadırgası Akdeniz'e doğru yol aldı[125]. Temelde ise İspanyollar da barış antlaşmasına meyilliydiler ve elçileri İstanbul'da bu yönde gizli görüşmelerde bulunuyorlardı[126]. Büyük Yahudi, [Josef Nassi], İspanya'nın menfaatleri için kazanılmıştı. Ali Paşa'nın esaretten kurtarılan oğlu ile birlikte Floransalı Vergilio Polidori ve başka elçiler görüşmeleri devam ettirmek için İstanbul'a geldi[127]. Türkler öncelikle, resmi bir elçilik heyetiyle gönderilecek, miktarı henüz belirlenmemiş bir vergi karşılığında hakimiyetlerinin tanınmasını şart koştular[128]. Alman İmparatoru'nun temsilcisi Karl von Rym barış için elçilere destek verdi ve ikinci kez İstanbul'a gelen olağanüstü Macar elçisi David Ungnad'ın misyonu da kendi kralına bu kadar yakın olan bir hükümdar için nüfuzunu kullanmaktı[129]. Yanında ayrıca II. Philipp'in vekâletnâmesi vardı.

İstanbul'da görüşmeler sürerken, Türk gemileri Mora sularında ve İyonya Adaları ile Güney Arnavutluk önlerinde belirdiler[130]. İspanyollar, karşılarına çıkmadı. 2 Kasım'da Kapudan Paşa Piyale Paşa tek bir top bile

ateşlemeden İstanbul’a döndü. Uluç Ali, filosu ile birlikte Modon sularında kaldı[131] ve Navarin’de yeni bir kale inşa ettirdi. Birkaç gün sonra onun kadırgaları da Haliç’te belirdi[132].

Türklerin her zamanki tarihte yola çıkacaklarından haberdar olan Don Juan, 7 Ekim’de yüz kadar kadırga ile birlikte Sicilya’daki küçük Favginana Limanı’ndan yola çıkarak Halkulvat’a yöneldi. Tunus, böyle bir saldırıya hazırlıklı olmadığından, İspanyollar Mevlay Hasan’ın oğullarından birini İspanya vasalı olarak burada iktidara getirmeyi başardılar[133]. İspanyolların bu sırada ayrıca şehrin güzel camilerini talan ettikleri de anlatılmaktadır[134].

Bu hadiselerden dolayı, Macaristan’ın ateşkes antlaşmasını sekiz yıllığına uzatmayı başaran[135] elçi Ungnad için İspanya adına böyle bir ateşkes antlaşması sağlamak imkânsız hâle gelmişti[136]. Papa, Hristiyan müttefik birliği fikrini tekrar canlandırmaya çalışırken, Türkler Tunus’u tekrar geri almak için hazırlıklar yapıyorlardı. Dalmaçya’daki birkaç köy için henüz pazarlık aşamasında olan Venedikliler Girit, Zara ve diğer mülkleri için boşuna endişe ediyorlardı[137]. 1574 yılının Mayıs ayında 200’den fazla kadırga 20 bin kişilik mürettebatı ile birlikte yelken açtı. Bunların arasında 7 bin yeniçeri ve 9 bin sipahi bulunuyordu. Komuta Arabistan’da kendini kanıtlamış[138], asık suratlı ve gaddar, Hristiyanlara karşı nefretle dolu Arnavut devşirme Vezir Koca Sinan Paşa’da idi[139]. 22 Temmuz’da Uluç Ali gemileriyle Halkulvat’a vardı ve bir ay sonra 24 Ağustos’ta Koca Sinan Paşa kaleyi zapt ederek, Tunus’u da geri aldı[140]. Tunus’ta yeni bir sancakbeyi görevlendirildi ve yeni Cezayir Sancakbeyi Ramazan[141] ve Trablusgarb Sancakbeyi ile birlikte Berberistan sahillerini savunma görevi verildi. Don Juan, fethettiği yerleri savunmak için hiçbir teşebbüsde bulunmadı ve İspanyol elçiler savaş sırasında da İstanbul’da kaldılar[142]. İki yıl sonra Cezayir Sancakbeyi Ramazan, Trablusgarb Paşası olarak Batı’ya yöneldi ve burada Fas Kralı Mevlay Abdülmelik’e daha sonra muharebede hayatını kaybedecek olan genç Portekiz Kralı Sebastian’ın saldırısına karşı destek verdi. Böylece Fas da Türklerin nüfuzu altına girdi[143].

Bu sayede Afrika’da kalıcı olarak yeni bir eyalet kazanılmıştı. Ama Tunus Osmanlı İmparatorluğu’na paradan çok itibar kazandırmıştı, zira sultanın yiğit savaşçıları burada timar edinememişti. Tıpkı Mısır ve Suriye’de olduğu gibi Fas’ta da yerel aristokrasi, yani Berberiler ve

komutanları bu toprakların sahipleri olarak kaldılar. Divân-ı Hümâyûn sadece beylerbeylerini tayin etti ve her yıl vergilerini topladı[144].

Tunus'u fetheden ordu döndükten birkaç gün sonra, daha önce felç geçiren, hükümdarlığı sırasında hiçbir orduya komutanlık etmemiş, deniz savaşlarının sultanı II. Selim 12 Aralık 1574 tarihinde hayata gözlerini yumdu[145].

1575 yılının Haziran ayında Don Juan emrindeki 45 kadırga ve 6 bin İspanyol ile birlikte Venedik yakınlarına geldi[146]. Diğer taraftan Sultan III. Murad'ın "İtalya veya Malta", belki de Kandiya ve Oran'a saldıracağından endişe ediliyordu[147]. Kırk İspanyol kadırgası Berberistan'a ve Doğu Akdeniz sularına doğru yelken açtı[148]. Savaş çıkmayacağı yine de aşikardı, zira yeni Osmanlı padişahının denizlerde artık fethedeceği bir yer kalmamıştı ve İspanya Kralı önceki tecrübelerine dayanarak, Afrika'da sürekli bir mülk edinemeyeceğinden emindi[149]. Yeni Osmanlı padişahının tahta cülûsu sırasında İran'da tekrar baş gösteren isyanlar, uzun süredir neredeyse kesintisiz olarak birbirleri ile savaşan[150] iki güç arasında bir ateşkes antlaşmasının yapılmasına katkı sağladı. Bu arada Uluç Ali Paşa 1577 yılında denizlerde görünse de en kısa zamanda tekrar ülkesine döndü[151].

Aynı yılın sonlarına doğru İtalyan asıllı yeni gizli İspanyol casusları İstanbul'da bulunuyordu. Milanolu Marigliona'nun ve Arnavut Bruti'nin görevleri Madrid tarafından istenen barış için görüşmeleri yürütmekti[152]. Türkler, barış karşılığında İspanyollar tarafından işgal edilen Oran'ı istediler[153]. Vezirazam Semiz Ahmed Paşa, Marigilano'yu hor görerek "kör bir köle" diye hitap ederek[*], Osmanlı filosunun "Hristiyanların başı" olan papayı mutlaka bulacağı tehdidini savurarak gönderdi[154].

Marigliano, ancak 21 Mart 1580 tarihinde, Cezayir'deki Berberilerin beylerbeyine karşı açıkça isyan ettiklerinde 1581 yılının Ocak ayına kadar bir ateşkes antlaşmasının yapılmasını sağlayabildi[155]. Elçi rolünü üstlenen, hatta kendinde Fransız elçinin öncelik hakkını sorgulama cesaretini bulan Marigliano, buna rağmen bir esirden çok da farklı muamele görmüyordu. Sadece ateşkes antlaşmasının sekiz yıla çıkartılmasına destek olan[156] Venedikliler arasında kendine gizli dostlar edinmişti[157]. Şansına dur durak bilmeyen Fransız elçisi Germigny'nin, İspanya Kralı'nın Portekiz ve Asya'da Portekiz'e ait toprakların da hükümdarı olduğundan beri bu topraklardaki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlı ile Akdeniz'de

ve uzaktaki baharat ülkelerinin egemenliği için savaşmaktan başka bir şey düşünmediği iddiaları, Bâbıâli'de herhangi bir başarıya ulaşmadı. Barış bozulmadı ve Marigliano zamanla önemli bir ünvanı olmasa da itibar kazandı. Ateşkes antlaşması 1585 yılına kadar iki kez uzatıldı ve Türkler, İspanya'dan gerçek bir elçinin gelişine olumlu bakacaklardı[158]. İspanya'nın Portekiz adalarındaki hakimiyeti, itibarlarını ve İstanbul için önemini artırmıştı ve Divân-ı Hümâyûn nihayet eski önyargılarını tamamen bırakmaya niyetli görünüyordu[159].

İKİNCİ BÖLÜM

GERİLEMENİN SEBEBLERİ VE YENİ MACARİSTAN SAVAŞINA

KADAR BUNUN İLK İŞARETLERİ.

FAALİYET GÖSTERMEYEN SULTANLAR: II. SELİM VE III. MURAD.

MUSAHİBLER VE KADIN SALTANATI. YENİ DEVŞİRMELER[*]

Sultan Süleyman, son nefesine kadar imparatorluğunun şanının sağlamlaştırılması için çaba göstermişti. Geleneklere, kutsal ananelere uygun olarak padişahın her yıl yeni bir sefere çıkma zorunluluğuna hep riayet etmişti.

Oğlu Selim, en azından yeni bir eyalet fethetmek istiyordu: Kıbrıs[1]. Böylelikle hepsinde hâlâ eski asker ruhunun canlı tutulduğu vezirlerinin beklentilerini yerine getirmiş oldu. Alman elçi bir seferinde Sultan Selim döneminde fatih olarak önemli bir rol oynayan Lala Mustafa Paşa'ya barışın getireceği faydalarından bahsettiğinde daha sözünü bitirmeden aldığı cevap, "Benim gibi insanlar için düşmana karşı sefere çıkmaktan daha büyük zevk yoktur; bu, üstünü başını para ile donatmaktan ve önüne leziz yemekler konulmasından çok daha güzeldir" oldu[2].

Sultan Selim, savaş konularında çok da tecrübesiz sayılmazdı. Ne de olsa Osmanlı tahtını kılıcı ile savaşta almıştı, ama burada da Lala Mustafa Paşa gibi büyük bir komutan, onu zafer kazanmaya zorlamak zorunda kalmıştı. Hayatının en büyük tutkusu avdı: Binlerce asker, at, katır, deve, vs. ile yapılan görkemli av partileri için her yıl 50 bin altın harcanıyordu. Kısa boylu, şişman, kırmızı suratlı ve "insandan çok canavara benzeyen[3]" bu adam savaş komutanı olarak uygun değildi. Babasının tahtına oturmak için Manisa'dan İstanbul'a geldiğinde, etrafındaki insanlar sultanın Kur'an'ın yasakladığı şarabı fazlasıyla sevdiğini biliyorlardı ve kırmızı yüzü[4] daha o zamanlar içkiye olan düşkünlüğünü gösteriyordu.

Böylelikle, şarabın damlasını ağzına koymamış ve Müslümanlara şarab tüketimini en ağır cezalarla yasaklamış - meydanlarda şarab fıçıları bile yakılıyordu[5] - büyük bir hükümdardan sonra dünya, Osmanlı tahtında ahlakî açıdan çökmüş, makamının büyük ve ağır sorumluluklarının farkında olmayan, devletin gerçek anlamda tek özgür adamı olarak bütün hükümet organlarında mutlak bir iradeye sahip, ancak devlet işlerinin getirdiği sorumluluğun ağırlığı altında ezilen bir hükümdar görmüştü[6]. Dinî vecibelerini, tıpkı en büyük gururu 2060 caminin hutbelerinde adının okunması olan[7] babası gibi ihmal etmiyordu. Daha sonra toprağa verileceği Ayasofya Cami'inin duvarlarını tahkim ettirdi[8] ve Edirne'de değerli mermer sütunlar ve porselen işleriyle göze çarptığı gibi mimarı açıdan da eşsiz bir

camii yaptırdı[9]. Nasıl ki Sultan Süleyman, İstanbul'daki tüm hayat kadınlarını dokuz gemi ile şehvet tanrıçasının eski adası Kıbrıs'a göndermişse, bu uygulama Sultan Selim'in 1577 yılında ölümünden sonra da tekrarlandı[10]. Sultan Selim ayrıca Korfulu Baffa ailesinden olup, 12 yaşlarındayken korsanların eline düşen tek bir Haseki [Nurbanu Sultan/Bafo] ile yaşıyordu[11], ancak yegâne aşk macerası olarak Rumeli Beylerbeyi'nin eşi ile bir ilişkisi olduğu ve Beylerbeyi'nin kendini bu yüzden astığı söylenir[12].

Neticede Sultan Selim, Divân'a gelip, devlet işleri ile çok az ilgileniyordu, zira günün daha ilk saatlerinde genelde sarhoş oluyordu. Dilsizler, yalnız kendilerine karşı gayet cömert olan sultanı eğlendiriyorlardı. Kış aylarında dışarıda kar üzerinde raks etmek zorunda kalıyorlardı ve Sultan Selim sarhoş gözleri ile onların acı çekmelerini seyrediyordu. Öfkelendiği zamanlarda ise aşağı gördüğü bu insanlara hiç acımazdı ve oku kimi zamanlar hor gördüğü, ama daha sonra pişman olarak ölümüne ağladığı bir gözdenin, cücenin, cambazın, dilsizin, hokkabazın veya güreşçinin kalbine saplanıyordu. İçkiye tahammülü dikkate değerdi: Üç gün üç gece musahibi Semiz Ali Paşa ile içki masasından kalkmadığı oluyordu.

Sultan Selim, muhabbetini çok sevdiği süt annesi, Ahmed'in annesi ile satranç oynadığı zamanlar daha asil bir davranış gösteriyordu[13]. Akşamları müzik dinliyordu, zira müzik dostu idi ve İran şiirine de aşina idi[14]. Doğu'nun ezgileri altında uykuya dalıp, sabah yeniden içkiye başlamak üzere uyanıyordu. Sadece yaklaşık 6 bin kişi ile birlikte ava çıktığında ve kafasını dinlemek için gittiği Yambol veya Dimetoka gibi yerlerden geri döndüğünde; Cuma Namazı'na gittiğinde; yabancı bir elçi için gösterişli bir şekilde Galebe Divânı'na geldiğinde ve nihayet çektirisi, Silivri veya Göksu'ya gitmek üzere Haliç'te göründüğünde[15] herşeye rağmen sadakat içindeki uyrukları, padişahlarının aralarında olduğunu ve varlığını hissedebiliyorlardı[16]. 12 Aralık 1574'te geçirdiği birkaç felç krizinden sonra fazla yemekten dolayı hayatını kaybettiğinde - "fazla yemek yiyip, üzerine fazla şarab içti[17]" - arkasından kimse ağlamadı, zira çoğu onu tanımıyordu ve onu tanıma onuruna erişenler, böyle bir hayata ancak iğrenerek bakmışlardı.

II. Selim zamanında devlet işleri, nihai iradeyi hep elinde tuttuğu için vezirleri ve komutanları sürekli güven ve endişe arasında gidip gelen[18]

yaşlı, hastalıklı ve yorgun Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarında olduğundan çok daha sınırsız bir şekilde Sokollu Mehmed Paşa'nın elinde idi. Sokollu, Sultan Süleyman'ın gençlik arkadaşı İbrahim Paşa gibi bir musahib değildi (örneğin İbrahim Paşa gibi kendine ait bir özel Divân'ı yoktu)[19] ve Sultan Selim, babası Sultan Süleyman'ın Semiz Ali Paşa'ya emrettiği gibi, hasta olduğu zamanlar Divân'ı toplamasına ve gerektiğinde çağrıldığı zaman her türlü geleneğe karşın atı üzerinde huzuruna gelmesine izin vermiyordu[20] veya Rüstem Paşa'nın[21] Sultan Süleyman'a yakın olduğu kadar yakın değildi. O, her zaman efendisine arzları sunan ve bunun için haftada iki kez huzura kabul edilen yüksek rütbeli bir memur olarak kaldı[22]. Ama efendisinin, kendisinden 40 yaş daha genç olan kızı [İsmihan][23] ile evliliğinden dolayı kayınpederinin hükümdarlığı boyunca devlet içinde tam bir egemenlik sürdü. "Tam bir saraya benzeyen" evi, devletin ikinci "Divân-ı Hümâyûn'u" olmuştu: Burada her gün 500 kadar kişiye ziyafetler verilirdi. "Kısa boylu ve çirkin[24]" olan Sultan kızı eşinin emrinde 300 cariye vardı[25]. 200 çaşnigir, sadece yemekleri sofraya getirmek için hazır bulunuyordu[26]. Yüzlerce terzi vardı ve sıradan kölelerin sayısı bini buluyordu. Sultan Selim'in kızından olan ve fazla yaşamayan çocukları, şehzâdeler gibi toprağa verildiler[27]. Her yıl tasarruf ettiği milyonlarca altından adını ve şanını ebediyen yaşatacak eserler yaptırıyordu: Galata ve İstanbul'da birer cami, Edirne, Belgrad, Bergama, Bursa'da ve Lüleburgaz gibi Trakya ve Bulgaristan'da köylerde ve pazar yerlerinde kervansaraylar[28] ve Eyüp Camii yakınlarında bir mezar yeri. Başkente ayrıca görkemli hamamlar ve hayvanat bahçeleri hediye etti[29]. Hristiyanlara karşı düşünceli ve devşirmelerden çok Türk asıllılarda görülen bir nezaket ve saygı ile davranıyordu[30]: Son barış, kendilerine 15 bin altın hediyeye mal olan Venedikliler; her yıl kendisine 9 bin altın gönderen Almanlar ve Fransızlar[31], onu dost sayıyorlardı. Venedikli bir elçinin hatırına bir portresini yaptırdı ve onu bir Hristiyan prense benzetiyorlardı[32]. Bir zamanlar San Sabbas[33] Kilisesi'nde hizmet veren Sokollu Mehmed Paşa son yıllarında Sırp despot ailesinden geldiğinden sıkça bahsederdi[34]. Nihayet Sırplara akrabası Makarios şahsında İpek (Peç) Şehri için yeni bir patrik vermişti[35].

Diğer vezirler, Alman vaiz Gerlach'ın ifadesini kullanmak gerekirse, devlet işlerini asıl yöneten bu güçlü adamın yanında sadece "sessiz kişiler", sadece "Evet Efendim" diyenlerdi[36]. Sultan Selim bu vezirler ile sadece

şehrin civarlarında gezintiye çıktığında at üzerinde Divân'ı toplar ve fikirlerini alırdı[37]. Çoğu doğuştan Türk değil[38], devşirme idi ve vezirlik makamına şahsi hizmetlerinden, savaşta gösterdikleri yiğitlikten, gösterdikleri sadakatten, diplomatik yeteneklerinden veya uzun yıllar verdikleri hizmetlerden dolayı değil, makamlarına rağmen köleleri oldukları sultanın ailesi ile tesadüfi veya kurnazca planlanmış ilişkilerden dolayı getirilmişlerdi.

Aralarında bir tek enerjiye ve doğal hitabet sanatına sahip, güçlü ve güzel bir savaşçı[39] olan Özdemiroğlu Osman Paşa ve âlim, itibarlı ve rüşvet yemez, namuslu Nişancı Mehmed Paşa, Türk asıllıydılar[40]. Piyale Paşa (ölümü 21 Ocak 1578)[41] ise Hristiyan asıllı olup, Tolna'da bir ayakkabıcının birinci Macaristan seferi sırasında bir tabyada bulunan oğlu idi. Aptalca, bilgisizce ve kibirle Sultan Süleyman'a bir yıl içinde tüm Hristiyan prensleri esir alıp, İstanbul'a getirmeyi vaat eden ve 1569 yılında Otranto'ya bir saldırının yapılmasını salık veren bu afyon düşkünü adam, Sultan Selim'in damadı oldu[42]. İyi huylu Alman asıllı Zal Mahmud Paşa, daha önce Hasan Paşa ile evli olan bir sultan kızı [Şah Sultan] ile evli idi[43]. Slav kökenli, eski Budin Beylerbeyi Kalaylıkoz Ali Paşa, daha sonra Sokollu Mehmed Paşa'nın dul eşi [İsmihan Sultan] ile evlendi[44]. Sultan Selim'in damatlarından biri ayrıca adı fazla geçmeyen, III. Murad zamanında vezirlik yapan ve meslek hayatına sultanın berberinin çırağı olarak başlayan ve bu yüzden şehzâde yeğeninin sünnetinde yeteneğini gösterme fırsatı bulan Bulgar asıllı Cerrah Mehmed Paşa idi[45]. İlk evliliğinden olan oğulları Hersek ve Klis sancakbeyleri olarak atanan Cerrah Mehmed Paşa'nın eşi, Piyale Paşa'dan dul kalan Gevherhan Sultan idi[46]. Güzel, saraylara yakışan, ince, esprili ve aynı zamanda korkak ve cimri olan Kanijeli Siyavuş Paşa, önce Sultan Süleyman'ın kızı ile evlenecek, sonra III. Murad'dan yeğenini [II. Selim'in kızı Fatma Sultan] eş olarak alacaktı[47].

Daha sonraları Şemsi Paşa yüksek mevkilere gelecekti, ama ince ruhlu ve şiire meraklı olduğu için değil, annesi bir sultan kızı olduğu için[48]. Sokollu Mehmed Paşa'nın halefi Semiz Ahmed Paşa[49] her türlü açgözlülükten olduğu kadar her türlü bilgi ve yetenekten de uzak yapılı bir adamdı. Şehzâde Bâyezid'in kızlarından birinin oğlu ve gençliğinde oldukça gösterişli ve eğlenceli olduğu için, Rüstem Paşa'nın kendi adına bir cami yaptıran dul eşi[50] ona kızını verdi. Kardeşi Mustafa, Malta seferi

sırasında serdar olarak görev yapıyordu. Semiz Ahmed Paşa'nın kayınvalidesinden kendisine büyük bir miras kalacaktı: Rüstem Paşa'nın hediye ve düzenli gelirlerinden biriktirdiği herşey.

Sultan Selim, bu akrabasının Üsküdar'daki evini sık sık ziyaret ederdi, zira güçlü ve konuşkan vezirle içki içmeyi çok severdi. Ancak veziriazam olarak, afyon içmeyi de çok seven Semiz Ahmed Paşa o kadar işe yaramazdı ki, erken ölümü diğerlerini sevindirdi[51]. Bragadino'ya karşı yapılan acımasız işlemin suçunu eskiden kayıkçı olup, daha sonra baş aşçılığına getirilen Berberi Arap Ahmed'in üzerine atan Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa, anlayışlı bir adam ve ince bir diplomat, savaşta cesur, sadık ve her türlü hırstan arınmış bir adamdı. Önce Mısır'ın son hükümdarının zengin bir torunu [Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey'in kızı Fatma Hatun][52], ama kısa bir süre sonra Sultan Süleyman'ın genç yaşta ölen oğlu Şehzâde Mehmed'in kızı [Hüma sultan] ile evlenmişti. Valide Sultan, "ahret kardeşi" idi[53]. Lala Mustafa Paşa, veziriazamlığa gelemeden 4 Ağustos 1580 tarihinde hayata veda etti. Oğlu [Mehmed Paşa] daha 1573 yılında Halep Beylerbeyi olmuştu[54]. Yeni barışçıl imparatorluğun bu ileri gelenlerinin çoğu, kuşaklarında hançer taşıyan[55] ve akrabaları olan sultanın sarayına rahatça girebilen[56] gururlu kadın efendilerin, hanım sultanların etkisi altında idi[57]. Hanedan içerisindeki hırsları tatmin etmek için eski vezir sayısı yeterli olmadığından önce dörtten altıya, sonra da sekize yükseltilmişti[58].

İstanbul'da iki Arnavut kökenli vezir yaşıyordu. Bunlardan biri hiç kimse tarafından sevilmediği için hiç kimseden destek görmeden 1580 yılında veziriazamlığa getirildi. Her ikisi de makamlarını ve itibarlarını eşlerinin kökenlerine ve "ruhlarına" değil kendilerine borçluydular. Türkçe okumayı bile bilmeyen Ferhad Paşa, İran'da İran Şahı'nın yeğenini esir alarak[59] ün kazandı ve Hristiyan güçlerin elçileri ile oldukça iyi pazarlık yapmasını biliyordu[60]. Daha sonraki rakibi Koca Sinan Paşa akrabası idi[61]. Sinan, kişilik açısından Ferhad Paşa'dan daha üstündü ve olağanüstü bir adamın özelliklerini taşıyordu. Debreli bir köylünün oğlu, dindar bir Müslüman ve savaşta güvenilir bir lider olup, Halkulvat'ın kuşatması ve fethi sırasında Kaptan-ı Derya olarak ve daha sonra Macaristan-Romen savaşında kendini kanıtlayan bu adam "hiç acıma hissi tanımazdı[62]". Dış politikada tam bir Hristiyan düşmanı, özellikle de Macaristan'daki Almanların ve Venediklilerin düşmanı idi. Hakim olarak hiç tereddüt

etmeksizin adil; yönetici olarak dürüst ve katı; elçiler ile ilişkilerinde iltifatlardan, oyalamalardan ve kimi zaman hediyelerden uzak ve kaba; sultan ile ilişkilerinde ise belirli bir zamana kadar – yaklaşık 1590 –, nihayet onun da demir gibi karakteri genel olarak hüküm süren ahlaksızlığın içinde paslanmaya başlayana kadar kesin bir kararlılıkla davranırdı.

O aynı zamanda bir “delibaştı”[63]. Ama bu, siyasette tek başına hareket etmesini engellemiyordu. Belki de o, tıpkı Sokollu Mehmed Paşa örneği gibi, ancak savaş konularında ondan daha hırslı ve Sokollu Mehmed Paşa’nın tanımadığı bir kibir ile yeteneksiz bir sultanın elindeki İmparatorluğu emin ellerle yöneten tek adamdır[64]. Sarayın III. Murad’ın Arnavut kökenli Hasekisi [Safiye Sultan] gibi[65] - kadın efendilerinden zaman zaman destek alıyor, zaman zaman da onlarla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Ama Koca Sinan Paşa, ömrünün sonuna kadar herkese karşı değişmeden ve hep aynı davranış içinde kaldı. O, Osmanlı’nın altın çağının büyük şahsiyetlerinin sonuncusuydu.

İmparatorluğun daha önceki vezirleri önemli miraslar bırakmamışlardı, zira köle olarak hiçbir mülkleri olamayacağının farkındaydılar ve doğal mirasçıları olan sultan için tasarruf yapmaya niyetleri yoktu. Bunun dışında varlıklarını artırmak için dürüstlükten uzak araçlar kullanmak için bir motifleri de yoktu. Kaftanlar, turbanlar, silahlar, değerli taşlar ve incilerle lüks içinde yaşar; evlerinin ve hayır için yaptırdıkları camiler ve yapıların görkemi ile övünürlerdi. Tüm bunları, ne olduğuna bakmadan aldıkları hediyelerle karşılıyorlardı[66]. Eserler yaptırma konusunda eli oldukça açık olan Rüstem Paşa[67], vezirler arasında farklı bir konuma sahip olan ilk vezirdi: Bir sultan kızının eşi olarak varlıklarının eşine ve ondan olan çocuklarına kalacağını biliyordu ve hırslı olduğu kadar lükse düşkün olan eşi, sürekli para kazanma yolu aramasında ona engel olmuyordu. Bu sayede Rüstem Paşa’nın dul eşi, mirasın üçte birinin Hazine’ye kalmasına ve çölde hacılar için bir su hattı yaptırmış olmasına rağmen, 15 milyon altından oluşan bir varlıktan gelen günlük 2-3 bin altın değerinde bir gelire sahipti ve sultana bile maddi açıdan kafa tutabiliyordu. Bu yüzden damadı Semiz Ahmed Paşa veziriazam olma hakkına sahipti[68]. Daha sonra yapılan tahminlere göre Semiz Ahmed Paşa bizzat 14 milyon altın değerinde bir varlığa sahipti[69]. Ali Paşa ise çok daha kısa süren bir veziriazamlık görevinde 8 milyon altın toplamıştı[70].

Yine de Sokollu Mehmed Paşa'nın Venediklilerden ve Almanlardan aldığı paralardan, Boğdan ve Eflak'tan gelen hediyelerinden – Eflak'tan bir yıl içinde 24 bin altına kadar paralar alıyordu[71] - oluşan günlük 5 bin altın[72], ki sadece bu gelirler yılda 1 milyon altın ediyordu ve maaşı[73] ile Avrupa'da ve Asya'daki sayısız mülklerinin gelirleri – yılda 1.8 milyon[74] altın – ölümünden sonra ailesine bıraktığı 22 milyon değerinde altını açıklamaya yetmez[75].

Ama İmparatorluk dahilindeki tüm tayinler Sokollu Mehmed Paşa'nın elinden geçtiği için, Boğdan ve Eflak prenslerinin, patriklerin, metropolitlerin, piskoposların ve icarcıların genelde para olarak gönderdikleri hediyelere İmparatorluk dahilindeki makamların dağıtımı sırasında elde edilen gelirler de ekleniyordu. Bu sayede Sokollu Mehmed Paşa "parasal açıdan hiçbir Alman hükümdarının olmadığı kadar[76]" zengin oldu, zira "tüm makamlar satın alınmak zorunda[77]", deniyor aynı dönemin bir Alman kaynağında. Bu kaynağın Osmanlı'daki durumları çok iyi bilen yazarı, bu sözleri Sokollu Mehmed Paşa'ya düşman olduğu için değil, bu sisteme kızdığı için yazmıştır. Rüşvet ahlakı, Sultan Selim'in bizzat hüküm sürmeye yanaşmayıp, işleri hükümete bıraktığında imparatorluğun siyasi hayatının her yerine çoktandır büyük bir gelişme göstermiş olarak yerleşmişti. "Türkiye'de herşey akçeden sorulur[78]".

Tabii para ile bir yere atanan, yerini değiştiren veya koruyan sancakbeyleri, bu durumda "paşaların para kaynağı[79]" olmak zorundaydılar.

Eski zamanlarda her rütbe, her makam, her timar veya daha büyük zeamet savaş alanında, zaferden sonra ödülü kendisi veren sultanın gözleri önünde kazanılırdı. Kazanç getiren savaşların dönemi sanki bitmişti. Sultanlar artık zaferi kesin olmayan bir savaşın sıkıntılarına katlanmak için rahat başkentlerinden ayrılmıyorlardı. Bunun sonucunda makamlar ve rütbeler veziriazama ve daha sonra diğer nüfuzlu kişilere kalıyordu. Ama bunlardan hiçbiri kendilerine tahsis edilen, ya da zorla alınan tayin hakkını doğru kullanacak kapasitede ve bilgide değildiler. Aile ilişkileri önemli değildi: Ne Sokollu Mehmed Paşa'nın, ne de Koca Sinan Paşa'nın çocukları bu makamlara getirilmiyordu. Sadece Koca Sinan Paşa'nın bir oğlu 1594 yılında Rumeli Beylerbeyliği'ne[80] ve Piyale Paşa'nın bir oğlu aynı yıl Klis ve İnebahtı Sancakbeyliği'ne tayin edilmişti[81]. Bu makamlara getirilenler genelde kendileri de köle olarak saraya gelen ve şahsi ilişkileri olmadığı ve böylece sadece sultanın teveccühüne bağlı oldukları için devletin en üst

makamlarına kadar yükselmeyi başaranların köleleri idi. Herhangi bir makam için özel bir eğitim aranmıyordu. Bu makama aday olanlardan yeteneklerini ve kapasitelerini garanti etmeleri istenmediğinden yerini doğal olarak harcanan para, bazen de değerli bir taşın saflığı veya büyüklüğü, ya da bir kürkün enderliği en büyük ve genelde en nihai rolü oynuyordu.

Sultanın değişmesi, henüz siyasi olup, ahlakî yöne sıçramamış olan bu çöküşün ön işaretlerini daha başından ortadan kaldırabilirdi. Yeni sultanın yapacağı tek şey tekrar savaşlara yönelmek olacaktı. Ama böyle bir ıslah Sultan Selim'in ölümünden sonra ne yazık ki gerçekleşmedi. Sultan Selim'in şahsi hataları hızlı bir çöküşün genel sebeplerinin yanı sıra, daha geniş kapsamlı sebepleri de eklemişti.

Yine de birçok insan Sultan III. Murad'dan (doğumu 27 Ağustos 1546) Anadolu'da henüz şehzâde olduğu ve her zamanki gibi şehzâde olarak devlet işlerine karışmadığı günlerde "haremden" ayrılacağını ve ataları gibi "çadırlarını açık alanlara kuracağını" ummuştu[82]. İşe reşit olmayan beş erkek kardeşini boğdurtmakla[83] başladığı İstanbul'a gelişinden sonra da Sultan III. Murad'dan çok şey bekleniyordu, zira "ince eklemli, kumral sakalı, şahin burnu ve orta boylu yapısı"[84] ile asık suratlı ve ciddi olduğu kadar, enerjik bir görüntü de sergiliyordu. Dindarlığından, adaletinden, cömertliğinden, iyi huyluluğundan ve devlet işlerindeki bilgisinden bahsediliyordu[85]. Ayrıca edebiyata da meraklı olduğu biliniyordu[86]. Babasının yeteneksiz hizmetkârlarını derhal saraydan uzaklaştırdı, makamları satmaktan suçlu bulunanları acımasızca cezalandırdı; şarabdan uzak duruyordu ve bir cariye olan hasekisi ile görüntüsünde hiçbir lüks olmadan sade ve basit bir ev hayatı sürüyordu[87]. Sanki bu uzun boyunlu, şahin burunlu ve masmavi gözlü sarışın adam – tam bir Venedik tipi – tahta eski gelenekleri geri kazandırıyordu[88].

Ama kadere bakın ki, yeni sultan sara hastalığından muzdaripti ve bu amansız hastalık onu içine kapanık ve insanlardan uzak duran biri hâline getiriyordu. Sadece hükümdarlığının ilk yılında tıpkı babası gibi sayısız askerle ava çıkıyordu ve ancak yabancı elçilerde saygı uyandırmak için yapılan birkaç görkemli merasimde, camiye giderken veya at gezintileri sırasında halkın önüne çıkıyordu ve hiçbir savaşa katılmamış biri olarak topların gürültülü seslerini dinliyordu[89]. Kısa bir süre sonra kendini insanlardan iyice soyutladı. 1590 yılında yeni sarayından tam altı ay

boyunca çıkmadı ve burada etrafı ailesi ve musahibleri ile sarılı hâlde yavaş yavaş ölüme gidiyordu[90].

Sultan III. Murad, istememesine rağmen yabancı elçilerin kabulü için ortaya çıkması gerektiğinde, heykel gibi sessiz ve hareketsiz dururdu ve tuhaf, yorgun mavi gözlerinde tarifi imkânsız bir melankoli görünüyordu[91].

Gençliğinde, özellikle Venedikliler olmak üzere tam bir Hristiyan düşmanı olduğu biliniyordu[92]. Ama yaşlandıkça hiçbir ulusa düşmanlık duymuyordu. Başına birçok mesele açacak ve birçok acı çekmesine sebep olacak İranlılardan bile nefret etmiyordu. Ama aynı zamanda hiçbirini de özel olarak tercih etmiyordu ve öncelik tanımıyordu. Dış ilişkilerin sorumluluğu, zayıf elleri için fazla ağırdı. Kendisini odasına kapatarak, babası Sultan II. Selim gibi kendini içkiye vermese de yemeği fazla kaçırıyordu: Sofrasına kimi zaman gümüş tabaklar üzerinde 50 kadar yemek konuluyordu. Annesi ve Arnavut veya Boşnak[93] asıllı Hasekisi etrafında sürekli bulunan insanlardı, ancak haremin zevklerinin de kısa sürede farkına varmıştı: Yaklaşık 300 kadar cariye ona elli kadar çocuk doğurdu[94]. Yakışıklı, ama gaddar ve hırslı bir genç[95] olan en büyük oğlu Şehzâde Mehmed'i, yeniçeriler tarafından fazlasıyla sevildiği için etrafında istemiyordu. Adet olduğu üzere Şehzâde Mehmed'e Anadolu'da bir sancak da verilmemişti, aksine, şehzâde sarayda göz hapsinde tutuluyordu ve hareketli, isyankâr genç ruhunu köreltmek için yanına çeşit çeşit kadınlar gönderiliyordu[96]. Şehzâde Mehmed, daha 20 yaşında üç çocuk babası olmuş ve en büyük oğluna Süleyman adını vermişti[97].

Buna karşın İbrahim Ağa[98], musahib olarak somurtkan ve hayal aleminde yaşayan sultanının sürekli yanında idi. Osmanlı soyundan olduğunu iddia eden bir ozan Fars dilinde ezgiler söylüyordu. Kahire'den gelen bir astrolog ve Selanikli bir Yahudi, sultanı korkutan karanlık bir geleceği öngörüyorlardı[99]. Bir hekim başında nöbet tutuyordu[100]. Acemioğlanlarına aslanları, ayıları, yaban domuzlarını ve geyikleri kovalattığı bahçesinde ava çok nadir çıkıyordu. Ara sıra, içinde çeşitli hayvanların bulunduğu hayvanat bahçesi ile ilgileniyordu. Papağanlar, küçük köpekler, Yahudi rakkaslar ve Sultan Selim'in oğullarını öldüren – ve veziriazam ile şehzâdeye kafa tutma cüreti gösterebilen[101] - Nasuh gibi dilsizler yalnız ve şüpheci bir adam hâline gelen III. Murad'ın zamanını geçirmesine yardımcı oluyorlardı[102].

Buna, tahta geçtikten hemen sonra para hırsına esir olmuş olması ekleniyordu. Her yıl 2,5 milyonu bir araya getirmek ve kendi sikkelerine dönüştürüp, yakınlarında bir yerde gizleyebilmek için Boğdan ve Eflak tahtına talip olanlardan inanılmaz rakamlarda para istiyordu. Rumlar arasında ruhani makamların ve devlet makamlarının dağıtımı sırasında payını aldığı herkes tarafından biliniyordu. Bu sultanın ahlaki çöküşü o kadar ileri gitmişti ki, kendisine hediye edilen altın işlemeli brokar kaytanları, yine başkalarına hediye olarak vermek üzere almak isteyenlere satmak için pazarlık yapıyordu[103]. Ancak 1594 yılında Macaristan savaşı tekrar başladığında genelde herşeye kayıtsız kalan sultan nihayet kendine geldi ve neredeyse her yere sıçramış olan rüşvetin önünü kesmek için tedbirler aldı[104]. Ama bu kararı talihsiz hükümdarlığının sonunu getirecekti.

Sultan III. Murad, tahta çıkışından hemen sonra Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı şüphe ve kötü niyet gösterdi[105]. O güne kadar sadr-ı mutlak olarak hareket eden Sokollu, himayesinde bulunan birkaç kişi ile zengin Rum Mihail Kantakuzenos gibi yandaşlarının takip edildiğini, zindana atıldığını ve daha sonra da öldürüldüğünü görmek zorunda kaldı. Sokollu Mehmed Paşa nihayet vezirlerini kazığa çaktırmakla tehdit etmekten çekinmeyen yeni efendisinin vahşi ve atak karakterine boyun eğdi[106]. Ama zaten kısa bir süre sonra tüm bunlar sona erecekti. Askerlerin ve halkın aynı oranla nefret besledikleri Sokollu Mehmed Paşa, arzını geri çevirdiği bir derviş tarafından saldırıya uğrayıp, sokakta[*] alenen hançerlendi (1 Ekim 1579)[107].

Yerine bir halef bulmak hiç de kolay değildi. Sultan Murad, Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra devlet işlerini yürüten haleflerinden hiçbirine güvenmiyordu. Sokollu Mehmed Paşa'nın yerini hiç kimse tutamadı dersek abartmış olmayız. Vezirlik makamı devam etti, ama padişahlar genelde herşeyi veziriazamı aracılığıyla öğrenip, emir vermelerine rağmen[108], gerçek bir veziriazam mevcut değildi. Divân'daki altı ve daha sonra sekiz vezirden her biri diğer vezirlerden korkmak ve kendini korumak zorunda idi. Sultan Murad, her hareketlerini izlettiriyordu. Yarınlarından bile hiçbiri emin değildi.

Sultan Murad'ın çekindiği Koca Sinan Paşa, vazgeçilmez Ferhad Paşa ve kısa bir süre için, Sultan Selim'in çok şey borçlu olduğu Lala Mustafa Paşa birer istisna teşkil ediyordu. Sultan Murad'ın yüce makamlarına kendi eliyle getirdiği asıl vezirleri ise önemsiz şahsiyetlerdi. Evlilik bağı ile

vezirlik makamına gelenler yukarıda daha önce sayılmıştı. Diğerlerinin de aynı şekilde fazla yetenekleri yoktu: Slav kökenli, kısa boylu, kambur, cimri ve dindar, dış görünüşü basit ve sade biri olup, Kahire Beylerbeyliği yapmış Mesih Paşa, Hazine'nin borçlularını sıkıştırmayı iyi bilirdi; Mısır'da, Yemen'de ve İran'da askerî açıdan bir rol oynayan ve Kafkaslarda Demirkapı'yı tahkim etme görevi verilen açgözlü Hadım Hasan Paşa; yine Slav kökenli olup, kısa bir süre sonra yarıda kesilen Lehistan seferini yöneten ve Gürcistan'da savaşan Haydar Paşa; İran seferine katılan yumuşak başlı Hadım Cafer Paşa; kendi adamları tarafından öldürülen gaddar Yusuf Paşa; sahte sikkeler vermeye çalıştığı için sipahiler tarafından öldürülen Ermeni Mehmed Paşa[109]; Sultan Murad'ın damadı Arnavut Halil Paşa [Fatma Sultan ile evli] ve nihayet söylendiğine göre Hersek'te Propolye'li Türk bir ailenin çocuğu olup, ailesinin, Hristiyan bir çocuk yerine devşirilmek üzere sattığı, ince ruhlu biri olarak herkes tarafından sevilmeyi arzulayan ve de sevilen, ama gerçekte yapmacık, hilekâr ve sinsi bir şahsiyet olan, Sultanın diğer kızı [Ayşe Sultan] ile evli Musahib [Kanijeli] İbrahim Paşa. "Herkesin soyduğu ve soyulduğu[110]" bir zamanda devletin ileri gelen şahsiyetleri işte bunlardı. Çoğu Arnavut veya Slav asıllıdır; sadece Kapı Ağası'nın Türk olduğu belirtilir[111].

Devletin aynı güce ve nüfuza sahip tüm bu ileri gelenlerini tek tek ziyaret etmekten, iltifat etmekten ve kazanmaya çalışmaktan yorulmuş bir elçi bu konu hakkında, "Artık tek bir Divân-ı Hümâyûn değil, binlercesi var[112]" demiştir. "Haremin etkileri"[113] ise bu kaosa tuz biber ekiyordu.

Sultan III. Murad saraydan dışarı çıkmadığı için etrafındaki insanlar zayıf ve karışık aklı üzerinde, musahiblerin Sultan Selim üzerindeki etkisinden daha çok nüfuza sahiptiler. Dilsiz Nasuh [Cüce Nasuh]'un istekleri doğrultusunda hareket ediyordu ve kadınlara karşı daha da yumuşak, bazen de tamamen iradesiz davranıyordu.

"Kadınlar bu devlette çok büyük bir rol oynuyorlar", diyor bir Fransız temsilci, aslında kadınlar rejimine kendi ülkesinde yeterince alışık olmasına rağmen[114]. "Vezirlerin ilk görevi, haremden gelen emirleri yerine getirmektir[115]". Koca Sinan Paşa "kadınlara danışarak bir devletin yönetilemeyeceğini[116]" alenen açıklamasına rağmen, devlet çarkını elinde tutabilmek veya tekrar geri kazanmak için birden fazla kez Haseki'nin yardımına başvurmak zorunda kalmıştı.

İlk dönemlerde Piyale Paşa'nın, yanında eşi olduğu zamanlar bahçesinde peçesiz gezmeyi alışkanlık hâline getirmiş olup, bunun için cezalandırılan eşi [Gevherhan Sultan], Sultan Murad üzerinde önemli bir nüfuza sahipti[117]. Ama bir kölesi bir cariyeye 600 bin altın değerinde bir hotoz yaptıran[118] ve Sultan Selim zamanında pazara çıkan tüm incileri ve değerli taşları satın alan Rüstem Paşa'nın zengin dul eşi [Mihrimah Sultan], 1578 yılının Şubat ayındaki ölümüne kadar ondan daha güçlü idi. Şehzâde Selim ve Şehzâde Bâyezid arasındaki mücadeleler sırasında açıkça Selim'i desteklemiş ve ona borç para vermişti[119]. Daha sonra Sultan Selim'in kızları onun denetimi altında yetiştirilmişti[120]. Yabancı elçiler ona tıpkı vezirlere getirdikleri "dilini dışarı çıkartmış arslanlarla süslü saatler" gibi değerli hediyeler gönderiyorlardı[121] ve Alman elçi birçok kez bu yaşlı ve güçlü kadınla irtibata geçmişti[122]. 700 bin altın değerindeki mirasına rağmen Semiz Ahmed Paşa'nın eşi olan kızı, Romen voyvodaların tayinine müdahale etse de böyle bir nüfuz kuramamıştı[123].

Sultan III. Murad zamanında ise Osmanlı kanı taşıdığı ile övünen bu kadınlardan hiçbiri Valide Sultan ve Haseki Sultan ile boy ölçüşemezdi. Gururlu bir Venedikli olan[124], kendi soydaşlarına sempati ile bakan ve Venedik Balyosu'na kaftanlar, balsamlar, Tiryak ve Limni Adası'nın kızıl toprak testilerinden ("terra sigillata")[125] gönderen Valide Sultan [Nurbanu Sultan], etrafına araç olarak kullanabileceği insanları ve saray kadınlarını, entrikacıları ve arabulucuları toplamıştı. Bunların arasında örneğin Yahudi Kira ve Eflak Prensi Mircea Ciobanul'un dul eşi ve Petru Rareş'in kızı Hiyana vardı. Sokağa çıktığı zaman yanında 20 araba ve yeniçerilerle hadımlardan oluşan bir birlik olurdu[126]. "Çok bilgili bir kadın" olarak tayinlere de müdahale ederdi ve Eflak tahtında hak iddia eden macera düşkünü Petru Cercel'in, Fransızlar tarafından desteklenmesine rağmen, sırf Valide Sultan ve gelini, Hiayana ve torunu Vlad'ı ve daha sonra da Aleksandru'nun (ölümü 1577) iktidarda olan oğlu Prens Mihnea'yı destekledikleri için babasının tahtına[127] ancak birkaç ay sonra geçebilmesi ile ilgili hikayeler, Valide Sultan'ın büyük gücünün bir göstergesi idi[128]. Sultan Murad bir seferinde çok para harcaması sebebiyle annesini eski saraya göndermeye çalışmıştı, ama Valide Sultan 29 Kasım 1585 tarihindeki ölümüne kadar idareyi elinden bırakmamıştı[129].

Bunun üzerine en büyük nüfuz Haseki Sultan [Safiye Sultan]'a geçti. Sultan Murad, güzel olmamasına rağmen Hasekisi'ni, daha sonra sarayının

güzel cariyelerinin tadına varmak için ihmal ettiği zamanlarda bile çok sevmişti[130]. Danışmanları Kira'nın dışında Canfedâ Hatun, Kapı Ağası ve Hadım Mehmed Ağa idi. Elçiler, hediye olarak küçük köpekler ve makyaj malzemeleri getirmek için birbirleri ile yarışıyorlardı. Elinden çıkacak küçücük bir not bir Tuna Beyi'nin, bir patriğin, metropolitin ve sancakbeyinin tayinini belirleyebilirdi[131].

Kadın sultanlar, lüks içinde yaşıyorlardı ve bu ihtişamı gelen hediyeler, kendi imkânları ile İskenderiye ve diğer Doğu Akdeniz limanlarına gönderdikleri büyük gemilerin kazancı[132] ve eskiden sadece savaşçılara verilen timarların gelirleri ile karşılıyorlardı. Onlarla evlenen en asil, güzel ve genç beylerin kariyerleri tamamen onlara bağlı idi[133]. Gelinin başında altın bir taç, her tarafı incilerle bezenmiş brokar elbiseler[134] içinde - ki düğün merasimlerinde giyilen altın işlemeli elbiselerin kumaşını dokumak üzere artık Batı'dan da yetenekli kızlar getiriliyordu[135] - katıldığı görkemli düğün merasimlerinden sonra, sultan kızı kendine seçtiği köle üzerinde bütün gücünü kullanıyordu. Daha gururlu devşirmeler kendilerini böylesine alçaltarak satın alacakları bir onuru reddediyorlardı, tıpkı bilge Murad Paşa'nın yaşı epey ilerlediği zamanlarda sultanın kız kardeşlerinden biri ile evlenmesini istedikleri zaman olduğu gibi[136]. Söylentiye göre, Budin Beylerbeyi Murad Paşa 1578 yılında Osmanlı sultan kızı ile evlenmek gibi tehlikeli bir adıma karar veremediği için boğdurulmuştu[137].

Devlet işlerine dahil olanların hepsi, sultanından en son beyine kadar, dürüst veya dürüst olmayan yollardan kazanç elde etmeyi hedef hâline getirmişlerdi. Batı'dan Müslümanlığa geçerek savaşlarda esir alınanların tesadüfen elde ettikleri talihi bulmak için maceraperestler geliyordu. İtalyanların önünde Cığalazâde Sinan Paşa gibi hızla yükselen bir vezir vardı. Tesadüflerin yardım ettiği bu adamın hayatı o kadar ilginç ve eğitici ki, kısaca bir bakış atmaya değer.

Cığalazâde Sinan Paşa, esir olarak babası ile birlikte İstanbul'a getirildi. Korsanlar, onlara Messina'da saldırmışdı. Başka kaynaklara göre ise Ceneviz'de Cığala adında asil bir aile büyük bir rol oynadığı için Cenevizli idiler. Babası kısa bir süre sonra Yedikule zindanlarında hayatını kaybetti. Kapıcıbaşı olarak 1573 yılında Ahmed Paşa'nın, Rüstem Paşa ve bir Osmanlı prensesinin torunu olan en büyük kızı ve onun ölümünden sonra baldızı ile evlendi[138]. Bu şekilde yükselerek, kendisine Osmanlıdan ayrılan Boğdan Prensi Gaddar Yanoş'u kovma ve yerine Mircea Ciobanul'un oğlu

Aksak Petru'yu getirme görevi verildi. Bu vazifenin zorluğuna ve kendi şahsi iradesizliğine ve korkaklığına rağmen emri yerine getirdi[139]. Kökenini unutturmak için Hristiyanlara yüz vermiyordu. 28 yaşında Yeniçeri Ağası[140] oldu, daha sonra İranlılara karşı savaştı ve 1589 yılında hiçbir bilgiye sahip olmamasına rağmen Kaptan-ı Deryalığa getirildi[141]. Aynı zamanda bir zamanlar Büyük Yahudi'ye [Josef Nassi] ait Nakşa Düklüğü'nün beyliğine tayin edildi ve buraya vekil olarak İtalyan Francesco Coronello'yu bıraktı. Cığalazâde Sinan Paşa, çok para kazandığı için sultana ve haremin güçlü kadınlarına karşı eli açık davranabiliyordu. Onun dışında kibirli olup, uzun ve güzel konuşmalar yapmayı severdi[142].

Doğuştan Venedikli olup, Hasan Paşa'nın kızı ile evlenen korsan Arnavut Memi Ağa, sırdaşı ve kahyası idi[143]. Memi Ağa'nın desteği, haremin bekçisi Kapıağası Gazanfer Ağa idi. Sarayın bu subayının gençliğinde adı Mihail olup, yine Venedik tebaasındandı[144]. Chioggia'da doğmuştu. Kızı, Hristiyanlıktan vazgeçmemişti ve kendisi de Pera'dan bir keşişi papaya göndermişti[145]. Cığalazâde Sinan Paşa ayrıca Boğdan veya Eflak'ta tahta oturabileceğini, en azından Takımadalar Dükü olabileceğini uman ve daha sonra Batı'da gizli Türk ajanı olarak ortaya çıkan kardeşi Carlo'yu da İstanbul'a getirmişti[146]. Cığalazâde Sinan Paşa'nın 1605 yılındaki ölümünden uzunca bir süre sonra sözde Sinan Paşa'nın oğlu olduğu söylenen ve tarihçilerin Romen asıllı olduğunu iddia ettikleri[147], Lehistan'da Johann Mihail Cığala adı ile vaftiz edilmiş dindar bir Hristiyan, bilinmeyen bir ülkenin prensi olarak Avrupa'daki sarayları ve şehirleri ziyaret edecekti.

Bir süre Trablusşam'da görev yapan Cafer Paşa, Kalabriyalı ve Osmanlı kadırgalarında savaş esiri idi[148]. Silahdar Ali, Kıbrıs savaşı sırasında esir alınan bir Ankonalı idi[149]. Zaralı Ömer Ağa Francesco Civallelli'nin akrabası idi[150]. Mehmed Querini adında biri İsanbul'da önemli bir rol oynamıştı[151]. Başka bir Mehmed Venedik'te Columbina adı ile dünyaya gelmişti[152]. Michele Benetto daha Kanunî zamanlarında topçubaşı idi[153]. Türklerin hizmetindeki korsanlar arasında ise bir Cenevizlinin adı geçmektedir. Asil bir Rum kızının eşi olan Tercüman Giambattista Müslümanlığa geçenlerdendi[154].

Macaristan'dan çok az devşirme çıkmış olup, Hırvat devşirmelerin sayısı daha fazlaydı[155]. Sıkça "Alman Türklerin" de adı geçer, ama bunlardan sadece ikisi önemli makamlara gelmiştir: Dördüncü vezir aslen

Laibachlı olan Zal Mahmud ve 1592 yılının beylerbeyi Grazlı Ahmed Paşa[156]. Karinyola doğumlu Weltzer kapıcıbaşı olmuştu[157]. Max Rohrer Sokollu Mehmed Paşa'nın müzisyenlerinden biridir[158]. Würzburglu Mustafa Bey ve Oswald saatçi olarak çalışıyorlardı[159]. Adam Neuser "hızlı ve kendi başına giden bir araba ile uğraşmış, küçük bir deneme de yapmış ama istediği arabayı yapmayı hiçbir zaman başaramamıştı"; istenilen her metalden sikke yapabileceğini iddia ediyordu ve başka bazı "tuhaf sanatlar" icra ediyordu[160]. Augsburg asilzâdenin oğlu olan Kamacher, çaşnigir çavuş Mahmud'a dönüştü. Tercüman olarak çalışanlar da vardı[161] ve bir çoğu günlük tayınları ile geçimlerini sağlıyorlardı[162].

Ara sıra Fransız devşirmelere de rastlanmaktadır: Lehistan üzerinden gelen kuyumcular, Budin'de faaliyet gösteren tercümanlar[163]. Aralarında İspanyollar da vardı: Bir gün önce Don Francisco olan bir İspanyol ertesi gün Aragonlu Mehmed Bey oluverir, bir Marko İbrahim hâline gelir, vs. Onlara çoğunlukla orduda veya donanmada yer verilirdi[164]. Örneğin "çok az Türkçe bilen" İspanyol asıllı Hasan Bey, donanma gemilerine komutanlık etmişti[165].

Bunlardan bazıları çok nadiren Müslümanlığa geçmeye zorlanmıştır, ama bir savaş esirinin ölüm döşeğinde bir papazın değil, bir hocanın çağrıldığı anlatılır[166]. Köle tüccarlarının, tatlı ve acı dille ve birkaç tokat kullanarak köleler arasındaki Müslümanların sayısını çoğalttığı da söylenenler arasında idi[167]. Maceraperest bazı adaylar ise kabaca geri çevrilirdi. Veziriazam, bir seferinde dinini değiştirmek isteyen bir Fransız için: "Bana yine bir eşek getiriyorsunuz; onun için ahırı nereden bulacağım?", diye sormuştu[168]. Sokollu Mehmed Paşa'nın Boşnakları[169] ve Cığalazâde Sinan Paşa'nın Hristiyan olarak da kalsa kardeşini yanına çağırması gibi, yüksek mevkilerdeki memurlar da kendi akrabalarını çağırıyorlardı. Onları buraya getiren "hiçbir şey yapmadan bir yastığın üzerinde oturacaklarına" dair anlatılanlardı[170]. Hüküm giymiş suçlular, Müslümanlığa geçerek cezalarının hafifletileceğini umuyorlardı ve çoğu nadiren hayal kırıklığına uğruyorlardı[171]. Kurnaz İtalyanlar, savaş esirlerinin kurtarılmasını kazançlı bir işe dönüştürmek için Müslümanlığa geçiyorlardı ve her gün savaş esirleri arasında yeni "akrabalar" buluyorlardı[172]. Maceraperestler, talihleri için geliyorlardı[173]. Elçilerin hizmetinde memnun olmayan hizmetliler, efendilerinin evinden kaçıyor ve

vezirlere gördükleri bir rüyada gerçek dinle aydınlatıldıklarını anlatıyorlardı.

Frenk devşirmelerin yanında reayaların farklı uluslarından gelen devşirmeler vardı. Çok azı, Sultan Murad'ın Anadolu'da olduğu sıralarda hizmetinde bulunan Zigetvar doğumlu saatçisi gibi Macardı[174]. Örneğin 1564 yılının Sivrihisar Sancakbeyi Rum asıllı idi[175]. Birkaç Dalmaçyalı, birçok Boşnak vardı[176]. Bu yüzden sarayda Slav dili Türkçe'den hemen sonra geliyordu[177]. Arnavutların da sayısı oldukça yüksekti. 1590 yılında bir elçi vezirlerin sadece çok azının Arnavut kökenli olmadığını söylemiştir. Ara sıra Ermenilere[178] de rastlanıyordu, ama aralarında hiçbir Romen yoktu.

Yeniçeri ocağı ve saray için çocuk toplandığına dair hiçbir ize rastlanmayan Macaristan dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun eskiden beri uyruklarından toplanan devşirmeler çoğunlukla daha çocuk yaşlarında Müslümanlar arasında yetiştirilmiş ve Türk dilini, geleneklerini ve İslâm'ın hizmetinde dindarlığı daha küçük yaşlarda öğrenmişlerdi. Irklarının özelliklerini, örneğin Sırpların hareketlerindeki yumuşaklığı, Arnavutların cesaretini, Bulgarların inatlarını, Rumların nezaketini muhafaza ediyorlardı, ama uzun yıllar süren bir eğitim, yüksek makamlarda Türkler arasında yabancı olarak göze çarpmadan yaşamayı öğrenmelerini sağlamıştı. En aşağı niyetlerle Müslümanlığa geçen devşirmelerin bazıları ise sünnetten kaçmayı başarmış; bazıları da çocuklarını gizlice vaftiz ettirmişti. Camiye çok nadir giderlerdi ve kendilerini namazlarda bir hoca tarafından temsil ettirirlerdi[179].

Türk olarak doğanları, elçilik hademelerinin değnek savurarak uzaklaştırması ve devletin gerçek kurucusu olan Türklerin tek imtiyaz olarak, yalnızca hazinenin gösterdiği bazı kolaylıklardan yararlanmasına karşılık, önceleri acemioğlanı olarak Yeniçeri Ocağına alınan ve daha sonra sarayda zorlu bir eğitimden geçen devşirmelerin hiçbir akrabaları ve dostları bulunmadığı ve miras bırakmadıkları ve sadece padişahların kulları oldukları için onurlandırılıp en yüksek yerlere çıkmaları Türkler tarafından infialle karşılanmaktaydı. Gerçek Türkler kadı, hoca, vs olarak dinî makamlarda ve çavuşların bir çoğu artık Rumca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca konuştukları için Yunus Bey (öl. 1571) ve iki Ali Bey gibi tercüman olarak görev yaparlardı[180]. Diğer devşirmelerden sultanın vezirleri çıkardı. Daha eski devşirmeler ise kendilerinden sonra gelenleri

ahlaksızlıklarından dolayı hor görürlerdi. Koca Sinan Paşa bir seferinde: “O kadar çok fakir köylü çocukları saraya gelip, öyle yüksek mevkilere kadar ilerliyorlar ki, çocuklarımız geride kalıyor ve onlara tâbi olmak zorunda kalıyorlar”, diye bu duruma isyan etmişti[181]. Türkler işte bu yeni, hilebaz ve Türkçe’yi bile doğru dürüst bilmeyen devşirmelere daha da şüphe ile yaklaşıyorlardı[182].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİMİYET ALTINA ALINAN MİLLETLERİN

(FRENKLER,ERMENİLER, YAHUDİLER, RUMLAR)

İMPARATORLUĞUN YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ[*]

Bitmek bilmeyen değişimler ve kavgalar ortamında, yorulmayan entrikacıların ve para avcılarının ve hazinesinden ve çocukça eğlencelerden başka bir şey düşünmeyen görünmez bir padişahın yönetimi altında neredeyse tüm bir yüzyıl boyunca hiçbir faaliyet göstermeyen uluslar, geçmişlerinin veya muhtemel bir geleceklerinin bilincine vararak olmasa da, yine harekete geçmeye başladılar.

Bu ulusların çoğu, serbest ticaretin yanında hiçbir mesleğe sahip değildiler, örneğin çoğu İtalyan asıllı Levantenler olmak üzere Pera'daki Frenkler, Ermeniler ve Yahudiler.

Avrupalılar, iyi bir şarab içmek ve müzik dinlemek, ya da Batı tarzında oyunlar görmek istediklerinde Frenk mahallesine gelirlerdi[1]. Yerleşik Frenklerin hayat kadınları ile "melankoli ve üzüntüyü dağıtmak için zaman geçirdikleri" bu mahalleye yabancı tüccarlar ve elçi topluluklarının üyeleri gelirdi[2]. Bu mahallede İtalyan ve bazen de Macar papazların yönetiminde sekiz kilise veya manastır vardı: San Francesco, San Benedetto, San Pietro, San Giorgio, Santa Maria, Santa Anna, Santa Klara ve San Giovanni[3]. Her birinde düzenli olarak ayinler yapılırdı. Ayinleri seyretmek üzere bazen Türkler de gelirdi. Nöbetçi yeniçeriler buna müdahale etmezdi. Eski Ceneviz ve Venedik Perası'nın caddelerinde dinî geçit törenleri serbestçe yapılırdı[4]. Perhiz zamanı vaazlar verilirdi ve 1576 yılının Haziran ayında İstanbul'un Latin Patriği kilise örgütü içinde kendisine tâbi olan buraları ziyarete gelmişti[5]. 17. yüzyılın seksenli yıllarında Katolik topluluk genelde Sakız Adası Piskoposu'nun yönetimi altında idi. Fransız elçiler ve Venedik Balyosu kimi zaman onların himayesine başvururlardı[6]. Venedik Balyosları'ndan biri ve Alman temsilci Albert von Wyss, Frenk Mahallesi'nin kiliselerinden birinde toprağa verildi. Burada Türk yönetimi ile fazla ilgilenmeyen farklı bir dünya dönüyordu. Dinî açıdan sadece Rumlardan korkmaları gerekiyordu, zira Rumların papazları 1570 yılı dolaylarında 2 bin'den fazla Katolik'i kendi taraflarına çekmişlerdi[7]. Ticaret çıkarları ve devlet işlerinde menfaatlerden dolayı sıkça yapılan aile birleşimleri ve çıkar ortaklıkları eski yerel Ortodoks inancının yayılmasına katkıda bulunuyordu. Vezirlerin kimi zaman kendi soydaşları ile

görüşmelerini bile yasakladığı Katolik güçlerin elçileri[8], inanca ihaneti engelleyebilecek nüfuza ve bağımsızlığa sahip değildiler.

Pera'daki hekimler, Hristiyanlar arasında sarayın kapılarını rahatlıkla açan Berberi veya Yahudi meslekdaşlarından daha fazla itibar görüyorlardı. Sakız Adalı "alim ve çok nazik bir adam" olan Dr. Franz, Boğdan Prensi tarafından getirtilmişti. Günlük tayınatının yanında her yıl 200 korun ücret alıyordu[9]. Bir diğer Peralı "hekim" Bernardion Rosso, 1570 yılından sonra 10 bin altına Eflak tahtını satın almak istedi ve bu amaçla Boyarlar tarafından imzalanmış olup, Eflak'ın krallık soyundan geldiğini belgeleyen bir mektup sundu[10]. Ama Eflak'ta iktidarda olan prens, büyük hediyeler ile rakibinin, muhtemelen daha sonra denize atıldığı Yedikule zindanlarında kaybolmasını sağladı.

Verancsics'e borç veren Benedetto da Gagliano (Gajan), Babali ve Luccari gibi Levanten ve Ragusalı zengin bankerler de Pera'da oturuyorlardı. Özellikle Benedetto da Gagliano olmak üzere, bu bankerlere Şemsi Paşa tarafından tanınan koruma tabii ki yine kendi çıkarlarına dayanıyordu[11]. Bankerler, Vezir Şemsi Paşa sayesinde devlet işleri üzerinde de büyük bir nüfuza sahiptiler. Benedetto, Eflak hanedanı ile oldukça yakın ilişki içinde idi. Aleksandru Mircea'nın dul eşi Prenses Katerina'ya "kardeşim" diye hitap ediyordu. Katerina, doğuştan Sakız Adalı Salvaresso hanedanındandı. Annesinin ilk eşi Vallarga ailesindendi. Bu evlilikten olan kızı Romen geleneklerine göre Marioara adını almış, ama Katolik olarak kalmış, bir Adorno ile evlenmiş ve son günlerini Venedik'te Murano Manastırı'nda geçirmişti. Rum maceraperest Sakız Adalı Jakob Paleologos Eflak'a geldiğinde, akrabaları tarafından büyük bir görkemle karşılandı[12]. Aksak Petru'nun eşi Maria Amirali, Rodos[13] asıllı idi ve Prens Yanku Sasul'un eşi de adalardan birinden gelen bir Paleolog'du. Her ikisi de Ortodoks Rum'dular ve görünüşe göre, tüm bu prensleri pekçok defalar parayla destekleyen Katolik Levantenler topluluğu ile hiçbir ilişkileri yoktu.

Türk ve İran Ermeni bölgelerinden İstanbul'da büyük bir mahalleleri olan birçok Ermeni kuyumcu ve tüccar geldi. Patrikleri, Yedikule yakınlarında yönettiği San Georg Kilisesi'nin de bulunduğu mahallede yaşıyordu. Sultan III. Murad zamanında burada ulusal kilise meclisi (Sinod) toplantıları bile yapılıyordu. Ermeniler ayrıca Romen prenslerine borç para vermiş olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi bir rol oynuyorlardı[14].

Osmanlı ahlakının ve sağlıklı devlet politikasının çöküşü esnasında Yahudilerin isimlerine oldukça sık rastlanmaktadır. “Büyük Yahudi” lakaplı Josef Nassi’nin hayatı daha önce de belirtildi. Nassi, Vezir Ahmed Paşa’nın, Valide Sultan’ın ve kızının destekleri ile hiç kesintisiz her yıl 13 bin Korun kazandığı şarab vergisinin icarcısı ve Nakşa Dükü olarak kaldı[15]. Sultanı, yeni yeni yemekler ve içkilerle kendi tarafına çekmeyi biliyordu[16]. Nassi, kardeşi ve 500 Yahudi ile Hristiyanlıktan eski inancına geçti. Kendisi gibi onlar da önceki inançlarına geri dönmüştü[17]. İlk sermayesi 300 bin altındı[18]. Onun dışında ikinci bir Yahudi olan D. Bendus, “Yahudi’nin oğlu”[19] olduğu söylenen Sultan Selim’in güvenini kazanmıştı. Sokollu Mehmed Paşa ve daha sonra Ferhad Paşa, yabancı devletlerle yapılan en gizli görüşmelere bile aslen Udine[20] doğumlu olduğundan İtalyanlar tarafından Rabbi Salomon Tedeşi diye çağrılan Alman Nathan Salomon Askenazi’yi hiç yanından ayırmazdılar. Gerçek mesleği hekimlik olan bu adam üçüncü kişiler üzerinden ticaret ve tefecilik yapıyordu ve evi tüm elçilerin paraları ve hediyeleri ile dolup taşıyordu. Salomon’un bir kardeşi – üçüncü kardeşi Paul Viyana’da yaşıyordu – Vezir İbrahim Paşa’nın himayesi altında idi[21]. Vezir Lala Mustafa Paşa’nın Yahudisi ise Rabbi İsaak’tı[22]. Kanijeli Siyavuş Paşa’nın hizmetindeki bu tür işlere uygun biri ile Yahudilerden Abraham ve Haim’in adları siyasi meselelerde arabulucu olarak geçer[23].

Aralarından vezirlerin bu “danışmanlarının” ve casuslarının[24] da çıktığı bazı İstanbul Yahudileri, geniş kapsamlı ticaret işleri ile uğraşıyorlardı. Venedikliler, artık yünleri daha yüksek fiyatla Yahudilerden almak ve kumaşlarını daha düşük fiyatlara satmak zorundaydılar. Sof [yünlü kumaş] ticaretini de tekeline geçirmişlerdi ve bu baskın bağımlılıktan kurtulmak için gösterilen tüm çabalar başarısız kalıyordu[25]. “Yahudi kurnazlığı” hepsinden baskın çıkmıştı. Ragusa, Filibe ve Edirne’de Yahudi evleri vardı. Ankona ile ticaret bu evler üzerinden yürütülüyordu[26]. Yahudiler, Venediklilerin yerine geçtikten sonra onlara karşı nefret beslemeye başlamışlardı. Salomon Askenazi, Venedik Balyosları’nın etrafına casuslar[27] yerleştirmişti ve Kıbrıs mağlubiyetinden sonra açıkça hakaret ediyordu[28]. “Gerçek vatandaşlardan çok yabancılar gibi hareket etseler de Türkiye aslında onların memleketi[29]”idi. Bu dönemde ayrıca Hristiyanlıktan Yahudiliğe geçenlerden de bahsedilmektedir[30]. Ama bu

şekilde Hristiyan dinini kirletenler ölüm cezasından çok nadiren kurtuluyorlardı[31].

Türkler, zengin Yahudilere karşı kıskançlık duyuyor ve onları takip ediyorlardı. Yeniçeriler, iktidar değiştiğinde Yahudi dükkanlarını talan ediyorlardı. Sultanın kadırgalarını donatmayınca ölümle tehdit ediliyorlardı ve Sultan Murad'ın çıkardığı bir yönetmelikte sadece gündüzleri, fakir giysiler içinde, başlarında dilenci başlıkları ile dışarı çıkmaları ve asıl İstanbul'un dışına çıkmamaları emrediliyordu[32]. Buna rağmen en güzel evlerle ortaya çıkıyor, ipek kumaşlar giyiyorlardı ve bir Yahudi kadının yanında 40 bin altın değerinde mücevherler taşıdığı oluyordu[33]. Zengin bir Yahudi'nin mal varlığı kısmen mülk, kısmen de nakit olarak 200 bin altın değerinde olabiliyordu, ama genelde gizli tutuluyordu[34].

Yahudilerin bazıları tefecilikle zengin olmuştu. Genel olarak altın sikkeleri tırtıkladıkları söylenirdi[35]. Örneğin yetmişli yıllardaki balık vergisi gibi gümrük vergilerini icara alıyorlardı[36]. "Yarım doktor" olan Yahudi kadınlar hekim olarak saraya geliyorlardı ve yeni değerli elbiseler ve parlak mücevherlerden başka bir şey düşünmeyen miskin saray kadınlarına çeşitli değerli eşyaları, bazen vadeli olarak satıyorlardı. Aynı zamanda kadınlara şehirden ve İmparatorluk hakkında gerçek veya yalan yanlış bir sürü bilgi getiren yine onlardı. Cariyelerin ve sultan eşlerinin güvenini kazanıyorlardı ve Yahudi kadın Kira, III. Murad'ın oğlunu istediği gibi yöneten dul eşi üzerinde büyük bir nüfuz kazandı[37]. Sultanın ve devletin ileri gelenlerinin hekimleri olarak Arap asıllı hekimbaşının denetimi altında birçok Portekiz Yahudisi hekim de hazır bulunuyordu: Salomon Askenazi dışında Haim Abenksuksen, Hamon ve başkaları[38]. Sultan III. Murad Berberilerden bir de saz takımı oluşturmuştu, ama Yahudi oyuncuların ve rakkaselerin sayısı daha çoktu. Yahudi kadınlar, Rumlar tarafından cenazelerde ağıt yakmak üzere bile kullanılıyordu[39].

Bir yüzyıl önce Bizans İmparatorluğu'nun yönetici sınıfını oluşturan ve yeni bir güce kavuşan Rum unsurunun nüfuzu ise çok daha büyüktü.

İstanbul fethedildikten sonra asil ailelerin ve ruhbanların çoğu Mora'ya, Venedik'in adalardaki Hristiyan yerleşimlerine ve eskiden beri Rum San Georg Kilisesi'nin bulunduğu Venedik'e kaçmıştı. Teodor Gaza, Roma'ya gitti ve Laskariler Messina'ya yerleşti[40]. Modon'da bir Spandugino Kantakuzenos; Ceneviz kolonilerinde bir Manuel Kantakuzenos yaşıyordu[41]. Bir çoğu mülteci (Stratiyot) olarak Venedik'in hizmetine girdi

ve kahramanlıkları, bir Manoli Blessi’nin ve diğerlerinin başarıları yeni Rum halk şiirine uzun şiirler kazandırdı. Nasıl ki Rodoslu Georgillas Limeanites yaşlı Bizans kahramanı Belisarios’un hayatını terennüm ediyor ve Rodos’taki vebaya dair ağıtlar okuyor ve Manuel Sklavos Koron’un düşüşüne üzüntüsünü dile getiriyor ise; 1519 yılında Koronlu Johann, yanında Rumların da savaştığı Arnavut reis Merkurios Bua sayesinde yeni Yunan edebiyatında yerini alıyordu[42]. Fransa’ya kadar ulaşan Rum bir kaçak, bir stratiyot, bilime Osmanlı İmparatorluğu’nun Kanunî Sultan Süleyman zamanında en iyi anlatımlarından birini kazandırdı ve bu eserini Fransa Kralı’na ithaf etti[43]. Paris’te 1478 yılında, öğrencilerinden biri ünlü Alman hümanist Reuchlin-Kapnion olan Lakedemon Hermonimos, Yunan dilini öğretiyordu. Aynı zamanda 14. yüzyılın sonunda yaşlı Krisoloras’ın faaliyet gösterdiği Floransa’da Demetrios Kalkokondilas’ın okulu kuruldu[44]. Girit’te Hermodoros Lestarkos ünlü seminerlerini veriyordu. Boğdan tahtına çıkan Jakobos Basilikos, Johann Laskaris’in yanında onu meslektaşı olarak kabul etti[45]. Venedik’te Türklerle savaşa dair uyarılarından ve sevgilisi Hellas’ı kurtarmasından tanıdığımız Laskaris yaşıyordu[46].

Türkler, İstanbul’da Rum Ortodoks Kilisesi mensuplarının[47] ilk patriği olarak Gennadios Skolaris’i tayin etmişlerdi. Aziz Havariler Kilisesi’nde Metropolit Herakle tarafından takdis edildi[48]. Etrafında sadece çok az ruhban vardı. Kiliseye yüksek memurlar verebilecek asilzâdeler ve zengin tüccarlar yoktu. Tahtını kaybeden hanedanın henüz hayatta olan fertleri için kaybettikleri imparatorluğun başkentinde yaşamak siyasi ve sosyal açıdan imkânsızdı. Despotlardan biri papanın parasal desteği altında İtalya’da yaşıyordu ve ailesi ile birlikte Katolik olmuştu. Kardeşi Demetrios Trakya’daki mülklerinde yaşıyordu. Sultana para meselesi yüzünden şikâyet edildi, ceza ve aşağılanma olarak sultanın huzuruna atsız gelmek zorunda bırakıldı[49]. Thomas’ın İstanbul’da kalan birkaç arhont’un geri çağırdıkları oğlu Manuel’e Fatih Sultan Mehmed, Siretzion ve Ampelitzion köyleri ile ayrıca iki köy, iki köle ve iki güzel cariye ve günlük 100 akçe tayınat verdi. Manuel, mezarının bulunduğu Siretzion köyünde hayata veda etti. Kardeşi Andreas, Fatih Sultan Mehmed’in sarayındaki gençlerden biri oldu. Üçüncü kardeşi Johann İstanbul’da öldü ve Patrikhâne’de mütevazı bir mezara gömüldü. Sultan II. Murad’ın Serez’de mülkleri olan dul eşi Mara, despot Thomas’ın Bosna’da esir alınan torunu Kralitza’yı barındırıyordu. Mateos

Asanes Fatih Sultan Mehmed'e Bosna seferi sırasında eşlik ediyordu[50]. Gidos Paleologos'un oğlu Has Murad adı ile Rumeli Beylerbeyi oldu[51]. Son Trabzon İmparatoru idamına kadar Serez'de Prodomos Manastırı'nda kaldı ve ayrıca Demetrios Asanes'in kızı, Atina Dükü'nün dul eşi ile evlenmeyi düşünen Başmabeynci Kabazites de Trabzon'dan geliyordu[52]. Nüfuzlu Rates Amirutzi'nin oğulları hemen Türk oldular[53]. Basilis Mara dışında bu bahtsız esirlerin, geçmişlerini unutmaya çalışan bu devşirmelerden hiçbiri İstanbul'da "Büyük Kilise'nin" hamisi olarak ortaya çıkmak niyetinde değildi veya fırsatı yoktu. En fazla Mehmed Bey ve Amirutzi'nin oğullarından biri, efendileri olan sultana Hristiyan dinî hakkında bilgi vermek için Gennadios'un halefi Patrik Maksimos'tan Hristiyan dinine ilişkin bilgiler alıyorlardı.

Bu şartlar altında Rum Patrikhânesi İstanbul'da ne siyasi, ne de kültürel veya ulusal bir rol oynayamazdı. Patrik Gennadios, Rum işçilerin de çalıştığı bir darphane hâline getirilen[54] Havariler Kilisesi'ni terk etmek zorunda kaldı. Sadece Rumların oturduğu bir mahallede bulunan eski rahibe manastırı Pammakaristos'a yerleşti. Patrikler daha sonra Eflak Sarayı'nda, yani Eflak Kapu Kethüdası'nın kilisesinde[55] oturmaya başladılar. Sultan II. Bâyezid, Rumların elinden camiye dönüştürmeden birkaç kilise daha aldı. Böylece oğlu Yavuz Sultan Selim bunları değerleri karşılığında tekrar eski sahiplerine satabildi[56].

Rum Patriği'ne sadece birkaç metropolit ve keşiş yardımcı oluyordu: Ereğli, Ankara, Efes, Kayseri, İzmit, Pisidya, Sakız, Kizikos (Avlaki)[57], Selanik Metropolitleri; bir vaiz ve birkaç başka ruhban, Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikleri'nin ancak Suriye ve Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesinden sonra irtibata geçeceği ilk patriğin maiyetini oluşturuyorlardı[58]. Muhtemelen Mara'nın müdahalesiyle Rafael ile (1475) başkentin patrikliğine bir Sırp getirildi. Rumlar, "yabancı dilde" konuşan bu patrikten nefret ediyorlardı, ama bu makama getirilmesini engelleyememişlerdi. Patrik Nifon'un da (1486-1489; 1502) babası Arnavut'tu ve kendisi de Slavca konuşulan bölgede Ohri Patriği Nikolas'ın öğrencisi idi[59]. Nikolas'ın halefi Zakarias, Osmanlı Sultanı tarafından makamından alınıp, yerine Rum Markos Ksilokarabes getirildiğinde İstanbul'a geldi[60].

Patrik, baştan beri – en azından Simeon'dan itibaren[61] - Hazine'ye her yıl pişkeş adı altında belirli bir vergi ödüyordu. Ayrıca patrik koltuğuna

oturmak isteyen herkes Divân-ı Hümâyûn’a her zamanki hediyeleri sunmak zorunda idi. Osmanlı Sultanı, Rum Kilisesi’nin liderlerine mirasları üzerinde tasarrufta bulunma hakkı vermiyordu ve İskender Bey adını alan devşirme Amirutzi, Osmanlı defterdarı olarak sadece ölen Patrik Simeon’a ait olan şahsi malları değil, kiliseye ait 3 bin altın değerinde eşyaya el koydu. Yeni Patrik Niphon, Patrik Simeon’un bir yeğenini bulup getirdiğinde kovuldu ve şahit olarak görev yapan üç keşiş sakat bırakıldı[62].

Yeni kiliselerin yapımı kesinlikle yasaktı. Patrik Joachim böyle bir teşebbüsde bulunduğu için makamından alındı[63]. Vergileri, tıpkı vasal prensliklerde veya şehirlerde olduğu gibi her fırsatta artırılıyordu. Dramalı Joachim zamanında (1498-1502)[64] iyice fakirleşmiş kilise öncekinden bin altın[65] fazla, toplam 3 bin altın ödüyordu ve bu bir süre sonra 3.500 altına[66] çıkartıldı. Bir patrik vaat edilen meblağları ödeyemediği zaman en ağır hakaretlere maruz kalıyordu. Patrik Rafael, vergiyi ödeyemediğinde boynunda bir zincirle İstanbul sokaklarında dilencilik yaparken görülüyordu ve ihanet eden memurların ve vatan hainlerinin atıldığı zindanda hayatını kaybetti[67]. Patrik Pahomios öldükten sonra kilise başka bir dine sahip olan devletin inancının o kadar etkisine girmişti ki, Yanyalı Theoleptos patrik koltuğuna oturmak için doğrudan Edirne’ye, sultanın yanına gitti. “Doğu’nun ve Batı’nın” ruhban meclisi onu kabul etmek için ancak sultan onayını verdikten sonra toplandı[68]. Aynı Theoleptos’a karşı dava açabilmek için ulusal ruhban meclisinin üyeleri yine önce sultanın iznini istediler[69].

Ancak Kanunî Sultan Süleyman zamanında Rumlar arasında yeni bir ruh canlanır gibi oldu. Sofyalı Patrik Jeremias, Kudüs’e bir ziyarete çıkmak üzere olduğu bir zamanda makamından alındı ve en büyük rakiplerinden biri olan Sözebolulu Yoinnikos vergiyi 4 bin altına çıkartarak patrik koltuğuna sahip oldu. Ama İstanbul ve Galata’daki dindar halk onu karşılamayı reddetti. Yoannikos, Kudüs’teki Jeremias ve diğer patrikler tarafından aforoz edildi[70] ve gerçek patrik, “iyi huylu” İbrahim Paşa sayesinde halkın sevinç nidaları altında yine geri döndü. Bunun üzerine Divân’da rakibi ile karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Ancak taraftarları artırılan verginin zamanında ödeneceğini garanti ettikten sonra çavuşbaşı eşliğinde Patrikhâne’ye geri dönebildi[71]. Jeremias’tan sonra, Karamanlılar ve Galata’daki Rumlar arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, Jeremias tarafından belirlenen ruhban Dionisios, Türkler tarafından toplantıya çağrılan ruhban meclisi[72] tarafından usulüne uygun olarak patrik seçildi.

Ama yeni patriğin düşmanlarının dine ve ulus bilincine sığmayan çabaları, yeni yeni dirilmeye başlayan kilisenin tekrar aşağılanmasına sebep oldu. Seçime hile karıştığını iddia ettiler ve yeni serbest bir seçim talep ettiler. Türkler bunun üzerine başta Rüstem Paşa olmak üzere, para talepleri ile geldiler. Dionisios, Galata'da gizlendiği yerden çıkartılıp, beratı almak üzere Divân'a getirildi. Kısa bir süre sonra Rüstem Paşa, Patrikhâne'nin üzerindeki haçın İstanbul'a hakim olduğu görüntüsünü verdiği için sökülmesini emretti[73]. Haç yeri olarak ünlü San Demetrios Kilisesi aynı vezir tarafından Rumların elinden alındı ve taşlarını söktürüp, başka bir yere taşıttı[74]. Bu gibi kutsal yerleri birçok Türk kadını da ziyaret ediyordu[75]. Böylece Ortodoks Kilisesi'ne sadece 7-8 kilise kaldı: San Nikolas, San Georg, San Konstantin ve Galata'da Panigaia ve Krisopige ile İstanbul'daki bir rahibe manastırı[76.]

Patrikhâne'nin mülklerinden o dönemlerde sadece İstanbul'da birkaç üzüm bağı kalmıştı[77]. Piyale Paşa daha da ileri gitti ve patriğe belirlenen metropolitleri zorla tayin ettirdi[78], ama Yahudi bir hekimin de bunda parmağı olduğu söyleniyor[79].

Ne İstanbul'daki Rumların, ne de etraftakilerin Patrikhâne için gerekli meblağları tek başına bulmaları mümkündü. Bu yüzden önce beş yılda, daha sonra dört, hatta üç yılda bir Patrikhâne'nin temsilcileri, genellikle ruhban sınıfına ait olanlar, bazen de patriğin kendisi bir yeniçerinin koruması altında Rumların oturduğu eyaletleri ve birçok piskoposluğun oldukça iyi geliştiği[80] Akhaya ve Mora bölgelerini gezer ve "Büyük Kilise'nin" faizlerini toplardı[81]. Genelde bir önceki yüzyıla kadar kilise sayısı azalmış[82] Trakya'yı ve Çanakkale'yi, bazen de adaları gezerlerdi. Anadolu'dan çok az para geliyordu. Orada bulunan Rumların kitleler hâlinde İstanbul'a taşınması ve birçok köyün İslâm dinine geçmesi eskiden Ortodoksların yaşadığı birçok bölgeyi ıssızlığa terk etmişti. Anadolu'dan İstanbul'a kitlesel göç (Trabzon ve Sinop ile eskiden Ortodoks inanca sahip olsalar da Türkçe konuşan Karamanlıların İstanbul'da ayrı bir mahalleleri olup, patrik makamına kendi adaylarını gösteriyorlardı[83]) ve kendilerine daha kolay geldiği için birçok köylerin Müslüman olmaları, eskiden ortodoks olan nüfusun giderek azalmasına yol açmıştı. "En önemli yerler terk edilmiş ve Hristiyanlar varsa bile çeşitli mezheplere ayrılmıştır[84]." Trabzon'dan Antalya'ya kadar ve Giresun'da, İznik, Kadıköy, Bursa, İzmit, İzmir ve Efes'te Rumca[85]; Alaşehir ve Sivas bölgelerinde ise sadece Türkçe

konuşulurdu[86]. Anadolu'daki piskoposlar ise genelde patriğin yakınlarında kalıyorlardı[87].

Patrik Joachim, defterdarlardan bir süreliğine kaçmak ve oradaki prenslerden ve ileri gelenlerden para dilenmek için Gürcistan'a kadar gitmişti[88]. Halefi Pahomios, daha sonra Boğdan'a böyle bir ziyaret yapacaktı, ancak verginin artırılması ile kilisenin yüklerini sırf kendini kanıtlamak ve patrik makamına sahip olmak için anlamsız yükler yüklediği gerekçesi ile Büyük Stefan veya halefi Boğdan tarafından kabul edilmedi. Sadece dindar Eflak Prensi Radu onu barındırdı. Radu'nun başkenti Tırgovişte'de bu patrik daha sonra hayata veda etti[89]. Elli yıl sonra Patrik Josef yine Boğdan'a geldi ve burada 1562 yılının ilk günlerinde Prens Aleksandru Lapuşneanu, Boyarlar ve üç piskopos tarafından sevinçle karşılandı[90].

İstanbul'daki Patrikhâne Kilisesi'ndeki vaizler "nazik, gramatik kaidelere uygun, ama safça" konuşuyorlardı[91]. Ellerinde Palaiopatrai metropoliti Arsenios[92] gibi birkaç iyi müzisyen vardı ve Atinalı Nikeforos Karikios ilahi söylemekteki yeteneğinden dolayı Rum Kilisesi'nin liderlerinden biri hâline geldi[93]. Benefşeli (Monemvasialı) Arsenios, Tırnovalı Arsenios, Naupaktlı Damaskenus, Efes ve Şam Metropolitleri vaizleri olan Mattheos ve Hierothos ile Venedik himayesi altında yaşayan meslektaşları Cerigolu Maksimos ve Venedikli Gabriel Severos âlim keşişler olarak ün yaptılar[94]. Logofet Hieraks Bizans'ın çöküşüne dair manzum bir kronoloji hazırladı[95] ve daha sonraki vaiz Anabolulu Theodosios Zigomalas[96] Yunan tarzını iyi biliyordu ve kendisinden önce Moralı Manuel[97] gibi iyi bir yazardı. Selanik'te de yeni Patrik Josef Argiorpulos'un yetiştiği ve rivayete göre bir matbaanın kurulduğu iyi bir okul vardı[98].

Padua'da o dönemde birçok öğrenci eğitim görüyordu[99] ve Diakon Demetrios, eski Yunan edebiyatına duydukları ilgiden dolayı âlimlerinin yeni Rum halkına karşı sempati gösteren Wittenberg'e kadar gitti. Melanchthon, Patrik Josef'e mektuplar yazıyordu ve Jakob Basilios, dostu Diasorinos ve Jakob Paleologos gibi okumuş Yunan maceraperestler Almanya'da kutlamalarla karşılanıyorlardı[100].

Aralarında Niphon'un da bulunduğu iki patrik çıkartan Aynaroz Dağı 18 bin taler vergi sayesinde resim, güzel yazı çalışmaları ve edebiyat gibi konularla ilgilenen 6 bin keşiş için özgür bir Cumhuriyet hâline gelmişti[101].

Bazı metropolitler yine de basit birer bahçıvan, boyacı, vs. idi[102]. Hatta yetmişli yıllarda Edirne metropolitinin okuma yazmayı bile doğru dürüst bilmediği söylenir[103]. “Kötülükler” ve “skandallar” bir çoğu için hayatlarının bir parçası hâline gelmişti[104] ve vaizlerden biri kendi oğlu ile para ve makam için mücadeleye girişmişti[105].

Kanunî Sultan Süleyman’ın son yıllarında Patrik Josef kiliseyi daha sağlam maddi bir temele oturtmuştu. Bu yetenekli adam, Türklerin vergiyi 1000 altın indirmelerini sağladı[106], Patrikhâne’yi güzelleştirdi ve büyüttü[107]. O dönemlerde soydaşları ve sürekli hamileri Sokollu Mehmed Paşa sayesinde İpek’te (Peç) ayrı bir Patrikhâne sahibi olan ve Erdel’deki piskoposları da tayin eden[108] Slavlar belki İstanbul’daki Patrikhâne ile hiyerarşik bir birleşmeye ikna edilebilirlerdi ki, bu, aslında patriğin diğer Rum Ortodoks Kilisesi patrikleriyle tüm meselelerde dayanışma içinde çalışmak kadar önemli acil bir görevdi[109]. Ama İstanbul Patrikhânesi’nin yönetimi altında Ortodoks Birliği’nin kuruluşu çok daha sonra, yüzyılın sonlarına, özellikle de yeni yüzyılın ilk dönemlerinde gerçekleşti. Ohrili Sofronios daha o zamanlar İstanbul’daki meslektaşları ile Kastoria ve Görice (Koritsa)’deki piskoposluklar yüzünden küçük bir anlaşmazlığa düşmüştü[110], ama eski düşmanları tarafından makamından alınan Josef genel bir kilise meclisi topladığında sadece Anadolu’daki Rum meslektaşlarını değil, Ohrili Sofronios’u ve “ Sokollu Mehmed Paşa’nın kan kardeşi” İpekli Makarios’u da çağırdı[111]. Azlini isteyen kilise meclisine Slav veya Slav-Rum kökenli Kastoria, Strumnitsa ve Melenikos’un Makedon metropolitlerinin yanı sıra Ohrili Paisios da katılmıştı[112].

Josef tamamen çekildikten sonra İstanbul Patrikhânesi’nde yerine Kayserili Metrofanes geçti[113]. Onu kısa bir süre sonra âlim, ahlaklı ve çalışkan, ayrıca “nazik ve iyi huylu[114]” bir rahip olan Yenişehirli (Larissalı) Jeremias[115] takip etti (1572). Jeremias daha ilk günden itibaren aşağılanmalara ve sürekli boyun eğmeye maruz kaldı, zira İstanbul’daki kilise ile Rum ve Slav Ortodoks hiyerarşisi artık bağımsız değildi. Aksine imparatorluğun gevşek temelleri üzerinde hızla yükselen ve yeni, ama saf ve asil olmayan yeni bir Rum sınıfı oluşturan arhont sınıfının eline geçti.

16. yüzyılın ilk yarısında Türk hakimiyetine rağmen, daha doğrusu Türk hakimiyeti sayesinde yeni bir şehirli zengin Rum sınıfı gelişmişti. Sadece İstanbul’da değil, patrikleri Venedikli Zenta Valisi’nin dostu olan ünlü Leonardo Emo olan İskenderiyeliler de Antwerp’e kadar ticaret

yapıyorlardı[116]. Reaya Rumları Venedik adalarındaki soydaşları ile oldukça yoğun bir ticaret ilişkisi içindeydiler. Giritlilerin Galata'daki zengin hamisi Leonino, 1580 yılı dolaylarında ve daha sonraları da yüksek ruhbanlar ve Romen tahtında iddiası olanlarla irtibat hâlinde olan önemli bir kişilikti[117]. Livov'daki Ortodoks Kilisesi'nde kurucusu olarak bilinen Giritli Konstantin Korniaktos, Aleksandru Lapuşneanu zamanlarında Boğdan'ın finans işlerini yürütüyordu. Bir diğer Giritli tüccar, Konstantin Battista Vevelli yine Boğdan'da nüfuzlu bir makama getirildi[118]. Birçok Rum, Levanten ve Ragusalı voyvodanın alacaklıları, gelirlerin ve gümrüklerin icarcıları olarak ülkede önemli bir rol oynamak üzere buraya geldiler. Prens Yanku Sasul'un Lehistan'a kaçan dul eşi için ilk evliliğinden olan oğlu Philipp, Benefşe şarabı ve Almanya'dan gelen Leh kumaşları ile ticaret yapıyordu[119]. Özellikle Mircea Ciobanul'un çevresindeki Rumlar halklarının eski geleneklerine göre ticaret, tefecilik ve müteşebbislik ruhu ile zengin olmak ve kazandıkları paralarla daha sonra rüşvetin kol gezdiği İstanbul'a geri dönerek, büyük bir nüfuza ve özel onurlara sahip olmak için Tuna Nehri'nin diğer kıyısına geçmişlerdi[120]. Örneğin Asprokastronlu Kaliani, Büyük Stefan zamanlarında Boğdan'ın en büyük kapitalistlerin biri kabul edilir. Romen prensliklerin kapı kethüdaları, prenslerin İstanbul'da rehin olarak yaşayan oğulları[121] ve kardeşleri ve sürekli huzursuz ve her zaman yeni bir iktidar değişikliği bekleyen sürgünlerle çok iyi tanışıyorlar, bazen çok iyi dost, hatta evlilikten dolayı akrabaydılar. Romen hanedanlarının temsilcileri, genellikle gayri meşru çocuklar, maceraperestler ve dolandırıcılar, başkentteki veya sürgün yeri olarak tercih edilen Sakız, Rodos, Kıbrıs, Kütahya, Konya ve Halep'teki Rumlar arasında uzun süre kalmaktan, bazen de Rum eşleri veya annelerinden dolayı belli bir Rum tarzı edinmişlerdi, dolayısıyla Boğdan'da ve Eflak'ta ticaret yapan tüccarlar böyle "soydaşların" himayesi altında kendilerini çok rahat hissediyorlardı[122].

Bu dönemlerde artık asil kökenlerini çok iyi pazarlayan ve saf Avrupalılar tarafından Yunan dilinin taşıyıcıları ve öğreticileri olarak saygı gören ve bunun için para alan Rum maceraperestler ortaya çıktı. Birçok âlim ve kral için Jakob Basilios, Hariklidlerin ve Sırp despotlarının doğrudan halefi ve Paros'un gerçek mirasçısı idi. Arkadaşı Diasorinos, ünlü bir hanedandan gelen bir asilzâde; "Andreas'ın oğlu Theodoros Olimpidareios'in oğlu" Jakob Paleologos eski Bizans hanedanının bir ferdi

kabul ediliyordu[123]. 1595 yılında Venedik Cumhuriyeti, Pescheira komutanı Lusignano Paleologos'a stratiyot olarak kendi hizmetleri ve "büyükbabasının, babasının, amcalarının ve diğer atalarının birçok hizmetleri" sebebiyle imtiyaz tanıdı[124]. Alim Rhallis, 1570 yılında Roma'da papanın bir Rum okulu olduğunu söylüyordu[125]. Latinlerin Rafızîliğina ilişkin eski ön yargılar ve bunun bulaşabileceği endişesi sadece halkın aşağı tabakalarında kalmıştı[126]. Yukarı tabakalarda, birçok Romen taht müddeisinin uzaklardaki Doğu'ya gitmesine sebep olan[127] bitmek bilmeyen maceraperestlik diğer tüm hislerin önüne geçmişti.

Tüm bunlara rağmen Rumlar ne tüccar olarak Boğdan'a veya Moskova'ya, hatta Frenk Antwerp'e kadar giden tüccarlarda, ne de ünlü sahte isimlerle ortaya çıkan maceraperestlerde kendilerine bir lider bulamadılar. Böyle bir liderlik rolünü üstlenecek hırsa sahip olan kişiden zenginlik, kökeninin gerçekten İmparatorluk hanedanlarından birine dayanmasını, diplomatik yetenek ve Türk ileri gelenleri ile iyi irtibatlar bekliyorlardı.

Patrik Josef'in makamından indirilmesinde büyük Sakellarios Anastasios ve büyük Logofet Hieraks'ın yanı sıra Mihail Gabras ve Antonias Kantakuzenos'un da parmağı vardı[128]. Antonias Kantakuzenos, Galata'da oturuyordu ve lider olarak Rum mahallelerinde önemli bir rol oynuyordu[129]. Aynı yerde Paleolog Konstantin'in de güzel bir evi vardı; eşi ise bir Kantakuzen'di[130]. Akrabalarının entrikalarından dolayı Paleolog Konstantin daha sonra Kırım Hanı'nın yanına sığındı. Kantakuzenoslardan biri keşiş olarak Aynaroz Dağı'nda hayata veda etti[131]. Tıpkı Bilgin Rhallis'in Roma'da yaşadığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan da kızına çeyiz olarak yarısı nakit olmak üzere 50 bin altın verebilecek zenginliklere sahip Rumlar[132] yaşıyorlardı. Ruhban sınıfından olan Dionisius, Tırnova Metropoliti olarak Hristiyanların Osmanlı rejimine karşı ilk ayaklanmaları sırasında siyasi bir kişilik hâline geldi. Zengin Rum asıllı Skarlatti'nin cenaze alayına patrik bizzat katıldı[133]. Koressi, Muzalon, Vatatzes ve Diplovatatzes, Asanes, Krisoloras ve Laskaris – Laskarisler ancak 1550 yılında tekrar oraya çıkmışlardı[134] – aileleri İstanbul ve liman şehirleri Midya, Misivri ve Sözebolu'daki[135] asil Rum hanedanlarından birkaçı idi. Rhallislerden biri Rusya'ya yerleşti ve güzel evi başka bir arhont ile Boğdan Prensi tarafından satın alındı[136].

Bu yeni aristokrasi, zaman zaman mühürlerinde çift başlı kartalı kullanan, eski isimlere sahip bu “asil beylerin”[137], balıkçılardan, darphane çalışanlarından ve tersanede çalışan işçilerden ve dükkan sahiplerinden oluşup[138], Türkler tarafından hor görülen Hristiyan Rum ayaktakımı ile hiçbir ilgisi yoktu[139]. Atlarla dolaşır ve saraylar inşa ettirirlerdi; etraflarında yeniçeri nöbetçiler bulunurdu; vezirlerle en sıkı ilişkiler içindeydiler; devletin gümrüklerini icarla alırlardı ve eşleri Batı’daki herhangi bir kraliçenin giydiği elbiselerden çok daha değerli elbiseler giyerdi[140]. Altın işlemeli saç süsleri, alınlarında değerli taşlar, değerli metallerden bilezikler, zincirler ve gerdanlıklar ile “gümüş terlikleri” dikkat çekiyordu[141].

“Yaşlı ve komik görünüşlü”, “eski Kantakuzen hanedanından”, “en büyük asilzâde”, “Hristiyanların direği”, Rumların “ilahi” koruyucusu, Patrikhâne’nin hamisi, balık gümrüğünün satıcısı, deniz tuzunun kazanıldığı Anhialo timarının beyi, daha sonra sultanın toptancısı, Sokollu Mehmed Paşa’nın dostu ve iki sultanın musahibi, kısa bir süre için Eflak Prensi Petru Skiopul’un eniştesi[142] Mihail Kantakuzenos, 1570 yılı dolaylarında bütün soydaşlarının arasından sivrildi. Sultana her yıl 160 bin taler vergi ödüyordu[143], sultan için 20-30 kadırga inşa ettirdi ve devletin ileri gelenlerinin evlerini değerli hediyelerle doldurdu. Bunun karşılığında onu rahatsız eden soydaşlarını kutsal dağa sürgüne gönderebiliyor[144] veya kaçmaya zorlayabiliyor; Tuna boylarındaki prensleri istediği gibi değiştirebiliyor ve en önemlisi patriklerin ve metropolitlerin makamları üzerinde tasarrufta bulunabiliyordu. Kardeşi Konstantin, en büyüğü İmparator adı olan Andronikos’u taşıyan, ama babasının yine de kötek tehditlerinden kurtulmayan[145] oğulları, üç damadı[146], kız kardeşi ile evlenen Rhallis ve onun patrikliğe getirdiği oğlu Dionisios[147] ve birçok dostu ve müşterisi, Mihail Kantakuzenos’un etrafında tıpkı bir prens gibi bir topluluk oluşturuyordu. Sokollu Mehmed Paşa’nın son günlerinde 100 bin koronluk tuz vergisini ödemediği için bir seferinde zindana atıldı ve herkes talihinin artık sona erdiğini düşünüyordu. Ama 55 bin altın ödeyerek çok sayıdaki düşmanlarının intikamından kurtulabildi[148]. Ancak 1576 yılında Boğdan’da yeni iç savaşların ve Kazak akınlarının haberleri geldiğinde gizli gönderilen bir kapıcıbaşı tarafından Ahyolu’da boğduruldu[149].

Bu önemli adamın nüfuzu gerek İmparatorluk, gerekse kendi halkı için oldukça zararlı, Türklerin resmi dosyalarda bile kendisine taktıkları lakap gibi “şeytanın oğlunun” işi idi. Gittikçe yaygınlaşan rüşvetin bir temsilcisi

olarak her iki Tuna prensliklerinin kanlarının emilmesinin asıl sebebi idi. Boğdan Prensi İoan-Cel-Cumplit'ten 50 bin altın talep etmesi[150] ve Boğdan'ın vergisinin artırılması için çaba göstermesi, bu kararlı prensin 1574 yılında ayaklanmasına sebep oldu. Ayaklanma Cığalazâde Sinan Paşa'nın birlikleri tarafından bastırıldı ve İoan develere bağlanarak parçalara ayrıldı. Ama yardıma çağırdığı, para karşılığında müttefikleri olan ve son ana kadar yanında savaşan Kazaklar, artık Özi Nehri'nden gerçek ve düzmece veliahtlar getirmekten bıkıp usanmadıkları Suçava ve Yaş (İaşi) ile Türk kaleleri Bender, Kili ve Akkirman'a giden yolu uzun zamandır öğrenmişlerdi.

"Ahlaklı bir adam" olan patrik Josef, Mihail Kantakuzenos ve onun siyasi müttefikleri ile bundan çıkarları bulunanların marifetiyle makamından alınmıştı[151]. Alim Metrofanes, her zamanki verginin dışında talep edilen 2 bin altını ödeyemeyince, selefi ile aynı akıbete uğradı. Makamından alınmasına gerekçe olarak keşiş olduğu zamanlarda Roma'ya gidip, papanın ayağını öpmüş olması gösterildi[152]. Yeni patrik II. Jeremias[153], "Kantakuzenos'un kölesi gibi" ve tahsildarı idi. Emirleri almak üzere haftada bir Kantakuzenos'a gelirdi. Büyük arhont Kantakuzenos, Patrikhâne'ye hiç ayak basmazdı; evinde kendi ibadet yeri vardı[154]. Jeremias, genç Andronikos'un düğününde ayini yönetmek üzere Ahyolu'na da getirilmişti[155]. Metropolitler gerçekte Kantakuzenos tarafından tayin edilirler ve bunun karşılığında Kantakuzenos'un daha sonra Sokollu Mehmed Paşa ile bölüştüğü 600 altın öderlerdi[156]. Patrikhâne, bu hamisine ve Türk ileri gelenleri arasındaki hamilerine yılda 12 bin altın gelir getiriyordu[157].

Kantakuzenos, kendi çıkarı ve veziriazamın menfaati için Jeremias ve huzursuz Metrofanes arasındaki mücadeleyi körüklemekten yana idi. 1577 yılında Divân'da rakipleri dinlendi[158] ve davayı Jeremias kazandı, ama rakiplerine tazminat ödemek zorunda kaldı[159]. Sokollu Mehmed Paşa öldükten sonra 24 Aralık 1579 tarihinde Metrofanes patrik asasını tekrar geri alarak, öldüğü 11 Ağustos 1580 tarihine kadar patrik olarak kaldı[160]. Türkler için sürekli şikâyetler ve mücadeleler Patrikhâne'nin kaldırılmasından bahsetmek için sadece bir bahane idi[161].

Sultanın sürekli sarayda kalması; Frenklerin, Yahudilerin, Ermenilerin, Rumların temsil edildiği her türden ve kökenden devşirmenin yönetici bir sınıf oluşturması ve tembelliğe alışan bir toplumun lükse düşkünlüğü,

eskiden hükümdarını, ordusunu ve yönetimini aylarca, hatta yıllarca surları arasında görmeyen İstanbul'u birden etrafında tarifi imkânsız bir görkem ve sayısız hizmetlileri olan bir hükümdarın gerçek ve sürekli başkenti hâline getirmişti. Halkı sadece kendi günlük geçimi ve sultanları ile patriğin haraçları için çalışan eyaletler gittikçe fakirleşirken, sultanlar tarafından yaptırılan ve Hristiyanların girmesi yasak olan birçok camisi[162], sarayları ve bahçeleri ile eşsiz bir yer teşkil eden İstanbul'un görkemi gittikçe artıyordu. Sadece İtalyanlar[163] ve belki de daha ince bir sanata alışık olan İranlılar ile başka yabancılar bu görkemin parlaklığına kapılmıyorlardı.

Başkentin dar sokaklarında artık Batı tarzında inşa edilmiş güzel evler – Gritti'nin sarayı yüz hizmetli ve beş yüz atı barındıracak yere sahipti[164] - kuruluyordu. Bu evlerde sultan kızları ile evlenen ve genelde eşlerinin yanında kalan vezirler oturuyordu. Türk kadınların elbiseleri, tıpkı Ermeni ve Rum kadınlarındaki gibi gittikçe daha israflı bir hâl alıyordu: "Erkeğin zenginliği kadının üzerinde gösteriliyordu; gelenek böyle idi[165]". Yemekler de eski sadeliğini kaybetmişlerdi[166]. Düğünlerde ve sünnet düğünlerinde Türkler o güne kadar tahmin edilemeyen bir lüks gösteriyorlardı. Sultan III. Murad'ın oğullarının sünnet düğününde yapılan gösteriler ve verilen ziyafetler görkemli başkentte geleneklerin gelişimi açısından oldukça ilginç birer örnektir[167].

Meydanlarda, özellikle Bâyezid Cami çevresinde her gün belirli bir kitle toplanıp, maymunların ve köpeklerin; soytarıların; taşlarla göğüslerini yumruklayan ve ellerine, ya da ağızlarına kızgın demirler alan, kuş tüylerini takmak için başlarına kesikler açan, ya da kendilerini başka bir şekilde sakatlayan dervişlerin; Allah adını duyduğunda başını sallayan geyikler getiren dilencilerin; kutsal eşyalar satan ve kutsal sancağı taşıyan Arapların ve havaya atılan bir mangırı orada toplananlar arasında bulmayı başaran kuşların gösterilerini izlerdi[168]. Burada ayrıca "taşlar ve baklalar, zarlar ve kitaplarla" geleceği gören "hokkabazlar ve falcılar" da bulunurdu[169]. Müslümanlar meyhanelere giremezlerdi. 1575 yılında çıkarılan bir emirle sultanın hizmetinde bulunan herkesin içki içmesi yasaklanmıştı[170]. Ama Hristiyanların ve Yahudilerin işlettikleri meyhanelerde sıkça çaşnigirler, çavuşlar, hatta yüksek makamlı müteferrikalar görülürdü[171]. Askerler hiç çekinmeden içki içerlerdi. Karşı gelenlere direnirlerdi ve büyük skandallar yaratırlardı[172]. Sokaklarda her zaman sarhoşlara rastlamak mümkündü. Türk ileri gelenleri, içki içmek için elçilerin yanına gelirlerdi ve Ayasofya

ile Süleymaniye camilerinin hocaları bile bu amaçla ziyaretlere gitmekten çekinmezlerdi[173].

Vezirler ayrıca Kur’an’ın yasaklamadığı afyonu içerlerdi: Piyale Paşa, Ahmed Paşa ve birçok başka vezir afyon tutkunuydular[174]. Aynı zamanda daha sonra Türklerin millî içeceği hâline gelen “afyonlu kara su”, “kahve denilen bir bitkiden hazırlanan ve uykuyu dağıtacak güçte olduğu söylenen kaynak suyla hazırlanmış siyah su” hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başladı[175].

İmparatorluğun tüm kesimlerindeki insanların bir araya geldiği ve birbirleri üzerinde etki bıraktığı başkentteki dindarlık ister istemez azalıyordu. Yarı Hristiyan batıl bir inanç yaygınlaşmaya başladı ve çok kısa bir sürede idama mahkum olan kâhinler yarattı[176]. Özellikle kadınlar arasında çocuk vaftizleri, mucizeler yaratan yerlere ve azizlerin resimlerini ziyaret ve papazların takdisleri çok yaygındı[177]. Yalan yere yeminler etmek, İstanbul’daki avare takımının gelir kaynağı hâline gelmişti[178].

Halkın kanını emen subaşılarından biri: “Benim adım: Allah’tan korkmazdır[179].” demişti bir seferinde. Aynı subaşıların uyguladıkları işkenceler ve diğer gaddarlıklara ve aynı mahallede oturanların aralarındaki dayanışmaya rağmen[180], asayiş eskisi kadar düzgün değildi[181]. Âlimler, 1592 yılında sultanın sarayını ateşe verdiler[182] ve daha sonra da gösterileceği gibi, askerler huzursuzluk çıkarıyorlardı.

Koca Sinan Paşa zamanında İstanbul’un erzak temini hususunda henüz sıkıntı yaşanmıyordu, ama ondan sonra gelen vezirler bu önemli görevi iyice ihmal ettiler; sahtekâr fırıncılar hakkında şikâyetler görülmeye başladı; yüzlerce, binlerce insan fırınların önlerinde toplanır ve bir parça ekmek alabilmek için fırıncılara ve kalfalarına “beyim” ve “sultanım” diye hitap ederlerdi[183].

Başkentin kötü yönetimi, vezirlerden ve hocalardan tutun da, en fakir sarhoşuna kadar gittikçe yaygınlaşan rüşvet, afyon tutkunları ve kahvehanelerin ziyaretçileri yetmezmiş gibi, ordunun ileriki bölümlerinde ele alınacak disiplinsizliğin imparatorluk için belki de en büyük tehlikenin özü yatıyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNUN II. SELİM VE III. MURAD

ZAMANINDA GERİLEMESİ. İRAN SAVAŞI[*]

"Dünyanın en iyi askerlerinin[1]" sayıca üstünlükleri ve disiplinleri, yükselme devrinden bir yüzyıl sonra gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'na daha uzun bir süre zaferler ve fetihler kazandırmasa bile en azından o güne kadar kazandığı itibarını korudu[2]. Ama o dönemin Türk ordusundan hor görerek bahsetmek çok aşırı olabileceği gibi, yine de birkaç 10 yıl önce büyük saygı gören bu fetih ve ilhak aracının yavaş yavaş zayıflamakta olduğuna dair işaretler görülüyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Rumeli Beylerbeyi'nin emrinde 33 sancakbeyi ve 20 bin savaşçı varken, Budin Beylerbeyi'nin emrinde 12 bin asker vardı[3]. 1583 yılına doğru Avrupa'da üç beylerbeylik daha oluşturuldu: Almanlara karşı Bosna Beylerbeyliği, Lehlere ve Ruslara karşı Kefe Beylerbeyliği ve İranlılara karşı Demirkapı Beylerbeyliği[4]. Daha sonraki sayılara göre Avrupa kısmındaki sipahiler 60-80 bin kişiden oluşuyordu[5]. Tuna boylarında Sofya'ya kadar ve Selanik dolaylarında her zaman 30-50 bin akıncı hazır bulunduruluyordu[6]. Anadolu birlikleri 14 beylerbeyi ve 150 sancakbeyinin emrinde olup 1590 yılında 100 bin sipahiden oluşuyorlardı, ama değerleri açısından Avrupa kısmındaki sipahilerle kıyaslanamazlardı[7]. Sultan Süleyman zamanında yaşamış bir Venedik Balyosu toplam 300 bin sipahi olduğunu hesaplamıştı[8]. 1592 yılında ise sadece 200 bin[9], 1581 yılında 150 bin[10] ve 1573-1576 yılları arasında sadece 130-140 bin sipahiden bahsedilmektedir[11]. İran savaşından dolayı sipahilerin sayısı artırılmıştı[12].

Timarlı sipahiler köylerde yaşıyorlardı ve köylüleri normal mahsul vergisinden daha fazla vergi alarak baskı altında tutuyorlardı. Fetihlerden önceki Rum, Slav ve Latin zamanlarındaki gibi toprak sahipleri olmuşlardı. Efendilerinin açgözlülüğü ve gaddarlığından sadece tek bir köylü değil, bütün bir köy bile kaçıyordu[13].

Timarın ilk defa verildiği döneminin değerlerine göre hesaplanmış[14] olarak, yılda 10 bin akçe kadar geliri olanlar, bir cebelü ile birlikte bizzat görev yapmak zorunda idi. Sonraki her bir 4-5 bin akçe için bir cebelü hazır tutuluyordu[15]. Bazılarının üç cebelü ve bir kölesi, bazılarının dört cebelü ve iki kölesi ve daha zengin zaimlerin altı cebelü ve dört kölesi vardı[16].

Artık zaman zaman sipahilerin belirlenen günde gelmediği ve yeniçeriler ile elit birliklerden oluşan ordunun eski hızla bir araya toplanmadığı oluyordu. Sultanın bizzat katılımını talep ediyorlar[17], Kıbrıs savaşında olduğu gibi görevden para ile kaçmaya çalışıyor[18], veya askerlik hizmetinden kaytarmak için kadınların ve musahiblerin[19] nüfuzunu kullanıyorlardı. İran savaşı sırasında, Müslüman hükümdarlar arasında bir savaşın dine aykırı olduğunu iddia ettiler[20]. Karargâha yine de gelenler eski Osmanlı süvarilerin iyi özelliklerini taşımıyorlardı. Aralarında sadece 30 bin iyi atlı vardı; diğerlerinin giysileri kötü idi, atları cılız ve yorgundu ve silahları bile zor taşıyorlardı[21]. Dinî şevkleri kaybolmuştu. Bu büyük insan topluluğunun ilahi korumaya olan inancı iyice zayıflamıştı[22].

Timarlar artık sarayın musahiblerine, ilmiye sınıfına, herhangi bir himayeye nail olan yaşlı insanlara ve kadınlara ve yasal cebelü ve köle çıkartamadıkları gibi, bu onları savaşa götürebilecek kapasitede de olmayan feodal beylere verildiğinden, asker sayısı gitgide azalmakta idi[23]. Sultanın timarları yeniden belirlenen değerlerine göre yoklamaya tâbi tutup, çıkaracakları cebelu sayısı esas olmak üzere timar sahiplerinden timarlarının bir kısmını azaltması, mevcut memnuniyetsizliği daha da artırıp, askerî timar sisteminde önemli bir aksaklığa sebep oldu[24].

Bunun aksine padişahın artık sürekli İstanbul'da bulunan ve sipahioğlanları, silahdarlar, ulûfeciler, çakırcılar veya müteferrikalar olarak ortaya çıkan sayısız sipahiden oluşan bir saray muhafız birliği vardı. Bunlar bir çeşit imtiyazlı askerlerdi. Savaş çıktığında her birine 20 altın ödeniyordu[25]. Parasını kendine saklamak isteyen padişah, bu kadar adamı beslemeyi gereksiz gördüğünden sayıları 1590 yılında 20 bin kişiye kadar düşürüldü[26]. Önceleri "panter ve leopar postlar" ve "uzun kurt derileri" giyerken – vaiz Gerlach onları bu şekilde gördü[27] - birkaç yıl sonra iyice fakirleştiler[28].

Ordunun çekirdeği hâlâ yeniçerilerden oluşuyordu. Sultanın bu çocukları, Enderun mektebinin bu talebeleri, bir zamanlar padişaha eşlik ediyor ve onu koruyordular. Gözlerinin önünde cesaretlerini kanıtlamışlar ve teveccühüne ve adaletine inanarak ödül olarak zengin bir timara sahip olmayı ummuşlardı. Şimdi ise tembel, hasta, eğlenceye düşkün sultanların hareketsizliği yiğitliklerini de alıp götürmüştü. 1579 yılında bir yeniçeri ağası[*] Vezir Sinan Paşa'ya eşlik etmeyeceğini açıkça beyan etmişti[29].

Yeniçerilerin sayısı, özellikle İran savaşı sırasında yükseltildi. 1573 yılında Sultan Selim zamanında her iki ayda bir ödenen günlük 4 akçe ulûfe alan demir gibi sert yeniçerilerin sayısı 12-14 bin kişiden oluşuyordu. Her birinin elinde silah vardı ve birkaç bin topçu deposu Saraybosna'da bulunan topları kullanıyorlardı[30]. 1576-1581 yılları arasında sadece 12 bin yeniçeri vardı, zira görünürde herhangi bir savaş olmadığından sayıları azaltılmıştı[31]. Kısa bir süre sonra doğudaki sınırı korumak üzere yeni yeniçeriler hizmete alındı. 1583-1585 yılında yeniçeri birliği 16-19 bin kişiden oluşurken, 1590-1592 yılları arasında 24-25 bin kişiden oluşuyordu[32]. Ancak parasızlıktan dolayı bazı subaylar ordudan ihraç edilmişti[33]. Yeniçerilerin çoğu artık günde 8 akçe alıyorlardı[34].

Eskiden de olduğu gibi yine her dört yılda bir köylerin kocabaşları aracılığıyla köylerden daha sonra yeniçeri olarak hizmet verecek acemioğlanlarını hizmete almak üzere köylere memurlar gönderiliyordu. Genelde ailenin tek erkek çocuğu, gençliğini imparatorluğun önemli yolları üzerindeki yerleşim yerlerinde geçiren ve evli, ya da nişanlı olan gençler hizmete alınmıyordular. Bu yüzden Arnavutlar ve Bulgarlar, henüz büyüme çağında olan çocuklarını bir an önce evlendiriyorlardı. Yine de bazen 20-24 yaşlarında, kendi hanesi olan, hatta kiliselerin hizmetinde bulunan gençlerin de götürüldüğü oluyordu. Divân-ı Hümâyûn memurlarında rüşvet önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden fakir köylüler acımasız sertliklerinden kaçmak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden yetmişli yıllarda Parga'nın tüm sakinleri başka bir yere taşınmışlardı[35]. Diğer taraftan bazı Hristiyanlar fakirliklerinden dolayı çocuklarını, devletin önemli makamlarına gelmelerini umarak gönüllü olarak veriyorlardı[36].

Rüşvet, bazı bölgelerin ıssızlaşması ve bahtsız İran savaşı sebebi ile yeniçeri ocağında açılan boşluğu doldurmak için daha Kanunî Sultan Süleyman zamanında, 1560 dolaylarında[37] ve daha sonra özellikle Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad zamanında ailelerinin onlara başka bir kariyer şansı tanıyamayacağı genç Türkler ve İstanbul'un yeniçeri börkü altında ulûfelerini ve tayınlarını alıp, dilencilik ve soygun yapabilecek ve kavga çıkartabilecek serseri takımına başvuruluyordu. 1573 yılında bir Venedik Balyosu disiplini bozacak eğitimsiz ve itaat etmeyen böyle bir takımın toplandığını haber veriyor[38]. Artık bu ünlü ve zafer dolu birliklere katılmak için para verenler bile vardı[39]. 1586 yılında başka bir Venedikli temsilci de eski sistemin artık çöktüğünü onaylamış ve sitemde bulunmuştu[40]. 1590

yılından sonra Müslüman devşirmelerin evinde veya gerçek Türklerin yanında yetiştirilen acemioğlanlarının sayısı sarı başlıklar ve mavi giysiler içinde memurların yönetimi altında eyaletlerden getirtilen acemioğlanların sayısından daha büyüktü. Ayrıca artık belirli bir tazminat karşılığında çocuklarına parlak bir gelecek sağlamak için Hristiyan çocukların yerine kendi çocuklarını veren Türkler vardı[41]. Yeniçeriler ise eskiden tamamen devşirmelerden oluşan yeniçeri ocağına girmelerini sağlamak için kendi oğullarını, kardeşlerini ve başka akrabalarını, hatta para karşılığında arkadaşlarını seçiyorlardı[42]. Ayrıca evli yeniçerilerin özel izinle artık sınır boylarında, uzaktaki herhangi bir köyde değil, İstanbul'da bulunmaları da istisna değildi[43].

Yeniçerilerin önemli bir bölümü çeşitli garnizonlara dağıtılmıştı; örneğin tehlike altındaki Garb Ocaklarında 7 bin yeniçeri bulunuyordu[44]. Yeniçerilerin üçte biri genelde tahkim edilmiş şehirlerde, diğer üçte biri ise varsa savaşta oluyordu. Bazıları, üstlerinin haberi olmadan da olsa köylerde hiçbir iş yapmadan yatıyorlardı[45]. Kalan üçte birisini oluşturan yaklaşık 10 bin yeniçeri ve 600 acemioğlanı padişahın muhafız kıtası olarak sürekli İstanbul'da kalıyordu[46].

İstanbul'da bulunan yeniçeriler genelde kırmızı kumaşlara[47] bürünmüş muhafızlar olarak ortaya çıkıyorlardı. Alınlarında "üzeri değerli taşlarla bezenmiş yaldızlanmış gümüşten uzun bir bant" taşıyorlardı. Silahları "kadife kaplı ve ipek püsküllerle bezenmiş hançerler ve Hristiyanlardan aldıkları değişik tüfekler ve mızraklardı[48]". Bazılarının güzel işlemeli kılıçları da vardı[49]. Delilerin ise leopar derileri ve kartal kanatları vardı[50]. Artık çıplak yerde yatmıyorlardı, aksine karargâhları değerli samur kürkleri ile döşenmişti[51].

Kışlalarda ocağın kurallarına göre yoldaşça yaşayıp, kendilerini cezalandırmak için vuranın elini öperken, sokaklarda herkes onların huzursuzluk çıkarmalarından korkuyordu[52]. Büyük bir gürültü ile yangınları söndürmek üzere dolaşıyorlar ve bu esnada ellerine geçen herşeyi soyuyorlardı[53]. Israrla bahşiş istiyor, hiç çekinmeden hırsızlık yapıyor ve sarhoş bir şekilde sokaklarda dolaşıyorlardı[54]. Yeniçeri ağası içki içmelerini yasakladığında ona itaat etmeyi reddettiler ve yeniçeri ağası sancakbeyi olarak Anadolu'ya tayin edildi[55]. Öfkelerinden kimse kaçamıyordu. Ulûfelerinin artırılmasını sağlamak için bir Anadolu seferinde Vezir Özdemiroğlu Osman Paşa'nın çadırının iplerini kestiler[56]. Kanunî bile

onlardan çekiniyordu ve birçok sultanı yerlerine Osmanlı hanedanından başka bir veliaht getirmekle tehdit ediyorlardı[57]. Sultan II. Selim'in tahta çıkışı sırasında cülûs bahşişi istedikleri için üzerine ateş ettiler[58]. Sultan III. Murad, iktidarının ilk yıllarında sarhoş acemioğlanlarının hakaretine maruz kaldı. Penceresinin altına geldiler ve sokaklarda efendilerinin şerefine içki içtiler. Subaşılara sarhoşları toplama emri verildiğinde yeniçeriler ve sipahiler arasında açık bir isyan başladı. Sokollu Mehmed Paşa'ya bağırarak uzun kaltak diye seslendiler ve bir çoğu bir sonraki savaşta veziriazamı ve padişahı öldüreceklerini haykırarak kabadayılık yapıyorlardı. Sonunda meyhanelere gitme izni verildi[59].

Ayaklanmayı bastırmak ve sipahilerin öfkesini dindirmek için Sultan III. Murad, Rumeli Beylerbeyi'ni ve defterdarı kurban etmek ve 500 bin skudi ödemek zorunda kaldı[60]. Yeniçeriler, Diyarbakır'da paşa olduğu zamanlarda yeniçerilere karşı çok acımasızca davrandığı için yaşlandığında Canfeda Hatun'un ağabeyi ve sultanın musahibi olan [Deli/Divâne] İbrahim [Paşa]'nın evine saldırdılar[61]. Ayrıca kendilerine iyi para vaat eden bir adayın Boğdan veya Eflak Prensliği'ne atanması talebinde bulundular[62].

Ayaklanmaları sırasında kurban ettikleri düşmanlarının kesik başları sokaklarda yuvarlanıyordu[63]. Suçlular sadece bazen gizlice denize atılıyorlardı; meydanlarda idam artık imkânsız hâle gelmişti[64]. Sultanların ağırlığı işte böyle sadece savaş, onur ve ganimet peşinde olan iyi eğitilmiş bir orduyu yabancılardan oluşan, gerek devlet ileri gelenlerinin, gerekse sultanın bizzat çekindiği bir zavallılar sınıfı hâline getirmişti[65].

Osmanlı donanması Kıbrıs Savaşı'ndan ve Tunus'un tekrar fethinden birkaç yıl sonra da değişik yerlerde görülüyordu ve önemsiz herhangi bir İspanyol Kalesi'nin ele geçirilmesinden veya bir kalenin kurulmasından sonra top ateşleri altında İstanbul'a geri dönüyordu[66]. Yine de bu zamanlarda San Stefan tarikatının Toskana Dükü'ne ait kadırgaları İyonyen Denizi'nde ve Takımadalar sularında rahatça dolaşıp, ganimet toplayabiliyordu[67]. 1581 yılında Fas'a yapılan bir sefer, Cezayir'deki yeniçerilerin isyanı ve sıkışık durumdaki Fas Şerifi'nin etrafa para dökmesi sebebi ile gerçekleştirilemedi[68].

Donanma 1590 yılında 300 büyük ve 100 daha küçük gemiden oluşmakta olup, gemilerde kürekçi olarak 10 bin esir çalışıyordu[69]. Azaplara savaş ve ganimet yeterliydi. Avarız vergileri ile de kadırgalar donatılıyordu. Kenevir elyafı Marsilya'dan geliyordu; gıda gibi diğer

malzemeler çeşitli eyaletlerden temin ediliyordu. Ücret karşılığında çalışan reisler gemilerin yapımından mürettebatın seçimine kadar herşeyle ilgileniyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri gelenleri ve zengin Rumlar sultana gemi hediye etmek zorundaydılar[70].

İnebahtı Muharebesi'nden sonra hızlı bir biçimde tekrar oluşturulan bu donanma aslında Ali Paşa'nın yerine getirilen Uluç Ali Reis'in (ölümü Haziran 1587) eseri idi. Uluç Ali Reis, Li Castelil'de doğmuş kaba, ama hizmet konusunda demir gibi bir karaktere sahip bir devşirme idi. Kaptan-ı Derya olarak İstanbul, Basra, Süveyş tersaneleri dışında Pera, Gelibolu, İnebahtı şehirlerini ve Rodos, Midilli, Sakız ve Eğriboz adalarını yönetiyordu. Ayrıca donanmaya yararlı hizmetlerde bulunan korsanlar da onun yönetimi altında idi. Yetiştirmesi Hasan Reis, Cezayir Beylerbeyi idi[71]. Kaptan-ı Derya'nın emrinde şahsen 2.500-3 bin köle vardı. Gelirleri o kadar yüksekti ki, Tophane'de yeni bir cami yaptırabildi. Hristiyanlara karşı genelde kaba olan bu adam Venedik Balyosu'nun iltifatlarına karşı bir seferinde padişahının kulu olarak böyle iltifatlara ihtiyaç duymadığı cevabını vermişti[72]. Uluç Ali Reis, daha önce tersaneler Rum ve Gianfrancesco Giustiniani gibi İtalyan ustaların elinde iken, Türkleri gerçek deniz savaşı ve gemi yapım sanatına alıştırdığı için övülmektedir[73]. Her gemiye bir büyük ve dört küçük topun yerleştirilmesi de onun sayesindedir[74].

Uluç Ali Reis, Müslüman işçileri, geldiği yere uygun olarak Yeni Kalabriya adını verdiği bir köye yerleştirmişti[75]. Etrafına topladığı yine İtalyan asıllı mühtedilerin arasında Osmanlı donanması tarafından 1563 yılında esir alınıp, Kaptan-ı Deryalığa kadar yükselen (1587-1589) ve aslen fakir bir Venedikli olan Cezayirli Hasan gibi en yetenekli son reisleri çıkmıştır[76]. Sultan III. Murad, Hasan Reis'e büyük bir muhabbet besliyordu ve onun yönetiminde Haliç gezileri yapıyordu[77].

Osmanlı İmparatorluğu'nda artık paranın satın alamayacağı hiçbir şey yoktu. Askerler para hediyeleri ve fidye bedelleri alıyordu. Osmanlı Devleti'nde sürekli gelişen bir şey varsa o da ordu, mülki idare ve devlet saygınlığının temeli olan Hazine idi. Uluç Ali Reis[78] zamanlarında ve öncesinde Venedik'e ait topraklardan, Girit'ten ve İyonyen adalarından gelen Rumlar Türk kadırgalarında çalıştırılıyorlardı[79]. Bir süre sonra Venedik'in aldığı tedbirler[80] ve işsizlik, yani talan ve soygun fırsatının çıkması sebebiyle Hristiyan denizcilerin sayısı gittikçe azalmaya başladı ve

savaşlar sona erdiği ve devam etmediği için Macaristan'dan, Rusya'dan vs. gelen esirlerin sayısı da 3-4 bin[81] kişiye kadar düştü. 1580 yılından önce bunların disiplinsizliği endişe yaratmaya başlamıştı[82]. Kaptan-ı Derya, zorunlu askerlik sayesinde bazı Türk bölgelerinde[83], yetenekli ve denizlere aşina seleflerini çok aratan Türk kaptanları ve Rum köylüler bulmaktan bile memnun kalmak zorunda kaldı[84].

Artık açgözlü reisler[85] de makamlarını kötüye ve ticaret için kullanmaya başlamışlardı. Askerlik hizmetinden kaçmak isteyenlerden para alıyorlar; malzemelerin yarısını kendileri için kullanıyorlar veya satıyorlar; gemi yapımı için yaş odun kullanıyorlar ve böylece gemilerin en fazla bir yıl dayanmalarına sebep oluyorlar ve temin edilen erzakları kendi zimmetlerine geçirerek zenginleşiyorlardı[86]. 1590 yılına doğru İstanbul'da 200, İskenderiye'de 104 ve Dimyat'ta, Rodos, Anadolu limanlarında, Takımadalar'da ve Kıbrıs'taki diğer kadırgalar için 360 reis, 3 bin sipahi, 4 bin topçu, 4 bin cebeci ve 600 kalafatçı hizmet veriyordu[87].

Devletin gelirleri tür olarak aynı kalmıştı. On iki yaşından büyük Hristiyan tebaanın Cizye vergisi özellikle camiler için kullanılıyordu. İstanbul'da oturan Hristiyanlar, İstanbul dışında oturanlardan alınan 40 veya 70 akçeden – eski değeriyle 40 akçe = 1 duka altın - daha fazlasını ödüyor ve ayrıca vergi memuruna 4 akçe veriyorlardı. Vergi payları her bireyin varlığına göre hesaplanıyor ve 48 ile 200 akçe arasında değişiyordu. Aileleri olan yabancılar ve takiplerden kurtulmak isteyenler de vergiye tabiydiler[88]. Fatih Cami imamlarının ve talebelerinin geçimi, camiyi yaptıran padişahın fetihleri oldukları için, İstanbul ve Pera, Kefe, Eğriboz Adası ve Takımadalar'dan gelen cizye vergilerinden sağlanıyordu. Buna uygun olarak Bâyezid Cami'inin imam ve talebelerinin geçimi de Koron, Modon, İnebahtı ve Draç'tan gelen cizye vergilerinden karşılanıyordu[89]. Bu vergiler 1558 yılında 2 milyon[90] ve yüzyılın sonlarına doğru 3 milyon altın gelir sağlıyordu[91] ve Sultan III. Murad, bu gelirlerin büyük bir kısmını kendi "iç" hazinesine aktarmakta hiçbir sakınca görmüyordu[92].

Ayrıca hayvanlar için yüzde onluk âşâr vergisi alınıyordu. 1558 yılında buradan 2 milyon altın, daha sonraları biraz daha az gelir sağlanıyordu[93]. 1553-1558 yılları arası buğdaydan 800 bin, daha sonra 1.5 milyon; madenlerden 1553-1558 yılları arasında 1-1.5 milyon, daha sonraları sadece 500 bin (1590); miras vergisi 1553-1558 yılları arasında 200-300 bin, daha sonra bir milyona kadar (1573); fermânların hazırlanması için alınan harçlar

1553-1558 yılları arasında 100 bin altın gelir getiriyordu. Gümrükler[94] Hazine'ye oldukça büyük meblağlar kazandırıyordu: Örneğin 1.200.000 (1553) ile 2 milyon[95] altın arası. Bunların yarısı hediye olarak Mekke'ye gönderiliyordu[96]. İcarların getirdiği gelir ise 400 bin altındı. Vasallardan alınan vergiler ise 1558 yılında şöyle idi: Boğdan ve Eflak 20 bin[97]; Macaristan 30 bin; Erdel 10 bin; Nakşa 6-8 bin[98]; Sakız Adası 10-12 bin; Zenta 500; Kıbrıs 8 bin; Ragusa 12.000-12.500[99] altın. Sultan II. Selim zamanında ise Boğdan 35 bin[100] - daha sonraları sadece 26-29 bin[101]; Eflak 55-60 bin[102]; Erdel 1575 yılına kadar aynı tutarı, daha sonra 15 bin[103] ve Macaristan yine 30 bin altın ödüyordu. Zenta, Takımadalar ve Ragusa da yine aynı meblağları ödüyorlardı. Sakız Adası ve Kıbrıs fethedildikten sonra vergiden muaf oldular[104]. Neticede bu vergiler Hazine'ye beklenenden daha az, 500 bin altın civarında bir gelir getiriyordu[105].

Defterdar, timarlardan gelen yıllık 18 milyon altına dokunmaya çekiniyordu[106]. Bazı eyaletlerin gelirleri ise bizzat padişahın kendisine aitti; örneğin Mısır – ki oradaki gelirlerden Memlüklere ödeme yapılıyordu – Arabistan, Suriye ve Mezopotamya – ki bu son iki eyalette de askerlerin parası yine padişah tarafından ödeniyordu – ve Sultan II. Selim'in fethettiği yerler: 1558 yılında Kahire 500-700 bin, hatta 1 milyon altın ödüyordu[107]. Arabistan 500 bin[108], Halep 300 bin, Bağdat 250 bin[109] altın ödüyorlardı. Ayrıca tüm tayinlerde "iç hazineye" oldukça büyük meblağlar akıyordu[110]: Bir Eflak veya Boğdan Prenslikleri tahtının fiyatı 1590 yılından sonra 400 bin altındı[111].

16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirleri toplam 9-10 milyon altın dolaylarında, yani Sultan II. Selim zamanından 1-2 milyon fazla idi[112]. 1573 yılında, gelirlerin sadece 8 milyon altın olduğu zamanlarda hazinede her zaman 2 milyon altın fazlalık oldu[113]; daha önce Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu fazlalık 1 milyon altın dolayında idi[114].

İç hazine bir zamanlar devletin işleri için kullanılırdı ve sultan, kendi hazinesinde neredeyse hiç para olmadığını söylüyordu[115]. Daha sonra ise sultanın hastalıklı açgözlülüğü sebebiyle güvensizliğe mahal vermemek için genelde[116] herşey kapalı ve kilitli tutuluyordu[117]. Ancak İran savaşı çok daha fazla giderlere sebep olduğu ve Anadolu'daki gelir kaynakları bazen azaldığı için Divân-ı Hümâyûn para krizini aşmak için yeni tedbirlere

başvurmak zorunda kaldı. Sultan, Hristiyan tebaa ve farklı dinlere mensup herkesin mallarını istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğu gerekçesi ile genelde sadece deniz savaşları sırasında toplanan avarız vergilerini her yıl tahsil ettirmeye başladı ve vasal devletlerden de yardım paraları talep etmeye başladı[118]. Ölen memurların ve yüksek makamlara kadar gelmiş kulların mirasları da oldukça büyük bir gelir kaynağı idi: Beylerbeyi Hasan Paşa'nın ölümünden sonra iç hazineye birçok değerli taşın yanı sıra nakit 40 bin altın akmıştı[119]. Seksenli yıllarda dokuz paşanın mallarına el konulması ile hazineye 3,5 milyon altın kazandırıldı[120].

Bunlara rağmen, askerler kimi zaman paralarını alamıyor ve bu yüzden sarayda ticaret yapan tüccarların dükkanlarını soyuyorlardı[121]. Yedikule'deki hazine artık yoktu[122]. 1593 yılından sonra verginin peşin olarak neredeyse her ay tahsil edilmesi, Romen prensleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalaya itti[123]. Zengin Rumlardan ve Yahudilerden yüksek faizle borç almak bu gibi zorlukların henüz bilinmeyen çözümleri idi[124]. Bunun yerine sultan gümüş akçelerin değerini düşürdü ve böylece bir Venedik veya Osmanlı altını 40 yerine 60 veya daha fazla akçe geliyordu. Aynı zamanda altın sikkenin değeri sultanın emri ile iki katına çıkartıldı. Birçok dalgalanmalardan sonra nihayet kesin bir kur kararlaştırıldı: 80 akçe = 1 taler; 120 akçe = 1 altın. Sipahilerin günlük 8 akçesi ve ulûfeleri bu yeni sikkelerle ödendi[125]. Defterdarlar ise bunun karşılığında bir altına 60 akçe gelen sikkeleri kabul ediyorlardı[126]. Tabii askerler bu durumda yine ayaklanıyorlardı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU[*]

Sultan III. Murad'ın ilk hükümdarlık yıllarında yeniden başlayan İran savaşı, uzun süreden beri doğal bir liderden, adalet kaynağından, övgüden ve haklı ödüllerden mahrum kalan ordu için önemli bir meydan okuma olacaktı.

Sultan II. Selim'in tahta cülûsundan iki yıl sonra[1] yeni Osmanlı hükümdarı ile barışın onaylanmasını görüşmek üzere İranlı bir elçi topluluğu geldi[2]. Bu topluluk, askerleri ve hizmetlileri dahil 800 kişiden oluşuyordu[3]. Şah Tahmasb'ın en büyük oğlu İsmail[4], Erzurum Beyi'ne yaptığı bir saldırının intikamı için Osmanlılar tarafından esir tutuluyordu[5]. Yaşlı şah, Kürtler tarafından korunan sarayından çıkmıyordu, günde beş kez giysilerini değiştiriyordu, değerli taşlarının ve paralarının hesabını tutuyor, mücevherlerle spekülasyonlar yapıyordu ve üzerinde tamamen hakimiyet kuran falcılar ve kadınlarla vakit geçiriyordu. Kardeşlerini ya doğal ölüm, ya da cinayetten dolayı kaybetmişti; yeğeni İndus Nehri kenarlarında bir yerlerde dolaşıyordu; oğulları ise devlet işlerine karışamıyorlardı. Böylelikle halkın taparcasına saygı gösterdiği yaşlı şah, günlerini mutluluk içinde geçiriyordu. Mirasçılarının Osmanlı Sultanı ile arasını da düzeltmişti. Devletin çok az olan gelirinden – Hristiyanlardan alınan yüzde 10 vergi, vs. – yıllık 3 milyon altın dolayında geçimini sağladığı Kürtler, kendisine bağlı elli hanın her biri 300-500 dolayında atlı ve sayısız hizmetli sağlayabilecek güçte feodal birlikleri ve en iyi silahlarla donatılmış piyadeler[6], onu Osmanlılara karşı koruyordu.

O dönemlerde Osmanlılar Arabistan'da yeterince meşguldüler. 1569 yılında Koca Sinan Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa komutasında, yine Divân-ı Hümâyûn'un birbiri ile çelişen birçok emrinin sonucu olarak neredeyse tamamen elden çıkmış bu eyaleti tekrar geri kazanmak için Yemen'e birçok birlik gönderildi. Osmanlıları o dönemde İran'ın buradaki problemlere müdahale etmesinden daha çok korkutan bir şey yoktu[7].

Daha Arabistan'da Seydiler tarafından çıkartılan bu ayaklanmalarda, ordu yönetimindeki aksaklıklar açıkça ortaya çıkmaya başladı. Önce Lala Mustafa Paşa serasker tayin edilmişti, ama 3 bin Türk'ün hayatına ve topların kaybına mal olan bir mağlubiyetten sonra diğer vezirlerin

entrikaları sebebi ile geri dönmek zorunda kaldı[8]. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Taaz gibi önemli bir şehri ele geçirdikten sonra geri dönüp, başkentte Sokollu Mehmed Paşa'nın rekabeti ile uğraşmak zorunda kalmasının sebebi Koca Sinan Paşa idi. Osmanlı donanması Mayıs ayında Aden[9] Şehri'ni ele geçirdi ve Koca Sinan Paşa, Sanaa Şehri'ni kuşattı. Asilerin imamı ve aynı zamanda siyasi liderleri [Topal] Mutahhar ile anlaşmaya varmayı başardı ve Sultan Selim kaybettiği toprakları ve egemenlik haklarını geri aldı. Bu zorlu sefere katılan Behram Paşa, tekrar Türk olan Yemen'de sancakbeyi olarak kaldı[10].

Anadolu'daki barış beş yıl sürdükten sonra, 1576 yılının Mart ayında, bu sefer tahta cülûs eden Sultan III. Murad'a saygı gösterisinde bulunmak üzere yine bir İran elçi topluluğu İstanbul'a geldi[11]. Mayıs ayında Rumeli Beylerbeyi tarafından Üsküdar'da merasimle karşılandılar. Yeniçeri Ağası yeniçerileri ile birlikte Yahudi (Çıfıt) Kapısında bekliyordu. Uluç Ali Reis, misafirlere limana demirlemiş otuz kadırgadan birinde büyük bir ziyafet verdi. Top ateşleri eşliğinde yabancı elçiler yeniçerilerin saf tuttuğu sokaklardan geçerek şehre girdiler. Elçiler, zengin işlemeli brokar, ipek ve kadife giysileri ile sokaklardan geçiyorlardı ve arkalarından birçok atlı ve 500 deve geliyordu. Başlarında Sultan Tokmak olmak üzere kalacakları yere kadar geldiler. İstanbul'un İranlı gavurlara nefret besleyen ayaktakımı özenle uzak tutulmuştu[12].

İranlıların getirdikleri hediyeler oldukça değerli ve çeşitli idi: Kur'an el yazmaları, değerli taşlar ve inciler, halılar, silahlar, devekuşu tüyleri, "Horasan keçeleri, renkli ketenler", vs. Sultan Tokmak daha sonra başlarında Sultan III. Murad'ın[13] bulunduğu ve Osmanlı Sultanı'nın görkemine şahit olacağı 10-12 bin askerin katıldığı bir geçit merasimini izledi[14].

Şah Tahmasb 85 yaşında zehirlenerek öldüğünde elçi henüz Sünnilerin İstanbul'unda idi. Şah Tahmasb'ın en genç oğlu ve halefi Haydar, tahta cülûsundan kısa bir süre sonra Şahların sarayındaki Gürcülerin yerine gözlerini diken Türkmenler tarafından öldürüldü. Bunun üzerine askerler tarafından desteklenen "Deli" İsmail, Haşhaşilerin eski kalesi Alamut'taki zindandan çıktı ve şah olarak ilk işi kör olduğu için tehlikeli saymadığı Muhammed Hüdavendi dışındaki tüm kardeşlerini öldürtmek oldu. Şah İsmail de yine cinayete kurban gitti. Bu cinayetin sorumlusu olan prenses,

devlete çok büyük bir iyilik yapmış ve daha büyük gaddarlıklardan kurtarmıştı[15].

Şah İsmail'in tahta cülûsu sırasında İstanbul'da yaşayan Gerlach: "İran'daki yeni kral harekete geçtiğinde sanırsın ki doğudaki tüm ülkeler İran'a dahil olmak üzere Türklerden ayrılacaklar", diye yazmıştır[16]. Ancak kısa bir süre sonra Şah İsmail'in barış istediğine ve bir elçi göndereceğine dair haberler gelmeye başladı[17]. Şah İsmail'in ölümünden sonra ise Şah Tahmasb'ın kör oğlu tahta cülûs ettiğinde ve devlet işlerini yönetmekteki beceriksizliğinden dolayı oğulları Hamza, Abbas ve Tahmasb arasında savaş başladığında, İran'daki Özbekler rahatça dolaşıyorlardı[18] ve birçok vezir artık Doğu'daki ezeli düşmanı yok etme ve "pastayı kesme" zamanın geldiğine inanıyordu[19].

1578 yılının bahar aylarında Erzurum'da savaşa girmeye çok da niyetli görünmeyen 5 bin yeniçeri, 3 bin sipahioğlanı ve 400 tüfekçiden oluşan bir ordu toplandı. Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı Karaman, Sivas, Karahamid ve Erzurum sancaklarından 4 bin sipahi geldi. Erzurum'dan gelen birliklerin başında Behram Paşa vardı. Diğer birlikler Suriye, Irak ve Maraş'tan çağrıldı. Mısırlı Memlüklerin de gelmesi bekleniyordu ve Koca Sinan Paşa'yı yerinden ederek doğudaki savaşın tek seraskeri ve padişahın temsilcisi hâline gelen Lala Mustafa Paşa'nın sancağı altında birçok akıncı toplanmıştı. Emrinde birçok büyük ve bazı küçük top vardı, ama Portekiz komşularından bir süre önce kendi toplarını aldıklarından ve kendi tüfeklerini de ürettiklerinden beri İranlılar artık bu silahlardan korkmuyorlardı[20]. Ayrıca ellerine birkaç Osmanlı topu da geçmişti. Osmanlı ordusunun yanında 1.500 deve ve 275 bin altın değerinde bir hazine vardı[21].

13 Nisan'da yeniçerilerin öncü birlikleri Trabzon'a doğru yola çıktı ve Lala Mustafa Paşa bir süre sonra Üsküdar'daki karargâhından kalkıp, onları takip etti (5 Mayıs). Sultan III. Murad, başında bulunmayı reddettiği ordunun görkemli ayrılışını bizzat seyretti. Serasker Lala Mustafa Paşa Konya ve Sivas üzerinden Çermik'teki ordugahında uzun süre kalacağı Erzurum'a geldi.

Birlikler, özellikle para ve erzaklar çok yavaş ilerliyorlardı. Haziran ayının sonlarına doğru Lala Mustafa Paşa henüz eski Ermeni Kalesi'nin surlarının dibinde idi. Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa, sultanın tüm yetkiyi verdiği serasker Lala Mustafa Paşa'ya itaat etmemiş ve öncü birliklerin

lideri olarak yola çıkmamıştı. Ahmed Paşa derhal görevinden alındı, ama bu hadise, ordunun tutumunu açıkça gösteriyordu.

Savaşın yapılacağı yer olarak Gürcistan toprakları belirlenmişti. Burada Dede Semid* Hatun'un Tiflis'i kazanmak isteyen oğulları İmiretya Prensi Georg Bahaçuk, Levan, Kaheti ve Minuçihr ile Gregor iktidarı bölüşüyorlardı. Tiflis'te ise Şah Tahmasb'ın, kendine han dedirten ve İran'ın çıkarlarını koruyan kayınpederi Davud hüküm sürüyordu[22]. Bu ülkeye girerken öncü birliklerin başında Karahamid Sancakbeyi bulunuyordu. 14 Ağustos'ta Çıldır Kalesi'ni ele geçirdi ve bu kalenin hemen yakınında 16 Ağustos'ta[23] kimilerine göre Tokmak[24], kimilerine göre Muhammed Han yönetimi altında 25 bin İranlı ve 7 bin Gürcü'ye karşı büyük bir muharebe meydana geldi. Osmanlı ordusu, sert bir taarruza maruz kalan kanatlarda 13 sancakbeyini kaybetti ve ordu ancak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın müdahelesiyle mağlubiyetten kurtuldu. İranlılardan 5 bin kişi savaş alanında hayatını kaybetti ve 3 bin esir arasında Gürcü prens de vardı.

Gürcistan'a girildiğinde Prens Minuçihr'e ait bölgeler işgal edildi. Minuçihr birkaç kale ve sancakbeyi ünvanını talep etmişti. O güne kadar Hristiyanların elinde bulunan Tiflis, İran yandaşı sözde han tarafından terk edildi ve buraya 36 büyük top ile birlikte Türk müdafaa kıtaları yerleştirildi. Gürcüler bir yıllık vergiyi ödemek ve Osmanlı Sultanı'nın hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

Sonbaharda erzak yokluğu baş göstermeye başladı. Bataklık araziler ordunun ilerlemesini zorlaştırıyordu. Birlikler dar vadilerde atları için yem ve buğday aramaya çıktıklarında Gürcülerin ve İranlıların saldırısına uğruyorlardı. Emir Han'a karşı ikinci bir muharebenin yapılması gerekti. Kanak Nehri kenarında birçok İranlı asker ve asilzâde hayatlarını kaybederken, Türkler de 10 bin askerini kaybetti[25].

Yorgun düşmüş savaşçılar açlıktan ölme tehlikesi ile karşı karşıya geldiler. Nihayet açık isyan başladı. Yeniçeriler, Nehri geçmeyi reddettiler. Memnun olmayanlar Behram Paşa ve Derviş Mehmed Paşa şahsında liderlerini bulmuşlardı. Ne kötekler ne de cezalar artık fayda ediyordu. Lala Mustafa Paşa, savaşın devam ettirilmesinde ısrar ediyordu. Dönüş yolu için 12 bin altın dağıttı ve kendisi karşı kıyıyı ele geçirmek istedi ve boğulacak olursa, cesedinin bir çuval içinde oraya gömülmesini vasiyet etti. "Sultan Murad'ın ekmeğini yiyip, hizmette tereddüt edeni lanetliyorum[26]", dedi. Seraskerin bu enerjisi etkisini gösterdi. Bütün askerler onu takip etti, ama

nehir yatağında 5 bin asker hayatını kaybetti. Serasker tarafından ödül olarak verilen değerli onur kılıçları da kabaran sularda kayboldu.

Yorgun ordunun kalanı Ereş (Araş)'e ilerledi ve burayı ele geçirerek Şemahi (Sumah)'ye doğru yol aldı ve buraya da birkaç birlik bırakıldı. Tatar Hanı'nın kardeşi Adil Giray, Kafkaslardaki ünlü Demirkapı Geçidi'ni eline geçirdi. Daha sonraları İranlıların eline düştü ve düşmanlarının kadınlarına fazla ısrarcı iltifatlarda bulunduğu için idam edildi.

Lala Mustafa Paşa nihayet geri dönmeye karar verdiğinde fethedilen ve fethedilecek bölgeleri dört beylerbeyliği hâline getirdi: Şirvan, Tiflis, Sohum ve Gürcistan, bir Hristiyan'ın, Levan'ın oğlu Aleksandr'ın yönetimine verildi. Beylerbeyi'nin emrinde dokuz sancakbeyi vardı. Ama bu çok ziyaret edilen, fakat hiç de korkmuş gibi görünmeyen ve tam olarak ilhak edilmemiş sınır bölgelerinde Beylerbeyi olarak kalacak kimse bulunamadı. Kürtler ve prensleri af dilemiş ve kardeşlerden Minuçihr ve Gregor seraskerin karargâhında bulunmasına rağmen Gürcüler, yeniden saldırıya geçmek için ordunun çekilmesini bekliyorlardı. Sadece Özdemiroğlu Osman Paşa burada kalma cesaretini gösterdi ve serasker vekili olarak tayin edilerek emrine 10 bin sipahi, 2 bin tüfekle donatılmış yeniçeri ve topları ile birlikte topçular verildi. Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvan yakınlarındaki dağ ülkesinin güçlü kralının kızı ile evlendi ve Türklere teslim olan Derbend de onun emrine verildi.

Behram Paşa, Ereş bölgesindeki yönetimi teslim almayı reddedince bunu başı ile ödemek zorunda kaldı ve zar zor Haydar Paşa ile bu onurlu makamdan kaçmayan bir adam bulundu. Serasker nihayet Tiflis'e geri döndüğünde artçı birlikler bölgenin eski hükümdarının yeğeni Simon ve Ali Kuli Han'ın İranlıları tarafından sürekli olarak rahatsız edildiler (Kasım). Yağan yoğun kar, geri dönüşü daha da zor hâle getirdi.

Lala Mustafa Paşa, 56 Anadolu Sancakbeyi ve Şam'dan gelen sipahiler ile güçlenmiş bir vaziyette Erzurum'da kış karargâhına çekilirken, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın durumu kısa bir süre sonra tehlikeli bir hâl almaya başladı. İranlıların, Şirvan valisi[27] komutasındaki ilk saldırıyı başarı ile geri püskürttü[28]. Ama daha sonra saldıranlar, Kör Şah'ın eşi[29] ve onun veliahtı olan Selman Han'ın 50 bin süvarisi idi. Aynı zamanda Haydar Paşa Ereş'te Emir Han tarafından öldürüldü ve kale tekrar İranlıların eline geçti. Emir Han, Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Şemahi'de kuşattı ve yakınlara İranlı bir gözcü birlik yerleştirdi.

Osman Paşa, genç Tatar Hanı [Mehmed Giray] ile birlikte bu birliği gece yapılacak bir baskında, özellikle Tatarların ani taarruzu ile yok etmeye, ya da en azından dağıtmaya, Ereş'i ele geçirmeye, kadın hanı buradan kovmaya ve kendi beyliğine birkaç kaleyi kazandırmaya çalıştı. Ama Şemahi'den ayrılmak zorunda kaldı ve ancak bir süre sonra kayınpederinin yardımı ile beyliğinin başkentini tekrar ele geçirebildi. Kayınpederinin bölgesini de kendi hakimiyeti altına alabilmek için kayınpederini sığındığı Demirkapı'da zehirleyerek öldürdü[30]. Aynı dönemde Ali Kuli Han, Tiflis önlerine geldi ve Gürcü Simon gittiği her yerde kendi soydaşları tarafından sevinçle karşılandı.

Lala Mustafa Paşa, ancak 1579 yılı yazının sonlarına doğru, Tatarların da kendisine katıldığı Erzurum'daki karargâhtan ayrılabildi[31]. Emri altına verilen yeniçerilerin yarısını kaybetmişti ve İstanbul'da açılan boşlukları doldurmak için yeniçeri ocağına her kesimden insan toplandı[32].

Lala Mustafa Paşa, öncelikle Kars Kalesi'ni 24 gün süren bir çalışma ile tahkim etmek için ikinci seferine 1 Temmuz 1579 tarihinde çıktı[33]. Sultan III. Murad tarafından sefere katılmak üzere davet edilen ve emrine bir yeniçeri birliği verilen Tatar Hanı, Özdemiroğlu Osman Paşa ile birleşti ve birlikte Şirvan'ın henüz İranlılara ait bölümü ile Prens Aleksandr'ın bölgelerini talan ettiler[34]. Ordunun öncü birlikleri Maraş Beylerbeyi'ni yönetimi altında Tiflis'e kadar ilerledi, ama İranlıları burada bulamadı. Şam Beylerbeyi Sokollu Hasan Paşa, Ali Kuli Hanı esir aldıktan sonra 2 bin yeniçeri ile şehre girdi. Lala Mustafa Paşa, beş günlük bir yürüyüşten sonra, İran tarafından gelen barış tekliflerine kulak asmadan Revan'a vardı. 15 Kasım'da serasker tekrar Erzurum'a döndü ve burada görevini bırakma emrini aldı[35]. Sokollu Mehmed Paşa ölmüştü ve Lala Mustafa Paşa'nın de derhal hareket ettiği[36] (Nisan 1580) İstanbul'da veziriazamlık için kavgalar başlamıştı[37].

İstanbul'da entrikalar yumağı henüz bir çözüme ulaşmamışken, İran Şahı'nın elçisi Mesud aracılığıyla yeniden barış talebi ve Şirvan'ı teslim etmeden Tiflis ve Kars'ı teslim etmeyi vaat etmesine rağmen, Koca Sinan Paşa 700-800 top ve ocağa yeni kaydedilen yeniçeriler[38] ile birlikte Anadolu'ya gönderildi[39]. Yeni Serasker Koca Sinan Paşa Erzurum'dan Kars'a (15 Temmuz), oradan da beylerbeyini artık Yusuf diye çağrılan eski Gürcü Prensi Gregor ile değiştirdiği Tiflis'e geçti. İran ordusu şahın bizzat yönetimi altında Tebriz'de kalırken, Çıldır Ovası'na geldi. Herhangi bir

çatışma çıkmadı. Türkler savaştan bıkmışlardı ve seraskerlerinin sert mizacı da buna katkıda bulunuyordu. Koca Sinan Paşa ise sadece daha önce de sahip olduğu veziriazamlık makamını düşünüyordu. Bu yüzden sonbahar başlarken, İranlılar ile her ne pahasına olursa olsun, gerektiğinde Şirvan'ı da boşaltarak, barış yapmaya kararlı bir vaziyette Erzurum'a döndü ve hiçbir yetki veya emir almadan İstanbul'a hareket etti.

Van'a sınır nöbetçileri olarak Halep Beylerbeyi ve Lala Mustafa Paşa'nın yeğeni Mehmed Paşa ve Aleksandr'ın düşmanı olarak Minuçihr gönderildi: Mehmed Paşa yenilip, bir Gürcü tarafından yaralanarak Erzurum'a kaçtı. Doğu eyaletleri artık İranlıların saldırılarına açıktı. Ama Türklerin şansına İran'da taht mücadeleleri başlamıştı. Divân-ı Hümâyûn da imparatorluğun bu bölümü ile o dönemde hiç ilgilenmediğinden, 6 Ağustos 1581 tarihinde 10 Gürcü esir ile merasimle İstanbul'a giren[40] firari Koca Sinan Paşa veziriazam olarak görevine devam edebildi[41].

Ateşkes antlaşması imzalandıktan ve "değersiz Rafızî[42]" ile daha sonraki barış görüşmeleri kesildikten sonra Koca Sinan Paşa'nın rakibi Ferhad Paşa'ya 1581 yılında Anadolu'daki karmaşaları nihayet sona erdirme görevi verildi. Gürcistan'daki ordu sürekli olarak erzak yokluğundan şikâyetçi idi. Tiflis'e erzak götürmekle görevlendirilen bir birlik saldırıya uğradı ve iki beylerbeyi ile üç sancakbeyi hayatlarını kaybetti[43]. Artık şahın damadı olan Simon ile irtibata geçen[44] Minuçihr Mustafa, isyan bayrağını çekti[45]. Bu başarısızlıkların ve kayıpların faturası Koca Sinan Paşa'ya asıl şimdi çıkartıldı ve veziriazamlık görevini Kanijeli Siyavuş Paşa'ya devretmek zorunda kaldı. Ferhad Paşa, aynı zamanda seraskerlik makamına getirildi[46].

Ordu, Ferhad Paşa komutasında önce Kars'a ve daha sonra büyük surlarla tahkim ettirdiği ve elli üzerinde top ve bir sancakbeyi bıraktığı Revan'a doğru hareket etti[47]. Osmanlı'ya ihanet eden Minuçihr'i cezalandırmak üzere birliklerin bir kısmı Altınkale'ye gönderildi[48].

1582 yılında Ferhad Paşa, Nahcivan'a saldırmak ve Tiflis'e destek kuvvetleri götürmek üzere Erzurum'daki karargâhından ayrıldı. Tomanis yeniden tahkim edildi. Gürcülerden Simon'un kardeşi Davud teslim olduğunu açıkladı ve neredeyse Simon'un kendisi de ele geçiriliyordu. Ama talihli başlayan sefer çok üzücü bir şekilde son bulacaktı: Gürcü eşkıyalar Osmanlılara çok büyük zarar getirdiler; Rumeli sipahileri isyan ettiler ve

yeniçeriler ellerine geçen her yeri talan ettiler[49]. Ferhad Paşa, kendisinden beklenenleri yerine getiremeden İstanbul'a geri çağrıldı[50].

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın, İran Şahı'nın kısa bir süre önce yaptığı barış tekliflerine rağmen[51], Gürcülere ve İranlılara karşı dördüncü serasker olarak tayin edilmesi ile durum yine değişmedi. Doğu'da tek başına bırakıldığından, Tatarlardan beklenen yardımı da alamayınca daha da çaresiz hâle geldi. Nihayet 1582 yılında destek vermek üzere bir Türk ordusu harekete geçti ve Rumeli Beylerbeyi'nin yönetimi altında Kefe üzerinden Çerkes bozkırlarını geçerek büyük zorluklar altında Derbend Kapı'ya geldi.

Serhad beylerinin görevi, 1583 yılında Ali Kuli Han'ın 50 bin İranlı askerini zararsız hâle getirmekti. Osmanlı öncü birlikleri yenildi, ama tüm güçlerini kullanan Osman Paşa 9 Mayıs'ta Derbend yakınlarındaki Beştepe'de önemli bir muharebeyi kazandı. Tataristan'da güvenli bir dosta sahip olmak için Divân-ı Hümâyûn, Mehmed Giray Han'ın yerine daha önce Mevlevi dervişi olarak yaşayan kardeşi İslâm Giray'ı getirdi ve kendisine İstanbul'da bu yöndeki onay fermânını verdi[52]. Bunun üzerine yapılan merasim, beylerbeyi tayinlerinde yapılan merasime benziyordu: Kırmızı sancak, hançer ve at eksik değildi. Kaptan-ı Derya yeni hana ülkesine kadar eşlik etti ve soydaşları onu nihayet kabul etmek zorunda kaldılar. Giray hanedanının şerefi o kadar düşmüştü[53] !

Osman Paşa, Kastamonu'daki karargâhını bozup, Erzurum'a[54] doğru hareket ederken (1 Ağustos), İran Şahı'nın oğlu 1585 yılının yaz aylarında 20 bin asker ile Tebriz'e geldi[55]. Eski ünlü Çaldıran Muharebe alanında İran şehzâdesi Hamza, Türklerin öncü birliklerini yok etti ve Van Beylerbeyi Cığalazâde Sinan Paşa'nın ve Karahamid Beylerbeyi'nin gelmesi de bu mağlubiyeti engelleyemedi[56]. Ali Kuli Han'ın emrinde sadece birkaç Türkmen olduğu ve Sultan Süleyman'ın aldığı bu zengin ve ünlü şehirden ayrılmak zorunda kaldığı için Özdemiroğlu Osman Paşa Tebriz'i ele geçirebildi. Yeniçeriler tam üç gün üç gece Tebriz'de her yeri talan ettiler. Ama Ali Kuli Han kısa bir süre sonra tekrar ortaya çıktı: Serasker Osman Paşa'nın bir hastalığı sırasında daha önce de yenmeyi başardığı beylerbeylerine ikinci kez darbe vurdu. Osman Paşa düşmanını 27 Eylül'de Şenb-i Gazan'da büyük bir vuruşmaya davet ettiğinde, Türkler ağır bir mağlubiyete uğradılar. Karahamid Beylerbeyi ve Trabzon Beylerbeyi hayatlarını kaybettiler ve Karaman sipahilerinin komutanı esir düştü[57].

İkinci bir mağlubiyetten sonra Özdemiroğlu Osman Paşa, hastalıktan ve üzüntüden yorgun düşmüş vaziyette hayata veda etti[58].

Onun yerine Cığalazâde Sinan Paşa geçti ve seraskerliğine sonbaharda topçuların kazandıkları bir zaferle başladı[59]. İstanbul'da baş gösteren karışıklıklar sayesinde Ferhad Paşa elinde serakerlik fermânıyla Erzurum'a geldi ve savaşın yönetimini devraldı.

Bölgedeki gelişmeler, önderleri birbirleri ile mücadele içinde olan zor durumda kalan Türklerin yardımına yetişti. İran, Kulı Han'ın memnuniyeti için gözleri dağlanan ve zindana atılan çok sevdikleri liderleri Emir Han'ın öldürülmesinden ötürü Özbeklerle savaş hâlindeydi. Şehzâde Tahmasb'ı tahta getirecek olanlar işte bu tip askerlerdi. Türklere birçok mağlubiyet yaşatan yiğit Hamza cinayete kurban gitti. Şah Abbas'ın tahta cülûsu Türkmen beyleri arasında mücadeleye sebep olmuştu. Nihayet İran tarafından yeni barış teklifleri getirildi[60].

1587 yılının yaz aylarında Ferhad Paşa bazı İranlı sultanlara karşı zafer kazandı. Cığalazâde Sinan Paşa Bağdat'a gitti ve bu şehrin yönetimini devraldı. Ferhad Paşa 1588 yılında Karabağ'a geldi ve Gence Şehri'ni işgal etti.

Bir önceki yılın sonlarından itibaren barış görüşmeleri başlatıldı: Şah'ın yeğeni Hamza Mirza bu amaçla İstanbul'da idi. 1590 yılında imzalanan barış antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Şirvan'ı, Gürcistan'ı, Tebriz'i ve Karabağ bölgesini kazandı[61]. Gürcü prensler Simon ve Minuçihr ile Gilan Prensi Osmanlı'nın vasalları hâline geldiler[62].

Yeni eyaletler çok fazla gelir getirmiyordu. Buraya yerleştirilen sipahiler, tarlada çalışacak adam bulamıyorlardı. Yeniçeriler ise eşleri ve çocukları ile ayrı bir sınıf oluşturuyorlardı. Askerlerin ayaklanması nadir görülen bir şey değildi[63]. Halk, oldukça güvensizdi: Anadolu'nun içlerine kadar silah taşımak yasaklandı[64]. Gürcü Simon, sadece halktan korktuğu için tekrar ayaklanmaktan çekindi[65]. Gelirler, idarenin giderlerini bile karşılamıyordu[66]. Bu ağır savaş, özellikle ordunun çöküşüne, devlet sisteminin gevşemesine, eyaletlerin fakirleşmesine[67] ve yönetimdeki insanlar arasında rüşvetin yaygınlaşmasına sebep oldu[68].

ALTINCI BÖLÜM

VENEDİK, FRANSA, İSPANYA, LEHİSTAN VE AVUSTURYA İLE

İLİŞKİLER. HRİSTİYAN AHALİNİN HOŞNUTSUZLUĞU VE FESADI.

YENİ HAÇLI SEFERİ PROJELERİ[*]

1583 yılında yüksek mevkideki bir memur: “Gavurlar, İran savaşı sebebi ile baş kaldırıyorlar, ama savaş bir gün sona erecek. O zaman sultanın gücünü görecekler”, demişti[1]. Bu tehdit sadece bir övünme idi, zira Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’da bir savaşa hazırlıklı değildi ve sultan, ne batıda “Frenklerin” ülkesinde, ne de doğuda “Kızılbaşların” ülkesinde savaşmaya niyetli değildi.

Venedikliler, Kıbrıs savaşında doğudaki ticarî menfaatleri için “sultanı el üstünde tutmak” zorunda olduklarını anlamışlardı[2]. Koca Sinan Paşa, Korfu’ya bir saldırı düzenlemek; Ferhad Paşa devlete Kotor’u; diğer vezirler de önemli bir yer tutan Zara’yı veya Novigrad’ı ve Cığalazâde Sinan Paşa “Takımadaların feneri” olan Çuha Adası’nı kazandırmak istiyorlardı[3]. Ayrıca Uskoklar da Osmanlı toprağındaki eşkıyalıklarına devam ediyorlardı[4] ve Pastroviç klanı meselesi Venedik-Türk ilişkilerinde bir krize sebep olmuştu. Yine de her iki tarafın tutumuna bakılırsa savaşın çıkması muhtemel görünmüyordu. Venedik’in doğudaki ticareti, Yahudilerin Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerini gittikçe genişletmelerinden dolayı oldukça gerilemişti, özellikle yün ve kumaş ticareti eskisi kadar gelir getirmiyordu. Ama Venedik cam ve kâğıt ürünlerine hâlâ büyük bir talep vardı ve Venedikliler büyük ve kalabalık şehirleri için Osmanlı’ya ait yerlerden ithal edilen buğdaya ihtiyaç duyuyorlardı[5].

Bu yüzden Venedik Balyosu her zamanki gibi yanında büyük bir toplulukla sultanın huzuruna çıkıyordu ve şahinler veya başka hediyeler getiriyordu. Raporlarında ise daha sonra Türklerin cüretkarlıkları hakkında şikâyette bulunuyordu, zira ölüm veya başka küçük düşürücü tehditlerle karşılaşmıştı. Balyoslar, bir süredir biraz Türkçe de anlıyorlardı ve Venedik Türkçe dersi almak üzere genç adamları hocalara gönderiyordu[6]. Kahire, Halep ve Sakız Adası’nda yine Venedik konsolosları vardı[7].

En azından kısa süre için Akdeniz’de İspanyollara karşı yürütülen deniz savaşında kendini kanıtlamış olan Fransa’nın nüfuzu oldukça zayıflamıştı. “Türkler”, diyor bir Fransız elçi, “ne düşmana, ne de dosta değer vermeyecek kadar küstah, kibirli ve kör oldular[8]”. Fransa’nın Doğu Akdeniz’de aktif bir ticaret yapması imkânsız hâle gelmişti. Sadece Halep’te yıllık 80-100 bin arası bir gelir elde ediliyordu. Bir mercan şirketi

Cenevizli rakiplerine karşı dayanamadı ve Cezayir, Tunus ve Trablusgarb konsoloslarının fazla işi yoktu[9]. Fransa Kralı'nın temsilcileri[10] şimdi de hediyeler, saatler, kadın sultanlar için makyaj malzemeleri, aynalar, yelpazeler, vs.[11] getiriyorlardı, ama talepleri çok yüksekti: İstanbul'da imtiyaz hakları, doğudaki Latin kilisesi üzerinde egemenlik haklarının tanınması, elçiler tarafından tespit edilen esirlerin serbest bırakılması, buğday ihracatında öncelik hakkı ve Eflak tahtına Fransa Kralı'nın da kabul edebileceği bir adayın tayin edilmesi. Bu aday, III. Henri'nin himayesi altında uzun bir süre Paris'teki sarayda kalan Petru Cercel idi[12]. Fransızlar ayrıca yüksek mevkideki Türklerle konuşurken oldukça heyecanlı, ama yine de meydan okuyarak davranıyorlardı. Sokollu Mehmed Paşa bir gün Acqs Piskoposu'nu "ne ve kiminle konuştuğunu" unutmaması gerektiği yönünde uyardığında, piskopos ona "Bir köle ile" diye cevap vermişti. Veziriazam sessiz kalmıştı, ama bu hakareti asla unutmadı[13]. Fransa'nın prestijine en fazla zarar veren, sadece kralın Türk elçilerini resmen kabul etmekten çekinmesi değil – elçi Mahmud'un 1570 yılında gelmesi rahatsızlık vermişti[14] - çeşitli elçilerin ve cüretkâr planlayıcıların din kavgaları sırasında dikkatli Osmanlı devlet adamlarına yapılan tuhaf tekliflerdi. Bir seferinde 200 Türk gemisinin Aigues-Mortes sularında Fransız Hugenotlar ile birleşip İspanyollara karşı savaşmaları talep edilmiş[15]; başka bir zaman Anjou Dükü Türk ordusunu İtalya'ya karşı savaşa götürmeyi teklif etmiş[16], ya da Valoislerin İspanyol rakibi II. Phillip'e karşı kullanılmak üzere Cezayir'de bir krallık istemişti[17]. Fransa Kralı, yeni Erdel Beyi Stefan Bathori için Reiux hanedanından "var olan en ahlaklı ve güzel kadınlardan biri olan" Matmazel de Chasteauneuf şahsında uygun bir gelin adayı teklif etmişti[18]. Eski Yagellon hanedanının yok olmaya yüz tuttuğu bu dönemlerde Lehistan'da Fransa Kralı'nın kardeşi Henri'yi tahta oturtmak için her türlü çaba gösteriliyordu ve en azında bu plan gerçekleştirilebildi[19].

Kıbrıs Savaşı sırasında Uluç Ali Reis, Tunus Şehri'ni ele geçirmişti[20]. Cezayir'e disiplinli birlikler yerine daha çok ele avuca sığmaz bir savaşçı sınıfı olarak hareket eden yeniçeriler yerleştirilmişti. Uluç Ali Reis'in yetiştirmesi Hasan Reis 1577 yılında bunların başına getirildi. Berberiler kaderlerine boyun eğmişlerdi. 1580 yılında son ayaklanmaları da bastırıldı[21]. Kısa bir süre sonra komşu Fas'ın Şerifi de Osmanlı hakimiyetini tanıdı ve elçileri, aralarında fildişinden iskemlelerin de bulunduğu hediyelerin yanı sıra 5 bin altın vergiyi getirmek üzere İstanbul'a

geldi[22]. Burada İspanyolların nüfuzu tamamen yok edilmişti ve bu sayede İspanyollar ile yeni anlaşmazlıkların çıkması da engellenmişti.

Kadırgalarıyla, korsanlıkta gösterdikleri başarılardan dolayı sultanın öfkesini kabartan Floransalılar, 1578 yılında barış yaptılar. Bongianni Gianfigliazzi aralarında atlar, kristal kupalar, mermer masalar, Ceneviz şekerlemeleri ve büyük, geniş ve kapsamlı bir dünya haritasının da bulunduğu birçok hediye getirdi[23].

Dolaylı ticarî çıkarlardan çok, doğrudan İspanya ile ilgili anlaşmazlıklardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında ilk bağlantılar bu dönemlerde başladı. Sokollu Mehmed Paşa 1579 yılında Kraliçe Elizabeth hakkında bildiği, sadece "kraliçenin yaşlı ve bir Rafızî olduğu" idi[24]. Kraliçeyle papanın izdivacı, sadece tehdid altındaki vicdanları selâmete kavuşturabilirdi. Sadece birkaç gemi Fransa bayrağı altında Doğu Akdeniz'e geliyordu[25]. Birkaç İngiliz atı ile Eflak'tan geçiyordu ve Eflak Prensi Aksak Petru bu güne kadar görmediği bu yabancılara ülkesinde at satın alma izni verdi[26]. Sokollu Mehmed Paşa ayrıca İngiltere ile 35 maddelik bir kapitülasyon imzalamak istedi, ama Ekim ayının sonunda Fransızların entrikaları sebebi ile böyle bir antlaşma gerçekleşmedi[27]. Metal, demir ve değerli madenlerden hediyelerle gelen Harborne ancak uzun süren ısrarlar sonucunda 1580 yılında sürekli İngiliz temsilcisi olarak İstanbul'da kalabildi[28]. Ancak 13 Mayıs 1580 tarihli onay mektupları kısa bir süre sonra Fransızların ısrarları üzerine geri alındı. Harborne tekrar İstanbul'a geldi ve bu sefer güçlü hamiler buldu. 1582 yılında İngiltere kraliçesi tarafından sultana ve Sokollu Mehmed Paşa'ya yazılmış mektuplar sundu. Yeni elçiyi taşıyan İngiliz gemisi, top ateşleri altında İstanbul'a geldi. 3 Mayıs 1583 yılında Sultan tarafından kabul edildi ve Dostluk ve Ticaret Antlaşması (kapitülasyon) yenilendi. Cığalazâde Sinan Paşa İngiliz elçi ile birbirine düşman da olsa – veziriazamın önünde birbirlerine girmişlerdi - Harborne 1588 yılına kadar İngiltere adına tanınmış temsilcisi olarak kaldı[29].

Türkler 1576 yılının Mayıs ayında "Lehistan Devleti'ndeki halkların, padişahın gölgesi ve koruması altında barış içinde ve düşmanlarına karşı güvende yaşadıklarını" ve Leh soylularının "diğer beylerden" hiçbir farkı olmadığını iddia ederek, İmparatoru Lehistan tahtı ile uğraşmaktan vazgeçirdiler[30]. Divân-ı Hümâyûn'un Yagellon hanedanının eskiden şanlı devletine karşı politikası bu sözlerde saklı idi.

1569 yılında Sokollu Mehmed Paşa, İran'a daha rahat geçebilmek için Volga Nehri'nin Don Nehri ile birleştirilmesi için bir proje hazırladı[31]. Rus birlikleri, kanal işleri ve denetiminden sorumlu yeniçerileri ve akıncıları geri püskürttükleri için bu proje hiçbir zaman gerçekleşmedi[32] ve Azak'da savaş için depolanan mühimmat ve erzaklar sonbaharda bir yangında heba oldu[33]. Kazan ve Astrahan, barış antlaşması derhal yenilenen (1570) Rus Çarı'nın elinde kaldı[34].

1572 yılında, saltanatı sırasında Osmanlıların zayıflamış Lehistan'ı rahat bıraktıkları Kral Sigismund August hayata veda etti[35]. Bunun üzerine kurulan geçici hükümet sırasında zayıflayan devleti, talepler ve istekler, Leh elçilerine uygulanan tedbirler ve sultanın vasallarına gönderilen mektuplar ile küçük düşürmeye başladılar. Daha Kral Sigismund August zamanında, Aleksandru Lapuşneanu'nun küçük oğlu Boğdan, asil bir Leh hanedanından kendisine eş olarak bir prenses aramak üzere sınırı geçtiğinde ve Leh ileri gelenlerinden biri ile yaptığı kavga sırasında yaralanıp, esir alındığında Osmanlı Sultanı, "kaçak" Boğdan'ın yerine babası yaşlı Bogdan'ın başka bir oğlu olduğu söylenen birini tayin etti ve Aleksandru Lapuşneanu'un her iki oğlunun (1572)[36] da Boğdan'ın Miliecki ve Lehlerin desteği ile Boğdan topraklarına saldırdığı gerekçesi ile teslim edilmesini talep etti[37]. Boğdan meselesi Lehistan'ın olumsuz cevabı ile çözülmeden kaldı.

Vezirler, İstanbul'daki Leh elçilerine aşağılayıcı bir biçimde davranırken, dost ülke Fransa'ya bir kralı tavsiye etmeye, ya da en azından Osmanlı'nın kabul edemeyeceği bir adayı tahta getirmelerini engellemeye çalışıyorlardı. Sokollu Mehmed Paşa, Ortodoks Prens Konstantin'i Ostrog Palatin'i olarak tercih ediyordu[38]. Bu prensin sultana vergi ödeyeceğini ve sürekli bir tehlike olan Tatar Hanı için 30 bin altın değerinde bir hediye umuyorlardı[39]. Ancak Fransızlar Valois Dükü Henri'nin seçilmesini ısrarla istediklerinde, Divân-ı Hümâyûn Fransızların Boğdan ve Eflak'ın Lehistan ile birleşmesi, Tatarların hizmetlerinden vazgeçilmesi, vs. gibi kabul edilemez ve fantastik tekliflerini görüşmelerden çıkarttılar[40], ama Sokollu Mehmed Paşa devletin ileri gelenlerini Fransız taht varisi lehine etkilemeyi kabul etti. Sultan III. Murad, "kendi aralarından Lehistan tacı için uygun bir aday bulamadıkları için" bir Fransız adayın tahta geçirilmek üzere seçildiğini öğrenince, Leh vasallarını bu karardan dolayı tebrik etti[41].

Kral Henri, ailesinin hırsları ve fantastik planlara eğilimine rağmen, Osmanlılar için çok rahat bir komşu idi. Divân-ı Hümâyûn'un yeni para

taleplerinden dolayı iyice çaresiz kalan Boğdan Prensi Ioan-Cel-Cumplit, yerine getirilen Aksak Petru lehine tahttan feragat etmek istemeyip, isyan bayrağını çektiğinde Lehistan sarayında hiçbir destekçi bulamadı. Sadece Nisovyalılar, Hatman Şvirşevşi komutasında Rusça "İvonia" dedikleri gözüpek Boğdan Prensi'ne yardıma geldiler. Asi prens bu cüretkâr atlılar ile Bender'den Tuna Nehri'ne kadar uzanan bölgenin tamamını talan etti ve Eflak'ta Vintila adında bir prensi tahta oturttu. Nihai muharebede Türklerin karşısına kendi ülkesinin Boyarları ile çıktığında ise Boyarlar onu terk ettiler ve Roscani'de yapılan muharebeye katıldıktan sonra Osmanlılara teslim olmak zorunda kaldı ve hayatını kaybetti. Ancak eşi Maria, kayınpederi Lupea Huru ve hazinesi Lehler tarafından Osmanlılara teslim edilmedi[42] (Haziran 1574).

Kısa bir süre sonra Kral Henri, Fransa tahtına cülûs etmek üzere Lehistan'dan ayrıldı. Yeni bir ara hükümet dönemi Divân-ı Hümâyûn'a Lehistan'a karşı tehditkâr bir müdahalenin kapılarını tekrar açtı.

Özi Nehri kenarındaki komutanlar ile Tatarlar arasındaki düşmanlıklar yeniden başlamıştı. Elçi Andreas Taranovski'nin İstanbul'da bulunduğu bir sırada Georg Jaslowiecki'nin Tatar Hanı'nın atlılarını yendiği, oğlunu esir aldığı ve birçok Tatarı öldürdüğü haberleri geldi[43].

Tatarların buna cevabı hanın dört oğlunun ve birçok yeğeninin eşliğinde 1575 yılı içerisinde Lehistan'a büyük bir akın oldu[44]. Fransız Alençon Dükü'nün de katıldığı yeni taht mücadelesi sırasında Sokollu Mehmed Paşa önce son Yagellon'ın kız kardeşi ile evli bulunan İsveç Kralı'ndan yana oy kullandı. Turla Nehri'nin çizdiği Kazak-Leh sınırında Hristiyan eşkiyaların akınlarını engellemek üzere bir kale kuruldu. Tatarlar ve Lehler arasındaki çatışmalar devam ediyordu.

Divân-ı Hümâyûn, daha sonra ilk adayından vazgeçti ve daha uygun görülen, 1571 yılında ikinci ve son Zapolya, zayıf Yanoş Sigismund'un yerine geçen Erdel Voyvodası Stefan (İştvan) Bathori'yi desteklemeye başladı. 13 Mart 1575 tarihinde Sultan III. Murad, Lehistan'daki tüm asilzâdelere vasalını tavsiye ettiği bir mektup gönderdi[45]. Yaz aylarında İstanbul'a gönderilen Kristoforos Dzierzek üzerinde aynı yönde etki yapıldı. Hatta Lehleri tavsiye ettikleri vasal tahta geçmediği takdirde, Tatar Hanı'nın büyük bir akını ile tehdit ettiler[46].

Bathori, Aralık ayında gerçekten de tahta çıkarıldı, ama ondan Divân-ı Hümâyûn'a tâbi bir vasallık ilişkisi bekleyenler kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Tahta henüz yabancı olduğu sürece Türklere

karşı hassas davranmaya çalıştı ve 1577 yılında Danzig'e doğru hareket etti[47], ama Kazakları krala bağlı bir hatman yönetiminde yeniden organize etmesine rağmen[48], iktidara geldikten birkaç ay sonra Boğdan'a yaptıkları bir akını engelleyemedi.

Önce Tatarlar, Varşova'ya kadar her yeri talan ettiler (Mart 1577) ve İstanbul'daki köle tüccarları için çok sayıda esir aldılar[49]. Daha sonra, tam da Divân-ı Hümâyûn'da her yıl buraya hediye olarak gönderilecek değerli samur kürklerden bahsedilip, Sultan III. Murad ile yeni bir antlaşma görüşülüp karara bağlanırken, Aksak Petru'nun prensliğine akın ettiler ve yeni ortaya çıkan düzmece bir Yanoş'u tahta geçirmek için harekete geçtiler (Haziran) ve birkaç hafta sonra yine bir düzmece Yanoş şansını denedi. İkinci kez geldiğinde "gerçek mirasçı" olarak tahtı ele geçirmeye başardı (Kasım). Başlarında yeni Leh Kralı'nın kardeşi Erdel Voyvodası Kristoforos'un bulunduğu Eflaklar ve Erdellilerden destek alarak Aksak Petru kısa bir süre sonra Boğdan'a geri döndü (1 Ocak 1578)[50]. Boğdan'a gönderilen Silistre ve İzmit sancakbeylerinin müdahalelerine gerek kalmadı[51].

Stefan Bathori daha 1577 yılında Rus Çara karşı savaşmak üzere Türklerden, özellikle Tatar birlikleri olarak yardım istemişti, ama boşuna[52]. Taranovski, yeni Han Mehmed Giray'ın huzuruna çıkıp, korktuğu bu komşusunun dostluğunu talep ettiğinde, zindana atıldı ve Markus Sobieski bu olayı şikâyet etmek üzere İstanbul'a gönderildi[53]. Tatar Hanı 1576 yılında Moskova Knezi'ne karşı muharebede yenilmişti[54], ama şimdi Lehistan'ın bu iki baş düşmanı arasında bir antlaşma yapıldı[55]. Bu antlaşmaya istinaden Tatarlar komşu Leh eyaletlerinde, özellikle Ostrog Palantini, Prens Konstantin'e ait olan Podolya'ya akın edebileceklerdi. Tatar Hanı sadece her zamanki gibi her yıl gönderilecek hediye yün giysileri değil, Sigismund August'un ölümünden sonra geriye dönük olarak yapılmayan tüm teslimatları da istiyordu[56].

Ahmed Çavuş tekrar Divân-ı Hümâyûn'a gelip, onaylanan antlaşma ile birlikte yapılan saldırı için Yanoş Podkova'nın mazeretlerini de beraberinde getirdiğinde Özi kahramanları [Kazaklar], bu sefer Aleksandru adında düzmece bir taht varisini tahta geçirmek üzere yine Boğdan'da idi. Sokollu Mehmed Paşa'nın öfkesi o kadar büyüktü ki, yabancı bir elçinin karşısında tüm nezaket kurallarını unuttu ve: "Tatar Hanı'na lanet olsun! Neden kralı bütün beyleri ile birlikte esir alma fırsatını kaçırdı ki?[57]", dedi. Lehler, sanki

iki yıl içinde 700 bin koyun çalan ve yeni sınır kalesi İslâm Kerman'ı tahrip eden Nisovyalılardan ve Boğdan'daki karışıklıklar için intikam alır gibi, savaşla tehdit edildiler[58]. Lehistan'daki "köle" nihayet efendisinin öfkesini hissedecekti[59].

Aleksandru, Erdellilere yenildi ve hainlerin çarptırıldığı ölüm cezasının infazı için İstanbul'a gönderildi. Bitmek bilmeyen para hırsı yüzünden Romen topraklarındaki karışıklıklara sebep olan Mihail Kantakuzenos boğduruldu. Bathori, Türkleri iyi niyetine ikna etmeye çalıştı: Kazak Hatmanı uzaklaştırdı ve yönetimindeki bazı isyancıları idam ettirdi. Ama hem kendi onuru, hem de devletin onuru için büyük bir kurban daha vermesi gerekti: 16 Haziran'da herkes tarafından sevilen ve saygı duyulan cesur Yanoş Podkova, Livov'da bir çavuşun gözleri önünde, meydanda idam edildi. Son sözleri idamı seyreden herkesin uzun süre daha hatırında kaldı: "Sevgili insanlar, neden başımı keseceklerini biliyor musunuz? Çünkü kılıcımı Türklerin kanı ile ıslattım ve hem sizin, hem de tüm Hristiyanların düşmanına karşı defalarca hayatımı tehlikeye attım[60]".

Uyarı niteliğindeki bu idama rağmen kısa bir süre sonra Boğdan'ın kardeşi Petru Lapuşneanu, Podkova'nın oğlu Konstantin ve Stefan Lacusta'nın oğlu diğer Konstantin gibi başka Boğdanlı prensler etraflarına Kazakları toplayıp, tekrar "yabancıların" eline düşen "miraslarını" geri almaya çalıştılar. Türkler, bir kez daha Lehistan'daki çaresiz vasalı tahttan indireceklerini açıkça beyan ettiler. 1579 yılının tamamı boyunca Kazaklar Boğdan'da kaldılar. Ama acilen İstanbul'a giden Taranovski bir kez daha Türklerin öfkesini dindirmeyi başardı[61]. Ayrıca 30 bin taler değerinde bir haraç almış olan Tatarların Ruslara karşı destek vereceklerini umuyordu[62]. Ama bu talebi geri çevrildi ve Aksak Petru'nun (sonbahar 1579) tahttan indirilmesi ve Petru Rareş'in gayri meşru oğlu olan Saksonyalı Yanku'nun tahta getirilmesi Özi Nehri'nin Uskokları[63] olan Kazakların akınlarını sona erdirdi.

Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü, özellikle de Koca Sinan Paşa'nın veziriazamlığa getirilmesiyle Türkler ile Lehler arasındaki anlaşmazlıklar daha da büyüdü. 1581 yılında ölen Kristoforos Bathori'nin ve yerine seçilen henüz reşit olmayan oğlu Sigismund'un yerine Erdel Prensliği'ne maceraperest Paul Markhazy'yi getirmek isteyen Erdel ileri gelenleri, Kral Stefan Bathori ve İstanbul'daki yöneticilerin arasının düzelmesine fazla katkıda bulunmadılar. Koca Sinan Paşa için Stefan Bathori Divân-ı Hümâyûn'u memnun etme çabalarına karşın, sadece ehilleştirilmesi

gereken “kurnaz bir itti”. Tatar Hanı, Kazakların esaretinden kralın eline geçen iki aile üyesinin serbest bırakılmasını talep etti. Yeni Boğdan Prensi de komşusuna düşmanlık besliyordu ve Lehistan’ın ticaretini mümkün olduğunca engelliyordu.

Bunun sonucunda sınırda bulunan Leh subaylar Boğdan’ın doğusunda çıkan bir ayaklanmaya destek verdiler ve daha sonra bu ayaklanmayı çıkartmakla suçlandılar. Leh elçi Dzierzek, Divân toplantısında Boğdan elçisi ile kavga etti. Sınır boylarına ilişkin çatışmalar, Giray hanedanından esirlerin serbest bırakılmasına rağmen devam etti, ama artık bu çatışmalar düşman akrabanın sarayına değil İstanbul’a taşınmıştı. Leh Kralı, Livov’da Divân-ı Hümâyûn tarafından azledilen Prens Yanku’nun başını kestirdi (Eylül 1582) ve itaatsizlik ve sadakatsizlikten dolayı teslim edilmesi istenen bu kaçağın idamının Divân-ı Hümâyûn’un öfkesini kabartmayacağından emin olabilirdi[64].

1583 yılında Bender’deki Türkler, Lehistan kıyılarında “köyler kurmak” için Özi Nehri’ni geçtiler. Kazaklar bu barış ihlalinin intikamını Akkirman’ı kuşatıp, oradaki beyi öldürerek ve Bender’i ele geçirmeye çalışarak aldılar. 15 bin kişiden oluşan bir Boğdan ordusu işgalcilerin karşısına çıktı ve sonbahara kadar Aksak Petru’nun askerleri muharebe için hazır beklediler.

Rumeli Beylerbeyi kuzeye yöneldi ve uzun bir süre Edirne’de kaldı. Yeni Leh elçi Podlodovski’nin Edirne dolaylarında öldürüldüğü anlatılır. Podlodovski’nin ardından kısa bir süre sonra ikinci bir elçi (1584 yılı başlarında) kralının özürlerini iletmek üzere geldi. Yine bazı Kazak başları vuruldu ve 38 top bir çavuşa teslim edildi. Krakov’da ayrıca Özi kahramanlarının lideri Samuel Zborovski’nin de başı vuruldu.

Tatarlar aynı dönemde yine birçok esir aldıkları akınlarına başladılar[65]. Birkaç ay sonra Kazaklar hem Bender önlerinde, hem de Tatarların bölgesinde görüldüler. 1586 yılında Tatarlar intikamlarını aldılar: Bender bölgesi üçüncü kez Tatarların akınına uğradı. Kral Stefan Bathori işte böyle üzücü ve karışık şartlar altında 1587 yılında hayata gözlerini yumdu: Savaşı istememişti, ama barışı zorla elde etmeye de gücü yetmemişti[66].

Divân-ı Hümâyûn artık her zaman huzursuz, ama korkak Lehistan’a gerçek bir vasal devlet olarak davranma zamanının geldiğine inanıyordu. Önce Erdel’deki genç vasalı Sigismund’u tercih ediyor gibi görünürken, daha sonra kuzeni Kardinal Andreas Bathori’yi, gayri meşru birkaç Yagellon’ı veya bir süre için Lehistan’ın Ortodoks Kralı olmayı umut eden yaşlı Boğdan Prensi Aksak Petru’yu onayladı. Dzierzek, bu teklifleri ısrarla

geri çevirdi ve Leh asilzâdelere karşı kullandığı tonla şikâyette bulundu. Tabii bu konuşmalar vezirleri hiç etkilemiyordu ve nihai karar, Lehlerin tahta hiçbir "Alman, İspanyol, İngiliz, Fransız veya Rus" seçmemeleri yönünde oldu, zira aksi takdirde yine Tatarların akınına uğrayacaklardı.

Kazaklar her zamanki gibi hem Boğdan Prensi'nin topraklarında, hem de Bender Sancağı'na bağlı bölgelerde akına çıkıp, her yeri talan ederlerken, Lehler 22 Ağustos 1587 tarihinde kral seçimini yaptılar ve Zborovski'nin taraftarları tarafının tercih ettikleri aday olan Avusturya Arşidükü Maksimilyan'i kral seçtiler. Üç gün sonra azınlıkta kalan İsveç Kralı Sigismund Vasa'nın taraftarları ikinci bir toplantıda Sigismund Vasa'yı kral ilan ettiler. Kazaklar, çifte seçimi Özi Nehri kenarında Özi'ye ve Bender ile Akkirman bölgelerine yaptıkları akınlar, Tatar Dobrucasında Babadağ Şehri'nin ateşe verilmesi ve Yanoş Voda adında Boğdan tahtı üzerinde hak iddia eden yeni birini getirerek kutladılar. Niğbolu Sancakbeyi bu ısrarlı eşkıyaları cezalandırmak için Doğu sınırına gelmek zorunda kaldı.

Maksimilyan, bu arada Lehistan'da gücü eline geçirmeye çalıştı, ama 24 Ocak 1588 tarihinde, iyi bir komutan ve Kral Stefan'ın siyasetinin ve gelecek planlarının mirasçısı, ülkenin âlim, zengin ve güçlü adamlarından biri olan şansölye Johann Zamoyski, Maksimilyan'i Silezya'da esir almayı başardı ve Maksimilyan bir sonraki yılın Mart ayında Beuthen barış antlaşmasında tüm haklarından feragat etmek zorunda kaldı[67]. Bu başarı Zamoyski'yi uzun bir süre Lehistan'ı yöneten adam hâline getirdi ve onun güçlü kahraman figürünün yanında çaresiz kukla Kral III. Sigismund tamamen kayboldu.

Zamoyski'nin yürüttüğü siyaset fetihlere doymayan Avusturya'ya direnmek, Erdel hanedanından gelen talepleri geri çevirmek, teorik olarak birer vasal devlet olan Boğdan ve Eflak prensliklerinin ilhakını mevcut tüm araçlarla sağlamak ve bu amaçla görkemli elçi toplulukları, sayısız değerli hediyeler ve nezaket ile Türklerin dostluğunu muhafaza etmekti.

Bu kurnazca planlanan ve ustalıkla gerçeğe dönüştürülen siyasi sisteme tek uymayanlar Kazaklardı. Neredeyse tamamen bağımsız ve herşeyden önce ehilleştirilemeyen savaşçı halk, varlığını saldırılar, akınlar ve taht üzerinde hak iddiasıyla ortaya çıkanları desteklemeyi ticaret hâline getimekle sürdürüyordu. Bu yüzden o güne kadar yürüttükleri faaliyetlere devam ettiler ve 1588-1589 yılları arasında sınır şehirleri Özi ve Koslov'u ateşe verdiler. Türkler ise ordu komutanı ve şansölye Zamoyski'nin tüm beyanlarına ve açıklamalarından bıkmışlardı ve bu meydan okumaya

hakaretler ve tehditlerle cevap veriyorlardı. 3 Temmuz 1589 tarihinde Rumeli Beylerbeyi Haydar Paşa, Tuna boylarına doğru harekete geçti.

Haydar Paşa, Tatar Hanı ile birleşecekti, ama Türkler Bender'e vardıklarında han ganimet olarak aldığı binlerce esir ile birlikte dönüş yolunda idi. Bu yüzden Osmanlı ordusunun Sniatyn'e kadar ilerleyen öncü birlikleri geri dönmek zorunda kaldı. Kamaniçe'ye planlanan saldırı gerçekleşmedi ve Haydar Paşa Hotin karargâhında geri dönüş emrini verdi. Niğbolu Sancakbeyi'nin emrinde altı sancakbeyi Bender'de kaldılar. Haydar Paşa ise kış boyunca Silistre'de karargâh kurdu.

1590 yılının ilk günlerinde Paul Uchanski yeni Leh elçisi olarak İstanbul'a geldi. Türkler, 100 bin akçe vergi, Kazakların yok edilmesini ve Leh topraklarında iki sınır kalesi'nin kurulmasını talep ediyorlardı[68]. Uchanski, görüşmeler sırasında öldü ve Kazakların yeni planları hakkında dedikodular ve daha sonra Kazakların yeni akınları ve verdikleri zararlar hakkındaki haberler savaşı yeniden başlatacakmış gibi görünüyordu. Ama Zamoyski, korkak Boğdanlı Petru, Rum asıllı olup, Mihail Kantakuzenos'tan çok farklı ve nüfuzlu bir adam olan Ban Yani, para alan birkaç yüksek makamlı Türk, artık Boğdan'da Boyar olarak faaliyet gösteren eski İspanya temsilcisi Bartolomeo Bruti ve ikinci İngiliz elçi Burton barışın tekrar sağlanması için ellerinden geleni yaptılar.

Haziran ayında şansölyenin kuzenlerinden bir Zamoyski ve Bruti İstanbul'da görüşmeleri tekrar başlattılar. Nakit ödenecek vergi yerine Türkler şimdi Kazakların elinden ölüme giden sayısız Müslüman için tazminat olarak yüz samur kürk istiyorlardı.

Bu temele dayanarak kısa bir süre içinde antlaşma sağlandı, ama Lehistan'daki iç karışıklıklar sebebi ile bu antlaşmanın onaylanması uzun sürdü. Dzierzek ve Bruti ancak Eylül ayında İstanbul'a gelebildiler ve bir sonraki yılın Ocak ayında Divân-ı Hümâyûn ile Lehistan arasındaki iyi ilişkiler nihayet tekrar kurulabildi[69]. 1592 yılında Lehistan'ın vergisi 25 bin altın ve iki katı değerinde hediye olarak hesaplandı[70]. En azından Tatarlar artık Lehistan yerine Rusların bölgesine akın yapmayı düşünüyorlardı[71] ve Rus Çarı her zamanki haracını zamanında ödemediği takdirde anında bir akın düzenleniyordu[72].

Türkler, Lehistan ile savaşa hazırlıklı değildiler. Öncelikle "Leh beylerinin" birlikleri ile savaşa gitmek için yeterince tecrübeleri yoktu ve zenginliklerinden dolayı oldukça nüfuz sahibi olan Romen prensler, böyle bir savaşı hem masrafları, hem de tehlikesi sebebi ile istemiyorlardı. Rumeli

Beylerbeyi Haydar Paşa'nın seferi sırasında yerlerine bir beylerbeyinin getirileceğinden endişe duymuşlardı ve sultanın, küçük oğlu Stefan'ı Müslümanlığa geçmeye zorlamaya çalışacağına inanan Aksak Petru, 1591 yılında Lehistan'a sığında ve üç yıl sonra burada öldü. Divân-ı Hümâyûn'un prensleri yeni sisteme istinaden ödedikleri altınların ağırlığına göre tayin etme alışkanlığından dolayı, prensler bu paraları Rumlardan, Ermenilerden veya zengin yeniçerilerden borç alıyorlardı[73]. Bu parayı verenler, her yere ulaşabiliyordu ve her yerde dinleniyorlardı. Özellikle zengin yeniçeriler bir veziri devirebilecek, hatta sultanı bile öldürebilecek güçteydiler. Neticede parayı veren tüm bu şahıslar, serhad boylarında süregelen durumların aynen muhafaza edilmesinden yanaydılar, zira başarılı bir Türk-Leh savaşı şartları kendi aleyhlerine çevirebilirdi.

Divân-ı Hümâyûn'un Avusturya hanedanı ile ilişkileri ise tamamen farklı idi. Türklerin tamamı Viyana'daki krala karşı savaş istiyorlardı. Hiç kimsenin daha zayıf olan bu komşuya karşı düşmanlıkları engellemekten bir çıkarı yoktu ve sürekli güvensiz ve huzursuz Erdel ile asıl Macaristan'daki sınır çatışmaları her zaman bir savaş ilanı için yeterince malzeme sağlıyordu.

1570 yılı başlarında nüfuzlu Gaspar Bekes, Erdel elçisi olarak Maksimilyan ve Yanoş Sigismund Zapolya arasında nihai bir barış sağlamak üzere Viyana'ya gitmişti. Zapolya, Erdel ve dış eyaletlere sahip olacak, ancak bunun karşılığında kral ünvanından vazgeçecekti. Türkler tarafından kovulduğu takdirde ayrıca Şilezya'da sığınma hakkı tanındı ve Alman Kayser'in yeğeni ile evlilik vaat edildi. Erdel'in asilzâdeleri bu gizli barışı – ki Türkler bundan tabii ki haberdar oldular ve bir çavuş aracılığıyla vasallarına bir uyarı gönderdiler[74] - şüphe ile de olsa kabul ettiler.

Ama kısa bir süre sonra (Mart 1571) güçsüz Jan Sigismund (Stefan Yanoş) hayata veda etti ve hiç çocuğu olmadığı için bu prensliğin taht meselesi yine çözülmeden kaldı.

Hırslı Bekes'e karşılık olarak oylama başlamadan önce Osmanlı Sultanı'nın bir emrinin okunduğu meclis, Erdel tahtına daha sonra Lehistan Kralı olacak olan Stefan Bathori'yi seçti (25 Mayıs)[75]. Bu boşluğu fırsat bilerek Erdel'i işgal edeceğinden şüphelenilen Divân-ı Hümâyûn[76], vergi ödendikten sonra Boğdan ve Eflak için prenslik onuru olarak verilen kırmızı sancak ve kaftanları göndererek Bathori'yi onayladı[77]. Bu onay ve onur nişaneleri 200 at ve birkaç deve ile seyahat eden görkemli bir elçi topluluğu tarafından getirildi[78]. Çavuşa başka hediyelerin yanında 9 bin

altın ve yanındakilere 6 bin altın bahşiş verildi[79]. Yeni Erdel Prensi'ne daha sonra onay belgesi de gönderildi[80].

Maksimilyan, bu arada Fogaras Kalesi'nde hadiselerin sonuçlanmasını bekleyen Bekes'i Erdel Voyvodalığı'na getirmeye çalıştı, ama Macar beyleri hiç vakit kaybetmeden sınırı geçtiler ve küçük çatışmalar meydana geldi. 1573 yılında Zigetvar Sancakbeyi, Kanije'yi ateşe verdi ve talan etti[81]. Divân-ı Hümâyûn ayrıca kendisini rahatsız eden Kalo Kalesi'nin yıkılmasını talep etti[82]. Herhangi bir savaş ilan edilmeden esir alınan Hristiyanların sayısı 1574 yılında 15 bin idi[83] ve sınır boylarının masraflarının karşılanması için bir milyon dolayında altın harcanıyordu[84].

1573 yılında Almanların yeni elçisi[85] David Ungnad barışın sekiz yıl daha uzatılmasını sağladı. Maksimilyan, Bekes'i desteklediğinden dolayı özürlerini iletmişti ve Budin Beylerbeyi'nin şikâyet ettiği kale komutanlarını uzaklaştırdı. 1574 yılı sonlarına doğru Tercüman Mahmud Bey barış antlaşması ile Prag'a gitti. Türk elçi, Maksimilyan'in bu başkentinde hayata veda edecekti[86].

Bekes, Almanların teşviki ile Lehistan'daki ara hükümet sırasında Kosice'de birlikler topladı ve prensliği tekrar ele geçirmeyi denemek üzere Szekler'e de başvurdu. Ama Szent-Pal'de (Temmuz 1575) tamamen yenildi ve Almanların işgali altındaki Szathmar'a kaçmak zorunda kaldı[87]. Türkler, barış ihlalinden dolayı şikâyette bulundular ve Almanlar yine hadiseler yüzünden İstanbul'da özür dilediler[88]. Ancak aynı zamanda babasından kalan barış antlaşmasını devam ettirmek zorunda olmayan yeni bir sultan tahta cülûs ettiği için, Budin Beylerbeyi Sokollu Hasan Paşa ve Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa Almanların bölgelerinde istedikleri gibi akına çıktılar. Birçok köy ateşe verildi ve Macaristan'dan birçok köle alındı[89]. Auersperg Dükü, oğlunun esir alındığı muharebede hayatını kaybetti. İstanbul'daki Alman temsilci, babasının başının İstanbul sokaklarında nasıl dolaştırıldığın seyretmek ve halkın sevinç nidalarını dinlemek zorunda kaldı[90]. Oğul için Divân-ı Hümâyûn 80 bin altın istiyordu[91]. Macaristan'daki akınlara katılan Türklerin sayısı yaklaşık 4 bin idi[92]. 22 Kasım 1575 tarihinde yeni Sultan III. Murad tarafından onaylanan barış antlaşmasında Almanlar Kallo Kalesi'ni yıkma taahhüdünde bulundular[93]. Her zamanki 9 bin talerin yanı sıra Sokollu Mehmed Paşa'ya bundan böyle de barışın muhafaza edilmesine yardımcı olması için ayrıca 1.200 altın

verildi[94] ve Sokollu Mehmed Paşa gerçekten de Macaristan'daki Habsburg hakimiyetine karşı ayaklanma çıkarma planından vazgeçti[95].

Lehistan tahtı için yeni bir Alman adayının belirlenmesi barış ihlali sayılmıyordu, ama bir çavuş Viyana'ya gelerek kaysere, Lehistan'ın yaklaşık "130 yıldır" Osmanlı'ya ait olduğunu ve bir Habsburglunun kral olarak kabul edilemez olduğunu hatırlattı[96]. Alman temsilciden raporlarını tetkik edilmek üzere göndermesi istendi ve temsilci, bu aşağılayıcı şarta boyun eğmek zorunda kaldı[97]. Sınır boylarındaki anlaşmazlıklar aynen sürüyordu[98], ama Kayser Rudolf 1 Ocak 1577 yılında barışın yeniden onaylanmasını sağlayabildi[99].

Sonraki yıllarda bu sefer Almanlar birkaç kalenin yıkılmasını ve birkaç kalenin de geri verilmesini talep ettiler. Sınır boylarındaki beyler her zamanki gibi kendi çıkarlarını düşünüyorlardı ve Eğri'de bir Alman kalesi inşa edildi[100].

1579 yılında bu güvensiz[101] barışın sanki sonu gelmişti. Arşidük Karl, Boşnaklara karşı düşmanlıkları başlattı, birkaç kaleyi işgal etti ve sınırı sağlamlaştırdı. Yardıma gelen Zigetvar Beyi Ali Paşa yenildi[102]. Rumeli Beylerbeyi Sofya'ya geldi ve Hırvatistan'a saldırmak üzere hazırlıklar yapmaya başladı[103]. 1580 yılında tekrar kuzeye yöneldi[104]. Aynı yıl içinde Arşidük Karl, daha sonra bu görevden alınan Budin Beylerbeyi ile karşı karşıya geldi. Serhad boylarının komutanı muharebe sırasında öldü[105]. Sultanın Macaristan'a karşı Serdar-ı Ekrem olarak Kanijeli Siyavuş Paşa'yı atayacağı söylentileri dolaşmaya başladı[106]. Türkler, Solnuk'tan kovuldu ve Pojega Sancakbeyi İskender Bey öldürüldü[107].

1585 yılında sınır savaşları yine devam ediyordu. Turn Kontu Boşnakları gözetim altında tutuyordu[108]. Bu gibi hakaretlerin intikamını mutlaka alacak olan Ferhad Paşa, 1589 yılında cimriliği sebebi ile öfkelerini kabarttığı kendi askerleri tarafından öldürüldü[109] ve neredeyse her yıl Zigetvar'daki Türkler ve Budin Beylerbeyliği'nin diğer kaleleri ile kayserin tarafındaki Macar asilzâdeleri veya Hayduk reisleri ile çatışmalar çıkıyordu: 1585 yılında Zrinyi'nin Zigetvar Sancakbeyi Hasan ile çatışması[110]; 1587 yılında kayser ordularının Balaton Gölü kenarında vergilerini ödememiş köylere saldırısı[111]; Kopan'ın ele geçirilmesi[112]; Ferhad Paşa komutasındaki Budin Türklerinin eşkıyalara karşı zaferi; yeni Zigetvar Beyi'nin akınları[113], ki Georg Zrinyi, Nadasdy ve Palffy tarafından geri püskürtüldü

ve Mohaç Sancakbeyi bu sırada öldürüldü[114]; 1588 yılında Budin Türklerinin Sikso'da itaat etmeyen halka saldırısı; komşu Hristiyan kale kıtalarına karşı mağlubiyetlerler[115]; ünlü Sikso Muharebesi[116]; daha sonra tekrar geri verilen Gestesy Kalesi'nin Sırp Voyvoda Radiç tarafından ele geçirilmesi[117]; 1588 yılında Estergon'da bir çatışma[118]. Ayrıca İran savaşı devam ediyordu ve kayserin her yıl İstanbul'a gönderdiği 45 bin taler para ve 60 bin taler değerindeki hediyeler o dönemde o kadar değerli idi ki, bundan vazgeçilemezdi[119].

Savaşın tekrar çıkmasını tüm samimiyetiyle dileyen bir tek Koca Sinan Paşa idi[120]. Konumunu iyice güçlendirip, İran'daki tehlike artık birlik ve para harcanmasını gerektirmediği anda eski planını gerçekleştirdi.

Ancak bu savaşı anlayabilmek için önce eyaletlerin durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve Hristiyanların yavaş yavaş hareketlenmeye başladıklarının işaretlerini takip etmek gerekir.

Marcantonio Barbaro, Kıbrıs'ı kaybettikten sonraki ruh hâli içinde: "ilhak edilen tüm halklar Türklere düşmanca bir tutum içinde; özellikle de Batı'daki kesim[121]", diye yazmıştı. Venedik Balyosu ise 1576 yılında "Eyaletlerde iyi memurlar olsa, bütün yükler rahatlıkla taşınabilirdi", demişti[122]. İşte yüzyılın sonlarına doğru maddi durumların kötüleşmesini hızlandıran ve çaresiz düşünce ve faaliyetler için zemin hazırlayan durumlar memurların sürekli değişmesi ve buna bağlı olarak şartların sürekli kötüleşmesi idi. Bu yüzden Hristiyanların İnebahtı zaferinden sonra besledikleri büyük umutlar – ki yakın gelecekteki genel bir ayaklanmadan söz ediliyordu ve bu ayaklanmanın önde gelen temsilcilerinden İstanbul ve Pera'da yaşayan 40 binden fazla Hristiyan halk" olacağına inanılıyordu[123] - hiç de hayal ürünü değildi ve yavaş yavaş gerçeğe dönüşmeye başlıyordu[124].

Anadolu'da Hristiyan tebaa bütün önemini kaybetmişti. Açıkça "Anadolu'da çok az Hristiyan olduğu için artık doğru dürüst kiliseleri bile olmadığı ve en önemli yerlerin ya terk edilmiş, ya da Türkler tarafından iskan edildiğini[125]" söyleyen Metropolit artık Anadolu'da oturmuyordu. Aksine genelde İstanbul'da yaşıyor, ya da patrikler için bağış toplamak üzere Tuna boylarında geziniyordu[126], tıpkı İznik metropoliti gibi[127]. Bu beyanları dinleyen vaiz Gerlach, eskiden canlı olan bu bölgelerde artık sadece "bir yıl içinde tüketeceği kadar ekin eken tembel bir halk

görüyordu”; Hristiyan köylüler çocuklarını saraya gönderebildikleri zaman seviniyorlardı[128].

Türk komşuları eski geleneksel tarzda sade ve uyum içinde hayvancılık, balıkçılık ve çiftçilik[129] yaparak yaşıyorlardı. Osmanlı ordusuna sayısız asker gönderiyorlardı, ama bu askerlere Rumeli devşirmeleri kadar değer verilmiyordu.

Şehirlerde hâlâ birçok Rum vardı. Gerlach, Bursa’da Aziz Havariler Kilisesi’nde kalan bir Rum metropoli ile karşılaştı. Hristiyanların, özellikle ipek kumaşlar üreten ve satan bu önemli ticaret şehrinde her bin Hristiyan için, üç papazın yönetimi altında iki kiliseleri vardı[130]. İznik’te üç kilise vardı: San Theodor, San Georg ve Pantokratorun kilisesi; bu kiliselere ait olan yerler 50 papaz barındırıyordu[131]. Ulubad’ın Rum halkı sayıca daha büyüktü ve üç papazın yönetimi altında altı kilisesi vardı[132]. Anadolu’nun diğer şehirleri hakkında ise bu gibi bilgiler ne yazık ki mevcut değil[133].

Suriye’de Şamlıların 1573 yılında İstanbul’daki Patrik vekilliğini devralan bir piskoposları vardı[134]. Antakya’nın Süryani Patriği, başkent ile çok nadir irtibat kuruyordu. Türkler tarafından birçok takibe maruz kalmıştı. Hatta papazlardan birinin Müslümanlar tarafından tanınmayan inancının üstünlüğünü göstermek için zehir aldığı bile söylenir[135]. Yetmişli yıllarda bu yüksek ruhban makamında yaşlı Mihail oturuyordu. Rivayete göre yüz yaşın üzerinde idi ve muhtemelen Rum asıllı olmasına rağmen Arapça ve Suriye dilini konuşuyordu[136]. 1583 yılında İstanbul’a gelip, Doğu’nun diğer üç patriği ile birlikte Eflak Prensi Petraşku’nun cenazesine katılmıştı[137].

Halep, eski önemini Şam’dan daha iyi koruyabilmişti. Azledilen Romen prenslerin burada ara sıra bulunmaları oradaki Hristiyan toplumunun sosyal hayatına renk katıyordu[138]. Şehirde yaşayan Süryaniler daha sonraları ayaklanmaya meyil gösterdiler ve Hasan Paşa 1598 yılında güçlü ve seçkin bir birlikle bu ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldı[139]. Yine de Süryanilerin genel bir hoşnutsuzluğundan bahsedilemezdi. Ayrıca Şam’ın müdafaa kıtalarını oluşturan yeniçeriler çalışkan ve yiğit askerler olarak kabul ediliyorlardı[140].

Birçok keşişi barındıran beş Rum manastırın bulunduğu Kudüs’te ise Rum ruhban sınıfında zaman zaman ayaklanma kıvılcımları hissedilebiliyordu. 1570 yılına doğru Patrik Sofronios, Eflak tahtı üzerinde hak iddia eden Miloş aracılığıyla “dünyanın efendisi” olarak Alman

Kayser'e başvurdu ve "İmparator Hazretlerinin Yunanistan'daki Hristiyanlara acımasını ve büyük bir güçle ... Türklere topraklarına saldırmasını ve yakıp yıkıp tahrip etmesini istirham etmekteydi. Zira Tanrının yardımı ile İmparator Hazretleri sadece İstanbul'da değil, kutsal Kudüs şehri ile birlikte tüm dünyaya hakim olacaktır" diyordu[141]. Rum ruhbanları İspanya Kralı'ndan -yılda 6 bin altın kadar- Sicilya Kral vekilinin karısından ve papadan yardım alıyorlardı[142]. San Sabbas Manastırı önemli gelirler elde ediyordu ve Boğdan'da Yaş'ta bir manastır kurulmuştu.

Sina Dağı daha o zamanlar o dönemden çok az bildiğimiz Aynaroz Dağı gibi büyük özgürlüklere sahipti. Keşişler zengin sermayelere sahiptiler, Romen prenslerin şantajla elde edilen servetlerini muhafaza ediyorlardı, yüksek faizlerle borç veriyorlardı ve II. Philipp ile Rusların Çarından yılda 500 altın ile destekleniyorlardı[143]. Gelecekteki kurtarıcıları olarak Alman Kayser'e de başvurmuşlardı[144].

Daha 1584 yılında Moskova'dan bir elçi İstanbul üzerinden Kudüs'e geldi[145]. Çarlar, Doğu'da yeni bir Ortodoks İmparatorluğu kurma hayalleri kurmaya başladılar, ya da en azından ileri görüşlü Venedikliler bunun böyle olduğunu tahmin ediyorlardı: "Türkler, Çarın da tıpkı Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Mora ve Yunanistan'daki halklar gibi Ortodoks inanca ait olduğu için endişe duyuyorlar. Bu halklar ona büyük saygı duyuyorlar. Hepsi silahlara sarılıp, Türklerin hakimiyetinden kurtulmak ve Çar'ın egemenliğini tanımak için ayaklanmaya hazır görünüyorlar[146]". İstanbul Patriği Jeremias ise sadece Romen ülkelerini ziyaret etmekle kalmayıp, Moskova'ya da gitmiş ve büyük miktarda bağışlar toplayıp, 1589 yılında döndükten sonra İstanbul'da Rus kilisesi için beşinci bir Doğu Patrikliği kurmuştu[147]. Başpiskopos Paleologos 1603 yılında Çarın tavsiye mektupları ile Prag'a gelmişti[148].

Mısır'da şantajlar gittikçe yayılıyor ve ağırlaşıyordu, zira gelen her paşa daha yüksek makamlara gelebilmek için yönetimine verilen bölgenin gelirlerini artırmak istiyordu. Kahire ayrıca savaş hazinesine de katkıda bulunmak ve başkente erzak göndermek zorunda idi[149]. Fakir Fellah köylüleri ise ayaklanmayı düşünmüyorlardı. Binlerce yıl süren bir kölelik neticesinde körü körüne itaat etmek üzere yetiştirilmişlerdi. Sadece Avrupa'daki savaşlarda da kullanılan[150] eski Memlük süvarileri baskı altında tutuldukları idareye karşı hoşnutsuzluklarını gösteriyorlardı: 1578 ve 1589 yıllarında ayaklandılar ve Mısır Beylerbeyi aylarca sarayından dışarı

çıkamadı. Ama isyancılar bir süre sonra boyun eğmek zorunda kaldılar ve cüretkâr faaliyetleri için birçok aşağılayıcı tedbirlere maruz kaldılar[151]. Ağır baskı kendini ülkenin her yerinde hissettiriyordu: Her yerde casuslar vardı[152].

İstanbul'da sıkça görülen ve kentinde kimi zaman Radu Paisie gibi azledilen Romen prenslerine sığınma hakkı tanıyan[153] İskenderiye Patriği'nin hiçbir otoritesi yoktu. Ona bağlı Rumlar Meletios Pegasve Cyrillus gibi daha sonraki patrikler altında da önemli bir rol oynamadılar[154]. Ayrıca şehirdeki ticaret çöküşte idi ve Venedik konsolosu ile zaman zaman Fransa konsolosu da burada boşuna kalıyorlardı.

Andros, Değirmenlik, Nakşa, Paros adaları ile bunların İtalyan prenslerinin kaderi daha farklı idi. 16. yüzyılın ilk yıllarında İtalyan prensler henüz Venedik tarafından onaylanıyorlardı ve Venedik 1518 ve 1520 yılları arasında Paros beylerinin mirasını devralabileceğini bile ummuştu. Ama Barbaros Hayreddin Paşa 1537-1538 yıllarında Takımadalar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını ortadan kaldırdı. Işkiros (Skiros), Işkapelos (Skopelos), İşkatos (Skiathos) adaları Türk beylerinin yönetimine verildi; Nakşa, Andros, Değirmenlik ve diğerleri vergi ödeyerek – Nakşa için 5 bin altın, Andros için 35 bin akçe – eski tarzda yönetimlerine devam etme iznini satın almak zorunda kaldılar. 1562 yılında örneğin Andros'ta bir Sommarippa ve Nakşa'da Jakob IV. Crispo hüküm sürüyorlardı. 1566 yılında ise Piyale Paşa onları da ortadan kaldırdı[155].

Boğdanlı "despot" Johann Basilikos, Sisam ve Paros "kontluklarının" kendi mirası olduğunu iddia ediyordu. Rum maceraperestten sonra burası Büyük Yahudi'nin [Josef Nassi] eline geçti ve Takımadalarının oluşturduğu birçok adayı bir araya toplayarak, kendine burada Hristiyan bir vekil tayin ettiği bir düklük oluşturmayı başardı. Dük Josef Nassi öldükten sonra Cığalazâde Sinan Paşa burasının timar olarak kendisine verilmesi için çaba gösterdi. 1579 yılında Fransız elçi Germigny ve Çavuş Süleyman Nakşa Düklüğü'nün tekrar kurulmasını talep ettiler[156]. 1583 yılında Türkler, Takımadalar'da çıkan bir isyanı Mehmed Paşa komutasındaki askerlerle bastırmak zorunda kaldılar[157].

Hristiyan beylerin idaresi altında kısa süren bu özerklik genelde etkisiz kaldı ve ada sakinleri üzerinde ayaklanma ve öfkeyi canlandıracak hiçbir iz bırakmadı.

Sakız Adası'nda ise henüz eski asil Frenk aileler yaşıyordu ve Dominikenler küçük bir kilisede ayinlerini yapıyorlardı. Adanın başkentinde ise Osmanlılar neredeyse tüm haneleri ve zenginliklerini ele geçirmişlerdi. Piyale Paşa'nın burada 12 sarayı ve 32 bahçesi vardı. Adanın Rum sakinleri arasında özgür siyasi bir hayata dair hiçbir kıpırtı görülmüyordu[158].

Rodos, 16. yüzyılın sonralarına doğru zayıf, ama çoğunlukla Rumlardan oluşan bir nüfusa sahipti. Başkentte ise sadece Türkler ve Yahudi tüccarlar yaşıyordu. Rodos Beyi, Rodos Şövalyeleri'nin iyi durumda bulunan kalesinde oturuyordu. Rodos'un başkenti ayrıca Rum bir metropolitin kaldığı yerdi. Batılı tüccarlara San Jean kilisesi hizmet veriyordu[159]. Boğdan ve Eflak prensleri felaket zamanlarında Rodos Kalesi'ne sık sık geliyorlardı. 1570 yılından sonra burada Boğdan Prensi'nin aynı isimdeki oğlu Petraşku ve Boğdan'ın sonraki prensi Yanku Sasul kalmışlardı. Burada edebiyat ve kaligrafi ile uğraşıyorlardı. Daha sonra Prens Mircea, Trablusşam'a gönderilmeden önce ailesi ile birlikte burada iki yıl kaldı[160]. Rumlar, Rodos Şövalyeleri'nden daha fazla baskı altında tutulmadıkları hâlde Türklerin hakimiyetinden hoşnut değildiler. Kendilerini, Girit tarafından yapılan, ancak zamanında keşfedilip engellenen bir ayaklanmanın tahrikine kaptırdılar. Bu hadiseden sonra – daha yetmişli yıllarda – Rodos önlerinde gerek adayı, gerekse etraftaki suları denetim altında tutmak üzere sürekli yetmiş kadırga hazır bulunduruluyordu[161]. Kıbrıs'taki yeniçeriler aynı dönemde Arap Ahmed Paşa'yı "öyle paralamışlardı ki, parçalarını toplamak zorunda kaldılar[162]". Böyle bir örnek, Rumlar üzerinde ancak teşvik edici bir etki bırakabilirdi.

Filibe'den İstanbul'a kadar uzanan Trakya eyaletleri özel bir konuma sahiptiler. Bazı imtiyazlara sahiptiler ve imparatorluğun diğer bölgelerinden daha fazla esirgeniyorlardı. Yemyeşil topraklar buğday, mısır ve bazı yerlerde çeltik tarlaları ile bezenmişti. Filibe'nin kendisi ahşap ve kil evler, kirli sokaklar ve fakir olduğu kadar temizliğe önem vermeyen Bogomil Katolik Bulgarlardan oluşan ve sayıca Türklerden ve Rum, ya da Ragusalı tüccarlardan çok daha fazla olan halkı ile tamamen bakımsız kalmış bir şehirdi[163].

En büyük huzursuzluk, İnebahtı Muharebesi'nden beri Mora'nın Rumları arasında görülüyordu, zira Venedik'e ihracatın yasaklanması ile gitgide daha fakirleşmeye başlamışlardı[164] ve yeni bir Hristiyan geleceğini

umut eden[165] yabancı ajanlar ile kendi papazları ve keşişleri tarafından sürekli tahrik ediliyorlardı. Moralı bir piskoposun ihanet dolu planlarla İtalya'ya gittiği söyleniyordu. Ayrıca sürekli olarak Avusturya Prensi Don Juan'ın gönderdiği ajanlardan ve Selanik, Skarpanto ve Aynaroz Dağı'ndaki keşişler ile yapılan antlaşmalardan; Osmanlı komutanlarının Hristiyanlara sergiledikleri dostane tutumlarından, Mainotların, tıpkı 1568 yılında denetlenmelerini sağlamak için bir kalenin kurulduğu ayaklanma gibi bir isyan çıkartmaya niyetli olduklarından bahsediliyordu. Ayrıca Selanik Başpiskoposu'nun gelecekteki ayaklanmanın liderliğine seçildiği söylentileri dolaşıyordu[166]. Tümü Rum asıllı olan Hristiyanlar 20 kilise ve 4 manastıra karşılık sadece 6 caminin[167] bulunduğu Selanik; - 60 kiliseye karşılık sadece 2 caminin bulunduğu söylenen - Atina ve Korint gibi nüfusu yüksek şehirlerden destek almayı umuyorlardı[168].

Ama aşağı tabakanın ulusal bilinci henüz gelişmediği için böyle bir isyan meydana gelmedi. Sadece 1602 yılında, Türklerin Almanlarla savaş yaptığı dönemde Mora'nın Rumları ayaklandı. Liderleri Yenişehirli metropolit Dionisios İspanyollar ile işbirliği yaparak, Roma ve Napoli'den mektuplar göndererek Kayser Rudolf'u yardıma çağırmıştı. Kısa bir süre sonra "Yunanistan ve sonra da Avrupa'nın kalan kısımlarının" Türklerden arındırılmış olacağından emin görünüyordu[169].

Arnavutların papazları, genelde Rum asıllı olmalarına rağmen, aralarında Arnavut asıllı olanlar da vardı[170]. Arnavut halkı eski cesaretini muhafaza etmişti, ama kanı devşirmeler ile Osmanlı İmparatorluğu'na karışmıştı. Kendi topraklarında kalan Arnavutlar, eski dönemlerdeki klanlar gibi birçok kabilelere bölünmüştü ve birbirleri ile sürekli savaş hâlindeydiler[171]. Kıbrıs savaşı sırasında asi Arnavutlar Sopoto Kalesi'ni işgal ettiler, ama Rumeli Beylerbeyi kısa bir süre sonra kaleyi tekrar ellerinden aldı[172]. Magosa'da Arnavutlar da savaşıyordu[173]. 1580 yılından önce Hersekli bir Fransisken rahibi olan keşiş Domeniko Andreassi, Alman Kayser'e Balkanlarda Sırp Grdan Voyevod liderliğinde genel bir ayaklanma önermek üzere Batı'ya gelmişti. Trebinye Piskoposu'nun ve İpek Patriği'nin bu planı kabul ettikleri söylenenler arasındadır[174]. Daha sonra Ohri Patriği Gabriel, yani "Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın, Makedonya'nın, Arnavutluğun, Boğdan'ın ve Eflak'ın" patriği, istenen "18 bin Macar altını" tutarındaki yüksek vergiyi şikâyet etmek ve yardım istemek üzere Alman Kayseri'ni ve papayı ziyaret etti[175]. 1595 yılına doğru Dukakinlerin

halefleri tarafından tahrik edilen bazı Arnavutlar papaya gizli bir elçi grubu gönderip, Ülgünlü birinin önderliğinde genel bir ayaklanma ve İşkodra, Ülgün ve Akçahisar kalelerinin teslimini vaat ettiler ve bunun karşılığında silah, bir komutan ve 500 piyade talep ettiler. Bu konudaki görüşmeleri yapmak üzere Stefano Piskoposu görevlendirildi[176].

Yine Yanya'dan oranın piskoposu adına ve birkaç top isteyen Arnavutların temsilcisi olarak İspanya'ya Rum bir keşiş geldi[177]. Kendisine Ohri Patriği Athanasios Risea diyordu ve "Tesalya, Epir ve Makedonya'daki tüm Hristiyanların" bu sırrı bildiklerini ve Yenişehir (Larissa), Naupakt ve Arta piskoposlarının kutsal kurtarma savaşını başlatmak için ondan sadece haber beklediklerini iddia ediyordu[178]. Yanında yeğeni ve Pelagonya ve Pirlepe metropoliti Jeremias vardı[179]. 1598 yılında ise "Ohri Başpiskoposu Nektarius" Moskova'ya gitti[180].

1596 yılında Arnavutlar silahlanıp, Sırplarla birleşerek önemli bir ticaret şehri olan Kiprovaç'ı ateşe verdiler[181]. İşkodra'yı da İspanyol birliklerine teslim ettikleri söylenir[182]. Çok daha sonraları, Akçahisar Piskoposu'nun Roma'da bulunduğu 1611 yılında Dalmaçyalı olup, İspanyol ajanı olarak Bosna'yı, Arnavutluk'u ve Makedonya'nın tamamını ayaklanmaya teşvik ettiği ile övünen Maltalı "Şövalye peder Francesco Antonio Bertuccio" adında bir maceraperest, Fransa Kralı ile Arnavutluk'un kurtarılmasına dair görüşmeler yapan "Pastroviçli Aleksander Cieco" adında birinden bahseder[183]. Toskana Dükü ve Papalığın Arnavutluk müfettişi Stefano Piskoposu Nikolas Topia da Bertuccio adında birinden söz ederler[184]. Aynı yıl bir Arnavut İstanbul'a getirtilip, papaz cüppesi ile İstanbul sokaklarında dolaştırıldı[185]. Nihayet 1621 yılında da Venedik'te Johann Andreas Angulas adında bir "Makedonya Prensi" ve "Drivasto ve Draç Dükü" ortaya çıktı[186].

Bulgarlar, "zavallı", ama "yarı vahşi" insanlar olarak, durumlarından çok fazla şikâyet etmeyerek sade şartlar altında yaşıyorlardı. "Köleliğe uygun bir halk", diyor Gerlach onların hakkında. "Dayak atmadan hiçbir şey yapmıyorlar ve ancak dayak yedikten sonra koşup, isteneni yerine getiriyorlar. Ama ondan önce yerlerinden bile kıpırdamıyorlar[187]." Bulgarların görevi Balkan Dağları'nda nöbet tutmak ve davullarla düşmanın gelişini bildirmekti. Köyler, dayanışma içinde barışın korunmasından sorumlu tutuluyorlardı[188]. Özgür Bulgar köylüler - Voynuklar[189] - her yıl İstanbul'a gelip, sultanın atlarını gezdiriyorlardı, odun kesiyorlardı, vs. Alçak tavanlı barakalarda yaşayan Bulgarlar

gezginlerden çekinmiyorlardı ve onlara erzak satıyorlardı[190]. Bazı manastırlarda din dersleri veriliyordu. Sadece Rylo eski önemini kaybetmemişti[191]. Sofya hâlâ çeşitli uluslara ve inançlara ait tüccarları barındıran büyük bir şehirdi. Osmanlılar buraya 13 cami yaptırmışlardı. Hristiyanlar ayinleri 14. yüzyıldan kalma eski kilisede yapılıyordu. Ayrıca San Nikolas, Santa Paraskeve, Santa Marina, Başmelek (Cebrail), Santa Kiryake, vs. kiliseleri vardı. Vaiz Gerlach'ın yetmişli yıllarda "ince ve nazik bir adam" olarak tanıdığı metropolit, 300 kilise ve iki kilise okula nezaret ediyordu[192].

Bulgar hiyerarşisinde neredeyse sadece Rumlar bulunuyordu. Bulgar köylüler hayatlarından memnun olup, insancıl bir sipahi ve adil bir paşaya sahip olmaktan başka bir şey talep etmezken; Sofya'nın ve birkaç başka ticaret şehrinin Hristiyan sakinleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki barışın muhafazasında işlerinin canlanması için bir garanti görürken, Rum ruhbanlar tıpkı Sina Dağı, Kudüs, İstanbul, Rodos, Selanik ve Arnavutluk'taki soydaşları gibi, sadece uluslarının "zavallı" durumunu ve temizlikten yoksunluklarını ve gülünç giysilerinden, huzursuz ve dikkatsiz davranışlarından dolayı hor gördükleri Batı'nın "Latinlerinin" yardımına başvurmak zorunda kalsalar da Osmanlı Devleti'nin yakında çökeceğine dair kehanetleri düşünüyorlardı. Daha birinci Lehistan ara hükümet döneminde Albert Laski'ye Bulgar papazları, "birkaç birlik ile buraya geldiği ve İsa'nın haçını taşıyan bayrağı kaldırdığı takdirde, herkes hiçbir fark gözetmeden Türklere karşı ayaklanmaya hazır olacağına[193]" dair teminat vermişlerdi. Eflak Prensi Aleksandru zamanında (1593 yılına kadar) bir grup asker Bulgaristan'a gitti ve sadece 60 kişiden oluşan güçlü bir grup, muhtemelen orada yaşayan insanların desteği ile ülkede serbestçe dolaşabildi[194]. Bir süre sonra Mihail Kantakuzenos'un yeğeni Tırnova Dionisius Ralli, Bulgaristan'ın ruhban sınıfı üzerinde önemli bir nüfuz kazandı ve Lofça, Rusçuk, Şumnu piskoposları ile Niğbolu'daki zengin toprak sahibi Teodor Ballina, Dinoisius ile ilk fırsatta Türklere karşı ayaklanmak üzere antlaşmaya vardılar[195]. Niğbolu civarındaki Bulgarlar Rumların teşviki ile daha sonra Osmanlılara karşı silahlanan Erdel Prensi'ne başvurdular ve Balkanların hoşnut olmayan tüm diğer unsurları gibi asker ve bir komutan talep ettiler. Dionissius bu arada kendi taleplerini de bu mektuba eklemeyi unutmadı[196].

Bosna’da Ferhad Paşa’dan başlayarak, tüm paşalar ve beyler ülkenin acımasızca kanını emiyorlardı. Yine de Bosnalı Hristiyanlar, Türklerin Almanlarla savaşı sırasında hiçbir huzursuzluk göstermediler. 1597 yılı başlarında Gırdan Voyvod, sancakbeyinin karşısına Nikşiç ve Onogost’ta düşmanca bir tutumla çıktı. Gaçkopolye Muharebesi’nde Voyvod büyük bir mağlubiyet aldı ve Vidin Beyi Hadım Hafız Ahmed Paşa ile barış yapmak zorunda kaldı[197]. 1605 yılının bahar aylarında, Prag’da, ona bu görevi verenler tarafından hazırlanan ayaklanma için bir lider talebinde bulunmak üzere bir Bosna elçisi bulunuyordu, ama görevi başarısız oldu[198].

Sırbistan, sanki tamamen sessiz kalacakmış gibi görünüyordu. Belgrad’da dört çarşıya dağılan Slav, Rum, Ragusa, Macar ve Yahudi asıllı birçok tüccar bir arada yaşıyordu. Kale iyi durumda idi ve büyük bir erzak deposu barındırıyordu[199]. İçinde beş kilise bulunan tahkim edilmemiş Niş, Avrupalı ziyaretçilerin kitabeler ve eskiçağa ait izler aradıkları önemli bir ticaret merkezi idi[200]. Osmanlılar, burada camiler, kervansaraylar, köprüler ve evler kurmuşlardı. Verancsics 1553 yılında bunların arasında Lukavitsa’da Küçük Bâli Bey’in evinden bahseder[201].

Sokollu Mehmed Paşa, eski Sırp kilise hiyerarşisini tekrar kurmuştu: İpek’teki patrikler Makarij, Antoni ve Gerasim, Sırp bölgesindeki kiliselerin tamamını yönetiyorlardı. Eflak ve Boğdan kiliseleri Patrik Niphon altında İstanbul’daki Patrik okulu ile yakın ilişki içinde bulunurken, prenslerin Kalvenizmi kabul etmiş olmalarından ötürü zor günler geçiren Erdel Romenlerinin henüz organize olmamış “doğru yoldan sapmamış” ve kilisesinin de yönetimini almışlardı[202]. Opovo’daki okul ve San Nikolas Manastırı’ndaki okul gittikçe daha fazla ziyaretçi akınına uğruyordu[203], ama “papazları Sırp köylüsü gibi giyiniyor ve dizlerine kadar çıplak dolaşıyordu[204].” Belgrad Papazı Lazar ise daha önce bir boyacı idi[205].

Rumların hırsı gittikçe artsa ve Doğu Roma’nın Ortodoks İmparatorluğu’nun tekrar kurulmasını isteseler de, ne Sırbistan’da, ne de iyice fakirleşmiş ve nüfusunun büyük bir çoğunluğu İslâm dinine geçmiş, geriye kalanları ise eski Patarenizm[*] inancına sadık kalmış olan Bosna’da hiçbir etkileri yoktu[206].

Ama Tuna, Sava ve Drava nehirlerinin diğer kıyısında, Osmanlı’nın eline çok daha sonraları geçen bambaşka bir Sırbistan vardı. Eskiden Macaristan hakimiyetindeki bu bölgede Sırp köylüleri çok daha serbest şartlar altında yaşıyorlardı. Yanova Şehri’nde 1590’lı yıllarda zaman zaman

Lippa’da da kalan Teodor adında bir Vladika[207] (Piskopos) vardı. Muhtemelen 15. yüzyılda kurulan Hodos Bodrog Manastırı’nda keşişler yaşıyordu. Dokian gibi voyvodalar verimli köyleri yönetiyor ve emirlerinde ücreti karşılığında her davaya hizmet eden, ancak inanç ve özgürlük ve bütün Sırp şarkılarında lanetlenen kâfirlere karşı savaşmak, hayatlarının en büyük özlemi olan Hayduklar vardı. Ünlü Hayduk lideri Baba Novak, Orşova’da bir adadan geliyordu[208]. Tımışvar’da Batı’daki Hristiyanların büyük gücünü anlatan kurnaz Ragusalı ajanlar vardı[209]. Burada, öfke ateşini tutuşturmak için tek bir kıvılcım yeterdi ve komşu Erdel Voyvodası bazıları tarafından geleceğin Sırp Kralı kabul ediliyordu.

Asıl Macaristan’ın Türk Eyaleti hakkında o dönemde yaşamış biri şöyle der: “Ülke cennet gibi idi, ama şimdi üzüntü o kadar büyük ki, buna alışık olmayanın içi kan ağlar[210].” Şehirler bakımsız kalmıştı. Geçmişe ait birçok iz taşıyan Budin’de ticaret zamanla azalmış, iki cami ve zavallı hâldeki dükkânları ile Belgrad’la rekabet bile edemiyordu[211]. Yönetici sınıfı Almanların veya Erdel hakimiyetine giren Macarlar, ölü gibi sessiz kalıyorlardı. Venedikli bir elçi yanlış bir biçimde Macarların “Âraf’ta bekleyen ruhlar gibi, onları Türklerin boyunduruğundan kurtaracak bir ışık aradıklarını” söylüyor[212]. 1572 yılında Türklerin kovulacağını öngören ve zavallı Hristiyanların saldırdıkları her kalenin nihayet ellerine düşeceğini garanti eden “kara adam” Nagy Banyalı Karacsony veya Ladislas Szeks gibi vaizler çok ender görülüyorlardı[213]. Bunun dışında ne fakir köylüler, ne de fakirleşmiş şehir sakinleri eski Hristiyan devlet yönetimini tekrar istediklerine dair hiçbir işarette bulunmuyorlardı. Aksine, bir yıl sonra Sava Nehri kenarındaki köylüler “Kral” Matyas Gubek yönetimi altında, Hristiyan Macar feodal beylerinin tiranlığına bir son vermek üzere bir araya toplandılar[214]. Türk bir Macaristan vardı, ama içinde yaşayan Macarlar, kökenini hatırlayan ve umut eden bir ulus olarak tarihin sayfalarından silinmişti.

Erdel, son 10 yıllarda barış içinde Osmanlı’nın gölgesinde yaşıyordu. Genç Zapolya’nın son yıllarına kadar kral ünvanını taşıyan Erdel Voyvodası veya Prensi, komşu Romen prenslerden daha asil olduğuna inanıyordu. Bunların resmi veya gizli elçilerini kabul ediyordu, Divân-ı Hümâyûn’da onlar adına nüfuzunu kullanıyordu[215] ve İstanbul’dan artık doğrudan gönderilen vergi tahsildarlarına karşı Romen ayaklanmalarını bastırmak gerekiyorsa, Karpatlardan askerî birlikler gönderiyordu. Sakson şehirleri ve

saraylar zamanı geldiğinde Suçava, Yaş veya Bükreş ve Tırgovişte'ye gönderebilecekleri taht müddeilerini barındırıyordu. Bunlara rağmen Erdel de vergi ödüyordu ve Erdel Prensi bir süredir verginin artırılmasını bile kabul etmek zorunda kaldı. İstanbul'daki güçlülere hediyeler gönderiyordu[216] ve Stefan Bathori ücret karşılığında İnebahtı'da zarar gören Türk donanmasının tekrar kurulması için kenevir elyafı teslim ediyordu[217].

Temelde Boğdan ve Eflak prensleri ile güçlü, onurlu Macaristan Krallığı'nın bu sözde mirasçısı arasındaki tek fark, Erdel'deki prenslerin İstanbul'da paranın ve burada çıkarları olan Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve yeniçerilerin nüfuzu ile atanmayıp, sadece eski zamanlardan beri var olan asilzâdeler sınıfı tarafından seçilmesi idi. Ama Kristoforos Bathori, İstanbul'dan onay işaretleri olarak kırmızı sancağı, altın kenarlı kırmızı solak başlığını, kaftanları ve atları kabul etmek zorunda kaldı[218].

Zayıf karakterli oğlu Sigismund, Cizvit rahipleri tarafından özel bir eğitime tâbi tutulmamış olsa idi belki daha sakin bir hayat sürmüş ve zamanı için daha önemli bir rol oynamış olacaktı. Ama 16. yüzyılın ikinci yarısı, Hristiyan-Ortodoks Doğu'daki karşı reform hareketlerinin gittikçe daha fazla faaliyet gösterdiği ve şahsi çıkarlarla şan ve şöhret arandığı dönemlerdi. Cizvitler, Lehistan'a iyice yerleşmişlerdi ve Livov'daki merkezlerinde Lehistan'da yaşayıp, yarı yarıya kazanılmış sayılan Ruslar ve Romenler arasında çok güçlü bir propaganda yürütüyorlardı. Aksak Petru, Boğdan başkentinde pederlerin bir delegasyonunu saygıyla karşıladı; metropoliti Jorj (Georg) Movila Batı inancının doğruluğunu kabul etti; nüfuzlu Arnavut Bartolomeo Bruti Cizvit ve Fransisken rahiplerinin çalışmalarını etkili bir biçimde destekliyordu; prensliğin Sakson ve Macar halklarına Protestan veya Kalvinist inançlarından vazgeçmeleri için baskı yapılıyordu ve 1583 yılında Galiçya'da ilk Rus İncili yayınlandı ve böylece Roma inancını temel alan Slav din kuralları kitabının baskısı başladı[219]. Eflak Prensi Aleksandru, Roma'daki kiliselere bağışlar yapıyordu ve haleflerinden biri olup, İtalyanca şiirler yazan ve Fransa Kralı III. Henri'nin himayesi altında bulunan Petru Cercel, Roma Kilisesi'nin en ateşli taraftarlarından biri kabul ediliyordu[220].

Bu yüzden Katolik Lehistan Kralı'nın yeğeninin Cizvitler tarafından yetiştirildiğine şaşmamak gerekir. Ona zamanın tüm görgü kurallarını öğretiyorlardı, ama en önemlisi ona kendi ideallerini aşılamaları idi: Eskiçağın kahramanlarına hayranlık duyup, kendini onlarla bir tutmak

istiyorsa, dinin yayılması için çaba göstermek zorunda idi ve Türklerin adı bile onun gözlerinde kendi yaşındaki tüm prenslerin korkaklığının simgesi idi. Bir Aşil, Bir Büyük İskender gibi hayatını sadece tek bir esere adamak istiyordu ve bu ancak Doğu Avrupa'yı nefret beslediği Türklerin hakimiyetinden kurtarmak ve Doğu'daki gerçek imparatorluğun kurucusu olarak Osmanlı Sultanı'nın yerine geçmekle olabilirdi[221].

Tabii ki megalomanisine, gençliğine ve muvazene bozukluğuna rağmen Sigismund Bathori bile Erdel'in bu büyük eseri tek başına yaratacak güçte olmadığını biliyordu. Ama eskiçağın tarihi haklarına istinaden vasalları olarak gördüğü Romen prenslerinin yardımından emindi, zira Boğdan ve Eflak için her ay peşin istenen vergi artık inanılmaz boyutlara ulaşmıştı ve bu eyaletler yeniçerilere, saraya, başkente, Divân-ı Hümâyûn'un ileri gelenlerine para ve Osmanlı ordusuna da ayrıca buğday, arpa, odun, yağ, bal, vs. göndermek zorunda idi. Bunun önlenemez sonucu Tuna boylarının gittikçe fakirleşmesi idi[222]. Para işlerinde hiçbir bilgisi olmayan köylüler, tarlalarını yurt dışına yaptıkları ticaret sayesinde ellerine nakit para geçen Boyarlara satmak zorunda kalıyorlardı ve bununla birlikte özgürlüklerini de kaybediyorlardı[223]. Bazılarında tek başına yüz kadar köy üzerinde hüküm süren bu asilzâdelerin zenginleşmesi ve güçlenmesi ile içlerinde "kâfirlerden" yaptıkları "acımasızlıklar" için intikam alma arzusu da gittikçe güçleniyordu. Daha yüksek vergi talebi ve genç oğlunun Müslümanlığa geçmeye zorlanması sebebi ile Lehistan'a ve buradan Avusturya'ya kaçan ve hayatının sonuna kadar bir zavallı olarak Bozen'de yaşayan Petru Skiopul örneğinde görüldüğü gibi, Romen prensler de İstanbul'daki Rumların isyancı ruhunu taşıyorlardı.

Aralarında en hareketlisi, babası Petraşku'nun tahtına nüfuzlu Ban Yani ve Andronikos Kantakuzenos[224] sayesinde çıkan yeni Eflak Prensi Mihail idi (daha sonra "Cesur Mihail" olarak anılacaktı). Azledilen, kaçan veya ölen selefleri adına teslim aldıkları ve gittikçe artan borçlar, yüksek faizler ve İstanbul'daki hamilerinin doymak bilmez para hırsı, en sakin ve korkak karakterli prensi bile İoan-Cel-Cumplit'in yaptığı gibi çaresizlikten kaynaklanan bir savaşa sürüklerdi[225].

Bathori'nin, Mihail'in ve yeniçerilerin himayesi altındaki Boğdan Prensi Aron'un birleşik güçleri bile devasa Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmaya yetmezdi. Ama Rum ruhban sınıfının ve vasal prenslerin tutumu ile Papa VIII. Klemens'in Lesina Piskoposu Pierto Celdini'nin ünlü bir yazıda iyimser bir biçimde tarif ettiği[226] yeni bir Haçlı Seferi sayesinde Papalığa

tekrar eski saygıyı kazandırma çabaları, 1593 yılında Avusturya hanedanı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan savaşın nasıl beklenmedik bir öneme sahip olduğunu, neden uzun sürdüğünü ve Alman Kayser’in ve papanın bayrağı altında nasıl kutsal bir savaşa dönüşebildiğini biraz olsun açıklamaya yeter.

YEDİNCİ BÖLÜM

AVUSTURYA İLE YENİ SAVAŞLAR. ERDEL, BOĞDAN VE EFLAK'IN

DÜŞMANA KATILMASI VE AYRILMASI[*]

Ferhad Paşa, 1592 yılında hayata veda etti. Barışsever Siyavuş Paşa sadece Koca Sinan Paşa orada olmadığı için yerine geçti[1]. Paralarını alamadıkları için ayaklanan sipahilerin isyanından sonra Koca Sinan Paşa 1593 yılında üçüncü kez veziriazamlığa getirildi. Büyük bir insan kalabalığı Malkara'ya kadar onu karşılamaya geldi[2]. Almanlarla savaş istediği, Hristiyanların bu en büyük düşmanının karakterini bilenler için sır değildi. Dönemin tarihçilerinden biri, bu konuda: "Hristiyanlar ve Türkler artık huzuru zor bulacaklar", diye yazar[3]. Osmanlılarla yapılan barış antlaşması aynı zamanda vezirin uzun zamandan beri planladığı savaşın başlangıcı olacaktı.

1591 yılında barış antlaşmasının para karşılığında uzatılmasına rağmen, düşmanlıkların başlatılması için mazeret bulmak zor değildi[4], zira mevcut antlaşmalar ve sürekli tekrarlanan beyanlar ve taahhütler, Osmanlı ile Almanlar arasında gerek Bosna-Hırvatistan, gerekse daha dar Macar sınırındaki savaş şartlarının devam etmesini engellemiyordu. Soygun yapmak, şehirleri ateşe vermek, öldürmek veya bir şehir, ya da kaleyi işgal etmek isteyenler, başındaki hükümdarın, yani Macar Kralı'nın veya Osmanlı Sultanı'nın böyle bir faaliyetten haberdar olmadığını açıklayacağından, ancak hiçbir zaman cezalandırmayacağından emin olabiliyordu.

Bosna'nın yeni paşası Telli Hasan Paşa, tıpkı selefi Ferhad Paşa gibi Hırvatistan'a akın etmek için Koca Sinan Paşa'nın teşvikine ihtiyaç duymuyordu. Aynı dönemde Zigetvar Beyi, Küçük Komorn Kalesi'ni ateşe vermişti. 1591 yılında Boşnaklar Zagreb'e akın ettiler, ancak bu hadise barışın resmen bozulduğu anlamına gelmiyordu. Hristiyanlar, düşmanları dönüş yolunda yakaladılar ve intikamlarını aldılar. Bir yıl sonra Telli Hasan Paşa, Sava Nehri kenarında iyi tahkim edilmiş ve askerî açıdan oldukça önemli Sisek şehrine yöneldi. Amacına ulaşamadı ve Ban Erdödy'nin savunması zayıf Muslovina (Monoslo)'yu almasına göz yummak zorunda kaldı. Tüm bu hadiseler, sınır boylarındaki komutanların olağan faaliyetleri idi. Viyana, bunun üzerine iki yıldır ödenmeyen vergiyi hazırladı ve Adam Gall Poppel'i parayı götürmekle görevlendirdi. Avusturya elçisi Von Kreckwitz daha 1591 yılında hediyelerle birlikte İstanbul'a gelmişti[5].

Koca Sinan Paşa, “yiğit ve atak” Telli Hasan Paşa’nın[6] faaliyetlerini onaylıyordu ve o da bundan cesaret alarak Hırvatistan’da, Kristof Lamberg tarafından kendisine teslim edilecek Bihke (Bilhiç)’ye yöneldi. Ancak bu başarı ile yetinmeyerek, bir fatih gibi önceden hazırlanmış ilhak planına göre tedbirler aldı. Petrinia Çayı’nın Kulpa Nehri ile birleştiği yerde bir köprü ile dallardan ve kilden tabyalar inşa etmeye başladı ve buraya yönelen Ban Erdödy’yi kaçmaya zorladı. Sultan Murad, beklenen vergiyi göz önünde bulundurarak barış istediğini belirtmesine rağmen, Sisek’i[7] ikinci bir kez kuşatma altına aldı, ama kale bu sefer de savunmaya hazırdı. Bu arada Zagreb’in düştüğü söylentileri dolaşıyordu[8] ve Laibach’ta büyük bir panik yaşandı[9].

Bu olaylardan sonra Almanlar da Hırvatistan’ın savunması için hareketlenmeye başladılar. Birliklerin başına Palffy, Nadasdy, Yanıkkale Piskoposu Kutassy ve Burgau Kontu getirildi (Ekim- Kasım 1592). Sonbaharda savaşmak için fırsatları olmasa da 1593 yılının bahar aylarında İstanbul’dan gönderilen şikâyet mektuplarına rağmen[10], Telli Hasan Paşa tekrar Petrinia’ya geldi ve Macaristan’daki birçok Türk birliğini kendi tarafına çekti. Böylece büyük bir ordu topladı ve nihayet fethedebileceğini umarak Sisek’e üçüncü kez saldırdı[11].

Savunma için gelen Alman ordusu 8 bin kişiden oluşuyordu. Ordunun başında Erdödy, Boşnakların taktiklerini iyi bilen genç Auersperg ve ölen Leh Kralı Stefan’ın bir öğrencisi olan Şilezyalı Melchior von Rhedern vardı. 22 Temmuz’da Sisek önlerinde başlayan çatışma Hristiyanların zaferi ile sonuçlandı: Telli Hasan Paşa, yoldaşı Hersek Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Sultan Murad’ın akrabası (Rüstem Paşa’nın torunu)[12], Klis Sancakbeyi Sinan köprüden aşağı atılarak boğuldular. Ölenlerin başları Türk adetine uyularak mızrakların ucuna geçirilip, muzaffer ordunun önünde taşındı.

Alman ordusu, Petrinia’yı yıkıp yerle bir etmeye cesaret edemiyordu. Onlar, Telli Hasan Paşa’yı komşuları ve dostları Osmanlı Sultanı’nın bir temsilcisi olarak değil, barışı sorumluluğu kendine ait olmak üzere bozan ve bunun için cezasını çekmiş olan bir eşkıya lideri olarak görmek istiyorlardı. İstanbul’da ise hadiseler çok daha farklı değerlendirildi: Telli Hasan Paşa, eski Vezir Özdemiroğlu Osman Paşa’dan dul kalan, Doğulu bir prensesin kocasıydı. Mehmed Paşa’nın Osmanlı hanedanı ile akrabalığı vardı ve Sinan, sultanın yine akrabalarından biri idi. Sultan III. Murad zamanında sarayda kadın efendiler hüküm sürdükçe ölen paşaların anneleri ve eşleri

rahatlıkla intikam isteyebiliyor ve bunun gerçekten yapılmasını da sağlayabiliyorlardı. Bir rivayete göre Sultan III. Murad Sisek'teki mağlubiyetin haberini alır almaz, bunu Hristiyanlara en ağır biçimde ödeteceğine söz vermişti. Petru Lapuşneanu'nun Boğdan'a 1592 yılında yaptığı akın, kovulması ve idamı ile Lehistan'a karşı yapılan tehditler artık iyice unutulmuştu[13]. Almanların temsilcisi Friedrich von Kreckwitz 3 Temmuz'u 4 Temmuz'a bağlayan gece esir alındı ve Tımışvar ve Budin Paşaları ile Rumeli Beylerbeyi'ne katilleri cezalandırmak üzere Tuna ve Sava nehirlerine doğru harekete geçme emri verildi (29 Temmuz)[14]. Koca Sinan Paşa, Alman İmparatoru'nun hasta elçisini, daha sonra öleceği Belgrad'a kadar yanında götürdü[15]. Alman elçi topluluğunun diğer üyeleri ise tersanelerde, kadırgalarda ve daha sonra Boğaz'daki Kara Kule'de (Rumeli Hisarı) perişan bir vaziyette mahpus olarak tutuluyorlardı[16]. Almanlar ancak bu haberi aldıktan sonra Petrinia üzerine yürüdüler.

Veziriazam Koca Sinan Paşa'ya direnemeyecek kadar zayıftılar. Türkler birçok yiğit ve nüfuzlu Müslüman'ın hayatına mal olmuş olan Sisek Kalesi'ni hiçbir çaba göstermeden, kolaylıkla ele geçirdiler ve Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu Budin Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa artık gönül rahatlığı ile Macaristan'daki durumları düzenlemekle görevlendirilen veziriazamın kendisini beklediği Budin'e yönelebilirdi. Hasan Paşa sonbaharın son aylarında ayrıca savunması zayıf Vesprem'i de ele geçirdi (13 Ekim). Şehirde bulunan İtalyanlar ve Almanlar yakınlardaki ormanlara kaçtılar. Palota da fazla direnç gösteremeden ele geçirildi[17].

Bu kayıpların haberi geldikten sonra daha önce adı geçen Macar beyleri ve Yanıkkale komutanı Ferdinand von Hardegk'in komutası altında yeni bir Alman ordusu oluşturuldu ve Ekim ayının sonunda Komorn'da karargâh kuruldu. Koca Sinan Paşa buna rağmen rahatsız edilmeden Budin'den ayrılıp, Belgrad'a doğru yoluna devam edebildi. Hristiyanlar, İstolni Belgrad'ı kuşattılar ve Kasım ayının başında Sokolluzâde Hasan Paşa, Koca Sinan Paşa'nın geride bıraktığı 2 bin yeniçeri ve 40 top ile bu önemli şehri kuşatmadan kurtarmak için geldiğinde Alman ordusu 3 Kasım'da önemli bir zafer daha kazandı. Yeniçeriler Batı'nın demir zırhlar içinde zırhlı atlar üzerindeki süvarilerine yenildiler[18]. Kuşatma bu zafere rağmen kaldırıldı.

Macaristan'ın kuzeyindeki Alman komutanlar bunun üzerine cesaretlendi ve Szabadka ve Fülek'i işgal ettiler. Macaristan'ın ileri gelenleri Alman komutan Kristof von Teuffenbach'ı tüm güçleri ile destekliyorlardı. Tamamen yalnız kalan Türkler başka kalelerden de

kovuldular ve daha sonra Novigrad da Alman ordusunun saldırısına uğradı[19].

Başından beri bu savaş Haçlı Seferi karakterini göstermişti. Banat'taki Sırplar, Türklere karşı ayaklanmak üzereydiler. Bulgaristan için için kaynıyordu. 1592 yılında Boğdan'da tekrar iktidara gelmeyi başaran Prens Aron, kendi borçları ile seleflerinin borçlarını ödeyebilecek durumda olmadığından, Hristiyanların Yukarı Macaristan'da elde ettikleri zaferlerin haberini alır almaz, bu haberleri gönderen Kosice komutanı ve Kayser II. Rudolf ile derhal irtibata geçti. 1593 yılında tayin edilen enerjik, gururlu ve büyük bir savaş yeteneğine sahip yeni Eflak Prensi Mihail'in Hristiyanların davasına katılacağı neredeyse kesindi[20]. Sigismund Rakoçi ve Nikolas Palffy gibi Almanlara bağlı Macar asilzâdeler, elde edilen son zaferlerden cesaret alarak Erdel'deki genç prense "Türklerin baskısından" ve her yıl Divân-ı Hümâyûn'a ödemesi gereken vergilerden ve vermesi gereken hediyelerden yakında kurtulacağını bildiren bir yazı göndermeyi düşündüler. O zaman Osmanlı'nın emri üzerine Tımışvar Paşası ile birlikte Kallo'ya saldırmak üzere bir araya getirdiği birlikleri[21], "tiranlarına" karşı daha iyi kullanabilecekti. Prensin İspanyol günah çıkarma papazı Cizvit Alfonso Carrillo şahsında amaçları için değerli bir ortak bulduklarını umuyorlardı[22]. Bu arada Sigismund Bathori 1594 yılının bahar aylarında Macar Palatini'yle görüşmelere başlamıştı[23].

Papa diğer taraftan iki vekilini Doğu'ya göndermişti. Giambattista Doria'nın görevi Macaristan'daki karargâha gidip, Alman ordusuna gelecekte eşlik etmekti[24]. Katolik devrimci propagandasında tecrübeli bir ajan olan Hırvat papaz Alessandro Comuleo'ya, nam-ı diğer Komuloviç'e, 8-10 Kasım 1593 tarihleri[25] arasında Erdel ve "İtalyanların akraba kanı akıtmalarına izin verilmemesi gereken soydaşlarının" yaşadığı Boğdan ve Eflak ile komutan Mykoszinski ve Loboda altında kısa bir süre önce Besarabya'da Orheiu ve Bender kalelerine saldıran[26] ve kayser ile antlaşma yapmak üzere kazanılması istenen Kazaklarla ilgili talimatlar verildi[27]. Kazaklar Kozlov, Akkirman ve Osmanlı'nın Özi, Turla, Karadeniz ve Aşağı Tuna boylarındaki diğer toprakları üzerine gönderilecekti[28]. Almanlarla, daha yeni sona eren savaş sebebi ile düşman olan Lehistan Kralı III. Sigismund ile şansölyesi ve vasisi bilgili ve iz'an sahibi Johann Zamoyski, Almanların ezeli düşmanları olarak müttefik olarak düşünülemezdi[29], ama Roma sarayı en azından neredeyse bağımsız Leh sınır subaylarını, özellikle

de Pokuzya komutanı Nikolas Jaszlowiecki'yi kutsal savaş için kazanabilmeyi umuyordu[30]. Ayrıca Türk düşmanı olarak bilinen Ostrog Platini Konstantin'e de umut bağlanıyordu[31]. Verilen talimatlarda ayrıca sadece Bulgarları ve Sırpları değil, Türklere karşı kurulacak müttefik birliğine Çerkeslerin, Mingrellerin, hatta Kırım'daki Tatarların bile katılabileceğinden bahsediliyordu[32]. Uzun Hasan zamanından kalma hayaller sanki tekrar canlanıyordu! Moskova'ya gelen İranlı elçi topluluğu umut dolu idealistler için İran Şahı'nın Türklere karşı yeni bir savaş başlatacağının kesin bir işareti idi[33]. Elçilerin, muhakkak surette "Türk gücünün yok edilmesi için[34]" teklifler sunacağı düşünülüyordu. Kayser, Rus Çarı'na ve Boğdan Prensi'ne Kazakların temsilcisi olarak Stanislas Hlopicki ile bir antlaşmanın yapıldığını duyurdu[35]. Özi kahramanları Kazaklar, 8-10 bin kişi ile Silistre üzerinden Edirne'ye kadar ilerlemeyi vaat etmişlerdi[36].

Bu geniş kapsamlı ve zor programın mümkün olan kısımları yeni savaş yılı başlamadan önce gerçekleştirildi. Mart ayının başlarında Ragusalı Giovanni de Marini Poli, Osmanlı'ya karşı Sigismund Bathori, Romen prensleri ve Kazaklarla kurulacak ittifakı gerçekleştirmek üzere Doğu'ya gitti[37]. Mayıs ayında, Tatarlar Macaristan'a yaptıkları akın sırasında ülkesini talan etmeden önce, Marini Prens Aron ile görüştü ve 16 Ağustos'ta kayser adına Boğdan Prensi'ni korumayı ve ülkesinden kovulduğu takdirde ona sığınma hakkı tanımayı taahhüt etti[38]. Şubat 1594 tarihinde toplanan Erdel meclisi ülkenin izleyeceği politika konusunda hiçbir karara varamadı. Daha yaşlı olanlardan oluşan güçlü bir grup ve Bathori hanedanının düşmanları o güne kadar izlenen siyaseti devam ettirmek istiyordu, ama Sigismund Bathori'nin etrafındaki gençler, Peder Carrillo'yu Prag'a gönderip, Erdel'in Hristiyanlarla ittifak kurmaya hazır olduğunu ve kâfirlere karşı savaşa katılmak istediklerini bildirdiler. Erdel Prensi bunun karşılığında evlilik yolu ile Alman hanedanına akraba olacak, İmparatorluk prensi ünvanını ve Altın Post nişanını alacaktı[39]. Prens Aron, kendisinden daha güçlü komşusuna bir mektup göndererek sadakatini bildirmişti. Sigismund Bathori, artık rahatlıkla kendi hakimiyeti altında yeni bir Daçya Krallığı'nın hayalini kurabilirdi[40]. Mayıs ayında yeni bir Erdel meclisi toplandı, ama yine bir karara varmaya cesaret edemedi. Sigismund Bathori, bunun üzerine ülkenin temsilcilerini Haziran ayında tekrar topladı, ancak yanında çok sayıda asker olmasına rağmen muhaliflere karşı

tehdidini yerine getirmedi. Banat'taki Sırplar, Beçkerek'i ele geçirdiler ve Tımışvar Paşası'nın oğlunu meydana gelen çatışma sırasında öldürdüler[41], ama kısa bir süre sonra Osmanlı'nın üstün gücüne boyun eğmek zorunda kaldılar. Temmuz ayında Eflak Prensi Mihail ile papanın ve Alman Kayser'in temsilcileri huzurunda kurulan ittifak ve çok kısa bir süre sonra üç vasal devletin de Osmanlı'ya karşı ittifaka katıldıkları henüz gizli tutuluyordu. Komuloviç'in kiraladığı Kazaklar daha Temmuz ayında Aşağı Tuna boylarına vardılar[42], ama henüz saldırıya geçmeye karar veremediler.

Macaristan'daki savaş yavaşlamaya başlamış ve uzayacakmış gibi görünüyordu. Bu hadise, vasal devletlerin öfkesini daha da kabartıyordu.

Koca Sinan Paşa kış aylarında Belgrad'da kalmıştı. Ordusunun geçimini sağlamak zorunda olan Erdelliler ve Boğdanlılar[43], bundan pek hoşlanmadılar. Bahar ayları geldi, ama Koca Sinan Paşa Tuna boylarındaki karargâhından ayrılmak için acele etmiyordu[44]. Muhtemelen Erdel'den gelecek birlikleri bekliyordu. Kesin olarak beklediği ise ancak Haziran ayında Eflak topraklarına varan Tatarlar[45] ve İstanbul'dan destek olarak gönderilen ve başlarında Sivas ve Maraş Beylerbeyleri gibi paşaların bulunduğu yeniçerilerdi. Liderleri olarak Tirol Arşidükü Ferdinand'ı görmeyi bekleyen Alman ordusu bu sefer Arşidük Matthias'ın komutası altında Türklerden önce davrandı.

Alman birlikleri daha Şubat ayında Novigrad önlerinde belirdi. Müdafaa kıtası, tıpkı bir yıl önce Fülek'teki gibi teslim oldu. Bu gibi teslim oluşlar, Osmanlı'nın askerî tarihinde neredeyse hiç görülmemişti. Birkaç gün sonra Bersencze ve Tuna boylarındaki diğer kaleler, Zrinyi'nin yönetimi altındaki Alman ordusunun eline geçti. Teuffenbach, bu arada güçlü Hatvan Kalesi'ni kuşatıyordu[46]. Budin Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa, Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed ile derhal kaleyi kuşatmadan kurtarmaya gelse de (Nisan), yaralandıktan ve başlarında Tımışvar Beyi bulunan 4 bin sınır askerini kaybettikten sonra, yenilmiş olarak geri çekilmek zorunda kaldı (1 Mayıs)[47].

Emrinde artık genelde Almanlardan oluşan elit birlikler bulunan Matthias, Mayıs ayında Estergon'a saldırmaya karar verdi. Estergon surları kızdırılmış demir toplarla dövüldü, ama müdafaa kıtası güçlü ve cesur çıktığından, Estergon Şehri sadece şehirde yaşayan Semendireli Sırpların ve Boşnakların ihaneti ile ele geçirilebildi. Kale ise komutanı ölmüş olmasına

rağmen öylesine yiğitçe direndi ki, Veziriazam Koca Sinan Paşa yardıma gelmek için zaman kazandı[48].

Savaşın üçüncü cephesi Hırvatistan'ın güneyinde ise Hırvat asilzâdeler Petrinia'yı kuşatmaya aldılar. Arşidük Maksimilyan, yorgun savaşçıları cesaretlendirmek üzere Hristiyan karargâhına geldi ve Petrinia ile Sisek'in müdafaa kıtaları tarafından nasıl kaderine terk edilip, işgal edildiğini veya yerle bir edildiğini gördü.

Temmuz ayında Koca Sinan Paşa nihayet harekete geçti. Tımışvar ve Bosna paşaları acilen Peşte'ye çağrılan öncü birlikleri komuta ediyorlardı. Ordunun yaklaşmakta olduğu haberi bile büyük bir panik yarattı ve Estergon ile Hatvan rahat bir nefes alabildi. Düşmanın cüretkarlığının cezasını vermek için Veziriazam Koca Sinan Paşa öncelikle Tata'yı işgal etti ve daha sonra Hardegk'in yönettiği Yanıkkale'ye saldırmaya karar verdi. Yanıkkale'ye doğru yol alırken, Novigrad Beyi'ni ihanetten idam ettirdi ve Tata'dan sonra ayrıca Marton'u da işgal ettirdi. Marton'un surları altında Marmaros geçitlerinden geçerek, buraya gelen Tatarlarla birleşti.

Yanıkkale, aralarında Vergilio Orsini yönetimi altında Floransa Dükü'nün gönderdiği İtalyanların da bulunduğu seçkin birlikler tarafından savunuluyordu. Yakınlarında Palffy, Zrinyi ve Saksonyalı Lauenburg Dükü ile birlikte Arşidük Matthias bekliyordu, ama genç asilzâdelerin çoğu onu terk etmişti. Çağrılan Macar birlikleri, birkaç hafta sonra tekrar geri gönderildi. Nihayet kaleyi kuşatmadan kurtarmak için gelen ordu geri çekildi ve filo tekrar Batı'ya doğru yelken açtı. Böylece tamamen yalnız bırakılan Hardegk, Türklerin saldırıları karşısında teslim olmak zorunda kaldı[49]. Bunun üzerine esir gibi muamele görerek, mahkemeye çıkartıldı ve bir haine duyulan öfkeden çok, bahtsız Hardegk'i ölüme terk edenlerin vicdanının sesini susturma isteğinden dolayı idam edildi[50]. Daha önce Hatvan'da mağlubiyete uğramış Hasan Paşa ve yoldaşı ise yiğitliklerinden dolayı Divân-ı Hümâyûn'dan övgüler ve hediyeler aldılar[51]. Koca Sinan Paşa Yanıkkale'ye bu şekilde girdi ve Osmanlı'nın ahlaki üstünlüğünü açıkça gösterecek biçimde kalede esir tutulan Türklerin tozlu ve kanlı ayaklarını ordunun gözleri önünde yıkadı.

Papa Kalesi de aynı biçimde teslim oldu: Türkler burada sadece kadınları ve çocukları buldular ve kaleyi ateşe verdiler. Daha sonra kısa bir süre önce büyük bir Hristiyan ordusu tarafından işgal edilen Komorn'u kuşattılar. Yine Matthias, Kuzey Macaristan'ın asilzâdeleri, Floransalı Orsinos, Burgau Dükü'nün Alman askerleri ve Bohemyalılar, kısaca

mevcut tüm güçler yardıma koştu, ama Zamoyski'nin tavsiye ettiği muharebeyi yapmak için fırsat bulamayacaklardı, zira daha Ekim ayında Türklerin savaşmayı sevmedikleri kış ayları başladı ve erzakları da azalmaya yüz tuttuğu için Koca Sinan Paşa tekrar Budin'e döndü. Palffy, kurtulan Komorn'da komutan olarak kaldı. Budin'de yeni paşa olarak Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın oğlu, yanında Rumeli sipahileri, yeniçeriler ve topları ile birlikte bekliyordu. Tatarlar, Erdel sınırına yerleşirken, evlerine gönderilenler bir tek Anadolu birlikleri oldu[52]. Koca Sinan Paşa ise Yanıkkale fatihi olarak zaferini kutluyordu[53].

Vasal prensler bu arada sultana karşı olduklarını açıkça beyan etmişlerdi. Erdel'de Sigismund Bathori'ye karşı bir entrika tertiplenmişti. Sigismund bundan haberdar olduğunda, söylenenlere göre Hust Tatarları tarafından öldürülmemek için[54] ülkenin kuzeybatı bölgesindeki Kövar Kalesi'ne çekildi. Torda toplanan meclisde tahttan feragat etmesi isteniyordu, ama ülkenin en nüfuzlu asilzâdeleri Stefan Bocskai, Stefan Csaky, Gaspar Kornis, Stefan Josika ve Franz Geszty geri dönmesini sağladılar ve Sakson şehirleri ve daha sonra kısa bir süre önce eski imtiyazları ellerinden alınan Sekler de Alman Kayseri'nin dostunun tarafına geçtiler. Sigismund Bathori, Koloszvar'da yapılan bir toplantıya katıldı ve görüşmeler herhangi bir sonuca bağlanamayınca, vasallık ilişkisinin devamını talep eden muhaliflerin liderlerini tutuklattı (28 Ağustos). Bir ay sonra, Sigismund'un kuzeni, taht varisi Baltazar Bathori dahil olmak üzere, bunlardan bazıları muhalifliklerini hayatları ile ödemek zorunda kaldılar. Birkaç hafta sonra Weissenburg'da toplanan meclis oybirliği ile isyana karar verdi ve kararı beyan edip, kayser ile 1595 yılında yapılacak antlaşmayı imzalamak üzere Prag'a bir elçi topluluğu gönderildi. Gaszty, aynı dönemde Banat'a gelip, Tatar birliklerinden birini kovdu, Tuna Nehri üzerindeki birkaç nakliye gemisini zapt etti ve birkaç küçük Türk kalesine saldırdı[55].

1594 yılı Ekim ayının ortalarında, Prag'da Boğdan elçilerinin beklendiği sırada[56], Boğdan ve Eflak'a Erdel'den destek birlikleri geldi. 15 Ekim'de Prens Mihail Bükreş'te bulunan yeniçerilerden ve İstanbul'dan gelen alacaklılardan[57], sığındıkları evi top ateşine tutarak kurtuldu[58]. Cinayetten haberdar olmadan, Macaristan'dan geri dönmekte olan Emir ve Kadıasker saldırıya uğradı ve yanındaki küçük birlikle birlikte katledildi. Prens Aron ise sadakat yeminlerini bozan Kazakların ülkeye yaptıkları akından sonra, tahttan indirildiğini bildiren fermânı getiren çavuşu öldürdü.

Böylece bu ülkeye onlarca yıl boyunca yapılan haksızlıkları, yeniçeriler ve tüccarlar hayatları ile ödediler.

Sigismund Bathori'nin ordusunda bulunan Romenler ve Macarlar ve her iki prens tarafından kiralanan Kazaklar, Tuna boylarındaki Türk kalelerine saldırmaya başladılar. Yergöğü, Yalomita ağzında bulunan Floci, karşısında Türk Dobrucasındaki Hırsova, Maçin, onun karşısında İbrail ve Silistre, batıda Sviştov ve Rahova, belki de Vidin öfkeli Eflak çetelerinin geldiğini ve her yeri talan edip, ateşe verdiklerini gördü.

Bu isyan, Koca Sinan Paşa'nın veziriazamlıktan alınmasına sebep oldu. Türkler, Tuna boylarındaki prensliklerin isyanının suçunu Koca Sinan Paşa'nın ve sultan tarafından kayrılan Kurt Ağa'nın[59] sert ve acımasız yönetim sistemlerinde buluyorlardı. "Boğdan ve Eflak voyvodaları", diye yazıyor Naima, "kendilerine yapılan ağır hareketler karşılığında hiçbir özür almadıkları gibi, her seferinde daha da ağır baskılar görüyorlardı. Her zamanki hediyeleri gönderdiklerinde, hediyeler hor görülerek geri gönderiliyor ve elçiler ölümle tehdit ediliyordu. Gördükleri bu gaddar ve mantıksız muamele bu iki eyalette meydana gelen isyanları ve öfkeyi körükledi[60]". Veziriazam Damad İbrahim Paşa da daha sonraki bir beyanında yaşanan tüm bahtsızlıkların sadece "sadık olmayan şeytani adamın işi" olduğu yönünde bir açıklama yapacaktı[61]. Koca Sinan Paşa, 1595 yılı başlarında oğlu aracılığıyla Alman ordusu ile irtibata geçtiğinden, hatasını muhtemelen anlamıştı[62].

Koca Sinan Paşa, zafer kazandıktan bir süre sonra, ancak daha İstanbul'a gelmeden önce (6 Şubat) görevinden azledildi. Azlinde muhtemelen Sultan III. Murad'ın ölümü (16/17 Ocak 1595)[63] de katkıda bulunmuştu. Zayıf karakterli bu Osmanlı Sultanı, bir sara nöbeti sırasında, etrafında isteği üzerine kader hakkında melankolik bir şiir okuyan kadınlar ve dansçılar olduğu hâlde öldü[64]. Ancak oğlu Mahmud'un hayatı için ricada bulunacak zamanı kalmıştı[65]. Yine de "cenazeden dolayı yaşanan kargaşalar" içerisinde, aralarında Mahmud'un da bulunduğu 19 oğlu ve hamile olan 80 cariyesi öldürüldü[66]. III. Murad'ın toplam 102 çocuğu vardı.

Büyük umutlarla karşılanan Sultan III. Mehmed tarafından veziriazamlığa getirilen Ferhad Paşa, göreve getirildikten hemen sonra, daha kış aylarında ve en olumsuz şartlar altında[67], İstanbul'un gıda temini ve Macaristan'da savaşan birlikler için vazgeçilmez bir unsur teşkil eden Boğdan ve Eflak prensliklerini tekrar sakinleştirmek için askerî tedbirler

aldı. Boğdan Prensliği'ne daha önce de Bükreş'te iktidarda olan Stefan Boğdan getirildi. Eflak'ta ise Ferhad Paşa tarafından tayin edilen prens, 1591 yılında Müslümanlığa geçen Eflak Prensi Mircea'nın genç oğlu Radu değil, İanku Sasul'un genç ve yeteneksiz oğlu Boğdan oldu.

Yeniçeri ağası ve Koca Sinan Paşa'nın yeğeni[68] Maraşlı Mustafa Paşa ile Aydınlı Hasan Paşadan oluşan iki Anadolu paşası, bu iki prensi tahtlarına oturtmak üzere İstanbul'dan geldi. Kasım ve Aralık aylarını Macaristan bozkırlarında geçiren Tatar Hanı onlarla birleşecekti, ama iki ordu daha bir araya gelemeden Mihail ve yoldaşları, ülkenin en zengin Boyarları üç Buzescu kardeşler, Tatar ordusunu iki kez[69] ve daha sonra Osmanlı'nın öncü birlikleri ile birlikte Şerpateşti'de üçüncü kez yendi[70].

Bu zaferleri kazandıktan sonra Prens Mihail, Tuna Nehri'ni geçti ve Rusçuk'ta toplanan orduyu bozguna uğrattı[71]. Boğdan taht varisi, kısa bir süre sonra Ban Mihalce tarafından Silistre Geçidi'nde, Maraş Paşası ile birlikte yenildi ve Maraş Paşası burada öldürüldü[72]. Mart ayında Prens Aron Bender'i kuşatmaya aldı. Akkirman ve daha sonra Hristiyanlar tarafından alınan (22 Mart) İsmail Kalesi önlerinde de çatışmalar baş gösterdi. Elli yıldan fazla bir zamandır Türklerin elinde bulunan ve Dobruca Tatarları tarafından savunulan İbrail, Craiova Banı Manta tarafından ateşe verilerek ele geçirildi. Ordu Babadağ'a[73] kadar ilerledi. Bir süre sonra Niğbolu ateşe verildi (10 Haziran), ama Vidin'e yapılan saldırı sonuç getirmedi[74]. Kazaklar bu arada sadece Özi'yi ele geçirebildiler.

Sigismund Bathori, bu ilk zaferlerden sonra, Tuna boylarındaki yeni durumları düzenlemeye başladı. Prens Aron, muhtemelen Lehistan ile ilişkileri, tanınmış Rum vaiz Nikeforos Didaskalos'u sarayında himaye etmesi ve kendisine muhalif bazı isyancı Boyarlar[75] sebebi ile Macar muhafız kıtası tarafından esir alındı ve ölene kadar Erdel'de zindanlarda kaldı. Yerine, bir çingenenin oğlu olup, Prens Stefan adını alan komutanı Razvan getirildi. Razvan, nam-ı diğer Prens Stefan'ın temsilcisi ve Prens Mihail'in, prensin menfaatlerinden çok gittikçe güçlenen Boğdan asilzâdelerinin menfaatlerini gözleyen temsilcisi ile Haziran ayında bu iki prensin konumunu Erdel'e tâbi iki vali biçiminde düzenleyen antlaşmalar yapıldı. Boyarlar, bunun karşılığında 12 üyeden oluşan bir heyet ile prensin faaliyetlerini sınırlama ve Sigismund'un, Boğdan-Eflak meselelerinin görüşülüp, karara bağlandığı meclis toplantılarında hazır bulunma hakkı verildi. İdam cezası veremiyor ve kendilerine ait mülklerde yaşayan

köylülere, yeni yürürlüğe konulan Macar hukukuna göre, köleleri gözü ile bakamıyorlardı. Boğdan'da bir asilzâdenin mülküne yapılacak saldırı ölümle cezalandırılıyordu[76].

Veziriazamın topçularla, yeniçeriler arasındaki entrikalar ve anlaşmazlıklar, özelliklede genelde Tuna boylarından gelen erzakların eksikliği sebebi ile geri dönmek zorunda kaldığı 8 Temmuz gününde, Logoş ve Karansebes'in yeni Banı Georg Borbely, Versecz, Tatvaradia, Facset ve Lippa'yı işgal etmek üzere Karansebes'ten yola çıktı ve kendisini engellemeye çalışan Tımışvar Paşası'nı bozguna uğrattı (Ağustos 1595). Osmanlılar, Çanad ve Arad'ı boşalttılar. Böylece Dobruca'nın tamamı dahil olmak üzere Tisa Nehri ağzından Karadeniz'e kadar tüm Tuna hattı Tımışvar, Turnu Niğbolu ve Yergöğü gibi güçlü kalelerin dışında, süvarileri artık hiçbir tehlike ile karşılaşmadan Edirne Ovası'na kadar inebilen Hristiyanların eline geçti[77].

"Kararlı ve gaddar[78]" bir görünüşe sahip Sultan III. Mehmed, Türklerin gözünde ikinci bir Büyük İskender olarak görülüyordu. Ferhad Paşa bir seferinde onun için: "Başına başlığı zor geçirilen bir şahine benziyor", demişti[79]. Saraydak kadınları ve oğlanları kovdurdu ve kötü durumda olan sikke basımını iyileştirdi[80]. Kötü eyalet yöneticilerinin çoğu görevden alındı[81]. Tahta cülûsundan hemen sonra isyancı prenslere karşı bir sefer düzenlenmesi yönünde emir verdi. Atları olmayan sipahiler, yürüyerek gidecekti. İstanbul'daki askerî birliklere, orduya katılma emri verildi ve firarilere karşı en ağır tedbirlere başvuruldu. Daha bahar ayları gelmeden Eflak ve Boğdan prenslikleri eyalete dönüştürüldü. Satırcı Mehmed Paşa'ya Eflak, İran'daki Şirvan Beylerbeyi Cafer Paşa'ya Boğdan verildi[82]. İstanbul'da yaşayan kitleler erzak azlığından[83] gitgide daha fazla şikâyet etmeye başladıklarından, bu tedbirler zorunlu hâle gelmişti. Huzursuzluklar o kadar ilerlemişti ki, bir yeniçeri sokakta sultanın karşısına geçip, vezirlerinin yeteneksizliğine sitem edebiliyordu[84]. Askerler, sultanın bizzat ordusunun başına geçmesini istiyorlardı ve Edirnekapı'da Türk-Bizans geleneklerine göre, Ferhad Paşa'nın çadırının ipleri kesilip, toplar çivilendi[85].

27 Nisan'da Ferhad Paşa İstanbul'dan ayrıldı. Bir çoğu, köprü yapımının devam ettiği Belgrad'a yöneleceğini düşünüyordu, ama Ferhad Paşa beklentilerin aksine bir süre Edirne'de kaldı. Sağlığı iyi değildi ve makamının belirsizliği altında acı çekiyordu. Ayrıca serhad boylarında,

özellikle de “ekmek teknesi” Eflak’taki karışıklıklar sebebi ile erzak yokluğu çekiliyordu[86]. Bu arada sipahiler, zayıf seraskerlerine karşı bir ayaklanma çıkartmaya çalıştılar. Ferhad Paşa’nın beklemesinin başka bir sebebi daha vardı: Birliklerini Eflak’a yönlendirmeden önce muhtemelen Almanların Macaristan’da önemli bir faaliyette bulunmayacaklarından emin olmak istiyordu veya Sigismund’un İngiliz temsilci Edward Burton aracılığıyla Tımışvar Paşası, Budin Beyi Ahmed Paşa ve bu amaçla oraya gönderilen Hüseyin Çavuş ile yaptığı görüşmenin sonuçlarını bekliyordu[87]. Mayıs ayında Sokolluzâde Hasan Paşa Rusçuk’ta, Karaman Paşası ise Vidin’de Veziriazam Ferhad Paşa’nın gelmesini bekliyorlardı[88]. Hasan Paşa’nın bu esnada Mihail’in birliklerinin saldırısına uğradığı ve yenildiği[89] söylense de, gerçekte Vidin’e doğru ilerleyen 3 bin Eflaklıyı geri püskürtmeyi başarmıştı[90].

Paralarını alamayan sipahioğlanlarının ayaklanması, sultanlarına sadık kalan yeniçeriler tarafından bastırıldı. Bu ayaklanma da savaşın hızlandırılmasına katkıda bulunmamıştı[91].

Ferhad Paşa, Haziran ayında Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ile buluştuğu Rusçuk’a geldi ve Bulgar kıyısını Yergöğü açıklarındaki Tuna Adası ile birleştirecek köprünün yapımı hızlandırıldı. Bu arada yaşlı Veziriazam Ferhad Paşa’nın azil haberi geldi (6 Temmuz). Koca Sinan Paşa, Damad İbrahim Paşa’nın nüfuzunu kullanarak, devletin ve savaşın yönetimini tekrar geri kazanmıştı. Ferhad Paşa, ölüme giderken, Koca Sinan Paşa acilen Tuna boylarındaki karargâha doğru hareket etti. Herkes, hadiselerin bundan sonra daha da hızlanacağından emin olabilirdi[92].

Alman İmparatorluğu’nun, Macaristan’ın ve Bohemya’nın asilzâdeleri, kutsal savaş için para ve asker yardımı yapmak üzere daha kış aylarında bir araya toplanmıştı. Bohemya, birkaç bin ağır süvari göndermeyi taahhüt etti. Savaşın komutanlığına, “Hristiyanların Koca Sinan’ı” Mansfeld Dükü Karl getirilecekti. Mansfeld’in Valonları – Francesco Aldobrandini komutası altında ücretleri papa tarafından ödenen İtalyan birlikleri – ve Dük Ferdinand’ın kardeşi Floransalı Giovanni di Medici’nin birlikleri, orduyu güçlendiriyordu[93]. 1 Temmuz’da Estergon kuşatması başladı[94].

Koca Sinan Paşa bu arada Eflak’ı dize getirmek için tedbirler almıştı ve Estergon’u savunan birlikleri yalnız bıraktı, zira iki Tuna ülkesinin mülkiyeti ve Erdel’in ilhakı sınırdaki bir kaleden daha önemli idi. Türkler, Macaristan’da endişe içinde Koca Sinan Paşa’nın gelişini beklerken, O

Silistre’den Batı’daki savaş alanına 12 bin askerle birlikte Sokollu Mehmed Paşa’nın oğlu Hasan’ı gönderdi[95], ama görünen o ki, Sokolluzâde Hasan Paşa kısa bir süre sonra geri döndü[96]. Koca Sinan Paşa ise Tuna Nehri üzerindeki yeni köprüyü geçti ve Yergöğü’nde Tuna’nın sol kıyısına ayak bastı[97].

Prens Mihail, en azından başkente giden yolu kapatmak üzere derhal buraya geldi. Emrinde yaklaşık 16 bin kişi vardı: Köylüler, Boyarlar, Erdelliler ve Kazaklar. Erdel komutanı Albert Kiraly ise birkaç top getirmişti. Türkler, Neaylov Nehri kenarında Romen karargâhına rastladılar (23 Ağustos). Küçük çatışmalarla geçen birkaç saatten sonra, Koca Sinan Paşa tepeler ve bataklıklarla korunan Mihail’in küçük ordusuna saldırdı ve orduyu geri püskürterek, düşmanın birkaç topunu eline geçirdi. Mihail, bunun üzerine bizzat harekete geçti. Karaman Paşası, Mihail’in elinden ölümü buldu ve köprüde meydana gelen çatışmalarda aralarında Haydar Paşa, Hüseyin Paşa ve Mustafa Paşa’nın da bulunduğu çok sayıda Türk hayatlarını kaybettiler. Şam yeniçerilerinin neredeyse tamamen yok edildiği de anlatılanlar arasındadır[98]. Bir Rumeli askeri veziriazamın hayatını kurtardı, ama sancağ-ı şerif de bu esnada kayboldu[99].

Her iki ordu yerlerini koruyorlardı, ama Romen prens Türk ordusunun ilerlemesini durdurmanın mümkün olmadığını anladı. Bu yüzden, zafer kazanmış olmasına rağmen geri çekildi ve Koca Sinan Paşa birkaç gün sonra kapıları açık, terk edilmiş Bükreş’e girdi[100].

Yeterince dikkatli hazırlanmamış seferin asıl zorlukları şimdi başlıyordu. Tıpkı 1462 yılında Fatih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi, Koca Sinan Paşa’nın önünde uçsuz bucaksız ormanlıklarla kaplı, nüfusu az, yolları kötü ve köyleri zor bulunan bir ülke uzanıyordu. Büyük şehirler ve tahkim edilmiş yerler neredeyse yok denecek kadar azdı. Böyle bir eyaleti ilhak etmek kadar kolay, elinde tutmak ve güvence altına almak kadar zor bir şey yoktu.

Koca Sinan Paşa, Eflak’ın o dönemdeki başkentini tahkim etmeye yöneldi. Eskiden üzerinde manastırlar bulunan dört tepenin çevrelediği geniş bir ovaya kurulmuş Bükreş’te Prens Aleksandru’nun daha sonra torunu Radul tarafından tekrar kurulacak kilisesini yıktırıp, yerine bir kale yaptırdı. Tırgovişte’de aynı şekilde kalenin kurulacağı yer olarak Petru Cercel’in kilisesini seçti. Her iki yapı da taştan değil, aciliyetinden dolayı oldukça basit bir biçimde kuruldu[101].

Satırcı Mehmed Bey, Eflak Beylerbeyi olarak 300 yıldır ülkeyi yöneten prenslerin yerine getirildi. Emrinde yerleri daha belirlenecek 10 sancakbeyi bulunuyordu. Ateşe verilip, yerle bir edilen İbrail ise kadırgalarla buraya gelen Şaban Paşa tarafından yeni ve güçlü bir kaleye dönüştürüldü[102]. Koca Sinan Paşa, kaçak Eflak Prensi'ni hiç hesaba katmıyordu.

Koca Sinan Paşa, o dönemde Graz Arşidüşesi Maria Kristierna ile evlenmek üzere olan Sigismund Bathori ile pazarlıkları devam ettirmişti. Sigismund, en önemli anlarda "vasalı" ve "komutanı" olan Romen Prensi Mihail'i yalnız bıraktığı için, Koca Sinan Paşa genç prensin aklını başına topladığına inanmak istiyordu[103] ve Hristiyanlık davası için savaşmaktan vazgeçtiğine karar verdi.

Kazaklar, hiçbir yerde görülmüyorlardı. Almanlar bu arada Lehistan Kralı'na gönderdikleri bir elçi topluluğu aracılığıyla Türklerin tiranlığına bir son vermek üzere güçlerini Batı'nın güçleri ile birleştirmesi için çağrıda bulunmuşlardı. Papa vekili Monsenyör di San Severo'yu göndererek, Lehistan Kralı'nı ve güçlü şansölyesi Zamoyski'yi Haçlı Seferi'ne katılmaya çağırdı, ama boşuna. Zamoyski, baştan beri kutsal ittifaka girmeleri hâlinde gerek Boğdan'ın, gerekse Eflak'ın Lehistan'a ait olacağını vurguluyordu. Koca Sinan Paşa, Eflak'ı işgal ettiğinde, Lehistan'ın üzerinde hak iddia ettiği Boğdan'ın da bir beylerbeyinin yönetimi altına verilebileceğinden endişe duymaya başladı. Lehistan Kralı III. Sigismund, Prens Aron'un kovulmasını ve Razvan'ın zorla tahta çıkartılmasını tacına yapılan bir hakaret ve barış ihlali sayıyordu. Bu yüzden Lehistan şansölyesi Zamoyski, kaçak prensleri Kazak ve Leh askerlerinden oluşan birliklerin başında Eflak üzerine gönderdi. Ağustos ayının sonunda Boyar Yeremia Movila, Eflak'taki savaş alanına doğru hareket eden Razvan'ın yokluğunda[104], hiçbir hakkı olmadığı hâlde Boğdan tahtına oturdu[105]. Zamoyski, Yaş'ta yapılan merasimlere katıldı[106] ve Koca Sinan Paşa'nın Eflak'a girmiş olması ile Razvan'ın sözde "kaçışının" en büyük tehlike anında Hristiyanların menfaati için kendisini yetim bırakılan Boğdan'a girmek zorunda hissettiğini iddia etti[107].

Sigismund Bathori muhtemelen Koca Sinan Paşa'nın Eflak'a girişinden çok, Zamoyski'nin bu hareketinden dolayı Silezyalı süvariler ve şehirlerin kuşatılmasında tecrübe sahibi Floransalılardan destek alarak Karpat geçitlerini aştı. Osmanlı'nın her zamanki geri dönüş gününe kadar beklemişti ve gerçekten de Koca Sinan Paşa Ekim ayı başlarında serhad boylarına hareket emrini verdi. Sigismund bunun üzerine daha sonra

Tırgovişte'ye yönelmek üzere derhal Mihail ve sürgün Stefan ile sekiz gün boyunca beklediği Rucar karargâhına yerleşti.

Bathori ayrıca Macaristan'daki gidişattan kış aylarında sefere çıkmak için cesaret almıştı. Ağustos ayının başlarında Budin Paşası ve Yanıkkale, Tımışvar, İşkodra ve Halep Paşaları Estergon'u Hristiyanların kuşatmasından kurtarmak için gelmişlerdi[108]. Çok güvenilir bir kaynak olan Nikolas Gabelmann'a göre[109], Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa da onlara katılmıştı. Ordusunu 2 bin Valon ile destekleyen komutan Mansfeld, meydanda savaşma cesaretini gösterdi ve Türkler, yiğitçe savaştıktan sonra[110] 4 Ağustos'ta yine Batı'nın zırhlı askerleri, "siyah şeytanlar" diye adlandırılan ağır süvarileri ve ağır toplar karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Savaşı kazananlar 27 topu ellerine geçirdiler ve Alman Kayser'e gönderdiler. Birçok yorgun yeniçeri kaçarken öldürüldü. Türk karargâhındaki ganimet oldukça yüklü idi. 13 Ağustos'ta[111] Estergon işgal edildi[112], ama Hristiyan birlikleri ancak 2 Eylül'de teslim olan kaleye girebildiler.

Burgau Dükü tarafından yeterince destek alamayan Palffy ve Nadasdy önce Budin'de tekrar toplanan Osmanlı ordusunun üzerine yürüdüler. Muhteşem Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedilmiş olan Estergon, akıbetine boyun eğmek zorunda kaldı. Türkler için oldukça iyi şartlar taşıyan teslimden sonra Almanlar, İtalyanlar ve Macarlar 2 Eylül'de Türkler tarafından boşaltılan kaleye girdiler. Mansfeld birkaç gün önce ani bir hastalıktan dolayı hayatını kaybetmişti ve kuşatma Arşidük Matthias komutasında devam ettirilmişti.

Matthias, sonraki fetihleri de yönetti. Vişegrad Sancakbeyi Osman Bey'in cesaretsizliğinden dolayı 21 Eylül'de teslim olurken[113], Vaç'ın müdafaa kıtaları muzaffer Hristiyan ordusu tarafından kuşatılma tehlikesinden kaçtılar.

Daha sonra aralarına Ban Thomas Erdödy'nin de katıldığı Georg Zrinyi ve Johann Sigismund Herberstein, bu arada Babuca'yı ele geçirip, tahkim ettiler. Ardından Petrinia ve yakınlarındaki iki kaleyi daha zapt ettiler[114].

Bu kalelerin ele geçirildiği haberleri – Erdelliler 13 Ağustos'ta Tımışvar Paşası'nı yenmiş ve Albert Kiraly komutasındaki aynı birlikler 23 Ağustos'ta Lippa'yı almış, ama kısa bir süre sonra yine terk etmişlerdi[115] - uzun bir zaman önce Erdel'e varmıştı. Sigismund o arada eski imtiyazlarını tekrar geri kazanan Sekler, Sakson askerleri ve Alman İmparatoru'nun

gönderdiği daha değerli birliklerle daha önce bahsedilen Rucar karargâhına yerleşmişti. Papa vekili Cervia Piskoposu Alfonso Visconti de yanında idi. Burada kısa bir süre sonra Mihail'in Eflak birlikleri ile birleşti. Ordu, 30-40 bin kişiden oluşuyordu ve çoğu küçük toplar olmak üzere 53 topa sahipti.

Tırgovişte'de aynı dönemde Trabzon Paşası Haydaroğlu Ali Bey[116], Avlonya Kadısı veya beyi ile birlikte bulunuyordı. Üç gün süren kuşatmadan sonra 18 Ekim'de balçık, dallar ve acilen bir araya getirilen taşlardan oluşturulan yeni kale taarruza maruz kaldı. Sigismund, veziriazam ile karşılaşmak istemediğinden yoluna çok da acele etmeden devam etti, ancak Satırcı Mehmed Paşa'nın ayrıldığı Bükreş'e yönelmek yerine doğrudan Yergöğü'ne hareket etti[117]. Hristiyanlar 21 Ekim'de Tırgovişte'den yola çıkmışlardı ve 25 Ekim'de 15. yüzyıldan kalma kalenin önüne gelmişlerdi.

Koca Sinan Paşa bu arada Tuna Nehri'ni geçmişti. Mevsimin ilerlediği bu günlerde yorgunluktan ve açlıktan perişan olmuş yeniçerilerini erzaksız ve uzun zamandan beri beklenen Tatarların yardımı[118] olmadan Sigismund'un dinç güçlerinin karşısına çıkamazlardı. Hristiyanlar ayrıca artık kendi topraklarında olduğu için Mihail'in olağanüstü askerî yeteneğinden de yararlanıyorlardı. Eski geleneklere göre yüzde onunun sultana verilmek üzere alınan binlerce esir ve oldukça büyük bir ganimet, bir Osmanlı birliğinin koruması altında henüz Tuna Nehri'nin sol kıyısında bekliyordu. Tam köprüden geçtikleri sırada Hristiyan öncü birliklerinin silahlı saldırısına uğradılar. Çatışma, kurşunlarla delik deşik olan köprünün tahrip edilmesi ile sonuçlandı. Hazine'yi ve develerini kaybeden[119] Koca Sinan Paşa hadiselere müdahale edemeden seyretmek zorunda kaldı. Yergöğü Kalesi 27 Ekim'de özellikle Silvio Piccolomini komutası altındaki İtalyanların yetenekleri sayesinde topa tutulup, ele geçirildiğinde Koca Sinan Paşa henüz Rusçuk'ta idi[120].

Savaş böylece sona erdi ve aralarında artık eski vasallık ilişkisi bulunmayan müttefikler kendi yollarına devam ettiler. Mihail, Osmanlı'nın hiçbir zaman girmediği 15. yüzyıldan kalma eski başkent Gerghita'da kalırken, Sigismund Erdel'e, Stefan da Suçava'ya geri döndüler.

Bu olaylardan iki ay önce Ekim ayında Şansölye Zamoyski yine kralının ve asilzâdelerin izni olmadan Prut Nehri kenarındaki Tutora'da, kendisi de bizzat burada bulunan Tatar Hanı'nın yeğeni, Bender ve Kili Beyi Ahmed Han'ın komutası altında ülkeye akın eden Tatarlarla karşılaştı (19-21 Ekim). Kırım Hanı'nın – yaptığı hizmetlere karşılık olmak üzere -

Sultan’ın kendisine verdiği yetkiye dayanarak Boğdan Beyliği’ne getirdiği Ahmed Han, 22 Ekim’de yazılı olarak feragat etti ve Tatar Hanı bunu onayladı. Zamoyski’nin emrinde sadece 5 bin kadar sıradan asker vardı. Bunlardan sadece birkaçı hayatını kaybetmiş ve Divân-ı Hümâyûn ile yaptıkları barış antlaşması, bu siyasi manevradan etkilenmemişti[121].

Bunun üzerine çekilen Zamoyski, Yeremia’ya birkaç askerî birlik bıraktı. Bu birlikler, geri dönen Stefan’ın 2 bin Sekler’ini ve birkaç Boyarını kaçırmaya yetti (10 Aralık). Stefan ise düşmanının eline düştü ve isyancı olarak ve hamisi olan Erdel Prensi Sigismund’a bir ders vermek üzere kazığa çakıldı[122].

Koca Sinan Paşa, İstanbul’a hareket etmeden önce Tuna Nehri’nin sağ kıyısına yeterli sayıda birlik ve erzak bırakmıştı[123]. İstanbul’a geldiğinde ise veziriazamlıktan azledildiği haberini aldı, ama Nişancı Lala Mehmed Paşa’nın birkaç gün sonra ölmesi üzerine (19-22 Kasım arası) yine veziriazamlığa getirildi[124], hatta sultanın yokluğunda kendisine düşman olan Damad İbrahim Paşa’yı Divân’dan kovmaya bile cesaret etti[125]. Kanunî Sultan Süleyman zamanında görev yapan büyük vezirlerin dur durak bilmeyen savaş hırsı ve aşılmaz onuru tekrar canlanan yaşlı Koca Sinan Paşa, bundan birkaç ay sonra Nisan’da yeni bir sefer başlamadan kısa bir süre önce hayata veda etti. Ondan sonra gelenler, onun hırsını, fedakârlığını, ilerleyen yaşına kadar sürdürdüğü çalışkanlığını, özellikle de Osmanlı’nın üstünlüğüne kayıtsız şartsız güvenini ve Allah katından Osmanlı’ya verilen ebedi misyona kesin inancını Osmanlı İmparatorluğu’nun iyiliği ve şanı için kullanamadan, hatalarını tekrar edeceklerdi.

Genç Sultan III. Mehmed, Koca Sinan Paşa ve çok büyük saygı duyduğu âlim Hoca Saadeddin’e danıştıktan sonra, intikam almak ve düşmanları ile isyancılara büyük ve güçlü Osmanlı İmparatorluğu’nun çökme zamanının daha gelmediğini göstermek için Macaristan’a bizzat gitmeye karar verdi. Yeni Veziriazam Damad İbrahim Paşa da onunla gelecekti.

Artık sürekli olarak Gerghita’da kalan Mihail, 1596 yılında ciddi bir yaptırımla karşılaşmadı[126]. Boğdan’dan tahtına geçirilmek üzere karşısına çıkartılan Mihnea oğlu Radu’yu yendi[127] ve sınırdaki Boğdan topraklarını talan etti. Türklerin daha önceki haksızlıklarının intikamı olarak bahar aylarında Bulgaristan’da, zengin Yahudilerin yaşadığı Plevne[128] ve

sonbaharda Dobruca'daki Babadağ[129], Haydukların ve maceraperestlerin akınlarına maruz kaldı ve ateşe verildi. Vidin'e yapılan saldırı ise başarılı olmadı. Birkaç huzursuz Boyarın yardımı ile gerçekleştirilen komplo sonuç vermedi. Barış görüşmeleri başlatıldı; Mihail, tahrip olan topraklarını yeni akınlara karşı korumaya meyilli görünüyordu[130].

Eflak, Türklere göre sultanın bizzat çaba göstermesine değecek bir yer değildi. Sultan, bunun yerine Macaristan'da hayatını kaybeden askerlerin ve kaybedilen şehirlerin intikamını almaya niyetliydi. Sigismund Bathori de aynı şekilde Banat'ı eline geçirmek için çaba gösteriyordu[131].

Sultan III. Mehmed, 20 Haziran'da[132] çoğunluğu Anadolu birliklerinden[133] oluşan ordusunun başında İstanbul'dan ayrıldı. Yeniçeri Ağası ve Cığalazâde Sinan Paşa önden gidiyorlardı. Filibe'de büyük bir karşılama merasimi yapıldı. Sultanı karşılamaya gelenler arasında bulunan Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, Macaristan'daki kayıpları burada hayatı ile ödedi. Belgrad'da[134] sultan herşeyi savaşa hazır buldu. Sava Nehri geçildikten sonra seferin hedefi hakkında bir toplantı yapıldı. Bir taraf Komorn'u, diğer taraf ise Eğri Kalesi'nin kuşatılması gerektiği yönünde görüş bildiriyordu. Karargâh, Ağustos ayında Rumeli Beylerbeyi'nin orduya katıldığı Segedin'e kuruldu[135]. Genç Sultan burada gerçek niyetini açıkça beyan etti: "Mekânı Cennet olan büyükbabası Süleyman[136]" gibi Viyana'yı bizzat kuşatmak[137].

Macaristan'daki yeni komutan Arşidük Maksimilyan daha kış ortalarında Solnuk'u ele geçirmeyi denemişti. Bahar geldiğinde Segna (Zengg) 'daki birlikler Klis'e saldırıp, ele geçirdi, ama bu önemli kale Haziran ayında tekrar Türklerin eline geçti ve Lembkowitz komutasında buraya gelen Hristiyanlar ağır bir mağlubiyet aldılar[138]. Herberstein'in Bosna'ya yaptığı bir akın, Bosna'da papazları ile knezleri yönetiminde neredeyse bağımsız yaşayan "Eflakların", yani Romenleşmiş Sırpların Hristiyanları büyük bir sevinçle karşılamalarına rağmen, sürekli bir başarı sağlamadı. Vidin Sancakbeyi Hafız Ahmed buraya gelmesi ile Hristiyanlar Kostaniçe Kalesi'nin kuşatmasını kaldırdılar. Sadece Petrinia önlerinde kalenin Sırp asıllı Eflak komutanı Daniel Frincul Türk Paşası'nı yendi.

Türklerin Lippa'ya, Mayıs'ta yaptıkları bir saldırı başarısız olduğu gibi[139], Erdellilerin güçlü Tımışvar Kalesi'ne yaptıkları saldırı da (10-24 Haziran) sonuç getirmedi. Tatar Hanı'nın gelişi hiçbir değişiklik yaratmadı. Aksine sultanın izni olmadan Eflak'ta talana çıktı ve Sultan III. Mehmed,

Tatar Hanı'nı [Gazi Giray] tedib edemese de azletti[140]. Ancak Boğdan'da Jeremia'nın kardeşi Simeon'u tahta getirme niyetini gerçekleştiremedi ve Tatarları Banat'ta Temmuz ayına kadar hiçbir sonuç alamadan Tımışvar'ı kuşatan Sigismund Bathori ile çatışarak yenildiler[141]. Mihail'in Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki Turnu (eski küçük Niğbolu) kuşatması da herhangi bir sonuç vermedi.

Büyük Alman ordusu bu arada Osmanlı Sultanı gelmeden terk edilmiş Vaç'ı[142] işgal etti ve 15 Ağustos'ta Hatvan'ı kuşatmaya başladı. Kale, 3 Eylül'de bir tesadüf[143] sonucu fethedildi ve kalenin komutanı Arslan Bey çıkan çatışma sırasında öldürüldü. Hristiyanlar, Müslüman nüfusun tamamını katlettiler, hatta ölülerine karşı bile vahşice davrandılar, ama sultanın yaklaşmakta olduğunu haber alınca hiç kimse yerle bir edilen Hatvan için sorumluluk almaya cesaret edemedi[144].

22 Eylül'de[145] Tatarlar gelmeden önce – Tatar Hanı, daha sonra 1597 yılında öldürteceği isyancı kardeşi Feth Giray ile savaşıyordu[146] - Türk topları Eğri Kalesi'ni topa tutmaya başladı. Şehir hemen düşse de Paul Nyary kaleyi inatla savundu. Arşidük Maksimilyan, kaleyi kurtarmak için elindeki tüm güçlerle buraya gelmek zorunda olduğunu düşünüyordu, ama 12 Ekim'de[147] bu sefer sultanlarının bizzat komutası altında savaşan Türklerin ağır bir taarruzundan sonra, Alman ve Valon paralı askerler kaleyi teslim ettiler. Teslim şartlarının içeriği, kalenin müdafaa kıtalarının hayatını kurtardı.

18 Ekim'de Maksimilyan Varad'daki karargâhtan gelen Erdel Prensi ile birleşti[148]. Ordu, en az 40 bin kişiden oluşuyordu ve emirlerinde 95 top vardı. 22 Ekim'de Macarların Kereşteş dedikleri Haçova'da büyük bir bataklığın önüne gelmişlerdi. Maksimilyan burada sultanın bizzat yönetimi altındaki Osmanlı ordusu ile karşılaştı.

Muharebenin ilk gününde (23 Ekim), topları Hristiyanlara üstünlük sağladı. Türk tarafında ise sadece Cafer Paşa'nın komutasındaki öncü birlikler çatışmaya girdi. Sultan, ancak bir gün sonra bizzat saldırıya geçti. Hristiyanlar, 24 Ekim'de Sokolluzâde Hasan ve Ferhad Paşa'nın oğlu Cığalazâde Sinan Paşa komutasındaki öncü birliklerinin, düşman ordusunun arkasından dolanma denemesini zamanında engellemeyi başardılar. Bu esnada Anadolu Beylerbeyi hayatını kaybetti. Muharebenin dördüncü günü olan 26 Ekim'de, saldırmak üzere bataklığı geçen Türk birlikleri geri püskürtüldü. Alman ordusunda daha ihtiyatlı davrananlar, Osmanlı'nın

karargâhına saldırılması konusunda endişelerini dile getiriyorlardı, ama boşuna. Ateşli Macarlar, özellikle de hırslı Bathori[149] bataklığı aşma konusunda başarı ile ısrar ettiler. Türk karargâhını boş buldular; neredeyse herkes kaçmıştı. Ama daha muharebe başlamadan geri çekilmeyi düşünen dolgun vücutlu ve cesaretsiz “dünyanın şehinşahı” sultan, Hristiyanların düşündüğü gibi Solnuk yolunda değil, vezirleri ve paşaları ile muhafız kıtası ve tüm topçu birlikleri tarafından korunan çadırında idi[150]. Zafer sarhoşluğu içinde ganimet toplama hırsı ile yanıp tutuşan Hristiyan ordusu, özellikle de aralarındaki Alman paralı askerler düzenlerini bozdu. Geride kalan ordu hüddamının saldırısına uğradılar ve Cığalazâde Sinan Paşa ile Fetih Giray’ın Tatarları[151] yönetiminde geri dönen sipahiler ve yeniçeriler tarafından geri püskürtülerek, binlercesi katledildi. Arşidük Maksimilyan Miskolcz’a kaçtı. Sadece Teuffenbach ve Palffy birliklerini toplayabildiler ve düzen içinde geri çekilebildiler. Diğerleri ya yok edildi, ya da bir daha toplanmamak üzere dağıldı. Maksimilyan tarafından zaferi kutlamak için hazırlatılan merasimler tam bir komedi hâline geldi.

Sultan III. Mehmed, veziriazam olarak Cığalazâde Sinan Paşa ve Hasan Paşa komutasındaki sayıca azalmış bir ordu[152] ile Belgrad’a geldi. Kaçanlar timarlarını, bazıları da hayatlarını kaybettiler. Mısır Paşası da görevinden azledildi[153]. Arşidük Maksimilyan ise beklenmedik bu felaketten hiçbir şey kurtaramadı[154].

Üç kez yeni bir sefer resmen ilan edilmiş olmasına rağmen[155], doktorların hasta olduğunu söyledikleri Sultan III. Mehmed, bir daha Macaristan’a hiç dönmedi[156] ve 17. yüzyılın sonlarına kadar ülkede başka bir sultan da görülmedi. Macaristan’daki savaşın sorumluluğu Vezir Hasan Paşa’ya bırakıldı, zira tekrar veziriazamlığa getirilen Damad İbrahim Paşa, ne Macaristan’daki savaşla ne de Alman Kayseri ile artık doğrudan ilişki içinde olan ve kayserin 4 bin ağır süvari verdiği Mihail’e karşı verilen savaşla ilgileniyordu.

Almanlar, Tata’yı aldılar. Maksimilyan, daha sonra Papa Kalesi’ni ele geçirdi. Teslim şartları yerine getirilmedi ve paralı askerler şartları ihlal ederek Osmanlı kanı akıttılar. Ama Yanıkkale’yi kuşatmaya kalktıklarında, Satırcı Mehmed Paşa[157], Anadolu Beylerbeyi ve Belgrad Sancakbeyi Hafız Ahmed ile yardımlarına geldi. Daha sonra Rumeli Beylerbeyi, Budin Beyi ve Karaman Bey[158] de geldiler ve Koca Sinan Paşa’nın en büyük fethini kuşatmadan kurtardılar (Eylül 1597). Yeni Serasker Tata’yı ve Vaç’ı da

tekrar alabildi. Alman ordusu yeni bir muharebeye cesaret edemedi, ama Satırcı Mehmed Paşa Hristiyanların iyi tahkim edilmiş karargâhlarına saldırdığında, büyük bir dirençle karşılaştı ve Peşte'deki kış karargâhına geri döndü. Sigismund Bathori aynı dönemde Tımışvar kuşatmasını kaldırdı[159].

Sigismund Bathori bundan kısa bir süre sonra ülkesini Silezya'daki topraklar karşılığında kaysere devredecekti. Türklerle bu konuda yapılan pazarlıklar sonuçsuz kalmıştı. Ali Çavuş, daha 4 Eylül 1596 tarihinde Weissenburg'a geldi[160]. Aynı yıl içerisinde Sokolluzâde Hasan Paşa, Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki şartlar altında barış yapmasını tavsiye ediyordu[161]. 1597 yılının ilk aylarında sultanın annesi de Sigismund ile barışmasını sağlamaya çalışıyordu. Sigismund, sultanın tekliflerini getirecek bir elçinin gönderilmesini talep etti ve Ali Çavuş'u kabul ederek, Nisan ayında kendi elçisi Martin'i Ali Çavuş ile birlikte İstanbul'a gönderdi[162]. Türkler, eski vasallarının kendilerinden ayrılmasına "biz bunu kendiliğinden yapmadığını zaten biliyorduk", diyerek mazur gördüler ve Veziriazam Damad İbrahim Paşa, suçu tıpkı Bathori'nin kendisi gibi Koca Sinan Paşa'nın üzerine attı. Mehmed Paşa, çavuş olarak Erdel'de kaldığı günleri hatırlatarak, "babanla birçok kez yemek yedik, benim dostumdu", dedi. Vaatler de eksik olmuyordu: "İtibarının her zamankinden daha çok arttığını göreceksin ... Diğer krallardan daha üstün tutulacaksın ve ülken memnun kalacak". İngiliz temsilci Burton da Erdel ile barış için aracılık yapıyordu[163], ama Bathori kendisine uzatılan eli kabul etmek yerine[164], Çanad'ı işgal etti ve 16 Ekim'den 26 Kasım'a kadar Tımışvar'ı kuşatıp, 1597 yılında kaysere Erdel'i devrettiği antlaşmayı yaptı. 1598 yılının Mayıs ayında ayrıca mirasını terk etti.

Macaristan savaşı, sultan veya veziriazam[165] tarafından yürütülmediğinden beri uzadı ve artık sadece sınır şehirlerine ve sınır kalelerine yapılan saldırılardan oluşuyordu. 29 Mart 1598 tarihinde Alman komutan Schwarzenberg emrindeki birkaç birlikle yine fişek[166] patlatarak Yanıkkale'yi ve burada bulunan 188 topu[167] ele geçirdi. Tata, Palota ve daha sonra Vesprem de Almanların eline geçti[168]. Artık kayser bayrağı altında savaşan Erdelliler Çanad'ı Tımışvar Türklerine karşı savundular ve Tımışvar Paşası 7 Temmuz'da Logoş'ta yenildi.

Yeni konumundan kısa bir süre sonra sıkılan Sigismund'un dönüşü (20 Ağustos 1598), bu karışık durumların çözülmesine katkı sağlamadı. Satırcı

Mehmed Paşa İstanbul'dan birçok askerî birlikle birlikte Belgrad üzerinden geldi ve Beçkerek karargâhında, tekrar kabul edilen Tatar Hanı'nın[169] komutası altındaki Tatarlarla birleşip, Çanad ve Arad'ı işgal etti[170]. Bathori'nin barış teklifleri artık hiç de nazik olmayan bir biçimde geri çevriliyordu.

Arşidük Matthias komutasındaki Almanların 40 gün süren Eski Budin kuşatması[171], Almanlar ve İsolano'nun komutasındaki İtalyanlar tarafından savunulan Varad'ın kuşatmasına benziyordu (Ekim-Kasım 1598)[172]. Serdar, güçlü surları kırmak için gerekli toplara sahip değildi ve Tatarlar kuşatma ordusu olarak çok da uygun değildiler. Satırcı Mehmed Paşa hiçbir sonuç alamadan geri çekilmek zorunda kaldı ve sonbahar yağmurlarının yumuşattığı kötü yollar geri dönüş yolunu bir mağlubiyetten daha zor hâle getirdi[173]. Açlıktan perişan olmuş yeniçeriler para arabalarını soydu ve isyan ederek, daha sonra bunu hayatı ile ödeyecek olan seraskerlerine saldırdılar[174]. İngiliz temsilci Burton ve yetenekli İskenderiye Patriği Meletios Pegas aracılığıyla 1597 yılının Temmuz ayında Sultan III. Mehmed ve Eflak Prensi Mihail arasında barış imzalanmıştı[175], ama Mihail 9 Haziran 1598 yılında Tırgovişte'deki Deal Kilisesi'nde kayserin temsilcileri huzurunda bağlılık yemini etti. Temsilciler, bunun karşılığında kayser adına 10 bin paralı askerin ücretlerini karşılamayı vaat ettiler[176].

Mihail, buna rağmen Türklerle ilişkilerini ihmal etmiyordu. Daha 1597 yılında Divân-ı Hümâyûn'a muhtemelen indirim yapılmış verginin kısmi ödemesi olarak 6 bin altın göndermişti[177]. Divân-ı Hümâyûn bu dönemde Boğdan'dan 30 bin, Eflak'tan 20 bin altın vergi alıyordu[178]. Mihail daha sonra 1599 yılında Divân-ı Hümâyûn'un üç yıl için vergiden vazgeçmesini ve Tuna sınırını kabul etmesini talep etti[179]. Erdel'i de ele geçirince (Ekim), nihayet 80 bin taler ve ayrıca 16 bin altın tutarında bir bağış yaptı[180].

Üç yıl önce Mihail tarafından ele geçirilen toplar kullanılarak daha 1598 yılında Tuna boylarındaki Türklere saldırılar düzenlendi[181]. Mihail, Radu Mihnea'nın Boğdan'da tekrar prens olarak tayin edildiğini ve Silistre Beyi ve Tatar Hanı'nın damadı Hafız Ahmed Paşa ve Dobruca Tatarlarının Nehri geçtiklerini haber alınca, barış görüşmelerini bahane ederek Osmanlı topraklarına girdi ve Hafız Ahmed Paşa'yı 12 sancakbeyi ile birlikte ateşler içinde yanan Niğbolu'da yendi. Eflak süvarileri Sviştov, Rahova, Florentin, Kladovo, Zaridal, Vraça ve Plevne'ye kadar akın ettiler ve beraberlerinde sayısız Bulgar köylüsünü getirdiler. Vidin, paşanın yenilmesinden sonra

aynı akıbete uğradı. Daha sonra Silistre ve Boğdan üzerine de birlikler gönderildi, ancak kışın bastırması ile düşmanlıklara ara verildi[182]. Mihail'in, baharda tekrar Yergöğü'nun müdafaa kıtalarını desteklemek üzere gelen Türk birlikleri ile karşı karşıya geldi[183].

1599 yılı başlarında Türklerle savaş hâlinde olan ve Almanların kaçak Opole Dükü ve artık Almanlara ait Erdel'in işgalcisi olarak gördükleri Sigismund Bathori'nin gerek Erdel, gerekse Lehistan ile arası iyi değildi. Kayser II. Rudolf'tan daha yüksek bir ücret ve Bohemya'da daha iyi yerler talep ederken, Kardinal ve Ermeland Piskoposu olan kuzeni Andreas'ı ülkeye çağırmış ve Mediyaş'ta toplanan meclis tarafından prens ilan ettirmişti (27 Mart).

Andreas, Erdel'i bu şekilde eline geçirdikten sonra Türklerin tarafında olan ve Lehistan tarafından desteklenen Boğdan Prensi ve doğrudan Türklerle irtibata geçti. Cerrah Mehmed Paşa'nın yerine tekrar veziriazamlığa getirilen Damad İbrahim Paşa (Aralık 1598), Erdel ile barış yapmaya meyilli görünüyordu. Andreas, daha önce Almanlar konusunda kendisine aracılık yapan Tatar Hanı[184] aracılığıyla Nisan ayında ve 7 Haziran'da bizzat yazdığı mektuplarla Tımışvar Paşası'na, veziriazama ve sultana barış görüşmeleri için teklifler götürdü[185]. Ama Türkler Lippa ve Yanova'nın devri, verginin azaltılması ve altı yıl boyunca vergiden vazgeçme teklifini kabul etmediler[186]. Bunlara rağmen Erdel elçilerine 7 Kasım'da Andreas'ın Türkler tarafından onaylandığının işareti olarak at, bozdoğan, yeniçeri başlığı ve kırmızı bayrak gönderilmişti[187]. Barışı, Boğdan temsilcisi Caraiman ve Çavuş Mustafa sağlamıştı[188]. Yeni Erdel Prensi'nin hakimiyetini 26 Haziran'da kabul eden Mihail, Vidin Serdarı Mahmud Paşa'nın Razgrad'da toplanan birlikleri[189] huzurunda isyancı tutumundan vazgeçmeyi taahhüt etti[190]. Tuna sınırı kabul edildi ve vergiden üç yıl boyunca vazgeçildi. Damad İbrahim Paşa, Belgrad'dan hareket etmeden önce onaylandığının işareti olarak sadece sancağı almakla kalmayıp, kendisine yaklaşık 60 kişi eşliğinde Çavuş Osman Ağa tarafından getirilen her zamanki hediyeleri de aldı[191]. Bu arada yine de bir komplo ile ortadan kaldırılmaya çalışıldı[192]. Damad İbrahim Paşa ise verginin 15 bin altınını yine de aldı[193].

Satırcı Mehmed Paşa'yı sözde Tatar Hanı ile gizli ilişkiler olduğu gerekçesi ile Belgrad'da boğdurtan Damad İbrahim Paşa savaş alanına gelmeden önce kayser[194] ordusu İstolni Belgrad'a saldırdı, ama bu sefer

mucizeler yaratan kale duvarlarını berhava eden fişekler hiçbir sonuç getirmedi. Öfkeli hanın Tatarları tarafından yalnız bırakıldıklarından, 15 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket eden İbrahim Paşa komutasındaki Türkler, bu meydan okumaya cevap vermeye niyetli değildiler. Peşte'ye gelerek, uzunca bir süre karargâhta sessizce beklediler[195]. Tatar Hanı'nın aracılığı herhangi bir sonuç getirmeyince[196] Eylül ayında kayserin temsilcileri Estergon Johann Kutassy, tanınmış savaş komutanı Palffy, eskiden İstanbul'da elçi olarak görev yapan, ancak şimdi herhangi bir şartı kabul etmek istemeyen David Ungnad ve tecrübeli hukukçu Dr. Bartholomeus Pezzen, Tatar Hanı'nın tercümanı ve danışmanı olarak görev yapan Rum Aleksander Paleolog aracılığıyla Türklerin ve Tatarların komutanları, "yaşlı ve nazik bir adam[197]" olduğu söylenen Bosna Beyi Murad Paşa, Tatar Hanı'nın temsilcisi Ahmed Ağa ve Kethüda Mehmed Bey ile görüştüler[198]. Buluşma Estergon yakınlarında Tuna Nehri üzerinde bir adada gerçekleşti. Ama Türkler kendilerinden alınan şehirleri ve kaleleri geri istediklerinden; Almanlar da bunun karşılığında Erdel ve Eflak'ı, ya da en azında bu iki ülkenin tarafsız olmasını, ancak kayserin bu iki ülkenin prenslerini tayin etme hakkını ve bunun yanı sıra Varad'ı, sultanın fethettiği Eğri Kalesi'ni ve Hatvan'ı talep ettiklerinden, görüşmeler daha ilk günü olan 5 Ekim'de sona erdi. Osmanlı temsilcilerine göre Hristiyanlar bu taleplerle imkânsızı başarmaya çalışıyorlardı[199]. Hristiyanlar tarafından terk edilmiş birkaç evin işgali ve hiç kimsenin durduramadığı Tatarların akınları bu yılı kapattı.

Estergon'daki buluşmadan birkaç gün sonra Mihail, Andreas tarafından kötü yönetilen ve Osmanlılar tarafından kaderine terk edilen Erdel'i, temsilcisi olduğunu söylediği Kayser Rudolf adına Hermannstadt'ta yapılan tek bir muharebe ile ele geçirdi (28 Ekim). Damad İbrahim Paşa bu beklenmedik haberi Belgrad'a giderken Eğri Kalesi'nde aldı[200]. Aynı zamanda İstanbul'a Mahmud Paşa'nın Mihail'in 15 bin kişi ve 40 topla Erdel'e kaçtığını ve burada birçok köyü, kaleyi ve nüfusu kalabalık yerleri tahrip edip, ateşe verdiğini bildiren mektupları gidiyordu. İstanbul'daki Romen elçi ve yoldaşları bunun üzerine derhal esir alındılar[201]. Mihail ise Slavca yazdığı bir mektupla – Satırcı Mehmed Paşa mektuplarını Romence yazıyordu[202] - Divân-ı Hümâyûn'a hadiselerin gerçek yüzünü aktarmakta gecikmedi ve genç prens Nikolas Petraşku'nun babasının yokluğunda Vornik Dimitri'nin danışmanlığında hüküm sürdüğü Tuna boylarındaki barış bozulmadı[203]. Kasım ayında ülkeye akın eden ve yeni taht varisi

Basarab ile birlikte Bükreş'e kadar geldikleri söylenen serhad birlikleri, verilen bu bilgi doğru olsa bile görünüşe göre kısa bir süre sonra geri dönmüşlerdi[204]. Mihail Erdel hükümdarı olarak kendisi ve oğlu için sultanın onayını gösteren teşrifatın gönderilmesini talep etti[205]. Gerçekten de 1600 yılının Mart ayında Çavuş Hasan, sözde sadece veziriazamın emriyle[206] Erdel'e geldi. Vezir Mahmud Paşa, "Eflakların" hareketlerini izlemek üzere Tuna boylarında kaldı[207]. Görünüşe göre artık barışın sağlanması daha da zorlaşmış, zaten mevcut olan meselelere bir yenisi daha eklenmişti: Eflak Prensi Mihail'in hakimiyetini tanımak istemeyen Erdel'e karışma hakkı[208].

Türkler, Mihail'in teşebbüslerine karşı genelde oldukça pasif davranıyorlardı. Boğdan'a akını, Yeremia'nin Lehistan'a kaçmak zorunda kalması, başkentlerin işgali (Haziran 1600) ve Erdellilerin Mihail'e karşı ayaklanması, asilzâdelerin uzun zamandır Mihail ile şahsi bir anlaşmazlık yüzünden düşman olan Kuzey Macaristan komutanı Georg Basta ile birleşmesi ve Mihail'in Miriszlo Muharebesi'nde (18 Eylül) mağlubiyeti, Divân-ı Hümâyûn'da tıpkı Zamoyski'nin, himayesine aldığı Jeremia'yı Boğdan'da tekrar tahta oturtması ve Jeremia'nın kardeşi Simeon ile Eflak'a akın etmesinde olduğu gibi hiçbir etki yaratmıyordu. Mihail, en önemlisi Bucovel'de[209] yapılan birkaç başarısız çatışmadan sonra ülkeden kaçmak zorunda kaldı ve Basta'nın kayser tarafından da onaylanmayan faaliyetlerinden dolayı şikâyette bulundu. Divân-ı Hümâyûn ancak Mihail ülkeden kaçtıktan sonra Eflak'ın hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak vergi ödeyen bir ülke olduğunu hatırlayarak, dördüncü kez[210] Radu Mihnea'yı Lehlerin ele geçirdikleri Eflak ülkesinin prensi ilan etti, ama boşuna. Türkler nihayet 1602 yılında Radu'yu tahta oturtmaktan vazgeçtiler ve Simeon Movila'ya prenslik ünvanının onaylandığını gösteren işaretleri gönderdiler. Bir süre Buzescu ailesi tarafından desteklenen Radu tekrar İstanbul'a sığındı[211]. Türklerin bu bahtsız adayı ancak 1601 yılında Basta tarafından Erdel'de öldürülen Mihail'in taraftarlarından biri olan Radu Şerban, tekrar geri dönmüş olan Sigismund Bathori'yi kovan Almanların ve Eflakların yardımı ile ülkeyi ele geçirdiklerinde, tekrar inşa edilen Yergöğü ve Silistre'de beşinci kez ortaya çıktı, ama 1603 yılında Eflak tahtına ilişkin tüm umutlarını ebediyen gömmek zorunda kaldı[212].

Erdel'deki diğer değişikliklere göz atmamız, sadece savaşları ve barış görüşmelerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Erdel'de Sigismund'un

Goroszlo'da aldığı mağlubiyetten sonra Mihail ve Basta fatih olarak belirdiler ve Basta, Mihail'in Basta'nın siyasi cinayetine kurban gitmesinden sonra ülkede bir süre tek başına iktidarda idi, ama bir süre sonra yerini yine Sigismund'a bırakmak zorunda kaldı. Nihayet Sigismund da kayser tarafından kendisine verilen mülklere geri çekilmek zorunda kaldı ve birkaç yıl sonra burada hayata veda etti.

Tımışvar'da bulunan Moses Szekely, Almanları rahatsız ediyordu. Türk yardımcı birlikleri Szekely'ye destek veriyordu, ama 1603 yılının Temmuz ayında Radu Şerban'a yenilip, öldürüldü. Kısa bir süre sonra Stefan Bocskai (İştvan Baçkoy), Kosice'de bir kral gibi hüküm sürüyordu. Daha sonra eski yoldaşı Sigismund Rakoçi de Almanlara ait bu topraklarda kısa bir süre iktidarda kalacaktı. Nihayet yine bir Bathori olan Gabriel, ataları Sigismund ve Andreas'ın mirasını devraldı. Divân-ı Hümâyûn bu dönemlerde süregelen huzursuzluklara ve el değiştirmelere hiç karışmamıştı. Sanki hadiselerin doğal gidişatından dolayı, Tuna ve Karpat ülkelerinin kendiliğinden tekrar ellerine geçeceğini düşünüyordu[213].

1599 yılından sonra Damad İbrahim Paşa tüm dikkatini sadece Macaristan'daki durumlara vermişti[214]. Macaristan'daki Hristiyanlar arasında para yokluğu, kararsızlık ve düzensizlik ile kısmen açık öfke kol geziyordu. 1600 yılında örneğin Papa Kalesi'nin Fransız müdafaa kıtası alacağı olan 60 bin altını alamadıkları için isyan etti ve kalenin resmen kuşatılması gerekti. Derhal buraya gelen Schwarzenberg, çıkan çatışmalarda hayatını kaybetti ve nihayet esir alınan paralı askerler isyanın faturasını ağır işkencelerle ödediler. Aynı yıl[215] Damad İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası ve Tatarlar ile birlikte Estergon'a yapılacak bir saldırının hazırlıklarını yapıyordu, ama Haydukların akınları sebebi ile Babuca ve Kanije'ye yönelmek zorunda kaldı. Yeni komutan Merkür Dükü ve Arşidük Matthias, Kanije Kalesi'ni kuşatmadan kurtarmak için buraya geldiklerinde Damad İbrahim Paşa yeni bir barış sağlamayı denedi. Ama Almanlar açık alanda muharebeyi tercih ettiler ve yeniçeriler bu esnada tarihlerinde görülmemiş bir korkaklık sergilediler. Damad İbrahim Paşa birkaç yüz sipahi, silahdar ve topçu ile Osmanlı'nın onurunu kurtarmak zorunda kaldı[216]. Başarılı geçen birkaç çatışmadan sonra Hristiyanlar erzak azlığı sebebi ile geri çekilmek zorunda kaldılar ve Kanije, Macarların ısrarları ile teslim oldu (Ekim). Müdafaa kıtalarının hayatları bağışlandı. Bir süre sonra Küçük Komorn Kalesi de Osmanlıların eline geçti[217].

Damad İbrahim Paşa, kayserin temsilcileri ile barış görüşmelerini tekrar başlatmak istediği dönemde, 10 Temmuz 1601 tarihinde Belgrad'da hayata gözlerini yumdu[218]: Naaşı, Ayşe Sultan'ın eşi olarak hakkı olduğu üzere, Şehzâde Cami'ine defnedildi[219]. Osmanlıların en parlak serdar-ı ekremlerinden biri olan Damad İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra Aldobrandino ve Giovanni de Medici sayısız İtalyan Haçlı ile birlikte kayserin bayrağı altında birleştiler. Onların yardımı ile Kanije kuşatıldı ve komutan Merkür aynı zamanda 9 Eylül'de İstolni Belgrad'ı kuşatmaya aldı. Şehir, 22 Eylül'de Hristiyanların eline düştü[220].

Birkaç gün sonra yeni[221] veziriazam Arnavut devşirme Yemişçi Hasan Paşa, İstolni Belgrad'ın intikamını almak üzere bölgeye geldi[222]. 15 Ekim'de kanatları iki dağ arasına kurulan ve cepheleri derin bir tabya ile korunan Hristiyan ordusu ile karşılaştı. Türkler, saldırabilmek için ayrıca bir nehri geçmek[223] zorundaydılar ve yine demoralize olmuş yeniçeriler görevlerini yerine getirmediler[224].

Veziriazam bu yüzden önemli bir muharebeyi kaybetti. Budin Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Damad İbrahim Paşa'nın kâhyası Kethüda Mehmed Bey ölenler arasında idi[225]. Kanije Kalesi ise kışa kadar dayandı[226] ve Hristiyanlar nihayet çekildiklerinde kurtarılan Osmanlılar terk edilen karargâhta büyük ganimetler topladılar. Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, taşlarla saldıran askerlerin ayaklanması sebebi ile kaleyi kuşatmadan kurtarmak için gelememişti[227]. Ama kuşatmanın kaldırılması Osmanlılar tarafından eşsiz bir zafer gibi kutlandı ve kuşatma altında olanların komutanı Hasan'a vezirlik rütbesini sağladı.

1602 yılında savaş sanki Osmanlıların lehine dönüyordu. Hasan Paşa, yanında Yeniçeri Ağası ile birlikte tekrar geldi ve İstolni Belgrad önlerine karargâh kurdu[228]. Eğri Sancakbeyi direnmek istedi, ama boşuna: Almanlardan oluşan müdafaa kıtası bu önemli şehri teslim etti (29 Ağustos). Vezir Hasan Paşa, Lippa ve Yanova'yı ele geçirmek ve Moses Szekely'nin isyancılarına destek vermek üzere Tisa Nehri'ne doğru yol alırken[229], Macaristan'ın yeni komutanı, bu savaşta ikinci kez Macar ordusunu karşısında gören Budin'e saldırdı. Zamanında Joachim von Brandenburg'un komutasındaki Haçlılarının alamadığı Peşte ele geçirilip, talan edildi. Birkaç gün sonra acele ile buraya gelen Hasan Paşa, Budin'i kuşatanları yendi, ama geri çekilmelerini sağlayamadı ve Türkler Ekim ayında geri dönene kadar geçen birkaç hafta boyunca, taraflardan hiçbiri

açık bir muharebeye cesaret edemeden, Hristiyan bir ordunun Budin'i ve Osmanlı ordusunun Peşte'yi kuşattığı garip bir görüntü ortaya çıktı. Kısa bir süre sonra Mareşal Rosswurmb[230] ve Arşidük Matthias da geri çekildiler.

Tatarlar, Macaristan'a geç kalmışlardı: Eylül ayında hanlarının[231] komutasında Radu Şerban'ı kovmaya ve Boğdan Prensi Simeon'u Eflak tahtına oturtmaya çalışmışlardı, ama Basta'nın birliklerinden destek alan Radu, Teleajen Nehri kenarında konumunu korumayı bildi ve Tatar Hanı Gazi Giray geri çekilmek zorunda kaldı[232]. Bu zaferden cesaret alan Radu, Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Silistre ve Dobruca'ya akınlarını yeniledi[233]. Eflak Radu'nun 1603 yılının Temmuz ayında Moses Szekely'ye karşı kazandığı zafer, Szekely'nin Tımışvar Beylerbeyi Bektaş Paşa tarafından desteklendiği için Türklere karşı elde edilen bir zafer olarak kabul ediliyordu[234].

Bir yıl sonra Sultan III. Mehmed, İstanbul'da baş gösteren karışıklıklar sebebi ile Lala Mehmed Paşa ve Budin Beylerbeyi Murad Paşa tarafından temsil edildi. 29 Eylül'de Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa Budin'i kuşatanlara yenildi ve Belgrad Beylerbeyi ile Semendire Beylerbeyi burada hayatlarını kaybettiler[235]. Kış aylarında ise Rosswurmb Hatvan'ı ele geçirdi[236].

Bundan kısa bir süre sonra 16 Aralık 1604 tarihinde[237] Sultan III. Mehmed aniden 37-38 yaşlarında hayata veda etti[238] ve henüz çocuk yaştaki oğlu I. Ahmed'in tahta cülûsu barış umutlarını güçlendiriyordu[239]. Peşte'de Budin Beylerbeyi Ali Paşa ve Almanlar arasında görüşmeler başlatıldı. Almanların temsilcisi Pezzen'di. Piskopos Stefan Szuhay, Thomas Erdödy, Adolf von Altham ve Johann von Molart ona destek veriyordu. Sezar Gallo, Negroni ve diğer tecrübeli İtalyanlar ise aracı olarak kullanılıyordu. Ancak Türklerin Eğri ve Kanije'yi ellerinde tutmakta ısrar etmesi, bu ikinci barış görüşmelerinin başladığı gibi bitmesine sebep oldu.

Bu yüzden bahar aylarında Veziriazam Yavuz Ali Paşa savaşın yönetimini eline aldı, ama Belgrad'a vardığında öldü. Yerine tekrar [Sokolluzâde] Lala Mehmed Paşa geçti. Hristiyanlar tarafından neredeyse tamamen terk edilen Peşte'yi tekrar geri alabilmeyi umuyordu. Budin'e yerleşti, Hatvan'ı tahkim ettirdi, Vaç'ı fethetti[240] ve Estergon'u ele geçirmeye çalıştı. Ama başlattığı kuşatmayı fazla ciddiye almıyordu ve yeniçeriler hallerinden hoşnut değildi. Bu yüzden Lala Mehmed Paşa birkaç

kez Estergon’un Kanije ile değiştirilmesini öngören barış teklifleri getirdi[241]. 14 Ekim’de Estergon kuşatmasını kaldırdı[242].

Macaristan’daki komutan Georg Basta, Haydukların tazim ve hürmet ettikleri, Türklerin ise resmen tanıdıkları[243] ve kendisinden ele geçirilen sancaklar ve genç savaş esirleri aldıkları[244] isyancı “Kral” Stefan Bocskai’ye karşı savaşmak zorunda kaldı. Osmanlı birlikleri burada artık bizzat savaş yürütmüyor, sadece akınlara çıkmak ve Erdel’deki karışıklıklara katkıda bulunmakla yetiniyorlardı.

Bu yüzden Türkler Varad’ın, Tokay’ın, ve bu gibi yerlerin Bocskai tarafından ele geçirilmesini kendi fetihlerine sevindikleri gibi seviniyorlardı[245]. Vişegrad ve başka şehirlerin boyun eğdiği Veziriazam Lala Mehmed Paşa ancak 1605 yılında Türklerin çok istedikleri Estergon’a saldırdı. Kalenin komutanı Öttingen Dükü çıkan çatışma sırasında hayatını kaybetti ve müdafaa kıtası nihayet kaleyi teslim etti. Uyvar ise sadece kaleyi daha önce kuşatan Bocskai’nin Macarlarına sığınarak aynı akıbetten kurtuldu. Vişegrad, Palota ve Vesprem de başarılı bir şekilde ele geçirildi[246].

Kısa bir süre sonra Lala Mehmed Paşa, Stefan Bocskai’yi Budin’de huzuruna kabul etti ve Rakos Çayırı’nda top atışları altında kendi elleri ile “üç bin altın değerinde” antik tarzda yapılmış Yunankâri tacı başına takarak kral ilan etti. Bocskai, 10 yıl boyunca vergiden muaf tutuldu. Bu sürenin bitiminde ödeyeceği vergi ise sadece 10 bin altın olacaktı. Hristiyan papa vekilleri tarafından özgür Macar Kralları olarak tahta oturtulan seleflerinin eski başkentinden ayrılırken, yeniçerilerin: “Macar Kralı, çok yaşa” haykırışları ona eşlik ediyordu.

1606 yılının Haziran ayında, Veziriazam Lala Mehmed Paşa’nın yeğeninin[247] yönetimde olduğu Kuzey Macaristan’da çatışmalar meydana gelmesine rağmen, Bocskai ve kayser arasında yapılan barış görüşmeleri neticesinde Bocskai’ye Sigismund Bathori’ye ait yerlerin yanı sıra Sathmar ve Tokay ile Bereg ve Jagocsa (Ugosa) Düklükleri verildi[248]. Türkler ve yeni veziriazamları Kuyucu Murad Paşa[249], Ekim ayında Komorn’da kayserin temsilcileri ile pazarlığa oturdular. 31 Ekim’de nihayet şu şartlar üzerinde antlaşmaya varıldı: Eğri Kalesi ve Kanije Türklerde kalacaktı, ama kayseri hak ettiği Roma İmparatoru ünvanı ile çağıracak ve hor görerek “Beç Kralı” demekten vazgeçeceklerdi; gerek Martolosların, gerekse Haydukların akınlarına son verilecekti ve Türkler sınır köylerinden aşırı

yüksek vergi talep etmeyeceklerdi; Yanıkkale komutanı ve güneydeki toprakların Hırvat Ban'ı, Budin Beylerbeyi ile barış görüşmeleri yapmaya yetkili olacaklardı; Vaç dışında başka yeni bir kale kurulmayacaktı; kayser, resmi bir elçi topluluğu ile dostu Osmanlı Sultanı'nın derhal ve bir sefere mahsus olmak üzere 200 bin altın gönderecekti; bu elçi topluluğuna ve bundan sonrakilere İstanbul'da kendi seçtikleri bir yerde oturma hakkı verilecekti; gelecekte her iki hükümdar, karşılıklı olarak her üç yılda bir birbirlerine hediyeler göndereceklerdi ve Tatarların akınları yasaklanacaktı. Bu barış, hükümdarın kim olduğuna bakılmaksızın[250] 20 yıl geçerli olacaktı. Bu antlaşma 11 Kasım'da son hâlini aldı[251].

Avusturya hanedanı bu antlaşma ile büyük bir iş başarmış; mülk, güvenlik ve itibar kazanmıştı. İstanbul'da sadece yenilmeyi bilen, ama bu rolü bir türlü kabul etmek istemeyen zavallı "Beç Kralı'nın" elçilerine gülündüğü; hükümdarlarına göndermeden önce yazdıkları mektuplar alınıp, okunduğu; "Alman domuzları" olarak adlandırıldıkları ve Yedikule zindanlarında onlar için her zaman birkaç hücrenin bulunduğu; sınır kalelerinin muzaffer birliklerinin uzaktaki Hırvatistan'dan, Macaristan'dan ve Almanya'dan getirilen mızraklara geçirilmiş kanlı başlarla ve yoğun esirlerle caddelerden geçtikleri zamanlar artık sona ermişti. Bu değişim, kayserin hizmetindeki İtalyan, Valon, Fransız, Kazak ve Alman askerlerin cesareti, sadakati, disiplini veya ruhundan veya huzursuz ve ateşli Macarların savaş sanatından ve fedakârlığından değil, Osmanlı toplumunun demoralizasyonu, sultanın korkaklığı ve vezirlerin savaş sanatındaki yeteneksizliklerinin yanı sıra, Batı Avrupa'nın İtalyan ve Flaman seferlerinde geliştirdiği savaş taktikleri ile üstün silahlarından ve topçu sınıfından kaynaklanıyordu. Bunlar sadece geçici olgular değil, aksine savaşın sürekliliği ve zaferin kesinliği üzerine kurulu temeller yok olduğunda askerî temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin akıbeti bu olacakmış gibi görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu Zitvatorok Antlaşması ile tarihinde ilk defa ağır ve kesin olarak belirlenmiş şartları kabul etmek zorunda kalmış ve böylece o güne kadar geçerli olan mutlak kudretinin kırıldığını bizzat kabul etmişti.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ALMANLARLA YENİ YAPILAN BARIŞ ANTLAŞMASININ

İÇERİĞİ HAKKINDA GÖRÜŞMELER[*]

Türklerin aracı olarak kullandıkları Fransız temsilci, 1606 yılının Ekim ayında:“Bugüne kadar Hristiyanlara bu kadar zarar veren başka bir antlaşma yapılmamıştır”, diye yazıyordu[1]. Ancak, “Macaristan’la yapılan bu barış, Türklerin tek umudu”, diye de ekliyordu[2]. Yine de onun görüşüne göre antlaşmanın tamamı sadece bir “aldatmaca” idi[3].

Hayduklardan kaynaklanan anlaşmazlıklara, Bocskai’nin kısa bir süre sonra hayatını kaybetmesi akabinde Erdel’de çıkan meseleler ve her iki tarafın sınır boylarındaki kalelerini ellerinde tutmaya çalışmasına rağmen, Zitvatorok Antlaşması neticeleri itibariyle yine de kesin bir olaydı. Asya’daki meseleler[4], Türklerin IV. Henri’nin dediği gibi “savaş isteği ve itibarı zayıflamış İmparatorluğu[5]” için öyle tehlikeli bir hâl almıştı ki, askerî gücünü Avrupa’ya bağlamak zorunda kalmamak için en büyük fedakârlıklara hazırdılar.

Diğer taraftan Almanlar ve Batı’daki Hristiyan dünyası, Avrupa topraklarını işgal eden Türkleri tekrar Anadolu’ya geri gönderme umutlarını hâlâ yitirmemişlerdi. On dört yıl süren bir savaştan sonra Macaristan’ın sınır bölgeleri ıssız ve terk edilmiş yerler hâline geldikten sonra – birçok köylünün tarlasını sürmek için öküzü bile olmadığından sapanı bizzat çekmek zorunda kalıyordu[6] - Avusturya asilzâdeleri ve askerleri artık Haçlıların İstanbul’a gireceğini düşünmüyorlardı[7]. Türklerle ilgili havadis veren hiçbir belagat sahibi, artık şehri fethettikten sonra Papa VIII. Klemens’in adını ölümsüzleştirmek için İstanbul adının Klementina olarak değiştirilmesinden bahsetmiyordu[8]. Bizans toprakları, hayalcilerin gündeminden düşmeye başlamıştı[9] ve Nevers Dükü’nün planı uzun zamandan beri unutulmuştu[10]. Kapüsen rahibi Viyanalı Valeriano Magno, ya da Sean Jean Tarikatı’ndan Francesco Antonio Bertuccio, Osmanlı gücünün yok edilmesi için yapılacak bir savaşın aşamalarını belirleyip, Arşidük Maksimilyan’i zaferle büyük Konstantin’in şehri İstanbul’a girişini öngörse[11]; Kandiot Minotto, Fransa Kralı IV. Henri’ye başvurup, kralı Haçlı Seferi lideri olarak gösterse de ve ünlü Peder Josef, İstanbul’daki tahtı[12] bir arşidüke layık görse de; nihayet 1609 yılı civarında kim olduğu bilinmeyen bir İtalyan İspanyollara, daha sonra Türklere ait yerleri Hristiyan güçleri arasında paylaştırmak üzere Kıbrıs kahramanı Lusignanlı Pierre’nin

İskenderiye üzerinden Kudüs'e giden eski yolunu ve Kıbrıs'ın fethini tavsiye etse bile, bu gibi hayallere artık olumlu bakılmadığı gibi, herhangi bir karşılık da almıyorlardı[13]. Batı Avrupa'nın Katolik birliğini tehdit eden büyük savaş başlamıştı ve zenginliğini yitiren kayser ve papa bu savaşla o kadar meşguldüler ki, Avusturya hanedanı ve Cizvitler lehine "Doğu Hristiyan dünyasının kurtarılması" ve Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulması gibi meseleler artık onları ilgilendirmiyordu.

Osmanlı Sultanı tarafından Erdel ve Kuzey Macaristan hükümdarı olarak onaylanan Stefan Bocskai, Zitvatorok Antlaşması yapıldıktan birkaç hafta sonra, 29 Aralık 1606 tarihinde hayata gözlerini yumdu. 1604 yılından itibaren Eflak Prensi Radu Şerban ile resmi bir ittifak hâlinde hareket etmiş ve Boğdan Prensi Jeremia Movila'nın dostu olmuştu. Movila, 1604 yılının yaz aylarında tıpkı Divân-ı Hümâyûn'un emri ile Ali Paşa gibi Bocskai'ye Alman birliklerine karşı destek vermek üzere Erdel'e askerî birlikler göndermişti[14]. Ölen prens, bu bağlantılarından dolayı ülkesinde gerçek bir kral gibi hüküm sürebilmişti. Ölümü ile birlikte, yeteneği sayesinde huzur getirdiği Erdel tekrar karmaşa içine düştü.

Mirası üzerinde gerek uzun süredir bu ülkede yaşamayan Sigismund Bathori, gerekse kuzeni Gabriel Bathori ve ülkenin artık iyice yaşlanmış ve zayıf düşmüş genel yetkilisi olan (Gubernator) Sigismund Rakoçi ve Osmanlı'nın desteklediği Valentin Homonay hak iddia ediyorlardı. Homonay, genç ve yetenekli bir adamdı, ama şansı yaver gitmeyecekti, zira 12 Şubat 1607 tarihinde toplanan Erdel meclisi, Rakoçi'yi seçti ve Türkler - Homonay'ı desteklemiş olan veziriazam kış aylarında Belgrad'da kalmıştı - olumlu buldukları bu seçimi tanımakta gecikmediler[15]. Yine de Mayıs ayında Homonay'a da bir çavuş aracılığıyla bir kaftan, bir asa ve bir kılıç gönderilmişti[16]. Başka adaylar da çıkabilirdi ve gerçekten de Fülek'ten yazılan bir mektupta taht müddeisi olarak Radu Şerban'ın adı geçmekte idi[17]. Kayser Rudolf, genç Gabriel Bathori'yi tercih ediyordu, ama barışsever Matthias'ın araya girmesi ile Rakoçi daha yaz aylarında tanındı ve Yukarı Macaristan tekrar Avusturyalıların eline geçerken, Erdel'de iktidara Rakoçi geldi[18].

Erdel'in yeni kralı, Romen komşularıyla da antlaşmaya vardı, ama yaklaşık bir yıl sonra tahttan feragati ile bu sefer tahta Gabriel Bathori geçti ve Türklerin "Deli Kral" olarak adlandırdıkları Bathori'nin yönetiminde Erdel tekrar Türk-Avusturya çekişmelerinin ortasına çekildi (Mart 1608). Radu Şerban tarafından 31 Mayıs tarihli Argeş'te yapılan antlaşma ile

derhal tanınan ve Jeremia Movila'nın oğlu yeni Boğdan Prensi Konstantin'in temsilcileri tarafından, Kasım ayında Türklerin onayı gelmeden, Braşov'da sevinçle karşılanan Bathori, tahtı ihtiyatsız hırsı sebebi ile birkaç ay sonra tekrar kaybetti ve böylece Türklerin Erdel'e tekrar girişine imkân tanıdı[19].

Alman Kayser'in temsilcisi Teufel'in daha 1607 yazında doğal bir sınırın çizilmesini sağlamak için Kanije veya Estergon'u talep etmek üzere İstanbul'a gönderilmesi planlanmıştı[20]. Bu taleple Zitvatorok Antlaşması aslında ihlal edilmiş sayılıyordu[21]. Mart 1608 tarihinde kayserin temsilcileri olarak Johann Preiner, Georg Thurzo, Stefan İllyeshazy, Siegfried von Kollonitsch ve Adam von Puechheim, Uyvar'da Budin Beylerbeyi'nin kethüdası Ahmed Bey ve iki Osmanlı subayı ile buluştular ve 27 Mart'ta kayserin elçisinin en fazla 40 gün içinde vaat edilen paranın 150 bin altınlık kısmını İstanbul'a götürmek üzere seyahate hazır olmasını öngören bir antlaşma yapıldı[22]. 1608 yılının Mayıs ayında, Türklerle pazarlık yapmaya aslında uygun olmayan Adam von Herberstein, Viyana'dan yola çıktı ve bir yıl sonra 20 Eylül'de müftü (şeyhülislâm) tarafından hazırlanmış, tahrif edilmiş yeni bir antlaşma ile geri döndü. Bu antlaşmada İspanya Kralı'nın bahsi geçmediği gibi, Avusturya hanedanının Erdel üzerindeki hakları, Vaç Kalesi'nin teslimi ve sınır köyleri meselesi bilerek belirsizlik içinde bırakılmıştı[23].

Yeni Macar Kralı Matthias, orijinal metni onaylatmak için 1610 yılında iki Levanten Peter Buonuomo ve Andreas Negroni ile birlikte Sekreter Mihail Starzer'i İstanbul'a gönderdi. Starzer, 1622 yılına kadar İstanbul'da kalacaktı[24]. Divân-ı Hümâyûn o dönemde Asya meseleleri ile fazlasıyla meşgul olduğundan, vezirler ilk defa rütbeleri düşük olup, hediyeler getirmeyen elçilere oldukça nazik davrandılar, kaftanlar ve atlar hediye ettiler ve antlaşmayı derhal düzelttiler[25].

1610 yılının sonlarına doğru Gabriel Bathori, Eflak'a saldırdı, böyle bir saldırıya hazırlıksız yakalanan Radu Şerban'ı Boğdan'a kaçmaya zorladı, Tırgovişte'de kendini Eflak Prensi ilan ettirdi ve 7 Ocak 1611 tarihinde Divân-ı Hümâyûn "fethettiği" Eflak ve "savunmasını" üstlenmeyi teklif ettiği Boğdan için teşrifat gönderilmesini; başkentini imtiyazlarını elinden aldığı Sakson şehri olan Hermannstadt'a aktarmak için izin istemeye Silistre ve Özi'nin yeni beylerbeyinin desteğini ve 32 bin Hayduk'un ücretlerini ödemek için 32 bin altın talep etmeye cesaret etti[26]. Bu tuhaf

taleplerini kaleme aldığı yazı, Bathori'nin artık "Deli Kral" lakabının bile yeterli olmadığı ruhsal durumunun açık bir göstergesi idi. Divân-ı Hümâyûn'un buna cevap olarak Radu Mihnea'yı tekrar Eflak Prensliği'ne aday göstermek oldu ve Gabriel sessizce Erdel'e geri döndü.

Diğer Radu (Şerban), bunun üzerine kiralık Leh süvarileri ile Boğdan'daki sürgün yerinden ayrılıp, 10 Temmuz'da Braşov Muharebesi'nde Bathori'yi tıpkı daha önce Moses Szekely gibi yendiğinde, Tuna boylarına gönderilen Ömer Ağa bu isyancıyı "elleri bağlı Divân-ı Hümâyûn'a göndermeye[27]" cesaret edemedi. Macar Kralı, yenilen Bathori'ye karşı bir bildiri hazırlatmasına ve son anda Sigismund Forgach'ı Erdel üzerine göndermesine rağmen, İmparatorluk tarafından yalnız bırakılan Radu Şerban tekrar Eflak'a, oradan da Boğdan'a döndü. Tatarlar burada ordusunun geri kalan kısmını da yok ettiler. Radu daha sonra kaçak olarak Alman topraklarına geçti ve yoldaşı Konstantin Movila tahttan indirildi[28]. İstanbul'da ise yine bu üç ülkenin eyalet hâline getirilip, birer beylerbeyi yönetimine verilmesi konuşuluyordu[29].

1612 yılında Braşovlular Mihail Weiss[30] komutasında Bathori'ye savaş açtıklarında Divân-ı Hümâyûn gizlice Peter Göczy'yi Erdel Prensi ilan etti. Ama Eflak Radu Mihnea, Gözcy'yi fazla desteklemeyip, İstanbul'daki nüfuzlu kişilerle daha çok Gabriel Bathori için çaba gösterdiğinden, Peter Göczy'den vazgeçildi ve Bathori yine Erdel Prensi olarak tanındı[31].

19 Haziran 1612 yılında Negroni yeni talimatlarla İstanbul'a gönderildi[32], ama bu sefer önceki nezaketi bulamadı: "Avusturya'nın bu cüretkâr talepleri sonunda öyle bir hâl alacak ki, sultan, Erdel için bir beylerbeyi tayin edecek ve neler olacağını o zaman göreceğiz ... Kayserin ne Erdel'de, ne de Boğdan veya Eflak üzerinde hiçbir hakkı yoktur[33]", deniyordu. Sonbaharda yapılan bu açıklamalar, Türklerin Erdel'deki haklarını gerekirse silahlarıyla koruyacaklarının açık bir işareti idi. İstanbul, Radu Mihnea'ya ve sadakatine güvenemezdi. Tımışvar Beylerbeyi Sefer Paşa 1612 yılında Tatarların ve Radu'nun Eflaklarının desteği ile Boğdan'da bağımsız prens olarak hareket eden kibirli Konstantin Movila'yı kovmuş ve yerine eski bir maceraperest olan Stefan Tomşa'yı getirmişti. Artık geriye kalan tek şey, hiçbir zaman ne yapacağı belli olmayan, hatta kısa bir süre önce Lippa ve Yanova'yı, komşu voyvodalar ve beylerbeyleri üzerinde tasarruf hakkı ve diğer her iki Romen Prensliği'nden elde edilen gelirlerin yarısını talep etmiş olan Gabriel Bathori'den kurtulmak ve Erdel

Prensliği'ni Göczy kadar yeteneksiz bir adama değil de Bathori'nin sırdaşı Bethlen Gabor gibi Doğulu, zeki bir politikacıya teslim etmekti[34].

Bathori, bir kez daha tüm komşuları ve Macar Kralı ile iyi bir ilişki içerisine girmeyi başardı. Göczy adaylığından vazgeçti ve Braşovlular Bathori ile barış yaptılar, ama konumunu sağlama aldığına inanarak, Banat'ta iki kale, Haydukları için maaş ve miras bırakma hakkını isteyince, kendi kaderini tayin etmiş oldu.

Daha 1613 yılının bahar aylarında, sınırda barışı birçok kez bozan[35] bu isyancıya bir ders vermek için sultanın bizzat sefere çıkacağı söylentileri yayılmaya başladı[36]. Nihayet Veziriazam Nasuh Paşa'nın niyeti, Erdel meselesini kesin bir çözüme kavuşturmaktı. Bathori'ye, son bir kez daha Hermannstadt'ı bırakması, Bethlen Gabor ile barışması ve ödemediği vergileri ödemesi yönünde çağrıda bulunulduktan sonra, Kanije Beylerbeyi İskender Paşa'nın komutasındaki ordu Demir Kapı'dan geçerek Erdel'e girdi. Son dakikaya kadar dostu Bathori'yi yerinde tutabileceğini umut eden Radu, içkiye fazlaca düşkün olan Özi Beylerbeyi Macar devşirme Macarzâde Ali Paşa'nın yönetimi altındaki ikinci bir orduyu sonbahara kadar oyalamayı başardı. Nihayet Eflak ve Boğdan'ın Romen birlikleri Ali Paşa'ya katılmak zorunda kaldılar. Tatar Hanı Şahin Giray Han'ın birlikleri de sultanın emrine uyup, onlara katıldılar, ancak Erdel'in talan edilmesi kaçınılmaz olduğundan hanın Erdel'e girmesi yasaklandı[37].

Bathori, genelde kendini yüceltmesine rağmen, Türklerin üstün gücü karşısında ortaya çıkmaya cesaret edemedi. Birkaç kez boşuna sultanın affını kazanmayı denedikten sonra kendini Varad'a kapattı ve burada kendi Haydukları tarafından öldürüldü. Macarzâde Ali Paşa Braşovlulara: "Bathori Gabor'un öldüğünü haber verdiğiniz için teşekkür ederim", diye yazacaktı daha sonra. 23 Ekim'de Türklerin yakında olmasından dolayı baskı altında olan bir meclis Gabriel Bethlen'i prensliğe seçti ve Bethlen birkaç gün sonra sultanın gönderdiği teşrifatı almak üzere İskender Paşa'nın karargâhına geldi. Burada Romen prensleri ile karşılaştı ve her üç vasal bu fırsatta sultana bağlılık yemini edip, ölüme kadar "kardeş olarak yaşayacaklarına" söz verdiler[38]. 14 Haziran 1614 tarihinde Divân-ı Hümâyûn'dan bir ahidnâme ile Erdel'in imtiyazlarını onayladı: Erdel tamamen otonom olacak ve kendi prensini kendi seçecekti. Sultan sadece seçilen prensi onaylama hakkını saklı tutuyordu. Üç yıl sonra ödenmeye başlanacak vergi, en fazla 15 bin altın olacaktı[39]. Boğdan, daha Movila

zamanında 32 bin skudi[40] ve daha sonra 58 bin[41] ödüyordu. Prenslikler böylelikle yine İstanbul'un ve Osmanlı ordusunun "erzak deposu" hâline gelmişlerdi[42].

Yeni bir Haçlı Seferi düzenleyecek ne parası, ne Macarların desteği, ne de Batı Avrupa'nın sempatisini kazanamayan Almanların tüm çabaları boşa gitti, zira "Kayser'in durumu bir savaşı mümkün kılacak gibi değildi[43]". Osmanlı'nın gönderdiği bir çavuş, Bethlen için kayserin onayını almak ve Marmaros'un tamamının da dahil olduğu topraklar için Tisa Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesini sağlamak üzere büyük bir toplulukla Viyana'ya gelip (Haziran), aynı anda bu amaçla bir de Erdel elçi topluluğu gelince, Viyana sarayı olumsuz bir cevap vermeye çekindi[44]. Haydukları ve yabancı paralı askerler kullanarak Eflak'ı Radu Şerban'a, Boğdan'ı Cesur Mihail'in kayserin himayesinde yaşayan oğluna veya Mihail Cercel'in oğlu olarak daha önceleri Eflak Prensi olarak düşündüğü yeğeni Marko'ya ve Erdel'i genç Bekes'e verme planı, bir taraftan parasal kaynakların yokluğu, diğer taraftan saray efradının korku içindeki kararsızlığı yüzünden gerçekleştirilemedi.

İskender Paşa, "Tilki Bethlen'e" iktidarını sağlamlaştırmasında ve genişletmesinde destek vermek üzere 30 Haziran'da İstanbul'dan ayrıldı. Uzunca bir süre Eflak'ta ve Almanların her türlü teşebbüslerini zamanında engelleyebilmek için Erdel'de kaldı[45]. Bethlen bu arada Lippova ve Yanova'yı (Kasım) işgal ederek anahtarlarını sultana gönderdi[46]. İstanbul'daki Alman temsilcisi Starzer'in sitemlerine veziriazamdan gelen cevap, "Erdel'in, kayserin mirası olmadığı" ve "antlaşmada bunları yapamayacağına dair yazılı bir şeyin bulunmadığı" oldu[47]. Divân-ı Hümâyûn, Derviş Çavuş'u ve Defterdar Kethüdası Ali Bey'i Tercüman Hırvat Gaspar Gratiani[48] ile birlikte, Bethlen'in kayser ile bundan sonra ilişkisini görüşmek üzere Viyana'ya gönderdi[49]. Bethlen ile muhtemelen şahsi bir anlaşmazlığı olan Gratiani, döndükten sonra İskender Paşa'yı Tımışvar'da buldu ve Divân-ı Hümâyûn'un barışı onaylamaya hazır olduğunu öğrendi[50]. Divân-ı Hümâyûn, "Kadir-i mutlak olan Allah'ın kendi suretinde olarak yarattığı zavallı halkı çalışmaktan canını çıkartıp yok etmek değil, dünyada ve ahirette ebedî hayatın bizden beklediği üzere zavallı masum halkı korumak istiyordu[51]".

Bethlen, daha yeni bir Türk elçi topluluğu gelmeden kayser ile bizzat antlaşmaya vardı. 6 Mayıs 1615 tarihinde yapılan barış antlaşması ile Erdel

Prensi ülkesinin “Osmanlı İmparatorluğu’nun himayesinde özgür bir prenslik”[52] olarak kabulünü sağlamıştı ve Hristiyan kayserin emri üzerine silahlarına sarılma şartının Türklere karşı geçerli olmadığını açıkça belirtmişti[53]. Bethlen, Nagy-Banya’yı aldı ve Almanlara Hust ve Kövar’ı bıraktı. Kayser, bu antlaşmanın altına imzasını atmayı reddediyordu.

12 Mayıs’ta sultanın temsilcileri, başlarında Vezir Nasuh Paşa’nın Gratiani’nin eşlik ettiği Kethüda Ahmed Ağa ile Viyana’ya geldiler. Yazılı bir vekâleti olmadığı için Tercüman Gratiani, Alman temsilci Cesare Gallo ile birlikte yazılı yetki belgesini almak üzere Malkoç Ali Paşa’nın huzuruna çıktılar[54]. Khesl, Franz Forgacs, Mollart, Altheim, Peç ve Paul Apponyi Almanların temsilcileri olarak tayin edilmişlerdi. 14 Temmuz’da gerçekten de 20 yıllık bir barış antlaşması sağlandı. Palankalar, yani küçük kaleler yıkılacak, kurulacak bir komisyon Estergon etrafındaki anlaşmazlık konusu köyler hakkında bir karara varacak ve barışı bozan tüm Türkler sultana gönderilecekti. Cizvitler, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yerlere sahip olabilecek ve Katolik ayinlerinin yapılması için yeni kiliseler kurabilecekti. Habsburg hanedanına ait tüm eyaletlere, artık dost olan Osmanlı İmparatorluğu’nun sancağı altındaki tüm yerlerde ticaret izni verilecek ve Avusturya mallarından sadece yüzde üç oranında vergi alınacaktı. Kayser, Avusturya menşeli tüm mallardan Venediklilerin “cottino”suna tekabül eden yüzde 2 oranında vergi toplayacak konsoloslar tayin edebilecekti. Karşılıklı yazışmalar da bu antlaşmada ilk kez garanti altına alındı ve vergiye tâbi köylerin ödemesi gereken vergilerin doğrudan askerler tarafından tahsil edilmesi yasaklandı[55]. Bu barışın bir diğer tuhaf yanı, Türklerin kendi bölgeleri dışında kalan bir yer için Alman Kayser’in başkentinde imza atmaya razı olmalarıdır.

Yapılan antlaşmalara göre şimdi kararlaştırılan hediyelerle birlikte İstanbul’a bir büyükelçinin gelmesi gerekiyordu, ama Almanlar önce sınır köyleri meselesinin çözülmesini istiyorlardı. Ayrıca sultanın Radu Şerban’ı tekrar kabul etmesini ve ona, Budin’de faaliyet gösteren Vezir Malkoç Ali Paşa’nın “İstanbul’a giden yol üzerinde[56]” dediği Eflak’ı vermesini istiyorlardı. Malkoç Ali Paşa ayrıca Homonnay’ı desteklemeyi kabul etti. Türklerin yönetimindeki Macar topraklarının içler acısı hâli, kötü durumdaki kaleler ve disiplinsiz askerler, “Tuna boyu için genel bir ıslahat planı” ve tercüman Gratiani’nin tavsiyeleri, Macaristan konularında yetkili bu vezirin böyle bir siyaseti benimsemesine sebep oldu. Nasuh Paşa’nın azlinden ve idamından sonra İstanbul’a çağrılan İskender Paşa’ya göre bu

faaliyetler haince idi[57]. 1616 yılının bahar aylarında kayserin Herrmann von Czernin yönetimi altındaki bir elçi topluluğu İstanbul'a doğru yola çıktı ve haç işareti taşıyan bir bayrağın altında şehre girdi.

Bu hadise, İstanbullularda öyle bir öfke yarattı ki, tam bir ayaklanma meydana geldi. Şehir fethediğinden beri ilk kez Hristiyan kiliseleri tecavüze uğradı, Fransisken rahiplerinin vikarı denize atıldı, İspanyol Cizvitler bir süre vatan haini olarak Yedikule'deki zindanlara atıldılar ve birkaç Hristiyan öfkeli fanatikler tarafından öldürüldü. Birkaç gün süren bu şamatayı bastırıp, huzuru tekrar sağlamak için sultanın at üzerinde bizzat sokaklardan geçmesi gerekti. Barış görüşmelerini yapan Türkleri halktan gerçek Türkler'le karıştırıp değerlendirme hatası yapma gafletine düşen Czernin, birkaç gün boyunca yeniçerilerin gözetimi altında evinde kalmış ve ancak 4 Eylül'de huzura kabul edilmişti ve daha sonra memnun kalmamış bir hâlde İstanbul'u terk etmişti[58].

Malkoç Ali Paşa, 1617 yılının başlarında hayata veda etmesine ve yerine Gratiani tarafından tavsiye edilen Kethüda Ahmed Bey değil de Kahire Beylerbeyi Mehmed Paşa getirilmesine rağmen, hâlâ süregelen sınır köyleri meselesinin düzenlenmesine gidildi[59]. İstanbul'da Bosna'daki karışıklıklardan sorumlu tutulan İskender Paşa, Kazaklara karşı savunulan diğer sınıra tayin oldu. Onunla birlikte Almanların önemli bir düşmanı da uzaklaşmış oldu. Haziran ayında İstanbul'dan ayrılmış olan Czernin, bir esirin serbest bırakılması meselesinden dolayı Budin'de kaldı ve Temmuz ayında merasimle Budin'e girmiş olan Türk elçileri[60], Viyana'da beklemek zorunda kaldılar. Kasım ayında Kanije Beylerbeyi Ahmed Paşa, Habil Efendi, Vezir Hasan Paşa'nın Kapıcıbaşı Ali Ağa ve Mustafa Efendi, Almanların temsilcileri ile sınır köyleri hakkında[61] görüşmelerde bulundular ve 27 Şubat 1618 tarihinde Komorn Antlaşması[62] yapıldı. Bu antlaşma, Sultan I. Ahmed'den sonra tahta geçen Sultan I. Mustafa tarafından da tasdik edildi[63].

Bohemyalı isyancılar, yardım için Budin Beylerbeyi Hasan Paşa'ya başvurdular, ama boşuna[64]. Hasan Paşa da dostu Ali Paşa gibi barıştan yana idi ve elçi von Molart, bu arada I. Mustafa'dan sonra tahta geçen yeni Sultan II. Osman'a (Genç Osman) tebriklerini sunmak üzere İstanbul'a geldi[65].

İmparator Matthias'ın ölümü (Mart 1619) ve tek amacı tebaası arasında Katolik dinine mensup olmayanları yok etmek olan Ferdinand'ın tahta

cülûsu, doğudaki savaşların yakın gelecekte tekrar çıkacağının işareti idi, zira Bethlen derhal Macaristan Kralı ünvanını aldı ve Eylül ayında birlikleri Viyana'ya kadar ilerlemek üzere sınırı geçtiler. Müttefikleri, ancak bu sefer Divân-ı Hümâyûn'a vergi ödemeye hazır bir vaziyette ikinci kez Türkleri yardıma çağıran Thurn Kontunun Bohemyalıları idi[66]. Yılın başında hak ve teamüle aykırı olarak Boğdan tahtına oturan Gratiani'nin destek vermesine rağmen[67], Homonay'ın Erdel'e yaptığı saldırı başarısız oldu. Saksonyalıların Homonay'ı Erdel Prensliği'ne de getirmek için yapacakları isyan gerçekleşmedi[68].

1620 yılında isyancı eyaletlerin ve karşı Kral Friedrich von der Pfalz'ın temsilcileri mütevazı bir biçimde Türklerin himayesine girmek için geldiler. Bethlen, yanlarına birer rehber verdi ve huzura kabul edilmelerini sağladı. Ancak Divân-ı Hümâyûn o dönemde Lehistan ile savaş hâlinde olduğundan, Ağustos'ta arzda bulunanlara, Zitvatorok barışının "Kral" Gabor'u da kapsayacak şekilde genişletildiği bir imtiyaz tanımakla yetindi[69]. Üç ay sonra Beyazdağ Muharebesi Bohemlerin bahtsız kaderini belirledi (Kasım).

Bethlen, Macaristan tahtı için mücadelesini devam ettiriyordu. Ama Alman elçiler Starzer ve Sezar Gallo, kayserin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki menfaatlerini o kadar iyi koruyorlardı ki, vezirler 1621 yılı baharında barış için aracılık yapmayı kabul ettiler[70].

Bethlen, yaklaşık bir yıl sonra Kayser Ferdinand ile Nikolsburg barışını imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre Bethlen, Erdel Prensi olarak kalacaktı (7 Ocak 1622).

Daha 1623 yılında savaşı tekrar başlattı. Bu sefer Divân-ı Hümâyûn'a, yardımına geldikleri takdirde, yıllık 40 bin skudi olmak üzere üç yıllık vergiyi peşin ödemeyi ve Fülek, Novigrad ve başka birkaç kaleyi devretmeyi vaat etti[71]. Almanların temsilcileri Starzer ve Gallo'nun tüm çabaları başarısız oldu; hatta aralarındaki Alman Starzer, bir yeniçeriyle olan sürtüşmesinden ötürü zindan ve falaka tehdidi altında kaldı[72]. Yaz boyunca Macaristan'a[73] Türk ve Romen birlikleri geldi ve Bosna Beylerbeyi savaşa hazırlanma emrini aldı[74]. Yine de her iki İmparatorluk aralarındaki barışı ihlal etmekten çekiniyorlardı ve Bethlen, 1626 yılında başarısız seferden dolayı biraz daha barışa meyilli idi. Bununla beraber kaysere karşı çıkardığı huzursuzluklar ancak ölümü ile son buldu, ama Alman sınırındaki beylerbeyleri, artık Lehistan ve Tuna ülkelerinin

denetiminden sorumlu beylerbeyinin sancak başkenti Silistre’ye kadar tüm Tuna boylarını denetimi altında tutan Budin Beylerbeyi ve Eğri ile Kanije Beylerbeyleri[75] Sinan Paşa’nın Avusturya hanedanına karşı başlattığı yok etme savaşını yenilemememek için çaba gösteriyorlardı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

LEHİSTAN’DAKİ KARIŞIKLIKLAR

VE LEHİSTAN SEFERLERİ[*]

Almanlara karşı yürütülen savaşlardan önce Divân-ı Hümâyûn'da Leh elçiler çok sıcak karşılanmazdı, zira Osmanlılar eski Yagellonların devletini, otonomisi sadece geçici olarak kabul edilebilir bir vasal devlet olarak görüyorlardı. Türklerin Lehistan'a son müdahaleleri, Lehleri Divân-ı Hümâyûn'a yıllık vergi, Tatar Hanları'na da hediyeler vermeye zorlamıştı. 1594 yılı başlarında bir Leh elçisi beklenen parayı getirmeden İstanbul'a geldiğinde, önce sultanın huzuruna kabul edilmesi engellendi ve veziriazama yanındaki mektupları göstermediği için neredeyse birkaç günlüğüne zindana atılacaktı[1]. Ama bir yıl sonra 1595 yılının sonbaharında Koca Sinan Paşa, Zamoyski ve Tatar Hanı arasında yapılan Tutora Antlaşmasını, Lehlere neredeyse sınırsız olarak Boğdan'daki prensleri tayin etme hakkı vermesine rağmen, kabul etmek zorunda kaldı[2].

Sultan III. Mehmed, tahta cülûsu sırasında Lehistan'ın himayesi altında olarak bu devlete vergi vermek zorunda olan Jeremia Movila'nın Boğdan tahtına çıkmasını kabul etti. Jeremia'nın kardeşi Simeon da Lehistan'a vergi ödüyordu[3] ve Boğdan ile Eflak temsilcileri engellenmeden Leh meclislerine katılıyorlardı[4]. Türklerin tahtı zorla ele geçiren, asi ve sadakatsiz Sigismund Bathori'nin aleti olarak gördükleri Razvan'ın cinayete kurban gitmesi, İstanbul'da memnuniyetle karşılandı.

Zamoyski'nin Alman karşıtı politikasını benimseyen genç sultan, Turla (Dinyester) Nehri'nin diğer kıyısındaki dostlarını 1596 yılı için Viyana'ya yapılması planlanan saldırıya katılmaya davet etti[5], ya da en azından Tatarlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin isyancı vasallarına karşı yardım etmesini bekliyordu[6]. Yeni Haçlı Seferini düzenleyen ülkelerin çağırdığı Kazakların yolu Lehler tarafından kesildi: Liderleri Nalivayko esir alındı, mahkemeye çıkartıldı ve başı kesildi[7] ve birkaç bin Kazak'ın Mihail'in bayrağı altında toplanması, sadece Romen Prensi Cesur Mihail'in dostu Kiev Knez'i Vassili'nin onları Tuna Nehri'ne kadar getirmeye başardığı içindi[8]. Veziriazam bu arada eski Eflak Prensi Aleksandru'nun Kazaklar ile antlaşma içinde olduğundan şüphelenerek, Aleksandru'yu "hain" olarak darağacında astırdı[9]. Lehler bu arada 8 Ekim 1599 tarihinde Tatarlarla bir antlaşma imzalayarak, her yıl Akkirman'daki Tatar Hanı'na mutad hediyeleri göndermeyi taahhüt ettiler[10].

Divân-ı Hümâyûn ile Lehistan[11] arasındaki iyi ilişkiler, Mihail'in Tuna boylarındaki ikinci Leh vasalı Simeon'u Eflak'ta tahta oturtmak için Eflak'a saldırmış olmasına rağmen, Zamoyski'nin Mihail üzerine yaptığı sefer sırasında bile devam etti. Erdel'deki asilzâdelerin Mihail'e karşı ayaklanmasından ve Mihail'in tahttan indirilmesinden önce Leh Kralı III. Sigismund, Osmanlı Devleti'nin, sadece Boğdan için ödenen vergiyi 2 bin altına (!) düşürülmesini değil, Osmanlı'nın komşu Prenslik üzerindeki hakimiyet haklarına dayanarak bu prensliği de "en azından" 30-40 yıllığına isteyebileceğini düşündürecek kadar zayıflamış ve onuru kırılmış olduğunu düşünüyordu[12]. Türklerin yardımı ile, Kuzey Macaristan'da, tarihi haklara istinaden kendisine ait olduğunu düşündüğü şehirleri, özellikle orada hüküm süren karmaşadan istifadeyle, kolayca ele geçirebileceğini ummaktaydı[13].

Ayrıca gerek kendilerine tahsis edilen kraliyet timarlarından memnun kalmayan Stanislas Kostka'nın Kazakları, gerekse Tatarlar bu yıl her zamanki akınlarından neredeyse tamamen vazgeçmişlerdi[14].

Prens Mihail'in ölümü ile birlikte Eflak'ı aslında büyük bir mesele olarak gören Türklerin Lehistan ile ilişkileri yine bozuldu ve Leh Kralı, zayıf gördüğü Osmanlı üzerinde tahmin ettiği gibi bir tasarrufta bulunamayacağını ve kendi amaçları için kullanamayacağını anlamış oldu. Mihail'in ölümünden hemen sonra Simeon'a karşı araştırmalar yapıldı ve tahta cülûs edemeyeceği iddia edilerek, onun yerine 1601 yılı sonunda prenslik alametleri küçük yaştaki Radu Mihnea'ya verildi. Simeon, aynı zamanda İmparatorun adayı olan Radu Şerban'a karşı çıktı ve hediyelerle Silistre Beylerbeyi Ali Paşa'nın desteğini de almayı bildi[15]. Hatta 1602 yılının Şubat ayında sultandan taht için onay aldı ve çocuk Radu Mihnea, Türklerin artık kendisinden esirgedikleri yardımı Boyarlar'da aramak zorunda kaldı[16]. Simeon'un komutasındaki Lehler, Radu Mihnea'yı kaçırdılar ve Erdel Prensi Sigismund Bathori'nin tahttan feragatinden sonra bu dertten kurtulmuş olan Almanlar Radu Şerban'ı, bu sefer uzun bir süre için tahta çıkartana kadar Movila ailesinden bu ikinci Simeon, yaza kadar Eflak tahtında oturdu. Tatar Hanı, kaybettiği tahtı için Simeon'a yardıma geldi, ama boşuna. Nihayet Simeon'u da alıp, Boğdan'a geri döndü ve yaşadıkları başarısızlığın suçunu Simeon'a atmaktan büyük bir memnuniyet duydu.

Simeon'un kaderi bu şekilde değişirken, iki Leh elçi sadece Eflak'taki prensin tahtta kalmasını talep etmekle kalmayıp, ayrıca Tuna boylarındaki

bu iki prensliğin de Lehistan'a bırakılmasını istedi. Bu sayede Akkirman, Kili, İsmail ve Bender ile birlikte daha önce kaybedilen ve Tatarların yerleştiği Kuzey Besarabya'yı da almış olacaklardı. Tüm bu eyaletler için Leh Kralı cömertce yılda iki bin altın vergi ödemeyi teklif ediyordu[17]. Elçiler daha karşılandıkları anda, Osmanlı'nın gücünü hiç de hesaba katmadıklarını anladılar[18]. Macarların, hiçbir Alman yönetimi kabul etmeyen Erdel'deki yeni liderleri Moses Szekely, Almanlar ve Radu Şerban ile savaşırken, Divân-ı Hümâyûn Moses Szekely'ye Tatarları yardıma gönderdi ve Leh Kralı'ndan sadık hizmetkârına yardım etmesini istedi[19]. Aynı dönemde Kazaklar, Tatarların işgali altındaki Soroca'da, Bucak'tan İsmail ve İsakçı'ya kadar ve Dobruca'da talana çıkmışlardı[20].

Sultan I. Ahmed, Zamoyski'nin ölümünden sonra Lehistan'a bir çavuş göndererek, ilk hükümdarlık yılına başlıyordu. Dostane ilişkileri tekrar kurmak için Lehistan'dan her zamanki elçi topluluğunun gelmesini bekliyordu[21]. Boğdan Prensleri 32 bin skudi[22] dışında faytonlar, değerli köpekler, kurt ve tilki postları, yüzlerce at ve binlerce koyun gönderirken, 1607 yılında Lehistan'ın temsilcisi sadece üç samur kürk, dört şahin ve dört av köpeği ile geldi[23] ve buna rağmen Kralı adına büyük taleplerde bulundu: Jeremia'nın oğullarına Eflak üzerinde miras hakkı. Macaristan'daki şehirler meselesine daha 1607 yılında Nikolas Danilowicz'in yenilenen antlaşmayı "bir keseye koymuş olarak" ülkesine geri getirdiğinde temas edilmişti[24]. Danilowicz, 1608 yılında Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki ahidnâme dışında ayrıca Leh Kralı için Romen prenslerini tayin etme hakkını ve genç Konstantin Movila'nın Boğdan tahtı üzerindeki miras hakkını istiyordu ve kendi götürdüğü antlaşmanın sahte olduğunu iddia ediyordu[25].

Türkler, Konstantin Movila'nın Lehler tarafından silah zoruyla tahta getirilmesine ses çıkarmamışlardı. Simeon, Eylül 1607 sonlarına doğru hayata gözlerini yumdu. Simeon'un dul eşi oğlu Mihail'i prens ilan ettirdi, ama o dönemlerde Lehistan'da süregelen anarşide Jeremia'nın dul eşi, damatları Wisniewiecki ve Potocki'yi kendi oğlu Konstantin lehine Boğdan'a saldırmaya ikna edebildi. Danilowicz, sözde "sahte" antlaşma ile geri döndüğünde Lehistan beylerini savaşta buldular ve Konstantin'in taraftarları Yaş'ı fethettiler. Böyle olmakla beraber, Konstantin kısa bir süre sonra ülkeden kovuldu. Ama Lehler, Divân-ı Hümâyûn tarafından onaylanan Mihail'in de tahtta rahat oturmasına izin vermeyeceklerdi. Prut Nehri kenarında Ştefaneşti karargâhında Mihail, Lehliler ile karşılaşmayı

bekliyordu. Ancak Aralık ayının ortalarında Tatarlar onu yalnız bıraktılar ve zaferi Konstantin'in Kazakları kazandılar. Konstantin, "Tanrının ve Türk Sultanının teveccühü ve Lehistan Kralı'nın izni ile" hakimiyetini ilan etti. Mihail, Eflak'ın başkentinde hayata veda etti ve genç prens Konstantin Tatarların akınından sonra sultanın onayını satın aldı[26].

1607 yılında, Sultan I. Ahmed gittikçe daha fazla ortaya çıkan Kazaklara karşı tedbirler almak zorunda kaldı. Şaban Paşa, içlerinde daha önceleri düşmana teslim olan Papa Kalesi'nin mustahfızları olan bazı Fransız hainlerinin de bulunduğu küçük bir filo ile Karadeniz'e açıldı[27]. Ruslara karşı sürdürdüğü başarılı bir savaşla meşgul olan Leh Kralı, Kazakları "çeşitli halkların haydutlarından oluşan gürûh"[28] olarak adlandırıp, Gregor Smolki aracılığıyla barışı bozan Tatarları şikâyet ederken[29], Türkler Özi sınırının anahtarı olan ve yarım yüzyıldan beri Kazakların tehdidi altında bulunan[30] Özi Kalesi'ni tekrar kurmakla meşguldüler.

Gabriel Bathori'nin bitmez tükenmez hırsı ve Tuna boylarında çıkarttığı huzursuzluklar, Lehistan ile uzun sürecek anlaşmazlıkların çıkmasına ve işin, Kral Yanoş Albert'ten beri ilk kez açık bir savaşa varacak kadar büyümesine sebep olacaktı.

1610 yılının yaz aylarında Lehistan Meclisi "Boğdan ve Eflak elçilerini" bekliyordu: Boğdan elçisi, kendi kardeşinin karısı tarafından zehirlendiği iddia edilen amcası Simeon'un çok kısa süren iktidarından sonra Boğdan tahtına oturan Konstantin adına Leh Kralı'na bağlılık yeminini edecekti ve Radu Şerban tarafından gönderilen Eflak elçisi vergiyi, ama belki de olağan hediyeleri getirecekti[31]. Radu, kısa bir süre sonra Gabriel Bathori'nin adamlarından kaçmak zorunda kaldı. Konstantin'in ülkesinde yeni birlikler topladı, düşmanının topraklarına tekrar saldırdı ve acilen buraya gelen Bucak Tatarları tarafından Boğdan'a kadar kovalanıp, Alman komutan Forgach ile birlikte Bacau'da yenildi. Türklerin himayesi altında bulunan Radu Mihnea ise yeniden başkentine yerleşebildi[32]. Şimdi sıra, Divân-ı Hümâyûn'un henüz gözden çıkarmadığı bir vasalına karşı yürüttüğü cüretkâr ve bağımsız politikası için genç Konstantin Movila'dan intikam almaya gelmişti. Konstantin, 20 Şubat 1611 tarihinde Alman elçi Cesare Gallo aracılığıyla, tıpkı daha önce Almanlar tarafından tahta çıkartılan ve korunan Radu Şerban gibi, resmi bir antlaşma

ile Almanların himayesine girmişti ve elçi heyeti resmen Macar Kralı'nın huzuruna kabul edilmek üzere Viyana'ya ve Prag'a alenen gitmişti[33].

Leh Kralı'na, Alman topraklarına geçen Radu Şerban'ı Osmanlılara teslim etme çağrısı yapıldı. 20 Kasım 1611 tarihinde, I. Tomşa'nın oğlu olduğu iddia edilen Stefan II. Tomşa Boğdan Prensi ilan edildi. Stefan Tomşa, hem Fransız-İspanyol savaşında, hem de Osmanlıların İran Şahı ile savaşında asker olarak hizmet vermişti ve şimdi yaşlı bir adamdı. Konstantin, sürgün olarak İstanbul'a gitmek istemediğinden, Sefer Paşa gerektiğinde Leh Kralı'nın müdahelesini önleyerek tahta oturtmak üzere, yeni voyvoda ile birlikte ülkeye geldi. Tatarlar ve Radu Mihnea'nın Eflakları, Türk ordusunun kuzeydoğudaki düşmanlarına karşı üssü hâline gelen Dobruca'daki Babadağ'dan yola çıkan Türk ordusuna eşlik ediyordu. Konstantin, danışmanı Nistor Ureche ile Hotin'e ve Leh birlikleri tarafından işgal edilen bu kaleden yola çıkarak, Turla (Dinyester) Nehri'nin diğer tarafındaki Kamaniçe'ye kaçtı.

Türkler, Lehlerden bu kaçak prensin de teslim edilmesini istediler. Leh Şansölyesi'nin vezire verdiği cevap şöyle olmuştu: "Haşmetli efendimin kralımın ahidnâme ve antlaşma şartlarından haberdar olduğu ve böylece uyarılardan ve tehditlerden etkilenmediği unutulmamalıdır[34]." 1612 yılının Haziran ayında bir Leh elçisi İstanbul'a geldi ve Türklerin barışı ihlal ettiklerine dair şikâyetlerini bildirdi.

Konstantin, birkaç hafta sonra, eniştesi Stefan Potocki komutasındaki Boğdanlılar, Kazaklar ve Lehlerden ve isyancı Kantemir komutasındaki Tatarlardan oluşan küçük bir ordu ile tekrar Boğdan'a saldırdı, ama Ştefaneşti'de Tomşa'nın Türklerin ve Tatarların da katıldığı ordusuna yenildi. Birçok genç Boyar esir alınıp, öldürüldü ve Potocki de Türklere esir düşüp, İstanbul'a götürüldü. Konstantin, Tatarları esir olarak yanında götürdü, ama geri dönüş yolunda, muhtemelen Özi'nin dalgalı sularında hayatını kaybetti[35].

Boğdan için yapılan bu yeni savaşlar ve Konstantin'i akraba kabul eden Lehlerin işe karışması, kralın elçilerinin 1612 yılının Ekim ayına kadar İstanbul'da tutulmalarına sebep oldu. 8 Ekim'de Leh Kralı yeni Boğdan Voyvodası ile bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre Hotin Kalesi, Türk-Leh anlaşmazlıkları çözülene kadar komşu ülkede kalacaktı[36]. Esirler karşılıklı olarak değiştirilmelerine rağmen, Poticki serbest bırakılmadı. Yeni Leh esirleri ve Leh maktullerin kesik başları İstanbul sokaklarında gezdirilirken, Potocki Yedikule zindanlarında yatıyordu[37]. Sultan, Hotin

Kalesi'ni ve Konstantin'in kaçak Boğdanlı yoldaşlarını istiyordu. 1613 yılında Lehistan elçisi Tomşa'nın kovulmasını talep ettiğinde, her ne kadar nazik karşılanmış olsa bile, hükümdarının isteğini yerine getiremeden geri dönüş yoluna çıkmak zorunda kaldı[38]. 1614 yılında Türkler, Silistre Beylerbeyi Yahya Paşa'yı Kazakların üzerine gönderecekmiş gibi görünüyordu. Rumeli Beylerbeyi 3 bin atlı yeniçeri ve Bucak Eyaleti'nde Akkirman, Kili ve Bender'den topladığı ayrıca 3 bin yeniçeri ile birlikte Tuna Nehri'ne geldi ve Kırım Tatarları Dnyester'in diğer kıyısından bu tarafa çağrıldı[39].

Movila hanedanını iktidara getirmek, yani Lehistan'a dayalı oligarşik bir rejim isteyen Boyarlar, Kili'de bulunan birkaç Boğdan köyünü Türklere vakıf arazisi olarak veren[40] Tomşa'ya karşı 1615 yılında bir isyan başlattılar. Jeremia'nın hırslı ve dur durak bilmeyen dul eşinin yanında Jeremia'nın hâlâ iki oğlu, Aleksandru ve Boğdan, yaşıyordu. Ama Yaş'ın dış mahallelerinden birinde isyancıların liderleri ağır bir mağlubiyete uğradılar ve asilzâdeler arasında büyük bir katliam gerçekleştirildi (Eylül). Kısa bir süre sonra Elizabeth yeni prens Aleksandru ve damatları Wiszniewicki ve Korecki eşliğinde Turla Nehri'ni geçti ve daha sonra 1616 yılında şansını tekrar deneyecek olan Tomşa'yı yendi.

Genç prens Aleksandru gerek Bethlen, gerekse Eflak Prensi ve İstanbul'daki Fransız ve Hollandalı elçilerden destek gördü ve Divân-ı Hümâyûn'da karşı konulmaz "altın ve gümüş mızraklarla" başarılı olmayı umuyordu[41]. Ama kaymakam, bu işgalciyi kabul etmeye niyetli görünmüyordu ve Silistre Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu öğrenen Lehler, Wiszniewicki öldükten sonra Hotin'e geri döndüler. Stefan Tomşa, bir türlü huzur bulamayacaktı. Radu Şerban, Eflak Prensliği'ni tekrar nasıl geri kazanacağını düşünürken, Korecki tekrar Boğdan'a saldırdı ve Boğdan'ı gerçek Prens Aleksandru'ya geri verdi. Bunun üzerine İskender Paşa, işgalci prensin ve hamisinin üzerine yürüdü. Önce prensin hamisi ile pazarlığa oturacakmış gibi görünüyordu, ama 2 Ağustos gecesi Leh-Boğdan karargâhına saldırdı ve Jeremia'nın daha sonra bir ağa ile evlendirilecek dul eşini; Korecki'nin eşi olup, bir Tatara cariye olarak verilen ve daha sonra iki çocuk dünyaya getiren kızını; her ikisi de daha sonra Müslümanlığı kabul eden Aleksandru'yu ve onun küçük kardeşini ve Tercüman Gratiani'nin para karşılığında özgürlüğünü satın almak istediği[42] Korecki'yi esir aldı. Tomşa, kaymakamın vazifeden alınması üzerine başarısız olduğu gerekçesi ile azledildi ve Boğdan, 7

Temmuz'da Eflak Prensi Radu Mihnea'ya teslim edildi[43]. Sultanın sadık bir hizmetkârı olarak bilinmesine rağmen, Radu küçük oğlu Aleksandru'yu rehin olarak vermek zorunda kaldı[44]. Ve bu olaylardan sonra yine Tomşa'nın yerine bir beylerbeyinin atanması konuşulmaya başlandı[45].

1616 yılının Haziran ayında, Türklerle savaş çıkarmaya niyetli görünen Leh Hatman Stanislas Zolwkiewski, Lehistan'ın tüm birliklerini Silistre Beylerbeyi İskender Paşa'ya karşı savaşa çağırdı[46]. Lehler, Tatarlar hakkında şikâyetlerini bildirdiklerinde, sultan bunun karşılığında onlara suda ve karada savaşmaya kararlı olduğu Kazakları örnek gösterdi[47].

Bu görev, yine "Lehistan'ı yok edebilecek" güçte olduğu[48] ile övünen İskender Paşa'ya düştü, ama vasal prenslerin hiçbiri ordusuna katılmak için acele etmiyordu. Gerek Radu, gerekse Bethlen, ülkeleri için oldukça rahatsız verici bu savaşı önlemek için tüm nüfuzlarını kullanıyorlardı. Ama Kazakların Akkirman'a yeni bir saldırısı (Temmuz 1617), henüz tereddütte olan İskender Paşa'yı Tuna Nehri'ni geçmeye zorladı. Bethlen, ancak Ağustos'un ortalarında 10 bin asker ile Boğdan'a geldi, ama Lehlere karşı hiçbir harekette bulunmamaya kararlı idi[49]. Bethlen'in arabuluculuğu ile 22 Eylül'de Turla Nehri kenarında Yaruga (Bosa)Antlaşması yapıldı ve Boğdan-Lehistan sınırında huzur tekrar sağlandı[50].

Tatarlar, kendilerini bu antlaşmaya bağlı görmüyorlardı. Aksine Lehistan topraklarına en acımasız biçimde akın ettiler ve bu yüzden Koniecpolski komutasında Tatarlara iyi bir ders vermek üzere büyük ve güçlü bir ordu toplandı. Hatman, Turla Nehri kenarında Kalgay ve Kantemir tarafından yönetilen birliklerin karşısına çıktı, ama savaş yapılmadı. İskender Paşa ve Eflak Boyarlarının Prens Aleksandru'ya karşı isyanlarını bastırmak üzere Tuna boylarına gönderilen eski Kaptan-ı Derya Davud Paşa komutasındaki Türkler, çıkan küçük çatışmalara katılmadılar. Boğdan Prensi Radu Mihnea, taraflara tekrar arabuluculuk yaptı ve başarı sağladı. Petru Ozdze, barışı kesinleştirmek için İstanbul'a gönderildi[51]. Bosna yerine Silistre Beylerbeyliği'ne getirilmiş olan İskender Paşa, savaşı sevmeyen ve gözlerinde bir hastalık olan Radu'nun feragati ile Boğdan'ı o güne kadar İstanbul'dan Dük olarak Nakşa ve Paros'u yönetmiş olan, tecrübeli diplomat Gratiani'ye vererek, barışı daha da sağlamlaştırabileceğine inanıyordu[52] (4 Şubat 1619). Yeni voyvoda Gaspar, bu arada vergiyi 40 bin altına yükseltmişti[53]. Ve burada barışı sağlayan Gratiani, daha sonra kendisi bir savaşa sebep olacaktı.

Gratiani, iktidarının ilk yılında kendisinden beklenen barış umutlarını gerçekten yerine getirecekmiş gibi görünüyordu. İskender Paşa, Akkirman'da ve Gratiani'nin daha sonra elçi Kochowski ile birlikte geleceği Özi'de huzur içinde kalabildi. Tatarlara beş yıldır ödenmeyen[54] yıllık 7 bin altın hana teslim edildi ve Hieronimus Otwinowski Divân-ı Hümâyûn'a gönderildi. 1620 yılının Mart ayında tekrar Karadeniz'e inen Kazaklar, önemli bir hasar vermediler ve İskender Paşa'nın yapmayı planladığı sefer bu yüzden gerçekleşmedi. Gratiani'nin planları için bir engel olarak gördüğü Eflak Prensi Gabriel Movila, Temmuz ayında azledilerek, yerine Radu Mihnea getirildi[55].

İstanbul'da çok kötü bir eve yerleştirilen Otwinowski'nin[56] şikâyetlerine Nisan ayında Türklerden gelen cevap:"Antlaşmaları kafana iyice sok" oldu. Almanların temsilcisi de çok kötü karşılanmıştı. Bethlen, Alman Kayser'in ordularına tekrar saldırdı, ancak bu sefer karşısında Avusturyalıları Macarlara, Bohemyalıları ve Alman Protestanlara karşı Katolik inancın savunucuları olarak gören Lehleri de Avusturyalıların doğal müttefikleri olarak karşısında buldu. Gratiani'nin Erdellilere karşı düşmanlığı henüz bitmemişti. Tahta cülûs ettikten sonra yapmak istediği tek şey Erdel Prensi'nin yerine Homanay'ı getirmek veya Cesur Mihail'in yaptığı gibi bu zengin ülkeyi kendisi için kazanmaktı. Ama Bethlen Divân-ı Hümâyûn tarafından bir de "Macar Kralı" ilan edilince, Haçlı Seferi taraftarı ve Radu Şerban tarafından kurulan Mukaddes Topraklar Tarikatının üyesi[57] olduğu iddia edildi ve azledileceği kesinleşti. Azlini önceden tahmin eden ve Prut'taki karargâhına yerleşen Gratiani'nin, İstanbul'a dönme emrine verdiği cevap, etrafındaki tüm Türkleri öldürtüp, isteği üzerine Özi'yi'i geçip Zolkiewski'nin yönetimi altında Hotin'e gelen Lehlerin tarafına geçmek oldu[58]. (1 Eylül). Ordu, ancak 13-15 bin askerden oluşuyordu.

Boğdanlı Boyarları ve Leh emektar askerleri, muhtemelen İskender Paşa'nın, Kalgayın birlikleri ve Kantemir ile güçlendirilen Türk ordusunu, Gratiani'nin kısa bir süre önce derinleştirdiği ve azil haberini aldığı Tutora'daki eski tabyalarda bekleme tavsiyesinde bulundular. Bu konudaki anlaşmazlıklar 17 Eylül'den 20 Eylül'e kadar üç gün sürdü ve Gratiani'den hoşlanmayan Boğdanlılar, davaya ihanet ettiler. Birkaç bin Leh asker, Zolkiewski'den bu yönde hiçbir emir almadıkları hâlde, karargâhtan ayrıldılar. Gratiani, Türkler ile Lehler arasında yapılacak yeni bir antlaşmanın ödülü, kendi hayatı olacağından endişe duymaya başladı ve

daha sonra Boyarlar'dan biri tarafından öldürüleceği dağlara kaçtı. Karargâhta kalan birlikler, para ile Dinyester'e giden yolu açmaya çalıştılar, ama boşuna: Zorlu dönüş yollarında her gün etrafta dolaşan Tatar çetelerinin saldırılarına uğruyorlardı. Çok azı ancak 8 Ekim'de sınıra ulaştı ve Turla Nehri kenarında binlerce yorgun Leh, düşmanın eline düştü. Slobozia-Saucai'de Lehistan'ın Hatman'ı da hayatını kaybetti. Zolkiewski'nin oğlu ve yeğeni, 30 bin altın karşılığında Bethlen'e teslim edilen[59] komutan Koniecpolski ve daha önce İstanbul'dan kaçtığı için hakkında ölüm fermânı bulunan[60] Korecki, Tatarlara esir düştüler. Ayrıca 120 top ve birçok kağnı da ele geçirildi. Felaket o kadar büyüktü ki, Hollandalı elçi: "Gratiani'nin kötü tavsiyesi Lehistan'ın başına çok büyük bir felaket açtı", diye yazdı[61].

Tahta yeni cülûs eden müteşebbis Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) ilk hükümdarlık yılı böyle bir zaferle başladı. Genç Osman, muharebeden önce zafer kazanıp, tadını çıkartabilmek için hiç kimseden tavsiye dinlemek veya görüş almak istememişti. Seferi daha görkemli hâle getirmek için Anadolu'dan filler bile getirtilmişti. En büyük komutanları yönetimindeki büyük bir Leh ordusunun yok edildiği haberi, Genç Osman'ın yeniçerilerini zayıf düşmüş Lehistan üzerine bizzat götürme kararına daha da güç kattı. İlk durağı, Gratiani'nin kale komutanı Annibale Amati'nin Prut Nehri kenarındaki mağlubiyetten sonra Leh Kastellan Kalinowski'ye teslim ettiği Hotin Kalesi olacaktı[62].

Kış boyunca Lehistan'dan Batı Avrupa'ya yardım yazıları gönderildi, ama Avrupa artık Haçlı Seferi fikrine hiç de sıcak bakmıyordu[63]. Leh Meclisi, 30 bin savaşçıdan oluşan bir ordu toplayıp, paralarını ödemeye ve Kazaklar'dan yardım istemeye karar verdi. Yönetim bizzat Kral'da olacaktı[64]. Ama karargâha sadece kralın oğlu Ladislas (Vladislav) ve Litvanyalı Hatman, seksen yaşındaki Chodkiewicz geldi. Liubomirski'nin komutasındaki Leh öncü birlikleri Boğdan'ı Yaş'a kadar talan ve harap ettikten ve Gratiani'nin yerine atanan Prens Aleksandru İliaş'ı yendikten sonra, Hotin birliklerin toplanma yeri olarak belirlendi. Bunlara daha sonra 20 bin kadar Kazak da katılacaktı.

Genç Osman, kendini güvencede hissetmek için kardeşi Şehzâde Mehmed'i öldürttü ve 21 Mayıs 1621'de[*] İstanbul'dan yola çıktı. Yanında 12 bin yeniçeri[65], topçu ve cebeci ile özellikle sayısız Anadolu, Halep ve Şam sipahisi vardı. İskender Paşa bu seferde padişahına eşlik edemiyordu,

zira O, Akkirman'da rivayete göre Tutora'daki zaferin tadını tek başına çıkartmaya çalıştığı için kalgay tarafından içirtilen zehirle hayata veda etmişti[66].

Osmanlı ordusu gelmeden önce Lehler Haziran ayında ve 30 Ağustos'ta Tatarlar ile girdikleri çatışmalarda birkaç küçük zafer kazandılar[67]. Nihayet Eylül ayının başında Genç Osman, Turla Nehri kenarına karargâh kurdurdu, ama kısa bir süre sonra bu büyük orduda iyi bir yönetimin olmadığı görüldü. Hadiselerin bir tanığı: "Türklerin arasında liderlik yapabilecek ve orduyu yönetebilecek hiç kimse yok. Bu yüzden tam bir düzensizlik ve karmaşa hakim[68]", diye yazar. 3 Eylül'de Kazaklar büyük bir zafer kazandı. 4 Eylül'de sipahiler başarısız bir biçimde Leh tabyalarına saldırdılar ve 5 Eylül'de Türk topçular tüm başarısızlıklarını gösterdiler. Topçuların karşısında duran Kazaklar birkaç topu bile ellerine geçirdiler.

Türkler, 7 Eylül'de tüm güçleri ile taarruza geçtiler ve geri püskürtüldüler. Akşama doğru gerçekleştirilen yeni bir taarruz, yine başarısız oldu. Ama Leh ordusu da büyük kayıplar verdi ve ancak Chodkiewicz'in çabaları sayesinde felaketten kurtulabildi[69].

Eflak Prensi Radu Mihnea'nın danışmanı Giritli Konstantin Battista Vevelli aracılığıyla başlattığı görüşmeler devam ediyordu. Boğdan Prensi Aleksandru İliaş, bu arada köprü yapımı sırasında görevlerini yerine getirmediği için azledilip, tutuklanmıştı.

15 Eylül'de Türkler Turla Nehri'nin sol kıyısında Leh topraklarına geçmişlerdi. Budin Beylerbeyi Karakaş Paşa da birlikleri ile gelmişti ve Leh ordusunun Zwaniec'teki karargâhına yapılan saldırıyı yönetiyordu, ama çatışma sırasında başına isabet eden bir kurşunla hayatını kaybetti. Bu kaza Osmanlı ordusunun cesaretini öylesine kırdı ki, yeni bir taarruz yapılmadı. Diğer taraftan Hristiyanların karargâhında, Chodkiewicz'in de birkaç gün sonra hayatına mal olan bir salgın çıkmıştı. Erzak sıkıntısı baş gösterdi, zira ülkenin iç kısımlarına kadar her yer Tatarların akınına uğramış ve harap edilmişti. Litvanyalılar, geri çekilmeye hazırlanıyorlardı.

Genç Osman, çadırının bulunduğu tepeden her gün yeniçerilerinin ve sipahilerinin Kazaklar, Lehler ve yeni Hatman Liubomirski ile çatışmalarını seyrediyordu. Öldürülen Hristiyanların kesik başları ayaklarının dibine atılıyordu ve ölen Lehlerin ve Kazakların kesilen dillerinin sayısı gittikçe yükseliyordu. "Çadırının görüntüsü, Müslümanların cesaretini körüklüyordu", diye yazıyor Türk tarihçi Naima[70]. Gözlerini güçlü Kamaniçe Kalesi'ne diken Genç Osman, yeni veziriazamından nihai zaferi

bekliyordu. Ancak kısa bir süre sonra bu zaferin gelmeyeceğini anladı, zira Leh Kralı Livov'a çekilmişti ve 9 Ekim'de Jakob Zielenski ile Hotin barışı kararlaştırıldı. Kazaklar ve Tatarlar ile ilgili her zamanki antlaşmaların dışında bu geçici antlaşma ayrıca Hotin Kalesi'nin gerçek sahibi Boğdan Prensi'ne verilmesini öngören bir madde içeriyordu[71].

Genç Osman, vasal devletlerine önemli bir kaleyi geri kazandırmış[72] olmak ve Lehlerin taleplerinin yapılan bu antlaşmada tamamen göz ardı edilmiş olması ile övünürken[73], Leh Kralı III. Sigismund Hristiyan dünyasının dikkatini, sultanın barış istemiş olması ve barış antlaşmasını "yasalara karşın kendi topraklarında" yapmış olduğuna çekiyordu[74]. Yine de 1621 yılının teşebbüsü Türk tarafı için hedefine ulaşamamış bir sefer olarak kaldı[75]. 30 Aralık'ta İstanbul'a zafer edası ile gelen Genç Osman, sabırsız gençliğinin başarısızlığını kısa bir süre sonra hal'i ve katli ile ödeyecekti.

Hotin Antlaşması'nın bir maddesine istinaden 1622 yılında Zbaraz Dükü 300 kişilik görkemli bir topluluğun başında İstanbul'a geldi. Atlarının İstanbul sokaklarında gümüş nallarını kaybettikleri söylenir[76]. Dük Zbarawski, Genç Osman'ın yeniçeriler tarafından istenmediği ve Anadolu'ya yeni bir savaş hazırlığı içinde olduğu için hayatına mal olan yeniçeri ayaklanması sırasında İstanbul'a geldi. Genç Osman'ın yerine aklından zoru olan I. Mustafa geçmişti. Leh elçi, zar zor kalacak bir yer buldu, zira kendisine tahsis edilen evde sipahiler oturuyordu ve çıkmayı reddediyorlardı. Bir süre sonra günlük tayinatı da alamadı ve sürekli olarak zindana atılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı[77]. Leh elçi, etrafında olan bitenleri idrak edemeyen sultanın huzuruna ancak büyük gayretlerden sonra çıkabildi[78]. Tatarların akınlarına karşılık olarak Kazakların sadece Boğdan'a değil, Anadolu topraklarına kadar uzanan akınları[79] huzura kabul edilmesine muhtemelen katkıda bulunmuştu. Leh elçi Kasım ayında tehditlere ve hakaretlere maruz kaldı ve yaşlı vezir, Leh Kralı'nı "Yahudi ve hırsız diye adlandıracak" ve elçisini boynuna zincir vurmakla tehdit edecek kadar ileri gitti. Sipahiler, Zbarawski'nin İstanbul'dan ayrılmamasını istediler[80]. Yedi yıllık barış ve ittifak talebi ile gelmiş olan Rus temsilci de Leh elçinin bu şekilde muamele görmesine sebep olmuştu[81]. En önemli sebep ise İstanbul'da iktidar değişikliğinden kaynaklanan anarşik durumdu.

Leh Kralı'nın imparator lehine olarak Macaristan meselesine karışmayacağına ve Çarla Rusların aleyhine olamayacak bir barış

imzalamalarını öngören maddeler içerdiği iddiasıyla, elçiye verilen antlaşma belgesi sahte kabul edildi. Bu yüzden antlaşma belgesi İstanbul’a geri gönderildi[82]. Kazaklar, bu arada Samsun’u ateşe verdiler[83]. Antlaşma ise ancak 1624 yılında, bu sefer ilk hâli ile onaylandı[84].

Tatarların aynı yıl içerisinde Radu Mihnea ve oğlu tarafından yönetilen prensliklere yaptıkları ve büyük zararlar verdikleri akınlardan sonra Kazaklar şaykalarıyla Trabzon, İstanbul ve Anadolu kıyısında Üsküdar’a kadar uzandılar[85]. Lehistan ile dinî anlaşmazlıkları olmasına rağmen, bu maruf deniz eşkıyaları 1625 yılında Kaptan-ı Derya [Çatalcalı Hasan Paşa] ile çatışmaya girdiler[86]. 1626 yılında İstanbul’un [Boğaz girişindeki] Fener mahallesine[87] kadar akın edip, Karaharman’ı işgal ettiler[88]. Bu tehlike sebebiyle Genç Osman da hükümdarlığı sırasında çevredeki nüfusu zorla başkente çekmek istemişti[89]. 1627 yılının Temmuz ayında Kaptan-ı Derya 10 kadırga ve Kazak tipinde 250 şayka ile Kili önlerinde belirdi. Kaptan-ı Derya çekildikten sonra Türk şaykalar Şaykacıbaşı’nın yönetimi altında Tuna’nın aşağı taraflarında kaldı. Şaykacıbaşı Kazaklar tarafından sürekli huzursuz ediliyordu ve hatta bir seferinde onlara yenildi[90]. Anne tarafından bir Movila ve kısa bir süre önce ölen Radu Mihnea’nın damadı, ayrıca tam bir Leh dostu ve Leh vatandaşlık belgesi sahibi olan yeni Boğdan Prensi Miron Barnowski, barışı muhafaza etmek için elinden geleni yapıyordu. Özi’ye gitti ve 1627 yılında burada, barışın en az bir yıl daha uzatılmasını sağlayana kadar iki ay kaldı[91].

1628 yılında Kazak eşkıyalar tekrar denizlerde ortaya çıktılar ve Kefe’yi kuşatma cüretinde bulundular[92]. 1630 yılında Aleksander Piaseczynski Divân-ı Hümâyûn’a geldi[93]. Ancak barışın muhafaza edilmesine Leh elçilerinin tüm açıklamalarından; eski Boğdan Prensi Simon’un oğlu yeni Kiev Başpiskoposu Peter Movila’nın yönetimi altında Ortodoks dinlerinin bilincine varan ve Lehlerin Katolik propagandalarına isyan eden[94] Kazakların dinî menfaatlerinden; Divân-ı Hümâyûn’un Anadolu’daki sorunlarından ve İstanbul’daki sürekli iç karmaşalardan daha çok katkıda bulunacak başka bir hadise vardı: Türkler, körü körüne sultanın amaçları için kendini kullandırtmayarak, kendine saygınlık kazandıran şahsî siyasetini yürüten güçlü bir han olan, Kantemir Mirza’nın Bucak Tatarları şahsında Kazakların üstesinden gelip, onları cezalandıracak uygun bir araç bulmuşlardı.

Alman-Türk savaşından beri herşey Tuna boylarında bir Tatar hakimiyetinin kurulmasına katkıda bulunmuştu. Osmanlı tarihinde ilk defa kendine özgü bir Tatar Devri başlayacaktı.

Tatarlar, daha Kanunî Sultan Süleyman'ın zamanında yapılan Macaristan savaşları ve daha sonra Sultan III. Murad zamanında gerçekleşen Anadolu savaşları sırasında kullanılmıştı ve sultanla vasalları arasındaki ilişkiler daha sıkı olmuştu. Kayser'e karşı savaş başladığında, yetenekli, cesur ve disiplinli birliklerin yokluğu ve artık eski isimleri altında nam yapmayan ve düşman topraklarını talan etme, düşmanın yollarını kesme, bilgi toplama ve düşmanın erzaklarını elinden alma görevlerini başka birliklere bırakan akıncıların korkaklığı sebebi ile -ilk kez belki de Koca Sinan Paşa'nın fark ettiği gibi-, Tatarları gelecekteki büyük savaşlar için vazgeçilmez bir unsur hâline getirmişti.

Tatar Hanı ve mirzaları, yeni bir sefer başladığında hizmetleri karşılığında[95] ya nakit – 50 ile 100 bin altın arasında "çizme bahası", "çizme parası" diye anılan meblağlar –, ya da kaftan ve silah gibi değerli hediyeler alıyorlardı[96]. Tatar "saray" efradı, bir yıl boyunca geçimini Osmanlı Hazinesi'nden sağlıyordu[97]. Bunun karşılığında her türlü akına hazırdılar v0e Tatarları kış karargâhında görmek, etraftaki bölgeler için tam bir bela anlamına geliyordu. Girdikleri toprakları ancak binlerce esir alarak terk ediyorlardı ve böyle bir akını Bosna'da bile yapmışlardı[98]. İstanbul'a binlerce köle gönderiyorlar ve başta sultanın kendisi olmak üzere, sarayın ileri gelenleri ganimet olarak birçok güzel cariyeye sahip oluyorlardı[99]. Macaristan'daki Türkler, bu insanlık dışı akınlara göz yumulmasını protesto ediyorlardı[100]. Ancak Tatar Hanı'nın Osmanlı Sultanı ile ilişkileri, tüm Hristiyan komşularına, Kırımlı bir Ceneviz olan Gian-Antonio Spinola veya İstanbul'a kaçan bir Paleolog gibi Batılı ve Doğulu temsilciler ve Kantemir Ağa, Mustafa Çelebi ve Sefer Gazi gibi Tatar elçiler aracılığıyla barış teklifleri getirmesini engellemiyordu. Her yıl ödenecek "önemsiz" bir ücret karşılığında düşmanlıklarını durdurmaya hazırdılar[101].

Sonuç olarak Kırım Tatarları çok da güvenilir vasallar değildiler. Ayrıca talepleri de verdikleri hizmetlere orantılı değildi: Tatar Hanı, 1594 yılında hırslarından rahatsız olduğu kardeşleri için Romen prenslikleri istedi[102] ve Gazi Giray Han bir yıl sonra Boğdan'a yaptığı bir akın sırasında sultanın ülkeyi Bender Sancakbeyi, yeğeni Ahmed'e verdiğini iddia etti[103]. Bu yöndeki tüm umutlarını kaybedip, o dönemde barış görüşmeleri yapan

Prens Mihail'in yönettiği Eflak'a akın etmeleri de yasaklanınca, Tatar Hanı ayaklanacaklarına dair bir tehdit savurmaktan çekinmedi. "Allah'ın yardımı ile", diye yazıyordu Hristiyan komşularına, " Karı kılıklı Türklerin birlikleriyle ne yapmayı düşündüğümü ve Türklerin Macaristan'a ne tür birlikler göndereceklerini herkes görecek. Bundan böyle Türklerin davası ile ilgilenmiyorum ve onlarla tüm ilişkilerimi kesiyorum[104]." Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn güvence olarak, tıpkı Romen prensliklerinde yaptığı gibi, Gazi Giray Han'ın bir kardeşini İstanbul'da rehin olarak tutuyordu ve han, her yerde çok sevdiği kardeşinin özgürlüğünü satın alabilmek için para dileniyordu[105]. Daha sonra Osmanlıların yaptığı her seferde Tatarların katılımı kural hâline gelince Nogay Tatarlarının Tuna Nehri'nin güneyinde Kili, İsmail ve Akkirman kalelerini kapsayan Bucak Eyaleti'ne, Dobruca'daki soydaşlarının bulunduğu köylerin karşısına yerleşmelerine izin verildi[106]. Divân-ı Hümâyûn ayrıca genelde sürgün yeri olarak kullanılan Kütahya veya Rodos'ta her zaman Giray Han'ın bir akrabasını veya azledilen bir kalgayı veya hanlıkta iddiası olan birini elinin altında bulunduruyordu[107].

Zamanın siyasetine yapılan müdahaleler, hanın uzun süre uzak kalması ve bir çoğunun tek başlarına büyük ganimetler getirecek akınlar düzenleme çabaları ile nihayet Gazi Giray Han'ın kendini şiire vermesi[108], Tatarların Osmanlı Sultanı'na karşı kayıtsız şartsız bağlılıklarının zayıflamasına sebep oldu. Bu gelişme ilk kez 0 sırasında, daha sonra da Gazi Giray'ın kardeşi Fethi Giray'ın isyanı sırasında (1595) açıkça hissedildi[109]. Cığalazâde Sinan Paşa, onu himayesine altına almış ve hanlığın başına getirebileceğini umuyordu. Ama Damad İbrahim Paşa, önceki hanın tarafını tutuyordu ve bu daha sonra onay belgesini alarak, İstanbul'dan hareket ediyordu. Fethi Giray, 1596 yılının sonlarına doğru boyun eğmek zorunda kaldı ve hırsını, sadece kendi hayatı değil, oğullarının da hayatı ile ödedi[110]. Birkaç yıl sonra, 1601 yılında Giray Han'ın bir diğer kardeşi Saadet Han'ın oğlu Devlet, amcasına karşı ayaklanmayı denedi. Giray Han, bayram günü verilen bir ziyafet sırasında yeğenini ve itibarı büyük Şirin ailesinden birkaç taraftarını öldürttü. Ama Giray ve Şirin hanedanlarından bazıları Akkirman ve Kefe'ye kaçmayı başardı. Tatar Kalgayı da Macaristan'a gönderilen Tatar birliklerinin komutanlığı kendisine verilmeyince Turla Nehri kenarındaki Türk kalesine yöneldi[111].

Gazi Giray'ın ölümünden sonra (Kasım 1607), halefi olarak belirlediği oğlu Toktamış Han değil, İstanbul'da han olarak tayin edilen kardeşi Selamet tahta geçti. Onun ardından tahta cülûs eden Canbek, kendini bu arada öldürülmüş olan Toktamış'a karşı değil, daha çok onun kardeşi Sefer Han, Çerkeslere sığınan kendi kardeşi Mehmed, Yedikule Zindanları'nda bir süreliğine esir tutulan Mehmed Giray[112] ve Şahin Giray adında başka bir akrabasına karşı savunmak zorunda kaldı. Şahin Giray, daha sonra Akkirman ve İran'a geçti[113]. Burada Tatarların başında savaştı. Tatarlar yine Leh eyaletlerinde akınlara çıktılar ve yanlarındaki Osmanlı subaylarının itirazlarına rağmen, Romen prensliklerine de akın ettiler[114]. Canbek Han, Rodos'ta yaşayan kuzeni Mehmed'in gemi ile ülkeye getirildiğini haber aldığında, kardeşi eşliğinde hazinesi ile birlikte İstanbul'a doğru yola çıktı ve 1623 yılının Haziran ayında başkent sakinleri, Osmanlı tahtına en yakın vasallardan biri olan Müslüman bir hanın, İstanbul kapıları önünde kaderini beklediğini gördüler[115].

Ancak o dönemlerde Tatarlar arasında ilk sırayı, azledilen Canbek Han veya 1623 yılında Rodos'tan getirilen halefi, Saadet Han'ın oğullarından biri olan[116] Mehmed Han değil, aksine Giray hanedanından olmayıp, çok yetenekli bir adam olan ve Osmanlı'nın Lehlere verdikleri tüm vaatlere rağmen sadece Bucak Eyaleti'ni elinde tutmakla kalmayıp, Genç Osman'ın iktidarı sırasında, 1621 yılında öldürülen kahraman İskender Paşa'nın halefi olarak Silistre, Babadağ ve Özi Paşalığı'na, Leh-Kazak sınırının ve Tuna boylarındaki üç vasal prensliğin "muhafızlığına" yükselen[117] Kantemir Mirza alıyordu. Emrinde kendisine körü körüne bağlı 40 bin kadar Tatar vardı ve kendisine "oğlum" diye hitap eden birçok veziriazamın dostluğuna sahipti. Kantemir Mirza, daha sonraları "Karadeniz kıyıları ve Tuna mansabı serdarı[118]" ünvanını da alacaktı.

Hotin barışı, Kantemir Mirza'nın Kazakların akınlarına kendi akınları ile cevap vermekten alıkoymuyordu[119]. Leh elçilerinin ısrarları üzerine elinden alınan Silistre'den vazgeçmeye hiç niyeti yoktu ve gerçekten de 1623 yılında bu beyliği de onaylandı[120]. Hotin Antlaşmasının arabulucusu Vevelli'yi esir aldı ve Boğdan'da Leh düşmanı olduğu bilinen Tomşa'nın tahtta kalması için çaba gösterdi[121]. 1623 yılında Boğdan Prensi'nin yerine geçen ve Eflak'ı oğlu Aleksandru'ya bırakan Eflak Radu Mihnea, Lehler için arabuluculuk yaptığı için Kantemir Mirza'nın gözüne battığından, önce Radu'nun uzaklaştırılmasını talep etti[122] ve 1624 yılında Boğdan'a ve

Eflak'a büyük zararlar veren bir akın düzenledi[123]. Aynı şekilde karşısına çıkan Boğdan sınır beyleri Kantemir Mirza'nın Tatarlarına büyük zararlar verdiler. Bir diğer akıncı çetesi, Lehistan'da Sniatin'e kadar uzandı[124]. Sultan IV. Murad'a gönderilen Rus elçilerini öldürdükten[125] ve Ağabey Mehmed Giray Han'ın menfaatlerini Kırım'a gelen Kapudan Paşa'ya karşı açık bir muhaberede başarı ile savunduktan[126] sonra Akkirman'a gelen Şahin Giray, pervasız Kantemir Mirza'yı durdurmaya cesaret edemedi[127].

Kantemir Mirza, 1625 yılında görünüşte Bucak Eyaleti'nden uzaklaştırıldı[128] ve yerine Silistre Beylerbeyi olarak Diak (?) Mehmed Paşa getirildi[129]. Ama ne bu tedbirler, ne de hanın Çerkeslerle[130] savaşı, Tatarların 1625/1626 yılında tekrar Lehistan'a akın etmelerini engelleyebildi. Lehistan, haracını ödemekte geciktiği için kalgay, Selmanşah ve Kantemir, Livov'a kadar uzandılar. Koniecpolski ve Liubormirski, Tatarların karşısına çıktı ve Tatarların birkaç liderini esir almayı başardılar[131].

Boğdan Prensi Radu 15 Şubat 1626 tarihinde hayata veda etmişti[132]. Kantemir Mirza'nın dostu, yeni Prens Miron Barnowski, özellikle de 1627 yılında kendisine Özi'yi tahkim etme görevi verilince[133], Bucak ve Kırım Tatarlarını Lehistan ile barıştırmayı başardı[134]. Birkaç hafta sonra, Eylül ayında Kantemir Mirza, Kapudan Paşa'nın tavsiye mektubu ile İstanbul'a geldi ve Mehmed Giray Han'ın azledilmesini talep etti. Han'ın kardeşi Şahin Giray, eşini ve çocuklarını zorla esir alıp, hatta ateşte kızarttığı Kantemir Mirza'yı öfkelendirmişti[135]. Silistre Beyliği'ni artık istemiyordu. Ziyaretinin asıl amacı, Canbek Hanı tekrar Tatarların başına getirmekti[136]. Tekrar Tuna boylarına dönerek, eski düşmanı Şahin Giray'ı yendi. 6 Mayıs 1628 tarihinde İstanbul'da eski hanı ve kardeşi kalgayı Rodos'tan geri getirme ve yeni bir tayin belgesi hazırlama kararı alındı. Yeni han daha sonra 50 kadırga ile birlikte Kantemir Mirza'nın Bahçesaray'da Şahin Giray'ı kuşatma altında tutan Kırım'a hareket etti. Osmanlı birlikleri Kefe'ye çıktı ve Mehmed Giray, herkes tarafından yalnız bırakıldığını anladı. Eskisinden de güçlü bir duruma gelen Kantemir Mirza'ya bir onur kılıcı, bir kaftan, Silistre ve Akkirman ile Yanbolu'nun yönetimi ile vezirlik makamı verildi[137]. Şahin Giray, Bucak Eyaleti'nde uğradığı yeni bir mağlubiyetten sonra[138] İran Şahı'nın yanına sığındı ve Mehmed Giray, muharebe alanında ölülerin arasında bulundu[139].

Hüseyin Paşa ve kısa bir süre önce Anadolu' da isyan çıkartmış olan yeni Bosna Beylerbeyi Abaza Paşa Tatarların iç savaşını nihayet sona erdirdiler[140].

Lehler Şahin Giray'ın davasını destekledikleri, Kazaklar ise Sözebolu'ya kadar uzandıkları ve Sakız Adası'nın Paşası'nı esir almalarının[141] cezası olarak Kantemir Mirza 1629 yılı sonbaharında Lehistan'a büyük bir akın düzenledi[142]. Lehlerin himayesi altındaki Barnowski'nin ortadan kaldırılması sınırdaki durumlara bambaşka bir nitelik kazandırdı[143]. Yapılan barışı sağlamlaştırmak için Divân-ı Hümâyûn eski Budin Beylerbeyi Murtaza Paşa'yı Silistre ve Özi'ye gönderdi[144]. Murtaza Paşa bu makamda Kazaklara karşı başarılar kazanarak kendini kanıtladıktan sonra, 1631 yılında yerine Abaza Paşa tayin edildi[145].

Abaza Paşa, iki kez Eflak'a saldıran Eflaklı kaçak Matei Basarab'ı, kendisine aslında onu kovma görevi verilmiş olmasına rağmen, Divân-ı Hümâyûn ile barıştırmayı başardı. Matei, kısa bir süre önce Aleksandru İliaş'ın oğlu, Boğdan Prensi Radu'ya Osmanlı bayrağı teslim etmek üzere aralarında İmparatorluk subayının da bulunduğu bir Boğdan ordusunun karşısına çıkmıştı. Matei, yanında 600 kişi ile İstanbul'a geldi ve selefi Tomşa'nın oğlu Leon'un etrafını saran Rumların şantajları hakkında şikâyetlerde bulundu. 1633 yılında, vergiyi sözde 100 bin altına yükselttikten sonra, sultanın onayını aldı[146]. Abaza Paşa, Boğdan Boyarlarının ve halkın Aleksandru'nun etrafındaki Rumlara karşı çıkarttıkları bir ayaklanma yüzünden Lehistan'dan gelen Barnowski'yi İstanbul'da kendisini bekleyen ölümden kurtaramadı (Temmuz), ama Boyarların tekrar geri istedikleri Moise Movila şahsında Divân-ı Hümâyûn kendisine tâbi olacak bir prens bulduğuna inanıyordu.

Hırsı ve kibri ile yanında hiçbir rakibi barındırmayan Abaza Paşa veya Murtaza ve Kenan Paşa, Aşağı Tuna boylarında yönetime geldiğinden, Tatar Kantemir'in bağımsızlığı imkânsız hâle gelmişti. Önlenemez mücadeleler sırasında zaferin Türklerden yana olacağı şüphe götürmezdi.

1632 yılında Tatarlar yine Lehistan'a akınlar düzenledi ve 1633 yılında yeni bir Kazak akını öngörülüyordu. Kantemir Mirza, Lehistan sınırını geçtikten sonra, dönüş yolunda Lehistan ordusunun saldırısına uğradı ve Tatarlar 4 Temmuz'da Ştefaneşti yakınlarındaki Cornul-lui-Sas'ta yenildiler. Abaza Paşa bu sefer Kantemir Mirza'nın tarafını tuttu, hatta 1621 yılında Genç Osman'a karşı Leh ordusunu yöneten (ve 1623 yılında iktidara gelen)

Kral Ladislas’dan intikam alması için ona yetki bile verdi. Ruslar, bu sefer ateşi başarı ile körüklemişlerdi.

Eylül ayında Silistre Beylerbeyi’nin birlikleri Prens Matei’nin Eflak birlikleri ile birleşti ve Ekim ayı ortalarında Turla kenarında Kamaniçe önlerine geldi. Romenler tarafından sadece görünüşte desteklenerek, yakınlardaki Studeniec Kalesi’ni aldı ve İbrail’e geri döndü. Yılın sonlarına doğru İstanbul dolaylarında bulunan Leh elçisi, Serdar-ı Ekrem’in karargâhına gönderildi. İkinci bir elçi, Aleksander Trzebynski, huzura kabulü talep etmekte gecikince, Abaza Paşa daha erken davranarak, Leh elçisi 1 Mart 1634 tarihinde İstanbul’a gelmeden önce başkente vardı. Konuşmalar en yabancı ve en uygunsuz konulara getirildi ve Trzebinsky’ye verilen mektupta, Abaza Paşa’nın planladığı sefer yalanlanıyordu. Kısa bir süre sonra Abaza Paşa, sürgün olarak olmasa bile, bir mazul olarak sultanın gitmekte olduğu Edirne’ye çağrıldı[147]. 24 Ağustos’ta boğdurulan Abaza Paşa’nın naaşı toprağa verildi. Abaza Paşa, azlinden önce Boğdan Prensi’ni hain olarak ortadan kaldırtmış ve onun yerine kurnaz Arnavut Vasile Lupu’yu getirmişti. Moise Movila, tıpkı daha önce Barnowski’nin yaptığı gibi, Lehistan’a sığındı ve bir daha bu ülkeden çıkmadı.

Kaptan-ı Derya, Kazakları cezalandırmak üzere Karadeniz’e çıktı, ama vezirler bir yıl önce muharebede bulunan Koniecpolski’nin teklif ettiği barışı kabul ettiler. Ruslarla savaş sona erdikten sonra Tuna boylarının yeni seraskeri Murtaza Paşa, Hatman ile görüşmek üzere Tuna boylarındaki sınıra geldi. Ağustos ayı başlarında Yergöğü’nde Tuna Nehri’ni geçti. Bethlen’in halefi, 1631 yılında Divân-ı Hümâyûn tarafından tanınan ve Prens Matei tarafından desteklendiğinden, kendini Romen prenslerin hamisi olarak gören Georg Rakoçi, o güne kadar bağımsız hareket ettiği için, güvenliğinden endişe duyuyordu.

Şahin Giray, bu arada sultan adına Lehlerden sınır kalelerinin yok edilmesi, Tatarlara verilecek hediyelerin belirlenmesi ve Kazakların cezalandırılmasını talep etmek üzere Lehistan Meclisi’ne gelmişti. Talepleri açıkça reddedildi ve meclis aksine savaş için gerekli kararları aldı. Ama Divân-ı Hümâyûn’a gönderilen mektuplar barışçıl bir üslupla yazılmıştı. Divân-ı Hümâyûn, bunun karşılığında Lehistan tarafından talep edildiği takdirde Kantemir Mirza’nın gücünü kırmayı vaat etti. Uzun ve zorlu geçen görüşmelerden sonra Şahin Giray nihayet Leh elçisi eşliğinde Ekim ayı başlarında İstanbul’a geldi ve bir ay sonra elçi olarak gönderilen Leh asilzâde onay mektupları ile geri döndü.

Kantemir Mirza, bir kez daha Bucak’tan ayrıldı ve 1635 yılında tekrar akınlarına başladı. Bundan rahatsız olan komşularının İstanbul’a ilettikleri şikâyetler boşuna idi, zira geçmişini inkâr edemiyordu. Leh dostu Canbek Giray Han’ın yerine geçen İnayet Giray Han hakkında Divân-ı Hümâyûn’a sık sık gönderdiği haberler, İnayet Giray Han’ın Kazakların müttefiki ve Osmanlı’nın düşmanı olduğu konusunda hiçbir şüphe bırakmıyordu, zira Kefe Beyini ve kadısını öldürtmüştü. Bucak Sancağı’nın Tatar Beyi böylece sultanın gözünde daha fazla itibar kazanıyordu. 1635 yılının Nisan ayında İstanbul’a gelen bir Leh elçinin tehditleri hiçbir etki bırakmadı, zira Kantemir’i Anadolu’ya gönderip, ona orada bir sancak verme vaadi kesinlikle ciddiye alınacak gibi değildi.

Türklerin, Erdel Prensliği’ne Stefan Bethlen veya Moses Szekely’yi getirme denemesi, Tımışvar Beylerbeyi’nin Szalonta’da uğradığı mağlubiyetten (3 Ekim), Erdellilerin Yanova’ya kadar ilerlemeleri[148] ve Matei’nin müdahalesinden dolayı başarısız olduktan sonra, 1637 yılında Sultan IV. Murad’ın İran’dan yeni dönen ve Tuna boylarına gönderilen eniştesi Damad Kenan Paşa’nın yeni bir seferi bekleniyordu. İnayet Giray Han ordusu ile Kantemir Mirza’ya saldırdı ve Mart ayında yenilen Kantemir, Dobruca’ya geri çekildi. İnayet Giray Han, Varşova’da Leh Kralı ile ittifak kurup, zayıf iradeli entrikacı Vasile Luppu’nun (Kurt Vasil) elinden Boğdan’ı alıp, Lehistan’a vermeyi teklif etti. 23 Nisan’da Türklerin gözünden düşen Kantemir Mirza, mütevazı bir şekilde İstanbul’a geldi.

Kantemir’in yokluğunda yeğeni Selmanşah, İnayet Giray Han’ın kardeşleri ile bir olup, Bucak Sancağı’nı yöneten kalgayı (Hüsam Giray) ve nureddini (Saadet Giray) öldürdü. Cesetleri sultana gönderildi. İnayet Giray Han, kısa bir süre sonra azledildi. Selamet Giray’ın en büyük oğlu Bahadır, Tatarların başına getirildi. Azledilen İnayet Giray Han, Kantemir’e karşı başarılarını ve Hristiyanlarla kurduğundan şüphelendikleri ilişkilerini hayatı ile ödemek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Kantemir’in oğlu bir cinayetten dolayı mahkemeye çıkartıldı ve yaşlı Kantemir, görünüşte Anadolu’da Karahisar Sancakbeyliği’ne getirildi ve Sultan IV. Murad’ın huzuruna çıkartıldıktan sonra Üsküdar’da idam edildi. Kantemir’in ezeli düşmanları olan ve çarın hizmetine giren Kazaklar, onun ölümünü Azak’ın fethi ve Leh dostlarının Bucak’a yaptıkları akınlarla kutladılar.

Eski Vezir Mehmed Paşa, Tuna boylarındaki yönetimi ve uzun süren Tatar isyanlarının son izlerini silme görevini devraldı. Romen prensleri, birliklerini yaşlı ve tecrübeli paşanın birlikleri ile birleştirdiler ve ordu

İsmail’den Akkirman’a hareket etti. Yeni Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşazâde Ali Paşa, bu fırsatta Hristiyan vasal devletlerin güvensiz yöneticilerini azletmek üzere birlikleri ile buraya geldi. Mehmed Paşa ise Bucak Sancağı’nın “temizlenmesi” ile yetindi. Tatarların yedi lideri, özür dilemek üzere paşanın huzuruna gelmek zorunda kaldı ve Kırım’a götürüldüler. Selmanşah ve Orak, Lehistan’a kaçtılar. Leh Hatman bu trajik sonu sevinerek izlemişti. Nihayet “Lehistan Devleti’ne bir zamanlar bu kadar zarar veren herkes ortadan kalkmıştı[149]”.

ONUNCU BÖLÜM

BATI GÜÇLERİ İLE İLİŞKİLER

OSMANLI DENİZ GÜCÜNÜN ÇÖKÜŞÜ[*]

Geçen 40 yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'ya karşı önemli ve görkemli zaferler kazanma, Erdel üzerinde hüküm sürme ve Boğdan ile Eflak'ta Divân-ı Hümâyûn'un herhangi bir işaretinde korkudan titreyerek İstanbul'a gelmeye hazır, güvenilir ve sadık vasallar bulma konusundaki yetersizliğini gözler önüne sermişti. Lehistan, son yıllardaki konumunun çok çok üstüne çıkmış ve Tatarlar, ancak askerî güçleri yok edilip, hanları küçük düşürüldükten sonra alt edilebilmişti. En kötüsü ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz gücünün verdiği kayıptı.

Türk-Alman savaşı başladığında Divân-ı Hümâyûn, herhangi bir muharebe meydana gelmese bile, ayrıca İspanya ile savaş hâlinde idi. Fransa, her zamanki gibi dostane tutumunu muhafaza etmişti, zira İspanya ile savaşı için buğdaya, Türk atlarına[1], özellikle de Türk gemilerine ihtiyaç duyuyordu. Venedik Girit[2], Korfu ve Dalmaçya şehirleri için endişe duyuyordu ve Osmanlı'nın "dostluğunu" muhafaza edebilecek ve imtiyazlarını kaybetmediği sürece hakaretlere sessiz kalmaya meyilli idi[3]. Doğal olarak Hristiyan müttefik birliğine (Liga) katılma teklifine her zamanki gibi soğuk bakıyordu[4]. Buna rağmen, Koca Sinan Paşa bir seferinde Almanlara destek olduğunu iddia etmişti[5]. Hristiyan birliğine katılma konusundaki çekingenliği ile Venedik'e savaş açılacağını ilan eden Veziriazam Nasuh Paşa'nın düşmanlığını da kırabilmişti[6]. 1620 yılında büyük itibar gören tercüman Marcantonio Borissi, "İslâm dinine hakaret ettiği" gerekçesi ile idam edildiğinde bile Venedik bu ağır olayı göz ardı etti[7]. Kendisine yapılan hakaretlere, sultanın gemisi için fenerler ve Fatih Sultan Mehmed'in mezarı için şamdanlar göndererek cevap veriyordu[8].

İngiltere, Doğu Akdeniz'de itibarlı, özellikle de maddi açıdan tercihli bir konuma gelmeye çalışıyordu ve korsanlığın en bayağı araçlarını kullanmaktan çekinmiyordu: Zenta, Mora, Halep, Trablus ve İskenderiye'de ticaret mümessilleri bulunduruyordu ve temsilcisi İstanbul'da bir kilise edinmeye ve Fransızların elinden mercan ticaretini almaya çalışıyordu. Daha ucuz İngiliz malları[9] kısa bir süre sonra her yerde talep edilmeye başlandı ve İngiliz temsilcinin parasını rahatlıkla ödeyebiliyorlardı. Ancak, tüccarlar, her zaman aynı itibarla karşılanmıyordu, aksine her zaman zindana atılma tehlikesi ile karşı karşıyaydılar[10] ve Mısır konsolosu Mariani

ihanet töhmetiyle asılmıştı[11]. San Stefan Tarikatı'nın Floransa kadırgalarının kahramanlıklarına ve Arnavutlarla[12] ilişkilerine rağmen, Toskana Dükü de kendisine yün ve brokar ticaretini sağlayacak bir ticaret antlaşması için uğraşıyordu[13]. Nihayet Hollanda, haklı olarak bazı yerel ürünler için Osmanlı İmparatorluğu'nda iyi bir pazar bulabileceğini düşünmesinden ötürü Türklerle ilk kez irtibata geçiyordu.

Denizlerde menfaatleri olan güçlerin temsilcileri, sarayın kadın efendilerini, sarayın musahiblerini ve vezirleri kendi taraflarına çekmek ve rakiplerine karşı kullanmak için mübah olan veya olmayan tüm araçları devreye sokuyorlardı. Batı'nın siyasi oluşumu sadece birkaç kez elçilerin toplu olarak tavır takınmalarına imkân veriyordu. Ancak çok dikkatli davranarak konumunu koruyabilen Venedik, bunlara hiçbir zaman katılmıyordu.

Diğer güçlerden[14], gerek ücreti Guis partisi tarafından ödenen Lancosme ile Divân-ı Hümâyûn'da hiç de uygun bir temsilcisi olmayan[15] Fransız Kralı IV. Henri, gerekse İngiliz temsilci Edward Burton kraliçesi adına, Osmanlı Donanması'nın Portekiz veliaht Don Antonio lehine İspanyollara karşı Akdeniz'e gönderilmesini sağlamaya çalışıyorlardı[16]. Üveys Paşa'nın eşini Mısır'dan İstanbul'a getiren bir gemi durdurulmuştu. Bu, savaş için bahane yaratabilirdi[17]. İspanyol temsilci Marigliano, vezirlerin bizzat huzuruna çıkmak yerine Ragusa'da kaldı ve kralın menfaatlerinin korunmasını emrindeki Yahudilere havale etti[18]. Lancosme ise en kötü muamelelere maruz kaldı ve papa ile İspanyolların casusu olarak zindana atıldı. Türkler onu nihayet Batı'ya geri gönderdiler. Burada, Katolik dinine bağlılığını kanıtlayan ve en azından maceracı ruhunu tatmin eden birçok proje geliştirdi[19].

Onun yerine yeğeni de Breves, Kral IV. Henri'nin itimadnâmesini aldı[20], ama kralının sadık bir hizmetkârı ve anlayışlı bir diplomat olmasına rağmen, ne Breves, ne de İngiliz yardımcıları Türkleri bir savaşa ikna edebildiler. Türklerin ayrıca o dönemde bir savaş yürütecek yeterli sayıda ne araçları, ne paraları ne de kullanabilecekleri gemileri vardı. Tersanede Koca Sinan Paşa'nın[21] tüm çabalarına rağmen sadece 50 kadar kadırga ve kalyon mevcuttu. Kaptan-ı Derya'nın ve Cığalazâde Sinan Paşa'nın desteklerine, de Breves'in Fransız Kralı[22] ve İngiltere Kraliçesi[23] adına sunduğu tüm hediyelere ve şeyhülislâmların İspanyollara besledikleri tüm nefrete rağmen, Osmanlılar denizlerde savaşa girmeme kararına sadık

kaldılar. Cığalazâde Sinan Paşa’nın Hristiyan kalmış ve İspanyolların menfaatlerini koruyan kardeşi Carlo’nun[24], ölen Don Jose’nin adaları için 8 bin skudi vermeyi taahhüt ederek, bu kararda büyük bir etkisi vardı[25].

Koca Sinan Paşa, Almanlarla savaşı başlatıp, Tuna boylarında ve Karpatlarda Türklere karşı büyük ayaklanma baş gösterdiğinde, Edward Burton ve 1596 yılında Prag’a giden Levanten Pasquale Dabri gibi[26] temsilcileri, kendi açısından üzücü anlaşmazlıkları durdurmak ve Osmanlıları İspanyollara karşı kışkırtmak için, örneğin haremdeki kadın efendilere rüşvet[27] gibi akla gelebilecek her türlü aracı kullandılar. Boğdan yüzünden çıkan anlaşmazlıkları da bir şekilde kapatmaya çalışıyordu[28]. İstanbul’daki müslüman halkın dindarlığını kışkırtmak için “şeyhler ve vaizler” harekete geçirildi[29]. Koca Sinan Paşa ile yaptığı görüşmelerde, “Hristiyanların yok edilmesine” yardım etmek istediğini söylüyordu ve 1596 yılında sultanın kendisini ve -daha sonra gitmekten vazgeçen- Fransız temsilciyi Macaristan’daki ordugâha götüreceği için seviniyordu. Hristiyan kanı akıtmakla suçlandığında ise alaycı bir şekilde öldürdüğü dindaşlarının sayısı ile övünüyordu[30]. Fransa Kralı Henri aynı dönemde sultana bir mektup yazmış ve sadece İspanya ile yapmış olduğu savaşın bu güçlü devleti Prag ve Viyana’daki Habsburglular ile işbirliği yapmasını ve Osmanlılar ile denizde ve karada savaşmasını engellediğini belirterek, İtalya’da ve Katalonya’da Kral II. Philipp’in gücünü kırmak için mürettebatsız 200 gemi istemiş ve Napoli Krallığı’nı IV. Mehmed ile bölüşmeyi vaat etmişti[31]. 1596 yılının başlarında, kaptan-ı deryanın Marsilya’ya doğru yelken açacağına inanılıyordu[32], ama Türklerin büyük saygı beslediği Fransa Kralı sonuçta sadece çaşnigirbaşı ile bir onur kılıcının gönderilmesi vaadini alabildi[33].

Fransa Kralı Henri’nin mezhep değiştirmesi (1593) Türklerin gözündeki itibarına büyük zarar verdi. Bunu bir süre sonra Fransız-İspanyol barışı izledi (1598) ve bu hadise İstanbul’da kalan son itibarını da yok etti[34]. Edward Burton’un ölümü (Ocak 1598), İngiliz siyaseti için kısa bir sürede büyük bir itibar kazanan ve dur durak bilmeden İngiltere’nin menfaati için çalışan önemli bir hizmetkârının kaybı anlamına geliyordu[35]. 1599 yılında yerine atanan halefi Henry Lello, sultana çalgı tertibatlı bir çalar saat, bir araba, gümüş aletler, kumaşlar ve eşi için hediyeler getirdi. Gemisi her yerde hayranlıkla izleniyordu ve genelde sessiz kalan sultan, Lello geldiğinde birkaç itibarlı söz fısıldıyordu. O dönemin bir tanığı: “Tıpkı bir

kral gibi geldi, sadece tacı eksikti[36]", diye yazar. İngiliz bir teknisyen, İngiltere'ye karşı sempatisini artırmasa da sultanı oldukça eğlendiren bir org getirdi[37]. Lello, daha sonra da öylesine otoriter bir biçimde hareket ediyordu ki, Vezir Halil Paşa ona nihayet Osmanlı görgü kurallarını hatırlatmak zorunda kalmıştı[38].

İngiltere'nin siyasi nüfuzunun zamanı artık geçmişti. Hiçbir Hristiyan gemiyi kayırmayan İngiliz korsanların, hatta Halep'deki gibi bazı konsolosların denizlerdeki teşebbüsleri – 1603 yılında Fransız elçiyi taşıyan bir gemiye saldırdılar[39] - İngiltere'nin itibarına zarar veriyordu[40]. En büyük nüfuza, İngiltere'nin yüksek siyasi menfaatleri değil, İngiliz Levanten kolonisi[41]; büyük bir gücün onuru değil, hiçbir şeye saygı göstermeyen açgözlü tüccarlar sahipti. Oldukça zor elde edilen ve gümrük vergilerinin yüzde 3'e indirilmesini ve Fransa'nın ve Venedik'in sahip olduğu imtiyazların İngiltere'ye de tanınmasını öngören kapitülasyonun onayı; Hollandalılara verilen izin, İngiltere Kraliçesi'ne ait gemilerin İngiliz bandırası altında Haliç'te[42] görünmesi – 1601 yılında Divân-ı Hümâyûn ikiden fazla top taşıyan hiçbir gemiye Çanakkale Boğazı'ndan giriş izni vermemeye karar verdi[43] - tüm bunlar, büyük çapta hazırlanan, ancak kötü yürütüldüğü için sonucu hiç de iyi olmayan büyük bir faaliyeti gizlemek içindi. Lello ve 1606 yılında yerine geçen Glover ve Paul Pinder, Türk ordusuna düzenli olarak barut ve demir göndererek ve dostluğunu satın aldıkları Cığalazâde Sinan Paşa'nın nüfuzu sayesinde en azından ticarî itibarlarını muhafaza ediyorlardı[44]. Elçiler, ayrıca bizzat siyasi işlere karışıyorlardı: Glover, uzun bir süre taht müddeisi Stefan Boğdan'ı Boğdan'da tahta geçirmeye çalıştı[45].

1612[46] yılında Cornelius Haga tarafından temsil edilen ve aynı yıl 6 Temmuz'da imtiyaz hakkını alan Hollandalılar, daha büyük başarılarla kendini göstererek İngilizlere rakip oldular[47]. Uzaktaki Fas'tan yola çıkan elçiler Hollanda gemileri ile geliyorlardı[48]. Genç Osman yine de tahta cülûsunu bir elçi vasıtasıyla Londra'ya duyurdu[49].

Fransa, o dönemlerde İstanbul'da neredeyse tüm nüfuzunu kaybetmişti[50]. Türkler, Kral Henri'yi uzunca bir süredir artık sultanın bir dostu olarak değil, cesareti ve müteşebbis ruhu ile rahatlıkla yeni bir Haçlı Seferinin lideri hâline gelebilecek Katolik bir kral olarak görüyorlardı. Bu yüzden ölümüne üzülmediler[51]. Fransa Kralı'nın temsilcisi Salignac, sürekli para sıkıntısı çeken, tercümanların kendisini yönetmesine izin veren ve asıl

görevini İngiliz temsilcilerle anlaşmazlıklar çıkarmakta gören hastalıklı bir adamdı[52]. En çok faaliyet gösteren haleflerinden biri olan Cesy, tıpkı selefi ve akrabası Achille de Harley[53] gibi, daha çok 1609 yılında Pera'da 1427 yılından kalma San Benedetto Manastırı'na yerleşen[54], ancak 1616 yılında kovulan Cizvitlerin menfaatleri ve Katolik inancı adına İstanbul Patriği ile uğraşıyordu[55]. Kalvinist Cyrill Lukaris ile anlaşmazlığa düştü ve Roma ile Bizans arasında yeni bir ittifak için gösterdiği hırs, Rum Ortodoks Kilisesi'ndeki Patriğin değiştirilmesine sebep oldu[56]. İmtiyaz haklarının 1600, 1604 ve 1609 yıllarında yenilenmesi de Fransız Levanten ticaretinin canlanmasını sağlayamadı[57]. Fransızlar, defalarca Barbareskler diye adlandırılan Tunus, Cezayir ve Trablus korsanları hakkında şikâyette bulunmuşlardı[58]. Ama bu korsanların Osmanlı İmparatorluğu ile tek ilişkileri, İstanbul'dan gönderilen beylerbeyini kabul etmeleri idi. Yine de sultanın gönderdiği temsilciyi beğenmedikleri takdirde, Süleyman Paşa'ya yaptıkları gibi, limana varır varmaz top ateşleri ile geri dönmeye zorluyorlardı[59]. Bir süre sonra hiçbir paşayı kabul etmediler ve devleti seçilen reisler yönetmeye başladı[60].

1600 yılında bir fırtına sırasında Sakız Adası'na çıkan 400 Fransız öldürüldü[61]. Gemilerini zapt eden ve Anadolu'daki korsanlarla ilişki içinde olan Toskana kadırgalarında sayısız Fransız'ın bulunması Türkleri oldukça öfkelendiriyordu[62]. Malta da ayrıca Fransa'nın bir kolonisi olarak kabul ediliyordu[63].

Vezirlerin öfkesi, 1617 yılında esir tutulan Leh Korecki'nin Yedikule zindanlarından kaçtığında sadece tercümanın ve Leh elçi topluluğunun tutuklanmasına değil, çavuşbaşı ve kadı tarafından Harley'in evinin aranmasına da sebep oldu. Fransa Kralı'nın temsilcisine çavuşbaşının yanına gitmesi emredildi. "Git, yoksa Allah biliyor ki, ellerini arkana bağlatır, seni oraya ben gönderirim", denmişti[64]. Gözlerinde yaşlarla yanında kalabalık bir muhafız kıtasıyla İstanbul sokaklarından geçmek zorunda kaldı ve birkaç günü zindanda geçirdi. Tekrar serbest kalması, ona 15 bin altına mal oldu. Paris'te ise hiç kimse bu bahtsız elçiye yardım etmeyi düşünmüyordu[65].

Yüzde 10'luk pencik payını vermeyen bölgelerden – Anadolu, Pera ve bazı Rum limanları – hâlâ her dört ev için üç altın avarız vergisi alınmasına, 4 bin akçe maaşla 1.000 reis görev yapmasına ve adaların gerekli mürettebatının sağlamasına ve timarlardan yeterince erzak gelmesine

rağmen, Osmanlı donanması 1610 yılında 30 kadar kadırgadan oluşuyordu. Sonu kötü biten savaşlardan dolayı kürekçi olarak kullanılabilecek esirlerin de sayısı azalmıştı. Yaklaşık 4 bin kadar forsa vardı, bunların 1000'i de sultana ait idi. Subaylar işe yaramıyordu. Afrika Kıtası'ndakiler bazen gelmiyordu. Tersaneler kötü durumda idi ve kadırgaların çoğu yaş odundan öyle acele ve işçilikten yoksun imal edilmişti ki, denizde en fazla bir yıl dayanıyorlardı[66]. Bu zavallı durumdaki deniz gücü, donanmanın gelirlerini kendi hazinesine aktaran Cığalazâde Sinan Paşa'nın neredeyse özel mülkü hâline gelmişti[67].

Yapılan her sefer, Kaptan-ı Derya'ya zenginliğine zenginlik katma fırsatı verdiğinden, Cığalazâde Sinan Paşa her yıl "korsanlara" karşı yelken açabilmek için elinden geleni yapıyordu. 1596 yılında Osmanlı donanması denizlerde görüldü[68], ama kaptanları hem İspanyollardan, hem Venediklilerden çekindiği için[69] büyük bir imparatorluğun amirali olarak ortaya çıkmak yerine daha çok korsan gibi hareket ediyordu. Ne 1601 yılı Temmuz ayında[70] ne de bir sonraki yıl[71] yelken açan Osmanlı kadırgalarının özel bir amacı da yoktu. 1609 yılında, Ermeni devşirme ve Venedik dostu[72] olup, Suriyeli korsanlara karşı başarılı bir teşebbüse önderlik etmiş Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Napoli Kral naibinin, geleceğini parlak bir şekilde güvence altına almak umuduyla derhal Müslümanlığa geçen oğlu Scalona Dükü'nü esir almayı başarmıştı[73]. Donanma, Batı korsanlarını bulmak için Anadolu sahillerini Sakız Adası'ndan Trablus'a kadar dolaştı[74]. Bir yıl sonra Eğriboz, Modon, Navarin ve Kıbrıs'a bağlı Baf (Pafos)'a kadar gittiyse de Floransalılara çok fazla zarar veremedi[75]. 1611 yılında aynı korsanları bulmak için Rodos ve Kıbrıs seferleri yapıldı[76]. İki yıl sonra donanma askerleri Messina dolaylarını ve Malta sahillerini talan ettiler ve Berberistan'da Trablus asileri cezalarını çektiler. Bir süre sonra Mora'daki Maynotların başlattıkları ayaklanmanın bastırılması gerekti. 1614 yılında çıkan bir fırtına bu filonun sonunu getirdi[77]. Böylelikle 1615 yılında Napoli Kral naibi ve, Ossuna Dükü'nün İspanyol gemileri İskenderiyeli kadırgaları zapt edebildiler[78]. 1616 yılında ise azılı bir korsan olan Jean Pierre, Sakız Adası önlerinde Osmanlı gemilerine saldırdı ve 1617 yılında Takımadalar sularında görüldü[79]. 1619 yılında Floransa, Papalık, Malta, hatta Ceneviz gemilerinden oluşan bir Haçlı Seferi donanması bir araya geldi ve Afrika'da Susa Limanı'na saldırdı[80].

Nihayet, özellikle Toskana Korsanları'nı cezalandırmak ve korsanlıklarının sonunu getirmek için sultanın bizzat gözleri önünde yeni bir donanmanın kurulmasına karar verildi[81]. Bu donanma 1616 yılında 28-33 denize elverişli kadırga ve 20 parça diğer gemiden oluşuyordu. Karadeniz tersanelerinde bu arada yeni araçların yapımına devam ediliyordu. Tek eksik mürettebattı. Forsaların sayısı 1.000'e, reislerin sayısı da 100'e düşmüştü. Silahların her yıl indirilmesinden dolayı nazik kadırgalar bozuluyordu. Mürettebatı "gemilerden ölüm kadar nefret ediyordu". İspanyol dostu[82] Cığalazâde Sinan Paşa, avarız vergisini başka amaçlarla kullanıyordu ve ambarlardaki malzemelerden kendine görkemli bir saray yaptırdı. İşe yaramaz hasetçi bir musahib olan Cığalazâde Sinan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yetenekli tek deniz subayları Süleyman Reis ve Memiş Reis'i arka plana itmeyi başarmıştı[83]. Osmanlı donanması şimdi başka bir yerde, devasa kadırgaların yerine ancak Kazak tehdidi devam ettiği sürece varlığını koruyan yeni bir gemi sistemi icat eden Kazaklara karşı Karadeniz'de ve Tuna Nehri'nde ortaya çıkıyordu. 1640 yılına doğru Osmanlı İmparatorluğu eski donanmasını kaybetmişti ve yeni bir donanma oluşturmak için herhangi bir asabiyeti kalmamıştı.

İspanya'ya karşı duyulan düşmanlık da zamanla gücünü kaybetmişti. 1621 yılında Alman bir annenin ve Bolonyalı bir babanın oğlu ve Gratiani'nin eski sekreteri olup, daha önce de Venedik'in hizmetinde bulunan Montalbano, vezirler, sarayın musahibleri ve sarayın kadın efendileri ile barış görüşmeleri yürütüyordu, ama aynı zamanda Bulgarları ayaklanmaya teşvik ediyordu[84]. Gratiani, Alman temsilciler Mollart ve Starzer ve İspanyollar ile papanın Kazak meselesine müdahalesinden endişe duyan güçlü Veziriazam Nasuh Paşa, antlaşmaya varma çabalarını destekliyorlardı. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn'un da İspanya'ya fazla zarar verecek gücü kalmamıştı[85]. Ancak İspanya Kralı'nın 1626 yılında gelen yeni temsilcisinin gösterdiği gayretler, diğer tüm çabalar gibi, Hristiyan temsilciler arasında ilk sırayı almakla övünen İngiltere temsilcisi Thomas Roe'nin nüfuzu sebebiyle sonuçsuz kaldı. Yeni elçi, Ragusa üzerinden Napoli'ye geri dönmek zorunda kaldı[86].

ÜÇÜNCÜ KİTAP

OSMANLI HANEDANI’NIN SAYGINLIĞINI YİTİRMESİ

VE

IV. MURAD’IN DÜZELTME GİRİŞİMLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1595-1640 YILLARI ARASINDAKİ SULTANLAR. MUSASİBLER.

YÖNETİCİ SINIFI. İLMİYE SINIFI. ORDU.

ANADOLU’DAKİ KARIŞIKLIKLAR. İRAN SAVAŞI[*]

“Osmanlı İmparatorluğu, tek başına ayakta durabilecek biçimde” diye bir değerlendirme yapıyordu IV. Henri bu dönemde. “Tüm mesele sultanların karakterinde”. Belki tüm mesele sadece sultanlar değildi, ama birçok düşmanının büyük umutlar beslemesine ve Türkler arasında hükümdara karşı mutlak korkuya rağmen kabul edilmeye başlanan hızlı çöküşün en büyük kısmı Osmanlı hanedanından gelen veliahtların yetersizliğinden kaynaklanıyordu[1].

Sultan III. Mehmed de beklentileri yerine getirememişti. Bir zaman çok enerjik olan genç şehzâde, tahta cülûsundan kısa bir süre sonra hükümdarlığın getirdiği yükler ve sorumluluklarla başa çıkabilecek güçte olmadığını göstermişti. Enerjisi uzun sürmedi ve III. Mehmed artık “şişman, asık suratlı, kaba yüzlü, hareketsiz, kara sakallı, yumuşak ve hiç de tiran olmayan” bir adam olarak görülüyordu[2]. Genelde herkese karşı nazik ve adil davranırdı[3], ancak bütün bir İmparatorluğu sağlamlaştırmaya ve kurtarmaya yeterli olmayan iyi özellikleri bunlarla sınırlı idi. Bir seferinde ordu ve başlarında şeyhülislâmın bulunduğu ulema, sultanı bizzat Macaristan seferine katılmaya zorladılar. Sarayın bu sefere katılmamasını tavsiye eden güzel cariyelerinden birini hançerleyerek öldürdüğü söylenir[4]. Ama daha Haçova (Keresztes) Muharebesi’nden önce “yumuşak başlılığının” işaretlerini veriyordu, zira herşeyi veziriazama bırakıp, İstanbul’a “her zamanki eğlencelerine” geri dönüp dönemeyeceğini sordu[5]. Ordugâha getirilen “soytarılar, meddahlar, ip ve at cambazları ve şaklabanlar” üzerine çöken ağır melankoliyi atmaya yetmedi[6].

Bundan sonra başkentinden bir daha hiç ayrılmayacaktı. “Kadınlar onu büyülemişti[7]” ve bütün zamanını onların arasında geçirip, babası gibi parasını sadece onlara harcıyordu. Günde altı kez yemek yerdi[8]. Bir zamanlar güçlü ve erkeksi görünen bu adam, yayı ve kılıcı gittikçe daha nadiren eline alıyordu[9]. Vezirler, alınan mağlubiyetlerin kapsamı hakkında gözünü boyamaya çalışıyorlardı. Bu, oğlundan tüm heyecanları ve zorlukları uzak tutmak isteyen ve devleti asıl yöneten Valide Sultan’ın isteği idi. Üzücü haber getirenler gözden düşüyorlardı ve kimi zaman da genç ve yemekten iyice tombullaşmaya başlayan hükümdarın saraydaki rahatını bozma cüretini gösterme bahtsızlığına düştükleri için sessizce ortadan

kaldırılıyordu[10]. Vezirleri, emirlerini yazılı olarak kağıda döktürmek için huzuruna geliyorlardı[11], ama hükümdarlarına bahçelerinde çarkıfelek ve top atışları ile büyük bir ziyafet verdiklerinde, sultanın gözüne daha çok giriyorlardı. Kalugareni mağlubiyetinin haberini annesi ile birlikte Mahmud Paşa'nın misafiri olarak Üsküdar'da bulunduğu bir sırada aldı[12]. Büyük merasimler yapmak adet hâline gelmişti. Elçiler "davullar ve zurnalar eşliğinde" denize açılırlardı. Vezirlere ziyafetler verir ve onlara ziyafete giderlerdi[13]. Sultan III. Mehmed 1596 yılında kaptan-ı deryanın gemisinde büyük bir geçit töreni yaptırmıştı. Savaşın görkemi hoşuna gidiyordu, ama tehlikelerine ve çabalarına katılmak hiç işine gelmiyordu[14].

Yabancı elçilerin muvazenesi bozuk olarak gösterdikleri miskin hükümdarın karakterinde[15] kimi zaman acımasız bir gaddarlık da eksik değildi. Uzun süre rahatsızlık veren ve Osmanlı'yı Hristiyan tebaanın genel bir ayaklanması ile tehdit eden Romen Prens Mihail – ki daha 1601 yılındaki son zaferinden sonra Bulgarlar 15 bin kişilik bir yardımcı birlikle Budin'e gönderilen yeniçerilerin yokluğunda İstanbul'a kadar bölgenin tamamını ateşe vermeyi teklif etmişler[16] ve Mihail'in ölümüne kadar Rumlar, onları kurtarmasını beklediler[17] - nihayet tahttan indirildiğinde onun temsilcisi Levanten Dimo Çelebi'yi en gaddar biçimde öldürttü. Talihsiz adam kulakları kesik ve çıplak kollarında bıçaklar saplı olduğu hâlde yaralarına kızgın balmumu döken iki fener arasında, at üzerinde İstanbul sokaklarında dolaşmak zorunda kaldı. Mihail'in sözde Dimo Çelebi'nin[18] yaptığı barış teklifleri ile Niğbolu'da yendiği Hafız Ahmed, İstanbul ayaktakımına eğlence sağlayan bu acımasız gösterinin yaratıcısı idi. Ölmek üzere olan temsilci, yolda sultana rast geldiğinde, sultan atını durdurdu ve manzarayı başı ile onaylayarak seyretti[19]. İmparatorluğun akıbetini endişe ile izleyenler, Sultan III. Murad'ın uğursuz zamanına hasret duymaktaydı[20] ve İstanbul yakınlarında Sultan II. Selim'in sözde oğlu olan düzmece bir Süleyman ortaya çıktığında, başı kesilen ve bir ağaca çivilenen bu rakibine hiç ilgi göstermedi[21]. Ama oğlu Mahmud 1603 yılında babasına karşı açıkça İmparatorluk'ta düzen olmadığını söyleyerek, Anadolu'daki asileri cezalandırmak üzere Anadolu birlikleri üzerinde yetki istediğinde, babası göğsüne hançeri sapladı[*]. Öldürülen Şehzâde Mahmud daha sonra gizlilik içinde en fazla otuz kişi eşliğinde Mimar Sinan'ın camisinde gömüldü[22]. Kısa bir süre sonra gelen felç, şişman genç sultanın hayatını sona erdirdi.

Sultan III. Mehmed'in halefi, 13 veya 16[23] yaşlarındaki oğlu Şehzâde Ahmed'di[24]. I. Ahmed, önce güçlü bir şahsiyet olan Valide Sultanı eski saraya gönderdi[25], ama kardeşi Şehzâde Mustafa'yı muvazene bozukluğu sebebi ile hayatta bıraktı ve saraya getirterek, onunla sevgi dolu uzun sohbetler yapardı[26]. Sultan I. Ahmed güçlü bir yapıya sahipti ve yuvarlak genç yüzü ile gayet yakışıklı bir gençti. Sadece babası gibi bir sakalı yoktu ve şaka olarak böyle bir sakal istediğini söylüyordu[27]. Atası Yavuz Sultan Selim gibi atak bir yapıya sahipti ve "iyi bir okçu idi[28]". Sultan I. Ahmed köylülerle sohbet etmeyi seviyordu ve onlara adil davranıyordu[29]. Deniz kenarında Valide Sultan Cami'ini yaptıran büyükannesi gibi çok dindardı ve kendi adına Sultanahmet Cami'ini yaptırıp[30], bunun için büyük meblağlar harcadı: Yılda 1 milyon 830 bin skudi[31]. Bu eseri, en büyük kubbenin yüksekliği ile olmasa bile minarelerinin sayısı ile Ayasofya'dan daha büyük bir cami yaptırma isteğini yansıtır. Peygamberlerin mezarını ve Osmanlıları Avrupa'ya ilk götüren Şehzâde Süleyman'ın mezarını da süslemelerle donattırdı. Bucak Sancağı'nı ve Boğdan'ın vergisini de Mekke'ye bağışladı[32].

I. Ahmed, bazı özellikleri ile babasına benzerdi. Onun gibi cimri idi, ama kadınlara, cücelere, soytarılara ve her yere yanında götürdüğü dilsizlere ve hadımlara karşı zaafı vardı. Söylediği ezgilerle kalbini çalan Çerkes Hasekisi'nin yanında hareminde ayrıca altı gözde cariyesi vardı[33]. Hadım Kapı Ağası bir Rum'du ve Afrika'dan gelen Kızlarağası, efendisi ile aynı kıyafetleri giyer ve Sultanla satranç ve dama oynardı[34]. I. Ahmed'in ayrıca Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'nın eşi olan Vezir Kuyucu Murad Paşa'nın güzel kızına büyük bir zaafı olduğu söylenirdi[35]. Çok ve zengin yemeklere düşkündü, ama Sultan III. Murad ve özellikle Sultan II. Selim gibi içkici değildi. Davutpaşa ve Beylerbeyi yakınlarındaki bahçelerinde vakit geçirmeyi ve vezirlerin kendisine büyük bir ziyafet vermelerini severdi[36]. Topkapı sarayının bahçesine yazlık köşkün yanına, musahibleri ile kayık gezintileri yaptığı ve hizmetlileri eğlence olsun diye suya attığı bir havuz yaptırmıştı[37]. Edirne dolaylarında ava çıkmak da tutkularından biri idi[38].

Sultan I. Ahmed'in gaddarlığı, III. Mehmed'in acımasızlığını aratmıyordu. Savaş esirleri gözlerinin önünde yüksekten aşağı atılıyordu. Fakir insanları denemek için, bir gölün buz gibi sularına altın paralar atar ve parayı bulmak için dalanlardan biri boğulduğu zaman gülerdi[39]. Hizmetinde

bulunanlardan hiçbirinin makamı, malı ve hayatı hiçbir zaman güvende değildi. Akıbetleri her zaman “pamuk ipliğine bağlı” idi[40]. Sultanın huzuruna çıkmak, ölüm fermânına eşitti: Perdelerin arkasında bir veziri anında sessizce ortadan kaldıran dilsizler beklerdi. 1605 yılının başlarına kadar efendisinin eğlenceye düşkünlüğünü destekleyen ve bunun için gerekli araçları bulmayı çok iyi bilen, hatta sultanın kendi elbiselerini bile verdiği kethüda Mustafa, makamında oldukça güvende idi. Ama 10 Ocak 1605 tarihinde sultandan bir davet aldı ve hiçbir şeyden habersiz efendisinin huzuruna çıktı. Birkaç dakika sonra cesedi sarayın giriş kapısının önünde köpeklere atıldı. Haseki Sultan, onu askerlere ait paraları zimmetine geçirmekle suçlamıştı[41]. 1606 yılının Aralık ayında Veziriazam Derviş Paşa, saraya gizli bir kapıdan getirildi. Burada onu öldürtmekle tehdit eden öfkeli sultanı buldu ve ağır bir mücadeleden sonra sultanın gözleri önünde öldürüldü[42]. Sipahiler, ölümlerini istedikleri takdirde, kapı ağası ve kızlarağası da aynı akıbete uğruyorlardı[43]. Daha üç yaşında olan bir sultan kızı ile nişanlanan Vezir Nasuh Paşa, gelmemek için hasta olduğunu mazeret gösterdiğinde, yeniçeriler kendi evinde etrafını sardılar ve sarayın bostancıbaşıları tarafından öldürüldü (Ekim 1614)[44]. Yine bir huzura kabul sırasında kaymakam Sarıkçı Mustafa Paşa, sözde askerî birliklerin parasını vermediği gerekçesi ile ölüme gönderildi[45]. Sinan Paşa’nın Suriye’den geri çağrılan oğlu Mehmed, Divân’da Sultan I. Ahmed’in gözleri önünde kan kaybından öldü[46].

Sultan I. Ahmed’in birçok oğlu olmuştu, ama İstanbul’da çok sevilen ilk doğanlar çok genç yaşta öldüler ve bu yüzden babası 21 Kasım 1617[47] tarihinde bir mide hastalığından dolayı öldüğünde 1604 yılında doğan en küçük oğlu, henüz 13 yaşındaki Osman[48] babasının yerine tahta geçemedi. Ölmek üzere olan sultan, 26 yaşındaki muvazenesi bozuk kardeşi Mustafa’yı halefi olarak tayin etmek zorunda kaldı. Vasiliğini şeyhülislâm Esad Efendi üstlenecekti[49]. Mezarlıklarda melankolik bir biçimde dolanan, denize veya tozlu yollara para atmakla eğlenen[50] bu zavallı genç adamın tahta cülûsu ile Osmanlı toplumunu bir arada tutan en güçlü ve en kutsal bağ; sultanın iradesine mutlak itaat da kopmuştu.

Son elli yıl boyunca yönetici sınıfı her zamanki gibi savaş esirleri, gönüllü devşirmeler[51] ve sarayda yetiştirilen devşirmelerle yenilenmişti. Ama iki şart kendini göstermeye başlamıştı: Savaşlarda kazanılan unsurların sayısı gittikçe azalıyordu ve çocukların sarayda yetiştirildikleri

ortam gitgide bozuluyordu. Macaristan seferi zamanındaki vezirlerin: Başı kesilen Ferhad Paşa[52]; sultanın gözünden düştükten sonra ölen Koca Sinan Paşa; gut hastalığından dolayı hayata veda eden Lala Mehmed Paşa (ölümü Mayıs 1606); yumuşak başlı İbrahim Paşa[53], ki bunlar görevlerinin yorgunluğuna yenik düşmüşlerdi[54]; aralarında tasarruf etmeyi ve elinde tutmayı bilen yegâne şahsiyet olarak Cığalazâde Sinan Paşa[55]; Hadım Hasan Paşa; Cerrah Mehmed Paşa; 1601 yılında veziriazamlığa istemeden getirilen ve 1603 yılında idam edilen Yemişçi Hasan Paşa[56] ve Mısırlı Yavuz Ali Paşa (ölümü Temmuz 1604) öldükten sonra devşirmelerin yönetici sınıfı kalmamıştı. Vezirlerden çoğu artık Yemişçi Hasan Paşa[57]; Rus asıllı, saatçi ve daha önce Sultan III. Mehmed'in silahdarı "ressam" Hasan Paşa; Davud Paşa[58]; 1612 yılında üçüncü vezir olan Mustafa Paşa[59]; Sultan I. Ahmed'in damadı[60] Mısırlı Mehmed Paşa; saf, ama yiğit Kaptan-ı Derya Halil Paşa[61] ve halefi Mehmed Paşa[62]; Ayşe Sultan'ın üçüncü eşi Güzelce Mehmed Paşa[63]; ayrıca Cığalazâde Sinan Paşa ve bir sultan kızının Bağdat Beylerbeyi olarak makamından alınıp, Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen oğlu[64] ve önce Diyarbakır Sancakbeyi olup, daha sonra kızlarağasının himayesinde 1612 yılında Sultan I. Ahmed'in kızı ile evlenen Nasuh Paşa[65] gibi sultanın akrabası idi. İçinde enerjik ve canlı kalan bir tek önce Kahire, Bosna ve Budin'de sancakbeyliği yapan Gürcü Hadım Mehmed Paşa vardı[66]. Gerçek devlet adamlarının eksikliği, Yemişçi Hasan Paşa'nın idamından sonra, Sultan III. Mehmed'in iktidarının son zamanlarında açıkça inkâr edilmez bir hâle geldi. "Hiçbir vezir", diyor Naima, "birinci vezir kaftanını taşımaya layık görülmüyordu ve devletin mühürleri Kanunî Sultan Süleyman'ın, o büyük ecdadın mezarına konmak zorunda kaldı[67]." Fransız elçi ise 1607 yılında: "Burada herşey eksik; özellikle de emir verebilen kişiler ve para[68]", diyordu. Gratiani, birkaç ay sonra şu değerlendirmeyi yapacaktı[69]: "Osmanlı İmparatorluğu çökecekmiş gibi görünüyor, çünkü ne burada, ne İran serhadlerinde ne de İstanbul'da etkileyici ne bir hükümdar ve ne de bir yönetici var."

Tek bir şahıs, dönemin insanlarından daha farklı idi: 1606 yılında korkunç bir şekilde öldürülen Derviş Mehmed Paşa değil, ama çekilmez hâle gelen durumların ıslahı için haklı olarak öncelikle Avrupa devletleri ile barışın muhafaza edilmesi, Anadolu'daki gücün tekrar geri kazanılması ve İranlılara boyun eğdirilmesi gerektiğini savunan halefi Kuyucu Murad Paşa.

O dönemlerde Anadolu’daki karışıklıklar gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu’nu içten kemiriyordu.

Koca Sinan Paşa 1593 yılında umduğu gibi kendisini Viyana’ya kadar götürecek büyük seferin hazırlıklarına başladığında, oldukça yetersiz bir ordu ile başa çıkmak zorunda kalmıştı, zira bir süredir devşirme olarak toplanan çocuk sayısı gitgide azalmıştı. Gönderilen memurlar sadece birkaç eyaletten acemioğlanları getiriyorlardı. Bunların sayısı daha sonraları 2 bine kadar düştü. Daha zengin olan köylüler tazminat ödeyerek oğullarının özgürlüğünü satın alıyorlardı[70]. Bu yüzden İstanbul’dan 30-40 bin civarında yeniçeri barındıran yeniçeri ocağına alınan alt sınıflardan Türklerin sayısı gittikçe artıyordu. En başta bostancıbaşı olmak üzere her saray efradının himayesine aldığı biri vardı[71]. Bazıları başlarında beyaz keçe başlık, İstanbul sokaklarında mal satıyorlardı[72]. Timar sipahileri, veziriazam tarafından verilen kâğıtlarla timarları birer ticaret objesi hâline getirmişti[73]. Bu yüzden savaşa gerçekten katılabilecek sipahilerin kesin olarak hesaplanması imkânsız hâle gelmişti[74]. Kayıtlarda Avrupa için 80 bin, Anadolu için 60 bin olarak belirtilen timarlılardan[75] en az yarısı askerlik hizmetinden kaçmayı başarıyordu[76]. Bir çoğu timarlarını “gölgesinde yaşadıkları” güçlü bir hâmi sayesinde edinmişti[77]. Sultanın yakınlarında kalan ve sultan başkentten ayrılmamaya başlayınca veziriazamın serasker olarak emri altında savaşa giden daimi sipahioğlanları, günlük 8 ile 20 akçe arasında bir ücret karşılığında başka hizmetlerde de bulundukları Macaristan savaşından sonra en fazla 28 bin kişi kalmıştı[78]. Artık ayrı bir önem kazanan özel birlikler, topçular, 3 bin cebeci[79], sayısı oldukça yükselen müteferrikalar, asil ailelerin çocuklarından oluşan müteferrikalar dışında sipahioğlanları ile aynı saray okulunda yetiştiriliyorlardı ve onlardan farklı değildiler[80].

Genelleme yapıp, birliklerin askerî ruh, disiplin, yoldaşlık duygusu, sultana itaat ve dindarlıktan tamamen yoksun olduğunu söylemek aşırı olurdu. Macaristan savaşında tam aksine en güzel askerî ahlaka ilişkin birçok örnekle karşılaşıyoruz. Veziriazam İbrahim Paşa, Eğri Beylerbeyi’ne şöyle yazmıştı: “Paşa kardeşim, yeniçeri oğullarıma çok ama, çok selam söyle. Ben onların babası, onlar da benim çocuklarımdır[81]”. Kuşatma altındaki bir kalenin komutanına Rumeli Beylerbeyi “istediği yere kaçabilir, zira o korkak bir kadın ve daha fazla dayanacak iradesi yok[82]” diye cevap verdi. Estergon’un fethi sırasında ordunun birçok birliği bile bile ölüme

gitti[83]. 1595 yılında bir yeniçeri, sultanın yüzüne karşı açıkça ihmalkârlığının devleti felakete sürükleyeceğini söyledi[84]. Yine de paragöz yeniçeriler ve güzel atları, silahları ve süsleri ile göz boyayan sipahioğlanları arasında tehlikeli bir dayanışma ruhu oluşmuştu ve başkentteki rahat hayatlarından ödün vermek istemiyorlardı. Hristiyanların ve Yahudilerin değerli giysiler giymeleri yasaklanmıştı[85] ve savaş sırasında lüks düşkünlüğüne karşı tedbirler alınması gerekiyordu[86]. Yeni savaş beklenmedik kadar zor çıkınca, özellikle Rumeli askerleri arasında itaatsizlik belirtileri ve cesaretsizlikler görülmeye başladı. 1595 yılında yeniçeriler bahar gelmeden sefere çıkmayı reddettiler[87]. Eğitimlerini yeni bitirmiş sipahioğlanları, savaşa gitmeden önce altı aylık bir sürenin geçmesini talep ettiler[88]. İki yıl önce bazı timarlı sipahiler vezire sadece Belgrad'a kadar eşlik etmek istemişlerdi[89]. 1593 yılında ordu Edirne'yi sanki düşman bir şehir gibi talan ettiler. 1595 yılında bu vahim yağmalama hareketleri Silivri'de[90] tekrar etti. 1601 yılında İstanbul'da Kapalıçarşı saldırıya uğradı[91]. Askerler arasında zaman zaman Anadolu'daki beyzâde gibi, sultan tarafından atanmayan, yine de birçok sipahiyi emri altına alan liderler çıkıyordu[92]. 1595 yılında yeniçeriler ve sipahioğlanları, Ferhad Paşa ve Koca Sinan Paşa'nın tarafını tutarak birbirleri ile çatıştılar[93] ve bu kavga 1596 yılında tekrar baş gösterdi[94]. Köstendil ve Avlonya sipahileri Tırgovişte'de kalmayı reddettiler[95]. 1595 yılında yapılan Eflak seferi sırasında birçok sipahi firar etti[96] ve sipahiler bu savaşta disiplin ruhunu o kadar kaybettiler ki, çekilen zahmetlere son vermeye zorlamak için kendi komutanlarını öldürdüler[97]. Eğri Kalesi'nin önünde ve başka zamanlarda birliklere muharebeye girmeden önce artık hediye ve para veriliyordu[98]. "Çaresiz" savaşçılarda heyecan uyandırmak için ganimet vaat edilmek zorunda idi[99], zira yeni yeniçeri ve sipahioğlan nesli artık Allah'ın takdirine inanmıyordu ve sultan için ölüme gönderildiklerinden şikâyet ediyordu. 1600 yılında artık sultanın emri altında hareket etmek istemiyorlardı[100].

Kapıkullarının giderek artan yeteneksizliği, savaş için yetersizliği ve 1596 yılında bütün atlı sipahi birliklerinin yok edildiği Keresztes[101] Muharebesi'ndeki gibi mağlubiyetlerden dolayı sayılarının hızla azalması, mevcut her türlü askerî güçlerin toplanmasını hayati bir devlet meselesi hâline getirmişti. Eflak seferinden sonra olduğu gibi asker toplamak için Rumlar, Çingeneler, Martoloslar[102] ve savaştan hiç anlamayan Hristiyan

köylülerin bile askere alındığına ve 1599 yılında Fas'tan gelen tüfenkli askerler Tuna boyunda savaşa girmeye hazır beklediğine göre Anadolu'daki birliklerin Avrupa'daki savaş alanlarına çağrılmasındaki zaruret anlaşılır bir şeydir. Böylece bir süre sonra Halep ve Şam'dan gelen Suriyeliler, Kürt bölgelerinden ve Diyarbakır'dan gelen yabani milisler, Aydın ve Maraş Beylerbeyleri ve 1599 yılında Şirvan'dan geri çağrılan Yemişçi Hasan Paşa[103], Budin'den başlayarak tüm Tuna boylarında Erdellilere, Boğdanlılara, Eflaklılara, Macarlara, Almanlara, İtalyanlara ve Fransızlara karşı savaşıyorlardı[104].

Bu şekilde Anadolu'daki eyaletlerin savunma kıtaları Avrupa yakasına kaydırılıyordu. İranlılar ise İstanbul'da esir tutulan Gürcü prensler Aleksandr ve Simon'un yeğenlerinin kötü muamele gördüklerinden şikâyet ediyorlardı[105]. Yönetimini şahın İstanbul'a gönderdiği bir yeğeninin devralacağı Tebriz, İranlılara teslim edilmedi ve Mekke'ye gitmek isteyen Şii hacıların önüne birçok zorluk çıkarılıyordu[106]. İranlılar, barış antlaşmasına göre ipek olarak ödemeleri gereken vergiyi hep gecikmeli gönderiyor[107], Levendoğlu'nun ve Simon'un Kafkas askerlerini Şirvan komutanı Cafer Paşa'nın üzerine[108] ve daha sonra Arapları Basra Sancakbeyi'nin üzerine[109] yollayarak, kaybedilen bu eyaletleri tekrar geri alabilmeyi umuyorlardı. Daha 1593 yılında maceraperest Lancsome tüm Hristiyan dünyasının temsilcisi olarak İran'a seyahat etmek istemişti[110]. Simon, Gori (Güril) Kalesi'ni ele geçirdi ve yıkma emri verdi. Tebriz ve Van'ın paşaları tarafından esir alınıp, Müslümanlığa geçtiği İstanbul'a gönderildi[111]. Şah Abbas[112], bu arada Nureddin Mehmed Han'ın Türkmenlerini yendi[113]. Aynı zamanda Moskova, Norveç ve Hollanda üzerinden Hasan adında İranlı bir elçi, yanında tercüman olarak İngiliz Shirley ile birlikte 20 Ekim 1600 tarihinde Prag'a geldi. Uzun süren görüşmelerden sonra Roma, Floransa ve İspanya'ya gitti. Sadece Fransa tarafından kabul edilmedi. Gittiği her yere "İran Kralı" "Safevi Kızılbaş Şah" ve ona bağlı Gürcüler ile ittifak kurma teklifinde bulundu[114]. Roma'da, papanın yeğeni Don Silvestro Aldobrandino tarafından büyük bir merasimle karşılandı ve Rovere sarayına yerleştirildi. Papa'nın huzuruna iki kez kabul edildi[115]. Valladolid'e gitti, ama buradan aldığı mektuplar, kendi sunduğu mektuplarına sadece nazik birer cevaptı[116]. Hasan'ın elçilik görevi sadece Alman Kayser tarafından olumlu karşılandı: 1603 yılında Peder Mariano d'Alcomo, şahı Türklere karşı ayaklandırmak üzere İran'a geldi[117].

Osmanlı İmparatorluğu'nun mali krizi Şiilere meyilli Anadolulular arasında etkisini gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu Hırvatistan'daki fetihlerini ve Macaristan'da bazı yerleri kaybetmişti[118]; Tuna boylarındaki devletlerin vergileri gelmiyordu veya Berberistan'da uzun süredir uygulamada olduğu gibi[119], bazı küçük meblağlar ve hediyeler şeklinde gönderiliyordu[120]; Avrupa ile ticaret durmuştu ve Macaristan savaşı inanılmaz paralar yiyordu – sekiz yılda 15.500.000 altın; sultanın 1596 yılında bizzat katıldığı sefer, ayrıca 5 milyon altın ve asi birlikler için 3 milyon altın değerinde hediyelere mal olmuştu[121]. Avrupa'dan toplanan vergiler, 40 akçeden bir, hatta iki altına kadar yükseltilmiş olmasına rağmen, sadece 1.120.000 altın ve imparatorluğun gelirleri en fazla 8 milyon altın getiriyordu ve daha sonra 5-6 milyon altına kadar düşecekti[122]. Bu gelirlerin üçte biri sultanın, üçte biri vezirlerin[123] tasarrufunda olup, ancak üçte biri ordunun büyük masrafları için kullanılıyordu. Defterdarlar, açıkları kapatmak için en alçakça araçlara başvurmak zorunda kalıyorlardı[124]. Daha 1600 yılından önce sikkelerin değeri düşürülmeye başlandı ve askerler bu kötü "akçecikler" hakkında şikâyet etmeye başladılar. Bu yüzden ta ki vezirler fakir halkın önünde kalpazanlar ve kan emiciler olarak damgalanana kadar darphane sorumlusunun görünüşü korumak için zindana atılması gerekti[125]. Bir altın en sonunda 200 akçeye kadar çıkartılmıştı[126]. İdama mahkum olan en açgözlü vezirlerin ve zengin tüccarların varlıklarına el konuldu[127]. Hristiyanlardan, özellikle de İstanbul'da sikkelerin değer kaybetmesine sebep oldukları; tüm siyasi hadiselere karıştıkları; saraya casus olarak gönderdikleri satıcı kadınlarla devlet sırlarını öğrendikleri ve Venedik'in ticaretini ellerine geçirdikleri iddiası ile mümkün olan tüm paralar zorla alınıyordu[128]. Stoklar ve yardım paraları zimmete geçiriliyordu[129]; sultan saray bostanlarında yetiştirilen hububat ve meyveleri satıyor[130] ve kendisine verilen hediyeleri paraya çeviriyordu[131] ve "Hazine-i Hassa" için bir yıllık gelirini peşin alıyordu[132].

Şartlar her açıdan daha da kötüleşmiş olmasına rağmen, Anadolu'daki eyaletlerden daha fazla para isteniyordu[133]. Uygulanan baskılar eninde sonunda, özellikle de askerlerin ve subayların, hatta kimi yerlerde beylerin de yokluğunda, Anadolu'nun dinî ayrılıkçılarının hiçbir zaman dinmemiş asi ruhunda isyana sebep olacaktı.

1598 yılının Nisan ayında Hristiyanlar yeniçerilerin gaddar bir rejim uyguladıkları[134] Halep'te bir ayaklanmanın başladığını ve Hasan Paşa'nın 4

bin yeniçeri ile birlikte oraya doğru harekete geçtiğini öğrendiler[135]. Gerçekte ise Suriye'nin Hristiyan Edessası Ruha (Urfa)'da, daha sonra Karayazıcı olarak ünlenecek Abdülhalim adında eski bir Mısır Beylerbeyi[*] ayaklanmıştı[136]. Karaman'a saldırdı ve dört sancakbeyi tarafından toplanan birlikler ile açık alanda muharebeye girişti. Koca Sinan Paşa'nın eşi ile akraba olan bir sultan kızının oğlu olduğunu iddia eden Hüseyin Paşa ile kendine itibarlı bir müttefik bulmuştu. Hüseyin Paşa Konya'ya gitti ve şehri ele geçirdi. Hüseyin Paşa kendine bir süre sonra padişah dedirtmeye başladı[**], hutbelerde artık Sultan III. Mehmed'in yerine kendi adının okunmasını talep etti ve tıpkı 13. yüzyılın "Emir'i" Çaka Bey gibi kendi sikkelerini bastırdı[137]. Hristiyanlara karşı dostça davranmasına karşın, yeni "padişah" Yahudileri her yerde takip etti[138].

1599 yılında Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa asilere karşı gönderildi. İskenderun'a gemi ile geldi, Ruha'yı işgal etti ve Karayazıcı'ya Amasya Sancağı'nı teklif ederek, sözde "padişah" Hüseyin Paşa'yı teslim etmesini sağladı. Hüseyin, Divân'da büyük işkencelere maruz kaldı ve İstanbul sokaklarında gezdirildi (1600 yılının başları)[139].

Ama isyan bununla bastırılamamıştı. Karayazıcı tekrar ayaklandı, Mehmed Paşa'nın bıraktığı temsilciyi öldürdü ve yenildiğinde Sivas Dağları'na kaçmayı başardı. Tekrar affedildi ve bu sefer kendisine daha iyi bir sancak verildi[140]. Aynı dönemde Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa sayısız idamlarla Arabistan'daki karışıklıklara son vermeyi başardı[141].

1600 yılının baharında, Karayazıcı sultana boyun eğmiş olduğunu yine unuttu. Eskiden Halep Sancakbeyi olan altıncı Vezir Hacı İbrahim Paşa, Bağdat Beylerbeyliği'ne getirildi ve oraya giderken Karayazıcı'yı ve kardeşi Deli Hasan'ı ortadan kaldırmakla görevlendirildi. Kayseri'de asilerle çatışmaya girdi ve kaybetti (Nisan)[142]. Bağdat'tan yola çıkan ve haksız yere Arapların müttefiki olmakla suçlanan[143] Sokolluzâde Hasan Paşa, iki kardeşi Sepetli'de buldu ve Karayazıcı'yı tekrar dağlara kaçırdı. Karayazıcı burada öldü ve "padişahlık" iddialarını kardeşine devretti[144].

Bunun üzerine derhal Vidin Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa, Tokat'ta karargâh kuran ve şehri kuşatan Deli Hasan'ın hakkından gelmesi için Kütahya'ya gönderildi. Sokolluzâde Hasan Paşa süratle o tarafa yöneldi ve Diyarbakır'dan Hüsrev Paşa Maraş ve Halep Kürtleri ve sipahileri ile şehri kuşatmadan kurtarmak için buraya gönderildi. Hasan Paşa bir asinin kurşunu ile hayatını kaybetti[145] ve Deli Hasan "yedi veya sekiz yıl boyunca

sert bir şekilde yönettiği toprakların efendisi olarak hüküm sürdü[146]". Hafız Ahmed Paşa 1601/1602 kışında Kütahya'da kuşatma altında tutuldu[147]. Ne Macaristan'dan buraya gönderilen Güzelce Mustafa Paşa, ne de halefleri bu asinin gücünü kırmayı başardılar[148]. Zira Deli Hasan'ın etrafında boyunlarında muska ve zincirler, örülmüş saçları ve deve çanları ile beyaz sancakları altında onu takip eden yarı çıplak dervişler ve başka fanatikler vardı[149]. Erzurum, Sivas, Kastamonu eyaletlerinde yine Abaza Ahmed Paşa, Köse Nefer, Kara Seyyid ve Uzun Said gibi başka asi liderler dolaşıyordu[150].

Divân-ı Hümâyûn'un bu asileri affetmek için sebepleri vardı. Cerrah Mehmed Paşa ve Cığalazâde Sinan Paşa Anadolu'daki düzeni tekrar kurduktan sonra Deli Hasan Bosna Beylerbeyi olarak Avrupa'ya gönderildi[151]. Gerek yolda, gerek Bosna'da açıkça devletin düşmanı olarak davrandı ve adamları fırsat buldukça her yeri talan ettiler. Genel bir ayaklanma ile Bosna'dan kovuldu ve Tımışvar Beylerbeyliği'ne getirildi. Kısa bir süre sonra burada da tutunması imkânsız hâle geldi ve nihayet papa ve Venedik ile gizli ilişkiler içinde olan bu vatan haini Belgrad'da idam edildi[152]. Bu hadiseden bir süre sonra Hacı İbrahim Paşa'yı öldüren Mısırlı birliklerin ayaklanması gelecekteki kaymakam Gürcü Mehmed Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı[153].

Sultan III. Mehmed ve I. Ahmed, tamamen kadınların ve hadımlar ile başlarında şeyhülislâm olmak üzere ilmiye sınıfını oluşturan ulemanın etkisi altındaydılar. Hristiyanların ve Yahudilerin dinlerinden vazgeçmek zorunda kalmadan bu kadar büyük bir rol oynadıkları ve insanların hiçbir rahatsızlıkla karşılaşmadan ateist olarak ortaya çıkabildiği[154] İstanbul'da; dine gerçekten bağlı olmayan devşirmelerin bu cennetinde, çöküş ve anarşi döneminde ilmiye sınıfının büyükleri olan hocalar, müftüler ve imamlar ile kadılar, siyasi açıdan I. Ahmed'in dindarlığı ile açıklanabilen önemli bir rol oynamaya başladılar. Bunların bir çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında çökeceğine dair kehanetlerde bulunuyorlardı ve sadece büyük halk kitlesi değil, sultana kadar birçok nüfuzlu kişi de yasaların harfi harfine yerine getirilmesi ile bu felaketin önlenebileceğine inanıyordu. Bu yüzden Kanunî Sultan Süleyman'ın şarabı yasaklayan kanunları tekrar yürürlüğe konuldu ve elçilerin evlerine kadar şarab fıçıları araştırıldı[155] ve bulunduğu takdirde sahiplerinin ifadeleri alındı. Vezirler ise bu tedbirlerle genelde askerlerin huzursuzluk çıkarmalarını engellemek istiyorlardı[156].

Sultan III. Murad, tüm devlet işlerinde Şeyhülislâm Hoca Sadeddin'e* danışırdı[157]. Hoca Sadeddin ve softaları Katoliklere karşı olup, Protestanların tarafını, yani Kraliçe Elizabeth ve Navarralıların tarafını tutuyorlardı[158]. Mihail'e karşı derin bir nefret besliyorlardı[159] ve sarayına tamamen çekilen Sultan III. Murad zamanında tüm yeni haberler önce şeyhülislâma bildirildiğinden[160], şeyhülislâmın serhad boylarındaki Osmanlı siyaseti üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı[161]. Andreas Bathori de "hamisi ve koruyucusu" olan şeyhülislâm ile barış hakkında görüşmüştü[162], ama bu görüşmeler neticesinde ortaya çıkan antlaşma aslında sonradan çok da hoşuna gitmemişti. Valide Sultan, öfkesini şu sözlerle ortaya koymuştu: "Şeyhülislâm dünyevi işlerle uğraşacağına fıkıh kitapları ve ruhani meselelerle ilgilensin. Özellikle de devleti ve İmparatorluğu ilgilendiren meselelere burnunu sokmasın[163]". Ama tabii ki bu gibi tehditler de sıkça değişen ve her zaman belirli bir nüfuza sahip şeyhülislâmların gücünü azaltmıyordu[164]. 1600 yılında Hoca Sadeddin "bütün devlet işlerinden haberdardı[165]". Tıpkı selefleri gibi hareket ediyordu: Leh elçiler, Katolik bir devletin temsilcileri olarak şeyhülislâmları da ezeli rakipleri olarak görmek zorundaydılar[166]. İster ordunun seraskerliği, ister bir vezirin idamı veya bir seferin hedefi olsun, her seferinde bir fetva gerekiyordu. Zira barış da, savaş da dinî meselelerdi ve Venedikli bir tercüman, Osmanlılarla yapılan bir antlaşmanın güvenilirliğini inkâr ettiği ve böylece İslâm'a hakaret ettiği için asılabiliyorsa, şeyhülislâmların neden sürekli diplomat olarak davranmaya çalıştıkları da açıklanmış olur[167]. Müslüman Türk ailelerden gelen ve çoğunlukla fakir kalıp, kendi çıkarını düşünmeyen şeyhülislâm, inanılmaz imtiyazlara sahipti: Yaklaştığı zaman sultan ayağa kalkardı; istediği her zaman devlet işlerinde sultana yazılı olarak başvurma hakkına sahipti ve hakkında bir hüküm verilecek olsa, bu gizlice infaz edilirdi[168]. Sultan I. Mustafa bir seferinde elini öperken şeyhülislâma bir tokat attığında, bunun açıklaması olarak deliliği mazeret gösterildi, zira böyle bir olayın başka türlü izahı mümkün değildi[169].

Hoca Sadeddin askerler arasında da sevilirdi[170], ama askerler ulema sınıfının devlet işlerine gittikçe artan müdahalesine şüphe ile yaklaşıyorlardı ve ara sıra hoşnutsuzluklarını belli ediyorlardı. Nihayet 1602 yılında sipahioğlanları ve ulema arasında bariz bir kavga çıktı[171]. Ulema, sultana hakaretlere maruz kaldıklarına dair şikâyette bulundular.

Karşı taraf ise kaymakamın makamından alınmasını ve yerine Güzelce Mahmud Paşa'nın getirilmesini ve ayrıca kendi istedikleri bir şeyhülislâmın atanmasını sağladılar. Artık sıra paşalar ve Anadolu'daki asilere karşı savaşarak İmparatorlukta düzeni sağlamaya gelmişti. Vezirler halka açık olarak sultanın gözleri önünde yargılandılar ve sarayın en güçlü iki ağası öldürüldü[172]. Veziriazam Yemişçi Paşa bunun üzerine derhal Macaristan'dan İstanbul'a geldi. Asiler, onu da şeyhülislâma şikâyet ettiler ve hakkında bir fetva almayı başardılar. Ayrıca kadıaskerler de veziriazamın idamını onayladılar, ama Yemişçi Hasan Paşa, At Meydanı'nda toplanan asilerden kaçmayı başardı.

Gizlendiği yerden çıkarak, tarafına çekmeyi başardığı yeniçeri ağasının yanına geldi. Taraftarları bir gün sonra Süleymaniye Cami'inde toplandılar ve Cığalazâde Sinan Paşa da ister istemez buraya gelmek zorunda kaldı. Sultan, yeni bir şeyhülislâm atadı ve fetvaya uymalarını sağlamak için sipahilerle pazarlıklara başlandı. Önceki şeyhülislâm kaçtı ve nihayet sipahiler de At Meydanı'ndaki karargâhlarından ayrıldılar. Yenilen sipahilerden bazıları öldürüldü ve isyanın lideri idam edildi. Zafer elde etmiş yeniçeriler İstanbul sokaklarını gezdiler. Çaresiz bir padişahın gözleri önünde başkentte birkaç gün korku ve endişe yaratan bu anlaşmazlık böylece sona erdi[173]. Veziriazam yine de 1603 yılında Valide Sultan'ı saraydan uzaklaştırmak istediği iddiası ile makamından alındı. Yeniçeriler yine onun tarafını tuttular, başkenti ateşe vermekle tehdit ettiler ve yeni bir yeniçeri ağası seçtiler. Ama şeyhülislâmın otoritesi askerlerin öfkesini dindirmeye yetti. Yeniçeriler dağıldılar ve birkaç gün sonra Yemişçi Hasan Paşa, sultanı kızı olan eşinin evinde sessizce idam edildi[174].

Askerlerin enerjisini gösteren, ama aynı zamanda disiplinsizliklerinin de bir göstergesi olan bu hadiseler, tam da yeniden başlayan İran savaşı sırasında meydana geldi[175].

İranlıların hakimiyetini tanıyan Şahkulu'nun bir oğlu olan Kürt reisi Gazi Bey, huzursuzlukları ile bilinen Tebriz ve Nahcivan sakinlerinin komşu Revan valisi tarafından tahrik edilerek, Azerbaycan'a saldırmalarının sebebi idi. Şah Abbas, derhal düşmanını karşılamaya hazırlandı ve 26 Eylül 1603 tarihinde karşısına çıkan milisleri yendi. Nahcivan'ın eski beyi ve yeni Ahıska Beylerbeyi ölenler arasında idi. Osmanlıların ayrıca kaybettiği Ordubad'ı tekrar ele geçirebildiler. Nahcivan ise İran hakimiyetine girdi. En son kuşatılan Revan, başarılı bir şekilde direndi[176].

Bu hadiselerin haberi başkente varır varmaz Sultan III. Mehmed derhal Saatçi Hasan Paşa'yı seraskerliğe getirdi[177]. Ama sultanın bu günlerdeki ani ölümü herşeyi değiştirdi. Genç yaştaki Sultan I. Ahmed daha iktidara henüz gelmiş ve kendini kabul ettirmeye çalışırken, Şah Abbas 1604 yılının baharında tekrar Revan'a yöneldi ve şehir bu sefer teslim olmak zorunda kaldı. Başlarında yiğit Şerif Paşa'nın bulunduğu müdafaa kıtası katledildi. Daha sonra Cığalazâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud tarafından savunulan Şemahi ve Şirvan da ele geçirildi. Şah Abbas, bunun üzerine Kars'ı kuşatmaya aldı ve Kars'ı, daha sonra da Ahıska'yı ele geçirdi. Nahçıvan'a kadar gelen korkak Cığalazâde Sinan Paşa, karşısına çıkmayı cesaret edemedi. Şah Abbas 1605 yılının başlarına kadar Tebriz'de kalırken, Cığalazâde Sinan Paşa İranlılar yüzünden kış karargâhını Van'dan Erzurum'a nakletmek zorunda kaldı[178].

Şah Abbas'ın emrinde 60 bin asker bir kısmı Türklerle savaşlarda ele geçirilen, bir kısmı da Portekizler ve İngilizler tarafından hediye edilen topları vardı. 40 yaşlarında, iyi bir dost olarak tüm eğlencelerine katıldığı için adamları tarafından taparcasına sevilen, tüfenklerden anlayan iyi bir savaşçı, yardımseverliği ve görgüsü ile Hristiyanların övdükleri enerjik, ama yine de sevecen bir adam olarak Şah Abbas genç Sultan Ahmed'e kıyaslandığında onun çok fevkindeydi[179].

Ancak 1605 yılında Cığalazâde Sinan Paşa 15 beylerbeyi, 20 sancakbeyi ve korkulan Halep Beylerbeyi Canbolatzâde Hüseyin Paşa'dan[180] oluşan büyük bir orduyu bir araya topladığında, Şah Abbas dikkatli bir şekilde geri çekildi. Seferin ana hedefi olan Tebriz'de bu eyaletin eski beylerbeyi, Sivas valisi ve diğer sınır beyleri İran ordusuna kararlı bir şekilde saldırdılar. Sefer Paşa savaşı kazandı ve karargâhlarına yapılan bir gece baskını başarısız oldu, ama bu arada Sefer Paşa esir alındı ve Şah Abbas'ın gözleri önünde öldürüldü. Bu hadise, Osmanlılar arasında öyle bir panik yarattı ki, ordu ancak Van Kalesi'nin surları altında tekrar bir araya gelebildi (5 Ağustos): Öfkeli Cığalazâde Sinan Paşa bunun üzerine hiçbir kayıp vermeden geri çekilen Canbolatzâde Hüseyin Paşa'yı kendi eli ile öldürdüğünde, ölenin kardeşleri ve bu sülalenin önemli bir rol oynadığı bölgenin tamamı ayaklandı. Yaşlı vezir, başarısızlığının faturasını 2 Aralık tarihinde Diyarbakır'da ödedi[181], ama kaybedilen beş eyaleti geri alınamamıştı[182].

Aynı dönemde Aydın ve Saruhan eyaletlerinde Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said isyan çıkarmışlar ve Osmanlılara karşı başarı

kazanmışlardı[183]. Anadolu'nun bu yeni isyanlarına karşı acilen tedbir alınması gerekiyordu: 1605 yılından sonra Nasuh Paşa Anadolu'ya geldi, ama Bolvadin Muharebesi'nde asilere yenildi. Valide Sultan henüz öldüğünden, Sultan I. Ahmed artık padişahlık görevini yerine getirme ve Anadolu'ya bizzat ayak basma zamanının geldiğine karar verdi.

Ama Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'daki beylerbeylerinden çok azı sultanın çağrısına cevap verdi ve sipahilerin bir çoğu askerlikten kaçmanın yollarını aradılar. İçten sarsılmış bir imparatorluğun hükümdarı, yenilen bir ordunun çaresiz seraskeri Sultan I. Ahmed, üzüntü içinde Bursa'yı ve atalarının mezarlarını ziyaret etti. İsyancıların başına Anadolu, Sivas ve Halep eyaletlerini teklif etti, ama teklifi kabul görmedi ve Sultan I. Ahmed kısa bir süre sonra onu Anadolu'ya götüren aynı üç kadırga ile İstanbul'a geri döndü.

Bu onun ilk ve son seferi idi. İstanbul'un bahçelerinde korkulan hükümdarı oynamak, savaş alanında ve aç köylülerin ot yedikleri ve gezginlerden para dilendikleri, kurtların kol gezdiği talan edilmiş eyaletlerde böyle bir rolü üstlenmekten kolaydı[184]. Ama hoşnut olmayan yeniçeriler, bu sefer sipahilerle birleşerek onu başkentte de isyanla karşıladılar. Erguvanî giysiler içindeki sultanın Bâyezid Camii önüne gelmesi ve askerlerle konuşması, onlar üzerinde hiçbir etki bırakmadı. Talihsiz genç, bu sefer de sarayının iç kısımlarına kapanmak ve bu ayaklanmanın dinmesini beklemek zorunda kaldı[185].

Sultan I. Ahmed, yaşlı Veziriazam Lala Mehmed Paşa'ya 1606 yılının bahar aylarında Anadolu'ya geçme emri vermekle yetindi. Hiçbir mazeret kabul etmiyordu ve yaşlı veziriazam, hastalığını ölümü ile kanıtlamış olarak Üsküdar'daki karargâhta vefat etti (Mayıs). Mirası, Anadolu'daki savaş için kullanılacak Hazine'ye devredildi[186].

Daha sonra korkunç bir anarşi dönemi başladı. Sultan, Anadolu'daki savaş için kendi hazinesinden para vermeyi reddetti. Yeni Veziriazam Derviş Paşa, Anadolu'ya gitmek istemedi. İstanbul'da kaymakam olan "Deli" Ferhad Paşa, Üsküdar'da parasını alamayan sipahiler tarafından taş yağmuruna tutuldu; karargâh söküldü ve asi Kalenderoğlu eşkıyalıklarına rahatça devam edebildi. Saruhan Eyaleti'nde Anadolu Beylerbeyi'ni yendi ve Manisa'ya saldırmaya hazırlandı. Bursa acilen tahkim edildi[187]. Aralık ayında Sultan I. Ahmed, Derviş Mehmed Paşa'nın korkunç idamını gerçekleştirdi. Tüm bu yeteneksiz adamların arasında gün ışığı gibi parlayan tek bir kişi vardı: Genç sultanı korkaklık ve cimrilikle suçlayan ve

ateşli bir konuşma ile dur durak bilmeyen atası Kanunî Sultan Süleyman'ı hatırlatan şeyhülislâm Sunullah[188].

Zamanın musahibleri arasında orduyu yönetecek kabiliyete sahip tek kişi olan Nasuh Paşa'nın seferi, mağlubiyet ile sonuçlanacaktı. Bu sefer, Bağdat'ı işgal etmiş olan Tavil Ahmedoğlu Mehmed'e karşı yapılacaktı, ama Kürt ve Arap birlikleri, altı aylık bir bekleme süresinden sonra hâlâ gelmemişti. Nasuh Paşa bu arada timarları yeniden düzenlemeye de girişmişti[189]. Bağdat önlerindeki muharebe, sayıca az olan Osmanlıların neredeyse kazanmalarına rağmen, mağlubiyet ile sonuçlandı. Bir çoğu davaya ihanet ettiler. Yenilen ve yaralanan Nasuh Paşa, İstanbul'a dönmeden önce birkaç hafta bir adada kaldı. Ahmedoğlu'nun ölümü, Nasuh Paşa ile savaşta değil, bir katilin elinden oldu[190]. Kısa bir süre sonra Halep ve Trablus valilerinin, bölgesi Şam'a kadar uzanan[191] Canbolatoğlu [Ali Paşa] tarafından öldürüldükleri haberi geldi[192]. Lübnan Dağları'nda o dönemlerde Dürzü Emir Fahreddin hiç rahatsız edilmeden hüküm sürüyordu[193]. Her ikisi de Kudüs'ün tekrar geri alınması için yapılacak yeni bir Haçlı Seferinin hayallerini kuran Toskana Arşidükü'nün Floransalı korsanları ile irtibat hâlindeydiler[194].

Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'daki itibarını yeniden kazandırmak Kuyucu Murad Paşa'ya düşecekti. Sadaret mührünü teslim aldığında Murad Paşa neredeyse 76 yaşında idi. Boşnak asıllı ve eski Yemen Beylerbeyi olarak İran Şahı'na esir düştüğü zamanlarda İran'daki şartları inceleme fırsatı bulmuştu. Veziriazam olduktan hemen sonra donanmanın ve ordunun ıslahı için sert tedbirler aldı. Aciz Kaptan-ı Derya Halil Paşa derhal görevden alındı ve altı ay sonra Osmanlı İmparatorluğu iyi durumda iki yeni büyük ve 40 küçük kadırgaya sahipti. Anadolu'daki isyancıların İstanbul'daki ilişkilerini, başkentte oturmayan insanları sıkı bir denetim altına alarak kesti[195]. Hiçbir musahib ve akrabaya taviz vermeden en önemli makamlarda oturan birçok kişiyi azletti. Tek sırdaşı, bir kadının oğlu olup, kızı ile evlendirdiği Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa idi[196]. Rumeli ve Anadolu beylerbeyliklerini daha yetenekli adamlara verdi ve yokluğunda kendisini temsil edecek yeni bir kaymakam atadı[197].

Veziriazam, küçük ama seçkin bir ordu ile Anadolu'ya geçtiğinde Kalenderoğlu Ankara'yı kuşatma altına almıştı. Şehre kapanan yeni Kastamonu Sancakbeyi, asiyi 40 top ile uzak tutmaya çalışıyordu. Kuyucu Murad Paşa, affetmeye meyilli görünüyordu, ama Konya'ya girdiğinde tüm

suçluları ve şüphelileri idam ettirdi. Konya'dan yola çıkarak güçlü Canbolatoğlu'nun üzerine yürüdü. Eski Karaman başkenti Larende'ye geldi, Silifke Sancakbeyi Muslı Çavuşu ve Toros geçitlerinde Adana'daki muharebeyi kaybeden tehlikeli Cemşid'i yendi. Kuyucu Murad Paşa, bunun üzerine Maraş birlikleri ile birleşerek, 24 Ekim 1607 yılında öncü birlikleri önemli bir mağlubiyet alan Canbolatoğlu'nun üzerine yürüdü. "Yirmi cellat sürekli olarak getirilen esirlerin başlarını kesmekle görevlendirilmişti[198]". Canbolatoğlu, tıpkı savaşa katılan Fahreddin Maanoğlu gibi Halep'e, buradan da Suriye çöllerine geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlılar zaferle esirgeyerek muamele ettikleri Halep'e girdiler. Sipahioğlanları Şam'a ve silahdarlar Trablus'a gönderilirken, veziriazam buraya kış karargâhını kurdu. Sipahilere ise eyaletlerine dönüp, bahara kadar orada kalma izi verildi.

Öldürülen Tavil Ahmedoğlu'nun kardeşi Mustafa'ya karşı savaşan Cığalazâde Sinan Paşa'nın Mezopotamya Beylerbeyliği'ne getirilen oğlu Mahmud Paşa, daha kış aylarında Bağdat'ı ele geçirdi[199]. Kalenderoğlu ve müttefiki Kınalıoğlu sadece Bursa dolaylarında Anadolu'nun ovalarına akınlar düzenliyorlardı. Canbolatoğlu, önce onların yanına geldi, ama Osmanlılara karşı savaşmalarına yardım etmek yerine gizlice İstanbul'a kaçtı. Ödül olarak kendisine Tımışvar beylerbeyliği verildi. Burada Deli Hasan ile aynı akıbete uğradı: İki yıl sonra Belgrad'da idam edildi[200].

Diğer iki isyancı, Bursa'yı Canbolatoğlunun yardımı olmadan ateşe verdiler ve Mihaliç'i alarak, Kalenderoğlu sultanların gücünün beşiği olan Hüdavendigâr Sancağı'nda hüküm sürmeye başladı. Silistre Beylerbeyi, onunla savaşmaya çalıştı, ama boşuna. Kalenderoğlu, ilk kez ortaya çıktığı Aydın ve Saruhan eyaletlerini ve Beylerbeyi Zülfikâr Paşa'nın engellemeye çalıştığı Karaman'ı[201] fethe çıktı.

1608 yılının bahar aylarında Veziriazam Kuyucu Murad Paşa Maraş Eyaleti'ne geldi ve burada Mısır birlikleri ile birleşti. Trablusşam birlikleri de gelince gerçekten de güçlü yeni bir ordu oluşturulmuş oldu[202]. Amaç, bu sefer Kalenderoğlunu cezalandırmaktı. Kalenderoğlu, yaşlı ve zayıf olarak gördüğü Kuyucu Murad Paşa ile kolayca başa çıkabileceğini düşünüyordu, ama Muslı Çavuş yanından ayrıldı ve Kalenderoğlu Mısırlılara saldırdığında, Halep ve Trablusşam beylerbeylerinin komutasındaki Suriye birlikleri onu yerle bir ettiler. Yenilen Kalenderoğlu birkaç sadık adamı ile birlikte Ardahan'a kaçtı ve en azından hayatını kurtarmak için Şii inancını kabul etti[203].

Veziriazam Kuyucu Murad Paşa, Sivas’tan hareket ederek, Bağdat’tan kaçan Kürtlerin İran sınırından geçmelerini engellemek için oldukça zor yollardan geçerek yoluna devam etti. Kürtleri yakalamayı başardı ve Adana Beylerbeyi’nin hayatını kaybettiği muharebe sırasında (4 Eylül) Kürtleri yenmeyi başardı. Bunu büyük bir ceza mahkemesi izledi. Kuyucu Murad Paşa, Bayburt’ta çok geç gelen Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa’yı sert sözlerle karşıladı. Ama gelişlerini Kuyucu Murad Paşa’ya duydukları şahsi düşmanlıklarından dolayı geciktiren diğer paşalara karşı daha affedici davrandı.

Kuyucu Murad Paşa’nın düşmanlarının etkisinde kalan Sultan I. Ahmed, Murad Paşa’ya kışı Erzurum’da geçirmesini ve bahar aylarında İran üzerine yürümesini emretti. Ama Osmanlı gücünü Anadolu, Suriye ve Kürt bölgelerinde tekrar tesis etmeyi başaran veziriazam, bu emre itaat etmeyi reddetti. Ayrıca askerler de iki yıl süren bir seferden sonra nihayet İstanbul’a geri dönmek istiyorlardı. Kuyucu Murad Paşa, Hasan Paşa’nın yumuşak karakteri sebebi ile sürekli olarak isyan ruhunu taşıyan Mısır’ın tekrar huzura kavuşturulduğunu biliyordu; Kulkıran Mehmed, ülkeyi baskı altına tutma ve her yeri talan etme hakkını kendilerinde bulan Memlükleri cezalandırmış ve ülkeyi sağduyulu ıslahlar ve yararlı çalışmalar ile huzura kavuşturmuştu[204]. Bu yüzden Kuyucu Murad Paşa, sultanın güvenini kazanan düşmanlarının tüm çabalarına rağmen kışı başkentte geçirdi.

1609 yılının bahar aylarında İran Şahı’na savaş açmayı kabul etti, ama önce Anadolu’daki isyanların son izlerini de ortadan kaldırmak istedi. İsyancıların kalan son liderleri Muslı Çavuş ve Manisalı Yusuf’u önemli vaatlerle kendi tarafına çekmeyi başardı. Muslı Çavuş, kısa bir süre sonra Zülfikâr tarafından öldürüldü ve Yusuf, veziriazamın çadırında kahve içerken cellada teslim edildi[205].

Böylece isyancılardan sadece 1607 yılında Floransa Arşidükü ile bir antlaşma imzalayan[206] Maanoğlu Fahreddin kalmıştı. Osmanlı donanması Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa komutasında onu Fenike Limanı’nda buldu ve 1612 yılında boyun eğmek zorunda bıraktı[207]. Vaat ettiği vergiyi ödemeyip, Frenklerle irtibata geçtiğinde – iki yıl boyunca İtalya’da görüldü – Kuyucu Murad Paşa’nın ölümünden sonra veziriazamlığa getirilen Nasuh Paşa, Küçük Ahmed Paşa’yı üzerine gönderdi. Birçok savaşta tecrübe edinen bu vezir, Dürzü emir Fahreddin’i kovmayı, kalelerini ele geçirmeyi, kardeşini ve yardımcısı Nasreddin’i yenmeyi başardı. Fahreddin Maanoğlu daha sonra İstanbul’da At Meydanı’nda idam edildi[208].

Kuyucu Murad Paşa, bir seferinde sultanın da ziyaret ettiği, Üsküdar ordugâhından henüz ayrılmamıştı. Ancak birkaç hafta sonra sultanın kesin emri[209] ile doğrudan Tebriz'e doğru yola çıktı. Buraya gelen İran Şahı'nı, tekrar geri alınan bu şehrin yakınlarında yendi (Haziran 1610) ve kışı Diyarbakır'da kış karargâhında geçirdi. İran Şahı, Kanunî Sultan Süleyman zamanında belirlenen sınırların tekrar kabulünü öngören barış tekliflerinde bulundu. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu Sultan III. Murad zamanında yapılan fetihlerden feragat edecekti. Bu teklifler tabii ki reddedildi ve Veziriazam Kuyucu Murad Paşa, tam yeni bir saldırının hazırlıklarını yaparken, nihayet yaşına yenik düştü. Fethettiği topraklarda 5 Ağustos 1611 tarihinde hayata gözlerini yumdu[210].

Anadolu'da korkaklığını ve yeteneksizliğini yeterince göstermiş, Arnavut asıllı entrikacı yeni Veziriazam Nasuh Paşa, İran elçilerini İstanbul'a getirdi[211]. Burada sadaret mührünü teslim aldı[212] ve sultanın kızlarından biri ile evlendi[213]. Osmanlı devleti, üç yıl süren görüşmelerden sonra yenilen İran Şahı'nın şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (1612). Tebriz, Şirvan, Revan, Gilan, Demirkapı eyaletlerini yaklaşık 136 verimli yerleri barındıran 14 sancak ile birlikte kaybettiler. Sadece Irak sınırı tekrar düzeltildi ve Dağıstan'daki Osmanlı müttefiklerine dokunulmayacaktı[214]. Şah, her yıl ipek kumaş olarak ödenen vergiyi bundan sonra da ödemeyi kabul etti. En azından dışa karşı görünüşü korumak için kabul edilen bu şart[215], aslında şahın en büyük oğluna timar olarak verilen Tebriz'in karşılığı idi[216]. Sultan I. Ahmed, yeni bir Kuyucu Murad Paşa bulmaya çalışmıştı, ama boşuna[217].

Hediyeler iki yıl boyunca gönderilmeyip, Gürcistan İranlıların saldırısına uğradığında, kısa bir süre öncesine kadar "imparatorluğun tek yetkili kişisi" olduğu ile övünen[218] Nasuh Paşa'nın ölümünden sonra 1615 yılında İran savaşı tekrar başladı[219]. Damad Öküz Mehmed Paşa, veziriazam olarak ordunun başına geçti. Yanlarında bir müneccim ile birlikte kış karargâhının kurulduğu Halep'e gelindi[220]. Sonraki yıl, Kara Davud Paşa komutasındaki Rumeli birlikleri ile Van, Diyarbakır ve Bağdat birliklerini etrafına topladı. Kars dolaylarına geldi ve kalesi kırk gün süren kuşatmaya direnen Revan'ı kuşattı. Kış aylarında geri çekilmesi ordunun neredeyse dağılmasına sebep oluyordu[221]. İran'dan geri dönen sipahiler, İstanbul'a "fakir, çıplak ve üstü başı yırtılmış bir vaziyette sultanın sipahilerinden çok dilencilere benzeyen" bir şekilde geldiler[222]. Bunun

üzerine Damad Öküz Mehmed Paşa, sultanın eniştesi olmasına rağmen, 1617 yılı başında makamından alındı ve neredeyse hayatını da kaybedecekti. Kuyucu Murad Paşa tarafından yetersiz olduğu gerekçesi ile görevinden alınan eski Kaptan-ı Derya Halil Paşa, 18 Ocak'ta veziriazamlığa getirildi[223] ve resmen ya ölmeyi, ya da zafer kazanmayı vaat etti[224]. İran Şahı, ipek vergisinin indirilmesini talep etti, ama Sultan I. Ahmed bunu kabul etmedi. İran elçisi tutuklandı[225]. 1617 yılının Kasım ayında Osmanlı ordusu yeniden Anadolu'ya geçeceği sırada, çocukluktan sıyrıldıktan sonra gururlu, imparatorluğun büyüklüğünün bilincinde olan ve belirli bir heybet kazanmış bir padişah olarak hüküm sürmüş Sultan I. Ahmed hayata gözlerini yumdu. Osmanlı Devleti'nin onurunun korunması için gerekli İran savaşının sorumluluğunu kendisinden sonra tahta çıkan aklî dengesi bozuk kardeşi Mustafa'ya bıraktı.

Üç ay sonra, 26 Şubat 1618 tarihinde deli Mustafa tekrar gençliğinin tamamını geçirdiği mahbesine kapatıldı ve bir fetva ile Sultan I. Ahmed'in hırslı, büyük oğlu II. Osman tahta çıktı[226].

Vezir Halil Paşa, bu hadiseler olurken Dıyarbakır'da kış karargâhında idi[227]. Orduyu güçlendirmek için tıpkı 1616 yılında olduğu gibi[228] yine Tatar Hanı'na başvurdu. Canbek Han, Anadolu'ya geldi ve ordunun bir bölümü yeni Batum Beylerbeyi komutasında Gürcistan'a akın ederken, Tatarlar Nahcivan dolaylarında akına çıktılar[229]. 1618 yılının bahar aylarında Halil Paşa Tebriz'e geçti ve görüşmeleri burada devam ettirdi. Ama Canbek Han, görüşmelerin sonuçlarını bekleyemeyecek kadar sabırsızdı. Diyarbakır, Van, Sivas birlikleri, Halep Valisi Abaza Paşa ve Rumeli sipahileri ile Erdebil'de bulunan şahın üzerine yürümek için aceleyle Serav'a doğru hareket etti. Bu birliklerden bir tek yeniçeriler, Osmanlı disiplinine uygun olarak savaşıyorlardı. Tatarlar ve Anadolu birlikleri vahşi bir gürûh gibiydi. İran komutanı Karçıgay Han onları büyük bir mağlubiyete uğrattı. Rumeli, Van ve Diyarbakır Beylerbeyleri savaş alanında hayatlarını kaybettiler[230].

Halil Paşa buna rağmen Erdebil'e doğru devam etti. Savaş istemeyen şah, bunun üzerine tekrar barış teklifleri getirdi. Üç beylerbeyinin hayatını kaybettikleri savaş meydanında önceki barışın şartları aynen kabul edildi. Halil Paşa, Tokat üzerinden geri döndü. İstanbul'a vardığında, bu aşağılayıcı barıştan dolayı öfkeli olan yeni Sultan Genç Osman tarafından derhal 18 Ocak 1619 tarihinde görevden alındı ve yerine tekrar selefi

Damad Öküz Mehmed Paşa getirildi[231]. İran elçileri yine ipek taşıyan arabalar, fil ve gergedan gibi nadir hayvanlar eşliğinde bu Rafızîlere hakaretler yağdıran halkın gözleri önünde İstanbul'a geldiler[232]. İran Şahı ile Çağatay bölgesindeki Özbek akrabaları arasında 1622 yılında çıkan savaş, İranlıları birkaç yıl boyunca meşgul etti[233]. İranlılar bu arada Kandahar, Hürmüz ve Lahora'ya kadar ilerlediler[234].

Orduyu tembelliğe alıştırmak Genç Osman'a göre değildi. Gratiani'nin ihaneti, Lehler tarafından gördüğü destek, Lehlerin Tutora bölgesindeki mağlubiyeti ve Hotin'in Lehler tarafından işgali, batıda yeni bir savaş başlatmak için yeterli sebepleri sağlıyordu. Ama 1621 yılında hiçbir sonuç getirmeyen savaşlar, yeniçerilerin yetersizliğini kanıtlıyordu. Bu yüzden Genç Osman genel bir ordu ıslahına hazırlandı[235].

Genç Osman'ın cimri olması; eski gelenekleri hiçe sayması; Pertev Paşa'nın kızı ile evlendikten sonra şeyhülislâmın kızına da talib olması ve geceleri sarhoş askerleri yakalamak için sokaklarda dolaşması[236], orduda planlanan reformdan, özellikle de savaşa bizzat giden padişahların devrini tekrar getirmeye ve böylece İmparatorluğu kurtarmaya çalışmasından daha az öfke yaratmıştı[237]. Lehistan'a karşı bir şey yapamıyordu, ama Anadolu'daki durumlar, İran ile eski savaşı tekrar başlatmak için fırsat sunuyordu. Kendi hazinesinden 800 bin altın harcayarak güçlü bir filoyu donattı, Berberistan birliklerini yanına çağırdı ve Mekke'ye hacca gitmek istediğini ileri sürdü[238].

Donanma, sultanın binmesi için hazır bekliyordu ki, buna engel olmak üzere yeniçeriler bir araya toplandılar. Şeyhülislâmın fetvası, onu yolundan döndürememişti. 18 Mayıs 1622 tarihinde asiler, Genç Osman'ın hocası Ömer Ağa'nın sarayını talan ettiler. Bir gün sonra sadece yeniçeriler değil, sipahiler ve onlar tarafından çağrılan ulema da At Meydanı'nda toplandılar. Şeyhülislâm, sultanın aralarında Ömer'in ve Veziriazam Dilaver Paşa'nın da bulunduğu altı musahibinin teslim edilmesini istedi. Genç Osman, onları vermeyi reddetti. Asiler bunun üzerine hiçbir engelle karşılaşmadan sarayın ilk avlusuna kadar ilerlediler. Kısa bir süre sonra Divân'ın kapısına vardılar. Akli dengesi bozuk Sultan I. Mustafa'yı bulmak üzere hareme kadar ilerlemeye cüret ettiler. Onu her zamanki gibi sessiz bir vaziyette odasında buldular. Genç Osman nihayet kızlarağasını ve veziriazamı öfkeli kitleye teslim etti, ama boşuna. Ulemanın direnmesine karşın Sultan I. Mustafa tekrar tahta oturtuldu ve hükümdar ilan edildi. Ata binemeyecek kadar zayıf

olduğu için eski saraya ve Orta Cami'ine taşımak zorunda kaldılar. 20 Mayıs'ta yeniçeri ağası, barışma tekliflerinde bulunduğu için öldürüldü. Kara Davud Paşa, Sultan I. Mustafa'nın annesi tarafından veziriazamlığa getirildi. Genç Osman, henüz öldürülen yeniçeri ağasının evinde idi. Yanı başında Hüseyin Paşa yeniçerilerin öfkesine kurban gitti. Sultan Genç Osman, başında kirli bir sarık, perişan bir at üzerinde alaylar ve tehditler altında İstanbul sokaklarından geçirilerek muzaffer yeniçerilerin kışlasına getirildi. Yeniçeriler, hayatını bağışlamak istediler, ama Kara Davud Paşa ve yeni Valide Sultan'da hiç acıma yoktu. Kara Davud Paşa, Genç Osman'ı Yedikule zindanlarına götürdü. Genç Osman burada veziriazam ve birkaç subay tarafından en aşağılık biçimde öldürüldü[239]. "Kutsal bedeni", diyor Evliya Çelebi "eski bir hasırın üzerine yatırıldıktan sonra cebecibaşı Gafur Ağa sağ kulağını ve bir yeniçeri parmağındaki yüzüğü almak için parmağını kestiler[240]". Naaşı, gizlice Sultanahmet Cami'inde defnedildi[241].

Katiller, bu rezaletin meyvelerini çok uzun süre toplayamadılar. Kara Davud Paşa'dan sonra veziriazamlığa Mere Hüseyin Paşa getirildi. Selefi gibi o da durumu kontrol altına alamadı ve orduyu Anadolu'ya göndermek isteyince, makamından alınmasını talep ettiler. Valide Sultan, belirlediği üç kişi arasından seçim yapmalarını istedi: Cevapları: "Mustafa seçsin" oldu. Ama bu şekilde seçilen veziriazam askerlerin hoşuna gitmedi ve bahar aylarında devletin en yüksek makamına Gürcü Mehmed Paşa getirildi[242]. Veziriazam, sipahilerin, kutsal yerlerin vakıf yönetimini talep edip, hatta bu isteklerine de nâil olmaları derecelerine varan anarşinin önünü kesmek için tedbirler almaya başladı.

Yıl daha sona ermeden Anadolu'daki eyaletler, sadece kendi efendilerine karşı zafer kazanabilen yeniçerilerin ve sipahioğlanlarının hakimiyetine karşı ayaklandılar. Bağdat'ta büyük bir isyan başladı[243]. Trablus Beylerbeyi Yusuf Paşa, saray kapıkullarına boyun eğmekte olan, yeni hükümeti tanımayı reddetti. Diyarbakır'da Hafız Ahmed Paşa ayaklandı[244]. Erzurum'da, yetmiş akçe karşılığında satın alınan Kafkaslı bir köle olan ve kendi yetenekleri sayesinde yükselen Hristiyan asıllı Abaza Mehmed Paşa[245], ellerine Genç Osman'ın kanı bulaşan ve onu tutuklayıp her türlü kötü muamelede bulunmuş olan[246], Erzurum'u talan eden yeniçerilere karşı isyan bayrağını açtı. Aynı yeniçeriler, Ahıska'yı ele geçiren şahın üzerine gönderildiklerinde sefere çıkmayı reddettiler[247]. Abaza Mehmed Paşa, onları kaleye toplayıp, kapattı ve onlara burada

“boyun eğdirdi”[248]. İstanbul’daki yeniçeriler Kaptan-ı Derya Halil Paşa’ya Abaza Mehmed Paşa’nın dostu olarak düşmanlık beslediler ve veziriazamın da Erzurum’daki Abaza Paşa’nın hamisi olduğunu iddia ediyorlardı. Anadolu’daki vergileri toplamakla görevlendirilen sipahilerin suçları yüzlerine karşı açıkça söyleniyordu. Bazı sipahiler, “şehirlerde ve köylerde öldürüldüler”. Bir zamanlar Anadolu’da asi olarak savaşan askerler, kibirli yeniçerilerin yerini almaya hazırdılar[249].

1623 yılı başlarında sipahiler yine ayaklandılar. Kara Davud Paşa’nın Osmanlı hanedanının tüm şehzâdelerini ortadan kaldırmak ve Osmanlı tahtına akli dengesi bozuk eniştesi Sultan Mustafa yerine, onun kız kardeşlerinden birinden olan oğlunu geçirmeye çalıştığını[250] ve devlet için tehlike arz ettiğini iddia ettiler. Bunun üzerine Genç Osman’ın katlinde parmağı olan Kara Davud Paşa ve katline katılan tüm diğerlerinin teslim edilmesini ve Genç Osman’ı öldürdükleri yerde öldürülmelerini talep ettiler. 8 Ocak’ta Sultan Mustafa sarayın penceresinde göründü ve Kara Davud Paşa’nın cezalandırılmasını onayladı; hatta kesik başını getirenlere yılda 400 skudi getiren bir timar vereceğini açıkladı. Divân’da Genç Osman’ın katillerinden biri olan cebecibaşının başı vuruldu. Kara Davud Paşa bir saman yığını altına saklanmış hâlde bulundu. Ölümle burun buruna gelince, Sultan Mustafa tarafından imzalanmış ve Genç Osman’ın katlini emreden bir fermânı gösterdi. Bunun üzerine yeniçeriler onu ortalarına aldılar ve bir an için sanki Kara Davud Paşa tekrar veziriazamlığa getirilecekmiş gibi göründü[251]. Ama yeniçerilerden bir kısmı onu Yedikule Zindanları’na götürdüler ve burada Sultan Mustafa’nın yazılı emri ile başı kesildi[252].

Mere Hüseyin Paşa 5 Şubat’ta Gürcü Mehmed Paşa’nın yerine geçti ve her türlü tedbiri almaktan çekinmeyerek, asıl hükümdar gibi davranmaya başladı. Hristiyan elçileri “öfkeli, tehlikeli, vahşi bir hayvan”[253] gibi hakaretlere boğuyordu ve dokunulmazlıklarına rağmen, ulema sınıfından insanları dövdürüyordu. Ulema, çiğnenen onurlarının intikamı için Anadolu’daki asilerin kazanmasını yürekten diliyorlardı[254].

Abaza Paşa, gerçekten de yolu üzerinde bütün yeniçerilerin mülklerine el koyarak İstanbul’a doğru ilerliyordu. Sadece Bursa’ya kadar gelen[255] Cığalazâde Mahmud ve yeni yeniçeri ağası, karşısına çıkmaya cesaret ettiler. Abaza Paşa, Ankara’yı kuşattı ve şehri ele geçirdi[256]. Nisan’da ulema da ayaklandı, ama yeniçeriler bu ayaklanmayı acımasızca bastırdılar[257]. Ağustos’ta sipahiler tekrar yeniçerilere karşı isyan ettiler ve

yeniçeri kışlasına sığınan Mere Hüseyin Paşa’nın teslim edilmesini istediler. Taraftarları, onu ellerinde silahları ile savunmayı göze alamadılar ve sipahilerin talebini yerine getirdiler. Sürgündeki Halil Paşa geri çağrılarak, Mere Hüseyin Paşa’nın yerine getirildi. İstanbul’a gelişine kadar Sultan I. Ahmed’in damatlarından biri olan[258] Kemankeş Ali Paşa devlet işlerinin yönetimini üstlendi[259].

Askerler, emrinde 17 beylerbeyi ve 16 sancakbeyi bulunan ve yeniçeri olmayan herkese karşı gösterdiği adalet ve esirgeme ile büyük saygı gören Tokat ve Sivas fatihi Abaza Paşa’ya karşı bir seferin düzenlenmesini istiyorlardı[260]. Bu emri verecek olan padişah ise bulunamıyordu. Nihayet saraya geldi, ama işler öyle gelişmişti ki, nihayet akli dengesi bozuk bir insanın ve birkaç suçlunun askerî anarşiye dayanan karanlık iktidarı sonunda çöktü. Valide Sultan, oğlunun kurtarılması için Genç Osman’ın kardeşlerini kurban vermeye hazırdı, ama boşuna. Yeni veziriazam şehzâdeleri köşke yanına getirtmişti. Bir gün sonra, 11 Eylül 1623 tarihinde saraya 30 bin kişi hücum etti. Sultan Mustafa direnmedi, aksine etrafında olup bitenleri anlamsız gözlerle seyrediyordu ve kendi adını bile zor söylüyordu. Şehzâde Murad, toplanan insanların isteği üzerine Divân’ın kapısında belirdi. Beyaz kadife elbiseler içinde, incilerle bezenmiş kırmızı perdeler örtülü, altın ve mücevher süslü dört sütunlu bir divân üzerinde oturuyordu. Şeyhülislâm elini öptü ve Murad, başını bu yasa koruyucusunun omzuna eğdi. Askerler, karşılarında “dolgun yüzlü, siyah sakallı, gri gözlü, geniş omuzlu ve arslan pençesi gibi elleri olan uzun boylu, güçlü, genç bir adam” gördüler[261]. “Başkent, yeni bir görüntüye kavuştu ve genç yaşlı herkes mutlu idi[262]”. İmparatorluk nihayet yeni bir sultan bulmuştu[263].

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD'IN MUTLAK HÜKÜMDARLIĞI

VE DÜZENİN TEKRAR SAĞLANMASI.

SULTAN MURAD’IN İÇERDEKİ FAALİYETLERİ.

İRAN SAVAŞI[*]

Sultan IV. Murad, tahttan indirilen amcası Mustafa'yı hayatta bıraktı: Akli dengesi bozuk eski sultan sarayın içinde kapalı tutuluyordu. Etrafında sadece birkaç hizmetli vardı. İstanbul sakinleri kendisinden saygı ile "evliya" gibi bahsediyorlardı ve askerler Anadolu'da kazandıkları zaferler sırasında aralarında bulunduğunu anlatıyorlardı. Nihayet vefatıyla naaşı Ayasofya Camii'nde bulunan ve "Nuh-ı Nebî'den kalma" eski bir yağhane kubbesi olan kâgir bina içine defnedildi[1]. Sultan IV. Murad, ancak Revan Seferi sırasında yetenekli kardeşleri Bâyezid ve Süleyman'ı ortadan kaldırması gerektiğine karar verdi. Bunlar Harem kadınlarının kulelerden cellatlara taşlar ve oklar yağdırarak direnmelerine rağmen, boğduruldular[2].

IV. Murad, çok iyi bir tahsil görmüştü ve hakkında çok büyük umutlar besleniyordu. Ramazan ayında oruç tutmadığı, camileri çok nadiren ziyaret ettiği ve müezzinler ile zekâtlar için ayrılan paranın miktarını indirdiği için[3] dindar sayılmıyordu, ama ahlaka çok önem veriyordu. Müslümanlara "yozlaşma mekanı olan" kahvehane ziyaretlerini[4] ve tütünü[5] yasakladı ve gençliğinde kendisi de değerli şarabları sevmesine rağmen, bozahâneleri ve meyhaneleri kapattırdı[6]. Kitapları seven ve sekiz veya dokuz saatte Kur'an'ı ezbere hatim eden çalışkan öğrencilere kaftanlar, değerli eşyalar, altınlar veren eğitimli bir adamdı. Ünlü Seyyah Evliya Çelebi'yi, Farsça yazılmış Şehnâme okumak üzere saraya çağırmıştı[7]. Hicivlerinden birini okurken düşen bir yıldırım sebebiyle böyle şeyler yazmasını yasakladığı ve daha sonra buna riayet etmediği için öldürtülecek olan Nefi Efendi'nin hicivlerini severek okuyordu[8]. Arkasında ayrıca kendi şiirlerini topladığı bir cilt bıraktı ve askerler tarafından öldürülen musahibi Musa Çelebi'yi anlatan şiirini okudukları zaman, bunu üzüntü ile dinliyordu:

Yola düşüp giden dilber - Musa'm eğlendi gelmedi
Yohsa yolda yol mı şaşdı - Musa'm eğlendi gelmedi[9]

Tuğrakeşlikte nişancıyı bile geçiyordu[10]. Sarayda olduğu akşamlarda emektar askerlere şanlı geçmişi anlattırıyor, müzik ve şiir dinliyor ve rakkasların oyununu seyrediyordu. Sultanın en sevdiği eğlencelerden biri, İstanbul ve çevresindeki bahçelerde gezinmekti. Sık sık Göksü, Çengelköy ve Sarıyer'de gezintiye çıkardı[11]. Genelde cimri olup, büyük bir hazine topladığı hâlde adına bir cami bile yaptırmadı ancak, Üsküdar'da Kandilli,

Beylerbeyi ve Revan köşklerini yaptırdı[12]. İyi bir binici, rakiplerini genelde yenen iyi bir güreşçi ve Mısır'a kadar uzaktaki camilere ve dost hükümdarlara, hatta Alman Kayser'e bile okları ile deldiği kalkanları gönderen iyi bir okçu olarak eski soyun gerçek bir çelebisi gibi idi[13]. Venedik Balyosu, kendi tebaa tarafından çok sonraları "Osmanlı Sultanları arasında en kanlısı" olarak tanımlanacak Sultan IV. Murad'ın "barışçıl karakterinden" övgü ile bahsediyordu[14].

Sultan IV. Murad'ın en büyük Sultanların ve Büyük İskender'in saltanatlarıyla[15] kıyaslanacak hükümdarlığı, üzücü başladı. Hazine tamamen boştu – içinde sadece altı altın kesesi ve içinde değerli eşyalar bulunan birkaç sandık bulundu[16]. Askerler cülûs bahşişlerini hemen istiyorlardı ve veziriazamın teklif ettiği gibi gümüş olarak değil, saf altın olarak. Hükümet, onurunu ayaklar altına alarak Hristiyan elçilerden 4 milyon altın istedi, ama bu parayı bir kısmı vermek istemedi, bir kısmı da verecek durumda değildi[17]. Genç Murad'ın sünnet düğünü saray içinde mütevazı bir şekilde yapıldı[18]. Genç hükümdar, geceleri bostancıbaşı ve silahdar Melek Ahmed ile birlikte İstanbul sokaklarını dolaşıyor ve bozulan düzeni tekrar sağlamak için kanlı tedbirler alıyordu[19].

Anadolu'daki asilerin cezalandırılması o anda mümkün değildi. Bağdat Beylerbeyi Bekir Paşa da asilere katılmış[20], kendisine karşı gönderilen Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa'yı yenmiş[21] ve kuşatmaya alındığında, Şiilerin büyük saygı gösterdikleri Hz. Ali ve Hanefi mezhebinin kurucuları Ebu Hanife ile Abdülkadir [Geylani]'nin mezarlarının burada bulunması sebebi ile kutsal sayılan Bağdat'a İranlıları çağırdı. Bağdat Paşası ilan edilmeyi ve Hafız Ahmed Paşa'nın yerine geçirilmeyi başardı, ama İranlıların hakimiyetinden kurtulmaya çalıştığında, 1623 yılında İran komutanı Karçıgay'ın saldırısına uğradı. Osmanlı yardımcı birlikleri, İranlılar tarafından tuzağa düşürülen komutanlarını kaybettiler. Nihayet Bekir Paşa'nın oğlu Mehmed İranlılara Bağdat'ın kapılarını açtı. Hz. Ali'nin mezarının kutsallığını bozdukları iddia edilen Sünniler arasında büyük bir katliam gerçekleştirildi. Bekir Paşa, oğlunun gözleri önünde yavaş yanan bir ateş ile işkence edildi ve neft doldurulmuş bir kayık üzerinde Dicle Nehri üzerinde yakıldı[22]. Hafız Ahmed Paşa, kuzeyde Abaza Paşa'nın birlikleri ile savaşırken, Musul teslim oldu[23]. Irak'ın bu ikinci başkenti aynı yıl içinde Türkler tarafından tekrar ele geçirildi.

Bu arada Sultan IV. Murad, Vezir Kemankeş Kara Ali Paşa ve enerjik, güzel annesi Çerkes asıllı Kösem Sultan'ın etkisi altında idi[24]. Kemankeş Kara Ali Paşa'nın konumunu sağlamlaştırmak için devletin en çalışkan ve yetenekli adamları olan şeyhülislâmı, Halil Paşa'yı ve Gürcü Mehmed Paşa'yı, birliklerin komplo kurmasını sağladıkları gerekçesi ile tutuklattı. Aynı şüphe ile Bağdat[*] Beylerbeyi Bekir Paşa da saraya çağrıldı ve Kemankeş Kara Ali Paşa'yı makamından indirmek istediği için gizlice öldürüldü. Defterdar, Yedikule'deki zindana atıldı[25]. Sultan IV. Murad, askerler tarafından sevilmediği için kendi eniştesi Bayram Paşa'yı yeniçeri ağalığından almak zorunda kaldı[26].

Ama yeni sultan yavaş yavaş kendi iradesinin farkına varmaya başladı. Bostancıbaşı Mehmed Ağa'yı öldürttüğü sırada: "Amcam gibi deli olduğumu mu sanıyorsun?", diye sordu. Genç Osman'ın, tecrübeli ve anlayışlı bir adamı olan kızlarağası, Mısır'dan geri çağrıldı, Halil Paşa ve yaşlı Gürcü Mehmed Paşa tekrar serbest bırakıldı[27]. Fransız bir elçinin dediği gibi, efendilerinin katlinden sonra bir süreliğine uzak kalan "vieille meute" ("eski ekip") tekrar bir araya geldi[28]. Bunlara, haklı olarak yerine veziriazamın kayınpederinin getirileceğinden endişe eden şeyhülislâm Esad Efendi de katıldı. Topal Receb Paşa ve eşi, Sultan Murad'ın kız kardeşi, sultanın gitgide asli danışmanları hâline gelmeye başlamışlardı[29]. 1624 yılının Nisan ayında Kemankeş Kara Ali Paşa, tıpkı aylar önce Bekir Paşa'nın başına geldiği gibi, kendisini bekleyen akıbetten haberi olmadan saraya son kez gidiyordu. O da askerler ile birlikte komplo kurmakla suçlanarak idam edildi[30].

Hiç istememesine rağmen halefi olarak veziriazamlığa getirilen, Şam'dan yeni dönmüş eski silahdar Çerkes Mehmed Paşa, derhal Anadolu'ya, Abaza Paşa'nın üzerine yollandı[31].

Abaza Paşa Sivas'ta[32] yeniçerileri kana boğdu. Karahisar'a, üzerine gönderilen, ancak Sultan Mustafa'ya ihanet eden Maraş Beylerbeyi Murtaza Paşa ile birlikte muzafferen girdi. Burada kendisine bir süredir rahatsızlık veren Kalavun Paşa'yı idam ettirdi. Abaza Paşa'ya karşı gösterilen bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Anadolu insanının bağımsızlık duygusunun ve başkentteki kendini beğenmiş yeniçerilere yenilen Anadolu askerlerinin bunlara duydukları nefretin birleştiği bu asi, şimdi Çerkes Mehmed Paşa'nın karşısına çıkacaktı[33].

26 Ekim 1624 tarihinde Boğdan Prensi Radu Mihnea, Abaza Paşa'nın kaçtığını ve birliklerinin dağıtıldığını yazıyordu. Çerkes Mehmed Paşa, Konya üzerinden Kayseri Ovası'na inmişti. Yeniçeri Ağası Hüsrev'in yiğitliği ve Türkmenlerin kaçışı Ağustos ayında ordunun zaferi kazanmasına sebep olmuştu ve Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa Tercan'a kadar ilerleyebilmişti. Abaza Paşa ortadan kayboldu ve ailesi İstanbul'a getirildi. Sonbaharda asilerle antlaşma yapıldı ve Abaza Paşa'nın Erzurum'da kalabileceğine karar verildi. Sultan IV. Murad'ın bu affedici tutumu asi Abaza Paşa'nın karakterinden kaynaklanıyordu. Çoğu, özellikle de ulema sınıfı onun karakterinde, sadece Genç Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen ve imparatorluğun iyiliğini ve onurunu düşünen, dindar ve Osmanlı Devleti'ne yürekten bağlı sadık bir hizmetkârını görüyordu[34]. Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa, aynı yılın sonuna doğru Tokat'taki karargâhta hayata veda etti[35].

Halefi, Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa oldu. Mayıs ayında Diyarbakır dolaylarına geldi. Gürcüler Tiflis'i ellerine geçirirken[36], Sultan I. Mustafa'nın son aylarında Bağdat, Musul, Derbend, Şirvan, Şemahi, Revan, Nahcivan, Tebriz, Şeki, Ereş ve Merend'i işgal eden İranlılarla savaş tekrar başlatılacaktı[37].

Kerkük yakınlarında 1625 yılının Mayıs ayında Karaman Beylerbeyi İranlı bir birliği yendi. Aynı zamanda İran Şahı tarafından Gürcistan'a akın eden Magrav Han'ın yardımına gönderilen Karçıgay, Gürcü prense yenildi ve öldürüldü. Hafız Ahmed Paşa, bu haberi Diyarbakır karargâhında aldı[38].

Magrav Han, bağımsız yönetici olarak Gürcü kalelerinde bırakıldı ve Hafız Ahmed Paşa Bağdat'a hareket etti. Şehir, veziriazamın yanında getirdiği üç top ile – dikkatli veziriazam, ancak bu kadar top getirmeyi uygun görmüştü - 70 gün boyunca top ateşine tutuldu, ama boşuna. Yapılan hücum da sonuç getirmedi. Buna ve Şah Abbas'ın oğlu İsa ile yaklaştığı haberine rağmen, yeniçeriler ve sipahiler, burada sert geçmeyen kış boyunca kazdıkları hendeklerde kalmak istediler. Ancak 27 Mayıs'ta yapılan yeni bir meydan savaşı başarısız olunca, birlikler isyan ederek, Hafız Ahmed Paşa henüz İranlılarla barış görüşmeleri yaparken, geri dönmek istediler. Ordu, sadece Diyarbakır'da ara verilen geri dönüş yoluna çıkınca, yine vahşi ve disiplinsiz bir çeteye benziyordu[39]. Kış karargâhı bu sefer Tokat'a kuruldu[40].

1626 yılının bahar aylarında İstanbul’da bekletilen birlikler ayaklandı. Sultan IV. Murad’ı kaymakam Gürcü Mehmed Paşa’yı teslim etmeye zorladılar ve onu idam ettiler. Ayaklanmayı çıkartanlar, kısa bir süre sonra aynı akıbete uğradılar[41]. Yeniçeriler aynı dönemde Halep karargâhında yeni bir ayaklanma çıkarttılar. Böylece Aralık ayında bir şair olan Veziriazam Hafız Ahmed Paşa görevinden alındı.

Hafız Ahmed Paşa’nın halefi yaşlı Halil Paşa, iki yıl boyunca Anadolu savaşlarında serasker olarak görev yaptı. Göreve getirildikten hemen sonra Abaza Mehmed Paşa üzerine gönderildi ve bir düşmanı bırakıp, bir diğerine yönelerek, plansız bir karargâh hayatı sürdü. 1627 yılının Mart ayında Halep’te idi. Ahıska’nın kuşatmadan kurtarılması için gönderdiği Dişlenk Hüseyin Paşa, İranlılar tarafından mağlubiyete uğratılıp, öldürüldü[42] ve şehir İranlıların eline geçti. Halil Paşa’nın bizzat katıldığı Erzurum kuşatması, tıpkı selefi gibi anlaşılmaz bir biçimde topları geride bıraktığı için başarısız oldu[43]. 1628 yılının baharında (Nisan), Halil Paşa yetersizliğini yeterince kanıtladığı için sadaret mührünü tekrar geri vermek zorunda kaldı[44].

Anadolu’daki savaşlarda dördüncü vezir[45] Hüsrev Paşa, daha atik hareket etti. Faaliyetlerine Tokat’ta idamlarla başladı. Zamanında top temin etti ve Eylül ayında Abaza Paşa’dan daha erken davrandı. İki hafta süren bir direnmeden sonra asilerin başı Abaza Paşa teslim olmayı kabul etti. 18 Eylül’de hiç korkusuz Osmanlı karargâhına geldi ve İstanbul’a götürüldükten sonra Sultan IV. Murad’ı kendisine ve Genç Osman’ın davasına karşı sadakatine ikna etmeyi başardı. Beylerbeyi olarak Bosna’ya, daha sonra Tuna boylarına gönderildi. Hayata ancak 23 Ağustos 1634 tarihinde celladın elinde veda etti. Çoğu insan daha sonra ortaya çıkarak, Takımadalar’daki eşkıyalıkları ve Danimarka’daki esareti ile övünen başka bir Abaza’nın, celladın elinden kurtulmayı başaran bu kahramandan başkası olamayacağına inanıyordu[46]. Aynı zamanda Ahıska ve Çıldır da tekrar ele geçirildi[47].

Bağımsız bir bey gibi hareket eden ve sultana bile rapor vermeyen[48] Boşnak asıllı Hüsrev Paşa, ikinci bir sefer düzenleyerek Anadolu’daki karışıklıkları sona erdirmeye ve Osmanlı’nın onuru ile oynadıkları için İranlılardan intikam almaya kararlı idi. Kuyucu Murad Paşa’nın gerçek bir halefi olarak Anadolu’nun ve Suriye’nin kuyularını asilerin cesetleri ve kesik başları ile doldurdu. Ulûfelerini beğenmeyen sipahioğlanlarının

başındakileri idam ettirip, ayaklanmalara katılanların timarlarının ellerinden alınmasını emrederek, genç sultana gelecek için iyi bir örnek oldu. Bu sert tedbirlerden, ancak bütün asilerin ortadan kaldırılmasından sonra vazgeçildi. Şarab bardağını en az kılıcı kadar kaldırmayı seven Şah Abbas'ın ölümü, İran'a yapılacak seferin zaferle sonuçlanmasını sağlayacak gibi görünüyordu.

Halep karargâhında önce Müslüman olan Magrav, oğulları ve tüm adamları ile birlikte Gürcistan Eyaleti'nde baskı uygulayarak para topladığı gerekçesi ile idam edildi. Daha sonra Osmanlı ordusunu beslemek üzere mülklerine el konuldu. Düşman topraklarına yapılan akınlar ayrıca erzak getiriyordu. 1629 yılının Aralık ayında uzun süren bir yağmur dönemi sırasında[49], Şehrizor Kalesi ele geçirildikten sonra[50] Musul'da karargâh kuruldu.

1630 yılının Ocak ayında ordu Bağdat'a doğru hareket etti, ama çok yavaş ilerleyebildi. Ordunun bir kısmı Nisan ayında İran komutanı Zeynel'e büyük bir mağlubiyet yaşattı. Hüsrev Paşa, birçok kalenin tekrar kullanılır hâle getirilmesi ile bu eyaleti tamamen güvence altına almak istiyordu. Osmanlı ordusu Hemedan'dan ayrıldıktan sonra önceleri verimli olan bu şehirden sadece kalıntılar geriye kaldı. Dergezin'den sonra ordu tekrar "kutsal Bağdat" şehrine yöneldi. Şah Safi Mirza'nın adamları hiçbir yerde görülmüyorlardı. Osmanlı ordusu ancak Ekim ayında Bağdat'a varabildi[51]. Birçok kurban verilen kırk günlük kuşatmadan sonra Hüsrev Paşa öfke ile geri çekilmeyi emretmek zorunda kaldı ve kışı Musul'da geçirdi[52]. 1631 yılı da daha iyi bir başarı getirmedi. Hüsrev Paşa, Bağdat'ı fethetmeyi bir kez daha denemekten vazgeçti. Komşu İran bölgeleri talan edilmişti ve yine hiçbir İran ordusu, hiçbir İran elçisi ortaya çıkmadı. Veziriazam Hüsrev Paşa nihayet üç yıldır doğru dürüst bir savaşa girmeyen ve terk edilmiş Hemedan dışında önemli bir şehri ele geçiremeyen askerlerin huzursuzlukları sebebi ile Musul'a geri dönmek zorunda kaldı. 1631 yılının Ekim ayında burada azledildiğine dair haberi aldı.

Bu haber üzerine yeniçeriler arasında genel bir ayaklanma çıktı. Anadolu'daki birçok şehirde müdafaa kıtaları Divân-ı Hümâyûn'un emirlerine itaat etmeyi reddetti[53]. Kısa bir süre sonra isyanlar İstanbul'a sıçradı.

Sultan IV. Murad, Hüsrev Paşa'yı kendi inisiyatifinden çok, Vezir Hafız Ahmed Paşa'nın, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, defterdarın, devasa yapılı güreşçi Deli Hasan'ın ve şeyhülislâmın sözlerine kanarak görevinden

azletmişti. Yeniden veziriazamlığa getirilen Hafız Ahmed Paşa bu sefer de kararsız ve korkaktı. Murtaza Paşa, onu istediği gibi etkisi altına alabiliyordu, ama Anadolu'daki isyanlar ve son görev değişikliğinden sonra kaymakamlıktan alınan Topal Reçep Paşa'nın entrikaları ile aynı zamanda mücadele edecek durumda değildi.

Hafız Ahmed Paşa, 2 Şubat 1632 tarihinde saraya giderken üzerine taşlar atıldı. Yakındaki şifa yurduna ve sarayın bahçelerine sığındı. Sultanın yanına vardığında tanımadığı serserilerin saldırısına uğradığını söyledi. Ama 3 Şubat'ta tekrar sipahilerin saldırısına uğradı ve başından yaralandı. Attan düştü ve saraya yürüyerek vardı. 12 bin asi, Divân kapısına gelmek zorunda kalan vezirlerden, Hafız Ahmed Paşa'nın, defterdarın, yeniçeri ağasının başlarını ve şeyhülislâmın görevden alınmasını talep etti. Sultan, bu talepleri yerine getirmeye niyetli değildi, ama geri çekildiğinde arkasından tehditler yağdırıldı. Yeni bir Sultan katli mümkün görünüyordu. Bu yüzden Hafız Ahmed Paşa kendini kurban etmek zorunda kaldı. Sultan kızı olan eşine bir mektup yazdıktan sonra, talihsiz adam dizlerinin üzerine çöktü ve af diledi. Gözü dönmüş kalabalık cellatlara iş bırakmadı: Hafız Ahmed Paşa ellerini gözlerine götürdüğünde, ellerini kestiler ve bedenini parçaladılar. Sultan IV. Murad bu sahneyi izlemek zorunda kaldı. Sıçrayan kanlar elbisesine değdiğinde yüzü kireç gibi oldu ve bu olayın etkisini günlerce üzerinden atamadı[54].

Birkaç gün sonra, 12 Mart'ta, Hüsrev Paşa'nın Murtaza Paşa tarafından Tokat'taki karargâhtan gönderilen kesik başı korku içindeki İstanbul'a geldi. Murtaza Paşa, şehri top ateşine tutacağına dair tehditlerde bulunmuştu[55]. Bunun üzerine yeniçerilere ve sipahilere düşman olan saray ileri gelenlerinin aranmasına daha da ısrarlı devam edildi ve elçilerin evlerine kadar girildi. At Meydanı'nda, yeni veziriazamın penceresinin altında yeniçeri ağasının cesedi bir ağaca bağlandı ve üzerine oklar atıldı. Aynı ağaçta başı kesilen defterdarın cesedi de bulunuyordu. Sultanın en sevdiği musahibi Musa Çelebi, Topal Receb Paşa'nın kendisine verdiği tüm sözlere rağmen, asiler tarafından hançerlenerek öldürüldü[56]. Kara listede bir ara Murtaza Paşa'nın da ismi yazıyordu[57].

Bu hadiseler, Sultan IV. Murad'ın iktidarının dönüm noktası oldu. Murad, o gün yaşanan zulmü; sadık veziriazamının gözlerin önünde parçalanmasından kaynaklanan aşağılanmışlık duygusunu; musahibi Musa'nın ölümünden duyduğu acıyı ve gözü dönmüş askerlerin hiddetli tehditlerini bir daha hiç unutmadı. Kalbi, sırf kendi hırsları sebebi ile bu

hadiselere sebep olanlardan; sultanın kurduğu düzene karşı gelen asilerden ve ele avuca sığmaz serserilerden oluşan ayrıcalıklı yeniçeri ve sipahi sınıfından intikam almak için yanıp tutuşuyordu. Hüsrev Paşa'nın ve Kuyucu Murad Paşa'nın yaptıklarını yaparak; sürekli olarak bütün suçluları, direnenleri, hatta şüphelileri ve bazen de suçsuzları idam ettirerek, Osman Bey'in haleflerine, tepedeki sultana karşı eski mutlak itaat geleneğini tekrar geri getirmek için tek çare olan korkuya dayalı bir hükümdarlık kurmak zorunda kaldı.

Zamanının en güçlülerini; talepkâr ve doymak bilmeyen devşirme sınıfını; ayrıcalıklı askerleri, hatta ulema sınıfını hedef alan bu kurtuluş harekâtı, hâlâ etkili olan geleneklerin dışında, İstanbul'un gerçek Türk halkının sempatisi ile büyük ve beklenmedik bir destek buldu. Venedik Balyosu'nun yaklaşık bir milyon olduğunu tahmin ettiği İstanbul halkının sadece yarısı, ataerkil zamanlarından beri sade, dindar ve barış içinde yaşayan "doğuştan Türk'tü". O kadar barış içinde yaşıyorlardı ki, dört yılda dört cinayet görülmemişti[58]. "Dinlerini bir kenara bırakırsak", diyordu Venedik Balyosu "bu halkın bulunabilecek en iyi halk olduğunu söyleyebiliriz ve içlerinden Hristiyan devşirmeler ve Yahudileri çıkartılabilse, imparatorluğun bütün şehirleri neredeyse birer manastır olurdu diyebiliriz[59]". İstanbul'daki Türk loncalarının oluşturduğu birlikler, Sultan IV. Murad'ın Anadolu seferlerindeki en büyük dayanağı idi. Fazla tecrübeli olmayan, ama bozulmamış ve sadık bu savaşçıların arasında kendini yozlaşmış yeniçeriler ve başkentin en aşağı ayaktakımlarından toplanarak yeniçeri ocağına kaydedilen "Türk yeniçerileri[60]" arasında hissettiğinden çok daha iyi ve güvende hissediyordu. Herkese korku salan IV. Murad, genç yaşta hayata veda ettiğinde, arkasından dürüst duygularla ağlayan yine İstanbul'un avam takımı idi, çünkü "korku salarak büyüklerin gücünü ve askerlerin kibirli cüretkarlığını kontrol edebiliyordu"[61].

Yeniçeri, sipahioğlanı, ağa ve yüksek makam sahibi olarak ruhani makamların dışında herşeyi ellerine geçirmiş devşirmeler, ancak her zaman etkili olan bir tek araçla alt edilebilirlerdi. Yabancı elçiler, satılık İstanbul'dan[62] bahsettiklerinde, para için herşeyi yapmaya ve herşeye göz yummaya hazır olan bir insan sınıfından bahsediyorlardı. Paraları olmamasına rağmen, israfı seven sultanlar, Genç Osman'ın, I. Mustafa'nın ve IV. Murad'ın ilk iktidar yıllarından maruz kaldığı hadiseleri yaşamaya mahkumdu. Zengin bir Sultan bu gibi aşağılanmalara daha az maruz kalıyordu. Bu yüzden IV. Murad mübah veya mübah olmayan tüm araçlara

başvuruyordu ve kendi iç hazinesini [Hazine-i Hassa] doldurarak, en azından siyasi yeteneklere ve savaşçı özelliklerine hâlâ sahip ahlaksız yaratıkların para hırsını doyurabilecek güçte olup, gerçek efendileri hâline gelebilmek için dine ve törelere karşı hiçbir saygısızlıktan çekinmiyordu. Bütün vergi kayıtları yeniden gözden geçirildi; saray ileri gelenlerinin elinden timarları alınıp, gerçek savaşçılara verildi; İstanbul'da kesin bir nüfus sayımı emredildi ve üç ay içinde gerçekleştirildi[63]. Dürüstçe veya çoğu zaman olduğu gibi yalan dolanla elde ettikleri varlıklarına el koymak için zengin insanları entrikaların içine çekmeye çalışıyordu[64]. Elçilerin himayesi altında yaşayan Levantenler de güvende değildiler: Venedik Sekreteri Tarsia'nın kayınpederi zengin Zanetti idam edildi ve Murad, elbiselerinin üzerindeki altın düğmeleri kendi elleri ile kesti[65]. Memurlarının yolsuzluklarına, meyvelerini sonradan bizzat toplayacağı için göz yumardı[66]. Bazı zenginler, sırf hükümdarın uyguladığı tedbirlerden kaçmak için kendilerini özellikle "fakir" gösterirlerdi, ki bu 16. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanan bir gelenekti. Ama boşuna; hiç kimse Sultanla nihai hesaplaşmanın nasıl sonuçlanacağından emin değildi[67]. Sultanın huzuruna artık sadece eskisinden de daha değerli hediyelerle çıkılıyordu. Sarayda gereksiz herşey satıldı ve Mısır'dan gelen vergilere kadar değerli madenler, en iyi fiyata satılıyordu[68]. Hristiyan devletlerin elçilerine karşı Sultan IV. Murad 1633 yılında gizlice silah depoladıkları gerekçesi ile 36 bin taler tazminat almak için rahatsız edici ve aşağılayıcı bir inceleme başlattı[69]. Saray bütçesinin en küçük detayları ile bile bizzat ilgileniyordu[70]. Fransiskenlerin ve Rumların arasında İsa'nın mezarı konusunda geçen ve daha sonra açıklanacağı üzere, Batı devletlerinin de temsilcileri aracılığıyla katıldıkları anlaşmazlıkta Sultan IV. Murad için sadece para konusu önemli idi. Anlaşmazlık konusu objeyi, o anda hazinesine en fazla parayı sağlıyorsa, bir o devlete, bir bu devlete satıyordu[71]. Böylece imparatorluğun gelirleri Anadolu'daki anarşik şartlar ve Berberistan'ın ayrılması sebebi ile en fazla 6 milyon altın olup, yarısı sultanın iç hazinesine akarken[72], sultanın kendine ait geliri kısa bir sürede 4 milyon ve iktidarının sonlarına doğru 30 milyon altına kadar yükseldi. Sultan IV. Murad bu sayede "Osmanlı İmparatorluğu'nun gelmiş geçmiş en zengin padişahı[73]" hâline gelmişti.

Bazı paşalar, geri döndüğünde topladığı herşeyi kaybediyordu. Sultan Murad, gemileri gözlerinin önünde boşalttırıyordu. İran'a karşı yapılan

savaş sırasında hayatını kaybeden Küçük Ahmed Paşa'nın mal varlığını Bedesten'e kadar takip etti[74].

Sultan IV. Murad'ın kendisine karşı en asil görevi, gücünün doruk noktasında olan, talebi üzerine öldürülen Hafız Ahmed Paşa'nın dul eşi ile nişanlanan ve düşmanlarının ayaklarının dibinde kan içinde yatarken görmüş olan kurnaz Topal Receb Paşa'yı hak ettiği biçimde cezalandırmaktı. Topal Receb Paşa ayrıca İstanbul'da süregelen anarşiyi bastırmakta yetersiz olduğunu kanıtlamıştı. Askerler hâlâ başlarındaki subayları istedikleri zaman öldürüyorlar ve başkentin daha zengin sakinlerinden hiç utanmadan fidye isteyebiliyorlardı[75]. Bir kez ifadesi alınıp, artık her türlü şüpheden arındığından emin olduktan sonra, yeni bir yeniçeri ayaklanması hazırlığı içinde olduğunu iddia eden silahdarın tavsiyesi üzerine[76] 18 Mayıs 1632 tarihinde saraya çağrıldı. Sultanla aralarında geçenlerden sonra, hayatı için endişe etmesine gerek yoktu. Ama Sultan IV. Murad, onu asiler saraya hücum ettiklerinden kullandığı sözleri aynen tekrar ederek karşıladı: "Abdest al!" bu, ölüm fermânı idi. Hadımlar, hükümdarlığı ve efendisinin hayatını kendi amaçları için kullanmaya cüret eden bu adamı Sultanın gözleri önünde öldürdüler[77]. Kethüdası da birkaç saat sonra efendisi ile aynı akıbete uğradı[78]. İdam edilen Topal Receb Paşa'nın geride bıraktıkları arasında bir milyon değerinde para ve mücevher bulundu. Böylece halkın gözünde yolsuzluk sanatının bir ustası olarak gösterilebildi.

Onunla birlikte sadece devşirme ruhunun güçlü bir temsilcisi değil, veziriazamın mutlak gücü de mezara gömüldü. Kendini sultana bile rapor vermek zorunda hissetmeyen bir Hüsrev Paşa; devlet işlerinde sözü hükümdarın emirlerini anında geçersiz kılacak biçimde hükümdardan fazla geçen; verdiği kâğıtlar bir hatt-ı hümâyûndan daha değerli sayılan; evinde yabancı elçiler ile dış işlerinin konuşulduğu bir veziriazam ve bunlar gibi birçok başka danışmanı, misyonunun tamamen bilincinde olan Sultan IV. Murad artık yanında istemiyordu[79]. Veziriazam, bundan böyle sultanı ellerini kavuşturmuş olarak kapının önünde bekleyecekti[80]. Mısır'dan yeni gelen "bilgisiz olduğu kadar, yeteneksiz bir adam" olan Tabanıyassı Mehmed Paşa, Sultan Murad'a göre veziriazamlık makamının gelişimindeki bu yeni dönemi başlatmak için biçilmiş kaftandı[81].

Yeni veziriazam, efendisine sadık bir şekilde hizmet ediyordu ve yaşlı Arnavut bir emektar asker olarak, askerler üzerinde hüküm sürmeye

yetecek kadar saygı uyandırıyordu. Sipahiler At Meydanı'nda toplantıya çağrıldılar ve bundan böyle yaptıkları gibi taleplerde bulunma alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda oldukları bildirildi. Sipahiler huzursuzluk çıkartmaya çalışırken, derhal sadakat yemini eden yeniçeriler üzerlerine salındı. Bu durum karşısında sipahilerin aynı belgeyi imzalamaktan başka bir çareleri kalmadı. Belgeler ulema huzurunda imzalandı ve ulemanın fetvası, bundan böyle kılıç hakkının sadece padişaha ait olduğu yönünde idi.

Üç gün sonra, sipahileri isyana teşvik etmeye çalışan "domuzlar" cezalandırıldılar. Yeniçeri ağası, birlikleri namert unsurlardan temizleme görevini üstlendi ve birçok asker bu çabalara kurban gitti. Sultan IV. Murad, savaşçılarının arasına atı ile bizzat dalıp, her türlü gösteriyi anında dağıtıyordu[82]. Anadolu'daki bazı şehirlerin itaatsız sipahileri de başkenttekilerden daha iyi durumda değildi. Maraş'ta Rum Mehmed Paşa kuşatıldı, esir alındı ve idam edildi. Şam Beylerbeyi, İstanbul'da cellada teslim edildi[83]. Anadolu'da Manisa'yı ele geçirip, Midilli Adası'nı işgal etmeye hazırlanan en güçlü asilerden biri Karesi Beylerbeyi İlyas Paşa, Karaman Beylerbeyi ve şüphelerini gidermek için Şam Beylerbeyliği'ne getirilen Küçük Ahmed Paşa'nın saldırısına uğradı. Bergama'da kuşatıldı ve teslim olmak zorunda kaldı. Hiçbir anlaşamaya veya vaade uymaya gerek görmeyen Sultan, onu Divân'da gözleri önünde boğdurdu. Yeni defterdarın cesedi, bir gün İstanbul sokaklarından birinde bulundu[84]. Boğdanlılar, Prens Aleksandru İliaş'ı tahttan indirip, yerine Lehistan'daki sürgünden dönen kaçak Miron Barnovski'yi istediklerinde, Sultan Murad onu vatan haini ilan ederek, 2 Eylül 1633 tarihinde idam ettirdi[85] ve olayı keyifle pencere arkasından izledi.

Bu gibi kanlı olaylardan gitgide daha fazla zevk almaya başlıyordu. Kendisine gönderilen 76 Leh esirin yine gözleri önünde başlarını kestirdi[86]. Divân'ın penceresinden müdahale ederek, haksız bir davacıyı o anda öldürme emri verebiliyordu[87]. Üsküdar'daki köşke gelen Emirlerden birini aşağı attı[88]. Ahmed Paşa'yı iki ölüm fermânını kendi elleri ile yerine getirmeye zorladı[89]. İdam edilen askerlerin cesetlerini mezarlarından çıkarttırıp, onları seyrediyordu[90]. Geçit törenleri sırasında geçtiği yolları kesik başlar ve taze cesetler kaplıyordu[91]. "Atalarından hiçbiri onun kadar korku salmadı; bu korkuyu kılıcının sertliği ile yaydı. Adı bile herkesi titretiyordu. Hiç kimse parmağını kaldırmaya, gözlerini kaldırıp bakmaya

veya sultana karşı bir söz söylemeye cesaret edemiyordu. Bugün bile aralarında olmamasına rağmen herkes Sultan Murad'ın saldığı korkunun etkisinde yaşıyor[92]".

Sultan Murad, ordunun başına geçip, Anadolu'ya bizzat geçmek istiyordu. Asıl önemsediği Gürcistan, Ermenistan ve Mezopotamya'da kaybedilen yerleri ve eyaletleri geri almak değil, el koymalar ve idamlar sayesinde düzeni tekrar tesis etmekti. Faaliyet göstermeyen hükümdarlara, sadık olmayan vezirlere, kontrolsüz askerlere ve cimri yöneticilere alışık olan halka, sultanın mutlak gücünü tekrar göstermek için her yerde görünmek istiyordu.

Sultan Murad, ilk seferinden önce yeni bir ordu oluşturmak için tedbirini almıştı, zira yeniçerileri sevmezdi. On iki yıl boyunca devşirme toplanmadı ve acemioğlanları getirilmedi[93]. Böylece acemioğlanlarının sayısı – 60 bin kişiden oluşuyorlardı – kısa bir sürede geriledi: 1634 yılında en fazla 30-40 bin acemioğlanı vardı. Ayrıcalıkları tamamen kaldırılmıştı. Yeniçeri ağası saraydan geliyordu, yani artık eski bir yeniçeri değildi. Odacıbaşı ve çorbacılar, ceza verme yetkilerini kaybettiler. Herkes gibi yeniçeriler de artık kadıların muhakeme yetkisine tâbi idiler. Gece vakti denize atılarak ve top atışları ile değil, artık gündüz gözü ile celladın baltası altında idam ediliyorlardı. Başı kesilen veya asılanlar halka açık meydanlarda gösteriliyorlardı. Bayram Paşa, bu gibi sahneleri engellemek isteyince kendi hayatını da tehlikeye attı. Yaşlı emektar askerler tıpkı gençler gibi savaşlara katılmak zorundaydılar[94]. Sipahioğlanları da aynı muamelelere tâbi tutuluyorlardı: Artık 40 bin kişi yerine sadece 20-25 bin sipahioğlanı ulûfe alıyordu[95].

Sultan, eyaletlerin kaba sipahilerini, eskiden olduğu gibi muzaffer ordulardan, özellikle de ganimet için denizlere açılan gemiler tarafından Hristiyanlığın en değerli unsurlarından seçilerek İstanbul'a getirilen insanlardan oluşmayan saray muhafızlarına tercih ediyordu. Sipahilerin soy kütüklerini bizzat inceliyor ve ordugâhta yaptığı teftişlerden sonra yetersiz gördüklerini kendi eli ile listelerden çıkartıyordu[96]. Kısa bir süre sonra etrafına ondan ne para, ne de siyasi bir makam talep eden 180 bin -250 bin sipahi topladı[97]. Diğer taraftan özellikle yeni elit birliklerin eğitimi ile ilgilenmekten hoşlanıyordu. 1634 yılında 500 müteferrikanın yanı sıra yeterli sayıda dökülen küçük toplar[98] ile birlikte 4 bin topçusu – daha sonra sayıları 12 bine kadar yükseldi – 6 bin cebecisi ve 14 bin iyi silahlanmış

bostancıları vardı[99]. Ayrıca Bosna ve komşu topraklardan getirilen kırmızı başlıklı seymenler (Cündânî), İstanbul'da lüks, entrikalar ve huzursuzluklar içinde yetişmeyen paralı askerler olarak sultanın seferlerine katılabilecek kadar disiplinli idi[100]. Sultan Murad'ın Boşnak asıllı musahibi Saraybosnalı Silahdar Beyceğiz Mustafa Paşa bu özel birliğin başında bulunuyordu[101].

Sultan Murad, İstanbul'dan hareket etmeden önce Kaymakam Bayram Paşa'ya başkentin surlarını tamir ettirdi ve hâlâ süren Kazak akınlarına[102] karşı Boğaz'ın girişine iki yeni kale yaptırdı[103]. Atak bir kadın olan Valide Sultan[104] ve veliaht kabul edilen ve 1632 yılında hayatta olduklarından emin olmak için askerler tarafından kendilerine göstermeye zorlanan genç ve güzel yüzlü kardeşleri Orhan ve Bâyezid'den dokunaklı bir şekilde ayrıldı ve savaş sırasında askerler tarafından öldürülecek olursa, Genç Osman'ın kendi damarlarında akan kanının intikamını almakla görevlendirdi. Veziriazam, bu konuşmayı emri üzerine her yere yaymak zorunda idi[105].

1633 yılının Ekim ayında ordu Üsküdar'dan hareket etti. Birliklerini belirlenen saatte hazır tutmayan bütün komutanlar acımasızca cezalandırılıyordu. Sultan Murad, orduya İzmit'ten öteye eşlik etti. Veziriazam burada ayrılarak, Halep'e doğru yol alıp, Aralık ayının ortalarında Halep'te kış karargâhına çekilirken, Sultan Murad İzmit'i ziyaret etti. Şehrin iyi durumda olması oradaki kadının sultanın teveccühüne nail olmasını sağladı, ama İznik yollarının bakımsız olduğu ortaya çıkınca, aynı kadı bu sefer bu ihmalkârlığı hayatı ile ödemek zorunda kaldı. Bursa'ya tıpkı İstanbul'daki gibi bir bostancıbaşı tayin edildi. Bursa'da atalarının mezarlarını ziyaret ettiğinde Sultan I. Bâyezid'in mezarını ayağı ile itti ve "Burada bir hükümdar gibi hangi hakla yatıyorsun? Sen ki, Osmanlı'nın onurunu zedeledin ve Tatarlara esir oldun[106]", dedi.

Sultan Murad, Bursa'da İzmit Kadısının idam edilmesinden dolayı onuru kırılan ulemanın bir taht değişikliği planladıkları haberini aldı. Acilen Üsküdar'a geri döndü. Şeyhülislâm Ahizâde (Hüseyin) Efendi ve oğlu sürgüne gönderildi. Ahizâde Efendiyi daha sonra Yeşilköy'e getirtip öldürttü. [*]Osmanlı tarihi boyunca bir daha eşi benzeri olmayan bu olayı haklı çıkartmak için, rüyasında Halife Hz. Ömer'i gördüğünü ve kendisine hain şeyhülislâmı cezalandırması için kanlı bir kılıç verdiğini söyledi. "Tanrının temsilcisi" olarak artık ulema sınıfı üzerinde de hüküm sürebileceğine inanıyordu. Karargâhında hocaların sınavlarını bizzat

yönetiyordu. Venedik Balyosu, Sultan IV. Murad hakkında şöyle yazmıştı: "Sultan sanki Tanrı'nın işlerine karışmak istiyormuş gibi davranışlar sergiliyor[107]".

Bu arada veziriazamın kendisine gösterilen güveni hak etmediği ortaya çıktı. Askerler, Halep karargâhında yeniçeri ağasının görevinden alınmasını, hatta birkaç başka subayın ölümünü talep ettiler. Yeniçeri ağası, İstanbul'a geri gönderildi. Burada Sultan Murad tarafından tekdir edildi ve başı kesildi. Kethüda da yine aynı akıbete uğradı.

Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, önemli bir teşebbüste bulunmadan tam bir yıl kaybetti. Sultan Murad bunun üzerine bahar aylarında Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'yı 1623 yılından sonra yine huzursuzluk çıkartmaya başlayan Maanoğlu Fahreddin üzerine gönderdi. Maanoğlu, Şam'a saldırmış, Trablus'u yerle bir etmiş, komşu sancakları rahatsız etmiş, Araplarla ittifak kurmayı denemiş ve veziriazamın ordusuna zarar vermişti; ayrıca isteği üzerine Sayda'ya gelen Floransa konsolosunun himayesine güveniyor gibi görünüyordu[108]. Cafer Paşa'ya 40 gemi eşlik ediyordu; hâlâ kötü durumda olan, mürettebat bulunamayan donanmanın neredeyse yarısı. Buna rağmen, Hazine her yıl mürettebat olarak toplananlar için bir milyon altın ödüyordu[109]. Beyrut, Sayda ve Akkâ (Akkon) Limanları kolayca işgal edildi. Şam'da sipahilerle yapılan meydan savaşında, 15 Ekim 1633 tarihinde Maanoğlu Fahreddin'in oğlu Emir Ali hayatını kaybetti. Safed'de alınan bir mağlubiyetten sonra yaşlı emir dağlara geri çekildi. Fahreddin ve iki oğlu burada uzun takiplerden sonra bulundu ve gemi ile İstanbul'a getirildi. Babaları celladın elinde can verirken, genç emirler Enderun'a verildi[110]. Vergi vermeye hazır bir emir, fetihleri tekrar geri alınan Fahreddin Maanoğlu'nun mirasını devraldı[111].

13 Nisan 1635 tarihinde Sultan Murad, İran'daki savaşa yeni enerji katmak üzere İstanbul'dan yola çıktı. Geçtiği her yerde her zamanki gibi ihmalkârları, vergilerini ödemeyenleri ve şüphelileri idam ettirdi ve el konulan mallar o kadar çoktu ki, orduyu beslemeye yettiği gibi, sultana fazladan bile para kalıyordu[112]. Bu sefer öldürülenler arasında Sivas Beylerbeyi ve sultanın eniştesi Murtaza Paşa tarafından şikâyet edilen Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa vardı. Yerine Küçük Ahmed Paşa geçti. Veziriazamla birleşen Sultan Murad, 3 Temmuz'da bu sınır şehrine merasimle girdi. Ordu, Erzurum'dan Revan'a hareket etti ve Temmuz sonunda buraya vardı. Kuşatmanın yedinci gününde demir zırhı içinde askerlerinin arasında beliren ve onları "kardeşlerim", "kurtlarım",

“aslanlarım” gibi naralarla teşvik eden Sultan Murad’ın bizzat emri altında taarruza geçildi. İran Şahı’na birçok yer kazandırmış olan Emirgûne 8 Ağustos’ta kaleyi teslim etti. Yusuf Paşa adı ile Halep Beylerbeyliği’ne getirildi ve daha sonra İstanbul’a gelerek, sultanı verdiği nükteli cevaplarla eğlendirdi[113]. Sultan IV. Murad’ın ölümünden sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından boğularak öldürüldü[114]. Yedi gün yedi gece sevinç bayraklarının sallandığı Revan’da Sultan IV. Murad İstanbul’da kalan kardeşlerinin katline ilişkin fermânı imzaladı[115].

Daha ay bitmeden zengin ve verimli Tebriz’e varıldı. Kanunî Sultan Süleyman zamanlarından beri bir İran’ın, bir Osmanlı’nın eline geçen dünyaca ünlü bu şehir, hiçbir İran ordusu tarafından savunulmuyordu. Sultan Murad, kalabalık bir ticaret şehri olan Tebriz’in birçok sarayını, hanını ve bahçesini tahrip ettirdi[116]. Daha sonra, düşmanı ile meydanlarda hiç karşı karşıya gelmeden, geri döndü. Ekim ayı başlarında Diyarbakır’da idi. Veziriazam, İranlıları kontrol altında tutmak için Anadolu’da kaldı. Eniştesi Kenan Paşa’nın Ahıska’yı[117] tekrar ele geçirdiği haberi üzerine Sultan IV. Murad 26 Aralık’ta İstanbul’da zaferini kutladı[118]: Başında altından bir miğfer üzerine işlenmiş, beyaz bir tülbent, buna İran tarzında yanlamasına iliştirilmiş pırlanta süslü tuğ ile yedi Arap atının takip ettiği Nogay atının üzerinde, başkentin, sevdikleri için ondan korkmayan avam takımının önüne muzaffer halifelerin ve masal dünyasının İranlı kahramanları şeklinde çıktı. İkinci vezirliğe getirilen silahdarı, vekili olarak yanında atını sürüyordu[119].

Gemiler top atışları ile sultanı selamlıyorlardı ve yolun her iki tarafında tüccarlar askerlere hediye edilen kadife ve brokardan çadırlar kurmuşlardı. Muzaffer sultan, bu şekilde Eyüp Camii’ne kadar geldi[120]. Anadolu’daki eyaletlerde düzeni tekrar sağlaması, savaştaki becerikliliği, kapıları kırıp, topları kullanmasını sağlayan beden gücü ve tehlikedeki herkese yardım etmeye hazır olması, Sultan IV. Murad’a, başarılarının devamı hakkında hiçbir şüphe bırakmadan, büyük itibar kazandırmıştı[121]. “Tıpkı avını yakalamış bir aslana benziyordu”, der Evliya[122].

Murad’ın boşuna beklediği İran ordusu, kış ortalarında aniden Revan önlerinde belirdi. Şehir, yiğitçe savunuldu ve Murtaza Paşa, efendisinin ünlü celladının[123] hançeri altında ölmektense şehit olmayı tercih etti: Evliya, pırlanta yüzüğünü yuttuğunu söyler. Kaleyi eline geçiren şah,

müdafaa kıtalarına hiç acımadı[124]: Osmanlı askerlerinden bir çoğu nehirde boğuldu.

Tereddütleri, veziriazamın Revan'ı zamanında kurtarmasını engelleyen beylerbeyleri – kimileri de Murtaza Paşa'nın azlini sağlamak için özellikle tereddüt ettiklerini söylüyordu[125] - acımasız bir muhakemeye tâbi tutuldular. Mısır Beylerbeyi, geri döndükten sonra idam edildi ve sultanın eniştesi, eski Kaptan-ı Derya Canbolatzâde Mustafa Paşa, Erzurum'da hayatını kaybetti[126]. Mihriban Muharebe alanında, Musul Beylerbeyi olan Küçük Ahmed Paşa, muharebe sırasında hayatını kaybetti. Şah onu büyük bir saygı ile Şam'da defnettirdi[127].

1636 yılında veziriazam İranlılara karşı hiçbir harekette bulunmadı. 1637 yılının Şubat ayında görevinden alınıp, serhad boylarına gönderildi[128]. Çeşitli hediyelerle gelen İran elçisi, artık İstanbul'da her gün içki içen ve yeni yeni gaddarlıklar düşünen Sultan IV. Murad tarafından Davud Paşa'nın sarayında tutuklandı ve yanındakilerden birkaçının kulakları ve burunları kesildi. İran'a yeni Veziriazam Bayram Paşa gönderildi.

1637 yılının Mayıs ayında Bayram Paşa askerlere Sivas'ta ulûfelerini dağıttı. Genelde gösterdiği tüm faaliyetler kalelere para ve erzak sağlamakla sınırlı idi. Sultan Murad, bu arada İran elçisine Bağdat'a bizzat gideceğini açıklamıştı[129]. Van Kalesi'ne yapılan bir saldırı, bu yeni seferi sadece hızlandırdı[130].

Çocuğu olmayan Sultan IV. Murad'ın diğer kardeşi şehzâde Kasım boğdurularak ortadan kaldırıldıktan sonra[131], müneccimler tarafından belirlenen günde[132] Divân avlusuna tuğlar dikilirdi ve halka böylece hükümdarın sefere çıkacağı bildirilirdi. Hüseyin Paşa, Avrupa birliklerini; Sultan Murad'ın eniştesi Kenan Paşa da Anadolu birliklerini yönetecekti. Kaymakam olarak, eski Budin Beylerbeyi Musa Paşa İstanbul'da kaldı[133]. Sultan IV. Murad 1 Nisan 1638 tarihinde savaş merasimi eşliğinde Boğaz'ı geçti, ama ayın sonuna kadar İstanbul'un Anadolu kıyısındaki ordugâhında kaldı. 8 Mayıs'ta ordu nihayet Üsküdar'daki ordugâhtan ayrıldı[134].

Bu sefer de öncekilerden farklı değildi: Ataların mezarına yapılan ziyaretler, güreşler ve idamlar tekrarlandı. İdam edilenlerin arasında "İsa Peygamberi" beklediğini söyleyen bir derviş de vardı[135]. Sultan Murad, 26 Temmuz'da Halep'e vardı. Birkaç hafta sonra Bayram Paşa, uzun süredir çektiği bir hastalıktan dolayı hayata veda etti. Diyarbakır'da o güne kadar Musul Beylerbeyi olan Tayyar Mehmed Paşa veziriazam oldu. Sultan

Murad, bundan kısa bir süre sonra nüfuzlu bir kişi olan Ruznâmeci İbrahim Efendi'yi de kaybetti[136]. Ordu, ancak Kasım ortalarında Bağdat önlerine geldi.

Sayısız top ve bir Paduali ile bir Hollandalı tarafından hazırlanan suni ateşler (fişenk?) kullanılarak, Bektaş Han tarafından savunulan kutsal Bağdat şehri kuşatıldı[137]. 40 gün sonra, 24 Aralık'ta, büyük bir taarruz emri verildi. Veziriazam başına isabet eden bir kurşunla hayatını kaybetti, ama Bağdat ertesi gün teslim oldu[138]. İran kıtaları çekilmek istemediklerinden sultan askerlerini istedikleri gibi yağma ve katliam yapmakta serbest bıraktı. Geri çekilmeye karar verilene kadar, fethedilen Bağdat'ta binlerce Şii öldü. Zamanın tarihçileri 30 bin kesik baştan bahsederler. Diyarbakır'da daha sonra Fahreddin'in kızı suya atılarak boğuldu[139].

10 Haziran 1639 tarihinde Sultan IV. Murad ikinci İran zaferini kutladı. Üzerine Özbek Hanı'nı[140] saldığı görünmez İran Şahı'nı daha fazla takip etmeye niyeti yoktu. Bu yüzden Eylül ayında elçi Mehmed Kulu oldukça nazik karşılandı. Bağdat'ı elinde tutmak için Sultan Murad Revan'dan ve Gürcü ve Mekril'deki bazı vadilerden ve güzel köleler olarak verdikleri vergiden vazgeçti[141]. Elinde kalan bölgelerden, her üç yılda bir 80 bin arşın keten gönderiyorlardı[142]. Arabistan da, uzun bir süreden beri Yemen ve Mısır Beylerbeylerini rahatsız eden oradaki asilere bırakıldı[143].

1640 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa İstanbul'a vardı. İçkiye gittikçe daha düşkün olmaya başlayan ve uzun süredir sara nöbetleri geçiren[144] Sultan Murad, daha Eylül ayında iki saat boyunca baygın yatmasına sebep olan bir felç geçirmişti[145]. İki hafta süren bir hastalık döneminden sonra 9 Şubat 1640 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Sultan IV. Murad'ın ölüme mahkum ettiği ve öldüğünü sandığı[146] kardeşi ve halefi İbrahim, onun hakkında "Büyük bir padişah, ama gaddar bir adam" diyecekti ve sade, yumuşak huylu adamın bu sözleri, İmparatorluğa kısa süren hükümdarlığı sırasında büyük yeteneklerinden, özellikle de insanüstü enerjisinden beklenebileceklerin sadece bir kısmını sunabilen Sultan IV. Murad'ın olağanüstü kişiliğini tanımlayacak en doğru sözlerdi[147].

Hristiyan bir elçi, Sultan Murad'ın kendi çocukları olmadığı için son saatlerinde son kardeşinin ölümü ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun da sona ermesini dilediğini anlatır. Neticede ise, onunla birlikte reform sistemi mezara gidecekti.

Saray muhafızlarının gücünü kırmak istemiş ve binlerce yeniçeriyi ve ulûfeli sipahiyi idam ettirmişti. Binlercesi Anadolu'da, yan amacı belki de bu olan seferler sırasında heba olmuştu. Hayatının son aylarında, yine birçok kurban alacak ve hükümetin yükünü azaltacak Malta üzerine yapılacak bir seferin hazırlıkları içerisinde idi. Ama imtiyazlı ve organize olmuş bir birliği yok etmek çok zor bir işti ki, azaltılması ve öneminin düşürülmesi bile tüm gücünü almıştı. Ayrıca yeniçerilerin yerine kimi getirebilirdi ki? Eskilerin hatalarını ve ahlaksızlıklarını tekrarlamayacak çalışkan askerleri nereden bulacaktı? Özel birlikler önceki muhafız kıtalarının örneğine göre gelişmeye devam etti ve seymenler, Sultan Murad'la birlikte kayboldular. Birkaç yıl sonra yine yeniçeriler ve sipahioğlanları, savaş meydanlarında hiçbir zafer kazanmasalar da İstanbul'un beyleri hâline geldiler.

Sultan IV. Murad, devşirme sınıfından da kurtulmak istiyordu. İdam etmekten zevk aldığı "kâfirlerden" ve "domuzlardan" nefret ediyordu. Onun gözünde, çoğu zaman dürüst olmayan devşirmeler, geldikleri Hristiyan toplumların kusurlarını taşıyorlardı. Ama takip edip, onları baskı altında tuttuğunda, aslında başta altın başlık takan ve kendisine İstanbul'da İbrahim Paşa'nın sarayları verilen silahdarı olmak üzere, doğal olarak kendi musahiblerini himaye ediyor ve zenginleştiriyordu. Ancak bu yeni musahibler de Osmanlı siyasetinin diğer yöneticilerinden çok farklı değildiler, zira onlar da birer devşirme olup, devşirme sınıfının geleneklerine göre yetiştirilmişlerdi. Gerçek Türkler, iki yüzyıl boyunca ihmal edilmiş ve fakirliğe, bilgisizliğe itilmiş ve iktidara karşı duydukları korku ve savaş ile her türlü çabaya karşı besledikleri nefretle iyice sindirilmişlerdi. Bu yüzden onların arasından bir yönetici sınıfının çıkması beklenemezdi. İntikamlarını alan sultanı saygı ile selamlamak ve erken ölümünün ardından gözyaşları dökmekle yetindiler.

Sultan IV. Murad, devleti tek başına yönetmişti. Vezirlerine harfi harfine uyulan kurallar ve ani öfke çıkışları ile sürekli olarak sadece istediği anda tekrar yokluğa itebileceği köleler olduklarını hatırlatmıştı. Herşey onun ellerinden geçiyordu ve veziriazam, boynunda asılı altın mühre rağmen, sadece emirlerinin uygulayıcısı idi[148]. Tüm bunları gerçekleştirmek için bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ile bir taraftan hayranlık uyandırırken, diğer taraftan korku salan bir kişilik gerekiyordu. Sultan IV. Murad'dan sonra tahta cülûs eden kardeşi Sultan İbrahim, şeyhülislâma büyük saygı ve hayranlık duyan, her gün Kur'an okuyan ve Osmanlı tarihi ve güzel yazı

yazma sanatı ile uğraşan dindar bir adamdı. Uzun yıllar süren esaretten kurtulduğuna seviniyordu ve korku dolu gözleri[149] ile yamuk bir boynu olan bu zayıf adam, hayatını ata binerek, tekne gezintileri yaparak ve veziri evinde ziyaret etmekle geçiriyordu. Herkese karşı yumuşak davranıyor ve Sultan IV. Murad'ın kısa bir süre önce korkudan titreyen köleleri tarafından, İmparatorluğa bir veliaht bile veremeyecek hastalıklı ve akli dengesi bozuk, acınacak hâldeki bir varlık olarak kabul ediliyordu[150].

Sultan IV. Murad'ın en yetenekli vezirleri celladın ellerinde hayatlarını kaybetmişlerdi. Eniştelerinden, Murtaza Paşa'nın, Bayram Paşa'nın ve Canbolatzâde Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra sadece Kenan Paşa[151] ve yeni Kahire Beylerbeyi Mehmed Paşa kalmıştı[152]. Sultan IV. Murad'ın en büyüğü, tasarruf ettiği bir milyon altın ile kaçmayı yeğleyen silahdar ile sözlü olan kızları, çok daha sonra evlendiler[153]. Böylece Sultan IV. Murad'ın ölümünden sonra devlet yönetimi Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın eline geçti. Arnavut asıllı eski bir yeniçeri olan bu veziriazam, henüz elli yaşlarında idi. Sultan IV. Murad, çalışkanlığına, yiğitliğine ve cimriliğine saygı gösterirdi ve okuma bilmediği hâlde devletin iki kez reddettiği en yüksek makamına getirdi. Sultan Murad'ın uygulamaya koyduğu kurallara göre ayrıca kaymakam ve Kaptan-ı Derya görevlerini de üstlenmişti. Yeni Sultan İbrahim, veziriazam ile elbiselerini ve silahlarını değişirdi ve Hristiyan elçilerini huzura kabul ettiğinde, Sultan veziriazamın görkemi yanında sönük kalıyordu. "O, devletin ikinci adamı, hatta Valide Sultan enerjisi ve yetenekleri ile oğlunun zayıflıklarını kullanmayı bilmese, bundan daha fazlası bile denilebilir[154]". Burada adı geçen Valide Sultan, Rum asıllı olup[155], Sultan IV. Murad'ın eski saraya sürgün etmek istediği, ancak yine de enerjisinden bir şey kaybetmeyen Valide Kösem Sultan'dır[156]. Veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa, tıpkı Sokollu Mehmed Paşa gibi, içinde 2 bin kişinin ve 600 atın barındığı büyük bir sarayda oturuyordu ve geliri, yarısını tasarruf ettiği günlük 10 bin altını buluyordu[157].

Özellikle "İslâm'ın büyüklüğünü gözeten", Hristiyan düşmanı bu adam[158], Sultan IV. Murad'ın ölümünden sonra devleti yönetmeye başladı. Hem kendi amaçlarına ulaşmak, hem de askerleri hareketsiz bırakmamak için, Sultan İbrahim kendi hâlinde hayatına devam edip, kısa bir süre sonra melankolik bir akli dengesizliğe düşerken, Azak Seferi ile Hristiyanlara karşı yeni bir din savaşı dönemini başlattı. Gerileme döneminde gösterilen

olağanüstü çabaların sonuçları bir felakete sebep olacak olsa da, sürekli anarşi içinde yaşayan İmparatorluğu kurtarmanın tek yolu bu idi.

CİLT IV

(1640 - 1774)

BİRİNCİ KİTAP

YENİ SAVAŞLAR ÇAĞI.

KÖPRÜLÜLER DÖNEMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1648 YILINA KADAR KUZEY SINIRINDAKİ DURUM.

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN AVRUPA’DAKİ SAVAŞLARI.

KÖPRÜLÜLER DÖNEMİ, 1640. ERDEL SİYASETİ.

KAZAKLARLA İLİŞKİLER[*]

Sultan IV. Murad'ın hükümdarlığının son yıllarında Avrupa'da bir savaşa hazırlandığından ne İstanbul'da, ne de Avrupa'daki Hristiyan dünyasında kimsenin şüphesi yoktu. 1639 yılında tüm Hristiyan komşularını ilhak etmeye yemin etmişti[1]. Tüm elçiler önünde eğilecekti[2]. Oluşturduğu yeni ordu, komşuların üzerine yürümeye hazırdı. Belki bu yeni savaş meydanında fethi her sultan için bir görev olan ve Sultan IV. Murad'ın şanını tamamlamak için eksik kalan yeni topraklar fethedebilirdi.

Türkler yine de Sultan III. Murad ve ondan sonra gelenlerin zamanında yaşanan acı tecrübelerden sonra Alman Kayser ile yeni bir savaşa girmek istemiyorlardı. 1627 yılının Haziran ayında[3], IV. Murad tahta cülûs ettikten dört ay sonra, Avusturyalılar Vaç (Vayçen) Kalesi'ni kendilerine istemelerine rağmen, Murtaza Paşa birkaç ay sonra 13 Eylül'de imzalanan Szön barışını görüşmeye başladı. Sınırda, 1641 yılına kadar 25 yıl boyunca barış hakim olacaktı ve kayser tarafından gönderilen elçi Von Kufstein, Lippa ve Vaç'ın devrinin yanı sıra Estergon bölgesinin sınırlandırılmasını da talep etmesine; kaymakamın tüm anlaşma şartlarına rağmen, gerek Moravya'ya, gerekse Bratislava, Yanıkkale ve Komorn'a giden yolları denetim altına alan, Forgacs ailesine ait Uyvar Kalesi'ni[4] ve bunun yanında Fülek'i de talep etmesine ve elçinin seyahat sırasında bazı zorluklarla karşılaşmasına rağmen, barış muhafaza edildi. 1633-1634 yıllarında Türkler ve Almanlar, Rıdvan Ağa ve Hans Rudolf von Pucheim aracılığıyla her zamanki gibi iyi komşuluk ilişkilerini yineliyorlardı. Yine de Avusturya diplomasisinin çabaları sayesinde görüşmelerin mütakabiliyet esasına dayanması gittikçe güçleniyordu[5]. Sultan IV. Murad'ın emri üzerine Vezir Bayram Paşa barış antlaşmasının bir sonraki onayında Alman Kayser'i elinden geldiğince memnun etmeye çalışıyordu[6].

Sultan IV. Murad gibi güçlü bir hükümdarın ölümünün ardından, imparatorluğun asıl yöneticisi kabul edilen Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kuzeybatıya yapılacak bir sefer ile asi askerleri meşgul etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını artırmak için Avrupa'da bir dizi yeni fetih savaşları başlatma niyetinde olduğu söylentileri dolaşmaya başladı. Bunun yanında Avusturyalı Habsburg hanedanının doğal müttefiki olan İspanyollar aynı dönemde Don Juan de Baragança'nın tahta çıkartılması yüzünden Portekiz meselesi ile fazlasıyla meşguldü[7]. Venedik

Balyosu’na göre Almanların Bâbıâli’deki temsilcisi, Bâbıâli’nin düşman kabul ettiği Malta Şövalyeleri ile irtibat hâlinde idi ve vezirin 40 bin altın tutarındaki vergiyi tekrar talep etme niyetine girmişti[8]. Gerçekte ise bunlar sadece Hristiyan diplomatların hiçbir zaman gerçekleşmeyen kurnazca birer oyunu idi. Birkaç Macar kalesi yüzünden savaşın yeniden başlatılması gereksiz görünüyordu ve Türkler, Viyana’ya giden yolun oldukça uzun olduğuna artık iyice ikna olmuşlardı.

Barışın ihlal edilmesine sebep olacak herhangi bir mesele sadece Erdel’den çıkabilirdi. Szalonta’daki zaferinden sonra Erdel Prensi Georg Rakoçi (Rakoczy)’nin konumu iyice sağlamlaşmıştı. Onun yardımı ile Eflak tahtına eski Romen hanedanından Basarab’ın torunu Mateiu Basarab çıkartılmıştı. Mateiu’ya göre güçlü komşusu güvenilir bir destekti. 1634 yılında Boğdan tahtına çıkartılan ve baba tarafından Arnavut olup, Romen prensliklerinde savaşçı ve asilzâde olarak kendine bir yer edinen Vasile Lupu, genelde aynı siyaseti takip etmek zorunda idi. “Kardeşi” olarak Eflak Prensi’ne sadakat yemini etmişti. Mateiu, her yıl sözde Eflak’ta sürülerini otlatan Erdelli çobanlardan alınan harçlar için tazminat olarak Rakoçi’ye 6 bin altın ödüyordu[9]. Rakoçi’nin Türklerle savaşından önce Mateiu, resmi bir belge ile bağlılığını bir kez daha ilan etmiş ve her yıl 5 bin Gulden ödemeyi vaat etmiş[10], Eflak ordusu da prenslerinin hamisi olan Rakoçi’ye sadakat yemini etmişti[11]. Böylece Erdel’i tehdit eden tehlikeye karşı üç vasal da savunmaya hazır vaziyette idi.

Elde ettiği zaferden sonra tüm tehlikelerden kurtulan Rakoçi, 1637 yılında kibri ve entrikacılığı hiçbir sınır tanımayan Lupu’nun yerine Simeon Movila’nın uzun zamandan beri yanında barınan oğlu Ioan Movila’yı getirmeyi vaat etti. Aynı dönemde Vasile Lupu, Eflak komşusuna saldırdı. Komutanı Johann Kemeny, Mateiu’ya yardım etmesine rağmen[12], Rakoçi kendi askerî birliklerini sadece uygun bir zamanda barış için arabuluculuk yapmak üzere sınıra gönderdi. Yeni Silistre Beylerbeyi Nasuh Hüseyin Paşa da birbirine düşmanca tavırlar içinde olan Romen prensleri barıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Rakoçi, barış görüşmeleri sırasında aniden karar değiştirdi; 1638 yılının sonlarına doğru Boğdan Prensi Lupu’yu inatçı Mateiu’ya karşı destekleme niyetinde olduğu görülüyordu[13]. Türkleri de aynı şekilde etkilemeyi başardı ve böylece 1639 yılının son günlerinde Vasile Lupu, Osmanlı Sultanı’nın Mateiu’nun yerine hastalıklı Ioan’ı tahta çıkarttığı Eflak sınırlarına geldi[14].

Eflak Prensi, bu kriz döneminde Rakoçi'nin 1636'da Budin Beylerbeyi'ne karşı başarı ile gerçekleştirdiği planı uygulama cesareti gösterdi. Sultan IV. Murad'ın Tatar akınları, Tuna Nehri'nin diğer kıyısına Türkleri yerleştirme ve tüm kiliselerin kutsallığını bozma tehditlerine rağmen, Mateiu Boyarlar'ın başına geçti ve başlarında Osmanlı Sancağı'nın dalgalandığı işgalci düşmanlarına karşı kendini cesurca savundu. Prahova Nehri kenarındaki Oyogeni yakınlarında zafer kazandı (Aralık 1639).

O dönemlerde hastalıkla boğuşan Sultan IV. Murad, bu başarıdan, güçlü silahdarın desteği ve tabii ki hediyeler aracılığıyla Mateiu'nun haklı olduğu kanısına vardı ve Kaymakam Mehmed Paşa bu siyasi hatayı hayatı ile ödedi[15]. Bu zafer, Mateiu'nun ayrıca Rakoçi'nin dostluğunu tekrar kazanmasına neden oldu. Mateiu ile bütün bu dönem içinde iyi ilişkiler içinde olan Lehistan Kralı, belki de sürekli olarak peşinde olduğu Boğdan prenslerini tayin etme hakkını elde edebileceği umuduyla[16] yanından barındırdığı eski Eflak Prensi Moise Movila'nın tekrar tahta çıkartılmasını ve Boğdan Prensi Vasile Lupu'nun da azlini talep etti[17].

Bu görüşmeler ve anlaşmazlıklar, Lupu'nun oğlunun daha 1640 yılında ölmesine rağmen, birbirlerine düşman olan Mateiu'nun ve Lupu'nun barış yapmak zorunda kalmaları ile nihai sonuca bağlandı ve serhad boylarındaki bu barış, yeni Silistre Beylerbeyi İpşir Paşa'nın emirleri ve Rakoçi'nin yürüttüğü kurnazca siyaset sayesinde garanti altına alındı. Tüm bu hadiselerden kendini tehlikeye atmak zorunda kalmadan en kazançlı çıkan Rakoçi olmuştu. Ayrıca kendini tehlikeye atarak Osmanlı Sultanı'na meydan okumaya ya da onun gölgesine girmeye hiç niyeti yoktu. Her türlü yanlış hırstan yoksun olduğu için kuzey sınırındaki asıl güç Rakoçi idi. Emrinde 30 bin atlıdan ve 7 bin iyi eğitilmiş piyadeden oluşan bir ordu vardı ve vergisini ancak 1636 yılında ahidnâmesi onaylandıktan sonra ödemeye başladı[18].

1640 yılında İstanbul'da yaklaşık 200 bin Leh esir bulunuyordu. Buna rağmen Leh Kralı'nın elçisi Miaskovski, yeni Sultan İbrahim'e Lehistan Kralı adına saygı gösterisinde bulunmak üzere İstanbul'a geldi[19]. Tatarlara, 1643 yılına kadar Lehistan hazinesinden her yıl düzenli olarak 30 bin altın ödeniyordu[20]. Ancak Nogay Tatarlarının korkulan lideri Kantemir Bucak Eyaleti'nden çekildiğinden beri, Lehistan Kralı sadece Boğdan'daki Türk vasalının düşmanca tavrından şikayet ediyordu ve Osmanlılar bu barışçıl komşularından herhangi bir talepte bulunmuyordu. Lehistan için Kazak tehlikesi geçmişti: Özi Nehri'nin Lehistan'ın ileri gelenleri tarafından kanı

emilen, Yahudileri tarafından soyulan, dinlerini değiştirmelerini sağlamak için Katolik ruhbanlar tarafından sürekli takip edilen bu vahşi kahramanları, bir süre sonra hızlı bir biçimde başarıya götürecek zorbalık ile patlak verecek ve Ukrayna'yı birkaç yıl boyunca hakimiyeti altına alarak, prensliği olarak ilan edecek Hatman Boğdan Hmielnitski (Chmielnecky)'nin büyük ulusal sosyal başkaldırısı için hazırlık yapıyorlardı.

Buna karşın, Moskova Grandükü'nün himayesi altında bulunan Don Kazakları Türklerin sürekli düşmanları olarak gitgide daha ön plana çıkıyorlardı. Osmanlı'nın gücünü ilk tadacak olanlar yine onlar olacaktı, zira bu, Sultan IV. Murad'ın yemini idi[21]. Ordu, Lehistan'a yapılacak yeni bir savaşa karşı olmasına rağmen[22], Romen tarihçi Miron Costin'e göre 1640 yılında böyle bir savaş olasılığından bahsediyordu[23].

Kazaklar, daha etrafına korku salan Sultan IV. Murad zamanında Osmanlılarla – kendileri tarafından sağlanmadığı için üzerlerinde bağlayıcı olmadığını düşündükleri – barışı bozma cüretini göstermişlerdi.

15. yüzyılda Osmanlılar tarafından işgal edilen Azak nam-ı diğer Tana, sanki tarihin sayfalarından iyice silinmiş ve ticaret açısından önemi tamamen ortadan kalkmıştı ki, Lehistan'daki tiranlıktan kaçan Nisovyalılar ile güçlenen Don Kazakları, bu kaleyi ellerine geçirdiler (18 Haziran 1637). Komşu kalelerin birlikleri, güvenli yerleşim yerlerini ve güçlü kaleleri hedef alan Don Kazakları tarafından savaşta mağlubiyete uğratılmışlardı. Aynı dönemde Kantakuzen hanedanından Rum asıllı bir Türk elçi, Moskova'ya giderken yolda durdurulup, öldürüldü[24].

Bu hadisenin muhtemelen Kaptan-ı Derya Deli Hüseyin Paşa'nın, 1634-1635[25] yıllarında Taman'daki Kazaklara karşı saldırıları ve aynı yıl içerisinde Kantemir'in ve Tatar Hanı'nın idamı ile bastırılan Tatar ayaklanmaları ile bir bağlantısı vardı. Ancak Moskova Büyük Knezinin bu hadiselerde hiçbir payı yoktu[26]. Kazaklar, Azak'ı ele geçirmek için iki ay harcamışlardı. Türklere denizden saldırmak için uygun bir çıkış noktası olarak görüldüğünden, Azak'ı tahkim etmeye başladılar[27].

Aksine açıklamalarla İstanbul'a gönderilen bir Rus elçi, tıpkı Osmanlı elçisi gibi yolda öldürülmesine rağmen, Bâbıâli Moskova Büyük Knezinin bu hadiselerde yine de parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Kaymakam, bunun üzerine Tatarları Ruslara karşı kışkırttı. Ancak bunlar iç anlaşmazlıklardan ötürü büyük bir sefer düzenlemek istemeyince, onları 1637 yılında yaptıkları cüretkâr akınların intikamını almakla tehdit etti[28].

Nihayet sonbaharda Moskova Büyük Knezinin verdiği teminatlar, Don Nehri kenarındaki savaşın tekrar ertelenmesini sağladı[29]. 1638 yılı başlarında birleşik Kazaklar büyük bir orduyu bir araya getirmişlerdi ve ruhban liderleri Kiev Başpiskoposu (Arşiveki) Peter Movila (Mohila), onları ayaklanmaya teşvik ediyordu[30].

Kazaklar, herşeye rağmen savaştan kaçamadılar. Bahar aylarında Osmanlı Donanması Azak üzerine yelken açtı. Denizlerdeki çatışmalar 20 gün sürdü ve bu arada korsanların 20 şaykası zapt edildi. Kırım Hanı'nın Tatarları, yine Moskova topraklarında akınlara çıkarken, kardeşi Azak'ı kuşatıyordu[31]. Kaptan-ı Derya'nın kethüdası[32] Piyale, 1639 yılının yaz aylarında iyi denetlenen Azak sularında Kazakların gemilerini takip ediyordu[33]. 1640 yılında kaptan-ı derya, kaleyi tekrar ele geçirme emrini aldı. Sınırlarda Tatar akınlarına karşı savunma tedbirleri aldığı için Lehistan da tehdit altında görünüyordu. Romen prenslerden Özi Nehri kenarındaki Özi Kalesi'ne gelmeleri istendi ve Eflak Prensi gerçekten de küçük bir ordu ile buraya geldi[34]. Ama Lehistan Kralı, elçisi Miaskovski aracılığıyla Özi'nin karşısında Kazaklara karşı korunmak için kurulduğunu iddia ettiği kaleyi yıkmayı kabul edince, savaşın hedefi sadece Azak'a ve içinde bulunan Kazaklara odaklandı[35]. Tüm bu hadiseler, Kazakların şaykaları ile İstanbul'a ve Trabzon önlerine kadar ilerlemelerini engelleyemedi[36].

Nihayet 1641 yılında Azak'a karşı büyük bir sefer başlatıldı. Eskiden ikinci silahdar ve Sultan IV. Murad'ın musahibi olan kaptan-ı derya, bizzat Azak'a geldi[37]. Yanında serasker olarak Hüseyin Paşa, 7 vezir, 18 beylerbeyi, 70 sancakbeyi, Kırım Hanı, birçok Çerkes ve Serhad boylarındaki Romen prensliklerinin birlikleri vardı. Azak önlerine, Kazakların 130 küçük topla cevap verdikleri 12 büyük top yerleştirildi[38]. Osmanlılar, şehri işgal etmeyi başarsalar da, Ceneviz zamanından kalma kaleye yapılan tüm saldırılar sonuçsuz kaldı. 5 bin kişiden oluşan Kazak müdafaa kıtası taarruza geçen Türkleri: "Ne boise! Onlardan korkmayın!" naraları ile geri püskürtüyorlardı. Kazak korsanlar, bu kuşatma sırasında mayın döşemede birer usta olduklarını da göstermişlerdi. Kuşatma 24 Haziran'da başlamıştı ve Moskova Büyük Knezinin bir sefer düzenleyeceği endişesine kapılan yeniçeriler, geri çekilmeyi talep ettiklerinde Eylül ayı neredeyse bitmek üzere idi ve havalar çok soğumuştu. Kaptan-ı Derya, bu talebe boyun eğmek zorunda kaldı ve kendini "Cengiz Han'dan beri böylesi görülmemiş" bir Tatar akını ile teselli etti[39].

1642 yılının başlarında Moskova Büyük Knezi kendini, himayesi altına almış olduğu Kazaklara tehditler altında Azak'ı derhal boşaltma emrini vermek zorunda hissetti ve yanında bulunun tüm Kazak liderlerini tutuklatarak, bu isteğini gerçekleştirmeyi başardı[40]. Bahar aylarında, yeni serasker olarak Osmanlı hanedanına mensup Sultanzâde Mehmed Paşa, Azak önlerine geldiğinde kaleyi terk edilmiş buldu. Boğdan tarafından para ile satın alındıkları söylenmekte idi[41]. Parasını çok iyi kullanmasını bilen Boğdan Prensi Vasile Lupu, Moskova'dan gelen bir elçinin Azak Kalesi'nin boşaltılacağını garanti ettiğini anlatıyordu[42]. Birçok Boğdanlı ve Eflak, Kazaklar tarafından birkaç kez saldırıya uğramalarına rağmen, Azak'ı birinci sınıf bir kale hâline getirmek için haftalarca çalıştılar. O dönemde yapılan iki yeni kule, bugün bile uzaktan getirtilen bu işçilerin izlerini taşıyorlardır[43]. Bu teşebbüsü tavsiye eden Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, nihayet anlayışlı ve zengin Eflak Prensi'nin yardımı ile bu büyük soruna bir çözüm bulabilmiş ve bu sayede kendi konumunu da oldukça sağlamlaştırmıştı.

Aynı dönemde, Moskova Büyük Knezinin elçileri[44] kesin bir şekilde barışı sağlamak ve Büyük Knez Mihail Romanov'a "çar" unvanının verilmesini görüşmek üzere bir Rus asilzâdesinin gelmesinin beklendiği İstanbul'a geldiler. Vasile Lupu, önce Moskova'ya giden kapıcıbaşı yolda durdurulup, öldürüldükten sonra[45] bu Rus asilzâdesinin de Kazaklar tarafından öldürüldüğünü bildirdi[46]. Ama elçi nihayet İstanbul'a vardı ve sadrazamın musahibi[47], kalenin envanterini çıkartmak için Azak'ta bulunmuş Receb Ağa, onu merasimle karşıladı[48]. Elçi, 16 Ağustos'ta Sultan İbrahim tarafından huzura kabul edildi[49].

1644 yılında Lehistan bile İstanbul'a gönderilen bir elçi aracılığıyla Moskova'ya tâbi Kazaklara karşı olduklarını beyan etmesine rağmen[50], Moskova Kazakları sürekli huzursuzluk çıkartan bir unsur olarak kalmaya devam ettiler. Don Nehri üzerindeki adaları Tatarlara karşı tahkim etmeye başladılar. Tatar Hanı Mehmed Giray, ezelî düşmanı olan Leh Kralı'na savaş açmayı düşündüğünü hiçbir zaman saklamadı ve Bâbıâli'ye bağımsız bir hükümdar olarak mektup göndermeye cüret etti, ama bunun üzerine azledilip, Rodos'a sürgüne gönderildi[51]. Kazak gemileri Trabzon önlerinde görüldü, ama Trabzon'daki paşa, kendini savunmayı çok iyi bildi[52]. 1645 yılında Osmanlı Donanması tekrar Karadeniz'e açıldı[53]. 1646 yılında, Bâbıâli'ye Rus tahtında iddiası olan bazı kimseler gelip, Kazan ve

Astrahan'ı teklif ederken[54], İstanbul'a Kazakların Azak'ı kuşatmaya niyetli oldukları ve gerek Rus, gerekse Leh birliklerinin İslâm Giray Han'a saldıracakları haberleri ulaştı[55].

Kuzeydeki bu sınırda gerçekten ciddi bir tehlike patlak vermek üzere idi. Erdel Prensi Rakoçi, Girit için Venedik ile yapılacak uzun vadeli savaş çıkmadan, Kuzey Macaristan'daki toprakları Erdel Prensliği ile birleştirmek amacı ile Avusturya hanedanının düşmanları, özellikle de İsveçli General Torstenson ile irtibata geçmişti (Temmuz 1643). Boğdan Prensi Vasile Lupu, bu yeni siyasi ittifakları kendi hırsının hedeflerini gerçeğe dönüştürmek için bir fırsat olarak görürken, barış ve huzurdan başka bir şey istemeyen Eflak Prensi Mateiu, Almanları bu ittifaktan haberdar etti. Macaristan'daki savaş derhal başladı ve Bâbıâli'nin emri üzerine serhad boylarındaki vasallar önemli bir askerî güç gönderdiler[56]. Ancak maceralı bir siyasete alet olmamaya kararlıydılar ve Vasile Lupu'nun kızı Maria'nın Yanus Radzivil ile evlenmesi, Lehistan'ın ezelî düşmanı olarak gördükleri Boğdan'ı bundan böyle en büyük destekleri olarak görmeye başladığının bir işareti sayılabilirdi[57]. Belki de tıpkı selefi Gratiani gibi, bu sayede Romenlerin yaşadığı Erdel'i eline geçirebilmeyi umuyordu[58].

Türklerin 1645 yılında verdikleri emirler, Rakoçi'nin tüm umutlarını suya düşürdü. Osmanlıların, Venedik ile başlayan savaş için serhad boylarında huzura ihtiyacı vardı[59]. Hemen akabinde Ağustos ayında Rakoçi, Almanlarla barış imzaladı. Ancak barışmış ve güçlerini birleştirerek İstanbul'da Rakoçi'nin aleyhine çalışan diğer iki Romen Prensi ile eski dostane ilişkilerini bu hadiseden dolayı tamamen yitirdi. Lupu, taht müddeisi Stefan Csaky'nin Bâbıâli'den Erdel'i alma çabalarını destekliyordu.

1646 yılı başlarında Tatarlar Lehistan'a saldırdılar ve Lupu'nun endişe ettiği gibi oradan Boğdan'a yöneldiler. Telaşa kapılan Lupu, içinde dua ettiği ahşap bir kilisenin[60] bugün bile hâlâ ayakta durduğu ormanlarda saklanırken, Boğdan'da yaklaşık 40 bin esir aldılar. Barışsever Hatman Koniecpolski'nin ölümünden sonra daha serbest hareket etme fırsatı bulan Lehistan Kralı ve Moskova Büyük Knezi Tatarların bu akınlarına ittifak kurarak karşılık verecekmiş gibi görünüyorlardı; hatta Vasile Lupu, Hristiyan Doğu'nun ve Batı'nın genel bir Haçlı Seferi yapacağını, Azak'ın işgal edileceğini ve Kırım'ın tekrar ele geçirileceğini umuyordu[61]. Lehistan

Kralı’nı Yaş’da beklemeye başladı. Bu şartlarda İstanbul’a yapılacak geniş kapsamlı bir saldırının doğacağını uman tek kişi o değildi.

Ancak 1646 yılında Lehistan elçisi İstanbul’a varmadan önce[62] toplanan Lehistan meclisi, bu planları ortadan kaldırdı[63]. Eflak Prensi Lupu’nun tavsiyeleri ve hediyeleri ile Ekim ayında yeni Leh elçisi İstanbul’a geldi ve Lehistan Kralı’nın barışa meyilli olduğunu beyan etti[64]. Vasile Lupu, ayrıca Moskova elçisi[65] için, Moskova Büyük Knezi’nden esir tutulan Tatar elçilerinin serbest bırakılmasını, Tatar Hanı’nın yıllık hediyelerinin verilmesini ve Azak önlerinde karargâh kurmuş Kazakların buradan çekilmelerini talep eden Bâbıâli nezdinde büyük çabalar gösterdi[66].

Batı’ya nihayet barışı getirecek olan 1648 yılı, kuzeydoğu Avrupa için de önemli bir yıl olacaktı. Sultan İbrahim, 18 Ağustos’ta boğduruldu[67]; Lehistan Kralı daha Mayıs ayında hayata gözlerini yumdu ve Ekim ayında Rakoçi hayata veda etti. Adını taşıyan oğlu ve halefi ise Lehistan’ı Erdel ile birleştirmek gibi cüretkâr projeler ile o güne kadar büyük bir savaşa maruz kalmamış bu ülkelerin hepsinde tam bir kaosun patlak vermesine sebep olacak ve böylece Türklerin buraya müdahale edip, vasalların o güne kadar siyasi hareket özgürlüklerinin sonunu getirecek ve Türklerin Venedik savaşı devam etmesine rağmen, yeni bir savaşa zemin hazırlayacaktı. Bu hadiselerin akışı, Türklerin Tuna Nehri’nin ötesindeki taarruzu ile öylesine sıkı bir ilişki içindedir ki, bu taarruzdan ayrı olarak ele alınamaz.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT SAVAŞININ NEDENLERİ.

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA RUMLARLA İLGİLİ GELİŞMELER.

KİRİL LUKARİS TARAFINDAN GİRİŞİLEN DİN MÜCADELESİ[*]

Sultan IV. Murad'ın çabaları ile yeni bir Osmanlı Donanması oluşmuştu. Bu donanma ile yeni fetihler yapmayı ve Barbaros Hayreddin Paşa ile muzaffer Osmanlı Donanması'nın parlak ve görkemli zamanlarını geri getirebilmeyi umut ediyordu.

Ama deniz güçlerinden hiçbiri donanmayı kullanmak için bir neden veya bahane vermiyordu. Aksine, en büyük aşağılamalara da maruz kalsalar, İstanbul'daki önemli kişileri, ticarî menfaatleri ve Batıda süregelen genel savaştan dolayı büyük bir gereklilik gibi görülen barışı muhafaza etmek üzere kendilerine bağlamak için her yola başvurmaktan çekinmiyorlardı.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında yabancı elçilerin ortaya attıkları iddialar ve şikayetler, Sultan IV. Murad'ın güçlü rejimi altında imkânsız hâle gelmişti. Avrupalı güçlerin temsilcileri artık her an hakaretler, zindana atılma, falaka ve ölüm tehdidi altında ve efendilerinin en büyük hakaretler karşısında bile intikam almayacaklarının bilincinde yaşayıp gidiyorlardı, zira unvanlarına rağmen çoğunun artık siyasi açıdan hiçbir önemi kalmamıştı. Ticarî meseleler ile ilgileniyor ve gerek para kazanmak, gerekse kendilerine tekrar yer edinmek için önceleri Boğdan ve Eflak tahtına adayları destekliyor ve bu tahtlara enerjik ve zeki, özellikle de zengin kişiler oturtulduktan sonra patrik olmak, özellikle de İstanbul Patriği olmak isteyen ve bu amaçla elçi toplulukları arasındaki nüfuzlu Frenklere para veya kimi zaman Katolizm veya Kalvinizm lehine yeni bir yöne sapacaklarını vaat eden her Rum keşişin davasını güdüyorlardı.

O dönemlerde Kardinal Richelieu yönetimindeki güçlü Fransa, İstanbul'da hak ettiğini düşündüğü saygıyı ve itibarı hâlâ göremiyordu. Fransa, o dönemlerde Batıdaki hadiseler, Alman meselesi ve iç sorunlarla yeterince boğuşmak durumunda idi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız diplomasi ise tamamen yıllardır Doğu Akdeniz'deki ticaretle ilgilenen ve bu ticaretten zengin olan[1] Marsilyalı tüccarların menfaatlerine odaklanmıştı.

İstanbul'da sürekli olarak Provans'ın ticareti için tehlike oluşturan Berberilere karşı şikayetler ortaya atılıyordu, zira Osmanlı Donanması olmadığı sürece Takımadalarda efendileri oynayabiliyorlardı[2]. Fransa, 1624 yılında bu korsanların yatağı olan Cezayir'e saldırma planları yaptı, ama boşuna. 4 Ekim 1628 tarihinde Fransa Kralı, başka hiçbir çaba sonuç

getirmeyince, kendini Cezayir beyleri ile resmi bir anlaşma yapacak kadar alçalttı. Esir değişimini gerçekleştirmek üzere Cezayir'e Fransız gemileri geldiğinde, başkent Cezayir'de isyan çıktı. Fransa tarafından Cezayir yakınlarında daha önce zapt edilen kale fethedilip, yıkıldı ve başkentte bulunan Fransızlar arasında büyük bir katliamdan endişe duyulduğu için Fransız topları, barışı açıkça bozan bu harekete karşı kullanılamıyordu bile. Pazarlıklar uzadı ve korsanlar, Fransız gemilerini İspanya'dan veya Malta'dan gelen mallar açısından incelemeye başladılar. Bu talep, Avrupa'daki en büyük gücün onuru açısından artık kabul edilebilecek gibi değildi[3]. Bâbıâli'nin bu konudaki tek açıklaması, Berberilerin söz dinlemedikleri ve dirençlerini kırmak için elinde hiçbir çarenin bulunmadığına dair bir özürdü[4]. Aynı dönemde, 1630 yılında, XIII. Louis'in temsilcisi Cesy, Fransa Kralı adına yapmış olduğu borçlardan dolayı borçluların toplandığı zindana atıldı. Halefi, Marcheville Kontu Henri de Gournay'in da itibarı çok büyük değildi, ki 1632 yılında kaptan-ı derya oğlunu tutuklattı ve Ermeni asıllı tercümanını köle ticareti yüzünden kazığa çaktırdı. Kısa bir süre sonra sadece ibadet etmek için yaptırdığı yer değil, evinin tamamı tahrip edildi. Meslektaşlarının değil, sadece temsilcinin evinde silah araması yapıldı ve bir onur kaftanı almayan bir tek o oldu. İkinci tercümanı celladın elinde hayatını kaybetti. Nihayet Marcheville Kontu tersaneye çağrıldı, bir gemiye bindirildi ve ülke dışı edildi[5]. Sultan IV. Murad, herşeyi sineye çeken "kardeşi" Fransa Kralı'nın bu değersiz temsilcisine karşı tehditlerde bulunmaktan çekinmemişti.

Bu aşağılama döneminde Fransa, genelde düşük ücretle çalışan ve yaşamak için başkalarının menfaatlerini gözetlemek zorunda kalan temsilcilerinin açgözlülüğü yüzünden Doğu'da önem kazanmaya başlamıştı. Katolik inancı Doğu'nun Rumları arasında yayma amacı ile Cizvit Papazı XV. Gregor tarafından 1622 yılında kurulan Propaganda Fide Kongregasyonu'nun, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği temsilcilerinin sürekli olarak koruyacak birilerine ihtiyacı vardı.

16. yüzyılda Pera ve Galata, kiliseleri genelde Batıda yaşayan İtalyan asıllı Latin bir İstanbul Patriği'nin denetimi altında yine İtalyan Papazlar tarafından yönetilen İtalyan mahalleleri idi[6]. Osmanlı Devleti'nin başkentindeki Katolik nüfus o kadar artmıştı ki, Sultan IV. Murad dönemindeki resmi istatistikler 70 kiliseye sahip 200 bin kişiden bahsediyordu[7]. Ayrıca İtalyanların nüfuzu da artık o kadar yüksek değildi.

Her ulustan Cizvitler, özellikle de Fransızlar bir arada çalışıyorlardı, ama San Francesco Kilisesi'ni yöneten vikar, yine İtalyan asıllı idi[8].

Kudüs'teki Latin ruhbanlar, iyice düşmüş Rumlarla kutsal mezarların anahtarları için mücadeleye girişecek kadar güç kazanmışlardı ve Osmanlı Sultanı'ndan haklarının kabulünü satın almak için her zaman gerekli parayı buluyorlardı; bunların arasında da birçok Fransız bulunuyordu[9]. Takımadalardaki Katolik ruhbanlar, Rum asıllı bir metropolit Rodos'ta sünnet olup, Bâbıâli'de kapıcıbaşı ve aynı zamanda İstanbul'daki Patrikhanenin hamisi hâline gelince, yeniden canlanmaya başladılar[10]. Latin kökenli Patrik 1626 yılında muzaffer bir eda ile Nakşa[11] ve Sakız Adası'na geldi. Burada Fransız Kapuçin rahipleri Katolik inancın bayrağını dikmişlerdi ve 1650 yılından önce o kadar büyük bir nüfuz kazanmışlardı ki, Venedik Balyosu: "Takımadalarda yetişen bütün Latin inancına sahip genç Hristiyanlar, Kapuçin rahipleri tarafından yetiştiriliyorlar", diye yazdı[12].

Doğudaki "sapkınlık" ile başa çıkmanın en yaygın yolu okullar ve tiyatro gösterileri idi[13]. Yetenekli Theofilos Koridalleus gibi genç Rumlar, Roma'da Rum kolejinde ve Padua'da – tıpkı daha sonra Meletios Sirigos'un göreceği gibi – eğitim görüyorlardı. Venedik'te San Giorgio dei Greci'deki Rum topluluk en verimli çağlarını yaşıyordu. Girit, Korfu ve Zenta'da sadece Venedik tebaanın değil, yabancı Rumların da Latin nüfuzu altına girdikleri okullar vardı[14]. Neofitos Rhodinos Napoli'de eğitim görüyordu; Paisios Ligarides, tıpkı Joannes Kariofilles gibi Latin inancına geçti ve Leo Allatius zamanın en önemli bilginlerinden biri hâline gelerek birçok soydaşını, özellikle Sakız Adası'nda kurduğu "Büyük Mektepte" aynı inanca döndürdü[15]. Roma'da yine Latin inancına dönen bir başpiskopos yaşıyordu[16].

Batı'nın dinî nüfuzu Arnavutluk ve Bosna'da kendini göstermeye başlamıştı[17]. Bulgaristan'da propaganda yapan din ajanları dolaşıyordu. Filibe, Kıprovaç, vs. gibi şehirlerdeki Paulikyanlar[*] yorulmak bilmez aydınlatıcı çalışmalar neticesinde sadık Katolikler hâline geldiler. Bunun karşılığında Bulgar dilini kullanabilecek ve geleneklerini sürdürebileceklerdi. Sofya Başpiskoposu Peder Pietro Dedato aynı dönemde uyuyan Bulgar aslanını tekrar uyandırabilecek güçte olduğunu düşündüğü Prens Mateiu ile irtibata geçti.

Ayaklanma hazırlıkları içinde bulunan Bulgar ajanlar, önce Lehistan'a gelerek III. Sigismund'un kendilerine hediye ettiği 13 bayraktan bahsettiler. Buradan Viyana'ya, Venedik'e ve Roma'ya geçtiler[18]. Serhad boylarındaki inanç propagandasının (Propaganda Dei) başına Fransisken rahipleri geçti ve tıpkı 16. yüzyılın Rum piskoposları gibi Hristiyanların çok yakın zamanda kurtulacaklarına dair nutuklar attılar. Venedik Balyosu, Sultan IV. Murad zamanında Bosna'da ve Bulgaristan'da yaklaşık 300 bin kadar "hoşnut olmayan" Hristiyanlardan bahseder. Arnavutluk ve Yunanistan'da yine taht müddeileri olarak birçok sahte Paleolog ve Komnen ortaya çıktı ve gezgin rahiplerden bir Arnavut, propaganda malzemesi olarak İskender Bey'in anısını tekrar canlandırmaya çalışıyordu[19]. 1638 yılında Bosna Beylerbeyi tarafından bastırılan ayaklanmanın çıkış sebebi de yine Katolik rahiplerin propagandaları idi[20]. Misyoner Bandini, dindar Mateiu'nun Tırgovişte'deki Fransisken Manastırı'nı özellikle kolladığı Eflak'ı ve Prens Vasile'nin 1647 yılında Katolik inanca geçmiş Rum ruhban Hiakintos Makripodari'yi piskoposluğa getirmeye çalıştığı, ama Fransiskenler tarafından yönetilen Bacau'daki piskoposluğa bağlı mülklerden çok gelirlerine göz diken Leh ileri gelenlerinin muhalefetinden dolayı bu planını gerçekleştiremeyen[21] Boğdan'ı ziyaret etti.

Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'nda yürüttükleri dinî propagandalar özellikle Alman Kayser'e yarıyordu. Ama Almanlar bu yararın farkında değildiler ve bu yüzden Fransa, her ne kadar Takımadalar misyonu için bir genel nâzırın bulunduğu[22] Paris'ten gelen bir talimat üzerine değil de, Fransa'nın İstanbul'daki temsilcileri Cesy ve Marcheville'nin Roma Kilisesi'nin ileri gelenleri Kardinaller Borgia ve Bandini ve doğudaki propagandaların temsilcileri ile kurdukları ilişkilere istinaden de olsa, bu dinî hareketin yönetimini devraldılar[23]. Roma'daki kiliseye büyük hizmetlerde bulunan ve sürekli çabaları sayesinde Katolik çevrelerde büyük takdir toplayan bu iki temsilci, aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi'nin, özellikle de İstanbul'daki patrikhanenin işlerine de karışıyorlardı.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin durumu vahimdi. Bâbıâli'ye ödenen pişkeş, patrik Timoteos zamanında 8 bin altına kadar çıkmıştı[24]. Ruhban seçimleri, rüşvet alan Osmanlı ileri gelenleri tarafından yönetiliyordu. Yeni bir Patrik seçmek isteyen din adamları, vezirin emri ile çağrılıyorlardı ve baskıdan ancak saklanarak ve 12 piskopostan oluşan yeter sayıyı toplamayarak

kurtulabiliyorlardı. Bâbıâli'ye çağrılan patrik, sadrazamın açgözlülüğünü dindirmek için gerekli altın keseleri ile huzura geliyordu. En yüksek dinî makamın hamilinden gittikçe daha yüksek meblağlar isteniyordu. Hediyeler alacak parası olmayan bir patriğin, yeni geçtiği makamdan üç gün sonra alındığı oluyordu. Rodos'ta, eskiden Eflak ve Boğdan'da azledilen prensler için olduğu gibi, azledilen patrikler için her zaman birkaç hücre bulunuyordu. Patriğin biri İstanbul'un ortasında alenen asıldı ve daha sonra denize atıldı. Patrik Jeremias daha 1598 yılında yaptığı bağışlar ile kendisine rakip olan adaylardan birinin kazığa çakılmasını sağlıyordu[25]. Rum Ortodoks Kilisesi'nin liderleri, Rumların taşıdıkları mavi bir bandaj takıp, kimliklerini gizleyen Türklerin saldırısına uğruyor ve bir tekneye kapatılıp, dostları tarafından fidye ödenerek kurtarılmadıkları takdirde denize atılıyorlardı[26].

Patriklerden bir çoğu, Romence'den daha iyi Rumca konuşan Boğdan Prensi Lupu veya Eflak prensi Mateiu istediği ve gereken parayı ödediği için Bizans zamanında bu kadar parlak şahsiyetlerin işgal etmiş olduğu patriklik makamına oturuyordu. Bazı patrikler, bu makamdan sadece bu prensler, tıpkı Lupu'nun Athanasieus Patellaros'u makamından azlettirdiği gibi, patrik koltuğuna oturacak daha iyi bir aday buldukları için alınıyordu[27]. Prens Vasile Lupu'nun patrik koltuğuna oturttuğu patriklerin yerine kimi zaman Fransanın Katolik temsilcisi ya da papanın vekili ile yer değiştiriyordu.

Latin hareketine karşı, Rum olarak Girit'te doğmuş ve Katolik olan Venediklilerin doğal bir düşmanı olan bir adam çıktı. Katoliklerin düşmanı Başpiskopos Maksimos Margunios'un öğrencisi olarak Ortodoks Kilisesi'nin menfaatlerini Rusları ve Romenleri Katolik inanca geçmeye ikna etmeye çalışan Doğulu misyonerlere karşı savunuyordu ve Roma'daki Sardanapalus ve Heliogabalus'a, Doğu'nun ruhban sınıfı arasında baş gösteren ahlaksızlığa, Batı'nın sahte öğretisine ve Cizvitlerin kötülük dolu kurnaz tarikatlarına karşı geliyordu. Bu Kiril Lukaris idi ve kendini bir Rum olarak daha yüksek bir kültüre sahip oldukları ile övünen Katolik propagandacılar tarafından hakarete uğramış hissediyordu. "Doğudakilerin fakirliği ve siyasi açıdan boyun eğdirme"[28] konusundaki üstünlüklerini görüyor ve buna büyük üzüntü duyuyordu, ama bir taraftan da kendi kendine "Türkler 10 yıl boyunca Fransa'nın efendileri olsalar, acaba bu ülkede hiç Hristiyan kalır mıydı?" diye soruyordu[29]. "Yunanistan'da Türkler 300 yıldır hüküm sürüyor; halk acı çekiyor ve sürekli olarak

Türklerin inancına geçmeye teşvik ediliyorlar. Yine de Hristiyanlık hâlâ devam ediyor ve kutsal ayinler yapılıyor. Ondan sonra birileri çıkıp, sizin kültürünüz yok diyor. İsa'nın haçının yanında onların kültürü benim için önemli değil. Tabii ki her ikisine de sahip olmak güzel olurdu, ama tercih yapmam gerekiyorsa, İsa'nın haçını tercih ederim[30]". Her halk, geleneklerini muhafaza etmeli ve bir Rum bir Frenk'e dönüşüyorsa, kendi köklerini inkâr eden verimsiz bir bitki gibidir[31].

Bu gibi açıklamalar, daha 1620 yılından önce Osmanlı hakimiyetindeki Hristiyan dünyası arasında önemli bir dönüm noktasına neden olan ciddi ve sonuçları ağır bir mücadeleye neden oldu. Dıştan dinî bir mücadele gibi görünse de Lukaris aslında henüz düşmanlarının zannettikleri kadar düşmemiş[32] Yunan kültürünün savunucusudur. Rumların Müslümanlığa geçmesi, 16. yüzyılın arhontları tarafından engellenmişti. Şimdi ise "bilgisizliğin ve fakirliğin en uç noktasına kadar gelmiş[33]" Rumlar, Romen ve Fransız misyonerler ile Alman Kayser'in hedeflediği Katolikleştirme tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardı. Lukaris'in başını çektiği karşı hareket tek kurtuluştu. Yunan kültüründe bir dönüm noktası yaratmak için öğretisiyle, yazılarıyla, patrik kimliğiyle ve şehit olarak ölmesi gerekiyordu.

1623 yılında Almanlar ve Fransa'nın temsilcileri Lukaris'e karşı mücadele başlattılar. Aynı yıl içinde Lukaris, Takımadalarda isyan çıkartmayı planladığını iddia eden Cesy'nin entrikaları yüzünden patriklik makamından alındı, Rodos'a sürgüne gönderildi ve yerine zayıf karakterli Amasya Başpiskoposu Gregorios getirildi[34]. Türkler, Gregorios'un kutsanması için 12 piskoposu zorla bir araya getirmek zorunda kaldılar[35].

Lukaris, Hollanda ve İngiltere temsilcileri tarafından her yönden destekleniyordu. Hollanda temsilcisi Kornelius Haga, büyük bir otorite kazanmıştı ve ülkesinin ticareti gittikçe büyüyordu[36]. Hollandalı teknisyenler Bağdat önlerinde Sultan IV. Murad'a büyük hizmetlerde bulunmuşlardı. Doğu Akdeniz'de her yerde İngiliz gemileri görülüyordu; İngiliz tüccarlar Doğuya oldukça ucuz fiyatlarla karabiber bile satıyorlardı ve Osmanlı ordusunun silahlanması ve donanmanın oluşturulması için gerekli metali temin ediyorlardı. Korsan olarak, kaptan-ı deryaya emrindeki 30 kadırgaya rağmen zor anlar yaşatıyorlardı[37]. İzmir aslında İngilizlerin yönetiminde idi[38]. "Galata'da", diyor Venedik Balyosu, "Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan en büyük ve kalabalık ulus olan İngilizlerin birçok ticarethanesi bulunuyor[39]". Dört veya beş İngiliz-Hollanda gemisi

başına eskiden bu bölgedeki ticaretin tamamını ellerinde tutan Venediklilerin en fazla bir gemisi görülüyordu[40]. Tüm bunlara rağmen İngiltere'nin ve Hollanda'nın temsilcileri, Katolik düşmanı Lukaris'i savunma bahanesi ile Kalvinizm davasını destekleyecek zaman bulabiliyorlardı.

Eskiden Almanya'da Protestanların yanında eğitim gören genç Rumlar artık İngiliz okullarına devam ediyorlardı[41]. Lukaris, İstanbul Patriği seçilmeden önce (1621) Metrofanes Kritopulos'u Londra'ya, oradan Oxford'a ve birkaç Alman üniversitesine göndermişti[42]. Nikodemos Metaksak, Londra'dan İstanbul'da bir matbaa kurmak için gerekli herşeyi getirdi[43] ve bu matbaada derhal Katoliklere karşı polemik yazılar hazırlandı[44]. Rum öğrenciler bu dönemlerde Leiden Üniversitesi'ne de gidiyorlardı[45]. Lukaris aynı zamanda Hollanda temsilcisi Haga ile sürekli olarak yazışıyordu[46]. Gerek Hollanda'da, gerekse İngiltere'de bilgin, konuşkan ve kararlı Patrik Lukaris kısa süre içinde sevilen ve sempati duyulan bir kişilik hâline geldi.

Kalvinizm temsilcilerin çabaları sayesinde Rumlar sadrazam tarafından kendilerine zorla kabul ettirilen patriğe karşı çıktılar ve Edirne Metropolitini patrik makamına oturtabilmeyi umdukları adil bir seçim talep ettiler. Haziran ayının sonlarına doğru Gregorios, sadrazamın huzuruna kabul edilmeden, Anthimos patrik tayin edildi. Papa, bizzat tavsiye ettiği bu zayıf adamı istediği gibi etkileyebileceğini düşünüyordu. Ama güçlü Frenk dostları Lukaris'i tekrar İstanbul'a getirdiler ve Anthimos mütevazı bir biçimde gönüllü olarak geri çekildi[47]. Sadrazamı satın alan Cesy, Anthimos'u San Gregorios Kilisesi'ne el koymaya zorladı, ama Anthimos halkın iradesi ile rakibine kısa bir süre sonra feragat belgesini teslim etti[48].

İngiliz temsilcinin evinde Rumlar için kurulan matbaanın, Cizvitlerin Kazaklar ve İstanbul'da hâlinden memnun olmayan Hristiyanlar için silah imal edildiği yalanı yüzünden kapatılması, Lukaris'in yeniden patrik olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Ancak Kalvinist elçilerin ortak çabaları ile 1628 yılı başlarında Cizvitler İstanbul'dan sürülmüştür[49].

Kalvinist Leger, Lukaris'in Haga tarafından da onaylanan inanç bildirgesini[50] tasdik edip, 1629 yılında yayınladıktan sonra Lukaris, Latin çevrelerde Kalvinizm'in kayıtsız şartsız taraftarı kabul edildi. Üçüncü büyük reformist ülke olan İsveç'te sayısız düşmanlarına karşı destek aradığı[51] ve Katolik Papazlar ile kutsal yerler hakkında mücadeleye girmeyi

planladığı[52] bir dönemde bu şüpheleri ortadan kaldırması mümkün değildi. İsveç kahramanı Gustav Adolf'un ölümü; dostundan Kalvanizm inancının doğru olduğuna dair kesin bir açıklama bekleyen Haga'nın soğuk tutumu ve İngiltere Kralı'nın Roma'ya meyli, Lukaris'in düşüşünün birer ön işareti idi. Almanların ve Fransa'nın temsilcileri de Lukaris'in düşürülmesi için ellerinden gelen herşeyi yapıyorlardı.

Almanların temsilcisi Schmid, Lukaris'e karşı bir Cizvit öğrencisi olan Karaferyeli Kiril'i destekliyordu. 1633 yılında bu Kiril kısa bir süre için patrik makamına oturdu. 1634 yılında tekrar geri dönen Lukaris'in yerine bu sefer yine sadece birkaç günlüğüne başka bir Giritli olan Athanasieus Patellaros[53] geçti. Lukaris, 1635[54] yılında patrik koltuğunu üçüncü kez yine Kiril adında başka bir Patrik adayına kaptırdı. Alman elçi Schmid, bu Kiril'i de desteklemişti ve dostane hizmetlerini o kadar ilerletti ki, Lukaris'i ya "affedeceğini ya da gözlerini oyacağını" söyleyen bir metropolün teklifini kabul etmese de, onun Lukaris'i gizlice Roma'ya gönderme fikrini benimseyip, bunun için gerekli tedbirleri aldı. Desteklediği Kiril 1636 yılında tekrar patrik makamından alındığında Alman temsilci onu Rum kılığında ziyaret etti. Katolikler, bu temsilcilerini kaybetmek istemiyorlardı, zira Kiril Katoliklere Antalya'daki bir kiliseyi teslim etmişti[55].

Karaferyeli Kiril'in yerine Hollanda'nın desteği ile Neofitos adında bir patrik geçti, ama 1637 yılında İstanbul Patriği yine Lukaris'ti[56]. Bunun üzerine Katolikler, özellikle de rakibi Kiril, Lukaris'i kesin olarak ortadan kaldırmak için tedbirler aldılar. Sadrazam Bayram Paşa, Anadolu'da savaşta bulunan sultanın yokluğunu, din krizini sona erdirmek ve bu arada kendi zenginliğini de artırmak için fırsat bildi. Bu yüzden yaşlı Lukaris önce makamından azledildi ve 7 Temmuz 1638 yılında Schmid'in yazdığı gibi "boğduruldu ve ölü bedeni denize atıldı[57]". Toplanan kilise meclisi, idam edilen Lukaris'in öğretisini lanetledi ve kısa bir süre sonra Karaferyeli Kiril Latin dogmasının kabulünü ilan etti[58]. Patellaros, aynı yönde bir açıklamada bulundu, zira yeni ölen İskenderiye Patriği'nin yerine geçmesi önerilmişti[59]. Ama hiçbir zaman İskendedriye patriği olamadı ve metropolitlerin düzenlediği bir komplo, Kiril'in patrikliğini kısa bir süre sonra sona erdirdi. Sultan IV. Murad'a İzmit'te Rum Ortodoks Kilisesi'nin memnuniyetsizliğine dair haberler ulaştı ve bunun üzerine patriğin tutuklanmasını emretti. Patellaros bu sefer de geç kaldı ve gerekli paraya

sahip değildi: Edirneli Partenios, arabulucu ve barış elçisi olarak Rum Ortodoks Kilisesi'nin yönetimini devraldı.

Propagandacı Deiciler, onu da kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. 1640 yılında Venedik temsilcileri, Alman elçi Schmid, Papa vekili ve Kudüs Arşidiyakozu nezdinde Roma Kilisesi ile birleşmeye meyilli olduğunu beyan etti[60], hatta Rumların Kudüs'teki davasına ihanet etmeyi vaat ettiği söylenir[61]. Daha sonraları Alman Kayser'e kendisi ve kilisesi için kayserin himayesine büyük umutlar beslediğini açıklayan mektuplar yazdı[62].

Daha sonraki zamanlarda patrik makamına yine İngiliz elçi tarafından desteklenen birkaç Kalvinist aday oturdu[63]. Hollanda temsilcisi Haga o dönemde temsilcilikten ayrılmış ve haleflerinden hiçbiri siyasi açıdan önemli bir konuma gelememişti[64]. Almanların temsilcisi, bu arada yanında altı metropolit ile birlikte gelen patriği evinde ağırlıyordu[65]. Ama bu açıklamaların hepsi sadece birer göz boyama idi ve açıklamaları yapan kişi üzerinde, elçilerin evlerinde kendilerine hamiler arayan Romen taht adaylarının vaatlerinden daha bağlayıcı değildi. Lukaris'in çabaları ve din uğruna şehit edilmesi; 1644 yılında Peter Movila tarafından hazırlanan dogmayı Yaş'da Romen, birkaç Rum, özellikle de Rus ruhbanlara inceleten[66] Boğdan Prensi Vasile Lupu'nun katı Ortodoks tutumu; Peter Movila'nın üstün bir kültür kazandırdığı Kiev Metropolitan Kilisesi'nin ve etkisi altında olup, Ortodoks inanca sadık kalan Moskova Patrikhanesinin direnci Rum Ortodoks inancını Katolikleşme tehdidinden kurtarmıştı.

Bu süreçler, Osmanlı tarihi açısından sadece Osmanlı hakimiyetindeki Rum topluluğun iç dünyasını etkilediği için değil, Frenklerin elde edeceği herhangi bir zaferin Osmanlı İmparatorluğu için hiç beklenmedik sonuçlar doğurması açısından da çok önemlidir. Katolik inanç yönünde çalışmalar yapan Batılı elçiler bunun farkındaydılar. Kalvinistler için bu gibi hedeflere yabancı olsalar da, Rumların Protestan inanca yönelmeleri de Osmanlı Devleti'nin geleceği için büyük bir tehdit yaratırdı. Yeniçerilerin tüm zorbalıklarına ve sadrazamın tüm para vaatlerine karşın, Lukaris etrafında dönen mücadeleler artık Batı'nın amaçları hakkında daha bilinçli olan ve ulusal bilince varan Rumları, Osmanlılara daha da yakınlaştırdı ve yeniden canlanan Yunan ruhunun Osmanlı gücü ile birleşmesinin en önemli göstergelerinden biri, mensupları zengin ve güçlü Boyarlar olarak Eflak'ta ve Boğdan'da önemli bir rol oynayan 16. yüzyılın eski arhont ailesinden gelen bir Kantakuzen ile evli olan Tercüman Panagiotes Nikusios'un

üstlendiği misyonla ortaya çıktı[67]. Girit savaşının gelişimi de bu göstergelerden biri olacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT SAVAŞI. İLK DÖNEM(1656’YA KADAR).

ORDU VE SARAY ARASINDAKİ MÜCADELELER.

SULTAN I. İBRAHİM’İN ÖLDÜRÜLMESİ.

SADRAZAM KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA'YA KADAR İÇ KARIŞIKLIKLAR[*]

Sultan IV. Murad'ın Malta'ya yapacağı sefer uzun zamandır bekleniyordu ve büyük hükümdar hayata gözlerini yumduğu sırada 20 kadırga ve bir baştardadan oluşan yeni donanma Haliç'te[*] hazır bekliyordu[1]. Maltalıların yönetiminde Akdeniz'de Berberilerin karşısına tıpkı Kazakların Tatarların karşısına çıktığı gibi çıkan ve Takımadaları rahatsız eden korsanların cüretkârlığı, Osmanlı ticareti ve itibarı açısından önemli bir kararın alınmasını zorunluluk hâline getirmişti. Sultan IV. Murad, Rodos şövalyelerinin üstad-ı a'zamının kalesinin önünde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında hayatını kaybeden savaşçıların intikamını almak üzere Malta'nın planlarını getirtmişti[2]. Nüfuzları gittikçe artan ve Mora'da da bazı yerleri ellerine geçiren[3] ve Takımadalar'daki beylerin tayininde önemli bir rol oynamak isteyen[4] Berberiler, güçlerinin gelişmesi ve korsanlıktan elde ettikleri kazancın artırılması için savaşı bir gereklilik olarak görüyorlardı[5].

Venedik, Berberilerin gözünde bir engeldi, zira Mora'da ve Takımadalarda büyük bir sempati ile karşılanıyorlar; Zenta'nın ödediği 1.500 altın vergi karşılığında Mora'daki buğdayın serbestçe ihracını talep ediyor ve adaların Rum halkı arasından denizcilerini seçiyordu[6]. Ancak İstanbul'daki Venedik balyosları, meslektaşları aşırı ısrarları ve müdahaleleri ile okları üzerine çekerken, mütevazı ve dikkatli bir siyaset izliyorlardı. İstanbul'da San Petro ve Meryem Ana kiliselerini destekliyorlardı[7] ve karşılığında büyük meblağlarda kredi sağlamaya hazır oldukları takdirde kutsal topraklardaki soydaşlarına koruma sağlıyorlardı[8]. Ama patrikhane ile ilgili karışıklıklarda hiçbir zaman ön plana çıkmamışlardı.

Venedik, yönetimdeki devşirmelere karşı her zaman eli açık davranıyordu. Ticarî çıkarlarını korumak için sultanın ve Haseki Sultan'ın tasvirleri ile süslenmiş resimler bastırıyordu[9]. Tercüman Andrea Bon, yerel kaynakları kullanarak Osmanlı tarihini yazmaya başlamıştı[10]. Venedik'in, Hollandalıların ve İngilizlerin rekabeti, özellikle de Yahudilerin kumaş ticaretine girmesinden dolayı büyük zarar gören ticarî çıkarlarını artırmak için yapılacak hiçbir şey yoktu[11]. Yine de Bâbıâli bazı durumlarda

barışsever, sakin komşusuna saygı gösteriyordu. Sultan IV. Murad, Anadolu'da kazandığı zaferleri Venedik'e özel bir elçi ile bildiriyordu[12]. Balyosunun şikayeti üzerine Bosna'da sınırları tekrar düzenlemeye çalışan Abaza Paşa Bosna'dan uzaklaştırıldı[13]. Kaptan-ı Derya, Tercüman Grillo'ya karşı zor kullandığında, memurlarından biri sadrazamın emri üzerine Venedik temsilcisine gidip efendisi adına özür dilemek zorunda kaldı ve Balyos onu ancak ikinci seferinde huzuruna kabul etme cesaretini gösterebiliyordu[14]. Alman Kayser ile anlaşmazlıkları sırasında Venedik, Osmanlı'nın müdahale etmesini ve Bosna Beylerbeyi'nin desteğini talep ediyordu[15]. Balyos, anavatanlarına karşı kışkırtıcı davranışlarda bulunan istenmedik mühtedilerden cinayetle kurtulabiliyordu[16]. Venedik tarafından ilhak edilen Zara köyleri konusundaki çekişmeler ve Dalmaçya'ya yapılan karşılıklı akınlar ise her iki güç arasında süregelen anlaşmazlıkların bir parçası idi[17].

1638 yılında Berberi Ali Piccenino'nun Kotor (Kattaro)'daki bir Venedik gemisine saldırması ile baş gösteren Vallona meselesi yine de daha ciddi bir hadiseydi. Venedik Amirali Antonio Marino Cappello, korsanları Valon'a kadar takip etti, yendi ve Avlonya Limanı'na demirledi. Bu tek başına savaş için bir sebep sayılacakken, gemilerden atılan topların şehre düşüp, bir camiyi tahrip etmesi bu sebebi daha da güçlendirdi. Korfu'da ayrıca zapt edilen Berberi gemilerden 15'i batırıldı[18].

Cappello, bu teşebbüsü için Venedik'ten yetki almamış olmasına rağmen, Venedik temsilcisi derhal tutuklandı, ama Venedik'in tazminat önermesi üzerine kısa bir süre sonra tekrar serbest bırakıldı. Sadrazama olağanüstü elçi Trevisano aracılığıyla 250 bin altın teslim edildi. 1639 yılında yeni bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre Venedik, Berberilerin meydan okumalarına aynı şekilde cevap verebilecekti. Venedik Balyosu buna rağmen "Sultan Murad ölmemiş olsa idi, mutlak bir barış ihlali gerçekleşecekti" diye yazıyordu[19].

Olağanüstü elçi Pietro Foscarini 1641 yılında gemi ile İstanbul'a gelirken, Takımadalar sularında Osmanlı Donanması'nın gemileri tarafından karşılandı ve Sultan İbrahim deniz kenarındaki bir köşkten İstanbul'a girişini izledi. Verilen ziyafete elçilikteki asilzâdelerin tümü davet edildi. Foscarini ve Venedik Balyosu tazminat bedelini teslim ettiler[20]. Bu sayede barışı sağladıklarına inanıyorlardı, ama gerçekte paranın

tamamını ödemekle Venedik ile savaşı geciktirecek en son sebebi de ortadan kaldırmış oluyorlardı.

Osmanlı Devleti başka hiçbir güçten bu kadar az çaba ile büyük ve verimli bir eyaleti alamayacağı için savaş bir zorunluluk hâline gelmişti. Böyle bir fetih ve bunun için gerekli savaş, devletin o dönemdeki durumunda önlenemezdi. Kadınlara ve lükse düşkün Sultan İbrahim[21] ya da nam-ı diğer “Deli İbrahim”,[22] Sultan IV. Murad gibi bir hükümdarın büyük rolünü oynayacak kapasitede bir adam değildi. Güçlü sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın, sultanın eksiklerini, Osmanlı hanedanına gösterilen geleneksel saygı kendisine gösterilmediği için kapatması mümkün değildi. Başkent İstanbul’da İmparatorlukta siyasi güce sahip iki güç karşı karşıya gelmişti: Ordu ve saray.

Saraydaki gücü yetenekli ve faal Valide Sultan, Sultan İbrahim’in musahibi silahdar, onun halefi Yusuf, Sultanzâde Mehmed Paşa, haremağası ve kadınlar oluşturuyordular. 1642 yılında Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kaya Sultan’ın eşi Mustafa Paşa’yı idam ettirdi[23]. Nasuh Paşa’nın oğlu Hüseyin Paşa, vezir oğlu vezir olarak kısa bir süre sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın emirlerine karşı gelmenin ve Kayseri’de açık alanda yapılan çarpışmada davasını savunmanın cezasını hayatı ile ödemek zorunda kaldı. İzmit’te elde ettiği ikinci bir zaferle Üsküdar önlerine kadar geldi. Burada Rumeli’de verilen bir beylerbeyliği sözü ile kandırılarak Avrupa yakasına geçti ve kandırıldığını anlayınca Rusçuk’a kaçarak, burada ele geçirildi. İşkenceler altında hayatını kaybetti (Temmuz 1643) ve intikam etmeye yeminli bütün sülalesi yok edildi. Bu arada Nasuh Paşa’nın müttefiki olan Zülfikâr da hayatını kaybetti. Turhanoğulları’nın[24] sonuncusu olan Faik Paşa, vezirin iradesine karşın saraydaki efradı tarafından ortadan kaldırıldı[25].

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bunun üzerine tekrar canlanan bu menfur”saray” iktidarına bir son vermek üzere askerlerin başına geçmeye karar verdi. Yeniçerilere teklifler götürdü ve 31 Ocak’ta öncelikli silahdarı hedef alacak ayaklanmanın gerçekleştirilmesine karar verildi. Ama ağır hakaretlere maruz bıraktığı sekbanbaşı, Kara Mustafa Paşa’yı 30 Ocak’ta ele verdi. Sarayın tarafını tutan sultan, 31 Ocak’ta Divân’ı kapattırdı, sadrazamı her zamanki gibi huzura kabul etmeyi reddetti ve davet edilmeden saraya geldiğinde azarlarla karşıladı. Mazul olarak gitmesine izin verdiler. Kaçıp saklanabileceğini düşünüyordu, ama bostancıların elinden kurtulamadı ve sultanın emri ile kurşuna dizildi[26]. Yeniçeri Kethüdası kısa

bir süre sonra idam edildi, birçok yeniçeri öldürüldü, tutuklandı ya da ocaktan atıldı. Kaptan-ı Derya Piyale Paşa da ölümden kaçamadı. Yeni iktidarı sarayın temsil ettiği, Sultanzâde Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile kesinleşti[27].

İktidarı eline geçiren saray topluluğu, huzursuzluk çıkartan ve sürekli tehdit olarak görülen yeniçeri gürûhundan kurtulmak istiyordu. Bu, özellikle her zaman sözü geçen Valide Sultan'ın isteği idi[28]. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümü ve saray topluluğunun iktidara gelmesi ile başlayan yılın 28 Eylül tarihinde Malta korsanları oldukça büyük bir hadiseye sebep oldular: Azledilen kızlarağasını [Sünbül Ağa] Mekke'ye götürecek olan İskenderiye filosu Kerpe (Karpotos) Adası'nda korsanlar tarafından durduruldu ve paranın yanı sıra – "3 milyon altın" – aralarında kızlarağasının hareminden birçok kadının ve Sultan İbrahim'in öz oğlu Şehzâde Mehmed'e tercih ettiği[29] bir erkek çocuğunun da bulunduğu sayısız köleyi ele geçirdiler. Kızlarağası bu esnada hayatını kaybetti.

Bu cüretkâr saldırı İstanbul'da genel bir öfkeye neden oldu. Maltalılara savaş açmak kazanç getirmeyeceği gibi, çok fazla çaba da gerektirecekti. Böyle bir savaş Malta'nın ilhakını gerektirecekti ve etrafında yedi cariyesi ile nadir bulunan kürklere sarılı olarak zamanını lüks gezintiler ve oyunlarla geçiren[30] Sultan İbrahim, atalarının başarılarını tekrarlayacak bir Kanuni değildi. Malta korsanları Girit'te küçük bir limana sığınmışlar ve burada her zamanki gibi zapt edilen atların bir kısmı ile başka birkaç eşyayı ucuz fiyata satmışlardı. Bu, Venedik'e savaş açmak için bir neden olabilirdi ki, Venedik bu sefer saray topluluğunu çok fazla alıştırmamak için herhangi bir savaş tazminatı teklif etmekte tereddüt ediyordu[31]. Bu yüzden siyasi olarak hiçbir varlık gösteremeyen bir sultanın iktidarı altında devletin bazı ileri gelenlerinde Girit'e saldırma fikri doğdu. Özellikle 1644 yılının Temmuz ayında göreve getirilen Dalmaçya kökenli Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa (Dalmaçyalı Maskoviç), böyle bir kararın alınmasında ısrar ediyordu[32].

Bin kadar köyden oluşan[33] ada, Kıbrıs'ın Osmanlı ilhakından önceki durumunu andıran bir durumda idi. 13. yüzyılın başlarında Girit'e yerleştirilen Venedik asilzâdeleri hâlâ tüm imtiyazlardan yararlanıyorlardı, ama eski şövalye ruhundan ve savaşçı misyonlarını yerine getirme sorumluluklarından tamamen yoksundular. Foscarini'nin 16. yüzyılın sonlarında Giritlileri ciddi bir silah eğitimine tâbi tutma tedbirleri de hiçbir sonuç getirmedi. En büyük tehlike anında ölüm tehditleri ile bile Venedik

bayrağının altında toplanmıyorlardı[34], aksine Premarinolardan biri, Osmanlı elçisi olarak Suda'nın teslim olmasını sağlamaya çalışmıştı[35]. Bizans döneminde buraya yerleşen ve sayıları hâlâ kalabalık olan Bizans asilzâdeleri de yurtlarının savunması için çok fazla çaba göstermeden imtiyazlarını kullanıyorlardı. Yerine getirdikleri tek görev, kadırgalar için ücretsiz kürekçi sağlamaktı[36]. Tembelliklerinden dolayı Venedik istilası sırasında adaya yerleşen Frenklere iyice benzemeye başlamışlardı. Yine de içlerinde 14. yüzyılda asilerin yabancı hakimiyetine karşı alevlendirdikleri ateşin bir kısmı gizlice yanıyordu.

İstanbul'un ve Hristiyan Doğu'nun son kalıntılarının düşüşünden sonra Girit'e gelen Rumlar ise Ortodoks inançlarına ısrarla sadık kalan ve bu yüzden Latin ruhbanlar tarafından hor görülen rahatsız edici bir topluluk olarak kabul ediliyordu. Şehirlerde, İtalyanca kadar Rumca'yı da çok iyi konuşan, adanın okullarında iyi bir eğitim alan ve Boğdan'da, Eflak'ta, Lehistan şehirlerinde, özellikle Livov (Lemberg)'da oturan, Romen hanedanları ile dostluk, akrabalık ve para bağları ile bağlı olan zengin ve müteşebbis tüccarlar yaşıyordu, tıpkı 1560 yıllarında aralarından biri olan Konstantin'in Boğdan'ın ve Galiçya'nın en büyük kapitalisti olan Korniaktos kardeşler gibi[37]. Ortodoks Rus Prensi Konstantin'in Ostrog'daki sarayında Giritli Mihail Palamedes, Eflak Prensi "Cesur" Mihail'in kahramanlıklarını anlatan ezgiler söylüyordu[38]. Tatlı Benefşe ve misket şaraplarını ve kuzeydeki Tuna ülkelerinin mallarını büyük kazançlarla satan bu tüccarlar, bilinçli vatandaşların ve dünyayı gezen insanların özgür ruhunu doğdukları topraklara taşıyorlardı ve Radu Mihnea ve Aleksandru İliaş zamanlarında Boyar olarak Konstantin Battista Vevelli'nin, Mamurgna'nın ve De Nores'in Boğdan'da önemli bir rol oynadığı zamanlarda[39], asil insanların onuru, siyasetçinin diplomatik inceliğiyle beraber bu ülkelerde Rum asıllı insanların bağımsız bir hayat için gösterdikleri hırsla tanıştılar.

Rum veya Arap asıllı köylüler, baskı altındaki fakir Paroklar ve daha fazla özgürlüklere sahip olup, daha iyi durumda olan komşuları, kendilerini köle hayatına mahkum eden ve herhangi bir ücret ödemeden ağır hizmetler gördüren ve onları nöbetçi olarak kullanan Venedik'e karşı içgüdüsel olarak düşmanca bir tutum sergilerken[40] ve adanın batısındaki yüksek dağlarda yaşayan Sfakiyotlar, dağlarda Arnavut klanlarının hayatını yaşayıp, savaşı savaş uğruna arzu ederken[41], şehirlerdeki insanlar, hissedebilen ve umut

edebilen bir üst tabakayı oluşturuyorlardı. İstanbul'a geliş gidişlerinde, inançlarının ve uluslarının şehidi kabul ettikleri Lukaris'in mücadelesine ve acılarına tanık olmuşlardı. İnce ruhları, bu Cizvit düşmanının trajedisinden dolayı Frenklere karşı bir tutum almalarına neden olmuştu. Lukaris ve Patellaros'un meydana getirdikleri adada, başlarında bulunan Alaşehir (Philadelphia) Başpiskoposu Venedik'in çıkarlarını sadık bir şekilde koruyor olsa da, Girit'te Ortodoks hiyerarşisini tekrar oluşturmak için gereken tüm çabayı göstermeye ve herşeyini feda etmeye hazır olan fanatik keşişler yaşıyordu[42]. Kıbrıs'ta Ortodoks piskoposlara saygı gösteren ve o dönemde mevcut durumlardan dolayı Rumlarla ittifakı bir gereklilik olarak gören Türkleri, yararlı birer müttefik olarak görüyorlardı. Hatta Venedik'e karşı savaş açılmasına Giritli altı keşişin İstanbul'daki şikayetlerinin neden olduğu bile söylenmektedir[43]. Venedik hakimiyeti altında memurların rüşvet ve zorbalıkları Türk rejimi altında olabileceğinden daha az değildi[44].

Geldiği makamda Ortodoks inancını ve Rum yaşam stilini muhafaza eden ilk kişi olup, Bâbıâli'de büyük bir nüfuza sahip olan Tercüman Panagiotes Nikusios ve yine Hristiyanların bir dayanağı olan Mihail Kantakuzen gibi adamlar, Rumların dinî ve sosyal hırslarını ve yeni yeni canlanmaya başlayan ulusal bilinci ortaya çıkartıp, sadık oldukları efendilerine büyük bir hizmette bulunabilirlerdi. Nikusios muhtemelen Kıbrıs asıllı idi ve Latinleri gençliğinden beri tanıyordu. Frenk ve Doğu dillerini Latin muhibbi Sirigos'tan öğrenmişti. Alman temsilci Schmid'in hizmetinde bulunduğu sıralarda ise Katoliklerin entrikalarını görme fırsatını bulmuştu. Tercüman görevine ancak birkaç yıl sonra getirilmişti, ancak daha Girit savaşı sırasında Venediklilere karşı takındığı tavır, adada yaşayan dünyaya açılmış tüccarların tutumundan çok farklı değildi[45].

Osmanlı Donanması'nın savaş hazırlıkları – Evliya Çelebi 300 gemi, 10 top ve bir baştardadan bahseder[46] - Venedik'in deniz gücünü güçlendirmesine neden olmuştu[47]. Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa, 10 Mayıs 1645 tarihinde 73 kadırga ve sayısız nakliye gemisi[48] ve Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Yeniçeri Ağası Murad ve 24 sancakbeyi[49] yönetimindeki 7 bin yeniçeri, bunun iki katı kapıkulu sipahileri ve Avrupa ve Anadolu timarlarından gelen diğer sipahiler[50] ile büyük bir merasimle İstanbul Limanı'ndan ayrılırken[51], Venedik'in mevcut 28 kadırga ve 2 mavnanın yanı sıra ayıca 4 kadırgası ve 9 gemisi bulunuyordu. Francesco Molin yönetimindeki bazı Venedik gemileri, Berberiler ile birkaç çatışmaya

girdikten sonra[52] Suda Limanı'nda Girit'in 26 gemisi ile birleştiler ve beklemeye başladılar[53].

Osmanlı Donanması önceleri Malta'yı hedef alıyormuş gibi görünüyordu. Yusuf Paşa, Venedik Balyosu'na dostça bir tavırla veda etmiş ve İstendil'den gelen kadırgalar Berberiler ile savaşmış olmalarına rağmen[54], İstendil, Çuha (Cerigo) ve Zenta'dan gönderilen hediyeleri kabul etmişti. Venedik Balyosu ancak Türk gemileri Berberiler ile birleştikten sonra İngiliz ve Fransız temsilcilerin itirazlarına rağmen gözetim altına alındı. Aynı anda Venedik ticaret gemilerine el konuldu[55]. Yusuf Paşa'nın Navarin'den aniden tekrar Çuha Adası'na geri gelen donanması, 23 Haziran'da adanın dört büyük şehrinden biri olan Hanya önlerine geldi[56].

Hanya'da hiçbir savunma tedbiri alınmamıştı. Bir kaya üzerine kurulu Ayatodori (San Todaro) Kalesi, komutanı kendini havaya uçurduktan sonra, yeniçeriler tarafından zapt edildi[57] ve Türkler 70 büyük ve 200 küçük top ile Hanya önlerine karargâh kurdular[58].

Hasta donanma kaptanı Francesco Molin bu arada sadece Zenta için endişe duyuyordu. Halefi Francesco Morosini, Balyabadra'yı işgal etmeyi denedi, ama başarılı olamadı. Marino Cappello, Suda'nın savunmasını üstlenmişti[59]. Papa'nın akrabalarından Prens Ludovisio yönetimindeki birleşik Roma ve Rodos şövalyelerinin gemileri, herhangi bir harekâta kalkışmaksızın Messina'da bekliyorlardı[60]. Surları yıkık hâldeki Hanya'nın savunması için sadece Latin kökenli piskopos Milano Benzio değil, hücrelerindeki Rum keşişler de kullanılmak zorunda kaldı[61]. Papazları ve baş papazları cesurca savaştılar, ama yerel ve yabancı Rumların çoğu, şehri kuşatan Türkler ile anlaşma hâlindeydiler ve önceden kararlaştırılan işaretlerle gelen az sayıda yardımcı birlikleri haber veriyorlardı. Osmanlılar, oklarla cevap veriyorlardı[62]. Az sayıda müdafaa kıtalarının arasında da hainler vardı ve 22 Ağustos'ta liderlerinin emri olmadan her yeri talan etmeye ve Hanya'nın derhal boşaltılmasını talep etmeye başladılar. Venedikli subaylar, teslim belgesine tüm dinî haklara saygı gösterilmesini dahil etmeye çalıştılar, ama boşuna[63]. Yapılan teslim antlaşmasına şehir sakinlerine üç hakim tayin etme hakkı verildi. Kadı sadece temyiz hakkını kullanacaktı. Ayrıca yönetici sınıfın imtiyazları korunma altına alınmıştı. Giritliler, yeni hükümdarlara sadece Sakız Adası'nda olduğu gibi haraç ve âşâr vergisi ödeyeceklerdi[64]. Şehrin ilk Osmanlı komutanı Küçük Hasan Paşa oldu[65].

Osmanlılar, ancak bu başarıdan sonra savaş ilan ettiler[66]. Şeyhülislâm bu konuda fetvasını vermişti: “Gavurlarla barış, sadece yararlı olduğu sürece bağlayıcıdır. Barış yarar getirmiyorsa, bağlayıcılığını kaybeder[67]”. Venedik, yardım için Fransa’ya, Malta’ya, Hollanda’ya, Lehistan Kralı’na, hatta Kazaklara bile başvururken[68] ve papanın mektupları ve temsilcileri yeni bir Haçlı Seferi fikrini canlandırmaya çalışırken – ki Venedik sadece birkaç küçük İtalyan asilzâdenin yardımı ile yetinmek zorunda kaldı[69] - birleşik Venedik Donanması Suda Körfezi’nde hiçbir şey yapmadan bekliyordu[70]. Venedikliler Hanya önlerine gelerek, şehre veya düşman gemilerine karşı hiçbir teşebbüsde bulunamayacaklarından emin oldular[71]. İstanbul’da celladın beklediği[72] Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa, geri dönmek için hazırlıklara başlamadan (Kasım), 30 Ekim’de papanın gemileri İtalya’ya doğru yola çıktılar[73]. Suda komutanının ısrarlı taleplerine rağmen, Marino Cappello bile kalmadı[74].

Sonbahar aylarında, Ekim ayında Değirmenlik (Milo) sularında birkaç Osmanlı gemisine karşı yapılan bir teşebbüs başarısız olunca[75], Venedik Donanması yine Suda Limanı’nı korumaya başladı. Bu esnada Hasan Paşa yönetimi altındaki Türkler Venedik’e ait bölgelerde akına çıkmışlardı[76].

Venedik Docu Francesco Erizzo, 1646 yılında komutayı devralmayı düşündü, ancak ölmesi üzerine bu plan suya düştü. Hollanda’da yaptırılan[77] 10 gemi ve birçok başka gemi ile güçlendirilen Venedik Donanması kalyonların komutanı Thomaso Morosini’nin yönetiminde 23 gemi ile Türklerin çıkışını engellemek üzere Çanakkale Boğazı’na kadar geldi. Yaşlı Kaptan Giovanni Cappello, bu arada Suda’da kaldı. Çanakkale Boğazı’nda Anadolu ve Avrupa kıyılarındaki iki kalenin top atışlarından ziyade erzak yokluğu Bozcaada’ya yönelmesine neden oldu. 20 Türk kadırgası ile yeni bir müdafaa kıtası gelene kadar adanın başkentine hücum etti. Morosini, bunun üzerine yeniden Gelibolu Tersanesi’ndeki Osmanlı Donanması’na saldırdı[78]. 1646 yılının Ocak ayında, Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa Sultan İbrahim’e yeterince kürk ve amber getirmediği ve Girit’te sözde 3 milyon altını zimmetine geçirdiği gerekçesi ile idam edildi. Deli İbrahim, cesedini gördüğünde “ne kadar da beyazmış” diye hayıflanmıştı[79]. Sadrazamlıktan alınan Sultanzâde Mehmed Paşa, donanma kaptanı olarak Hanya fatihi Yusuf Paşa’nın yerini aldı.

Bu hadiselerden sonra Venedik Balyosu Soranzo’ya, Hanya’nın geri verilmesi için büyük meblağlar teklif etme talimatı verildi[80]. Fransa,

arabuluculuk görevini üstlenecekti, ama Avusturya elçisi Greifenklau bir İspanyolu [Don Joan Menesses] öldürdüğü için tutuklanıp, Fransız elçi De Varennes'in de mallarına el konulduğundan, Fransa'nın diplomatik arabuluculuğu hiçbir sonuç getirmezdi[81].

Venediklilerin Sakız Adası'na yaptıkları saldırı başarısız geçti[82]. Çanakkale Boğazı'ndan nihayet denize açılan 75 kadırgalık filo[83] 26 Mayıs'ta Gökçeada (İmroz) açıklarında Venedik filosu ile karşı karşıya geldi, ancak büyük bir zarar veremedi. Sultan İbrahim buna rağmen büyük bir zafer kutlamak ve Venedik gemilerini gözlerinin önünde yaktırmak istedi. Kaptan-ı Derya, Girit açıklarına geldiğinde Venedikliler papanın ve Malta'nın gemileri ile güçlendirilmiş olmalarına rağmen, açık bir deniz muharebesine girmeye cesaret edemediler (Temmuz). Cappello nihayet diğer kadırgalar[84] ile birleşti, ama Osmanlı Donanması bu arada yeni kaptan-ı derya tarafından daha Ocak ayında 5 bin asker ile birlikte Hanya'ya getirilen Deli Hüseyin Paşa'ya yardım getirmişti[85].

Başkent ve devleti yöneten topluluğun rahatsız edilmemesi için sürüncemede bırakılması gereken savaş, Osmanlılar tarafından da gerçekten çok gevşek yürütülüyordu. Deli Hüseyin Paşa'nın Suda'yı fethetme teşebbüsü başarısız olduğu gibi[86], Cappello'nun aynı limanda Türklerin deniz gücüne saldırma ve ateşe verme teşebbüsü de başarı göstermedi[87].

Fransızlar, Hollandalılar ve Dalmaçyalılar tarafından savunulan ve ancak Türklerin, sakinleri tarafından çağrılmış olan[88] Resmo'da Hüseyin Paşa'nın şansı daha açıktı. Barut kullanılarak sağlanan bir patlama sayesinde 13 Kasım 1646 tarihinde, kendini cesurca savunan kaleyi zapt etmeyi başardı[89]. Venedik kaptanı bu sefer de Osmanlı Donanması'na saldırma cesaretini gösteremedi[90], ama Girit'ten yola çıkan gemiler, Türk Donanması'nı takip ettiler ve Berberiler ile Zia Adası önlerinde gerçekleşen bir çatışma ve bizzat burada bulunan Cezayir kral vekili Yusuf Paşa'nın kardeşi Mehmed Çelebi'nin esir alınmasından sonra 27 Ocak 1647 tarihinde Kaptan-ı Derya Musa Paşa'nın 47 gemisi ile uzun zamandır beklenen muharebe başladı. Muharebe taraflardan hiçbirinin zaferi ile sonuçlanmadı, ancak ölülerin arasında bu sefere Musa Paşa'nın kendisi, oğlu ve Venedik Kaptanı Thomaso Morosini de bulunuyordu[91].

Aynı dönemde Dalmaçya'da da ağır bir savaş başlamıştı. Bosna Beylerbeyi 1646 yılında Dalmaçya'ya ait Novigrad'ı ele geçirdikten sonra[92] Venedikliler aynı yıl içinde çağrıldıkları Makarska'yı, Primorie'yi ve birkaç

başka Türk kalesini işgal ettiler[93]. Novigrad tekrar geri kazanıldı ve Venedik'in Uskoklar[*] veya Morlaklar[**] tarafından desteklenen askerleri Nadino, Vrana, Skardona ve Salona (Spoloto)'ya kadar ilerlediler. Sultan'ın akrabası olan yeni serasker Tekeli Mehmed Paşa, daha fazla kayıp verilmesini engellemek için 1647 yılında 6 bin yeniçeri ve 2 bin kapıkulu sipahisiyle buraya geldi[94].

Papaz Sorih'in yönetimindeki Uskoklar, sipahilerin mülklerini talan ederken (Ağustos sonu), Mehmed Paşa Şebenik (Sebenico)'i kuşatma altına aldı. 7 Eylül'de Türklerin genel bir taarruzu geri püskürtüldü ve General Foscolo şehre girdi. Tekeli Mehmed Paşa bunun üzerine geri çekildi ve 26 gün sonra Şebenik'nin kuşatması kaldırıldı (Ekim)[95]. Venedikliler, terk edilmiş Knin'e yerleştiler. 1648 yılında Klis'i kuşattılar ve uzun süren bir direnişten sonra burayı ele geçirip, her yeri talan ve tahrip ettiler[96]. Bu başarılardan cesaret alan Draç (Durazzo) Piskoposu Marko Suna ve İşkodra Piskoposu Gregor Frascina, Arnavutlar adına İşkodra'yı ve Leş (Alessio) ile Akçahisar'ı Hristiyan kardeşlerine teslim etme tekliflerinde bulundular. Ancak komploları keşfedildi ve bazıları bu cüretkârlıklarından dolayı, kazığa çakılarak hayatlarını vermek zorunda kaldılar[97]. Karadağlılar, bu arada Venediklilere teslim olmuşlardı[98]. Yeni Kaptan-ı Derya Derviş Paşa yönetiminde nihayet 1648 yılında sadece Morlaklara karşı birkaç başarı elde edilebildi[99].

Giambattista Grimani[100], daha 1647 yılında Venedik Amirali Giovanni Cappello'nun yerine geçmişti. Sultan İbrahim'in "iç hazinenin" parasını talep ettiği için bozdoğanı ile üzerine yürüdüğü Sultanzâde Mehmed Paşa ve iç hazinedeki paranın nihayet teslim edildiği şeyhülislâm[101] gerek kendi, gerekse saray çıkarları adına savaşın devam ettirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Grimani, Çanakkale Boğazı'na geldi ve Nisan ayında kaptan-ı deryanın filosunu Sakız Adası Limanı'nda kuşatma altına almayı başardı, ama Türk filosu gece vakti kaçtı[102]. Grimani, filoyu Çeşme ve Midilli Adası'na kadar takip etti ve Osmanlı Donanması Anabolu açıklarında yine uzunca bir süre beklemek zorunda kaldı[103]. Kaptan-ı Derya'yı kurtarmak için Bâbıâli, aralarında Fransa'nın da bulunduğu Batı güçlerinin ticaret gemilerine el koydu. Türklerin yeni donanması üç ay boyunca "Adalar Kaptanı" unvanını taşıyan ve Takımadalarda Müslümanlara ve Hristiyanlara karşı aynı gaddarlıkla davranan Lionardo Mocenigo tarafından kuşatmaya alındı[104]. Yeni Kaptan-ı Derya Fazıl Paşa

ile savaşmak üzere 17 gemi ile Bernardo Morosini ve Grimani bizzat buraya geldiler, ama Fazıl Paşa Girit'e kaçmayı başardı[105]. Girit'te Sita Kalesi'nin başarılı bir şekilde direnmesi[106] ve Türkler sadece güçlü Kandiye Kalesi'ni kuşatmakla yetinmek zorunda kalmaları[107] sebebiyle ortaya çıkan olumsuz şartlar altında saray topluluğunun liderlerinden biri olan Hersekli Sadrazam Salih Paşa siyaset sahnesinden çekilmek zorunda kaldı[108]. Anabolu'da kuşatma altında bulunan Kara Musa Paşa tarafından tahrik edilen sultan, Salih Paşa'yı kesin yasağına karşın kendi kayıklarına benzeyen bir kayık kullanmış olması gibi gülünç bir gerekçe ile 18 Eylül'de hançerleyerek öldürdü[109].

Ne sultanın 18 aylık kızı ile sözü kesilen yeni Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa, ne de tahtından ve hayatından sürekli endişe eden[110] Sultan İbrahim, askerlerin geri gelmesini istemiyorlardı. Osmanlı Devleti eski dostları Fransa, İngiltere ve Hollanda'dan gemi talep edip, nazikçe geri çevrilmesine[111] ve Venediklilerin kendilerini Antonio Lippomano yönetiminde Girit'te gittikçe daha güvenli hissetmelerine[112] rağmen, Hezarpare Ahmed Paşa Venedik'in olağanüstü elçisi Giambattisto Ballarino'nun, Resmo ve Hanya karşılığında Türkler tarafından bir kez talan edilmiş İstendil Adası'nı[113], Parga'yı ve Dalmaçya'daki yeni fetihleri kapsayan teklifini kabul etmedi[114].

Grimani'nin Çanakkale Boğazı'na 22 veya 24 kadırga, 2-5 mavna ve 27 başka gemi ile yapmayı planladığı bir saldırı, 18 Mart 1648 tarihinde İpsara (Psara) Adası önlerinde ortaya çıkan büyük bir fırtına yüzünden engellendi. Fırtına sırasında 14 Venedik gemisi battı ve Grimani boğuldu. Üzerinde gömleği ve kadife ceketi ile bulunan kanlı cesedi ertesi gün toprağa verildi[115]. Giorgio Morosini, filodan kalanları Girit Limanı'nda tekrar tamamlamaya çalıştı ve bu amaçla Dalmaçya ve İyonyen Adaları'ndaki gemileri buraya çağırdı[116].

Venedikliler, Berberi kadırgaların uzunca bir süre Hanya açıklarındaki Türk gemileri ile birleşmelerini engellese de[117] İpsara'daki felaketten cesaret alan Deli Hüseyin Paşa Mayıs ayında Kandiye Kalesi'ni kuşatmaya aldı[118]. Şehre hiçbir yardım getiremeyen Malta'ya ait kadırgalar buraya geldikten sonra, Osmanlıların 4 Ağustos'ta yaptıkları büyük bir taarruz sonuçsuz kaldı. Ekim ayında başlayan ağır yağmurlar yüzünden Türkler tekrar geri çekilmek zorunda kaldılar[119].

Hristiyanların şansına, Kaptan-ı Derya Ammarzâde Mehmed Paşa[120], 1648 yılında yapılması öngörülen sefer için daha fazla güç toplamak amacı ile Bâbıâli'nin müttefiki olan Hristiyan güçlerin gemilerini zorla zapt etmeye kalktı. Türk geleneklerine göre gemide yaptıkları sepetlerle sultan köşkünün önüne gelen İngiliz temsilcinin protestosu, kaptan-ı deryanın Temmuz ayında görevden alınıp, boynunun vurulmasına sebep oldu[*]. Halefi Voynuk Ahmed Paşa, Gemlik'e ancak karayolu ile ulaşabildi ve buradan Hanya'ya yardımcı gemiler gönderdi[121]. Klis'in Venedikliler tarafından ele geçirilmesinden sonra başka kayıpları engellemek için daha önce de bahsedildiği gibi, Dalmaçya'ya Derviş Paşa yönetiminde yeniçeriler gönderildi[122]. Derviş Paşa, Karadağlıların Bar (Antivari) önlerinde Venedikliler ile birleşmesini, Venedik bayraklarının Budua önlerinde belirmesini ve komşu Arnavutların da katıldığı Risano işgalini (Şubat 1649) engellemeyi başardı[123].

Hadiselerin gidişatı, Sultan İbrahim için büyük bir felakete doğru gidiyordu. Anadolu'da hoşnutsuzluklar baş göstermişti: 1647 yılında Bağdat Beylerbeyi'nin ve kardeşlerinden ikisinin idam edilmesi gerekti[124]. Girit'e gönderilen Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa isyan bayrağını çekti ve zaferler kazanarak İstanbul'a doğru hareket etti. İbşir Mustafa Paşa, sadık kalan yeniçeriler ile Ali Paşa'yı son anda yense de Sultan İbrahim bu zaferin tadını uzun süre çıkartamayacaktı[125].

Sultan İbrahim, uzun süredir bir kısım zenginleri ortadan kaldırıp, buradan elde edeceği gelir ile sarayındaki birkaç odayı samur kürkleri ile döşemeyi düşünüyordu. Ancak bu gülünç ve haince planı ortaya çıkartıldı ve ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalanlar, sadrazamın oğlunun düğünü için verdiği tuzak kokan ziyafete gitmek yerine, yeniçerilerin de kendilerine katıldığı Orta Camii'nde buluştular. 6 bin kişi buraya toplandı ve şeyhülislâm ile ulema da asilerin çağrısına cevap verdiler. Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'nın listelerini yeniden sıkı bir yoklamaya tâbi tuttuğu sipahiler, At Meydanı'na toplanmışlardı[126]. Başkentin kapıları kapatıldı ve halk sevinç naraları atmaya başladı.

Bunun üzerine veliaht şehzâdenin durumunu kontrol etmek üzere saraya bir heyet geldi. Bu, harekâtın niyetini açıkça ortaya koyan bir adımdı. Bostancıbaşı ve Valide Sultan, şehzâdenin hayatını garanti etmeye zorlandılar. Olaylar başladığında saklanan Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa, efendisinin yanına geldi ve ondan koruma istedi. Sultan İbrahim

bostancılara direnmeye hazır olmaları emrini verdi ve Ahmed Paşa'yı şeyhülislâma vermeyi reddetti. Şeyhülislâm, bunun üzerine efendisi sultanı devletin en yüksek dinî makamına davet etti. Sultan İbrahim, şeyhülislâmın bu konudaki fetvasını yırtıp attı. Sadrazam, zorunluluğa boyun eğmeye karar verdi ve öfkeli kalabalık tarafından parçalara ayrıldı[127]. Aklını iyice kaçıran sultan bu arada elindeki hançeri ile oğlunu öldürmeye teşebbüs ediyordu.

8 Ağustos Cumartesi günü asiler saraya akın ederek, bostancıbaşı ve Valide Sultan ile pazarlıklara giriştiler. Sultan İbrahim herkes tarafından terk edildi ve bostancıbaşının emri üzerine tutuklandı. Yedi yaşındaki Şehzâde Mehmed, ne kadar kaçmak istese ve ne kadar dirense de, tahta oturtuldu. Aynı gece küçük sultan sünnet ettirildi ve görkemli bir iktidar temenni etmek üzere önce Eyüp Cami'ine, oradan da Fatih Sultan Mehmed'in mezarının başına götürüldü[128]. Yeni Sadrazam Mehmed Paşa tahttan indirilen sultanın "sessizce iple boğazlanarak[129]" yerine getirilen idamını emretti[130]. Cellada bunun için 500 altın verildi[131]. Böylece hiçbir eğitime tâbi tutulmadan ve yeteneklerini göstermeye fırsat bulamadan, bir hamam görevlisini vezir yapan, bir pirinç tüccarının oğlunu yeniçeri ağalığına getiren, kendisini cambazlık yaparak eğlendiren bir çingeneyi devletin üst makamlarından birine getiren ve bir meşaleciyi beylerbeyi yapan akli dengesi bozuk bir sultanın sonu geldi[132]. Sultan İbrahim herkesi getirdikleri hediyelere göre takdir ediyordu ve Evliya Çelebi'nin dediği gibi, "kendi vezirlerinden bile rüşvet alıyordu[133]". "Delilik doğasında vardı ve tahta cülûs ettikten sonra deliliği daha da azdı" diyor, Osmanlı İmparatorluğu'na dair Romen kaynaklarından biri[134]. Osmanlı Devleti'nin, kardeşi büyük Sultan IV. Murad zamanında artan itibarı, Sultan İbrahim yüzünden en alt noktaya kadar düştü. Yedi yaşındaki Sultan IV. Mehmed ise askerlerin ve saray topluluğunun gücü ellerine geçirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sultan adına kendi çıkarları için kullanmalarını sağlayacak aynı derecede yeteneksiz bir hükümdardı.

Bu kanlı ayaklanmanın katılımcıları arasında kısa bir süre sonra anlaşmazlıklar çıktı. Tıpkı Genç Osman'ın öldürülmesinden sonra olduğu gibi, sultan kanının intikamını almaya niyetli gruplar ortaya çıkmaya başladı. Söylentilere göre Sultan İbrahim'in 13 milyon altından oluşan hazinesinde cülûs bağışı ve memurların ödüllendirilmesi için boşuna para arandı[135]. Sipahiler, huzursuzluk yaratmaya başladılar ve Kandiye'nin 1

Mayıs'tan 10 Kasım'a kadar aralıksız kuşatıldığı[136] Girit'e gönderildiklerinde Silivri'de durdular ve Büklü Mahmud Paşa'nın yönetiminde tekrar İstanbul'a geri döndüler. Gelir kaynaklarından birini oluşturan vergi tahsilatı haklarını, çocuklarının geçiminin sağlanmasını ve "kapı hizmetlerini" geri istediler[137]. Sipahioğlanları, saraya yedi yıldır aralarından hiçbir ağanın çıkmadığına dair şikayette bulunmuşlar ve hapishaneye benzemeye başlayan ocaklarını terk etmekle tehdit etmişlerdi.

Sadrazam, aralarından 350 kişiyi belirli makamlara getirdiğinde şehirde "çocuklar gibi bayram" yaptılar. Asiler, mevcut olduğu iddia edilen bir hatt-ı şerif yüzünden sadrazamın, şeyhülislâmın ve kadıaskerin, yani sultanın öldürülmesinde rol oynayanların başlarını istiyorlardı. Oğlunun intikamını almak için Sultan İbrahim'in annesi, eski Valide Sultan da onların tarafında idi. Kendilerine elçi olarak gönderilen Kenan Paşa tutuklandı ve saraydan yollanan ikinci bir elçi aslında yeniçeri olduğu hâlde "parçalara ayrıldı".

Yeniçeriler, 20 bin altın karşılığında ayaklanmayı bastırmaya razı oldular. Peygamberin sancağı altında sipahilerin ve saray oğlanlarının üzerine yürüdüler. Bir saat sonra İstanbul tekrar huzura kavuşmuştu[138].

Başkentte artık yeniçeriler hüküm sürüyordu, ama yeniçeri ağası ve kethüdası değil, reisülküttabın ıstışar ettiği ocak ağaları gibi düşük rütbeli subaylar. Sadaret mührünü teslim aldıktan sonra[139] bile derviş cüppesini giymeyi tercih eden Sadrazam Derviş Mehmed Paşa, zengin şeyhülislâmın canına kastederek kendisinden kurtuldu, ancak daha sonraları Valide Sultan'ın ve yeniçeri ağası Murad'ın entrikaları sayesinde makamından alındı.

1649 yılında yapılan sefer için emrine yeterince gemi verilmediğinden şikayet eden kaptan-ı derya ile yine çekişme içinde idi. Buna rağmen Derviş Mehmed Paşa Venediklilerin tüm tekliflerini geri çevirdi. Sultan İbrahim'in son günlerinde Venedik temsilcisi Ballarino sekreterleri ile birlikte zindana atılmıştı[140] ve Venedik öylesine para sıkıntısı içine girmişti ki, para toplayabilmek için 18 yaşındaki gençlere oy hakkı satılıyordu[141]. Derviş Mehmed Paşa, Venedik'ten gelen tekliflere, İstendil'in nasıl olsa bir gün Osmanlı'ya ait olacağı; Arnavutluk'taki Parga'nın hiçbir değeri olmadığı ve Sultan İbrahim'in Kandiye Kalesi'ni almayı başaramadığı için öldürüldüğü cevabını verdi[142]. Luigi Contarini'nin olağanüstü elçi olarak İstanbul'a geleceği haberi, hiçbir etki yaratmadı[143]. Sadrazam, Venedik Balyosu'nu casus olarak görüyordu ve elinde olsa kovardı. Alman Kayser ile barışı

uzatmayı ve aslen hekim olan Portekizli Yahudi devşirme olan Ahmed Ağa'yı, Don Juan'a Osmanlı hanedanından bir sultan kızı ile evlenmesini teklif etmek üzere Madrid'e gönderdi[144]. Böylece Girit'in tamamını Bizans'ın mirasçısı olarak sultan için talep edebilecekti[145]. Nihayet Venedik Balyosu'nu tutuklattı, öfkeli bir kalabalığın arasından geçirerek Yedikule zindanlarına gönderdi, hizmetlilerini zincirlere vurdurdu ve birinci tercümanı Giovanni Antonio Grillo'yu astırdı. Fransız ve İngiliz elçilerin tüm çabaları sonuçsuzdu[146].

Venedik, Giacomo Riva komutasında Çanakkale Boğazı'nda nöbet tutacak 13 İngiliz ve Hollanda gemisi kiraladı. Kaptan-ı Derya buna rağmen 1 Mayıs 1649 tarihinde 70 gemi ve 10 mavna ve 3 küçük gemi ile açık denizlere yol aldı. Burada Berberilerin 20 kadırgası ile buluşacaktı[147]. Önce Midilli'yi, Sakız Adası'nı ve Foça'yı ziyaret etti. Riva, Venedik komutanı olarak Foça'da Berberilerin birkaç kadırgasını ateşe vermeyi başardı[148]. Kaptan-ı Derya [Voynuk Ahmed Paşa] bunun üzerine Rodos'a yöneldi ve Berberilerin 50 gemisi ile buluştu. Riva veya genel kaptan Mocenio tarafından durdurulamadan Girit sahiline geldi (Temmuz). 19 Temmuz'da bir çatışma tehlikesi ortaya çıktıysa da, bu gerçekleşmedi[149]. Kandiye'nin kuşatması tüm hızı ile devam ediyordu. Venedik Donanması Standia'da beklerken, Kaptan-ı Derya Giritli Hüseyin Paşa'nın birlikleri ile Suda'ya saldırdı ve kalenin surları önünde hayatını kaybetti[150]. 13 İngiliz gemisi derhal Osmanlı Donanması'ndan ayrıldı[151].

Foça'nın kaybından dolayı yeniçeri ağası Valide Sultan'ın desteği ile sadrazamın daha Mayıs ayında hesap vermesini sağladı. Suçlanan sadrazam huzura kabul edilerek azledildi. Halefi tabii ki Yeniçeri Ağası Murad'dan başkası olamazdı. Valide Sultan, görüşmeleri izliyordu ve oğluna hor görülerek davranılmasına dair hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirdi. Derviş Mehmed Paşa tutuklandı ve Malkara'ya sürgün edildi. Ancak Malkara'ya giderken 80 yaşındaki eski sadrazam sultanın emri ile öldürüldü[152]. Bundan birkaç hafta sonra Venedik Balyosu da tekrar serbest bırakıldı[153].

Girit'teki savaş, Kandiye Kalesi için yapılan sıcak çatışmalara rağmen hızlanmadı154 ve Hüseyin Paşa'nın emrindeki yeniçeriler ayaklanarak, İstanbul tarafından geciktirilen ulûfelerini talep etmeye başladılar[155]. Yeni hükümet, Anadolu'daki asiler ile yeterince meşguldü. Haydaroğlu ve Katırcıoğlu (1648), Haydaroğlu Isparta'da Abaza Hasan Paşa'ya yenilip, ağır yaralı olarak asılarak idam edildiği[156] haberi İstanbul'a gönderilene

kadar Anadolu'da birçok şehrin ellerine geçmesini sağlayan bir tür siyasi eşkıyalık kurmuşlardı. Canbolatoğlunun devri sanki geri gelmişti. Katırcıoğlu, Karahisar'da kendisinden daha güçlü olan Gürcü Nebi ile birleşti. O da öc almak üzere sahneye çıkıyordu ve idam edilen sadrazam ile öldürülen sipahiler için intikam istedi. Kendisine teklif edilen Mısır Beylerbeyliği'ni reddetti ve Bursa üzerine yürüdü. Ayrıca Sultan İbrahim'in katillerine karşı intikam hırsı hâlâ dinmemiş Valide Sultan tarafından destek görüyordu[157]. Sadrazam, yeniçerileri ile üzerlerine yürüdüğünde asiler Üsküdar'a karargâh kurmuşlardı. Ama şeyhülislâmın, oğlunun ve kadıaskerin başını isteyen asilerle savaşmaya tereddüt ediyordu. Nihayet savaşmak zorunda bırakıldı ve yeniçeriler Anadolu sipahilerine karşı zafer kazandılar[158]. Katırcıoğlu, kısa bir süre sonra idam edilen müttefikini terk etti[159] (Temmuz). Sonraki yıllarda Anadolu'da yine zayıf düşmüş İmparatorluğa karşı bazı isyanlar çıkartıldı[160].

7 Eylül'de General Colloredo'nun savunduğu Kandiye'nin kuşatması tekrar başlatıldı. 19 Ekim'de Osmanlılar tekrar geri çekildiler[161]. Girit'in başkenti ve böylece adanın tamamı için verilen mücadelede Colloredo ve yedi paşa hayatını kaybetmişti. On kadırga ile Midilli'ye kadar gelen yeni Kaptan-ı Derya Haydarzâde Mehmed Paşa – selefi fırtına sırasında Suda'da kalmıştı[162] - ile Venedik gemileri arasında herhangi bir çatışma meydana gelmedi[163]. Sadrazam, Venedik Balyosu'na aynı dönemde Müslümanlara ait camilerin ve şehit mezarlarının bulunduğu Girit'ten vazgeçmeyeceklerini tekrarlıyordu[164].

1650 yılının başlarında Egin Adası (Aegina)'nı da ziyaret eden[165] Venedik kaptanı Riva önce Salamina Adası'na, daha sonra da önceki Valide Sultan'a ait bir mülk olan Volo önlerine geldi[166]. Venedik kadırgaları yine Osmanlı Donanması'nın Çanakkale Boğazı'ndan çıkmasını engellemeye çalışıyorlardı[167]. Osmanlı gemilerinin ateşe verildiği Benefşe[168] ve Ayatodori önlerinde[169] (Temmuz) bir muharebe başlatmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ayatodori tekrar geri kazanıldı. Amiral gemilerinin mürettebatı emirlerine riayet etmediler, ama kaptan-ı derya karayolu ile Sakız Adası'na geldi ve Osmanlı Donanması buradan Venedik kara birliklerinin Proveditore Giacomo Barbaros ve Marino Badoers'in ölümü ile birlikte İstiye (Sitia)'da önemli bir mağlubiyet aldıkları Girit'e doğru yol aldı[170]. 1650 yılı, başka herhangi bir savaş çıkmadan sona erdi[171].

İstanbul'da yine değişiklikler meydana gelmişti. Yeniçerilerin kul kethüdası Sadrazam Kara Murad Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştü. Valide Sultan, kul kethüdasının tarafını tutuyordu ve beraberce bir cinayet gerçekleştirmeyi planlıyorlardı. Kara Murad Paşa nihayet makamından ayrılmaya karar verdi ve Alman Kayser ile müzakerelerde bulunmaya yetkili kılınmış olarak Budin Valisi oldu[172]. Yerine ise Melek Ahmed Paşa sadrazamlığa getirildi.

1651 yılında, başarılı bir seferden sonra Girit'e 3 bin askeri götürmeyi başardıktan sonra[173], (Ekim 1650'de bu makama getirilen) Kaptan-ı Derya Ali Paşa, Forlili mühtedi Mustafa'nın tavsiyesine uygun olarak Avrupa stilinde bir donanma kurmayı ve Girit'i Osmanlı'ya kazandırmayı planlıyordu[174]. Venedik'in ticaretini tamamen yok etmek için İngilizler onu destekliyorlardı[175]. Bu destek yine de İngiliz temsilcisinin kısa bir süre sonra para meseleleri yüzünden şeyhülislâm tarafından tutuklatılmasını engellemedi[176]. Venedik Balyosu'nun, Türklerin Hanya ve Resmo'dan çekildikleri takdirde bu iki şehirde camilerine dokunulmayacaklarına dair teklifi, Bâbıâli tarafından tıpkı daha öncekiler gibi reddedildi. 21 Haziran'da kaptan-ı derya hiçbir zorlukla karşılaşmadan denizlere yelken açtı. Sakız Adası ve Santorina (Tera) arasında emrindeki 74 kadırga[177], 55 büyük gemi ve aralarında Hristiyan ve Berberi araçların da bulunduğu sayısız küçük gemi, Mocenigo komutasındaki 24 kadırga, 6 mavna ve 27 gemi ile karşı karşıya geldi[178]. Muharebe, Nakşa ve Paros'a sıçradı ve 19-20 Temmuz arasında iki gün sürdü. Her iki deniz gücüne de büyük kayıplar verdirdi, ama beş Osmanlı gemisi batırılıp, üç gemi ateşe verilmiş olsa da, taraflardan hiçbiri nihai zaferi kazanamadı[179]. Buna öfkelenen kaptan-ı derya, hainlikle suçladığı kendi kardeşini idam ettirdi ve oğlu sadece kaçtığı için aynı akıbete uğramaktan kurtuldu. Yeniçerileri mağlubiyetten sorumlu tuttu ve hepsini gemilerden kovmakla tehdit etti[180]. Yılın sonuna kadar Mocenigo ve daha sonra yerine geçen yeni Kaptan Lionardo Foscolo komutasındaki Venedikliler, özellikle Sakız ve ele geçirdikleri Leros adaları olmak üzere, Takımadalarda birçok akına çıktılar[181]. Girit'te silahlar susmuştu; Venedik, hem Ayatodori'yi, hem de İstiye'yi yıkmışlardı[182].

Büyük Sultan IV. Murad'ın aynı zamanda damadı, ancak artık iyice yaşlanmış[183] olan yeni Sadrazam Melek Ahmed Paşa, uzun süre tutunamadı. Özellikle maliyeye düzen getirmeye çalışması ve vezirlerin gelirlerini savaşlar için kullanma kararı, sonunu hazırlamaya yardımcı

oldu[184]. 1650 yılının Ekim ayında yeniçeri ağasını ve kethüdasını ortadan kaldırmak istemekle suçlandı ve Melek Ahmed Paşa yeniçeri ocakları ile resmen barış yapmak ve barış yemeğine katılmak zorunda kaldı[185]. Ama sonunu hazırlayan ne yeniçeriler, ne de kaptan-ı deryanın Nakşa'daki muharebeyi kaybetmesi değil, başta değeri düşük sikkeleri kabul etmek istemeyen eğerci loncası olmak üzere, İstanbul'daki tüccarların ve zanaatkârların ayaklanması oldu. Abaza Paşa'nın eskiden kölesi olan halefi Siyavuş Paşa'ya, sadaret mührünü teslim aldıktan sonra, tüccarların nefretini üzerine çeken saray topluluğunu dağıtma görevi düştü[186] (21 Ağustos 1651).

Yeniçeriler adına konuşan yeniçeri ağası, Siyavuş Paşa'ya iktidarın dizginlerini sadece yeniçeriler ile anlaşma hâlinde olduğu takdirde elinde tutabileceğini çok geçmeden açıkça belli etti[187]. Onurlu bir adam olarak[188], böyle bir şeyi kabul edemezdi[189]. Yeniçerilerin desteğini reddetti, ancak aynı zamanda musahiblerin de şüphelerini üzerine çekmiş oldu. Eski ve yeni Valide Sultanlar Kösem Sultan ve Turhan Sultan arasındaki rekabet, saray topluluğunu ikiye bölmüştü[190]. Kösem Sultan'ın taraftarları o güne kadar yeniçeriler ile anlaşma içinde hareket ediyorlardı. Kösem Sultan'ın emirlerine itaat ederek Orta Cami'ide toplanan 10 bin yeniçeri, Turhan Sultan'ın etrafındaki nüfuzlu hadım kara ağaların ve Başlala Süleyman Ağa'nın öldürülmesini talep etti. Ancak bu komployu haber aldıktan sonra bunlar Süleyman Ağa'nın yönetiminde savunmaya geçtiler: Otuz yıl boyunca yönetici bir rol oynayan, Sultan IV. Murad'a olağanüstü enerjisini ve görkemini veren, hayırsever bir Müslüman olarak yaptırdığı vakıflar, özellikle de İstanbul'daki Valide Camii ile adını ebediyen yaşatan Rum asıllı, asil ve yetenekli bu kadın [Valide Mahpeyker Sultan], sarayın hadım ayak takımı ve akılsız oğlanları tarafından kısa bir dirençten sonra bir perdenin ipi ile en acı şekilde gece vakti boğazlandı[191]. Saldırıya uğradığı andaki son narası: "Yiğitler, bana zalimlik etmeyin" oldu[192]. 2 Eylül'de altın faytonu ile İstanbul sokaklarından geçerken defalarca sessizce selam verdiği İstanbul'u derinden sarsan bu acı haber yayıldı. Sadık hizmetkârları kapı ağası ve bostancıbaşı da onunla ölüme gittiler.

Sadrazam, bu olayı artık değiştirilemeyecek bir hadise olarak kabul etti ve kendi adına gece vakti sultanın yanına çağrıldıktan sonra buradan sağ çıkabilmiş olmaya seviniyordu. Validenin katillerine karşı bir fetvayı engellemek için derhal yeni bir şeyhülislâm atandı. Camide toplanan ulema

nihayet dağılmak zorunda kaldı. Peygamberin sancağı açıldıktan sonra daha önce tereddüt hâlinde olan yeniçeriler de kararlılıklarının kalanını kaybettiler. Ağaların teklif ettikleri paralar bile öldürülen Kösem Sultan'ın davasını savunmaya devam etmelerini sağlayamadı. Saray muhafızlarının o güne kadar korku saçan liderleri azledildi ve uzaktaki beyliklere tayin edildi. Ölümünden önce kesik başları Ayasofya Cami'ine kadar sıralamaya söz veren güçlü Bektaş Ağa, kötü bir at üzerinde İstanbul'un sokak çocuklarının hakaretleri altında, her türlü işkence ile idam edileceği meydana kadar getirildi. Diğer ağalar da aynı akıbete uğradılar ve yeni atandıkları makamları da onları ölümden kurtaramadı. İstanbul tüccarlarının ve zanaatkârlarının yeniçerilere karşı düşmanca tutumu ve yüz binler hâlinde gelen halktan kişiler, saray topluluğunun 3 Eylül'de zaferini ilan etmesini sağladı ve ulema arasında yapılan kanlı katliam, bu zaferi sağlamlaştırmış oldu[193].

İstanbul, hâlinden memnundu: Yeniçeriler artık huzuru bozmuyorlardı; etler, yeniçerilerin temsilcileri tarafından yüksek fiyata satılmıyordu ve Sultan IV. Murad'ın düşmanları ile Sultan İbrahim'in katilleri olmalarına rağmen, her iki Valide Sultan'ın müttefiklerini oynamalarına izin verilen vezirler artık bütün güçlerini kaybetmişlerdi. İstanbul efradını sevince boğan birkaç hadımın ve hırslı, ama yetenekli olmayan bir kadının zaferi değil, yeniçerilerin ve vezirlerin tüm güçlerini kaybetmiş olmaları idi. İstanbul halkı ise bu kaba ve talepkâr efendilerde her zaman sadece inatçı, kana ve paraya susamış Hristiyan zıpçıktılar görmüşlerdi. Peygamberin kutsal sancağı altında o Eylül gününde sanki gerçek Türklüğün barış ve düzen sever ruhu tekrar canlanmıştı.

Anadolu'daki sipahiler ise eski Valide Sultan'a karşı işlenen cinayete öfkelenmişlerdi. Kendilerine gönderilen saray efradından bir veziri, bir ulemayı ve İstanbul'daki birliklerin bir temsilcisini büyük bir öfke ile karşıladılar[194]. Başlarında eskisi gibi yine Abaza Paşa ve onun üzerine gönderilen İbşir Mustafa Paşa vardı. Ankara, onlara kapılarını açtı. Daha önce yeniçerilere karşı olan bu paşalar, artık düşen bu tiranların davasını savunuyorlardı. Asileri tekrar huzura kavuşturmak için resmi bir barış antlaşması yapıldı ve onlara yüksek makamlar verildi[195].

Sadrazam Siyavuş Paşa'nın asıl niyeti henüz belli değildi, ama zafer sarhoşluğu içindeki hadımağaları, "sünnet olmuş zenciler arasındaki köleye dönmüş olmasından" öfke ile bahseden bu adama haklı olarak şüphe ile yaklaşıyorlar ve bir düşman olarak görüyorlardı[196]. Onlara itaat edecek bir

sadrazam gerekiyordu ve bu sadrazamı, sultanların Anadolu'daki büyük başarılarının bir tanığı olan, ancak artık 90 yaşını geçmiş olduğundan yeni doğmuş bir çocuk kadar iradesiz olan Gürcü Mehmed Paşa'nın kişiliğinde buldular[197]. Kızlarağası, 30 Ekim'de Siyavuş Paşa'nın elinden devlet mühürlerini zorla aldı. Siyavuş Paşa hiç direniş göstermedi ve katiller tarafından rahatsız edilmeden Valide Sultan'ın koruması altında ulaştığı Malkara'ya hiç huzursuzluk çıkartmadan sürgüne gitti[198].

Tıpkı bir sultan gibi bir perde arkasından Divân toplantılarına iştirak etmeyi alışkanlık hâline getiren Valide Sultan, sonunda herşeye katlanan ve anarşiye gittikçe daha fazla yer bırakan yumuşak ve yeteneksiz bu yaşlı "babalıktan" sıkılmaya başladı. 19 Haziran 1652 tarihinde borçluların hapishanesinden çıkartılan eski Kahire Beylerbeyi Arnavut Tarhuncu Ahmed Paşa, Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine getirildi. Valide Sultan, daha yetenekli Giritli Deli Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini önlemek için o gün Divân'a bizzat katılmıştı.

Tarhuncu Ahmed Paşa oldukça katı bir adam olup, para bulmayı biliyor, hadımağalarının işlerine ve faaliyetlerine karışmasına izin vermiyor ve çocuk sultanın hattı şerifleri ile Valide Sultan'ın denetiminden kurtulmayı çok iyi biliyordu[199].

Görevde kaldığı süre içinde biri ulemanın, bir diğeri de sipahilerin olmak üzere, iki ayaklanma atlattı, ama Karadeniz'de çok gerekli olan Osmanlı Donanması için büyük harcamalar yapılması kaçınılmaz olduğunda çekilen para sıkıntısına boyun eğmek zorunda kaldı. Kaptan-ı Derya Çavuşzâde Mehmed Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa'dan daha güçlü çıktı. Tarhuncu Ahmed Paşa, ölüm fermânını birkaç gündür bekliyordu ki, nihayet saraya çağrıldı ve böylesine sarsıcı bir karar için kullanılan genç sultanın ağzından ölüm fermânını aldı. Cesedi, sokağa atıldı.

Onun yerine eski Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa geçti. İlk işi, Kösem Sultan'ın katili "kara hadım" Süleyman Ağa'yı görevden almak ve en az onun kadar güçlü olan "ak hadımı" [Abdurrahman Ağa] idam ettirmek oldu[200]. Turhan Valide Sultan, sanki devletin bütün gücünü eline ve çevresindekilere geçirmeye çalışıyordu. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa belki uzunca bir süre daha makamında kalabilirdi, ama 1654 yılının Ekim ayında felç geçirdi[201]. Turhan Sultan'dan tek isteği, yerine bir yeniçerinin getirilmemesi oldu[202]. Devletin en yüksek makamına aday olanların arasında Turhan Valide Sultan en az korkması gereken İbşir Mustafa Paşa'yı sadrazamlık makamına getirdi.

Daha önceleri de devlet yönetimine düzen getirilmesi gerektiğini savunan Halep Beylerbeyi İbşir Mustafa Paşa, Konya'da askerî güçlerle genel bir toplantı düzenledi ve Osmanlı Devleti'ni rüşvetten kurtarma görevini üstlendi. Kış aylarında Suriye'den yola çıkıp İstanbul üzerine yürüdü. Yanında bir ordu vardı ve saraya sormadan tüm makamlara kendi adamlarını getirdi. Daha karargâhındayken yönetici konumda olanların ve askerlerin saygı mektuplarını alıyordu. Eski dostu Katırcıoğlu da ona katıldı. Yüksek makamlarda bulunan birçok kişi makamlarından oldular. Vezirleri, Rumeli kadıaskerini, hatta şeyhülislâmı bile sadece at üzerindeyken huzuruna kabul ediyordu. Üsküdar'da nişanlısı Ayşe Sultan'ın sarayında kaldı ve İstanbul'a saray teşrifatına uygun olarak büyük bir görkemle muzaffer ve fatih olarak giriş yaptı (28 Şubat 1655).

Bir sultan gibi ortaya çıkabilmesi, sultanı olmayan bir dönem için önemli bir işaretti. Sultan IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın eşi olarak makamını güvencede gören kaymakamı [Melek Ahmed Paşa] azlederek, Van'a sürdü. Valide Sultan'ın himayesinde bulunan ve bir hatt-ı hümâyûn ile idamdan korumak istediği defterdarı Kıbrıs'a gönderdi. Ancak yoldayken katledildi. - Bununla beraber İbşir Mustafa Paşa genelde idamlardan kaçınırdı.- İbşir Paşa, hadımağalarına tek bir söz bile söylemedi ve hiçbir hediye getirmedi. Yeniçeriler ve sipahiler sinmişti, ulema ve tüccarlar rahatlamıştı, İstanbul halkı bu sert adamdan korkuyordu, hadımağaları korkudan titriyordu, Valide Sultan şansının döndüğüne inanıyordu ve sultanın artık hiçbir önemi kalmamıştı: Hepsinin üstünde artık sadrazamın mutlak iradesi yükseliyordu[203].

Bu, zamanın gerektirdiği gelişmelerden biri idi. Ancak henüz vezirler dönemi başlamamıştı. Ganimetler üzerindeki paylarından memnun kalmayan Anadolu sipahilerinin ve onların etkisindeki yeniçerilerin en küçük hareketi, İbşir Mustafa Paşa'yı yerinden etmeye yetebilirdi. Başlarına Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa geçti.

İstanbul'da bu değişiklikler olurken, Girit'teki savaş iyice yavaşlamıştı ve Venedik Donanması ile Osmanlı Donanması herhangi bir muharebeye girişmeden karşı karşıya geliyorlardı. Kandiye, Hüseyin Paşa tarafından sürekli olarak kuşatma altında tutuluyordu, ama fetih için uygun zaman ancak yıllar sonra gelecekti[204]. 1652 yılında Venedik deniz kaptanları Çanakkale Boğazı'na, hatta Bozcaada'ya kadar yelken açmak için zorluk çıkartıyorlardı. Ancak ücretlerinin tamamı ödendikten sonra Luca Francesco Barbaro'nun komutasında 18 gemi Boğazlara girdi. Rumların

ödediği haracı almak üzere Sakız, Limni ve İşkiros (İskiri/Skiros) adalarına yapılan ziyaretler, bunların gösterdikleri tek kahramanlık oldu[205]. 40 kadırga ile Temmuz ayında yelken açan kaptan-ı derya, daha ciddi bir teşebbüsde bulunabilecek durumda değildi[206]. Venedik'in en iyi şekilde karşılanan yeni elçisi Cappello, Girit'in teslimini kabul etme yetkisi olmadığı için Edirne'ye gönderilip, burada gözetim altında tutuldu[207]. Venedik'in tüm tekliflerini geri çevirmek için, öncelikle adada yerleşik sipahilerin hakları ve Berberilerin erzak temini için limanlara ihtiyaçları olduğu mazeretleri öne sürülüyordu[208].

1653 yılında 70 kadırga, 5 mavna ve 34 başka gemiye sahip Türkler, 22 kadırga ve 6 mavnası olan Kaptan Foscolo'nun Rodos önlerinde muharebe teklifin kabul etmediler[209]. Kaptan-ı Derya, Girit'te Seline'yi işgal etti ve Ayatodori'yi tahkim ettirdi. Venedikliler bu arada Manyotlarla irtibata geçmek için Benefşe'ye geldiler[210].

Çavuşzâde Mehmed Paşa, 1653 yılının Kasım ayında yeteneksizliğinden dolayı kaptan-ı derya olarak görevden azledildikten sonra[211], 1650 yılında sadrazamlıktan feragat edip, uzunca bir süre Budin Beylerbeyi olarak Macaristan davasını yöneten Kara Murad Paşa, donanmanın yönetimini devraldı. 11 Haziran'da 70 gemiden[212] oluşan bir deniz gücü ile – ki aralarında birçok Berberi ve Hristiyan gemisi de vardı – Çanakkale Boğazı'ndan denize açıldı. Giuseppe Dolfino sadece 25 gemi[213] ile karşısına çıkabildi. En iyi Venedik kadırgalarından bazıları sıcak çatışmalar sırasında batırıldı. Esirlerin arasında Francesco Morosini de bulunuyordu. Büyük kayıplara rağmen, Osmanlılar için bu büyük bir zaferdi ki, bu zaferi elde eden Kara Murad Paşa, Valide Sultan'ın etrafındaki yeteneksiz musahiblerden oluşan mecliste oldukça sert sözler sarf edebiliyordu[214]. Venedikliler, sadrazamın bizzat Girit'e geleceğinden korkuyorlardı[215]. Ama Kara Murad Paşa, kendini 28 Temmuz'da Antimilio'da Scogli Brusadi'de karşısına çıkan Lionardo Mocenigo ile savaşacak kadar güçlü görmüyordu. Muharebeyi reddetti ve Sakız Adası'na döndü. Burada, İstendil ve Çuha adalarının elden çıkartılmasını içermeyen bir barış teklif etti[216]. Venedik gemileri ve Osmanlı gemileri Çuha'da bir kez daha karşı karşıya geldiler. Mocenigo kısa bir süre sonra hayata veda etti ve yerine Francesco Morosini geçti[217].

Morosini 1655 yılında saldırıya geçti. Egin Adası'nı[218] işgal etti ve Volo'da (Mart ayında) çaresiz Rumeli Beylerbeyi'nin gözleri önünde 27

topu ele geçirdi. İskados, Skopelos ve Helidoni adaları Venedik egemenliğini kabul ettiler[219]. Kaptan Morosini bunun üzerine ayrıca 27 gemi, 25 kadırga, 4 mavna ve papa ile Malta'nın birlikleri ile Çanakkale Boğazı'na yöneldi[220].

Bu kötü haberler Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'nın acilen müdahalesini gerektiriyordu. Ama Kara Murad Paşa, kendisini donanmadaki yeniçeri mürettebatını görevden alıp, yerine kendi seymenlerini getirmek istemekle suçladığı[221] Sadrazam İbşir Mustafa Paşa ile hesabını görmeden İstanbul'dan ayrılmak istemiyordu. Yeniçeriler ve sipahiler ittifak kurarak, sadrazamın ve şeyhülislâmın başını istediler (10 Mayıs 1655) ve saraylarını talan ettiler. Sultan IV. Mehmed, asilerin isteklerine boyun eğdikten sonra, bostancılar devletin en güçlü adamını boğazladılar. Sarayın kısa bir süre için içten sarsılmış devleti istediği gibi yönetmesine izin verdiği adamın sonu böyle geldi[222].

İbşir Mustafa Paşa'nın yerine Kara Murad Paşa geçti. Yaptığı ilk iş, Anadolu sipahilerini herhangi bir şekilde kendi tarafına çekmeye çalışmak oldu. Eski ve yeni taleplerini yerine getirmeyi vaat ederek, en büyük kısmı ile barış sağladı. Abaza Hasan Paşa ise öfke ile Anadolu'ya geri döndü. Kara Murad Paşa'nın yenemediği tek adam yine Abaza Hasan Paşa ve onun oğlu Seydi Ahmed oldu. Üsküdar'a geldiler ve Kara Murad Paşa ile şeyhülislâmın başlarını istediler. Sivas halkı Seydi Ahmed'e kapılarını açarken, Abaza Hasan Paşa Halep'e saldırmaya hazırlanıyordu[223]. Üçüncü bir asi olan Gürcü Mehmed Paşa bu arada ortadan kaldırıldı[224]. Bu şartlar altında Kara Murad Paşa, kısa bir süre sonra tekrar sadrazamlıktan feragat etmek zorunda kaldı (Ağustos) ve devletin en yüksek makamı bu sefer Ayşe Sultan'ın eşi Süleyman Paşa'ya verildi[225]. Ama Süleyman Paşa da ele avuca sığmaz Anadolu eyaletlerinin sürekli maddî sıkıntısını gidermeyi başaramadı. 1656 yılında Girit Beylerbeyi Deli Hüseyin Paşa sadrazamlığa getirildi ve her yerde birilerinin Deli Hüseyin Paşa'yı bu makama yükseltmekle sonunu hazırlamaya çalıştıkları şüphesi belirmeye başladı[226].

Birkaç gün sonra ulûfelerini alamamış bir kısım yeniçeri ve sipahi, geçtikleri her yerde huzursuzluk yaratarak, İstanbul sokaklarını dolaşmaya başladı. İsyan bayrağının çekilmesine neden olan artık bir ağanın veya kethüdanın hırsı ya da düşük rütbeli subayların yönetim hırsları değil, birkaç askerin ele avuca sığmazlığı idi. Talepleri nihayet yerine getirilmek ve "ayakta", yani açık havada bir Divân [ayak divânı] toplanmak zorunda

kalındı. Etrafı toplarla sarılı hâlde alay köşkünün parmaklıkları arkasında oturan sultandan ortaya çıkıp kendini göstermesi, musahiblerini, kaymakamı, şeyhülislâmı, hadımağalarını etrafından uzaklaştırması ve halkın şikayetlerini dinlemesi istendi. Artık 14 yaşında olan Sultan IV. Mehmed, eline verilen bir listeye göre en sadık hizmetkârlarını celladın eline teslim etmek zorunda kaldı. Hepsi gözlerinin önünde öldüler. Valide Sultan'ın en yakın arkadaşı Melek Hatun ve eşi de öldürülenler arasında idi ve Valide Sultan'ın kendisi, devleti yıllardır temelinden sarsan kötülüklerin kaynağı olarak ölmeyi hak etmiş olsa da, ölümden son anda kurtuldu[227]. Asiler ayrıca bu ayaklanmanın meyvelerini toplamaması için kaymakamın da başını aldılar (5 Mart).

1 Nisan'da Siyavuş Paşa tekrar sadrazamlığa getirildi ve yine bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kalacaktı. Ama gut hastalığı o kadar ilerlemiş ve yolculuk onu o kadar yormuştu ki, 25 Nisan'da hayata gözlerini yumdu. Hızlı değişen vezirlerin sonuncusu olarak yerine Suriye Beylerbeyi Boynueğri Mehmed Paşa geçti[228].

Anadolu'daki asilerin üzerine gönderildikleri bahanesi ile Boynueğri Mehmed Paşa önce 5 Mart'ta zafer kazanan ve sultanın koruyucuları ilan ettikten sonra gitgide eşkıyalar hâline gelen askerleri uzaklaştırdı ve liderlerini cellada teslim etti. Anadolu'daki isyancı Seydi Hüseyin Paşa, Silistre Beylerbeyi oldu[229]. Böylece tüm dikkatler tekrar Girit'teki savaşa verilebilirdi[230].

8.800 yeniçeri ve 18 paşayı taşıyan 32 gemi ve 50, 60 veya 70[231] kadırga ile Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, 12 Haziran 1655 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan denize açılmıştı. 21 Haziran'da Venediklilerle büyük kayıplar verdiği bir çatışmaya girdi[232]. Ama papanın Prior Lomellino komutasında birkaç gemisi Venedik'i desteklemek üzere gelmesine rağmen, yoluna devam edebildi. Kaptan Morosini'nin Benefşe'yi ele geçirme teşebbüsü (23 Temmuz-27 Eylül), bu sefer de başarısız oldu[233]. Buraya gelen Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, tekrar çatışmaya girmedi. Bir buçuk ay boyunca direnen Benefşe'nin yardımına yanında 8 bin asker ve 4 top ile Mora Beylerbeyi geldi. Venedikliler bu arada Megara'ya saldırıp, ateşe verdiler[234]. Sonuca gitmeyecekmiş gibi görünen savaş, bu yıl için böyle bitti[235].

1656 yılında Osmanlılar Çanakkale Boğazı'na daha erken geldiler, ama Lorenzo Marcello komutasındaki Venedikliler yine erken davranmışlardı[236].

Sadrazam, sultanın bizzat katılma isteğini, deniz savaşını bilmediği gerekçesi ile reddetti. Yanında İranlıların düşmanı olan Hindistan Hükümdarı'nın elçisi duran[237] Sultan IV. Mehmed'in gözleri önünde, Budin'den gelen yeni Kaptan-ı Derya Kenan Paşa 23 Haziran'da denize açıldı. Emrinde 28 büyük gemi, 35 kadırga, 22 bey gemisi ve 9 mavna vardı[238]. Yine de Venedik Donanması ile karşı karşıya geldiklerinde daha fazla gemi talep etti, ama alamadı ve 26 Haziran'da muharebeyi kabul etmek zorunda kaldı. Birkaç saat sonra geri çekilebilecek durumda sadece 14 gemi kaldı. Venedikliler bu zaferi Amiral Lorenzo Marcello'nun ölümü ile ödemişlerdi. Türklere ait gemilerin bir çoğu zapt edildi, diğerleri üç gün boyunca alev alev yandı[239].

Malta şövalyeleri her zamanki gibi elde edilen ganimetteki paylarından memnun olmayıp, kendi yollarına gidince, Venedik Donanması vebanın kol gezdiği Girit'e değil, Bozcaada'ya yöneldi. Giacomo Loredano, 6 gemi, 4 veya 6 kadırga ve 2 mavna[240] ile Çanakkale Boğazı'nda nöbet tutarken, diğer gemiler 3 Temmuz'da Bozcaada'yı koruyan kaleye yöneldiler. Birkaç gün sonra kalenin 50 topa sahip 1.500 kişilik müdafaa kıtası teslim oldu ve Sultan İbrahim'in eniştesi[241] olup, adayı yöneten paşanın ayrılmasından sonra Giovanni Cotarini adanın yönetimine getirildi. 40 eski top bulunan Limni Adası'ndaki Türkler de güçlü kaleyi terk ettiler[242]. Semadirek Adası vergi ödemeye başladı[243].

Sonraki Kaptan-ı Derya Seyyid Ahmed Paşa yönetiminde Valide Sultan ve saray efradının sağladığı paralarla yeni bir donanma kuruldu ve Sultan IV. Mehmed, başkentin surlarını tahkim etme emrini verdi. Halk, savaşın yönetimini bizzat üstlenmesini talep ediyordu. Bu taleplerden kaçabilmek için Edirne'ye taşınmak zorunda kaldı[244].

Girit'e bizzat gitmeyi düşünmüyordu, ama yakında reşit olacak sultan, Girit savaşının daha ciddi bir biçimde yürütülmesini gerçekten istiyordu. Sadrazamdan, en azından Dalmaçya'daki savaşın bizzat katılımı ile hızlandırılmasını istedi[245]. Devletin en yüksek makamında oturan sadrazam, Şeyhülislâm Hoca-zâde Mesud'un entrikalarını kendisini idam ettirerek (Temmuz) sona erdirmiş[246] ve diğer rakiplerini de zor kullanarak ortadan kaldırmıştı[247]. Ama 90 yaşındaki sadrazam, kararlılıkla hareket etmesini bilse de para sıkıntısı ve İstanbul'da hayatın gittikçe pahalılaşması karşısında eli kolu bağlı idi. Sipahileri susturma[248] ve savaşın yönetimini daha genç ve güçlü kişilerin eline terk etme ihtiyacı gitgide daha bariz bir

hâle geliyordu ve birçok felaketi atlatmış onbeş yaşındaki sultan, yaşlı sadrazamın görevden alınması gerekliliğinden kaçamayacaktı.

Birçok kez, 16. yüzyılın sonlarına doğru, Arnavut asıllı büyük vezirler Koca Sinan Paşa ve Ferhad Paşa zamanında, Osmanlı Devleti'nin çok şey borçlu olduğu Anadolu'da Arnavutların yaşadığı fakir Köprülü köyünden[*], Müslüman olarak şansını denemek üzere yola çıkan bir adamın sadrazamlığa getirilmesi birçok kişi tarafından tavsiye edilmişti[249]. Önceleri sarayda aşçılık, daha sonra örnek aldığı Hüsrev Paşa emrinde defterdarlık ve baş mirahurluk yapmış ve Şam, Trablus ve Kudüs Beylerbeyi, kimi zaman da sürgün olarak Köstendil Beylerbeyi olarak görevde bulunmuştu. Bir süre için Gürcü Mehmed Paşa'nın yanında yer almış ve onunla birlikte sürgüne gitmişti. 1648 yılında Anadolu'daki asilerden Vardar Ali'ye karşı savaşmış, ama başarılı olamamıştı[250]. Büyük saygı gördüğü İbşir Mustafa Paşa zamanında Köprülü Mehmed Paşa Trablus Beylerbeyliği'ne getirildi, ama görev yerine gittiğinde saray tarafından tayin edilen bir başkasının bu makamda oturduğunu gördü[251]. Son Vezir Boynueğri Mehmed Paşa ile birlikte İstanbul'a geri döndü.

Büyük zorlukların aşılması gerekiyordu ve Sultan IV. Mehmed, sadece olağanüstü bir kişiliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun fakirleşmesini, dağılmasını ve itibar kaybetmesini engelleyebileceği bir dönemde, devlet işlerini kendisine vermeden önce yeniçeri ağasının görevden alınmasını talep etti. Devlet, İbşir Mustafa Paşa gibi, ama ondan daha enerjik bir sadrazama; Sultan IV. Mehmed ise kendi yerine devleti yönetebilecek zeki bir memura ihtiyaç duyuyordu. Köprülü Mehmed Paşa, Valide Sultan ile yaptığı görüşmede tüm şartlarını açıkça ortaya koydu: Sultan, kararlarından hiçbirini geri çevirmeyecek, yaptığı tayinlerden başka tayinler yapmayacak, başka hiç kimseyi dinlemeyecek ve sadrazama atılan hiçbir iftiraya meydan vermeyecekti. Ancak tüm bu şartları kabul edildikten sonra, Arnavut bir köylünün oğlu olan Köprülü Mehmed Paşa, 70 yaşında sadece bir sadrazam değil, adeta ikinci bir sultan oldu[252].

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUNA SERHADİNDEKİ DURUM. II. RAKOCZY'NİN SİYASETİ.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA’NIN ÖLÜMÜNE KADAR(1661)

VENEDİK SAVAŞI[*]

Lehistan'daki Kalvinistler, daha 1643 yılında Rakoçi hanedanı için harekete geçmişlerdi. Boğdan Prensi Vasile Lupu'nun damadı, 30 yıl savlarının siyasi akımları ile iç içe giren harekâtın başında bulunuyordu. 1648 yılının Eylül ayında Erdel Voyvodası Prens I. Rakoçi'ye gönderilen bir Boyar'a yazdığı mektupta, yetkili bir vekilini göndermesini istediği dost prense "bazı oldukça gizli meseleler" aktarmak zorunda olduğunu bildirmişti[1]. Prensin vekili Johann Kemeny gerçekten de Yaş'a geldi ve burada, Rakoçi hanedanının Lehistan tahtı üzerindeki hakkını teslim eden resmî bir anlaşma imzalandı. Bundan birkaç gün sonra ise, Erdel'in güçlü prensi I. Rakoçi öldü[2].

Lehistan'ın yeni hükümdarı, zayıf bir adam olan Jan Kazimir (Johann Kasimir), daha babası zamanında baba-oğlu Potockileri yenip, kendini kral ilan eden Hatman Boğdan yönetiminde başkenti Kiev olan küçük bir Litvanya Prensliği kuran Kazaklar ile savaşmak zorunda idi[3]. 1648 yılında Kazak çeteleri Livov'a kadar akın ettiler[4]. 19 Ağustos 1649 tarihinde imzalanan Zborov Antlaşması Kazak topluluğunun Lehistan Krallığı'nda olağanüstü konumunu kabul ediyordu[5]. Buna rağmen II. Georg Rakoçi ile irtibatlarını kesmediler ve Boğdan Prensi, verilen bir ziyafette Erdelli dostunun Macaristan ve Lehistan Kralı olarak kutlanmasına izin vermişti[6]. 1650 yılı başlarında, Romen prensleri devletin boşalan hazinesini doldurmak üzere Bâbıâli'ye çağrıldıklarında, Eflak Prensi Mateiu, II. Rakoçi ile yeni bir anlaşma imzaladı[7]. Ama emrinde birçok asker bulunan yaşlı prens, eski ve kendisi için aşağılayıcı şartlar içeren tamamen siyasî bir ittifak kurmayı reddetti[8].

Aynı yıl içinde Kazakların Çehrin'de bulunan gayrimemnun hatmanı, Boğdan tahtına kendisi için kabul edilir başka bir prensin getirilmesi hâlinde Türk hakimiyetini kabul deceğini açıkladı[9]. Akınlara çıkmak, ganimet toplamak ve daha zayıf komşularına karşı zaferler yaşamak, Kazakların günlük yaşamlarının bir parçası idi. Boğdan'a uzun zamandan beri yaşanan en büyük akın düzenlendi[10]. Daha sonra Kazakların Hatmanı bizzat gelerek tehditler altında Vasile Lupu'nun, daha önce idam edilen Venedikli tercüman Grillo'nun oğlu ile nişanlı olan ve daha sonra II. Georg

Rakoçi'nin kardeşine söz verilen, göz kamaştırıcı güzellikteki ikinci kızı Prenses Roksandra'yı oğlu Timuş'a istedi.

11 Temmuz 1651 tarihinde Hatman Chmielnitzki, Bâbıâli tarafından gönderilen Romen prenslerin değil de Tatarların yardımına rağmen, çok daha güçlü bir orduya yenildi[11] ve Eylül ayında kendi aleyhinde bir barış yapmak zorunda kaldı[12]. Rakoçi, müdahale etmeye cesaret edemeden, bu nihai savaşın sonucunu huzursuzlukla beklemişti. Buna karşın 10 Mayıs'ta Eflak Prensi ile Türkler dahil, herkese karşı ittifak kurdu.

Kazak-Tatar karışıklıkları 1652 yılında da devam ediyordu. Gelin adayının, suçiçeği izleri ile dolu cildi ve her yönden kaba olan Timuş'u sevmesi mümkün değildi, ama prensesin babası çaresiz Eflak Prensi'nin üzerine gönderdiği güçlü bir Leh ordusunu dağıtmayı başardı (Mayıs)[13]. Kamaniçe'de Tatar akıncılar göründü. Lehlere alay konusu olan şartlar altında genç Kazak damat, Yaş'da evlendi[14]. Eski bağlantıların yerine, bu evlilikten dolayı Bâbıâli'de hâlâ nüfuzlu Eflak Prensi ve Osmanlı vasalı olarak hareket eden Kazak Hatmanı'nın akraba olması ile Türklerin yönetiminde Kazaklar, Tatarlar ve Boğdanlılar arasında bir ittifak geçti ve Boğdanlı kayınpederin eski nefreti ile genç damadın hırsı yüzünden konumunun tehdit altında olduğunu düşünen Eflak Prensi Mateiu ile Rakoçi arasındaki bağlar daha da derinleşti. Boğdan Prensi Lupu, Chmielnitzki için ona artık güvenmeyen Lehlerden Zborov barışının yenilenmesini sağlamak için elinden gelen herşeyi yaptı.

1653 yılının Nisan ayında, başlarında iyi niyetli Logofet Görge Stefan olmak üzere, hoşnut olmayan Boğdanlıların, etrafı "Rumlarla" sarılı Vasile Lupu'ya karşı uzun zamandan beri hazırlıklarını sürdürdükleri ayaklanma nihayet patlak verdi. Askerleri tarafından terk edilen Vasile Lupu, başkentinden kaçmak zorunda kaldı. Yine de Leh subaylar Kamaniçe'ye sığınmasına izin verdiler ve onu ülkesine geri götürmek üzere Timuş'un yönetiminde Kazak çeteleri buraya geldiğinde onlarla birlikte bu sınır kalesine tekrar sırtını dönmesini engellemediler. Görge Stefan'ın tahtı güvence altında olduğundan artık emin olan Erdel ve Eflak yardımcı birlikleri, geri çekilmişlerdi bile. Bu yüzden Lupu, kolayca Eflak'a yönelebildi. İntikam hırsı ile yanan Lupu, Prens Mateiu'yu cezalandırmak üzere Milcov sınırını geçti. Ama Mayıs ayının sonunda Kazaklar ve Boğdanlılar Eflak süvarilerine ve yaşlı prensin, tıpkı Sultan IV. Murad'ın yeni askerleri gibi seymen diye adlandırılıp, savaşta deneyimli olan piyadelerine karşı büyük bir mağlubiyet alıp, geri püskürtüldüler.

Muharebeye katılan Osmanlı bir çavuş, mütevazı bir zafer haberi ile Bâbıâli'ye gönderildi[15]. Bâbıâli ise öylesine kendi içindeki anarşi ile meşguldü ki, aslında kendi çıkarları aleyhine hareket etmiş olan Mateiu'ya sultanın bu hadiseler karşısındaki memnuniyetini bildirdi[16]. Görge Stefan, ayrıca daha önce talep edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'a gelmeden Boğdan tahtına kabul edildi.

Boğdan'daki karışıklıklar, Lehistan ve Erdel arasında Kazaklara ve onların himayesindeki Vasile Lupu'ya karşı ittifaka neden oldu. Petki ve Kemeny'nin yönetimi altındaki Macarlar, Konracki ve Döhnhof yönetimindeki Lehler ile ittifak hâlinde Lupu'nun eşi ve oğlu ile Suçava (Suceava)'da kuşatma altında kalan Timuş'a karşı harekete geçmeye başladılar. Timuş, dizinden aldığı bir yara ile hayatını kaybetti ve Suçava, Türkler ya da vasalları olarak Tatarlar, sultanın otoritesini uygulamak için hiçbir şey yapmadan, teslim oldu. Turla Nehri'ne gelen Tatar Hanı, geri dönmek için para aldı[17].

Bu fırsatta Türk vasalı olmanın yararlarını iyice öğrenen Kazaklar, Alman elçisinin etkisi altında, 1654 yılı başlarında Moskova'daki Rus Çarı'na başvurarak, 3 Mart'ta kendileri için oldukça yararlı bir anlaşma yaptılar[18]. Moskova siyasetinin bu anlaşma ile Doğu için yeniden canlanan umutları; Romen saraylarına gönderilen yeni Ortodoks propaganda temsilcileri ve daha o zaman yapılan planlar hakkında o güne kadar Osmanlı'nın karşısına oldukça mütevazı bir biçimde çıkan Rus Çarı'nın yürüttüğü siyasetin gelişmeleri ile birlikte daha detaylı bilgi verilecektir. Özi Kazaklarının ilhakı, bizi şimdilik sadece Erdel meselesinin, dolayısıyla Macar meselesinin tekrar ortaya çıkmasındaki etkileri açısından ilgilendirmektedir.

Rakoçi'nin, bundan böyle Lehlere karşı planladıkları için Kazaklardan yardım alması mümkün değildi. Lupu'nun kovulması, Rakoçi'ye Boğdan'da bir dost kazandırmıştı, ama bu dostu kendi varlığını bile sürdürmekte zorluk çekiyordu. 19 Nisan 1654 yılında oldukça ileri bir yaşta hayata veda eden ve daha güçlü komşusu için her zaman büyük bir destek olan Mateiu'nun halefi de Bâbıâli'de arkasından gizlice iş çevirmek istemiyor ise tıpkı Boğdan'da Görge Stefan gibi Rakoçi'nin diplomasisine ve silahlarına ihtiyaç duyuyordu. Yeni prensin, Bâbıâli için gerekli paralardan dolayı artık hizmetinde bulundurmak istemediği Eflaklı paralı askerlerin 1655 yılının Şubat ayında çıkarttıkları büyük ayaklanma, Eflak'ta ancak Rakoçi'nin müdahalesi ile son bulacak uzunca bir anarşi dönemine

neden oldu. Rakoçi, her ne kadar asilerin güçlü ordusunu Soplea'da yenmeyi başarsa da, aynı zamanda gelecekte ihtiyaç duyacağı büyük bir gücü de kendi elleriyle ile yok etmiş oluyordu[19]. Eflak'ın bağımsızlığı tamamen ortadan kalkmıştı. Rakoçi, elde ettiği topları Erdel'e getirdi ve asi askerlerin yerine, Eflak Prensi'ni koruyacak Macar bir muhafız alayı getirildi.

Böylelikle Rakoçi'nin Türkleri karşısına almadan Lehistan'ı Kazak-Romen ittifakı, hatta belki de Tatarların bile yardımı ile kendi adına fethetme planının gerçekleşmesi imkânsız hâle geldi. 1655 yılının Mart ayında Rakoçi, Lehistan tahtı üzerindeki hakların miras olarak kaldığı İsveç Kralı'na ilk teklifleri götürdü[20].

Aynı yıl içinde Kazaklar, Lehistan'da tekrar akınlara başladılar, ikinci kez Livov'a kadar ilerlediler ve kötü yönetilen Boğdan ile Erdel birliklerinin baskısı altında bulunan Eflak'a akın etmeyi düşünüyorlardı[21]. Rakoçi, şimdilik bekleme konumunda idi, hatta Lehistan Kralı'na barışı bozanlara karşı destek sözü verecek kadar ileriye giderek, Lehistan Kralı ve Kazakların Hatmanı arasında arabuluculuk görevini üstlenmek istiyormuş gibi göründü. Ama daha Ağustos ayında, Lehistan'a askerî birlikler gönderen ve kendini bu ülkenin "koruyucusu" kabul eden İsveç Kralı'nın emri ile temsilcisi Welling Erdel Sarayı'na geldi. Rus Çarı aynı dönemde Lehistan'ın doğu sınırını rahatsız ediyordu[22]. Brandenburg Elektörü ve diğer Protestan güçler, genç ve atak prensi uzun zamandır hazırlıkları süren savaşı gerçekleştirmeye teşvik ediyorlardı.

Jan Kazimir, Varşova'da İsveçlilere karşı üç gün süren muharebeyi kaybedip, Livov'dan ayrılmak zorunda kalınca, III. Sigismund'un veliahtlarına Lehistan tahtını ellerinde tutmaları imkânsız görünmeye başladı. Rakoçi, nihayet zamanının geldiğine inanıyordu. Belirli şartlar altında aslında Lehistan'ı kendisine bırakmaya hazır olan[23] Lehistan Kralı'nın tüm tekliflerini geri çevirdi ve Chmielnitzki ile yeni bir anlaşma yaptı[24]. İsveç elçilerinin ısrarlarına boyun eğerek, nihayet 10 Aralık 1656 tarihinde Lehistan'ın Rakoçi, Kral Karl Gustav, Brandenburg Elektörü ve Prens Radziwill ile Kazak Hatmanı arasında bölüşülmesini öngören antlaşmayı imzaladı. Bunun üzerine derhal savaş ilanı etti ve Boğdan ile Eflak birliklerinin desteği ile çok kolay bir lokma gibi gördüğü ganimetinin üzerine atladı[25]. Türkleri, niyetinden haberdar etmemişti, ama Bâbıâli'nin 1655 yılından beri İsveç Kralı ile çok iyi ilişkiler içinde olduğunu

biliyordu[26]. Saldırısı Bâbıâli tarafından öğrenildikten sonra vasal prenslerin temsilcileri İstanbul'a çağrılınca, Rakoçi'nin temsilcisi kibirle "efendisinin bu gibi davalarda İstanbul'dan talimat alması gerektiğini öngören bağlayıcı hiçbir anlaşmanın mevcut olmadığını" beyan etti[27].

Ama Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı'nın içeride güvenliğini sağlayacak ve dışta Hristiyan güçlerine karşı itibarını tekrar artıracak tedbirleri almaya başlamıştı bile. Rakiplerinden bazıları ve faaliyetleri ya da özgürlükleri ve hayatta olmaları bile devlete zarar verenler, okuma yazma bile bilmeyen ve hep fakir kalan bu adamın, büyük bir İmparatorluğu yönetmek için doğan adamlardan biri olduğunu acı şekilde anlamak zorunda kaldılar[28]. İşi artık devlete yararlar getiren cellat, yine faaliyetlerine devam etmişti. Saray muhafızlarına, her ay yaptıkları ayaklanmalara ve sürekli ültimatomlarına artık kesinlikle göz yumulmayacağı açıkça belli edilmişti. Köprülü Mehmed Paşa, hiçbir asiyi kesinlikle affetmiyordu. Tüm İstanbul'un saygı gösterdiği kibirli ve küstah bir şeyhin cesedini denize attırdı. İstanbul Patriği, Eflak Prensi Konstantin'e yazdığı şüpheli mektupları yüzünden idam edildi[29].

Böyle bir vezirin Rakoçi'nin elçisine verebileceği tek bir cevap vardı: "Bu teşebbüsden vazgeçsin; aksi takdirde sultanın demir ve ateşten öfkesini hisseder"[30]. İstanbul'a gelen İsveç elçisinin iyi karşılanması, hiç kimseyi Bâbıâli'nin gerçek niyetleri hakkında kandıramazdı[31]. Komşu eyaletlerin paşalarına, özellikle de Tatar Hanı'na derhal Lehlerin yardımına koşma emri verildi. Romen prenslerine, Köprülü Mehmed Paşa'nın iradesini bildiren çavuşlar gönderildi. Rakoçi, muzaffer olarak Krakov önlerinde idi. Artık onu kimse tutamazdı; ve ilerledi ama zafere değil, kendi felaketine doğru.

Bâbıâli, bu mücadeleye bizzat müdahale edebilecek bir konumda değildi, zira tüm dikkati ve Köprülü Mehmed Paşa'nın tüm enerjisi o dönemde Venedik savaşına yönelmişti. Köprülü Mehmed Paşa, ne pahasına olursa olsun, Osmanlı'nın denizlerde maruz kaldığı mağlubiyetlerin intikamını almak, kaybedilen adaları tekrar geri kazanmak ve böylece yeni bir dönemi başlatmak istiyordu. Erzak eksikliği yüzünden Venedik Donanması fethettiği adaları terk ederek, Takımadalar sularında dolanıyordu. Paros önlerinde bir süre hadiselerin gidişatını bekledi. Lazzaro Mocenigo daha sonra Girit sahillerine yaklaştı ve Çanakkale Boğazı'nda beliren Osmanlı Donanması'na yöneldi[32]. Osmanlı Donanması, 1657

yılının Mart ayında İskenderiye ticaret gemilerine eşlik etmek üzere yola çıkmıştı. Venedikliler Bozcaada'yı işgal ettiklerinden, Türkler Rodos'tan İstanbul'a varabilmek için değişik yolları kullanmak zorunda kaldılar. Ama Mocenigo, Berberilere ait gemilerin çoğunu Sakız Adası önlerinde ya zapt etti ya da ateşe verdi[33] ve daha sonra kimsenin ona saldıramayacağı Sisam ve Scala Nova'ya sığındı. Kaptan-ı Derya Topal Mehmed Paşa, Mocenigo ile çatışmaya girmekten çekiniyordu. Böylece Mocenigo Scala Nova'da, Sugacık'ı ele geçirdi[34]. Ve Venedikliler İstanbul'u bloke etmeye devam ediyorlardı (Temmuz)[35].

Adaları isteyen, İstanbul'u sürekli tehditten kurtarmaya niyetli olan ve Takımadaların kuzeydoğu sularında gemilerin serbestçe dolaşmasını sağlamak isteyen Köprülü Mehmed Paşa, yeniçeri ağası ve sayısız birlikler ile beraber[36], 37 kadırga, 10 mavna ve 18 başka gemiden oluşan yeni donanmanın denize açılışını denetlemek üzere bizzat Çanakkale Boğazı üzerindeki kalelere geldi. Yenilen beyler cezalarını almışlardı ve her kaçak, kaçışını başı ile ödeyeceğini çok iyi biliyordu[37]. 3 Temmuz'da Çerkes Osman Paşa'nın gemileri açık denize açıldı; Çanakkale Boğazı'nda konuşlanmış Venedik gemileri top atışları ile kaçırılmıştı. Ama Papa'nın ve Malta şövalyelerinin birlikleri ile desteklenen Lazzaro Mocenigo, Sakız Adası yönünden Çanakkale Boğazı'na yaklaşıyordu. İlk çatışmada Berberiler yenildiler ve neredeyse tamamen yok ediliyorlardı[38]. Birkaç gün sonra 17-19 Temmuz 1657 tarihleri arasında her iki donanma tekrar karşı karşıya geldi. Karşılarında sadece Çanakkale Boğazı'nı denetim altında tutan Marko Bembo'nun olduğunu düşünen ve Mocenigo'ya ait kadırgaları kaptan-ı derya komutasındaki kadırgalar olduğunu sanan Türkler, sahillerdeki toplara rağmen büyük bir mağlubiyet yaşadılar. Aralarında geçen birkaç çatışma sırasında Köprülü Mehmed Paşa'nın gözleri önünde gemilerin çoğunu kaybettiler. Ancak Türk tarafından atılan bir top, Venedik'in amiral gemisini tahrip edip, henüz 33 yaşındaki Venedik Amirali'ni, bu zafer anında öldürdü. Malta şövalyelerinin kadırgaları, Amirel Mocenigo'nun yerine geçen Barbaro Badoers'in emirlerine itaat etmiş olsalardı, sahile yakın 16 Osmanlı gemisi yok edilmiş olacaktı[39].

Köprülü Mehmed Paşa'nın bizzat yönettiği ilk deniz savaşındaki ikinci veya üçüncü mağlubiyeti ne kadar büyük de olsa, o böyle bir bahtsızlıktan dolayı boyun eğecek adam değildi. Aksine, savaşın devam etmesini sağlamak için derhal tedbirler almayı biliyordu. Badoer'in ölümünden sonra

Bozcaada’ya 2-3 bin adam çıkarttırdı (Ağustos); burada su arayan 2.400 Venedikli geri püskürtüldü. Osmanlı birliklerinin yanında hiçbir top olmamasına rağmen, mavnaların komutanı Lorenzo Renier ve Bozcaada’nın iki yöneticisi 31 Ağustos’ta kaleyi 34 top ile birlikte teslim ettiler. Bunun üzerine kaptan-ı derya 32 kadırga ile Limni Adası’na yöneldi. 1.500 Türk bu adayı da işgal etti. Girit’e çağrılan Venedikli hafif süvari birlikleri ve hafif kadırgalar da adayı terk etmişlerdi ve kalenin müdafaa kıtalarına herhangi bir ödeme yapılmamıştı. Bu yüzden kale uzun bir kuşatmadan sonra 12 Kasım’da Osmanlılara teslim edildi. Askerlerden bazıları, teslim şartları yüzünden Venedik gemilerine binmeyi reddetmişlerdi ve tüm sancaklar yeni Türk Beyinin eline geçti[40].

Aynı dönemde Dalmaçya’daki savaş da iyice kızışmıştı. 1657 yılının Mayıs ayında Spalato büyük bir tehditle karşı karşıya kaldı[41]; Bossilina Kalesi ele geçirildi ve Arnavutlar ile Hersekliler Temmuz ayında Fazıl Paşa ve Ali Cengiz Paşa komutasında, 1 Ekim’de Proveditore Antonio Bernardo tarafından kurtarılan Kotor’a saldırdılar[42].

Sultan IV. Mehmed, Ekim ayında sözde Dalmaçya’da savaşan birliklerin başına geçmek üzere Edirne’ye geldi ve Fazıl Paşa, Sofya’da büyük hazırlıklar yaptı[43]. Yeni temsilci ile görüşmelerde bulunmaya bile niyetlenmeden, Ballarino’ya “Venedik dünyadaki tüm altınla Girit’te tek bir taş veya kör bir köpek bile satın almaya kalksa, sultanın buna izin vermeyeceği, aksine sadrazamın bunu engellemek için herşeyi riske atmayı göze alabileceği[44]” cevabı verildi. Elçi Ballaroni’ya sadece en kısa zamanda tekrar geri dönmesi ve kesin bir cevap getirmesi şartı ile Venedik’e bir kurye göndermesine izin verildi. Senato, uzun süren toplantılardan sonra görüşmeleri uzatmaya karar verdi[45].

Rakoçi’nin, Rus Çarı’nın Bizans İmparatorluğu’nu tekrar kurma ve efendilerinin bunu engelleme çabalarını anlatmış olan elçileri[46], bütün bir yaz boyunca hiçbir cevap alamamışlardı[47]. Türkler, uzun bir süreden beri İsveç Kralı’nın Danimarkalıların bir saldırısı yüzünden geri çekilmek zorunda kaldığını ve Lehistan’ı terk ettiğini; Romen müttefiklerin Rakoçi’nin karargâhından ayrıldıklarını; Kazakların, yardım getirmek yerine Rakoçi’yi yakalamak istediklerini ve nihayet Tatarların yolda olduğunu biliyorlardı[48]. 22 Temmuz’da herhangi bir muharebeye girmeden yenilen Rakoçi Lehlerle barış imzaladı ve Vistül Nehri’ni geçti[49]. Geri çekilmesi tam bir felakete dönüştü. Erdel Prensi Rakoçi kendi hayatını zor

kurtarırken, birliklerinin büyük bir kısmı ve Johann Kemeny Tatarların eline düştü[50]. Kemeny'nin ordusu ayın sonunu kadar Tatarlara karşı savaşmaya devam etmesine rağmen, İstanbul'un yönetici çevreleri daha 13 Temmuz'da Rakoçi'nin mağlubiyetini kutluyorlardı[51] ve Rakoçi'nin temsilcisi derhal Yedikule'de bir zindana atıldı[52].

Tuna boylarında, savaş yaptıklarını ve tahtları, taçları ve imparatorlukları fethedebileceklerini sanan bu huzursuz, itaatsiz ve cüretkâr vasalların tamamına karşı mücadele başlıyor gibi idi.

Ağustos ayının ortalarında İstanbul'daki bir Leh elçi, Bâbıâli'nin vasallarından birinin bu iki devlet arasındaki barışı bozduğuna dair şikayette bulundu ve Eylül ayında Türk çavuşlar, Rakoçi'ye azledildiğini bildirmek üzere Erdel'e yollandılar. Nihai darbe gerçekleşmişti. Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Erdel üzerindeki haklarını otoriter bir karar ile herkese kabul ettirme cesaretini göstermişti. Kuzey sınırında süregelen ikinci savaş için endişe etmesine gerek yoktu: Silistre Beylerbeyi Fazıl Paşa'yı, özellikle de gücü son yıllarda beklenenin çok üzerinde gelişen Tatar Hanı'nı, ortaya çıkan yeni düşmana karşı savaşacak ve geri püskürtecek kadar güçlü olduklarına inanıyordu. Her zamanki kesin yargısı ile "hainleri affetmek, yağmuru gökyüzüne geri taşımaktan daha zordur[53]" diye karar verdi.

Rakoçi, Franz Rhedey'in Erdel tahtına getirilmesine seyirci kalmak zorunda kaldı (Ekim)[54]. Bâbıâli artık hiçbir rüşveti kabul etmediği için, Romen prenslerinin para teklifleri de hiçbir işe yaramıyordu. Her iki prens, Girit savaşının gidişatına seyirci kaldıkları gerekçesi ile tahtlarından indirileceklerdi[55].

Rakoçi, bir süre sonra konumunu yine de koruyabileceği; ordusundan kalanların hâlâ işe yarayabileceği; Erdel'deki Romenlerin cesur ve genç bir hükümdarın davasına katılabilecekleri ve aynı tehdit altında bulunan komşu prenslerin ona ihtiyaç duydukları fikrine kapıldı. Bu yüzden, Rhedey tarafından Mediaş'ta toplanan meclisin üzerine yürüdü ve meclisi dağıttı. Daha sonra Rakoçi'nin oğlunu mülklerinin mirasçısı olarak tayin eden[56] Eflak Prensi Konstantin ile görüştü. Konstantin, köylülerden ve ayaktakımından bir ordu oluşturmuştu ve Ocak ayının sonunda yerine getirilen ve Kenan Paşa'nın musahibinden başka bir şey olmayan zayıf karakterli Mihail Radu Mihnea'ya yerini bırakmaya niyetli değildi. Kış aylarında Erdel birlikleri yardımına geldi ve kendini yine bu toprakların

efendisi gibi hisseden Rakoçi, artık korkmalarına gerek kalmadığını söylüyordu.

Ama daha bahar gelmeden, kalgayın yönetimindeki Tatarlar, 1658 yılında Eflak'a akın ettiler. Konstantin, şehri ateşe verdikten sonra önce birinci başkenti Bükreş'ten, sonra ikinci başkenti Tırgovişte'den de ayrılarak tıpkı 1595 yılında Prens Mihail gibi önce dağlarda Rucar'da, daha sonra Karpat Dağları'nın daha derinlerine karargâh kurdu. Ülkesini tekrar ele geçirebilmek için burada boşuna Erdel'den gelecek askerî birlikleri bekledi. Kaçak olarak, savaşmayı bile deneyemeden dağ geçitlerini aşmak ve aynı tehditle karşı karşıya olan komşusuna sığınmak zorunda kaldı. Silistre Beylerbeyi Fazıl Paşa, Radu'yu Tırgovişte'de tahta çıkarttı[57]. Kısa bir süre sonra, Mart ayında, Köprülü Mehmed Paşa'nın aynı köyden bir gençlik arkadaşı olan Arnavut Gika, Boyar olarak uzun yıllar geçirdiği ve adını Görge (Gheorghe/George) olarak değiştirdiği Boğdan'ın tahtına getirildi. Gika'nın oğlu Gregor, babasının tahtını sağlamlaştırmak için Tatarların yardımına ihtiyaç duymuyordu. Prens Görge Stefan kaçtı ve ardında genç prense değerli bir sorguç bıraktı[58]. Son umudu birkaç Tatar çetesi olan eski prens, Haziran ayında tahtını geri almayı denedi, ama boşuna. Çatışmaya bile girmeden, hırsı ve yeteneksizliği yüzünden büyük zararlar verdiği ülkeyi ikinci ve son kez terk etti.

Köprülü Mehmed Paşa'nın planı, her iki Tuna ülkesine, Mateiu ve Lupu gibi zengin ve güçlü kişilerin zıpçıktı gibi tahta çıkmalarını engellemek için aile bağları ve boyarlar arasında taraftarları olmayan ve iktidarda sadece kısa sürelerle kalacak insanları tahta çıkartmaktı. Ayrıca bağımsız bir Erdel Prensi şeklinde herhangi bir destekleri de olmamalı idi[59]. Bu yüzden derhal Rakoçi'ye yönelik bir seferin hazırlığına başlandı.

Bâbıâli tarafından tahta getirilen prenslerden birinin daha az güvenilir olduğu ortaya çıktı ve onun davranışından dolayı ilan edilen savaş olmasa da Rakoçi'nin nihai ilhakı gecikti. Prens Radu, Macarların 1655 yılında zapt ettikleri topları geri aldı, Konstantin'in askerî gücünden kalanlarla anlaşmaya çalıştı ve Bükreş'i tahkim ettirdi. Dikkatsiz siyasetinden hoşnut olmayan Boyarları, Silistre Beylerbeyi'nin rızası ile boyunlarını vurdurdu ve bu acımasız sahneyi zevkle izledi.

Yüksek hedefleri sadece kendi çıkarlarına hizmet eden ve hadiselerin gidişatına hiç uymayan bu prens de 1658 yılında yapılan sefere katılmaktan kaçamadı. Boğdan Prensi Gika da kendi birliğinin başına geçmişti. Tatar Hanı bizzat gelmiş ve yanında Hatman Bogdan'ın ölümünden sonra

Hanenko'nun yönetimi altında bulunan 2 bin Kazak getirmişti. Türklerin başında Fazıl Paşa vardı[60].

Ordu, önce Burzenland'a büyük bir akın düzenledi. Sadece Romenler, Hristiyanları birazcık olsun esirgemek için ellerinden geleni yapıyorlardı[61]. Tatar Hanı'nın gözleri önünde Weissenburg ateşe verildi ve kiliselerinin kutsallığı Tatarlar tarafından bozuldu. Daha sonra Eflak'ta olacağı gibi Tatarlar burada da I. Georg Rakoçi'nin mezarı dahil olmak üzere, kiliselerde ve mezarlarda gizli hazineler aramaya çıktılar. Rakoçi'nin üzerine gönderilen orduların asıl çekirdeğini oluşturan Tatarlar, kuzeydeki şehirlere yönelirken, ordunun asıl gücü tüm Osmanlı güçlerinin toplanma yeri olarak belirlenen Şibin (Hermannstadt)'e doğru devam etti. Birkaç hafta sonra, Osmanlı birlikleri hiçbir yerde Rakoçi'nin herhangi bir birliğine rastlanmadan, Varad (Grosswardein) önlerine geldiler[62].

Köprülü Mehmed Paşa bu arada, sultana Edirne'ye kadar eşlik ettikten sonra, Tuna sınırına doğru yola çıkmıştı. Venedik konusunda bu yıl sorun yaşamayacağından emindi. Amiral Francesco Morosini bahar başlamadan Kerpe Adası'na saldırmaya çalışmıştı, ama Mart ayında çıkan bir fırtınada çok büyük kayıplar yaşadı. Temmuz ayında Delos Limanı'na geldi. Türkler ise Tine'yi hedef almışlardı. Venedik'e gönderilen kuryenin dönüşünden sonra Ballarino sert bir muameleye maruz kaldı ve birinci tercüman idamla tehdit edildi. Nihayetinde ise Türkler Erdel seferi için zaman kazanmak amacı ile daha ılımlı bir tutum takındılar[63].

Ancak Haziran ayında, denizlerden artık hiçbir tehlike beklenmeyince, Köprülü Mehmed Paşa, serasker olarak Rakoçi'ye karşı gönderilen ikinci ordunun başına geçti. Budin Beylerbeyi Kenan Paşa'nın komutasındaki Macaristan askerleriyle birleşerek, 30 Ağustos'ta bir gün bile sürmeyen[64] bir savunmadan sonra, Türklerin uzun zamandır istedikleri Yanova (Jenoe/Jenö)'yı ele geçirdiler. Nihayet, Ekim ayının sonlarına kadar Budin Beylerbeyi'nin yönetiminde, fethedilen kalenin tahkim edilmesinde çalışacak Romen birlikleri da geldi[65]. Köprülü Mehmed Paşa, ortaya çıkmamayı yeğleyen bir düşmana ve Yanova'nın zayıf ve korkak müdafaa kıtalarına karşı elde ettiği kolay bir zaferden hemen sonra Edirne'ye geri dönmüştü. Genç sultanın sarayından rahatsızlık verici haberler almıştı, ancak aniden geri dönüşü ile entrikacılara, bir savaşı yürütmeyi çok iyi bildiğini, ama böyle bir savaş sırasında dahi olup bitenleri görecek kadar dikkatli olduğunu açıkça belli etmiş oldu[66].

Diğer taraftan Anadolu'da çıkan huzursuzluklar da geri dönmesini gerekli kılmıştı. Azledilen ve durumlarından hoşnut olmayan paşalardan ve sadece Avrupa'da şan ve fetihler peşinde olan devlete karşı nefret besleyen halktan destek alan Abaza Hasan Paşa yine ayaklanmış ve açıkça Köprülü Mehmed Paşa'nın bizzat katıldığı seferde Anadolu birliklerinin yer almayacağını beyan etmişti.

Sultan IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'ya minnettarlık duyan bir hükümdardı. Sultan IV. Murad'ın sözde bir oğlunun Üsküdar'daki karargâhlarında barındıran[67] asilerin tekliflerini geri çevirdi ve onlara karşı bir fetva verdirdi. Kürt birlikleri derhal Abaza Hasan Paşa'nın üzerine gönderildiler[68]. Köprülü Mehmed Paşa tekrar saraya geldiğinde, Sultan IV. Mehmed de onunla birlikte İstanbul'a döndü ve buradan sonbaharın son günleri olmasına rağmen, Üsküdar'a geçti. Abaza Hasan Paşa, İnegöl'deki karargâhında idi. Kütahya, Ankara ve Halep direnmişler veya geri alınmışlardı bile. Köprülü Mehmed Paşa, tasarruf tedbirlerinden dolayı huzursuz olan askerleri denetlemek üzere sultana eşlik etti. Asilere karşı savaşın yönetimi Murtaza Paşa'ya verildi, ama Murtaza Paşa, Aralık ayında büyük bir mağlubiyete maruz kaldı. Sultan IV. Mehmed, İstanbul'daki sarayına geri dönerken, yenilen Murtaza Paşa, Halep'te kaldı ve kısa bir süre sonra Abaza Hasan Paşa'yı buraya çekip, yanındaki paşalar ile birlikte yenmeyi başardı (Şubat 1659)[69].

Erdel asilzâdeleri bu arada yeni bir prensi seçmek üzere Schäfsburg'a çağrılmışlardı. Bu seçimden, Macaristan'a kaçarak Alman Kayser'den, papadan ve Venedik'ten yardım talebinde bulunan[70] Rakoçi'nin birinci vekili Barczay Acatiu (Ahatius Barcsai) galip çıktı. Yanova'yı Türklere devretmek, Lugos ve Karansebes'i, yani Banat'ın tamamını devretmek, Solnuk'taki köylerden feragat etmek, iki katı vergi ödemek ve 500 bin taler savaş tazminatı ödemeyi ve Rakoçi ile mümkün olduğu takdirde, himayesine aldığı Romenleri Bâbıâli'ye teslim etmeyi taahhüt etmek zorunda kaldı[71].

Barczay Acatiu, Yanova'da Budin Beylerbeyi'nin huzuruna çıkıp, tahta cülûsu için onayını aldı. Şubat ayının ortalarında, Barzay'ın Bistritz'te topladığı ve yeniçeriler ile Romenlerin koruması altında yapılan ikinci meclis, Osmanlı hükümdarına bir elçi heyetinin gönderilmesine karar verdi[72]. Barczay, Köprülü Mehmed Paşa tarafından atanan Romen prensleri ile tabii ki çok iyi ilişkiler içinde idi, zira doğrudan onlara bağlı idi[73]. Her

yeri tahrip olan ülkede vaat edilen vergiyi bulması mümkün olmadı; bu yüzden de Erdel elçileri zindana atıldılar[74].

Barczay, 15 Ağustos'ta Torda'da (Torenburg) yeni bir meclis topladı ve Rakoçi yine düşmanlarının meclis toplantısını dağıtmayı başardı. Kısa bir süre sonra, hâlâ küller içinde olup, 1658 yılının Tatar akınının izlerini taşıyan Weissenburg'a geldi. 21 Eylül'de Maros Vasarhely'de meclisi topladı ve kendini derhal prens ilan ettirdi. Ayın sonuna doğru Kosice'deki Alman komutana tekrar iktidara geldiğini bildirdi[75].

Dağların ötesinde bir dost edinecekti. Eflak Prensi Radu, hiç şüphesiz normal bir insan değildi. Hakkında bir cami yaptırdığı ve Boğdan'ı, hatta Silistre'yi eline geçirmeyi planladığı söyleniyordu. Daha sonra bağımsız bir hükümdar gibi sikkeler bastırıyordu ve Johann Kemeny'yi Tatar esaretinden kurtardı[76]. Boyarları, Tırgovişte'de kitleler hâlinde idam ettirdi ve bu esnada hareketli askerî marşlar söylettirdi[77]. Alman Kayser'e, papaya ve Venedik'e Roma inancına ve Hristiyan davasına meylini bildiren Bulgar bir Fransisken rahibi gönderdi[78]. Gaddar ve dengesiz prens Eylül ayında yanında bulunan Türklere seyir olsun diye yine kitleler hâlinde bir idam gerçekleştirdi. Daha sonra büyük idolü "Cesur" Mihail'i örnek alarak Türklere ait İbrail ve Yergöğü kalelerini zapt etmeye çalıştı. Onun için bu kaleleri zapt etmek, Hristiyanlığa yakışacak bir kahramanlıktı[79]. Ve 4 Ekim'de bu "muzaffer" tuhaf adamın vekilleri Rakoçi ile bir koruma ve güven ittifakı kurdular[80].

15 Ekim'de Radu Mihnea, Rakoçi ve kovulan Romen prensleri Konstantin ve Görge Stefan, Boyarları ile birlikte Rucar'da buluştular[81]. Radu Mihnea Eflak'ı, Konstantin de Boğdan'ı alacaktı. Stefan, elleri boş kalacaktı. Türkler, bunun üzerine asi Eflak'ı Köprülü Mehmed Paşa'nın eski dostu Gika'ya verdiler ve eski Prens Lupu'nun oğlu Stefanita ise, Boğdan'a sahip olacaktı[82]. Boğdan'a gelen Konstantin, Bucak Eyaleti'nin Tatar Yalıağası tarafından birkaç gün içinde kovuldu[83]. Türklerle yapılan birkaç çatışmadan sonra – ki bunlardan biri 1595 yılında zaferin kazanıldığı Calugareni'de meydana geldi – Radu Mihnea da Eflak'tan ayrıldı[84]. 1 Ocak 1660 tarihinde Macar kökenli bir prens tarafından yönetilecek yeni bir Daçya kurma planı, tek bir nihai muharebe bile yapılmadan tamamen suya düştü.

Köprülü Mehmed Paşa, kuzeydeki bu mücadelelere bizzat müdahale etmemişti, zira Anadolu'daki son ayaklanmaların yanı sıra yine Venedik

deniz savaş ile meşguldü[85].

Morosini'nin, papanın ve Malta şövalyelerinin beş yeni gemisi geldiği anda Hanya'ya saldırma planı, zamanından önce 1658 yılının Temmuz ayında ortaya çıktı[86]. Osmanlı İmparatorluğu'nun belki de en iyi savaş komutanı Deli Hüseyin Paşa görevden alındığı için bu plan belki de başarıya ulaşabilirdi. Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'yı kıskanıyor[87] ve onun rekabetinden çekiniyordu. Sultan'a idamını teklif etse de Deli Hüseyin Paşa 1658 yılına kadar kaptan-ı derya olarak görev yaptı[88] ve nihayet aynı yılın sonunda Rumeli Beylerbeyliğine getirilip, halka baskı uyguladığı gibi gerekçelerle sonunda mahkum edildi[89]. Deli Hüseyin Paşa'nın emrindeki 32 kadırga ve Çanakkale Boğazı'ndaki Venedikliler ile Takımadalar sularında kaptan-ı deryayı arayan[90] amiralin emrindeki donanma arasında önemli bir karşılaşma yaşanmadı[91] ve Girit'te de yapılacak bir şey yoktu[92].

Venedikliler 1659 yılının başında Ballarino aracılığıyla tekrar barış teklif ettiler. Temsilcileri Kardinal Mazarin'in Girit Savaşı için şahsen 100 bin Eku bağış yaptığı Fransızlar, arabuluculuk yapmaya hazır görünüyorlardı. Ama Köprülü Mehmed Paşa her zamankinden daha katı idi: Fransız elçinin oğlu De Vantelet'i, Girit'ten gelen ve Türklerin ele geçirdikleri mektupları deşifre etmek istemediği için dövdürüp, tutuklattı ve bu muameleyi protesto eden babası da aynı akıbete uğradı. Fransa Kralı XIV. Louis İstanbul'a Blondel adında yeni bir elçi gönderdi, ama bu teşebbüs de sonuç getirmedi. Venedik'e rapor veren Fransız temsilci La Haye ve oğlu, atıldıkları zindandan çıkmak için para ödemek zorunda kaldılar ve kısa bir süre sonra ölüm tehditleri altında ülkelerine geri gönderildiler[93]. Venedik temsilcileri Ballarino ve Cappello her ne kadar daha nazik bir muamele ile karşılaşsalar da Köprülü Mehmed Paşa'dan kesin bir cevap aldılar: Venedik eğer Klis ve bölgesini tekrar istiyorsa, Girit'in tamamını devretmesi gerekiyordu; bu durumda Bâbıâli Kandiye'de bir konsolosa izin vereceğini ve herhangi bir savaş tazminatı talep etmeyeceğini vaat ediyordu[94]. İstanbul'da artık hiç kimse Venedik'in teklifleri için arabuluculuk yapmaya cesaret edemiyordu, zira bunu hayatı ile ödeyebilirdi[95].

Mora'da Kalamata'nın ele geçirilmesi[96] ile Venedikliler 1659 yılında düşmanlıkları tekrar başlattılar. Manyotlar artık onların tarafında yer alıyordu[97]. Bölgenin Rum Piskoposu derhal boyun eğdi[98]. Kaptan-ı Derya

Ali Paşa'nın Sakız Adası açıklarında görülen 37 Osmanlı kadırgası Sisam Adası'na kadar takip edildi. Gemilerin kaptanı Contarini ve Venedik amirali Çanakkale Boğazı'na kadar geldiler (Nisan-Temmuz)[99]. Köprülü Mehmed Paşa'nın Çanakkale Boğazı'nda Bozcaada yönünde kurduğu iki yeni kaleye Venedik gemilerinden yapılan saldırı başarısız oldu. Kassandria Körfezi'nde 30 eski topla savunulan Toron Kalesi ele geçirildi ve yapılan diğer bir akın sırasında Anadolu sahilindeki Çeşme yakılıp, yıkıldı (Eylül). Rodos'u tehdit altında tutan Anadolu'daki Kastel Rosso[100], 36 topu ile birlikte amiralin eline geçti[101]. Patmos Adası'nda Venedikliler, Rumların Türk casusları oldukları gerekçesi ile düşman olarak her yeri talan ettiler. Aynı dönemde İskados Adası da Hristiyanların eline geçti[102].

1660 yılı sanki yeni bir Haçlı Seferi ile başlayacaktı. İspanyollarla nihayet barış yapan Fransızlar, Mazarin'in "şahsi" bağışları[103] ve kendi yararları açısından artık şüpheli bir hal alan İtalyan birliğinin dışında hadiselere müdahale etmeye hazırdı. Fransızların, üstelik kendilerine son zamanlarda düşmanca davranan Osmanlılara karşı bir sefer düzenlemelerindeki itici güç, bir yandan Batıda imparatorvari bir siyaset yürütmüş ve Doğuda da eski imparatorluğun geleneklerinin bir temsilcisi olarak görünmek isteyen genç kralın geniş kapsamlı planlarının ve aşırı hırsının yanı sıra hiçbir savaşta faaliyet gösterip, ün kazanamayan Fransız asilzâdelerin maceraperestliği idi. 1660 yılının baharında seçkin bir genç asilzâde topluluğu Çuha Adası'nda bekliyordu. Papa'nın ve Malta şövalyelerinin gemilerinin yanında Toskana Arşidükü'nün gemileri de buraya geldi. Fransızları Girit'e götürmek üzere Çuha Adası'nda 32 kadırga, 6 mavna ve 4 büyük gemiden oluşan bir filo toplandı[104].

1660 yılının Ağustos ayında 3 bin şövalye Suda Limanı'na çıktı. Modena (Mutina) Dükü'nün oğlu Almerigo d'Este komutasında Senyör de Bas gibi birçok subay vardı. Venedik saflarında ise bir Fransız olarak, Gremonville Beyi bulunuyordu. Hanya yakınlarındaki San Veneranda Kalesi'ne yapılan bir saldırı sırasında Hasan Paşa ve yeniçeri ağası hayatlarını kaybettiler[105]. Ama Yeni Kandiye (Candia Nuova) yönünden büyük bir Osmanlı deniz gücünün yaklaşmakta olduğuna dair gelen yanlış bir haber, Hristiyanların geri çekilmesine neden oldu[106].

Hızlı ve kolay bir zafer umut eden, ancak iyi savunulan şehirler ve kalelere karşı yapılan yorucu bir savaşla karşılaşan bu Haçlıların üzerine emrindeki 4 bin askeri ile birlikte cesur Katırcıoğlu Paşa gönderildi. 6

Eylül'de birkaç Fransız hayatını kaybettikten sonra Yeni Kandiye'ye büyük bir taarruza geçildi. Türk ordusu önce yeni kaleye çekildi. Böylece Hristiyanlar ön mahalleleri talan edebildiler. Ama Osmanlılar tekrar kaleden çıkarak saldırıya geçince düşmanlar çok kısa bir süre içinde dağılarak, 1.500 kayıp verdiler. Almerigo ve vekili Senyör de Bas hastalanıp, yatağa düştüler, Germonville bir çoğunun gözünde yeteneksiz bir lider olarak kabul ediliyordu ve Venedikliler talepkâr, ancak yararsız müttefiklerinden hiç de hoşnut olmayıp, maceralarına katılmaya gönüllü değildiler[107].

Gut hastalığı artık iyice ilerlemiş Köprülü Mehmed Paşa, Girit'e 18 yeni kadırga gönderdi ve adaya atanan yeni komutan aracılığıyla ada sakinlerine yararlı teklifler götürdü. Bunun üzerine Sfakiyotlar dahil olmak üzere, ada halkı kendilerinden yılda sadece 1.000 altın ve 1.000 koyun talep eden Osmanlıların hakimiyetini tanıdı. Hanya'daki paşa da korkaklığını hayatı ile ödedi[108]. Fransızları sonbaharda Nakşa'ya götürmekten başka bir çare kalmamıştı. İtalyan komutanları bu arada hastalığına yenik düşmüştü[109].

Aynı dönemde, çok daha önemli hadiselerin cereyan ettiği başka bir savaş alanında nihai darbe gerçekleşmişti.

Tek başına kalan Rakoçi, Türklerin Erdel'e getirdikleri Barczay ile karşı karşıya geldi (Aralık 1659). Bunun üzerine Türk tarafının topladığı bir meclis Dees'te derhal toplandı[110]. Erdel'deki ve Erdel dışındaki kalelerde hâlâ hüküm süren Rakoçi, Balazsfalva meclisini dağıttıktan kısa bir süre sonra Barczay'yi Hermannstadt'ta kuşatmayı başardı. Bu büyük Sakson şehrinin kuşatması aylarca sürdü ve bu arada Boğdan'dan kovulmuş olan Konstantin, Tatarlar gelmeden Eflak'ı birkaç günlüğüne işgal etmeyi başardı[111].

Rakoçi'nin 8 bin Hayduk, Sekler (Szekler), Romenler ve Alman paralı askerlerden oluşan ordusunun karşısına ancak 24 Mayıs 1660 yılında Klausenburg'da (Koloszvar) Seydi Ahmed Paşa komutasında küçük bir Türk ordusu çıktı. Seydi Ahmed Paşa, aralarında 2 bin Eflak ve bin Boğdanlının bulunduğu 6 bin kişilik bir orduya liderlik ediyordu ve yanında hiç top yoktu. Rus Kazakları, çok büyük bir saldırı teşebbüsünde bulunma aşamasında oldukları için Tatarlar gelmediler ki, bu haber Karadeniz'e 30 Osmanlı kadırgasının gönderilmesine neden oldu[112]. Osmanlı komutanı Seydi Ahmed Paşa'nın cesareti, Romen süvarilerin Alman tüfekçilere saldırısı ve Rakoçi'nin yaralanması nihai zaferi getirdi[113]. Huzursuz ruhuyla ülkesine bu kadar büyük bahtsızlıklar getiren bu adam, kısa bir süre sonra

hayata gözlerini yumdu. Türkler, Ağustos'ta Varad'ı kuşattılar, ama büyük kayıplar verdiler[114]. Barczay, yeni savaşa Osmanlı karargâhından katılmak zorunda kaldı. 14 Ağustos'ta kalenin müdafaa kıtası taarruzu geri püskürtmeyi başardıysa da 27 Ağustos'ta güçlü kale teslim olmak zorunda kaldı[115] ve 31 Ağustos'ta Ali Paşa tarafından işgal edildi. 1 Ocak 1661 tarihinde tahttan feragat eden Barczay'nin yerine Kemeny'nin seçilmesi, Osmanlı'nın tekrar müdahalesi için yeni bir neden oluşturacaktı[116].

1661 yılı böylece yine Erdel meselesi ile geçti. Kaptan-ı Derya, yine her zamanki gibi Takımadalar sularında geziyordu[117]. Erdel'de Kemeny, Barczay'nin kardeşini ve daha sonra Barczay'nin kendisini cinayetle ortadan kaldırmayı başardı, ama Bâbıâli iktidarı için onayını vermiyordu[118]. Yaz başlarında Tatarlar, Eflak derbentlerinden geçerek, her yeri talan olmuş ve ayrıca vebanın kol gezdiği Erdel'e akın ettiler. Ali Paşa, Macar ordusu ile Demirkapıdan geçerek, Erdel'e geldi ve Romen birlikleri, artık alışkanlık hâline geldiği üzere, Müslüman birliklerine katıldı. Derhal toplanan meclis, 14 Eylül'de Sekler bölgesinden sade bir adam olan Mihai Apafi'yi Erdel Prensliği'ne seçti. Ali Paşa Kasım ayında hâlâ Erdel'de idi ve Fogaras Kalesi'ni kuşatıyordu[119].

"Allahsız köpek" Ali Paşa'nın[120] geri çekilmesinden hemen sonra Kemeny, Haydukları ve Alman birlikleri ile tekrar ülkeye geri döndü ve barışsever Apafi, ondan Schafsburg'a Saksonların yanına kaçtı. Bu şehrin yakınlarında Kemeny, 1662 yılının bir Şubat gününde en fazla 3 bin kişiden oluşan Göle (Gyula) Beyi Küçük Mehmed'in saldırısına uğrayarak öldürüldü ki, "Johann Kemeny'nin cesedinin nerede olduğu bu gün bile hâlâ bilinmemektedir[121]". Erdel'in I. Rakoçi tarafından sağlam bir temele oturtulan bağımsızlığı işte böylesine perişan bir biçimde sona erdi. Apafi ve Romen komşuları arasında artık hiçbir fark yoktu: Her üçü de sadrazamın birer oyuncağı idi ve Erdel Prensi'nin tek ayrıcalığı, azledilme tehdidi ile karşı karşıya kalmaması ve diğerlerine kıyasla daha düşük vergi ödemek zorunda kalması idi[122]. Köprülü Mehmed Paşa, buradaki eserini tamamlamıştı.

Nihayet Alman Kayser'den intikam almayı düşünme zamanı gelmişti. İmparatorluk, Kral Ferdinand zamanında baskı altındaki Venediklilerin tüm ricalarına ve papanın müdahalesine rağmen, oldukça çekimser bir siyaset yürütmüştü[123]. Bunun nedenlerinden biri 1 Temmuz 1649 tarihinde Osmanlı ile barışın yenilenmesi idi[124]. Avusturya'daki Habsburg

hanedanının arabuluculuğu ile İspanyol Habsburglarıyla görüşmeler bile yapıldı: Yahudi devşirmelerden olan Ahmed Ağa, daha önce de belirtildiği gibi, Madrid'e gönderildi ve burada İtalya meseleleri dahil olmak üzere[125], güvenilir ve olağanüstü tekliflerde bulundu. Bir süre sonra Ragusalı Monsenyör Allegretti, İspanya ile bir yüzyıldır sürekli ertelenen ittifak antlaşması lehine nüfuzunu kullanmak üzere İstanbul'a geldi[126]. Haydukların ve martalosların, gerek Osmanlı memurlar, gerekse Almanların Zrinyi, Nadasdy ve Forgacs gibi Macar komutanları tarafından düzenlenen akınlarına rağmen, III. Ferdinand, sultanın sadık bir dostu olarak hayata veda etti[127]. 1649 yılında yapılan barıştan dolayı her iki hükümdar, Bâbıâli'nin gerek birinci, gerekse ikinci Rakoçi'den 20 bin altın vergi talep etmesine rağmen, Rakoçi'nin Yukarı Macaristan'a karşı herhangi bir düşmanlığına izin verilmeyeceği yönünde anlaşmaya varmışlardı[128].

Kral I. Leopold tahta cülûs ettikten sonra Bâbıâli, Viyana Sarayı ile ilişkilerinin o kadar güvenilir ve iyi olduğunu düşünüyordu ki, birkaç kez ordusunu Avusturya'ya ait Hırvat topraklarından geçirerek Friaul üzerine göndermek için izin istendi. Almanlar, Alman hükümdarın Hristiyanlık davası için sempatisini hiçbir masraf ve fedakârlık yapmak zorunda kalmadan açıklayabilmek için bu teşebbüsleri Venedik'e bildirmekte gecikmediler[129].

Rakoçi, onun için zor geçen son yıllarında Cizvitlerin Erdel'e yerleşmesi ve yarım yüzyıl önce çöken Weissenburg Katolik Piskoposluğu'nun tekrar kurulması gibi tekliflerde bulundu, ama boşuna[130]. Kral I. Leopold gerek eski, gerekse yeni Eflak Prensi'nin elçilerini kabul etti, ama Köprülü Mehmed Paşa'nın şüpheleneceğinden korkarak, onları tekrar efendilerinin yanına gönderdi[131]. Avusturyalı Radolt ise Erdel'e sadece bilgi almak için gönderildi[132]. Ayrıca nihayet 1659 yılında gerçekleşen "barışa kadar" Rakoçi'den dostane bir biçimde Szathmar, Kallo, Ecsed ve Tokaj kalelerini isteyecekti. Şeyhülislâm, Leopold'un günah çıkarttığı papaza oldukça olumlu bir mektup gönderdikten sonra, Leopold Bratislava'da toplanan Macar meclisinde bulunduğu sırada, tehdit altındaki Rakoçi'ye tahttan feragat etme tavsiyesinde bulundu[133].

Bâbıâli, bu pasif tutumdan yeterince memnun değildi ve Macaristan'ın Almanlara ait bölümüne kaçan asi Rakoçi'nin teslimini ya da zehirlenmesini talep ediyordu[134]. Türklere ayrıca Rakoçi'yi mağlup ettikten sonra elde ettikleri Yanova'nın ve Erdel Banat'ın mülkiyeti de yeterli

gelmiyordu; onların gözü, son büyük Macaristan savaşı sırasında Almanlara ait Varad'da idi.

Galeazzo Gualdo, Danimarka ve İsveç saraylarını Haçlı Seferi planları için kazanmaya çalışırken; dindar bir Katolik olan ve her türlü ruhanî hareketi desteklemek için Roma'da yaşayan İsveç Kraliçesi Kristina Hristiyanlığın kurtarılması gerektiğine dair uyarı mektupları yazarken, Alman Kayser General de Souches'e Rakoçi ile Macaristan'daki kalelere dair anlaşmanın yerine getirilmesini sağlama talimatını verdi. De Souches, iyi karşılanmasa da Szathmar, Kallo ve Tokaj kalelerine girdi, ama Ecsed'e giremedi. Gözleri önünde Varad'a Osmanlı Sancağı dikildi[135]. Zrinyi'nin Kanije'ye yapmayı planladığı bir saldırı, kayserin kesin emri ile yasaklandı[136]. Köprülü Mehmed Paşa nezdinde Alman temsilcinin boşuna şikayet ettiği Türk akınları ve bir süre sonra Anadolu asilerinin lideri olarak başını verecek olan[137] Tımışvar Beylerbeyi Seydi Ahmed'in talanları, o dönemde İtalya'ya bir ziyaret yapan[138] Leopold'u rahatsız etmiyordu. Venedikliler, bu durumda istedikleri vaatleri alamadılar ve yine Avrupa'nın tüm limanlarında şikayetleri ve ricaları duyulmaya başlandı[139].

Kemeny, Alman Kayser'den yardımını talep etmek üzere Viyana'ya bir elçi gönderdiğinde, uzun süren görüşmelerden sonra, gerektiğinde kendisine sığınma hakkı tanımayı vaat ettiler. Kemeny'nin elçisinden sonra Viyana'ya, Zsakaturn ve Kanije arasında Zrinyi'nin savaş planları için gereksinim duyduğu yeni bir kalenin inşasına dair şikayette bulunmak üzere ayrıca bir Türk ve bir Tatar elçi geldi[140].

31 Ekim 1661 tarihinde, eserini tamamlamış Köprülü Mehmed Paşa hayata veda etti[141]. Eserinin göstergelerinden bazıları tekrar mutlak itaate dönen Hristiyan yönetimindeki reayalar; güvenilir olmayan vasalların değiştirilmesi; Çanakkale Boğazı'nda ve Azak'ta kurulan yeni kaleler; Don Nehri kenarında kurulan Seddü'l-İslâm Kalesi; Özi Nehri kenarında kurulan Doğankale; küçük birlikler hâlinde yelken açarak[142] Venedik Donanması ile kolayca başa çıkabilecek güçte olan yeni bir donanma; yeni bir Hazinenin kurulması ve 1660 yılındaki büyük yangından sonra İstanbul'un tekrar imarı idi[143]. Yürüttüğü siyasetin mirasını kendisine tamamen bağımlı sultana değil, bir süre önce Şam'dan çağrılan ve kaymakamlığını yapan oğlu Ahmed'e bıraktı.

Avusturya hanedanını küçük düşürmek ve 30 yıl savaşları yüzünden zayıflamış ve Fransa Kralı XIV. Louis'nin tehdidi altında bulunan Habsburg

İmparatorluğu’na karşı Kanuni Sultan Süleyman’ın şanlı zafer ve fetih siyasetini yeniden canlandırma görevi Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa’ya düşecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖPRÜLÜZÂDE FAZIL AHMED PAŞA'NIN

ALMANLARA VE LEHLERE KARŞI SAVAŞI.

VENEDİK SAVAŞININ DEVAMI. OSMANLI-VENEDİK BARIŞI[*]

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Almanlarla savaş başlatmak için Venedik savaşına ara vermeyi düşünmüyordu. İngilizlerin tüm arabuluculuk tekliflerini geri çeviriyordu; Fransa, İspanya, İtalya devletlerinin ve papanın para veya askerî birlikleri ile katılacakları bir Hristiyan müttefik birliğine dair haberler, üzerinde hiçbir etki yapmıyordu[1]. Babasının fikirleri ve düşünme tarzı kendisine miras kalan 32 yaşındaki yeni sadrazamın bunlara tek cevabı: “Savaş 100 yıl sürecek olsa dahi, Kandiye’yi yine de alacağız” oluyordu[2].

Venedik savaşı, herhangi bir ateşkes antlaşması yapılmasa da kesintiye uğramıştı. Venedikliler tükenmişlerdi ve tek umutları Haçlı Seferi planlarının gerçekleşmesi idi. Ama Haçlı Seferi’nin gerçekleştirilmesi, sadece kendi çıkarlarını düşünen Fransa’nın bencilliği; İspanya’nın Portekiz’e sahip olmak için savaş başlatma kararı; Korsikalıların Roma’da Fransız elçisine saldırmalarından sonra Fransa ve papa arasında çıkan anlaşmazlıklar ve nihayet genç Kayser I. Leopold’un Avusturya politikasını yürüten Prens Portia’nın korkakca tutumu yüzünden imkânsız hâle gelmişti. 1663 yılında Venedik birlikleri başarılı bir saldırı ile “bölgenin en önemli korsan yatağı[3]” Ülgün (Dulcigno)’ü ele geçirdiler, ama Dalmaçya’daki savaş bununla da herhangi bir hızlanma göstermedi[4]. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Venediklileri kandırmak için, adayı onlarla paylaşmaya hazırmış gibi göründü[5].

Türkler, Kandiye’nin ve bununla birlikte Girit Adası’nın tamamının eninde sonunda ellerine düşeceğinden emindiler. Şimdilik, yapılan anlaşmalara rağmen, Erdel meselesine müdahale etmiş olan Avusturya’ya karşı Köprülü Mehmed Paşa’nın beş yıl süren iktidarı ile adeta gençleşmiş Osmanlı İmparatorluğu’nun taze gücünü gösterebilirlerdi.

Alman komutan Souches, Avusturya Sarayı’nın kesin emri olmadan 1660 yılında Varad’ın ele geçirilmesini engelleme cesaretini gösterememişti. Bu önemli kalenin düşmesi, tüm Alman dünyasında çok büyük bir sarsıntı yarattı ve Alman diplomasisi, Alman İmparatorluğu’nun üyelerini bundan dolayı ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı uyarmakta gecikmedi. Sadece Tuna boylarındaki Romen prenslikleri tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalmayacaktı; daha kötüsü Yukarı Macaristan, Aşağı Macaristan, hatta Moravya ve

Şilezya sınırlarının, tıpkı eski Hunların "Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar" uzandıkları gibi, Osmanlı akınlarına açılması olduğu olasılığı idi. Ayrıca Türklerin Avrupa savaşlarını artık zorlukla biraraya getirilen Anadolu güçleri ile değil, vasalların bu işe giderek daha uygun bir hâle gelen birlikleri ile yürütecekleri beklentisi de hesaba katılıyordu[6].

Alman İmparatorluğu'nda gitgide güçlenen hava, Alman Kayser'in daha 1661 yılında Kemeny'nin seçilmesinden dolayı Erdel'de ortaya çıkan karışıklıklara daha fazla müdahale etmesine neden olmuştu. Ünlü bir stratejist olarak Montecuccoli Dükü, De Souches'in görevini, yani Türklere saldırmadan onların aleyhine çalışacak; Erdelli asileri doğrudan desteklemeden seferlerine eşlik edecek ve mümkün olduğu takdirde, Rakoçi'nin Türklerin himayesindeki prenslere verilen neredeyse bağımsız prensliğinin bir kısmını el altında Avusturya hanedanına kazandırma görevini üstlenecekti. Emrinde 1.000 kadar asker olan Stahremberg, varlığı ile Kemeny'yi cesaretlendirirken, Estergon ve Budin'e bir saldırının yapılmasını öneren Montecuccoli'ye emrindeki 14-15 bin askeri ile Almanların işgali altındaki kaleleri Osmanlılara karşı kanlarının son damlalarına kadar koruma[7], hatta Osmanlıların Macaristan'daki en önemli kalelerine saldırma talimatı verildi. Montecuccoli gerçekten de bunun için gerekli hazırlıkları yaptı[8].

Ancak kısa bir süre sonra Viyana Sarayı bu gibi önemli tedbirlerden pişmanlık duymaya başladı ve Montecuccoli'ye Yukarı Macaristan'a giderek, sadece güçlü Hust Kalesi'ni tahkim etme ve Marmaros bölgesinin Ali Paşa tarafından işgalini engelleme talimatı verildi. Ali Paşa, Almanlarla savaş başlatma sorumluluğunu üzerine alamadı ve bu yüzden geri çekildi (Ağustos). Avusturya komutanı Kemeny, kısa bir süre sonra birkaç bin Hayduk ve başka ayak takımını etrafında toplayıp, Almanların işgali altındaki Szathmar Kalesi'ne kadar ilerlediğinde bile Ali Paşa, güçlü ve zamanın en iyi komutanlarından biri tarafından yönetilen Avusturya ordusuyla çarpışmaya girmek için bir sebep görmedi. Bu yüzden Montecuccoli, anlaşmaları ihlal edip, aslında Kemeny için olmak üzere Klausenburg'u (Koloszvar) ele geçirme umudu ile Erdel'e girebildi. Şehre birkaç birlik yerleştirdikten sonra, hiçbir Türk'e rastlamadan kış ortasında Kosice'ye geldi. Yanında emrindeki ordunun sadece bir kısmı vardı[9]. Erdel'in güneydoğu bölgesinde Ali Paşa aynı zamanda Sekler'i Apafi'ye boyun eğdirmeye çalışıyordu.

Kemeny bundan birkaç hafta sonra serdar Ali Paşa’nın buraya gönderdiği birliklerle yapılan bir çatışma sırasında Almanlardan hiçbir destek görmeden hayatını kaybetti, zira Alman Kayser, disiplini eksik Alman birliklerinin oldukça masraflı geçimini sağlamaktan çekinen Yukarı Macaristan tebaanın isteklerine 1662 yılının Ocak ayında boyun eğmiş ve Montecuccoli’yi Kosice’den geri çağırmıştı. İstanbul’daki Alman temsilci de Bâbıâli nezdinde asilerin prensi için diplomatik nüfuzunu kullanmaktan çekinmişti. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Erdel’i Osmanlı Sultanı’na ait bir eyalet kabul ediyordu ve Apafi’yi hiçbir şekilde gözden çıkartmaya niyeti yoktu. Böylelikle Apafi, Yanova Sancakbeyi’nin 4 bin Türk’ü ile güçlendirilmiş bir ordu ile iki ay boyunca direnen Klausenburg üzerine yürüdü[10].

İspanya’yı Portekiz savaşında desteklemek için her güce ihtiyaç duyan kayser, 1662 yılında Erdel’de cereyan eden hadiseler üzerinde fazla durmadı ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa da Eflak Prensi’nin aslında kendi ülkesinin asilerine karşı düzenlemiş olduğu Klausenburg seferini çok fazla ciddiye almıyordu. Bu yüzden Goes Baronu İstanbul’a değil, sadece Erdel’deki durumları düzenleme görevi verilen Serdar Ali Paşa’nın bulunduğu Tımışvar’a geldi. Bu hadise aslında Avusturyalıların daha önce hiçbir zaman karşılaşmadıkları aşağılayıcı bir durumdu. Ali Paşa, Goes Baronundan Rakoçi’ye ait iki kale olan Szekelyhid’i ve Szentjob (Saint Job)’u ve Zrinyi’den kısa bir süre önce Kanije’de zapt edilen kaleyi istedi[11].

Gerçekte ise Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, 1663 yılında bizzat Macaristan’a doğru yola çıkma kararını vermişti. Avusturya’nın tekliflerine İstanbul’da sadece içlerinde Bâbıâli’nin Erdel ve Erdel’deki prens üzerinde tasarruf hakkından hiç bahsedilmediği için kulak asılmıyordu[12]. Sultan IV. Mehmed, Edirne’deki sarayına taşındı ve Köprülüzâde Ahmed Paşa, burada yetkiler ile donatılarak, Goes Baronunun kendisini bekleyeceği Belgrad’a doğru yola çıktı. Emrindeki birlikler, sadece 10 bin sipahiden oluşmasına rağmen, topların sayısı oldukça yüksekti: 12-25 büyük ve 123-200 küçük top. Tımışvar Beylerbeyi Ali Paşa emrindeki Macar birlikleri de daha sonra orduya katıldı. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, kendini büyük Sultan Kanuni örneğine uygun olarak kayserden vergi isteyecek kadar güçlü addediyordu[13].

23 Temmuz’da ordu Budin önlerine gelerek, Divân toplandı: Ali Paşa, ancak 6 bin kişiden oluşan Alman ordusuna, 200 bin Gulden ödeyerek, vergi ödemekten kurtulmayı teklif etti. Daha önce de belirtildiği gibi gerek

Kuzey Macaristan'a, gerekse Moravya'ya giden yollara hükmettiği için[14], taarruzun hedefi olarak Yanıkkale değil, Uyvar seçildi.

7 Ağustos'ta Uyvar'dan buraya gelen Forgacs ve Palffy büyük bir mağlubiyete maruz kaldılar ve birçok esir hayatını kaybetti. Osmanlı ordusu Ağustos sonunda, Montecuccoli'nin birkaç Alman birliği yerleştirdiği Uyvar önlerine geldi. Burada Tatar Hanı'nın oğullarının yönetimindeki Tatarlar ve Kazaklar ile Romen prensler Grigore (Gregor) Gika ve İstratie Dabiya Osmanlılar ile buluştular[15]. Grigore Gika gizlice Hristiyan dostu, Katolik inancın taraftarı ve Tuna'ya kadar Alman hakimiyetine taraf olan bir kişi olarak biliniyordu. Osmanlıların emrindeki Romen birliklerin sayısı 10 bin kadardı. Görünüşte fazla dikkat çekmeyen bu adamlar, oldukça dayanıklıydılar. Haçlarla süslü sancakları, sadrazamı selamlamak üzere eğildi[16].

Türkler, ilk aşamada bu yardımcı birlikleri kullandılar. Eflaklar, sadrazamın eniştesi Şam Beylerbeyi Kıbleli Ali Paşa'ya Montecuccoli'ye karşı destek vermek üzere Waag Nehri'ni geçtiler. Emrinde bin kadar asker bulunan Montecuccoli[17] Bratislava'ya (Pressburg) geri çekildi ve Ali Paşa, Freistadt (Macarca: Galgoc; Slovakça: Hlohovec) Kalesi'ni kuşatma altına alırken, Romenler ve Tatarlar birleşerek Brünn'e (Brno) kadar akına çıktılar. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, bu arada Türkleri bizzat taarruza teşvik etti ve 24 Eylül'de Uyvar'ın korku dolu müdafaa kıtası nihayet teslim oldu[18]. Apafi, ancak bu zaferden sonra Osmanlı karargâhına geldi[19] ve burada sultanın onayını aldı.

Türkler bunun üzerine Neitra (Nyitra/Neutra) ve Leva'ya (Lewenz) kadar geldiler. Tatarlar, Olmütz yakınlarına akın ederken, diğerleri Bratislava'ya yöneldiler. Sadece Zrinyi'nin yeni kalesine doğru hareket eden Cengiz Paşa yönetimindeki 10 bin Boşnak, Peter Zrinyi'nin Hırvatları tarafından engellendiler (Ekim). Dönüş yolunda Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, daha önce de saldırıya uğrayan Leva'yı ele geçirdi ve Novigrad, Kaplan Paşa'ya teslim oldu[20]. Türkler her yerde halkın dostu olarak hareket ediyor ve kötü durumda olanlara para dağıtıyorlardı, zira sadrazam, kanları emilen ve kötü muamele gören Macarların bağımsızlığa yönelik ulusal ruhundan ve yurtseverliklerinden haberdardı ve bazı Macar Kalvinistlerin kendisini ve Türkleri Macar özgürlüğünün kurtarıcısı olarak karşılamaları ve halkı, Türklere katılmaya davet etmeleri onu fazla şaşırtmıyordu[21].

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, bu hadiseler sırasında Belgrad'ta kalmıştı. Yeniçeriler burada ayaklanarak, barış talep etmişler ve çadırının iplerini kesmişlerdi[22]. Buna rağmen, Avusturya Seferi'ni 1664 yılında tekrarlayacaktı.

Avusturya, 1664 yılının Ocak ayında Nikolas Zrinyi komutasındaki bir ordunun Bersencse ve Babocsa'yı ele geçirmesi ile Osmanlı'ya meydan okumuştu. Alman birlikleri daha sonra Zigetvar ve Peçuy (Fünfkirchen) önlerine gelmişler ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kalbinin gömülü olduğu türbeyi ateşe vermişlerdi. Yine Kanuni tarafından Ösek (Eszek)'te yaptırılan güzel köprü, Zigetvar Beyi Mehmed Paşa'nın gözleri önünde alevler içinde yandı[23].

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa bu yüzden alışkanlıkların aksine kış ortasında bir sefer düzenlemek zorunda hissetti kendini, ama Zrinyi'nin emindeki birliklerin geri çekildiklerine dair haberler, vazgeçmesini sağladı. Ancak Mart ayında Tuna Nehri tekrar geçildi.

Bu sefer, Alman komutan De Souches bir yıl önce kaybedilen yerleri tekrar geri kazanmak için saldırıya geçmişti. Erdel'de ve komşu bölgelerde parasını alamayan Klausenburg ve Szekelyhid'in[24] müdafaa kıtaları her iki yeri de Apafi'ye teslim etmişlerdi. Ama 7 Mayıs'da Neitra teslim oldu ve Haçova (Keresztes) mevkiinde meydana gelen bir karşılaşmadan sonra, Avusturyalılar kısa bir süre sonra teslim olan Leva'ya saldırdılar. Kanije'de Zrinyi ve başka iki komutan Hüseyin Paşa'yı muhasara altında tutuyorlardı[25].

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, köprüsü 40 gün içinde tekrar inşa edilen Ösek, Peçuy ve Zigetvar üzerinden 40 bin asker ve 100 top ile kuşatması derhal kaldırılan Kanije'ye geldi[26]. Kısa bir süre sonra Babocsa'da yine Osmanlı Sancağı dalgalanıyordu. Türkler daha sonra Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa komutasında Zrinyi tarafından Mur Nehri kenarında yaptırılan yeni kaleyi kuşatma altına aldılar. Strozzi'nin ölümünden sonra Montecuccoli Mayıs ayının ortalarında savunmanın yönetimini devraldı. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın kaleyi eline geçirerek, Avusturyalılara karşı yapılan bu ikinci seferin sebebini haklı çıkaracak kaleye ilişkin mücadele birkaç hafta sürdü. 29 Haziran'da müdafaa kıtası nihayet teslim oldu ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, kaleyi büyük bir zevkle temellerine varana kadar yerle bir etti[27].

12 Temmuz'da Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa zaferden emin bir şekilde Kanije'ye geldi. Savunucuları öldürülen Küçük Komorn derhal

teslim oldu[28]. Her seferinde daha da ileri giden Osmanlı'nın eline sırasıyla birçok başka kale geçti. Tıpkı Girit'te Venediklilerin yardımına koşan Fransızlar gibi burada da birçok Fransız'ın yardıma geldiği Hristiyanlar, sonunda kendini savunmaya karar vermişlerdi. Regensbur'da toplanan bir meclis, İtalya, İngiltere, Fransa ve Lehistan'a Haçlı Seferi için yardım istemek üzere elçiler göndermiş[29] ve Venedik kendi temsilcisi Antonio de Negri'yi buraya göndererek görüşmelere katılmıştı[30]. Raab Nehri kenarında Macarların ve Almanların yanında, varlıkları ile yine Kral XIV. Louis yönetiminde bir Haçlı Seferi görüntüsü veren Fransız Coligny, Châteauneuf, St. Aignan ve De Sault savaşıyordu.

Macaristan savaşında tekrar yerini alan Romen birlikleri, Leva üzerine gönderilen Budin ve Eğri Beylerbeyleri ile Uyvar'ın yeni komutanına katılmışlardı. Freistadt'tan buraya gelen De Souches ile 19 Temmuz'da San Benedikt köyü yakınlarında bir karşılaşma meydana geldi. Romen prenslerin, özellikle ülkesine döndükten sonra bu yüzden Tatarlar tarafından Boğdan'a, oradan da Lehistan'a kovulacak olan Gika'nın, bu karşılaşmada Osmanlı'nın güvenilir birer müttefiki gibi hareket etmemesine rağmen, en büyük kayıpları Romenler verdi[31]. Bu bahtsız muharebede aralarında Ali Paşa olmak üzere, birçok Türk hayatını kaybetti.

Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, birkaç gün boyunca Raab Nehri'ni geçmeye çalışsa da geçemedi. Ancak 31 Temmuz'da Saint Gotthard Manastırı ve Moggersdorf yakınlarında büyük bir muharebe gerçekleşecekti. Regensburg'da toplanan mecliste, Alman İmparatorluğu'nun tamamında toplanan paralar ve yapılan fedakârlıklarla bir araya getirilen ve şimdi Osmanlı'nın üzerine gönderilen 30-40 bin kişilik bir ordunun temeli atılmıştı[32]. 16-17 Temmuz tarihlerinde Montecuccoli'nin emrindeki birliklerle buluşmuşlardı[33] ve Fransa birliği de onlara katılmıştı[34]. Montecuccoli, taburlardan ve süvari bölüklerinden oluşan birliklerle Türklerin henüz bilmediği yeni bir strateji geliştirmişti.

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Alman temsilci Reninger'in ilettiği teklifleri yine geri çevirdi, zira Uyvar'ın geri verilmesini, akınlara karşı bir Avusturya Kalesi'nin kurulmasını ve Szent-Job ile Szekelyhid'in yıkılmasını öngörüyorlardı. O, bu iki kaleyi kurtarmak, yeni fethi Uyvar'ı elinde tutmak ve Küçük Komorn ile Serinvar kalelerinin bir daha tamir edilmeyeceğine dair söz istiyordu. Ayrıca iki imparatorluğun Zitvatorok Antlaşması'nda öngörülen eşitliği de ortadan kaldırılacaktı[35].

31 Temmuz'da bazı Osmanlı birlikleri nehrin diğer kıyısına geçmişlerdi, ama hafif süvari birlikleri tarafından geri püskürtüldüler. 1 Ağustos'ta özellikle İsmail Paşa'nın komutasında 6 bin yeniçeri olmak üzere, başka birlikler Raab[36] Nehri'ni geçtiler ve Alman ordusuna büyük kayıplar verdirerek, Almanların birliklerini dağıttılar. Ama Lotringenli Karl, Türkleri tekrar geri püskürtmeyi ve tahkim edilmiş Moggersdorf'u ellerinden almayı başardı. Montecuccoli bizzat geldiğinde ise Türklerin durumu zorlaştı. De la Feuillade ve Beauvise'nin emrindeki 2.600 Fransız'ın, Ren birliklerinin de bulunduğu sol kanattan yaptıkları taarruza dayanmak mümkün değildi. Nehrin sağ kıyısında kalan Osmanlı birliklerinin başka geçitler bulma ve Hristiyan ordusunun kanatlarını etrafından dolaşma çabaları sonuçsuz kaldı ve Almanların genel bir taarruzu savaşın sonunu getirdi: İsmail Paşa, yeniçerilerin ve sipahilerin liderleri, Kaplan Paşa, hazinedar, Bosna Beylerbeyi Ali Paşa, sipahi ağası ve sadaret kethüdası 4-5 bin ölünün arasında idi. Yeniçeriler ve Arnavutlar, aman dilemektense, kanlarının son damlasına kadar yiğitçe savaşmışlardı[37].

Sadrazamın bu savaşa katılmayan 30 bin sipahisi beklenmedik bir anda ortaya çıkan düşman karşısında geri çekildiler. Almanlar ise nehrin sağ kıyısına geçip, sadrazam ile nihai karşılaşmaya girebilecek durumda değildiler. Yine de bu zafer, "Hristiyanların Osmanlı'ya karşı meydan muharebesinde 300 yıldan beri elde edilen en büyük ve en görkemli" zaferdi[38]. Askerî açıdan ise Türklerin büyük bir muharebe ile bile Raab Nehri'ni geçemediklerinden başka bir anlamı yoktu. Montecuccoli, geri dönüş yolunda Waag Nehri üzerinde yeni bir nokta bulmak zorunda kaldı ve Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, İstolni Belgrad önlerinde yeni ve büyük bir orduyu yanına çağırarak Uyvar ve Neitra'ya doğru ilerledi[39].

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Vasvar karargâhında meydan muharebesinden dokuz gün sonra Osmanlı Devleti'nin oldukça lehine bir barış yapacak derecede güçlü idi. Erdel, yine Apafi'nin yönetimi altında Osmanlı Devleti'nin vasalı olarak kalacaktı; Uyvar, Novigrad ve Varad'ı yine ellerinde tutan Türkler, 1661 yılında işgal edilen kalelerden dördünü geri alırlarken, Szekelyhid, Neitra ve Leva'yı geri veriyorlardı; Zrinyi'nin Kalesi artık Kanije'yi tehdit etmeyecekti ve her iki tarafın resmî elçileri, kaysere ve sultana karşılıklı olarak 200 bin Gulden değerinde hediyeler getireceklerdi. Ancak İstanbul'a gönderilen Kont Leslie bu şartı yerine getirecek olsa da, devletin içinde bulunduğu para krizi ve sultanın

açgözlülüğü yüzünden Türklerin bu şartı yerine getirmesi mümkün değildi[40].

Alman Kayser, kendisi için hiç de parlak olmayan bu barışı, rahatsızlık verici bir savaşı bitirmek ve nihayet Batıdaki meselelerle uğraşmaya vakit bulabilmek için derhal kabul etmekte gecikmedi. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, etrafındaki Tatarlar ile birlikte yenilen bir savaş komutanı gibi değil, aksine mağlubiyet ile sonuçlanan bir muharebeden sonra bile büyük avantajlar elde edebilen yetenekli bir siyasetçi olarak Belgrad'a yöneldi[41]. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın 1 Ağustos'ta cereyan eden hadiseleri anlattığı şekilde, Sultan IV. Mehmed sonuçlardan oldukça memnundu: O, sadık hizmetkârının Raab Nehri kenarındaki bu mağlubiyeti, Belgrad'taki karargâhta kendisine tehditte bulunan ve hakaret eden yeniçerilerden kurtulmak için bilerek sahnelediğine inanıyordu[42]. Almanlar, yaz aylarında İstanbul'a bir elçi topluluğu ile gelen Kont Leslie aracılığıyla barışı daha da pekiştirdiler[43] ve Bâbıâli, fermânlar çıkartarak ticaret serbestisini ve Katolik inancının serbestçe icra edilebileceğini yazılı olarak onayladı[44]. Kont Leslie, kayserin vekili olarak ilk kez Avusturyalı bir şirket üzerinden, Türkiye'ye metal ithal etmek ve Osmanlı Devleti'ndeki bazı çevreleri kendilerine bağlamak için Tuna Nehri üzerinde düzenli gemi seferlerinin yapılmasını teklif etmişti[45]. Ancak bu önemli teklif önceleri çok da ciddiye alınmadı.

Nihayet, o dönemde iyice ihmal edilen[46] Venedik savaşı için kesin bir hedef belirleme zamanı gelmişti. Türklerin Almanlar ile "Osmanlı İmparatorluğu için oldukça onurlu[47]" kabul ettikleri barış antlaşmasını engellemek için elinden gelen herşeyi denemiş olan Venedik, kendisini bekleyen tehlikenin bilincinde idi. Buna rağmen, nihai savaşa hazır sayılmazdı; aksine tüm umutlarını iyi bir para karşılığında daha önce de Dumenil, Rolancourt ve başka birçok komutan[48] sağlamış, Batı dünyasının güçlü bir biçimde bu savaşa katılmasına ve 1664 yılında Büyük Amiral Beaufort yönetiminde Berberistan'da Jijeli ve 1665 yılında Tunus ve Cezayir'e kadar uzanan işsiz Fransız kadet askerinin ve başka asilzâdelerin savaşma isteğine bağlamıştı[49]. Saint Gotthard Muharebesi'nin galibi Montecuccoli gibi bazıları ise gelecekte Boşnakların, Rumların, Romenlerin, hatta belki de Tatarların[50] ve Kazakların bile ayaklanabileceğini ve İstanbul'un kızgın güllelerle topa tutulabileceğine inanıyordu.

Sultan IV. Mehmed, savaşa onay vermesine ve bu savaşın devamı, artık çoğunlukla seyislerden[51], İstanbul'da ganimet ve mevkii peşinde olan unsurlardan ve fiziksel olarak bu iş için uygun görülen gönüllü gençlerden oluşan askerleri dizginlemek için İmparatorluk açısından bir gereklilik arz etmesine rağmen, Türkler arasında yine de bazı itirazlar duyuluyordu. Artık herkes "rahat bir nefes almak" istiyordu ve askerler özellikle Dalmaçya'ya gönderilmeye pek hevesli görünmüyorlardı. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın eski düşmanları olan silahdarın ve musahiblerin entrikaları hâlâ devam ediyordu ve konumu kimi zaman ciddi bir biçimde tehlikeye giriyordu[52].

Ballarino, yeni talimatlar beklemesi gerektiğini öne sürdüğü için[53] görüşmeler 1664 yılında yarıda kesildiğinde, Venedik Girit'teki yerlerini Fazıl Ahmed Paşa'nın adaya yapması beklenen saldırısına karşı tedbir almaya başladı. Daha önce Savoy Dükü'nün hizmetinde bulunan Kont de Ville, orduyu yönetecekti. Ama daha adaya gelemeden İskenderiye'den gelen gemiler Hanya'daki Türklere erzak getirmişlerdi bile. Denizde Fransız korsan Hoquincourt ile karşılaşmalarına ve büyük kayıplar vermelerine rağmen, 30 kadırga ile ek birlikler de gelmişti[54]. Venedik Amirali, 1665 yılında Osmanlı Donanması ile karşılaşmadan Takımadalar sularında geziniyordu[55].

Sarayda faaliyet gösteren ve kısa bir süre sonra azledileceğini umut eden muhalifleri yüzünden İstanbul'dan ayrılmak istemeyen Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Venedik Balyosu Ballarino'ya yeni tekliflerde bulundu: Venedik Suda'yı boşaltacak ve Granbusa (Carabusa) Kalesi'ni yıkacaktı. Ama adada yerleşik sipahiler, Girit'te başka bir yerle tazmin edilmek istemiyorlardı[56]. Fazıl Ahmed Paşa, İstanbul'dan ayrıldığında pazarlıklar hâlâ devam ediyordu. Bu amaçla 1666 yılında Tebese (Tep/Theben) yakınlarında hayata veda edecek olan Venedik Balyosu'nu da beraberinde Mora'ya getirdi[57].

Fransa'nın arabuluculuk görevini üstlenmesi düşünülemezdi. Avrupa'daki en güçlü devletin elçisi De la Haye Vantelet, Alman elçi Leslie'nin ve İngiliz temsilcinin karşılamalarından çok daha sönük geçen karşılanması hakkında şikayet edince, aşağılanmıştı: Huzura kabul edildiği bir sırada sabırsızlık gösterdiğinde sadrazamın hakaretlerine maruz kaldı. Sarayın memurlarından kötü muamele gördü ve birkaç günü tutuklu olarak Fazıl Ahmed Paşa'nın sarayında geçirmek zorunda kaldı. Sadrazam ancak

ondan sonra sonuçsuz kalmayabilecek bu durumun imkânsızlığını fark etti ve bu şekilde aşağılanan elçiye gelecekte daha iyi bir muamele sözü verildi[58].

De Ville[59], nihayet 2 Ocak 1666 tarihinde donanmanın yönetimini devraldı. Emrinde 7 bin piyade ve 800 süvari vardı. 27 Şubat'ta Suda'da idi ve Hanya'ya yapılacak saldırının (seferin) hazırlıklarına başladı, ama bu saldırısı geri püskürtüldü. Bunun üzerine Kandiye'ye geldi ve buradan Kandiye'yi kuşatan Osmanlılara karşı başarısız teşebbüslerde bulundu. Yine de emrindeki güçler, Floransa'dan kısmen gönderilen yardımcı birlikler ve Venedik'in Kardinal Barberini sayesinde elde ettiği savaş malzemeleriyle uzun süredir Osmanlılara direnen bu büyük ve önemli kaleyi bundan sonra da tutabilmeyi umuyordu[60].

2 Mayıs'ta Sultan IV. Mehmed İstanbul'dan ayrıldı ve Edirne'ye geçti. Gelen sipahilerin sayısı çok düşük olduğu için ağalarının boynunu vurdurdu. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, aynı tehdit altında Tesalya'ya gitti: Kuşatma altında bulunan Kandiye'ye mümkün olduğunca geç varabilmek için mümkün olan en uzun yolu seçmişti. Ballarino ile görüşmeler hâlâ sürüyordu ve onun ölümünden sonra aynı pazarlıklar Venedik sekreteri ile devam ettirildi. Suda karşılığında İstiye bölgesi ve Kandiye yakınlarında dört millik bir bölge teklif ediliyordu[61]. Bu yüzden Fransa temsilcisi de Lionne, sadrazamın adaya bizzat gelmeye niyeti olmadığını düşünüyordu[62]. Aynı şekilde Bosna Beylerbeyi'nin Primorie'ye saldırdığı Dalmaçya'da savaş çok ağır ilerliyordu[63]. Venedik Donanması Takımadalar sularında aynı dönemde Osmanlı Donanması'nı boşuna arıyorlardı ve elde ettikleri tek başarı Volo'nun ele geçirilmesi oldu[64].

Sadrazam, Venedik sekreteri Padavino'yu hâlâ yanında tutmasına ve sultanın şartlarını içeren bir barışı sağlamak için elinden geleni yapmasına rağmen, Fazıl Ahmed Paşa sonunda Kandiye'ye karşı yapılacak büyük seferi başlatmak zorunda kaldı. Takımadalardaki beylerin gemileri, 2.500 asker ile birlikte yeniçeri ağasını ve sadrazamı aldılar. Venedikliler, bu büyük filonun karşısına çıkmak ya da ona zarar veremeyecek kadar zayıftılar. Bunun yerine Paros'ta hadiselerin gidişatını beklemeye başladılar. Böylece Kasım ayının başında Kandiye'yi kuşatacak yeni ordu Hanya Limanı'na geldi[65]. Fazıl Ahmed Paşa, Yeni Kandiye'ye geçerek savunma tedbirlerini denetledi. De Ville ise komutan Antonio Barbaro ile anlaşmazlığa düştü; Venedik İtalyan prenslerden para ve askerî birlik

dileniyordu ve yeni genel komutanı Francesco Morosini filosunu küçük birimler hâlinde, Osmanlı nakliye gemilerini takip etmek üzere bir oraya bir buraya gönderiyordu. Bu sayede 2 bin Mısırlı'yı taşıyan 13 gemiyi mağlup ettikten sonra Hanya'da yönetimi devralacak Mısır Beyi Ramazan Bey'i esir almayı başardı. Fazıl Ahmed Paşa, bu arada 1667 yılının Mayıs ayı başlarında başlayacak saldırının hazırlıkları ile yeterince meşguldü[66].

22 Mayıs'ta De Ville, Lorenzo Pisani, Alman paralı asker Wertmüller, Franco Battaglia ve Girit asilzâdeleri Vetturi, Giovanni Morosini ve Grimaldi'nin Gesu, Betleem, Saint Andre, Kızıl tabya (Sabbionera), Martinengo ve Panigrat tabyalarının savunmalarını yönettikleri Kandiye önlerinde Fazıl Ahmed Paşa, orduyu denetliyordu. Daha sonra Türkler ve Mısırlılar yerlerini aldılar. Fazıl Ahmed Paşa, yeniçeri ağası ve Avrupa sipahileri ile Panigrat önlerine konuşlanmıştı. Girit'ten sorumlu Vezir Ahmed Paşa, Yeniçeri Kethüdası Zülfikâr Ağa, yiğit Karaman Beylerbeyi Katırcıoğlu, Adana Beylerbeyi Turnacıbaşı ve Anadolu Beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa, diğer saldırı noktalarına yerleşmişlerdi. Yedi top, savaşın başladığını haber verdikten sonra, özellikle Panigrat ve Betleem tabyalarına ağır bir şekilde yöneltilen top atışları başladı.

Yine de Osmanlı birliklerinin sayısı, "uyumayı bile unutan[67]" Venedik askerlerinin ve kahramanca direnen halkın direncini kırmaya yeterli değildi. Ahmed Paşa'nın emrinde en fazla 23 bin kadar asker vardı[68] ve Yenişehir (Larissa) dolaylarındaki efendisinden boşuna destek istiyordu[69]. Fazıl Ahmed Paşa'nın bizzat yönettiği Girit savaşının ilk yılı önemli bir sonuç elde edilemeden sona erdi[70]. Aksine düşmanlıklar önemli hadiseler meydana gelmeden uzuyordu: Sivas ve Halep'ten nihayet destek birlikleri gelince, 28 Eylül'de Anadolu Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'nın hayatını kaybedeceği büyük bir taarruza geçildi. Rumeli Beylerbeyi de daha sonraki çatışmalarda hayatını kaybedecekti. Venedikliler de yıl sonunda toplam 800 subay ve 6 bin asker olmak üzere oldukça ağır kayıplar verdiler[71].

Venedik, direnmeye niyetli idi[72] - gönderdikleri diplomatik elçiler, Osmanlı karargâhında hayata veda ettiler[73] - ama gerek askerî, gerekse maddi açıdan artık iyice tükenmişti. 1667 yılında meydana gelen büyük bir deprem Kotor, Budua ve Kastelnova kalalerinin surlarını yıkınca, Catarino Cornaro, Osmanlıların ani baskınını önlemek için bu bölgeye gitmek zorunda kaldı[74]. Filo, hiçbir şey yapamayacak kadar zayıftı. Kaptanlar, denizlerde nöbet tutmakla yetindiler ve Türkler, henüz Venedik'in elinde

bulundurduğu diğer adalara da saldırma tehditlerinde bulunuyorlardı[75]. 6 Ağustos 1667 tarihinde Kandiye'deki 35 Venedik gemisinin kaptan-ı deryanın 60 gemisine meydan okuması sonuç vermedi[76].

Venedik tüm umudunu Batı'nın, papanın, Fransa hükümdarının, İtalya'nın İspanyol kral nâibinin ve Alman prenslerin yardımlarına bağlamıştı. Kandiye'ye yapılan saldırı ise Latin ve Alman Batıda gerçekten de büyük yankılar uyandırmıştı. Haçlı Seferi fikirleri, bu sefer sadece askerî alanda da olsa, tekrar canlanacakmış gibi görünüyordu. Hanedanların temsilcileri ve diğer güç sahipleri, Doğudaki bu büyük şehrin savunmasına katkıda bulunmaları, para ve birlik göndermeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Papa, Dalmaçya'ya birlikler gönderip, Malta şövalyelerinden destek istedi. 1667 yılında Takımadalarda Gianettion Doria ve Villafranca Kontu yönetiminde Napoli kral nâibinin gemileri görünüyordu[77]. Yeni Papa IX. Clemens de Ankona üzerinden Doğu'ya paralı askerler gönderdi. Alman Wrangel ve Fransız d'Harcourt – Lotringen Dükü'nün hizmetinde – iki iyi dost olarak haçın altında Fazıl Ahmed Paşa'nın Osmanlılarına karşı savaşıyorlardı. Bavyeralı Albay von Kilmansegg'in[78] emrinde Alman Kayser'in buraya el altından gönderdiği 500 piyade vardı. 1668 yılında ayrıca bir Frontenac[79] ve San Andre Dükü savaşa katılmak üzere buraya geldiler[80].

Fransız-İspanyol savaşı papanın arabuluculuğu ile sona ermesine rağmen, Girit'i mümkün olduğu takdirde Fransız kolonisi yapma niyetini defalarca ortaya koyan Fransa[81], Doğuya müdahale etmemesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için Provansalıların ticarî kaygıları[82] ve XV. Louis'nin Batıda temsil ettiği ulusal menfaatler fazla ağır basıyordu[83]. Venedik, papa ile sınır anlaşmazlıkları yüzünden kavgalı idi[84]. Bu yüzden Fransa'dan sadece 100 bin skudi para yardımı ve maceraperest Fransız asilzâdeler geliyordu.

Bu unsurlar kısa bir süre sonra Kandiye'nin, dolayısıyla adanın tamamının önlenemez düşüşünü dramatik bir biçimde süsleyeceklerdi. Öncelikle papanın ve 2 bin asker ile birkaç kadırga göndermeyi vaat eden kral nâibi ile papanın bayrağı altında savaşacak bin kişilik bir Alman birliğinin yardımı bekleniyordu[85]. Fazıl Ahmed Paşa bu arada kaçak Andrea Barozzi'nin[86] tavsiyesi üzerine San Andrea ve Sabbionera tabyalarına saldırıyordu. Türk askerler, limanda bir duvar kurmakla meşguldüler. Ünlü bir korsan olan Atina Beylerbeyi Durak Paşa, Kandiye

önlerinde dolaşan yedi Venedik kadırgasına saldırıp, Anadolu Beylerbeyi'nin emrindeki 2 bin asker ile Standia'yı ele geçirmeyi başardı. Fraschia Muharebesi'nde daha sonra teşebbüsünden zamanında haberdar olan Venedik Amiraline karşı muharebede hayatını kaybetti. Ünlü birçok beyi taşıyan gemi bu arada batırıldı ve 1.000 kadar Hristiyan forsa serbest bırakıldı[87].

Baharda, bazı Alman birlikleri geldi. Waldeck Kontu'nun[88] yönetimindekilerin parasını Braunschweig Dükü ödüyordu. Ayrıca Alman Tarikatı üstad-ı âzamı Salzburg Arşidükü'nün, ve başka Alman asilzâdelerin de birlikleri buraya geldi. Kayser'in birlikleri Starhemberg Kontu'nun emri altında idi[89]. Kardinal Barberini yine önemli paralar gönderdi ve Venedik yeni atanan genel vali Cattarino Cornaro ile gönderilen önemli meblağlar topladı. Arnavutları ve Maynotları ayaklandırabileceklerini ve Türklerin çoğu artık sonu gelmeyen bu savaştan bıktıkları için Padro Ottomano ismiyle tanınan Osmanlı taht müddeisinin mektupları ile Kandiye'yi kuşatanlar arasında bir isyan çıkartılabileceğini düşünüyorlardı. 3 Ağustos'ta Morosini ve Papa'nın komutanı Rospigliosi komutasındaki donanma Ayatodori'yi tekrar geri aldı ve tahrip etti. Bunun üzerine Venedik, papa ve Malta bayrakları altında büyük bir deniz gücü, 5 bin kişilik bir kıtanın hâlâ Osmanlılara direndiği Kandiye önlerine geldi. Türklerin 26 Ağustos'ta denedikleri bir taarruz yine başarısız kaldı[90].

20 Eylül 1668 tarihinde Tulon'da Fransız şövalyelerinin ünlü temsilcilerinden bir grup gemilere bindi: La Feuillade, San Paul Dükü, Marşal de Turenne'in yeğeni, Caderousse, Villemort Kontu, de la Motte-Fénélon, de Tavannes ve kardeşi, Beaumont Kontu, Rohan ve Chateau-Thierry Dükleri de bunların arasında idi. Bu grup, aralarında onaltı yaşlarında gençlerin de bulunduğu toplam 600 gönüllü Türklere karşı zafer kazanacaklarından emindi. Malta üzerinden 1 Kasım'da Standia'ya geldiler[91]. St. Andre'nin yaralandığı başarısız bir çıkartma ve Kaptan-ı Derya Kaplan Paşa'nın Kandiye önlerinde belirmesi Venediklilerin cesaretini kırmıştı, ama Venedik kaptanı Taddeo Morosinin'nin Venedik'ten 1.700 piyade ile buraya gelişi, ortamı yine rahatlattı ve sabırsız Fransızların Osmanlılara derhal saldırma fikri nihayet kabul edildi.

Fransızların savaşma isteği tek bir darbe ile son bulacaktı. Osmanlı disiplini, Girit'teki uzun ve zorlu savaş sırasında tekrar yerleşmişti. Ayrıca sadrazamın bizzat burada bulunuşu, savaşan yeniçeriler ve sipahiler, Rumeli ve Anadolu birlikleri, Müslüman ve Ermeni lağımcılar, İngiliz ve

Hollandalı[92] mühendisler[93] üzerinde olumlu bir etki yaratıyordu. Gelen yeni birlikler ordunun iyi durumda kalmasını sağlamıştı ve Mora'dan istenen birliklerin buraya gelmesini – Sultan IV. Mehmed hâlâ Yenişehir'de idi[94] - içlerinde her zamanki gibi en huzursuz, talepkâr ve ganimet düşkünü unsurun Maltalıların olduğu ve kendi içinde anlaşmazlıklar yaşayan Hristiyan Donanması engelleyemedi[95]. Osmanlılar, sessiz ve kararlı[96] bir biçimde bu sefer de 12 Aralık'ta Fransız süvari birliğinin cesur, hatta çılgın taarruzun bekliyorlardı. 600 şövalyeden sadece 250'si, aralarında 50 yaralı olmak üzere, geriye dönebildi. 4 Ocak 1669 tarihinde La Feuillade adadan ayrıldı[97]. Aynı ay içinde Maltalılar da Girit sularını terk ettiler[98].

Fransa Kralı, Türklere karşı savaş ilan etmeye çekinse de, yeni bir seferin hazırlıklarına bizzat başladı. Şubat ayının ortalarında XVI. Louis'nin Venedik'teki temsilcisi, baharda "çok önemli teşebbüslerin" yapılacağını garanti ediyordu[99]. Yeni ordu en az 7429 kişiden oluşacaktı ve başına daha önce de 2 bin kişilik bir maceraperest grubunu bir araya getirmeye çalışan Navailles ve Amiral François de Beaufort geçecekti[100].

Fazıl Ahmed Paşa, muhtemelen diğer savaş alanlarında Osmanlı'nın saldırıya yönelik yeni siyasetini yürütebilmek için Venedik ile hiç zaman kaybetmeden barış antlaşmasına varabilmek için elinden geleni yapıyordu. Venedik'in İstanbul'daki yeni temsilcisi Alvise Molin uzunca bir süre sultanın nezdinde misafir edildi ve ancak Girit'in devrine onay veremeyeceği anlaşılınca gönderildi. Sadrazam, onu daha sonra görüşmelerin hâlâ devam ettiği Girit'e çağırdı[101]. Venedik hâlâ bu önemli adanın en azından bir kısmını kurtarabileceğini umut ediyordu. 1669 yılında, Girit'i para ve savunucular ile desteklemek için yapılabilecek herşey yapıldı[102]. Yeni yılın bahar ayları diğer kurbanların yanı sıra Vali Cornaro ve kolundan ağır yaralanan Girit Dükü Giacomo Contarini'nin de sonunu getirdi[103].

Regensburg meclisinde Girit'teki genel Hristiyan davasının desteklenmesi hakkında görüşmeler yapılıp, adadaki 5-10 bin kişilik bir Alman birliğin parasını ödeme teklifi tartışılırken[104], yeni Haçlı Seferi'nin Fransız yardımcı birliği 3 Haziran 1669 tarihinde Tulon'da gemiye bindi. İçlerinde sadece maceracılık ruhu değil, gerçek dinî duygular da alevleniyordu. Vivonne'nin komutasında tabii ki Fransa bayrağı altında yelken açmayan filo, 15 büyük gemi, 13 kadırga, 3 mavna, 10 küçük araç ve birçok nakliye gemisinden oluşuyordu. Gemilerde Espagny, la Fere,

Chateau-Thierry ve Rouergue alayları ve Kral XIV. Louis'nin birçok muhafızları olmak üzere toplam 6.600 kişi vardı[105].

Fransızlar, adada planlanan taarruz için tamamen yetersiz 3 bin kişilik bir birlik buldular. Kandiye'nin durumu ise vahimdi[106]. Buna rağmen 25 Haziran'da Fazıl Ahmed Paşa'nın karargâhına saldırma emri verildi. Batılı şövalyeler ön saflarda yer alıyorlardı[107] ve Osmanlı saflarını başarılı bir şekilde geçmişlerdi. Ancak, bir barut patlaması günün gidişatını belirledi. Fransızlar, lâğıma çarptıklarını düşünerek, panik içinde dağıldılar. Sayısız ölünün arasında Beaufort da bulunuyordu[108].

Bu başarısızlıktan sonra 28 Haziran'da yeni bir saldırı teşebbüsüne girişildi, ama yine bir sonuç alınamadı. 58 gemiden oluşan güçlü müttefik donanması – ki aralarında 15 Fransız, 7 Malta ve Rospigliosi komutasında 7 papa gemileri vardı[109] - 3 Temmuz'dan beri Kandiye önlerinde boşu boşuna bekliyordu. Papa'nın kırmızı bayrağı altında 23 Haziran'da şehre atılan topların Hristiyanlar için tek sonucu, Osmanlılara hiçbir zarar veremeden aralarında "La Therese" gemisinin de bulunduğu birkaç büyük gemiyi kaybetmeleri idi[110]. Ters rüzgarlar, donanmayı birbirinden ayırmıştı.

Kral XIV. Louis, Kandiye'deki mağlubiyetin haberini en acı şekilde hissetti[111]. Bellefond Mareşali papanın daha fazla destek vermesi şartı ile Girit'e 2.500 kişi götürmeye hazırdı. Navailles ise yeni bir yardım teşebbüsünde bulunmak istemiyordu. Yapılacak her türlü yardımı tutunması imkânsız böylesine bir konumda gereksiz buluyordu. Maltalıların adayı terk etmeye hazırlandıkları Ağustos ayı sonlarında Navailles, Fransızları gemileri geri çekti ve 31 Ağustos'ta Girit sahillerinden ayrıldı[112]. Fransa'da kralının öfkesi ile karşılaşmayacağını düşünüyordu ve Avrupa'da hakkında söylenenlere kulak asmıyordu. Kaderi artık belirlenmiş olan Kandiye'de sadece Choiseul komutasında 500 kişi daha birkaç gün kaldı. Fransızlardan bir tek Venedik hizmetinde bulunan St. Andre son ana kadar direndi ve her türlü teslimi önlemeye çalışarak, bahtsız şehrin ve halkın barutla havaya uçurulmasını tavsiye ediyordu[113]. Alman Kont Waldeck daha Ağustos ayında hayatını kaybetmişti[114].

Mirandola Dükü'nün yönetimi atındaki son papa yardımcı birlikleri de geldikten sonra Fazıl Ahmed Paşa 24 Ağustos'ta üçüncü genel taarruz emrini verdi. Kuşatma altında olan birliklerin son bir çabası ile tekrar surlardan indirildiklerinde beş sancağı dikmeyi başarmışlardı bile. Ancak, gemilere kaçan askerlerin sayısı gün geçtikçe azalıyordu. Ağustos ayının

son günlerinde Kandiye'de sadece birkaç Alman kalmıştı. Askerlerin çoğu yaralı idi ve surların üzerinde subaylar basit erler gibi nöbet tutuyorlardı.

Nihayet beyaz bayrak göndere çekildi ve iki Venedik temsilcisi Nikusios, Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa ve sadrazamın diğer vekilleri ile görüşmelere başladılar. Görüşmeleri bu şartlar altında oldukça iyi yürütmelerine rağmen, kısa bir süre önce Molin tarafından yapılan tekliflere istinaden Yeni Kandiye, İstiye ve Girapetra'yı kurtarmaya çalıştılar, ama boşuna. Sonunda Osmanlıların, Hristiyan filosu tarafından Takımadaların el konulan vergileri için tazminat ve Çuha, Tine ve Dalmaçya'daki Klis için yıllık vergi taleplerini geri çevirmeyi başarmış olmakla yetindiler[115]. 4 Eylül'de kararlaştırılan ve 6 Eylül'de yazıya dökülen anlaşma, Kandiye'nin onurlu şartlar altında boşaltılmasını öngörüyordu. Çoğu kullanılmayacak durumda olan 200 toptan 40'ını alabilecekler ve "birbirinden uzak üç kayadan" (tre scogli saparati e divisi) oluşan Suda, Granbusa, Spinalonga ve Klis Kalesi, Bosna'da birkaç yeri de alan Venedik'e geri verilecekti. Osmanlılar, ancak oniki gün sonra terk edilmiş şehre girebildiler. Venedik Donanması, Kandiye'den ne zaman ayrılacağını kendisi belirleyecekti. Venedik sadece Zenta için vergi ödemeyi vaat etmek zorunda kaldı[116].

"Artık dostuz", diyordu Fazıl Ahmed Paşa Kandiye'yi o güne kadar savunmuş olanlara. Hiçbir sebepleri olmadan, daha önce Kıbrıs'ta Magosa'yı Sadrazam Lala Mustafa Paşa'ya karşı savunanlarla aynı akıbete uğrayacaklarını düşünerek, Tımışvar Beylerbeyi ve Rumeli Defterdarı gibi Osmanlı ileri gelenlerinden birkaç kişinin rehine olarak verilmesini talep etmişlerdi. Türk karargâhına olağanüstü bir disiplin ve sessizlik hakimdi[117]. Yenilen subaylara ve astsubaylara onur kaftanları, hatta altın sikkeler bile verildi. 27 Eylül'de, söylentilere göre Kandiye için 29 bin Hristiyan ve 108 bin Türk hayatını kaybettikten sonra, Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa büyük bir törenle şehre girdi ve burada iki Rum Papaz, üç Yahudi ve fakir bir kadın buldu. Francesco Morosini'nin askerlerinden Kandiye'den son ayrılan Christoph von Degenfeld olmuştu[118]. Adada olması gereken 55 bin kişiden sadece 22 bin kişi kalmıştı[119].

Venedik, bu zor şartlar altında bile barış yapabilmiş olmaktan oldukça memnundu. 6 Eylül tarihli anlaşmayı hiç itiraz etmeden kabul etti[120]. Molin, Venedik Docu tarafından imzalanan belgeyi İstanbul'a getirdi. Dalmaçya'daki mülklere ilişkin görüşmeler sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve daha sonra Bosna Kaymakamı ile 1671 yılına kadar sürdü[121]. Rumeli

Beylerbeyi’nin komutasında 10 bin Türk Hersek’te hazır bekliyordu ve Sultan IV. Mehmed, sanki Adriyatik Denizi’nde yapılacak savaşın başına bizzat geçecekmiş gibi, Filibe’ye geldi. Nihayet 24 Ekim 1671 tarihinde, Rumeli Beylerbeyi ve Hersek Beylerbeyi’nin huzurunda, Sultan İbrahim’in kızkardeşlerinden birinin oğlu olan Mirahur Hüseyin, Dalmaçya için Ferhad Paşa zamanında belirlenen sınırlara istinaden, Venedik’e anlaşmazlık konusu olan Vranitsa ve Salona kalelerini kazandıran anlaşmayı imzaladı[122]. Venedik, uzun süren ve gücünü zayıflatan bu savaştan en azından sınırları kesin olarak belirlenmiş bir Dalmaçya’yı kazanmış oldu.

ALTINCI BÖLÜM

İÇ GELİŞMELER. LEHİSTAN VE RUS SAVAŞI[*]

Nihayet ele geçirilen Kandiye'nin yarattığı sevincin ilk hevesi ile Sultan IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'ya kışı Selanik'te geçireceğini ve daha sonra sadrazamın isteği üzerine yeni bir savaş yeri belirleyeceğini yazmıştı[1]. Ama Fazıl Ahmed Paşa ancak 1670 yılının Mayıs ayında Girit'ten yola çıktı ve Temmuz ayında, düşmanlarının tüm beklentilerini yerle bir ettiği Edirne'ye büyük bir törenle girdi. Yeni bir Venedik savaşının çıkmasını önlemeyi biliyordu, ama askerleri meşgul etmek ve kendi çıkarını düşünen, entrika dolu bir saray ile kaba askerler arasındaki eski anlaşmazlıkların tekrar alevlenmesine engel olmak için mutlaka yeni bir seferin yapılması gerekiyordu. Venedik ile kesin barış yapıldıktan sonra sadrazamın yeni bir düşmana ihtiyacı vardı.

Tuhaf ve yozlaşmaya yüz tutmuş sultanın karakterini de hesaba katmak zorunda olduğu için bu ihtiyaç daha da büyüktü. Sultan IV. Mehmed'in vekiline en uzak savaş alanlarına bile yazdığı tehditleri okuyunca; bir sefer sona erdiğinde sultanın huzuruna kabul edilebilmek için aylarca beklemek zorunda kaldığı göz önüne alınınca[2] ve sadrazamın yüzüne karşı: "Görmüyor musun küstah, yaz geldi bile" ya da "Var git küstah, bu hadisenin tekrar ele alınmasını, sağla ve başının omuzların üzerinde kalması için dua et" gibi ifadelerine bakılırsa[3], babası çok farklı bir muamele gören Fazıl Ahmed Paşa'nın – ki Sultan Köprülü Mehmed Paşa'nın ölüm döşeğinin başında bu sadık hizmetkârının yaşaması için hayatının 10 yılını vermeye hazırdı[4] - sadece hep para, günahkar arzuları için hep güzel musahipler daha sonraları şehzâde annesi Girit asıllı Haseki Sultan'ı çaresizliğe sürükleyen genç cariyelere ilgi duyan IV. Mehmed tarafından hor görülen ve sürekli ölüm tehdidi altında yaşayan bir araçtı. Görevi, değerli hediyeler bulmak, musahiblere ve cariyelere rüşvet vermek, zafer haberleri göndermek ve yeni eyaletler kazanmaktı[5], ama Saint Gotthard Muharebesi'nden sonra olduğu gibi, en zor durumlarda bile ordunun harcamalarını karşılamak için sultanın hazinesinden para istemesi kesinlikle yasaktı[6]. Tüm bunlar zenginliğine zenginlik katmak veya sırf zevk olsun diye sürekli idam fermânları çıkartan sultanın minnettarlığını kazanmasına yine de yetmiyordu[7]. Kızkardeşi ile evli olan kaymakam, başını sadece

büyük bir meblağ ödeyerek kurtarabilmişti ve Fazıl Ahmed Paşa, en aşağı köle gibi, efendisinin saçma ve kanlı bir kaprisine veya saraydaki bir entrikaya kurban gidebileceğinden endişe ediyordu[8].

Türklerin avam tabakası, oğlunu Girit'te bile ziyaret eden Fazıl Ahmed Paşa'nın annesinin tabiatüstü güçleri olduğundan ve sultana büyü yaptığından emindi[9]. Fazıl Ahmed Paşa, sultanın en mütevazı biçimde bile olsa, beklenmedik olağandışı gezilere çıkmasına engel olmasa da[10], diğer taraftan devletin tüm gücünü yetenekli ellerinde tutuyordu[11]. Bilerek kötü bir eğitimden geçirilen, "asık suratlı, sarıya kaçan soluk yüzlü, gözlerini aşağıda tutan veya öfke ile oynatan[12]" Sultan IV. Mehmed'in tembelliği; annesinin öldüğü gün bile vazgeçmediği av tutkusu; sinir bozucu ahlaksızlıkları ve siyasi açıdan bilgisizliği, babasından sadece büyük bir devlet adamının özelliklerini değil, bu büyük İmparatorluğu canlandırmak için gerekli araçları kullanmakla ilgili bilinci de miras alan yetenekli sadrazamın uzun sürecek iktidarının garantisi idi. Dürüst, rüşvet yemez, hediyeler almaz bir kişiliğe sahip olduğu için, toplayabildiği tüm paraları sultanın hazinesine aktarıyordu[13]. Fazıl Ahmed Paşa'nın bir gün devletin başında olamayabileceği düşüncesi gerek sultan, gerekse saray efradı için o kadar endişe verici bir durumdu ki, rakipleri musahiblerden birinin dostu olan Kıbleli Ali Paşa ve Valide Sultan'ın musahiblerinden biri olan Tımışvar Beylerbeyi Ali Paşa'nın devletin bu en üst makama gelebilmeleri neredeyse imkânsızdı[14].

Fazıl Ahmed Paşa'nın yapması gereken tek şey, Sultan IV. Mehmed'i sürekli oyalayacak bir şeyler bulmaktı. Kendisine Kandiye'yi hediye ederek, sultanın gözlerinde yaşların belirmesine neden olduktan sonra, daha önce Genç Osman'ın Lehistan'a karşı seferini yenileme fikrini ortaya attı.

Fazıl Ahmed Paşa, sadece iyi bir muamele göreceklerini vaat etmekle kalmayıp, gerçekten de onlara iyi muamele ederek, Girit'te Rumları Venediklilere karşı kullanmıştı. Daha ileride detaylı olarak gösterileceği üzere, Avusturyalılara karşı Macarları kendi tarafına çekmişti: Akıncıları ve Tatarları tüm Macar köylerinden uzak tutmuş[15], Uyvar ve Varad önlerinde orduya getirilen erzakların parasını zamanında ödemiş[16] ve köylüler, nefret besledikleri Alman birliklerine, ülkenin kanını emdikleri için intikam almak üzere, ormanlarda saldırdıklarında sevinmişti[17]. Macarlar, kimi zaman intikamlarını almak için Türk kıyafetleri bile giyiyorlardı[18]. Kendisinden 10 bin kişi talep edilen Macar palatin, asıl hükümdarı olan Alman Kralı'na

ancak 150 kadar süvari göndermiş ve bunları da kısa bir süre sonra tekrar geri çağırmıştı. Sınırı denetimsiz bıraktı ve Kosice ile Bratislava'da halk Almanları içeri almayı reddetti[19]. Hristiyan ordusu her yerde terk edilmiş, hatta kimi zaman bilerek ateşe verilen bölgeler buldu[20]. Fazıl Ahmed Paşa, Macarlardan Macaristan'ın vergiye tâbi bir eyalet olarak Türk hakimiyetine girmesini teklif eden mektuplar alıyordu[21].

Rakoçi hanedanı altında, Rakoçilerin eski Macar krallarının geleneklerini tekrar yaşatıp, hegemonyalarını Tuna Nehri'ne kadar uzatmaya çalıştıkları için[22] oldukça tehlikeli bir hal alan Erdel'e karşı ise Romenler ve "yıldırım gibi bir attan diğerine atlayabilen[23]" dur durak bilmez Tatarlar yardıma çağrılmıştı. 1666-1667 yılında aynı Tatarlar, Leh Kralı'nı Rus Çarı ile kurduğu ilişkiler yüzünden cezalandırmak üzere Lehistan'a akınlar düzenliyordu[24]. Bâbıâli ise 1652 yılında Tatarlar üzerindeki denetimi kaybetmemek için, Leh Kralı ile fazla sıkı ilişkilere giren Tatar Hanı'nı öldürmeyi düşünüyordu[25] ve 1668 yılında güçlü Tatar Hanı Mehmed Giray makamından alındıktan sonra kaleleri yıkıldı[26]. Bâbıâli'nin isteği üzerine Giray hanedanının veliahtları sürgüne gönderildikleri yerlerden getirtilip, Kırım Hanı ve Romen topraklarındaki Bucak Eyaleti'nin beyleri olarak göreve getiriliyorlardı. Bucak'ın Güney Besarabya bölgesine Nogaylar yerleşmişti ve Bâbıâli, serhad boylarında askerî açıdan çok önemli birer yer olan Dobruca'daki Babadağ'dan ve Silistre'den Boğdan ve Eflak prenslerini çok iyi denetim altında tutabiliyordu[27].

Uzunca bir süreden beri sadece Tatarlar değil, Kazaklar da Lehistan'a karşı sahneye çıkmaya hazırdı. 1653 yılının Romen seferi yaşlı Chmielnitzki'nin gücünü iyice zayıflatmıştı. Kuzeydeki savaş sırasında ise Tatarlar aynı savaştan para ve beklenmedik bir özgüvenle çıkarken, II. Rakoçi ve İsveç Kralı[28] ile kurduğu tehlikeli siyasî ilişkiler gücünü iyice tüketmişti. Suçava'da Chmielnitzki'nin oğlu Timoşek bir Erdel kurşununa kurban gitmişti. Kardeşi Georg ya da Yuri, hastalıklı ve askerî veya siyasî yetenekten tamamen yoksun bir adamdı. Lehistan, genelde ikinci bir Zamoyski olan komutanı Jean Sobieski'nin hırsı ile yönetilen yumuşak kalpli Mihail Vişnevetski (Wiszniewiecki)'nin hükümdarlığında Ukrayna'nın bağımsızlığını ve Batı Ukrayna'nın Moskova ile ittifak kurarak Ortodoks bir devlet kurma hayallerini sona erdirmeye çalıştığı bir dönemde Kazaklar, Petro Doroşenko ile nihayet uygun bir hatman

bulduklarına inanıyorlardı. Doroşenko, Özi Nehri kenarında Lehlerin baskısı altında ezilen Küçük Rusya Devleti'ni, inancını ve ırkını eski düşmanlarının yeni tiranlıklarından kurtarma görevi için çok uzun bir zaman, ancak yine de sonunda başarısız bir şekilde savaştı.

Doroşenko, kendini ciddi bir tehlike ile karşı karşıya hissettiği anda, Türklerle irtibata geçti, zira Don Kazaklarının Türklerle Azak'ta yaptıkları sıcak çatışmalara ve 1648 yılından sonra orada meydana gelen ayaklanmalara[29] rağmen, Kazaklar, Türklere ve 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısında birçok kez Kazak akınlarının hedefi hâline gelen güzel ve zengin şehirlerine karşı artık nefret beslemiyorlardı[30]. "Latinler", müslüman "kâfirlerden" daha kötü idi ve daha tehlikeli görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığını daha önceleri de ilan etmiş yaşlı Chmielnitzki, 1653 yılında Türklere başvurmuş ve kendini Tatarlara karşı güvence altına almak için sancak istemişti. Bunun karşılığında, sultanın teveccühüne bağlı olarak kendisine verilecek Podolya için 40 bin taler vergi ödemeyi vaat ediyordu[31].

Doroşenko, bu yüzden Tatar kalgayın desteği ile IV. Mehmed'in himayesine girmeye karar verdi. 1668 yılının Aralık ayında "Rutenlerin ve Kazakların" iki temsilcisi İstanbul'a geldi, ama tâbi olmayı kabul etmelerini, aralarında Ortodoks Romenler dahil olmak üzere, hiç kimsenin dinî meselelerine karışamayacakları hükmü de bulunan 16 şarta bağlıyorlardı. 1671 yılında Kazak meselesine kesin bir çözüm bulunması gerekiyordu: Doroşenko'nun düşmanları Hanenko ve Sirko, Akkirman'da Osmanlılara karşı savaşırken, Doroşenko, kardeşi Gregoraşko aracılığıyla Eflak Prensi Antonie ve Boğdan Prensi olarak Görge adını taşıyan Rumelili Dukas'tan yardım istedi. Aynı dönemde (Mayıs-Temmuz 1671) eski Leh elçisi Radzeiowski'nin sekreteri ve yeni Lehistan temsilcisi Franz Kazimir Wiysocki, aslında Hotin barışını uzatmak için gelmiş olmasına rağmen[32], Fazıl Ahmed Paşa gibi bir sadrazama ve iradesinin sınırları olmayan ve Avrupalı güçlerin temsilcilerini kendi Hristiyan reayaları gibi tutuklattırıp, ölümle tehdit eden[33] IV. Mehmed gibi bir hükümdara hakaret sayılacak bir biçimde Ukrayna'nın Lehistan Eyaleti olarak kabulünü ve hain Doroşenko'nun teslim edilmesini talep etti[34]. Ancak, Fazıl Ahmed Paşa henüz Kandiye surları altında savaşırken, Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Doroşenko'nun vekili olarak Rum Stamatello'ya, vasal olmamalarına rağmen, kendi birliklerini Osmanlı'nın hizmetine vermeye hazır

olduklarını[35] beyan eden “Ukrayna’nın üç kısmı” için sultan tarafından verilen imtiyazı teslim etmişti. Bu imtiyaza göre, Kazakların artık Tatarların düşmanlıklarından endişe etmelerine gerek kalmamıştı ve İstanbul’da bir temsilci bulundurma hakkına sahiptiler. Doroşenko’ya ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’na dahil olduğunun bir işareti olarak bir tuğ gönderilmişti[36]. Hicri 1080 yılının Mayıs ayında çıkartılan bu fermânın geri alınması imkânsızdı: Kazaklar artık resmen sultanın himayesi altındaydılar. Wisocki, tehditler savurmaya başlayınca, Fazıl Ahmed Paşa’nın dönüş yolunda boğazlanmasını emrettiği söylenir[37]. Bundan önce Lehistan Kralı’na gönderilen bir mektupla savaş ilan edilebileceği bildirilmişti bile. Mektubu Lehistan’a götüren elçiyi hapse atan Lehlerin cevabı, kızgınlıklar yatıştıracak gibi değildi[38]. Böylelikle ileride yapılacak görüşmelerin önü tıkanmıştı: Wisocki, kralına tek hediye olarak bir bozdoğan getirdi ve Fazıl Ahmed Paşa, bu hediyenin açıklaması olarak, sultanın onu kralın ellerinden almaya geleceğini söylemişti[39]. Bir sonraki yıl, yani 1672 yılın baharında, 1671 yılının baharını Tesalya’da büyük av partileri ile geçiren[40] IV. Mehmed, açgözlü ve kibirli Lehistan’a karşı yapılacak seferin başına bizzat geçecekti.

Nisan ayının sonunda[41] IV. Mehmed, görkemli bir törenle ve yanına Hasekisi Gülnuş Sultanı da alarak, İstanbul’dan ayrıldı, ama serhad boylarına yürüyüş emri ancak bir ay sonra verildi[42]. 6 Temmuz’da İsakçı’da Tuna Nehri aşıldı. Almanlara karşı savaşan ordu, sanki acilen bir araya getirilen unsurlardan oluşurken[43], bu sefer uzun ve tecrübelerle dolu Girit savaşının emektar savaşçılarından Kanuni zamanının stilinde görkemli bir ordu oluşturulmuştu. Erdel birliği gelmemişti, ama Boğdan ve Eflak 8-10 bin kişilik birliklerini göndermişti. Doreşenko, 12 bin Kazak ile birlikte gelecekti. Tatar Hanı ise askerî gücünün tamamı ile birlikte bekleniyordu[44].

Daha önce Kanuni Sultan Süleyman ve ondan sonra Genç Osman’ın kullandığı Prut Nehri yolunu takip ettiler. 20 Temmuz’da sultan ve yeniçeri ağası, Yaş yakınlarında Zamoyski’nin Tatarlara ve Türklere karşı savaşlarından dolayı ünlü olan Tutora alanlarında buluştular[45]. Sultan burada kaldığı sürece, Boğdan’ın başkenti Yaş’daki eski San Nikolas Saray Kilisesi camiye dönüştürüldü. IV. Mehmed ayrıca Boğdan Prensi Dukas tarafından Yaş’da kısa bir süre önce yaptırılan Cetatuia Manastırı’nı ziyaret etti ve atı ile Boğdan başkentinin sokaklarında dolaştı[46]. Türkler, sekiz gün

sonra Turla Nehri’ne doğru yola çıktılar. Kurulan köprü tutmadığı için Dukas makamından azledildi.

IV. Mehmed, daha Nehri geçmeden Zwaniec Türklerin eline geçti. Osmanlı çadırları Turla Nehri’nin sol kıyısına kurulduktan hemen sonra, 18 Ağustos’ta güçlü Leh kalesi Kamaniçe-Podolski’nin kuşatması başlatıldı[47]. 30 Ağustos’ta[48], yeniçeri ağası meydana hakim kuleyi ele geçirdikten sonra[49], Sobieski, Lehistan Krallığı’nın Boğdan’ın karşısındaki bu eski kalesini kurtarmak için hiçbir teşebbüsde bulunmadan, halkın baskısı ile kalenin Alman müdafaa kıtası teslim oldu[50]. Fazıl Ahmed Paşa, düşman birliklerine ve yerel halka karşı mümkün olduğunca esirgeyici davrandı. IV. Mehmed, Kamaniçe’nin düşüşünden sonra ölüm ve kan göreceğine sevinen sultan, böyle sahneleri boşuna bekledi[51]. Şehir, Halil Paşa’ya teslim edildi.

Yeni Boğdan Prensi Romen asıllı Stefan Petriceicu ve kısa bir süre önce para ödeyerek Eflak’ı tekrar eline geçiren kurnaz Rum asıllı Grigore Gika, Tatarlar, Bosna Beylerbeyi ve serhad boylarının ve Anadolu’nun ünlü sipahileri ile birlikte Podolya ve Galiçya’da akınlara çıktılar. IV. Mehmed, Jaszlowiec ve Buçaç önlerine geldiğinde, akıncılar Przemysl ve Sabor yönüne ilerliyorlardı. Derhal buraya gelen Sobieski[52], Przemysl yönündeki akıncıların bir kısmını geri püskürtmeyi ve esirlerin bir çoğunu kurtarmayı başardı. Aynı dönemde Tatarlar, hanlarının yönetiminde, Kaplan Paşa ve Doroşenko ile birlikte 80 bin skudi tutarında fidye ödemek zorunda kalan Livov’ı kuşatıyorlardı. Leh Krallığı Mareşali Turla Nehri’ni geçip, 1671 yılında Durac ve Hincul yönetiminde Dukas’a karşı ayaklanan ve Hotin’i uzunca bir süre işgal altında tutan[53] Boğdanlılar ile irtibata geçmesine rağmen, Lehistan 18 Eylül’de Tatar Hanı Selim Giray’ın aracılığıyla Buçaç’ta Romen prenslerin de payı olan kendi aleyhine bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı: Lehistan Kralı, “40 şehir ve köy ile birlikte[54]” Podolya’nın tamamını Osmanlı’ya bıraktı ve her yıl 220 bin altın tutarında bir “hediye” ödemeyi taahhüt etti. Doroşenko, vergiye tâbi Ukrayna’nın hükümdarı olarak kaldı ve Tatarlara her zamanki para yardımları yapılacaktı. “Burada yapılacak bir şey kalmadı[55]” diyordu 29 Eylül’de Hollanda temsilcisine gönderilen bir mektupta ve Ekim ayının sonunda bu kolay zafere sevinen Türkler, Boğdan üzerinden geri döndüler[56]. IV. Mehmed 8 veya 18 Eylül’de galip olarak Edirne’ye vardı[57]. İstanbul’da Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’nın talimatı ile üç gün üç gece süren merasimlere halkın tamamı katıldı.

Lehlerin adına konuşan Sobieski için yapılan anlaşma sadece bir ateşkesti. Kamaniçe'yi sağlam bir şekilde tahkim eden ve para ödeyerek hayatını zor kurtaran Eflak Prensi'nin elinden, saray kilisesi derhal camiye dönüştürülen Hotin'i alan Türkler bunu biliyorlardı. Romen komutanın tek görevi, yeniçerileri rahat ettirmekti ve bundan sonra gümrük gelirleri de Turla Nehri kenarındaki yeni beylerbeyi tarafından toplanacaktı[58]. Buraya sürekli yeni birlikler gönderiliyordu ve 1673 yılında Eflak Prensi'ni de Türklerin ve Lehlerin sürekli savaş hâlinde oldukları Hotin'e[59] çağırdı[60].

Çaresiz Lehler Alman Kayser'e ve Erdel'e yardım için başvurmalarına ve Romen prensleri ile sürekli mektuplaşmalarına rağmen, harac Mayıs ayında zamanında ödendi. Boğdan Prensi Petriceicu, hâlâ müttefik Hristiyanların büyük bir zafer elde edeceklerine, "Silistre, Bender, Akkirman, İbrail, İsmail ve Kili'yi" tekrar geri kazanacaklarını, hatta Tuna boylarındaki Slavların büyük bir ayaklanma çıkaracaklarını ve Haçlıların İstanbul'a bir sefer düzenleyeceklerini[61] umut ediyordu ve Markianopolis'in Katolik Başpiskoposu'nu Viyana'ya, Roma'ya, Venedik'e, hatta Ceneviz'e göndermişti[62]. Ama Livov için gerekli 80 bin skudi bulunamadı. Bu haberi İstanbul'a getiren Leh elçi, Divân'dan hakaretler altında ayrılmak zorunda kaldı ve tutuklandı.

4 Haziran 1673 tarihinde Fazıl Ahmed Paşa yeniden yola çıkmaya hazırdı. Sarı Hüseyin Paşa komutasındaki öncü birlikler Gika, Petriceicu, Bosna Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa ve diğer komutanlarla buluşmak üzere yola çıkmıştı bile[63]. 8 Temmuz'da Hotin karargâhına geldiler[64]. 1 Temmuz'da yeniçeri ağası Edirne'den ayrılmış ve 7 Ağustos'ta ordu, bizzat IV. Mehmed ve Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa komutasında yola çıktı, ama ancak Eylül sonunda İsakçı Geçidi'ne gelebildi[65].

Leh Kralı Mihail, hastalığına yavaş yavaş yenilirken, Sobieski, şimdi Sarı Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin üzerine gönderdiği güçlü bir ordu toplamayı başarmıştı. Ekim ayının sonunda Boğdan Prensi Stefan Petriceicu Lehlerin tarafına geçti. Badea Balaceanu'nun liderliğindeki bazı Eflaklı Boyarlar ondan önce davranmışlardı bile. Sobieski'nin emrindeki ordunun bazı bölümleri kısa bir süre sonra, Boğdan'ın Tutora'da konuşlanan Kaplan Paşa'nın emrinde yeterince birlikler bulunmamasından dolayı savunamadığı kuzeyine akın ettiler. Suçava, acilen tahkim edildi: Prensin ailesi ve Boyarlar, tüm varlıkları ile birlikte burada esir alındılar[66].

Komutanı ve halefi Sobieski, 11 Kasım'da Türklerle Hotin'de bir meydan muharebesinde karşı karşıya geldiğinde Leh Kralı Mihail Vişnevetski artık hayatta değildi. Gika, gece vakti Eflak Prensi'ni örnek alarak, Lehlerin tarafına geçti ise de kısa bir süre sonra Türklere geri döndü, ama kendisi ile birlikte Lehlerin tarafına geçen ordusu tarafından terk edildi[67]. Romenler ve Kazaklar, yiğitçe savaşırken, Litvanya birlikleri yeniçerilerin saflarını kıramadılar ve ancak Sobieski Ruten hafif süvariler ve Husarlar ile saldırdıktan sonra savaşı kendi lehine çevirebildi. Osmanlı'nın sol kanadı alanı terk etti. Sarı Hüseyin Paşa'nın ölenlerin arasında olduğu kesin olmasa bile, Bosna Beylerbeyi burada hayatını kaybetti[68]. 3 Aralık'ta Leh birlikleri Stefan Petriceicu'yu Yaş'a getirdiler ve Bükreş'te Gika'nın yerine eski Eflak Prensi Konstantin Basarab geçecekti. Sobieski, ordusunun tamamı ile artık Eflak topraklarında, tıpkı 80 yıl önce Zamoyski'nin karargâhını kurduğu yerde duruyordu[69]. Kaplan Paşa kaçak olarak Dobruca'da sadrazamın yanına geldi[70]. Türkler Babadağ'a kış karargâhlarını kurdular ve Skiros'un Soroka'ya gelen Kazakları, neredeyse Fazıl Ahmed Paşa'nın gözleri önünde İbrail'i talan ettiler[71].

Muharebeden galip çıkanların artık tek derdi yeni krallarını seçmekti ve Sobieski bizzat kral olmak istiyordu. Tek başına kalan Petriceicu, sadrazam tarafından yeni atanan, üstelik Kör Hüseyin Paşa'nın yanı sıra bir Tatar birliği tarafından desteklenen Boğdan Prensi Dumitraşko Kantakuzen'e karşı tutunması imkânsızdı. Suçava, buna rağmen buraya Alman komutan Theodor Frank'ı yerleştiren Lehlerin elinde kaldı. Leh çeteleri kış aylarında Tatarların da akın ettiği Boğdan'da dolaşmaya başladı. Samuiloviç ve Ramadanovski, Çehrin'e kapanan Doroşenko'yu ele geçirmeyi başaramadılar[72]. Hristiyan ordusu, tüm fetihlerini 1674 yılının başlarında tekrar kaybetti. Sobieski, Boğdanlı Kantakuzen'den yardım talep etmek zorunda kaldı. 21 Mayıs'ta kral seçilip taç giydiğinde, yeni bir Türk-Leh savaşının kapıları tekrar açıldı.

Fazıl Ahmed Paşa, hiç vakit kaybetmeden yeni bir ordu oluşturarak, özellikle yeterli sayıda savaşa yatkın yeniçeri toplamak için elinden gelen herşeyi yapmıştı[73]. Anadolu'dan oldukça güçlü birlikler Babadağ'a gelmişti, hatta sayıları o kadar yüksekti ki, bir kısmının tekrar geri gönderilmesi düşünüldü. Ama sultan buna itiraz etti ve Fazıl Ahmed Paşa, bir kez daha "hain" ve "köpek" gibi hakaretlere maruz kalıp, cellada teslim edilmekle tehdit edildi[74].

2 Temmuz’da Türkler yine Tuna Nehri’ni geçtiler. Sultan’ın karargâhında bu sefer de birçok musahib, cariye ve Haseki Sultan ile Batı’daki Hristiyan dünyasının elçileri bulunuyordu: Fransa Kralı XIV. Louis’nin Lehistan’daki temsilcisi Marsilya Piskoposu ile bağlantı hâlinde olan Fransız elçiler; Alman temsilci Khindtsperg ve Hollanda’nın temsilcisi Collier. Kaplan Paşa’da burada idi ve Tatar Hanı yine Tatarları ile geldi.

Bu seferin iki amacı vardı ve her ikisine de ulaşıldı. Öncelikle Hotin ve Boğdan’da Suçava ve Neamt kaleleri geri kazanılacaktı. Bu hedefler yaz aylarında yerine getirildi. Kamaniçe’ye erzak temin edildi ve bölge halkı Kırklareli’ye gönderilip, yerlerine Bender, Kili ve Akkirman’dan 2 bin sipahi yerleştirildi[75]. Boğdanlı Kantakuzen, yeni iktidarına güven içinde başlayabilirdi. Sultan’ın isteğini yerine getiren ordu, Tutora’ya kadar geldi ve nihayet Temmuz ayının son günlerinde Yaş’a kadar ilerledi.

Savaşın bundan sonraki hedefi, Doroşenko’nun Turla Nehri kenarında tüm gücü ellerine geçiren düşmanları idi: Sirko, Hanenko, Samuiloviç, Ramadanovski ve bunların arkasında yer alan, korkmakta olan ve henüz açıkça ortaya çıkmama kurnazlığını gösteren Moskova’daki çarın gücü. Ağustos ayının başında IV. Mehmed, Boğdan sınırında Tatarlara karşı kurulan Soroka önlerinde idi. Türklerle savaştan başka bir şey istemeyen[76] yeni kralı Sobieski’nin elçisi Kariboski ile yapılan kısa bir görüşmeden sonra, diğer kıyıdaki Ladyszyn ve Uman kalelerine saldırı emri verildi. 4 Eylül’de Doroşenko, Kara Mustafa Paşa’nın yardımı ile kaleleri ele geçirdi[77].

IV. Mehmed, bunun üzerine geri döndü ve Aralık ayında Edirne’de ikinci kez zaferini kutladı[78]. Serhad boylarında sadece az sayıda bırakılan birlikler[79], kral olarak ilk kez savaşa giren Sobieski’nin Podolya’yı geri almasını engelleyemedi. Türklerin elinde sadece Kamaniçe kaldı. Sobieski, büyük bir direnişle karşılaşmadan Niemirov, Braslav ve Turla Nehri kenarında Timuş’un dul eşi Boğdan Prensesi Roksandra’ya ait Raşkov’u aldı. Petriceicu ve Konstantin Basarab, burada ülkelerine geri dönmek için fırsat bekliyorlardı[80].

IV. Mehmed, veliaht şehzâdenin sünnet düğünü ve kızı Hatice’nin ikinci vezir ile evliliği yüzünden yapılan merasimlerle meşgul olduğundan ve Fazıl Ahmed Paşa, patriklerin azli ve tayini, vs. gibi mevcut tüm araçları kullanarak gerekli parayı bulmak için İstanbul’da kalmak zorunda olduğundan, 1675 yılında yapılan seferin başına Serasker Şişman İbrahim

Paşa geçti. İbrahim Paşa bahar aylarında Babadağ'daki karargâhtan ayrıldı ve İsakçı Geçidi'nden geçerek, Bucak'a geldi (Temmuz)[81].

Halkı, sadrazamın her zamanki esirgeyici tutumundan yoksun kalan Zbaraz'ı ele geçirdi. Ancak Bar Kasabası'nın surları altında 2 bin Türk hayatını kaybetti. Livov'a saldırmak isteyince karşılarına çıkan Sobieski'ye yenildiler. Trebovla, yine başarı ile direnen kalelerden biri idi[82].

İbrahim Paşa, Eflak Prensi'ni azletti ve yerine Nikusios'un bir akrabası olan İstanbul'dan Rossetti'yi tahta çıkardı[83]. Boğdan, öylesine talan edilmişti ki, İbrahim Paşa geri döndükten sonra Leh ordusunu barındıracak durumda değildi. Ayrıca köylerde ve pazar yerlerinde veba kol geziyordu[84].

1676 yılında kuzeye sultanın bizzat başında bulunduğu herhangi bir sefer yapılmadı. Doroşenko, Osmanlıların yardımına artık gereksinim duymuyordu. Uman Kalesi'ndeki hadiselerden cesaret alarak ve İbrahim Paşa'nın gaddarlığından korkarak Rus Çarı'na başvurdu ve himayesini talep etti[85]. Sobieski ise Fransızların, Erdellilerin ve Romen prenslerinin arabuluculuğu ile barış sağlamak için yardım istedi. Mısır'da karışıklıklar baş göstermeye başladığından IV. Mehmed, IV. Murad'ın dünyanın diğer bölgelerindeki kahramanlıklarını tekrarlamaya karar verdi. İstanbul halkı, uzun bir süreden sonra sultanı Nisan ayında tekrar aralarında gördü[86].

Lehistan savaşının yönetimi, yaz aylarında Romen prensleri ile birleşerek Turla Nehri'ne doğru yol alan Vezir Şişman İbrahim Paşa'ya verildi[87]. Nehrin öte kıyısında bekleyen Lehler, Boğdanlılar tarafından inşa edilip, 2 bin Türk ile birlikte korunan bir köprüyü ateşe vermeyi başardılar. Şişman İbrahim Paşa'nın ölmesinden sonra komutayı devralan diğer İbrahim Paşa, köprüyü tekrar kurdurdu ve Jaszlowiec, Buçaç ve Haliç önlerine kadar geldi. Ordunun bir kısmı Mohilev'e kadar ilerledi.

Sobieski, 30 bin kişiden oluşan ordusu ile Zuravna yakınlarında bekliyordu. Turla Nehri kenarında kurulan karargâh bir tepe tarafından korunuyordu. Bu yüzden herhangi bir taarruzda bulunmak imkânsız olsa da, Lehler Ekim ayının sonlarına doğru erzak azlığından şikayet etmeye başladılar. Bu yüzden 27 Ekim'de 20 günlük bir kuşatmadan sonra barış sağlandı. Lehistan, açlık çeken Hristiyan ordusunun dağılmasını engellemek için Osmanlı'nın Podolya ve gelecekte tamamen Bâbıâli'ye bağlı olacak Ukrayna'dan feragat gibi şartlarını itirazsız kabul etmek zorunda kaldı. Fazıl Ahmed Paşa, bu habere o kadar sevindi ki, haberi getiren Boğdanlı bir

subaya 200 altın ödül verdi[88]. Tatar Hanı, bu barışın sağlanmasında yine arabuluculuk görevini üstlenmişti[89].

1677 yılının başlarında Varşova meclisi, Podolya temsilcisinin itirazlarına rağmen, bu anlaşmayı onayladı. Papa elçisi Modrzliwoski, Ocak ayında kralın mektuplarını İstanbul'a götürdü ve Johann Gninski ile Kulm Palatini Mihail Rzewuski, İstanbul'a doğru yola çıkıp[90], Ağustos ayında buraya vardılar[91]. IV. Mehmed, kırmızı kumaşlara bürünmüş ve altın yaldızlı baltalarıyla gezen Haydukları seyretmek isteyecek kadar meraklı idi. Bulunduğu yerin önünden geçerken, Haydukların gürültülü borazanları sustu ve gururla dalgalandırdıkları bayrakları mütevazı bir şekilde toplandı[92]. Kulm Palatini 11 Mayıs 1678 tarihinde İstanbul'dan ayrıldığında[93], yanında götürdüğü 6 Mart tarihli ahidnâmeler[94] ne Lipka Tatarlarının Turla sınırından uzaklaştırılmasını; ne ünlü birkaç esirin serbest bırakılmasını, ne de Galata'daki Kadınlar Kilisesi üzerindeki Leh himayesinin kabulünü öngörüyordu. Bâbıâli aksine Bar, Miedziboze ve Niemirov şehirlerinin teslim edilmesinde ısrar ediyordu[95]. IV. Mehmed'in Lehistan Kralı'na gönderdiği mektuplar da herhangi bir vasalına yazılmış gibi idi[96]. Kulm Palatini Mihail, sadrazamın yanında Kazaklara karşı yapılan sefere katılmak istemiyorsa, Osmanlı'nın şartlarını kabul etmek zorunda idi[97]. Palatinin elde ettiği sonuçlar, Lehlerin Lipkaların istedikleri zaman Ukrayna'nın iç kısımlarına yerleşmek üzere Polonya'dan ayrılabilmeleri; Kazakların egemenlik alanındaki Bialoczerkiev ve Povolosk'un gelirlerinin Lehlere kalması; 22 bin altın vergiden vazgeçilmesi ve Kamaniçe sakinlerinin şehre geri dönmelerine izin verilmesi ve emirlerine bir kilisenin verilmesi idi. Son iki şart Bar ve diğer şehirler için de sağlandı[98].

Sobieski, maruz kaldığı utanç ve iki eyaletin kaybı için intikam alma fırsatını ancak daha sonraları elde edebildi. Yeni Leh Kralı, elçileri daha 1678 yılının Nisan ayında Lublin'e gelen[99] çar ile yaptığı görüşmelere rağmen, Osmanlı sadrazamının ve seraskerin her yıl tekrarladığı saldırılarından artık rahat bir nefes alabilmekten oldukça memnundu.

YEDİNCİ BÖLÜM

KÖPRÜLÜ FAZIL AHMED PAŞA'NIN ÖLÜMÜ.

SİYASÎ MİRASI. SİYASÎ, ASKERİ VE MÂLÎ DURUM.

SADRAZAM KARA MUSTAFA PAŞA.br>KAZAKLARA VE RUS ÇARI’NA KARŞI SAVAŞLAR[*]

Fazıl Ahmed Paşa, henüz 42[*] yaşında olmasına rağmen, sara nöbetlerinden dolayı[1] daha Kandiye kuşatması sırasında yorgun ve hayatından bezmiş yaşlı bir adama benziyordu. Son zamanlarda ayrıca zamanın alışkanlığı olan sefahata dalmış, etrafına kadınlar toplayıp[2], Lehlerin sert içkilerini içmeye başlamıştı. Sonu yakın görünüyordu[3]. Uzun yıllar boyunca tek başına taşımak zorunda kaldığı yükler ve temelleri sarsılmaya başlamış büyük bir imparatorluk için duyduğu endişeler, babasının çelik gibi bedenine ve yenilmez inatçı ruhuna sahip olmayan vücudunu, zamanından önce çöktürmüştü.

IV. Mehmed, örneğin şarabı sevmemesine rağmen fazla içtiği zamanlarda olduğu gibi[4] herhangi bir kaprisli anında celladı çağırıp, çevresindekiler içinde devlet için en yararlı bu adamı cellada teslim etme hevesinden kısa bir süre sonra kurtulacak ve devletin sorumluluğunu yeteneğinin el verdiği oranda kendi omuzları üzerinde hissedecekti[5]. 1676 yılının sonbaharında Fazıl Ahmed Paşa, Silivri ve Çorlu arasında, talepkâr ve hiçbir zaman memnun olmayan efendisine eşlik ederek geldiği Ergene Köyü’nde ağır hasta yatıyordu. Kasım ayında burada henüz 45 yaşında – kimilerine göre ise 50 yaşın bile üzerinde – hayata gözlerini yumdu[6].

Fazıl Ahmed Paşa, ailesine sultanın her zamanki alışkanlıklarının aksine el koymadığı iki milyon altın değerinde bir miras bıraktı. Köprülü Mehmed Paşa’nın dul eşi olan annesi de hâlâ hayatta idi[7]. Ancak IV. Mehmed’e bıraktığı, ancak sultanın değil geliştirmesini, elde tutmasını bile bilemediği miras çok daha değerli idi.

Zamanın belki de en önemli komutanı Montecuccoli, Saint Gotthard’da mağlup ettiği Osmanlı ordusundan büyük bir takdirle bahsetmektedir ki, bu ordu baba oğul Köprülülerin bir eseri idi. İyi silahlanmış gerçek bir düşmana karşı savaşmaktan çok, entrikalar ve sürekli ayaklanmalar[8] yüzünden iktidara zor anlar yaşatan askerleri, sadece savaşta ve savaş için yaşayan ve Koca Sinan Paşa zamanındaki yeniçeriler ve sipahiler ile karşılaştırılamayacak çelik gibi birlikler hâline getirmişlerdi.

İstanbul’daki ve Anadolu’daki basit insanlar arasından toplanıp, orduya alınan, genelde evli olup, birçok işlerle uğraşan ve bazıları sadece

göstermelik olan, acemioğlanları ocaklarında[9] eğitim görmemiş; hediyeler dağıtarak artık savaşa gitmekten muaf bir emekli konumuna gelmeye çalışan[10] ve Macaristan ile Girit savaşlarında büyük kayıplar veren[11] 42 bin yeniçeri ve aralarından oluşturulan seymenler – toplam 176 ocak – artık Osmanlı ordusunun çekirdeğini oluşturmuyorlardı[12]. Bir süre önce başlarına bir ağa getirilen sipahioğlanları, artık imtiyazlı birlik kabul edilmiyorlardı[13]. İsyancı ruhları, Köprülü Mehmed Paşa'nın intikamcı ruhunu ortaya çıkarmıştı. Kibirleri ve yaptıkları soygunlar yüzünden İstanbul halkının nefret besledikleri bu birliklerin çoğu dağıtıldı ya da yok edildi. Her biri 12 bin akçe ulûfe alan sipahiler de artık zengin giysiler ve değerli atlar üzerinde değil, en fakir elbiseler içinde görünüyorlardı ve bir çadır ya da eşyaları için bir katır temin edebilmek için birkaçının bir araya gelmesi gerekiyordu[14]. Silahdarların, müteferrikaların ve ulûfecilerin sadece isimleri kalmıştı[15]. Sipahioglanları artık çadırlarda veya eşyaların başında nöbet tutuyorlardı. Timar sipahileri arasında 20-100 bin akçe arasında gelirle en zenginler olan zaimler[16] ve diğer timar sahipleri sipahileri sağlıyordu. Zaimler 4-20 arası sipahi getirirken, diğerleri 1-4 sipahi getiriyorlardı. 1670 yılında gerçekten de tam bir şövalye ruhuna sahip sipahilerin sayısı yaklaşık 80-90 bin arasında idi[17]. Ama bunların sadece 30-40 bin kadarı savaşlara katılabilecek durumda idi[18].

Avrupa'daki eyaletlerin bazıları, büyük sayıda serhad askeri sağlayamayacak kadar ıssızlaşmıştı ve Tımışvar Beylerbeyi'nin dışında kuzeydeki yeni savaşlara serhad boylarındaki beylerden hiçbiri katılmıyordu. Ayrıca Silistre, Babadağ ve Özi beyleri, eski önemlerini yitirmişler ve artık eskisi gibi tek bir uçbeyine bağlı değildiler[19]. Rumeli'de halklarının yiğitliği ve savaşa yeteneği ile kendilerini kanıtlamış birkaç eyalet, orduya takdir edilen güvenilir birlikler veriyordu: Slav kökenli beyleri hâlâ her fırsatta komşu bölgelere akınlar düzenleyen Bosna[20] ve Köprülüleri, halklarına özgü erdemlerin, sadakatin, fedakârlığın ve yiğitliğin birer simgesi gören Arnavutluk. Bunun dışında gerektiğinde Anadolu, Diyarbakır ve Karaman beylerbeylerinin yönetiminde Kürtler, Anadolu'nun gerçek Türkleri, Suriyeliler, hatta kimi zaman Afrika'dan bile gelen birlikler Avrupa'ya çekiliyordu[21]. Girit savaşı sırasında, aslında sadece kendi topraklarında hizmet vermek zorunda olan Mısır kuvvetleri, - Memlükler sayıları 12 komutan altında 20 bin kadardı – ve 80 bin kadar

timar sipahileri[22] önemli bir rol oynamışlardı ve Leh savaşına, yaptığı ihaneti affettirmeye çalışan Mısır Beylerbeyi Ahmed de katılmıştı[23].

Fazıl Ahmed Paşa, talan edilmiş ülkelerde erzak temini zor olduğu için aşırı büyüklükte ordulardan yana değildi. Sağı solu belli olmayan hükümdarı ona gerekli serbestliği sağlamış olsa idi, paşaların yanlarındaki büyük sayıda askerle hava atmak için getirdikleri birçok gereksiz unsurları ayıklamak isterdi. Paşalar, yasal olarak sadece gelirlerinin her 5 bin akçesi için bir asker sağlamak zorundaydılar[24]. Fazıl Ahmed Paşa ayrıca Anadolu sipahilerinin, tıpkı 1665 yılında Saint Gotthard Muharebesi'nden sonra olduğu gibi, Avrupa topraklarını kısa sürede terk etmeye meyilli olduklarını biliyordu[25]. Her zaman mantıklı davranan Fazıl Ahmed Paşa, askerlerin sayısından çok, Macaristan, Girit[26] ve Lehistan savaşlarında tecrübe edinen ve mümkün olduğunca esirgemeye çalıştığı emektar savaşçıların bilgisine, dayanıklılıklarına ve askerî özelliklerine değer veriyordu.

Uzun süren savaşlar neticesinde askerler sadece birkaç yıl sonra izin alabiliyor ve kısa bir süre sonra tekrar askere çağrılıyorlardı. Eskisinden farklı olarak, Girit'te ve Lehistan sınırlarında artık her an saldırmaya hazır sürekli bir karargâh bulunuyordu. Birlikler iyi besleniyordu, iyi giydiriliyordu ve iyi silahlarla donatılmışlardı. Her birinin mızrakları, kılıçları, tüfekleri, tabancaları, bozdoğanları ve yayları vardı[27]. Kullanılan demir, birinci sınıf kalitede idi ve Türklerin kullandığı baruta da birçok övgüler yağdırılmaktadır[28].

İstanbul'da Ayasofya yakınlarında bir kışlası olan 6 bin, hatta 1680 yılında 12 bin civarındaki cebeciler[29] ve 10 bin kadar topçuların[30] yanında daha büyük hareket özgürlüğüne sahip yeni birlikler oluşmuştu: Birliklerin arasında seçilen beşliler[31] ve akıncılarla aynı saflarda savaşan gönüllüler[32]. Sipahiler artık çoğunlukla beşliler denilen piyadelerden oluşuyorlardı ve çeşitli şehirlerde kışlaları vardı[33]. Özellikle Boşnaklar ve Arnavutlar olmak üzere, seçkin sipahileri, ağırlıklı olarak Anadolu'daki paşalar olmak üzere, emrinde atlı sekbanlar ve sarıcalar[34] barındıran paşaların etrafını sarıyordu[35]. Varlıkları sayesinde efendilerinin ayaklanma cesaretine kapılabileceklerini düşünen Köprülü Mehmed Paşa, bu muhafız kıtalarının kaldırılması için çaba göstermişti, ama başarılı olamadı[36]. Her eyalet, bu silahlı organizasyonda kendi bireyselliğini koruyabildiği ve kendi şanı için savaştığından, Osmanlı ordusu gitgide ilk sultanların zamanındaki orduya benzemeye başlamıştı[37]. Görkemli çadırları, orduyu gerçekte olduğundan

daha kalabalık gösteriyordu[38]. Sadrazamı ise nihayet hayatlarını vermeye razı Boşnak veya kırmızı giysiler içindeki Arnavut deliller koruyordu[39]. Sayıları 2 bin kadar olan delilerin saflarında Hristiyanlar da vardı.

Özellikle topçulara çok büyük değer veriliyordu: Leh elçi, 1677 yılında yapılan seferde altı büyük top ve 50 kadar küçük top saymıştı. Osmanlılar, çoğu zaman Hristiyanların toplarından daha iyi toplar kullanıyorlardı ya da topçuları daha iyi nişan alıyordu[40]. İstanbul ve Galata, Budin, Tımışvar, Osek (Essek), Belgrad, Banyaluka ve Şam'daki mühimmat depoları 100 bin kadar askeri rahatlıkla donatabilecek kapasitede idi. Gerekli metaller Anadolu'dan getiriliyordu ve Hollandalılar, İngilizler, hatta Fransızlar[41] ve İsveçliler tüccar olarak Türklere silahlar için gerekli metalleri temin etmekten çekinmiyorlardı. Belgrad'da ve muhtemelen Babadağ'da, tıpkı daha önce Kandiye'de olduğu gibi, ordunun ihtiyacını karşılayan dökümhaneler çalışıyordu[42]. Türkler, Girit savaşı sırasında yetenekli lağımcılara da sahip olduklarını göstermişlerdi. Bu lağımcılar[43] İngilizlerden ve Hollandalılardan eğitim alıyorlardı[44].

Ve nihayet Osmanlı Donanması, Venedik Donanması kadar güçlü olmasa da, Girit savaşında oldukça önemli başarılar kazanmıştı. Sınır nehirlerinde her zaman gerektiğinde kullanılmak üzere nakliye gemileri bulunduruluyordu[45]. Artık daha hafif kadırgalar inşa ediliyordu. 1676 yılında 59 kadırgadan oluşan deniz gücü[46], yine Köprülüler sayesinde yenilenmişti[47]: Takımadaların her birinde bir kadırga sağlamak zorunda olan beyler, kaybedileni kolayca yerine getirilebiliyorlardı. Bir tek Afrika kıtasındaki devşirmelerin cumhur idaresinin hüküm sürdüğü yerlerdeki Berberi toprakları, buradaki idarenin devletten uzaklaşmasıyla orantılı olarak, beklenenin altında gerçekleşiyordu[48]. Tatarlar ve Berberiler[49] mürettebatı gittikçe azalan donanma için yeterince köle sağlıyorlardı: Her yıl Kırım üzerinden 20 bin kadar Rus/Ukrayna'lı köle satılıyordu[50]. Bu şekilde elde edilen 500 kişi yetmediğinde, özel kişilerden her bir köle başına 6 bin akçe ödeyerek deniz seferi sırasında kullanılmak üzere köleler kiralanıyordu. Sahil boylarındaki köylerden toplanan askerlerin yanında, fakir halkın arasından gemiler için para ile leventler tutuluyordu. Bazı timarlı sipahiler ve 3 bin kadar paralı sipahiler, birkaçin yeniçeri ile birlikte gemilerde denizci olarak hizmet veriyordu[51]. Ancak Venedik ile barış yapıldıktan sonra, kadırgalar tersanelerde çürümeye terk edildi ve ancak 1679 yılındaki Kazak savaşı yeni bir donanma kurmak için vesile oldu[52].

Eski kadırgalar her yıl geleneksel olarak Karadeniz'e ve Akdeniz'e gönderiliyordu[53]. Ama korsanlar arasında bile korku saçamıyorlardı ve Maltalılar, korsanlar tarafından kış aylarında talan edilen adalara yaz aylarında akın düzenlemeyi planlayan[54] kaptan-ı derya ile açık denizde bir muharebeye girmeye hazırdılar[55]. 1681 yılında ünlü Fransız korsan Duquesne, Trablusluları Sakız Adası Limanı'nda top ateşine tuttu ve Osmanlı Amirali'ni Çanakkale Boğazı'na saldırı düzenlemekle tehdit etti. Osmanlı amirali korsan ve Berberiler arasında arabuluculuk yapmak zorunda kaldı. Sadrazam bunun üzerine Fransız elçi Guilleragues'i tutuklatsa da, kendini defalarca kanıtlamış bu araç[56], bu sefer başarılı olmadı. Hatta, Duquesne, 1682 yılının bahar aylarında İstanbul önlerine geldi[57].

Ordunun parası zamanında ödeniyordu. Savaş alanlarında olduğu zamanlarda vasal ülkelerin vergilerini sadrazam bizzat topluyordu ve kendi şahsına getirilen hediyeleri de askerlerinin ihtiyaçları için kullanıyordu[58].

Ordu içindeki moral o kadar yüksekti ki, başlarında sadrazamın ya da onun vekili olarak seraskerin bulunmasına gerek yoktu. Tatarların, Romenlerin ve birkaç Anadolu birliğinin dışında hiç kimse alışılageldik düzende – önde yeniçeriler ve saray muhafızları, sağda topçular, arkada timar sipahileri olmak üzere - kurulan ve her zaman temiz tutulan karargâhı terk etmeyi düşünmüyordu[59]. Hanya'da ateşkes yapıldığında, "bu haber o kadar disiplin içinde alındı ki, bu büyük kitlenin içinde subaylardan başka hiç kimsenin sesi duyulmuyordu[60]". Lehistan seferi sırasında Magni[61], Osmanlıların "Hristiyan manastırlarındaki keşişlerin sessizliğine" benzeyen "müeddeb sessizliğinden" bahseder. Yeniçeriler sadece bir kez, Tuna Nehri geçilirken sadrazama[62] ve sultana[63] karşı ayaklandılar. Savaş zamanlarında Divân toplanmıyor, bütün kararları sadrazam veriyordu[64]. Sadrazamın kendi emrinde 100 ağa, 300 hizmetli ve 3 bin muhafız bulunuyordu[65]. Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilen Kara Mustafa Paşa, her yıl bir milyon altın gelire sahipken, üç milyon harcayacaktı[66]. 1682 yılında etrafında kendi çıkarları için kullandığı 30 bin kişi barındırıyordu[67]! Dış ilişkileri de artık sultan değil, sadrazam bizzat yönetiyordu, zira Osmanlı Sultanı zamanını genelde elçilerin gelebildiği, ancak sürekli oturmalarına izin verilmediği Edirne'de geçiriyordu[68].

Güvenilir kaynaklardan biri olan Ricaut, karargâhta şarabın kesinlikle kullanılmadığını temin etmektedir. Emir verilmeden tek bir mermi bile atan

herkes, anında başını kaybedebileceğini biliyordu[69]. Fazıl Ahmed Paşa, verilen bir sözün tutulmamasına asla izin vermezdi. Kaptan-ı Derya bir seferinde Venedik temsilcisine "bir tek Allah vardır ve ağzından çıkan birtek söz vardır, o da Padişah'tır", demişti[70]. Saint Gotthard Muharebesi sırasında yeniçeriler sığındıkları evlerden çıkıp, af dilemektense canlı olarak yanmayı tercih etmişlerdi. Montecuccoli, yeniçerileri dişlerinde kılıçları ile insanüstü fedakârlıklarla surlara tırmanmaya çalışırken seyretmişti[71].

Askerleri meşgul etmek[72], sultanın şan hırsını tatmin etmek ve Osmanlı'nın itibarını artırmak için gerekli savaşların her seferinde Türkleri, onları başka bir inanca sahip olanların baskısından kurtaranlar olarak gören ya da Türk ordusuna erzak sağlamakla mükellef olan halkların yaşadığı bölgelerde yapılması zekice hesaplanmış bir fikirdi. Fazıl Ahmed Paşa, Girit köylülerine Osmanlı ordusuna temin ettikleri erzaklar için cimrice pazarlığa girmeden, gereken ücreti ödüyordu. Macaristan'daki köylülere, Alman ordusuna sağladıkları erzaklar için aynı şekilde tazminat bile ödemişti[73]. Kazak ve Lehistan seferleri sırasında savaş masraflarını Boğdan ve Eflak ödedi. Eflak, bu savaşlar sırasında yaptığı harcamalardan bir süre kendine gelemedi. Kış karargâhları da bu ülkelerin yakınlarına kuruluyordu, hatta bir zamanlar bizzat Boğdan içlerinde karargâh kurmuşlardı. Bunun sebebi sadece bahar aylarında savaşa daha kolay devam edebilmek veya başlatabilmek değil, daha düşük fiyatlara veya ücretsiz yeterli erzak temin edebilmekti.

Vasal ülkeler ayrıca yolların tamiri, köprülerin inşası ve kalelerin tahkimi için gerekli işçileri[74] ve doğrudan askerî destek sağlıyorlardı. Vasal prensler, büyük sayıda piyade ve süvari birlikleri bulundurmak zorundaydılar. 1672 yılında 8-10 bin civarında kırmızı giysiler içindeki Boğdanlı askerler ve sarı giysiler içinde Eflak askerleri savaşa önemli katkılarda bulunmuşlardı[75]. Daha Macaristan savaşı sırasında Tatarların yanında Romenler de düşman bölgelerinden geçiyorlardı. Mızraklar, kılıçlar ve yaylarla silahlanmış, ancak çok nadiren ateşli silahlar[76] taşıyan Romen birliği, hareketli ve hızlı atlar üzerinde çoğu zaman önemli hizmetlerde bulunuyordu. Kulm Palatini, 1678 yılında Yaş'da her biri çok iyi durumda 20 hafif süvari bölüğü, 6 seymen bölüğü ve 6 piyade bölüğü kaydetti[77]. Romen Boyarlar, paralarını kendileri ödedikleri birliklerle savaşa katılmak zorundaydılar[78]. Tatarlar ise her zaman el altındaydılar ve genelde Lehistan,

Kazaklar, Ruslar veya Almanlar üzerine gönderilen ordunun öncü birliklerini oluşturuyorlardı[79].

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökeceğine dair kehanetlerde bulunan birçok diplomatı şaşırtacak şekilde, Osmanlı orduları yeni eyaletler fethetmeyi başarmışlardı. Erdel, Osmanlı hakimiyetine girmişti; Romen ülkeleri hiçbir hanedanın taht üzerindeki haklarına bakılmaksızın, İstanbul'dan gönderilen prenslere teslim ediliyordu; Girit'in fethi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun adalardaki hükümdarlığı sınırlarını bulmuş ve sağlamlaştırılmıştı; Macaristan sınırı, genişletilmese de Almanların tüm çabalarına rağmen belirlenmişti ve Lehlerin elinden Podolya ve Ukrayna alınmıştı. Birçok insan fark etmese de Fazıl Ahmed Paşa, son fetihlerin artık yapılabilecek en son fetihler olduğunun ve ordunun mümkün olabilecek etki alanının son uç noktasına geldiğinin ve Hristiyan komşular üzerine yapılacak seferlerin hiçbir sonuç getirmeyeceğinin, aksine aldıkları mağlubiyetler ve verdikleri kayıplardan sonra Hristiyan hükümdarların ortak düşmanlarını durdurmak için ellerinden gelen herşeyi yapacaklarının bilincinde idi.

Bu büyük çabalardan sonra özellikle devletin imkânları neredeyse tamamen tükenmişti. Daha Girit savaşı sırasında Hazine'nin eski sikkeleri ve elçilerin getirdiği hediyeler eritilip, kullanılmıştı[80]. Fazıl Ahmed Paşa, 15 yıllık iktidarı sırasında Hazine'yi doldurmak için ne gerekiyorsa yapmıştı. Sayıları gittikçe azalan Hristiyan tebaa üzerinde ağır bir yük oluşturmaya başlayan[81] ve Bulgaristan'da kimi köylünün intikam yemini etmiş Hayduk olarak ormanlara, Anadolu'da ise korsan olarak denizlere[82] kaçmasına neden olan haracı yükseltmişti. Olağanüstü hediyeleri Hazine'ye irat kaydediyordu[83], idam edilen büyüklerin – ki sayıları Sultan IV. Mehmed tarafından gitgide artırılıyordu – ve paşalardan[84] bir çoğunun miraslarına el koyuyordu ve yeni atanan paşaları mümkün olduğunca sık değiştiriyordu[85]. Elçiler huzura sadece yüksek meblağda para vemeleri şartıyla kabul ediliyorlardı. Örneğin Fransız temsilci Guilleragues'ten Fazıl Ahmed Paşa zamanından sonra 65 bin Riyal istenmişti ve bu amaçla zindana bile atılmıştı[86]. Ahidnâmelerden gelir sağlıyordu; yabancı gemilere ve mallara el koyuyordu[87]; sultana gönderilen hediyeleri zorunlu olarak satıyordu[88]; büyük yangından sonra üzerine ev kurulmadığı için İstanbul'daki arsaları istimlak ediyordu; sikkelerin değerini düşürüyordu[89]; her seferinde daha yüksek meblağlar[90] – 12 bin altın tutarındaki haracın

dışında 50 bin , 60 bin, hatta 80 bin altın[91] - ödemek zorunda kalan patrikleri azl ediyor ve Sakız Adası ve Kudüs'teki Katolikler ve Ortodokslar arasındaki nefreti devletin çıkarları için gelire çeviriyordu[92]. Vasal ülkelerin vergileri çok yükselmişti: Türklerin Venedik ile yaptığı savaştan kazanç sağlayan Ragusa, her yıl 12.500 Macar Guldeni ödüyordu[93]; Erdel eskiden ödediği 6 bin altının yanı sıra 9 bin altın daha ödemek zorunda idi[94]. Boğdan sadece sultana 120 kese[95], sadrazama 10 kese ve kethüdaya, defterdara ve onun vekiline birer kese altın ödüyordu; Eflak, sultana 260 kese altın – Mateiu'ya kadar sadece 120[96] - ve kızlarağası gibi devletin ileri gelenlerine uygun hediyeler gönderiyordu. Ayrıca İstanbul'a bal, balmumu, donyağı, öküz derileri, kenevir elyafı ve kürkler gönderiyorlardı[97]. Her prens sadece üç yıllığına tahta çıkartılıyordu ve üç yıl tamamlandıktan sonra yeniden tayini için mükerrer ödeme yapmak zorunda kalıyordu: 150 kese altın sultana, 50 kese Valide Sultan'a, musahibe ve kızlarağasına 10'ar kese ve sadrazam ile diğerlerine bundan daha fazlasını[98]. Konstantin Şerban, atama onayı için oldukça yüksek bir meblağ ödemişti[99]. Radu Leon 1664 yılında Eflak tahtı için 800 kese altını gözden çıkarmıştı[100]. Ama tüm bu gelirler, sarayın hiç kimse tarafından engellenemeyen lüks düşkünlüğüne gidiyordu ve savaş ihtiyaçları için kullanılacak kaynaklar gitgide tükeniyordu[101]. Bu şartlar altında bir dahinin bile yapabileceği bir şey yoktu. Ve Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra devletin yönetimi, itici gücünün tamamını açgözlülüğünden ve kana susamışlığından[102] alan ve devlet adamı ve serasker olarak Fazıl Ahmed Paşa'nın eline su dökemeyen[103] Kara Mustafa Paşa gibi bir adamın eline geçti.

Kara Mustafa Paşa'ya sadece iki Köprülü'nün örneği değil, ruhsal dengesi bozuk bir sultanın[104] kaprisleri ile biraz olsun kısıtlanan sınırsız güce sahip sadrazamlıktan oluşan bir devlet sistemi miras kaldı. Sadrazam, "Divân başkanı, İstanbul'da sultanın vekili ve ordunun seraskeri idi". Atadığı diğer altı vezir, sadece mütevazı ücretlerini alıyorlardı ve devlet işlerinde söz sahibi değildiler. Sessiz saray memurları kabul ediliyorlardı ve bunun karşılığında konuşmaya ve faaliyete geçmeye yetkili meslektaşları gibi aniden makamdan alınma veya haksız bir ölüm fermânı ile karşılaşma tehdidi altında yaşamıyorlardı. Makamlarında hiç rahatsız edilmeden yaşlanabiliyorlardı. Makamlarının simgesi olarak sadece iki tuğ taşıyorlardı. Sultan'ın üç sorgucuna karşılık, sarığında iki sorguç bulunan sadrazamın önünde ise üç tuğ taşınıyordu[105]. Sadece çok önemli kararların alınacağı bir

Divân toplandığında vezirlerin hepsi, tıpkı yeniçeri ağası, kadıasker ve şeyhülislâm gibi, düşüncelerini söyleyebiliyorlardı[106]. IV. Mehmed artık Divân toplantılarına perdenin arkasından neredeyse hiç katılmıyordu[107].

Devletin en yüksek makamlı din adamı sayılan şeyhülislâm, artık eski önemine sahip değildi: Savaş zamanlarında kendisine yapılan başvuru artık sadrazamın kararı ile bire bir örtüşen boş bir formalite hâline gelmişti. Ulema sınıfı, yüzyılın başlarında çok büyük bir öneme sahipken, entrikalara ve ayaklanmalara katılmaları, kararsız tutumları ve düşüncelerini çoğu kez değiştirmeleri yüzünden önemini tamamen yitirmişti[108].

Fazıl Ahmed Paşa, Mekke'ye haca gitmeye zorlasa da[109], mühtediler arasında dinî konularda gittikçe büyüyen bir kayıtsızlık baş göstermişti: Namaz kılmaya ve oruç tutmaya devam eden[110], Vani Efendi'nin öğrencisi olan, namaz ve orucunu kaçırmayan IV. Mehmed, kendi adına hiçbir cami yaptırmadı. Yaptırılan son eserler dindar Kösem Valide Sultan'a aitti[111]. Rafızî fikirler, belirsiz batıl inançlar ve Hristiyan etkileri gittikçe daha fazla zemin buluyordu ve büyük Sultan IV. Murad'ın bile İslâm'ın sadece dıştan görünüşünü muhafaza eden gizli tarikatlardan birinin üyesi olduğu iddia ediliyordu[112]. Kara Mustafa Paşa ise ateist kabul ediliyordu[113].

Devletin en önemli unsurlarından biri olan reisülküttap – 1672 yılında bu makamda Portekiz asıllı bir mühtedi oturuyordu[114] - ve defterdar doğrudan sadrazama bağlıydı ve onun özel memurları gibi hareket ediyorlardı[115].

Akrabası olduğu iddia edilen[116] ve Fazıl Ahmed Paşa'nın kız kardeşi ile evli olan[117], 1620 civarı doğumlu[118] eski Silistre Beylerbeyi[119] Kara Mustafa Paşa, Köprülülerin gölgesinde itibar kazanmıştı. Yürüttüğü siyaset, itibarlı seleflerinin siyasetine uygun olmalı idi[120]. Bu siyaset, tek bir sözcükle özetlenebilirdi: Savaş. İçteki huzur için savaş, sultanın isteği üzerine savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını artırmak için savaş, herkese karşı savaş. İşte bu, eşsiz insan Köprülü Mehmed Paşa'nın devlete bıraktığı mirastı[121].

Bâbıâli, Kazaklara müdahale etmeye devam etmek istiyorsa, bu, Ruslara karşı savaş anlamına gelecekti. Osmanlılarda böyle düşmanlar hiçbir zaman istenmezdi, zira Rus Çarı'nın 150 bin süvari ile savaşa girebileceğini ve Kalmuklar ile Azak'ı tehdit edebileceğini düşünüyorlardı[122]. Ayrıca Ortodoks tebaanın uzun zamandan beri gizlice "kuzeydeki sarışın ırkın" ve "hanlarının[123]" onları kurtarmak için savaş açmasını umduklarını, hatta

Ortodoks haçını tekrar Ayasofya'ya dikmelerini ve Hristiyan hükümdar olarak kâfirlerin elindeki İstanbul'u kurtarmalarını beklediklerini biliyorlardı[124]. Her yabancı elçi, her bilgin gezgin bundan bahsediyor ve bunu yazıyordu. 1658 yılında Venedik, çara Doğudaki dindaşlarını kurtarmak için hazırlıklar yapmasını tavsiye etti[125].

Rum halkın haklarının büyük savunucusu Kiril Lukaris, çardan bağışlar alıyordu ve odasında, Türklerin de merakla seyrettikleri resmi ile Moskova Patriği'nin resmi asılı idi[126]. 1651 yılında Rumlar ile gittikçe büyüyen Rus gücü arasında ilişkilerden bahsediliyordu. Kudüs Patriği de Rus Çarı'nın Moskova'daki sarayını ziyaret etti[127]. Çar Mihail ve Patrik Nikon arasında 1664-1666 yılları arasında süregelen uzun ve amansız kavgaların yatıştırılmasında İskenderiye, Antakya ve İstanbul Patriklerinin önemli bir payı vardı, ki bu Bâbıâli'nin hiç hoşuna gitmemişti[128]. Bu konu ile ilgili olarak ve para bağışlarını almak için gerek Athanasieus Patellaros (1653), gerekse Paisios Ligarides Moskova'ya gittiler. Meletios Sirigos, Moskova Patriği için ayinler hakkında bir kitap yazdı (1649)[129]. 1657 yılında, Rumların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en üst dinî temsilcisi olarak Yanya Patriği Partenios, haince çarın Bizans İmparatoru olarak taç giymesi için planlar hazırlamış olmakla suçlandı ve 31 Mart'ta idam edildi[130]. Cesedi denize atıldı[131]. Bâbıâli'ye bu yanlış bilgiyi veren Tatar Hanı, Romen prenslerini de suç ortakları olarak göstermişti. Eflak Prensi "Cesur" Mihail daha 1600 yılında Moskovalı işgalci Boris Gudunov ile ilişki kurmuştu, ama kararlaştırılan ittifak Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesini değil, Lehistan'ın bölünmesini hedef alıyordu. Vasile Lupu, daha sonra Türkler ile Ruslar arasında arabuluculuk yapacaktı.

1654 yılında bir ittifak antlaşması yapmak üzere Kazak elçiler ile birlikte Eflak Prensi Mateiu'nun ve yeni Boğdan Prensi Görge Stefan'ın sarayına Moskova elçileri de geldi. Yaşlı Eflak Prensi, güzel sözler ve vaatlerle gözlerini boyamalarına izin vermedi ve onları huzuruna kabul bile etmek istemedi. Boğdan Prensi ise aksine metropoliti Gedeon aracılığıyla kendisine vergi istemeden yardım vaadinde bulunan ve Tuna'nın alt kısımlarında daha sonra Stefan Petriceicu tarafından da talep edilecek Boğdan kalelerini vaat eden[132] Moskova ile görüşmeler yaptı. Çar Aleksis'in Kremlin Sarayı'ndaki San Jan Kilisesi'nde törenle sözünü tutacağına dair yemin etmişti[133]. Ziyaretlerine şüphe çekmeyen bir gerekçe

gösterebilmek için Boğdan elçileri dönerken yanlarında 29 Haziran 1656 tarihinde Ruslar ile yapılan bir anlaşma getirdiler[134].

Osmanlılar, Turla Nehri kenarında sefere çıktıkları sırada, ülkesinden kovulan Leh dostu Stefan Petriceicu ve Boğdan'ı ele geçirmek için[135] Kazaklardan daha önce de yararlanan eski Eflak Prensi Konstantin, Atoslu keşiş Teodor aracılığıyla ülkeleri ve Ukrayna için himaye talep etmek üzere Çar Aleksius'a ulaştılar: 1674 yılının Mart ayında, Doroşenko Rusların Çerkaski, Kaniev ve Korçin'e yerleştiklerini bildirirken[136], Romen kaçaklara Georg Ramadanovski ve Johann Samoiloviç, Prens Hovanski'nin askerleri ile birlikte Doroşenko'nun, Türklerin ve Tatarların üzerine yürüyeceklerine ve Çar Aleksis'in Lehistan Kralı'na daha önce bağlılık yemini etmedikleri takdirde her iki prense de sığınma hakkı tanıyacağına dair söz verildi. Ayrıca resmî bir anlaşmanın da yapılabileceği bildirildi[137]. Aynı dönemde Boğdan'daki kiliselere büyük miktarlarda bağışlar yapıldı ve Rus keşişler Görge Stefan ve Petriceicu'nun ülkelerini dolaşırken, Macar asilzâdeleri tarafından desteklenen Kalvinizmin her yeri kırıp geçirdiği Erdel'den gelen Romen metropolitler, acı ve üzüntülerine teselli bulmak için Rus Çarı'na geliyorlardı.

Zindanlardan kurtarılan Metropolit İorest ve birkaç yıl sonra (1662) Sava Brankoviç de aynı yolu tuttular. Sava Brankoviç'in kurnaz bir elçi ve korkusuz bir hayalci olan kardeşi Georg, eski Sırp despotlarının mirasçısı olarak ortaya çıkarak, Sırbistan ve Dalmaçya (İlirya)'yı Türkler tarafından haksız yere işgal edilen mülkü olarak geri istemişti[138]. Georg, 1673 yılında Edirne'de kalıyordu. Burada, "Hristiyanları her yerde yok etmeye çalışan canavara" beslediği nefretten dolayı, çara değil de Batı'daki Alman Kayser'e, kısa bir süre sonra hizmetine gireceğine ve savaş çıkması hâlinde Sırpları kendi bayrağı altında toplayacağına söz verdi, zira "onlar Belgrad dolaylarında atalarının hüküm sürdüğünü biliyorlardı[139]". Ayrıca Boğdanlıları, Eflakları ve Erdel'deki Katolikler ile Sava yönetimindeki Romenleri de kaysere tâbi edebileceğini umuyordu. Ruslara hangi sözleri verdiği bugüne kadar bilinmemektedir, ama fetih planlarını yaparken, çarın yardımını unutmadığı kesindir.

Bâbıâli, daha 1655 yılında bu planlardan dolayı tehdit altında olan Lehistan sayesinde bu gizli planlardan haberdar oldu. Lehistan Kralı'nın bir elçisi, çarın "Rumları Türklerin baskısından kurtarmak ve Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmak istediğini" ve bu amaçla sürekli olarak

Papazların ve temsilcilerin gidip geldiğini açıkça ortaya attı[140]. 1656 yılında Rusların serhad boylarındaki vasal prensleri Bâbıâli'ye karşı ayaklandırma niyeti Viyana'da da duyuldu[141]. Sonraki yıl içinde Batıdan gelen elçiler Lehistan'da çarın "Yunanistan'ı kurtarmaya" dair "büyük planından"[142] bahsettiklerinde, II. Rakoçi İstanbul'a, kuzeydeki savaşta kendisinin hiçbir müdahalesi olmadan, çarın emrindeki dört patrik aracılığıyla Hristiyan reayaları kazanmaya, Doğudaki Hristiyanlığı kurtarmaya ve Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmaya çalıştığını bildirdi[143]. Daha sonraları da en azından Türk-Rus savaşını engellemeye yarayan bu gibi diplomatik açıklamalar sıkça görüldü[144].

Ruslar, 1677 yılında Kiev ve Kaniev'i, yapılan bir anlaşmaya istinaden Lehlere bıraktıktan sonra[145], Kara Mustafa Paşa duyulan tüm endişelere rağmen, çara karşı da sadık olmayan Kazaklara silah zoru ile yeniden boyun eğdirme teşebbüsünde bulundu. 3 Mart'ta, eskiden keşiş olup, yedi yılını Yedikule zindanlarında geçiren[146] Georg ya da Yuri Chmielnitzki'ye ihanetinden dolayı Doroşenko'nun elinden alınan Ukrayna teslim edildi[147]. Temmuz ayında[148] Yuri'yi tahta çıkarmak için Bender karargâhında Romen prenslerin de aralarında bulunduğu 40 bin Türk hazır bulunuyordu. 12 Ağustos'ta ordu Çehrin Kalesi önüne geldi. Kazaklar kaleyi büyük bir direnişle savunuyorlardı ve Türklerin üzerine arı kovanları atıyorlardı. Bosna Beylerbeyi, Özi Nehri kenarında Romen ve Tatar birlikleri ile Kazaklara yenildi ve Tatar Hanı'nın oğlu savaş alanında hayatını kaybetti. Türkler, 7 Eylül'de geri döndüler. Kazaklar Turla Nehri'ne kadar onları takip ettiler[149].

Bu başarısızlık Bâbıâli'de öyle büyük bir acı ile karşılandı ki, Serasker İbrahim Paşa zindana atıldı ve hanın azline kesin gözü ile bakılıyordu. Sultan IV. Mehmed, ilk kez özel hazinesinden savaş için para sağlamak zorunda kaldı. Bu arada yine Edirne'ye gitti, ama birkaç gün sonra, Ekim ayında tekrar başkente döndü[150].

1678 yılının Mart ayında Rus elçi Davidoviç İstanbul'a geldi ve efendisi adına Ukrayna'nın tamamını ve Azak'ı isteme cüretinden bulundu[151]. Sadrazam, sultana getirdiği mektupları elinden aldıktan sonra huzura kabulü reddedildi ve Yortu Bayramı'nda Patrikhanenin Kilisesi'ni ziyaret etmesine izin verilmedi[152].

Ordu[153], 30 Nisan'da başında kutsal sancağı açan sultan ve sadrazam olmak üzere, yola çıkmaya hazırdı. 2 Haziran'da Tatar Pazarcık'a gelindi.

Sultan IV. Mehmed Silistre’de kaldı ve hayatına her zamanki gibi devam etti. Kara Mustafa Paşa, yanında yeniçeri ağası, bostancıbaşı, Rumeli Beylerbeyi ve Silistre Beylerbeyi olmak üzere, yürüyüşe devem etti ve Romen, Tatar ve Kazak birliklerini de yanına aldı[154]. 20 Temmuz’da, Yuri’nin[155] ve Tatar Hanı’nın da orduya katılmasından sonra Çehrin’in ikinci kuşatması başlatıldı[156].

Bu seferki kuşatma daha kısa sürdü ve 25 Ağustos’ta, açık alanda karargâh kuran[157] Ramadanovski’nin emrindeki 9 bin Kazak ve 6 bin Rus’un Kaplan Paşa’ya[158] karşı elde ettikleri zaferi, içki içerek kutlarken sona erdi. Başka kaynaklara göre ise üç mayın surlara büyük bir gedik açmıştı[159]. Sadrazam Kara Mustafa Paşa her zamanki gibi müdafaa kıtalarını ve halkı kılıçtan geçirdi[160]. Kale ateşe verildi ve 2 bin Türk bir mayının patlaması ile hayatını kaybetti. Türklerin Rusların karargâhına yaptıkları saldırılar sonuç getirmedi, ama Hristiyanlar da 26 Ağustos’ta Türklere saldırmaya çalıştıklarında onlara yenildiler[161].

23 gün sonra nihayet geri dönme emri verildi. Kara Mustafa Paşa, Uman ve Soroka üzerinden şiddetli yağmur altında İsakçı’ya geri döndü, ancak yolda birçok top kaybetti ve Çehrin Kalesi’ni tekrar kurmaya girişen Kazaklar tarafından taciz edildi. Sultan’a her gün 1.000 altın vermek zorunda olan[162] açgözlü Kara Mustafa Paşa, para bulabilmek için Romen prenslerini değiştirdi: Boğdan, Duka’ya verildi ve Edirne’de, Şeytanoğlu’nun torunu olan babası Konstantin, Radu Şerban’ın kızlarından biri ile evlenmesinden sonra Eflak’taki en zengin mülk sahiplerinden biri olan Şerban adındaki bir Kantakuzen, Eflak tahtına getirildi[163]. Sadrazam, 21 Kasım’da Edirne’de zaferini kutladı[164].

1679 yılında ne Sultan IV. Mehmed, ne Sadrazam Kara Mustafa Paşa yeni bir sefer düzenlemediler. IV. Mehmed Mart ayında; sadrazam Nisan ayında İstanbul’a geldiler. Deniz tuzu temin etmelerini engellemek için[165] Rusların yeni elçisinin tüm teklifleri geri çevrildi, ama kaptan-ı derya[166] 36 kadırga ile savaşı tek başına yürütmek zorunda kalacaktı. Kara Mehmed Paşa, Kaplan Paşa ve Romen prensler, mimarbaşının tavsiyelerine uygun olarak, Kazak akınlarına karşı Çehrin Kalesi’nden dört günlük yürüyüş mesafesinde Doğankale’yi kurdurmak üzere Özi Nehri’ne geldiler[167]. Skiro’nun saldırıları bu arada başarı ile geri püskürtüldü[168].

Lehistan Kralı Sobieski, Haziran ayında Zuravna Antlaşması’nı onaylamıştı. Rus Çarı ile 11 Şubat 1681 tarihinde, Bâbıâli’ye Rus elçileri

gönderen Duka'nın ve Tatar Hanı'nın arabuluculuğuyla[169] Radzin'de Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan anlaşma ise ancak Mart ayında onaylandı. Bâbıâli ilk kez Ruslara Kudüs'teki Ortodoks Kilisesi'ni himaye etme hakkını tanıyordu ve Kiev ile beş kale veriyordu. Özi ve Aksu (Bug) nehirleri arasında başka kaleler kurulmayacaktı, Tatarların davranışları için teminat verildi ve çar unvanı kabul edildi[170]. Ukrayna, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti sıfatı ile son Chmielnitzki'nin [Yuri] elinden alındı ve Haziran ayında İstanbul'da yeni bir tuğ ile ödüllendirilen Boğdanlı Duka'ya teslim edildi[171].

Ukrayna meselesi ancak Türklere karşı yapılan genel bir Haçlı Seferi sırasında tekrar ortaya atılacaktı, zira Ukrayna, Osmanlı'nın doğudaki sınırı ve Turla ile Özi arasında Lehistan'ın kaybettiği, ancak Moskova'nın almayı başaramadığı eyaletler anlamına geliyordu. Osmanlılar, Radzin barışı ile Ukrayna'yı çardan kurtarmış olsalar da, bunun karşılığında Lehistan elçisinin daha 1678 yılında kuşatılmasını tavsiye ettiği[172] ve Ramadanovski'nin gerçekten de gerçekleşeceğinden endişe ettiği[173] Kiev, Ruslara verilmiş ve böylece serhad boylarında huzursuz Romenlerin yaşadığı eyaletlere giden yol açılmış oldu. Rusların, gerileme dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu ile yapacağı uzun, ısrarlı ve nihayet başarılı savaşların özü burada yatıyordu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ MACARİSTAN SAVAŞI. VİYANA KUŞATMASI.

MACARİSTAN’IN ALMANLAR TARAFINDAN FETHİ[*]

Bazı çevrelerde Türklerin dikkatini artık Malta’ya ya da Sicilya ve Sardunya’ya çevireceği söyleniyordu[1]. IV. Mehmed ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Hollandalıların hediyesi olan haritalar üzerinde tercüman Mavrokordato’nun açıklamaları sayesinde Ankona ve Apulya’nın yerini tespit etmeye çalışıyorlardı[2]. Barış sağlandıktan sonra sultanın teveccühüne tekrar nail olan Venedikliler ise Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın dikkatini Korfu ve Klis’e vermesine rağmen[3], Takımadalarda ve İyonyen Denizi’nde ellerinde kalan adalar ve Dalmaçya için endişe duymuyorlardı[4]. Venedik Balyosları esirlere dair anlaşmazlıkları ve hiç yoktan yaratılan diğer konuları mütevazı bir şekilde karşılıyorlardı: 1680 yılında Venedik böyle bir meseleyi kapatmak için 75 kese altın ödedi[5].

Vasvar Barışı ile sona erdirilen savaş boyunca Macarlar, özellikle de Kalvinistler ve huzursuz asilzâde sınıfının üyeleri, ancak bunların yanında köylüler ve şehir sakinleri[6] de Osmanlıları, nefret besledikleri Almanlardan ve kayser ordularında bulunan diğer milletlerden oluşan paralı askerlerden kurtarıcıları olarak görmüşlerdi. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’nın mağlubiyeti, ağır ve beklenmedik bir darbe olmuştu ve düşmanlıkların kesilmesi ulusal bir felaket olarak görülüyordu. Kısa bir süre sonra, planlanan bir ayaklanma için birlikler toplanırken, Macaristan’daki Malcontentilerin[*] liderleri Franz Vesselenyi, Peter ve Nikolas Zrinyi, Franz Nadasdy ve Kristof Frangepani, tıpkı yarım yüzyıl önce Bohemya ve Moravya asilzâdeleri gibi Bâbıâli’ye silahlı yardım için başvurdular[7]. Erdel Prensi Apafi, kapu kethüdaları aracılığı ile bu konuda arabuluculuk yaptı. 1667 yılında Peter İnczedy, sağlanacak destek hakkında görüşmeler yapmak üzere Girit karargâhına geldi[8]. İlk görevi olarak Kandiye’nin fethini gören Fazıl Ahmed Paşa, böyle baştan çıkarıcı tekliflerin etkisinde kalacak bir adam değildi. Sadrazamın tekliflerini kabul etmediği komplo liderleri, 1671 yılında idam edildi. 1672 yılında huzursuz Macarların yeni arzları yine kesin bir biçimde geri çevrildi[9]. O dönemlerde Türkler kuzeydeki savaşla yeterince meşguldüler[10]. 1677 yılında Bâbıâli asilere destek vermeyeceğini açıkladı[11]. Almanların, kızı asi Teleki ile evli olan Apafi’ye, Budin Beylerbeyi’ne ve Romenlere ilişkin şikayetleri 1678 yılında da devam etti[12].

Fransa, uzun zamandan beri diplomasinin tüm araçlarını kullanarak, Osmanlı'yı Lehistan ve çar ile barıştırıp, Almanlara karşı savaşa teşvik etmeye çalışıyordu. Kral seçimi sırasında Marsilya Piskoposu'nun temsilcisi Sauvan, Lehistan'da faaliyet gösteriyordu ve İstanbul'a da geldi[13]. Ancak Fazıl Ahmed Paşa, Saint Gotthard mağlubiyetini henüz unutmamıştı ve halefi Kara Mustafa Paşa da Fransa Kralı'na olumlu yaklaşmıyordu[14]. Defterdarı ise Fransız bir mühtedi idi[15]. Sınır boylarında bitmek bilmeyen akınlar ve Macaristan'da yönetimden memnun olmayanların getirdikleri teklifler[16], Batıya yapılacak yeni bir sefer için her zaman iyi bir gerekçe sağlıyordu.

Tüm kararlar tamamen Kara Mustafa Paşa'ya bağlı idi. IV. Mehmed, zengin bir adam olarak kendi hayatını yaşamayı ve zamanını birkaç tavşanı avlamak için kimi zaman 40 bin kişinin görev yaptığı büyük av partileri, zevk için seyahatler, çingene asıllı musahibi ile sohbetler, cariyeleri ile zevkli anlar ve Haseki Sultan, zeki Şehzâde Mustafa, ikinci oğlu ve Kara Mustafa Paşa ve musahib Damat Mustafa Paşa[17] ile nişanlı Ayşe ve Hatice Sultanlar ile huzurlu aile hayatı arasında geçirmeyi tercih ettiği için asıl güç Kara Mustafa Paşa'nın elinde idi[18]. Lehistan'a savaş açmak için can atıyordu ve Almanlara savaş açmak yine onun zamanında gerçekleşecekti[19]. Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden hemen sonra Venedik Balyosu yeni bir Macaristan savaşı kehanetinde bulunmuştu[20]. 1684 yılında 20 yıllık barış sona erdi[21].

Bu savaşın asıl bir amacı yoktu aslında. Nedeni Köprülüler'in getirdikleri alışkanlıktı. Buna göre "avamı gölgeler ve dumanla beslemek[22]" için her yıl bir ordu savaşa çıkacak ve sonbahar veya kış aylarında görkemli merasimler düzenlemelerini sağlamak ve sultana büyük bir zaferin, yeni kazanılan bir eyaletin hayalini yaşatmak için bir kale, bir şehir alınacaktı – ki Osmanlı İmparatorluğu doğal sınırlarına ulaştığı için önemli bir yer de olması gerekmiyordu.

II. Georg Rakoçi'nin oğlu Franz Rakoçi'nin dul eşi ile evlenmeyi planlayan İmre Tökeli'nin ayaklanması, özellikle Macar halkının ve Avusturya hanedanının tarihini ilgilendirmektedir. Türkler ise İmre Tökeli'yi baştan beri olumlu bir şekilde destekliyorlardı[23]. Genç asi liderin emrindeki süvari birliklerin Torna, Kremnitz ve Neusohl'u ele geçirmesi, İstanbul'da Osmanlı'nın kendi zaferiymiş gibi sevinç yarattı. Tökeli'nin 1677 yılında İstanbul'a gelen temsilcisi büyük bir onurla karşılandı. Yanoş

Kotofeanul ve Georghita Ciudin'in emrindeki Romen birlikleri Bâbıâli'nin kesin emri ile tekrar canlanan ulusal Macaristan'ın bayrağı altında savaşıyorlardı[24]. 1682 yılında İstanbul'a gönderilen Albert von Caprara, ateşkesin uzatılmasını sağlamak[25] için diplomasının tüm araçlarını kullanıyordu, ama boşuna: Osmanlılar, özellikle Leopoldstadt olmak üzere, yeni kurulan kalelerin yıkılmasını; Uyvar yakınlarındaki köylere ilişkin haracın ödenmesini ve kaçak esirler için tazminat istiyorlardı. Alman temsilci ise bu teklifleri geri çevirmesi gerektiğini düşünüyordu[26]. 1681 yılında İmre Tökeli, Szathmar'ı kuşatma altına almak için Eğri Kalesi'nde Romenlerden ve Tatarlardan gelecek yardımı bekliyordu[27]. Birkaç ay sonra, tıpkı Kosice, Eperies ve Leutschau gibi Szathmar'ı da ele geçirmişti.

1682 yılında Macaristandaki Türkler Budin Beylerbeyi'nin komutasında Fülek'e saldırarak, kaleyi ele geçirdiler. Temmuz ayında, Macaristan'da yıllık 40 bin taler vergi verecek[28] bir vasal prens olarak İmre Tökeli ile bir anlaşma yapıldı ve Eylül ayının ortasında Fülek'te "Sultanın kölerinin" krallığı tanındı.

Ağustos ayının sonunda, Ladislas Csaky'nin İstanbul'da Eflak Prensi Şerban Kantakuzen'in desteği ile Erdel tahtını ele geçirmek için arkasından entrikalar çevirdiği[29] Apafi, Fülek yakınlarındaki Pasko'ya geldi[30]. Erdel'de artık herkes, yapılan seferin "Macarları eski özgürlüklerine kazandırmak için[31]" yapıldığını biliyordu. Apafi de Fülek'teki merasimlere katıldı.

Savaş, bir sonraki bahar için ilan edilmişti[32] ve özellikle Ekim ayında sarayın Edirne'ye taşınması gibi hazırlıklar, Sultan IV. Mehmed'in ordunun başına bizzat geçmeyi düşündüğünü gösteriyordu[33]. O, Kanuni Sultan Süleyman zamanlarının anısına Viyana'yı bizzat fethedebileceğini umuyordu[34]. Fransız temsilciler, "Macaristan'ın da kucağına düşeceğini" temin etmişlerdi[35].

Daha 1683 yılının Ocak ayında resmi savaş ilanı yapılmadan[36] Edirne Ovası'na tuğlar dikildi[37] ve kısa bir süre sonra Afrika ve Basra'dan eyaletlerin birlikleri geldi[38]. Mart ayında kapıkulları yola çıktı. 1 Nisan'da yürüyüş başladı, ama daha ilk durakta 10 günlük bir gecikme söz konusu idi. Ordu Filibe'ye geldiğinde Musahib Damat Mustafa Paşa ve Kara İbrahim Paşa komutasında bir öncü birlik oluşturuldu. Filibe'de ayrıca "Macaristan ülkesinin elçileri olan Macar Kralı, asilzâdeleri ve ordusunun[39]" kabul merasimi yapıldı. Birlikler 23 Nisan'da Belgrad'a

vardılar. Macarlar burada vergi karşılığında 5 bin altın getirdiler ve Macar Kralı, tıpkı bir zamanlar Zapolya'nın Kanuni Sultan Süleyman huzuruna çağrılması gibi, Sultan IV. Mehmed'in huzuruna davet edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinden gelen paşalar, alay merasimlerine katıldılar. 13 Mayıs'ta Kara Mustafa Paşa serasker olarak kutsal sancağı teslim aldı. Sultan IV. Mehmed, kesin gözü ile bakılan zafer bildirilene kadar[40] yine büyük av partilerine katılmak üzere[41] Belgrad'ta kaldı. 31 Mart'ta Lehistan Kralı ile anlaşmaya varan kayser[42], Caprara'yı geri çağırdıktan sonra[43] - sadrazam onu yanında getirmişti – ordu 23 Mayıs'ta Osek üzerine yürüdü[44].

Mükemmel bir disiplin altında[45] Osmanlı ordusu Yanıkkale'ye doğru ilerledi. 10 Haziran'da Tökeli, etrafında 500 kişi ile birlikte merasimler altında karargâha girdi. Yeni Macaristan'ın bayrakları dalgalanıyordu ve borazanlar Macar marşları çalıyordu[46]. Kral İmre Tökeli, bir iskemlede oturma onuruna erişti. Ama Serasker Kara Mustafa Paşa'nın birkaç kez eteğini öpmek zorunda kaldı[47]. Kara Mustafa Paşa aynı zamanda tüm Macarları Tökeli'nin bayrağı altında birleşmeye çağıran yazılar gönderdi[48].

Kısa bir süre sonra daha önceki mağlubiyet ve Kral Layoş'un ölümü için intikam zamanının geleceğini bilmeden, Mohaç Ovası'ndan yine bir Türk ordusu geçiyordu. Haziran ayında Eflak Kantakuzen 4 bin kişilik iyi donanmış birliklerle ve Boğdan Prensi Duka 2 bin kişi ile büyük orduya katıldılar[49]. Boğdan ve Erdel'den geçen Tatar Hanı da İstolni Belgrad karargâhına geldi[50]. Birkaç gün sonra Murad Giray Han'ın Leitha Nehri kenarındaki Petronel'de bulunan savaşçıları Lotringenli Karl'ın askerleri ile muharebeye tutuştular ve düşmanı mağlup ettiler.

Haziran ayının başında, Estergon'a saldırma planından vazgeçildikten sonra[51], Montecuccoli'nin Osmanlı'nın sürekli olarak iç kısımlarda konuşlandırılan birliklerden oluşan savaş organizasyonunu taklit etmelerini boş yere tavsiye ettiği[52] Hristiyanlar, düşmanla hiçbir yerde çatışmaya girmeden kuşatmayı düşündükleri Uyvar'a doğru ilerlediler. Ama Alman ordusunun karargâhı kısa bir süre sonra Komorn yakınlarındaki bir adaya taşındı[53]. Hamilerinin işlerine çok fazla müdahale edeceklerinden endişe eden Tökeli'nin uyarılarına rağmen, Hersekliler Tata'yı ve Eğri Kalesi'nin müdafaa kıtaları Şam sipahilerinin yardımı ile Vesprim ve Papa kalelerini işgal ettiler. Almanlar, uzun süre direnecek durumda değildiler. Yanıkkale saldırıya uğramasa da, Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa ve Silistre Beylerbeyi Mustafa Paşa, Yanıkkale'yi kuşatma altına almak için burada

kaldılar[54]. Osmanlılar, Yanıkkale önlerinde ayrıca Alman ordusu ile birkaç günlüğüne karşı karşıya gelmişti.

5 Temmuz'da Estergon "kalesi ve şehri aynı anda" ateşler içinde yanıyordu. Mavrokordato, Almanların hareketlerine ilişkin fazla ayrıntılara girmek istemeden, Uyvar'ın da aynı akıbete uğradığını yazar. Kara Mustafa Paşa, Bratislava'ya uğramadan 13 Temmuz'da bir tepeden seyrettiği Viyana önlerine geldi[55]. Baş tercüman Aleksander Mavrokordato, aynı gün anılarında: "Şehir güçlü, ama savunucuları zayıf görünüyordu", diye yazmıştır[56]. Kuşatmanın bir felaketle sonuçlanabileceği endişesi ile İmparator Leopold'un 7 Temmuz'da terk ettiği[57] Viyana derhal 300 top ile ateşe tutulmaya başlandı.

Viyana'nın savunmasını üstlenen Starhemberg Kontu Ernst'in emrinde yaklaşık 20 bin kişilik bir ordu vardı. Viyana'yı kuşatanlar ise 20 Temmuz'da sadece 12 bin askerden oluşuyordu[58]. Asıl şehri bu az sayıda asker ile daha iyi işgal edebilmek için dış mahalleler ateşe verildi.

Osmanlılar, bunun üzerine biri Kara Mustafa Paşa komutasında 29 bin yeniçeriden[59], biri kısa bir süre sonra hayatını kaybedecek Rumeli Beylerbeyi'nin emrinde, diğeri de Tımışvar Beylerbeyi'nin emrinde bulunan üç birlik hâlinde, Hristiyanların Bavyeralı ve Saksonyalı yardımcı birlikleri ile Bâbıâli'nin haberi olmadan daha önce de belirtildiği gibi 31 Mart'ta Avusturya ile bir ittifak antlaşması yapan Lehistan yardımcı birlikleri Viyana surlarına gelmeden, Viyana'yı fethetmek için gerekli teşebbüslerde bulundular. Türkler, Tuna Nehri üzerinde adaları ele geçirmeyi başardılar ve Romenler derhal, 17 Temmuz ve Ağustos başında Almanların başarılı saldırılarına maruz kalan yeni köprüler kurmaya giriştiler[60]. Perchtoldsdorf, önce amanla ele geçti, sonra amanı ihlal edilerek halkı katledildi[61]. Keşişler tarafından cesurca savunulan manastırların dışında Viyana çevresindeki tüm yerleşim merkezleri ateşe verildi[62]. Şehir tamamen kuşatıldıktan sonra mayınlar döşendi[63]. Türklerin devasa boyutlardaki karargâhının erzak temini en iyi biçimde organize edilmişti: Tökeli taraftarları ve vasallar, bütün zorluklara rağmen erzakları zamanında yetiştirmeyi başarıyorlardı. Türkler, her gün ani çıkartmalar yapan Viyanalılara karşı savaşmak zorunda kalıyorlardı. Topçuları, sadrazamın emrindeki topçulardan daha iyi idi ve daha Ağustos ayının başlarında Türk karargâhında büyük kayıplara neden olmuşlardı.

13 Ağustos'ta – ki 12 Ağustos'ta yeniçerilerin büyük bir taarruzu geri püskürtülmüştü – Türkler, 5 bin kişiden oluşan ilk Leh süvari birliğinin Liubomirski'nin komutasında yaklaşmakta oluğunu biliyorlardı. Saksonya Dükü Johann Georg ve Bavyera Dükü Maksimilian Emanuel henüz tek bir asker bile göndermemişlerdi. Lehler, yolda emrindeki sayısız Macar ve 6 bin Türk ile Bratislava'yı ele geçiren ve kaleye saldıran[64] İmre Tökeli ile karşılaşmışlardı ve 29 Temmuz'da, Türklerin Tuna Nehri'nin sol kıyısında karargâh kurmaya zorladıkları Lotringen Dükü özellikle Lehlerin cesareti sayesinde Tökeli'yi geri püskürtmeyi başardı[65].

Bundan bir gün sonra Viyana'yı kuşatan Türkler, şehrin yakınlarında karargâh kuran 4 bin "Alman" gördüler[66]. Yeniçerilerin 24 Ağustos ve 4, 5 ve 6 Eylül'de yaptıkları taarruzlar yine sonuç getirmedi. 11 Eylül'de Klosterneuburg tepelerinde[67] nihayet büyük askerî birlikler görüldü. Lotringen Dükü Karl'ın Bisemberg'deki karargâhından gelen askerleri, Viyana'nın hemen yakınındaki Tulln'da Elektörler Maksimilian Emanuel ve Johann Georg komutasındaki Bavyera ve Saksonya birlikleri ile ve Kral Sobieski'nin bizzat komuta ettiği 20-26 bin Leh ile birleşmişlerdi[68]. Diğer kaynaklarda verilen 27 bin Avusturyalı, 11 bin Bavyeralı ve 11 bin Saksonyalı ve 6 bin Alman gibi oldukça yüksek sayılara rağmen, Mavrokodrato, kayserin ve Alman elektörlerinin yönetiminde yeni gelen 5 bin (!) kişiden bahseder[69]. Nihai sonucun alınacağı gün yaklaşıyordu. Kara Mustafa Paşa, bu arada birliklerini Kahlenberg[70] üzerine gönderdi, ama dağları ele geçirmek ve Tuna geçişlerini engellemek için hiçbir tedbir almadı[71].

Bir Pazar gününe gelen 12 Eylül sabahı Hristiyanların genel taarruzu başladı. Leh süvariler sağ kanatta idi. Viyana kuşatmasının yapılmaması yönünde görüş bildirmiş olan İbrahim Paşa ve aralarında Diyarbakır Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa olmak üzere, Anadolu eyaletlerinin beylerbeyleri Almanlarla karşı karşıya gelmişlerdi. Sobieski'nin karşısında Sadrazam Kara Mustafa Paşa, yeniçerileri ile birlikte bizzat savaşıyordu. Sol kanatta Tatarlar ve Halep (Şam) Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın hafif birlikleri vardı[72].

İbrahim Paşa, uzun bir süre direndikten sonra, düşmanların saldırısı karşısında geri çekildi. Mavrokordato, notlarında gerçekte Kara Mustafa Paşa'nın yerine geçmesi düşünülen İbrahim Paşa'yı Kara Mustafa Paşa'ya duyduğu kıskançlıktan ve nefretinden dolayı geri çekilmekle suçlarken,

Kara Mustafa Paşa'nın savunma yazısında savaşın liderleri arasındaki anlaşmazlıklardan bahsedilir[73], ki bu anlaşmazlıklar Osmanlı ordusunun komutanlarının hırsına oldukça geniş bir yer sağlayan yeni oluşum düzenine göre gerçekten de sürekli bir tehdit oluşturuyordu[74]. Gerçekte ise İbrahim Paşa son ana kadar direnmişti. Tatar Hanı belki de daha önce Lehler ile irtibata geçmişti ki, neticede Tatarlar düzenli bir ordu ile savaşacak durumda değildi ve Tatar savaşçılar savaş alanını öylesine terk ettiler[75]. Birkaç saat sonra, savaşın sonlarına doğru saldırıya geçen Leh süvarileri tarafından kuşatmaya alınan Sadrazam Kara Mustafa Paşa da nihayet geri çekildi. Tercümanın ifadesine göre savaşın sonucu akşam üstü belli oldu: Alman süvari birlikleri, nihai darbeyi vurmak üzere Lehlerle anlaşmaya varmışlardı. Viyana surlarını ağır top atışına tutan hendekler, Alman birlikleri tarafından temizlendi[76]. Osmanlı karargâhı Hristiyanların eline düştü ve Sipahi Ağası Osman, kutsal sancağı ancak kendi hayatını tehlikeye atarak kurtarabildi[77]. Büyük meblağlarda para, değerli mücevherler, büyük miktarlarda erzak, neredeyse tüm toplar ve birçok sancak düşmanın eline geçti; binlerce esir kaçtı. Osmanlılar, büyük bir mağlubiyete maruz kalmakla kalmamış, neredeyse varlıklarının tamamını da kaybetmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun onuru, tuğların ve sancakların ele geçirilmesine izin verilmekle büyük bir utançla lekelenmişti.

Savaşı kazananlar ise çok büyük kurbanlar vermeden elde ettikleri bu büyük zaferin sarhoşluğu içindeydiler, ama yine de geri çekilen düşmanlarını takip edecek cesareti bulamadılar. Şayet Türkleri takip edecek cesareti bulacak olsalardı, neler olabileceğini Mavrokordato'nun şu notu gözler önüne sermektedir: "Türklerin sayısı o kadar büyüktü ve öylesine panik içinde kaçıyorlardı ki, sadece 5-6 bin kişi bile onları takip etmiş olsaydı, çok büyük intikam alınabilir ve bir çoğu nehirde boğularak ölmüş olurdu[78]". Bunun yerine Viyana'ya törenle girmek için ve Linz'den geri dönen, ancak hadiseler karşısındaki soğukluğu birçok insanda hayal kırıklığı yaratan Alman Kayser Leopold'un karşılanması için hazırlıklar yapılıyordu (14 Eylül). Buna, ertesi gün Schwechat'ta Leh Kralı Sobieski ile yapılan görüşmeler de eklendi ve zaferden ancak altı gün sonra Leh Kralı tek başına yola çıktı.

Tatarlar, Doğuya doğru bayağı ilerlemişlerdi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, büyük zorluklar, erzak yokluğu ve her yerde kendisini bekleyen tehlikeler altında 14 Eylül'de Yanıkkale'ye gelmişti. Etrafında ancak 500 asker ve kaderin cilvesine bakın ki, Mehter takımının tamamı vardı.

“Sadrazam ağlıyordu ve onunla birlikte etrafındaki herkes göz yaşı döküyordu[79]”. Durumu değiştirmeyecek olsa da 80 yaşındaki İbrahim Paşa’yı boğdurdu. Aralarında Osek ve Pojega beyleri de olmak üzere, diğer kaçaklar da korkaklıklarını hayatlarıyla ödediler. Hacı Giray Han, Tatarların başına getirildi ve selefi Murad Giray Han sürgün olarak Yambol’a gönderildi. Yeni bir onur kaftanının gelmesi Kara Mustafa Paşa’ya kaderin bir oyunu gibi görünmüş olmalı[80].

Alman Kayser’in ülkesinde sanki Suriye topraklarında Haçlı Seferi’ne katılan biri gibi hareket eden ve gerek savaşın komutanları, gerekse erzaklarına el koyması yüzünden halk arasında[81] şüpheleri üzerine çeken Leh Kralı Sobieski, Bratislava’da Tuna Nehri’ni geçti. Papa Kalesi geri kazanılmıştı ve Tata, Kara Mustafa Paşa tarafından yerle bir edilmişti. Sobieski, idam edilen İbrahim Paşa’nın yerine Rumeli Beylerbeyi’nin desteği ile Kara Mehmed Paşa tarafından yönetilen Budin’e saldırıp, Uyvar’a yönelmek istiyordu, ama 7 Ekim’de Lehler Parkani’de Türklerle karşı karşıya geldiler ve her yere dağılan Osmanlı ordusundan kalanları kısa bir sürede yok etmeyi başarabileceklerini umuyorlardı. Süvari birliklerinin geniş kapsamlı bir saldırısı başarısız oldu ve sadrazama Viyana önlerindeki mağlubiyetin intikamı olarak binlerce kesik baş gönderildi. Kaçmak zorunda kalan Kral Sobieski, ölüm tehlikesi ile burun buruna gelmişti. “Ordusundan altı kişi bile kalmamıştı”, diye yazıyor Baden Kontu bu konuda. Bunun üzerine Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa ve Silistre Beylerbeyi Mustafa Paşa galiplerle birleştiler ve Budin’de zaferi kutlamak için toplar atıldı. Ancak Parkani’de 9 Ekim’de Starhemberg Kontu’nun da katıldığı ikinci bir muharebede Hızır Paşa yaklaşık 7 bin askeri ile birlikte hayatını kaybetti. Mustafa Paşa esir alındı ve birçok asker Tuna Nehri’nin sularında boğuldu[82]. Bunun üzerine müttefik Lehler ve aralarında bir Brandenburg birliklerinin de bulunduğu Almanlar, Kara Mustafa Paşa’nın henüz Budin’de bulunduğu bir sırada Tuna Nehri’nin diğer kıyısındaki Estergon’a bizzat saldırdılar. Bu önemli kalenin müdafaa kıtalarının sayısı yeterince yüksek olmasına rağmen, Estergon birkaç gün sonra 27 Ekim’de teslim oldu. Komutanlardan birkaçı bu büyük kaybı yine hayatları ile ödediler, ama bu gibi örnekler de artık etkisini kaybetmiş gibi görünüyordu.

16 Ekim’de, kötü kaderinden bir türlü kaçamayan Kara Mustafa Paşa, Budin’den ayrıldı ve kışı geçirip, 13 Ekim’de Budin’den ayrılan sultana söz verdiği gibi, baharda masraflarını karşılayacağı ve kaybedilen tüm yerleri tekrar kazanacağı bir sefere çıkmak üzere, Belgrad’a yöneldi[83]. Yolda

kimse engel olmadı: Sobieski, Vesprem'i ve başka kaleleri ele geçirdikten sonra geri çekilmeye karar vermişti. Osmanlı ordusundan kalan askerler 17 Kasım'da Belgrad'a vardılar. Halktan gerçeği saklamak için, Kara Mustafa Paşa Belgrad'a büyük bir zafer merasimi ile girdi. Sultan IV. Mehmed, önce Kara Mustafa Paşa'ya karşı hiçbir tedbir almadı ve aynı ayın içinde Filibe'ye ve oradan da Edirne'ye geçti. Kara Mustafa Paşa, ölüm fermânından kurtulduğuna sevindiği bir anda, sultanın iki memuru Belgrad'a geldi. Haseki Sultan – Valide Turhan Sultan 1683 yılında hayata veda etmişti[84] - ve hadımağalarının oluşturduğu grup, büyük çabalardan sonra Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı düşürmeyi başarmıştı. Kızlarağası, sadaret mührünü teslim etmesini istedi ve mührü teslim ederken, bir diğeri ölüme mahkum olan Kara Mustafa Paşa'nın boynuna kaytanı geçirdi. Kendi hayatından endişe eden Yeniçeri Ağası Mustafa, bu sırrı bilenlerden biri idi.

25 Aralık'ta eğitimsizliği ve açgözlülüğüne rağmen, ki açgözlülüğü sultanın karakterinden kaynaklanıyordu, Köprülülerin gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na kazandırdıkları itibarı muhafaza etmeye çalışan adamın hayatı işte böyle sona erdi[85]. Zeki bir adam olan Venedik Balyosu melankolik bir biçimde: "Böylece büyük bir görkem, büyük çabalar ve zenginlik ve itibar umudu ile başlatılan bu savaş, büyük kayıplar, utançlar ve ölüm ile sonuçlandı[86]", diye yazar.

Lehler, bu hadiselerden önce Osmanlıların mağlubiyetini Osmanlılara ve himayeleri altında bulananlara karşı kullanma niyetinde olduklarını açıkça belirtmişlerdi. Viyana kuşatmadan kurtulduktan hemen sonra Boğdanlı memurlar ile Ukrayna Hatmanı olarak atanan Boğdan Prensi Duka'yı temsil eden Rum Yani, derhal ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı. Leh süvarileri, Petriceicu'yu tekrar Boğdan tahtına geçirmek için Boğdan'a akın ettiler ve Duka'nın vekilleri tarafından yalnız bırakılan eşi, Türklere ait İbrail Kalesi'ne kaçtı. Boğdan birlikleri Avusturya'dan dönmeden, yeni Prens Petriceicu'ya sadık olan Boyarlar, Bender ve Akkirman bölgelerini yakıp yıkan Kazak lideri Kunicki ve Chigheciu Ormanı'ndaki Romen sınır nöbetçileri ile birleştiler ve Kasım ayında her türlü savunmadan yoksun Bucak'a akın ettiler. İstedikleri gibi her yeri talan edip, ateşe verdiler, ama Nogayların geri dönmesi üzerine ülkeden kaçmak zorunda kaldılar. Domneşti köyünde hadiselerin gidişatını bekleyen Duka'nın Leh süvariler tarafından esir alınmasını sağlayan Petriceicu – Duka daha sonra Lehistan'da hayatını kaybetti – yeni yıl başlamadan Boğdan'dan ayrılmak

zorunda kaldı. Onun yerine Tatar birlikleri ikinci kez Dumitraşko Kantakuzen'i ülkeye getirdiler[87].

IV. Mehmed, Kara Mustafa Paşa'nın ölüm fermânını verirken, niyeti devleti bundan böyle tek başına ve kendi inisiyatifi ile yönetmek değildi tabii. O güne kadar sürdüğü hayat, ayaklarını zor hareket ettiren ve karanlık bakışlı gözleri, yuvarlak yüzü ile tam bir tezat oluşturan bu kaprisli adamın böyle bir karar alabilecek kapasitede olmadığına işaret ediyordu ve gerçekten de yeni bir sadrazam hemen hazırdı. Mutlak güce sahip Kara Mustafa Paşa'dan sadece bir başkasına aynı mutlak gücü teslim etmek için kurtulmuştu[88]. Yeni sadrazam, sultana her yıl 30 bin riyal değerindeki hediyeleri zamanında verebildiği[89] ve efendisine her yıl yeni bir şehir kazandırmayacak bir savaş başlatmayacak kadar akıllı olduğu sürece devletin dizginlerini uzun süre ellerinde tutabilirdi. Ayrıca askerlerin parasını da zamanında ödemesi gerekiyordu[90]; böylece herkese karşı elinde büyük bir güç bulundurmuş oluyordu. Ama yine de İstanbul'daki görkemli mezarı İstanbul'un ayaktakımı tarafından tahrip edilen[91] Kara Mustafa Paşa'dan daha cömert olmak zorunda idi, ki ancak bu şekilde artık savaştan kazançtan değil sadece zafer duygularının tatminini bekledikleri için sempatilerini kazanabilirdi.

Kara Mustafa Paşa'nın varlıklarına el konuldu, – her birinin içinde 500 riyal bulunan 3 bin kese – Kethüdası, iki nişancıbaşı, Rum asıllı tercümanı Aleksander Mavrokordato ve 14 subay tutuklandı[92] ve devletin en üst makamına Kaymakam Kara İbrahim Paşa[93] getirildi. Halk, aslında sadrazamlık makamında Edirneli güzel berber oğlu, matematik ve kozmografi ile ilgilenen, kaptan-ı deryalık makamını başarı ile yürüten, sultanın damadı ve Haseki Sultan'ın himayesindeki Musahib Damat Mustafa Paşa'yı görmek istiyordu, ama "devletin ilk sıradaki adamı[94]" olan Damat Mustafa Paşa, bu onuru ve özellikle o dönemlerde getirdiği büyük sorumluluklarını geri çevirdi[95]. Sadrazamlık makamının başarılı olmayan ikinci adayı, Fazıl Ahmed Paşa'nın eski kethüdası olup, çalışkan, sabırlı ve herkes tarafından sempati ile karşılanan Sarı Süleyman Paşa idi. Ancak eski efendisinin kardeşinin karşısına çıkmak istemiyordu ve bu yüzden Kara İbrahim Paşa tarafından serasker olarak Lehistan'a karşı gönderildi. Nihayet büyük Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu olup, Valide Sultan'ın ve iki erkek kardeşinin güveninden sorumlu Köprülüzâde Mustafa Paşa[96], devlet işlerine henüz yabancı olduğunu düşünerek, Kara Mustafa

Paşa'nın sorumluluk gerektiren mirasını yüklenmek istemiyordu[97]. Kara İbrahim Paşa ise kaderini belirleyecek tüm nüfuzlu kişileri kendi lehine kullanmasını çok iyi biliyordu ve rakiplerini, onları saraydan uzak tutacak görkemli, ancak aynı zamanda tehlikeli makamlara getirdi. Sultan IV. Mehmed'in verdiği karara göre savaşlar üç yıllığına kesileceğinden, Kara Mustafa Paşa'nın halefi için haklı olarak "boynundan kolay kolay koparılmayacak bir başı" olduğu söyleniyordu[98]. Devleti ancak iki yıl, 24 Aralık 1685 tarihine kadar yürütecek ve azledildiğinde varlıklarının arasında 1.500.000 altın bulunacaktı. Kara İbrahim Paşa ve önemsiz dört halefinden sonra, sadrazamlık onuru Salankamen Muharebesi'nde hayatını kaybedecek olan Köprülüzâde Mustafa Paşa'ya verildi. Daha sonra, 1697 yılında, devlet mühürleri Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni Amcazâde Hüseyin Paşa'ya teslim edilecek ve böylece tekrar Köprülüler Ailesi'nin eline geçmiş olacaktı. Ama bir daha ilk iki Köprülü'nün gücünde ve yeteneğinde hiçbir sadrazam çıkmadı; aksine sürekli bahtsız geçen savaşlardan dolayı bir anda yükselip, bir anda yine düşen bir dizi yeteneksiz ve geçici vezirler gelecekti[99].

Sürekli mağlubiyetler ve kayıplar, o güne kadar hiç görülmemiş bir utanç olarak sadece sadrazamların değil, nihayet Sultan IV. Mehmed'in bizzat felaketine neden oldular.

Yeni ordu seraskerlerin, vezirlerin ve sonunda bizzat sultanın suçu olduğu söylenen tüm başarısızlıklara ve kayıplara rağmen, Hristiyan taarruzu karakterini taşıyan savaştan dolayı Viyana önlerinde alınan mağlubiyetten sonra, büyük bir öneme kavuşacak ve devlette yönetici bir faktör hâline gelecekti.

Linz'de 5 Mart 1684 yılında yeni bir Hristiyan müttefik birliği kuruldu[100]. Bu birlik, Haçlı Seferi idealini canlandırmak için halkın sevinç gösterileri altında değil, bazı güçlerin ortak menfaatleri böyle gerektirdiği için, devlet temsilciliklerinin gölgesinde oluşturuldu. Sadece papanın Hristiyanlar tarafından kısa bir süre önce veya onlarca yıl önce kaybedilen eyaletleri geri kazanmak için kurulan bu koalisyonun hamisi olarak faaliyet göstermesi, Ortaçağı, İslâm'a karşı dinî fanatizmini ve modern çağın başlangıcında Haçlı Seferi planları yapan hayalcileri hatırlatıyordu. Venedik'teki Alman elçi Thurn Kontu, Venedik'i Girit'i ve belki de Mora'yı ve Eğriboz'u tekrar geri kazanmasını sağlayacak bir savaşa davet ediyordu[101]. Kral Sobieski'nin Avusturya hanedanının son zamanlardaki kendini beğenmişliğinden ötürü maruz kaldığı tüm hakaretlere rağmen

Lehistan-Avusturya ittifakı bozulmadı, hatta hedefleri daha da kesin hâle getirildi. Üç müttefik devletin temsilcileri olarak yetkilendirilen üç kardinal, kâfir ve Hristiyan topraklarının haksız sahipleri olarak Osmanlı'ya karşı kurulan "Kutsal İttifakı" imzaladılar. Taraflardan hiçbiri diğerlerinden bağımsız olarak düşmanlıklara başlamayacak ve ayrı bir barışa ilişkin görüşmelerde bulunmayacaktı. Ancak ortak savaş için yapılan anlaşmalar bununla sınırlı idi ve müttefik ordu için hiçbir birlik, hiçbir program ve kim tarafından yönetileceğine dair hiçbir şey belirlenmedi[102]. Sadece Rus Çarı'na da ittifak içerisinde bir yer ayrıldı[103].

Nahcivan Piskoposu Sebastian Knab, Dominikenlerin çıkarları için faaliyetlerde bulunmak üzere 1683 yılında İsfahan'a geçmişti. Buraya, Türklere karşı ve Bağdat'ın geri alınması için yürütülecek ortak savaş hakkında görüşmeler yapmasına izin veren vekâletnâme gönderildi[104]. Ancak 1686 yılında, Şiiler arasında Osmanlı Sultanı'na karşı kurulan müttefik birliğine katılacak taraftar bulmanın imkânsız olduğu cevabını gönderdi[105]. Genç İran Şahı, isyancı Gürcüler ve Dağıstan'a akın eden Kazaklar ve Kalmuklar ile yeterince meşguldü[106]. İran'ın sadrazamı bir Sünni idi ve diğer vezirler İstanbul'dan düzenli olarak para alıyorlardı[107]. Baş tercüman ise Fransız Kapusen rahibi Rafael'di. Yine buraya gönderilen Lehistan elçisi Zgurski de daha başarılı olamadı[108]. Şah ve baş veziri, Hristiyanlara şans dilemekle yetindiler[109] ve İran'ın Müslüman bir ülke olup, barışı korumak zorunda oldukları cevabını verdiler[110].

Lehistan sınırındaki savaş, her iki tarafta çok yavaş gidiyordu. Haziran ayında Leh birlikleri Kamaniçe'yi kuşattılar. Boğdan Prensi Kantakuzen, Tutora karargâhına kaçtı ve Sobieski her iki vasal ülkenin elçilerini kabul etti[111]. Kralın Boğdan'ı, Eflak'ı ve Erdel'i işgal edip, Bucak'tan Tuna Nehri'ne kadar ilerleme ve İstanbul'u ele geçirme niyetlerinden bahsediliyordu[112]. Haziran ayında Almanlar Tımışvar üzerinden Eflak'a girecekler ve burada Lehler ile birleşeceklerdi. Venedik'in Lehistan'daki temsilcisi Morosini aracılığıyla Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine denizden katkıda bulunmak üzere, donanmasını Selanik Limanı'nda toplaması istendi. Ama Leh ve Avusturya diplomatları daha hiçbir teşebbüsde bulunmadan, her ikisi de Ortaçağ'dan kendilerine miras kalan yerler olarak baktıkları Romen eyaletlerinin geleceğine dair münakaşalara başladılar ve Cottarini, fikir ayrılıklarını Hristiyanların çıkarına ortadan kaldırmak için Viyana'ya gitmek zorunda kaldı[113].

Lehistan hazinedarı ancak Ağustos ayında, yanında Petriceicu'nun grubundan Romen kaçaklar ile birlikte Boğdan'a akın etti ve kısa bir süre için Şerban'ın ülkesini ele geçirebilmeyi umuyordu[114]. Lehistan Kralı arkasından bizzat gelip, kışı Yaş'da geçirecekti, ama Turla Nehri üzerine kurulan köprü sonbaharda yağan yağmurlardan dolayı tahrip oldu ve Kamaniçe büyük bir başarı ile direnirken, sadece Hotin önlerinde Tuna Nehri'nin sağ kıyısına birkaç top kurulabildi. Kralın sayıca oldukça büyük ordusu Ekim ayının ortalarına kadar sınırdaki karargâhta beklemek zorunda kaldı. Ancak, Temmuz ayında başlarına yine Selim Giray Han'ın geçtiği Tatarlar geldiğinde fazla direnemediler ve Grodek'teki köprüyü yıkmak zorunda kaldılar. Nihayet İsakçı'dan yola çıkan Serasker Sarı Süleyman Paşa, Tatarlarla birleşti ve Ekim ayının sonunda sınır nehri'ni geçtiklerinde, Leh Kralı 11 Kasım'da toplanacak mecliste bizzat bulunması gerektiği bahanesi ile Livov'a geri çekilmişti bile[115]. Hatman Movila'nın Tatarların üzerine gönderilen Kazakları, Boğdanlılar tarafından düşmanlıkla karşılandılar[116].

1685 yılında Serasker Sarı Süleyman Paşa yine İsakçı Geçidi'ne geldi ve buradan eski bir Leh subayı olan Konstantin Kantemir'i prens olarak Boğdan'a gönderdi (Haziran)[117]. Sonbaharda Tatarlar Macaristan'a geri döndükten sonra, Serasker Sarı Süleyman Paşa, iki vasal prensin yardımları ile Kamaniçe'ye erzak götürmek üzere Tutora'ya karargâh kurdu[118]. Eylül ayının başlarında Leh General Yablonovski Boğdan'a akın etti ve Boian Köyü'nde, Türkler ve tecrübeli Kantemir ile karşı karşıya gelerek, geri çekilmek zorunda kaldı. Sarı Süleyman Paşa, galip olarak Edirne'ye geldi ve 9 Aralık'ta sadrazam olarak Kara İbrahim Paşa'nın yerine geçti[119].

1686 yılında Sadrazam Sarı Süleyman Paşa, kuşatma altındaki Budin'i kurtarmak üzere Macaristan'a yöneldi ve Boğdan Prensi Kantemir, Kral Sobieski'nin saldırısını huzur içinde bekliyordu, zira "kedilerin ve köpeklerin" bile talan edilmiş ülkesini terk ettiklerini biliyordu. Ayrıca sadrazamın bizzat himayesinde bulunan prens, uzun zaman önce Lehistan ile irtibata geçmişti ve kendisini, hanedanını, Boyarları ve Ortodoks ruhbanlarını güvenceye alacak imtiyazlar elde edeceğinden emindi[120]. Ağustos ayının sonunda Kral Sobieski gerçekten de Boğdan'a geldi ve birlikte Bucak Tatarlarına karşı savaşmak üzere, Eflak Prensi'ni yanına çağırdı. Tatar Hanı, Macaristan'da olduğu için, en azından bu sefer kolay bir zafer elde edilebilirdi. Ancak küçük bir Boyar grubunun dışında

Boğdanlıların tamamı, prensinden en basit köylüsüne kadar, Lehistan Kralı'na karşı düşmanca bir tutum içindeydiler. Kantemir, Türklerin ve Tatarların yaklaştıklarını ve kendi oğlu Antioh'u, başka genç Boyarlar ile birlikte Bâbıâli'ye rehin bıraktığını bahane etti[121]. Kral Sobieski, gerek tahkim ettirdiği eski Boğdan başkenti Suçava'yı, gerekse Yaş'ı savunmasız buldu. Lehlerin tarafında olan Boyarlar, başlarında Hristiyan dostu Kostin kardeşler olmak üzere, Bucak'a dönüş yolunda yalnız bıraktılar. Sobieski, Yaş'da Metropolit Dositeus ve ruhban sınıfının üyeleri tarafından Tanrı tarafından gönderilen kurtarıcı olarak karşılandı. Lehlerin Boğdan başkentindeki merasimleri iki hafta sürdü ve kralları kaçak Kantemir'in arkasından alaycı Romen şarkılar söyledi. Bu arada Kazak ve Leh çeteler her yeri talan ediyorlardı: Neamt Manastırı'nda Timuş'un dul eşi Prenses Roksandra'nın boynu vuruldu.

Ordu, Tuna Nehri'ne doğru ilerlese de Lehler, Bucak Eyaleti'nin verimsiz ve güneşin altında yanan çayırlarında açlıktan ve susuzluktan kırıldılar. Her yerde Tatar çeteleri ile karşılaştılar ve Kral Sobieski, sayıları iyice azalan yorgun birlikleriyle Yaş'a geri döndü. Sobieski, daha sonra Boğdan hazinesi, "yeni" Aziz Jean'ın kemikleri ve itibarı ağır bir şekilde sarsılmış Yaş Başpiskoposu – Yaş ateşe verilmişti – ile birlikte Tatarlar ve Boğdanlılar tarafından taciz edilerek[122], Sniatin'e yöneldi. Piyadelerinin neredeyse tamamını Tatar topraklarında kaybetmişti[123].

Bu başarısızlıktan sonra Leh birlikleri Kamaniçe'ye tekrar saldırmadılar. Savaş kroniği bu tarihten sonra sadece Leh çeteler ve Kantemir'in Kamaniçe'ye erzak sağlayan Boğdanlıları arasında önemsiz çatışmalardan bahseder[124]. 1686 yılında Sobieski tarafından işgal edilen Suçava bölgesi ve birkaç manastır, geçici olarak Lehlerin elinde kaldı: Boğdan Prensi bu kayıpları kabul etmişti. 1688 yılında sanki Jablonovski tekrar Turla Nehri'ni aşmak istiyormuş gibi görünüyordu. Bunun üzerine Tatar Hanı derhal İsakçı Geçidi'ne geldi ve iki yıl önce seraskerliğe getirilen Bıyıklı Mustafa Paşa'nın komutasındaki birlikler ile birleşti[125].

Lehistan Kralı, sınırlarını Aşağı Tuna bölgelerine ve denize kadar genişletmek, Kırım Tatarları dahil olmak üzere tüm Tatarları yok etmek ve Türkleri "Anadolu'daki yerlerine" geri göndermek için papadan yardım istedi, ama boşuna[126]. Avusturya'dan gelen 6 bin Alman piyade, tıpkı Erdel'den gelmesi beklenen erzak arabaları gibi hiçbir zaman gelmedi[127]. Lehistan Kralı ancak 1691 yılında tekrar Boğdan'a ayak bastı, ama ne

Tatarlar ne de Serasker Gürcü Mehmed Paşa'nın komutasındaki Türklerle karşı karşıya gelmedi. Yine bu ıssız topraklarda Neamt dolaylarındaki dağlara kadar yaptığı askerî bir gezintiden sonra hiçbir sonuç alamadan bu ülkeden ayrılmak zorunda kaldı[128]. Sonraki yıl Mustafa Paşa ve Kantemir, Lehler tarafından işgal edilen Soroka'yı kuşattılar (Ekim)[129]. 1694 yılında Tatarlar tekrar Kamaniçe'ye yöneldiler ve yaz aylarında, Kazaklar Turla Nehri boylarında akına çıkarken, Tatar Hanı serhad boylarında belirdi[130]. Bu sınırdaki savaş tamamen susmuştu.

Aslında Lehistan savaşı hiçbir zaman ciddi bir karakter göstermemişti. 1699 yılında sağlanan barışa kadar geçen 16 yıl içerisinde Lehler, önemli sayılabilecek hiçbir şey elde edememişlerdi. Kamaniçe'nin geri kazanılmasının çok zor bir görev olduğu anlaşılmıştı. Sobieski'nin her iki seferinde de hiçbir muharebe yapılmamış ve Boğdan'ın Lehler tarafından "fethedilen" kısımları sürekli olarak Tatarların ve Kantemir'in hizmetinde bulunan Romen çetelerin akınlarına uğruyordu. Müdahalesinin karşılığında Kamaniçe'yi ve Ukrayna ile birlikte Podolya'nın tamamını, ayrıca Boğdan'ı, hatta belki de Eflak'ı ve Bucak'ı talep eden Lehistan'ın askerî çabaları, bağımsızlığını kazanma arzusu ve dinini koruma çabaları ile birçok kez Leh Kralı'nın yardımına başvuran komşu Hristiyan ülkenin tamamen harap olmasına[131] neden olmaktan başka bir sonuç getirmemişti[132].

Venedik, savaşın ilk üç yılında gerek denizlerde, gerekse Francesco Morosini yönetiminde Mora'da önemli başarılar elde etmişti. "Mevcut şartlar altında", diyor de la Croix, "Türkler için Venediklileri karşılarında düşman olarak görmekten daha huzursuz edici bir şey olamazdı. Sahillerin savunması zayıftı ve kadırgalar kötü durumda idi. Kara birlikleri tüm paraları kullandıkları için uzunca bir süre için yeni bir donanma bile oluşturulamadı[133]". Morlaklarla birkaç anlaşmazlık, İstanbul'daki gümrük memurlarının yeni gelen Balyos Civran ile münakaşaları, sultanın birkaç defa para taleplerinin geri çevrilmesi, Venedik tarafından resmen değil, sadece Balyos Donato'nun geri çağrılması ile ilan edilen savaşın bahaneleri idi[134]. Barış teklifleri geri çevrildi[135]. 1684 yılında Venedik Dalmaçya'ya birçok asker gönderdi ve bir ay gibi kısa bir süre içinde Uskokların yardımı ile Skardona, Resano ve Duare ile birkaç başka yer ele geçirildi. Francesco Morosini, 17 günlük bir kuşatmadan sonra Ayamavra Adası'nı fethetti. Karşı sahildeki Preveze de Venediklilerin eline geçti ve General Strassoldo

birkaç bin asker ile 4 bin Türkü mağlup ettiği Arnavutluk'a akın etti. İstendil'de birkaç Osmanlı gemisini batırmayı başardılar[136].

1685 yılında Manyotlar ayaklandı, ama İsmail Paşa huzuru tekrar sağladı. Morosini, 43 yelkenliden, 6 mavnadan, 6 kalyondan ve 40 nakliye gemisi ile aralarında 2.400 Hannoverli bulunan 12 bin kişiden[137] oluşan donanması ile Mora sahillerine geldiğinde, gözünü doğrudan Koron'a dikti. 15 Haziran'da eski kalenin kuşatması başlatıldı ve Halil Paşa, kaleyi kuşatanları kuşatmak için geldi. Halil Paşa karargâhta hayatını kaybetti ve halefi, eski Defterdar Mehmed Paşa geldikten hemen sonra büyük bir mağlubiyet aldı. 12 Ağustos'ta Koron ele geçirildi ve müdafaa kıtaları, Köprülülerin yönetimindeki Osmanlıların Hristiyan birliklerine davrandıklarının aksine çok kötü muamelelere maruz kaldılar[138]. Morosini, bunun üzerine Kalamata'da Manyotların yardımı ile yeni bir zafer kazandı ve bu şehir de teslim oldu. Akabinde teslim olanlar Zernata, Kalefa ve Passava[139] oldu. Musahib Mustafa Paşa, kayıpları geri getiremedi ve Abdülkadir Reis'e, Venediklilerle hiçbir çatışmaya girmeye fırsat bulamayan Osmanlı Donanması'nı İstanbul'a geri götürme emri verildi[140].

1686 yılının bahar aylarında Musahib Mustafa Paşa, İsmail Paşa ve Mahmud Paşa ile birlikte Kalefa'yı geri almayı denedi, ama Venedik gemilerinin karşısında geri çekilmek zorunda kaldı[141]. Sıra Haziran ayında kuşatma altına alınan Navarin'e geldi. İsmail Paşa kaçtı ve kale 7 Haziran'da Hristiyanların eline geçti. Modon ve Argos aynı akıbete uğradılar ve 18 Ağustos'ta Anabolu ele geçirildi[142]. Bosna Beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın müdahalesine rağmen, Dalmaçya'da Zenga ve Knin düştü. Kastelnova da aynı tehditlere maruz kaldı[143] ve 1688 yılında Venedik'in eline geçti[144]. Ülgün de yeniden Venedik hakimiyetine girdi[145].

24 Temmuz 1687 tarihinde, Mora Beylerbeyi'ne karşı elde edilen bir zaferden sonra Balyabadra Venedikliler tarafından ele geçirildi. Venedik bayrağı kısa bir süre sonra İnebahtı üzerinde dalgalanmaya başladı. Kastel Tornese ve Mezistre neredeyse hiç direniş göstermediler. Sadece Benefşe tutunabildi. Hristiyanlar 9 Ağustos'ta Gürdüs (Korint)'e girdiler. Bir ara Eğriboz'a saldırmayı düşünen Morosini'nin donanması Eylül ayının ortalarında Atina önlerine geldi. Ünlü maceraperest Königsmark Kontu, Atina'yı kara tarafından topa tutuyordu ki 26 Eylül'de gerçekleşen bir patlama yüzünden Akropolis büyük hasar gördü. 29 Eylül'de kale Hristiyanların elinde idi[146], ama kısa bir süre sonra yine terk edildi.

Ama Atina'da tapınağı zarar gören Yunan Tanrıçası sanki bundan sonra uğradığı hakaretin öcünü almaya çalışıyordu. Kısa bir süre sonra Venedik Docu olmayı planlayan Morosini, 1688 yılında Eğriboz'u fethetmeye çalışırken herhangi bir başarı sağlayamadı. Temmuz ayının sonlarına doğru başlatılan kuşatma gittikçe uzuyordu. Salgın hastalıklara maruz kalan Venedik Donanması, 12 Ekim'de yapılan başarısız bir taarruzdan sonra buradan ayrıldılar. Karaya çıkartılan mürettebatın neredeyse yarısından azı tekrar gemilere binebilmişti. Mora asıllı Morosini, hızlı bir şekilde giriştiği bu savaşı sonuna kadar götüremeyecekti. Büyük bir muharebeye girmeden ve uzun süreli kuşatmalar yapmak zorunda kalmadan elde edilen bu başarılar, sadece Mora Beylerbeyi ve sancakbeylerinin ellerinde yeterince imkân olmaması, para ve erzak yoksunluğu ve Osmanlı Donanması'nın zayıflığı sayesinde gerçekleşebilmişti.

Macaristan savaşı ise nihayet sona erecekti. Ordunun tutumu ile vezirlerin ve sultanın kaderi ve hayatı bu savaşın sonucuna bağlı idi. Macaristan'daki savaş zamanla pahalı, uzun süreli ve sonuçta olumsuz bir savunma hâlini almıştı.

Haziran ayında Lotringen Dükü 26 bin piyade, 17 bin süvari ve 100 kadar top ile birlikte Parkani'den; Macaristan için serasker tayin edilen İbrahim Paşa, kışı geçirdiği Belgrad'tan yola çıktılar. Kalesi daha 18 Haziran'da teslim olan Vişegrad'ı kurtarmayı başaramadı ve Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, emrindeki sipahilerin Almanlara karşı gösterdikleri cesarete rağmen, 27 Haziran'da Vaç önlerinde yapılan muharebeyi kaybetti ve Avusturyalılar bu şehri de işgal ettiler[147]. 28 Haziran'da Peşte'nin müdafaa kıtası şehri ateşe verip, şehirden ayrıldı. Lotringen Dükü, tıpkı 1683 yılında Sobieski'nin tavsiye ettiği gibi Uyvar'ı ele geçirmek isteyen Starhemberg Kontu'nun tavsiyelerine karşın, 25 bin asker ile tek başına Budin'e karşı şansını denemeye karar verdi[148].

10 Temmuz'da Alman öncü birlikleri ve seraskerin buraya gönderdiği Osmanlı birlikleri arasında ilk karşılaşmalar başladı. 22 Temmuz'da henüz güneş doğmadan bin kadar Alman süvari ve aralarında Johann Esterhazi komutasında bir birlik bulunan 1.500 piyade, "çılgınlar gibi davranan" Osmanlılara yeniden saldırdılar. Rivayete göre, Osmanlılar burada 3 bin asker ve sadrazamın tuğlarını kaybetti. Baden Kontu Ludwig[149] kaçanları[150] takip etti.

İbrahim Paşa, Budin önlerine büyük bir ordu ile gelen Almanlara saldırmaya cesaret edemedi. Bu arada Kont Schulz ve Palffy, Kuzey

Macaristan’da Eperies yakınlarında Tökeli’yi arıyorlardı[151]. Eylül ayında Tökeli’yi mağlup ettiler. Leslie, bu arada Haziran ayında Verovitsa’yı aldığı Hırvatistan’da geziyordu[152].

Yine de bitmek bilmeyen kuşatma, sayıları Eylül ayında Osmanlıların hiçbir şey yapmasına gerek kalmadan 12 bin kişiye kadar inen, erzak temini iyi, ama kendi içinde anlaşmazlık içindeki Alman ordusuna büyük kayıplar verdiriyordu[153]. Bavyera Dükü daha sonra karargâha 8 bin asker daha getirdi ve Baden-Durlach Kontu emrindeki Suebyalı birlikler de katıldı. Yeteneksizliği artık bariz bir şekilde ortaya çıkan hasta Lotringen Dükü’nün yerine Baden Kontu geçti. Utanç içinde, Macaristan’ı birkaç ay içinde kâfirlerin baskısından kurtarmak için gelen büyük kurtarma ordusunun acınacak hâlindeki kalıntılarını Ekim ayının sonunda, 109 gün süren ve 23 bin Hristiyan’ın hayatına mâl olan başarısız bir kuşatmadan sonra tekrar ülkesine geri götürme görevini üstlenmek zorunda kaldı[154].

1685 yılında Alman ordusunun üç bölümü tekrar Kuzey Macaristan’a, Budin dolaylarına ve Hırvatistan’a gönderildi. Bu sefer, Kayser I. Leopold’un Haçlı Seferi bayrağı altında Alman asilzâdelerin ve şehirlerin sayısız birliği de orduyu katılmıştı.

Serasker İbrahim Paşa, 20 Haziran’da Belgrad’tan ayrılmıştı. Öncelikli hedefi, 11 Temmuz’dan beri 30 bin Alman tarafından kuşatmaya alınan Uyvar’ı kurtarmaktı. Ama önce Budin’e gelerek, 28 Temmuz’da Vişegrad’ı tekrar ele geçiren Türklerle buluştu. 30 Temmuz’da Estergon kuşatması başlatıldı[155].

Üçüncü Macaristan seferi sanki Türkler lehine dönmeye başlamıştı, ama Alman ordusu Osek’te Ağustos ayının ortalarında burada bulunan üç Türk Paşası’na karşı zafer kazandılar ve şehir ateşe verildi. Osmanlılar, geri çekilirken köprüyü de arkalarından yıkmak zorunda kaldılar[156]. Serasker İbrahim Paşa’yı kaçırmak için Lotringen Dükü ve Bavyera Elektörü aynı ayın ortalarında 40 bin asker ile yola çıktılar ve 16 Ağustos’ta, fevkalade müstahkem mevkiinden bir savaş hilesiyle çıkartılan İbrahim Paşa, yeniçeriler ve sipahiler arasındaki anlaşmazlıklar ve kıskançlıklar yüzünden büyük bir mağlubiyete maruz kaldı[157]. İbrahim Paşa, daha sonra Budin ve Peşte önlerine de geldi, ama boşuna. Uyvar, Caprara komutasındaki Almanların bir taarruzu ile ele geçirildi ve Almanlar, bu intikam savaşında her seferinde olduğu gibi, her yeri yağmalayıp, katliamlar gerçekleştirdiler (19 Ağustos); çıkan çatışmalarda Uyvar Paşası hayatını kaybetti[158].

Hristiyan ordusunun asıl gücü Uyvar yakınlarında kaldı. Türkler daha Eylül ayının başlarında burada barış tekliflerinde bulunmuşlardı[159]. Bu arada diğer birlikler, Kuzey Macaristan'da Tökeli'nin üzerine yürüdü ve Eperies, Tokay, Kosice (25 Ekim), Ungvar, Sarospatak, Solnuk ve Sarvar, İbrahim Paşa buralara yardım getiremeden Schulz, Mercy, Heissler ve Caprara tarafından geri alındı[160]. "Kral" İmre Tökeli'nin bazı taraftarları bunun üzerine derhal boyun eğdiler. Sadece Marmoros Dağları'ndaki güçlü Munkaş Kalesi Almanlara sonuna kadar direndi.

Türkler tüm başarısızlıkları hainlere atfediyorlardı. İmre Tökeli, İbrahim Paşa'nın daveti üzerine Varad'a geldiğinde, askerlerinden ayrıldı ve İstanbul'a gönderildi[161]. Ağustos ayının başında yeni bir ordu oluşturma çabası içinde olan Bâbıâli[162], Serasker Kara İbrahim Paşa'yı görevinden azletti ve tıpkı iki yıl önce Viyana önlerinde mağlubiyete uğrayan Kara Mustafa Paşa gibi Belgrad'ta idam edildi. Kara İbrahim Paşa'nın ölümü ile sadrazamlık makamına yetenekli ve çalışkan Sarı Süleyman Paşa getirildi[163].

Erdel, bu hadiseler sırasında hiçbir tehlikeye maruz kalmamıştı. Erdel tahtında hak iddia eden Csaky, Eflak Prensi Şerban Kantakuzen'in elçisi olarak Viyana'ya gitti ve 1686 yılının Şubat ayında tekrar döndü[164]. Bunun haberi İstanbul'a kadar ulaştı ve kurnaz Kantakuzen, derhal mazeretler uydurup, Csaky ile herhangi bir ilişkisi olduğunu inkâr etti[165]. Aynı dönemde yeni Serasker Ahmed Paşa, Avusturyalıların Erdel'e veya Eflak'a akın etmelerini önlemek için Tımışvar Banatına geldi[166].

1686 yılı, Viyana Sarayı'nın savaş kuruluna göre nihai sonucu getirmeli idi. Olayların gidişatı, bu umutlarını boşa çıkarmadı.

Tuğların, daha Mart ayının sonlarında dikilmesine ve sadrazamın 19 Nisan'da harekete geçmeye hazır olmasına rağmen[167], Türkler bu sefer Erdel'in uzun zamandan beri planlandığı gibi, Avusturyalılar tarafından işgalini engellemek için geç kaldılar, zira Avusturyalılar Erdel'e daha kış aylarında gelmişlerdi[168]. Bahar aylarında ise Starhemberg Kontu, Csaky'nin komutasındaki 6 bin Macar ile birlikte Klausenburg'u (Koloszvar) kuşatmak üzere Szathmar'dan yola çıktı[169]. IV. Mehmed, 1684 yılında aynı adı taşıyan oğluna taht üzerindeki haklarını garanti etmesine rağmen[170], Apafi Alman Kayser ile gizli bir anlaşma yapmış, ancak Şerban Bâbıâli'ye durumu derhal bildirmişti[171]. Sarı Süleyman Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Haziran ayının başlarında Maros Nehri'ne geldiler ve bu yıl için

Erdel’i bir kez daha Avusturyalıların işgalinden kurtardılar[172]. Tisa (Theiss) bölgesinde ayrıca Solnuk’a geri çekilen Almanlar tarafından ateşe verilen Sarvar’ı geri aldılar[173]. Yeni Sadrazam Sarı Süleyman Paşa, İmre Tökeli’yi hain olarak atıldığı zindandan çıkartmıştı, ama Tökeli’nin yeni durumlara alışması biraz zaman aldı[174].

Bu arada, aralarına Brandenburg birliklerinin de katılacağı 100 bin kişilik bir ordu, Parkani’den yola çıkarak, kayserin önce belirlediği gibi İstolni Belgrad önlerine değil, Budin önlerine gelmişti. 17/18 Temmuz’da kalenin kuşatması başlatıldı: Bir tarafta Bavyeralılar, diğer tarafta ise doğrudan Lotringenli Karl’ın komutasındaki birlikler duruyordu. Almanlar, 24 Temmuz’da kan dökmeye gerek kalmadan şehri işgal ettiler, ama eski Yeniçeri Ağası Abdi Paşa Budin Kalesi’ni takdire şayan bir direnişle savunuyordu[175]. Yapılan birçok taarruzdan hiçbiri sonuç getirmedi ve Osmanlıların başarılı huruç hareketleri yüzünden Alman ordusu büyük kayıplar verdi. Almanlar özellikle 27 Temmuz ve 3 Ağustos’ta yapılan taarruzlarda büyük zayiata uğradılar[176].

Lehlere karşı gösterdiği ustalıktan dolayı kendisinden büyük hizmetler beklenen Sarı Süleyman Paşa, ancak 9 Temmuz’da Belgrad’taki karargâha gelebildi. Burada huzuruna çıkan İmre Tökeli, Budin’in kuşatmadan kurtarılması için yapılacak sefere katılmasına izin verilmeyip, her ihtimale karşı Belgrad’ta bırakıldı. 15 Temmuz’da Sava Nehri geçildi. Abdi Paşa acilen yardım talebinde bulunmasına rağmen, Sarı Süleyman Paşa burada Tatarları beklemeye karar verdi. 2 Ağustos’ta Han’ın oğlu nihayet geldiğinde, hızına kimsenin erişemediği atlıları derhal Budin’e gönderildi. 6 Ağustos’ta Osmanlı ordusu Mohaç’ta kamp kurdu. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa daha sonra yanıda Bosna Beylerbeyi Siyavuş Paşa, Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa, Çerkes Ahmed ve Yeniçeri Ağası Hasan ile birlikte, eski Serasker Ahmed Paşa’nın komutasındaki birlikleri yanına çağırmadan Tuna Nehri’nin orta kısımlarına doğru ilerledi.

Bu arada Hristiyanların genel komutanı, meydan muharebesinde Macaristan’ın eski başkentinin kaderini belirlemek üzere buraya gelmişti. 14 Ağustos’ta yapılan ilk muharebe Osmanlılar için kötü geçti: Almanların top atışları ve bir kez geri püskürtülen Macarların dayanıklılığı Lotringen Dükü’ne zafer kazandırdı. Yine de Sarı Süleyman Paşa, kendi adamları tarafından terk edilmesine rağmen, tüm bölgeye hakim tepeyi tutmayı başardı. Sonraki günlerde düşmanla tekrar muharebeye girişmeye cesaret

edemedi ve 29 Ağustos'ta Siyavuş Paşa'nın emrindeki yeniçeriler, Eski Budin'e girmeye çalışsalar da başarılı olamadılar[177].

Hristiyanlar, 2 Eylül'de Budin'i tekrar ağır bir top ateşine tuttular ve nihayet, tüfeklerine takılmış süngüleri ile[178] kaleye girmeyi başardılar. Abdi Paşa ve silah arkadaşı İsmail hayatlarını kaybettiler. Çaresiz sadrazamın gözleri önünde Budin alevler içinde kaldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son umudu olan bu adam, hiçbir şey yapmadan karargâhından sadece acımasızca katledilen kadınların ve çocukların seslerini dinledi[179]. Şehrin düşmesini cephanelikte meydana gelen bir patlamaya bağladı[180] ve Ahmed Paşa'yı, Macaristan Eyaleti'nden kalan yerlerin savunucusu olarak tayin etmek, İstolni Belgrad ve Kaniye'yi tahkim etmek, ordunun bir bölümünü Segedin'e göndermek ve bizzat Osek'e yönelmekle yetindi.

Baden Dükü Ludwig, Sarı Süleyman Paşa gittikten sonra Simontornya'yı[181] ve 22 Ekim'de çok önemli birer yer olan Peç ve Sikloş'u ele geçirdi. Kendi kaderlerine terk edilmiş Osmanlılar, Budin'deki müdafaa kıtalarının başına gelen tüyler ürpertici kanlı katliamdan kurtulmak için, her yerde direnişin kırmızı ve siyah sancaklarının yerine barışın beyaz bayrağını açıyorlardı[182]. Osek köprüsü yine alevlerin kurbanı oldu ve kuşatma altındaki Segedin'e gönderilen Osmanlı Paşası, Zenta'da Lotringen Dükü'nün birliklerine yenildi[183]. Çerkes Ahmed Paşa'nın yönetimindeki Türkler ve Tatarlar, karargâha geri geliyorlardı. 9 Ekim'de Osek köprüsünde ordugah kuran sadrazam, kuşatma altındaki şehri ve Gürcü Mehmed Paşa'nın yeniçerilerinden oluşan müdafaa kıtasını kurtarmayı tekrar denemek istedi[184]. Ama bu yardımcı birlikler de General Veterani'nin karşısında geri çekilmek zorunda kalınca[185], şehir Ekim ayının sonunda teslim oldu. Sarı Süleyman Paşa, en azından kutsal sancak-ı şerifi 14 Kasım'da vardığı Belgrad'a getirebildiğine seviniyordu[186].

Belgrad'a varır varmaz, daha önce Petervaradin'de yaptığı barış tekliflerini yineledi[187]. Mehmed Ağa, Alman temsilci Karaffa'nın açıklamalarını dinlemekle görevlendirildi[188].

Yeni savaş yılı, her zamanki gibi Nisan ayında başladı: Sava Nehri üzerindeki köprü tamir edildi ve Petervaradin'de yeni bir köprü kuruldu. Ama sadrazam ancak 19 Haziran 1687 tarihinde köprüyü geçti. Lotringen Dükü, Drava Nehri'nin ötesinde yoluna devam etmesini engellemeye çalışsa da, Sarı Süleyman Paşa, Eğri Kalesi'ne kadar ilerlemeyi başardı. 16 Temmuz'da savaş için hazırlıklar yapmak üzere Alman ordusu Valpo'ya;

Osmanlılar ise Osek'e geldiler. 17 Temmuz'da Sarı Süleyman Paşa, Lotringen Dükü'nün ve Bavyera Elektörlerinin müttefik birlikleri ile karşı karşıya geldi. Avusturyalılar günlerce Sarı Süleyman Paşa tarafından bizzat yönetilen yeniçerilere ve Bavyeralılar, sol kanadı oluşturan Anadolu ve Halep Beylerbeylerine karşı savaştılar. 22 Temmuz'da Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa, karargâhta eşyaları ve gemileri korumak üzere bırakılan askerlere saldırdı. 26 Temmuz'da Hristiyan ordusu Sikloş'tan Mohaç'a kadar geriledi. Mohaç boşaltıldı ve Osmanlılar nihayet nehri geçebildiler. Sadrazam için başarılı geçen birkaç küçük çatışmadan sonra, 9 Ağustos'ta çok önceleri yakınında eski özgür Macaristan'ın battığı Mohaç yakınlarındaki köy, Almanlar tarafından ateşe verilerek alevler içinde yanmaya başladı.

Neredeyse aynı yerde, Harsan Dağı'nın eteklerinde ve hemen hemen aynı ay içerisinde, Habsburglular tarafından himaye altına alınan yeni Macaristan canlanacaktı. 12 Ağustos sabahı, Sarı Süleyman Paşa düşmana saldırdı ve zaferinden o kadar emindi ki, karargâhını korumak için hiçbir tedbir almadı. Ama topçular o gün hedeflerini şaşırdılar ve Osmanlılar akşam karanlığı bastırdığında, hâlâ Eğri Kalesi'ne gidecek yolu zorla açmak için karşılarındaki güçlü orduyu geçememişlerdi. Müttefik Almanların her yönden yapılan son bir taarruzu, muharebenin kaderini belirledi: Savaş alanında 8 bin ölü, 2 bin esir ve bütün toplarını bırakan Osmanlı ordusu Osek köprüsüne kadar geldi ve herşey bitene kadar burada iki gün bekledi[189].

General Dünewald'ın birlikleri bunun üzerine Valpo ve Osek'i ve daha sonra Pojega'yı ele geçirdiler ve asıl Macaristan Krallığı'nın güney sınırına kadar ulaştılar. Lotringen Dükü, Erdel'e akın etti ve Somlyo, Klausenburg ve doğuda Szamos-Uyvar'ı işgal etti. Blasendorf (Macarca: Balaszfalva; Romence: Blaj) yakınlarında Erdel Prensi Mihai Apafi 27 Ekim'de ülkenin imtiyazlarını onaylayan, prense ve oğluna ülkenin yönetimini teslim eden, ama aynı zamanda Alman askerlerine ülkenin tüm kalelerin kapılarını açan bir anlaşma imzaladı[190]. Eğri Kalesi (7 Aralık) ve Munkaş (1688 yılı başları) General Karaffa'ya teslim oldular ve yeni yıl daha başlamadan, Macaristan yasaları ihlal edilerek, Alman Kayser'in en büyük oğlu, Macaristan Kralı ilan edildi.

DOKUZUNCU BÖLÜM

İÇTEKİ DEĞİŞİMLER. II. SÜLEYMAN VE II. AHMED.

II. MUSTAFA’NIN SEFERLERİ. BATI GÜÇLERİNİN TİCARÎ ÇIKARLARI.

OSMANLI VE HRİSTİYAN BİRLİĞİ ARASINDAKİ

SAVAŞIN DİPLOMASİ AŞAMASI. KARLOFÇA BARIŞI(1699)[*]

1687 yılında Türkler Macaristan'ın neredeyse tamamını – Eğri kuşatma, İstolni Belgrad ve Kanije tehdit altındaydı ve Osek'in düşmesi çok sürmeyecekti – ve Erdel'i ebediyen kaybetmişlerdi. Öcü mutlaka anılmalı idi. Bunun hesabını bu sefer sadece Budin'in düşmesinden sonra herşeye rağmen makamından alınmayan Sadrazam Sarı Süleyman Paşa değil, daha büyük biri, sultanın kendisi verecekti.

Sürekli bir yerlere gönderilen, düşük ücret alan ve elinden zaferi alındığı için, liderlerini sadece zoraki takip eden ordunun isyan duyguları uzun zamandan beri için için kaynamaya başlamıştı. 1685 yılında Edirne'deki sipahiler seslerini yükselterek ulûfelerini ve kutsal sancak altında nöbet tutulmasını[1] talep etmişlerdi. Yeniçeri ağasına, sarayın subaylarına ve içoğlanlarına asilerin başlarını cezalandırma görevi verildi. İsyancı liderlerinin çoğu kaçmıştı; ele geçenler ise İstanbul'a gönderildi ve meydanlarda idam edildi[2].

Aynı yıl içinde Budin önlerinde yeniçerileri sipahilerden ayırmak gerekti[3]. 1686 yılında Gönüllüler uzun mızrakları, kaplan derileri ve azametli türbanları ile resmi geçitte sadrazamın önünden görkemli bir biçimde geçseler de sadrazamın etrafında demirlere bürünmüş ve zırhlı başlıklar kullansalar da Belgrad karargâhında açlık kol geziyordu ve bu açlığa kısa bir süre sonra veba da eklendi[4]. Sadrazam, muharebeler sırasında sıkça askerleri tarafından terk ediliyordu[5]. Geri çekilmeler gitgide panik içindeki kaçışlara benzemeye başlıyordu[6]. Herhangi bir birliğin verilen bir emre itaat etmediği de oluyordu. Avrupa sipahileri, Anadolu paşalarının emirlerine itaat etmek istemiyorlardı[7] ve ordu gün geçtikçe bu umutsuz savaştan usanmaya başlamıştı.

Aynı dönemlerde şehirler de hoşnutsuzluklarını sokak gösterileriyle açığa vuruyorlardı; tıpkı 1685 yılında Halep, Şam ve Şehrizor'da olduğu gibi[8]. Anadolu'daki huzursuz birlikler ise Macaristan savaşına gittikçe daha fazla çekiliyorlardı[9]. IV. Mehmed'in dinî konulardaki danışmanı Vanî Efendi'nin[10] ölümünden sonra ulema, sadece avlarla ilgilenmek, Köprülülerin bıraktığı mirası boşuna harcamak, kutsal sayılan anlaşmaları sadece kaprislerinden dolayı ihlal etmek ve böylece imparatorluğun üzerine Tanrının lanetini çekmekle suçladıkları IV. Mehmed'e karşı geliyorlardı. Bu

hadiseler karşısında iyice sinen IV. Mehmed, şeyhülislâmı değiştirerek bu huzursuzlukları dindirebileceğini düşünüyordu, ama boşuna. Savaşın masraflarını karşılamak için mücevherlerini bile sattı, ama hiçbir şey işe yaramıyordu. İstanbul'da sadece mevcut 400 bin evden değil, camilerden de vergi istenince[11] ulema sınıfı IV. Mehmed'e nihai darbeyi vurmaya karar verdi.

1687 yılı için Kürtlerin yaşadığı bölgeler ve Irak[12] gibi en uzak bölgelerden yeniçeriler[13] getirtildi ve bu yeniçeriler ile birlikte Anadolu eyaletlerinde baş gösteren huzursuzluklar Avrupa'ya taşındı. Mohaç'ta Hazine elden gidip, Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa gibi en çok sevilen komutanlar bunu hayatları ile ödemek zorunda kalınca, sadrazam da bunun üzerine sipahilere hakaretler yağdırınca, uzun zamandır beklenen büyük askerî ayaklanma nihayet patladı[14].

Eğri Kalesi'ne çağrılan birlikler, itaat etmeyi reddediyor, ulûfelerinin tamamının ödenmesini istiyorlardı. Ancak bu imkânsızdı. Sadrazamın ise bizzat ordunun başına geçmesini talep ediyorlardı. Bu taleplerle Petervaradin'de ayaklanan sekbanlar ve sipahiler, Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'yı gemi ile Belgrad'a kaçmaya zorluyorlardı. Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı, Halep Beylerbeyi Siyavuş Paşa'dan birliklerin başına geçmesini talep ettiler. Kayıtsız şartsız sadakat yemini ettikten ve düşmanın üzerine yürümeye hazır olduklarını beyan ettikten sonra Siyavuş Paşa, askerlerin bu isteğine boyun eğdi. Birden herkes aynı şeyi söylüyordu: "Orduya gürültü ve karmaşa değil, sessizlik ve düzen hakimdi. Kimse tehditler savurmuyor, kimse korkmuyor ve herkes yeni vezire övgüler yağdırıyordu[15]". Birlikler bunun üzerine reis efendi, defterdar ve Belgrad Beylerbeyi ile Rusçuk üzerinden İstanbul'a dönen Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın azledilmesini ve yerine Kaymakam Siyavuş Paşa'nın getirilmesini talep ediyordu.

Aynı dönemde Mora'dan kötü haberler geliyordu. Sadece Kırım'da Kırım Hanı, 6 Mayıs tarihinde Lehistan ile yapılan anlaşmaya istinaden, Moskova'daki genç çarın Vasili Galitzin yönetiminde üzerine sevkettiği birliklerini geri çekilmeye zorlamıştı[16]. İmre Tökeli, Irak ve Şam Beylerbeyi ile Petervaradin'de kalırken, Osmanlı ordusu Belgrad'a yöneldi[17]. Henüz itaat eden birlikler, ordunun Tuna Nehri'ni geçmesine izin verdi. Asiler, Macaristan'da Türklerin elinde bulunan Macar şehirlerini savunmayı yeni serasker serdar Hasan Paşa yönetiminde de reddettiler. Şam

Beylerbeyi Halil Paşa ve Katırcıoğlu Belgrad'ı ve çevresini tutmaya çalışacaktı, ordunun kalan kısmı da 27 Eylül'de İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı.

IV. Mehmed, Sarı Süleyman Paşa'yı koruma cesaretine sahip değildi ve asilerin taleplerine boyun eğdi. Bundan cesaret alan asiler, orduyu diğer "hainlerden temizleme" teşebbüsüne başladılar. İstanbul'a dönen defterdar ve iki tezkereci de Siyavuş Paşa'nın kontrol edemediği askerlerin öfkesine yenik düştüler. Diğer subaylar kaçmayı başardılar[18].

Kaymakam Receb Paşa, öncelikle sadece Sarı Süleyman Paşa'nın ölüm fermânını çıkartan IV. Mehmed'in emirlerini yanlış anlayarak, kendisinin de ölüm tehdidi altında olduğunu düşündü ve ordunun yaklaşmakta olduğu haberini yayarak tüm başkenti huzursuz etti. Ordu, henüz Filibe'de idi ve asiler, efendilerinin tüm barışçıl ve takdir dolu sözlerine rağmen, gitgide daha yüksek sesle sultanın av tutkusunu ve hükümdarlığı sırasında ordunun Macaristan'ın savaş alanlarında yaşadığı büyük utançlardan bahsetmeye başladılar. Hadımağalarının idamı istendi ve elde edildi. Nihayet Sultan IV. Mehmed'in de tahttan indirilmesi talep edildi. Bu sayede Kaymakam Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın ağabeyi Ahmed Paşa'nın maruz kaldığı onca hakaret ve haksızlık için kaba ve nankör, değerbilmez efendisinden intikam alma zamanı gelmişti. Sultan'ı tahttan indirmekte bir saniye bile tereddüt etmedi.

IV. Mehmed'in iki erkek kardeşi, etraflarında sadece birkaç köle olmak üzere uzun zamandan beri zindanda gibi yaşıyorlardı. Şehzâdelerden biri ile ilişki yaşadığı iddia edilen eski Valide Sultan, gerçek anneleri olmamasına rağmen, bunları sultanın kaprislerinden, musahiblerin entrikalarından ve Girit asıllı, halktan bir kadınla asilzâde Verzizi'nin kızı olup, zeki bir kadın olarak iki oğlunun taht üzerindeki haklarını korumaya çalışan Haseki Sultan'ın nefretinden korumayı başarmıştı. Bu yüzden 1647 yılından sonra boğazlanan kardeşleri Şehzâde Bayezid'in akıbetine uğramaktan kurtulmuşlardı. Sultan İbrahim'in diğer oğulları babalarından önce ölmüştü. Kardeşlerden Şehzâde Süleyman (15 Nisan 1642 doğumlu), mavi gözlü, sarı saçlı, güçlü bir bedene sahip, akıllı ve kararlı güzel bir adamdı. Adını taşıdığı atasının kendisine yüklediği sorumluluğu taşıyacak kapasitede birine benziyordu. Bir yıl sonra, 22 Mart 1643 tarihinde doğan Şehzâde Ahmed ise iyi huyundan dolayı birçok sempati topluyordu[19].

Gerek asi ordu, gerekse ulema sınıfı, Şehzâde Süleyman'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarıcısı ve intikamını alacak kişi olarak görüyordu.

IV. Mehmed, çifte kardeş katli ile kendi konumunu kurtaracak cesarete sahip değildi[20]. Bu siyasî cinayeti gerçekleştirmiş olsa bile, neredeyse yetişkin iki oğlu, 1644 doğumlu Şehzâde Mustafa ve henüz 14 yaşındaki Şehzâde Ahmed tahta çıkartılacaktı[21].

8 Kasım'da Köprülüzâde Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Ali Efendi, üç kadıasker ve yeniçerilerin temsilcisi – ordu henüz İstanbul'a gelmemişti – oybirliği ile hayatının neredeyse 40 yılını hapis olarak geçiren Şehzâde Süleyman'ı kurtarmaya karar verdiler. Derhal padişah giysileri içinde tahta geçmek zorunda kaldı ve Sultan II. Süleyman olarak huzura gelenlerin saygı gösterilerini kabul etti. Kaymakam Köprülüzâde Mustafa Paşa, ağabeyi Fazıl Ahmed Paşa'nın uygulamaya getirdiği asil bir geleneğe istinaden, zaferini kan dökerek kutlamak istemiyordu: IV. Mehmed "gönüllü" olarak tahttan feragat ederek, iki oğlu ile birlikte hiçbir direnme göstermeden, Sultan II. Süleyman'ın daha yeni kurtarıldığı mahbese girdi. Üzüntülü, ama hiçbir çaresizlik veya korku belirtisi göstermeden, kaderine sessizce boyun eğdi[22].

Ulûfelerinin beş taksitinin[23] dışında yeni hükümdardan ayrıca cülûs bahşişini[24] talep eden ordunun başkente gelişi, o döneme kadar huzur içinde Sultan II. Süleyman'dan sadece iyilik bekleyen ve Köprülüler soyuna borçlu oldukları güveni kaymakamına gösteren İstanbul'un farklı bir görüntüye bürünmesine neden oldu. Gündüz gece demeden sokaklarda vahşi ve öfkeli Anadolu sipahileri görülüyor ve istedikleri her yeri talan ediyorlardı. Eski Kaymakam Receb Paşa aynı askerlerin öfkesine kurban gitti[25]. Hükümet, para temin etmek için zengin insanları zindana attırdı. Alınan fidyeler yine de gerekli parayı karşılamıyordu ve karışıklıklar devam ediyordu. At Meydanı'nda askerler birbirlerine girdiler ve elde ettikleri ganimetleri birbirlerinin elinden almaya çalıştılar. İstanbul'un asıl beyleri, sadece ağalarına itaat eden yeniçeriler ve sipahiler adına başkenti zorbalıklara boğan basit ağalardı[26].

Arka planda iktidarın iplerini elinde tutan Köprülüzâde Mustafa Paşa, bu anarşiyi yaratanları uzaktaki eyaletlere atayarak, ayak altından kaldırmaya çalışıyordu. Ancak 1698 yılının Şubat ayında yeniçeri ağası, asilerin liderlerinden birini idam ettirdiğinde bunu hayatı ile ödeyecekti. 1 Mart (1688)[27] tarihinde asiler, Sadrazam Siyavuş Paşa'nın peşine düşüp, hayatı ve onuru için son ana kadar yiğitçe savaşmasına rağmen[28], onu da öldürdüler. Aralarında Köprülü Mehmed Paşa'nın kızlarından biri de olan

eşleri öldürüldü ve malları eşkıyalar arasında bölüşüldü[29]. Basit bir sipahi olan Ali Ağa, sadrazam ilan edildi ve devletin en yüksek makamlarındaki memurları ve sultanı tahttan indirmekle görevlendirildi[30].

İstanbul halkı, gücünün bilincine vardığı andan itibaren korku salan bu hakimiyeti kabul edemezdi. Şehir halkı ve lonca zanaatkârları arasından toplanan 20 bin kişi, peygamber soyundan geldiklerini iddia eden[31] Emirlerden birini başlarına getirerek, ordudan Sarı Süleyman Paşa'nın İstanbul'a geri getirdiği kutsal sancak-ı şerifi teslim etmesini istediler. Zaferi getirdiğine inanılan kutsal sancağın altında[32] bir gün sonra büyük bir kalabalık toplandı ve Sultan II. Süleyman, yeniçeriler Köprülüzâde Mustafa Paşa'yı tercih ederken, eski hoca Nişancı İsmail Paşa'yı sadrazamlığa getirdi ve yeni bir yeniçeri ağası atadı. Siyavuş Paşa'nın sarayını talan eden soyguncular ve katiller, idama mahkum edildiler. "O günden sonra", diyor Rum ileri gelenlerinden biri[33], "Sultan Süleyman, sadrazamın kendisine tavsiye ettiği gibi, etrafta dolaşmak ve şehri seyretmek için sarayından daha sık çıkıyordu".

Nişancı İsmail Paşa, Nisan ayı başlarında sadrazam ilan edilmiş olmasına rağmen, "boyun vurduran ve iple boğduran[34]" bu güçlü sadrazamın yeni diktatörlüğü ancak 2 Mayıs tarihine kadar sürdü, zira yeniçeriler tekrar Orta Camide bir araya gelerek, işlenen cinayetler için yine bir sadrazamı kurban seçtiler. Nişancı İsmail Paşa'nın bahtsızlığı ayrıca Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın ona karşı olması idi. Sultan II. Süleyman, kaymakamın tavsiyesine uyarak, ikinci sadrazamını Rodos'a sürgüne gönderdi. Yerine eski bir yeniçeri olan Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa geçti. Yeniçeriler, Bekri Mustafa Paşa'ya itaat ediyorlardı. Bu sayede IV. Mehmed'in intikamcısı olarak ortaya çıkan ve yanında büyük bir taraftar topluluğu ile Üsküdar'a kadar gelen Gedik Paşa'yı ele geçirebildi. Eski rejimin bir diğer taraftarı olan ve sipahileri ile Bulgaristan'da yağma yapan Yeğen Osman Paşa, başka araçlar kullanılarak alt edildi[35]. Bekri Mustafa Paşa, Ağustos ayında bir zafer daha kazandı: Yeniçeriler, tahttan feragat eden sultanı tekrar tahta cülûs ettirmek istediklerinde, yeniçeri ağası beylerbeyi olarak Bağdat'a gönderildi ve yeniçeri liderlerinden birkaçı, haince planlarını hayatları ile ödemek zorunda kaldı. Bu esnada IV. Mehmed'in yaklaşık 6 bin taraftarı hayatını kaybetti.

Köprülüzâde Mustafa Paşa, sultanın bizzat başında bulunduğu ve huzursuz yeniçeriler ve sipahiler eşliğinde yapacağı bir sefer sayesinde

sürekli ayaklanmaları sona erdirebileceğini umut ediyordu. Sultan II. Süleyman bu amaçla İstanbul'dan ayrılarak Edirne'ye gidecekti, ama Hazine o kadar boşalmıştı ki, seyahatin masraflarını karşılamak için sarayın altın ve gümüş tabaklarının ve başka değerli eşyaları satmak zorunda kaldı[36]. 28 Ağustos'ta nihayet İstanbul önlerindeki düzlüğe tuğlar dikildi[37]. II. Süleyman, kendisini ancak ikinci başkente kadar götürecek yolculuğuna 5 Eylül'de başladı[38]. Macaristan'da yaşanan yeni kayıplar yüzünden sultana karşı suçlamalara başlandığı için, böyle bir karar daha da gerekli hâle gelmişti.

Dört aylık bir kuşatmadan sonra sadece Eğri Kalesi ve 19 Mayıs'ta İstolni Belgrad Almanların eline düşmüş[39] ve Munkaş, Tökeli'nin eşi tarafından daha kış aylarında teslim edilmişti[40]. Ayrıca Bavyera Elektörü ile Baden Kontu Ludwig yönetiminde iki Hristiyan ordusu Sırbistan'ı ve Bosna'yı kurtarmak üzere Belgrad'a doğru hareket ediyordu. Düşmanın karşısına bizzat çıkmak, zamanla, dindar ama aynı zamanda yeteneksiz bir insan olduğunu gösteren ve tahta cülûs ederek, kendini lekelediğini düşünen[41] II. Süleyman için öncelikle masraflarını karşılamak için gerekli paranın bulunamaması yüzünden imkânsızdı. Bu yüzden 21 Haziran'da Yeniçeri Kethüdası Zülfikâr Efendi'yi ve Baştercüman Mavrokordato'yu Avusturyalı düşmanına tahta cülûsunu bildirmek, gerçekte ise adil bir barış yaparak Macaristan'ın en azından bir kısmını kurtarabilmek için Viyana'ya göndermekle yetindi[42].

Elçiler 8 Eylül'de[43] Belgrad'a varmadan ve yeni serasker Belgrad'tan henüz yola çıkmadan[44], Eğri Kalesi'nin, ardından Lippa, Solimos ve Lugos ile General Caprara'nın kolayca işgal ettiği İllok ve Petervaradin'in düştüğü haberi duyuldu. Osmanlı seraskeri bu haberler üzerine Belgrad'tan ayrıldı. Öncü birlikleri Sava Nehri üzerinde Böğürdelen Kalesi'nde geri püskürtüldü. Semendire, Ağustos ayının başlarında, 33 bin asker ve 98 toptan oluşan Hristiyan ordusunun eline geçti ve 6 Eylül'de 9 bin askerin büyük bir direnişle savunduğu Wasserstadt ve nihayet Belgrad, Bavyera Elektörünün ve yardımına gelen Kont Caraffa'nın eline düştü[45]. General Veterani, kısa bir süre önce Sidovar ve Karansebes'i ele geçirmişti. Orsova, Osmanlılar tarafından terk edildi ve Severin'in karşısındaki Kladova, düşman tarafından işgal edildi. Düşman orduları daha sonra kışı Erdel'deki karargâhlarında geçirmek üzere Eflak topraklarını geçtiler. Bosna'da Baden Kontu emrinde 5 bin kişi ile Unna sınır nehrini geçti ve Kostainicza,

Gradiske ve Brod’u fethetti. Cesurca savaşan Bosna Beylerbeyi, 5 Eylül’de Brod yakınlarında Derbent’de yenildi[46]. 5 bin askeri ile birlikte savaş meydanında hayatını kaybetti. Alman ordusu, Bosna’nın tamamını kısa sürede ele geçirebileceklerini umut ediyorlardı. Baden Kontu’na, Venediklilerin açgözlülüğünden kurtarmak için Hersek ve Dalmaçya’yı işgal etme emri verildi. Fetih, “savaşla” ya da “savaşsız” olacak deniyordu Viyana’dan gelen mektuplarda[47]. Baden Kontu Ludwig, Bosna’dan ayrılmadan önce İzvornik’in işgali ile Eylül ayı ortalarında Sırbistan’a giren Alman ordusu ile irtibatlar güvence altına alındı[48]. Mora’da ise sadece Eğriboz’un savunucuları hâlâ tutunabiliyorlardı[49].

Osmanlı İmparatorluğu ne bir orduya, ne de savaşta kullanılacak bir Hazineye sahipken; Anadolulu ve Rumelili asiler yine yağmalarına başlamışken[50] ve etrafı entrikacı yüksek memurlar ile sarılı çaresiz bir sultan hadiselerin gidişatını kararsız bir biçimde izlerken, Fransa, Doğudaki eski müttefikini kurtarmak için elinden gelen herşeyi yapmaya karar verdi. Fransa Kralı XIV. Louis, Alman Kayser’e savaş ilan etti ve İstanbul’daki sultan “kardeşine”, Avusturya’da bölünmesine kesin gözü ile baktığı yerlerden pay vermeyi vaat etti[51].

Batı’nın bu büyük kralının[52] elçisinin bir tabureye oturma şerefine nail olmak için sadrazam ile sert tartışmalara girdiği ve kendisine karşı saray subaylarının kötü davranmakta tereddüt etmedikleri Köprülüler devri kapanmış; Cesy gibi İstanbul ve İzmir gümrüklerini icarla alıp, daha sonra ödemelerini yapamayıp borçlanan[53] ve zindanlara atılan ya da gemilerde zorla tutulan elçilerin zamanı geçmişti. Bunun sorumlusu ne 1681 yılında, Sakız Adası’nda Trablus’tan gelen Berberileri cezalandırdıktan sonra[54] Çanakkale Boğazı’nda görünen korsan Duquesne’nin tehditleri; ne Fransız Amirallerinin, 1666 yılında yapılan anlaşmadan sonra, Kral XIV. Louis’nin Fransız tebaanın denizlerde güvenliğini sağlamak amacı ile 1682, 1683, 1687 ve 1688 yıllarında dört kez Fransız mucit Petit-Renaud’nun bombaları ile topa tutulan Cezayir’e karşı seferleri, ne de 1685 yılında Tunus’a karşı yapılan sefer değildi[55]. Kaptan-ı Derya, Duquesne ve Trabluslular arasında arabuluculuk yapmıştı gerçi, ama küçük ve büyük korsanlara karşı çaresizliği[56] biliniyordu. Öyle ki Malta, Livorno, Villafranca ve Mallorca (Mayorka)’dan 40 kadarı genelde Takımadalarda geziniyorlardı[57]. 1671 yılında Marsilya sakinleri tarafından Doğu Akdeniz ticareti için kurulan Fransız şirketi; Fransız malların ihracatı – 1687 yılında İngilizlerin 302.473

kuruşuna, Venedik'in 366.900 kuruşuna, Hollandalıların 197.700 kuruşuna ve Cenevizlilerin[58] 115.250 kuruşuna karşılık 506.520 kuruş – ve bir süredir piyasaya giren İspanyol skudiler[59]; beş skudi değerinde birçok sahtesi bulunan ve yüksek bir taleple karşılaşan gümüş paralar[60]; birçok Fransız'ın zanaatkâr ve sanatçı olarak yerleşmesi – 1680 yılında İstanbul'da birçok hareme çağrılan Fransız bir kuaför vardı[61] - Fransız modasının ve gitgide İtalyan dilinin yerini alan Fransız dilinin yaygınlaşması da Osmanlı siyasetinin Fransa Kralı'nın iradesine boyun eğmesi ve Fransa temsilcilerinin maruz kaldığı birçok hakareti; Macaristan ve Girit savaşlarında, her zamanki korsanlıklarda ve nihayet Afrika'daki Haçlı Seferi teşebbüslerinde açılan Fransız bayrağını unutturacak nedenler olarak kabul edilebilirdi.

Kapitülasyonlar, 16 Nisan 1673 tarihinde Doğuya bilimsel bir gezi yapan ünlü Nointel tarafından yenilenmişti. Kapitülasyonlar, İstanbul'da henüz temsilciliği olmayan tüm devletlere Fransız bayrağı altında gerekli ticaret serbestisini; Kızıldeniz'i geçerek Hindistan'a ulaşma iznini; gümrüğün tıpkı İngilizler, Hollandalılar ve Cenevizliler için uygulandığı gibi yüzde beşten yüzde üçe indirilmesini; Fransa'nın Pera'daki San Francesco Capuchin Kilisesi ve Cizvit Kilisesi üzerindeki himayesini ve Hristiyan hastanesinin Galata keşişlerine verilmesini kapsıyordu. Kutsal Mezarın anahtarlarının geri verilmesi de istenmişti, ama boşuna[62].

Türklerin duygularını hiçbir zaman önemsemeyen ve 10 gemi ile Osmanlı başkentini kuşatıp, açlıktan öldürebileceklerini ve kendi çıkarlarına bir ayaklanma çıkartabileceklerini düşünen[63] Fransızların İstanbul'da itibar kazanması, özellikle devletin gerileme döneminde olması; böyle bir zamanda güvenilir bir müttefik bulmanın zor olması; hiçbir ayrım yapılmadan savaş, meydan okuma ve gelir elde etmekten oluşan eski sistemin tamamen çökmüş olması ve devşirme sınıfının yeteneksizliğinden kaynaklanıyordu. Bâbıâli'nin sadece 20 yıl önce bir "hünkar" olarak değil de, basit bir kral olarak adlandırdığı[64] XIV. Louis, Bâbıâli'de artık müttefikten çok bir kurtarıcı gibi görülüyordu ve tehlikelerden kurtulmak için körü körüne tavsiyelerine uyuluyordu.

Fransa'nın programı, İmre Tökeli'nin desteklenmesini ve Kayser ile savaşın devam ettirilmesini öngörüyordu. Lehler ile derhal barış yapılacaktı. Fransız temsilci Wohner, Fransa'nın gelecekteki müttefiki Sobieski için sadece Kamaniçe'yi değil, iki Romen Prensliği'ni ve Lehistan

savaşı sırasında Boğdan'ın doğusunda Bucak Eyaleti'ne yerleşen Tatarların[65] gönderilmesini isteyecek kadar ileri gitti. Sadrazam, Mayıs ayında haklı olarak "Neden Edirne'yi de istemiyorsunuz?" diye sordu[66].

Böylece 1689 yılında Osmanlılar tekrar büyük bir fetih seferi için hazırlıklar yapıyorlardı. Venediklileri güvence altına almak için, yedi yılını kadırgalarda geçiren ünlü deniz korsanı ve bir Manyot olan Liberakis, Mora'nın Hristiyan Beyi olarak atandı; Lehistan'da ölen Romen Prensi Duka'nın dul eşi Anastasia'ya eve dönüş yolunda eşlik etti ve "onunla 20 gün yaşayıp, 40 kese gümüş para aldı". Kısa bir süre sonra ise Venediklilerin tarafına geçti[67]. Diğer taraftan Tatar Hanı, Gelizin'in yeni akınını tek başına geri püskürtecek güçte idi[68]. Lehistan, Kamaniçe'nin kendisine teslim edilmesini bekliyordu ve başka umutlar da besliyordu. Böylece II. Süleyman'a savaş için bir tek Alman Kayser kalıyordu. Almanların genel komutanı Lotringen Dükü aynı dönemde Ren Nehri kenarında Fransızlarla meşguldü.

Almanların programında büyük fethin en büyük zaferi olarak üçyüz yıl önce eski Macaristan'a vasal prenslerin sadakat yemini ile bağlı Boğdan, Eflak ve Sırbistan'ın fethini öngörüyordu. Boğdan Prensi Kantemir'in ülkesine neredeyse tamamen işgal edilmiş Erdel'den – sadece Kronstadt ve Fogaras kalmıştı - akın etmek imkânsızdı. Ama Yaş'da hüküm süren bu eski Leh paralı askeri, Hristiyan davası, yani Macaristan topraklarının Avusturya'nın çift başlı kartalı altında genişletilmesi için kazanıldı. 1690 yılında Kantemir'in temsilcileri Peter Yuraşku ve Johann Buhuş, General Heissler ile Boğdan asilzâdelerine ve Boğdan'daki inanca o güne kadar tanınan imtiyazların muhafaza edildiği; çok kısa bir süre önce tahta çıkan Kantemir'in ailesinin Batı stilinde bir hanedan olarak tanındığı – Kantemir'in İstanbul'da rehine olarak tutulan oğlu Dimitri da kurtarılacaktı – ve Alman ordusuna erzak temin etme yükümlülüğünün yanı sıra Boğdan tarafından ödenecek verginin de belirlendiği bir anlaşma yaptılar[69].

Eflak konusuna gelince, Doğu için Osmanlıların Avrupa'dan kovulmaları[70], İmparatorluk hayalleri ve armasındaki Roma Kartalı ile bağlantılı büyük projeleri olan Şerban Kantakuzen, Mohaç[71] Muharebesi'nden önce Viyana ile bağlantı hâlinde idi. Katolik misyoner Del Monte ve halefi Antide Dunod[72] 1687 yılının yaz aylarında Şerban'ın Avusturya hakimiyetini tanıması ile ilgili görüşmeler yapmışlardı[73] ve 1 Eylül'de Kayser Leopold, "sevgili" Eflak Prensi'ne "Hristiyan Cumhurunu

genişletmek” için, kazandığı büyük zaferlerden sonra Eflak sınırına gelen Lotringen Dükü ile anlaşmaya varması yönünde uyarıda bulundu. Kayser ordusunun Romen “generali ve ordu komutanı” olarak kısa bir süre sonra kayser adına “komşu Hristiyanlar ve Hristiyanlığın kurtarılması için herkes ile” Avusturya’nın eline geçen ulusların “yasalarını ve imtiyazlarını, inançlarını ve özgürlüklerini” garanti edecek anlaşmalar yapma yetkisi verildi. Şerban’ın tavsiyesi üzerine Viyana saray başkanlığı İstanbul Patriği Kallinikos’a tuhaf bir mektup gönderdi. Bu mektupta, patriğin “Kutsal Katolik Kilisesi” yararına Eflak’ta Alman Kayser’in yetkilisi olarak Şerban Kantakuzen ile bir anlaşma yapması tavsiye ediliyordu[74]. 1688 yılının ilk aylarında Şerban’ın yeni temsilcisi, Niğbolu Piskoposu ve Eflak yöneticisi Antonio Stefani[75] ve tıpkı Stefani ile diğer misyonerler gibi, tüm bu “rafızî” halkların Katolik Kilisesi’ne döneceğini umut eden[76] Dunod ve Csaky, Viyana’da Kayser Leopold ile geçici bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma ile Kantakuzenlerin Eflak tahtı üzerindeki miras hakları; Tuna boylarında Türkler tarafından ele geçirilen bölgelerin tekrar birleştirilmesi; ilgili tüm ülkeler için yukarıda belirtilen garantiler; Eflak Prensliği’nin kadim geleneklerinin muhafazası; Eflak’ın tekrar Türkler tarafından işgali hâlinde Erdel’e sığınma hakkı; yıllık 75 bin taler vergi, ki Şerban sadece 50 bin ödemek istiyordu ve Eflak’ta bulunmasına izin verilecek birliklerin 6 bin “Macar veya Alman” ile sınırlanması gibi konular düzenleniyordu. Kantakuzen hanedanının üyeleri ayrıca Kont unvanını taşıyacaklardı. Şerban, aynı yılın kış aylarında Lotringen Dükü’ne de doğrudan Innsbruck’a mektuplar göndermiş ve savaş haberleri vermişti[77].

Hırsına rağmen Rumlara özgü dikkati hiçbir zaman elden bırakmayan Şerban, resmî bir açıklama yapmayı reddediyordu: 1687 yılında, anlaşmanın geçici bir şartı olarak Tımışvar’ın ele geçirilmesini ve Erdel’in işgalini istemişti[78]. Ayrıca Eflak asilzâdelerini sadakat yemini etmeye ikna edememesinin sebebi olarak “asilzâdelerin henüz tam organize olmadığını” ve sadakat yemini etmek için en uygun zamanın “ortak düşmana karşı silahlara sarıldıklarında” gelmiş olacağını öne sürmüştü. Kantakuzen hanedanının üyeleri, en azından kardeşi ve yeğeni daha Mart ayında sadakat yemini etmişlerdi[79]. Bunun karşılığında ve sadece şartları yerine getirildiği takdirde, Alman ordusuna 4 bin süvari ve 2 bin piyade vermeyi taahhüt ediyordu. Eflak tarafından temin edilecek erzak miktarı tespit edildi. Bunun yanında Avusturya birliklerinin masraflarına katılmaya niyeti yoktu. Tuna Nehri üzerine kurulacak köprüyü malzeme ve işçi eksikliğinden dolayı vaat

etmedi ve vazgeçilmez şartlarından biri, “ortak düşmanın artık harap olmuş ülkeleri talan edemeyecek duruma gelecek şekilde zayıflatılması ve aşağılanması” oldu[80]. Ayrıca Tatarlar da intikam almak üzere çetelerini artık Eflak’a gönderemeyecek duruma getirilmeli idi[81]. Nihayet 1688 yılının Mayıs ayında Niğbolu Piskoposu, Georg Brankoviç[82] ve Fogaras yakınlarından bir Romen olduğu muhakkak olan Erdelli Basilius Nagy ile birlikte Viyana’ya gittiğinde, her üçünü de Dunod’un böbürlenmelerine karşı Şerban’ın sadakatini ön plana çıkartma ve zavallı ülkenin daha fazla harap olmasını engellemek için birliklerin ülkeye mümkün olduğunca geç gönderilmesi için ricada bulunma görevi verildi; önce Bucak Eyaleti Tatarlardan temizlenmeli idi[83]. Şerban Kantakuzen, aynı amaçla Lehler, hatta bir keşiş aracılığıyla Bucak’ı işgal etmelerini istediği Ruslar[84] ile irtibata geçmişti[85]. Her iki ülke, bir barışın sağlanması hâlinde, “tüm Hristiyan dünyası için bir duvar” oluşturmak üzere Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmalı ve Hristiyan prensleri ile eski sınırlarını muhafaza etmeli idi[86]. Kayser Leopold, cevap yazısında peder Dunod’u “güvenilir” bir ruhban olarak niteledi ve Şerban’a verilecek onayı taahhütlerini yerine getirmesine bağladı. Eflak Prensi, en azından Belgrad’ın alınmasından sonra resmen Kutsal Roma İmparatorluğu’nun himayesinde olduğunu açıklama cesaretini göstermeli idi[87]. Şerban Kantakuzen’in Macaristan Kralı ilan edildiğinde vakit kaybetmeden karşıladığı Macaristan Kralı Josef ayrıca “Romen ulusunun barbarların baskısından kurtulan ilk ulus olmasını ve eski parlak günlerine kavuşmasını” dilediğini açıklamıştı.

Ama daha Ağustos ayında General Veterani, hiçbir şeyden çekinmeden, Orsova üzerinden Eflak topraklarına ayak basmıştı bile. Ama prensin endişe içinde generali karşılamaya gönderdiği akrabaları Konstantin Brinkoveanu, Mihail Kantakuzen ve Konstantin Balaceanu, General Veterani’yi Cimpulung üzerinden Erdel’e yönelmeye ikna ettiler[88]. Sonbaharda (12 Ekim) nihayet Şerban’ın emri ile kardeşi Yordaki, Kont ve albay unvanını alan damadı Konstantin Balaceanu, Draghici’nin oğlu ve Şerban’ın aynı adı taşıyan yeğeni ve Şerban’ın vaftiz babalığını yaptığı sırdaşı Şerban Vladesku[89], 130 kişilik bir toplulukla resmî elçi olarak Viyana’ya gittiler.

1689 yılı başlarında tekrar geri döndüklerinde, Prens Şerban artık hayatta değildi: Kasım ayında henüz genç ve güçlü olduğu bir dönemde hayata veda etmişti ve kimileri erken ölümünün suçunu Türklere atıyordu.

Boyarlar tarafından Şerban'ın kız kardeşi Stanka'dan olma yeğeni olduğu için İstanbul'dan herhangi bir emir beklemeden apar topar seçtikleri Konstantin Brinkoveanu'nun yürüttüğü siyaset, Şerban'ın siyasetinden daha belirsiz olup, aslında sadece ayakta durma iç güdüsüne ve ülkesi ile halkının gerçek menfaatlerine yönelik bir siyasetti. Halefinin, arkalarından kendi elçisini gönderdiği elçileri aracılığıyla, tahta çıkışının kayser tarafından onaylanmasını talep etti[90]. Boyar olarak kaysere uzun zaman önce sadakat yeminini etmişti. Aynı zamanda bir Osmanlı ağası sultanın[91] onayını getirdi ve Konstantin, Şerban ölmemiş olsa idi yapacağı gibi[92], Bâbıâli'ye vergisini uygun bir anda ödemeye kararlı idi[93].

Bosna'nın Eflak asıllı knezlerinden bazıları Almanlara boyun eğmiş olmasına rağmen[94], Sırbistan'ı Osmanlı hakimiyetinden vazgeçirmek kolay olmadı. Aksine Georg Brankoviç burada, kaysere hizmet etmek istediğini bahane ederek, kendisi için bir şeyler kazanmayı umut ediyordu. Brinkoveanu'nun temsilcisi olarak faaliyet gösterdiği sırada Viyana'da kendisine Erdel ve Macaristan'da, yani son zamanlarda fethedilen güney bölgesinde "miras" kalan yerleri istedikten sonra[95], kendini "İllirya ve Doğu İmparatorluğu'nun miras hakkına sahip despotu, Yukarı ve Aşağı Misya'nın ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Büyük Dükü, San Sabbas ve Karadağ Prensi; Hersek, Sirem ve Yanova'nın ebedî beyi, Macaristan ve bağlı ülkelerinin kontu[96]" olarak tanıtıyordu; Sırp asıllı komutanlar atıyordu; Banat'ta İpek Patriği Arsenius ve Yanova Piskoposu Sabbas ile irtibata geçiyor ve Orsova'dan 1689 yılından itibaren "Doğu ve Batı İllirya, Trakya ve Misya'da Sırp ve Bulgar ulusunun ve aynı dili kullananların[97]" kurtarılması için faaliyetlerde bulunuyordu. Ne Georg Brankoviç, ne kendini "Kont Matimir, İllirya ve Dalmaçya'nın mirasçısı ve Chlum Dükü" olarak tanıtan ve son Dük Stefan'ın gerçek halefi olduğunu iddia eden rakibi Nikolas İliyanoviç[98], ne de Georg'tan farklı bir hanedan kolundan gelip, Alman Kayser tarafından Yayçe Kontları olarak atanan üç Brankoviç kardeşler[99] ciddi sayılacak hiçbir teşebbüsde bulunamadılar. Georg, Bükreş'ten ayrılarak Orsova'ya geldi ve 50 bin Sırp'tan bahsetmesine rağmen, ancak 800 kadar kişi toplayabildi. Almanlar, kısa bir süre sonra bu sahtekarlığı sona erdirmek için gerekli tedbirleri aldılar[100]. Georg nihayet tutuklandı[101] ve Osek, Komorn ve Budin'de yerleşik Sırpların hiçbir çabası "kurtarıcı" Georg'u kurtarmaya yetmedi[102]. Georg tüm bunlara rağmen cesaretini kaybetmedi ve 1693 yılında eski unvanlarının yanına bir de

Braniçevo, Severin, Kuçevo, vs. beyi unvanlarını da ekledi[103]. Alman Kayser çok daha sonraları Pojega ve Sirem bölgelerinin de ruhban liderliğini yapan Sırp asıllı Patrik Arsenius Çernoyeviç'in etrafındaki voyvodalar ve knezler arasında Osmanlılara karşı cesur ve sadık savaşçılar buldu[104].

Şubat ayında Viyana'ya gelen ve en ağır hakaretlere maruz kalan – elçiler "derin referanslar" yapmak, kayserin "eteğini öpmek", "başları açık" huzura gelmek ve "huzurdan yüzleri kaysere dönük ayrılmak" zorunda bırakılmıştı - Osmanlı elçilerinin teklifleri Hristiyan birliğinin temsilcileri tarafından geri çevrildi[105]. Caraffa yine de eski örneklerden sonuç çıkartarak, "Macarlara ve Lehistan Kralı'na güvenmemek gerektiğini[106]" ve Alman birliklerinin geçimi için gerekli meblağların çok zor bulunduğuna dikkat çekmiş ve bizzat kayser "bu iki cepheli savaşın sürdürülmesinin imkânsız olmasa da çok zor olacağını[107]" söylemişti. Türk elçiler kesin öneriler getirmemiş ve Caraffa ile Starhemberg gibi genelde tedbirli Avusturyalı siyasetçiler bile Tuna boylarında devrettikleri yerler ile birlikte Eflak'ın tamamını ele geçirme olasılığını düşünüyor ve Boğdan'ı himaye etme yükümlülüklerini hatırlıyorlardı[108]. Lehistan, Boğdan'ı ve Eflak'ı[109] istiyor ve başarısızlıklarına rağmen Kamaniçe dışında Podolya'yı, Ukrayna'yı talep etme; kutsal yerlerin Latin keşişlere geri verilmesini ve reayalara yeni kiliseler inşa etme ve çanlarını çalma hakkının verilmesini talep etme cüretini gösteriyordu[110]. Mavrokordato, yazılı teklifler yapmaya zorlandığında, ateşkes teklif etmekle yetindi ve kaysere "işgal edilen bazı yerleri geri vermesi ve kalanlarını kendine saklaması" yönünde çağrıda bulundu[111] ve bunun dışında Erdel'in tekrar vergiye tâbi vasal devlet olarak "eski konumuna" kavuşturulmasını diledi[112]. Aldığı cevap, Bâbıâli'nin eski Macaristan'a ait ne varsa hepsinden feragat etmesi, Latin keşişlere iyi davranması ve barış bozucu Tökeli'yi teslim etmesi gerektiği oldu[113]. Bunun üzerine Mavrokordato ve Zülfikâr Efendi, şimdilik "Tımışvar ve Varad dolaylarında bir sınırı" kabul edebileceklerini açıkladılar[114].

Ölen Köngismark'ın yerine Brandenburglu General Schöning'i hizmete alan Venedik, barışı kesinlikle reddediyordu[115]. Lehistan, taleplerinden vazgeçmeyerek, hatta Nisan ayının başlarına kadar kesin bir cevap bile vermeyerek, hadiselerin gidişatını bekliyordu[116]. Türkler, ateşkes antlaşmasında etrafındaki bölgeleri değil, sadece kaleleri elinde bulundurmayı ve barış görüşmelerini İstanbul'a aktarmayı teklif ettiler. Son

olarak Sava Nehri'nin ötesinde herşeyden feragat etme teklifi dikkate alınmadı[117]. Elçiler, Kasım ayında nihayet Viyana'dan ayrıldılar, ama 1690 yılının ilk aylarında tekrar gelerek, barış görüşmelerini devam ettirmeye kararlıydılar[118].

Sultan II. Süleyman, 1689 yılında ordunun başına geçti[119] ve 6 Haziran'da İstanbul'dan ayrıldı[120]. Hedefi, Belgrad'ı tekrar geri almaktı. Adını taşıdığı atasının fethi olan Zigetvar'ın düşmanların komutanı General Vecchi'nin[121] eline düştüğünü öğrenince, Sofya'da teşebbüsünden vazgeçti ve serasker olarak Receb Paşa'yı ordunun başına getirdi[122].

Mora'da Venedik'e karşı savaşın bir kısmı, herşeye rağmen Benefşe (Monemvasia)'nin kuşatılmasını önleyemeyen[123] Liberakis'in sorumluluğuna nasıl verildi ise sadrazam, Sırp Tuna boylarında Macaristan'da ne taraftarı, ne de mülkü kalmayan, ancak hâlâ Kral tacının hayalini kuran İmre Tökeli'nin sorumluluğuna vermek istiyordu. Almanlar ile ilişkilerini sürdüren Brinkoveanu[124], prensliğinin en uç sınırı Cerneti'ye gitme ve burada Macarlar ile irtibata geçme emrini aldı. 2 Ağustos'ta (Efrenci/Rumî tarihtir) karargâhında idi[125]. 23 Temmuz'da Fethülislâm (Kladova) Türklerin eline geçmişti[126]. Avusturyalıların Eflak ile bağlantısını koparmak için Tuna boylarının seraskeri Hüseyin Paşa ve Ali Paşa tarafından işgal edilecekti. Brinkoveanu, Kronstadt'ta bulunan General Heissler'in yanında bulunan Balaceanu lehine Eflak'a girmeye niyetli olduğundan şüphelenmesine rağmen, bunu General Heissler'e bildirdi ve Almanlar derhal Orsova'yı savunmak üzere Erdel'den buraya geldiler. Ali Paşa, Almanları geri püskürtmeyi ve kaleyi 3 Ağustos'ta ele geçirmeyi başardı[127]. Osmanlı birliklerinin bir kısmı Tökeli'nin yanındaki Kuruçenler (yani "Haçlılar") ile Orsova'dan Mehadiye'ye (bugünkü Herkulesbad) yönelmiş ve Temmuz ayının sonunda Karansebes'e varmışlardı. Şehir, General Heissler'in işgali altındaydı ve kısa bir süre sonra General Herbeville de buraya gelerek düşmanı geri püskürttü. Ancak Ağustos ayının ortalarında Orsova'yı tekrar geri almayı başaramadı[128].

Sonbahara doğru, bu yılın Osmanlıların aleyhine sonuçlanmasına neden olan bir hadise meydana geldi. Alman ordusunun genel komutanlığına getirilen Baden Kontu, Poyarevaç'ta Morova Nehri'ni aşmış ve 29 Ağustos'ta Grabova'da Tatarları; 30 Ağustos'ta Batoçin'de Türkleri ve nihayet 24 Eylül'de Niş yakınlarında Hristiyan ordusunu yolunu kesip, erzaksız bırakabileceğini umut eden Serasker Arap Receb Paşa'yı ikinci kez

büyük bir muharebede bozguna uğrattı[129]. Geri çekilme hattından tamamen vazgeçmiş olan kontun bu cüretkâr kararı, seferin kaderini belirledi. Düşük ücret alan ve erzak sıkıntısı çeken 17 bin askeri ile 40 bin kişiden oluşan Osmanlı birliklerine karşı savaşmak zorunda kaldı. General Heissler, yeniçerilerin saflarını dağıtmış ve Osmanlı ordusunun tertibini bozmuştu. Düşmanın üzerine gönderilen sipahiler, düşman piyadeler ile amansız bir savaşa girişmişti. Alman ordusu, kaçanları ya şehre kadar ya da Nişava Nehri'nin dalgalarına kadar takip etti. Sofya'ya kadar takip edilen serasker, 10 bin adamını kaybetmişti[130]. II. Süleyman, seraskeri idam ettirip, Sadrazam Bekri Mustafa Paşa'yı görevden aldıktan sonra Edirne'ye dönerken, Piccolomini yönetiminde 8 bin Alman Niş'e yerleşti. Tatarların ve Türklerin 1690 yılında gelişine kadar Pirot'a, 9 Kasım'da Piccolomini'nin hayata veda ettiği Priştine'ye, Kosova'ya, Yenipazar'a ve Arnavutluk'ta Komonova ve Kaçanik ile 14. yüzyılın önemli yerlerinden Üsküp ve Prizren'e[131] Alman askerleri yerleşti.

Diğer Alman birlikleri Baden Kontu'nun yönetiminde terk edilmiş olarak buldukları Orsova'ya, oradan da Kladova ve Vidin'e yöneldiler. Vidin, General Veterani'nin neredeyse hayatını kaybettiği amansız bir mücadeleden sonra 29 Ekim'de ele geçirildi. Ardından Florentin, Belgradçık ve Kladova kaleleri işgal edildi[132]. Brinkoveanu, Cerneti'den Krayova'ya geldi, ama 8 Kasım'da arkasından buraya gelen Almanları, 1688 yılında olduğu gibi Erdel'e göndermeyi başaramadı[133]. Böylece Baden Kontu'nun görevden geri çekilmesinden sonra, Erdel'den buraya çağrılan General Heissler, yanında Balaceanu ile birlikte Bükreş'e törenle girdi. Eflak Prensi, zenginliğini ve diplomatik yeteneğini kullanarak, General Heissler'i Draganeşti'te gerçekleşen bir toplantıda (15 Ocak 1690) dağlardan geçerek geri çekilmeye ikna edebildi ve Tatarlar, Brinkoveanu'yu tekrar başkentine geri götürdüler[134].

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu şartlar, Fransız savaşının yarattığı fırsatları değerlendirip, Avusturyalıların elinden son fetihlerini alabilecek ve böylece Osmanlı Devleti için avantajlı bir barış yapacak "muktedir" bir devlet adamı gerektiriyordu. Bu gereklilik, devletin en yüksek makamındaki ürkek ve çekingen sultan için kaçınılmazdı. Niş'teki mağlubiyet ve bu mağlubiyetin getirdiği kayıplardan sonra, ulemanın tavsiyesi üzerine Serasker Receb Paşa'yı idam ettirdi ve sadrazamı Malkara'ya sürgüne gönderdi. II. Süleyman'ın tahta çıkışını asıl borçlu

olduğu Köprülü Mustafa Paşa, Sakız Adası'ndan[135] geri çağrıldı ve sadrazam tayin edildi (7 Kasım). Anadolu kadıaskerinin ısrarları üzerine savaşa karar verildi ve Mavrokordato ve Zülfikâr Ağa, görüşmeleri uzatıp, Almanları güvencede tutarken, büyük bir seferin hazırlıkları başladı[136].

Köprülü Mustafa Paşa, diğer iki Köprülü'nün ordularının şanına yakışır bir ordu kurabilmek için, yeniçerilerin ve sipahilerin yanı sıra paşaları ve beylerbeylerini de kendi güçleri ile birlikte çağırdı. Kutsal savaş ilan edildi, ama bir araya getirilen fanatik birliklerin geçimleri için büyük meblağlar gerektiğinden, Köprülü Mustafa Paşa öncelikle vergi sisteminde reformu ele aldı.

Fransız elçi De Girardin'in kayıtlarından Osmanlı İmparatorluğu'nun 1687 yılında maddi durumu anlaşılmaktadır. Olağan ve olağanüstü vergiler, para olarak tahsil ediliyordu. Her mülk sahibinin ödediği avarız vergisinden 7.500.000 Fransiz Livre toplanıyordu. Yahudiler dahil olmak üzere, her reaya baş haracını ödüyordu: Rum aileler için 3; Ermeniler için 4 ve Çingeneler için 5 skudi. Böylece toplam 6.750.000 Fransız Livre toplanıyordu. İmparatorluk sınırları içinde yerleşik olmayanların ödedikleri haraç 1.500.000 Livre getiriyordu. Celep vergisi saraya gönderilen etten alınıyor ve 600.000 Livre kazandırıyordu. Savaştaki erzaklar için toplanan vergiler, 4,5 milyon; savaş masrafları için toplanan düzenli bir vergi olan sürsat 6 milyon Livre getiriyordu[137]. Tüm bu paralar, bundan kendi paylarını da çıkaran icarcılar tarafından tahsil ediliyordu.

Köprülü Mustafa Paşa, uyguladığı "Nizâm-ı Cedid" ile maliyeye düzen getirecek önemli tedbirler aldı[138]. Bundan böyle hiç kimse haraçtan ve avarızdan muaf tutulmayacaktı. Rum keşişlere verilen imtiyazlar kaldırılıyordu. Camilerin mülklerine herhangi bir muafiyet sağlanmayacaktı. Haraca tâbi olanlar üç sınıfa ayrıldı: Birinci sınıfa ait olanlar on, ikinci sınıfa ait olanlar altı ve üçüncü sınıfa ait olanlar üç altın ödeyecekti. Bunun karşılığında Hristiyan köyler her türlü istismara ve baskıya karşı güvencede olacak ve yeni kiliselerin kurulması engellenmeyecekti[139].

Savaş, bir yıl önce olduğu gibi Batıda ve Doğuda aynı anda yürütülecekti. Kış aylarında birçok insan, İmre Tökeli'nin Erdel'e akın etmeye niyetli olduğunu ve Heissler'den Balaceanu'yu desteklemesi, ülkenin fakirleşmesi ve elinden alınan büyük meblağlar için intikam almak isteyen Brinkoveanu tarafından destekleneceğini biliyordu[140]. Köprülü Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan ayrılışı yaz ortalarına kadar gecikirken,

Serasker Receb Paşa'ya yardım etmek üzere[141], Eflak'ta kışı Niğbolu'da geçiren İmre Tökeli'nin adamları; Saadet Giray Han'ın bir yıl önce Üsküp'e kadar ilerleyen Tatarları ve Çerkes Ahmed Paşa'nın yönetiminde 1.000 kadar Türk toplandı. Yaşlı Apafi, 15 Nisan'da hayata veda ettikten sonra İmre Tökeli, Erdel Prensi olarak tanındı ve müttefik Türklere, Tatarlara ve Eflaklar[142] ile Macar Pribeklere Tökeli'yi tahta cülûs ettirme görevi verildi. 22 Ağustos'ta seraskerin ve Eflak Prensi'nin yönetimindeki ordu, Kronstadt yakınlarındaki Zernest'te Heissler, Teleki ve kayser tarafından Eflak'taki generali olarak atanan Balaceanu[143] yönetimindeki Avusturyalılar ile karşı karşıya geldi. Çıkan çatışmada Sizekler yetersiz kaldı ve Almanların saldırıları, Türklerin saflarını dağıtamayacak kadar zayıftı. Çerkes Ahmed Paşa, düşman kurşunu ile hayatını kaybetti. Ama Teleki ve Balaceanu da öldü ve Heissler ile Marki Doria esir alındı.

Galipler derhal yeni Serasker Fındık Mustafa Paşa komutasında Hermannstadt'a yöneldiler ve burada daha önce gelen iki paşa ile buluştular: Bu büyük Sakson Şehri'nin yakınlarındaki Grossau Köyü'nde, etrafında 6-7 bin kişilik bir Erdel ordusu bulunan Tökeli'ye prenslik alametleri verildi ve köyün kilisesinde büyük bir merasim yapıldı. Tökeli'nin makamı böylece yeterince sağlamlaştırıldığından, ordu Mediaş ve Schafsburg üzerinden Eflak geçitlerine yöneldi. Güvenli Eflak topraklarına ayak basanlar arasında, dostu Brinkoveanu'nun topraklarını yağma eden Tökeli de vardı. Daha sonra yağmacı Kuruçenleriyle bir kez daha Törzburg'a kadar ilerleyip, Karpatlarda görünen Avusturyalıları geri püskürttü, ancak Avusturyalılar saldırıya geçince, sadrazamın emri ile Belgrad'a çağrılacağı Vidin'e kaçtı[144]. Erdel Seferi'nin Türkler açısından hedefi, yeni bir prens atayarak Erdel üzerinde yeni haklar kazanmak ve bunları barış görüşmelerinde ileri sürmekti. Sobieski, 1691 yılında sırf kendi taleplerinin daha büyük bir enerji ile yerine getirilmesini sağlamak amacı ile Boğdan'a saldıracaktı[145].

Almanlar, 9 Nisan'da Kanije'yi ele geçirmişlerdi[146] ve yeni başarılar için yeni bir yol açmıştı. Ama Tökeli'nin Erdel seferi yüzünden Baden Kontu Erdel'e gitmek zorunda kaldı[147] ve Köprülü Mustafa Paşa, hiç rahatsız edilmeden, özellikle barış görüşmelerinde Sava Nehri'ni sınır olarak kullanabilmek amacı ile geri kazanmaya çalıştığı Sırbistan'a yöneldi[148]. Niş'teki müdafaa kıtalarının aynı dönemde güçlendirilmesi, Tatar Hanı'nın buraya gelmesini imkânsız hâle getirdi, ama Guido

Starhemberg'in Niş'te bulunan Alman birlikleri 25 gün sonra, 8 Eylül'de teslim olmak zorunda kaldılar. Teslim şartlarının ihlal edilmesinin gerekçesi olarak savunucuların arasında Osmanlılara karşı hiçbir zaman silah kullanmamaya yemin etmiş Haydukların[149]bulunması gösterildi. Hayduklar idam edildi veya kadırgalara gönderildi. 29 Ağustos'ta Rumeli Beylerbeyi Vidin'i ele geçirdi. Orsova ve Güğercinlik teslim olmak zorunda kaldı ve Semendire de 24 Eylül'de Köprülü Mustafa Paşa'ya teslim oldu.

Belgrad'da Aspremont ve De Croy komutasında 8 bin Alman asker bulunuyordu ve Giritli Levanten Andreas Cornaro'nun yaptığı yeni surlar uzun süre top atışlarına dayanabilecekmiş gibi görünüyordu. Buna rağmen kale tek bir patlama ile öyle büyük zarar gördü ki, 28 Eylül'de Belgrad önlerine gelen Türkler, 8 Ekim'de Belgrad'a tekrar sahip oldular. Patrik Arsenius Çernoyeviç yönetiminde Alman ordusunu karşılayan ve destekleyen tüm Sırplar Macaristan'a kaçmak zorunda kaldılar.

Üç yıldır etrafı sarılı olup, açlıktan kırılan Tımışvar'a derhal erzak götürüldü. Göle, tehlikeden kurtuldu, Varad'a yeni birlikler yerleştirildi ve Lippa, Karansebes ve Lugos yine Osmanlıların eline geçti. Osek'i de fethetmek için zaman kalmamıştı. Kasım ayında oraya gelen öncü birlikler birkaç gün sonra geri çekilmek zorunda kaldı[150], ama Köprülü Mustafa Paşa başarılı bir fatih olarak, hasta sultanı da yanına alıp, İstanbul'a dönebildi. General Veterani'nin sekiz taburla kaldığı Erdel'in Kont Ludwig tarafından işgal edilmesi ve Veterani'nin Klausenburg ve Torda'ya kadar ilerlemeyi başaran Tatarları Aralık ayının sonunda yapılan bir sefer ile geri püskürtmesi, Köprülü Mustafa Paşa için haklı olarak kazandığı zaferin tadını çıkartmasına engel değildi[151].

Bunun üzerine derhal Mora ve Dalmaçya'da kaybedilen yerleri tekrar savaşarak geri almak için gerekli tedbirleri aldı. Daniele Dolfin, kaptan-ı deryaya Midilli'de mağlubiyet yaşatırken, Venedik'in kara birlikleri Benefşe'yi ele geçirmiş ve Kanina ile Vallona'yı işgal etmişti. Nişancı Ali Paşa'nın düşmanın elinden Dalmaçya'da birkaç yeri alma teşebbüsleri başarısız oldu. Ama Kaplan Ali Paşa, Kanina ve Vallona'yı tekrar geri kazanmayı başardı ve Venedik'in hakimiyetini kabul eden Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü bir kez daha hissetmeye başladılar[152].

Düşmanlıklar kış boyunca devam etti. Avusturyalılar, Banat'ta kaybedilen yerleri tekrar geri almak için ısrarla savaşıyorlardı. Karansebes, Zidovar ve Lugos'a girip, buraya gelen Tatarları top atışları ile durdurdular[153]. 1691 yılının bahar aylarında Tökeli Orsova'ya geldi.

Karansebes ve daha sonra Lugos'ı, Temmuz ayında ele geçirdi[154]. Büyük Türk ordusu ile buluşmak üzere buradan Zemun (Zemlin)'a yöneldi. Genç Apafi ve (atalarının mirası olan Fogaras'ı tekrar geri almak istediği için) Brinkoveanu tarafından desteklenen Kont Ladislas Szekely, Bâbıâli'ye bu konuda teklifler götürdükleri Erdel tahtına getirilmesinin mümkün olmadığını biliyordu[155], zira General Veterani ülkede hüküm sürüyor ve geçitleri çok iyi koruyordu[156]. Veterani ayrıca Orsova'da Osmanlıların bu sınıra tekrar saldırmasını önlemek için bir "beşgen" kurmayı düşünüyordu[157].

Emrinde 100 bin[158] disiplinli, hırslı ve Fransız subaylarının danışmanlık yaptığı[159] asker bulunduran Köprülü Mustafa Paşa, uzun süredir su inmesinden muzdarip olan sultanın yakın zamanda beklenen ölümünden dolayı 1691 yılında sefere çıkmaktan geçici olarak vazgeçti. II. Süleyman, 23 Haziran'da hayata veda edince, Mustafa Paşa veliaht olarak, ağabeyi ile aynı hastalığa yakalanan kardeşi Şehzâde Ahmed'i tahta çıkartmayı başardı. Mustafa Paşa, Şehzâde Ahmed'i yanında Edirne'ye götürdü[160]. Getirdiği her teklife olumlu cevap veren yumuşak başlı Sultan II. Ahmed'i, kesin tedbirler ile haset hadımağalarının entrikalarından kurtardı[161]. Mustafa Paşa, harekete geçti ve muhteşem ordusu kısa bir süre sonra Tuna Nehri'nin kıyılarına geldi. Titel Kalesi derhal teslim oldu. Düşmanın tahkim ettiği Petervaradin'e kadar hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerledi. Osmanlı Kaptan-ı Deryası Mezemorta Hüseyin bu arada Tuna Nehri'ni hakimiyeti altına almıştı. Mustafa Paşa, Zemun yakınlarında 200 top ile savunulan güçlü bir mevkii ele geçirdi. Buradan 16 ve 17 Ağustos'ta kurnazca geri çekilen Hristiyanları takip etti. Etraflarını sarmayı ve Petervaradin'den uzaklaştırmayı başardı. Alman ordusunun tekrar Salankamen'e karargâh kurduklarına dair haberler gelince, zaferinden emin olarak genel bir taarruz emri verdi.

19 Ağustos öğleden sonra idi. Aralarında Macarların ve Brandenburgluların da bulunduğu 55 bin kişi ve 90 toptan oluşan Alman ordusunun Osmanlıları mevkilerinden uzaklaştırma teşebbüsü üç kez yeniçerilerin ateşi ile geri püskürtüldü. Almanlar geri çekilmeye başlamışlardı. Sağ kanadı yöneten Kont Souches, ilk ölenler arasında idi. Guido Starhemberg, göğsünden vuruldu. Öncü birliklerinden 5 bin kişi hayatını kaybetmişti. Türk filosu da zafer kazanmıştı ve sipahiler, düşmanın etrafını sarmıştı. Osmanlıların artık tek yapması gereken düşmanı genel bir

taarruzla tamamen yenmekti. Baden Kontu, kısa bir süre sonra ordunun diğer bölümleri ile birleşerek, savaşı kendi lehine çevirmeye çalıştı ve sipahileri geri püskürtmeyi başardı. Türklerin tabyalarında sıcak çatışmalar devam ediyordu. Sadrazam Mustafa Paşa, yedek birlikler ile Avusturyalıların geniş cephesine bizzat saldırmıştı ki, başına isabet eden bir kurşunla hayatını kaybetti. Savaşın kaderini belirleyen hadise bu oldu. Askerler, Mustafa Paşa'nın cesedini Almanlar tarafından takip edilmeden geri çekilerek kurtardılar. Mustafa Paşa ile birlikte aralarında yeniçeri ağasının ve ordu kadısının da bulunduğu 28 bin asker ölüme gitmişti[162]. Karargah, Hristiyanların eline geçti. Geri çekilen Türkler, sultana danışmadan barış talep ettiler. Lippa'nın Avusturyalılar tarafından tekrar ele geçirilmesi (12 Eylül) ve ancak bir yıl sonra 6 Haziran 1692 tarihinde 80 topu ile birlikte teslim olan Varad'ın kuşatılması, savaşın doğrudan sonucu idi. Bu beklenmedik mağlubiyetten dolayı, Osmanlı İmparatorluğu neredeyse kesin bir zafer esnasında, o güne kadar hayatının eserini başarılı bir şekilde sürdüren ve gücünün doruğunda olan büyük bir insanı kaybetmişti[163].

Mustafa Paşa'dan sonra, bir daha yerini tutabilecek hiç kimse çıkmadı. Kendi makamını korumak için kolayca ölüm fermânları dağıtan, ancak devletin savunması için hiçbir şey yapmamış olan Sadrazam Arabacı Ali Paşa, 21 Mart 1692 tarihinde tekrar görevden alındı[164]. Halefi Çalık Ali Paşa, yaz aylarında 60 bin askerle Belgrad'a geldi, ama sadece kaleyi daha iyi bir duruma getirmekle yetindi. Baden Dükü de aynı şeyi, 10 Eylül'de gelmiş olduğu Petervaradin'de yaptı[165]. Safa Giray Hanı artık başında istemeyen Tatarlar, yardıma gelmediler; bu yüzden Tatarların başına Selim Giray Han getirildi[166]. Sadece Girit yakınlarındaki Karabuse kayalığı işgal edildi ve Venedik'in Hanya'ya yaptığı bir çıkartma, kısa bir kuşatmadan sonra başarısız oldu. Arnavutluk Beylerbeyi Süleyman Paşa bu arada Karadağ'ı ilhak etmeyi başardı. Bunun karşılığında Osmanlılar, 1693 yılında Venediklilerin Klobuk'a saldırdıkları Dalmaçya'da kayıplar verdiler ve İnebahtı, tüm çabalara rağmen, Hristiyanların elinden alınamadı[167].

Bu kısmî başarılarda, Köprülü Mustafa Paşa tarafından oluşturulan ordunun payı hâlâ çok büyüktü. 1693 yılında yeni savaş yılı başlamadan, uzun süre Lehistan'a karşı serasker olarak görev yapmış Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa ile devletin yönetimine tekrar atak ve kararlı bir adam geldi[168].

Bu yaşlı savaşçıda gerçekten de selefinin büyük gücünden bir parça yaşıyordu. Fransızların planlarına kapalı değildi ve Eflak ile Erdel'e saldırmaya niyetli görünüyordu[169]. Eflak Prensi'ne, sadrazam ve Tatar Hanı'nın gelişi için hazırlıklar yapması emredildi, zira "ülkeye gelip, buradan Erdel'e geçip, Erdel'i Almanlara bağımlılıktan kurtaracaklardı[170]": Haziran ayında Brinkoveanu, güçlü misafirlerini karşılamak üzere Yergöğü'nde hazır bekliyordu. Tatarlar, Eflak steplerinde ilerlerken, Bıyıklı Mustafa Paşa Rusçuk'a geldi. Bu sefer de 1690 yılında Tökeli'nin hamileri tarafından ele geçirilen Teleayen Geçidi kullanılacaktı[171].

Ancak, Yergöğü'nun batısında Oltenita'da Tuna Nehri'nin sol kıyısına geçmiş olan Bıyıklı Mustafa Paşa, Belgrad'taki komutan Cafer Paşa'dan Baden Kontu'nun Ren Nehri kenarında savaşan ordusuna geri dönmesinden sonra genel komutan ilen edilen De Croy'un, Vilagos ve Yanova'yı ele geçirdikten sonra Belgrad'a yöneldiğine dair bir haber aldı[172]. Eflak'ı Vidin Geçidi'ne kadar boydan boya geçen Bıyıklı Mustafa Paşa, 12 Eylül'de Belgrad'a yaklaştığı sırada, Belgrad'ın iç surları ağır top atışları ile topa tutulmaya başlanmıştı bile. Karargahlarında salgın hastalıklar baş gösteren Hristiyanlar, derhal kuşatmadan vazgeçtiler ve acilen Sava Nehri'ni geçtiler. Onları takip eden Tatarlar, Çanad'da büyük bir direniş gösterdikten ve nihayet yaya olarak da savaşmaya devam ettikten sonra yenildiler[173]. Belgrad, Osmanlılar tarafından kuzeybatı sınırını tamamen güvenceye almak için gerekli herşeyle tahkim edildi.

Genel olarak ağabeyinden çok yetenekli olmayan Sultan II. Ahmed'in en büyük zaaflarından biri iftiracılara ve entrikacılara kulak asması ve onlara devletin en iyi adamlarını kurban etmesi idi. Bu yüzden Sadrazam Bıyıklı Mustafa Paşa, alması gereken ödül yerine azli ile karşılaştı ve ne yazık ki, bu azli geri alacak kadar nüfuzlu ve kurnaz değildi[174]. Yerine Trablus Beylerbeyi Sürmeli Ali Paşa getirildi. Eflak ve Erdel'e akın eden Tatarlar, Osek bölgesini yağmalamışlar ve İmre Tökeli'nin Kuruçenleri Alman Haydukların bölgesinde idi ki, Ağustos ayında Sürmeli Ali Paşa Petervaradin'i bizzat kuşatma altına aldı. Ancak 23 gün sonra yağan yağmurlar yüzünden teşebbüsünden vazgeçmek zorunda kaldı. Titel Kalesi'nin üzerine gönderilen birlikler, General Caprara tarafından geri püskürtüldü. Tımışvar'a Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa bizzat gönderildi ve Göle'ye erzak temini sağlandı[175].

Sultan II. Ahmed’in 6 Şubat 1695 yılında vefatı, Osmanlı İmparatorluğu’nu sıkça tekrarlanan kaprislerinin daha büyük sonuçlar doğurmasından kurtardı. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa’nın isteği, II. Ahmed’in üç yaşındaki oğlunu tahta çıkartmaktı. Ama tahttan feragat ettikten birkaç yıl sonra hayata da veda eden atak IV. Mehmed’in hatırası henüz silinmemişti ve en büyük oğlu, Şehzâde Mustafa, gerek diplomatik çevreler, gerekse halk[176] üzerinde olumlu bir etkiye sahipti. Hazinedarbaşı Nasır Ağa, genç şehzâdeyi esaretten kurtardı ve birkaç saat sonra Şehzâde Mustafa, kendisini Sadrazam Sürmeli Ali Paşa’dan daha güçlü bir sadrazamın bile indiremeyeceği tahta cülûs etti. Bu yüzden nihayet Sultan II. Mustafa’nın elinden makamının onayı olarak kaftanı alabilmiş olmaktan memnundu[177].

İktidarının daha ilk günlerinde yeni sultan uzun zamandır umut edilen özellikler geliştirdi. Sanki Sultan IV. Murad’ın bir parçası tekrar canlanıyordu. Sultan’ın bizzat emri üzerine, başına geçeceği büyük bir ordu oluşturmak için gerekli tedbirler alındı ve II. Mustafa tebdil-i kıyafet ile manevi değerlerini kendi gözleri ile belirlemek üzere askerlerin arasına karışıyordu. Bir süre sonra sadrazam da kurduğu komplonun kurbanı oldu ve uzun süredir ilk defa yine bir sadrazamın kanı aktı. Sürmeli Ali Paşa’nın cesedi tam üç gün Sırık Meydanı’nda kaldı. Ölen Sultan II. Süleyman’ın bir musahibi olup, II. Ahmed zamanında Bosna’da komutanlık yapmış olan Elmas Mehmed Paşa, onun yerine sadrazamlık makamına atandı[178].

Sultan II. Mustafa, bizzat kendi yönetimi altında yapacağı bir seferle o güne kadar yaşanan tüm haksızlıklar için Almanlardan öcünü almaya niyetli idi[179]. Tökeli bu arada tüm nüfuzunu kaybetmiş ve kendisine sorulmadan İstanbul’a çağrılıp, açığa alınmış ve bu yüzden Almanlarla irtibata geçerek tekliflerde bulunmuştu[180]. Saksonya Elektörü II. Frederik August’un zayıf yönetimi altında Tımışvar’ı ele geçirmeye çalışan Avusturyalılar, Haziran ayında yola çıkan Sultan II. Mustafa’nın Ağustos ayında Belgrad önlerinde karargâh kurduğu haberi karşısında şaşırdılar. Osmanlı ordusu, hiçbir direniş ile karşılaşmadan, Tımışvar Banatını geçerek hâlâ geri alma umudu taşıdıkları Erdel’e ulaşmak üzere Tuna Nehri’ni geçti. 7 Eylül’de Lippa ele geçirildi ve Tatarlar burada Osmanlı ordusuna katıldılar. Aynı zamanda Belgradlılar nihayet Titel Kalesi’ne girmişlerdi[181].

Saksonya Elektörü geri çekilmek zorunda kaldı. Yardımına Erdel’den gelen General Veterani, Lugos’ta kendi için avantajlı bir mevzi kurdu. Burada önce Rumeli Beylerbeyi Beyoğlu Mahmud Paşa’nın, sonra da

bizzat sultanın saldırılarını karşıladı. Veterani'nin yönetimi altında 5-6 bin Alman askeri Osmanlı ordusunu iki kez başarılı bir şekilde geri püskürttü, ama üçüncü taarruzda Veterani ölümcül bir yara aldı ve toplar bataklığa saplanıp kalırken, askerleri acele ile kaçtılar. Veterani, 22 Eylül'de gerçekleşen bu saldırıdan sağ kurtulamadı[182]. Türkler tekrar Lugos, Karansebes ve Orsova'ya yerleştiler. Muzaffer sultan, Severin ve Tatar Hanı'nın ayrıldığı Niğbolu üzerinden başkentine geri döndü[183]. Bu arada her iki Romen Prensi de serhad boylarında huzuruna kabul etmiş ve ikisi de sultanın eteğini öpmüşlerdi[184].

1696 yılında Saksonya Elektörü, 3 Ağustos'ta başlatılan, ancak kısa aralıklarla kesilen Tımışvar kuşatması ile onurunu kurtarmaya çalıştı. II. Mustafa yine ordusunun başında derhal buraya geldi[185]. Frederik August, sultanın bizzat emri altında 20 Nisan'da yola çıkan Osmanlı ordusu ile karşılaşma cesaretini gösteremedi. Ancak Torontal bölgesinde Bega Nehri kenarında eski bir köy olan Olaş'a geldiğinde, sultanın aralarında bulunmasından dolayı ellerinden gelen tüm çabayı gösteren sipahilerin saldırısını beklemeye başladı. 26 Ağustos'ta başlayan muharebe, akşama kadar sürdü. Top atışları ile desteklenen Almanların saldırıları, yeniçerilerin yiğitliği, Serasker Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın kahramanca cesareti ve Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın gözüpekliği sayesinde durduruldu ve Almanları geri çekilmeye zorladı. Özellikle sarayın bostancıları bu muharebede büyük bir ün kazandılar. Ama Osmanlılar, yenilen düşmanın düzenini bozup, dağıtmayı başaramadılar. Her iki ordu, karargâhlarında beklemeye çekildiler ve II. Mustafa nihayet geri dönme emrini vermek zorunda kaldı[186]. Şeyhülislâm, efendisinin bu kararını bir fetva ile duyurdu[187]. Bozguna uğrayan Saksonya Elektörü, Sobieski'nin 17 Haziran'da vefat etmesi üzerine Lehistan Kralı olarak tahta çıkartıldı. Muharebe sırasında kaybettiği 24 top ve bir yıl önce Lugos'ta esir alınan Alman subaylar, II. Mustafa'nın zafer alayını süslüyorlardı[188]: Üç gün sonra muzaffer sultana Eyüp Cami'inde kutsal kılıç kuşatıldı[189].

12 bin yamak ve 8 bin levent ile güçlendirilen ordu, [Kağıthâne'deki] eski kağıt imalâthanesinin yakınlarında ilk kez Batı stilinde talim yapıyordu[190]. 1697 yılının yaz aylarında iyi alâmetler altında, Sultan II. Mustafa'nın bizzat komutasındaki düzenli birliklerden 135 bin askerin katıldığı üçüncü Macaristan seferi başladı[191]. Sultan, 10 Ağustos'ta Belgrad'a geldi. Tuna Nehri derhal geçildi ve Pançova'da karargâh kuruldu.

Seferin hedefi yine Erdel'di. Sultan II. Mustafa, Avusturya karargâhında bulunan yaklaşık 40 bin kişi ile başa çıkabileceğine veya rahatsız edilmeden geçebileceğine inanıyordu. Tokay'da isyan bayrağını çeken Macarlar – ki ayaklanma Vaudemont Kontu tarafından bastırıldı - yolda ilerleyen Osmanlılara katılacaklardı[192]. Ancak 5 Temmuz'da atanan yeni genel komutan Savoyenli Eugen, Temmuz ayı sonunda Titel'e yöneldiğinde önceki plandan vazgeçildi ve kısa zaman önce ele geçirilen bu önemli kaleyi kurtarmak için bir muharebe bile göze alındı.

Birçok birlik, daha 28 Ağustos'ta kayıklar ile Titel yakınlarında Zemun Nehri'ni henüz geçmişlerdi ki, Hristiyan topçuların genel bir ateşi başladı. Yine de kayıklar ile Zemun filosunun koruması altında birçok yeniçeri ve sipahi karşı kıyıya geçirilebildi. Bunun üzerine General Nehem yönetiminde sayıca az Almanlar geri çekilmek zorunda kaldılar.

II. Mustafa, Petervaradin'i kuşatmaya kararlı idi. Üç gün içinde bitirilen yeni bir köprü kuruldu. Bu arada, Segedin'den daha fazla birliğin gönderilmesi için haber gönderen ve Erdel'deki Alman komutan General Rabutin komutasındaki birlikler ile birleşen Prens Eugen O'Becse'den buraya geldi. Türkler, sadrazamın tavsiyesine rağmen meydan muharebesinden kaçınmak istiyorlardı. Şeyhülislâm, Kovil hattında kalma emrine itaat etmeyenlerin Tanrının laneti ile karşılaşacağına yemin ediyordu. Bunun üzerine Elmas Mehmed Paşa en azından Segedin'i fethetmeyi denemek istedi. Acilen ve düzensiz bir biçimde Zemun Nehri'ne doğru Zenta köyü yönünde yola çıkıldı[193]. Almanlar da derhal aynı yolu takip ettiler.

10 Eylül gecesi, Macar süvarileri, köprünün başında kalan Osmanlılara saldırıp, hepsini katlettiler. Almanlar, 11 Eylü'de Osmanlı ordusuna yaklaştığında, ordu durdu. Birkaç saat içinde nehrin üzerine bir köprü kuruldu. Kantemir, bu konu ile ilgili olarak sadrazamın sultan tarafından azl edileceğini öğrendiğini ve bu yüzden düşmanın, ordunun diğer bölümleri, sipahiler ve sultanla birlikte nehri geçen paşaların komutasındaki birliklerle bağlantılarını her an kesebileceğinden Zemun Nehri'nin diğer kıyısında kesin ölümü beklemek üzere rakiplerini de yanına çağırdığını iddia etmektedir. Gerçekte ise köprüyü Almanların topçuları tahrip etmemiş, aksine köprü Türklerin ağırlığı altında çökmüştü.

Sadrazamın emri altında henüz nehrin sağ kıyısında bulunan yeniçeriler, çaresizlik içinde subaylarına karşı açık bir ayaklanma başlattılar. 13 beylerbeyinin de bulunduğu paşalar, biri dışında hepsi öldürüldü. Ölenlerin

arasında Koca Cafer Paşa, Mısırlızâde İbrahim Paşa ve Diyarbakır ile Şehrizor paşalarının dışında Sadrazam Elmas Mehmed Paşa da bulunuyordu. Hristiyanlar bunun üzerine asilerin etrafını planlı bir biçimde sardılar ve hepsini katlettiler, ancak bu arada ayrıca 6 bin Alman da hayatını kaybetti.

II. Mustafa, çaresizlik içinde aralarında neredeyse tüm yeniçerilerin bulunduğu en iyi birliklerinden 30 bin askerin katlini izlemek zorunda kaldı. Gece vakti, yanında birkaç kişi ile birlikte tebdil-i kıyafetle gireceği ve ordu açlıktan ve susuzluktan dolayı birçok kurban verirken ve bazı kısımları anarşi içinde ayrılırken üç gün saklanacağı Tımışvar'a çekildi. Ancak Tökeli ve birkaç Fransızın bulunduğu kaçakların arasına tekrar katılma cesareti bulduğunda, askerlerin içindeki askerî düzen duygusu ve Osmanlı gururu tekrar canlandı. Kaptan-ı Deryalık ve kaymakamlık yapmış olup, Köprülü kanı taşıyan Belgrad Beylerbeyi Amcazâde Hüseyin Paşa'ya[194] tuğralar teslim edildi. Alman süvari birlikleri Prens Eugen komutasında, 24 Ekim'de yağmalanıp, ateşe verilen Saraybosna'ya kadar ilerlerken – Doboy'u 16 Ekim'de ele geçirmişlerdi – Osmanlı ordusunun kalan kısmı, Bihaç'ın Almanlar tarafından bir ay boyunca (9 Haziran – 7 Temmuz) kuşatma altında tutulduğu[195] Bosna'ya sürgün edilmiş eski Babadağ Seraskeri ve Anadolu Beylerbeyi Daltaban Mustafa Paşa komutasında Sava Nehri boyunca Osmanlıların öç duyguları için teselli sayılabilecek birkaç başarı elde etti[196].

Düşük ücretli ve erzak temini kötü olan Alman ordusu, bu zaferi kullanamayacak kadar yeteneksiz olduklarını gösterdikleri hâlde Zenta'daki bu gün çok önemli idi: Sultan'ın bundan böyle büyük sayıda hırslı ve umut dolu, iyi eğitilmiş yeniçerilerin başında ve yetenekli paşaların arasında tekrar ortaya çıkması imkânsız hâle gelmişti. Amcazâde Hüseyin Paşa, bir daha savaşa yönelik bir siyaset yürütecek araçları bulamadı. Bundan böyle söz, barış dostlarına geçmişti.

Ancak Prens Eugen de Tımışvar'a veya Belgrad'a saldırabilecek durumda değildi. 1698 yılını bu yüzden hiçbir faaliyet göstermeden geçirmek zorunda kaldı ve askerler paralarını alamayınca, tıpkı yeniçerilerin Zenta'da liderlerini katlettikleri gibi, onlar da kendi subaylarını katletmek istediler. 1690 yılında Alman ordusunda itaat etmeyen askerlerin sakatlanıp, kötürüm bırakılması geleneği uygulanmaya başlamıştı[197]. Artık Almanların tarafında da ateşkes sağlanmasını isteyen sesler gitgide yükseliyordu.

Mavrokordato ve Zülfikâr Efendi, daha uzuncu bir süre Avusturya topraklarında kalmalarına ve Rum asıllı tercüman bazı anlaşmazlıklar konusunda Kont Kinski ile şahsen dostluk kurmuş olmasına rağmen[198], kesilen barış görüşmelerini tekrar başlatmak için hiçbir sebep görmemişlerdi. İstanbul'da Köprülüzâde Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildikten sonra ikisi de artık barış elçisi olarak değil, aksine talimatlarının dışına çıkan ve tutuklu bulundukları Almanlardan serbest bırakılmalarını istemeye bile lâyık olmayan sadakatsiz temsilciler olarak görülüyorlardı. Nihayet Avusturya'daki zorunlu ziyaretlerini kesip, geri dönmelerine izin verildiğinde, herhangi bir barışın sağlanması veya sağlanmaması açısından ikisinin de hiçbir önemi kalmamıştı[199].

Şimdi ise gösteriş hastası ve inatçı Osmanlı Zülfikâr Efendi'nin ve kıvrak, açgözlü ve kendini beğenmiş Rum Mavrokordato'nun yerini İngiliz ve Hollandalı arabulucuların akılcı ve bilinçli diplomatik faaliyetleri alıyordu.

İngiltere Kralı olarak Oranyalı William ve eski idarecisi olarak dış politikalarını hâlâ belirlemekte olduğu Hollanda, bu görevi Batı'nın en büyük hükümdarı hâline gelme çabasında olan Fransa Kralı XVI. Louis'ye karşı düşmanlıklarından dolayı üstlenmiyorlardı. Aksine Doğu Akdeniz'deki sürekli büyümekte olan ticarî çıkarları, bu konuya doğal olarak müdahalelerini gerektiriyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'na böylece ilk kez eski dinî düşmanlıkların etkisinden arındırılmış tamamen ekonomik ve siyasî bir ilgi gösteriyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda satılan kumaşların en büyük bölümü İngiltere menşeli idi ve Anadolu'dan gelen ürünlerin en iyi alıcıları, yine ürünlerin tüm tüccarlar tarafından kabul edilen sabit fiyatını peşin para ile ödeyen İngilizlerdi. 1680 yılında 20 bin top İngiliz kumaşı satılmıştı[200]. Otuz yıl sonra Doğu Akdeniz'deki İngiliz şirketi 43 bin top satacaktı[201]. İpek, pamuk ve Doğudan gelen diğer ürünler büyük miktarlarda satın alınıyordu[202]. İngilizlerin İzmir'de 20 ticarethanesi vardı ve iki banker, North ile Montague, İstanbul'a yerleşmişlerdi[203]. 1662 yılında Winchelsea, 1675 yılında ise Venedik'te de İngiliz tüccarların temsilciliğini yapmış olan halefi Finch, kapitülasyonları yenilemişlerdi ve yüzde 3 oranındaki gümrük vergisi İngiliz şirketlerinin üyeleri için oldukça avantajlı sayılırdı[204]. 1662 yılında Lord Sandwich Afrika sahillerine gelerek, Berberileri İngilizlere serbest ticaret hakkı tanımaya zorlamıştı[205]. Lord Sandwich İstanbul'da çok

nüfuzlu bir kişi idi ve gerek Osmanlı Hazinesine, gerekse saray memurlarına daha 1680 yılında 300 bin kadar Riyal kazandırıyordu[206]. Girit savaşından sonra da İngiliz Donanması büyük itibar görüyordu. 1661 yılında Bâbıâli 15 İngiliz gemisi talep etmişti[207]. 1670 yılında olduğu gibi, paşası halkın nezdinde artık hiçbir önem taşımayan[208] Cezayir'i ara sıra cezalandırabilecek konumda idi ve İngiltere temsilcisi, hükümdarının tıpkı Fransa Kralı gibi "Padişah sıfatının" verilmesini talep ediyordu.

Hollanda sikkeleri, özellikle de altınları, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde Venedik altınları ile aynı değerde; Mısır'da darbedilen sultanî ve riyallerden ise daha iyi bir kura sahipti[209]. Hollanda temsilcisi Collier, Kefe'yi ve Karadeniz'in ticaretini Hollandalılara kazandırma, hatta Alman kumaşlarını Ren Nehri, Tuna Nehri ve deniz üzerinden İstanbul'a gönderme teklifini getirdi[210]. Bu yüzden ikisi de kısa bir süre sonra vefat eden Houssey'in[211] ve William Harbord ile İngiltere tarafında Paget'in ve Hollanda temsilcisi olarak Collier'in çabaları gayet doğaldı.

Batı'daki ticaret güçlerinin arabuluculuk yapmasının başka sebepleri de vardı. Sırbistan, Banat ve Güney Macaristan muharebe alanlarındaki savaşlar devam ettiği sürece, Osmanlı İmparatorluğu Venedik ve Moskova ile başarılı bir şekilde savaşma fırsatı bulamazlardı. 1692 yılında Venedik'in Hanya'ya yaptığı saldırı başarısız olduktan sonra Liberakis, Megara'daki karargâhından yola çıkarak aynı yıl içinde tekrar kurulan Germe Hisarı (Heksamilion/Eksamil)'a saldırmış ve hafif Osmanlı birlikleri Mora'da Venedik'e ait toprakları yağmalarken, Gürdüs'ü kuşatarak Venedik Valisi Marino Michele'yi iki hafta burada esir tutmuştu. Ekim ayında Yanya Beyi Halil Paşa'nın İnebahtı'ya yaptığı saldırı başarı getirmedi.

1693 yılında Venedik Docası Francesco Morosini bizzat Mora'ya geldi. Eğriboz'u alabileceğine[212] dair umutlarından vazgeçmişti ve bu yüzden Mora'daki Venedik yerleşim yerlerini gerekli erzaklar ile donattıktan sonra, donanma ile birlikte, Köprülü Mehmed Paşa'nın Venedik'e yardım etmelerini engellemek için boşaltmayı düşündüğü Takımadalara yöneldi. Niyeti İskenderiye filosunu zapt etmek ve kaptan-ı deryayı nihai deniz muharebesine çekmekti. Her iki teşebbüsü de başarısız oldu ve yaşlı Morosini, 6 Ocak 1694 tarihinde Anabolu'da vefat etti ve kalbi buradaki San Antonios Kilisesi'ne gömüldü.

Sakız Adası'nın Katolik halkı, Morosini'nin yerine geçen Antonio Zeno'dan müdahale etmesini talep etti. Bunun üzerine Ağustos ayı

başlarında Sakız Adası önlerine gelen güçlü filoda Malta ve Papa'nın gemileri de bulunuyordu. Birkaç gün sonra Sakız Adası'nın içinde sürgün olarak yaşayan Hasan Paşa tarafından teslim edilen kalesi böylece ele geçirilmiş oldu. Zeno, bunun üzerine kaptan-ı deryanın gemilerine yöneldi. Zeno, Osmanlı Donanması'na İzmir Limanı'nda saldırmak üzere idi ki, gerek İngiliz, gerekse Hollanda konsolosları itiraz ettiler. İtirazları bu önemli ticaret şehrinin zarar görmesini engelledi[213].

Savaş yine denizlere sıçramıştı ve tüccar devletlerin ticareti bu şartlar altında büyük zararlar görüyordu. Kaptan-ı Derya, Venedik Donanması'nı alt edebilmek için 15 yıl boyunca Hristiyan zindanlarında esir kalan ve olağanüstü bir enerjiyi tükenmez bir intikam duygusu ile besleyen ünlü korsan Mezemorta Hüseyin'i kullandı[214]. Emrine 24 kadırga ve diğerlerinden 20 gemi verildi. Anadolu sahillerindeki İngiliz ve Hollanda gemileri de ister istemez katılmak zorunda kaldılar. 1695 yılı Şubat ayında Osmanlılar, dinî açılarda kesinlikle uzlaşmasız Venedikliler ile çoğunluğu Rum asıllı halkın birbirlerine iyice yabancılaştığı Sakız Adası'nı tehdit ettiler[215]. 9 ve 18 Şubat'ta Venedik komutanını geri püskürttüler ve komutan geri çekildikten sonra kale tekrar Osmanlıların eline geçti: Ana kiliseleri ellerinden alınan Latinler, 800 kese altınla özgürlüklerini satın almak zorunda kaldılar – ki daha önce 1.500 kese istenmişti – ve İstanbul'daki Fransız temsilcinin onlar adına konuşması da işlerine yaramadı.

1695 ve 1696 yıllarında Venedik gemileri sık sık Mezemorta'nın filosu ile karşı karşıya geliyorlardı. 1697 yılında Mezemorta'nın üç tuğlu vezir olarak emrinde 36 büyük gemi vardı, ama o, yine de her zaman sade bir balıkçı gibi giyinirdi[216]. Genel kaptan Molino'yu Limni Adası açıklarında mağlup etti ve bir yıl sonra halefi Giacomo Cornaro'ya Midilli önlerinde başarılı bir şekilde direndi[217].

Bunun yanı sıra yeni bir Rus deniz gücünün oluşturulması, Cenevizlilerin[218], özellikle de Venediklilerin Karadeniz'de hedefledikleri gemiciliği imkânsız hâle getiriyordu. Çar Petro'nun emrinde Kazakların hafif kayıkları ile hiçbir benzerlik göstermeyen 70'in üzerinde savaş gemisi ve sayısız nakliye gemisi vardı. Mürettebatı, İngiltere ve Hollanda'dan getirtilmişti. Amiral vekilinin adı Schautbeyrecht idi ve kara birliklerinin komutanları arasında Lefort adında bir Cenevreli bulunuyordu. Rusların

Karadeniz'deki egemenlik için yürütülen savaşların tarihini General Patrick Gordon kaleme alıyordu[219].

Çar, bu filo ve sayısız kara birlikleri ile eskiden kendinin ve Sobieski'nin yaptığı gibi Bucak Eyaleti'nde Kırım Tatarları ile başarısız bir şekilde savaşmak yerine Özi boyundaki Türk kaleleri Azak ve Kerç'i fethetmek ve bu sayede hana karşı kendi güvenliğini sağlamak ve oradaki sularda mutlak hakimiyetini kurmak istiyordu. 1695 yılının Temmuz ayında başlatılan ve Çar Petro'nun gözleri önünde sürdürülen Azak kuşatması başarısız oldu. Son olarak 14 Eylül'de yapılan taarruz da geri püskürtülünce, 100 gün süren kuşatmayı nihayet Ekim ayında kaldırmak zorunda kaldı[220]. Lefort, Amiral Karl Loser, Cenevizli Lima ve Alman İmparatoru ile Brandenburg Elektörünün buraya gönderdikleri birçok Alman mühendisiyle[221] birlikte Çar Petro 1696 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Azak'a yeniden saldırdı ve 18 Temmuz'da bu önemli kaleyi yiğitçe savunan 6 bin Türk, Azak'ı teslim etmek zorunda kaldılar: Çar Petro, büyük meblağlara ve birçok hayata mal olan bu ilk fethine 8 Ağustos'ta törenler eşliğinde girdi. Azak ve komşu Taygan'da Rusların Karadeniz kıyılarında yayılışı için üsler kurmak amacı ile geniş çaplı çalışmalar başlattı ve donanmanın güçlendirilmesi için Venedikli ustalar getirtti[222]. 1697 yılının yaz aylarında Taman ve Gazikerman'ı tehdit eden Yedisan Tatarlarına ve Türklerine karşı gerekli tüm tedbirler alındı ve Çar Petro, yeni eyaletini bizzat savunmak üzere yeniden muharebe alanına indi[223].

1690 yılında Alman Kayser'in hizmetinde bir Bolonyalı ve daha sonra Tuna Nehri üzerine önemli bir coğrafî eserin yazarı olan Kont Marsigli[224], Hollanda'nın Viyana'daki temsilcisi Heemskerk adına İstanbul'daki meslektaşı Collier ile irtibata geçmek üzere İstanbul'a geldi. Daha sonra İngiliz elçisinin sekreteri olarak Viyana'ya döndü. 1691 yılında, ülkesini harap eden rakibi İmre Tökeli'ye beslediği nefretten dolayı gizlice Alman Kayser'in sıhhatine kadeh kaldıran[225] Brinkoveanu ile görüşmelere oturmak üzere Eflak'a gitti. Kısa bir süre sonra tekrar İstanbul'a gelip[226], 1692 yılının yazında buradan geri döndü. 1692 yılının sonlarına doğru Heemskerk Osmanlı ordusuna Rusçuk, Belgrat ve Edirne'ye[227] kadar eşlik etti ve Fransız temsilci De Castagnieres[228], barışın sağlanmaması veya en azından Kral Sobieski ile Osmanlıların arasını bulmak, Tökeli'yi makamında tutmak ve Brinkoveanu'yu gerektiğinde boyarların komplosu ile devirmek için elinden geleni yaptı.

1695 yılında Marsigli yeniden Bükreş'e geldi ve Eflak Prensi'ni Tökeli'nin kuryelerini öldürtüp, Fransızlarla yazışmalarını ele geçirmeye hazır bir vaziyette buldu[229]. Nihayet 1698 yılının bahar aylarında Paget ve Collier, barışın imzalanması için gerekli yetki belgelerini aldılar. Lehistan, Boğdan'ın bugünkü Bukovina'nın batısındaki Cimpulung bölgesini kapsayan kısmını eline geçirme umudu ile elçi Malahovski aracılığıyla tereddütlerinden vazgeçtiğini bildirdikten sonra[230], Sava Nehri'nin tarafsız bölgesinde bulunan Karlofça'da resmî barış görüşmeleri başladı. Kayser'in temsilcileri Kont Kinski, Öttingen Kontu ve Schlick Kontu idi ve Marsigli onlara refakat etmekteydi. Venedik adına görüşmelere Karlo Ruzzini; Lehistan adına Malahovski ve Rusya adına Prokopi Vosnitzin katılıyordu. Vazgeçilmeyen tercüman Mavrokordato'un yanında Türkler adına görüşmelere Reis Efendi Râmi Mehmed Paşa[231] katılıyordu.

26 Ocak 1699 tarihinde bu temsilciler 25 yıllık bir "ateşkes" antlaşması biçiminde, Alman Kayser'e Erdel ve Banat'ın dışında tüm Macaristan'ın verildiği; Venedik'in Mora ve Ayamavra ile Dalmaçya'da Klis, Sing, Ciclut ve Gabella ve Arnavutluk'ta Kastelnova ve Risano'yu kazanarak, Zenta için vergi ödemekten kurtulduğu[232] ve Lehistan'ın Kamaniçe ile birlikte Podolya ve Ukrayna sınır hatlarını geri aldığı ünlü Karlofça barış antlaşması imzalandı. Özi boylarındaki kaleler yüzünden önceleri sadece bir yıllık bir ateşkes imzalamak isteyen Rusya, Azak'ı aldı. Kesin olarak belirlenen diğer anlaşma şartları, genel olarak bakıldığında yeni bir şey sağlamıyordu[233].

İKİNCİ KİTAP

TÜRKLERDEN OLUŞAN EĞİTİMLİ EFENDİLER

SINIFININ YÜKSELMESİ İLE OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN

CANLANMASI VE ZAFER DOLU YENİ SAVAŞLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA BARIŞININ SONUÇLARI. RUS ENTRİKALARI.

FENERLİLERİN YENİ OSMANLI DİPLOMASİSİ.

ALEKSANDER MAVROKORDATO. SULTANIN MİSAFİRİ OLARAK

XII. ŞARL (DEMİRBAŞ ŞARL) VE PRUT SAVAŞI(1711)[*]

Karlofça barışı gerçekten de bir ateşkes olarak görülmüş olmalı ki, gerek Bâbıâli, gerekse itilaf devletleri de anlaşmaya bu şekilde yaklaşıyorlardı. Hristiyan devletler, kazandıkları büyük zafer ve elde ettikleri ilhaklardan cesaret alarak, görünürde parçalanmaya yüz tutmuş bir imparatorluğa karşı fetih seferlerini bundan böyle de fazla kayıp vermeden devam ettirebileceklerini düşünüyorlardı. Ellerindeki araçların hâlâ bilincinde olan ve Köprülüler tarafından yeniden canlandırılan özsaygılarında[1] gelecekteki güzel günlerin bir garantisini gören Osmanlılar ise geçici olarak vazgeçilen eyaletleri tekrar geri kazanabilmek için uygun zamanın gelmesini bekliyorlardı. Bir taraf, romantik hayallere dalarken, diğer taraf intikam saatini hızlandırmaya çalışıyordu.

Erdel'de kısa bir süre sonra tekrar baş gösteren anlaşmazlıklar ve Katolik inancın mutlak hakimiyetini sağlamaya çalışan Cizvitlerin devletin tüm işlerine müdahalelerine rağmen Avusturya, Türkiye yönündeki sınırlarını, Banat'ı en kısa zamanda işgal ederek genişletebileceğini ve sağlamlaştırabileceğini umut ediyordu. Bir süre sonra Kuzey savaşına dahil edilecek olan Lehistan, Boğdan ve Eflak üzerinde Ortaçağdan kalan haklarını artık hiçbir yerde kabul ettiremiyordu. Venedik, yeni kazandığı Mora Eyaleti ile tatmin olmuştu.

Rusya, her an yeni bir savaşa hazırdı. Karlofça barışına ilişkin görüşmeler sırasında Rus Çarı, devletinin geleceği için çok önemli iki talebinden vazgeçmişti. Tatarların ve Bucak'taki soydaşları arasındaki bağlantının kesilmesine yol açacak olan Özi boylarındaki kaleleri büyük üzüntü içinde geri vermek zorunda kalmıştı. Kudüs'teki kutsal yerleri himayesi altına alma dileği ve "sultana ait yerlerden herhangi birinde mevcut Ortodoks inancına bağlı kutsal kiliselerin ve manastırların ve farklı uluslara ait halkların, Rumların, Sırpların Bulgarların, Slavların ve aynı inanca sahip diğerlerinin hiçbir engel ile karşılaşmadan ve gereksiz vergi vermeden, her türlü özgürlüğe ve muafiyete sahip olmaları, hatta bunlardan alınan vergilerin ebediyen kaldırılması[2]" talebi, Türkler tarafından kesinlikle reddedildi. Bu yüzden Rusya, Bâbıâli ile sadece iki yıllık bir ateşkes imzaladı.

Buna rağmen Rus Çarı, savaş sırasında Boğdan'da işgal edilen bölgeleri barış antlaşmasının şartlarına rağmen terk etmek istemeyen Nogay Tatarlara

destek vermedi. Tatar Hanı bu yüzden Özi ve Kamaniçe beyleri ve Boğdan Prensi Antioh Kantemir'in desteği ile bunların ayaklanmalarını bastırmayı başardı[3]. Yerleşim yerleri olan Bucak Eyaleti'nde yeniçerilerin düşman olarak kışı geçirdikleri Nogay Tatarlarının 1701 yılındaki isyanı ve müteakiben nefret ettikleri hanın kardeşinin yönetiminde olarak, İsmail'de seraskeri muhasara altına alan hakarete uğramış bu barbarların tekrar ayaklanması, Moskova'da destek görmedi ve kolayca bastırıldı[4]. Kamaniçe'de ellerinden alınan topları tekrar geri almak, esirleri karşılıklı olarak değiştirmek, savaş tazminatı almak ve Boğdan'daki Katolik Kilisesi'ni kendi himayelerine almak isteyen Lehler, bu karışıklıklardan yararlanmak için fırsat kolluyorlardı[5]. Ama Leh Kralı'nın gönderdiği elçi, böbürlenmesine rağmen – yanındaki askerler 1683 yılında sipahilerin elinden alınan zırhları taşıyorlardı –konumuna yakışır bir şekilde karşılanmadı[6].

Öttingen Kontu'nun kayserin barış şartlarını bildirmek[7] ve bazı açıklamalar istemek üzere İstanbul'a geldiği tarihlerde – Öttingen Kontu 1700 yılında Prens Duka'nın evinde kalmıştı[8] - Çar Petro'nun elçisi olarak Emilian Ukrainzov, Sultan II. Mustafa'dan Özi boylarındaki kalelerde Rus hakimiyetinin tanınmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı tüm eyaletlerde Ortodoks inancın serbestçe icra edilmesini talep etmek üzere İstanbul'a geliyordu[9]. Öttingen Kontu'nun tüm karşı çabalarına rağmen, Rus elçi, 14/25 Temmuz'da çarın taleplerine uyan 30 yıllık bir barış antlaşması yapmayı başardı[10]. "Bir atın 12 saat içinde kat ettiği yol" büyüklüğünde olarak belirlenen Azak bölgesi tahrip edilmeyecek ve Rus savaş gemileri Karadeniz'e[11], ticaret gemileri Akdeniz'e kadar serbestçe inebilecekti ve Moskova, tıpkı Batılı güçler gibi Bâbıâli'de elçiler bulundurabilecekti. Bunun karşılığında Ruslar, aralarında Taman da olmak üzere, Özi boylarındaki kalelerden vazgeçecekti[12].

Daha o dönemlerde, çift başlı kartalı Öttingen Kontu'nun İstanbul'a girişinde Latin haçının yanında gururla ve özgürce dalgalanan Batıdaki kayserin temsilcisi ve gücü günden güne artan ve adı, zaferleri ve Türklerin baskısı altında bulunan dindaşlarını kurtarma niyeti, ellerinde "Ortodoks aziz resimleri[13]" ile gezgin propagandacılar, gerçek ve sahte keşişler ve tüccarlar tarafından her yere yayılan[14] Doğudaki yeni İmparatorun temsilcisi arasında bir çeşit rekabet başlamıştı ve bu rekabet, din kisvesi altında aslında devlet çıkarlarını barındırıyordu[15]. Mavrokordato'nun

gençliğinden dostu olan piskopos Camilli, Avusturya topraklarında bulunduğu sırada Latin inancına döndüğünü düşündüğü Mavrokordato'yu ziyaret etti. Erdel'in Romenlerini Katolik inanca çevirmeye çalışan Kardinal Kollonics, yine ikili oynayan Mavrokordato'ya Ayasofya'da Katolik âyini yönetmek hayalinden bahsetti[16]. Öttingen Kontu, Halep ve Sakız Adası'na Katolik bir patrik tayin etmek ve Fransiskenlere kutsal Mezar Kilisesi'ni geri vermek istedi[17]. Tüm Ortodoksların hamisi olan Rus Çarı, bu gibi eğilimlere kesinlikle izin veremezdi. Her iki taraf, Türkiye'nin tasfiyesinin ya Batıdaki İmparator ya da Doğudaki İmparator lehine sonuçlanması gerektiğine inanıyorlardı ve hiçbiri bölünmeyi kabul edemeyeceğini düşünüyordu. Tekrar geri kazanılan İstanbul'a Haçlı Seferi liderlerinin mirasçısı olarak Alman bir kayserin mi, yoksa Büyük Konstantin'in yasal halefi olarak bir Rus Çarı'nın mı son sultanın yerine geçeceği konusu, geleceğin en önemli sorusu hâline gelecekmiş gibi görünüyordu.

Bu kavgalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türklerin mağlup ettiği ve ilhak ettiği, ama henüz yok etmediği ve şimdilik kontrol edilebilen uluslardan çok Hristiyan krallık taçları takan yabancı fatihlerin eline geçmesi gerektiği düşüncesinin hakim olduğu iki yüzyıl boyunca sürdü. Tüm diğer Avrupa ülkelerinin Türkiye'de veya Türkiye'ye karşı çıkarları, bu nihai düşünceye tâbi idi, zira Lehistan, Sobieski'nin vefatından sonra, Tatarları yardıma çağırmakla suçlanan[18] oğlu Prens Jakob'un taht üzerindeki bahtsız adaylığından ve kararsız ve âtıl bir adam olan Saksonya Herseki August'un tahta çıkmasından sonra, tarafların sürekli kavgaları ve şahsi düşmanlıkları sebebiyle ülkeyi parçalayabilecek güçte olan devletler için iyi bir ganimet olarak görülüyordu. Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın aslında sadece Doğu Akdeniz'de ticarî menfaatleri vardı, ama yine de yürüttükleri siyaset, 18. yüzyılda zaman zaman hükümdarların, bakanların, musahiblerin ve metreslerin kaprislerinden etkileniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, kendini o güne kadar sabırsızca çökmesini bekleyen komşularına karşı silah gücü, sipahilerin ve yeniçerilerin disiplini, sadrazamların askerî yetenekleri ve Osman Bey'in yarattığı devletin tahtına cülûs eden kimi olağanüstü kişilik ile savunabilmişti. Zaman değişiyordu ve bir devletin gerçek gücü artık böyle faktörlere bağlı değildi: En büyük zaferleri muzaffer generaller değil, yetenekli diplomatlar kazanıyordu artık. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda ciddi bir diplomat sıkıntısı yaşanıyordu ve Türk devlet adamları arasında en yeteneklisi olan Sadrazam Râmi

Mehmed Paşa, bilgisine rağmen, sadece Batılı diplomatlar ile değil, imparatorluğun her yerinde casusları, yardımcıları ve hainleri bulunan bir Ukrainzov veya Tolstoy ile karşılaştırıldığında bile kaba bir Doğulu ve bilgisiz bir "barbar[19]" idi.

Diplomatik entrikalar, Batıda ve Doğuda ortaya çıkan her fırsatı değerlendirerek, kurnazca yalan söyleyerek ve en bariz gerçeği bile inkâr ederek, sürekli tehdit altında bulunan bir imparatorluğun bütünlüğünü koruma görevi Rumlara kalmıştı. Onlar, Latinlerin hüküm sürme hırslarından ve dinî hoşgörüsüzlüklerinden, fazla harcamadan çok kazanmak isteyen Frenklerin cimriliğinden, Doğu Akdeniz limanlarını gitgide daha fazla hükümleri altına almaya çalışarak, eski Rum ticarethanelerini iflasa sürükleyen ticarî rekabetlerinden[20] uzun zamandan beri bıkmışlardı. Türk düşmanlarının dinleri, kültürleri, ulusal hayatları ve gelecekleri için en iyi Hristiyan dostlarından bile daha az tehlikeli olduklarına ikna olmuşlardı. Ancak siyasî açıdan Doğu Roma İmparatorluğu'nu tekrar canlandırma ideallerinden yine de vazgeçmemişlerdi; sadece yabancı hükümdarlardan yardım dilemek yerine kiliseyi, Romen prensliklerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetini yavaş yavaş ellerine geçirerek, yeni Bizans İmparatorluğu'nu kimseye fark ettirmeden içten canlandırmaya karar vermişlerdi.

Daha Sultan IV. Mehmed zamanında Panagiotes Nikusios (ölümü 2 Ekim 1673) önemli bir rol oynuyordu. Yalnızca sadrazamın yargı yetkisine tâbi idi; haraç ödemiyordu; bir vezir gibi etrafında adamları ile geziyordu ve sultanın huzuruna istediği zaman çıkabiliyordu[21]. Öngörü güçleri olduğu söyleniyordu ve ünlü Türk ilahiyatçı Vanî Efendi ile din ve dogma üzerine tartışmalar yapıyordu[22]. Tüm diplomatik işler onun elinde idi ve açgözlülüğü ile Rumlara sağlamaya çalıştığı avantajları o kadar iyi gizliyordu ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek menfaatlerini savunun biri olarak kabul ediliyordu. İstanbul'da kalan Kantakuzenler ve Paleologlar hayatlarını zorluklar altında sürdürürken[23] ve ruhban sınıfı, sürekli seyahatlerde olan Kudüs Patriği Dositheos ve yeğeni ile daha sonraki halefi Krisantos Notaras dışında her türlü itibarını kaybetmişken, Helenizm sadece Bükreş ve Yaş'daki gibi bazı çalışkan bilginler ve ünlü öğretmenler tarafından temsil ediliyordu. Genelde dönemin kültürü ve halkının düşünceleri ile hiçbir alakası olmayan zavallı keşişler dinî konularda halkı yönlendiriyorlardı[24]. Soyut dilbilgisi ve boş felsefeler ile çalışan kuramcılar; sadece klâsik geçmiş ve Ortodoks inanç ile ilgilenen Helenistik

hitabet ustaları ve şairleri; İtalya'da eğitim gören hekimler ve Teofilos Koridaleus, Johannes Komnen, eskiden Brankoviç'in sekreteri olan Hieremias Kakavelas, Georgius Trapezintios Hipomenas gibi "felsefeciler", okulları, matbaaları, vaazları ve yazıları ile zengin Brinkoveanu'nun onların yanında bulunmalarını sevdiği ve onlar için büyük paralar harcadığı Romen ülkelerinin şekillendirilmesinde rol oynuyorlardı[25]. İngiltere'de, aralarında Helladius'un eleştirisel kişiliği ve halkının dinî ve ahlakî yönden ateşli bir savunucusu olarak sivrilen birçok Rum genci eğitim görüyordu[26]. Helladius, polemik yazılarını Rus Çarı'na ithaf ediyordu, ama onu Bizans İmparatorlarının öcünü alacak biri olarak görmüyordu. 40-50 kadar diğer Rum ailesi ise, gerek bankercilik faaliyetleri, gerekse Romen prenslerinin tayini sırasında 60-100 bin Riyal civarında olan önemli servetler edinmişti ve Rumlar arasında yeni bir aristokrasi oluşturmuşlardı[27].

Tuna boylarındaki prenslerin tayininde çoğunlukla nihai sözü söyleyen Nikusios'un Osmanlı memuru olarak hizmetleri çok daha büyüktü. Halefi Aleksander Mavrokordato ise bilgi, zeka, kurnazca davranışlar ve Türkiye'de ve sınırları dışında edindiği itibar açısından Nikusios'tan bile üstündü.

Aleksander Mavrokordato'nun babası Sakız Adası sakinlerindendi. Romen Prens Aleksandru Kokonul'un dul eşi ve iyi eğitim görmüş bir kadın olan annesi Roksandra, zengin ve itibarlı Skarlati hanedanından geliyordu. Mavrokordato'nun eşi sultana Krisoskoleos'un damarlarında, annesi Kassandra'dan dolayı, dedesi Aleksandru İliaş'ın mensup olduğu eski Boğdan prenslerinin kanı akıyordu[28]. İlk öğretmeni İstanbul patrikhanesinin Logofeti Johann Kariofilles'ti. Yetenekli ve büyük beklentilere cevap verebilecek bu genç adam daha sonra uzun zamandır Rum asıllı gençlerin eğitim almak için gittikleri Padua'daki yüksekokula[29] ve daha sonra da Floransa'ya gitti. Bir kavga sırasında cinayet işlediği ve bu yüzden Padua'dan ayrılmak zorunda kaldığı söylense de artık Latince ve İtalyanca'ya vâkıftı ve bir hekime gereken bilgilerin yanı sıra hümanist eğitimi de almıştı. İstanbul'da belli bir süre Sultan IV. Mehmed zamanında kurulan "Büyük Rum Mektebinde" muallimlik yaptı, İstanbul Patrikhanesinde önemli görevlerde bulundu ve kısa bir süre sonra Edirne Metropolitliği'ne getirilecek kadar nüfuz kazandı[30]. Nikusios, genç ve eğitimli soydaşından birkaç kez yararlandı, ancak Mavrokordato kısa bir süre sonra onun yerine göz dikti. Söylentilere göre bu makama gelmesini kullandığı zehir hızlandırmıştı ve böylece Eflak'ın kurnaz kapı kethüdasının

ve Fransız elçisinin işlerinde kullandığı Yanaki Porfiritas'ın rakibi hâline gelmişti[31]. "Yakışıklı, saygılı ve kibar[32]" bir adam olan Mavrokordato, diğer rakiplerine karşı zafer kazandı ve Bâbıâli'nin baş tercümanlığına getirildi. Kara Mustafa Paşa'nın vefatından sonra baş tercümanlık görevinden alındı, ama halefi o kadar yeteneksiz çıktı ki, kısa bir süre sonra bu "sadakatsiz" Rum tekrar aynı göreve geri çağrıldı.

Ama özgürlüğünü satın almak ona pahalıya patlamıştı ve zenginliğini tekrar geri kazanmak zorunda idi. Bunun en kolay yolu elçilerin hediyeleri idi, ama o böyle bir şey talep etmiyor, sadece kendisine sunulan hediyeleri "saygılı bir biçimde" kabul ediyordu. Ayrıca Avusturya nezdinde Osmanlı menfaatlerini temsil ederken, bir taraftan onurlu bir Osmanlı temsilcisini oynayarak, diğer taraftan Avusturya'dan rüşvet alabiliyor ve iyi bir Ortodoks, gizli bir Katolik ve güzel Batı'nın kitaplarına düşkün bir adam olabiliyordu. Almanlar, kendisine Friaul'de sığınma hakkı vaat ediyorlardı ve Türkler kendisine Değirmenlik, Andre (Andros) ve Mikone adalarının gelirlerini bırakıyorlardı. Şayet kızlarından birini en büyük oğlu Skarlatos ile evlendirdiği[33] Brinkoveanu o kadar zengin olmamış olsa idi[34] belki de Eflak Prensi olarak tahta oturabilirdi. Gerçekte kendi menfaatleri Osmanlı menfaatleri ile o kadar uyuşuyordu ki, Hristiyanlar ile dostane ilişkilerini gizli veya önemsiz mektupların tercümesine ve ifşasına kadar götürebiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun politikasını 18. yüzyılın başlarında yürüten adam buydu. Hedefi belli idi: Güçlü Brinkoveanu ile evlilik dolayısıyla aile bağları kurmuştu kızı Roksandra'yı Grigore Gika'nın oğlu Beyzâde Matheus'a verdi. Hırsının yarattığı en büyük hedef, kendisi veya oğulları için olmasa da – oğlu Skarlatos'un ölümünden sonra Eflak Prensi ile düşman olmuştu – Romen prensliklerini en azından Boğdan ve Eflak hanedanları ile kurduğu aile bağları aracılığıyla kendi kanını taşıyanların eline geçmesini sağlamaktı. Panagiotes Nikusios, kızını Trabzonlu Asimakis Murusis ile evlendirmişti. Bu evlilikten doğan Dimitri daha sonra Mavrokordato'nun torunu ile evlendi ve onların oğlu gerçekten de daha sonra Boğdan tahtına oturdu[35]. Mavrokordato, Romen tahtları için mücadele eden diğer rakiplerini, yani Georg Dukas'ın oğlu Konstantin'i, Kantemir'in oğulları Antioh ve Demeter'i bir şekilde gözden düşürmeyi ve ortadan kaldırmayı ya da tahta çıkmalarını bir şekilde imkânsız hâle getirmeyi düşünüyordu. Bu aileler arasında ve bu aileler ile Brinkoveanu

arasında çıkan anlaşmazlıkları da kendi çıkarları için kullanmaya çalışıyordu.

Rum Ortodoks Kilisesi içinde Mavrokordato sınırsız bir egemenlik sürüyordu. Sadece üst düzey ruhban sınıfı arasında himayesine aldığı üyeleri olan Brinkoveanu ara sıra engel çıkarıyordu. İstanbul Patriği veya Kudüs Patriği sadece iyi bir para karşılığında himayesi altına aldığı insanlar olabiliyordu. En ünlü Rum bilginler, onu üstadları veya destekleyicileri olarak kabul ediyorlardı. Yeni canlanmaya başlayan Rum toplumunun odak noktası parlak bir şahsiyet olarak ortaya çıkan Aleksander Mavrokordato ya da Türk çevrelerinde bilindiği adı ile İskerletzâde Aleksandre Mavrokordat idi. İstanbul'un Fener mahallesine henüz "Fenerli" lakabını üne kavuşturdukları kadar küçümseme ve nefret uyandıran zengin, hırslı ve bencil Rum aileler yerleşmemiş olsa da, Mavrokordato, yeteneği, becerileri ve Rumların çıkarları için, Rumların kurnazlığı ile yönetilmesi gereken bir Osmanlı İmparatorluğu'na olan kesin inancı sayesinde, Rumlar tarafından yönetilen bir Türkiye ve her zaman başarılı ve her yere Fener ruhunun hakim olduğu bir dönem başlattı.

Diplomasi devrinin başladığı gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun içteki gelişiminden, gerekse sultanların ve sadrazamların gündemdeki meseleler karşısındaki tutumlarından belli oluyordu. Karlofça barışı imzalandıktan sonra Sultan II. Mustafa tüm devlet işlerinin yönetimini Amcazâde Hüseyin Paşa'nın eline vermişti ve Karıştıran Köyü'nde "kaybedilen eyaletlerin acısını" dindirmeye çalışıyordu[36] ve Edirne'de kalıp, devlet işleri ile hiç ilgilenmedi. Yorgun ve hasta Amcazâde Hüseyin Paşa da devlet mühürlerini çok fazla elinde tutamayacaktı: Ruslar Voroneş, Azak ve Taganrog'u tahkim edip, Özi Nehri'nin akımını daha büyük gemilerin geçmesini sağlayacak hâle getirdiklerinde ve Don Kazakları'nı Tatarların üzerine gönderdiklerinde, Amcazâde Hüseyin Paşa gözden düştü ve 5 Eylül 1702 tarihinde, vefatından 17 gün önce makamından affedilmesini talep etti[37].

Yeni Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa daha önce uzunca bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydoğu sınırını Lehistan'a karşı korumuş ve Fırat Nehri kenarında kesin bir zafer kazandığı ve boyun eğdirdiği Arapların tehdidi altındaki eyaletleri kararlı bir şekilde yönetmişti. Makedonya'da Manastır[38] yakınlarındaki Petriçik doğumlu ve Slav asıllı olan Daltaban Mustafa Paşa, birçok yönden yüzyıl önce Anadolu'da Osmanlı hakimiyetini tekrar kuran gaddar komutanlara benziyordu. Sadrazam olarak geçmişinden dolayı beklentileri haklı çıkartacak kadar

acımasız, gaddar ve intikamcı idi. Çoğu insan, Tatar Hanı'nın dostu ve güce dayalı eski rejimi destekleyen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin[39] himayesinde biri olarak Batıya veya Doğuya doğru yeni bir savaş başlatacağına inanıyordu ve kendisi de Budin Beylerbeyliğini tekrar kurma niyetinden bahsediyordu[40].

İşte bu yüzden kendi şahsi çıkarları yüzünden şeyhülislâmın da dahil olduğu meseleleri diplomasi yoluyla çözmek taraftarı olan klik tarafından devrildi (24 Ocak 1703) ve kısa bir süre sonra idam edildi. Mavrokordato'nun temsilcisi olduğu yeni siyasetin en iyi Türk asıllı temsilcisi olarak Karlofça barış görüşmeleri sırasında meslektaşı Râmi Mehmed Paşa sadrazamlığa getirildi[41]. Daltaban Mustafa Paşa her ikisini de hain olarak ölümle tehdit etmişti. Şiirler yazan ve devlet adına yazdığı mektuplar [Münşeât] birer şaheser kabul edilen bir bilgin, General Rabuten'in bir "figüran" olarak nitelediği, Eyüp Camii yakınlarında doğmuş bu iyi eğitimli, barışsever adam, dostu İskerletzâde Aleksandre'nin tavsiyelerine sıkça başvuruyordu. Rami Mehmed Paşa'nın ve yardımcısının faaliyetlerini yıllarca sultanın tebaası arasında en iyi eğitimi görmüş bir adamın eleştirisel gözleri ile takip eden Kantemir, bu konuda şöyle yazar:"Râmi Mehmed Paşa'nın yeteneğine ve dahiliğine ithaf edilen birçok şey gerçekte bunları akıl edecek tek kişi olan Mavrokordat'ın eseridir[42]". Bâbıâli'nin baş tercümanı artık kendini Brinkoveanu'nun İstanbul'a geri çağrılmasını talep edecek kadar güçlü hissediyordu. Brinkoveanu hayatını, özgürlüğünü ve tahtını (Haziran 1703) ancak zengin hediyeler ve vergiyi 500 kese daha artırarak satın alabildi[43]. Mavrokordato ve Brinkoveanu'nun ortak entrikaları yüzünden Rus dostu olarak tanıttıkları Boğdan Prensi Konstantin Duka tahtını kaybetti[44]. Onun yerine Mavrokordato'nun oğlu Nikolas getirilecekti[45] ve Mavrokordato, Eflak'a kendisi olmasa da, damadı Matheus Gika'yı getirmeyi düşünüyordu. Kısa bir süre sonra çıkan askerî ayaklanma, Kantakuzen hanedanından bir kadınla evli olan Boyar Mihail Rakoviça Boğdan Prensliği'ne getirilmeseydi, Boğdan'a ilişkin planları muhtemelen gerçekleşecekti.

İstanbul'da "büyük kahraman" Daltaban Mustafa Paşa'nın idam edildiği duyulduğunda, başkentte özellikle tutuculukları ile tanınan ulema arasında, Hristiyan dostları ve vatan hainleri olan korkak katillere karşı büyük bir öfke baş gösterdi ve diploması kliği tarafından "yeni rotayı" Köprülülerin gelenekleri ile birleştirmek üzere 1703 yılının Haziran ayında İstanbul'da

kaymakam olarak atanan, henüz daha 18 yaşındaki Köprülüzâde Abdullah Paşa çok kötü bir şekilde karşılandı. Gürcistan'a hareket edecek cebecilerin ulûfelerini ödemeyi reddettiğinde, açık isyan başladı. Yeniçeriler, öğrenciler, softalar ve esnaf 18 Temmuz 1703[46] tarihinde birleştiler ve klâsik bir ayaklanma yeri hâline gelen At Meydanı'nda yeni bir kaymakam, yeni bir şeyhülislâm atandığı ve Kavonoz (Torican) Ahmed Paşa'nın yeni sadrazam olduğu ilan edildi. Sultan'ın ancak 10 gün sonra gelen temsilcisi asiler tarafından kötü muamelelere maruz kaldı.

12 Ağustos'ta 15 bin kişi sancak-ı şerif altında, etrafında büyük bir ordu bulunmasına rağmen, korkarak saklanan Sultan II. Mustafa'nın bulunduğu Edirne üzerine yürüdü. Hollanda elçisinin eski Osmanlı itibarını geri getirecek adam olarak gördüğü[47] Rami Mehmed Paşa ve Mavrokordato kesinlikle doğuştan serasker değildiler. Yeni başkent [Edirne] ve burada yapılan şölenler asilerin içini öfke ile dolduruyordu. Önce hainlerin başını istediler, hatta onları tarafsız bir mahkemeye vereceklerdi. Hasan Paşa ve Rami Mehmed Paşa'nın emrindeki ordu 20 Ağustos'ta asilerin tarafına geçti ve Rami Mehmed Paşa Varna'ya kaçarak hayatını zor kurtardı[48]. Solak Çeşmesi karargâhındaki ordu artık sadrazamı, "o zındık kızılbaş" şeyhülislâmı [Feyzullah Efendi] ve 40 çeşit yüksek makama getirilerek kayırılan oğullarını ve Mavrokordato'yu istiyordu. Ama aralarından sadece birkaç gün önce makamından alınan şeyhülislâm diploması kliğinin günahlarının cezasını hayatı ile ödedi. Bir Yahudi'nin çektiği eşek üzerinde İstanbul sokaklarından geçirildi, daha sonra boynu vuruldu ve sergilendi. Tahkir için Ermeni Papazlarının eşlik ettiği darbelenmiş cesedi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına tamamen ters bir anlaşmayı onayladığı için ceza olarak denize atıldı. Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed sayesinde sıkı bir disiplin içinde hareket eden asiler, sadece kadınlara ve ava ilgi gösteren ve tepkisizce mahbesine gidecek olan II. Mustafa'yı oldukça sakin bir şekilde tahttan indirdiler. II. Mustafa burada 31 Aralık'ta hayata veda etti[49]. Yerine kardeşi III. Ahmed geçti. 21 Ağustos'ta kendisini tahta oturtanlar, bunu ellerinde "oyuncak olacak" yeni bir padişah bulma umudu ile yapmışlardı[50].

Sultan III. Ahmed, asilerin himayesinden çabuk sıyrılmayı bildi. Zengin eyaletlere atanan asilerin başları Karakaş Ahmed ile Çalık Ahmed'i idam ve Sadrazam Kavanoz Ahmed'i azl[*] etti. Yeniçerilerin ve cebecilerin cesetlerinden binlercesi denizde yüzüyordu. Devlet işleri birbiri ardına Nişancı Ahmed Paşa (16 Kasım'a kadar), Rum asıllı damatlardan Moralı

Silahdar Enişte Hasan Paşa (28 Eylül 1704 tarihine kadar)[51], eskiden kaptan-ı derya ve Girit Paşası olan Ermeni asıllı iradesiz Kalaylıkoz Ahmed Paşa (25 Aralık 1704 tarihine kadar)[52], eşi III. Ahmed'in affına nail olan Baltacı Mehmed Paşa (2 Mayıs 1706 tarihine kadar)[53] ve II. Mustafa'nın kızlarından biri ile evli olup, barış politikasının başarılı temsilcilerinden[54] Çorlulu Ali Paşa'ya geçti (15 Haziran 1710 tarihine kadar). Çorlulu Ali Paşa 1705 yılının Temmuz ayında yine isyan çıkartan bir grupu geri püskürttü[55].

Daltaban Mustafa Paşa'nın niyetlendiği, ancak Avusturya'nın İspanya'daki veraset savaşı yüzünden mümkün olduğunca girmek istemediği savaş gerçekleşmedi. 1704 yılının Eylül veya Ekim ayında İzmit'te ölümüne kadar[56] Fransızlar tarafından desteklenen Tökeli, Bâbıâliye boşuna başvurdu. Sultan'ın huzuruna belinde kılıcı ile çıkmak isteyen[57] çılgın elçi De Ferioli[58], İstanbul'da hiçbir nüfuza sahip değildi.

Liderleri "Kral" Rakoçi, Sirmay ve Vay 1701 yılında tutuklanan Macaristan ulusal bağımsızlık grubunun şikayetlerine de Edirne'de kulak asılmadı. Asilerden biri olan Bercsenyi, Rakoçi'nin de belli bir süre sığındığı Lehistan'a kaçtı[59]. 5 Haziran 1703 tarihinde geri dönen taht varisi bir savaş beyannâmesi çıkarttı. Ama Montecuccoli, özgür köylerin Romenleri arasında taraftar bulmasına rağmen Rakoçi'yi Marmaros'tan uzaklaştırdı. Asiler kısa bir süre sonra Kesmark, Levoca ve Lewencz'i, ardından Huszt, Munkaş ve Kövar'ı ele geçirdiler. 1704 yılında Rakoçi'nin Macarları bağımsız bir güç olarak kayser ile pazarlığa oturdular ve reformistler Macaristan davasına destek verdiler. Yılın sonuna doğru Rakoçi'nin emrindeki güçleri Schafsburg'u ateşe verdiler ve Bistritz'i işgal ettiler: Rakoçi, Weissenburg'da Erdel Prensi ilan edildi. Ancak Koloszvar'daki mağlubiyet (Ekim) Avusturya'ya yönelik düşmanca hareketlerinin yayılmasının sonunu getirecekti. Birkaç ay sonra, Kayser Leopold'un 5 Mayıs 1705 tarihindeki vefatından sonra Rakoçi Koloszvar'da kurtarıcı olarak karşılandı.

Kont Herbeville, Erdel'i yeni Kayser Josef adına geri kazandı ve Papay ile Horvath, efendileri için sultanın teveccühünü talep etmek üzere İstanbul'daki "Macar Sarayı'na" gelirken[60], Kont Herbeville 1706 yılında Tırnava'da asilerle görüşmelere oturdu. Taraftarları Rakoçi'yi 1707 yılında tekrar Erdel Prensi seçseler de tahta çıkartmayı başaramadılar. Kararları yeni bir Macar elçilik heyetiyle İstanbul'a bildirilen[61] Onod meclisinde

Kral Josef'in resmen tahttan indirilmesi de sonuç getirmedi. 1708 yılında Rakoçi'nin davası iyice umutsuz görünüyordu ve elçisi Batthyanyi aracılığıyla yardım için tekrar Bâbıâli'ye başvurması yine boşuna idi. Bâbıâli tarafsız kaldı ve 1709 yılında gelen yeni elçiyi kabul etmek istemedi. Böylece Macaristan ulusal bağımsızlığının temsilcisi Rakoçi 1711 yılında Macaristan toprağını ebediyen terk etti ve komutanı Kont Karolyi Debrecen'de silahlarını teslim etti[62].

Bâbıâli, Rusya'ya da oldukça ılımlı davranıyordu. Rus Çarı, Azak, Taganrog ve Özi boyunca kaleleri tahkim ettirdiğinde, Bâbıâli savunma tedbirleri almakla yetindi. Kendi menfaatlerini tehdit altında gören Tatarlar, Moskova'ya akın edip, saldırmak isteyince, İstanbul'da savaş yanlısı Devlet Giray Han daha sakin yaşlı Hacı Selim Han ile değiştirildi, ancak bu yüzden 1702-1703 yılı kışında genel bir Tatar ayaklanması çıktı. Sınır boylarındaki Osmanlı birlikleri bu ayaklanmadan dolayı zor durumda kaldılar, zira Tatarların Osmanlı Sultanı'nı tahttan indirmeye bile niyetli oldukları söyleniyordu[63]. 1704 yılında Bâbıâli Taman yakınlarında Yenikale'yi kurdu ve kaptan-ı derya bu amaçla Karadeniz'e açıldı[64].

Rus Çarı, Osmanlı elçilerine 1705 yılında savaş amacı olmadığını garanti etmesine rağmen, Osmanlı Donanması'nın her yıl buraya gelmesi gerekli görülüyordu[65]. 1707 yılının bahar aylarında Bender savunma durumuna geçirildi. Silistre Beylerbeyi Babadağ'a karargâh kurdu ve Mehmed Paşa 4 Mayıs'ta 10 savaş gemisi ve 2 bin kişilik mürettebat ile İstanbul'dan ayrıldı[66]. Daha önce de belirtildiği gibi 1703 yılında, Moskova'dan gelen bir elçi oğullarından biri vaftiz ettiği için, Bâbıâli Konstantin Duka'yı Rus dostu olarak tahttan indirdi[67]. Mihail Rakoviça 1709 yılında aynı sempatiler yüzünden tahtını kaybedecekti[68]: Rus Çarı'na muhtemelen ihanete varan mektuplar göndermişti[69]. 1707 yılında şansölye Golovkin Eflak'taki Kantakuzenler Mihail ve Thomas ile gizlice irtibata geçmişti[70]. Ancak 1708 yılında Azak Kalesi önlerine gelen asi Don Kazakları, tıpkı Macar asiler gibi Türklerden destek ve yardım göremediler[71]. Rus Çarı 1709 yılında Voroneş'te büyük çaplı olarak yürütülen işleri teftiş etti.

Mavrokordato, İstanbul'un çalışan kesimi ve Batı ile ticaret bağlantıları olan tüm tüccarların istediği barışı muhafaza etme görevine, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarı, gerekse kendi halkının avantajı ve kendi yararı için gücünü ve dikkatini veriyordu. 1701 yılında, Brinkoveanu'nun

temsilcilerinden birinin oğlu olup, kendisi ile de akrabalık bağları bulunan Levanten Leopold Mamukka della Torre'yi Avusturya elçiliğine getirmeyi başardı[72]. Brinkoveanu'nun yeğeni olup, 1703-1704 yılları arasında Eflak temsilciliğini yapan ve Brinkoveanu'ya daha sonra ihanet edip, büyük bir tehlikeye atan[73] Thomas Kantakuzen gibi Eflak temsilcileri ile de dostluk kurmuştu. Oğlu Nikolas ile birlikte 1703 yılında ihanetle itham edildiklerinde, Mavrokordato her ikisinin de hayatını 200 kese altın ile satın aldı[74]. Tasarruf tedbirleri uygulandığından, 1706 yılında maaşını almadı[75]. Neticede Mavrokordato bazı Alman temsilcilerinin şüphelerine rağmen[76], 1709 yılındaki vefatına kadar barışın garantörü olarak kaldı ve bilgin olduğu kadar barışsever olan felsefeci ve ahlakçı oğlu Nikolas, yerine geçerek barış politikasını devam ettirdi[77].

O dönemlerde Poltava Muharebesi'nde yaşanan bahtsız mağlubiyet, birkaç yıl içinde olağandışı enerjisini yaymak ve Moskova'daki gücü Baltık Denizi'nden uzaklaştırmaktan başka bir amaç gütmeden, Baltık'taki savaşı Ukrayna bozkırlarına kadar taşımış olan büyük İsveç kahramanı XIII. Şarl'ın (Demirbaş Şarl) talihini aniden tersine döndürdü. İsveç Kralı'nın, Çar I. Petro'nun Avrupa tarzında modernleştirilmiş olmakla beraber gelişmesi henüz yavaş ilerleyen ordusuna karşı elde ettiği ani başarıları, İstanbul'un diplomatik çevrelerinin gündemini daha 1707 yılında meşgul etmeye başlamıştı[78]. Osmanlı tarihçilerinden birinin, Özi Paşası'nın Demirbaş Şarl'ı Lehistan'daki zaferlerinden ve ülkeden kovulan Kral August yerine Stanislas Leşcinski'yi getirmiş olduğundan dolayı tebrik ettiği ve Demirbaş Şarl'ın bunun karşılığında, aynı dönemde hamisi olarak Bâbıâli'ye Oran'ın ele geçirildiğini bildiren[79] Berberilere karşı ticaret güvencesi ve Ruslara karşı yardım istediğine dair yapmış olduğu kaydın, gerçekte ne kadar doğru olduğu tartışılır[80].

Neticede Bâbıâli Lehistan'daki tüm dengeleri alt üst edecek bir savaşa tarafsız kalamazdı. İsveçliler, Rus Çarı'nın ezelî düşmanı olan Tatar Hanı ile çok iyi ilişkiler içinde idi[81]. Gerçekte ise III. Ahmed daha 1704 yılında yeni Kral Stanislas'ın İsveç'li fatihin teşvikiyle Lehistan'da yaptığı herşeyden anında haberdar olmak için gerekli tedbirleri almıştı. Aslen Leh olan Bender Beylerbeyi Yusuf Paşa, Turla Nehri'nin ötesinde meydana gelen herşey hakkında anında rapor verme emrini almıştı[82]. 1708 yılında Demirbaş Şarl ve Lehistan Kralı Tatarlardan yardım istediklerinde, yardım

talepleri reddedildi ve elçilerine Tatar Hanı'nın sarayına gitmek üzere Bender'i terk etme izni bile verilmedi[83].

8 Temmuz 1709 tarihinde, Rus Çarı'nın yeni pahalı filosunun bulunduğu Azak'ı ateşe verebileceği umudunu canlandıran Demirbaş Şarl, Kazak müttefiki Hatman Mazeppa'nın tüm gücü dağıtıldıktan ve kaleleri tahrip edildikten sonra, herşeyi belirleyen Poltava Muharebesi'ni kaybetti[84]. İki saatte "İsveçlilerin korku saçan gücü" tamamen yenilmişti. Rus süvarileri İsveçlileri tam üç saat boyunca takip ettiler. İsveç Kralı Özi Nehri'ne doğru, ordusunun aralarında Boğdanlı gönüllülerin de bulunduğu bir kısmının da yöneldiği Osmanlı sınırına kaçtı. Aksu Nehri'nden geçişleri için Kazak ve Türk balıkçılara yüksek meblağlar ödemek zorunda kaldılar. Diğer Kazaklar ve çarın Boğdanlı paralı askerleri yakınlara kadar gelip, birçok İsveçliyi esir aldılar. Özi Paşası, kayıklarını kullanmalarına izin vermek istememesine rağmen[85], Özi Nehri'ne geldiğinde başarıları ve olağanüstü cesareti Türkler tarafından uzun bir süredir övgü ile takdir edilen "Aslan" Demirbaş Şarl'a Osmanlılara ait Özi Kalesi'nin kapıları açıldı[86]. Sultan'ın misafiri olarak burada nihayet güvende idi[87]. Yanında en fazla 1.000 kadar asker kalmıştı[88]. Bunların arasında bulunan Boğdanlılar ve Kazaklar onu terk etmek istemezken, aynı kökenli diğer maceraperestler Kırım'a sığındılar.

Bugünkü Bukovina'nın sınır nehri olan Ceremuş Irmağı'nın Kral August'un İsveç himayesindeki Stanislas Leşcinski'yi derhal kovduğu Lehistan'a doğru kısmından Turla Nehri'nin aşağı kısımlarındaki Yagorlik'e kadar, Demirbaş Şarl'ın kendi topraklarına giden yolları kapatmak üzere, aralarında Chigheciu ve Konstantin Turkulet komutasında tecrübeli Romen atlıların da bulunduğu Rus birlikleri bekliyordu. "Tüm geçitlerde birlikler ve bir birlikle diğeri arasında gözcüler vardı[89]", diyor Boğdanlı Boyarlardan biri hadiselerin tanığı olarak. Boğdan'ın kuzeyindeki Çernauti'de (bugünkü Czernovitz), Gillenbrock yönetiminde bir kısım İsveçli ve Kazak – sözde yola çıkmaya hazır olan Demirbaş Şarl'ın öncü birlikleri – Kropotov'un emrindeki Rus birliklerinin saldırısına uğradı ve yok edildi[90]. Boğdan Prensi Mihail Rakoviça, Ortodoksların yeni "çarının" eski bir mahmisi olarak Rusları memleketine çağırmış ve İsveç Kralı'nı, Yaş'a sığınması ve böylece uzun zamandır fakirleşen ülkeye yeni bir yük getirmesi hâlinde teslim etmeyi vaat etmişti[91]. Sonuçta Rakoviça, çarın

Boğdan’a akın eden askerlerini tekrar çıkartmak için büyük çaba göstermek zorunda kaldı[92].

Rakoviça’ya karşı düşmanca bir tutum içinde olan Eflaklı komşusu Brinkoveanu’nun verdiği bilgilere dayanarak gönderilen kapıcıbaşı Bender’den gelen birlikler ile Rakoviça’yı 25 Ekim’de Yaş’da tutuklattığında, Rakoviça Rus dostlarının yanına kaçmaya niyetleniyordu. Kuzey cephesinin yeni Seraskeri Yusuf Paşa’nın yönetimde olduğu Bender’de bulunan İsveçliler, sultana ihanet eden hain düşmanlarının zincirlere vurularak İstanbul’a gönderilişini seyrettiler. III. Ahmed’in, Rakoviça’yı İsveç Kralı’na hediye ettiği, ancak kralın onu kabul etmek istemediği söyleniyordu[93]. Sınır ihlalinden emin olmak için Çernanti’ye bir Ağa gönderildi[94] ve Boğdan’daki Rus hareketlerini izleyecek güvenilir bir adam bulundurmak üzere, Boğdanlı atalarını, 15. yüzyılda Boğdan tahtına oturan Aleksandru’ya kadar dayandıran ve o sıralarda ölüm döşeğinde yatan Aleksandre Mavrokordat’ın oğlu olan Nikolas, beklenmedik kral misafiri barındırmak ve korumak üzere Boğdan tahtına getirildi[95]. 22 Aralık 1707 yılında atanan Devlet Giray Han, elinden çok önemli kaleleri alan ve Tatar varlığının hayati bir temelini oluşturan akınları imkânsız hâle getiren Ruslardan öcünü almaktan başka bir şey düşünmüyordu ve bu yüzden Yaş’dan hedeflerine ulaşmak için haberler alabilmek üzere Nikolas’ın Boğdan Prensliği’ne tayinini kabul ettirmiş ve Temmuz ayında Demirbaş Şarl ile irtibata geçmişti[96].

Rus Çarı Petro’ya karşı henüz savaş açılmamıştı, ama Rusların yeni saldırılarına elde silah karşılık vermek üzere gerekli tüm tedbirler alınmıştı.

Demirbaş Şarl, 13 Temmuz’da Özi’ye geldikten hemen sonra İstanbul’a giden[97] temsilcisi Martin Neigebaur aracılığıyla Tatar Hanı ve Leşcinski ile bir ittifak, yani resmen savaş talep etmişti ve Bâbıâli’nin eski rakibi Kral August’un tekrar Lehistan tahtına oturması bahane olarak kullanılabilirdi. Neigebaur, Kasım ayında Fransız elçisiyle birlikte Bâbıâli ve Rusya arasında bir anlaşmazlık çıkartmak için uğraşıyordu[98]. İsveç Kralı tarafından temsilci unvanını aldıktan sonra sultanın huzuruna kabul edildi ve dönüşte Demirbaş Şarl’a sultanın dostluk vaatleri ile dolu bir mektubunu teslim etti[99]. Bâbıâli, tüm bunların sadece İsveç ile bir ticaret antlaşması ahti için yapılıyormuş gibi bir görüntü sergiliyordu ve İstanbul’da daha fazla görüşmelerin yapılmasını önlemek üzere Bender Paşası’nı müzakereye yetkili kıldı[100]. Demirbaş Şarl’a 10 bin altının yanı sıra, birkaç

at ve bir hançer hediye edildi[101]. Çar I. Petro aynı dönemde Hatman Mazeppa'nın ve imkânsız da olsa İsveç Kralı'nın teslim edilmesini talep ediyordu[102]. 1710 yılının aylarında herşeye rağmen Kral August'un temsilcisi olarak Starost Bonkovski Bâbıâli'ye geldi[103]. Neigebaur bu arada Haziran ayında sultanın topraklarında ve daha sonra 1709 yılının sonbaharında Cernauti'de Ruslar tarafından esir alınan İsveçlilerin geri verilmesini sağlamak için Osmanlıların arabuluculuk yapmasını istiyordu[104].

Savaş hazinesine oldukça büyük meblağlar kazandırmış olan[105] Çorlulu Ali Paşa, güvenilir haberler ve tavsiyeler almak üzere, Tatar Hanı'nı İstanbul'a çağırdı. Tatar Hanı Kasım ayında İstanbul'a gelirken, oğlu İsveç Kralı'nı ziyaret etti ve önce Turla kenarında Dubasari'ye, daha sonra Kasım ayında Çehrin'e karargâh kurdu. Çabaları sayesinde İsveç Kralı, Kasım ayında General Poniatovski tarafından kendisine getirilen yeterli miktarda savaş malzemesine sahip oldu[106]. O güne kadar çoğu insan misafirlerin Lehistan üzerinden ülkelerine geri döneceklerine inanırken[107], İsveç Kralı için şimdi Bender'de binalar yapılıyordu ve Kazaklar yeraltında evler kurdular[108].

Bahar geldiğinde, Kuzey Macaristan'da Rakoçi'yi destekleyen[109] Palatin Josef Potocki Kiev'den Bender'e geldi. Macarların karargâhında uzun bir süre geçirmiş olan Fransa'nın yeni temsilcisi Desalleurs, İstanbul'a giderken Kral XIV. Louis'nin dostu olan İsveç Kralı'nı Bender'deki mütevazı karargâhında ziyaret etti[110]. Karargahı kale surlarının hemen altında idi. Demirbaş Şarl, ancak 1711 yılının Temmuz ayında Turla Nehri'nin taşmasından kaynaklanan selden sonra buradan ayrılarak, dostları ve memurları için evlerin yapıldığı Varnita Köyü'ne taşındı[111].

1709 yılının Aralık ayında Bâbıâli silahdarın ve musahibin çabaları ve hanın arabuluculuğu ile Rusya ile bir anlaşma yapmıştı, ancak Azak'ı geri almadı[112]. Elçi Tolstoy'un sadrazama gönderdiği büyük meblağlar, sadrazamı kazanmasına sebep olmuştu[113]. III. Ahmed, 14 Ocak 1710 tarihinde Karlofça barışının 30 yıl daha uzatılmasını onayladı[114]. Boğdan'a gönderilen birlikler daha ileri gitmediler[115]. Ama bu birliklerin yanında bulunan birkaç İsveçli esir Neigebaur'un evine sığındıklarından sadrazam bu esirleri "görmek" üzere kendisine gönderilmesini talep etti. İslâm dinine geçtiler ve Müslümanlığa geçmeyen her esir Ruslara teslim edildi[116]. Demirbaş Şarl bunun üzerine sultanın hediyelerini derhal geri gönderdi ve

sultana camide teslim edilen bir mektup ile İsveç Kralı'nın temsilci Thomas Funk aracılığıyla[117] istediği 400 bin akçelik borcu da vermemiş olan Çorlulu Ali Paşa'nın azledilmesini talep etti. Potocki'nin İstanbul'a gelişinden birkaç gün önce, 15 Haziran'da Çorlulu Ali Paşa'nın yerine Köprülüzâde Damad Numan Paşa[118] sadrazamlığa getirildi. İsveç Kralı, bu sadrazamın daha güvenilir olduğundan emindi[119].

21 Haziran'da olağanüstü İsveç elçisi Poniatovski, İsveç Kralı'nın istediği parayı derhal Bender'e gönderen ve Lehistan üzerinden İsveç'e dönüşü için ayrıca 40 bin asker göndermeyi vaat eden Köprülüzâde Damad Numan Paşa tarafından huzura kabul edildi. Potocki ile yaptığı görüşmeler sırasında ona da umut verdi ve 800 kese ile birlikte Bender'e gönderdi[120]. İsveç Kralı'nın geri dönmesini engellediği takdirde Rus Çarı'na savaş ilan edilecekti. Rus elçi Tolstoy'a 24 Haziran'da efendisinin cevabını getirmek için 40 gün süre tanındı[121].

Numan Paşa güçlü çara karşı tehlikeli bir savaşı yürütecek bir adam değildi. Köprülü Mehmed Paşa onu ve kardeşlerini daha çok bilimsel konularda eğitmişti. Numan Paşa aziz ve makbul bir ilahiyatçı[122], bilgin bir efendi ve Osmanlı'nın din hayatında yeni bir kültürel oluşumu temsil eden ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen büyük değişiklikleri anlayabilmek için tarihçiler tarafından özellikle incelemesi gereken, barışsever okurların, düşünürlerin ve yazarların bir temsilcisi idi[123]. İsveçlilerin kuzeydeki zafer haberlerine ve Bâbıâli'nin izni ile Haziran ayında Demirbaş Şarl'ın huzuruna çıkan[124] Tatar Hanı'nın Don Nehri üzerinde ve Taganrog'daki tersanede Rus Çarı'nın yaptığı hazırlıklar hakkında verdiği bilgilere rağmen, kısa bir süre önce imzalanan barışın muhafaza edilmesi için görüş bildirdiğinden ve hukukçu olarak vergilerin "yasal olmayan bir biçimde" savaş amacı ile artırılmasına karşı çıktığından 17/18 Ağustos'ta görevden alındı ve Eğriboz'a sürgün edildi[125]. Yerine daha önce de yeteneksizliğini, ama aynı zamanda müteşebbis ve savaşa meyilli olduğunu göstermiş Baltacı Mehmed Paşa getirildi[126].

Lehistan Kralı August'un temsilcileri Golz ve Spiegel'in, onların ardından da Masovya Palatini'nin barışı güvence altına alma çabaları[127], tıpkı Tolstoy'un Kral Stanislas Leşcinski'nin temsilcilerini zehirleme teşebbüsü[128] ve Desaullers'un desteği ile Poniatovski aracılığıyla İsveç Kralı'na barış teklif etme çabaları gibi başarısız oldu[129]. Baltacı Mehmed Paşa 27 Eylül'de İstanbul'a geldi. İsveç meselesi hakkında yapılan

görüşmelere Tatar Hanı da katıldı[130].18 Kasım'da büyük bir Divân toplantısı yapıldı ve şeyhülislâm savaştan yana oy kullandı. Bâbıâli'nin gerekli parayı borç olarak vereceği İsveç Kralı, elinde silahı ile Stanislas'ın eski konumuna getirileceği Lehistan'dan geçirilerek "topraklarına" geri götürülecekti. Potocki bu haberi Bender'e götürürken, Bender'in yöneticisi İsmail Paşa'ya bu yönde bir emir gönderildi. 1 Aralık'ta[131] evinde 550 bin skudi bulunan Rus elçisi kendisini uzun süredir bekleyen Yedikule zindanlarına gönderildi. Şeyhülislâm tarafından onaylanan savaş ilanında Rus Çarı, Kırım sınırında Taganrog ve başka kaleleri kurmak; Ukrayna'yı ve Kamaniçe, Hotin ve Raşkov kalelerini işgal etmek; Boğdan'a Rus akıncıları göndermek, bunların Kırım'a saldırması ve Lehistan'da asker bulundurmakla suçlandı[132]. Potocki'den sonra 10 Aralık'ta Devlet Giray Han da İsveç Kralı'nın baharda yapılacak seferi için isteklerini öğrenmek üzere Bender'e geldi. Yazışmaları sağlamak üzere bir Tatar Beyi Demirbaş Şarl'ın yanında kaldı. İsveçliler, hadiselerin bu şekilde değişmesine o kadar seviniyorlardı ki, Demirbaş Şarl'ın bu ülkede tıpkı kendi ülkesinde olduğu gibi hüküm sürdüğü kanısına vardılar[133].

Tatarların görevi, Kırım'dan yola çıkarak eski Moskova topraklarına ve Ukrayna'ya saldırmak, ama kış aylarında yapacak tüm akınlarda İsveç Kralı'nın taraftarlarını, Lehleri ve yeni Hatman Orlik'in Kazaklarını esirgemekti. Kazaklarla Tatarlar arasında tıpkı eskiden "koca Hmielnitski" zamanında olduğu gibi resmî bir anlaşma yapıldı: Han'ı destekleme yükümlülüğü karşılığında Orlik'in savaşçıları istedikleri gibi hareket edebileceklerdi. Orlik, İstanbul Patriği'ne gönderdiği bir elçi heyetiyle Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Hristiyanların Ortodoks topluluğuna dahil oldu ve bu yüzden Moskova Patrikliğine tâbi olmak istemedi[134]. Potocki, derhal sınırı geçti ve çarın topraklarına saldırdı. Demirbaş Şarl'ın temsilcisi ve tercümanı olan Lagerberg, Albay Zülich ve birkaç Leh – Kral kendisiyle sadece birkaç mil gelecekti – nihayet intikam saatinin geldiğine inanan Tatar Hanı'nın ortanca oğlunun emrindeki Nogay Tatarlarına ve Hatman Orlik'in birliklerine eşlik ediyorlardı. Çarkov'u harap ettiler, Bialoçirkov'u başarısız da olsa kuşatma altına aldılar ve Yenikale (Samara)'yi ateşe verdiler. Han'ın ve Nureddin'in birlikleri bizzat yönettikleri[135] Turla ve Don nehirleri boyunca Tatar ve Çerkes[136] birlikleri Rus topraklarında ilerliyorlardı.

Boğdan'da Rum çelebi ve bilgin Nikolas Mavrokordato tıpkı İstanbul'daki Numan Paşa gibi, Baltacı Mehmed Paşa ile birlikte canlanan

savaş ruhunun karşı olduğu barış politikasının temsilcisi idi. Eski Boğdan prenslerinin oğlu ve kardeşi Dimitri Kantemir, o dönemlerde Batı'nın ve Doğu'nun en saygın bilginleri arasında sayılmasına rağmen, 1710 yılının Kasım ayında nihayet mirasına sahip olabildiyse bu, her iki Kantemirzâde'ye özel bir meyli olan hanın sayesinde idi. Kantemir'in görevi, Venedik ve Viyana'ya paralar ve Moskova'ya mektuplar gönderen[137] hain Brinkoveanu'yu azletmek, tutuklamak ve İstanbul'a göndermekti. Karşılığında vergi ödemek ve hediyeler göndermek zorunda kalmadan[138], ömür boyu her iki Romen ülkesinin prensi olacaktı. Bender'in yeni beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, savaşın ne zaman başlatılacağını belirleyecekti. İsveçlilerin güvenmedikleri Yusuf Paşa, daha 1710 yılının Kasım ayında Trabzon'a gönderildi[139].

Çar'ın, İstanbul'daki savaş taraftarlarını bertaraf etme teşebbüsleri başarısız kaldı. İsveç Kralı'nın 3-5 bin arası askerle Lehistan'dan geçişini teklif etmek için üç kez mektup gönderdi, ama boşuna[140]. Daha 1709 yılının Ağustos ayında Demirbaş Şarl'ın Belgrad'tan itibaren Avusturya eyaletlerinden geçmesine izin veren[141] ve 1710 yılının bahar aylarında Osmanlı elçisi Seyfullah Efendi'yi huzuruna kabul edip[142], Avusturya'nın arabuluculuk yapmasını teklif eden Alman Kayser'in çabaları da hiçbir sonuç getirmedi. Son Haçlı Seferi'nde Türklere karşı oynadıkları rolü tekrar geri kazanmak isteyen[143] İngiltere ve Hollanda'nın ve Rakoçi'nin arabuluculukları da hiçbir işe yaramadı[144]. İngiltere, Demirbaş Şarl'ı dizginlemek için Sekreter Jeffereys'i boşuna Bender'e gönderdi[145] ve Rusların, bunun için görevinden alınan[146] reis efendi tarafından gizlice desteklenmesi de hiçbir yarar getirmedi. Han fazla güçlü idi ve İsveç Kralı boyun eğmiyordu. Her ikisi de bu kadar zeka ve ısrarla hazırladıkları savaştan vazgeçmiyorlardı. Kara ordusu 22 Mart 1711 tarihinde kaymakam olarak Çelebi Mehmed Paşa'nın geride kaldığı İstanbul'u terk ettiler. Osmanlı Donanması kısa bir süre önce Azak, Taganrog ve Çar Petro'nun diğer kalelerini bu amaçla yanlarına verilen İsveçli General Koll'un talimatlarına göre yok etmek üzere Karadeniz'e açılmıştı. Demirbaş Şarl, bizzat Rusya'ya akın etmek için 30 bin Arnavut asker istedi, ama bu isteği tabii ki yerine getirilmedi.

Tüm birlikler 23 Nisan'da (Rumî takvime göre) Bender'de toplanacak ve Romen prensleri bu tarihte kendi birliklerini toplamış, erzakları hazırlamış ve Tuna Nehri ile Turla Nehri üzerine köprüler inşa etmiş

olacaktı. Ancak Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa, muhtemelen birbirlerine karşı düşmanca davransalar da her ikisi de belirli şartlar altında Rusların tarafına geçmeyi planlayan Kantemir ve Brinkoveanu'dan gelen yanlış haberler üzerine yola çıkışını bilerek geciktirdi. Baltacı Mehmed Paşa ancak 12 veya 14 Mayıs'ta beylerbeyleri ve sekiz paşa ile birlikte İstanbul'dan ayrıldı[147]. Böylece Rus Çarı, ordusunu bir araya getirmek ve Romenler ile ilişkilerini güçlendirmek için yeterince vakit buldu.

Sadrazamın karargâhı ancak 19 Haziran'da İsakçı'ya kuruldu[148]. Burada Kantemir'in "4-5 bin Rus'un saldırısına uğrayarak eşi, çocukları" – ki hiç çocuğu yoktu – "ve yanındaki tüm adamları ile birlikte Ruslara savaş esiri olarak teslim olduğu" haberini aldı[149]. Daha o zamanlar ihanet şüpheleri ortaya atıldı. Gerçekte ise Stefan Luka Rus Çarı ile Boğdan sınırlarının Türklerin işgali altında olan bölgeler ile genişletilmesini ve Kantemir hanedanının mutlak hakimiyetini kabul eden kesin anlaşmayı yapmıştı[150] ve Prens Dimitri Kantemir, Cernauti'di İsveçlilere ve Kazaklara yapılan saldırıyı yöneten Kropotov'u gizlice yanına getirtmişti (14 Haziran). Kropotov'un emrindeki 3 bin süvarinin yanına, Rus hazinesinden hiç tereddüt etmeden 30 bin skudi ödediği[151] 5 bin kişilik Romen birlikleri verildi. Aynı zamanda Livland'dan iyi eğitim görmüş, Viyana ve İtalya'yı gezmiş ve Malta'da Türklere ve Tatarlara karşı savaşmış[152] bir Boyar olan Boris Şeremetev buraya gelerek, Sultan IV. Mehmed'in 1672 yılında muharebeye girdiği Tutora'da karargâh kurdu. 10 Haziran'da Raşkov'da Turla Nehri'ni geçti[153] ve 17 Haziran'da Kantemir onu Tutora'da ziyaret etti[154].

Baltacı Mehmed Paşa[155], emrindeki 25 bin yeniçeri ile İsakçı'da hiç hareketsiz bekliyordu[156]. Mayıs ayının ortalarında, daha sonra kolayca Erdel'e kaçabileceği Urlati'nin korunaklı vadisinde altı hafta boyunca saklanmak üzere "Bender'e doğru hareket eden" Brinkoveanu, Osmanlı'nın yardım taleplerini ve Osmanlı ordusu için topladığı erzakların varışını sürekli geciktirmeyi başardı. Kantemir'i Türklerin gözünden düşürmek isteyen Rus Çarı, Soroka üzerinden Boğdan'a kolayca girdi. Bir Cumartesi'ye denk gelen 4 Temmuz'da Kantemir'in misafiri oldu ve Rusya tarafından himaye altına alınacak ülkesinde hanedanının muhafaza edileceğini, Boyarlara ve ruhban sınıfına imtiyazlar tanınacağını, para yardımı yapılacağını ve Türklerin seleflerinin elinden aldıkları bölgeleri tekrar geri alacağına dair vaatlerde bulundu[157]. 8 Temmuz'da Yaş'da

Poltava zaferinin ikinci yıldönümü büyük şölenler[158] ile kutlandı: Aynı gün Rus Çarı hem Eflak Prensi'nin kuzeni Thomas Kantakuzen'i, hem de Rum Georg Kastriota'yı kabul etti. Thomas Kantakuzen, kendisi ile birlikte kaçan Eflaklılar adına konuşuyordu. Kısa bir süre sonra da 10-12 bin askeri ile Rus General Rönne'ye Türklere ait İbrail'i işgal etmeye yardım etti[159]. Kastriota aksine Eflak Prensi adına barış tekliflerinde bulunmuştu.

Ruslar, Boğdan'ın başkentinde tipik Moskova stiline göre yaşıyorlardı: En güzel kiliseler ziyaret ediliyor; içki ziyafetleri veriliyor; Boğdanlıların o güne kadar hiç tatmadıkları şampanyanın etkisi altında kardeşliğe içiliyordu; genç ve ince bedenli Kantemir, dev gibi Rus Çarı tarafından kucaklanıyor; aşırı derecede para harcanıyordu ve sınırsız anarşi hüküm sürüyordu. Bir Leh'in anlattıklarına göre: "Çar, Boğdanlılara tebaası gibi davranıyor ve prense diğerlerinden fazla saygı gösterilmiyordu[160]".

Rus Çarı, Thomas Kantakuzen'in Tuna Nehri'ne kadar ilerleyebileceklerine ve tereddüt eden sadrazamın nehri geçişini engelleyebileceklerine dair verdiği umutlara istinaden Yaş'dan 30 bin piyade ve 6 bin süvari ile ayrıldı. Bu amaçla General Rönne'nin de daha önce bahsedildiği gibi İbrail üzerine yürümesi gerekiyordu, ama İbrail'in ele geçirildiği haberini Rus Çarı ancak barış antlaşması imzalandıktan sonra aldı[161]. Rus ordusu Prut Nehri kenarında bir piskoposluğun merkezi olan Huşi'nin Stanileşti Kasabası yakınlarındaki Movila Rabii tepesinin eteklerinde, Demirbaş Şarl'ın sadrazamın karargâhına gelmeyi reddetmesinden sonra derhal Ruslar üzerine yürümeye karar veren sadrazamın ordusu ile karşı karşıya geldi.

Önce öncü birliklerinin komutanı Saksonya asıllı General Yanus (18 Temmuz) Falcı Kasabası'nda Tatarlara ve iki paşa yönetimindeki Türklere rastladı[162]. Derhal geri çekildi ve sipahilerin ilk taarruzuna direnmek zorunda kalan Kantemir'in birliklerine katıldı[163]. Ana ordu, karargâhını daha uygun bir yere kurdu ve Batılı savaş stiline uygun olarak tahkim etti. Türk ve Tatar atlılar karargâhın etrafında iki gün boyunca boşuna dolaştılar (21 ve 22 Temmuz); Prut Nehri'nin diğer kıyısına da top kurdurtan sadrazamın 470 topu dayanıklı ve iyi korunmuş düşmanlarını boşuna top ateşini tutuyorlardı. Yeniçerilerin yedi taarruzu da geri püskürtüldü ve sabırsız askerler huzursuz olmaya başladılar. 30-50 top tarafından savunulan ve yavaş yavaş geri çekilen Rus karargâhında erzak eksikliği baş göstermeye başlamıştı ve açlık içindeki ordu hizmet etmeyi

reddedebilirdi[164]. General Weidemann'ın teklif ettiği ve daha sonra yönettiği bir taarruz, generalin hayatını kaybetmesi ile sonuçlandı. Bu yüzden Rus Çarı nihayet barış teklif etmek zorunda kaldı[165]. Sultan III. Ahmed'e 32 gün içinde Azak ve komşu kaleler teslim edilecekti. Çar ayrıca Taganrog, Kamenka ve Yenikale (Samara) kalelerini yıktırmayı taahhüt etti. Kazaklar serbest bırakıldı ve İsveç Kralı, Kral August'a bırakılacak olan Lehistan'dan serbestçe geçip, ülkesine geri dönebilecekti. İstanbul'da hiçbir zaman daimi bir Rus elçi bulunmayacaktı ve Rus tüccarlar sadece karayolunu kullanabileceklerdi[166]. "Tanrının inayetiyle" Boğdan Prensi Dimitri Kantemir'in[167] yeni efendisinin topraklarına sığınmasına izin verildi ve Nikolas'ın Boğdan tahtına oturtulan kardeşi Ioan Mavrokordato o dönemde henüz İstanbul'da olduğundan Kantemir'in bahtsız ülkesi, sadrazamın çıkarttığı bir emir üzerine tüm Boğdanlı asileri esir alıp yanlarında götürmelerine izin verilen Tatarların intikamına maruz kaldı[168].

İsveç Kralı, bu barışı engellemek ya da en azından kendi çıkarlarını korumak üzere derhal sadrazamın karargâhına gelmişti. Burada kendisine barış antlaşmasının imzalandığı – Rus şansölyesi Şafirov ve Şeremetev'in oğlu Mihail rehine olarak Türklerin denetimi altında idi[169] - ve yasalara göre bu barış antlaşmasının ihlal edilemeyeceği bildirildi. Savaşı tek başına başlatabilmek için Demirbaş Şarl'ın emrine bir Osmanlı kolordusu verilmesi de bu yüzden mümkün değildi. Demirbaş Şarl, sadrazamın kendi davası için arabuluculuk yapma teklifini geri çevirdi ve temsilcisi Funk'un İstanbul'da Rus Çarı ile yapacağı barışı bizzat görüşebileceği cevabını verdi[170]. İsveç Kralı, tüm umutları yıkıldıktan ve uzun zamandır planlanan ve büyük zorluklardan sonra nihayet sonuca yaklaşan planının battığını gördükten sonra öfkeli bir biçimde Bender'deki karargâhına geri döndü[171].

Bâbıâli'ye derhal şikayette bulundu ve hain olarak hareket etmiş sadrazamın cezalandırılmasını istedi[172]. Bu konuda haksızdı, zira Baltacı Mehmed Paşa birinci sınıf bir komutan olmadığından ve emrinde yeterliliğini daha kanıtlamak zorunda olan bir ordu bulunduğundan, yapabileceğinin fazlasını yapmıştı. Ayrıca Brinkoveanu'nun kararsızlığı ve Kantemir'in açık ihaneti sebebiyle Çardan daha fazla erzakı da yoktu. Sultan'ın öfkesinden korkmuyordu, zira Osmanlı siyasetini kendi çıkarları için kullanmaya çalışan İsveç Kralı'na, anlaşma henüz imzalanmış olmamasına rağmen, derhal Lehistan üzerinden yola çıkmasına dair talimat, hatta emir verdi. Yol için gerekli erzak, danışmanlarının Alman kıyafetler

içinde olsalar dahi yine de Rus olduğunu[173]” nihayet anlamış olduğu Brinkoveanu tarafından derhal temin edildi ve en kısa zamanda Prut Nehri üzerinde bir geçide getirildi. Aynı zamanda sadrazam Demirbaş Şarl’ın tayınatını kesti ve Kara Mehmed Paşa ile Hasan Paşa, kendisine Lehistan içerisinde eşlik etmek üzere Bender’e geldiler[174].

Demirbaş Şarl’ın iradesini kırmak göründüğü kadar kolay değildi. Ona düşmanca yaklaşacak her Türk’e ateş edeceğini söylüyordu[175] ve gördüğü zarar ve maruz kaldığı rahatsızlıklarından ötürü tarziye edilmesini isteyen küskün bir misafir olarak kaldı. Sadrazam nihayet 20 Kasım’da Edirne’ye geldiğinde, görevden azledildi ve tutuklandı. Barış antlaşmasının yapıldığı haberini Edirne’ye ulaştıran ulağı anında idam edilmişti[176]. Demirbaş Şarl, ezelî düşmanı Rus Çarı Petro’ya karşı olmasa bile sadrazama karşı zafer kazanmıştı[177].

Eski yeniçeri ağası[178] olan yeni Sadrazam Gürcü Yusuf Paşa[179], Demirbaş Şarl’a karşı selefinden farklı bir politika yürütemezdi, zira yiğit Demirbaş Şarl, Türk topraklarından ancak yanında büyük sayıda Türk birliği ve cebinde 600 bin skudi ile ayrılacağını beyan etmişti. Ayrıca düşmanı hâline gelen eski ev sahiplerine karşı gerekirse savaşarak ölmeye hazır olduğunu söylüyordu. Yanına verilen iki paşanın birlikleri, sadrazamın değiştirilmesinden önce geri çekilmişti[180], ancak tayınatı tekrar verilmeye başlandı ve İstanbul’a gelen temsilcisi Funk yine İsveç Kralı’nın şikayetlerini bildirdi: Demirbaş Şarl, savaşını istiyordu ve Rus Çarı’nın kendisi için aşağılayıcı barış şartlarını yerine getirmekte tereddüt etmesini – Azak hâlâ Apraksin’in işgali altında idi ve Moskova birlikleri Stralsund’a gitmek üzere Lehistan’dan geçiyorlardı – 1712 yılının bahar aylarında düşmanlıkların tekrar başlatılması için uygun bir zaman olarak görüyordu.

Tatar Hanı, Bucak Eyaleti’nde önce İsmail’de, sonra Kavşan’da kaldı ve Rus eyaletlerine yeni bir saldırı hazırlıyormuş gibi görünüyordu[181]. Bâbıâli’ye çağrıldı ve 17 Şubat’ta III. Ahmed kendisine bir serasker olarak İstanbul yakınlarına kadar eşlik etti[182]. Bender’in yeni yöneticisi İsmail Paşa İsveç menfaatlerini destekliyordu. Sonunda öyle bir aşamaya gelindi ki, Osmanlı birliklerine 21 Mart’ta, sultanın da geldiği Edirne’de savaşa hazır bekleme emri verildi. Baltacı Mehmed Paşa Midilli’ye sürgün edildi. Sırdaşları Kethüda Osman Efendi ve Ömer Efendi idam edildi ve cesetleri denize atıldı. Eski Sadrazam Çorlulu Ali Paşa sürgünde hayatını kaybetti. Bender karargâhında, savaş için gerekli tüm özel gelirleri toplatan Sultan

III. Ahmed’in, Rus Çarı Kiev’i, Çernigov’u ve Ukrayna’nın tamamını derhal geri vermediği takdirde, birliklerin bizzat başına geçeceğinden bahsediliyordu. Tatar Hanı’nın bu arada İsveç Kralı’na para ve 50 bin kişiden oluşan birlikler vaat ettiği söyleniyordu[183].

Rus Çarı bu tedbirler karşısında barış şartlarını nihayet yerine getirmek ve danışmanlarından birkaçı ile Rusya’ya yönelik siyasetin temsilcileri olup, kendisine sığınan Romen prensleri Kantemir ve Thomas Kantakuzen’in savaşa yönelik planlarını engellemek zorunda kaldı[184]. 23 Nisan 1712 tarihinde Sultan III. Ahmed, Bender’de bulunan dostu İsveç Kralı’na Çar Petro’nun davranışlarındaki değişikliklerden dolayı Ruslara karşı planlanan savaştan vazgeçildiği haberini gönderdi[185]. İngiltere ve Hollanda temsilcilerinin arabuluculuğu ile Kiev’in boşaltılmasını öngören, Kazakların barış içinde davranmalarını garanti eden ve Azak ile Ruslara ait Çerkes Kirman (Çerkask) arasında kale kurma niyetinden tamamen vazgeçmeyi vaat eden 25 yıllık bir barış sağlandı[186]. III. Ahmed, nihai satırları kendi eli ile eklemişti: “İsveç’e sağ salim dönüşünüzün sorumluluğu Kırım Hanı’na ve Benderli İsmail Paşa’ya verilmiştir. Netice itibari ile sizlerin de bu nâmeyle tavsiye edilenleri yerine getirmeniz gerekmektedir[187]”.

Ekim[188] ayında, İsveç Kralı’nın ülkesine geri dönüşünü hızlandırmak için henüz bir şey yapılmamıştı. Demirbaş Şarl, yeterince parası olmadığını öne sürüyor ve 1.200 kese para talep ediyordu. Ayrıca elçisi Homentovski, İsveç-Lehistan grubunu temsil eden Krispin’in tüm şikayetlerine rağmen 1711 yılının sonbaharından beri İstanbul’da bulunan[189] Kral August’tan korktuğunu ileri sürüyordu. Kral Stanislas’ın Boğdan’a kaçan taraftarlarından birkaçının yakın zamanda düşmanlarına teslim edilmesi, endişelerini daha da haklı çıkartıyordu[190]. Tatar Hanı Homentovski’yi, çarın Lehistan’ı ilhak etmek için başlattığı faaliyetleri, yapılan anlaşmaya göre Lehistan’ın iç işlerine “müdahale etme hakkı olmadığı” hâlde koruduğu için gönderdiği bir mektupla hain olarak gösterdi[191]. Üç ay içinde tüm Lehistan eyaletlerini terk etme yükümlülüğüne aykırı olarak buraya sürekli Rus birliklerinin akınına uğruyordu. Bu durumlar neticesinde Tatar Hanı kış aylarında Demirbaş Şarl lehine, Kral Stanislas’ın emrindeki Lehlerin de katılacağı bir sefer düzenleme izni istedi[192].

III. Ahmed, verdiği cevapta Kırım Hanı’nı haklı buluyordu. 12 Kasım 1712 tarihinde Rus elçisi Bâbıâli’ye geldi. Bu elçi huzurunda III. Ahmed

sadrazama Rus Çarı'nın barış şartlarını neden hâlâ yerine getirmediğini sorduktan sonra, Moskova'ya savaş ilanı gönderildi ve rehineler Yedikule zindanlarına götürüldü[193]. Rus temsilciler İstanbul'da ve Homentovski ile meslektaşı Goltz Edirne'de rehine olarak tutuklandı. Eski Kaymakam Nişancı Süleyman Paşa sadrazamlığa getirildi[194]. Kral Stanislas, tekrar Lehistan Kralı kabul edildi ve III. Ahmed, Demirbaş Şarl için "değerli bir pırlanta" benzetmesini kullandı[195]. Tatarlara seferler için her zaman verilen hediyeler ve paralar[196] gönderilirken, İsveç Kralı'na Bender Paşası tarafından törenle teslim edilen 1.000 kese para verildi[197]. Bender Paşası, Tatarlara Leh-Rus topraklarına saldırılarında eşlik edecekti[198]. 11 Kasım'da sadrazamlığa getirilen Abaza (Silahdar) Süleyman Paşa, savaşın seraskerliğine getirildi. III. Ahmed bizzat Edirne'ye gelecekti. İsakçı'da bir köprünün kurulması, Prut yatağının temizlenmesi ve erzak ile para temini için derhal gerekli tedbirler alındı[199].

Bu arada Demirbaş Şarl, kendi davasını yine kendisi batırdı. Eline geçen parayı hemen alacaklıları ve subayları, hatta Bender Paşası'nın müzisyenleri[200] arasında dağıttı ve birçok şüpheli tüccarlara yaptığı büyük miktarlarda borçları kapatabilmek için yeniden para talep ediyordu. Bu paraları almadan yerinden kıpırdamaya niyeti yoktu. Bu davranışları bütün eski dostlarının kendisine karşı olmasına yol açıyordu ve Demirbaş Şarl bundan böyle Bâbıâli'nin hiçbir kararından memnun olmayan rahatsızlık verici bir misafir hâline gelmeye başladı[201]. General Stenbock'un Pomeranya'yı kaybettiği ve teslime zorlandığı haberi nihai kararı getirdi. Demirbaş Şarl, bunun üzerine gerek deniz yolu, gerek Fransa, gerekse Lehistan üzerinden geri dönmeyi reddedince, temsilcisi Funk tutuklandı ve huzuruna gelen Bender Paşasına sırtını döndüğü için, Bender Paşası "nankör" krala karşı şeyhülislâmdan fetva alan[202] III. Ahmed'in emri üzerine kralın zorla götürülmesi için gerekli tedbirleri aldı.

Demirbaş Şarl, son ana kadar her türlü arabuluculuk tekliflerini geri çevirdi[203]. 12 Şubat 1713 tarihinde kahramanca olmaktan çok mantıksız olup, 150 Türk ve Tatarın hayatına mâl olan bir çatışmadan sonra – Demirbaş Şarl'ın sadece yüzünde ve ellerinde birkaç çizik vardı – büyük bir özen ve esirgeme ile Bender Sarayı'na götürüldü ["Kalabalık Olayı"] ve üç gün sonra[204], Avlonyalı Mustafa Paşa'nın denetimi altında Bucak Eyaleti'nden geçirilerek, kendisine tahsis edilen [Edirne yakınlarındaki] Demirtaş'a götürecek arabaya bindirildi[205]. Değinildiği üzere Şeyhülislâm

Ebezâde Abdullah Efendi, bu hadise hakkında bir fetva vermiş ve III. Ahmed krala verilen mektubu ve İsmail Paşa'ya gönderilen hatt-ı şerifi bizzat imzalamıştı[206]. Büyük mirahur ve ondan önce varan kapıcıbaşı bütün gelişmelerde sultanın temsilcileri olarak hazır bulunuyorlardı[207]. İsveçlilerin emrindeki yaklaşık 3 bin kadar Kazak'ı hizmetlerine alan Tatar Hanı, kuşatmaya bizzat katıldı[208] ve Tatarlar, şimdiye kadar teslim edilegelen hayvan yeminin bitmesinden ötürü İsveç Kralı'nın III. Ahmed ve sadrazam tarafından kendisine hediye edilen 23 atı kestirmesi üzerine, at etini büyük bir zevkle yediler[209]. Yeniçeriler, büyük bir hayranlık besledikleri İsveç "aslanına" karşı son ana kadar savaşmayı reddetmişlerdi, ancak Demirbaş Şarl, hayatını garanti etmelerine rağmen, yeniçerilerin yanına gitmeyi reddedip, huzura kabul edilmeyi talep eden ocak emekdarlarını sakallarını kestirmekle tehdit edince, nihai saldırıya katılmaya karar verdiler. Ellerine savaş esiri olarak İsveçli ve Leh subaylar da düştü, ama bir süre sonra tekrar para karşılığı serbest bırakıldılar.

Bender'e ulaşmak üzere Boğdan üzerinden tebdil-i kıyafet ile gelen Kral Stanislas, bir boyar tarafından durdurulmuş ve 1712 yılında tekrar prens olarak Boğdan'a gelen Nikolas Mavrokordato gerçek kimliğini keşfetmekte gecikmedi. Yaş'daki Kutsal Teslis Kilisesi'nin Manastırı'nda yedirilip, içirildi ve 1 Mart tarihinde Bender Paşası tarafından teslim alınıp, Turla Nehri ağzındaki Akkirman'a sürgüne gönderildi. Stanislas, Bender'e Demirbaş Şarl yola çıkarılmadan oniki gün önce gelmiş ve burada top atışları altında alay atı üzerinde kral olarak karşılanmıştı. Potocki, İbrail Kalesi'ne gönderildi ve kısa bir süre sonra sultanın izni ile huzursuzluk çıkartan misafirlerden bıkan Boğdanlılar tüm İsveçlileri ve Lehleri ülkelerinden kovdular[210].

Demirbaş Şarl'ın, sözde hasta olarak uzun süre yatakta kaldığı İstanbul yakınlarına gelişinden sonra çaresiz şikayetleri ve özellikle Fransız elçi Dessaleurs'un müdahalesi neticesinde[211], mirahur eşliğinde Rodos'a sürgüne gönderilen Kırım Hanı'nın düşüşüne neden oldu (Mart). Bender Paşası, yeniden ele geçirilen kalenin sorumluluğunu almak üzere Azak'a gönderildi[212]. Buradan daha sonra Sinop'a sürgüne gitti[213]. Aynı zamanda mirahur, çavuşbaşı ve 6 Nisan tarihinde yerine yiğit Kaptan-ı Derya Hoca İbrahim Paşa'nın getirildiği sadrazam değiştirildi[214].

1713 yılının yaz aylarında Rus temsilciler talep edilen 40 bin altın tutarındaki vergiyi vermeyi reddedip, kabul salonundan azarlanarak

çıkartıldıklarında[215] Türkler Bender'de kral olarak karşıladıkları[216] Stanislas'ı Lehistan'a getirme ya da en azından Kamaniçe Kalesi'ni ele geçirmek için kullanmaya karar verdiler[217]. Bu amaçla 40 bin kişiden ve 150 toptan oluşan bir ordu toplandı. Yeni Kırım Hanı Kaplan Giray Han, Benderli Abdi Paşa, Topal Yusuf Paşa ve birkaç Anadolu Paşası ile Mısır'dan gelen 3 bin asker de[218] orduya katıldılar. Boğdan Prensi Nikolas da karargâha çağrıldı. Şeyhülislâm, Stanislas'ın tekrar Lehistan tahtına çıkartılması için fetva vermişti ve yeni Vezir Ali Paşa bizzat Demirtaş'a geldi. Bender'den Rus Çarı'na tarafsız kalması için bir elçi gönderilmişti[219]. Ağustos ayı başlarında Abdi Paşa emrindeki birlikler Prut Nehri kenarındaki Zagarancea'ya geldiler[220]. Ancak bu arada Kral II. August taraftarlarının İstanbul'daki gizli entrikaları seferin durdurulmasına neden oldu. Stanislas, 19 Ağustos'ta tüm onurlar ve top atışları altında Bender'e getirildi ve ancak 1714 yılının Haziran ayında, Yaş üzerinden 1713 yılında gelmiş olduğu Macaristan'a geri dönmesine izin verildi[221]. Bu savaşın tek sonucu, artık kesin olarak Boğdan'dan ayrılan Hotin'in tahkim edilmesi oldu[222].

Lehistan'ın eski kralının nezaret altına alınmasından birkaç hafta önce, 16/27[223] Haziran'da Rusya ile 25 yıllık barışı onaylayan III. Ahmed, kendilerini huzuruna kabul etmeksizin ve hiçbir cevap da vermeden iki Rus rehine elçi Tolstoy'un ve çarın yeni temsilcisi Bestuşev'in ülkelerine geri dönmelerine izin verdi[224]. 1714 yılı başlarında elçi Bestuşev, anlaşmanın onayını getirdi ve 22 Nisan'da Homentovski, Kral August'un nihayet Bâbıâli tarafından da tanındığı beyanı ile ülkesine geri gönderildi[225]. Bu sayede Rusya ile iyi ilişkiler uzun bir süre için garanti altına alınmıştı ve Prut zaferinden dolayı Osmanlılar arasındaki savaş yanlılarının yeşeren umutları yok edilmişti. Artık Demirbaş Şarl'ın geri gönderilmesine sıra gelmişti.

Demirbaş Şarl, 1713/1714 kışından beri Dimetoka'da bulunuyordu. Osmanlı Sultanı onunla bir daha barışmadı. 1714 yılının Ağustos ayında III. Ahmed, olağanüstü İsveç elçisini ve 72 subayını huzura kabul etti ve onlara krallarının istediği gibi Erdel ve Macaristan üzerinden derhal yola çıkabileceğini bildirdi. Demirbaş Şarl'a bu sefer para verilmeyecekti. Yanında iki kapıcı ile birlikte 3 Ekim'de[226] Tuna Nehri'ne doğru yola çıktı. Bu yönde kesin emirler alan Eflak Prensi ve Boyarlar tarafından karşılanmadan, Yergöğü'nde Eflak topraklarına ayak bastı. İsveç Kralı,

Viyana’dan para ve geçiş belgelerinin gelmesini beklemek ve kortejinde bulunan alacaklılarının hesaplarını kapatmak üzere Eflak’ta öngörülenden daha uzun süre kalmaya kalkınca, Piteşti’de derhal yola çıkmak için hazırlık yapması gerektiği bildirildi[227]. Nihayet Bender’den buraya gelen General Sparre emrinde 1168 İsveçli Kasım ayı başlarında dört birlik hâlinde Karpat geçitlerinden geçtiler. Kendisini sade giyimli Subay Petro Frisk kimliğine bürünmüş olarak görenler, bu subayın içindeki şeytana uyarak yeni bir savaş esnasında hayatını kaybetmek üzere [11 Aralık 1718] herkesten önce kuzeye doğru at koşturan Demirbaş Şarl’ı tanıyordu[228].

İKİNCİ BÖLÜM

SADRAZAM ŞEHİD ALİ PAŞA'NIN DEHŞET SAÇAN SADARETİ

VE MORA’NIN GERİ KAZANILMASI[*]

27 Nisan 1713 tarihinden beri, Sultan III. Ahmed’in “erdemli” damadı, eski Kaymakam Şehid Ali Paşa “yasaların” ve “düzenin koruyucusu”[1]2 olarak devletin mühürlerini devralmıştı. En büyük ideali, devlete her yıl yeni eyaletler ekleyerek büyüten ve Osmanlı ordusunu zenginleştirip, onur kazandıran eski zafer dolu seferler olan bu adam, inanılmaz derece gaddar ve Hristiyan düşmanı idi. Ona göre mutlak güce sahip ve üç tuğ taşıma şerefi yalnızca kendisine ait olan bir sadrazam, Köprülü Mehmed Paşa zamanında olduğu gibi kararları vermeli ve astları ile ilişkilerinde ancak celladın icra ettiği adalete güvenmeli, imparatorluk kana boğularak temizlenmeli ve güçlenmeliydi[2]. 1714 yılının Nisan ayında yaşlı Eflak Prensi Brinkoveanu, başmirahur tarafından İstanbul’a çağrıldı ve uzunca bir süre Yedikule’de ve daha sonra bostancıbaşının zindanlarında vakit geçirdikten sonra nihayet, hadiseyi seyretmek üzere deniz kenarındaki köşke gelen sultanın gözleri önünde, bütün oğulları ile birlikte boynu vuruldu. Onlar, Ali Paşa’nın “hainlere”[3] karşı yürüttüğü acımasız siyasetin ilk kurbanları idi. Mısır Beylerbeyi Osmanzâde Paşa da yüksek rütbeli subayları ile birlikte aynı cezaya çarptırılacaktı[4]. Suçu Almanlar ile kurduğu irtibatları, Viyana’dan kendisine verilen Alman İmparatorluğu Prensi unvanını, Erdel komutanları ile yazışmalarını ve orada bastırılan jübile madalyonunu[5] kapsadığından, Brinkoveanu’nun idamı aynı zamanda Avusturyalılara karşı bir meydan okuma ve planlanan intikamın ön işareti idi[6]. Ali Paşa, sultanı daha 1713 yılında Lehistan’a yapılacak seferi, Rusya’nın ve Alman Kayser’in tehdit altında Kral August’a yardım gelebileceğini ileri sürerek vazgeçirdikten sonra, onun yerine Mora’yı ve “son savaşta kaybedilen başka yerleri” geri alabileceklerini söylemişti[7].

Son savaşta Osmanlı eyaletlerini topraklarına katarak bölgelerini genişleten Venedik, komşu Hristiyanlar arasında en zayıfı idi. O dönemdeki müttefikinden uzun zamandan beri bir şey bekleyemiyordu, zira Almanlar Batıda Fransızlarla yeterince meşguldüler ve 1714-1715 yılları arasında Avusturya elçisinin teklif ettiği arabuluculuk ciddi değildi. Ali Paşa buna “arabuluculuk safsatası” demişti[8]. Olağanüstü elçi Giovani Dolfino aracılığıyla yardımına başvurulan[9] Leh Kralı August, Kamaniçe’yi geri almış olmaktan memnundu[10] ve büyük çabalardan sonra sağlanan barışın

tadını mümkün olduğunca uzun çıkarmak istiyordu. Papa'nın vaatleri bu sefer hiçbir işe yaramıyordu[11].

1714 yılında, son savaştan önce Slav reayalarda yıllarca büyük umutlar uyandıran Rus ajanların faaliyetlerinin sonucu olarak Karadağ Osmanlı'ya karşı ayaklandı. Bosna Beylerbeyi Körpülüzâde Numan Paşa, sonbaharda üzerlerine yürüdü ve ayaklanmayı tamamen bastırdı. Bazıları ülkenin dinî ve siyasî lideri olan Vladika (piskopos) ile birlikte Venedik'e ait Kotor'a kaçtılar ve Venedik onların teslim edilmesini reddetmesi gerektiğini düşündü[12]. Boşnak atlılar kaçakları sınırın bayağı ötelerine kadar takip etmişti[13]. Ayrıca eski Morlacchilerin [Morlaklar] mirasçıları olan Ülgün korsanları, hiçbir ayrım yapmadan Venedik ve Avusturya gemilerine saldırıyorlardı[14].

8 Aralık'ta, Ali Paşa'nın "Avusturya savaşı sırasında haksız olarak ele geçirdikleri Mora'yı" ve onun 28 yıllık gelirlerini talep ettiği Venedik Balyosu tutuklandı[15]. Venedik tebaanın tamamı Osmanlı ülkelerini derhal terk edecekti. 9 Aralık'ta, Karlofça barışının özellikle Karadağ ile ilgili şartlarını yerine getirmediği[16] gerekçesi ile Venedik'e savaş ilan edildi. Gururlu bir biçimde Rus Çarı'nın cezalandırılacağından bahseden ve yeni savaşa müdahale edecek tüm Hristiyan güçlerini kendi felaketlerini hazırlamış olmakla tehdit eden Ali Paşa, zor bir dönemde "balıkçılar" tarafından ellerinden alınan Adriyatik Denizi'ndeki Mora'yı kolayca tekrar geri alabileceğini umuyordu[17]. Gerek elçisi İstanbul'da henüz huzura kabul edilmemiş ve Avusturya'yı doğal rakibi kabul eden Rusya'nın[18], gerekse Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticaretini kıskanan ve Venedik'in çökmesini kendi çıkarları açısından isteyen Hollanda ve Fransa'nın Osmanlı'nın kazanmasını sevinçle karşılayacağından emindi[19].

Venedik hükümeti, Mora Yarımadası'nda eski geleneklere uygun olsa da Türklerin hakimiyeti altında dinî hayatlarını rahatsız edilmeden sürdürebilen Rumların nefretini körükleyen yanlış bir maliye ve kilise politikası yürütmüştü[20]. Her zaman dürüst olmayan sayısız Venedikli memurlar; karmaşık vergiler; Ortaçağın özelliklerini gösteren bir adalet sistemi; mülkiyet haklarıyla ilgili iddiaların huzursuzluk yaratacak şekilde ele alınması; birçok insanın kanını akıtan bir nüfus sayımı; maliyenin amaçları için hazırlanan bir kadastronun hazırlanması; idare ve ordu için gerekli binalara el konulması; Ortadoksların tekrar eski inanca döndürülmesi amacıyla keşişlerin buraya üşüşmesi; başlarında Gürdüs

(Korint) arşiveki bulunan bir Latin hiyerarşisinin oluşturulması; Ortodoks ruhbanlarının İstanbul'daki patrikhane ile irtibat kurmalarının yasaklanması ve birçok Ortodoks Kilisesi'ne el konulması, paşaların, sancakbeylerinin, kadıların ve emirlerin sürdürdüğü ataerkil, hoşgörülü ve Rumlar için oldukça avantajlı idaresini aratan bir siyasetin etkileri idi. Mora halkının sayısını kısa bir süre içinde aşan yeni kolonistlerin – 90 bin civarında Rum'a karşılık 110 bin kolonist – Rumlar tarafından dostça karşılanmadığı kesindir. Komşu Türk eyaletleri ile yapılan yoğun ticaret, yeni gümrüklerin uygulanması ile kısa bir sürede yok edildi ve Frenk tüccarlar o kadar büyük zorluklar ile karşılaşıyorlardı ki, gemilerini Mora limanlarına göndermemeyi ve Mora'daki fakir pazar yerleri ve köyleri Batı'nın altınından ve gümüşünden yoksun bırakmayı tercih ediyorlardı. Mora'nın yeni ordusu, yarım milyon Reali civarındaki gelirlerin büyük bir bölümünü yutuyordu ve Batıdan gelen güvenilir, ama bir o kadar da yüksek ücretli paralı askerlerden oluşuyordu. Yaklaşık 7 bin kişiden oluşan ordunun asıl görevi, yerel halkı denetlemekti. Ahlaksızlıkları, Doğu'nun mütevazılığına alışık halkı öfkeye sevk ediyordu. Kaleler kötü durumda idi ve her yerde erzak kıtlığı çekiliyordu. Sahiller, düzenli bir donanma tarafından korunmuyordu. Kısacası, daha az hoşgörü ve koruma elde etmek için daha fazla para ödeniyordu artık. Venedik, fetih savaşı sırasında kimi zaman Frenkler lehine kendi varlıklarını tehlikeye atan Arnavutların ve Manyotların sadakatini bile bazı imtiyazlar tanıyıp, neredeyse otonom ve âşâr vergisinden muaf hayatlarına saygı göstererek muhafaza edememişlerdi. Sistem o kadar kötü idi ki, en iyi idareciler bile Mora hükümetinin sağlamlaştırılması için kendi şahsî çabaları ile hiçbir katkıda bulunamıyorlardı. Savaş başladığında, sadrazam neredeyse tüm Rumlardan destek alabileceğine inanıyordu. Karşı çıkanlar ise İstanbul'daki Patrik tarafından aforoz ediliyordu[21]. O dönemlerin görgü tanığı bir Romen: "Mora'daki Rumlar çok önceleri Bâbıâli'ye yazılı olarak onları Frenklerin köleliğinden kurtarmaları için arzuhalde bulunmuşlardı", diyor[22].

1715 yılının bahar aylarından önce 6 bin yeniçeri Türklerin elinde bulunan Akhaya'ya geldi. Sadrazam, Germe Hisarı'na gelmeden önce, 21 Mart'ta 60 kadırga ve 40 gemi ile İstanbul'dan ayrılan ve bu filoyu 15 Berberi gemisi ile güçlendiren[23] kaptan-ı derya, Eğriboz Adası'nın eski Kızılhisar (Karistos) Limanı'na geldi ve 5 Haziran'da Rum halkının talebi üzerine teslim olan Tine'yi aldı[24]. Egin Adası'nı da en kısa zamanda ele

geçirerek, hilalli sancağı Adriyatik Denizi'ne kadar taşımayı umut ediyordu[25].

Bu arada kara ordusu Nisan ayında İstanbul'da toplanmıştı. Ruslara karşı beklenmedik zaferi elde eden orduya benziyordu ve çıkarılan son askerî kanunnâmenin hükümlerine uygundu[26]. 1711 yılında Arapların, Tatarların ve Çerkeslerin dışında 20 bin sipahi, 12 bin timarlı sipahi, 10 bin Boşnak 20 bin atlı ve 40 bin yeniçeri – yaklaşık 20 bin yeniçeri de müdafaa kıtası olarak değişik yerlerde görev yapıyordu[27] - 10 bin cebeci, 8 bin topçu, 20 bin Arnavut ve 6 bin Mısırlı piyade olarak savaşmış ve yanlarında 350 büyüklü küçüklü top götürmüştü[28]. Kapıkulları, yeni kanunnâmeye göre piyade sınıfı olarak yeniçerilerden, acemioğlanlardan, topçu ve cebecilerle sakalardan oluşurken, İstanbul'daki sipahioglanlarını tamamen içine aldığından atlı sınıfı olarak sadece 15 bin ulûfeci ile çavuşları kapsıyordu. Paşaların emrindeki serhadlar, piyade sınıfı olarak sipahilerden, seymenlerden veya kısmen başka bir dine mensup köylülerden, lağımcılardan, vasal ülkelerin kuvvetleri olarak Hristiyan öncü birliklerden oluşan ve yolları açma görevini üstlenen müsellemlerden ve sipahi topçu birliklerinden; atlı sınıfı olarak hafif birlikleri oluşturan beşlilerden, delilerden ve genelde köylerden gelen "gönüllülerden" oluşuyordu[29]. Esas sipahilere artık "Topraklı" deniyordu[30].

1711 yılının kayıt listesinden, özellikle de Marsigli'nin verdiği rakamlardan[31], yeni savaş şartlarına uygun olmayan atlı sayısının oldukça azaltıldığı anlaşılmaktadır, zira Avrupa modeline göre düşmanın saldırısını toplar tarafından korunan, sağlam bir karargâhta bekleyen ve el bombası kullanmakta tereddüt etmeyen birliklere karşı etkisizdi. Bu yüzden Tatarlar da eski önemlerini kaybetmeye başlamışlardı. Osmanlılar sayısız eski veya yeni surlar, tahkimatlar, siperler ve başka teknik araçlar ile iyi tahkim edilmiş Mora'da yürüteceği savaş için özellikle dik kayalıkları ve taştan tabyaları ele geçirebilecek kapasitede topçulara ve güvenilir yeniçeri birliklerine ihtiyaç duyuyordu. Bu birliklerin sayısı yeterince kalabalıktı ve vazgeçilmezliklerini Hristiyanlara karşı yapılacak her yeni seferin başında yeni imtiyazlar talep ederek kullanıyorlardı[32]. Örneğin borç para verme hakları vardı – ki bunu İsveç Kralı'na karşı kullanabileceklerdi – savaş sırasında bile satış tezgahları kurabiliyorlardı[33] ve paşaların idaresi ve yargı kararlarını sürekli olarak kontrol edebiliyorlardı[34]. Ulufeleri, 1700 yılında 3711 kese altın tutuyordu[35]. Sanki devlet işlerinin idaresi ve tahtın

güvenliği yine onların eline geçmiş gibi görünüyordu. Artık ticarî önemini 1650 yılından beri hızlı gelişen ve zengin olan İzmir'e[36] ve sultanı barındırma hakkını Edirne'ye kaptırdığından fakirleşmeye yüz tutmuş İstanbul'da, başkentin Müslüman halkı ve yeniçeri olmak isteyen genç insanlar arasından asker toplanıyordu[37]. 1692 yılında Salankamen Muharebesi'nden sonra bütün duvarlarda Bâbıâli tarafından hazırlanan afişler ile dinlerini korumak için askere yazılanlara yüksek ücret ve sefer tamamlandıktan hemen sonra emeklilik hakkı vaat ediliyordu. Başçavuş, etrafındaki tüm subaylar ile birlikte gençleri askere çağırmak üzere İstanbul'un bir meydanında duruyordu[38]. Gerçekte ise bu askerler, savaş devirlerindeki sultanların piyadelerinden daha yararsızdı. Çavuşlar, onları kimi zaman taarruza ve saldırıya ellerinde sopalar ve kamçılar ile teşvik etmek zorunda kalıyorlardı. Yine de Venedik'in doğudaki yerlerini korumak için Fransa, Almanya ve Batı'nın diğer bölgelerinden askere aldığı ve düşük ücret verdiği paragöz, ihanete yatkın ve genelde korkak askerlerden çok daha iyilerdi ki, Rus ordusunda Batılı subaylar bulunmasına rağmen, Prut savaşında çarın paralı askerlerine ve kaba köylülerine karşı kendilerini kanıtlamışlardı[39].

Sultan ve Valide Sultan, Venedik Seferi'ne katılmak istemişlerdi[40], ama Mora'ya giden birliklere sadrazam liderlik ediyordu. Ordu, Kavala ve Serez üzerinden geçiyordu. Konya Beylerbeyi ile buluştukları Selanik'e geldiklerinde Nişancı Ali Paşa, yukarıda bahsedildiği gibi, bu görüşmeden sonra Tine'ye yönelen kaptan-ı derya ile görüştü[41]. Büyük zenginlikler edinmiş olduğu bilinen paşalar herhangi bir gerekçe ile ortadan kaldırıldı: İstanbul Kaymakamı, "zengin bir adam olduğu için"; Cilan'ın idarecisi "Bâbıâli'nin mülklerine sahip olması için[42]" ve daha sonra Mora Sancakbeyi[43] ve yeniçeri ağası cellada teslim edildiler[44]. Yağmacı askerler büyük disiplin altında tutuluyorlardı. Müslüman halkının Rumca konuştuğu ve sadece İstanbul'dan gönderilen kadıların Türkçe'yi kullandıkları Yenişehir ve Theben üzerinden yapılan kısa bir yürüyüşten sonra terk edilmiş bir vaziyette duran Germe Hisarı'na gelindi. Bu arada Venedikli subaylar sadrazama yardım teklifinde bulunmuşlardı ve Venedik hizmetindeki Fransız paralı askerlerin olası ihaneti beklentisiyle Fransız temsilci de Brue Osmanlılara eşlik etmişti. Müttefik güçlerin temsilcileri Girit savaşı esnasında da kendi uluslarından insanları Türk tarafına geçmeye teşvik etmişlerdi[45].

Düşmana rastlamadan önce Kara Mustafa Paşa serasker tayin edildi. Emrinde 30 bin yeniçeri, 2 bin topçu, bir o kadar cebeci, 4 bin sipahi ve 30 top vardı. Haziran ayının sonunda sadrazam Derbent Geçidi'ne[46] geldi ve camilerinin üzerinde artık haç işareti görülen Gürdüs'ü gördü. Şehrin iyi tahkim edilmiş olması; valisinin teslim olma çağrısına "savaşmak için orada olduğunu" söyleyerek cevap vermesi; yeniçerilerin taarruza karşı çıkmalarına ve bunun yerine bir meydan muharebesi talep etmelerine; bunaltıcı sıcaklıkların ve kuvvetli rüzgarların Osmanlı'ya büyük zorluklar çıkartmasına rağmen, Gürdüs 3 Temmuz'da Türklere teslim edildi. Rum halkı, nefret besledikleri Latinleri buna zorlamışlardı ve onlar da nihayet kendileri için aman dilemeye razı olmak zorunda kalmışlardı.

Ali Paşa'nın niyeti, büyük bir intikam alarak diğer yerlerdeki müdafaa kıtalarına göz dağı vermekti. Venedikliler, yağmaya kalkışan Osmanlılara karşı geldikleri anda amanı bozdu. Venedik'in olağanüstü temsilcisi yeniçeriler tarafından öldürüldü. Bu arada Katolik Papazlardan biri kendisini de yiğitçe kurban ederek, mühimmat deposunu havaya uçurdu. Fatihlerden bir çoğu hayatını kaybetti. Ali Paşa'nın ordusuna mensup birkaç bin kişinin öldüğü söyleniyordu. Bu patlama tam aksine bir etki yaptı: Sadrazam ister Rum, ister Batılı olsun, tüm esirlerine karşı acımasızca davranmaya başladı. Eski Bizans hanedanlarından Mamona ailesi[47] katledildi. Sadece kaptan-ı deryaya gönderilenler hayatta kalmayı başardılar. Vali Giacomo Minotto, sadrazamın çadırına getirildi ve burada zincire vuruldu. Verilen sözden bu şekilde dönülmesi ve Batı aleminin kamuoyunu hiçe saymış olarak eski reayaya ve yabancılara karşı gösterilen bu gaddarlık, Ali Paşa'nın tüm Hristiyanlar arasında dehşet saçmak için uygulanması gerektiğini düşündüğü yeni bilinçli barbarlık siyasetini oluşturuyordu.

Serasker, ancak 23 gün sonra teslim olan[48] Balyabadra'ya doğru ilerlerken, sadrazam terk edilmiş Arhos'u işgal etti. Eski kalesi ve denize uzanan bir kaya üzerine kurulmuş yeni Palmida Kalesi ile Anabolu, iyi tahkim edilmişti ve 13 Temmuz'da yeniçerilerin ilk hücumu geri püskürtüldü. Kaptan-ı Derya 15 Temmuz'da limana geldikten sonra yine saldırılar gerçekleşti. Tüm esirler öldürüldü. Kuşatma altında olan ve aralarında Dalmaçyalıların ve Arnavutların da bulunduğu 1.000 kadar askerden birkaçının ihaneti sayesinde bir gedik açıldığında kale komutanı Bono birkaç subayı ile birlikte Ali Paşa'nın gaddar tarzını henüz hoşgörüyle karşılamayan kaptan-ı deryanın gemilerine kaçtılar. Kaleye giren Türkler,

insan avına çıktılar. Frenk keşişlere bile aman verilmedi. Hamile ve çocuklu kadınlar[49] karargâha getirilip, burada satıldılar. Erkek esirlerin hepsi öldürülecekti ve Ali Paşa her başa 30 altın ödül koymuştu. Arz kısa bir süre sonra o kadar arttı ki, ödül 20, daha sonra 10 altına indirildi. Köle tacirinin büyük çadırının önündeki meydan, küçük gelmeye başladı. Bu, Hunların ve Tatarların akınlarını hatırlatan bir sahne idi[50]. Yaşlı bir adam olan kale komutanı Alessandro Bono, sultanın huzuruna çıkartılacaktı, ama daha önce Megara'da öldü ve Theben'de defnedildi[51].

Saadet Giray Han'ın yönetimi altında gelen Tatarlar, sonunda yapacak bir şey bulamadılar. Mora, ilhak olmuştu ve Nogay Tatarları geri dönmeye karar vermek zorunda kaldılar[52]. Venedik genel kaptanının hain Rumları köylerini tahrip ederek cezalandırmak için aldığı tedbirler de bu kararı etkilemişti[53].

Çakonya ve Mayna, Osmanlı ordusunun ilerleyişi ile fazla ilgilenmiyorlardı. Sitena, Kastanitsa, Brastos'un "vahşi ve kaba eşkıyaları", Venedik'in paşaların hoş görülü anarşisinden daha ağır bir yük olarak gördükleri idaresini savunmaya niyetli değildiler[54]. 13 Ağustos'ta Modon'un kuşatması başladı. Bu önemli şehri kurtarmak için Venedik Genel Kaptanı Dolfin yaklaşık 30 gemiden[55] oluşan donanması ile buraya geldi ve Navarin'i de korumaya çalıştı[56]. Koron'dan acilen buraya çağrılan kaptan-ı derya, belki de Preveze'yi[57] almış olma gururunu gölgeleyebilecek bir muharebeye girmek istemiyordu. Dolfin, açık denizde kaldı ve böylece Türk kadırgaları Modon'u kuşatabildiler. Venedik Valisi şehri kuşatan Türkler ile teslim antlaşması yapmak zorunda kaldı ve böylece 700 hastasını ve 200 kişilik Rum yardımcı birliklerini kurtardı[58]. 23 Ağustos'ta sadrazam geri çekilme emrini verdiğinde Venedik'in elinde sadece Benefşe kalmıştı.

Mayna'da Kalamata, Zernata ve Kelafa gibi şehirler, Türklere hiç direnmeden teslim oldular. Manyotların ve Çakonların ileri gelenleri Türk karargâhına geldiler ve teslim olduklarını beyan ettiler[59]. Benefşe komutanı kendisine vaat edilen 4 bin keseden 2 binini aldıktan sonra Benefşe'yi 7 Eylül'de teslim etti ve teslimattan hemen sonra elinden 2 bin kese daha alındı[60]. Edirne yakınlarındaki Karaağaç'ta hastalığından yeni kurtulan sultan, Kasım ayı başlarında muzaffer sadrazamını karşıladı[61].

Saray tekrar İstanbul'a taşındığında, Suda'yı ve Spinalonga alan ve İyonyen Adaları'na dahil Ayamavra'yı Osmanlı topraklarına katan kaptan-ı

derya limana geldi[62]. Girit'teki kaleler, Venedik Genel Kaptanı yardımlarına gelmeden Türklere aylarca direnmişlerdi[63]. Nihayet Eylül ayında kaptan-ı derya Girit sahiline gelmiş ve kalelere Türk muhafız kıtaları yerleştirmişti. İçinde bulunan Rumlar, Mora'daki esirler ile aynı akıbete uğradılar. Çuha Adası'nda tutunamadı. Kaptan-ı Derya, Türkler karşısında Mora'daki Kastello'ya girdikleri tarihlerde Ayamavra Adası'nı almaya çalıştı. Kale terk edilmiş ve savunma hatları tahrip edilmiş hâlde bulunduğundan, işgalinde kayıp verilmedi[64].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYSER'LE YENİ SAVAŞLAR. SAVOYLU EUGEN'İN ZAFERLERİ

PASAROFÇA BARIŞI VE BANAT'IN KAYBI[*]

Bu hızlı kazanılan zaferler, Mora'nın tekrar geri alınması, Girit fethinin tamamlanması ve Osmanlı hakimiyetinin İyonyen Adaları'ndan biri üzerine yayılmasından dolayı İstanbul'daki savaş yanlılarının güvenleri o kadar artmıştı ki, Osmanlı'ya eski itibarını geri kazandıran Ali Paşa hayranları, Adriyatik Denizi'nde Türk hakimiyeti kurmayı; Korfu ve ilk savaş yılında Zeng'in saldırıya uğradığı[1] Dalmaçya'nın ilhakını; Almanlara karşı Macaristan'ı tekrar Osmanlı'ya kazandıracak bir seferin düzenlenmesini, hatta Viyana'nın tekrar kuşatılmasını ve Fatih Sultan Mehmed'in Hristiyanlığın merkezi olan Roma'ya zaferle girme hayalini gerçekleştirmeyi düşünmeye başladılar[2]. Cenevizliler, İstanbul'dan gönderildiler, Collier'in ve İngiliz meslektaşının itirazlarına kulak asılmadı[3] ve Alman Kayser'e meydan okundu[4].

Bu saldırı politikasının karşısında, 1715 yılının Eylül ayında yaşlı Fransa Kralı'nın ölmesi üzerine Doğudaki menfaatleri için endişe duymamaya başlayan Kayser VI. Şarl, 13 Nisan 1716 tarihinde Venedik ile ittifak kurdu. Kayser, Venediklileri 12 bin asker ile destekleyecek, Venedik de bunun karşılığında İtalya'da Almanlara ait eyaletleri koruyacaktı. Bu şartlar, Osmanlıların Napoli, hatta Milano'ya saldırabileceklerini düşündüklerini gösteriyordu. Müttefikler ayrıca 1684 yılında Türklere karşı ittifak kuran diğer güçleri de dahil etmeyi düşünüyorlardı. Savaş, Viyana tarafından ilan edilecekti.

Nisan ayı başlarında İstanbul'dan geri çağrılan Alman temsilci Fleischman'ın İstanbul'dan ayrılması, savaşın başladığına işaretti. Türkler, Alman temsilciyi Semendire'de durdurdular ve Sırbistan sınırını savunmak için gerekli tedbirleri aldılar[5]. Bâbıâli'nin önlemlerinden biri, Eflak Prensi Stefan Kantakuzen'in babası Konstantin ile birlikte tutuklanması ve İstanbul'a getirilerek atıldıkları zindanlardan Nisan ayında bostancıbaşının zindanlarına nakledilip, 7 Haziran'da burada boğazlanarak öldürülmeleri idi[6], zira Stefan, Erdel komutanı General Stainville ile sıkça yazışmıştı. Bâbıâli, yerine getirilen Nikolas Mavrokordato ile tehlike altındaki sınırda sadık bir hizmetkâr bulduğuna inanıyordu ve Boğdan, Türk siyasetinin güvenilir bir taraftarı olan Mihail Rakoviça'nın sorumluluğuna verildi[7].

Savaşın genel komutanlığına getirilen Savoylu Eugen tarafından Avusturya adına hazırlanan ültimatomda, Dalmaçya Seferi'nin derhal

durdurulması, Venedik'in taleplerinin yerine getirilmesi ve kayser, çar ve Venedik arasında kurulan ittifakın Bâbıâli'nin bu üç güç ile gelecekteki ilişkileri için esas alınması talep ediliyordu ve tüm şartların yerine getirilmesi için Mayıs ayını son tarih olarak belirliyordu[8]. Ama kayser resmi savaş ilanını vermekte tereddüt ettiği için, Haziran ayında, Avusturya diplomasisinin "kötü davranışlarını" artık çekmeye niyetli olmadığını belirten Bâbıâli savaş ilan etti[9]. "Mücadele ve savaş açıldı", diye yazıyordu Sadrazam Ali Paşa, "Tüm düşmanlıklardan ve kibirden uzak Bâbıâli, Allah'ın yardımı ile zaferi kazanacaktır[10]". Eflak Prensi Stefan'ın, babası Konstantin'in boğazlanması ve kısa bir süre sonra Nikolas Mavrokordato'nun tavsiyesi üzerine Kontantin'in kardeşi Mihail ile akrabası Dudesku'nun idamı, Hristiyan komşular ile yeni anlaşmazlıkların doğrudan sonuçları idi[11].

Ali Paşa, Rakoçi'nin Macar asilzâdelerinden Bercsenyi, Esterhazy, Forgach, Adam Vay gibi yandaşlarına danışarak, ileriye dönük planlar hazırladı. Hallerinden memnun olmayan Macarlar, Hotin üzerinden memleketlerine saldıracaklar ve Avusturya'ya karşı isyanı başlatacak ve Tatarlar da onlara yardım edecekti. Romen vasalların güvenini sağlamak için biri İbrail'de, diğeri Bükreş'te olmak üzere iki Türk karargâhı kurulacaktı. Ancak çarın Dimitri Kantemir ve Thomas Kantakuzen'in de katıldığı Kırım seferi, Tatarları yeterince meşgul ediyordu ve Macarlar tek başına Kuzey Macaristan veya Erdel'de hiçbir şey yapamayacak kadar zayıftılar[12]. Buna karşı Avusturyalılar Ağustos ayında Eflak sınırını geçtiler. Eylül ayında Alman askerleri dağlardaki manastırlarda konakladılar. Huzursuz Boyar Brailoiu ve yandaşları, Avusturyalıları ülkenin askerî geleneklerini hâlâ en iyi şekilde sürdüren Olt bölgesinde sevinçle karşıladılar. Avusturyalıların Bükreş'e ilerlemekte olduklarına dair yanlış haber üzerine Nikolas Mavrokordato acilen Tuna boylarına kaçtı. Hiçbir savaşçı özelliği olmayan prensi, Avusturyalıların olası saldırısına karşı korumak için ülkeye Tatarlar gönderilecekti[13], ama bu konu Banat'ta savaş sırasında geçenler açıklandıktan sonra tekrar ele alınacaktır.

Savaş, gerçekte başka bir alanda karara bağlanacaktı. Dalmaçya'da ve İyonyen Adaları'nda Türklerin karşısında General Johann Matthias von der Schulenburg[14] ve denizlerde Genel Kaptan Pisani duruyordu.

Haziran ayında kaptan-ı deryanın yaklaşık 200 gemiden oluşan donanması, genel kaptanın tüm çabalarına rağmen çok iyi bir savunma

durumunda olmayan Korfu sularına geldi. Amiral Pisani, güçlü bir filo ile Osmanlı'nın deniz gücünün yakınında bekliyordu. Nihayet 8 Temmuz'da artık önlenemez muharebe gerçekleşti, ama herhangi bir sonuç çıkmadı. Ancak kaptan-ı derya buna rağmen 30 bin kişi ile adaya çıkmayı başardı ve birçok taarruza başarılı bir şekilde karşı koymayı bilen şehir derhal top atışına tutuldu. 42 gün sonra Osmanlı komutanı Kara Mustafa Paşa 21 Ağustos gecesi geri çekilmek zorunda kaldı. Bu kararda yeniçerilerin huzursuzluğu, kaptan-ı derya ile anlaşmazlıklar, sürekli yağan yağmurlar ve Bâbıâli'nin Korfu'yu ya bir an önce fethetme veya tahrip etme ya da derhal oradan ayrılma emri etkili oldu. Butrinto'ya yelken açmak için askerler gemilere o kadar hızlı bindirildiler ki, bütün eşyaların ve birçok erzakın yanı sıra düşmanın eline 92 top da bırakıldı[15]. Venedik Amirali Pisani, yanına birkaç İspanyol ve Portekiz gemisi gelmesine rağmen, Sakız Adası üzerinden İstanbul'a dönen Osmanlı Donanması'na saldırma cesaretini gösteremedi[16]. Modon'a yaptıkları bir saldırı başarısız oldu[17]. Ancak minnettarlıklarını belirmek için Venedik'te daha sonra heykeli dikilecek olan Schulenburg, Eylül ayında askerlerini Butrinto ve Ayamavra'ya getirmeyi başardı[18].

Osmanlıların Korfu'dan apar topar ayrılmalarının sebebi, bu arada Macaristan'da yaşanan büyük mağlubiyet idi.

Mayıs ayında Belgrad'ta Avusturyalı tüccarlar saldırıya uğradılar. Sava Nehri üzerinde Türk gemileri göründü. Kısa bir süre sonra Almanlar Mitrovitsa'yı işgal ettiler. 9 Temmuz'da Savoyen Prensi Eugen Petervaradin yakınlarındaki Futak'a vardı[19].

Sadrazam bu arada Belgrad önlerine gelmişti. Karlofça yakınlarına kadar gelen Kont Palffy emrindeki çok büyük olmayan birlikleri yok etti. Daha sonra Sava Nehri'ni geçti ve acilen Petervaradin'e doğru ilerledi. Yanında her zamanki Avrupa ve Anadolu birlikleri ile yeniçerilerin bir bölümü dışında 30 bin Tatar vardı. Prens Eugen tereddüt göstermedi, 5 Ağustos'ta aralarında ağır ve hafif süvari alayları olduğu halde toplam 64 bin askeri ile muharebe nizamı aldı. Almanlar ile tıpkı 1711 yılında Ruslar ile başa çıktığı gibi kolayca, yani etraflarını sarıp, aman dileyene kadar sürekli saldırarak başa çıkabileceğini düşünen Ali Paşa, ciddi ve çetin bir savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Tepeler, ormanlar ve göller ile korunan Almanlar en iyi süvarileri ile Türklerin sağ kanadı üzerine yürüdüler. Württemburg Prensi Aleksander'in yönetimi altındaki Almanların saldırısı, Rumeli sipahilerini dağıttı, ama piyadeler tabyalardan düzensiz bir biçimde

çıkmaya çalışırken, asıl karargâha kadar ulaşmayı başaran Osmanlılar tarafından geri püskürtüldüler. Piyadelerin safları Palffy’nin süvarileri ve yedekler ile güçlendirildiler ve Hristiyan topçular Osmanlı topçulardan üstün çıktı. Son olarak yeniçeriler ve serhad askerleri de geri püskürtüldü ve arabaların arasında acımasızca katledildiler. Savaş sanatında aslında eğitim almamış Ali Paşa, muharebeyi kazanmak üzere olan Almanlara karşı atlıları ile çaresizce yaptığı son bir saldırı sırasında onurlu bir ölüme nail oldu. Kanlar içinde Karlofça’ya getirildi ve burada son nefesini verdi. 6 bin Müslüman savaş alanında hayatını kaybetmişti ve Prens Eugen, 170 sancağın yanında 156 topu eline geçirdi.

Muzaffer General, iyi tahkim edilmiş ve birçok yeniçeri tarafından savunulan Tımışvar üzerine yürüdü. Belgrad’a toplanan kaçakların gururu, sorumluluklarını unutacak kadar kırılmamıştı, ama kahramanca gösterdikleri çabalar yine de sonuçsuz kaldı (23-24 Eylül). 1 Ekim’de güçlü Palanka alındı, ama Tımışvar’ın müdafaa kıtalarından kalanlar, ancak toplam 44 gün süren kuşatmadan ve kanlı bir taarruzdan sonra 13 Ekim’de teslim oldu. 12 bin Türk, Belgrad’a göç etme izni istemişti. Tımışvar komutanı Kont Mercy’nin gönderdiği müdafaa kıtaları Pançova, Mehadiye’ye, Yeni Palanka ve Adakale’ye kabul edildi.

Almanların tarafında olan boyarların onayı ile 1716 yılının sonbaharında Güney Erdel’de konuşlandırılmış ve Kont Tige’nin emrinde bulunan Alman ordusu Eflak’a girdi. Muhafız kıtalarını kolayca geri püskürttü ve Eylül ayında General Stanville emrinde, Karpatlarda bulunan Sinaia Manastırı’nı işgal etti[20]. Bir diğer birlik, köylerde kiliselerde çalan çanların sesi altında Vulkan Geçidi’ni geçti ve iyi tahkim edilmiş eski Tismana Manastırı’na yerleşti. Gelecekte “Küçük Eflak” diye adlandırılacak bu bölgenin nüfuzlu mülk sahipleri, son savaşta Türk mühimmat depolarının bulunduğu Cerneti’ye bir birliğin girmesini sağladılar. Boğdan’da kısmen Macar köylülerin yaşadığı Trotuş Vadisi’ni işgal etmeyi bile denediler.

Bu hadiselerden dolayı endişe duymaya başlayan Nikolas Mavrokordato, Türkler ile irtibata geçmek üzere Yergöğü’ne geldi. Bir süre sonra beklenen Tatarlar geldi. Bükreş’e döndükten sonra, davranışından dolayı utanç duymaya başlayan Mavrokordato, başkentte Almanlar lehine geçici bir hükümet kurmaya teşebbüs etmekle suçlanan Boyarlardan birinin boynunu vurdurdu. Sürekli olarak kültürün geliştirilmesi için çalışan bilgin

metropolit Antim Türkiye'ye sürgün edildi ve yolda nöbetçileri tarafından öldürüldü. Tatarlar ise derhal Tımışvar'a yöneldiler.

Tatarların yola çıktığı günlerde General Tige kuzeyde nihai darbeyi vurmaya hazırlanıyordu. Aralarında özellikle birçok Sırp'ın bulunduğu güçlü bir ordu, Albay Stefan Dettine yönetiminde doğrudan Bükreş üzerine yürüdü. Her ikisi de Romen asıllı liderler Dragoiu ve İsac, ona eşlik ediyorlardı. Özellikle yukarıda adı geçen Oltlu Brailoui ailesi olmak üzere, birçok Boyar hadiselerden haberdardı ve kayser ordusunun paralı askerlerinin gelmesini bekliyorlardı. Nikolas'ın yardım istediği kapıcıbaşının emrinde birkaç yüz Türk çatışmalarda hayatını kaybetti. Esir tutulan Boyarlar ve ruhbanlar serbest bırakıldı ve Prens Nikolas Mavrokordato ailesi ile birlikte savaş esiri olarak Hermannstadt'a götürüldü. Dittine, bu teşebbüsde gösterdiği başarılardan dolayı Viyana Sarayı tarafından 5 bin Gulden ile ödüllendirildi, ancak Aralık ayında Bükreş tekrar boşaltıldı[21].

Asilzâdelerin bir kısmı, Şerban'ın o güne kadar kayserin himayesinde yaşamış olan oğlu Georg Kantakuzen'i Eflak tahtına çıkartmak isterken, Petervaradin zaferine rağmen Türklerin intikam almasından endişe eden diğer bir kısmı Erdel'e gitti. Avusturyalılar tarafından işgal edilen eski başkent Tırgovişte'de geçici olarak yönetime getirilmesi düşünülen dört asilzâde delegenin seçimi hiçbir zaman gerçekleşmedi. Kayser, 1717 yılının Mayıs ayında, Eflak'ın tamamının hakimiyetine girmesi hâlinde Georg Kantakuzen'i prens olarak tanıyacağını ve yeni tebaanın Boyarların denetimi altında ulusal haklarını kullanmaya devam edebileceklerini açıkladı. Nikolas'ın 1716 yılının Aralık ayında Eflak tahtına oturtulan ve yeniçeri ağasının yönetimi altındaki küçük bir ordu ile ülkeye getirilen kardeşi Johann hiç rahatsız edilmeden Eflak'ı yönetmeye devam ediyordu. Prens olarak Bükreş'te genel af ilan etti ve 24 Şubat'ta Stanville ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre kayser ordusu, Olt bölgesine kadar tüm bölgeyi terk etmeyi taahhüt ediyorlar ve bunun karşılığında Eflak Prensi'nden yeterince erzak ile donatılıyorlardı. Bölge gerçekten de boşaltıldı. Sadece Erdel ile irtibatı sağlayan Cimpulung'u ellerinde tuttular. Kantakuzenlerin manastırı Margineni ve Tırgovişte boşaltıldı.

Türkler, aslında varlığından haberdar bile olmamaları gereken böyle bir anlaşmayı kabul edemezlerdi. Tismana'yı geri aldılar[22] ve Almanlar sadece Olt Nehri kenarındaki Rimnic'te kaldılar. Aralık ayında Bükreş'e kadar ilerleyen ve burada 17 topu eline geçiren Dettine, Turnu Niğbolu'ya yöneldi

ve Türklerin Tuna Nehri üzerindeki gemilerine saldırdı, ama başarılı olamadı. Dettine, Brinkoveni Manastırı'ndan hiçbir suçu olmayan keşişleri kovdu. Bengesku'nun komutanlık ettiği Krayova'da düşmanının birlikleri ile karşılaştı. Receb Paşa'nın birlikleri ile Eflak üzerinden Erdel'e saldırma planından, o dönemlerde vazgeçilmek zorunda kalındı.

Buna karşın Boğdan Prensi Mihail Rakoviça yanındaki Tatarlar ve aralarında Bercsenyi'nin[23] de bulunduğu Rakoçi yandaşları ile birlikte Eflak'a girdi. 1716 yılının sonlarına doğru, dağların eteklerinde Kasin gibi manastırlar işgal edildikten sonra – bu arada Suçava'ya gönderilen Romen Johann Pap, bu eski başkente varamadı[24] - Rum Mavrokordato'nun başına gelenleri Romen Rakoviça'ya da yaşatmak üzere, Vasile Ceaurul ve Cuze gibi Boğdanlıların emrindeki küçük bir birlik ile Seret Nehri kenarındaki Pobrata Manastırı'ndan yola çıkarak Yaş'a doğru hareket etti. Boğdan askerleri ile girişilen küçük bir çatışmadan sonra şehre girdiler ve tüm esirleri kurtardılar. Boğdan Prensi, yakınlarda yüksek bir tepenin üzerene kurulu olup, yüksek surlarla çevrili Cetatuia Manastırı'na sığınabildi. Yerel birliklerin yanında Tatarlar da yardımına geldiler ve işgalcileri neredeyse tamamen yok ettiler. Rakoviça, "eşkiyaların" başını idam ettirdi ve mezarının üzerine bir haç diktirdi[25].

Kısa bir süre sonra kara birlikleri, Küçük Han'ın ve Kolçak Ağa'nın Tatarları ile Hotin Türkleri Casin Manastırı'nı tekrar geri aldılar. Almanlar ayrıca Neamt Manastırı'nı boşalttılar. Rakoviça, kız kardeşinin kaçırılması ve düşmanlarının verdikleri zararların intikamını almak üzere 1717 yılının Ağustos ayında Tatarlar ile Erdel'e girdi ve Bistritz dolaylarında yağmaya çıktı, ancak Bistritz'i kuşatmaya cesaret edemedi. Erdel ve Marmaros ovaları ile çevre bölgeler de yağmalandı. Düşmanlar, sadece Marmaros bölgesinde Romenlerin direnişi ile karşılaştılar[26].

Avusturyalıların elinde 1717 yılının yaz aylarında Karpatların ötesinde işgal ettiği yerlerden aslında hiçbir şey kalmamıştı. Ağustos ayında Albay Petraş'ın Sava Nehri'ni geçtiği ve Banyaluka Beyi'ni Hersek'te kovaladığı Bosna'da yapılan fetihler de fazla elde tutulamadı. Gerek Hersek, gerekse komutanının Avusturyalıları Bihaç'ta beklediği Bosna, Osmanlıların elinde kaldı[27]. Kayser'in sınır birlikleri Novi'yi bile almayı başaramadılar. Ele geçirilen Böğürdelen'den yola çıkan Belgradlı Türkler, düşman bölgelerine akınlar düzenliyorlardı[28]. 1717 yılının baharında Osmanlı atlıları, Karlofça ve Kruşedol ile eski manastırına saldırdılar ve buraları yağmaladılar[29].

15 Haziran 1717 tarihinde Tuna boylarına gelen Prens Eugen, İngiltere'nin Türkler için Tımışvar'ı isteyen İstanbul temsilcisi Wortley Montague'nun[30] teklifini reddetti. Bir önceki yılın 25 Mayıs tarihinde İngiltere Alman Kayser ile Batı Avrupa'daki savaşla ilgili olarak bir anlaşma yapmıştı. Eflak Prensi'nin gönderdiği Fransiskenlerin teklifleri de aynı şekilde geri çevrildi: Ioan Mavrokordato, Boğdanlı komşusu, Tatarlar, Pribekler ve Rusçuk'ta bulunan serasker ile katılması gereken[31] Erdel Seferi'nin iptal edilmesinden başka bir şey istemiyordu[32]. Rusların, aralarındaki ittifakı yenileme ve hemen silahlı dayanışma içine girmeleriyle ilgili teklifi, "yersiz bir teşebbüs" olarak özellikle Çar Petro'nun dindaşlarının yaşadığı Boğdan ve Eflak'ta olumsuz karşılandı[33]. Avusturya'nın ne Venedik'in, ne de diğer müttefiki Lehistan'ın destek veremeyeceğini düşündüğü yeni sefer, savaşın sonucunu, dolayısıyla Tuna boylarındaki Romen prensliklerinin kaderini belirleyecekti. Venedik, Savoylu Eugen'in kazandığı zaferlerden sonra sonbaharda Bar'ı kuşattı ve Kont Schulenburg yönetiminde İmoski, Preveze ve Vonitsa'yı işgal ettirdi. Midilli'de Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa'nın 34 gemisi, 16 Haziran'da Venedik Kaptanı Flangini'nin hayatına mal olacak sıcak bir çatışmaya girdi[34] ve Çuha'da Pisani Türklere ve Berberilere karşı savaştı.

Seferin hedefi olarak Belgrad belirlenmişti. Buradan mümkünse Niş'e yönelik bir saldırı başlatılacaktı[35]. Osmanlı tarafında yeni Sadrazam Hacı Halil Paşa, baharda 100 bin asker toplayabilmek için gerekli tedbirleri almıştı. Tımışvar'ı tekrar geri alabileceğini ve böylece Petervaradin'deki mağlubiyetin kötü hatırasını silebileceğini umut ediyordu. Ancak kaybedilen topçu birliklerinin yerine yenilerinin getirilmesi gerektiği için öncü birlikler ancak Haziran ayının başlarında Edirne'den yola çıkabildi ve 14 Haziran'da serasker yola çıktı[36]. Kısa bir süre sonra, 10 Temmuz'da[37] Sultan III. Ahmed yola çıktı, ama sadece Sofya'ya kadar geldi. Serhad boylarında bekleyen Rumeli Beylerbeyi'nin birlikleri, Bosna Beylerbeyi Köprülüzâde Numan Paşa ve Saadet Giray Han'ın birlikleri ana orduya katıldılar[38].

Osmanlılar Tuna boylarına gelmeden bir süre önce Prens Eugen, Haziran ayının ortalarında Pançova'da aralarında Dombes, Marsillac, de Pons, Charlois, d'Estrade, d'Alincourt[39] gibi Fransızların da bulunduğu ordusunun tamamı ile Tuna Nehri'ni geçmişti. Büyük bir zafer sarhoşluğu yaşanıyordu ve bazıları ciddi olarak çok zor bir araya getirilen bu ordu ile

Sofya'ya, hatta İstanbul'a kadar kolayca ilerleyebileceklerini düşünüyorlardı. Avusturya bayrağı altında savaşan Almanlar, Belgrad önlerine karargâh kurdular ve Türklerin 1688 yılında kaybettiği ve 1690 yılında tekrar geri aldığı güçlü Belgrad Kalesi'ni kuşatmaya başladılar. Belgrad yaklaşık 30 bin kişilik seçkin birlikler tarafından savunuluyordu ve Tuna Nehri üzerinde 70 gemiden oluşan önemli bir filo nöbet tutarken, Rumeli Beylerbeyi bizzat yüksek surların içinde bulunuyordu[40].

Sadrazam Hacı Halil Paşa ancak 12 Temmuz'da Niş'ten ayrıldı. Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa, Semendire'den gelen kötü haberler üzerine sadrazamın harekete geçmesini sağlamıştı[41]. Asıl ordu 27 Temmuz'da Belgrad'a geldi. Receb Paşa, Mehadiye'yi aldıktan birkaç gün sonra[42], 1 Ağustos'ta Osmanlı ordusu kuşatma altındaki şehir önlerine karargâh kurdu. Dönemin bir görgü tanığı: "Neredeyse tüm renklerde parlayan sayısız çadırlar hoş bir görüntü oluşturuyordu[43]", der.

Hacı Halil Paşa'nın, nihai bir muharebeye girmeye ne niyeti ne de cesareti vardı. Belki de devletin en üst makamını işgal eden bu barışsever adam, barış teklifleri bekliyordu, ama hiçbir teklif gelmedi. Bu yüzden devasa ordu acilen kurulan istihkâmlarda beklemeye başladı. Almanlar bu arada Belgrad'ı başarılı bir şekilde topa tutmaya devam ediyorlardı. Diğer taraftan Türk topları da 3 Ağustos'tan itibaren düşman karargâhını topa tutmaya başlamıştı. Alman karargâhında erzak kıtlığı yüzünden salgın hastalıklar baş gösterdi. Böylece Prens Eugen, 12 Ağustos'ta 30 bin Tatarın daha katıldığı Osmanlılar tarafından kuşatılmış görünüyordu. Neticede kale ile düşman ordusu arasında sıkışıp kalmış biri için kaleyi kuşattığı söylenemezdi. Hristiyanlar arasında verilen kayıpların telafisi mümkün değilken, Receb Paşa'nın gelmesini bekleyen Osmanlıların sayısı gitgide çoğalıyordu.

14 Ağustos'ta bir patlama "su şehri" olarak adlandırılan şehre çok büyük zarar vermesine rağmen, Türkler savaşmak ve eski mağlubiyetlerin öcünü almak için izin istediler. Sadrazamın 300 topu, Avusturyalıları felakete sürükleyecek gibi görünüyordu. Prens Eugen, ani bir genel taarruz ile konumunu düzeltebilmeyi umut ediyordu.

16 Ağustos sabahı Almanların sağ kanadı Osmanlıların Miryevo'daki Baydina tepesinde bulunan birinci bataryasına saldırdı ve kendisine verilen talimatları harfiyen yerine getirdi. Sağ kanadın harekete geçmesinin sebebi Türklerin saflarında görülen bir hareketti. General Mercy'nin desteği ile öncü birliklerin lideri Palffy, önceleri engeller ile karşılaştıktan sonra

başarılı bir şekilde ilerledi ve Türkler hendeklerden çıktılar. Sabah bastıran sis, muharebenin plana göre gelişmesini engelledi. Yeniçeriler ve sipahiler, Almanların sol kanadına büyük zararlar verdiler ve Almanların her iki kanadı arasındaki irtibat gittikçe daha büyük tehlike altına giriyordu. Nihayet güneş açtığında Prens Eugen yarı yarıya kaybettiği muharebeyi yine kendi lehine çevirmeyi başardı. Alman cephesi güçlendirildi ve büyük engellerden sonra Bavyeralılar tepeyi alıp, muharebeyi zafer ile sonuçlandırmayı bildiler. 10 bin kayıp veren Türkler – ki ölülerin arasında Tuna Nehri üzerindeki filonun kaptanı ile yeniçeri ağası bulunuyordu – mevkilerini muhafaza etmek için insanüstü çaba göstermişlerdi. Karargahları düşmanın eline geçti ve yağmalandı. Muharebeye katılmamış olan sadrazam, hayatını kurtarabildi. Kötü yönetilen Osmanlı ordusunun dağılması, aslında sadece tek bir yönde ısrarla savaşarak istediği mevkii almayı başaran muzaffer düşman için bile şaşırtıcı ve beklenmedik bir şeydi.

Türklerin bu mağlubiyetin sebepleri, kesin zafere inanma, düşmanı küçük görme, beklenmedik saldırının hızı, Belgrad'taki birliklerin gelmemesi ve iyi bir yönetimin olmaması idi. Yine de bu mağlubiyet hiçbir şekilde Osmanlı savaş gücünün yok olduğu anlamına gelmiyordu. Avusturyalıların zafer marşlarının yanı sıra Sadrazam Hacı Halil Paşa'nın Fransız elçiye gönderdiği bir mektupta tüm içtenliği ile anlattığı ve özünde doğru olan ifadesini de eklemek gerekir: "Dostumuz olarak bildiririz ki, Almanlar Belgrad'ta avantaj sağlamadan önce[44] Müslüman ordusu düşmanın karargâhını çepeçevre sarmıştı ve kuşatmada tutuyordu. Taarruzdan bir gece önce ..." – Türkler gece harekete geçmişlerdi – "... sabah doğmadan Allah'ın takdiri ile öyle ağır bir sis kalktı ki, göz gözü görmüyordu. Sisten dolayı ne olduğunu görmeden uzun süre savaştıktan sonra ordumuz mevzilerinden çıktı[45]. Muharebe bitmişti ve Allah'ın gönderdiği sisten dolayı geri dönme kararı alındı. Herşey Allah'ın takdiridir ve Allah'ın yardımı ile bundan böyle hep muzaffer olacağımızı ve intikamımızı alabileceğimizi umut ediyoruz[46]."

Yaklaşık 30 bin civarında kalmış Türkleri Almanların takip etmesi mümkün değildi. Zaferden üç gün sonra (18 Ağustos) Belgrad teslim oldu. Hacı Halil Paşa'nın Belgrad'a geri dönmesi, o güne kadar yiğitçe savaşan müdafaa kıtalarının cesaretini kırmıştı[47].

Belgrad muharebesi'nin bir diğer sonucu, Böğürdelen, Splenyi'nin kolayca girdiği Orsova ve terk edilmiş bulunan Mehadiye'ye gibi bir dizi

önemli kalelerin Almanların eline geçmesi oldu. Ancak Petraş'ın Bosna üzerine yaptığı bir sefer, Petraş'ın İzvornik'e yapılan taarruz sırasında ağır bir yara[48] almasından başka bir işe yaramadı ve Heister'in yönetimi altına Bosna'daki Novi'ye yapılan saldırı, Türklerin bu bölgede kaybettikleri yerleri tekrar geri kazanmalarını sağlayan büyük bir mağlubiyet ile sonuçlandı[49]. Savaş, 1717 yılının sonbaharında sona erdi. Tımışvar'ı ve Banatı tekrar geri kazanabileceğine dair boş hayallere kapılmayan yeni Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa ile barış görüşmeleri başlatılabilirdi. Diğer taraftan Prens Eugen, Türk ordusunun hâlâ 30 bin kişiden oluştuğunun ve Kasım ayının başlarına kadar Niş'te konuşlandığının[50]; Belgradlıların buna yakın güçte olduğunun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir baharda bitmek tükenmek bilmez kaynaklarından tekrar 100 bin kişiyi bir araya getirebileceğinin pekala bilincinde idi. Ne kazandığı zaferin gerçek anlamı konusunda kendini kandırıyordu, ne de Türk kalelerinin kendilerini hiç savunmadan ayaklarına kapanacaklarını ya da kendisi tarafından kurtarılmayı beklediklerine dair hayallere kapılıyordu. Bourbon İspanyası'nın yöneticisi Kardinal Alberoni'nin Kralı V. Philipp'in değerli bir müttefiki olarak gördüğü[51] Franz Rakoçi, Türklerin büyük bir panik içinde olduğu bir zamanda bir ağa tarafından çağrılarak, sonbaharda Fransa'dan İstanbul'a geldi ve derhal Esterhazy'nin ve Bercsenyi'nin planını geniş kapsamlı olarak yürütmeye ve Tatarların yardımı ile Tökeli'nin Kuruçenlerinin kahramanlıklarını Macaristan'ın tamamında yenilemeye hazır olduğu bildirdi[52]. Ayrıca Batıda çıkan yeni tehlikeler, artık kazanılacak hiçbir şeyi kalmadığı Doğudaki düşmanlıkların kesilmesini gerektiriyordu. Barış kongresi 1718 yılında iyi şartlar altında toplanabiliyordu.

Belgrad'ın eski komutanı Hacı Mustafa Paşa, 1717 yılının Eylül ayında yeni ve oldukça avantajlı barış teklifleri getirmişti: Sınır, Morava Nehri'nin Tuna'ya aktığı yerden başlayarak Tuna Nehri üzerindeki köprüye kadar uzanacaktı[53]. Prens Eugen, Banat'ın tamamını, Belgrad ile birlikte Sırbistan'ı, Bihaç'ı ve Bosna'da başka birkaç yer ile Tuna Nehri üzerinde egemenlik hakları istiyordu. Ancak, Tuna Nehri'nin ötesindeki bölgeyi Türkler adına kurtarmak için İngilizler derhal müdahale ettiler ve İngiliz temsilci Montague ile kısa bir süre sonra arabulucu olarak faaliyet gösteren Hollandalı Collier ile şartları diplomatik seviyede görüşme misyonu, bu

amaçla Belgrad'a gönderilen Talman'a düştü[54]. Tırgovişte ve Fethülislâm dışında toplantı yeri olarak Sırbistan'daki Pasarofça köyü teklif edildi[55].

Alman Kayser, 13 Ekim'de kendisine daha önce verilen yetkiye istinaden Prens Eugen tarafından bizzat yürütülecek barış görüşmelerine onayını verdi. Almanlar aslında elçileri Türk dostu olarak bilinen İngiltere ve Hollanda'nın[56] arabuluculuğundan kaçınmak istiyorlar ve sultanın elçilerini hediyeler ile kazanabileceklerini umuyorlardı. Amaç, Türklerin elinden sadece işgal edilen yerleri değil, barışı Türkler ihlal ettiği gerekçesi ile daha fazlasını kopartmaktı. Belgrad "Sırbistan'ın başkenti" olduğundan, Türk-Sırbistan Eyaleti'nin tamamı Kayser'e kalacaktı. Ayrıca "Hırvat Krallığı'na ait olan toprakların tekrar bir araya getirilmesi" ve Unna Nehri'nin "kurtarılması" söz konusu idi. Eflak'ın Aluta Nehri'nin bu taraftaki kısmına kadar Avusturya'ya ait olması gerektiği hiç şüphe götürmezdi: İmparatorluk Kamuleryası tarafından sadece taht üzerinde hak iddia eden biri ve yönetici olarak kabul edilen Ioan Mavrokordato, o bölgeyi ne de olsa devretmişti bile. Kayser ayrıca Eflak'ın kalan kısmında ve Boğdan'da – bunu bir ön şart hâline getirmeden – "voyvodaları" tayin etmek ya da en azından bu iki prenslik üzerindeki egemenlik haklarını kendisi ile Osmanlı Sultanı arasında bölüşüldüğünü görmek istiyordu. Rakoçi ve diğer asiler teslim edilecekti. Özellikle Tuna Nehri olmak üzere, tüm nehirlerde serbest geçiş, gümrük vergisinin indirilmesi ve avantajlı bir ticaret antlaşmasının yanında Türkiye'nin Ülgün ve Berberî korsanlarını baskı altında tutmaya dair vaatleri ile Avusturyalılar ticaretlerini Doğuya doğru genişletmek için yeni temeller atabileceklerini düşünüyorlardı[57].

Uzunca bir süre ne belirli bir yere, ne de belirli temsilcilere bağlı olmayan görüşmeler, işte bu şartlar altında başladı. Savoylu Eugen'in bir elçisi, barışsever[58] sadrazamı Edirne'de ziyaret ettikten sonra[59] Viyanalı diplomatlara Bâbıâli'nin Belgrad'ı istediğini ve sadece üç veya beş yıllık bir barış yapacağına dair rahatsızlık verici bir cevap aldılar. Türklerin tekrar savaş havasına girmelerinin sebebi, Fransızların müdahalesi olmuştu: Fransa Kralı'nın temsilcisi Desalleurs, kısa bir süre sonra Ren Nehri kenarında gerçekleşecek savaşa istinaden, Türklerin Tımışvar'ı bile tekrar geri alabileceklerinden bahsediyordu. Rus Çarı, barıştan yana idi ve şimdilik Bâbıâli'ye herhangi bir temsilci atamış olmasa da böyle bir hakkının kendisine tanınmış olması ile yetiniyordu[60].

Bâbıâli, Alman karargâhına gönderilen iki elçisi Silahdar İbrahim Ağa ve Topçubaşı Mehmed Efendi'nin yanı sıra Reis Ahmed Efendi'yi ve

öncelikle tercüman olarak faaliyet gösterecek Eflak Prensi'ni[61] temsilci olarak atamıştı. Niş'te Reis Ahmed Efendi[62] sadrazamın hiçbir ön şartı kabul etmeden kongreyi açma başvurusuna Bâbıâli'den gelecek cevabı bekliyordu[63]. Diğer taraftan Almanlar da, kesin bir karara varabilmek için Venedik'in cevabını bekliyorlardı[64]. Şubat ayının ortalarında sadrazama, kayserin "uti possidetis" (o anda sahip olunanlar/alâ hâlihî) şartını muhafaza ettiği, Virmond ve Talman Kontlarını[65] temsilci tayin ettiği ve Orsova veya Türkler için Tuna Nehri'nin diğer kıyısındaki Kladova'yı (Fethülislâm) toplantı yeri olarak tercih ettiği bildirildi[66].

Venedik temsilcisi Carlo Ruzzini Viyana'ya vardıktan; Hollanda, çardan da ücret alan şüpheli Collier'i Osmanlı Sarayı'ndaki elçisi Hamel-Bruyninx ile ve İngiltere Montague'yu Sutton ile değiştirdikten sonra, bu arada yeni bir sefer için hazırlıklar yapmış olan[67] Savoylu Eugen, toplantıları fazla uzun sürmeyecek ve ilk olarak en önemli soruyu, bölgelerin devrini ele alacak olan toplantılarının başlatılması için ısrar ediyordu. 20 Nisan'da kayser vekillerine son talimatları veriyordu[68]. Uzun vadeli ateşkes geri çevrildi ve Türkler, barış görüşmelerine ciddi biçimde yönelmek zorunda kaldılar.

Ama görüşmeler yine de oldukça uzun sürecekti. Temsilcilerin hepsi Mayıs ayı başlarında gelmelerine rağmen, barış kongresi Avusturyalıların teklif ettiği gibi Eflak'ın sınır şehri Cerneti'de[69] değil, Morava Nehri kenarındaki Pasarofça'da 5 Haziran tarihinde açıldı[70]. Zemun'de güçlü bir ordu duruyor ve Vidin veya Niş'e yapılacak olası saldırılara karşı hazır bekliyordu[71]. Şehid Ali Paşa'nın dul eşi ile evli olup, dolayısıyla Sultan III. Ahmed'in eniştesi olan Kaymakam İbrahim Paşa ile 9 Mayıs'tan beri yeni bir sadrazama[72] kavuşmuş olan Türklerin emrinde, bunun Sofya'ya[73] gittiği Haziran başlarına kadar önemli bir ordu yoktu. Sarayın musahiblerinden olan İbrahim Paşa barış istiyordu[74] ve bunu Eugen ile bizzat görüşerek gerçekleştirebileceğini umuyordu[75]. Böylece Bâbıâli toprak terkini "uti possidetis" esasına dayanarak kabul etmek zorunda kaldı. Bu bölgenin tamamı Avusturyalı birliklerin işgali altında olmamasına rağmen, Almanlar Olt bölgesinin tamamını; Sırbistan'ı Paraçin, Stolaç, Çaçak ve Byelina'ya kadar giden bir hatta kadar, yani bugünkü krallığın kuzeydeki yarısını ve Dubiça ve Novi ile birlikte Sava Nehri'nin her iki kıyısını talep ediyordu. Bundan böyle sadece "Alman" değil, aynı zamanda "Roma İmparatoru" da olan kayserin[76] elçilerine efendilerinin "emperyal majesteleri" unvanını

açıkça kullanma hakkı verildi. Osmanlı Sultanı'nın hakimiyetinde yaşayan Katolikler, Küdüs'teki Fransiskenler kültürlerini serbestçe yaşayabilecek ve kilise yapımları engellenmeyecekti[77].

Aradaki kutsal ittifakın Osmanlılara resmen bildirilmesinden ve protokolde kayda geçirilmesinden başka bir onura nail olmayan Venedik'in çıkarları büyük ölçüde ihmal edildi[78]. En önemli hadise, yeni bir ticaret antlaşmasının yapılması idi. Avusturya'nın temelde taleplerinin kabul edilmesi ile yetinen Prens Eugen'in ısrarları üzerine 21 Temmuz'da[79] "Hicrî sene" hesabıyla 24 yıllık ateşkes imzalandı[80]. Anlaşma imzalanmadan birkaç gün önce Prens Eugen, emrindeki ordunun bir kısmını sabırsızca beklendikleri İtalya'ya göndermek zorunda kalmıştı[81]. Bu yüzden oldukça "iyi" saydığı bu barışı bir an önce sonuca götürmek için tüm nüfuzunu kullanmıştı[82].

Altı gün sonra yapılan ve bir Romen bilgininin "Prens Eugen'in askerî alandaki zaferlerinin ticaret diline dökülmesi"[83] diye adlandırdığı ticaret antlaşması özel bir öneme sahipti. Avusturyalı tüccarlara Osmanlı'nın egemenlik alanlarındaki tüm nehirlerde mal taşıma izni verildi, ancak gemileri Tuna Nehri'nden Karadeniz'e geçmeyecekti. Gümrük vergisi yüzde 3 olarak belirlendi ve gemiler sadece 3 bin akçe tutarında bir selâmet resmi ödeyeceklerdi. Transit mallar için ihracat sırasında gümrük vergisi ödenmeyecekti. Piyasada mevcut tüm para türleri kabul edilecek ve malların değerine dair anlaşmazlıklarda ödemeler aynî (in natura) olarak yapılacaktı. Para ve değerli metallerden gümrük alınmayacaktı. Avusturya gemilerine hiçbir şekilde el konulmayacak olup, geminin karaya oturması hâlinde sahil kenarında oturan halk, mallardan sorumlu tutulacaktı. Türkler, açık denizlerde kayserin uyruklarıyla aynı anda yapılacak top atışlarıyla birbirlerini selamlayacaktı. Almanlar, korsanlıklar için hiçbir sorumluluk taşımıyorlardı. Türkiye içinde özel hanlara sahip olacaklardı ve hacılara tüm yollar açık olacaktı. Bir Avusturyalının din değiştirmesi, tüccar olarak konumunu etkilemeyecekti. Yahudi simsarlara Avusturyalılara fahiş fiyatlarla mal satmaları, aralarına girmeleri veya hizmetlerinin geri çevrilmesi hâlinde, onlara hainlik etmek üzere bir araya gelmeleri yasaktı. Avusturyalılara, planlanan bir barış ihlalinden zamanında haberdar edileceklerine dair garanti verildi. Son olarak İranlı tüccarlar, yüzde 5 oranında gümrük vergisini ödedikleri sürece, Avusturya üzerinden serbestçe ticaret yapabileceklerdi.

Türklere tanınan, “şehbender” diye adlandırılan ticarî temsilciler bulundurma hakkı karşılığında Avusturya, Fransızlara ve çeşitli İtalyan ülkelerine tanındığı gibi tam bir konsolosluk organizasyonu kurma hakkını sağladı. Viyana Sarayı, daha önce Hristiyan konsolosların bulunmadığı yerlere de temsilci gönderebilecekti. Bu temsilciler ayrı bir ibadet yerine, yargı yetkisine ve kendi yasakçılarına sahip olacaklardı. Gerekli olduğu veya konsolosun yerine geçtikleri yerlerde tercümanlar aynı haklara sahip olacaklardı[84]. Bu önemli anlaşmayı hazırlayanlar Fleischmann ve eski reisülküttap, Nişancı Seyfullah Efendi idi[*].

Alman temsilciler, Venedik için “adil bir tazminat” talep etmiş ve böylece barış antlaşması yapıldığı sırada çok fazla hesaba katılmayan müttefikine karşı yükümlülüğünü yerine getirmiş oldu. 1718 yılının Haziran ayında Venedik komutanı Schulenburg, aralarında birçok Morlak ve Karadağlının bulunduğu[85] 6 bin kişilik bir ordu ile Dalmaçya’ya geldi. Böylesine yüksek bir konumun üstesinden gelecek bir hâlde olmayan Kaptan Pisani, güçlü bir filoya komutanlık ediyordu. Barış antlaşması yapıldıktan iki gün sonra, Schulenburg, Draç üzerine bir saldırının yapılmasını talep ederken, Pisani’nin gemileri Ülgün’e saldırdılar. Korsanların bu önemli sığınağını savunmak üzere Hacı Mustafa Paşa derhal buraya geldi. Avusturya’nın, Osmanlı ile barış yaptığı ve Venedik’in Osmanlı’yı tahrik etmesini istemediği için, Venedik Docu iki kez harekâtın durdurulması için emir verdi. Venedik paralı askerleri nihayet 10 Ağustos’ta sadece sahile kadar gelebildiler. Diedo, Temmuz ayının sonunda Modon’da Türk Donanması’na saldırmış, ama başarısız olmuştu[86].

Mora’yı ebediyen kaybetmiş olduğunu uzun zaman önce idrak etmiş olan Venedik, 21 Temmuz’da Suda ve Spinalonga, Tine, Hanya ve Ülgün’ü geri alamadı, ama Çuha, Butrinto, Vonitsa, Preveze ve İmoski Venedik’e verildi[87]. Gümrük vergisi Venedik için de yüzden 5’ten yüzde 3’e indirildi. Avusturya ile yapılan ticaret antlaşmasının diğer şartlarından bazıları değiştirilerek Venedik ile yapılan ticaret antlaşmasına dahil edildi ve Venedik tüccarlarını Osmanlı memurlarının suiistimallerinden koruyordu. İmtiyazlar belki yeni değildi, ama Karlofça barışında kaleme dökülmemişti. Bunlar bir kez kabul edilen “uti posseditis” prensibinin doğal sonuçları idi. Türkler, tazminatı istedikleri gibi belirleyebiliyorlardı. Bunun karşılığında Venedik, Türklere Ragusa’ya serbest geçiş tanımak zorundaydı[88].

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇTEKİ DEĞİŞİMLER. BİLGİN EFENDİLER, ELÇİLER

VE KONSOLOSLAR SINIFI VE

HRİSTİYAN GÜÇLERLE İLİŞKİLER[*]

Anlaşma imzalanmadan birkaç gün önce sadrazam, Hollandalı arabulucuya şöyle yazmıştı: "İçimizde hırs kalmamıştır, ama Allah bağışlayıcıdır ve pişmanlığımıza ve dualarımıza güvenerek ümidimizi O'na bağlıyoruz[1]." Hayırlı bir barışın ışığı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yenileyecek ve maddî gücünü imkânlar el verdiği ölçüde tekrar kazandıracak yeni politika, İmparatorluğu 27 yıl boyunca yöneten Sultan III. Ahmed'in o güne kadar "içe kapanık ve değişken[2]" olup, bundan böyle biraz daha yumuşayan kişiliğine ve 1730 yılındaki ayaklanma sırasında hayatını kaybedecek ikinci damadı[3] İbrahim Paşa'nın üzerinde yarattığı olumlu etkisine dayanmakta idi[4]. İbrahim Paşa öyle bir konuma sahipti ki, Sultan III. Ahmed 1722 yılında Paşa'nın Boğaz kenarındaki sarayında uzun bir süre kaldı ve damadının organize ettiği müzik, eğlence gösterileri ve bahçede yapılan ışık oyunlarıyla vakit geçirdi[5].

Bu yeni tutumu anlayabilmek için, son 50 yılda Osmanlı toplumunda meydana gelen ve ister istemez siyasî hayat, devletin en üst yönetimi ve Avrupa ile Asya'daki komşuları ile ilişkileri üzerinde güçlü, hatta devrimsel bir etki yaratan değişimlerin hesaba katılması gerekmektedir. Bu değişimler sadece genel olarak tarih ve teoloji hakkında binlerce eser hazırlayan ve bunun dışında mantık, ahlak, tıp, geometri, coğrafya, astronomi, vs. üzerine eğitim gören[6] Türkleri veya Müslümanları değil, her ulustan Hristiyan'ı, hatta elçilere kadar uzun süre Türkiye'de kalan Batılıları da etkisine alıyordu. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın teoloji ve hukuk okuması ve daha sonra da etrafında sadece bilginlere izin vermesinde; muzaffer generaller, kurnaz ve entrikacı kızlarağaları veya sarayın gözde kadınları yerine nişancıların ve reis efendilerin devleti yönetmesinde; basit bir yazar olan Rami'nin yükselmede olan yeni bilginler sınıfının temsilcisi olarak, sonunda azlini bile isteyen savaşçı sınıfından daha üstün bir konuma sahip olmasında, devrin bu güçlü akımı kendini başarılı bir şekilde gösteriyordu. Baştercüman Aleksander Mavrokordato'nun bilgisi ve iyi eğitimi sayesinde yıllarca devletin dizginlerini elinde tutabilmesi, oğlu Nikolas'ın Romen prensliklerinin başına getirilmesi ve rakibi Dimitri Kantemir'in hizmetlerinden dolayı terfi ve teveccühe mazhar olması dönemin ruhundan kaynaklanıyordu. İstanbul'da Nointel, Chateuaneuf ve birçok Fransız ve İngiliz diplomatların Rami, Viyana'da bir elçilik hizmetini yerine getiren

eski Sadrazam Hazinedar İbrahim Paşa*, astrolog Nefioğlu, matematikçi Sadi Efendi, müzisyenler Kemani Ahmed, Mehmed Ağa, Sanık Mehmed, Bardakçı Mehmed Çelebi, Darul İsmail, Latif Çelebi, Rum asıllı felsefeci Yakomi ve Yeremias Kakavelas, Artalı Meletios, Van Helmont'un öğrencisi Asarias Cigala ve Rallakis Eupragiotes ile Boğaz'daki[7] yalılarda bir kadeh şarap eşliğinde dostça sohbetler yürüttükleri bilgin çelebilerden oluşan uluslararası bir dünya oluştu[8]. Eski parlamento üyesi Pere Besnier 1704 yılında sultanın kütüphanesinde çalışma iznini almıştı[9] ve Fransız elçi Feriol misafirlerine senfoniler dinletiyordu[10]. Türkçe, Arapça, Farsça, eski Yunanca, yeni Yunanca, Romence, Latince, İtalyanca, Fransızca ve daha sonra Rusça konuşan ve yazan, aynı zamanda tarih, müzik, felsefe, coğrafya, arkeoloji ve siyaset ile uğraşan ve Doğu'nun düşünce tarzını Batı'nın bilginliği ile birleştiren Kantemir, yeni bir şeyler yaratmak değil, o güne kadar savaşlar ve fetihler yapmakla meşgul olan veya uyuşturan bir lüks ve eğlence atmosferinde yaşayan bir toplumu ahlak açısından yükseltmek ve Batı stilinde bir medeniyetin özellikleri ile süslemek için birçok değişik etkinin bir araya geldiği yeni bir kültür idealinin en bariz temsilcilerinden biri idi. Bilinmeyen bir ressamın genç Kantemir'in İstanbul'da yaptığı resminde[11], peruğunun üzerinde müslüman sarığı taşıyan ve elçiler arasında moda olduğu üzere elbiseler giymiş ve kılıç kuşanmış, ama Doğu geleneklerine göre belinde hançerinden ve ince işlemeli sarı çizmelerinden vazgeçmeden duruşunda geleneklerin, örf ve adetlerin ve eğitimin ilginç karışımı en karakteristik şekilde ortaya çıkmaktadır.

İstanbul'da uzun bir süre kalan Dalmaçyalı Dadich[12], Türklerin toplumsal hayatındaki bu önemli değişikliği fark eden ilk Doğulu oldu. "Türk büyükler, özellikle de hukuk bilenler" diye yazıyor, "bir süredir bilimleri incelemekten hoşlanmaya başladılar ve bu konulara eğildiler." Aynı zamanda, daha önceleri de huzuru bozan askerlere karşı çıkan ve yeniçeriler ile sipahiler arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasını sağlayan İstanbul halkında "emeklerinin meyvelerini huzur içinde toplamasını[13]" sağlayacak bir değişim oldu. Eski zanaatların yanında yeni zanaatlar gelişti ve paranın Avrupa'ya akmasını engelledi. Her zaman ayaklanmaya meyilli olan aylaklar, kısa bir süre içinde gerek içte, gerekse sınır boylarında barışı koruyan huzurlu ve çalışkan insanlar hâline geldiler[14]. 485 cami, 4495 mescid ve 515 medreseye[15] sahip devasa

başkentte, mühtedi ve devşirmelerin ikiyüzlülüğü ve Köprülü Mehmed Paşa devrinde baş gösteren kibirli dünya görüşü ile hiçbir ortak özellik göstermeyen gerçek bir dindarlık hüküm sürüyordu[16]. Marsigli, bu bağlamda Sakız Adası'nda ipek ve brokar fabrikalarından[17] ve İstanbul'da bir kağıt fabrikasından[18] bahseder. Rami, Selanik ve Boğdan'dan gelen işçiler ile sadece dört yıl varlık gösterse de[19] İstanbul'da büyük bir kumaş fabrikası kurmuştur. Artık büyük sayıda sadece Tatarların kendi ev ve tarla işleri için kullanmadıkları sürece Kefe ve Mingrelya'dan[20] gelen kölelerin sayısındaki azalış, devletin eskiden kaçaklara karşı uyguladığı ağır tedbirlerin yumuşatılması – ki Köprülüzâde Ahmed Paşa, "kuşun kafesten kaçmak istemesi gayet doğal" demiştir[21] - ve 1690 yılında 4 bin kürekçiye ihtiyaç duyan donanmanın gitgide artan ihtiyacı[22] her yerde istihdamın artmasına ve imparatorluğun her köşesinde orta direğin güçlenmesine katkı sağlıyordu.

Sultan İbrahim devrindeki lüks yaşam bitmişti[23], ama sanatsal değerde arabeskleri ve ince işlemeli camları[24] olan güzel yapılar, güzel köşkler, rengarenk bahçeler Türk şehirlerini süslemeye başlamıştı. Magni, özellikle Mehmed Ağa'nın İzmir'deki köşkünden övgü ile bahseder[25]. Kahvehanelerde, günlük dedikoduların yanında artık devlet meselelerinden de bahsedilir olmuştu[26].

Arapların teoloji bilgisini ve İranlıların şiir sanatını yaşatan bilginler dünyasından yeni yönetici sınıfı olarak ortaya dairelerinde yazıları ile yaşayan ve yazıları ile yöneten kalemiyye sınıfı çıktı[27]. Bu sınıf genelde "Efendiler" sınıfı olarak adlandırılırdı. Sultan III. Ahmed'in damadı ve feylosof ve okumaya düşkün biri olarak bilinen Ali Paşa da bu sınıfa aitti[28]. Amcazâde Hüseyin Paşa ise 250 öğrencilik bir medrese kurdu[29].

Nasıl ki ulema sınıfı artık ruhban sınıfına değil, bilginler sınıfına ait kabul ediliyorsa, kiliselerinin itibarı tamamen çökmüş (İstanbul'da azledilen 6 patrik yaşıyordu[30]) ve neredeyse tamamen Frenklerin elinde olan ticarette sadece birkaç temsilcisi bulunan Rumlar da kurnazlıkları, ve kültürlerinin Doğu kültürü ile karışması ve Latin, İtalyan ve Fransız dillerine hakimiyetleri sayesinde siyaset dünyasını ve Osmanlı'nın diplomasisini kendi çıkarları doğrultusunda çoğu yabancı ticarethanelerin yönetme imtiyazlarını kaybetmişlerdi. Kariyerlerine (dil oğlanı/Jeunes de langues/Sprach Knaben) tercüman[31] olarak başlıyorlardı, Hristiyan temsilcilerinden oluşan renkli toplumu ve onların Levanten ajanlarını ve

casuslarını tanıyorlar ve Hristiyan kalem erbabı olarak yeni bürokrasinin üyeleriydiler. Örneğin yaşlı Mavrokordato'nun kız kardeşinin oğlu olup, Romenleştirilmiş bir Arnavut olan Grigore Gika gibi ancak isimleri Rum olduklarına işaret ediyordu. Bir zamanlar Lukaris gibi ulusal gelecek hayalleri kurmuyorlardı ve halkları ile ulus olarak bağlı hiçbir şeyle ilgilenmiyorlardı. Kariyerlerinin sonunda sırasıyla hüküm sürdükleri Bükreş ve Yaş'da[32] yüksekokullar kurdular ve Helenistik incelemelere destek verdiler. Kendilerinin gözünde bu okullar Batılıların Cizvitlere ait Latin okullarına verdikleri önem kadar önemliydi. Romen prensliklerinde kimi zaman tıpkı Mavrokordato'nun oğulları Johann ve Konstantin gibi üç yıl içinde terk ettikleri tahtta oturdukları sürece hüküm sürdükleri halk için, İstanbul'da boy gösteren zamanın felsefe akımına uygun olarak, ister Paris'te, ister daha sonra Berlin'de olsun, her bilgin ve asil düşünceli olgun prensten beklenen "insan sever" duygusundan başka bir şey hissetmiyorlardı. Eskimiş ve karanlık sarayları ile bir zamanların görkemini ve kimi zaman trajik geçmişini hatırlatan Fener Mahallesi'nde yaşadıkları için genelde Fenerliler olarak adlandırılıyorlardı ve adı taşımaya hakları vardı, zira nasıl ki Pera'da oturanlar Peralılar olarak anılıyorsa, onlar da Fener'de oturan insanlar olarak Fenerli'ydiler ve kendilerini hiçbir mağlubiyetin, bahtsızlığın ve Tanrının insanların işledikleri günahlara kızarak gönderdiği felaketin temelinden sarsamayacağı kadar güçlü bir imparatorluğun memurları olarak hissediyorlardı. Kendi refahları ve hayatları, "uzun yıllar yaşamalarını" diledikleri sultanlar devletinin devamı, yenilenmesi ve gelişimine bağlı idi.

Fenerliler, aralarından tercümanların, baş tercümanların, diplomatik temsilcilerin, casusların, piskoposların, metropolitlerin, patriklerin, İstanbul Patrikhanesinin ileri gelenlerinin, ruhbanların ve nihayet Eflak ve Boğdan prenslerinin çıktığı, kendi içinde kapalı bir sınıftı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Hristiyan unsurlarını Rum, Slav ve Romen eyaletlerini yöneten artık adı sanı bilinmeyen ve herhangi bir yetenekten ve bilgiden veya uzun yıllar boyunca verdiği hizmetlerden dolayı yükselen insanlar değil, Fenerliler'di. Aralarına giren yabancıları barındırmıyorlardı ve Aleksander İpsilanti (Hipsilantes) veya Kostaki Muruzis gibi adamlar, Hristiyanların erişebileceği en yüksek makamlara geldiğinde, önce Mavrokordato'nun soyundan gelen kadınlar ile evlenmek zorundaydılar.

Makamlarında gösterdikleri hizmetler veya atalarının hizmetleri esas alınan bu Rum "aristokrasisinin" karşısında, imtiyazlarını yine verdikleri

hizmetler sayesinde elde eden bir Müslüman aristokrasisi[33] duruyordu. Batılı ülkeler ile yapılan anlaşmalara göre, dinini değiştirmek isteyen bir kimse önce o ülkenin elçisi önünde niyetini beyan etmek zorunda olduğundan[34], mühtediler artık çok fazla görülmüyordu. Mühtediler artık değersiz ve yeteneksiz maceraperestlerden oluşuyorlardı. Dinini değiştiren birinin alayı görkemli bir biçimde İstanbul sokaklarından geçerken, dinini değiştirerek şansını aramaya çıkan sahtekarın arkasından sadece gülünüyordu[35]. Köleler, dinlerini değiştirerek artık ağır görevlerden kaçamıyorlardı[36]. Hristiyanlığı sadece korkudan dolayı inkâr ettiği şüphesini uyandıran savaş esirlerinin İslâm'a geçmelerine izin verilmiyordu: “Nasıl olsa neyseler öyle kalacaklardı. Yani bir domuz[37]”. Yine de 17. yüzyılın sonlarında devlet mühürleri Gürcü asıllı, Çerkes asıllı ve Kazak asıllı sadrazamlara teslim edilmişti[38] ve 1704 yılının kaptan-ı deryası Marsilya'daki bir kasabın devşirme oğlu idi[39]. Ancak, efendilerin ünvanları artık, daha önceleri sahip oldukları mütevazi mesleklerine işaret eden unvanlarıyla tarihteki yerini alan eski devlet ricalinde olduğu gibi sade değildi.

Hiçbir İstanbullu “aristokrat” artık eski mesleğine uygun olarak Baltacı veya geldiği yere göre Köprülü, Macaroğlu, Moldovancı gibi sıfatlarla anılmıyordu ve adlarının yanında bu gibi ekler ile anılan, en az kendileri kadar soylu olmayan ve aynı ismi taşıyan Türklerden ayrılıyorlardı. Genelde devrin zevkine ve yüksek makamlı bu insanların kültürel kalitelerine uygun Said, Semiz, Ladis gibi retorik, şiirsel veya sembolik isimler kullanılıyordu. Kimi bilgin, ince ayrıntısına kadar belirlediği soy ağacı ile övünüyordu[40]. Bu yeni aristokrasiye ait ailelerin tarihçesi kimi zaman siyasî amaçlar için de kullanılıyordu. Kimisi imzalarında atalarının da adını anarak itibar kazanmaya çalışıyordu[41].

Barış sanatını sabır ve fedakârlıklarla muhafaza etmesinden ötürü barışsever olan bu halk, fetih zamanlarının kahramanlıklarını hatırlatan kimi isimleri yeniden canlandırmaya çalışıyordu. Halkın kahramanı hâline gelecek derecede sevilen[42] Boşnak asıllı Köprülüzâde Numan Paşa, sadece hiçbir zaman yenilmediği ve yönettiği Bosna Eyaleti – daha önce de Girit'i yönetiyordu – her zaman nefret edilen Almanların üzerine yürümeye hazır güçlü bir orduya sahip olduğu ve tehdit altındaki İmparatorluk onu en son umudu olarak gördüğü için değil, özellikle bir Köprülü olduğu için bu kadar çok seviliyordu. “Köprülü ailesi”, diye yazıyor bir elçi, “sadrazamlık

makamının miras bırakılacak bir makam olduğunu iddia ediyor ve diğer sadrazamların sadece makama zorla sahip olan işgalciler olarak görülmesi gerektiğini söylüyor[43]".

Batı dünyasının kitaplarını da inceleyerek[44] özgürlük ve hukuk isteği yüzünden yapılan iç devrimler hakkında eski ve yeni bilgiler edinen ve bazılarının sadece Viyana'yı değil, 1708'de Ömerbeyoğlu gibi Paris'i de gören[45] bilgin efendiler arasında sultanlar artık İmparatorlukta bahtı ve bahtsızlığı, erdemi ve erdemsizliği, yeteneği ve yeteneksizliği, bilginliği ve çılgınlığı önünde herkesin boyun eğmek zorunda olduğu tek hak sahibi, Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak görülmüyordu. Hatta Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın Osman Bey'in dejenere olmuş soyunu ortadan kaldırmayı bile düşündüğü söylenmektedir[46]. Efendiler sınıfı aynı şekilde ne sadrazam hanedanları barındırmaya, ne de bunların ya da sarayın karanlıklarında nüfuzlarını konuşturan gizli danışmanların çaresiz veya eğlence düşkünü bir sultanın adına hareket etmesine göz yummak niyetinde değildiler. Mümkün olduğunca Venedik usulü yönetim stilini Türkiye'ye aktarmaya çalışıyorlardı ve ülkenin menfaati açısından nihayet "erdemi ve nefse hakimiyeti" tekrar sağlamak için, önemsiz ve ağzını açmaktan korkan vezirlerden ve etrafı kethüdalar, reis efendiler, nişancılar, vs. ile sarılı zavallılardan oluşan Divân'ı "gücü elinde tutan kişilerin birbirini dengelediği bir meclis" hâline getirmek isterlerdi[47]. Kadınlarının sözünü fazla dinlediği ve devlete açgözlülüğü ve lükse düşkünlüğü yüzünden zarar verdiği için[48] 1717 sonbaharında Sultan III. Ahmed'i tahttan indirmek isteyen halk, çökmekte olan eski rejimin ahlaksızlıklarına ve zayıflıklarına karşı besledikleri nefreti bölüşüyorlardı.

Bu büyük imparatorluğun barışçıl bir şekilde gelişmesi için gerekli ön şartlar hiçbir zaman 1720 yılında olduğu kadar uygun değildi. Gerek içteki, gerekse dıştaki şartlar Osmanlı Devleti'nin benimsediği yeni yönün daha da güçlenmesini sağlıyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi, ulusal anlamda kiliseleri artık önemini iyice kaybetmiş olan ve gerek ticarî, gerekse kültürel önemlerini önemli ölçüde yitiren Rumlar, artık 1453 yılında sona erdirilen Bizans İmparatorluğu'nu gelecekte canlandırabileceklerine dair hayaller kurmuyorlardı. Ayrıca "kurtarıcı" Rusya için sempatileri de henüz gelişmemişti. Kantakuzenler, Rosettiler gibi Boğdan ve Eflak prensliklerinde yaşayan Rumlar, elinde kılıcı ile ilerleyerek, dindaşları için savaştığını iddia eden ve Rusya'nın Doğudaki politikasının son hedefi

olarak İstanbul'un fethini öngören "koyu bir Ortodoks" olarak Rus Çarı'na fazla itibar göstermiyorlardı. Helladius, Ortodoks Kilisesi'nin çara ithaf ettiği savunma yazısında, Rus Çarı'nı Ortodoks İmparatorluğu'nun kurucusu olarak görmüyordu. İskender Bey'in adını taşıyan Georg Kastriota ve Krizantos Notaras, Çar I. Petro'ya Bizans İmparatorluğu'nun yaşatılmasını talep etmek için değil, kâfir sultanın elçileri olarak barış teklif etmeye gelmişlerdi. 1711 yılında Rumlara da başvuran, ancak hiçbir sonuç alamayan[49] Çar I. Petro'nun, Osmanlı'nın durumu hakkında bilgi edinmek için İstanbul'da Hollanda konsolosluğu üyeleri arasında maaşlı elemanları bulunuyordu. Ne Romen başkentlerinde, ne de Fener'de Thomas Kantakuzen ve Kantemir'in Rusya'ya kaçışlarından sonra, Ortodoks inancın veya Rumların yüz yıllar boyunca umutlarının taraftarı olan hiç kimseyi bulamamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık çoğunlukla Türkçe konuşan[50] Rum asıllı nüfusu, Osmanlı'nın devamı ile çelişebilecek hiçbir ideale sahip değildi.

Eyaletlerde 16. ve 17. yüzyıllarda hüküm süren anlayış tamamen ortadan kalkmıştı. Venedik, parasını ödediği Liberakis'i bile elinde tutamamıştı. Şehid Ali Paşa, tekrar geri kazanmak üzere Mora'ya saldırdığında, Katolik propagandacıların çabaları ve vergi tahsildarlarının maddî baskısı altında acı çeken Rum halkından daha iyi bir müttefik bulamazdı[51]. Sakız Adası da, kısa süren Venedik hakimiyetini en kötü şekilde hatırlıyordu[52]. Türklerin idaresi her zaman daha esirgeyici olmuştu ve daha uygun olduğunu kanıtlamıştı.

Cizvitlerden ve Fransiskenlerden fetihlerin önlenemez sonuçları olarak nefret eden Ortodoks ruhban sınıfında, özellikle bunlar Türk kurumları çerçevesinde halkın doğal liderleri olarak kaldıkları sürece bu enbüyük düşmanları daha da tehlikeli olarak yaşamaya devam ediyordu. Propagandalar, onlarca yıl önce gösterilen yoğunlukta devam etmiyordu, ama Roma'nın yönetici çevreleri ve Doğudaki ajanları, varlıkları bile Rum ruhbanlar için sürekli bir tehdit ve meydan okuma oluşturan kiliseler, manastırlar ve okullar kurmuşlardı. İzmir'de birden fazla Katolik Kilisesi vardı ve kadınlar Cizvit Papazlarının ayinlerini dolduruyordu. İstanbul'da Fransız ve Avusturyalı elçilerin himayesi altında Kapusen, Minorit ve Cizvit rahipleri, Katolik inancı yaymak üzere faaliyet gösteriyorlardı. Sakız Adası'nda, Ortodoksların intikamına rağmen birçok Frenk asıllı keşiş önemli mevkilerde kalmıştı. Batılı güçlerin temsilcileri tarafından desteklenen[53] eski rakipler, Osmanlı toprağında önemli bir rol oynamaya

devam etmek istedikleri sürece Türkler, tüm vergilere, para sızdırmalara ve gittikçe azalan zorlamalara karşın Rum-Ortodoks etkisi altında olan ve genelde Rumlar tarafından yönetilen Doğu Kilisesi'nin yandaşlığından emin olabilirdiler. Rumlar, Boğdan'da metropolit Nikeferos ve Eflak'ta Neofitos ve Filaretos aracılığıyla kilise hiyerarşisini kendi hizmetlerine çekmeye çalışıyorlardı, ama özellikle Boğdan'daki ruhban sınıfında Fenerli prense boyun eğmeyen korkusuz rakipler buldular[54].

Katolik propagandalar Ermeniler arasında huzursuzluklar yaratmıştı. Geniş kapsamlı ticarî ilişkiler ve İtalya ile Fransa'ya kadar uzanan seyahatler sayesinde Ermeni tacirler Batı'nın düşünce tarzı ve gelenekleri ile tanışmışlardı. Rumlar ve Osmanlı maliyesi ile anlaşmazlıklarında Fransız elçilerin ve konsolosların desteği yararlı olacağından, Ermeni geleneklerine dokunmamayı vaat eden Roma tarafından teklif edilen birleşmeyi kabul ettiler[55]. Feriol, Ermenilerin tamamını bu din değişikliği için kazanabileceğini umut ediyordu. Gerçekten de Patrik Avedik'i bu yönde etkilemeyi başardı. Ama patrik herşeye rağmen kendi inancından yine de vazgeçmek istemediği için, Fransız elçi 1706 yılında sadece Ermenileri değil, Türk büyüklerini de karşısına almasına neden olacak bir tedbir uygulamaya karar verdi. Patrik, bir ticaret gemisi ile Sakız Adası'ndaki sürgün yerinden zorla Fransa'ya götürüldü. Feriol'un kendisine karşı bir şey yapamayan Bâbıâli, bu harekete Katolik dinine geçen ve asi olarak muamele ettikleri Ermenilere karşı ağır yaptırımlar uygulayarak cevap verdiler. Katolik patrik ve yandaşlarından yedi kişi, kendileri hakkında çıkartılan ölüm fermânından sadece kıl payı kurtuldular ve birkaç ay sonra barışsever, çalışkan ve yararlı bu tebaanın dinlerini değiştirmesine ilişkin bir yasak çıkartıldı[56]. Eski Vezirhanı'nda kısa bir süre önce açılan Ermeni matbaası kapatıldı[57].

Aynı yüzyılın altmışlı yıllarında Yahudiler arasında da derin ve mantıksız bir huzursuzluğa neden olup, silahlı ayaklanmaya kadar gidebileceği endişesini yaratan bir hareketlenme görüldü. Sabetay Sevi'nin Yahudi halkının uzun zamandır beklediği mesih ve kurtarıcı olduğu ve mucizeler yarattığı dedikodusunun yayılması üzerine birçok Yahudi işini bıraktı ve üzerlerine vacib olan işlerin peşine düştüler. Zenginler fakirlere bakıyordu, çocuklar evlendiriliyordu, haca gidiliyordu, insanüstü acılar, işkenceler çekiliyor, oruçlar tutuluyordu – kimisi kendini canlı canlı gömdürtüyor ya da denize veya kara attırıyordu – eski ayinler ihmal ediliyordu; kısacası Yahudi halkı kaderin kaçınılmaz kıldığı büyük değişim

ve “kâfirlere ait tüm mallara el koymak[58]” için gerekli tüm hazırlıkları yapıyordu. “Mesih” ve “Kralların Kralı” Sabetay Sevi, değerli halılar üzerinden geçerek Yahudi mahallelerine giriş yapıyordu ve her yerde “hükümdarlığının tüm halklar üzerine, hatta denizin dibindeki tüm canlılara kadar genişleteceğini” ilan ediyordu[59]. Marazî bir sevinç gösterisi ile sözleri alkışlanıyordu. Hayal görmeler, bayılmalar ve isteri nöbetleri görülüyordu. Yeni Mesih’in annesinin mezarı dindar Yahudilerin hedefi hâline geldi. Sahtekâr Sabetay, İlyas Peygamber’e sofralar hazırlıyordu. Leh asıllı bir Yahudi olan yardımcısını “Efraim’in oğlu” olarak tanıtıyordu. Bâbıâli nihayet bu sahtekarı tutuklattı ve Sabetay derhal Müslümanlığa geçti. Bu gülünç ve utanç verici hadiseden sonra gerçek dindarlar arasında sadece birkaçı, mühtedi Sabetay’ın “Davud’un oğlu” değil, onun sadece bir gölgesi olduğunu ve tanrısal misyonunun eninde sonunda gerçekleşeceğini söyleyecek kadar saftı[60]. Yahudiler, bundan sonra da siyasî açıdan önemi olmayan bir halk olarak kaldılar. Onlar, daha çok arabuluculuk görevlerinde bulunuyorlardı; örneğin esirlerin kurtarılmasından kazanç elde ediyorlardı[61]. Ayrıca tefecilik yapıyor ve Türk büyüklerin evlerinde “ev Yahudileri” olarak çeşitli, kimi zaman yasal olmayan işler gerçekleştiriyorlardı[62]. Bunun dışında üst sınıflara yetenekli rakkaslar ve yakışıksız kukla oyunlarıyla para kazanan hayasız hokkabazlar gönderiyorlardı[63] ve gün ışığına çıkmak istemeyenler için gizli randevu evleri işletiyorlardı.

Rusların ve Avusturyalıların Balkan Yarımadası’ndaki Slav halkları arasında müttefik bulma çabaları, daha önce de belirtildiği gibi sonuçsuz kalmamıştı[64]. Viyana’daki Rus elçisinden kimi zaman yardım isteniyordu ve Patrik III. Arsenius çara bizzat mektup yazıyordu. Sırp kiliselerinde genelde “tüm gerçek dine inananların hükümdarı” olarak Çar I. Petro için de dua ediliyordu. Birçok genç Sırp, çarın ordusunda görev alıyordu ve bunlardan biri olan Sava Ragusinski, Rus yazar olarak isim yaptı[65]. Petersburg’dan kilise araçlarının yanı sıra Türk Sırbistan’a, hatta Banat’ın Sırpların yerleşik olduğu bölgelerine birçok kilise kitabı gönderildi. 1722 yılında Çar Petro, Moskova’daki imparatordan çok şey, ancak etrafı nefret ettikleri Cizvitlerle sarılı olan Viyana Sarayı’ndan hiçbir şey beklemeyen[66] Slav halkının ricaları üzerine Kiev ve Paris’te eğitim almış iki öğretmen gönderdi. 1727 yılında Rus Suvorov Belgrad’ta bir okul açtı, ama fazla öğrenci toplayamadı. Banat’ta Sloven kökenli halk öğretmenleri faaliyet

gösteriyordu. Bu gibi dinî ve kültürel ilişkiler kısa bir süre sonra, eski efendileri olan Türklere karşı değil de, yeni Alman Katolik “baskıcılara[67]” karşı bir meylin oluşmasına neden oldu. Diğer taraftan bazı Sırplar son savaşta Avusturya tarafına geçmiş ve Manastır’dan gelen Makedon asıllı Manastırlı ve Pivodalı Dettine emrinde özellikle Erdel, Eflak ve Boğdan’da çok iyi hizmetler gösteren gönüllü bir birlik kurmuşlardı[68]. “Sürekli hareket hâlinde çingenelere ve dilencilere” benzeyen bu gibi savaşçıları Lady Wortley Montegü seyahati sırasında görmüştü[69]. Osmanlıların yerleşik oldukları bölgelerden Banyaluka ve Pravişte’de mühimmat depoları kurdukları Müslüman Boşnaklar ise sadık bir şekilde İmparatorluğa hizmet etmeye devam ediyorlardı[70].

Arnavutluk’un zaman içinde Türkleştiği[71], doğru değildi. Arnavut klanlarının 1660-1670 yıllarından beri Köprülülerin ve haleflerinin oluşturdukları ordulara gitgide daha güçlü ve iyi birlikler sağladığı doğru idi – “en iyi askerler ve yeniçerileri dizginleyecek tek unsur[72]”. O güne kadar barışseverlikleri ile bilinen bostancılar, korku saçan kahramanlar hâline gelmişti[73]. Bu vahşi bölgelerden gelen binlerce cesur dağ insanı olmadan yapılacak bir savaş düşünülemiyordu. Ancak kendi de Arnavut kökenli olan Sadrazam Ahmed Paşa’nın vefatından ve Türk ordusunun Viyana önlerinde bozguna uğramasından sonra Arnavutlar arasında gittikçe artan bir huzursuzluk ve düzensizlik baş gösteriyordu. 1689 yılında Sultan IV. Mehmed’in tahttan indirilmesinden sonra Kosova’da Osmanlı soyundan geldiği iddia edilen[74] Yeğen Mehmed Paşa’nın ayaklanması, yeteneksiz vezirlerin ve seraskerlerin emrinde Almanlara karşı gitgide kötüye giden savaşa katılmak istemeyen[75] bu gibi Arnavut birliklerine dayanıyordu[76]. 1692 yılında Arnavut çeteler, komşu Sırplar ile birleşerek, sadrazamın Belgrad’a götürülmekte olan hazinesini soydular[77]. Yine de Almanların Arnavut klanlarının Osmanlı rejimine karşı ayaklanacaklarına dair umutlarının[78] sadece boş bir hayal olduğu anlaşıldı.

Malta korsanlarının korsanlıkları ve sadece bahar aylarında haracı toplamak[79] için denizlere inen kaptan-ı deryanın olağanüstü ziyaretleri azaldıktan sonra, adalarda değerli elbiseleri ve müzik, dans ve eğlencenin her türlüsüne düşkün[80] Rumlar hüküm sürüyorlardı. Lucas’ın seyahat notlarında ayrıca ayrıntılı olarak anlatılan Sakız Adası hakkında Du Mont şöyle demektedir: “Rumların ve Hristiyanların burada nasıl yaşadıkları göz ardı edilmemelidir: Öyle farklı bir hayat tarzı ki, arada sırada birkaç türban

görmesem, Türkiye’de olduğuma inanmayacağım[81]”. 200 kilise ve aralarında rahibe manastırlarının da bulunduğu 20 manastır[82], adayı çan sesleri ile dolduruyordu ve âyin alayları hiç rahatsız edilmeden sokaklardan geçiyordu. Burayı yöneten paşanın – Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa da burada birkaç yıl kalmıştı[83] - kethüdanın, kadının, voyvodanın[84] ve gümrük memurunun dışında Rum halkının temsilcisi olarak bir konsolos bulunuyordu. Sivri külahlı eski geleneksel kıyafetler muhafaza edilmişti ve Frenklere özel ilgi gösteren kadınlar İtalyan stilinde güzel evlerinin önünde toplanıp, sohbetler ediyordu[85]. Venediklilerin savaş boyunca bir yönetici bulundurdukları Değirmenlik, hemen hemen aynı görüntüye sahipti[86]. 14 bin Rum’un oturduğu Sisam Adası’nda Türkler üç memur ile temsil ediliyorlardı[87].

Avrupa kıtası dışında Osmanlılar öncelikle Berberistan[88] veya Trablusgarp Eyaleti üzerinde biraz belirsiz ve etkisiz egemenlik haklarına sahipti. Burada, miras hakkı olan savaşçı sınıfının arasından yeteneklerinden ve devlet yönetimi bilgisinden çok, sahtekarlık ve cinayet ile yükselen tiranlar hüküm sürüyordu. Hakimler sınıfının en üst temsilcisi olan kadı, burada hüküm süren askerî sınıfın tam erdemlerini ve erdemsizliklerini bir arada barındıran ve barış zamanlarında gününü hayat kadınları ile meyhanelerde geçiren beyin karşısında tıpkı çöküş devrinde Halifenin Türkmen asıllı hamisi olan asıl efendisinin karşısında durduğu gibi duruyordu[89]. İbrahim Paşa en azından kendini hem kadı, hem bey ilan ettirme cesaretini göstermişti[90]. Özellikle Tunus olmak üzere, burada her gün inanılmaz sahneler görülebiliyordu. Kulak ve burun kestirmek, canı sıkılan bir bey için olağan bir eğlence hâline gelmişti. Esirler ve mahkum edilenler gözler önünde parçalanıyor, işkence görüyor ya da sokaklarda vahşi atların arkasına bağlanıp, sürükleniyordu. Bir bey ailesinin üyelerinin gözleri dağlanıyor, kulelerin tepelerinden elleri ayakları bağlı insanlar atılıyordu. Asiler top atışları ile öldürülüyor[91], kadınlar ve çocuklar da esirgenmiyordu. Eğlencelerden biri, fakir adamların eşlerini çıplak bir şekilde sokaklara atmaktı[92]. Kadılar ve müftülere saygı gösterilmiyor, üzerlerine su atılıyordu. Bey, kiliseleri ziyaret edip, ayinler ile alay ediyordu. Düşmanların bedenleri tekrar mezarlarından çıkartılıyor, kazığa çakılıyor, yakılıyor veya parçalara ayrılıyordu ve Tunus Beyi ile yandaşlarının önüne yemek olarak getiriliyordu[93]. Büyük ziyafetler, işkence sahneleri ve idamlar ile bitiriliyordu. İşkence görenlerin topukları yakılıyor

veya kasları kopartılıyordu[94]. Toplar ateşlenip, neşeli müzikler çalarken, çocuklar kimi zaman sokaklarda kesik başlar ile oynayabiliyordu[95]. Bu acımasızlıkların binlercesi sahneye konulduktan sonra, veba hastalığına yakalanan insanların pipolarını ağzına sokarak[96] ölüme meydan okuduğunu gösteren Tunus Beyi, nihayet azledildi, işkence gördü, öldürüldü, parçalandı ve parça parça halka dağıtıldı[97]. Bu haberleri aktaran Fransız gezgin, bu acımasız sahnelerin günlük hayatın bir parçasını oluşturduğu dünyanın bu köşesini haklı olarak “centre de l’abomination”, yani “rezilliklerin merkezi” diye adlandırmaktadır[98].

Beylerin emrinde yeniçeriler, iyi giyimli bir atlı birliği, sayısız Berberî sipahiler ve vergiden muaf, ganimet düşkünü dağ insanları bulunuyordu. Sadece Tunus, tek başına 30 top ile 20 bin kişilik bir ordu toplayabiliyordu[99]. Kendi adlarına konsoloslar tarafından temsil edilen ve kiliseler, hastaneler, vs. kuran Hristiyan güçleri ile ilişki hâlindeydiler. Özellikle İngilizlerin itibarları yüksekti. 1703 yılında beylerden biri, limanına giren tüm gemilerin göndere İngiliz bayrağını çekmelerini istiyordu[100]. Ancak öfke nöbetleri sırasında aynı beyler ne Frenk temsilcileri, ne de esir alınan Katolik keşişleri esirgemiyorlardı ve Kralların tebaanı da kötekten geçiriyorlardı. Talep edilen bir kredi reddedildiğinde, ilgili ülkenin temsilcisi, sonuçları düşünülmeden esir alınacağından emin olabiliyordu[101]. Fransız bayrağının gönderden indirilip, hakaretler yağdırıldığı oluyordu[102]. Barışın, beyler, Divân, subayları ve Hristiyan kanına susamış halk tarafından bu şekilde ihlali o kadar sık görülüyordu ki, intikam aramak boşuna idi[103].

Gelir kaynakları Moritanyalı çobanların soyulmasının dışında korsanlıktı (Faire le Cours). Hafif gemileri, tüm tüccarların korkulu rüyası idi ve sadece rakipleri olan Maltalılar, Goletta’ya kadar uzanıp, beylerin karşısına geçmeye cesaret ettiler[104]. Bey ile pazarlığa oturan bir elçinin emrinde her zaman küçük bir filo bulunmak zorunda idi – İngiltere 1703 yılında beş gemi gönderdi[105] - ama suiistimallere karşı hiçbir çare yoktu.

Cezayir, Tunus ve Trablus’ta ayaklanmalar sık görülüyordu. Kimi zamanlar beyin tayfası halka karşı savaşıyordu ve kaleden halkın fıçılar ile barikatlar kurduğu şehri top atışına tutuyordu[106]. Nüfuzlu insanlar arasındaki ufak anlaşmazlıklar, çalınan atlar ve ara sıra yapılan tehditler ve hakaretler bile bu üç korsan yatağı arasında savaşlara neden olabiliyordu. 1700 yılında Tunus, daha önce fethedildiği Cezayir’den para ödeyerek

özgürlüğünü satın almak zorunda kaldı[107] ve 1704 yılında Tunus Beyi, Trablus Beyi ile savaşa girdi[108].

Bâbıâli, böyle savaşları boşuna yasaklıyordu. Berberistan şehirlerini yöneten paşa etkisiz bir rol oynuyordu; burada hiçbir nüfuzu yoktu[109]. 50 kişiden oluşan muhafız kıtası, zengin bir tayinat ve yıllık 6 bin akçe maaşı tek tesellisi idi[110]. Bunun karşılığında iktidara getirilen beye Osmanlı Sultanı adına resmî bir merasimle kaftanı teslim ediyordu[111]. Ara sıra padişah tarafından gönderilen bir de kapıcı geliyor ve tek bir top atışı ile karşılanıyordu[112]. Gönderilen kapıcı, Berberîler arasındaki düşmanlıkları sona erdirme, aksi takdirde deniz güçlerinin batırılacağı ve yedi yaşından büyük tüm nüfusun ölümle cezalandırılacağı emrini getirdiğinde, cüretkâr korsanlar bu emirlerin ne anlama geldiğini çok iyi biliyor ve savaşlarına aynen devam ediyorlardı[113]. Anlaşmazlıklar sırasında İstanbul'un belki de hiç görmediği sahte kapıcıları kullanmaktan çekinmiyorlardı[114]. 1690 yılı dolaylarında 300-400 Berberî İzmir'de Fransızları kovaladı, Rumları ve Yahudileri dövdü, İngiliz ve Hollandalı meslektaşlarından destek görmeyen Fransız konsolosun müdahalesini reddetti, evini kuşattı ve Bâbıâli'nin tehditlerine bile kulak asmadı. Düzeni sağlamak için kaptan-ı derya yedi gemi ile buraya gelmek zorunda kaldı, ama Berberilere çok büyük bir ceza vermedi[115]. 1694 yılında beylerden biri, Koron'dan gelen 1.000 kadar Türk'ü hiçbir gerekçe göstermeden geri gönderdi[116]. Saraya ara sıra yine köleler, vahşi hayvanlar, vs. gönderiliyordu[117]. 1707 yılında Osmanlı Sultanı'na fethedilen Oran'ın anahtarlarını getiren Cezayirli elçiler, Fas'a aslında hiçbir nüfuzu olmayan ve Berberilerin Venedik ve Avusturya'ya karşı korsanlıklarını bastırma vaatlerine önem verilmeyen Bâbıâli'nin Güney Akdeniz'deki korsan devletlerin yine de hamisi olduğunu bariz bir şekilde göstermek için başkente büyük bir törenle girdiler[118].

Komşu Mısır, kendi organizasyonuna sahip olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'na daha az üzüntü yaratıyor ve daha fazla yarar getiriyordu. Mısır birlikleri, Memlükler, yeniçeriler, tüfekçi olarak ünlü 2 bin sipahi[119], ve diğerleri, Girit savaşından beri Osmanlı'nın tüm seferlerine kullanılıyorlardı. Son savaşta Mısırlı lakabı ile anılan bir paşa, Almanlara karşı önemli bir rol oynamıştı. Bâbıâli'ye gerçi artık toplam 6 bin keselik bir gelirde[120] 600 bin skudi yerine 400 bin skudi ödeniyordu[121], ama Mısır Beylerbeyi 40 bin skudi ödeyip, kaftanını aldığında, uzaktaki Kahire'de bir kral gibi hareket edebiliyordu. Azil fermânını getirmek için bir kapıcının

veya mirahurun gönderildiği çok ender görülüyordu[122]. Mısır, bu yarı bağımsız rejim altında gittikçe daha verimli hâle geliyordu. Mısır sikkeleri, akçeleri, cedidleri ve paralarına büyük talep vardı[123]. Yerel hizipler, İstanbul'daki güç sahibi insanlardan daha güçlü idi. Hükümeti üç yıllığına yürüten beylerbeyi, onlara karşı çaresizdi[124]. Örneğin Ahmed Paşa 1664 ylında uzunca bir süre mahpus tutuldu ve kardeşi tutuklu olarak kalırken, 600 kese ödeyerek özgürlüğünü satın almak zorunda kaldı[125]. Silahdar Ağa, meseleyi ortadan kaldırmak için Kahire'ye gelmek zorunda kaldı[126].

Sultan İbrahim'in kızının oğlu olan Canbulatzâde'nin uzunca bir süre yönetimde[127] olduğu Diyarbakır, Bağdat[128] ve Halep'e kadar – ki paşalık unvanı büyük ölçüde artık miras bırakılabiliyordu[129] - Anadolu'nun tüm eyaletlerinden her yıl muhteşem atlar[130] üzerinde, tıpkı Arnavutlar gibi sonbaharda karargâhtan ayrılan[131] yararlı birlikler geliyordu ki, sonunda sürekli olarak sancağın altında bulundurmak üzere Bâbıâli'nin bundan böyle sadece Avrupalı birlikleri çağıracağı dedikoduları yayılmaya başladı[132]. Bazı şehirlerde yapılan fedakârlıklar, sokaklara kadar taşan huzursuzluklara neden oluyordu[133].

Doğu sınırında Türkmenler zorluk çıkartmaya başlamışlardı[134] ve Osmanlılar, tehlikeyi bertaraf edebilmek için İranlılar ile işbirliği yapmak zorunda kaldılar. Aynı zamanda 1697 yılında Cidde, İda ve Suvakim müdafaa kıtaları tarafından artık denetlenmeyen ve Kahire'deki hazine tarafından az para alan[135] Araplar, hac kervanlarının Mekke yolunda güvenliklerini sağlamak için para talep ediyorlardı. 1690 yılından beri Türk sınır askerleri ile çatışmalar yaşanmış ve hac kervanları birlikler eşliğinde seyahat ediyorlardı[136]. 1700 yılında sayısız Arap çeteleri Suriye sipahileri ile karşı karşıya geldiler ve Mezopotamya'daki Basra da için için kaynıyordu. Daltaban Mustafa Paşa'ya güneyde huzuru sağlama görevi verildi[137].

Yine de Osmanlı hakimiyetinin Asya'nın bu bölgelerinde tehlikeye girdiğinden bahsedilemez, zira açgözlü komşuları tarafından bölüşülmesi beklenen fakir ve anarşi içinde bir devletten bahsetmek yanlıştır. Aksine Kont Marsigli gibi buraları çok iyi bilen biri içte ve dışta, maliyede ve esas idarede hüküm süren düzenden büyük bir övgü ile bahsetmektedir: "Dünyanın hiçbir ülkesinde, herhangi bir dış güç ile yapılan anlaşmalar, araziler, protokoller ve görevleri, emirlerin ve kararların aktarılması, hizmette bulunan subaylar ve maliye ile ilgili herhangi bir şey hakkında bu

kadar kesin kayıtların tutulduğunu sanmıyorum[138]”. Sultan’ın bir temsilcisi olarak kendisine borçlu olduğu saygıya karşı doğuştan gelen bir his ve devlet işlerine ilişkin doğuştan yetenek, gelişigüzel atanan memurların eksikliklerini kısmen kapatıyordu[139]. İstanbul’daki çehrayin (donanma) gösterilerinden ve yabancı elçiler tarafından organize edilen eğlencelerden hoşlanan bir gezgin[140], Türkiye’nin Avrupa kısımlarında her yerde iyi döşenmiş yollar, büyük kervansaraylar, Kanuni Sultan Süleyman zamanında sayıları 947’yi bulan temiz tutulmuş çeşmeler[141], gezginlere para karşılığında veya bedelsiz[142] erzak veren güler yüzlü Bulgar, Sırp ve Rum köylüler ve neşeli, hayat dolu kadınlar görebiliyordu[143]. Bazı bölgelerin yaşlıları kimi yerlerde paşaların bile boyun eğmek zorunda kaldıkları bir nüfuza sahiptiler[144].

Gezginler, hiçbir yerde tahrip edilmiş bir toprağa, yıkılmış yerleşim yerlerine[145] ve en son dilenci ya da eşkıya olarak hayatını kazanmak zorunda kalan fakir insanlara rastlamazlardı. Aksine doğanın her türlü zenginliği bahşettiği bu bölgeler, sayısız sürüler ile dolu idi, insanların teri ile yoğruluyordu ve içlerinden kimi zaman oldukça büyük kervanlar geçiyordu. Her ne kadar her yerde eşkıyalar da görülse, bunlar artık uzun yıllardan beri ülkenin karakteristik özelliklerinden biri hâline gelmişlerdi. Yabancılar, Rumluğunu henüz kaybetmemiş şehirlerde ve köylerde daha iyi durumda olan papazlar[146] ve yörüklerin[147] insan içine çıkmaya çekinmeyen kadınları tarafından, Tevrat’ta anlatılan pederşâhî muhabbetin hüküm sürdüğü zamanlarda olduğu gibi karşılanıyordu. Dinlenmek isteyenlere şilteler ve battaniyeler getiriyorlardı. Her yerde ücretsiz yatak, ekmek, peynir ve atlar için yem sağlayan kervansaraylar ve zengin kütüphanelere sahip tekkeler görülebiliyordu. İngiltere’de basılmış Türkçe İncilleri ve İstanbul’da kiliseleri olan Karamanlılar[148] bir kelime Rumca bilmeseler de iyi birer Hristiyan olarak kalmışlardı. Şehirlerde paşalar, Frenk bir hekimin gelmesine seviniyorlardı. Böyle bir hekim her yerde az paraya dost ve koruyucular bulabiliyordu. Herşey ucuz ve en iyi kalitededir[149]: Zengin İzmir’den uzaktaki Ankara’ya kadar Fransız ve Hollandalı tüccarlar görülebiliyordu. Suriye’nin özellikle Sayda’da olmak üzere, konsolosları vardı[150]. Frenkler sıkça hanedan içerisinde sevinçli bir hadise, Hristiyanlara karşı Macaristan’da veya Sırbistan’da kazanılan gerçek veya sözde zaferler yüzünden düzenlenen halk şenliklerini seyretme fırsatı buluyordu[151]. Böyle günlerde dükkânlar renkli kumaşlar ve parlak eski silahlar ile süslenir,

zanaatkârlar kalabalıklar önünde geçit törenleri düzenler ve maskeli sanatkârlar dans ederken, müzikler çalardı. Bazen top atışları da duyulurdu. Gece vakti her yerde fenerler yanar ve insanlar zevk içinde eğlenirlerdi. Hayat kolay, neşeli ve oldukça güvenlidir: Anadolu'da herhangi bir asi ayaklanmadığı sürece, düşman Doğudaki ele avuca sığmaz Türkmenler idi ve yeniçeriler birçok kez esir alınmış göçebeler ile geri dönüyorlardı[152]. Zaman zaman bozkırların eşkıyalarına karşı mücadele etmek üzere askerî yollar üzerine güçlü karargâhlar kuruluyordu[153].

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan güçler ile ilişkilerine gelince, yorgun Fransa son savaşta Bâbıâli'ye, Fransa ile Alman Kayser'e İtalya'da saldıran İspanyol Alberoni'nin de katılacağı bir ittifak teklifinde bulunmakla yetinmişti. Ama muzaffer Avusturya, İstanbul'da ilk sıraya geçme fırsatını kaçırmaya niyetli değildi. Avusturya elçisi Virmond'un başkente törenle girişi oldukça dikkat çekici idi. Çift başlı kartalın bayrakları, İstanbul sokaklarında dalgalanıyordu ve elçinin askerî marşları duyuluyordu. Bu merasime izin vermeye hazır olduğunu bildiren vezire, meydan okuyacak şekilde buna artık gerek kalmadığı cevabı verildi[154]. Virmond, esirlerin özgürlüklerini satın almak isteyen Kutsal Teslis ve Peres de la Mercy tarikatı üyelerine izin verilmesini sağladı ve sultana hediyeler sundu[155]. Doğuda özellikle ticarî çıkarların birinci sırada yer aldığı bir dönemde, Avusturya 1718 tarihli anlaşmadan tam anlamı ile yararlanamadı. Osmanlıların temsilcisi olarak, özellikle Viyana'da konsoloslara izin vermek istemiyordu[156], ne Doğu Akdeniz ticaretini yürütecek bir şirket kurabildi, ne de Tuna Nehri için bir filo oluşturabildi ve Türkiye'deki rakiplerini alt edemedi. Ayrıca bariz bir biçimde, yapılan son barış antlaşmasında bir kısmını eline geçirdiği Sırp ve Romen ülkelerini yakın gelecekte tamamen sahiplenmeye çalışan ve barıştan sonra bile olağanüstü elçisinin yanına, İstanbul'a giderken yolda stratejik olanakları incelemek üzere bir mühendis gönderen bir düşman olarak kaldı[157]. Arşidüşes Maria Josefa'nın Lehistan veliahtı ile evlenmesi, Osmanlıları Avusturya'ya yakınlaştıracak bir hadise değildi, zira Lehistan sürekli olarak, iâşe bölgesi olması hasebiyle reayası mevcut anlaşmalara aykırı olarak Avusturya ile yapılan savaş esnasında oluşturulduğu için Hotin'de kurulan istihkâmların yıkılmasını talep ediyordu[158]. Henüz bütün umutlarından vazgeçmemiş olup, Romen prensliklerinden birini isteyen Rakoçi'nin faaliyetleri, barışın güvenli olmadığı izlenimini yaratmaya katkıda bulunuyordu[159]. Ruslar,

Rakoçi'ye Lehistan tahtını vaat etmiş ve sultandan bu büyük teşebbüsü desteklemesini istemişlerdi[160]. Avusturya diplomasisi sadece sevmediği Boğdan'ın enerjik Prensi Rakoviça'yı devirmeyi başardı. Halefi Grigore Gika, iyi para ödendiği takdirde, elçiliklerinde büyüdüğü Avusturyalıların taraftarı idi ve kardeşi Aleksandru, o güne kadar sürdürdüğü baş tercümanlık görevini devraldığında[161] Viyana Sarayı'nın emrinde bazı avantajlar sağlayacak nüfuzlu iki yardımcıya sahip oldu. Eflak Prensi Nikolas Mavrokordato (1730 yılına kadar), ülkesinin ve efendisinin menfaatlerini Virmond ve halefi Dirling'e karşı enerjik bir biçimde savunmaya cesaret edemedi[162]. 1721 yılında Vidin Kalesi daha iyi duruma getirildi[163] ve Avusturya Belgrad'ı tahkim etti[164].

İngiltere'nin Bâbıâli'de bir temsilcisi 1719 yılında şöyle yazıyordu: "Ne denirse densin, Türklerin Fransızlara diğer Hristiyan güçlerinden daha fazla güvendiğini görüyorum[165]". Bu ifade gerçekleri yansıtıyordu: Sadece İsveç, vefatından sonra Türk büyüklerinin ellerini açıp dua ettikleri ve Türk halkının büyük bir üzüntü duyduğu[166] XII. Şarl dönemlerinde ve bu İsveçli kahramanın kız kardeşinin iktidarda olduğu dönemlerde İstanbul'da Fransa'dan daha fazla sempati topluyordu. Ama kuzeydeki bu güç, Osmanlı çevreleri üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahip olamayacak kadar çaresizdi. 1720 yılında İsveç lehine Rusya'dan taleplerde bulunmakla yetindiler[167]. Fransa elçisi de Bonnac'ın şüpheli Rus Daşkov ve temsil ettiği tehlikeli politika lehine faaliyetleri de Fransa ile Bâbıâli arasındaki dostane ilişkileri bozamadı[168].

Fransız diplomasisi, kimi zaman tamamen durma noktasına gelen Katolik propaganda üzerindeki eski nüfuzunu tekrar kazanmayı başaramadı. İtalyan Dominiken ve Fransisken rahiplerinin yanı sıra Fransız Cordelierlerin ve Türklerin "Kara Papazlar" diye adlandırdıkları Cizvitlerin önemlerini yitirmediği İstanbul'daki Fransız ruhban, elçilerin şarap ithal edip, dağıtma imtiyazını suiistimal etmek ve gizlice meyhane açmakla suçlandı. San Francesco Kilisesi yandığında, arazisi Valide Camii'nin inşası için kullanıldı[169]. De la Croix tarafından teklif edilen Katolik ruhban okulu Türkiye'de yapılamadı[170]. Kutsal topraklarda ve Sakız Adası'nda Rumlar, yüksek meblağlar ödedikleri haklarını muhafaza ediyorlardı[171]. İstanbul'da Gallani ve Mauri gibi patrik vekilleri Avusturya elçisi adına casusluk yapıyorlardı ve Fransız Cizvit rahibi Cachod, bu hizmetler için Almanlardan yardım paraları alıyordu[172]. 1724 yılında İstanbul Patriği,

Latin dostu olması yüzünden Rumlar tarafından devrildi[173]. Halep'te, Fransızları dikkate almadan, Katolik Patrik Stefan tutuklandı. Patrik Stefan, kapatıldığı zindanda hayatını kaybetti[174]. 1722 yılında[175], Latin inancına dönen Sidon Piskoposu Fransız konsolosun tahrikleri ile Ortodoks Kilisesi'nin taraftarları arasında dinî yazılar dağıtmaya başlayıp, Ptolemais piskoposluğunu zorla ele geçirdiğinde ve İspanyol bir keşiş Nazaret'teki Ortodoks Kilisesi'ni ateşe verdiğinde[176], Anadolu'daki Rumları Latin inancına döndürmeye çalışma yasağı yenilendi.

Fransızlar, Marsilya'nın müteşebbis tüccarlarının tüm çabalarına rağmen[177], ticarî açıdan önemli bir gelişme göstermemişlerdi. Fransız gemiler, İngilizlerin aynı türdeki mallarından daha ucuz olup, halk ve paşaların etrafındaki insanlar arasında büyük bir talep yaratan kağıt, süs eşyaları, özellikle de yün kumaşlar ithal ediyorlardı. Hatta 17. yüzyılın sonlarına doğru birkaç Hollandalı tüccar bu rekabet yüzünden iflas etti[178]. İzmir'de[179] birçok Fransız tüccar bulunuyordu ve Katolik ayinleri burada Fransız karakteri taşıyordu. Ünlü yününü satın almak için Ankara'da Hollandalıların dışında Fransızlar da vardı[180]. Kudüs ile ticaretin kapısı sayılabilecek Yafa'daki en nüfuzlu Avrupalı temsilci, kutsal şehirde bulunan Fransisken rahiplerini tek başına koruyabilecek güçte olan Fransız konsolosuydu[181]. Gezginler, Selanik, Volo ve Eğriboz'da bir Fransız evi buluyorlardı[182]; Midilli'de Fransız tüccarlar yün satın alıyorlardı[183] ve Sakız Adası'nda Katoliklik, özellikle konsolosun evinde yapılan ayinlerden beri Fransız Kralı'nın inancı olarak kabul ediliyordu. Cizvitlerin, Capuchinlerin ve Zoccolantilerin yaklaşık 30 Latin Kilisesi ve okulu camiye çevrildikten veya yıkıldıktan sonra bile, bilgin Fransız Peder Tarillon 1700 yılı civarlarında yine de Türklerin birçoğu arasında büyük bir itibara sahipti[184]. Kırım'da hanın hekimi Fransız'dı ve Rakoçi meselesi ile ilgili olarak Kırım Hanı'nın sarayına yine Fransız elçinin ulakları gönderiliyordu[185]. Macaristan tahtı müddeisinin yandaşlarından birinin oğlu olan de Tott siyasi temsilci[186] olarak atandıktan sonra Peyssonel, Kırım konsolosu olarak Karadeniz'deki ticarete ilişkin ilginç eserini yazdı[187].

Eskiden Tökeli'nin etrafındaki Fransız birliklerini komuta eden[188] ve 1700 yılında huzura kabul merasimi için hazırlanan merasim başlayıp, sultan kendisini beklediğinde subay ve elçi olarak kralının kendisine verdiği kılıcı belinden çıkartmayı reddeden[189] ve evine dönüp, Fransız kolonisinin üyelerine burada bir ziyafet çeken[190] elçi Feriol'un aptalca davranışları

Fransa için dezavantaj yaratıyordu. Osmanlı Sultanı'nın huzuruna çıkamadan İstanbul'da tam 10 yıl kaldı[191]. 1704 yılında Feriol'e açıkça Fransız ulusal bayramlarından birinde elçilik sarayında yapılan aydınlatmanın ve top atışlarının kamu düzenini bozduğu ve rahatsızlık verdiği bildirildiğinde vezir ile kavga etmekten, hatta bir nevi polis şefi görevini yürüten bostancıbaşını tehdit etmekten hiç çekinmemişti[192]. Draç'ta, Sakız Adası'nda ve Selanik'te Fransız gemilerine yapılan bir saldırıdan sonra ve Katoliklere karşı alınan tedbirlerden[193] dolayı Paris'te karar yetkisine sahip bazı çevrelerin, "geberesi köpekler" Avusturyalılara karşı kazanılan zaferden sonra şimdi İstanbul'da bunlara "gelin kardeş olalım[194]" diye teklifte bulunan eski Osmanlı dostlarının elinden, "İstanbul'a kadar tüm eyaletleri[195]" alması beklenen Alman Kayser ile bir saldırı ittifakı oluşturmayı düşündükleri göz önüne alınır ve sultanın fevkalade elçisi olarak Beyzâde Ömer'i sırf bu kayguyla 1705'te Fransa'ya göndermesi düşünülürse[196], kralın elçisinin aşikâr olan tüm dengesizliklerine rağmen kendisinin neden görevden alınmadığı daha iyi anlaşılır. Fransa'dan çok, Rusya'nın temsilcisi olan Bonnac'ın daha sonraki zamanlarda Ayastefanos'taki (Yeşilköy) evinde kaçak mallar sakladığı iddia edildi ve bu evin daha önceki sahibi Stefan Kantakuzen'in sakladığı hazineleri arama bahanesi ile gümrük memurları inceleme yapmak üzere buraya geldiler[197].

Fransız elçi, top atışları altında Fransız gemileri ile sadrazamın ya da devletin başka bir yöneticisinin huzuruna çıkmak üzere yola çıktığında, İstanbul halkı altın işlemeli kırmızı elbiseli 16 hizmetkârı; memurların, hizmetlilerin ve subayların oluşturduğu uzun sırayı; elçiliğin yeniçerileri eşliğindeki altı tercümanını; ticarî temsilcilerin değerli giysileri ve atların güzel örtülerini şaşkınlıkla izliyordu[198]. Elçinin eşinin altın kaplamalı arabasına 24 hizmetkâr ve birkaç refakâtçı kibar kadın eşlik ediyordu[199]. Fransız elçiliğindeki merasimlerin görkemi görülmeye değerdi: Fıskiyelerden şarap fışkırıyordu, salonlar çiçeklerle donatılmıştı, ışıklar şehri ve denizi aydınlatıyordu ve değişik uluslardan yüzlerce misafir katılıyordu[200]. İzmir'deki Fransız konsolosu da altı tercüman kullanmaktaydı ve kiliseye meslektaşlarının önünde olarak giriyordu[201].

Venedik, Türkiye'deki konumunu tamamen kaybetmişti[202]. Osmanlı endüstrisine has ürünleri, altın brokar kumaşları, yün kumaşları, kağıt ve cam ürünlerini[203] ihraç etmek üzere gelen Venedik gemileri çok daha

nadiren görülmeye başlanmıştı. Venedik'in itibarı o kadar azalmıştı ki, Bâbıâli önemsiz bir anlaşmazlıkta Preveze'yi ve Vonitsa'yı işgal etmekle tehdit ediyordu ve Venedik tazminat ödedikten sonra Venedik Balyosu'na olayın "şimdilik affedildiğini" bildirdi[204].

Hollanda, yine ticarî çıkarları açısından son barışta arabuluculuk yapmasına rağmen, sadece ticarî güç olarak itibar görüyordu. Hollanda gemileri 1718 yılından sonra da büyük miktarlarda kumaş, baharat ve sikkeler ithal ediyordu. Türkiye'de yaşayan Kalvinistler, İngiltere'nin yanı sıra Hollanda tarafından korunuyorlardı ve İstanbul'daki Hollanda elçiliğinin bahçesinde genelde Protestan ayinleri yapılıyordu[205]. Fransa, koruma altına aldığı ve aralarında saray için de çalışan saatçilerin bulunduğu Kalvinistleri bir seferinde zorla bir gemiye bindirip götürmek istemiş, ama Türkler tarafından engellenmişti. Hollanda ve İngiltere, denizlerin sürekli bir Venedik tehdidinden temizlenmesi açısından itibar görüyorlardı, zira 1717 yılında Venedik gemileri İzmir'i bloke etmişlerdi. Hollanda elçileri ve konsolosları buna rağmen siyasî konulara karışmıyorlardı[206].

Buna karşın İngiltere Page ve Stanyan[207] gibi elçilerin akıllıca davranışlarından dolayı Bâbıâli'de Doğu Akdeniz'deki ticaretine uygun belli bir itibar kazanmıştı. İzmir ve İstanbul, Suriye[208] ve adalarda yerleşik olup, kredili alışveriş yapmaları ve ülkenin kızları ile evlenmeleri yasaklanmış tüccarlar, en iyi ailelerden geliyorlardı. Türkiye'deki İngiliz toplumunu temsil eden elçiler ve konsoloslar "prensler" gibi yaşıyorlardı[209]. Şehirlerde sarayları, açık arazide kır evleri, bahçeleri, atları ve köpekleri vardı. Bunun bir örneği, XII. Şarl'ın davasını sonuna kadar destekleyen Funk'tur[210]. Ankara yününden kumaşların yanı sıra yabancı Frenkler arasında en zengin ve eli açık olan İngilizler, pamuk, İran ipeği ve Takımadalardan buğday alıyorlardı. Buğday ihraç etmelerine izin veren eski anlaşmalar[211] 1722 yılında yenilenmişti[212]. Sık dokumalı ince kumaşları Türk büyükleri arasında büyük rağbet görüyordu[213]. Genelde Almanlar tarafından ithal edilen kurşun ve diğer metalleri de getiriyorlardı[214].

İngiliz elçi kendini zorbalık, yağcılık, rüşvet ve adî yalanlarla iş yürüten Moskova temsilcilerinin nüfuzuna karşı kimi zaman korumak zorunda kalıyordu[215], ama tüm çabaları boşuna idi, zira Rus Çarı, elçisi Aleksei Daşkov şahsında, bu şüpheli, kıskançlık yaratan ve kimi zaman ciddi tehditler ile karşı karşıya kalan konuma çok uygun bir adam bulmuştu[216].

Çar'ın temsilcilerine ülkede altı aydan fazla kalma izni verilmediği için, sadrazam, Daşkov'dan efendisinin yanına dönmesini talep etti ve günlük tayınatını kesti[217]. Ancak birkaç ay sonra Daşkov yetkili temsilci olarak çar adına yeni bir anlaşma yapmasını sağlayan yetki belgesini aldı ve bu anlaşmaya dair görüşmeleri sonuna kadar yürütmeyi başardı. Tatar Hanı'ndan istenen vergiden bu seferlik vazgeçildi ve sadrazam bir saldırı ittifakı yapılmasını kabul etmedi. Ama 16 Kasım 1720[218] tarihinde imzalanan belge ile Lehistan'daki çıkarları tehdit altına girdiği takdirde[219] Rus ordusunun, hâlâ Hotin'in tahkim edilmesini protesto eden[220] Lehistan'a girmesine izin verildi. Yeni kurulan Rus İmparatorluğu, bundan böyle gelecekteki hayallerini süsleyen[221] İstanbul'da sürekli bir temsilci bulundurabilecekti. 17 Haziran 1721 tarihinde Daşkov, sergilenen şatafat itibariyle Virmond'un görkemini aratmayacak şekilde nihayet sultanın huzuruna kabul edildi[222]. O ve merasimlerde donanma ve ziyafet konularında başarılı bir şekilde Fransızların görkeminin üstüne çıkmaya çalışan halefi Nepluyev İstanbul'da kaldıkları sürece, Rusya subayı Mariasy'yi bu amaçla Moskova'ya gönderen bahtsız veliaht Rakoçi'nin davasını Avusturya'ya karşı desteklemeye hazırmış gibi görünüyordu ve Bâbıâli bu amaçla bir anlaşma yapmak için elinden gelen çabayı gösteriyordu[223].

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANADOLU’DAKİ DURUMLAR. İRAN SAVAŞI[*]

1722 yılından beri resmen Hristiyan Ortodoks Doğu’nun imparatorluğu olarak ortaya çıkan yarı Asyalı Moskova hükümdarının Şark’a yönelik planlarından vazgeçmesinin sebebi, Asya’da imparatorluğunu büyük riske girmeden ve fazla harcama yapmak zorunda kalmadan genişletme fırsatını bulmasındandır.

Şah Hüseyin[1], başvezirinin gözlerini dağlatmıştı; dolayısıyla İran’daki bazı güçler ve Mir Üveys’in yeğeni Mir Mahmud komutasındaki Afganlar Şah Hüseyin’e karşı ayaklandı. Mir Mahmud, 1722 yılının Ekim ayında şah olarak İsfahan’a girdi.

İran İmparatorluğu’nu neredeyse üç yüzyıl boyunca başarı ile yöneten bir hanedan olan Safevilerin beklenen çöküşü o güne kadar ağır baskısı altında yaşamış Hristiyanlarda ve Sünnilerde özgürlüklerini geri kazanabileceklerine dair büyük bir umut yarattı. Gürcüler, Kral Georg zamanında naiblik yapan IV. Vahtan (Vahtang) şahsında iyi bir lider bulmuşlardı. IV. Vahtan, Eflak Prensi Brinkoveanu’nun kendisine gönderdiği matbaacılara bir İncil ve bir ayinler kitabı ile, ayinler için gerekli iki kitap daha bastırmış ve bu fırsattan istifadeyle matbaayı halkı arasında Gürcü dilinde yazılmış ünlü bir epik eseri bastırmak için kullanmıştı. Onun sayesinde artık “bilgin olmayanlar” da okuyabiliyordu[2]. Bu kitaplardan birinde bir köle kılıcını tutarken, kendisi görkemli kıyafetler içinde elinde haçla süslenmiş bir âsâ ile görünmektedir[3]. Vahtan’ın savaşçılarından daha sabırsız olan Lezgiler, daha 1720 yılında Dağıstan’a girmişler ve kısa bir süre sonra Şirvan’ı işgal etmişlerdi[4]. Ülkenin başkenti Şemahi’de dört milyon değerinde mal depolamış 300 kadar Rus tüccar buldular ve onları en acımasız biçimde öldürdüler[5].

Çar, derhal barışı bozanları tedib etmek üzere bir sefer yapmaya karar verdi. Astrahan’da böyle durumlar için uzun zamandan beri hazırlıklar yapmıştı ve bölgeyi, özellikle Rusya’ya kaçan Boğdan Prensi Dimitri Kantemir’in tariflerinden biliyordu[6]. 1720 yılının Haziran ayında Rus askerî harekâtı başladı ve Eylül’de başarılı bir şekilde bitirildi. Petro, Hazar Denizi’nde çok istediği Bakü’ye ulaşamamış olsa bile, en azından ünlü “Demirkapı”’yı barındıran Derbent’i fethedebilmişti[7]. Bâbıâli, bu esnada

Dürri Efendi'yi şahın ülkesine göndererek, durumlar hakkında bilgi almakla yetindi[8]. Dürri Efendi'nin ardından Bâbıâli'ye bir İran elçisi gönderildi. Ama İranlılar daha İstanbul'dan ayrılmadan (Nisan 1722) Serasker Ali Paşa'ya ve Tatar Deli Sultan Han, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını Rusların Dağıstan'a yapacakları muhtemel saldırılarına karşı koruma emrini aldılar[9]. Nepluyev, Bâbıâli'ye Dağıstan'daki Lezgilerin sultanın himayesinde olup olmadıklarına dair bir başvuruda bulunduğunda, kaçamak bir cevap aldı[10].

Çar bu arada İran'a başında bizzat bulunacağı ikinci bir sefer düzenlemeye karar verdi. Dul eşi Tamaris'in, 13 yaşındaki mirasçısı için Osmanlı'nın himayesini talep eden[11] Kral Georg'un vefatı, gücü Kafkasya sınırlarına kadar dayanan Rus hükümdarın fetih hırsını daha da körükledi. Artık sadece Kabartaylar ve Çerkesler Kırım Hanı'nın vasalları olarak kalmışlardı. Rus Çarı, Astrahan'da sultanın Kazakların ve Kalmukların akınlarına dair şikayetlerde bulunup, karşılığında Rusların Tatarların davranışlarına dair şikayetleri dinlemek zorunda kalan[12] elçisini kabul ettikten sonra, Rus Çarı, Türkleri oyalamak için, uzun zamandır gündemde olan ittifak projesine hız kazandırdı[13]. Aldığı tek sonuç ise sınır meselesi yerinde görüşecek Türk elçilerin tayini oldu[14].

Bunun üzerine iki kıtanın yeni hükümdarı, Büyük İskender gibi şan kazanmak üzere Doğu'da İran üzerine bizzat yürümeye karar verdi. Sekiz gün boyunca Ruslar ıssız bozkırları aştılar. Hristiyanlar ile beklenen irtibatlar gerçekleşti: Ermeni Patriği huzura kabul edildi, her yerde çarın resmini taşıyan madalyonlar dağıtıldı ve birçok Gürcü gönüllü orduya alındı. Dağıstan'da Lezgilerin Osmanlılar tarafından desteklenen şeyhleri Davud, ülkeden kovuldu. Rus temsilci Tolstoy, Çerkesleri de Bâbıâli'den uzaklaştırıp, Rusların çıkarları için kullanmayı denedi[15]. Nepluyev ise yenilenlerin kaderlerine terk edilmesini istiyordu[16].

İstanbul halkı, savaş istiyordu, ama barışsever sadrazam buna onay vermedi, dolayısıyla Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa da Rusların seferini durdurmak için yeniçerilerini harekete geçirmedi. Sultan III. Ahmed tarafından Derbent Hanı olarak tanınan Şeyh Davud, vaatler ile yetinmek zorunda kaldı[17]. Sultan'ın bir elçisi, Astrahan'a Rus Çarı'nın yanına geldi. Rus Çarı bu sayede öfkeli Osmanlıları biraz olsun teskin etme fırsatı buldu[18].

1723 yılında İranlıların tehdidi altında bulunan Afgan Hanı ile anlaşma içerisinde yapılan sefer, Rusların Hazar Denizi'ndeki sınırlarını iyileştirip, sağlamlaştırdı. Çok önemli bir yer tutan Bakü Şehri ellerine geçti ve Gilan Eyaleti işgal edildi. Gürcülerde yeşerttikleri umutların etkisi sürüyordu[19] ve Bâbıâli'nin Rusların cüretkârlıkları ve işgalleri hakkında şikayetleri çara yeni bir elçi heyetinin gönderilmesine neden oldu (Şubat)[20]. Yerel Hristiyan halkın yeterince işlendiği ve "kâfirlere" karşı ayaklandırıldığı sürece, şeyhülislâmın fetvasında İran'ı "sahipsiz bölge[21]" ilan etmesi üzerine Osmanlıların gelip Tiflis'e (Haziran 1723) yerleşmeleri, gelecek için kaygı uyandıracak kadar önemli değildi. Gürcüler, ilhak görüşmeleri sırasında Vahtan hanedanının miras hakkını ve bir hana yakışır şekilde muamele görmesini; sürekli bir verginin ödenmesini; Gürcistan Sarayı'nın geçimini temin eden bölgelerin kurtarılmasını; prenslerin sınırsız yargı yetkisini; Türk ordularının kaleleri boşaltmalarını ve kesin otonomi hakkı talep etmişlerdi[22]. Gürcüler ve Lezgiler ile ittifak hâlinde olup, İran'ın gerçek mirasçılarının menfaatlerini koruyan Revan Hanı arasında kısa bir süre sonra çıkan savaş, Bâbıâli'nin Vahtan'a daha kolay müdahale edebilmesine neden oldu[23]. Osmanlıların, Ruslara karşı yapılacak sefer sebebiyle topraklarından geçeceklerini bildirdikleri Revan Hanı Mehmed Kulu Han, derhal buradan ayrıldı ve 30 bin asker ve yeniçeri ağası ile Gürcistan'a gelen Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa, ne bir hükümdar, ne de ordu ile karşılaşmadı, aksine burada karşısında terk edilmiş ve savunmasız bir ülke buldu[24]. Yeni han, Eylül ayında Rusya ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Rusya'nın son zamanlarda aralarında Mazenderan ve Esterâbâd eyaletlerinin de bulunduğu fetihlerin mülkiyeti onaylandı[25]. Bir süre sonra, yeğeni d'Allion'u Rusya'ya gönderen Bonnac'ın Ruslar lehine uzun zamandır teklif ettiği arabuluculuk sayesinde[26] Rus Çarı I. Petro ve Sultan III. Ahmed arasında İran'ın sınır eyaletleri konusundaki anlaşmazlıkları sona erdirildi. 1724 yılı başlarında Van Beylerbeyi, Tebriz'i olmasa da Azerbaycan'da en azından Hoy'u ve büyük bir direniş ile savunulan Revan'ı eline geçirdi. Aynı tarihlerde Gürcistan Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa Şirvan üzerin yürüdü. Gürcistan'da, Vahtan'ın Müslümanlığa geçen oğlu İbrahim, tıpkı Romen prensleri gibi iki tuğ ile onurlandırılarak han olarak tanınmıştı[27]. Tebriz, başarılı bir şekilde direndi, ama Hemedan, aslında İsfahan'a saldırmak niyetinde olan Bağdat Beylerbeyi'nin eline geçti. Mehmed Kulu Han, Gence'de tedbil-i kıyafetler içindeki Rus

humbaracılar yardımı ile İbrahim Paşa'nın ancak Gürcistan sınırında tekrar bir araya gelebilen birliklerini dağıttı[28]. Lezgilerin de şansı yaver gitmedi ve başkentleri Şemahi tehlikeye girdi[29]. 24 Haziran'da Bâbıâli, Kur Nehri deltasından Türk Hemedan üzerinden Kirmanşah'a kadar giden bir sınır hattına sahip oldu. Böylece iki yüzyıldır elde etmeye çalıştığı bölgenin tamamını eline geçirmiş oldu. 8 Temmuz'da anlaşma imzalandı[30]. Bu anlaşmaya göre, Şah Tahmasb anlaşmaya katıldığı takdirde, Osmanlılar ve Ruslar onu savunacak ve Afganların işgali altındaki İsfahan'ı geri almasını sağlayacaklardı; aksi takdirde yerel başka bir melik atanacaktı[31]. Bu anlaşma ile Osmanlı diplomasisi, İran toprağının hiçbir zaman Rusların eline geçemeyeceği, aksine Safevilerin doğal mirasçısı olarak sadece Osmanlı Sultanı'nın olabileceği teorisinden vazgeçmişti.

Bâbıâli, Şah Tahmasb'ı "Tanrı tarafından lanetlenmiş, halkını rafızîliğe sürüklemiş, gerçek inançtan sapmış bir dizi kâfirin ve rafızî'nin başı" kabul ediliyordu[32]. Yine de bu anlaşma ile Şah Tapmasb'ı İran'ın yasal hükümdarı olarak tanıdı[33]. Mir Mahmud, 1725 yılında amansız bir akıl hastalığına yakalandı ve Nisan ayında şah olarak İsfahan'a giren halefi Mir Eşref, birkaç ay sonra Mir Mahmud'un boynunu vurdurdu. Rakibi Şah Tahmasb'ın elinden Tahran'ı alamadı, ama İranlıları Rus sınırına kadar geri çekilmeye zorladı. Bu arada Türk Ermenistan Eyaleti'nin yeni beylerbeyi, Köprülü soyundan gelen Abdullah Paşa, İran'da birkaç kaleyi fethetti ve bu sayede Osmanlı-Rus antlaşmasından Osmanlı'ya bırakılan Tebriz'e giden yolu açtı. O dönemlerde zengin bir ticaret şehri olan Tebriz, kısa süren bir kuşatmadan sonra teslim oldu. Erdebil ve Urmiye, İran'daki Türk topraklarına katıldı ve Erzurum ile Bağdat beylerbeylerinin birlikleri Kafkasya'daki Luristan'a saldırdılar. Luristan komutanı derhal misilleme olarak Irak üzerine bir saldırı düzenledi[34].

Mir Eşref, 1726 yılının ilk aylarında İstanbul'a gelen bir elçi heyetiyle Osmanlı tarafından işgal edilen tüm bölgelerin geri verilmesini talep etti[35], hatta padişah olarak görevlerini yerine getirmeyen sultanın yerine, kutsal savaşın "ikinci imamı" olarak İran'daki mu'tezil Şiilere karşı cihâdın yürütülmesini devralacağını beyan etti. Osmanlıların Nisan ayındaki savaş ilanına, bu arada Kasbin'i ele geçiren ve zayıf Şah Tahmasb'ı iyice kenara iten Mir Eşref'ten gelen cevap, 30-40 bin kişiden oluşan yeni bir ordu oldu[36]. 20 Kasım'da Hemedan Beylerbeyi Ahmed Paşa, Bağdat'a yaptığı bir saldırıda 12 bin kayıp ile geri püskürtüldü. Yiğit Afganlı Mir Eşref,

dinin savunucusu ve intikam alıcısı olarak ortaya çıkarak, doğru yoldaki tüm Müslümanları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Ancak bir yıl sonra, 3 Ekim 1727 tarihinde, Ahmed Paşa güçlü bir ordu ile geldiği aynı eyalette, Mir Eşref ile Osmanlı Sultanı'na sadece o güne kadar İran'da sahip olduğu toprakların mülkiyetini güvence altına almasını değil, halifeliği ve savaşta ele geçirilen ordu ganimetlerini de geri kazandıran bir anlaşma yapmayı başardı[37]. 12 Aralık tarihinde Rusya ile sınırlar kesin olarak belirlendi[38]. Çariçe Katerina – I. Petro 1725 yılında vefat etmişti – Mir Eşref'i Safevilerin mirasçısı olarak tanımıştı.

Tıpkı Cengiz Han ve Timurlenk gibi halktan bir çoban olan Tahmasb Kulu Han, sözde İran'ın gerçek mirasçısının adına Afganlara karşı ayaklandı. Horasan ordusunda Türkistan hükümdarlarına karşı ün kazanmıştı ve kendi adına 1727 yılında önce Kelat'ı, belki daha sonra da Kandahar'ı fethetmişti[39]. 1728 yılında başarılı bir şekilde Nişabur ve Meşed'de hükümdar olarak tahta çıkarttığı efendisi Şah Tahmasb'ın sadık hizmetçisi rolünü oynadı. Kulluğunu belirtmek için kendine Tahmasb Kulu Han adını vermişti. Bir sonraki yılın sonbaharında üzerine yürüyen Mir Eşref'i Dangun'da büyük bir bozguna uğrattı. İkinci bir mağlubiyet, Afganların İsfahan'da kuşatılmasına neden oldu ve Mir Eşref, çaresizlik içinde, zindanda çürümekte olan yaşlı Şah Hüseyin'i kendi bahtsızlığına kurban etmekten başka çare görmedi. Yılın sonuna kadar fetih başarılı bir şekilde tamamlandı ve 1730 yılının Ocak ayında Belucistan'daki Türkmenler, bir zamanlar Mir Eşref olarak bütün İran'a hükmetmiş bir kaçağı, oradan geçerken yakaladılar[40].

Tahmasb Kulu Han'ın asıl niyeti, Şah Tahmasb'ı sonunda ortadan kaldırmak, Safevilerin tahtına istediği gibi yönetebileceği bir kukla çıkartmak ve Nadir Şah adı ile saltanat naibi – gerçekten de tarihteki yerini böyle aldı- olarak, tıpkı 13. ve 15. yıllarda iki İran hükümdarının yaptığı gibi, karakter yumuşaklığı içindeki Rum Sultanının Avrupalılaşmış bu uyruklarına Batı Türklerine karşı büyük bir intikam seferi düzenlemekti.

Osmanlılar kısa bir süre sonra Hemedan, Tebriz, Erdebil ve Kirmanşah'tan vazgeçmek zorunda kaldılar. Nadir Şah'ın kuvvetlerine karşı çıkan Köprülüzâde Abdullah Paşa yenilmişti.

Sultan III. Ahmed'in mutlak güce sahip sadrazamı ve damadı olup, oğlunu da kısa bir süre önce sultan kızlarından biri ile evlendiren[41] barışsever Damad İbrahim Paşa, 18 yıldır başarılı bir şekilde yürüttüğü barışa yönelik siyasetten vazgeçmek zorunda kaldı. Bozkırların cüretkâr

eşkıyalarına büyük bir sefer sayesinde hadleri bildirilecekti. Bu, şimdi hararetli bir canlılık gösteren kamuoyunun da isteği idi, zira en önemli kararlar artık sadece sultan, sırdaşları, sadrazam ve iyice unutulmaya yüz tutmuş diğer vezirler tarafından değil, “sivil ve askerî idarenin tüm üst sınıflarından gelen 400 kişinin” katıldığı bir kurul tarafından veriliyordu[42]. Verilen karar sonucunda Üsküdar’da karargâh kuruldu ve sultan bizzat oraya gitmek zorunda kaldı. Çoğu insan, bunun da sadece tıpkı Ruslar ile olduğu gibi, düşmanla kısa zamanda anlaşmaya varmak için yapıldığına inanıyordu[43], ama efendilerin kalemi aracılığıyla İmparatorluğu asıl yöneten İstanbul halkı, İran’da yeni kazanılan yerleri hiçbir şey yapmadan Kelat’taki eşkıyaya bırakma utancını bu ayaklanmaya teşebbüs etmeden kesinlikle sineye çekmek istemiyordu[44].

ALTINCI BÖLÜM

1730 PATRONA HALİL İSYANI.

SULTAN III. AHMED’İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ.

KIZLAR AĞASI’NIN İKTİDARI.

AVUSTURYA VE RUSYA İLE SAVAŞ. BELGRAD BARIŞI (1739)[*]

İstanbul'da 28 Eylül 1730 tarihinde devlet hayatının tamamen değişmesine neden olacak huzursuzluklar, daha önceki ayaklanmalar ile kıyaslanamaz. Bu isyan daha ileride gerçekleşecek Fransız Devriminin karakterini taşımakta olup, bu ihtilalin aynı şekilde gözler önüne serilen sade ve safdil taraflarını, söylem olarak Jakobenlerin beyanlarını ve zorbalıklarını çağrıştırmaktadır.

Damad İbrahim Paşa'nın bencil niyetlerini, yapay olarak yaratılan bir isyan ile gizlemek istediğine dair belli bir amaçla yayılan dedikodular bir kenara bırakılır ise[1] felaket dolu o günlerin akışı aşağıda belirtildiği gibi gerçekleşmişti.

Arnavut asıllı Patrona Halil, sadece gönüllülerden oluşan ve barış zamanlarında İstanbul'un diğer avamı gibi küçük ticârî işleriyle uğraşan yeni tip yeniçerilerdendi. Patrona Halil, eski giysiler satarken, yandaşlarından biri manav, bir üçüncüsü ise İzmir'de halkı tahrik eden biri olarak oldukça isim yapmış biri idi[2]. Patrona Halil ve kendisi gibi ayak takımından olan üç arkadaşı, hukuk bilginlerinin hüküm sürdüğü bu devirde "yasal taleplerini" kabul ettirmek zorunda olduklarını hissettiler[3]. Yeniçerileri yanlarına çektiler, hapishanelerin kapılarını açıp, mahpusları serbest bıraktılar. Halktan insanlar etrafına toplandı ve bedesten tüccarları da davetlerine karşı koymayıp, dükkânlarını kapattılar ve asilere katıldılar. Dört asi, bir anda 150 asi oldu ve birkaç saat sonra binlerce insandan oluşan, silahlı ve silahsız bir kalabalık bu anlamda iyi bir şöhreti olmayan Et Meydanı'nda toplandı.

Bahçesinde, bahçe bakımı, lale yetiştirmek veya satranç oynamakla meşgul[4] üst düzey yöneticiler, hadiseyi sadrazama haber verdiler. Sadrazam ise o anda Üsküdar'daki karargâhta bulunan sultanı bundan haberdar etti. Kısa sürede toplanan bir Divân bunun üzerine sultanın Üsküdar'dan geri dönmesine ve başkente birliklerin gönderilmesine karar verdi. Sultan III. Ahmed, geceyi sarayda geçirerek, subayları ve ulema ile toplantılar yaptı ve sancak-ı şerifi çıkartma kararı verildi.

29 Eylül'de önce toplanan kalabalığın talepleri dinlendi: Sadrazam, zengin ve aklı başında bir zat olan Kethüda Mehmed Paşa[5], eskiden başka bir hizibin başı olan Kaptan-ı Derya [Mustafa Paşa], Sultan III. Ahmed'in her iki damadı ve şeyhülislâm teslim edilecek ve savaşa engel olup,

yeniçerilerin kazancını engelleyen hainler olarak cezalandırılacaktır. Toplanan ordu, asilerin tarafında olmamış olsa idi, bu cüretkâr topluluk tüfekler ve toplar ile kolayca dağıtılabilirdi, ama hiç kimse ilk darbeyi vurmaya niyetli olmadığından önce kethüda [Mehmed Paşa] ve kaptan-ı derya kurban edildi. Sadrazam, istenildiği gibi makamından hemen alınmayınca, asiler sultana zorla kabul ettirmek istedikleri yeni üst düzey yöneticiler seçtiler: Yeniçeri yoklamacısı reis efendiliğe ve bir eğerci yeniçeri ağalığına getirildi ve emirlerine aynı tipte subaylar verildi. Gücünün doruğunda olan Damad İbrahim Paşa, sarayda tutuklandı.

1 Ekim sabahı idam edilen bu üç kişinin cesetleri öküz arabaları üzerinde saraya getirildi ve parçalanmak üzere halka teslim edildi. Sultan III. Ahmed kendisi ve ailesi için güvence talep etti ve bunun karşılığında tahttan feragat etmeye hazırdı. Sultan II. Mustafa'nın oğlu Mahmud'u huzuruna getirtti ve babacan bir şekilde alnından öptü. Yeni sultanın kuzenleri de saygı ile elini öptüler. Böylece onca yıldır Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Ahmed, tahttan indi ve birkaç ay sonra hayata da veda etti[6].

Patrona Halil ve [Ayasofya şeyhi olup asilerin sözcüsü olan] İspirîzâde Ahmed Efendi Sultan I. Mahmud'a sevinçlerini gösterip, tahtını kendilerine borçlu olduğunu hatırlatmakta gecikmediler. Ancak isyan ruhu sultanın değişmesi ile henüz bastırılamamıştı: Bir dizi efendiler, sultanın sürekli yanında bulunup, danışmanlığını yapacak ve sultanın bir senatonun ortasında bir "Osmanlı Doju" olarak ortaya çıkacak bir meşveret meclisine ilişkin planlar yapıyordu. Bu, İstanbul'da daha önce görülmemiş "devletin 24 asilzâdesinden veya büyüklerinden oluşacak bir parlamento" idi. Ulema, elde ettikleri gücü kolayca ellerinden bırakmak istemiyorlardı[7]. Kimileri yeniçeri saflarına yazılmak için uğraşıyordu ve yeniçeri ocağının inatçı kethüdası Patrona Halil'in emri üzerine idam edildi. Sultan'ın tahta cülûsundan sonra asilerden oluşan çeteler idam edilen büyüklerin evlerini yağmaladılar ve Sultan I. Mahmud, "Hristiyan halkların" buna göstereceği tepkiye istinaden böyle bir hadiseyi yasaklamamış olsa idi, evleri ateşe vereceklerdi. Zenginler, elbiselerinden her türlü aşırı görkemden vazgeçeceklerdi ve eski sadelik geleneğine geri dönmek zorunda kaldılar[8]. Tüm memurlar görevden alındı. Onların yerine geçmek üzere sürgün yerlerindeki tüm sürgünler acilen geri geldi. Kısa bir süre önce vefat eden Nikolas Mavrokordato'nun boyarların oybirliği ile Romen Prensi olarak seçilen oğlu Konstantin, davet üzerine İstanbul'a geldi ve yaşlı Rakoviça,

asilerin talebi üzerine Eflak tahtına oturtuldu. Boğdan Prensi Grigore Gika'nın yerine neredeyse Sırp veya Rum asıllı kasap Yanaki Butzukakis getirilecekti. Yeniçerileri çoğu zaman ücret almadan yediren ve içiren Butzukakis, Yaş'a doğru yola çıkmak üzere idi[9]. Denetimini eline geçirdiği İstanbul'da yalın ayak dolaşan Patrona Halil[10], bu terfi için 500 kese almıştı.

Yerine Mengli Giray Hanı geçirmek üzere Kaplan Giray Hanı Bursa'dan getirten zorba Patrona Halil, artık bir sarayda oturuyordu. Çocuğunun doğumunda cariyesinin ebeliğini Valide Sultan yapmıştı. Patrona Halil, kaptan-ı derya olmak, güzel laf eden İzmirli yandaşını da yeniçeri ağası yapmak istiyordu. Taleplerine boyun eğdiği sürece sadrazamı da yerinde bırakmaya hazırdılar. Patrona Halil, dış ilişkiler için de kendi programını yapmıştı. Bu Osmanlı Marat'ı, İranlılara ve Ruslara derhal savaş ilan edilecekti ve Rüstem Paşa'nın şahsında da, geleceğin fatihini çoktan bulmuşlardı.

Devlet işlerine tamamen yabancı olan yeni sultanın yanında onu Patrona Halil'in etrafındaki adamlardan kurtaracak ve Damad İbrahim Paşa'nın yerine geçecek kararlı ve akıllı bir adam vardı. Bu, Kızlar ağası zenci hadım Beşir Ağa idi. Sadrazam, şeyhülislâm, Venedik savaşında şan kazanmış kaptan-ı derya, Rumeli Kadıaskeri ve yeni Tatar Hanı ile anlaşarak, güçlü yeniçeri Pehlivan Halil aracılığıyla "kırmızı başlıklıların" ayak takımı hakimiyetinden bıkmış olup, Patrona Halil'e sokakta hesap sormaya kalkan askerler arasında gizlice 5 bin altın dağıttırdı[11]. 25 kasım 1730 tarihinde Patrona Halil Rumeli Beylerbeyi makamını hor görerek reddettiğinde, reformistlerin yaptıkları plana uygun olarak Patrona Halil ve vazgeçemediği danışmanı [Muslu Beşe], Pehlivan Halil'in öldürücü darbeleri altında hayatlarını kaybettiler. Asilerin diğer liderleri de ortadan kaldırıldıktan sonra, askerlere Sultan III. Ahmed'in eski ricâlinin mal varlıklarından zengin bir para bağışı yapıldı[12].

22 Ocak 1731 tarihinde atanan[13] Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa Anadolu'ya hareket ettiğinde bazı yeniçeriler ağalarını öldürmeye teşebbüs ederek, Patrona Halil günlerini tekrar geri getirmeye çalıştılar. Ama bostancılardan ve baltacılardan oluşan saray muhafızları, cebeciler ile anlaşarak, 25 Mart'ta düzeni tekrar sağladılar[14]. Beşir Ağa, isyana katılan binlercesini gizlice öldürttü[15]. Böylelikle gücü eline geçirmişti ve vezirler ile diğer üst düzey yöneticiler bundan böyle saraydaki odasından emirler

veren, satan ve tahsis eden kızlarağasının elinde birer oyuncak hâline geldiler. Onun aracılığı olmadan sultana kimse ulaşamıyordu. Dönemin ikinci sadrazamı, 1731 yılında kaptan-ı deryanın yerine getirilen ve kızlarağasının himayesinde kişiler olarak otoritesini göstermek için bir Rumu idam ettiren[16] Topal Osman Paşa, kısa bir süre içinde tıpkı selefi gibi Beşir Ağa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Sadrazamlık makamı bir nevi ortadan kaldırıldı, ama gücü "Enderundaki" faktörlere devretmek üzere değil, zira hamiliğini yaptığı sultan adına devletin en üst yönetimini kazandıran, Beşir Ağa'nın hor görülen bir sınıf olan hadımların temsilci olması değil, olağanüstü kişiliği idi.

Damad İbrahim Paşa, savaşı önlemek için elinden gelen herşeyi yaparken, mutlak gücü elinde tutan Beşir Ağa'nın siyasî sistemi İran savaşının devamı ve Batıdaki eski Hristiyan müttefiklere karşı savaş açılması üzerine kurulu idi. Ancak savaşların uzaması ve genişletilmesi hâlinde vezirleri uzaklaştırabiliyor, azledebiliyor, tehlikeli askerî unsurları meşgul edebiliyor, İstanbul halkına gittikçe daha sık ziyaret edilen kahvehanelerde – ki kaptan-ı deryanın da sahil kenarında böyle bir kahvehanesi vardı - sohbet malzemesi sağlayabiliyor ve sultan üzerinde kendisi ve hırsı için üstünlük kurabiliyordu, ama çabalarının altında buna rağmen hiçbir zaman erdemli olmayan ve kendi şahsi zenginliğini artırmak amacı yatmıyordu.

Üsküdar'daki karargâha rahatlıkla 100 bin askerin toplanabildiği bu dönemde insan kaynakları hiçbir zaman tükenmiyordu. Zenginliklerine zenginlik katma fırsatı bulan üst düzey yöneticilere ait mallara el konulması yüzünden her zaman yeterince para vardı. Osmanlı İmparatorluğu gerek maddî, gerekse askerî, siyasî ve ahlakî yönden son yıllarda iyileşmeye başlamıştı.

Tüccarların ödemek zorunda oldukları haraçlar[17], gemilerin kürek akçesi[18], avarız ve Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın uyguladığı nüzül ve sürsat ile koyunlardan alınan yüzde onluk[19] vergiler, zorlu ve uzun vadeli teşebbüsleri destekleyecek bir savaş hazinesini besliyordu. 1706 yılında 1.280.000 akçe tutan yeniçeri ulûfesi ödenemediği için, Alman temsilci Quarient gibi elçilerin huzura kabulünün geciktirildiği dönemler geçmişti artık[20]. Hatta kimi zamanlar savaştan zarar gören bölgelerin üç beş yıllığına vergiden muaf tutulduğu bile oluyordu[21]. 1683-1699 yılları arasında toplam gelirler 16.700.000 akçeden 36.000.000 akçeye yükselmişti[22]. Artan ticaret

hacmi yüzünden gümrükler 1700 yılından sonra yılda 36.000.000 taler getiriyordu[23]. Hazine için Marsigli'ye göre 14.731 kese, 11.229 akçe[24]; savaş için; nüzül ve sürsat için 1700 kese civarında; el konulan mallara da sahip olan sultan için; Mekke ve Medine için ve özellikle Romen prenslikleri olmak üzere erzak teslimatları için farklı tahsilat daireleri hâlâ vardı, ama IV. Mehmed'in "İç" Hazineyi hiçbir zaman savaş için kullanılmaması şartı çoktan ortadan kaldırılmıştı[25]. Sultan'ın özel hazinedarı olan kızlarağasının devleti yönettiği ve defterdarı istediği gibi değiştirebildiği bir dönemde, savaş yönetiminden kolayca anlaşılabileceği gibi, Türkiye'de maliye yönetiminde tam bir birlik mevcuttu. Kızlarağasının tek başına yönetimi bu açıdan da devlet için büyük bir avantaj sağlıyordu.

İstanbul'da bulunan İran elçilerine bir cevap verilmesinin reddedilmesi; dönüş yolunda tutuklanmaları; Hüseyin Han'ın hain olarak idamı ve düşmanın temsilcisinin Şirvan'da öldürülmesi, 1731 yılının sonbaharında İran'a karşı yapılacak savaş için birer meydan okuma idi[26]. Serasker Ali Paşa 1730 yılında Revan'a kadar ilerleyen İranlıları geri püskürtmüş ve Kirmanşah'ı fethetmişti. 15 Eylül'de İran Şahı büyük bir muharebeye tutuşurken, Osmanlılar Hemedan'ı geri almak üzereydiler. Muharebe sırasında İran Şahı'nın atlı birlikleri neredeyse tamamen yok edildi, topları Türklerin eline geçti ve yeniçeriler derhal Hemedan'a yerleştiler[27]. Hemedan yakınlarında Bagdat Beylerbeyi Ahmed Paşa barış görüşmelerini başlattı. Barış antlaşmasının imzalandığı tarihlerde serasker Urmiye'yi ve 4 Aralık'ta Tebriz'i ele geçirmişti[28]. Bu barış antlaşması Osmanlılara avantajlı bir ittifak sağlıyor ve Rusların ipek ticaretini Astrahan'a kaydırma amacı ile ele geçirdikleri yerleri tekrar geri alma fırsatını tanıyordu[29], ama bunun karşılığında Urmiye dışında son zamanlarda ele geçirdikleri yerleri geri vermek zorunda kalıyorlardı[30]. Kurulan Divân'da, özellikle Tebriz'in kaybına çok üzülen sultanın iradesine karşın antlaşma kabul edildi.

Efendisinin yerine konuşan "Habeşî" Beşir Ağa, alınan karardan hiç memnun değildi. Şeyhülislâm ve Beşir Ağa'nın uzun zamandan beri şüphe ile yaklaştığı Sadrazam Topal Osman Paşa bu barış antlaşmasından dolayı makamlarını kaybettiler ve Topal Osman Paşa sürgüne gönderildi. Halefi Hekimoğlu Ali Paşa Revan'dan, İstanbul'a çağrıldı. 1731 yılında muzaffer Osmanlı ordusunu yönetmiş ve yakın geçmişte Tebriz'de bir cami yaptırmıştı. Bu, Tebriz'e verdiği önemi gösteriyordu[31]. İran'da Hankulu,

ellerinden Kandahar’ı aldığı Afganlar ile savaşından geri dönmüştü. Yapılan barış için şahı cezalandırmak üzere onu tahttan indirdi ve şahın 6 aylık oğlunun vasisi olarak Nadir Şah adı ile sadrazamlık görevini devraldı[32]. Kısa bir süre sonra Bâbıâli’ye savaş açtı ve 6 Ekim 1732 tarihinde resmî savaş ilanı verildi[33].

Aralık ayında İranlılar Kirmanşah’ı aldıktan ve Kürt beyleri ile birkaç çatışmaya girdikten sonra Bağdat yakınlarına karargâh kurdular. Nadir Şah, IV. Murad tarafından birçok Osmanlı kanı dökülerek fethedilen Bağdat’ı geri almakla övünüyordu. Çok fazla para ve asker gerektirdikleri için İran’daki yerlerinden vazgeçmek isteyen Ruslar ile yapılan bir antlaşma ile Nadir Şah kendini diğer komşusuna karşı güvenceye aldı. Rus birlikleri sadece Türklere karşı yapılan savaş sona erene kadar Kafkasların ötesinde kalacaklardı. Çariçe Anna’nın tebdil-i kıyafetli subayları ve mühendisleri İran ordusunun arasına karıştılar ve Maveraünnehir’deki Rus General Levaşev, arabuluculuk yapmak üzere hazır bekliyordu[34].

Nadir Şah, 1733 yılının Şubat ayında Dicle Nehri’ni zorlayarak geçti. Eski Bağdat ve komşu kaleler de eline geçti, ama Irak’ın merkezi Bağdat’ın savunması başarılı bir şekilde yaza kadar sürdürüldü ve 19 Temmuz’da eski Sadrazam Topal Osman Paşa[35], Anadolu yeniçerileri ve sipahilerinden, gönüllülerden ve Kürtlerden oluşan büyük bir ordu ile Bağdat yakınlarındaki Dulçelik’e geldi. Dokuz saat süren bir muharebede Nadir Şah’ı büyük bir bozguna uğrattı. İranlılar bunun üzerine Mezopotamya’yı terk ettiler, ama Ekim ayında tekrar geldiler. Kerkük yakınlarındaki Leytam’da serasker İranlılara iki kez saldırmak zorunda kaldı. 26 Ekim’de ikinci çatışma sırasında hayatını kaybetmemiş olsa idi İranlıları önemli bir destek almamış olmasına rağmen, bu sefer de geri püskürtebilirdi. Bu hadise, Osmanlıların savaşı zaferle sona erdirme umutlarının geçici olarak sekteye uğramasına neden oldu[36]. Türk ordusu, kahraman liderlerinin ölümünden sonra dağıldı veya katledildi. Kahraman serasker, Bağdat’ta defnedildi.

Kerkük, Şehrizor ve Irak’ın tamamı artık Nadir Şah’ın elinde idi. Belucistan’da çıkan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra 1734 yılında, hiçbir direniş göstermeden tâbi olan Gürcistan üzerine yürüdü. Nadir Şah, Gürcistan’ın kısa bir süre önce İstanbul’daki zindanından kurtarılan patriği ve onun eniştesi Dimitri ile güvenilir ve yararlı birer dost buldu[37]. Lezgileri

geri püskürttü ve şahın birlikleri Erdebil'i işgal ettiler ve Şirvan'ın başkenti Şemahi'yi ele geçirdiler[38].

Köprülüzâde Abdullah Paşa 1735 yılında yeni bir Osmanlı ordusunun başına geçti. Niyeti Kapan Dağları üzerinden İran Ermenistanı'na yönelmekti, ama bölgenin özgür insanları Nadir Şah'ı yardıma çağırdılar. Nadir Şah'ın atlıları ve onlara katılan yerel halk, Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı geri püskürttüler ve 10 Haziran'da Köprülüzâde Abdullah Paşa meydan muharebesinde hayatını kaybetti. İranlılar, Osmanlı toplarının tamamını ele geçirdiler ve birçok esir aldılar. Revan, Gence ve Erzurum, Nadir Şah'a teslim oldular[39].

Şahkulu Nadir Şah böylece büyük eserini neredeyse sona erdirmişti. Sadece Bağdat Osmanlıların elinde kalmıştı ve Nadir Şah, Bağdat eline geçene kadar Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın tekliflerini kabul etmek istemiyordu[40]. 13 Mart 1736 tarihindeki Nevruz gününde 100 bin kişiden oluşan güçlü İran ordusu, zayıf bünyeli çocuk şahın ölümünden sonra Nadir Şah'ı tahta oturttu. Aynı zamanda İran'ın yeni inancı olarak Sünnilik kabul edildi. Bu sayede Osmanlı ile barışı önleyen önemli bir engel kaldırılmıştı ve Eylül ayında barış antlaşması yapılıp, Ekim ayında onaylandı[41]. Bu antlaşmaya göre Türk birlikleri Nadir Şah'ın elindeki tüm eyaletleri boşaltacaklardı[42].

Sultan I. Mahmud'un böylesine alçaltıcı ve kayıplarla dolu bir antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmasının sebebi, Asya'daki karışıklıklar sebebiyle 1736 yılında Rusya ile yapılacak savaştı.

Osmanlılar, 1735 yılında Tatar Hanı'nı Kumukların bölgesinden geçerek Gürcistan'a göndermek istemişler, ama Nadir Şah ile anlaşma içindeki Rusya buna itiraz etmişti. Tatarlar, uzun zamandan beri komşuları ile bir anlaşmazlığın çıkmasını beklediklerı ve daha kısa bir süre önce Kuban bölgesine yaptıkları bir akın ile böyle bir fırsatı yaratmaya çalıştıklarından, bu fırsatı kaçırmadılar. Bâbıâli, sadece görünüşte kendisine tâbi olan Tatar Hanı'nın düşmanlıklarını engelleyemeyeceğini beyan etti[43]. Bunun üzerine çariçe, Nogay Tatarlarının üzerine yürümeye ve Kırım'a yapılacak bir akın ile intikam almaya karar verdi. Sultan I. Mahmud, Tatarlar üzerinde hiçbir hakimiyet sahip olmadığını ileri sürdüğünden, Kırım'a karşı bağımsız bir ülke olarak hareket etti. Ruslar gerçekten de Osmanlılar ile savaş yapmak değil, Kırım Hanı'nı küçük düşürmek ve han

ile ilişkilerini Rus İmparatorluğu’na yakışır şekilde düzenlemek istiyorlardı[44].

Rusların kendi ülkelerine saldıracağından korkan Romen prenslerin tüm çabalarına rağmen, Kalgay Fethi Giray Transkafkasya’ya akın etti[45]. Lezgi atlılar Nogaylara katılmışlardı. Çariçe’nin emri üzerine Kabartay’da hüküm süren Hessen-Homburg Prensi, Nogayların üzerine yürüdü ve Kaplan Giray Han’ın ilerlemesine direndi. Terki Nehri kenarında ağır çatışmalar meydana geldi[46] ve Kaplan Giray Han, İstanbul’dan gelen geri çekilme emri[47] üzerine intikam olarak Don Kazaklarının bölgelerinde akına çıktı. Ukrayna’da bulunan General Scheffer’in Kırım üzerine planlanan seferinden geçici olarak vazgeçildi[48]. Ama daha 1735 yılının Ekim ayında General Leontiev 20 bin asker ve 8 bin kişilik bir Kazak destek birliği ile Nogayların bölgesine akın etti ve binlerce Tatarı öldürdü. 9 bin kişinin hayatına mâl olan çok zor bir geri çekilmeden sonra General Leontive Kasım ayında tekrar Ukrayna’ya vardı[49].

1735 yılının sonlarına doğru Hekimzâde Ali Paşa’nın halefi Gürcü İsmail Paşa’nın yerine, Kızlarağası Beşir Ağa’nın sırdaşı olup, şehid olan sadaret kethüdasının düşüncelerini paylaşan Silahdar Seyyid Mehmed Paşa geçti[50]. Atandıktan hemen sonra Avusturya elçisi Talman’a, daha 1733 yılında Kral III. August’un ve Fransız himayesindeki Stanislas Leszczynski arasındaki anlaşmazlıklar sırasında birliklerini Lehistan’a gönderen Rusların barış ihlallerini şikayet etti[51]. 6 Ağustos 1726[52] tarihinden beri Rusya ve Avusturya müttefik olarak Osmanlıların karşısındaydılar ve Hannover birliğine karşı kurulan bu ittifak Türklere karşı da kullanılabilirdi[53]. Alman Kayser’in Fransa’ya karşı savaşı sona ermişti ve Avusturya ordusu bu yüzden Ukrayna’da, Don Nehri kenarında ve Kafkasya’da büyük bir askerî gücü bir araya getiren Ruslar ile birleşmeye hazırdı[54]. Rakoçi’nin, Paris’ten gelen oğlu Josef, Macar kaçaklar ve 1729 yılında Türk tarafına geçip, Ahmed Paşa adını alan ve Bâbıâli’ye sunduğu birçok yazıda orduyu Avrupalılaştırmayı[55] öneren Alman General Kont de Bonneval, savaş için sürekli olarak baskı yapıyorlardı. Osmanlı’nın Asya’da son dönemlerde maruz kaldığı kayıplar, komşu Hristiyan ülkelerinde, Karpatlarda ve Tuna boylarında, İranlıların Kafkaslarda ve Aras Nehri boyunca elde ettikleri başarıların aynını elde etme hırsını kabartıyordu. 1736 yılında savaş henüz çıkmamıştı, ama herşey yakın zamanda böyle bir savaşın çıkabileceğini gösteriyordu.

Aralarında son zamanlarda biraz itibar kaybeden İngiltere'nin[56] de bulunduğu diğer güçlerin arabuluculuğu, Osmanlı vezirlerin nazik cevap yazılarına rağmen, sonuç getirmedi[57]. Türkler, Vidin'i bir süre önce tahkim etmişlerdi[58]. Azak, Hotin ve Bender'i daha iyi bir savunma durumuna getirdiler ve Romen prenslerin arabaları İsakçı'ya büyük miktarlarda erzak taşıyordu[59]. Sultan III. Ahmed'in öcünü almaya çalışan asi Erzurum yeniçerileri, Azak'a gönderildiler[60].

1736 yılının Nisan ayında Boğdan Prensi Grigore Gika, Bâbıâli'ye General Münnich Kırım'a akın etmeye niyetlenirken, General Lacsy'nin Azak'a, saldırmaya niyetlendiği haberini gönderdi[61]. 16 Nisan'da toplanan meşveret meclisi, bu yeni meydan okumaya 28 Nisan'da gerçekten yapılan savaş ilanı ile cevap vermeye karar verdi[62]. Rus temsilci Vişniakov, sadrazama Boğdan üzerinden Hotin'e eşlik etmek zorunda bırakıldı, ama bunun dışında her türlü özgürlüğe sahipti ve Petersburg Sarayı'ndan gelen haberleri almasına izin veriliyordu. Aynı anda Avusturya'ya ve arabulucu İngiltere ve Hollanda'ya, Bâbıâli'nin haklarından vazgeçmeden ve Osmanlı toprağını koruyacak ordusunu çekmeden görüşmelere oturmaya hazır olduğu haberi iletildi[63]. Reis Efendi'ye ancak Mayıs ayında Şansölye Ostermann'ın kolayca itiraz edilebilecek eski ve yeni şikayetleri bildiren beyannâmesi gönderildi. Bu aslında gerçek bir savaş ilanı içermiyordu[64]. Aksine Rus diplomat bile anlaşmazlık konularını açıklığa kavuşturmak için yapılacak görüşmelerden bahsediyordu[65].

General Münnich, Ukrayna'da Tatarlara karşı planladığı harekât hatlarını güçlendirdikten sonra, Ruslar Azak üzerine yürüdüler. Emrinde Kazakların yanı sıra 6 piyade ve 3 atlı taburu olan general, Nisan ayı başlarında Azak Kalesi'nin dış istihkâmlarını eline geçirdi. Birkaç gün sonra Levaşev'e Kont Lacsy gelene kadar kuşatmanın sorumluluğu verildi. Münnich, bu arada Kırım'a yöneldi. Özi kıyılarında, aralarında Tatarlara karşı savaş için uygun bulunan Kalmukların da bulunduğu 54 bin kişi topladı. Orkapı (Perekop)'dan Han'a bir mektup yazdı ve Tatarlar savunma hatlarını derhal terk etmedikleri ve çariçeye tâbi olmadıkları takdirde Kırım Yarımadası'nı tahrip etme emri ile geldiğini bildirdi. Kaplan Giray Han, barış zamanında yapılan bu haksız saldırıyı kınadı[66]. 1 Haziran'da Ruslar kalenin dış kısımlarını tahrip edip, Orkapı'yı işgal etmişlerdi ve şehrin teslimi sırasında ele geçirilen Osmanlılar buna rağmen hiçbir hukuku olmayan savaş esiri olarak muamele gördüler. Kalmuk Hanı Donduk Orbo,

Kuban bölgesine akın ederken, Leontiev Özi'nin karşısındaki Kılburun üzerine gönderildi[67]. Münnich, bunun üzerine Kırım'a akın etti. 2.500 ev barındıran Koslov ve Bahçesaray hiçbir direniş göstermeden Rusların eline düştüler. Hristiyanlar ilk defa Kırım Yarımadası'ndaki şehirlere bu şekilde giriyorlardı. Kırım'da ayrıca Hristiyan ordusunu besleyecek sayısız sürüler de ele geçirildi. Kırım Hanı'nın sarayı ateşe verildi ve Kırım'ın başkentinde de bir evleri olan Cizvitlerin kitap koleksiyonu her yere dağıldı. Temmuz ayı ortalarında Rus öncü birliklerini oluşturan Kazaklar, Kırım'ın başkenti Bahçesaray'a kolayca girdiler ve şehri ateşe verdiler.

Felaketle sonuçlanacak olan bu aptalca sefer, Kefe'ye kadar ulaşamadı. Sonbahar yaklaşıyordu ve erzak yokluğu baş göstermeye başladı. Kaplan Giray Han, hâlâ savaşmaya niyetli değildi, ama atlıları düşmanları geri çekilirken takip ederek, büyük zararlar verdiler. Rusların kayıpları o kadar büyüktü ki, sefer başlamadan önce tamamı bir araya gelen taburlar, Eylül ayında 600 kişiye kadar düşmüştü. Bilinmeyen topraklarda yolunu bulamamaktan kaynaklanan zorluklar ya da açlık, salgın hastalıklar ve Tatar atlıların okları altında binlercesi hayatını kaybetti. Münnich'i genelde öven biyografisti Manstein bile: "Bu sefer devlete hiçbir yarar getirmedi" demektedir[68]. Azak, Mayıs ayında buraya gelen Lacsy'ye, kaptan-ı deryanın [Canım-Hoca Mehmed Paşa] gemileri de Rus filosuna direniyordu[69]. Azak'ın komutanı ancak 1 Temmuz'da onurlu bir teslime zorlanabildi: 6 bin Türk ve diğer Müslümanlar bunun üzerine Aksu'ya taşınmak üzere şehri terk ettiler. Levaşev, şehri korumak için 4 bin kişi ile karargâh kurdu. Tatarlar, Kazakların sürekli karargâhları olan Sic'e saldırarak öç alırken[70], daha sonra Poltava'ya kadar ilerleyip, çıkan çatışmada General Leslie'yi öldürürken[71], Lacsy kışı Çarkov'da geçirdi. Kalmuklar, Kasım ayında tekrar Kuban bölgesine saldırdılar[72] ve hanın başkentini harap ettiler.

Diğer taraftan sadrazam Babadağ'a kadar gelmişti ve Grigore Gika, hiçbir harekâtta bulunmadan Huşi önlerinde duruyordu. Türkler ise, bu arada yapılan görüşmelerin sonucunu bekliyordu.

Avusturya, daha sonbaharda, özellikle de önceki senenin Aralık ayında gönderdiği nota ile Rus Çariçesi'nin taleplerini yerine getirmediği takdirde, savaş açacağını bildirmişti[73]. O güne kadar arabulucu rolünü oynayan Alman diplomasisi böylece 1726 yılında yenilenen ittifak antlaşmasına istinaden, gerektiğinde Rusların sultana karşı menfaatlerini desteklemeye

hazır olduğunu açıkça beyan etmiş oluyordu[74]. Mareşal Palffy sonbaharın son aylarında 30 bin kişi ile Banat'ın Tuna boylarına kadar ilerledikten sonra[75], 1737 yılının Ocak ayında Talman sadrazamın çadırına gelerek, geçerlilik süresinin bitimine daha beş sene olan Pasarofça Antlaşması'nın onaylanmasını teklif etti[76]. Ama Osmanlı büyükleri Azak'ı teslim etmeye karar veremiyorlardı. Azak, tıpkı Kılburun ve Orkapı gibi yerle bir edilecekse bu mümkün değildi. Buna karşın Bâbıâli, Ruslar için aşağılayıcı olan Prut Antlaşması'ndan önceki duruma tekrar dönmeye hazır olup, son yıllardaki saldırılar ve akınlar için hiçbir tazminat talep etmiyordu.

Nihayet her iki taraf görüşme fikrini kabul etti. Türkler, toplantı yeri olarak Ukrayna'da Kudak veya Boğdan'da Turla Nehri kenarındaki Soroka'yı teklif ederken, çariçe Kiev veya Byaloçerkiev'i öneriyordu. Sonunda her iki taraf Avusturyalılar tarafından önerilen ve eskiden Hatman Duka'nın Ukrayna'daki başkenti olup, artık Kont Potocki'nin elinde bulunan Nimirov'da bir araya gelmeye karar verdiler. Osmanlı, Azak'ı eline geçirmeyi sağlayacak ön müzakere talebinden vazgeçecekti. Nisan ayında İsakçı'ya gelen Sadaret Kethüdası Halisa Osman ve "olağanüstü anlayışı ve ustalığı" ile ünlü Reis Mustafa Efendi, Ruznâmeci Mehmed Efendi, Mektupçu Ragıb Efendi ve [elçi olarak] Paris'e de gitmiş olan Mehmed Said Efendi'ye görüşmede sultanı temsil etme görevi verildi[77], ama sadrazam ve kethüdası toplantılara katılmadılar. Tabii ki Bâbıâli'nin tercümanı Aleksandru Gika da toplantıda hazır bulunacaktı. Nepluyev, Kabine Bakanları Kont Volinski ve varlığı ile 1711 yılının hadiselerini hatırlatan Çar I. Petro'nun, eski şansölye vekili Şafirov, Çariçe Anna'yı temsil ediyorlardı. Talman, Kont Ostein ve Kont Wolseck, Alman arabulucu rolünü üstlenmişlerdi. Buna karşın Babadağ'a gelen İngiltere ve Hollanda temsilcileri görüşmelere katılmayacaklardı.

16 Ağustos'ta yapılması düşünülen görüşme, samimi bir yaklaşımdan uzak olup, daha ziyade Avusturya ile Rusya'nın uzun süreden beri planladığı saldırıya Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız yakalanmasını sağlamak, ordu ve donanmanın hazırlanmasını engellemek için yapılmıştı. Rusya ve Avusturya, 9 Ocak'ta bir saldırı ittifakı kurmuşlar ve Avusturya, Rusya'ya 50 bin kişi ile destek vermeyi[78] vaat etmiş ve Mart ayının ortalarında Avusturya'nın askerî desteğinin esasları belirlenmişti[79]. Bu yüzden arabulucu olarak hareket eden Almanların nihayet yaz aylarında maskelerini düşürüp, Türklerin barış için Mayıs ayının sonuna kadar tanınan süreyi aştıkları gibi önemsiz bir sebebi bahane ederek, 6 Haziran'da

savaş ilan etmelerine şaşırmamak gerek. Avusturya, bu hareketi ile güya sadece Osmanlıların saldırısını önlemek istiyordu[80]! Pasarofça Antlaşması'nın yenilenmesini ve kendisi için Bükreş dahil olmak üzere, Dimbovita'ya veya en azından Argeş'e kadar Eflak'ı ve belki de Vidin'i ve Sırp sınırının Timok Nehri'nden Lom Nehri'ne kadar uzatılmasını, Niş'i ve "şimdilik" Niş'ten itibaren Sofya'ya kadar uzanan bölgenin yarısını istiyordu. Rusya'nın Kırım, Kuban bölgesi, Azak ve Özi kaleleri ve bunun yanında Turla ve Aksu nehirleri arasındaki bölge[81] ile yetinmesi ve bunun yanında kendilerini "kurtaran" çariçenin topraklarına katılmasını isteyeceği Romen prensliklerinin bağımsızlığını isteyip, Karadeniz'de serbest geçişi şart koşması, örnek alınacak bir tokgözlülük örneği idi[82]!

Görüşmeler için bir araya gelmeden çok önce Rus birlikleri harekete geçmişti[83]. Emrinde ordunun tamamı olan Münnich, Bender ve Özi üzerine yürüdü. Sözde[84], tecrübeli bir diplomat olan Boğdan Prensi Grigore Gika'nın tavsiyesi üzerine önce Özi'yi kuşatmaya karar verdi. Ruslar, böyle bir sefer için en uygunsuz zaman olan Temmuz ayında susuz ve ıssız alanları geçerek Turla Nehri kenarındaki bu güçlü kalenin üzerine yürüdüler. Yolda hiçbir direnişle karşılaşmadılar: Dürüst davranan Bâbıâli, Nimirov görüşmelerinin sonuçlarını beklemek istiyordu. Özi'de 100 top ve 15 bin asker hazır olup, nehir girişine 18 kadırga demirlemişti. Boşnaklar ve Arnavutlar, Özi'yi savunmak üzere acilen Boğdan'dan geçtiler. Buna rağmen, Münnich'in 11 Temmuz'da buraya varan askerleri, şehri top atışları ile ateşe vermeyi başardı. Bir barut patlaması kaledeki 6 bin kişinin hayatına mâl oldu. Serasker Yahya Paşa 14 Temmuz'da teslim oldu ve şehre giren Kazaklar, hiçbir engelle karşılaşmadan masum Osmanlı halkına karşı en acımasız vahşeti gösterdiler. Birkaç gün sonra 20 bin den fazla ceset gömüldü[85]. Özi'de bulunan 54 Rum, Husarlara katılarak, Hristiyanların öç almak için düzenledikleri seferde yer aldılar[86].

Özi Kalesi'ni Bender'den gelecek bir Türk saldırısına karşı savunmak için gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Rus birlikleri Ağustos ayı başlarında Aksu Nehri'ni geçtiler ve Ukrayna'ya geri döndüler. Münnich'in seferi bununla sona erdi. Lacsy, Kırım'ı anakaradan ayıran körfezin üzerine bir köprü inşa ettirmeyi başararak, Kalmuklar ve Kazaklar ile birlikte yarımadayı harap ederek, bir yıl önce yaşanan mağlubiyetin öcünü acımasız bir biçimde aldı[87]. Karaspazar, 6 bin ev ile birlikte ateşe verildi. Rus filosu, Bredal'da kendini gösterme fırsatı buldu. 9 Ağustos ile 11 Ağustos

arasında, kaptan-ı deryanın 2 kalyon, 13 kadırga ve 47 “yarı kadırgadan” oluşan filosu ile birbirlerini topa tuttular[88]. Ancak tüm bu teşebbüsler 20 bin Rus’un hayatına mâl olmuş[89] ve hâlâ hiçbir Türk ordusu görülmemişti. Bâbıâli, kalelerini haksız kabul ettiği bir saldırıya karşı savunmakla yetiniyordu. Avusturyalıların arabuluculuğu sayesinde kesin bir barış çıkacağından emindiler.

Ama daha 5 Ağustos’ta halkın öfkesinden çekinerek, sadrazam makamından alınmıştı. Alman temsilci Talman’ın dostu olan kethüda [Halisa Osman Efendi] boğazlandı. Asi Kaplan Giray Han’ın yerine daha 1736 yılının Eylül ayında kalgayı Fethi Giray Han geçmişti. Lacsy’nin kendisini geri püskürtmesine izin verdiği için Fethi Giray Han’ın yerine de Temmuz ayının sonunda Mengli Giray Han geçti ve kendisine Bender’in yeni beylerbeyi Genç Ali ile birlikte Özi üzerine yürüme emri verildi[90]. Bender’in komutanı Muhsinzâde Abdullah Paşa’ya enerjik tedbirler alarak, cüretkâr Rusları cezalandırma görevi verildi. Türk temsilciler, birkaç hafta sonra, 14 Ekim’de Nimirov’dan ayrıldılar. Anlaşmazlıkları hukuk yolu ile çözme çabalarının tamamı sonuçsuz kaldıktan sonra, Bâbıâli nihayet müttefiklerin meydan okumasına cevap verdi. Savaş ilanından birkaç ay sonra gerçek savaş başladı. Osmanlı halkı, Tanrının haklı oldukları davayı destekleyeceğinden ve masumlara parlak bir zafer yaşatacağına yürekten inanıyordu. Kısmen Avrupa stilinde eğitilmiş Osmanlı ordusu, büyük bir şevkle savaşa girdi[91].

Ruslar, Özi önlerine gelip, Kırım’a akın ettikleri Temmuz ayında, Viyana Sarayı zayıf veya önemsiz sayıda birliklerle bile olsa, tüm Türk komşu eyaletlerin gerçekten veya sadece görünüşte işgal edilmesi emrini vermişti. Askerî açıdan felaketler doğurabilecek bu tedbirin amacı, elde edilen bu yeni “status quo” (mevcut durum) sayesinde Nimirov görüşmelerinde sürekli olarak yenilenmesi talep edilen Pasarofça barışı sayesinde daha büyük taleplerde bulunabilmekti. Bu emre istinaden Saksonya-Hildburghausen Prensi Bosna’ya akın etti, ama Banyaluka’da “basiretli ve gözüpek” bir şahsiyet olan eski Sadrazam[92] Hekimoğlu Ali Paşa’nın 30 bin askeri tarafından bozguna uğratıldı ve utanç içinde geri çekilmek zorunda kaldı. Belgrad’ta uzun bir süre kaldıktan sonra 40 bin kişiden oluşan Avusturya ordusu, Seckendorff ve Kayser VI. Şarl’ın damadı genç Lotringen Prensi’nin [Franz] emrindeki 249 süvari bölüğü, 90 piyade taburu, 80 humbaracı taburu ve çok sayıda “Sırp” askerî sınır bölgesi devriyesi ile birlikte Türk Sırbistan’ı üzerine yürüdü, ama hiçbir yerde

beklenen kurtarıcı olarak ilgi görmedi: Avusturya'nın yönetimi altındaki bölgelerde köylüler Batı maliye sistemine göre uygulanan ağır vergilerden, din değiştirme çabalarından ve askerlerin aşırı ahlaksızlıklarından şikayet ediyorlardı[93]. İpek ve Ohri patrikleri – Ohri Patriği bir Kantakuzen'di[94] - başvurularda bulunarak, kiliselerinin eski idarî bölgelerindeki görkemli zamanları tekrar geri getirmek ve İstanbul Partikliğinin gasp ettiği hakları tekrar ihya etmek istiyorlardı. Albay Lentulus, bu patrikler ile görüşmek üzere önce ünlü Kosova Muharebesi'nin yapıldığı bölgeye yürüdü, Priştine'yi ve Yenipazar'ı aldı ve bölge halkını tekrar Hristiyan davası için kazandı. Bunun üzerine Alacahisar ve Aleksinats işgal edildi. 21/23 Temmuz'da Niş komutanı Köprülüzâde Ahmed Paşa teslim olmak zorunda kaldı[95]. Vidin'de Mehmed Paşa, Khevenhiller ve Seckendorff komutasındaki Avusturya ordusuna karşı başarılı bir şekilde direndi ve Ekim ayında İslâm Giray Han komutasındaki Tatarlar ve Memiş Paşa komutasındaki Türkler yardımına geldiler[96]. Birkaç hafta sonra, Seckendorff'un Bosna'ya yöneldiği sırada Köprülüzâde Hafız Ahmed Paşa, Batı seraskeri tayin edildi ve 18 Ekim'de Niş'in zayıf Alman müdafaa kıtası teslim olmak zorunda kaldı[97]. General Doksat ile yapılan teslim antlaşmasına rağmen ki kendisi bu yüzden ölüme mahkum edilecektir, Almanların tarafına geçen tüm Sırplar ve Arnavutlar hak ettikleri cezayı aldılar[98]. Bu hadiseleri zaten engelleyebilecek durumda olmayan Seckendorff, başarısızlığından dolayı görevden azledildi ve zindana atıldı[99].

Başında General Wallis'in bulunduğu üçüncü bir birlik 12 Temmuz'da Eflak'a girdi. Birlikler, Argeş'e kadar geldiler ve General Ghillany Cimpulung'a girdi[100]. Erdelli General Vadanyi veya yoldaşı Kohary bu esnada 5 bin asker ile birlikte Oyuts Geçidi'ni aştı[101]. General Wallis, Eflak Prensi'nin Avusturya birliklerinin geçimini sağlamasını ve Seret Nehri'nin ötesindeki bölgenin Almanlara ait olduğunun kabul edilmesini talep etti. Başkentinin hemen yakınlarındaki Galata Manastırı'nda Grigore Gika 5-6 bin Romen, Türk ve Tatar ile karargâh kurmuştu[102], ama derhal Prut Nehri'ne kadar geri çekildi[103]. Yarbay Ursetti, "Rakoçi Ferencz"in 1716 yılında Yaş'a yaptığı saldırıyı tekrarladı[104]. Eflak Prensi Konstantin Mavrokordato, Hristiyan Kayser'in "Katan" birlikleri karşısında kaçtı. Yergöğü'nde yerleşik Osmanlılar, Rusçuk'a taşınmayı kabul ettiler. General Ghillany böylece 22 Temmuz'da törenle Bükreş'e girdi, ama yanında en fazla 600 süvari vardı. Eylül ayı başlarında Mavrokordato, İbrahim Paşa ve

Boşnaklarla başkentine geri döndü. Almanlar, Tırgovişte'den de ayrıldılar. Aksaray Valisi Murtaza Paşa, Almanları Büyük Eflak'ta sahip oldukları son üsleri Cimpulung'tan da kovaladı ve şehri ateşe verdi[105]. Bunun üzerine derhal "İmparatorluk Eflak'ı", yani Olt bölgesini de Avusturyalıların elinden almak için hazırlıklar başladı. Bunun için 6 bin Tatar çağrıldı. Murtaza Paşa'ya da Tatarlarla birlikte gitme emri verildi. Rimnic Piskoposu'nun ve Olt bölgesi Boyarlarının sevinçle karşıladıkları[106] resmi bir beyânâme ile Eflak Prensi Olt Nehri'nin ötesideki bölgelerde yaşayan insanlara, seraskerin 55 sancak serdengeçti, 40 sancak levent ve serhad boylarından 30 başka sancaklar ile onları kurtarmaya geldiğini bildirdi. Yeni hükümdarlarından "hoşgörü, esirgenme, adalet ve vergilerin indirilmesini" görebileceklerinden emin olabilirlerdi[107]. Wallis ve Khevenviller, Osmanlı ordusunun karşısından çekilerek Krayova'dan ayrıldılar, ama geri çekilirken, Küçük Eflak'ı Almanların elinden almak için hazırlık yapan Vidin Beylerbeyi Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın ve damadı Toz Abdullah Paşa'nın birliklerine yenildiler. Mateiu Kantakuzen, Olt bölgesinin Romen Ban'ı tayin edildi[108].

General Vadany, Wallis tarafından Vidin'e karşı yardım götürmek üzere gönderildikten sonra[109], Ursetti Eflak'ta nihayet Romenlere yenildi ve öldü[110]. Kısa bir süre sonra, Bâbıâli'nin "Macaristan Dükü ve Erdel Prensi" olarak Ocak ayında resmi bir sözleşme yaptığı[111], ancak 8 Nisan 1735 tarihinde hayata veda eden Rakoçi'nin genç oğlu Josef Rakoçi, Erdel ve Kuzey Macaristan'a yapılması düşünülen sefer sebebiyle yakınlarda bir yerde bulunmak üzere Cernavoda'ya geldi[112]. Zira Bonneval, Rakoçi'yi mirası olan Erdel'de tahta geçirmek üzere çalışacağını vaat etmişti.

General Stoffeln komutasındaki Özi'nin Türkler ve Tatarlar tarafından kuşatması, 10 Kasım tarihine kadar 17 gün sürdü ve erzak temini kötü olup, uygunsuz bir mevsimde harekete geçen Türk ordusunun neredeyse tamamının yok olmasına neden oldu. Köprülüzâde Hafız Ahmed Paşa'nın Özi'den Ukrayna sınırına kadar Münnich tarafından terk edilen kalelerin işgali de başarısız geçti. Ukrayna'ya akın eden Tatar Hanı geri püskürtüldü[113] ve Köprülüzâde Hafız Ahmed Paşa, esir alınmaktan son anda kurtuldu[114]. Sadrazam [Muhsinzâde Abdullah Paşa], silahdar aracılığıyla 17 Kasım'da Kartal'daki karargâhından İstanbul'a çağrıldı ve İstanbul'a geldikten üç gün sonra, 19 Aralık'ta [1737] devletin mühürleri elinden alındı. Bundan böyle Kaymakam Yeğen Mehmed Paşa İstanbul

halkının Ruslara karşı uzun zamandır beklediği zaferi getirecek ve barışı ihlal ederek binlerce Müslüman'ın hayatını kaybetmesine neden olanları cezalandıracaktı[115].

Böylece barış şartları önemli oranda hafifletildi. Repnin aracılığıyla Gika ile irtibata geçen Rusya[116], yaptığı fetihlerle yetinebilirdi, ama Bâbıâli Azak'ın yıkılmasını ve Özi ile Kılburun'un geri verilmesini talep ediyordu[117]. Avusturya, Ekim ayında artık sadece Küçük Eflak'ı, yeni ele geçirilen Niş'i ve Niş ile Sofya arasındaki bölgenin yarısını istiyordu. Vidin, son istihkâm çalışmalarından önceki duruma getirilecekti ya da Almanlara en azından karşı kıyıda bir kale kurma izni verilecekti. Ayrıca Drava ve Sava nehirleri boyunca sınırda düzeltmeler yapılacaktı[118]. Viyana Sarayı daha sonra sadece Novi ve Bihaç ile yetindi[119]. Viyana bu arada, İngiltere'nin ve Hollanda'nın, daha sonra da Fransa'nın arabuluculuğuna başvurdu, ama Bâbıâli'nin buna tek cevabı, "savaş için de barış için de aynı şekilde hazır olduğu" idi[120]. Artık herşey için geç kalınmıştı. Kayser, bu haksız savaşın bedelini, 1718 yılında kazandığı eyaletlerin kaybı ile ödeyecekti.

Ruslar açısından ikinci savaş yılı tamamen plansız ve hedefsiz bir yıldı. Herşey bunu gösteriyordu: Saldırıya geçmekte tereddüt etmeleri, yürüyüşleri ağırdan almaları, kış karargâhlarına bir an önce çekilmek istemeleri, Avusturya ile yaptıkları ittifakın özellikleri ile açıklanabilir. Sadrazamın Fransa'yı arabulucu olarak kullanma çabaları ikinci kez sonuç getirmemişti[121]. Diğer taraftan Rusya, Avusturya tarafından desteklenmeyeceğini anlamıştı. Aksine Avusturya'nın amacı, savaşın tüm ağırlığını Rusya'ya yüklemekti. Müttefik güçlerin bir karargâhından diğerine gönderilen ve çoğunlukla görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalan askerî temsilciler, neredeyse casus ve yetkisiz eleştirmenler olarak muamele görüyorlardı[122]. Münnich, barış görüşmelerini kendi hesabına yürütüyordu, ama Mayıs ayında yeni bir sefere çıktı. 50 bin kişiden oluşan bir ordunun başında Turla ve Aksu nehirlerini geçti ve Aksu Nehri'ni ötesinde düzenli bir orduya değil, sadece hanın Tatarlarına ve Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın hüküm sürdüğü Bender'in Boşnaklarına rastladı[123]. Tüm barış vaatlerine rağmen, 11 Temmuz'da Lehistan sınırında ve 19 Temmuz'da Savran Nehri kenarında şiddetli çatışmalar meydana geldi[124]. Cesur Veli Paşa'nın emrindeki Türkler, Bender karargâhından buraya gelip,

Akkirman'dan gelen Tatar Hanı ile birlikte düşmanın ilerlemesini engellemek için ellerinden gelen herşeyi yaptılar[125].

Bu arada Rusların büyük ordusu Turla Nehri'ni geçemedi. Nehrin sol kıyısındaki yamaçlarda, tüfek atışları ile düşmanı uzak tutan yeniçeriler konuşlandırılmıştı. Yeniçeriler, savaşın nihai çözümü olarak Avusturyalıların kesin mağlubiyetini öngören yeni sadrazamın emri üzerine buraya konuşlanmışlardı. Bu sefer İsakçı'ya köprü kurulmadı ve Mayıs ayı sonunda Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa Sofya'ya yöneldi[126]. 3 Eylül'de Münnich tekrar Aksu kıyısına geldi[127]. Ordusu bu arada birçok zorluk çekmiş[128], ancak önemli bir başarı elde edememiş ve büyük bir muharebeye girmemişti. General Lacsy, daha küçük bir ordu ile bu arada Kırım'ı üçüncü kez harap etmişti. Orkapı, top atışları ile tekrar geri alındı[129]. Ağustos ayında sefer sona ermişti. Rus filosu, fırtınadan dolayı dağılmış ve bu esnada bir kısmı batmıştı[130]. Eylül ayında Ruslar gerek Özi'yi, gerekse Kılburun'u terk edip, yerle bir etmişlerdi. Bu iki sınır kalesinde vebanın kol gezdiği söyleniyordu[131], ama bütün bunlar, Bâbıâli lehine bir barışın yakın olduğunun ve Osmanlılara sadece kalelerin harabelerini bırakmak istediklerinin bir işareti idi[132]. İstanbul halkını memnun etmek ve Rus ordusuna dönüş yolunda saldıran[133] yeniçerilerin cesaretini artırmak için dört paşa sürgüne gönderildi ve onların yerine Bucak Tatarlarının Hanı ve Ruslara karşı kendini kanıtlamış olan Veli Paşa Turla sınırını savunmakla görevlendirildiler[134]. Han'a Bucak'ta kışı geçirme emri verildi[135]. Rusya, sonunda barış şartı olarak bir tek Azak'ın yıkılmasını şart koştu[136] ve Bâbıâli bunun üzerine en azından hiçbir Osmanlı bölgesini elinde tutmayan Rusya ile barış yapabileceğini düşündü. Çariçe, barış antlaşmasında 1700 yılında mevcut durumların esas alınmasını teklif etmiş ve bunun karşılığında Azak'ta savaş gemisi bulundurmamayı vaat etmişti[137].

Avusturya'ya gelince, 1738 yılının Mart ayından beri Süleyman Paşa, Argeş Dağları'na dağılan imparatorluk askerlerine karşı savaşıyordu[138]. Hüseyin Paşa, Kozia Manastırı'na saklanan birkaç birliği yok etti[139]. Ama "Katan" birlikleri, Perişani'de (Argeş bölgesi) direniyorlardı ve Viyana Sarayı, daha sonra ülkenin içlerine kadar uzanan bu mevkiinin öneminden bahsetmek ve Pasarofça barışının "yenilenmesi" sırasında Cerneti'den Rimnic'e doğru Karpatlara kadar Olt bölgesinin tamamını talep etmek için kullandı[140]. Aynı dönemlerde Niş yakınlarında Seckendorff tarafından 1737

yılının Ekim ayında işgal edilen ve Türkler tarafından uzunca bir süre kuşatılan Uşitsa Osmanlıların eline geçti[141].

Nisan ayında Serasker Genç Ali Paşa'nın ordusu, yeniçeri ağasının komutasında, Vidin birlikleri ile birlikte Orsova üzerine yürüdü ve derhal kuşatmaya başladı. Kladova, daha önce ele geçirilmiş ve Türk birlikleri yerleştirilmişti. Rumeli Beylerbeyi Mehadiye'ye kadar ilerledi ve kaleyi terk edilmiş buldu. Orsova Şehri, seraskerin oğluna teslim olmak zorunda kaldı[142]. İmparatorluk kuvvetleri, buna karşılık olarak Orsova'nın karşısında bulunan Adakale'ye saldırdılar[143].

Haziran ayı başlarında, Köprülüzâde Ahmed Paşa ve Serasker Genç Ali Paşa tarafından sevindirici haberler ile karşılanan Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa, emrindeki tüm gücü ile birlikte Niş'e girdi. San Nikolas Kilisesi medreseye[144] dönüştürüldü ve ordu, buradan Kladova yönünde hareket etti. Sadrazam, burada Vidin Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa'nın başka üç paşa ile birlikte Piccolomini ve Königsegg Kontu tarafından 4 Temmuz'da Mehadiye'de Romen köyü Kornea yakınlarında kuşatıldığı, yenildiği ve Kladova köprüsüne kadar geri püskürtüldüğü haberini aldı[145]. Kaçaklar, sadrazam tarafından geri döndürülüp, Mehadiye'yi tekrar geri almaya zorlandılar. Mehadiye'yi almakta başarılı oldular ve 15 Ağustos'ta Orsova Osmanlıların eline geçti[146]. Böylece son imparatorluk birlikleri de Olt bölgesinden çıkartılmış oldu[147].

Ekim ayı ortalarında imparatrluk tercümanı Nikolas Theils, sadrazamın karargâhına gelip, şartları kayserin damadı ile görüşülecek olan bir barış teklifinde bulundu[148], ama Osmanlı ordusu Belgrad önlerine gelmişti bile. İstanbul'da 25 Ekim'de zaferini kutlayan Yeğen Mehmed Paşa, ateşkes istemiyordu[149]. Pançova, Versecz, Yeni Palanka ve Semendire kısmen sonbahar sonlarında, kısmen kış ayları içinde Osmanlılar tarafından tahrip edildi. Güçlü bir Türk birliği ve ayaklanmış Sırplardan oluşan kuvvetler, hatta Tımışvar'a kadar bile ulaşma umudu ile Lugos ve Karansebes'e kadar ilerledi[150].

Bu başarılara rağmen, Ordu Kadısı Esad Molla, [Yirmisekiz Mehmed Çelebizâde Mehmed] Said Efendi ve Reis [Tavukçuzâde Mustafa] Efendi Fransız elçi de Villeneuve ile irtibata geçtiler[151]. İranlılar da arabuluculuk teklif ettiler, ama ciddiye alınmadılar. Avusturya, en azından Orsova ve Mehadiye'yi yıkıldıktan sonra ele geçirme amacı ile Bersa Palanka'dan

Morava Nehri kollarının birleştiği yere kadar Sırbistan'ın güney kısmından vazgeçmişti[152].

Münnich'in 1739 yılında Boğdan'a yaptığı sefer[153], Rus politikasının bu sayede elde edeceği yeni durumdan siyaseten istifade etmek amacına matuftu (status quo). Çariçe, 1726 tarihli anlaşma ile Alman Kayser'i desteklemeyi vaat etmişti. Bu amaçla her yıl bir Rus ordusu herhangi bir fetih niyeti olmasa da savaş meydanına çıkacaktı. Çarpışmaları sürdürmek Münnich'in görevi idi ve bu görevi komşu Türk topraklarına akınlar düzenleyip, her yeri harap ederek yerine getiriyordu. Böylece hem askerlerini meşgul ediyor, hem de savaşın uzamasını sağlıyordu. Eflak Prensi Grigore Gika, Türk birliklerin bile topraklarından geçmeyip, Bender'e Bucak Eyaleti'nden geçerek ulaşmasını öngören bir fermân elde ettiği için, Boğdan o gün savaştan zarar görmemişti. Bu yüzden Münnich bu sefer Boğdan içinden ilerlemeye karar verdi.

Büyük bir Osmanlı birliğinin konuşlandırıldığı, ancak Ruslara karşı hiçbir faaliyette bulunmayan Bender, göz ardı edilecekti. Kiev'de 49 topçu taburundan, aralarından 6 Romen ve 4 Gürcü bölüğün de bulunduğu 120 kadar süvari bölüğünden ve 13 bin Kazaktan ve yanındaki 300 kadar topu kullanacak 3 bin topçudan oluşan büyük bir ordu toplandı. Lehistan sınırını geçip, Temmuz ayı sonlarında fazla kayıp vermeden Turla Nehri'ni aştılar. Kolçak Paşa'nın birçok serdengeçti[154] ve Tatar Hanı ile birlikte bulunduğu Hotin, tehdit altında görünüyordu. Rus savaşının seraskeri Veli Paşa'ya, Doğu'da olası bir mağlubiyet yüzünden Batı'daki kesin zaferi tehlikeye atmamak için hadiselerin gidişatını "sadece seyretme" emri verildi[155]. Ancak seraskerin 10 Ağustos'ta Hotin'e gelişi, muharebenin yakın olduğunun işareti idi[156]. Türkler, Turla Nehri'nin sağ kıyısı boyunca ilerlerken, Ruslar yürüyüşlerine devam ettiler ve Çernoviç bölgesini geçerek Boğdan'a girdiler[157]. Ama Avusturyalılara karşı nihai büyük zaferin haberleri buraya ulaşmıştı bile ve Veli Paşa, diğer düşmanı olan Ruslar ile nihayet muharebeye girebileceğini düşünüyordu. Kazaklar, Boğdan tahtında hak iddiasında bulunan Prens Antiokus'un oğlu Konstantin Kantemir yönetiminde Boğdan'da her yeri harabeye çevirir ve kiliseleri bile esirgemezken; bu haydut çeteleri Boğdanlıların prenslerini teslim etmek istemediklerini ve Sniatin'de hazinelerini sakladıklarını bahane ederek, Pokuzya'nın tamamını ve Sniatin'i yakıp yıktılar. Bu arada General Münnich, Doğu Bukovina ormanlarına konuşlanan Veli Paşa, Kolçak Paşa, Genç Ali ve Tatar Hanı ile muharebeye hazırlanıyordu. Osmanlılar, Rusları

teslim olmaya zorlayabilecekleri umudu ile Şulanet ve Stauçeni Nehri kenarında 28 Ağustos'ta saldırıya geçtiler. Veli Paşa, stratejik açıdan çok önemli bir tepeyi ele geçirmeyi başarsa da taarruz geri püskürtüldü. Muharebenin sonucunu belirleyen, bu sefer Rusların daha üstün topçu sınıfı idi. Hotin, muharebenin üçüncü gününde teslim olmak zorunda kaldı ve Kolçak Paşa savaş esiri olarak Moskova'ya götürüldü. Hotin sakinleri, acımasız muamelelere maruz kaldılar[158].

Münnich, bunun üzerine öfkeli bir savaş tanrısı gibi Boğdan'a saldırdı. Boğdan Prensi, Hotin Muharebesi'nden önce küçük bir ordunun başında, Ruslar ile herhangi bir çatışmaya girmeye niyeti olmadığı hâlde, Leurda'ya (Dorohoiu bölgesinde) kadar ilerlemiş olmasına rağmen, Galati'ye kadar geri çekilmişti. 14 Eylül'de Yaş'a girdi ve ruhbanın başında kendisini karşılayan Rusya'ya meyilli Metropolit Antonius, kendisine öpmek üzere haçı ve İncil'i uzattığında, Munnich İncil'e saygı gösterip, haçı bir Luteran olarak geri çevirdi. Ganimet düşkünü Kazaklar, Konstantin ve Dimitri Kantemir ile Konstantin Duka'nın oğlu ve Rum Kapnist'in yönetimi altında Bacau, Focşani, Vasluiu'ya kadar ilerlediler. Boğdan Prensliği 20 bin kişilik Rus ordusunun geçimini sağlamaya, Münnich'in ordusuna yerel bir birlik vermeye, kendisine derhal 90 kese para vermeye ve her yıl ayrıca 100 kese ödemeye zorlandı[159]. Boyarlara, Boğdan'ın çariçenin topraklarına katılması hâlinde, tüccar olmadığı sürece hiçbir yabancının yerleşmesine izin verilmeyeceği vaat edildi[160]. General Şipov, Yaş'da bırakıldı ve Turla Nehri boyunca uzanan küçük kalelere ve Tirgu-Frumos ile Roman kalelerine küçük birlikler yerleştirildi. Münnich, 21 Eylül'de ayrılmıştı ve ordusunun birkaç hafta boyunca hiç denetimsiz Besarabya'nın ormanlarında, tepelerinde ve bataklıklarında dolaşmasına izin verdi. Veli Paşa, kaçışı sırasında kendi yeniçerileri tarafından kovalanmış olmasına rağmen, Bender üzerine yürünmediği için subaylar ve askerler bu hareketsizlikten dolayı hiç memnun değildiler[161].

Münnich, daha sonra şayet bu arada yapılan barış antlaşması araya girmemiş olsaymış, Bucak Eyaleti'ne saldırmaya, Bender'i fethetmeye ve "Tuna Nehri'ni geçip, sultanın mülklerinin kalbine girmeye" bile niyetli olduğunu söyleyecekti[162]. Bu arada Türklerin kendisine Hotin'i ve Boğdan'ı ya da en azından bir tazminat vereceklerini umuyordu[163].

Avusturya, yani savaşı açmamış olan ve Rusların haberi olmadan barış yapamaya yetkili olmayan Avusturya, yeni büyük mağlubiyetlerden ve büyük kayıplardan sonra barış yapmak zorunda kaldığını nihayet anladı.

Avusturya tahtı için verilecek mücadelenin ufukta göründüğü bir dönemde oldukça rahatsız verici olan bu savaş, böylece tuhaf bir biçimde sona erdi. Alman Kayser, Bâbıâli'yi savaş yapmadan korkutabileceğini ve birçok bölgeden feragat etmesini sağlayabileceğini düşünmüştü. Savaş önlenemez hâle geldiğinde, Olt bölgesinin ve Sırbistan'ın daha önce kayser adına ele geçirilmiş olmasının, imparatorluğun askerî sisteminin üstünlüğünden ötürü değil, sadece Savoylu Eugen gibi bir şahsiyetin kendi şahsi yeteneği sayesinde gerçekleştiği bariz bir biçimde ortaya çıkmıştı. Eski savaş taktiği kullanılarak Niş ve Vidin kolayca alınmıştı, ama Tuna Nehri'ne kadar Avusturya'nın elinde bulundurduğu kalelerin üzerine hızlı bir şekilde yürüyen Türklerin taarruzları karşısında çok uzun süre elde tutulamamıştı. İmparatorluk ordusu bir meydan muharebesine girmiş olsaydı belki bir zafer kazanabilirdi, ama Bâbıâli'nin sadece reayalara ait olan herşey üzerinde tasarrufta bulunmasını ve her Osmanlı'yı anında askere çağırmasını sağlayan bir idare sayesinde yok edilen bir Türk ordusunun yerine derhal aynı güçte başka bir ordu getirilebildiğinden, kibir ve dikkatsizce başlatılan bu savaşın başka bir şekilde bitmesi mümkün değildi.

23 Mart 1739 tarihinde, kendi başına ve tüm üst düzey yöneticilere karşı sorumsuzca hareket eden Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın[164] yerine atanan ve Kızlarağası Beşir Ağa'nın ve İstanbul'a gelen Tatar Hanı'nın teveccühü ile devlet mühürlerini teslim alan[165] Vidin Beylerbeyi Hacı İvaz Mehmed Paşa'ya Kont Neipperg'in kumandası altındaki Tımışvar olmasa da en azından Belgrad'ı tekrar geri alma ve mümkünse bu sayede daha avantajlı bir barış antlaşmayı sağlama görevi verildi. [Rumeli Valisi Vezir Abdi Paşazâde] Ali Paşa bu arada 20 bin kişi ile bizzat Macaristan'a akın etme emri aldı[166]. Ordusunda bu sefer ayrıca Fransız arabulucu de Villeneuve ve İstanbul'a gönderilen Rus Sekreter Cagnoni de bulunuyordu[167].

Bâbıâli, Haziran ayında Ali Paşa ve Rumeli Beylerbeyi'nin emrindeki orduların, Arnavutların ve Boşnakların, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi askerlerinin, yeniçerilerin ve Tuna boylarındaki eyaletlerin birçok birliklerinin çağrıldığı olağanüstü büyük bir ordu topladı. Bu ordu, en kısa zamanda toplandı ve Belgrad yakınlarında Hisarcık (Grodzkay/Kruçka) tepesini işgal etti. Belgrad Komutanı General Wallis, Rumeli Beylerbeyi'ni ve Memiş Paşa'yı, her ne pahasına olursa olsun, derin yamaçlar ve büyük ormanlar ile korunan bu önemli mevkiden çıkartmaya karar verdi. Piyade sınıfının komutasını Kont Neipperg'e verdi ve çok sıcak bir gün olan 23

Temmuz’da güneş doğmadan toplam 30 bin asker ile bizzat saldırıya geçti. Ama bir anda karşısında büyük sayıda Osmanlı birliklerini buldu ve kısa bir süre sonra sadrazamın tüm ordusu ile karşı karşıya kaldı. Sekiz saat süren bir çatışmadan sonra, Avusturya ordusu yok edilmişti. Sadrazamın notlarına göre ise Almanlar “17 saat boyunca 22 Temmuz saat sabah 7’den, 23 Temmuz akşamına kadar acı ölüm şarabını içmişlerdi[168]”. Lotringen Dükü yaralı idi ve Waldeck ile Hessen-Rheinfels prensleri birçok general ve 10 bin asker ile hayatlarını kaybetmişlerdi.

Wallis, gece vakti cesareti kırılmış bir biçimde Pançova’ya çekilip, buradan sağ kıyıdaki Salankamen’e geçti. Türk ordusu, [Bosna Valisi] Hekimoğlu Ali Paşa’nın komutasındaki 30 bin Boşnak ile güçlendirilirken, Wallis’in yeni bir ordu toplaması mümkün değildi. Düşmanın eline geçmesin diye Tuna Nehri üzerindeki Alman filosu ateşe verildi. Sadece Belgrad’ın yeni komutanı Schmettau’un elinde büyük sayıda birlik bulunmasına ve Prens Eugen sitilinde büyük bir taarruzla Türkleri yerlerinden çıkartabileceğini düşünmesine; Serasker Toz Mehmed Paşa’nın Demirkapı üzerinden Erdel’e akın etmeye çalışırken, Kont Lobkowitz’in emrindeki 12 bin kişi tarafından 28 Temmuz’da Pançova’da yenilmesine ve Yeni Palanka’ya kadar geri püskürtülmesine (ki bu mağlubiyetten sonra Serasker Toz Mehmed Paşa idam edilmiştir) Erdel birlikleri Cimpina, Sinaia, Argeş ve başka Eflak yerleşim yerlerini tekrar işgal etmelerine ve Süleyman Paşa’nın tüm çabalarına karşın buradan çıkartılamamalarına rağmen, Belgrad Alman Kayser’in bilgisi dahilinde boşaltıldıktan sonra barış görüşmeleri başlatıldı. Wallis’in, sadrazamdan Albay Gross aracılığıyla bir ateşkes elde etme teşebbüsü başarısız olduktan sonra, Kont Neipperg’e gizlice barış görüşmelerini bizzat başlatma emri verildi[169]. Villeneueve’nin[170] 18 Ağustos’ta gelişinden sonra Neipperg, Talman ile birlikte Türk karargâhına geldi ve 24 Ağustos’ta kendisine verilen vekâletnâmeye istinaden 1 Eylül’de Avusturya için utanç verici Belgrad barışının ön antlaşmasını imzaladı. Reis Mustafa Efendi, Ordu Kadısı[*] Esad Molla ve Mektupçu Ragıb Mehmed Efendi Bâbıâli’yi temsil ediyorlardı[171]. Bir süre sonra güçlü Belgrad Kalesi de teslim oldu[172]. 18 Eylül’de 27 yıllığına barış imzalandı. Kayser VI. Şarl, barış antlaşmasının şartlarından açıkça memnun olmasa da temsilcilerini ve generallerini serbest bıraktı ve daha 22 Ekim’de şiddetli itirazlarına ve Neipperg’in azline rağmen barış antlaşmasını onayladı. Avusturya, böylece 1718 yılında fethettiği eyaleti

ebediyen kaybetti[173]. Bâbıâli, ayrıca Banat'ta "Orsova'daki adanın karşısında, Cerna, Tuna ve Eflak'ın sınır nehri ile Banat'ın ilk sıradağları arasındaki yarımadayı" aldı. Aynı yıl içinde Cerna Nehrinin Eski Orsova'dan geçirilmesi hâlinde bu bölgenin de Türklere terk edileceğine karar verildi. Almanların sadece Belgrad'ın yeni kurulan istihkâmlarını yıkmalarına izin verilirken, Türkler Mehadiye'yi yıkmayı vaat ettiler. 2 Mart 1741 tarihinde yeni sınırlara dair kesin anlaşmaya varıldı[174] ve Fransa, bu sınırların garantörü kabul edildi.

Rus birlikleri, her yeri harap olmuş öfke içindeki Boğdan'ı ancak Ekim ayında terk ettiler. Barış sağlandığı haberlerine üzülen Münnich, son ana kadar prensliğin idarecilerinden ordusu ve kendisi için para taleplerinde bulundu. Kantemir ve Kazaklar, bundan böyle sadece lanetlerle anıldılar. 2.500 Boğdan askeri götürüldü ve Turla Nehri'nin diğer kıyısına yerleştirildi[175]. Kasım ayında General Loewendal Hotin'i boşalttı. Frolow'un yönetiminde Focşani'den Cimpina'ya kadar akınlar düzenleyen ve her yeri yağmalayıp, hiçbir direniş göstermeyen Buzau Piskoposu Misail'i de yanlarında götüren toplam 3 bin kişilik birkaç Kazak birliği, tabii ki düşmanlıkla karşılandıkları ve sadece Avusturya askerleri eşliğinde girmelerine izin verilen Erdel üzerinden geri dönmek zorunda kaldılar[176]. Erdel'de düşmanca karşılanmalarının sebebi, Rusların kısa bir süre önce Kronstadt'ta çariçenin ordusu için Romenler ve Rumlar arasından asker toplamaya çalışmaları[177] ve Erdelli Ortodoks kolonistlere resmi teklifler ile Rusların işgali altında bulunan bölgelere yerleşmeleri için çağrıda bulunmaları idi[178]. Rusya tarafından ilhak edilmek üzere Romen prensliklerin bağımsızlık ilan etmelerine Viyana Sarayı şiddetli bir biçimde karşı çıktı[179]. Bu arada İsveç birliklerinin Finlandiya'da endişe verici bir biçimde bir araya toplanması, Rus Sarayı'nın Villeneuve tarafından 9 Nisan'dan beri Çariçe Anna'nın barış görüşmelerini yürütmeye yetkili temsilcisine teklif ettiği şartları bir an önce kabul etmesine neden oldu[180]. Fransız arabulucu, 18 Eylül'de Kont Neipperg'in ısrarlı isteği üzerine Rusya ile barış antlaşmasını yapmayı başarmıştı[181]. Bu anlaşma ve Villeneuve tarafından 3 Ekim'de Niş'te imzalanan sınır sözleşmesi sayesinde Bâbıâli, General Münnich tarafından işgal edilen tüm bölgeleri ve kaleleri geri aldı. Her iki anlaşma, 28 Aralık'ta İstanbul'da ikmal ve tasdik edildi. Bu anlaşmalara göre Ruslar Azak'ı derhal yıkacaklar ve bölge tarafsız kalacaktı[182]; Taganrog tekrar kurulmayacak ve Karadeniz'e ve

Azak Denizi’ne hiçbir Rus filosu inmeyecekti; Kabartay’ın her iki bölgesi bağımsız kalacaktı, ama Rusya bunun karşılığında rehine alma hakkını muhafaza ediyordu. Bunların yanında Rusya’nın Kırım Tatarları ile güney sınırı, ikinci bir sınır antlaşması ile Rusya lehine düzeltildi[183]. Barış şartları, Azak’ın yıkılması ve çarın imparator unvanının tanınmasına ilişkin görüşmeler ancak 7 Eylül 1741 tarihinde sona erdirilebildi[184].

Osmanlı İmparatorluğu, içte güçlenmiş ve ahlak açısından iyileşmiş olarak bu savaşta başta umut edebileceğinden çok daha fazlasına sahip olmuştu. Tüm bunlar, mutlak gücü elinde tutan kızlarağasının ve nüfuzlu yeni kethüda beyin zekası sayesinde gerçekleşmişti. Türkiye, başta felakete götürebilecek gibi görünen bu savaştan büyük bir itibar kazanmış olarak ve sanki gençleşmiş gibi çıktı. Bundan böyle sultanın, kısa bir süre sonra Avusturya tahtı için uzun vadeli zorlu bir mücadeleye girişecek güçlere karşı bile barışçıl siyasetini, adalet ve nefse hakimiyet yönetecekti[185].

YEDİNCİ BÖLÜM

EFENDİLER SINIFININ HALKIN DESTEĞİNİ ALAN YÖNETİMİ

ALTINDA BÂBIÂLİ’NİN AVRUPA’DA TAKİP ETTİĞİ YİRMİ YILLIK

BARIŞ POLİTİKASI. İRAN'DA YENİ KARIŞIKLIKLAR[*]

Avusturya ile yapılan barışın onaylanmasından birkaç ay sonra, yeni Alman temsilci von Ulefeld gerçekten mütevazi bir şekilde İstanbul'a gelmeden önce, son nefesine kadar yazılı bildirimler ve halkı önünde yaptığı konuşmalar ile Osmanlılarla yapılan en son anlaşmanın utancını generallerinin ve elçilerin üzerine atmaya çalışan Kayser VI. Şarl hayata veda etti. Ölümü, her tarafta geçerlilik sağladığı antlaşmalarla (Pragmatik sanktion) tahtını kızı yetenekli Prenses Maria Teresa'ya bırakmak için aldığı tüm tedbirlere rağmen, 20 yıl sürecek son derece kanlı bir Avrupa savaşına neden olacaktı.

Bu 20 yıl, Osmanlılar için Tanrının kendilerine bahşettiği bir dinlenme süresi oldu. Gazete ve havadis varakalarına göre, Avrupa'da sadece geçici siyasî ve ticarî gerekliliği sebebi ile hâlâ yerinde bırakılan sultana ait toprakların bölüşülmesine artık kimse ciddi gözle bakamazdı[1]. Prusya'nın Alman İmparatorluğu içindeki yerine dair meseleler, gitgide güç kazanan İngiltere ve Avrupa kıtasındaki diğer güçler ile gelecekteki ilişkiler ve Orta Avrupa'daki çıkarların Rusya'nın hırslı planları ile uzlaştırılmaya çalışılması, Batı'nın tüm politikacılarını uzunca bir süre meşgul edecekti.

Türkler, sadece vaatler, hatta rüşvet ile kendi entrikalarına ve mücadelelerine dahil edilmeye çalışıldığı oranda akla geliyordu. Özellikle her zamankinden daha çok İstanbul'da bir himaye gücünün rolünü oynayan Fransa[2] ve 1721 ile 1723 yılında at satın almak bahanesiyle siyasî ilişkiler oluşturma teşebbüslerini daha da güçlendirmeye çalışan Prusya[3] bu yönde faaliyet gösteriyorlardı. Bonneval ve bazı Macar göçmenler, Bâbıâli'ye Avusturya'nın doğuya yayılışını sürekli olarak engellemek için Macar Devleti'ni tekrar kurma teklifinde bulundular. Diğer taraftan, Bâbıâli'nin Bavyeralı veliaht VII. Şarl'ın imparatorluk tahtına adaylığını desteklediği düşünülüyordu. Bu yüzden Macaristan'ın genç kraliçesi olarak Maria Teresa'nın tahta cülûsu İstanbul'da sadece basit bir sekreter olan Ulefeld aracılığıyla duyuruldu[4]. Bu arada 1741 yılında İstanbul'a gelen Fransa'nın yeni temsilcisi de Castellane, Paris Sarayı'nın Maria Teresa'yı tanıdığı haberini getirdi. Bu sayede Bâbıâli, yeni komşusu Kraliçe Maria Teresa ile sınır antlaşmasını çok daha kolay gerçekleştirebildi[5].

1736 yılında XII. Şarl'ın borçları için Bâbıâli ile bir savaş gemisi ile 30 bin tüfek teslimini öngören bir anlaşmaya varan[6] ve 1737 yılında Türkiye

ile resmi bir ticaret antlaşması yapan İsveç, Rusya'ya karşı yapmayı planladığı savaşta Türklerden destek alabileceğini umut ediyordu. İsveç Kralı bu amaçla sultana, 20 Ocak 1740[*] yılında gerçekleştirilen tecavüzî ve tedafüî bir ittifak antlaşması önerdi. Gerek bu anlaşmalar, gerekse Çariçe Anna'nın vefatından sonra Rusya'da baş gösteren karışıklıklar yüzünden Osmanlı'nın İsveç ile ilişkileri daha da derinleşti[7]. Ancak kısa bir süre sonra Bâbıâli'ye ordusunun gücü ile fazlasıyla övünen İsveç'in Warnemünde'de Ruslara yenildiği ve Baltık'ın ötesindeki Finlandiya Eyaleti'nin Rusların eline geçtiği haberi gelecekti.

Türkiye'nin, İngiltere ve Hollanda temsilcilerinin kendi ticarî çıkarları açısından sürekli olarak dile getirdikleri gibi[8], sadece başkalarına yarayacak savaşa yönelik maceracı bir siyaset yürütmemek için geçerli sebepleri vardı. Güçlü Kızlarağası Beşir Ağa'nın vefatından sonra, hatta bu önemli hadiseden önce[9] 1740 yılından sonra (1746 yılına kadar) reisülküttap olan Ragıb Efendi, sarayın yönetici çevreleri üzerinde en büyük nüfuza sahip olup, halkı da kendi tarafına çekmeyi bilmişti. Uzun yıllar boyunca edindiği tecrübeler sayesinde Avrupalıların diplomatik hilelerini iyice öğrenen ve gerek Romen prensleri, gerekse Mavrokordato'nun Viyana'da Jakob Rizo[10] gibi sürekli temsilcileri aracılığıyla Batı'nın tüm çıkarları hakkında bilgi alan bu ihtiyatlı adam, Batılı elçilerin ve Bonneval tipinde siyasi maceracıların tüm baskılarına ve tahriklerine rağmen, tarafsız kalmaya karar verdi. Kızlarağasının[11] dostları ve müttefikleri olan ikinci hadımağası ve Padişah İmamı Pirizâde Mehmed Efendi[12], savaş istiyorlardı. O dönemin sadrazamları Nişancı Hacı Ahmed Paşa (23 Haziran 1740-7 Nisan 1742) ve Hekimzâde Ali Paşa (20 Eylül 1743 tarihine kadar), yine barışseverdiler[13]. Bâbıâli tercümanı Aleksandru Gika ve Eflak Prensi olan kardeşi, Rus taraftarları olarak azledildiler ve Aleksandru, kısa bir süre önce prenslik unvanını almış olmasına rağmen, idam edildi. Yönetimdeki efendiler, Konstantin Mavrokordato ve Avusturyalılara aynı şekilde nefret besleyen Mihail Rakoviça ile barışçıl ve Avrupa'daki durumlar hakkında bilgi sahibi olmaya dayanan yeni politikaları için uygun birer araç bulduklarına inanıyorlardı[14].

Bir diğer önemli sebep, gerek barış antlaşmasından önce, gerekse sonra Rusya tarafından Osmanlılara karşı ayaklandırılan İranlılar'la olan ilişkilerdi.

Müttefik güçleri ile savaş sırasında, Nadir Şah'ın Kandahar Hanı ve Büyük Moğol Hanı'na[15] karşı düzenlediği sefer bitmeden, Rusların tahriklerine kanarak, Osmanlı'ya karşı hazırlık yapmaya başladığı duyuldu. Belki de Aydın civarlarında Sarıbeyoğlu isyanı da İranlıların etkisi altında gerçekleşmiştir. Sarıbeyoğlu, 15 bin kişi toplayıp, birkaç paşaya karşı zafer kazandıktan sonra, 1739 yılında bir dağ geçidinde yeniçeriler tarafından öldürüldü[16]. 1741 yılında Hindu Nehri'ne kadar bütün bölgeyi hakimiyeti altına alan İran Şahı, Dağıstan'da kendilerini çok iyi savunmasını bilen Lezgilere saldırdı. Onlar, Rus Çariçe'ye tâbi olmayı tercih ettiler. Bu yüzden Nadir Şah, 1743 yılı başlarında birliklerini Kafkasya'nın bu bölümünden çıkartmak zorunda kaldı. Aynı dönemde Bâbıâli'ye meydan okuyordu: Ermenistan'ı, Gürcistan'ı ve bunun yanında Irak'ı ve Anadolu'yu istiyordu. Bir süre sonra Irak'ta uzun süre önce ayaklanan Araplar ile irtibata geçti ve Basra'yı almaya çalıştı. Bağımsız bir melik gibi hareket eden Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa[17], İran Şahı'nın planları için kazanılmış görünüyordu.

1743 yılında asıl savaş aniden ve herhangi bir savaş ilanı yapılmadan başladı. Nadir Şah, öncelikle Mezopotamya'ya sahip olmak istediği için, savaşçıları Bağdat önlerine geldiler. Bunun için haraçbaşından 5 milyon akçe borç almak ve malî yılı dokuz ay olarak belirlemek zorunda kaldığı hâlde[18], Bâbıâli büyük bir ordu topladı. İran tahtında hak iddia eden bir veliaht, Rodos'tan geldi ve Osmanlılar onun Şirvan'a saldırısını desteklediler. Şah Tahmasb, bir süre önce Nadir Şah'ın İran tahtında gözü olan ve bu yüzden gözleri dağlanan oğlunun emri üzerine öldürülmüştü. Kerkük, herşeye rağmen Bağdat ve Musul'u da tehdit eden, ancak 30 gün süren kuşatmadan sonra 20 Ekim'de büyük kayıplar ile geri çekilmek zorunda kalan[19] İranlıların eline düştü.

Bâbıâli, bu yeni Nemrud'un savaşçılarına karşı zekice, birçok proje üreten Münnich'in ısrarcı Ruslarına karşı yaptıkları gibi, savunma planını uyguladılar. 1744 yılında yine bir Nadir Şah'ın Kars kuşatması başarısız olduğu gibi şahın ve oğlu Şahruh'un bizzat yönettikleri Revan ve Tebriz kuşatmaları da aynı şekilde başarı getirmedi. 24 Ağustos'ta Kars önlerinde büyük ve nihai bir meydan muharebesi yapıldı. Aynı yıl içinde Babürlü Devleti hükümdarı Nasırüddin Mehmed Han ile irtibata geçildi: Sultan I. Mahmud, Hindistan temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Buharalı bir tüccarın getirdiği habere cevap olarak bir şu'arâ tezkiresi yazmış olan Sâlim (Mehmed) Efendi'yi gönderdi[20].

1745 yılında en iyi Avrupalı birlikler, eski Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın emri altında Asya'ya gönderildiler. Son savaşta da oldukça önemli bir rol oynayan bu yeni serasker, İranlıları Bonneval'ın taktik kurallarına göre büyük bir meydan muharebesinde yok edebileceğine inanıyordu. Meydan muharebesi, Osmanlı kaynaklarına göre 10 Ağustos'ta Revan yönündeki Kaverd'de meydana geldi. Anadolu birliklerinin kaçışı, kısa bir süre sonra hayata veda edecek Yeğen Mehmed Paşa'nın yenilmesine neden oldu. Yerine yine eski sadrazamlardan Nişancı Hacı Ahmed Paşa geçti. Nadir Şah'ın Mezopotamya, Kars, Van ve Kürtlerin yaşadığı topraklara dair talepleri, Bâbıâli tarafından reddedildi ve yeni bir savaş yılı için hazırlıklar başladı. Nadir Şah bu arada gerek kendisinin, gerekse "Caferi" mezhebinin tanınması ve Mekke'de "beşinci bir ibadet yerinin" açılması yönündeki taleplerinden vazgeçmişti.

Nadir Şah, artık sadece Irak'ın ve Azerbaycan'ın kendisine verilmesini istiyordu ve 1746 yılı başlarında İstanbul'a gönderdiği Fethi Ali Han aracılığıyla böyle bir teklif götürdü. Bunun üzerine Mustafa Nazif Efendi, birkaç ay boyunca şahın huzurunda Kerden karargâhında şahın temsilcileri ile pazarlıklara oturdu. 4 Eylül'de Bâbıâli nihayet lehine bir barış antlaşması sağladı. Bu anlaşma ile IV. Murad zamanında İran ile yapılan anlaşma hiç istisnasız kabul ediliyordu[21]. Nadir Şah'a ek olarak sadece tebaanın Mekke'ye haca gitme izni verildi[22]. Birkaç ay sonra, 1747 yılının Haziran ayında, acımasız tiranlığı yüzünden cinayete kurban gitti. Bunun üzerine çıkan kardeş kavgası, bu ikinci Timur tarafından yaratılan İran İmparatorluğu'nun sonunu getirdi[23].

Beşir Ağa, onaltı yıl boyunca başarı ile sürdürdüğü barışçıl politikasının bu son başarılarını göremedi. 3 Temmuz'da 96 yaşında hayata veda etti. Efendisi sultana ardında büyük bir mal varlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'na, eserini devam ettirecek becerikli bir bilginler, bir efendiler ordusu bıraktı. Ama 1743 yılından beri sadrazamlık makamında oturan Seyyid Hasan Paşa, aralarında yetenekli Elçi Nazif Efendi[24] de olmak üzere, hepsini görevden aldı ve rahat bırakmadı. 1744 yılından beri Ragıb Efendi, oradaki karışıklıkları çözümlemek için Mısır'da bulunuyordu[25]. Sultan'ın hatt-ı hümâyûnu, herhangi bir devlet meselesinin kızlarağasına götürülmesini kesinlikle yasaklıyordu. Seyyid Hasan Paşa, tüm eski mutlak güce sahip sadrazamların makamını sağlamlaştırdığını düşünürken, 10 Ağustos 1746 yılında Sultan I. Mahmud tarafından, "İmparatorun Kardinali"[26] Şeyhülislâm İmam Pirizâde Mehmed Efendi gibi

sarayda kalan kızlarağası [eskisiyle aynı ismi paylaşan Beşir'in][27] tavsiyesi üzerine makamından alındı[*]. Halefi olan Tiryaki Hacı Mehmed Paşa, [Büyük] Beşir Ağa zamanında Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaşlarda gücü ellerinde tutan efendilerden biri idi[28]. Nimirov görüşmelerindeki temsilcilerden biri olan Mehmed Said Efendi, kethüda tayin edildi. Kısa bir süre önce İmparatorluğu'nun sınırlarının belirlenmesiyle ilgili heyete katıldıktan sonra Paris'e elçi olarak gidip, Versailles'deki sanat eserlerini izlemişti[29]. Daha önce yanında 1.000 kişi ile birlikte Viyana'ya elçi olarak giden[30] Nimirov'daki meslektaşı Kastamonulu [Tavukçuzâde] Mustafa Efendi, reis efendi tayin edildi[31]. 1745 yılından sonra Bâbıâli'nin batıda birbirleri ile savaşan güçlere arabuluculuk teklif etmeye ikna olduğu bir dönemde – ki bu teklifi sadece İstanbul'da sürekli temsilci bulunduran yeni bir güç olan Napoli kabul etti – Osmanlı İmparatorluğu'nun iyiliği için [Büyük] Beşir Ağa'nın planlarını sadık ve akılcı bir biçimde devam ettirmek ve devletin Avrupalılaşmasını yavaşça gerçekleştirmek için gerekli bilgin efendilerin dönemi yine devam ediyordu.

Görünmez ve çoğu zaman hastalanan Sultan I. Mahmud, sarayının iç odalarından fazla çıkmıyor ve Macar devşirme İbrahim Müteferrika'nın Fransa'dan getirttiği malzemeler ile İstanbul'da kurduğu matbaada[32] basılan kitaplar; Mihail Rakoviça'nın kendisine hediye ettiği dürbünler; Fransa'dan Mehmed Said tarafından getirtilen orglar[33]; Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) tarafından Avrupa stilinde eğitilen askerlerin seyri, şehirde ve denizdeki[34] görkemli donanma şenlikleri ve sadrazam ile İshak Ağa[35] tarafından kendine sunulan şekerlemeler[36] ile vakit geçiriyordu. IV. Mehmed'in ve II. Mustafa'nın görkemli av partilerinin ve pahalı savaş seferlerinin yapıldığı devirleri çoktan geçmişti[37].

Vişniyakovun ölümünden sonra genç Nepluyev gelene kadar Rus elçilik görevini de yapan[38] Alman temsilci Penkler, Fransa'nın arabuluculuğu ve garantisi olmadan, Avusturya adına Belgrad barışının bu sefer Rusya'yı da kapsayacak şekilde uzatılmasını talep ettiğinde, İstanbul'un tecrübeli diplomatları, talepleri zekice geri çevirmesini bildiler. Belgrad barışı, sadece Macaristan Kraliçesi'nin Sultan I. Mahmud tarafından derhal tanınan eşi Kayser Franz ile süresiz geçerli olmak üzere yenilendi. Bu esnada gerek siyasî, gerekse ticaret antlaşmasına Avusturya'nın yeni hükümdarının memleketi Toskana dahil edildi[39]. Penkler, ayrıca Bâbıâli'nin

Berberiler ile anlaşma yapmak üzere bir Türk elçinin Garb Ocakları'na gönderilmesini ve anlaşmanın gerçekleşmesini sağladı[40]. Sultan'ın 1748 yılında Kayser Franz'ı selamlamak üzere Viyana'ya gelen elçisi Hatti Mustafa Efendi, büyük bir onurla karşılandı[41] ve müzeler, saray kütüphanesi ve saray tiyatrosu gibi, ilgi duyabileceği herşey gezdirildi[42]. Bâbıâli, barış antlaşmasından önce ve sonra Batı güçlerine karşı o kadar hoşgörülü davranıyordu ki, Erdelli Avusturyalıların Boğdan Karpatlarından bütün bir bölgeyi işgal etmelerine bile ses çıkarmadı[43]. 1747 yılında barışın yenilenmesini sağlayan[44] Rusya'nın özel talebi üzerine 1751 yılında Tatar Hanı'nın iki oğlu Kabartay'dan çıkartıldı ve Rusya, İstanbul'da uzun süre boş bırakılan temsilci makamına entrikacı Aleksis Obreskov'u getirdi[45]. Siyasi faktörlerin barışı bozma yönündeki faaliyetlerine Reis Nailî [Abdullah] Efendi: “Gök yere erişse, yer göğe erişse bile Bâbıâli barıştan vazgeçmez” diyerek karşılık verdi[46].

Avrupa'daki anlaşmazlıkların bir süre için kesildiği dönemde, düşmanlarını yaşlı ve tecrübeli selefi kadar iyi idare edemeyen dönemin kızlarağası [Beşir] düşmanlarına yenildi. Sadrazam Tiryaki Hacı Mehmed Paşa 1747 yılında görevden alınmış ve yerine neticede herşeyi bağlı olduğu halkı yöneten ulema tarafından da olumlu karşılanan Boynueğri Seyyid Abdullah Paşa getirilmişti[47]. Bir yıl sonra, tüm malların satışını zorla ele geçirilen Niğdeli Kürtler, Ermeniler ve Rumlar, İstanbul'daki Kapalıçarşı'yı soymayı denediler. Soyguncular ile yapılan mücadelede aralarında Hristiyanların da bulunduğu tüccarlar, yeniçerilere yardım ettiler[48]. Sadrazam Boynueğri Seyyid Abdullah Paşa, 1749 yılında bilginler arasında en ünlüsü olan Esad Efendi'yi makamından aldığında[49], ulema sadrazama karşı ayaklandı ve makamından alınmasını talep etti. 3 Ocak 1750 yılında onun yerine, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın eski divitdarı Mehmed Emin Paşa getirildi[50]. O dönemde baş gösteren güneş tutulması ve sıkça meydana gelen yangınlar, İstanbul halkının daha da gergin olmasına neden oluyordu[51].

Eyaletlerden uzun zamandan beri kötü haberler geliyordu. Mısır'ın sürekli huzursuzluk içinde, sürekli ayaklanmalar ile çalkalanması şaşırtıcı değildi. Hediyeler sayesinde, yedi önemli makamı işgal eden ve aralarında “silah kardeşliği” dayanışması bulunan Memlük Beylerinin saygısını kazanan ve birçok nüfuzlu bey tarafından desteklenen Ragıb Efendi, 1744 yılında Memlükler'in asi beylerini amansız bir şekilde takip ettiriyordu.

Ama birkaç ay sonra beyler Ragıb Efendi’yi makamından indirdiler ve Bâbıâli bu değişikliği onaylayıp, Kahire’ye başka bir paşa göndermek zorunda kaldı, ama gönderilen paşa selefinin enerjisine sahip değildi[52]. Bağdat’ta yeniçeriler güvenilir olmayan Ahmed Paşa’nın yerine, eskiden sultanın musahibi olan Kesriyeli Ahmed Paşa’nın beylerbeyi olmasını istediler[53]. Eski bir sadrazam olan diğer bir Ahmed* Paşa’nın tayini, yeniçerileri açık isyana teşvik etti. Öfkelerini dindirmek için Sultan I. Mahmud, yeniçerilerin istediği Kesriyeli Ahmed Paşa’yı tanımak zorunda kaldı. Aynı dönemlerde birçok Arap çetesi şehrin üzerine yürüyordu. Başlarındaki Emir, her ne kadar Irak’ın iradesi için adayları olsa da, Bedevilerin bu hareketlerinin sebebi daha derinlerde yatıyordu. Araplar, Abdülvehab ile kendilerine evliya gibi tapacakları yeni birilerini bulan, İstanbul’daki kibarlaşmış Türklere karşı olan ve bunların yanlış inancının tüm izlerini yok ederek, yerine tekrar gerçek dini getirmek [Vehhabilik] isteyen bir reformist lider bulmuşlardı. Sanattan anlayan dindar Sultan I. Mahmud, kutsal yerlere değerli hediyeler gönderirken, bu “Müslüman Calvin’in[54]” damadı, Deriyeli Muhammed bin Suud isyan bayrağını açtı ve 1747 yılında Bağdat’a saldırdı. Anadolu’nun her köşesinde huzursuzluklar baş gösteriyordu ve sadece Ragıb Efendi ve Anadolu’nun diğer idarecileri sayesinde Sarıbeyoğlu günleri tekrar yaşanmadı[55].

Bu gibi huzursuzlukların ya da en azından derin bir hoşnutsuzluğun işaretlerinin Avrupa’da görülmesinin başka nedenleri olmalı idi. Bosna’da iki bey âyan makamı için mücadele ediyorlardı ve her iki rakibin yeniçeriler arasında taraftarları vardı[56]. Bulgaristan’da 1751 yılında dokuz köyün sakinleri Rusçuk üzerine yürüdü[57]. Devletin başında mümkün olduğunca uzun kalabilmek için kızlarağası ve yandaşları rüşvetin tüm türlerini kullanarak, kendilerine dost edinmeye çalıştılar. Mevcut makamlar yeterli gelmiyordu. Bu yüzden kimi efendiye, arpalık olarak bir eyaletin gelirlerinin bir kısmı veya tamamı bırakılıyordu[58], tıpkı eskiden nüfuzlu Rumlara geçimlerini sağlamak üzere bir metropolün bırakıldığı gibi[59]. Böylece eyaletin gerçek yöneticileri olan valilerin ve mutasarrıfların dışında aynı eyalete vergiyi toplamak üzere bir mütesellim gönderebilen başkaları da vardı. Bu mütesellimler kimseye hesap vermiyorlardı ve davranışları için garanti vermek zorunda değildiler. Reayalara karşı acımasızdılar ve kimi zaman İstanbul’a gönderdiklerinden daha fazla para topluyorlardı.

Yeni yeniçeriler tam bir bela ve yüktü. Normal tüccarlar bile, kendi işlerinden vazgeçmeden hediyeler vererek 199 alaydan oluşan saray muhafızları defterlerine adını yazdırıyor ve birliklerin imtiyazlarını kendi çıkarlarına kullanıp, kendilerini herkese karşı savunabilecek duruma geliyorlardı[60]. Bu tüccarların arasında örneğin Trabzonlu buğday tüccarı olan Lazlar bulunuyordu. Kendi gemileri ile Galati ve İbrail limanlarına kadar ulaşıyor ve buradan vasal ülkelere geçip, buraya yerleşiyorlardı. Estirdikleri terör onları koruyordu. Onlar aynı zamanda yüksek faiz karşılığında borç para veren tefeci olup, tüm bunlara rağmen görünüşte serdarların otoritesine tâbiydiler[61]. Nüfuzlu Romen prensler, istenmeyen bu ziyaretçileri Babadağ ve Hotin Beylerbeylerine başvurarak başlarından def edebiliyorlardı, ama reayalar hiçbir şey yapamadan onları çekmek zorunda kalıyorlardı. İstanbul'un Gümrük Emini İshak Ağa aracılığıyla bazı tedbirlerin alınmasını başardılar. Buna göre, ihracata sadece İstanbul üzerinden izin verilecekti, o da sadece başkentin ihtiyaçların karşılandıktan sonra. Ancak bu yasak, örneğin Bulgarların Vidin Beylerbeyi'nin kethüdasını öldürdükleri ayaklanma gibi isyanlara neden oluyordu ve bu yüzden tekrar kaldırıldı[62].

Kızlarağası, kışlaları büyük yangından sonra tekrar kurulan yeniçerilerin talebi üzerine Sadrazam Emin Mehmed Paşa'nın yerine Bahir Mustafa Paşa'yı getirdi. Bir kadının, daha sonra kendisi de öldürülen bir çuhadar tarafından ağır hakarete maruz kalması ulemayı o kadar öfkelendirmişti ki, huzuru tekrar sağlamak için Sultan I. Mahmud, kız kardeşinin tavsiyesi üzerine kızlarağasını zindana attırıp, bir süre direnmesinden sonra idam ettirdi (10 Temmuz 1752) ve başının sarayın duvarına asılmasını emretti[63]. Ermeni banker Yakup ve idam edilen kızlarağasının diğer musahibleri de aynı akıbete uğradılar[64]. Dönemin kızlarağasının mirasından hazineye 50 milyon akçe girdi[65]. Devlet işlerini yönetenler artık Kethüda Mustafa Nazif Efendi ve Reis Abdi Efendi (1755 yılına kadar) idi. Yeni kızlarağası onların yanında 1755 yılına kadar önemsiz bir rol oynuyordu. Barışsever Sultan I. Mahmud, sarayların ve camilerin yapımı ve Ayasofya ile Valide Sultan Camilerinde ve Galata Sarayı'ndaki gibi kütüphanelerin kurulması ile uğraşıyordu ve bunlarla tatmin oluyordu. Sarayın kitapları olağanüstü tedbirler altında Galata Sarayı'ndaki kütüphaneye aktarıldı ve sultan bu vakfın büyük salonunda tıpkı bir camide gibi Kur'an okuttu[66]. Amansız bir hastalık huzur dolu

yaşamına son verdiğinde 50 yaşında idi. Cuma Namazı'na gitmek üzere yola çıkmış ve atının üzerinde etrafındaki saray memurları atının eyerini tutarak sarayın dış kapısından çıkarken*, ruhunu teslim etmiş olarak saray memurlarının ellerine düştü. Aynı gün, 13 Aralık 1754 tarihinde kardeşi III. Osman tahta cülûs etti. Onun döneminde verilen hiçbir emir saygı ile karşılanmayacaktı[67].

Yeni sultan, ölen kardeşi ile aynı yıl içinde doğmuştu. Sinirli ve kaprisli, paragöz ve tutkulu bir adam olup, yeğenlerinden birine duyduğu ahlaksız sevgiyi kimseden saklamıyordu. En büyük zevklerinden biri, ulema gibi giyinip, yanında silahdarı ve divitdarı ile birlikte haberler almak üzere halkın arasına karışmaktı. Hristiyan elçilerin arkasından merakla gittiği görülüyordu. Hedeflerinden biri, başkentin sokaklarını daha geniş ve daha güzel yapmaktı[68]. Ölen kardeşinden nefret ediyor ve aldığı tüm tedbirleri eleştiriyordu. Ama eski idare sistemine dokunmadığı için, kısa süren iktidarı imparatorluğun gelişimi üzerine fazla etki yaratmadı. Tahta cülûsu sırasında Aksu Nehri ile Kiev arasında [Rusya tarafından] kurulan Yeni Sırbistan kolonisi; kaçak Romenlerin bu vergiden muaf özel imtiyazlı yeni eyalete yerleştirilmesi, özellikle de bu yeni koloniyi savunmak için kurulmaya başlanan iki kale yüzünden çıkan anlaşmazlıklar, Rusya'nın geri adım atması sayesinde ortadan kaldırıldığından[69], Sultan III. Osman dış politikada da önemli bir karar almak zorunda kalmamıştı. Yürüttüğü tek savaş, kardeşinin ip cambazlarına ve müzisyenlerine; meyhanelere, hayat kadınlarına ve Hristiyan tebaanın kıyafetlerine karşı yürüttüğü savaşlardı[70]. Hekimoğlu Ali Paşa, Kütahya'dan geri çağrıldı ve efendisinin omuzlarından devlet işlerini yürütme yükünü almak üzere 1755 yılı başlarında sadrazamlığa getirildi. Vezirler, silahdarın isteği üzerine sık sık değiştiriliyorlar, ama her seferinde bilgin efendiler arasından seçiliyorlardı. Sultan III. Osman bu arada tebdil-i kıyafetle halkın arasında dolaşıyor ve idareye karşı ortaya atılan şikayetlerin, istenmeyen memurları anında değiştirmeye hazır olan kendisine karşı yapılmadığına seviniyordu[71]. Vezir Ali Paşa'yı – ki uzun zamandır görülmeyen bir şeydi – sarayın kapı arasında boğazlattırdı[72].

Sultan III. Osman'ın son sadrazamı, devletin en önemli kişiliklerinden biri olan Koca Ragıb Paşa idi. Mesleği devlet yönetmek olan bu adamın tayininden birkaç ay sonra Sultan III. Osman, halk tarafından çok sevilen kuzeni Şehzâde Mehmed'in cenazesine katıldıktan sonra 30 Ekim 1757

tarihinde vefat etti[73]. Sultan III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa tahta cülûs etti. Sultan III. Osman devrinde Kızlarağası Abukuf Ahmed Ağa devlette olan biten herşeyden haberdardı[74] ve sultanın ölümünden önce Koca Ragıb Paşa'yı devirebilmeyi umut ediyordu[75], ancak Sultan III. Mustafa, bundan böyle hiçbir kızlarağasına veya silahdara teveccüh veya güven göstermeyerek Koca Ragıb Paşa'nın tüm devlet işlerini yönetmesine izin verdi. Sultan III. Mustafa çok iyi bir eğitim almış ve bilgi açısından dönemin bilgin efendilerinden hiçbir eksiği yoktu. Yıldızlara ve kehanetlere inanıyordu ve duygu dolu şiirlerde hayatın faniliğinden ve hastalığından bir daha iyileşemeyecek olan devletin zayıflığından yakınıyordu[76].

1757 yılında kısa bir süre önce kurulan Prusya-İngiltere ittifakının karşısına Fransız-Avusturya ittifakı çıkarak, Avrupa yeni bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya kaldığında, Avrupa'nın tüm diplomatik ilişkilerini çok iyi bilen Sadrazam Koca Ragıb Paşa, tıpkı Şilezya savaşı sırasındaki selefleri gibi, barışı koruma kararından hiçbir şekilde vazgeçmedi. 1755 yılında temsilci Hauden'i "ticarî işler müsteşarı ve özel meseleler mahremi" ünvanı ve Rexin takma ismiyle Bâbıâli'ye göndermiş olan Kral Frederik[77], yine aynı temsilci aracılığıyla Bâbıâli'yi Avusturya'ya karşı savaşmaya ikna etmeye çalışıyordu, ama boşuna. Elde ettiği tek sonuç, olağan ticaret şartlarını kapsayan 22 Mart 1761[*] tarihli anlaşma oldu[78]. 1763 senesinin 8 Nisan'ında Koca Ragıb Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'na içte barış ve düzen, dışta ise itibar kazandırdıktan sonra hayata gözlerini yumdu[79].

Yerine getirilen yardımcısı Hamza Hamid Paşa'nın, Koca Ragıb Paşa'nın yerini tutması mümkün değildi. Altı ay sonra devletin mühürleri tekrar elinden alındı. Hamza Hamid Paşa zamanında Resmi Ahmed Efendi, Kral Frederik ile Lehistan tahtı üzerindeki hakları görüşmek üzere Berlin'e gitmişti[80]. Ruslar, Kral III. August'un ölümünden sonra Lehistan'a akın ettiklerinde, General Branicki'nin ulağı aracılığıyla bundan haberdar olan Bâbıâli, kendi çıkarlarını tehdit eden bu barış ihlalini protesto etti. 1765 yılında yapılan açıklama, Sultan III. Mustafa'nın arzu ettiği savaşa giden yolu açtı. Gerçek bir hükümdar olarak devletin işlerini eline almıştı ve etrafında sadece sultan kızları ile evlenmiş, körü körüne itaat eden memurların bulunmasına izin veriyordu[81]. Üç yıl sonra Osmanlı-Rus savaşı gerçekten başlayacaktı. Zafer dolu Lehistan Krallığı'na yüz yıllar süren savaşlardan ve yükselme dönemlerinden sonra zayıflık ve ihanet ile daha hızlı bir şekilde sonunu getirmek için Rusya'nın baskısı ile seçilen Kral

Stanislas Poniatovski’nin elçisi Aleksandroviç’in İstanbul’da uzun bir bekleyişten sonra huzura kabul edilmesi, barışçıl bir politikanın işareti değildi. 1768 yılında nihayet Rusya’nın aslında herhangi bir meydan okuması olmadan Sultan III. Mustafa tarafından savaş ilan edildi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EYALETLERİN DURUMU. YENİ ORDU VE BAŞARISIZLIKLARI.

YENİ OSMANLI-RUS SAVAŞI KÜÇÜK KAYNARCA BARIŞI(1774)[*]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yine bölünmesini gündeme getirecek bu bahtsız savaşın tüm suçunu sadece Sultan III. Mustafa'nın üzerine atmak yanlış olurdu. Bu yeni savaş daha çok İslâm'ın o güne kadar maruz kalınan birçok hakaret ve kayıp için yapılan bir öç alma savaşı olacaktı[1].

Türkiye, belki de tarihinde ilk kez, uzun vadeli kültürel değişiklikler sayesinde gerçekten de bir dereceye kadar Türklerin ülkesi hâline gelmişti. Daha önce de belirtildiği gibi, kendi ana dillerini ve geleneklerini sürdüren ve kanlarında kendi halklarının katışıksız özelliklerini taşıyan yeni mühtedi ve devşirmeler, artık yönetimde yer almıyorlardı. Resmi Ahmed[*] Efendi gibi, annesi babası muhtemelen Müslüman olan Resmolu bir Rum olarak ana dilini unutmamış olanlar çok nadirdi. Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticilerinin çoğu, 1750 yılı dolaylarında artık az çok ün salmış devşirmelerin oğulları değil, gerçek Türkler idi. Anadolu'dan İstanbul'a bilgili, çalışkan ve hırslı genç adamlar geliyordu. Yorulmak bilmeyen, zeki ve yetenekli hukuk ve ilahiyat öğrencileri, düşüncelerini sesli olarak dile getiren ve sonunda seslerini duyuran – ki aksi takdirde ayaklanma kapıda idi - meslektaşları tarafından derhal siyasî meseleler hakkında bilgilendiriliyorlardı. Devletteki herşeyin bağlı olduğu bir sınıfa dahil oluyordu ve kısa bir süre içinde kendi değerini takdir etmeyi öğreniyordu. Eğitimini tamamladıktan sonra imam veya kadı oluyordu ve sadece doğuştan Türk olanların ulaşabileceği en üst dinî makamlara kadar yükselebiliyordu. Ama kalem erbabı olarak bürokraside de onu en az bunun kadar parlak bir gelecek bekliyordu. Güçlü bir memurun sekreteri, kendini diğer efendiler arasında Arap ve Fars üslûbu hakkındaki bilgisi ya da iyi çevrelere girerek (bu bürokrat çevrelerinde kötü hicivleriyle meslektaşlarına hakaret eden ve sultanın yazılarını İngiliz elçisi Porter'in burnunun ucuna dayayan[2] Reis Abdi Efendi'ye çok gülünüyordu), devlet belgelerini hazırlamaktaki marifeti, şiirsel anlatımda ustalık ve nüfuzlu kişilerin, hatta sultanın hayatına neşe katmak için yarattıkları fırsatlar sayesinde mektupçu, nişancı, reis efendi, kubbe veziri, hatta sadrazam olabiliyordu. Böyle bir makama geldikten sonra da camilere ve kütüphanelere bağış yaparak adını ebedileştirebiliyordu, ardından da bilginler sınıfından diğer şairler tarafından şiirlerde dile getirilme sırası ona geliyordu.

Geçen iki yüzyılın kaba, savaşçı, ganimet ve görkem düşkünü devşirmelerinden çok farklı olan bu insanlar artık Avrupa'yı geziyor ve yeni Avrupa kültürü ile eski Doğu kültürü arasındaki farklılıklara bakıldığında Batı Hristiyanlarının yaşam tarzını öğreniyorlardı. Fransız veya Rus ev sahipleri ise ziyarete gelen Osmanlı diplomatları güzel yapılar, sanat koleksiyonları, tiyatro, müzik, dans ve etiket kuralları ile şaşırtma hakkını kendilerinde görüyorlardı. Varşova'dan, Petersburg'dan, Viyana'dan, Berlin'den ve Paris'ten dönen bu Osmanlı diplomatlar, yabancı ülkelerde gördüklerini yazıyorlardı ve bu sefaretnâmeler yoğun ilgi görüyordu[3]. Elçi eşlerinin sarayda kadınları ziyaret ettikleri ve saray kadınlarının da karşı ziyaretlerde bulunduğu[4] ve Türklerin Avrupalı temsilcilerin balolarına ve akşam yemeklerine davet edildikleri[5] bir dönemde, Batılı diplomatların üst düzey Osmanlı çevreleri ile yoğun ilişkilerinden dolayı başka bir hayat tarzı hakkındaki bu bilgiler oldukça yaygındı.

Osmanlılar, bunlara çok soğuk bakıyordu ve içinden bayağı olduğu kadar ahlaksız da görünen bu alışkanlıkları kınıyordu. Resmi Ahmed Efendi'nin Viyana seyahatinden sonra kaleme aldığı seyahat notlarında [Sefaretnâme] Avusturya Sarayı'ndaki alışkanlıklar, "sabahın geç saatlerine" kadar uyuma alışkanlığından, öğle yemeği yedikten sonra ikindi vakti tekrar yeme alışkanlığından, arabalarla yapılan gezintilerden, tiyatro gösterilerinden, şamdanların ışığında yapılan oyunlardan ve sefahatlere iten akşam yemekleri gülünç bir biçimde tasvir edilmişti; kısacası, onları tembel, dejenere, sefahate ve eğlenceye düşkün, Berlin'deki "Brandenburg'lu" Prusya Kralı [II. Frederik] tarafından haklı olarak cezalandırılan bir toplum olarak görüyordu[6]. Kadınların – ki bunların arasında kraliçeler, imparatoriçeler de vardı - erkeklerin önünde dans etmelerinin onurlu olduğundan büyük şüphe duyuyorlardı ve asil bir kan taşıyan bu şahsiyetlerin meraklı seyircilere böyle bir eğlence sağlamak için kendilerini bu kadar alçaltabilmelerine şaşıyorlardı. Oysa Türkiye'de böyle bir şeyi sadece sarayın içinde her iki cinsten …… sanatkârlar yapabilirdi. Orada bulunan kocalar karılarının danstan sonra, yabancı erkeklerle gizlice başka bir odaya geçtiklerini söylemekten de kendilerini alamıyorlardı[7]. Osmanlı elçileri, Prusya alaylarının gücü, belki de örnek alınacak disiplinleri, ama mutlaka güzel üniformaları içinde daima muktedir ve muzaffer "Brandenburglu" dan övgü ile söz ediyorlar ve onları tüm korkak Avusturyalıları ve cüretkâr ve sefahata düşkün Rusları yok edebilecek yegâne güç olarak görüyorlardı.

Ulema tarafından İslâm'ın ideallerine göre yönetilen yeni Türk çevrelerinde özgür, bilgin ve rüşvet yemez Hristiyanlar bile itibar görmüyorsa; reis efendiler, vezirler ve musahibler, sadece fazla güç kazanan bu barbarların ve kâfirlerin ordu formasyonunda ve silahlanmada kullandıkları teknik gelişmeleri ve strateji ile taktiklerini öğrenmek istiyorlar – ki Türklerin tüfeklerine takılan süngüler Hisarcık'ta ve İran savaşlarında görevlerini yapmıştı – ve bu amaçla seçkin birliklerinin Bonneval, Champfleury, De Tott gibi adamlar tarafından eğitim görmesini sağlıyorlarsa, o zaman Rumlar, Aleksander Mavrokordato zamanında sahip oldukları önemi nasıl koruyabilirdi? Belgrad barışında arabuluculuk yapan Aleksandru Gika'nın Osmanlı meslektaşları gibi tuğ takmasına izin verilmedi. Daha 20 yıl önce Ioan Mavrokordato, Pasarofça Kongresi sırasında ikinci temsilci olarak Romen Prensi makamına istinaden getirdiği görkemli kortejini geri göndermek zorunda bırakılmıştı[8]. Aleksandru Gika'nın, 1739 yılında Avusturya ile yapılan anlaşmanın metninde Bâbıâli tarafından uygun görülmeyen değişiklikler yaptığı için boynu vurulmuştu. Gika'nın, daha doğrusu yaşlı Mavrokordato'nun ekolünden gelen Romen asıllı halefi olup, Kallimahos adı ile anılan Johann Calmaşul, tıpkı Rum Patriği gibi görevden alındı ve her ikisine karşı Kıbrıslıların, adanın has olarak verildiği sadrazam hakkında şikayette bulunmalarını engellemedikleri için ölüm fermânı çıkartıldı. İkisi de sadece Avrupalı temsilcilerin müdahalesi ile kurtarılabildi[9]. Konstantin Mavrokordato, sürekli kanıtladığı sadakatine ve ailesi gibi Osmanlı İmparatorluğu'na gösterdiği büyük hizmetlere rağmen, Limni Adası'na sürgüne gönderildi. Bükreş'te Eflak Prensi olarak hayata veda eden Grigore Gika'nın oğulları Matheus ve Skarlatos, tıpkı yaşlı Rakoviça'nın ahlaksız oğulları Konstantin ve Stefan gibi, siyasi açıdan hiçbir önem kazanamadılar. Onlar sadece büyük meblağlar karşılığında, sürekli tehdit altında olsa da Romen prensliklerinde iktidarda kalabildiler ve ancak üç yıl sonra tekrar ödemede bulunarak "mükerrer" konumlarını yenileyebiliyorlardı. İstanbul'da Romen Boyar unvanları taşıyan ve Romen hanedanları ile evlilikten dolayı akrabalık bağları kurmuş gerçek Rumlar yaşıyordu. Onların görevi, Bükreş ve Yaş'da himayelerine aldıkları prensleri kapı kethüdası olarak temsil etmek, onlar adına krediler almak ve borçlarını ödemek, yine onlar adına Fransız ve Levanten casuslar Linchoult, Laroche, Nagny ve diğerleri tarafından Avrupa siyaseti hakkında toplanan bilgileri Bâbıâli'ye iletmek ve nihayet onların davası için ezelî rekabetten dolayı düşmanları olan

hanedanlara karşı savaşmaktı. Bu temsilcilere, irtibat hâlinde oldukları kölelerin ve kadınların arabuluculuğu ile nüfuzlu kişilerin kapıları açıktı ve kimi zaman, Bâbıâli üzerinde sürekli siyasî bir nüfuza sahiplermiş gibi görünüyordu. Nikolas Suzzo (Soutzos, Sutu), - İtalyanca olarak yazdığı mektuplarda Suzzo imlasını kullanır- Rusya ile savaşın çıkmasında büyük bir rol oynamıştı ve bu sayede askerî seyahatler için fazla hastalıklı ve yaşlı Skarlatos Karaca'nın yerine Bâbıâli'nin tercümanı oldu[10]. Skarlatos'un oğlu [İskerletzâde] Aleksandru Gika'nın hüküm sürdüğü Eflak'ta ve Ruslar tarafından isyana teşvik edilen Stefan Knez'in[11] hüküm sürdüğü Karadağ'da[12], Pirvu ve Mihail Kantakuzen kardeşler gibi Ruslara meyilli Boyarlara Petersburg'daki yeni çariçenin [II. Katerina] resimlerini ve mektuplarını teslim etmek ve insanları özgürlük vaat eden Ortodoks gücün Türklere karşı olası bir savaşına hazırlamak üzere, Karazin gibi sahte keşişlerin serbestçe dolaşmalarına izin verilirken, yaşlı babasından sonra Boğdan tahtına çıkan Grigore Kallimahos, Yankorov gibi casusları, "manzara ressamı" olduklarını beyan etmelerine rağmen izletiyor, tutuklatıyor ve idam ettiriyordu[13]. Bizzat Tatar Hanı ve rahat bırakmadığı Hristiyanlar arasında himayesinde olanlar bulunan sultanın kız kardeşi hakkında şikayette bulunan nüfuzlu Rum Stavraki, gücünün doruğunda olduğunu düşündüğü bir zamanda, kendisinden nefret eden ve cüretkâr davranışlarını kınamak amacı ile camilerin duvarlarına afiş asan Müslüman halkın öfkesine kurban edildi ve zorla para topladığı ve Eflakları ayaklandırdığı gerekçesi ile sultanın bizzat emri üzerine 28 Ağustos 1765 tarihinde Arnavutköy'de kendi sarayının önünde idam edildi[14]. Bu idamda Suzzoların da payı vardı: Nikolas'ın kardeşlerinden biri Stavraki ile aynı akıbete uğradı ve muhteris Nikolas Suzzo da celladın elinde hayatını kaybedecekti[15]. Osmanlılar, nüfuzlu ve nüfuzsuz diğer Rumlara karşı da aynı küçümseme ile davranıyorlardı. Rum halk kitlelerinin 1752 yılında İstanbul Patriği'ne başkaldırmaları, sadrazama şikayet etmeleri, yandaşı olan Fenerlilerin evlerini tehdit etmeleri ve başkentin bir kısmında isyan havası estirmeleri bu şekilde açıklanabilir[16]. Uyanan Müslüman bilinci ve Anadolu'dan gelen gerçek Türklerin Rumlara antipatisi, Rumların nüfuzunu azaltmış ve Mavrokordato'un Osmanlı enerjisinin Rumlar sayesinde canlanacağına dair umutlarını yok etmişti[17].

Bu şartlar altında Rusya ile ilişkilerin Rusların Lehistan'daki her yeni düşmanlığın ve Rus casuslarının gizli tahribatlarıyla gerginliği daha da

artıran her yeni haberin nihayet sadece savaş ile çözülebilecek bir krize dönüşmesi şaşırtıcı değildi. Herşeyi inkâr edip, tersine çevirmeyi başaran Rus diplomasisinin[18], Bar Kasabası'nda toplanan vatanseverleri (Patriyotlar) ülkesini yabancı güçlerin üstünlüğüne karşı korumaya çalışanlar olarak değil de, basit birer Katolik ayrılıkçı (Dissedent) olarak kabul etmesi üzerine bunlar, General Weissmann'ın askerlerinin karşısında Boğdan'a kaçmıştı. Bu kaçakların arasında Potocki ve Kasinski de bulunuyordu[19]. Sultan kızlarından birinin eşi olup, sultan eniştesinin en uysal araçlarından biri olan Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa (7 Ağustos 1768 tarihine kadar sadrazam) rahatsızlık veren bu misafirleri tam kapıcılarına kovdurmayı düşünürken[20], Prens Gregor Kalimaki, General Weissmann'ın kendisine ve Hotin'deki paşaya hakaret dolu bir mektup yazdığını ve Kazakların, zengin Leh asıllı Yahudiler bulmak bahanesiyle, Balta pazaryerini yağmaladıklarını bildirdi. Muhsinzâde Mehmed Paşa derhal görevden alındı ve yine sultan kızlarından biri ile evli olan eski Hotin Beylerbeyi Hamza Mahir Paşa, sefere çıkmak üzere sadrazam tayin edildi. O dönemde Lehistan ile başa çıkabilmek için barışa ihtiyaç duyan Rus diplomasisi, mümkün olan tüm özürleri dileyip, garantiler vermesine rağmen, herhangi bir sonuç elde edemeyince – Weissmann geri çağrıldı ve Kazaklar acımasızca cezalandırıldılar – Bâbıâli düşmanlıkları yeniden başlatmak için gerekli tedbirleri almaya başladı. Resmi bir beyanla anlaşmazlığın sorumluluğunu, Lehistan'da anlaşmalara ve sorumluluklarına aykırı hareket ettiğini ileri sürerek Rusya'ya yükledi. Barışı bozanların Kazaklar olduğuna dair mazeretler, Sultan III. Mustafa tarafından hiçbir şekilde kabul edilmedi. Şeyhülislâmın bir fetvası, savaşı "önlenemez" şekilde gerekli kıldı. Rusya, 16 veya 27 Kasım tarihindeki cevap yazısında, Bâbıâli'nin, Rus elçi Obreskov'a çariçe adına mevcut anlaşmalarla hiçbir ilgisi olmayan yükümlülükler üstlenmesini talep ettiğine dair şikayette bulundu ve tüm Hristiyan dünyasının "Hristiyanların ortak düşmanına" karşı savaşma kararını hatırlattı. Başka bir açıklamada Türklerin ilan ettikleri beyannâmede belirtilen nedenler, detaylı olarak ele alınıp, çürütüldü[21]: Patriyotlar resmen, Podolya'nın tamamını ve Ukrayna'yı Romen prensliklerin örneğine istinaden Bâbıâli adına fethetmek isteyen, hatta bunu çoktan vaat edip, inançlarına ihanet eden hainler olarak kabul edildiler.

Savaşçıları kısa bir süre önce Boğdan'a akın eden[22] Kırım Giray Han, Tatar Hanı tayin edildi ve çariçeyi zincire vurup, İstanbul'a getirmeyi vaat

etti. 20 Ekim'de, yine Sultan III. Mustafa'nın kayınbiraderlerinden[23] eski reis efendi ve nişancı[24] [Yağlıkçızâde] Mehmed Emin Paşa'ya devletin mühürleri teslim edildi. Divân tercümanı Aleksander'in oğlu Grigore Gika, Eflak Prensliği'ne getirildi. Yeni Reis [Hacı Mehmed Emin Recâî] Efendinin yanına ise tercüman olarak Nikolas Suzzo verildi. Bu arada prensliklerde sadece erzak depolanmakla kalmayıp, Romenlerden oluşan birlikler de oluşturuldu ve bunun için Arnavutlar ve Bulgarlar da çağrıldı. Daha önce, 6 Ekim'de Kayserili eski Sadrazam Hamza Mahir Paşa, Rus elçisi Obreskov'u yanına çağırmış ve Lehistan'da anlaşmalara aykırı olarak Rus birliklerinin toplanması hakkında şikayette bulunmuştu, zira Bâbıâli, 1757 yılında Lehistan'dan sadece belirli sayıda Rus'un geçişine izin vermişti[25]. Obreskov, kaba sözler ile eleştirildi ve Yedikule zindanlarına götürüldü[26]. Osmanlı İmparatorluğu, uzun süren barıştan dolayı güçlendiğinden, intikam saatinin nihayet geldiğine inanıyordu. Şeyhülislâm [Hacı Veliyüddin] Efendinin vefatından sonra barışçıl ulema sınıfının ulusal ve dinî savaşa karşı son direnişi de kırılmıştı. Sınırsız özgüvenin hüküm sürdüğü o günlerde, imparatorluğun gelişimi için savaşın gerekli olduğundan emin olan ve Tanrının doğru yolda olanları koruyacağına inanan herkese karşı acı eleştirilerde bulunan Ahmed Resmi Efendi'ye kimse kulak asmıyordu[27]. Sultan, bahar ayında sancak-ı şerif ile ezelî düşmanının üzerine yürüyecekti[28]. Bu esnada düşmana kış aylarında, Özi Nehri kenarında kaçak reayaların yerleştiği Yeni Sırbistan Eyaleti'ne yapılacak bir saldırı ile meydan okunacaktı.

Askerî kayıtlara bakılır ise 1768 yılında Bâbıâli oldukça büyük bir orduya sahipti. Sadece İstanbul'da 160 ocak vardı. Gerçekte ise durum farklı idi: Daha önce de bahsedildiği gibi yeniçerilerin çoğunun sadece kayıtlarda adı geçiyordu. Sultan I. Mahmud'un kendilerine tanıdığı idhal edilen malları için gümrük ödememe hakkını kullanıyorlar, bunun dışında ticaret yapıyor ve aslında yerleşik oldukları Suriye ve Mısır'a kadar uzanıyorlardı. Bir süredir her zengin arazi sahibi ve her önemli tüccar "Ağa" unvanını taşıyordu. Böylece önceleri sadece askerî bir unvan olan ağa unvanı, yeniçerilerin imtiyazlarından istifade eden belirsiz bir ekonomik sınıf için kullanılıyordu[29]. Bu ağalardan biri, Boğdan'daki Galatz'ta bile temsilcileri bulunan İstanbul Gümrük Emini İshak Ağa idi[30]. Serhad boylarında ayrıca askerî unvanı sayısız sürünün ve zengin tarlaların mülkiyeti ile birleştirmesini bilen ve Bâbıâli'nin izni olmadan, ülkenin

beyleri olarak idareyi kendi ellerine alan ayanlar vardı. Bundan dolayı İstanbul'da ancak 8-10 bin civarında eğitimli ve itaatkar yeniçeri bulunuyordu ve bir diğer 200-300 bin, belki de 400 bin yeniçeri, saygı uyandıran üniformalarının koruması altında eyaletlerde yaşıyordu. 3 ilâ 99 akçe arasındaki üç aylık ulûfelerini kimisi temsilciler aracılığıyla alırken, bir kısmı ulûfe belgelerini üçüncü kişilere satıyordu. Üst düzey yöneticiler, hizmetlilerine yeniçeri belgesi "lütfediyordu"[31] ve kimi zaman önemli dostlar fahri yeniçerilikle taltif ediliyordu[32].

İstanbul'un müdafaa kıtası ayrıca toplam 13 bin kişilik 6 sancak sürekli sipahilerden, 4 bin cebeciden ve 2 bin topçudan – ki topçu kayıtlarında 40 bin kişi kayıtlı idi[33] - bostancılardan ve sarayın diğer silahlı hizmetlilerinden oluşuyordu[34]. Bunun dışında imparatorluğun savunması timarlı sipahiler, Arnavutlar ve paşaların kendi birlikleri arasında dağıtılmış olduğundan, kullanılabilir ordunun sayısı kesin olarak belirlenemiyordu[35].

Eyaletlere gelince, her biri neredeyse bağımsız bir konumda idi. Cezayir'de ve tüm Berberistan sahillerinde "Bey" unvanı miras bırakılabilir hâle gelmişti. Batı kültürünün etkisi altında "nazik, mutedil ve kibar beyler" hâline gelmişlerdi ve köleleri etrafta "iyi giydirilmiş ve beslenmiş" olarak dolaşıyorlardı. Komşu bedevî kabileler vergilerini düzenli olarak ödüyorlardı. Ordu iyi eğitilmişti ve daha iyi bir görüntüye bürünmüştü. Bardo'daki sarayı yabancılarda hayranlık uyandıran[36] bu Afrikalı beylerin hazinesine, âşâr, baş ve köle vergisi ile gümrük vergilerinden zengin gelirler akıyordu. Ama paşanın otoritesi kalmamıştı ve gezginler bile Osmanlı paşalarından bahsetmeye gerek görmüyorlardı. 1769 yılında Berberiler, bu arada Korsika'ya yapılan akınlar ve Hristiyan gemilerin sürekli olarak uğradıkları saldırılar için intikam almak isteyen Batılı güçler ile savaştılar[37].

17. yüzyılda ve Prut savaşı sırasında 10-12 bin civarında memlükden oluşan süvari birlikleri gönderen Mısır'da[38] anarşi hüküm sürüyordu[39]. Yerel köylüler kendi geçimini düşünürken, Memlûk beyleri birbirleri ile amansız bir şekilde savaşıyorlardı. İktidara gelen bir o tarafın, bir bu tarafın esiri olan paşaların fermânları her zaman göz ardı ediliyordu. Hoşnut olmayan rakiplerin üç tuğlu[40] bir vezir olan Kahire Beylerbeyi'nin kalesine yaptıkları cüretkâr ve başarılı bir saldırı, paşanın Yukarı Nil bölgesine kaçmasına ve burada mukabelede bulunmak için gerekli hazırlıklar yapmasına yol açardı. Memlükler ve bey unvanına göz diken ağaları, Murad Bey yerine bir İsmail Beyi, bir Yusuf Beyi lider kabul ediyorlardı.

Bu yüzden Bâbıâli, Mısır'dan ne askerî, ne de maddî yardım bekleyemezdi. Rus savaşının sürdüğü kritik dönemlerde bile Mısırlı tiranların anlaşmazlıkları sürekli devam etti ve büyük bir tehdit altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatleri göz ardı edildi[41]. 1769 yılında iktidara gelen [Bulutkapan]Ali Bey, tamamen bağımsız bir hükümdar gibi hareket ediyordu[42]: İskenderiye ve Sultan IV. Mustafa'nın kanal açmayı planladığı Süveyş'i[43] tahkim ettirdi ve Hristiyanlar ile siyasî ilişkilere girdi.

Mısır Valisi Ali Bey'in Akkâ'yı fethetmek ve Dürzüleri kendi davası için kazanmak[44] üzere bir şeyh gönderdiği Suriye'de paşalar yine bağımsız hükümdarlar gibi hüküm sürüyorlardı ve güçlü bir paşanın büyük ayaklanmalara neden olmadan Halep'ten Mekke'ye tayin edilebilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Cezzar adında Sidonlu (Said) bir [Deve] kasabı ise hiç kimsenin kararlarına karışmasına izin vermiyordu. Hakimiyeti Akka ve Beyrut'u da kapsıyordu ve Beyrut'u sırf ticarî önemi kendi menfaatlerine aykırı olduğu için ateşe verdirmişti. Sultan'ın gümrük icarcısı idi, ama gelirleri yıllarca kendi hazinesine dahil etmişti. Küçük bir deniz gücü oluşturdu ve halkı korkutmak ve Ruslara meyillerinden vazgeçirmek için Rumları acımasızca takip ettiriyor ve tıpkı Timur ve Cengiz Han gibi, yüzleri dışa bakacak şekilde kesik başlardan piramit ve sütunlar yaptırıyordu. Şam Beylerbeyi'nin oğlu, Trablusşam'da sahil boylarında hüküm sürüyordu ve bu aile sanki Şam Eyaleti'ni İmparatorluktan koparmak istiyormuş gibi bir izlenim bırakıyordu. İzmir'de bile ağaların oligarşisi herşeyden üstündü ve bu ağalardan birinin üzerine kaptan-ı deryanın bizzat gönderilmesi gerekti. Ağa'nın zengin evi yakıldı ve içindekiler öldürüldü[45]. Ruslara karşı başlayan yeni savaşta Arnavut asıllı Karaman Beylerbeyi, Boğdan'da yaptığı yağmaları kınadığı için Sadrazam Mehmed Emin Paşa'ya ateş etmişti[46].

Dürzüler ve Lübnan'daki Mutavalliler, hiçbir dönemde şimdiki kadar güçlü değildiler. Dağlarda bulunan meyve bahçeleri gittikçe daha fazla gelir getirirken, Müslüman olup, Hristiyan kiliselerini ziyaret eden ve limanlardaki Sünnilerden nefret eden bu rafızîler her yıl ödedikleri 200 kese haracı ödememeye başladılar. Sur, aynı biçimde bağımsız komşularına ait iken, Lübnan'da kaleler, vasallar ve silahlı çeteler bulunduruyorlardı ve kısa bir süre için Beyrut'u da ele geçirdiler. Rusların limanları işgal etmesine hiç de üzülmezlerdi. Doğuda ve kuzeydoğuda Kürtler korku saçıyordu ve Türkmenler, eski geleneklere uygun değerli ve eşsiz kumaşların dokunduğu Halep ve Şam için tehlike oluşturuyordu. Arap Yarımadası sınırlarının

ötesinde karargâhlar kuran Arapların da Halep ve Gazze önlerine gelmemelerinin tek sebebi, paşaların topları karşısında duydukları korku idi[47].

Savaşçıları, Ruslara karşı tıpkı Diyarbakır, Bağdat[48] ve Musul atlıları gibi, hiç savaşmamış olup, hiçbir zaman da savaşmayacak Suriye Eyaleti'nde yabancıların nüfuzu kimi zaman o kadar büyüktü ki, kimi liman noktası ve Hristiyanlığın kutsal yerleri, tıpkı Takımadalarda Türklerin yerleşik olmadığı adalarda olduğu gibi, Türk eyaletlerinden çok Haçlı Seferi zamanından kalma Frenk kolonilerine benziyordu. Bir süre önce Rumlara karşı mücadeleyi kazanan Kudüs'ün Katolik Vikarı, Arap reisleri arasında barış elçiliği yapıyordu ve etrafında büyük bir kortej ile değerli süslerle donatılmış bir atın üzerinde geziniyordu[49]. Sidon'da Fransızlar yerel dokumacı kadınların ürünlerini satma hakkına tek başına sahiptiler. Dağlarda üretilen ipek, sadece onlara aitti ve her yıl 7-8 bin libre Fransa'ya ihraç ediliyordu. Fransızlar aracılığıyla Languedoc'un ipek kumaşları çölün deriliklerine kadar ulaşıyordu. Fransız konsolosu, fiyatları belirleme hakkına sahipti. Limanda düzeni sağlayan yeniçerilerin bile ulûfeleri Fransız parası ile ödeniyordu[50].

Osmanlı hakimiyeti Avrupa'nın bazı eyaletlerinde de sorgulanmaktaydı. Bu değişimler, bir eyaleti, kayıtsız şartsız istediği gibi yönetmek üzere ve sadece düzenli olarak gelen gelirleri Bâbıâli'ye göndermekle yükümlü paşanın eline verilmesini sağlayan idarî sistem sebebiyle hiç fark edilmeden gerçekleşiyordu. Buna göre eyaletlerin başkentle irtibatı sadece paşası aracılığıyla kuruluyordu. Aynı zamanda hem Mora Beylerbeyi, hem de Aydın Beylerbeyi olan Vezir Mehmed Emin Paşa örneğinde olduğu gibi[51], bir musahibe vekilleri olan müsellimler tarafından temsil edildiği birden fazla eyalet tahsis edilmesi de idarenin zayıflamasına neden oluyordu. Selanik'te yeniçeriler idareyi tamamen ellerine geçirmişlerdi. Selanik Paşası bile onlardan çekiniyordu. "Elinde sürekli mülkler tutma geleneği", diyor Fransız bir gezgin kendi tecrübelerine dayanarak, "birliklerin disiplinsizliği ile bir araya gelince, onları idare ettikleri yerin sahibi hâline getiriyor. Gelenekler tarafından onaylanıp, dayanışma sayesinde muhafaza ettikleri ve düzeni sağlama denemelerini başarısız kılan hakları kullanıyorlar[52]". Haydukların her tarafı yağmaladıkları[53] Bulgaristan'da, köylerin ve pazaryerlerinin idaresi Boscovich ve Sestini'ye göre, nüfuz açısından sipahilerin yerini almaya başlayan yeniçerilerin elinde idi. Şumnu'da 1760

yılında 15 bin Türk'e karşılık 5 bin yeniçeri bulunuyordu[54]. Yeniçerilerin subayları olan çorbacılar veya ağalar, toplumu yönetenlerdi[55]. Köylüler, bu yeni rejim tarafından yine de baskı altında tutulmuyorlardı ve Bulgarlar, halktan Türkler ile öylesine yakın ve kardeşçe yaşıyorlardı ki, iki halk arasında karışık evlilikler oldukça sık görülüyordu[56]. Yeniçeriler, genelde hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Her yerde huzursuzluklar yaratan[57] Anadolulu Lazlar, örneğin özellikle öküz, koyun ve bunun yanı sıra buğday ticareti ile tanınıyorlardı. 1769 yılındaki savaş sırasında bile savaştan çok ticaretle uğraşıyorlardı ve Sadrazam Emin Mehmed Paşa, onlara ticareti yasaklamaya çalışıp, karşı çıkan birkaç kişiyi de idam ettirince, binlercesi Bender karargâhından kaçıverdi[58]. Nasıl ki İstanbul'daki denizciler kuzu ticareti yapma hakkına sahipseler, gerçek anlamda hiç silah taşımamış bu yeniçeriler de tüm büyük şehirlerin erzaklarını temin etme görevini üstleniyorlardı[59].

Tahsislerden dolayı Hazine kimi zaman büyük kayıplara da maruz kalıyordu. Örneğin İsmail ve komşu bölgeler, daha önce de belirtildiği gibi birçok başka yeri de idare eden kızlarağasının idaresi altında idi ki bu tahsisler, hadımağalarının nüfuzunu da açıklıyordu[60]. Kıbrıs'ın tamamı, Osmanlı-Rus savaşı sırasında sultana aitti[61]. Nihayet bazı yerlerde reayalar bir araya gelip, icarı devraldılar. Böylece bu bölgeler reayanın önde gelenlerinin eline geçmiş oluyordu[62]. Bu özellikle Girit[63], karşısındaki Maina ve komşu Mora bölgeleri[64] dahil olmak üzere, adalarda böyle idi. Bu sayede Rumlar Rusların gönderdiği gizli ajanları kolayca kabul edebiliyor, onlarla anlaşmalar ve genel bir ayaklanma için hazırlık yapabiliyorlardı. Karadağlıların fazla ve erken ödedikleri paraları kesme tehditleri ve patriğin lanetleri altında, Rusların iradesine karşın başlattıkları ayaklanmaya[65] benzeyen bu ayaklanma, diğeri ile aynı zamanda Silahdar Mehmed Paşa tarafından bastırıldı[66]. 1770 yılının bahar aylarında Mora limanlarında 12 Rus gemisi göründü[67]. Paros'ta Rus filo komutanı Kont Orlov'un subayları bağımsızlığını kazanmış bir Rum bölgesindeymiş gibi davranıyorlardı. Çariçe'nin askerleri hiçbir engel ile karşılaşmadan ve halk tarafından sevinçle karşılanarak, Mora Yarımadası'nın sahillerine çıktılar. Sahte Çar III. Petro[68] olarak ortaya çıkan Karadağ lideri Mali Stefan'ın Yenişehir metropoliti Meletios, hatta İstanbul Patriği ile bile irtibat hâlinde olduğuna inanılıyordu. İstanbul Patriği Midilli'ye sürgüne gönderildi ve 1796 yılında bostancıbaşının zindanına atıldı[69].

Muhsinzâde Mehmed Paşa Mora üzerine gönderildi ve Moralıları ancak, daha sonra Attika'ya yerleşerek, beylerbeyinin iradesine karşı Tripoliçe Şehri'ni işgal eden Arnavutları yardıma çağırarak dağıtabildi[70]. Epir bölgesinin ganimet, onur ve makam uğruna Osmanlı İmparatorluğu'nun savunmasına gitgide daha fazla katılan bu cesur ve sadık insanlarına, daha sonra Ruslara karşı savaşma görevi verildi, ancak bir süre sonra yeni savaşın tüm yükü onlara yüklendi. Yanlarına sadece Tatar çeteleri verilecekti[71], ta ki savaştan önce hiç kimsenin düşünmediği ve Batılı herhangi bir subayın danışmanlığında orduda bir reform yapılana kadar. Arnavutların, bilmedikleri bir ülkede, özellikle Rusların daha iyi dayandıkları kış şartları altında[72] yapılan bir sefere dayanması mümkün değildi. Aralarında ayrıca inancını gizli tutan Hristiyanlar vardı ve köyleri baskı altında tutan korkak yeniçerilerin ve kalyoncuların ezelî düşmanları olan bu Hristiyan Arnavutlar, kahramanlıkları şarkılarda hâlâ anlatılan İskender Bey'in soyundan gelen bu "Makedonlar", İslâm için çok yararlı savaşçılar olmasa gerek[73]. Nihayet İşkodra Beylerbeyi Mahmud Paşa, Arnavutluk'ta kendisine tahsis edilen bölgeyi genelde yerel savunma için kullanan yöneticilerden biri idi[74].

Yanlarında yeterince erzak getirmeyen ve erzaklarını Kırım Giray Han'dan temin edecek olan az sayıda[75] sipahiler ve sayıları çok düşük olup, bir tür yeni akıncı olan, ancak eski akıncıların ne yiğitliğine ve cesaretine, ne de mükemmel disiplinine sahip olmayan serdengeçtiler, acilen toplanan ve sadece Tatarların çok iyi donatılmış ve iyi bir yönetim altında olduğu orduyu güçlendirecek unsurlar değildi[76]. Anadolu'dan gelecek olan birliklere gelince: Onlar önce ulûfeler hakkında pazarlık yapmak üzere ağalarını deferdara göndermişlerdi[77]. 1769 yılında Çanakkale'deki kalelerin çariçenin muzaffer donanmasına karşı savunması için her birinden 15 bin kişi olmak üzere Rumeli ve Anadolu'dan asker getirtildi. Rus Donanması'na karşı korunmak için donanmanın anavatanı ile tüm bağları kopartılmalı idi[78]. Bu arada İstanbul sokaklarında Lazlar ve kalyoncular arasında mücadeleler meydana geliyordu ve bu bahtsız çatışmalar sırasında camilerden biri üç gün boyunca top ateşine tutulmuştu[79]. Daha Köprülüler zamanında uygulanmaya başlayan ve sultanlar ile vezirler için tehlikeli olan başkentteki milislerin, süregelen savaşları tecrübe kazanan topraklı sipahilerle değiştirilmesini öngören uygulama, uzun süren barış zamanları ve başkent ile İmparatorluk arasındaki ilişkilerin ihmal edilmesinden dolayı

başarısız oldu. Devletin 500 milyon akçe olarak hesaplanan gelirleri gerçekte 74 milyon akçe (skudi) çıkıp ve bu meblağın büyük bir kısmı, uzun zamandan beri ulûfelerini alamamış yeniçerilere harcanınca, Sultan III. Mustafa, her türlü rabıtasız ayak takımından yeni bir ordu oluşturabilmek için kendi hazinesinden 600 milyon skudi tahsis etmek zorunda kaldı[80].

Tatarların kış aylarında Don Nehri kenarındaki Rus yerleşimlerine, özellikle de Yeni Sırbistan'a akını, başarısız geçti. 7 Ocak 1769 tarihinde hareket eden ve kısa bir süre sonra yolculuğun zorluklarına dayanamayacak olan Kırım Giray Han, birçok savaş esiri alabildi, ama Moskova'ya ait yerlere fazla bir zarar veremedi. Türklerin çoğu savaşa uygun değildi: Sipahiler düşmana karşı savaşmayı reddettiler; Arnavutlar sadakatsiz davrandı; serdengeçtiler sadece ganimeti düşünüyordu; askerlerden bir çoğu açlıktan dolayı bir parça ekmek çalmak veya dilenmek üzere etrafta dolaşıyordu; bir kısmı da buz kaplı bozkırlarda ağır kış şartlarında hayatını kaybetti[81].

Resmi Ahmed Efendi, bu bahtsız savaş hakkındaki düşüncelerini: “Devlet adamları; hiçbiri işe yaramıyor”, diye açıklar[82]. Daha yeni atlattığı bir hastalık[83] yüzünden, ordunun başına geçemeyen, ancak Bostancı Ocağının yakışıklı hasekiler, zülüflü ağalar, Rumeli peykleri, solaklar, altın işlemeli zırhlarıyla silahdarlarından oluşan mevkibiyle sefere çıkmayı arzu eden Sultan III. Mustafa'ya sadece memurlar, çalışkan kâtipler, tecrübeli kalem erbâbı ve ünlü hat ustaları kalıyordu[84]. Savaşı ilan etmekle görevlendirilen Sadrazam Hamza Mahir Paşa, Farsça şiirlere düşkündü. Yerine geçen ve aslında Baron de Tott'un alaylı bir şekilde iddia ettiği gibi eski bir tacir[85] olmayan Mehmed Emin Paşa, Hindistan'a gönderilen bir elçinin oğlu idi. Tıpkı Ragıb Efendi gibi, o da eskiden mektupçu idi, ama Ragıb Efendinin özelliklerine sahip değildi. Zayıf, esmer bir büro memuru[86] olarak silah sanatına tamamen yabancı idi ve orduyu yönlendirmeyi bile bilmiyordu[87]. Ancak Musahib İzzet[88] gibi sultanın etrafında bulunan diğerleri de Rusları en kısa zamanda yenme ve barış antlaşması yapmaya zorlama görevi verilen Mehmed Emin Paşa'dan daha iyi ordu komutanı değildiler.

Hacı Mehmed Emin Paşa, 22 Mart'ta[89] yeniçerilerden ve cebecilerden[90] oluşturulan bir ordunun başında İstanbul'dan ayrıldı. Etrafında göz kamaştırıcı giysiler içinde iç ağaları da vardı. Şehir dışına kadar fanatik bir

halk kitlesi ona eşlik etti ve kendi askerlerinin arasında, kutsal sancağı gördüklerinde yüzleri halkın yüzündeki huşuu andıran emirler ve serdengeçtiler vardı. Avusturya temsilcisi Brognard ve ailesi, sancak-ı şerife mekruh ve imansız gözleri ile bakma cüretinde bulundukları için ölümle tehdit edildiler. Aynı cürümü işledikleri gerekçesi ile Edirne'de birçok Rum ve Yahudi aynı akıbete uğradılar[91]. Leventler, bu "miri askerler", o kadar ele avuca sığmazdılar ki, Eflak ve Boğdan'a geldiklerinde sanki düşman topraklarındaymış gibi yağmaya çıktılar; ta ki paşalardan biri bu davranışları sona erdirmek üzere Foçşani'ye çağrılana kadar[92]. Obreskov, Osmanlıların kısa zaman içinde yapılacağı umudunu besledikleri barışın başlayacak olan görüşmelerini sürdürmek üzere bu sefere gelmeye zorlandı ve Fransız elçiliğinin baş tercümanı da aynı amaçla götürüldü[93].

Ordu, Karıştıran'a geldiğinde Kırım Giray Han'ın öldüğüne dair nahoş haber geldi. Yeni atanan Mesud Giray Han'ın onun yerini tutması mümkün değildi. Sadrazam, İsakçı'ya geldiğinde Hotin'den gelen mektuplar, büyük bir zaferin kazanıldığını ve adına savaştıkları sultanın "Gazi" unvanını hak ettiği haberini getirdi[94]. Gerçekte ise Prens Dolgoruki, Turla Nehri'ni geçmiş, Serasker Abbas Paşa komutasındaki Arnavutları yenmiş, kalenin yedi topunu ele geçirmiş ve adı geçen paşayı Yaş'a kaçmaya zorlamıştı. Yaş'da, emrindeki Arnavutlar Rusların tarafına geçtikten sonra, etrafı Suzzo ailesinin entrikaları ile sarılmış Eflak Prensi Grigore Kallimahos çaresiz kalmıştı[95]. Ama liderlerinin ölmesi üzerine gerek Ruslar, gerekse uzun zaman önce Bender ve Soroka önlerine gelen Kazaklar geri çekildiklerinde, bu hadise Osmanlı'nın bir zaferi olarak gösterildi ve tüm dünyaya bu şekilde duyuruldu. Potocki, Tuna köprüsüne erzak ve yardımcı birlikler yerine, 1713 yılında Kral Stanislas'ın kibirli vaatlerini hatırlatan böbürlenmeler ve boş vaatler ile gelmişti[96].

Sadrazam, Yeni Sırbistan ve başkenti Elizabetgorod, hatta Kiev üzerine yürüyeceğini söylüyordu. Kel Ahmed Paşa[zâde Ali Paşa], daha sonra bu sınır bölgelerinin seraskerliğine getirildi. Sadrazam ise 2 Temmuz'da Tuna Nehri'ni geçtikten sonra, Kartal'da birkaç gün hiç hareketsiz bekledi[97] ve Bender'e yönelmek yerine, Çar I. Petro'nun büyük bir bozguna maruz kaldığı ve Osmanlı yıllıklarında övgü ile anılan Han Tepesi'ni karargâh seçti. Tatar Hanı ve iki Leh lider de buraya geldiler ve birkaç Türk birliği, Abbas Paşa, Canikli Ali ve Karaman Paşa komutasında Poniatovski'nin yandaşlarının üzerine yürüdü, ama kısa bir süre sonra Rus komutan

Prosorovski tarafından geri püskürtüldü. Uzaklardaki sultan ve danışmanlarına (ricâl) karşı anlaşılmaz bir korku sanki tüm orduyu sarmıştı. Mehmed Emin Paşa, nihayet 26 Haziran'da, Han Tepesi'nde 13 gün kaldıktan sonra Bender'e doğru yola çıktı. Hareket etmeden önce, Eflak Prensi'ni ve kardeşi Aleksandru'yu tutuklattı ve orduya erzak sağlamamak, köprüleri ihmal etmek ve Ruslara yardım etmekle suçladı[98]. Sultan III. Mustafa'nın diğer eniştesi Rumeli Beylerbeyi [Abaza]Mehmed Paşa[99], Lehlerin büyük asilzâdesi, "Deli Boyar" diye adlandırılan Potocki ile Kamaniçe'de Ruslara saldıracaktı.

Temmuz ayının sonunda Abaza Mehmed Paşa'nın Turla Nehri'nin sağ kıyısında mevkii tutmuş Galitzin komutasındaki Rusları geri püskürtemediği ortaya çıktı ve birlikleri geri çekildi. Bu arada Yeni Sırbistan'ı harap etmekle görevlendirilen, ama bunun yerine Ukrayna'nın Lehistan'a ait bölümünü harap etmeye başlayan[100] yeni han [Devlet Giray] ve Urfa Beylerbeyi [Rakka Valisi Mehmed Paşa], geri çağrıldılar. Mehmed Paşa, Şumnu'ya sürgün edildi. Gerçek bir savaş adamı olan Moldovancı Ali Paşa, Hotin'de bulunan birliklerin yönetimini devraldı[101] ve 12 Ağustos'ta Rusları geri çekilmeye zorlamayı başardı[102]. Moldovancı Ali Paşa, Ağustos ayında sadrazam tayin edilmiş ve Bender halkı tarafından lanetlenerek, Han Tepesi'ne geri çekilen selefi Mehmed Emin Paşa, Edirne'ye götürüldü. Burada, kaderinden kaçmak için hastalık ve ruhsal bozuklukları öne sürdüğü yerde, cellat kendisini bekliyordu. Moldovancı Ali Paşa, nehri geçme zamanının geldiğine inanıyordu. Başlarında Anadolu Beylerbeyi ile birlikte 5-8 bin civarında askeri, 17 Eylül'de yükselen sulardan dolayı köprü yıkıldığında Lehistan topraklarında idi. Ana ordu ile irtibatı kesilen bu öncü birlikleri Zwaniec'te Galitzin tarafından yok edildi[103]. "Yeniçerilerin ortaları öyle bir durumda idi ki, Karakulak bölüğünün demir kazanının taşıyan katırı tek başına yanında hiçbir asker olmadan yürüyordu", diyor Rum asıllı bir tanık[104] ve ekliyor: "Ordunun tamamı öyle bir korku içinde idi ki, 400 Kazak bizi esir alabilir, öldürebilir ya da kaçırtırdı[105]". Bu ordunun askerleri genelde barış içinde sakin bir hayat sürmeye alışıktılar ve savaşçılardan sadece övgü ile kullandıkları unvanlarını ve Anadolu'nun herhangi bir yerinde veya Belgrad ile bu yer arasında bir yerde ödenen ulûfelerini almışlardı[106]. Yolda, öküz ticareti yapıyorlardı. Kaçtıktan sonra evlerine gittiler ve bir daha ortaya çıkmadılar[107].

Galitzin, kısa bir süre sonra terk edilmiş Hotin'e girdi ve Moldovancı Ali Paşa'nın buraya bıraktığı müdafaa kıtası kaleyi boşalttı. Sadrazam, Han Tepesi'ne çekilme emrini verip, Ekim ayında İsakçı'ya dönerken, General Elempt'in atlıları Ekim ayı başlarında[108] Yaş'a yöneldiler. Romen ve Arnavut gönüllüler, hem Elempt'e, hem Bükreş üzerine gönderilen Albay Karazin'e büyük yardımlarda bulundular. Boğdan'a prens olarak yeni atanan, ancak çok yaşlı ve kör olan Konstantin Mavrokordato, kendisini "koruma" altına alan üç paşa ile Reni'ye kaçtı. İbrail yakınlarında Ruslara yenildi ve kısa bir üre sonra hayatını kaybettiği başkentine ağır yaralı olarak getirildi[109]. 16 Kasım'da Karazin, Focşani üzerinden gelerek, kendi tarafına geçen Boğdanlı ve Arnavut saray muhafızları ile birlikte Bükreş'e geldi. Argeş'in Erdel doğumlu eski papazı ve diğer bir papaz, kendilerini Rus ve çariçenin askerleri olarak tanıtan bu vahşi, fakir giyimli ve neredeyse hiç silahı olmayan Boğdanlı çeteye katıldı. Grigore Gika, bir süre onlardan gizlendi, ama bir taraftan Kallimahos'un akıbetine uğramaktan korktuğu ve diğer taraftan oğlunu askerî okula göndereceği Petersburg'da en iyi şekilde karşılanacağından emin olduğu için bu çetenin kendisini esir almasına izin verdi. Kantakuzen kardeşler Pirvu ve Mihail ki Pirvu ünlü bilgin Dapontes aracılığıyla Ruslarla irtibat hâlinde idi, yaşlı Nikolas Brinkoveaun, Metropolit Gregor, Rimnic'in gelecekteki piskoposu bilgin Chesarie ve meslektaşı Filaret, çariçeye Eflak halkının kurtarılması için minnetlerini sunmak üzere bir süre sonra Petersburg'a hareket ettiler. Boğdanlılar, aynı amaçla Huşi Piskoposu İnnocentius'u iki ruhban ve iki Boyar ile birlikte Petersburg'a gönderdi. Karazin'in ve Pirvu'nun Yergöğü yakınlarındaki Komana Manastırı'nda uğradıkları bozgunda Bükreş Rusların elinde kaldı. Türkler, eski Adana Beylerbeyi, şimdiki Vidin Beylerbeyi Kapıkıran Mehmed Paşa'nın çabaları ve oranın Ban'ı Manolaki Geani'nin sadakatı sayesinde Oltenya düşmanla işbirliği yapan Boyarların ve komutanlarının akınlarına başarılı bir şekilde direnebildi[110]. Uzun zamandan beri, "Türklerin hakimiyetindeki tüm köleleri[111]" kurtarmak isteyen çariçe, tüm dindaşlara hitaben 19 Ocak 1769 [Efrenci tarihtir] tarihinde uzun bir beyannâme gönderdi[112]. Rusların, tüm Slav halklarının "Rusya'dan" geldiğini öne süren yazıları ve Çar Petro'nun kurtarılmaları için planladığı büyük teşebbüsü anlatan yazılar yüzünden bölgenin insanları Ruslar tarafından ilhaka sıcak bakmaya başlamışlardı. Bunun karşısında şeyhülislâm ise, verdiği fetva ile tüm asi Romenler'in katline cevaz vermişti[113].

Ordunun geri çekilmesinden sonra Sultan III. Mustafa yeni bir sadrazam seçmiş ve Grigore Kallimahos'un başı ile sadık olmayan hamisi Suzzo'nun başını sarayın duvarlarına astırmıştı. Moldovancı Ali Paşa, başka bir şey yapamadığı, Turla Nehri kenarındaki mağlubiyeti duyulduğu ve Yeni Sırbistan'da nöbet uttan General Panin'in hafif birliklerinin Dubusarii, Kavşan ve Bender çevresinde Tatarların ve Türklerin yenildiği ve dış mahallelerin yağmalanıp, ateşe verildiği[114] akınları hakkında haberler geldiği için, 12 Aralık'ta devlet mühürleri Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu İvazzâde Halil Paşa'ya verildi[115]. İdam edilen selefinden daha şanslı olan Moldovancı Ali Paşa, bundan böyle Fransız subay De Tott tarafından Avrupa modeline uygun olarak tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nı koruyacaktı[116]. Spiridov ve Elphinstone'nin deniz gücü Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek, Aleksis Orlov komutasında Livorno Limanı'na demirlemiş ve şimdi, özellikle İyonyen Adaları'nda çariçe lehine gösterilerin yapıldığı Takımadalarda[117] bulunuyordu. Savaşın çıkmasına neden olan Potocki, Varna karargâhında kalıyordu ve siyasi sığınmacı olarak kendisine verilen tayinatın tadını çıkartıyordu[118]. Yanında 800 kişi vardı. Savaş gücünden aslında çok fazla bir şey kalmamıştı ve erzak temini kötü olan Babadağ'daki yeniçerilerin ayaklanması, ordunun tamamen dağılmasına neden oldu[119].

Kutsal cihadın ikinci savaş yılı ilan edilmiş ve inancı için silahlara sarılan her Müslüman'a, düşman toprağı olarak kabul edilen Romen prensliklerinde yağmaya izin verilmişti[120]. Kışın yapılan seferin seraskeri ve Rumeli Beylerbeyi olan Abdi Paşa, İslâm'ın savaşçılarını İbrail, Bükreş ve Tuna boylarında Ruslar tarafından işgal edilen diğer yerlerin üzerine götürecekti. Tuna boylarından ve Varna'ya kadar uzanan Dobruca'dan gelen birçok Türk, sancağının altına toplandı[121]. Rusçuk ve komşu kalelerin ağaları ve kalgayın Tatarları, onlara yardım edecekti[122]. Mesud Giray Han'ın yerine 1768 yılında Devlet Giray Han, onun yerine de şimdi Kaplan Giray Han gelmişti[123]. Diğer taraftan Fransa, düşman ordularının üstünlüğünü fark edebilmeleri için belli bir sürenin geçmesi gereken Osmanlı'yı savaşa kışkırtmak ve öz güvenlerini yükseltmek için elinden geleni yapıyordu[124].

Sadrazam yola çıkmadan önce Osmanlı ordusunun sözde ilerlemeleri hakkında iyi raporlar geliyordu. 25 Mart 1770 tarihinde Sarı İbrahim Paşa'nın Rusçuk birlikleri ile sadık Geani'yi Prens Emmanuel Rosetti adı

ile Eflak tahtına oturtacağı Bükreş'e girdiği haberi geldi[125]. Geani'yi tahta geçirdikten sonra İbrail Beylerbeyi ile buluşacak ve onunla birlikte Yaş'a hareket edecekti. Tatar Hanı'na ve Urfa [Rakka] Valisi [Mehmed Paşa] onlara yardım etme emri verilmişti[126]. Gerçek veya uygun olmayan savaş haberlerinin yayılmasının yasak olduğu ve "hain" Rumların hayatları tehdit altında olduğu İstanbul'da ve diğer eyaletlerde herkes zaferi bekliyordu: Genel kanı, mağlubiyetlerin ordunun yeteneksizliğinden değil, düşmanla irtibat hâlindeki liderlerden, işe yaramaz vezirlerden, serhad boylarının rüşvet alan prenslerinden kaynaklandığı idi. Tabii ki Turla boylarında maruz kalınan beklenmedik mağlubiyet gibi hadiselerin de bunda payı vardı. Ama Osmanlı İmparatorluğu en kısa zamanda 600 bin asker toplayabilecek güçte idi. Osmanlı Donanması, Azak'ın geri kazanılması için hazırlık yapıyordu ve teknik çalışmaları ile Avrupa stilinde eğitilmiş süratçıları defalarca Sultan III. Mustafa ve Şehzâde Selim tarafından ziyaret edilen[127] Frenk asıllı De Tott, becerikli topçular ve yeni toplar temin edecekti. Nihayet savaş için gerekli araçları karşılamak için iç hazine de açılacaktı[128].

Gerçekte ise[129] Geani'nin Bükreş'e saldırma teşebbüsü önce 26 Ocak'ta Albay Anrep, daha sonra 5 Şubat'ta General Zametin tarafından geri püskürtülmüştü. Focşani'de İbrail Beylerbeyi Abdi Paşa Potemkin ve Podhoriczany tarafından geri püskürtülmüş olup, İbrail Şehri'ni ateşe veren General Stoffeln, Eflak başkentini iyi bir savunma durumuna geçirmiş, Yergöğü'nde Türklere saldırmış, Rus ve Venedik toplarını ele geçirmiş ve Tatarların akınlarını engellemişti. Stoffeln'in erken ölümü, Türklere karşı teşebbüslerini sona erdirdi[130]. Ruslar, General Repnin komutasında Boğdan'da Osmanlıların beklenen taarruzuna odaklanabilmek için Haziran ayında Küçük ve Büyük Eflak'taki mevkilerinden ayrıldılar[131].

Tuna Nehri'nin şiddetli akımları yüzünden Osmanlılar Sadrazam İvazzâde Halil Paşa yönetiminde kayıklarla İsakçı'dan Kartal'a geçtiler. [İsmail Muhafızı]Abaza Mehmed Paşa ve Dağıstanlı Lezgilerin ağası Ali Ağa komutasındaki öncü birlikleri, güçlü bir Tatar birliği ile General Repnin'in Han Tepesi'ndeki tahkim edilmiş karargâhının karşısına konuşlandı. Diğer taraftan İbrail Beylerbeyi Abdi Paşa'ya taarruzu destekleme emri verildi. Ama beklenen büyük zaferin bu öncü birlikleri Prut kenarındaki Falcı'da büyük bir mağlubiyete maruz kaldılar. Rusçuk Türkleri, Ruslar tarafından boşaltılan Eflak'a bu arada birkaç aylığına kendi

prenslerini “Manoli-Voda” tahta oturttular[132]. Büyük Osmanlı ordusunun çöküşü yakındı.

18 Temmuz’da Tatar Hanı’nın oğullarından birinin hayatını kaybettiği bir muharebe meydana geldi. Bir gün sonra General Repnin Larga Nehri kenarında, hanın aralarında Abaza Mehmed, Abdi ve İsmail Paşaların da bulunduğu ordusuna saldırdı[133]. Sadrazam, İsakçı’daki karargâhından ayrılmazken, Rumyenzov, aynı nehrin kenarındaki Cahul’da duruyordu. Tatar Hanı, karargâhını Yalpuh gölünün kenarına kurmuştu. Ruslara karşı henüz savaşmamış birlikler ve her yöne dağılan askerler ile buluşmak üzere Sadrazam İvazzâde Halil Paşa son anda Tuna Nehri’ni geçti[134]. Eski Vidin Beylerbeyi olan yeni yeniçeri ağası, sadrazamdan birkaç saat önce Tuna’yı geçmişti. 1 Ağustos’ta Rumyenzov, hazırlıklarla çok fazla zaman kaybeden Osmanlı ordusuna saldırdı. Rusların top ateşi üç sat sürdü ve direnmeye yer bırakmıyordu. Türklerin zayıf istihkâmları yeniçeriler tarafından büyük bir yiğitlikle savunuldu. Bir çoğu top atışları ve bombalar altında kahramanca dövüştükten sonra hayatlarını kaybettiler[135].

Karargah yağmalandı ve yenilenlerden birkaçı yeniçeri ağası [Kapıkıran Mehmed Paşa] ile birlikte İsmail’e sığınırken, Tuna filosu sadrazamı İsakçı’ya götürdü. Beş gün sonra General Repnin terk edilmiş İsmail’e girdi. Kili, 30 Ağustos’ta içindeki tüm silahlar ve erzaklar ile düşmanın eline düştü. Akkirman, ancak Ekim ayında ele geçirilebildi[136]. 6/17 Ağustos’ta Bucak Eyaleti’ndeki Nogay Tatarlarının liderleri olan 26 Mirza, güçlü Bender Kalesi’ni kuşatma altında tutan Kont Panin’e gelerek, halklarının tâbi olmaya hazır olduğunu bildirdiler. Sadakatini garanti etmek için rehine verdiler ve Kırım halkını da Rus hakimiyetini tanımaya teşvik etmeyi[137] ve çariçeye tâbi olmayan hiçbir hanı kabul etmemeyi vaat ettiler[138]. 27 Eylül’de çift başlı kartalı taşıyan bayrak, Bender Kalesi’nin surlarına dikildi ve Rakka Valisi Ruslara esir düştü. Dobruca’daki Tuzluca ve daha sonra İsakçı ateşe verildi. Glebov, İbrail’de geri püskürtüldü ve Maksineni Manastırı’na kadar geri çekildi. Ancak Kasım ayında Tuna Nehri buzlandığında Türk müdafaa kıtası İbrail’den ayrıldı. Rumeli Beylerbeyi, himayesine aldığı Prens Emmanuel ile birlikte 17 Kasım’da Bükreş’ten kovuldu. 25 Kasım’da Tolstoy Eflak başkentine girdi. Yergöğü, bir yıl sonra Mart ayında General Olitz’in eline düştü. Özi ve Kılburun’da da Ruslar ve Tatar Hanı’nın ve kalgayının adamları arasında önemli çatışmalar meydana geldi: General Baur, Tatar Hanı’nın Orkapı’ya geri çekilmesini engellemeye

çalışıyordu. Kılburun'da kuşatma altında olan Kaplan Giray Han'ın azli, sadece anarşinin daha da artmasına neden oldu[139]. Asya'da Lezgiler Gürcü Prens Heraklius'un yardımı ile tâbi edilmişlerdi bile. Aşağı Gürcistan'ın valisi Salomon da çariçenin vasalı olmayı kabul etmişti ve Ruslar Şirvan üzerinden Kars'a kadar geldiler[140].

Aynı dönemde Rus Donanması Takımadaları ele geçirmişti. Mora'daki Manyotlar ve Grevas ile Benakis komutasındaki Mezistre'nin sakinleri Teodor Orlov'un az sayıda askerlerinin Mora Yarımadası'nı ele geçirmelerini sağlayamamıştı, ama Rus denizciler kısa bir süre için Kalamata, Gastuni, Arkadia, Leondari ve Navarin'e yerleştiler. 24 Nisan'da Balyabadra kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldılar ve Orlov'un Koron ve Modon'u ele geçirme denemesi başarısız oldu. Ruslar, Rum müttefiklerini cezalandırmak zorunda kaldılar. Bu arada Anabolu önlerinde, Hidra ve Zea adaları arasında Osmanlı Kaptan-ı Deryası[Hüsameddin Paşa] yenildi. Aleksis Orlov, Osmanlı filosunu takip etmeye başladı ve Sakız Adası önlerinde 15 kadırgadan oluşan Osmanlı filosu ile karşı karşıya geldi. Spiridov ile yapılan çatışma sırasında 5 Temmuz'da, sahilde 22 top ile koruma altında olduğunu düşünen Türk Amiralin kadırgası yandı. 18 hat gemisi, 4 yelkenli ve birçok başka araç, Çeşme Körfezi'ne sığındı[141], ama top atışları ile Ruslar tarafından kolayca ateşe verildiler[142]. Kaptan-ı Derya, bu bahtsızlığı başı ile ödedi.

Deniz seferi bunun üzerine Köprülü Mehmed Paşa zamanındaki Venediklilerin stiline göre devam ettirildi. Midilli Adası top atışına tutuldu ve muzaffer Türkler Bozcaada ve Limni önlerinde belirdiler. İzmir'deki konsoloslar, bu arada İzmir'deki Hristiyanlar arasında bir katliamdan çekindikleri için Orlov emrindeki Rus deniz gücünü şehirden uzak tutuyorlardı[143]. Takımadalarda kısa bir süre içinde Rus bayrağı altında korsanlık yapan Rum korsan gemileri göründü. Çanakkale Boğazı'nda Baron de Tott tarafından yenilenen bataryalar[144] ve Moldovancı Ali Paşa'nın birlikleri düşmanı bekliyorlardı. Nihayet, uzun zamandır beklenen Berberi gemiler Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'nın yardımına geldiler[145]. Rus gemilerinin İngiliz Amirali [Elphinstone] gözden düştü ve Petersburg'a geri çağrıldı. Bu sayede Çariçe Katerina Takımadalardaki "büyük planın" başarısızlığını suçu olmayan bu yabancı subayın üzerine atmaya çalışıyordu[146].

Çariçe Katerina, bu hadiselerden dolayı en azından Kırım'ın ve iki Romen Prensliği'nin kendi garantörlüğü ve himayesi altında "bağımsız" birer ülke olacaklarına dair umudunu muhafaza edebiliyordu. 22 Mart[*] 1761 tarihinde Bâbıâli ile bir anlaşma yapan Prusya Kralı'nın ve Osmanlı İmparatorluğu ile öncelikle ticarî çıkarlarını düşünen İngilizlerin arabuluculuk tekliflerine de bu düşünceler ışığında cevap verdi[147]. Rumyenzov'un zaferinden sonra Sadrazam Halil Paşa'ya anlaşma yapmak üzere bir teklif gelmişti[148]. Ancak Sultan III. Mustafa'nın aşağılayıcı şartları kabul etmesi mümkün olmadığından, Hotin'den Akkirman'a, Bender'den Rusların 28 Ocak 1771 tarihinde ele geçirdikleri[149] Krayova'ya kadar bütün bölgelerin Rusların elinde bulunduğuna ve Rus filosuna ait topların İstanbul'u tehdit etmesine bakılmaksızın, üçüncü savaş yılı başlıyormuş gibi görünüyordu.

Kahul gölündeki mağlubiyetten sonra Halil Paşa'nın elinden devlet mühürleri alındı ve idam edilmekten sadece itibarlı bir ulema olan kardeşi sayesinde kurtulabildi. O güne kadar Bosna Beylerbeyi olup, askerleri olası bir Avusturya saldırısından dolayı Rus savaşına henüz katılmayan Silahdar "Damad" Mehmed Paşa, 24 Aralık 1770 tarihinde sadrazamlığa getirildi[150]. Silahdar Mehmed Paşa, kısa bir süre önce Karadağ'ı Bâbıâli'ye tekrar kazandırmıştı[151].

Osmanlı ordusunun bu yeni serdar-ı ekrem'i, ordu için sipahi toplamak üzere kayıt memurları gönderdi, ama sadece birkaç yüz sipahi toplanabildi[152], zira mevcut unsurlar levent, serdengeçti ve dalkılıç olarak eşkıyalık ve ganimet peşindeydiler. Yağmalarını durdurmaya çalıştığı için Osmanlı damatlarından biri olan Rumeli Beylerbeyi'ni ve subaylarını öldürmüşlerdi[153]. Böyle askerlerle ciddi bir teşebbüsde bulunmak mümkün değildi. Silahdar Mehmed Paşa, yıl boyunca 1771 yılının Ekim ayında düşman orduları buraya gelene kadar Babadağ'da kalırken, Rusçuk ve Vidin birlikleri Ruslar ile Haziran ayında Maksud Giray Han'ın eline düşen Yergöğü için ve kesinlikle çıkartılamadıkları Bükreş için savaşıyorlardı[154]. Dobruca'da Kazaklar ve düşmanın diğer hafif birlikleri istedikleri gibi yağma yapıyor ve her tarafı yakıp geçiyorlardı.

Ruslar bu arada Tatarlar ve Türkler arasındaki son bağları da koparmak üzere Kırım üzerine yürüyorlardı. Tatarların ve Türk yardımcılarının emrindeki bütün güçlerin üzerine yürüyen ve uzun süren bir kuşatmadan

sonra Temmuz ayının ortalarında Orkapı'yı ele geçiren güçlü Rus ordusunun komutanı Dolgoruki idi.

Ruslar, Koslov'a hemen yerleştiler. Kırım'da Ceneviz gücünün eski merkezi Kefe, serasker olarak İbrahim Paşa ve yeniçeri ağası tarafından bizzat savunuluyordu, ancak birkaç gün sonra düşmanın üstün topçuları yüzünden şehri teslim etmek zorunda kaldılar. Limanda bulunan az sayıda Osmanlı gemisi Kefe'yi başarılı bir şekilde savunmak için fazla zayıftı. Kerç, Taman, Sudak ve Yenikale fazla direniş göstermeden kısa sürede işgal edildi. Abaza Mehmed Paşa, yanına birçok Türk'ü de alarak Anadolu'ya geçmişti. Kısa bir süre sonra İstanbul'da cellada teslim edildi[155]. Kırım'daki mirzaların çoğu daha 1 Temmuz'da Rus generale gelerek, tâbi olduklarını beyan etmişlerdi[156].

Boğdan üzerinden Petersburg'a gelecek, [Rus elçisi] Obraskov'un kurtarılması üzerine, Avusturyalıların arabuluculuğu sayesinde barışın ilk adımları daha yaz aylarında atılmıştı. Kayser Josef'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği yerlerin tamamını tekrar geri almasını sağlayan bir anlaşmaya arabuluculuk yapması oldukça pahalıya çıkmıştı. 6 Temmuz 1771 tarihli anlaşmaya göre Sultan III. Mustafa 20 bin kese para ödemeyi ve Küçük Eflak'ı yeni dostuna bırakmayı taahhüt etmişti[157].

Galata'da Lazlar ve denizciler ellerinde silahlarla düşmanlıklara devam ederken[158], eskilerden Reislerden Yenişehirli Osman Efendi 1 Ocak 1772 tarihinde, Mora'nın yetenekli savunucusu, yeni Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yanına Şumnu'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktı. Her iki tarafta savaş için hazırlıklar yapılmayınca[159], barış görüşmeleri için seçilen Eflak-Boğdan sınır şehri Focşani'ye geçti[160]. Ulemanın temsilcisi olarak Ayasofya Şeyhi Yasincizâde [Osman Efendi] onu destekliyordu. Çariçe'nin temsilcileri olarak Gregor Orlov ve Obreskov Haziran başlarında buraya gelmişlerdi. 10 Haziran'da Yergöğü'nde Seyyid Abdülkerim Efendi ve İvan Simulin[161] arasında ateşkes yapılmıştı[162]. Avusturya elçisi Thugut ve "Brandenburglu Kayser'in" İstanbul'daki temsilcisi Prusyalı Albay von Zegelin, arabulucu ve artık birbirleriyle barışık olan hükümdarlarının adına konuşuyorlardı[163]. Ancak her ikisinin de arabuluculuğu Rusya tarafından olumsuz karşılanıyordu, zira eski rakibi Rusya'nın şansını kıskanıp, Türklere sürekli olarak savaş yönetimi konusunda tavsiyelerde bulunan ve 6 Temmuz 1711 tarihli antlaşması, İngiltere'den gelen haberler sayesinde Petersburg'da öğrenilen Avusturya ile, şüpheli ve kendi çıkarlarını

düşünerek hareket eden Prusya, aslında diplomatik açıdan arabulucu sayılmazlardı. Thugut, her iki tarafın yetkililerinin vekâletlerinin incelenmesini teklif ettikten sonra, Focşani'de sadece dikkatli bir gözlemci olarak kaldı[164].

Rusya'nın, tamamen garantörsüz bir "bağımsızlık" şeklinde bile olsa, her iki Romen Prensliği'ni, özellikle de Olt bölgesi Türklerin himayesindeki Emmanuel'un kaçmasından sonra çariçenin birlikleri tarafından tamamen işgal edilmiş olmasından dolayı, kendisi için istemesinden daha doğal bir şey yoktu. 1770 yılının yaz aylarında, aralarında Huşili İnnocentius, Bükreşli Gregor ve gelecekte Rimnic Piskoposu olacak Chesarie gibi üç piskoposun, iki baş rahibin ve Mihail Kantakuzen, Nikolas Brinkoveanu ve Boğdanlı Millo gibi üç Boyar'ın da bulunduğu Boğdan ve Eflak asilzâdelerinin temsilcileri, çariçenin huzuruna çıkmışlar ve Slav dilinde anavatanlarını kurtarması için ricada bulunmuşlardı[165]. İster Rus bir generalin geçici hakimiyeti altında, ister daha sonra Rusya, Avusturya ve Prusya'nın[166] himayesi altında olsun, Boyarlar ve ruhban sınıfının üyeleri, özellikle de Eflaklılar önemli ve gerçek haklar edinebileceklerini umuyorlardı: Reayaların da dahil edilmesi ile güney sınırının genişletilmesi; haracın indirilmesi; ulusal bir ordunun kurulması[167]; zamanla devlet makamlarına yerleşen yabancıların uzaklaştırılması ve ömrü boyunca iktidarda olacak prenslerin özgürce seçilmesi[168]. Rusya'nın nüfuzu altında bile olsa, yeni hükümeti eski anayasaya göre organize etmek için gerekli araştırmalar bile yapılmıştı. Prensliklerin imtiyazlarını belgelere dayandırabilmek için Bâbıâli ile 14. ve 15. yüzyıllarda yapılmış sahte eski anlaşmalar ortaya çıkartıldı[169]. Herşey dindaşlarını "kurtarma" harekâtının, 1769 yılında Avrupa Türkiye'sini[170] ve bunun yanında Romenlerin ve Slavların yerleşik olduğu Habsburg eyaletlerini ve Rum nüfusu tarafından sıkça dile getirildiği gibi[171], Venedik hakimiyeti altındaki İyonyen Adaları'nı da fethedebilmeyi uman Katerina dönemi Rusya'sının eseri olacağını gösteriyordu. Rumlar için 1774 yılı aynı zamanda birçok kehanete göre Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulacağı yıldı[172].

Osmanlı-Avusturya antlaşması öğrenildiğinde[173] ise – Rus temsilcisine resmi açıklama ancak Temmuz ayında Viyana'da yapıldı[174] - Rus başvekili Panin, Avusturya elçisine derhal çariçenin Tuna boylarındaki prensliklerin bağımsızlığından vazgeçtiğini ve çaresiz Lehistan ile bundan doğan

genişleme fırsatı açısından, Lehistan'ın ilhakı[175] ile ilgilenen ve buna hakkı olan Osmanlı Sarayı ile görüşmeye hazır olduğunu bildirdi[176]. Gerek Orlov'u, gerekse Thugut'u barış görüşmelerinin başlatıldığı 24 Temmuz'da "özgürlüklerinin kurtarıcısı ve eski imtiyazlarının yenileyicisi[177]" olarak karşılayan Romen Boyarlar, davaları hakkında Lehistan'ın şanslı akıbetine nail olmak için başvurdukları "iki gücün antlaşması ve ortak menfaatleri" sayesinde kararın verildiğini bilmiyorlardı[178]. "İki güçlü imparatorluğun, Lehistan'ın bahtsızlığını sona erdirmek için bir araya gelmesi umutlarımızın haksız olmadığının bir kanıtıdır. Buna dayanarak haşmetli çariçenin, bizi tiranlarımızın takiplerinden ve alaylarından korumak için yanımızda olmasının bizim için bir onur olduğuna inanıyoruz[179]".

Rusya'nın barış şartları bilinçli olarak her türlü kesinlikten uzaktı. Savaşa neden olan taraf olarak Bâbıâli'nin muzaffer düşmanı tazmin etmesi ve "tebaanın iyiliği için" elinden geleni yapması bekleniyordu[180]. 18 Ağustos'ta açılan barış görüşmelerinden kısa bir süre sonra sır perdesi aralandı ve Türk temsilciler Eylül ayında, Rusya'nın Tatarların "bağımsızlıklarını" şart koştuklarını ve Avusturya'nın buna müdahale etmeye niyeti olmadığını öğrendi. Rus Sarayı, Tatarlardan gelen bir delegasyonun, tıpkı Romen ülkeleri gibi "tiranlardan kurtarılmayı" talep etmesini sağlamıştı. Tatarların başına Selim Giray Han'ın kaçışından sonra yerine getirilen Rus dostu Kalgay Sultan Han geçti[181]. Tatarlar, uzun yıllardan beri barışı ihlal eden bir unsur olmaktan çıkmışlardı. "Tatarların bağımsızlığı yasalarımıza göre mümkün değildir", diye cevap verdi [Yenişehirli] Osman Efendi, şeyhülislâmların fetvalarına dayanarak[182]. Ayrıca Türk muhalif grubunun savaşa karşı çıkması üzerine "Anadolu'nun bu duruma karşı ayaklanacağını" eklemişti[183]. Tatarlar tarafından "özgürce" seçilen han, tahta cülûsunu en azından sultana bildirmeli ve onayını almalı idi[184]. Thugut'un Avusturya raporlarına inanmak gerekirse Orlov buna karşılık Tatarların Tuna boylarına getirilmesini ve Romenler için Kırım'da yeni bir vatan oluşturmayı teklif etmiştir[185].

Ateşkes, sonbaharda 1773 yılının Mart ayına kadar uzatıldı ve Osman Efendi Focşani'den ayrıldıktan sonra Bükreş'te yeni görüşmeler başladı. Bu arada Orlov da Petersburg'a gitmek üzere ayrılmıştı ve bu yüzden Bâbıâli, Bükreşli "madamlardan" hoşlanan ve Ortodoks Kilisesi'nin merasimlerine de katılan[186] Reis Abdürrezzak Efendi, Süleyman Efendi ve Ataullah Bey ve Beylikçi Hayri Efendi tarafından temsil edilirken, çariçe yeni

görüşmelerde sadece Obreskov tarafından temsil ediliyordu[187]. Arabulucu güçlerin bu görüşmelerde hiçbir temsilcisi yoktu. Romenler, hatta Gürcüler ve Kabartay sakinleri için tazminat ve maddî imtiyazlar teklif etmek için Tatar sorunu şimdilik bir kenara bırakıldı. Obreskov, görüşmeleri herhalde ciddiye almıyordu. Aksi takdirde Türkiye'deki tüm Ortodoks inançlı kölelerin serbest bırakılması, Bucak Eyaleti'nin Rusya topraklarına dahil edilmesi ve Romen prensliklerinin 30 yıl boyunca işgal edilmesi gibi olağandışı taleplerde bulunmazdı[188]. Ayrıca bir de sadece Kırım Yarımadası değil, Tatarların bağımsızlığı için garanti olacağı için Kerç, Kılburun ve Yenikale kalelerinin de Türkler tarafından boşaltılmasını ve Özi'nin yıkılmasını talep edecek kadar ileri gitti[189]. Bunun karşılığında Tatar Hanları, tıpkı son dönemlerde her yıl olduğu gibi[190], sultanın onayını alacaklardı, Cuma günü hutbelerde adı okunacaktı ve din adamları şeyhülislâmın hayır duasını alacaktı[191]. 15 Şubat 1773[192] tarihli ültimatomda bu şart dile getirilmişti. Diğer altı madde, Tatarların bağımsızlığı için verilecek garanti, Özi'nin yıkılması, Karadeniz'de serbest ticaret, Rus hükümdarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm dindaşlarını himayesine alma hakkının tanınması ve nihayet Rumyenzov'un karargâhında bulunan ve Rumyenzov'un nüfuzu altında olan[193] Grigore Gika'nın, belirlenen haracı sultana üç yılda bir ödeme ve İstanbul'da Ragusa elçilerine benzer bir şekilde bir temsilci bulundurma imtiyazı ve tahtın miras hakkı ile birlikte Boğdan, hatta belki de her iki Romen Prensliği'nin tahtına çıkartılması ile ilgili idi[194].

Üç ay için imzalanan yeni ateşkes süresi içinde Abddürrezak Efendi, sultanın fikrini almak üzere İstanbul'a bir ulak gönderdi. Şeyhülislâmın savaşın devamını talep ettiği Divân toplantısından sonra oldukça kaçamak bir cevap geldi. Sultan III. Mustafa, 35 milyon akçeye[195] kadar tazminat ödemeye hazırdı, ama Kırım'ın devri, bununla bağlantılı tüm talepler ile birlikte hem kendisi, hem de halkı için siyasî, dinî ve ahlakî açıdan imkânsızdı. Rusya'nın buna cevabı, “”istediklerinin para ile satın alınamayacağı” idi. Bu yüzden barış görüşmeleri belirsiz bir zaman için ve yeni görüşmeler için herhangi bir yer belirlemeden 22 Mart tarihinde ertelendi[196]. Savaşı hemen başlatmak için çok geçti ve her iki tarafın orduları ancak Mayıs ayında harekete geçti. Niğbolu'dan Tuna ağızlarına kadar serhad boylarındaki Türk birliklerinin karşısına şimdilik sadece hafif Rus birlikleri konuşlandı[197].

General Rumyenzov, Temmuz ayı başlarında Silistre'yi ele geçirmeye çalışmak üzere General Weissmann, Kazak çetelerinin lideri Potemkin ve Tutrakan'ı ele geçirip, ateşe veren[198] Suvarov'dan sonra Tuna Nehri'ni geçti. Küçük başarılardan sonra Weissmann Kaynarca'da Damad Numan Paşa'nın çok sayıda birlikleri ile girdiği çatışmada hayatını kaybetti. Rumyenzov, bunun üzerine Eflak'a geri çekilmek zorunda kaldı[199]. Kısa bir süre sonra Rus birlikleri Hırsova üzerinden Hacıoğlu Pazarcık'a ve buradan da Varna'ya kadar ilerlediler[200] ve Kasım ayı başlarında burada çatışmalar sürüyordu[201]. Ruslar yılın sonlarına doğru Cernavoda'da büyük bir bozguna uğradılar ve Dobruca Eyaleti'ni derhal boşaltmak zorunda kaldılar. 1774 yılında, Özi'den buraya gelen [Silistre Seraskeri] Halıcı Osman Paşa, Varna önlerindeki düşman ordusunu dağıttı[202]. 13 Eylül tarihinde denizde yapılan büyük muharebe berabere bitti ve Amiral Spiridov, Aralık ayında Takımadalarda birkaç adaya düşman olarak saldırdı[203]. Çevre bölgelerden erzak toplamak için Selanik'e birkaç denizci birliği çıktı[204]. Böylece yeni savaş yılı, Türkler tamamen alt etme umutlarından vazgeçmek zorunda kalan Ruslar için olumsuz sona erdi.

Neredeyse 60 yaşına gelmiş Sultan III. Mustafa, uzun bir süredir su inmesi [istiskaa = Hydropisie] ile uğraşıyordu. Kardeşi Şehzâde Abdülhamid (2 Mart 1725 doğumlu), halefi olarak tayin edilmişti ve 24 Ocak 1774 tarihinde sessizce tahta cülûs etti. Son başarılardan ve 1773 yılı sonlarına doğru, Çariçe Katerina'nın eşi olduğunu iddia eden sahte Rus Çarı III. Petro tarafından çıkartılan huzursuzluklardan sonra, Rusları tüm eyaletlerinden çıkartabilmeyi ve uygun şartlarda bir barış yapabilmeyi umuyordu. Sultan III. Mustafa zamanında 40 bin yeni asker sancağın altına toplanmıştı[205]. De Tott'un topçuları Mayıs ayında Fransız subayları ile birlikte İstanbul'dan ayrıldılar ve sadrazamın emrindeki ordu ile buluştular. Kaptan-ı Derya gemi ile Varna'ya doğru yola çıktı ve kara birlikleri yeniçeri ağasının ve eski temsilci Abdürrezak Efendi'nin emrine verildiler. Kaybedilen eyalete yapılacak bir çıkartmaya destek olmak üzere Kırım'a birçok gemi gönderildi[206]. Rumyenzov'un emrinde az sayıda yorgun birlikler kaldığı için kesin başarılar bekleniyordu[207].

20 Mayıs'ta[208] Doğudaki Osmanlı ordusu büyük bir direnişe rağmençıkartılan bir fetva ile tüm kaçaklar ölümle tehdit ediliyordu[209], Rus generaller Kamenski ve Suvarov tarafından bozguna uğratıldılar. Sadrazamın karargâhında bulunan yeniçerilerin Abdürrezak Efendi'yi

Varna’daki mağlubiyetin öcünü almak için öldürmek istemelerine rağmen, ana ordu uzun süredir bulunduğu Şumnu karargâhından bu kritik durumda yine çıkmadı. General Kamenski, Hacıoğlu Pazarcık’a kadar ilerledi. Tutrakan’da Tuna Nehri’ni geçen Soltikov, Rusçuk Beylerbeyi’nin emrindeki Türkleri iki kez mağlup etti ve Rusçuk’u kuşatma altına aldı. 22 Haziran’da Rumyenzov Silistre önlerine geldiğinde, sadece bu seferin değil, savaşın nihai karar günü gelmiş oldu. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, kaybedilen birkaç çatışmadan sonra yavaşça, ama hiçbir kurtulma umudu olmadan, kuşatma altına alındı.

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, bunun üzerine bir ateşkes talep etse de bunu elde edemedi. Buna rağmen, barışçı politikanın en önemli temsilcisi Resmi Ahmed Efendi ve Reis Münib İbrahim Efendi ile görüşmeler başlatıldı ve kuşatma altında olup, ele geçirmeye hazır vaziyette bulunan Silistre yakınlarındaki Küçük Kaynarca Köyü’nde General Repnin ve Rumyenzov ile anlaşmaya varıldı. Bu şartlar altında barış antlaşmasını, Falcı’daki talihsiz anlaşmanın 63. yıldönümü olan 17 Temmuz’da yapmak için iki toplantı yetmişti. Üç gün sonra, 21 Temmuz’da, anlaşma her iki taraf tarafından onaylandı. Bahtsız Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, İstanbul’a yenilmiş komutan ve diplomat olarak girme utancından kurtuldu: İstanbul yolunda hayatını kaybetti[210]. Ruslar sadece bundan böyle İstanbul ile tek irtibatı dinî konular olacak olup, yeni hamisi Rusya için istedikleri her yerde kale kurmalarına izin verilen Kırım Tatarlarının tamamen “bağımsızlığını” elde etmekle kalmamış, Azak, Kerç, Yenikale ve Kılburun’un yanı sıra “Aksu ile Özi arasındaki bölgeyi” ve her iki Kabartay bölgesini de almışlardı. Romen prensliklerinin insanları ve Takımadalarının “Rus-Rum filosuna” denizci veren[211] adaları ayrı bir anlaşma ile Bâbıâli’den geniş imtiyazlar elde ettiler. Çariçe, Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde konsolosluklar kurabiliyordu ve bu amaçla herhangi bir ticarî olmasa da Rumları, Gürcüleri ve aslen Rus olanları – kurnaz casuslar veya kendini beğenmiş vasileri - konsolos olarak atayabiliyordu[212]. Bu konsolosların tüm idarî işlere karışabilmelerini sağlamak için de Rusya tüm dindaşları üzerine himaye hakkını almıştı[213]. Rus generaller ile şüpheli ilişkiler içinde olduğundan şüphelenilen kişiler ya 18 ay içinde Kırım’a taşınabiliyordu, ya da genel aftan yararlanarak ülkede kalabiliyordu. Gelecekteki Rus Çarları da tıpkı Fransa Kralı’nın Türkiye’de “padişah” olarak kabul edildiği gibi, bundan böyle “padişah” olarak kabul edilecekti. Galata’da Rus Çarı’nın adı yeni Grek-Ortodoks Kilisesi’ndeki

ayinlerde anılacaktı. Savaş tazminatı olarak Bâbıâli 1777 yılına kadar 15 bin kese ödeyecekti. Eflak prensleri sadece çariçenin izni ile değiştirilebilecekti ve Romenler bundan böyle haracın dışında her türlü vergiden ve ticaret monopollerinden muaf tutulacaklardı[214].

Bu anlaşmadan sonra Rusya, yenilen ve öz güveni temelden sarsılan Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm iç işlerinde nihai sözü söyleyebiliyordu. Fransızların 1769 yılında kehanette bulundukları gibi, Türkler "içte ve dışta dizginlenmişlerdi[215]".

CİLT V

(1774 - 1912)

BİRİNCİ KİTAP

OSMANLI DEVLETİ'NİN PAYLAŞILMASI

İÇİN YAPILAN SAVAŞLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

1774 ANLAŞMASININ SONUÇLARI.

EYALET KAYIPLARI VE İÇ KARIŞIKLIKLAR.

KIRIM MESELESİ[*]

Bâbıâli, Küçük Kaynarca Antlaşması ile aslında sadece Tataristan yakınlarındaki bazı kaleleri ve Tataristan üzerindeki egemenlik haklarını kaybetmişti. Asıl önemli olan, Osmanlı'nın savaştan sonra, barış zamanında ve en iyi dostluk ilişkilerinin ortasında bile olsa her türlü saldırının, hukuk ihlalinin ve şiddetin caiz görüldüğü halklardan sayılması idi.

Devir artık, karşı koyma yeteneğini kaybetmiş devletlerin aleyhine paylaşım antlaşmalarının yapıldığı ve tazminatların alındığı devirdi. Diğer Avrupa devletlerinden bazıları, Osmanlı İmparatorluğu'nu, komşularının düzenini sağlamak ve Lehleri iç savaşın şiddetinden kurtarmak bahanesi ile geniş bir alanı kapsayan birçok eyaletini ilhak ettikleri ve anarşinin kol gezdiği Lehistan Krallığı ile bir tutuyorlardı. "Von Kaunitz, Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesini Avusturya monarşisinin siyaseti ve menfaatleri açısından esaslı bir temel olarak kabul etmektedir, ancak Türk idaresinin anlamsızlığı, Osmanlı'nın bundan böyle ayakta kalabileceğine dair hiçbir umut bırakmamaktadır", diye yazıyordu bu konuda İstanbul'daki Fransız elçisi[1].

Sultan, verdikleri "iyi hizmetlerin" mükâfatı olarak Focşani görüşmelerinden önce Viyana Sarayı'na yardım paralarının bir kısmını ödemişti[2]. Ancak Türkler gerek Kayser ordularının Osmanlı sınırı boyunca hareketlerine, gerekse Bistritz ve Kronstadt (Braşov)'a giden yolların[3] tamir edilmesine endişe ile bakıyorlardı. Aynı şekilde Boğdan ve Eflak Karpatları[4] boyunca "yeniden ihya etme" dolayısıyla geçerlilik kazandırılan toprak ilhaklarına[5], Boğdan tarafından gayri resmi bir şekilde dağlarda ele geçirilmiş toprak şeridi üzerindeki hak iddialarının tekrarlanmasına ve daha önce de Bâbıâli'nin izni olmadan Eflak'ta sınır tashihi için yapılan girişimlere seyirci kalıyorlardı. 1772 yılı başlarında Petersburg'da diplomatik çevrelerde Avusturya'nın Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmeye niyetli olduğundan bahsediliyordu. Rus Başvekili Panin, Avusturya'nın Sırbistan'ı ilhak ederek "kendi ayağına bir diken[6]" saplamış olarak başına bir dert açacak olursa, bundan dolayı memnun olacağını belirtiyordu[7]. Mayıs ayında, Avusturya Kraliçesi Maria Theresa'nın şansölyesi Kaunitz, Avusturya kuvvetlerinin yeni ilhak edilmiş Galiçya topraklarına gitmek üzere bir süre önce açılmış olup, en kestirme ve en uygun yol olan Eflak üzerinden en kısa zamanda geçeceklerini bildirerek, Rumyanzov'un bu

konuda bilgilendirilmesini istemişti. Petersburg'daki Prusya elçisi bu konuda: "Kont Panin, Prens Kaunitz'in bu kadar acele davranmamasını istiyordu, ama bu iş bir kez gerçekleştikten sonra engellemek için bir çare bulması mümkün değildir", diye yazmıştı[8]. Bir yıl sonra, 1773 yılının Kasım ayında İstanbul'da Olt bölgesinin Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olduğuna[9] dair söylentiler dolaşmaya başladı. Bâbıâli, Eylül ayında Avusturya'nın asker yığması hakkında açıklama istemek zorunda kaldı[10]. İmparator Joseph, aynı yıl içinde doğu sınırlarını kendi gözleriyle görmek ve Boğdan topraklarının bu "önemsiz bölümünün"[11] ayrılmaz bir parçası olan Marmaros'un ilhak edilmesi hakkında tavsiyeler almak amacı ile Erdel'e seyahate çıktı[12]. Aynı dönemde Eski Orsova'ya da ihtiraslı gözlerle bakılmaya başlandı[13]. Avusturya'nın İstanbul elçisi 1773 yılı başlarında gerek Eski Orsova, gerekse "mezkûr Boğdan bölgesi" için Bâbıâli nezdinde teşebbüste bulunmak emrini aldı[14]. Son olarak 1774'te, Osmanlı-Rus antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre önce, Avusturya kıtaları Boğdan'da çıkan vebaya karşı tedbirler almak zorunda olduklarını bahane ederek, Galiçya'ya giden "Boğdan yolu" üzerinde bulunan Cimpulung, Suçava (Suceava) ve Cernauti bölgelerine girdiler[15]. Aynı anda Viyana hükümeti, bu birkaç köyün – aslında geniş bir bölge idi – arşivlerde bulunan bazı belgelerle yeterince ispat edilebileceği gibi, Avusturya'ya ilhak edilmiş Pokutya'ya ait olduğunu ilan etti[16]. Kırım'ı yakında ganimet olarak kendine mâl etme ümidi besleyen Rusya, Avusturya'nın bu tahrik edici ve hilebazlıkla yaptığı hareketine itiraz etmek için bir şey bulamadı[17], zira bundan önce Avusturya Arşidükü'nün veya Avusturya tarafından himaye edilecek bir şahsın idaresi altında bir Daçya Devleti'nin kurulmasına rıza göstermişti[18].

Avusturya elçisi Thugut, ancak Aralık ayında Avusturya kuvvetlerinin "Bukovina adını taşıyan küçük bir araziyi" – ki bu topraklar aslında hiçbir zaman Bukovina adını taşımamışlardı, zira Bukovina sadece Prut Nehri kıyılarındaki kayın ağacı ormanları ile çevrili bölgenin adıdır – işgal etmiş olduklarını itiraf etti[19]. "Bu sayede iki devlet arasındaki sınıra mümkün olan en tabii şeklin verilmiş olduğunu" ileri sürdü[20]. Aynı zamanda Türkler tarafından tayin edilecek yetkililerle görüşmeye hazır olduğunu da bildiriyordu[21]. Türklere ihanetine rağmen, Rusya ve Prusya elçileri tarafından Boğdan Prensliği'ne getirilen Grigore Gika (Gregor Ghica)'nın ve boyarların itirazlarına hiç kimse kulak asmadı. Ruslar, Rumyanzov ve

Kasım ayında İstanbul'a gönderilmiş olan Nikola Repnin, bu nazik meseleyle ilgilenmeye yanaşmıyorlardı. Hatta bunlardan bazıları, pasif kalmak için önceden rüşvet almışlardı[22]. Thugut, bunun sadece önemsiz bir araziden vazgeçme olduğundan, yani Bâbıâli'nin iyi niyetine dayanarak feragat etmesini beklediği bir "çözümden" bahsediyordu[23]. Bir müşavere sırasında şeyhülislâm böyle bir toprak terki aleyhinde görüş bildirdi, ama diğer devlet ileri gelenleri her ne pahasına olursa olsun barış istiyorlardı[24]. Bazıları sadece Avusturya'nın bu kadar genişlemesi ile tehdit altına giren Hotin Kalesi'nin güvenliğinden endişe duyuyorlardı. 1775 yılında Bâbıâli tercümanı "işi bitmiş" sayıyordu ve 7 Mayıs'ta barış antlaşması imzalandı[25]. Tahir Ağa, Bâbıâli temsilcisi tayin edildi: Avusturya altınları Tahir Ağa'yı kolayca yumuşattı ve onu Viyana hükümetinin ilhak iddiasında haklı olduğuna ikna etti. Avusturya'ya büyük, güzel, bereketli, çalışkan ve itaatli insanların oturduğu bir vilayeti bir damla kan bile akıtmadan kazandıran[26] Palnmukta Antlaşması'nı gönül ferahlığı ile imzaladı. Antlaşmanın tatbikinde General Barko – bu arada Thugut, "Türk nâzırlarının en basit coğrafya bilgisinden mahrum olduklarına" işaret etmişti – kendi bildiği gibi ve Avusturya'nın menfaatine en uygun olan şekilde sınırları tespit etmeye başladı; halbuki antlaşmada "kesin ve imparatorluk subayları tarafından daha önce saptanan sınırlara benzeyen" sınırlardan bahsediliyordu[27]. Türk meşveret meclisinin birçok kez toplanmasından sonra ve aynı zamanda Fransa elçisi St. Priest'in dostça arabuluculuğu sayesinde çok sürmeden ortak bir yol bulundu. Adı geçen toprakların Avusturya'ya bırakılmasına dair antlaşma 17 Mayıs 1776 tarihinde İstanbul'da onaylandı[28].

Reis Efendi, Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya varlığını tehdit eder görünen Osmanlı-Rus antlaşmasının tadil edilerek, zararsız bir hâle getirilmesini sağlamak amacı ile 1774 yılının sonlarına doğru Prusya Kralı II. Frederik'in İstanbul'daki elçisine ve İngiliz meslektaşına başvurdu. Bâbıâli, çok safça bir düşünce ile bu sayede Kerç ve Yenikale'yi, hatta aynı zamanda Tatarlar üzerinde egemenlik haklarını geri kazanabileceğini umut ediyordu[29]. Bugün bize anlaşılmaz gibi gelen bu gibi düşünceler, Türklerin düşünce tarzı ve siyasî meseleler üzerinde dinî bir görüşle hüküm verme alışkanlıkları ile açıklanabilir. Bukovina toprakları için verilen mücadele sırasında, Prusya elçisi: "Bu safdil insanlar bu teklifleri yaparken, Ruslara karşı başlarına gelene değinerek, Bâbıâli Rusya'ya haksız yere savaş ilan

ettiği için bunun cezasını çektiğini söylüyorlar ve bundan Avusturya'nın da aynı akıbete uğrayacağı neticesini çıkarıyorlar[30]", diye yazıyordu. Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa'nın birdenbire ve iki ay önce imzalanan barış antlaşmasına rağmen Kırım'a saldırarak, kazandığı zaferler ve Kırım Hanı'nın eskiden tâbi olduğu hükümdar ve dindaşı olan Osmanlı Sultanı'na sırt çevirmesi gibi olaylar, böylesine anlamsız tekliflerin yapılmasına katkıda bulunmuştu[31]. Prusya Kralı tabii ki bütün ısrarlara ve ricalara rağmen bu işe karışmayı reddetti. Osmanlılar, bunun üzerine Kılburun'u, Ruslar da Bender ve Hotin'i[32] boşalttılar[33] ve barış antlaşması İstanbul'da, 2 Aralık'ta onaylandı. Osmanlı olağanüstü elçisi Abdülkerim Efendi, yeni ilişkiler kurmak ve çıkar sağlamak umuduyla belgeyi çariçeye teslim etmek üzere Petersburg'a gitti, ama Çariçe Katerina'nın huzuruna ancak 1776 yılının Şubat ayında çıkabildi[34]. Bunun üzerine Prens Repnin, büyük bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelerek, çariçenin mektubunu sultana teslim etmekle görevlendirildi. Avusturya'ya Bukovina'yı kazandıran "sınır tadili" meselesinin en buhranlı dönemi olan Ağustos ayında Prens Repnin Boğdan'da idi[35]. Prens Aleksander İpsilanti (Hypsilantes) ile tebaasını barıştırmak üzere birkaç gün Bükreş'te kaldı[36]. Kısa bir süre sonra, Rumeli sipahileri Rumeli Beylerbeyi'nin bizzat komutası altında Hotin ve Bender kalelerini daha iyi bir duruma getirmek üzere toplandılar[37]. Gerçekte ise bu girişim yeni ilhak ettiği topraklar sayesinde Hotin bölgesine fazla sokulmak isteyen Avusturya'ya gözdağı vermek için gerçekleştirilmişti. Prens Repnin'in aynı dönemde Bâbıâli'yi memnun etmek için elinden geleni yapması, bir taraftan Rusların Avusturya'nın açgözlülüğüne karşı kendi cömertliklerini ve yardımseverliklerini daha iyi bir şekilde göstermek üzere yapılmış bir gövde gösterisi; diğer taraftan da Osmanlı topraklarına, menfaatlerine ve itibarına yapılması planlanan yeni müdahalelerin bir ön işareti idi[38].

Kırım ve henüz boşaltılmamış Taman ve Kuban bölgesine komşu yerler[39] ile ticaret antlaşması yapılması yönünde bizzat Repnin'in öncülüğünde müzakerelere başlanmıştı ki, Nisan ayında İstanbul'dan ayrılan Prens Repnin'in yerine gelen Stakiyev (Nisan 1776) bu müzakerelere devam edecek ve sonuçlandıracaktı[40]. Bâbıâli'nin, daha yeni yapılan antlaşmaya sadık kalmak istememesine yol açan hadiseler oldu: Yeni Kırım Hanı Sahib Giray Han'ın hükümdarlığı Bâbıâli tarafından her zamanki gibi merasimler ve formaliteler çerçevesinde onaylanmış ve

yüksek konumunu teyiden gerekli teşrifat gönderilmişti. Ancak Sahib Giray Han bunları kabul etmekten korkup, çekingenlik gösterince, yerine Devlet Giray Han getirildi. Sahib Giray, önce en emin görünen Sinop'a, oradan da İstanbul'a kaçmaya karar verdi, ama tıpkı daha önce seleflerinden birkaçında olduğu gibi, o da buradan sürgüne gönderildi. Devlet Giray Han'ın Bâbıâli tarafından tanınmasını ve mümkün olursa sultandan askerî yardım sağlamak[41] üzere, Devlet Giray Han 1775 yılı Haziran ayında İstanbul'a, aralarında Kırım kalgayının, nureddinin, kadıaskerin ve 200 mirzanın katıldığı bir heyet gönderdi. Kardeş Tatar milletinin İstanbul'a gelen temsilcileri özellikle devlet ileri gelenleri tarafından sempati ile karşılandılar, ama fazla bir şey elde edemediler[42]. Yine de bu olay, Rusların Bâbıâli'yi Kırım'da sadece din ve adalet yetkililerini değil, gümrük memurlarını da tayin etmekle suçlamasına ve şikâyette bulunmalarına neden oldu[43]. Sultan I. Abdülhamid, Çariçe Katerina'ya yazdığı mektupta, neredeyse Tatar meselesine değinmeye cesaret bile edemiyordu[44]. Türk devlet adamları ise seslerini her zamankinden daha cüretkâr bir biçimde yükseltiyorlardı; 1774 barış antlaşmasını sadece o dönemde gerekli bir antlaşma olarak kabul ediyorlar ve en azından kendi rızaları ile bağımsız olmak istemeyen Tatarlarla ilgili olan hükümlerini, Rus Çarı Petro'nun Prut Antlaşması'nın hükümlerini yerine getirmemesini örnek alarak, yerine getirmeyeceklerini ve açıktan açığa Osmanlıların tarafını tutmakta olan Fransa'ya başvuracakları konusundaki kesin kararlarını herkese ilan ediyorlardı[45]. Çanakkale Boğazı'ndan geçip, Karadeniz'e girmek isteyen Rus ticaret gemilerine, ticaret değil, savaş gemisi oldukları bahanesi ile izin verilmedi[46]. Rus elçisi, Aralık ayında hükümetinden almış olduğu emre uygun olarak kararlı bir şekilde barış antlaşmasının tüm hükümlerinin derhal yerine getirilmesini istedi. Aksi takdirde bizzat Rumyanzov veya Prosorovski, Taman'da hâlâ Osmanlı birliklerinin bulunmasını da– ki bunlar aslında sadece birkaç karakol kıtaları idi! – bahane ederek[47], tekrar Kırım'a saldıracaktı. Bâbıâli, daha doğrusu iktidarda kalmayı başarmış barış taraftarları, bu sefer de Ruslar açısından bakıldığında Osmanlı nâzırlarını, hatta sultanın kendisini felakete sürükleyebilecek bu kararı ertelemeyi başardılar. İyi niyetle Tatarların bağımsızlığı bizzat istediklerine inandıkları için Tatar bağımsızlığını kabul ettiklerini, ancak bunun daha sonra böyle olmadığını anladıklarını ileri sürdüler[48]. Bâbıâli, aynı zamanda Karadeniz'de yeni bir donanmanın kurulması için gerekli hazırlıklara

başladı. Ancak tüm bu girişimler, Rusların Mankup (Perekop) bölgesine nihai bir biçimde yerleşmelerini engelleyemedi[49]. Rusya, elde ettikleri ile yetinerek, Küçük Eflak'ı ele geçirmek istediğinden şüphelenilen Avusturya'yı daha da rahatsızlık verici bir duruma düşürmek için, Avusturya'ya Bâbıâli'ye geriye kalan eyaletleri garanti etmeyi önermeyi düşündü[50]. İstanbul'a kaçan Devlet Giray Han'ın Rus taraftarı olan ve bir süreliğine Petersburg'da yaşamış Şahin Giray Han ile değiştirilmesinden ve Temmuz ayında mirzalardan oluşan bir elçilik heyetinin Petersburg'a gelmesinden sonra, Rusya Taman'ın boşaltılması ve Kırım'da birkaç noktanın işgali ile yetiniyormuş gibi göründü[51].

Çariçe o dönemlerde savaş istemediği gibi, böyle bir savaşı yürütecek durumda da değildi. Türkler, bundan cesaret alarak, aleyhteki Küçük Kaynarca Antlaşması'nın başka hükümlerini de ihlal edebileceklerini düşünüyorlardı. Bukovina konusunda Bâbıâli ve boyarlarla birlikte Avusturya'ya itiraz eden, ama aynı zamanda Avusturya ile işbirliği içinde, boyarlara ve Osmanlı Devleti'nin menfaatleri aleyhinde komplolar kuran Grigore Gika, Bâbıâli'nin gözünde uzun zamandır artık göz yumulamayacak bir hain olarak görülüyordu. Daha o zamanlar bir Romen'i, muhtemelen zengin Emmanuel Boğdan'ı tahta çıkartmak isteyen tarafın şikâyetleri tam zamanında geldi. Yumuşak başlı ve adil Prens Gika, Osmanlı-Rus antlaşması gereğince iki yıllığına ertelenen[52] haracı, antlaşmaya rağmen tahsil ettiği gerekçesi ile idama mahkum edildi. Gönderilen bir kapı kethüdası, Rusya ile oldukça iyi ilişkiler içinde olan Rum asıllı kurnaz Gika'nın güçlü hamisi Rusya'ya kaçabileceği endişesi ile Gika'yı Yaş'a yanına getirtti ve hizmetkârlarına öldürttü[53]. Kısa bir süre sonra, yandaşları tarafından daha önce de Eflak'ta tahta çıkartılmak istenen Bâbıâli tercümanı Kostaki Murusi – ki bu tahtı Emmanuel Giani'nin savaş dönemindeki eski prens de talep etmişti[54] - prenslik alametleriyle birlikte Yaş'a gönderildi.

1776 yılının Temmuz ayında Kıbrıs'a sürgüne gönderilen Reisülküttap İsmail Bey, daha 1776 yılının Nisan ayında: “Rusya ile yapılan antlaşmanın hükümlerini yerine getirmekten kaçınmak için her zaman çareler bulacağız”, demişti[55] ve bunu başardı da. Halefi Atıfzâde Osman Efendi, Grigore Gika'nın öldürülmesini, ihanet ve rüşvet, kötü idare ve hükümdarı sultana karşı itaatsizlik bahaneleri ile örtmeyi öylesine başardı ki, buna itiraz eden Stakiyev bile nihayetinde susmak zorunda kaldı. Rusya ne de

olsa Osmanlı Devleti'nden bir haini ve şantajcıyı barındırmasını isteyemezdi ve Bâbıâli, idamdan dolayı da olsa boşalan tahta güvendiği birini getirme hakkına sahipti.

Aynı dönemde Tatar meselesi de daha enerjik ve kararlı bir şekilde ele alındı. Her konuda müşavirlerine bağlı olan Sultan I. Abdülhamid, yeni Tatar Hanı'nın, halife olarak kendisine yolladığı hanlığının tasdikini istediği arzuhalini, geleneksel biçimde yazılmamış olduğu bahanesi ile kabul etmek istememişti[56]. Rus elçisine bu arada bir kez daha açıkça bundan farklı bir siyasetin İstanbul halkının İslâm'ın öngördüğü tüm kutsal hakları Hristiyanlara peşkeş çeken bir hükümete karşı ayaklanmasına neden olacağı belirtildi; Şahin Giray Han da zaten sadece Rus birliklerinin baskısı sayesinde han olarak seçilmiş olduğundan, Kırım'ın Rus birlikleri tarafından boşaltılması ve yeni, tamamen özgür bir seçim kaçınılmazdı. Son olarak Ruslara Perekop'ta kalmaları hâlinde, aynı sayıda Osmanlı birliklerin, aynı rütbede subaylar komutasında Taman'ı tekrar işgal edeceklerine dair gözdağı verildi[57]. Çariçe buna cevaben birliklerini sadece Şahin Giray Han'ın ve aynı zamanda tüm Tatarların "özgür bir güç" olarak bağımsızlıklarının Bâbıâli tarafından tanınması hâlinde geri çekeceğini bildirdi. Aynı nota ile Şahin Giray Han'ın, bazı hakları saklı kalmak üzere, arzuhalini istenen şekilde tekrar yazacağı da vaat ediliyordu. Bâbıâli, bu açıklamayı bir ültimatom olarak kabul etmek zorunda idi[58].

Yeni Prusya elçisi Gaffron'un tüm arabuluculuklarına rağmen, Rus elçisiyle 1777 sonu ve 1778 başlarında yapılan tüm müzakereler sonuçsuz kaldı[59]. Şubat ayında ayrıca Hristiyan güçlere hitaben bir beyânnâme hazırlandı ve İstanbul'daki temsilcilere verildi. Ama hiçbir yerde, Fransa Sarayı'nda bile istenen destek sağlanamadı.

Kırım'daki Türk taraftarları bu arada 1777 yılı sonbaharında Kırım'da Frenk usulünde daimî bir askerî gücün silahlandırılmasına şiddetle itiraz ediyordu ve Rus nişanlarıyla bezenmiş "Tatar İmparatoru'nun" Rus üniformaları içerisindeki yeni askerleri Kozluca'da ayaklandılar[60]. Ancak o dönemde orada bulunan ve gücü eline geçiren Prosorovski, bu ayaklanma üzerine asileri katlettirdi ve Rus birlikleri Taman'a girdi. Aralık ayında, Devlet Giray Han'ın kardeşi Selim Giray Han, Rumeli'deki sürgün yerinden Kırım'a gönderildi, ancak yanında sözde "Osmanlı subayları ve askerleri" bulunduğu gerekçesiyle Ruslar, Selim Giray Han'ın üzerine yürüdüler ve Kırım'a ayak bastığı Kefe'den kaçırtarak Balaklava'ya kadar takip ettiler. Birkaç çatışmadan sonra Selim Giray Han öylesine köşeye

sıkıştırıldı ki, bir gemiye kaçmak zorunda kaldı[61]. Bâbıâli tarafından Ocak ayında işgalci ve asi, haydut ve "Osmanlı kanına susamış köpek[62]" olarak ilan edilen ve elçileri 1778 yılı Nisan ayında İstanbul'a gelmiş olan Şahin Giray, hükümdarlığını aslında çoktan kaybetmişti bile: Ülkenin tamamı ve komşu eyaletler artık çariçenindi ve mutlak gücü Rus generaller ellerinde tutuyorlardı.

Daha 1777 yılı sonlarına doğru savaş için bariz bir şekilde hazırlıklar yapılıyordu. Turla (Dinyester) üzerindeki kaleler ve Özi Kalesi tahkim edilecek, eyaletlerde yeniçeriler ve sipahiler toplanacak ve başlarına Anadolu'da asilere karşı zafer kazanan Cezayirli Hasan Paşa geçecekti. Daha o dönemlerde Rumları kendi sancağı altında toplamayı ve onları nankör ve bencil Rusya'ya karşı kullanmayı düşünen Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, bir donanma oluşturmak için çaba gösterdi. 1778 yılının Mayıs ayında 22 gemi ile birlikte Karadeniz'e yelken açtı ve Sinop'ta bekleme konumuna geçti. Tüm bunlara rağmen Bâbıâli, bir taraftan denizcilerinin vebadan ölmeleri, diğer taraftan ise belki de Anadolu'daki komutanların gitgide daha fazla Rus yanlısı hainler oldukları ortaya çıktığından, savaş ilan etmekten kaçınıyordu[63]. Bu arada Bavyera tahtı için çıkan mücadeleden dolayı Rusya'nın, Prusya Kralı ile kurmayı hayal ettiği ittifak gerçekleşmedi[64]. 14 Aralık'ta, 1777 yılı başlarında daha barışçıl Derviş Mehmed Paşa'nın yerine geçmiş olan[65] Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın görevden alınmasından sonra, Abdürrezzak Efendi'nin etkisi altındaki Büyük Divân, Rusların Kırım'dan çıkmaları hâlinde Bâbıâli'nin başka hiçbir itirazda bulunmayacağını ve "eşkiya" Şahin Giray Hanı bağımsız Tatar Hanı olarak tanıyacağını beyan etti. Prusya, Petersburg'da ve Fransa, İstanbul'da Batı'daki yeni menfaatlerine dayanarak, hadiselerin pek çok kişinin hiç beklemediği bir barışa yönelmesi için ellerinden geleni yapmışlardı[66].

Rusya'nın talebi üzerine 4/15 Kasım 1774 tarihinde Romen prensliklerine merasimle teslim edilen hatt-ı hümâyûn şeklinde bir imtiyaz tanındı[67]. "Daha çok Türk idaresine karşı zorbalık yapmak" ve Frenk konsolosları her fırsatta küçük düşürmek üzere[68] Takımadalar'daki adalardan birine derhal Rus konsolosu olarak bir Rum atandı. Bu konsolosun ve daha sonra Selanik, İzmir, Kıbrıs, Rodos ve Girit'e de atanan diğer konsolosların görevi, herşey hakkında bilgi toplamak ve halkı galeyana getirmekti. Boğdan ve Eflak'ta antlaşmalara göre yeni ve tek

hamileri çariçenin temsilcilikleri ise ancak 1782 yılında açıldı. Gerçi Astrahan'da yaşayan bir Gürcü'nün oğlu olup, İstanbul'da eski bir Rus tercümanı olan Sergius Laşkarev, 1780 yılında "Boğdan, Eflak ve Besarabya" için Rus konsolosu olarak düşünülmüştü, ama Bâbıâli boyarları ister iyi, ister kötü olsun, planları için kazanacak ve daha güçlü olanları tehdit edecek kadar kurnaz ve acımasız, cüretkâr ve gaddar olan böylesine tehlikeli bir misafiri kabul etmeyi kesinlikle reddediyordu. Tuna ağzında Tatarlara ait Sudak Eyaleti'nin muhtemelen daha o dönemlerde ilhakı düşünüldüğünden, bu bölge Rus kaynaklarında bu bağlamda ilk kez resmi olarak Besarabya olarak anılmıştı. Bâbıâli, Laşkarev konusunda Rus konsolosluklarının sadece daha önce Hristiyan güçlerin temsilcilerinin bulunduğu ve bölgenin özelliklerine uygun olarak gerçekten mevcut ve canlı bir ticaretin korunması gerektiği yerlerde kurulmasının gerekli görüldüğünü ileri sürdü. Ruslar, Boğdan'a doğrudan mal getirmiyorlardı. Boğdanlılar ise eski zamanlarda sadece Özi (Dinyeper) Nehri kıyı bölgesinde ticaret yapan Kazaklar aracılığıyla Turla Nehri'nin diğer kıyısına şarap satıyorlardı. Rusya, Laşkarev'in atanmasında ısrar ettiği takdirde Bâbıâli bunu düşmanca bir faaliyet ve dolaylı olarak Tuna eyaletlerini ele geçirmek için bir girişim olarak kabul edecekti. Anlaşmazlığı yatışmak için arabuluculuk yapan Fransız elçi St. Priest'in, yeni konsolosun ikameti olarak Akkirman'ı önermesi üzerine reis efendi, Bâbıâli tarafından Silistre'nin daha uygun görüleceğini belirtti.

Yine de tüm bu girişimler, Yaş ve Bükreş'te Rus konsoloslukların açılmasını sadece birkaç aylığına erteledi. Çariçe'nin yeni elçisi Bulgakov, antlaşmanın bu hükümlerinin de yerine getirilmemesi hâlinde düşmanlıkların başlatılacağına dair tehditlerde bulundu. Böylece 1782 yılının Şubat ayında Bizans'ın çift başlı kartalını taşıyan Rus bayrağı Romen prensliklerinin başkentlerinde dalgalanmaya başladı. Bundan böyle gerek Romen prensler, gerekse boyarlar, bütün faaliyetlerini titizlikle gözetlemek üzere kendilerinden daha güçlü birinin aralarında bulunduğunun açıkça bilincine varacaklardı. Ama Ruslar burada ülkenin hatt-ı hümâyûn ile verilen imtiyazların dürüst ve cömert savunucuları olarak değil, aksine özel kişi veya ülkesi tarafından yürütülen siyasetin temsilcileri olarak devlet ve idarî konulara müdahaleleri oldukça rahatsızlık veren, zaman zaman isyanlara bile neden olan, kurnaz ve kârla zararının hesabını iyi yapan ve yakın zamanda gerçekleşecek bir ilhakın ilk işaretlerini gözler önüne seren güç sahibi olarak bulunuyorlardı[69].

Çariçenin Mora'da Rumları yeni bir isyana teşvik edebilecek herhangi bir temsilcisi yoktu ve İstanbul'daki temsilci sadece ülkenin arkontlarını Bâbıâli ile barıştırmak için çaba gösteriyordu. Küçük Kaynarca Barışı'ndan dolayı, Osmanlı Devleti'ne karşı suç işlemiş olan Rumların bu önde gelenleri de genel bir affa tâbi tutulmuşlardı, ancak herhangi bir imtiyaz bekleyemezlerdi ve Arnavutların zorbalıkları az sayıda Rum nüfusu üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu[70]. Sadece Maynotlar, karşılığında her yıl 1.000 Venedik altını ödemeyi taahhüt ettikleri ve Takımadaların "İncirli (Nisiros) Adası ahalisiyle" birlikte kaptan-ı deryaya tâbi edildikleri hakkında bir hatt-ı şerife nail oldular[71]. Atak ve ister düşmana, ister dosta karşı acımasız Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, ülkeden çıkmayı reddeden Arnavutları, ellerinde silahlı asiler olarak ortadan kaldırmak için kolları sıvadı. Tripoliçe'de yapılan sıcak çatışmada meşru hükümetin zaferinin ebedî anıtı olarak hiç acımadan "kafatası piramitleri" oluşturdu[72]. Kırım'a ve büyük sayıda – toplam 12 bin kişi – Avusturya'ya ait İstirya'ya yapılan göçler sebebiyle Mora Yarımadası'nın ağır vergiler altında ezilen nüfusu gittikçe azalıyordu[73]. Bâbıâli, yarımadadan 1786 yılında yaklaşık 705 bin akçe, yani isyan çıkmadan önce alınan haracın ancak yarısı kadarını toplayabildi[74]. Ve sürülen Arnavutların yerine artık Osmanlı idarecileri Rumlar üzerinde sınırsız bir güce sahiptiler: Atina'yı antik anıtların harabeleri ile yeniden tahkim ettiren ve Bâbıâli tarafından 1789 yılında tıpkı bir prens gibi kaydı hayat şartıyla tayin edilen Voyvoda Haseki Hacı Ali, Attika'da hüküm sürüyordu[75].

Böylece Avusturya'nın tüm karşı faaliyetlerine rağmen, 10 Mart 1779 tarihinde Aynalıkavak Antlaşması imzalanarak, 5 Temmuz'da onaylandı. Bu antlaşma ile Kırım'ın bağımsızlığı tanınıyor ve Osmanlı Sultanı'nın, seçilen her Kırım Hanı'na sadece halife sıfatı ile kesin olarak belirlenmeyen bir süre içerisinde "Hanlık menşuru" ["misâl-i bî misâl-i takdîs-iştimâl"] göndererek onaylayacağı hususunda anlaşmaya varılıyordu. Bu gibi "menşurlar" Rus elçisi aracılığıyla iletilecekti. Tüm bunlara rağmen, bu antlaşma "iki devlet arasındaki dostane ilişkilere istinaden ve Bâbıâli'ye bir iyilik" yapmak için Osmanlı Sultanı'na verilen bir taviz gibi gösterilmekte idi. Rus ticaret gemilerine Takımadalar dolaylarındaki Akdeniz sularında serbest geçiş tanındı, ancak bu gemilerin şekil ve model açısından "diğer milletlerin", özellikle de Fransızlar ve İngilizler tarafından kullanılan gemilerinden farklı olmamaları şartı getirildi. "Osmanlı tebaası", yani Rumlar, bu gemilerde çalıştırılmayacaktı. Daha sonra ayrıca Fransa ve

İngiltere ticaret antlaşmaları örneğine göre Rusya’daki özel durumlara uyarlanacak bir ticaret antlaşması yapılacaktı. Türklerin tarafına geçen Zaporog Kazakları, eski hükümdarları olan çariçeye geri dönmeyi tercih etmedikleri takdirde, Silistre dolaylarındaki Tuna adalarına, Kili, Sulina, Karaharman’a yerleştikleri[76] Rus sınırından uzaklaştırılacaklardı. Petersburg hükümeti tazminat olarak, “bağımsız” Tatarlar adına Turla ve Bug nehirleri arasındaki [eskiden Özi Eyaleti’ne ait olan] Tatar bölgesi Özi Kırı arazisini Türklere verecekti ve Romen prenslikleri adına hareket etme hakkını ancak 1774 yılında yapılan antlaşmanın hükümleri çerçevesinde kullanabilecekti. Söz konusu antlaşmanın ilgili hükümleri “sadece geçmiş ile ilgili olduğundan”, mevcut kiliselerin tamiri ve nihayet inşasına izin verilen[77] yeni kiliselerin yapılması ve ruhbanının saygılı bir muamele görmesi gibi gereksiz hükümlerin yanında, Türklerin 1739 yılından beri [İbrail, Hotin ve Bender’de bulunan] manastırların veya arazi sahiplerinin elinden aldıkları arazilerin tekrar eski sahiplerine geri verilmesi[78] ve işgal edilen bu gibi bölgeler hakkında Rus idaresi tarafından alınan kararlara dokunulmaması[79] gibi önemli hükümler de içeren “bazı değişiklikler” yapılacaktı. “Ekselansları Şahin Giray”, Bâbıâli tarafından ancak Tatar eyaletlerinin Türkiye’ye dört ay içerisinde teslim edilmesinden sonra tanınacaktı[80].

Aslında yeni bir muahede maiyetinde olan bu antlaşma, Bâbıâli tarafında birçok feragat ve Rusya tarafında birçok dostluk ve avutma göstergeleri ile doludur: Türklerden, yeni taahhütler altına girmeleri beklenirken, Ruslar sadece birkaç vaatte bulunacak kadar alçakgönüllüydüler. Osmanlı Devleti’nin bu antlaşma çerçevesinde ancak daha güçlü bir komşusunun yardımseverliği ve merhameti ile ayakta durabilecek zayıf, yaşlı, savunmasız bir devlet olarak gösterildiği de açıkça belli olmaktadır.

Türkiye’nin üst düzey çevrelerinde sanki devletin çaresizliğine dair bir his yerleşmişti. Halk, yetersiz görülen sultan hakkında şikâyetlerde bulunarak, saralı taht varisine karşı hoşnutsuzluklarını gösterip, lüks kadın kıyafetleri – Kur’an sureleri ile bezenmiş başörtüler - konusunda alınan sert tedbirleri protesto ederken[81], antlaşma yapıldıktan sonra reisülküttaplığa getirilen Abdürrezzak Efendi, Rusya’nın fetih hırsını ve Avusturya’nın paylaşım planlarını iltimaslar ve aşırı övgüler ile engellemeye çalışarak görevini yerine getirdiğine inanıyordu. Abdürrezzak Efendi’nin Teşen Barışı’ndan (1779) önce ve sonra dostane ilişkiler içinde bulunan Prusya ve

Rusya ile ittifak yapma önerisi aslında Osmanlı Devleti'nin entegrasyonu için güvenilir garantilerin alınmasını amaçlıyordu. Bu ittifak, gerçekte Prusya diplomasisi tarafından oluşturulan "Rusya ve Bâbıâli arasında savunmaya ve belki de saldırıya dayalı bir ittifak" olacaktı[82]. Prusya, bu ittifakı başlangıçta gerek savunmaya veya saldırıya yönelik faaliyetlere, gerekse antlaşma tarafları lehine ticarî imtiyazlar sağlayacak ebedî bir "üçlü ittifak" olarak düşünmekteydi. Diğer taraftan Rusya başbakanı Kont Panin, bu antlaşmadan sadece "karşılıklı güvenceler" (assurance réciproque) bekliyordu[83]. Ancak komşu Türk eyaletlerini eline geçirme, hatta Ortodoks haçının tekrar Ayasofya'nın kubbesine dikme hayalleri kuran ve Asya'ya kadar sürmeyi kafasına koyduğu kâfirler ve barbarlar ile yapılacak bir ittifaka karşı sadece nefret besleyebilen Çariçe Katerina'nın itirazlarından dolayı diplomatların ittifak planları suya düştü[84]. 1779 yılı daha sona ermeden Abdürrezzak Efendi, yeni Sadrazam [Kara Vezir] Seyyid Mehmed Paşa[85] ve sultanın musahiblerinden biri olan kethüda tarafından devrildi ve sancakbeyi olarak Aydın'a gönderildi[86].

Çariçe Katerina'nın ve Kayser Joseph'in, annesi imparatoriçe ve Kraliçe Maria Theresa'nın ölümünden birkaç ay önce Mohilev'deki (1780) toplantısında ve Kayser Joseph'in zaman zaman Moskova ve Petersburg'u ziyaretleri sırasında, Osmanlı Devleti'nin çökertilmesinde önemli birer faktör olan bu iki devlet arasında, ileride Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürecekleri ortak savaşın ilk planları yapılmaya başlanmıştı. İmparatoriçe, Prusya ile ittifaktan vazgeçmeden – Prusya Prensi Heinrich kısa bir süre sonra Petersburg'a gelmiş ve burada sıcak bir şekilde karşılanmıştı – uzun vadede geleceğini garanti altına almak istiyordu. 1780 yılının sonlarında Petersburg'daki Prusya temsilcisi, Çariçe Katerina'nın Doğu'ya ilişkin geniş kapsamlı projelerinden haberdar olmuştu[87]: Katerina'nın oğlu Paul'den 1779 yılında dünyaya gelen torununa vaftizi sırasında, Rusların elinde tekrar Doğu'nun Hristiyan başkenti hâline gelecek Bizans'ın kurucusu Konstantin'in adı verildi. Romen prensliklerinde Rus konsolosluklarının açılması ve Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin anlaşmazlıklar, savaşı körüklemek için muhakkak iyi birer bahane teşkil ediyordu[88]. Konsoloslar, Romen prensliklerindeki makamlarına oturdular ve 1780 yılının Haziran ayında top atışları altında, Rum asıllı bir kaptan tarafından yönetilen mal yüklü büyük bir Rus savaş gemisi, pervasız, kaba ve yaşlı Rus elçisi Stakiyev'ın[89]

gözleri önünde Büyükdere Limanı'na demir attı ve ancak Türk devlet adamlarının defalarca itiraz etmelerinden sonra geminin tekrar geri çekilmesi emri verildi.

Eski Kırım Hanı Selim Giray Han, daha 1779 yılında Kırım'da tekrar şansını denemek için Türkiye'den ayrılmıştı. Asi Canikli Ali Paşa ise aynı dönemde Çerkes, Abaza ve Lezgi bölgelerinde huzursuzluk çıkarmak üzere Ruslardan yardım talebinde bulunuyordu[90]. Şahin Giray Han ise aynı dönemde Kırım'da Avrupa tarzında bir reform yapmaya çalışıyordu. Yeni yollar yaptırdı, Robinson ve Walpergen adındaki maceraperestleri 6 bin kişiden oluşan daimi ordusunu düzenlemekle görevlendirdi ve aldığı her kararda, hiçbir faaliyet göstermelerine izin vermediği kalgayı ve nureddini göz ardı ederek, sadece 12 bakandan oluşan murahhaslarına danışıyordu. "Reformları", Tatarların fakir ülkesinin kısa bir süre içinde 20 milyon altın tutarında borçlanmasına neden oldu[91]. Rus himayesi altında bulunup, Rus ordusuna yazılması ve eski gelenekleri çiğneyip, Osmanlı Sultanı'na hakarette bulunmasından dolayı zaten sevilmeyen Şahin Giray Han, halk nezdinde hoşnutsuzluğa neden oldu ve 1781 yılı sonbaharında isyan çıktı. Rusya'nın savaş hazırlıkları, "dinin savunucusu" çariçe – ki paraları üzerinde kendini böyle tanımlıyordu – tarafından yakın gelecekte Rus silahları ile Asya'ya geri gönderilmesi planlanan Türklere karşı tehdit kabul edildi[92]. Katerina'nın, yedi yıldır Prusyalı düşmanı ile ittifakını bozabileceğini umut eden ve buna istinaden çariçe ile Avusturya'nın Küçük Kaynarca Barışı'nı "garanti etmesi", yani Osmanlı Sultanı'nın antlaşmanın herhangi bir hükmünü yerine getirmemesi hâlinde Osmanlı Devleti'nin üzerine yürümeyi kabul etmesi şartıyla[93] da olsa bir "dostluk antlaşması" yapmaya razı olan Kayser Joseph ile yapılan müzakereler de bu açıdan değerlendirildi. Ancak kısa bir süre sonra çariçenin bu yeni dostundan eşit konumda olmalarıyla ilgili bir onay alamadığı ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasına ilişkin savaş projelerinin şimdilik rafa kaldırıldığı öğrenildi[94].

İstanbul'da ise bir süre önce savaş taraftarları iktidarı ele geçirmişlerdi. Buna birkaç faktör neden olmuştu. Bunlar, tasarruflu eski Sadrazamın topladığı paralar; yeniçeri ocaklarında yeniden sağladığı disiplin; yeni sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın saraydaki rakiplerine karşı zaferi ve nihayet yakın zamanda Avusturya'ya meyilli olduklarından şüphelenilen Ermenilerin üzerine yürüyen İstanbul halkının savaş hırsını başka bir yöne çekme gerekliliği idi[95]. 1782 yılı başlarında Şahin Giray Han'ın uzunca bir

süre Çerkeslerin arasında yaşayan ve “bağımsız” Kırım Hanı’nın yerine geçmeyi planlayan kardeşi Bahadır Giray, diğer kardeşi Aslan Giray ve Mehmed Giray Sultan, Ankara Paşası ve başka Türk yardımcılar ile birlikte Şahin Giray Han’ın üzerine gönderildi[96]. Şahin Giray Han, bu arada sığındığı Kefe’den Ruslar tarafından kurulan ve işgal edilen Petrovsk Kalesi’ne kaçtı[97].

Yeni Rus elçisi Bulgakov’un bu konudaki şikâyetlerine, son hadiselerden, hor görülmelerden ve kayıplardan dolayı işi iyice kurnazlığa vuran Bâbıâli, bu konuda herhangi bir bilgisi olmadığını ileri sürdü. Tatarlar ne de olsa bağımsız bir halk olduğundan istemedikleri bir hükümdarı sürgün etme ve yerine başka bir hükümdar seçme hakkına sahiptiler. Bu olay ayrıca dinî bir karışıklıktı, zira Şahin Giray Han’ın inançsız bir Müslüman olduğu yönünde şüpheler bulunmakta idi ve bu yüzden Rusya’nın son antlaşmaya göre bu konuda herhangi bir müdahalede bulunma hakkı söz konusu değildi[98]. Ama cüretkâr musahibi Potemkin (Patyomkin)’in etkisi altında olan ve “Grek Projesi” konusunda teşvik edilen Katerina, İstanbul’daki üst düzey yöneticilerden ve Bulgakov ile kendi bakanlarından farklı düşünüyordu. Müslüman vasalı Şahin Giray Han’ın tahttan indirilmesini kendi şahsına hakaret kabul ediyordu ve kurnaz Bâbıâli ile yeniden savaş anlamına bile gelecek olsa, Şahin Giray Han’ı tekrar tahta çıkartmaya kararlı idi. Yeni bir müttefik kazanmak için tekrar Kayser II. Joseph’e başvurdu ve bu sefer ciddi bir şekilde Osmanlı Devleti’nin bölüşülmesi yönünde teklif götürmeye bile hazırdı[99].

Sonbaharda Mohilev, Kerson, Kuban sınırı ve Kafkas eteklerinde büyük sayıda birlikler toplamak için gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra General Samoilov, Perekop’a gönderildi. Kayser Joseph bu arada Bâbıâli ile daha önceden yapılan antlaşmaya uymak üzere eşkiyalara karşı Türk sınırına birkaç birlik gönderdi[100]. Sonbahar ayları içinde Şahin Giray Han, Potemkin ile görüştükten sonra, Rusların deyişi ile “neredeyse hiç kan akıtmadan”, tekrar iktidara getirildi. Bahadır Giray Han Rusların nezdinde feragatini verdikten sonra, kardeşleri ile birlikte geldikleri Kuban bölgesine geri gönderildi[101]. Çariçe ve musahibleri Tatar meselesinin nihai çözümünü bir sonraki yıla bıraktılar: Önce, güneye giden birliklerin sayısı artırılacaktı.

Halk, sultan tarafından henüz onaylanmamış Bahadır Giray Han meselesini kendi meselesi hâline getirerek savaş istediği için, İstanbul’daki huzursuzluk had safhada idi. Sadrazam görevden alınarak, yerine son savaşta en yetenekli komutanlardan biri olan Hacı Yeğen Mehmed Paşa,

devlet mühürlerini teslim aldı. Görevine başladıktan hemen sonra gerekli askerî tedbirleri aldı ve başkentte düzeni tekrar sağladı. Yıl sonunda yerine geçen halefi Halil Hamid Paşa, selefi ile aynı görüşleri paylaşıyordu[102]. Rus elçisine, onay nişanelerinin, başlığın, kılıcın, yayın ve okların [teşrifat] kendisine verilmesi için talepte bulunmayı ihmal ettiği için Bâbıâli'nın yeni seçilmiş kabul edilen Şahin Giray Han'ı onaylayamayacağı bildirildi. Anadolu ve Avrupa birliklerinin ilkbaharda Bender'e gelmeleri yönünde emir verildi. Romen prensler, İsakça ve iyi tahkim edilmiş İsmail'de gerekli erzakları temin edeceklerdi. Tophanede hummalı bir çalışma başladı. İstanbul'a yeni Osmanlı ordusuna eğitim vermek üzere yine eski bir Prusyalı subay olan von Ostende gibi Hristiyan subaylar geldi. Nefret beslediği Ruslara karşı yeni bir savaşı her fırsatta körükleyen ve Rusları kalyoncuları ile yenebilecek güçte olduğuna inanan Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, zamanın artık geldiğine inanıyordu[103]. "Kaptan Paşa dur durak bilmiyor", diye yazıyordu Prusya elçisi. "Mucizeler yaratıyor gibi; bu yüzden Türkler onu Tanrıdan ilham alan biri olarak görüyorlar"[104].

Aralık ayında reis efendi, çariçenin çok arzu etmesine rağmen iki devlet arasında bir ittifak kurulmasa da, Rusya'nın ve Avusturya'nın ortak hazırladıkları bir nota aldı[105]. Bu notada Bâbıâli'nin erzak ve mühimmat taşısalar bile Rus gemilerinin geçişine izin vermesi, Boğdan ve Eflak ile ilgili taahhütlerini zamanında yerine getirmesi ve sadece verilecek verginin tutarını belirleyerek, 1777 yılında Grigore Gika'nın öldürüldüğü ve oğulları sözde "Avrupa'yı" tanımak için Erdel'e kaçtıkları için Eflak Prensi Aleksander İpsilanti'nin Şubat ayında tahttan feragat etmek zorunda bırakıldığı Romen prensliklerini antlaşmaya uygun olarak esirgemesi ve nihayet Şahin Giray Han'ı, Rus birliklerinin işgali altında da olsa "özgür" Kırım'ın meşru hükümdarı olarak onaylaması talep ediliyordu. Kayser Joseph'e, Çariçe Katerina'nın sadece Tatar toprakları ile birkaç başka bölge ve Yedisan ile birlikte Özi boylarındaki sınır bölgesini istediğine ve kendisine de bunun karşılığında Bosna ve Sırbistan'ı bırakmaya hazır olduğuna dair resmen garanti verildi. Kraliyet tacında gözü olduğunu hiçbir şekilde saklamayan Potemkin'e yeni kurulacak Daçya; Grandük Konstantin'e de yeni kurulacak Doğu İmparatorluğu verilecek olup, her ikisi de çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki diğer eyaletlerini aralarında bölüşeceklerdi[106].

Reis Efendi, buna kaçamak bir cevap verdi: Bâbıâli, Kırım'daki son olaylardan rahatsızlık duymuyordu ve antlaşmaya bundan böyle de uymayı

vaat ediyordu. Sadece Rus gemilerinin geçişi konusunda birkaç hakkını saklı tutuyordu[107]. Rusya ve Avusturya ise bundan fazlasını istiyorlardı: Zamanı geldiğinde saldırıya geçebilmek için bu üç nokta konusundaki müzakereler uzatılmaya çalışılıyordu. Bu sırada İngiltere ve Kuzey Amerika'daki uyrukları arasındaki barışı kısa bir süre önce sağlamış olan Fransa, kararlı bir biçimde olaylara müdahale etti ve Kayser Joseph'e Fransa Kralı'nın Türkiye'nin hiçbir şekilde bölüşülmesine izin vermeyeceğini kesin bir dille bildirdi[108]. Kayser II. Joseph bunun üzerine derhal Fransa Kraliçesi olan kız kardeşine [Mauria Autionette] iyi niyet dileklerini iletti[109]. Rusya ile ittifakına büyük önem veren Kral Frederik ise bu zor zamanlarda Bâbıâli'ye karşı kayıtsız ve neredeyse reddedici bir tutum takınıyordu[110].

Bâbıâli, ülkeyi gerektiğinde savunabilmek için tüm tedbirleri almış; Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa 25 kadırga ile Karadeniz'e gönderilmiş ve Boğaz'daki kalelerin yeni toplarla donatılmış olmasına rağmen, savaş istemiyordu. Ruslar, Bâbıâli'nin barışçı ve tavizkâr tutumundan dolayı şaşkınlık içindeydi. Bulgakov, bir ticaret antlaşmasının derhal imzalanmasını talep ettiğinde, reis efendi son antlaşmanın hükümlerinden biri olan bu talebi de yerine getirdi. İspanya, daha 14 Eylül 1782 tarihinde böyle bir ticaret antlaşması yapmıştı ve eskiden düşman olan bu gücün ilk temsilcisi olan Bouligny artık İstanbul'da ikamet ediyordu[111]. Reis Efendi 1783 yılının Mart ayında, aynı yılın 21 Haziran tarihinde kesin şeklini alan Rusya ticaret antlaşmasının ana hükümlerini kabul etti[112]. Büyük bir titizlikle herşeyi düzenlemeyi amaçlayan 71 maddelik bu geniş kapsamlı antlaşma ile sadece gümrük vergileri yüzde 3'e düşürülmekle kalmayıp, "Fransızlara, İngilizlere ve diğer milletlere" tanınan imtiyazlar Ruslara da verildi. Ayrıca "Bâbıâli'nin bu bölgelerde söz sahibi olduğu oranda" Berberilere karşı uzun zamandır talep edilen koruma da temin edildi. Kırım'dan yağ, bal, vs. gibi mallardan[113] oluşan bir ticaret ve Kırım'a yerleşen büyük sayıda Rumlar nezdinde bu çok fazla dikkat ve koruma anlamına geliyordu. Rusya'nın amacı ise bu antlaşma sayesinde Batılı ticaret güçleri ile aynı seviyede olduğunu göstermekti ve bu esnada bir önceki yılın taleplerinin özel olarak görüşülmesi ve resmi bir belge ile onaylanmasına dair ısrarından vazgeçmek istemiyordu.

Romen prensliklerinin imtiyazları ile ilgili ikinci nokta konusunda Bâbıâli'nin yine sesi çıkmıyordu. Hicri 15 Safer tarihinde, Eflak'ın 309.500

akçe (619 kese) ve Boğdan'ın 167.944,20 akçe ödemesi gerektiğinin belirlendiği bir "senet" çıkarttı. Eflak en fazla 130 bin akçe değerinde, Boğdan ise 115 bin akçe değerinde zorunlu hediyeler verecek ve bu hediyeler prenslerin şahsi hazinelerinden karşılanacaktı. Tayinler ve Bâbıâli tarafından onaylanmalarına ilişkin diğer bedeller bundan sonra alınmayacaktı. Mal ve erzak[114] tedarikleri kesilecek ve her Türk tüccar bundan böyle nakit ödeme yapacaktı. Türk heyetleri bundan böyle sadece önemli durumlarda gönderilecek ve kendi masraflarını kendileri karşılayacaktı[115].

Artık görüşülecek sadece Kırım meselesi kalmıştı ve bu da zaten aralarında en önemlisi idi. Çariçe, Kırım meselesini derhal zorla da olsa çözmeye kararlı idi.

Rusya, Mart ayında henüz Türklerin elinde bulunan Taman Adası'nda Şahin Giray Han'a karşı kahya beyin[116] Bucak Sancakbeyi'nin de katıldığı bir komployu ortaya çıkardığını ilan etti. Gerçekte ise Taman'daki yeniçerilerin başında bulunan kaptan-ı deryanın bir memuru, herhangi bir yetkisi olmamasına rağmen, oradaki insanların iç anlaşmazlıklarına müdahale etmişti[117]. Ruslar bunun üzerine bir de tıpkı eskiden Rumların ve Ermenilerin silah tehdidi altında göçe zorlandıkları[118] gibi, oradaki Tatarları da başka bölgelere aktarmaya çalışınca, isyan çıktı. Ancak asiler katledildi ve toprakları buraya göç eden Kalmuklara verildi. Çariçe ayrıca 19 Nisan'da çabaları sayesinde "özgür ve bağımsız" hâle gelen Tatar devletinin sonunun geldiğinin ilan edildiği bir manifesto hazırlattı, ama bunu yayınlamadı. Bu manifestoda "niyeti kötü Tatarların", eski "baskı" altına girme çabalarından, buna istinaden Rus birliklerinin "yılın en kötü mevsiminde" bu topraklara girmek zorunda kaldıklarından, tekrar Türkiye yönünde esen savaş "rüzgârlarından"; "(Rusların) gerçek kaynağını bildikleri yeni bir isyandan" ve "böyle bir özgürlüğün meyvelerinin tadını çıkarabilecek kapasitede olmayan Tatarların" yetersizliğini ispatlamak için bunun üzerine yapılan "savaş ilanından" bahsedilmekte idi. Buna göre Çariçe Katerina, kendini Türklerin Taman'daki idari tedbirlerinden dolayı Tatarların önceki savaşta elde ettikleri hakları geri almak zorunda hissediyordu. Hatta, "Kırım Yarımadası'nı, Taman Adası'nı ve Kuban tarafındaki tüm bölgeyi topraklarına dahil etmesi"[119] Bâbıâli ile dostane ilişkilerin çıkarına olacaktı. 17 Mayıs'ta bu tedbir dost devletlerin saraylarına da bildirilerek, Şahin Giray Han'ın Türklerin ülkesinde çıkarttığı huzursuzluklar sebebiyle kendini "çariçenin kollarına" atmak

istediğine ve böylece bağımsız bir ülkenin hükümdarı olarak yıllık 80 bin ruble karşılığında eski makamından feragat ettiğine[120] dair bir açıklama eklediler. Diğer iki kardeşini de biraz daha düşük meblağlar ile kendi taraflarına çekmeye çalışsalar da Bahadır Giray bunu kabul etmedi ve Haziran ayında tekrar kısa bir süre sonra Çerkeslerin saldırısına uğrayıp, esir alınacağı Kırım'a geldi.

Katerina'nın tahta cülûsunun yıldönümünün anıldığı 28 Haziran'da Kırım, Taman Adası ve Kuban mirzaları, anlaşmazlıkları çözmek üzere bizzat buraya gelen Potemkin ve emrindeki generaller Suvorov ve Yelagin tarafından bir araya getirilip, Şahin Giray Han'ın feragat belgesi okundu ve yeni hükümdarları ile imtiyazlarının savunucusu olan çariçeye bağlılık yemini etmeleri istendi. Şahin Giray Han, bu belgede, gönüllü olarak feragat ettiğinden ve tamamen başlarından çekilmek istemediği tebaanın, halefinin kim olacağı hakkında karar vermekte özgür olduğundan başka bir şey söylemiyordu[121]. Mirzalar, top atışları ve müzik eşliğinde Potemkin'in Çariçe II. Katerina'yı hükümdarları olarak kabul etmeleri yönündeki "emrine" uydular. Suvorov'un karargâhında bunun üzerine çariçenin şerefine 100 öküz, 800 koyun, 32 bin ölçek bira ve birkaç bardak Porter şarabı tüketildi. General bizzat: "Her yerde mutluluk ve sevinç görülüyordu" ve "birkaçı fazla içtikleri için hayatlarını kaybettiler" diyordu. Kırım'ın bir zamanlar her yerde korku salan Tatarlarının özgürlüklerinin sonu böyle geldi[122]. Rusların planları, ayrıca Tatarları "daha kolay silahsızlandırmak için Ural bozkırlarına taşımayı" planlayacak kadar ileri gidiyordu[123].

Ama bu o kadar kolay olmayacaktı. Eskiden Yaş'ta genel konsolos olan pervasız elçi Laşkarev'in hakaretlerini hiçbir zaman unutmayan Şahin Giray Han, geçirdiği ağır hastalıktan kurtulduktan hemen sonra kaybettiği hükümdarlığını özlemeye başladı ve Yenikale sakinleri arasında kendine sayısız taraftar buldu. Kuban bölgesinde hoşnut olmayanlar kurtarılacakları zamanı bekliyorlardı ve Şahin Giray Han'ın yeğenlerinden biri haklarını savunmak üzere bir parti bile kurdu. Bu hareketin sonucunda Ruslarla birkaç çatışmaya girildi ve Yayık Nehri üzerindeki savunma hattına saldırılar gerçekleştirildi. Eylül ayında Şahin Giray Han'ı ele geçirme çabaları bir sonuç vermedi, aksine hanın Çerkesler tarafından sevinçle barındırılmasına neden oldu. "Asiler" nihayet Kuban Nehri kenarında yapılan kanlı bir muharebede tamamen yenildiler (13 Ekim): "Mamay Bey zamanından [16. yüzyıl] beri", diye yazıyordu Suvorov, "Nogaylar hiçbir

zaman bu kadar kötü muamele görmemişlerdi.” Sonraki ilkbaharda Şahin Giray Han nihai teslimiyetini ilan etmek üzere Rus Sarayı’na geldi. “Rusya’da çok mutlu oldu”[124]. Daha sonra Hotin ve İstanbul’daki dindaşlarının arasında yaşamak üzere bu mutluluğu terk ettiği 1787 yılında, bir sürgün ve Rusya’nın yürüttüğü siyasetin kurbanı olarak Rodos’ta celladın elinde ölümünü buldu[125].

Berlin’deki Rus elçi [Prens Dolgorouki] daha 1783 yılının Haziran ayında, Paris’e giden bir kuryenin dönüşünden sonra, Prusya Dışişleri bakanı Hertzberg’e çariçenin “Kayser ile yapılan eski antlaşmaları yenilediğini[126]” ve bunu “Bâbıâli’yi meşru sınırlarında tutmak ve komşularının huzurunu bozmaktan alıkoymak için[127]” yaptığını bildirdi. “Petersburg Sarayı bizi sonunda bıraktı”[128]. Derinden yaralanan Kral II. Frederik’in son zamanlarda “komşularının huzurunu” sağlamak ve “meşru sınırlarını” korumakla meşgul[129] Rusya’nın son derece küstah açıklamasına cevabı bu oldu. Mayıs ayında Avusturya elçisi, kayserin Bâbıâli’ye verdiği “dostluk” teminlerini hiçe sayarak, Divân’da Osmanlı Devleti’ne karşı tıpkı Avusturya gibi iyi niyetler besleyen, ancak haksızlığa uğrayan Rusya’dan gerektiği gibi özür dilenmeyerek, taleplerinin başka bir yolla yerine getirilmesini sağlamak zorunda bırakması hâlinde kayserin Osmanlı’ya karşı silahlara sarılacağına dair tehditte bulundu[130]. Kayser Joseph ayrıca kendisinin de istediği barışı sağlamak için arabuluculuk yapmayı teklif etti ve bunun karşılığında sadece ticaretinin Berberiler karşısında garanti edilmesini, yani Berberilerin verdiği zararların tazmin edilmesini ve tekrar eline geçirmek istediği küçük Eflak’ta Vidin karşısında bir liman talep etti[131]. Bu girişimlerin hiçbiri tabii ki Bâbıâli’nin dizginleyemediği korsanların açtığı zararlar için tazminat ödemek zorunda kalmasından başka bir sonuç getirmedi.

Ticaret antlaşması ancak 21 Eylül’de onaylandı ve Kırım’ın işgal edildiğine dair haberler geldiğinde, Rus elçi Bulgakov, Tatarların haklarını savunmak üzere savaşa girmek isteyen halkın, ulemanın ve yeniçerilerin öfkesinden endişe duyan Osmanlı nâzırları nezdinde çok da dostâne olmayan bir muamele gördü.

Bu, devletin itibarını kurtarmak için yapılabilecek tek şeydi. Ne artık yaşlanmaya başlayan Sultan I. Abdülhamid, ne de sadrazamı savaş istiyordu. Batılı müttefiklerden gerçek bir yardım beklenemezdi. Prusya hiçbir zaman ciddi bir müttefik olmamış ve Fransa, ilk başlarda Bâbıâli’nin

gördüğü kötü muameleye itiraz etmiş, hatta Petersburg ve Viyana'ya tehditte bulunmuştu, ama Fransa'nın diplomatik çevrelerinin nihayet aklı başına gelip, olanları değiştiremeyeceklerini anladıklarında, şu açıklamayı yapmakla yetindi ve olayları kendi akışına bıraktı: "Bu devasa sistem, Tanrı korusun, tekrar güç kazanacak olursa Avrupa'nın hali ne olur?"[132]. Fransa'nın bu konuda yaptığı tek şey, kendini her ne şekilde olursa olsun, her zaman arabuluculuk yapmaya hazır tutması oldu. Ancak her fırsatta çariçe tarafından geri çevrildi ve bu arabuluculuk rolünü üstlenmesi engellendi. Türkiye ile savaşa girmesi hâlinde Avusturya'yı açgözlülüğü ve vicdansızlığı için cezalandırmak Hollanda ya da İtalya'daki mülklerini elinden alarak Avrupa'daki dengeleri tekrar yerine oturtmak için Berlin ve Turin sarayları ile yapılan müzakereler çok esnek yürütülüyordu ve ciddi bir sonuç getirmedi. Fransa yine de savaş çıkması, hatta Türkiye'nin bölünmesi durumunda, kendini Kandiye ile tazmin etmek için gerekli tedbirleri almıştı[133]. O dönemde hayli zayıflamış olan İngiltere ise Doğu Akdeniz'de oldukça büyük çıkarları olmasına rağmen, "Doğu'nun işlerine çariçenin onayı olmadan burnunu sokmak istemiyordu"[134].

Doğu'daki planların güçlü bir teşvikçisi olan Kayser Joseph, bu şartlar altında Romen prensliklerine, Sırbistan'a, Bosna'ya, hatta – bu niyetle gücünü kaybetmiş Venedik ile müzakerelere başladığı - Dalmaçya'ya sahip olabilmeyi umuyordu. Ancak, yaptığı büyük hazırlıklara rağmen, savaş ve barış arasında verilecek karar onun değil, Grek Projesi'ni ortaya atan çariçenin elinde idi. Fakat siyasî ideallerini gerçekleştirmek için paradan çok iyi devlet adamlarına sahip olan Çariçe II. Katerina artık "kâfirlerin derhal sürülmesi" gerektiği kanısından uzaklaşmıştı. Katerina, Kırım ve Kuban Nehri'ne kadar komşu bölgelerdeki şartların kabul edilmesi ile yetiniyordu. Fransızlar ve İngilizler, Bâbıâli'yi bu sefer de geri adım atma gerekliliğine ikna etmek için çaba gösteriyorlardı. Kasım ayının sonunda nihayet Ruslara karşı derin bir nefret beslediği herkes tarafından bilinen Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın bile rızası alınarak, Aynalıkavak köşkünde müzakerelere başlandı. Bulgakov ve Avusturyalı meslektaşı Herbert-Rathkeal, Türklerin Kırım'daki Rus hakimiyetine karşı herhangi bir itirazlarının olup olmadığına ve böylece önlenemez savaşa hazır olup olmadıklarına dair sorularına derhal cevap istiyorlardı. Rumeli'de oldukça büyük askerî hareketler gözlenmiş olmasına ve yeni Boğdan Prensi Aleksander Konstantin Mavrokordato'nun İstanbul'daki dostlarına hoş görünmek için[135] Boğdan ve Eflak'ın güvence altına alınmasını istemesine

rağmen, [Kırım'ın ilhakını kabul eden] antlaşma 19 Ocak 1784 tarihinde imzalandı[136]. "Kırım, Taman Adası ve Kuban bölgesindeki yeni şartlar" gözetilerek, "daimi ve tatmin edici bir barış, iyi komşuluk ilişkileri ve mevcut ticaret yararına" olmak üzere önceki antlaşmalarda bunlarla çelişen hükümler geçersiz sayılıyordu. Çariçe'nin daha 1783 yılında talep ettiği Yedisan ve Sudak Kalesi ile Kuban Nehri'nin bu tarafındaki bölgeler yine Türklere ait olacaktı. Aynı yıl 24 Haziran'da ülkesinin bağımsızlığından gerçekten de feragat ettiği anda[137] çariçeden hediye olarak bir taç alan Gürcü Kral Heraklius'un Rusya'ya tâbi olduğuna dair açıklaması ise hiçbir şekilde belirtilmiyordu.

Hasan Paşa tarafından temsil edilen Bâbıâli, barışı korumak için yapabileceği herşeyi yapmıştı. Kayser Joseph şayet taleplerinin yerine getirilmesini gelecekteki bir savaşın tehdidi üzerine kurmak yerine, taleplerini açık olarak dile getirmiş olsa idi, belki bu barıştan da bir çıkar sağlayabilecekti. Yine de Boğdan'ın ve Eflak'ın "bağımsızlığı" kabul edilmezdi. Ele geçirmeyi amaçladığı[138] bu zengin prensliklerin şimdiki durumlarında kalmaları Rusya'nın daha çok işine geliyordu. Mart ayının sonlarına kadar, artık Rusça "Hospodar" diye anılan Romen prenslerine ömür boyu iktidarı sağlayan "gizli bir belgeden" bahsediliyordu. Ama Bulgakov, sultandan sadece 1783 yılında yapılan antlaşma hükümlerinin Mavrokordato ve Eflak'taki komşusu Nikola Caragea'ya bildirileceğine dair söz alabilmişti[139]. Kayser Joseph, bu arada 24 Şubat 1784 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması yapmayı başardı. Bu antlaşmaya göre tebaa Tuna Nehri boyunca Karadeniz'e kadar açılabilecekti ve onlar da tıpkı Ruslar gibi Romen prensliklerinde her türlü özel vergilerden muaf olacaklardı[140]. Ancak Kayser Joseph bununla yetinmek istemedi ve dengeyi tekrar kendi lehine çevirmek için Orsova ve çevresini, Bosna'da daha iyi bir sınır, hatta Küçük Eflak'ı istedi ve bunlara bahane olarak "sınırların artık kesin belirlenmesi" gerektiğini ileri sürdü[141]. Avusturya elçisi Herbert daha Mayıs ayının sonlarında askıda kalan bu meseleyi görüşmek üzere huzura kabul talep etti, ama Türk nâzırlar açık ve kesin bir dille kendisine "bu gibi taleplere rıza göstermektense gökyüzünün üzerlerine düşmesini tercih ettiklerini" bildirdiler[142]. Avusturya'nın Haziran ayında Oltienya'nın bir kısmına dair talepleri de kesin bir dille geri çevrildi. Yine bu meselelerde çıkarları olan arabulucular araya girdiler ve Bâbıâli'ye bu önemsiz bölgeden feragat etmesi ve bu "sefaleti" başından defetmesi yönünde tavsiyede

bulundular. Barışı kurtarmaya çalışan bu arabulucular arasında, özellikle hükümetinden böyle bir yetki almamış olup, aksine kendisine Bukovina'nın "edinilmesi" sırasında meydana gelen aldatmacanın tekrarlanmasını engellemek için[143] Avusturya'nın istediği bölgenin iyice araştırılmasını tavsiye etme görevi verilen ve Takımadalara yaptığı geziye dair ünlü eserinde Osmanlı gücünün kısa bir süre sonra yok olacağına dair kehanette bulunmuş olan[144] Rum dostu Fransa elçisi Choiseul-Gouffier göze batıyordu. Kayser Joseph ayrıca bir de Romen prensliklerinde yaklaşık 100 bin kişi oldukları tahmin edilen asker kaçaklarının da teslim edilmesini talep ediyordu[145]. Avusturya elçisi, 1785 yılı başlarında hâlâ Bosna'da "iki kale ve son istihkâmın" devredilmesini sağlamayı umuyordu, ama Bâbıâli silahlanmaya başlamış ve Rusya tarafından muhtemel bir saldırıya karşı Karadeniz limanlarını tahkim ettirmeye başlamıştı bile[146]. Osmanlı birlikleri yaz aylarında Avusturya sınırına yaklaşmaya başladılar[147]. Bâbıâli'nin kabul edebileceği tek şey, tazminatın yanı sıra "Boğdan veya Eflak'ta bir arazi parçasının" devri olabilirdi ve attığı bu geri adım yine Fransa'nın arabuluculuğunun bir sonucuydu. Rusya ise bu hassas meseleye karışmaktan tamamen uzak duruyordu.

Nihayet müzakereler Avusturyalı diplomatlar tarafından sona erdirildi ve Kayser Joseph'in Avusturya İmparatorluğu'nu Boğdan veya Eflak yönünde genişletmeyi amaçladığına dair dedikodular ancak 1786 yılının Temmuz ayında tekrar duyulmaya başlandı[148]. Rusya'nın başarı ile yürüttüğü sindirme politikası, müttefiklerinin işine yaramamıştı. Bu arada süregelen Hollanda meselesi, Viyana sarayını fazlası ile meşgul ediyordu ve Batı'daki bu karışıklıklar sürerken, son barıştan beri oldukça baskı altında tutulan Bâbıâli nihayet rahat bir nefes alıyordu. Divân'da ve İstanbul halkı arasındaki savaş yandaşları, uzun süredir ganimet için yanıp tutuşan Boşnaklara, Avusturya'nın sınır eyaletlerini talan ettirip, yakıp yıktırmak için düşmanlıkların tekrar başlamasını bekliyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA VE AVUSTURYA İLE YENİ SAVAŞIN HAZIRLIKLARI.

ORDUNUN DURUMU[*]

Rusya bu arada Kırım ve Kafkasya'daki yeni konumunu sağlamlaştırmaya çalışıyordu. 1785 yılında Dağıstan'da yaşayan Lezgiler, hem Rus himayesinde bulunan Heraklius'un, hem de henüz bağımsız olup, Rus Çariçesi tarafından sunulan tacı almak istemeyen komşusu Salomo'nun yönetimi altında bulunan her iki Gürcü "devletine" de saldırdılar. İstanbul'un avamı, yine köle pazarında güzel Gürcü köleleri seyretme zevkine varıyordu. Bu akının kaynağı olarak Ahıska Valisi gösterildi ve krallar, Rusya'nın müdahale etmesini istediler ve bu isteklerinde başarılı oldular[1]. Bundan bir süre önce Bulgakov, Sinop'taki Rus konsolosluğuna yapılan fanatik saldırılardan dolayı şikâyette bulunmuştu[2].

Salomo'nun ölümünden sonra, damadı Heraklius'a oğlu Vahu'yu Aşağı Gürcistan'da Han olarak tahta çıkartması için Ruslar tarafından gerekli destek sağlandı. Revan Hanı da çariçenin bu iki vasalı ile işbirliği içine girdi ve Rusya şimdi de Nadir Han'ın mirasçılarından biri olan Mazenderan Hanı'nı, İsfahan'da hüküm süren Ali Murad Han'a karşı destekliyordu. Feth Ali'nin birlikleri de Rus subayları tarafından yönetiliyor ve Azerbaycan'ın iç bölgelerine kadar ilerliyorlardı[3].

Böylece Rusya, iç karışıklıklardan dolayı zayıflamış ve kendi içinde çökmekte olan İran devletinde, yıllar önce 1777 yılında Musul Valisi Hüseyin Paşa sınırı geçip, Bağdat'taki komşusunun askerleri Kirmanşah'a kadar ilerlediklerinde, Osmanlı Devleti'nin oynadığı rolü üstleniyordu4. Bâbıâli, 1780 yılında Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra oğlu Abdülfetih'in veya taht müddeisi Sadık Han'ın tarafını tutmayı reddettiğinde[5], İran'da nüfûzunu kuvvetlendirmekten gerçekten de vazgeçmiş oldu. Bundan dolayı Kerim Han'ın eşlerinden birinin kardeşi ve yine Kürt asıllı olan Ali Murad Han, İran tahtını sözde yeğeni, ama aslında kendisi için ele geçirebildi. Bağdat ve Basra'ya saldırmayı düşünüp, kendisine gönderilen Osmanlı elçisini bile bu yüzden alıkoydu, ama kısa bir süre sonra hediyelerle birlikte geri gönderdi[6]. Çariçe Katerina, böylece bu yönde de Çar I. Petro'nun planlarını tekrar uygulayabilirdi. İsfahan'daki Rum asıllı konsolosu, Ali Murad Han'a karşı, sanki karşısında bir Şahin Giray ya da bir Boğdan veya Eflak Prensi varmış gibi, yönetici pozisyonunda bir elçi gibi hareket ediyordu. Ama Ali Murad Han çok kısa bir sürede toparlandı ve 1785 yılında, eski harem ağası Mehmed Feth Ali

Han’ın çariçeye yeni bir liman[7], hem de Hazar Denizi’nde[8] devrettiği Mazenderan bölgesi ve daha sonra Gürcistan üzerindeki egemenlik haklarını geri istedi. -Ordusunda 2 bin Gürcü bulunuyordu- Derbend’deki temsilcisine Ruslara daha fazla yardım etmeyi yasakladı ve Lezgilerin liderini, her yeri yakıp yıkacağı Kahetya bölgesine; Hoy Hanı’nı da bizzat Heraklius’a karşı kışkırttı[9].

İran Şahı, 11 Şubat 1785 tarihinde öldükten sonra, kısa bir süre için İsfahan’da hüküm sürmüş Feth Ali’yi yenen kardeşi Cafer, Rus elçisini acilen memleketine dönmeye zorladı ve Gürcü asıllı olup, adı kötüye çıkmış Laşkarev’i yeni Rus elçisi olarak hiçbir şekilde kabul etmek istemedi[10]. Bu olay, İran Şahı’nın tahtına mâl oldu, zira bir süre sonra Ruslar tarafından desteklenen ve bunlara yandaşlık yapan hizip kendisini ülkeden sürdü[11]. İran’ın ticareti bu arada gün geçtikçe kuzeye daha çok yöneliyordu[12].

Aynı dönemlerde Bâbıâli, Ermenistan’a akın edip, Ecmiyadzin Manastırı’nı soyan ve Ruslara tâbi patriği buradan kovan Lezgiler[13] ve Rusya’nın Kafkasya’daki tüm düşmanları ile gizlice sıkı ilişki içinde bulunuyordu. Seksen yaşında, ancak enerjik bir yapıya sahip olan ve hiçbir rakip kabul etmeyip, yeniçeriler ve ulema sınıfının yardımı ile sarayda aralarında kethüdanın ve kaptan-ı deryanın da bulunduğu düşmanlarını yenen eski Özi (Oczakov) Valisi, yeni Sadrazam Şahin Ali Paşa, 31 Mart 1785 yılında azledilip, daha sonra Bozcaada’da idam edilen selefi Halil Hamid Paşa’dan daha fazla savaş yanlısı idi[14].

1785 yılı sonlarında Nogay asıllı bir din fanatiği[15] Kafkasya’ya, Abazaların yanına geldi. Hakkında kendini Batı’da ve Doğu’da Hristiyan olarak tanıtarak yaşadığı birçok macera anlatılıyordu. Halk arasında anlatılan kehanetleri kullanan ve büyük bir hitabet ustalığı göstererek, Müslümanların şanlı geçmişini tekrar canlandırmak için kutsal savaşa çağrı yapan bu şahsın adı İmam Mansur’du. Türklerden, Rusları küfür derecesinde olan işgal ettikleri Müslüman bölgelerinden çıkartmalarını değil, sadece Osmanlı Sultanı’nın halkını her yönden memnun etmesini ve Kur’an-ı Kerim’in ebedî kuralları ile yönetmesini istiyordu. Ruslar, İmam Mansur’u yenemedikleri gibi, İmam Mansur bazı önemli zaferlerden sonra, kışı kendilerine zorla dayatılan Hristiyanlığı reddeden sayısız Çerkes’i, Abaza’yı ve Tatar’ı etrafına topladığı Taman Adası’nda geçirdi[16]. İnancını başarılı bir biçimde savunan İmam Mansur’un Voroneş’te pişmanlık içinde esir hayatı yaşayan Şahin Giray Han ile bir araya gelmesini engellemek

için, Kırım'ın eski hükümdarı önce bu gibi görevler için çok uygun olan Laşkarev'e, oradan da önce Hotin'e, sonra da İstanbul'a getirildi. Şahin Giray Han'ın daha sonra Bozcaada'da idamı, muhtemelen bu cinayeti işlemekten çekinen Rusların tavsiyeleri üzerine gerçekleştirilmişti. Aynı dönemde Bulgakov, Bâbıâli'den İmam Mansur'un 1786 yılında Kırım'daki girişimleri başarısız olduktan sonra yanına gittiği Lezgileri[17] cezalandırmak için izin istedi ve Rus hakimiyetinin her iki Gürcistan topraklarında da tanınmasını talep etti[18].

Ancak Türklerin böyle taleplere resmi bir müzakereden sonra boyun eğdikleri zamanlar artık geride kalmıştı. Avrupa devletlerinin siyasi gazeteleri, İstanbul'da gün geçtikçe daha hevesli ve münekkit bir okuyucu kitlesine sahip olmuştu[19] ve bu sayede Türk çevrelerinde Avusturya'nın "Grek Projesi"nin gerçekleştirilmesinde rol oynayacak durumda olmadığı bilindiği gibi, İmam Mansur'un zaferleri ve Rusların utanç verici mağlubiyetleri hakkında da bilgi alınıyordu ve İstanbul'da camilerde okunan hutbelerde, Müslüman harekâtının sahtekâr olarak nitelendirilen bu kahramanının dizginlenemeyen "Moskoflara" böylesine büyük mağlubiyetler yaşatması sevinçle anlatılıyordu. Şubat ayında, Gürcü asıllı genç bir adam olan ve eski efendisi Kaptan-ı Derya Hasan Paşa ile Osmanlı Devleti'nin öcünü almak için gerekli ve bunu mümkün kılan herşey hakkında aynı düşünceleri paylaşan yeni sadrazam Koca Yusuf Paşa[20], Mora'dan İstanbul'a geldi. Bu düşüncelere dayanarak, seleflerinin kriz zamanlarında yaptığı gibi, dış siyasetin tüm sorumluluğunu artık reis efendinin omuzlarına yüklememesi gerektiğini, aksine bizzat yönetmesi gerektiğini düşünüyordu. Bulgakov'un öne sürdüğü tüm taleplere kararlı bir şeklide olumsuz cevap veriyordu[21]. Çariçe'nin temsilcisi tüm bunlara rağmen hâlâ İstanbul'da bir Rus Kilisesi'nin kurulması için faaliyette bulunuyor ve başkent yakınlarındaki Stene* Adası'nı Rusya için bir üs ve mal deposu için talep ediyorsa, bu tamamen elçinin her zamanki yüzsüzlüğünden kaynaklanıyordu[22]. Rus diplomasisi Bâbıâli'den Varna'da yeni bir konsolosluğun açılması için izin almaya ve İstanbul'un köle pazarlarında Gürcü kölelerin satılmasının yasaklanmasını sağlamaya çalışıyordu, ama boşuna[23]. Daha sonra reislik de yapacak olan Kethüda Süleyman Bey, silah zoru ile asi Murad ve İbrahim beyleri Osmanlı hakimiyetini tanımaya zorlamak üzere kaptan-ı deryayı Mısır'a göndermiş olan Bâbıâli'nin "tebaa arasında genel bir ıslahat[24]" yapmayı düşündüğünü

açıkladığı anda, bu gibi girişimlerin tamamen başarısızlıkla sonuçlanacağı açıkça belli olmuştu[25]. Reis Efendi, Fransız elçisine açık ve net bir şekilde Lezgilerin ve yeni liderleri İmam Mansur'un, özgürlüklerini ellerinden almaya çalışan herkese karşı desteklenmesi için tüm tedbirlerin alındığını açıkladı[26]. Türk nâzırlar, Tatar egemenliğinin tekrar kurulacağından bahsetmeye çekinmiyorlardı ve Rusların önüne aniden çıkarak, askıda kalan Kafkasya meselesini çözmenin en iyi yolu olarak görüyorlardı[27]. Çariçenin tehditlerine cevap vermek için uzunca bir süre beklediler ve şeyhülislâmın bir fetvası ile çekilmez diye nitelendirilen kuzey komşunun küstahlığına cevap vermek için hakaret dolu sözler kullanmaktan çekinmediler. Ahıska Valisi'ni bile görevinden almak istemediler ki, bu Rusların hoşuna giderdi ve daha 1786 yılının Temmuz ayında savaşa hazırlıklıydılar: "Bâbıâli kendini savunmasını bilir"[28], diye gururla cevap veriyorlardı. Fransızların arabuluculuğu açıkça, hatta başka zaman faaliyet göstermeyen Fransızlar her fırsatta küçük düşürücü tavsiyelerde bulunmaktan başka bir şey yapmadıkları için biraz da kızgınlıkla reddedildi[29]. Bulgakov'un 1787 yılı başlarında verilen yeni notası, zaten savaşa meyilli Türkleri daha da kızdırdı[30]. İstanbul halkı Rusları artık neredeyse hiçbir yerde barındırmıyordu ve hakaretlere boğuyordu. Savaşa kalkışmak için artık herşey hazırdı.

Olayların ilk işareti kaptan-ı deryanın emrindeki Rum asıllı tercüman Nikola Mavroyani'nin Eflak Prensliği'ne tayin edilmesi idi. Mykone doğumlu olup, Rus konsolosu Voynoviç'in "himayesinde" bulunan Eflak halkının Rus yanlısı tutumlarını paylaşmıyordu. Aksine Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi gerektiğine ve tekrar eski gücüne kavuşturulabileceğine, özellikle de efendisinin büyük siyasî ve askerî yeteneklerine inanıyordu. Benefşe (Monemvasia), Lakedemonya ve Amyklai başpispokoslarının yönetimi altında sayısız Moralı Kırım'a göç ettikten[31], ancak kısa bir süre sonra inançlı Hristiyan Çariçe'nin hakimiyeti altında yaşamaktan bıkarken – ki Rusya'da yetişen gençler arasından daha sonra Eugenios Bulgaris ve Nikeforos Theotokis gibi Yunan kültürü için çok önemli şahsiyetler çıkacaktı – Mavroyani, Bâbıâli'nin sadık bir hizmetkârı olarak kaldı: O, Gratiani'nin başarılarını örnek alıyordu ve tıpkı onun gibi, efendisi Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın adına adalarda yaşayanları antlaşmalara aykırı olarak yüksek vergilerle baskı altında tutuyor ve efendisinin teveccühünü kazanarak[32], Eflak veya Boğdan tahtını

elde edebilmeyi umut ediyordu[33]. Aynı Hasan Paşa adına ayrıca Rum dilinde yazılmış beratlar ve imtiyazlar dağıtıyordu. Bu belgeler, genelde Romen prensliklerinde gelenek olduğu üzere, resmi belgelerde veya piskoposların yazılarında kullanılan güzel bir hitabetle başlıyordu: “Gazi Hasan Paşa, Allah’ın inayetiyle vezir ve kapudan paşa[34]”. Silahlarla boyun eğdirilen ve bu arada ünlü kahramanlıklarını tekrar gösteren[35] hoşnutsuz ve huzursuz Maynotların ve Kiklad adalarındaki insanların Mora Valisi’nin yönetiminden uzaklaştırılıp, 30 bin taler tutarında bir vergi ödemek zorunda kaldıkları ve bundan böyle Manya’nın “Büyük Beylerini” veya “Baş Beylerini” tayine yetkili olan kaptan-ı deryanın daha yumuşak yönetimine verilmesini sağladı[36], ancak onları daha sonra sistematik bir şekilde idam ettirdi. Gerek Mavroyani, gerekse himayesinde bulunduğu kaptan-ı derya, Mora Yarımadasın’daki Rum Hayduklar olan Kleftleri, 1779 ayaklanmasında Rumların ezelî düşmanı asi Arnavutların üzerine göndermekti[37]. Ayaklanma kanlı bir şeklide bastırıldı ve Tripoliçe’de kaptan-ı deryanın emri üzerine, Doğulu kaynakların biraz abartarak 3 bin olarak gösterdikleri düşman başlarından bir piramit oluşturuldu[38].

Rumlar arasında en cesur ve en itibarlı şahsiyetlerden biri olan Mavroyani, nihayet Eflak’ta Mihail Sturdza’nın yerine getirildiğinde, soydaşları bu olayı oldukça olumlu karşıladılar. Ancak Fenerlilere karşı uzun zamandır huzursuzluklar baş göstermiş ve bu, son zamanlarda daha da artmıştı. Aralarında yaşayan ve Mavroyani’ye çok da sempati ile bakmayan, aslen hekim olup, ara sıra Bâbıâli’de tercümanlık da yapan Athanasios Komnenos İpsilanti, onlar hakkında: “Sadece şahsi çıkarlarını düşünen insanlar”, diye yazıyordu[39]. Fenerlileri birer adi “hayvan” ve bunların sinsi ve aristokratik kurnazlıklarını, ihanet içinde oldukları güçlü askerî varlığıyla ortaya çıkan sultana muhalefet olarak gören[40], onlardan farklı bir zihniyete sahip olan bu genç ve faal tercümanın şahsında bazı Rumlar, onurlu bir siyasî ve askerî konuma getirilmeleri hâlinde, verecekleri hizmetler sayesinde dışa karşı daha sağlam ve içte daha güvenli bir hâle gelebilecek olan Osmanlı Devleti’nin karşısında değil, bilakis yanında yer almış olarak, – Bu fikir Aleksander İpsilanti’nindir- kendi durumlarını iyileştirecek örnek bir şahsiyet görmekteydiler. Mavroyani’nin emrine aldığı kalyoncuların geçit töreni ve bu merasim sırasında “babası” mutlak güce sahip Hasan Paşa’nın kendisine gösterdiği saygı, Rum çevrelerinde

oldukça etkili oldu. Kısa bir süre sonra ise Mavroyani'nin serhad boylarında Avusturyalılara karşı bir şeyler planladığı haberleri geldi.

Avusturya'nın 1782 yılından beri Romen prensliklerindeki konsolosu, Aleksander İpsilanti'nin oğullarının eski dil öğretmeni[41] Ragusalı İgnaz Stefan Raiceviç'ti. Yaş'ta Murusi'nin halefi olan "deli prens[42]" Aleksander Konstantin Mavrokordato, 1786 yılında makamından alınarak, yerine başka bir Aleksander Mavrokordato getirildi. Onun babası Johann, Nikola Mavrokordato'nun oğlu idi. Kendi sarayındaki bir Rum, Aleksander Mavrokordato'yu bir seferinde "vicdan azabı duymayan" biri olarak nitelendirdi ve hakkında iğneleyici bir hiciv yazdı. Buna rağmen Rusya'da eğitim görmüş bu genç Fenerli, "insanların kaderinden" şikâyet eden genç bir şairdi. "Boristene kıyılarında Boğaz" adı ile şiirlerini daha sonra Moskova'da yayınlattı[43]. Osmanlı Devleti'ne sadık olabilecek bir adam değildi ve Boğdan'da bir hükümeti yönetmek ona zor geliyordu. Hiç çekinmeden, ilişkilerin neredeyse kopma noktasına geldiği Rusya'nın tarafını tuttuğu için, 1787 yılında Bâbıâli tarafından makamından alındı. Ancak İstanbul'a dönüyormuş gibi görünürken, Rusya'ya sığınmayı tercih etti ve burada tecrübeleri ve eski efendisine karşı beslediği nefretle yakın zamanda çıkacak savaşa katkıda bulundu[44].

O dönemlerde Şahin Giray Han henüz Hotin'de idi. Gerek refakatçisi Laşkarev, gerekse Yaş'taki Rus konsolos İvan Salonski, bu gizemli kaçıştan haberdardılar[45]. Salonski ayrıca "kendi güvenliği" için Yaş'a 1000 Rus getirtmişti[46]. Laşkarev, İstanbul'a giderken, Rusya'nın antlaşmalara aykırı olarak atanmasına başarısız bir şekilde şiddetle itiraz ettiği Mavroyani'ye her zamanki gibi kaba davrandı[47]. Mavroyani de bunun karşılığında hamisi kaptan-ı deryaya şikâyette bulundu. Reis Efendi bunun üzerine Nisan ayında bundan böyle firarî diye nitelendirilen Mavrokordato'nun Rusya'ya kabul edilmesine; cüretkâr Gürcistan'ın küstahça taleplerine; Rus ajanlarının Romen Prenslikleri'nde Türk hakimiyetine karşı sürekli ayaklanma çıkartma ve komplo kurma faaliyetlerine ve nihayet Rusya'nın yeni akdedilen antlaşmanın mütekabiliyet ilkesinin aksine Türk tüccarları için gümrük vergilerini yüzde 25'ten yüzde 3'e indirmeyi reddetmesine itiraz etti[48]. Aynı zamanda erzak temin etmek, kuvvetlendirilmiş donanmayı hazır tutmak ve Tuna Nehri üzerine köprüler kurmak için emirler verildi[49]. Kafkasya'daki ayaklanmanın, İmam Mansur'un Ruslara karşı kaybedilen büyük bir muharebede ortadan kaybolması[50] ile sona ermesi, İstanbul'daki

öfkeyi dindiremedi. Savaş kararı alınmıştı ve bunun birçok bahanesi vardı[51].

Çariçe'nin uzun zamandır yeni fethedilen Tatar topraklarına beklenen zafer seyahati nihayet 1787 yılının kış aylarında yapıldı. Bu toprakların prensi olarak Prens Potemkin hareket ediyordu. Çariçe Katerina bu seyahat sırasında ayrıca Kayser II. Joseph ile bir araya gelecek ve her iki devletin Türkler aleyhine gelecekteki toprak ilhaklarının sınırları; kayserin Mora'nın tamamını ve Takımadaları bırakmayı düşündüğü Venedik'in payı; yeni kurulan Daçya Devleti'nin ve Bizans'ın bu iki hükümdar arasında 1781-1783 yılları arasında gizlice yürütülen yazışmalar esas alınarak nihai şekli üzerinde müzakerelerde bulunacaktı[52]. Saray efradı 18 Ocak 1787 yılında Zarskoye-Solo'dan yola çıktı. Çariçe'nin yanında, bugüne kadar İstanbul'da en fazla dostluktan dem vuran bir devletin temsilcisi bulunuyordu: Fransa, 11 Ocak'ta akdedilen kendisi için olumlu bir antlaşma[53] ile Çariçe Katerina'nın Doğu ile ilgili planları için kazanılmasa da[54], çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına katılıyordu. Petersburg'da XVI. Louis'nin çıkarlarını başarılı bir şekilde temsil eden zarif giyimli, ince tabiatlı yazar Ségur, Çariçe'nin aynı zamanda Türklerin sürülmesinden oluşan Bizans planlarını bile anlattığı sırdaşı idi[55]. Düşmanı olup, İngiliz tüccarlarının Türklerle ticaretten büyük yararlar sağlamalarına rağmen, Petersburg'da o güne kadar Türklerin menfaatlerini hiçbir zaman korumamış olan İngiltere temsilcisi Fitz-Herbert, Müslüman ırmakları boyunca yapılan zafer alayında eksik değildi. İngilizler de bu arada tıpkı Fransızlar gibi Süveyş üzerinden Hindistan'la doğrudan bir bağlantı kurmak için Osmanlı Devleti'nden izin almaya çalışmışlardı, ama buna izin verilmedi[56]. Avusturyalı Kont Cobenzl tabii ki ilk saflarda yer alıyordu ve Prens de Ligne, zafer alayına katılmaya davet edilen imparatoruna daha sonra rapor vermek üzere buraya geldi. Kayser, bu projeyi kesinlikle onaylamayan Prusya Kralı Frederik'in, 17 Ağustos 1786 tarihindeki ölümünden dolayı rahatlamıştı. Frederik'in yerine gelen halefinin, genel ilhak fikrini benimseyen ve müttefik saraylar için Türklerin elinden Özi Kalesi'ni, Bosna'yı ve Küçük Eflak'ı alıp, daha sonra Avusturya adına Polonya'ya kısa bir süre önce ellerinden alınan Galiçya'yı teklif edip, böylece Danzig, Thorn ve Posen'den feragat etmelerini sağlamak[57] gibi tuhaf bir fikre kapılan Hertzberg'in planlarını kabule meyilli olması çariçe için memnuniyet verici bir olaydı. Fransa'nın zaman zaman barış çağrısı

yapmasına[58] ve temsilcisinin çekimser davranmasına rağmen, yüzyılın en büyük projesinin yaratıcısı olan çariçe, Avrupa devletlerinin “sarayda ulema tarafından yönetilen ve yeniçeriler tarafından korunan ahmak despotu[59]” Asya’ya sürmesine izin vereceklerini haklı olarak umut ediyordu. Şimdilik yakında yaratılacak bir anlaşmazlığa dair hiçbir işaret vermeyip, aksine amaçlarını sadece uzak gelecekte gerçekleştirmeyi düşündüğünü söylüyordu ve komşu devletin Osmanlı hükümdarı ve İstanbul’daki yöneticiler hakkında iğneleyici sözler söylemekle yetiniyordu[60].

Katerina’nın kadırgası ancak Mayıs ayında Özi Nehri üzerinden, namlı Zaporog Kazakları’nın eski topraklarını geçerek Kerson’a doğru hareket etti. Eski musahibi Polonya Kralı Stanislas August, Kanievt’e Kont Poniatovski olarak geldi. Kaydak yakınlarında, “yeni Semiramis” olarak nitelendirilen çariçenin şark usulü görkemi karşısında sade görünüşü ve tavırlarıyla göze batan kayser de onlara katıldı. Ekatenioslav’da yeni bir Rus Kilisesi’nin hamisi olarak hareket ediyor ve bu konuda büyük bir heves gösteriyordu. Ama buraya Taurisli Potemkin’in[61] eserini seyretmek için sadece Falkenstein Kontu sıfatı ile gelmişti. Ségur’a, kurnazca İstanbul’un Osmanlı İmparatorluğu’nu bölmek isteyenler arasında her zaman bir anlaşmazlık meselesi olacağını da söyledi[62]. İstanbul’daki her iki elçi, Bulgakov ve Herbert-Rathkeal, rapor vermek üzere Kerson’a çağrılmışlardı. Öfkeli Türk avam takımının Hanya’da, hatta belki de Rodos’ta Rus konsoloslarına saldırdıkları ve Turla Nehri ağzında bir Osmanlı filosunun beklediği haberini getirdiler. Fransız mühendislerin, Rusların ilk anda tehdidi altında bulunan Özi Kalesi’nin tahkim edilmesinde çalıştıkları daha önceden biliniyordu[63].

Ruslar Kerson’da, Cezayirliler için tekrar ödemede bulunması; Ahıska Valisi’nin Kuban Tatarlarını cezalandırmasını sağlaması; Zaporog Kazakları’nı antlaşmaya uygun olarak sınırdan uzaklaştırması; Kırım’dan daha düşük miktarda tuz istemesi; firarî Boğdan Prensi ile uğraşmayı bırakması ve hakarete uğrayan konsoloslardan özür dilemesi istenen[64] Bâbıâli’ye karşı yeni taleplerini hazırladı. Çariçe nezdinde yerini daha genç birine kaptırmış olan Potemkin’in emri altında hareket eden büyük sayıda birlikler, bu ültimatomu destekliyordu[65]. Müttefik hükümdarlar daha sonra yeni oluşan veya tekrar canlandırılan ve “Mutluların Şehri” Olviopolis, “Ünlülerin Şehri” Sevastopolis, Sympheropolis (Ahmedçik), “Beyaz Şehir” Leukopolis (Eski Kırım), Mariopolis, Theodosia (Kefe), Eupatoria (Koslov)

gibi güzel Rum isimleri taşıyan şehirlerin bulunduğu bölgeyi geçtiler; Hanların Bahçesaray'daki sarayında dinlendiler, buradan sürülen Giray hanedanının muhteşem güzellikte bahçelerini gezdiler; hor gördükleri camileri seyrettiler ve mutlak güce sahip Tanrı'nın bu cüretkâr yabancıları bir gün tekrar Hristiyanların kuzeydeki memleketlerine atacağına dair umutla dolu Müslümanların görkemli yabancıların geçişini sessizlik içinde izlediği dar sokaklarından geçtiler[66].

"Ben barış istiyorum ... Rusların İstanbul'a yerleşmelerine izin vermeyeceğim ... Bu kadın deli"[67]. Her iki devletin ortak taleplerinden dolayı yaratılan yeni durumlar hakkında Kayser Joseph'in o dönemdeki ifadeleri idi bunlar. Bu arada Hollanda'da meydana gelen son hadiseler kayserin tüm ilgisini o tarafa çekmişti. Doğu'da herhangi bir savaşın patlak vermesine dair her türlü tehlike tam ortadan kalkmış gibi görünürken, sürekli meydan okumalardan – Kerson'un onur kapısının üzerine "Buradan geçerek Bizans'a" ibaresini taşıyan bir levha asılmıştı[68] - artık iyice öfkelenen Bâbıâli herşeyi göze almış olarak nihai bir hesaplaşma için savaşa hazırdı.

İstanbul'a dönen Bulgakov, fazla sert olmayan bir biçimde, Varna'ya bir Rus konsolosunun atanması gibi başka talepleri de gündeme getirdi. Karşılığında reis efendi, Gürcistan Kralı Heraklius'un himaye edilmesine; Rus konsolosların Romen prensliklerindeki aykırı faaliyetleri; Kırım'da ve komşu bölgelerde Müslümanlara yapılan eziyetler, özellikle de firarî Boğdan Prensinin teslim edilmesine dair ret cevabı hakkında şikâyetlerini yineliyordu. Bâbıâli ayrıca, komşu eyaletlerin tuz teminini sağlamak üzere, Kılburun'da 39 tuz yatağının devredilmesini; "Rusya'nın her yerinde, özellikle de Kırım'da" konsolosluklar açma hakkını ve Rus gemilerinde Türk tebaanın çalıştırılmasına ve kahve, sabun, vs gibi mallar taşımalarına dair bir yasak çıkartılmasını talep ediyordu[69]. Herbert'in tehditleri, tıpkı Fransız elçi de Choiseul'un çekimser arabuluculuk teklifi gibi sonuçsuz kaldı[70]. Bulgakov, Bâbıâli'nin bu taleplerini kabul etmeyi reddedince, bu dört talebin yerine getirilmesi hakkında çariçenin nihai cevabını almak üzere kendisine son bir süre tanındı. Çariçe, cevap vermekte tereddüt gösterince, Rus elçisi askıda kalan tüm meseleler hakkında karar vermek üzere 13 Ağustos'ta yapılacak Büyük Divân toplantısına [meşveret meclisi] davet edildi. Bulgakov, meselenin ne olduğunu bilmek istiyordu, ama ne ona, ne de Avusturya elçisine hiçbir açıklama yapılmadı. Bunun üzerine Rus elçi gerçekten de Divân toplantısına katıldı. Toplantıda, anlaşmazlıkları

ortadan kaldırmak için yegâne çare olarak, Rusya'nın Kırım'dan tamamen feragat etmesi talep edildi. Bulgakov, çariçe adına böyle bir taahhüt altına girmeyi reddedince, yanında büyük bir maiyeti ve sekreteri ile tercümanı eşliğinde Yedikule'ye götürüldü ve mahpus olarak değil de misafir olarak güzel bir evde ağırlandı[71]. "[13] Rus ticaret gemisine el konulup, tersaneye götürüldü ve kaptanları ile mürettebatları kölelerin bulunduğu zindana götürüldü[72]." Tüm Ruslardan bir yıl içinde ülkeyi terk etmeleri ve çariçenin yeni Rum tebaasından beratları geri vermeleri istendi[73]. Rumlar ayrıca ölüm cezası altında silahlarını teslim edeceklerdi ve silahını teslim etmeyenler patrik tarafından aforoz edilecekti[74.] Bulgakov'a kalenin kapılarını açmak, dolayısıyla savaşı ertelemek için yapılan her türlü girişim, bu yönde de Potemkin'in büyük vaatlerine kanan ve savaşa aslında çok da hazır olmayan Katerina'nın, sadece Avrupa'da bundan böyle de kabul görmek için bile olsa, Türkleri yumuşatmaya çalışmak için her türlü çareye başvurmasına rağmen boşuna idi. Bâbıâli, dost devletler arasında önceliğe sahip Prusya ve İngiltere'ye[75] 24 Ağustos'ta, Rusya'nın antlaşmaları "ihlal ettiğinden" veya kasten ve kendi çıkarı doğrultusunda farklı yorumladığından; Gürcistan'ı ele geçirmeye çalıştığından; Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eyaletlerinde sultana karşı genel bir ayaklanma çıkartmak için yardımcı aradığından; ülkesinde bulunan Müslümanlara zarar verip, eziyet çektirdiğinden ve nihayet Mavrokordato'ya sağladığı himaye ile "kötü niyetlerini" açıkça belli ettiğinden dolayı, çariçenin uzun zamandır bir tehdit aracı olarak kullandığı savaşın, sultanın haklarını korumak için artık kaçınılmaz olduğunu bildirdi[76]. Çariçenin buna cevabı, 1774 yılından beri Türklerin barış ihlallerinin sayıldığı ve adaletin sağlanması için tüm Hristiyanlığa seslendiği iki manifesto oldu[77].

Sadrazam Koca Yusuf Paşa ve Reis Fevzi Süleyman Bey böylece barış yanlısı meslektaşlarına karşı zafer kazanmışlardı. Yaşlı kaptan-ı deryaya gelince, henüz Mısır'da idi, ama serhad boylarındaki vekili olup, İstanbul'daki nâzırlara sürekli para bağışlarında bulunan Mavroyani, savaş yeteneklerini nihayet gösterebilmek için elinden geleni yapmıştı[78]. Sultan I. Abdülhamid bu arada İstanbul'daki avam takımının öfkesinden endişe duyarak, barış yanlılarının savaş taraftarlarına resmen karşı olduklarını göstermelerini yasaklamıştı[79]. Avusturya elçisinin buna itiraz ederek, 16 Şubat 1788 tarihinde gemiye binip, İstanbul'u terk etmesi, yeni akımın liderleri üzerinde hiçbir tesir bırakmadı[80]. Bâbıâli, son zamanlarda

antlaşmaların içeriğinin aksine birçok imtiyaz kullanan; kendisine aslında işgal etmiş olsa da “Boğdan toprakları” hediye edilen ve “sınırları gelişigüzel belirlenen”[81] ve eski antlaşmaların aksine Romen prensliklerine gönderilen temsilcisi nihayet kabul edilen Avusturya sarayına kızgınlığını dile getiriyordu[82]. Bu arada 9 Şubat’ta Kayser Joseph’in savaş manifestosu geldi: Avrupa’yı barbarlardan temizlemek istiyordu. Osmanlı Devleti, Avusturya’nın meydan okumasını “Her gün ölmektense, bir kere ölmek daha iyidir” özdeyişi ile kabul ettiler[83]. Bâbıâli, hiçbir zaman hiçbir savaşa böylesine titizlikle ve çağdaş Avrupa tarzında hazırlanmamıştı. Batı tarzında düzenli ve daimi bir ordu kurma planı artık tamamen terk edilmişse de[84] İstanbul’da S.-Remy ve Aubert tarafından yönetilen bir topçu okulu bulunuyordu: Humbaracıların başında İngiliz bir devşirme vardı ve sultanın yeni gemileri Fransız Le Roy tarafından inşa edilmişti[85]. Kaleler uzun zaman önce savunma durumuna geçirilmişti ve en fazla tehdit altında bulunan Özi Kalesi’nin güçlendirilmesi için Fransız mühendis La Fitte-clave gerekli tedbirleri almıştı[86]. Mavroyani, masrafları kendine ait olmak üzere bir Tuna filosu yaptırdı. Depolar dolu idi ve önceki savaştaki başarısızlıklarda çok büyük bir rol oynayan erzak eksikliğine[87] dair hiçbir endişe duyulmasına gerek yoktu: Romen prensliklerinden İsakça ve İsmail’e çok büyük miktarlarda erzak götürülmüştü. Sadrazam şimdi de yolların genişletilmesi ve Tuna Nehri üzerine köprülerin yapılması için emirler veriyordu. Dönemin Eflak asıllı Osmanlı tarihçisi Yenaki Vaçaresku, savaş için sadece 17 bin kadar (!) kese toplandığını[88] yazsa da, Osmanlı hazinesinin dolu olduğu ve Sultan I. Abdülhamid, gerektiğinde kendi iç hazinesinden de gerekli masrafları karşılamaya hazır olduğu kesindi[89].

Tüm hazırlıklara rağmen Osmanlı ordusu bir sonraki ilkbahar gelene kadar hiçbir faaliyette bulunmadı. İlkbahar geldiğinde ise yapılan tek faaliyet düşmanların uzun zamandır yürüttükleri saldırıya karşı savunma harekâtı oldu. Hazır duruma getirilen tüm savaş araçları ya kullanılmadı, ya da harap oldu. Cesur, hatta çok istekli görünen savaş yanlılarının liderleri ancak Rusya ile ilişkiler tamamen kesildikten sonra, en beklenmedik gerçekle yüz yüze geldiler: Herşey eyalet idarecilerinin tutumuna, ülkede kurulan otoriteye, Bâbıâli’ye karşı sadakatlerine ve ortak hareket etme ihtimallerine bağlı olduğu için, Osmanlı Devleti çok geniş topraklara sahip

olmasına ve pek çok kavim üzerinde hüküm sürmesine rağmen, yetenekli bir ordu toplayamıyordu.

Asya birliklerinin ve Anadolu sipahilerinin[90] katılımını artık düşünmek dahi mümkün değildi. Sadece Anadolu Yarımadası hâlâ gerçek anlamda Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı idi. Ama burada da artık vaktiyle Baltimore tarafından tasvir edilen, Frenklere "sanki parçalamak istiyormuş[91]" gibi bakan fanatikler bulunamıyordu. Aziz Nikolas bayrağı altında Rus ticaret gemileri düşmanca bir muameleye maruz kalmaksızın Anadolu limanlarına demir atıyorlardı[92]. Frenklerin bir önceki yüzyıl Şark topraklarında edindikleri ve gün geçtikçe sağlamlaştırdıkları ticaretten dolayı, Anadolu halkı kazanç getiren bu yabancılara artık iyice alışmıştı. 1787 yılında Kızıldeniz üzerinde gemicilik için yeni bir ticaret şirketi kurmak isteyen[93] Fransa, yeni Rus denizleri, Hazar Denizi ve Karadeniz üzerinden, 100 bin[94] nüfuslu Trabzon ve 60 bin nüfus ve 40 cami[95] barındıran Sinop limanlarını da kullanarak, İran mallarını Avrupa'ya götürmek gibi cüretkâr bir fikre kapılmıştı. Suriye'deki imtiyazlarını elinde tutmayı çok iyi bilen Fransa, bu düşüncesini tam da Süveyş derbendini kendi ticareti için uygun hâle getirmeye çalıştığı bir sırada gündeme getirdi[96]. Kars, Erzurum ve Doğubeyazıt'ın yeniçerileri, Doğubeyazıt Valisi tarafından hizmete alınan ve Hoy ile Hırsova komutanı Ahmed Han'a karşı sınırı koruyan savaşçı dağ Ermenileri[97], tıpkı Kürtler gibi, Osmanlı Sultanı adına Ruslarla savaşmak için Tuna ve Özi boylarına gitmeye hiç niyetli değildiler.

Valiler ve muhassıllar (vergi tahsildarları) tarafından kanı emilen Suriye'de[98], özellikle de Mezopotamya'da başta Fransız ve İngiliz konsoloslar olmak üzere, aralarında en zenginleri de oldukları için – Venedik sadece Alman malları getirirken, Hollanda'nın ticareti kısa bir süre sonra çöktü – konsoloslar, ülkenin en itibarlı şahsiyetleri hâline gelmişlerdi. "Kimi zaman neredeyse eski Romalılara mahsus bir otorite kazanıyorlardı[99]" ve Doğu Hindistan ve yeni Doğu Akdeniz şirketlerinin temsilcilerinin yeniçeriler eşliğinde sergiledikleri görkem karşısında, kimi zaman bahşiş bile aldığı Frenklere muhtaç olan Basra Valisi'nin gösterişsiz eski tarzı sönük kalıyordu. Bu güçlü ticarî işler yetkilisinin (faktörün), Bender Abbas, Bender Buşir ve Hürmüz'de temsilcileri vardı[100]. Fransız konsolosu Bağdat'ta oturuyordu, ama tüm bu şehirlerde onun da vekilleri, bir "faktörü" vardı[101]. Botanikçi Andre Michaut gibi Fransız bilginler ve

kayıtları bu eserde sıkça kullanılan Ferrieres-Saveboeuf Kontu gibi Fransız temsilciler, milletleri tarafından bugüne kadar çok fazla bilinmeyen ve dikkatini çekmeyen İran'da dolaşıyorlardı[102]. Onların yanında bu canlı ticarette oldukça büyük kazançlar elde eden Ermeniler ve Yahudiler de kıskançlık uyandıran konumlara gelmişlerdi. İlk İngiliz turistler daha o dönemlerde ortaya çıkmıştı ve: "Her yere can sıkıntılarını, gülünçlüklerini ve paralarını taşıyan tuhaf gezgin İngilizler", diye tarif ediliyorlardı[103]. Aralarında manastırları, hatta kız mektepleri kuran[104] Cizvitlerin ve Lazaristlerin de bulunduğu rahipler de artık alışkanlık hâline gelmişti. Floransalılar Gürcistan'ın Tiflis Şehri'nde Gürcülerin dinini değiştirmeye çalışırken, Frenk hekimin Fransız asıllı olduğu Bağdat'ta bir Beiullet, bir Mirandot, bir Abbe de Beauchamp, Babilonya Piskoposu ve Mezopotamya baş vikarı ünvanları ile Katolik propagandasının temsilcileri olarak faaliyet gösteriyorlardı[105]. Avrupalıların 9 Fransız, 3 İngiliz, 3 İtalyan ve 1 Hollanda evi bulunan 14 bin binalık Halep'te – son zamanlarda Avusturya'nın elçileri Yahudi, Rusya'nın ise zıpçıktı Rumlar'dı[106] - her mezhepten Katolik keşişler ticarete de katılıyorlardı[107]. Rakiplerini buralardan süren Karmelitler, dünyevî kıyafetler içinde hekimlik mesleklerini de icra ediyorlardı[108]. İç bölgelerde görev yapan valiler neredeyse bağımsızdı ve Kürt veya Türkmen asıllı leventlerini[109] ve Mağribî veya Berberîleri – Suriye'de toplam 6 bin asker[110] - ve kanı emilen halkın taşkınlıklarına karşı kendilerini korudukları yeniçerileri – çöldeki huzursuz Arapların üzerine Kürtler gönderiliyordu[111] - nefret ettikleri ve korktukları Yusuf Paşa'ya ve kaptan-ı deryaya tahrik ettikleri düşmanlarına karşı yardım etmek için Avrupa'ya göndermeye gönüllü değildiler[112]. Cezzar Ahmed Paşa'nın ayaklanmasından beri, zorbalıkla yönettikleri topraklarda sultanın haklarını umursamak istemeyen sahil kesiminin komutanları da aynı şekilde düşünüyorlardı.

Mısır'a hakim olan [Bulutkapan] Ali Bey'in 1770-1771 yılları arasında Suriye'yi ele geçirme girişimleri hâlâ herkesin hatırında idi. Arap asıllı Şeyh Zahir şahsında Akkâ, Yafa, Ramallah ve Gazze'yi işgal eden ve böylece Suriye sahilinin tamamını ele geçiren bir müttefik bulmuştu. Birkaç ay sonra sözde 10 bin Memlüklü Suriye'ye akın ederek, Trablusşam ve Sayda valileri tarafından savunulan Şam'a saldırdı. Kaybedilen bir muharebeden sonra, Memlükler iki aylık bir kuşatmanın neticesinde Suriye'nin başkenti Şam'ı ele geçirdiler, ama şehri kısa bir süre sonra tekrar

boşaltıp, Mısır’a geri döndüler. Bunun üzerine Osman Paşa, emrindeki Dürzîler ile eyalette huzuru tekrar sağlamaya çalıştı. Ali Bey, son seferinde Kahire yakınlarında Ebuzzeheb Muhammed’e yenildikten sonra, kaçak olarak buraya geldi. Mısır’ın eski bağımsız hakimi ve Rusların müttefiki olan Ali Bey, Şeyh Zahir ile birleşerek, 1772 yılının Temmuz ayında Sayda önlerinde bulunan Türkleri Aula Meydan Muharebesi’nde yendi. Bunun üzerine başlatılan Yafa kuşatması, bir sonraki yılın Ocak ayı sonlarına kadar tam sekiz ay sürdü. Mısır’a yaptığı bir taarruz sırasında Ali Bey, rakibi Murad Bey’in Memlüklerine yenilerek çöle kaçmaya mecbur edildi ve esir alındı. Kahire’de onurlu bir biçimde karşılandıktan kısa bir süre sonra [vefat etti] ve 12 Mayıs 1773 tarihinde defnedildi[113].

Bu olaylardan sonra ortaya çıkan ve Dürzîlerin ve Sayda, Akkâ ve Şam’ın gelecekteki Valisi Cezzar Ahmed Paşa’nın da katıldığı[114] karışıklıklarda, Yafa ve Beyrut Rus gemileri tarafından top ateşine tutuldular[115]. Ali Bey’in ölümünden sonra, Mısır’ın toplanmış vergi borçlarını ödeyen halefi[*], Osmanlı Sultanı adına “Akkâ şeyhi, Nazareth, Tiberiya, Safa ve Galile komutanı”[116] Şeyh Zahir’in elinden Suriye sahilinin tamamını almayı başardı. İngiliz Robinson’un komutası altındaki topçularla birlikte Gazze önlerine gelerek, Gazze’yi işgal etti, ama Yafa halkı onu kabul etmeyi reddetti. Askerleri nihayet 19 Mayıs 1774 tarihinde şehre girdiler ve halkı sindirmek için ölüm saçtılar. Ancak Ali Bey’in halefi Haziran ayında, zaferini kutladığı bir sırada aniden öldü. Bunun üzerine Murad Bey’in komutasındaki Memlükler derhal Suriye’yi terk ettiler. Suriye böylece, özellikle de Şeyh Tahir ve atak oğlu Ali’nin ölümünden sonra tekrar eski valilerinin eline geçti.

Ancak bu olaylar, Osmanlı Sultanı’nın otoritesinin tekrar kurulması ile örtüşmüyor, aksine gücü elinde tutan valilerin idarede özgürlüğü ve keyfiliği anlamına geliyordu. Bâbıâli, bunlardan kurtulmak için sinsi hainler ve kendini kanıtlamış katiller arıyordu, tıpkı 1775-1776 yıllarında Kaptan-ı Derya Hasan Paşa’nın Akkâ ve Sayda hakimi Şeyh Zahir ve oğullarına karşı yaptığı gibi[117]. Tüm bunlara rağmen, Abdi Paşa Suriye’yi 1788 yılına kadar kendi idaresinde tuttu ve büyük bir servete sahip oldu. İskenderun Körfezi’ne kadar bölgenin tamamı bağımsızdı ve Osmanlı Hazinesi ile sultanın hazinesine sahil boylarındaki dik kafalı komutanlardan sadece ara sıra küçük hediyeler giriyordu[118]. Şeyh Zahir’in ayaklanması sırasında, Şam, Sayda ve Trablusşam eyaletlerinin birleştirilmesine dair alınan

tedbirin, Osman Paşa'nın ölümünden sonra hükmü kalmadı[119]. 1785 yılında ise Akkâ'yı dostu Selim Paşa'ya bırakan Cezzar Ahmed Paşa, Şam'ın kayıtsız şartsız hakimi olarak kendini kabul ettirdi[120].

Mısır, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Bâbıâli ile tüm ilişkilerini kesmiş ve bunun yanında ticarî önemini de büyük ölçüde kaybetmişti. Frenklere duyulan nefretin sokak çatışmalarına kadar taşındığı İskenderiye eski ticarî ilişkilerini kaybetti, konsoloslar Kahire'den ayrıldı[121] ve Süveyş, kendisine Memlük beylerinin Mısır'ından çok daha yakın olup, Hindistan ile yapılacak ticarete bağlı olan Suriye'deki şehirlerin iflas edeceğinden endişe duyan[122] Bâbıâli'nin direnişinden dolayı gelişemiyordu. Fransız ticarî temsilcilerden von Trueget tarafından 9 Ocak 1785 tarihinde, Mısır'daki güçlü kişiler arasında ilk sıralarda olup, 1779 yılında Ebuzzeheb Muhammed'in yerine geçen, ancak "[Bulutkapan] Ali Bey hanedanını" yine tam olarak ortadan kaldıramayan[123] Murad Bey ile akdedilen ve Hindistan malları üzerinden yüzde 3 gümrük vergisi, Türk vali için yüzde 4 ve şeyhü'l-beled veya emir-i hac diye adlandırılan Memlük lideri – o dönemlerde bu kişi İbrahim Bey - için yüzde 2 oranında bir ödül karşılığında Fransız tüccarların Osmanlı tebaa gibi muamele görmesini ve eşkiya Bedevîlere karşı güvende olmasını sağlayan antlaşma, İstanbul'da kabul edilmedi. Aksine Karadeniz'de de serbest ticaret talep eden Fransızların buraya yerleşmelerini engellemek için tüm tedbirler alındı[124]. İngilizlerin de bu sularda lider duruma gelme girişimleri aynı şekilde başarısız oldu[125].

Gelirlerini kendisi ve Memlük beyleri için israf eden Mısır'ı tekrar geri almak için Kaptan-ı Derya Hasan Paşa filosu ile birlikte 1786 yılında Reşid'e (Rosette) doğru harekete geçti. Murad Bey'in ve silah arkadaşı İbrahim Bey'in atlıları, hem Hasan Paşa, hem de para ile hizmete alınan çöl Araplarından kaçtılar. Her yere yanında götürdüğü ehilleştirilmiş aslanıyla mahalli halk arasında hayranlık uyandıran bu yaşlı kaptan-ı derya, Kahire'ye Osmanlı Sultanı'nın yetkilisi sıfatıyla muzaffer olarak girdi. Birkaç ay sonra, bu ülkenin cezalandırılıp, sömürülebileceğini – ki böyle de yaptı – ama bunun için ancak Memlükler tarzında yönetilebileceğini anladı. Para ile hizmete sokulan Araplar çok geçmeden padişahın sancağından ayrıldılar ve Avrupa'daki savaşın patlayacağı saat yaklaşıyordu: Bu yüzden Hasan Paşa, yendiği beyleri yönetime getirerek, İstanbul'a geri dönmenin bedeli olarak kendilerinden yüklü paralar aldı[126]. Kahire'de kalan vali,

eskiden olduğu gibi şimdi de bir amirden çok, bir esirdi. Beyler, yönetimden feragat etmesi yönünde bir talimat vermedikleri takdirde üç yıllığına görev yapıyordu[127]. Vergi, eskisi gibi düzensiz ve eksik gönderiliyordu. Sadece Hasan Paşa, eskisinden daha zengin dönmüştü. Mısır, askerî birlik sağlayacak durumda değildi: Yeniçeriler artık barışsever birer tüccar veya başıboş avarelerdi ve itibarlarını artırmak amacıyla bir muhafız kıtası teşkil eden özel şahıslar tarafından hizmete alınıyorlardı[128]. Beylerin "evleri" – ki, en güçlü muhafız kıtasına sahip olan İbrahim Bey'in 600'e yakın evi vardı[129] - Mısır'ın eşkiya Bedeviler ve huzursuz fellahlara karşı güvenliğini sağlamak için vazgeçilmez birer unsurdur.

Cezzar Ahmed Paşa ya Boşnak, ya da Arnavut asıllı olup, Anadolu'ya gönderilen soydaşlarının yiğitliğine ve sadakatine çok güveniyordu ve onlara terfiler ve hediyeler sağlıyordu. Arnavutlar, Osmanlı paşalarının muhafız kıtalarında heves ve gururla hizmet veriyorlardı ve Avusturyalılar, özellikle de Ruslar kısa bir süre sonra kendi askerî birliklerine Arnavutları almaya başladılar[130]. Bu savaşçı milletler bile artık Bâbıâli'ye hizmet vermek istemiyorlardı: İstanbul'un, üyeleri miras yoluyla kimi zaman orduda da yüksek veya daha mütevazı rütbelerin sahibi olan yönetici sınıfı, yüksek mevkilere gelmeye çalışan yeni unsurların, başkentte veya Avrupa'daki eyaletlerde yükselme fırsatlarının neredeyse tamamını ellerinden almışlardı. Sadece Boşnaklar, verimli komşu toprakları Hırvatistan ve Slovenya'da zengin ganimetler toplama fırsatı ellerine geçeceği için, Avusturya'ya, imparatorun "havlayan köpeklerine" karşı savaşın açılmasını dört gözle bekliyorlardı.

Ancak, eskiden büyük bir istek ve hevesle Osmanlı'ya katılan bu dağ savaşçılarının yeniden başlamış olan düşmanlıklara katılmalarını engelleyen bir olay daha gerçekleşti. Bosna ve Mora'da olmasa da, Arnavutluk'ta ve komşu bölgelerinde, kötü idare edilen ve hiçbir ideale sahip olmayan devletin parçalanmasına neden olacak olan o doğal eğilim kendini göstermeye başlamıştı. Hayata sadece yüzeysel bakan ve güzel atlar, görkemli silahlar, şehvetli kadınlar, değerli taşlar ve gölgeli bahçelerden büyük zevk alan ve bunları insan ruhunun ulaşması gereken en üst noktası sayan alçak karakterli insanlar için, tıpkı Suriye'de olduğu gibi, 2 bin kese kazanmak üzere, makamlarını 800 kese karşılığında satın alıp[131], nihayetinde sultanın kapıcıbaşısı tarafından hançerle veya iple boğularak öldürülen paşa veya mütesellim gibi tehlikeli bir göreve getirilmek yine de oldukça güzel bir kaderdi. Diğer taraftan, ün ve hareket peşinde olan enerjik

karakterler için böyle geçici bir güç ve insanı hiçbir yere götürmeyen, gözleri kör eden böyle bir zenginlik önemsizdi ve küçük görülüyordu. Onlar, sadece Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi ve tüm Müslümanların hükümdarı olan padişaha karşı derin bir saygı besliyorlardı ve vezirler ile çökmekte olan devletin diğer yöneticilerini şanslı, ama hiçbir şekilde kendilerinden daha üstün olan rakipler olarak görmüyorlardı ve İstanbul'daki entrikacılara kurban gitmeye hiç niyetli değildiler. Çok yüksek bir yaşa kadar – Şeyh Zahir öldüğünde neredeyse 90 yaşında idi ve Cezzar Ahmed Paşa da muhtemelen ondan çok genç değildi – kendilerine emanet edilen eyaletlerde bağımsız beyler olarak hüküm sürmek için her türlü çareye, dur durak bilmeyen çalışmalara, geniş kapsamlı ilişkilere, rüşvet ve zorbalığa, yalana ve yalan yere yemine, ihanete ve cinayete başvurmaktan çekinmiyorlardı. Onlar birer asi idi belki, ama ancak o dönemlerde Osmanlı Devleti'ndeki durumların izin verdiği türde asilerdi, zira Mısır ve Suriye'de Ruslar veya Arnavutluk'ta Avusturyalılar ile kurdukları gizli ilişkilere rağmen, Sultandan ayrılmaya hiç niyetleri yoktu. Gücü ellerinden alabilecek her türlü emre karşı geliyorlar; Sultanın ulaklarını hiç acımadan zindana attırıyor, zehirliyor ve öldürtüyorlar ve ertesi gün, Bâbıâli'ye para göndererek tekrar barışmaya ve böyle bir güç gösterisinden sonra tekrar onay almaya çalışıyorlardı. Tabii ki tüm bunları ancak kurnaz ve kıskanç bir komşu veya düşmanları gelip, bu inatçı asileri ortadan kaldırana kadar yapabiliyorlardı; ve tabii ki katili, daha yüksek bir iradeye sahip ise daha sonra maktulün yaptığını yapmaya devam ediyordu.

Eski bir Arnavut hanedanından gelen veya 1776 yılında hayata veda eden İşkodra Valisi Buşatlı Mehmed Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa da aynı yolu takip etti. Bu genç soylunun, efendiler tarafından yönetilen İstanbul'da soyuna, zenginliğine ve yeteneklerine uygun olabilecek bir kariyer yapması mümkün değildi. Bu yüzden babasının kararlı bir biçimde mirasını isteyince, babasının sözde 6 bin kese parasına el koymak üzere Çerkes Bey'in gönderildiğini öğrendi. Mahmud, Çerkes Bey'i ve aynı amaçla gelen halefi Aydoslu Kurt Paşa'yı yenmeyi başardı. Bu arada Bâbıâli'de resmi olarak, bu servetin "en fakir eyalet" olan Arnavutluk'tan değil, ailesinin uzun zamandan beri Venedik ve civardaki Venedik'e ait topraklarda sürdürdüğü yoğun ticaret ilişkilerinden kaynaklandığını, dolayısıyla babasının yaptırdığı köprü ve kervansarayların da cömertliğinin birer işareti olduğunu şikâyeten bildirmeyi de ihmal etmedi. Çerkes Paşa, İstanbul'da

haklı oldukları dava için görüş bildirmek üzere onurlu bir şekilde gönderildi[132].

Mahmud Paşa böylece Bâbıâli'nin da rızası ile İşkodra Valisi oldu. Derhal kendisi gibi gözüpek bir genç olan Ali Paşa ile irtibata geçti. Ali Paşa, Tepedelen Köyü'nden geliyordu ve büyük bir acımasızlık ve akla gelmez yöntemlerle Gardikili düşmanlarını cezalandırmış; kayınpederinin elinden Delvine Paşalığını almış; Ergiri Kasrı (Argyorkastron)'nın aynı zamanda eniştesi olan yeni valisini öldürmüş; Pindus Nehri'nin Haydukları olan Kleftleri kendisine vergi ödemeye tâbi kılmış ve nihayet Tesalya Valiliği'ni satın almıştı[133]. Mahmud Paşa bunun yanında 12 küçük gemiden oluşan bir filo yaptırdı, hizmetine Alman mühendisleri aldı ve Rusların himayesinde bulunan Karadağlılara ve Venedik'e tâbi Pastroviçlere pervasızca saldırdı. Ayrıca üzerine gönderilen Elbasan Valisi Kurt Paşa'yı da yendi ve nizamî bir ordu ile üzerine yürüyen 12 paşayı da yenmeyi başardı. Venedik, bu huzursuz komşusundan şikâyetçi oluyordu ve Bâbıâlil'nin müdahale etmesini istiyordu.

Venedik bu arada 1783 yılının Nisan ayında[134] Avusturya ve Rusya ile bazı maddeleri Türkler için tehlike oluşturan bir ticaret antlaşması yapmıştı. Belki de Türkler, Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaştırmayı düşünen devletlerin Mora ve Takımadalar'ın hakimiyetini Venedik'e vermek istedikleri haberini almışlardı. Artık hor görülen Venedik Balyosu ise, İstanbul'da Dalmaçya'daki Schiavoni [Sloven] bölgesi serserilerinin hamisi rolünü abartarak oynuyordu[135]. Berberiler ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Goletta Limanı'nın 1774 yılında Angelo Emo tarafından top ateşine tutulması da Osmanlı Sultanı ile dostane ilişkiler üzerinde ters bir etki yaratmış olabilirdi[136]. Nihayet 1786 yılında Suriye'de Osmanlı hakimiyetini tekrar tesis eden Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, bu sefer Arnavutluk sahillerine geldi, ama Mahmud Paşa'yı cezalandırmak için değil. Aksine, kısa bir süre sonra Tırhala Valisi ve İstanbul'dan Yanya'ya giden yolun koruyucusu olan[137] Tepedelenli Ali Paşa ve 1778 yılında kendini kanıtlamış korsanlar olarak hâlâ önemli bir askerî rol oynayan[138] namlı Dulcigno'lular ile birleşti ve Mahmud Paşa'nın boyun eğerek talep ettiği affı sağladı. Mahmud Paşa, bunun üzerine ödenmemiş verginin bir kısmını Manastır Valisi'ne tediye etti. Tüm bunlardan cesaret alan Mahmud, daha sonra Maltalılar ile ittifak hâlinde olan Venediklilere saldırdı. Venedik, barışı tekrar sağlamak için 15 bin taler ödemek zorunda kaldı.

1787 yılının yaz aylarında Buşatlı Mahmud Paşa tekrar komşu eyaletlerin paşalarına karşı sefere çıktı. Tepedelenli Ali Paşa ise, ölmüş olan Yanya, Arta, Akarnanya ve Suli Valisi'nin topraklarına saldırmaya hazırlanıyordu ve 1788 yılında bunu gerçekleştirdi[139]. Daha 1776 yılında Selanik'te bir ticarî temsilcilik açmak isteyen Avusturya[140], bu asi şahsında paylaşım planları için bir müttefik bulduğuna inanıyordu. Son savaşta korkudan ödü patlayan Avusturya elçisinin oğlu genç Brognard[*], itimadnâmesiyle geldi ve onurlu bir şekilde karşılandı. Ancak kısa bir süre sonra kayserin gizli elçilik heyetinin tüm kanlı başları İstanbul'a gönderildi. Kuzey Arnavutluk'un beyi bu sayede Bâbıâli'nin tekrar gözüne girmişti[141]. Ancak tüm bunlara rağmen, mahalli menfaatlerini tehlikeye atmaktan başka bir işe yaramayacak savaşa gireceğini sadece onu tanımayanlar söyleyebilirdi.

Yeni savaşı başlatırken, erzak ve malzeme temini için her türlü tedbiri almış olan devlet adamları, kelimenin tam anlamıyla ortadan kaybolmuş sipahilerden[142], barışsever zanaatçı ve tüccar veya avare takımından başka bir şey olmayan yeniçerilerden ve sadece kendi amaçları için yaşayan ve savaşan eyalet askerlerinden yeni bir ordu oluşturmak zorundaydılar. Başa çıkılması gereken en büyük zorluk bu idi ve hemen bir felaketin ortaya çıkmaması sadece Avusturya ve Rusya'nın, Bâbıâli'nin böyle bir karar alacağını düşünmedikleri, dolayısıyla hazırlıksız olmalarından kaynaklanıyordu[143].

Sadece Romen prensliklerinde Başbey Çayıroğlu komutasında 10 bin kadar Anadolu askeri bulunuyordu. Bu birlikler derhal Boğdan'ı yakıp yıkmaya başladılar[144] ve bu gelişme karşısında öfkeye kapılan Prens İpsilanti Avusturya temsilcisi Baron von Metzburg ile irtibata geçti. Kasım ayında halka Bâbıâli'nin iyi düşünceler taşıdığına ve kendisinin de sürekli ihtiyatlı davrandığına dair güvence verdikten ve köylerini terk edenleri tekrar geri çağırdıktan sonra[145], Avusturya birliklerini ülkeye geldikleri takdirde kurtarıcıları olarak karşılayacaklarına dair Ağustos'ta yaptığı teklifi yineledi. "Ülkenin tamamı kurtuluşunu, mutluluğunu ve varlığını sadece imparatorluk sarayından bekliyor ... Kendisi ise Avusturya birlikleri tarafından burada muhafaza edilmekten başka bir şey istemiyordu[146]". Huzursuzluk yaratan unsurlar, Focşani'ye karargâh kuran Bekir Paşa tarafından Turla boylarındaki kalelere ve Özi'ye gönderildiler. Bu arada yeniçeriler disiplinli askerler olarak yerlerini aldılar[147]. Ama Başbey

Çayıroğlu’nun bir araya topladığı derme çatma askerlerinden kendisine karşı ayaklanan 3 bin kadarı firar etti ve İstanbul’a doğru yola çıktı. Tabii ki yolları üzerindeki “sultanın zavallı reayalarını” da hiç esirgemediler. Firar sebebi olarak ulûfelerinin gecikmesini ileri sürdüklerinde kendilerine hemen 90 kese dağıtıldı, ama dağıtılan paralar bile bu ayaktakımının Silivri ve İstanbul yakınlarındaki diğer yerleşim yerlerinde soyguna çıkmalarını engelleyemedi. Nihayet Gelibolu’da gemilere binip, zafer kazanmış olmanın bilinci ile Anadolu’ya geri döndüler[148].

Yeniçeriler de daha iyi bir durumda değildiler: İstanbul’da çeşitli ortalar birbirleriyle sokak savaşları yapıyorlardı ve Boğdan’da nihayet kış aylarında tekrar İstanbul’a dönene kadar atları, hatta boyarların faytonlarını bile çalıyorlardı. İpsilanti’nin iyi tahsil görmüş sekreteri olup, daha sonra “Voyage de la Propontide et du Pont-Exin” ve “Voyage de la Troade” adlı eserleri yazan Abbe Le Chevalier, yeniçerilerin bu meydan okuyucu tavırlarından korkuya kapılarak Avusturya’ya kaçmıştı[149]. Mısır’dan acilen geri dönen Hasan Paşa’nın kalyoncularına gelince, Fransız elçinin sayfiyedeki evine zorla el koydular ve burayı ancak nöbetçi yeniçeriler ile çatışmaya girdikten sonra terk ettiler[150].

İyi ama Bâbıâli’nin elinde hangi askerler kalıyordu? İşte bu yüzden Bâbıâli, büyük bir kısmı Rumeli’de yaşayan[151] Tatarları harekete geçirebilmeyi umut ediyordu. 10 Eylül’de kısa bir süre önce idam edilen[152] Şahin Giray Han’ın oğluna en yüksek iktidar nişaneleri ve “Kavşan, Tombosar (Dubossary/Dubasari), Bucak, Kuban ve Tatar milletinin seraskeri” ünvanı verildi. Sadrazam, yapılan merasim sırasında sağında at sürüyordu ve böylece onu silah arkadaşı olarak kabul ettiğini gösteriyordu. Onun görevi, meşru Kırım Hanı olarak tanınmak için, miras hakkına sahip olduğu Kırım’ı fethetmekti. Sultan’ın hizmetinde olarak aslında 15 bin kadar olup, ancak İstanbul’da 40 bin kadar askerden oluşan bir ordu oldukları tahmin edilen Zaporog Kazakları’nın başına da yine bir tuğ verilen bir bey atandı[153]. Bunun dışında sadrazam ayrıca Abazaları ve Çerkesleri de para karşılığında hizmete alabildi, ama bunlar “fazladan bir kuruş için” Rusların hizmetine girmeye de hazırdılar[154].

Sadrazamın sadece tek bir çaresi vardı: Sadakatsiz Hristiyanlara karşı kutsal savaş ilan etmek. Bunu yaptı da, ama Hristiyan uyruklarını da savaş alanına sürmek zorunda kaldığı için, savaşın tüm karakteri farklı bir hâl almış oldu. Sayısız Rum, baskı altındaki patriğin emirleri de ilan edilerek,

kaptan-ı deryanın filosunda görev yapmaya zorlandı[155]. Bu arada Lampros Katzonis, Trieste'ye giderek burada 1788 yılında bir Amerikan gemisi satın alıp, bu gemiyi "Kuzeyin Atina'sı" adında bir Yunan savaş gemisine çevirdi. Kısa bir süre sonra ihtilal bayrağı, Takımada sularında göründü. Yurtdışında yaşayan zengin Rumlar, tekrar açılması planlanan özgürlük savaşı için Katzonis'in "filosunu" hazır hâle getirmek üzere gerekli parayı sağlıyorlardı[156]. Sadece Arnavutlardan, leventlerden ve yeniçerilerden, hatta Romenlerden, tek tip olmasa da büyük ve oldukça disiplinli bir ordu oluşturmuş olan Eflak Prensi, Karpat Dağları'nın tüm geçitlerini başarılı bir şekilde denetliyordu ve genç Kantakuzenler, özellikle de aralarından Rusya'da yetişmiş Johann ve Nikola kardeşler gibi bazı boyarların Hristiyan bir rejim, hatta bizzat Almanlar için yürüttükleri kışkırtıcı faaliyetlere – Mavroyani, asilzâdelerden bazılarını rehine olarak Tuna'nın diğer tarafına gönderdi – ve Avusturyalıların Olt Nehri'nin her iki kıyısındaki bölgeleri işgal etme girişimlerine aldırmaksızın, Osmanlı Sultanı adına bu eyaleti muhafaza edebildi[157]. Hareketli ve ihtişamlı sözlerle sadık Eflaklarını, sadakatlerini ve böylece selametlerini tehlikeye atabilecek bu Batılı "farmasonların" hile dolu fısıltılarına karşı uyardı[158].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA VE AVUSTURYA SAVAŞI (1787-1792).

III. SELİM DEVRİNİN BAŞLANGICI[*]

Boğdan Prensi, baş piskoposu ve boyarlardan çoğu Avusturyalı kurtarıcıların ülkeye gelmesini sabırsızlıkla beklerken[1], sadrazamın 17 Mart'ta dikilen tuğları, 25 Mart 1788 tarihinde Davutpaşa karargâhından Edirne'ye taşındı ve sancağ-ı şerif Osmanlıların sevinç nidaları altında dalgalanmaya başladı[2]. Düzensiz Anadolu birlikleri buraya varmışlardı bile[3]. "Yaşlılar dahi Peygamber'in sancak-ı şerifinin altında hayatlarını feda etmek için akın akın geliyorlardı[4]." Sadrazam, Prut Nehri kenarında, Osmanlılar için şanlı hatıralarla dolu Hantepesi'ne karargâh kuracaktı, ama şimdilik müttefik düşmanlara karşı herhangi bir harekette bulunmayacaktı[5]. Komşu Vidin ve Özi valileri tarafından desteklenen Romen prenslerine, kendilerine emanet edilen eyaletlerin savunulması için gerekli tedbirleri alma görevi verildi.

Yaşlı İpsilanti, Avusturyalıların güvenli koruması altında kayser eyaletlerine ulaşmak için elinden gelen çabayı gösteriyordu ve Brünn'de onurlu bir şekilde karşılandı. Küçük bir ordu, sadece Osman veya İbrahim Paşa emrinde 1.250 asker tarafından savunulan Boğdan'a girdi. Boğdan başkenti yakınlarındaki Larga'da (Kartal) 19 Mart tarihinde yapılan muharebede komutanları hayatını kaybederken, yenilen birlikler Prut Nehri kenarındaki Ştefaneşti üzerinden Hotin'e geri çekildiler[6]. Boğdan Prensi, Botoşani ve Yaş'a kendi Husar birliklerini yerleştiren Albay Fabriczany'nin esiri idi[7]. Boğdan'daki büyük tuz madeni Ocna'da yine bu bölgeyi Seret Nehri'ne kadar işgal etmek üzere bir Alman birliği belirdi[8]. Boğdan Prensi ünvanı Mayıs ayında, başarıları ile övünen ve daha büyük başarılar elde etmek için 20 top talep eden Mavroyani'ye verildi[9]. Ama Avusturyalıların savaş ilan edilmeden gayri meşru olarak saldırdıkları Belgrad[10] Abdi Paşa tarafından çok iyi bir savunma durumuna geçirilmiş olmasına rağmen, Kuzey Sırbistan halkı[11] ayaklanma hâlinde idi ve Karadağlılar tekrar silahlarına sarılıyorlardı[12].

Sadrazam Koca Yusuf Paşa, o dönemlerde bahşiş isteyen[13] asi yeniçeriler ile uğraşmak zorunda kaldığı Sofya'daki karargâhında idi[14]. Burada 35 bin yeniçeri, 45 bin başka asker ve 280-300 arası top ile birlikte 6 bin kadar topçu hazır beklerken, 27 bin asker Bosna'da nöbet tutuyor ve bir başka ordu da İsmail'de bulunuyordu[15]. Boğdan başkentinin

Avusturyalılar tarafından işgal edildiğine dair gelen haberler, Koca Yusuf Paşa'yı hiç de endişelendirmiyordu. Büyük zorluklar altında bir araya getirdiği ordusu ile sayıca onu bekleyemeyecek kadar küçük olan bu birliklerin üzerine yürüyebileceğini düşünüyordu[16]. Küçük bir Osmanlı birliğinin başında, sadrazam tarafından Boğdan tahtına atanan ve bir önceki savaşta Eflak Prensi olarak görev yapmış Emmanuel Giani, Yaş'a girdi[17]. Aynı zamanda 19 Mayıs'ta, eski kölesi olan şimdiki sadrazamla[18] araları pek iyi olmayan Kaptan-ı Derya [Cezayirli Hasan Paşa] gemileri ile yola çıktı: Karadeniz'e "16 savaş gemisi, 9 firkateyn, 4 korvet, 4 kalyata, 4 silahlı ticaret gemisi, vs."den oluşan bir deniz gücü götürüyordu[19]. Aynı yılın 19 Ağustos tarihinde Rus gemileri Kılburun'da saldırıya uğradılar[20]. Hasan Paşa, 10 bin askerin yanında buraya 20 bin kalyoncu getirdi. Amacı, Sinop'ta Kuzey Anadolu birliklerini alıp, Kırım'a saldırmayı denemekti[21]. 26 Mayıs'ta 4 savaş gemisi ve 4 firkateynden oluşan başka bir filo, Takımadaları korumak için harekete geçti. Nihayet Eğriboz Valisi'ne, birkaç gemi ile sözde Tunus'a saldırmaya hazır bekleyen, ama ihtiyatlı bir tarafsızlık gösteren[22] Venedik'i denetleme ve Avusturya'nın Adriyatik Denizi'nde ticaretini yok etme emri verildi[23].

Koca Yusuf Paşa, hâlâ Sofya'da müttefik güçlerin saldırısını bekliyordu. Bâbıâli, hiçbir surette kendi başına ve kendi askerî imkânlarını kullanarak düşmanı ile çatışmaya girmeye niyetli değildi. Ama Avusturyalılar o kadar zayıftı ki, Mavroyani yanındaki Türkler ile Erdel'e girip, Herrmannstadt ve Kronstadt dolaylarını ateşe verebildi. Kayser'in Romenlere Hristiyan dininde özgürlük vaat eden beyannâmelerine cevap olarak, Eflak Prensi, Romenlerin ortak kökeninin, dağların diğer tarafındaki imparatorluk uyruklarıyla aynı olduğunun vurgulandığı afişler dağıttı[24]. Mavroyani'nin kuzey sınırları bekçisi olan askerleri ayrıca Boğdan'a da girdiler ve büyük başarılar elde ettiler[25]. İki müttefik imparator ordularının durumu gülünç olmaya başlamıştı. İsmail ve Turla boylarındaki kalelerin dışında Romen prensliklerinde hiçbir Türk ordusu bulunmamasına rağmen, Romen prensliklerini işgal etmeyi başaramıyorlardı[26]. Hotin, ancak Boğdan sınırındaki Avusturya birliklerinin komutanı Koburg Prensi'nin Rus General Soltiikov ile birleşip, iki ay süren bir kuşatmadan sonra, Türkler'in şerefine halel getirmeyen bir teslim belgesiyle 19 Eylül'de ele geçirilebildi. Ruslar artık Yaş'a yerleşebilirlerdi. Burada boyarlardan oluşturulan ve başında Laşkarev'in bulunduğu bir "Divân"a idareyi teslim ettiler:

Avusturyalılara sadece Seret Nehri'nin diğer kıyısındaki yerler verildi, o da fethedilmiş bölgeler olarak değil, sadece Turla boylarındaki başkomutan Rumyanzov'un teveccühü ile kış karargâhı olarak tahsis edildi[27].

Özi Kalesi'nde valinin emrinde, aralarında birçok yeniçerinin ve yanında birkaç süvari kıtalarının da bulunduğu 12 bin asker vardı. Özi Valisi, hücum ettiği, ama alamadığı Kılburun'da 1787 yılının Ağustos ayında büyük bir başarı göstermişti. Kasım ayı sonlarına kadar Özi ağzında güçlü bir filo hazır bekledi[28]. 1788 yılının Haziran ayında kaptan-ı derya tekrar Kılburun önlerine geldi, ama bu sefer İngiliz Paul Jones ve Nassau-Siegen Prensi'nin komutası altında birçok Rus gemisi saldırmaya hazır bekliyordu. Hasan Paşa yine de düşmanı, Özi ağzında bulunan bu limanda kolayca yenebileceğini düşündü ve onları kovalamaya başladı. Ama kısa bir süre sonra düşmanını hafife almaması gerektiğini anladı. 27 Haziran'da en iyi gemilerinden bazıları cüretkâr, ama beceriksizce yapılan bir manevra yüzünden karaya oturdu. Bunun üzerine meydana gelen çatışmada 2 bin askerini kaybetti. Bu yüzden Jones ve Nassau-Siegen Prensi'nin müttefik güçleri üzerine başarılı bir saldırıda bulunmadan, Kılburun'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Ağustos ayı başlarında deniz gücünün büyük bir bölümünü kaybetti[29]. Rum asıllı bilgin Poltava Piskoposu Eugenios Bulgaris, 23 Haziran'da bu zaferin bir önceki savaşta elde edilen Çeşme zaferinden bile daha üstün olduğunu açıkladı[30]. İmam Mansur'un Kuban bölgesinin ötesinde son bir teşebbüsü de Hasan Paşa'nın seferinden daha başarılı olmadı[31].

Ali Paşa tarafından savunulan Özi Kalesi'nin kuşatması 29 Ağustos'ta başladı. Potemkin bizzat başkomutanlığa getirilmiş ve Kılburun'un savunmasında yaralanan Suvorov onun emrinde idi. Birkaç gün sonra aldığı ikinci bir yara onu neredeyse mezara götürüyordu. Hasan Paşa, İstanbul'a geri dönmüştü ve başında komutanı olmayan donanmadan kalanlar, Özi'de mahsur kalan Türklerin kararlı direnişine katılabilecek güçte değildi. Kuşatma tüm bunlara rağmen uzadı ve Potemkin'e askerî yetenekleri açısından hiç de onur kazandırmadı. Özi Kalesi 17 Aralık'ta büyük acılar ve kayıplardan sonra, nihayet ele geçirildi[32]. 5 bin Rus askeri hayatını kaybederken, Türklerin kayıpları yaklaşık 14 bin asker olarak tahmin ediliyordu ve ele geçirilen esirlerin sayısı ölen Rusların sayısı kadardı. Özi Kalesi'nin zabtı, Rusların 1788 yılındaki tek başarısı idi[33].

Hasan Paşa'nın Kırım'a ilişkin planları Kılburun'un başarısız bir şekilde kuşatılması, Osmanlı Donanması'nın yok edilmesi ve Özi Kalesi'nin düşüşü ile sonuçlanırken, rakibi Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın, ücretlerine ve ödüle susamış olup, Avrupa tarzında organize olmayı her halükarda reddeden yeniçerilerin itaatsizliğine rağmen, bahtı daha açıktı. Kayser'in birlikleri sadece eskiden bir kez Matthias Corvinus tarafından fethedilmiş Böğürdelen Kalesi'ni fethetmekten (Nisan) ileri gidemedi. Büyük Osmanlı ordusu daha Haziran ayında Niş'ten, Vidin'e doğru yola çıkmıştı. Sırp köylülerin ayaklanması bu arada sona ermişti[34]. Ordu içindeki asilere karşı kararlı tedbirler alındı: Subayları gizlice idam edildi, kimi bölükler tamamen sürüldü ve yeniçeri ağası görevden alındı. Kayser Joseph, muhtemelen büyük kayıplar vermeden Rusların kesin gözüyle bakılan zaferlerinin meyvelerini toplama umuduyla Futak karargâhında hareketsiz beklerken, Rumeli Beylerbeyi Serasker Süleyman Paşa, Banat'ın Avusturya bölgesinde Tuna Nehri'ni geçme cesaretini gösterdi. Bu arada Bosna'da diğer Osmanlı birlikleri, Lichtenstein komutasındaki Almanlara karşı birkaç zafer kazanıyorlardı. Ancak aynı Almanlar daha sonra Laudon komutasında Dubiça (26 Ağustos) ve Novi'yi (3 Ekim) ele geçirmeyi başaracaklardı. Palanka, Weisskirchen ve Pançova bölgeleri yakılıp, yıkıldı: Türkler neredeyse Werschetz'e giriyorlardı. Mehadiye, Vidin Valisi tarafından ateşe verildi ve Karanşebeş de Osmanlı askerlerinin acımasızlığını hissetti. Ancak Lugas önlerinde savaşmaya hazır kayser orduları ile karşı karşıya geldiler. İki ordu iki gün boyunca mücadele etti. Bir seferinde kayser ve kardeşi Franz, kaçmak zorunda kalacaklarını düşündüler. Ama Türkler sonunda Avusturya'nın üstün süvari bölüklerinden ziyade, ilerleyen mevsimden dolayı Tımışvar'a doğru ilerleyişlerini durdurmak zorunda kaldılar, ancak sayısız esiri ve zengin ganimetleri Tuna Nehri'nin diğer kıyısına nakletmeyi başardılar[35]. Muzaffer sadrazam kışı Rusçuk'ta geçirdi. İsveç Kralı III. Gustav tarafından, sadece eyaletinin kaybedilen bu kısmını geri almak değil, çariçeyi Kırım'ı da geri vermeye zorlamak üzere Temmuz ayında Finlandiya'da başlatılan savaş, önemli değildi ve kısa bir süre sonra İsveç Kralı için çok da onurlu olmayan bir ateşkes ile sona erdi[36]. Böylece müttefik güçler, edindikleri tecrübelerden cesaret alarak ve birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlanarak, bu yılın sonunda gelecekteki harekât için daha büyük başarılar umut edebilirlerdi.

Sultan I. Abdülhamid, yeni savaş yılı başlamadan, 12 Recep günü, yani 7 Nisan 1789[37] tarihinde vefat etti. Tıpkı ondan hemen öncekiler gibi,

Osmanlı tahtında o da sadece bir gölge idi. Son zamanlarında kendisinden önce ölen ablası Esma Hatun'a[38], Hasan Paşa'ya ve Koca Yusuf Paşa'ya iyice bağımlı hâle gelen Abdülhamid, etkinliklerini servet edinmek – savaş masraflarından ötürü teselli kabul etmez bir üzüntü içindeydi[39] - ve eski zamanlarda yapılan olaylarda olduğu gibi büyük bir ihtişam yaratmakla sınırlandırmıştı. Bir şeyler değiştireceğine dair umutlarını hiçbir zaman kaybetmeyen tebaa[40] ve İstanbul'daki Frenkler, Sultan Abdülhamid'i etrafında müşavirleri, bir araba içinde taşınan şeyhülislâm, zırhlara bürünmüş çorbacılar, beyaz ve zenci hadımağaları, çoğlanları ve sarayın cüceleri ile merasimle camiye giderken görüyorlardı (atalarının örneklerine uyarak o da yeni bir cami yaptırmıştı). Padişah, İncili Köşk'de gümüş tahtı üzerinde Karadeniz'e yelken açan kaptan-ı deryayı uğurlamak üzere huzuruna kabul ettiğinde, merasimi izlemek üzere binlerce insan buraya toplandı: Köleleri değerli kürkünü düzeltiyordu ve büyük yelpazelerle efendilerini rahatsız eden sinekleri kovuyorlardı[41].

24 Aralık 1761 doğumlu halefi III. Selim, henüz genç bir adamdı. Yeniçeriler arasında çok seviliyordu ve kimi Osmanlı'ya göre daha onurlu bir geleceğin en iyi teminatı kararlı ve gururlu karakterinde yatıyordu. Hükümdarlığı altındaki tüm Müslümanların katılmasını istediği kutsal savaş hayranı idi ve bu güne kadar maruz kalınan hakaretlerden kızgınlıkla bahsediyordu. Savaş, cüretkâr kâfirlerin mağlubiyeti ile sona ermeli idi; Osmanlı Devleti'nde tekrar sağlanan adalet, Tanrı'nın inayetiyle nihai zafere ulaşacaktı[42]. Edirne'ye kadar bizzat at üstünde gitmeye hazır olduğunu açıklıyordu. O, etrafında can sıkıcı her türlü vâsiden uzak, tek başına hareket etmek istiyordu. İktidarının ikinci gününde, Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, padişahı bir yangın vesilesiyle evine davet ettiğinde, bu davete iştirak etmedi ve hemen yeni efendisinin huzuruna gelen deniz kahramanı Hasan Paşa'ya, yüzünü tanımadığı için kim olduğuna dair garip bir soru sordu. Hasan Paşa, hiç kıpırdamadan yerinde duruyordu: Görevinin sona erdiğini anlamıştı. "Bu adam neden burada bekliyor? Söyleyin, derhal yangın yerine gitsin." Babasının zevk içinde yaşadığı, hayaller kurduğu ve çağının bahtsızlığı üzerine gizlice acı göz yaşları döktüğü yerde[43] hüküm sürmek isteyen Sultan III. Selim'in sonunda hor gören reddedici cevabı bu oldu. Annesini törenle saraya getirtti ve herkesin önünde elini öptü. Lalası ve hocası en yakın danışmanları oldu[44].

Yine de mutlu zamanları geri getirmek için genç ve kararlı bir sultan yeterli değildi. Zira iyi niyetli, ateşli ve kötülüklerin kökünü araştırmakta yorulmak bilmeyen bu genç adam bir dahi değildi. Bir dahi bile olsa, hemen yeni bir ordu kurması mümkün olamazdı.

1790 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarını yenmiş olmakla övünebilecek tek adam yine Mavroyani idi aslında. Haziran ayı başlarında, sözde 12 bin askerle Erdel'e akın etmeye hazır bir vaziyette Boza (Buzau) Geçidi'nde bekliyordu[45]. Serhad boylarındaki paşaların, Emmanuel Giani'yi Yaş'ta tekrar tahta çıkartma çabaları, başarısızlıkla sonuçlandı. Aksine Galati'de meydana gelen bir çatışma sırasında daha güçlü olan Rusların tarafına geçti[46]. Emmanuel Giani, Boğdan Prensliği'ne atanmadan önce, İstanbul'da sadakalarla geçinen yaşlı bir adamdı[47]. Sadrazam, yine 1788 yılında olduğu gibi, Tuna Nehri'nin diğer kıyısındaki karargâhında hiç harekete geçmeden duruyordu. Ama bu sefer "kâfirlerin" saldırısını bu kadar huzurlu, hatta umursamaz bir şekilde bekleyemeyecekti. Aksine her iki Romen Prensliği'ni de kaybedecek ve böylece hem kendisinin, hem de kaptan-ı deryanın görevden alınmasına neden olacaktı.

Geçen savaşta, göz göre göre Bukovina'yı "ele geçirdiklerinden" beri Avusturyalılara karşı düşmanca bir tutum içinde olan Rumyanzov, batı ordusunun başkomutanı olduğu sürece, ortaklaşa hiçbir faaliyet gösterilmedi. Yaraları iyileşen Suvorov bu arada 1789 yılının ilkbaharında Yaş'a gelerek, savaşa bambaşka bir yön verdi. Haziran ayında, Kalas'ta (Galati) galibiyet elde eden General Derfelden ile karşılaştığı Birlad önlerine geldi. Seret kıyılarındaki Agiud'da bu bölgeye kısa bir süre önce akın eden Koburg Prensi ile buluştu. Maraşeşti'de müttefik ordu, büyük Osmanlı ordusunun öncüleri ile karşı karşıya geldi. Sonucu belirleyecek nihai muharebe yakındı.

Sadrazam [Kethüda (Cenaze)] Hasan Paşa'nın[*] ordusunun büyük bir bölümü, en az 50 bin asker, Anadolu sipahilerinden oluşuyordu. Yanında sayısız top ve Fransız eğitimciler tarafından yetiştirilmiş subaylar vardı. Ne yazık ki Osmanlıların bu savaş ustaları Lafitte, St.-Remy, Toussaint, Kauffer, Leroy d'Abaucourt ve Dureste[48], öğrencilerine Prusya taktiğine göre yapılan geniş kapsamlı bir taarruzun "küçük kare nizamları" ile nasıl geri püskürtüleceğini göstermek için burada bulunmuyorlardı.

Osmanlı sipahileri, ölümü hiçe sayan bir eda ile 1 Ağustos'ta [1789] Focşani'de müttefik birliklere saldırdılar. Ancak Spleny onlara direnmeyi başardı ve Rus General Derfelden diğer kanatta zafer kazandı. Suvorov'un

ve Koburg'un birlikleri sürekli ateş altında Türklerin siperlerine saldırmaya devam ediyor ve ellerinde sadece süngülü tüfekleri olduğu hâlde bunları almayı başarıyorlardı. Düşman işgali altında bulunan manastırlar Hristiyanların eline geçti. Husar ve Ulah birlikleri, Grekov'un Kazakları ve yeni hizmete alınan Arnavutlar, kaçanları nihayet iki Romen Prensliği arasındaki sınırı oluşturan Rimniç Nehri'ne kadar sürdüler.

Ruslar, daha fazla ilerleyip, sadrazam ve Osmanlı ordusunun ana gücü ile karşı karşıya gelmek için hiç de acele etmiyorlardı. Boğdan zaten ellerinde idi ve Eflak'ı Avusturyalılar için ele geçirmek, General Suvorov'a çok da acil bir yükümlülük gibi görünmüyordu. Bender'de Türk'ün bulunduğunu ve kaptan-ı deryanın güçlü İsmail Kalesi'ndeki komutayı devraldığını biliyordu. Bu yüzden önce Falcı ve Hantepesi'ni tahkim etmekle yetindi ve sonra Türk ordusunun niyetleri hakkında bilgi toplamak üzere, Kazaklarını güneye doğru gönderdi. Nihayet Koburg Prensi kendisinden yardım talebinde bulunduğunda Rimniç'e doğru yola çıkmaya karar verdi.

Müttefikler, Türkleri iki Romen Prensliği arasındaki sınırı oluşturan Rimniç boylarında iyi tahkim edilmiş bir şekilde buldular. Mavroyani, Romenleri ve atlı Arnavutları ile sadrazamın karargâhında idi. Muharebe 22 Eylül [1789] günü akşama kadar sürdü, ama düzenli bir akışı yoktu. Avusturya ordusu Martineşti yönünde mücadele ederken, Ruslar Rimniç'te savaşıyorlardı. Osmanlı taarruzu oldukça hareketli idi. Yeniçeriler ve sipahiler, düşmanı geri püskürteceklerinden ve o güne kadar maruz kaldıkları hakaretlerin ve kayıpların öcünü alabileceklerinden emindiler. [Kemankeş] Mustafa Paşa[*], özellikle Rusların sol kanadına karşı sipahilerin tüm gücünü kullandı. İki kez 15 bin askerle bu safları kırmayı denedi. Öğleden sonra, sadrazam taarruzda bulunan ve Hristiyanların ne toplarından ne de süngülerinden çekinmeyen Osmanlı birliklerinin komutasını bizzat devraldı. Muharebeye bizzat katılan General Suvorov, Türklerin altı kez yeniledikleri taarruzlarında en yiğit kahramanlara yakışır şekilde davrandıklarını bizzat kabul ediyordu. Müttefik birlikler, yeniçeri kıtalarının ellerinde kılıçları ile savaşan dalkılıçlarını Cring ormanlığından geri püskürtmeyi ancak çok büyük çabalardan sonra başardılar. Hasta olduğundan bir arabada yatan sadrazam, kaçanların üzerine toplarla ateş edilmesini emretti. Yine de akşama doğru sayıca üstün Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı[49]. Birçok Osmanlı, anlatılanlara göre 3 bin kadarı, Rimniç ve Buzau nehirlerinde boğularak can verdi. Muharebe sırasında ise

20 bin kayıptan bahsediliyordu. Hayatını kaybedenler arasında, aslında savaşmayı bilmeyen Reisülküttap Mehmed Hayri Efendi de vardı[50]. Galip müttefik orduları, bu muharebede 100 sancak ve 68 kadar top ele geçirdiler[51].

Sadrazam, önce İbrail'de durdu; emrinde artık bir ordu yoktu. Yanında birkaç birlik ile küçük düşürülmüş ve fiziksel olarak gücü kırılmış bir adam olarak buradan Şumnu'ya doğru hareket etti. Müttefik ordularının kendilerini takip edeceklerini göze almışlardı, ama herhangi bir takip gerçekleşmedi: Ruslar, Birlad'a doğru harekete geçtiler ve burada henüz direnen son Besarabya kalelerini de ele geçirmek için uygun bir fırsat bekliyorlardı. Potemkin, aynı yılın 11 Ekim tarihinde Akkirman'ı ele geçirmişti bile[52]. 14 Kasım'da güçlü Bender Kalesi neredeyse hiç direniş göstermeden teslim oldu[53]. Avusturyalılar bu arada yavaş ve büyük bir ihtiyatla Bükreş'e doğru ilerliyorlardı. İlk kayser birlikleri, şehre rahatça girdiler. Koburg Prensi, 9 Kasım'da Eflak'ın başkentine bizzat ayak bastı ve buraya daimi olarak yerleşti. Kray ve Brugglach, Türkleri Olt bölgesinden çıkartırken, kayser birlikleri de Krayova'yı ele geçirdiler: Hohenlohe Prensi, eskiden "Avusturya Eflak'ı" olan bu bölgede yönetime getirildi. Ünlü ve itibarlı ailelerden gelen boyarlar, tıpkı Krayova'daki gibi, Bükreş'te de kayser birliklerini sevinç gösterileri altında karşılamışlardı. Eğlenceye düşkün boyar erkekleri ve kadınları, Avusturyalılar tarafından düzenlenen balolardan ve diğer şenliklerden büyük zevk alıyorlardı. Tüm bunların bedelini ödeyen köylü ise yabancılara erzak sağlayabilmek için ağaç kabuğundan yapılmış ekmekle karnını doyurmak zorunda idi[54]. Kladova'da Kasım ayı başlarında eski sadrazam, yeni Vidin Valisi Koca Yusuf Paşa, 28 Ağustos'ta Banat'a yaptığı bir akın sırasında Mehadiye'de büyük bir mağlubiyete maruz kaldıktan sonra[55], General Fabris'e teslim oldu. General Laudon, 8 Ekim'de [1789] sadece üç hafta süren bir kuşatmadan sonra Belgrad'ı kolayca ele geçirdi: [Belgrad Muhafızı] Osman Paşa, şehrin kaybını hayatı ile ödeyecekti. Daha sonra Semendire işgal edildi[56].

Sultan III. Selim'in, ilkbaharda sefere şahsen çıkma vaatlerine rağmen[57], bu bölgelerdeki savaş aslında sona ermişti. Mavroyani'nin daha sonra Eflak'ı tekrar geri alma çabaları önemli sonuçlar getirmedi: Bizzat kendi komutası altında ülkeye getirdiği 18 bin asker, 26 Haziran'da Kalafat'ta Clerfayt ve Stedter'e yenildi[58]. İsmail'in alınması ile düşmanlıklar kısa bir süre sonra doğal olarak sona erecekti. Tuna

boylarında bu sefer nihai bir muharebe meydana gelmedi. Nasıl ki Koburg'un birlikleri 1790 yılının Haziran ayında Yergöğü Kalesi'ni ele geçiremedilerse[59], Türkler de Koburg'u Bükreş'ten kovmayı başaramadılar[60]. Fransız İhtilali'nin başladığı bir dönemde, barış için arabuluculuk yapmak, Batı diplomasisine düşecekti.

Tüm "hainlerin" amansız takipçisi [Sadrazam] Kaptan-ı Derya Hasan Paşa ile Osmanlı Devleti'ne yeni ün kazandırmak için yapılan bu savaşın asıl ruhu da gitmişti. İsmail'de yeni bir ordu toplamıştı ve Potemkin'e bizzat barış teklifinde bulunduğu[61] ve Şumnu'da [Avusturya elçisi] Stürmer ve Rus Generali'nin gizli bir temsilcisi ile görüştüğü halde, hâlâ bir şeyler yapabilme umudunu taşıyordu. Ama 31 Mart 1790 tarihinde yatağında ölü bulundu: Kimilerine göre zehir içerek intihar etmişti; kimilerine göre ise Divân ölümünü hızlandırmıştı[62]. Neticede 90 yaşına gelmiş ve ondan önce 7 gün boyunca yatağından çıkamamıştı[63]. Sadrazamın Şumnu'da askerlerinin arasında amansız hastalığı neticesinde hayata veda etmesi üzerine sadrazamlık makamına Sultan III. Selim'in tüm nâzırlarından aldığı bir rapor neticesinde [aslında kur'a çekilerek][*] Çelebi Ruscuklu Şerif Hasan Paşa getirildi[64]. Gerçi Şerif Hasan Paşa, büyük bir enerji gösteriyordu, ama savaş fikrinin fanatik bir temsilcisi değildi. Yusuf Paşa affa nail olamamıştı ve Mavroyani'nin Eylül ayında Ziştovi yakınlarında Byela'da "hain" ve asi olarak idamı da maceracı planların, aşırı umutların ve çürümekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa zamanda tekrar toparlanacağına dair beslenen aşırı güven devrinin kapandığının bariz bir işareti idi[65].

Kayser Joseph, 20 Şubat 1790 yılında hayata veda etmişti. Kardeşi yumuşak huylu Toskana Büyük Dükü Leopold, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımında Osmanlı eyaletlerini kazanma hırsına tamamen yabancı biri idi. Onun asıl ilgilendiği Fransa'daki eniştesinin [XVI. Louis] akıbeti ve tehlike altındaki monarşi rejiminin geleceği idi. Çariçe Katerina, Leopold'un şahsiyetinde romantik bir dost ve hevesli bir müttefik bulamamıştı. Koburg Prensi, gerekli desteği alamıyordu; dolayısıyla Eflak'ı Türklerin beklenen saldırısına karşı korumak istiyorsa, General Suvorov'un yardımına başvurmak zorunda idi. Suvorov, Temmuz ayında Bükreş'e geldi, ama Afumati'de kurulan karargâh, sadrazamın üzerine yürüme ve daha sonra "Bulgaristan'a akın etme" fırsatı bulamadan, Prusya, İngiltere ve Hollanda'nın[66] arabuluculuğu ile sağlanan ateşkes haberi geldi[67].

Bu ateşkes antlaşması, aslında Türklere asla meyyâl olmayan ve Bâbıâli'nin ilkelerine tamamen aykırı olduğunu açıklamış olmasına rağmen[68], Hertzberg tarafından ortaya atılan saçma bir toprak değiş-tokuşu plânını üç yıl boyunca ne kadar imkânsız görünürse, o kadar ısrarla takip etmiş olan İstanbul elçisi von Diez vasıtasıyla sürdürülen Prusya diplomasisinin bir başarısıydı. En azından taraflar arasında barışı sağlamış olmanın şerefini yaşamak istiyordu[69].

Düşmanlıklar başladığında, Prusya Kralı'nın [II. Friedrich Wilhelm] tüm dertleri ve sorumlulukları devrettiği Prusya kabinesi, Osmanlı eski dostunu "boşuna ümitlendirmek" istemiyordu ve ancak Osmanlı Devleti aleyhine olan mübadele projesinin kabulü karşılığında "Tuna Nehri'nin diğer tarafında Prusya ve İngiltere garantisi altında Avrupa'da varlığının güvenilir ve ebedî bir şekilde devamını" garanti etmişti[70]. 1788 yılı başlarında Berlin'deki kabine derhal Prusya ve Fransa'nın ortaklaşa arabuluculuğunu teklif etmeye hazırdı[71]. Mart ayında von Goetze, plana muhalif olan elçi von Diez'i, bu büyük proje için kazanmak üzere olağanüstü ve mutemed bir elçi olarak İstanbul'a geldi[72]. Müttefikler, yaz aylarında çok yavaş hareket ettiklerinden, Hertzberg Bâbıâli'nin askerî desteğinden ve Osmanlı Devleti ile kurulacak bir savunma ittifakından bahsetmeye başladı[73]. Türklerin hiç beklenmedik başarıları Prusya diplomasisinin yöneticisini endişelendiriyordu, zira Ruslar ve Avusturyalılar aleyhine bir barış yaparak, Prusya'nın komşu Polonya eyaletlerinde barışçıl yollarla almaya ilişkin planlarını engelleyebilirdi. Diez, yıl sonuna doğru, Türk nâzırlarına "genel, belirsiz ve uzak gelecek için umut verme"[74] yetkisini aldı. 13 Ağustos tarihli antlaşma ile İngiltere'nin de katılımı sağlandığı için bu mesaj daha da etkili olabilirdi. İstanbul'daki devlet ricali, bunun üzerine samimi bir şekilde Prusya'nın artık Şilezya, hatta Bohemya'yı ilhak etme zamanının geldiği cevabını verdiler[75].

Bâbıâli'nin açık talebi üzerine Diez nihayet, 1788 yılı bitmeden barış için arabuluculuk yapma görevini üstlendi[76]. Ama Bâbıâli, tüm çabaların başarısını, Kırım'ın ele geçirilmesine dair ısrarlı talebi ile yerle bir ediyordu[77]. Diez, arabuluculuk ve gelecekte siyasi katılım dışında beklentiler uyandırmazken, Bâbıâli 1789 yılının Şubat ayında resmi bir ittifak akdinden başka bir şey duymak istemiyordu. Reis Efendi, Sultan I. Abdülhamid'in Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesinden; kayserin

tazminat ödemesinin sağlanmasından; Romen prensliklerinin geri alınmasından; Karadeniz'in müttefik güçlerin gemileri için yasaklanmasından ve İsveç'in barışa dahil edilmesinden oluşan programının tamamını bu ittifak üzerine kurmuştu. Ayrıca İngiliz donanmasının, Akdeniz'de bulunan Rus gemilerinin Kırım'ın savunmasına katılmasını engellemesi talep ediliyordu[78]. Osmanlı nâzırı, Rusya ve Avusturya saraylarına resmi bir savaş ilanının yapılmasını da talep etmiş olmasa idi, son madde dışında tüm talepleri muhtemelen gelişigüzel kabul etmiş olabilecekti. "Bizim sistemimiz, Tanrı'nın iradesine boyun eğmektir; küçük ve fakir olduğumuz zamanlarda bizleri karanlıktan çıkardı. Dünya'nın her yerinde fetihlerde bulunmak üzere elimizde kılıç ve mızraklarla geldik ve Tanrı'nın izni ile herkesin kıskançlıkla seyrettiği devletler kurduk. Zamanla halimizin nice olacağını ancak Yüce Tanrı bilir. Ama düşmanımız bize saldırırsa, kendimizi savunuruz. Araya üçüncü kişiler de girse, yine kendimizi savunuruz ve kim gelirse gelsin, kendimizi her zaman savunacağız ve Tanrı nasıl isterse öyle olacak: Ya yeneceğiz ya yenileceğiz[79].", diyordu Bâbıâli. Barış müzakereleri, nüfûzlu kaptan-ı deryanın ihtişamlı evinde yapıldı ve Divân üyelerinin tamamı buna katıldı. Sultan I. Abdülhamid, yan odada bulunuyordu ve ortaya atılan görüşlerin hepsi onun şahsi görüşleri idi[80].

Müzakerelerden çıkan tek sonuç, Bâbıâli'nin barışı sadece Prusya'nın arabuluculuğu ile kabul etmeye ya da en azından Prusya Kralı'nı bu olaya "davet etmeye" söz vermesi oldu. Diez, her ne kadar bundan memnun olmasa da, bu karar değişmedi[81]. Kısa bir süre sonra Sultan III. Selim'in tahta cülûsu ile de, sırf Prusya'yı memnun etmek için düşmanları karşısında barışçıl feragatlerde bulunma eğilimi de sona eriyordu.

Ama Türklerin daha sonraki büyük mağlubiyetleri ve Tuna Nehri'ne kadar tüm eyaletlerin kaybı, proje için yeni umutlar getiriyordu. Ama bu tuhaf plan, ihanetle Reisülküttap Raşid Efendi'nin eline geçti[82]. Prusya, Ekim ayında Bâbıâli'ye, sadece düşmanın Tuna Nehri'nin ötesinde bir saldırıya geçmesi hâlinde yardıma gelmeyi vaat ediyor ve kendi hizmetleri için, özellikle Polonya'da "sağlam ve avantajlı" bir ödül aldığı takdirde, savunma ittifakı yapmayı vaat etti[83]. Neticede Osmanlı Devleti, Avusturya lehine herhangi bir yerden feragat etmeden önce, "samimi dostu ve müttefiki" Prusya'nın menfaati için, Avusturya'dan Galiçya'nın ve başka yerlerin Polonya'ya geri verilmesini talep edecekti[84]. Diez'in çabaları yine

reis efendinin direncine takıldı ve müzakereler ancak 1790 yılının Ocak ayında, bu sefer “projeden” vazgeçilerek, savunma ve saldırı ittifakı bazında tekrar başlatıldı.

Cezayirli Hasan Paşa, son nefesine kadar Kırım’ı bırakarak, Avusturya ve Rusya tarafından ele geçirilen yerleri geri alabilmeyi ummuştu. Osmanlı diplomasisinin sırlarını çok iyi bilen Rum asıllı Konstantin Karaca, Potemkin’in 1790 yılının Şubat ayında getirdiği teklifleri şöyle aktarmakta idi: Özi Kalesi, Akkirman ve Rusya’ya komşu bölge dahil olmak üzere Tatar toprakları Rusya’ya, Küçük Eflak ise Avusturya’ya devredilecekti; Boğdan ve Olt [Aluta] Nehri’nin ötesindeki Eflak topraklarının başına “bağımsız prensler” getirilecekti; bunlardan biri Rusya’nın himayesinde, diğeri ise Avusturya’nın himayesinde olacak ve prensleri bu devletler tarafından atanacaktı[85]. Sultan III. Selim, Kırım’ı geri alabilmeyi umut ettiği için bu teklifleri geri çevirmiş[86] ve Hasan Paşa bunun üzerine istifasını vermişti[87]. Avrupa’da bu dönemde meydana gelen siyasî değişikliklerden dolayı Bâbıâli, dost arabulucuları aracılığıyla elde edebileceğinden daha iyi avantajlar kazanabilmeyi umuyordu.

Bâbıâli, eski topraklarını elinde tutabileceği onurlu bir barışı sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Ama İsveç’in Rusya’ya karşı savaşı, İsveç Kralı III. Gustav ve Prusya arasında kısa bir süre önce yapılan antlaşmaya rağmen sonuçsuz kalmıştı. Çariçe Katerina ile ciddi bir antlaşma peşinde olan Polonya’dan, sadrazam kısa bir süre önce yanında büyük bir maiyetle Mora ve Selanik üzerinden gelen Kont Potocki’yi huzuruna kabul etmiş olmasına rağmen, hiçbir şey beklenemezdi[88]. Fransa’nın arabuluculuğu çok ciddi değildi ve Kont Segur, Petersburg’da başarısız da olsa, Bâbıâli’nin menfaatlerine tamamen ters düşen bir dörtlü ittifak için uğraşıyordu. Potemkin ve Stürmer’in teklifleri kabul edilebilir cinsten olmadığından, barışçıl bir çözüme ulaşabilmek için geriye bir tek Diez’in teklifleri kalıyordu. Osmanlı Devleti’nde durumlar son aylarda o kadar zorlu bir hal almıştı ki, 18 yaşındaki gençler bile yeniçeri ocaklarına alınmaya başlanmıştı. Sarayın gümüş takımları resmen darphaneye götürülüp, savaş hazinesini az da olsa besleyebilmek için eritiliyordu[89].

Prusya elçisinin ısrarlı talepleri üzerine 1789 yılının Kasım ayında Bulgakov, sekreteri ve metresiyle birlikte gemiye bindirildi[90] ve uzun zamandan beri Yedikule zindanlarında esir tutulan Rus diplomatın salıverilmesi hiç şüphesiz bir barış işareti idi.

Bir sonraki yılın [1790] 6 Mart tarihinde ruznâmeci, askerî karargâhından gelerek teklifleri getirdi[91]. 14 Mart'ta Reisülküttap Raşid Efendi'nin evinde, Prusya ile şartları 31 Ocak'ta belirlenmiş olan[92] saldırı ve savunma ittifakının imzalandığı nihai konferans toplandı. Bu antlaşmaya göre Prusya Kralı, Osmanlı Sultanı'nı 240 bin askerle destekleyecekti. Türkler ve araçları olan Rum asıllı memurlar, Kırım dahil olmak üzere kaybedilen tüm bölgeler geri alınmadan barışın yapılmayacağından umutluydular. Tabii ki madde Berlin'de ortalığı karıştırdı, ama bu, Türklerle anlaşmaya varılmak isteniyorsa kaçınılmaz olan bir madde idi. Karşılığında tüm Prusya uyrukları, tıpkı Avusturyalılar ve Ruslar gibi Türk sularında yelken açabileceklerdi. Bâbıâli ayrıca Hertzberg'in taleplerini esasta kabul ediyordu: İsveç ve Polonya barışa dahil olacak; İngiltere ve Hollanda arabuluculuk faaliyetlerine katılacak ve Osmanlı Sultanı, arabuluculuk hizmetleri karşılığında Polonya'ya Galiçya'yı vermeyen ve Prusya'ya Danzig ve Thorn'u getirmeyen hiçbir antlaşmayı imzalamayacaktı[93]. Antlaşma ancak beş ay sonra onaylanacaktı[94]. Görevden alınması kararlaştırılan Diez, bu antlaşma ile en azından "her Türk'ün bir Prusyalı" olduğu ile övünüyordu[95]! Bâbıâli, yeni akdedilen ittifaka gerçekten çok büyük önem veriyordu ve bunun haberini en kısa zamanda geniş bir alana duyurdu[96].

Ocak ayında Rus Kabinesi Prusya ve İngiltere'ye çariçenin Türkiye ve İsveç ile barışa meyilli olduğunu, ancak bir şartı olduğunu açıkladı. "Besarabya'nın" tamamı, Özi Kalesi dahil olmak üzere, Turla Nehri'ne kadar Rus eyaletleri ile birleştirilmesini ve her iki Romen Prensliği'nin – kayserin talep ettiği Küçük Eflak dışında – Rum Ortodoks mezhebinden bir hükümdar yönetiminde bağımsız bir devlet kurulmasını istiyordu. Prusya Kralı Frederik Wilhelm, haklı olarak bu kişinin Yaş'ta daha şimdiden kral gibi hareket eden Potemkin olacağından şüpheleniyordu. Ama Rus bakanlar, Bizans'ın mirasçısı Büyük Dük Konstantin'den bahsediyorlardı[97]. Berlin'de bu talepler küstahça ve aşırı, hatta "arsızca" kabul ediliyordu[98]. Avusturya bile bu talepleri kabul etmek istemiyordu; hatta yeni İmparator Leopold, Potemkin'i beslemeye niyeti olmadığını söylüyordu[99]. Nüfûzlu bir musahib olan Potemkin'in resmen Ekatenioslav ve Karadeniz Kazaklarının hatmanlığına getirilmesi, kızgın devletleri onun Romen prensliklerinin başına getirilmesine ilişkin planlara tekrar sıcak bakmalarını sağladı[100].

İttifak antlaşması, işte böyle şartlar altında akdedildi. Prusya, antlaşmanın saldırı karakteri taşımadığını ilan ederek, önemini dışa karşı azaltmaya çalıştı, ama Nisan ayı başında Prusya Kralı'nın ve İngiliz müttefikinin savaştan önceki statükonun tekrar tesis edilmesini istediklerinden ve ret cevabı alınması hâlinde Mayıs ayı sonunda her iki İmparatorluğa karşı savaşı başlatacaklarından bahsediliyordu[101]. Hatta Macaristan'ın katılımı bile sağlanabilirdi[102]. Mart ayı sonunda henüz Kayser seçilmemiş II. Leopold, sadece Karlofça Antlaşması'nda belirlenen sınırları, yani Küçük Eflak'ı talep ettiğini bildirdi[103]. Ancak sırf Prusya, Danzig ve Thorn'u alabilsin diye Galiçya'yı vermeye niyeti yoktu[104]. Yine de Prusya tüm bunlara rağmen, İngilizler tarafından teklif edilen statüko talebini kabul ederek, Hertzberg'in büyük projesini terk etmedi[105]. Aksine Türkiye ve Avusturya aleyhine de olsa Polonya'da istedikleri eyaletleri ele geçirebilmeyi umuyordu ve kendi devletinin varlığını güvence altına alabilmek için Türk dostlarının "yararsız" Küçük Eflak'ı ve Kırım'ı seve seve feda edebileceğini düşünüyordu! Olumlu bir cevap gelmeyince, büyük bir Prusya ordusu Şilezya'ya geldi ve Haziran ayında Kral Frederik Wilhelm bizzat Bohemya sınırı yakınlarında Reichenbach'a karargâh kurdu[106].

Bu hareketi ile gerçekten de uzun zamandır hedefi hâline gelen barış elçisini oynama fırsatını yakaladı.

Daha sonra içinde bulunan bazı şartların yerine getirilmesinin mümkün olmayacağını belirten[107] madde ilave edilmesinden ve geri verilecek eyaletlerden biri olarak Kırım'ın çıkartılmasından sonra Osmanlı-Rus antlaşması onaylandıktan sonra, kayserin temsilcileri ile müzakereler başladı. Avusturya, Belgrad ya da en azından Pasarofça Antlaşması ile belirlenen ve tekrar kaybedilen sınırların tekrar tesis edilmesi konusunda ısrar ediyordu. Diğer taraftan Prusya, Galiçya'nın kendisine bırakılmasından ve Polonya'da istediği yerlerden bahsettiği için, Avusturya'nın bu taleplerini doğrudan reddedemiyordu. Nihayet Prusya Kralı II. Frederik Wilhelm maceracı ve her türlü çalışmaları engelleyen siyasetten o kadar bıktı ki, büyük Hertzberg projesinden vazgeçti: Böylece Avusturya'nın taleplerini daha da genişletmek için her türlü bahanesinin önünü kesmek üzere, müzakereler için İngiltere'nin önerileri esas alındı. Viyana sarayı Temmuz ayının sonuna doğru Prusya Kralı'nın tehditvâri ültimatomuna olumlu cevap verdi. Her iki diplomatik belgeden nihayet 27

Temmuz tarihinde ilan edilen ve Ağustos başında onaylanan “Reichenbach Antlaşması” doğdu[108]. Prusya Kralı, İstanbul’da Diez’in halefi Albay von Knobelsdorf’a bu konuda şunları yazıyordu: “Viyana sarayı, Galiçya’nın büyük bir bölümünü Polonya’ya devretmeyi ve bana Danzig ve Thorn’u temin etmeyi teklif etti. Karşılığında ben, Bâbıâli nezdinde Belgrad, Orsova, Pasarofça Antlaşması’nın sınırları ve Unna Nehri’ne kadar Hırvatistan konusunda ısrar edecektim. Ama ben, bu göz kamaştırıcı teklifleri geri çevirdim. Aksine hiç yılmadan fethettiği yerleri hiç eksiksiz Bâbıâli’ye vermesi için baskı yaptım. Böylece en değerli menfaatlerimi, tarihte eşi bulunmayan bir fedakârlık ve yüce gönüllülükle feda etmiş oldum[109].”

19 Eylül’de , Prusya temsilcisi de Luisi’nin arabuluculuğu sayesinde Yergöğü Ateşkes Antlaşması yapıldı[110]. Ama barış kongresi, ancak Aralık ayında, Kayser temsilcilerinin istediği gibi Bükreş veya Krayova’da değil, aksine Türk topraklarında, gerekli hazırlıkların biraz geç bitirildiği Ziştovi Kasabası’nda başlatılabildi[111]. Herbert-Rathkeal ve Kont Eszterhazy, kayseri temsil ederken, yeni Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi, Ordu Kadısı İbrahim İsmet Efendi ve Ruznâmeci Dürri Mehmed Bey, Bâbıâli’yi temsil ediyorlardı. Hertzberg’in düşmanı ve kralın musahibi olan Lucchesini Prusya’yı; Keith Murray İngiltere’yi ve müzakerelerde çok önemli bir rol oynamayan von Haften de Hollanda’yı temsil ediyorlardı. Avusturya’ya ve Türklere Reichenbach Antlaşması’nı müzakerelerde esas kabul ettirmek oldukça büyük çaba gerektirdi. Herbert-Rathkeal bu antlaşmayı bağlayıcı kabul etmemekte ısrar etmeye devam ediyordu ve bunun yerine Türk diplomatlarla doğrudan anlaşmaya varmayı tercih ediyordu. Avusturya ayrıca Eski Orsova ve Unna Nehri boyunca bir bölge talep etmeye başladı. Viyana sarayı, efendisinin davranışını küçük düşürücü bulan yaşlı ve kızgın Kaunitz’in talebi üzerine, o anda mevcut gerçek statükoyu meşru statüko olarak kabul etmiş olduğunu açıkladı. Avusturya’nın talepleri reddedilince, kayserin temsilcileri 9 Haziran’da Bükreş’e gitmek üzere Ziştovi’den ayrıldılar ve ancak 18 Temmuz’da, Avusturya ve Prusya bahtsız Fransa Kralı XIV. Louis’nin desteklenmesine ilişkin Pillnitz Antlaşması’nı imzalamadan önce, geri döndüler. O sırada İtalya’da bulunan kayser, Avusturya ordusunun Fransa’da bütün kralların menfaatlerini korumasına ve ablası ile eniştesinin güvenliğini savunmasına imkân vermek için, hâlâ inat eden şansölyesine derhal barışın yapılması yönünde kesin bir emir vermişti. Prusya, Avusturya’ya Eski Orsova’yı

kazandıracak ilave bir "sınır tadili" vaadinde bulunduktan sonra – tabii ki Kayser lehine – 4 Ağustos 1791 tarihinde barış antlaşması nihayet imzalandı. Bâbıâli bunun üzerine Avusturya ile Eski Orsova'nın ve Cerna Nehri'ne kadar bir bölgenin feragati ile sınırların düzeltilmesine ilişkin ek bir antlaşma yaptı. Barış antlaşması sadece dokuz gün sonra Kayser II. Leopold tarafından onaylandı[112].

Prusya ile ittifak antlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra, Bâbıâli, Prusya Kralı'nın sadece savaşta aslında çok büyük bir başarı kazanmayan daha zayıf Avusturya'ya karşı değil, ısrarla direnmeye devam eden Rusya'yı da savaşla tehdit etmesini, hatta savaş açmasını istemişti. Ama Prusya diplomasisi bu rahatsızlık verici yükümlülükten kaçınmak için her seferinde çareler buluyordu.

Ruslar ise gerek Reichenbach'tan yapılan yoğun nota teatisi, gerekse daha sonra davet edilmediği barış kongresinin neredeyse açılmasına kadar, yeni anlaşmazlıkları ve çatışmaları önlemek için zekice bir suskunluk gösteriyorlardı. Barış müzakereleri başladığında ise, Suvorov'a daha önce Soltikov komutasında İsmail üzerine gerçekleştirilen saldırıyı tekrarlama emri verildi[113]. Bu taarruzun amacı açıktı: Kendini iyice harcayan ve vahşi zevklerle geçen bir hayat tarzı ile iyice tükenmeye başlayan Boğdan diktatörü Potemkin, Osmanlı ve Avusturya arasında yapılan müzakerelerde edinilen tecrübelere dayanarak özel bir barış antlaşması yapabilmek için, önce Besarabya'nın tamamını ele geçirmek istiyordu[114]. Ayrıca İsveç ile 1790 yılının Ağustos ayında imzalanan ateşkes antlaşması, Rusya'ya başka girişimlerde bulunma fırsatını sağlamıştı.

18 Mayıs'ta Lambros Katzianis'in kendi kurtuluşlarından çok, Rusya'nın davası için savaşan denizcilerine karşı zafer kazanmış olan Türkler[115], aynı şeklide Rus düşmanlarına karşı saldırının tekrar başlatılmasından bahsediyorlardı ve emrindeki donanma Sultan III. Selim'in övgüsünü kazanan kaptan-ı derya, Kırım'a doğru yola çıkacakmış gibi görünüyordu[116]. Tam bu sırada Ruslar Besarabya'daki son kaleye de kararlı bir şekilde saldırdılar. General Müller, Kili önlerine geldi ve önemli bir yer olmasına rağmen, haftalardır ihmal edilen kale, 23 Ekim'de üç haftalık bir kuşatmadan sonra General Gudoviç'in eline geçti. Beceriksizce yapılan taarruzun kurbanları arasında General Müller de bulunuyordu. 3 bin 500 yeniçeri teslim oldu. kaptan-ı derya ise Kili'nin düşmesini çaresizce seyretmek zorunda kaldı[117]. Amiral Uşakov, kaptan-ı deryanın deniz

gücünü 8 Temmuz ve 8 Eylül tarihlerinde yok ettikten sonra[118] Ribas, Rus gemileri ile Aşağı Tuna boylarına geldi, uzun süre önce düşman saflarına geçen Zaporog Kazaklarını yendi ve Tuzluca'yı ele geçirdi. Amiralin kardeşi bu arada daha Tuzluca'nın batısında, ünlü Tuna geçidinde bulunan İsakça'yı işgal etti. Daha aynı ay, Kasım ayı içinde Rus ordusunun tamamı, Cezayirli Hasan Paşa'nın savunmasında olan İsmail önlerine geldi. Limanda 150 Türk gemisi vardı. Zorluklar, özellikle de mevsimin hayli ilerlemiş olması sebebiyle büyüktü ve Ruslar bu girişimden neredeyse vazgeçeceklerdi. Ama Potemkin vazgeçmeyi kabul etmiyordu: Aşağı Tuna boylarında bu güçlü kale her ne pahasına olursa olsun fethedilecekti. Genelde Kazaklardan oluşan 28 bin kişilik Rus ordusunda Suvorov'un emri altında zarif ve nüktedan Prens de Ligne, Langeron, acayip fikirleriyle başkomutanla yarışan Potemkin'in yeğeni Samoilov, daha sonra İslâm'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanacak olan Kutusov ve Zeltuhin vardı. Bender'de bulunan Potemkin, fetih sırasında bizzat burada bulunmak istiyordu. Söylenenlere göre iki kez devletin mühürlerini, dolayısıyla sadrazamlık makamını reddetmiş olan Aydoslu Serasker Mehmed Paşa'nın emrinde yarısı yeniçerilerden, diğer yarısı da Kaplan ve Maksud Giray Hanlarının Tatarlarından oluşan 43 bin kişilik bir ordu vardı. Sultan III. Selim'den hiçbir surette teslim olmama emrini almıştı. Tüm saldırılara verdiği kahramanca cevap: "Tuna Nehri ters de aksa, gökyüzü toprağa da düşse, biz kaleyi yine de teslim etmeyiz" oldu. Ancak Bender tarafındaki kapı, şiddetli bir taarruza dayanamadı ve 10 veya 21 Aralık akşamı, mücahid kadınların da büyük bir heves ve ölümü hiçe sayarak katıldıkları sokak savaşları başladı. Cinayetler ve yağmalar tam üç gün sürdü. Serasker Mehmed Paşa, görevini son nefesine kadar yerine getirmişti ve onun bedeni de korkunç katliamın kurbanları arasında idi. Türkler nasıl ki kendilerini sultan adına ve inançları uğruna, kaybedilmiş bir dava için ölmeyi göze alıyorlarsa, Ruslar da işlerini o derece acımasızca sonuna kadar götürüyorlardı[119]. Rus General Langeron, nehre atılan cesetlerin dışında 22 bin 700 insanın gömüldüğünü emin bir şekilde söylüyordu[120]. Kalenin Müslüman halkının tamamı, yeniçeriler ve diğer askerlerle beraber ölüme gitmişti. Ruslar bunun üzerine Kuban bölgesindeki Türklere ve Tatarlara karşı da zaferler kazandılar, ama Anapa'yı ele geçiremediler[121].

Türkler, bu mağlubiyete rağmen, bir yıl sonra tekrar büyük bir orduyu bir araya getirmeyi başardılar. Bu ordu Maçin üzerinden Kutusov'un sadece 5-6 bin kişi ile kaldığı İsmail'e doğru hareket edecekti. Ama Prens Repnin

komutasındaki küçük ordu, 4 Nisan'da düşmanları dağıtmayı başardı ve Ribas'ın aynı yerde elde ettiği bir zafer, tehlikeyi tamamen ortadan kaldırdı. Kutusov bunun üzerine 13 bin askeri ile Babadağ'da karargâh kurmuş sadrazamın üzerine yürüdü ve Osmanlılar yine Kazakların karşısında direnemediler. Gerek karargâh, gerekse şehir yağma edilip, ateşe verildi. Yeniçeriler bu olaydan sonra, Avusturya savaş bölgesinde bulunan İbrail'i savunmak üzere Maçin önlerine geldiklerinde veya Hırsova yolu üzerinde ortaya çıktıklarında, 8 Temmuz'da Repnin, Ribas ve Kutusov karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Birkaç gün sonra Maçin'e yeni bir Türk karargâhı kuruldu. Sadrazam'ın, nihai muharebeye girmeyip, ordusunun tamamını sürekli olarak hazır bekletmek ve muzaffer düşmanını sürekli olarak tehdit altında bulundurmaktan oluşan taktiği, muhtemelen o günkü duruma en uygun taktikti[122].

Yukarıda adı geçen karşılaşmadan birkaç gün sonra, Fransız İhtilali'nde Rusya'nın silahlarına ihtiyaç duyulduğundan[123], Fransa, hatta İspanya ve Napoli tarafından da desteklenen diğer üç devletin (Prusya, İngiltere ve Hollanda) arabuluculukları sayesinde Bâbıâli nihayet bir tavizde daha bulundu: Özi Kalesi'ni ve Turla Nehri'ne kadar tüm kaleleri yıkmayı ve ıssız bölgeyi terk etmeye hazırdı. Hatta Türk kabinesi daha da ileri gidip, tahkim edilmiş Özi Kalesi'ni devretmeyi de kabul ediyordu. Bu esaslar üzerinden 31 Temmuz'da barış antlaşması için ön hazırlıklar başlatıldı ve aynı zamanda sekiz aylık bir ateşkes antlaşması hazırlandı[124] ve 11 Ağustos'ta Kalas'ta imzalandı: Rusya, Turla hattını kazanmıştı ve Bâbıâli, mevcut antlaşmalarda daha sonra lehine değişiklikler yapılmasına dair vaatlerle yetindi[125].

Çok geçmeden Yaş'ta, Petersburg'dan acilen buraya gelen Potemkin'in önemli bir rol oynadığı barış müzakereleri başladı. Potemkin'in yanında ayrıca Samoilov, Ribas ve namlı Şark uzmanı Laşkarev vardı. Sultan III. Selim, daha önce Ziştovi'deki müzakerelere katılan temsilcilerini göndermişti. Ancak Potemkin'in sağlığı, sonbaharda öylesine kötüleşti ki, Rusya'ya geri dönmeye karar vermek zorunda kaldı ve Besarabya bozkırlarından geçerken hayata veda etti. Ama değişen şartlar altında kendini daha şimdiden Daçya Kralı olarak hayal etmeye başlamış olan bu adamın ölümü, çok önemli değildi. Çariçe, onun yerine barış antlaşmasını çok geçmeden sonuçlandıran Kont Besborodko'yu getirdi. Ön hazırlıklar temelinde, Çariçe Katerina'nın da onayını aldıktan sonra, 9 Ocak 1792 tarihinde Yaş Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bâbıâli bu antlaşma ile ek

olarak Kuban bölgesinde barış için teminat veriyor ve Romenleri iki yıl boyunca vergiden muaf tutuyordu. Çariçe Katerina, lütufkâr davranıp 12 milyon akçe tutarında savaş tazminatından vazgeçiyordu[126]. Fransa'daki karışıklıkların bir an önce sona ermesinden Avusturya kadar menfaati olmayan Rusya, kendini Romen prensliklerinin ve mülkiyeti için çok kan akmış Besarabya'nın kaybı konusunda, Kutusov'un [İstanbul'a yapacağı] görkemli elçilik seyahati ve bunun şerefine verilen ziyafetler ve kendisine gösterilen saygı ile teselli bulmak zorunda kaldı[127].

Böylece Batı'daki değişim rüzgârları, Doğu'daki eski yapıyı bir kez daha cüretkâr paylaşım planlarının ve büyük fetih savaşlarının yapıldığı bir döneme girmekten, kaçınılmaz görünen felaketten ve Tuna Nehri'nin ötesindeki eyaletlerini tamamen ve ebediyen kaybetme tehlikesinden kurtarmıştı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FRANSIZ İHTİLALİ DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU.

POLONYA MESELESİ. EYALETLERDE BAĞIMSIZ HAYAT.

PAZVANDOĞLU OSMAN PAŞA VE TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.

BONAPARTE’NİN MISIR’A SALDIRISI VE FRANSA

İLE GÖSTERMELİK SAVAŞ[*]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki eyaletlerine gelen bir yabancı, sürekli olarak savaşlara maruz kalan Romen prensliklerinde daha yeni biten savaşın izlerini kolayca görebiliyordu. Adım başı tahrip edilmiş kaleler, ateşe verilmiş boyar evleri, yok edilen köyler, sakat Türk ve Rus askerler, fakir ve evsiz dolaşan Romen köylüler ile karşılaşırdı. Boyarlar, Batı'dan gelen işgal ordusu subaylarının tüm kötü taraflarını almışlardı. Paşaların ve Rus generallerinin taleplerinden daha yeni kurtulmuş sefil köy halkının kanı, şimdi de Eflak'a atanan Mihail Sutzo ve Boğdan'a atanan Aleksandru Murusi tarafından Türk hükümdarı adına emiliyordu. Buraya gelen bir yabancı, aynı şekilde Sırbistan, Bulgaristan ve Türklere tâbi diğer bölgelerde de dönemin "filozofları" tarafından ağır bir dille eleştirilen Anadolu tiranlığının izlerini bulmayı beklerdi. Ama bu bölgelere geldiğinde tam aksine savaş görmemiş ve başka bir inanca mensup efendilerinden nefret etmek için hiçbir sebepleri olmayan verimli topraklar buluyordu. Slav, Arnavut, Rum asıllı reaya aksine adı bir kez kötüye çıkmış Türkiye'de, hayırsever Kayser II. Joseph'in ve yumuşak başlı II. Leopold'un Alman asıllı olmayan uyruklarından çok daha özgür dolaşıyordu ve çok daha hafif olan işinin meyvelerini çok daha rahat toplayabiliyordu. "Diğer eyaletler (Romen prenslikleri) gibi sürekli savaşla karşı karşıya kalmayan bu bölgelerdeki köylü, tarlasını huzur içinde ekiyor, fakir de olsa evinde mutlu yaşıyor, barışın meyvelerini topluyor ve ister dost, ister düşman olsun, hepsi de aynı derece korkunç olan ordular için değil, kendisi için ürün yetiştiren tarlasının hasadını sevinçle bekliyor[1]", diye yazıyor Struve 1793 yılında büyük Rus elçi heyetinin refakatçisi olarak. Sırbistan'da neredeyse tamamen özgür olup, knezler tarafından yönetilen ve sadece komşu valilere belirli bir vergi ödemek zorunda olan bölgeler ve sultana bizzat ait köyler vardı veya korkulan tiranı oynamaya hiç niyeti olmayan bir sipahi, genelde bir seferde ödenmesini istediği âşâr ve başka hafif vergiler topluyordu. Belgrad Valisi de sadece genel bir toprak vergisi talep etmekle yetiniyordu[2]. Son savaşta sayısız Sırp, Güney Macaristan'da eskiden göç edenlere katıldıysa, bu sadece kayserin büyük vaatlerine aldanmaktan kaynaklanıyordu ve kesinlikle baskı altında çekilmez bir sefaletin kanıtı değildi. 1789 yılında bölükbaşları tarafından yönetilen Hayduklar ve kayser tarafından "kölelik zincirlerini kırmak"

üzere ayaklandırılmaya çalışılan başka unsurlar – aralarında din adamları ve manastır baş rahipleri de bulunuyordu – yüzbaşı Koça'nın çetesini ve Albay Mihalyeviç ve silah arkadaşları Brankovaçki ve Marian'ın gönüllü ordusunu oluşturmuşlardı. Marian'ın ordusu bu arada küçük de olsa birkaç başarı kazanmıştı: 1790 yılında Alacahisar'a (Kruşevac) akın edip, el konulan kiliseleri tekrar Hristiyanlara geri verdiler. Bazıları Avusturya topraklarına sığınırken, barış antlaşmasında sağlanan genel af, inanç ve özgürlük uğruna savaşan birçok savaşçıyı da tekrar barışçıl ve çalışkan bir köylüye çevirdi[3]. Türkler hiç de anlatıldığı gibi, Avrupa dışına sürülmesi gereken barbarlar değildiler ve Avrupa eskiden Hristiyan inancına karşı olduğu gibi şimdi de insanlık ve kültüre karşı yükümlülüğünü yerine getirmek istiyorsa başka türlü davranmalıydı. Alman asıllı Rus diplomat Struve, hüküm süren Türklerin iyi yönlerinden haklı olarak, "ağırkanlılığı ve tembelliği biraz da iklimden kaynaklanan iyi ve uysal bir millet" olarak bahsediyordu[4].

İstanbul'da hiçbir yerde ilgisiz bir umutsuzluğa kapılmış ve hükümdarına karşı güven eksikliği ile sefil bir hayat süren, cesaretini kaybetmiş fakir bir halk görülmüyordu. "Gururlu, faal ve kararlarında dik kafalı" genç sultan[5] halkından hâlâ Osmanlı soyuna gösterilen o tanrısal saygıyı görüyordu[6]. Amcası, bütün merasimlerde katı ve hareketsiz oturup, kölelerine kürkünü düzelttirip, yüzünden sinekleri kovdururken[7], Sultan III. Selim lüks ve kötü alışkanlıklara karşı aldırdığı tedbirlerin yerine getirilip, getirilmediğini bizzat öğrenmek üzere İstanbul sokaklarında geziyordu[8]. Bu yüzden Avrupalı eğitimcilere, mühendislere ve savaş sanatı öğretmenlerine gösterdiği büyük sevgiyi de affediyorlardı, zira Lafitte, St.-Remy, Monnier ve Toussaint, Kauffer, Le Roy ve Le Brun gibi adamlar İstanbul'u tekrar savunma durumuna getirmiş[9] ve Osmanlı Devleti için yeni bir filo inşa etmişlerdi[10]. Yeni tüfekçi birliklerinin yaratıcısı Ömer Ağa bile İstanbul halkı için kutsal askerî geleneklerini çiğneyen bir adam olarak kabul edilmiyordu. Sadece yeniçeriler, Avrupa tarzında bir ıslahat tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını anladıklarında, homurdanmaya başladılar[11]. Ancak bu ocak o kadar büyük bir çöküntü içine girmişti ki, 1770 yılı dolaylarında bir çoğu savaşmamak için kendini çuhadar olarak tanıtıyordu[12]. Eyaletlerdeki belirsizlikler sebebiyle düzenli olarak tahsil edilemese de Osmanlı Devleti'nin gelirleri yaklaşık 80 milyon olarak tahmin ediliyordu[13]. Devlet hazinesine (Mîrî), madenlerin gelirleri hariç

olmak üzere, her yıl 30 milyon akçe giriyordu[14]. Vezirler bile birkaç yıl için büyük servetler edinebiliyorlardı[15]. 1770 yılı dolaylarında vezirlerden biri 19 ay içinde 6 milyon akçeyi bir araya getirmeyi başarmış ve 1750 yılında bir defterdar 28 bin keseyi zimmetine geçirerek kaçmıştı[16].

Damad İbrahim Paşa, kubbe vezirlerini kaldırdıktan sonra[17], efendiler sınıfı İstanbul'daki önemlerini hâlâ koruyorlardı; aralarından sadrazamın mutlak gücünü tamamen ortadan kaldıran devlet ricali seçiliyordu. Yine de iyi hizmetlerde bulunan, enerjik veya cesur eyalet yöneticileri de Osmanlı Devleti'nin en üst makamlarına getirilebiliyordu. Huzura kabul sırasında nâzırlık görevini de yürüten reisülküttap ve sadaret kethüdası sadrazamın yanında otururlardı[18]. Ama Sultan, tüm mektuplarını kızlarağasının yanında tek başına okurdu[19]. 1780 yılı civarlarında başkentte halka açık 12 kütüphane vardı[20]. Mehmed Efendi'nin Fransa'da bulunmuş oğlu Said Efendi'nin 1726 yılında kurduğu matbaa, 40 bin müstensihin düşmanlığı sebebiyle 1782 tarihinde kapatılıp, 1784 tarihinde tekrar açıldı[21]. Toderini, o dönemlerde Batı'da o güne kadar göz ardı edilmiş Türk edebiyatı hakkında çok geniş kapsamlı ve daha sonra çok ünlü olan bir eser yayınlama fırsatı buldu[22]. Saraydaki kaba lüks düşkünlüğü ortadan kalkmıştı ve Sultan III. Selim, sevmediği kadınları mücevherlerle donatmak yerine, Romen prenslerinden birinin oğlu olan Konstantin İpsilanti ve diğer Rum bilginlerinden "elektrikli makine" hakkında bilgi almaktan daha çok zevk alıyordu[23].

Barış antlaşmasının yapıldığı sırada, Prusya'nın ricası üzerine tekrar eski makamına getirilen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın emrinde 100 bin kadar askerden oluşan bir ordu vardı. Abesci'in daha eski bir kaydına göre, Osmanlı Devleti'nin eminde 112 bin yeniçeri vardı. Bunların çoğu daimi müdafaa kıtalarında görev yapıyorlardı. Bunun dışında yeniçeri adını kullananların gerçek sayısı ölçülemez boyutta idi, hatta sadece İstanbul'da 40 bin kişi olduğu tahmin edilen Yeniçeri ocağının esâmî kayıtları arasında Ermeni Patriği ve bir Fransız konsolos bile yer alıyordu[24]. Ayrıca 2 bin humbaracı, 12 bin bostancı, 18 bin topçu – 6 bini İstanbul'da –6 bin mehterci, eyaletlerden gelen 6 bin saraç, 32 bin levent, 12 bin ulûfeli sipahi ve sipahioğlanı, binin üzerinde zaim ve timarcı – ki bunlar timarlarında her yıl 6 ile 20 bin arası, hatta bazıları 20 ile 100 bin arası akçe gelir elde ediyorlardı – 18 bin ile 30 bin arası atlı cebeci, çeşitli paşaların 4 bin kadar sekbanı, 6 bin molacı veya ordu hizmetlileri ve bunlara ek olarak 5 bin

gönüllü vardı[25]. Ama bunların çoğu, genelde sultanın ilk çağrısına cevap vermiyorlardı, kimisi de hiç gelmiyordu. Neticede çeşitli birliklerden oluşan bu ordu, Avusturya ve Rusya'nın son zamanlarda yeterince tecrübe ettikleri gibi, hâlâ büyük bir savaş gücü demekti. İstanbul'u savunmak için nihayet eski Bizans örneğine göre askerî bir düzene tâbi tutulan 50 bin kadar lonca üyeleri de kullanılabiliyordu[26]. Sayıları gittikçe azalan ve kimi zaman günlük 50 akçeye kadar ulûfe alan Gürcüler, Çerkesler ve devşirmeler ile saray efradı düzenli olarak yenileniyordu[27]. Osmanlıların daha ilk büyük tehlike karşısında eşyalarını toplayıp, Büyük Konstantin'in şehrini çariçeye bırakmak üzere[28] Bursa'ya göç edeceklerine dair umutlar beslemek için zaman bu şartlar altında biraz erkendi!

Osmanlı Devleti'nin en büyük meselesi, Sultan Selim'in de çok iyi bir şekilde anladığı gibi, paşaların bağımsız gücü, Anadolu'da Çapanoğulları ve Karaosmanoğulları gibi büyük ailelerin nüfûzu ve nihayet gelirlerin toplanması işinin zaten tüm gücü ellerine almış olanlara bırakılması idi. Şam Valisi Osman Paşa, öldükten sonra 12 milyon akçe bıraktı ve Sayda Valisi olan en büyük oğlu, mirasına 10 bin kese karşılığında sahip oldu. Anadolu Beylerbeyi kendi bölgesinde her yıl 12 bin altın; Rumeli Beylerbeyi 10 bin altın topluyordu[29]. Ağa Ahmed Paşa'nın emrinde Sırbistan'da bin yeniçeri ve başka askerler vardı ve Bâbıâli, barış antlaşması yapıldıktan sonra Ağa Ahmed Paşa'yı öldürterek ortadan kaldırana kadar, haklarını ellerinden aldığı Belgrad Valisi ve sipahilerine kafa tutuyordu[30]. İşsiz kalan asker kökenli maceraperestlerden oluşan [Rumeli'deki] hırçın Kırcali eşkiya çeteleri Bulgaristan ve Trakya'yı dolaşıyordu. Serhad boylarında, devletin en önemli sınırının savunması tamamen ellerine bırakılan ayanlar Niğbolu, Rusçuk ve Silistre'de bağımsız beyler olarak faaliyet gösteriyorlardı: Bunların arasından daha sonra Tirsinikoğlu çıktı. Yeniçeri saflarından yükselerek çıkan bu eyalet yöneticileri ve nüfûzlu oldukları kadar saygı da gören ağalar, imtiyazlı makamlarını paşaların bazılarında olduğu gibi miras hakkı ile devralmışlardı ve tek amaçları, mülklerini yine kendi çocuklarına bırakmaktı. Daha sonra çok ünlü olacak Pazvandoğlu Osman Paşa, bu sayede büyük bir servet edinmişti ve savaş sırasında Vidin'i başarılı bir şekilde savunarak kendini gösterdi. Böylece ihtilal dönemi Fransızların savaş ve fetih planları için kazanılmaya çalışılan Pazvandoğlu, daha sonra etrafındaki yeniçeriler ve Kırcali eşkiyalarının yardımı ve Avusturya'nın desteği ile Tuna boylarında, Bulgaristan'ın o

köşesinde eski geleneklerin savunucusu olarak Avrupalaşmış sultana karşı isyan bayrağını çekme cüretinde bulunacaktı[31].

Ama şimdilik Vidin hanedanından gelen Pazvandoğlu henüz doğrudan bir tehlike değildi. Güçlü ve acımasızca hareket eden Ali Paşa, sultanın davasını Rusların entrikaları ile kışkırtılan Suli halkına karşı başarılı bir şeklide savunuyordu ve bu arada Ohri'yi de işgal ediyorsa, bu yine de Kırcali eşkiyalarının tıpkı zengin Eflak tüccarlarının yaşadığı Makedon Moskopolis şehrini ele geçirdikleri gibi, Ohri'yi de ellerine geçirmelerinden iyi idi[32]. Böylece devlet ricali yeni Avrupa siyaseti ile meşgul olabiliyorlar ve Türkiye'nin de bu oluşumlarda yer almasını umut edebiliyorlardı. Muzaffer Jakobenlerin yeni Fransa'sı da en eski siyasî geleneğin bu temsilcilerini, yakın zamanda Polonya'da meydana gelmesi beklenen ihtilalde seve seve kullanmaya hazırdılar.

Fransa Cumhuriyeti'nin ilk yılında, sanatçı ruhu ile yeni "özgürlük" akımının temsilcisi olarak İstanbul'da faaliyet göstermeye hiç de uygun olmayan Choiseul-Gouffier, bir süre Rus elçisinin sarayında yaşadıktan sonra, Rusya'ya gitti ve oradan da Fransa'ya döndü. Vekili, yaşlı tercüman Fonton, reis efendiyi, 1793 yılı başlarına kadar hâlâ kayser askerlerinin işgali altında bulunan Hotin Kalesi'ni boşaltmaları yönünde Avusturyalılara baskı yapması için cesaretlendirdi[33]. Ayrıca Besarabya'daki kaleleri, Batı'daki krizi ve Prusya ile Avusturya'nın Ren Nehri kenarındaki meselelerini Lehistan Krallığı'nı sona erdirmek için kullanan Rusların muhtemel bir saldırısına karşı korumak için gerekli tedbirler alındı. Fransız mühendis Kauffer, yine yeni bir savaş hevesi gelmiş görünen Bâbıâli'nin hizmetinde çalışıyordu. Bosna'dan geçerek, Varşova üzerinden yeni Fransa Cumhuriyeti'nin yeni temsilcisi olarak, eski Marki de St.-Croix ve şimdiki vatandaş Deschorches İstanbul'a geldi, ama Şark'ta gizemli Türk dünyasında başarılı bir siyaset yürütmek için bir devlet adamında olması gereken yetenekler kendisinde yoktu[34]. 1793 yılının yaz aylarındaki yegâne hedefi, Rusya'nın açgözlülüğü ve Avusturya'nın Rusya ile rekabetinden dolayı sürekli tehdit altında olan Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapmaktı. Fransa, yeni fethettiği Polonya eyaletlerinden dolayı şimdi de IV. Mehmed'in fethi olan Kamaniçe Kalesi'nde Boğdan'ın Turla boylarında Osmanlı Devleti'nin komşusu olan Rusya'nın açgözlülüğünü dizginleyecekti. Ona göre ittifak antlaşması, muzaffer Fransa'nın Bâbıâli'ye Küçük Kaynarca Antlaşması ile kendisine bırakılan eyaletleri garanti altına alacağına dair bir madde içermeli idi[35]. Dechorches'in 1793 yılında

İstanbul'a gelmesi kabul edilmemiş selefi Kont Semonville[36] ve Dechorches'in (Semonville'nin sekreterliğine atandıktan sonra) radikal görüş yanlısı rakibi Henin[37], o dönemlerde Sultan III. Selim'in devletini ezelî düşmanına karşı güvence altına almak için aynı umut dolu planları yapıyorlardı[38].

Polonya'daki ihtilalin liderleri, Fransızların İstanbul'daki arabuluculuğundan dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş çıkmasını umut ediyorlardı[39]. 1794 yılının Eylül ayında İstanbul'a gelen Polonya Cumhuriyeti elçilerinin görevi, Bâbıâli'ye bölünen krallığın güneybatıdaki eyaletlerinden Boğdan ve Eflak gibi, Türk hakimiyeti altında birer hospodarlık (vasal prenslik) kurma teklifini götürmekti[40]. Polonya elçileri, İstanbul'daki dostlara karşılığında "birkaç milyon tüfek", yeterli sayıda kılıç, mızrak benzeri silah, yetenekli subaylar, bir yardımcı filo ve gerekli her türlü şeyi vaat etmekten çekinmediler[41]. Ayrıca İngiltere, İsveç ve Danimarka'nın da Türkiye ile dörtlü ittifak kurmaya hazır olduğunu bildirdiler[42]. İstanbul'daki Fransız matbaası nihayet Türkleri "Avrupa kültürü" ile tanıştıracaktı[43]. Henin, İstanbul'da kışlalara 12 bin topçunun yerleştirildiğini, İzmir'de ve başka yerlerde yeni gemilerin inşa edildiğini ve Osmanlı Devleti'nin hedefi çok kolay tahmin edilebilecek güçlü bir saldırı için hazırlık yaptığını büyük bir zevkle fark etti[44]. Gerçekten de İsmail, Bender ve Hotin tekrar savunma durumuna geçirildi ve Kili ile Akkirman'da yapılacak çalışmalar için planlar yapıldı[45]. 1795 yılı sonunda her iki Romen prensliğinde büyük mühimmat depoları hazır bekliyordu[46].

Herkes Bâbıâli'nin 1793 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru zor durumdaki Fransa Cumhuriyeti ile Karadeniz'e bir Fransız filosunun gönderilmesini öngören gizli bir antlaşma yaptığına inanıyordu[47]. Böyle bir antlaşma gerçekten de yapılmış olsa idi, bu Bâbıâli için ayrıca bir garanti anlamına gelmiş olacaktı. Ancak barış yanlısı grup, kralcıların hiçbir hamlesi ile ilgilenmediği gibi, Fransız Jakobenlerin bu yöndeki tüm tekliflerini reddetti[48]. Bâbıâli tercümanı George Murusi'nin açık ve net cevabı, 1793 yılı Mart ayı sonlarında kendini tarafsız devlet ilan eden Bâbıâli'nin[49], Krallık Avrupa'sı ile savaş devam ettiği sürece Fransa adına daimi bir temsilci kabul edemeyeceği oldu[50]. Bunun dışında Fransızlar başkent sokaklarında rahatsız edilmeden ihtilal şarkıları söyleyebiliyor ve şapkalarının üzerinde üç renkli armaları taşıyabiliyorlardı[51]. Reis Efendi, Deschorches'e kibar davranıyor ve Fransızlar zafer kazandıklarında

kendisini kutluyordu[52]. Ama Deschorches tüm bunlara rağmen, "tüccar Aubry" takma adı ve "Millet Meclisi'nin Sivil Komiseri"[53] sıfatıyla kalmaya devam ediyordu, ama 1793 yılında 14 Temmuz bayramının kutlanmasına izin verilmedi[54].

Rusya, yeni ve pervasız elçisi Koçubey aracılığıyla tekrar önemsiz birkaç barış ihlali hakkında şikâyetlerini ilettiğinde[55] ve aralarında Fransa'ya karşı resmi bir açıklama, hatta Romen prensliklerinden feragat[56] gibi taleplerin de bulunduğu, yeni "dostluk kanıtlarına" dair eski taleplerini tekrarladığında[57] bile Sultan III. Selim, zor elde edilen huzuru bozmamaya niyetli idi[58]. Polonya'daki karışıklıklar ve Madalinski ile Kosciuszko'nun ayaklanması, tam zamanında Rusya'nın biraz daha mütevazı bir tonda konuşmak zorunda kalmasını sağladı. 1794 yılı ortalarında Prusyalılar Krakovi'ye girdiler; Varşova kuşatmaya alındı ve Ekim ayında diktatör Kosciuszko, Maciejowice'deki savaş meydanında esir alındı. Ağustos ayında atanan yeni reis efendi ve boynu vurulan Romen Prensi Grigore'un kardeşi, yeni Bâbıâli tercümanı Aleksandru Kallimachi, Koçubey'in yardımı ile rakiplerini yenmeyi başarmışlardı. İkisi de tıpkı halefleri gibi barış siyasetinin yürütülmesinden yana samimiydiler. Bu yüzden Polonyalı radikallerin elçileri, eski Leh Krallığı'nın bazı eyaletlerini Osmanlı hakimiyeti altında birer vasal devlet hâline getirme tekliflerine hiçbir cevap alamadılar[59]. Boğdan Prensi Mihail Sutzo sadece büyük çabalardan sonra, Polonyalı kaçakları ülkesinde barındırma iznini alabildi[60]. Fransa Cumhuriyeti, aynı dönemde Rum asıllı Konstantin Stamati'nin teklifleri sonuçsuz kalınca, Deschorches'in eski sekreteri Fransız "vatandaş" Emile Gaudin'in konsolos olarak, hatta tevcihen "mutemed (personne de confiance)" sıfatıyla atanmasını ve çok geçmeden tanınmasını istiyordu[61]. Ama ihtilalci misafirlere silahlarını teslim etme ve ülkenin iç kısımlarına doğru çekilme emri verildi ve böylece 4 bin kadar mülteciden sonunda sadece birkaç yüz kadarı kaldı[62]. Diğer taraftan 1794 başlarında Rusya hizmetinde olmak üzere Polonyalı bir alayın Boğdan'da yerleştirilmesi istendiğinde, Bâbıâli buna kesin bir biçimde izin vermedi[63]. 26 Haziran'da reis efendi, Rusya ile artırılan gümrük vergileri konusunda bir anlaşmazlığı çözmeyi başardı[64].

1795 yılının Nisan ayında, ancak Kasım ayında tahtından feragat eden Kral Ladislas [Poniatowsky], Varşova'dan ayrıldı. Lehistan Krallığı, Rusların resmi açıklamasından sonra varlığını tamamen kaybetmişti[65].

Bâbıâli, bu kötü haberi büyük bir üzüntü ile karşıladı, zira bu haber kendisi için de bir tehdit oluşturuyordu. Yine de dur durak bilmeden ısrarlarına devam eden ve Karadeniz’e bir Fransız filosunun gönderilmesini vaat eden Deschorches, Bâbıâli’yi savaşa ikna edemedi[66]. Lehistan Krallığı’nın bölünme sözleşmesi 24 Ekim tarihinde akdedildi ve çok geçmeden Varşova’nın artık sadece bir Prusya Eyaleti’nin başkenti hâline geldiği kesinleşti. İstanbul’daki yönetici çevreleri tüm bunlara rağmen, suskunluklarını bozmadılar[67].

Aynı yıl içinde Polonyalı mülteciler ve Fransız Jakobenler, Türkiye’yi Rusya’ya karşı yapılacak bir savaşa ikna etmek için herşeyi denemişlerdi. Deschorches ilkbaharda İstanbul’dan ayrıldı, ama garip yapısı ve kürkler içinde, başında türbanı ile kahvehaneleri ziyaret etme ve Osmanlı “halkı” nezdinde uzun ve ateşli konuşmalar yapma alışkanlıkları uzunca bir süre hatırlarda kaldı[68]. 1794 yılının Temmuz ayında hayatını kaybeden Robespierre’nin kanlı giyotine gönderme politikasını değil de, mecliste iktidarı ele geçiren daha muhafazakâr kesimini temsil eden halefi Verninac, 14 Mayıs 1795 tarihinde İstanbul’a geldi ve 1 Temmuz’da Bâbıâli tarafından tanındı. Fransa, Nisan ayında Basel Antlaşması ile Prusya ile barış imzaladığında, Bâbıâli’yi Türkler tarafından çok büyük bir saygı ile karşılanan Prusya’nın önemli bir rol oynayacağı dörtlü ittifaka belki ikna edebileceğini düşünüyordu[69]. Ama Albay von Knobelsdorf’un çok geçmeden buna yaptığı itiraz, bu projenin ciddi olmadığını gösterdi[70].

Verninac, Venedik’te kaldığı sürede Polonyalı mültecilere, Türkleri Rus tiranlara ve zorbalara karşı ayaklandırmak gibi zor bir görevde kendisine destek olmak üzere İstanbul’a bir temsilci göndermelerini tavsiye etmişti. Onlar da bu görevi Kont Mihail Oginski’ye verdiler. Misyonu gizli bir karaktere sahipti: Osmanlı Devleti ve Polonya arasında tam bir himaye ve saldırı ittifakının yapılmasını sağlayacaktı. Önce “milli otoritenin” Boğdan’ın Botoşani bölgesinde Hotin yakınlarında sığınabileceği bir yer istediler; Fransa bu arada İstanbul’da 50 milyon akçelik bir kredi için arabuluculuk yapacaktı; Polonyalı mülteciler, ellerinde Fransız silahları ile Fransız topçu subayların danışmanlığı altında bir ordu kurmayı planlıyorlardı. Hatta yıldızı parlamaya başlayan Bonaparte, Osmanlı ordusunun reorganizatörü olmak gibi bir hayal kuruyordu[71] ve Fransa’nın Polonyalı Turski’yi “Türk süvari bölüklerinin generali” (officier-général de la cavalerie turque) olarak tayin etmek istediği söyleniyordu[72]. Polonyalıları

Kamaniçe üzerine; sultanın birliklerini ve gemilerini de Özi Kalesi üzerine; Doğu'dan da Gürcistan üzerinden Kırım'a gönderme zamanı gelmiş gibi görünüyordu[73]. Oginski bu arada İzmir ve Mihaliççik üzerinden ancak yıl sonunda İstanbul'a vardı ve burada kendini Johann Riedel olarak tanıttı[74].

Ama Verninac'ın davası daha baştan kaybetmeye mahkumdu: 26 Nisan'da sultanın huzuruna kabul edilmesine[75] ve Fransız gemilerinin denizlerde imtiyazlı bir konuma sahip olmalarının tanınmasına[76] rağmen, Türkler onu hiç ciddiye almıyorlardı. Çok geçmeden yerine Aubert Dubayet getirildi. Ekim ayında gelen Dubayet de aynı misyonda başarısız olacaktı. Bu arada 6 Ocak 1796 tarihinde, Fransızların yardımı ile Polonya'nın özgürlüğünü tekrar sağlamak için yeni bir konfederasyon oluşturulmuştu[77]. Oginski, nihayet Haziran ayında o dönemlerde Bâbıâli baş tercümanı görevini yürüten George Murusi tarafından kabul edilmeyi başarmıştı ve Murusi'nin Polonya'daki durumlar ve iktidardaki şahsiyetler hakkında çok iyi bilgi sahibi olduğunu[78] ve bahtsız halkına karşı samimi bir sempati duyduğunu görmüştü[79]. Bu görüşmede Verninac da hazır bulunuyordu. Oginski, Rusların yakın gelecekte Romen prensliklerini ilhak edebileceğinden, Rumları ayaklanmaya teşvik edebileceğinden ve hükmettikleri Karadeniz üzerinden İstanbul'a kadar gelebileceklerinden bahsetti. "Tüm bunlar olana kadar Tuna Nehri'nden daha çok su akacak", diye cevap verdi, Murusi alaycı bir şekilde. Oginski'nin ne kadar büyük bir kehanette bulunduğunu o dönemlerde tahmin bile edemezdi[80].

Bu arada Polonya'da yenilen milli partinin üyeleri Yaş ve Bükreş'te bir araya gelmişler ve anavatanlarını tekrar ayağa kaldırmak ve bir intikam ordusu kurmak için faaliyetlerde bulunmuşlardı. Avusturyalılar, yeni Galiçya eyaletlerinin huzuru için endişelenmeye başladılar. Rus konsolosu her ne kadar asilerin uzaklaştırılmasını istese de, sayıları tüm tedbirlere rağmen sürekli olarak artıyordu. Başlarında "Polonya ve Litvanya ordusu Generali ve Başkomutanı" Dombrovski bulunuyordu. Yeni Boğdan Prensi Aleksandru Kallimachi olmasa da, Eflaklı komşusu yetenekli genç Aleksandru Murusi'nin şahsiyetinde önemli bir destekçi bulmuşlardı. Lemberg'deki öğrenciler, günlük işlerde çalışanlar ve esnaf çırakları ile birleşerek, savaşı tekrar ilan etmek için 2 bin kadar Polonyalı Galiçya'ya akın edecekti[81]. Ruslar, bu arada Eflak Prensinin tahttan indirilmesini, Bâbıâli tercümanı kardeşinin Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesini ve reis efendinin yerini [1792'de] sefaretle Petersburg'a gelmiş olan Mustafa[*]

Rasih Efendi'ye bırakmak zorunda kalmasını sağlamayı başardılar ama Polonyalıların Romen prensliklerindeki entrikaları devam etti ve İstanbul çevrelerinde herkes, bir musahibe danışan annesinin aksine Sultan III. Selim'in Fransızların planından çok etkilendiğine inanıyordu[82]. Verninac'ın halefi Aubert Dubayet, Polonya'nın Romen prenslikleri üzerinden kurtarılması fikrini, Verninac'tan daha hevesli savunuyordu. Bükreş'teki yeni Fransız konsolos General Carra de St.-Cyr, mültecilerin küçük ordusunu zafere götürecekti ve elçi bizzat 30 bin Fransız'dan oluşan bir ordu ile Galiçya'da Avusturyalılara saldırarak Batı'dan destek verebileceğini umut ediyordu[83].

Fransa'nın İstanbul'daki itibarı hiçbir zaman Bonaparte zaferi kazanıp, Yukarı İtalya'yı yönettiği ve kayseri, Galiçya'nın ve Boğdan'daki Bukovina bölgesinin geri verilmesi ile sonuçlanması beklenen olumsuz bir barış yapmaya zorladığı dönemlerde olduğu kadar büyük değildi. Rusya, yaşlı Heraklius'un son günlerinde Gürcistan meselesi ile meşguldü ve Subov 1796 yılında Derbend'i işgal ediyordu. Aynı dönemde Rus birlikleri, yardıma gönderilen Fransız subaylarının büyük onur ve minnettarlıkla kabul edildikleri İran'da şahın birliklerine karşı savaşıyordu. İstanbul'daki Fransız çevreleri, Edirne'ye gönderilen Serasker Hakkı Paşa'ya Ruslara saldırma görevi verildiğine ve Hakkı Paşa'nın ya da Bursa'da yaşayan ve sadece ünvanına göre Cidde Valisi olan Yusuf Paşa'nın sadrazamın yerine geçeceğine inanıyorlardı[84]. Yeni Fransız elçisi 2 Ekim tarihinde yanında 2-3 bin Türk birliği ile birlikte Edirne'deki karargâhtan İstanbul'a geldi ve gönderilmesinin sebebinin "Kırım'ın tekrar geri alınması ve Polonya'nın tekrar düzene girmesini" sağlamak olduğunu açıkladı. Kendini hakarete uğramış sayan Verninac yüzünden, üç yıl önce sefaretle gelen Rus elçisine düzenlenmiş olan kabul merasiminin benzerinin kendisi için de tertiplenmesi şerefinden mahrum kaldı[85].

Umutları sönen Polonya elçisi, Aubert Dubayet'nin tavsiye ettiği Galiçya akını için hazırlık yapmak üzere[86], Kasım ayında hayal kırıklığı ile İstanbul'dan ayrıldı. Aynı ay içinde yaşlı Çariçe Katerina hayata veda etti [17 Kasım 1796]. Onunla birlikte son yıllarda tekrar canlanan "Grek Projesi" de yok oldu. Bazı Polonyalılar Fransız yanlısı halefi Çar Paul için büyük umutlar besliyorlardı ve Sibirya'ya sürgüne gönderilen birçok özgürlük savaşçısını tekrar geri çağıran affı büyük bir sevinçle karşıladılar[87]. Nefret duyulan düşmanlar olarak bir tek Avusturyalılar kalıyordu ve Oginski, Paris kabinesi ile Polonya lejyonlarından 5-6 bin

askerin İtalya üzerinden Dalmaçya'ya gitmesi ve buradan Macaristan'a hücum edip, oradaki yandaşları ile birleşmeleri konusunda antlaşmaya vardı[88].

Bonaparte'nin Alman Kayser ile gittikçe uzayan barış müzakerelerinin sadece bir ateşkes ile sonuçlanmasından sonra[89] hayal kırıklıkları yaşandığında, Denisko ayaklanma fikrini tekrar canlandırmaya çalıştı. Avusturya sınırında bulunan Bukovina sınırındaki Boğdan kasabası Boyan'dan bu bölgeye girdi. Çok geçmeden yenilmesi, mültecilerin uzun zamandır besledikleri büyük projeyi bir anda yok etti. Çıkartılan genel af ile mülteciler dört bir yana dağıldılar ve Boğdan Prensine 1797 yılı Temmuz ayında bundan böyle ülkesinde Polonyalı kaçakları barındırmama emri verildi. Denisko, Petersburg'a gitti ve Dombrovski de Çar Paul'un desteğine başvurdu[90]. Campoformio Antlaşması (17 Ekim), İtalya ve Almanya arasındaki savaşı sona erdirdi ve Galiçya'da silahlı bir ayaklanmayı Fransızlar için yararsız hâle getirdi[91]. Bâbıâli ise paşaların bağımsızlık hevesinden dolayı tekrar tehlikeye giren iç huzuru muhafaza etmekle yeterince meşguldü[92].

Savaş hazinesini doldurmak için her türlü çareye başvuran – tütün, kahve, yün[93], vs. gibi mallardan, hatta Maroken çizmelerden bile vergi alıyor ve Anadolu'daki timarları tekrar yoklamaya tâbi tutuyordu[94] - ve gerçekten de 175 bin kese para toplamayı başaran[95] Sultan III. Selim, Avrupa tarzında yeni bir ordu kurma fikrinden hiçbir zaman vazgeçmemişti. Oginski her ne kadar 1795 yılında henüz eğitimli Nizâm-ı Cedid askerleri değil de, sadece Prusya üniformaları içinde, Fransız subaylarından istedikleri resmi geçit yürüyüşünü başardıkları için bahşiş isteyen[96] birkaç Türk askeri görmüş olsa da, aynı dönemde "Rus uyruklu ve Aziz Georg Tarikatı Şövalyesi" Katzonis'e karşı başarılı bir şekilde savaşan ve Venedik topraklarına, oradan da daha sonra hayatını noktalayacağı Rusya'ya kaçmaya zorlayan ve her yıl Maltalı korsanları cezalandırmak üzere[97] Takımadalara gelen Osmanlı Donanması, 7 büyük kalyon (saff-ı harb) gemisinden, 6 firkateynden ve iki daha küçük araçtan oluşuyordu ve Sultan Selim, Fransız ustalar tarafından inşa edilen bu filoyu gururlu bir şeklide seyrediyordu[98].

1793 yılında çıkartılan Nizâm-ı Cedid[99] ile uygulamaya konulan ve III. Selim'in Fransız geleneklerine ve Fransız modasına duyduğu yakınlıktan dolayı İstanbul'da yaşayan Jakobenlere sempati göstermesi, sarayına davet

edip, yeni ihtilal şarkılarını ve danslarını seyretmesi ve hızla yükselen Bonaparte'nin kahramanlıklarına duyduğu sempatiden kaynaklanan Avrupalılaştırma hareketi, geleneksel tarzda yaşayan ve Allah'ın mutlak gücünün Osmanlıların dindar halkına iyilik getirmesini bekleyen birçok Türk'e hakaret gibi geliyordu. Paris ve Berlin'de artık sultanın elçileri Ali Efendi ve Aziz* Efendi yaşıyordu. Avrupalılar, Fransız diline vâkıf olmasalar da, Paris'in tüm eğlencelerinin sırrını bilen kuşkucu Müslümanlarla tanışıyorlardı. İslâm'a geçmekte bir sakınca görmeyen Fransız maceraperestler, en önemli siyasî meselelere nüfûz ediyorlardı[100]. Muhafazakâr Osmanlılar, yabancı bir ruhun itibar görmesine itiraz ettikleri gibi, Fatih Sultan Mehmed dönemindeki merkezileştirmeye dönme çabalarına da karşı çıkıyorlardı. Uzun zamandan beri yeni durumlara ve özerk paşaların kimi zaman ataerkil yönetim tarzına alışık olan eyaletlerde ise otokrat ruhlu sultanın cüretkâr niyetlerine karşı eski muhafazakâr rejimi savunan herkes, sempati ile karşılanıyor, destek buluyor, hatta halk tarafından heyecanlı türkülerde dile getiriliyordu[101].

1794 yılında mutlak güce sahip Karaosmanoğlu Süleyman Paşa asi Acem Ahmed'i kolaylıkla yenmiş ve esir almıştı[102]. Ama "ceza gerektiren davranışlarının hemen ardından af dileyen"[103] İşkodra Valisi Mahmud Paşa, 1793 yılı başlarında komşu eyaletlerdeki komutanların ortak bir saldırısı neticesinde bu sefer gerçekten boyun eğmek zorunda kaldı. Paşalığını muhafaza ederken, muhtemelen "sadece birer gavur olan[104]" Romen prensleri tarafından talep edilen imtiyazları da aldı. Çok geçmeden, aslında "Dağlı ahaliden" oluşan[105] Kırcali eşkiyaları [Dağlılar/Dağlı eşkiyası] Rumeli'de kazanç getiren faaliyetlerine[106] başladılar ve 1796 yılına kadar Yanbolu, Karnabad, Eski Zağra ve Aydos'ta yağmalarda bulundular[107].

Islahat eğilimlerinin ve devlet içinde birlik için gösterilen çabaların en büyük düşmanı hâlâ Pazvandoğlu Osman Paşa idi. Sırbistandaki yeniçeriler ve son savaşta 1792 yılında dağılan ordudan kalma birçok serseri takımı ile birleşerek, 1796 yılında sultanın otoritesini tekrar tanımanın şartı olarak Vidin Valiliği'ni istedi[108]. Aynı yılın yaz aylarında üzerine gönderilen Osmanlı birlikleri hiçbir sonuç alamadılar. 1797 yılında Fransa temsilcisini, adına konuştuğu takdirde büyük bir ödül vaat ederek kendi tarafına çekmeyi başardı, ama reis efendinin buna cevabı "devletin ve İslâm'ın düşmanını yok etmek için" her türlü çareye başvurulacağı oldu. Ama Pazvandoğlu'nun birlikleri Niğbolu, Selvi, Silistre ve İbrail ayanları, Pazvandoğlu Osman

Paşa'yı liderleri olarak kabul etmişlerdi. Yiğit Boşnaklar ise adına sadakat yemini ediyorlardı. Rusçuk, güvenliği için endişe duymaya başladı ve kana susamış Kırcali eşkiyalarının öncüleri Eflak'ta Krayova'ya kadar ilerlemişlerdi. Pazvandoğlu'nun adamları ayrıca Orsova, Ziştovi ve Eflak'ta Turnu Niğbolu'yu işgal ettiler[109]. 1798 yılında bu asinin üzerine, filosunu Tuna Nehri'ne doğru yola çıkaran Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa emrinde 40 bin kişilik bir ordu gönderildi. Pazvandoğlu Osman Paşa, başkent kahvehanelerinde yeniliklere düşkün sultanın el sürmeye çalıştığı eski geleneklerin kurtarıcısı olarak ilan edilirken[110], Mart ayında Vidin'de kuşatma altına alındı[111]. Kuşatma ordusunu yöneten kaptan-ı derya, Haziran ayında iç savaş hakkında her türlü konuşmayı yasaklamış olan Bâbıâli'ye daha Haziran ayında zafer haberleri iletti[112]. Belgrad, Bosna ve Arnavutluk beylerbeyleri, aralarında Tepedelenli Ali Paşa'nın[113] da bulunduğu 24 paşanın Pazvandoğlu Osman Paşa'ya karşı birleşmelerine rağmen, kaptan-ı deryanın saldırılarına başarı ile direniyordu. Kaptan-ı Derya sonbaharda geri çekilmek zorunda kaldı. Rumeli'yi ve en çok tehlikede olan Bulgaristan eyaletlerini kış boyunca düşmana karşı koruyacak iki komutanını burada bıraktı. 1796 yılında komutanlık yapmış olup, seraskerin karşısına elinde kılıcı ile çıkmış Rumeli Beylerbeyi Kütahyalı Ali Paşa'nın şüphe üzerine idam edilmesi ile sanki bir intikam alınmış gibi bir izlenim yaratılmaya çalışıldı[114]. Nâzırlar tarafından fazla sevilmeyen Hüseyin Paşa, aşırılıkları ile boyarların öfkesini üzerine çektiği Bükreş'te kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü. Vidin asisinin başı yerine, sadece Sırbistan'a özerk vali olarak atanması hâlinde efendisi olan sultan ile en iyi ilişkiler içinde olacağına dair yapmış olduğu bir açıklamasını getirdi. Eskiden mirahur ünvanını da taşımış olan Pazvandoğlu, Vidin Kalesi'ndeki sözde valinin artık orada kalmasını da istemiyordu[115]. Divân üyelerinden üçünün kendisine teslim edilmesi veya İstanbul'da idam edilmesi, fakir halkın daha düşük vergilere tâbi tutulması ve yeniçerilere her şehirde nöbet tutma hakkı verilmesi[116] gibi eskiden beri ileri sürdüğü söylenen taleplerinden vazgeçmişti. Sırf her yere korku salan Pazvandoğlunu memnun etmek ve ordusuna gerekli erzakları temin etmek için yeni bir vergi çıkartan Eflak Prensi Grigore Hançeri'nin idamı, onun için yeni bir zaferdi, zira Eflak Prensi efendisinin davasını çok sadık bir şekilde desteklemişti[117]. Eflak'ın yeni prensi (1799'dan beri) Aleksandru Murusi,

Vidin Valisi'nin gücünü çok iyi değerlendirip, ona göre davranmasını bilen bir adamdı[118].

Böylece Bulgaristan'ın batısındaki bu köşe, tıpkı Tepedelenli Ali Paşa'nın Arnavutluk'u ve Anadolu'nun diğer bazı yerlerinde olduğu gibi, merkeze özerk yapıda olmak kaydıyla bağımlı yeni bir bölge hâline gelmişti. Yendiği Sultan III. Selim adına Vidin Valisi Pazvandoğlu Osman Paşa'nın emrinde her ay 1 milyon 500 bin sterlin ulûfeye mal olan ve aralarında birçok yeniçerinin ve sayısız Boşnak'ın bulunduğu 30 bin asker ve 12 bin atlıdan oluşan bir ordu vardı. Görünüşü ile herkesi korkutan ve muzdarip olduğu vereme yenilmeyen soluk benizli, bu zayıf tiran hiçbir din ayrımı yapmadan herkese karşı katı bir adalet sergiliyordu ve bir çoğu ona hayrandı ve seviyorlardı. Görkemli bir saray hayatı yaşamıyor, kendini etrafındaki maceraperestlerden ayıran sade kıyafetler giyiyordu ve Arnavutluk'ta hüküm süren Tepedelenli Ali Paşa'nın görkemli saraylara düşkünlüğünü paylaşmıyordu. Muhtemelen Fransız ve Polonyalı mühendisler[119] yadımı ile Vidin'i birinci sınıf çağdaş bir kale hâline getirdi ve ihtiyatlı bir biçimde, yanında hatta yemeğini bizzat hazırlayan annesi, Mora "Rum Ortodoks" Piskoposu Gregorios[120] ve Fransa tebaandan bir kişi[121] ile birlikte yaşıyordu.

Pazvandoğlu'na yarayan ve konumunu sağlamlaştıran olay, Bâbıâli'nin Fransa ile ilişkilerini kesmesine neden oldu. Bu sadece efsaneler yatağı Mısır'da kendisi için ihtişamlı bir efsane arayan Bonaparte'ın maceraperestliğinden değil, aksine yeni Fransız rejiminin faaliyetlerini genişleterek kendi üssünün zayıflığını kapatmak istemesinden ve Campoformio Barış Antlaşması sayesinde fethettiği yerlerden dolayı menfaatlerinin artmasından kaynaklanıyordu.

Venedik'in varlığı 1797 yılında son bulmuştu. Görkemli eski Cumhuriyeti, nihai bir savaşa bile girmeden, artık Venedik ordusunun başında bulunan zıpçıktı Bonaparte'nin tek bir işareti üzerine hiçliğe batmıştı. Ama Bonaparte, Venedik'in Adriyatik Denizi'ndeki tüm mülklerini Avusturya'ya hediye etmeye hazırlanıyordu ve bu da İstanbul'da ancak hoşnutsuzluk yaratabilirdi[122]. Böylece yeni zaferlerinden sonra Lagün[*] Şehri'nin (Venedik) kendisi ve mirasla sahip olduğu İstirya, Dalmaçya ve Bocche di Cattaro kolonileri de olmasa, en azından Butrinto, Parga, Preveze, Voniça ve İyon Adaları'nı Fransa için ele geçirmiş ve Paris'teki Direktuvar idaresinin emrine vermişti. Olayların böyle değişebileceğini on yıl önce en cüretkâr siyasetçi bile hayal edemezdi.

Başka bir amaçla olmakla beraber Rumlar, uzun zamandan beri Ruslar tarafından ayaklanmaya tahrik edilmiş ve hazırlanmıştı. Bunların Viyana'da oturanları, başta Yunan millî marşının yazarı Rhigas olmak üzere, isyana kalkışmak için herkesin bildiği Pazvandoğlu'nun adına ateşli beyannâmeler yolluyorlar[123], yeni kumandanlar başlayan özgürlük çağından ve tüm tiranlara karşı savaştan büyük bir hevesle bahsediyorlardı. Sürekli huzursuzluk çıkartan ve son zamanlarda özellikle Lambros Katzianis'e karşı sürdürülen savaştan ötürü öfkeli olan Maynotlar ile gitgide daha sıkı ilişkiler kuruldu ve artık yakınlarında dalgalanan üç renkli Fransız bayrağı, onların gözüne kurtuluşlarının kutsal sembolü gibi görünüyordu[124].

Pazvandoğlu'nun ayaklanması, Şark'taki Fransız diplomasisi ve Fransa Cumhuriyeti'nin yöneticileri tarafından büyük bir ilgi ve memnunlukla izleniyordu. Osmanlı Devleti'nin kaderi belirlenmiş gibi görünüyordu; zaten içten sürekli tehdit altında olup, kendi içinde tefessüh etmiş ve korunmasız olan bu güç, kısa bir süre önce Avrupa meselelerini istedikleri gibi yönelten güçlü monarşileri bile temellerinden sarsan böylesine güçlü bir akıma karşı nasıl dayanabilirdi ki? Rusların doğu eyaletlerine, Avusturyalıların da batı eyaletlerine yerleşmesi tehlikesi mevcuttu ve Pazvandoğlu'nun özerk paşalığı, Avusturya'nın Sırbistan ve komşu bölgelerini muhtemel bir ilhakından koruyormuş gibi görünüyordu. Nihayet sultanın Vidin'i ele geçirmesine yardım etmek üzere Avusturyalı subaylar bile getirtilmemiş miydi[125]! Pazvandoğlu ayrıca askerî yetenekleri ile hayranlık uyandırıyordu ve kullandığı araçlarla Fransızların sempatisini kazanıyordu. İstanbul'daki "tirana" kafa tutan bu cüretkâr paşanın gerçekte eski geleneklerin bir savunucusu olduğu ve Sultan Selim'in aslında Avrupa tarzına düşkün olması Fransız elçilerini ve konsoloslarını çok da incitmiyordu. "Bu bilgili adam ya bir gün Osmanlı Devleti'ni yönetecek, ya da bir cinayete kurban gidecek[126]", diyordu Aubert Dubayet 1797 yılında. İçişleri Bakanı Talleyrand ise "Pazvandoğlu bir gün devrilecekse, bunun mümkün olduğunca geç olması[127]" dileğinde bulunuyordu. Arnavutluk sahillerini ve İyon Adaları'nı ele geçirmesi; Maynotları koruması[128]; Korfu komutanı General Gentili'nin Ohri'yi de ele geçiren ve Bâbıâli'ye Arta dolaylarındaki Rumlara Fransız bayrağı dağıtıldığını haber vermesine rağmen, Bonaparte'nin "çok saygıdeğer dostu[129]" olan Tepedelenli Ali Paşa ile kurduğu sıkı ilişkiler ve nihayet en iyi danışmanı Fransa'nın menfaatleri lehine çalışan[130] Pazvandoğlu'nun doğrudan desteği ile Fransa,

Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının batı kısmında hakimiyetini, dolayısıyla böylesine hareketli dönemlerde her zaman mümkün görünen muhtemel bir bölünmede önemli bir payı güvence altına alıyordu.

Bonaparte'nin Mısır'a saldırısı da kendi tutkusundan kaynaklanan bir macera olarak görülmemelidir. Osmanlı Devleti'nden neredeyse tamamen kopmuş bu eyaleti Fransa'nın sürekli gelişen ticareti için kazanma fikri, daha on yıl önce gündeme getirilmişti, ama daha o zamanlar ne yazık ki İngiltere'nin rekabeti kendini göstermişti. Her büyük gücün bakış açılarını genişlettiği bir dönemde, İngilizleri, Akdeniz'in Memlüklerin bir Avrupa ordusuna karşı savaşamayacağı kuzey sahillerinden uzak tutmak, en az İstanbul'u Ruslara karşı ve Balkan Yarımadası'nın batı sahillerini Avusturya'ya karşı korumak kadar önemli idi. Temelde ise bu, Venedik'in eskiden yürüttüğü Şark'ta üstünlük sağlama politikasının sadece daha büyük tarzda bir tekerrürü idi. Rum Konstantin Stamati, İngilizlerin planlarını şu çarpıcı kelimelerle açıklıyordu: "İngiltere'nin amacı, Baltık Denizi'nden Akdeniz'e kadar bir ticaret monopolü kurmaktır. Avrupa'daki devletleri ile Malabar sahillerindeki ticaret merkezleri arasında doğrudan bir bağlantı sağlayabilmek için Kandiye'yi, hatta belki de Mısır'ı bile istiyor[131]".

1798 yılının yaz aylarında Osmanlı askerî gücünün ve donanmanın tamamı Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın komutası altında Vidin'i başarısız bir şekilde ele geçirmeye çalışırken, İngiltere'ye karşı savaş hazırlığı yapıyormuş gibi görünen Bonaparte'nin Takımadalara doğru hareket etmek üzere 19 Mayıs'ta Toulon Limanı'ndan ayrıldığına dair şaşırtıcı bir haber geldi İstanbul'a. Emrindeki donanma 13 büyük savaş [saff-ı harbî/kalyon] gemisinden, 14 firkateynden ve 400 başka deniz aracından oluşuyordu ve en iyi generalleri 25 bin askerle birlikte emrinde idi. 21 Haziran'da Malta'yı işgal etti. Bu haber İstanbul'da sadece sevince neden olabilirdi[132], zira Bâbıâli'ye bu seferin sadece Akdeniz'i rahatsızlık veren korsanlardan temizlemek için yapıldığı bildirilmişti[133]. Ancak Temmuz ayı başlarında İskenderiye hiç beklenmedik fatihlerin elinde idi ve Kahire'ye varabilmek için Memlüklerin atlılarını Rahmaniye ve Piramitler bölgesinde güçlü bir ateşle dağıtmak yetmişti. Ay daha bitmeden sadece birkaç bin askerini kaybetmiş olan Fransa ordusu Mısır'ın başkentine girdi. Beylerin iki lideri, Murad Bey Nübya'ya, İbrahim Bey de Suriye'ye olmak üzere, kaçtılar.

Bâbıâli bu arada İngilizler ve Ruslar aracılığıyla Bonaparte'nin gerçek niyeti hakkında bilgilendirilmişti. Eflak Prensi, Mısır'a bir çıkartma yapma

ihtimalinden ve Afrika'daki bu önemli koloniyi savunmak için kaptan-ı deryanın yakın zamanda çağrılacağından bahsediyordu[134]. Acilen toplanan Divân, karar vermekte tereddüt ediyordu. Sultan III. Selim'den hoşnut olmayan ve 22 yaşındaki yeğeni şehzâde Mustafa'yı[*], meziyetlerini öne çıkartarak kendisine karşı kullanmak isteyen İstanbul'daki avam takımının ayaklanmasını engellemek için, bu kötü haber, tıpkı Pazvandoğlu'nun başarıları gibi gizli tutuluyordu[135]. Bonaparte, kurnazca bir şekilde sultanın İskenderiye Limanı'ndaki gemisine dokunmamıştı ve Bâbıâli tarafından cezalandırılmadan Fransızlara defalarca büyük zararlar veren işgalci Memlüklerden Bâbıâli'nin intikamını almaktan başka hiçbir niyeti olmadığını vurguluyordu. Eylül ayının sonlarına kadar kurnaz Talleyrand'ın yönetimindeki Fransız diplomasisi de "Fransa'nın eski ve sadık dostuna" bu yönde istediği açıklamalarda bulunuyordu[136].

Ancak uzun zamandan beri sınıra güçlü askerî birlikler yığmış olan Rusya, cüretkâr davranan Fransa'ya savaş ilan edilmediği takdirde, derhal Romen prensliklerini işgal etme tehdidinde bulunuyordu[137]. Diğer taraftan sabırsızlıkla beklenen yeni Fransız elçisi – Talleyrand bizzat gelme sözü vermişti[138] - şüpheleri dağıtmak için bir türlü gelmiyordu[139]. Bu yüzden daha Ağustos ayı bitmeden gerek Dubayet'in ölümünden sonra Fransa'nın İstanbul'daki menfaatlerini temsil eden Ruffin, gerekse Bükreş ve Yaş'taki konsoloslar ve Osmanlı Devleti'nin her yerindeki meslektaşları, hatta Fransız tüccarlar bile tutuklandı[140]. Bâbıâli'nin bu tutuklamalar için gerekçesi, İskenderiye'deki tüm "Osmanlı ve Rum gemilerine" el konulmuş olması idi[141]. Gerçekte ise Türkiye'nin bu önemli adımı atma cesaretini bulması, 1 Ağustos'ta [1798] Amiral Bruey'in filosunun tamamını yok edip, böylece Bonaparte ordusunun merkez karargâhı ile bağlantısını kesen Amiral Nelson'un büyük zaferinden kaynaklanıyordu.

Bâbıâli bunun üzerine 4 Eylül'de büyük sultanların mirası olan önemli bir eyaleti elinden almaya çalışan "ikiyüzlülere ve hainlere" savaş ilan etti. Rum prenszâdelerden Hipsilantes tarafından tercüman olarak kaleme alınan[142] 11 Eylül tarihli bir beyannâme, Mekke ve Medine'deki gelirleri azaltan, İslâm'ın bu kurnaz düşmanını defetme yükümlülüğünün kutsal bir görev olduğu dile getiriliyordu: Fransızlar, tüm toplumsal ve devlet düzenini bozan şahıslar olarak bütün Avrupa'nın çıkarları açısından cezalandırılmayı hak ediyorlardı[143]. Rusya ile kurulacak bir koruma ve saldırı antlaşmasıyla oluşacak dürüst ve sonsuz bir silah arkadaşlığı, zaferin

garantisini artıracaktı[144]. General Martinov komutasında, dost devletin başkentini muhtemel bir Fransız saldırısına karşı savunmak amacı ile beş Rus firkateyni, yedi kalyon ve altı korvet İstanbul Limanı'na geldi[145]. Bu filo tabii ki en kötü durumda idi. Mürettebatı genelde Rumlardan oluşuyordu ve Bâbıâli, şehirdeki istenmeyen disiplinsiz Rum ayaktakımını hizmet vermek üzere Rus gemilerine göndermek üzere önlemler aldı[146].

Osmanlı Kaptan-ı Deryası Abdülkadir Paşa'nın ve Rus amirali Uşakov'un bayrakları, kısa zamanda toplanan müttefik filo birliklerinin beklediği İyon Adaları'na geldi ve gerçekten de "kâfir ve sadakatsiz" Cumhuriyetçileri buradan sürmeyi başardılar. 1798 yılında birkaç bin askerden oluşan Fransız müdafaa kıtalarının sadece çok az direnebildiği müttefik birlikler Zenta, Kefalonya, Ayamavra ve Çuha'yı ele geçirdiler. Yine de Ruslar ve Türkler ancak 2 Mart 1799 tarihinde General Chabot tarafından savunulan Korfu Şehri'ne girmeyi başardılar. Fransa'nın Arnavutluk'taki topraklarını bu arada Arta Piskoposu ile anlaşma içindeki Tepedelenli Ali Paşa ele geçiriyordu -Şark'taki ruhban burada da "kâfir" Fransızlara karşı işbirliği yapıyordu. Tepedelenli Ali Paşa, gözlerini Ayamavra'ya çevirmiş ve Korfu'ya yapılan saldırıya katılmıştı, ama Parga'yı işgal etmek istediğinde Uşakov araya girdi[147]. Tıpkı Fatih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi, Abdülkadir Paşa'nın komutasındaki Osmanlılar Brindisi, Otranto, hatta belki de Rusların tahttan indirilen kralın davasını üstlendikleri Napoli önlerine geldiler[148]. İstanbul Patriği tüm dini bütünlere Fransa Cumhuriyetine karşı sürdürülen bu yok etme savaşına katılmaları için çağrıda bulundu[149]. Yeni rejimin yandaşları merhametsizce öldürülüp, soyuldu ve Korfu'da esir tutulan Fransızlar, İstanbul'a giden uzun yolu yürüyerek kat etmek zorunda kaldılar. Burada Ruffin, Flury ve o ana kadar önde gelen konumda olan diğer şahsiyetler onları bekliyorlardı. Bunlar daha sonra Sinop, Amasya ve diğer sürgün yerlerine gönderilene kadar İstanbul'da kaldılar. Yorgunluktan ötürü yola devam edemeyenlerin boyunları vuruldu, ama yenilen düşmanın başına konulan ödülü alabilmek için başları titizlikle muhafaza edildi[150]. Mihail Sutzo gibi Fransız yanlısı Rumlar, tıpkı eskiden Murusiler gibi sürgüne gönderildiler. Aralarından eski Bâbıâli tercümanı George Murusi 1797 yılında Kıbrıs Adası'nda Larnaka'da öldürülmüştü[151]. Ruslarla sıkı ilişkiler içinde bulunan Aleksandrzâde Konstantin İpsilantis[152], 1799 yılında Boğdan Prensliği'ne getirilene kadar[153] Bâbıâli'nin nüfûzlu bir tercümanı olarak faaliyet

gösteriyordu. Aleksandru Murusi, Bükreş'te öldürülen Hançeri'nin mirasını devralabilmek için İstanbul'da artık büyük bir nüfûza sahip [Rus elçisi] Koçubey ile barışmanın yollarını arıyordu. Selefi [İzzet Mehmed Paşa], şeyhülislâm [Dürrizâde Arif Efendi] ile birlikte Rodos'a sürgüne gönderilen[154] yeni sadrazam eski Erzurum[*] Valisi Yusuf Ziyaeddin Paşa, Rusların elinde sadece bir araç gibi görünüyordu[155]. Fransa kabinesi, Türkiye'nin bir Rus Eyaleti olduğu ve "böyle kabul edilip, muamele görmesi gerektiğini" söylerken haklı idi[156].

23 Aralık 1798 tarihinde Bâbıâli ve Rusya arasında aslında karşılıklı yardımdan başka bir şey öngörmeyen[157] bir ittifak antlaşması yapıldı ve Osmanlı'nın Berlin'deki[158] yeni temsilcisi Mehmed Esad Efendi'ye Prusya'nın da bu ittifaka katılması için müzakerelerde bulunma görevi verildi[159]. 5 Ocak 1799 tarihinde ayrıca İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, Doğu Akdeniz'de Fransız ticaretini yok etmeyi amaçlayan bir antlaşma akdedildi. Aynı yıl içinde Napoli ile imzalanan antlaşmanın önemi haliyle diğerleri kadar öncelikli değildi. Ama Rus Çarı ile kurulan silah kardeşliği Osmanlılara hiçbir yarar getirmedi. Aralık ayı sonunda Bonaparte Suriye'ye saldırmayı başardı ve Memlük beylerinin on yıl önce burada gösterdikleri kahramanlıklarını tekrarladı. Ancak Gazze ve Yafa'yı işgal ettikten sonra, Akkâ'nın direncinden ötürü durmak zorunda kaldı. Cezzar Ahmed Paşa, Mart ayından Mayıs ayına kadar vebanın pençesindeki Fransız ordusunun tüm çabalarına başarı ile direndi ve Bonaparte'ın askerî dehası kendisine tamamen yabancı olan şartlar altında kendini gösteremedi. Suriyeli bir paşa, Alman Kayser'i yenen ve Avrupa'nın en büyük savaş kahramanı olarak görülen İtalya fatihinden daha başarılı çıkmıştı.

Mısır'a geri döndüğünde, Memlük, atlıların yerinde çoğunlukla yeniçerilerden ve Anadolu derebeyleri Karaosmanoğullarının ve Çapanoğullarının daha önce serhad boylarında da savaşan sipahilerinden oluşan 20 bin Osmanlı askeri buldu[160]. Bonaparte onları Abukir Muharebesi'nde dağıtmayı başardı (Temmuz). Ağustos'ta ülkesine geri döndüğünde, Kleber'in komutasında burada 20 bin yetenekli asker bıraktı. Ancak yandaşlarının daimi bir yerleşim, bir "kolonizasyona" dair tüm umutlarına ve "Memlük beylerinin yerine geçen[161]" subayların tüm şahsi menfaatlerine karşın, burada bırakılan Fransız ordusu daha baştan bu yabancı toprağın hastalıklarına veya İngilizler tarafından esir alınmaya mahkumdu. Bâbıâli, Kasım ayında İngiliz gemileri ile tekrar birkaç bin

yeniçeriyi Mısır'a gönderdi, ama onlar da selefleri ile aynı akıbeti paylaştılar[162]. Nihayet sadrazam bizzat Suriye'ye geldi ve burada da Osmanlı hakimiyetini tekrar tesis etti. El-Ariş'teki az sayıdaki Fransız müdafaa kıtası halk tarafından acımasızca parçalandı[163].

Fransa'nın, Doğu Akdeniz'deki İngiliz komutan Sidney Smith ile müzakereleri sonuçsuz kaldı ve 28 Ocak 1800 tarihinde sadrazam ile akdedilen ve ülkedeki Fransızların onurlu bir şekilde çekilmesini, hatta yol masraflarının da karşılanmasını öngören antlaşma, Fransa'da yönetimi eline geçiren Bonaparte tarafından onaylanmadı. İngilizler ise, gemilerinde özgür asker değil, sadece savaş esirleri taşımak istiyorlardı. Sadrazam bu durumda istemese de 20 Mart'ta [1800] tekrar Heliopolis'te (Matarea) şansını denemek zorunda kaldı. Kendisini yeni bir mağlubiyetin beklediğini biliyordu ve ordusunu dağıtan bu bahtsız muharebede hayatını kurtarabildiğine şükrediyordu. Ama Fransızlar, Memlüklerin tekrar ele geçirdikleri Kahire'yi kuşatarak geri almak zorunda kaldılar. Mısır başkenti, 10 milyon ödeyerek özgürlüğünü satın aldı. Kleber, İbrahim Bey'in şahsiyetinde Türklere karşı bir müttefik bulmuştu ve ona Süveyş'i emanet etti. Kleber, Haziran ayında Halepli fanatik bir ulemanın elinden ölümü buldu[164].

Halefi ve daimi yerleşim fikrinin son temsilcisi Menou, Müslümanlığı kabul ederek konumunu sağlamlaştırabileceğini düşünüyordu. Hükümetinden hiçbir yardım bekleyemezdi, zira Akdeniz artık Fransız filosunun her teşebbüsünü engelleyen İngilizlerin elinde idi. 1801 yılında Toulon'dan yola çıkarak İskenderiye'ye gelmeyi başaran az sayıda gemi, tekrar Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Gazze'de bekleyen sadrazamın birliklerine, Abercromby'nin İngiliz filosuna, kaptan-ı deryanın Osmanlı filosuna ve karaya çıkan 14 bin İngiliz'e[165] karşı Menou 28 bin adamı ile hiçbir şey yapamazdı. Abercromby, İskenderiye Muharebesi'nde (21 Mart 1801) hayatını kaybetti, ama İngiliz ordusu muharebeden zaferle çıktı. Türk ve İngiliz birlikleri Kahire'ye doğru yola çıkmadan önce, Fransız komutan, selefinin reddettiği teslim olma teklifini kabul etti ve Ekim ayında Mısır'dan ayrıldı. Ancak Bâbıâli ile yapılan barış, bu sebepler nedeniyle değil, Bonaparte'ın, aleyhine oluşan koalisyona karşı savaşmak zorunda kalacağı Avrupa'daki genel gelişmelerden ötürü meydana gelecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. SELİM’İN DEVLET İÇİNDEKİ ANARŞİYE KARŞI

BAHTSIZ MÜCADELESİ. RUSYA İLE ANLAŞMAZLIKLAR.

III. SELİM’İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ;

HALEFİ IV. MUSTAFA. SULTAN II. MAHMUD’UN TAHTA CÜLÛSU.

PAYLAŞMA PLANLARI VE BÜKREŞ BARIŞI’NA KADAR(1812)

RUSYA’YA KARŞI MÜCADELELER[*]

Osmanlı Donanması’nın komutanlarından biri, bizzat Toulon önlerine kadar gideceği ile övünüyordu. Fransız esirler kimi yerlerde kötü muameleye maruz kalıyor, hatta insanlık dışı bir muamele görüyorlardı. Örneğin, “geberip giden” subay Rose’nin naaşını terk edilmiş bir arazide defnetmek için sadece hor görülen birkaç Ermeni hazır bulunuyordu[1]. Yine de Ruslara beslenen; Rusların defalarca maruz kaldıkları ve zaman zaman dostluk ilişkileri kurulsa bile Türk amirallerinin müttefik gemilerin yanına demir atmalarını imkânsız hâle getiren ve İstanbul halkını Rus elçi Tamara’ya[2] karşı ayaklanmasına neden olan o derin nefret, Batı’daki eski dostlara karşı hiçbir zaman bu kadar derinden alevlenmiyordu. Ruffin, nezaket çerçevesinde tutuklanmıştı: Kendisine bir fincan kahve sunulduktan sonra 1 Rebiyülevvel tarihli savaş ilanı okundu ve 800 yeniçeri eşliğinde Yedikule zindanlarına götürüldü. Bu “kâfire”, “Hristiyan” köpeğe hakaret etmek isteyen bir kadın bundan men edildi[3]. Savaşın uzun sürmeyeceği baştan belli olmuştu.

Diğer taraftan Osmanlıların morali birçok kez temas edilen meselelerden dolayı hâlâ düzelmemişti. Kendisine beslenen nefret sürekli büyüyen sultanın büyük fikirleri gerçekleştirilemiyordu. Bir ordu oluşturabilmek için Avrupa kıtasındaki eyaletlerden yaşlı, çocuk demeden her altı erkekten biri askere alınıyordu[4]. Kalan birliklerin sayısı oldukça düşmüştü: Örneğin 1800 yılına doğru Mora’da ancak 6 bin kadar asker kalmıştı[5]. Anadolu askerleri arasında süregelen disiplinsizlik, Lazlardan oluşan bir birliğin, arkadaşları tutuklanıp, buraya getirildiği için Yedikule zindanlarına saldırması gibi skandal niteliğinde olaylarla kendini gösteriyordu[6]. Sadrazam’ın buna rağmen 80 bin kişi olarak tahmin edilen bir orduyu bir araya getirmesi, tamamen Bağdat, Halep ve Şam beylerbeylerinin başarısı idi: Sadece Cezzar Paşa tek başına 20 bin kişi göndermişti[7].

Eşkiya çeteleri her yerde sınırsız bir güvenle kol geziyorlardı: Olimpos Dağı eşkiyalarının ağaları neredeyse resmen tanınmış gibiydiler[8]. Buşatlı Mahmud Paşa, 1796 yılında hayata veda etti, ama ölümü sadece herşeyden çıkar sağlamayı çok iyi bilen ve bu sayede Arnavutluk sahillerinin tek hükümdarı hâline gelen komşusu [Tepedelenli] Ali Paşa’nın işine yaramıştı.

“Epir ve Tesalya’yı kendi topraklarına kattıktan sonra, planlarını Makedonya’yı kapsayacak şekilde genişletti ve oğlu Muhtar açgözlülükle birden fazla kez Gördüs (Korint) tepelerinden Mora’ya gözünü dikti[9]". Tuna boylarında itaatsizlik ve doymak bilmez yağmalar daha da beterdi. Dur durak bilmeyen Pazvandoğlu’nun üzerine ezelî düşmanı Rusçuk ayanı Tirsinikoğlu gönderildi. Eflak’taki Olt bölgesinde kayser birlikleri topraklarının büyük bir bölümüne kadar ilerleyen eşkiyalara karşı savaşıyorlardı. Zafer kazanan eşkiyalar Krayova’yı tamamen yağmalayıp, ateşe verdiler. İbrail birlikleri, özellikle de Türk Kazaklar, sanki sadece yağmalara eşlik etmek için buradaydılar. Bu Kazaklar ve Aleksandru Murusi’in Arnavut asıllı muhafızları Osmanlı yoldaşları tarafından gizlice öldürüldüler[10]. Aynı zamanda Kara Fevzi, sadrazamın yokluğundan ve yeniçerilerin hoşnutsuzluğundan yararlanarak dağlı eşkiyalar ile birlikte Kırklareli ve Silivri’ye kadar ilerledi.

Ganimet düşkünü çeteler bir sonraki yıl boyunca da İstanbul yakınlarında kadar geldiler[11]. Üzerlerine gönderilen birlikler düşman tarafına geçtiler[12] veya Gürcü asıllı Battal Paşa ve bu yüzden boğdurulan İznik Paşası’nın Anadolu birlikleri gibi tamamen yenildiler[13]. Mora’da, Mora Valisi ile Navarin, Koron, Modon, Mezistre, Argos, Gördüs, Balyabadra (Patras), Gastuni, vs. sancakbeyleri ile vergi tahsildarları olan kocabaşılar[14], sadece 15 bin Türk ve 4 bin Yahudi’nin yanında 400 bin Rum’dan oluşan nüfus[15] üzerinde istedikleri gibi hüküm sürüyorlardı. Fransızlara karşı toplanan birlikler ise hiçbir işe yaramıyorlardı: Anabolu’nun müdafaa kıtaları Tripoliçe’ye saldırdılar[16].

Asya’da Muhammed İbni Suud’un Abdülvehhab’ın kızı ile evlenen oğlu Abdülaziz’in emrindeki Vehhabîler, Bağdat Paşası’nı yendiler ve birkaç ay sonra kutsal Kerbela şehrini (İmam Hüseyin) ateşe verdiler. Arap asiler, Basra Körfezi’ne kadar tüm toprakları hakimiyetleri altına aldılar[17]. Camilerin ve sarayların olmadığı, hatta Peygamber’e bile saygı gösterilerinde bulunulmadığı, basitleştirilmiş bir Kur’an öğretisine dayalı yeni inanç, uydurma kabul edilen Sünniliğin tefessüh etmiş mutezil taraflarına karşı olarak her yere yayılmaya başladı[18]. Vehhabîlerin başkenti sayılan Deriye, çölün ortasında sefil bir köyden başka bir şey değildi, ama yıllarca buradan arındırılmış İslâm’ın zaferini uzaklara taşıyan haberciler çıktı[19]. Abdülaziz, 1803 yılının Kasım ayında hançerlenerek öldürüldükten sonra bile tehlike arzeden bu hareketin çöküşüne dair herhangi bir iz

görülmüyordu: Halefi Suud'u daha parlak bir gelecek bekliyordu. 1803 yılının Mayıs ayında İslâm reformcularının temsilcileri önce Mekke'yi, daha sonra 1804 yılında Medine'yi de işgal edip, "temizleyeceklerdi[20]". Vehhabîlerin teokratik patriyarkal (dinerkil ve ataerkil) devleti o dönemlerde Emirler tarafından yönetilen yedi eyaletten oluşuyordu[21] ve diğer Müslümanlar için manevi bir örnek oluşturuyordu: Basra Körfezi'ndeki Res el-Hayme Limanı sayesinde Vehhabîler, 1809 yılında İngilizler tarafından tahrip edilene kadar buradan Hindistan ile ticarî ilişkiler yürütüyordu[22]. Kızıldeniz'deki limanları ise Cidde ve Jambo idi.

Daha önce de dediğimiz gibi, nihai sonucu ne Osmanlı'nın çabaları, ne de ordusundaki düzen belirleyecekti. Zaten Avrupa'da ufukta yeni bir barış görünüyordu. Bonaparte'nin İtalya'daki yeni ve parlak zaferinden önce Bâbıâli ve Rusya, Fransa'nın elinden birlikte aldıkları İyon Adaları'na, sultana vergi ödemeye tâbi olacak yeni ve özerk bir statü kazandırmak üzere anlaşmaya varmışlardı. Avrupa'nın her yerinde yeni Cumhuriyetlerin kurulduğu bu dönemde, otokrasi prensibinin en büyük savunucularından olan bu monarşiler, "kurtardıkları" Rumlara Cumhuriyet ilkelerine dayalı bir anayasa vermek zorunda olduklarına inanıyorlardı. Her ikisi de İtalyan isimler taşıyan temsilcileri ile görüşüldükten sonra – ki bunlardan biri daha sonraları Rus şansölyesi olacak olan Capodiostria'nın babası idi – 21 Mart 1800 tarihinde, Bâbıâli'nin kayırması sayesinde hâlâ varlığını sürdürmeye devam eden Ragusa örneğine göre sultana vergi verecek "Heptanesos'un" (Yedi Ada Cumhuriyeti) kurulduğu antlaşma imzalandı ve vergisi, nihai 75 bin akçe olarak belirlendi. Rus Çarı, Osmanlı Sultanı'nın yanı sıra bu Rum Cumhuriyetine tanınan imtiyazların garantörü olarak hareket ediyordu. Rus Çarı'na ayrıca Arnavutluk'ta Tepedelenli Ali Paşa'nın yönetimi altındaki yerlerde, Hristiyan-Ortodoks inancın haklarının gözetilmesini denetleme hakkı verildi – ne de olsa yeni Cumhuriyetin bayrağı, daha önce kullandığı San Marko aslanının yanında bir de İncil'in resmini taşıyordu[23]. Tıpkı Romen prensliklerinde olduğu gibi, burada da Müslüman ibadet yerleri kurulmayacak ve her barış antlaşmasında Romenlere tanındığı gibi, savaştan zarar gören bu bölgeler iki yıl boyunca Venedik zamanında uygulanan vergiyi ödemeyecekti[24]. Diğer güçlerden İngiltere daha 1801 yılında, aslında sadece Fransa'nın Adriyatik Denizi'ne dönüşünü engellemek için bile olsa, Yedi Adalar Cumhuriyetini tanıdı[25]. İngiliz gemileri ve İngiliz birlikleri, Venedik örneğine göre aristokratlar ve Fransız

ruhunu taşıyan demokratlar arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı tehdit altındaki huzurun tekrar sağlanmasında yardımcı oldular[26].

Osmanlı Sultanı, Fransa ile istenen barışın sağlanması için, Temmuz ayında kısa bir süre sonra Rusya ile ittifak yapacak Prusya Kralı'ndan bizzat arabuluculuk yapmasını talep etti: Sadece Mısır'ın boşaltılmasını ve İyon Adaları'ndaki yeni siyasi oluşumun tanınmasını istiyordu. Sultan III. Selim, Avusturya'nın Bonaparte ile ateşkes imzalamasından sonra Avusturya hükümdarına başvurdu ve tabii ki Fransa, Bâbıâli'nin isteklerine boyun eğene kadar savaşa devam etmesini istedi. 9 Şubat 1801 tarihinde imzalanan Luneville Antlaşması sayesinde Avusturya Dalmaçya'ya sahip olmaya devam etti[27]. Birkaç gün sonra, 23 Mart'ta, Osmanlı Devleti'nin devam etmesini istediğini defalarca dile getirmiş olan ve bu sözlerinde dürüst olduğunun kabul edilmesi icap eden – ki Pazvandoğlu'nu Bâbıâli'yi huzursuz etmeye devam edecek olursa, askerî müdahalede bulunacağına dair tehdit etmişti[28] - romantik mizaçlı Çar Paul hayata veda etti. Bâbıâli, haklı olarak hediyeler ve nişanlarla minnetini gösterdiği muzaffer İngilizlerin, uzun süredir daimi bir ticaret temsilciliği açmak istedikleri Mısır'a yerleşmelerinden endişe duyuyordu. Gerçekten de altı büyük İngiliz gemisi Mısır sahillerini gözetim altında tutarken, sözde Türkiye adına tekrar geri alınan eyalette, Müslüman oldukları için Mısır halkını yeni bir idare lehinde kolayca etki altına alabilecek 5 bin kişilik Hint birlikleri duruyordu[29].

9 Ekim'de [1801] Fransa'da ön barış antlaşması nihayet imzalandı. Bonaparte, Mısır'ı feda etmişti ve bu antlaşma ile sadece İngilizler ile eşitlik talep ediyordu. İyon Cumhuriyeti sadece tanınmakla kalmayıp, Fransa Rusya ile birlikte rahatsız edilmeden varlığını sürdürmesi için garantörlüğünü de üstleniyordu. Kasım ayının sonunda yeni Fransız elçisi General Sebastiani, İstanbul'a geldi. Pazvandoğlu'nun, Paris'e gönderdiği temsilcisi Sırp Nedelya Popoviç aracılığıyla Fransa'yı "Osmanlı İmparatorluğu'nda yapmak istediği her türlü değişikliği destekleyebileceği[30]" yönündeki cüretkâr teklifleri dikkate alınmadı. Birinci konsolos [Napoleon Bonaparte], Osmanlı İmparatorluğu'nun o andaki haliyle muhafazasını istediğini belirtiyordu[31]. Sebastiani, her zamanki prosedürlerin aksine sultan tarafından bizzat karşılandı ve kendisine Bonaparte'nin onay belgesi teslim edildi. İngiltere'nin tüm karşı faaliyetlerine rağmen ön antlaşma yıl sonundan önce onaylandı. Böylece Sebastiani'nin misyonu başarılı bir şekilde sonuçlanmıştı. Fransa ve

İngiltere arasında Amiens'de başlatılan müzakerelerde Paris'teki Osmanlı temsilcisi, Fransa'nın Mısır'da gözüne batan Memlük hükümdarlığının sona erdirileceğini – ki kaptan-ı derya ile sadrazam beylerin çoğunu ya öldürtmüş ya da yaralamışlardı[32] - ve Fransa'ya her türlü ticaret imtiyazının tanınacağına dair vaatte bulundu.

27 Mart'ta [1802] nihayet imzalanan Amiens Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti edilmesini de kapsıyordu. Bonaparte, Bâbıâli'nin ön antlaşma uyarınca Fransa ile antlaşmayı imzalamasını istedi ve efendiler arasında olağanüstü kişiliği ile göze çarpan Galib Efendi, 25 Temmuz'da barış antlaşmasını imzalamak üzere Paris'e geldi. Bu antlaşmada şöyle deniyordu: "Bâbıâli, Fransa ile İngiltere arasında akdedilen Amiens Barış Antlaşması'nda kendi çıkarları doğrultusunda verilen kararları onaylamaktadır. Bu antlaşmanın Bâbıâli ile ilgili tüm maddeleri işbu antlaşma ile yenilenmektedir"[33].

İngilizler, Mısır'da hâlâ Suriyeli ve Arnavut birliklerin başında bulunan sadrazama Mısır'da Memlük hükümdarlığını tekrar kurmak istemediklerini garanti ediyordu. Ancak yanlarında bulunan beylerin Yukarı Mısır'a kaçmasına göz yumdular ve İstanbul'a gönderilen General Stuart aracılığıyla beylerin o güne kadar hüküm sürdükleri ülkede sıradan bir insan olarak yaşamalarına izin verilmesini talep ettiler. Mısır'ın boşaltılması gerek Divân, gerekse Ekim ayında "Fransa Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz olağanüstü elçisi" sıfatıyla İskenderiye'ye gelen Sebastiani tarafından şiddetle reddedildi. Yeni Mısır Valisi Mehmed* Hüsrev Paşa'nın, işgal altındaki İskenderiye, Dimyat (Damiette) ve Reşid (Rosette) limanlarında hiçbir temsilcisi yoktu. İngiliz birliklerinin Mısır'dan ayrılmalarını engelleyen problemler, Bâbıâli'nin 9 Ocak 1803 tarihli antlaşma ile Mısır beylerinin yanlarında herhangi bir maiyet olmaksızın, Yukarı Mısır'da yaşamalarına izin verileceğini taahhüt etmesi ile ortadan kaldırıldı. Mart ayında nihayet son İngiliz birlikleri de Mısır'dan ayrıldılar[34].

Ancak Mısır'daki karışıklıklar bununla bitmiyordu. Beylerin hâlâ çok büyük sayıda taraftarları vardı ve bunlardan biri olan Osman Bardisi, Hüsrev Paşa'yı daha 1802 yılında yenmişti. Hüsrev Paşa, bunun üzerine kendisini bekleyen parlak istikbalden habersiz, bir zamanlar tütün ticareti yapmış, Makedon asıllı olup, Arnavut askerlerinin önderi Kavalalı Mehmed Ali'den intikam almaya çalışınca, sadece yeni bir düşman kazanmış oldu, hem de düşmanlarının arasında en büyüğünü. Arnavutların başında bulunan ve Hüsrev Paşa'ya karşı aynı dönemde ayaklanan Tahir Paşa, 1803 yılında

yeni bir ayaklanma sırasında hayatını kaybetti. Mısır'ı ele geçirmeye çalışan Arap asıllı Ahmed Paşa, artık tüm Arnavutların başında bulunan serçeşme Kavalalı Mehmed Ali'nin eline düştü. Dimyat'a kaçmış olan Hüsrev Paşa da ona esir düştü. Hükümeti aslında Osman Bardisi yürütüyordu ve İngilizler ona hiç şüphesiz destek oluyordular.

Mısır'daki şartları çok iyi bilen Çerkes asıllı Cezayirli Ali Paşa, buna rağmen kabalığı sebebiyle bu yüzden limanda bulunan gemilere çekilen konsoloslar ile bir anlaşmazlığa düştüğü İskenderiye'de kendine bir yer edinebildi. Bâbıâli ise Memlük beylerini ortadan kaldırmak istiyor gibi görünmüyordu, aksine kendilerine imtiyazlı ve onurlu makamlarını bırakmaya hazırdı. Cezayirli Ali Paşa, Kahire'ye doğru yola çıktı, ancak Osman Bardisi ve Kavalalı Mehmed Ali, 1804 yılının Ocak ayında onu teslim olmaya zorladılar ve Cezayirli Ali Paşa birkaç gün sonra öldürüldü.

İngiltere'ye kaçan rakibi Mehmed Elfi'nin gelişi ile Mısır'ın sözde hükümdarının konumu tehlikeye girdi. Osman Bardisi ve Arnavut rakibi Kavalalı Mehmed Ali, Mehmed Elfi'nin üzerine yürüyüp, onu yendiler. Ancak Osman Bardisi, tam kendini güvencede hissettiği bir anda, Mehmed Ali emredercesine Arnavutlarının ücretlerini istedi. Bu bir savaş ilanı idi. Kahire halkı, yeni vergileri protesto edince, Kavalalı Mehmed Ali halkın tarafını tuttu. Osman Bardisi, hayatını kurtarabildiğine şükretti. Sultan adına meşru bir hükümet oluşturabilmek için, taraflar henüz tutuklu bulunan Hüsrev Paşa hakkında anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine, Arnavut kökenli tarafın başına geçmek üzere İskenderiye Paşası Hurşid Paşa buraya çağrıldı. 1804 yılının Nisan ayında Bâbıâli tarafından resmen tanındı ve aynı belge ile asilere genel af garanti edildi. Memlük asıllı Osman Bardisi'nin Fransızlar tarafından desteklenmiş olmasına rağmen, Hurşid Paşa ve Kavalalı Mehmed Ali tarafından Minye Kalesi'nde teslim olmaya zorlandı. Böylece Hurşid Paşa 1805 yılına kadar ülkenin tamamını ele geçirmişti. Ancak buraya gelen Kürt asıllı delilerin yardımı ile ataklığından dolayı saygı duyan ve halk tarafından sevilen Mehmed Ali'yi uzaklaştırmaya çalıştığında, Mehmed Ali tarafından Kahire Kalesi'nde kuşatma altına alındı. Deliler, Hurşid Paşa'nın davasını terk etmişlerdi. Başkentin en üst dinî makamları olan şeyhler, ulema ve kadılar, bunun üzerine Bâbıâli'den Makedon asıllı Kavalalı Mehmed Ali'nin, kutsal şehirler için ödenen vergiyi bundan böyle de ödemesi şartı ile Mısır Valisi olarak tanınmasını talep ettiler. Hurşid Paşa'yı uzaklaştırmak üzere kaptan-ı derya bizzat buraya geldikten ve yeni vali Mehmed Ali, cüretkâr Delileri

buradan kovup, hâlâ umut besleyen Memlük beylerini idam ettirdikten sonra, Kavalalı, 1 Nisan 1806 tarihinde büyük bir törenle resmen vali olarak kabul edildi. Bâbıâli, böylece uzaktaki Nil Nehri kenarında yeni ve güçlü bir devlet kurmuş oldu.

Bu devletin ne kadar güçlü olduğunu önceleri anlamayacaktı. Bağdat önlerine kadar gelen Şam Beylerbeyi Abdullah Paşa, çıkarttığı ayaklanma sırasında hayatını kaybedip, yaşlı Cezzar Paşa 1804 yılının Mayıs ayında hayata veda ettiğinde, Sultan III. Selim Suriye ve Mısır'ın tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olduğuna seviniyordu[35]. Suriye'deki tiranın ölümünden sonra baş gösteren karışıklıklar ve kethüdası İsmail ile Halep Beylerbeyi arasında kaptan-ı deryanın da karıştığı mücadeleler, Bâbıâli'nin Cezzar Paşa'nın halefini Akkâ Valisi olarak tayin ettikten sonra uzun sürmedi[36].

1802 yılında, çok büyük hayalleri olan ve Şahin Giray'ın halefi olup, muhtemelen İstanbul'da iktidara getirmeyi ciddi olarak düşündüğü Cengiz Han'ı[*] yanında barındıran Pazvandoğlu'na karşı savaş başladı[37]. Yine Vidin Paşası'nın şahsi düşmanı olan Rusçuk ayanı Tirsinikoğlu, üzerine gönderildiği Pazvandoğlu'nunkinden daha iyi olmayan birliklerin başında bulunuyordu. Kladova ve Kraina ele geçirildi, ancak Eflak Prensi Mihail Sutzo'yu gösterdiği çabalardan dolayı cezalandırmak için Manav İbrahim Olti bölgesine gelerek, gönülleri Vidin Paşası'ndan yana olan ve üstelik de ücretlerini alamamış Osmanlı birliklerinin saflarına geçti ve Mayıs ayında Pazvandoğlu'nun birliklerini Tirgu-Jiiuliu'ye kadar dağlara doğru geri püskürttü. Tüm pazar yerleri ya yağmalandı, ya da korku dolu sakinleri tarafından terk edildi. Üzerine gönderilen İbrail Paşası'nın emrindeki Kazaklar, Eflak Prensi'nin Arnavutları ve Aydın'ın Anadolulu sipahileri, takip ettikleri asilerle gece saatlerine kadar içki sofralarında eğlendiler. Asiler nihayet geri çekilmeye zorlandıklarında, Eflak Prensi sözde Pazvandoğlu'nun birliklerinin tehdidi altında bulunan Bükreş'i terk ederek Kronstadt'a kaçmanın daha doğru olacağına karar verdi. Felaketine neden olacak bu tavsiye, gerek Osmanlı temsilcisinden gerekse Eflak'taki misyonu sadece hükümdarının lehine huzursuzluklar çıkartmak[38] olan Nakşa asıllı Albay Barozzi'den gelmişti. Fenerlilerden hiçbiri böyle bir kriz döneminde Eflak yönetimini devralmaya yanaşmayınca, Boğdan Prensi Aleksandru Sutzo, birkaç aylığına Eflak yönetimine getirildi[39]. Niğbolu Paşası Hasan Ağa ve Tirsinikoğlu derhal birkaç gün boyunca ayaktakımının sürekli yağmalarına maruz kalan Bükreş'e geldiler. Eski Silistre Beylerbeyi,

daha sonra da Edirne ve Filibe'ye saldıran asilerin başına geçmiş[40] yeni serasker Gürcü Osman Paşa da Bükreş'e bizzat geldikten sonra, serhad boylarının tüm ayanlarının katıldığı harp şurası toplandı ve Pazvandoğlu yandaşları yaz aylarında Eflak Prensliği'ni tamamen boşaltmak zorunda kaldılar[41].

Bu arada Erdel'e kaçmış olan boyarlar ve piskoposlar, Rus ajanlarının teşvikinden cesaret alarak, Sultan III. Selim kendilerini Rum meslektaşlarının ve Türk tüccarlarının muhtemel saldırılarından koruyacak bir hatt-ı şerif çıkartmadan geri dönmek istemiyorlardı. Rusya'nın Romen prensliklerindeki konsolosu Petersburg tarafından elçi General Tamara aracılığıyla Bâbıâli'ye antlaşmaya aykırı olarak Romenlerin aleyhine uygulanan haksızlıklar ve baskıları bildirmekle görevlendirildi[42].

Romen prenslerinin bundan böyle iktidarda kalma süreleri yedi yıl olarak belirlendi ve azilleri ancak Rusya elçisinin rızası ve Bâbıâli ile ortaklaşa belirlenen suçların meydana gelmesi hâlinde gerçekleştirilebilecekti. Romen prensleri ayrıca adı geçen Rus elçinin tavsiyelerine de uyacaklardı[43]. Bu antlaşma ile aslında İyon Adaları ve Bâbıâli'nin Arnavutluk'taki yeni topraklarına ilişkin antlaşma ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ortodoks Hristiyanların konumlarının belirlenmesi amaçlanmıştı. Ama kaçaklar geri döndüklerinde, 1803 yılında Vidin eşkiyalarının yeni bir saldırısına maruz kaldılar. Eşkiyalar, yine 1802 yılında ülkeye akın eden Manav İbrahim komutasında Ocak ayında buz tutmuş Tuna Nehri'ni geçtiler. Aleksandru Sutzo'nun halefi Konstantin İpsilanti, Boğdan asıllı Kazaklardan, Arnavutlardan, Olt bölgesi ahalisinden ve tüccarlardan, silahlar ve toplarla donatılarak düşmanın karşısına çıkartılacak oluşan bir birlik kurdu. Pazvandoğlu, bunun üzerine eşkiyalarını Vidin'e geri çağırmak zorunda bırakıldı[44].

Bu, birkaç yıl sonra, henüz genç yaşta[45], hayata veda edecek Pazvandoğlu'nun son barış ihlali idi. Dul eşinin ölümünden sonra evlendiği kişi, böyle bir mirası yürütecek kabiliyette değildi[46]. Manav İbrahim ise çok daha önceleri Rusçuk Paşası tarafından öldürülmüştü[47]. Gürcü Osman Paşa ile yoldaşı Ömer Paşa'ya gelince: Her ikisi de taltif edilmiş olarak Anadolu'ya gönderildiler ve burada biri Kayseri'de, diğeri de Erzurum'da olmak üzere ünlü timar sahibi Çapanoğlu ve kısa zamanda yıldızı parlamış olan Canik/Trabzon Paşası Tayyar Paşa tarafından öldürüldüler. Tayyar Paşa daha sonra Çapanoğlu'nun üzerine yürüyerek Tokat, Amasya ve

Ankara'yı işgal ettiğinde, Çapanoğlu 1805 yılında Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı[48].

Böylece büyük asilerden bir tek Tepedelenli Ali Paşa kalmıştı, ama o da son zamanlarda asilerin liderlerine karşı önemli bir müttefik olarak faaliyet göstermişti.

1800 yılında, dağlarda cesur bir Rum nüfus tarafından savunulan Suli'ye herhangi bir sonuç elde edemeden saldırdıktan; bir sonraki yıl aralarında topçu birliklerinin[49] de bulunduğu kuvvetlerini komşuları ve rakipleri olan Berat ve Delvine komutanlarının üzerine gönderdikten sonra – ki Delvine'yi gerçekten işgal etmeyi başardı ve Suli 1803 yılı sonlarına doğru ahalisi tarafından terk edildi[50] - Rumeli'deki meseleleri düzenlemekle görevlendirildi. Daha 1802 yılında Gürcü Osman Paşa'nın ordusunda bulunan Arnavutları kendi tarafına geçmeye çağırdı ve bunda başarılı oldu. Tüm bunları yaparken, sahip olduğu Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla, Filibe'ye kadar ilerledi. Ancak 1803 yılında bir kez daha zan altında kalınca bu yüksek makam elinden alındı ve yerine eşkiya çeteleri ile mücadele etmekle görevlendirilen Selanik Paşası getirildi[51].

1806 yılında ise o güne kadar eşkiyalar, isyancılar ve asi valiler ile yeterince uğraşmak zorunda kalan Bâbıâli, 1804 yılında imparator olarak taç giyen Napoleon Bonaparte'ın devletler bölüp, eyaletler paylaştırdığı bir dönemde, tıpkı Çariçe II. Katerina zamanında olduğu gibi yegâne amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek olan yeni bir Rus taarruzuna maruz kalacaktı.

1802 tarihli barıştan kısa bir süre sonra, Fransa İstanbul'daki eski nüfûzuna tekrar kavuşmuş gibi görünüyordu. Sultan III. Selim, daha 1798 yılında 400 topla Pazvandoğlu'nun üzerine gönderilen bostancılardan, 1799 yılında Suriye'ye gönderilen 3-4 bin askerden ve 1803 yılında, Rumeli'deki eşkiyaların kökünü kuruttuğunda 10 bin Nizâm-ı Cedid askerlerinden oluşan yeni ordusunun Fransızlara neler borçlu olduğunu çok iyi biliyordu[52]. Sütlüce Mühendislik Okulu, Lafitte tarafından kurulmuş olup[*], yeni Boğdan Prensi Konstantin İpsilanti, Vauban'ın istihkâm sanatına ilişkin eserini mühendislik okulunun öğrencileri için Türkçe'ye çevirmişti[53]: Aubert Dubayet ise İstanbul'a birçok öğretmen getirmişti. Ayrıca yeni Osmanlı Donanması da Fransızların eseri idi. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından kurulan denizcilik okulunda[**] tamamen Fransız ruhu esiyordu[54]. Üsküdar'da aynı Avrupalı kültür taşıyıcıları

tarafından bir kartoğrafya enstitüsü ve bir matbaa kuruldu[55]. Sultan III. Selim, Batı'nın yeni İmparatorunun şahsiyetine büyük saygı besliyordu ve Mısır'a saldırısını çoktan affetmişti.

Memlük beylerinin ülkeyi boşalttıktan sonra her zaman teşvik, koruma ve belki de parasal yardım gördükleri İngilizlerin Mısır ile ilgili niyetlerine dair kızgınlıklar; İstanbul'da bulunan İngiliz subayların ve diplomatların meydan okuyucu tavırları ve hakaret derecelerindeki kibirleri – Atina'daki sanat eserlerini vicdansızca çalması ile kötü bir şöhret salan Lord Elgin gece vakti İstanbul'dan ayrılırken 17 defa topları ateşlemişti[56] - tıpkı dost olarak görülseler bile Ruslara karşı ezelden beri beslenen nefret gibi, Bâbıâli'nin Fransızlar ile tamamen barışmasına katkıda bulunuyordu.

Napoleon'un hiç de uysal ve düşünceli olmayan yeni elçisi General Brune, Fransa ile Bonaparte'nin kimi zaman hor gördüğü Osmanlı Sultanı[57] arasındaki dostane ilişkileri kuvvetlendirmek için hiç de çaba göstermiyordu. Türkiye'nin 18 Mayıs 1803 tarihinde Fransa ile İngiltere arasında başlayan savaşta tarafsız kalacağı zaten bekleniyordu ve bu kararı çok da önemli sayılmıyordu. Ancak İngilizler, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne karşı muhtemel bir saldırısından bahsetmeye başlayıp, İstanbul'da başında daha önce Napoli'de bulunmuş Kont İtalinski'nin bulunduğu Rus elçiliği de bu söylentileri desteklediğinde, Bâbıâli duyduğu endişeden dolayı, çarın 15 bin asker ve bir filo ile konuşlandığı İyon Adaları'nı boşaltmasını isteyeceğine, Rus Çarı ile 150 bin Rus ve [40 gemilik] güçlü bir donanmanın Fransızların Mora'ya girişini engellemesini öngören gizli bir antlaşma yaptı[58]. Yine de Nisan ayında Fransızlar ile "dostluk fermânı"[59] ilan edildi ve bu fermân ile ilgili her türlü eleştiri yasaklandı[60]. "Valide Sultan'ın herkesin korktuğu kethüdası Yusuf Ağa, benden çok hoşlandığını ve benimle dost olmak istediğini bildirdi. Reis Efendi ise bana çok nazik davranıyor ve dostluk gösterilerinde bulunuyor", diye yazıyordu General Brune Nisan ayında[61]. Bâbıâli'nin Bonaparte'ı İmparator olarak tanımayı reddetmesi, ona karşı düşmanca bir tutumdan değil, Doğu imparatorluklarının mirasçısı olan Osmanlıların yeni kurulan her imparatorluğu ezelden beri kabul etmemelerinden kaynaklanıyordu ki aksine bir hareket kendi sultanlarının dünya üzerindeki konumunu zedelemiş olurdu. Napoleon Bonaparte'nin isteği üzerine, Kayser I. Franz için o güne kadar Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu geleneğinin devamı olup, yeni kurulan Avusturya İmparatorluğu konusunda

daha sonra Sultan II. Mahmud da aynı tutumu takınacaktı[62]. Ancak Rusya'nın – ve daha sonra İngiltere'nin – bu yumuşak, ama ısrarlı "geçici ret" tutumunda parmağı olduğu şüphe götürmezdi. Aynı yılın sonlarına doğru Rus elçi İtalinski, resmi bir barış ihlali tehdidini bile dile getirdi[63]. Brune ise uzun süreden beri ilan ettiği gibi 18 Aralık tarihinde Türklerin başkentinden ayrılarak, memleketine dönmek üzere uzun karayolunu seçti[64].

III. Selim, gerçekten de Rusya ve İngiltere ile yaptığı antlaşmalardan dolayı Fransa'daki yeni şartları kabul edemeyeceğine inanıyordu. Yine de Paris sarayına bu antlaşmaların süresi dolduğunda yeni imparatorluğu resmen tanıyacağına dair haber gönderdi. Napoleon'un buna cevabı, bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki elçisi olan Hâlet Efendi'nin artık kabul edilemeyeceği oldu[65]. Derhal bir açıklama almak üzere III. Selim'e bizzat yazdığı mektup ise sonuçsuz kaldı: Divân, bu mektubu getiren tercüman Joubert'i sultanın huzuruna çıkartmayı bile reddetti. Joubert, "Avrupa'nın birinci imparatorunun" bu mektubunu Divân temsilcileri ile yaptığı bir görüşme sırasında sarayın bir üst düzey yetkilisine teslim etti[66]. "Dostumuz, haşmetli ve saygıdeğer dostumuz Bonaparte'a"[67] verilen cevap ancak uzun müzakerelerden sonra gönderildi[68]. Böylesine genel ifadelerle yazılan bu mektubun yanında değerli bir sorguç ve bir de kılıç gönderilmişti[69].

Rusya ve İngiltere, Avusturya ile işbirliği içerisinde Fransa'ya karşı yaptıkları yeni savaşta, Bonaparte 1805 yılında o kadar önemli zaferlere imza attı ki, Bâbıâli bundan cesaret alarak bir süreliğine 1798 ve 1799 tarihli antlaşmaları yenileme taleplerini reddetti. Çok büyük bir nüfûza sahip olup, musahibi [Valide Kethüdası] Yusuf Ağa sayesinde Rus taraftarı olarak kazanılan Valide Sultan, aynı yıl hayata veda etti[70]. Rus yandaşlarının diğer liderleri, yani 1803 yılının sadrazamı, Yusuf Ağa, vekili Rüstem Ağa ve sultanın kahvecibaşısı[71] ya artık makamlarında değildiler, ya da gözden düşmüşlerdi. Buna karşın en büyük destekçileri I. Abdülhamid'in kızı Esma Sultan'ın eşi olup, 7 Aralık 1803 tarihinde hayata veda eden[72] Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa şahsında esas dayanaklarını kaybetmiş olmakla beraber, İsmet Bey, İbrahim Efendi ve kızlarağası, sultanın teveccühüne nail olabilmişlerdi. Pressburg (Bratislava) Barışı, Avusturya'nın yine küçük düşmesine neden olmuştu ve Fransızlar artık İstirya ve Türkiye'nin komşu ülkelerinden Dalmaçya'ya kadar

ilerlemişlerdi. Bunun üzerine Prusya ile yapılan ve Prusya'nın uzun zamandır istediği Hannover'i elde etmesini sağlayan antlaşma sayesinde Napoleon, en azından geçici olarak, İstanbul'da imtiyazlı ve güvenilir bir konuma sahip olan bir gücün dostluğunu kazanmıştı.

Timarlardan gelen gelirler, vergiler ve gümrük vergileri ile kendini sürekli olarak yenileyen büyük bir savaş hazinesine – 1798 yılında uygulanmaya başlanan yeni vergilerden 37 milyon 250 bin akçe[73] geliyordu – sahip olmasına; Hububat Nâzırı'nın emrindeki depoların dolu olmasına[74] ve 1806 yılında yeniçerilerin saldırısına uğrayıp, yenilmesine bakılmaksızın[*], 1805 tarihli hatt-ı şerife göre 20 ile 25 yaş arasındaki tüm Müslümanlardan oluşturulan yeni ordusunun [Nizâm-ı Cedid ordusu] her an savaşa girmeye hazır olmasına rağmen[75], Sultan III. Selim yine de Rusya ile savaş istemiyordu. Bu yüzden Rusya ile akdedilen antlaşma, atak İtalinski'nin baskıları altında 30 Aralık 1805 tarihinde yenilendi ve yeni Reisülküttap Ahmed Vâsıf Efendi[**], Fransa'dan Austerlitz zaferinin İstanbul'a çok geç ulaşmış olmasını mazeret göstererek özür diledi[76]. Buna karşı Napoleon sadece imparator olarak değil, İtalya Kralı olarak da tanındı. Bâbıâli, gerek eski, gerekse yeni dostlarının üstünlüğü karşısında sürekli olarak boyun eğme sistemine uygun olarak ne Ragusa'nın Fransızlar tarafından ilhakına; ne Rusların Napoleon tarafından 1806 yılında Dalmaçya ile birleştirilen Bocche di Cattaro'ya yerleşmelerine; ne Karadağ'ın çar tarafından devralınmasına, ne de Arnavutların Yedi Adalar Cumhuriyeti'ndeki Rus ordusu için asker olarak yazılmalarına itiraz etmiyordu[77].

Ancak 1806 yılında Bâbıâli, Napoleon'un zorlu bir savaş yürüttüğü Rusya'ya karşı koruyucu siyasetinden vazgeçmesine dair ısrarlı talepleri üzerine bu "rüzgâra göre yelken doldurma" politikasından vazgeçmek zorunda kaldı. General Sebastiani, Doğu'ya vâkıf anlayışlı bir diplomat olarak 10 Ağustos 1806 tarihinde İstanbul'a geldi. Gönderilmesinin sebebi Bâbıâli'yi Rus Çarı tarafından belirlenen şartlar dahilinde nihaî bir adım atmaya ikna etmekti. Bunun için Romen prenslerinin uzaklaştırılmasından daha iyi bir yol bulunamazdı. Eflak Prensi İpsilanti, şahsi menfaatlerden dolayı İstanbul'daki Prusya elçisi tarafından desteklenen Rusya'nın kesin emri üzerine atanmıştı ve Boğdan Prensi "Hospodar" Aleksandru Murusi, İpsilanti'nin elinde sadece bir kukla idi. Aleksandru'nun kardeşlerinden biri

olan Dimitraki, devlet işlerini elinde tutan Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'yı asıl yöneten kişi olarak biliniyordu.

Yusuf Ağa, taleplere boyun eğmek zorunda kaldı. Her iki Romen Prensi, sözde feragat dilekçelerini verdikleri gerekçesi ile – ki bu sadece son hatt-ı şerifte belirtilen azil yasağını aşmak için bir yalandı - makamlarından alındılar. Kayınbiraderler Aleksandru Sutzo ve Skarlat Kallimachi onların yerine Romen prensliklerine atandılar ve Hançeri [Aleksandru] Efendi, Bâbıâli tercümanlığına yükseldi[78]. Yusuf Ağa ise kısa bir süre sonra hac yolculuğuna çıktı.

Vicdanı daha rahat olan Murusi, İstanbul'a gitmek üzere yola çıkarken, İpsilanti kaçıp Ruslara sığınmakta tereddüt etmedi. Yeni prensler İstanbul'dan oldukça geç ayrıldılar: Kallimachi ancak 25 Ekim'de Yaş'taki saraya yerleşti. Kallimachi Yaş'a gelmeden önce çarın gizli ajanı olup, Rusya'nın Doğu'daki diplomasisinde gittikçe daha önemli bir rol oynayan Rumlardan biri olan Rodofinikin, geri dönmüş ve böylece Romen prenslerinin antlaşmalara aykırı olarak makamlarından alınmasını protesto etmişti. Yeni hükümdarın yanında sadece Rusya'nın henüz kendi tarafına çekmeye başaramadığı veya korkutamadığı birkaç boyar vardı.

Ancak Rusya ve İngiltere kısa bir süre sonra küçük düşürülmenin intikamını aldılar. İtalinski, Bâbıâli'yi memleketine dönmekle tehdit etti ve İstanbul Limanı'nda demir atmış bir gemiye taşındı; İngiliz meslektaşı Arbuthnot, Divân'ı açık bir oturumda sekreteri aracılığıyla hakarete maruz bıraktı ve İngiltere donanmasının kısa bir süre sonra İstanbul'a geleceğini bildirdi. Bâbıâli, 17 Ekim'de yine geri adım attı ve aralarından birinin şüpheli bir biçimde yurtdışına kaçmış olan eski prensleri tekrar makamlarına getirdi[79]. Yine de tüm bunlara rağmen 29 Kasım'da Rus Generali Michelson'un öncü birlikleri Yaş'a geldiler[80].

Yeni Çar Aleksander, bu hareketi ile sultana defalarca bildirdiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden başka bir şey istemediğine dair vaatlerinin birer yalan olduğunu ve kalbinin derinliklerinde aslında Çariçe II. Katerina'nın çaresiz Türkiye'ye dair planlarını gerçekleştirme niyetini küstah bir barış ihlali ile açık bir biçimde ortaya koymuştu. Çar Aleksander, İstanbul'dan gelen son barışçıl haberleri çok geç aldığını; gelen özürlerle tatmin olmadığını ve Romen prensliklerinin işgalinin ilhak anlamına gelmeyip, aksine sadece bir ön tedbir olup, Fransa'nın tutumundan dolayı belirsiz bir hâle gelen geleceklerini garanti etmek için işgal edildiklerini ileri sürerek, göz diktiği

ganimetin bir kısmını böylece ele geçirmişti bile. Niyeti aslında Tuna Nehri'ni geçerek, Osmanlı topraklarında daha da ilerlemekti. Sırplar ve Rumlarla kurduğu ilişkiler ki, Rus diplomasisinin koruması altında olan Konstantin İpsilanti'nin oldukça büyük yardımları dokunmuştu, Ortodoks Rusya'yı Osmanlı'ya karşı ayaklanan Doğu Hristiyanlarının tekrar başına getirmesini sağlayacaktı.

İyon Adaları'nda sadece Rus konsolosların ve subaylarının emirleri geçiyordu. Takımadalar'da Rus ajanları kol geziyordu[81]. Sayısız Rum gemisi, hiçbir engelle karşılaşmadan, Rus bayrağını taşıyordu ve soydaşlarının ticaretine hizmet ederek, gelecekte askerî bir rol üstlenmek için hazır bekliyorlardı. Rusya'nın gizli teşkilatları dağlarda kendi ganimetleri ve aynı zamanda halkının özgürlüğü için mücadele veren ve silahlı köylülerden oluşan Armatollar; Türklerin zorbalığına karşı eşkiya olarak mücadele eden Rum asıllı Kleftler, Maynotlar, Lambros Katzianis'in eski yoldaşları ve Mora, Epir ve Makedonya'da Ortodoks inancın zaferini hayal eden ruhban sınıfı ile oldukça sıkı ilişkiler içinde idi[82]. İpsilanti ise Rusların yardımı ile kendisi ve halefleri için birleştirilecek Romen prensliklerinde bir hanedan kurmak istediğine dair zan altına girmişti[83].

Diğer taraftan Sırplar da Pazvandoğlu lehine ve aleyhine verilen mücadeleler sırasında ayaklanarak savaşın ilk işaretlerini vermişlerdi. Vidin Paşası'nın zaferinden dolayı, en büyük destekçileri olan yeniçeriler de zafer kazanmışlardı. Hatırası Sırplar tarafından saygı ile anılan iyi kalpli Belgrad Paşası Hacı Mustafa Paşa, yeniçerilerin darbeleri altında hayatını kaybetmişti ve hiç kimse yerine geçmeye cesaret edemiyordu. Yeniçeriler, Sırbistan'a iyice yerleşmeye ve köylerin efendileri olarak sipahilerin yerine geçmeye çalışıyorlardı. Berberileri örnek alarak en üst rütbeli üç lideri "Dayı" ünvanını alarak, ülkenin tamamını aralarında bölüştüler[84]. Hasan Ağa, kovulan sipahilerin intikamını almaya çalışsa da hiçbir sonuç alamadı.

Bu yeni zorbalara karşı şimdi de Hristiyan nüfusun başları sayılan Knezler ayaklanıyordu. İstanbul'a dayanılmaz hâle gelen şartlara dair şikâyetler gönderiyorlardı, ancak bu şikâyetler cüretkâr işgalciler tarafından tehdit olarak kabul edildiğinden, her yeri kan gölüne çevirdiler. Sırbistan'ın vicdansız yeni efendilerinin acımasız öfkesine birçok knez, bölükbaşı ve manastır başrahibi kurban gitti. Ama kısa bir süre sonra dağlar katillere karşı milli bir intikam için hazırlıklar yapan Hayduklar ile doldu. Yanko Katiç, Vaso Çarapiç, özellikle de Kara Yorgi diye anılan Georg Petroviç şahsında kararlı ve yetenekli birer lider buldular. İntikam ateşi önce 1804

yılında Şubnitsa Köyü'nde görüldü. Kısa bir süre sonra eyaletin tamamı isyan bayrağını çekti. Önce son Avusturya-Osmanlı savaşında görülen kalelere saldırılar ve Müslümanların topluca kovulması gibi sahneler yeniden canlandı. Dayıların yardımına gelen Kırcalı Boşnaklar, kısa bir süre sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. Böğürdelen (Sabac) Kalesi Jakob Nenadoviç'in yeğenine teslim oldu. Ardından Pasarofça ve Semendire da teslim bayrağını çektiler. Artık sıra Belgrad'ın kuşatılmasına gelmişti.

Bu ayaklanma, aslında İstanbul'daki sultana karşı bir isyan sayılmazdı. Diğer taraftan III. Selim, tam Nizâm-ı Cedid askerlerini düzene sokmaya çalıştığı ve yeniçeri tehlikesinden kurtulmak için Anadolu Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'yı yanına çağırttığı bir dönemde bu cesur Hristiyanların ve sadık tebaanın dayılara karşı ayaklanmalarından hiç de hoşnut değildi. Bosna Beylerbeyi Bekir Paşa'ya 1804 yılında yeniçeri ayaktakımını Sırbistan Eyaleti'nden kovma emri verildi. Bekir Paşa, Sırbistan'da tabii ki tiranları nihayet hak ettikleri cezaya çarptıran meşru hükümdarın temsilcisi olarak karşılandı. Belgrad teslim oldu ve dört dayı, Bekir Paşa'nın emri ile bir evde kuşatılıp kurşuna dizildikleri Yeni Orsova'ya kaçtılar.

Artık sıra paşanın emrindeki eşkiya başı Goşancalı Halil'in Bosnalı Kırcalilerini ve köylere yerleşmiş subaşılarını uzaklaştırmaya gelmişti. Gerek Bekir Paşa, gerekse Belgrad'da göreve getirilen Süleyman Paşa bunlara karşı çaresizdiler. Sırp milletinin isteklerini kaleme almak üzere Ostruşnitsa'da bir toplantı tertip edildi[85]. Sırplar daha 1804 yılının Ağustos ayında "Sırp ayanlarının" atanması hakkında görüşüyorlardı – en azından Prusya elçisi onların isteklerini bu şekilde yansıtmaktadır. Kasım ayında ise 12 maddeden oluşan bir anayasa projesi ile ortaya çıktılar. Bâbıâli, "Rusya'nın bu durumda daha güçlü hâle geleceği" gerekçesi ile bu projeyi reddetti. Yusuf Ağa, Eflak Prensi İpsilanti'den Sırbistan'daki durumlar hakkında bir rapor ve asilere tamamen teslim olmaları yönünde tavsiyede bulunmasını istedi. Ama İpsilanti'nin ajanları Sırbistan'da kol geziyorlardı bile. Kimileri, diğer elçilerin etkisi altında, himayesi çerçevesinde Sırp milletinin defalarca özgürlüğü için mücadele verdiği Avusturya'ya dayanmayı düşünürken, Rum asıllı kurnaz İpsilanti, baskı altındaki çaresiz, nihai kurtuluşlarından şüphe duymaya başlayan Sırp milletinin tamamının temsilcisi olarak Prota Nenodviç'in, Johann Protiç'in ve Peter Çardakliya'nın Eflak aracılığıyla gerçek Hristiyan olup, dindaşları için her zaman yardımsever görünen büyük Rus Çarı'nın huzuruna çıkmalarını sağladı[86].

Çar Aleksander o dönemlerde henüz Bâbıâli ile savaşı düşünmüyordu. Huzuruna gelen Sırp temsilcilere, yardım taleplerine cevap olarak İstanbul’a, orada bulunan Rus temsilcilerinin her türlü yardımı sağlayacakları bir heyet göndermelerini söyledi. Sırp temsilciler gerçekten de 1805 yılının Haziran ayında İstanbul’a gelip, İstanbul Patriği’nin evinde kaldılar. Fransız elçi, Sırpların taleplerini “sultanın mevkii ve menfaatleri ile bağdaşmaz” olarak değerlendiriyordu, zira Sırplar kısaca kendi milletleri için Tuna boylarında üçüncü bir prensliğin kurulmasını talep ediyorlardı[87]. O dönemlerde Rusçuk ayanı Tirsinikoğlu’nun komşu ayanlara karşı özgür bir bey gibi hareket etmesine, Tayyar Paşa’nın faaliyetleriyle oldukça büyük bir zan altında kalmasına ve cüretkâr eşkiya liderlerinin Tekirdağ (Rodosto) ve Gelibolu önlerinde belirmesine rağmen, Sırpların talepleri reddedildi. Sırp çetelerinin ülkenin güneyindeki Karanovaz ve 20 Temmuz’da[88] işgal edilen Öziçe (Uşiçe/Ujiça) kalelerini ellerine geçirmiş olmaları bile Divân üyelerinin fikrini değiştiremedi. Verilen cevap, Sırp reayaların silahlarını bırakmaları ve önceki Belgrad Beylerbeyi Hacı Mustafa Paşa zamanındaki gibi iyi muamele görecekleri idi. Aksi takdirde Niş Valisi Hafız Paşa onlara karşı asi olarak harekete geçecekti.

Sırplar, askerî zaferlerinden dolayı alabileceklerini umdukları haklarını barışçıl yollarla elde etme umudunu tamamen kaybetmişlerdi. Hafız Paşanın ülkeye akınını hiçbir şekilde kabul edemezlerdi. Bu yüzden özgürlük savaşçılarının küçük ordusu yüz yıl önce Kayser I. Leopold’un emrindeki Avusturyalıların Osmanlılara karşı başarılı bir şekilde savaştığı Köprüce ve Paraçin yerleşim bölgeleri ile aynı savaşın tarihinde adı geçen Yagodina’yı işgal ettiler. Hafız Paşa, Kara Yorgi’nin ve yoldaşlarının taarruzları karşısında tutunamadı ve Niş’e geri çekilmek zorunda kaldı. Paraçin ve Yagodina’nın top atışına tutulması ile Sırbistan’ın tekrar doğuşu kutlanmış oldu (Ağustos)[89].

Şahsi bir mesele, Semendire’nin ve tekrar bir araya gelen asiler tarafından daha sonra Alacahisar’ın (Kruşevaç) ele geçirilmesine neden oldu. Diğer taraftan Belgrad Kırcalileri komşu köylere saldırıyorlardı. Türklerin o güne kadar rahatsız edilmeden yaşadıkları Böğürdelen ve Öziçe’de Hristiyanlara karşı kanlı sahneler meydana gelmeye başladı. Bosna Beylerbeyi Bekir Paşa ve İşkodra Beylerbeyi İbrahim Paşa’nın emrindeki büyük Osmanlı ordusu 1806 yılının ilkbaharında huzuru tekrar geri getirmek için Sırbistan üzerine yürüyecekti.

İsyan bölgesinin tamamında korumasız köylere saldırılar ile savaş başladı ve bazı asiler liderlerini terk ettiler. Sırpların çoğu Türklerin üstünlüğü karşısında tâbi olmaya meyilliydi. Kara Yorgi'nin meziyetlerinden biri bu zor şartlar altında cesaretini kaybetmemesiydi. Ağustos ayında Böğürdelen'de Bosnalıları ve Herseklileri bekledi ve onları hedefi iyi ayarlanmış ateş ve cesur bir taarruzla yendi. Sırp asıllı bir Müslüman olan "seraskerleri" Kapetan Kulin, güçlü ordusunun sadece bir kısmını zorlukla kurtarabildi. Peter Dobrinyaz ise bu arada güneyde kurduğu Deligrad'da Arnavutları oyalıyordu[90]. Böylece asilere karşı yapılan sefer, asilerin nihai zaferi ile sonuçlandı. Ancak Belgrad'da komuta hâlâ Goşancalı'daydı; Böğürdelen, Bosnalıların elinde idi ve Eskice (Uşiçe/Ujiça) de kendini yiğitçe savunuyordu.

Bâbıâli ile müzakereler tekrar başlatıldı. Batı'daki durumları gezileri sırasında gören ve bunun dışında birçok Türk elçilik heyetlerinde de görev almış olan Bulgar asıllı Peter İçko, İstanbul'a gönderilen ve basit birer savaşçıdan oluşup, diplomasi konularına fazla vâkıf olmayan iki kneze eşlik etti[91]. Gerçekten de Türklerin sadece Belgrad'da 150 asker ile birlikte bir muhassıl bulundurma haklarını saklı tuttukları bir antlaşma meydana geldi. Sırpların, Osmanlı Sultanı'na ve geri dönmeleri ebediyen yasaklanan sipahilere karşı tüm yükümlülüklerinden kurtulmalarının bedeli 1.800 kese idi[92]. Savaş sona ermişti ve Rusya ciddi bir biçimde artık meşgalesiz kalan Sırpları, Dalmaçya'da Osmanlı-Fransız savaşının çıkması hâlinde Fransızlara karşı kullanmayı düşünüyordu[93]!

Divân, Ekim ayında bu antlaşmayı onaylamayı reddetti. Benzer şartları kabul ettirmek için Mora'da çıkabilecek muhtemel bir ayaklanmayı işaret eden Fransa'nın itirazları – zira Rusya 1805 yılında ittifak antlaşmasının yenilenmesi sırasında tüm Rumların çarın himayesinde olan patriğin otoritesi altında toplanmasını kesin bir dille talep etmişti[94] - onayın reddedilmesinde muhakkak ki büyük bir rol oynamıştı[95]. Kara Yorgi, bu ret kararına yeni düşmanlıklarla cevap verdi. Eşkiya başı Konda[96], bir savaş hilesi ile Aralık ayında Belgrad Şehri'ni ele geçirdi; kısa bir süre sonra Belgrad Kalesi'nde kuşatma altına alınan Goşancalı Halil de teslim olarak, Kladova'ya gitti[97]. 1807 yılının Mart ayında Sırplar, Rus Çarı ile Osmanlı Sultanı arasında başlayan düşmanlıkları topraklarında bulunan Müslümanlar arasında kanlı bir katliam yaparak kutladılar. Bu katliamların kurbanlarından biri, barışçıl mizaçlı Süleyman Paşa oldu[98]. Ancak, Serez

Beyi İsmail Bey ve Goşancalı Halil'in[99], Kara Feyzi'nin ve Deli Kadri'nin[100] eşkiya birlikleriyle Sırpların Ruslar ile birleşmesini engellemek üzere[101] asilerin üzerine gönderilen Bosna Beylerbeyi İdris Paşa, daha fazla ilerlemelerini engelledi.

Rusya, Bâbıâli'nin içinde bulunduğu durum ve daha güçlü komşularını tahrik etmemeye özen göstermesinden dolayı, Romen prensliklerini işgal etmesi hâlinde herhangi bir savaşın çıkmayacağını düşünüyordu. İtalinski'ye mazeretler bildirmek yerine , İngiltere ile ittifak antlaşmasının derhal yenilenmesine ve savaş gemilerine Boğaz'a giriş izni verilmesine çalışacaktı[102]. İtalinski, muhtemelen çarın bu yöndeki mektuplarını almamıştı; zira her halükarda prensliklerin işgali hakkında belirli bir açıklama yapmaktan kaçınıyordu ve 26 Ağustos'tan beri sarayından hiçbir talimat almadığını söylüyordu.

Bu arada Turla sınırında uzun zamandır bekleyen Rus birliklerinin komutanı Michelson, Tuna ayanlarının zayıf birliklerini dağıttıktan sonra sadece Bükreş'e kadar ilerlemekle kalmayıp, kısa bir süre sonra, Besarabya'da zamanında ele geçirmek için çok kan akıtılan İsmail Kalesi olmasa da, herhangi bir saldırı beklemeyen Hotin (26 Kasım), Bender, yeni kurulan Akkirman ve Kili (6 Aralık) kalelerini işgal etti[103]. İbrail nâzırı, onurlu bir ret cevabı verdi. Fransa'nın "Tuna Nehri'nin ötesindeki Türk eyaletlerinin Genel Komiseri" sıfatıyla yeni atadığı [konsolosu] Reinhard – aynı şekilde Arnavutluk'ta İşkodra için de bir komiser atanmıştı – Yaş'ta tutuklandı. Rusya, resmi bir bildirge ile halktan "kendilerinden bir parça" (!) olarak kabul etmeleri istedikleri askerlerinin sadece haklarını korumak için geldiklerini bildirdi[104]. Çar, bu şekilde Adam Çartoriski tarafından kendisine getirilen ve Türklerin sindirilerek "sağlıklı bir politikaya geri dönmelerini" ve "hareket özgürlüklerini tekrar geri kazanmalarını" öngören planı uyguluyordu[105]. Bu yönde yapılan 23 Ekim tarihli açıklama ile Romen prensliklerinin işgaline ilişkin tedbirler, Avrupa saraylarına da bildirilmişti[106]. Konstantin İpsilanti henüz geri dönmemişti, ama kısa bir süre sonra gelip, gelecekte Daçya Kralı olarak Rus Çarı'nın teveccühü sayesinde Romen prensliklerinin başına geçecekti.

İngiltere'nin savaşı önleme çabalarının hiçbiri sonuç getirmedi. Sultan'ın danışmanları ve kurduğu Nâzırlar Kurulu ile Olağanüstü Meclis [Atabekan-ı saltanat] üyeleri[107] arasında sadece yaşlı Çelebi[Mustafa Reşid] Efendi İngiltere'nin menfaatlerini[108] koruyordu. "Rus ve Rum"

destekçileri[109] olan Rus yandaşları, Çelebi Efendi'yi destekleme cesaretini gösteremediler. 20 Aralık'ta savaşın artık kaçınılmaz hâle geldiği belli olmuştu ki bu haber ulema sınıfı ile İstanbul avamı tarafından sevinçle karşılandı. Rus elçi, aldığı talimat üzerine daha 26 Aralık'ta İstanbul'dan ayrıldı. III. Selim, bir gün sonra, yeni oluşturulan devlet düzeni sebebiyle tüm nüfûzunu kaybetmiş, neredeyse hükümdarın bir sekreteri rütbesine indirilmiş ve Divân başkanı olmaktan başka bir şey olmayan sadrazama bizzat yazdığı bir mektupta Rus Çarı'na savaş ilan ederek, tüm dindar Müslümanları kutsal savaşa davet etti. Batılı güçlere gönderilen ve belki de Fransızların da parmağı bulunan beyannâme, Osmanlı nâzırlarının Rusların mevcut devlet düzenine müdahalelerinden ve antlaşmaların ihlalinden haberdar olduklarını kanıtlamaktadır[110].

Taarruz ve korunma antlaşması yapılması hâlinde Sultan III. Selim ile Romen prensliklerinin ve Sırbistan'ın garantörlüğünü üstlenmeye[111] artık hazır olan Napoleon, Mayıs ayında hâlâ Rusya'nın Romen prensliklerini işgal etmeye cüret ettiği takdirde, "Avrupa'nın tamamının" Rusya'ya karşı ayaklanacağına inanıyordu[112]. Ama hiç kimse bu zorbalığa karşı çıkma cesaretini gösteremedi. Hatta Avusturya, Rusların Romen prensliklerine yerleşmesinden dolayı uğradığı derin hakareti örtbas etmeye bile çalışıyordu[113]. İngiliz diplomatlar ise tam aksine açıkça müttefikleri olan Rusların tarafını tuttular ve bunu Divân'ı nezaketsiz bir şekilde rahatsız ederek, bazı tehditlerde bulunarak ve Akdeniz'den gerçekten de İstanbul Limanı'na demir atan yedi savaş gemisini çağırarak ilan ettiler[114]. Ancak Napoleon o dönemde Varşova'da bulunması ve buradan "dostu" Selim'e mektup göndermesi[115] bu sindirme politikasının bu sefer başarılı olmamasına neden oldu[116]. İngiliz elçi Arbuthnot, 1807 yılının sonlarına doğru, ittifak antlaşmasının yenilenmemesi hâlinde Bâbıâli'yi savaşla tehdit etti. Hatta Fransız elçisinin eline derhal pasaportunun verilmesi, Çanakkale Boğazı'nın ve cephane yüklü 15 Osmanlı gemisinin İngilizlere teslim edilmesi ve Rus askerlerinin Romen prensliklerinde ülkenin efendileri olarak kalmaları gibi cüretkâr taleplerde bulunabileceğine inanıyordu[117]. İngiliz gemilerinden birine bindi ve aslında önemsiz olan hakaretler hakkında şikâyette bulunduktan sonra, Bozcaada'ya doğru yelen açtı[118]. Burada İngiliz Konteramiral Thomas Louis dört kalyon ve üç firkateyn ile bekliyordu[119]. Arbuthnot, bu büyük savaş gücünün asıl komutanı olarak 29 Ocak'ta Bâbıâli'den taleplerine kısa ve öz bir cevap istedi: "Evet ya da

Hayır”[120]. Aksi takdirde “Majesteleri İngiltere Kralı ve müttefiki Rus Çarı’na yapılan hakaretlerin öcünü almak için gerekli tedbirleri alacaktı”[121].

Buna rağmen, başkenti İngilizlerin muhtemel bir saldırısına karşı güvence altına almak için kısa bir süre öncesine kadar İngilizlerin hizmetinde bulunmuş bir mülteci olan yeni “Osmanlı istihkâm müfettişinin” planlarına uygun olarak İstanbul Boğazı’nda çalışmalar yapılırken, müzakereler artık İngiliz elçisinin makamından ayrılması ve Türklere göre bu hareketi ile elçilik sıfatını kaybetmiş olmasından dolayı aleni olarak olmasa da devam ediyordu. Amiral Duckworth’un acilen buraya çağrılan filosu Bozcaada sularına geldiğinde, derhal çok yavaş giden istihkâm çalışmaları fazla ilerlemeden, İstanbul’a devam etmesi yönünde bir emir aldı. Kurban Bayramı’nın kutlandığı 19 Şubat’ta Çanakkale Boğazı’nda aniden 8 kalyon [saff-ı harb gemisi], 2 firkateyn, 2 korvet ve 2 kalkalyata (kalite) görüldü[122]. Acilen bir araya gelen Türk topçu birlikleri derhal top ateşine başlamalarına rağmen, Çanakkale Boğazı’nda o güne kadar henüz savunma için ciddi hazırlıklar yapılmamıştı. Kaçan kaptan-ı deryanın korkaklığı, sahildeki kalelerin direnmesini engelledi. Dört Osmanlı gemisi derhal batırıldı. Beşinci bir gemi sadece kaptanının cesareti sayesinde kurtuldu. Bunun üzerine çıkan kargaşada III. Selim o kadar aşağıdan aldı ki, İngiliz dostları İstanbul’da kalışını artık tasvip etmedikleri için, General Sebastiani’den İstanbul’u terk etmesini rica etti. Fatih Sultan Mehmed’in torunu; Osmanlı vatanseverlerinin yiğitliği ve enerjisine ümit bağladıkları bu ateşli genç Sultan, işte böyle konuşuyordu! Hiçbir Sultan, hiçbir zaman devlet adamlarının beceriksizliğinden dolayı böylesine aşağılanmamıştı! Sebastiani’nin buna cevabı ise Napoleon’un en parlak dönemindeki bir Fransız subayına yakışır bir cevaptı.

Bu önemli dönemde, Türk toplumunun içerisindeki en sağlıklı unsurların ulemadan ve askerlerden oluştuğunu iddia eden Fransız diplomatın yerinde iddiaları böylece kanıtlanmış oldu[123]. Sadrazam, ortalıkta görünmüyor; kaptan-ı derya görevlerini unutmuş; şeyhülislâm ruhları ateşlemek için ortaya çıkmıyor; reis efendi, müzakere zamanının çoktan geçtiğinin bilincine varıyor ve III. Selim, hor gördüğü ve nefret beslediği eski askerî rejimin yeniçerileri, topçular ve en yaşlısından en gencine kadar İstanbul halkı, Osmanlı İmparatorluğu’nu sürekli küçük düşüren ve kayıplara maruz bırakan sahte dostlara karşı ayaklanmak gibi asil bir düşünceyle ellerinde silahları olduğu hâlde sahile indiklerinde, çaresiz boyun eğdi. Tahkimat işleri büyük bir çaba ile devam ettirildi ve

Hristiyanlarla Yahudilerin de yardım etmesine izin verildi. Sultan'ın özel olarak huzura kabul ettiği General Sebastiani'nin başında bulunduğu Fransız subaylar, gerekli talimatları ve emirleri veriyorlardı. İspanya temsilcisi Marki d'Almenara onların tarafında idi ve İspanyol denizcilerini hizmete sundu. III. Selim, devletin mimarbaşı gibi zengin hediyeler ile ödüllendirdiği işçilerin arasında bizzat bulunuyordu. Sarayın bahçesine, kadınlar buradan uzaklaştırıldıktan sonra, yeni tabyalar kuruldu. Birkaç gün sonra 1.200 top düşmanı bekliyordu. Mayınlar döşendi ve yedi gemi limanı koruyordu.

Rüzgârın yönü değişmişti. İngilizler bu yüzden Büyükada önlerinde demir atmak zorunda kaldılar. Divân'ın huzurunda öncekinden daha nazik bir biçimde 25 Ocak'ta yapılan talepleri tekrarlamak üzere ulaklar gönderildi, ama kendilerini dinlemek üzere Yeşil Köşkte hazır bulunan nâzırların önüne çıkmaya cesaret edemediler. Bu ikinci ültimatom da küçümseyen bir tavırla geri çevrildi. İngilizlerin düşmanlık girişimleri sonuçsuz kaldı: Burgaz Adası'nda 60 Anadolulu her türlü saldırıyı hazır bekliyorlardı ve birçok İngiliz kayığı cesur Türk kayıkçıları tarafından zapt edildi. Eski sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın yönetimi altında Çanakkale Boğazı'nda gerekli tamiratlar yapıldı. Elçi olarak Arbuthnot'un yerine geçen Duckworth, kuşatma altına alınma tehdidi karşısında geri çekilme emrini verdi ve İstanbul halkının alaylı naraları ve sevinç haykırışları altında İngiliz gemileri 2 Mart'ta tamamen başarısız olan bir gözdağı verme teşebbüsünden sonra, İstanbul Limanı'ndan ayrıldılar. Çanakkale Boğazı'nda, büyük yaralar aldıkları ağır bir top ateşinden geçmek zorunda kaldılar[124]. Daha sonra Amiral Craigh, Selanik önlerine gelerek, tehdidini paraya tahvil etmeye çalıştı, ama muvaffak olamadı[125].

İngiltere ile savaş başlamıştı ve Bâbıâli savaş ilan etmekte hiç tereddüt etmedi[126]. İngiliz hükümeti, kısa bir süre önce gerek Osman Bardisi, gerekse Mehmed Elfi Bey'in hayata veda ettikleri[127] Mısır'a yapılacak bir saldırının başarılı olabileceğini düşünüyor, hatta Memlük iktidarını tekrar geri getirebilmeyi umut ediyordu. General Fraser komutasında 4-5 bin kişiden oluşan İngiliz birlikleri ile İskenderiye'yi kolayca işgal etti. Reşid'e (Rosette) girdiler, ama Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Arnavutlarının yoğun ateşi altında geri çekilmek zorunda kaldılar. General Wanhope bu sırada şehrin dar sokaklarında hayatını kaybetti. Bunun üzerine yapılan kuşatmada İngilizler 1.200 askerini kaybettiler. İskenderiye'de katliam tehdidi ile

karşılaştılar ve ancak 22 Ağustos tarihli onurlu bir tahliye antlaşmasıyla kurtulabildiler. İngiliz birlikleri nihayet 14 Eylül'de Mısır'ı terk ettiler[128].

Amiral Sieniavin'in Rus gemileri "İstanbul'un fethine" katılmak için geç kalmışlardı. Amiral, Çanakkale Boğazı'na gelerek görevini yerine getirmiş olduğuna inanıyordu, ancak buraya bir saldırıda bulunmayı akıllıca bulmuyordu. Aslında dost Osmanlı Devleti'ni "asıl düşmanları" olan Fransızların niyetleri ve fetih hırsına karşı uyarmaktan başka bir şey yapmayan Rusya, karada olduğu gibi denizde de herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Sieniavin, Kaptan-ı Derya Cezayirli Seydi Ali Paşa ile 19 Mayıs tarihinde [1807] karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Ruslar, bu muharebeden zaferle çıktılar, ama kaptan-ı derya sadece tek bir gemi kaybederken onlar büyük kayıplara maruz kaldılar. Çanakkale Boğazı'ndaki abluka derhal kaldırıldı, ama Sieniavin önce Bozcaada halkını Anadolu'ya göndererek intikamını aldı[129].

Bâbıâli, Ruslara saldırmaya kararlıydı. Sebastiani'nin yeni birliklerden oluşan on alayın Aralık ayında Tuna Nehri'ne doğru harekete geçeceğine; Eflak'ın Pazvandoğlu, serasker tayin edilen Alemdar Mustafa Paşa ve Aydın'dan getirilen Anadolulu Nizâm-ı Cedid askerleri tarafından işgal edildiğine ve Bükreş'in Rus konsolos Kiriko'yu – tıpkı Rodofinikin ve Tamara gibi yine bir Rum! – tutuklayan Osmanlıların elinde olduğuna dair garantilerinin tamamı hayal ürünü idi[130]. Ayrıca Fransızların Abaza lideri Kılıç ve Erzurum Paşası'nın, Heraklius'un oğlu Kral Georg'un daha kötü bir halefe bıraktığı[131] ve 1801 yılında Rusların eline geçen Gürcistan'a saldırmaya hazır olduğuna dair açıklamalarının da abartılı birer umuttan başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Alemdar Mustafa Paşa'nın adamları Eflak'ın başkentinde sadece 1806 yılının Kasım ayının sonlarına doğru kısa bir süre göründüler. Bunlar Yergöğü'den Aydın Paşa'nın ve Rusçuk'tan Köse Kahya Paşa'nın 10 bin askeri idi. Ancak bir ay sonra buraya gelmekte olan 6 bin Rus ve Radu-Voda Manastırı'ndan yola çıkan Prens İpsilanti'nin 400 Hırvat'ı karşısında geri çekildiler. Geri çekilmeleri tam bir kaçışa döndü: General Miloradoviç'in askerleri Bükreş'te "kurtarıcı" olarak karşılandı ve Erdel'e gitmek üzere olan boyarlar, Kiev'den geri dönen hükümdarları İpsilanti'yi karşılamak üzere acilen geri döndüler. Michelson, kısa bir süre sonra Bükreş'e karargâh kurdu. Liderleri Kara Yorgi'nin prens olarak tanınacağı Sırplar[132], hatta Hersekliler[133] ile birleşme emrini alan General İsayev, Krayova'ya yerleşti. Her iki Romen prensliklerinde asker toplanarak, Kazak üniformalarına sokuldu. Bunlar arasında Türklere karşı

“komutan” olarak faaliyet gösteren Tudor Vladimiresku, ileride 1821 devrimin kahramanı olarak ün salacaktı. Pazvandoğlu, 5 Şubat 1807 tarihinde hayata veda etmişti. Oğlu daha 11 yaşında idi ve kethüdasının Pazvandoğlu’nun yerini tutması mümkün değildi[134]. Yanya’da Tepedelenli Ali Paşa’nın yanında yetenekli bir Fransız danışman olması ve Napoleon tarafından toplarla donatılmış olmasına rağmen[135] şüpheli bir faaliyetsizlik gösteriyordu[136]. Osmanlılar bu arada Marmont komutasında Napoleon’un söz verdiği Dalmaçyalı birliklerden ve sözde Boğdan’a saldıracak[137] olan Massena’nın 30 bin askerinden – aynı zamanda altı gemi İstanbul’u koruyacaktı – hiçbirini görmediler.

İlkbaharda nihayet Aleksandru Sutzo, yeni Eflak Prensi olarak serhad boylarına gönderildi. Aleksandru Hançeri bu arada Boğdan Prensi olarak faaliyet gösterecekti. Michelson’un Yergöğü’ne yaptığı saldırı tamamen başarısız oldu. Turnu hâlâ Türklerin elinde idi; Buzau, İbrail birlikleri tarafından ateşe verildi ve Yaş’a doğru yola çıkmış olan İpsilanti, tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Kaminski’nin Rus birlikleri İbrail önlerine geldiler, ama boşuna[138]. İsmail dolaylarında toplanan birliklerin üzerine önce Meyendorf, sonra da Michelson bizzat yürüdüler[139]. Sadrazam Çelebi (Köse) Mustafa Paşa, Şumnu’da aralarında İzmir Valisi Karaosmanoğlu Süleyman Paşa’nın oğlu komutasındaki birliklerin de bulunduğu birliklerini yavaş yavaş topladıktan sonra, 29 Mayıs’ta 25-30 bin asker ile Tuna Nehri kıyısındaki Calaraşi’de kurulan karargâha geldi[140]. Fransız istihkâm subayı Boutin danışmanlığını yapıyordu. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa’dan sadece boyarlar değil, General Miloradoviç de kaçtı[141]. Ancak 12 Haziran’da aynı Miloradoviç, Çarhacı Paşa komutasındaki öncü birliklerini geri püskürttü ve tekrar Bükreş’e geldi. Serhad Seraskeri[142] Alemdar Mustafa Paşa, suların yükselmesinden dolayı Tuna’yı geçememişti. Tam bu sırada III. Selim’in tahttan indirildiğine ve Tuna Nehri’ni geçip, geri dönerek ağalarının [Pehlivan Ağa] tekrar eski makamına getirilmesini sağladıktan sonra, şimdi de sadrazamın ve defterdarın geri çekilmelerini ve Pehlivan Ağa’nın katlini isteyen[143] yeniçerilerin bunun üzerine ayaklandıklarına dair gelen haberler de bu başarısızlığa neden oldu.

III. Selim, bu ayanlar topluluğu, uzaktaki eyaletlerden gelen sefil yeniçeriler veya Anadolu’nun dizginlenemeyen atlılarından daha iyi birliklerle zafer kazanabilmeyi umuyordu. Tüm Osmanlı savaşçılarının

Avrupa stilinde disiplinle yetiştirilerek, Avrupa tarzında üniformalar içinde, Sebastini'nin planlarına uygun olarak devletin onuru ve kaybedilen bölgelerin tekrar kazanılması için savaşacakları anın geldiğine inanıyordu. Önce yeniçeri odaları, reform yanlısı yeni ağaları ile Şumnu'ya hareket ettiler. Vezir İbrahim Paşa ve diğer meclis üyeleri de derhal yola çıktılar (30 Mart'ta). İstanbul'da sadece kalben "yeni düzenin" düşmanı olan kaymakam ve yeni vezir ile III. Selim'in şahsi dostları eski kethüda İbrahim Efendi, Hacı İbrahim Paşa ve Avrupa tarzında bir ordunun öncülerinden olan Çelebi Efendi kaldılar. III. Selim ise orduda büyük bir ıslahat yapma zamanının geldiğine inanıyordu. Arnavutlara ve Lazlara Nizâm-ı Cedid saflarına katılma ve öngörülen üniformaları taşıma emri verildi. Ancak Frenk ruhunun getirilmeye çalışılmasını bir hakaret ve leke sayan Arnavutlar ve Anadolulu askerler, bu misyonla görevlendirilen Londra eski sefiri [serkâtibi] ve reislik yapmış olan Mahmud [Raif] Efendi'ye karşı ayaklandılar. Çatışmalar sırasında binbaşı ve daha sonra Nizâm-ı Cedid askerleri tarafından savunulmasına rağmen, sultanın elçisi öldürüldüler. İstanbul'un Anadolu yakasındaki topçuların başında bulunan komutan da aynı akıbete uğradı (26 Mayıs). Sadece bilgi toplamak için buraya gelen bostancıbaşı, hayati tehlike altında kaldı: Topları ellerine geçiren yamaklar kayığını top ateşine tuttular.

Bu kanlı sahnelerin ikinci gününde, reform yanlılarına, hatta sultanın kendisine karşı her türlü acımasızlıklara hazır büyük bir insan topluluğu toplanmıştı bile. Büyükdere meydanında ne olursa olsun birbirlerine sadık kalacaklarına ve hükümdarlarını "mahkemeye" çıkaracaklarına, sorguya çekeceklerine ve ıslahatları geri almaya zorlayacaklarına dair yemin ettiler. Bu arada basit bir er olan Kabakçı Mustafa'yı lider seçtiler.

29 Mayıs gecesi sayıları henüz çok yüksek olmayan asiler, ıslahatları sona erdirmek ve ıslahatları uygulamaya koyanları halkın öfkesine teslim etmek üzere kaymakamla [Köse Musa Bey], şeyhülislâmın [Topal Ataullah Efendi] kendilerini bekledikleri İstanbul'a yürüdüler. Mükemmel bir disiplin gösteriyorlar ve bu sayede İstanbul halkında hayranlık uyandırıyorlardı. Asiler Tophane'de topçuları, kalyoncuları ve beklendiği üzere, yeniçerileri de kendi taraflarına çekmeyi başardılar. Kabakçı Mustafa, Et Meydanına* karargâh kurdu ve buradan sultanın etrafındaki adamlardan defterdarı, bostancıbaşını, sekreterini, mirahuru ve daha önce adı geçen danışmanlarını öldürtmek üzere şehrin her köşesine birlikler gönderildi. Kaymakam, cellatların işini kolaylaştırmak için devlet ricalini

kendi yanına çağırttırdı. Sultan'ın Fransa yanlısı danışmanlarından sadece ikisi kurtulabildi: Nizâm-ı Cedid Nâzırı Ahmed Bey ve asilerin önüne şahsen çıkan, neredeyse 90 yaşındaki saygıdeğer Çelebi Efendi Köse Kahya. Çok korkmuş olan III. Selim, bostancıbaşını kendi elleri ile teslim etti.

Sultan Selim, münadiler çıkartarak yeni birliklerin tasfiye edildiğini ve bunları bir daha kurmayacağına dair söz verdiğini ilan ettirdi. Ayrıca ordu için alınan vergiler de kaldırılacaktı. Ama mevkiini kurtarmak için geç kalmıştı. Asiler şeyhülislâmın yanına çıkmışlar ve Kur'an'ın kurallarını bu derece ihlal eden bir sultanın tahtta kalmaya layık olup olmadığını sorguluyorlardı. İstedikleri cevabı alınca, bunun yazılı olarak verilmesini talep ettiler. Bunun üzerine Ağa Kapısı'nda ulema ve yeniçeri ocağının subayları büyük bir toplantı yaptılar. Nizâm-ı Cedid'in uygulanmasına karşı verilen fetvalar burada görüşülüp, kaleme alındılar. Ancak o anda orada bulunan üst düzey komutanların muhakemesiz yargılanacak şahısların listesine dahil edilmemesine karar verildi.

Son olarak henüz umudunu kaybetmemiş olan III. Selim'e bizzat şeyhülislâmın kendisi tarafından "artık istenmediği" bildirildi[144]. Bu ağır hükme karşı koyabilecek durumda olmayan III. Selim, sakince kaderine boyun eğdiğini açıkladı. Böylece sadece devletinin iyiliğini gözeten ve Batı tarzında askerî bir düzen getirerek devletini kurtarmayı amaçlayan üstün yetenekli ve asil düşünceli bir Sultan, bir daha çıkmayacağı mahbesine atılıyor ve yerine Türkiye'nin gördüğü en kötü askerler istediği için[145] 31 Mayıs'ta[**] Osmanlı tahtına I. Abdülhamid'in oğlu IV. Mustafa cülûs ediyordu. Hemen ardından huzur yine sağlandı ve Kabakçı Mustafa, İstihkâmlar Nezareti'ne [Boğaz Nâzırı] getirilmekle yetindi. Kaldırılan vergilerin aynen uygulanmasına devam edildi, ama bu sefer devletin ölüm tehdidi altında derhal dağılan en iyi askerlerinin ücretini ödemek için kullanılmadı. En yetenekli liderler oldukları için, ordudan sadece yeniçeri ağası ve sadrazam ayrıldı: Yeniçeri ağası bu arada İstanbul'da olanları kınayacak kadar dürüst davranmış ve bu dürüstlüğünü hayatı ile ödemişti[146]. Daha sonra şeyhülislâmın isteği üzerine ve Kabakçı Mustafa'nın yardımı ile kaymakam da azledildi. Askerler, eğlence düşkünü tamamen yeteneksiz yeni sultanın vasisi olarak Tayyar Paşa'yı tayin ettiler.

Napoleon Bonaparte'ın isteği üzerine başlatılan savaş, yine onun isteği üzerine aynı yılın yazında – sadece Stubik'te Haziran ayında henüz Sırplar ve Ruslar Türklere karşı savaşıyorlardı[147] - tek bir nihai muharebe

yapılmadan[148] kesilirken[149], Osmanlı Devleti kendi iç karışıkları ile meşguldü. Fransa ve Rusya arasında akdedilen Tilsit Antlaşması'ndan (8 Temmuz) sonra – Fransız subaylar Türkiye'deki mevkilerinden derhal ayrıldılar[150] - General Guillemont, iki İmparator arasında yapılan antlaşmaya uygun olarak, generalin de imzalamayı ümit ettiği ateşkes antlaşmasını yapmak üzere Eflak'a geldi. Bu ateşkes antlaşması daha sonra Sebastiani'nin 9 Ağustos'ta Divân'da yeterince kötü karşılanmasına rağmen[151], 24 Ağustos'ta Laşkarev ve Galib Efendi tarafından Slobozia'da imzalandı ve her iki tarafın Romen prensliklerini 35 gün içinde boşaltmasını öngörüyordu. Gerçekte ise Rusya'nın her iki Romen Prensliği'ne, Bucak Eyaleti'ne ve Turla Nehri kenarındaki kalelere sahip olmasını sağlıyordu. Michelson, Bükreş'te yardımcısı pozisyonundaki Rum asıllı İpsilanti ile hüküm sürüyordu. Ateşkes antlaşmasının onaylanmış olmasına rağmen, Michelson'un Eylül ayındaki ölümünden sonra Miloradoviç vekili olarak burada kaldı. Nihayet Prosorovski genel komutan olarak Romen prensliklerine geldi. Oldukça öfkelenmiş olan Rus Çarı için antlaşmanın Meyendorf tarafından imzalanması "aptallık"[152], Kont Rumyanzov içinse "gülünç"[153] idi ve Rusya Napoleon'un sözlü vaadine istinaden, Napoleon birliklerini Prusya'dan çekmediği sürece kendi birliklerini de buradan geri çekmeyeceğini açıkladı[154].

İngiltere, İstanbul'a yaptığı saldırıdan dolayı hemen akabinde pişman olmuştu. İngiltere Kralı 26 Haziran'da parlamento hükümetinin "Bâbıâli ile mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri alacağını"[155] açıkladı. İngilizleri kolay affedemeyen Türkler tarafından İngiltere ile ticaret hâlâ yasak olmasına rağmen, barış sağlanmıştı. Bu davranışı ile İngiltere, Doğu'da Rusya için zararlı olan planlarını kesinlikle desteklemeyen Çar Aleksander'in düşmanlığını üzerine çekti. Elçi Arthur Paget, Bozcaada'ya geldiğinde, buradan derhal ayrılmak zorunda kaldı[156]. Yine de yılın sonlarına doğru Çanakkale Boğazı'nda Amiral Collingwood ile tekrar müzakerelere başlandı[157]. Ancak Bâbıâli bu müzakereleri sadece Fransa ve daha sonra Rusya üzerinde baskı oluşturmak için kullanıyordu[158].

Yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi, Napoleon ve Avrupa'nın diğer hükümdarları arasında yapılan müzakereler sırasında belirlenecekti. Bâbıâli'nin Fransa ile ittifak ve himaye antlaşması yapmayı reddetmesi ki bu sayede sadece Romen prensliklerini elinde tutmakla kalmayıp, Kırım'ı da tekrar geri alacaktı[159], özellikle de Tilsit'te ancak 24 Haziran'da duyulan

Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi, Fransa Kralı'nın Türklere karşı öfkesini kabartmıştı.

Napoleon Bonaparte, Tilsit'ten gönderdiği mektupta: "Bâbıâli'ye karşı hareket hattım (système) sallantıda (chancelle) ve değişme noktasına geldi", diye yazıyordu[160]. Gittikçe Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın "bu kadar paramparça olan bir aynanın parçalarının tekrar bir araya getirilmemesi gerektiği[161]" yönündeki düşüncesine katılmaya meylediyordu. Batı'nın İmparatoru Bonaparte, Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi sırasında Çar Aleksander'a en büyük payı vererek[162] Doğu'nun İmparatoru'nu Almanya'daki planları için kazanabileceğini düşünüyordu ve haklıydı da. Tilsit Antlaşması sadece Ruslar ve Türkler arasındaki ateşkesi ve Fransa'nın barış için arabuluculuk yapmasını öngörüyordu. Gizli maddelerde ise Bocche di Cattaro ve İyon Adaları Fransızlara veriliyordu. Bâbıâli, Rus Çarı ile yapılması zorunlu görülen barışa katılmadığı takdirde, Fransa ve Rusya işbirliği içerisinde Osmanlı Devleti'nin gerekli görülen paylaşımı hakkında karar vereceklerdi. Türklerin elinde sadece İstanbul ve Rumeli kalacaktı.

Bu planların hemen gerçekleştirilmesi Avrupa'nın mutlak hükümdarının yine de işine gelmiyordu. Bu yüzden sürekli olarak ve elçi Savary'yi Petersburg'a göndererek, Fransa'nın Prusya'dan tazminat almasına izin verilmediği takdirde, Slobozia barış antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi için baskı yapıyordu[163]. Rus Çarı'na, birliklerini serhad boylarında tutmak yerine Finlandiya'yı ilhak etmesini tavsiye ediyordu. Ama tüm çabaları boşa gidince, Sebastiani'ye Bâbıâli'yi Romen prensliklerini kaybedeceğine hazırlama talimatı verildi. Osmanlı nâzırlarına, bu eyaletlerin coğrafi açıdan diğerlerinden ayrı olması ve halkının Rus yanlısı olması sebebiyle bunun gerekli olduğunu; Rusya'nın uzun zamandan beri Romen prenslikleri üzerinde egemenlik hakları kazandığını; her iki prensliğin de Osmanlı Devleti'ne düşük bir vergiden (faible subside) başka bir şey getirmediğini ve Boğdan ile Eflak'taki özgürlük ruhunun Türkiye'deki tüm Hristiyanların ayaklanmasına neden olabileceğini[164] ve nihayet yeni sultanın serhad boylarındaki prenslikler üzerinde egemenlik haklarını henüz kullanmadığını[165] anlatmaya çalışacaktı. Fransızların Parga'yı[166] işgal etmelerini affetmiş olup, sadece Napoleon'un yardımı ile Rusya ile uygun bir barış yapabilmek için Arnavutluk üzerinden İngilizlerin abluka altında tuttukları Korfu'ya asker

göndermelerine izin veren Türkler, kaçınılmaz görünen bu toprak ilhakına şiddetle itiraz edince, İstanbul'daki kızgın kafaları yatıştırmak için yeni vaatler öne sürüldü. Bir müddet sonra, 1808 yılı Nisan ayının sonlarına doğru, Sebastiani özellikle rahatsızlık verici sorulardan ve şikâyetlerden kaçmak için İstanbul'u terk etti[167].

Tüm bunlara rağmen, şansı sürekli yaver giden Fransa İmparatorunun gittikçe artan isteklerine eski, ananevi dostluklardan ya da "sistem değişmeden önce" yapılan vaatlerden dem vurarak sınır koymak gittikçe zorlaşıyordu. İlkbaharda Romen prensliklerinin boşaltılması ya da Şilezya'nın Almanya'da Napoleon'a ait topraklara ilhakına ilişkin görüşmeler, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ile ilgili "büyük işe" (grande affaire) geçmek üzere yarıda kesildi. Mart ayında her bir bölgenin kaderi öyle kesin olarak belirlenmişti ki, Kont Rumyanzov kesin taslağı kaleme alabildi: Rusya, iki Romen Prensliği'ni, Bulgaristan'ı, Rumeli'yi, İstanbul'un kendisini ve komşu limanlarını alırken, Napoleon Mora, Kıbrıs, Rodos, Girit, Takımadalar, Karadeniz'in kuzey kıyısı, Suriye ve Mısır'ı işgal edecekti. Henüz sorulmamış olmasına rağmen, müttefik güçler Avusturya'ya Selanik hariç olmak üzere Makedonya'yı verebilirlerdi ve Avusturyalı bir Arşidük Sırbistan Kralı olabilirdi[168]. "Bunu, hayatımın en güzel anı sayıyorum", diye yazdı Çar I. Aleksander İmparator "dostuna" büyük bir sevinçle[169]. Diğer taraftan Napoleon, Rusların projesinde bazı "mide bulandırıcı noktalar"[170] keşfetmiş - özellikle Rusların İstanbul'u ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmesinden yola çıkıyordu[171] - ve bu önerileri istediği görüşmeyi ertelemek için birer bahane kabul ediyordu. Fransız İmparatorun ayrıca İspanya'ya gitmek üzere yola çıkması da görüşmenin başka bir tarihe ertelenmesine neden oldu.

Fransız diplomasisi, şimdilik savaşın tekrar çıkmasını önlemeye çalışıyordu. Sebastiani, bu konuyu geri dönerken Prosorovski ile bizzat görüştü. Çar Aleksander nihayet Napoleon'un taleplerini kayıtsız şartsız kabul etti. Böylece bu iki İmparatorun Çar Aleksander'in İngiltere'ye saygısından dolayı geçici olarak ertelenen ikinci toplantısı için hazırlıklar başladı ve Çar Aleksander bu toplantıda İstanbul'a – Rumyanzov için bir "langue de chat" (kedi dili) - sahip olma niyetini tekrarladı[172]. Napoleon nihayet bu fırsatta 12 Ekim 1808 tarihinde Erfurt'ta imzalanan antlaşma ile her iki Romen Prensliği'nin Finlandiya ile birlikte Rusya topraklarına ilhakını, ancak Fnansa'nın Türkiye'deki çıkarlarının tehlikeye atılmaması

şartı ile kabul etti. Avusturya’nın bu toprak ilhakına silahla itiraz etmesi hâlinde Fransız İmparator müttefikine silahları ile yadım edecekti.

Her zamanki gibi dost Osmanlı İmparatorluğu’na karşı alınan bu tedbirlerin gerekçesi olarak İstanbul’daki iç karışıklıklar gösterildi. Bu arada çıkan yeni bir ayaklanma, İstanbul’daki üst düzey çevrelere karşı yapılan bu suçlamayı kuvvetlendiriyordu. Aslında o güne kadar söz sahibi olan tüm siyasi unsurlar makamlarından alınmışlardı. 31 Mayıs 1807 tarihindeki ayaklanmanın başarısı sultana saldırının caiz olabileceğini kanıtlamıştı, zira hiç kimse eskiden kutsal sayılan Osmanlı haleflerinin şahsiyetini korumak için parmağını bile oynatmamıştı. III. Selim’in ıslahatlarına göre sadrazam artık sadece Divân’ı toplayabiliyor ve onun kararlarını icra edebiliyordu[173]. Efendilerin de gücü kırılmıştı: Aralarından devlet ricalleri seçilse de onlar artık Batılı tarzda kurulan yeni bürokrasinin sadece itaatkâr birer üyesiydiler. Şahsi nüfûzları yoktu ve İngiltere’de, Fransa’da, Prusya’da ve Avusturya’da sefir olarak edindikleri bilgilere rağmen, aralarından ne Paris’ten yeni dönen Muhib Efendi, ne bir süreliğine Napoleon’un başkentinde yaşamış Galib Efendi, ne de geleceği gittikçe daha parlak görünen Hâlet Efendi kabul gören şahsi bir değere sahip değildiler. Halk artık hiç kimseyi umursamıyordu ve yaşlı Çelebi Efendi “zamanların hakimi olduklarını sanan ve kahvehanelerde, berberlerde ve meyhanelerde makamlarına hiç de uygun olmayan bir biçimde kendinde kibirli konuşmalarla yüce hükümeti eleştirme ve inkâr etme hakkını bulan, ayaktakımının mayasından yaratılmış bu avare takımından” teessüf ve küçümseme ile bahsediyordu[174]. Sultan III. Selim, faaliyetleri ordu ve halk içerisinde kök salmış önyargılara takıldığı için, harabeleri üzerine kendi otokrasisini kuramadan tüm geleneksel güçleri kırmıştı.

Ordunun bir kısmı, hem de en iyi kısmı Rumeli’de idi. Bu askerler, devlet yönetiminde söz sahibi değildiler, zira tüm yönetim İstanbul’da mutlak güce sahip unsurların; sayıları yüzbinleri[175] bulan ve genelde “fırıncı, kayıkçı, balıkçı, kahvehane sahipleri, bakkal ve diğer zanaatkâr ve küçük tüccarlar” olarak mevcut 32 zanaat ile geçimlerini sağlayan ve her üç ayda bir 25 akçe tutarındaki ulûfelerini talep eden sahte yeniçerilerin elinde idi[176]. Günlük işleri, dost ve akraba oldukları İstanbul halkı tarafından sevilmelerine neden olmuştu. Ayaklanmaları her an tekrarlamaya hazır bir şekilde silahları hiçbir zaman ellerinden bırakmayan daimi birlikleri oluşturdukları için Laz ve Arnavut yamaklardan oluşan kalyoncular ve topçular ise yeniçerilerin liderleri olarak kabul ediliyorlardı.

Kabakçı Mustafa ve hırslı yeni kaymakam [Tayyar Paşa][177] arasındaki dostluk uzun sürmedi. Kabakçı Mustafa'nın, kendisinden tayin bekleyen veya bulundukları makamlarda güvence isteyen kişilerden oluşan kabarık bir listesi vardı ve Tayyar Paşa bu şahısları kollamaya niyetli değildi. Böylece 31 Mayıs'ın galibi Kabakçı Mustafa'nın himayesi altındaki şahıslardan biri olan Aleksandru Mihail Sutzo, 22 Eylül'de İngiltere ile yapılan görüşmelere ilişkin sırrı, bu olaya derhal itiraz eden Sebastiani'ye bildirdiği gerekçesi ile idam edildi[178]. Sutzo'ya düşman olan Kallimachi yandaşları zafer kazanmışlardı. Ağustos ayı başlarında Scarlat'a Boğdan Prensliği verildi ve öldürülen Sutzo'nun yerine Scarlat'ın kardeşi Yanku getirildi[179]. Sutzo'nun idam emri sultan tarafından bizzat verilmişti, ama bu tedbirin arkasında olan asıl kişi, Kabakçı Mustafa'ya düşman olan kaymakamdı. Şeyhülislâm ile işbirliği yaparak, onun yerine devletin en üst makamına bir kez getirilmiş olan Hafız İsmail Paşa'yı getirmeye karar verdi. Ama Hafız İsmail Paşa kısa bir süre sonra öldü ve bu ölümde zehirden şüphelenildi. Tayyar Paşa, Bağdat Paşası'nın ölümünden sonra Bağdat Beylerbeyliğine Sebastiani tarafından tavsiye edilen Süleyman Paşa'yı değil de, Heliopolis'te (Matarea) Fransızlara karşı Osmanlı birliklerinin komutanlığını yapmış olan Kör Mehmed Paşa'yı getirince, İstanbul'da hâlâ büyük bir nüfûza sahip Fransız elçisinin de amansız düşmanlığını kazandı. Birkaç Dalmaçyalı bostancıbaşından dayak yiyince, Sebastiani Türkiye ile ticareti derhal durdurma tehdidinde bulundu ve elçinin verdiği tavsiyeler üzerine Fransız tüccarlar mallarını toptan satmaya başladılar: Süleyman Paşa bu sayede Bağdat Beylerbeyliği'ni kazandı, ama kaymakam Türkiye'deki Fransız diktatörünün teveccühünü kazanamadı.

Fransız General, eşini kaybettikten sonra hastalandı ve Fransa'ya döndü, ancak halefi Latour-Maubourg, aynı nüfûza sahip olamadı. Elçinin buraya gelmesinden hemen sonra muzaffer askerlerin şeyhülislâm ve zayıf mizaçlı IV. Mustafa'nın iktidarında birçok kez nihai sözü söyleyen Enderun Ağası arasında kurulan koalisyon aracılığıyla Tayyar Paşa makamından alındı. Tayyar Paşa'ya, Rusçuk'a gitme hakkı tanındı. Burada, Alemdar Mustafa Paşa öç alması için her cihetten kendisine yardımcı olmaya hazırdı.

Askerlerin çoğu, mahpus tutulan Sultan III. Selim'e karşı sadakat duygusunu henüz kaybetmemişlerdi[180]. Gerçi yeniçeriler, devletin en üst makamında bulunan şahıslara karşı besledikleri nefreti her fırsatta dile getiriyorlardı, ama sadrazam yönetimi tekrar ele aldıktan ve kethüda bey ile reis efendinin yerine sadık Osman Efendi ve (Arapzâde) Arif Efendi'yi[*]

getirince[181], askerlerin düşünceleri giderek olumlu yönde değişmeye başladı. Durumlarından hoşnut olmayan yeniçerilere eve dönme izni verilse de[182], bu hakkı kullanmadılar. Böylece Tuna Seraskeri[183] ile Şumnu'daki karargâhta bulunan Sadrazam Çelebi (Köse) Mustafa Paşa, sadece taht gasıbı IV. Mustafa'yı tahttan indirip, meşru sultanı tekrar tahta getirmek için olmasa da, en azından hor gördükleri yamakların rejimini sona erdirmek için uygun zamanı bekliyorlardı. İstanbul'daki yandaşlarına hâlâ güvenen kurnaz Tayyar Paşa da aralarına katıldı. Behiç[**] Efendi, öç almak için gerekli hazırlıkları başlatmak üzere Rusçuk'tan Şumnu'ya, oradan da İstanbul'a geçti. Boğdan tahtı sözünü alan ve daha sonraları Rusya tarafından "general" rütbesi ile onurlandırılan[184] [Alemdar'ın sarrafı] Ermeni Manuk Bey, parasal yardımı sağlayacaktı.

Ateşkes hakkında müzakereler tam başlamıştı ki, Alemdar Mustafa Paşa emrindeki tüm birliklerle Edirne üzerine yürüdü. Yanında kendisine şahsen bağlı olan ayanların 20 bin kişilik birliği vardı. Edirne'de harekât planı hazırlandı. Öncelikle hedeflenen sadece "Osmanlıların hükümdarı ve haşmetli efendisinin iktidarının tek kaynağı olan Divânına" gücünü tekrar kazandırmaktı[185] ve kısa bir süre sonra bu yönde zorla bir hatt-ı şerif çıkartıldı. Hacı Ali Ağa, emrinde 100 kadar atlı ile Kabakçı Mustafa'nın bulunduğu Rumeli Feneri'ne ölüm fermânını götürdü: Kabakçı Mustafa, gece yarısı hareminden çıkartılıp, hançerlenerek öldürüldü. Ertesi gün yamakların tüm öfkesi bu emri yerine getiren ve Rumeli Feneri Kalesi'ni üç gün boyunca top ateşine tutan sadrazama yöneldi. Hacı Ali Ağa buna rağmen kendisini buraya gönderenlerin yanına varmayı başardı ve onlarla İstanbul yakınlarında buluştu. Reis Galib Efendi, Küçükçekmece'den yola çıkarak, IV. Mustafa'ya ordunun iyi niyetler beslediğini ve kendisini, yani yeni hükümdarlarını onların tiranlığından "kurtarmak" için sadece yamakların üzerine yürüdüğünü bildirmek için İstanbul'a geldi. Talebi üzerine yamaklar uzaklaştırıldı ve şeyhülislâm makamından alındı. Hatta IV. Mustafa, sancak-ı şerife saygı gösterisinde bulunmak bahanesi ile sadrazamın Davutpaşa'daki karargâhına gidecek kadar ileri gitti ve her türlü kötülüğe hazır olarak sadrazam ile görüşme yapmayı kabul etti[186]. Behiç Efendi, Divân üyeliğine atandı ve harekâtın bir diğer lideri olan Ramiz Efendi paşalığa yükseltildi. Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa ve İstanbul'da bulunan tüm diğer birlikler yapılacak devrim için kazanılmışlardı bile.

Ancak şimdi komplocuların gerçek niyetlerinden haberdar olan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa tereddüt etti ve uzaktaki bir eyaletten gelen

vahşi bir asker gibi Divân'a zorla giren Alemdar Mustafa Paşa[187], onu azledip, tutuklattı. Bunun üzerine İstanbul'da Ruslarla uygun bir barış antlaşması yapıldığına ve sancak-ı şerifin genelde muhafaza edildiği camiye* geri götürüleceğine dair haberler yayıldı ve Alemdar Mustafa Paşa ordunun başında İstanbul'a merasimle giriş yaptı. Sultan'ı bizzat görmek istediğini ileri sürdü. Yalnızca bostancıbaşı, sancağ-ı şerifi taşıyanların saraya girmesini engellemek için bekçiliğini yaptığı ikinci saray kapısını kilitleme cesaretini gösterdi. IV. Mustafa, bu arada tahtını korumak için her zamanki gezintilerinden birinden acilen geri döndü. Kızlarağası'na, tahttan indirilen amcazâdesinin, muzaffer ordu tarafından selamlandığı anda öldürülmesi emrini verdi. Katilleri odasına girdiği anda Sultan Selim namaz kılıyordu. Katiller, dine saygısızlık etmekten bile çekinmiyorlardı. Genç ve kuvvetli Sultan Selim, ancak zenci hadımağası ile uzunca bir süre mücadele ettikten sonra hayatını kaybetti. Nihayet büyük hakaretler ve şanına yakışmayacak şekilde cellatlarının elinden aldığı darbeler neticesinde öldü[188]. Alemdar Mustafa Paşa, ancak birkaç dakika sonra göz yaşları içinde efendisinin cesedinin yanında dizlerinin üzerine çöktü[189].

Sultan Selim'in esareti esnasında fanatiklerin kör inadı ve yeni rejimin tekrar getirilmesi gerektiği konusunda uzun konuşmalar yaptığı diğer amcazâdesi Şehzâde Mahmud, [Sultan] Mustafa'nın [siyahî katillerinin] elinden kaçabilmişti. Korkudan saklandığı bir kilim yığınının altında bulundu. Emrettiği cinayetlerden dolayı cezalandırılmayan IV. Mustafa, hiçbir vicdan azabı çekmeden, sarayın iç odalarına götürülürken, Şehzâde Mahmud büyük bir topluluk tarafından yeni sultan olarak karşılanıyordu[190].

Sadrazamlığa getirilen eski Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, katillerin ve bu cinayete katılan, toplam 33 kişinin idamını emretti: III. Selim'i öldüren katilin başı, gümüş bir tepsi üzerinde getirildi. IV. Mustafa'nın cinayet işlendiği sırada sevinç naraları atan cariyeleri bile çuvallara konulup, ağızları dikildikten sonra denize atıldılar. III. Selim'in cenaze merasimi eşine az rastlanır, samimi ve kalabalık bir matem gösterisine dönüştü.

Yine de barış henüz tam anlamıyla sağlanamamıştı. Sultan II. Mahmud'un kılıç kuşandığı merasimde etrafında Arnavutları ve belinde tabancası ile beliren Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın bazı düşmanları vardı. Ayrıca muhtemel rakiplerini acilen uzaklaştırarak büyük bir hata yaptı. Seydi Ali Paşa, kaptan-ı deryalık görevinin daha güvenilir olan Ramiz Paşa'ya verilmesi için sürgüne gönderildi. Tayyar Paşa, yeniçerilerin

isteklerine uygun olarak[191] amansızca idam edildi. Eski sadrazam Çelebi Mustafa Paşa da İsmail muhafızı olarak atandı.

Diktatör Alemdar Mustafa Paşa, sert icraatını ulvî bir vazifeyi yerine getirmeye çalıştığını ileri sürerek mazur gösterdi. Nizâm-ı Cedid tasfiye edilmiş ve şeyhülislâmın fetvası ile lanetlenmişlerdi. Tekrar oluşturulmaları mümkün görülmüyordu. Kendini III. Selim'in başlattığı eserin halefi olarak gören II. Mahmud, daimi bir ordu kurmak için başka bir yol buldu. Bu büyük askerî değişim, yeniçerilere karşı değil - unutmamalı ki, Alemdar Mustafa Paşa da onlardan biri idi! – yeniçeriler aracılığıyla kurulacaktı. "Sekban-ı Cedid" adıyla yeni bir şekil kazanacaklardı. Bu isim eski olup, güçlü ve amansız IV. Murad'ı çağrıştırıyordu ve yeniçeri ocağında da uzun zamandır kullanılıyordu. Bu yeniliği görüşmek ve her türlü düşmanlığa karşı savunmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinden paşalar, ayanlar ve büyük timar sahipleri Ekim ayının ilk günlerinde (Rebiülahir ayının ortalarında) İstanbul'da yapılacak büyük bir devlet şurasına çağrıldı. Fransız İhtilali'nden kalan anılar, II. Mahmud'un böyle bir toplantıyı düzenlemesine neden olmuştu.

Bu davet üzerine her iki beylerbeyi, iki yıl önce Nizâm-ı Cedid komutanı olarak yeniçerileri yenmiş olan Karamanlı Kadı Abdurrahman Paşa, Anadolu'daki Çapanoğlu ve Karaosmanoğlu ailelerinin beyleri ve Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın temsilcisi İstanbul'a geldiler. Toplantının gündemi, ünvanlarını satın almamış subayların tayininden; evli olmayan gerçek yeniçerilerin kışlalara yerleştirilmesinden ve sadece bunların ücret almasından ve böylece göreve gelmeyen yeniçerilerin ulûfe cüzdanlarıyla oluşturdukları borsanın kaldırılmasından; haksız yere ulûfe alanların ulûfelerinin kesilmesinden; askerlerin "yemek ve giyimi" hakkında yeni kuralların getirilmesinden; Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki gibi düzenli talim yapmak zorunda bırakılmasından ve "kâfirlerin bize karşı üstünlük sağladıkları daha iyi silahların ve manevraların tüm Osmanlı birlikleri tarafından derhal kabulünden" oluşuyordu[192]. "Yeniçeri odalarına kaydedilen genç Müslümanlar", "seymenlerin ikmâl efradını" oluşturmak üzere "gönüllü" olarak askere alınacaktı[193]. Topçularınkine eşit ulûfe alacaklar ve örnek birlikler olarak, yeniçerilerin "eski" disiplinini "Avrupa" tarzında "değişiklikler" ile bağdaştıracaklardı. Öneriler oybirliğiyle kabul edildikten sonra, Kadı Abdurrahman Paşa huzuru sağlamak üzere 3 bin askeri ile İstanbul'da kaldı. Yaşlı Çelebi Efendi [Mustafa Reşid] Nizâm-ı Cedid'i savunmak üzere

kaleme aldığı risalesinde [Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-avam] birçok kez dile getirdiği üzere, şeyhülislâm da Kanuni Sultan Süleyman'ın tedbirleri olarak bu yeni oluşumları takdis etti[194].

Ancak muhteris ve tahrikkâr bir tutum içine giren Alemdar Mustafa Paşa, akıllıca düşünülen bu önerilerin tatbiki sırasında büyük bir hata yaptı. Seymenlerin kalacağı kışla olarak Nizâm-ı Cedid askerleri tarafından henüz boşaltılmamış Levent-Çiftlik ve Üsküdar kışlalarını seçti ve eski subaylar yine aynı makamlara getirildi. Diğer taraftan kendisine başvuran herkesi sorgusuz sualsiz orduya kabul ediyordu.

Askerler daha Kasım ayında her zamanki talanlarına başladılar ve asayişi bozarak yeni oluşumlara karşı nefretlerini göstermeye çalışan bu eşkiyaların başında Filibe ayanı Molla Ağa vardı. Alemdar Mustafa Paşa, bu talanlara bir son verebilmek için, asıl gücünü aldığı ordusunun bir kısmını uzaklaştırmak zorunda kaldı. Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde Alemdar Mustafa Paşa, dinî vecibelerini yerine getirmek üzere şeyhülislâmın huzuruna çıktığında, yanındaki çavuşlar sadece Arnavut muhafızların müdahalesi ile dizginlenebilen öfkeli kalabalığa acımasızca saldırdılar. Yeniçeriler derhal sadrazamın emrindeki ordunun bulunduğu evlere hücum ettiler ve oradaki askerleri kaçırdılar. Sadrazamın sarayının yakınlarında meydana gelen yangını söndürmek üzere başka birlikler çağrıldığında, yangını söndürmek yerine sadrazamın askerlerini öldürdüler. Alemdar Mustafa Paşa kulenin gizli yer altı mahzeninde saklanırken, kaptan-ı derya, efendisini kurtarmak üzere topçubaşı, yeni birlikler ve Kadı Abdurrahman Paşa'nın emrindeki askerlerle birleşti. Ama Alemdar Mustafa Paşa yanındakilerle birlikte saklandığı yerde dumandan ölmüştü bile. Mısır'a gitmeye hazır bekleyen iki gemiye yeniçeri ağasının evini top ateşine tutma emri verildi. Sarayda ise halkın ve yeniçerilerin muhtemel bir saldırısına karşı gerekli tüm tedbirler alınıyordu (15 Kasım 1808). Kadı Abdurrahman Paşa, eskiden maruz kaldığı hakaretler için yeniçerilerden öcünü almak üzere dört top ile birlikte harekete geçti ve asiler her yerde katledildiler. Ama bu hareketi ile gerek yeniçerilerin, gerekse o ana kadar olaylara karışmayan halkın öfkesini kabarttı. Asiler, ölüm korkusu ile Anadolu ıslahat ordusunun askerlerine ve Nizâm-ı Cedid'den kalan birliklere saldırdılar. Her yerde görülen ateş altında baskının daha fazla devam ettirilmesi mümkün değildi ve Kadı Abdurrahman Paşa en azından sarayı halkın öfkesinden kurtarmaya çalıştı. Ancak kısa bir süre sonra

yeniçeri ağası sultanın emirlerine uydu ve her yere yayılan yangını söndürmek için elinden gelen herşeyi yapma talimatını aldı.

Sarayın kapılarına kadar gelen bir grup asi IV. Mustafa'yı alkışlamaya başlamıştı bile. Böylece ölüm fermânını imzalamış oldular: III. Selim'in katili, cellatlarına hiç direnmeden hayata veda etti. Annesi de oğlu ile birlikte ölüme gitti. Bir taraftan IV. Mustafa'nın öldürülmesi, diğer taraftan da hâlâ ordunun başında olduğuna inanılan[195] Alemdar Mustafa Paşa'nın yarı yanmış cesedinin kulenin tepesine asılması[196] ile iç savaş sona erdirildi. Herkesin nefret beslediği sadrazam artık hayatta değildi ve Osmanlı hanedanından II. Mahmud'dan başka hiçbir şehzâde kalmamıştı. Sultan derhal ordunun barışıp, kardeşlik kurmasını emretti ve o güne kadar kendisini savunanlara Rusçuk'a giderek hayatlarını kurtarma fırsatı tanıdı, ancak daha sonra genel bir affı bahane ederek onları tekrar İstanbul'a çağıran yeni sadrazamın nefretine kurban gitmelerini önleyemedi. Bu arada Ramiz Paşa, hain damgasını yiyerek Petersburg'a kadar kaçtı. Daha sonra 1809 yılı Nisan ayında sadrazamlığa getirilen Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'ya, son zamanlarda günah işleyen herkese karşı Kur'an'ın hükümlerini uygulama görevi verildi[197]. Ve II. Mahmud, kalben tıpkı 17. yüzyıldaki büyük ve amansız selefi IV. Murad gibi, günün birinde bu felaket dolu saatlerin, maruz kaldığı hakaretlerin ve büyük projelerini bırakmak zorunda kalmasının öcünü yeniçeri güruhunu yok ederek almaya yemin etti.

Ama şimdilik Erfurt'ta alınan kararlar Bâbıâli'ye bildirildikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası ile ilgili önemli kararlar almak zorunda idi.

Sırbistan'daki ayaklanma, asiler için endişe verici bir devrime dönüşmüştü. Uşize 1807 yılı Haziran ayında asilerin eline geçmişti ve Sırp çeteleri komşu Bosna bölgelerine girmişlerdi. Kara Yorgi, haracı ödemesine dair emirleri reddediyordu. Daha önce de dediğimiz gibi, Eflak Prensi İpsilanti'yi, beklediği gibi[198] hükümdar ilan edilmeyip, ayaklanmanın elebaşılarından biri olan Kara Yorgi, hükümetin başına getirilip, birinci gospodar olarak – bu isim, açıktan açığa "prens" olarak adlandırmak zorunda kalmamak için Ruslar tarafından Romen prenslerine verilen isme benziyordu - kabul edilmişti. Danışma Kurulu, 12 üyeden oluşan ve "Şura" diye anılan kuruldu ve en önemli konular hakkındaki kararları "Skupçina" diye anılan halk meclisi veriyordu[199]. Diğer eyaletler başka gospodarlara dağıtılmış olup, çoğu Kara Yorgi'yi sadece haç ve özgürlük adına çarpışan ordulardan birinin "komutanı" olarak görüyorlardı. Rusya'nın Sırbistan'da

savaşa veya barışa ilişkin kararını, Sırbistan'ın Rum asıllı ruhban lideri Leontis ile en iyi ilişkiler içinde olan entrikacı General Rodofinikin'in ele geçirmesini sağlama girişimleri[200] başarısız oldu[201]. Kara Yorgi, İsayev ile birleşerek yıl içinde, özellikle Haziran ayında Malanitzi'de[202] bazı başarılar elde etti ve Rus birlikleri Karadağlılara Nikşiç ve Klobuk'u ele geçirmelerine yardım ederken, Negotin'i kuşatma altına aldı[203]. Ancak Eflak'ta en azından birkaç aylığına barış sağlandığından, Sırbistan'da da silahlar durdu. İsayev, Küçük Eflak'a geri döndü.

Ama kısa bir süre sonra savaş tekrar başlayacaktı ve Türkiye'nin içerideki tüm düşmanları tekrar dışarıdaki düşmanı Rusya ile birleşeceklerdi.

Gerçi 1808 yılı Haziran ayında her iki Romen prensliklerindeki tüm kiliselerde ayinler sırasında Rus Çarı'nın ülkenin hükümdarı sıfatı ile anılmasını emreden ve Rus Ruhbanlar Meclisi'nin bir üyesini Romen ruhban sınıfının başına getiren[204] Prosorovski'ye her iki imparatorun görüşmesinden sonra, Bâbıâli temsilcileri ile tekrar barış müzakerelerini başlatma emri verilmişti, ama o anda çok daha ciddi bir barış söz konusu idi: Bâbıâli ve İngiltere arasındaki barış. Yeni İngiliz elçi Robert Adair Kasım ayı başlarında Çanakkale Boğazı'na geldi. II. Mahmud, bu konuda yerine geçtiği amcazâdesi III. Selim'in siyasetini yürütüyordu ve Rusya ile barışı artık hain Fransızların arabuluculuğu ile değil, Rusya'nın Romen prensliklerinden feragat etme taleplerini kabul etmek zorunda kalmadan, İngiltere'nin arabuluculuğu ile sağlamayı umut ediyordu. Gerek ticareti, gerekse yürüttüğü siyaset açısından kendisine avantajlar sağlayacağından, İngiltere'nin bu anlaşmaya ihtiyacı vardı. Türkler bunu kısa bir süre içinde anladılar ve bundan cesaret alarak, İngiltere'den savaş tazminatı ve Napoleon ile savaşa girilmesi hâlinde önemli yardım paraları talep edebileceklerini düşündüler[205]. Elçi Adair tam Bâbıâli'yi geri dönmekle tehdit ettiği bir sırada, şeyhülislâmın verdiği bir fetva ile müzakereler daha hızlı sonuçlandırıldı. Çanakkale Boğazı'nda akdedilen 5 Ocak 1809 tarihli antlaşma [Kal'a-i Sultanî Antlaşması], yeni şart olarak sadece İngiltere'nin de Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini kabul etmesini; Türkiye'nin İngiliz limanlarında konsolos bulundurma hakkına sahip olacağını ve İngiliz hükümetinin Türk asıllı reayaları tercüman olarak kullanmamasını öngörüyordu. Savaş tazminatına ilişkin madde kaldırılmış ve yardım paraları da gizli bir antlaşmaya bırakılmıştı. Adair, İstanbul'a geldikten üç ay sonra, 14 Mart tarihinde II. Mahmud tarafından büyük bir merasimle

huzura kabul edildi[206]. Bu arada ayrıca Bâbıâli'yi kısa bir süre sonra İngiltere Kralı ve sultana karşı gerçekten de hiçbir kötü niyet beslemeyen Avusturya İmparatoru ile gerçek bir ittifak antlaşması yapmaya ikna edebileceği umudunu taşıyordu[207].

Bu hedefe ulaşabilmenin ilk şartı, Rusya ile barıştı. Bu konudaki barış görüşmelerini[208], yanlarında tercüman olarak Prens Aleksander'un kardeşi Dimitraki Murusi'yi bulunduran[209] "Elçi Paşa" Galib Efendi, daha sonra Molla Murad Efendi'nin oğlu Mollazâde Rıza Efendi ve Beylikçi Efendi İzzet Bey yürütüyorlardı. Yaş'taki toplantıda tek bir oturum bile yapılmamıştı[210]. İngiliz elçi Adair gerçekten de her iki tarafa arabuluculuk teklif etti. Ama Rus Çarı, Prosorovski aracılığıyla Bâbıâli'den ciddi bir biçimde ateşkes antlaşmasından dolayı yapılması mümkün görünen barış antlaşmasını istediği takdirde, Adair'in derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmasını talep edince, İngiliz elçi çok gülünç bir duruma düştü. Sultan'ın cevabı iki gün içinde bekleniyordu[211].

Bu talebe gelen cevap sakin, ama katiyetle olumsuzdu. Kırım ve hızla canlanmaya başlayan Odessa Limanı ile her türlü ticaret derhal yasaklandı[212]. Eflak'ta ise 25 Mart'ta yapıldığı iddia edilen resmi bir savaş ilanından bile bahsediliyordu[213]. Galib Efendi'ye derhal Yaş'tan İstanbul'a dönme emri geldi. İngiliz elçi Adair, bu arada İngiltere'nin daha Mart ayında bir antlaşma imzaladığı İran Şahı ve Osmanlı Sultanı arasında bir ittifak kurabilmeyi umut ediyordu. Fransız elçisi General Gardanne bunun üzerine derhal Tahran'dan ayrıldı[214] ve İstanbul'a gerçekten de bir İran elçisi geldi[215].

Miloradoviç ve Prosorovski, Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa'nın yandaşları arasında dostları olan kaçak Ermeni Manuk Bey aracılığıyla Bükreş'ten yola çıkarak Yergöğü'ne bir saldırı düzenlemişler, ama savunması zayıf adayı ele geçirememişlerdi[216]. Ateşkes antlaşmasının imzalandığı Slobozia'da Ruslar, 27 top ve 32 sancak ile birlikte Alemdar Mustafa Paşa'nın mallarına el koydular[217]. Nisan ve Mayıs aylarında İbrail top ateşine tutuldu, ama boşuna[218]. İsmail'in o güne kadarki savunucusu Pehlivan İbrahim Paşa'nın, eski sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın ve Tepedelenli Ali Paşa'nın bir yeğeninin kumanda ettiği İsmail'den ayrılmış olmasına ve Babadağ'da bulunan Pehlivan İbrahim Paşa'nın adamlarının vezirin adamları ile aralarının bozuk olmasına rağmen, Ruslar bu güçlü kaleye girmeyi başaramadılar[219]. İsayev bu arada Sırp liderlerinden Meletni

Stoykoviç ile birleşerek, Tuna adalarında ve Kladova'da Türklere karşı savaşıyordu, ama kale gayet iyi direniyordu[220]. Sadrazam ancak 23 Temmuz'da 35 bin kişiden oluşan ordusunun başında İstanbul'dan ayrıldı. Çoğu gerçekten hevesli görünen yeniçeriden oluşuyordu. Eşkiya çetelerine de önemli katkı sağlayan Anadolu birlikleri ise daha az disiplinli ve sadık görünüyordu. Yine de bütün olarak değerlendirildiğinde oldukça büyük bir orduydu ve bir İngiliz diplomatın 1807 yılında "Türklerin 20 yıl öncesinden daha iyi savaştıklarına"[221] dair açıklamaları, Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın askerlerine, selefinin gayretsiz birliklerine nazaran daha çok yakışıyordu.

Ruslar bu arada Dobruca'nın tamamını ele geçirdiler. 80 yaşındaki Prosorovski, ölüm döşeğinde olduğundan, genel komutanlığa Gürcü Prens Bagration getirildi. Ağustos ayının ortalarından, Prosorovski'nin ölümünden önce İsakça, Tulça ve Babadağ hiçbir kayıp vermeden işgal edildi. Bagration zamanında ise Maçin, Hırsova ve Köstence düştü. Bulgarlar bu arada komşu bölgelerden ayrılmamaya teşvik ediliyorlardı[222]. Kısa bir süre sonra bir Rus birliği 1774 barış antlaşmasının yapıldığı Küçük Kaynarca'ya girdi[223].

Çelebi Mustafa Paşa, 18 Ağustos'ta İsmail'i teslim etmeye razı oldu, ama kapitülasyon şartları ancak 25 Ağustos'ta belirlendi. Elde edilen ganimetler arasında 221 top bulunuyordu. Bundan sonraki hedef, Silistre ayanı Yılıkoğlu'nun [Süleyman] yönettiği Silistre'yi almaktı.

Bu arada bu oldukça önemli yer, haftalarca top ateşine tutuldu. Birlikleri önce Yergöğü'ne gelen ve Eflak'ın savunmasını üstlenen General Langeron ile çatışmaya giren sadrazam, batıda yeni Vidin komutanı Molla Paşa'nın aralarında anlaşmazlığa düşen Sırpların elinden Deligrad'ı alıp, askerlerini birçok kez Tuna Nehri'nin sol kıyısına gönderirken, Silistre Kalesi'ni kurtarmak için elinden geleni yapıyordu. Pehlivan İbrahim Paşa, 17-18 bin asker ve 18 topla ana karargâhın bulunduğu Rusçuk'tan, Silistre'yi kuşatmaya alan Rusların üzerine gönderildi. Tuna Nehri yakınlarındaki Tatariça'da önemli bir kaleyi ele geçirdi. Buraya daha sonra Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa da gönderildi. Sözde emrinde sadece 11 bin asker bulunan Bagration, 25 Ekim'de zorlu bir mücadeleden sonra Türk saflarına karşı başlatılan saldırıyı durdurmak zorunda kaldı. Ruslar birkaç gün sonra yine nehrin sol kıyısındaydılar. Türklerin kısa bir süre sonra (2 Kasım) İbrail'i çok onurlu şartlar altında da olsa, General Essen'e teslim etmelerinin tek sebebi erzak yokluğu idi. Ama Türkler sadece Silistre'de değil, Rusçuk'ta, Yergöğü'nde, Turnu'da, Ziştovi'de Zimnice'de ve en

önemli Tuna adalarında iyi tutunuyorlardı ve sadrazamın 30 bin kişilik ordusu neredeyse hiç kayıp vermemişti[224].

Tuna ordusunun komutanlığı, 1810 yılında 32 yaşında tecrübesiz, disiplinsiz ve oldukça fevri General Kamenski'ye verildi. Nisan ayı başlarında Bükreş'te hasta ve yorgun Bagration'un elinden yönetimi devraldı. Bu yıl da pasif bir taktik yürütmeye niyetli olan sadrazam herhangi bir adım atamadan, Hırsova'da Rus ordusu Mayıs ayı sonlarında Tuna Nehri'ni geçti. Komutanın kardeşi Sergius Kamenski Pazarcık'ı işgal edip, Varna'ya giremeden Baba veya[225] Pehlivan lakaplı, yaralı İbrahim Paşa'yı esir alırken, Haziran ayında Silistre'nin kuşatması tekrar başlatıldı. 11 Haziran'da neredeyse bağımsız hareket eden ve serhad boylarının son büyük ayanı olan Silistre ayanı Yılıkoğlu [Süleyman], yoldaşı Pehlivan İbrahim Paşa'nın bahtsızlığına uğrayıp, esir alındıktan sonra teslim oldu[226].

Sadrazam o dönemde yeni bir ordu topladığı Şumnu'da idi. Yanında İbrail nâzırı, Selvi ayanı, Tatar Kalgayı Bahadır Giray ve birçok yiğit dalkılıç vardı. Rus birlikleri, aralarında Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayının ve yakınlarında yeni Boğdan Prensi Scarlat Kallimachi'nin esir alındığı[227] Razgrad'ın da bulunduğu komşu yerleri ele geçirdikten sonra Varna önlerinde beklerken ve General Zass, Boşnak Ağa ile Rusçuk önlerinde savaşırken, Rusların genel komutanı acilen büyük Türk karargâhının üzerine yürüdü. Ancak kuvvetlice tahkim edilmiş şehrin durumunu iyi bilmiyordu ve son başarılarının devamını umut ediyordu. 23 ve 24 Haziran'da[228] biraz geç de olsa gerçekleştirilen ilk taarruz başarısız oldu. Orlov ile birlikte buraya gelen Sakız Adalı General Papadopulos, savaş meydanında hayatını kaybetti. Yaklaşık bir ay sonra, Ruslar sadrazam tarafından bizzat görevlendirilen çeteler tarafından sürekli rahatsız edilirken, en azından bu şehrin alınabileceği ve böylece Şumnu'daki başarısızlığın telafi edilebileceği umut edildiğinden, Rusçuk'a geri çekilme emri geldi. Birçok Türk'ün saldırısına uğrayan Langeron, Dereköy'de yoluna zorlukla devam edebildi. Sadrazam'ın savaşçıları 4 Ağustos'ta geride bırakılan Sergius Kamenski'ye saldırmayı denediler ve Ruslar bu sefer de yenildiler. Rusçuk'a yapılan cüretkâr bir taarruz, büyük kayıplarla geri püskürtüldü. Bu arada Muhtar Paşa'nın Arnavutları Tırnova önlerine geldiler[229].

Rusların savaşta bahtı ancak Eylül ayında açıldı. Byela yakınlarındaki Batin'de Muhtar Paşa'nın Arnavutları ve ayanların Goşancalı Halil

emrindeki birlikleri 7 Eylül'de[230] tamamen yenildiler, hatta neredeyse yok edildiler. 22 bin asker ve 140 toptan oluşan düşmanın üstün gücü karşısında 8 bin Türk hayatını kaybetti. Bir zafer kaydeden General İlovaitzki de ölülerin arasında idi. Goşancalı Halil ve yoldaşı İpsalalı Ahmed esir düştü. Muhtar Paşa ise kendini kısmen dağılan, kısmen yok edilen ordusundan kalan birkaç Arnavut ile birlikte son anda kurtarabildi[231].

Ruslar, bu zaferden sonra önce harabeye çevrilen Ziştovi'yi[232], daha sonra da kahraman savunucusu Boşnak Ağa tarafından gerek kendi adına, gerekse Karslı Ali Paşa[233] adına 27 Eylül'de teslim edilen Rusçuk ve Yergöğü'nü işgal ettiler. Ekim ayı başlarında önce Turnu, daha sonra da Niğbolu üzerinde Rus bayrağı dalgalanıyordu. Ayan Pehlivan Süleyman Paşa, Voronzov'un askerleri karşısında Plevne'den kaçtı, Selvi'ye ise Kazaklar yerleşiyordu[234].

Vidin'i[235] kurtarmak için Tepedelenli Ali Paşa'nın Sofya'ya kadar ilerlemeyi başarmış diğer oğlu Veli Paşa, Mora'nın genç valisi ve babasının vekili olarak yönettiği 10 bin Arnavut'tan 2 binini buraya gönderdi[236]. Daha Haziran ayında birkaç bin Sırp, General Tzukatos'un emrindeki Rus birlikler ile Olt bölgesinde birleşerek, Birsa-Palanka'yı aldılar[237]. Serbest Sırbistan'a akın eden Niş Paşası, geri çekilmek zorunda kaldı. General Orurk, Sırplara Serez Paşası İsmail Beyi ve Ahmed Reşat'ı Eylül ayı başlarında yenmeleri için yardım etti. Drina Nehri kenarında ise Olt bölgesindeki Eflak Pandorlarından oluşturulan Nikitiç süvari bölükleri bekliyordu[238]. Kladova'nın müdafaa kıtaları artık Hristiyanlardan oluşuyordu. Kara Yorgi, Ekim ayında tekrar akın eden Boşnakları geri püskürttü. Ruslar, bu zaferleri amansız hastalıklara yakalanan ve batıdaki savaşın yönetimini General Zay'a bırakan generaller Tzukatos ve İsayev'in ölümü ile ödemişti[239]. Kamenski, yerine yaşlı Kutusov getirildikten sonra, 1811 yılının Mayıs ayında hayata veda etti.

Osmanlı Devleti'ne sadece 18 ay, en fazla iki yıl ömür tanıyan[240] Sebastiani'nin görüşüne göre, II. Mahmud sadece "amansız sara hastalığından muzdarip, zayıf, yumuşak başlı, hastalıklı bir hükümdardı"[241]. Rus Çarı'na göre ise II. Mahmud gerek fiziksel, gerekse ruhen sefil bir adam, bir hükümdarın sadece gölgesi idi[242]. Ancak aynı hükümdar, Çariçe II. Katerina'nın fetih planlarının yenileyicisi olan Rus Çarı ile savaşını kararlı bir biçimde devam ettirmek için Hristiyan ve Yahudi tebaanın mücevheratına[243], hatta tüm ibadet yerlerinin mallarına[244] el koymak dahil

olmak üzere, mevcut tüm çarelere başvurmaya ısrarla devam ediyordu. Sadrazamı, sadece sultanın savaş planlarını en hızlı şekilde gerçekleştirerek efendisinin teveccühüne nail olabilir ve bunu ancak böylece muhafaza edebilirdi. Ama Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, Şumnu'yu başarılı bir şekilde savunmuş olmasına rağmen, emrindeki orduyu tehlikeye atmamak için fazla uzunca bir süre hareketsiz kalmıştı ve İsmail, Rusçuk, Silistre ve Dobruca'nın tamamının kaybına öfkelenen Sultan, bunu affedemiyordu.

II. Mahmud, başka bir ordu ve başka bir komutan istiyordu. Kamenski'ye karşı savaşan Türkler, ayanların emrindeki askerlerdi. Bunların tamamı farklı milletlere mensup Rumelili eşkiyalardı ve bunlara İstanbul ve Edirne'de toplanan 25 bin yeniçeri ve sadık birer büyük timar sahibi olan Çapanoğlu ve Karaosmanoğlu ailelerinin 15 bin Anadolu askeri de ekleniyordu. Başkenti muhtemel bir saldırıya ve sultanı olası bir ayaklanmaya karşı savunmak üzere İstanbul'da 7 bin topçu bırakılıyordu[245]. Büyük bir yeniçeri ordusu[246] Ruslara karşı taarruzu başlatacaktı ve sadrazamlığa biraz geç de olsa güvenilir bir adam getirildi.

II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak istiyorsa, sadece kendi güçlerine güvenebileceğini çok iyi biliyordu. Avusturya'dan yardım beklenemezdi: Viyana diplomasisi daha 1809 yılında, Fransa ile savaşa girmeden önce, Ruslara Küçük Eflak'ın Kayser Franz'a bırakılması hâlinde Romen prensliklerinin ilhakını derhal kabul etmeyi ya da zamanı gelmiş ise Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı ve bunu Fransızların fetih hırsına meydan bırakmadan aralarında karara bağlamayı önermişti[247]. Sırplarla kurulan ilişkiler; Semlin'deki generalin ülkenin dayılar tarafından asiler lehine boşaltılmasını talep etmesi; knezlerin özgürce seçilmesi; Belgrad'a yerleşen bir komutanın Bâbıâli'nin vergilerini tahsil etmekle görevlendirilmesi[248]; 1806 yılında kaysere gönderilen dilekçeler; Avusturya sınır boylarından sürekli gelen Sırp gönüllüler[249] ve Avusturya'nın (Eylül 1810) kayserin garantörlüğü altında özgür bir Sırbistan kurma girişimleri[250], Bâbıâli tarafından hor görülen[251] ve Bâbıâli'nin içinde bulunduğu zor durumu Yeni Orsova'yı işgal etmek için kullanan batıdaki komşularının tutumunu yeterince gözler önüne seriyordu[252]. İngilizlerden talep edilen yardım paraları hiçbir zaman gelmedi ve İngiltere temsilcisinin bunun üzerine belirli bir para karşılığında İngiliz filosuna erzak temin etme önerisine cevap verilmedi[253]. Fransız dostlara gelince, Rus Çarı'nın Avusturya'ya karşı yok etme savaşındaki tutumu, Napoleon'un yeni "sistemini" derinden

sarsmıştı: Paris'teki bakanlık, daha 1809 yılının Haziran ayında Fransız İmparatorun “Rusya ile ittifaka artık değer vermediğini” açıkladı[254]. Diplomatik temsilcileri ise bundan böyle “Rusya ile İsveç ve Türkiye arasındaki işlere karışılmaması[255]” yönünde uyarıldı. Buna rağmen Napoleon, 3 Aralık tarihinde açılan Fransa Meclisi'nin açılış konuşmasında – ki bu konuşma sırasında Bâbıâli'ye de “himaye” istediği takdirde İngiltere ile ilişkilerini kesme yönünde tavsiyede bulundu[256] - hiçbir şekilde kıskanmadığını söylediği dostu Çar Aleksander'in gerek her iki Romen Prensliği'ni, gerekse Finlandiya'yı topraklarına katmasını kabul edeceğini açıkladı[257]. Rusya, Eflak ve Boğdan'a kendi mülkleriymiş gibi muamele ederken, bu açıklamaya dayanıyordu ve Fransız temsilcileri ile Avusturya temsilcilerini derhal buradan uzaklaştırdı[258]. Napoleon, Rusya'ya savaş açmayı düşünebilecek kadar öfkelenmesine rağmen[259], II. Mahmud Fransız İmparatorun çoğu zaman ihanetle sonuçlanan desteğine güvenemezdi. Fransız İmparator, 1810 yılı sonlarına doğru Rus ordularının ilerlemesinden dolayı, Rus Çarı'nın Romen prensliklerini ve Tuna sınırını eline geçirmesini sağlayacak barış antlaşması kaçınılmaz olduğunda sevindi[260]. Aynı zamanda kısa bir süre önce yapılan evlilikten dolayı akraba olduğu Avusturya İmparatoruna gelecekte Sırbistan'ı bırakmayı vaat etti ve Belgrad'ın ele geçirilmesini resmen onayladığını açıkladı[261].

Ancak bir Fransız-Rus savaşı ihtimali her geçen gün biraz daha yakın görünüyordu ve Rus Çarı, telkinlerde ve vaatlerde bulunarak Kayser Franz'ı, Fransız “tiranın” açgözlülüğüne karşı oluşturulacak bir ittifak için kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. 1811 yılı başlarında ise Avusturya'ya Eflak'ın tamamını ve Boğdan'ın batısında Karpatlar ile Seret Nehri arasında 20 yıl önce sahip oldukları bölge ile Sırbistan'ı teklif edecek kadar ileri gidiyordu[262]. Aleksander, karşılığında Galiçya'yı ele geçirecekti[263]. Napoleon ise Avusturya'nın kıskançlığını körükleyebileceğini ve Bâbıâli'nin 1811 yılında Romen prensliklerinin mülkiyeti için yaptığı kampanyaya destek vermeye ikna edebileceğini düşünüyordu[264]. Aynı zamanda Latour-Maubourg'a Osmanlı Sultanı'nı, Fransa ile birlikte sadece Romen prensliklerini değil, Kırım'ı da tekrar geri almak için, sultanın yönetimi altında büyük bir “din savaşına” teşvik etme görevi verildi[265]. Daha o zamanlar gelişi aylardır, hatta neredeyse bir yıldır ertelenen General Andreossy'nin özel bir misyonla gönderilmesine karar verildi ve II.

Mahmud’a olağanüstü elçinin gelişi derhal bildirildi. Nihayet Paris’e bir Türk temsilci çağırıldı[266].

Nisan ayı başlarında Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa makamından alınarak, yerine vücudunun her yerindeki yara izleri vahşi ruhunu yansıtan, Anadolu’daki asilzâde ailelerinden gelen ve yeni sistemin ünlü bir yandaşı olan eski İbrail nâzırı, Trabzonlu Laz Ahmed Paşa sadrazamlığa getirildi[267]. Laz Ahmed Paşa, derhal yaşadığı Edirne’den ayrılarak, doğrudan Şumnu’daki karargâha gitti. Napoleon’un “İstanbul’a yürüyemeyeceklerine dair[268]”, Ruslara nihai sözlerini söylediği bir zamanda, serhad boylarında nöbette bulunan birliklerin çoğu, çarın o güne kadarki büyük dostuna söylediği teskin edici sözlerine aldırmadan, Turla Nehri’ne ve Fransızlar tarafından kurulan Varşova Büyük Dükalığı[269] hâline dönüşen Leh eyaletlerine doğru yürüyüşlerine başlamışlardı. Karslı Ali Paşa’nın birlikleri derhal Ziştovi ve Niğbolu’yu işgal ettiler[270]. Birkaç birlik Silistre üzerine yürüse de, burada tamamen terk edilmiş bir yerle karşılaştılar[271]. İstanbul’dan sürekli yeni yeniçeriler ve seymenler geliyordu ve seymenler İstanbul’daki Hristiyan tüccarlara karşı zorbalıklarda bulununca, ağaları görevden alındı. Disiplinsiz tüm askerlere karşı en ağır tedbirler uygulanıyordu[272]. Sadrazamın ordusuna kısa bir süre sonra Çapanoğlu Mehmed’in ve Aydın Paşası’nın Anadolu askerleri, Tepedelenli Ali Paşa’nın oğulları Veli Paşa ve Muhtar Paşa’nın Makedonları, cesur Kalender Paşa’nın adamları, Gavur Hasan Paşa’nın ve Boşnak Ağa’nın bir yıl önce kendilerini kanıtlamış eşkiya birlikleri katıldı. Sadrazam’ın emrinde yaklaşık 80 top vardı[273].

Napoleon’un fetih hırsından dolayı geleceği tehdit altında bulunan Rusya’nın bu zor karar anında Bâbıâli ile savaşa neden olacak yeni anlaşmazlıklara hiç ihtiyacı yoktu. Sadrazam Tuna Nehri’ne doğru hareket edince, yeni barış müzakereleri başlatıldı.

Bu zor görev eski İstanbul elçisine verildi ve “daha yumuşak bir iklim gerektiren hastalığını” bahane ederek – Bükreş’te kış ayları Güney Rusya’daki kadar çetin geçerdi – hiç de hasta olmayan tercüman Peter Fonton’un da bulunduğu Eflak başkentine doğru yola çıktı[274]. Atamasından hemen sonra yeni Sadrazam Laz Ahmed Paşa, Ruslarla barışçıl ilişkilere girdi: Fonton, Şumnu’ya geldi ve kısa bir süre sonra Mustafa Ağa gizli elçi olarak Bükreş’e geldi. Diğer elçi Hamid Efendi daha Haziran ayında müzakerelere başladı[275].

Yine de henüz barış yapılması mümkün değildi. Rusların talepleri hâlâ sultanın ısrarla devam ettirdiği ve iktidarına askerî bir öneme sahip geniş ve gelişmekte olan eyaletlerin kaybı ile başlamak istemiyorsa, vazgeçemeyeceği tutumundan çok uzaktı. Rus Çarı 1807 yılında sadece kaleleri ile birlikte Besarabya'yı, sonra Hotin'i ve "Kuban Nehri ağzında bir toprak parçası" ile birlikte [Anadolu tarafından] her biri yıkılacak Anapa, Suçukkale, Sohumkale, Anakliya ve Poti ile İsgavur Hisarı dahil olmak üzere Fasis Nehri kenarındaki toprakları istiyordu. Romen prensliklerinde 1802 yılında çıkartılan hatt-ı şerifin hükümleri geçerli olacaktı. Ayrıca Sırbistan'da özerk bir prenslik kurma umudu da dile getiriliyordu[276]. Birkaç ay sonra, 1808 yılı başlarında Kont Tolstoy, efendisi adına Tuna Nehri ağızlarını, hatta Dobruca'nın Razelm Gölü'ne ve eski karargâh şehri Babadağ'a kadar bir bölümünü talep etti[277]. Batı'da daha o zamanlar, Boğdan ve Eflak'ın Arşidük Johann'ın veya Rus Çarı'nın akrabası olan Oldenburg Dükü'nün başına geçeceği Daçya Devleti'ne dönüştürülmesi planlandığı biliniyordu[278]. 1810 yılı Haziran ayında Kamenski'nin talepleri Romen prensliklerinden feragati ve 20 milyon tutarında bir tazminatın ödenmesini de kapsıyordu. Kara Yorgi, liderleri Rusya tarafından resmen tanınan ve General Tsukato emrindeki askerlerin yakın zamanda Negotin, Kladova ve Birsa-Palanka'yı almalarına ve muzaffer bir biçimde ilerleyen Niş Paşası Hurşid Ahmed Paşa'nın geri püskürtülmesine yardım ettikleri[279] Sırplar için ayrıca şimdilik sultanın egemenlik haklarına dokunmadan bir anayasa yaratmak istiyorlardı[280]. Kamenski, Rusçuk'u ele geçirdikten sonra Türklere tekrar, ancak bu sefer iki şartla barış teklif etti: Romen prensliklerinden feragat edilecek ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınacaktı. "Prenslikler" denince, buna tabii ki daha önce gönderilen temsilciler ile akılları çelinen Tatarların ve az sayıda Türk nüfusun da uzaklaştırıldığı Besarabya da buna dahildi[281].

Bâbıâli, daha 1807 yılının yaz aylarında bugüne kadar kendisine üstün güçler tarafından dayatılmış olanlar gibi antlaşmalar yapmaktansa, devletin harabeleri altına gömülmeyi tercih ettiğini kararlı bir biçimde belirtmişti[282]. 1810 yılında Sultan II. Mahmud, Rus Çarı'nın Danimarka'nın İstanbul elçisinin oğlu genç Hübsch'ün aracılığıyla getirdiği tekliflere, Romen prensliklerinden feragat etmeyi kabul edeceğine son askerini de kaybetmeye razı olduğu cevabını verdi[283]. Çar I. Aleksander'ın, buna cevabı Boğdan'ı ve Eflak'ı kendi topraklarına resmen dahil etmek oldu[284].

Ancak 1810 yılının Ekim ayında reis efendi tekrar efendisinin müzakerelerini sadece "Osmanlı eyaletlerinin bütünlüğü ve bağımsızlığı temelinde" yapacağına dair kesin kararından bahsediyordu[285]. Reis Efendi: "Prensliklerden feragat etmektense İstanbul'u kaybedelim[286]", diyordu. Sultan II. Mahmud, İtalinski'nin feragati sadece Boğdan ile sınırlandırma teklifini de öfkeli bir şekilde geri çevirdi[287]. Rus Çarı şimdilik taleplerinden vazgeçmeyi göze alamıyordu[288].

Sadrazam, muhakkak ki efendisini kesin emri ile de olsa, görüşüne göre devletin bütünlüğünü kurtaracak bir savaşın kararlı bir yandaşının enerjisi ile Haziran ayında Razgrad üzerinden Rusçuk'a ilerledi. Başından bir kurşun yarası almış eski bir asker olan yeni Rus genel komutanı Kutusov – ölüm döşeğindeki Kamenski Rusya'ya çekilmişti ve burada kısa bir süre sonra hayatını kaybetti - derhal Yergöğü'ne gelerek düşmanın karşısına çıktı. Yeni askerler gelmişti ve emrinde 18 bin askerden oluşan küçük ama güçlü bir ordu vardı. Ama Türkler hiçbir zaman bu kadar yiğitlik göstermemiş ve hiçbir zaman bu kadar güzel bir ortak çalışma yapmamışlardı. Osmanlı süvari bölükleri mükemmeldi ve toplar Fransız ustaların yeni dökümhanelerinden yeni çıkmıştı ve çok iyi topçular tarafından kullanılıyordu. O güne kadar her yere korku salan Kazaklar, "Türkler geliyor" haykırışlarıyla zaferinden emin düşmanlarının saldırısı karşısında kaçtılar (3-4 Temmuz). Langeron, Tuna Nehri'nin sol kıyısına geri çekilmek zorunda kaldı ve Rusçuk derhal boşaltılıp, ateşe verildi. "Böylece birliklerimiz Balkan Dağları'na kadar ilerlemişken, Tuna Nehri'nin sağ kıyısını tamamen boşaltmak zorunda kaldık ve barış hiç bu kadar uzak görünmemişti[289]", diye yazıyordu Langeron üzüntü ile daha sonraki kayıtlarında[290]. Serez Paşası İsmail Bey'in, Kara Feyzi'nin ve Karaosmanoğlunun birlikleri, Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki Kalafat'a kadar ilerlemişlerdi bile[291]. Sadrazam ise Rus karargâhının bulunduğu Yergöğü'nde Tuna Nehri'ni geçmeye hazırlanıyordu.

[Yeniçeri Efendisi] Hamid Efendi, Türk karargâhına dönmüştü. Fonton, aynı karargâhta oldukça iyi karşılandı ve sadrazam, Osmanlı'nın görüşlerinden vazgeçmeden barış müzakerelerini devam ettirmeye meyilli görünüyordu. Osmanlı Sultanı'na Fransa tarafından Kırım'ı tekrar ele geçirmesine ilişkin öneriler getirildiğini hiç saklamadı[292]. Eski Paris elçisi, yeni kethüda Galib Efendi de toplantıda hazır bulunuyordu ve müzakereleri yönetmekle asıl o görevlendirilmişti[293].

Osmanlı ordusu Eylül ayı başlarında Tuna Nehri'nin öte kıyısına geçmişti. Nehirden geçişi çok rahat başarmıştı[294]. Sadrazam, her zamanki gibi sade Bedevî kaftanı[295] içinde galiplerin bizzat arasında idi ve Kutusov'un en son sokaklarda trampet çalan münadiler gezdirerek gönüllü borç para talep ettiği[296] Bükreş'in güvenliğinden endişe duymaya başladı. Langeron'un düşmanları geri püskürtme girişimleri başarısız oldu[297]. Diğer taraftan Kutusov kararsız ve hareketsizdi. Türkler, Eflak'ta kışı geçireceklermiş gibi görünüyordu[298].

Ama İsmail Bey, Olt bölgesinde Kalafat'taki çatışmalardan sonra ancak Kasım ayının sonuna kadar Ciurpeceni'de tutunabildi[299] ve Tuna Nehri'nin sol kıyısında bulunan Türklerin sayısı, Rusların yeni bir taarruzunu güvenli bir biçimde karşılamaya yeterli değildi. Diğer taraftan Çapanoğlu'nun ve Tepedelenli Ali Paşa'nın oğullarının Rusçuk'ta kalan birlikleri, silah arkadaşlarının geri dönüşünü sağlama almaya yeterli görünmüyordu. Bu, çatışmalar sırasında bizzat kan kaybeden ve askerleri ile savaşın tüm tehlikelerine bizzat göğüs germek isteyen kahraman Sadrazam Laz Ahmed Paşa'nın en büyük hatası oldu[300]. Sultan II. Mahmud'un Edirne'den buraya gönderdiği bostancılar ve Trakyalı ayanların acilen gelen birlikleri ancak Türklerin savaşta bahtı döndükten sonra buraya varabildiler[301].

General Langeron ve General Markov'un Rusçuk'ta savunması zayıf olarak kalan karargâha saldırma fikirleri, Osmanlı ordusunun o ana kadar oldukça iyi konumunun aniden değişmesine neden olmuştu. Turnu-Magurele'de bir gösteriden sonra Markov 14 Ekim tarihinde nehri geçti ve Türklerin bu büyük karargâhını eline geçirmeyi başardı. Galib Efendi ve Gavur Hasan Paşa, Ali Paşa'nın oğulları ile birlikte Rusçuk'a kaçmak zorunda kaldılar ve sadrazam da bir kayıkla gece vakti buraya geldi[302]. Nehrin henüz sağ kıyısında bulunan az sayıda birlikler, hiçbir zaman Yergöğü yakınlarında Slobozia Adası'nda bulunan 16 bin askerle birleşemeyeceklerdi. Başlarında Çapanoğlu, Kalender Paşa ve Karslı Ali Paşa'nın bulunduğu ve derhal kuşatma altına alınan bu birliklerin kader anı gelmişti[303]. Nihayet 8 Kasım tarihinde yapılan ateşkes antlaşması ile kurtarıldıklarında, sayıları 13 bin kişiye düşmüştü. Diğerlerinden 5-6 bin kişi düşmanın tarafına geçmiş ve 3 bin kadarı açlık ve hastalıklar sebebiyle hayatlarını kaybetmişlerdi[304]. Turtucaia ve Silistre tekrar Rusların eline geçmişti[305].

Birçok insan nihayet uzun zamandır beklenen barışın derhal gerçekleşeceğine inanıyordu ve Bükreş'teki Rus komutanlarının yardakçıları, gagasında yarımayı taşıyan Rus kartalının üzerinde oturan savaş tanrısının resminin dolaştırıldığı merasimler hazırlıyorlardı. Gerçekte ise Kutusov, General Langeron ve General Essen'i sadrazama göndermişti. Sadrazam, hiç de gururu kırılmış gibi görünmüyordu. Yüksek sesle Hristiyan ordusunun üstünlüğünün nedenlerini tartışıyor ve Osmanlı savaş sistemine de bir gün düzen getirme umutlarından bahsediyor ve "Eşkiya çeteleri toplamak zorundayım. Biri 500 kişi getiriyorsa karşılığında 2 bin kişilik erzak ve ücret alıyor. Bir alemdarın emrinde en az 100 kişi bulunması gerekirken, ancak 20 kişiyi idare ediyor. Bir başarısızlıktan sonra ordunun yarısı sancağı terk ediyor. Bu durumda sizlerle uzun vadede çarpışabilir miyiz? Daimi bir piyademiz olsa, sayısı tahmin bile edilemez atlılarımız korkunç olurdu[306]", diyordu. Ayrıca Avrupa'yı bölmek ve boyunduruğu altına almak isteyen Napoleon'a karşı nefretini de dile getiriyordu. Ona göre Bâbıâli, Rusya ve İngiltere ile birleşerek, dünya fatihi Napoleon'a karşı kendini ve böylece diğer milletlerin de özgürlüğünü savunmalı idi. Barışı bu yüzden istiyordu ve bunun karşılığında Besarabya'daki kalelerle birlikte, Prut Nehri'ne kadar Boğdan'ı feda etmeye meyilli idi. Ama Slobozia Adası'nda kuşatılan Türklerin teslim olmalarından sonra çok daha büyük bir toprak parçası kazanıldı: Sadrazam sınır olarak Seret Nehri'nin tanınmasını kabul etmişti. Başkomutan, Aralık ayı ortalarında asıl barış müzakerelerini yürütmek üzere Bükreş'e geldi. Bu müzakereler sırasında Rusya Laşkarev, Fonton ve Sabaneyev tarafından temsil edilirken, II. Mahmud'un temsilcileri [Sadaret Kethüdası] Galib Efendi ve Hamid Efendi idi. Sadrazam, savaşı bitirdiğinden o kadar emindi ki, Şumnu'ya doğru yola çıktı. Serhad boylarında sadece Boşnak Ağa'nın komutası altında ayanların birlikleri kaldı.

Ama II. Mahmud, herhangi bir toprak feragatine razı değildi ve en azından İsmail, Kili ve Tuna ağızlarının Osmanlı Devleti'ne kalmasını arzuluyordu, ama Rus Çarı bu şartları kabul etmek istemiyordu. Bu arada Kara Yorgi, Hurşid Ahmed Paşa'nın önerilerini geri çevirirken, güçlü Rus Çarı'nın himayesine güvendiği halde[307], Rusya Bâbıâli'ye Sırbistan'ın mülkiyetini vermişti bile. Böylece kış boyunca barış müzakereleri durduruldu. Her iki taraf, Fransız İmparatorun Rusya ile ilgili kararını bekliyorlardı. O güne kadar "misafir" kabul edilen Slobozia savaş esirleri

de Rus karargâhlarına gönderilince, Galib Efendi açıkça Türklerin savaşta artık tek umutlarının Tanrı'nın desteğine kaldığını söylüyordu[308].

Her iki hükümdarın nihai cevabı 1812 yılının Şubat ayında gelecekti, ama Türk elçinin yolu Tuna'nın buzlanması sebebiyle kesildi. Ruslar derhal yeni düşmanlıklara başladılar. Ziştovi işgal edildi ve Dobruca'daki yerlere saldırılar düzenlendi. Silistre harabeye dönmüştü ve General Harting Razgrad'a kadar ilerledi. Osmanlı Sultanı'nın temsilcisi Bükreş'e bu şartlar altında vardı. Sultan II. Mahmud, Rusların ültimatomunu reddetmişti[309]. Ordusunun başına geçmeye hazırdı ve erzak ile para yokluğuna rağmen – Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de o güne kadar mümkün olan herşeyi savaşa yatırmışlardı – bu karar İstanbul halkı tarafından sevinç ve gururla karşılandı[310].

Rus Çarı, 24 Mart'ta bir yıl önce Kırım'ı bizzat ele geçirmek için[311] Osmanlı Sultanı'na ittifak öneren, ancak Rus diplomasisi karşısında bu konuda herhangi bir ciddi niyeti olduğunu inkâr eden[312] Napoleon'a ültimatom gönderdi. Türklerin barış yapmasını sağlamak için, Tuna ağızları Türklere bırakıldı. İsveçli bir ajan olan Horn, Bükreş'te Türk yetkilileri ikna etmek için çalışmalar yapıyordu ve İsveç'in İstanbul'daki elçisi Palin, müzakerelerin tekrar başlaması için elinden geleni yapıyordu. Fransız-Rus savaşının çıkıp çıkmayacağı henüz belli olmadığından – Bâbıâli Napoleon'un açıklamaları ile birçok kez kandırılmıştı! – Osmanlı Sultanı, Turla ve Prut nehirleri arasındaki bölgeden resmen feragat etti, ama Kuban Nehri kenarındaki toprakların feragatini kesinlikle kabul etmiyordu[313].

Rusların, serhad boylarındaki savaşa devam etmelere mümkün değildi. Batıda korktukları düşman yola çıktığında, Romen prensliklerinde bulunan birliklerin üçte biri geri çağrıldı. Yeni fethedilen yerler kaybedildi ve Yergöğü terk edildi.

Diğer taraftan II. Mahmud, 100 yeni top döktürmüş ve yeni bir ordu oluşturmak için tüm tedbirler alınmış olmasına rağmen, düşmanlıkları tekrar başlatmakta hiç acele etmiyordu[314]. Napoleon, Paris'e bir elçi göndermesini talep ediyordu ve Andreossy'nin, olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gelmesi bekleniyordu. II. Mahmud, bu sefer Osmanlı Devleti'ne herşeyi bırakmaya meyilli görünen Ruslarla barış müzakerelerini durdurmadan önce resmi bir garanti, hatta ittifak antlaşması şeklinde yazılı bir taahhüt istiyordu. Bu ittifak antlaşması tüm yerlerin "karşılıklı olarak garanti edilmesini" de kapsayacaktı.

Andreossy tereddüt etti ve Bâbıâli uzun süre Fransız kurtarıcısını bekledi. Rus Çarı bu kararsızlıktan artık bıkmıştı. Fransızlara karşı tüm çabayı gösterebilmek için serhad boylarında her ne pahasına olursa olsun rahat hareket edebilmek zorunda idi. Kutusov'un yeteneksiz olduğu ortaya çıkınca, Amiral Çiçagov ağır tehditler, hatta "Osmanlı baskısı altında olan ve dinî bağlar ve başka bağlar ile Ruslara bağlı olan Rumların ve tüm milletlerin" ayaklanabileceği iddiası ile Osmanlı Sultanı'nın temsilcilerini oldukça iyi bir barış yapmaya ikna etmek üzere Bükreş'e gönderildi. Çiçagov, "Tuna ordusunun ve Karadeniz'deki filonun genel komutanı ve Boğdan ile Eflak prensliklerinin genel valisi", sıfatıyla Mayıs ayı başlarında Rusya'nın başkentinden ayrıldı.

Ancak nüfûzlu Bakan Rumyanzov'dan yeni bir yetkilinin geleceğini öğrenen Kutusov, bu savaşı bitirmiş ve devletine yeni bir eyalet kazandırmış olma onurunu kaybetmek istemiyordu. Andreossy'nin geleceğine dair hiçbir işaret gelmeyip, Napoleon'un gerçek niyetleri de açıklığa kavuşmayınca ve Osmanlı Devleti de yeni bir ordu toplayamayınca, Galib Efendi sadece Besarabya'nın kaybını öngörecek şekilde değiştirilmiş antlaşma önerisini nihayet kabul edebileceğini düşündü. 4 Mayıs'ta antlaşma taslağı iki kurye ile Petersburg'a gönderildi. Rus Çarı'nın cevabı hiçbir şüpheye yer vermiyordu. Böylece sadrazamın rızası ile 28 Mayıs'ta Bükreş Antlaşması imzalandı. Ruslar, Romen prensliklerini üç ay içinde boşaltacaklardı.

II. Mahmud, aslında bu sefer de kendisinden fedakârlıklar isteyen bu barışı reddetmeye meyilli idi. Rusya ile dost bir gücün temsilcisi olmasına rağmen, İngiliz elçi de bu yönde görüş bildiriyordu[315]. Özellikle Kuban sınırı ve Sırpların konumu müzakerelerin devam etmesine neden oldu. Rus Çarı, Sırplar için sadece Romen prensliklerindeki reaya gibi insanî bir muamele istemişti. Türk askerleri, birçok kurban vererek kovuldukları kalelere tekrar yerleşecek ve burada kalacaklardı. Vergiler doğrudan Bâbıâli'ye ödenecekti. Yine de o güne kadar asi kabul edilen Sırplar, Takımadalar'da neredeyse sadece vergiye tâbi Rumlar ile aynı seviyede kabul edilerek, içte tamamen özerk olacakları bir imtiyaz ve Sırp milletinin kabul edilmesi ile çok önemli haklar ve siyasi açıdan bir yer kazanmışlardı[316].

Fransa'nın tüm engelleyici çabalarına rağmen, tüm meseleler birkaç hafta içinde çözüme kavuşturuldu ve 14 Temmuz'da onay belgeleri karşılıklı olarak teslim edildi[317]. Çiçagov, Türk topraklarına saldırıp,

hâlinden hoşnut olmayan Hristiyanlar ile birlikte büyük işler başarmayı düşünmesine rağmen[318], Rus birlikleri derhal serhad boylarından ayrıldılar ve Ekim ayında Grigore Caragea (Karatzas) Eflak Prensi olarak, Skarlat Kallimachi ise Boğdan Prensi olarak tahtlarına oturdular. Andreossy nihayet Temmuz ayında İstanbul'a geldi, ama bir şeyler yapabileceği zamanlar çoktan geçmişti. Türklerin Rusya ile yaptıkları barış antlaşmasına pişman olmalarını sağlayan ilk zafer haberlerinden sonra, sonbaharda Fransızların Rusya'daki zor durumları, daha sonra kayıpları ve kış aylarında başlarına gelen nihai felaket hakkındaki haberler geldi. Fransız elçi sadece Rum asıllı rakipleri sebebiyle biri Bâbıâli'de tercüman olarak görev yapan Dimitri ve diğeri olan Panagiotes, İstanbul'da vekili olup, iyice gözden düşen Murusi kardeşlerin hain olarak idamlarını sağlayabilmişti. Tamamen suçsuz olan üçüncü kardeşleri Aleksandru ise, kürek mahkumu olarak kadırgalara gönderildi. "Osmanlı politikasının yegâne yönlendiricisi[319]" olan Galib Efendi'ye gelince, hızla yükselen yeni Musahib Hâlet Efendi dahil olmak üzere, hiç kimse ona el sürmeye cesaret edemedi. Sadece Anadolu'ya sürgün edildi[320] ve iki bahtsız Rum'u kurban vererek, barış antlaşmasında payı olan tüm Türkler kendilerini temize çıkardılar[321].

İKİNCİ KİTAP

DEVLETİN

YENİLENME, BİRLİK VE BÜTÜNLÜĞÜ

İÇİN VERİLEN MÜCADELELER

BİRİNCİ BÖLÜM

RUMLARIN AYAKLANMASINA KADAR

SULTAN II. MAHMUD’UN BAĞIMSIZ EYALET YÖNETİCİLERİNE

KARŞI MÜCADELESİ (1812-1821)[*]

Andreossy, Sultan II. Mahmud'u Besarabya'nın ve Kırım'ın tekrar fethedilebileceğini boşuna ikna etmeye çalışmıştı. Ruslar, alçak perdeden olsa bile, Bâbıâli'nin bazı toprak kazanımlarına fırsat tanıyacak bir saldırı ve savunma antlaşmasından boşuna söz etmişlerdi[1]. O dönemlerde Batılı siyasetçilerin henüz maceracı planları, soğukkanlı Osmanlıları ilgilendirmiyordu. Ayrıca böyle bir siyasi yönün önünde aşılamaz bir engel duruyordu: Bu ise, II. Mahmud'un, atalarının İstanbul'dan yönetilen, sultanın iradesine itaat eden ve Hristiyan boylar üzerinde güvenli bir şekilde hüküm süren birlik içindeki Osmanlı Devleti'ni geri getirmeye ve ister Anadolu feodal beylerin, ister başına buyruk hareket eden paşaların ya da Rusların tavsiyeleri ve faaliyetleri ile kışkırtılan reaya arasında olsun, bağımsızlık diye çırpınan tüm hareketleri bastırmaya karşı duyduğu büyük istek idi.

Kararlı ve hedefini çok iyi bilen bir hükümdarın ilk görevi olarak ön planda Sırbistan meselesinin çözümü duruyordu. Bu mesele, önce Fransa kartalının pençelerinden kurtulup, Ren Nehri'ne doğru ilerleyerek, düşmanın yuvasını bulup, yok etmesi gereken Rusya, istemeyerek de olsa terk ettiği dindaş ve soydaşlarına yardıma gelemeden çözümlenmek zorunda idi.

Davalarını resmen terk etmiş olsa da Sırplar hâlâ "imparatorları" Çar Aleksander'a hayrandılar[2]. Sırbistan'da savaşan Rus birlikler göz yaşları ile uğurlandılar. Yine de olayların gidişatını izlemek ve kullanmak için şimdilik Belgrad'da casus olarak sadece subay Nedoba kalıyordu[3].

Sırplar, başkentte sadece bir valinin bulunmasını ve Bâbıâli'ye vergi ödemek zorunda kalmayı talep ediyorlardı. Diğer kalelerde sadece savaş zamanlarında Türk birlikleri kabul edeceklerdi. Ancak ne Sultan II. Mahmud'un ne de Sırp asilerin eski düşmanı ve eski Niş Valisi olan sadrazamı Hurşid Ahmed Paşa'nın bu şartları kabul etmesi mümkün değildi. 1813 yılında Niş'e barış elçisi olarak gelen meşveret meclisinde yer alan ricalin akıl hocası, eski dönemden kalma bir şahsiyet olan Çelebi [Mustafa Reşid] Efendi, yanında kalelerin tamamen boşaltılmasından başka tavizler getirmiyordu[4]. Bir çoğu, Belgrad'ın gelecekteki valisi ve Sırbistan'ın tekrar geri kazanılması için yakın gelecekte beklenen savaşın komutanı olarak Ramiz Paşa'nın gelmesini bekliyordu. Ama Rusya'da

kaçak olarak yaşayan ve kendisini misafir eden Ruslara serhad boylarında bir Tirsinikoğlu'nun rolünü oynamayı vaat eden Ramiz Paşa Bükreş'e geldiğinde, II. Mahmud'un kesin emri üzerine öldürüldü[5].

Aynı yılın Mayıs ayında müzakereler tamamen durduruldu ve Kara Yorgi Sırbistan'daki bütün birlikleri kutsal savaşa çağırdı. Ama Kara Yorgi ile ters düşen eski silah arkadaşlarından tecrübeli oldukları kadar cesur da olan Milenko (Melentij) ve Heter Dobrinyaz gibi liderler, sınırın ötesinde Avusturya topraklarındaydılar[6]. Ayrıca komutanlar arasında anlaşmazlıklar ve güvensizlik vardı.

Türkler bu defa önceki seferlerde olduğu gibi Bosna'dan veya Niş Eyaleti'nden saldırıya geçmediler: Vidin yine Türklerin bir kalesi hâline gelmişti.

Eski kâtib ve Pazvandoğlu Osman Paşa'nın mirasçısı Molla Paşa, tüm savaş boyunca fevkalade dikkat çekici bir siyaset yürütmüştü. Ruslar, güçlü Tuna filosunu satmaya ikna olabileceğini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmuyordu ve ödül olarak "tarafsız" valinin bölgesi ile serbestçe ticaret yapmasına izin veriliyordu[7]. Osmanlı ordusunun komutanlarına bedelini almadan hiçbir hizmette bulunmuyordu. Serez Valisi İsmail Bey bir seferinde Olt bölgesine girdiğinde sadece 4 bin Venedik altını karşılığında Vidin'den birkaç birlik alabildi[8]. Ordusu söylenenlere göre 180 yeniçeri odasından oluşuyordu. Emrinde 12 bin asker ve 1.500 Arnavut vardı[9]. Vidin'e silah arkadaşlarından başka kimsenin girmesine izin verilmiyordu[10]. Tüm bunlara rağmen aklı sadece kurnazlığa çalışan Molla Paşa, 1813 yılının Nisan ayında Hafız Ali Paşa komutasında üzerine gönderilen birliklere sadece kısa bir süre dayanabildi. Yeniçerileri ortadan kaybolmuştu ve bir asinin yardımcısı olarak, meşru hükümdarlarının hizmetinde gösterdiklerinden daha fazla cesaret göstermediler[11]: Ağaları Bâbıâli ile barış yaptı. Her yere korku salan Vidin hakimi sakin bir şekilde İşkodra'ya gitti ve kısa bir süre sonra burada vebadan öldü[12].

Namlı Hayduk Veliko da bir top mermisi ile hayatını kaybettikten sonra Türkler rahatça Negotin ve Kladova'ya girdiler[13]. Morava kıyılarında sadrazam bizzat büyük ordunun başına geçti ve yardımlarına başvurarak, ülkeyi daha kolay ele geçirebilmek için yanına İzvornik Piskoposu'nu aldı. Kaptan-ı Derya'nın gemileri bu arada nehir yoluyla geliyorlardı. Ülkeye akın eden Türkler sadece Ravanj tabyalarında ciddi bir direnişle

karşılaştılar. Ekim ayı başlarında Morava Nehri'nin sağ kıyısına geldiklerinde, Kara Yorgi, şansını bir muharebede denemeden kaçtı. Geride bıraktığı bütün voyvodaların elinden kalelerin tamamı alındı. En nüfûzlu olanlar, Kara Yorgi ile birlikte utanç verici bir biçimde Avusturya'ya kaçtılar ve Besarabya'ya gitmelerine izin verilene kadar çeşitli kalelerde gün geçirdiler. Sultan II. Mahmud, Sırp reayasının tamamına tekrar sahip olmuştu.

Ancak halkın öfkesini dindirmek için bir tek piskoposun[14] varlığı yetmiyordu. Bu yüzden sadrazam, asilerin Sultan'la barışmalarını sağlamak için, Tenoş'un, annesi doğumundan sonra zengin köylü Obren ile evlendiğinden, tıpkı ayaklanma sırasında ölen üvey kardeşi Milan gibi Obrenoviç (Obren'in oğlu) soyadını taşıyan oğlu voyvoda Miloş'a başvurdu. Rudnik, Pojega ve Alacahisar (Kruşevac) Büyük Knezi kabul edilen Miloş, derhal işe koyuldu. Hurşid Ahmed Paşa'nın Belgrad'ın yeni valisi Boşnak Süleyman Paşa'nın komutanları Belgrad dahil olmak üzere her yerde, knez veya serdar olarak kullanıldı. Bunların yanında her yerleşim merkezinde, ülkeye hiç acımadan silahlarla kazanılmış bir eyalet gibi muamele eden mütesellimler faaliyet gösteriyordu.

Nihayet kurtulduğunu düşünen ülkede böylece tam bir kan ve soygun rejimi başladı. Sayısız masum ve suçlu köylü, hatta eski meclis üyeleri, voyvodalar ve yeni atanan serdarlar öldürüldü; Pojega Manastırı başrahibi 1819 yılı sonlarına doğru kazığa bile çakıldı[15]. Ancak tüm bunların sorumlusu, acilen İstanbul'a dönen Hurşid Ahmed Paşa değil, yeni atanan Belgrad Valisi idi. Miloş, kaçarak hayatını kurtardı ve kısa bir süre sonra etrafına umut dolu savaşçılar toplandı. Takovo Kasabası'nda kilise önünde yapılan bir toplantı sırasında, 1815 yılında ayaklanma tekrar ilan edildi[16].

Yukarı Morava boylarında şimdi Hurşid Ahmed Paşa'nın kethüdasının emrindeki adamlara karşı vahşi bir iç savaş başladı. Bunların arasında kendilerine ganimet hakkı tanınan gönüllüler de vardı[17]. Türkler, tabyalarını kaybettiler ve birçok sipahi, daha yeni geldikleri toprakları tekrar terk ettiler. Yenilenleri hiç acımadan katletme geleneğine karşın, Miloş silahlarını bırakan herkesi affetti. Aslında kurtuluş maiyetinde milli bir ihtilalin lideri olarak değil, sadece halkının antlaşmalarla güvence altına alınmış haklarının savunucusu olarak hareket ediyordu: 1815 yılının sonbaharında İstanbul'a yine bir Sırp elçi heyeti geldi ve Belgrad Valisi ile sekiz kişiden oluşacak maiyeti dışında tüm Türklerin uzaklaştırılması

karşılığında vergileri düzenli olarak ödemeyi ve silahlarını teslim etmeyi vaat etti[18].

Hurşid Ahmed Paşa[19], tam Rumeli ve Bosna Beylerbeyleri'ni de toplayarak savaşı büyük tarzda tekrar başlatmak üzere idi ki, Miloş sadrazamın huzuruna gelme cesaretini gösterdi. Sadrazam ise Miloş'un bir Türk dostu eşliğinde tekrar geri dönmesine izin verdi. İkinci bir ordunun başında bulunan Rumeli Beylerbeyi Maraşlı Ali Paşa, Hurşid Ahmed Paşa veya Selanik'e geçen Bosna Valisi gibi önce silahların telsim edilmesini talep etmeden, Sırplar için bir af çıkartılmasına meyilli görünüyordu. Bu arada Bosna Valisi'nin yerine Bekir Paşa getirildi[20] ve eski İran elçisi Celaleddin Efendi[*], Sırbistan'a Paşa olarak atanarak Niş'e geldi[21]. II. Mahmud, bu yumuşak siyaseti onayladıktan sonra, Türk ordusu ülkeye girdi. Semendire ve Belgrad derhal teslim oldu. Miloş, Belgrad'da halkının Çarigrad'daki çara [yani İstanbul'daki Padişaha] tâbi kalmak istediğini açıkladı. İstanbul'daki temsilcilerini muhafaza eden Sırplara bunun üzerine 1816 yılı başlarında vergiyi bizzat toplama ve bunun için Belgrad Valisi'nin yakınlarında bir kançılarya açma hakkı tanındı. Müsellimlerin yanında her yerleşim yerinde bir de knez görev yapacaktı. II. Mahmud, Mart ayında af belgesini henüz imzalamamıştı, ama Sırplara tanınan imtiyazları bizzat onaylayıp, güvence altına almıştı[22].

Miloş, Büyük Knez olarak kaldı ve Belgrad Valisi tarafından idam edilen "Kançılarya" başkanı ile yolda ölü bulunan Piskopos Nişiç'ten kurtulmayı bildi[23]. Kara Yorgi, Ruslar adına ayaklanmayı tekrar başlatmak üzere ülkeye geldiğinde, Miloş onu Belgrad Valisi Ali Paşa'nın emri ile gece vakti Semendire'de pervasızca öldürttü[24]. 1817 yılında milletin başı olarak konumu Divân tarafından resmen tanındı. Sultan II. Mahmud, 1820 yılında bu makamı bir fermânla onaylamaya meyilli görünüyordu ve Miloş, fermânın içeriğini dinlemek üzere, güçlü bir birlikle Belgrad yakınlarındaki Topçudere'ye geldi. Ama Sırplar, sipahilerin uzaklaştırılmasını ve Bükreş Antlaşması'nın yerine getirilmesini talep ettiler. Bu şartları Bâbıâli'ye aktaracak olan Sırp heyeti İstanbul'a geldiklerinde, sadrazam onları tutuklattı. Elçiler, imtiyazların Sırp milletinin tüm bölgelerini kapsayacak şekilde genişletilmesini istiyorlardı.

Bu olay o kadar çok önemli değildi. Gerçekte Belgrad Valisi Maraşlı Ali Paşa'nın varlığına sadece tahammül ediliyordu. Müsellimlerin, evlerinin bulunduğu kale dışında hiçbir otoriteleri yoktu. Mahkeme yetkisi yine

Sırpların elinde idi. Milli komite, tüm yetkilere sahip bir meclisti. Vergiyi toplayan, ölüm ve yaşam hakkında karar veren ve ülkenin her tarafına dağılmış bir şekilde sadece emirlerini bekleyen Hayduklardan ve “Momkardan” (yoldaşlar) oluşan büyük bir orduya sahip Miloş’un gücü, knezlerin – voyvodalar neredeyse yok gibi idi – ve Rum Ortodoks piskoposların çok üstünde idi. Belgrad Valisi’ni, mutlak gücünün sessiz bir seyircisi hâline getirmek için ayaklanma çıkartma tehdidinde bulunması yeterli idi.

Bâbıâli, Sırbistan’da aslında verginin Miloş aracılığıyla zamanında ödenmesinden başka bir başarı elde edememişti. Yeniçeriler ve sipahiler ülkeyi terk ettiklerinden beri, savaşlarda Sırp ordusu kullanılamıyordu. Miloş, gerçekte asil düşünceli bir ihtilalci ya da özgür kalan bir halkın şövalye ruhlu lideri değil, aksine Pazvandoğlu, Tirsinikoğlu ve benzerleri gibi, sultanın otoritesini tanıyan, özel ünvanlar taşımayan ve olağanüstü imtiyazlara sahip olmayan, ama şahsi yetenekleri, derin ilişkileri ve her türlü duruma ayak uydurma becerileri sayesinde mutlak gücü ellerine geçiren ve yenilemedikleri ve yok edilemedikleri sürece kendilerine ses çıkartılmayan şahsiyetlerdendi.

Bulgar Tuna boylarında ayanların rejimi sona ermişti. Boşnak Ağa, Silistre Valiliği’ne getirilen[25] Pehlivanoğlu ile anlaşmaya varmak üzere Kasım ayında Bükreş’e geldi. Ancak Rusya’daki esaretinden yeni dönen Pehlivanoğlu çok geçmeden İstanbul’a çağrıldı[26] ve her ikisinin de adı Osmanlı tarihinde bir daha geçmedi. Aynı şekilde yine Ruslar tarafından esir alınan Goşancalı[27] [Halil Ağa] ve her yere korku salan Gavur Hasan da tarihten silindiler. Yılıkoğlu, 1812 yılı sonunda Boğdan’da tutuklandı[28]. Asileri bastırmak için bir yıl önce daha küçük ayanlara karşı ciddi tedbirler alınmıştı bile[29]. 1816 yılında ayaklanan Razgradlı Hasan Ağa, uzun süre tutunamadı[30]: Şumnu Valisi tarafından takip edilerek öldürüldü[31]. Kırcali eşkiyalarının[32] kalıntıları olan ve köylerde her yeri yakıp yıkan siyah başlıklı delibaşlar da tarih sahnesinden silindiler.

Bosna, aynı dönemlerde mahalli beylerin, son savaşta büyük hizmetlerde bulunan ve genelde ayaklanan Sırplara karşı yadıma çağrılan itibarlı “kaptanların” elinde idi. Bu beylerin arasında Dadiçler göze batıyordu. Ülkenin 15-20 bin nüfuslu yeni başkenti Travnik’in valisi, uzun bir süre Bosna’nın bu ilk beylerinin iradesine bağlı idi[33]. Dadiç, Ali Bey’in elinden Mostar’ı almayı başaramadı. Ali Bey’in oğlu Hacı da sultanın bu

temsilcisine karşı başarı ile mücadele etti. 40 bin Katolik'i yöneten Fransiskenler – Rum Ortodoks Kilisesi'nin üyeleri 600 bin kadardı – ve Fransız konsolosunda[34] huzursuzlar kimi zaman destek buluyorlardı. 1814 yılında ilk kayser birlikleri Mostar'a girdi. 1821 yılında Mostar halkı ayaklandı. Dadiçler Bosna'yı ebediyen terk ettikten sonra Celaleddin Paşa beylere ve ağalara tamamen boyun eğdirdi[35]. Dağlarda ise 40 bin Karadağlılar bağımsızlıklarını muhafaza ettiler[36].

Geniş bir bölgenin beyi ve kalabalık bir ordunun komutanı olmasına rağmen, her yıl 4-5 bin kese toplayan Serez Valisi İsmail Bey, reayasını her zaman kolladığı gibi, sultanın da her zaman sadık bir dostu olarak kaldı[37]. Serez ve civarı aslında miras hakkı ile birlikte, yanında hiçbir valiye izin vermek istemeyen ve özgürlüğüne paşa olarak Osmanlı Sultanı'nın kullarının saflarına katılmayacak kadar düşkün yaşlı beyin şahsi mülkiyeti idi[38].

Selanik'te yeniçeriler uzunca bir süre keyiflerine göre yaşamışlardı[39]. Onları dizginlemek için, Fransız eğitimi almış, matematik ve resimle ilgilenen İsmailzâde Yusuf Paşa buraya gönderildi. Balyabadra ve Halep'te valilik yapmış bu genç adam, gerçekten de burada örnek gösterilecek bir düzen sağlayabildi[40].

Fransızların 1806 yılında bir başkonsolos gönderdikleri[41] İşkodra vilayetinin de miras hakkı vardı. Muhtemelen daha küçük Berat da babadan oğula miras bırakılabiliyordu[42]. Bölgeleri, gerçek bir Epir ve Tesalya Arnavut-Rum devletini oluşturan Tepedelenli Ali Paşa'nın bölgelerine bitişikti. İktidarı elinde tutan bu güçlü şahsın oğullarından biri olan Veli Paşa'nın kızı, İşkodra Valisi Mustafa Paşa ile evlenecekti. 1810 yılında Tepedelenli Ali Paşa'nın diğer oğlu Muhtar Paşa'nın adamları, yeni hanedanları bu bölgelerden sürmek üzere, İbrahim Paşa'nın oradaki beylerin himayesi altında sığındığı Avlonya'ya ve Berat'a akın ettiler[43]. Gardiki ve Ergiri Kasrı (Argyrokastron)'nı 1812 yılında topraklarına kattı[44] ve halk arasındaki eski aile düşmanlarını acımasızca idam ettirdi: Tepedelenli Ali Paşa, bu bahtsızları önce iki yüzlü bir davranışla af dileyerek alaya alıyor, sonra idam ederek cenazelerini ortada bırakmaktan zalimce bir zevk alıyordu[45]. Delvine Valisi Mustafa Paşa'yı, Bâbıâli tarafından tekrar makamına getirilmesine dair kesin emrine rağmen, kendi elleriyle boğdu[46]. Bu korkunç yaşlı adam ve oğulları, hem Pazvandoğlu'na karşı yapılan savaşlara, hem de serhad boylarındaki son seferlere

katılmışlardı[47]. Yanya, Elbasan, Berat, Tırhala, İnebahtı, Eğriboz ve Mora[48] valileri olarak Osmanlı Sultanı'nın ülkenin batısında ve güneybatısında vekilleriydiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın, Ayamavra'nın ve Parga'nın kendisine verilmesini talep ettiği ve parasal yardım umduğu İngiltere ve Korfu'da erzak gönderdiği Fransa ile ilişkileri, haince düşüncelerin işareti değil, aksine her olaydan yarar sağlamayı bilen kurnaz bir adamın aldığı tedbirlerdi[49]. Yanya'daki Avrupa konsolosları Rose ve Pouqueville, Leake ve Giorgio Foresti, Ali Paşa'nın her sırrından haberdar oldukları ve üzerinde mutlak nüfûza sahip oldukları ile övünürken, aslında Ali Paşa tarafından genelde kendisi için daha olumlu bir hava yaratacak haberler yaymak için araç olarak kullanılıyorlardı[50]. Özgürlükten ve Rus dostluğu konusunda hayaller kuran Rumları ve Bâbıâli ile Fransa İmparatoruna savaş ilan eden (Haziran 1807) Yedi Ada Cumhuriyeti'ni dizginleyerek, Bâbıâli'ye büyük bir hizmette bulunuyordu. Asi Euthymios Vlahavas'ın yakalanması ve öldürülmesi de yine onun sayesinde oldu[51]. Tüm bunlara rağmen, 1813 yılında sultanın Epir'in bağımsız valisi ve oğullarına karşı bir sefer düzenlemek için hazırlıklar yaptığına dair söylentiler çıktı[52]. Gerçekte ise İstanbul'da hiç kimse böyle bir şey düşünmüyordu ve Osmanlı Sultanı, kendini "Arnavutluk'un kurtarıcısı" olarak ortaya çıkma cüretini gösterecek bu adama karşı herhangi bir harekette bulunmadan önce, daha zayıf asileri cezalandırmak zorunda kalacaktı[53].

Anadolu'da bağımsızlık ruhunun en önemli temsilcileri, Serez Valisi İsmail Bey'in toprakları büyüklüğünde veya daha geniş toprakların sahibi olan Karaosmanoğulları ve Çapanoğulları idi. Karaosmanoğullarının başkenti Bergama idi ve topraklarını o kadar hoşgörü ile yönetiyorlardı ki, Mora'nın Arkadya bölgesinden Rum aileler akın akın buraya göç ediyorlardı[54]. Ankara da Karaosmanoğullarının yönetiminde idi. Yine de itaatkârdılar ve son savaşlarda kendi bölgelerinin birliklerini orduya göndermişlerdi. Hatta Anadolu sipahilerinin başına bizzat geçmeyi bir onur sayıyorlar ve bu konuda komşuları Çapanoğulları ile yarışıyorlardı. Pazvandoğlu'na karşı verilen savaşa gerek Karaosmanoğullarının, gerekse Çapanoğullarının liderleri bizzat katıldılar[55]. 1811 yılının sonlarına doğru Slobozia Adası'nda Çapanoğulları reisi ve Karaosmanoğlu ailesinin oğullarından biri esir alınıp, Rusya'ya gönderildi[56].

Sultanı bu geniş toprakların gelirlerinden mahrum bırakmalarına rağmen[57], Osmanlı Devleti'nin itibarını artıran bu hanedanlardan daha

tehlikeli olanlar, komşuları ve İranlılar ile sürekli anlaşmazlık içindeki Derviş Paşa'nın ancak 1819 yılında hüküm giydiği[58] Van'daki hanedanlar; Erzurum ve Ermeni Dağları'nda yaşayan asilzâdeler – Selim Paşa'nın oğlu Ahmed, 1816 yılında asi olarak Çıldır Dağları'nda dolaşıyordu[59] - Karaman reisleri, Antalya ve Rize vs. gibi sahil kıyılarını zorla işgal edenler ve hiçbir otoriteyi kabul etmek istemeyen derebeyleri ve eşkiya çetelerinin liderleri idi. II. Mahmud, savaş seferleri hazırlayarak, özellikle de kurnaz saldırılar ve birini diğerine karşı kışkırtarak hepsinden kurtulmak ve Anadolu yönetimine sadık ve kendisine bağımlı valileri getirmek için tedbirler aldı. Antalya ayanı uzun süren bir kuşatmadan sonra teslim olmaya zorlandı ve en azından hayatını kurtardı. Karaosmanoğullarının bir akrabası olan İzmir mütesellimi Kâtipoğlu, nüfusun dörtte birini oluşturan yeniçerilerin yardımı ile 1808 yılında isyan bayrağını çekti. Kâtipoğlu, Avrupa tarzında, kağıt oynayan ve Frenk dostları ile içki içen bir adamdı[60]. Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa üzerine gönderildi ve esir alınan asi daha sonra Midilli Adası'nda idam edildi. Bunun üzerine İzmir'e daha güvenli biri olan Hasan Paşa yerleşti[61]. 1814 yılında Sivas Valisi bir asiye ve bunu Rumkale'de himayesine alan bir beye karşı savaştı. Aynı vali, Trabzon Valisi ile birlikte Rize ayanının [Tuzcuoğlu Memiş Ağa] aşırılıklarını sona erdirdi. Çok geçmeden Bursa Valisi, Bilecik Beyi ve Osmanlı'nın beşiği olan Hüdavendigâr Sancağı'ndaki huzursuz derebeylerine karşı harekete geçme emrini aldı. Suriye'ye giden yol, bölgedeki asi ayanların uzaklaştırılması ile temizlendi ve Adana Valisi'nin yönetimine verildi[62]. Aynı dönemlerde Karaosmanoğulları ve Hadımoğulları hanedanları söndü. Böylece Yozgat'ta hüküm süren Çapanoğulları ailesi, Türkmen göçebe Yörüklerden gelen Anadolu'daki bu güçlü timar asilzâdelerinin tek temsilcisi olarak kaldı. Çapanoğullarının yılda 9 milyon Frank getiren mülklerine daha sonra Osmanlı Sultanı adına el konulacaktı[63]. Oğullarından Mehmed'in, Halep Valisi olarak yeniçerilerin te'dib edilmesinde[64] Bâbıâli'ye hizmet etmiş olan Çapanoğlu'nun halefleri idam edildiler[65].

Aynı dönemde, Bâbıâli'nin bir dostu olan[66] 1797'de öldürülen Baban hanlarından Mehmed Han'ın aynı yıl İran tahtını ele geçiren yeğeni Feth Ali Han yönetiminde Rusya ile savaşa giren İran ile çok iyi ilişkiler kurulmuştu. Bâbıâli, Bükreş Antlaşması ile arabuluculuk görevini üstlenmişti.

Suriye'de "bütün insanların en vahşisi[67]" olan Cezzar Ahmed Paşa'nın hatırası henüz canlı idi. Fransızların, Marunîleri Bonaparte'nin seferi sırasında kendi taraflarına çekebilme umudu yanlış çıktı[68]. Sadece Abdurrahman Paşa tarafından ne yazık ki daha sonra yeniçerilerin hükmü altına girmesine yol açmak üzere[69], şeyhinin tiranlığından[*] kurtarılan Halep'te yeniçerileri ile birleşen avam takımı 1813 ve 1820 yıllarında ayaklandı. Adı birçok kez geçen Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa, ayaklanmayı bastırabilmek için ciddi tedbirler almak zorunda kaldı[70]. Vahşi Kürtler ile bu bölgelerdeki mücadeleler devam ediyordu ve 1817 yılında Halep Şehri'ni ele geçirmeye çalıştılar[71]. Şam'da II. Mahmud'un sadık bir hizmetkârı vardı: Şam Valisi Süleyman Paşa. Sahillerde Trablusşam Valisi Said Paşa ve Akkâ Valisi Süleyman Paşa neredeyse bağımsız hüküm sürüyorlardı ve bu ikisinin halefi Abdullah Paşa, 1822-1823 yıllarında asi olarak ayaklandı[72].

1810 yılının sonbaharında, sınır boylarındaki derebeylerinden bir diğeri olan Bağdat Valisi Süleyman Paşa hayata veda etti. Hasan Paşa ile başlayan (1702-1724) ve Ahmed, Süleyman, Ali ve Kerim Han'a karşı savaşıp, 1776 yılında Sadık Han tarafından ele geçirilen Basra'yı kaybeden Ömer Paşa (1764) ile devam ederek, yine bir Hasan Paşa ile Irak topraklarını yüzyıl boyunca neredeyse bağımsız olarak yöneten paşaların halefi idi. Süleyman Paşa, yerine geçmek için ölümünü planlayan gizli bir düşmanı olarak idam ettirdiği kethüdası Ahmed Bey aracılığıyla bu toprakları 30 yıl boyunca yönetmişti. Her yıl elde ettiği dört milyonluk gelirden sekizde birini İstanbul'a gönderiyordu. Emrinde 4 bin atlı, 2 bin piyade, 1.000-1.200 kadar sipahi ve en az 15 bin yeniçeri vardı[73]. II. Mahmud, paşanın ölümünden sonra oğlunun her türlü çareye başvurarak savunmaya çalıştığı servetine el koymak istedi. Bu amaçla Musahib Hâlet Efendi gibi kurnaz bir elçi oraya gönderildi. Yeni vali, paraları teslim etmeyi reddediyordu. Bunun üzerine komşu eyaletlerinin iki valisi üzerine gönderildi. Asi Paşa, aldığı bir mağlubiyetten sonra Kürtler tarafından öldürüldü ve yerine daha sakin bir vali getirildi[74]. Said Paşa, İran'la ilişki içinde olan memurlarından biri ile mücadeleye girerek, 1817 yılında bölgedeki huzursuzlukları tekrar canlandırdı. Said Paşa, Halep'e atanmış olmasına rağmen, vilayetinden ayrılmak istemedi ve bir taraftan İran yanlısı Baban Hanı Mahmud'u uzaklaştırmaya çalışan, ama bunda başarılı olmayan yeni vali Gürcü Davud

Paşa ile mücadeleye girişti[75]. Paşa ünvanını taşıyan Kürt reisleri dahil olmak üzere, sınırlardaki diğer paşalar imtiyazlı yerlerini muhafaza ettiler[76].

Arap ıslahatçılar, Vehhabî lideri Abdülaziz'in ölümünden sonra da ilerlemeyi durdurmamışlardı[77]. Suud, 3-4 Nisan 1803 tarihinde önce Mekke'yi, sonra Medine'yi ve nihayet 1806 yılında Cidde'yi ele geçirdi. Araplar Zubeyr ve Basra önlerine kadar geldiler. 1808 yılında Şam halkına "tefessüh, rüşvet ve dünyevi adaletsizliği" temsil edenlerden uzak durma ve "gerçek inananlara" ve gerçek kardeşlik toplumuna katılmaları için çağrı yapıldı[78]. 1810 yılı Nisan ayında Vehhabîler bizzat İstanbul'da faaliyetler düzenlediler[79].

Sultan II. Mahmud, kutsal yerleri tekrar geri alabilmek ve Suriye üzerindeki tehlikeyi savuşturmak için Memlük beylerini ortadan kaldıran Mehmed Ali Paşa'ya başvurmak zorunda kaldı. Yeni Mısır Valisi hizmete hazır görünüyordu: 1810 yılında sultana vergileri göndermiş ve parasal yardımlarda bulunmuştu[80]. Beylerin kesik kafalarını taşıyan son gemiyi de İstanbul'a göndermeden önce[81], atlıları Cidde'deki diğer birliklerle buluşmak üzere çölden geçerken, oğlu Tosun Paşa'yı düzenli ve Fransızlar tarafından eğitilmiş piyadeler[82] ile Süveyş üzerinden Arabistan'a gönderdi. Savaş 1810 ile 1811 yılları arasında tam iki yıl sürdü[83]. Önce Medine geri alındı ve 30 Ocak 1813 tarihinde, top atışları altında, Mısır Valisi'nin, bu kutsal şehrin oğlu tarafından tekrar geri alınan anahtarlarını getiren elçileri İstanbul'a geldiler. Mekke'nin anahtarlarını ise Mehmed Ali Paşa'nın diğer oğlu İsmail Bey daha sonra bizzat İstanbul'a getirdi. İlki 1517 yılında yapılan şenlikler tekrarlandı: Kethüda Bey, anahtarları bir gümüş tabla üzerinde taşıyordu. Vehhabîlerin başkenti ise ancak 1818 yılında işgal edildi[84]. Bir yıl sonra Abdullah Ebu Suud, kışkırtıcı ve asi olarak İstanbul'da boynu vurularak idam edildi[85]. Ancak Batı Arabistan'ı kendine bırakan ve şimdi de eyaletinin güneyindeki Nübya topraklarını ele geçiren[86] Mısır Valisi'nin gücünün çok yakın zamanda nelere mâl olacağını İstanbul'da daha henüz kimse tahmin bile edemiyordu.

II. Mahmud, aynı zamanda III. Selim'in yarım bırakmak zorunda kaldığı bir şeyi gerçekleştirmek istiyordu: Tıpkı Bizans dönemlerinde olduğu gibi, bir başkentten çok daha fazlası olan İstanbul'da düzeni tekrar sağlamak; asi tüm unsurları uzaklaştırıp, yok etmek; sürekli ayaklanmaya hazır yeniçerilerin disiplinsizliğini bastırmak ve Batı'dan esen ihtilal rüzgârlarını durdurmak.

Sürekli tekrarlanan endişe verici olaylar, bir ayaklanma neticesinde tahta cülûs eden II. Mahmud'un bir otokrat olarak haklarının azaltılmasına asla tahammül etmeyeceğini bariz bir şekilde gözler önüne seriyordu. 1811 yılında namlı bir serdengeçti olan Kerim Ağa, belki bir komplo kurmak, ama kuvvetle muhtemel olarak namlı bir halk önderi rolünü üstlenmek üzere askerî ordugâhtan İstanbul'a geldi. İşe önce kendi mahallesinde emrivaki bir zorbalıkla cebini doldurmakla başladı: Yeni bir ev inşa etmek isteyen her Hristiyan, ona belirli bir bedel ödemek zorunda idi. Bunun üzerine topçubaşına derhal işini bitirme emri verildi ve Kerim Ağa, Boğaz'daki kalelerden birinde idam edildi[87]. Yeni açtığı ve kundakçılık, cinayet ve benzer "kahramanlıklar" için sipariş aldığı kahvehanesi hemen kapatıldı. Mahalle sakinleri artık Kerim Ağa'dan fahiş fiyatlarla et satın almak zorunda değildiler[88]. Bekâr Odaları diye anılan ve firarî veya serkeş askerlerin oturduğu, ancak etraftaki evler için birer dehşet hâline gelen yerler yıkıldı, gerçek yeniçeriler kışlalarına gönderildi ve yeniçeri olarak etrafta kibirle dolaşan ve huzursuzluk çıkartan serseriler ve avareler denize atıldılar[89]. Böylece İstanbul ve Galata'daki askerî "tezvirat" nihayet sona erdirilmişti[90]. II. Mahmud ise İstanbul'un çevresindeki gezilerde Rum ve Ermeni kızların kendisini seyretmesine izin veriyordu ve bir seferinde Tarabya'da St. Johannes Kilisesi'nin önünden geçerken, mihrabın önünde yanan sayısız mumun yanına kendi adına da bir mum yakılmasını emretti[91].

Hurşid Ahmed Paşa'dan sonra devletin mührü yetenekli hiçbir devlet adamına teslim edilemedi. II. Mahmud'un sadrazama ihtiyacı olmadığı gibi, nâzırlarına da güveni yoktu; hatta savaş zamanlarında sadrazamın çadırında bir casus bulunduruyordu[92]. En büyük özelliklerinden biri, kimsenin nüfûz edemediği bir ihtiyatlılık gösteren bu üstün yetenekli adam, gün geçtikçe "Türkiye'de emsaline nadiren tesadüf edilen bir olay" hâline geliyordu[93].

1809 yılında oğlu Mustafa[*], 1811 yılının Kasım ayında bir diğer oğlu[**] dünyaya gelen ve böylece artık Osmanlı tahtının tek temsilcisi olarak kalmayan[94] II. Mahmud'un asıl hedefi, sevdiği bir dostu ve akrabası olarak ona siyasi bir miras bırakan amcası III. Selim'in hedefiyle aynı idi: Yeniçerilerden kurtulmak ve yerine yeni daimi bir ordu kurmak[95]. İstanbul'da böylesine rahat bir yönetim sürebilmesinin tek sebebinin, yeniçerilerin yokluğu olduğunu ve geri geldikleri takdirde bunun, sağladığı düzen, asayiş ve iyi idarenin sonu olacağını biliyordu. Sırbistan'daki huzursuzlukların uzamasına belki de yeniçerileri meşgul etmek için göz

yumuyordu. Burada sürdürülen savaş bu arada 1810 ve 1811 yılları arasında çok büyük kurbanlar almış ve geri dönen ordu eski önemini yitirmişti. Sultan II. Mahmud, bundan dolayı daha da cesaretlenerek, nihai darbeyi vurmak gerektiğine inanıyordu.

Bu iş bütün zamanını ve ilgisini alıyordu. Batı'da sürekli değişen olaylara katılmak istemediği gibi, katılması da mümkün değildi. Besarabya'yı kaybetmesine birçok acı tecrübe yaşamasına neden olan Napoleon'un kalıcı bir rejim kuramamış olması onu memnun ediyordu. Devrilen müstebid, Elbe Adası'ndan geri döndüğünde başkentte ve eyaletlerde yaşayan Türkler, Napoleon'a karşı mücadeleye yardımcı olmak üzere toplantılar düzenliyorlardı[96]. Rus Çarı tarafından kurulan Kutsal İttifak'ı kimi çevreler Osmanlı Devleti için bir tehdit olarak görüyorlardı, ama böyle bir tehlike gerçekleşmedi. 1814 yılı Nisan ayında atanan ve Haziran'da tekrar görevden alınan[97] yeni reisülküttap olarak Galib Efendi, II. Mahmud'un dış siyaseti için, ayanlarla başarılı bir şekilde mücadele eden Hâlet Efendi'nin iç siyasette yaptıklarını başarıyordu. Her ikisi de tehlike altındaki devletin emniyetini ve güçlendirilmesini düşünüyorlardı. Kutsal İttifak'ın üç üyesinin [Rusya-Prusya-Avusturya] yürüttüğü siyaset sadece Avrupa'daki statükonun muhafaza edilmesinden başka bir hedefe yönelik olmadığı anlaşılınca, Bâbıâli de uzunca bir süre aralarında sürekli anlaşmazlıklar çıkan elçilerin mücadelelerinden dolayı çıkan huzursuzluklardan kurtuldu. Avusturya'nın Sırbistan'daki karışıklıklara müdahale edebileceğine[98]; İngiltere'nin bir konsolos atadığı Kandiye'yi ele geçirmek istediğine ve Kıbrıs ile Takımadaları da ilhak etmeyi düşündüğüne[99] ve Bağdat'taki karışıklıklarda İngiliz diplomasisinin de parmağı olduğuna[100] dair endişelerin yanlış olduğu çok geçmeden anlaşıldı.

II. Mahmud'u sürekli olarak talepleri ve tehditleri ile baskı altında tutan tek devlet Rusya idi. İstanbul'a geri dönen elçi İtalinski, 1814 yılında Bükreş Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesini talep etti, hem de Rusların Kuban bölgesini ve Mingrelya'yı henüz boşaltmamış olmalarına rağmen[101]. Ayrıca Bükreş Antlaşması'nın 3. maddesi uyarınca Boğazlar'dan geçen Rus gemilerinin Osmanlı memurları tarafından yoklanmamasını talep ediyordu[102]. Bunun dışında Besarabya'nın sınırları[103] hakkında müzakereler başlatıldı, ama Rusya'nın öne sürdüğü taleplerin aşırılığından ötürü bu müzakereler oldukça uzun sürecekti[104]. İngiltere, Avrupa barışı lehine arabuluculuk teklif etti (Mart 1815). Rusya

adına, sultana garanti vermeye hazır görünüyordu ve Rus Çarı, bu garantiyi bizzat kabul edeceğini söylüyordu[105], ama bu tekliflerden de olumlu bir sonuç çıkmadı. Yeni elçi Gregor Strogonov, 1816 yılında İstanbul'dan ayrılan İtalinski gibi inatçı idi. 1812[106] yılında akdedilen barışın sözde Bâbıâli tarafından onaylanmayan "Ek maddelerinin" (Article séparés) yerine getirilmesi için baskı yapıyordu. Buna göre yeni sınır, önce belirlenen hatta uyulmadığı, hatta uyulması mümkün olmadığı için, eski Ceneviz Kalesi'nin bulunduğu yer dahil olmak üzere Tuna'nın kolu olan Kili'deki adaları da kapsayacaktı[107]. Bâbıâli, biraz direndikten sonra 1817 yılının Eylül ayında baskılara boyun eğdi ve Ruslara sadece adı geçen adaları terk etmekle kalmayıp, Türklerin derhal temizletip, tahkim ettirdikleri Sulina koluna kadar "ıssız bölgenin" tamamını bıraktı[108]. Silistre ve İbrail'de de derhal yeni tahkimat çalışmaları başlatıldı[109].

Tüm bunlara rağmen Rusya'nın İstanbul'daki diplomatik savaşı, çeşitli olaylarla beslenerek devam etti. Kimi zaman Sırp meselesi öne sürülüyordu; kimi zaman Boğdan Prensi Skarlat Kallimachi antlaşmaya aykırı vergiler talep etmiş ve buna itiraz eden kibirli Yaş konsolosuna hakaret etmişti[110]. Bâbıâli, bu esnada müdahale hakkının bu kavgacı konsoloslara değil, sadece ve sadece elçiye ait olduğunu[111] ve sürekli müdahaleler sebebiyle Romen prensliklerinde gerçek bir hükümetin iş başına gelmesinin mümkün olamayacağını[112] özellikle vurguladı. Kimi zaman da müzakerelerden sorumlu[113] özel bir nâzır tarafından yürütülen müzakerelerde Asya'daki sınırlar söz konusu ediliyordu. Bir seferinde Rus tebaanın çeşitli şikâyetleri; bir diğerinde ülkesinin kanını emdiği bilinen Eflak Prensi Karaca'nın 1818 yılı Ekim ayında firar ettiği haberi geliyordu İstanbul'a ve Strogonov, kaçan prensin yerine geçecek olan halefinin, kaçak prens hakkındaki iddialar incelenmeyip, her iki devlet tarafından kabul edilen azlinden ve 1802 tarihli antlaşma ile belirlenen yedi yıllık yönetim süresi sona ermeden, hemen atanmasına karşı çıkıyordu[114]. Bu itirazlar aslında ciddi değildi ve Strogonov, Bâbıâli'den aldığı nazik bir cevaptan sonra, yeni Eflak Prensi Aleksandru Sutzo'yu kabul edip, karşılamakta tereddüt etmedi[115]. Aleksandru Sutzo, selefinin kalan süresi de hesaplandığında, 1802 tarihli hatt-ı şerif uyarınca sekiz ay fazla iktidarda kalacaktı[116]. Tüm bunlar elçinin emrivaki bir şekilde talep ettiği yeni bir toplantıda Karaca'nın, Bâbıâli'nin aşırı talepleri ve tehditleri sebebiyle

sultanın kendi haznedarı tarafından kaçmaya zorlandığına dair, Sultan'ı küçük düşürücü kanıtları sunmasını engellemedi[117].

Bu kadar çok, küçük düşürücü müdahalelerin tecrübesinden geçen II. Mahmud, artık hiçbir toplantıya izin vermek istemeyince Rus Çarı, Bükreş Antlaşması'nın henüz yerine getirilmemiş maddelerini hatırlatmak üzere sultana bizzat bir mektup gönderdi (Nisan 1819)[118]. II. Mahmud, nazik bir biçimde bu gibi müzakerelere daha fazla katılmayı reddettiğini bildirerek cevap verdi. Bâbıâli ayıca Petersburg kabinesine "Sırpların mutlu ve memnun olduklarına" dair garanti verdi[119]. Böylece nota alışverişi bir süreliğine durdu. Strogonov, 1820 yılının Mart ayında tekrar eski meseleleri gündeme getirdiğinde, kendisine asıl Bâbıâli'nin daha önce de belirttiği gibi, Asya'daki sınırların kesin olarak belirlenmesini talep etme hakkına sahip olduğu bildirildi[120]. Buna rağmen II. Mahmud, son barışın mimarlarından Nişancı Hamid Efendi'yi ve kısa bir süre önce onurlu bir şeklide makamından azledilen Skarlat Kallimachi'yi Rus elçisi ile görüşmek üzere temsilcileri olarak atadı[121]. Strogonov, özellikle Osmanlı-Rus savaşına katılan herkes için genel bir af istiyordu[122]. Romen prenslerinin zorbalıklarına da yine itirazlar geliyordu[123]. Nihayet Sırplar için de yeni imtiyazlar isteniyordu[124].

Yaşlı Aleksandru Sutzo'nun ölümünden sonra eski Rus subayı Vladimiri (Vladimirescu) Tudor'un Olti bölgesinde Sırpları örnek alarak isyan bayrağını çektiği haberinin gelmesi ile müzakereler yarıda kesildi. Tudor, Sırpların Makedonski ve Hacı Prodan gibi liderlerini yanına almıştı[125] ve onlar gibi adalet ve "zavallı halkın" esirgenmesi çağrısında bulunuyordu. Çok geçmeden ayrıca gelecekteki "Daçya Kralı" Konstantin'in oğlu General Aleksander İpsilanti[126], Rus kardeşleri Nikola ve George ve Besarabya[127] komutanı General Benningsen'in eski yaveri, Yarbay Prens George Kantakuzen'in, Hâlet Efendi'nin musahibi olan yeni Boğdan Prensi Mihail Sutzo ile gizlice anlaşarak, "Yunanlıların özgürlüğünü" ilan etmek üzere Prut Nehri'ni aştıkları haberi geldi[128].

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. MAHMUD’UN RUMLARA KARŞI MÜCADELESİ

VE BATI TARZINDA ISLAHATLARIN UYGULANMASI.

RUMLARIN “YUNAN” ANA YURDUNU TEKRAR KURMAK

İÇİN MÜCADELELERİ.

BATILI GÜÇLERİN MÜDAHALESİ. RUS SAVAŞI.

EDİRNE BARIŞ ANTLAŞMASI(1829)[*]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların ayaklanmasına ilişkin ilk teşvikler tabii ki Rusya'dan geliyordu. Takımadaların aslında küçük cumhuriyetler oluşturan sakinleri, Rusların kendi Hristiyan özgürlükleri için yapılan bir mücadele gibi kabul ettikleri davasını desteklemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak eski "tiranlarının" intikamına terk edildiklerinde, bir çoğunda İstanbul'un başına bir Rus Çarı getirmek isteyen Çariçe Katerina'ya duyulan tapınılası sevgi, nefrete ve tiksintiye dönüştü.

Savaş zamanında birçok Rum Rusya'ya, özellikle de kendilerine geniş kapsamlı imtiyazların tanındığı Kırım'a göç etmişti. Bunların arasında önemli dinî ve kültürel şahsiyetlerin yanı sıra casus ve propagandacı olarak kendi dindaşları ve soydaşları arasında hizmet verebilecek eğitimli subaylar çıktı. Bunlardan biri, 1810 yılında Türklere karşı savaşta hayatını kaybeden General Papadopulos'tu[1]. Bu subaylar, son savaşta düşmanlıkların başlatılması için çalışmışlardı[2]. Ancak askerî ünvanlarla da olsa, ajan olarak kullanılan Barozzi, Rodofinikin, Kiriko ve Bükreş'teki yeni genel konsolos Pini gibi Rumlar, Avusturyalıların, hatta İngilizlerin hizmetinde bulunan soydaşlarından çok farklı değildiler. Sadece 1812 yılında Amiral Çiçagov'a Bükreş yolunda eşlik eden Kapodistrias'ın devrimci bir geçmişi vardı[3].

Fransız İhtilalinin ruhu, eğitimli birçok Rum arasında büyük bir heves uyandırdı. Yeni Yunan dilinin ıslahatçılarından[4] biri olan Koray; Altona konsolosu olup, ve Romen prensliklerinde aynı makama talip Konstantin Stamati[5]; Eflak'ta rahip ve öğretmen olarak görev yapan Polizoi Kontu[6], birçok başka yabancının yanı sıra Paris'teki kanlı olayların şahidi olmuşlardı ve özgür bir "Hellas" (Yunanistan) görme umudunu taşıyorlardı. Bir süreliğine Bükreş'te yaşamış genç bir Makedon olan Velestinolu Rhigas, kendisini özgürlük ozanı, "Rum Marseillaise" (milli marşının) bestecisi hâline getiren özgürlük ruhunu Paris'ten alıyordu. Rhigas, harekete geçmek istiyordu, ama 1798 yılında Viyana'dan Belgrad'a giderken Avusturyalılar tarafından Belgrad Paşası'na teslim edilerek[7], hayatını kaybetti[8]. Rumlar, Fransız bayrağı altında Mısır'da da savaşmışlardı[9].

Liderleri her fırsatta Rumların kurtarılmasından bahseden ve Olimpiyatlara göre hesap yapan İyon Cumhuriyeti'nin kurulması[10]; Epir,

Mora ve adalarda Fransız ve İngiliz temsilciklerinin açılması; Makedonya'da belki de kovulan Sardunya Kralı için[11] yeni bir devlet kurma projeleri ve Tepedelenli Ali Paşa'nın faaliyetlerinden dolayı Olimpos Dağları'nda ve Arnavutluk vadilerinde Palikarların ve Harmatolların direnme gücünün ve maceraperest ruhunun canlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki Rum nüfusunun bazı kesimlerinde yeni ihtiyaçlar uyandırmaya katkıda bulunmuştu. 1800 yılından önceki Osmanlı-Rus savaşlarından örnek gösterilen savaşçı isimleri ve kahramanlıklar da kalmıştı. Ayrıca Fransız serbest düşünürlerin [Farmasonlar] kaleme aldıkları eserlerin tercümesi ve Viyana'da Anthimos Gazis yönetiminde "Bilgin Hermes"[12] adlı eserinin baskısı ve buraya nüfûz eden Batı ruhu ile "aydınlanan" Yaş ve Bükreş topluluğunun da bunda katkısı büyüktü.

Yurtdışında Macaristan'da, Peşte'de, Viyana'da, Trieste'de, Marsilya'da ve Londra'da yaşayan Rum ve "Eflak", yani Romen asıllı tüccarlar, bu harekete büyük katkılarda bulunmuşlardı. Aralarından yavaş yavaş bugünkü Yunanistan'ın ve tüm Yunanlıların çok şey borçlu oldukları ve bilimin, edebiyatın ve eğitimin çok büyük destekçileri olan Rumlar çıkmaya başlıyordu. Cömertlikleri sayesinde İstanbul, Selanik, İzmir, Sakız Adası ve Pathmos kolejleri oluşturuldu. Bükreş ve Yaş'ta daha ünlü olan kolejler ise yine orada hüküm süren Rum asıllı prensler sayesinde kurulmuştu[13].

Rusya, 1806 yılında Osmanlı Sultanı'na karşı düşmanlıklara başladığında, Rumları ayaklanmaya teşvik etmek için her yola başvurdu. Baba İpsilanti, birçok Romenin yanı sıra Rusya'dan gelen Rumlar arasından 3-4 bin kişiden oluşan bir ordu kurdu[14]. Albay Nikola Pangal komutasında bu ordu daha sonra Rum reayanın toplanma merkezi olacak "Makedon Cephesini" oluşturdu[15]. Ama bu "Yunan-Makedon Gönüllüler Alayı" 1807 yılının Eylül ayında tasfiye edildi[16] ve askerlerinin ödenmemiş ücretlerini talep eden Pangal, zorunlu olarak Rusya'ya gitti[17]. Fransızlar, daha sonraları da Pangal'ın beyannâmeleriyle tahrik edilen Rum nüfusun, özellikle de Mora ve Takımadalarında yaşayanların Osmanlı Sultanı'na karşı ayaklanabileceklerinden endişe duyacaktı[18]. Zira Rus gemileri, Rumları özgürlük savaşına teşvik etmek için, Çamlıca (Hidra)[19], Suluca (Spetzia) ve III. Selim tarafından kurulan "Avrupa Tüccarı Zümresine" üye en zengin Rum deniz tüccarlarının, genelde Rus beratlıları olarak, yani Rusya'ya tâbi olduklarını gösteren bir berat altında yaşadıkları İpsara (Psara) önlerine gelmişti bile[20]. Ama İpsaralılar, "Rus hakimiyetinin bu

bölgelere tamamen yerleşmesine kadar[21]” beklemek istedikleri cevabını verdiler. Dimitri Murusi, 1812 yılının yaz aylarında Kapodistrias’a soydaşlarının taarruza hazır olduğunu bildirdi[22].

Bükreş Barış Antlaşması, Sırplara yapılan ihanet ve barışın muhafazası için kurulan üçlü [kutsal] ittifak, şimdilik ortaya atılan bu girişimleri engelliyordu. Rumlar, bunun üzerine Rusya’ya dayanmak yerine, zabtiye tarafından yapılan tüm denetimlere rağmen, baskı altındaki milletlerin komplolar kurarak, gizlice milli ve siyasi müstebitlere karşı savaşı hazırlayan güçlü ve gizli hareketine katıldılar.

İlk Rum özgürlük birlikleri o dönemlerde kuruldu. Daha 1814 yılında Elbe’den geri dönen Napoleon’un onayı ile Paris’te eski İstanbul elçisi ve “Yunanlıların” eski bir dostu olan Choiseul-Gouffier’in himayesi altında böyle bir topluluk oluştu. Topluluğun “kardeşlerinden” biri olan Athanasius Tsakaloff, bunun üzerine Paris’ten yola çıkarak, Bükreş ve Moskova’ya geldi ve topluluğun yeni şubelerini oluşturdu: Rusya’nın bu eski kutsal şehrinde ve Odessa’da bu topluluk kısa bir süre sonra çarın yardımı ile gerek Kara Yorgi’nin geri çağrıldığı Sırbistan’da, gerek Mihail ve belki de Aleksandru Sutzo’nun birliğe üye oldukları Romen prensliklerinde, gerekse “prensleri” sürekli değişen ve çoğunlukla idam edilen Manya başta olmak üzere[23] asıl Türk eyaletlerinde ayaklanmalar çıkartmayı amaçlayan “Dostluk Cemiyeti’ne (Etnik-i Eterya)” dönüştü[24]. Komploculardan biri olan Skufas, İstanbul’daki Rumlarla ilişkiler kurmak üzere o güne kadar yaşadığı Odessa’dan İstanbul’a geldi. Liderlerin çoğu Romen prensliklerinde konsolos Pini’nin şahsiyetinde çalışmalarını destekleyen önemli bir dayanak buldular. Kısa bir süre sonra Karaca Paşa’nın muhafız birliklerinin başında bulunan Arnavut Yordaki, özgürlük savaşında hayatını kaybeden Sırp Hayduk Veliko’nun dul eşi[25] ile evli olan Sava ve Farmaki’yi ve aralarında Argaş’ın geveze piskoposu Hilarion’un da bulunduğu Rum ruhban sınıfının bir bölümünü yanlarına çekmeyi başardılar. Yordaki ve Hilarion, Romen Tudor’u Olt bölgesindeki Pandorları ile sosyal ve milli açıdan Rum değil, Romen karakterini taşıdığı, hatta Rumlara tamamen karşı olduğu kısa bir süre sonra anlaşılacak olan[26] hareketi başlatması için baskı yapıyorlardı.

General Aleksander İpsilanti, 1820 yılının Nisan veya Haziran ayında resmen lider olarak seçildi. Selametin ayaklanmadan değil, kilise ve kültürden geleceğini savunan[27] Kapodistrias, Rus Çarı’nın batıda daha yeni

kurulan eski düzeni tehlikeye atan ihtilallerin yapıldığı bu dönemde ayaklanmaya karşı olduğunu açıklamış olmasından ötürü, lider seçilme onurunu reddetmişti. Ancak İpsilanti, niyetlerini hiçbir şekilde saklamayan komplocuların önerisini sevinç ve gururla kabul etti. Özgürlük davası için gerçek ve dürüst bir heves göstermiş olan bir prensin oğlu; bir muharebede kolunu kaybetmesine neden olduğunu düşündüğü Napoleon'un tiranlığına karşı çıkan bir savaşçı ve aralarında çariçenin bizzat bulunduğu birçok önemli şahsiyetin dostu[28] olarak Aleksander İpsilanti bu görev için biçilmiş kaftandı. Romen prensliklerinde birçok Rum ile iyi ilişkiler içinde olması sebebiyle, Rus Çarı'nın şerefine gölge düşürmemek için reddetmesine rağmen, savaş alanı olarak Romen prenslikleri seçildi: İpsilanti'nin Yaş'a gelmesi ile 24 Kasım 1820 tarihinde ayaklanma işareti verilecekti. İsyan bayrağı çekildikten sonra, Tudor'un emrindeki Pandorların yardımı ile Vidin üzerinden Kara Yorgi'nin Sırpları ile birleşme gerçekleşecekti. Ancak büyük ihtilal projesinin bir bölümünü oluşturan bu kısım, Kara Yorgi'nin idam edilmesi[29] ile engellendi ve yerine geçen Miloş her türlü teklifi geri çeviriyordu[30]. Filibe'nin Fenerli piskoposu ise aksine umut vaat ediyordu. Ama ihtilalinin başlangıç noktasını artık Mora'da Manya[31] bölgesine aktarmak için çok geç olduğundan İpsilanti, babasının ve dedesinin bir zamanlar hüküm sürdükleri Boğdan ve Eflak'ta şansını denemeye karar verdi.

Başkası olmasa da serhad boylarındaki asiler ile Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Dimitri'nin Mora'da ayaklanmaya teşvik etmeye çalıştığı asiler arasındaki bağlantıyı Tepedelenli Ali Paşa oluşturacaktı. Tepedelenli Ali Paşa, 1819 yılının Mayıs ayında "15 yıldır bu sahilde Hristiyanların elinde kalan tek nokta olan[32]" ve arkontların ihaneti sebebiyle Fransız müdafaa birliklerini buradan kovan[33] İngilizlerin de göz koyduğu Parga'yı işgal etti, ancak Parga sakinlerinin Korfu'ya taşınmalarına izin verdi. Bu sayede gücü doruğuna çıktı, ama İstanbul'a kaçan düşmanları bu fırsatı onu devirmek için kullandılar. Hâlet Efendi, bu zorbaya, kan emiciye ve sultanın en sadık hizmetkârlarının katiline karşı defalarca yapılan şikâyetlere nihayet kulak verebilmekten çok memnundu. Ama Tepedelenli Ali Paşa 1820 yılının Mayıs ayında Arnavutlarını etrafına toplayarak, Rumlara yazılı olarak taahhüt edilen özgürlükleri vaat ederek, kendine Rumlar arasında da yandaşlar buldu. Temmuz ayında bir fermân ile İstanbul'a çağrıldığında, kendini sultana kafa tutacak kadar güçlü

sayıyordu[34]. Marko Botsaris, Odisseus ve diğer ünlü Epir liderleri onunla birleşiyordu ve Tepedelenli Ali Paşa, nihai bir muharebe esnasında doğrudan Rus Çarı'na başvurabilmeyi umut ediyordu.

Tepedelenli Ali Paşa'nın Tesalya'yı tekrar ele geçirme girişimleri başarısız oldu. Yanındaki şahısların ihanetine maruz kaldı ve iki oğlu hiçbir direniş göstermeden Anadolu'ya esir olarak gitti. Ancak Ekim ayında Yanya'yı ele geçirmek üzere, eski düşmanı İsmail Paşa'nın komutasındaki birlikler Yanya önlerine geldiklerinde, yandaşları yine güvenilir olmadıklarını gösterdiler. O güne kadar tiranları olan Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı savaşmak için buraya çağrılan Suliyotlar ve Botsaris, Aziz Nikolas (6 Aralık) gününde Tepedelenli Ali Paşa ile bir antlaşma yaparak, Osmanlı karargâhından ayrıldılar. Tepedelenli Ali Paşa'ya Ocak ayında kuşatmacıların saflarını kırma teşebbüsüne yardım etmediler ve o güne kadar her yere korku salan müstebit, uzunca bir süre kalesinde kuşatma altında kalacaktı. Şehri tekrar ellerine geçiren Suliyotlar artık, Hurşid Ahmed Paşa kuşatmanın yönetimini devraldıktan sonra bile, Epir'in en güçlü ordusunu oluşturuyorlardı. İpsilanti'nin kardeşleri işte bu ordunun yardımına güveniyorlardı[35].

Aleksander İpsilanti, ateşli ama çift anlamlı sözlerle "Boğdan halkına" seslendi, fakat "Romen" sözcüğünü kullanmaktan titizlikle çekindi ve Eflaklara daha sonra "Daçyalılar" diye hitap etti. "Moldovya diye adlandırılan bu yerin insanları", "tanrının yardımı ve merhameti ile Yunanistan'ın bugün tiranların zorbalığından kurtulmak için bayraklarını kaldırdığını" ve "özgürlük istediğini" öğrenmeli idi. İşte kendisi de "anavatanlarının haklarının yorulmak bilmeyen savunucusu[36]" Mihail Sutzo'nun huzurlu iktidarına halel getirmeden, oraya gidecekti. "Anavatanının borazanlarının kendisini çağırdığı" o yere diye yazıyordu. Boğdanlıların ortaya çıkabilecek "birkaç çaresiz Türk'ten" korkmalarına gerek yoktu, "zira onları cüretkârlıkları için cezalandıracak korkunç bir güç" hazır bekliyordu[37].

Bu "korkunç güç" tabii ki İpsilanti'nın, dostu Voronzov'un Besarabya birliklerinin kısa bir süre sonra Prut Nehri'ni geçeceklerini umut etmesine rağmen, adını ortaya atmak istemediği Rusya idi. Romen prensliklerindeki boyarları, özellikle de çoğu artık Romenleşmiş olan Rum asıllı olanları Rusya'nın desteğini dolaylı olarak ortaya atarak kendi tarafına çekmeyi başardı. Bunlar, tüm makamlarını ve gelirlerini kaybedebilecekleri "Yunan" özgürlüğünün tarafına geçmektense, Bükreş ve Yaş'taki hükümet ve

Boğdan ve Eflak'ta saraylardaki yüksek mevkiler veya kazanç getiren makamlar için herşeyi feda etmeye hazır olan Fenerlilerdi. Soydaşları ayrıca Osmanlıların teveccühü sayesinde Bulgaristan ve Sırbistan'da yüksek gelir getiren piskoposluk makamlarını ellerine geçirmişlerdi ve son zamanlarda Sırbistan'ın Boğaz'daki Rum asıllı aileler için üçüncü bir prenslik hâline dönüştürülmesini umut edebiliyorlardı[38]. II. Mahmud'un serhad boylarındaki Romen tahtlarının sadece Kallimachi, Sutzo – iki kolu – ve Murusi ailelerinin belirli kollarının fertlerine verilebileceğine; gelecekteki Romen prenslerinin önce Bâbıâli'de tercüman veya daha önce donanma tercümanı olarak görev yapmak zorunda olduklarına ve tüm boyar ailelerinin bu dört hanedandan birine dayanmak zorunda olduğuna dair tedbirleri, gerçi Hançeri ve Argiropulos gibi aileleri derinden yaralamış ve beklentilerini yok etmişti, ama çoğunluk bu tedbirlerde Romen tahtları için yapılan mücadelelerin ve İstanbul'da Rusların entrikalarının sonunu görüyorlar ve en yüksek makama ya da onurlu bir boyar kaftanına kadar gidebilecek güvenli, sakin ve tehlikesiz bir kariyer ile yetiniyorlardı[39]. Güya Silistre Kalesi'nin harabelerinde bulunan ve Rumlar için "Türklerin baskısından kısa bir süre sonra kurtulacaklarına işaret eden bir" kehanet Boğdan'a yayılmaya başladığında, Skarlat Kallimachi, bu tahrik edici broşürlerin tamamını yok ettirdi[40].

Yine de Boğdan'ı yönetenler Rus Çarı'nın iradesine karşı gelmeye alışık değildiler. Bu yüzden İpsilanti çok sıcak bir karşılama olmasa da, en azından hiçbir direnişe maruz kalmadan karşılandı. Büyük hizmetler vermiş bir ruhban olan Metropolit Veniamin Costachi, Rumların yönetimi altındaki Üç Hiyerarşi Kilisesi'nde Aleksander İpsilanti'nin kılıcını bizzat beline taktı. İhtilalin liderlerine kurulacak özgürlük ordusu için çeşitli milletlere mensup bekâr gençlerden gönüllü toplamalarına izin verildi. Bunun dışında onlara yardım edecek hiçbir unsur bulunmuyordu. Rus askerlerinden hiçbiri ile karşılaşmayan Sutzo geri çekildikten sonra - ki Rus askerlerini görmüş olsa müstakbel gelişmeleri daha da bir huzur içinde bekleyebilirdi[41] - tüm güç prensler İpsilanti ve Kantakuzen'in eline geçti. Yaş'ta ve daha sonra Kalas'ta (Galati) kaderlerini öngörememiş bahtsız Türk tüccarlar amansızca katledildildiler. "Mavroforlar" diye adlandırılan ve başlıklarında kurukafa işaretleri taşıyan yeni ordu Mart ayında Focşani üzerinden Bükreş'e yöneldi.

Ama Tudor, yanındaki köylüler ile başkente doğru yola çıkmıştı bile. Bakış açısı gittikçe daha fazla milli Romen görüşüne dönüyordu. İhtiyatlı

bir adam olarak, şerefine gölge düşürebilecek herşeyden kaçınıyordu: Yetenekli bir ordunun başında, Metropolit Dionisios Lupu ve henüz Bükreş'te bulunan boyarların onayı ile - ki vekillerini buraya göndermiş olan yeni Eflak Prensi Skarlat Kallimachi'yi kabul etmeye niyeti yoktu - yeni olayların gidişatını beklemeye karar verdi. Tudor, 30 Mart'ta Cotroceni'de karargâh kurup, başkent halkının kendisini "Domnul Tudor" (Prens Tudor) olarak karşıladığı başkente girdikten sonra, Sava'nın çok da sadık olmayan Arnavutları başkentin tepesinde henüz kuşatılmış olmalarına rağmen, İpsilanti herhangi bir çatışmaya girmeyi akıllıca bulmuyordu. Yordaki ve Farmaki, Tudor'un üzerine gönderilirken, İpsilanti'nin adamları Pandorlarla birleştiler. Tudor, yapılan görüşmede "Rumların ülkesi olmadığı" gerekçesi ile Eflak'ta işbirliğine dair teklifleri kararlı bir biçimde reddettikten sonra, Rumların başkomutanı İpsilanti Tırgovişte'ye, buradan da daha yukarı Piteşti'ye doğru yola çıktı ve burada Romen rakibinin Sırp "gospodarlar" tarafından esir alınması ve gece vakti öldürülmesi ile sonuçlanan entrikalarına başladı.

Mora'yı bir ayaklanma yerine çevirmek düşünüldüğünden de zordu. Tripoliçe'de bulunan Mora Beylerbeyi ve onun emrindeki Navarin, Koron, Modon, Mezistre, Argos, Gördüs, Balyabadra ve Gastuni beylerinin emrinde sadece çok zayıf bir savaş gücü vardı[42] ve aralarında birçok Arnavut'un da bulunduğu 400 bin Rum'un yaşadığı Mora Yarımadası'nda sadece 15 bin kadar Türk ve 4 bin kadar Yahudi bulunuyordu[43], ama vergi tahsildarlığını yapan ve bu makamın miras bırakılabilmesinden dolayı köylerde bir asilzâde sınıfı oluşturan Rum asıllı kocabaşıları, Türk rejiminin muhafaza edilmesinden yanaydılar. Ne de olsa Mora Beylerbeyi sadece 1 milyon akçe alıp, Bâbıâli'ye 2 milyon akçe gönderilirken, toplanan vergilerden kendilerine 1,5 milyon akçe kalıyordu[44]. Beş metropolitin, beş başpispokosun ve sekiz piskoposun Osmanlı yönetimi altındaki rahatları yerinde idi ve bu yüzden durumların değişmesi işlerine gelmiyordu[45]. Olimpos Dağı'nın[46] Rahip Vlahavas ve Keşiş Nikotsaras gibi ünlü kleftleri (din adamları), ruhban sınıfı arasında bulunmuyordu. Tripoliçe ve Balyabadra'nın Rus konsolosları ile Balyabadra'daki Fransız temsilcinin nüfûzları önemsizdi[47]. Yeni eğilimler gösteren "Yunan" kültürü burada fazla yaygın değildi ve 1813 yılında Atina'da kurulan "Philomuse Cemiyetinin" sadece az sayıda üyesi olup, önemli bir faaliyet göstermiyordu[48]. Aslında kurulması bile hatıralar ve anıtlar ile dolu olup,

Lord Guilford, Avusturya temsilcisi Konsolos Gropius, Yeni Yunan şarkılarını tercüme eden Fauvel gibi olağanüstü şahsiyetlerin yaşadığı bu şehirdeki yabancı koloni sayesinde olmuştu[49]. Yine de Etnik-i Eterya'nın burada birçok temsilcisi vardı[50], ama bunlar genelde eğitimsiz insanlar ve neredeyse bağımsız olan adalar ile her gün ticaret yapan zengin tüccarlar arasından çıkıyordu. İhtilal gecikince, bir çoğu teşebbüsün ciddiyetinden ve Rusya'nın katılımından şüphe duymaya başladılar[51]. "Etnik-i Eterya" üyelerinin en büyük umudu Manyotlara gelince: Liderleri Petro Mavromikali Bey, parasal yardım talep ediyor ve bu yardımların tutarına göre karar vereceğini söylüyordu[52].

Petersburg'a giden elçileri umut dolu haberlerle geri döndükten sonra, Mora'daki "Etnik-i Eterya" üyeleri Balyabadra, Benefşe ve Kristiyanopolis ruhbanlarının da aralarında bulunduğu bir komite kurdular[53]. Ama bu kadar ciddi bir teşebbüsü yürütecek yetenekte değildiler[54] ve Aleksander İpsilanti'nin buraya getireceği Rus alaylarını beklemekle yetindiler. İpsilanti, Eflak'ta bulunduğu sırada, "Maraton ve Termofiller" arasında, Rum asıllı Moralıların yardımı ile Yunanistan'ı, hem de Bizans giysileri içinde tekrar kurmayı ve Tripoliçe'nin yönetimi için epitroplar (valiler) ve "sadece" 25 bin kişiden! oluşacak eyalet ordusu için kiliyarklar (komutanlar) vaat etmişti. Zeki İpsilanti bunların hepsi için emirleri vermişti bile. Sadece tek bir şey eksikti: Ayaklanmanın kendisi[55]. Vekili Arşimandrit Gregor Dikaios, Rusların parası ve Çamlıca'ya gelmiş olan Rus silahları ile böbürlenmeye hiç de utanmıyordu[56]. Ama Vostiça'da toplanan ileri gelenler, "Mora'nın Yunanistan'ın diğer bölgelerinden daha erken ayaklanmayacağına" karar vermişlerdi[57].

"Etnik-i Eterya'nın" bazı ulakları esir alınmış olup, Mora kaymakamı Arnavutluk'a gönderilen Hurşid Ahmed Paşa ve birlikleri Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine gönderilen yardımcısı Mehmed Paşa'nın yokluğunda, rehin olarak tutacağı tüm Rum asıllı piskoposların ve arkontların Tripoliçe'de toplanmalarını emretti. Bunlardan bazıları bu emri muhtemel bir tehlike olarak algılayıp, Azize Laura Manastırı'na kapandılar, ama hiçbir düşmanlık görmeyince kısa bir süre sonra manastırı terk ettiler. Yine de kleftlerin Tripoliçe yakınlarında bazı sipahilere saldırmaları, herkesin öfkeli olduğu bu dönemde karışıklıkların meydana gelmesine neden oldu. Kalavrita'daki Türkler karşı saldırı için hazırlık yapmaya başladılar ve gerçekten de kaleyi kuşatma altına alan Rumlar göründü. Mora'daki

Türklerin sayısı o kadar az; direnme güçleri o kadar zayıf ve kendilerini Hristiyanların muhtemel öfke patlamalarına karşı o kadar güçsüz hissediyorlardı ki Vostiça, Balyabadra, Gördüs, Argos, Gastuni ve başka şehirleri derhal boşalttılar ve kalelere çekildiler. “Geri ağalar, geri; Hristiyanlar ve Türkler artık bir arada yaşamıyor”, diye savaş naraları atıyordu asiler[58]. Uzaktan İngiliz albay olarak geri dönen Peter Kolokotronis, Manya Dağları’ndan soydaşlarının köylerine indiğinde sevinç nidaları ve kilise marşları ile karşılandı[59]. Balyabadra Piskoposu Germanos, 4 Nisan’da özgürlük savaşını ilan etti. Siyah haçlı kırmızı bayrağın[60] üzerine Ayayorgo (Aziz Georg)’nun haçını yerleştirdi[61]. Asiler, İyonya’dan gelen altı gemiden alınan toplarla derhal Balyabadra Kalesi’ni top ateşine tutmaya başladılar. “Avrupa devletlerine” başvurarak, şanlı şerefli atalarının adına yardım talep ediyorlardı[62]. Birkaç gün sonra özgürlük savaşının bir başka lideri olup, “Sparta Ordusu’nun Milli Genel Komutanı[63]” olarak hareket eden ve Messene’de (Kalamata) kendi “senatosunu” başa getiren (25 ve 28 Mart) Manya Beyi de aynı ifadelerle yardım talep ediyordu[64]. Kleftler [eşkiya] ve arkontlar, özgürlüklerini ilan etmek için Salona, Livadiya, İstife (Theben), Bodonitza, Badracık, Magnesia, Kasandra ve Kutsal Athos Dağı bölgesinde bir araya geliyorlardı[65]. Mayıs ayı başlarında Atina’da yaşayan 400 Türk aile şehri kaybettiler, ama Akropol’ü ellerinde tuttular[66]. Eğriboz Adası’nda yaşayan Rumlar da yeni uyanan ruhtan etkilenmişlerdi. Toplam 176 gemiye sahip Çamlıca (Hidra), Suluca (Spetzia) ve İpsara (Psara) adalarının özerk sakinleri[67], tamamen özgür Yunanlılar olarak gücü bir kaptanın ve 12 danışmanının eline verdiler ve Takımadalar’daki komşularını, soydaşları “büyük adımlarla Tuna boylarından, sallanmakta olan tahtı ele geçirmek üzere İstanbul’a gelinceye kadar” savaşa destek vermeleri için uyardılar. Türk gemilerini kollamak üzere “Themistokles” gemisi altı topla denize açıldı[68]. Hatta Çanakkale Boğazı’nın kapatılabileceğinden bile bahsediliyordu[69]! Ayaklanma, arkontların ve metropolitlerin kalelere koruma altında getirildikleri Sakız Adası’nda olmasa da, Sisam’da başladı ve İzmir dolayları da kısa bir süre sonra Sisamlı eşkiyalara karşı güvende değildi[70]. Girit’in Sfakiyotları da adanın tamamını yeni Yunanistan için kazanabileceklerinden emindiler[71], ama Temmuz ayı sonlarında Rum asıllı bir piskopos Türkler tarafından öldürüldü ve bunu bir fetva ile emredilen Hristiyan katliamı takip edecekken, bazı Rum asıllı Müslümanların da katıldığı ayaklanma nihayet

başladı[72]. Ayaklanmanın başlaması metropolitin ve başka piskoposların hayatına mâl oldu[73]. Ve korsanlık işi muhakkak ki her yerde oldukça büyük başarılar kazandı[74].

Rusya bu arada entrikacı Konsolos Pini'nin raporlarına ve çaresizce yalvaran İpsilanti'nin mektubuna, her meşru hükümdarın İtalya ve İspanya'daki gibi gizli komplocuların faaliyetlerine karşı savaşmak zorunda olduğu böyle bir ihtilal zamanında – ki Çar I. Aleksander bunun için Laibach Kongresi'ne katılmıştı – böyle bir teşebbüsün lanetlenmesi ve karşı konulması gerektiği cevabını verdi. Bu yüzden barışı ihlal eden Aleksander İpsilanti ve kardeşleri Rus ordusundan ihraç edilmişlerdi[75]. Kapodistrias'ın kaleme aldığı belgede: "Romen prensliklerine büyük bir gücün himayesini vaat etmeye nasıl cüret edebildiniz", deniyordu[76]. Rus Çarı, 7 Mart'ta Vidin'deki Osmanlı birliklerinin Eflak'a girmelerini onayladığını açıkladı, hatta ısrarlı ve sabırsız bir şekilde askerî bir müdahale talep ediyordu[77]. 12 Mart'ta Strogonov ve Bâbıâli arasında bir protokol imzalandı[78]: Osmanlı birlikleri, "Bâbıâli tarafından atanan Boğdan Prensini tahta oturtacaklar, ama her yerde[79] barışçıl halkı esirgeyeceklerdi"[80]. Romen prensliklerinde askerî tedbirleri onaylamasa da, 6 Mart'ta Tudor'un faaliyetlerine karşı olduğunu açıklayan elçi[81], 22 Mart'ta Bâbıâli'ye "Rum halkının genel ayaklanması[82]" hakkında sevinçlerini bariz bir şekilde göstermiş olan[83] Rus tüccarlara karşı olduklarına dair kararlı bir açıklama teslim etti. 26 Mart'ta İpsilanti'ye Bâbıâli'ye de bunu haber verecek Strogonov aracılığıyla faaliyetlerini durdurmasına ve şikâyetlerinin barışçıl yollarla İstanbul'daki Rus elçiliği aracılığıyla bildirmesine ilişkin resmi bir emir verildi[84]. Hiçbir şey yapamayacak durumda olan İpsilanti, hiçbir faaliyet göstermeden Tırgovişte karargâhında kalarak, sanki bu talimatlara uyuyormuş gibi bir tutum takındı[85]. Strogonov, 7 Nisan'da Bâbıâli'ye Rus Çarı adına tekrar en dostane garantilerde bulundu[86].

Aslında Boğdan'daki ayaklanmanın haberi daha 13 veya 14 Mart'ta[87], İstanbul'a varmıştı. Aleksander İpsilanti, İstanbul'u yeni bir Yunanistan Devleti'nin başkenti yapabileceğini düşünüyordu ve bu amaçla bayrağında Anka Kuşu'nun yanı sıra Aziz Konstantin ve Azize Helena'yı da kullanıyordu! Ayaklanma haberini daha erken alan Bâbıâli tercümanı Yanko Kallimachi, derhal istifasını istedi ve Boğdan Prensinin kardeşi ile temsilcisi bir Rus gemisine kaçtılar. Aleksander Mavrokordato'nun oğlu ve

eski Eflak Metropoliti İngatius ile Pisa'da bulunan Prens Karaca ve Prens Hançeri derhal Rusya'ya doğru yola çıktılar[88].

Yeniçerilerin ve İstanbul'un avam takımının naralar atarak sokaklarda dolaşmasına ve sadece Rumları, Rusları, bunların yardımcılarını ve tüm Frenk asıllı "kâfirleri" değil, sultanın musahibi Hâlet Efendi'yi ve padişahın kendisini de tehdit etmesine rağmen, Sultan II. Mahmud hiç de korkmuş gibi görünmüyordu. Batılı misafirlerin güveni için tedbirler alındı; Fener mahallesinin etrafı askerlerle sarıldı; bostancılar Boğaz'da nöbet tutuyorlardı; kaptan-ı derya ve topçubaşı, başkentte asayişi sağlamakla görevlendirildiler ve gece yeniçeriler sokaklarda devriye geziyorlardı. Vidin, Silistre ve İbrail paşalarına derhal gerekli emirler verildi ve buralara gemilerle destek kuvvetleri gönderildi.

İstanbul Patriği'ne kendi soydaşlarını dizginleme ve İpsilanti ile yanındaki tüm asileri aforoz etme görevi verildi[89]. Şüpheli şahsiyetler derhal zindanlara atıldılar: Efes Piskoposu, asi Kalliarchi'nin kardeşi, eski Donanma Tercümanı Mihail Mano ve Skanavi, Logothetis ve Rhizo ailelerinin bazı fertleri, daha sonra eski tercümanlar Nikola ve George Murusi kardeşler[90]. Ayın sonlarına doğru, Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin uzun zamandan beri ajanlar bulundurduğu, ancak hiçbir faaliyet gösteremediği İstanbul'un Rum halkının ortasında idamlar başladı. Atlı bir Türk'ün yanında atlarından inip, keyfi ölüm fermânlarına boyun eğmeye alışık olan[91] hırslı Fenerliler; sadece şahsi entrikalar ve şantajlarla ilgilenen ve Ermeniler ile Frenkleri gerçek düşmanları sayan bu ruhban sınıfı – örneğin 1810 yılında Ermenilerle Kutsal Mezar Kilisesi için yapılan bir mücadeleyi kazanmışlardı[92] -, sadece piskoposluk makamlarının verilmesi sırasında enerji, hatta cesaret gösteren ve Türk avam takımı ile en iyi ilişkiler içinde bulunan bu serseri topluluğu[93], Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kuracak olan Aleksander İpsilanti için ayaklanmaya hiç de niyetli değildi!

Bâbıâli, Trogonov'dan sadece Mihail Sutzo'yu derhal makamından alma hakkını değil, yelken açan gemileri de inceleme yetkisi istedi. Rusya, bunun yanında topraklarına kaçan hainleri de teslim edecekti. Tahttan indirilen Mihail Sutzo'nun yerine bu arada Skarlat Kallimachi getirildi. Her üç talep, Rusya tarafından kararlı bir biçimde reddedildi ve çoğu kişi, Rusya ile savaşın yakın olduğuna inanmaya başladı. Bu arada Mora'daki ayaklanmanın haberleri gelince, halkın öfkesi bu sefer şiddetle Rumlara yöneldi. Sadrazam, bu öfkeyi bizzat kanlı bir intikam hâline getirdi. Tutuklanan 12 metropolit ve piskopos hayatlarını kaybettiler ve

İpsilanti’nin mektuplarından dolayı şüpheli duruma düşen yaşlı İstanbul Patriği hain olarak makamından alınarak, halefi Eugenios seçilip, onaylandıktan sonra, Yortu Bayramı’nın Pazar gününde kilisesinin önünde asıldı. Yahudiler, üç gün boyunca sergilenen naaşını sokaklardan geçirerek denize attılar[94]. Kendisine İpsilanti tarafından gönderilen bir mektup sebebiyle Tercüman Kostaki Murusi’nin boynu vuruldu ve George Mavrokordato’nun ölümü darağacında oldu[95]. Patriğin cesedinin üzerine asılan yazıda Moralı olup, Kalavrita’da çıkartılan huzursuzluklardan haberdar olduğu ve buna rağmen sessiz kaldığı yazıyordu. Bâbıâli, buna öfkelenen Strogonov’un bu konudaki şikâyetlerine neredeyse alaycı bir tonla cevap verdi. Yine de esir alınan Rumlardan bazıları serbest bırakıldı ve İstanbul’da Hristiyanlar arasında beklenen kanlı katliam gerçekleşmedi. Paşalar, eyaletlerde insan kalabalıklarını durduramıyordu. Edirne’de ise eski Patrik Kirillos[96]; Selanik’te de Kitrai Piskoposu hayatlarını kaybettiler[97].

Tüm bunlara rağmen zayıflık göstermekle suçlanan Sadrazam Seyyid Ali Paşa görevden azledildi [28 Mart 1821] ve yeni Sadrazam Benderli Ali Paşa, büyük seleflerin ananevî geleneklerine göre gerçek bir din savaşı yürütmekle görevlendirildi. Osmanlı İmparatorluğu’nu bizzat yöneten II. Mahmud, bu konudaki duyurularında ve diğer resmi belgelerde dönemin ahlaksızlıklarından ve kışlaların savaş şartlarına geri dönülmesi gerekliliğinden bahsediyordu. “Durumlar eskisi gibi değil ... Bu sefer dinin kendisi söz konusu ...”, diye ilan ediyordu savaşçı ruhlu bir padişah olarak[98]. Ertesi gün, Rumlara karşı fazla yumuşak davrandığı gerekçesi ile yeni sadrazamın yerine Hacı Salih Paşa getirildi[99] [30 Nisan 1821]. Benderli Ali Paşa, kitle katliamlarını durdurmaya çalışmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer büyük şehirlerinde de korkunç bir şekilde intikam alınıyordu: Yeniçeriler İzmir’de (sonbaharda) Rum olduğundan şüphelenilenleri avlayarak eğleniyorlardı[100] – diğerlerinden kurşunlara yer açmaları rica ediliyordu. Arkontlar daha baştan bir toplantı sırasında öldürüldüler. Frenklerin tek koruması Avrupalı gemilerin limandaki varlığı idi. Gavur dostu kabul edilen Hasan Paşa, sadece kalenin hazır tutulan toplar karşısında geri çekilen avam takımının saldırısına uğradı[101].

Rusya’nın 25 Nisan’da özellikle talep edilen yazılı onayı vermeden[102], ay sonuna doğru paşaların serhad boylarındaki birlikleri, Selim Mehmed Paşa’nın komutasında İstanbul’dan gönderilen birlikler ile birlikte her iki Romen Prensliği’ne akın ettiler. Silistre Paşası’nın kethüdası Eflak’taki

birliklerin başında bulunurken, İbrail Paşası Yusuf Paşa Boğdan'da faaliyet gösteren birlikleri yönetiyordu. Vidin yeniçerileri Olti bölgesine akın ettiler; Tudor'un ve ülkede kalan boyarların, Bâbıâli'ye kayıtsız şartsız tâbi olduklarını beyan etmelerine rağmen, kimi zaman acımasızca hareket eden bu "düzen koruyucularının" arasında kısa bir süre sonra kendi silah arkadaşları ile anlaşmazlığa düşen birçok Anadolulu vardı. Dost düşman ayırmadan herkese silahlarını doğrultan Türk Kazaklarının ve Tatarların hatırası uzunca süre hafızalardan silinmedi.

Aralarında birçok Arnavut, Bulgar, Romen, vs. bulunan birkaç bin gelişi güzel bir araya gelmiş Rumlar, açıkça Türklerin karşısına çıkmaya cesaret edemediler. Öncü birlik olarak kullanılan birkaç küçük birlik kolayca dağıtıldı veya yok edildi. İstanbul'da yeni Yunan devletini kurmaya çalışanların elebaşıları Avusturya ve Rus sınırlarına kaçışıyorlardı. Ama Dragaşani yakınlarında İpsilanti, 19 Haziran'da kahramanlıklarla değil de 200 Mavrofor'un kurban edilmesi ile akıllarda kalan plansız bir muharebede yenildi ve siyasi tutuklu olarak Munkaç Kalesi'ne sığındığı Avusturya'ya kaçtı[103]. Prut Nehri kenarında Sculeni'deki Boğdanlı asiler de aynı şeyi yapmak istediler. Sınır boylarındaki Rus askerlerin ilgisiz gözleri altında, aralarında Arnavutların da bulunduğu en iyi özgürlük savaşçıları 29 Haziran'da tüm gün boyunca Larga Tepesi ve bu noktada geniş bir ada oluşturan sınır nehri arasında savaştılar ve bir çoğu savaş alanında hayatını kaybetti. Birkaç ay sonra, Ekim ayı başlarında Yordaki, kendini emrindeki Arnavutlar ile birlikte yukarıda Karpat Dağları'ndaki Secu Manastırı'nda havaya uçurdu. En azından onlar akılsızca başlatılan bir teşebbüsün karşılığını kendi ölümleri ile ödemesini bilmişlerdi. Sava, Ağustos ayında kandırılarak kethüdabeyin bulunduğu Bükreş Sarayı'na çekildi ve subayları ile birlikte öldürüldü.

Her iki Romen prensliklerinin müşterek yeni prensi Skarlat Kallimachi, ayaklanmanın kurbanlarından biri idi. Kardeşi Yanko'nun boynu vuruldu ve Skarlat, kısa bir süre sonra Anadolu'daki sürgün yerinde sözde acı ve üzüntüden sır dolu bir ölümle hayatını kaybetti[104]. Ailesi ayaklanmaya katılmış olmasına rağmen, Konstantin Negri iki tuğlu paşa makamına yükseltilen kethüdabeyin himayesi altında Bükreş'te kaldı. Paris elçiliğine atanan Theodor Negri, Çamlıca'ya kaçmıştı[105]. Olt bölgesi, prensinin vekillerinden biri olan Konstantin Samurkassi'ye emanet edilmişti. Akrabası George idam edilen Bulgar asıllı Stefan Vogorides, kaymakam olarak Boğdan'ın geçici yönetimine getirildi. Yanında hiçbiri birinci sınıf

rütbeye sahip olmayan birkaç boyar vardı, ancak ülkenin asıl efendileri muzaffer Türk birliklerinin komutanları idi. Strogonov, 7 Mayıs tarihli konferansta prenslerin derhal atanmasını ve işgal ordusunun geri çekilmesini talep etti, ama boşuna. Bâbıâli aksine ciddi bir biçimde Boğdan ve Eflak'ta yalnız yönetici olarak muhafızları görevlendirmeyi düşünüyordu[106].

Rusya'nın himayesi altında bulunanların arasındaki "serserileri" ayıklama ve diğerlerini Müslüman tüccarlar ile aynı hana kapatma emrini aldığı için kendini hakarete uğramış sayan[107] Rus elçi, 10 Mayıs'ta Romen prensliklerinin Türk birlikleri tarafından işgaline itiraz etti. Ona göre İpsilanti'nin emrinde sadece 400 kişi vardı ve "uzakta bir kaleye" geri çekilmişti[108]. Bâbıâli'ye derhal asilerin lideri olan İpsilanti'nin Eflak'tan Bâbıâli'yi bu hizmette bulunmaya hazır Avusturya elçisi aracılığıyla[109] kaçmasına izin vermesini tavsiye etti ve reddettiği takdirde, iki ay içinde bu teklife ret cevabı verdiklerine pişman olacak kadar köşeye sıkıştırılmış olacağını garanti etti[110]. Koruma için bir savaş gemisi çağıran Rus Bakan da aynı şekilde kaymakamın atanmasına itiraz etti. Kaymakamın emrinde en azından ona tâbi muhafızlar bulunmamalı idi. Ayrıca Boğdanlıların ve Eflakların imtiyazlarının zamanında yerine getirilmesini talep ediyordu. Reis Efendi bunun üzerine Osmanlı ordusunun zaferlerinden sonra serhad boylarının tekrar tamamen huzur ve güven içinde olduğu cevabını verdi[111].

Strogonov nihayet 6/18 Temmuz'da Osmanlı Devleti'nde Ortodoks inancın serbestçe icrasına; tahrip edilen kiliselerin tekrar inşasına; suçsuz Rumların güvenlerinin resmi olarak sağlanmasına ve Romen prensliklerinde antlaşma şartlarının tekrar yerine getirilmesine ilişkin taleplerine sekiz gün içerisinde herhangi bir cevap gelmediği takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dindaşlarını koruma hakkına sahip bir gücün temsilcisi olarak, İstanbul'u terk etmek zorunda kalacağını açıkladı. Ve 10 Ağustos'ta İstanbul'u terk ederken kimse onu engellemedi[112]. Bâbıâli, 18 Temmuz'da Petersburg'a gönderdiği karşı yazıda, ayaklanmanın ancak tamamen bastırılmasından sonra statükonun (mevcut durumun) tabii ki tekrar oluşturulacağını, ama bunun daha erken yapılamayacağını belirtiyordu[113]. Ve Rusya, dostluk ilişkilerinin tekrar kurulmasına pek de katkıda bulunmuyordu. Çarın şahsi emri üzerine tüm mülteciler çok iyi bir biçimde bakılıp, besleniyordu ve 29 Haziran'da Odessa'da görkemli askerî merasimler eşliğinde cesedi denizde bulunan ve Ortodoks Kilisesi'ne

defnedilen Patrik Gregorios için büyük bir ayin yapıldı. Sadrazam'ın ve sultanın seyretmek üzere asılı bedeninin önüne geldikleri Patrik, Rusya'nın resmi gazetesinde şehid olarak anılıyordu[114].

Diplomatik ilişkilerin kesildiği bu dönemde, Rus elçisinin ardından başka bir elçi gelmemişti[115]. Avusturya İmparatoru, patriğin öldürülmesinden dolayı kendini sanki papa bizzat idam edilmiş gibi[116] hakarete maruz kaldığını hissettiğini söylemesine rağmen, bütün devletler Rusya'nın taleplerinin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi yönünde görüş bildirmekle yetiniyorlardı ve Avusturya elçisi "güvenilir raporlara göre, kaçınılmaz çatışmalarda çok kan akıtılmış olmasına rağmen, Osmanlı memurlarının bu talihsiz şartlar altında mümkün olduğunca düzeni korumaya çalıştıklarını" açıkça kabul ediyordu[117]. Tâbi olmak isteyen tüm Rumlar için genel bir af sağlayan bir fermân, Kont Lützow'a Ağustos ayı başlarında tamamen yeterli gelmişti[118]. Rusya adına şimdi de konsolosların Romen prensliklerindeki[119] karışıklıklarını çözülmesinde yardımcı olmaları istenince, reis efendi kaçak asilerin kendilerine teslim edilmesine ilişin talebini tekrarladı[120]. Onlar da tüm diğer savaş esirleri gibi idam edileceklerdi[121]. Rus Çarı, o güne kadar yaptığı taleplerde ısrar etmediği takdirde Bâbıâli ayrıca birliklerini geri çekmeye ve derhal prensi tayin etmeye hazırdı[122], hem de kaçakların teslim edilmesini istemeden[123]. İsveç elçisi von Palin ve Prusya elçisi von Miltitz[124], Stratford ve Lützow ile işbirliğine girerek, "Avrupa'nın tamamının barışçıl isteklerinin yerine getirilmesi[125]" için baskı yapmak üzere çabalarını birleştirdiler. Ancak Bâbıâli garantörlerden Rus Çarı'nın 1806 yılında yaptığı gibi barış zamanında Romen prensliklerini işgal etmeyeceğine dair garanti istedi ve garantörlerden hiçbiri böyle bir garantiyi tabii ki veremedi[126].

Petersburg'dan henüz bir cevap gelmeden (gelen cevap da kabaca "Hayır" oldu[127]), eski Reis Cânib Efendi'nin etkisi altındaki II. Mahmud – ki Cânib Efendi'nin bir öğrencisi olan Mehmed Sadık Efendi gerçekten de 1 Kasım'da reis efendi olarak atandı[128] ve Cânib Efendi, konferans başkanı olarak arabulucu olan Avusturya ile görüşmeleri yönetiyordu[129] - ayaklanma ateşi henüz yanmakta olduğu için, Türklerin Tuna Nehri'nin karşı kıyısında kalmalarının Romen eyaletlerinin menfaatleri açısından gerekli olduğunu açıkladı. Ayrıca mültecilerin, özellikle de Mihail Sutzo'nun tekrar kararlı bir şekilde teslim edilmesini istediler. Tüm mülteciler, Rusya'ya gönderilecek bir Türk komisere teslim

edileceklerdi[130]. Nisan ayında tahrip edilen kiliselerin tekrar inşası konusunda II. Mahmud yeniçerilerin ayaklanmasından endişe ediyordu[131]. Savaş yanlıları, Rusya'nın taleplerini yerine getirmektense, hepsine karşı bir din savaşı başlatmaya meyilliydiler[132]. Bâbıâli en kötü ihtimalde kaçakların teslim edilmesine dair talebini erteleyebilirdi, ama Rum milletinin ayaklanması tamamen bastırılmadan, bir de Rumların arasından Boğdan ve Eflak prenslerini tayin etmek imkânsızdı[133].

Lützow ile yapılan görüşmeler, Rusya'ya sığınan kaçak Rumlar konusunda antlaşma hükümlerine kesin olarak uyulmasını talep eden[134] Bâbıâli'nin kesin isteği üzerine ancak yıl sonuna doğru durduruldu[135]. Aynı zamanda gerçek bir savaş tehlikesini önlemek için, Türk birliklerinin üçte ikisi 1 Ocak 1822 tarihinde Romen prensliklerinden ayrıldılar[136]. Geride kalan sipahiler, Kazaklar ve Tatarlar arasında disiplini sağlamak için kesin emirler gönderilmişti. Mihail Sutzo'ya Besarabya'yı terk etme emri verildiğinde, Türkler de bu hainin başının kendilerine teslim edilmesine dair taleplerini geri çektiler[137]. Rus Çarı hatta Sutzo'yu sınırlarından çıkartmaya hazırdı ve Sutzo gerçekten de İtalya'ya gitti[138].

Mora'daki ayaklanmanın yayılması, Rumların efendilerine karşı öfkeleri ve ayaklanmanın elebaşılarının meydan okuyucu duyuruları, olayların bu şekilde değişmesine büyük katkıda bulunmuştu[139]. Serez Paşası ve Eğriboz'un yeni atanan valisi Yusuf Paşa daha Mart ayında asi Moralılara karşı harekete geçti[140]. Balyabadra'yı işgal edip, sakinlerini muhakemeye çekti. Fransız Konsolos Pouqueville, Fransız kolonisinden birkaç kişi tarafından bir İngiliz gemisine kaçmaya zorlandı. Paniğe dönüşmüş korkularından nihayet uyanan Türkler, söylendiği gibi hiçbir Fransız veya Rus düşman gemisinin Rumlara yardım için gelmeyeceğini anladılar[141]. Güvenli yerlerde aileleri için sığınak arayan Türkler ve Moralılar arasında çatışmalar başladı[142]. Hurşid Ahmed Paşa, akıllı davranıp, bu arada Yanya'nın kuşatmasını kaldırmadı. Asilerin üzerine sadece Volo'yu kuşatmadan kurtardıktan sonra etraftaki yerleri tahrip ettiren Dramalı Mustafa Bey yürüdü ve Tesalya'daki yerlerin çoğunda saygı ile karşılandı. Rum çeteleri acilen dağıldılar ve Türk müdafaa ordusu Tripoliçe'ye girmeyi denedi[143]. Dramalı Mustafa Bey, Mora Beylerbeyinin kethüdası olarak buraya 3.500 askerle geldi. Vostiça'yı ateşe verdi; Gördüs'ü kuşatan Rumları kaçırttı; Argos ve Anabolu'da karargâh kuran

asilere (Mayıs başı) saldırdı; Tripoliçe'ye girdi ve her yerde af beyannâmeleri dağıttı[144].

Yine de ayaklanma bununla bitmiyordu. Yarımadanın her yerinde şehirlerde ve köylerdeki gençleri, tüccarları, papazları ve keşişleri, özgürce yaşamaya, tehlikelere atılmaya, savaş sarhoşu olmaya ve zaferle neşelenmeye yönelik müthiş bir hırs bürümüştü. En çok korktukları rakiplerinden biri olan Tepedelenli Ali Paşa'nın gözden düşmesi ve tüm Osmanlı güçlerinin batıdaki bu büyük düşmana karşı kullanılması Rumların umutlanmasına neden oldu[145]. Kethüda Mustafa Paşa, Mayıs ayı sonlarına doğru Valteçi'de mağlubiyet ile sonuçlanan bir muharebeye girmek zorunda kaldı. Adamları sadece değerli silahlarını düşmanın saflarını atarak kurtulabildiler. Asilerin karargâhına yapılan yeni bir hücum, ikinci bir mağlubiyet ile sonuçlandı. Hurşid Ahmed Paşa'nın Livadiya'yı ele geçirmekle görevlendirdiği Köse Mehmed Paşa'nın da şansı Mart ayı başlarında yaver gitmedi: Thermopile Muharebesi'nden sonra Gravia'da yenildi. Aslında Gördüs'den Çanakkale Boğazı'na kadar denizin tamamı hafif Rum kayıklarının elinde idi. Batıda ve komşu adalarda herkes zaferle ilerleyen özgürlük düşüncesi ile heyecanlanmaya başlamıştı.

Genel bir mahiyet alan bu ayaklanmayı durdurmak için İstanbul'da ciddi ve düzenli tedbirler alınmıyordu. İzmir, Kidonya, Kıbrıs ve İstanköy'deki (Kos) katliamların emri Bâbıâli tarafından verilmemişti ve fanatik bir öldürme arzusuna kapılan asi Müslümanlar, gemileri sayesinde korunan Frenkleri tehdit etmekten ve direniş gösteren idarecileri öldürmekten çekinmiyorlardı[146]. Ancak Gördüs'ün ötesindeki İstmus Derbendi'nde Rum asiler kısa bir süre sonra başarılı olmaya başladılar. Haziran ayı başlarında Frenk Tocco'nun mirası olup, Türklerin "Karlıeli" diye adlandırıp, Rumların "Karlelion" dedikleri bölgenin başkenti olan Vrahori fethedildi. Tepedelenli Ali Paşa'nın çevresinde bulunan ve Rum asileri gerçek müttefikleri gibi gören Arnavutlar hariç[147] olmak üzere diğer Müslüman Arnavutlar derbent ağaları ve mevki komutanları olarak savaşırken, bazı Ulahlar ve Ulah gençleri Yunanistan fikrine heyecan duyuyorlardı[148]. Her iki tarafın soygun ve öldürme hırsı konusunda "aynı okuldan yetişen" insanlar oldukları bizzat Yunanlılar tarafından da onaylanmaktadır[149]. Sadece güçlü Voniça Kalesi asi reayalara karşı direnmeye devam etti.

Osmanlı Sultanı'nın bu bölgedeki hakimiyetini tekrar kurmak üzere Yanya önlerinde karargâh kurmuş Hurşid Ahmed Paşa tarafından buraya

gönderilen İsmail Paşa'nın küçük ordusu, kötü haberlerin gelmesi üzerine ilerlemedi. Haziran ayı sonunda, destek kuvvetler geldikten sonra, İsmail Paşa ve Viriyon Ömer* Paşa komutasındaki bu ordu düşmanın üzerine yürüdü, ama kendine bir yol açamadı. Benefşe teslim oldu, ama Rumlar kendilerini Balyabadra, Gördüs, Anabolu, İnebahtı ve Yenişehir (Larissa)'e saldırabilecek güçte hissetmiyorlardı. Parga, Arnavutlar tarafından kurtarıldı. Müdafaa kıtaları ve silahlı Türk halkı çevredeki asilere karşı birkaç zafer bile kazandılar. Aspropotamos etrafındaki bölge onlara tâbi olmak zorunda kaldı[150]. Bazı Zentalıların ve Kefalonyalıların Moralıların Türklerin Foloe Dağı'ndaki Lala mevkiine karşı savaşlarında, soydaşlarının temsilcileri olarak savaşmalarına rağmen, Yedi Adalar Cumhuriyeti İngiltere'nin emirlerine uyarak tamamen tarafsız kalıyor ve "meşru hükümete" karşı ayaklanmayı kınıyordu[151]. Buna, sonbaharda Kara Ali Paşa'nın emrindeki filonun asilerin durumunu daha da kötüleştirecek zaferleri ekleniyordu. Türk donanması Koron, Modon ve sahil kıyılarındaki diğer kalelerin savunucuların dayanmasını sağlıyordu. Osmanlı gemileri, hiçbir düşmana rastlamadan Gördüs Körfezi'ne girdiler. Semadirek Adası'na intikam almak için uğradıktan sonra, Kara Ali Paşa nihayet İstanbul'a geldi ve burada kaptan-ı deryalık ile ödüllendirildi.

Mora'nın başkenti Tripoliçe'nin düşmesi, kuşatması çok uzun sürmüş olmasına ve büyük bir şöhret kazanmamalarına rağmen, Rumları oldukça mutlu eden bir olaydı. Kuşatmayı kaldırmak üzere buraya gelen Bayram Paşa'nın emrindeki küçük orduya karşı kazanılan nihai bir zaferden (7 Eylül) sonra, Kethüda Mustafa teslim olmak istedi. Uzadıkça uzayan müzakereler sürerken – galip gelen Rumlar, müdafaa kıtalarını ve burada yaşayan insanları İzmir'e götürmek için 5 milyon akçe istiyorlardı – kaleye 5 Ekim'de beklenmeyen bir hücuma uğradı. Sadece Arnavutlar, önerilen teslim şartlarına uygun olarak kurtulmayı başardılar. Tamamen çileden çıkmış Rumlar üç gün boyunca en vahşi Anadolululardan bile daha vahşi bir biçimde ortalığı kana ve ateşe buladılar. Kadınların ve çocukların hayatlarını bile sadece fidye alabilecekleri durumlarda esirgediler. Liderlerden biri, Tripoliçe ve çevresinde öldürülenlerin sayısını 32 bin civarında tahmin ediyordu. Bu inanılmaz bir sayı, hatta Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında canını aldıkları Hristiyanların çok çok üstünde bir sayı idi. Sadece Manya Prensi tek başına ganimetteki payını 20 katır ve iki deveye yükledi. "Paslı çivilere" kadar yağma ve talan edildi ve

Tripoliçe’den sadece içinden dumanlar çıkan bir harabe kaldı. Ordu, zafer sarhoşluğunun tadını çıkartmak üzere derhal dağıldı[152].

Böylece Yusuf Paşa’nın emrindeki Türkler kış aylarında Balyabadra’da başarılar elde edebildi ve Anabolu’yu kuşatma altına alan birliklerin şansı yaver gitmedi. Genel bir hücum başarısız oldu. Gördüs, uzun süredir burada kapalı kalan Arnavutlar ve az sayıda Türk tarafından sadece büyük yokluklar karşısında 22 Ocak 1822 tarihinde teslim edildi. Ancak Rumlarla birleşen Arnavutların şehri ateşe verdikten sonra bile Arta’nın yiğit savunucuları direnmeye devam ediyorlardı. Ama burada bulunan Müslümanlar kısa bir süre sonra, Türk asıllı dindaşlarının eski kulları ile hiçbir zaman ciddiye almadıkları silah arkadaşlıklarını bozdular. Nihayet 5 Şubat’ta birçok askerinin firar etmesi sebebiyle geri çekilmek zorunda kalan, ancak yıldızına güvenen ve son saniyeye kadar umudunu yitirmeyen yaşlı Tepedelenli Ali Paşa, bir görüşme sırasında Mora Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından hançerlenerek öldürüldü. Nefret uyandıran bu tiranın, düşmanlarının ve kendi halkının bu amansız katili, komşu Hristiyanların bu kurnaz dolandırıcısının, bu inatçı, bencil ve “efendisinin sahte hizmetkãrının” ölümüyle gerçek bir güç sahibi ortadan kalkmıyordu, ama Rum “dostlarının” birçok hayali onunla birlikte yok oluyordu[153]. Üç oğlu celladın elleri altında babaları ile birlikte ölüme gidiyordu. Müşterek mezarlarının üzerinde bugün bile şu yazı bulunmaktadır: “Bir tek O (yani Allah) kalıcıdır. Bağımsızlığını 30 yıldan fazla bir zaman müdafaa etmiş olan Yanya Valisi meşhur Ali Paşa burada yatmaktadır. 5 Cemaziyülevvel 1227”. Yarattığı eserlerden geriye bir tek Arnavutların bağımsızlık ruhu kaldı[154]. Sadakatsizlik gösteren Viriyon Ömer Paşa’nın yeni tayin edildiği Yanya’nın ele geçirilmesi ise Hurşid Ahmed Paşa’yı nihayet cüretkâr ve asi reayalara karşı harekete geçme fırsatını tanıyordu[155].

Rumlar nihayet, 19 Haziran 1821 tarihinde Trieste’den Çamlıca’ya gelen ve “Kurtarıcı” olarak karşılanan ve Ekim ayında Tripoliçe’de, Aralık ayında Anabolu’da savaşan ve kaçak olup, yabancı bir ülkede mahsur kalan bir “Genel Komiserin” vekili olarak hareket eden Dimitri İpsilantis’in yönetiminde genel olarak o güne kadar muzaffer bir şekilde devam eden harekâtını daha iyi organize etme imkânı elde ettiler[156]. Bu hareket, geçici Kalteçi Antlaşması’nda[157] veya İpsilanti’nin rakipleri Aleksander Mavrokordato ve Theodor Negri tarafından Missolonghi ve Salon’da alınmasına karar verilen tedbirlerde öngörüldüğünün aksine sadece Mora Yarımadası’nı ve Batı ile Makedon Doğu’yu değil, Rumların yaşadığı tüm

bölgeleri kapsayacaktı. Asiler, ister dost ister düşman olsun, diğer devletler tarafından artık asi olarak değil, “varlığı ve siyasi bağımsızlığı” için savaşan ve anayasanın ilan edilmesi ile devletlerinin yasalarını oluşturan bir millet olarak kabul edilmek istiyorlardı. Tripoliçe’de herhangi bir toplantının yapılması artık mümkün olmadığından, Argos da Anabolu yönünden savaş tehlikesi altında bulunduğundan eski Epidaurus’da olan Piada’da yapılan ve Rum ordusunun ve kurtarılan eyaletlerin “meşru temsilcilerinin” İtalya’dan buraya gelen[158] eski Eflak Bakanı Mavrokordato’nun başkanlığında yapılan toplantıda, 1/13 Ocak 1822 tarihinde Yunanistan Devleti’nin kuruluşu “Tanrı ve insanlar huzurunda[159]” resmen ilan edildi[160]. Kararları Halk Meclisi alacak ve herşey bu meclisin kararlarına bağlı olacaktı. Meclis komiteleri tıpkı Fransa’nın devrimci meclisleri gibi, tüm devlet işleri ile ilgileneceklerdi. “İcra Kurulu’nun” (pouvoir exécutif) her yıl yeniden seçilen beş üyesinin emrinde birisi Arşişansölye olarak adlandırılacak sekiz Bakan olacaktı. Halk Meclisi ayrıca hükümet üyelerinin idari yeteneklerini değerlendirme, hatta suç olaylarında bunları özel bir mahkeme olarak muhakeme etmeye yetkili idi. Gördüs başkent ilan edildi ve Bilgelik Tanrıçası, Etnik-i Eterya’nın siyah zemin[161] üzerine Anka kuşunun aksine mavi beyaz zemin üzerine devlet arması olarak kabul edildi.

Batılı tarzda hazırlanmış bu anayasanın diğer maddeleri fazla önemli değildir. Bu maddeler, İspanya gerilla savaşı veya feodal beylerinin dramatik barış ihlalleri tarzında yapılan bu özgürlük savaşının tek tip, düzenli ve medeni bir biçimde gidişatı üzerinde çok fazla tesir etmemişlerdi. Henüz siyasi ve askerî kargaşa hakimdi. Bu kargaşalar, kendi aralarında savaşmaya yönelik kök salmış zihniyet, aile kavgaları, ganimet hırsı ve övgüye doymayan savaşçıların birbirlerine karşı kıskançlıkları ile daha da besleniyordu. Tüm bunlara bir de prens veya boyar ailelerinden gelen İpsilanti, Mavrokordato, Kantakuzen, Negri gibi liderlerin arasındaki anlaşmazlıklar ve eğitimli generallerin, Mora şehirlerindeki barış yanlısı arkontların ve diğer tarafta Kuzey Yunanistan’ın uzunca bir süredir düşük bir kültür seviyesine sahip Kleftlerinin ve Armatollerinin fikirleri ekleniyordu. Rusya, Viyana elçisi Tatişev aracılığıyla Avusturya şansölyesi Metternich’e “Mora Sırplar, Boğdanlılar ve Eflaklar gibi bir halk barındırmayıp, sadece birbirlerine sürekli ve kaçınılmaz düşmanlıkla yaklaşan şehirlerden oluştuğu[162]” için, Rus Çarı’nın yeni bir prenslik kurmayı düşünmediğini açıkladığında haklı olduğu böylece ortaya çıkmış oldu.

İlk başkanı olarak artık siyasi kimliğine kavuşmuş yeni Yunanistan’ı diplomatik açıdan yönetin Mavrokordato’nun seçildiği, Hariciye Nezareti’ne Negri’nin ve basiret sahibi bir adam olan Kolettis’in Harbiye Nezareti’ne getirildiği[163] “yegâne meşru ve milli hükümet”, “bağımsızlığın ilk yılında” savaşı organize edecekti, ama bunu yapamayacak yetenekte olduğu anlaşıldı. Tıpkı tahttan indirilen “tiran” İpsilantis gibi, yeni hükümetin üyeleri ve tereddüt eden senato hiçbir şey yapamadılar.

Bu arada Cânib Efendi’nin etkisi altında bulunan Reis Mehmed Sadık Efendi[164], İngiltere ve Avusturya’nın Bâbıâli’ye Rusya’nın dört şartını kabul etmesine, özellikle de Romen prensliklerini boşaltıp, buraların Rum asıllı değil de mahalli gospodarların idaresine bırakmasına ve nihayet Rus Çarı’nın temsilcileri ile Romen prenslikleri hakkında müzakereleri başlatmak üzere kendi temsilcilerini tayin etmesine ilişkin taleplerini 28 Şubat 1822[165] tarihli ayrıntılı bir nota ile nazikçe, ama kararlı bir biçimde geri çevirmişti. Aynı zamanda, daha kış ortalarında kaptan-ı deryanın vekilinin emrinde bir filo Yunan sahillerine doğru hareket etti. Bu filo, aralarında özellikle Mehmed Ali Paşa’nın gemileri göze batan Afrika gemilerinden oluşuyordu. Sadece üç firkateyn vardı. Diğerleri daha küçük ve değersiz gemilerdi[166]. Çamlıca’da birkaç dostu bulunmasına rağmen, Rum korsanların bu sığınağı alınamadı ve kaptan-ı derya vekili yeni bir girişimde bulunmadan, Modon’a doğru yelken açarak, Rum müdafaa kıtaları arka tarafta korku içinde beklerken, buraya yeni gelen Yunanlıların başarılı bir şekilde savundukları Yeni Navarin’e saldırdı. Balyabadra’ya toplar bırakıldı. Bunun üzerine asilerin filoları da geldi ve Zenta önlerinde Türk gemileri ile berabere kalan bir muharebeye girdi. Türk gemileri adanın kıyılarına yaklaşmak zorunda kalınca, burada bulunan küçük İngiliz-Avusturya birliği tarafından sahilden top ateşine tutuldu. Her iki tarafta bundan başka çatışmalar çıkmadı. Osmanlı filosu bunun üzerine sanki kaçıyormuş gibi acilen İskenderiye Limanı’na doğru yelken açtı. İyon Adaları’nın İngiliz hükümeti bu arada Rumların Korfu sularında gezen Türk gemilerine saldırmasına izin vermedi[167].

Arabulucu güçler 10 Mart’ta ne savaş, ne barış olmayan bu durumu sona erdirmek için Rusya ile bir anlaşmaya varılmasını ısrarla talep etti. Sicilya’da çıkan karışıklıklar ve batıda ortaya çıkmasından endişe edilen daha büyük anlaşmazlıklar, zaman zaman Prusya tarafından da desteklenen İngiltere ve Avusturya diplomasisinin Bâbıâli’nin inadını dostane tavsiyeler, açıklamalar, hatta tehditlerle kırmaya çalışmasını kuvvetlendiriyordu.

Tahran'daki Rus elçi Massaroviç tarafından sözde Kürtlerle anlaşmazlığa düşen Türk sınır muhafızlarının bölgelerine girdikleri bahanesi ile sürekli tahrik edilen İranlılar, Feth Ali Şah'ın en büyük oğlunun yönetiminde Erzurum çevresindeki Kürt bölgesine ve feodal Babanoğlu ailesinin yönetimindeki neredeyse bağımsız Süleymaniye Şehri'ni ve Irak'ta Kerkük'e saldırmışlardı. Erzurum yakınlarındaki Toprakkale'yi ele geçirdiler ve Bağdat Beylerbeyi'nin Şehzâde Mehmed Ali Mirza'ya yenilen kethüdası galiplerin tarafına geçti. Tüm bu olaylar Bâbıâli'yi çok fazla ilgilendirmiyordu ve Toprakkale'yi tekrar geri almak için ilkbaharda buraya sadece birkaç sınır birliği gönderildi. Bâbıâli, İran'da ganimet kazanmak için sürekli fırsat kollayan Afganların akınları, koleranın yarattığı tahripler ve İranlı tüccarların ricalarından dolayı Şahın barış tekliflerinde bulunacağını umuyordu ve kısa bir süre sonra bu umutlarında haklı çıktı[168].

Ertesi gün meslektaşlarının son baskılarından sonra cesareti kırılan Prusya elçisi von Miltitz şöyle yazıyordu: "Bundan sonraki çabalarımızdan artık hiç, ama hiçbir şey beklemiyorum[169]". 30 Mart[170] tarihli bir İngiliz notasına göre, Bâbıâli yine aynı cevabı vermişti: Romen prensliklerinin boşaltılması ancak kısa bir süre sonrası için beklenen huzur kesin olarak tekrar sağlandıktan sonra düşünülebilirdi[171]. Bu kararlı red politikasını bizzat yöneten Sultan II. Mahmud'u ikna etmenin hiçbir yolu yoktu. Rusya'nın Viyana'da getirdiği "askerî bir gösteri düzenleme" ve Rusya'nın talepleri nihai olarak kabul edilene kadar "Türkiye'nin bir kısmını işgal etme" önerisi[172] reddedildi. Bir önceki yılın, barış ve düzen ittifakı üyelerinin başında inatçı Türklere boyun eğdirmek için üzerlerine yürüme, belki de imparatorluklarının sonunu getirmeye ve böylece Rum ayaklanmasını Kutsal İttifaka uygun olarak sona erdirmeye dair büyük projesi, Rus Çarı'nın hayalperestliğini yeterince ortaya koyuyordu[173]. Rus Bakanlar bu arada "Rum milleti lehine genel bir sistem değişikliği[174]" gerektiğini dolaylı olarak dile getirmeye başlamışlardı bile. Bu açıklamalar, müttefik güçleri zor durumda bırakıyordu[175]. Viyana'daki Rus temsilci Tatişev ise Avusturya'nın nereye kadar rıza göstereceğini anlayabilmek için[176] özellikle daha da kesin ifadeler kullanıyordu: Mora'da ve adalarda "Bâbıâli'nin 'hükümranlık' hakkını muhafaza etmesi", ki bu egemenlik hakkını tamamen ortadan kaldırıyordu. Ama Metternich bu sefer de kararlı bir biçimde itiraz etti[177]. Kayser I. Franz'ın şansölyesi genel aftan başka bir hak talep etmeye ve tanımaya razı değildi[178].

Rus Çarı aslında Kayser Franz'ı, "Hristiyan eyaletlerinin" "huzurunu ve barış içinde varlıklarını sürdürebilmesi[179]" için antlaşmalar çerçevesinde bu eyaletlerin koruyucu gücü olan Rusya ile anlaşmaya varmak zorunda olan Bâbıâli'ye bir ültimatom vermek için kendi tarafına çekebileceğini ve Avusturya'dan Bâbıâli'nin direnmesi hâlinde İstanbul'daki elçisini geri çekeceğine ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı muhtemel bir savaşı kınamayacağına ve engellemeyeceğine dair bir söz alabileceğini düşünüyordu[180]. Kayser Franz gerçekten de Nisan ayının ortalarında, muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşı hâlinde Bâbıâli'de temsilci bulundurmamayı vaat etti[181]. Prusya ile 14 Mart 1822 tarihinde ayrı bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Prusya, uzun zamandır dost olduğu Rusya adına Bâbıâli ile görüşmeyi taahhüt ediyordu[182]. Prusya, "Romen prensliklerinin tamamen boşaltılması"; Rum asıllı kaymakamlarının atanması; Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanlara tanınacak yeni imtiyazlar hakkında görüşmeler yapmak üzere elçilerin gönderilmesi gibi asgari talepleri üzülerek arz etmek zorunda kaldığını söylemekle başlayacak ve böylece daha iyi şartlar altında başka ıslahatların uygulanması için çaba göstermeyi de taahhüt edecekti[183]. Türkler, yeni müzakereler sırasında ısrarlı davranmaya devam edecek olsa bile Rusya, Prusyalı müttefikinin yardımını garanti etmişti[184]. Rus Çarı bu sayede tüm müttefik hükümdarların yeni kararlaştırılan müdahalesini tamamen garanti altına aldığını düşünüyordu[185].

Bâbıâli'nin bu antlaşmalardan tabii hiç haberi yoktu. Hurşid Ahmed Paşa'nın artık hareket etmekte tamamen özgür olmasına; Tepedelenli Ali Paşa'ya ait büyük varlıkların hazineye aktarılmış olmasına ve 1823 yılında İran'la yapılan barış antlaşmasının güvenli olmasına rağmen[186], yaz ortalarına kadar esaslı tedbirler alınmadı. Olimpus Dağları'ndaki Armatolların ayaklanması Nisan ayında zorlukla bastırıldı ve Abdullah Paşa, Karaferye ve Nausta'yı ele geçirdi. Acımasız Yahudi çetelerinin desteği ile masum halka karşı büyük kötülüklerde bulundu. Mayıs ayında Selanik'te kutsal Athos Dağı keşişlerinin rehineleri üzerine kanlı bir muhakeme yürütüldü[187]. Eğriboz'da Karistos'u kuşatan asilerin şansı sadece kısa bir süre yaver gitti. Eskiden Tepedelenli Ali Paşa'nın hizmetinde eşkiya kleftlerin lideri olan Odisseus, bir süreliğine İpsilanti ile işbirliği yapmasına rağmen, İzdin'i alamadı. Rumların Neopatrai diye adlandırdıkları Badracık, Türkler tarafından geri alındı. Atina'da toplanan

yeni Yunanlı muhibleri (Philhellenler) ve bunların Rum dostları, Mart ayından 22 Mayıs'a kadar Akropol'ü ele geçiremediler. 1.150 Türk'ten oluşan müdafaa kıtaları ancak o gün silahlarını bırakıp, teslim oldular[188]. Kötü savaş haberlerinin etkisi altında bunlardan bir çoğu, kendi hayatı da tehlikede olan Fransız konsolos Fauvel ve meslektaşlarının itirazlarına rağmen, katledildiler[189]. Hükümet üyeleri ve Halk Meclisi'nin başkan vekili tarafından başkomutan ve asıl diktatör olarak Aleksander Mavrokordato'nun başlarına geçtiği dizginlenemeyen Rum çeteleri ve az sayıda Yunanlılar, Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Lehler, İsviçreliler ve İngilizler, eskiden de olduğu gibi Balyabadra ve Anabolu için bu iki kalenin yeni birlikler ile neredeyse hiç desteklenmeyen Türk müdafaa kıtaları ile mücadele ediyorlardı. Mart ayında Türkler Balyabadra önlerinde yenildiler ve Anabolu'nun müdafaa kıtaları Nisan ayı sonlarında teslim olmaya razı oldu. Ama Rumlar ancak Haziran ayının son gününde, bu sefer her zamanki amansız katliamları gerçekleştirmeden, Anabolu'ya girdiler. Bundan birkaç gün önce Viriyon Ömer Paşa ve Hurşid Ahmed Paşa, bu ayaklanma ocağını bastırmak veya yok etmek için bizzat Suli önlerine gelmişlerdi, ama başarı sağlayamadılar. Ömer Paşa, diğer üç paşa ile birlikte dağlardaki asileri kuşatma altında tutmak için burada kalırken, Hurşid Ahmed Paşa, Mora'ya yapılacak seferin hazırlıklarını yapmak üzere Yenişehir'e (Larissa) gitti.

Mavrokordato, bu arada düşmanlıkları sürekli zorluk çıkartan "generaller" Kolokotronisa ve Odisseus ile birlikte mümkün olduğu kadar düzene koyabilmek için Suliyotların bölgesi olan Vostiça, Balyabadra ve Missolonghi'ye doğru yola çıkmıştı. Ancak gerçek bir ordu toplamayı başaramadı ve Temmuz ayının sonlarına kadar Arta önlerinde yapılan neredeyse tüm muharebelerde emrindeki Armatollar ve Batı Avrupalı yardımcıları çok daha üstün düşman tarafından yenildi[190]. 16 Temmuz'da Peta'da yapılan çok daha büyük bir muharebe Arnavut yardımcıları tarafından terk edilen Hristiyanların mağlubiyeti ile sonuçlandı[191]. Yaralıların arasında Bavyera asıllı General Normann da bulunuyordu. Silah arkadaşları kısa bir süre sonra sonucu iyi görünmeyen bu davanın savaş alanını terk ettiler. Ordunun kalan kısmı, Atina'da İpsilanti'nin emrine girdi.

Bâbıâli ise bu arada sır dolu bir beklenti içinde idi: Toplam 7 bin kişiden[192] oluşan en iyi Anadolu birlikleri henüz Romen prensliklerinde idi ve yeniçerilerin amansız düşmanı olan II. Mahmud, Mavrokordato'nun gerçekten savaşabilecek durumda olanların sayısını yaklaşık 20 bin olarak

tahmin ettiği[193] yeniçerilere güvenmiyordu. Sultan ayrıca ayaklanmanın süregelen iç karışıklıklar sayesinde sona ereceğinden emindi ve haklı olarak, Rusya herhangi bir taarruz hazırlığı içinde bulunabildiği sürece, az sayıda birliklerinin daha uzak bir bölgede kullanılmasının tehlikeli olabileceğine inanıyordu.

Bu yüzden aynı dönemlerde denizlerde de yorgunluk belirtileri göstermeye başlayan asilerin üzerine sadece 6 kalyon ve 10 firkateynlik yeni bir filo oluşturan kaptan-ı derya gönderildi. Ada halkı İzmir ve dolayları için tam bir bela hâline gelen ve Anadolu sahillerinde 14 bin Hristiyan'ı[194] barındıran tam bir Rum adası olan Sisam Adası'ndan Mart ayında en aşağı sınıftan iki maceraperest, Yunan özgürlüğü dönemini burada da başlatmak üzere, 66 köy ve pazaryeri[195], 300 manastır ve 600 kilise ile 150 bin nüfusa sahip olup[*], bu nüfusun ancak dörtte biri Müslümanlardan oluşan bereketli Sakız Adası'na geldi. Aralarında dinî zıtlıklardan kaynaklanan ayaklanmaya hiçbir zaman sıcak bakmamış İtalyan veya yarı İtalyan asıllı birçok Katolik'in de bulunduğu ada halkı, genelde gürültülü geçen toplantılara ilgisizce seyirci kalıyorlardı. Cüretkâr işgalciler Türklerin evlerini ve ibadet yerlerini acımasızca talan ediyorlardı. Ama kalede Sakız Adası'nın Paşası, sayıları beklenenin altında olan düşmanların her saldırısına direniyordu. 11 Nisan'da Kaptan-ı Derya Kara Ali Paşa, aralarında dinî fanatizme kapılmış öfkeli ulemanın ve imamların da bulunduğu sayısız gönüllü ile birlikte kuşatma altındakilere yardım etmek üzere buraya geldi ve asiler birkaç saat sonra kaçtı. Masum ada halkı, Tripoliçe'de verilen Müslüman kurbanların hesabını kendi hayatlarını kaybederek verdi. Her yerin kana bulandığı beş gün içinde hayatlarını kaybetmeyenler köle olarak götürüldü[196]. 70 bin kişi hayatını veya özgürlüğünü kaybetmişti. Daha önceden alınan ve aralarında arşivekin de bulunduğu rehineler hain olarak idam edildi. Kaptan-ı Derya son olarak hayatta ve serbest kalanlara genel af ilan etti ve bunun yerine getirilmesini garantör olarak Avrupalı konsolosların eline bıraktı. Bu büyük felaketi asıl çıkaranlar ise kaçtıkları için kesinlikle hak ettikleri cezaya çarptırılamadılar[197].

Kısa bir süre sonra toplanma yerleri olan İpsara'dan Rum gemileri, intikam almak üzere buraya geldiler. İyon Adaları'nın valisi İngiliz General Maitland'a göre, bunlar sadece "silahlı mürettebatları olan 30-40 kadar adi ticaret gemileri" idi[198]. Bu küçük filoyu yöneten Andreas Miaulis,

gerçekten de hızlı ateş gemileri ile kaptan-ı deryanın büyük filosuna saldırma cesaretini gösterdi. Mayıs ayı sonunda, Ramazan Bayramı sırasında yapılan bu saldırı başarısız oldu. Ancak 18 Haziran'da yapılan ikinci bir saldırı, Türk filosunun bir kısmının neredeyse Kaptan-ı Derya Kara Ali Paşa'nın seleflerinden birinin daha önce Ruslarla çatışması sırasında aynı şekilde gemilerini kaybettiği yerde yok edilmesi ile sonuçlandı. Türklerin amiral gemisi ateş alıp, yanmaya başladı ve Kara Ali Paşa, talan edip, kanla kapladığı adanın sahilinde hayatını kaybetti. Bu büyük başarı, tamamen İpsaralı Konstantin Kanaris'e aitti. Hayatta kalan Türk askerler, kaptanlarının cenazesini, adada buldukları tüm Hristiyanları öldürerek kutsadılar. Nefret dolu din savaşlarının en kötü günleri sanki geri dönmüştü[199]. Sadece küçük gemilere sahip olup, sadece ateş gemilerinin girişimlerinin başarılı olmasını umut edebilen, disiplinden yoksun ve eskiden beri cesaretsizlik gösteren Rumlar daha fazla başarılı olamadılar. Türk filosu Çanakkale Boğazı'na çekildi ve Temmuz ayı ortalarında buradan batıya yöneldi. Önce Şubat ayından beri Mihail Komnen Afenduli ve Sfakiyotlar tarafından kuşatma altında tutulan Hanya Paşası'nı kuşatmadan kurtarmak için, Hasan Paşa yönetiminde başarılı bir ayaklanma gerçekleştiren Girit sahillerine gelen Mısırlı kadırgalarla (toplam 106 gemi) buluştu. Girit'teki faaliyetler daha sonra da Mısırlı birlikler tarafından yürütülecekti, ama ayaklanmayı bastırmayı başaramayacaklardı[200]. Girit önlerinde buluşan donanma, daha sonra bahtsız Kara Ali Paşa'nın halefi Kara Mehmed Paşa'yı gemiye almak için yoluna devam etti[201].

Daha Nisan ayı sonlarında Stratford tarafından serhad boylarına gönderilen bir ulak, orada bulunan Anadolulu birliklerin her gün yeni huzursuzluklar çıkarttıklarına dair haberler ile geri gelmişti. Bunun üzerine İngiliz elçi, bu gibi insanlık dışı hareketlere daha fazla izin verildiği takdirde, "kaderine terk edilecek" Bâbıâli'nin hassas işleri ile ilgilenmeyeceğine dair tehditte bulundu ve İstanbul'dan ayrılabileceğini belirtti. Bâbıâli'nin cevabı, yeniçerilerin ve İstanbul'daki Müslümanların öfkeli halleri göz önünde bulundurularak, Romen prensliklerinin boşaltılmasına ilişkin o güne kadar gizli tutulan emirlerin 5 Mayıs tarihine kadar yerine getirileceği ve Romen asıllı prenslerin 10-15 gün içinde atanacağı oldu. Aleksandru Sutzo'nun oğlu, Skarlat Kallimachi'nin oğlu, bir Argiropulos, bir Negri, bir Aristarki gibi Osmanlı'ya sadık kalan Rumların Romen tahtlarını kazanma çabalarının tamamı başarısız kaldı. Boğdan ve Eflak Boyarları tarafından seçilen adaylar birkaç gün sonra

İstanbul'a geldiler ve merasimlerle karşılandılar, ancak başkentte gezmelerine izin verilmedi, zira o günlerde Sakız Adası'ndaki katliamlar baş gösteriyordu. Eski Kaptan-ı Derya Abdullah Paşa'ya onları koruma ve başlarında nöbet tutma emri verildi[202]. 13 Temmuz'da Joan Sandu Sturza Boğdan'a, Grigore Gika da Eflak'a prens tayin edildi. Bu ünvanları almak için para ödemek zorunda kalmamışlardı. Sturza karayolunu, Gika da denizyolunu kullanarak, sessizce başkentlerine döndüler. İntikam duyguları kabaran Türkler için bu bir meydan okuma sayılabileceğinden şehirde dolaşmalarına izin verilmedi[203]. Döndüklerinde selefleri gitmişti: Eflak'ta Konstantin Negri, Mora'da komutanlık yapan kardeşine yardım ettiği için idam edilmişti ve Boğdan'da Stefan Vogorides hayatını zor kurtarmıştı, ama sürgüne gönderildi[204].

Bâbıâli, Rusya'nın "dört maddeden" oluşan taleplerinden ilkini yerine getirdiği için, artık sürekli ertelenen Asya sınırı düzenlemesi meselesi, Rus temsilcilerin Takımadalar'daki davranışları ve Bükreş konsolosu Pini'nin asilerle yazılı belgelerle kanıtlanan ilişkisi hakkında şikâyetlerini bildirebileceğini düşünüyordu[205]. Ayrıca Romen prensliklerindeki yabancı tebaanın da tekrar gözden geçirilmesini istiyordu[206]. Boğdan ve Eflak'ta artık Rumların, yani "açgözlü ve hain yabancıların[207]" yaşamasına izin vermek istemiyordu. Yeni prenslerin sadakatinden emin olmak için, Romen prensliklerindeki askerî inzibatın başına yüksek makamlı şahsiyetler getirildi ve Romen prensliklerini temsil edecek kapı kethüdaları olarak, ama daha çok rehine olarak prenslerin en büyük oğullarını istedi[208]. Bunun karşılığında II. Mahmud'un bundan böyle hiçbir huzursuzluğa izin vermeme kararını gerçeğe dönüştürmek için, huzursuzluk çıkartan tüm unsurlar başkentten ya uzaklaştırıldı ya da cezalandırıldı ve 8 Ağustos tarihinde ölen Patrik Eugenios'un cenazesine sarayın tüm bostancıları katıldı[209]. Eugenios'un halefi, 1821 yılında zindana atılan piskoposlardan biri olan Kadıköylü Anthimos'tu[210].

Stratford ve Avusturya elçisi Lützow, şimdi de Bâbıâli'ye yerine getirdiği şartları Rus Çarı'na bir elçi göndererek bildirmesi için baskı yapıyorlardı[211]. Ama hâlâ yönetimdeki yerini koruyan Cânib Efendi'nin buna cevabı: "Müzakere edilecek, istenecek ve verilecek bir şeyimiz yoktur" oldu[212] ve sözlerine şöyle devam etti: "Şimdiye kadar yabancıların içişlerimize karışmalarına izin verdik, zira meselelerin durumu bizi derhal antlaşmalarla kabul edilmiş bazı taahhütlerin yerine getirilmesini askıya

almaya zorluyordu ve Avrupa hükümetleri, genel olarak antlaşmaların koruyucuları sıfatıyla ortaya çıktıklarından, bunun sonucunda antlaşmalarla ilgili ne varsa herşeyi inceleme hakkına sahiptiler ya da en azından böyle bir hakka sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu müdahaleler, bunlara neden olan meselelerin ortadan kalkması ile birlikte son bulmalıdır. Bizler, bağımsız bir gücüz ve bağımsız her devlet gibi, antlaşmalarla üstlendiğimiz yükümlülüklere aykırı hareket etmediğimiz sürece, ki antlaşmalara aykırı davranmamak için en büyük titizliği göstereceğiz, kendi iç işlerimizi istediğimiz gibi düzenleme hakkına sahibiz[213]". Yeni Türk edebiyatına Aristoteles'in eserlerinden birinin tercümesini kazandıran bilgin bir şahsiyet olan Cânib Efendi, bunun üzerine efendisinin Rum tebaanın ayaklanmasını, İngiltere Kralı'nın Müslüman tebaa arasında çıkabilecek bir ayaklanma ile karşılaştırdı, zira böyle bir durumda sultanın hiçbir müdahale ve asiler lehine müzakerelerde bulunma hakkı olamazdı. Ancak bu konuda unuttuğu tek bir şey vardı: Bunlar, birden fazla kez savunmasız kalan Osmanlı Devleti'nin, şimdi Türklerin içişleri üzerindeki kontrolünü devam ettirme hakkını kendinde bulan aynı diplomatik güçler sayesinde kurtulmuş gibi göründüğü bir dönemin güç dengelerindeki farklılıklardı. Cânib Efendi ayrıca Avrupa'nın Viyana Antlaşmaları'ndan önce ve sonra, Hristiyan tabanlı tek bir siyasi varlık gibi hareket ettiğini; bu devletleri yöneten hükümdarların Hristiyanlık ilkelerine dayalı bir Kutsal İttifak oluşturduklarını – Stratford bizzat "Hristiyan Avrupa" (l'Europe chrétienne) adına konuştuğunu açıklamıştı[214]; Romantizm döneminde Haçlı Seferi fikrinin tekrar canlandığını[215] ve gittikçe daha fazla nüfûz kazanan kamuoyunun gerek dinî, gerekse Yunanlıların görüşleri açısından Rumlardan yana bir politika taraftarı olduğunu ve sürekli meydan okuyan asilerin bariz bir şekilde görünen zorbalıklarını değil, sadece Pallas Athene bayrağı altında özgürlükleri için tıpkı Herodot ve Plutark zamanlarındaki gibi kahramanca dövüşen "Yunan halkının" cezalandırılması için alınan tedbirlerin zalimliğini görmek istediğini unutuyordu[216]. Buna rağmen Cânib Efendi, sözlerini: "Bâbıâli'nin kararı nihaidir ve değiştirilemez: Yabancıların iç işlerimize karışmasını kabul edemeyiz ve antlaşmalarla belirlenmiş çizginin bir adım dışına çıkmayacağız", diyerek kararlı bir şekilde bitirdi[217].

Tatişev'in Viyana'da başlattığı yeni müzakerelerden sonra, Kutsal İttifak'ın diplomatik temsilcileri bu kararı şiddetle kınadılar. Avrupa ittifakının yönetici şahsiyeti Metternich'in ve meslektaşlarının bu konuda

sürekli tekrarladıkları söz: “Bunun artık sonu gelmeli; Avrupa’daki yegâne savaş daha fazla süremez” oldu[218]. Haziran ayında Viyana’da toplanan “Gizli Konferans” da aynı görüşleri paylaşıyordu. Avusturya İmparatoru ise Rus dostunun hareket biçimini kayıtsız şartsız onaylamıştı[219]. Konferansa katılanlardan bir tek Fransa ve biraz da İngiltere şimdilik daha dikkatli ve çekimser davranıyordu[220]. Rusya’nın gittikçe daha fazla nüfûz kazandığı toplantıların sonucunda Bâbıâli’nin her türlü diplomatik yol kullanılarak, Rusya ve kendi Hristiyan tebaa ile yeni ilişkileri hakkında müzakerelerde bulunmak üzere bir temsilci tayinine ilişkin Ruslardan gelen talebi kabul etmeye zorlanması gerektiğine karar verildi[221]. Bunun karşılığında birleşik Avrupa belki Osmanlı Sultanı’na, Rus Çarı’nın isteklerinde sultanın egemenliğini engelleyebilecek ya da buna zarar verebilecek hiçbir şey bulunmadığına dair garanti verebilirdi. Gerçekte ise bu talepler, genel bir affı ve “Rumlar için şimdikinden daha iyi yaşam şartları” içeriyordu[222].

Bayram arifesine denk gelen 27 Ağustos’ta, İngiliz elçi Stratford’un Metternich’in görüşleri hakkında daha fazla bilgi alacağı Viyana’ya hareket etmeden önce, belirlenecek bu yeni esaslar sebebiyle İngiliz elçi ile Cânib Efendi arasında bir görüşme yapıldı[223]. “Hepimiz birbirimize ayrılmaz bağlarla ve bağlarla dayanışma içinde sıkıca bağlıyız[224]” ve “Yabancıların iç işlerimize karışmasına izin vermektense ölmeyi yeğleriz[225]”, diyordu Cânib Efendi. O, Türkiye’nin en iyi devlet adamı olmasa da, çağdaş Osmanlı değer yargısını herkesten çok temsil eden bir şahsiyetti. Rus himayesi her zaman hükümranlığa dönüşmeye meyilli idi. Bu husus geçmişte defalarca acı bir şekilde kanıtlanmıştı. “Yardımınızı talep etmiyoruz ve buna ihtiyacımız da yok[226].” Cânib Efendi’ye göre, genel af uzun zaman önce ilan edilen bir tedbirdi ve hiçbir ıslahat, Yunan Devleti’ni kurmaktan başka bir hayali olmayan Rumları memnun edemezdi[227]. “Yeni imtiyazlar” (faveur nouvelle) hak etmiyorlardı. Yine de affetme politikası, Bâbıâli’nin kendi çıkarlarına en uygun olanı idi[228]. Cânib Efendi’nin[229] son sözleri ise şöyle idi: “İngiltere için herşeyi yapmaya hazırız, ama onurumuzu ve bağımsızlığımızı feda etmeyiz. Viyana’da göreceğiniz sadrazamınıza bunu böyle bildirin[230].” Ancak Stratford Viyana’ya geldiğinde Rusya’nın yeni talepleri ile karşılaştı: Bâbıâli’nin bu konudaki suiistimallere meydan vermeyeceğini bariz bir biçimde açıklamış olmasına rağmen, Rus bayrağının yabancı ticaret gemilerinin, dolayısıyla henüz

devlet sıfatını kazanmamış Rum gemilerinin de gönderlerine çekilmesine izin verilmeli idi[231].

Hurşid Ahmed Paşa daha Haziran ayının sonlarına doğru Yenişehir'deki karargâhında 20 bin üzerinde asker ile asilere karşı genel bir taarruz emri vermişti. Haziran ayının ortalarında, atadığı güçlü öncü birliklerinin komutanı İstife önlerine geldi. Rum eşkiyalardan ve köylülerinden oluşan küçük çeteler, liderlerinin kendilerini Odiseus ve Aşil diye adlandırmalarına rağmen, öncü birliklerinin toplarından, güçlü süvari bölüklerinden ve ateşli Arnavutlarından korkarak dağıldılar. Gördüs de az sayıda müdafileri tarafından hemen boşaltıldı. Türk öncü birliklerinin 40 atlısı, teslim antlaşması şartlarına göre, 25 gün boyunca kuşatmadan kurtulmak için destek kuvvetlerini bekleme hakkına sahip olan Anabolu'ya kolayca girdi. Argos'taki hükümet, tıpkı diğerleri gibi kaçtı, zira emrinde gerçek bir ordu yoktu. Manya kahramanları dağlara çekilmeden önce, barış içinde yaşayan halkı, yöneticileri ve kendi silah arkadaşlarını insafsızca soyup soğana çevirdiler. Osmanlı filosunu yenen Çamlıca (Hidra) ve Suluca'nın (Spetzia) denizcileri de aynı şekilde davrandılar. Hiçbir halk bugüne kadar ahlak ile milli değerleri için bu kadar anlayışsızlık ve böylesine büyük bir cesaretsizlik ve düzensizlik sergilememişti. Senatonun iki üyesi, İngiltere'den yardım dilenmek üzere gemi ile Zenta'ya geçtiler.

Yine de Argos'taki Larsa Kalesi'nde kardeşleri ile birlikte İpsilanti ve George Kantakuzen hayatlarını feda etmeye ve milletin onurunu kurtarmaya hazır bekliyorlardı. Meşru başkomutan olarak hareket eden Kolokotronis, Tripoliçe'den yardım etmek üzere buraya geldi. Bu şekilde oluşturulan küçük ordu, Türkleri geri püskürtemediyse de Türklerin saldırısına da uğramadı. Nihayet Larsa Kalesi de teslim oldu. Anabolu yakınlarındaki Burcu Kalesi ise serasker buraya geldikten sonra bile direnmeye devam etti. Kaptan-ı Derya henüz gelmediğinden ve erzaklar azalıp, orduda hastalıklar baş gösteremeye başladığından, Dramalı Mehmed Paşa Ağustos ayı başlarında, hem de Kolokotronis'in ve İpsilanti kardeşlerinin ordusunu yok etmeden ya da en azından dağıtmadan, geri çekilmeye karar verdi. İngiliz general Maitland, bu sözde savaşın her iki tarafta "sözcüklerle anlatılamaz bir aptallık, delilik ve tam bir değersizlik" yarattığı yargısında bulunurken muhtemelen haklı idi[232].

Asiler, İstanbul'dan aldığı talimatlara uygun olarak oldukça yumuşak davranan Türk komutanının barış tekliflerini geri çevirdiler. Aksine yorgun Türklerin Gördüs yolu üzerindeki dar geçitlerde yolunu kesmeyi

planlıyorlardı. Piyade Arnavutlar, dağlara bu tuzağa düşmeyecek kadar aşinaydılar. Tesalya Sancakbeyi'nin atlıları ise daha az şanslıydılar. Ancak birkaç saldırıdan sonra ve Gördüs'den gönderilen topların sayesinde geçebildiler ve büyük kayıplar verdiler. Elde edilen ganimetler oldukça değerli idi. Mahmud Paşa'nın bütün topları Mora'da kaldı. Güçlü Türk filosu Balyabadra'dan buraya ancak çok geç, Eylül ayı sonlarında gelebildi ve Suluca'ya (Spetzia) saldırma cesaretini gösteremedi. Ayrıca karşısına çıkan Miaulis'in gemilerine de zarar veremedi. İtalya ve İspanya'dan gelen savaş esirlerinin ve Rumların artık hizmet vermedikleri Osmanlı Donanması'nın kabiliyetsizliği bir kez daha ortaya çıkıyordu. Yeni Kaptan-ı Derya Kara Mehmed Paşa, Anabolu'ya bile erzak bırakmadan ve Rumların Burcu Kalesi'nden kaçmış olmalarına rağmen, sakince Girit'in Suda Limanı'na doğru yelken açtı ve buradan sadece peşindeki korsanların tehditleri altında Takımadalar'ın itaatkâr veya savunmasız sakinlerini ziyaret etmek için ayrıldı. Böylece Anabolu 1823 yılının Ocak ayında Rumların eline geçti. Ancak Yunan hükümetinin üyeleri, uzunca bir süre kaldıkları gemileri terk edip, Astros yakınlarındaki bir köye ve oradan da Kastri'ye gitmeye cesaret edemiyorlardı.

Dramalı Mahmud Paşa yönetimindeki Türkler artık Kuzey Yunanistan'da da düzeni tekrar sağlamaya çalışıyorlardı. Burada "diktatör" olarak seçilen Odiseus Andrutzos emrindeki Armatolların geri püskürtülmesi ve Salamis veya anarşi içindeki Atina'ya bizzat gelen İpsilanti'nin etrafındaki az sayıda daimi birliklerin ve bazı münferid Yunan hayranlarının geri püskürtülmesi gerekiyordu. Salona işgal edildi ve emrinde sadece 1.000 kişi ile Atina'dan acilen buraya gelen "diktatör", Kasım ayı başlarında yenildi. Serasker burada da asilere genel af teklif etti, ama bu af hiç de samimice kabul edilmedi. Yine de serasker aldatıcı bir ateşkesle yetindi. Ömer Paşa'nın faaliyetleri yönettiği batıda, 9 Ağustos'ta Suli Kalesi, Preveze'nin İngiliz konsolosunun sağladığı ve garanti ettiği onurlu bir teslime zorlandı. Ama Yusuf Paşa'nın gemilerinden destek almış[233] Ömer Paşa'nın 1822 yılının Ekim ayından 1823 yılının Şubat ayına kadar, Mavrakordata'nın kalabalık barış taraftarlarının genel affı kabul etmelerini engellemek için bizzat geldiği güçlü Missolonghi'yi eline geçirme çabalarının hepsi sonuçsuz kaldı.

Rus Çarı, birkaç hafta öncesinden Viyana'da kaldıktan sonra, Kasım ayında Verona'da Hükümdarlar Kongresi toplandı. Bu kongre Yunan meselesinin çözülmesine çete savaşlarından; eski, harabeye dönmüş veya

acilen kurulmuş yeni toprak surlarla korunan küçük şehirlerin uzun süre kuşatılmasından; tek tük kahramanlıklar ve genel olarak panik içindeki kaçışlardan; bir tarafın askerî gezintilerinden ve diğer tarafın yağmacı soygunlarından daha büyük katkıda bulunabilirdi. Rumların kabul edilen, ama sözlerini pek dinletemeyen liderleri de böyle düşünüyorlardı. Bu liderler, sözde kiliselerin birleştirilmesi (union) taraftarları olarak papaya bizzat başvurduktan sonra, gururlu ama gerçeğe aykırı bir şekilde "Hristiyan bayrağının her yerde, Mora'nın tüm şehirlerinin duvarlarında, Attika'da, Eğriboz'da, Boetya'da, Akarniya'da, Etolya'da, Tesalya ve Epir'in büyük bir bölümünde, Girit'te ve Ege Denizi'ndeki adalarda zaferle dalgalandığını[234]" söyleyerek ve "barbar işgalciden" kurtarılıp, "bir anavatan ve bir taht" talebi ile Verona Kongresi'ne temsilci göndermişlerdi[235].

Rusya da Verona'da zaferini kutluyormuş gibi görünüyordu. İmparatorunun da kendi düşüncesine uygun olarak[236] Avusturya, Rusya'nın bugüne kadar yürüttüğü politikayı "sağlıklı ve yüce gönüllü" buluyordu[237]. Prusya, Rus Çarı'nın gösterdiği "büyük fedakârlıkları" övüyordu[238]. Fransa, geri dönen Bourbonların Rus koruyucusunun "asil ve yüce gönüllü duygularını" takdir ederek, "tam onay veriyordu"[239]. Sadece İngiltere bu genel ve en sıcak ifadelere bürünmüş övgülere çekingen davranıyordu. İngiltere ancak 1823 yılı başlarında, Avusturya elçisi Lützow'un yerine geçen von Ottenfels'ten bir süre sonra İstanbul'a dönen Stratford'un doğru davrandığını Stratford'a sürekli karşı çıkan Ruslar nezdinde kanıtladıktan sonra, "Türkiye'nin Petersburg Kabinesi ile diplomatik ilişkilerini tekrar kurabilmesine imkân sağlayacak yegâne şartlar[240]" hakkında Bâbıâli ile görüşmeyi kabul etti.

Yine de bu şartlar önemli bir noktada öncekilerden farklı idi. Gerçi Osmanlı Sultanı hâlâ Romen hospodarların (prenslerin) tayinini kuzeydeki komşusunun bakanlarına doğrudan bildirecekti ve Tuna Nehri'nin karşı kıyısındaki tüm askerlerini çekecekti, ama Hristiyanların, özellikle de Rumların Osmanlı İmparatorluğu içindeki yeni konumları hakkında müzakerede bulunmak üzere, her iki tarafın birer temsilci tayin etmesi talep edilmiyordu. "Bâbıâli, barışı bizzat sağlamaya yetkili idi[241]". Rusya'nın Rum ticaret gemilerini kendi bayrağı ile donatmak amacına gelince, müttefik güçler, özellikle de Doğu Akdeniz'deki şirketleri ve İstanbul ile İzmir'deki fabrikaları için endişelenen İngiltere, bu uygulamanın sadece

Bâbıâli ile henüz ticaret antlaşması yapmayan devletlerin gemileri için geçerli olduğunu ve "Draç'tan Eğriboz'a kadar" kurdukları ablukanın müttefik güçlerden hiçbiri tarafından henüz tanınmayan asilerin gemilerini kapsamadığını belirttiler[242].

Bu arada İstanbul'da önemli bir siyasi değişiklik olmuştu. Giritli bir berber olan yeni Musahib Jakob, mutlak gücü elinde tutan Hâlet Efendi'ye karşı uzun zamandan beri faaliyetlerde bulunuyordu. Mora'daki bahtsız olaylar; yarımadanın Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılması; dağlardaki kayıplar; Anabolu'nun düşüşü; Mahmud Paşa'nın emrindeki filonun faaliyetsizliği ve Missilonghi'nin sonuçsuz kalan kuşatması, birkaç yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten Hâlet Efendi'nin sonunu getirdi. Hâlet Efendi, yeniçerilere kurban gitti. Askerî açıdan iyice sefilleşen ve siyasi açıdan büyük bir tehlike hâline gelen yeniçerileri yok etmeyi sürekli olarak düşünen II. Mahmud, onları savaşa göndermek istememişti. Bu cüretkâr askerlere karşı - son yaz dahil olmak - üzere ağır tedbirler uygulanmış ve bu sırada binlercesi ölmüştü. 1807 ve 1808 yılında çıkan olayların muhtemel tekrarına karşı Pehlivan İbrahim Paşa emrinde bir Anadolu ordusu hazır bekliyordu. Anadolu ordusu ile huzursuz yamaklar arasında birkaç kez sokak kavgaları meydana gelmişti. Yeniçeriler yeni bir ayaklanma çıkaracakmış gibi görünüp, Yunanistan'dan kötü haberler gelince II. Mahmud o güne kadar gözdesi olan, ancak artık yük olmaya başlayan Hâlet Efendi'yi feda etmek zorunda olduğuna inanıyordu. Hâlet Efendi, 9 Kasım'da [1822] dostu şeyhülislâm [Yasincizâde Abdülvahhab Efendi] ile birlikte makamından alındı[243]. Gücünü ve hayatını aynı anda kaybetti[244]. Osmanlı İmparatorluğu'nu o güne kadar yönetmiş olan bu adam, Konya'ya giderken, başını sultana getirmekle görevlendirilen kapıcı tarafından durdurulmuştu ve birkaç gün sonra kesik başı, Hâlet Efendi'nin bir yıl önce felakete ve ölüme sürüklediği yaşlı Tepedelenli Ali Paşa'nın sergilendiği yerde duruyordu [3 Aralık]. Ancak yeniçerilerin öfkesini dindirmek için ayrıca yerine Abdullah Paşa'nın getirildiği[245] Sadrazam Hacı Salih Paşa'nın, sonra elçi olarak Roma'ya gönderilmiş olan[*] İsmail Efendi'nin yetiştirmesi Ali Bey'in[246], gümrükçübaşının, vs. feda edilmesi gerekti[247]. Eski sadrazamlardan Hurşid Ahmed Paşa, canını almak için gelecek başka bir kapıcının gelmesini beklemeden kendi canını kendi aldı. Bahtsız Dramalı Mahmud Paşa da 1823 yılı başlarında artık hayatta değildi ve Ömer Paşa'yı sadece sürekli huzursuzluk çıkartmaya meyilli Arnavutlar üzerindeki nüfûzu kurtardı. Düşmanın durumuna göre oluşturulacak daha

uygun bir donanmanın başına nihayet Hüsrev Mehmed Paşa getirildi[248]: Gemilerine yeni Anadolu birlikleri getirdi ve Berberi filosu ile birleşti. Mısırlılar bundan böyle sadece Girit'te faaliyet göstereceklerdi. Eski İbrail Paşası ve Boğdan Valisi Yusuf Paşa, Edirne Sancakbeyi Selim Bey ile birlikte Yunanistan'ın doğu kısmına; Arnavutluk'a da İşkodra Sancakbeyi Mustain Bey gönderildi[249].

Rusya'da sonbaharda Rum asıllı Kapodistrias, gözden düştüğünden beri Dışişleri Bakanlığını Nesselrode yönetiyordu. Nesselrode, Bâbıâli'ye karşı selefinden daha barışçıl bir siyaset yürütmeye meyilli görünüyordu. Stratford, 28 Şubat 1823 tarihinde reis efendinin doğrudan Rus Kabinesi'ne yazdığı ilk yazısını gönderdi. Reis Efendi bu yazısında Rus Çarı'nın tüm isteklerinin yerine getirildiğine işaret ediyordu[250]. Stratford aynı zamanda Rus Bakandan, Bâbıâli'den yeni şartlar kabul etmesini istemekten vazgeçerek, üzerinde henüz anlaşmaya varılamayan noktaları görüşmek üzere İstanbul'a bir elçi göndermesini talep etti[251].

Rusya, cevap vermek için üç ay bekledi ve 18 Mayıs tarihli bir cevap gönderdi[252]. Bu cevap, Rus Çarı'nın talimatlarına uygun olarak dostane bir ifade ile yazılmıştı. Rusya'ya Romen prensliklerindeki durumların düzenlendiğine ve prensliklerin boşaltıldığına dair bildiri yeterli geliyordu. Ancak "diğer noktalarda" ısrar ediyordu ve söz konusu şartlar yerine getirilmediği sürece İstanbul'a Rus elçi göndermenin mümkün olmadığını bildiriyordu. Nesselrode, Stratford'a yazdığı bir mektupta Rum asıllı Eflaklı bir boyarın tutuklanması ve Türk ve yabancı gemilere ilişkin yönetmeliğin hükümleri hakkında şikâyette bulunuyor ve yine Yunan meselesinin artık sonuca bağlanmasını istediğini belirtiyordu[253]. Stratford aynı zamanda kralının Rum yandaşı yeni Bakanı Canning'ten İngilizlere "anlaşmazlığa düşen her iki taraf[254]" arasında "mutlak tarafsızlılarını" muhafaza etmeleri ve Yunan hükümeti tarafından ilan edilen ablukayı tanımaları yönünde bilgilendirilmelerine dair bir talimat aldı: Bu açıklama ile İngiliz Bakanlığı aslında Rumların bir devlet oluşumuna sahip olduklarının bilincine varmıştı[255]. Metternich ise bizzat: "Rumların ayaklanması, diplomasi çerçevesini tamamen aştı ve bir gerçek hâline dönüştü", diye yazıyordu[256].

Böylece Rumların geleceği hakkındaki kararları almada önemli bir rol oynayacak iki gücün zıt görüşleri birbirine yaklaşıyordu[257]. Stratford bunun üzerine Bâbıâli'nin ticaret yasağını geri almasını sağlamak için dürüstçe çaba gösteriyordu, ama şimdilik çabaları boşa gidiyordu[258]. Bu olay

nihayet, Halil Efendi’nin mutlak gücünden sonra da nüfûzu devam eden[259] Cânib Efendi’nin devrilmesine neden oldu ve yerine [Mehmed] Said [Pertev] Efendi getirildi [Mart 1827. Pertev, Cânib’in doğrudan halefi değildir][260]. Ama Bâbıâli daha 10 Eylül’de Rum gemilerin Rus bayrağı altında sularında dolaşmasına izin vermeyeceğini açıkladı[261]. Nihayet bu mesele de Bahriye Nâzırı ile yapılan bir toplantı sırasında, Rusya’nın menfaatlerinden çok, İngiltere’nin menfaatleri lehine çözüldü[262]. II. Mahmud, bu fırsatı kullanarak, antlaşmaları gerçek anlamları ile yerine getirecekse ki bunu istiyordu da, komşusu Rus Çarı’nın da taahhütlerinin sadece kelime anlamı ile sınırlı kalmaması gerektiğini söyledi[263].

Erzurum’da 15 Temmuz’da İran Barış Antlaşması yapılmış olmasına rağmen[264], asilere karşı yapılan yeni girişimler o dönemde başarısız oldu, zira ülke hâlâ ihtilal hareketinin anarşik liderlerinin elinde idi. Buraya gönderilen iki Türk birliği gerçi herhangi bir direnişle karşılaşmadılar, ama Yusuf Paşa birliklerini Temmuz ayının başlarında Eğriboz’a göndererek hata yaptı. Mustain’in emrindeki sayısız Arnavutlar, batıda hiçbir sonuç alamadılar. Kasım ayı başlarında Kolokotronis uzun zamandan beri kuşatma altında tutulan Gördüs’ü ele geçirdi. Donanma, Balyabadra önlerine boşuna gelmişti.

Yunan hayranları bu başarılardan dolayı cesaret kazandılar. Alman gönüllü destek birliği kuruldu; Fransız Jourdan, Türklere karşı Rodos Şövalyelerini tekrar canlandırmak istedi[265] ve Bakan Canning’in özgürlük ruhunun ve tüm Hristiyanlara[266] duyduğu sevginin hüküm sürdüğü[267] İngiltere’de, ülkenin en büyük şairi Lord Byron Yunanistan’a yapacağı sefer için hazırlık yapıyordu. Tüm bu olaylar Rus diplomasisi için teşvik olacaktı[268].

Ekim ayında Rus Çarı ve böyle bir görüşmeyi daha 1821 yılında isteyen Avusturya İmparatoru, Boğdan sınırı yakınlarında, 1775 yılında Boğdan’dan savaşsız kopan Bukovina’nın başkenti Çernoviç’te bir araya geldiler[269]. Daha o zamanlar Minciaky’nin (Pini’nin Romen prensliklerinde yerine getirilen konsolosun) tayini kesindi[270]. İstanbul’a Hermannstadt üzerinden giden ve burada yeni prense hâlâ öfkeli ve huzursuz olup, Osmanlı-Rus anlaşmazlıklarından dolayı ülkeye gelmemekte ısrarlı davranan boyarları ziyaret etti. Bükreş’e ancak 1823 yılının son günlerinde varabildi ve burada büyük bir merasimle karşılandı[271].

Minciaky’ye aslında, Türklerin ısrarlarına rağmen, yeni Romen prenslerinin atanması ile yeni bir şekil (!) alan Romen prensliklerinin geleceğine ilişkin müzakereleri yürütmek gibi hassas bir görev verilmişti. Stratford, kendini bu yüzden hakarete uğramış hissediyordu. Ancak İngiltere elçisi olarak Stratford, Rumlardan yana bir politika yürütmekte olmasına rağmen, Rusya’nın üç vasal devlet kurma fikrini şimdilik sadece müttefiklerine teklif ettiğini ve “Mora, Tesalya ve Takımadalar’da yapılacak düzenlemeleri” bilmiyordu. Takımadalar deyince de aklına tabii ki asi Çamlıca, Suluca ve Rusya’da yaşayan bir Rum’un çok sayıda top hediye ettiği İpsara adaları geliyordu[272]. Bu bölgeler “büyük eyaletler” veya “halk konfederasyonları” hâline getirilecekti. “Bâbıâli’nin gelirleri”, “Osmanlı Sultanı ile ilişkileri[273] ve kalelerde görevlendirilecek müdafaa kıtaları” hakkında – tıpkı Sırbistan’daki gibi – daha sonra karar verilecekti. Bu yeni anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için, Bükreş Barış Antlaşması’nda elçi olarak görevlendirilen Galib Efendi’nin sürgün yerinden geri çağrılması gerekiyordu. Ekim ayında İstanbul’a geldi ve 13 Aralık’ta Sadrazam Mehmed Said Galib Paşa olarak devlet mühürlerini teslim aldı[274].

Tabii ilk aşamada Galib Paşa’ya bu planlar açıklanmadı. Nesselrode, sadece müttefik güçlere Yunanistan’da planlanan düzenlemelerle ilgili bilgiler veriyordu: Burada üç “Tuna boylarındakilere benzer prenslik” kurulacaktı. Bu prensliklerden biri “Tesalya, Böotya, Attika ve Doğu Yunanistan’ı”, ikincisi Venedik’in batıdaki eski toprakları “Epir ve Akarnanya’yı” ve üçüncüsü “Mora ve Girit’i” kapsayacaktı. Takımadalar güvenli bir biçimde şimdilik yeterli görülen mahalli idare özgürlüklerini muhafaza edeceklerdi. Bâbıâli ile ilişkiler de Boğdan ve Eflak’ın antlaşmalarla belirlenmiş geleneksel ilişkileri gibi olabilirdi[275]. Osmanlı Sultanı, serhad boylarında olduğu gibi, civardaki reayası ile birlikte birkaç kaleye sahip olabilecek ve üç eyaletin diplomatik temsilciliğini İstanbul Patriği yürütecekti. Tüm bu şartlar, tüm devletlerin ya da en azından bu Hristiyan yanlısı misyonu üstlenmek isteyen devletlerin garantisi altında olacaktı[276].

Minciaky, 1824 yılı Ocak ayında sadece Rusya’nın birkaç aydan beri itiraz ettiği ticaret yasağını müzakere etmek üzere geldi[277]. Yabancı gemilerin Boğaz’dan geçişler sırasında incelenmesinin yasaklanmasını, yabancı menşeli malların İstanbul Limanı’nda yüklenmeye engel olunmamasını ve Rus malları için eski gümrük tarifelerinin muhafaza

edilmesini talep edecekti[278]. Birkaç noktada anlaşma sağlayabildi, ama en esaslı meseleler, İngiliz elçisinin tavsiyesi üzerine, beklenen vekilin gelişine kadar ertelendi[279]. Minciaky aynı zamanda yurtdışında Avusturya’nın Erdel ve Bukovina topraklarında yaşayan boyarların Romen prensliklerindeki kötü idareye ve İstanbul’da Türklerin kötü muamelelerine ilişkin şikâyetlerini de sundu. Bunlar, Rus diplomasisisinin kendine mâl ettikleri şikâyetlerdi ve buna dayanarak Romen prensliklerinden tüm silahlı güçlerin çıkartılması istendi[280]. Şantaj ve dolandırıcılık suçu ile tutuklanan Rum asıllı Eflak asilzâdesinin davasını da görüşmek istiyordu. Stratford, bu şahsın kurtarılması için Prens Gika, İstanbul’a gelmeden önce bir mektup göndermişti[281]. Eflak Boyarları’ndan olan bu şahıs, Nisan ayı sonlarında sadaret kethüdasının emri üzerine serbest bırakıldı[282].

Bâbıâli, Romen prenslerine işgalin devamının gerekli olup olmadığını sordu ve prensliklerin tamamen boşaltılmasını hızlandırırdı[283]. Reis efendi 19 Haziran’da Stratford’a bu yönde bir açıklama yaptı ve bundan bir süre sonra sadrazam Romen prensliklerinde sadece daha önce de bu ülkelerde gerekli görülen sayıda askerî inzibatın bırakılacağına dair garanti verdi[284]. Temmuz ayının sonunda Türklerin çoğu buradan ayrılacaktı[285]. Boğdan’a daha özgürlükçü bir anayasa getirmek isteyen[286] Sturza yönetimi yaşlı ve kabiliyetsiz bir adamın idaresi olarak reddedildi[287]. Minciaky, Rum asıllı entrikacıların halefi olan Sturza’nın tahttan indirilmesini bile talep etti[288] ve başlarında Rus yanlısı Metropolit Veniamin Costachi’nin bulunduğu birkaç boyar, Sturza’yı şikâyet etmek üzere İstanbul’a gitmek için izin istediler[289]. Bâbıâli, metropolit haricinde huzursuzluk çıkaranların liderlerini derhal Boğdan’daki manastırlara kapattırdı. Tüm bunların tabii ki tek bir amacı vardı, o da Türk nâzırlarını, ister savaşla, ister savaşsız, nihai darbe vurulana kadar heyecan ve korku içinde tutmaktı.

Avusturya ancak üç ay sonra, Nisan ayında Rusların Yunan prenslikleri ile ilgili tutumunu onayladı[290]. Ama Rus Bakan Nesselrode bununla yetinmeyip, Metternich’in tereddüt etmiş olmasına ve müzakerelerin yönetimini kendi ellerinde tutmak istemesine teessüf ediyordu. Aksine “Doğu ile ilgili konularda kendinden bile önde giden[291]”, hatta biraz fazla hızlı giden İngiliz Bakan Canning’in davranışlarından daha çok hoşlanıyordu[292]. Rus şansölyesi Petersburg’da önceden kararlaştırılan konferansın açılması için baskı yapıyordu[293]: 9 Ocak tarihli muhtırası müzakereler için gerçek ve Rus Çarı tarafından onaylanan iyi bir esas

olduğunu açıklıyordu. 17 Haziran'da Petersburg'da onaylanan müttefik bakanlarının Nesselrode ile müzakereleri başladı[294]. Rus diplomasisi o gün de İngiltere'nin her zamanki gibi, kısa zamanda İstanbul'a bir Rus elçinin atanması gerektiğine dair açıklamasının dışında bu sefer de herkes tarafından onaylandı. Bundan cesaret alan Rus Çarı, bir adım daha atmaya karar verdi: Minciaky'yi "Rusya'nın Yunan meselesinden sorumlu vekili[295]" olarak atayarak, 9 Ocak tarihli Rus muhtırasının İstanbul'daki nâzırlara bildirilmesini ve Türklere bu sayede düşmanlıkları sona erdirmek için ortak bir açıklamada bulunmalarına fırsat tanınmasını talep ediyordu[296].

Rusya'nın, Türklerin kaçınılmaz başarılarını öngörebildiği için aslında engellemek istediği savaş tekrar başladı. Sultan Mahmud, kış aylarında güzel sözler ve gönderdiği özel bir elçi ile Vehhabîleri yenen, Girit'i tekrar huzura kavuşturan güçlü Mısırlı vasali Mehmed Ali Paşa'nın desteğini talep etti ve Mehmed Ali Paşa bunun karşılığında oğlu İbrahim yönetiminde Batılı tarzda Fransız öğretmenler tarafından yetiştirilmiş piyadelerden oluşan güçlü bir ordu göndermeyi vaat etti[297]. Belki daha o zamanlar Osmanlı hükümdarlığının yerine Osmanlı'nın artık bariz bir şekilde tutunamadığı tüm bölgelerde kendi hükümdarlığını getirmeyi düşünüyordu.

Mısır birlikleri gelmeden önce Hüsrev Mehmed Paşa'nın küçük, ama hızlı filosu Türklere karşı deniz savaşını yürüten üç adalardan birini işgal etme ve adaları seleflerinin kayıpları için örnek oluşturacak biçimde cezalandırma görevi ile yola çıktı. Türk gemileri Haziran ayı başlarında İpsara önlerine geldiler. Rusların burada bulunan topları, Osmanlı askerlerinin karaya çıkmasını uzun süre engelleyemedi. Limanda bulunan gemilerden çoğu, 3 Temmuz'da zapt edildi. Gemilerdeki denizcilerin birkaçı gemileri havaya uçurarak esaretten kaçtılar; bir çoğu diğer ada sakinleri ile birlikte köle olarak Osmanlı gemilerine bindirildi. 24 Temmuz'da aralarında kesik başların ve kulakların da bulunduğu zafer işaretleri İstanbul'a vardı. Çamlıca ve Suluca'dan acilen buraya gelen gemiler yine de sadece Ağustos'ta saldırıya uğrayan Sisam Adası'nı kurtarmakla kalmayıp, kaptan-ı deryaya birkaç çatışmada direnmeyi de başardılar. Ama kısa bir süre sonra Rumların faaliyetlerini sona erdirecek Mısırlı İbrahim Paşa dokuz firkateyn ve 14 korvet ile buraya geldi. Gemilerinde toplam 20 bin asker vardı[298].

Kuzey Yunanistan ve Mora'daki Rumlara karşı yürütülen faaliyetler şüphesiz daha kolaydı, zira Mavrokordato'nun başkanlığındaki Halk

Meclisi, İcra Kurulu ve başlarında Kolokotronis'un bulunduğu komutanlar, birbirleri ile amansız bir biçimde, hatta muharebe alanlarında savaşıyorlardı. "Hükümetin" nihayet zafer kazanması sadece Mavrokordato'nun Londra'da sağlayabildiği 800 bin İngiliz sterlini tutarında kredi sayesinde oldu. Ama bu kredinin avansı, İngiliz Kralı Yunanistan'da savaşan İngilizleri bizzat geri çağırdığında Zenta'da durduruldu. 19 Nisan'da Missolonghi'de büyük bir üzüntü içinde hayata veda eden Lord Byron'un parası ve Stanhope'un görüşüne uygun bir cumhuriyet tarzında tuhaf bir kültürel propaganda ile çağın en mantıksız anarşisinin sadece daha da kuvvetlenmesine neden oldu[299]. Abdullah Paşa'nın yerine, diğer komutanlarla birlikte tekrar inatçı asilere boyun eğdirmeye çalışacak Derviş Paşa getirildi: Salona, Atina ve Akarnanya aynı anda saldırıya uğrayacaktı. Ama Türklerin sayısı yeterli değildi ve Haziran'da ancak başlatabildikleri askerî harekât sırasındaki tek faaliyetleri Hristiyan düşmanın kaçak çeteleri ile ufak tefek çarpışmaları ile sınırlı idi. Viriyon Ömer Paşa, Eylül ayının ortalarına kadar Arnavutları ile Missolonghi'deki Rumlara saldırmaya cesaret edemedi. Böylece bu sefer, bir önceki yıl yapılan seferden de daha perişan hâlde sona erdi[300]. II. Mahmud, tüm bunlara rağmen 16 Eylül'de Mehmed Said Galib Paşa'yı "zamanını önemsiz işlerin ayrıntıları ile boşa harcadığı" gerekçesi ile sadrazamlıktan alırken, seferin bu defa "daha büyük enerji ve daha büyük şans" ile yürütüldüğünü söylüyordu[301]. Silistre eski paşası Benderli Mehmed Selim Paşa'yı sadrazamlığa getirerek, asiler üzerindeki nihai zafere daha da yaklaştığına inanıyordu[302].

Stratford, Ekim[303] ayında İstanbul'dan ayrılmadan önce, Bâbıâli ve Rusya arasındaki son anlaşmazlıkları da ortadan kaldırmış olmakla övünüyordu. Yaşlı Boğdan Prensinin endişelerine rağmen ve Türk askeri inzibat sayısını düşürmeden önce konsolosların himayesi altında yaşayan yabancıların milliyetlerinin tekrar titizlikle gözden geçirilmesine dair talebine aldırmaksızın, beşliler Kasım ayı sonunda 1821 yılından önce olduğu gibi ancak 500 kişi kalıncaya kadar ülkelerine geri döndüler. Yaş'taki Rus temsilci Pisani, Boğdan asıllı Müslüman bir eşkiyanın beşli ağası tarafından idam edilmesini önemli bir barış ihlali gibi göstermeye çalıştı, ama başarılı olamadı[304]. Nesselrode, reis efendiye daha Eylül ayının başında Rus Çarı'nın Le Ribeaupierre'yi İstanbul'a "olağanüstü elçi ve vekili" tayin ettiğini bildirdi[305]. Bu durumda olağanüstü elçinin vekili olan

Minciaky, artık Romen prensliklerinin tamamen boşaltılacağına dair hiçbir şüphe kalmadığından, nihayet 10 Aralık'ta onay belgelerini göstermek zorunda bırakıldı[306]. Resmen kabul edilen diplomatik faaliyetlerine aynı ay içinde Boğdan ve Eflak'taki askerî inzibatların başında bırakılan baş beşli ağasının ünvanına, rütbesine, yetkilerine ve davranışlarına kararlı bir biçimde itiraz ederek başladı. Bunun üzerine nazik bir biçimde ve sözlü olarak, serhad boylarındaki eyaletlerde statükonun belki de hemen sağlanamayacağına dair bir cevap alınca, yeni bir nota kavgasına başlamayı denedi[307]. Ayrıca herhangi bir bayrak altında serbest denizcilik meselesini ve Sırp imtiyazları meselesini de tekrar gündeme getirdi[308].

Bâbıâli, "Rus Bakanı'nın gelişinin sadece yeni ve daha zorlu karışıklıkların ön habercisi olduğunu[309]" ve Rusya'nın "Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesini[310]" talep etmek için Rum meselesini kullanacağını biliyordu. Ama II. Mahmud, asiler için özgür bir Yunanistan yaratılmasına ilişkin yeni ve kaçınılmaz zorunluluğa boyun eğmektense, Reis Pertev Said Efendi'nin birinci Avusturya tercümanına ifade ettiği gibi, "yok etme savaşını[311]" yeğlerdi[312]. "Bizleri bu topraklardan Asya'ya kovmanın mümkün olabileceğini inkâr etmiyorum, ama biz en azından her toprak parçasını pahalıya ödeteceğiz[313]". Reisülküttap, hususi yollardan Rusya'nın 9 Ocak tarihli muhtıranın içeriğinden ve çarın yeni bakanın atanmasına ilişkin emirnâmesinden haberdar olduktan sonra, İngiliz elçi Stratford nezdinde Rusya'nın bu "insafsız talebinin" söz konusu bile olamayacağına dair itirazda bulundu ve Hristiyan krallarının böylesine hukuka aykırı bir projeye katılmaya hazır olmalarını kınadı[314]. "Sultan, düşmanları yenebilecek durumdadır ve kısa bir süre sonra, bugün var olduğu zannedilen zayıflığımızı kullanmaya çalışan bu devletler ne kadar yanlış davrandıklarını anlayacaklardır", diye ekledi sözlerine. Padişahın yardıma ve tavsiyelere ihtiyacı yoktu; başkalarının işine karışmıyordu ve hiç kimse kendinde sultanın işlerine karışma hakkı bulamazdı. "En üst makamdan en alt sınıfa kadar, böyle bir aşağılanmayı kabul etmektense, ölmeyi yeğlemeyecek hiçbir Müslüman yoktur[315]."

Rumlar ise İngiltere tarafından resmen tanınan geçici Yunanistan hükümeti başkanı Mavrokordato aracılığıyla Rus projesine şu cevabı verdiler: "Rusya kaç tane vasal prenslik kurabiliyorsa, biz de o kadar çok fethedilecek eyalete bölünürüz[316]." Yine de daha o zaman Mısırlıların

zorlukla edindikleri haklara karşı seferinin yakında başlayacağını biliyorlardı[317].

Mısır Valisi'nin oğlu İbrahim Paşa, Girit'in Suda Limanı'ndan önce 5 bin kişilik yeni birlikleri gemiye almak için Rodos'a, oradan da 50 gemisi ile birlikte yeterli derecelerde mühimmatın yığılmış olduğu Moron'a doğru yönelerek, dayanıklı ve iyi eğitilmiş birliklerin bir kısmını 1825 yılı Şubat ayının sonlarına doğru burada karaya çıkarttı. Disiplinli küçük ordunun başına İbrahim Paşa bizzat geçti. Kısa bir süre sonra, Osmanlı Sultanı'nın Girit'teki egemenliğini tesis eden birliklerden 7 bin kişi daha yanına geldi. Mısırlı komutan, çok yavaş da olsa Rumların birleşik ordusunu geri atmayı başardı. Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun Avrupa savaş taktikleri, hakimiyetini sürdürüyordu. Silahlı asiler çok geçmeden Mora Yarımadası'ndan ayrıldılar. İbrahim Paşa, bunun üzerine fethini tamamlamak için Navarin ve Mavrokordato'nun bulunduğu Neokastron, yani Yeni Navarin'e saldırabileceğini düşünüyordu. Mısırlılar tarafından işgal edilen Sfakteria Adası'nda o dönemlerde ünlü İtalyan ihtilalci Kont Rosa da hayatını kaybetti. Miaulis'in küçük gemileri, Mehmed Ali Paşa'nın mürettebat ve toplarla iyi donanmış yüksek bordrolu firkateynlerine karşı hiçbir şey yapamıyordu. Önce Eski Navarin, sonra da Yeni Navarin 23 Mayıs'a kadar teslim olmak zorunda kaldılar. Yenilgiye uğrayan Rum denizciler sadece kaptan-ı deryanın üç firkateynlik zayıf bir filosuna karşı başarı elde edebildiler: Birkaç Türk gemisi bundan cesaret alan Rumlara karşı güvende olmak için Suda Limanı'na, birkaçı da Eğriboz Adası'nda Karistos Limanı'na sığındılar.

İngiltere bu arada tekrar kendi ticarî ve siyasi çıkarlarını ön plana çıkartarak, Avrupa ittifakından kopmuştu. Viyana'da, İngiltere politikasının kilit adamı Canning'in yeğeni Stratford'un Rus karşıtı bir ittifak kurma önerisi ile karşılaşan Avusturya[318], Rus Çarı'nın 1824 yılı sonlarında talep edilen "faal ve güvene dayalı dostluğu[319]" gerçeğe dönüştürmeye tereddüt ediyordu. Avusturya'nın geleneksel politikasını temsil eden Metternich ise Ocak ayında Petersburg'da tekrar açılan konferanslarda, Rusya'nın Osmanlı Sultanı'nı Rumların isteklerini kabul etmeye ikna etmek için bazı Osmanlı eyaletlerini işgal etme önerisini kesinlikle kabul etmek istemiyordu. Bunun yerine Bâbıâli'ye karşı tehdit olarak "Mora'nın ve adaların bağımsızlığını" kullanmaya hazırdı. Ama bu görüşler, Prut'un karşı kıyısında yeni bir toprak ilhakı planlayan ve Avusturya'nın "ihtilal" niteliği taşıyan bu önerisini geri çevirmek zorunda olduğunu ileri süren Rusya'nın şiddetli

itirazları ile karşılandı[320]. Mart ayında sona erdirilen konferanslarda alınan tek karar, İngiltere dışında tüm Avrupa devletlerinin İstanbul'da müşterek hareketi ile Bâbıâli'ye söz konusu devletlerin temsilcileri tarafından uygun bulunan araçlarla Rumlar lehine müdahalede bulunma kararı idi[321]. Bâbıâli'ye yine de öncelikle ateşkes sağlamak amacı ile "iyi niyetli ve gizli bildiriler[322]" yapılacaktı. Ateşkes sağlandıktan sonra başka müzakerelere başlanabilir ve bu sayede Avrupa saraylarının hukuka yönelik görüşlerini incitmeden sadece savaş taraftarı olarak kabul edilebilen Rumlarla irtibata geçilebilirdi.

İngiltere'nin "ihanetinden" sonra sadece "Kıt'a İttifakından" bahseden Rusya, daha Mayıs ayında kalan diğer üç müttefikin, Bâbıâli'ye karşı "zorunlu hallerde" "baskı araçları" kullanmaya hazır olduklarına dair bir açıklama istedi[323]. Avusturya, böyle bir taahhüdün altına girmeye niyetli değildi[324]. Metternich, açık bir biçimde yegâne amacının Rumlara Osmanlı Sultanı'nın himayesi altında yaşanabilir bir varlık sağlamak olduğunu belirtiyordu[325]. Rusya, görüşlerini kabul ettirmek için daha uygun bir zamanı beklemek üzere, aynı ay içinde gereksiz kabul edilen görüşmeleri sona erdirdi[326]. Aynı zamanda Minciaky, Romen prensliklerinde statükonun tekrar tesis edilmesine ilişkin taleplerini bir kez daha gündeme getirdi[327]. Avusturya elçisi daha sonra, Viyana'dan aldığı talimatlara uygun olarak, aynı şekilde görüş bildirmek zorunda kaldı ve Türk birliklerinin komutanları 11 Ekim'de Romen prensliklerinden geri çağrıldılar[328]. Rus elçisi bunun üzerine yeni bir anlaşmazlık konusu daha gündeme getirdi: Boğdan ve Eflak'tan bütün askerî inzibatlar çıkartılacaktı[329].

İbrahim Paşa bu arada fethini huzur ve güven içinde tamamlamıştı. Kalamata'ya geldiğinde Maynot birliklerinin burayı terk ettiklerini gördü[330]. Tripoliçe'de hiç müdafaa kıtaları kalmamış, Argos ateşe verilmişti. Anabolu'da kararsız bir şekilde kaderini bekleyen Yunan hükümeti, belki de Yunan taraftarı Hamilton'un tavsiyesine uyarak, "Yunan özgürlüğünün, bağımsızlığının ve siyasi varlığının en değerli unsurunu Büyük Britanya'nın sınırsız himayesine alması" için İngiltere'ye başvurdu[331]. Fransız amiral de Rigny Mora sahillerinde dolaşırken, kimileri de Fransa hanedanının bir üyesini hükümdar olarak buraya getirmek istiyordu, ama boşuna[332]. Savaşın yönetimi, Batı'nın bilimsel standartlarına uygun olarak, üçü de kendini daha önce kanıtlamış "Yunan dostu" olup, Napoleon'un subaylarından biri olan Fabvier, soydaşı Regnault de Saint-

Jean d'Angely ve Milanolu asilzâde Porro'ya verildi[333]. İbrahim Paşa karargâhını kurduğu Tripoliçe'de Mora Yarımadası'na mümkün olduğunca kan akıtmadan boyun eğdirmek için, hayatını da tehlikeye atarak dur durak bilmeksizin çalışıyordu. Kuzey Yunanistan'da kahraman olarak karşılanan Odiseus, İngiltere'den alınan krediden pay alamadığı için[334] tekrar Türklerin hizmetine girmek üzere makamından ayrıldı[335], ama çok geçmeden aynı davadan dolayı zindanlarda hayatını kaybetti[336]. Mehmed Reşid Paşa'nın kethüdasının idaresindeki[337] Rumeli askerleri Salona'yı işgal ettiler[338] ve Atina halkı Salamis Adası'na kaçtı. Rumlar nihayet Mora Yarımadası'nda ve anakarada neredeyse tamamen kaybettikleri yerlerin karşılığında Mısır gemilerini İskenderiye Limanı'nda ateşe vermek gibi çılgınca bir girişim, korsanların kahramanlıkları ve Missolonghi[339] başarılı bir şekilde savunmuş olmakla yetinmek zorunda kaldılar[340].

Uzunca bir "durgunluk döneminden"[341] sonra diplomatlar yılın sonlarına doğru, Mora Yarımadası'na hızlı bir biçimde boyun eğdirilmesinden dolayı çok daha zorlu bir hâle gelen Rum meselesi ile ilgilenmeye başladılar. İngiltere, "Yunan hükümetinin" Avrupa nakliye gemilerin uyguladığı bazı cüretkâr tedbirleri protesto ettikten ve "Yunan özgürlüğünün en değerli unsuruna" himaye sağlamayı reddettikten sonra, diğer güçlere tekrar katıldı. Fransa, savaşı sona ermiş kabul etme ve Bâbıâli'nin Rumlar hakkındaki düşüncelerini öğrenme teklifini getirirken, Doğu'nun şartlarını ve Türklerin düşünce tarzını çok iyi bilen Stratford, başka bir yol önerdi: Ribeaupierre, Avrupalı müttefiklerin itibarlarını kuvvetlendirmek için derhal İstanbul'a gidecekti; bunun üzerine Bâbıâli'ye Rum meselesinin huzuru tekrar sağlamak için derhal çözülmesine dair kararlı bir talep götürülecekti: Aksi takdirde Rus Bakan tekrar geri dönecek ve meslektaşları "Türkleri kaderlerine terk ettiklerini" açıklayacaklardı[342].

Ancak aynı dönemlerde, hiç beklenmedik bir olay; bu büyük meseleyi nihayet çözmek üzere olduklarına inanan diplomatlar için gerçek bir "felaket" meydana geldi. Bakanlarının geleneksel tahrik ve sindirme politikaları karşısındaki ılımlılığı genel olarak büyük saygı uyandıran Çar Aleksander aniden vefat etti. Ölümünden sonra meşru halefi barış yanlısı Büyük Arşidük Konstantin'in tahta çıkması bekleniyordu, ama onun yerine küçük kardeşi Nikola mirası devralınca, Batı'daki parlamentolar gelecek için endişe duymaya başladılar.

Çar Nikola, barış müzakerelerinin başlatılması için tüm müttefiklerin isteklerinde anlaşmaya varmasını şart koştu. Aksi takdirde yoluna tek başına devam etmek zorunda kalacaktı ve bu, yeni Türk eyaletleri ele geçirmeyi reddettiği halde, savaş anlamına geliyordu. "Müttefiklerimden biri dahi yanımda yer almasa bile, tek başıma hareket etmek zorunda kalacağım; bunun için gerekli araçlara sahip olduğumdan emin olabilirsiniz[343]". Kendi içinde anlaşmaya varamayan Batı Avrupa ile uzun süren müzakerelerden bıkmış usanmıştı. O, anlaşmaya varılamayan her noktada en kısa yoldan sonuca varmak istiyordu[344]. Bu karar, Petersburg'da tahta cülûs merasimleri sırasında buraya gelen Avusturya Arşidükü'ne kesin bir dille bildirildi[345].

Çar, öncelikle Romen prenslikleri meselesini ortadan kaldırmak istiyordu. 17 Mart 1826 tarihinde Bâbıâli'ye bir ültimatom verdi: Kendi menfaatine uygun olarak 1821 yılından önce Tuna Nehri'nde mevcut şartları tekrar sağlayacak ve elçileri uzun süredir İstanbul'da tutulan Sırplar ile ilgili olarak Bükreş Antlaşması'na uyacaktı. Ayrıca "eksiksiz ve nihai bir hareket[346]", yani yeni ve bağlayıcı bir antlaşma isteniyordu. Bâbıâli bu amaçla uzun süredir sessiz kalmasının bedeli olarak vekillerini "Rus sınırına" gönderecekti. Tüm bunların ana şartı ise kararlaştırılan tedbirlerin altı hafta içinde yerine getirileceklerine dair bir garanti idi[347]. Aynı zamanda İngiltere Kralı'nın tebriklerini iletmek üzere Petersburg'a gelen Wellington Dükü ile 4 Nisan'da, Bâbıâli ile barışabilmek için İngiltere Kralı'na başvuran[348] "Rumlar" hakkında bir anlaşmaya varıldı. Rus Çarı, bu antlaşmaya sadece "din, adalet ve insanlık" adına Yunanistan'da ve Takımadalar'daki "kavganın sona ermesini" istediği için kabul etmişti[349]. Bu antlaşmaya göre Rumlar, vergiye tâbi tek bir devlet oluşturacaklar ve liderleri Bâbıâli'nin katılımı ile makamına getirilecekti. Bu topraklardan göç etmek zorunda olan Türk unsurunun malları, Hristiyanlar tarafından nakit ödenecekti. Ayrıca her iki taraf – aslında Rusya tek başına – Türkler aleyhine topraklarını genişletmekten, yeni ticaret imtiyazlarından veya "münhasıran nüfûzdan" feragat ediyordu[350]. Müzakereler bundan böyle de arabulucu olarak İngiltere tarafından, ancak Rus diplomasisinin desteği ile yürütülecekti[351]. Bu şartlar altında Prusya'nın veya Bourbon Fransası'nın Rumlarla ilgili özel politikalarını kim düşünecekti? Ve Metternich tarafından "dahice" yönetilen Avusturya, Rusya'nın gitgide daha cüretkâr ve güvenli adımlarını heyecanla takip ediyordu. Rus Çarı, İngiltere ile

yaptığı bu antlaşma ile Doğu'daki meselenin ikinci kısmını da sağlam bir zemine oturtmuştu. Metternich'in Wellington'un[352] faaliyetlerinin "gülünç" sonuçlarını istihza ile karşılaması doğaldı: Savaş yapabilecek durumda olmayan, arabuluculuk yapmak istemeyen ve kendini sadece "Bâbıâli'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış barışının dostu"[353] olarak gösteren bir devletin bakanı başka ne yapabilirdi ki?

Yaklaşık 80 savaş gemisinden oluşan[354] ve beraberinde 20 bin Arap ve Türk getiren yeni Mısır filosu geldikten sonra, Mora'nın yeni muzaffer beylerbeyi İbrahim Paşa, 1825 yılının sonbaharında idari sınırlarının dışında, kuleleri Wilhelm Tell ve Kosiuçko'nun isimlerini taşıyan Missolonghi'yi kuşatma altına aldı. Çamlıca ve Suluca'nın Miaulis komutasında az sayıda küçük gemileri Missolonghi'nin kurtarılmasına fazla katkıda bulunamazdı. İbrahim Paşa, kaptan-ı deryanın firkateynleri eşliğinde Gördüs Körfezi'ne gelerek, Salona'ya kadar ilerledi. Balyabadra ve Navarin'deki Türkler Missolonghi'nin çevresinde korku saçıyorlardı. Kuşatma kış boyunca ve ilkbaharın ortalarına kadar sürdü. Son ana kadar İbrahim Paşa'nın her türlü teklifi geri çevrildi ve Missolonghi büyük bir taarruz ve Yunanlıları hayran bırakan bir savunmadan sonra 23 Nisan 1826 tarihinde, Rusya ile İngiltere arasında antlaşma akdedildikten birkaç gün sonra nihayet fethedildi[355]. Eipdauros toplantısında seçilen "Yunanistan Askerî ve Siyasî İdaresi" ile "Toplantı Komitesi", Hristiyanlık ve özgürlük adına bir bildirge yayınlamak ve manevi olarak anavatanlarını geri almak ve siyasi bir varlık gösterebilmekten başka bir amaçları olmayan dindaşlarına birkaç yıllık savaşlarının en zor döneminde destek olmak zorunda olan Avrupalı hükümdarlara seslenmekten başka çaresi kalmadı[356].

II. Mahmud, bu gelişmelerden sonra Rum kurtuluş savaşının sona erdiğini düşünüyordu. Henüz Rumların elinde bulunan birkaç yerin; henüz tâbi kılınamamış ve önemsiz korsan filoları barındıran adaların ve üyeleri savunmayı ciddi bir biçimde yürütemeyecek kadar az olup, aralarında anlaşma sağlayamayan güçsüz bir hükümetin dışında, savaş gücü bitmek bilmiyormuş gibi görünen Mısır'daki Osmanlı vasalının oğlu İbrahim Paşa, dizginleri eline almıştı ve bu sayede sadece şansı yaver giden bir komutan olmayıp, soğukkanlı ve tecrübeli bir idareci de olduğunu kanıtlıyordu. Osmanlı Sultanı bu esere karışık duygularla bakıyordu, zira asi yatağının Mısırlı ve Suriyeli birlikler tarafından yok edilmesinden çok, Mora'nın seraskerlerinden biri tarafından zabt etmiş olmasını dilerdi. II. Mahmud'un, konumu diğerlerinden çok farklı olan İbrahim Paşa'nın şüphe götürmez

nihai ve parlak zaferine karşı duyduğu sevince biraz da kıskançlık karışıyordu. İbrahim Paşa’nın zaferi neredeyse tamamen savaş gücünden ve Avrupa tarzında savaş yönetiminden kaynaklanıyordu. Bundan dolayı III. Selim’in halefi, öğrencisi ve hayranı olan II. Mahmud, kendini İbrahim Paşa’nın ve onun izinden giden Alemdar Mustafa Paşa’nın girişimlerini taklit etmek için daha fazla çaba göstermek zorunda hissediyordu. Elinde Mısır, Suriye, Girit ve Mora gibi dört büyük eyaleti ve küçük komşu adaları tutan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın gerçek gücünün gölgesinde kalmak istemiyorsa, Mısır Valisi’nin ordusuna eşit bir ordu kurmak ve Osmanlı hanedanı ile Osmanlı İmparatorluğu için vazgeçilmez bir unsuru oluşturan bu askerî oluşum için fanatik avamın öfkesini, ıslahat düşmanı ulemanın ve İstanbul’da sürekli bir tehdit oluşturan yeniçerilerin asiliğini kışkırtmayı da göze almalı idi.

II. Mahmud’un projesi sade ve zahmetsizdi. “Gerçekten” “hizmet veren” eşkinci adı verilen yeni ve disiplinli askerler yeniçerileri ezerek değil, aksine onların arasından oluşturulacaktı. Her ortadan 150 asker alınacak, gereğince yetiştirilecek ve uygun bir biçimde giydirilecekti. Diğerleri, yeni taburlara girmek istemiyorlarsa, devletin savunmasında işe yaramayan ve savunmaya katkıda bulunmak istemeyen şahıslar olarak adlarını listeden sildireceklerdi. II. Mahmud, Vezir Mehmed Selim Sırrı Paşa ve Hüdavendigâr, Kocaeli ve Boğaz’daki hisarların komutanı olan atak “Boyunkesen” Hüseyin Paşa şahıslarında – ki kendisi de bir yeniçeri idi- bu tehlikeli yeniliği gerçekleştirecek araçları bulduğuna inanıyordu. Şeyhülislâm Mehmed Tahir Efendi de bu planı kabul etmiş görünüyordu. Hatta Yeniçeri Ağası Mehmed Celaleddin Ağa, yüksek rütbeli subayları ile birlikte bu yeniliğe ikna olmuş veya bu proje için kazanılmıştı. Devlet ileri gelenlerinin ve müşavirlerinin çoğu ve ulema sınıfının liderleri de birkaç gün içinde Osmanlı Devleti’nin yararı ve güvenliği için yapılacak değişiklikten haberdardılar[357]. Sivil memurların, subayların ve ulemanın katıldığı ve herkesin görüş bildirmekte özgür olduğu büyük bir Devlet Şurası’nda II. Mahmud’un yeni ordunun kuruluşuna ilişkin fermânı ve şeyhülislâmın, bu yeni askerî oluşumunun Kur’an’ın ilkelerine aykırı olmadığına dair fetvası okundu. II. Mahmud, Venedik’e karşı Mora için yapılan savaşı, yeniçerilerin ulûfe senetlerinin resmen satılmaya başlandığı an olarak gösteriyordu. Bundan kaynaklanan zararları anlattı ve sıcak sözlerle tüm Müslümanlara “disiplinli ve etkili bir ordu oluşturarak, ülkenin etrafına güçlü bir duvar örmeleri” için seslendi. Sultan’ın fermânında, Doğu

geleneklerine göre yukarıda belirtilen ana tedbirin dışında önemli ve önemsiz konular düzensiz bir biçimde ele alınıyor; subay rütbeleri, komutanların gelirleri ve erlerin yemekleri düzenleniyor; içtima alanları belirleniyor; yeni düzenlemenin unsurları sayılıyor; yeni kurulacak odalarda yer alacak imamların görevi düzenleniyor ve askerlerin giysileri ile silahları gibi konular belirleniyordu. Burada sayılmayan düzenlemeler dışında bu fermân toplam 46 maddeden oluşuyordu (27-28 Mayıs 1826).

Talep edilen ve gerçekten de alınan tüm imzalara ve mühürlere, fermânın yeniçeri ağası tarafından yeniçeriler nezdinde merasimle okunmasına ve askerlerin bu fermânı "kendi kanları ile mühürlemek istediklerine" dair vaatlerine rağmen, II. Mahmud'un bu fermânından zarar gören unsurların direnişi bekleniyordu. Vezirin şura sırasında bahsettiği "kötü insanlar", eskiden olduğu gibi eski gelenekler lehine ve "Hristiyan" ve "Frenk" yeniliklere karşı bir ayaklanma çıkartabilmek umuduyla derhal "eleştirilerine" başladılar. 15-16 Haziran gecesi bu fermândan memnun olmayanlar, yani yeniçerilerin büyük bir bölümü, kışlalarının bulunduğu ve eşkinci askerlerin talimlerine başlamış oldukları, bu gibi olaylarla ünlenmiş Et Meydanı'na* toplandılar. Rakiplerinin canlarına kastetmişlerdi ve İstanbul'u ateşe vermek istiyorlardı.

Ama artık başlarında o eski liderler ve müttefikleri yoktu. Bazı subaylar çağrılarına kulak bile asmadı; ulema ve softalar sultana sadık kaldılar; başka hiçbir ocak onlara katılmak istemiyordu ve İstanbul'un avam takımı, sevilen ve korkulan atak hükümdarın her işaretine itaat etmeye çoktan alışmıştı.

Asiler, o sırada orada bulunmayan sadrazamın evini yağmaladılar ve emir verircesine sultanın beceriksiz müşavirlerinin başlarını talep ettiler. Asker ayaklanmalarının her zamanki programı bu sefer de harfi harfine uygulandı. Ancak tam o sırada sadrazam döndü ve çok geçmeden, devletin tüm ileri gelenlerini huzuruna çağıran ve onları şiddetle ikna etmeye çalışan II. Mahmud'dan sancak-ı şerifi çıkartma iznini aldı. Topçular, [eşkinci askerî nâzırı]Saib Efendi'nin denizcileri, cebeciler, ulema ve talebeler derhal silahlar ve toplar ile Sultanahmet Meydanı'ndan yola çıkarak Et Meydanı'na doğru harekete geçtiler. Çatışmaya hazır yeniçerilerin sloganı "Gavurların silah talimlerini istemiyoruz!" idi. Çileden çıkmış ve plansız bir şekilde bir oraya bir buraya hareket eden kalabalığa, yapılacak saldırıyı yöneten Mehmed Selim Paşa buna mağrur bir şekilde cevap verdi: "Yeni askeri binaların bir taşını bile yerinden oynatmayız". Yine de Ağa Hüseyin

Paşa ve Mehmed İzzet Paşa, bu kalabalığa fanatizmin ve çaresizliğin ağır bastığı bir çatışma olmadan boyun eğdiremediler. Asiler, kışlalarını çok geçmeden ateşler içinde bırakan top atışları karşısında bile davalarından vazgeçmediler ve Et Meydanı'na açılan dar sokaklardan birine kaçıp, İstanbul halkını silahlara çağırma girişimlerini ancak genç bir subayın [Kara Cehennem İbrahim Ağa] isabetli top atışı engelleyebildi[358]. Sadrazam, Sultanahmet Meydanı'nda çatışmanın sona erdiğine ve asilerin öldürülmesine devam edildiğine dair haberi aldı. İstanbul'un avam takımı da talepkar ve cüretkârlıkları ile çekilmez hâle gelen yeniçerilerin yok edilmesine katılıyordu. Akşama doğru cesetlerin yığıldığı savaş meydanının ortasındaki eski çınar ağacında yedi ceset asılı idi. Gece boyunca İstanbul'un tüm kapılarında ve stratejik noktalarda gerekli tedbirler alındı; sadrazam ve şeyhülislâm sancak-ı şerif ile birlikte her zamanki yerlerinde kaldılar. Ertesi gün, aralarında cebecibaşının da bulunduğu tüm suçluların idamı emredildi ve cesetleri çınarın önüne atıldı[359].

İstanbul'da birkaç gün sonra gerçekten de hiç yeniçeri kalmamıştı, ancak eyaletlerde bulunanların sayıları hâlâ oldukça yüksekti. II. Mahmud bunun üzerine yeniçeri ocağını ebediyen kaldırmaya girişti. Sultanahmet Cami'inde toplanan Devlet Şurası'nda katılımcıların tamamı bu talepte bulunmak üzere anlaştılar. Bundan böyle yeniçerilerin ne adı, ne de işaretleri bir daha anılmayacaktı. Aksi takdirde büyük cezalar beklenebilirdi. İslâm için Osmanlı hanedanının hilâli altında savaşan ünlü askerlerinin halefleri olan yeniçerilerin ocağı barış bozguncuları, İslâm düşmanları, kollarında haç işaretini taşıyan gizli Hristiyanlar ve Rumların emrindeki casuslar olarak kaldırıldı ve lanetlendi[360]. Yerine Muhammed'in muzaffer askerleri anlamına gelen "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" getirildi. Müezzinler tüm camilerin minarelerinden, bu konudaki fermânın okunmak üzere camilere gönderileceğini ilan ettiler. "Herkes yapılanları takdirle karşılıyordu", diyor Osmanlı İmparatorluğu için iyilik getiren bu felaketi tarif eden bir şahıs. Tamamen soysuzlaşmış sipahilerin dağıtılması, hamal ve tulumbacı teşkilatlarında yapılan değişiklikler, yeniçeri ocağı ile kardeşlik içinde yaşayan Hacı Bektaş dervişlerinin İstanbul'dan ve tüm dergâhlarından kovulması ve yeniçerilere duydukları üzüntüyü saklamaya gerek görmeyen halk ve askerlere karşı alınan ciddi tedbirler ile ıslahatlar daha da sağlamlaştırıldı[361].

"Muhammed'in ümmeti!", diye sesleniyordu sultan halkına. "Ulema, savaşçılar, tek bir aile ocağına ait olduğunuzu hatırlayın ve kardeş

olduğunuzu bilin. Yüksek mevkilerde olanlar diğerlerine karşı nazik ve sabırlı olsun. Aşağı sınıfa ait olanlar da yüksekte olanlara saygı ve anlayış göstersin. Allah'ın adını tekrar duyurmak ve Peygamberler arasında en büyüğü olan Peygamber Efendimizin dinini canlandırmak için hep beraber çalışın ve bu birliktelik yüzyıllarca bâki kalsın." II. Mahmud ayrıca adaletini kanıtlamak ve herkese desteği için teşekkür etmek amacı ile makamlarında hayatını kaybeden "kullarının" – ki Mahmud bir ıslahatçı olarak bu kelimeyi kullanmıyordu – ve diğer zengin şahısların mallarına el koymaya ilişkin geleneksel hakkından feragat ettiğini açıkladı. Bu amaçla kurulan büyük Divân'ın katılımcılarından birine alışılmadık bir nezaketle: "Siz ne kadar da ihtiyarlamışşınız[362]", diye hitap etti. II. Mahmud, yeni İstanbul'unda Batı tarzında hareket eden memurlarının arasında bir Avrupalı gibi görünüyordu. Daha aynı ay içinde (Haziran) yeni askerlerini bizzat teftişe çıktı. Mısır'dan gelen atı üzerinde idi ve etrafında at üzerinde devlet ileri gelenleri vardı. "Halk, padişahını görünce sevinç gösterilerinde bulunuyordu" ve Batı tarzında yetiştirilen savaşçıların takım atışlarını hayranlıkla seyrediyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUM AYAKLANMASININ SONUÇLARI

YENİÇERİ OCAĞININ KALDIRILIŞINDAN,

RUSYA İLE YAPILAN BARIŞA KADAR[1826-1829][*]

Şimdilik eski ve tamamen yararsız hâle gelmiş yeniçeri ocağının kaldırılması, savaş meydanında bekleyen tek düşman olan Yunan asilere karşı savunma açısından önemli sonuçlar doğuracak bir tedbir gibi görünmüyordu, zira az sayıda ve tek başlarına savaşan asilere karşı yapılacak savaş, hiçbir yardım talep etmeyen Mısırlı Mora Valisi'nin [İbrahim Paşa] ellerine teslim edilmişti. Missolonghi ele geçirildikten sonra, gerek Mehmed Ali Paşa'nın donanması, gerekse Osmanlı Donanması memleketlerine döndü. İbrahim Paşa bizzat geri döndüğünde, Osmanlı birlikleri Atina'ya doğru hareket ederken, önce Maynotlara karşı yapılacak girişimler için hazırlık yaptı. Balyabadra müdafaa kıtaları bu arada Kalavrita'yı ateşe verdiler. Ama İbrahim Paşa'nın birlikleri Manya Dağları'nda fazla başarılı olamadılar ve Kolokotronis bu arada Anabolu'da yine küçük bir Yunan ordusu topladı. Ağustos ayında Mısırlılar, bir kez daha kendilerine boyun eğdirmenin imkânsız olduğunu kanıtlayan dağ ahalisinin üzerine ikinci bir sefer düzenlediler. Atina, Ağustos ayında işgal edildi ve Rumlar ile Fabvier yönetiminde Yunanlılar Akropol'de kuşatıldılar[1]. Ama burada da Eleusis yakınlarında, Karaiskakis emrinde küçük bir ordu toplanmıştı[2]. 1827 yılı başlarında kuzeyin bu son özgürlük çeteleri de yenilerek, geri püskürtüldüler[3].

Rumlar bundan böyle de sadece korsan[4] olarak bazı önemli başarılara imza atsalar da, Bâbıâli kendini iç savaşa bu kadar kurban verdikten ve İstanbul halkı ile yeni birliklere karşı duyulan bu kadar büyük bir güvensizlikten sonra, Rusya'nın taleplerini yerine getirmeyi ertelemeyecek durumda hissediyordu[5]. Haziran ayında Seyyid Mehmed Hadi Efendi ve Molla Seyyid İbrahim İzzet Efendi – Cânib Efendi hayata veda edeli epey olmuştu – Osmanlı toprağında değil de yeni fethedilen Besarabya bölgesinde, Turla Nehri kenarında eskiden Cenevizlilere ait olup, şimdi Boğdan'a ait olan Akkirman'da yapılacak konferansın Osmanlı temsilcileri olarak tayin edildiler. Besarabya komiseri Kont Voronzov ve bizzat [İstanbul elçisi] Ribeaupierre Rus yetkilileri olarak atanmışlardı. Müzakereler 1 Temmuz'da başlayacaktı.

Reis Efendi hâlâ Rusya'nın bunu fırsat bilerek, antlaşma maddelerinin yerine getirilmesini talep edip, "yeni maddeler" ve haklarının genişletilmesini talep etmeyeceğini umuyordu[6]. Petersburg'daki "büyük

dost[7]” ise antlaşmaların ve hükümlerin kendi isteğine göre yorumlanmasını ve belirlenmesini sağlamayı düşünüyordu. Ribeaupierre’nin görevi, Romen prensliklerinin imtiyazlarını belirlemek, Strogonov’un planına göre Tuna Nehri boyunca yeni sınırın düzenlenmesini talep etmek[8] ve Bükreş Antlaşması’nın Sırplar açısından da uygulanmasını istemekti. Müzakerelerin uzaması hâlinde Romen prensliklerinin işgal edileceğine dair tehditte bulunacaktı[9]. Anadolu’daki sınırın, bazı kalelerin Osmanlı’ya geri verilmesi ile sonuçlanabilecek şekilde düzeltilmesine dair talepler hiçbir açıklama yapılmaksızın reddedildi[10]. Romen prenslikleri ve Sırbistan için iki “ayrı antlaşma” öneriliyordu: Birinci antlaşmayla Bâbıâli, Rusya ile Romen prensliklerindeki “hospodarların” azli konusunda mutabakata varmayı, tahttan azillerini Rusya’ya bildirmeyi ve Rusya’nın onayını almadan yeni vergiler uygulamamayı[11] taahhüt edecekti; ikinci antlaşma ile Sırp heyetleri ile “kültür özgürlüğü; liderlerin seçimi; hukuk ve idarenin Osmanlı komutanlarının müdahalesinden bağımsızlığı; Müslümanların şehir dışlarındaki yerleşim yerlerinde yaşamasının yasaklanması; Sırpların Türklere ait mülkleri yönetme ve bunların gelirlerini her yıl tek seferde ödenmesi; vergilerin Sırplar tarafından toplanması ve pasaportları ile özgürce seyahat edebilmeleri; okullar, matbaalar ve hastaneler kurma hakları ve nihayet Sırbistan’ın ayrı kalan bölgelerinin anavatana katılması için uygulanacak tedbirler[12]” hakkında müzakerelerde bulunacaktı. Tüm bunların anlamı ise Rusya’nın tam bir vâsiliği ve özgür bir Sırbistan’ın oluşturulması idi.

Türklerin itirazları üzerine bu şartlarda yapılan değişiklikler çok önemli değildi: Sırbistan’ın imtiyazları gelecek 18 ay içinde ilan edilecekti ve Rusya Karadeniz üzerinden Bâbıâli ile dostane ilişkiler içinde olan devletlerle ve sadece Rusya’nın ticareti ile ilgili olmak kaydıyla ulaşım sağlayabilecekti. “Ek maddelere” gelince, Bâbıâli’ye boyarlar meclisinde (Divân) halkın “genel olarak kabulü” ile seçilecek Romen prenslerini onaylamama hakkı tanınıyordu, ama bu konuda da yine Rus sarayına danışacaktı. Rusya’ya sadece – 1802 tarihli hatt-ı şerif uyarınca kendisinin onayını almak kaydıyla vergileri belirleme hakkına sahip olan – Romen prenslerine İstanbul’daki elçisi aracılığıyla ve ancak bunun emri üzerine Yaş ve Bükreş’teki konsoloslar vasıtasıyla arzda bulunabilecekti. Romen prensleri, beşlilerin sayısını kendileri belirleyebilecek, ama subayları atayamayacaktı. Bu konuda 1821 tarihli statüko aynen muhafaza ediliyordu. Romen prensleri ve boyarlar arasında düzenli ve adil ilişkiler kurulacak ve

yazılımı henüz kesin bir şekilde oluşmamış “özel bir nizamnâme” ile Romen prensliklerine gerekli düzenleme getirilecekti. Sırbistan’ın imtiyazları da aynı kalmıştı.

Rusya’nın bir damla kan bile akıtmadan, sadece güvensiz ve kendi içinde bölünmüş Avrupa’ya karşı demir gibi bir irade ve yeni durumları kurnazca kullanarak elde ettiği 25 Eylül 1826 tarihli ilgi çekici antlaşmanın [Akkirman Antlaşması] içeriği işte böyle idi[13]. Sultan II. Mahmud, yetkilileri tarafından kabul edilen bazı maddelere itiraz etti, ama boşuna. Neticede Rusların “antlaşma” diye nitelendirdikleri yeni antlaşmayı onaylamak zorunda kaldı[14]. Aslında bir taraftan “büyük dostun” taleplerini daha da genişletmemiş olmasından ve çok daha tehlikeli meselelere getirmemesinden oldukça memnun kalmıştı. “Diğer meseleler[15]” onu daha fazla endişelendiriyordu ve Rumları asi ve henüz olgunlaşmamış birer faktör olarak gören Rus Çarı’na, özellikle de İngiliz elçi Stratford Canning’in “Yunan hükümeti” ile ilişki içinde bulunduğu ve Nisan ayında daha ellerinden Türk egemenliği ve İngiltere’nin himayesi altında tüm asi eyaletlerden oluşturulan ve tamamen Hristiyanlardan oluşan büyük bir Yunanistan’a dair planları[16] aldığı bir dönemde Rumların tarafını tutmadığı için gerçekten minnettardı.

Ama Rusya sadece Rumlara ilişkin projelerini Bâbıâli’nin önüne sermek için değil, İngiltere’nin yanı sıra diğer Avrupa devletleri ile de yeni ve bu sefer gerçekten baskıcı bir faaliyette bulunmak için hazırlıklara başlamıştı bile.

4 Nisan tarihli antlaşmadan ve ittifak hâlinde olan kabineler arasında yeni bir nota alışverişi gerçekleştikten sonra, Ribeaupierre’nin İstanbul’a gelişine istinaden derhal ortak bir çalışma yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Rus elçi, Rusya-İngiltere protokolünü reis efendiye bizzat sunacak ve Bâbıâli’nin müzakerelerde bulunmayı reddetmesi hâlinde Osmanlı başkentini İngiliz meslektaşı ile birlikte terk etmekle tehdit edecekti. Hatta gerekiyorsa, daha da ileri gidip, aksi takdirde “Yunanların bağımsızlığının” tanınacağını de belirtecekti[17]. Fransa 8 Aralık’ta barış çalışmalarına katılmaya hazır olduğunu açıkladı, hatta 4 Nisan tarihli mutabakatın [protokol] beş Avrupa devleti arasında bir antlaşma hâline getirilmesini önerdi[18]. Prusya, Hristiyan bir halkı çöküşten kurtarmak gibi “şanlı” bir girişime katılabilmekten çok memnundu[19]. Avusturya’ya gelince, Metternich “ne istediğini bir tek kendisinin bildiğine” kesinlikle

inanıyordu[20]. Aslında Osmanlı Sultanı'nı Rumlara karşı daha yumuşak davranmaya, daha "uysal bir barış siyasetine" (pacification octroyée) ikna etmek isterdi. Böylece sultanın Rusya karşısındaki konumu daha da düşük hâle gelmemiş olurdu[21]. Gerçekte ise Rumların bir Mora Prensliği'ne sahip olmalarını bile istemiyordu[22]. Her seferinde "özgür faaliyetlerini" vurgulayan Viyana şansölyesi yine de Elçi von Ottenfels'e mümkün olduğunca, ama "sınırları" aşıp, İstanbul'daki eski dostları diğerlerinin tehditlerinden dolayı incitmeden, meslektaşlarının faaliyetlerine katılma emrini verdi[23]. Dolayısıyla Rus Çarı, Avusturya sarayının en azından "asıl meselelerde" kendisi ile aynı fikirde olduğunu düşünebiliyordu[24]. Ancak müttefiklerinden tüm bunlara rağmen, Bâbıâli'nin ret cevabı vermesi veya tereddüt etmesi hâlinde, başka ve daha kararlı çarelerin[25], örneğin "müttefik kuvvetlerin birleştirilmesi ve denizlerde alınacak tedbirler[26]", yani Türk-Mısır donanmasının limana gelmesini engellemek gibi çarelerin, hatta "daha farklı çarelerin[27]", ki bu da tabii ki savaş anlamına geliyordu, düşünülmesini de istiyordu. Ama zayıflamış ve "silahlarının parlaklığından" dolayı korkmuş Bâbıâli, böyle bir savaşı engellemek için muhtemelen çaba gösterecekti. Rusya sadece bu şartlar altında Yunanistan'a barış getirmek için diğer dört devletle antlaşma yapmaya hazırdı[28].

İngiltere'nin İstanbul elçisi Stratford Canning, daha 1827 yılının Ocak ayında vergiye tâbi bir Yunan devleti temelinde arabuluculuk yapmak için ilk adımları attı. Reis [Pertev] Efendi'nin cevabı kesin ve netti. Sultan II. Mahmud, eski taleplerini tekrarlıyordu: Tanrı'nın yasaları, fetih hakkı ve tüm devletlerin resmen kabulü ile asi eyaletlerin meşru sahibi idi ve hiçbir yabancı sarayın hiçbir zaman kendisi ve asi tebaanın arasına girmesine izin vermeyecekti[29]. Ribeaupierre gelmeden önce Bâbıâli'den bir taahhüt alabileceğini düşünmüş olan İngiliz elçi için bu çok ağır bir darbe oldu. Yine de geniş kapsamlı olup, Rumların da taleplerini kapsayan bir nota ile Sultan II. Mahmud'u kararından döndürmeye çalıştı[30]. Rus elçi Ribeaupierre'nin gelmesinden çok da hoşnut olmayan Minciaky, meselenin önce reis efendiye sunulması gerektiğine inanıyordu[31]. Fransa, özellikle de İngiltere şimdilik çekimser davranıyorlardı[32].

Yaş ve Bükreş'te kral gibi karşılandıktan ve "minnettar" prenslerin konuşmalarını dinledikten sonra Ribeaupierre de İstanbul'a geldi. Derhal normal bir elçinin sahip olmadığı bir itibar ile Bâbıâli'ye başvurdu. Türk nâzırı kısa bir süre sonra bu yeni tutum ile Akkirman'da başka bir talepte

bulunmama sözü arasındaki çelişkiyi fark etti[33] ve elçi, davranışlarını açıklamak için elinden geleni yaptı. Gururlu reis efendinin cevabı, asi reaya lehine böyle vaatlerde bulunmaktansa, savaşı, hatta Anadolu'ya sürülmeyi bile tercih edecekleri oldu[34]. Prusya elçisi von Miltitz'in Mart ortalarında müdahalesi de II. Mahmud üzerinde farklı bir etki bırakmadı. Buna karşın Ribeaupierre'nin meydan okuyucu tavırlarından dolayı kendini hakarete uğramış hisseden Stratford Canning, zayıf Avusturya elçisinin arabuluculuğu ile Cânib Efendi'nin izinden giden yeni Türk nâzırı Pertev Efendi ile barışmak için elinden geleni yapıyordu[35].

Pertev Efendi, 4 Nisan'da ne Rusya'nın, ne de İngiltere'nin sultanın mülkiyetleri hakkında karar vermeye yetkili olmadıklarından, 1826 tarihli protokolün geçerli olmadığını, hatta Türkiye'nin onuru ve menfaatlerine karşı bir "suikast" niteliği taşıdığını açıkladı[36].

Bu arada Londra'da yapılan ve İngiltere'nin müzakerelerde hâlâ birinci sırada olduğunu düşünmesini sağlayan konferanslar, beş Avrupa devleti arasındaki ittifak antlaşmasını meydana getiremedi. Ne Rusya, İngiltere ve Fransa temsilcilerinin baskıları, ne de Avusturya temsilcisinin Osmanlı Sultanı'nın Mora Yarımadası'na ve Takımadalar'a özel bir "mahalli idare" getirmek için işleri bizzat eline aldığına dair yaydığı söylentiler bir işe yaramadı[37]. Çok geçmeden İstanbul'a Nisan ayında yedi yıllığına "vali" olarak seçilen Kapodistria yönetimindeki yeni hükümetin ve kendini kanıtlamış Yunan Cochrane ve Church'un yeni askerî yönetimlerinin hiçbir şey yapamayacağına ve 30 Mayıs'ta Takımadalar'a gönderilen gemilerin komutanı de Rigny'nin onurlu teslimiyetinden sonra Akropol'deki 2 bin Rum'un buradan başka yerlere götürüldüğüne dair haberler geldi[38]. Aynı zamanda İbrahim Paşa, Deli Ahmed Paşa'nın desteği ile Akhaia ve Mesenya'da asilere karşı önemli zaferlere imza atıyordu. Tırhala, Yanya, Akarnanya, İnebahtı ve Eğriboz temsilcileri, İstanbul'daki patriğe Osmanlı Sultanı ile barışmalarını sağlaması için yalvarıyorlardı[39] ve Tahir Paşa komutasında 9 firkateyn, 18 brik ve goletten oluşan Osmanlı Donanması, bu eski ve terk edilmiş limanda Avrupa'nın siyasi seyircilerinin gözleri önünde neler olacağını tahmin bile edemeden, Navarin'e doğru hareket ediyordu[40].

Sultan II. Mahmud, 9 Haziran'da resmi bir açıklama ile Avrupa devletlerine görüşlerini[41] kesin bir biçimde aktarmıştı. O, bağımsız bir hükümdar, Rumlar ise meşru hükümdarlığına karşı çıkan birer asiden başka

bir şey değildi. Avrupa’nın tutumunu açıklamak için öne sürdüğü “özgürlük” ve “tarafsızlık” gibi bahanelerle alay ediyordu. Bir sultanın “bir avuç eşkiya[42]” ile anlaşmaya varması mümkün değildi. “Bâbıâli’nin baştan beri verdiği cevap her zaman aynı olacaktır” – yegâne cevabı idi bu[43].

Fransa, daha o zamanlar dünyada önemli bir rol oynama hevesi ile Rusların projesini tüm tehdit unsurları ile birlikte kabul etmişti[44]. Prusya’nın bağımsız bir siyaset yürütmesi mümkün değildi. Sadece Avusturya özgür bir Yunan Devleti’nin kurulmasına ve inatçı Bâbıâli’ye silahlarla karşı gelme fikrine karşı çıkıyordu. Ribeaupierre, Pertev Efendi ile Rusya’nın Akkirman’da Rum meselesinin gündeme getirmemeyi vaat edip etmediği konusunda hâlâ anlaşmazlık içinde idi[45]. Reis Efendi, Avusturya elçisi dahil olmak üzere, bütün elçilere karşı oldukça sert davranıyordu[46].

6 Temmuz’da Londra’da dört Avrupa devleti – İngiltere, Rusya, Fransa ve Prusya – arasında daha önce açıklanan temellere dayanan bir antlaşma [Londra Protokolü] imzalandı. Avusturya’nın kimi zaman saldırısına uğramış Mısır gemileri ile Türk gemilerinin sefere çıkmasının engellenmesine dair hüküm değiştirilerek, başka bir şekil almıştı. Bu hüküm artık Rumlar için de geçerli gibi görünüyordu ve tüm devletlerin ortaklaşa üzerinde anlaşmaya vardıkları “savaşta bulunan taraflar arasında mümkün olduğunca her türlü çatışmayı engelleme” taahhüdünü içeriyordu[47]. Ama Türkler, diğerleri gibi bu hükümle de ilgilenmiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm siyasi faktörleri Baştercüman İshak Efendi’nin görüşünde birleşmişlerdi: “Bugünkü Müslümanlar eskisi gibi değildir; tembelliği sevmezler ve sindirilemezler”[48]. Çaresiz tedbirler, tüccarların tutuklanması ve Hristiyanların öldürülmesine ilişkin tehditlerde bulunuyorlardı[49]. Bizzat reis efendi 10 Temmuz’da, “herşeye hazırız”, diyordu[50]. “Toplar Sarayburnu’nda patlasa bile, padişahın nihai kararını değiştiremeyecektir[51].”

Elçiler ilk 16 Ocak’ta, daha sonra da 31 Ağustos’ta, bu sefer 15 gün süre verilerek Bâbıâli’yi tasarıyı kabul etmeye davet ettiler[52]. Herhangi bir sonuç alamayınca, Mısır ve Yunanistan arasındaki bağlantıyı kesmeyi denediler. Avrupa devletlerinin bir elçisi, Mehmed Ali Paşa’ya İskenderiye Limanı’nda bekleyen Muharrem Bey ve Fransız Tellier emrinde 92 gemiden oluşan donanmanın limandan çıkmasına izin vermediklerini bildirmek üzere Kahire’ye gönderildi. Ama açıklama geç kaldı ve gemiler,

sözde Çamlıca'ya saldırmak üzere Mora Yarımadası'na doğru yola çıkmışlardı bile. Uzun yolculuk sırasında gemilerin geri dönmesini talep etmek için hiçbir müttefik gemisi görünmedi. Avrupalı liderlerden sadece Codrington, İbrahim Paşa'nın yakınlarında Anabolu Limanı'nda bulunuyordu. De Rigny ise Milo önlerinde idi. 19 Eylül'de Codrington, bu sularda bulunan hiçbir geminin askerî operasyonuna izin veremeyeceğini açıkladı. Fransız Amiral vekili de geldiğinde aynı açıklamada bulundu. 22 Eylül'de her ikisi de Navarin önlerinde İbrahim Paşa'ya Temmuz ayında yapılan antlaşma uyarınca tüm faaliyetleri askerî tedbirler kullanarak engelleme yetkisine sahip olduklarını açıkladılar. "Bu sırada bayraklarımıza tek bir top bile isabet edecek olursa, bu Osmanlı Donanması'nın felaketi olacaktır[53]." Bunun üzerine 25 Eylül'de İbrahim Paşa sakin bir şekilde ve sözlü olarak – Rumlar düşmanlıklara devam ettiği halde[54] - bağımsız bir komutan olmadığını, dolayısıyla efendisinin yeni talimatlarını beklemek zorunda olduğu cevabını verdi. Ancak şerefi üzerine şimdilik hiçbir şey yapmayacağına dair söz verdi. Karşılığında Avrupa gemilerinin denetimi altında kendisine erzak sağlanacaktı. Sözde düşmanca niyetler besleyen Rusya'ya karşın kendi devletlerinin barış dolu niyetleri olduğunu söyleyen[55] iki Avrupalı komutan derhal kendi gemileri için güvenli bir liman aramaya başladılar.

Ama 1 Ekim'de Patrona Bey ve İbrahim Paşa'nın bizzat komutası altında Navarin Limanı'ndan ayrılan Mısır ve Osmanlı gemileri, asilere değil, henüz Türklere ait Balyabadra'ya doğru hareket edecekmiş gibi görünüyorlardı. Ancak filoların komutanları, Codrington'un geri dönme işaretine riayet ettiler. Ayrıca Manya'nın iç bölgelerine doğru ilerleyen kara birlikleri de durduruldu. Müslümanlar gece vakti yine limandan ayrılmak istediklerinde, İngilizler üzerlerine ateş açtılar. Donanmanın yeni bir girişimde bulunmayacağından emin olmak için, İngiliz ve Fransız gemiler ile Heyden'in komutasındaki Rus gemileri Mısırlıları ve Türkleri gözetim altında tutmak için Navarin Limanı önlerine geldiler[56]. Bundan kısa bir süre önce ise, burada bulunmayan İbrahim Paşa'ya donanmayı İstanbul ve Kahire'ye geri gönderme talimatının yanı sıra, Mora'yı derhal boşaltması gibi anlamsız bir emir gönderilmişti[57].

Böylece amiraller, Codrington'a İbrahim Paşa'yı cezalandırma fırsatını verebilecek olan ve tüm amiraller tarafından gerçekleşmesi arzulanan top atışını bekliyorlardı[58]. Muhtemelen Rus diplomatlar, biri eski İslâmî nefreti duyan ve diğeri son zamanlarda maruz kaldığı hakaretlerin acısını çeken iki

düşman donanma arasında savaşa neden olacak “tek bir top atışının” engellenmesinin çok zor olduğunu herkesten daha iyi biliyorlardı. Osmanlı-Mısır donanmasının geri çekilmesi onlar için çok büyük bir utançtı. Burada kalmaları ise, yakın zamanda gerçekleşecek muharebenin işaretiydi. Gerçekten de böyle oldu ve uzaklardaki siyasî makamlarında oturup meseleyi bu raddelere getirenlerin iradelerine karşı olmakla beraber –ancak Clarence Dükü Codrington’a, “fırsatını yakaladığı takdirde barut kullanması” için özellikle ruhsat vermiş bulunuyordu[59] - 20 Ekim’de beklenen çatışma gerçekleşti ve Osmanlı gemilerinin imhasıyla neticelendi.

Bu tarihte Navarin Limanı önünde 6 İngiliz ve 5 Fransız gemi bulunuyordu. Rus gemileri, İngiliz ve Fransız gemileri limana ancak öğleden sonra giriş yaptıktan sonra onları takip etmişlerdi. İbrahim Paşa’nın filosu 3 saff-ı harb, 4 büyük ve 19 daha küçük firkateynden ve sayısız brikten, korvetlerden ve burlotalardan (ateş gemisi) oluşuyordu ve 1994 topu vardı. İbrahim Paşa, başkomutanın da burada olmaması sebebiyle muharebeyi başlatmak niyetinde değildi. Dolayısıyla Müslüman deniz gücü, saldırı pozisyonuna geçmeyip, Avrupa’nın “dostane” bir şekilde gelen gemilerine yer açmak için yeni bir düzene girmekle yetindi. Ancak İngiliz gemilerinden biri, burlotaların üzerine doğru gelip, uzaklaşmalarını emredip, geri çekilişlerini denetlemeye kalkınca, Türkler tarafından ateş açıldı. Bir İngiliz ve bir Fransız firkateyni, bu atışa hiçbir açıklamayı beklemeden top atışları ile cevap verdiler. Bunun üzerine Mısır gemilerinden de ilk top atışı gerçekleşti ve büyük bir sevinçle karşılandı. Birkaç saat içinde Osmanlı Donanması, aralarında hasta ve yaralıların da bulunduğu 6 bin kişi ile birlikte insafsızca top atışları altında denizin dibine yollandı. “Eksiksiz” bir “zafer” kazanılmıştı ve bunda en büyük rolü oynayan Codrington, müttefiklerin az sayıda kayıpları karşısında “muharebe ile sonuçlanan tedbirlerin, antlaşmanın hayalî olmadığını göstermek için kesinlikle gerekli olduğunu” söyleyerek, kendini teselli etti[60].

Galipler derhal savaş alanını terk ettiler. Aralarından sadece biri, o da Rus Amirali olağandışı olaylardan kaynaklanan ve Avrupa’nın Rusya’nın ısrarlı baskısı karşısında gösterdiği yanlış tutuma uygun olan bu dehşet verici olaylar dizisine memnun olmuş gibi görünüyordu. Karaya asker çıkartmayı, Modon ve Koron’a saldırmayı ve Mısırlıları bu sefer gerçekten ve derhal Mora’dan sürmeyi teklif etti. Bu teklifi kabul görmeyince, Codrington sanki kendi vicdanının sesinden kaçar gibi Malta’ya doğru

hareket edip, de Rigny İzmir önlerine gelecek kadar cüretkâr davranırken, Rus Amiral Takımadalar'da tek başına kaldı. İzmir'de bu arada Hüseyin Paşa, Fabvier Sakız Adası'na saldırdığında bile (29 Ekim – 8 Kasım) tüm Frenklerin öfkeden kuduran Müslümanlar tarafından katledilmesini önlemek için gerekli ihtiyatı göstermişti.

24 Ekim'de, muharebeden dört gün sonra ve haber daha İstanbul'a ulaşmadan önce, Sadrazam Mehmed Selim Paşa Rumlarla ateşkes yapma kararını almıştı. Avrupa devletlerinin ısrarlarına yenilmişti, dolayısıyla "Avrupa devletleri arasında samimi ve gerçek dostu" Avusturya'nın arabuluculuğu ile gayri meşru davranışları ile bu krize neden olanlarla barış yapmaktan başka bir şey istemiyordu. "Bugüne kadar olan herşey unutulsun ve Bâbıâli ile diğer saraylar arasında dostane ve antlaşma içindeki ilişkiler eskisi gibi ve hiçbir değişikliğe uğramadan tekrar kurulsun[61]." Müttefik devletlerin Navarin önlerindeki felaketten haberdar olan elçileri daha 30 Ekim'de Bâbıâli'yi başvurup, Osmanlı Donanması'na karşı bir hareketin nasıl değerlendirileceğine dair sorular sorduklarında oldukça şaşırdı. Mehmed Selim Paşa'nın buna cevabı, henüz doğmamış olan bir çocuğa don biçilemeyeceği şeklinde oldu. 2 Kasım'da reis efendi elçiliklerin tercümanlarını, Osmanlı Donanması hakkında gelen kötü haberler hakkında açıklama istemek üzere huzuruna çağırdı: Bu felaket karşısında tazminat ve böyle bir kötülüğe izin veren Avrupa devletlerinin Rum meselesini takip etmeyi derhal bırakmalarını talep etti. 3 Kasım'da elçiler aynı tercümanlar vasıtasıyla muharebenin İbrahim Paşa'nın sözünü tutmamasından ve denizcilerin meydan okumasından kaynaklandığını ve bu olay ne kadar üzücü de olsa, Osmanlı Sultanı ile savaş anlamına gelmediğini açıkladılar. II. Mahmud'un ve nâzırlarının öfkesi o kadar büyüktü ki, buna söyleyecek söz bulamadılar ve tehditlerde bulunurken, her türlü diplomatik nezaketi göz ardı ettiler. Diğer taraftan Stratford Canning, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi gerektiğinden bahsetmekten çekinmiyordu[62]! 3 Kasım'da yapılan sözlü açıklamaları tekrarlayan yazılı bir nota geldiğinde, reis efendi özür dilemeleri için ağır şartlar öne sürmek üzere elçileri basit ve suçlu birer şahıs olarak huzuruna çağırmak istedi.

Bütün Müslümanları, kutsal savaş için sultanın ordusuna çağırmak için emirler verilmiş, Boğazlar tüm gemilere kapatılmıştı ki, 9 Kasım'da Avusturya elçisine bir nota gönderildi. Bâbıâli, bu nota ile Avrupa devletlerinin "uygunsuz teklifleri", "izinsiz olduğu kadar haksız olan talepleri[63]" ve Navarin'de "düşmanca olduğu kadar saygısız olan suikast[64]"

gibi konulardan bahsediyor, tazminat, Rum meselesinden el çekilmesi ve tarziye gibi taleplerde bulunuyor ve elçilerle ilişkilerini “kesiyordu”[65]. İlk iki talep, 10 Kasım’da kararlı bir biçimde geri çevrildi ve üçüncü talep sadece boş sözlerden başka bir şey içermediği için kabul edildi[66]. Elçilerin Reis Pertev Efendi’ye ziyaretleri sonuçsuz kaldı. İbrahim Paşa’nın muharebe hakkındaki raporu ve Tahir Paşa’nın Navarin’den dönüşü, olağan diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasını daha da zorlaştırıyordu[67]. 24 Kasım’da üç Avrupalı elçi ile yine sonuçsuz kalan bir görüşme yapıldı. Rumların başına iyi bir vali ve dürüst vergi tahsildarları getirmeyi düşünen Bâbıâli, Rum tebaanın sadece “iyiliğini” istiyordu. Navarin felaketinden sonra Türklerde çok daha derin izler bırakan Rum meselesine bu bakış, “İnsan kendi evini herkesten daha iyi bilir” atasözüne dayanıyordu. Yunanistan’ın organizasyonu sadece İstanbul Patriği altındaki eski düzen gibi dinî bir düzen olabilirdi[68]! Bâbıâli, sadece görüşünün kabul edilmesi hâlinde ateşkes ve “asilere karşı düşmanlıkların durdurulmasını” düşünebilirdi[69]. Ama asi eyaletlerin sadece vergiye tâbi bir ülke hâline getirilmesini, elçiler İstanbul’u terk etme tehditlerini gerçekleştirecek olsalar bile, hiçbir surette kabul edemezdi. Diğer taraftan Navarin’de yaşanan felaketten ötürü kararı daha da kesinleşen II. Mahmud, ödenmeyen vergilerin ve tazminatların affedilmesi ile bir yıllık vergi muafiyetinin yeterli olması gerektiğini düşünüyordu[70].

Bâbıâli, müttefik devletlerin elçilerine pasaport vermek istemiyordu, ama tıpkı 1821 yılında Strogonov gibi gemilerine binebilirlerdi. İstanbul’dan ayrılmaları hiçbir şekilde engellenmeyecekti. 2 Aralık tarihinde toplanan büyük Divân, Temmuz ayında yapılan antlaşmanın hükümlerini kızgınlıkla geri çevirmişti[71]. Birkaç gün sonra elçiler gerçekten de İstanbul’dan ayrıldılar. Bâbıâli ise ilgili kabinelerde itirazda bulunmakla yetindi[72]. II. Mahmud, daha sonra 20 Aralık’ta yapılan Divân toplantısında tüm Müslümanları “din ve milli varlık” için, Müslümanların yerine Hristiyan reayaları getirmeye çalışan sadakatsiz Avrupa’ya, özellikle de Rumları ayaklanmaya teşvik eden ve “entrikaları” ile Avrupa devletlerini Bâbıâli’ye karşı düşmanca hareketlerde bulunmaya kışkırtan Rusya’nın[73] doymak bilmeyen taleplerine karşı savaşa davet etti. Mora’da İbrahim Paşa’nın emrinde 20-30 bin kadar asker vardı ve Navarin’de enkaz hâline gelen donanmanın yerine tekrar 54 gemi inşa ettirmişti[74].

Tüm bu olaylar, oyunun tek galibi Rus Çarı'nı hiç ilgilendirmiyordu: O, baştan beri Romen prensliklerini işgal etmeyi ve ama tüm Avrupa'nın onayı ile Bâbıâli'ye karşı savaş istiyordu ve – Avusturya'nın düşmanca tutumu ve elçisini geri çağırmayan Prusya'nın çekimserliği dışında – bu hedefine ulaşmıştı. Açıklama yapma zamanının sadece Avrupa devletleri bu adımın tamamen meşru olduğuna kesin olarak karar verene kadar biraz daha ertelenmesi gerekiyordu.

6 Ocak 1828 tarihinde Çar I. Nikola, eskisinin genişletilmiş ve tamamlanmış hali olan yeni programını hazırlamıştı. Osmanlı Sultanı, Akkirman Antlaşması'nda öngörülen şekilde Sırbistan ve Romenler için hiçbir şey yapmadığına, Rusya'nın meşru ve tabii nüfûzunu kabul etmek istemediğine ve Rus tebaa son zamanlarda birçok hakarete ve kayıplara maruz bırakıldığına göre, Rus Çarı topraklarını ilhakla genişletmek için hiçbir niyet beslemeden, ordularını müttefikler adına Prut Nehri'nden geçirmeyi ve Temmuz ayında akdedilen antlaşmanın hükümleri yerine getirilene kadar, Romen prensliklerine el koymayı önerdi. Müttefik güçler bu arada denizleri donanmaları ile denetleyecek, hatta donanmayı Çanakkale Boğazı ile sarayın önüne kadar getirecek, belki de Mora'daki yerleri ele geçirecek ve İskenderiye'ye saldıracaklardı. Müttefik güçlerden şimdilik elçilerin davranışlarını, İstanbul'dan ayrılmalarını ve gemilere binmelerini onaylamalarını ve gelecekteki hareketleri için Londra Antlaşması'nı esas almalarını, Mora'nın boşaltılması, yeni Yunanistan Devleti'nin sınırlarının kesin olarak belirlenmesi ve Boğazlar'da serbest geçişin tanınması için baskı yapmalarını istiyordu. Rumlara erzak temin edilecek ve kredi sağlanacak olup, Yunanistan'ın Avrupa'da görev yapacak konsolosları derhal atanacaktı. Bâbıâli'yi daha da küçük düşürmek için, arabulucular ve "Yunan yetkililer" ile bizzat dikte edilecek barış antlaşmasını imzalamak üzere, Takımadalar'da tarafsız bir adaya bir temsilci göndermeye zorlanabilirdi. Tüm bunlar iki hafta içinde yerine getirilmediği ve Bâbıâli ayrıca serhad boylarındaki paşalardan birinin teslim edeceği geçici antlaşmaları sekiz gün içinde kabul etmediği takdirde, söz Rus generallerine geçecekti. Aynı zamanda Avusturya'nın arabuluculuğu uygunsuz ilan edildi ve kızgınlıkla geri çevrildi[75]. Hiçbir zaman Avrupa'da yaşayan başka hiçbir diplomat böyle bir cüretkârlığı amansız gaddarlıkla birleştirerek, bir belgede dile getirmemiştir.

Bâbıâli'nin ticaretine zarar verdiği ve onurunu zedelediği gerekçesini öne sürerek, Romen prensliklerini işgal etmeye kararlı olan[76] ve bu kararını

Petersburg gazetesinde hiç çekinmeden yayınlatan[77] Rusya, Mart ayı başında İngiliz müttefikini, Anadolu ayanlarına gönderilen bildirge ile aslında dört Avrupa devletine karşı da düşmanlıkları başlatmış olan Bâbıâli'ye karşı yapılacak savaşa katılmaya davet etti. Ancak Londra bu diplomatik entrikaların asıl amacını çok iyi görmekteydi ve bu yolda devam etmeyi kararlı bir biçimde reddedti[78]. Lord Dudley, cevap yazısında Rusya'nın olağandışı savaş hazırlıklarına işaret etti ve Avrupa'nın "zayıf ve bölünmüş" bir devlete karşı bir onur davası yürütmeyeceğini, İngiltere'nin Türkleri daimi olarak mahvetmekle ilgilenmediğini ve "dar görüşlü ve bencil[79]" bir siyaset yürütmeyeceğini vurguluyordu.

9 Mart'ta reis efendi, Rumları bir kez daha üç ay içinde boyun eğmelerine dair uyardıktan sonra, Avusturya'nın yumuşatılmış bir şekilde de olsa, Mora'nın aşamalı olarak özgürlüğüne kavuşturulmasını önerdiği için Bâbıâli'nin prensiplerine ters düşen arabuluculuk teklifini reddetti[80]. Avusturya elçisi yine de defalarca ısrar ettikten sonra, Rusya'ya gerek Akkirman Antlaşması, gerekse Rus gemilerinin Boğazlar'da göreceği muamele konusunda tatmin edecek açıklamalar almayı başardı[81].

Çar Nikola bu arada Avusturya elçisi Kont Zichy'ye açıkça kendininkiyle selefinin [I. Alexander] niyetinin aynı olduğunu ve "Osmanlı İmparatorluğu çökecek olsa bile[82]" Türkiye'ye elinde silahı ile müdahale etmesine kimsenin engel olamayacağını açıklıyordu[83]: Bununla Romen prensliklerinde nüfûzunu nihai olarak tesis etmek, özgür bir Sırbistan yaratmak, özellikle de "İstanbul'daki dar kanalı" gemilerine açmak istiyordu[84]. Çar Nikola'ya göre Rumlar, sadece asilerden oluşan rezil bir milletti ve onlar için ne bir şey talep etmek, ne de elde etmek istemiyordu. "Ben sadece bir tuğgeneralim", diye ekliyordu sözlerine. "Politikadan ve diplomatik müzakerelerden anlamam[85]". Ancak Rum meselesinde diğer Avrupa devletlerinin görüşlerini paylaştığını da açıklıyordu ve çok iyi biliyordu ki, bu devletler, çeşitli sebeplerden dolayı Yunan Devleti'nin kurulmasını nihai çözüm olarak görüyorlardı[86].

"Rus adının onurunu, devletin itibarını, haklarının dokunulmazlığını ve milli onuru[87]" koruma ve öcünü alma bahanesini ileri sürerek, 14 Nisan'da savaş ilanı yapıldı[88]. Wittgenstein'in emrindeki 6. ve 7. piyade alayları, sözde "imtiyazlarını korumak üzere" geniş bir cepheye yayılıp, Sculeni, Falciu ve Vadul-lui-Isac geçitlerini kullanarak Boğdan'a girdiler. Yaşlı Prens Yoan Sandu Sturdza 7 Mayıs'ta tutuklanarak, göz altına alındı ve

Besarabya'ya götürüldü. Büyük boyarlardan oluşturulan bir Divân, Rus yönetimi altında idareyi ele aldı. 12 Mayıs'ta Başkonsolos Minciaky tarafından karşılanan Tümgeneral von Geismar, Bükreş'e girdi ve birkaç gün sonra 40 bin kişilik bir işgal ordusunun başında Korgeneral von Roth da buraya geldi[89]. Prens Gika, ülkeyi terk etmese de yeni hükümette hiçbir yeri yoktu[90]. Kimoçenko'nun avcıları İbrail'i (Galati) ele geçirdiler ve 4 bin Türk'ün bulunduğu İbrail Kalesi derhal kuşatmaya alındı[91]. Nihayet Yarbay Zalotarev'in emrindeki Kazaklar da Krayova'yı işgal ettiler[92]. Bu işgal, Vidinli Türklerin tehdidi altında bulunan Vidin halkı arasında büyük bir sevince neden oldu. Rus Çarı, Yaş'a hiç uğramadan ve Boğdan metropolitini de huzuruna kabul etmeden[93] Mayıs ayının sonlarına doğru bizzat İbrail önlerine gelerek, birkaç gün sonra buradan Besarabya'ya hareket etti. Arşidük Mihail'e teslim olan İbrail Kalesi'nde 278 top ele geçirildi[94]. Haziran ayı bitmeden Dobruca'da 2 bin kişilik bir müdafaa kıtası ve 90 üzerinde top barındıran Tuzluca ve İbrail'in karşısındaki Maçin'den Hırsova, Kuzgun, Köstence ve Mangalya'ya kadar en önemli yerler Rusların eline geçmişti[95]. İsakça Geçidi'ni kullanarak buraya gelen 3. Kolordunun ana karargâhı Karasu Köyü'ne kurulmuştu. General von Roth'un emrindeki birlikler Bükreş'ten yola çıkarak, önce Hırsova yönünde ilerlediler ve Dobruca'yı işgal etmek istiyormuş gibi görünürken, birçok Türk tarafından başarılı bir şekilde savunulan Silistre Kalesi'ne yöneldiler[96].

Asya'da bu arada Amiral Mençikov ve Amiral vekili Geigh, 23 Haziran'da tam 40 gün süren bir kuşatmadan sonra önce Anapa Kalesi'ni, daha sonra Poti ve başka Kafkasya kalelerini de ele geçirdiler[97]. Kars, cüretkâr bir taarruzdan sonra, 23 Temmuz'da Paskiyeviç emrindeki Rusların eline geçti ve aynı ay içinde Ahilkelek Kalesi de aynı akıbete uğradı. Köse Mahmud tarafından savunulan Ahalcık Kalesi de daha fazla tutunamadı: Ağustos ayı başında bu ünlü ve güçlü kalenin surlarında Rus bayrağı dalgalanmaya başladı ve fatihler yollarına devam ederek Ardahan'a girdiler[98]. II. Mahmud, 11 Mayıs'ta savaş ilanını aldıktan sonra tekrar halkına seslenip, tüm camilerde düşmana karşı yardım istedikten sonra, yeniçeri ayaklanmasının bastırılmasında büyük bir rol oynayan Ağa Hüseyin Paşa, Mayıs ayı sonlarına doğru kuzey sınırına doğru hareket etti. Aynı dönemde büyük sevinç gösterileri altında, tüm Hristiyanlara karşı savaşmaya hazır Anadolulu fanatik köylüler ve dağlarda yaşayan Kürtler,

akın akın İzmir üzerinden İstanbul'a geliyorlardı[99]. Bâbıâli, 3 Haziran'da antlaşmalara ve haklılığına dayanarak, Rusya'ya karşı harekâtı açıklayan bir bildirge hazırladı[100].

Avrupa devletleri, kendilerini düşmanlıklara hiçbir şekilde katılmadan, yeni savaşa karşı tutumlarını bildirmek zorunda hissettiler. Fransa, kamuoyunu memnun etmek için, Rusya'nın Yunanistan ile ilgili projesini aslında kabul etmeye meyilli görünüyordu. İngiltere, özellikle Lord Aberdeen'e Dışişleri Bakanlığını sağlayan Tory'nin zaferinden sonra, Rus Çarı'nın davranış biçimi ve bariz talepleri karşısında derinden yaralanmış gibi görünüyordu ve yeni devletin Germe Hisarı (Korint Derbendi)'nın sınırlarını aşacak şekilde genişlemesine itiraz ediyordu[101]. Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklar sadece yeni bir konferansla ortadan kaldırılabilirdi. Böylece Haziran ayı ortalarında Londra'da yeni bir konferans toplandı[102].

Yeni müzakereler sırasında en önemli mesele, yani kurulacak yeni devletin sınırlarına ilişkin mesele üzerinde yine anlaşmaya varılamadı. Zira "Başkan" Kapodistrias, Batı'nın başkentlerini dolaştıktan sonra, Tesalya ile birlikte anakaranın tamamını, Sakız ve Sisam adaları ile birlikte Takımadalar'daki tüm adaları, hatta Girit'i ve bunlar yetmiyormuş gibi bir de Anadolu Yarımadası'nı istiyordu ki II. Mahmud bu durumda bu eski Rus şansölyesinin vasalı hâline gelmiş olurdu[103]. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlılığı hakkında da bir karara varılamadı. İngiltere bu arada yeni kurulacak bu devlete tam bağımsızlık verilmesi gerektiğini düşünüyordu[104]. Her iki meseleyi görüşmek üzere, İstanbul'dan ayrılan elçiler ve Rumların temsilcileri Korfu Adası'nda toplanacaklardı. Reis Efendi bu arada 29 Mayıs'ta elçileri tekrar İstanbul'a dönmeye davet etmişti, ama boşuna[105]. II. Mahmud'un Korfu Adası'na temsilci gönderemeyeceğinden, müzakerelere sadece Rumların temsilcileri katılacaktı[106]. Fransa, Rusya'nın bir müdahalesinden korktuğu için, İbrahim Paşa'yı askerleri ile birlikte Mora'dan uzaklaştırma görevini talep etti ve İngiltere'nin de rızası ile kendisine bu görev verildi. Şubat ayında gelen destek kuvvetleriyle birlikte emrinde 30 bin asker bulunan İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti adına Mora Eyaleti'ni koruyor ve en küçük olayda Derbend'i geçerek, kuzeydeki bölgeleri ateş ve kılıçla tahrip etmek tehdidinde bulunuyordu[107]. 20 Eylül'de İbrahim Paşa'nın Mora'dan uzaklaştırılmasına dair karar reis efendiye bildirildi. Bunun için yalan yanlış iki bahane ileri sürülüyordu:

İbrahim Paşa’nın “ülkeyi tahrip ettiği” ve bu toprakları ilhak etmeyi başaramayacağı. İngiltere ve Fransa, hatta bizzat Rusya bu arada Takımadalar’da tabii ki her zamanki gibi “tarafsız” kalıyordu[108].

Codrington ve Mehmed Ali Paşa arasında 9 Ağustos’ta akdedilen antlaşmaya bakılmaksızın, elçiler Korfu’da toplandıktan birkaç gün sonra General Maison’un 8 bin kişiden oluşan muhafız kıtaları Kalamata Körfezi’ne geldi. Ama 1 Eylül’de Modon önlerine gelen Mısır gemileri, ozanların türkülerinde geçen Yunan özgürlüğü için yapılacak yeni savaşlara dair kurulan hayalleri kısa bir süre sonra sona erdirdi, zira İbrahim Paşa’nın kuvvetlerini gemilerine almak için gelmişlerdi. İbrahim Paşa, Mora’da öylesine gaddar bir yönetim sürmüştü ki, elindeki 600 kadar esirden sadece çok azı kendi anavatanlarında kalmak istedi. Fransızlar, antlaşmaya aykırı olarak, ancak çok az silah zoru kullanarak, kaleleri birer birer ele geçirdiler. Türk ahali, hiç direnmeden Anadolu’ya götürüldü. Fransız birliklerin ikinci ve üçüncü bölükleri de geldikten sonra, İbrahim Paşa 4 Ekim’de yiğit bir asker, sultanın sadık bir hizmetkârı ve insanlık prensiplerine sıkıca bağlı bir şahsiyet olarak birkaç yılını geçirdiği ülkeden ayrıldı[109].

Yunanistan konusunda neredeyse diğerleri ile aynı görüşü paylaşan Avusturya elçisinin yeni uyarısına Eylül sonunda reis efendiden: “Adaletsizliğin eseri tamamlandı ve intikam alıcı Tanrı hükmünü verecektir... Yakarışları O’na kadar yükselen masum bir milleti terk etmeyecektir. Kaderimizi, ezelî kararları ile İmparatorlukların kaderini belirlediği gibi, şahısların da kaderini belirleyen Tanrı’nın ilahi takdirine bıraktık[110]”, diye bir cevap geldi[111]. II. Mahmud ise nefret uyandıran Ruslara karşı kendini mümkün olan her türlü çareye başvurarak savunmaya kararlı idi. Şumnu’da Hüseyin Paşa, Varna’da ise Kaptan-ı Derya İzzet Mehmed Paşa hazır bekliyordu. Sadrazam ise 2 Ağustos’ta[112] bizzat yola çıktı. Kars ve Ahalcık kalelerinin düşmanın eline geçtiği Ermenistan bölgesindeki askerler, Bulgaristan’da daha iyi bir savunma sağlayabilmek için serhad boylarına çekildi.

Eylül ayı sonunda Rusya’nın isteği üzerine hiçbir sonuç getirmeyip, sadece Bâbıâli’nin Rumlarla doğrudan müzakerede bulunmak üzere Takımadalar’daki bir adaya davet edilmesini sağlayan ve Rusya’nın Akdeniz’de düşmanlıklarda bulunmasına izin[113] veren Londra müzakereleri tekrar başlatılırken[114], Rusların 23 Temmuz’da geldikleri Şumnu’da ve Rus Çarı’nın bizzat ordusunun başında bulunurken, Amiral Greigh’in de geldiği Varna’da çatışmalar sürüyordu. 6 Ekim’i 7 Ekim’e bağlayan gece Rusların

bir taarruzu geri püskürtüldü. Ruslarla gizli ilişki içinde bulunan ve Odessa'da yapılacak bir barış müzakeresi öneren[115] Yusuf Paşa, şehri teslim etmeye meyilli idi, ama kaptan-ı derya, son ana kadar direnmekte ısrarlı idi. Birkaç gün sonra, 11 Ekim'de kaleye sıkışıp kalan kaptan-ı derya da nihayet teslim olmak zorunda kaldı. Kendi kılıcı ile askerlerinin kılıçlarını sakin bir şekilde yere bıraktı ve teslim oldu. Kahramanca bir savunmadan sonra 22 bin askerden sadece 6 bini hayatta kalmıştı. Ancak yakınlarda Viriyon Ömer Paşa komutasında yeni bir ordu bekliyordu ve sadrazamın da emrinde çok sayıda birlik vardı. Celaleddin Paşa, İstanbul'dan yanında 20 bin asker[116] ile ayrıldı, ama bu arada kış mevsimi başladı[117]. İstanbul'da her gün yeni Rus esirler görülüyordu ve bu olay, Varna'nın kaybına bakılmaksızın, İstanbul halkında hâlâ daha ezelî düşmanın yenilebileceğine dair umutları yeşertiyordu[118].

İlk savaş yılının bir sonucu, hem de çok önemli bir sonucu vardı: Osmanlı Devleti, askerî ve siyasî alanlarda yapılan yeni düzenlemeler sayesinde sadece dayanıklılığını kanıtlamakla kalmamış, II. Mahmud'in ideallerine karşı beklenmedik bir yüreklilik ve olağanüstü bir isteklilik de göstermişti. Rus Çarı, İstanbul'a bir fatih olarak girebilmek, sultanın son askerî gücünü de kırmak ve Türkiye'nin bundan sonraki varlığını kendi teveccühüne ve siyasi merhametine bağlı bir ülke hâline getirebilmek umudu ile yola çıkmıştı. Bunun yerine tıpkı öncekiler gibi değişken geçen bir Osmanlı-Rus savaşına sahip olmuştu: Yavaş ele geçirilen kaleler, Rusların Osmanlı'nın ölüm korkusu tanımayan cesaretine getirdiği ağır kayıplar ve ilkbaharda düşmanın yeni ve dinlenmiş birliklerine karşı tekrar savaşmak zorunda kalma ihtimali. İngiltere'de bu seferin "tamamen başarısız" olduğu kanaatine varıldı[119]. Çanakkale Boğazı'nı kapatma teşebbüsü sadece Avusturya'nın ve İngiltere'nin böyle bir tedbire izin veremeyeceklerine dair bir açıklamaya, dolayısıyla İngiltere'nin hırslı "Tuğgeneral" Çar Nikola'nın kahramanlıklarına karşı sempatisinin daha da azalmasına neden olmuştu[120].

Bâbıâli, sadece Rusya'ya karşı savunma savaşını devam ettirmekte değil, aynı zamanda Fransa'nın Mora'da Pertev Efendi'nin "skandal" diye adlandırdığı müdahalesinde başarılı olmasına rağmen[121], Rum meselesinde her türlü uzlaşma önerisine de direnmeye kesinlikle kararlı idi. Uzlaşmaya gidilmesini tavsiye eden Hollanda elçisi, "deli" ve "hain" ilan edildi[122]. Türk kabinesinin cesur cevabı: "Bâbıâli bu konuda hiçbir zaman geri adım

atmayacaktır" oldu[123]. Üç Avrupa devleti tarafından himaye altına alınan[124] Mora'da herşey olabilirdi: Bâbıâli hiçbir yeni durumu kesinlikle kabul etmeyecekti[125]. Muhtemelen Navarin olayı yüzünden vicdanı rahatsız olan İngiltere'nin Fransızların operasyonlarını Attika bölgesine kadar genişletmelerine ve Fransa tarafından yürütülen ve Rusya tarafından alkışlanan "soygun ve yağma siyasetine"[126] karşı olduğu kadar, "dürüst ve güvenilir"[127] bir hareket istediğini, ancak Yunanistan'ın "bağımsızlığını ilan etmesine"[128] karşı olduğunu biliyordu. Metternich ise hâlâ Rumları ve Türkleri Mora'da kurulacak yeni bir düzen ve "mahalli idareler" ile tatmin edebileceğini düşünüyordu[129]. Avrupa devletlerinin donanmaları bu arada Ekim ayından beri Doğu'da ortak herhangi bir faaliyette bulunmuyordu[130].

Reis Efendi, sözlerini seleflerinde hiç görülmemiş bir güç ve sertlikle vurgulayarak: "Artık uyumayacağız", demişti[131]. Hollanda elçisinin başarısız teşebbüsünden sonra, Danimarka temsilcisi Rus Çarı adına II. Mahmud'un hırsı ve özgüveni için kabul edilemez barış tekliflerinde bulundu[132]. 1829 yılında, vergiye tâbi –senelik 1,5 milyon akçe- Yunanistan'ın kuzeyde Ambrakia Körfezi'nden Volo'ya kadar uzanan bir sınıra doğru Eğriboz ve Siklad adaları ile birkaç küçük komşu ada ile birlikte genişletilmesi ve temsilcileri İngiltere, Fransa ve Rusya'daki hanedanlardan – ki bununla aslında sadece Rusya kastedilmişti – seçilemeyecek olan bir krallık düzenine[133] benzeyen bir rejim hakkında görüşmek üzere tekrar toplanan[134] yeni Londra konferanslarında alınan kararlar da II. Mahmud'ı ilgilendirmiyordu. Fransa ve İngiltere'nin elçileri, Yunan Devleti'nin kaderine ilişkin müzakereleri Rusya olmadan başlatmak üzere, 18 Haziran'da Korfu Adası'ndaki Poros'tan geri döndüler[135]. Aralarında bulunan Gordon'un ifadesine göre sadece "çiçek, meyve ve bolca selam" toplamışlardı[136].

Haziran ayında savaş olanca hızı ile devam ediyordu. Süzebolu'nun Şubat ayında Rus filosu tarafından ele geçirilmesinden sonra, basit bir asker olan İzzet Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledilmişti[137]. Halefi Reşid Mehmed Paşa, Süzebolu Kalesi'ni tekrar geri kazanmayı denedi, ama boşuna. Asya'da aynı dönemde etrafına binlerce dağ insanı toplanan Ahmed Paşa'nın Rusların bir yıl önce ele geçirdikleri kaleleri geri alma teşebbüsü de sonuç getirmedi. Mayıs ayı ortalarında Rus birliklerinin yeni komutanı olup, Sırpları ayaklandırmaya çalışan[138] Dibiç, Silistre üzerine akın ederken, General Roth Prevadi'ye doğru ilerliyordu, ama sadrazamın

ilerleyişini durduramadı. 25 Mayıs'ta [1829] meydana gelen muharebeden sonra, Roth geri çekilmek zorunda kaldı[139].

Dibiç bunun üzerine Silistre önlerinde fazla vakit kaybetmeden General Roth ile buluşup, Provadi'de aniden sadrazamın önüne çıktı. Reşid Mehmed Paşa, ancak büyük ve düzenli bir muharebeden sonra Şumnu'ya[*] doğru geri çekilebildi [Haziran 1829]. Gülefçe Geçidi yakınlarında tekrar saldırıya uğradı ve tesadüfen patlayan bir cephane arabası, bu yüzden toplarının bir çoğunu kaybeden ordunun saflarında karışıklığa neden oldu, ama ordu dağılmadı. Reşid Mehmed Paşa, Ruslar tarafından gönderilen Fonton'u huzuruna dostane bir şekilde kabul etmiş ve Tanrı'nın iradesinden dolayı yapılması zorunlu görünen barış müzakereleri için nüfûzunu kullanmayı vaat etmiş olmasına[140] rağmen, derhal güçlü Silistre Kalesi'ni teslim olmaya zorlamak için gerekli tüm tedbirler alındı. Türkler, Haziran ayı sonunda büyük zarar gören kaleyi terk ettiler. Aynı dönemde Asya'dan Serasker Salih Paşa'nın ve silah arkadaşı Hakkı Paşa'nın Soğanlık Dağları'nda 17 Haziran'da büyük bir bozguna uğradıkları[141] ve Hakkı Paşa'nın esirler arasında bulunduğu haberleri geldi. Erzurum, daha 25 Haziran'da Paskiyeviç tarafından fethedilmişti.

Reşid Mehmed Paşa, tehdit altındaki Şumnu'yu savunmak üzere, son askerî gücünü de toplarken, Roth ve Rüdiger 14-17 Haziran tarihleri arasında büyük bir ordunun başında Kamçık Nehri yakınlarında Balkan Dağları'na girdiler. Kısa bir süre sonra Dibiç, Misivri'yi işgal etmek üzere bizzat savaş alanına geldi. Ruslar ayrıca Burgaz'a da girdiler. İbrahim Paşa ile Mehmed Paşa'nın saldırıları Aydos yakınlarında yenilmeleri ile sonuçlandı. Aynı şekilde Halil Paşa'nın askerleri de Yanbolu'ya doğru kaçıyorlardı. Sadrazam, Edirne'yi kurtarmak istiyorsa, Şumnu'yu kaderine terk etmek ve dağların diğer tarafına geçmek zorunda idi[142].

Bu muharebeler yapılmadan önce Bâbıâli, Avrupa devletlerini Mora'daki reaya için genel af çıkartarak tatmin edebileceğini düşünüyordu. II. Mahmud, asilere genel bir afla birlikte bazı imtiyazlar tanımaya meyilli görünüyordu: Mora Valisi'nin yanı sıra, Padişahın fermânıyla tekrar göreve getirilecek olan kocabaşıların temsilcisi de yönetime katılacaktı. Valinin iki temsilcisi Bâbıâli'ce kabul edilecekti; vergi bir yıl için ertelenecekti ve bundan sonra ödenecek vergilerin topluca tahsil edilmesi vaat edilecekti[143]. Elçilerin bu istihzalı bildiriye cevapları (9 Temmuz), Londra'da alınan kararların açıklanması oldu[144].

Rusların Balkanların diğer tarafında görünmesinden sonra bile Sultan II. Mahmud hiç de sinmiş gibi görünmüyordu. İstanbul'un Rus Çarı için hiç de beklediği kadar kolay bir lokma olmayacağını biliyordu. Ayrıca Asya'da aynı dönemde neredeyse bağımsız olan derebeyleri ile Trabzon Valisi Haznedaroğlu Osman Paşa'nın Lazları, Paskiyeviç ve Burzov'a karşı harekete geçmişlerdi. Burzov, Bayburt Kalesi önlerinde bir çatışma sırasında hayatını kaybetti[145]. Reis Efendi, 30 Temmuz'da İngiltere ve Fransa elçilerine şartlarını kabul etmenin Müslüman bir hükümdar ve meşru, bağımsız bir padişah için tamamen imkânsız olduğu cevabını verdi[146].

Ruslar, İslimye'de sadrazam ile karşı karşıya geldiler ve 12 Ağustos'ta Osmanlı Devleti'nin son ordusunun da sadece küçük kalıntıları kaldı. 19 Ağustos'ta 15 bin asker tarafından savunulan Edirne teslim oldu. 20 Ağustos'ta Kazaklar Kırklareli ve Lüleburgaz, Tekirdağ, Dimoteka, İpsala ve Enez'e kadar geldiler. Böylece Rus ordusunun büyük bir bölümü başkent yakınlarında bulunuyordu[147]. İstanbul'da derhal bir savunma ordusu kuruldu ve II. Mahmud, sancak-ı şerifin koruması altında ayın 10'unda Rami kışlasına geldi[148]. Bu arada Osman Paşa'nın emrindeki birliklerin Edirne'ye gönderilebileceği umut ediliyordu[149]. İstanbul halkı, kararlı sakinliği Avrupalılar tarafından da büyük bir hayranlık uyandıran II. Mahmud'a karşı hiçbir memnuniyetsizlik göstermiyordu[150].

Sadrazam, 6 Ağustos'ta ateşkes talebinde bulunmuştu[151] ve Dibiç müzakere yeri olarak Burgaz veya Ahyolu'nu önermişti[152]. Bundan birkaç gün önce Prusya Kralı'nın olağanüstü elçisi General von Müffling İstanbul'a gelmiş ve kendisini kısa bir süre önce Berlin'deki [büyük kızıyla evli olduğu Prusya Kralı'nı] ziyaret etmiş olan Rus Çarı adına arabulucu olarak tanıtmıştı. Haziran ayında benzer bir misyonla görevlendirilen elçi Royer ona bu görevinde eşlik edecekti[153].

Bâbıâli en azından bir şeyi kurtarmayı umuyordu: Sultan'ın Mora üzerindeki haklarını. Bu bedel karşılığında temsilcilerini Dibiç'in karargâhına göndermeye razı oldu[154]. Müffling'in ve diğer elçilerin ısrarları karşısında ayrıca eskiden reddettiği Akkirman Antlaşması'nın hükümlerini de yerine getirmeyi ve Londra Konferansı'nda alınan kararlara uymayı kabul etti[155]. Tehdit gitgide yaklaşıyormuş gibi göründüğünde, II. Mahmud, Avrupa devletlerinin diğer şartlarını da kabul etti: Mora ve Siklad Adaları'nı kapsayan ve vergiye tâbi olup, küçük bir kara ordusu

bulundurma hakkı olan Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul etti[156]. Müffling ise 16 Ağustos'ta Dibiç'e "misyonunun amacına ulaştığını" bildirdi[157].

II. Mahmud'un yetkilileri Sadık Efendi ve Kadri Bey, Rus başkumandanının karargâhında bulunuyorlardı ve görevleri "müzakere konusunu oluşturan her meselede Majesteleri Rus İmparatorunun ılımlılığına ve sağduyusuna seslenmekti"[158]. Erzurum'un düştüğü ve seraskerin esir alındığına dair haberler bu arada gelmişti[159]. İstanbul'un avam takımı sesini yükseltmeye başlamış ve birkaç eski yeniçerinin idam edilmesi gerekmişti. Osman Paşa'nın askerleri komutanlarını istemeyerek takip ediyorlardı. Anadolu'dan dönen askerler konusunda o kadar büyük endişeler besleniyordu ki, derhal Boğaz'ın diğer kıyısına nakledildiler[160]. Yeni büyük bir ihtilal meydana gelecekmiş gibi görünüyordu ve Fransız elçi, II. Mahmud'un ve nâzırlarının hayatı tehlikede olduklarına dair görüş bildiriyordu[161]. Nihayet II. Mahmud'un demir gibi iradesi, kaderin cilvesine boyun eğdi. Bâbıâli bunun üzerine hiçbir şekilde ne korku, ne de endişe göstererek[162] zor bir barışı sağlama yolunda adımlar atmaya başladı. Rusların inadını kırmak için, Midilli'de bulunan İngiliz filosuna İstanbul önlerine gelme emri verildi. Amiral Rosanel emindeki Fransız gemileri de muhtemel bir müdahale için hazır bekliyorlardı[163]. Prusya elçisi Royer, daha ılımlı şartlar için söz hakkını kullanmak üzere Rus karargâhına geldi[164] ve meslektaşları Gordon ve Guillemont, Dibiç'i durdurmak için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı[165].

Ama Rus Çarı "dostane düşüncelerinin samimiyetini" gerçekten de gösterecekti[166]. Fethettiği bütün yerleri geri verdi ve Gürcistan, İmere, Megril ve Guril'de Rus hakimiyetinin tanınması ve Ahalcık Kalesi'nin ilhakı ile yetiniyordu. Bâbıâli'yi uzunca bir süre elinde tutabilmek için, savaş tazminatı olarak 15 milyon Hollanda altını ve Rus tüccarlara tazminat olarak 1 milyon 500 bin Hollanda altını istedi. Rus birlikleri ancak antlaşmanın bütün maddeleri yerine getirildikten sonra Osmanlı topraklarından ayrılacaklardı. Romen prensliklerine önceki ahalisi ve vadi tabanının öte tarafında kalan Tuna adaları verildi. Bu durumda Yergöğü Kalesi Kasım ayında teslim olmak zorunda kaldı. Romen prensliklerinin vergileri tekrar gözden geçirilecekti ve Tuna hattı bir sıhhi kordon oluşturacak ve burası Rus subaylarının teşkil ve komuta edeceği küçük bir ordu tarafından denetlenecekti. Bu ülkelerin ticareti serbest bırakılacak ve

Tuna Nehri üzerinde Romen bayraklarına izin verilecekti. Böylece Boğdan ve Eflak'ı Besarabya örneğine uygun yeni bir Rus Eyaleti yapmak için olmasa da, Rusya ve Osmanlı Devleti[167] arasında bir tampon devlet oluşturmak için ilk tedbirler alınmıştı. Sırbistan, uzun zamandır istediği "altı bölge" ile genişletildi. Bâbıâli ayrıca Londra Konferansı'nın kararlarını kabul etmeyi vaat etmek zorunda kaldı.

14 Eylül'de [1829] Edirne'de akdedilen ve 26 Eylül'de onaylanan antlaşmanın[168] içeriği böyle idi. Avusturya elçisi Edirne Antlaşması'nı, "Galip bir devletin zayıf bir düşmanı bugüne kadar akdetmeye zorladığı en ağır ve en küçük düşürücü" antlaşma olarak nitelendirirken, Bâbıâli'nin "bağımsız devletler arasında sayılmadığının[169]" bir işareti olarak yorumluyordu. Türk kalelerinin hâlâ muhafaza edildiği serhad boylarına gelen İşkodra Valisi Mustafa Paşa'nın Rusları Edirne'den sürme teşebbüsü 16 Ekim'de Arnavut Kalesi'nde aldığı bir mağlubiyet ile sonuçlandı[170].

Ama tüm bunlar yeterli değildi. Londra Konferansı, Bâbıâli'nin Avrupa devletlerinin taleplerini reddetmesi üzerine 18 Ağustos'ta Yunanistan'ın bağımsızlığını henüz tanımamıştı, ama İstanbul'daki elçilerin bu yöndeki önerileri ile ilk adımlar atılmıştı[171]. Türkler, Edirne Antlaşması ile 6 Temmuz tarihli kararları kabul etmeyi taahhüt etmişlerdi, ama 22 Mart 1829 tarihinde yeni kurulacak Yunanistan Devleti'ne Eğriboz Adası'nı da veren sınıra şiddetle itiraz ettiler[172]. Diğer taraftan İngiltere de sınırları değiştirmenin haksızlık olduğuna inanıyordu ve Metternich, bu şartlar altında "Osmanlı Devleti'nin bundan sonra varlığını sürdürmesinin şüpheli olduğu" görüşünde idi[173].

Rum meselesindeki nihai karar ancak 3 Şubat 1830 tarihinde verildi ve Bâbıâli için oldukça olumsuzdu. Gerçi Aspropotamos suyundan Sperkhios Nehri'ne kadar uzanan yeni bir sınır belirleniyordu, ama Attika, Eğriboz ve İskira adaları ile birlikte Kiklad adalarını da kapsıyordu ve Yunanistan Prensliği "tamamen bağımsız" olacaktı[174]. Fransız birlikler bir yıl boyunca ülkede kalacaklardı. Yunanistan Prensi olarak daha Şubat ayı içerisinde Leopold von Sachsen-Koburg atanıyordu, ama prensliğini hiç göremeden Mayıs ayında görevinden feragat etti. Nisan[175] ayında Bâbıâli tüm zorunluluklara boyun eğmişti: "Fedakârlıklar acı da olsa yapıldı; artık bundan bahsetmeyelim"[176].

Bâbıâli'nin o dönemlerdeki tek çabası, Edirne Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi sırasında mümkün olan tüm çareleri kullanarak,

“Petersburg’daki imparator ve padişah” Rus Çarı’nın merhametine seslenmeye yönelikti. İlk tazminat tutarı ödenmişti, ama kalanını temin etmek Türkler için çok zordu. Reis Efendi alaycı bir şekilde, bunun yerine askerlerine para vermeyi yeğlediğini söylüyordu[177]. Bâbıâli ayrıca Asya’daki kalelerin devri konusunda da ciddi tereddütler gösteriyordu[178]. Bu yüzden Süleyman Necib Efendi ve Koca Hüsrev Paşa’nın damadı Halil Paşa, Çar’ı yumuşatmak için Petersburg’a geldiler ve uzun süren müzakereler sonucunda 25 Nisan 1830 tarihinde yeni bir Osmanlı-Rus Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, tazminat miktarının beşte biri indirilecek; kalan bakiye sekiz yıl içinde yıllık taksitler hâlinde ödenecek; zarar gören Rus tüccarlara 500 bin altın tazminat ödendikten sonra Rus birlikleri Osmanlı topraklarından ayrılacak; Romen prensliklerinin mülkiyeti için ayrıca 500 bin altın ödenecek ve Rus askerleri, Silistre Kalesi’nden ancak savaş borçlarının tamamı ödendikten sonra çıkacaktı. Rus Çarı ayrıca para yerine Bâbıâli’den çeşitli mallar kabul etmeye de razı idi[179]. II. Mahmud, aslında İstanbul’a dönmüş olan (1830 başları) Elçi Ribeaupierre’nin, özellikle de Rus Çarı’nın özel elçisi Kont Orlov’un[180] (ki Türkler tarafından büyük saygı görüyordu), tazminat tutarından bir milyon akçe daha indirme teklifinden sonra Yunanistan’ı bırakmayı kabul etmişti[181].

Yunanistan’da daha o dönemlerde büyük bir anarşi çıkmıştı: 1831 yılının Ekim ayında geçici olarak bir senato tarafından yönetilen Yunanistan Cumhuriyeti’ne büyük hizmetlerde bulunmuş, güvenilir idarecisi Kapodistrias, iki şahsî düşmanı tarafından vurularak öldürüldü. Yerine geçecek kimse bulunamadı ve partiler birbirlerini hiç kollamıyorlardı. Bu yüzden bir iç savaş bile çıktı. Londra’da tekrar toplanan Avrupa devletleri temsilcileri nihayet Argos’taki hükümeti yegâne meşru hükümet kabul etti. 21 Temmuz 1832 tarihinde Kalender Köşkü’nde, Livadiya’nın yanı sıra Derbend’in diğer tarafındaki Akarnanya’nın tamamını da kazanan Yunanistan adına hareket eden temsilciler ile Osmanlı Devleti arasında bir protokol imzalandı. Yeni kurulan devlet, bu protokole istinaden Osmanlı Sultanı’na tazminat olarak ve Müslümanlara ait yerler ile camilerin bedeli olarak 30-40 milyon ödemeyi taahhüt ediyordu[182]. Kısa bir süre sonra ise Mart ayında Bavyera’dan buraya çağrılan Kral Otto, Yunan Kralı I. Othon olarak, 30 yıl sonra kaçmak zorunda kalarak terk edeceği özgür Yunan topraklarına ayak basacaktı[183].

Kral Otto'nun devleti ile henüz doğrudan bir bağlantı kurulmamıştı ve Bâbıâli, bu rahatsızlık verici zorunluluğa boyun eğmek istemiyordu. Ancak Yunanistan'ın ödeyeceği tazminat tutarlarının bir kısmına Rusya tarafından savaş borçları karşılığında el konulmuştu ve tazminatın kalan kısmını teslim etmek üzere İstanbul'a bir Yunan temsilcisinin gelmesi gerekiyordu. Ama reis efendi bir elçi heyeti değil, sadece bir ticaret ataşeliğini kabul etmek istiyordu, o da sadece henüz askıda kalan meseleler derhal çözüme kavuşturulur ve asi Sakızlılara bundan böyle hiçbir destek sağlanmaz ise. Yunanistan'ın ilk siyasi temsilcisi olan Zografo ancak Ağustos ayında resmen huzura kabul edildi. Bununla beraber sınırlar ve Osmanlı'nın Yunanistan'da yerleşik olup, Osmanlı Devleti'ndeki eski konumlarını muhafaza etmek isteyen Rum tebaanın konumuna ilişkin meselelerden dolayı anlaşmazlıklar 1836 yılına kadar devam etti: Yunanlılara işlerini düzenlemeleri için bir süre belirlemek üzere yeni bir Londra Konferansı'nın toplanması gerekti[184].

Ancak birçok mesele yaratan Rum meselesi çözülene kadar, Bâbıâli Mısır'daki vasalı ile çok daha tehlikeli başka bir mücadeleden geçmek zorunda kaldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MISIR MESELESİ KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA

İLE SURİYE’NİN ELE GEÇİRİLMESİ VE

OSMANLI HANEDANININ BEKASI İÇİN YAPILAN İLK SAVAŞ[*]

Yunanistan'da asilere karşı yapılan savaşta, ödülünü her zaman talep etmeye alışık olan Mehmed Ali Paşa, askerî güçlerini ve hazinesini hiç esirgememişti. Kırmızı fes ve mavi ceketler giyen Nizâm-ı Cedid askerleri, Avrupa tarzında mızraklar taşıyan süvarileri, Fransız eğitmenlerin[1] ve Piemontlu süvari subayı Calosso'nun[2] tüm çabalarına rağmen, henüz savaşa girebilecek düzeyde olmayan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya Mora'da elde edilen yegâne başarılı zaferleri borçlu idi. Cüretkâr Rum korsanlarını ancak Mısır filosu durdurabilmişti.

Ancak Avrupa devletlerinin işe karışması ile Mısırlıların düşmanlıklara tekrar katılması engellenmişti. İngiliz Amiral Lyons, gemileri ile İskenderiye önlerinde geziyordu ve Rus meslektaşı Hayden, Mısır Valisi'nin gemilerine karşı düşmanlıklarda bulunarak, gemilerinden ikisine el koydu[3]. Mehmed Ali Paşa, kendi filosunu kurma iznini, 1829 yılının sonbaharında İstanbul'a 1 milyon taler ve altı yeni modelde gemi göndererek ödedi[4].

Eskiden Makedon bir tütün tüccarı olan bu güçlü, ileri görüşlü ve korkusuz siyasetçinin gözleri önünde şimdi bambaşka, parlak bir açılım uzanıyordu: Arap hükümdarların, Fatimîlerin ve Hafsîlerin mirası olan Kuzey Afrika devleti. Cezayir'deki korsanların meydan okumalarından dolayı onlara karşı savaş yapmak zorunda kalan Fransa, daha 1830 yılının Temmuz ayında X. Şarl komutasında bir te'dib seferi düzenlemişti. Amiral Duperré'nin gemileri, Bourmont Kontu'nun komutasındaki bir orduyu taşıyordu. Bourmont Kontu, Staueli Muharebesi'nden ve eski İmparator Kalesi'ni (Forts l'Empereur) ele geçirdikten sonra, 5 Temmuz'da [1830] Cezayir Şehri'ni de işgal etti. Blidah ve Oran şehirleri de derhal teslim oldular[5].

Çok geçmeden Paris'teki Temmuz İhtilali sonrasında Fransa'da yeni bir hanedan, "burjuva kralı" Louis Phillipe'nin hanedanı iktidara geldi ve iç karışıklıklar o kadar büyüktü ki, Afrika'daki fetih planlarına devam etmek imkânsız hâle geldi. Yeni rejim, Cezayir meselesini bir an önce sona erdirmeye hazır görünüyordu. Cezayir Şehri alınmadan önce, 1 Aralık 1829 tarihinde ve daha sonra 1830 yılının Kasım ayında Fransa elçisi Bâbıâli'ye Mehmed Ali Paşa'nın yardımı ile Cezayir Valisi'ni ve Tunus ile Trablusgarb'taki komşularını, yani "İslâm'ın yüzkaralarını[6]"

uzaklaştırmasını ve Cezayir'in başına Osmanlı Sultanı'nın beş yıllığına bizzat atayacağı bir vali getirip, gerek Fransız konsolos Roussaeu'yu makamından uzaklaştıran Trablusgarb Valisi'ne, gerekse Tunus Valisi'ne karşı Fransa'nın menfaatlerini korumak için gerekli tedbirleri almasını tavsiye etti[7]. Fransa kendisi için daimi olarak sadece küçük bir toprak parçasını istiyordu[8]. Ancak İngiltere ve Avusturya böyle bir girişime şiddetle karşı çıkıyorlardı[9]. Fransız yüzbaşı Huder, İskenderiye'ye gelmiş ve bu yöndeki önerileri getirmişti. Fransa, bu girişim için para ve gemilerini teklif ediyordu. Ama İngiltere'nin şiddetli itirazlarından dolayı bu ilginç projenin tamamı suya düştü[10].

İkinci öneride Mehmed Ali Paşa'nın adı artık geçmiyordu. Mısır Valisi ile Osmanlı Sultanı arasındaki ilişkiler şimdilik, Pertev Efendi'nin (Haziran 1830)[11] bir görevle İskenderiye'ye gönderilmesinden sonra bile gayet dostane idi. Mehmed Ali Paşa, kendi de zor durumda olmasına rağmen, Osmanlı hazinesine 500 bin Mısır lirası hibe etmişti ve bu meblağı bir milyona kadar çıkartmayı düşünüyordu. Bunun karşılığında resmen Kandiye Valisi olarak atandı. Kandiye'deki askerî yönetimi ise Avrupa tarzında eğitim görmüş bir subay olan Osman Nureddin Bey üstlenecekti. Girit, bir sonraki yılın ilk aylarında oldukça sakindi[12]. Mehmed Ali Paşa, bu tayin için İskenderiye'de inşa edilen bir korvet, değerli bir araba ve 24 Arap atı göndererek teşekkür etti[13].

Bâbıâli, Rusya'ya ödenmesi gereken borçların karşılığını bulma zorluğu; sadece Tırhala Valisi değil, sadrazamın da bizzat 150 topla gelmek zorunda kaldığı ve İşkodra Valisi Mustafa Paşa'yı Pirlepe'de yenip, esir alana kadar, aylarca asilerle uğraştıkları Bosna ve Arnavutluk'taki huzursuzluklar[14]; ada sakinlerinin tekrar Osmanlı tebaana dönmeyi reddettikleri Sisam Adası'ndaki karışıklıklar – ki Sisam Adası 10 Aralık 1832 tarihinde Stefan Vogorides için vergiye tâbi bir prenslik hâline getirildi[15] - o kadar meşguldü ki, Anadolu'daki meselelere hiç ilgi gösteremiyordu. Şark'ta Osmanlı egemenliği yavaş yavaş çökmeye başlamış gibi göründüğü bir devirde, Mehmed Ali Paşa gibi bir adam, tıpkı Girit ve 1827 yılında hüküm sürdüğü Mora gibi kendi emri altına girebilecek görünen Suriye'de huzuru tekrar sağlayabileceğini düşünebiliyor ve Bâbıâli tarafından fazla direnişle karşılanmayacağını umuyordu.

Mısır sınırlarına kadar Sayda, Trablusgarb, Yafa, Gazze, Nablus ve Kudüs'ü de idare eden Akkâ Valisi Abdullah Paşa'nın, boyun eğmesine rağmen aslında asi olarak kabul edilmesi gerektiği daha da işine yaradı. Ne de olsa son savaşta Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve devamı için hiçbir şey feda etmemişti! Tıpkı Abdullah Paşa gibi, tekelleri eline geçirerek zenginliğine zenginlik katan gaddar Cezzar Ahmed Paşa'nın izinden giden halefi olarak 1822 yılında Bâbıâli'nin en zor kriz dönemlerinde isyan bayrağını çekmişti. Piemontlu hekim Bosio tarafından eğitilen Arnavut ve Memlük birliklerinin Osmanlı Sultanı'nın askerlerine karşı gelebileceğini düşünüyordu[16]. Askerlerinin disiplini ve sadakati sayesinde Şam'ı ve böylece Fırat Nehri boyunca ticareti de ele geçirebilmeyi umuyordu[17]. Sahte bir fermânla Dürzî lideri Mir Beşir ve Kudüs Valisi'nin kavgasına karıştığında, Halep, Şam ve Adana valileri üzerine gönderildiler, ama dokuz ay boyunca Abdullah Paşa'ya boyun eğdiremediler[18]. Akkâ'ya yapılan ikinci bir taarruz da başarılı olmadı[19].

Mehmed Ali Paşa, Suriye sahillerinde huzursuzluk çıkartan Abdullah Paşa'yı dize getirmeyi teklif etti, ama karşılığında ödül olarak Abdullah Paşa'nın da göz koymuş olduğu Şam Valiliği'ni istiyordu. Teklifi bu yüzden geri çevrildiğinde, bunun yerine tazminat vermeyi kabul eden ve 750 bin akçe ödeyen Akkâ Valisi'nin Bâbıâli ile barışmasına yardımcı oldu. Ama kısa bir süre önce büyük çabalardan sonra dağlardaki Sanaar Kalesi'ni eline geçirmiş olan Abdullah Paşa, kendisine iyiliği dokunan Mehmed Ali Paşa'ya iyilik borcunu telafi etmeyi düşünmüyordu. Ücretsiz köle gibi çalışmaları ile Mısır'ın büyümesinde katkısı olan zavallı kaçak fellahları barındırmaya devam ediyordu. Aslında Akkâ Valisi Abdullah Paşa, Mehmed Ali Paşa ile aynı mutlak güce dayalı yönetim tarzını, Batı'ya yönelik düşünceyi ve özerkliğe yönelik meyli taşıyordu ve bu yüzden bu ikisinin düşmanca karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı.

Van ve Bağdat valilerinin isyanı – ki sultanın elçisini öldürten Bağdat Valisi'nin üzerine komşu Halep Valisi gönderilmiş ve onu yenip, esir almayı başarmıştı[20] - Şam Valisi'nin öldürülmesi ve Rusya'dan yeni dönen[21] yeni Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın II. Mahmud tarafından planlandığı gibi gönderilememesi, Mehmed Ali Paşa'nın nihai darbeyi vurma konusunda cesaretlenmesine neden oldu. 1831 yılının Ekim ayı sonunda hepsi sadık, ihtiyatlı ve itaatkâr fellahlardan ve Araplardan oluşan 9 bin piyade ve 2 bin Mısırlı süvari, El Ariş'e doğru yol alırken, Mısır Valisi'nin evlatlığı[*] İbrahim Paşa, Akkâ'ya daha hızlı varabilmek için 7 firkateyn, 6 korvet, 7

gambot ve 3 brikten oluşan filosunun gemilerinden birine bindi. Önce 5 bin nüfuslu Gazze, sonra 3-4 bin nüfuslu Yafa kendisine derhal teslim olurken, daha sonra Kudüs ve Fenike limanları da teslim oldular. Kasım ayı sonlarında, İbrahim Paşa'nın kardeşi Abbas Paşa'nın da katılımı ile Akkâ Kalesi'nin kuşatması başladı.

İbrahim Paşa, Abdullah Paşa'nın mütesellimlerini göndermeye çalıştığı bölgelerde yaşayan Dürzîlerle irtibata geçti ve kısa bir süre sonra sadece [Lübnan] Emiri Beşir'in oğlunu değil, Mısır karargâhına bizzat gelen yaşlı Mir Beşir'i de kendi tarafına çekmeyi başardı. Kudüs ve diğer şehirlerdeki Hristiyanlara tam bir din özgürlüğü ve gümrük vergileri ile ayakbastı paralarının kaldırılmasını vaat etti. Gerek burada, gerekse Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın hükümdarlığı en azından yabancı unsurlar için iyiye doğru bir değişim getiriyordu.

Bâbıâli, Mısır Valisi'nin silahlı müdahalesine, gerek kutsal yerlere her yıl yapılan hac yolculuğunun güvenini sağlamak, gerekse Osmanlı Devleti'nin hiç de sanıldığı gibi varlığını sürdüremeyecek güçte olmadığını kanıtlamak için, kararlı bir şekilde karşı koymak zorunda olduğunu düşünüyordu[22]. Bir ulak, İbrahim Paşa'ya derhal geri çekilme emrini getirdi ve aynı anda Kayseri, Konya, Sivas, Maraş, Adana ve Ayas (Lajazzo/Yumurtalık) valilerine, önce Rakka Seraskeri Mehmed Paşa, sonra da bir süredir Koca Hüsrev Paşa tarafından rahat bırakılmayan, kendisine sırma yakalı harvani ile II. Mahmud'un elmaslarla süslü resmi verilen Ağa Hüseyin Paşa emrinde asi Mehmed Ali Paşa'nın üzerine yürümek üzere birliklerini birleştirme emri verildi. Osman Paşa, Trablusşam'a yeni vali tayin edildi ve Mekke ile Medine'de Mısır'a bağlı şerifin yerine yeni bir şerif getirildi. Tevcihat merasimleri sırasında ise hem Mehmed Ali Paşa, hem İbrahim Paşa makamlarına ibka edilmeyerek buna dair fermânların verilmesi – ki bu da II. Mahmud'un yeniliklerinden biri idi – şimdilik reddedildi [Mart 1832].

İbrahim Paşa, Akkâ'yı artık daha da hevesle ele geçirmeye çalışıyordu. 1832 yılının Mart ayında gerçi Mısırlılar şehri işgal etmişlerdi, ama kale başarılı bir şekilde direniyordu. Trablusşam'ın yeni valisi [Osman Paşa] da Antakya üzerinden Mısırlıların işgali altındaki vilayetinin başkentine geldi.

İbrahim Paşa, Bâbıâli tarafından atanan yeni valinin üzerine büyük bir ordu ile yürümekte hiç tereddüt etmedi. Osman Paşa, üstün olan düşmanı ile çatışmaya girmek istemediğinden gece vakti Türklerin ana karargâhının bulunduğu Hamâ'ya kaçtı[23]. Diğer taraftan İbrahim Paşa da büyük bir

meydan muharebesi istemiyordu ve işgali altında bulunan Humus'tan Seraa üzerine yürüdü. Seraskerlik görevini de üstlenen Halep Valisi, asinin kaçmakta olduğunu düşünerek, Osman Paşa'yı ve Kayseri ile Maden valilerini arkasından gönderdi[24]. Ama Mısırlılara yapılan bir saldırı başarısız oldu ve İbrahim Paşa ile kardeşinin emrindeki ana ordu Baalbek yakınlarında tekrar toplandı.

"Çirmen Valisi, Anadolu Seraskeri, Muhafız ve Nizâm-ı Cedid kıtaları Başkomutanı, Mısır, Girit, Habeşistan ve tevabii Padişah Vekili"[25] olan Ağa Hüseyin Paşa, asi kabul edilen Mısır Valisi'ne karşı meşru iktidarın intikamını almak üzere, padişahın temsilcisi ve silahlı huzursuzluklardan dolayı yolları kesilen Mekke ve Medine'ye giden hacıların güvenini sağlayacak komutan olarak Anadolu topraklarına geldi[26]. Mehmed Ali Paşa'yı sadece Suriye'ye saldıran cüretkâr bir asi ve uygunsuz davranan bir paşa olarak değil, aynı zamanda Mehmed Ali Paşa'nın gizli elçiler gönderdiği İşkodra Valisi Mustafa Paşa'nın kışkırtıcısı olarak da gören[27] II. Mahmud, Hüseyin Paşa'yı ordugâhına kadar bizzat uğurlamıştı. Aynı dönemde Fransa ve İngiltere dışında, tüm diğer Avrupa devletleri de Mehmed Ali Paşa'ya karşı olduklarını açıkladılar. İskenderiye'deki Rus konsolos geri çağrıldı ve Avusturya barışçıl da olsa kararlı bir tonda Kahire'ye taleplerini iletti. Avrupa devletlerinden hiçbiri, Bâbıâli'nin Mısır limanları ile ilgili abluka kararına itiraz etmedi[28]. Kısa bir süre sonra Kaptan-ı Derya Halil Paşa da gemisine binerek, yola çıktı[29].

İbrahim Paşa'nın önünde şimdilik aşması gereken bir mesele daha vardı. Lübnanlılar, Dürzîler ve Marunîler aynı anda yabancıların müttefiki Mir Beşir'e karşı cephe almışlardı. Mir Beşir'in oğullarından biri olan Halil, Deyrü'l-Kamer'de asilerin lideri olarak faaliyet gösteriyordu[30]. Huzuru tekrar sağlamak içinse Mısır Valisi'nin kararlı bir şekilde müdahalesi yeterli oldu. Komplo kurmakla suçlananlar ki aralarında Canbolatzâdeler de bulunuyordu, Beyrut'ta muhasara altına alındılar. Aynı şeklide Trablusşam'da da bir komplo ortaya çıkartılıp, önlendi[31]. İbrahim Paşa, nihayeti 27 Mayıs'ta büyük çabalardan sonra oldukça zor geçen bir taarruzla Akkâ Kalesi'ni fethetmeyi başardı. Abdullah Paşa teslim olarak, onurlu bir şekilde karşılandı ve derhal Mısır'a gönderildi[32]. Mısırlılar, Akkâ Kalesi'nin mülkiyetini 4 bin ölü ile fazlasıyla ödemişlerdi[33].

Sıra artık Şam'a gelmişti ve İbrahim Paşa daha Haziran ayında bizzat buraya geldi. Ali Paşa, Şam'dan ayrılarak Humus'taki karargâha gitti ve 18

Haziran’da Mısırlılar ve Dürzîler, başkomutan olarak İbrahim Paşa ve Mir Beşir ile birlikte Suriye’nin iç kısımlarında, o dönemde 150 bin nüfusa sahip en büyük ve en verimli şehrine giriş yaptılar[34]. 20 üyeden oluşan yeni kurulan idare meclisinde – Yahudilerle birlikte ancak 10 bin nüfusu bir araya getiren – Hristiyanlar da temsil ediliyordu. Artık sokaklarda hiç rahatsız edilmeden atları üzerinde gezebiliyorlardı[35]. Halep, teslim olmakta gecikmedi. Böylece Suriye’nin tamamı artık Mısırlıların elinde idi, ama Osmanlı Sultanı’nın adı hutbelerde yine okunmaya devam ediliyordu[36].

“Nizâm askerlerinin başında bir yeniçeriden başka bir şey olmayan”[37] ve kendi desteği ile hayata geçirilen yeni askerî düzenlemelerden fazla anlamayan Ağa Hüseyin Paşa, emrindeki 45 bin disiplinli asker ve 160 top ile muzaffer Suriye fatihinin üzerine yürümekte hiç acele etmedi. Yeni Nizâm-ı Cedid taburlarının komutanı, Koca Hüsrev Paşa’nın damadı ve İstanbul’daki en güçlü aktörlerden biri olan Serasker Mehmed [Selim Sırrî] Paşa’yı istenmeyen bir rakip ve Avrupalı eğitimcileri ve istihkâm subaylarını sadece birer Hristiyan casus olarak görüyordu. Konya’da kaybettiği üç haftadan sonra Serasker Hüseyin Paşa’nın öncü birlikleri ancak Tarsus’ta Akkâ Kalesi’nin düşmanın eline geçtiği haberini aldılar. Adana’da tekrar boşu boşuna iki hafta harcandı ve öncü birliklerin askerleri Antakya’yı işgal edip, Hamâ’ya doğru tereddütle ilerlerken, Hüseyin Paşa uzunca bir süre İskenderun’da kaldı.

2 Temmuz’da İbrahim Paşa saldırıya geçti. Bu ilerlemeyi durdurmak için Mehmed Paşa hiçbir emri beklemeden acilen Humus’a kadar ilerledi. Halep Valisi onu büyük bir törenle karşıladı ve şenlikler henüz devam ederken, Mısırlıların geldiği haberi getirildi. Mısır askerlerinin sayısı, Nizâm-ı Cedid askerlerinin[38] sayısından çok üstündü: 44 top ve 16 bin askere karşılık, 40 top ve 10 bin asker. Ayrıca Mehmed Paşa’nın eğitimsiz askerleri oldukça zayıf görünüyorlardı. Muharebe başladığı anda (7 Temmuz) dört bir yana dağıldılar. Topçular çaresizdi ve komutanları, değil saldırıyı başarılı bir şekilde geri püskürtmek, Mısırlıların sağ kanadının taarruzunu bile öngöremeyecek kadar beceriksizdi. Şahsi cesareti hiçbir işe yaramadı. Kısa bir süre sonra geri çekilme emrini vermek zorunda kaldı. Bu emir Türklere 2 bin ölü ve 2.500 esire mâl oldu[39].

İbrahim Paşa, bu zaferinden “düşman paşaların” askerlerine karşı bir zafer olarak bahsediyor ve yenilen orduyu sultanın ordusu kabul etmek istemiyordu[40]. Aşağılayıcı bir biçimde sayıları ne olursa olsun, “bu gibi

insanların” üzerine yürümeye her zaman hazır olduğunu belirtiyordu. 10 Temmuz’da İbrahim Paşa terk edilmiş Hamâ’ya girdi ve kısa bir süre sonra, Suriye’nin fethini tamamlamak üzere Halep’e doğru yola çıktı[41]. Hüseyin Paşa gerçi Halep’e ondan önce varmayı başardı, ama Halep ahalisi onu kabul etmek istemedi ve bu yüzden aceleden 16 topu burada bırakarak, geri çekilmek zorunda kaldı. 18 Temmuz akşamı İbrahim Paşa Halep’e törenle giriş yaptı ve aralarında konsolosların da bulunduğu bir şehir heyeti, şehrin 75 bin nüfusunun samimi selamlarını iletti. İbrahim Paşa, “Baratacılar”dan 80 bin akçelik bir istikraz koparmakla yetindi.

Mısırlılar, uzunca bir süre dinlendikten sonra, bu sefer Beylan üzerinden İskenderun Körfezi’ne giden yola saptılar. Hüseyin Paşa’nın bu zor ve yüksek geçidi savunma teşebbüsü başarısız oldu ve aralarında yüksek rütbeli subayların da bulunduğu firariler, diğer Müslüman karargâha – ki Mısırlıları böyle görüyorlardı – geçmeye başlamışlardı. Bölge eyaletlerinin kanları emilmiş ve kötü muamele görmüş köylüleri, disiplinli Mısır askerlerini gerek kendi, gerekse “anavatanlarının kurtarıcıları”[42] olarak görüyorlardı. Gerçek Müslüman, “yiğit savaşçı ve merhametli efendiyi”[43] selamlamak üzere Urfa’dan ve Diyarbakır’dan elçiler geliyordu. Osmanlı ordusunun mağlubiyetlerine dair haberlerden cesaret alan Arap Vehhabîler Maskat ve Basra Körfezi’nde Abuşir Limanı’nı işgal ederek, Basra’yı tehdit etmeye başladılar[44]. Sanki II. Mahmud’un Anadolu’daki hakimiyeti tamamen çöküyordu. Eğitimli Mansure askerleri genelde dört bir yana dağılıyor ve tanınmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1 Ağustos’ta Antakya teslim oldu ve İskenderun da muzaffer Mısır ordusunun eline düştü. Mehmed Ali Paşa’nın amirali olan Osman Nureddin Paşa, Marmaris Limanı’nda Kaptan-ı Derya Ali Paşa’nın gemilerini abluka altında tutuyordu, ama nihai bir muharebeye girmeye cesaret edemiyordu[45]. Konya Valisi Ali Paşa, korkudan Antakya’dan Kıbrıs’a geçmişti.

II. Mahmud, boyun eğerek Suriye’yi muzaffer vasalına bırakmaya razı gelmediği takdirde, Anadolu’ya saldırı gerçekleşebilirdi. Mehmed Reşid Paşa, bu eyaleti savunmak üzere 31 Ağustos’ta Arnavutluk’tan çağrıldı ve Boğaz’ın diğer tarafına gönderildi. Mehmed Emin Rauf Paşa bu arada yeni bir ordu toplamakla görevlendirildi ve seraskerliğe Silistre Valisi Mehmed Paşa getirildi[46]. Ağa Hüseyin Paşa, Vidin Valisi olarak serhad boylarına gönderilirken, Kaptan-ı Derya Halil Paşa’nın yerine de Tahir Paşa getirildi[47].

İbrahim Paşa bu arada Adana'yı[48] da işgal etmiş ve kısa bir süre sonra Toros Dağları'ndaki tüm yerleşim yerlerini eline geçirmişti. Niyeti sadece kuzey sınırını güvence altına almaktı. Mısır'dan acilen buraya getirilen fellahlar ve Araplar – ülkenin artık son çabaları idi bunlar – sadrazam tarafından Avrupa'dan buraya gönderilen Arnavutlardan ve Boşnaklardan oluşan Nizâm askerlerine karşı şansını tekrar deneyecekti[49]. Sonbaharda Ekim ayı ortalarında Osmanlı ordusunun yeni hücumlarına karşı yenilmek istemiyorsa, tekrar saldırıya geçmek zorunda kaldı. Konya Valisi ve Adana Valisi Toros Dağları'nın dar geçitlerinde geri püskürtüldüler ve İbrahim Paşa Konya Ereğlisi'nde görkemli bir törenle karşılandı[50].

Zaferleri ile ün kazanmış Gürcü asıllı komutanı Mehmed Reşid Paşa ve Avrupa'dan getirtilen dinlenmiş ve sadık birlikleri arasındaki büyük savaşlar ancak Aralık ayı ortalarında Konya önlerinde yapıldı. Mehmed Reşid Paşa ve birliklerinin görevi aslında Mısır ordusunu yormak ve küçük birlikler hâlinde yok etmekti[51]. Ama II. Mahmud, küçük düşürüldüğü için görkemli bir intikam istiyordu ve Mehmed Ali Paşa'nın emrindeki subayların strateji yetenekleri karşısında bu yeni bir mağlubiyet anlamına geliyordu ki ordunun asıl büyük birlikleri Bursa, İzmit ve diğer yerlerde kalmışlardı. Süleyman Paşa Antalya'da, Osman Paşa da Sivas'ta konuşlanmışlardı, ama güçlerini Mehmed Reşid Paşa'nın emrindeki birliklerle birleştiremediler. Silahdarın emrindeki öncü birlikler, sadrazamın 18 Aralık'ta gelişinden önce sürpriz bir saldırıya uğrayıp, yenildi. Birçok Arnavut ya etraflarının sarılmasına izin verip, esir alındılar ya da düşmanın tarafına geçtiler. Araplar, Osmanlı süvari birliklerini geri püskürttüler. Dervişler her yerde halkın İslâm'ın gerçek inananları için ayaklanması için konuşmalar yapıyorlardı[52]. Mehmed Reşid Paşa, 21 Aralık'ta tamamen yenilmesi ve esir düşmesi ile sonuçlanan bir taarruz teşebbüsünde bulundu[53]. Mehmed Ali Paşa'nın tüm mirasının birkaç hafta önce resmi bir fermânla devredildiği adam, İbrahim Paşa'nın elinde idi artık. Mısırlı bir subay: "Sadrazam siz misiniz?", diye sorduğunda Mehmed Reşid Paşa'nın buna: "Az öncesine kadar sadrazam bendim", diye cevap verdi. Savaş yine de uzunca bir süre berabere devam ediyordu. 15 bin Arap, soğuk bir Aralık gününde 53 bin Osmanlı askerini yenmiş ve neredeyse yok etmişti[54]. İbrahim Paşa'nın üstün topçularının bu zaferdeki payı oldukça büyüktü.

Muzaffer Mısırlı komutan ve İstanbul arasında artık sadece Trabzon'un askerî birlikleri ve Ahmed Fevzi Paşa'nın, komutanlığını astı olan Rauf

Paşa'ya bıraktığı birlikler vardı. Gerçi diğer taraftan henüz hiçbir kayba uğramamış Osmanlı Donanması da İstanbul önlerinde bekliyordu. Ama İbrahim Paşa, sürekli olarak egemenliğini tanıdığını söyleyen ve babasının kısa bir süre önce Halil Paşa aracılığıyla barış tekliflerinde bulunduğu padişahın başkenti, kutsal İstanbul Şehri'ne saldırmayı düşünemezdi bile. Eline geçirdiği topları iade edip, Sultan II. Mahmud'a yazdığı özür mektubu ve sadrazamı, Osmanlı Sultanı tarafından azledilene kadar muzaffer ordusunun başkomutanı olarak kabul etmesi de bunun bir işareti idi[55]. İbrahim Paşa, sadece Bursa'da kış karargâhını kurma izni istedi[56]. Ayrıca kendisi de çok iyi biliyordu ki, Sultan Mahmud'tan ve rakibi Hüsrev Paşa'nın mağlubiyetinden büyük bir haz duymuş olan entrikacı ihtiyar Serasker Hurşid Paşa'dan[57] başka daha birçok kimse, Rusya dahil bütün diğer devletler için Avrupa'nın muvazenesi ve siyasî düzeni için en esaslı bir şart hâline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması için hazır durumdaydılar.

İngilizler bu arada Mehmed Ali Paşa ve Halil Paşa arasındaki yazışmaları desteklemişlerdi. Mısır Valisi ayrıca Fransa'nın İskenderiye konsolosu Mimaut aracılığıyla II. Mahmud'a barış tekliflerinde bulunuyordu[58]. Gerçi Kral Louis Philippe'nin İstanbul'daki Osmanlı yandaşı elçisi olup, 1830 yılında Rusya Paris'teki yeni rejime karşı düşmanca niyetler beslediğinde, Türkleri Kırım'a saldırmak ve Kafkasya bölgesini ayaklandırmak ve onlara bu konuda yardımcı olmak üzere planlar yapan Guillemont geri çağrıldı ve Fransa parlamentosunda yapılan bir konuşma sırasında Türkiye bir "ceset" olarak nitelendirilmişti ve birçok Fransız soydaşları Séve [Mısırlı komutan Süleyman Paşa] ve başkalarının Batı kültürünü ve disiplinini yeşerttikleri yeni İslâm Devleti'nin hayalini kuruyorlardı, ama kamuoyunun görüşü ve milletlerin ticarî menfaatleri kesinlikle Şark'ta barıştan yana bir tutum alınmasını gerektiriyordu[59]. Aynı dönemde Namık Paşa, yardım talep etmek üzere Viyana, Paris ve Londra'ya seyahatler yaptı, ancak Batılı devletlerin önce Rum meselesinin çözüme kavuşturulmasındaki menfaatleri o kadar büyüktü ki, Osmanlı Sultanı'na – sadece Türkiye için değil – fazla güçlenmiş vasalı ile arasındaki anlaşmazlıkta yardımına gelmekte geciktiler[60]. Namık Paşa, bu felaketi Osmanlı Donanması'nın Navarin önlerinde yok edilmesinin doğal bir sonucu olarak gösterecek[61] ve İngiltere'nin faal bir biçimde müdahalesini bir hak, bir "tazminat" olarak talep etmek için bu gerekçeye

dayanacaktı[62]. Ayın 21'inde Rus Çarı'nın olağanüstü elçisi General Muraviyev, İstanbul'a geldi ve efendisinin himayesini vaat etti[63], hatta Mısır'a gidip, Mehmed Ali Paşa'yı itaat etmesi için ciddi bir şekilde uyarmaya bile hazırdı[64].

Gerçekten de oyunu Rus Çarı kazanıyormuş gibi görünüyordu ve Osmanlı Devlet'ine büyük zararlar veren bir ülkenin hükümdarı, yine yenilmiş ve çaresiz bir duruma düşmüş devletin kurtarıcısı olarak sahneye çıkacaktı. İngiltere kabinesinden gerçek bir destek alamayan II. Mahmud'un – Kahire'deki kulu tarafından küçük düşürülmek ve İbrahim Paşa'nın zaferinden sonra öne sürdüğü şartları kabul etmek istemiyorsa - Çar Nikola'ya gönderdiği gemiler için teşekkür etmekten ve arabulucu olarak Muraviyev'in ataşesi Duhamel'in Konya'ya ve elçinin bizzat İskenderiye'ye gönderilmesini onaylamaktan başka çaresi yoktu. Fransa'nın temsilcisi Varenne, bu müdahalenin getireceği tehlikelere işaret ettiğinde ve Ruslar nihayet İstanbul'da efendiler gibi hareket etmeye ve İstanbul'un savunması için tek başlarına tedbirler almaya başlayarak, Müslüman tebaanın hassasiyetini derinden yaraladıklarında, II. Mahmud 3 Ocak 1833 tarihinde Osmanlı Devleti'nin kurtarılması için çareleri görüşmek üzere devlet ricalinin tamamını büyük bir toplantıya çağırdı. II. Mahmud, Ruslardan alınan yardım fazla tehlikeli olacak olursa, son birliklerinin başına geçmeye hazır olduğunu beyan etti ve nâzırları ile müşavirleri Rusya'nın yardımının kabul edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiler. Elçi Muraviyev gemiye binerek, İskenderiye'ye hareket etti[65]. Rusların himayesinde bulunan Halil Paşa ve Amedî [Mustafa Reşid] Efendi, Rus generale eşlik edecekler[66] ve Mehmed Ali Paşa'nın affedilip, Akkâ Valiliği'ne tayin edildiğini gösteren belgeleri teslim edeceklerdi. Duhamel ise birkaç gün sonra Konya'ya doğru yola çıktı. Seyahati kasten uzatıldı ve Fransa elçiliğinin ulağı ondan çok önce Konya'ya geldi[67].

İbrahim Paşa'nın Ruslara ve Fransızlara verecek tek bir cevabı vardı: General olarak diplomatik bir görevi yerine getirmek zorunda değildi. Kendini her türlü saldırıya karşı korumak için askerî harekâtına devem etmek zorunda idi. Böylece Afyonkarahisar, Bilecik ve İzmir, Mısır idaresi altına girdiler. Babası bu arada Halil Paşa'yı büyük onur gösterileri altında karşıladı, ama gerek Halil Paşa'ya, gerekse çok fazla ehemmiyet vermediği Muraviyev'e Suriye'nin tamamını ve yanında Adana'yı talep etme kararından hiçbir surette dönmeyeceğini bildirdi[68].

Sultan Mahmud, İstanbul için endişe duymaya başlamıştı. Bu yüzden Şubat ayı başlarında bakışını yine dostane bir şekilde yardıma hazır Rusya'ya çevirdi. Ribeaupierre'nin halefi elçi Butaniyev, derhal Sivastopol filosunu Boğaz'a çağırma vaadinde bulundu ve gerçekten de 20 Şubat'ta başkentin huzursuz ahalisinin gözleri önünde Amiral vekili Lazarev'in güzel ve güçlü gemileri İstanbul Boğazı'na geldi. Ancak vicdanı rahatsız olan II. Mahmud, bu arada gelişlerinin geciktirilmesini talep etmişti. Şimdi ise onlardan tekrar kurtulmak istiyordu. Ama Mısır vasallarının kararlarında diretmesi ve Kütahya'ya kadar gelen İbrahim Paşa'nın ilerleyişine dair her haberde, içten içe nefret beslediği ve lanetler okuduğu Rus yardımına başvurmak zorunda olduğunu hissediyordu. Butaniyev, Ahmed Fevzi Paşa ve Rum tercüman Logotheti şahsında II. Mahmud'a uygun zamanda gerekli talimatları götürecek yararlı birer araç bulmuştu[69].

Muraviyev, İskenderiye'den geri döndüğü 6 Şubat tarihinde kendisini dinlemek için toplanan Divân'ın huzurunda, sanki barışı sağlamış gibi bir görüntü sergiliyordu[70]. Yeni Fransa elçisi Visamiral Roussin – ki selefi sadece maslahatgüzar idi – Rusların bu kibirli vasiliğini sona erdirmeye kararlı idi. İstanbul'a geldikten hemen sonra, İstanbul'dan ayrılma tehdidinde bulunarak, emredercesine Rus filosunun Boğazlar'dan çıkartılmasını talep etmişti[71]. 21 Şubat'ta Mısır meselesini ortadan kaldırmayı yazılı olarak taahhüt etti ve görevlendirdiği subaylar, Kütahya ve İskenderiye'de bu yönde çalışmalarda bulunacaklardı[72]. Elçi Roussin ayrıca Fransa'nın inatçı yetiştirmesi[73] Mehmed Ali Paşa üzerinde kurulabilecek muhtemel bir baskıdan bahsediyordu ve görevlendirdiği subay, İskenderiye'ye bir İngiliz-Fransız filosunun gönderilebileceğini söylüyordu[74]. İzmir'de Fransız Amiral Hugon, Osmanlı mütesellimlerinin tekrar eski makamlarına getirilmesini talep ediyordu[75]. Roussin'in talebi üzerine ayrıca Anadolu'da istenmeyen tekeller de derhal kaldırıldı[76].

"Sayın elçi, ne hakla benden böyle bir fedakârlık bekliyorsunuz?"[77], diye cevap verdi Mısır Valisi hiç çekinmeden. Ayrıca "Rumeli'nin ve Anadolu'nun tamamını" ayaklanmaya kışkırtabileceğini, hatta "daha büyük işler" yapabileceğini de söylüyordu[78]. O bir valilik, bir paşalık değil, bedelini büyük kayıplarla ödeyerek fethettiği Suriye'yi istiyordu. Batılı devletler için, onun bu mülkiyetini onaylamak bir onur meselesi olmalı idi[79]. Boyun eğmektense Tanrı'dan yardım dileyerek, elinden gelen herşeyi denemeyi tercih ederdi[80]. Bunu "milleti" adına, yani Mısır halkı değil,

Osmanlı halkı adına, “tam bir vatansever” olarak söylüyordu[81]. Suriye’yi hanedanı için değil, sadece tekrar geri alınabilen “ödünç verilmiş bir eyalet”[82] olarak istiyordu ve bu eyaleti Bâbıâli’nin Avrupa ticaretinin çıkarları doğrultusunda ekonomik açıdan canlandıracaktı. II. Mahmud’un “uygunsuz davranışlarını[83]” sadece kınayabiliyordu, ama İstanbul’un memur dünyasında birçok yandaşı olduğu halde, padişahın tahtını sallamayı hiç düşünmüyordu[84]. Aksine İranlılar, Lezgiler ve başkaları ile birlikte Ruslara karşı, İslâm’ın gerçek intikamı olarak saldırıya hazırlanmayı düşünüyordu[85]. Muzaffer Mehmed Ali Paşa bu sefer beş günlük bir süre tayin ediyordu. Bu sürenin bitiminde İbrahim Paşa İstanbul’a doğru yola çıkacaktı.

De Varenne ve Âmedî Reşid Efendi, Suriye’deki dört paşalığın devri karşılığında barışı sağlamak üzere Kütahya’ya doğru yola çıktılar. De Varenne, sade bir asker hayatı süren İbrahim Paşa tarafından Fransa’nın milli marşı ile karşılandı. İbrahim Paşa Alanya, Adana, Urfa ve Rakka’yı da istiyordu. Nihayet Alanya’dan vazgeçti ve Fırat Nehri kenarındaki bölgeler açısından II. Mahmud’un kararını kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Sadece Adana’nın kendisine verilmesinde hâlâ diretiyordu. Ayrıca kendisine yardım eden herkes için genel bir af istiyordu. Bunun üzerine birlikleri derhal geri çekildi[86].

8 Nisan’da yapılan Kütahya Barışı, aslında Mehmed Ali Paşa’nın zaferi anlamına geliyordu. Kütahya Antlaşması daha sonra Edhem Efendi’nin İskenderiye’de akdettiği ve Mehmed Ali Paşa’nın Mısır için 10 bin kese verginin yanında Suriye için ayrıca 20 bin kese vergi vermeyi taahhüt ettiği antlaşma ile genişletildi[87], ama kısa bir süre sonra ne ödenmemiş vergileri, ne de cari yıl için ödenecek vergileri veremeyeceğini açıkladı. Mısır Valisi’nin defalarca adaya gelmesine rağmen, tekrar baş gösteren Kandiye ayaklanmasını – birkaç kez adı geçen Mısırlı komutan Osman Paşa, İstanbul’da Osmanlıların tarafına geçmişti – mazeret gösterebileceğini düşünüyordu ve Bâbıâli’ye bunun yerine yine ara sıra hediyeler gönderiyordu[88]. Asıl hayali ise veraset hakkı olan bir hanedanın başı olarak, emrinde bulunan yaklaşık beş milyon nüfuslu eyaletlerde Batılı devletlerin baskısı ile Bâbıâli tarafından tanınmaktı, ama bu hayali şimdilik gerçekleştirilemeyecek kadar cüretkârdı[89]. Zaten Avrupa’ya gönderdiği ajanlarının getirdikleri cevaplar da bu yönde idi[90]. Urfa ve Rakka eyaletleri ise 1834 yılında pervasızca işgal edildi[91].

Şimdi sıra Rus dostları eve göndermeye gelmişti. Barışın akdedildiği günün arifesinde Amiral Kumani emrinde ikinci bir filo tarafından İstanbul’a getirilen Muraviyev 5 bin asker ile İstanbul’da Hünkâr İskelesi’ne geldi. Amiral Hersavski birkaç gün sonra ayrıca 8 bin askeri Büyükdere’ye getirdi ve II. Mahmud, “11 piyade taburu, 8 süvari bölüğü ve 36 toptan” oluşan 13 bin kişilik bu Rus ordusunun geçit resmini oldukça neşeli bir yüzle izlemek zorunda kaldı[92]. Dindaşları Yortu Bayramı şenliklerine gurur ve huşu içinde katıldıklarında, Rumlar sevinç gösterilerinde bulundular: Ne de olsa İstanbul’un tamamı onların elinde idi ve sultanın az sayıda birlikleri ne İstanbul’daki Osmanlı hakimiyetini, ne de padişah tarafından sistematik bir biçimde küçük düşürülen ve korku içindeki başkent halkını kurtaramazdı.

Amiral Hugon’un ve İngiliz meslektaşı Malcolm’un İzmir Körfezi’ne gelişleri, Batılı devletlerin “kurtarıcıların” artık İstanbul’da daha fazla kalmalarını istemediklerinin işareti idi. Adana’nın kime ait olacağına dair meseleyi daha hızlı bir şekilde çözmek için, İskenderiye’ye gönderilen Fransa ve Avusturya temsilcileri Bois-le-Comte ve Prokesch-Osten[93] Nisan ayında çaba gösteriyorlardı. Halil Paşa’dan Mısır’ı terk etmesi istenmişti, İbrahim Paşa, geri dönüşünü yarıda kesmişti ve Fransa, Mehmed Ali Paşa’nın Anadolu’nun tamamını boşaltmasını ancak büyük çabalardan sonra sağlayabilmişti. Mısır Valisi nihayet Mayıs ayı başlarında, kendisine daha sonra “muhassıllık” olarak bırakılacak olan Adana’dan vazgeçti. Bu arada Kont Orlov, elçi ve başkomutan olarak İstanbul’a gelmişti ve birliklerini geri çekmeye hiç de niyetli görünmüyordu. İngiliz ve Fransız gemiler Bozcaada’ya kadar gelince, Ruslar nihayet Rus Çarı’nın doğum günü olan 9 Temmuz’dan 12 Temmuz’a kadar geri çekildiler[94].

Ruslar, ancak Bâbıâli Hünkâr İskelesi Antlaşması’nı imzalamaya razı olduktan sonra geri çekilmişlerdi. Bu antlaşma tamamen savunmaya yönelik bir ittifak olup, her iki taraf sekiz yıllığına karşılıklı yardım taahhüt ediyorlardı. Ancak Bâbıâli’yi “yük altına sokmamak ve güçlüklerden”[95] kurtarmak için – ki bu gizli bir maddede geçen ifadelerdi – Rus Çarı sadece Çanakkale Boğazı’nın yabancı savaş gemilerine kapatılmasını talep ediyordu[96]. Ruslar tabii ki İstanbul Boğazı’ndan serbestçe geçebileceklerdi. Bu ilgi çekici belgenin altında, reis efendi olarak 1832 tarihinde atandıktan kısa bir süre sonra makamından alınan Pertev Efendi ile Necib Efendi’nin yerine gelen Âkif Efendi’nin[97], daha sonra kurnaz ve yaşlı devlet adamı Koca Hüsrev Paşa’nın ve Ruslardan rüşvet alan Ahmed Fevzi Paşa’nın

imzaları bulunuyordu. Hepsi büyük bir acele ve gizlilikle hareket etmişlerdi ve bunun karşılığında ödüllerini alacaklardı. Mısırlılara karşı olarak yapılan yardımlar oldukça cömert ödüllendiriliyordu.

Ahmed Fevzi Paşa'nın Petersburg'a gönderilmesi ve 17 Ocak 1834 tarihinde Rusya'nın Gürcistan'daki yeni fetihlerinin yeni sınırlarını güvence altına alan[98] antlaşmanın imzalanması ve ödenmeyen tazminatların ödenmesi için yeni tedbirlerin getirilmesi – yine 6 milyondan 2 milyonu indiriliyordu – "müttefik güçlerin" daha da sıkı işbirliği içine girmesine katkıda bulundu[99]. Bâbıâli derhal Rusya'nın "Romen Prenslikleri Divânı Başkanı" General Paul Kisselev'in[100] denetim altında hazırlanan ve Romen prenslerinin otoritesi açısından boyarlar meclisi üyeleri lehinde olmak üzere yıkıcı sonuçlar verecek olan anayasayı, yani "Dahilî Nizâmnâme"yi kabul etti. Boğdan ve Eflak, bundan böyle birlikte 2 milyon akçe vergi ödeyeceklerdi. Kısa bir süre sonra, Nisan ayında yeni prensler de atandı – bundan sonraki prensler ise seçilecekti. Boğdan tahtına Rus Çarı'nın fikirlerinden etkileniyormuş gibi görünen soğukkanlı, pratik ve despot Mihail Sturdza ve Eflak tahtına eski Eflak Prensi'nin kardeşi, merhametli ve hayalperest Aleksandru Gika getirildi. Ancak Silistre'de devlet borçları tamamen ödenene kadar Rus müdafaa kıtaları kalacaktı[101]. Kisselev, 1834 yılında İstanbul'dan ayrılırken, Silistre ancak 1836 yılında boşaltıldı[102].

Mehmed Ali Paşa, aslında iki ülke arasında bir barış değil, sadece başarılı bir asinin affedilmesi ve ödüllendirilmesi anlamına gelen Kütahya Antlaşması ile 1 milyon 156 bin nüfuslu bir eyalet elde etmişti[103], ama bu eyalet Osmanlı Devleti'nden Mısır'dan daha az kopmuştu. Sadece 15 bin Türk'ün yaşadığı[104] Suriye ve Mısır ise zamanla bağımsızlıklarını kazanmak için sadece tahkim edilmesi gereken tüm bir Arap ülkesi oluşturuyordu.

Ama bunun için tekellerin veya âşâr vergisinin yanında, Bizans örneğine göre uygulanan vergilerin; zorunlu silahsızlandırmanın; zorunlu askerliğin ve herşeyi kendinde toplayan ve Mısır'da "mülkiyet hakkının denetlenmesi" ile aslında Mısır'ın efendisinin lehine ortadan kaldırılan toprak mülkiyetine kadar herkesi kendi menfaati için çalıştıran mutlak güce dayalı baskı rejiminden daha farklı bir siyaset gerekiyordu. Baskı altında tutulan ve neredeyse köleler gibi kırbaçlarla çalıştırılan memurlar aracılığıyla sistematik kan emiciliği, çok geçmeden neredeyse bağımsız paşaların kimi zaman merhametli ve esirgeyici muamelesinden daha

avantajlı görünmüyordu. Avam takımının, idarecileri küçük düşürmeye ve kovmaya alışık oldukları Halep ve Şam gibi şehirlerin, Mısır'daki pazaryerleri gibi kolay yönetilemeyeceği aşikârdı ve dağların gururlu ahalisine karşı, fellahların her zamanki gibi kaderlerine boyun eğerek sessizce kabul ettikleri mali politikalar hiçbir işe yaramıyordu. Ayrıca Fırat Nehri'nin ve Filistin sınırının özgür Arapları da Nil deltasının yakınlarındaki aç Bedevilerle hiç mi hiç kıyaslanamazdı.

Böylece Mısırlılar Suriye'de sürekli ayaklanmalarla karşılaşıyorlardı[105]. Nablus ve Hebron halkı 1834 yılı ilkbaharında silahlarını teslim etmeyi reddetti ve halkın öfkesine direnemeyen küçük Mısır kıtalarına saldırdı. Kudüs'te asiler eski bir kanalın açıklığından girerek, yabancı askerlerden kanlı bir intikam almayı başardılar. İbrahim Paşa, sadece büyük kayıplar vererek, küçük bir ordu ve toplar ile Kudüs önlerine gelebildi. Nazareth Dağları'nda çıkan ayaklanma tüm hızı ile devam ediyordu[106]. Kutsal Şehir'de ise İbrahim Paşa Suriyeliler tarafından bizzat kuşatmaya alındı[107] ve Mir Beşir'den yardım bekledi. Bir süre önce zindana atılan Abu Goş'un oğlu gibi, Hristiyan hacıları sömüren kişiler, İbrahim Paşa'nın babası tarafından gönderilen yeni birliklerle birleşmesini engellemeye çalıştılar[108]. Ancak Mehmed Ali Paşa Temmuz ayında ordusu ve donanması ile birlikte Suriye'ye geldiğinde, İbrahim Paşa asilerin liderleri arasında çıkan anlaşmazlıkları kendi lehine kullanarak, eski konumunu tekrar geri kazanmıştı: Güzel sözlerle kandırılan asiler ele geçirilmişler ve bunun üzerine Akkâ'da yapılan idamlar sayesinde huzur tekrar sağlanmıştı[109]. Bu arada Dürzî Dağları'nda Emir Halil'in de gücü kırıldı[110] ve Antakya'daki asilerin de akıbeti aynı oldu[111].

Aslında Mehmed Ali Paşa'yı tam olarak affedememiş olan Bâbıâli tüm bu çatışmaları tabii ki kendi lehine kullanmaya çalışmıştı. Kürt boylarına boyun eğdirme bahanesi ile Konya mağlubu olup, artık Sivas Valisi olan Mehmed Reşid Paşa Anadolu'ya gitti ve burada 1833-1834 yılları arasında eski düşmanı gözetleyerek uzunca bir zaman geçirdi[112]. Ama II. Mahmud, işi savaşa kadar götürmedi: Bunu yapmasını ne Namık Paşa'nın yine başarısız bir görevle gönderildiği İngiliz kabinesi, ne de herşeye rağmen İskenderiye konsolosu Duhamel'in Mısır Valisi'ni hırslı planlarını gerçekleştirmesi için kışkırtan Rusya tavsiye etmiyorlardı. Mehmed Ali Paşa, verginin ödenmesini ertelediğinde bile, Malatya'dan yola çıkmış olan Mehmed Reşid Paşa'ya daha fazla ilerlememesi yönünde bir emir

gönderildi. 1834 yılı sonunda Mehmed Ali Paşa, Urfa'yı boşaltmayı kabul etti. Ayrıca bir süre sonra Necib Paşa'nın, ölen dayının iki mirasçısının mücadeleye giriştikleri Trablusgarb'a gelerek, mirasçılardan birini İstanbul'daki hükümdarın valisi olarak tayinini, hatta tıpkı 1834 yılında Boğdan ve Eflak prenslerinin ancak birkaç ay öncesinde talep ettikleri gibi, onay işaretlerini almak üzere İstanbul'a göndermesini sessizce izlemek zorunda kaldı[113]. Gerçekten de Mehmed Ali Paşa, yeni Vali Mehmed Emin Rauf Paşa'nın topluca ayaklanan Berberilere karşı zorlu bir mücadeleye giriştiği Trablusgarb'a hiç gelmedi. Kaptan-ı Derya Tahir Paşa da huzuru tekrar sağlayamadı ve ancak 1837 yılında yerine getirilen Hasan Paşa, daha yumuşak davranarak bu zorlu görevi yerine getirebildi. Tunus'ta aynı yıl içinde yeni Tunus Dayısı II. Mahmud tarafından Osmanlı Devleti'nin vasalı olarak onaylandı[114]. Bâbıâli nihayet 1836 yılında kısa bir süre önce daimi temsilcisi olarak atanan Reşid Bey aracılığıyla Paris'te Konstantine'nin Cezayir ile birleştirilmesi amacıyla yapılan sefere karşı çıkma cesaretini buldu[115]. Fransa ticarî ataşesi d'Eyragues ve elçi Roussin, 1837 yılında Cezayir "asilerine" gösterilen sempatiye Osmanlı Donanması'nın Berberi sularına gönderilmesine itiraz ederek cevap verdiler. Buna istinaden Tunus önlerine sadece tek bir firkateyn geldi ve Tunus Dayısı Seydi Mustafa, 4 bin kese vergi gönderip, her yıl hediyeler göndermek vaadi ile kendisini batıdan tehdit eden Hristiyan güçlerine itiraz etmekte gecikmedi. Kısa bir süre sonra öldürülecek olan Tunus Dayısı'nın oğluna, Tunus Dayısı olarak tanınmanın yanı sıra Osmanlı paşalık rütbesi verildi[116].

Mehmed Ali Paşa, İngiltere'nin Orontes-Fırat hattını kullanarak Hindistan'a daha kısa bir yol açma girişimlerine – Bâbıâli İngiliz gemilerinin Basra'dan Birecik'e kadar ilerlemelerine izin vermişti – Rakka Valisi olarak itiraz etti. Bu yüzden, Suriye ipeği üzerindeki tekeli tanımak istemeyen ve II. Mahmud'dan bu yönde resmi bir yasak çıkarttıran İngiliz elçi Ponsonby'nin notasında kınandı[117]. Ancak yaşlı ve kurnaz Mehmed Ali Paşa, bu gibi tekellerin Suriye Eyaleti'nde hiçbir zaman uygulanmadığını belirtti ve kavga böylece sona erdi[118]. Kısa bir süre sonra Mehmed Ali Paşa Kandiye'nin vergisini ödedi[119]. Kürtlere karşı büyük zaferler kazanan Mehmed Reşid Paşa'nın 1836 yılından sonra ani ölümü, Mehmed Ali Paşa'yı en tehlikeli rakibinden kurtardı[120]. İki yıl önce Arnavutları katı yönetimi ile ayaklanmaya kadar getiren ve merhametli Vassaf Efendi tarafından huzur tekrar sağlandıktan sonra, sultanın emri ile kanlı

cezalandırıcı olarak tekrar buraya gelen ve amansız bir savaşçı olan[121] Hafız [Mehmed] Paşa, 1837 yılının Ocak ayından itibaren Mehmed Reşid Paşa'nın halefi olarak Mısır yönetimindeki Suriye için hiç de rahat bir komşu sayılmazdı.

Hafız Paşa önce Kürt bölgelerinin fethini tamamladı. Liderleri olan Ravendüz ve başkaları Sincar Dağı'nda, Akçadağ'da ve Alacadağ'daki yuvalarında uzun süre direndiler[122]. Asilerden ve asilerin hükmü altındaki halktan 15 bin kişi öldürüldü ya da yaralandı; aralarında aç kalmış yaşlıların, kadınların ve çocukların da bulunduğu 4 bin kişi ise esir alındı ve 6 bin aile Diyarbakır yakınlarına yerleştirildi. Ordunun başında bulunan çağdaş eğitimli Çerkes asıllı komutan (Hafız Paşa), her Kürt'ün başına 200 akçe, her kesik kol veya ayak için de yarısını ödüyordu. Bunun dışında Avrupalılara karşı gayet nazikti, askerî bandonun çaldığı Donizetti'nin eserlerini dinlemeyi severdi ve alaycı bir şekilde ünlü Talleyrand'ın ahlaki karakteri hakkında Batı'dakilerin görüşlerini öğrenmeye çalışıyordu[123]. Mısır Valisi'nin şimdilik endişe etmesine gerek yoktu. Ezelî düşmanı Koca Hüsrev Paşa, uzun süren ve iç işlerinde güçlü bir iktidardan sonra nihayet 1836 yılı sonunda geri çekilmeye zorlandı ve yerine gelen Halil Paşa, 1833 yılında İskenderiye'de barış müzakerelerinde bulunan ve Mehmed Ali Paşa tarafından büyük onurlarla karşılanan eski kaptan-ı deryadan başkası değildi[124]. Yeni reisülküttap ve muhafazakâr memur sınıfının yöneticisi, Rum meselesinde Bâbıâli ve İslâm'ın haklarının kararlı savunucusu Pertev Efendi, Rusya'nın kimi zaman tatlılıkla yürütülen, ancak her halükarda Osmanlı Devleti'nin nihai çöküşüne yönelik, baskıcı ve küçük düşürücü dostluğuna karşı olduğu kadar, aynı soya ve aynı inanca mensup Mısır Valisi ile samimi ve daimi bir barışmadan yana idi[125]. Suriye'yi ömür boyu elinde tutmak ve Mısır'ı da veraset yolu ile çocuklarına bırakmak isteyen Mısır Valisi'nin yeni konumu hakkında görüşmelerde bulunmak üzere bir Osmanlı yetkilisi İskenderiye'ye gönderildi. Suriye'nin iç bölgeleri ve Adana'yı meşru sahibine geri vermesi istendi, ama Mehmed Ali Paşa bunu kesinlikle reddediyordu. Onun yerine savaşı tercih ederdi[126].

II. Mahmud ise Mısır Valisi ile her anlaşmazlıkta İstanbul'da hemen barış için tavsiyelerde bulunan himaye devleti Rusya'nın iradesine karşı gelerek de olsa Mısır Valisi'ne saldırmaya kararlı idi. Alkole düşkünlüğü ve sefahat vücudunu tahrip etmiş olmasına rağmen, Sultan Mahmud'da sanki yepyeni bir ruh canlanıyordu.

Arnavutluk’ta huzur tamamen geri getirilmişti: İşkodra Valisi ve Sofya fatihi ve ıslahat karşıtı [Buşatlı] Mustafa Paşa, Pirlepe’de ve Babussa Dağı’nda Mehmed Reşid Paşa’nın emrindeki 6 bin kadar askere yenildikten sonra, İstanbul’da esir ve affedilmiş bir asi olarak yaşıyordu ve Gegaların 1833-1836 ve 1836-1840 yılları arasında kendilerini askere yazdırmak isteyen Namık Paşa’ya karşı ayaklanmaları, asilerin İşkodra’ya kadar girmeyi başarmalarına rağmen, uzun süreli sonuç getirmedi[127]. Travnik’te 1831 yılında II. Mahmud’un getirdiği yeniliklere karşı ayaklanmalardan; Ali Vidaiç’in Kosova’da Mehmed Reşid Paşa’ya karşı savaşından; Kaptan[*] Hüseyin Paşa’nın bu makama gelmek için çevirdiği entrikalardan ve Hersekliler ile Saraybosna’yı ele geçiren Kara Mahmud Paşa’ya yenilmesinden; Hüseyin Paşa’nın Trabzon’a sürgün edilmesinden ve Vecihi Paşa ile Üsküp Valisi Osman Paşa’nın başarılı sindirme politikasından ve tehlikeli beylerin gizlice öldürülmesinden[128] oluşan Bosna anarşisi, Osmanlı hakimiyeti için tehlikeli sayılmazdı: Kaptanların süvari bölükleri, Hırvatistan’da Bâbıâli’den tatminkâr bir açıklama alamadıkları için[129], yakın zamanda birliklerini Bosna Valisi ile anlaşarak iki kez Osmanlı topraklarına gönderen Avusturyalılar ile uğraşmak zorundaydılar.

30 Eylül ve Ağustos 1830 tarihli hatt-ı şerifler sayesinde Sırplar, enerjik ve aklı başında Prens Miloş’un idaresi altında sakin bir hayat sürüyorlardı. Sırbistan her yıl nihai olarak belirlenen vergiyi ve sipahilerin gelirlerini ödüyordu. Sadece kalelerde artık söz sahibi olmayan az sayıda Türk kalmıştı. Ücretleri hükümet tarafından ödenen piskoposlar, o güne kadar iktidarda olan Fenerli Rum ruhbanının yerine geçmişti. 1833 yılı Mayıs ayında özerk Sırp bölgesine Kraina, Timok, Parakin, Alacahisar (Kruşevaç), Staravlaşka ve Drina[130] da dahil edilerek yeni sınırları İstanbul’da kabul edildi. Huzursuzlara karşı zafer elde edildikten sonra 1835 yılında Prens Miloş, eski Türk hukukuna göre Sırbistan’a Romen prensliklerindekilere benzer anayasal düzenlemeler ve kanunlar getirmeye çalıştı, ama bu konuda Rusya’nın haset dolu muhalefeti ile karşı karşıya kaldı ve Romen prensliklerinin, nizamnâmeye ülkenin özerkliğine karşı zorla ilave edilmeye çalışılan gizli ve emrivaki hükümleri kabul etmek istemedikleri için Eflak’taki meclis ile anlaşmazlığa düşmüş von Ruckmann, Sırbistan’ın yeni anayasasına itiraz etmek üzere Belgrad’a geldi[131]. Tüm bunlara rağmen, Prens Miloş İstanbul’daki hükümdarına karşı yükümlülüklerini zamanında yerine getiriyordu: 1835 yılında, yanındaki 2 bin kişilik maiyetini sınırda bıraktıktan sonra, Sultan II. Mahmud’un daveti üzerine İstanbul’a gelerek,

yanında değerli hediyeler getirdi[132] ve karşılığında kendi bayrağını kullanma hakkı ile başka imtiyazlar aldı[133]. Tuna Nehri üzerinden dönüş yolunda Prens Miloş, sözde sınırı geçen Eflak karantina hattı üzerine gambotundan pervasızca ateş açtırdı[134]. Buna rağmen ülkesine geri döndükten sonra Vidin Valisi Hüseyin Paşa eşliğinde Eflak’taki çiftliğinin bulunduğu Poiana’ya hareket etti ve Eflak Prensi Aleksandru Gika ile burada dostane bir görüşme yaptı[135]. Sırp despot ayrıca 1837 yılında atanan İngiltere konsolosu Hodges ile çok iyi ilişkiler içinde idi ve bu yüzden sonbaharda buraya gönderilen başyaver Dolguroki aracılığıyla Rusya’nın ağır sitemlerine maruz kaldı[136]. Osmanlı İmparatorluğu’nun Rus hamisi nihayet bir Sırp heyeti ile anlaşarak 1838 yılında İstanbul’da hazırlanan 24 Aralık tarihli düzenleme ile veraset hakkına sahip Sırp Prensi’nin yanında, hakları titizlikle belirlenmiş bir senatonun kurulmasını sağladı[137]. Senatörlerle anlaşmazlıklar, prensin yandaşlarının mağlubiyeti ve Miloş’un oğlu Mihail lehine tahttan çekilmesi yakındı. Nihayet 1840 yılında Miloş oğlu lehine gerçekten de tahttan çekildi. -13 Haziran 1839 yılında kısa bir süre sonra, 8 Temmuz’da hayatını kaybeden büyük oğlu Milan lehine bir kez daha tahttan çekilmişti[138]-.

Ancak 1837 yılında serhad boylarında henüz huzur ve sükunet hakimdi. Ruslar, daha önce de dediğimiz gibi, Silistre’yi boşalttılar ve birçok top ve cephanelik bıraktılar. Sultan Mahmud birden Anadolu’da savaşa girmeden önce, Avrupa eyaletlerini Rusları örnek alarak organize edilmiş karantina askerleri tarafından korunan Tuna Nehri’ne kadar ziyaret etmek istedi.

Avrupa’daki eyaletlerde genelde Hristiyanlar yaşıyordu. II. Mahmud işte bu nedenden dolayı tebaanın arasında Batı modasına uygun giyinmiş, mavi paltosu, binici çizmeleri ve ifadesi güçlü gururlu, başında kırmızı fesi ile[139] saygı uyandıran bir subay gibi görünmek istedi. Boğaz’da yeni inşa edilen Çırağan Sarayı’nda yaşayan Sultan Mahmud, uzun zamandır Hristiyan dostu olarak görünmek için elinden geleni yapıyordu. Kral Otto, Bavyera taht varisi kardeşini Türk sularında karşılamaya gidecek ve İzmir sokaklarında gezinecek kadar dikkatsiz davranmasına[140] ve Yunanistan Krallığı ile ilişkiler hâlâ çok gergin olmasına rağmen, II. Mahmud, Viyana’daki sefaret kâtibi Johann Mavroyani’ye – elçi Fethi Ahmed Paşa aslında onun altında idi – “devletinin en iyi ve en yetenekli uyruğu” olarak gördüğü Rumlara karşı beslediği sevgiden bahsediyordu[141]. Mavroyani’nin yanı sıra Osmanlı diplomasisinde eski Bâbıâli tercümanının oğlu ve aynı

zamanda Şehzâde Abdülmecid'in[142] Fransızca öğretmeni olan Fenerli Nikola Aristarşi, Stefan Vogoridis ve Hançeri önemli makamlara getirilmişlerdi[143]. Romen prenslikleri İstanbul'da yine Rumlar tarafından temsil ediliyorlardı ve bu temsilcilerden birinin kızı, Romen Prensi Mihail Sturdza ile evlendi. II. Mahmud'un yeni çıkarttığı İftihar Nişanı, sadece Prens Miloş ve ailesine değil, Rum erkek ve kadınlara da cömertçe dağıtıldı[144]. İlk kez bir sultan sarayının hareminde Hristiyan dininden vazgeçmemiş güzel Rum kızları da bulunduruyordu.

II. Mahmud, 29 Nisan'da yanında yüksek rütbeli memurları ve aralarında dört Prusya Genelkurmay subayının da bulunduğu – ilki bizzat Moltke'nin kendisi idi[145] - bir askerî heyet ile birlikte kendisini Varna'ya götürecek Nusretiye Gemisi'ne bindi. Buradan karayolu ile Şumnu üzerinden Rusçuk'a ve Tuna boyunca batıya doğru yoluna devam etti. Mayıs ayında hediye olarak sırma yakalı harvaniler, tütün tabakaları, onur hilatları, kürkler ve atkılar almak üzere huzuruna sadece tüm Türk idareciler ve Avrupalı konsoloslar, boyarları ile birlikte Romen prensleri – ki bunlar sakallarını kesmek zorunda kaldılar – ve piskoposlar değil, Rusya'nın temsilcisi ile Avusturya'nın temsilcisi Mareşal Kont Auersperg de geldiler[146]. Hediyelerin sayısı beklendiğinden fazla idi ve II. Mahmud, temsilci heyetlerini – defne ağacının dallarını taşıyan Rumlar, ellerinde meşalelerle Ermeniler, alınlarını yere kadar eğen piskoposlar – zevkle izliyordu, katibi Vassâf Efendi[147] aracılığıyla cevaplar veriyor ve halk arasına özgürce katılabildiği bu hayatı paylaşmaktan, kendisini sadece uzaktan gösterebildiği İstanbul'daki gizli gezilerinden daha çok zevk alıyordu[148].

Seyahati sırasında, İstanbul'da akabinde birçok idama neden olan bir komploya rağmen[149], planlarının nihayet anlaşıldığını ve şahsiyetine sevgi gösterildiğine; devletinin görüş birliği ve kendisine duyulan güven sayesinde tekrar güçlendiğine; ne Mehmed Ali Paşa'nın tehditlerine, ne de bugüne kadar hayatını kabusa çeviren[150] İngilizlerin, Fransızların ve Rusların her gün birbirleri ile çelişen tavsiyelerinden korkmasına veya bunlara kulak asmasına gerek olmadığına ve nihayet kendine ait, özgür, kendisine yakışan ve sadece kendisine yarar getirecek bir siyaset yürütebilecek durumda olduğuna kanaat getirmiş gibi görünüyordu. Kendi iç hazinesinden 25 milyon akçe tutarında bir fedakârlık yaparak ve bakiye

kalan 55 milyon akçeyi en kısa zamanda toplamak için kararlı tedbirler alarak, Rusya'ya olan savaş borçlarının ezici baskısından da kurtuldu[151].

Muhafazakâr Divân'ın daha 1837 yılı içerisinde düşürülmesi, Mehmed Ali Paşa'nın konumunu zora soktuğu gibi, konumu için ciddi bir tehlike de oluşturuyordu. Gerek Vassâf Efendi, gerekse Pertev Efendi sürgüne gönderildiler ve Pertev Efendi sürgüne giderken aniden hayatını kaybetti. Yeni "Hariciye Nâzırı" olup – eskiden kalma reisülküttaplık makamı böylece kaldırıldı – Paris'te daha önce elçilik yapmış tecrübeli ve yetenekli diplomat [Mustafa] Reşid Bey, Mısırlıların dostu değildi. Zaten İstanbul'a gelişi de hastalıklı ve gittikçe daha yorgun görünen padişahın kararsızlığından dolayı sürekli olarak erteleniyordu[152]. İngiltere'nin nüfûzunu kullanarak makamdan alınmasını sağladığı Âkif Efendi'nin azlinde Rus Çarı, İstanbul'daki "dostuna" kendi el yazısı ile gönderdiği bir mektupta Bâbıâli'nin "üzücü zayıflığını" kınamıştı[153]. Aynı Âkif Efendi şimdi Dahiliye Nâzırı idi ve başvekil ünvanını da taşıyan halefi, Mısırlı İbrahim Paşa'ya karşı bahtsız bir şekilde savaşan komutanlardan biri olan Mehmed Emin Rauf Paşa oldu. Ahmed Fevzi Paşa da vekiller heyetinde bir makama sahipti. Son olarak Halil Paşa, yılın sonlarına doğru seraskerlikten azledilerek, yerine sultanın damadlarından olan Said Paşa getirildi[154]. Meclis-i Vâlâ başkanlığını, yaşlı Koca Hüsrev Paşa yürütüyordu. Onun bu makama getirilmesi, siyasetin yönünü içte baskıcı bir düzen ve dışta efendisinin uzun yıllardır kurduğu planların gerçekleştirilmesi yönüne çeviriyordu[155].

Ancak Bâbıâli tüm bunlara rağmen, Havran bölgesinde çıkan ve Hristiyan unsurların komşu Lübnan'daki Müslümanlara karşı kışkırtılması sonucunda biraz zayıflayan Dürzî ayaklanmasını askerî açıdan desteklemeye yanaşmıyordu[156]. Önce Batı kabinelerinin görüşleri hakkında yeni ve güvenli bilgiler edinmek istiyordu ve bu amaçla Hariciye Nâzırı [Mustafa Reşid Paşa] Paris ve Londra'ya gönderildi. Hiçbir yerde savaşın açılmasına dair herhangi bir olumlu işaret göremedi ve Osmanlı Sultanı'na hiçbir yerden rakibine karşı destek verilmiyordu. İngiltere aksine Şark Meselesinin çözümü için yeni bir Londra Konferansı toplamayı düşünüyordu ve Rusya, bu konferansa katılmaya meyilli görünüyordu[157]. Ancak Ponsonby tarafından, artık Sırbistan ve Romen prensliklerinde konsolosları (Blutte) bulunan ve Bükreş'te bir şirket kurmayı düşünen[158] İngiliz tüccarların ülke içinde güvenli bir biçimde faaliyetlerini

sürdürebilmelerini ve daha uygun gümrük tarifelere tâbi tutulmalarını sağlamak amacıyla 16 Ağustos 1838 tarihinde akdedilen ticaret antlaşmasında, tekellerle ilgili olduğundan, bu antlaşmanın gerçekten beyan ettiği gibi, kendi toprakları için de bağlayıcı olacak ise aslında bizzat Mehmed Ali Paşa'yı ilgilendiren bir madde vardı[159].

Hafız Paşa aynı dönemde Kürtlere karşı yapılan seferi tamamlamış ve Fırat Nehri'nin Suriye sınırı boyunca hareket edebileceği Malatya'ya karargâh kurmuştu[160]. Emrinde 50 üzerinde piyade taburu, 8-9 süvari bölüğü ve 100 top vardı. Konya[161] Valisi Hacı Ali Paşa'nın ordusu ve Ankara'da bekleyen Mehmed İzzet Paşa'nın ordusu yardımına gelmeye hazırdılar ve Hafız Paşa, 1839 yılının Haziran ayında serasker olarak İstanbul'dan tekrar buraya döndü.

Ancak genelde açlık ve salgın hastalıklardan kırılan Nizâm askerlerinden ve kaçmaktan başka bir şey düşünmeyen Kürtlerden oluşan birlikleri[162], Nisan ayında Toros Dağları'nı geçmişlerdi[163]. Fırat Nehri'ne kadar henüz Osmanlı topraklarında idi ve nehri zorlu bir şekilde geçerken de barış hâlâ sürüyordu. İbrahim Paşa, bu barışı hiçbir surette ihlal etmek niyetinde olmadığından, Suriye'nin iç kesimlerinden Hafız Paşa'nın karargâhına çağrılan sipahilere Osmanlı Sultanı'nın bu emrine uymalarına izin verdi. Ancak Hafız Paşa, bunun üzerine Suriye'deki köyleri ele geçirmeye başlayıp, Antep Şehri'ni işgal ettiğinde, Mısırlılar eğer gerçekten Suriye'de kalmak istiyorlarsa, düşmanlıkların çıkmasını artık engelleyemezlerdi. 9 Haziran'da yapılan savaş ilanından önce – ki savaş ilanı, aslında yine Mehmed Ali Paşa'nın azli idi – Nizip'te nihai muharebe meydana gelmişti. İbrahim Paşa'nın emrinde Osmanlı ordusundan daha kalabalık bir ordu vardı, ama kısmen huzursuz ve açlıktan ölmek üzere olup, zafer kazanıldıktan sonra bile topluluklar hâlinde Hafız Paşa'nın tarafına geçen Suriyelilerden oluşuyordu. Hafız Paşa'nın emrinde ise ailelerinin yanına dönmekten başka bir şey istemeyen itaatkâr Nizâm askerleri – 28 bin piyade, 5 bin atlı ve 100 top[164] - ve boylarını baskı altında tutan Türklerden nefret eden ve umut dolu bir saldırıya, tıpkı panik içinde bir kaçışa olduğu gibi hazır olan Kürtler vardı. Mısır başkomutanı büyük askerî yeteneklerini henüz kaybetmemişti, ama Osmanlı seraskerinin maiyetinde Moltke ve Prusyalı meslektaşları duruyordu[165]. Ancak mollalarına danışan Hafız Paşa, kendine gelen ilhamdan başka kimseyi dinlemeye gerek olmadığını düşünüyordu: Birecik'e geri çekilme emrini vermek istemedi ve İbrahim Paşa'ya yürüyüş esnasında saldırmaya da cüret

etmedi[166]. Bir saat içinde süvari bölüklerine mâl olan ve piyade taburlarının çözülmesi ile tam bir felaket hâline gelen düzensiz bir çatışmaya girdi. 24 Haziran'da Osmanlı Devleti'nin artık Fırat boylarında bir ordusu yoktu[167]. Aynı şekilde Anadolu'da da ordusu yoktu, zira orada bekleyen birlikler daha fazla ilerlemek istemiyorlardı. Nihayet kısa bir süre sonra Ahmed Fevzi Paşa, kendisine emanet edilen filoyu, aynı dönemde Çanakkale Boğazı'nda bulunan Fransız Amiral Lalande'nin[168] de katılımı ile Mısır Valisi'ne resmen sattı[169].

II. Mahmud, son nefesine kadar her zaman bahtsız tarafını gösteren kaderine demir gibi bir irade ve amansızlıkla savaşmış bir adam olarak, 1 Temmuz 1839 gününün sabahı, felaket haberini almadan, henüz 54 yaşında hayata veda etti. Katı davrandığı İstanbul halkı, sade ve süssüz tabutunu ebedi istirahatına çekileceği yere omuzlarında taşımak üzere akın akın geldi. Ama eseri onunla birlikte gömülmeyecekti. Alınan son mağlubiyetten sonra bile canlı kalacak ve çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'ne her zaman mutlu olmasa da, yeni bir gelecek getirecekti.

II. Mahmud'un en büyük oğlu, 16 yaşındaki[170] merhametli ve melankolik[171] Abdülmecit artık sultan ve padişahtı. Tek başına hüküm sürebileceğine kimse inanmıyordu, ama herkes onu tecrübesizliğinde desteklemeye hazırdı. Sadrazamlık tabii ki Koca Hüsrev Paşa'ya verildi. Eski nâzırlardan ise sadece Halil Paşa (Harbiye), Damad Said Paşa (Ticaret), Mehmed Emin Rauf Paşa (Meclis-i Vâlâ Başkanı) ve [Mustafa]Nuri Paşa (Hariciye Nâzırı Vekili) makamlarında kaldılar. Yeni üye olarak ise sadece II. Mahmud'un maiyetinden olan genç Rıza Bey [Mabeyn müşiri] katıldı[172]. Sanki bir barış meclisi kurulmuştu: Mehmed Ali Paşa, artık yok edilmesi gereken amansız ve barışmaya yanaşmayan eski düşman olarak görülmüyor, aksine zor kazandığı konumunu korumak zorunda olan bir adam olarak görülüyordu. Âkif Paşa, Mehmed Ali Paşa'yı İskenderiye'de ziyaret edecek, ona bir nişan takacak, İstanbul'a davet edecek ve müzakere temeli olarak Mısır'ı, ama sadece Mısır'ı teklif edecekti[173]. Ancak Nizip'teki zaferden sonra bu teklif, ne kadar onurlu bir biçimde aktarılsa da acı bir istihza gibi görünüyordu! Haber henüz gelmemişti; ancak kayıpların büyüklüğü ortaya çıksa da Âkif Paşa yine de aynı tekliflerle İskenderiye'ye gitti ve Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'nin de veraset hakkı ile birlikte kendisine bırakılmasına; yeni fethettiği Maraş Beylerbeyliği'nin kendi topraklarına katılmasına ve şahsi düşmanı olan

Koca Hüsrev Paşa’nın görevden alınmasına dair karşı önerisi ile geri geldi[174]. Bâbıâli bunun üzerine daha önce de arabuluculuk yapmayı teklif eden Batılı devletlere hakem olarak kararlarını kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi[175].

Son zamanlarda Batı’daki meseleler hakkında müzakerelerde bulunan Avrupa devletlerinin İstanbul’daki temsilcileri, işe Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü korumak istediklerini açıklayarak başladılar. İngiltere, Avusturya ve Prusya, Mısırlıların Suriye’yi boşaltması gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak ne Fransa, ne de Boğaz’daki tek önemli faktör olan Rusya, Londra’da yapılacak bir konferansa katılmak istemiyorlardı. İngiliz ve kralın oğlu Joinville Prensi’ni de taşıyan Fransız gemileri nihai bir karar verilene kadar, Mısır donanmasına direnç göstermek ve Hünkâr İskelesi Antlaşması’na bakmaksızın, Rusların tekrar yardıma gelmelerini önlemek için Çanakkale Boğazı önlerinde bekliyorlardı. Ama Koca Hüsrev Paşa, Rusya’nın baskı yapması üzerine, İstanbul’a gelen İngiliz Amiral Stopford’a Bâbıâli’nin Çanakkale Boğazı’nın ötesine savaş gemilerinin girmesine izin vermeyeceğini bildirdi[176].

Tıpkı daha önce Rum meselesinde olduğu gibi, Mısır meselesinin çözümü de artık Avrupa devletlerinin elinde idi. Sultan Abdülmecid’in bir donanması yoktu ve ordusunun büyük bir bölümü yok olmuştu. Sadece barışa ihtiyaç duyan Avrupa tarafından tanınan hakları vardı. O, tebaanın da sevgisini ve liberal düşünceli Batı’nın saygısını istiyordu. Özellikle günün adamı sayılan ve kısa bir süre önce Fransa ve İngiltere’den ülkesine dönen Mustafa Reşid Bey, bu konuda kendisine destek veriyordu. Bu hedefe ulaşmak için, bugüne kadar yapılan tüm ıslahatların ve tüm Tanzimat[177] tedbirlerinin, çağın gereklerine uygun olarak Avrupa tarzında bir araya getirilmesine ve yeni düzenlemelerle tamamlayıp, bundan gerçek bir Osmanlı “nizamnâmesi” oluşturup, farklı dinlere mensup tüm milletlerin temsilcileri nezdinde – ki kısa bir süre önce Katolik Ermenilerin de bir vekili vardı ve daha sonra Melkitlerin ve Keldanilerin de tâbi olduğu bir patrikleri olacaktı[178] - resmen yürürlüğe konulmasına dair bir öneri gündeme getirildi.

Sultan Abdülmecid, saray efradı, ulema ve ruhban sınıfının diğer üyeleri, şeyhler, memurlar ve subaylar, cemiyet başkanları, Rumların, Ermenilerin, Katolik Ermenilerin patrikleri, hahambaşı ve yabancı ülkelerin temsilcileri – aralarında Joinville Prensi de bulunuyordu – Topkapı Sarayı içindeki Gülhane Köşkü’nün bahçesinde 3 Kasım’da toplandılar. Uygun

zamanı bildirmek için saray müneccimi de hazır bulunuyordu[179]. Hatt-ı Hümâyûn'un oluşumunda büyük katkısı olan Reşid Bey, bu ilgi çekici belgeyi bizzat okudu. Buna göre, son zamanlarda yaşanan bahtsızlıklar – gerek halkı, gerekse ulema sınıfını ve muhafazakârları memnun etmek için – Kur'an-ı Kerim'in kurallarına riayet edilmemesinden kaynaklanıyordu, ama Osmanlı Devleti tekrar canlanmak ve yeşermek için yeterince toprağa ve insanlara sahipti. Tek eksiği, iyi işleyen kurumlardı. Yeni padişah, halkına bu kurumları hediye etmek, dolayısıyla kendi güvenlikleri ile mallarının güvenliğini, iyi bir vergi düzeni ve başkent ile eyaletlerin iyi bir şekilde savunulmasını sağlamak için burada bulunuyordu. Belgede ayrıca tekellerin kaldırılmasından bahsediliyor ve vergilerin icara verileceği vaat ediliyordu. İleride eyaletteki valilerin eyalet gelirlerini İstanbul'a gönderme zorunluluğu (önce salyane, sonra vergiler) da kaldırılacaktı ve Osmanlı memurları ülkenin her yerine vergi tahsildarı olarak gönderilecekti[180]. Ordu ve donanma için düzenli ödemeler yapılacaktı. Askerler her eyaletten nüfusa orantılı olarak toplanacak ve görev süreleri en fazla "dört veya beş yıl" olacaktı[181]. Devlet bundan böyle insan onuruna, mallara ve insan hayatına ancak resmi bir mahkeme kararı ile dokunabilecekti. Memurlara bundan sonra maaş ödenecekti ve her türlü rüşvet ciddi bir biçimde cezalandırılacaktı. Kanunlar en kısa zamanda Osmanlı Divân'ı tarafından hazırlanacaktı[182]. Birkaç ay sonra gerçekten de okunan nutuk ve sultanın buna cevabı ile gerçek bir parlamento havası veren bir Divân [Meclis-i Tanzimat] toplandı[183]. Bu da yine azlettiği Damad Halil Paşa'nın nihayet devirmeyi başardığı Koca Hüsrev Paşa'nın makamından alınmasından sonra, yaşlı Mehmed Emin Rauf Paşa yönetiminde kabinede kalmayı başaran Reşid Bey'in fikri idi[184].

Londra Konferansı, Avusturya şansölyesi Metternich'in yeni önerisine uygun olarak ancak 1840 yılının Şubat ayında toplanacaktı. Rusya'nın[185] bu arada İngiltere'yi Mehmed Ali Paşa'ya karşı kışkırtma çabaları başarısız olmuştu. Ama Batılı devletlerin görüşleri birbirinden o kadar farklı idi ki, kısa sürede herhangi bir karar alınamadı: Fransa, Suriye ve Mısır'ı şimdiki Mısır Valisi ve mirasçıları için bağımsız birer devlet hâline getirmeyi önerirken, İngiltere önceki gibi, ancak hayat boyu olmak kaydı ile Mısır'ın yanında sadece Akkâ ve Güney Berrüşşam bölgesinin verilmesinden yana idi. Avusturyalılar ise Osmanlı Sultanı'na güçlü bir destek ordusu göndermekten yana görüş bildiriyordu. Dolayısıyla Avrupalı diplomatların

Londra'daki müzakereleri sonuçsuz kaldı. Ama Fransa'da Mart ayında Napoleon'un izinden giden radikal ve atak Thiers iktidara geldikten sonra, müzakereler Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya arasında devam ettirildi. Böylece daha 15 Temmuz'da, Fransızların katılımı olmaksızın, Şark Meselesi hakkında "Dörtlü İttifak Antlaşması" yapıldı. Fransızlar, bu konuda yürüttükleri siyasetten daha sonra pişman olup, savaş taraftarı olarak ortaya çıktılar ve Prusya ile Almanya'nın diğer devletlerinden 1813 ve 1815 yıllarının intikamını almaya hazır görünüyorlardı[186]. Almanya basını, Fransa'ya uygun bir şekilde cevap vermekte gecikmedi. Yapılan dörtlü antlaşmaya göre Mısır Valisi bu sefer Akkâ'yı artık elinde bulunduramayacak ve sadece Filistin'in iç kısımları ile yetinmek zorunda kalacaktı. Müttefiklerin askerî birlikleri, Mehmed Ali Paşa'yı bu şartları kabul etmeye zorlayacaktı[187].

Yaz aylarında Lübnan'da gerçekleşen ayaklanma, Suriye'deki Mısır hükümdarlığını daha da zayıflattı[188]. Denizlerde yol alan İngiliz gemilerinden cesaret ve destek alarak, asiler Mir Beşir'i kovduktan ve Mehmed Ali Paşa'nın emrinde karaya çıkan Türk denizcilerini kaçmaya zorladıktan sonra, Beyrut üzerine yürüdüler[189]. Gerçi İbrahim Paşa'nın kardeşi Abbas Paşa, 6 bin yeni Arap askeri ve 4 bin Arnavut ile buraya geldi ve Suriye sahillerinde 24 gemi belirdi, ama Mir Beşir'in başkenti Deyrü'l-Kamer, Mısırlılara karşı başarılı bir şekilde direnmeyi sürdürdü ve İbrahim Paşa, topçu birlikleriyle gelene kadar asiler her çatışmadan zaferle çıktılar. Temmuz ayının ortalarında Mir Beşir ve Osman Paşa, dağlarda huzuru tekrar sağlamışlardı[190]. Rıfat Bey'in İskenderiye'ye gönderilmesi ile Mehmed Ali Paşa ve dörtlü ittifak arasında barışı muhafaza etmek için yapılan son girişim, yine başarısız oldu[191]. Mısır Valisi, sadece Mısır'ın dışında kendi hakimiyeti altında olan eyaletlerden İbrahim Paşa için ayrı bir eyaletin oluşturulması yönünde bir tavizde bulundu. Bu talebe verilen cevap, Osmanlı Sultanı tarafından üçüncü kez azledilmesi oldu ve Fransızların Suriye'de kısa bir süre önce maruz kaldıkları hakaretlere rağmen[192], davası için Avrupa'ya karşı savaştığını ileri süren Fransız konsolosu dışındaki tüm konsoloslar İskenderiye'den ayrıldılar[193]. Cüretkâr tirana karşı savaş hali asıl şimdi ilan ediliyordu.

Uzun süredir Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz Amiral Robert Stopford başkomutanlığa atandı. Stopford, Mısır meselesi ortaya çıkmadan önce Osmanlı gemilerine refakat etmeyi teklif etmişti. Bu yaşlı deniz kurdunun

yanına müşavir olarak enerjik bir şahsiyet olan Naupier verildi. General Charles Smith, Suriye'deki operasyonları yürütecek ve yanında Yunanistan'da yeni kral için ve asilere karşı savaşmış olan Prusyalı Jochmus olacaktı. Avusturya, Koramiral Bandiera'yı gönderiyordu. Londra Konferansı'nda hiçbir temsilcisi bulunmamış olan Türkiye'nin itibarını korumak için, İngiliz Walker [Paşa] emrinde birkaç gemi ve Selim Paşa emrinde 5 bin askerden oluşan bir birlik – Batılı devletler sadece deniz askeri göndermişti – Avrupa'nın barış bozucu ve Fransa'da herkesin nefretle baktığı radikallerin dostu olan Mehmed Ali Paşa'ya karşı buraya getirilmişti. Eski nâzırlardan Mehmed İzzet Paşa, Suriye Valiliği'ne atanmıştı bile. Rusya'ya gelince şimdilik ne gemi, ne de birlik göndermemişti, ama Sivastopol'de İbrahim Paşa'nın Anadolu üzerinden İstanbul'a doğru harekete geçmesi hâlinde nihai bir müdahale için herşey hazırdı. İstanbul'da bu arada 15 bin Nizâm askeri bırakılmıştı.

Mehmed Ali Paşa, bu askerî gücün karşısına Suriye'de güçlü bir donanma ve 85 bin asker ile çıkabiliyordu, ama askerlerinin büyük bir kısmı huzursuz Suriyelilerden oluşuyordu ve bu askerler 18 aydır para alamıyorlardı. Bunlardan 24 bin kişi ise sadece dışa karşı acımasız tedbirlerle huzura kavuşturulan ve tamamen silahsızlandırılan Lübnan'ın denetlenmesi gerektiği için yerlerinden ayrılamıyorlardı.

Hiçbir direnişle karşılaşmadan – Mehmed Ali Paşa, gemilerini daha Temmuz ayında geri çekmişti – 10 Eylül'de, Seve Süleyman Paşa tarafından başarılı bir şekilde savunulan Beyrut'un kuzeyinde yanlarında 12 top bulunan 5 bin Türk, 1.500 İngiliz ve aralarında Avusturya Arşidükü Frederik'in de bulunduğu 200 kadar Avusturyalı karaya çıktı. "Suriye'yi 5 bin Türk'le fethetmek imkânsız", diye yazıyordu Ponsonby'ye seferin asıl komutanı General Jochmus ve İstanbul'da kalan askerlerin derhal buraya gönderilmesini talep ediyordu. İbrahim Paşa'nın dağ ahalisi karşısında hayatta kalabilen askerleri ise neredeyse tamamen dağılmıştı. Lübnan'da Hristiyanların amansız bir muameleye tâbi tutuldukları Zahle karargâhında – bundan önce Baalbek karargâhında idi – artık her yerde nefret ve alayla karşılaşan eski muzaffer "Arap milletinin" temsilcisinin sadece 4 bin askeri kalmıştı. Cebel, müttefiklerin elinde idi; Sayda'yı Naupier ele geçirmişti, Seve Süleyman Paşa, geri dönüş yolunda hiç kayıp vermeden 8 Ekim'de Beyrut'u terk etti ve bölgenin diğer limanları da tutunamadı[194]. Marunîlerin elinde buraya Avusturya nakliye gemileri ile getirilen 22 bin tüfek vardı. Temsilci Wood'un tavsiyeleri üzerine Mir Beşir bir İngiliz gemisine sığındı

ve yeğeni Beşir el-Kasım 2 Eylül'de çıkartılan bir fermân aracılığıyla dağlara yeni emir [Lübnan Emiri] tayin edildi. Halep, Osmanlı'ya tâbi oldu. Bütün güçlerini bir araya toplamaya çalışan İbrahim Paşa, 10 Ekim'de Kalaat Meydan Muharebesi'nde bizzat yenilmişti ve bu mağlubiyetten dolayı cesareti kırılan Seve Süleyman Paşa Beyrut'tan kaçmıştı.

Hiçbir savaş yeteneği sergilememiş olan Smith'in – ciddi şekilde kış için Kıbrıs'a geri çekilmeyi düşünüyordu! - zorunlu olarak geri çekilmesinden sonra, Jochmus genelkurmayın yönetimine getirildi. Stopford herşeye rağmen Fransız donanmasının bir saldırısından endişe duyuyordu ve 6 saff-ı harb gemisi, 2 firkateyn ve 2 korvetten oluşan filosunun zarar görmesini engellemek için[195] Marmaris Körfezi'nde güvenceye almak istiyordu. Tam o sırada Fransa ile anlaşmazlıkların çıkacağını öngören Palmerston'un Akkâ'ya derhal saldırı düzenlenmesine dair kesin emri geldi. Müttefik donanmasının dört saat süren top ateşi, bir barut deposunun patlaması büyük bir felaket meydana getirdikten sonra, 4 Kasım gecesi Akkâ'nın düşmesini sağlamaya yetti. Avusturya Arşidükü, Ortaçağ atalarının örneğine uyarak, fethedilmesi imkânsız bir kale olarak ün yapan Akkâ Kalesi'nin surları üzerine galiplerin bayraklarını dikti. Mehmed Ali Paşa'nın donanması bu arada hiçbir faaliyet göstermeden İskenderiye Limanı'nda yatıyordu. Stopford ile tekrar anlaşmazlığa düşen Naupier, onları gözetlemek için İskenderiye'ye gönderildi.

Mısır ordusu çekildikten sonra Nablus'ta ayaklanma tekrar baş gösterdi ve asiler önce Kudüs'e, daha sonra da Yafa'ya girdiler. Manikli Ahmed Paşa, İbrahim Paşa ile Şam'da tekrar bir araya gelmek üzere 13 Kasım'da Halep'i boşalttı. Etrafı düşmanla sarılı İbrahim Paşa, büyük bir meydan muharebesine cesaret edemedi ve cüretkâr bir saldırıdan yana olup, Smith'in 15 Aralık'ta ülkesine geri gönderilmesi ve Mehmed İzzet Paşa'nın geri çağrılması ile zafer kazandıktan sonra bile müttefikler böyle bir muharebeye meydan vermek istemiyorlardı. İbrahim Paşa, en azından Filistin topraklarında kalabilmek için tedbirler almış olmasına rağmen[196], çölü geçerek 40 bin asker ve 150 topla acilen güneye yöneldi. Bâbıâli, Anadolu'ya yeni destek birlikleri göndermişti ve kuzeyden Hacı Ali Paşa Hama'ya kadar ilerlemişti. İbrahim Paşa, 29 Aralık'ta Şam'ı terk ederken, onu 6 bin kadın ve çocuk da izledi[197]. Hasan Paşa'nın emrindeki Türkler tarafından gözetilen ve Araplar tarafından takip edilen ordusundan kalanlar, birkaç birliğe ayrılmış vaziyette ancak bir ay sonra Gazze'ye gelebildiler[198]. Topçular ise doğrudan Arap Körfezi'ne doğru yol almışlardı.

Barış nihayet tekrar sağlanmıştı.

Suriye'nin boşaltılmasına dair emir vermemiş olan Mehmed Ali Paşa, Naupier gelmeden önce meydan okuyucu ve hiçbir ölçüye sığmaz muhteris siyasetini değiştirdi. İstanbul'da Ekim ayı içerisinde Fransa'nın arabuluculuğunu barışı sağlamanın en güvenilir yolu olarak teklif etti[199]. Bu sefer sadece Mısır'ın veraset hakkı ile birlikte mülkiyetini ve ömür boyu olmak kaydı ile Suriye'yi istediğini ve kutsal yerlerden, Kandiye'den ve Adana'dan tamamen vazgeçtiğini beyan ediyordu. Naupier, tehdit edercesine İskenderiye'ye gelip, herhangi bir yetkisi olmamasına rağmen, müzakerelere başlayarak, nazik bir biçimde Osmanlı Sultanı'na ait filonun geri verilmesini ve Suriye'nin derhal boşaltılmasını talep ettiğinde, 20 binin üzerinde askerini kaybeden[200] ve kendisi de çok hasta ve kalbi kırık olan Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın kendisine ve mirasçılarına bırakılması şartı ile bu ağır şartları kabul etti ve 27 Kasım'da bu esas üzerinden İskenderiye Antlaşması akdedildi[201].

Kıskançlık içindeki Stopford bu antlaşmayı tabii ki kabul etmek istemiyordu ve Türk nâzırları kendilerine meşru ve bağlayıcı görünmeyen böyle bir antlaşmaya uymak istemiyorlardı. Ponsonby, antlaşmayı "saçma" ve sadece Fransa'nın menfaatlerine uygun bir antlaşma olarak nitelendiriyordu. Ancak dost Fransa da Thier'in devrilmesinden sonra yerine geçen yeni bakan Guizot aracılığıyla aksi bir tavsiyede bulunamadığından, Mehmed Ali Paşa 11 Temmuz'da tekrar özür dileyince, elçiler antlaşmanın İskenderiye'de belirlenen şartlar altında kabul edilmesi yönünde görüş bildirdiler. Muhtemelen eski düşmanından böylece kurtulabilmeyi ummuş olan Bâbıâli, bu şartları nihayet kabul etti ve 1841 yılı başlarında Osmanlı heyetine Ahmed Fevzi Paşa'nın Mısır'a kaçırdığı gemiler teslim edildi[202]. Kısa bir süre sonra, 1841 yılı Mart ayında Tahir Paşa aynı gemileri tekrar geri kazanılan ve çok geçmeden teslim olan Girit Adası'ndaki asilerin üzerine gönderdi[203].

Mısır, Mehmed Ali Paşa'ya verildi. Zaten Reşid Bey'in içten içe istese ve bu amaçla Harbiye Nâzırı Hüseyin Paşa'yı Osmanlı feriği olarak faaliyet gösteren Jochmus'a gönderse de, kanı emilmiş ve zorbalıkla yönetilen ülkedeki tüm hoşnutsuzluklara rağmen, Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'dan silah zoru ile kim çıkartabilirdi ki? Yine de çok ağır şartları kabul etmek zorunda kaldı: İstanbul'da akdedilen tüm antlaşmalar Mısır için de bağlayıcı olacaktı ve bu eyalet bundan böyle diğer bölgelerde hüküm süren rejime tâbi olacaktı. Sayısı oldukça azaltılan ordunun subayları Osmanlı

Sultanı tarafından bizzat atanacaktı. Düşük rütbeli subayların tayinleri daha sonra sadrazama bırakıldı. Tıpkı Trablusgarb'ta bir paşanın göreve getirildiği dönemden önce olduğu gibi, Bâbıâli Mısır Valisi'nin ölümünden sonra mirasçılarını kendi isteğine göre aile fertleri arasından seçebilecekti. Mehmed Ali Paşa ve halefleri, makamlarından alınmak istemiyorlarsa, her yıl düzenli olarak 40 milyon akçe vergi ödeyeceklerdi[204].

Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'da bizzat bulunmasını gerektiren 13 Şubat tarihli onay fermânının içeriği idi bu. Ama Mehmed Ali Paşa'nın gururu İstanbul'a kadar gitmeyi kaldıramazdı. Bu yüzden kendisini küçük düşüren ve çökmesine neden olan Avrupa'ya başvurdu. Mayıs ayında Londra Konferansı, anlaşmazlık noktalarını görüşmek üzere tekrar toplandı. 10 Mayıs'ta müttefik diplomatlar, ne Mehmed Ali Paşa'nın, ne de kendisinden sonra İbrahim Paşa'nın böyle bir geleneğe tâbi tutulmayacaklarını ve Mısır Valisi'nin evlatları arasından en büyük oğlunun Mısır'da iktidara geleceğini beyan etti.

Aynı yılın 1 Haziran tarihinde Bâbıâli, İstanbul'daki elçilerin Lübnan'ın da Şahab ailesinin, yani daha önce de adı geçen Kasım Şahab'ın yönetimi altında özerk bir bölge hâline getirilmesi ve Kudüs'ün, valisi tarafından neredeyse özgürce yönetilen bir şehir yapılmasına ilişkin tekliflerine itiraz etti[205]. Ama kısa bir süre sonra dağlarda Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında, ancak Mustafa [Nuri] Paşa'nın ve halefi Hırvat devşirme [Macarlı Mirliva] Ömer Paşa'nın askerî yönetimleri ile bastırabilen düşmanlıklar çıktı[206]. Ömer Paşa, Fransa ve Avusturya'nın Marunîler lehine çaba gösterdikleri bir dönemde Dürzî liderlerini tutuklattı. Ama elçiler bununla yetinmiyorlardı. Aralarında ancak zorlukla anlaşmaya varabildiler ve 1842 yılı sonlarına doğru Bâbıâli'nin Hristiyanlar ve Müslümanlar için Sayda'daki valiye tâbi olacak iki ayrı kaymakamın tayin edilmesini istediler. Çıkan yeni iç savaştan sonra Haydar Şahab ve Ahmed Reslan bu makama getirildiler. Her iki halkın birlikte yaşadığı orta bölgelerin yönetimine daha sonra karma bir idare getirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. 1844 yılında Damad Halil Paşa, huzuru tekrar sağlamak için Lübnan'a gelmek zorunda kaldı. Dürzîler ve Marunîler daha büyük taşkınlıklar yapmaya başladılar. Bölgeye gönderilen Kürtler, dindaşları ile birleştiler ve Halil Paşa, barbarca bir fanatizmin kol gezdiği bu ülkeyi çaresizce terk etti ve ceza olarak makamından alındı. 1845 yılının sonbahar aylarında Hariciye Nâzırı Şekib Efendi bizzat Lübnan'a gelerek, askerî komutan Namık Paşa'dan aldığı yardımla dağ ahalisinin silahlarını toplattı.

Daha sonra her kaymakamın yanına her mezhepten ilgili ruhbanlar tarafından atanan 13 üyelik bir malî ve hukukî danışma kurulu verildi[207].

Batı diplomasisi nihayet 1842 yılında çıkan İran meselesini çözmeyi başardı. İranlılar Irak'ta Süleymaniye'ye saldırırlarken, İran Şahı Van'a gelmişti. Barış sağlandıktan sonra, Irak'ın Türk komutanı Necib Paşa, 1843 yılında Hazret-i Hüseyin'in kutsal Kerbela Şehri'ni tahrip ettiğinde bile savaşa devam edilmedi[208].

Mısır'da, kendini Kuzey Afrika sahillerinde Sardunya Kralı'na Tunus Dayısı'na müdahalede bulunmasını yasaklayacak ve ancak Osmanlı gemilerinin Cezayir yakınlarında herhangi bir faaliyette bulunmalarını imkânsız hâle getiren Fransız donanması ile muhtemel bir çatışma karşısında geri çekilecek kadar güçlü hisseden[209] Bâbıâli'ye karşı tam bir huzur ve boyun eğme havası esiyordu. Tunus Beyi bu arada borçlu olduğu vergileri ödememişti ve Bâbıâli 1845 yılında büyüklük göstererek, alacaklı olduğu tutarları bağışlamaya karar verdi. Aynı dönemde ise Joinville Prensi Tunus'a gelip, Berberî korsanlarının mirasçısını Paris'e ziyarette bulunmak zorunda bıraktı. Tunus Beyi burada Türk diplomasisinin tüm itirazlarına rağmen, tamamen bağımsız bir hükümdar gibi karşılandı, ama Osmanlı Sultanı egemenlik haklarını herkese karşı savunuyordu[210]. 1846 yılında Mehmed Ali Paşa, Osmanlı başkentine geldi ve hâlâ hüküm süren eski teşrifata göre Sultan Abdülmecid tarafından ayakta karşılandı. Bu sadece ilerlemiş yaşına istinaden yapılmış bir saygı gösterisi değildi, aynı zamanda bu ziyaretçinin siyasi önemini de gösteriyordu[211]. Artık şuuru iyice bozulan Mehmed Ali Paşa, kısa bir süre sonra işleri yönetemeyecek duruma geldiğinde, hastalıktan dolayı bir ayağı çukurda olan İbrahim Paşa da 1848 yılında tayinini kabul etmek üzere İstanbul'a geldi. Ama İbrahim Paşa babasından önce hayata veda etti ve yerine geçme sırası Mısır Valisi'nin büyük oğlu Tosun'un oğlu Abbas'a geldi. Bâbıâli, bundan daha itaatkâr bir vasal isteyemezdi[212]. Yine de Bâbıâli ancak 1851 yılında, İskenderiye'ye gelen Dahiliye Nâzırı Fuad Paşa'nın çabaları sayesinde, Tanzimat'ın Mısır'da da kabul edilmesini sağlayabildi[213].

Arabistan'da, Halil Paşa'nın zalimce yönetiminin sonucu olarak, zorlukla kurulmuş Mısır hakimiyetinin yerini çok geçmeden Arap "prenslikleri", hatta "krallıklar" aldı. Bunların başında, "kardeşlik" haracı olan kumah'ı ödedikleri Anase veya Ruala Bedevilerinin hakimiyetini de ortadan kaldıran Vehhabîler veya dinî açıdan tamamen tarafsız liderler

bulunuyordu. Padişahın veya Mısır Valisi'nin küçük birer taklidi olarak Faysal, Abdullah İbn Raşid (ölümü 1844 veya 1845) ve onun oğlu Tallal gibi şahsiyetler ortaya çıkıyordu. Hepsinin saray ve hazine nâzırları, hariciye nâzırları ve tıpkı Cebel-i Şomer'in başkenti Hacel'de olduğu gibi sütunlarla süslenmiş sarayları, orduları ve topları vardı[214]. Abdullah İbn Suud'un tekrar iktidara getirilen oğlu ve Neşed'in eski başkenti Deriye'nin yerine geçen Riyad Valisi "Sultan" Türkî, öldürülmeden kısa bir süre önce, 1830 yıllarında Mısırlılar tarafından kurtarıldıktan sonra hakimiyetini tanımak istemeyen Lahsa bölgesine saldırmıştı[215]. Ölümünden sonra, Mısır Valisi Hurşid Paşa tarafından daimi olarak uzaklaştırılmayan tek oğlu Faysal yerine geçti. Faysal, aslında Arabistan'ın iç bölgelerinin valisi idi ve diğer hükümdarlardan düzenli vergi alıyordu. Mısır birliklerinin yeni bir akını esir alınması ile sonuçlandı ve Riyad'da yerine akrabası olan İbn Teneyan geçti. Ancak yeni Mısır Valisi Abbas, Faysal'ın kaçmasını ve tekrar iktidara gelmesini sağladı[216]. Faysal iyice yaşlanıp, gözleri görmemeye başlayınca, Mekke'ye girebileceğini düşünen büyük oğlu Abdullah iktidara geldi. "Vasalı" Tallal ise yol yapımı, ticaretin canlandırılması, vs. gibi önemli kültür çalışmaları ile birleştirmeye çalıştığı cesur bir ilhak politikası yürütüyordu. Dinî açıdan ne Vehhabîlik'ten, ne de Sünnîlikten yana değildi[217]: Etrafına Hristiyanları toplamayı seviyor ve kimi zaman camiye gitmeyi bile ihmal ediyordu. Hatta kimi zaman ıslahat yanlılarının yanında olmasa bile, tütün içiyordu[218]. Bunun dışında Osmanlı Sultanı'nın adının hutbelerde okunmasına dikkat ediyor ve Osmanlı memurlarını seyahatleri sırasında her zaman nazik karşılıyordu[219]. Bu sayede Tallal, 20 yıl boyunca hallerinden oldukça memnun tebaa üzerinde gerçekten bağımsız bir hükümdar gibi hüküm sürebildi. Buna karşın Faysal, mutlak gücüne tâbi etmek istediği Kasım Şehri'nin ahalisine karşı gaddarca davrandı[220] ve ellerinden Büreyde Şehri'ni aldı. Ancak Üneyze önlerinde büyür bir direnişle karşılaştı ve Mekke Şerifi, ticarî açıdan çok önemli bir yer tutan bu şehri Vehhabîlerin öfkesinden kurtarmak için bizzat buraya geldi[221]. Mekke Şerifi ayrıca Oman hükümdarını Kutsal Yerleri ziyarete ve vergi vermeye ikna etti, ama bu verginin ödenmediği söyleniyordu[222]. Ölümünden sonra oğulları arasında büyük bir mücadele başladı ve İngilizler bu fırsatı bölgeye müdahale etmek için kullandılar. Tüm bunlardan en kazançlı çıkan, Riyad "Kralı" oldu. Yeni hükümdar Tuveyni, bağış adı altında Kutsal Yerler için vergi ödüyordu (1852 yılı dolayları)[223].

Thier’in izolasyon politikası geçen sonbaharda nihayet sona erdirildikten sonra, Guizot tarafından yönetilen Fransa, Şark Meselesi’ni az bir fedakârlıkla çözümlemeyi başaran Avrupa devletleri ile 1841 yılında tekrar bir araya geldi. Rus Çarı bu arada Hünkâr İskelesi Antlaşması’nı hayata geçirmenin uzun zamandan beri, özellikle de sürekli olarak Rusya’ya itiraz eden İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni kurtarmasından sonra, imkânsız olduğunun bilincine varmıştı. 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra’da akdedilen Boğazlar Antlaşması ile birlik içindeki Avrupa, Osmanlı Sultanı’nın gerek İstanbul Boğazı’nı, gerekse Çanakkale Boğazı’nı tekrar savaş gemilerine kapatma talebini kabul etmişti.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

HRİSTİYAN MİLLETLERİN

OSMANLI DEVLETİNDEN AYRILMASI

BİRİNCİ BÖLÜM

BOĞAZLAR ANTLAŞMASI'NIN YAPILMASINDAN

KIRIM SAVAŞINA KADAR RUS ENTRİKALARI(1841-1853)[*]

Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki vesayeti, Boğazlar Antlaşması ile sona ermişti ve “Tanzimat Fermânı”nı ilan eden Türkiye, artık kendi savunma gücüne dayanan ve kendisine iyiniyet gösterenlere karşı tesis edilen barışı muhafaza etmekten başka siyasî bir yükümlülüğü olmayan bağımsız bir devlet olarak tekrar ayakta idi[1].

Ama bundan böyle de çökmekte olup, kısa bir süre sonra tasfiye edilmesi beklenen bir devletin hamisi rolüne devam etmek isteyen Rusya’nın meydan okumaları bitmemişti. Uzun zamandır büyük bir titizlikle hazırlanmış antlaşmalara veya sadece bir örnek dava bile bulsa, buna dayanarak, bulduğu her fırsatta uyarı yazıları gönderiyor, elçileri ve konsolosları aracılığıyla müdahalede bulunuyor ve emrivaki bir şekilde, çarının eyaletlerinde pervasızca hareket eden yaverlerini gönderiyordu. Eflak Prensi Aleksandru Gika, bir seferinde milli görüş açısından iyi niyetli, ama başvurdukları çareleri seçimlerinde biraz dikkatsiz davranan muhalefet grubu ile anlaşmazlığa düştüğünde, Gika’ya karşı bir incelemeyi yürütmek üzere Duhamel derhal Bükreş’e geldi. Duhamel’den ancak çok daha sonra, Lübnan’da barışın sağlanmasında büyük katkıları bulunan Şekib Efendi, Gika’nın azli artık geri alınamayacak bir boyuta ulaştığında, prense azlini bildirmek üzere Bükreş’e geldi[2]. Miloş Obrenoviç’in, hanedanın miras hakkından veya ömür boyu görev süresinden bahsedilmeden, Sırbistan’a “Baş-bey” olarak atanmasında ve daha sonra 1842 yılının yaz aylarında rakipleri tarafından ağır baskı altında tutulan – babasının rakipleri Vukçiç ve Petroniyeviç’i Bâbıâli yanına müşavir olarak tayin etmişti – genç prensin Zemlin’e kaçışında Rus diplomasisinin parmağı yoktu. Aksine Osmanlı Sultanı bu toprakların tek egemeni olarak hareket ediyordu: Belgrad Valisi, yine en önemli şahsiyet hâline gelmişti ve merkez yönetimin Sırbistan’ın iç bölgelerinde Alacahisar (Kruşevac)’a nakledilmesinin öcünü, hâlinden memnun olmayanlara sığınma hakkı tanıyıp, onları ayaklandırarak aldı. Bâbıâli, yeni geleneklere göre, Obrenoviçlerin makamlarından alınan düşmanlarını tekrar eski konumlarına getirmek için bir komiser gönderdi. Ama bu komiser, onları sadece yanında İstanbul’a kadar getirmeyi başardı ve burası daha sonra entrikalarının merkezi hâline geldi. Miloş Obrenoviç, nihayet ister istemez Türklerin göçmenler ve başkent hakkındaki taleplerine boyun eğdi. Görevlendirilen ikinci bir komiser, Bâbıâli tarafından

istenmedikleri için müşavirlerini uzaklaştırma emrini verdi. Türk komiserinin bu tutumu ise diğer taraftan Vukçiç'i, Belgrad'a sadece Rus Çarı'nın temsilcisi ile görüşüp, ülkedeki durumlar hakkında bilgi vermek için geldiği bahanesini öne sürerek, Avusturya Banat'ından geri dönmeye ve "baskıcı" nâzırlara karşı ihtilal niteliğinde bir ayaklanma çıkartmaya cesaretlendirdi. Rus konsolos, makamını kaybetmiş Miloş Obrenoviç lehine hiçbir harekette bulunmayarak, sadece kaleye kaçmasına, yani düşmanca bir tutum içindeki Belgrad Valisi'nin yanına kaçma tavsiyesinde bulundu. Ordusunun başında büyük bir törenle şehre giren Vukçiç, her iki yüksek rütbeli Türk memur tarafından iyi karşılandı. Vukçiç, Petroniyeviç ve Simiç'ten oluşan geçici hükümeti ve milli bir meclisin toplanmasına otoriteleri ile yardımcı oldular. Kâmil Paşa, Skupçina'nın* Kara Yorgi'nin oğlu Aleksander'i Sırbistan tahtına getirme teklifini severek kabul etti ve gerçekten de hükümdarlığı onun tecrübesiz ellerine bıraktı.

Rus Çarı bunun üzerine gerek Miloş, gerekse Aleksandru Gika'nın muhakeme edilmesini talep etti. Avusturya ise sadece Miloş'u komşu olarak istiyordu. Akkirman Antlaşması uyarınca şiddetli protestoda bulunmak üzere Prens Lieven İstanbul'a geldi. Genç Sultan, babasının "en iyi dostuna" [çara] bir mektup yazdı, ama boşuna. Butaniyev, yazıyı gerçi kabul etti, ama göndermek istemedi. Paşaların azlini, yönetimdeki naiblerin uzaklaştırılmasını, Sırbistan'da yapılan prens seçiminin geçersiz ilan edilmesini ve Sırbistan'a gerçek hükümdarını kazandıracak yeni ve meşru bir seçim yapılmasını talep etti. Avrupa devletleri, Türk menfaatlerini desteklemeyi reddettiklerinde, Bâbıâli bu şartları kabul etmek zorunda kaldı. Aleksander Karayorgoviç derhal tahttan çekildi ve Kâmil Paşa'nın yerine Anadolu'nun eski seraskeri Hafız Paşa getirildi. 15 Haziran 1843 tarihinde Rusya tarafından talep edilen seçim yapıldı. Seçimlerde Hafız Paşa ve Sırplara, burada da tıpkı Eflak'ta olduğu gibi, Türk hakimiyetinin yanında daha üstün olan Rus himayesinin mevcut olduğunu göstermek için, Belgrad'a gelen Lieven vardı. Ama yeni berat Aleksander lehine çıkmadan önce, Vukçiç ve arkadaşları, halk arasında sevilmelerine rağmen, ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Aleksander Karayorgoviç'ten ülkenin yasalarına ve sultanın emirlerine uyacağına dair söz istendi; aksi takdirde tahtı elinden alınabilirdi[3].

Sürekli olarak anarşi ve para sıkıntısı içinde bulunan, ama hâlâ Bizans İmparatorluğu'nun tekrar kurulmasına dair "büyük ülkü"nün yakın gelecekte gerçekleştirebileceğine inanan Yunanistan, aynı dönemde Rus

Çarı'nın Atina'daki temsilcisi, Besarabya asıllı Katakatzi tarafından çeteleri Epir ve Tesalya'ya göndermesi, Girit'teki Türk hakimiyetine karşı ayaklanması ve Türkiye'deki Rum tebaanın konumu hakkında Bâbıâli ile sürekli anlaşmazlıklar çıkarması yönünde teşvik ediliyordu. İngiltere, Kral Otto'nun İstanbul'daki yeni temsilcisi olarak Mavrokordato'nun kabul edilmesini sadece büyük çabalardan sonra başarabildi. Yunanistan'daki huzursuzluklar biraz yatışıktan sonra, uzun zaman önce geri çağrılan bu temsilci, Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirildi, ama bu mevkide uzun zaman tutunamadı. Ruslar ve Fransızlar tarafından desteklenen yeni Başkan Kolettis, Osmanlı Devleti tarafından Atina kabinesine Rum temsilcilerin gönderilmesi için faaliyette bulunacak kadar cüretkârdı ve İstanbul'a eski çete reisi ve şimdiki Yunan General Karatasso'yu gönderdi. Ama Türkler, Karatasso'ya pasaport vermediler ve bu olay, Atina'daki siyasî faktörleri çok kızdırdı. Olay, Kral Otto ile şahsi bir anlaşmazlığa kadar vardı ve Türk elçisi Musurus Atina'dan ayrılmak zorunda kaldı. Osmanlı Sultanı, Kral Otto'nun bizzat yazdığı bir mektuba bakmaksızın, Musurus için özür dilenmesini istedi ve Avrupa devletlerinden sadece Fransa bu olay ile ilgilenirken, Bâbıâli komşu devletin uyruklarına karşı misilleme yapmaya başladı. Mettenich'ten istenen hakem kararı yeterli gelmedi ve Kolettis'in ölümünden sonra bile müzakereler sürdürüldü. Rusya bu sefer de zekice karar verme hakkını saklı tutmuştu. Yunanistan, 1847 yılında özür diledi, ama sade Rus Çarı'nın emrine uymuştu[4].

Rusya aynı şekilde 1843 yılında Müslüman Arnavutların Hristiyan dindaşlarına karşı ayaklanmalarından ötürü taziye istemek zorunda olduğunu düşünüyordu. Ömer Paşa'ya, derhal (ilkbaharda) Arnavutların üzerine yürüme emri verildi. Kaplanlı ve Kalkandelen'de bunları gerçekten de yendi[5]. Çar Nikola, 1845 yılında, tıpkı büyük büyükannesi [II. Katerina] tarafından Bizans'ı yönetmesi planlanan prens gibi Konstantin adını taşıyan kuzenini göndererek, İstanbul'daki Rumların fanatik heveslerini ayaklandırmaya çalışmaktan çekinmedi. Rus Büyük Dük Konstantin, sevinç içindeki kalabalığın "İmparator" tezahüratları ile karşılandı ve Ranke gibi tarihçilerin "tüm tahminlerin ötesinde olayların ve ancak Tanrının bileceği ebedi kaderlerin hızlı ve kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşmesi" gibi ihtimallerden bahsettikleri bir dönemde, Osmanlı Sultanı'nın reayası tarafından sevinçle karşılanarak, eski kehanetleri yerine getirecekmiş gibi Jüstinyen Kilisesi'ni [Ayasofya] ziyaret etti[6].

1848 yılı başlarında Avrupa’da ihtilal ruhu tekrar canlanıp, Louis Philippe’nin tahtının yerle bir edildiği bir dönemde, daha önce adı geçen Duhamel Rus komiseri olarak, bir Türk meslektaşı olan Kabul Efendi ve Reşid Paşa ile Ali Paşa yönetimindeki liberal kabinenin yerine Sarim Paşa’nın yönetimindeki muhafazakârlar geçtikten sonra (3 Mart) Talât Efendi ile birlikte, tıpkı Gika’ya yapıldığı gibi, ne milli parti, ne de Ruslar tarafından istenmeyen halefi, geleceği parlak, yetenekli ve iyi eğitim almış Grigore Bibescu’ya karşı harekete geçtiler. Hareket aslında önce aralarında Batı’da eğitim görmüş yeni neslin liderleri Mihail Kolganiceanu’nun ve Vasile Aleksandru’nun de bulunduğu huzursuz boyar oğullarını masum bir gösteriden sonra, yasaları ihlal ettikleri gerekçesi ile manastırlara ve komşu Türk topraklarına gönderen Mihail Sturdza’ya karşı açılacaktı. Haziran ayında kültür savaşçılarının ünlü bir öncüsü olan Johann Eliad, Olt bölgesinde İslaz’da “ihtilal” bayrağını çektiğinde, Paris’ten geri dönen genç öğrenciler ve yazarlar Bükreş halkını harekete geçirdiklerinde ve hayatı tehlikeye giren Bibescu tahttan feragat etmek zorunda kaldığında, Eflak’ın baş konsolosu [Duhamel] ülkeden ayrılarak, geçici hükümetin üyelerine savaş açmış oldu.

Bu üyeler, 28 Haziran’da tekrar Mustafa Reşid Paşa’nın başa geçtiği Türkiye’den destek bulmayı umut ediyorlardı[7]. Rusya’nın kendi birliklerini Prut Nehri’nden geçirerek buraya getirebilmek için talep ettiği üzere, 13-15 bin askerden oluşan bir Türk ordusunun başında eski Paris elçisi ve yeni komiser Süleyman Bey, Tuna Nehri’ni geçti ve güzel sözler ve çiçeklerle karşılandığı Bükreş’e geldi. İhtilal hükümetini feshedip, kendisinin de onaylayacağı, ancak yine aynı gruptan alınan Eliad ve subaylar Christian Tell ve Nikola Golescu’dan oluşan kaymakamları yönetime getirme tavsiyelerine uydular.

Mihail Sturdza tarafından kendilerini davet ettiren Rus birlikleri aynı dönemde Boğdan’a gelmişlerdi. Bâbıâli buna itiraz etmedi: Bu barış ihlaline karşı alabileceği tek bir tedbir vardı ve bunu almakta gecikmedi. Hırvat devşirme Mihail Lattas[8], nâm-ı diğer Ömer Paşa, Tuna Nehri’nin sol kıyısında kalırken, Âmedci Fuad Efendi’nin görevlendirdiği bir sivil memur, Bâbıâli’nin geçici idareci olarak bir kaymakamın atanması ve törenle yakılan nizamnâmenin [Reglemeut Organique] tekrar ülkenin anayasası hâline getirilmesi yönündeki emrini Bükreş’e getirdi. Eflak itfaiye erleriyle beklenmedik bir anlaşmazlık yaşandıktan ve Cotroceni karargâhına çağrılan ihtilal liderleri tutuklanıp, Tuna Nehri üzerinden

ülkeden çıkartıldıktan sonra, Kaymakam Konstantin Kantakuzen idareyi ele aldı. Ruslar ve Türkler, huzuru sağlamak için burada kaldılar. General Lüders çok geçmeden Eflak üzerinden Erdel'e akın edecek ve Avusturya'daki akraba, genç Kayser Franz Joseph'e Macarların ihtilalini bastırmakta yardımcı olacaktı. Lüders, Bâbıâli'nin zayıf itirazlarına aldırmaksızın, Eflak sanki bir Rus Eyaletiymiş gibi davranıyordu[9].

Tüm bunlar çara yetmiyordu: Önce himayesine karşı ayaklanan ve şimdi de Batı'ya sığınan Polonyalılar ile birlikte Rusya'nın fetih siyasetine ve bu amaçla kullandığı zorbalıklara karşı faaliyette bulunan Romen ihtilalcileri cezalandırmak, diğer taraftan da özgürlük ve birlik hayallerini kuran Romen milletinin serbestçe gelişmesini imkânsız hâle getirerek, 1848 yılında meydana gelen olayların tekrarlanmasını engellemek istiyordu. Rus diplomasisi bu amaçla 1849 yılı başlarında İstanbul'daki liberal nâzırlara, Avrupa'da birçok felakete yol açan ihtilal ruhuna karşı yeni bir antlaşma yapma teklifini getirdi, ama geçmişteki tecrübelerinden ders alan nâzırlar böyle bir antlaşma yapmayı reddettiler. Yine de Rus Çarı'nın olağan başyaveri General Grabbe'nin gelişi ile Mustafa Reşid Paşa ile sadık dostu Ali Paşa'nın direnci kırıldı. Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında 1 Mayıs [1849] tarihinde Romen prenslerin görev süresini yedi yıla indiren[10] ve bundan böyle Romen prensliklerinde görevlendirilecek idarecilerin seçimle değil, tayin ile başa getirileceklerine dair bir madde eklenen senet imzalandı. Bu idareciler meclis tarafından değil – Rus Çarı Eflak delegelerinin iradesine karşı gelmelerini henüz unutmamıştı – yetkisi sadece mali meselelerle sınırlı olacak bir Boyarlar Meclisi tarafından desteklenip, kontrol edileceklerdi. Nizâmnâme tekrar gözden geçirilecekti ve değişiklikleri onaylama hakkı hem Rusya'ya, hem de Osmanlı Devleti'ne mahsus olacaktı. Bu senet imzalandıktan sonra gerçek güç aslında her iki devletin Romen prensliklerinde artık eşit sayılan komiserlerinin ve "düzeni iyileştirme çalışmaları" sona erene ve "iç huzur sağlanana[11]" kadar, Macaristan'daki huzursuzluklar sona erene kadar 25-30 bin, daha sonra da 10 bin askere komuta edecek generallerin elinde idi. Tüm bunların kendi otoriteleri ve ülkelerinin refahı için ne anlama geldiğini, yeni atanan Boğdan Prensi Grigore Aleksandru Gika ve Eflak Prensi Barbu Stirbey çok geçmeden öğrendiler[12].

Bâbıâli bu arada büyük bir siyasî zorlukla daha başa çıkmak zorunda kaldı: General Lüders ve Kayser ordularının zaferi kazanmasından sonra, Tuna Nehri üzerinden Türkiye'ye kaçan ve aralarında Kossuth, Bem,

Perczel, Meszaros ve Dembinski gibi adamların da bulunduğu asi Macar mülteciler meselesi. Ama İngiliz elçi Stratford Canning ve Fransız ile Prusyalı meslektaşlarından, Rusya'nın ve Avusturya'nın ısrarlı taleplerine direnmek için gerekli desteği gördü. Böylece Rus Çarı'nın Eylül ayında İstanbul'a gelen elçisi Prens Leon Radziwill, tatmin edici bir cevap alamadı. Diğer taraftan Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin, General Püchler'in defalarca sınır ihlalinde bulunmasından dolayı şikâyet etme hakkı olduğunu açıkladı[13]. Macar mülteciler, aralarında Bükreş'teki İngiliz konsolosun da bulunduğu şahısların tavsiye ettikleri gibi Arnavutluk üzerinden Preveze ve İyon Adaları'na götürülmek yerine Vidin'de tutuluyorlardı[14]. Burada, Türkiye için defalarca sempatilerini dile getirmiş, hatta bir antlaşma bile teklif etmiş[15] bir milletin varlığı için onurlu ve kahramanca bir savaş yürütürken yenilmiş olanlara yakışır bir muamele görüyorlardı. Bu hassas mesele nihayet Fuad Efendi'nin 21 Eylül'de Bükreş'ten ayrılıp, Rus sarayına giderek Rus Çarı'nın zaferini kutlayıp, Macaristan'daki ihtilalin Macar ve Polonyalı liderlerinin Rusya ve Avusturya sınırlarından uzakta bir yerde sürgüne gönderileceklerine dair garanti vermesi ile sona erdi.

Elçi Titov ve Avusturya elçisi ile Radziwill, daha o dönemlerde Petersburg'un emirlerine yeterince hızlı uymayan Bâbıâli ile ilişkilerini kesmişlerdi[16]. Osmanlı Sultanı [Abdülmecid] bir kez daha çarın da muhtemelen aynı yoğunlukta hissettiği hükümdarlık onuruna seslendi. Fuad Efendi ise hükümetinin yeni bir hakarete maruz kalmasından ise savaşın tercih edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yeni Rus General Dennanberg tarafından hor görülerek basit bir "mutasarıf" olarak nitelendirilen Prens Stirbey: "20 gün sonra belki yeni bir Rus hükümetimiz olacak"[17], diyordu Fransız konsolosuna hiç çekinmeden[18]. İngiliz, ardından Fransız donanması Ekim ayı başlarında muhtemel bir Rus saldırısını engellemek için[19], Çanakkale Boğazı'na gelip, hisarları geçtikten, ancak Marmara Denizi'ne henüz giriş yapmadan önce Rus Çarı büyüklük gösterip geri adım atmıştı bile. Türkler, bulunduracağı asker sayısı olarak belirlenen 10 bin dışında fazladan askerlerini geri çekmeye başladılar ve Avrupa devletlerinin amirallerinden Çanakkale Boğazı'ndan çıkmalarını rica ettiler[20]. Ali Paşa, Büyüdere'ye kadar ilerlemek isteyen Ruslara Çanakkale Boğazı'nın kapatılacağına dair söz verdi ve İngilizlerin sadece rüzgârdan dolayı Marmara Denizi'ne giriş yapmak zorunda kaldıklarını açıkladı[21]. Hristiyan Prensi küçük gören ve Rusları kışkırtma cesaretini gösteren, gaddar ve aşırı

iddialarda bulunan Rumeli Müşiri Ömer Paşa'nın giriştiği Müslümanlaştırma[22] faaliyetleri Türkler ve Ruslar arasında yeni çatışmaların çıkmasına neden olmasına rağmen, barış artık ciddi bir şekilde güvence altına alınmıştı[23]. 1850 yılının ilkbahar aylarında nihayet Rus Çarı da Bâbıâli'nin örneğine göre Romen prensliklerini boşaltma kararı aldı[24].

Ama Şark'ta barışın uzun süre ayakta tutulmasını sağlayamayacak kadar çok patlamaya hazır yer vardı. Yunanistan ve güçlü İngiltere arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve İngiliz Amiral Parker Yunan limanlarını abluka altına alarak, Yunan gemilerine düşmanca davranıyordu. Fransa araya girip, himayesi altında bulunan Yunanlılar için hiçbir şey yapamayınca, Fransız elçi Londra'dan geri çağrıldı. Rusya'da İngiltere'nin Atina'daki hükümetle anlaşmazlıklarını daha kısa bir süre önce sona erdiren Bâbıâli ile ittifak kurduğuna inanılıyordu[25]. Diğer taraftan Yunanlılar, Bâbıâli'nin Tesalya sınırına asker yığdığından şikâyet ediyordu[26].

Romen prensliklerinde, 1850 yılının Mayıs ayında Ömer Paşa'nın buradan ayrılmasından sonra bile Duhamel ve Fuad Efendi'nin hiç çekinmeden: "Rus komiserin görevi ancak Osmanlı komiseri görevlerini ihmal ederse başlar[27]", diye bir açıklama yapan halefi Ahmed Vefik Efendi arasında barış rüzgârları esmiyordu. Ahmed Vefik Efendi Eflak askerlerine zorla giydirilen Rus üniformalarına bile şiddetle itiraz ediyordu[28]. O dönemlerde Vidin dolaylarında 13 Haziran'da[29] güçlü Belgradcık Kalesi'ne saldıran[30] Bulgar köylülerinin çıkardığı ayaklanmada, Türkler kılık değiştirmiş Rus subayları görmüşlerdi[31] ve Osmanlı Komiseri Ahmed Vefik Efendi, kaçaklara Tuna Nehri'nin sol kıyısında sığınma hakkı tanınmasına şiddetle karşı çıktı[32]. Duhamel ise aksine "insanlık" görevlerinden ve "fanatik askerlerin aşırılıklarından" bahsediyordu[33].

Ömer Paşa o dönemlerde Bosna'da Bihaç'ı ele geçiren[34] ve Tahir Paşa'yı Travnik'e geri çekilmeye zorlayan asilere karşı savaşıyordu: Asileri defalarca yendi ve liderleri Hersekli Rıdvanzâde Ali Paşa'yı tutuklattırıp, idam ettirdi. Daha sonra 1851 yılı ilkbaharında Jezero ve Krupa muharebelerinde ayaklanmayı tamamen bastırmayı başardı[35]. Avrupa'daki olaylar Bâbıâli'yi gerçekten de huzursuz edecek cinstendi. Sırpları güvence altına almak için 1850 yılının Şubat ayında Belgrad Kalesi'ni Prens Aleksander'a teslim etti ve bu kaleye bundan sonra başka bir vali atanmadı.

Bükreş'teki şartlar ise ancak Duhamel'in 1851 yılı başlarında geri çağrılmasından ve yerine basit bir konsolosun atanmasından sonra

düzelmeye başladı. Ali Paşa, artık hiçbir huzursuzluk çıkartmayan Romen prensliklerinin boşaltılmasına başladı[36]. 26 Nisan'da Eflak'ın başkentinde nizamnâmenin köylüler ile ilgili ek maddelerinin onaylanmasına ilişkin fermân ile birlikte Türk birliklerinin geri çekilmesi ile ilgili 6 Nisan tarihli bir fermân daha okundu. Bu fermânda Rusların geri çekileceği de vaat ediliyordu[37]. Çarın askerlerini Besarabya'ya götürecek olan General İvin, bu fırsatı Türklere tekrar hakaret etmek ve Rus Çarı'nı baskı altındaki Romenlerin tek desteği olarak göstermek için kullandı[38]. Haziran ayı başında Osmanlı komiseri de seyahate hazır bir vaziyette İbrail'e geldi[39]: Çok geçmeden İran'a sefaretle yollanarak teselli edildi[40].

Romen prensliklerinde eski durumlar tekrar tesis edildikten sonra, hiç beklenmedik bir mesele, uzun zamandır beklenen ve Osmanlı Devleti'ni ya tamamen felakete sürükleyecek, ya da nihayet baskıcı ve küçük düşürücü Rus hakimiyetinden kurtaracak savaşı tetikledi. 1851 yılında Kutsal Yerler meselesi oldukça rahatsızlık verici bir boyuta ulaşmıştı ve Türkiye'deki bir anlaşmazlıktan dolayı, iki farklı siyasî prensibi savunun Rusya ve Avrupa devletleri karşı karşıya geldi.

Ancak, Bâbıâli'nin bu savaştaki payını daha iyi anlayabilmek için önce liberal grup tarafından bir dereceye kadar gençleştirilen Osmanlı Devleti'nin iç şartlarına göz atmak gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ “TANZİMAT” TÜRKİYE’SİNİN KIRIM SAVAŞI

ÖNCESİNDE İÇ DURUMU[*]

Pertev Bey[1] ve Vassâf Bey öncülüğündeki muhafazakâr grubun ve Hüsrev Paşa liderliğindeki muhalefet grubunun sürekli direnişine rağmen, zaferi Sultan II. Mahmud'un eseri olan Tanzimat'ı savunan liberal grup kazanmıştı. Sultan Abdülmecid'in tahta cülûsundan sonra, 1841 yılında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından zimmete para geçirmekten dolayı bu paraları geri ödemeye mahkum edilmiş olup, ünvanlarını kaybeden[2] Sadrazam Koca Hüsrev Mehmed Paşa'nın yerine Mehmed Emin Rauf Paşa getirilmişti[3], ama daha 1841 yılının Mart ayında eski Viyana elçisi ve eğitim[4] konusunda bir eserin sahibi olan Rıfat Paşa, Tanzimat'ın en yetenekli ve en önemli temsilcisi Mustafa Reşid Paşa'nın[5] yerine Hariciye Nâzırı olarak atandı[6]. Muhafazakâr grubun liderlerinden İbrahim Sarım Paşa, bir süreliğine Rıfat Paşa'nın halefliğine getirilmiş olsa da, 1843 yılı Mart ayında Rıfat Paşa tekrar makamına geri döndü[7]. Rıfat Paşa aslında II. Mahmud'un eski bir musahibi ve dul eşinin sırdaşı olup, Sultan Abdülmecid'in kız kardeşi ile evlenmek istememesine rağmen, çok yüksek bir mevkie yükselen [Mabeyn Müşiri] Rıza Bey'in bir aracından başka bir şey değildi. Bu arada Abdülmecid'in kız kardeşleri Ahmed Fethi Paşa[8], Damad Halil Paşa[9], eski dervişlerden Said Paşa[10] ve Damad Mehmed Ali Paşa[11] ile evliydiler. Rıza Bey, geldiği mevkide aslında uzunca bir süre kalabilirdi[12], ama askerler tarafından çok sevilmesine rağmen, 1845 yılının Ağustos ayında Valide Sultan'ın yeni damadı Mehmed Emin Âli Paşa'nın bir entrikasından dolayı devrildi. Hariciye Nâzırı Şekib Paşa makamından çekildi ve onun yerine Ekim ayından itibaren yine Hariciye Nezareti'ni yönetmeye başladı[13]. Birkaç ay sonra, 28 Eylül 1846 tarihinde yaşlı ve yeteneksiz Mehmed Emin Rauf Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi ve Hariciye Nâzırlığını eski Paris elçiliği katibi olup, yıldızı parlayan genç bir diplomat olan [Mehmed Emin] Âli Paşa'ya devretti[14].

Yeni ruhun bu iki olağanüstü temsilcisi, 27 Nisan 1848[15] tarihine kadar birlikte çalıştılar ve makamlarını sadece 12 Ağustos tarihine kadar bile olsa, İbrahim Sarım Paşa ve Rıfat Paşa'ya bırakmak zorunda kaldılar. Saray onları çok geçmeden geri çağırmak zorunda kaldı ve bu tarihten sonra – 1854 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa, padişahın kızı Fatma Sultan ile evlendi[16] - ıslahat programının zamanında, katı ve tarafsız

bir şekilde yerine getirilmesi ile daha iyi bir geleceğin oluşturulabileceğine sonsuz bir güven duyarak, Osmanlı Devleti'ni olağanüstü bir enerji ve yetenekle yönettiler[17]. Ahmed Fevzi Paşa gibi, Batı kültüründen sadece birkaç kelime Fransızca ve moda olan danslardan birkaç tanesini öğrenen yenilikçilerin[18] yerini, aralarında Londra, Paris ve Lizbon'da elçi olarak faaliyet gösterdikten sonra, "Osmanlıların Monti'si"* diye anılan babası** [Keçecizâde]İzzet Molla gibi Fransızca ve Arapça şiirler yazan ve veciz söz söyleyen genç Fuad Paşa gibi[19], ilerici Hristiyan Avrupa'nın siyasî kavramlarını yaşlanmış Osmanlı Devleti'ni, güçlü ve disiplinli bir orduya dayanan çağdaş ve birlik içinde bir devlet hâline getirmek için kullanan şahsiyetler geçti.

Avrupa tarzında eğitim gören Türklerin sayısı gün geçtikçe çoğalıyordu. Zengin bir Rodoslu olan Ahmed Fethi, akıcı bir Fransızca konuşuyordu[20]. Daha sonra Londra elçiliği ve sadrazamlık da yapacak olan Sakızlı*** Ahmed Esad Paşa, Paris'te ve Metz'de, daha sonra da Almanya'da eğitim görmüştü[21]. Efendilerden birinin oğlu olan Ahmed Vefik Efendi'nin yetenekleri, Avrupalılar tarafından olağanüstü olarak nitelendiriliyordu[22]. Mekteb-i Harbiye Müdürü Emir Paşa, Cambridge'de matematik dalında ödül kazanmıştı[23]. İngiltere'deki meslektaşı Derviş Efendi, kendini kanıtlamış bir doğa araştırmacısı idi[24].

Dış kalıplar[25] oluşturulmuştu. Daha sonra geçici bir süre kaldırılan sadrazamlık makamının, artık sadece eski rejim taraftarlarını memnun etmek için ismi kalmıştı. Artık keyfine göre hayat ve mal üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahip olmayan; memurları, boyun eğen kölelerden ziyade organize bir devletin efendisinin müşavirleri ve hizmetkârları hâline gelen ve artık kendine ait bir hazinesi olmayıp, kendisine devlet hazinesinden her ay 10 bin kese ödenen[26] padişah, gerçek bir Meclise (Harbiye, Topçu, Bahriye, Adalet, Hariciye, Maliye, Ticaret ve Tarım, Dahiliye) ve sadrazamın, şeyhülislâmın ve ayrıca iki memurun katıldığı "özel bir meclise", bir Meclis-i Has'sa sahipti. Haftada iki kez yapılan toplantıları, eski Kubbealtı Divânı'nı andırıyordu ve padişah, yılda bir kez konuşma yapmak üzere meclise geldiğinde bu küçük meclis tıpkı Avrupa'da bir parlamentoya benziyordu. Olağanüstü durumlarda acil işleri halletmek üzere gizli bir meclis toplanıyordu. Bu meclis o zaman sadrazamdan, Harbiye Nâzırı'ndan ve Bahriye Nâzırı'ndan oluşuyordu.

Yeni düzenin önemli bir parçası, nâzırlara danışmanlık yapan meclislerdi. Adalet ve idari işlerden yasalar hazırlama ve paşalara talimat verme hakkına sahip "Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliye" sorumlu idi. Harbiye Nezareti ve "Ordonat" (redif), Topçu ve Bahriye Nezareti, "askerî fabrikalar", Maarif, Maliye, Zabıta, Tarım[27] ve madenler için özel encümenler kuruluyordu. Âmedci, Bâbıâli Tercümanı - Romen Prensi Hançeri bu görevi uzunca bir süre yürütmüştü – ayrıca Sadaret Katibi, Teşrifat Müdürü, Hekimbaşı, Harbiye Nezareti Müsteşarı; Gümrük, Defterdar ve Tersane Emini; Gümrük, Arşiv ve Tersane Müdürleri; Mahkeme İşleri Nâzırı ve makamı tamamen yeniden organize edilen[28] Zabıta (Polis) Müdürü, bütün kalemleri idare eden asıl Divân'ı oluşturuyorlardı[29].

Eski sınırları ile paşalıklar kaldırılmadı, ama idarecileri artık kılıç hakkına (Ius gladii) sahip olmadıkları gibi, ne orduları vardı, ne de maliye işlerine karışabiliyorlardı. Tüm bunları II. Mahmud kaldırmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın şahsiyetinde eski tarzda son paşayı da yenmişti ve Obrenoviçleri te'dib ederek, paşaların ilk Hristiyan taklitçilerini de ortadan kaldırmıştı. Her yere korku salan şanlı savaş komutanlarının halefleri olan ve antlaşmalardaki sınırlamalar ve Rusya tarafından uygulanan anayasaya rağmen, neredeyse tamamen özerk hükümdarlar olan Eflak ve Boğdan prenslerine basit birer il idarecisi gözü ile bakılıyordu ve Ömer Paşa gibi bir Müşir veya Ahmed Vefik Paşa ya da Derviş Paşa gibi birer komiser önlerinde omuz silkiyordu[30]. Diğerleri gibi bir nâzır olan kaptan-ı derya, artık Takımadalar'ın gelirlerini tahsil edemiyordu. Avrupa'da 15, Asya'da 17 ve Afrika'da 3 eyalet, padişahın iradesine ve bağlı bulundukları nâzırların emirlerine uygun olarak, idare edilen toprakların büyüklüğüne göre valiler veya mutasarrıflar tarafından yönetiliyordu. Onların altında kaymakamlar ve toplam 142 livanın nâzırlara doğrudan bağlı muhassıllar vardı. Kazaların başında müdürler veya mütesellimler; 1320 kadar nahiyenin başında da muhtar veya kocabaşı diye anılan idareciler bulunuyordu.

Bu memurlar için de meclisler oluşturuluyordu. O güne kadar tek başına hareket eden ruhban meclisinden başka artık valinin, defterdarın veya vekilinin, mal müdürünün, halk tarafından seçilen temsilcilerin (vücûhlar), her mezhepten ruhbanların ve ileri gelenlerin ya da Mora'da çok önemli bir rol oynamış kocabaşıların katıldığı bir vilayet meclisi de vardı.

Mahkemeler tarafından yürütülen adalet işlerinde, şeriatın değişmez kurallarına dayandıkları için, konusunda hiçbir değişikliğe gidilmedi. Yine ücretlerini devletten alan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, bir veya daha çok eyalet için atanan mollalar (toplam 22), kadılar, müftüler, naibler ve kazaların mahkeme üyelerini oluşturan kâtipler ve vakıf malları hakkındaki anlaşmazlıklardan sorumlu müfterizler vardı. Sulh hakimleri sadece naibleri tarafından temsil edilebiliyordu ve meclisler ile valiler ceza davalarında hüküm vermek üzere ulemaya danışıyorlardı. Ölüm cezaları sadece İstanbul'daki Adliye Meclisi tarafından verebiliyordu ve bu hükümler ancak padişah tarafından yazılı olarak onaylandıktan sonra infaz edilebiliyordu.

Fransa Ticaret Kanunu daha II. Mahmud zamanında tercüme edilmiş ve ilkeleri 6 Kasım 1850 tarihli kanunnâmede kullanılmıştı, ama her yıl değişen sorumsuz ve kendi sınıfı içinde kapalı olup, ücretleri dava gelirlerinden alınan yüzde 40 tazminat ile ödenen hakimler, tıpkı eskisi gibi Kur'an'a ve Hazreti Peygamberin hadislerine dayanan dinî kaidelere, yani şeriat kanunlarına göre karar veriyorlardı[31]. Yine de Sultan Abdülmecid zamanında 1840 yılında Ceza Kanunu, 1846 yılında İdare Hukuku ve 1847 yılında daha önce de adı geçen Ticaret Kanunu yürürlüğe konuldu[32]. Ceza Kanunu'nda hükümet aleyhinde konuşanlara bir ilâ beş yıl arası hapis ve ayaklanma çıkartanlar için ömür boyu hapis veya ölüm cezası öngörülüyordu. İdari makamlarda hukuka aykırı davrananlar da ceza alıyordu. Başkasının malını zimmetine geçiren memur, makamından alınacak ve bir yıllığına sürgüne gönderilecekti. Kendi ücreti dışında para talep edenler, yani rüşvet alanlar üç ilâ beş yıl arası küreğe mahkum edilecek ve rüşvet teklif edenler de aynı cezayı çekecekti. Vergilerini ödemek istemeyen ülkenin halkı için hapis cezası öngörülüyordu. Ayrıca kişisel suçlar konusunda da ağır hükümler getiriliyordu[33]. Ubicini, haklı olarak İstanbul'da tam üç yıl boyunca hiçbir idamın meydana gelmemesi ile övünüyordu. Bir öfke krizi sırasında hizmetkârlarından birini döverek öldüren bir Konya Valisi, kürek cezasına çarptırılmıştı[34]. Ancak yargılama usullerine yeni hiçbir şey eklenmeyerek, eski ataerkil düzende devam etti.

Tanınan her milletin dinî reislerinin ve Yunan konsolosu hariç olmak üzere, konsoloslarının muhakeme yetkisi devam ediyordu. Müslümanlar ve yabancı uyruklular arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin davalar, 1846 yılından beri en önemli şehirlerde ve 1850 yılında ayrıca Mısır'da kurulan Ticaret odalarının karma mahkemeleri tarafından görülüyordu. Denizcilikle ilgili

davalar için başkentte ayrıca bir liman odası kurulmuştu. İstanbul'da sıkça meydana gelen anlaşmazlıkları sona erdirmek için nihayet Zabıta Müdürü ile anlaşarak, konsolosların da katılabileceği bir Zabıta Mahkemesi kuruldu[35]. Eski hukukun aksine Hristiyanların şahitliği bu mahkemelerin tüm aşamalarında geçerli kabul ediliyordu ve yazılı şahadetnâmeler birinci sıraya alınıyordu[36]. Son olarak Müslüman hakimlerin, kendilerini başkaları tarafından temsil ettirerek, arpalıklarının zevkini çıkartmaya devam etme hakları ortadan kaldırılmıştı[37].

Ordu, müşirlerin komutasında altı kolordudan oluşuyordu: Hassa Ordusu, İstanbul Garnizonu, Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Irak Orduları. Bunların hepsi ayrıca altı liva veya tugaydan oluşuyordu. Meclisler burada da generallerin yanında faaliyet gösteriyorlardı. Redif veya ihtiyat askerlerinden, seferber edilebilirlerse daha sonra üç kolordu daha kurulacaktı[38].

Asker toplama işleri – her yıl 25 bin asker – ancak 1843 yılında, Hristiyan özerk bölgeler hariç olmak üzere, ama prensipte Hristiyanlar arasında da[39] başlatıldı ve çok geçmeden İstanbul, Edirne, Manastır, Bursa, Şam ve Bağdat askerî okullarından, daha temiz ve güvenilir menşeli Nizâm orduları için gerekli subayları, rütbeleri Avrupa örneğine göre düzenlenmiş olarak mezun etmeye başladılar. Görev süreleri aktif olarak altı yıl ve redifler (ihtiyat askerleri) arasında yedi yıl olarak belirlenmişti. Altı kolordudan her biri, 2 tümen, 6 tugay ve 6 piyade, 4 süvari ve 1 topçu alayı olmak üzere 11 alaydan oluşacaktı. Sultan Abdülmecid'in emrinde 1850 yılında toplam 140 bin daimi asker ve aynı sayıda redif vardı. Bunun dışında ayrıca 60 bin kadar daimi olmayan birlikler ve toplam 110 bin civarında Sırbistan, Bosna, Hersek, Yukarı Arnavutluk, Mısır, Trablusgarb ve Tunus birlikleri bulunuyordu[40]. İstanbul'da 1842 yılında daimi olarak 46 bin askerden oluşan bir müdafaa kıtası hazır bulunduruluyordu[41]. Donanma, toplam 4 bin top ile aralarında 3 birinci sınıf, 13 ikinci sınıf gemi olmak üzere toplam 74 kalyon, 14 firkateyn, 12 korvet ve 4 brikden oluşuyordu[42]. Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa, devletin ıslahat yanlılarının fikirlerini paylaşıyor ve tıpkı onlar gibi düzenli olarak aldığı maaşının dışında her türlü başka gelirden feragat ediyordu[43].

Eğitimin iyileştirilmesi için padişahın 1845 yılında çıkarttığı nizamnâmeye rağmen[44], 1846 yılına kadar fazla bir şey yapılmadı. Tüm Müslümanlara açık ilkokullarda (mektebler)[45] hâlâ okuma, yazma ve

matematik öğretmek için eski, ezbere dayalı yöntemler kullanılıyordu. Okur yazar olanların oranı ancak yüzde 5 civarında idi. Büyük camilerin vakıf gelirleri ile finanse edilen medreselerinde – İstanbul'da 300, Edirne'de 50, vs. - yine gereksiz teoloji ve felsefe meseleleri üzerine aynı kendini beğenmiş konuşmalar yapılıyordu. II. Mahmud'un kurduğu askerî okulların yanı sıra, Galatasaray'da yine kısmen yabancı öğretmenlerin görev yaptığı bir Mekteb-i Tıbbiye vardı[46]. Batı'ya, Paris ve Londra'ya gönderilen ve aralarında ulemanın da bulunduğu öğrenciler, memleketlerine çok nadiren gerçek bir yarar sağlıyorlardı: Dine karşı ilgisizlik, ahlaki kayıtsızlık, moda ve eğlencelere düşkünlük ve Şark'ın yurtdışında üzerinden atmadıkları kötü alışkanlıklarının yanı sıra yeni kötü alışkanlıklara açık bir şekilde geri dönüyorlardı[47].

1846 yılında şeyhülislâmın, doğal olarak eğitimli bir zat olması icap eden devletin tarihçisi Mehmed Esad Efendi'nin[48], Rumeli Kazaskerinin, askerî okullar adına Harbiye Meclisi Başkanının, Ali ve Fuad Paşalar[49] ve yine yüksek mevkide iki memurun oluşturduğu ve eğitimin düzenlenmesi amacıyla kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye bu konudaki çalışmalarına başladı. Mekteb-i Tıbbiye Müdürü'nün de katıldığı bir idare meclisi kuruldu ve bu meclise sadece ilk mektepler ve darülfünunlar değil, kurulması şart gibi görünen mekteb-i rüşdiyeler, yani orta mektepler de tâbi olacaktı. Bu yapı, yeni bir üniversite ile tamamlanacaktı ve 1 Eylül'de Ayasofya yakınlarında bu üniversitenin temeli atıldı. Zorunlu ilkokul eğitimi bir fermânla duyuruldu: Altı yaşındaki bütün çocuklar mektebe gidecek ve mezun olmadan hiçbir çocuk çırak olarak çalıştırılamayacaktı. Artık sadece dinî hislerinden dolayı Kur'an'ın gereklerini yerine getiren ve karşılığında gönüllü olarak yapılan bağışları alan ulema değil, Avrupa tarzında ücretli sivil memurlar hâline getirilen öğretmenleri denetlemek üzere bir komisyon kuruldu. İstanbul'da derhal altı Mekteb-i Rüşdiye (Lise) kuruldu. Bu mekteplerde Gramer ve Din Tarihinin yanında Osmanlı Tarihi – Said Efendi daha 1837 yılında Osmanlı Tarihi hakkında bir eser yayınlamıştı[50] - Dünya Tarihi, Coğrafya, Aritmetik ve Geometri dersleri veriliyordu. İlk başlarda ulema arasından seçilen öğretmenler daha sonra Fransız örneğine göre kurulan öğretmen okullarında yetiştirileceklerdi. Süleymaniye ve Sultanahmet medreselerindeki mülkiye mektepleri, her uyruktan ve mezhepten öğrenci kabul eden Valide Sultan Darülmuallim'i, Mekteb-i Tıbbiye'yi[51], Debroca tarafından organize edilen Veterinerlik okulunu, Yeşilköy'deki ziraat talimhanesini ve aralarında mühendis

yetiştiren topçu okulunun da bulunduğu üç askerî okulu kapsayacak üniversitenin düzenlenmesine geçebilmek için, okul kitaplarının Fransız örneğine göre hazırlanması çalışmalarına başlayan Maarif Müfettişi Kemal Efendi, bilgi toplamak üzere Avrupa'ya gitti[52]. 1851 yılında ayrıca akademi statüsündeki Encümen-i Daniş kuruldu[53].

Eski ülkelerin ve sınıfların imtiyazlarını ortadan kaldırabilmek için Maliye'de önemli yeniliklerin yapılması gerekiyordu. Dışa karşı, 650-750 milyon akçe, yani 150-172 milyon Frank civarındaki devlet gelirleri hâlâ âşâr (50 milyon 600 bin Frank), varidat vergisi, İstanbul ile çevresinin muaf tutulduğu vergiler (46 milyon), II. Mahmud'un getirdiği tedbirlere göre, her bir reayanın sahip olduğu malın önemine göre 15, 30 veya 60 akçeden oluşan cizye (9 milyon 200 bin), gümrük vergileri[54] (19 milyon 760 bin), dolaylı vergiler, ayrıca berat vergisi, damga vergisi, şehir gümrükleri, köprü ücretleri ve İngilizlerin 1841 yılında satın almak için teklifte bulundukları madenlerin[55] yüzdelerinden oluşan ihtisablar (34 milyon 500 bin) ve nihayet Reşid Mustafa Paşa'nın yürürlüğe koyduğu düzenli posta vergileri ile tabiiyet vergilerinden oluşuyordu[56]. Ama daha II. Mahmud zamanında devlet gelirlerinin işletmecinin ömrü boyunca icara verilmesinden oluşan ve paşaların dışında birçok Ermeni bankerin de servetlerini borçlu olduğu eskimiş ve felaket getiren malikane ya da mukataa usulü kısmen kaldırılmıştı. Zaten valilerin de artık çoğu kez siyasî makamların temelini oluşturan kendi hazineleri yoktu, yani mali açıdan artık özerk değildiler. Islahat Fermânı'ndan sonra memurların iltizam hakkı devam ediyordu, ama devlet, icarcıların yerine paraları bizzat tahsil etmek üzere, kendi memurlarını göndererek araya girdi ve mahalli meclisler ile şehirlere, tutarların vergiye tâbi olanlar arasında paylaştırma yetkisi verildi[57]. Dinî liderler o dönemlerde haracın tahsili ile görevlendirilmişlerdi. Memurlar son olarak Hazine'nin vergi tahsildarı olarak kendi adlarına faaliyet gösterme imtiyazlarını da kaybettiler. II. Mahmud, askerî timarları kaldırıp, vakıf mallarını, gelirlerini camilerden, mekteplerden ve hastanelerden, vs. garanti altına almaya çalışan bütün mütevellilerin– Reşid Mustafa Paşa da Süleymaniye Camii'nin mütevellilerden birinin oğlu idi[58] - yerine geçen yeni bir nâzırın [Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı] sorumluluğuna vererek[59], en azından gelecekte daha iyi organize edilmiş bir dönem için[60] devlete yeni gelir kapıları açmıştı. Kendisi de Ruslara olan borçlar karşılığında beşlikleri çıkartan II. Mahmud zamanında birçok kez değeri düşürülen sikkeler

nihayet 1844 yılı sonlarına doğru tedavülden kaldırılarak, Avrupa devletlerinin paralarının eşi yeni bir sikke ile değiştirildi ve 1848 yılında Fransız tebaandan Jacques Alleon ve Emmanuel Baltazzi, devletin sağladığı 50 milyon akçelik bir sermaye ile Osmanlı Bankası'nı kurdular[61].

Tüm bu gelirler aslında 83 milyon Frank yutan yeni ordunun ücretleri ve ihtiyaçları için kullanılıyordu. Saray için sadece 18 milyon harcanıyor ve tıpkı Rusya'daki gibi, ordunun rütbelerine eşit beş dereceye ayrılan memurların maaşları sadece 46 milyon tutuyordu. Bayındırlık işleri için yaklaşık 2 milyon ayrılıyordu ki o dönemlerde daha İstanbul-Edirne arasında bile henüz döşenmiş bir yol yoktu[62]. Devlet borçlarının 1841 yılından beri önce yüzde 12, daha sonra yüzde 6 faizli[63] tahvillerden (kaime) oluşan faizleri de en fazla 2 milyon tutuyordu[64].

Yeni kurumların tamamı, tüm tarihi hatıralar ve teoriyi pratiğe dökme imkânsızlıklarına rağmen, resmi çevrelerce Romen prensliklerinin bile devletin bir parçası olarak kabul edildiği bir dönemde, devlet içinde birlik ilkesine dayanıyordu. İşte yeni rejimin aşması gereken en büyük zorluklardan biri de bundan kaynaklanıyordu. Eyaletler, bir Pazvandoğlu Osman Paşa, "bağımsızlığını 30 yılı aşkın bir süre korumuş[65]" bir Tepedelenli Ali Paşa, Cezzar Ahmed Paşa veya Abdullah Paşa ya da Mehmed Ali Paşa yönetiminde ve derebeylerinin özel himayesi veya kocabaşıların milli idaresi altında yaşamaya öylesine alışmışlardı ki, mahalli meclisleri kurarak, bağımsızlık duygularını okşamaya çalışmalarına rağmen, İstanbul'daki nâzırlara sessizce itaat etmeleri mümkün değildi. Lübnan, belirli bir istek öne sürmeden, sürekli olarak huzursuzluk çıkartıyordu ve 1846 yılında bu bölgeye yapılacak silah sevkiyatına el konulmasına dair bir emir çıkartıldı[66]. Halep'te daha ilk askere alma teşebbüsünde, bu yüzden önce sevinçle kabul ettikleri Mısır rejimini reddeden huzursuz halk hemen ayaklandı[67]. Müslüman Arnavutlar da 1843 yılında aynı nedenlerden dolayı silahlara sarıldılar[68]. Eski imtiyazlarından oldukça memnun olan ve eyaletleri için yeni ıslahatlar talep etmeyen Bosnalıların ayaklanması da yine aynı sebepten dolayı idi[69]. Diğer taraftan, Sırbistan gibi, yakın zamanda oldukça geniş kapsamlı bir özerklikle ayrılan milli bölgeler, devlet içinde kendileri için oldukça tehlikeli bir birlik ve bütünlük istemiyorlardı. Mısır bile, valisi Abbas Paşa'nın yeteneksizliğine rağmen, İstanbul çevrelerinde umut edildiği kadar itaatkâr değildi[70]. Yeni Mısır Valisi veya Hıdivi, Arap ırkının lideri olarak büyük işler başaran

halefleri gibi hareket etmesi gerektiğine inanıyordu ve bu amaçla kıyafetlerini giydiği ve en büyük oğlunu yanlarında yetiştirdiği Bedeviler ve aslında "eski" İslâm anlayışının bir temsilcisi olarak ondan nefret eden çöküş dönemine girmiş Vehhabîler ile yoğun ilişkiler kuruyordu. Vehhabîlere göre "Necid hükümdarının kızları, Kahire'den getirtilen inciler ve altın kumaşlar içinde parlıyordu[71]." Halefi Said Paşa, artık anlamı kalmamış aynı nedenlerden dolayı Hayel Reisi ile iyi ilişkiler içinde bulunmak zorunda kaldı[72]. Trablusgarb'ta, özellikle de Tunus'ta Osmanlı padişahı artık sadece tüm Müslümanların başı kabul ediliyordu ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin bu Berberistan eyaletleri, yalnızca Cezayir'de 1830 yılına kadar kalan yeniçerilerin yerine daimi askerlerin getirilmesi gibi ortak tedbirlere uymak zorunda kalmalarına rağmen, nüfus ve ordu açısından sadece çeşitli halkların küçük parçalarından nafile yere "büyük ve birlik içinde bir millet" kurmaya çalışan bir devletin Ahmed Vefik Paşa'nın yıllıklarında yer alan üzerinde gururla hak iddia ettiği bir parçasıydı. Öte yandan, kendi uyrukları, inançları, efsaneleri ve prensleri olup, kültürlerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile üstün yetenekli gençlerin yönetiminde birlik ve bağımsızlık için hazırlıklar yapan Romen prensliklerine karşı aynı iddialarda bulunması da, bunları sürekli hakaretlere maruz bırakan ve milli kimlik hakkını tanımak istemeyen Rusya'nın üstünlüğüne karşı duyulan nefretten dolayı, müşterek düşman tarafından küçük düşürülen ve tehdit edilen liberal Türkiye'ye karşı canlanan ve Rusya'nın birer konsolos gibi davranan temsilcilerine karşı mücadeleden dolayı güçlenen sempatilerin, çok büyük yaralar almasına yol açmıştı[73].

Sultan Abdülmecid, birlik içinde bir yön tayin edebilmek için eyaletleri defalarca bizzat ziyaret etti. 1844 yılında Bursa'da eski ve değerli Yeşil Cami'yi tamir ettirirken görüldü[74]. İki yıl sonra Rumeli'deki yerleri ziyaret etti ve 1850 yılında, Anadolu sahillerinin bir kısmını ziyaret ettikten sonra, Takımadaları ziyaret etmek üzere gemiyle yola çıktı[75].

Islahat Türkiye'si tüm bunlara rağmen sadece Müslüman olabilirdi. Dinî bakımdan kayıtsız olmak, Türkiye için çok yabancı idi ve bu yönde bir açıklama, her nezaret için oldukça tehlikeli olurdu. Devlet ricali yine de Batı'ya ziyaretleri ve Hristiyan dünyası ile yoğun ve oldukça yararlı ilişkileri sayesinde tamamen bilinçli bir tolerans gösterebiliyorlardı. Bu biraz da Rusya'ya karşı hâmi olarak İngiltere ve Fransa'ya ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti'nin kendi menfaatinden ve aralarından 2 milyonu Avrupa'da olmak üzere 19-20 milyon Müslüman'a karşılık 2 milyon Rum,

1,5 milyon Arnavut, 2,4 milyon Ermeni ve Sırplar ile birlikte 6 milyon Slav[76] barındırmasından kaynaklanıyordu. Bu tolerans sayesinde Hristiyanlar eyalet meclislerinde yer alıyor; aralarına 1850-1853 yılları arasında soydaşlarının tüm direnişine rağmen, Ermeni Protestanların[77] da katıldığı çeşitli mezheplerin liderlerine yeni yetkiler tanınıyor ve o güne kadar diğerleri gibi sadece tebaa olarak görülen reaya için küçük düşürücü haracın kaldırılması ve askere alınmaları düşünülüyordu.

Tüm ruhu ile eski geçmişe bağlı, meydan okuyucu bağnazlık tüm bu yeni fikirlere karşı da ayaklandı. Meclislerin Hristiyan üyeleri çok nadiren görüşlerini bildirme cesareti gösteriyorlardı – hatta bu meclislere yalnızca onay vermek için çağrıldıkları için “Pekiyi (evet)” meclisi adını takmışlardı[78] - ya da oylarını satıyorlar veya en azından vergiden muaf tutulmak için kendi şahsi çıkarları için kullanıyorlardı[79]. Asya’daki durumlar kimi zaman bundan da kötü idi. Üyeler mühürlerini doğrudan paşaya teslim ediyorlardı[80]. Sultan’ın en hırçın Kürt askerleri bile Lübnan’a hiçbir zaman birbirlerine saldıran Dürziler ve Maruniler kadar büyük zararlar vermemişti, zira Dürziler ve Maruniler arasındaki çatışmalardan dolayı büyük bölgeler tahrip ediliyor ve ıssız kalıyordu[81]. Halep’te padişahın Nizâm askerleri makul bir zat olan Kıbrıslı Ahmed Paşa komutasında 1850 yılının Ekim ayında oradaki Rafızî Hristiyanları, avam takımının öldürme olayları ile kendini gösteremeye başlamış öfkesine karşı korumak zorunda kaldı ve öldürülenlerin sayısı çok düşük olan Hristiyanlara karşın 600 Müslüman hayatını kaybetti[82]. Kayseri, Konya, İzmir ve Edirne’de Müslümanlar kimi zaman Rumlara karşı silaha sarılıyorlardı ve Musul’da az sayıda Nesturîler amansız bir takibe alınıyordu[83]. 1847 yılında Ömer Paşa’nın Kürt Bedir Han Bey ve müttefikinin üzerine gönderildiği[84] Asya’da, Bedir Han Bey sadece murdar Hristiyanlara karşı kışkırtma faaliyetlerinde bulunduğu ve “10 bin Nesturi’yi öldürdüğü”[85] için halkın beğenisini kazanıyordu. 1821 yılından biraz önce Kahire’de İsveç konsolosu Boghti’nin kızı, sırf annesi ile birlikte Avrupa tarzında kıyafetler içinde gezdiği için Arnavutlar tarafından vurulmuştu[86]. Hristiyanlığa geri dönen Ermeni asıllı bir mühtedi, İstanbul’da bir süre sonra kaldırılan eski kanunlara göre sokakta idam edildiğinde, halk zevkten sevinç çığlıkları attı[87].

Memurlar arasında Hristiyan düşmanları ve takipçileri çoğunlukta idi. Yukarıda adı geçen Ermeni asıllı mühtedi, Frenk üniforması içinde idam

edilip, şapkalı başı ödül gibi sokaklarda taşınmıştı[88]. Bazı Arnavut bölgelerinde yaşayanların gizli Hristiyan oldukları keşfedilince, Asya'ya nakledildiler ve her türlü erzaktan yoksun bırakıldıkları eski bir veba hastanesine yatırıldılar[89]. 1841 ve 1850 yıllarındaki ayaklanmalarda Bulgarların maruz kaldığı sert muamelelerde yine Türklere birçok sempatiyi kaybettiren aynı aşılamayan bağnazlık vardı[90]. Hristiyanlar tabii ki sadece intikam almayı düşünüyorlardı ve 1841 yılında Bakan Guizot adına bilgi toplamak üzere serhad boylarına gönderilen akademisyen Blanqui, kendilerine silah verilmesine ilişkin yapılan çaresizce çağrıyı piskoposların ağzından duyduğu gibi, basit köylülerin de ağzından duyuyordu[91].

Netice olarak eski rejimin kötü alışkanlıkları hâlâ devam ediyordu: Gaddarlık, her türlü aşırılık, zimmete para geçirme. Yeniçerileri ortadan kaldıran ve Blanqui ile 1841 yılında Sırbistan'da karşılaşan Ağa Hüseyin Paşa, kendine 1,5 milyon Frank tutarında gelir sağlamıştı 1.400 memur besliyordu ve parasını 27 demir sandıkta muhafaza ediyordu. Eflak'ta buğday, Makedonya'da yağ, Bulgaristan'da koyun ticareti yapıyordu ve muhtemelen her yerde imtiyazlı bir konuma sahipti: Zengin sofrasında beyaz ekmek ve Bohemya kristali bardaklarda Macar ve Fransız şarapları görülüyordu[92]. Basit bir molla, Şam'da bir yıl geçirdikten sonra tasarruf ettiği 184 bin Frank ile geri döndü[93]. 1843 yılında Mısır'da hayatını kaybeden Ahmed Fevzi Paşa, Rıza Bey[94] ve Said Paşa, hatta Damad Halil Paşa gibi eski kayıkçılar ve dervişler, Koca Hüsrev Paşa'nın bir kölesi olup, sadık olmayan bir cariyenin boynunu bizzat vuran[95] Damad Mehmed Ali Paşa gibi saray mektebinde yetişmiş esnaf oğulları, kısacası eğitimsiz olup, Avrupalılarla ilişkilerde nasıl davranacaklarını şaşıran insanlar, henüz Batı'da yetişen veya seyahatlerinden dönen yeni çağ temsilcileriyle aynı safları paylaşıyorlardı[96]. Bu yüzden aralarında Aristarşi ve Vogorides'in itibarlı ve Bâbıâli'nin tüm sırlarına vakıf olan şahsiyetler olarak göze batan, genelde hain düşünceli Rumlar, ister istemez her zamanki gibi kullanılıyor, ödüllendiriliyor ve terfi ettiriliyorlardı. Elçiliklerde de eğitimli Türkler İstanbul'da kendilerine yeterince meşguliyet bulunca, Rum diplomatlar eski yerlerini geri kazanmışlardı. Başkent gençlerin elinde idi ve eyaletlerde sadece diğerleri görünüyordu. Gerici zihniyetler ancak yeni kurulan mekteplerde uzun bir hazırlıktan sonra ortadan kaldırılabilirdi ve Türkiye'nin bugüne kadar sayısız ihtilalden sonra bile hâlâ kazanamadığı

tek bir şeye ihtiyacı vardı: Sadece siyasî açıdan da olsa gerçek bir millet gibi hisseden özgür bir halkın özgüvenine[97]. Amerikalı bir hayırsever olan Christoph Roberts, Osmanlı devlet adamlarının kötülüklerin kaynağını henüz keşfedemeden öncü bir fikir ortaya atarak derde derman bulmak istedi. Buna göre herkesin ana dili ile başlayıp, son sınıflarda İngiliz ve Fransız kültürü ile tanıştırılacağı ve her zaman pragmatik hedefleri göz önünde bulunduracak şekilde eğitilecekleri bir kolej açılacaktı. Böylece, toplumun ve devletin iyiliği için, sayıca bu kadar büyük ve kendi aralarında bu kadar farklı olup, birbirleri ile neredeyse sürekli mücadele hâlindeki milletler kardeşçe yaşamaya alıştırılacaktı. Bu temeller üzerinde 1863 yılında İstanbul Bebek'te, yapılacak işlerin büyüklüğü karşısında sadece çok küçük bir katkıda bulunabilen Robert Koleji kuruldu[98].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI VE SONUÇLARI(1853-1856)[*]

İngiltere'nin bugüne kadar Rusya'nın İstanbul'a hakim olma heveslerini sürekli olarak denetlemesinin ve bunlarla mücadele etmesinin sebebi, sadece I. Nikola'nın anladığı anlamdaki Rus siyasetine tamamen zıt olan siyasî bir fikir değil, öncelikle yeni örf ve adetlerin ve modaların[1] uygulanması, mahalli imalathanenin ve ticaretin çökmesi[2] ve Bulgaristan, Anadolu ve Suriye'deki eski tip fabrikaların iflası[3] sebebiyle günden güne daha da önemli bir hâle gelen ticarî menfaatlerdi[4]. Müşavir Paşa olarak görev yapan tenkitlerini sert bir şekilde dile getiren Slave ve selefi Walker dışında, İngilizler siyasî ve ekonomik ıslahatların yerine getirilmesine pek katılmıyorlardı. Fransızlar[5] ise aksine tüm yeni mevkilerde görülüyorlardı: Askerî, tıp, veterinerlik ve ziraat okullarında öğretmen olarak, girişimci ve mühendis olarak, vs. – Fransız Borel, Meriç Nehri'ni gemilere açmak ve Enez Limanı'nı buna uygun hâle getirmek için planlar yapmıştı[6]. Ancak 23 Kasım 1838 tarihinde Fransa ile imzalanan antlaşmaya, tüm Doğuluların moda olan ürünler üreten Fransız fabrikalarının ürünlerine gösterdikleri rağbete ve Fransız posta idaresinin ve Rostand şirketinin buharlı gemileri ile Marsilya ile bağlantılara rağmen, Fransa'nın ticaret hacmi 1789-1850 yılları arasında gerek İngiltere'nin, gerekse Avusturya'nın Venedik'in[7] yerini tamamen alan Trieste üzerinden yaptıkları ticaret yüzünden 3/5 oranında bir kayba uğramıştı[8]. Fransa, 1846 yılında sadece 24 milyon 989 bin Frank değerinde mal ihraç ederken, 52 milyon 867 bin Frank değerinde Doğu malları satın aldı. İngiltere'nin Türkiye'den ithalatı o dönemde sadece 30 milyon Frank tutarındayken, sadece Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği malların değeri 58 milyon Frank ve Osmanlı topraklarından geçirilerek İran'a gönderilen malların değeri 50 milyon Frank'tı[9]. Beklenmedik bir şekilde yüksek meblağlar tutan Avusturya'nın ticareti, yani 26 milyon 153 bin Frank ihracat karşılığında Türkiye'den 42 milyon 600 bin Frank ithalatı[10] ve Rusya'nın çok daha zayıf ticarî ilişkileri, yani 22 milyon 360 bin Frank ihracat karşılığında 17 milyon 72 bin Frank ithalatı[11] ile kıyaslandığında, İngiltere özellikle pamuklu ve yünlük kumaşlar, Sheffield çeliği, Glasgow ve Manchester kupaları, kömür, makine, cam eşya ve şeker[12] açısından Doğu'nun ticarî sömürgesinde aslan payını elinde

tutuyordu[13]. Zamanın ihtiyaçlarına artık cevap veremeyecek durumda olan eski ticaret şirketi onlarca yıl önce tasfiye edilmişti. Buna karşın İngiliz tüccarların girişimciliği gün geçtikçe daha da güçleniyordu. İngiliz "Yarımadalar ve Orient Kumpanyası" şirketinin gemileri İstanbul ve İzmir ile Southampton ve Liverpool[14] arasında sürekli bir irtibat sağlıyordu ve Tahran, Erzurum ve Trabzon[15] üzerinden giden kervanlardaki mal alışverişindeki payı daha düşük de olsa, İskenderun Limanı üzerinden Halep ticaretinde ve Bağdat, Şam ve Beyrut'taki ticaretinde İngilizler yine en büyük paya sahiptiler[16]. Süveyş derbendinde bir Fransız şirketi tarafından bir kanal açılmasını engelleyen İngilizler ayrıca Mısır üzerinden Hindistan ile ticaretlerini faal durumda tutuyorlardı[17].

İngiltere işte bu yüzden Rusları, sadece fabrikaların kurucusu veya yeni bir ticaret döneminin öncüsü olarak da olsa, herhangi bir zamanda Haliç'te görme fikrinden bu kadar nefret ediyordu. White, nihai Osmanlı-Rus savaşından kısa bir süre önce şöyle yazmıştı: "İstanbul ve etrafındaki denizler şu anda mevcut olanın dışında veya gelecekte oluşacak bir devletin eline geçecek olursa, Britanya'nın menfaatleri büyük zarar görür. Sadece ticaretimiz sekteye uğramış ve Doğu'daki siyasî itibarımız yerle bir olmakla kalmayıp, donanmamızı bugün Haliç'teki tarafsız donanmaya eşit bir seviyeye getirmek zorunda kalacağımızdan, donanma masraflarımız da önemli ölçüde artacaktır[18]." Aslında bu ifadenin temelinde yine Chathman'ın 1839 yılındaki ifadesi ile aynı düşünceler yatıyordu: "Ben Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesi İngiltere için hayati önem taşıyan bir zorunluluk olmadığını söyleyen hiç kimseyle konuşmam[19]."

Diğer taraftan Fransa ıslahatlara girişmiş olan devlette kendisine uygun bir yapılanmayı; subaylarının, mühendislerinin, öğretmenlerinin ve siyasetçilerinin eserini korumak zorunda idi. Çok geçmeden (1851 sonu) III. Napoleon yönetiminde kurulan ve tüm barış vaatlerine ve "L"Empire c'est la paix" (İmparatorluk barıştır) gibi güzel sözlere rağmen, sadece büyük bir zafer ve görkemli bir şan ile kendini haklı çıkarabilen Fransa İmparatorluğu, I. Napoleon zamanında yürütülen siyasetin devamı olarak, Fransa'daki yeni oluşumları hor gören ve önceleri Napoleon'un imparatorluk ünvanına olumsuz bakan Rusya'dan[20], 1812 yılından kalma eski hesabı, Fransa İmparatorluğu'nun işgali, parçalanmasının ve Bourbonların vesayetiyle küçük düşürülmesinin öcünü almak zorunda idi. Fransa İmparatoru da "kendi ülkesinin çıkarlarından dolayı Türkiye'nin

ömrünün uzatılması gerektiğine" inanıyordu[21]. Fransızlar arasında o dönemin Türkiye'sini en iyi bilenlerden biri olan Ubicini, sanki bir kehanette bulunuyormuş gibi, Abdülmecid tarafından modernleştirilen devletin, kendini yeni bir istilaya karşı savunmak için savaşmak zorunda kaldığı takdirde "savaş alanında yalnız kalmayacağını" yazıyordu[22].

Yeni Türkiye'yi o dönemde ziyaret eden bir Fransız ise "Rusya, diplomasisi ile zaferi kazanmadan silahla fethe girişmez", diyordu[23]. Bu sefer de Rus diplomatların baskı altındaki Hristiyan tebaa lehine verilen basit bir notadan, özel bir görevle buraya gönderilen başyaverin getirdiği ültimatoma kadar faaliyetlerini artırmaları ile Çar I. Nikola'nın görüşüne göre, Sultan Abdülmecid döneminde iç karışıklıklar ve derinlerdeki anlaşmazlıklardan dolayı zayıflamış ve çürümekte olan Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve haçın tekrar Ayasofya Cami'inin tepesine dikilmesi ile sonuçlanacak bir savaşın ilk işaretleri önceden veriliyordu. Türklerin Karadağ'daki savaşı, 1852 yılında Avusturya'nın, Rusları taklit edip, Leiningen Kontunu İstanbul'a göndererek müdahalesi ve Fransa'nın Katolikler için mücadele edeceğinden emin olarak ortaya çıkan yeni Kutsal Yerler meselesi, şikâyetlerde ve taleplerde bulunmak için yeterince bahane yaratıyordu.

1810 yılından beri Kutsal Yerler Rum Ortodoksların elinde idi. Fransız gezgin Forbin, 1819 yılında Kudüs'un Latin kökenli krallarının mezar taşlarının yerinde olmadığını keşfetti. Yapılan bir açıklamada, mezar taşlarının çok daha önceleri, 1808 yılındaki yangında kayboldukları söyleniyordu[24]. 1847 yılında Beytüllahim'de Hz. İsa'nın beşiğinin yanında duran eski gümüş yıldız yok oldu ve suçlular olarak Rumlar gösterildi. Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki nüfûzu artıp, kararlı bir şekilde hareket ederek, ikinci Mısır savaşında tamamen izole edilmiş olmasına ve himayesi altına aldığı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı hiç de şerefli bir şekilde teslim etmemiş olmasına dair hatıraları silebileceğini düşününce[25], Katolik keşişler, Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar bu güne kadar hep rüçhan hakkına sahip bulunan Rum Ortodokslara karşı Bâbıâli'ye başvurmaya başlamışlardı. Uzun bir aradan sonra, 1845 yılında İspanyol Valerga Kudüs Patrikliği'ne gelmişti[26]. Gerçekten de daha iyi bir konuma sahip olmayı başardılar ve gitgide daha yoğun bir şekilde dinî hislerle yönetilen ve dindar aristokrasi tarafından desteklenen ikinci Fransa İmparatorluğu'ndan parlak zaferler beklemeye başladılar[27].

Ortodokslar, Ermeniler, Kıptîler ve başka mezheplerle Kudüs ve Beytüllahim'deki Kutsal Mezar Kilisesi'ni ve Meryem Ana Mezarı'nın mülkiyetini paylaşan Katolik ruhbanlar, Sultan II. Süleyman'ın 1690 yılında kendilerine tanıdığı imtiyaza ve 1740 yılında yenilenen kapitülasyonlara[28] dayanarak, Kutsal Yerlerin ve büyük yangından önce kendilerine ait olan yerlerin geri verilmesini talep ettiler[29].

Fransa'nın, himayesi altında Bore ve Kardinal Ferrieri'nin Ortodokslarla birleşme konusunda başarısız geçen müzakerelerde bulundukları[30] İstanbul temsilcisi General Aupic, Filistin'deki dindaşlarının davasını bizzat üstlenmişti[31]. İyi bir eğitim almış olup, Fransızlara yakınlığı ile tanınan dönemin Hariciye Nâzırı Ali Paşa'nın cevabı, yıl sonuna kadar gelmeyince bir inceleme komisyonu önerisi getirildi[32]. Avusturya elçisinin kıskançlıktan dolayı[33] desteklediği Aupic, 1851 yılının Ocak ve Şubat aylarında Bâbıâli'ye tehditvâri bir biçimde kapitülasyonları 1740 tarihindeki son ve diplomatik açıdan geçerli hali ile tanımaya ve yerine getirmeye razı olup olmadığını sordurdu. Fransa ile her türlü anlaşmazlıktan kaçınan, ancak Rusya ile savaş çıkmasını da önlemeye çalışan Ali Paşa'nın cevabı yine gecikti. Nihayet Avusturya diplomasisi daha yumuşak bir davranış sergilemesine rağmen, müdahale etmek zorunda kaldı. Tüm bunlara rağmen, Louis Napoleon'un Fransa İmparatorluğu'nu ilan etmeye hazırlandığı ve bunun için dindar muhafazakârların desteğine ihtiyaç duyduğu Fransa, Aupic'in İstanbul'dan ayrılışından ve halefi Kont Lavalette'nin gelişinden sonra da ortaya attığı Kutsal Yerler meselesinde aynı sistemi sürdürüyordu. Mayıs ayında yeni elçi Lavalette, Bâbıâli'ye tekrar 1740 tarihli kapitülasyonların tanınmasına ilişkin sorusunu tekrarladı. Bu sefer – karma da olsa – bir denetim komisyonu sadece onaylanmakla kalmayıp, talep edildi. Müslümanların bu komisyondaki tek temsilcisi Divân'ın baş tercümanı, Rum Ortodoks Patriği'nin temsilcisi Logofet Aristarşi, Fransa'nın da biri Kudüs konsolosu ile diğeri İstanbul'daki elçiliğin tercümanı olmak üzere iki temsilcisi vardı[34].

Komisyonun hayli ilerleyen çalışmaları bu sefer Rus Çarı'nın itirazı ile sekteye uğradı. Ekim ayında teslim edilen şahsi bir mektubunda Çar I. Nikola, himayesindeki Ortodoksların statükosuna karşı her türlü ihlale itiraz ediyordu. Karma komisyon, yerine sadece Türklerden, müşirlerden ve kadıaskerlerden oluşan yeni bir heyet getirilmek üzere derhal tasfiye edildi. Lavalette, önceki kararın geri çekilmesine şiddetle itiraz ederek, son tarih

olarak Aralık sonunu gösterdi ve Bâbıâli ile ilişkilerini keseceğini açıkladı, ama boşuna. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa 26 Ocak 1852 tarihinde görevinden ayrıldı ve yerine Mehmed Emin Rauf Paşa getirildi[35]. Sultan Abdülmecid, 10 Şubat'ta babasının "dostu" ve devletin koruyucusu olan Rus Çarı'na talepleri yerine getirdiğini bildirdi. Aynı zamanda Fransa'ya da 9 Şubat'ta Katoliklere Beytüllahim Kilisesi'nin ana kapısının anahtarının verileceği – o güne kadar yan kapıyı kullanıyorlardı – ve ayinlerini Meryem Ana'nın Mezarı'nın yanında bulunan kilisede yapmaya yetkili olacakları vaat edildi. Buna karşılık Ortodokslar, tıpkı o güne kadar bunu yapmaya yegâne yetkili Katolikler gibi, Müslümanlar için bir minberin de bulunduğu Miracı Nebi Kilisesi'ne yılda bir kez ayak basıp, burada ayinlerini yapabileceklerdi.

Rusya böyle küçük bir başarı ile tatmin olmadı ve Bâbıâli'nin şartların kabul edildiğini resmi bir fermânla ilan etmesini istedi. 8 Şubat 1852 tarihinde[36] çıkartılan bir fermânla bu isteği de yerine getirildi. Bir gün önce tatil yapmak üzere Paris'e yola çıkan Fransız elçi Lavalette Temmuz ayında geri döndü ve çok geçmeden Katolik olarak gidişatından hiç hoşlanmadığı bu meselenin düzenlenmesinin ne kadar önemli olduğunu anladı. Bu diplomatik şartlar altında Reşid Paşa da görevinden ayrıldı ve 5 Ağustos'ta [1852] yerine Âlî Paşa getirildi[37]. Eylül ayında Beylikçi Afif Bey, herhangi bir taşkınlığa sebebiyet vermemek için Kudüs Patriği'ne fermânı gizlice teslim etmek üzere Kudüs'e geldi. Ancak Kudüs Patriği Rus konsolosu ile haberleşerek, bu olayı Ortodoks Kilisesi'nin büyük bir törenine çevirdi. Katolik keşişler ise burada görevli komiser tarafından alenen azarlandılar[38]. Ortodokslar, fermânın törenle okunmasını istediler, ama bu istekleri kabul görmedi. Bunun üzerine ana kapının anahtarlarını vermeyi reddettiklerinde, Hariciye Nâzırı Fuad Paşa – Damad Mehmed Ali Paşa, 3 Ekim'den beri sadrazamlık görevini yürütüyordu[39] - Fransa'ya taahhüt edilen yükümlülüklerin bu şekilde ihlaline izin veremeyeceği cevabını verdi. Yumuşak başlı Elçi Titov yeni Elçi Oserov ile değiştirildi. Elçi Oserov derhal Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. maddesi'nde iki değişik anlama da gelebilen sözlerle Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nda dindaşları lehine belirsiz bir müdahele hakkını veren hükümleri öne sürdü. Güya böyle bir hüküm olmamış olsa idi Bâbıâli Rusya'ya karşı "Hristiyan dinini", yani Ortodoks mezhebini koruma yükümlülüğünü üstlenmemiş ve bu devletin elçisine İstanbul'da himayesi altında bulunan Rum reaya için yeni bir kilise kurma hakkını tanımamış olurdu. Rus diplomasisi zaten her zaman

“antlaşmalara dayanarak” Ortodoks mezhebine mensup Hristiyan reayanın tarafını tutuyordu[40].

Sultan Abdülmecid, 15 Şubat’ta fermânın Kudüs’te resmen okunmasına izin vererek, olaya bizzat müdahale etti[41]. O dönemlerde yeni imparatorluğu’n kuruluşu ile meşgul olup, Cumhuriyetçilerin her an saldırısına hazır olan ve Rus Çarı’nı çok daha fazla incitmek istemeyen Fransa, bu sefer de suskun kaldı, hatta Petersburg’daki elçisine olayları Rus bakanlar ile mümkün olduğunca barışçıl bir şekilde çözmeye çalışmasını tavsiye edecek kadar ileri gitti[42]. Dış siyasette Aberdeen tarafından yönetilen ve savaş karşıtı olduğunu belirten İngiltere de aynı tavsiyelerde bulundu[43]. Çar I. Nikola oyunu kazanmış gibi görünüyordu ve Fransa’nın içinde bulunduğu zorlukları, sadece tek bir mezhebin değil, Osmanlı Devleti’nde aynı inancı paylaşan tüm tebaanın hamisi olarak ortaya çıkmak için kullandı. Ayrıca düşmanın Zabliyak’a[44] saldırısından sonra 1852 yılının Aralık ayında büyük bir ordu ile dağlara kadar ilerleyen Ömer Paşa’nın, Prens Danilo’nun yakın geçmişte çarın misafiri olarak Petersburg’da bulunmuş olan Karadağlılarına karşı amansız davranışları, Rus hükümdarını ezelî düşmanına karşı saldırıya geçmeye kışkırtıyordu[45].

Rus Çarı tabii ki Türkiye’deki tüm devlet ileri gelenlerinin Ruslara düşmanca tutumları ve Müslüman avam takımının cüretkâr ve doymak bilmeyen “Moskof’a” karşı olan nefretlerinden dolayı ortaya çıkabilecek kararlı bir direnişi de hesaba katmıştı: Bu durumda “hasta adam” diye nitelediği Osmanlı Devleti’ne son darbeyi vuracaktı. Fransa, siyasî krizi ile o kadar meşguldü ki, önemli bir rakip sayılmazdı. Zaten Fransa’nın Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys da daha yakın zamanda o güne kadar savunduğu hakların göreceliğinden bahsetmemiş miydi[46]! Avusturya, 1848 yılında Rusya tarafından kurtarıldığından beri Rusların dümen suyundan gidiyordu ve Türkiye’nin muhtemel bir paylaşımı için Rus Çarı ile daha 1833 yılında bir antlaşma[*] yapmıştı. Rus Çarı’nın Prusya’daki akrabası[**] ise Avrupa devletleri arasında en gelişmiş güç olan Rusya’nın himayesinde bir devletin hükümdarı gibi idi. Geriye bir tek 1852 yılında arabuluculuk rolünü üstlenmek isteyen İngiltere kalıyordu. Çar I. Nikola Ocak/Şubat 1853 tarihinde İngiltere elçisi Hamilton Seymour’a da Türkiye’nin paylaşılmasına dair bir teklif götürdü[47]: Rusya için – sadece “hami” olarak – Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan’ı isterken, kuzeni olan İngiliz Kralı’na[***] Kandiye, Mısır, vs. gibi yerler düşecekti. İstanbul serbest liman

olacaktı[48]! İngiltere'nin ancak 9 Şubat'ta hazırlanan olumsuz cevabı Londra'dan gelmeden önce[49], Başyaver Mençikov'un İstanbul'a gönderilmesine karar verildi. Mençikov, yanında aralarında Karadeniz donanmasının komutanı Korinlev'in de bulunduğu amirallerden, generallerden ve diplomatlardan oluşan görkemli bir maiyetle 28 Şubat'ta Rus donanmasının "Donnerer" adlı buharlı gemisi ile İstanbul'a geldi[50].

Beş gün süre tanıyan ve Avusturya birliklerinin Ban Yelacih komutasında Bosna'ya akın edeceklerine dair tehditte bulunan Leiningen'in talepleri, Klek ve Suttorina bölgesinin ilhakı ve Draç'ın serbest liman hâline getirilmesi hariç olmak üzere, 11 gün önce zaten kabul edilmişti. Buna göre Karadağlılar barışa, hallerinden hoşnut olmayan Bosnalılar imtiyazlara ve Avusturya tebaa tazminata sahip oluyordu[51] ve Türkler bu sayede Rus Çarı'nın endişe ile bekledikleri müdahalesini engellemiş oluyorlardı. Mençikov artık daha cüretkâr olmak ve daha büyük tavizler istemek zorunda kalıyordu, özellikle de Çariçe II. Katerina'dan beri Rus himayesinde yaşayan Karadağlıların bu sefer Avusturya'nın oldukça kararlı itirazları sayesinde kurtulmuş olduklarına bakılırsa.

Böylece Mençikov doğrudan günlük kıyafetleri içinde, ama özel bir görüşme talep etmek üzere Sultan Abdülmecid'in eniştesi, Sadrazam Damad Mehmed Ali Paşa'nın[52] huzuruna çıktı[53]. Talimatlarına uygun olarak, alenen "hain bir bakan" (ministre fallacieux) olarak suçladığı Hariciye Nâzırı Fuad Paşa'yı tamamen göz ardı ederek, derhal istifa etmeye zorladı ve dört gün sonra yerine tarafsız olarak nitelediği Rıfat Paşa'nın getirilmesini sağladı[54]. Cüretkâr Rus, sadrazamı da devirebilmeyi umuyordu ve onun yerine geçecek adayı, II. Mahmud'un dul eşinin sırdaşı olup, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalayan Koca Hüsrev Mehmed Paşa[55] olmasa bile, bir yıl önce Nisan ayında görevinden çekilen, ancak İngilizlerin en iyi dostları olarak niteledikleri Mustafa Reşid Paşa idi[56]: Büyük bir nüfûza sahip Rum Aristarşi ve Vogoridi bu yönde çalışmalar yapıyorlardı[57]. Ancak, Osmanlı Devleti'nin küçük düşürülmesine göz yummaktansa altın, gümüş ve mücevherleri satmayı yeğleyeceğini söyleyen[58] Damad Mehmed Ali Paşa'nın konumu çok güçlü idi. Mençikov'un taleplerinin reddedilmesini sağlamak için Mehmed Rüşdü Paşa ile birleşti ve muhtemel bir savaş ilanı hâlinde hazır bekleyen bir ordu ile derhal savunmaya geçebilmek için gerekli tüm tedbirler alındı[59].

Olağanüstü elçi, 8 Mart'ta Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildi, ama taleplerini ancak 16 Mart'ta dile getirdi. Bâbıâli'nin son tedbirlerinden dolayı dinî ve şahsi hisleri derinden yaralanan Rus Çarı, Osmanlı Sultanı'nın bir yıl önce bizzat verdiği vaatlerin yerine getirilmesini ve gelecek için teminat verilmesini istiyordu. Ancak sır dolu sis perdesi çok geçmeden iyice kalktı ve Türkler kendilerini birdenbire tıpkı Akkirman Antlaşması gibi yeni bir antlaşmanın (sened) önünde buluverdiler. Bu antlaşma sayesinde "Russo-Grek" Ortodoks mezhebinin tüm mensupları ileride rakiplerine verilecek tüm imtiyazlara aynen sahip olacaklardı. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde dindaşlarının kabul edilmiş ve savunucuları olarak hareket etmeye ve Kudüs'te milletlerinin hacıları için bir kilise ve bir hastane kurmaya yetkili olacaklardı[60]. Mençikov tüm bunların yanı sıra ayrıca Rus Çarı'nın himayesinde bulunan mezhebin keyfi azillerden dolayı onurunun küçük düşürülmesini engellemek için, Rum Ortodoks patriklerinin ömür boyu görev yapacak şekilde atanması gerektiğinden bahsediyordu[61].

Bâbıâli, oldukça hassas bir duruma dönüşen bu olayı, özellikle de Mençikov'un yeni gizli şartlardan ve Rusya'nın resmen Rum Ortodoks Kilisesi'nin hamisi olarak kabul edilmesi gerektiğinden söz etmeye başlamasını – ki böyle bir durumda 400 bin kişiden oluşan Rus birlikleri Osmanlı Devleti'ni Batılı devletlere karşı savunacaktı - boyun eğerek halletmekte acele etmiyordu[62]. Yakın zamanda gelmesi muhtemel olan Fransız donanmasının[63] Çanakkale Boğazı'na geleceğine dair tehdidini dikkatsiz bir şekilde biraz erken savurduğu için İstanbul'dan ayrılan Lavalette'nin gidişinden ve İngiliz Albay Rose'nin Amiral Dunda'nın gemilerini Malta'dan Türk sularına getirmeye çalışması Rusya tarafından kınandıktan sonra[64], Türk tarafı kolay açıklanabilir bir sabırsızlıkla yeni Batılı elçilerin gelmesini bekledi. Doğu'daki durumları çok iyi bilen Stratford Canning ve de Lacour Nisan ayı başlarında İstanbul'a geldiler[65]. Aynı dönemde etrafı romantik müşavirler ve sıcakkanlı "vatanseverler" ile sarılı Kral Otto'nun kendi mütevazı şahsı altında Bizans İmparatorluğu'nun tekrar canlandırılmasına dair hayaller kurduğu Atina yakınlarında Salamis önlerinde büyük bir Fransız filosu göründü. Fransa bu arada sınırda ve Sivastopol'da Rus askerî güçlerinin yoğun olarak toplanması konusunda Petersburg kabinesinden hesap sormuştu[66]. Daha kış aylarında daha önce

adı geçen elçi Stratford Canning'i İstanbul'a göndermiş olan İngiltere'nin gemileri şimdilik Malta'da bekliyordu[67].

Mençikov, 19 Nisan'da bir nota teslim etti. Bu notada gerek eski Hariciye Nâzırına[68], gerekse Osmanlı Sultanı'nı bizzat kınamak üzere hakarete varan ifadeler kullanılmıştı ve Sultan Abdülmecid'in, Fuad Paşa'nın davranışları sebebiyle "yüce dostluk görevlerine" ve bir "hükümdarın onuruna" yakışmayacak bir konuma getirildiği söyleniyordu. Mençikov yine teminat istiyordu, hem de "resmen bağlayıcı" olan ve "Bâbıâli'nin Hristiyan tebaanın çoğunluğu, Rusya ve nihayet çarın bizzat kendisi tarafından paylaşılan Ortodoks mezhebinin dokunulmazlığını" güvence altına alacak teminatlar[69]. Bâbıâli'nin yükümlülükleri, "antlaşma yerine geçecek bir belgede"[70] toplanacaktı. Olağanüstü elçi ise şimdilik sadece Kutsal Yerler meselesi ile ilgileniyordu: Rum Ortodokslar için Getsemane Mağarası'nda rüçhan hakkını, Kutsal Mezarın kubbesinin "Rum Ortodoks Patriği'nin katılımını sağlayarak, ancak başka bir mezhep temsilcisinin müdahalesi olmadan" Osmanlı Devleti tarafından tamirini ve kilisenin bitişiğinde bulunan, ancak aslında içinde binalar bulunan bir bahçe olan haremin, teknik açıdan mümkün olması hâlinde yıkılmasını istiyordu. Fermân ve hatt-ı şerifin yanında, "Kudüs'teki diğer mezheplerin katılımı olsun veya olmasın", "Şark Kilisesi'ndeki Rum-Rus-Katolik (tıpkı eskiden olduğu gibi ilginç bir tanımlama) ayinlerine ait imtiyazların" muhafaza edileceğine dair bir senedin hazırlanmasını talep ediyordu[71]. Rus elçisi ayrıca hiçbir surette Osmanlı Sultanı'nın diğer devletler ile ilişkileri için oldukça önemli olan "siyasî tavizler" istemediğini açıklıyordu!

Bâbıâli, zeki bir şahsiyet olan Canning'in[72] de katılımı ile Rusya'yı Kutsal Mezarlar konusunda tam anlamıyla tatmin etti: Mayıs ayı başlarında, Kutsal Mezar Kilisesi'nin bitişiğinde hastane ve ibadet yeri olarak kullanılan binalar meselesi gibi birkaç küçük ayrıntı hariç olmak üzere, Mençikov'un talepleri yönünde iki fermân çıkartıldı[73]. Mençikov'a bu fermânla ayrıca Katoliklere verilen Beytüllahim Kilisesi anahtarlarının, onlara kilisenin içinde sahiplik iddiasıyla veya görevli rahip olarak hareket etme ya da Katolik bir kapıcı tayin etme yetkisi değil, sadece kiliseden geçerek mağaraya gitme yetkisi verdiği açıklandı. Gümüş yıldız ise sadece "Osmanlı Sultanı'nın Hristiyan milletine bir hatırası[74]" olarak kabul edilecekti. Ayrıca Meryem Ana Mezarı'nın yanındaki kilisede önce Rum Ortodokslar, en son da Katolikler ayinlerini yapacaklardı[75].

Mençikov tüm bunlara rağmen senedin hazırlanmasında direniyordu. Bu görevinin esas noktası idi ve Rus Çarı kısa bir süre önce bu konuda yeniden bir yazı yazmıştı. Bu senet, sadece "Rum Ortodoks mezhebinin" Osmanlı Sultanı tarafından himayesini, fermânın "Çarlık rejimine karşı resmi bir yükümlülük" olarak kabulünü ve Kudüs'teki Rus hacıların Batı devletlerinden gelen hacılar ile eşitliğini onaylayacaktı[76]. Emir verircesine hareket eden elçi, ayrıca Osmanlı Devleti'ne tanınan cevap süresini sadece 10 Mayıs'a kadar erteleyebileceğini ve bu sürenin sonunda "üzüntü verecek yükümlülüklerini"[77] yerine getirmek zorunda kalacağını açıkladı[78].

Bâbıâli cevabını ancak 9 Mayıs'ta Stratford, Sultan Abdülmecid tarafından özel olarak huzura kabul edildikten ve İngiliz filosu tarafından gerektiği zaman koruma alınacağı vaadi ile cesaret verdikten sonra[79] sürenin son gününde verdi. Cevap nazik, ama olumsuzdu. Sultan Abdülmecid, "egemenlik haklarını" korumak istiyordu ve Osmanlı Devleti'ndeki Ortodokslar, Osmanlı Sultanı tarafından titizlikle korunan tebaa idi. Onlar hakkında bir antlaşma yapmak, hiçbir hükümetin göze alamayacağı "küçük düşürücü bir taviz" (diminutio capitis) olurdu. Sadık bir dost olarak Rus Çarı'nın da bunu anlayışla karşılaması gerekiyordu[80]. Mençikov buna rağmen İstanbul'dan ayrılmadı. Kendini Osmanlı notasında açıkça belirtilen güvensizliğe karşı savunmak için nazik sözler sarf etti ve "çarının şefkat dolu hisler taşıdığından"[81], Osmanlı Sultanı'nın "kutsal ve dokunulmaz gücünden", ancak aynı zamanda Rus Çarı'nın Rum Ortodoks inancının "mukaddes savunucusu" olarak – tıpkı Fransa ve Avusturya'nın yabancı ve sayısı önemsiz Katolikler için savunucu olarak hareket ettikleri gibi – tanınma hakkından bahsetti. Ayın 14'üne kadar yeni müzakerelerin başlatılmasını bekleyebileceğini de sözlerine ekledi[82].

Mençikov, Bâbıâli'nin cevabını almak için 13 Temmuz'da sadrazamın Tophane Nâzırı Ahmed Fethi Paşa'nın da bulunduğu köşküne davet edildi. Ama Rus elçi, her zamanki davranışlarına uygun olarak, Rum dostlarının ona yanlış bilgi verdiklerini öne sürerek ve huzura kabul edilmek için hiçbir arzda bulunmadan, çok sevdiği annesi Bezm-i Alem Valide Sultanın[83] ölümünden dolayı büyük bir üzüntü içinde olan ve Cuma Namazı için camiye gitmek üzere hazırlanan Sultan Abdülmecid'in sarayının yolunu tuttu. Kabul salonuna kadar ilerlemeyi başarmış olsa da Sultan Abdülmecid, sadece nâzırlarının ona açıklama yapmaya yetkili olduklarını bildirmek için bir anlığına göründü ve perde hemen tekrar kapatıldı. Cüretkâr elçi yalnız

kaldı ve kendilerini hakarete uğramış sayan nâzırlar yanına gelmeyi reddedip, istifanâmelerini arz edince, kaygılı ve utanç içinde saraydan ayrılmak zorunda kaldı[84].

Mençikov yine de eski Girit Valisi, yaşlı bir Arnavut olan yeni Sadrazam Mustafa Naili Paşa ve tekrar hariciye nâzırlığına getirilen Mustafa Reşid Paşa ile projesini başka bir şekilde de olsa, gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Mustafa Reşid Paşa, olayı sadece "dini imtiyaz" meselesi olarak görüyordu ve beş günlük bir süre talep etti. Kendisine Bâbıâli'nin sergilediği davranışların Rusya açısından utanç verici[85] olduğu cevabı verildi, zira bu "din eşitliğine, yüzyıllar önce belirlenen bağlantılara ve coğrafi konuma"[86] dayanıyorlardı. Mençikov, Canning tarafından tavsiye edildiği gibi, meseleleri tek tek ele alıp, ayrı ayrı çözmeyi uygunsuz ve kendisi açısından küçük düşürücü buluyordu. Rus elçiliğini derhal kapatıp, İstanbul'u terk edeceğini ileri sürdü: Rusya bundan böyle Rum Ortodoks Kilisesi'nin menfaatlerini savunacaktı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun[87] varlığı bundan dolayı tabii ki tehlikeye düşecekti[88].

Bâbıâli, Rus elçisine bunun üzerine Sultan Abdülmecid'in Kudüs'te Ortodoks Kilisesi'nin ve hastanesinin kurulmasına izin verdiğini ve sultanın[89] Stratford'un[90] tavsiyesi üzerine, Rum tebaanın lideri ve temsilcisi olarak Kudüs Patriği'ne ve Hahambaşına kadar tüm diğer dinî makamlara bir fermân aracılığıyla haklarını korumayı ve tüm taşkınlıkları engellemeyi vaat ettiğini bildirdi[91]. Bâbıâli bunun yanı sıra "Fransız ve Rus hükümetlerine önceden haber vermeden" Hristiyan tebaanın konumunda hiçbir değişiklik yapmayacağını iltizam ve deruhde ediyordu.

İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya temsilcilerinin müdahalesini amansız bir biçimde reddeden[92] Mençikov, resmi bir senet yerine Bâbıâli'den basit bir nota almayı kabul etti[93]. Bu talebi de geri çevrilince son açıklamasını yaptı: Patriğe bizzat bir imtiyaz belgesinin verileceğini belirtilen vaatlere dayanarak, Rus Çarı'nın dindaşlarının sadece "ruhani imtiyazlar" değil, anılmayan ve bu yüzden tehlike altında olan başka imtiyazlara da sahip olduklarını ve bunu Rusya'ya karşı bir düşmanlık kabul ettiğini hatırlatarak, İstanbul'dan ayrıldı[94]. 26 Temmuz'da Elçi Ozerov da ayrıldı, ama sekreterini ve tercümanını yanına almadı.

Savaş henüz başlamamıştı. Önce Petersburg'dan Nesselrode'nin sert bir dille yazılmış notaları ile diplomatik savaş yapılacaktı.

Rus Şansölyesi Nesselrode 31 Temmuz'da İngilizlerin tüm itirazlarına ve tehditlerine[95] rağmen, Rus Çarı'nın Mençikov'un davranışını her yönü ile onayladığını ve Dannenberg'in altı aydır Besarabya'da hazır bekleyen birliklerinin "birkaç hafta içinde", "maddi teminatlar" ve Osmanlı Sultanı özür dileyene kadar "manevi teminatları" zorla almak için sınırı geçeceğini açıkladı. Türkiye eğer bu tehlikeden kaçınmak istiyorsa, Mustafa Reşid Paşa'nın Rus elçisi tarafından İstanbul'da bırakılan ve bir antlaşma niteliği taşıyan "notayı" hiç değiştirmeden[96] imzalayıp, Odessa'ya göndermesi yeterli idi[97]. Osmanlı Hariciye Nâzırı[98], sakin bir şekilde Bâbıâli'nin böyle bir "yükümlülük" altına girmesi mümkün olmadığından, böyle bir yükümlülüğü kabul etmeyeceği oldu. Bunun dışında Osmanlı Sultanı başka bir esas üzerinde Petersburg'a gönderilecek bir olağanüstü elçi aracılığıyla müzakerelerde bulunmaya hazırdı[99]. İstanbul'da bunun üzerine sadece Rum asıllı tercüman kaldı ve Nesselrode, 30 Mayıs tarihinde sadece sekiz günlük bir süre tanıdığı memorandumu hazırladı[100].

Ama yapılacak fazla bir şey kalmamıştı ve Türklerin Paris'te hazırlanıp, Londra'da kabul edilen 1 Temmuz tarihli notası geç kaldı[101]. 27 Haziran'da Petersburg gazetesinde Rus Çarı'nın bir gün öncesinin tarihini taşıyan manifestosu yayınlandı. Çar, bu manifestoda Ortodoks inancın hamisi olarak tedbirler ve teminat olarak Romen prensliklerini almak zorunda olduğunu açıklıyordu[102]. Bu yüzden savaş çıksın istemediği gibi, yeni fetihler yapmak niyetinde de değildi. Sadece Bâbıâli'nin daha fazla direnmesi hâlinde, "gerçek dinin savunmasına geçecekti"[103]. Derhal birlikleri ile birlikte Prut Nehri'ni geçen Rus generali Prens Gorçakov, "Boğdan ve Eflak halkına" antlaşmalarla korunmuş konumlarını, yeni yasalarını ve barışçıl çalışmalarını korumak niyeti ile geldiğini taahhüt etti[104]. Romen prensleri bundan böyle vergi ödemeyecek ve İstanbul ile ilişkilerini tamamen keseceklerdi[105]. Rus kabinesinin daha önceki vaatlerine rağmen, Mençikov'un taleplerini Osmanlı Sultanı'nın "tebaanın büyük bir kısmı[106]" üzerindeki haklarına karşı bir saldırı olarak niteleyen İngiltere ve Fransa, 1841 tarihli antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerinin ortak garantisine tâbi tuttuğunu[107] hatırladıklarında ve bu yönde bir açıklama yapıp, donanmalarını Çanakkale Boğazı'na gönderdiklerinde, Nesselrode bu hareketi "denizden işgal" olarak yorumlayıp, buna dayanarak Rus birliklerinin Boğdan'a akınlarını haklı çıkarmaya çalıştı[108]! Hatta Ruslar tarafından alınan önlemlerin Batılı

güçlerin tevessül ettikleri tedbirlerden ötürü alındığına herkesi inandırabileceğini bile düşünüyordu!

Bâbıâli, 23 Temmuz'da itirazlarını bildirdi, ama bu itirazlar sadece Viyana'daki kabinenin uzatıp durduğu arabuluculuğu ve birkaç gün sonra tekrar aynı makama getirilmek üzere[109], Haziran ayı başlarında geri çekilmeye zorlanan Mustafa Reşid Paşa'nın barışçıl çabaları sayesinde ve Varna'ya kurulan askerî karargâhtaki birlikleri şimdilik harekete geçirmeden yapılmıştı[110]. Bâbıâli bu şekilde savaşın başladığının bilincine varmıştı, ama savaş tedbirleri ile cevap vermek istemiyordu. Şimdilik silahlı savunma durumunda bekliyordu[111] ve verebileceği her türlü tavizleri tekrarlıyordu. Avrupa'da bir savaşı engellemek için ittifak kurdukları Temmuz ayında İngiliz parlamentosunun kapanış konuşmasında[112] ortaya çıkan Avrupa devletleri, Nesselrode'nin notasını cevaplayarak, Türklerin durumu yorumlama biçimini onaylamakta hiç tereddüt etmediler[113] ve Osmanlı kabinesinin tüm üyeleri, Sadrazam Mustafa Naili Paşa ve Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi, eski sadrazamlar İzzet Mehmed Paşa, Koca Hüsrev Mehmed Paşa ve Damad Mehmed Ali Paşa, sonra Hariciye Nâzırı olarak Mustafa Reşid Paşa ve meslektaşları ile diğer Osmanlı ileri gelenleri, yüksek rütbeli şahıslar, yeni atanan müşavirler ve ulema sınıfı üyeleri, Rus kabinesine gönderilmesi önerilen yeni bir notayı kararlı bir biçimde reddederek, Osmanlı milletine açık ve ılımlı bir manifesto çıkarttılar. Osmanlı halkı, devletini savunmaya hazır olmalı, ama barışçıl ve vatansever Rumları rahatsız etmemeli idi. Bir kez daha Osmanlı tebaa arasında herkesin devlet tarafından eşit derecede korunma hakkına sahip olduğu hatırlatıldı. Aksine davranış gösteren herkes asi kabul edilecek ve buna göre muamele görecekti[114]. Romen prenslerine ise eyaletlerini terk etme emri verildi.

Oldukça saf bir şekilde bu meselenin beş devletin ortak hareketi ile çözüme kavuşturulabileceğini düşünen[115] Avusturya, Viyana'da yapılan bir konferans ile savaş tehdidini ortadan kaldırabilmeyi umut ediyordu. Rusya, Temmuz ayında açılan bu konferansın toplantılarına bizzat katıldı. 10 Ağustos tarihinde İstanbul'a Kayser Franz Joseph'in kendi el yazısı ile yazdığı bir mektup ile birlikte beş Avrupa devletinin temsilcileri tarafından Fransız taslağına göre hazırlanan ve Rusya tarafından telgraf ile kabul edilen yeni bir notaya dair İstanbul'a gönderilen öneride, Bâbıâli'nin Rum Ortodoks Kilisesi'nin tüm imtiyazlarını bundan böyle de Küçük Kaynarca

ve Edirne Antlaşmaları ışığında tanıyacağına[116] ve diğer mezheplere tanınan imtiyazları da bunlara ekleyeceğine dair bir taahhütte bulunmasını öngörüyordu[117]. Türk kabinesi, bu öneriyi derhal reddetmekte tereddüt etmedi, zira tüm tebaanı koruma hakkının yegâne sahibi olan Osmanlı Sultanı'nın egemenlik haklarına aykırı olan yeni hükümler içeriyormuş gibi görünüyordu. İstanbul'da yapılan değişiklikler önemli değildi, zira Rusya'nın himaye hakkı için Küçük Kaynarca Antlaşması esas alınıyordu ve Ortodoks mezhebinin, yabancı devletlerin değil de sadece Türk tebaa açısından diğer inançlar ile eşit olduklarına dair maddeler muhafaza ediliyordu[118]. Ancak Petersburg kabinesi bu yüzden, yani sadece "çocukça bir kibri" tatmin etmek için yapılan bu değişiklikler yüzünden kendini derinden yaralanmış hissediyordu[119] ve daha önce de öngördüğü gibi, barış teklifine onayını geri aldı. Rus Çarı, ancak bir Türk elçi Avusturya notasının orijinali ile Petersburg'a gelecek olursa ve sadece bu şart altında – ki böyle bir durumda da kesin olarak – Rus birliklerini Romen prensliklerinden geri çekmeye razı olabilecekti. Aynı zamanda Nesselrode'nin Rusların talepleri yönündeki notası, barışın muhafaza edilebileceğine dair tüm samimi ve ciddi umutları sona erdirdi, zira Avrupa'nın siyasî mahfilinde bu gibi taleplerin herhangi biri tarafından desteklenmesi mümkün değildi[120].

Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri barışı muhafaza etmek için artık son çabalarını gösteriyorlardı: Bâbıâli şayet Petersburg kabinesinin ültimatomunu kabul ederse, Rusya'nın elde ettiği hakları hiçbir zaman suiistimal etmeyeceğini garanti edebilirlerdi[121]. Viyana kabinesi, Kayser Franz Joseph'in Rus Çarı I. Nikola ile Eylül ayı sonunda Olmütz'deki manevralar sırasında yaptığı görüşmeden[122]; Prusya Kralı'nın bunun üzerine Varşova'ya ve Rus Çarı'nın Berlin'e gelişlerinden sonra da beş Avrupa devleti adına, Rusya'nın Osmanlı reayalarını hiçbir şeklide meşru hükümdarlarından ayırmaya niyetli olmadığını ve barışçıl niyetleri olduğunu vurgulayarak, Bâbıâli'ye son bir uyarıda bulundu, ama bu yöndeki nota geç kaldı[123]. Osmanlı kabinesinin kararı kesindi ve Fransa ile İngiltere'nin temsilcileri Bâbıâli'nin vazgeçmesini sağlamak için nüfûzlarını yeterince kullanmadılar. 25 Eylül için yine devlet ileri gelenleri arasında yeni bir toplantı kararlaştırıldı. İki gün süren bu toplantıya 172 üye katıldı ve toplantının yegâne amacı, savaş için oy kullanmak ve bu savaşa milli ve dinî bir mesele görünüşünü vermekti. 4 Ekim tarihli beyannâme geniş kapsamlı değildi, ama bundan öncekiler gibi ciddi bir üslûpla,

Mustafa Reşid Paşa'nın öğrendiği Batı kancilaryalarında cari olan tarzda hazırlanmıştı[124]. Bu beyannameye göre, Rusların Romen prensliklerini 15 gün içinde boşaltmaması hâlinde, askerî yeteneklerini sergileyebilmek ve Ruslara karşı nefretini tatmin etmek için uzun zamandan beri böyle bir fırsatı bekleyen Ömer Paşa, Tuna Nehri'ni geçecekti. Avrupa devletlerine ayrıca Rus ticaret gemilerinin endişe duymalarına gerek olmadığı ve dost devletlere ait gemilerin de Boğazlar'dan rahatsız edilmeden geçebilecekleri bildiriliyordu[125].

Böylece ortaya atılan büyük mesele nihayet Doğu'da Osmanlı Devleti'ne ait toprakların gerçekten de Osmanlı'ya mı ait olacağı, yoksa Türklere her türlü hakareti reva gören Rusya'nın amansız ve tiranca "himayesi" altında mı olacağı idi. Avrupa devletleri ilk kez tekrar ve bu sefer her zamankinden daha tehlikeli bir biçimde ortaya çıkan ve sadece akıllı bir diplomasi ile desteklenip, çözülmesi gereken Şark Meselesi'nde söz söyleme hakkına sahip oldular. Softalar tarafından başlatılan bir hareketten sonra İstanbul'da huzursuzlukların çıkmasından endişe eden Türk kabinesinin davetine istinaden, Beşike Körfezi'nde [Çanakkale] bulunan bazı İngiliz ve Fransız gemileri Eylül ayın sonunda Boğaz'a girdiler[126] ve Nesselrode'nin 1841 tarihli antlaşmaya istinaden yaptığı itirazlara ne Londra'da, ne de Paris'te kulak asıldı[127].

8 Ekim'de Ömer Paşa Şumnu'daki karargâhından Bükreş'te[128] bulunan Gorçakov'a Romen prensliklerinin boşaltılması veya savaş arasında bir seçim yapmak üzere son uyarıda bulundu[129]. Rus komutanı bunun üzerine kısa ve öz bir şekilde bu gibi kararları almaya yetkili olmadığı cevabını verdi[130]. Nesselrode henüz Avusturya ile barış hakkında müzakerelerde bulunmasına rağmen[131], Rus Çarı ancak 31 Ekim'de tüm devletlerdeki ihtilalcileri hilâlli sancağının altına çağıran – ki bunlarla Lehleri ve Macarları kastediyordu - ve sözünü tutmayan bir devlete Tanrının yardımı ile karşı çıkmanın kutsal bir görev hâline geldiğini açıklıyordu[132]. Ama yeni meseleler yaratmamaya kararlı görünüyordu ve birliklerin düşmanlıkları bizzat başlatmadan Türklerin saldırısını bekleyeceklerini bildirdi[133]. Sözlerine ayrıca "savaşın sınırlarının daha da genişletilip, genişletilmeyeceğine" Avrupa devletlerinin karar vereceğini ekledi[134].

28, 29 ve 30 Ekim'de prensler Stirbei ve Gika ülkelerinden ayrıldılar ve ilk Osmanlı-Rus çatışmaları ayın sonunda başladı. Dobruca'da ve İsakça'da birkaç Rus gemisine ateş açıldı ve Tutrakan'da Tuna Nehri'ni geçen Rus

askerleri, perişan kıyafetler içinde, ama olağanüstü bir dinî fanatizmle[135] padişahın ve İslâm'ın davası için savaşan Mısırlı birliklerle karşı karşıya geldiler[136]. Tutrakan'ın karşısındaki Oltieniçe pazar kasabasında Eflak'taki işgal ordusunun bazı birlikleri ağır bir darbe yedi, ama bundan da önemlisi, İsmail Paşa'nın yanında güçlü bir birlikle, Rusların Sırplar'la irtibat kurdukları Olt bölgesindeki Kalafat'ta bulunması idi. Avusturya'nın Zemlin'deki toplarının tehdidi altındaki Sırplar, romantik bir "kardeşlik" politikası yürütmeye niyetli değildiler[137]. Türkler, General Anrep'in tüm çabalarına rağmen kış boyunca Yergöğü ve Kalafat'ta kaldılar. Daha önceki antlaşmalarda adı geçen ve Batum yakınlarında bulunan San Nikolas [Şevketil] Kalesi derhal Anadolu Seraskeri Abdi Paşa tarafından işgal edildi. Abdi Paşa, Rus Kafkas vadilerinde İslâm dininin savunucusu ünlü Şeyh Şamil'in asi Çerkesleri ile irtibata geçmişti[138]. Ama işgal ettiği kalede ancak Bubtov komutasındaki Ruslar kendilerini toparlayıp, Başgedikler Muharebesi'nde başarılı olduktan sonra İsmail Paşa'yı Kasım ayı başlarında Kars'a geri çekilmeye zorladıkları ana kadar kalabildi[139]. Genç Sultan Abdülmecid, ilkbaharda muzaffer Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı zaferi kazanmak üzere savaşçılarının başına bizzat geçeceğini ilan etti[140]. Batı'daki dost devletlerin gemileri ise Kasım ayı başlarında şehri korumak ve kışı geçirmek üzere İstanbul'a geldiler[141].

Ama daha birkaç gün sonra, 30 Kasım'da emrinde sayısız denizciyi -anlatılanlara göre 4 bin kişi- barındıran yedi firkateyn bulunduran Osmanlı donanma vekilinin [Patrona Osman Paşa] filosu Sinop Limanı'nda, Karadeniz'deki Rus filosunun komutanı Nahkimov komutasındaki altı savaş gemisi ve başka gemiler tarafından tamamen yok edildi ki bu Rusya'da biraz da gıptayla hatırlanan Çariçe Katerina'nın parlak dönemlerinde komutan Orlov'un zaferlerini de hatırlatıyordu[142]. Bu olay İstanbul'daki yönetici çevrelerin tutumunu tamamen değiştiriyordu ve Türk bayrağına ve Türk gemilerine yapılacak muhtemel bir saldırıyı engellemek için İngiliz ve Fransız gemilerine Karadeniz'e girme hakkı tanınmış olmasına rağmen[143], İngiltere hâlâ Rusya ile anlaşmaya varabilmek için çaba gösteriyordu. Romen prenslikleri Bâbıâli'ye geri verilecek; Rus Çarı'nın hiçbir düşmanca niyet beslemediğine dair güvence verilecek; Osmanlı Devleti bundan böyle Avrupa devletleri arasında sayılacak ve 1841 tarihli antlaşma daha uygun bir hâle getirilip, onaylanacaktı. Osmanlı Devleti ise bunun karşılığında temsilcilerini Viyana notasına dayanarak bir

anlaşmaya varmak üzere herhangi bir tarafsız bölgeye göndermeye hazır olduğunu Petersburg kabinesine bildirecekti[144].

Ancak Sinop Muharebesi'nin Batı'daki yankıları kararlı bir savaş ortamı yarattı: Rusya'nın savunmada kalacağı sözü, himayeci devletlerin menfaatlerine ve onuruna verdiği değer bu muydu? Osmanlı kabinesi gerçi Osmanlı Donanması'nın bundan böyle tek başına hareket etmeyeceğine dair söz vermek zorunda kaldı, ama yeni yılın ilk ayları ile birlikte Fransız-İngiliz filosu Boğaz'dan geçti ve bu hareket Rusya'nın şiddetli itirazına neden oldu. Fransa'nın konsolosu, Rusya'nın bir eyaleti gibi yönetilmesi düşünen Eflak'taki durumların değişmesi sebebiyle Bükreş'ten daha Ekim ayında ayrılmıştı. Fransızların ve İngilizlerin Karadeniz'de takip ettikleri amaçlarına dair haberler Petersburg'a geldiğinde[145], Rus Çarı'nın İngiltere ve Fransa'daki temsilcileri de makamlarını terk ettiler[146]. İngiltere'nin önerileri, Mençikov aracılığıyla bildirilen Boğazlar'a ilişkin antlaşmanın tasfiyesi ve Bâbıâli ile doğrudan müzakerelerin başlatılmasına ilişkin şartlarda[147] hâlâ direnmekte olan Petersburg'da reddedilmişti ve III. Napoleon, gerek kendi adına gerekse Kraliçe Viktoria adına 1854 yılı Ocak ayının sonlarına doğru, ateşkes tavsiyesinde bulunmak üzere Rus Çarı'na bizzat seslendiğinde[148], kendisine büyük amcasının Rus seferi hatırlatıldı[149]. Alman devletleri 2 Şubat'ta Rusya ile önerilen ittifakı reddettiklerinde[150], toplantılarına devam eden Viyana Konferansı üyeleri, Rusya tarafından getirilen önerilerin kendi maddelerinin içeriğine aykırı olduğundan, bu önerilerin Bâbıâli'ye götürülmesinin mümkün olmadığını açıkladı[151]. Müzakereler yine de devam ediyordu. Rus Çarı, gün geçtikçe sadece artık 1828 yılındaki devlete hiç benzemeyen Türkiye'ye karşı değil, deniz güçlerine, hatta belki de daha 1853 yılında Romen prensliklerinin işgaline ilişkin hoşnutsuzluğunu dile getirmiş olup[152], şimdi de Arta'daki Rumların ayaklanmasından, Yunan çetelerinin gelişinden, ilkbaharda Tuna Nehri'ni geçmek ve Bulgarlar ile Sırpların ayaklanmasını sağlamak amacı ile Romen prensliklerinde Ruslar tarafından bir Rum-Slav lejyonun kurulmasından haklı olarak endişe duyan[153] Avusturya'ya karşı bile savaş yapmak zorunda kalacağından emin oluyordu. Bu arada Prusya da 5 Aralık tarihli protokolle Türkiye lehine Avusturya ile ittifak kurmuştu[154]. Rus Çarı, Napoleon'un Fransızlara seslendiği bildiriye 21 Şubat tarihinde meydan okuyucu bir manifesto ile cevap vermiş olmasına[155] ve deniz güçleri, 27 Şubat'ta savaş tehdidinde bulunarak[156], Romen prensliklerinin 30 Nisan'a

kadar boşaltılmasını talep etmiş olmalarına rağmen, Viyana Konferansı Mart ayı başlarında Rusya'nın yeni önerilerini incelemeye aldı: Rus Çarı, barış için hazırlıklar tamamlanmadan ve Karadeniz'deki filolar Çanakkale Boğazı'na çıkartılmadan Rus birliklerin geri dönmek üzere Prut Nehri'nin öbür tarafına geçmeyeceğini ve Ortodoks Kilisesi'nin imtiyazları konusunda Bâbıâli'nin beş Avrupa devletine vereceği bir taahhütle yetinemeyeceğini, aksine bu imtiyazların Rusya ile yapılacak bir antlaşmada veya Mençikov tarafından önerilen notada, Bâbıâli'nin çıkartacağı bir fermâna istinaden yazıya dökülmesini talep ettiğini açıkladı. Ayrıca Türkiye'nin 1841 tarihli antlaşmanın tadili sırasında eşit haklara sahip bir Avrupa devleti olarak kabul edilmemesi gerektiğine inanıyordu[157]. Bu gibi şartları tabii ki derhal reddedilmeli idi[158].

Bunun sonucunda 12 Mart'ta Osmanlı Devleti ve deniz güçleri arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Deniz güçleri bu antlaşmaya göre, Asya'ya bile olsa, haksız yere saldırıya uğrayan Osmanlı Sultanı'na bir kara ordusu göndermeyi taahhüt ediyorlardı; barış müzakereleri sadece ortak bir biçimde yürütülecek ve karara bağlanacaktı; barış antlaşması yapıldıktan sonra, Osmanlı toprakları 40 gün içinde boşaltılacaktı[159]. Rus kabinesi, 19 Mart'ta Romen prensliklerinin boşaltılmasının mümkün olmadığını açıkladı[160]. Napoleon, bunun üzerine 27 Mart tarihli meclis açılış konuşmasında savaşın başladığına işaret etti. Aynı gün İngiltere parlamentosuna da bu yönde bilgi verildi[161]. Rusya, Romen prensliklerini hâlâ işgal altında tuttuğu için, Viyana Konferansı 9 Nisan'da bir taraftan Rusya ve diğer taraftan Fransa ve İngiltere arasında savaş durumu mevcut olduğu kararına vardı. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın ortak faaliyetlerinde birbirlerinden her zaman manevi desteğini gördüklerini hatırlatarak, Bâbıâli'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için Avrupa devletleri aralarında yapılan antlaşmanın geçerli olduğunu onayladı ve dört Avrupa devletinden her birine Rusya ile tek başına nihai barış yapmasını yasakladı[162]. Avusturya ve Prusya bunun üzerine 20 Nisan'da bir savunma ve saldırı antlaşması yaparak, karşılıklı olarak Rusya'nın Türkiye'ye karşı saldırıyı durdurmasına ve Romen prensliklerini boşaltmasına ilişkin Prusya'ya yaptığı teklifin Rusya tarafından kabul edilmemesi hâlinde, Rusları dizginlemeyi taahhüt ettiler[163]. Bundan önce 10 Nisan'da deniz güçleri de Türkiye'nin ve Avrupa'daki dengenin[164] kurtarılması ve muhafaza edilmesi için, diğerlerinin de katılımına açık bir antlaşma

yapmışlardı. Viyana Konferansı 23 Mayıs'ta defalarca tekrarlanan görüşlere uygun olduğunu açıkladığı her iki belgeyi de kabul etti[165].

Kış aylarında Kalafat ve Çatana Köyü dolaylarında İsmail Paşa ve Ahmed Paşa ile geri çekilmek zorunda kalan Rus General Fischbach arasında çatışmalar meydana gelmişti (7 Ocak). Şubat ayında Ruslar Yergöğü'ne girdiler. Mart ayı içerisinde Silistre'yi kuşatmaya aldılar, ama gerek burada, gerekse Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Kalaraş önlerinde yenildiler. Çar'ın birlikleri 1 Nisan'dan önce Galati, İbrail ve Tulça üzerinden Dobruca'ya akın ettiler. Ordunun başında Gorçakov ve Lüders bulunuyordu. Daha önceki gibi İsakça, Maçin ve Hırsova derhal işgal edildi. Revan (Erivan) fatihi Paskiyeviç'in komutasında Rus askerleri bu sefer Dibiç'in 1829 yılındaki seferini tekrarlamak için hazırlıklar yapıyordu. Başkomutanları Silistre'yi kuşatma altına almak için tüm askerî gücünü buraya topluyordu. Nisan ayı sonunda, Moltke'nin Fırat Nehri'nde Hafız Paşa'nın askerî müşavirliğini yaptığı dönemde[166] Prusyalı subay Bluhme tarafından Osmanlı'nın Bulgar Tuna Nehri kenarında tahkim edilen güçlü Silistre Kalesi'nin düzenli olarak yürütülen kuşatması başlatıldı. Kaleyi kahramanca savunan ve çok geçmeden şerefli bir ölüme nail olacak[167] Musa Paşa'nın yanında destek vermek üzere bu seferde yine bir Alman olan Albay Grach bulunuyordu[168]. 9 Haziran'a kadar başarısız olan birkaç taarruz denendi ve hasta olan Paskiyeviç, efendisinin beklentilerini yerine getiremeyeceği komutanlık görevinden çekildi. Ömer Paşa, birkaç gün sonra Silistre'nin müdafaa kıtalarını güçlendirmeyi başardı ve bu fırsattan yararlanarak yapılan bir taarruz sırasında Gorçakov yaralanırken, General Schilder hayatını kaybetti. 12 bin askerini kaybetmiş, ama hiçbir şey başaramamıştı[169].

Romen prensliklerine kendisi de göz koyan ve General Ficquelmont[170] gibi sözcüleri aracılığıyla Avusturya'ya ait buharlı gemilerin yıllarca üzerinde hareket ettikleri Tuna Nehri'nde "bir damla Rus suyu akmadığını" hatırlatan Avusturya, daha 3 Haziran'da Rusya'ya Romen prensliklerini en kısa zamanda boşaltması yönünde talepte bulunmuştu[171]. 14 Haziran'da Boyacıköy'de Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında bir antlaşma imzalandı. Kayser Franz Joseph, bu antlaşmaya göre Eflak ve Boğdan'ı işgal edildikleri "yabancı bir ordudan[172]" kurtarmak için "tüm müzakere araçlarını ve başka çareler" kullanmaya ve "gerektiğinde bu amaca ulaşmak için yeterli sayıda askerî birlik" göndermeyi taahhüt ediyordu[173]. Rus

askerlerinin yerine ise barıştan ne önce, ne de sonra “Osmanlı Sultanı’nın egemenlik haklarını ve Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü” tehlikeye atmadan şimdilik Avusturya askerleri getirilecekti. Avusturya askerlerinin Romen prensliklerinden çekileceği süre bile titizlikle belirlendi. Rusya’nın Viyana notasına cevabı birkaç gün sonra geldi. Rusya bu cevapta Romen prensliklerini derhal boşaltmayı vaat ediyordu, ama karşılığında düşmanlarının taarruzuna uğramayacağına dair bir garanti istiyordu. Ayrıca Bâbıâli’nin mezhepler konusundaki tavizlerini Avrupa devletlerinin ortak himayesine bırakmayı da kabul ediyordu[174]. Prusya bu şartları kabul ederken, Avusturya, önceki taleplerini tekrarlamakla yetiniyordu ve Rus Çarı nihayet istemeyerek de olsa bu taleplere boyun eğmek zorunda kaldı: 26 Haziran’da Rus Çarı’nın Eflak ve Boğdan’daki yetkilisi General Budberg yönetiminde, uzun bir ara verildikten sonra nihayet Ağustos ayında tamamlanan geri çekilme çalışmaları başladı[175]. Böylece Silistre’nin kuşatması daha Haziran ayı bitmeden, 22/23 Haziran’da, yani 55 gün sonra kaldırıldı. Avusturyalılar, sınırı geçerken de Ömer Paşa, sadece dört yıl uzak kaldıktan sonra 22 Ağustos’ta büyük ve muzaffer bir ordunun başında tekrar Bükreş’e girdi[176]. Ekim ayı başlarında Romen prensleri de ülkelerine geri döndüler[177]. Dobruca’da hiçbir Rus askerî kalmamıştı: Türkler, bu eyaletin mülkiyetini Rusların Çernavoda civarındaki [Yerköyü] mağlubiyet ile [8 Temmuz] kazanmışlardı. Asya’daki savaşlar bile durmuştu ve herşey Türklerin lehine gelişiyordu. Sohumkale dışında tüm Kafkasya kaleleri de Mayıs ayında terk edilerek Türklere bırakıldı[178].

Böylece yeni Türkiye, 15 yıl zorlu bir askerlik hizmeti veren Nizâm askerlerinden, rediflerden, eski sipahilerden, Mısır birliklerinden, Çaykovski Sadık Paşa ve Sefer Paşa[179] gibi intikam peşinde koşan Leh mültecilerden, Arnavutlardan ve vahşi, tuhaf giyimli ve silahlı başıbozuklardan oluşan[180] ve başında Hırvat asıllı bir mühtedinin[181] [Macarlı Ömer Paşa (Mahaylo Latos)] bulunduğu ordusu ile neredeyse her yerde Rus Çarı’nın birliklerine karşı zafer kazanmıştı. Sadece denizlerde düşmana karşı başarısız girişimlerde deniz gücünün büyük bir kısmını kaybetmişti. Ömer Paşa’nın daha sonra İbrail ve Galaç’tan Besarabya’ya saldırmayı denemesine rağmen[182], Avusturya’nın müdahalesi serhad boylarındaki savaşı, yani Avrupa’daki tek muhtemel savaşı sona erdirmişti. Normal şartlar altında Osmanlı Devleti lehine bir barış yapılırdı ve bu sayede Rusya’nın bazı eyaletlerin imtiyazlı konumu ve Slav-Rum

Ortodoksların dinî hayatından dolayı Türkiye'nin iç işleri üzerinde sürekli, rahatsızlık verici ve kimi zaman hakarete varan kontrolü, tamamen ortadan kaldırılmasa bile oldukça hafifletilir ve bundan da önemlisi, Rusya bugüne kadar antlaşmalara dayanan haklılığı konusunda ağır bir darbe yemiş olurdu.

Ama Türkler iki ay boyunca ezelî düşmanlarına karşı tek başına savaştıktan sonra, şimdi Mayıs ayından beri Osmanlı topraklarına Fransız ve İngiliz askerî birlikler girmişti ve bunların muzaffer girişimlerle sonuçlanması o kadar kolay değildi. Önce Türklerin 19 Mart'ta ve daha sonra Avrupa devletlerinin 12 Mayıs'ta Yunan hükümetine verdikleri ültimatomdan sonra, Atina'nın Pire Limanı müttefik güçler tarafından işgal edildi ve Yunan Kralı'nın ve eşinin Rusya tarafından desteklenen hayalleri yok oldu[183]. Milli öncüler olarak kabul edilen Karaiskakis, Grivas ve Çavellas'ın yönetiminde Tesalya ve Epir'de çıkartılan ayaklanma, Volo'daki asilerin çok küçük başarısından sonra fazla uzun süreli olmadı. Fuad Paşa, Batı'nın bu köşesine bizzat gelmişti ve kurnazca düşünülmüş çarelerle Rum halkı Türk hakimiyeti ile barıştırdı[184]. Sırbistan tamamen tarafsız kalıyordu[185] ve Rus Çarı'nın Bulgarlardan[186] beklediği ayaklanma gerçekleşmedi. Rum reaya arasında ise hiç kimse "Hristiyan" davası için elini bile oynatmıyordu. Ne de olsa tıpkı eskiden olduğu gibi, liderleri devletin diplomatik ve başka görevlerinde idi, hatta sultanın hekimi bile Rum'du[187]! Katolik Rumlar [Melkit] için sonbaharda buraya gelen yeni Fransız elçi General Baraguay d'Hilliers söz hakkını kullanmıştı[188]. Ama İngilizlerin danışmanlık yaptığı Bâbıâli, yine de Yunan bayrağı altında yelken açan tüm Rum gemilerini 21 gün içinde limanlarından ve Yunanistan Krallığı'nın tüm vatandaşlarını ülkeden dışarı çıkarttı[189].

11 Mayıs'ta ahalisinin kadınları titizlikle sakladığı ve en sonunda bir müddetten beri artık numaralandırılmış olan evlerini de terk ettikleri Gelibolu'da[190] 27 bin Fransız ve 5 bin İngiliz karargâh kurdu. Bu devletlerden gelen ayrıca 15 bin asker Üsküdar'a karargâh kurmuştu ve genelde kırmızı urbalarını meraklı Türklere göstermek ve şaşkınlık içindeki hatunlara serenatlar okuyup, çiçek vermekle zaman geçiriyorlardı[191]. İngiltere'nin kral hanedanına mensup bir prens olan Cambridge Dükü için Avrupa tarzında bir ziyafet verildi[192]. Fransa İmparatorunun esprili ve kaprisli kuzeni olan Prens Napoleon, Osmanlı başkentine 1 Mayıs'ta gelmişti. Ölen valide sultanın sarayında ağırlandı ve önce Sultan

Abdülmecid'i, daha sonra da Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'yı - Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 1 Haziran'dan beri sadrazamlık makamını yürütüyordu[193] - ziyaret etti. Prens Napoleon, kendisini daha sonra sarayın kapısına kadar geçiren Sultan Abdülmecid ile yemek yedi[194]. Fransız istihkâm kolordusu Gelibolu'dan Edirne'ye uzanan yol üzerinde başarısız geçen bir çalışma yaptıktan sonra[195], hiçbir meşguliyeti olmayan birlikler[196] İstanbul'a doğru harekete geçtiler. Önce 8 Haziran'da Yusuf Paşa komutasındaki görkemli Doğu tarzındaki kıyafetleri içinde Cezayirli sipahiler hayranlık uyandırdılar. Birkaç gün sonra Davutpaşa karargâhına 10 bin Fransız gelmişti ve Sultan Abdülmecid, gerek Avrupa devletlerinden gelen bu yeni yardımcı birliklerin, gerekse Osmanlı tugayının geçit resmini bizzat izledi. Fetihlerden kaynaklanan eski siyasî haklarının ve çok daha eski olan Bizans teşrifatının ve kendi içinde kapalı İslâmi geçmişin temsilcisi Sultan Abdülmecid, yeni alışkanlıkların ve yeni ruhun atalarının mirasına engellenemez bir biçimde girdiğini gözler önüne seren bu olağandışı geçit törenini "solgun ve hareketsiz" bir biçimde, derin ve yumuşak bakan gözlerindeki[197] melankolik ve hülyalı bir bakışla izledi. Bu hareketli ve konuşkan yabancılara bol bol nişan dağıttı ve balolarına katıldı. Bu balolar sırasında oldukça iyi bir Fransızca da konuşuyordu[198]. Kısa bir süre sonra Sultan Abdülmecid'e Fransız Légion d'honneur nişanı ve İngiliz Order of the Garter Nişanı [Dizbağı Nişanı] verildi. Aslında Fransa İmparatorunu bizzat misafir edebileceğini düşünmüş ve duvarları incilerle süslü bir yatak odası hazırlatmıştı[199]. Osmanlı ileri gelenleri "kuzeyde toplanan bulutları dağıtan güney rüzgârlarını"[200] getiren bu yabancılara karşı oldukça nazik davranıyorlardı. Ne de olsa aralarından bazıları, örneğin Edhem Paşa, Reşid Mehmed Paşa, Derviş Paşa Fransa'da eğitim görmüşlerdi[201]. Zevksiz "zarafetlerine" rağmen, halk da onları gayet iyi karşılıyordu ve Pera'da sevinçle çalan çanlara kayıtsız kalıyordu[202].

Subaylar için bir Avrupa tiyatrosunun da kurulduğu[203] gizemli İstanbul'da birkaç hafta kaldıktan sonra, ünlü İspanyol General Prim[204] dışında tüm misafirler, Varna'ya doğru yola çıkmak üzere karargâhlardan ayrıldılar. Fransızlar Temmuz ayı sonlarında Dobruca'da Rus ordusundan kalanları aradı, ama boşuna. Bunun yerine bu uzak ve yabancı ülkede binlercesini alıp götüren başka bir düşman bulmuşlardı: Kolera. Tüm bunlara rağmen yine de bir hedef bulabilmek için[205], Odessa eskiden birkaç kez top ateşine tutulduktan sonra, Fransa İmparatorunun daha Nisan ayında

ortaya attığı, I. Napoleon'un Ruslara Kırım'da saldırılmasını öngören fikri benimsendi. Bu fikrin benimsenmesinde özellikle Kırım'ın büyük askerî limanı Sivastopol'un Türkler için sürekli bir tehdit oluşturması[206] ve Ruslara Karadeniz'de tam bir egemenlik kurmasını sağlaması göz önüne alınmıştı. Ama neredeyse iki yıl boyunca sayısız kurban verilerek yapılan tüm çabalara direnen Sivastopol, Rus Çarı'nın tüm düşmanlarını hayrete düşürecek şekilde Rus dayanıklılığının ve azminin bir sembolü hâline gelecekti.

5 Eylül'de 58 bin asker taşıyan Fransız-İngiliz filosunun Varna'dan yola çıkışı ile başlayan girişime Türkler sadece sağ kanatta öncü birlikler olarak katılıyordu. Filonun komutanlığını önce Mareşal St. Arnaud yürütürken, ölümünden sonra yerine Canrobert geçti. Alma Çayı kenarındaki muharebede (20 Eylül), İnkerman Muharebesi'nde (5 Kasım) ve Sivastopol'un derhal başlatılan kuşatmasında, Sultan Abdülmecid'in askerleri, İnkerman Muharebesi'nde ve Balaklava'da yapılan muharebede Rusların karşısında geri çekilmek zorunda kalmalarına rağmen, büyük bir yiğitlik ve disiplin gösterdiler. [Gözleve] Eupatoria'da (Şubat 1855) Rusların kararlı bir saldırısına başarı ile direndiler. Müttefik birliklerin zaferini Türkler de onlarla eşit silah arkadaşları olarak kutladılar. Çar Nikola'nın 2 Mart 1855 tarihinde hayata veda etmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin geleceği de çok daha güvenli görünmeye başladı[207].

Sivastopol'un bağlantılarını kesmek için ilkbaharda, isimleri 18. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihinde defalarca tekrarlanan Kerç ve Yenikale işgal edildi ve müttefik birliklerin gemileri Azak Körfezi'ne geldiler. Atak Pelissier komutasında Sivastopol önlerinde şimdi de yeni gelen Sardunyalılar savaşıyorlardı. Sardunyalılar, savaş meydanında Cavour'un ustalıkla yürüttüğü İtalyan birliği ideali için kanlarını döküyorlardı. "Malakov kulesi" dışında tüm kapalı tahkimat tesisleri ele geçirildikten ve İtalyanların Çernaya [Karasu] Çayı'ndaki zaferinden sonra, Sivastopol nihayet 8 Eylül'de düştü ve tüm dünya uzun zamandır beklenen bu çözümden sonra derin bir nefes aldı[208].

Çok geçmeden Kılburun da fethedildi, ama müttefikler Gorçakov'un ordusuna yapılacak bir saldırıyı uygun görmüyorlardı. Türkler 1854 yılından beri sürekli daha fazla yer kaybetmelerine rağmen, Anadolu'daki savaşa da müdahale etmiyorlardı. İngilizler ve Fransızlar tam Gelibolu ve Üsküdar'a geldikleri bir sırada, Türkler Osurgeti ve Çürüksu'da yenildiler. Temmuz ayında General Wrangel tahkim edilmiş Doğubeyazıt Şehri'ne

girdi ve Bebutov, Kurukdere Muharebesi’ni kazandı. Ruslar, Gürcistan’da huzuru tekrar sağladıktan sonra, 1855 yılının Haziran ayında Muraviev komutası altındaki birlikler, halkı tarafından sevinçle karşılandıkları Ermenistan üzerine yürüyerek, İsmail Paşa, Macar Kmety ve İngiliz danışmanı tarafından savunulan güçlü Kars Kalesi’ni kuşatmaya aldılar. Çok önemli bir yere sahip bu kaleyi kuşatmadan kurtarmak için Ömer Paşa Kırım’dan buraya gönderildi. Ancak Kutaisi’ye saldırma teşebbüsü başarısız oldu ve 29 Kasım’da Kars Kalesi teslim olmak zorunda kaldı. Erzurum’daki Ermeniler derhal Selim Paşa’nın huzuruna çıkıp, şehrin düşmanın saldırısına dayanabilecek güçte olmadığını bildirdiler[209].

Müttefik güçler, daha 22 Temmuz 1857 tarihinde, yapılacak barışın esas şartları olarak mutlak Rus kontrolünden nihayet tamamen kurtarılan Romen prenslikleri için Avrupa’nın garantisi; Tuna deltası için bütün Avrupa’nın iştirak edeceği bir idare tarzı; Karadeniz’de tarafsızlık ve tüm reayalara Avrupa’nın garantisi altında eşit haklar verilmesini istediklerini bildirdiler[210]. Rusya ise daha 26 Ağustos’ta bu şartları kabul edemeyeceğini gösterdi[211]. Bu kararı ile Petersburg kabinesi aslında sadece Avusturya ve Prusya arasında 26 Kasım’da imzalanan ek antlaşmanın yapılmasına neden oldu[212]. Bu antlaşma, Viyana kabinesinin 2 Aralık’tan itibaren Londra ve Paris kabinelerinin yardımcısı olarak, bundan böyle Rusya ile yapılacak ortak müzakerelerle ilgili meselede, karşılığında Avusturya’ya zaman zaman koruma sağlanacağına dair söz alarak, müttefiklerin faaliyetlerini engellememeyi taahhüt ettiği[213] yeni tutumuna uygundu. Viyana’da yapılacak yeni konferanslara Türkiye de katılacaktı. Prusya, Batılı devletlere katılmak istemiyordu, ama 26 Ocak 1855 tarihinde Sardunya katıldı[214].

Rusya 6 Kasım’da, dört maddeyi nihayet kabul ettiğini açıkladı[215]. Bunun karşılığında 1841 tarihli antlaşmaya sadece Osmanlı Sultanı lehine akdedilmiş olup, Karadeniz meselesi ile ilgili başka hükümler getirmeyerek, ilan edebileceği bir antlaşma gözü ile bakacaktı[216]. Ancak daha sonra bir metin kabul edildi ve “Türkiye’nin Avrupa’daki denge ile daha sıkı bağlantı içinde olması” ve “Rusya’nın Karadeniz’deki hakimiyetine bir son verilmesi” gerekliliği vurgulanıyordu[217]. Sırbistan da Avrupa devletlerinin himayesine alınacak ve böylece Belgrad Valisi’nin himayesinden kurtarılacaktı[218]. 15 Mart 1855 tarihinde, yeni Rus Çarı II. Aleksander’in

tahta cülûsundan sonra Prusya'nın katılmadığı konferansta ortadan kaldırılması gereken sadece birkaç anlamazlık kalmıştı[219].

Konferans, 26 Nisan'a kadar sürdü ve 4 Haziran'da yeni bir toplantı tertip edildi. İlk kez Hristiyan Avrupa'nın temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Türkiye'nin bir temsilcisi, Arif Efendi vardı. Bu aslında, özellikle de kendi menfaatleri söz konusu olduğunda, Avrupa devletleri ile eşit haklara sahip olduğu anlamına geliyordu. Ancak Avrupa devlet hukukuna dahil edilebilmesi için bir kez daha öyle beyanatlar ve tedbirler talep edilmişti ki, bu tedbirler Müslüman fatihlerinin lideri olan Osmanlı Sultanı'nı ırk, din ve tarihi haklar arasında bir fark gözetmeksizin, hukuk çerçevesinde tarafsız davranan çağdaş bir hükümdar hâline getiriyordu. Hristiyanlara, daha 16 Mart 1854 tarihinde İstanbul'daki Zabıta Mahkemesi örneğine göre değiştirilecek mahkemeler nezdinde şahitlikte bulunma hakkı tanınmıştı. Bu her yönden yararlı ve verimli bir yenilikti. Ali Paşa, Osmanlı ırkının ve İslâm dininin yüzyıllar boyunca hor gördükleri ve köle reayaların ırkı ve inancı ile eşit görülmesine çok nazik ve diplomatik bir şekilde dirense de, reayalara Osmanlı ordusunda askerlik yapma hakkı tanındı ve haracı da bundan böyle başka bir isim altında sadece Doğuluların onur anlayışını paylaşmayıp, 15 yıl askerlik hizmeti yapma imtiyazını kullanmak istemeyenler ödeyecekti. İngilizler derhal ciddi bir biçimde emirlerindeki birliklerin sayısı oldukça az olan subaylarının komutası altında birkaç reaya birliği oluşturmayı düşündüler[220]!

Müzakereler, barışın mimarı olarak ortaya çıkabilen Avusturya İmparatoru adına Buol-Schauenstein Kontu tarafından yürütülüyordu. Türk temsilcisi daha ilk toplantıda, "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık haklarının ve toprak bütünlüğünün" korunması için yeni garantiler talep etme hakkını saklı tuttuğunu belirtti[221]. Gorçakov, bu hakkın zaten tanınması gerektiğini, ancak bunun savaşın sonuçlarına bağlı olduğunu ve kendisinin de aldığı talimatlara uymak zorunda olduğunu beyan etti[222]. Konferansın neticesi olarak bir kongrede yapılacak müzakerelerin temeli olarak şu yeni maddeler kabul edildi: Üç prenslikten her biri kendi "bağımsız ve milli bir idareye sahip olacak" ve savunma amaçlı olmak şartı ile iç güvenliği ile sınırlarını korumak üzere "silahlı milli bir güç" bulundurabilecekti[223]; Bâbıâli, ancak Avrupa devletlerinin onayını aldıktan sonra, muhtemel karışıklıkları bastırmak amacıyla Tuna Nehri'nin karşı kıyısına birlik gönderebilecekti; prensliklerin anayasaları "resmi bir hattı-şerif" ile ilan edilecek olup, önce "bu mesele Avrupa'nın genel siyasî

menfaatleri ile ilgili olduğundan, Batılı devletler ile antlaşmaya varılacaktı”. Rusya’nın eski bir isteğine istinaden komşu devletlere karşı komplo düzenleyen huzursuz unsurların prensliklerde bulunmasına izin verilmeyecekti[224]. Fransız bakan, daha ikinci toplantıda Eflak ve Boğdan’ı kendi menfaatleri için tek bir hanedan – tıpkı Yunanistan’daki gibi yabancı bir hanedan[225] - altında toplama ihtimalini gündeme getirmişti[226] ve halk oylaması ile başa getirilmiş bir imparatorun temsilcisi olarak, prensliklerde yaşayan insanların ülkelerinin gelecekteki oluşumu hakkında görüşlerinin alınması gerektiğine işaret etti[227]. Halkın görüşünü alma önerisi derhal kabul edilirken, Boğdan ve Eflak’ın tek bir hanedan altında toplanmasına ilişkin öneri, altıncı toplantıda Bourqueney tarafından etraflıca açıklandı[228]. Tuna Nehri meselesinde ise son söz Avusturya’nındı: Viyana Kongresi‘nin nehirler hakkındaki hükümlerine dayanarak, kolay ve güvenli bir nehir taşımacılığı lehine yasalar çıkartmaya ve Tuna ağızlarında sabit gemiler bulundurmaya yetkili bir Avrupa Komisyonu – Gorçakov “sendika” kelimesinin kullanılmasına karşı çıkmıştı – atandı. Tuna Nehri’nin geçtiği ülkeler, daimi olarak görevlendirilecek Aşağı Tuna komisyonu aracılığıyla idari tedbirlere riayet edilmesini sağlayacaktı. Besarabya bölgesinin Boğdan topraklarına katılması ile Rusya’nın bu yükümlülükten ve bundan kaynaklanan haklardan mahrum edilmesi öngörülüyordu[229].

Karadeniz meselesine bir çözüm bulmak amacıyla Fransa Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys ve Türk meslektaşı Hariciye Nâzırı Âlî Paşa’nın gelmesi bekleniyordu. Rusya, aslında denizcilik gücünün sınırlanacağından endişe duyduğu için, teşebbüs hakkını kabul etmeyeceğini açıkladı[230]. Âlî Paşa’nın talebi üzerine Türkiye önce bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma yükümlülüğü ile “Avrupa sisteminin” eşit haklara sahip bir üyesi olarak kabul edildi[231]. Ama Rusya, çıkartılacak fermân aracılığıyla diğer güçlere de bu gemilerin yarısını Boğaz’ın diğer tarafına gönderme hakkının tanınması ile birlikte – ki Osmanlı Devleti’ne karşı yapılacak bir saldırıda 1853 yılında olduğu gibi hareket edebileceklerdi - Karadeniz’in tarafsızlığı ve Rus deniz gücü ile Türk deniz gücünün dört saff-ı harb gemisi ve dört firkateyn bulundurmakla sınırlandırılmasını kabul etmek istemiyordu. Aksine tüm devletlerin gemileri için serbestçe geçiş hakkı istiyordu[232]. Asıl düşündüğü ise Osmanlı Sultanı’nın Boğazlar’ı istediği zaman açıp kapatma hakkının kabulü ile tam aksine bir prensip olan Kapalı Deniz (Mare Clausum) prensibine geçebilmeyi düşünüyordu[233]. Avusturya, ancak uzun

bir aradan sonra 4 Haziran'da Rusların ve Türklerin aralarında anlaşmaya varmasını ve bu antlaşmanın nihai antlaşmaya dahil edilmesini teklif etti[234]. Ama bu teklif de kabul görmediğinden, savaş yavaş yavaş sona yaklaşırken, bu mesele de tıpkı Türkiye'deki ıslahatlar meselesi gibi çözümsüz kaldı. Avrupa devletlerinin temsilcileri ve Avusturya'nın temsilcisi, görevlerinin artık sona erdiğini açıklıyorlardı. Bu başarısız diplomatik müzakerelerin sonucu, Batı devletleri ile Avusturya arasındaki ilişkilerin soğuması ve müzakerelere dahil edilmeyen Prusya ile aralarının daha da açılması oldu. Müttefik diplomasisinin bundan sonraki büyük görevi, Prusya'yı diğer güçler ile birleştirmek, özellikle de Avusturya'yı belli bir noktaya kadar görüşülen dört madde ile ilgili vaatlerini geri çeken Rusya'ya karşı daha kararlı hareket etmek üzere kazanmaktı[235].

Avusturya için barışın kendi desteği ile akdedilmesi bir onur ve zaman zaman ortaya çıkan başka düşmanlarının verdikleri ağır kayıplarla eski rakibinin çökertildiği bir anda, Şark üzerindeki üstün nüfûzunu haklı çıkartmak için bir araçtı. Viyana kabinesi bu bağlamda Sivastopol düştükten iki ay sonra ve III. Napoleon, yakın gelecekte barış isteğini açıkladıktan sonra[236], 16 Aralık'ta hâlâ muzaffer Batılı devletlere karşı gerekli görülen herhangi bir tavizde bulunmamakta direnen Rusya'ya tehdit dolu bir nota vermeye karar verdi. Anlaşmaya varılmış maddeler bir kez daha detaylı olarak açıklandı. Buol bu arada bu maddelerin kabul edilmemesinin getirebileceği "ağır sonuçlardan" ve böyle bir kararın getireceği "tahmin edilemez sorumluluktan" ve savaşın uzamasından dolayı onca insan hayatının kaybedilmesi sebebiyle insanlık namına büyük yükümlülükten bahsediyordu. "Prensliklere Bâbıâli'nin hakimiyeti altında" Hotin'den başlayarak, Salsık Gölü'ne kadar uzanan bir bölgeyi devretmek gibi ağır bir şart ilk kez bu dönemde gündeme getirildi. Karadeniz'in tarafsız bir bölge hâline getirilmesi de tekrar ortaya atıldı ve Rusya'ya müttefik birliklerin Bâbıâli ile Hristiyan tebaanın yeni imtiyazları hakkındaki müzakerelerine katılma hakkı tanındı[237].

Fransa, İngiltere ve Avusturya temsilcileri, İstanbul'da müzakerelerin bu hassas noktası ile uğraşıyorlardı. Bu yöndeki konferansta Bâbıâli'yi Âlî Paşa ve Fuad Paşa temsil ediyordu. 9 Ocak 1856 yılında bu görüş alışverişinin neticesi olarak, Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilip, Hristiyan reayaya Müslümanlar ile eşitlik sağlayan hatt-ı hümâyûn ortaya çıktı. Sultan Abdülmecid, nihayet hiç istisnasız dinî toleransı, Hristiyanların devlet makamlarında çalışma hakkını ve yabancıların toprak edinme

hakkını kabul etmeye razı olmuştu. Reayalar, artık ruhbanlar tarafından yönetilen ve idare edilen dinî topluluklar olarak kabul edilmiyor, aksine eskiden beri kullanılagelen istihzalı lakaplarıyla bile artık anılmayacak olan, eşit haklara sahip tebaa olarak sadece sayılarına ve ekonomik ve sosyal önemine bağlı olarak mahkemelere ve askerlik hizmetine katılma hakkı tanınıyordu. Kiliselerin yönetimine gelince: Bunlar artık patrikler ve piskoposlar tarafından değil, gerek sivillerden, gerekse ruhbanlar arasından seçilecek meclisler tarafından yönetilecekti[238].

İki gün sonra üç büyük devletin aynı temsilcileri ve Sırbistan ile Romen prenslikleri için hospodarların, yani basit birer “memurun” atanmasında aynı rejimi ve özellikle de İsmail’de kaleler kurma hakkını talep edecek kadar umutlu olan[239] Türk meslektaşları ile anlaşmaya vardılar ve Romen prensliklerinde makamların düzenlenmesine ilişkin nizamnâmenin artık bağlayıcı olmadığını; eski imtiyazlarının geçerli kalacağını ve yeni bir çağın gereklerini yerine getirmek için, Boğdan ve Eflak için yeni tavizlerin verileceğini açıkladılar: Önce seçilip, sonra Osmanlı Sultanı tarafından onaylanacak mahalli prensler ömür boyu görev yapacak ve her iki ülke için geçerli olacak olup, kaymakamlar tarafından atanacak “yarı Eflak, yarı Boğdan komisyonu” tarafından İstanbul’da “Osmanlı bir komiser ile anlaşma hâlinde” yeni bir anayasa hazırlanacaktı[240]. Çok zarar gören ve gerek 1848 yılında göç edenlerin yazıları, gerekse başka bildiriler ile Avrupa’nın davası için sempatilerini gösteren bu Tuna ülkeleri, tüm mülkiyeti Osmanlı Sultanı’na ait, yurtdışı ile bizzat ilişkiler kuramayan ve sadece Bâbıâli ile akdedilen antlaşmaları kabul etmek zorunda kalan eyaletler olarak görülüyorlardı. Birleşme, Avrupa hanedanlarından birinden gelecek ve veraset hakkına sahip olacak bir prens ve başka haklarla kandırılan Romenler, bunların yerine sadece Bâbıâli tarafından zorla uygulanan ortak bir idare sistemine sahip oldular. Bu arada Batılı devletler, her iki Romen prensliğinde yabancıların yeni mülkiyet edinme hakkını tesis etmeyi unutmamışlardı[241].

Rusya böylece artık dindaşları adına konuşma hakkına sahip değildi, zira Batılı devletler Osmanlı Sultanı’nın bu kararları ile yeterince tatmin olmuşlardı. Petersburg kabinesi – Anadolu’da Türklerden aldıkları toprakları geri vermeye razı olmasına ve – Hotin bölgesinin devredilmesine ve müttefiklerin yeni şartlar getirme hakkına hâlâ direnmesine rağmen, daha 5 Ocak’ta Avusturya’nın önerdiği noktaları kabul etmişti[242]. Ancak Avusturya’nın kararlı tutumu ve Prusya’nın müdahalesi ile Nesselrode

nihayet 20 Ocak'ta Viyana ültimatomunu resmen tanımak zorunda kaldı[243]. Prusya böylece müttefik birlikleri ile tekrar bir araya gelmişti ve Avrupa devletlerinin kabineleri çok geçmeden bu yönde bilgilendirildiler[244].

Barış kongresinin açılışı, yeni bir konferansın toplanmasına neden olacaktı: 1 Şubat'ta Viyana'da toplantıya başlandı. Konferansın tek toplantısında barış hazırlıkları için yetkili isimler belirlendi[245]. Kısa bir süre sonra da bu yetkilileri başkentine davet etme hakkının Fransa'ya tanınmasına karar verildi.

Böylece 25 Şubat'ta Prusya'nın– ancak yedinci toplantıda da olsa – ve Sardunya'nın da katıldığı Avrupa Kongresi başladı. Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olarak deniz yoluyla Fransa'ya gelen Âlî Paşa ve Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu ve Paris'te Osmanlı elçisi olan Mehmed Cemil Bey kongrede hazır bulunuyorlardı. Kongrenin başkanlığını ise Fransa Dışişleri Bakanı olan I. Napoleon'un gayrimeşru oğlu Kont Valevski yürütüyordu. Ateşkes antlaşması derhal sağlandı ve Batı devletleri tarafından ileri sürülecek yeni taleplere ilişkin hassas noktalar, Asya'da önemsiz bir sınır tadili ile ortadan kaldırıldı. Romen prensliklerinin gelecekteki organizasyonuna ilişkin hususlar, birinci komisyon uygulanacak "prensipleri" hazırladıktan sonra kurulacak "ikinci komisyona" bırakılacaktı. Birleşme ve halkın görüşünü alma meselelerinde ise bir tarafta Fransa ve İngiltere, diğer tarafta Osmanlı Devleti ve Avusturya karşı karşıya geldiler[246]. Nihayet ilgili ahalinin isteklerini "sırf bu amaç için toplanacak Divânlar" aracılığıyla Romen prensliklerine gönderilecek bir Avrupa-Osmanlı komisyonuna bildirmeleri üzerinde anlaşmaya varıldı. Bu temele istinaden daha sonra Paris'te bir antlaşma yapılacak ve Osmanlı Sultanı bu antlaşmayı Batılı devletler ile kararlaştırılan bir hatt-ı hümâyûn ile resmen ilan edecekti[247]. Özerk Romen prenslikleri Avrupa tarafından verilecek bir garanti ile korunacaktı[248]. Sırbistan bu arada kendi anayasasını belirleme hakkını kaybediyordu. Anayasası Türkiye ve Avrupa devletleri tarafından belirlenecekti ve Avrupa'nın vereceği garanti, Sırpları sadece Osmanlı veya Avusturya bölgelerinden gelebilecek askerî müdahalelere karşı koruyacaktı. Rusya, Karadağ için sadece "dostane eğilimler"[249] gösterdiğini, bunun da eskiden gösterdikleri "sempatinin"[250] bir ödülü olarak olduğunu açıkladı. Osmanlı'ya devredilecek topraklar konusunda Rusya sadece Prut Nehri kenarında Vadu-lui-İsac'tan, Yalpuk Gölü'ne kadar uzanan hattı feda etmek istiyordu, ama bunun karşılığında İsmail ve Kili'yi yıkmayı taahhüt

ediyordu. Daha sonra başka tavizlerde bulunmaya razı olan Rusya, bu sefer Katlabuga Gölü, Trayan seddi ve Salsık Gölü arasındaki üçgeni de teklif etti. Tüm bunlara rağmen, sınır olarak Prut Nehri kenarındaki Cotul-Morii'den başlayarak, "Burna Sola Gölü'nün doğusundan bir kilometre" uzaklıkta Karadeniz'e kadar uzanan bir hat kabul edildi[251]. Tuna Nehri ağızlarındaki engellerin kaldırılmasına ilişkin meselede ise çalışmaların yürütülmesi ve denetimi, Batı Almanya'nın menfaatlerinden dolayı Boğdan, Eflak ve Türkiye ile Avusturya'nın yanı sıra Bavyera ve Württemberg krallıklarının da temsil edildiği daimi bir komisyona devredildi. Rusya'nın "Osmanlı Sultanı'nın Hristiyan tebaa için gösterdiği özel ilgiyi[252]" kullanma teşebbüsü, derhal itirazlarla karşılandı. Yapılan antlaşma, bundan böyle her devlete Osmanlı Sultanı'nın tebaa ile ilişkilerine karışmayı yasaklıyordu.

Antlaşmanın imzalandığı 30 Mart tarihinde – Kongre daha birkaç gün sürdü ve onaylar ancak Nisan ayı sonlarında teslim edildi – milli olmayan eski Osmanlı Devleti, artık ıslah edilmiş "Türkiye" devleti olarak, Avrupa devletleri arasına resmen kabul edilmişti ve Osmanlı Devleti ile antlaşmada adı geçen ülkelerden herhangi biri ile arasındaki anlaşmazlıklar, silahlara sarılmadan önce, barışçıl çözümler bulmak üzere diğer devletlerin önüne getirilecekti[253]. Fransa, İngiltere ve Avusturya, 15 Nisan'da "Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak" ve yeni akdedilen antlaşmadaki hükümlerden herhangi birinin ihlali hâlinde bunu savaş sebebi (casus belli) saymak üzere bir anlaşma yaptılar[254]. Âlî Paşa bu arada Osmanlı Devleti'ni eski ve Batılı devletlerin menfaatlerini engelleyici olarak gösterdiği kapitülasyonlardan kurtarmaya da çalışmıştı ve Hristiyan Avrupa devletlerinin temsilcileri de bu yönde görüş bildirmişlerdi, ama bu zor ve çok yönlü meseleye hemen bir çözüm getirmek istememişlerdi[255]. Nihai karar, bu meselenin daha sonra İstanbul'da görüşüleceği ve Avrupa devletlerinin bu konudaki tutumlarının vaat edilen ıslahatların yerine getirilmesine bağlı olacağı oldu[256].

Aralarında asil düşünceli Fransa İmparatorunun da bulunduğu romantik hayalcilere göre, Şark'ta yeni bir çağ başlıyordu. Ancak birkaç ay sonra mantıklı düşünen herkes, Avrupa ıslahatlarının gerçek değerini ve Avrupa devletlerini İstanbul'da ortak hareket etme olanaklarını değerlendirebilecek durumda idi[257].

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMANYA BİRLİĞİ İÇİN VERİLEN MÜCADELELER

VE ROMEN PRENSLİKLERİNİN

OSMANLI DEVLETİ’NDEN KOPARILMASI(1856-1862)[*]

Fransızların övünüp, hayran oldukları imparatoru, Romen mültecilerin propagandasından, Fransa kamuoyunun Romen meselesine gösterdiği sempatiden, kendi “Latin” inancına yakınlığından ve her milletin birlik içinde tek bir devlet kurma hakkına sahip olduğuna dair teorilerinden etkilenerek, Romen prensliklerin birleşmesini istiyordu[1] ve kendisine minnettar olan Türklerin bu projesinin gerçekleştirmesini kolaylaştıracağından emindi[2]. Muzaffer Mareşal Dük Pelissier’i “Eflak-Boğdan” Prensi yapma fikrinin Napoleon’dan çıkıp çıkmadığı ise kesin değildi[3].

Çok geçmeden Türkiye’deki son olayların hiç kimsenin tahmin edemeyeceği yeni bir siyasî uyanışa neden olduğunu anlamak zorunda kaldı. Muhafazakâr Osmanlılar ve halk gerçi anavatanlarının artık var olmadığından; büyük padişahların kendilerine layık bir halef bırakmadan toprak altında yattıklarından; orduları ile Osmanlı topraklarını işgal eden yabancı gavurların devletin efendileri hâline geldiklerinden ve yüzeysel dinî yükümlülüklerini bile yerine getirmeyen siyah kıyafetler içindeki efendilerin, Tanrı’ya ve milli geleneklere, Osmanlı’nın geçmişine ve İslâm’ın geleceğine ihanet ettiklerinden gerçi emindiler. Ama Fransızca konuşan, şampanya içen ve evlerini Paris modasına göre düzenleyen, Fransız balolarına ve Avrupa bürokrasisine hayranlık duyan bu efendiler, dış görünüş açısından benzemeye başladıkları ve benzemek istedikleri, ancak biraz da saf gördükleri Frenkleri zekice ve becerikli bir biçimde muamele gösterdikleri takdirde, birkaç yıl önce ölmekte olduğu iddia edilen devleti gençleştirebileceklerine ve kuvvetlendirebileceklerine kesin bir güven duyuyorlardı. Aralarından biri: “Rusları Avrupa’dan getirttiğimiz cımbızlarla yakaladık”, derken Fuad Paşa bizzat: “Gücümüz onların anlaşmazlıklarında saklı”, diyordu[4]. Ayrıca bugüne kadar kaybettikleri eyaletleri, dinç, birlik içinde ve her türlü koruyucu imtiyazı merhametsizce bastıran bir organizasyon sayesinde Fransız İhtilali’nin verdiği örneğe uygun olarak yenisi ile değiştirebilmeyi umut ediyorlardı. Bunlar bir Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Karadağ ya da Lübnan değil, İstanbul’daki idarî bürolar tarafından rahat ve hiyerarşi yolu ile yönetilmek üzere “Osmanlı Devleti’nin entegre parçaları” olarak birbirleri ile kaynaşmış topraklar olacaktı[5]. Bazıları böylece imparatorluğun yeni bir ihtişama kavuşacağını,

İstanbul'un zenginleşmesini ve Avrupa tarzında güzelleştirilmesini –herhalde Fatih Sultan Mehmed böyle değişiklikleri şehrin kutsallığının bozulması olarak görür ve lanetlerdi- ve rüşvetçi Bizanslıların gerçek halefleri olduklarından bu arada kendi kazançlarını da düşünüyorlardı. Ancak aralarında Âlî Paşa, Fuad Paşa, Mustafa Reşid Paşa gibi en üstün niteliklere sahip olanlarda, ayrımcılığı teşvik edebilecek tüm hatıraları ve umutları, tüm hakları ve güçleri zorla bastırmalarına neden olan asil bir vatanseverlik ideali hayat buluyordu! Onlar, bahtsız büyük Sultan II. Mahmud'un siyasî mirasını çağdaşlaştırılmış bir şekilde üstlenmişlerdi. Hatta umutlarında o kadar ileri gidiyorlardı ki, elçiliklerdeki "dostların" keyiflerine bağlı olmayan tamamen özgür bir geleceğin yakın olduğuna inanıyorlardı. 1856 yılının Mart ayında kabinenin bazı üyeleri, hatt-ı hümâyûna eski reayaların bağlayıcı ve koruyucu bir şekilde dahil edilmelerini engelleme umudu ile Fuad Paşa'ya karşı mücadele etmişlerdi[6]. Âlî Paşa'nın yokluğunda, Fransız yanlısı siyasetin karşıtları, uzun süre önce gözden düşen Mustafa Reşid Paşa'ya, Romen birliği meselesinde Türk direnişinin temsilcisi olarak sadrazamlık yolunu tekrar açmak için bir araya gelmişlerdi[7].

Mustafa Reşid Paşa, 1854 yılının Ekim ayında Fransa'nın İstanbul elçisine sakin bir biçimde Romen prensliklerini birleştirme ve böylece Rusya'nın tehlikeli komşuluğundan kurtulma, hatta Avrupa devletleri tarafından himayeye alınan bu güçlü ve tarafsız devletin başına Avrupalı bir prensi getirme ihtimalinden bahsetmişti. Sultan'dan ve Bâbıâli'den direniş görmeyi beklemesine rağmen, savaş borçlarının ödenmesi için kullanılacak bir para karşılığında Romen monarşisinin salt bağımsızlığını ilan etme fikrinde bile tereddüt etmiyordu[8]. Fuad Paşa ise serhad boylarında yeni bir Yunanistan'ın kurulabileceğinden, tekrar başlayacak olan Rus entrikalarından, bir yıl sonra bundan kaynaklanabilecek[9] bağımsızlıktan, Sırplar için örnek teşkil edeceğinden ve çok geçmeden "Türkiye'nin dağılmasından"[10] gerçek ya da sahte bir endişe ile bahsediyordu. Diğer taraftan tarihçi Prokesch-Osten'in İstanbul'da temsil ettiği Avusturya, serhad boylarında birleştirilmiş bir Romen devletini, Rusların elinde tehlikeli bir araç olabilecek bir "İsviçre" gibi ve Erdel'i, Banat'ı ve Bukovina'yı kapsayacak daha büyük bir devletin başlangıcı olarak görüyordu[11].

Yunanistan'da birkaç yıl yaşayan ve 1855 yılında gelen yeni Fransa elçisi Thouvenel'in önündeki engel sadece yeni Türk ideali değil, aynı

zamanda İngiltere'nin danışman olarak oldukça nüfûzlu ve Şark'taki insanlar ve olaylar hakkında geniş bir bilgiye sahip temsilcisi Stratford Canning'di. Canning, her zaman olduğu gibi Türkiye'nin kuvvetlenmesini istiyordu ve - böyle bir ihtimale ciddi olarak inandığı için - özellikle Romen prenslikleri sınırlarının Besarabya dahil olmak üzere, Turla Nehri'ne kadar genişletme fırsatı kaçırılmışken, bunun birleşik bir Romen Devleti'nin oluşturulması ile bağdaşmadığını düşünüyordu. İngiltere Kraliçesi, Romen birliğini[12] istiyordu, ama Clarendon bu planın taraftarlarından biri olarak görülmesine rağmen[13], İngiliz kabinesindeki görüşler farklı idi ve Şark meselelerinde önder kabul edilen Stratford'un şahsiyetinde, birlik fikri en ısrarcı ve en kararlı karşıtını bulmuştu. Diğer taraftan Thouvenel, Romen prensliklerinin birleştirilmesi fikrinin "olağanüstü, ama geç kalmış bir fikir"[14] olduğuna ikna olmamıştı ve böylece Stratford'un bizzat İstanbul'da, bağımsız hareket ve bilgi açısından kendisi ile aynı seviyede olmasa da bir rakibi vardı.

"Nüfûzumu boşuna harcayacağım", diye yazıyordu Thouvenel 1856 yılının Nisan ayı ortalarında[15]. Bâbıâli, elçiler ile anlaşma hâlinde toplanacak Divân'ın sırf bu amaçla bir araya gelmesi için fermân çıkartmakta hiç acele etmiyordu[16]. Diğer taraftan General Coronini emrindeki Avusturyalılar, Romen prensliklerini altı hafta geçmeden, yani sonbaharın son aylarına kadar boşaltmak niyetinde değildiler[17] ve Süleyman Paşa Bükreş'te idareyi devam ettiriyordu[18]. Stratford bu arada Romen birliği meselesinde herhangi bir talimat almadığını öne sürüyordu[19]. Romen prenslikleri için bir adayı varmış gibi görünen Prusya, Fransızların önerisini desteklemesine rağmen, Haziran ayının sonuna kadar İstanbul'da bu konuda hiçbir açıklamada bulunmuyordu[20]. Rusya ise nihayet kendisini yenen Fransa İmparatorunun fikrini derhal benimseyerek[21] ve Romenlerin umutlarını savunuyormuş gibi görünerek, aynı zamanda bu yüzden bunların Bâbıâli tarafından yerine getirilmesini engelleyebileceğini düşünüyordu[22]. Âlî Paşa henüz Paris'te idi ve buradan Londra'ya geçerken, vekili Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa böylesine önemli bir meselede karar verme hakkına sahip değildi.

Karar aslında Bâbıâli'nin idaresine değil, Romenler tarafından Paris Antlaşması uyarınca gündeme getirilen isteklere bağlı olup, bu istekler toplanacak divânların nasıl oluşturulacağına bağlı idi. Gerek Paris, gerekse İstanbul'daki elçilik çevreleri bunu daha Nisan ayında anlamışlardı[23].

Bâbıâli ise diğer taraftan İstanbul'da çıkan Fransız Nogues gazetesinde, birliği oluşturma hakkını egemenlik hakkının bir sonucu olarak talep ettiğini açıkladı[24]. "Dürüst ve sadık hiçbir nâzırın, Osmanlı Devleti'ne ve tahtın hakları için felaket getirebilecek bir antlaşmayı kabul etmesi mümkün değildir[25]". Bu ilham verici yazı daha sonra "Hakka karşı hak yoktur"[26], diye bir cümle ile bitiyordu, ama Bâbıâli bu cümleyi derhal tekzip etti[27].

Şimdilik Romen tahtlarına kimlerin getirileceği sorusu ön plana çıkıyordu, zira Paris tarafından tanınan Baltalimanı Antlaşması'nın hükümleri uyarınca Rusların çekilmesinden sonra yedi yıllık görev sürelerine tekrar başlayan prenslerin Haziran ayında değiştirilmesi gerekiyordu. Mayıs ayı sonunda Fuad Paşa'ya tıpkı komşusu gibi kararlı bir biçimde İstanbul'da yapılan konferansın hükümlerine karşı çıkan ve yabancı bir hükümdar altında Romen birliğinin kurulmasına taraf olan Boğdan Prensi Grigore Gika'nın yazısı teslim edildi. Bâbıâli ise yeni kaymakamları ancak antlaşma hükümlerine göre belirlenen görev süreleri tamamlandıktan sonra değiştirmek istiyordu[28]. Eflak, şimdilik eski Prens Aleksandru Gika'ya ve Boğdan eski Boyar Theodor Balşa'ya emanet edildi: Her ikisi de gizli taht adayları ve böylece birlik karşıtları kabul ediliyorlardı. Kâmil Bey, onay fermânlarını teslim etmek üzere serhad boylarına gönderildi[29].

Âlî Paşa, birkaç gün kaldığı Viyana'dan 29 Haziran'da İstanbul'a geri dönmüştü ve olaylar bu sayede hızlandırıldı. Âlî Paşa Bâbıâli'nin birlik projesine direnişinde sadece Avusturya tarafından değil, İngiltere tarafından da destekleneceğine dair güvence almış görünüyordu. Rusya gittikçe daha düşmanca tavırlar içine girip, İsmail'i havaya uçurttuğunda, Erzurum'u yerle bir ettirdiğinde ve göçmen Bulgarların yaşadığı büyük Bolgrad pazaryerini ve 1829 yılında işgal ettiği[30], ancak antlaşmada adı geçmeyen Yılan Adası'nı elinde tutmak istediğinde ve aynı zamanda Romen birliğinin öncüsü olarak ortaya çıktığında, Âlî Paşa'nın direnişi daha da kuvvetlendi[31]. Âlî Paşa, boyarları Romen tahtlarına getirme fikrini kabul ettirebileceğini umut ediyordu[32]. Diğer taraftan Buol, Paris'te ve Petersburg'da olağanüstü toplanan divânların tek görevi, Romen prensliklerinin nizamnâmelerinin [Reglement Organique] tekrar gözden geçirmek olabileceğini açıklıyordu[33], ki Bâbıâli bunu eyalet kaymakamlarına dair fermânında kendisi de belirtmiş ve Kâmil Bey, Romen prensliklerinin onay belgelerini teslim ederken bu konuda daha net

bir açıklamada bulunmuştu[34]. Fuad Paşa ise bizzat, Romen birliği meselesinin tecrübesiz mahalli bir meclisin hırslı anlaşmazlıklarına değil, Avrupa'nın sakin kararlarına tâbi edilmesi gerektiğini söylüyordu[35].

Bilgi toplamak üzere Romen prensliklerine gelmesi istenen Avrupa devleti temsilcileri belirlenmişti bile, ama Avusturya ülkeyi boşaltmayı durdurduğundan, görevlerini yerine getiremediler. Ancak büyük diplomatın uzaktan akrabası olan Fransız komiser Baron Talleyand-Perigord, Viyana'dan İstanbul'a giderken Bükreş'e geldiğinde, kaymakamın rızası ile prens gibi karşılandı ve "Romen prensliklerinin geleceğini ve mutluluğunu güvence altına alacak büyük faaliyetlerden" bahsetmeye başlayınca, şiddetli alkışlar sona ermek bilmiyordu[36]. Bükreş'ten yeni ayrılmıştı ki, General Coronini görevinin sona erdiğini açıkladı, ama birliklerini geri çekmek yerine, ülkenin boşaltılması için başka siyasî faktörlerin ifadesine göre Güney Besarabya'nın Boğdan'a geri verilmesine kadar sürecek belirli bir süre belirlemeden, komutayı Korgeneral Marziani'ye bıraktı[37]. Ayrıca hayretle Avusturya birliklerinden birinin Sulina'ya yerleştiği görülüyordu, halbuki antlaşmada yanlışlıkla söz konusu edilmediği için, Tuna ağızlarının Boğdan'a bırakılması konusu Bâbıâli tarafından kızgınlıkla reddedilerek, Sulina'ya Türk memurlar gönderilmişti bile[38].

Eylül ayında İngiltere ve Fransa arasında Stratford'un hükmetme hırsı ile beslenen diplomatik anlaşmazlık, direnen Türkler için bir teselli ve umut olmuştu. Thouvenel, divânlar için çıkartılacak fermânın faaliyetlerini sınırlamaması gerektiği ve belirli bir program içermemesi gerektiği talebi ile başarılı olmuştu[39]. Ayrıca Bâbıâli'nin bu fırsatı kullanarak elçilere birer nota gönderme niyetini de engelledi[40]. Ancak hazırlanan ilk fermânda, kesin bir dille Osmanlı komiserinin "Divânlar, Bâbıâli'nin egemenlik hakları ve her iki Romen Eyaleti'nin eski imtiyazlarına aykırı olan konularla ilgilenecek olurlarsa" bunu komisyona bildirmeye ve kaymakamları bu yönde uyarmaya yetkili olduğu[41] belirtiliyor ve Türk elçilere gönderilecek bir memorandum ile ilgili kabinelere Türkiye'nin serhad boylarında tüm haklarının korunmasında ısrar ettiğinin bildirilmesi emrediliyordu[42]. Fransız Dışişleri Bakanı ayrıca ayın sonuna doğru Romen prensliklerinin Avusturyalılar tarafından derhal boşaltılmasını talep ediyordu[43]. Viyana kabinesi bu arada tabii ki Besarabya sınırı konusundaki anlaşmazlıklara, İngiliz gemilerinin Boğaz'da ve Tuna Nehri'nin ötesinde birkaç Türk birliğinin bulunduğuna işaret ediyordu[44]. Daha önce Légion

d’honneur Nişanı verilmiş olan Sultan Abdülmecid, şimdi de kendisinden çekinilen müstebid bir zât olan İngiltere elçisinin elinden Dizbağı Nişanı’nı alıyordu[45] ve Kasım ayının aynı gününde Âlî Paşa, Fransız dostlarına verdiği tüm vaatlere rağmen[46], “İngiliz dostu” kabul edilen Mustafa Reşid Paşa’nın sadrazamlığa getirildiği haberini aldı[47]. Thouvenel ve Rus meslektaşı Butaniyev, derhal Mustafa Reşid Paşa’ya başvurarak, Avusturyalıların serhad boylarında ve İngilizleri Karadeniz’de ve Boğaz’da tutmaya devam edip etmeyeceğini ve Romenlerin birlik hakkındaki açıklamalarını engelleyip engellemeyeceğini sordular[48]. Açık ve net bir cevap gelmedi[49], ama Fransız elçi sırf bu maksatla toplanacak olup, yüksek ruhbanların, papazların, boyar ve boyarzâdelerin, tüccarların ve lonca ve köylü temsilcilerinin eşit oranda katılacakları divânların fermânının değiştirmek için hazırlıklara başlamıştı bile ve Bâbıâli’nin bunu kabul edeceği ile övünüyordu[50]. Bâbıâli’nin “Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası” olan Romen prensliklerinin birleşmesini reddetmeye kesin kararlı olduğunu ifade eden yerler ve ifadeler, Thouvenel’in çabaları sayesinde fermânın son hâlinde gerçekten de kullanılmadı[51]. Divân yetkileri sadece “belirli sınırlar” dahilinde tahdid edildi ve sultanın egemenlik haklarının muhafaza edilmesi için tedbirler alma uyarısı eklendi.

Fransa, güvenmediği Mustafa Reşid Paşa’yla oynadığı zorlu oyunu şimdilik kazanmıştı. Uzun zaman ertelenen müzakereler bundan böyle hızlandı. Paris diplomasisinin önerisi üzerine 6 Ocak 1857 tarihinde, Besarabya’nın sınırlarını belirleyen ve “Bâbıâli’nin doğrudan hakimiyeti” altına vermek için Tuna Deltasını Boğdan’ın elinden alan yeni bir Avrupa Komisyonu toplandı. Yılan Adası da bu bölgeye dahil edildi[52]. Prut Nehri’nin diğer kıyısında yeni kazanılan yerler derhal Boğdan makamları tarafından işgal edildi[53]. Divân üyelerinin seçimine ilişkin fermân, 13 Ocak tarihini taşıyordu ve aynı ay içerisinde ilan edildi[54]. Ama Yaş ve Bükreş’e ancak Mart ayı sonlarında gönderildi[55]. Avusturyalılara nihayet Paris Konferansı’nın kararları uyarınca 24 Mart’a kadar Boğdan ve Eflak’ı kesin boşaltma emri verildi[56] ve Süleyman Paşa da derhal geri çekilmek zorunda kaldı[57]. 29 Mart’ta İstanbul önlerine demir atmış yedi İngiliz gemisi de, Sultan Abdülmecit, Amiral Lyons’u bizzat ziyaret ettikten sonra, Boğaz’dan ayrıldılar[58]. Fransa İmparatoru aynı zamanda resmi gazete aracılığıyla hâlâ Romen prensliklerinin birleştirilmesinden yana olduğunu açıkladı[59].

Türklerin, zaman zaman düzeni sağlamak üzere[60] Romen prensliklerine birlik gönderme talepleri, şiddetle geri çevrildi[61].

Mart ayı ortalarında aralarında Türkiye adına eski Kudüs Konsolosu Saffet Efendi, Rusya adına kibirli bir Rum olan Basili ve İngiltere adına Romen birliğinin ezelî düşmanı Stratford'un en yakın dostlarından Henry Bulwer'in[62] de bulunduğu Avrupa Komisyonu üyeleri seçimleri denetlemek üzere Bükreş'e geldiler. Talleyrand ve Piemontlu meslektaşı Benzi, büyük sevinç gösterileri ile karşılandılar[63] ve Benzi, kendisine verilen "frate" (kardeş) lakabı için minnettarlığını gösterdi[64]. Ancak şahsi görüşleri sebebiyle Bulwer ve Romen dostu olarak bilinen Prusya'nın[65] temsilcisi olarak Richthofen de törenle karşılandılar[66]. Basili'nin huzuruna sadece "Rumlar, Bulgarlar ve Rus tebaa"[67], Saffet Efendi'nin huzuruna da sadece protokol temsilcileri geldi[68].

Çok geçmeden komiserlerin ifadesi ile herşeyin bağlı olduğu seçim çalışmaları başladı. Beceriksiz bir yaşlı olan Eflak Kaymakamı Aleksandru Gika, tereddüt ediyordu, ama ailesi İstanbul'da olan[69] genç bir bey olarak Mart ayında ölen Balşa'nın yerine geçen Boğdan Prensi Nikolaus Vogorides aksine İstanbul'dan gelen birleşme karşıtı emirleri, Rum akrabalarının kendisine söylediklerini[70] ve prens olma konusundaki umutlarını muhafaza ediyordu[71], ama yine de Fransız diplomasisine yardımı için başvurmuştu[72]. Elçiler, Thouvenel ve yandaşlarının talebi üzerine, Vogorides'in fermânı yorumlama şekli hakkında karar vermek üzere bir konferansta toplandılar. Ama her zamanki gibi rüşvet ve Boğdan idaresinin zorbalıkları meselesinde hiçbir anlaşmaya varamadılar[73]. Buna rağmen kayser Franz Vogorides'i yapılan sitem konusunda teselli etmek üzere, Demir Taç Nişanı ile taltif etti[74]. Büyük bir acele ile ve baskı altındaki Bâbıâli'nin hayasız talimatlarını beklemeden[75], tehditlerde bulunup, tutuklanmalar ve hayasız bir idari baskı uygulanarak – Bâbıâli birliklerini tekrar Romen prensliklerine göndermek istiyordu ve bu yönde Paris'te taleplerde bulunmuştu[76] - sahte seçim listeleri ile[77] sadece Boğdan Prensliği'nden temsilciler seçildi. Meselenin çözümü, daha küçük bir parçası olduğu için Romen birliğinden dolayı daha fazla kaybı olacak olan Boğdan'ın eline kaldığında, komiserler daha 30 Haziran tarihinde bu şartlar altında seçilen bir Divân ile görüşemeyeceklerini bildirmelerine rağmen[78], Romen birliği davası tamamen ve geri dönülemez bir şekilde kaybedilmiş görünüyordu. Fransa İmparatorunun tecrübeli ve kurnaz Mustafa Reşid Paşa'yı Romen

prensliklerinin birleştirilmesi konusunda ikna etmek için[79] elinden gelen herşeyi yapması yönünde elçi Thouvenel'e doğrudan verdiği yeni talimatlar, böylece tamamen sonuçsuz kaldı[80]. Birlik yanlısı elçilerin ortak bir notası ile bu ikili oyundan Bâbıâli sorumlu tutuldu[81] ve gerek Stratford, gerekse Prokesch-Osten, bu sorumluluğu kabul etmeye hazır olduklarını açıkladılar[82].

Eflak-Boğdan birliğinin koruyuculuğunu üstlenmiş Fransızların bundan sonraki programı, seçimleri iptal ettirmek ve zaman kazanmak isteyen Bâbıâli tarafından önerildiği gibi, yeni bir Paris Konferansı'na başvurmadan[83] yeni serbest seçimler ilan etmekti. Thouvenel, bu programı İstanbul'da hemen hazırladı[84]. Napoleon, bu programı derhal ve diplomasinin tüm araçları ve kendi şahsi nüfûzu ile etkileyici şahsiyetini kullanarak uygulamaya kararlı idi. Ancak İngiltere'nin tutumundan dolayı birleşmenin tamamen sağlanması imkânsız görünüyordu. Lord Clarendon, basına bir açıklamada bulunup, Romen prensliklerinin sadece idari açıdan birleştirilebileceklerine, daha doğrusu "asimile" edilebileceklerine dair yeni görüşünü belirtmişti[85]. Fransız ve İngiliz kabineleri arasında bundan böyle yapılacak müzakerelerin esasları böylece belirlenmişti. Paris'te tek bir halk meclisine, tek bir kanuna, tek bir orduya, tek bir mali organizasyona, hatta altında iki idarecinin bulunduğu tek bir hükümdara sahip olacak iki devletten bahsediliyordu[86]. Böylece en azından "Birlik Prensibi" korunmuş olacaktı[87]. Thouvenel'e göre Türkler de bunu kabul etmeye hazırdı[88].

Fransa İmparatoru'nun, Kraliçe Viktoria'yı ziyaret etmek üzere Osborne'a seyahat etmesi fikri İngiltere tarafından ortaya atıldı[89]. Aynı dönemde Thouvenel, alkol ve haremin zevklerine kendini bırakan[90], hastalıklı ve bu yüzden devlet işlerine katılmayan Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildi[91]. Bir kavas tarafından teslim edilen yazıda, Boğdan'daki seçim komedyasına ilişkin kızgınlığını dile getirmişti ve 6 Ağustos tarihinde Paris'ten[92] Bâbıâli'nin taleplerini reddetmesi hâlinde Prusya, Rusya ve Sardunya temsilcilerinin de rızası ile diplomatik ilişkileri kesme talimatını almıştı[93]. Hatta İstanbul'u terk etmeye bile hazırlanıyordu ve huzura kabul sırasında kendini "çok bahtsız" diye nitelendiren[94] padişahın huzuruna son kez çıktıktan sonra, elçiyi götürmeye hazır bekleyen "Ajaccio" adlı gemisine bindi. Aynı dönemde Napoleon, Osborne'a doğru yola çıktı[95]. Tipik Şark usulü eski Türk erteleme siyaseti başarılı olmayan Mustafa Reşid Paşa, görevden azledildiğinde, Napoleon

İngiltere'nin yönetici siyasî aktörleriyle henüz görüşmemişti. Mustafa Reşid Paşa'nın yerine Giritli Mustafa Naili Paşa getirildi[96]. Oğlu, Damad Ali Galib Paşa'nın yerini de Âlî Paşa aldı[97]. Thouvenel'in herhangi bir açıklamada bulunmak istemediği kabinenin üyeleri arasında Fuad Paşa da vardı[98]. Gergin bekleyiş içinde geçen birkaç gün sonra, inatçı Stratford'a hiç beklenmedik bir talimat geldi. Boğdan seçimlerini derhal iptal ettirmek üzere, kendi çabalarını o güne kadar şahsi düşmanı olup, İstanbul'da kalacak olan[99] Thouvenel ile birleştirecekti[100]. Fransa İmparatoru, İngiltere'nin yürüttüğü siyasette bu ani ve dramatik değişimin bedelini, bu konuda "barışçıl" davranacağına dair bir vaatte bulunmasa da[101], resmi bir açıklama ile[102] "Almanya devletleri örneğine uygun olarak" "Romen prensliklerinde idari bir birleşmeye" ilişkin Londra projesini kabul ederek ödemişti[103]. Dışa karşı küçük düşürülmüş görünen Bâbıâli ve Stratford'un muhalefet kabusundan kurtulan sultan daha 23-24 Ağustos tarihinde kararını verdi[104]: Boğdan'ın büyük bir hevesle istenen birliği kabul etmekten başka çaresi yoktu ve umutları sönmüştü. Özellikle Napoleon, Stuttgart'ta Rus Çarı ile görüştükten sonra bu mesele tamamen kesinleşti[105].

Seçimler daha Eylül ayında milli, birlik yanlısı grubu memnun edecek biçimde tamamlandı: Boğdan Divânı'nda 66 birlik taraftarının yanında sadece 6 "ayrılıkçı" vardı[106]. Âlî Paşa, bunun üzerine Bâbıâli'nin eski taleplerini muhafaza etmek istediğini bildirdi[107]. Ama çok geçmeden sultanın Boğdan ve Eflak halkının taleplerinin görüşüleceği müzakereleri engellemek niyetinde olmadığı açıklamasını yapmak zorunda kaldı[108]. Ayrıca Türk komiseri aracılığıyla birleşik Romen devletlerin başına "yabancı bir prensin" getirilmesine itiraz etme niyetinden de vazgeçti[109]. Ekim ayı başında her iki Romen devletin meclis toplantıları başladı: İlerici grubun öne sürdüğü hususlar, 21 Ekim'de Yaş'ta ardı ardına sevinçle kabul edildi. Bu arada "egemen" gücü memnun etmek için haklarını bir kez daha belirtmekle yetindiler[110] ve bu sayede sadece Avrupa devletlerinin dikkatini tekrar bu "saçmalığa" çektiler[111]. Genç Boğdanlıların dahi bir yöneticisi olan Mihail Kogalniceanu tarzında birlik içinde bir yönetimin eksik olduğu Boğdan'daki Divân, Yaş'ta yeni siyasî oluşum hakkında alınan kararları kabul ettiğini resmen açıkladıktan sonra, henüz halledilmemiş "idari meseleleri" görüşmek istedi. Bu yöndeki çalışmaları düzenlemek ve hızlandırmak için Avrupa Komisyonu'nun araya girmesi gerekti[112]. Boğdan'a sadece divânların zaten oluşturulma amaçlarına tamamen

ulaştıkları cevabı verildi[113]. Komisyon da herşeyden haberdar olduğuna dair görüş bildirdikten sonra, Aralık ayı sonunda kapanış fermânı okundu[114].

Padişahın kendi kızkardeşinin gönlünü yapmak için verdiği anî bir kararla ve Fransız elçisinin bütün kırgınlığına rağmen Ekim ayında tekrar sadarete getirilen[115], Mustafa Reşid Paşa, Romen prensliklerini, tek bir başkent haricinde her açıdan birleştirme projesinden bahseden Thouvenel'e: "İlk Müslüman'dan, son Müslüman'a kadar hiç kimse bu birleşmeyi istemiyor", diye cevap verdi Aralık ayı sonunda[116]. Aynı dönmede Fransa Dışişleri Bakanlığı: "Tam bir birleşme olmayacak", sadece bunun bir hazırlığı olacağını yazıyordu[117]. Fransa bu arada, Mustafa Reşid Paşa ve Thouvenel arasında "prensin veya prenslerin" seçilmiş üç adayın listeleri arasından atanması konusunda herhangi bir anlaşmaya varamamaları hâlinde, konferansta tam bir birleşme için görüş bildirmeye meyilli idi[118]. Weimar müzakerelerinden sonra, gelecekte kendisine bu yüzden minnettar kalacak Romenlerin isteklerinin yerine getirilmesine ilişkin sadece görünüşteki hevesinden[119] çok şey kaybeden Rusya, birlik meselesini Reglement Organique'de "hospodarların" seçimine ilişkin olarak yer alan hususlar dahilinde çözebileceğini hayal ediyordu. Paris'te, parlamentoya gösterilmesi gereken riayet[120] sebebiyle Stratford'u tatil bahanesi ise geri çağıran[121] İngiltere'nin Derby yönetimindeki yeni kabinesi ile bu hassas meselenin Fransa'nın önerileri doğrultusunda çözülmesine karar vermesi umut ediliyordu[122]. Prusya, Avusturya karşıtı siyasetini devam ettirecekti[123] ve böylece sadece Avusturya eskisi gibi uzlaşmaz, ama bu sefer tamamen izole edilmiş olarak kalıyordu.

7 Ocak 1858 tarihinde ani bir kalp krizi neticesinde hayatını kaybettiğinde, hiç kimse sıhhati yerinde görünen Mustafa Reşid Paşa'nın ölümünü beklemiyordu[124]. Yerine Ali Paşa geçti ve müşaviri yine Fuad Paşa idi. Her ikisi de belirli şartlar altında "Birleşik Eyaletler" veya "Birleşik Prenslikler" adında yeni bir vasal devletin kurulmasına meyilli görünüyorlardı[125]. Bu fikir, Paris'te de olumlu karşılandı[126]. Hatta Valevski, bu devletin bugüne kadar Boğdan ve Eflak'ta uygulandığı üzere, başka devletlerle doğrudan irtibata geçmesini yasaklayacak kadar ileri gitti[127].

Avrupa komisyonu, 3 Nisan'da nihai raporunu bitirdi. Paris Konferansı artık başlayabilirdi[128]. Fuad Paşa, Türkiye temsilcisi olarak Mayıs ayı başlarında Paris'e geldi[129]. Daha sonra Rumların serhad boylarındaki menfaatlerinin temsilcisi olarak Sisam Prensi ve Romen prensliklerinden

birinde henüz makamında bulunan kaymakamın[130] babası yaşlı Vogorides de Paris'e gitti ve 22 Mayıs'ta müzakereler başladı[131].

Konferansın her üyesi bu fırsatta temsil ettiği devletin 1856 yılında getirdiği önerileri tekrarladı. Valevski ve Kisselev, birlik ve "yabancı hükümdardan"; Fuad Paşa Nizâmnâme'nin "geliştirilmesinden"; Avusturya delegesi Baron von Hübner, meselesinin Fransız çözümü dışında "başka araçlardan" ve Cowley, İngiliz hükümeti adına "idari makamların eşit hâle getirilmesinden" yana idi[132]. Prusya temsilcisi önce Bâbıâli'ye tanınacak hakların kapsamının belirlenmesini, Sardunya temsilcisi ise tüm bu görüşlerin ortak yolunu bulmak istiyordu[133]. Fransa daha ikinci toplantıda, İstanbul'da değiştirilen yeni önerisini[134] gündeme getirdi ve Sardunya bu öneriyi derhal kabul etti. Avusturya ve İngiltere o güne kadar geçerli Nizâmnâme'nin geliştirilmesinden yana görüş bildirdiler. Ancak Cowley yumuşamaya başlayıp, Fuad Paşa da söz verildiği gibi nazik tutumunu muhafaza etmeye devam ettiğinde, Baron von Hübner tek başına hiçbir şey yapamadı. "Boğdan ve Eflak Birleşik Prensliği" adı; her iki Divân'ın delegelerinden ve üyelerinden oluşturulacak ve devlet şurası oluşturmak zorunda kalmadan "hospodarları" (prensleri) tayine yetkili olacak bir Merkezî Yasama Meclisi'nin kurulması ve her iki devletin idare ve savunma konusunda tamamen eşit olmasına dair maddeler genel olarak kabul edildi. Yeni devletin anayasası tüm ayrıntıları ile titizlikle hazırlandı[135] ve bir seçim yasası eklendi. 19 Ağustos'ta antlaşma nihayet imzalandı.

Sıra ömür boyu görev yapacak hospodarların seçilmesine gelmişti. Böylece Tuna ülkeleri için farklı görüşlerin ve menfaatlerin temsilcileri arasında sürecek sıcak iç savaşların yeni dönemi başladı. 21 Ekim tarihli hatt-ı hümâyûn ile yeni nizamnâme yürürlüğe kondu ve Paris'te imzalanan belgeye uygun olarak Vogorides ve Gika'nın yerine derhal her prenslik için üçer kaymakam geçti[136]. Mihail Sturdza ve bunun Osmanlı ordusunda Muhlis Paşa adıyla savaştıktan sonra, şimdi de Fransızlara hizmet etmeyi öneren[137] oğlu Gregor, eski Eflak prensleri Bibescu ve Stirbey, 1848 yılında özgür ve milli bir yaşamın öncüleri olarak gündeme gelen yeni liberal görüşlü nesil ve gençliğin liderleri ile karşı karşıya geldiler. Kendi aralarında bir türlü anlaşmaya varamayan Avrupa devletlerinin kendi adayları yoktu ve Avusturya, "Boğdan ve Eflak Birleşik Prensliği" pasaportlarını tanımamak[138] gibi eziyetler yapmakla yetiniyordu. Milli grup

tarafından sıcak karşılanmasa da Afif Bey olayları denetlemek üzere Romen prensliklerinde kaldı ve Bâbıâli, Romenler konusunda imzalanan resmi belgeyi uygulama hakkını resmen muhafaza etti[139]. Adı geçen Türk komiseri ayrıca Romen prensliklerine tanınan özerkliğe karşın, uzun zamandan beri Kutsal Yerler ile bağlantılı manastırlara ilişkin askıda kalan meselenin bir fermân aracılığıyla karara bağlanması gerektiğini açıkladı[140]. Fuad Paşa ayrıca basın özgürlüğünün tekrar tesis edilmesini de yasakladı[141]. Boğdan kaymakamları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve yeni seçmen listeleri[142] hakkında uzun süren görüşmelerden sonra, seçimler Aralık ayı sonunda yapıldı. Seçim divânları Ocak ayı başında toplantılarına başladılar. Yaşlı Sturdza'nın grubu ile oğlunun grubu kendi aralarında mücadele ederek zayıflamaya başladıklarından, radikaller ordu başkomutanının vekili olan sempatik ve üstün yetenekli Albay Aleksandru Cuza'yı milli aday göstererek, çözüm bulmaya çalıştılar. 17 Ocak'ta bu aday kazandı ve kısa bir müddet sonra da 5 Şubat'ta Eflak Divân'ı önemli zorlukların aşılması akabinde Cuza'yı oybirliğiyle Romen Prensi kabul ederek, Eflak'ta da yaşanan aynı anlaşmazlıkları ortadan kaldırdılar. Romen prensliklerinin tek bir hükümdar altında birleştirilmesi Paris Antlaşması'nda söz konusu edilmemişti.

1858 yılında Fransa'nın Yaş konsolosu Place, “Boğdan Divânı'nın Eflaklar ile birlikte yabancı bir hükümdar altında birleşmeyi planladığını”[143] bildiriyordu. Ancak Bükreş'teki meslektaşı, Eflakların sadece mahalli adaylarla ilgilendikleri cevabını verdi[144]. Cuza seçildiğinde, Avrupa devletleri birden, farklı bir durumla karşı karşıya kalmışlardı. Valevski, Cuza'nın minnettarlığını belirtmek üzere başvurduğu Napoleon adına, çifte hükümdarlığını 10 Şubat'ta tanıdı[145]. Romenlerin en ünlü şairi Vasile Aleksandri derhal Paris'e gitti[146]. Efendisi ve dostu Aleksandru Cuza, I. Aleksandru Ioan olarak kendisine önerildiğinin aksine her iki Divân'ı birleştirmeden, törenle Bükreş'e girdi[147]. Paris Konferansı'nın Mart ayında toplanacağı biliniyordu, ama çalışmalar ancak 7 Nisan'da başladı[148]. Aynı dönemde İtalya'daki savaş belirlendi: Avusturya Sardunya'nın silahsızlandırılmasını talep etmişti, Cavour Paris'e geldi ve Fransız birlikleri saldırıya hazırlanıyordu. Böylece nihai bir karara varılmamış olsa da, herşeyi bir an önce halletmek isteyen konferansta Türklerin zayıf muhalefeti kolayca alt edildi. Cuza, hâlâ kızgın olan Avusturya[149] dışında, Avrupa'nın tamamı için “Birleşik Prensliklerin” tek hükümdarı idi. Cuza,

kendisini kayser ordularına karşı savaş açmaya kışkırtmaya çalışan Macarların tekliflerini reddedecek[150] ve Ploteşti'de bir karargâh kuracak kadar da akıllı idi.

Bâbıâli bu arada Avusturya'nın zaferi kazanmasını umut ederek, Cuza'yı onaylamakta tereddüt ediyordu[151]. Ancak Mayıs ayında nihai muharebelerden önce, nihayet boyun eğse de, çifte seçimi Paris Antlaşması'nın bir ihlali olarak adlandırdı[152]. Nihayet tanınan Romen Prensi, Sultan Abdülmecid'in talebi üzerine İstanbul'a geldi. Ülkesinde bulunan Türkleri yabancı olarak görmesine ve bu yönde muamele edip[153], sadrazamı serhad boylarına seyahati sırasında ziyaret etmeyi reddetmesine[154] rağmen, İstanbul'da bağımsız bir prens gibi karşılandı. Galati'den "Beyrut" savaş gemisi ile yola çıktı ve Emirgân Köşkü'nde misafirperverlikle karşılandı. Buraya vardıktan hemen sonra Hariciye Nâzırı ziyaretine geldi ve Sultan Abdülmecid, onu huzuruna kabul ederken, Cuza'yı ona birkaç adım atarak karşıladı. Sultan Abdülmecid ve Cuza, gala gösterisini aynı locadan izlediler[155].

Cuza, tamamlanan birleşmenin tanınmasını istedi ve Bâbıâli, bu talebini ömrü boyunca geçerli olmak şartıyla şahsına vermeye meyilli görünüyordu, ama önce bir komiser göndererek halkın fikrini almak istiyordu. Ancak Cuza, böyle bir komiseri kesinlikle kabul etmek istemiyordu. 1861 yılının Haziran ayında İstanbul'da bir elçi konferansı toplandı ve Âlî Paşa, bu konferansta Romen ordusunun sınırlandırılmasını ve Tuna Nehri'nin diğer kıyısında zaman zaman muhtemel huzursuzluklara silahla müdahale etme hakkını elde etmeye çalıştı, ama boşuna. 2 Aralık tarihli fermânla ayrıca merkezî meclis de Cuza iktidarda olduğu süre için kaldırıldı[156]. Ve 5 Şubat 1862 tarihinde nihayet birleşik Romanya ilan edildi.

Üç yıl sonra, Cuza'nın yokluğunda Bükreş'te bir sokak çatışması çıktığında, Sadrazam Âlî Paşa, sitemde bulunabileceğini düşünerek, sert ve yaralayıcı bir şekilde konuştu. Gelen cevap kesindi: Cuza, ülkesinin Paris Antlaşması'na göre "Bâbıâli'nin her türlü müdahalesinden uzak, tamamen özgür bir idareye sahip" olduğunu belirtiyor ve Bâbıâli'nin Romanya ile iyi ilişkiler içinde olması gerektiğine işaret ediyordu[157]. Ancak 1862 yılının Şubat ayında Cuza, askerî bir suikast neticesinde tahttan feragat etmek zorunda kaldığında ve halk oylaması ile yerine Prens Karol adı altında Prusya Prensi Karl von Hohenzollein getirildiğinde (Nisan), Bâbıâli Romen birliğine verilen onayın geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmeye, hatta ülkeye

asker göndererek işgal etmeye meyilli görünüyordu. Ömer Paşa'nın birlikleri Rusçuk'ta tam toplanmıştı ki, Romenler Bâbıâli'yi sahip oldukları genç orduyu seferber etmekle tehdit ettiler ve konu böylece kapandı. Prens Karol nihayet İstanbul'a geldi ve burada Prusya hükümdar hanedanından bir prens (Prince de Sang) olarak karşılandı. Aslında Osmanlı Devleti ile hızla yükselen bu yeni devlet arasında ödenecek yıllık vergi ve diplomatik bir aldatmaca olan hukukî bağımlılık dışında bütün bağlar kopmuştu.

Miloş Obrenoviç, 1858 yılında Sırbistan'daki yönetimi tekrar eline geçirmişti ve asil düşünceli Aleksander Karayorgoviç, bir daha geri dönmemek üzere Avusturya topraklarına geçti. Miloş'un Bâbıâli tarafından ancak çok büyük zorluklarla tanınan (26 Eylül 1860) oğlu ve halefi Milan Obrenoviç döneminde (10 Haziran 1868 yılında bir suikasta kurban gitti), Türk birlikleri önce 1862 yılında Eskice (Uşiçe/Ujiça)'yi, Sokol'u, daha sonra Kladova'yı, 1867 yılında Böğürdelen'i, Semendire'yi ve müdafaa kıtasının Türkler tarafından birkaç saat boyunca top ateşine tutulan şehir için verdikleri mücadeleden tam beş yıl sonra, Belgrad'ı da boşalttılar (15 Haziran 1862)[158]. Mihail ayrıca Küçük İzvornik'i de işgal etmek istedi. Türkler, Sırbistan topraklarından gerçekten de ayrıldılar. Belgrad Kalesi ve Battal Camii, tıpkı fakir Türk nüfusun ağaç ve toprak evleri gibi tahrip edildiler. Mihail, bağımsız bir hükümdar gibi hüküm sürüyordu ve halk meclisini çok nadiren topluyordu. Bâbıâli'nin elinden hanedanının mirasını almak için ordusuna güveniyordu[159]. Bâbıâli, 1866 yılında ordunun tasfiyesini ve verginin yükseltilmesini talep etti, ancak Avrupa devletleri Sırplar lehine karar verdiler. Ama nihayet serbest kalan Sırpların hayallerinde Bosna ve Hersek ile Eski Sırbistan'ın yeni Sırbistan Prensliği ile birleştirilmesi ve böylece Stefan Duşan'ın eski krallığının tekrar kurulması[160] en önde geliyordu. "Der Donauschwan" (Tuna Kuğusu) adında bir gazete çıkartan ve 1863[161] ayaklanmasını hazırlayan Bulgar ihtilalci Rakovski 1860-1861 yılları arasında Belgrad'da yaşıyor ve faaliyet gösteriyordu. Batı'dan gelen maceraperest ziyaretçiler, Balkan Yarımadası'nın büyük Yunanistan ve "Güney Slav" devletine bölünmesinden bahsediyorlardı[162].

1858 yılında Paris'e geldiğinde bağımsız bir hükümdar gibi karşılanan Karadağ "eşkiya başı" Prens Danilo ile çıkan yeni bir anlaşmazlık, Grahovo'yu ve Vasoyeviçlerin bölgesini işgal etmek isteyen ve Seraskeri Hüseyin Paşa'nın yenilgiye uğradığı Bâbıâli için, Ragusa önlerine Rus ve Fransız gemilerin gelmesi ve Amiral Jurien de la Graviere'nin Cetinje'yi

ziyareti ile sonuçlandı[163]. Ömer Paşa'nın 1862 yılında Karadağ'a yaptığı başarılı akın da ülkenin bağımsızlığını sınırlayamadı[164].

Küçük bir devlet olan Karadağ ile ilişkilerden konu açılmışken, Karadağ'ın bağımsızlığının gelişimi hakkında da birkaç bilgi vermekte yarar vardır. Karadağlılar, Bâbıâli'ye karşı her zaman düşmanca bir tutum sergilemişlerdi. 18. yüzyılın sonlarında sırtlarını uzaktaki Ortodoks Rusya'ya dayadıktan sonra, sadece papaz başlıkları ve asaları eksik piskoposlardan oluşan prensler (vladika), özellikle Peter Petroviç Nyegoş döneminde, bölgelerini genişletmek ve güvence altına almak için istedikleri herşeyi yapabileceklerine inanıyorlardı. Berdleri sınırlarına dahil ettiler. 1831 yılında Kuçlar da onları takip etti. 1840 yılında Grahovo Ovası Karadağ'a tâbi oldu. Ancak burada yaşayan Arnavutlar, İşkodra Valisi daha fazla ödediği anda, ona yönelmeye hazırdılar[165]. İşkodra Gölü'ndeki bir ada ve eski Zabliyak Şehri bu sayede tekrar Türklerin eline geçmişti[166]. Peter Petroviç, 12 Kasım 1851 tarihinde hayata veda etti. Venedik ve Paris'te eğitim görmüş halefi Danilo döneminde 1856 yılında Bâbıâli ile diplomatik bir anlaşmazlık çıktı. Bâbıâli, Karadağ'ı Paris'teki müzakereler sırasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kabul etmek istiyordu. Danilo'nun buna cevabı, Zenta bölgesini talep etmek oldu. 1858 yılında yukarıda belirtilen silahlı mücadele meydana geldi ve Türkler 1858 yılının Mayıs ayında Grahovo'da yenildiler.

Ancak sınırları statükoya göre belirlemek üzere bir Avrupa Komisyonunun kurulması, kısa süren savaşı sona erdirdi[167]. Bu küçük ülke daha 1855 yılında kendi anayasasını kabul etmişti.

Yunanistan'a gelince, romantik çift Kral Otto ve Kraliçe Amalie, mantıksız bir halk hareketinden dolayı 1862 yılının Ekim ayında, asilerin Yunan Cumhuriyeti'ne ilişkin hayaller kurdukları Atina'dan ayrılmak zorunda kalana kadar – Danimarka Prensi Wilhelm ancak 5 Haziran'da Kral George olarak tahta seçildi – İstanbul'u bizzat başkenti hâline getirmek gibi "büyük bir projenin" hayalini kuruyordu[168]. 1858 yılında, daha sonra açıklanacağı üzere, Girit'te bir ayaklanma çıktı.

Mısır donanması, zırhlı gemilerini 1860 yılında Osmanlı Sultanı'na bağışladıktan sonra, bakımsız kalmasına rağmen, Mısır Hıdivi Said Paşa[169], halefi İsmail Paşa'nın (1863-1879) – kardeşi Mustafa Fazlı bu arada Türk paşalarından biri idi ve önce Divân-ı Muhasebat daşkanı, daha sonra da maliye nâzırı olarak görev yaptı[170] – 1866 yılında ve daha sonra 1873

yılının Haziran ayında artık paşa veya vezir olarak değil, hidiv olarak satın aldığı bağımsızlığı elde etmek için çaba gösteriyordu. Said Paşa'nın kendi ordusu vardı ve 1860 yılında 11 bin piyade ve 2 bin atlı ile 20 toptan oluşuyordu171. Ayrıca yabancı devletlerle sorumluluğu kendine ait olmak üzere, müzakerelerde bulunabiliyordu. Ama 80 bin[172] kese yerine 150 bin keseden oluşan vergiyi ödemek zorunda idi ve Mısır Müftüsü İstanbul'dan gönderilecekti. İsmail Paşa iktidara geldiğinde, daimi bir hükümdarlık kurabilmek için Mısırlılara dayanabileceğini düşündü[173]. Sultan Abdülaziz yeğeni ile birlikte 1863 yılında "devletinin en önemli parçalarından biri" olan bu eyaleti ve valisini uğradığı sair yerlerin valileri gibi ziyaret ettiğinde, İsmail Paşa tarafından görkemli bir törenle karşılandı. İsmail Paşa, sultanın gözüne girmek için çeşitli çarelere başvurdu ve hükümdarına 12 bin yeni süngülü tüfek, hatta 2 Mısır alayı hediye etti, ama efendisinin ihtirasını yine de teskin edemedi[174].

24 Nisan 1859 yılında inşasına başlanan Süveyş Kanalı'nın açılışı ile bu ülke bağımsız bir devlet olarak varlık göstermesini güvence altına alacak ticarî bir önem kazanmıştı[175]. Süveyş Kanalı'nın 17 Kasım 1869 tarihinde yapılan görkemli açılış törenine Prusya veliahtı ile diğer prenslerin yanı sıra İmparatoriçe Eugenie ve Kayser Franz Joseph de katıldı. Mısır'ın ticarî açıdan kazandığı bu önemin, İngiltere için burada özgür bir mahalli hükümete izin veremeyecek kadar büyük olduğunu o dönemlerde henüz kimse tahmin edemezdi. Mısır 1875 yılında kamu borçlarını bile ödeyemeyecek duruma gelince, İngiltere Mısır'ın Süveyş Kanalı'ndaki hisselerini satın aldı.

1871 yılında Hıdiv İsmail Paşa yeni bir donanma kurdu. Buna ve Mısır'ın kapitülasyonlardan kurtulma çabalarına şiddetle itiraz eden Bâbıâli, müdahale etme gereğini duydu. 23 Ekim tarihli fermânda ise Fransa ve yeni kurulan İtalya Devleti'nin tehdidi altında bulunan Tunus üzerindeki haklarını bir kez daha vurguladı. Daha aynı yıl içinde Trablusgarb "hükümeti" Osmanlı Devleti'nin her yerinde geçerli kapitülasyonlara tâbi tutuldu[176].

Böylece 1870 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin vergiye tâbi tüm vasal devletleri, kendi milli veya bölgesel amaçlarını takip etmek üzere bir bir kopmuştu. Onlarla birlikte Âlî ve Fuad Paşalar[177] ile Mustafa Reşid Paşa'nın da hayali olan[178], tüm ayrılıkçı geleneklerin harabeleri üzerine birlik içinde bir devlet kurma hayalleri yok olmuştu. Âlî Paşa gözden

düşmüş, Fuad Paşa ise Osmanlı hanedanının kötü alışkanlıklar ve ruhsal bozukluklardan dolayı küçük düşürülmesini ve yeni Türkiye'nin tasfiyesini büyük acılar içinde seyretmek zorunda kaldı. Sonraki bölümde, idareyi ve orduyu modernleştirme ve böylece kuvvetlendirme çabaları ve başarısız olma nedenleri ele alınacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ ÖRNEĞİNE GÖRE AVRUPALI BİR

TÜRKİYE KURMA ÇABALARI. ENGELLER:

HRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ DİNİ TEZATLAR;

HRİSTİYAN TOPLULUKLARIN UYANIŞI;

MALİ SIKINTI VE BATILI DEVLETLERİN EKONOMİK

AÇIDAN YAVAŞÇA İLERLEYİŞLERİ[*]

Bütünlük ve beraberlik içinde mağrur bir devletin hayalini kuran Âlî ve Fuad Paşaların, sadece Avrupa diplomasisinin baskısı altında veya modaya uymak için bazı samimi olmayan tedbirler uygulayan ikiyüzlü birer yalancı olmadıkları kesindir. Onlar, Avrupa tarzında yeni bir Türkiye yaratmak istediler ve bunu yapabileceklerine de inanıyorlardı. Bu yüzden ellerindeki yetersiz ve güvensiz malzeme ile yeni bir yapı kurmak için ellerinden gelen tüm çabayı gösteriyorlardı.

Thouvenel, 1858 yılında: "Romen prensliklerin düzenlenmesi ile ilgili meseleler halledildikten sonra, içteki ıslahat meselesi ortaya çıkacaktır[1]", demişti. Şimdilik, 1858[2] yılında şeriatın henüz eski dinî kurallarının tam olarak yerine geçmeyen – ama en azından artık bir kurbanın akrabaları tarafından "affedilen" bir katil hapis cezasına çarptırılıyordu[3] - yeni Ceza Kanunu ele alındıktan sonra, sıra Medeni Kanun'a gelmişti[4]. Tamamen yararsız hâle gelen sipahilerin haklarının yerini Tapu Kadastro Kanunu almıştı; devlet artık sadece dirliklerini geri alırken, devletin eskiden en hevesli savunucularına küçük bir yıllık bir maaş bağlıyordu[5]. Daha sonra asıl zor olan, yani yeni ve çağdaş prensipler üzerine kurulan patrikliğin düzenlemesine geçildi: 1858 yılından 1860 yılının Şubat ayına kadar İstanbul'da toplanan ve Osmanlı Devleti'nde Ortodoks inancın liderleri olarak yedi piskoposun ve aralarında fazla söz hakkı olmayan 4 Slav'ın da bulunduğu 10 Ortodoks temsilcinin katıldığı[6] "Millet[*] Meclisi" görüşmelerini tamamladıktan sonra, 1862 tarihli kararnâme çıkartıldı. Osmanlı Sultanı tarafından ömür boyu görev yapmak üzere atanan ve bundan böyle Rum Patriği veya "Rum-Slav milletinin" patriği değil, Rum Ortodoks Patriği olarak adlandırılacak patrik, karışık bir "milletin danışma kurulu" ve ruhban sınıfının 12 üyesinden kurulacak bir Ruhban Meclisi tarafından desteklenecekti. Bu Ruhban Meclisi'nden daha sonra Din Kurulu ve Sivil Kurul ve bazı özel komiteler seçilecekti[7]. Benzer bir şekilde, Rusların Ecmiyadzin'daki patriklikten yönetmek istedikleri[8] Katolik olmayan Ermenilerin ve Yahudilerin[9] meseleleri de düzenlendi. Çok daha sonraları, 1867-1871 yılları arasında, Doğu'daki kiliselerin özerkliğini reddeden ve yandaşlarını aforoz eden Roma Kilisesi ile mücadeleler sırasında sivil meselelerde hükümdarın denetimi ve dinî meselelerde

özerkliği savunan Âlî Paşa'nın müdahalesi ile Ortodoks Ermeniler, Marunîler, Melkitler için böyle bir statü sağlanamasa da en azından Batı Kilisesi'ndeki imtiyazlı konumlarını muhafaza edebildiler[10].

Yedi meşru eşinin aylık masrafı bir milyonu bulan, sarayda 4-5 bin kişiyi barındıran ve aile törenleri, oğullarının sünnet düğünleri ve kızları ile torunlarının düğünleri için çok yüksek tutarlarda paralar harcayan ve pahalı saraylar ve köşkler yaptıran müsrif[11] Sultan Abdülmecid, 26 Ağustos 1859 tarihinde ihmal ettiği devlet işlerinin yönetimine düzen ve tasarruf getirmeyi önerdi[12]. Hatta saray hizmetlilerinin doğrudan sipariş vermelerini bile yasaklayacak kadar ileri gitti[13]. Çoğu insan, devletin kötü bir ekonomik durumda olmasının suçunu gamsız Sultan'da buluyordu ve 1859 yılı içersinde [Çerkes] Hüseyin [Dâim] Paşa ve Şeyh Ahmed Efendi yönetiminde bir suikast planı yapıldı [Kuleli Vak'ası]. Bu suikastın amacı, henüz genç olmasına rağmen – 40 yaş civarında idi - yeteneksiz Sultanı gerektiği takdirde öldürerek tahttan indirmek ve parlamentosu ve yetkili bakanları olan tam bir anayasal düzenleme getirmekti. Ama Sadrazam Rıza Paşa ve mühtedi Ferhad (Stein) Paşa, fedailerine karşı şiddetle önlem aldılar. Hareketin liderleri, hayatta kalmalarını sadece Fransız elçisinin müdahalesine borçluydular ve sıradan birer mahkum olarak Anadolu'ya götürüldüler[14].

Çok geçmeden, 5 Nisan tarihinde, elçiler vaat edilen ıslahatların gecikmesine ilişkin memnuniyetsizliklerini bildirmek için Bâbıâli'ye bir memorandum verdiler. Devletin, aralarından birinin yeni Türkiye'nin fakirleşmesini ve manevi çöküşünü açıkça tanımladığı gibi "yavaşça çürümesi" (le petit train de porriture)[15] tahammül edilmez bir hal almıştı. Gerçekten de ne Devlet Şurası, ne de eyalet meclisleri bağımsız değildiler ve kendi inisiyatifleri yoktu[16] ve valiler ile defterdarlar eski alışkınlıklara göre zorla para toplamakta sakınca görmüyorlardı[17]. Saray entrikaları ve hanedan içindeki çekişmeler sebebiyle sadrazamlar ve çok da önemli bir rol oynamayan nâzırları hızla değişiyordu. Rusya ise aynı zamanda menfaatlerini korumak zorunda olduğuna inandığı Slav soydaşlarının yaşadığı eyaletlerin ciddi bir denetime tâbi tutulmasını talep ediyordu. İngiltere, bu amaçla görevlendirilen bir Avrupa Komisyonunun önerisine derhal itiraz etti ve tıpkı Fransa gibi, tekrar yönetime gelen Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın hâlinden hoşnut olmayan kuzeydeki eyaletlere yapacağı bir ziyaretle yetindi[18]. İstanbul'daki yeni İngiltere

temsilcisi ise gittikçe daha da zorlaşan mali durumları, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahibi bulunduğu sonsuz büyüklükteki toprakları Avrupalı kapitalistlere icara vererek, hatta satarak düzenlemeyi önerdi. Devlet böylece elde edeceği garanti belgeleri ile yeni bir kredi yolu açabilirdi. Ama Bâbıâli, sarayın görkemi ve sultanın hediyeleri için Batı'dan gelecek paralara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymasına rağmen, tıpkı 1859 yılında kurulan komisyonda olduğu gibi üç büyük devletin temsilcilerinin de bulunduğu, ancak yine diğer bağımlı kurullar gibi sultanın iradesine tâbi Maliye Meclisini kurmakla yetindi[19]. Birkaç ay sonra, Butaniyev'in kararlı davranışlarına rağmen, Fransız meslektaşı Thouvenel gittikten sonra elçiler arasında lider konumunda kalan Bulwer, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde bulunan İngiliz elçilerle yapılan bir anketlerin raporlarına dayanan ve Hristiyan vali yardımcılarının atanmasını, mali ıslahatları, âşâr vergisinin kaldırılmasını ve bunun yerine halkın daha çok tercih ettiği nakit vergi ödemeleri ile genel bir teftişi – sadrazam bu arada Suriye'deki karışıklıklardan dolayı Niş'ten geri çağrılmıştı – özellikle de Tanzimat Meclisi ile Adliye Meclisinin birleştirilerek, 12 üyeden oluşacak küçük bir parlamentoya dönüştürülmesini ve 5 yıllığına yüksek komiserler olarak idarenin tüm denetimini de ellerinde tutacak memurların atanmasını kapsayan yeni bir proje ile geldi[20].

Sadrazam, olumsuz bir cevap vermek istemiyordu, ancak bu gibi önerilerin kabul edilmesi imkânsızdı. Titizlikle hazırlanmış bu projelerin ancak temelde tıpkı eşitliği ve kardeşliği de beraberinde getirecek özgürlük içinde mutlu ve minnettar bir şekilde yaşamak için, sadece hayırseverlik üzerine kurulmuş bir anayasaya ihtiyacı olan soyut insandan yola çıkan, 18. yüzyılın "filozof" reformistleri gibi düşünen Avrupalı diplomatların beyninde oluşabilirdi. Eyaletlerde yaşayan reaya, sadece İstanbul'daki devlet adamlarının iradesinde olmayan önemsiz tavizler istiyorlardı, zira İngiliz ve Fransız dostlarının isteklerini yerine getirmekte samimi olmalarına rağmen, şu anda iki şeyi birden elde edemeyecek durumdaydılar: Birincisi dürüst, bilgili ve çalışkan memurlar bulmak ve bunların keyfi hareket eden sultandan atanmalarını istemek; ikincisi de beş asırdan beri hüküm sürmeye alışık Müslümanların fanatizmini kırmak. İngiltere'nin anketleri, teorik olarak artık sultanın eşit birer tebaa, hatta Osmanlı vatandaşı sayılan reayaların, çanlarını çaldırma, şahit olarak dinlenme ve mallarını, ailelerini ve hayatlarını, kötülüğe kötülükle cevap vermeye hazır oldukları Müslüman komşularının meydan okumalarına ve

eşkiyalıklarına karşı koruma haklarından başka bir şey istemiyorlardı. Vergilerin düzenlenmesi ve bu vergilerin kocabaşılar tarafından tahsil edilmesi, onlar için Osmanlı parlamentosunda bir üyelik veya Osmanlı ordusunda hizmet ve yüksek makamlardan daha değerli olacaktı[21]. Korkak veya para ile satın alınabilen, kimi zaman eğitimsiz ve tamamen tecrübesiz temsilcilerinin sessiz kaldıkları meclislerden[22] ziyade yollara, iyi zabıtalara ve okullara ihtiyaç duyuyorlardı, ama tüm bunlar eksikti. Gerçi örnek alınan Fransa'da imparatorluğun despot valilerinin karşısında da eyalet meclislerinin (Conseils départementaux) çok fazla bir önemi yoktu. Yollara gelince, İsmail Paşa köylüleri zorla çalıştırarak 1852 yılında Trabzon'dan ülkenin iç kısımlarına kadar uzanacak yolun sadece birkaç kilometresini tamamlayabildi; 1864 yılında buna Makedonya, Arnavutluk ve Eski Sırbistan'da yapılan diğer yollar da eklendi[23] ve 1872 yılında Selanik'ten, Mitroviça'ya kadar uzanacak yolun yapımına başlandı. Nitekim reaya eski imtiyazlarından Fransız modasına uygun tüm yeniliklerden daha memnundular ve mahalli şartlar ile uzun ve normal bir gelişmeye daha uygun olan bu imtiyazlar sayesinde çok daha iyi korunuyorlardı[24].

Aslında Metternich'in, anlayışsız ama bir o kadar gürültülü Batı "kamuoyundan" talep edilen yabancı, eskimiş tarihsel boyuttan yoksun ve hiç de pratik olmayan ıslahatlara karşı çıkılmasına; devletin hemen başkaları ile değiştirilemeyecek kadar köklü olan – ki bu yüzden boş şekillerin oluşması tehlikesi ile karşı karış kalınırdı - dinî temellerinin muhafaza edilmesine; kötü idarecilerin daha iyileri ile değiştirilmesine ve Hristiyanların dinî kurumlarının ve imtiyazlarının korunmasına[25] ilişkin eski önerileri en iyi önerilerdi ve gerek Hristiyanlar, gerekse Müslümanlar bu önerilere gönülden katılırlardı. Ancak girilen yolda ısrarla yürümeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın gittikçe daha bariz bir şekilde yeni nankör Türkiye'yi bölme kararına karşı koruyabilecek yegâne güçleri incitmeyi ve bunun sunucunda Londra ve Paris'in hiç şüphesiz kredi vermeyi reddetmesi üzerine maddi açıdan kendi gelirleri ile yetinmek zorunda kalmayı, 1860 yılında Türklerin üst düzeydeki hiçbir yetkilisi göze alamazdı. Rusya'nın Türkiye'yi bölme kararı özellikle birçok kez alıntı yapılan, Hristiyanlar için "özerklik" veya Rus kılıcı sayesinde "özerklik" sözünün sahibi Panslavist elçi İgnatiyev'in yerine İstanbul'a elçi olarak Butaniyev'in getirilmesinden sonra daha da bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Her inançtan ve her ırktan insanın, özellikle de Anadolu'daki insanların Islahat Fermânı'nın eğilimlerini nasıl anladıkları, çok geçmeden

Suriye'de çıkan ve Sultan Abdülmecid'in son günlerinde Avrupa diplomasisinin yeni bir müdahalesine neden olacak olup, Avrupalılara bu sert, kanla yıkanmış ve hâlâ yeni kan isteyen topraklarda Fransız İhtilali'nin körpe fidanını dikmenin ne kadar zor olduğunu gösterecek din savaşları gözler önüne serecekti.

Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Fransız ve İngiliz vesayeti sebebiyle Müslüman tebaada çok geçmeden dinî vicdanın ve geleneklere bağlılığın daha yoğun olduğu bölgelerde zorbalıklarla kendini gösterecek bir ruh ortaya çıkmıştı. Dürzîler ve Suriyeliler, Kürtler ve Araplar artık Batı'daki Hristiyanlar tarafından kontrol edilmek, hatta yönetilmek istemiyorlardı ve büyük bir öfke ile Doğu'da her zaman düşman olarak gördükleri silahlı veya silahsız Hristiyanlara saldırarak öçlerini aldılar.

8 Haziran'dan 18 Haziran 1861'e kadar birçok meydan okumadan sonra, İsmail el-Atraş komutasındaki Havranlı birkaç bin Dürzî, ardından Canbolatzâdelerden bir şahıs [Said Bey] ile işbirliği içinde olduğu üç reisin yönetimi altında başkaları, Marunîlerin üzerine yürüdüler ve bölgelerinin tamamını tahrip ettiler. 560 kilise, 43 manastır, 1830 talebeli 28 mektep, 9 dinî bina ve 560 köy kilisesi ve 42 manastırı ile birlikte 360 köy ateşe verildi. Fransızlar tarafından 7.700, hatta 12 bin olarak tahmin edilen ölü sayısının tam olarak belirlenmesi mümkün değildi. Ülkenin başkenti kabul edilen Deyrü'l-Kamer harabeye dönmüştü. Beyrut Beylerbeyi Hurşid Paşa, tüyler ürpertici olayları durdurmak için hiçbir şey yapmadı – daha doğrusu yapamadı. Birkaç gün sonra Suriye'deki tüm Müslümanlar, onlara hükmetmeye yeltenen Hristiyanlara karşı vahşi dağlarda intikam vaktinin geldiğini gördüler. Önce 25 bin Hristiyan nüfusa sahip olan Şam ayaklandı: Gerek avam takımı, gerekse askerler Hristiyanlara saldırdılar ve onları amansız bir biçimde öldürdüler. Ölenlerin arasında Amerika ve Hollanda konsolosları da vardı. Hristiyan evlerinden neredeyse hiçbir şey kalmadı. Öfke uyandıran bu sahnelerin sona ermesi sadece İslâm'ın Cezayir'de asil ruhlu savunucusu Emir Abdülkadir[*] sayesinde oldu.

İsyanların sebebi aslında defalarca İslâm'ın eski haklarının savunucusu olarak sahneye çıkmış İngiltere değil, Suriye sahillerinde temsil ettikleri Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kurmaya çalışan Fransızlardı. Bu yüzden Paris'teki kamuoyu derhal bu barbarlara karşı ayaklandı ve Osmanlı Sultanı'nın özel mektubu alınır alınmaz III. Napoleon, 1834-1837 yılları arasında ve daha sonra 1840'ta Suriye'de mühtedi Seve Süleyman Paşa'nın yaveri ve Mısırlı bir subay olarak hizmet vermiş General Beaufort

d’Hautpoil komutasında bir avcı taburu ile birlikte üç alayı bu bölgeye gönderme kararını aldı. Batılı himayeciler tarafından olumlu karşılanan Fuad Paşa’yı bölgeye göndermiş olan sultana yapılan açıklamada ise bu askerlerin sadece Osmanlı Sultanı’nın gerçekleştireceği cezalandırma seferine gerekli “manevi otoriteyi” vermeye destek olmak için gönderildiği bildiriliyordu. İngiltere, tarafların daha 6 Temmuz’da barıştıkları bahanesi ile olaylara katılmayı reddetmeye meyilliymiş gibi görünüyordu. Ancak 3 Ağustos’ta Paris’te Rusya, Prusya ve Avusturya temsilcileri ile yarısı Fransızlardan oluşacak 12 bin asker ile “kan dökülmesini engellemek” ve Osmanlı Sultanı’na düzeni tekrar sağlamakta yardımcı olmak üzere[26] bir antlaşma yapıldığında, İngilizler de bu baskıya katılmaya zorlandılar, ama bunu sırf baskıyı mümkün olduğunca azaltmak için kabul ettiler[27]. Tüm güçlerin görüşüne göre en azından sadece insanlığın ve Hristiyanlığın söz konusu olduğu bu olaylar sırasında Şark Meselesi gündeme getirilmeyecekti[28]. Avrupa devletleri, Fransa’yı dizginleyebilmek için hiçbir genişleme, hiçbir “münferit nüfûz”, hatta milletlerden herhangi birinin ticareti için yeni şartlar talep etmemeyi taahhüt etmişlerdi[29]. O dönemin Osmanlı elçisi Ahmed Vefik Paşa’nın itirazlarına rağmen, Bâbıâli’den “vaatlere uygun olarak her mezhepten Hristiyan’ın durumunu düzeltmek için ciddi idari tedbirlerin alınmasını” talep ettiler[30].

Fransız nakliye gemileri çok geçmeden Marsilya ve Toulon limanlarından ayrıldılar. Çetelerin baskınına uğrayan Beyrut önlerinde 18 savaş gemisinden oluşan müttefik filo ile karşılaştılar. Fransa sadece aralarında üç firkateynin bulunduğu beş savaş gemisine; İngiltere yine aynı sayıda savaş gemisine; Rusya iki savaş gemisine ve Avusturya sadece bir firkateyne sahipti. Kralları erzak gönderen İspanya ve Yunanistan, hiç kimse tarafından davet edilmemiş olmalarına rağmen, Suriye’ye gemilerini göndermeyi uygun bulmuşlardı[31]. Avrupalı askerler, karaya çıktıklarında mülteci Marunîler tarafından ellerinde haçlar ve mütereddid sevinç gösterileri ile karşılandılar[32]. Marunî temsilcileri “Lübnan’ın Fransızları” olarak tanıtarak komutanı Fransızca selamladılar. Türkler ise gerçek duygularını gizli tutmak zorunda olup, “yardımlarına gelen” yabancıları tüm askerî onurlarla karşılamak zorunda kaldılar[33]. İzmir’den buraya yeni tayin olan Vali Kayserili Ahmed Paşa, herkesi memnun etmek için elinden gelen çabayı gösterdi[34].

Nitekim hızlı hareket ederek istenmeyen barış gücünden önce davranmak gerekiyordu. Fuad Paşa, Şam’a gelerek ardından idamların geleceği tutuklamalar için emir vermişti bile. Tutuklananların arasında kanlı olaylara katılan 112 asker de vardı. Bunlardan bazıları İstanbul’daki zindanlara gönderildiler. Beyrut Valisi Hurşid Paşa tutuklanmış ve Şam Valisi Ahmed Paşa, Suriye’de cezasını çekmek üzere İstanbul’dan uzaklaştırılmıştı[35]. Ama Beyrut’a şahsen gidip, yabancılardan emir almak, Fuad Paşa’ya göre değildi: Yüksek komiserin iki yaverinin davet ettiği Fransız subay Chanzy, Şam’a gitmek zorunda kaldı ve burada bir hükümdarın sarayındaki bir elçi gibi karşılandı[36]. Tutuklanan Türk askerler, Osmanlı gemilerinde bahtsız silah arkadaşları olarak muamele görüyorlardı[37].

Şam Valisi Ahmed Paşa, tahrip edilen Marunî bölgelerinin komutanı Osman Bey ve Deyrü’l-Kamer kıtasının başı olan subayı ile birlikte Avrupa temsilcileri de hazır bulunmuş olarak kışlada kurşuna dizilirken[38], İngiltere’nin Lübnan’daki idari yapının değiştirilmesi ile ilgili müzakerelerin temsilcisi Lord Dufferin, nihayet Beyrut’a gelmeyi vaat eden Fuad Paşa’nın yanına geldi. Müslümanlığı kabul etmeye zorlanan şahısların tekrar kendi dinlerine dönmelerine izin verildi. Fuad Paşa, Beyrut’a geldiğinde sadece Türk subaylar ve memurlar tarafından törenle karşılandı. Herşeye rağmen Fransa’nın yüksek rütbeli bir subayı ve bir onur kıtası da bu karşılamaya katılmıştı[39], hatta tamamen Fransızlardan oluşan bir kıta tarafından selamlanma onuruna bile nail oldu. Ama Fuad Paşa sanki sadece kurbanların katillerini ve akrabalarını “dava tarafları” olarak “mahkemeye”[40] çağırmak için [Hermon] gelmiş gibi görünüyordu. Fransızların burada olmasından dolayı iyice küstahlaşmaya başlayan Marunîlerden birkaçı hapse bile atıldı[41]. Cebel-i Şeyh Dağları’na kaçan Dürzîlerin böyle bir “muhakemeyi” kabul etmek istememeleri ve her yerde huzursuzluk çıkartmaya devam etmeleri üzerine haklarında bir fermân çıkartıldı[42]. Fransız general, Fuad Paşa’nın bunun üzerine çıkabilecek düşmanlıklar sırasında kendisine Hristiyan bölgesinde bir mevzi sağlayan mektubunu yırttı ve bir ültimatom verdi. Buna göre savaş hemen başlayacak ve Fransız birliklerinin katılımı ile yürütülecekti[43].

İngiltere ise, Kaymakam Muhammed ile birlikte Dürzî reislerinin çoğunu Beyrut’a getirdi ve Fuad Paşa onları tutuklattı. Ama böylece savunduğu görüşten uzaklaşmış oldu. Eylül ayının sonunda hem Türkler,

hem Fransızlar harekete geçtiler[44]. Etrafına kaçakları toplayan Fransız general, Deyrü'l-Kamer'da öldürülen Marunîlerin, aralarında çocukların da bulunduğu defnedilmemiş cesetleri ile karşılaştı[45]. Bu ıssız dağ kasabasının başına askerî koruma altında Hristiyan bir idareci getirildi. Bu kasabanın yakınlarında bulunan Beyteddin Sarayı, Mir Beşir'in dul eşinin Napoleon'a bir hediyesi idi[46]. Fuad Paşa aynı zamanda Muhtara'ya kadar ilerledi. Her iki ordunun komutanları her iki tarafın karargâhlarının yakınında dostane bir şekilde bir araya geldiler ve kısa bir süre sonra Halim Paşa komutasındaki Arabistan ordusu ile birleştiler. Burada, Dürzîlerin kaçmasına izin verdiği ve Fransızların teşebbüsünü bu sayede Hristiyan bildirileri ile yapılan bir askerî gezintiye dönüştürdüğü için Fuad Paşa'dan hesap soruldu[47]. Ancak Fransızların gezinti diye adlandırdıkları bu seferin sonucu, acilen bir araya gelen Marunîlerin intikam için ayaklanmaları olmuştu. Bir Cizvit'in Fransız bayrağının direği ile öldürüldüğü Zahle'de General Beaufort Ortodoks halk tarafından minnettarlıkla karşılandı ve burada İngiltere yanlısı olduğundan şüphelenilen Hristiyan Kaymakam Beşir Ahmed ile bir araya geldi[48].

Fransızlar artık tek başlarına hareket ediyorlardı: Zaten seyyar kıtaları ile dağları araştırıp, yine de hepsi gizli yerlerde saklandıkları hâlde Dürzîleri bulamadıktan başka ne yapabilirlerdi ki? Fuad Paşa, önemsiz bir bahane öne sürerek, tekrar Şam'a dönmüştü. Türklerin merkez karargâhı Muhtara'da Kayserili Ahmed Paşa ve İsmail Paşa kalmışlardı, ama İsmail Paşa hastalık bahanesi ile Fransız komutan ile görüşmeyi reddetti[49]. Beaufort ordusunun bir kısmı ile Şam'a gelmeye teşebbüs edince, Fuad Paşa meclis üyelerinin tamamını tutuklattıktan sonra tekrar Beyrut'a dönmenin daha iyi olacağını düşündü[50].

Yağan yağmurlar o yıl için askerî faaliyetleri sona erdirmişti. Fuad Paşa'nın kurnazlığı sayesinde bu olaylardan şimdiye kadar tek kazançlı çıkanlar Türkler'di. Bir taraftan, Suriye'nin şehirleri ve nahiyelerine karşı harekete geçmeye çekinmeyerek, Fransızların da yardımı ile düzeni tekrar sağlayan taraf olarak görünürken, diğer taraftan asi Müslümanların gözünde Fransızların buraya gelerek mümkün kıldığı bir Hristiyan ayaklanmasına karşı Müslümanların tek savunucuları olarak görülüyorlardı. Fuad Paşa bu sayede Şam'da bir milyon akçe tutarında para topladı ve suçluları askerî hizmete tâbi tutarak cezalandırma bahanesi ile o güne kadar askere yazılmak istemeyen Suriyelileri askere alırken, hiçbir direnişle

karşılaşmadı. Bağış kampanyasının açıldığı Fransa’da Ecoles d’Orient müdürü Lavigerie tarafından buraya gönderilen 2 milyon 700 bin frankın dağıtılması ile Marunîlere verilecek tazminatın da aciliyeti ortadan kalkmıştı[51]. Nihayet Deyrü’l-Kamer’deki komiser, Dürzî topraklarında sürekli olarak kalmaları umudu ile Muhtara, Cezzin ve Hasbeya şehirlerinde kendi müdürlerini tayin edebiliyordu[52]. Hristiyanlar için daha Kasım ayında Kaymakam Beşir Ahmed’in yerine geçici kaymakam olarak Josef Kharam getirildi[53] ve kendisine kırmızı kaftan giydirildi[54]. Aynı zamanda Şam’da genel bir silahsızlanma emri çıkartıldı[55], ama uygulanamadı.

Avrupa Islahat Komisyonu o dönemde Şam’a[56] yapılan bir ziyaret ile yetindi ve kış tatilinde Fransız Albay Chanzy büyük bir birliğin başında Sayda ve Tir üzerinden Kudüs’e geldi[57]. 1861 yılı başlarında Mutavâlîlerin ayaklanmasından endişe duyuldu ve gerçekten de Hristiyan köylüler ve Türk kervanları saldırıya uğradı[58]. Ölüme mahkum edilen üç Dürzî reis henüz idam edilmemişdi ve Hurşid Paşa sadece sürgün ile cezalandırılmıştı. Dürzîlerin mahkemesi gün geçtikçe uzuyordu[59] ve Havran Dağları’ndaki Müslümanlar, sadece sultanın fermânı ile onaylanan genel bir af ve silah taşıma hakkı karşılığında Fuad Paşa tarafından talep edilen vergiyi ödemeye razı oluyorlardı[60]. Ama huzur devam ediyordu: Paskalya Bayramı’nda dağlardaki Kerkiye Marunîlerinin patriği Fransızların ayinini yönetmek üzere Beyrut’a geldi ve General Beaufort Nisan ayı sonunda Cebel-i Düruz’a bir teftiş gezisi sırasında Dürzîler onu Fransız bayrakları ile karşıladılar[61]. Halkın sevinç gösterileri çok güzeldi ve Fransızlardan ziyade, Türkler için yapılıyormuş gibi görünüyordu[62].

Fransızların Haziran ayı başlarında geri dönecekleri söyleniyordu ve Mayıs ayında aralarında sultanın muhafız kıtası askerlerinin de bulunduğu yeni Türk birlikleri Fransızların yerini almak için geldi. Bu askerler kendilerini Hristiyan işgalcilere karşı disiplinsiz ve nefret dolu gösteriyorlardı: Beyrut’ta bir Fransız istihkâm subayını dövdüler[63].

Napoleon’un önerisi üzerine Paris’te aynı dönemde Avrupa Konferansı toplantıları başlatıldı. Dağlardaki insanlar tek bir kaymakam, Şahap ailesinin bir ferdini, Mir Beşir’in kanından birini istiyorlardı. Şehirlerde ise bazıları Batı’daki hanedanlardan Avrupalı bir prensin tayin edilmesini öneriyorlardı[64]. Hatta Mısır Valisi’nin kardeşi Halim [Paşa][*] yönetiminde Suriye’de yeni bir Mısır hükümdarlığından bile bahsediliyordu[65].

Nihayet İstanbul’a çağrılan ve uzun süre kendi içinde boş yere anlaşmazlıklara düşen Beyrut Komisyonu, Lübnan’ın yeniden düzenlenmesine ilişkin projesini tamamlamıştı [Haziran 1861]. İngiltere gerçek bir hıdivlik isterken, Rusya üç kaymakam atanmasından yana idi – üçüncü kaymakam 35 bin kadar Ortodoks için atanacaktı. Sonunda Fransız projesi hepsine uygun göründü: Hristiyan asıllı tek bir kaymakam beş yıllığına idareye getirilecekti ve yarısı ömür boyu görev yapacak devlet ileri gelenlerinden oluşurken, diğer yarısı seçimle makama getirilen üyelerden oluşacak mecliste bir müşavir bulunduracaktı. Ülke, başında çeşitli dinlere mensup – üç Marunî, bir Dürzî, başka bir mezhebe mensup bir Müslüman ve iki Katolik Rum – kaymakam yardımcıları bulunan yedi bölgeye ayrılacaktı[66]. İstanbul Konferansı nihayet sonuca bağlandığında General Beaufort’un tüm birlikleri Suriye’den ayrıldı[67]. Tehlikeli gördüğü Şahap ailesinin bir ferdini kaymakam olarak tayin etmek yerine Bâbıâli’nin sadece üç yıl için, Romen prensliklerinde görevde bulunan Ermeni Davud Efendi’yi Lübnan’a göndermesine izin verildi. Davud Efendi, müşir ve paşa ünvanı ile gemiye bindirildi[68]. İdare merkezi Deyrü’l-Kamer’de olacaktı[69]. Fransızların adayı Mecid Efendi, Kesruvan Eyaleti’nin müdürlüğüne getirildi[70]. Her yere şehremaneti (belediye) teşkilatları kuruldu[71]. Sadece Fransız bilimi, araştırmacı Renan’ın Suriye’ye gönderilmesinden bu savaştan büyük bir kazanç elde etmişti[72].

Kürtlerin yerleşik olduğu dağlarda bahtsız Ermeni köylülerine karşı din savaşı hâlâ devam ediyordu. Bâbıâli, 1840 yılından sonra tekrar güçlenen bu eşkiya halkın yerlerini miras bırakan reisleri arasında nişanlar ve maaşlar, hatta aslında memur maaşları dağıtmıştı, ama boşuna. Yörüklerin sürüleri için ihtiyaç duydukları tuza konan vergiler ve İran, hatta Rusya’nın kışkırtmaları[73] ve otlaklar için aralarında sürdürdükleri kavgalardan dolayı karışıklıklar sürekli devam ediyordu[74]. 1861 yılında Menemenli Mustafa komutasında savaş başladı. 1863 yılında baskı altındaki Ermeniler, Rusya’nın soydaşlarının yaşadığı eyaletlerine göç tehdidinde bulundular ve gerçekten de 300 aile sınırı geçti. 1864 yılında Erzurum’daki Ermeniler durumları hakkında şikâyette bulundular. 1866 yılında Türk birlikleri Kozan Dağları’ndaki asilerle uğraşmak zorunda kaldılar. Asker kaçaklarının sayısı her zamanki gibi yüksekti ve komutanlarından biri olan Softa Mehmed Paşa, ünlü bir eşkiya liderine dönüştü[75].

Arnavutluk'ta gerek kabileler, gerekse Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar arasındaki mücadeleler devam ediyordu. Epir'de toplam 250 bin Müslüman varken, aralarından sadece 11 bini Türk'tü. Kavgalar genelde çalınan koyunlar veya silahlardan dolayı çıkıyordu. 1854-1856 yılları arasında bu yüzden 1.200 ev ateşe verildi[76]. 1860 yılında Türk birlikleri hâlinden memnun olmayan Mirditlerin lideri "Prenk" Bib-Doda'nın üzerine yürüdüler. Bib-Doda daha sonra esir alınıp, İstanbul'a getirildi[77]. Yeni devir, bu bölgelerde henüz başlamamıştı: Leş (Alessio) bölgesinde 17 bin nüfustan ancak 50'si okuma, 10'u da yazma biliyordu[78]. 1870 yılında sadece Yanya'dan Arta'ya kadar ve sahil yönünde Korfu'ya doğru kullanılabilecek durumda yollar vardı[79].

Bu dinî karışıklıkların bir diğer sonucu, 25 Eylül 1860 tarihli Rus-Fransız Antlaşması'nın akdi idi. Rusya'nın Osmanlı idaresindeki Şark'ta hakimiyetine baştan beri karşı olan Napoleon, bu antlaşma ile Rusya'nın ve Avusturya'nın Bosna, Hersek ve Bulgaristan'daki Hristiyanlar lehine müdahalesini kabul etmeyi, hatta Rusya ile "Avrupalı Türkiye'nin yeniden yapılandırılmasına ilişkin temelleri" hakkında görüşmeyi ve "birkaç bölgesinin bölünmesi" açısından dengenin sağlanması için tedbirler almayı taahhüt ediyordu[80].

Elçilerin eşlerine komplimanlar yapan, çocuklarını elçilere takdim eden, genelde konuşmak istemese de Fransızca bilen, babası gibi resmini yaptıran, hatta Paris'ten gelen gazetelere üstünkörü göz gezdiren Sultan Abdülmecid'in 25 Haziran 1861 tarihinde ani vefatından[81] sonra, eski Türk geleneklerine göre bir tepki dönemi başlıyormuş gibi görünüyordu. Ölen padişahın naaşı, Hazine'nin mescidinde basit bir hasır üzerinde bekletilirken, 9 Şubat 1830 doğumlu olan yeni Sultan Abdülaziz, büyük bir sevinçle karşılandı[82]. Şehir dışında büyümüş ve yüksek tahsil yapmamıştı, ama hayvancılıktan anlıyordu ve eşine rastlanmayan bir binici ve avcı idi. Öfkesini kontrol edemeyen ve şüpheci bir mizaha ve dizginlenemeyen bir iradeye sahip olup, buna rağmen kendi yönünü tayin edebilecek yetenekte değildi. İstanbul halkı arasında sadece umutların yeşermesini sağlayan iyi özellikleri ile biliniyordu. İstanbul halkı yaralanmış gururun yanında deliliğin de işaretleri görülen "kafese kapatılmış bir kartalın romantik gözlerine" sahip bu yakışıklı genci, nadiren de olsa büyük törenlerde sıkıca kapatılmış bir çadırın içinde görebilmişti[83]. 7 Eylül'den sonra yerini Ali Paşa'ya bırakacak olan yeni Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı,

Sultan Abdülaziz'in kötü alışkanlıkların ıslahatçısı ve büyük bir borç altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirlerinin titiz bir idarecisi olarak ortaya çıkmasını endişeyle izledi. Abdülaziz tahta cülûsundan hemen sonra ayrıca Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'yı makamından alıp, yerine Namık Paşa'yı getirmişti[84]. Sarayda düzeni ve tasarrufu sağladı, hizmetlilerinin üçte birini feda etti, Kuleli Vak'ası mahkumlarını affetti ve ağabeyi Sultan Abdülmecid'in, aralarında Rıza Paşa'nın[85] da bulunduğu sadakatsiz müşavirlerinin mahkemeye sevk edilmesini emretti[86]. Herkes yeni sultanın yeğenleri Murad, Abdülhamid ve Mehmed Reşad'ı sarayda tuttuğunu ve Mısır seyahatine beraberinde götürdüğünü hayretler içerisinde izliyordu[87]. Şehzâde Murad ayrıca 1867 yılında milletlerarası sergiyi ziyaret etmek üzere [Avrupa gezisine çıkan Abdülaziz'in yanında] Paris'e geldi[88]. Hristiyanların hoşgörüsüz Müslüman hükümdarlığını tekrar geri getireceğinden endişe ettikleri Sultan Abdülaziz, kendini din ve ırk ayrımı yapmayan[89] babacan bir koruyucu olarak gösterdi[90].

Ancak Valide Sultan kötü bir danışmandı. Bunun aksine üç[91] zevcesi ki bunlardan ikisi aslında kendisine zorla verilmişti, mütevazı ve zararsızdılar. Valide Sultan'ın etkisi ile Sultan Abdülaziz de birkaç ay içinde Sultan Abdülmecid iktidarının sonunu getiren uğursuz bir israf düşkünlüğüne başladı. Eskiden 2 bin kişiyi barındıran Çırağan Sarayı'nı Şark masallarında anlatılan türden bir saray yaptırdı ve Dolmabahçe Sarayı gibi sürekli inşa edilen yeni yapılarla göz zevkini tatmin ediyordu. Çok geçmeden beş köşkü Batı'nın en pahalı lüksü ile donatmıştı ve III. Napoleon'u burada ağırlama fırsatı eline geçer gibi olduğunda buna oldukça memnun oldu. Daha sonraları Fransa İmparatoriçesi Eugenie İstanbul'a geldiğinde, sadece iki günlüğüne işgal ettiği yatak odaları bile çok yüksek meblağlara mâl oldu[92]. Sarayda yaşayan 900 kadın ve her gün 500 misafir için gerekli parayı bulabilmek için, Osmanlı Devleti idaresinin tamamı sürekli bir değişimin anarşisine maruz bırakıldı.

Sultan Abdülaziz, 1864 yılında vilayetlerin ıslahına başlamıştı. Çok daha sonraları, 18 Eylül 1871 yılında hayata veda eden Âli Paşa, Nevres Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa'dan sonra, İngiltere'nin yardımı ile itibarını yavaş yavaş geri kazanan ve sultanın "baba" diye hitap ederek, sarayda yaşamaya davet ettiği Fuad Paşa, 10 Mayıs 1862 tarihinden itibaren sadrazam, Harbiye Nâzırı, saray mareşali, birinci yaver ve vekil olarak

görev yapmaya başladıktan sonra, mutlak gücü elinde tutan bir nâzır hâline geldi ve bu ıslahatlar da onun inisiyatifinden kaynaklanıyordu[93].

Valilerin idari bölgeleri olan vilayetler, Fransa'da "préfecture" diye adlandırılan idari bölgelere benziyordu. Mutasarrıf, sancağın veya livanın alt yöneticisi idi (souspréfet). Kazalar kaymakama, nahiyeler de muhtara bağlı idi. Her nahiyede mevcut dinleri temsilen bir, iki veya daha fazla muhtar bulunuyordu ve Fransa'da kurulan ikinci imparatorluğun "maire"lerine [Nahiye müdürü] eşitti. Bu memurların her birine adliye, maliye ve eğitim, bayındırlık, tarım ve ticaret, ayrıca kimi zaman konsolosluk ilişkilerini düzenleyen birer yönetici ve askerî müfettişi ile bir muhasebeci eşlik ediyordu. Şeriat mahkemeleri yine herkese açıktı ve kadılar yeterince meşguliyet buluyorlardı. Bunun yanında kazalar için üyeleri seçimle başa gelen bir nizamiye mahkemesi kurulmuştu. Üyelerinin yarısı Müslüman olmayanlar arasından seçilebiliyordu, ama başkanlığını yine bir kadı yürütüyordu. Sancaklar için ceza davalarına da bakabilen bir sivil mahkeme ve bir ticaret mahkemesi oluşturulmuştu. Vilayetlerde ise Avrupa hukukuna göre karar veren üç ayrı üst mahkeme vardı. 1868 yılında ayrıca bir Temyiz Mahkemesi kurulmuş ve 1875 yılında hakimlerin özgürce seçilebilmesini sağlamak için tedbirler alınmıştı. 1876 yılında sadece şeriat mahkemeleri üyeleri değil, ceza hakimi olarak da faaliyet gösteren Nizâmiye Mahkemeleri üyeleri de seçimle başa geliyorlardı. Köylerde ise yargıçlar ihtiyar heyeti arasından belirleniyordu[94]. Gereksiz olmasına rağmen, her sancağın dört kişi gönderebildiği il idare meclislerinin de kurulması öngörülüyordu[95]. Mutasarrıflara ve muhtarlara eşlik eden meclis ve mahkeme seçim komiteleri üst düzey memurlardan ve halkın dinî liderlerinden oluşuyordu. İl idare meclisine seçilen dört üye vali tarafından atanıyordu. Ama tâbii ki valinin elinde bunun iki katı aday olan bir liste oluyordu. Bu liste, yukarıda adı geçen seçim komiteleri tarafından aday gösterilenler çıkartıldıktan sonra, müşavirler tarafından hazırlanıyordu[96]. İstanbul'da zabıta müdürü vali görevini de üstleniyordu ve altı müşaviri bulunuyordu. Bunun yanında yılda bir kez toplanan ve semt meclislerinin 14 başkanı ile ayrıca seçilen üç üyeden oluşan bir Genel Meclis oluşturulmuştu[97]. Hiçbir şeyi güvenceye almayan ve hiçbir işe yaramayan bu karışık sistemi icat eden şahıs, muhtemelen devlet işlerinden ziyade, sabır oyunlarında daha yetenekli idi. Seçilen Hristiyanların sayısı oldukça düşüktü ve İstanbul'dan keyfe göre yönetilen bu meclislerde zamanlarını

boşa harcamak istemiyorlardı. Çok geçmeden nâzırlara da özel müşavirler tayin edildi[98].

Fransa bundan sonra, gelirlerinin camilerdeki aylakları ve sahte "bilimsel" teologları beslemesini değil, devlet hazinesini beslemesini istediği vakıflara ilişkin hukuki düzenlemeler talep ediyordu[99]. Bu müdahalenin sebebi tabiî ki yeni Türk rejiminin gelişimine yardımcı olmak değil, Sultanların gittikçe daha fazla zarar gören ve gelecekteki bir tarihe ertelenen ve iflas tehdidi altında bulunan alacaklılarının menfaatlerini korumaktı. Napoleon'un elçisi nihayet 8 Haziran 1867 tarihinde yabancıların özel bir şart getirilmeden toprak sahibi olma hakkına sahip olmalarını sağladı[100], ama Fuad Paşa, daha o dönemlerde "eski antlaşmaları", yani yeni Türkiye için küçük düşürücü kapitülasyonları tekrar gözden geçirmeyi düşünüyordu. Çıkarılan kanunda evlerin aranmasına dair hükümler olduğu gibi, Türk toprağına sahip olan yabancılar Osmanlı mahkemelerinin yetkisini tanımak zorunda idi[101]. Vergilerin icar ile tahsili, Kâni Paşa döneminde tamamen kaldırıldı[102].

Bâbıâli, Batı'nın tavsiye ettiği "ırk" birliğini mezhepler arası yeni okullar kurarak teşvik etmeye hazırdı. Bu konuda da örnek yine Fransa ve müşavirler ile ilk organizatörler yine Fransız'dı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm tebaa için 1868 yılında Galatasaray'da, çok geçmeden muhafazakâr Türklerin ve mezheplerine çok sıkı bağlı Rumların itirazlarına ve papanın aforozuna rağmen, kardeşçe bir arada yaşayan 600 öğrencisi olan Galatasaray Lisesi açıldı[103]. Gelecekteki idari memurlar için 1862 yılında bir Mülkiye Mektebi kuruldu ve 1875 yılında eksikleri tamamlandı: 1864 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde 660 bin öğrencisi olan 15.071 halk okulu vardı. Bunlardan 12.509'u 524.771 öğrencisi ile Müslüman okulu idi. 1876 yılında İstanbul'da açılan 470 okuldan 280 tanesi Türklerin devam ettiği okullardı[104]. Issız ve geniş toprakların işletilmesini teşvik etmek amacıyla bu toprakları ilk işleyene devlet tarafından damga vergisi karşılığında bu toprağın mülkiyeti veriliyordu ve topraktan çıkan ürünler bir veya iki yıllığına, hatta pamuk tarlalarında beş yıllığına vergisizdi[105].

Fuad Paşa döneminde yeni yüksek rütbeli müşavirler tayin ediliyordu. Paris seyahatinden dönen Sultan Abdülaziz, 10 Mayıs'ta artık hiçbir din farklılığından dolayı birbirine düşman olmaması gereken "aynı vatanın evlatlarının" kardeşlik yükümlülüklerini vurguladığı ve Montesquieu'nun

öğretilerine göre “güçlerin” birbirinden ayrılması gerektiğinden bahsettiği bir konuşma ile daire başkanlarına ve müşavirlere bütçeyi inceleme izni verme yetkisi olan yeni Devlet Şurası’nın toplantısını açtı. Devlet Şurası’nın üçte birini teşkil eden Hristiyan temsilciler, büyük bir sevinçle İstanbul’a geldiler. II. Mahmud’un genç oğlu bu tuhaf, ama aldatıcı günde patrikler tarafından takdis edilen gerçek bir imparator gibi duruyordu. Henüz Matbuat Müdürünün kontrolündeki basın – hükümet yanlısı Tercümân-ı Ahvâl ve Ceride-i Havadis ve muhalif Tasvir-i Efkâr– devlet konuları hakkında daha özgürce görüş bildirmeye başlamışlardı bile[106]. Halil Şerif ve diğerleri tarafından önerilen anayasa, bu olaylardan dolayı yürürlüğe girmiş gibi görünüyordu ve Şura Başkanı Midhat Paşa, büyük hayır getireceğine inandığı anayasal rejimin büyük bir hayranı idi. Sadece Paris’te yaşayıp, henüz kendi hedeflerini belirleyememiş, çoğunlukla dejenere olmuş ve tahrikçi bir gazete çıkartan Osmanlılardan oluşan “Jöntürkler” açık, ama başarısız bir direniş gösteriyorlardı. Okullar ve vakıflar kurmak veya Batı’daki uygulamaları (onluk sistemi, vs.) kullanmak için alınan birçok tedbirler[107], 1873 yılında dört daireden oluşan ve iki yıl sonra bayındırlık dairesinin de eklendiği Devlet Şurası’nın[108] hevesini ve çalışkanlığını kanıtlıyordu. Karma nizamiye mahkemelerinin üzerinde, Müslümanların ve Hristiyanların yeni yasalara göre verilen kararları inceledikleri Temyiz Mahkemesi vardı: Galatasaray Lisesi’nin müfredat programında Fransa Medeni Kanunu hakkında dersler veriliyordu[109]. Bu arada Rum Agathon, bir Osmanlı Sultanı’nın ilk Hristiyan nâzırı idi[110].

Sübyan okullarından, dört yıllık eğitim veren rüşdiyelerden[111], üç yıllık eğitim veren ve Fransızca dilinin yanında milli ekonomi derslerinin de verildiği idadiyelerden, altı yıllık eğitim veren ve ilim derslerinin de verildiği sultaniyelerden her yıl, Türkiye’nin çeşitli makamlarında Türk geleneklerin ve Türk ırkının kendine özgü düşünce tarzının izin verdiği ölçüde modernizasyonunu devam ettirecek yüzlerce genç yetişiyordu. Islahatların babası sayılan Sultan II. Mahmud’un türbesinin yakınlarında en azından ismen bir üniversite olan Dârülfünun kurulduğunda, Tıbbiye’de binden fazla öğrenci eğitim görüyordu. Çağdaş keşifler ve fen bilimleri hakkında halka açık akşam toplantıları yapılıyordu. Münif Efendi, “devrin ahlaki kazançlarından” bahsediyordu ve “gelişme ile gücün temelinde eğitim yattığı[112]” yolundaki inancını dile getiriyordu.

Tüm bunlar, bir kez 1863 yılında sultanın mali politikalarına itiraz etmek için istifa eden[113] Fuad Paşa'nın eseri idi. Uzun süren mücadelelerden sonra nihayet Mütercim Rüştü Paşa ve Mehmed Emin Âlî Paşa, Fuad Paşa'yı devirmeyi başardılar[114]. 4 Haziran 1866 tarihinde sadrazamlığa getirilen Mütercim Rüştü Paşa döneminde Fuad Paşa artık hüküm süremiyordu[115]. Ancak 11 Şubat 1867 tarihinden sonra, sadrazam olarak Mehmed Emin Âlî Paşa ve Harbiye Nâzırı olarak aynı Mütercim Rüştü Paşa ile yeni bir kabine kurdu, kendi de Hariciye Nezareti'nin başına geçti[116]. Fuad Paşa, 11 Şubat 1869 yılında Fransa'da Nice'de[117] kalbi kırık, ama son nefesine kadar Batı'ya yönelik siyasetin ve ırkların kaynaşmasına ve din ayrımı yapmadan dışa karşı hâlâ Müslüman kimliğini muhafaza eden, ancak dinî açıdan tarafsız Türkiye'nin milli birlik ve beraberliğine dair idealinin sadece yarar getirdiğinden emin olarak hayata veda etti[118]. Ama keskin görüşünü, ince hesaplı diplomasisini, yerliler ve yabancılarla irtibat kurma konusundaki üstün kabiliyetini hiç kimseye miras bırakamamıştı. Birkaç yıllığına yerine geçen Mehmed Emin Âli Paşa, Fuad Paşa'nın büyüklüğünün sadece gölgesi idi ve ıslahatların yükselen yeni unsuru Midhat Paşa (doğumu 1822)[119], o dönemlerde Tuna Vilayetini başarılı bir şekilde idare ettikten sonra, daha çok sürgün olarak Bağdat'a gönderilmişti.

Fransa'nın 1870 yılında yenilmesinden sonra, Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa hareket özgürlüğünü geri kazandı. Hristiyan müşavirler ve memurlar sistematik olarak takip edilip, makamlarından alındı[120]. Sadece Türklerin oturduğu Gülhane'ye taşınan Galatasaray Lisesi'nin Fransız müdürünün yerine bir Rum getirildi[121].

Ağır bir hastalığa yakalanan Mehmed Emin Âlî Paşa'nın görevden çekilmesinden sonra, yeni Sadrazam Mahmud Nedim Paşa yönetiminde muhafazakâr kesim devletin idaresini kararlı bir şekilde eline geçirdi[122] [Eylül 1871]. Hiç kimseye sormadan Anadolu'dan geri dönen Midhat Paşa, devlet işlerini sadece üç ay için devraldı[123]. Ama Adliye Nâzırı olarak yeni Medeni Kanunu çıkartmayı başardı[124]. Aynı dönemde vakıf mallarının din işlerinden arındırılması da düşünüldü[125]. Ama muhafazakârların şeriat temellerine dayanan birlik ve bütünlük içinde bir Osmanlı monarşisi ile padişah ve İslâm'ın en üst mevkii olarak kabul edilen bir sultanın mutlak gücüne dair umutları sonuçsuz kalacaktı. Bu umutların yok olmasının yegâne sebebi, ardı ardına muhteşem saraylar inşa ettirmek için elinde

avucunda ne varsa herşeyi harcayan ve günden güne daha kaprisli hâle gelen Sultan Abdülaziz'in ruh hastalığı değil, daha ziyade Türk dünyasının Batı sermayesi, Batı çalışma ve girişimleriyle fethedilmesi, ama özellikle, Hristiyanların yoğun olduğu eyaletlerin vergi tahsildarlarının ve eski Müslüman beylerin her zamanki baskısına ve sadece içgüdüsel bir tepki de olsa, eski köleler ve "Hristiyan köpekler" olarak herkesin kayıtsız şartsız hizmet etmek zorunda olduğu devletin İstanbul'da toplanan merkeziyetçiliği gibi delice bir fikre karşı ayaklanmaları oldu.

Kamu borçları gittikçe artıyordu. Kredilere alışık olmayan ve yarı deli sultanın kaprislerine tamamen bağlı olan nâzırlar, ne kredilerin önemini, ne de bundan kaynaklanan yükümlülükleri ve devletin baskı ve hor görülme ile dolu bir geleceğe neden olabilecek sonuçlarını düşünmüyorlardı. Eyaletler, yeni bir ordu, yeni bir donanma, pahalı bir idare ve adliye sistemi ve çağdaş bir eğitim sistemini finanse edemeyecek kadar az gelir getiriyorlardı. İstanbul'da ancak birkaç on yıldan beri yeniçeriler dışında memurlara para ödeniyordu; kamu çalışmaları ne Tanzimat'tan önce, ne de Tanzimat'tan sonra pek görülmüyordu ve köprüler, yollar, kervansaraylar, camiler ve okullar sadece şahısların cömertliği ile kurulup, muhafaza edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren iç mücadelelerinin, Rus akınlarının – Silistre, Şumnu ve Varna'da hâlâ amansız bir muamelenin izleri görülüyordu – ve Yunan, Arnavut, Bosna ve Bulgar ayaklanmalarının sonucu olarak büyük bölgeler ıssız kalmıştı. Romen prensliklerinin, Yunanistan'ın, Sırbistan'ın ve Mısır'ın İmparatorluktan ayrılmasından sonra, yeni siyasî ve askerî oluşumları devam ettirebilmek için artık daha az verimli, daha az medeni ve doğanın daha acımasız davrandığı eyaletlerden adam toplanıyordu: Nizâmiyeler, denizciler, hakimler, idareciler, müşavirler ve öğretmenler. Bunlara bir de para peşinde olup, Osmanlı Devleti'nin mutluluğu ve gelişmesi için elçilikler tarafından çoğu kez desteklenen, Batılı aç maceraperestler ekleniyordu. İstanbul'da 40 bin hizmetçi ve köle ile sayısız aylak yaşıyordu[126]. Türkiye'nin 1860 yılında İngiltere'ye 3 milyon 11 bin 277 sterlin değerinde tarım ürünleri ihraç etmesini sağlayan[127] tarım, sonra hayvancılık, hâlâ Ortaçağ'daki gibi devam eden ve yabancılar tarafından memleketin iç kısımlarına kadar sürülerek, orada da takibata uğrayan mahalli küçük sanayi ve fazla girişimlerde bulunmayan, çekimser, durumu daima değişen ve soygunculuğa mütemayil bir idareden dolayı tehdid altındaki ticaret[128], böylesine zengin bir devlette sadece çok az gelir getiren kaynaklardı. Yollar yetersizdi[129] ve 1860 yılından sonra da

diğer devletlerin ticaret antlaşmalarında öngördükleri şartlar yeterince sertti. İngiliz bir devlet adamının buna basit ve amansız cevabı: “Döktüğümüz kanın bedelini istiyoruz” oldu[130]. İngiltere ve Fransa ile yapılan 29 Nisan 1861 tarihli antlaşmada Türk mallarının ihracı için yüzde 8 ihracat vergisi öngörülmekte olup, bu vergi her yıl düşürülerek yüzde 1’e kadar indirilecekti. İthalat vergisi yüzde 5’ten yüzde 8’e çıkartılıyordu ve transit mallarının gümrüğü yüzde 3’ten yüzde 1’e indiriliyordu[131]. Altın ve gümüş, yeni ekonomik gelişime katkıda bulunmak yerine özenle muhafaza edilip, gizli tutuluyordu[132]. Madenler ise hızla zengin olmak isteyen siyasetçiler tarafından kendi yararlarına icara veriliyordu[133].

Gerçi 1830-1860 yılları arasında özellikle vergi tahsildarlarının daha ciddi bir biçimde denetlenmesi sayesinde gelirler üç katına - 4 milyon sterlinden 11 milyon sterline[134] - yükselmişti. 1862 yılının bütçesinde 377 bin 966 Frank gelire karşılık sadece 355 bin 503 Frank gider[135] ve 2 milyon kaime ile 2 milyon çeşitli borçlar kaydedilmişti[136]. 1874-1876 yılları arasında varlık vergisi 2 milyon 500 bin-2 milyon 900 bin sterlin; patentler 128 bin-168 bin sterlin; bedel 640 bin-757 bin; âşâr vergisi 6 milyon 900 bin-7 milyon 900 bin; ağnam vergisi 1 milyon 600 bin-1 milyon 900 bin; gümrükler 1 milyon 600 bin-1 milyon 800 bin; tütün vergisi 1 milyon 300 bin; ipek vergisi 440 bin-491 bin; ispirto vergisi 227 bin-320 bin; ünvanlar üzerinden alınan damga vergisi 680 bin-772 bin; damga vergileri 240 bin-454 bin sterlin getirdi. Gelirler toplamı 1875-76 bütçesinde böylece 19 milyon 175 bin 241 sterlin, 1874-75 bütçesi için 22 milyon 522 bin 760 sterlin[137]. 1862 yılı bütçesinde gelirler 11 milyon 164 bin 552 sterlin olarak kaydedilirken, 1872 bütçesinde 20 milyon 637 bin 210 sterlin ile iki kat gelir kaydediliyordu[138]. Şarap gümrükleri iki katına yükseltilmiş, damga vergisi 1870 yılında artırılmış ve 1873 yılında tütün ve tuz tekeli uygulanmaya başlamıştı[139]. Yine de devletin tam anlamıyla yeniden düzenlenmesi ve aynı zamanda büyük israflar için yeterli değildi!

Osmanlı Devleti’nde daha Kırım Savaşı sırasında perişan giysili askerler ve on yıldır maaşını alamamış memurlar yaşıyordu[140]. Türkiye’yi büyük mali fedakârlıklar yapmaya zorlayan bu dönemin başında Osmanlı Devleti yaklaşık 140-150 milyon akçe tutarında çeşitli hazine bonoları ve sultanın kendi masraflarındaki açıkları kapatmak için 200 milyon sehim ve 300 milyon tahvil çıkartmıştı. Şimdi ise Doğu Akdeniz’de Fransız isimler taşıyan kapitalistler ve temsilciler: Bir Cor, bir Alleon (Yahudi), bir Durand,

bir Baltazzi (Baltacı; Ermeni veya Rum), bir Rouet, Pelletier, Longueville ki tüm bu isimler İstanbul'daki sarrafların gerçek hanedanını oluşturuyorlardı, İngiltere'den alınacak bir kredi için arabuluculuk yapmayı teklif ediyorlardı[141]. Bu kredinin tek şartı, kontrol makamlarında değişiklik yapılması idi ve 1854 yılında 3 milyon sterlin tutarındaki kredi alındı[142]. Faizin yüzde 40'larda (İstanbul) dolaştığı bir ülkede[143], bu çok büyük bir şanstı[144]. Bir İngiliz devlet adamının alaylı bir şekilde: "Eskileri ödemek için yeni kredi almak" diye adlandırdığı sistem hemen uygulanmaya başladı ve Batı'nın tatmin olmamış kapitalistleri o andaki kayıpları karşısında bu ülkenin eninde sonunda gelecekte tamamen ellerine düşeceği umudu ile avunuyorlardı. 1855 yılında Hazine'ye 5 milyon ve 1858 yılında yine aynı tutarda kredi girdi. İlk kredi için gerek İngiltere, gerekse Fransa garantörlük yapmıştı[145]. 1858 yılında Osmanlı sarayı altı aydan kısa bir süre içinde 3 milyon sarf etmişti[146]. Daha Sultan Abdülmecid zamanında 20,7 milyon kredi alınmıştı. Daha sonra Sultan Abdülaziz Avrupa'daki bankalara çağrıda bulundu ve 1861-1862 yıllarında kendisine 8 milyon kredi gönderildi[147]. Bundan sonra olaylar daha da hızlanıyordu: 1863-64 yılında yine 8 milyon; 1865 yılında 36 milyon; yine 1865 yılında 6 milyon; 1867 yılında 2,5 milyon; 1869 yılında 22 milyon; 1871 yılında 5,7 milyon; 1872 yılında 11,1 milyon; 1873 yılında 28 milyon; 1874 yılında 40 milyon. Gerçi Fuad Paşa bu kaime (devlet tahvili) rejimine bir son verdi, ama para temin edebilmek için Mısır'dan alınan verginin ve Suriye gümrüklerinin 1855 yılında; İstanbul'daki ayakbastı ücretlerinin 1858 yılında; tuz, tütün, damga ve ticaret vergilerinin 1862 yılında; gümrüklerin ve âşâr vergisinin 1863 yılında ve ağnam vergileri ile madenlerden gelen gelirlerin 1865 yılında rehin verilmesinden sonra, birkaç eyaletin gelirlerinin de rehin verilmesi gerekmişti[148]. Yine de 1874 yılında Fuad Paşa'nın geri döndüğü dönemlerde 182 milyon 981 bin 783 sterlin[149] kamu borçları ve 40 milyon[150] iç borç vardı.

Tekrar ülke içinde para aranmaya başlandı. 1873 yılında talep edilen bir kredi gelmemişti ve 6 Ekim 1875 tarihinde, Bâbıâli'nin maliye işlerini Osmanlı Bankası'na devretmeye hazırlanırken, borçların 5 yıllığına ertelenmesi talep edildi ve faizler yarıya indirildi[151]. Osmanlı Bankası, 1862 yılında yine aynı İngiliz, Fransız ve Levanten sermaye ile kurulmuştu. Herkesi saran spekülasyon ateşi sırasında birbiri ardına, aynı mali çevreler sayesinde Crédit Général Ottoman, Société de l'Empire Ottoman, Banque

de Constantinople ve Société générale de Crédit adında çeşitli bankalar kuruldu. Daha sonraki tarihlerde Avusturya Yahudileri gelip, İstanbul'da "Austro-Ottoman Bank" ve "Crédit austro-turc" adında iki banka daha kurdular[152]. Bunların hepsi sürekli olarak "Türk iflasının daimi tasfiyesi" için çalışıyorlardı[153].

İsrafın yönettiği bu yeni dönemde - Kırım Savaşı'ndan 20 yıl sonra 18 milyon 500 bin sterlin ithalat karşılığında sadece 10 milyon sterlin tutarında ihracat yapılıyordu - en çok kazanan İngiltere olmuştu: 1877 yılında Türk limanlarına gelen gemilerin yüzde 19'u İngiliz, yüzde 18'i İtalyan, yüzde 16'sı Avusturya ve sadece yüzde 13'ü Fransız gemileri idi. 1850-1860 yılları arasında İngiltere'nin ticaret hacmi iki katına çıkmıştı[154]. 1870 yılında Türkiye'ye 7 milyon tutarında mal gönderirken, neredeyse buna eşit tutarda mal almıştı. Ancak 1874 yılında aradaki fark 7 milyona karşılık 5 milyon olmuştu[155]. Köylüler her yerde İngiliz pamuklu kumaşları giyiyorlardı ve kimi zaman İngiliz menşeli sabanlar kullanıyorlardı[156]. Fabrikalar kuruldu[157]. Aynı dönemde 1868 yılında Chesney, Macneill and Andrews şirketinin, daha sonra Latham'ın ve son olarak Macdonald Stephenson'un önerilerinden dolayı İstanbul'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanacak bir demiryolu projesi ortaya çıktı. Aynı yıl içinde İngilizler ile bu demiryolunun başkenti Belgrad yakınlarına kadar Tuna Nehri ile birleştirmesine dair antlaşmaya varıldı. Türk hükümeti gelecekte Enez ve Selanik arasında da böyle bir bağlantı düşünüyordu. Türkiye bunun karşılığında girişimcilere bu hatların gelirlerini, içinden geçtiği eyaletlerin telgraf hatlarının gelirlerini ve İngiliz birliklerine Hindistan'a serbestçe geçiş izninin verilmesini vaat etti. Buna rağmen 1872 yılında devletin elinde sadece Üsküdar'dan İzmit'e kadar uzanan bir demiryolu vardı[158]. İzmir-Aydın hattında, Rumeli hattında ve 1876 yılında Selanik-Mitroviça hattındaki çalışmalar sürüyordu[159]; 1863 yılında Çernavoda-Köstence arasında Güney Dobruca'dan bir İngiliz demiryolu hattı geçiyordu ve 1868 yılında tamamlanan bir demiryolu hattı, Vali Midhat Paşa'nın destekleri sayesinde Doğu Bulgaristan'da Rusçuk'tan Varna'ya kadar uzanıyordu[160]. Bazı İngilizler ciddi bir biçimde Bulgarlar dahil olmak üzere[161], Türkiye'de İncil'in saf dinini yaymayı düşünüyorlardı[162]. Filibe'de ve Eski Zağra'da, daha sonra Bulgaristan'da Samakov Şehrine nakledilecek okullar kuruldu ve bir Amerikalının cömertliği sayesinde 1863 yılında İstanbul Bebek'te tüm Osmanlı evlatlarına açık olup, Bulgar kültürüne büyük yararı dokunan

ve kurucusunun adını taşıyacak olan ünlü Robert Koleji açıldı[163]. Beyrut'ta din propagandası yapmak amacıyla bir Arap matbaası kuruldu[164]. Tüm bu sistematik fetih çalışmaları, 1854 yılından beri gerçek bir "karşı hükümet" oluşturan ve özenle seçilen İngiliz konsoloslarının denetimi altında yapılıyordu[165].

Sultan Abdülmecid'in ressamlarını ve tiyatro dekoratörlerini[166] sağlayan; 1820 yılının örnekleri ile modayı belirleyen ve en sevilen romanları sağlayan[167] Fransızlar, başka alanlarda önde idi. Gerçi gitgide çökmeye yüz tutmuş ipek endüstrisindeki payları son zamanlarda sadece yüzde 15 idi[168], ama 1860 yılından önce ve sonra da Lübnan'daki en büyük dokuma işletmeleri Fransızlara aitti. İngilizlerin Makedon malları satın aldıkları bir dönemde Bulgaristan'da, İstanbul'da Pigeon değirmeni örneğine göre değirmenler inşa ediliyordu[169]. Perthius Fils Baute şirketi, 1860 yılında Beyrut ile Şam'ı birbirine bağlayan zorlu dağ yolunu inşa etti[170] ve bu yolun tekelini 50 yıl boyunca elinde tuttu. Fernand Mongel, Haydarpaşa-İzmit[171] demiryolunu tamamlarken, Gavaud Galata'daki Tüneli tamamladı. Daha sonralar, 1874 yılında, Laporte et Miribel şirketi Bursa-Mudanya demiryolundaki çalışmaları yürüttü[172].

Katolik propagandası, 1848 yılından beri bir piskoposun faaliyet gösterdiği Filibe'de ve Edirne'deki Paulikyan rahipleri arasında İtalyan ve bunların yanında Slav kökenli keşişler, Ligoryenler ve Kapüsenleri[173] kullanıyordu. İtalyanlar ayrıca Sultan Abdülmecid'in minnettarlığının bir göstergesi olarak dost Fransa İmparatoruna çok geçmeden tamir edilen harap Santa Anna Kilisesi'ni hediye ettiği Kudüs'te çok iyi temsil ediliyorlardı[174]. Katolik mezhebinin diğer merkezlerinde ise yine Fransızlar yönetici olarak görünüyordu ve o kadar sağlam bir konumları vardı ve halk onlara o kadar büyük, yenilmez ve samimi bir sempati besliyordu ki, Avusturyalıların 1870/71 yıllarında yerlerine geçme teşebbüsü tamamen başarısız kaldı. "Filles de la Charité de St. Vincent de Paul" tarikatının rahibeleri, okul açmak amacıyla daha 1839 yılında İstanbul'a ve daha sonra da İzmir'e gelmişlerdi. Çok geçmeden [son] Cezayir Beyi Hüseyin'in kendi torununun, rahibelere duyduğu sevgiden dolayı Katolik mezhebine geçtiği hayretle duyuldu[175]. Fransız Tercüman Cor aynı dönemde Notre Dame de Sion tarikatının mürebbiyelerini Osmanlı başkentine yerleştirdi[176]. Merhametli rahibeler Bursa'da önemli bir nüfûza sahip oldular[177]. İstanbul'da Fransız keşişlerin San Benoit ve San Joseph olmak üzere iki

eğitim kurumu ve iki hastaneleri vardı[178]. Fransa İmparatorluğu'nun yardım paraları gönderdiği Filibe'de yine Fransız rahibeler faaliyet gösteriyorlardı[179]. Papaz okullarının bulunduğu Zeytinlik'te 40 kadar papazlık kurabilen ve müritlerinin sayısı 40 bin olarak tahmin edilen Lazaristler faaliyet gösteriyordu. İşkodra'daki 12 bin Katolik'e, daha 1858 yılında çıkartılan bir fermânla kendi kiliselerini kurma izni verildi, ama ayinler yine de uzun bir süre tahtadan bir mihrabın bulunduğu basit bir avluda yapıldı[180]. Ancak burada, Lyon'da toplanan propaganda yardım paraları Arnavutluk'a kadar gelmezken[181], okul müdürleri ve papaz okullarının kurucuları olarak Cizvitleri buraya yerleştirmek isteyen Avusturyalılar çalışıyordu.

Bu sözde başarılardan cesaret alarak, silah arkadaşları olup, İstanbul'da bir ticarethaneleri olan ve saygıdeğer Echos d'Orient (Şark'tan Yankılar) dergisini çıkartan Nimes Assumtionistleri ile birlikte her yerde milli gelişimi için bir destek arayan Bulgar halkını kendi taraflarına çekmeyi başarabileceklerine inanıyorlardı. O dönemlerde "Bulgaristan" adlı bir gazete yayınlayan Dragan Zankov, 18 Aralık 1860 tarihinde İstanbul'daki papa vekili Brunoni ile resmi bir antlaşma yaptı. Monsenyör Sobolski 14 Nisan 1861 tarihinde Bulgar Piskoposu olarak takdis edildi. Haziran ayında Bâbıâli tarafından tanındıktan sonra, aynı ay içinde pişmanlık duyarak, Kiev'deki bir Ortodoks manastırında hatasının kefaretini ödemek[182] üzere gizlice Rusya'ya gitti. Daha sonra Arnavut Gegalar arasında da ünlü peder Père Faveyrial vaazlar verecekti[183]. Fransa, Ermenistan'da Zeytun bölgesi için özgürlükler vaat ederek, 1866 yılında patrikliğe seçilen Hassun yandaşlarının Unitarist hizbini destekledi[184]. Nihayet Lübnan'da tuhaf görünüşlü Leydi Esther Stanhope uzak diyarlardan gelen bir prenses gibi dağlarda gezinirken, itaatkâr Marunîler sayesinde yeni bir Fransa kurulmuştu[185]. Beyrut'ta papa vekili ünvanını taşıyan bir Kapüsen rahibinin yönetiminde olan Lazaristler, Cizvitler ve Vincent-de-Paul tarikatının rahibelerine rastlanıyordu[186]. Bugün Beyrut'ta Vincent-de-Paul tarikatının 600 öğrencisi olan bir okul, Dames de Nazareth (Nazareth Rahibeleri) Manastırı, Rum-Katolik koleji, Marunîlerin bir lisesi, dağlardaki öğretmenler için normal bir okul ve Cizvitlerin bir "üniversitesi"[187] vardır. Aynı Cizvitler ayrıca Arap dilinde bir gazete de çıkartıyorlar[188]. Sayda'da Soeurs de St. Joseph (San Joseph rahibeleri) öğretmenlik yapıyorlardı[189]. Lazaristler tarafından kurulan ve yönetilen Antura Koleji, genel olarak

büyük saygı kazanmıştı: 1860 yılında burada eğitimine devam eden 300 öğrenci arasında Mottet Bey'in ordu komutanlığı yaptığı[190] Mısır'dan; Nubya ve Habeş'ten, hatta uzaktaki İran'dan gelen öğrenciler vardı[191]. Gazir'de yine tamamen Fransız olan Cizvit koleji Antura Koleji ile rekabet hâlinde idi[192]. İmparatoriçe Eugenie İstanbul'da "Kutsal Bakire" Ermeni-Katolik Kilisesi'ndeki ayinlere katıldığında, 20 kadar Katolik piskopos görev yapıyordu[193].

Ancak Doğu'da ve Batı'daki Hristiyanlığa karşı olan fanatiklerin ayaklanmalarından daha tehlikeli olan, 1870/71 yılında Fransa'yı yendikten sonra, bir takım bahanelerden dolayı bağlayıcı olmadığını ileri sürerek, 1856 tarihli antlaşmanın Karadeniz'deki konumu ile ilgili hükümlerinden kurtulmaya çalışan ve Londra'da aceleyle toplanan bir konferans sırasında 1871 yılının Mart ayında hareket özgürlüğünü geri kazandıktan sonra, Hristiyanlığın sabırsız koruyucusu olarak ortaya çıkan Rusya'daki Hristiyan halkların[194] süregelen ve gittikçe daha cüretkâr bir şekilde ortaya çıkıp, gittikçe daha büyük başarı kazanan hareketi idi[195].

Genelde Rumların oturduğu – 150 bin Rum'a karşılık 50 bin Müslüman – ve 1821 yılından beri sürekli daha huzursuz hâle gelen Girit, uzun zamandan beri ayaklanma hazırlığı içinde idi. Ayaklanmayı engellemek için ellerinden gelen herşeyi yapan Türk valiler de bunun farkındaydılar. Önce Mısır Valisi'nin, daha sonra 1840'tan itibaren Osmanlı Sultanı'nın hizmetinde bulunan [Giritli] Mustafa [Naili] Paşa'nın valilik döneminde 1841 yılının ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldılar. Mustafa Paşa 1852 yılında sadrazamlığa getirildikten sonra, Girit'te doğan oğlu Veli, üç yıl sonra yeniliğe düşkün adanın valisi olarak babasının izinden gitti[196]. Veli Paşa, 1858 yılında ada sakinlerinin kiliseler inşa etmelerine izin verdi ve birçok Türk mahallesi topluca Hristiyanlığa geçtiklerinde, buna bile karşı çıkmadı[197]. Aynı yılın yaz aylarında asiler ortaya çıkınca, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Sami Paşa ve Hüseyin Paşa'dan sonra vali olan İsmail Paşa ise 1862 yılında dağlarda bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldı[198]. 1866 yılının Mayıs ayında Giritliler, Paris'te yaşayan Kallergis'in kışkırtması ile görüşlerine göre çok ağır olan vergilerden dolayı şikâyette bulunmak üzere Sultan Abdülaziz'e başvurdular. Talepleri reddedildi ve 6 bin Mısırlı olmak üzere adaya birçok askerî birlik gönderildi. Çok geçmeden adadaki asker sayısı 40 bini buldu. Bu arada birkaç bin savaşçıya dayanarak, 2 Eylül'de Sfakia'da Türkiye'den ayrılışı ve Yunanistan ile

“ayrılmaz ve ebedi birleşmeyi” ilan eden ihtilalci bir milli meclis kurulmuştu[199]. Asilerin arasında geleceğin “valisi” Flourens da bulunuyordu. Ancak himayeci güçler İngiltere ve Fransa müdahale edince, Bâbıâli’nin temsilcisi olarak bazı kolaylıklar sağlamak ve İstanbul’a bir elçi heyeti davet etmek üzere Mustafa Naili Paşa Girit’e gönderildi, ama burada oluşu hiçbir yarar getirmedi. Bunun üzerine devletin en iyi generali Ömer Paşa’ya adada huzuru sağlama görevi verildi. Rus Çarı, aynı dönemde Kırım’a ait olup, Fuad Paşa tarafından karşılandığı Yalta’da bulunmasına rağmen, Rusya hiçbir itirazda bulunmadı ve Sultan Abdülaziz, eski İstanbul elçisi de Moustier’in Dışişleri Bakanı[200] görevini yürüttüğü Paris’te ve 1867 yılında yapılan parlamentonun açılış konuşması sırasında Giritliler için duyulan sempatinin dile getirildiği Londra’da iyi karşılanmış ve yeni bir kredi almayı başarmış olmanın verdiği cesaretle Giritlilere karşı kararlı bir politika yürütmeye karar verdi[201]. Ancak yakın zamanda Osmanlı hizmetine girmiş bir İngiliz olan Hobart Paşa’nın yönetiminde yapılan Girit ablukası, gönüllü Yunan gemileri tarafından birkaç kez yarıldı ve Rumların yaşadığı tüm eyaletlerden para yardımları ve haç uğruna savaşmaya hazır insanlar geliyordu[202]. Sadece Fransa, İtalya ve Prusya ile birlikte barış yapılması tavsiyesinde bulunduktan sonra, huzursuzlukları nihayet sona erdirmek için, Mehmed Emin Âli Paşa 1867 yılının Ekim ayında Girit’e geldi[203]. Yanında Sultan Abdülaziz tarafından 18 Eylül’de imzalanan, Lübnan örneğine göre hazırlanmış yeni bir nizamnâme getiriyordu. Bu nizamnâmede vergilerde önemli bir ölçüde indirim yapılıyor; valilerin maiyetine her eyaletin dinine göre mutasarrıflar, muavinler ve kaymakamlar ile mahalli meclisler ve cemaatler için “Demogeront” diye adlandırılan karma meclislerin yanı sıra bir Hristiyan ve bir Müslüman müşavir veriliyor; Hristiyan bölgelerine Hristiyan yargıçlar atanıyor ve Yunan dili, Türk dilinin yanında resmi dil olarak kabul ediliyordu. Bölgenin askerî idarecisi aynı zamanda vali olamıyordu[204]. Mehmed Emin Âli Paşa, Hanya’ya çağrılan Hristiyan temsilcilere vergide indirim ve askerlik hizmetinden muafiyet vaat ettiği gibi, sadece genel bir af çıkartılmakla kalmayıp, fakirlik ve bahtsızlık içindekilere de yardım edileceğini bildirdi[205]. Başka işlerden dolayı acilen geri dönmek zorunda kalan Mehmed Emin Âli Paşa, 10 Ocak 1868 tarihli yeni bir fermânla birliklerin yönetimini yetenekli Hüseyin Avni Paşa’ya devretti (Şubat). Ancak tüm denetimlere rağmen, geçici hükümet olarak yine ihtilalci halk meclisi

toplanıyordu ve başka birçok tedbirin yanında önde gelen Helen muhiblerine “Girit vatandaşlığını” veriyordu[206].

Bâbıâli birkaç ay sonra ayaklanmayı asıl yatağında vurmaya karar verdi. 11 Aralık’ta Atina hükümetinden antlaşma hükümlerine uyması, komşu topraklarına karşı kışkırtmaları sona erdirme, Giritli kaçakları teslim etmesi, çeteleri dağıtma ve güzel isimler taşıyan – “Henosis”, “Kreta” ve “Panhellenion” - gönüllü filoyu silahsızlandırması talep edildi. Diplomatik ilişkiler kesildi ve herkes savaş çıkacağını düşünüyordu. Büyük devletler böyle bir savaşı engellemek için “kamuoyunu ve ortak Avrupa vicdanını ifade etmek” üzere Paris’e elçilerini gönderiyorlardı. Rusya, himayesi altına aldığı Yunan Devleti’nin yetkilisi aracılığıyla isteklerini bildirmesini istedi, ama boşuna. Türkiye 9 Ocak 1869 tarihli kararla tamamen tatmin edildi[207]. Ancak tüm bunlara rağmen, 6 bin askerden oluşan bir birliğin bulunduğu Girit’te ve Tesalya’da huzuru sağlamak için yine de bazı fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldı[208].

Girit ayaklanması, büyük devletlere Bâbıâli’ye 1856 yılında eşit haklara sahip bir üye olarak kabul ettiği Hristiyan Avrupa’ya karşı yerine getirilmeyen yükümlülükler hakkında tavsiye, kınama, hatta tehdit maiyetinde sözler söylemelerine fırsat tanımıştı. Kaçak Giritlileri gemilerine alan Fransa, hatt-ı hümâyûnun taahhüt edilen tüm hükümlerinin harfi harfine yerine getirilmesini talep etti. Girit’te tıpkı birkaç yıl önce Romanya’da yapıldığı gibi bir halk oylamasının yapılmasını istedi. Beust’un yönetimindeki Avusturya, dinî açıdan tarafsız ıslahatlardan yana görüş bildirdi. Rusya ise her zaman göklere çıkardığı ve kendisi için oldukça yararlı olan “özerkliği” önerdi ve bu esnada bir Bulgar ve bir Rus Eyaleti’nin kurulmasını tavsiye etti[209].

Büyük devletlerin neredeyse tamamen çaresiz görünen Türkiye’ye karşı davranışları Bulgar krizinde iyice şiddetlenecek ve önlenemez bir felakete neden olacaktı.

Katolikler tarafından beslenen umutların tamamen çökmesinden sonra[210], Makedonya’da daha 1860 yılında bir Bulgar Kilisesi kurmak için milli kilise yaşamının lideri Neofit Bozveli’nin öğrencisi Makariopolis’li Vladikas Auksentius ve Köprülülü (Veles) İlarion yönetiminde bir hareket başlatıldı. Bir sonraki yılın 25 Şubat tarihinde yeni Patrik Yoakim, Bulgar piskoposlar tayin etmeye, Bulgar halkının temsilcisi olarak ruhban meclisine iki metropolit almaya ve okullarda Bulgar dilini okutmaya hazır olduğunu bildirdi. Ancak hareketin liderleri huzursuzluk çıkartmaya devam

edince, Filibeli Paisius ve Polanyalı Parthenius ile birlikte sürgüne gönderildiler. Vladikas ve İlarion burada 1864 yılına kadar kaldılar.

Slaveykov, 1865 yılından beri "Makedonia" adlı gazetesi sayesinde köylüler ve şehir halkı üzerinde büyük bir nüfûza sahipti. Rumların 1866 yılının Nisan ayında da Bulgar unsurunun taleplerine kulak asmaması, hiç işlerine gelmiyordu. Yeni atanan Patrik Gregorios nihayet tüm Bulgarlar için bir ruhani reis tayinini kabul etti. Ama olaylar bununla bitmiyordu. Bulgar liderleri çok daha fazlasını istiyorlardı: Patrik meclisinde eşit haklar, altı rahip ve altı sivil şahıstan oluşturulacak bir Bulgar ruhban meclisi ve yeni milletin başı olarak İstanbul'da bir metropolitin tanınması. Yeni Patrik Sofronios de bu önerileri 1864 yılında geri çevirdi.

Çok geçmeden Balkanlarda Hayduklar tekrar tehdit oluşturan faaliyetlerine başladılar ve Rum piskoposlar her yerde yerlerini boşaltmak zorunda kaldılar. Tırnova'nın Rum Piskoposu kovulduktan sonra, Gizli Merkezi Komite, Sultan Abdülaziz'e sadece Tırnova Patrikliği'nin tekrar kurulması değil, Bulgarların yaşadığı tüm bölgenin sultanın hükümdarlığı altında özerk bir krallık hâline getirilmesini önerirken, 1866 yılının Aralık ayında Türk hükümetine Bulgar Kilisesi'nin tekrar kurulması için talepler getiriliyordu. 1867 yılının ilkbaharında Girit'teki ayaklanma ile sıkı ilişki içinde olan çete savaşları tekrar başladı. Midhat Paşa, o dönemlerde Bulgaristan Valisi olup, ilk kez bayındırlık işleri ve kamuoyunun huzuru için çalışmalarda bulunuyordu. Bükreş Komitesi'nin gönderdiği elçilere karşı bizzat köylülerden yardım görüyordu. Ancak ayaklanma bastırıldıktan sonra, bilgi almak üzere istihkâm subayları ile birlikte buraya gönderilen Rus General Bobrikov'u resmen kabul etmek zorunda kaldı[211].

Bulgar ruhani reisliğin kuruluşu 1868 yılının Kasım ayında da gerçekleşmedi ve tüm Rum Ortodoks patrikler bu tehlikeli mezhep aleyhinde görüş bildirdiler. Bunun üzerine Mehmed Emin Âlî Paşa 27 Şubat/10 Mart 1870 tarihli fermânla işleri bizzat eline aldı. "Aynı vatanın evlatları" arasında barışı ve güvenliği sağlamak ve kültür eserini desteklemek için, Makedonya dahil olmak üzere, birkaç piskoposlukta "Bulgar Ruhban Reisliği" "ayrı bir ruhani idare" şeklinde açıldı [Bulgar Ekzarhlığı]. Metropolitler arasında en yaşlısı ruhban reisi olacak ve bir ruhban meclisine başkanlık edecekti. İstanbul'a gelip, "Bulgar Manastırı'nda" oturma hakkına sahipti. Rum Ortodoks Patriği, artık milli bir kilise olmaktan çıkan Ortodoks Kilisesi'nin başı olarak kalacaktı ve kutsal yağı kutsamaya münferiden yetkili olacaktı. Hemen altında bulunan

manastırlar yine onun idaresinde kalacaklardı. Diğer bölgelerde halkın en az üçte ikisi ruhban reisini kabul etmediği takdirde, ruhban reisi buraya müdahale etme hakkına sahip olmayacaktı. Rum Ortodoks Patriği'nden ruhban reisini "en ufak bir gecikmeye yer vermeden" onaylaması istendi ve yeni kilisesinin Kurumsal Nizâmnâmesi eski düzenlemenin yerine geçecekti[212]. Varna ve İstanbul arasındaki köyler ve Varna, Misivri ve Ahyolu olmasa da, Rum bölgelerinin ve doğrudan Patrikliğin idaresindeki manastırların dışında Süzebolu, Köstendil, Filibe, Stenimaka Bulgar ruhban reisinin idaresine verildi[213].

Ortodoks konseyinin kurulmasını öneren Patriklik, tüm bunlara rağmen direnmeye devam etti ve Mehmed Emin Âli Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçen Mahmud Nedim Paşa'dan Bulgar piskoposlarının sürgüne gönderilmelerini sağladı. İlk ruhban reisi olan Tırnova ruhban reisi İlarion ancak birkaç ay sonra (Şubat 1872) İstanbul'da seçilebildi ve kısa bir süre sonra makamından çekilmesi üzerine, yerine Bulgar Kilisesi'nin lideri olarak Moskova'da araştırmalar yapmış Vidin Piskoposu Anthim geçti. Önce Mayıs ayında, daha sonra 17 Eylül'de aforoz edilmesine rağmen, Anthim yine de Makedonya'daki Üsküp, Köprülü (Veles) ve Ohri bölgeleri dahil olmak üzere, Bulgar eyaletlerinin idaresini yürütüyordu[214]. Bazı Bulgarlar, o dönemlerde daha önce de bahsettiğimiz gibi, ciddi bir biçimde Osmanlı Sultanı'nı kral olarak yeniden canlanan anavatanlarının başına getirmeyi düşünüyorlardı ve Bükreş Komitesi de bu yönde bir genelge hazırladı[215].

Balkan Yarımadası'nın kuzeybatı bölgelerinde yeni ve çok daha tehlikeli bir ayaklanma çıkacaktı. Tıpkı Bosna'da olduğu gibi, bu ayaklanmayı çıkartanlar kısmen 1834-1835 yıllarında Rahip Yoviça'nın hareketi ve 1843 yılındaki ayaklanmadan sonra Müslüman feodal beylerinin baskısından şikâyet eden Hristiyan tebaa idi. Fakir ve mülksüz köylüler, arzlarını gerek İstanbul'a, gerekse Viyana'ya gönderiyorlardı. Çiftlikler aslında kendilerine, yani hor görülen Kmetlere ait olmasına rağmen, çiftliklerde beyler gibi hüküm süren Müslüman soydaşlarının gitmesini talep ediyorlar ve bundan böyle ürünlerinin üçte birini (tretina) ödemek istemiyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti onları sadece normal icarcılar olarak görüyordu ve böylece Tahir Paşa'nın 1848 tarihli nizamnâmesine uygun olarak, 1859 tarihli kanun çıkartılsa da toprak meselesine hiçbir çözüm getirilmedi[216].

Bosna beylerinin Avrupa giysilerine ve Tanzimat kanunlarına karşı direnişleri 1850 yılından sonra tamamen ortadan kalkmıştı. 1861 yılında ise Demirci Luka Vukaloviç yönetiminde, başka bir ruhun estiği Hersek ayaklandı. Islahat vaadinde bulunmak üzere Ömer Paşa bölgeye gönderildi, ama sesini duyuramadı. Karadağ, asileri kışkırtıyordu ve kısa bir süre sonra Suttorina bölgesinin kendisine verilmesine dair bir taleple ortaya çıktı. Prens Nikita, Nikşiç'i işgal etmeyi başardı, ama Karadağ milisleri Ömer Paşa'nın birlikleri karşısında dayanamadılar. Ömer Paşa, Osmanlı Sancağı'nı neredeyse Cetinje'ye dikiyordu. 31 Ağustos 1862 tarihinde 1859 tarihli antlaşma tekrar yürürlüğe kondu. Sadrazam'ın huzuruna bizzat kabul ettiği Luka Vukaloviç, kendi bölgesinde Osmanlı subayı tayin edildi ve Karadağ'a sığınmak zorunda kaldığı 1864 yılına kadar bu makamda kaldı[217].

Karadağ'dan dönen Nevesini sakinlerinin başlattığı 1875 ayaklanması ile Bosna meselesi tekrar gündeme getirildi, ama konu bu sefer köylüler değil, ülkede gelecekte iş başına gelecek yabancı rejim meselesi idi. Karadağ, hedeflerinden vazgeçmemişti ve Avusturya, daha sonra Selanik'e kadar ilerlemek için özel haklarında diretiyordu. Ayaklanma, neredeyse her yerde görülen idari baskıya karşı silahlı bir protesto mahiyetinde idi. Islahatlar talep ediliyordu, ama Avrupa garantisi altında. Avusturya, Rusya ve Almanya bu garantiyi vermeye hazırdılar ve İstanbul'da bir Bosna-Hersek anayasası hazırlanıp, yıl sonunda ilan edilecekti.

Aynı yılın Nisan ayında Karadağ'a yapılan büyük sayıda göçler, yaklaşık 118 bin Türk'ün yaşadığı Hersek'teki hoşnutsuzluğu bir kez daha gözler önüne sermişti. 31 Temmuz'da, vergi tahsildarları ile yaşanan anlaşmazlıklardan sonra[218], genel bir ayaklanma ilan edildi. Birkaç Türk'ün boynu vuruldu. Asiler Trebinye önlerine geldiler ve beyler hayatlarından endişe duymaya başladılar. Banyaluka'da Hristiyanlar ve Müslümanlar sokaklarda savaşıyorlardı. Avusturya'nın da rızası ile deniz yoluyla derhal Dalmaçya'daki Klek Limanı'na Türk birlikleri gönderildi. Ayın sonuna doğru Kosierovo Manastırı'nda Hersek liderlerine Bosna liderleri de katılırken, asil düşünceli Lyubobratiç gibi Sırp ve Kolaçin ile Suttorina'nın kendi anavatan topraklarına eklenmesi için çabalayan[219] vahşi Peko Pavloviç gibi Karadağ temsilcileri ve Batı'dan gelen romantik maceraperestler de katılım sağlayarak, çete savaşını organize etmeye koyuldular. Çok geçmeden buraya gelmek üzere olan Selim Paşa ve Derviş Paşa komutasındaki Türk birliklerine ufak tefek saldırılar başladı. Ahmed

Eyüp Paşa komutasında Niş'te serbest Sırpları gözetlemek için bir karargâh kuruldu. Ancak Avusturya, Karadağ ve Sırbistan gibi açgözlü komşularla çevrili düşman bölgesinin özelliklerini çok fazla bilmedikleri için Türk birlikleri çeteler karşısında bazı büyük kayıplar verdiler. Çok geçmeden emirlerinde 40 bin asker bulunan Mehmed Ali Paşa ve Şevket Paşa komutasında yapılan tüm askerî girişimler başarısız kaldı. Goraniçka ve Nikşiç büyük bir taarruzla ele geçirildi. Almanya, Avusturya ve Rusya'nın daha 18 Ağustos'ta barış için hizmetlerini sunduklarına ve altı büyük Hristiyan devletlerinin hepsinden birkaç gün sonra konsoloslarının arabuluculuk yapmalarını teklif ettiklerine dair haberler, konsolosların Eylül ayı başlarında ülkeye gelişleri ve asilerin karargâhlarına yaptıkları ziyaretler, asilerin cesaretini daha da artırıyordu. Kısa bir süre sonra, Ekim ayı başlarında, Bâbıâli vergilerde indirime gitmeyi ve her iki ülkenin daimi temsilci bulundurabileceklerini, ayrıca idaredeki suiistimallerin ortadan kaldırılacağını vaat etti. Yeni Harbiye Nâzırı Namık Paşa – seleflerinden ikisi, ordunun ıslahatçısı Hüseyin Avni Paşa ve eski Bahriye Nâzırı Rıza Paşa, Bosna-Hersek'te çıkan bu ayaklanmadan dolayı devrilmişlerdi – mutlaka ortaya çıkacak diplomatik anlaşmazlıkları önlemek için Rauf Paşa'ya ayaklanmayı her ne şekilde olursa olsun bastırma görevini verdi. Şevket Paşa, Kasım ayı başlarında 3 bin kişiden oluşan düşmanlarına karşı zafer elde etti, ama Goraniçka'yı kuşatmadan kurtarma hedefine ulaşamadı. Şehri kurtarmak için Rauf Paşa'nın 12 bin askerle bizzat buraya gelmesi gerekti. Asileri Bilana önlerinde de yendi, ama yılın sonlarına doğru Ali Paşa Hersek Valisi ve Konstant Efendi Hristiyan müşavir olarak tayin edildikten sonra, Nikşiç önlerine gelemeden hastalıktan dolayı komutanlıktan geri çekildi. Savaşın yönetimi bunun üzerine Ahmed Muhtar'a verildi[220].

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, 12 Aralık 1875 tarihinde henüz bir anayasası bulunmayan Hristiyan eyaletleri için geçerli olacak geniş kapsamlı ıslahat sözünü verdi: Borçlar silinecek; angarya ve zorunlu askerlik hizmeti kaldırılacak; âşâr vergisinin yerine toprak vergisi getirilecek ve bu vergi, seçilmiş vergi tahsildarları tarafından İstanbul'a getirilecek; meclisler ve mahkemeler için serbest seçimler yapılacak; patriğin hakları onaylanacak; nâzırlardan ve aralarında 6 Hristiyan'ın da bulunduğu 15 üyeden oluşacak bir ıslahat kurulu kurulacak ve her yıl İstanbul'a gelecek temsilciler aracılığıyla temyiz hakkı tanınacaktı[221]. Rus elçi İgnatiyev'in 5 Kasım'da sultanın huzuruna kabulünden ve Raşid

Paşa'nın Hariciye Nâzırı olarak atanmasından önce Bâbıâli önce 2 Ekim, daha sonra 12 Aralık'ta "Bosna vilayetinin muhterem sivil memurlarına", din özgürlüğüne saygı göstermelerini; âşâr vergisini halk için uygun yeni şartlar altında tahsil etmelerini; mahkeme kararlarını Sırp diline tercüme ettirmelerini; yol yapımı için zorunlu hizmetleri ve ödemeleri derhal durdurmalarını; zabıtaları nizamiyeler arasında seçmeyi ve Hristiyan da olabilecek kendi vergi tahsildarlarına emanet etmek üzere ellerinden vergi tahsildarlığını almalarını; ağaları köylüler ile yazılı antlaşmalar yapmaya zorlamalarını ve karma bir kontrol komisyonu oluşturmalarını emretmişti[222].

Sadrazam, nihayet daha fazla tavizler vermeye hazır görünüyordu: Lübnan'daki gibi bir vali atanacak ve tüm eyaletler için her iki dini kapsayacak bir vilayet meclisi seçilecekti. 31 Ocak 1876 tarihinde büyük devletler Andrassi'nin notası ile din özgürlüğü, düzenli vergilerin nakit olarak tahsili ve vergilerin eyaletlerin iyiliği için kullanılmasına dair talepler ile ilgili cevap verdiler. Avusturya elçisi ayrıca sözlü olarak bölge ahalisi tarafından din adamı olmayanlar arasından seçilecek daha iyi bir adli teşkilata; asayişin ıslahatına; askerlik bedelinin indirilmesine ve zirai konuların düzenlenmesine mutlak bir biçimde ihtiyaç duyulduğunu ekliyordu. Şubat ayının ortalarında, 11 Şubat tarihli irade ile Raşid Paşa önerilerin çoğunu kabul ederek, devlet mallarının mülk sahibi olmayan ahali arasında paylaşılmasını emretmeyi; Bosna ve Hersek için ayrı ayrı birer kontrol komisyonu kurmayı; yıllık vergileri düzenlemeyi; Hristiyanlara tam eşitlik sağlamayı ve genel bir af çıkartmayı taahhüt etti.

Ama asiler Sırbistan ve Karadağ'a bağlanmayı talep ediyorlardı ve Ali Paşa'nın Cetinje'deki görevi başarısız oldu. Konsolosların önerileri[223] küçümseme ile reddedildi. "Bizler diplomat değil, savaşçıyız", diye kesin bir cevap verdiler ve Rusya'nın, hatta Prusya'nın bile "Slav-Sırp özgürlüğü" için yardıma geleceğini iddia ettiler. Dalmaçyalı General Rodich'in çabaları, prensin Karadağ'da Nikşiç'ten erzak almaya zorlanması ve Rus şansölyenin adına buraya gelen Sırp Veselitski-Bogdanoviç'in müdahalesi fazla yarar getirmedi[224]. Nisan ayı başlarında asiler nihayet şartlarını bildirdiler: Türk birliklerinin sadece tahkim edilmiş altı yerde kalmasını; zorda olan köylülere erzak verilmesini; vergilerin üç yıllığına kaldırılmasını; diğer büyük devletler tarafından atanan bir komisyonun ıslahatları denetlemesini ve fetih sırasında el konulan mülklerin üçte birinin geri verilmesini talep ediyorlardı.

Asiler, daha Mart ayında Rus, Sırp ve Makedon “kardeşlerinden” aldıkları para ve silah yardımlarından cesaret alarak, cüretkâr faaliyetlerine tekrar başlamışlardı. Lyubobratiç’in Avusturyalılar tarafından tutuklanmış olmasına rağmen, bu romantik sosyalist ruhlu liderin yerine getirecek yeterli sayıda liderleri vardı. Ayrıca Sırbistan taht müddeisi, şimdiki Kral Peter Karayorgeviç de onların tarafına geçmişti. Daha önce de bir kez geri püskürtülen Ahmed Muhtar, Nikşiç’e varabilmek için neredeyse 20 bin kişi toplamak zorunda kaldı. Ama asiler daha Mayıs ayında yine Trebinye ve Goraniçka önlerinde toplanmışlardı.

Bulgar ayaklanması ve Avrupalı konsolosların Selanik’te bir camide Türk avam takımı tarafından öldürülmeleri, Bâbıâli’yi çok farklı bir konuma getirmişti. Avrupa konsoloslar, sözde bir Türk kızını kaçırdıkları gerekçesi ile öldürülmüşler ve Selanik önlerinde derhal Fransız, Alman ve başka gemiler belirmişti[225]. Bükreş’te 1867 ve 1868 yıllarında Filip Totus ve Karaca’nın çetelerini Tuna Nehri’nin diğer kıyısına gönderen “Merkez İhtilal Komitesi” hâlâ duruyordu. 1872 yılında Levski’nin ihtilal teşebbüsü başarısız oldu. 1876[226] yılının ilkbaharında önce Kopriştiça’nın ve Panagyurişte’nin köylüleri ayaklandılar. Daha sonra Romanya’dan Botev silah arkadaşları ile birlikte Rakovski tarzında bir ihtilal gerçekleştirmeyi denediler[227]. Hemen akabinde ise İngiltere’nin Türkiye’ye karşı duyduğu büyük sempatiye rağmen yaşlı Gladstone’un şiddetli bir şekilde itiraz ettiği “Bulgar zulümleri” başladı. İstanbul’dan gelen emir üzerine 11 köy tahrip edildi[228]. Aralarında Pomakların ve Çingenelerin de bulunduğu başıbozuklara, “düzeni tekrar sağlama” yetkisi verilmişti. Batak, Klissura ve başka yerlerde halkı öldürerek kanlı sahnelere neden oldular. Aynı şekilde Filibe bölgesinde 60 köy yok edildi ve birçok kilise ve manastır tahrip edildi. Süleyman Paşa her yerde şiddet uygularken, büyük devletlerin isteği üzerine biraz daha ihtiyatlı davranmasını tavsiye etmek üzere bölgeye Ahmed Vefik Paşa gönderildi. Aynı zamanda ayaklanmanın liderleri ve “ayaklanmaya katılanlar” dışında bölge ahalisi için genel bir af çıkartıldı[229]. 20 Ocak 1876 tarihinde Bâbıâli, Filibe ve Kızılağaç ile birlikte Tırnova Vilayeti ve Köprülü, Ustrumca, Kastoria, Üsküp, Niş ve Manastır ile birlikte Sofya Vilayeti olmak üzere iki Bulgar vilayeti kurmaya razı oldu.

4 Ekim 1875 tarihinde genç Kral Milan Obrenoviç, başbakanı Stoyan Ristiç’ten ayrılmıştı: Parlamentoya bizzat gelmiş ve savaş hazırlıkları için onayını aldıktan sonra, Avrupa güçlerinin Sırbistan’ın savaş yanlısı bir tutumuna izin vermediklerini açıklamıştı. Görüşü nihayet kabul gördü, ama

Kaliyeviç yönetimindeki kabinenin gözü üzerinde idi. 1876 yılının Nisan ayında Belgrad'da Avusturya konsolosunun penceresi altında şiddetli gösteriler yapıldı ve Mayıs ayında Ristiç tekrar yönetime geldi. Çok geçmeden savaş için 12 milyon kredi aldı ve Sırp ordusunun yönetimini aniden Balkanlara gelen ve Orta Asya'da daha önce cüretkâr ve maceracı bir politika yürütmüş olan Rus Panslavist General Çernayev'e bıraktı. Aynı ay içinde, 26 Mayıs'ta Karadağ ile ittifak antlaşması imzalandı.

9 Haziran'da Bâbıâli, Sırbistan hükümetinden amaçları hakkında bir açıklama istedi. Ristiç, Milan Obrenoviç'in krallığı için Bosna'yı ve Karadağ için Hersek'i istiyordu. Ne de olsa İgnatiyev bizzat Bosna'nın Avusturya ve Sırbistan arasında bölüşülmesine onay vermişti[230]! 29 Haziran'da bu tuhaf istekler İstanbul'a iletildi ve Bâbıâli'nin reddetmesi üzerine savaş ilan edildi. İlk aşamada 80 piyade taburu, 33 süvari bölüğü, 27 batarya, ikinci aşamada ise ayrıca 80 piyade taburu hazır tutulabiliyordu[231]. Birkaç gün sonra, eski bir düşmanı olan Karadağ Prensi Nikita da savaş ilan etti.

Bunun üzerine Vidin Valisi Osman Paşa, Pirot Valisi Ahmed Eyüp Paşa ve Niş'ten buraya gelen Serasker Abdülkerim Paşa derhal harekete geçtiler. Temmuz ayında Sırplar, Zayçar ve Bregovo'da Abdülkerim Paşa'ya yenildiler. Aynı dönemde Karadağlılar eski Hersek yerleşim merkezleri Stolac, Nevesin ve Blagay'a saldırdılar ve başarılı oldular. Vuçidol'da bu sınırın komutanı olan Ahmed Muhtar, Bosna'ya yardıma giderken yenildi. Sırbistan'da ise Sırp Prensi'nin ve Rus kışkırtıcısı General Çernayev'in şansları yaver gitmiyordu: Muzaffer Türkler 5 Ağustos'ta önce Kniazevaç'a, daha sonra da Zayçar'a girmişlerdi. Milan Obrenoviç, Sırp devletlerin kralı olarak tahta çıkmak[232] yerine Avrupa devletleri tarafından kendisine önerilen 1 Ekim tarihine kadar ateşkes antlaşmasını minnettarlıkla kabul etmek zorunda kaldı. Düşmanlıklar tekrar başladığında Cunis hatları elinden alındı ve Sırp birlikleri morallerini tamamen kaybetmiş bir biçimde hem Aleksinaç'tan, hem de Deligrad'dan geri çekildiler. Sırbistan Krallığı sadece Rusya'nın tehditkar bir ültimatomu sayesinde kurtulabildi. Karadağlılar ise Nikşiç, Spitza ve Moraça kıyılarını ele geçirebilme umuduyla ilerliyorlardı[233].

Bağımsız Türkiye'nin düzenini tekrar sağlayan merhametsiz hamileri olarak otaya çıkan Avrupa devletleri Berlin'de bir araya geldiler. Avrupa devletlerinin temsilcilerinin müzakerelerinin sonucunda iki aylık bir ateşkes, Avrupalı gemilerin Osmanlı sularına gönderilmesini, asiler için

tazminat, Bosna'da karma bir ıslahat komisyonu ve nihayet "genel olarak barışı muhafaza etmek için gerekli görülen tedbirleri[234]" öngören ünlü memorandum hazırlandı. Bir tek İngiltere bu açıklamaya itiraz etti ve Amiral Drummond'a 24 Mayıs'ta 20 gemi ile demir attırdı ve memorandumun teslim edilmesini gerçekten de engelledi.

Bu küstahlığa karşı çıkabilecek tek bir güç vardı. Sultan Abdülaziz'in hiçbir önemi kalmamıştı. Hasta, korku içinde, ruhi rahatsızlıklara maruz kalan ve kendi maiyeti tarafından huysuz ve deli diye kabul edilen Sultan, devlet işleri ile artık neredeyse hiç ilgilenmiyordu[235]. Efendiler sınıfı uzunca bir süreden beri devlet yönetiminde söz sahibi değildi: Sultan II. Mahmud onların da gücünü, birçok başka sınıfın gücünü kırdığı gibi kırmıştı. Yeni modayı takip eden diplomatlar ve bürokratlar ancak birbirlerini makamlarından etmek için çabalıyorlardı. Fakir, ihmal edilmiş, bilgisizlik içinde yaşayan ve uzun zamandan beri merkezdeki zorbaların her türlü keyfi zorbalıklarına maruz kalan zavallı Osmanlı halkı, hoşnutsuzluğunu sadece tıpkı Manastır ve Kıbrıs ahalisi gibi, ani öfke patlamaları ile gösterebiliyordu. Osmanlı Devleti'nde sadece tek bir faktör hâlâ bir teşkilata sahipti ve gerçekleştirebileceğine inandığı bir ideale inanıyordu: Midhat Paşa tarafından İstanbul'a, paşaların ve nâzırların dünyasına kadar uzanan Genç Türkler veya nâm-ı diğer Jöntürkler. Onlar fedailerin devamı değildi ve Sultan Abdülaziz, İstanbul'da ancak 1867 yılında yasaklanan "Muhbir" adlı gazeteyi çıkartmalarına izin veriyordu. Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'da ayrıca "Hayal", "Tercüman-ı Hakikat", "İstiklâl", "Şark", "Basiret", "Şafak", "Meşbar", "İbret", "Takvim", vs. gibi düzenli yayınlar ve "Karagöz" ile "Çaylak" gibi mizah dergileri serbestçe yayınlanabiliyordu[236]. Jöntürklere ait gazetenin yayımcısı Ali Suavi Efendi Anadolu'daki sürgün yerinden Londra'ya gitmiş ve buradan Fuad Paşa ile Âli Paşa'nın rejimini ciddi bir biçimde eleştirmişti. Çok geçmeden oldukça büyük bir taraftar kitlesine sahip olacak bu hareketin lideri olarak, Mısır hıdivinin kardeşi ve eski Osmanlı nâzırı olup, Brüksel'de kaldığı güvenli bir yerden sultana bizzat küstahça sözlerle Türk ırkının fiziksel ve ahlaki çöküşünden, mali felaketten ve yakın olan iflastan bahseden Mustafa Fazıl Paşa görülmekte idi[237]. Ziya Bey ise parlamenter rejimin getirilmesi için İstanbul'da büyük bir gösteri yapmayı planlayan milli ıslahat yandaşı idi[238].

"Jöntürkler", Osmanlı Devleti'nin gerek Hristiyanlardan, gerekse Müslümanlardan faydalanarak, kendi gücü ile varlığını devam ettirmesini

ve kuvvetlenmesini istiyordu. Ancak Jöntürklerin görüşüne göre, Osmanlı Devleti'ni bu bilince götürmek, disipline etmek, yetiştirmek, geliştirmek ve siyasî açıdan tüm ırkları ve mezhepleri kapsayan bir Osmanlı milleti bilincini yaratmak için parlamenter bir anayasa gerekiyordu.

11 Mayıs 1876 tarihinde softalar, eski rejimin 25 Ağustos 1875 tarihinde tekrar sadrazam olarak geri dönen yandaşı Mahmud Nedim Paşa yönetiminde Avrupa'nın müdahaleleri karşısında tamamen iradesiz nâzırlara karşı bir ayaklanma gerçekleştirdiler. Bu ayaklanmanın sonucu olarak 17 Mayıs'ta Şirvanlı bir mollanın[239] oğlu olan Mehmed Rüşdü Paşa yönetime getirildi. Yine Anadolu[240] kökenli olup, gençliğinde softalık yapmış ve daha sonra Kırım Savaşı sırasında Kalafat ve Çatana/Cetate'de[241] subaylık yapmış olan Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Nâzırlığı'na getirildi. Yeni Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, bizzat sultana karşı tavır almak üzere atanmıştı. Birkaç gün sonra, 30 Mayıs sabahı Sultan Abdülaziz'in tahttan feragat ettiğini açıklayan fermânı okundu. Halefi olacak yeğeni ve Abdülmecid'in oğlu Murad'a (doğumu 21 Eylül 1840) aralarında devlet bütçesinin hazırlanması ve kendi ödeneklerinin indirilmesi gibi yeni kararlı ıslahatlar yapmasını tavsiye ediyordu. Halbuki bir fetva ile güçsüz, israfçı ve düzensiz ilan edilmişti. Hüseyin Avni ve Mehmed Rüşdü Paşalara Sultan Abdülaziz'e Dolmabahçe Sarayı'nda bir Harem ağası [Cevher Ağa] aracılığıyla "feragati" bildirme görevi verildi. Sultan, denetimi altındaki donanmayı yardıma çağırmak istedi, ama boşuna. Kendisine birçok kötülüğü dokunan üzüntülü annesi [Pertevniyal Sultan] ile birlikte önce Topkapı Sarayı'na, oradan da Çırağan Sarayı'na götürüldü. Kısa bir süre sonra yayılan bir habere göre, eski Sultan Abdülaziz 4 Haziran'da bir sinir buhranı sırasında hayatına kıymıştı. Odasında bir kan gölünün içinde şah damarları açık bir şekilde ölü bulunmuştu. Çok geçmeden, 15 Haziran'ı 16 Haziran'a bağlayan gece, Sultan Abdülaziz'in eski bir musahibi olan yüksek rütbeli bir subay[*] [Çerkes Hasan] anormal bir hâlde nâzırların toplandığı salona dalarak, gerek kendi davasının, gerekse efendisinin davasının intikamını aldı. Aralarında Hüseyin Avni Paşa'nın da bulunduğu üç nâzır, onun kurşunları altında hayatlarını kaybettiler.

Midhat Paşa ve yandaşları Mehmed Rüşdü Paşa, Damad Mahmud Paşa ve Damad Nuri Paşa ve şeyhülislâm artık gerçek bir "Comité de Salut Public"[242] (Halkın Selameti Komitesi[**]) olarak faaliyet gösteriyorlardı. Sultan V. Murad'ın padişahlığa uygun olmadığını anlayınca, 31 Ağustos'ta onu tahttan indirip, odasına kapattılar. Böylece kardeşi Abdülhamid,

aralarında on ulemanın ve iki generalin de bulunduğu 16 memurluk bir komisyonun üzerinde çalıştığı I. Meşrutiyeti ilan ederek, “medeniyetin zaferini” kutlama onuruna ve “ebedi ün” kazanma şerefine nail olacaktı[243].

Bâbıâli, 12 Ekim’de her yıl vilayetlerden gelen temsilcileri, bütçeyi oylamak, parlamentoyu atamak ve yeni bir mahalli idare oluşturmak üzere İstanbul’da bir araya getirmeyi kabul etti[244]. Ama Avrupa devletleri çalışmalarını daha da hızlandırdı. Birinci derecede diplomatların katılacağı bir Avrupa Islahat Komisyonunu İstanbul’a göndermek üzere aralarında anlaşmaya varmışlardı bile. Konferansın [İstanbul/Tersane Konferansı] başladığı gün, görkemli bir askerî merasim eşliğinde ve halkın samimi veya sunî olarak yaratılan sevinç gösterileri altında, 19 Aralık 1876 tarihinden beri sadrazamlık görevini yürüten[245] Sadrazam Midhat Paşa tarafından ilk Osmanlı Meclis-i Mebusân’ı açıldı [2 Aralık 1876]. Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü, İslâm’ın ve Türk halkının hakimiyeti muhafaza edilmişti. Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü hükmüne, Prens Karol’un tüm itirazlarına rağmen, liderleri Osmanlı Sultanı tarafından atanan “imtiyazlı eyaletler” olarak Romanya da dahil edilmişti. İlan edilen anayasanın bunun dışında Batı’daki herhangi bir emsalinden farkı yoktu. Mebuslar [Mahalli] Meclisi, seçimle, âyanlar ise padişah tarafından belirleniyorlardı.

Aynı dönemde Rusya ve İngiltere İstanbul Konferansı’nda birbirlerinin hasımı olarak karşı karşıya gelmişlerdi. Avusturya ise tıpkı Kırım Savaşı’nda olduğu gibi ganimet olarak Bosna ve Hersek’i gözüne kestirmişti. Bu istekler ışığında İgnatiyev ile yapılan müzakereler daha 15 Ocak 1877 tarihinde sona erdirildi. Rusya ve İngiltere prensipte anlaşmış gibi görünüyorlardı: İngiltere, memurları artık neredeyse tamamen dönemin ihtiyaçlarına hitap eden Osmanlı Sultanı’nın dokunulmazlığından bahsetmiyordu ve mahalli özerklik[246] prensibini kabul etmişti. İstanbul Konferansı’nın tüzüğü bu yönde hazırlandı. Biri Batı Bulgaristan (başkenti Sofya), diğeri de Doğu Bulgaristan (başkenti Tırnova) için olmak üzere, mezhep ayrımına yer verilmeyen mahalli meclisler kurularak makamları düzenlenecekti. Birkaç nahiyeyi idare eden müdürler ve sancakları ya da vilayetleri idare eden mutasarrıflar veya kaymakamlar çoğunluğun mensup olduğu dine mensup olacaktı. Beş yıllığına atanan ve sadece mahkeme kararı ile görevden alınabilecek vali – ki Bulgaristan’da görevlendirilecek vali Hristiyan olacaktı – Osmanlı Sultanı tarafından sadece himaye güçleri ile anlaşma hâlinde atanabilecekti ve Hristiyanlar ile Müslümanlardan oluşturulacak bir mahalli meclisin ve bir daimi idare meclisinin çifte

kontrolüne tâbi olacak olup, daimi idare meclisi ayrıca yargıç tayinlerini de denetleyecekti. Avrupalı devletleri ayrıca Temyiz Mahkemesi'nin oluşturulması sırasında bir oy hakkı talep ediyorlardı. Bunun dışında Hristiyanlar da zabıta (jandarma) görevine getirilebilecekti. Gelirlerin yüzde 30'u, ilgili vilayet için kullanılacaktı. Nihayet ıslahat çalışmaları bir Avrupa Komisyonunun denetiminde olacaktı.

Bâbıâli'nin, valilerin tayini sırasında Avrupa devletlerine başvurmak ve bir kontrol komisyonunu kabul etmeye niyeti yoktu[247]. 20 Ocak'ta müzakereye katılan komiserlerin gidişini sakince seyretti. Bunun üzerine Londra'da yapılan bir konferans İngiltere'nin hiçbir şekilde istemediği Osmanlı-Rus savaşını engellemeye çalışacaktı. Sırbistan'la 28 Şubat'ta yapılan barış antlaşması dikkate alındı ve Karadağ ile de barış yapılması istendi[248]. Rusya tüm bunlara rağmen, Avrupa'nın istekleri yerine getirildikten sonra, bir Türk elçinin silahsızlandırma konusunda Petersburg'da müzakerelerde bulunmasını talep etti. İngiltere diplomasisi en azından Osmanlı Sultanı'na bir ültimatomun verilmesini engelleyebildi. Avrupa bundan sonra ancak daha uzak bir gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanların iyiliği için başka önemli tedbirler alabilecekti[249].

ALTINCI BÖLÜM

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE SONUÇLARI[*]

Meşrutî Osmanlı Devleti'nin yeni kabinesi kendisine zorla dayatılan hiçbir tedbiri kabul etmek istemiyordu: Türkiye, Paris Antlaşması'nın 9. maddesi uyarınca yabancı devletlerin her türlü müdahalesine karşı güvence altına alınmıştı, yasalar çıkartmak ve ıslahatları uygulamak için de kendi parlamentosuna sahipti. Rusya, buna cevaben 23 Nisan'da elçisini geri çağırdı ve savaş ilan etti.

Rus Çarı, Avrupa'nın iradesinin eli silahlı infazcısı olarak sahneye çıkıyordu. Eskiden Rus birlikleri, düşman devletin sınırı olarak sadece Prut Nehri'nden geçiriliyordu. Ama şimdi Romen ordusunun direnişi söz konusu idi. Çar bu yüzden Romenlerden yardım istemek üzere değil, aksine Romanya topraklarından güvenli bir şekilde geçebilmek için gerekli tedbirleri almıştı. 1856 yılında Besarabya'nın kaybedilen bölgesinin Rusya tarafından tekrar ilhakı Livadiya müzakerelerinde Romen Prensi Karol'un başbakanı J.C. Bratianu nezdinde gündeme getirilmiş olmasına rağmen, 16 Nisan'da Romanya ile bir askerî antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Rusların nakil ve erzak teminleri kolaylaştırılacak ve her türlü destek sağlanacaktı. Rus askerleri, 22 Mayıs'ta ülkenin bağımsızlığını ilan eden Romanya kabinesinin bu antlaşmayı onaylamasını beklemeden ya da onaylanacağına kesin gözü ile baktıkları için, "halka" seslendikleri küçük düşürücü bir bildirge ile Romanya topraklarına girdiler.

Antlaşma, Romanya parlamentosu[1] tarafından onaylanmadan önce Rusların dört kolordusu, 8., 9., 11. ve 12. Kolordular, Sculeni ve Leova'da Prut Nehri'ni geçtiler. Kalas (Galati) ve Türkler tarafından top ateşine tutulan İbrail, çok daha önceleri dost toprakları olarak işgal edilmişti. 1828 ve 1853 yıllarındaki gibi Dobruca'ya akın etmek akıllıca görünmüyordu. Mayıs ayı çıkmadan Tuna hattı boyunca her yere Rus birlikler konuşlandırılmıştı ve 7 Haziran'da çar, yanında Büyük Dük [Nikola] ile birlikte bizzat geldiği Ployeşti merkez karargâh olarak tayin edilirken, Olt Nehri kenarındaki Slatina'ya kadar birkaç alay gönderilmişti[2]. Romanya'nın başkenti en azından Rus askerlerini barındırmaktan kurtulmuştu.

Bu arada demiryollarının eksikliği Osmanlı ordusunun hızlı bir şekilde yoğunlaşmasını engelliyordu. Rusçuk'ta 10 bin kadar Türk vardı ve

Yergöğü'nden Skobelev komutasındaki Rusları gözetliyorlardı. Gerek Yergöğü, gerekse sadece Romenlerin bulunduğu Kalafat top ateşine tutuldu ve Romanya'nın savaş ilan etmesine neden oldu[3].

İlk Ruslar, 26 Haziran'ı 27 Haziran'a bağlayan gece, önlerinde güçlü bir düşman bulamadan, Zimnice'de Tuna Nehri'ni geçtiler. Kazaklardan oluşan süvari öncü birlikleri Plevne'de sadece bir piyade bölüğü ile karşılaştılar. 14. Kolordu 22 Haziran'da İbrail ve Kalas üzerinden Dobruca'ya girmişti. Ruslar bu arada Asya'da Poti önlerine bir Türk filosu geldikten sonra, 20 Nisan'da Doğubeyazıt ve Ahalcık'ı işgal etmişlerdi[4].

Böylece Rusya'nın bu yeni savaşta Avrupa'da 120 bin ve Asya'da 60 bin askeri vardı. Bu iki orduyu birleştirerek – 8 Haziran'da İngiltere'ye söz verdiği gibi[5] - İstanbul'u fethedemese de, en azından kuşatıp, etrafını sarabileceğini umuyordu[6]. Olayların, Petersburg çevrelerinde eski Bâbıâli elçisi iyimser General İgnatiyev'in sürekli olarak verdiği güvencelerden sonra kabul edildiğinden çok farklı bir yöne dönmesinin iki önemli sebebi vardı: Birincisi, İstanbul'un Midhat Paşa ve halefi Edhem Paşa yönetiminde anavatanlarını sadece Avrupa örneğine uygun olarak gençleştirmek için değil – orduya kıyafet ve erzak temin etmek için büyük meblağlar bağışlanmıştı[7] - aynı Avrupalıların hücumuna karşı korumak için de yapmaya hazır yönetici çevrelerinin ruh durumu ve ikincisi, Kırım Savaşı'nın Fransız subayları ve yetiştirdikleri Türk subayları tarafından kurulan ordunun gücü[8].

Rıza Paşa ve yardımcısı Mehmed Rüştü Paşa'dan sonra Hüseyin Avni Paşa, daha sekiz yıl önce çok gösterişli olmayan, ama bir o kadar dayanıklı ve fedakâr silahlı kuvvetleri tamamen değiştirmişti[9]. Hristiyanlar eski efendileri ile herhangi bir silah kardeşliği kurmak istemediklerinden[10], Müslüman olan askerler, Nizâm ordusunda aktif olarak dört yıl, ihtiyat askeri olarak iki yıl ve redif ve mustahfiz olarak üç yıl hizmet veriyordu. İstanbul, Şumnu, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat ve Yemen kolorduları olmak üzere[11], yedi kolorduya ayrılmış ordu, başıbozuklar, Kürtler ve Araplar hariç olmak üzere, 134 bin piyade, 20 bin 500 atlı, 15 bin topçu ve ilk saflarda 540 top ile 96 bin başka asker ile 250 bin rediften oluşuyordu. Böylece gerektiğinde düşmanın üzerine toplam 660 bin asker gönderilebiliyordu[12]. Savaşın gerçekleştiği yıl yapılan bir tahmine göre, 813 bin asker ve 2 bin 12 top vardı[13]. Subaylar, harp okullarının orta ve yüksek okul kısımlarından geliyorlardı[14]. Etrafı nargilesini ve kahvesini taşıyan

sayısız seyisle çevrili tembel bir binbaşı gibi görüntüler artık nadiren görülüyordu. Yerine sıkça 20 yaşlarında genç albaylarla karşılaşılıyordu. Yine de astsubay sınıfında fazla bir değişiklik yoktu. Tıpkı eskiden olduğu gibi, alay okulları, askerî bir talimat ve kanunnâmeler ve müfettişlik sistemi eksikliği vardı[15]. Şnayder, Peabody ve Martini-Henry silahlarının yerini Minié silah fabrikasının silahları almıştı. Böylece ordu donanımı Kırım Savaşı'nda olduğundan çok daha iyi idi, ama aylık ödemeler her zamanki para sıkıntısından dolayı bir türlü düzene konamamıştı[16]. Tophane'de, Kırkağaç'ta ve Zeytinburnu'nda yıllardır ordu ve donanma için gerekli teçhizatları temin etmek için çalışılıyordu[17].

Zırhlıları bu savaşta Tuna Nehri'ne gönderilen donanmaya gelince, daha Fuad Paşa zamanında 20 gemi ve 5 zırhlı firkateyn inşa edilmişti[18]. Daha sonra İngiltere'de masrafları sultanın kendisi ve Hazine tarafından karşılanmak üzere, birkaç tane daha gemi inşa edildi. 1870 yılından sonra Sultan Abdülaziz, gerçekten de kendi eseri olan bu donanmada gururla 21 zırhlı gemi, 5 buharlı firkateyn, 12 buharlı korvet, 5 gambot, 26 nakliye gemisi olmak üzere toplam 185 gemi, yaklaşık 2 bin 500 top ve 8 yıl askerlik yapan 28 bin 500 asker sayıyordu. Heybeliada'da bu arada bir Bahriye okulu kurulmuştu[19]. Böylece Osmanlı Devleti 1876 yılında 16 zırhlı olmak üzere iyi durumda 116 gemiye ve 25 bin savaşan bahriyeliye sahipti[20].

Türkler, saldırıya geçmek istemiyorlardı. Rusçuk ve Ahmed Eyüp Paşa'nın komutası altındaki Silistre karargâhlarında[21] serhad boylarında 30 bin asker hazır bekliyordu. Osman Paşa, Nisan ayından beri 40 bin askeri ile Vidin'e konuşlanmıştı. Süleyman Paşa, aynı büyüklükte bir ordu ile Karadağlıları gözetim altında tutarken, Sırpları yenen Abdülkerim Paşa, yaklaşık 50 bin askerle Şumnu karargâhında idi. Buradan Balkan geçitlerini savunmak için diğer ordularla kolayca birleşebilirdi[22]. 25 Haziran'da Ermeni Loris Melikov'a karşı Sevin Muharebesi'ni kazanan, Sohumkale'yi ele geçiren ve Fazıl Paşa'nın 10 bin askerini Abaza Dağları'na saldırıya gönderen[23] Ahmed Muhtar Paşa, Asya'ya hareket etti. Rusların 30 Nisan'da aldıkları Doğubeyazıt, düşmanın eline geçti[24] ve Batum yakınlarında Ruslar yeni bir mağlubiyet yaşadılar. Bundan cesaret alan Kafkasya Müslümanları ayaklandılar, ama ayın sonuna doğru huzur tekrar sağlandı[25]. Temmuz ayı başlarında Kars Kalesi'nin kuşatması kaldırıldı[26].

Hobart Paşa komutasında Tuna ağızlarına gelen dört zırhlı gemi, Rus gemilerinin mayınlarla Tuna'ya girişi imkânsız hâle getirmelerini engelleyemedi[27]. Ayrıca düşmanın yeni bir icadı olan torpido gemileri Tuna Nehri üzerinde seyreden bu araçları engelliyordu[28].

General Gurko komutasındaki 10 bin Rus askeri, Tuna Nehri'ni geçtikten sonra Bulgaristan'ın eski başkenti Tırnova üzerine yürüdü. Ployeşti'de bir Bulgar gönüllü ordusu Ruslarla birleşmişti bile. Amaçları buradan Türkler tarafından korunan Şıpka Geçidi'nden Edirne'ye ilerlemekti. Ama bu birliklerin ilerleyişi giderek "büyük harekâtın çerçevesinden çıkıyordu"[29]. Gurko, 7 Temmuz'da Tırnova'ya geldi ve 18 Temmuz'da Abdülkerim Paşa'nın askerleri tarafından rahatsız edilmeden Balkan geçidine geldi ve Abdülkerim Paşa bu davranışından dolayı derhal görevinden alındı. Rus karargâhı Temmuz ayı bitmeden Yeni Zağra önlerine kurulmuştu bile. Ancak ilerleyen Rus birliklerinin karşısına Hersek'ten acilen buraya çağrılan ve Antivari'den [Bar Arnavutluk] Enez'e deniz yoluyla, sonra da demiryolu ile Edirne'ye geçen Süleyman Paşa çıktı. Ağustos sonunda meydana gelen Eski Zağra Muharebesi'nden sonra geri çekilmeye zorladı ve Rusların tarafına geçen Bulgarları cezalandırdı[30].

Bu arada 9. Kolordu 16 Temmuz'da Niğbolu'yu teslim olmaya zorlamıştı[31]. Ama General Schilder 19 Temmuz'da Plevne önlerine geldiğinde, buraya Vidin'den gelen – Sofya'da olduğu sanılıyordu! – ve Bulgaristan'daki bu pazar şehrinin savunması sırasında büyük bir ün kazanacak olan Osman Paşa ile karşı karşıya geldi. Rusların öncü birlikleri iki kez büyük kayıplarla yenildiler[32]. Elinin altında hemen yeni askerler bulundurabilmek için, gerek çarın kardeşi Büyük Dük Nikola, gerekse çarın kendisi Romanya Prensi Karol'dan Niğbolu'yu kendi Romen birlikleri ile işgal etmesini talep etti. Nikola, Romenlerin katılımını daha Nisan ayında yaveri aracılığıyla sözlü olarak istemiş[33] ve Mayıs ayı başında bu amaçla gerekli tedbirleri almıştı[34]. Romen birlikleri, Olt Nehri'nin diğer tarafında "Küçük Eflak'a" konuşlanmışlardı. Romanya'nın ilk hatta 50 bin askeri vardı[35]. Gorçakov, buna karşı idi[36] ve etkisi altında bulunan Rus Çarı Mayıs ayında resmi olarak, devlet olarak varlıklarını bir tek Rusya'ya borçlu olan Romenler tarafından teklif edilen ittifakın gereksiz ve uygunsuz olduğunu ve ülkenin savunulmasının Rus harekâtının sadece mütemmim bir parçası olduğunu açıkladı. Cevap "hemen ve nihai" bir biçimde verilmeli idi: Her halükarda başkomutanlık Rusya'da olacaktı. Diplomatik müzakereler

hemen kesildi[37], ama serhad boylarındaki paralel harekât devam ediyordu ve Niğbolu ele geçirilmeden önce Romenlerin Tuna Nehri'ni geçmesi için hazırlıklar yapılmıştı[38]. Ancak Prens Karol, kendi görüşünü kabul ettirmeden Rusların bu davetine katılmak istemiyordu[39].

Osman Paşa, Temmuz ayı bitmeden Lofça'yı işgal etti ve Tırnova'ya doğru ilerleyecekmiş gibi görünüyordu. 30 Temmuz'da General Krüdener, Plevne'de Türkler tarafından geri püskürtüldü. Büyük Dük Tırnova'dan ayrılmak ve Byela'da yeni bir karargâh kurmak zorunda kaldı. Rus Çarı bu arada Tuna Nehri'ne doğru birkaç kilometre yol almıştı[40].

En büyüğü Alman mühtedi Karl Detroit, nâm-ı diğer Mehmed Ali Paşa'nın komutası altında olmak üzere, üç Türk ordusunu birleştirmek, ne Mehmed Ali Paşa'nın, ne de Osman Paşa'nın yapabileceği bir şey değildi. Tuna Nehri'nin diğer kıyısına acilen çağrılan müttefik Romen birliklerinin[41] 31 Ağustos'ta buraya gelişi ile Osman Paşa çok geçmeden, özellikle de Lofça'yı aldıktan sonra hareketlerinde felç olmuş gibi hissetmeye başladı. Prens Karol nihayet ordusunun bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştı ve yardımcıları kurmay başkanı olarak yaşlı General Zotov ve daha sonra "yaver" sıfatıyla Todleben ile birlikte Plevne önlerinde derhal başkomutanlığı üstlendi. Osman Paşa, Eylül ayı başlarında Lofça'yı kaybetti ve bundan böyle sadece Plevne'yi kat kat üstün – 18 tümen ve çarın kendisi – bir düşmana karşı dört ay boyunca savunarak büyük bir şan kazanacaktı. I. Griviça kapalı tahkimatı, Romenler tarafından büyük kayıplarla işgal edildi, ama II. Griviça'ya dokunamadılar. Diğer taraftan Skobelev'de dış tahkimatın bazısını ele geçirmişti, ama çok geçmeden müttefikler Plevne'nin sadece sıkı bir abluka ile kazanılabileceğini anladılar. Sivastopol'un buraya çağrılan savunucusu General Todleben de aynı tavsiyede bulunmuştu[42]. Aralarında muhafız kıtalarının da bulunduğu 12 bin asker Plevne önlerinde bekliyorlardı ki, kış ortasında 10 Aralık'ta Rusların kuşatma hattını kırmak için saatlerce süren çaresiz son bir hücumdan sonra yaralı Osman Paşa nihayet teslim oldu[43]. Ahmed Muhtar Paşa, Ekim ayı ortalarında Alacadağ'da Zivin Muharebesi'nde birliklerinin büyük bir bölümünü kaybetmişti ve Kars'a kaçmak zorunda kaldı[44]. Kasım ayı ortalarında Kars Kalesi de alındı. Büyük Dük Mihail buraya yerleşti ve 17 bin asker Ruslar tarafından savaş esiri olarak götürüldü[45]: Bu "eşi benzeri olmayan bir mağlubiyet" idi[46].

Şimdilik Serasker Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun tamamı duruyordu. Şevket Paşa, Orhaniye'de yeni bir ordu toplamıştı ve Süleyman Paşa, Lom ve Yantra nehirleri kıyılarına konuşlanmış Rusları oyalıyordu; hatta Osman Paşa'ya yardıma koşmaya bile çalıştı ve Tırnova'yı tehdit etti[47].

Savaşa davet edilen Sırplar[48], ancak 14 Aralık'ta ve Karadağlılar 1878 yılının Ocak ayında silahlarına sarıldılar. Önlerine güçlü bir ordu çıkmadığı için Sırplar Pirot'u ve büyük bir mücadeleden sonra 9 Ocak'ta Niş'i ve Karadağlılar Antivari'yi ele geçirdiler[49]. Romenler, serhad boylarında Lom Palanka'ya girdiler, ama Vidin tüm çabalarına direndi. Gurko, 4 Ocak'ta Sofya'yı ele geçirip, Arabakonak'ta önce Mehmed Ali Paşa[50], daha sonra Süleyman Paşa komutasında karargâh kuran birlikleri buradan sürerken, Radetzki komutasındaki Ruslar, Şıpka Geçidi'ne gelmek için acilen harekete geçtiler. Veysel Paşa, 9 Ocak'ta Balkan Dağları'nda 20 bin askeri ile teslim oldu ve iki gün sonra Skobelev, Edirne üzerine yürüdü. Ama bundan önce Süleyman Paşa savaşın başarısı için çok önemli bir muharebeye girmek zorunda kaldı: Tatar Pazarcık'ta ordusunun büyük bir bölümünü kaybetti ve kalan birlikler denize doğru geri çekilirken dağıldı. 20 ve 22 Ocak tarihlerinde önce Strukov, sonra Skobelev, 18 Ocak'ta eski saray havaya uçurulduktan sonra, Çerkesler tarafından terk edilen Edirne'ye girdiler[51] ve Büyük Dük Nikola, 26 Ocak'ta burada Doğu İmparatoru gibi karşılandı[52].

İngiltere bu arada Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmamıştı. 31 Ağustos'ta ruhsal dengesizlik sebebiyle V. Murad'ın tahttan indirilip, yerine kardeşi II. Abdülhamid'in cülûsunu kayıtsızca izlemişti. Şimdi de "arabulucu" olarak başvurulan[53] İngiliz elçi, tıpkı 1829 yılında özel Prusya elçisi[*] gibi, galip Rusların şartlarını kabul etmeleri yönünde tavsiyede bulunuyordu. Harbiye Nâzırı Rauf Paşa, Büyük Dük Nikola'ya Mehmed Ali Paşa'nın ateşkes imzalama yetkisi olduğunu bildirmişti[54]. Bu yetki daha sonra Süleyman Paşa'ya geçti[55]. [Hariciye Nâzırı] Server Paşa ve Namık Paşa, Büyük Dük'ü Kızanlık'ta ziyaret etmek üzere gönderilmişlerdi ve Ocak ayının son gününde Edirne Antlaşması'nın ön hazırlıkları tamamlandı. Ruslara Varna ve Şumnu dışında, Bulgaristan'da henüz fethedilmemiş bütün kaleler ve Küçük Çekmece ile Gelibolu'ya kadar tüm Rumeli ve Anadolu'da Erzurum bırakılıyordu[56]. Önce Karadağ'ın, sonra Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığı ve Bosna ile Hersek için ıslahatlar belirleniyordu. Bu arada 14 Şubat'ta, Midhat Paşa

kabinesinin ortadan kaldırıldığı gün, Osmanlı Devleti'nin itirazına rağmen[57] İngiliz filosu İstanbul önlerine geldi. Rus birlikleri de gelmişti ve çarın - "düzeni sağlamak amacı ile" (maintien de l'ordre public)[58] – İstanbul'a beklenen saldırısı tam gerçekleşecekmiş gibi görünürken, insani duygularına çağrıda bulunmak üzere[59] Sultan II. Abdülhamid'in başvurduğu "Çar Aleksander'in tahta cülûsunun yıldönümü"[60] olan 3 Mart'ta başkent yakınlarında eski Rum kasabası Ayastefanos'ta (Yeşilköy) barış antlaşması imzalandı. Elçi İgnatiyev, zaferini kutlamak için İstanbul'a geldi[61].

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da 195 bin metrekare ve Asya'da 35 bin metrekareden[62] fazlasını vermesi mümkün değildi. Rusya, müttefiklerine hiç danışmadan, aslında kendisi için, Pirot ve Ohri gölünden Selanik ve Edirne yakınlarına kadar ve Süzebolu'dan Lüleburgaz'a kadar, yani neredeyse İstanbul'un kapılarına kadar uzanan vasal Bulgar Prensliği'ni kurdu[63]. Ruslar, siyasî oluşumu iki yıl içinde organize etme hakkına sahiptiler. Karadağ, Arnavutluk ve Hersek bölgeleri ile genişletildi ve Eski Sırbistan kısmen Milan'ın Sırbistan Prensliği ile birleştirildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, sözde önceden belirlenen ıslahatları gerçekleştirmek üzere, Bosna ve Hersek'e girdi[64]. Rusya, küçük düşürücü Paris Antlaşması'nın son izlerini de silmek için müttefiki Romanya'nın elinden Besarabya'daki üç vilayeti ve Türklerden Tuna ağızlarını aldı; Dobruca, dürüst ve büyük hizmetler vermiş bir dostun[65] eşi görülmemiş biçimde soyulmasının zayıf bir tesellisi olarak Romenlere verildi[66]. 1877 yılı sonlarına doğru ele geçirilen Kars'ın yanı sıra Doğubeyazıt, Ardahan ve Batum da çara teslim edildi. Tüm bu şartlar altında savaş tazminatı olarak sadece 300 milyon ruble gibi cüzi bir bedelin belirlenmiş olması gayet doğaldı.

Gerek Avusturya, gerekse Büyük Dük Nikola İstanbul'da Sultan Abdülhamid'i ziyaret ettiği bir sırada gemilerini geri çekmeye yanaşmayan İngiltere, resmi bir şekilde barış antlaşmasını kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Yeniden Andrassi tarafından yılın başlarında Baden-Baden'de toplanacak bir Avrupa Kongresi fikri ortaya atıldı. Rusya'nın neredeyse hiç ordusu kalmamıştı ve asi Pomakların Rodop Dağları'ndaki geçici Hristiyan hükümetine karşı bildirileri veya Jöntürklerin, savaşı yenileyecek şahıs olarak Sultan V. Murad'ı tekrar tahta çıkartma girişimleri [Ali Suavi ve Çırağan Olayı, 20 Mayıs 1878], Rus diplomasisinin Avrupa'nın

muhakemesini kabul etmesini sağladı. Diğer taraftan yaşlı Mehmed Rüştü Paşa tarafında yönetilen Bâbıâli, tüm umutlarını sadece İngiltere'ye bağlamıştı: Desteğini sağlamak için İngiliz dostlarına – ama sadece Rusların Kars ve Ermeni bölgelerini boşaltmamaları hâlinde – Müslümanların dinî haklarının korunması şartıyla Kıbrıs'ı veriyordu. Hakimiyetinin en azından gölgesini muhafaza etmek için, sultanın bir komiser tayin hakkına sahip olmasını ve gelirlerinin bir kısmının sultana gönderilmesini talep ediyordu (4 Haziran).

Ancak Avrupa devletleri tarafından akdedilen Paris Antlaşması'nda yapılacak çok yönlü ve önemli değişiklikler sebebiyle bir Avrupa Kongresi şarttı: Bismarck'ın davetini 13 Haziran'da kabul eden Avrupa devletleri temsilcileri, Balkan Yarımadası'nın yeni sınırları, bağımsızlığı henüz tanınmadığı için[67] barış müzakerelerine kabul edilmeyen Romanya'nın[68], daha sonra da Sırbistan'ın ve Karadağ'ın bağımsızlığı hakkında karar vereceklerdi. Ayrıca Gladstone tarafından temsil edilen ve Tesalya'da konuşlandırılan Türk orduları tarafından engellendiği için savaşa katılmayan Yunanistan da taleplerini arz edecekti[69].

Böylece davetiyede yazılı olduğu gibi Berlin'de "Ayastefanos (Yeşilköy) Barış Antlaşması'nın tamamı hakkında serbest müzakereler"[70] başlıyordu. Rusya'nın "daimi ve kesin barış"[71] için "temel esasları" (bases essentielles)[72], özellikle Avusturya'nın menfaatlerini korumak için geniş kapsamlı bir değişikliğe tâbi tutulacaktı. Ama Üç İmparator İttifakında (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan) yönetici konumunda olan Almanya çok geçmeden nihai karar için önemli bir konuma geldi[73]: Daha önce "seyirci" de olsa, şimdi "dürüst bir arabulucuya" dönüştü[74]. Romenlerin sözde Vidin'i muhafaza etmek istemelerine Bükreş'te itiraz eden[75] Avusturya, sadece Spitza'yı ele geçirmek ve "halkın ıslahatlara karşı gösterdiği dinî ve toplumsal direnci" dayanmak için Bosna ve Hersek'e girmekten ve böylece Sırbistan'ı kendine tâbi etmekten memnun değildi. İngiltere ile birleşerek, Bulgaristan'ı 163 bin 965 metrekare yerine, 64 bin 390 metrekarelik bir alanla sınırladı ve Arnavutlar arasındaki yoğun hareketler sebebiyle Karadağ için de daha dar sınırlar belirledi (ama Nikşiç, Antivari ve Dulcigno ile birlikte). Balkan Dağları'nın ötesinde başkenti Filibe olmak üzere, Bâbıâli tarafından atanacak ve bir ordu bulundurma hakkına sahip Hristiyan bir vali yönetiminde özerk bir Doğu Rumeli Eyaleti kurulacaktı. Varna, Bulgaristan'a kalıyordu[76]. Doğu Rumeli'deki durumlar

daha sonra başka bir konferansta daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenecekti. 50 bin Rus bu eyalette ve Bulgaristan'da ayrıca Romanya ile irtibat hâlinde olma hakkı ile birlikte en fazla daha dokuz ay kalabilecekti. İngiltere, Rusya ile akdettiği 30 Mayıs tarihli antlaşmaya dayanarak, Anadolu'da Trabzon ticaret yolunu denetleyen[77] Alaşehir ve Doğubeyazıt kalelerinin boşaltılmasını sağlamayı başarsa da, zorluklarla ele geçirilen Kars ve Batum'u geri alamadı. Bâbıâli'ye Ermeni bölgesinden toplam 9 bin 600 metrekare toprak geri verilmişti. Ama Batum Rusların elinde kaldığı için İngilizler Haziran ayı başında Kıbrıs'a girdiler. Demirkapı ve Tuna ağızlarındaki çalışmalar hakkında yeni antlaşmalar yapıldı: Demirkapı'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Avrupa adına görev yapacaktı ve Tuna ağızlarında, Romanya'nın katılımı ile kendi temsilcileri ve kendi bayrağına sahip olup, yetkilerini Kalas'a kadar genişletecek Ayastafenos Antlaşması'nda Tuna'nın Sulina kolunu temizleme görevi Türkiye'ye verilmişti. Bir Avrupa Komisyonu görevlendirilecekti[78]. Ayrıca Tuna kaleleri yıkılacaktı.

Rusya'nın 1884, 1891 ve 1902 yıllarında ve İngiltere'nin 1885 yıllarındaki tüm çabalarına rağmen, Boğazlar kapalı kaldı. Rusya 1911 yılında Boğazlar'ın tekrar açılmasını talep etmiştir[79]. Tesalya'da Salavayas Ovası ve Kalamas'a kadar uzanan bölge Yunanistan'a bırakıldı. Rusya ile ittifakından dolayı İngiltere'nin sitemlerine maruz kalan Romanya, tüm çabalarına rağmen, barış kongresinde daha avantajlı şartlar elde edemediği gibi, Kongre Romanya'nın bağımsızlığını tanımak için, Boğdan'da yaşayan 300 bin Polonya Yahudisi'ni - toplam 5 milyon nüfusa karşılık, çoğunlukla köylüler – yurttaşlığa kabul etmesini şart koşuyordu. Bu şart, dinî farklılıkların artık hiçbir önem taşımayacağına dair Türkler ve özgür kalan eyaletler için genel olarak geçerli nizamnâme ile bağlantılı idi ve bu da Fransa'nın talebi idi. Silistre, Dobruca'nın güney sınırına dahil edilmemişti ve kalenin yakınlarındaki stratejik noktalar sebebiyle daha sonra Rusya ile neredeyse yeni bir anlaşmazlık çıkacaktı. Bâbıâli'ye ayrıca İngiltere ile anlaşarak, Ermenistan'da derhal ıslahatlar yapma ve bu ıslahatlar hakkında Avrupa'ya rapor verme yükümlülüğü getirildi.

Berlin Barış Antlaşması 13 Temmuz'da imzalandı: Sultan'ın elinden alınmayan herşey, bir bakıma başkalarına aitti. Osmanlı Hazinesi'nden alacaklı olanların şikâyetlerini dinlemek üzere İstanbul'da bir Avrupa Komisyonu oluşturulacak ve alacaklıları memnun etmek için gerekli tedbirler alınacaktı. Gerçekte ise alacaklarının yarısından vazgeçmek

zorunda kaldılar ve tuz, tütün, alkol, balıkçılık ve henüz gelişmemiş sanayiinin gelirleri ile yetinmek zorunda kalacaklardı. Ancak 1882 yılından beri, bir kontrol komisyon ile [Düyûn-ı Umumiye] gelecekteki anlaşmazlıkları önlemek için bir çare bulmuşlardı[80].

11 Şubat 1879 tarihinde ayrıca ayrıntılı yeni bir Osmanlı-Rus antlaşması imzalandıktan sonra, nihayet aynı yıl içinde sultana ait bölgeler Rus Çarı'nın birlikleri tarafından tamamen boşaltıldı.

YEDİNCİ BÖLÜM

BERLİN BARIŞ ANTLAŞMASINDAN SONRA

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TÜRKİYE'Sİ[*]

Türkiye'nin bu kadar kayıp vermesinin sebeplerinden biri de İstanbul'da yönetim yeteneğine sahip şahsiyetlerin eksikliği idi. 1880 yılında Sultan Abdülaziz'in katillerinin mahkemesinden sonra Arabistan'a sürgün edilen ve 1884 yılında burada hayata veda eden Midhat Paşa'nın görevden çekilmesinden sonra, Sultan II. Abdülhamid, asker olarak tanınmış bir şahsiyet olan Mehmed Ali Paşa'nın yanı sıra Berlin'e temsilci olarak sadece önemsiz bir kimliği olan Sadullah Bey'i ve Rum asıllı Kara Theodori'yi gönderebilmişti. Antlaşma imzalandıktan ve Filibe'de Doğu Rumeli meselesini müzakere etmek üzere toplantılar başladıktan sonra da Türkiye'nin bu müzakerelerde rolü önemsizdi: Bulgaristan'da nasıl ki Rus komiser General Dondukov-Korsakov başa geçmişse, Doğu Rumeli'de de dostu Stolipin hüküm sürüyordu ve Osmanlı Bankası tarafından atanan Maliye Müdürü Schmidt, büyük bir direnişle karşılaştı[1]. Bulgar Prensliği için bir nizamnâme hazırlayan devlet ileri gelenlerinin toplantısına birlik içinde güçlü bir Bulgaristan'ın hayalini kuran Doğu Rumelililer de katılmak istiyordu[2]. Birkaç hafta içinde, Avrupa devletlerinin iradesi ile atanacak valinin görev süresi 5 yıl olarak belirlendi ve yanına atama ile gelecek 10 memurdan, 10 hukukçudan – Avusturya'daki [ferdî oy hakkına sahip] "Virilistler" gibi –açık veya gizli oylama ile seçilecek üyeden oluşacak mahalli meclisler verilmesine ve sultanın çıkartılacak yasalar iki ay içinde itiraz etme, başkentteki parlamentoya delegeler göndererek ve yüksek rütbeli memurları ve iç işleri, maliye, adalet, maarif ve bayındırlık müdürleri ile yüksek rütbeli subayları atama hakkı ile Osmanlı Devleti ile bağlantısının güvence altına alınmasına karar verildi[3]. Bazı şartlar dahilinde Bulgarca, Rumca ve Türkçe[4] olmak üzere üç anadil de resmi olarak kullanılabilirdi. Yanına iç işlerinden sorumlu müdür olarak Bulgar asıllı bir Paşa olan Gavril Kristoviç verilerek, Rumca konuşan, Bulgar bir aileden gelen ve babası ile kardeşinden dolayı Romenlerle iç içe olan Vogorides Aleko Paşa ile özerk Doğu Rumeli Eyaleti zorlu ve oldukça güvensiz varlığına başladı.

17 Haziran 1880 tarihinde İstanbul'da toplanan ikinci bir konferans, Avrupa'daki tüm eyaletlerin idari durumlarını gözden geçirmeye başladı. Eyaletleri tek bir plana göre, tıpkı eskiden olduğu gibi düzenledi: Nahiyelerde bir meclis olacak ve birkaç yerleşim merkezini kapsayacaktı;

kazalarda nahiye meclisi tarafından seçilen halk temsilcileri olacaktı; livalarda veya sancaklarda yine aynı şekilde oluşturulan üçüncü bir meclis bulunacaktı ve vilayetlerde bir eyalet meclisi olacaktı. İdarî düzenlemeler dört mahkeme aşamasına da uygulanıyordu. [Küçük] Said Paşa, çok geçmeden müdde-i umumiliği, sorgu hakimliklerini, noterleri ve mahkeme müfettişliklerini oluşturup, ceza ve sivil mahkeme usulleri kanunlarını yürürlüğe koyarak, adalet sistemine yeni bir düzen getirdi[5]. 22 Kasım 1879 tarihinde, Bâbıâli bağımsızlığını kazanan devletlerin katılmadığı yıllık 1 milyon 35 bin sterlin tutarındaki devlet borçlarını, damga vergilerine, alkol ve ipeğe uygulanan vergileri ve balıkçılıktan alınan "eski" vergilere dokunmayacağını açıklayarak, güvence altına almıştı. Tuz ve tütün monopolleri, tıpkı Doğu Rumeli ve Kıbrıs'tan İstanbul'a akması beklenen taksitler gibi, aynı amaçla kullanılacaktı. Bu gelirleri yönetmekle görevlendirilen banker konsorsiyumunun yerini 1881 yılı sonlarına doğru, devletin sadece bir komiser bulundurabileceği bir alacaklılar sendikası [Düyûn-ı Umumiye İdaresi] aldı[6].

Elçilerin ve konsolosların iç işlerine müdahalesine ve uysallığını her seferinde yeniden kanıtlamak için ve çok çeşitli olmasa da, geri kalmış toplumu çağdaşlaştırmak için, sürekli ıslahatlar uygulama gerekliliğine rağmen, Bâbıâli'nin işi aslında kolay olabilirdi: Bismarck'ın "mektep muallimi" olarak nitelediği III. Napoleon'un sürekli emreden, yorulmak bilmeden müzakerelerde bulunan, kontrol eden ve anlaşmazlıklara düşen eski Avrupa'sı, gerçekten de uzun yıllardan beri artık yaşamamaktaydı. En azından birçok bakımdan dayanışma içinde hareket eden bir Avrupa yerine Türklerin önünde artık yeni ittifak sistemleri bulunuyordu; önce Üç İmparator İttifakı, sonra Üçlü İttifak ve nihayet 1890 yılından sonra, Fransız-Rus ittifakı. Çok geçmeden gerçek bir devlet adamı olduğunu gösterecek tecrübesiz, melankolik ve hayalperest gibi görünen Sultan II. Abdülhamid[7] gibi kurnaz bir oyuncu için baskıcı bir himayeden kurtulmanın yolu vardı.

Şark'a mahsus erteleme ve kandırma siyasetinin en büyük temsilcileri bile asıl ciddi meselelerin başka bir yerde olduğunu görüyordu: Ya bağımsızlığını kazanmış soydaşları ile birleşmek isteyen, ya da en azından özerk bir milli hayat isteyen henüz "Osmanlı" kalmış tebaa arasındaki sürekli huzursuzluk.

Türkiye'nin son 30 yıllık yeni tarihi 1878-1908 yılları arasında aslında ıslahatlar açısından değişiklikler ve ekonomi veya kültürel bir gelişme

değil, sadece genel anlamda Rum meselesi olarak adlandırılan Girit meselesini; yine genel anlamda Bulgar ve Ermeni meselesi olarak adlandırılan Doğu Rumeli ve Makedonya meselesini ve Yemen’in 1898 yılında ayaklanması ve San’â kuşatması[8] ile başlayıp, son yıllarda gittikçe artan Arabistan’daki karışıklıkları kapsamakta idi.

1878 yılının Ekim ayında, gazi ünvanını da almış olan Ahmed Muhtar Paşa, Girit Meclisi ile Haleppa Antlaşması’nı imzaladı. Bu antlaşmada Avrupa’nın rızası ile beş yıllığına atanacak valinin Hristiyan olabileceği, ama vekilinin mutlaka Müslüman olması gerektiği belirtiliyordu. Nüfus çoğunluğuna göre muhtarlar Hristiyan veya Müslüman olacaktı. Rum tebaa mahalli meclislere ve mahalli mahkemelere katılacak ve Hristiyanlar zabıta (jandarma) subayı olabilecekti. Yılda en az 40 gün toplanacak 80 üyelik mecliste bundan böyle 49 Hristiyan bulunacaktı. Rumca resmi ve müzakere dili olarak tanınmıştı. Meclis, üçte bir oy çoğunluğu ve Bâbıâli’nin onayı ile statüde mahalli menfaatler ile ilgili değişikliler yapma hakkına sahipti. Yeniden düzenlenen gelirlerinin yarısının ülke içinde harcanacağı ve âşâr vergisinin cemaatlere bizzat icara verileceği hükmü, bu yeni eyalet anayasasında da mevcuttu[9].

Tüm bunlar yine de 1869 yılında, tüm Yunanlıların kurtarılması ve yeni bir Helenistik Doğu İmparatorluğu’nun kurulması için oluşturulan yeni Hetairia veya Syllogoi Cemiyeti’nin faaliyetlerini hiçbir şekilde durdurmadı[10]. Gerek Yunanistan Krallığı’nda, gerekse Osmanlı eyaletlerinde genç nesil bu yönde yetiştiriliyordu. Bu nesil, milletinin böylesine “büyük ülküyü” gerçekleştirmek için gerekli askerî güce ve askerî erdemlere sahip olduğuna ve Türk barbar devletinin hâlâ varlık gösterebilmesinin, sadece Helenizm olgusuna nankörlük gösteren bazı Avrupa devletlerinin, özellikle de Atina’daki korkak bakanların, hatta belki de korkak yeni kralın suçu olduğundan emindi. Epir’e doğru ilerleyen her çete, Girit sahillerine asi götüren her korsan gemisi, nihai kader anına biraz daha yaklaştığına inanıyordu.

Vatanseverler şimdilik kuzey sınırında faaliyet gösteriyorlardı. 1878 yılında Arnavut Müslümanlar, nefret ettikleri Karadağlıların antlaşmalar uyarınca Gusinye ve Plava bölgelerine yerleşmelerine karşı ayaklandılar: Diyakova Kadısı yönetiminde inançları uğruna savaşmaya başladılar ve üzerlerine gönderilen Abdullah ve Mehmed Ali Paşaları kutsal davaya ihanet eden şahıslar olarak öldürdüler (Eylül). Aynı şekilde Bosna’da Derviş Hacı Loya ve Hersek’te Mostar halkı, memleketini “Almanlara”

satan sultanın[11] temsilcilerine karşı savaşıyorlardı. Bu mücadeleler askerî açıdan stratejik bir nokta olan Yenipazar Sancağı'nın işgal edilmesine neden oldu. Birliklerini ve memurlarını muhafaza eden Bâbıâli, bu işgali 21 Nisan 1879 tarihinde imzalanan antlaşma ile ister istemez kabul etmek zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre, ülkeyi boşaltmak için hiçbir süre belirlemeyen yeni efendilerin Bosna-Hersek topraklarındaki konumunu düzenliyordu ve Sultan Abdülhamid'in halife ve hükümdar olarak konumunu vurguluyordu. Arnavutluk'ta bunun üzerine Arnavutların gerek Karadağlılara, gerekse yeni sınırlarından dolayı Yanya yakınlarına kadar gelen ve Arnavut soydaşlarının arasında hatırası hâlâ canlı olup, bağımsızlık duygularını kabartan hırçın Tepedelenli Ali Paşa'nın başkenti olan bu şehri, Arta ve Preveze ile birlikte topraklarına dahil edebileceklerini düşünen Yunanlılara karşı haklarını korumak üzere mezhepler arası bir birlik kuruldu. Avrupa devletleri tarafından kabul edilen 18 Nisan 1880 tarihli antlaşmada öngörülen mübadele projeleri pratik olmadığı kadar, imkânsız da göründükleri ve Osmanlı Devleti'nin, her türlü yabancı hükümdarlıktan nefret eden eski tebaanın üzerine yürümek gibi Avrupa tarafından kendisine dayatılan bir misyonu dürüst ve ciddi bir şekilde yerine getirmesinin mümkün görülmediği Kuzey Arnavutluk'ta savaş başladı. Avrupa filosunun top atışları altında Berlin Antlaşması'nda belirlenen Arnavutluk bölgesinin yerine, Zenta'nın Slav prenslerinin yaşamış olduğu ve ancak Kasım ayı sonunda Derviş Paşa'nın katılımı ile zorlu bir mücadeleden sonra işgal etmeyi başardıkları[12] eski sahil kenti Ülgün/Dulcigno, Karadağ'a devredildi. Avusturya dışında tüm Avrupa devletleri, Bâbıâli'nin direncini kırabilmek için İzmir'i rehin almak gibi tuhaf bir fikir ortaya atmışlardı! 21 Eylül'de imzalanan protokolde, Avrupa devletleri daha sonra bencilce amaçlar gütmediklerini açıkladılar[13].

Bu arada Avrupa devletlerine Osmanlı-Yunan sınırı meselesini çözmeleri için çağrıda bulunmuştu. Haziran ayında Berlin Konferansı toplandı ve Fransızlar, Gladstone'un diplomasisinin desteği ile Yunanistan için avantajlı bir sınırın belirlenmesini sağladılar, ama Bâbıâli bunu kabul etmek istemedi. Aksine Yanya ve Metzovo'yu, hatta Yunan düşmanı Aromenler'in merkezi olarak tanınan Yenişehir'i kurtarabilmeyi umuyordu[14]. Bunun yerine Girit'ten feragat ederek, Tesalya ve Epir bölgesinin tamamını satın almayı tercih ediyordu, ama buna İngiltere izin vermiyordu. Türk diplomasisi, 1881 yılının Mart ayında Yunanlılara Yenişehir, Arta ve Volo'yu vermeyi ve Preveze'yi yıkmayı kabul edecek

kadar müsamaha gösterdi. Nisan ayında Yunanistan, Avrupa devletleri tarafından yeni sınırı kabul etmesi yönünde resmen uyarıldı ve Yunanlıların fetih planları kurmalarını sağlayan bu hassas mesele 24 Mayıs ve 2 Temmuz tarihli antlaşmalarla nihayet çözüldü. Arnavutlar da aynı dönemde Prizren'i ele geçirerek tekrar sakinleştiler.

Türk birlikleri 1883 yılına kadar Arnavut topraklarında kaldılar. Avrupa devletleri 1882 yılında Arnavutluk için bir anayasa çıkartmayı düşündüler. Buna göre Arnavutluk 7 bölgeye ayrılacak; İşkodra Valisi'nin yanında bir paşa daha dağlardan sorumlu olarak görev yapacak; yılda bir kez toplanacak bir Genel Meclis ve aralarında 4 Müslüman'ın bulunacağı 12 üyeden oluşacak bir mahalli meclis kurulacak ve bölgeler ile cemaatlerin başına kaptanlar ve bayraktarlar getirilecekti. Ancak Sultan Abdülhamid, Müslüman Arnavutları her yönden destekleyip, imtiyazlarını muhafaza ederek bu planları engellemeyi başardı[15]. Müslüman Arnavutların Anadolu'daki eyaletlerde, orduda, hatta diplomaside bile temsilcileri vardı. Şüpheci ve paranoyaya kapılmış Osmanlı hükümdarının muhafız kıtaları bile Arnavutlardan oluşuyordu[16]. 1898 yılında bir komisyon okullar açmak için Arnavutluk'a geldi, ama okullar açıldıktan sonra bile Arnavutlar, örf ve âdetleri inatla savunan, değişmez ve oldukça eskimiş bir halkın temsilcileri; çok fakir ve hiç değişmemiş, hatta gerilemiş[17] bir ülkenin değişmemiş ataerkil insanları, özellikle de Karadağ ve Sırbistan açısından barış bozgunları olarak kalmışlardı[18]. Bar (Antivari), 1860 yılı dolaylarında içinde ancak 250 kadar ev bulunan sefil bir kasaba idi[19]. Sadece yakınındaki varoşlarda 4 bin terk edilmiş ve unutulmuş insanlar yaşıyordu. Draç'ta ancak 200 kadar ev vardı[20]. Akçahisar (Kroya) Kalesi 1832 yılında yıkıldı[21]. İşkodra Valisi 1872 yılından itibaren Arnavut dilinin imlası hakkında bir eser üzerinde çalışmasına rağmen[22], 1880 yılı civarlarında Leş (Alessio) Piskoposluğu'nun 17 bin nüfusundan sadece 50'si yazabiliyor ve 10'u kendi adına imza atabiliyordu[23].

Başlarında bir "prink" bulunan Mirditler, sadece silahlı bir birlik gönderme haklarını muhafaza etmişlerdi[24]. Her yerde Lek Dukaşin'in kanunlarına riayet ediliyordu[25]. Türklerin genç "prink" Bib Doda'nın yanına Türk asıllı bir müşavir verme girişimleri başarısız olduğu gibi, 1855 yılında Mirditlerin Nizâmî orduda askerlik hizmeti görmeleri ve diğerlerinin elinden silahlarını alma çabaları da sonuç getirmedi. Bib Doda daha sonra tugay komutanlığına getirildi ve padişah nişanını aldı[26]. Slav

kökenli bahçıvanların yaşadığı Suluca (Spitza) bölgesi, tam bir özerklik içinde yaşıyordu[27].

Aynı dönemlerde, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'nın piskoposlarını tutuklama ve aile veya ahlak konularında çıkan tüm anlaşmazlıklarda karar verme hakkını elinden almak istediği İstanbul patriği ile anlaşmazlıklar çıktı. Türk hükümeti aynı zamanda tümü İstanbul Patrikhanesine bağlı olan ve Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği fikirlerden çok farklı ülkülerin öğretildiği Rum okullarını da kontrolü altına almayı düşünüyordu. İstanbul Patriği, eski imtiyazları ve çağdaş amaçları için Rusya'dan bile destek görmedi, ama 1884 yılında yapılan antlaşma ile en azından yargı yetkisini kurtarabildi[28]. Bir süre sonra Patrik Dionisios, sözde eski hakları ihlal edildiği için, tüm kiliseleri kapattırdı ve Bâbıâli, tüm baskı araçlarını harcadıktan sonra, nihayet geri adım attı[29].

Tunus, 12 Mayıs 1881 tarihinde, Tunus Dayısı'nı sadece geçmişin bir hatırası olarak yerine bırakan Fransızlara tâbi olduktan ve Mısır, 1882 yılında İngilizlerin İskenderiye'ye asker çıkarmalarından ve Osmanlı Sultanı adına hareket ettiğini öne süren mahalli lider Arabî Paşa'nın asi birliklerine karşı zafer kazandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden tamamen kopmalarından sonra[30], 1880 yılından beri Güney Bulgaristan komiteleri aracılığıyla birleşmeye hazırlanan Doğu Rumeli'nin Bulgar Prensliği ile birleşmeyi gerçekleştirmesinden dolayı bu eyaletin kaybı yeni karışıklıklar doğurdu.

Bu yeni "olup bitti" 18 Eylül 1885 tarihinde gerçekleşti. Bâbıâli, bu eyalete karşı oldukça şüpheli davranmıştı: Bütçelerini genelde kabul etmemişti ve Bulgaristan ile ticaret antlaşmasına itiraz etmişti. Yine de tüm bunlar önlenemez bir durumun doğal çözümünü engelleyemezdi. Aksine rahatsızlık veren bu müdahaleler insanları daha da öfkelendirmiş ve karar anını daha da yakınlaştırmıştı. Dağlarda 22 yerleşim yerinden oluşan Pomak Cumhuriyeti diye anılan yerde yaşayan Müslümanların inatçı tutumu da patlamaya katkıda bulundu. Doğu Rumeli'nin ikinci valisi Gavril Paşa[31], sınırın diğer tarafına gönderildi. Yaklaşık 5 bin askerden oluşan, Fransız sistemine göre organize olmuş ve Rus dilinde yönetilen milisler, liderleri Alman asıllı Strecker, paşa ünvanını – Reşid Paşa – taşıdığı hâlde bu gelişmeyi büyük bir sevinçle karşıladılar. Sınırdaki Türk birlikleri hareket etmiyordu. Bu gibi durumlarda valinin emri üzerine Nizâmî ordunun askerlerinin ülkeye müdahale etmesi hakkı kullanılmadı. 1880

yılında Rus Çariçe'nin yeğeni olarak Bulgaristan'ın ilk prensi seçilen Aleksander von Battenberg, 21 Eylül'de eyalet başkentine girdi[32].

Rusya, Berlin Antlaşması'nda aslında daha sonra bizzat yapmak istediği değişikliklerin gerçekleşmesine büyük bir kızgınlık duydu. Bu olay Doğu Rumeli'nin efendisine İngiltere'de sempati kazandırdı. Avusturya, Vidin'i ele geçirebileceklerini düşünen kıskanç Sırpları kışkırtıyordu. Ancak Bulgaristan'ın başkenti Sofya üzerine yürürken, kısa bir süre önce kral ilan edilen Milan, Slivniça'da aldığı büyük mağlubiyetten dolayı durduruldu (17 – 19 Kasım arası). Komşu monarşi yenilenleri hemen himayesine aldı ve 3 Mart 1886 yılında, Bâbıâli'nin de bir temsilci gönderdiği Bükreş Barışı imzalandı. Mevcut sınırlarda hiçbir değişiklik yapılmamıştı.

Türkiye bu arada büyük tehlike altındaki vasal devlete [Bulgaristan] karşı umulmadık derecelerde iyi düşünceler besliyordu ve onunla Avrupa'da bir savunma antlaşması yapmaya hazır olduğunu açıkladı. Hariciye Nâzırlığı'na Said Paşa'yı getiren Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa, Rusların Bulgar Prensi'nin Doğu Rumeli valiliğine tayin edilmesine ve beş yıl sonra makamının tekrar tanınmasına dair talebine derhal boyun eğdi. Ayrıca Doğu Rumeli nizamnâmesinin yeni bir revizyona tâbi tutulmasına izin vermeye ve müdafaa kıtaları bulundurma hakkını feda etmeye hazırdı ve karşılığında sadece Pomak bölgesini istiyordu. 5 Nisan 1886 tarihinde İstanbul'daki elçiler bu antlaşmayı kabul etmişlerdi ve Sofya'da yeni bir "Güney Bulgaristan'ın" kurulmasına ilişkin müzakereler tam başlamıştı ki, Bulgar Prensi Aleksander, sözde çok fazla geri adım attığı gerekçesi ile 20 Ağustos'ta bir askerî darbe ile tahttan indirildi.

Aleksander'in geri dönüşüne ve çarın sert bir üslupla yazılmış telgrafından sonra tahttan feragatine kadar geçen süre ve Avrupa devletleri tarafından uzun yıllar boyunca tanınmayan ikinci Bulgar Prensi Ferdinand von Koburg'un seçilmesine kadar geçen karışıklıklar, Prens Ferdinand'a sadece ülkeyi terk etmesi yönünde bir talepte bulunmakla yetinen Bâbıâli, Fransa ve Almanya'nın da rızası ile meşru olarak tanımadığı Ferdinand'ın yerine General Ernroth'u buraya göndermek isteyen Rusya'nın tavsiyelerinin[33] aksine bencilce amaçlar için kullanmadı. Ferdinand'ı makamından almadığı gibi, bir Avrupa konferansı da talep etmedi, hatta Bulgaristan'ın eski Osmanlı özerk eyaleti ile tamamen birleşmesine ve Doğu Rumeli'den gelmesi gereken paraların gelmemesine bile itiraz etmedi. Tüm bunlar 1888 yılı sonlarına kadar gerçekleşen olaylardı. Rus Nabukov'un İstanbul'dan gelen komplocuları barış bozguncusu kabul

edildiler ve hüküm giydiler[34]. Sultan'ın haklarını büyük bir inat ve ısrarla savunan Ali ve Fuad Paşaların dönemi artık tamamen kapanmıştı. Osmanlı ileri gelenleri, nihayet tanınan Prens Ferdinand'ın kral olarak törenle karşılanmak ve müşir ünvanını almak üzere İstanbul'a gelişine oldukça sevindiler.

Ancak Doğu Rumeli açısından Bâbıâli'nin geri adım atmasından dolayı kapanan Bulgar meselesi, Batı Makedonya bölgesinde gittikçe daha tehlikeli bir hal almaya başladı.

Kaptan Petko'nun (1860) çete hareketleri sayılmazsa, Makedonya meselesi aynen beklendiği gibi, öncelikle kiliseden kaynaklanan bir meseleydi. 1870 yılında kurulan ve merkezi İstanbul'da olan Bulgar ruhban reisliği [Ekzarhlığı], o dönemlerde sadece Tuna Eyaleti olarak adlandırılan Bulgaristan için değil, dinî ve siyasî açıdan yeniden canlanan Bulgar milletinin Türkiye'de yaşayan tüm üyeleri için kurulmuştu. Bu yüzden ruhban reisliğinin yapması gereken ilk işlerden biri, Makedonyalı ve Trakyalı soydaşları için birer piskoposluk kurmak olmalı idi. Bunun için öncelikle Ohri, Üsküp ve Veles şehirleri seçildi.

Ancak çok geçmeden yaşanan Bulgar ayaklanması, ardından Osmanlı-Rus savaşı, yeni oluşan Bulgaristan ile Doğu Bulgaristan vasal devletlerinin kurulması ve bunların taleplerinden dolayı Makedonya topluluğunun ilerleyişi uzunca bir süre durdu. Ekzarh Anthimos, savaş sırasında Asya'ya sürgüne gönderildi. Kurulan piskoposluklar derhal iptal edildi. Aralarında sadece iki Bulgar'ın bulunduğu Edirne, Selanik ve Manastır ıslahat komisyonları tarafından Avrupa eyaletleri için hazırlanan ve eyaletlerin mümkün olduğunca milli sancaklara bölünmesini öngören nizamnâmelerin gerçekleştirilmesi mümkün ve pratik görünmüyordu. Türk hükümeti, haklı olarak artık düşman kabul edilen Bulgar halkına kimi zaman çok da yumuşak davranmıyordu. Kafkasya'dan gelen Çerkesler ve Bulgaristan ve Tesalya kökenli diğer Müslümanlar yenilen İslâm'ın öcünü almak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1878 yılı sonbaharında Mesta ve Karasu (Struma) ovalarının yukarı kısımlarında, Bulgaristan'a büyük bir göçle sonuçlanan bir ayaklanma çıktı. 1879 yılında buraya gönderilen Wilson ve Trotter'den oluşan bir İngiliz inceleme komisyonu da hiçbir şey değiştiremedi[35].

İkinci ekzarh Joseph, ancak 17 Aralık 1883 tarihinde makamının tekrar tanınmasını sağlayabildi. Kendisine sadece Trakya ve Makedonya vilayetlerinde okul açma hakkı tanındı. Ama Bulgaristan Prensliği'nin

nihayet Doğu Rumeli Eyaleti ile birleşmesi, Prens Aleksander'in tahttan uzaklaştırılması ve halefinin tanınmamasından dolayı, daha önce belirtilen o üç şehirde Bulgar piskoposluklarının açılmasını sağlayamadı. Piskopos Theodor'un Üsküp'e yaptığı başarısız bir seyahatten sonra, 1890 yılının Temmuz ayında Bulgar bakan Stranski, sert bir üslupla kaleme aldığı notasında "kendi çarelerine bakacakları" tehdidinde bulunuyordu[36].

1891 yılında ekzarhlığın dinî ve kültürel hakları tanındı ve Nisan 1894 tarihli tezkere ile Bulgar öğretmenler milletlerin ayrılıkçılıktan yana hisleri ile mücadele için kurulan okul komisyonlarının denetiminden kurtuldular. 4 Ağustos 1890 ve 8 Temmuz 1891 tarihlerinde Bulgaristan başbakanı Stambulov, Ohri ve Üsküp'te iki yeni piskoposluğun kurulmasına izin verilmesini sağladı[37]. Sırbistan bu arada Slav Makedonları soydaşları olarak kabul etmiş ve çok geçmeden Rum asıllı Firmilian Sırp metropoliti olarak Üsküp'e geldi. 1897 yılında Bulgar Prensi İstanbul'da beş yeni Bulgar Piskoposluğu kurulmasını istedi ve Manastır, Debre ve Ustrumca olmak üzere üç piskoposluk için izin aldı[38]. Ekzarhlığa o dönemde 1 milyon 200 bin üye ve neredeyse 2 bin kilise ve manastır bağlı idi. 1900 yılında sahip olduğu 868 okulda 47 bin üzerinde erkek ve kız öğrenci okuyordu[39]. 1885 ve 1890 yıllarından itibaren Selanik'te erkekler ve kızlar için birer lise; Manastır'da klâsik bir lise; Edirne'de "Peter Beron" erkek lisesi; İstanbul'da bir papaz okulu ve Üsküp'te ise öğretmen yetiştiren iki öğretmen okulu vardı.

Ancak yoğun bir ilgi gören ve çok iyi şekilde organize edilmiş bu okullardan daha iyi bir gelecek umut etmek yerine, sabırsız unsurlar eşkiyalıklarla Avrupa'nın dikkatini kendi sıkıntılarına çekmeye çalışıyorlardı ve böylece intikam almaktan ve takipten kaynaklanan anarşiyi bahtsız halklarının üzerine çekiyor ve daha sonra bu haksızlıklardan dolayı Hristiyan devletlerin kabinelerine çağrıda bulunmak için çaba gösteriyorlardı. Bu eşkiya çeteleri gururlu, zengin ve 500 yıldır kültürel egemenlik ve kilisenin despotluğuna aşina olan Yunanlılara ve onların Sırp kardeşlerine, hatta özellikle Apostol Margarit'in becerikliliği sayesinde milli bilince erişen Aromenler'e de saldırdıkları için, her ilkbaharda hiçbir Türk otoritenin ve hiçbir Avrupalı hayırseverin durduramayacağı bir "herkesin herkese karşı savaş" verdiği durumlar yaşanıyordu. İnsanlık dışı muamelelerde bulunan Rum çeteleri çok geçmeden Yunan ordusunun tebdil-i kıyafet içindeki veya üniformalarını bile çıkarmamış subayları tarafından yönetiliyordu. Sırpların kendi milli öncüleri ve şehidleri vardı.

Türklere gelince, artık hiçbir resmi makamda, hatta meclislerde bile herhangi bir Bulgar'ı istememeleri gayet doğaldı. İktidarda olan unsurun intikam hırsı, tıpkı Ustrumca Piskoposu'na karşı olduğu gibi, diğer piskoposlara ve okullara yöneliyordu. Bulgar gazetelerinden sadece Patrikhanenin gazetesi ile Protestan propagandanın gazetesi yayınlanıyordu. Bulgarların asi bir millet olarak gördükleri muamele de bundan daha iyi değildi belki, ama – Şark'a mahsus gaddarlığa meylin dışında – İtalyanların 1859 yılında Avusturya'nın işgali altındaki bölgelerinde gördükleri muameleden ve Macaristan'daki Romenlerin bugüne kadar (1907) hâlâ gördükleri muameleden de kötü değildi.

Osmanlı'nın mutlak gücü barındıran hükümdarlığına karşı ilk tepkiler 1902/1903 yıllarında ortaya çıkmış olup, korkunç cezalara neden oldu[40]. Bulgarlar ateşe verilmiş 215 köy sayıyorlardı ve verilen 25 bin kurbandan bahsetmekten çekinmiyorlardı[41].

1902 yılı sonlarına doğru Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé'nin önerisi üzerine Fransa ve Rusya'nın müttefik kabineleri Fransa'nın Selanik'teki konsolosu Steeg'in ıslahat programını onaylamak için bir araya geldiler. Bu ıslahatlar bu sefer milli imtiyazlar ve bir Büyük Bulgaristan, Büyük Sırbistan veya Büyük Yunanistan Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olmayıp, sadece vergilerin keyfi olarak uygulanması, Arnavut zabıtaların dizginlenemeyen hırsları ve Türk arazi sahiplerinin zorba tutumları sebebiyle Bulgar özerkliğinin veya Yunan Makedonya'nın öncüleri olarak yetiştirilen bahtsız köylülere yardım etmek içindi. Bu bölgelerdeki Türk hakimiyeti muhafaza edilecek, hatta Avrupa kontrolünde yürütülecek ciddi ve dürüst ıslahatlarla güçlendirilecekti. Tıpkı Lübnan'daki gibi Avrupa devletleri tarafından tanınan bir vali, vilayetlerden her biri için özel bir bütçe ve Avrupalı müfettişler, bu amaçların gerçekleştirilmesine önemli bir katkıda bulunacaklardı[42].

Bâbıâli, aynı yılın 30 Kasım tarihinde, biri İstanbul'da ve diğeri Makedonya'da olmak üzere, askıda kalan bu mesele ile ilgilenecek iki komisyon kurmuştu ve eyaletin tamamına vali olarak Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştı. Resmi bir irade ile Osmanlı Devleti'nin her yerinde bayındırlık işleri, tarım ve eğitim için yeni müdürlerin atanmasını ve her valinin yanına bir "siyasî müdürün" verilmesini öngörüyordu. Hristiyanlar da zabıta olabileceklerdi. Mahkeme üyeleri Adliye Nâzırı tarafından atanacaktı ve özel bir komisyon valilerin raporlarını teslim alacaktı. Bunun dışındakiler

memurların dürüst ve çalışkan olmaları gerektiğini belirten eski ıslahat tedbirlerinin ve vaatlerinin birer tekrarı idi[43].

Rusya temsilcisi Sinoviyev ve Avusturya temsilcisi Baron Calice bu arada diğer Avrupa devletleri tarafından da kabul edilen başka bir proje hazırlamışlardı. Avrupa'nın onayı olmadan azledilemeyecek bir vali, üç yıllığına göreve getirilecek ve neredeyse özerk bir idareci gibi hareket edecek; yeni zabıta teşkilatı Batı'dan gelecek subaylar arasından oluşturulacak; Steeg tarafından Makedonya için hazırlanan bütçe aynen muhafaza edilecek ve âşâr vergileri bundan böyle icarcılar tarafından değil, her nahiye tarafından bizzat tahsil edecekti[44].

25 Şubat 1903 tarihinde Hariciye Nâzırı, bu tedbirleri onaylamayı kabul etti ve Sultan Abdülhamid bunları bir irade ile Avrupa eyaletleri için alınan önceki tedbirlerin "tamamlayıcı" unsurları olarak onayladı.

Huzursuzluk çıkaranların istedikleri bu değildi. Çıkartılan yeni iradeye Selanik'te dinamit patlamaları, Edirne'de ve Manastır'da ayaklanmalar ve Petrov yönetimindeki kabinenin Bâbıâli'ye Türklerin ve Rumların "Türkiye'nin Avrupa eyaletlerinde Bulgar halkına yaptıklarını" hakkında sert bir üslûpla dile getirilen açıklama ile cevap verdiler (Ağustos)[45]. Bulgaristan, Avrupa devletlerine resmi bir açıklama ile olaylara "seyirci kalamayacağını" bildirdi. Diğer taraftan Türk idaresi her zamanki soygun ve kana susamışlığını sürdürüyordu[46]. Avrupa devletleri, sırf Balkanlarda karışıklıkları önlemek için, bu tehditler karşısında yeni tavizlerde bulunma zayıflığını gösterdiler. Rusya ve Avusturya İmparatorlarının Mürzsteg'de yaptıkları toplantı sırasında (Eylül) 22 Ekim'de nihai şeklini alan "kontrol ve denetim için uygun bir tarz" belirlendi: Tavsiyelerde bulunmak ve elçileri Makedonya'daki durumlar hakkında bilgilendirmek üzere valinin yanına "özel sivil memurlar" verilecekti; zabıta teşkilatının başına İsveç, İtalyan, vs. eğitmenlerine başka subaylarla birlikte bir Avrupalı general geçecekti; vilayetler "farklı milletleri daha düzenli gruplara ayırmak"[47] üzere daha sonra farklı bir düzenlemeye tâbi tutulacak ve "idari ve adli makamlar reorganize" edilecek olup, Hristiyan unsurun temsil ve özerklik prensibi gözetilecekti; karışıklıklar sırasında meydana gelen siyasî ve diğer suçlar için yarısı Hristiyanlardan oluşacak "karma komisyonlar" kurulacaktı; bir yıl vergiden muaf tutulacak kaçaklar ve iflas eden aileler Türk hükümeti tarafından yardım görecek ve kiliselerle, okullar tekrar açılacak ve redifler ile başıbozuklar lağvedilecekti. Bu reformlar Edirne

Vilayeti için geçerli değildi. Bu düzenlemeler, aslında görünüşte diğer rejime dayanan yeni bir rejimdi[48].

Bulgar ihtilal lideri Sarafov'un 1907 yılı sonlarındaki ölümü ve hareketin liderleri arasındaki iç mücadeleler sebebiyle Bâbıâli önemli ölçüde rahatladı. 1908 yılı başlarında İngiltere, valinin Avrupa devletlerinin kontrolü altında olması yönünde bir teklif getirdi ve Nisan ayında, Rusya'nın Bâbıâli'de yabancı zabıtaların ve yabancı memurların çalışmasını öngören projesinin kabul edilmesi kararlaştırıldı. Böylece Makedonyalı zabıtaların ikinci müdürü İtalyan Robilant Osmanlı bir general hâline geldi. Avusturyalılar aynı dönemde Ruslarla Makedonya'daki demiryolları hakkında mücadele içinde idi: Avusturyalılar Kuzey-Güney, Mitroviça-Selanik demiryollarını, Ruslar da Doğu-Batı ve Niş-Adriyatik demiryolunu istiyorlardı. Noel Buxton, o dönemlerde hâlâ devam eden eşkiyalığın kaynaklarını yerinde araştırmak için Balkan Yarımadası'nda seyahat ediyordu. Kral Edward'ın Rus Çarı ile Reval'de görüşmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa emrinde asilerin yok edilmesi için 10 bin kişilik bir ordu oluşturuldu, ama bu ordu bambaşka bir amaç, Abdülhamid'in despotluğunun ve eski rejiminin yok edilmesi için kullanılacaktı[49].

Her iki Bulgaristan'ın birleşmesinden sonra, Makedonya'nın Bulgarlaştırılacağından endişe duyan Yunanistan ve Osmanlı Devleti içindeki Rum unsurlar Balkanlarda "dengenin" kurulması için gerekli ödünün verilmesini talep ettiler. Girit, Yunanistan ile birleşmeyi istiyordu, ama 1886 yılı başlarında Suda önlerinde Avrupa gemileri belirdi ve Atina'daki hükümet sessiz kalması yönünde uyarıldı. Buna rağmen Kral George'un birlikleri Avrupa devletleri tarafından belirlenen sınırları geçtiler. Fransa her zamanki gibi Yunanlıların faaliyetlerine olumlu bakıyordu, ama Almanya, Şark Meselesi'ni tekrar gündeme getirilmesine kesinlikle karşı idi. Bu yüzden tıpkı 1853 yılında olduğu gibi, Pire abluka altına alındı. Ama Yunanlılar ancak Kutra'da Türklere karşı büyük bir mağlubiyet aldıktan sonra Epir'den geri çekildiler.

1888 yılında Girit'te tekrar ayaklanma havası esiyordu. Müslümanlar ve Hristiyanlar birbirleri ile savaşıyor ve her iki taraf, aslında kendi davranışlarından dolayı şikâyette bulunuyorlardı. Yunanistan, Ağustos ayında Avrupa'nın müdahale etmesini talep etti ve bizzat müdahale etmek tehdidinde bulundu, ama böyle bir müdahale tavsiye edilmiyordu. Polonyalı Sartinski'nin yerine vali olarak getirilen Şakir Paşa, huzuru tekrar

sağlamayı başardı[50]. Aralık ayında okunan 26 Ekim tarihli af fermânı ile belirsiz bir süre için vali olarak bir Müslüman tayin edilebiliyordu, ama yanında vekil olarak bir Hristiyan bulunması şart tutuluyordu. Delegelerin sayısı indiriliyor ve meclis, yetki sınırlarını da belirleme hakkına sahip valiye tâbi ediliyordu. Ayrıca gelirlerinin yarısının ve gümrük vergilerinin tamamının Osmanlı hazinesine aktarılmasını öngörüyordu ve adada Osmanlı Devleti'nin her yerinden toplanacak zabıtaların bulunmasını zorunlu kılıyordu. Gerçekte Girit Valisi Mahmud Celaleddin Paşa, meclisi birkaç yıl toplamayacaktı. Girit ancak 1895 yılı Mayıs ayı sonlarında, Avrupa devletlerinin ısrarları üzerine Rum asıllı Karatheodori ile tekrar Hristiyan bir valiye sahip oldu. Ama Karathedori'ye karşı sadece Müslüman unsurlar değil, zabıta teşkilatının lideri Emin Paşa da ayaklandı. Bunun üzerine bir sonraki yılın Mart ayında yine bir Türk olan Turhan Paşa vali olarak atandı ve onun döneminde gerek köylerde, gerekse adanın büyük şehirlerinde Hristiyanlar Müslümanlara karşı savaştılar, dolayısıyla Avrupa devletlerinin buraya gemi göndermesine neden oldular. Namlı Sfakiyotların Dağları'nda çok geçmeden Yunan çetelerinden destek alacak Rum asıllı asiler yaşıyordu.

Avrupa, Rusya'nın önerisi üzerine Haleppa Antlaşması'nın tekrar yürürlüğe konmasını talep etti ve eski Sisam Beyi Bulgar asıllı Yorgi Beroviç, 1896 yılının Haziran ayında adayı antlaşmaya uygun bir biçimde yönetmek üzere vali olarak atandı. Rumlar bunun üzerine tam bir özerklik talep ettiler ve dağlarda direniş devam etti. Avrupa devletlerinin elçileri sadece daha iyi bir adli düzen ve tıpkı Ermeni projesinde olduğu gibi sadece yabancılardan oluşacak jandarmanın reorganize edilmesini istiyordu ve Bâbıâli, bu şartları geri çeviremedi, hatta Hanya'daki konsolosların ıslahatları denetlemesine bile izin verdi. Müslümanlar buna şiddetle itiraz ettiler ve cinayet sahneleri yaşandı. Zihni Paşa, olağanüstü komiser olarak adaya gelmek zorunda kaldı.

1897 yılı başlarında Hanya'da Hristiyanlar, konsolosların gözleri önünde öldürüldüler[51] ve şehir ateşe verildi. Derhal dört Yunan gemisi kralın oğlu George'un yönetiminde 10 Şubat'ta Yunanistan Krallığı ile birleşmeyi ilan eden Girit'e doğru hareket etti. Yeni Yunan gücünü burada konuşlandıracak az sayıda Yunan birliklerinin başında Albay Vassos bulunuyordu. Eski umutlar tekrar yeşerdi ve "büyük ülkü" yine ihtimaller arasında görünmeye başladı.

Ama Avrupa’nın niyeti tamamen farklı idi, zira yalnızca adanın özerkliğini sağlamak istiyordu. Yunan birliklerine karşı eskisi gibi abluka tedbirine başvuruldu ve en büyük limanlara Şubat ayında Avrupalı müdafaa kıtaları yerleştirildi. Özellikle Fransa[52] tarafından uygulanan kararlı tedbirler, binlerce Türk askerin ve bahtsız Müslüman halkın hayatını kurtardı. Mayıs ayı sonlarında Yunan askerler adadan ayrıldılar ve Temmuz ayında Cevad Bey, Osmanlı birliklerinin komutanı olarak adaya geldi. Ama yeni birliklerin gönderilmesi ve Türk donanmasının adaya gelmesi kesinlikle ve başarı ile yasaklandı. Böylece Osmanlı-Yunan savaşı aslında Epir’e nakledilmiş oldu.

Maceraperest Garibaldiciler’den destek alan Yunan çetelerinin sınırı geçmesi üzerine Bâbıâli 18 Nisan’da savaş ilan etti. Yunalıların Preveze, Yanya ve Meluna Geçidi’ne yaptıkları saldırı başarısız olurken, Edhem Paşa Nisan ayı sonlarında Yenişehir üzerine yürüdü. Türk ordusu, 1885-1887 yılları arasında Golz Paşa ve Grumbkov Paşa tarafından hazırlanan düzenleyici yeni nizamnâmeler sayesinde yeniden yapılanmıştı ve [müfettiş sıfatıyla] bizzat Selanik’e gelen meşhur Osman Paşa’ya layık olduklarını gösterdiler. Yenişehir (25 Nisan) ve Velestinos’tan sonra, 5-6 Mayıs tarihlerinde Çatalca (Pharsala) ve Volo neredeyse hiç direniş göstermeden işgal edildi. Smolenski yönetimindeki Yunanlıların geri çekilişi, Dömeke’de (17 Mayıs) utanç verici bir kaçış hâline dönüştü. Ahmed Hıfzı Paşa Epir’de üzerine yürüyen kolorduyu Mayıs ayı ortalarında Arta’da geri püskürttü. Rus Çarı, arabuluculuk teklif etti, ama Avrupa ancak bir ay sonra, Yunanistan’ın Girit üzerindeki tüm taleplerinden vazgeçmesi üzerine müdahale etti. 4 Aralık[53] tarihinde akdedilen İstanbul Antlaşması, Türklerin istediği gibi 1881 yılındaki sınırları tekrar tesis etmiyordu, ama Yunanistan’ı 4 milyon Türk lirası savaş tazminatı ödemeye mahkum ediyordu ve Avrupa’nın Yunanistan’ı mali kontrolüne almasına neden oluyordu.

Alman devletlerinin tüm itirazlarına rağmen, yenilen Yunanlılar işbirlikleri için Rus-Fransız ittifakının adayı olan Prens George’un, İsviçreli Droz ve Bâbıâli tarafından aday gösterilen Karatheodori’ye[54] karşı adanın valisi olarak atanması ile ödüllendirildiler. Almanlar ve Avusturyalılar, bu tedbire protesto mahiyetinde olmak üzere, derhal ülkeyi terk ettiler.

Gerek Yunanlılar, gerekse Müslümanlar 1898 yılında yeni bir katliamdan sonra öylesine çileden çıkmışlardı ki, Kandiye İngiliz gemileri tarafından top ateşine tutulmak zorunda kaldı. Buna rağmen, Türk birlikleri

aynı yıl içinde Fransızlar tarafından adayı terk etmeye zorlandılar ve onlarla birlikte kalabalık bir Müslüman topluluğu da buradan göç etti[55]. Hristiyanların ellerinden silahları alındı, birkaç sur yıkıldı ve Rusya'nın düşüncesine göre bayrağını Girit'te dalgalandırma hakkını çok zor muhafaza edecek Bâbıâli hiç dinlenmeden, dört Avrupa devleti 1898 yılında Prens George'u vali olarak atadılar. George tam üç kez onaylandı[56]. Ama Yunan kral hanedanı veliahtı Prens George öylesine beceriksiz bir siyaset yürütüyordu ki, aynı Avrupa devletleri tarafından 1906 yılında tekrar geri çağrılmak zorunda kaldı. Halefi olan Rum asıllı siyasetçi Aleksander Zaimi (1910 yılına kadar) huzuru tekrar sağlamayı başardı. 1908 yılının yaz aylarında, yeni milli bir ordu ve yeni bir zabıta teşkilatı oluşturulduktan sonra Avrupa devletleri adadan birliklerini çektiler.

Girit çok geçmeden Yunanistan'la birleşmenin bir işareti olarak Yunan bayrağını göndere çeken – ki bu bayrak 1909 yılının Temmuz ayında tekrar adaya gelen Avrupa gemilerinin top ateşleri altında indirildi – Yunan pullarını yürürlüğe sokan, Kral George adına Yunan yasalarına göre mahkeme kararları çıkartan, Yunan jandarmalar kullanan, hatta Yunanistan anayasasının revizyonunu ele alan Yunan anayasacıların çalışmalarına katılmak üzere, daha sonra 1912 tarihinde olduğu gibi, Atina'ya temsilci göndermeyi düşünen ihtilalci meclisin eline geçti.

Atina'da o dönemde Girit meselesinin o güne kadarki yöneticisi Venizelos, çökmüş siyasî hayatın ıslahatçısı, hanedanın kurtarıcısı, yeni ordunun yaratıcısı ve maliye sisteminin düzenleyicisi olarak ortaya çıkmıştı.

Bu son olaylar ise Osmanlı Tarihi'nin bundan sonraki bölümüne aittir.

18. yüzyılın sonunda Polonyalı gezgin Mikoşa[57]: "Ermeniler, Türklerden herhangi bir başka milletten daha fazla saygı görüyorlar. Ayrıca Rumlardan çok daha fazla inanç özgürlüğüne sahipler", diye yazıyor, bunların "eski geleneklerini" tamamen unuttuklarını ifade ediyor ve "hiçbir şekilde eskiden ne olduklarını düşünmüyorlar ... Ruhları, ihtilal planları yapabilecek durumda değil ... Hatta Osmanlı Devleti sonuna yaklaşıyor denmesine bile tahammülleri yok" diye bir de açıklama ekliyordu.

Sadece Düzoğlu gibi zengin insanlar, ünlü bankerler olarak aralarından birkaçı, daha sonra servetlerine el konulması için II. Mahmud tarafından takibe alınıyorlardı. Bir süre sonra, dostları Mehmed Said Galib Paşa'nın devrilmesi üzerine, Ortodoks Ermenilerin ısrarları üzerine en fazla 20 bin Ermeni'den oluşan Katolik Ermeni Kilisesi'nin üyeleri, hem de kış ortalarında geldikleri şehirlere sürgüne gitmeye mahkum edildiler [1828].

Sekiz banker bu esnada diğer sayısız soydaşları ile birlikte Ankara'ya sürgün edildiler. Bu milletten bir Katolik'in barındırılması suç sayılıyordu. Bu takibata ancak Fransız Elçi Guillemont'un müdahalesi ile bir son verildi[58]. Bundan sadece 30 yıl sonra Fransa İmparatoriçesi Eugenie, İstanbul'da Katolik Ermenilerin zengin kilisesinde ayine katılacaktı!

Ermeniler, 1860 yılında kendilerine milletin dinî lideri olan katolikosun yanı sıra iki idari komite ve 400 üyeden oluşan bir milli meclis kazandıracak bir anayasa talep ettiler ve Bâbıâli bu anayasayı [Ermeni Cemaatı Nizâmnâmesi] 17 Mart 1863[59] yılında onayladı. 1862 yılında dağlardaki imtiyazlı Zeytun bölgesi Ermenilerin özgürlüğü için savaşmaya başlamıştı bile[60]. Ancak Ermenilere tanınan imtiyazlardan dolayı Kürtler ve memurlar daha uysal ve daha dürüst bir hâle gelmediler ve 1872 yılında dağlarda yaşayan Ermeniler kararlı bir biçimde tekrar silahlara sarıldılar[61]. Osmanlı-Rus savaşından önce Katolik Ermenilerin dinî lideri milletinin daha iyi bir muamele görmesini talep etti[62] ve beklenen tedbirler alınmayınca, Ermeni asıllı bir general yönetiminde ülkeye akın eden Ruslara sempatilerini göstermekten çekinmediler ve bunun üzerine Müslüman unsurlar yine öç almaya kalktılar[63]. Aralarından artık yeni Hamidiye askerleri de çıkan Kürtlerin[64] akınları ve paşaların ya da vergi tahsildarlarının baskıları da eksik olmuyordu. İstanbul'da arz edilen şikâyetler sonuç getirmiyordu ve bir seferinde 40 bin Ermeni aile birden Rusya'ya göç etti.

Böylece Ermeni meselesi de gündeme gelmiş oldu. Bâbıâli, Berlin Antlaşması ile Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde, Avrupa'nın denetiminde ıslahatlar yapmayı taahhüt etmişti. Sultan II. Abdülhamid, ayrıca Kıbrıs Antlaşması (1881) sırasında, Asya'da İngilizlerin denetimine verilen ıslahatları bir an önce yerine getirmeyi vaat etti.

Yaklaşık 800 bin civarındaki Ermeni, Kürtlere ve Çerkeslere karşı korunacaklardı – Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin kesin hükmü bu idi.

Ermeni liderleri, Doğu Rumeli'deki gibi bir vali, seçimle göreve getirilmiş bir meclis, Avrupalı bir subayın emrinde zabıtalar, 1876 yılında çıkartılan nizamnâmeler uyarınca ülkenin ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmiş bir toprak vergisi ve Ermenice'nin resmi dil kabul edilmesini istiyorlardı[65]. Asya'daki Hristiyanlar ve Müslümanlar için sadece huzur ve düzen isteyen İngiltere, mahkemelerde Avrupalı üyelerin de bulunmasını istiyordu ve Bâbıâli, müfettişleri ve mali müşavirleri sadece Avrupa'dan

alıyordu. İngiliz filosunun İzmir önlerindeki güç gösterisi, sadece Bâbıâli'nin her zamanki gibi işbirliğinde ciddi olduğuna dair vaatlerini tekrarlamasını sağladı. Nihayet tüm bu projelerin ve müzakerelerin sonucu olarak, jandarmaları olan ve idarecilerini seçimle başa getirecek cemaatlerin oluşturulmasını ve sıkça görülen suçlar için daimi bir yargıçlar heyetinin kurulmasına dair yeni bir nizamnâme hazırlandı. Londra kabinesinin Türk düşmanı başkanı Gladstone bile bundan daha öteye gidemedi. Aslında Asya'da iyi bir idare isterken, hangi taleplerde bulunacağını kendisi de bilmiyordu, zira iyi bir idare için sadece başka idareciler değil, başka Kürtler ve başka Ermeniler de gerekiyordu ve bunların birkaç yıl içinde ortaya çıkması mümkün değildi[66]. O dönemde ayrıca namlı Maliye Nâzırı Agop Efendi gibi birçok memur Ermeni asıllı idi, hatta kimileri Sultan Abdülhamid'in simasında bile Ermeni kökeninin izlerini görüyordu[67].

Tüm bunlara rağmen ne Ermeniler, ne de Müslümanlar gerekli barışçıl düşünceleri göstermiyorlardı. Batı'da Nazarbey[68] gibi, komiteler kuran umutlu gençler eski Ermeni anavatanının kurtuluşu için çalışırken, Mehitaristler Venedik ve Viyana'da Ermeni halkın geleceğini kültürel zeminde güvence altına almaya çalışıyorlardı. Samuel Murad, Paris'te de bir okul açmıştı, ama bu okul daha sonra zorla Roma'ya nakledildi[69].

Rusya, Ermeni Kilisesi'nin, Ermeni kültürünün ve Ermeni dilinin yok edilmesi yönünde her zamanki gibi acımasız ve merhametsizce faaliyetlerde bulunduğu sırada[70], aslında Türk dostu olan Ermeni Patriği 1890 yılında memurların sürekli olarak göz yumdukları Kürt saldırılarından şikâyet etmeye başlamıştı. Aynı yıl içinde Müslümanlar ve Hristiyanlar Erzurum sokaklarında birbirleri ile savaşıyorlardı ve aynı dönemde İstanbul'daki Ermeniler, Bâbıâli'den kararlı bir şekilde kendi milletleri için imtiyazları istemesi için Katolik Ermenilerin lideri olan katolikosa baskı yapıyorlardı. Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek amacı ile Kumkapı Kilisesi'nde büyük bir gösteri yapıldı ve bunu devlete ihanet davaları izledi[71]. Gizli "Troşak" komitesinin – diğeri "Hınçak" komitesi idi - Rusya'dan gelen bazı Ermeni liderlerinin, Rus nihilistleri örnek alarak, kanlı olayların meydana gelmesi için halkı kışkırtıp, Müslümanların buna misilleme yapmasına neden olarak, aslında Rusların çıkarları için faaliyet gösterdikleri inkâr edilemez. Rus Çarı'nın yönetimi altında milli varlıkları hâlâ tehdit altında olan[72], ama en azından büyük kitleler hâlinde öldürülmeyen 2 milyon Ermeni'nin gördüğü muamele yine de Türkiye'de yaşanan olaylar

karşısında hafif olarak kabul edilebilir[73]. Bu radikaller arasında bile Rusların muhtemel bir müdahalesinden bahseden parayla beslenen adamlar vardı[74].

1893 yılında kavgalar Anadolu'ya sıçradı[75]. Tıpkı 1894 yılında Kayseri'deki komplodan sonra olduğu gibi, ihtilalcilerin Zeytun'daki gibi zorbalıklarla hüküm sürdükleri Sason'da vergilerin Osmanlı Devleti'ne ödenmesi reddedildi ve buraya gelen askerler aralarında Ermenilerin ezelî düşmanları olan Kürt başıbozukları da bulunuyordu, hiçbir zorbalıktan çekinmediler: 30 köy yakıldı ve halk öldürüldü. Cenevre'de tıp okumuş olan Hampartsun Boyacıyan'ın ayaklanması ile 1894 yılında resmi makamların eline Sason Dağları'nda ve Diyarbakır'a kadar Müşir Zeki Paşa emrindeki askerleri mazur göstermek için bir mazeret geçmiş oldu[76]. Ermeni piskoposları tutuklandı ve Ermeni Patriği makamından çekildi[77].

Bu olayların ışığı altında elçiler, Muş'ta milletlerarası bir istatistik gerçekleştirildikten sonra, Ermeni eyaletlerine yeni bir rejim getirmek için 1895 yılının Mayıs ayında bir araya geldiler. İstanbul'da bir komisyon tarafından atanacak her iki mezhepten memurlar talep ettiler. Ayrıca zabıta teşkilatı ıslah edilecek ve Kürtlerin otlakları sınırlandırılacaktı. Ama Bâbıâli, bu önerileri kabul etmekte tereddüt ediyordu[78].

Birkaç ay sonra, aynı yılın Ağustos ayında, Amasya çarşısı yandı. Ermeniler, kendilerini 30 Eylül'de İstanbul'da hükümetin olağanüstü tedbirlerine[79] karşı büyük bir gösteri yapabilecek ve Hamidiye askerlerinin lağvedilmesini ve Avrupa tarafından tanınan bir valinin atanmasını talep edebilecek kadar güçlü ve güvende hissediyorlardı[80]. Düzen tekrar sağlandıktan sonra ise birçok masum öldürüldü ve çok geçmeden Anadolu'da katliamlar başladı: Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Bitlis ve Bayburt'ta, Müşir Sadeddin Paşa'nın gözleri önünde Mardin, Malatya, Sivas, Van, Diyarbakır, Samsun ve Urfa'da[81]. Lübnan'da yaşanan olaylar böylece bundan haberi olmayan Avrupa'nın burnunun dibinde tekrarlanıyordu. Bu esnada ölen Ermelerin sayısı 30 bin kadar tahmin edilmekte idi[82]. Tıpkı 1860 yılında Suriye Dağları'nda olduğu gibi, burada da fanatik halkın yanı sıra, ordu ve memurlar da bu kanlı olaylara katılmışlardı. Olaylar 1896 yılında da devam etti.

Ancak İngiltere'nin katil Kürtlere müdahale teşebbüsü, ticarî menfaatlerinin ön plana çıktığı bir dönemde soğukkanlı hareket eden Avrupa'da kendine yandaş bulamadı[83]. Rusya, Ermenilerden nefret

ediyordu. Hanotaux yönetimindeki Fransa, bu önemli müttefikine katılıyordu. Altı Avrupa devletin Kasım ayındaki müdahaleleri ciddi sonuçlar doğurmadığı gibi, Bâbıâli'nin de İstanbul önlerindeki "elçilik gemilerinin" iki katına çıkartılmasına karşı mücadelesi de başarısız oldu, ama gemilerin çoğaltılmasından daha sonra vazgeçildi[84]. İhtilalcilerin yeni bir hareketi 1896 yılının Haziran ayında Van'da olayların çıkmasına neden oldu[85]. Burada Ermeni karargâhı ateşe verildi. İngiltere konsolosu kalabalığa ateş açmak zorunda kaldı. 10 bin kişi öldü ve Van'ın çevresi Kürtlerin ganimeti hâline geldi. Tüm bunlara sessiz kalmayı reddeden asil düşünceli Ermeni Patriği İzmirliyan makamından çekilmek zorunda kaldı. İstanbul'daki Ermeniler, Osmanlı Bankası'nı ele geçirip, yok ederek intikam almak istediler, ama planladıkları suikast ihanete uğradı ve 27 Ağustos – 28 Ağustos tarihleri arasında İstanbul'daki Ermeniler takip edilerek, idam edildiler. Başkentin avam takımı bu zavallı çalışkan insanları korkulacak birer rakip gibi görmüştü[86]. Ölüm sahneleri bir gün bir gece sürdü. 20 Ekim 1895 tarihli imtiyaz belgesini bizzat onaylayan II. Abdülhamid'in bu sefer, kendi emretmemiş olsa bile, bu kıyıma göz yumduğu kesindi. Sokakta rastlanan her Ermeni'nin sokak ortasında öldürülmesine izin veriliyordu. Beklendiği üzere, bu barbarlık Asya'da büyük bir yankı uyandırdı. Öldürülmeyenler genelde ya Müslümanlığı kabul ediyorlardı, ya da malını mülkünü kaybediyordu[87]. Bütün Avrupa devletleri arasında bir tek ikinci konsolosu Cidde'de kısa bir süre önce bir fanatiğin cinayetine kurban giden[88] İngiltere tehdit edici bir tutum aldı ve tahtını kaybedebileceğini ileri sürerek, II. Abdülhamid'e başvurdu[89]. Daha sonra Adana ve Tokat'ta (1897) cinayetler işlendi ve cevap olarak İstanbul'da bombalama olayları meydana geldi.

1895 yılının Ekim ayında uygulanan ve Hristiyan vali muavinlerinin, Hristiyan memurların ve adliye müfettişlerinin, hatta bekçilerin atanmasını, âşâr vergisinin köylere icara verilmesini, Kürtlerin otlaklarının sınırlandırılması ve kontrol komisyonu ile bağlantı hâlinde olacak elçiliklerin kurulmasını öngören ıslahatlar, tüm bunlardan sonra da yürürlükte kaldı[90]. Huzurun tekrar sağlanması ise mümkün görünmüyordu. Tıpkı eskisi gibi Kürtler ve Ermeniler karşı karşıya gelmişlerdi ve hükümet onlara karşı çaresizdi ve kimi zaman da onlardan çekiniyordu[91]. 1899 yılında yeni mücadeleler başladı.

Aynı dönemde Sisam Adası'nda protesto gösterileri ve huzursuzluklar gündemi belirliyordu. Ancak adaya Yunan Prensi Nikola'nın vali olarak atanması[92] ile sonuçlanması beklenen ayaklanma gerçekleşmedi[93]. Başpiskopos (Arşivek) dışında 39 üyeden oluşan meclisin – bu arada prensin etrafında dört bakan bulunuyordu - görev süresi, 1899 yılında iki yıl olarak belirlendi[94]. Bu arada Sisam Adası kuralsız ve partizanlık hırsından dolayı parça parça olmuş, çağdaş Yunan "demokrasisinin" tam bir yansımasıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEVRİM, YENİ ÇAĞLAR VE ESKİ GELENEKLER[*]

Sadece ismen vergiye tâbi Bulgaristan'ın kurulması; Doğu Rumeli Eyaleti ile birleşmesi; Makedonya'da çözülemeyen anlaşmazlıklar; Yunan eşkiya çetelerinin faaliyetleri; Girit'te Osmanlı Devleti ile her bağlantıya nüfûz eden bitmek bilmeyen ayaklanmalar; Sisam Adası'ndaki kışkırtmalar; Ermenilerin özgür bir anavatan kurma hayalleri; Kürtlerin Anadolu'da yarattıkları karmaşalar ve Türkiye'nin tek dayanağı olarak kalan[1] Arnavutların Avrupa'daki anarşileri; Arap milliyetçiliğinin dinî değil de, siyasî yönde uyanışı – tüm bunlar, geniş topraklar üzerinde hâlâ 15 milyon nüfusa sahip olan, ama aralarında ne ırk veya dil ve kültür, ne de inanç veya ortak bir ekonomik faaliyet bağı olmayan bu devletin aslında çöküşü anlamına geliyordu. Yine de "eskilerin" geri getirilemez biçimde kayboldukları ve zorla kabul edilen "yenilerin" işe yaramadığı anlaşılmış[2] bir imparatorluğun bu yavaş çöküşünden sanki içinde yaşayan insanlardan hiçbiri şikâyet etmiyormuş gibi görünüyordu. Hristiyan tebaa kendini tamamen milli ideallerine kaptırmıştı ve kilise ile okullar için çalışarak, kendilerine İstanbul'da birçok küçük düşürücü olaylar ve büyük tehlikelere bağlı zorlu yaşama katılımın yararsız görüneceği bir meşgale bulmuşlardı. Hiçbir hatt-ı hümâyûn, hiçbir fermân veya idare Osmanlı düşüncesi ışığında mahalli bir siyaset yaratamamıştı. Muhafazakâr Türkler, iyi günlerin çoktan bittiğine kendilerini iyice inandırmışlardı. Dobruca'dan, Bulgaristan'dan, Karadağ'dan, Tesalya'dan[3] ve Girit'ten kaçan dindaşlarının, padişahın himayesi altında sefil bir hayat sürmek için Anadolu'ya nasıl yöneldiklerini görüyorlardı ve her biri, gerektiğinde aynını yapmak için hazır bekliyordu. Gençler sadece daha düşük maaşa daha kötü işler yapmak için memuriyette terfi almayı bekliyorlardı. Okullar artık sadece sayıları günden güne artan, Şark'a mahsus tembelliğin Avrupa'ya mahsus bürokrasinin birleştiği ve insanlara eziyet çektirip, ceplerini boşaltan bürolarda çalışacak adaylar yetiştiriyordu. Ulema sınıfı, İslâm'a sadece zaman zaman geri kalmış halkı düşünerek müsamaha gösteren liberal düşünceli Midhat Paşa'nın devrilmesinden sonra, daha büyük bir nüfûz kazanmıştı. 1879 yılının Haziran ayında, sadrazamlık makamının gücünü kuvvetlendirmek istediği için, Sadrazam Hayreddin Paşa'yı devirmişlerdi[4], ama bu cahil din adamları gerçekte okuma yazma öğretilen sıbyan mekteplerinde eğitim vermek;

şeriat mahkemelerinde tarafların mevkileri ve feda ettikleri paralara göre hüküm vermek[5]; kahvehanelerde memurların liberal görüşlerini kınamak; Selanik ve Cidde'deki gibi karışıklıklar ve gereksiz ölüm sahneleri yaratmaktan başka bir şey yapabilecek kapasitede değildiler. Osmanlı Meclisi 1878 yılından sonra bir daha toplanmamıştı ve herşeye itaatkâr bir şekilde kafa sallayan bir meclise gerek olmadığı anlaşılmıştı. Nâzırlar, neredeyse önemsiz isimlerini Osmanlı yıllıklarına geçirmeye lâyık bile değildiler. 1876 ve 1881 yılları arasında 18 değişik kabine yönetime gelmişti ve 1881 yılında Ahmed Vefik Paşa ve dönemin tek gerçek "şahsiyeti" olan Küçük Said Paşa, iki gün içinde görevlerinden alınıp, tekrar birbirlerinin yerine geçmişlerdi[6].

Herşeyi eline geçiren tek bir kişi vardı: Sultan II. Abdülhamid. Tek siyasî faktör olma hırsına kapılmış ve bu amacına da ulaşmıştı. Yanında başka hiçbir müşavire, özellikle de ağabeyinin aksine başka bir siyasî faktöre tahammül edemiyordu. Etrafını casuslar ve şahsi menfaatler güden bir siyasetin sinsi ve paraya ihtiyacı olan araçları sarıyordu.

Türkiye'nin çok kritik bir zamanda kaderini neredeyse 40 yıla yakın bir süre ellerinde tutan Sultan II. Abdülhamid'in, keşke dedesi Sultan II. Mahmud gibi, despot da olsa bir ideali olmuş, keşke daha ulvî amaçlar için yaşamış ve çaba göstermiş olsa idi! 1877 yılının yaz aylarında büyük sevinç gösterileri altında, heyecanla ezelî düşmanı ile tüm gücünü kullanarak savaşmak üzere, tahta cülûs eden genç sultan (doğumu 22 Eylül 1842); melankolik gözleri dikkatleri çeken ve hayranlık uyandıran[7] güzel yüzlü şövalye ruhlu bu şehzâde; hafiyelerin, ihtişamı seven ahlaksız saray hizmetkârlarının ve "dostum"[8] dediği Suriyeli İzzet [Holo Paşa] gibi kâtiplerin kol gezdiği ve haremin bilinçsiz kalabalık kadınların da eklendiği değersiz bir toplumun içinde zaman geçtikçe, mutlak güce sahip bir hükümdarın eşi benzeri görülmeyen faaliyetsizliğinden ziyade korkudan, gözlerinin önünde tahttan indirilip, gizlice öldürülen ağabeyinin gölgesi eksik olmayan ve zamanından önce çöken yaşlı bir adam hâline geldi. Sultan II. Abdülhamid döneminde sadrazamlık makamına, 1886-1891 yılları arasında Kâmil Paşa[9], 1896 yılında, daha sonra bu makama altı kez getirilen ve 1896 yılında Yıldız Sarayı'ndan "bağımsız ve sorumlu bir kabine" talep etme cesaretini gösteren[10] Küçük Said Paşa, Halil Rıfat Paşa, Cevad Paşa, vs.[11] gibi önemsiz şahsiyetler getirilmişti. Sultan Abdülhamid artık gece gündüz saklanan, yattığı yeri herkesten gizleyen, sırdaşları ve

itaatkâr kulları olmayanlar dışında hiç kimse ile konuşmayan ve ancak haftada bir camiyi ziyaret ederken, maaşlarını düzenli ve zamanında alan ihtişamlı Arnavutlarının arasındaki görkemli arabasının aniden ortaya çıkması ile halkının arasında görünen yaşlı ve hastalıklı bir adamdı. Ölümden ruhuna acı verecek kadar korkuyordu ve parayı, görkemli saraylar yaptırmak ya da musahiblerini ve cariyelerini altına boğmak için sevmiyordu. Kendi döneminde sadece çok sevdiği bir kadının anısına "Yıldız" Sarayı adını alan bir saray ve sarayın yanına ibadetini yerine getirmek için bir cami yaptırdı. Paraya gelince, Sultan Abdülhamid her gün ihmal edilmiş tebaanın kanı ve teri ile nâzırları ve alacaklıları ile bölüştüğü ve el konulan mallar, Anadolu'da ve Irak'ta geniş toprakların şahsi mülkleri[12] ile birleştirilmesi ve memurlarla subayların ödenmeyen maaşlarını işleterek – ki devlet kendi iç borçlarını teşkil eden kaimeleri ve kendi sikkeleri olan beşlikleri ve altılıkları kabul etmek istemiyordu[13] - sürekli olarak zenginleştirdiği şahsi hazinesine akan paraları, hükümdarlığına ve hayatına kasteden herşeyi ortaya çıkarmak ve cezalandırmak için bir araç olarak görüyordu[14].

Bazı huzursuz unsurların, örneğin parlamento komedyası ve 1876 yılında sultanın öldürülmesi olayına karıştığı için tüm kalbi ile nefret ettiği Midhat Paşa'nın öğrencilerinin ve Batı'da yetişip, liberalizm ve milli onur hayranı ateşli gençlerin, elinin uzanamayacağı uzaklıkta yaşadıklarını, umut ettiklerini ve faaliyet gösterdiklerini biliyordu[15]. Bir seferinde, 1897 yılında hepsini geri çağırdı ve onları denetim altında tutmak için büyük paralar harcadı. Casuslarının raporlarına her zaman nakit ödüyordu. Aynı şekilde Avrupa basınında kendisine karşı bir "kampanyayı" da para dağıtıp, bunun yerine övgü dolu yazılar yazdırarak gizlemeye her zaman hazırdı. Ama bu propagandaların gerçek anlamını, büyük geleceğini ve yakın zaferini, Fransız ve İngiliz yazarlar tarafından "dünya üzerindeki büyük katillerden[16]" biri olarak nitelendirilen ve lanetlenen tecrübeli ve çok akıllı bu yaşlı hükümdar tahmin edemezdi. Özgür basın ve özgür yazarlığa izin verilmiyordu ve Sultan II. Abdülhamid, tehlikeli düşünceleri engellemek için bunun yeterli olduğuna inanıyordu. Tebaa İstanbul'da çıkan "Vakit gazetesinde Tunus'taki gibi Hristiyan hakimiyetinin Müslümanlarda yarattığı felaket veya maliyeyi kurtarmak için Avrupalı memurların gerekli olduğu gibi yazılar okuyorlardı[17]. Avrupa örneğine göre Kırım Savaşı'ndan sonra oluşan ve Lamartine ile Renan'ı şahsen tanıyan Şinasi (ölümü 1871), eleştirmen ve "Vatan Yahut Silistre" dramının yazarı Namık Kemal (ölümü

1887) ve Âlî Paşa'nın düşmanı Ziya Bey (ölümü 1880)[18] zamanından beri kendine yandaş bulan çağdaş edebiyat akımı, halka yabancı kalmıştı. Daha sonraları ilk defa Mehmed Emin Bey [Yurdakul] artık yarı Farsça, yarı Arapça değil de halk dilini kullanarak, "geleneksel" dilde değil de, artık gerçek Türkçe yazma cesaretini gösterecekti. Bu akım, uzun süre sadece Fransız klasiklerin (Moliere, Voltiaire), çağdaş Fransız şiirinin ve romantik maceracı akımın – Ahmed Midhat – veya natüralist akımın – Zola'nın "Therese Raquin" adlı eseri[19] - romanlarının çevirilerini sağlayacaktı[20]. Reşid Paşa tarafından yayınlanan bazı "diplomatik belgelerin" veya Âkif Bey'in şahsi "görüşlerinin [Tabsıra]"[21] iki baskı hâlinde yayınlanmasına rağmen, siyasî propaganda edebiyatı tamamen eksikti.

Sultan Abdülhamid servetine, casuslarına, methiyecilerine, ordusuna güveniyordu ve yurtdışında sağlam bir dayanağı olması için Almanya'nın dünya siyasetini her zaman destekliyordu[22]. Kayser Wilhelm'i 1898 yılında, ağabeyinin İmparatoriçe Eugenie'ye hazırladığı merasime benzer bir törenle karşıladı. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki Alman Katolikleri himayesine alıp, Almanya'nın ekonomik menfaatlerini desteklemekte gecikmedi. Bu menfaatlerin arasında Anadolu demiryollarının[23] Alman bir şirket tarafından Bağdat-Basra hattı inşaatına başlanması ve Almanların Haydarpaşa Limanı'nın, Haydarpaşa-İzmid-Ankara demiryolu hattının ve Selanik-Manastır demiryolu hattının inşası, ayrıca Ankara-Kayseri demiryolu hattı ve Eskişehir-Konya demiryolu hattı imtiyazlarının Alman kapitalistlere verilmesi gibi menfaatler bulunuyordu. Avrupa'da 750 kilometre olmak üzere sekiz yıl önce tamamlanan 1764 kilometre demiryolu hattının 1300 kilometresi ve sadece Anadolu'da projesi tamamlanmış 1379 kilometre ve inşaatı süren 544 kilometre demiryolları Alman girişimcilere aitti[24]. Sultan II. Abdülhamid, elçilere şahsi yardımlarda bulunuyordu ve elçileri böylece susturuyor ve minnettarlığa zorluyordu. Örneğin İngiltere'ye 1903 yılında İzmir-Aydın demiryolu hattının imtiyazı verilmişti. Nihayet halife olarak ortaya çıkmayı seviyordu ve bu kutsal karakteri kendini güvence altına almak için ayrı bir araç olarak görüyordu[25]. Ağabeyi Abdülaziz'in eski nâzırı olup, daha sonra Tunus hükümetine getirilen Tunuslu Hayreddin Paşa'nın idealini sevinçle kabul etti: Tunus Dayısını vasalı olarak görmek; fanatik Senusilerin ve Ihvanların (Kardeşler) Tunus'taki hareketlerini desteklemek; Avrupa'nın gözünden düşen Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın azlini bildirmek; Tunus'taki

Müslümanların Fransa'ya karşı huzursuzluklarını körüklemek; yabancılara karşı Mısır milliyetçiliğinin öncüsü Arabî Paşa'nın yanında yer almak ve nihayet Harem Ağası Behram Ağa aracılığıyla Arabistan'da Panislamizm adına çalışmak hoşuna gidiyordu[26].

Sadece Batı'nın zorba ve yavaş yavaş yok edici bir hâle gelen nüfûzuna karşı mücadele edebilmek için Avrupa tarzındaki kurumların kabulü bazında – ki genç Japonya da aynı şekilde Avrupa'ya karşı mücadele ediyordu – 1870 yılında faaliyetlerine başlayan Jöntürklerin gazeteleri önce Kahire'de, daha sonra Paris'te ve Cenevre'de yayınlanmaya başladı[27]. 1897 ve 1899 yıllarında, sürgündeki Jöntürklerin yandaşları olarak bilinen birçok genç mahkeme önüne çıkartılıp, ağır hükümler giydi.

Sadece "uğrunda kendini feda edecek kadar anavatanına sadık bir vatansever[28]" olan Murad Bey, Ahmed Rıza Bey, Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar[29] ve Arnavutların kendi soydaşları tarafından sevilen lideri İsmail Kemal Bey gibi, 1876 yılının yenilen ve yok edilen Terakki Cemiyeti'nin hayatta kalan üyeleri ve Fransız İhtilali hayranları ya da Damad Mahmud Celaleddin Paşa ve oğulları Sebahaddin ve Lütfullah Paşalar gibi, Sultan Abdülhamid'in Osmanlı tebaanın sevgisine dayanan bir Osmanlı tahtını tercih eden kaygılı akrabaları gibi, kendi menfaatlerini zerre kadar düşünmeyen, büyük hizmetler vermiş, özverili ve gerçek birer vatansever olan böyle insanlar, yeni ve bağımsız özgür Türkiye için çalışmamış olsalardı, "Kızıl Sultan" muhakkak ki sınırsız mutlak güce sahip bir şekilde hayata veda edebilecekti. Paris komitesi ile bağlantıya geçip, Murad Bey gibi bazı liderlere ulaşmayı başardı ve Fransız hükümeti kendisine ihtilalci basına karşı yardımda bulundu. Ermeni ve Bulgar asilerle kardeşçe bir araya toplanıp, Osmanlı'nın geleceği için kararlar alan Jöntürklerin kongreleri tehlikeli sayılmazdı[30]. Ayrıca 1897 yılından beri subaylar asice düşünceler sebebiyle takibe alınmışlardı[31]. 1900 yılında askerî okulu bitiren bazı öğrenciler, ceza mahiyetinde basit birer er olarak eyaletlere gönderildiler. Sekiz yıl sonra, 22 Temmuz 1908 tarihinde, 3. Kolordunun tamamı kazanıldıktan sonra, Arnavutlar savaşa hazır beklerken, askerî okul müfettişi tarafından birçok meslektaşı ile birlikte İstanbul'a bir anket için çağrılan Enver ve Niyazi Beyler, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına, Hilmi Paşa yönetiminde özgür bir hayatın yaşandığı Makedonya'da bir garnizon olan Resne'de özgürlük bayrağını çekti[32]. Hükümetin Anadolu birliklerine karşı savaşmak gerekmiyordu, zira onlar da tıpkı Arnavutlar gibi,

kendilerini özgür kılan bayrağın taşıyıcılarının tarafına geçtiler. Makedonya'daki başkomutanlarından biri olan Şemsi Paşa öldürüldü, bir diğeri yaralandı ve bir üçüncüsü asiler tarafından esir alındı. Asiler, Midhat Paşa'nın anayasasından başka bir şey istemiyorlardı. [Küçük] Said Paşa, 24 Temmuz'da yeni çağın başlangıcını ilan etmek üzere, İstanbul'da devletin yönetimini devraldı. Yerine 6 Ağustos'ta Kâmil Paşa ve 1909 yılının Şubat ayında Hüseyin Hilmi Paşa geçti. İlk Mebusân Meclisi 107 Türk, 45 Arap, 27 Rum, 22 Arnavut, 10 Ermeni, 5 Bulgar, 4 Sırp, 3 Yahudi, 2 Kürt ve birer Romen, Dürzî ve Marunî'den oluşuyordu[33].

Ama II. Abdülhamid'in nüfûzlu saray grubu çabuk pes etmeyecekti. Sultan'ın orduda, sadık Arnavutlarının dışında birçok yandaşı ve ulema sınıfı[34] ile İstanbul'un avam takımı arasında bir o kadar daha yandaşı vardı. Huzursuz birlikler, başlarında subayları olmadan, 13 Nisan/31 Mart'da nâzırların ve meclisin süzerine yürüdüler. Sultan Abdülhamid, sanki neden olduğu ayaklanmanın baskısı altında hareket ediyormuş gibi, derhal Edhem Paşa yönetiminde bir Rum (Mavrokordato) ve bir Ermeni'den (Noradungiyan) oluşan bir kabine kurdu.

Ama 5 bin kadar askerden destek alan bu zayıf hükümetin, Makedonya'dan başkente doğru hareket eden orduya direnmesi mümkün değildi. Asiler, davaları için kendi hayatlarını hiçe sayacak şekilde bir mücadele verdikten sonra, Mahmud Şevket Paşa 24 Nisan'da İstanbul'a girdi. Hükümetin yönetimini Ahmed Rıza Bey yönetiminde kurulan bir kabine devraldı. Sultan'ın tahttan indirilmesi artık siyasî bir gereklilik hâline gelmişti. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yine şeyhülislâmın bir fetvası cevaz verdi ve 27 Nisan'da, Abdülhamid'in uzun süre kafes hayatı yaşamış yumuşak başlı kardeşi şehzâde Reşad (doğumu 3 Kasım 1844), V. Mehmed Reşad olarak tahta cülûs etti[35].

Rakiplerini kan akıtmadan alt eden galiplerden bazıları, tek başına mucizeler yaratan özgürlüğün bile devleti sadece kurtarmaya değil, birleştirmeye, kuvvetlendirmeye ve güvence altına almaya yeteceğine inanıyordu. Ahmed Rıza Bey başkanlığındaki mecliste 180 Müslüman'ın yanı sıra 50 Hristiyan ve 3 Yahudi görev alıyordu ve tüm eyaletler eşit oranlarla temsil ediliyordu. Ama birkaç gün sonra gerçek tüm çıplaklığı ile kendini gösterdi.

Yeni Türkiye önce devleti kullanmak için her fırsatı kollayan dış düşmanlarına; sonra farklı milletlerin özgürlük baskısına; daha ileride zaferi kazanmak için şimdilik gizlenen, ama hâlâ çok güçlü olan muhafazakâr

grubun intikam hırsına; geri kalmış eyaletlerdeki anarşiye ve yeni liderlerin böylesine büyük siyasî değişikliklerde her zaman beklenen gaddarlığı ve tecrübesizliğine karşı mücadele etmek zorunda idi.

Uzun yılların mahsülü olan bu çalışma, bu zorlukların ortaya çıkışı ve bu zorluklara karşı yapılan mücadelelerin anlatılması ile tamamlanacaktır.

Avusturya, yeni rejime ilişkin habere, işgali altında bulunan bölgeleri [Bosna-Hersek] 5 Ekim'de kendi topraklarına katarak cevap verdi. Bâbıâli'ye küçük bir teselli olarak Yenipazar Sancağı bırakıldı. Jöntürkler, antlaşmalara ve hukuka aykırı bu tedbire itiraz etmeyi uygun bulmadılar. Bu görevi sadece tüm Sırpların ülkesine geri dönen I. Peter Karayorgoviç yönetiminde birleştirilmesine dair ideallerinin yok edildiğini düşünen Sırbistan üstlendi. Kayser Franz Joseph tarafından yeni bir anayasaya kavuşturulan Bosna ve Hersek'in yeni efendileri, yeni kazanılan bu topraklar için 27 Şubat 1909 tarihinde 54 milyon 250 bin korun ödediler. Bu ödeme resmi olarak sadece vakıf malları karşılığında ödenen bir tazminat olarak görünüyordu. Avusturya aynı zamanda ithalat vergisinin yüzde 11'den yüzde 15'e çıkartılmasını onayladı; Bâbıâli'ye tamamen bağımsız bir ticaret siyaseti yürütme hakkı tanıdı, yani Türklerin ekonomik menfaatlerinin korunmasını vaat etti; yeni monopolleri kabul etti ve kapitülasyonların yerine çağdaş antlaşmalar yapmaya hazır olduğunu bildirdi[36].

Aynı gün Prens Ferdinand tekrar kurulan özgür Bulgar "Çarlığı'nı" ilan etti ve birkaç ay sonra bu ünvan, Türkiye'nin menfaatlerinden ziyade, "her yerde tanınan" ve "büyük milletlerarası simsarların en tehlikelilerinden biri olan"[37] Yahudi kapitalist Baron Hirsch tarafından 1874-1888 yılları arasında inşa edilen Rumeli demiryolları şirketinin hakları ile ilgilenen Avrupa devletleri tarafından tanındı. Türk hükümeti, 1909 yılı Mart ayında Bulgaristan tarafından ödenmesi gereken tazminatları almak yerine, Rus elçiliği, 100 milyon mark tutarında olup, büyük bir bölümü Doğu Rumeli için ödenmesi gereken vergiden oluşan bu meblağın, Rusya'ya hâlâ ödenmesi gereken savaş tazminatına mahsup edileceğini bildirdi[38]. Yine Rusya'nın arabuluculuğu ile 6 Nisan tarihli yeni protokol imzalandıktan ve demiryolları meselesi çözüme kavuşturulduktan sonra, Bulgar Çarlığı önce Rusya tarafından resmen tanındı.

Ama tüm bunlar yeterli değildi. Tam birçok hedefe ulaşılmış ve birçok açık hesap kapanmışken, İngilizlerin elindeki Mısır ve Fransızların elindeki Tunus arasında yeni bir askerî düzenleme getirilmiş Trablusgarb'ı ilhak

etmek üzere dost bir devlet ayaklandı. Trablusgarb'ın iç kısımları için, büyük bir direnişten sonra, Bâbıâli ve Fransa arasında bir antlaşma akdedilmişti. Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzâde Yusuf İzzeddin, Batı'ya yaptığı bir seyahat sırasında oldukça sıcak karşılandığı Roma'yı ziyaret etmişti. Trablusgarb'taki İtalyan konsolosu ve bu konsolosu hor gören makamlar arasında uzun zamandan beri anlaşmazlıklar yaşanıyordu gerçi, ama bu anlaşmazlıklardan bir savaşın çıkabileceğini Türk çevrelerinde hiç kimse tahmin edemezdi. 27 Eylül'de İtalya'dan aniden hiç beklenmedik bir ültimatom geldi. Bu ültimatomda İtalya'nın Trablusgarb'ı askerî ve idarî tedbirlerle daha yüksek bir kültür seviyesine çıkartması gerektiğinden bahsediliyordu. Cevap için tanınan 24 saatlik sürenin bitiminde İtalyan filosunun Trablusgarb önlerine ve ikinci bir filonun Adriyatik Denizi'nde Preveze ve Draç önlerine gelmesi ile savaş ilan edildi. Ancak Avusturya ile herhangi bir anlaşmazlığa düşmemek için Preveze ve Draç'a herhangi bir saldırıda bulunulmadı.

Eski Roma elçisi Hakkı Paşa'nın yerine geçen Said Paşa, Batı'nın geri kalmış Şark'ta her türlü ahlaki kültürüne duyulan güveni sarsabilecek bu barış ihlaline ve emrivaki işgale asil sözlerle itiraz etti. Afrika'da saldırıya uğrayan eyaletlerin savunması, orada bulunan ve "özgürlüğün kahramanı" Enver Bey'in de katıldığı askerî birliklere ve sultana sadık kalan Senusi kabilesinin Araplarına bırakıldı.

Trablusgarb, birkaç gün sonra ele geçirildi, ama şehrin etrafındaki kalelerde sonbahar ve kış boyunca zorlu mücadeleler verildi ve İtalyanlar, ilk fethettikleri yerin dışına taşamadılar. İtalyan birlikleri gerçi Derne, Bingazi ve Hums'a konuşlandılar, ama daha ileri gitmelerine izin verilmedi, hatta kimi zaman mevzilerini takibatlardan dolayı davalarına daha da sıkı sarılan Arapların taarruzlarına karşı savunmak zorunda kaldılar.

İtalya, savaşı bir an önce sona erdirebilmek amacı ile kralın 2 Kasım tarihli hükmü ile Trablusgarb'ın ilhakını ilan etti ve 1912 yılının Mart ayında Avrupa kabineleri bu teşebbüsü büyük bir sevinçle kabul ettiler. Ama henüz oyunu kazanmamışlardı: Beyrut'un ve Arabistan sahilinin top ateşine tutulması Fransa'nın sadece daha büyük bir kızgınlığa kapılmasına neden oldu ve sayısız İtalyan'ın Suriye topraklarından çıkartılmasını hızlandırdı.

1912 yılının ilkbaharında, Trablusgarb Harbi'nin neredeyse bitmek üzere olduğu bir zamanda, İtalyanlar bu sefer Çanakkale Boğazı'na saldırdılar, ama hiçbir sonuç elde edemediler. Buradan Rodos'a yöneldiler

ve Rumların ihanetine uğrayan Türk ordusu, hiçbir mücadeleye giremeden esir alındı. Eskiden Rodos şövalyelerinin mülkleri olan Rodos ve komşu adalar İstanköy (Kos), İncirli (Nisiros) ve Ustopulya (Astipalaia)'ya geniş kapsamlı bir özerklik tanındı ve ada sakinlerine toplanan bir mecliste gelecek için istekleri soruldu. Yunan ülküsünün tekrar canlandırılmış olmasına rağmen, tüm bu işgallerin tek amacı, Bâbıâli'yi Trablusgarb'tan vazgeçmeye zorlamaktı.

Tüm bunlara rağmen, yeni rejim dost devletlere bile kulaklarını tıkadı[39]. Devleti yönetenler, Fransız İhtilali'nin gerçek talebeleri ve Midhat Paşa'nın halefleri olarak Mustafa Reşid, Fuad ve Âlî Paşaların tek bir siyasî Osmanlı milleti oluşturma fikrini tekrar gündeme getirdiler: "Millet ve ırk adı altında ve bu esaslara dayanarak siyasî oluşumlar" yasaklandı. Hristiyanlar, ordunun altı kolorduya ayrılmasına ilişkin maddeleri değiştirilmeyen[40] 1910 tarihli kanuna göre orduda hizmet verebiliyorlardı. Yabancılar, ticaret vergisi ödeyeceklerdi[41]. Ayrıca vakıf mallarının tasfiye edilmesi düşünülüyordu, hatta kapitülasyon rejiminden muaf tutulmanın sağlanabileceğine dair umutlar besleniyordu. Her yerde mektepler kurulacaktı. Patrikhanelerin siyasî yetkileri kaldırıldı ve Makedonya için, devlet lehine olmak üzere kiliselerin birbirleri ile mücadele hâlindeki unsurlara göre belirlenmesini öngören bir kanun hazırlandı. Arnavutlar, Müslüman olarak Arap alfabesini kabul edeceklerdi[42]. Çaresizlik içinde her zaman meşru olmayan bir mücadele vermiş olan İttihat ve Terakki Fırkası (Jöntürk) temsilcilerinin çoğunlukta oldukları İkinci Mebusân Meclisi, dış ilişkilerin gün geçtikçe kötüye gitmesinden kaynaklanan bir ruh hali içinde, 1908 yılında hazırlanan programı takip etti ve zayıflığının bilincinde, askerî diktatörlüğe boyun eğdi. Liberal muhalefet ile irtibat hâlinde olan kaygılı subaylar tarafından kurulan yeni cemiyetler ve nihayet Arnavutluk'un Temmuz ayı sonlarında ayaklanması, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa kabinesinin kurulmasına neden oldu. Kâmil Paşa'nın ilk işi, direniş gösteren Mebusân Meclisi'ni feshetmekti.

Böylece dinî ve milli imtiyazları olduğu kadar, mahalli örf ve âdetleri de yok etmeye çalışan "Osmanlı milletine" karşı, eyaletler birer birer ya ayaklanıyorlardı – ilk Mebusân Meclisi'nde "Liberal Birliğin"[43] 80 merkezileştirme karşıtı mebusa karşılık 150 merkezci mebus vardı – ya da ezelden beri duydukları reddetme duyguları güçleniyordu. Sırbistan yakınlarında yaşayan ve vergi ödeme, askerlik hizmeti yapma – hem de sadece İstanbul'daki muhafız kıtalarında değil – ve okul ücretleri ödemeye

itiraz eden Arnavutlar, 1909 yılında Davud Paşa tarafından silahla bastırılmaya çalışıldılar. Debre ve Manastır kongreleri, “Osmanlı-Arnavut Birliği için” kurucu meclis olarak toplanıyorlardı. Ama kısa bir süre sonra Gegalar, tarihi Kosova muharebe alanı yakınlarında ve 1878 yılından sonra direnişleri ile ünlenen Prizren, Yakova ve İpek’te ayaklandılar. 1910 yılında Turgut Şevket ve [Mehmed] Cavid Paşalar asilerin üzerine gönderildiler. Liderleri İsa Bolatin kaçtı ve galipler ülkenin her yerinde emredilen silahsızlandırma işlemlerine başladılar. Yine de 1911 yılında Arnavutluk’un gerek kuzeyinde, gerekse güneyinde zorlu savaşlar veriliyordu. Gegalar, tıpkı Toskalar, Müslümanlar ve Katolikler gibi, ancak alfabe ve âşâr vergisi dahil olmak üzere, geniş kapsamlı imtiyazların tanınmasından sonra tekrar huzuru sağladılar. Son zamanlarda çok daha güçlü bir biçimde ortaya çıkan yeni Arnavut hareketine büyük ölçüde İtalya ve Karadağ’ın kışkırtmaları neden olmuştur: Priştina fethedildi ve İsa Bolatin gerçekten de Üsküp’te Arnavutluk’un özerkliğini ilan etmeye niyetli görünmektedir. Böylece daha önceki ayaklanmalarda da Karadağ’ın ve İtalya’nın parmağı olduğu artık hiç şüphe götürmez: Yeni Kral Nikita ile yapılacak bir savaş daha karışıklıklar başlamadan önlenemez gibi görünmekte olup, sadece Rusya’nın böyle bir savaşa onay vermeyeceği ve hiçbir surette desteklemeyeceği yönündeki açıklaması, Karadağlıların çekimser ve nazik bir tutum almalarına neden oldu.

İhtilalden sonra Avrupa devletlerinin koruyucu faaliyetlerini kaldırdıkları Makedonya’da Sandanski’nin Bulgar Prensliği’ndeki “Vırhovist” soydaşları ile irtibat hâlindeki Bulgar yandaşlarına olduğu kadar, Yunan çetelerine ve onlara para veren Manastır ve Gevgeli piskoposlarına karşı da katı tedbirler alındı. Yunanlılar, kiliselerinin imtiyazlarını savunmak için Bulgarlarla birleşemediler, ama Bulgarlar arasında bir Jöntürk-Osmanlı grubu oluştu ve asilerin lideri Çernopeyev, Arnavutlarla irtibata geçerken, enerjik Mebus Panço Dorev ile kendine güçlü bir yandaş buldu. 1911 yılı sonlarından itibaren Yunan çeteleri de tekrar harekete geçtiler. “İttihat ve Terakki”nin Selanik’teki kolu, şehirlerde Jöntürk hareketine sıcak bakan unsurları, milliyet ayrımı olmayan “anavatanının ayağa kaldırılması” için organize etmeye çalışıyordu[44]. Rum Ortodoks Patriği, okullar konusunda İstanbul’da Rumlar için milli bir meclis toplamak isteyince, bu talebi hükümet tarafından yasaklandı.

Girit, eskisi gibi imparatorluktan koparılan bir parça olarak kaldı. Adada hakiki bir Yunan yaşamı hüküm sürmektedir: 1909 yılında Avrupa

devletleri, gerek meclisin Kral George'a sadakat yemini etmeyi reddeden Müslüman üyelerini uzaklaştırmak, gerekse Atina'daki kurucu meclisin Giritli temsilcilerin gönderilmesini engellemek için müdahale etmek zorunda kaldılar. Türk halkı, Yunanlıların meydan okumalarına, Yunan mallarını boykot ederek cevap verdiler ve Başvekil Rallis savaş ve barış arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Venizelos başkanlığındaki yeni Yunan kabinesi, eski meydan okuyucu tutumlarla tam bir tezat oluşturan oldukça ihtiyatlı bir siyaset yürütmekteydi. Giritli seçmenler tarafından 1912 yılında Atina'ya gönderilen temsilcilerin toplantılara katılması askerî güç kullanılarak engellendi.

Islahatlara direnen Dürzîler, 1911 yılında Sami Paşa'ya yenildiler ve Sami Paşa daha sonra Arabistan akınlarını yönetmek üzere Bağdat'a vali olarak gitti. Arabistan'da İbni Suud'un ayaklanmasından sonra Necid ve Yemen asilerin eline geçti. İngiliz dostu İbni Reşid'in oğlu Mahmud Yahya, Sanaa Şehri'ni kuşatma altına alıp, Rıza Paşa'nın askerlerini Arapların davası için kazanmayı başarırken, İbni Suud ayaklandıktan bir süre sonra 1906 yılına kadar Kuveyt'in Vehhabî Emiri Mubarek İbnü's-Sabah ile birleşti ve Fevzi Paşa'nın birliklerini yendi. Mısır'da yeni bir güç oluşturan ve tıpkı diğerleri gibi Arabistan'ı ele geçirmek isteyen ve planları lehine ihtilalci bir grup kurmak için kendine becerikli ajanlar bulan İngiltere ile yaşanan bir anlaşmazlıktan sonra, Nizâmî askerler Sina Yarımadası'nda anlaşmazlık konusu olan bölgeyi terk ettiler. Şeyh Hamideddin, Peygamber'in halefi olarak ortaya çıktı ve gözünü Kutsal Yerler'e dikti. Osmanlı Sultanı sadece İbn Reşid'in şahsiyetinde, sadakatini İbni Suud'a karşı bir çatışma sırasında hayatı ile ödeyen bir müttefik bulmuştu. Vehhabîlerin geleneklerini tekrar canlandırmaya çalışan Mehmed İdris ve Arap Mehdi İmam Yahya, Osmanlı birliklerine direndiler ve İmam Yahya, Saana'yı 1911 yılında kuşatma altına aldığında, şehir İzzet Paşa tarafından büyük bir ordu ile kurtarıldı. Ancak Mehmed Ali'nin de tamamen yenilmesinden sonra, İzzet Paşa Asir'i de tehlikeden kurtarmayı başardı. Osmanlı hükümeti, şehirlerde daimi birlikler bulundurarak ve Hicaz demiryolunun yardımı ile ayaklanmanın yayılmasını önlemeyi ummaktaydı. Neticede Kızıldeniz'e gelen İtalyanlar, belki de İngiltere tarafından desteklenmedikleri için, Arapların arasında kendilerine müttefik edinemediler[45].

İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri, iki yıl önce Osmanlı Devleti'ni Selanik'teki merkezlerinden yönetebilmeyi umuyorlardı, ama karşılarında

Midhat Paşa'nın fikirlerini benimseyen ve nâzırlarını, gerçek birer komplocu ve ihtilalci olarak gizlilik içinde faaliyet gösteren Jöntürkler'in bir aracı olarak görmek istemeyen "liberal bir fırka" ve Turgut Şevket Paşa'nın demir gibi iradesi ile yönetilen bir ordu buldular. İttihat ve Terakki tarafından özgürlüğü engelleyici unsurlar olarak göründükleri için bazı nâzırlar devrildiler. İttihat ve Terakki Fırkası, 1910 yılı Ekim ayı sonunda kongresini gerçekleştirdi ve ilk kez bu fırkanın başkanı Halil Bey, nâzır olarak devrilen Talât Paşa'nın yerine geçti. Muhafazakâr grupla yapılan bir mücadeleden sonra, İttihat ve Terakkiciler nihayet 1911 yılı sonlarına doğru ihtilalci bir organizasyon olarak, hükümeti bundan böyle engellememe kararını aldılar. Tüm bunlara rağmen, Trablusgarb krizi sırasında Mebusân Meclisi dahilinde grupların öfkeleri devam etti ve Sultan V. Mehmed Reşad, çok zor da olsa Meclisi tasfiye etmek zorunda kaldı. Tamamen İttihat ve Terakkicilerin elinde olan ve yeni bir kavganın çıkmadığı gibi, hiçbir faaliyetin de gösterilmediği Mebusân Meclisi'nin dağılımı yukarıda kısaca açıklanmıştı. Üçüncü Mebusân Meclisi ancak 1913 yılının ilkbaharında tekrar toplanacaktır.

Bir yüzyıldan beri yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçen Meşrutiyet Türkiye'si, milletlerin özgürce gelişimini engellemeyen, ama aynı zamanda devletin güvenliğini de sağlayamayacak daha mantıklı bir federalizm ve Suriye ile Arabistan'ı da içine alarak, Türk ve Müslüman unsurların Trakya ve Anadolu'da, milli gelişimin doğal kanunlarına direnmeyecek şekilde yavaş yavaş yoğunlaştırılması arasında bir seçim yapmak zorundadır. Parlamenter rejim, hatalarına rağmen, gün geçtikçe daha yoğun bir gerçekçiliğe dönüşmekte olup, vazgeçilmez bir unsur hâline gelmiştir. Geçmiş, geri getirilemez bir biçimde geçmişte kalmıştır. Devletin, özgürlük rüzgârlarının estiği bir çağda bile katkısını esirgemeyen Batı sermayesinin vasiliğinden kurtuluşu, ancak daha gelişmiş bir kültür üzerine kurulan milli bir ekonomi ile mümkün olacaktır. Daha ölçülü hayaller kurmak; Batı devletlerinde bile artık ölmek üzere olan siyasî kuramlara ilişin daha az mücadelelerde bulunmak ve karşılığında ulaşılması gereken hedeflerin, mevcut şartların ve en dahi siyasetçinin bile aşamayacağı, kudretli bir el tarafından konulan sınırların ve engellerin bilincine varmak – tüm bunlar, Osmanlı tarihçilerine göre normal bir Türk-Müslüman gelişimi için en güvenilir yollar gibi görünmektedir. Neticede "Osmanlı İmparatorluğu" bir hatıradır, hem de tehlike getirebilecek bir hatıra. Bugüne kadar Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin, ayrıca 16. ve 17. yüzyıllarda

yaşayan devşirmelerin haleflerinin hükmündeki İstanbul'da ve Rumeli'nin, Makedonya'nın[46] ve Anadolu'nun[47] köylerinde, beş yüzyıldan beri atalarının cesareti ile kurulan devletin gidişatından tamamen soyutlanmış bir halk yaşamaktadır. Aynı devlet, zorunlu askerlik hizmeti uygulanmaya başladığından beri, artık neredeyse sadece köylüler ve fakir vatandaşlar tarafından silah altında köleliğe benzer bir askerlik hizmeti ile savunulmaktadır. Bu halk, Türk halkıdır. Jöntürkler'in misyonlarını yerine getirmek için yapabilecekleri en güzel hizmet, bu gayretli, namuslu, çalışkan ve kanaatkar, son derece misafirperver, fedakâr[48] - hele ki herşeyden kâr sağlamayı çok iyi bilen bencil Bulgarlar, Rumlar ve Ermenilerle karşılaştırılınca! – ve dindar halkı, tefecilerin ve genelde başka soylardan gelen memurların baskısından kurtarmak ve Fransızca kitaplar okumasa, gazete çıkartmasa ve mecliste bir konuşmanın ne anlama geldiğinin bilincinde olmasa da, bu halka tarihi rolünü geri vermektir. Bu, neredeyse tamamı savaşmasını bilmeyen ve hiçbir şeyi feda etmek istemeyen Selanik'teki gürültücü Yahudilere, kalben Osmanlı Devleti'ne düşmanlık besleyen Fenerli Rumlara, Makedonya'nın içine kapanık Bulgarlarına, Erzurum'daki intikam ateşi ile yanan Ermenilere, kainatın tüm dillerinde dayanışma ve birlik içinde yeni bir Osmanlı vatanseverliği hakkında vaazlar vermekten çok daha güzel ve çok daha faydalı bir iş olacaktır[49]!

[*] Dipnotlar

1 Die mittelalterliche Kultur auf dem Balkan als byzantinisches Erbe...; Speyer am Main 1953, 264.

2 Maurice Pearton, “Nicolae Iorga as Historian and Politician”, Historians as Nation-Builders, yay. P. Deletant, H. Hanak, Londra: Macmillan, 1988, 157-173.

3 Bkz., Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I, çev. H. Berktay, İstanbul: EREN 2000, 187-199.

4 Bkz. N. Iorga, Le caractère commun des institutions du Sud-East de l’Europe, Paris 1929.

5 Michael Kiel, Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans, Londra 1991.

6 M. Kiel, “Ottoman Building Activity Along the Via Egnatia” in The Ottoman Emirate, ed. E. Zachariadou, Rethmnon, 1996, 145.

7 Philippe de Mézières et la croisade au XVe siècle, Paris 1896.

8 Tarihte Güney-Doğu Avrupa, Ankara: DTC Fakültesi, 1999, 128.

9 Histoire des Etats Balkaniques, Bükreş-Paris 1922.

10 Bkz. H. İnalcık, “Struggle between Osman Ghazi and the Byzantines for Nicaea”, İznik, yay. Akbaygil, İnalcık and Aslanapa, İstanbul, 2004.

11 N. Iorga, Documente si cercetari asupra istoriei financiare si economice a Principatelor Romane, Bükreş, 1900.

[*] Dipnot

* Anlam itibariyle “yabancı”. İçine girdiği ve kültür dünyasının dışında halini ifade etmektedir. (ed.)

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 01

1 Hammer, Peşte Baskısı I, s. 35 ve devamı.

2 Vambery, Geschichte Bocharas und Transjordaniens I (Buhara ve Maveraünnehir Tarihi I), Stuttgart 1872, s. 43.

3 Anlatılan bu durumlar şu anda da göçebelerin İran'daki göçleri sırasında görülebilir. Bunu için bkz. Loti, Genre resimlerle tarifler, İsfahan şiiri, Paris. Türkistan için bkz. Lankenau-Oelsnitz, Das heutige Russland II (Bugünkü Rusya II), Leipzig, 1877; Proskowetz, Vom Newastrand nach Samarkand (Neva Sahilinden Semerkant'a), Viyana-Olmütz, 1889.

4 Vambery, Aynı eser, s. 88, Not 1; Lavisse-Rambauds, Weltgeschichte, II, Cahun anlatımı, s. 899-890. Vambery, "Kutadgu-Bilik" hakkında geniş çaplı özel bir inceleme yapmıştı.

5 Vambery, s. 10

* Mete Han zamanında, Hunlar Çin hizmetinde değillerdir (ed).

6 Cahun, s. 889

* Eski Türklerde şeytana tapınma yoktur (ed).

7 Vambery, s. 15-16.

8 Çinlilerin Türkler hakkındaki haberleri için bk. De Guignes, Histoire Generales de Hun I, Paris 1756; kısa özet hâlinde: Klaproth, Asia Polyglotta, 2. baskı, Paris 1831, s. 203 ve devamı. Karşılaştırma için bkz. Zinkeisen, I. Bölüm ve Cahun aynı adlı eseri.

9 Vambery, s. 17; Cahun, s. 908-909.

10 Menandros, s. 295-302, 311, 380 ve devamı, 399 ve devamı (Disaul'un halefi), 428; Theophylaktos, s. 282 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 02
1 Vambery, s. 21 ve devamı.
2 Vambery, s. 60 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 03
1 Vambery, Aynı eser, s. 89 ve devamı.
2 Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi I, S 37-38.
3 Vambery, Aynı eser, s. 96, Not I
4 Kedrenos, s. 566.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 04
1 Kedrenos, s. 439-441.
2 Aynı eser, s. 495.
3 Vambery’nin eserinde Mirchond, s. 102-103.
4 Aynı eser, s. 447.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 05

1 De Guignes, III, s. 191-202; Kedrenos, s. 570-571, 572, 574, 576-577, 606.

2 Historiens des croisades, Historiens arméniens I (Haçlı Seferi Tarihi, Ermenistan tarihi I), s. 1; Gförer, Byzantinische Geschichten III (Bizans Tairihi III), s. 444 ve devamı, 665, 737-738.

3 Brosset, Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie Exécuté en 1847-48 (Gürcistan ve Ermenistan'a 1847-48 Yılları Arasında Yapılan Arkeolojik Gezi Raporları), Petersburg 1849, I, s. 84 ve devamı.

4 Kedrenos, s. 571-581; Attaliates, s. 43 ve devamı, 80, 93 ve devamı. Karşılaştırma için bkz. Gförer, Byzantinische Geschichten III (Bizans Tairihi III), s. 464 ve devamı, 507 ve devamı,

5 Nikephoros Bryennios, s. 32-34. Karşılaştırma için bkz. Kedrenos: s. 588 ve devamı, 653 ve devamı, 688.

6 Kedrenos, s. 653-654.

7 Kedrenos, s. 663; Gförer III: s. 693.

8 De Guignes, III: s. 201-203.

9 Gförer, Byzantinische Geschichten III (Bizans Tairihi III), s. 705.

10 Saint Martin tarafından, Mémoires sur l'Arménie adlı eserinde toplanan Arap ve Ermeni kronolojilerine göre Gförer III: s. 661 ve devamı; ayrıca bkz. Aynı eser s. 40.

11 Aynı eser, s. 665, 771, 819-820.

12 Aynı eser, s. 705.

13 Aynı eser, s. 708.

14 Kedrenos, s. 687-688.

15 Vambery, s. 105.

16 Kedrenos, s. 699;Venedikli Dandolo'da da bazı ayrıntılara rastlanır. Ayrıca Muradori, Scriptores XII, s. 247.

17 Gförer III: s. 792.

18 Bu son sefer, Kedrenos ve Bryennios tarafından aynı dönemde kaleme almış asker raporlara göre tarif edilir. Selçuklu Devleti'nin geniş topraklara yayılması karşısında fazla önemsenmeyen bu olaydan Müslüman kaynaklar sadece kısaca bahsederler. Batılı kaynaklarda sadece Dandolo'da birkaç cümle bulunabiliyor. Tüm bu kaynaklar Gförer tarafından, Byzantinische Geschichten (Bizans Tarihi) III adlı eserinde ayrıntılı bir eleştiriye tâbi tutulmaktadır. Sultan'ın, Anadolu'yu bu anlaşma ile elde

etmiş olduğu iddiasına dayanan hipotezine katılmıyorum. Eyaletleri anlaşmalarla elde etme fikri Bizanslı bir imparator için doğru olabilir, ancak beylik yönetimi olmayan ve hiçbir sınırı tanımayan bir Selçuklu Sultan için bu kesinlikle düşünülemez. Türkler, çok uzun zamanlar boyunca komşularından sadece para istemişti.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 06

1 Vambery, s. 106-109.

2 Aynı eser, s. 106, Not 5.

3 Metinde Kaşgarlı Beyliği'ni (ed).

4 De Guignes, II, s. 221 ve devamı; Notes et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi (Krallık Kütüphanesindeki Belgelerden Notlar ve Özetler) IX, s. 143 ve devamı; Michaud, Histoire des Croisades (Haçlı Seferler Tarihi) I, Ek 1.

5 De Guignes, II, s. 214.

* Melikşah hacca gitmemiştir. (ed).

6 Aynı eser: s. 216

7 De Guignes, II, s. 213 ve devamı; Vambery: s. 107 ve devamı; Notes et extraits, IX., s. 147.

8 De Guignes, II, s. 215; Notes et extraits, I dahilinde "Histoires des princes atabeks en Syrie par Aboulhasan-Aly surnommé Azz-eddin", s. 542 ve devamı.

9 Vambery, s. 108.

* Melikşah, Kavurd'u hem yenmiş, hem de boğdurmuştur (ed).

10 De Guignes, II, s. 270-271.

11 Aynı eser, s. 227.

12 De Guignes, II, s. 213.

* Şerefü'd-devle öldürülmüştür (ed).

13 Karşılaştırma için bk. De Guignes ve Vambery ile Röhricht'in ayrıntılı eseri Geschichte des ersten Kreuzzuges (İlk Haçlı Seferin Tarihi), Innsbruck 1901, s. 226 ve devamı.

14 Notes et extraits, XI, s. 320-324.

15 Aynı eser, s. 323.

16 Aynı eser, I, s. 548.

17 Aynı eser IX, s. 307, 320; I, s. 548.

18 Aynı eser XI, s. 307.

19 Notes et extraits, XI, s. 311.

20 Aynı eser IX, s. 305, 328-329.

* Melikşah Nizamülmülk'ü görevden almamıştır (ed).

21 "Histoire de atabeks", Notes et extraits, I, s. 546-547.

* Terken Hatun öldürülmüştür (ed).

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 07

1 Gförer III, s. 819.

2 Tchihatchef, Kleinasien (Anadolu), Leipzig-Prag 1887, s. 183.

3 Gförer III, s. 313-314, 348. Karşılaştırma için bk. s. 441, 450, 819-820.

4 Aynı eser, s. 315-316, 450.

5 Aynı eser, s. 771.

6 Ayrıca bkz. Le Baeu, Histoire de Bas-Empire, Saint Martin baskısı; Brosset XV, s. 11, Not 1, 75-76.

7 Gförer III, s. 832-835.

8 Aynı eser, s. 841-842.

9 Aynı eser, s. 772.

10 Aynı eser, s. 773.

11 Filaret, daha Nikephoros Botaniates zamanında Bizans'a tâbi olmuş ve Kuropolat unvanını almıştı; Michale Attaliotes, s. 301.

12 Kedrenos, s. 707.

13 Kedenos, s. 708; Bryennios, s. 57-58.

14 Bryennios, s. 86.

15 Tchihatcheff, s. 60-61, 69 ve devamı.

16 Kedrenos, S 713.

17 Bryennios, s. 87.

18 Aynı eser, s. 95 ve devamı.

19 Aynı eser ve sayfa.

20 Gförer III, s. 727 ve devamı.

21 Attaliotes, s. 306; Köyler ayrıca Türklerin Ermenistan'ı almasına yardımcı olmuşlardır; Aynı eser, s. 78.

22 Kedrenos, s. 733; Karşılaştırma için bk. s. 116-118.

23 Attaliotes, s. 200, 215, 238-239, 241, 266, 267, 269, 277, 288-289.

24 Bryennios, s. 116 ve devamı.

25 Aynı eser, s. 144.

26 Attaliotes, s. 266.

27 Bryennios, s. 158 ve devamı; Anna Komnenosa, I, Alexiad, s. 90-91.

28 Anna Komnenosa, I, s. 178.

29 Aynı eser, s. 300. Bryennios'un kronolojisinde Bizanslı bir komutanun Türk Tutuş Bey'e bir kez sultan diye seslendiğini anlatır (s. 86).

30 Attaliotes, s. 277. Salar hakkında bkz. Gförer III, s. 658.

31 Anna Komnenosa, I, s. 244, 253, 299; Röhricht, Geschichte des Ersten Kreuzzuges (İlk Haçlı Seferi Tarihi), s. 228, Not 8.

32 Anna Komnenosa, I, s. 300.

33 Aynı eser, s. 171.

34 Aynı eser, s. 180-181.

35 Aynı eser, s. 181, 214, 244, 253, 299.

36 Aynı eser, s. 300-301.

37 Aynı eser, s. 303.

38 Psellos, s. 278.

39 Anna Komnenosa, I, s. 303 ve devamı.

40 Melikşah'ın bizzat böyle bir emir vermesi Anna Komnena tarafından s. 315-316'da kesin olarak iddia edilmesine rağmen, mümkün görünmemektedir.

41 bkz. Notes et extraits, IX, s. 305.

42 Aynı eser, s. 306 ve devamı; De Guignes ilgili sayfalar.

43 Tchihatcheff, s. 16.

44 Anna Komnenosa, I, s. 320, 322-323, 325-326.

45 Aynı eser II, s. 200, 204.

46 Aynı eser II, s. 21, 26-28.

47 Anna Komnenosa, II, s. 31.

48 Aynı eser I, s. 361 ve devamı, 393-394, 424, 428 ve devamı; II, s. 30-31.

49 Aynı eser II, s. 91.

50 Aynı yer.

51 ayrıca bkz. Notes et extraits, IX, s. 314, 320.

52 Anna Komnenosa, II, s. 162-165. Grabas hanedanının Trabzon'daki hükümdarlığı için bkz. Aynı eser I, s. 417-422. Karşılaştırma için bk. Gförer III, : 291 ve Fallmerayer, Geschichte des Kaisertums Trapezunt (Trabzon İmparatorluğu Tarihi), Bölüm II.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 08

1 Karşılaştırma için bk. Röhricht, s. 13, 16 Not 2 ve Hagenmeyer, Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100 (1088-1100 Yılları Arası Haçlı Seferi Mektupları), Innsbruck 1901, s. 10 ve devamı.

2 Anna Komnenosa, I, s. 361.

3 Röhricht, Geschichte des ersten Kreuzzuges (İlk Haçlı Seferi Tarihi), s. 7-8.

4 Attaliotes, s. 199.

5 Bryennios, s. 73-74, 83.

6 Aynı eser, I, s. 290.

7 Aynı eser, II, s. 28.

8 Anna Komnenosa, II, İlk Haçlı Seferinde yaşanan trajedi için en güvenilir kaynak olarak Anna Komnena'yı kabul ediyorum. Latinler tarafından söylenen herşey, daha sonra yapılan redaksiyonların ve berilsiz anıların işaretlerini taşımaktadır.

9 Hagenmeyer, s. 138.

10 Anna Komnenosa, II, s. 75.

11 Röhricht, s. 90, Not 7.

12 Hagenmeyer, Ribeaumont'lu şövalye Anselm'in mektubu, s. 144 ve devamı.

13 Hagenmeyer, Dük Stafen'ın ikinci mektubu, s. 150.

14 Anna Komnenosa, II, s. 108-110.

* Jorga Malatya veya Maraş'ta demektedir (ed).

15 De Guignes, II, 2. Bölüm, s. 25 ve devamı ve Röhricht'in çalışmaları.

16 Anna Komnenosa, II, s. 110-111.

17 Aynı eser II, s. 119.

18 Aynı yer.

19 Aynı eser, s. 120-121.

20 Aynı eser, s. 126.

21 Aynı yer.

22 Aynı eser, s. 139.

23 Aynı eser, s. 226 ve devamı.

24 Aynı eser II, s. 111. Karşılaştırma için bk. s. 262-264.

25 Aynı eser II, s. 94, 95-96, 100-101.

26 Aynı eser II, s. 250-253.

27 Anna Komnenosa, II, s. 283 – 284.

28 Aynı eser II, s. 308. Aynı Türk hükümdarı Anna Komnena tarafından kimi zaman (babasına göre) Kılıç Arslan, kimi yerde (hanedanın kurucusuna göre) Süleyman, bazı yerlerde ise s. 269-270 altında, daha sonra s. 338'te yine orta çıkacak Sasan'ın ölümünden bahsetmesine rağmen Sasan diye adlandırılır. Karşılaştırma için bkz. s. 95.

29 yanındakiler için bkz. Anna Komnenosa, II, s. 300-334.

30 Anna Komnenosa, II, s. 333.

31 Aynı eser II, s. 308-315, 322-323, 327-334, 337 ve devamı.

32 Nicetas Choniates, Bonn baskısı, s. 17.

33 Ayrıca bkz. Cinnamus, Bonn baskısı, s. 23.

34 Cinnamus, s. 25.

35 Choniates, s. 44-45.

36 Aynı eser, s. 45.

37 Aynı eser, s. 36-41.

38 Aynı yer.

39 İmparator Ioannes'in seferlerine ilişkin kaynaklar Cinnamus ve ondan çoğunlukla bağımsız çalışmalar yapan Choniates'tir.

40 Burada şehir sakinleri – Cinnamus, s. 13 – ve köylüler – Aynı eser, s. 9 – arasında ayrım yapılmaktadır.

41 Aynı eser, s. 9.

42 Cinnamus, s. 22.

43 Aynı eser, S, 15.

44 Cinnamus, s. 33; Choniates, s. 14, 103.

45 Cinnamus, s. 48, 196.

46 Aynı eser, s. 5-6, 238.

47 Aynı eser, s. 129-130.

48 Choniates, s. 43, 48-49.

49 Aynı eser, s. 68.

50 Cinnamus, s. 59-60 [Bu tarihte Ramazanoğulları Beyliği mevcut değildir (ed)].

51 Choniates, s. 72.

52 Cinnamus, s. 38 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Choniates, s. 71.

53 Cinnamus, s. 54.

54 Daha sonraki bir zaman için bu olay Choniates, s. 194 altında kesin olarak belirtilir.

55 Cinnamus, s. 81-82. Karşılaştırma için Röhricht, Geschichte des Königreichs Jerusalem und Geschichte der Kreuzzüge im Umrisse (Kudüs

Krallığı Tarihi ve Haçlı Seferler Tarihi Özeti).

56 Cinnamus, s. 121-122.

57 Aynı eser, s. 178-179.

58 De Guignes, s. 42.

59 Choniates, s. 241.

60 Cinnamus, s. 199-200.

61 Choniates, s. 152.

62 Cinnamus, s. 176.

63 Aynı eser, s. 215-216.

64 Aynı eser, s. 178 ve devamı.

65 ayrıca bkz. De Guignes, s. 43. Karşılaştırma için bk. Cinnamus, s. 190-191; buna göre Türkler imparatorun karargâhına geri çekilme sırasında erzak temin etmişlerdir.

66 Cinnamus, s. 198-201.

67 Aynı eser, s. 200-201.

68 Choniates, s. 160.

69 Aynı eser, s. 156.

70 Cinnamus, s. 206-208.

71 Aynı eser, s. 271.

72 Cinnamus, s. 278; Choniates, s. 211-213, 218.

73 Choniates, s. 160.

74 Cinnamus, s. 291.

75 Choniates, s. 161-162.

76 De Guignes, s. 45. Bu hanedan hakkında ayrıca bkz. Beau XV, s. 368.

77 Choniates, s. 163.

78 Cinnamus, s. 295.

79 Bu şehrin 11. yüzyılın sonlarında konumu için bkz. Le Beau XV, s. 256, Not 1 ve William Fischer, “Trapezus im 11. ve 12. Jahrhundert (11. ve 12. Yüzyılda Trabzon)”, Avusturya Tarih Araştırması Enstitüsü Yayınları, (Innsbruck 1889) X, s. 177 ve devamı.

80 Papadopulos Kerameus, Rus “Bizans Gazetesi” (1905) XİI, s. 1 ve devamı.

81 Cinnamus, s. 293-296.

82 Aynı eser, s. 296 ve devamı; Choniates, s. 226 ve devamı.

83 Cinnamus, s. 299.

84 Cinnamus’un notunu bu şekilde yorumluyorum.

85 Choniates, s. 230.
86 Aynı eser, s. 230 ve devamı.
87 Karşılaştırma için bk. Le Baeu XV, s. 380, Not 1.
88 Choniates, s. 254-255.
89 Aynı eser, s. 249 ve devamı, 268-269, 278-279, 280-281, 284-285, 318-319
90 Attalias'ın, Philippe de Mezieres et la Croisade au XIVe Siecle adlı eserindeki tarifine bakınız, Paris 1896, s. 121-122.
91 Choniates, s. 340.
92 Aynı eser, s. 481.
93 Aynı eser, s. 522.
94 Choniates, s. 340 ve devamı, 349, 363.
95 Aynı eser, s. 553.
96 Aynı eser, s. 376 ve devamı, 483-484, 611.
97 Aynı eser, S: 610.
* Jorga 1192 tarihini vermektedir (ed).
98 Gförer III, s. 832.
99 Choniates, s. 689.
100 Aynı eser, s. 688-689.
101 Aynı eser, s. 690-700.
102 Aynı eser, s. 524.
103 Aynı eser, s. 550-553.
104 Aynı eser, s. 700-701.
105 Aynı eser, s. 608.
106 Aynı eser, s. 624-626.
107 Choniates, s. 654-658.
108 Aynı eser, s. 700-701.
109 Aynı eser, s. 696.
110 Attaliotes, s. 91.
111 Aynı eser, s. 828; Eustathius von Thessalonike, Bonn baskısı, s. 415-416.
112 Choniates, s. 797 ve devamı; Georgius Acropolita, Bonn baskısı, s. 13 ve devamı.
113 Acrpolotia, s. 14.
114 Aynı eser, s. 30.
115 Choniates, s. 797 ve devamı, 830.
116 Acropolita, s. 39-41 .

117 Bu hanedan hakkında bilgi için Eustathius von Thessalonike, s. 377, 406, 445, 463.

118 Choniates, s. 827-828.

119 Aynı eser, s. 842.

120 Choniates, s. 842.

121 Acropolita, s. 13.

122 Karşılaştırma için bk. Choniates, s. 827; Acropolita, s. 16.

123 Choniates, s. 844.

124 Acropolita, s. 17 ve devamı. Keyhüsrev, İznik İmparatorluğu'nun kurulmasına da katkıda bulunmuştur: Acropolita, s. 12-13 [Jorga 1210 tarihini vermektedir (ed)].

125 Acropolita, s. 18-20.

126 Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreichs von Konstantinopel (Konstantiniyye Latin İmparatorluğu Tarihi), Birinci Bölüm, Homburg v.d.. Höhe 1905, s. 246-247.

127 Boeckh, Corpus inscriptionum Graecarum, No. 8743.

128 Pachymeres, s. 53. Karşılaştırma için bk. Nicephorus Gregoras, Bonn baskısı I, s. 16-21.

129 Gerland, s. 247.

130 Philippe de Mezieres adlı eserim; Endeks.

131 De Guignes, s. 59 ve devamı; Zinkeisen, I, s. 44 ve devamı.

132 Acropolita, s. 76, 78; Karşılaştırma için bk. s. 112.

133 Pachymeres, I, s. 134.

134 Aynı eser, s. 130.

135 Aynı eser, s. 132.

136 Aynı eser, s. 129-130.

137 Aynı eser, s. 25-26.

138 Acropolita, s. 40-41.

139 Pachymeres, I, s. 25-26; bu dönemde Bizanslı tarihçiler ilk kez "Sultan" kelimesini kullanırlar. Karşılaştırma için bk. Acropolita, s. 142.

140 Eustathius von Thessalonike, s. 383.

141 Acropolita, s. 75.

142 Aynı eser, s. 147.

143 Pachymeres, I, s. 99.

144 Acropolotia, s. 130 ve Pachymeres, I, s. 129-130 karşılaştırınız.

145 Pachymeres, I, s. 17.

146 Acropolita, s. 147.

147 Pachymeres, I, s. 17.
148 Acropolita, s. 130.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 1, Bölüm 09

1 Joinville, Fransa Kralı XI.Louis'nin Haçlı Seferleri'ni tarif eden eserinin tamamı.

2 Joinville, Historie de St. Louis, Natalis de Wailly, Bölüm XCIII.

3 Burada belirtilenler için Cahen dışında ayrıca bkz. Vambery, s. 130 ve devamı.

4 Vambery, s. 160-163.

5 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches I (Büyük Osmanlı Tarihi I), s. 53 ve Geschichte der Schönen Redekünste Persiens (Farsça Güzel Hitabet Sanatı Tarihi), Viyana 1818; ayrıca Viyana Akademisi Toplantı Tutanakları (1851).

6 Bağdat'ın Tatarlar tarafından fethi hakkında benzer anlatımlar için bkz. Ayrıca Joinville, Bölüm CIV.

7 Acropolita, s. 72, 78; Pachymeres, I, s. 129-130, 133-134, 346.

8 Acropolita, s. 72; Pachymeres, I, s. 129-130.

9 Pachymeres, I, s. 136-137.

10 Pachymeres, I, s. 174-175, 180; II, s. 402, 611.

11 Aynı eser II, s. 620, 637; Karşılaştırma için bk. Hammer, Geschichte der Ilchane (İlhanlılar Tarihi), II, s. 178 ve devamı.

12 Joinville aynı şekilde moğolların din ayrımı gözetmeksizin keşişlere saygı gösterildiğinden bahseder (Bölüm XCIV).

13 Pachymeres, I, s. 175 ve devamı, 180.

14 Aynı eser, s. 244 ve devamı.

15 De Guignes, S, 66 ve devamı.

16 Gregoras, I, s. 43.

17 Joinville, Bölüm XXXI.

18 Karşılaştırma için bk. Philippe de Mezieres, s. 34.

19 Acropolita, s. 72, 75-76.

20 Aynı eser, s. 112, 126.

21 Aynı eser, s. 146-147.

22 Acporolita, s. 153-154.

23 Pachymeres, I, s. 130 ve devamı.

24 Aynı eser, s. 258-267.

25 Aynı eser, s. 231 ve devamı.

26 Aynı eser II, s. 328 ve devamı.

27 Selçuknâme, I.

28 Karşılaştırma için bk. De Guignes, s. 75-76 ve Zinkeisen, I, s. 50 ve devamı.
29 Hammer, I, s. 54.
30 Pachymeres, I, s. 18.
31 Aynı eser, ayrıca bkz. s. 220-221.
32 Pachymeres, I, s. 219 ve devamı.
33 Aynı eser, s. 220, 466-468.
34 Aynı eser, s. 215 ve devamı, 220.
35 Aynı eser, s. 469-473.
36 Aynı eser, s. 204.
37 Aynı eser, s. 214 ve devamı.
38 Aynı eser I, s. 221-222.
39 Pachymeres, II, s. 258 ve devamı.
40 Aynı eser, s. 310 ve devamı.
41 Aynı eser, s. 318. Karşılaştırma için bk. s. 314.
42 Aynı eser, s. 333, 334.
43 Aynı yer.
44 Aynı eser, s. 456.
45 Aynı eser, s. 428-435, 437.
46 Aynı eser, s. 435.
47 Aynı eser, s. 440-442, 451.
48 Aynı eser, s. 507.
49 Aynı eser, s. 508-510.
50 Aynı eser, s. 558.
51 Aynı eser, s. 638 ve devamı.
52 Aynı eser, s. 564, 573 ve devamı.
53 Aynı eser, s. 588-589.
54 Aynı eser, s. 635-636.
55 Pachymeres, II, s. 421, 456; Gregoras, I, s. 221.
56 Pachymeres, II, s. 424-428, 435.
57 Karşılaştırma için bk. Gregoras, I, s. 241.
58 Hammer, I, s. 48 .
59 Karaman adı Pachyemeres II, s. 421’de görülür.
60 Philippe de Mezieres, s. 358-359.
61 Aynı eser, s. 34.
62 Aynı eser, s. 35.
63 Philippe de Mezieres, s. 122.

64 Hammer, I, s. 170.

65 Pachymeres, II, s. 589.

66 Aynı eser, s. 472-474.

67 Aynı eser, s. 403-404; ayrıca Libadarios hakkında, s. 220-221.

68 Pachymeres, II, s. 589.

69 Efes’te, bir süre isyancı Philanthropenos hüküm sürmüştür. İmparator’un bir kardeşi bu şehirde esir tutulmuştur (Pachymeres, II, s. 220). Karşılaştırma için bk. s. 215, 435: Roger, Efes’e gelir; s. 585: Şehir, Algobarlar’la ittifak kurar. Karşılaştırma için bk. Brockhoff, “Studien zur Geschichte der Stadt Ephesos (Efes Şehri tarihine İlişkin İncelemeler)”, Jena Paneli (1905).

70 Pachymeres, II, s. 451-452. Gregoras, sahil kesimlerinin çeşitli beyler arasında bölüşülmesinden bahseder, s. 214.

71 Pachymeres, II, s. 211.

72 Aynı eser, s. 328.

73 Aynı eser, s. 354-347.

74 Aynı eser, s. 388; burada Aydın civarındaki Türkler “Aydınoğulları”, Alişir’in Karamanlıları “Karamanoğulları”, Menteşe Bey’in adamaları “Menteşeoğulları”, Alanya Beyi’nin tebaa “Alaiyeoğulları” ve Germiyan’daki Türkler “Germiyanoğulları” diye geçerler.

75 Aynı eser, s. 459-460.

76 Aynı eser, s. 524, 574 ve devamı, 589-590.

77 Aynı eser, s. 621.

78 Aynı eser I, s. 329.

79 Pachymeres, II, s. 580.

80 Pachymeres, I, s. 316, 388 ve Gregoras.

81 Pachymeres, II, s. 390.

82 Leunclavius, Historiae Musulmane Turcorum (Müslüman Türkler Tarihi), s. 196-197.

83 Pachymeres, II, s. 204. Karşılaştırma için bk. Notes et extraits, XIII, s. 339, 366-367.

84 Aynı eser I, s. 503, 521: Trabzon İmparatoru Ioannes, Paleolog Mihail’in kızı Eudokia ile evlenmişti. Karşılaştırma için bk. Cilt II, s. 270: Eudokia’nın oğlu Alexios’un cülûsu; s. 287: Bizans sarayı alexios’a Paleolog’un onayladığı bir eş almasını istedi. Karşılaştırma için bk. Panateros’un ünlü Trabzon kronolojisi: Fallmerayer, Bavyera Akademi

Tarihi, Kl. IV, Birinci Bölüm (1844), s. 13 ve devamı. Bu kronik, Le Beau tarafından Bölüm XVIII için kullanılmıştı.

85 Gregoras, I, s. 214-215.

86 Pachymeres, s. 311.

87 Fallmerayer tarafından belirtilen baskıda Panaretos'un açıklamaları.

88 Pachymeres, I, s. 502.

89 Aynı eser, s. 503-504.

90 Aynı eser I, s. 504, 523; II, s. 191.

91 Aynı eser, s. 232.

92 Pachymeres, II, s. 327 ve devamı.

93 Aynı eser, s. 344-345; Karşılaştırma için bk. s. 346.

94 Aynı eser, s. 460.

95 Aynı eser, s. 586.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 01

* Jorga'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile verdiği ilgili bilgiler eskimiştir. Bu konuda Halil İnalcık'ın yaptığı araştırmalar sonucunda yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bk. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Derleyenler: Oktay Özel - Mehmet Öz, Ankara 2000; "", Osmanlı Beyliği, ed. Elizabeth A. Zachariadou, Osmanlı Beyliği (1300-1389), çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1997; "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, I (Ankara 1999), s. 37-132; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", Doğu-Batı, sayı: 7 (Ankara 1999), s.9-22; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Türkler, IX, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 66-88; "Struggle between Osman Ghazi and the Byzantines for Nicaea", İznik, yay. Akbaygil, İnalcık and Aslanapa, İstanbul, 2004.

1 En eski Türk kroniğinin İtalyanca tercümesi, Ragusalı bir tercüman olan Vincenzo Bratutti tarafından yapılmıştı: Chronica dell'origine e progressi della Casa ottomana" (Osmanlı Devleti'nin Başlangıcına ve İlerleyişine İlişkin Kronik), I, Viyana (1649; Zinkeisen, 16. yüzyılda Sadeddin tarafından hazırlanan bu kroniğin, el yazması Paris Ulusal Kütüphanesinde saklanan daha iyi bir çevirisini (Galland) kullanır. Loewenklau (Leunclavis), birçok kaynağı Latince'de bir araya getirmiş: Annales Sultanorum othmanidarum" (Osmanlı Sultanları Yıllıkları), Frankfurt 1596 ve genişleterek Historiae musumanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVII", Frankfurt 1591 adı altında açıklamalarla zenginleştirmişti. Bu kronik, XV. cildi Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft dergisinde (cilt XV) kısmen yayınlanmıştı [Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih, I-II, İstanbul 1279 (ed)].

2 Bonn baskısı, s. 12 ve devamı [Halkondil'in Osmanlı tarihi için bu çok önemli eseri Mustafa Daş ve Teoman Teoman Kurtçav tarafından Türkçe'ye çevrilmektedir (ed)].

3 Aynı yer.

4 Hammer, I, s. 64 [Osmanlı İmparatorluğu'nun yazılmış ilk büyük tarihi olan Hammer'in eseri ilaveler ve bazı ifadelerin çıkarılmasıyla Mehmed Ata tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (ed)].

5 Aynı eser, s. 13.

6 Karşılaştırma için bk. Pachymeres, I, s. 221-222.

7 Türk yıllıkları.

8 Leunclavius, s. 125.

9 Aynı eser, s. 124.

10 Aynı eser, s. 126, 158.

11 Aynı eser, s. 132.

12 Aynı eser, s. 157.

13 Aynı eser, s. 154.

14 Aynı eser, s. 115.

15 Aynı eser, s. 129.

16 Aynı eser, s. 154.

17 Aynı eser, s. 163.

18 Karşılaştırma için bk. Le Beau XIX, s. 508.

19 Leunclavius, s. 131-132, 137.

20 Aynı eser, s. 122, 137-138.

21 Aynı eser, s. 134.

22 Aynı eser, s. 129.

23 Aynı eser, s. 130.

24 Aynı eser, s. 131.

25 Aynı eser, s. 138.

26 Aynı eser, s. 139.

27 Aynı eser, s. 154-155.

28 Aynı eser, s. 156-157.

29 Aynı eser, s. 152-153.

30 Sırp Yeniçerileri adlı eserde geçer (Belgrad'lı Glasnik), XVIII, 1865 [Jorga'nın Sırp yeniçeri diye bahsettiği Konstantin Mihaloviç'in eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. ve yayıma hazırlayan. Kemal Beydilli, İstanbul 2003 (ed)].

31 Pachymeres, I, s. 475.

32 Leunclavius, s. 154.

33 Pachymeres, I, s. 336-337. Karşılaştırma için bk. s. 390. Tarih için bk. Zinkeisen, I, s. 82.

34 Pachymeres, II, s. 332.

35 Aynı eser, II, s. 332-333, 336.

36 Aynı eser, s. 345.

37 Aynı eser, s. 390.

38 Pachymeres, II, s. 412.

39 Aynı eser, s. 415.

40 Aynı eser, s. 413-414.

41 Karşılaştırma için bk. Gregoras, I, s. 221.

42 Pachymeres, II, s. 557-558.

43 Gregoras, I, s. 228-230. Karşılaştırma için bk. s. 232-233, 245-246, 248-249.

44 Aynı eser, s. 253 ve devamı.

* “Namaz kılıp, dua ettiklerini” (ed).

45 Gregoras, I, s. 253 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Pachymeres, II, s. 600-601, 607.

46 Pachymeres, II, s. 580.

47 Karşılaştırma için bk. Pachymeres, II, s. 415 ve Gregoras, I, s. 384: burada şehrin fethi için farklı bir tarih verilmişti; ayrıca bkz. Leunclavius, s. 158 ve devamı.

48 Leunclavius’un eseri. Osman Bey’in son yıllarına ilişkin karşılaştırma için bk. Pachymeres, II, s. 618: İmparator Andronikos’un damadı Kassianos, Anadolu’ya gelir ve Türklerle aile bağları kurmak istemekle itham edilir; s. 636 ve devamı: Türklerin Moğollarla ilişkileri. Osman Bey hakkına bilgi için ayrıca: Le Beau’nun Gürcü ve Ermeni kroniklerinden alıntıları, XVIII, s. 393 Not 1.

49 Bizanslılar, Orhan Bey’in III. Andronikos’a karşı yapılan savaşa katılan Pazarlu adında bir kardeşinden daha bahsederler; Kantakuzenos, I, s. 349.

50 Gregoras, I, s. 301.

51 Kantakuzenos, I, s. 206-207.

52 Aynı eser, s. 220.

53 Kantakuzenos, I, s. 339.

54 Bu olay sadece Kantakuzenos, I. s. 339-340’ta geçer.

55 Karşılaştırma için bk. Kantakuzenos, I, s. 341-342.

56 Bu bilgiler için bk. Gregoras, I, s. 443-436; özellikle Kantakuzenos, I., s. 341-362. Tercümesi Bratutti tarafından yapılan Sadettin’in Türk kroniğinde s. 43-44, Osmanlı’nın bu zaferi muhtemelen yanlışlıkla daha sonraki hadiselere dahil edilmişti.

57 Leunclavius, s. 180.

58 Gregoras, I, s. 458.

59 Leunclavius, s. 195.

60 Gregoras, I, s. 458.

61 Aynı eser, I, s. 597.

62 Aynı eser, I, s. 597

63 Bizans Dergisi'nde yayınlanan “Latins et Grecs d'Orient et l'etablissement des Turcs en Europe” (Doğu'nun Latinleri ve Rumları ve Türklerin Avrupa'da Yerleşimi) adlı eserim, XV, s. 179 ve devamı.

64 Geçmişteki bu hadiseler, Hristiyan birliği ile 1348 yılında yapılan anlaşmada görülebilir – Collection des Documents İnédits, Mélanges et Documents III, s. 112-120.

65 Kantakuzenos, I, s. 390. Kısaca geçtiği yer: Gregoras, I, s. 438.

66 Kantakuzenos, I, . 427.

67 Aynı eser, s. 435-436, 456.

68 Leunclavius, s. 184 ve devamı.

69 20 kadırgadan oluşan, Gregoras, I, s. 525.

70 Kantakuzenos, I, s. 447.

71 Kantakuzenos, I, s. 447-448.

72 Aynı eser, s. 460.

73 Aynı eser, I, s. 471-473.

74 Aynı eser, I, s. 483.

75 Kantakuzenos, I, s. 480 ve devamı, 494-496; Gregoras, I, s. 529-531. Bu Türklerle Tuna Nehri'nden gelen Tatarlar 1337 yılında karşılaşırlar (Aynı eser, s. 535).

76 Aynı eser, s. 545.

77 Kantakuzenos, I, s. 507-508; Gregoras, I, s. 541. Geçtiği ilk yer: s. 538.

78 Leunclavius, s. 190, 196.

79 Kantakuzenos, I, s. 542.

80 Kantakuzenos, II, s. 56; Gregoras, I, s. 598.

81 Kantakuzenos, II, s. 181.

82 Aynı eser, s. 187.

83 Aynı eser, S; 345.

84 Kantakuzenos, II, s. 345 ve devamı; Gregoras, I, s. 684-652.

85 Adı geçen Bizans kaynakları. Karşılaştırma için bk. Latins et Grecs d'Europe, s. 187-188.

86 Kantakuzenos, II, s. 82.

87 Aynı eser, II, s. 65, 69-70, 77.

88 Aynı eser, s. 65-66.

89 Gregoras, I, s. 659; Karşılaştırma için bk. s. 671.

90 Kantakuzenos, II, s. 383-385, 390-395, 402 ve devamı, 415, 419-420; Gregoras, I, s. 671 ve devamı.

91 Latins et Grecs, s. 194-195; Filipe de Mezieres, s. 74 ve devamı.

92 Latins et Grecs, s. 194 ve devamı.

93 Kantakuzenos, II, s. 423-424.

94 Aynı eser, II, s. 424-425, 429.

95 Aynı eser, s. 429.

96 Latins et Grecs, s. 193.

97 Kantakuzenos, II, s. 476, 482, 488-489; Latins et Grecs, s. 193.

98 Gregoras, I, s. 728. Karşılaştırma için bk. Kantakuzenos, II, s. 529 ve devamı.

99 Kantakuzenos, II, s. 546 ve devamı, s. 552-553, 555-556; Gregoras, s. 741 – 743. Türk korsanlarının diğer tahribatları hakkında bilgi için bk. Gregoras, I, s. 747; Karşılaştırma için bk. Aynı eser,de Kantakuzenos'un mektubu, s. 754 ve devamı.

100 Kantakuzenos, s. 169, Not 3.

101 Wattenbach, Arch. de l'Orient Latin, II, 2, s. 299 ve devamı altındaki mektup. Karşılaştırma için Notes et Extraits, I, s. 330, Not 1. İtalyanca versiyonu Münih Krallık Kütüphanesi S, 1-4 (Karşılaştırma için bk. Marsand 137 No. 7775, VI. Birçok suret olarak hazırlanan sayısız sahte belgeler hakkında incelemeler mevcuttur.

102 Gregoras, I, s. 762.

103 Aynı yer.

104 Aynı eser, s. 763-765.

105 Kantakuzenos, II, s. 589 ve devamı, 595-596; Gregoras, I, s. 763-765.

106 Gregoras, I, s. 834 ve devamı; Kantakuzenos, III, s. 66-67, 85 ve devamı..

107 Leunclavius, s. 196.

108 Kantakuzenos, II, s. 588-589. Karşılaştırma için bk. Gregoras, I, s. 762; burada prensesin adı Maria olarak geçti.

109 Latins et Grecs, s. 200.

110 Kantakuzenos, II, s. 589.

111 Kantakuzenos, III, s. 28.

112 Aynı yer.

113 Aynı eser, s. 32, 37, 53-54.

114 Kantakuzenos, III, s. 111 ve devamı, 123-124, 129, 134-135, 138 ve devamı, 156. Karşılaştırma için bk. s. 158, 160-161: Vodina'yı ikinci kez

işgal eden Sırpların düşmanlıkları tekrar başlatması. Karşılaştırma için bk. Latins et Grecs d'Europa, S, 204-205 altında açıklamalar.

115 Latins et Grecs, s. 208.

116 Aynı eser, s. 211.

117 Cenevizli "Liber jurium" ve "Atti della societa ligure", XXVIII, s. 710-713.

118 Gregoras, II, s. 99, 117-119, 144-145, 151. Karşılaştırma için bk. s. 159-160. Belirsiz ve kısa bir açıklama: Kantakuzenos, III, s. 162-163. Karşılaştırma için bk. Latins et Grecs, s. 211-212.

119 Latins et Grec", s. 211.

120 "Liber iurium" ve "Atti".

121 Latins et Grecs, s. 213.

122 Kantakuzenos, III, s. 243-244, 247, 249-250. Karşılaştırma için bk. s. 266, 268.

123 Kantakuzenos, III, s. 242.

124 Gregoras, II, s. 203.

125 Gregoras, II, s. 203. Karşılaştırma için bk. Kantakuzenos, III, s. 276-277; Gregoras, II, s. 224: İmparator'un kâfirlere bir yer hediye ettiğini kesin olarak belirtmektedir.

126 Gregoras, II, s. 224.

127 Gregoras, II, s. 203; Kantakuzenos, III, s. 278: 1354 yılındaki depremden sonraki bir tarihi vermektedir.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 02

1 Latins et Grecs, s. 214-215.

2 Kantakuzenos, III, s. 278.

3 Gregoras, II, s. 224.

4 Gregoras, II, s. 224 ve devamı; Kantakuzenos, III, s. 278.

5 Kantakuzenos, III, s. 276-277.

6 Kantakuzenos, III, s. 281.

7 Aynı eser, s. 284.

8 Latins et Grecs, s. 216-217.

9 Latins et Grecs, s. 218.

10 Kantakuzenos, III, s. 288-289, 294. Karşılaştırma için bk. s. 298 ve Gregoras, II, s. 252.

11 Latins et Grecs, s. 219; Kantakuzenos, III, s. 324-327.

12 Gregoras, II, s. 560 ve devamı.

13 Gregoras, II, s. 504 ve devamı. Bu kaynakta daha sonra yanlışlıkla Halil Bey'in esir düşmesi ve onu kurtarmak için yapılan sefer anlatılmaktadır; Doğru kronoloji için bkz. Kantakuzenos, III, s. 320-323.

14 Leunclavius, s. 211-212.

* Iorga bu ismi Arslan Bey olarak vermektedir.

15 Türk kronikerine göre bu fetihler, I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında yapılmıştı.

16 Schiltberger, Seyahatnâme, Valentin Langmantel baskısı (Tübingen 1885), s. 53. 1396 yılında Niğbolu Savaşı sırasında esir alınan Bavyeralı bir Haçlı olan Schiltberger, uzun süre Bursa'da kalmıştı. Aynı eser, s. 8-9 [Schiltberger'in bu eseri Türkçe'ye çevrilmiştir; Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1995 (ed)].

17 Le voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquiere, Ch. Schefer baskısı (Paris 1892), s. 132, Not 1.

18 Aynı eser, s. LXI.

19 Aynı eser, s. 133. Parvilee Architecture et Decoration Turques au XVe Siècle Avec Une Préface de Viole-le-Da," Paris 1874 adlı eserinde bu eserlerin resimleri bulunmaktadır.

20 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, I, s. 303.

21De La Broquière, s. 129 ve devamı [Broquière'in bu eseri Türkçe'ye çevrilmiştir; Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati, ed. Ch.

Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000 (ed)]; Karşılaştırma için bk. Hammer, I, s. 112 ve devamı.

22 De La Broquière, s. 170.

23 Aynı eser, s. 168-169.

24 Karşılaştırma için bk. Jirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel (Belgrad-İstanbul Ordu Yolu), Prag 1877, s. 51.

25 De La Broquière, s. 172-173 ve Notlar. Karşılaştırma için bk. s. 180.

26 Aynı eser, s. 182; Karşılaştırma için bk. s. 266.

27 Yunanlılar'da bu elit birlikler "İmparator muhafızları" olarak adlandırılırlardı (Chalkokondylas, s. 15). Osmanlı muhafız alayı kurumu Türk-Bizans tarihçileri tarafından Osman Bey'in kendisine ithaf edilir. Bu piyade alayları Poimanenon savaşında dirençle savaşmışlardır.

28 De La Broquière, s. 165 ve Not 1.

29 Chalkokondylas, s. 31-32.

30 Schiltberger, s. 53.

31 De La Broquière, s. 170 ve devamı.

32 Jirecek, Das Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 302.

33 I. Bogdan, Bulgar ve Sırp tarihi ile ilgili bir çalışma, Slav Filolojisi Arşivi XIII, s. 527.

34 1330 yılını Sırp yıllıkları, Ljubomir Stoianoviç, Belgrad Glasnik Dergisi yayını, Seri 1, Cilt LIII; Saraybosna Glasnik Dergisi, Cilt VI (1894), s. 452 ve devamı. Saraybosna Müzesi, Cilt III (1901), son bölüm. Karşılaştırma için bk. Bodgan, yukarıdaki eseri.

35 Chalkokondylas, s. 25-26.

36 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs, s. 206.

37 Karşılaştırma için bk. Jirecek, Das Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 389-391. Şehrin fethi için Türk kronikleri.

38 De La Broquière, s. 173.

39 Aynı eser, s. 174-175.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 03

1 Gorigos için bk. “Filipe de Mezieres”, s. 110 ve devamı; Antalya için bk. s. 120 ve devamı.

* Teke Yarımadası’nda Finike ile Kaş arasında.

2 Aynı eser, s. 126-128.

3 “Filipe de Mezieres”, s. 139-141.

4 Aynı eser, s. 148, Not 5.

5 Aynı eser, s. 197.

6 Karşılaştırma için bk. Bükreş “Convorbiri Literare”de “Lupta pentru stapinirea Vidinului”, 1900 yıllığı, s. 962 ve devamı.

7 Çeşitli kaynaklar, özellikle kısa zaman önce keşfedilen ve Thalloczy’nin 1900 yıllığı “Scazadok”ta yayınlanan Macar kaynaklarından derlenmişti. Karşılaştırma için bk. Adı geçen derlememde “Törtenelmi Tar” 1898 ve “Szazadok” 1898, s. 119-123. Karşılaştırma için ayrıca: Geschichte des Rumänischen Volkes, I, s. 260 ve devamı.

8 “Lupta, vs., s. 970 ve devamı.

9 İmparator’un Şişman tarafından esir alınmış olmasının söz konusu olmadığı Kont Amadeo’un Haçlı Seferi üzerine anlattıklarında kullandığı şu başlıktan anlaşılır: “Expedicio domini imparatoris Constantinopolis qui reverti non poterat propter impedimentum quod sibi faciebat imperator Burgarie” “Illustrazione della spedizione in Oriente di Amadeo VI per F. Bollati di Saint-Pierre” VI. Amadeo’un Doğu’ya Seferinin F. Bollati di Saint-Pierre tarafından derlemesi [Turin 1900], s. 4. Ayrıca imparatorun Eylül ve Kasım 1366 tarihlerinde henüz Vidin’de olduğu iddia edilir (Aynı eser, s. 74-75, 94. 1364-1365 yılında muhtemel bir Rum-Bulgar savaşı için bk. Jirecek, Geschichte der Bulgarien, s. 323-324; Miklosich-Müller, I, Acta et diplomata, s. 453.

10 Filipe de Mezieres, s. 328 ve devamı.

11 “Filipe de Mezieres”, s. 320.

12 Bollati, s. 67 ve devamı.

13 Aynı eser, s. 202 ve devamı.

14 Aynı eser, s. 74-75, 94.

15 Aynı eser, s. 8.

16 Aynı eser, s. 97, 99, 100. Berlion de Foraz ve Wilhelm von Chaumont şehrin yönetimine getirilirler (s. 303-304).

17 Aynı eser, s. 103, 107, 128.

18 Karşılaştırma için bk. Byzantine Empire adlı eserim (Londra, Dent, 1907, Bollati s. 99. Ondan önce, Misivri ve Sözebolu'nun sahibi, bu limanları Bizanslılar vermiş olan Bulgar prens Mirça'dır. Bu limanlar daha sonra Bizanslı bir prensesin çeyizi olarak Çar Tokos'a verilir, ancak Sözbolu yine Rumların elinde kalır (Pachymeres, I, s. 210-211, 343, 348, 350).

19 Bollati, s. 107.

20 Bollati, s. 10, 15.

21 Aynı eser, s. 118-120.

22 Aynı eser, s. 130-131, 147. Karşılaştırma için bk. Jirecek, Askeri Yol, s. 101, 146-147.

23 Karşılaştırma için bk. Filipe de Mezieres, s. 333 ve devamı ve Datta, Spedizione in Oriente di Amadeo VI., Conte di Savoia, provata con documenti inediti", Turin 1826, 8. Bu sefer, Savoy Kronolojisi "Chronique de Sovoye", Monumenta Historiae Patriae Torino I 1840 eserinde fantastik ve birçok şiirsel deyimlerle ayrıntılı olarak anlatılır.

24 Monumenta Spectantia Slavorum Meridionalum IV dahilindeki "Libri reformationum Reipublicae Ragusinae", s. 75 (21 Aralık 1366): Kral, aynı talebi Macarlarla vasallık ilişkisini sürdüren Ragusalıları da getirmişti.

25 Bu belgeler Hurmuzaki, Belgeler I, 2 altında verilmişti.

26 Hurmuzaki, I, 2, s. 144-145. Zimmermann-Werner-Müller, II, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen (Erdel'deki Almanların Tarihine İlişkin Belgeler) adlı eserinde de geçer, s. 306-307.

27 A nagmihaly es Szataray grof Szatary csalad okleveltara, I, Budapeşte 1887, s. 354 ve devamı; Szazadok 1869, s. 127-128.

28 Fejer, Codex diplomaticus, IX, 4, s. 474; 1368 yılı için bk. Hurmuzaki ve Zimmermann-Werner-Müller.

29 Wadding, Annales Minorum Yıllığı, Agramer Akademisi Starin Fransisken Kroniği, Cilt XXII.

30 Florianus, "Scriptores" dahilindeki "Chronicon pictum" hariç, aynı dönemde kaleme alınmış tüm Macar kroniklerinde bu savaştan bahsedilir; Hurmuzaki, I, s. 150 No. 114. Karşılaştırma için bk. s. 222 No. 170; "Lupta, vs.", s. 986, Not 3.

31 Hurmuzaki, I, 2 dahilindeki belgeler.

32 "Szazadok" dahilinde yeni keşfedilen belgeler.

33 I. Bogdan, Slav Filolojisi Arşivinde bulunan Çar İvan Straşimir'in Bulgar kökenli bir belgesi, Cilt XVIII, s. 554-547.

34 Hurmuzaki, I, 2, s. 148-149.

35 Karşılaştırma için bk. “Sbornik”, VII, ekteki resimler ve Bogdan, Bulgar ve Sırp tarihi, s. 528.

36 Chalkokondylas, s. 50-51.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 04

1 Chalkokondylas, s. 28-29 altında verilen bilgiler bazında Hopf, I, s. 459 ve Jirecek, Geschichte der Bulgaren (Bulgar Tarihi) eserlerinde yorumlanmıştı.

2 Hopf, Griechenland (Yunanistan); Klaic, Geschichte Bosniens, Bojnicic derlemesi, Leipzig 1885, s. 196-197.

3 Hopf, Aynı eser; Jirecek, Geschichte der Bulgaren (Bulgar Tarihi); Gelcich ve Thalloczy, Diplomatarium Relationum Respublicae Ragusanae cum Regno Hungariae (Ragusa Cumhuriyeti'nin Macar Devleti ile Diplomatik İlişkileri), [Budapeşte 1887], s. 60.

4 De La Broquiere, s. 171. Karşılaştırma için bk. Schiltberger, s. 53.

5 Diplomatarium Ragusanum, s. 49; Monumenta Ragusin, IV, s. 127.

6 Diplomatarium Ragusanum, s. 60.

7 Miklosich, Keşiş İsaia, Chrestomathia paleoslovenica, s. 72-75; İncil stilinde retorik bir çalışma (Karşılaştırma için bk. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 330, Not 43). Ayrıca: Bogdan, Bulgar ve Sırp Tarihi, s. 528: burada saldırının Sırp tarafından başlatıldığı kesin olarak belirtilmektedir.

8 Sadeddin, s. 91 ve devamı; Leunclavis, s. 229 ve devamı. Chalkokondylas'ta verilen kısa not, 1371 yılında yapılan bu savaşı daha önce Sezar Voihna'ya karşı yapılan savaşla birleştirir.

9 Jirecek, Geschichte der Bulgaren (Bulgar Tarihi) ve Heerstrasse (Ordu Yolu), s. 132.

10 Muzaki hanedanının kronolojisi için bk. Hopf, Chroniques Gréco-Romanes, s. 281-282.

11 Hopf, Aynı eser,. Karşılaştırma için bk. La Zedda e la dinastia dei Bal_idi (Spalato 1899).

12 Kardeşi Johann, Pindus'a doğru daha güneyde ve batıda Kratovo, Struma ve İştip'te hüküm sürüyordu (Jirecek, Das Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 474; Geschichte der Bulgaren (Bulgar Tarihi), s. 333.

13 Sadeddin, s. 105 ve devamı; Leunclavius, s. 262.

14 Karşılaştırma için bk. Jirecek, Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 470 ve devamı.

15 Hurmuzaki, I, 2 ile Theiner, Monumenta Slavorum Meridionalium ve Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram İllustrantia" eserlerindeki ilgili belgeler.

16 "Filipe de Mezieres", s. 280, 285, 354, 357; Hopf, I, s. 36.

17 Hurmuzaki, I, 2. Karşılaştırma için bk. “Lupta, vs.”, s. 993 ve devamı.

18 Coğrafi ve tarihi bilgiler için bk. Jirecek, Fürstentum Bulgarien, s. 516-518.

19 Hammer, I, s. 156.

20 De La Broquiere, s. 179-180.

21 Karşılaştırma için bk. Commemoriali, III, s. 109 No. 710, s. 111 No. 721 ve Aynı eser, s. 3 No. 2.

22 Karşılaştırma için bk. Phrantzes (Bonn baskısı, s. 48-49 ve Chalkokondylas, s. 46-49, 52.

23 Chalkokondylas, s. 39; s. 244.

24 “Szazadok”, 1900 yılı, s. 614-615, No. 14.

25 Miklosich-Müller, Acta Patriarchatus (Patrikhane Dosyası), I, s. 551-552.

26 “Mémoires de l’Acadamie des Inscriptions”, VII (1827 dahilindeki Türk kronikleri), s. 327-334. İlk kez Jirecek tarafından Bulgar Tarihi eseri için kullanılmıştı.

* Savcı, daha sonra boğdurulmuştur (ed).

27 Chalkokondylas, s. 40 ve devamı; Phrantzes, s. 51; Dukas, s. 44; Sadeddin, s. 122-124; Mignanelli, Ruina Damasci in Baluze, Miscellania (s.w.a).

28 Phrantzes, s. 61 ve devamı; Chalkokondylas, s. 57 ve devamı. Ancak Chalokkondylas 1376 yılındaki işgal 1390 yılındaki işgalle bir araya getirilmişti. Karşılaştırma için bk. Müller tarafından Viyana Akademisi Filoloji Tarih Bölümü’nün çalışmalarında yayınlanan kısa notları, Kl. IX, s. 392-393.

** Silivri Kapı’da.(ed).

29 Phrantzes, s. 54.

30 Chalkokondylas, s. 63-64; Phrantzes, s. 54-56.

31 Sadeddin, s. 114 ve devamı.

* Jorga karıştırarak Antakya ismini vermektedir (ed).

32 Aynı eser, s. 125 ve devamı.

33 Müller tarafından Viyana Akademisi çalışmalarında yayınlanan kısa Yunan kroniği, s. 393.

34 Karşılaştırma için bk. Gelcich, s. 134-135; Klaic, s. 212.

35 Engel, Geschichte von Serwien, s. 336-337.

36 Aynı eser, s. 332

37 Bogdan, Bulgar ve Sırp Tarihi,

38 Bogdan tarafından Bulgar ve Sırp tarihine ilişin çalışmada yayınlanan dipnot. Ancak Dan'ın idam edildiği iddia edilen 3 Eylül 1393 tarihi bana göre şüpheli.

39 Notes et Extraits, I, s. 9, Not: 7; 1906 tarihli Convorbiri literare'de Moisil, s. 1121; Chilia şi Cetatea-Alba, Bükreş 1900, s. 54 ve devamı.

40 Atti della societa ligure, XIII, s. 146 ve devamı.

41 Hurmuzaki, I, 2, s. 332, 334.

42 Hopf, Griechenland (Yunanistan), II, s. 49.

43 Jirecek, Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 539.

44 "Chilia şi Cetatea-Alba" kaynaklarının eleştirisi, s. 61 ve devamı. Burada Mircea'nın Türkçe notları ve Slavca belgeleri verilmişti.

45 Diplomatarium Ragusanum, s. 113-114.

46 Ljubic, IV, s. 269-270: "Cum galea una et insiginia nostra".

47 Dalmaçya'daki durumlar için bk. Ljubic derlemesine göre Gelcich, s. 136 ve devamı, Ragusa "Libri reformationum" ve Pucic koleksiyonundan Slav mektuplar.

48 Chalkokondylas, s. 53.

49 Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 343. Karşılaştırma için: Acte şi Fragmente, III adlı eserim, s. 2-3.

50 Buna rağmen bu hikâye, Mignanelli ve Lazar'ın oğlu, Stefan'ın biyografı Filozof Konstantin kaynaklarında bulunmaktadır. Bunun için bkz: Stanojevic, Slav Filolojisi Arşivi, Die Analyse des hochbedeutenden Produkts der späteren serbischen Literatur (Geç Dönemlerde Sırp Edebiyatının Çok Önemli Verilerinin Analizi), s. 409 ve devamı; Aynı eser,de s. 416 Not 1'de savaşın Slav Kroniği'nde de bulunmaktadır. Savaş sırasında devlerin kullanılmış olmasına ilişkin bilgiler Coluccios'un mektubunda bulunduğu gibi, tüm Türk kroniklerinde mevcuttur. I. Murad'ın öldürülmesi ile ilgili bu sahne, 1462 yılında Vlad Tepeş'in aynı şekilde II. Mehmed'e saldırmaya çalıştığı Eflak seferi sırasındaki olaya benzemektedir.

51 Chalkokondylas, s. 55. Türk kaynaklarında yaşı 68 olarak verilmişti.

52 Aynı eser, s. 56.

53 Dukas, s. 16-17'de birkaç vezirden bahsedilmektedir.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 05

1 Schwandter, Scriptores Folio - Baskı I, s. 415 altında Lucius, De regno Dalmatie (Dalmaçya Devleti'ne Dair).

2 Klaic, s. 242 ve devamı.

3 Karşılaştırma için bk. Stanojievic, s. 414-415.

4 Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 57 ve Chalkokondylas, s. 101.

5 Dukas, s. 17. Karşılaştırma için bk. Leonclavius, s. 325 ve devamı.

6 Stanojevic, s. 420 ve devamı.

7 Engel, Serwien, s. 348. Kendisi hakkında bilgi için bk. Notes et Extraits, II, s. 212. Ailesi ve kardeşi Gregor hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 63 Not 8.

8 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 73, 75, 77.

9 Ljubic, IV, s. 263-264, 269-271; Diplomatarium Ragusanum, s. 709-710; Hopf, II, s. 43.

10 Ljubic, IV, s. 293-295. Karşılaştırma için bk. Stanojevic, s. 419-420.

11 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, Endeks II, s. 75-78.

12 Yukarıdaki eserler ve genel olarak Miklosich, "Die serbischen Dynasten Crnojevic [Sırp Çernoyeviç Hanedanı]", Viyana Filoloji Tarih Akademisi Toplantıları, Kl. CXII, 1886.

13 Ljubic, IV, s. 324, 329, 331-332; Chalkokondylas, s. 36; Commemoriali III, s. 218-220, No. 389, 392.

14 Jirecek, Spomenik von Belgrad XI; Slav Filolojisi Arşivi XXI, s. 85; ayrıca Gelcich, La Zenta, s. 179.

15 Bosna'ya yapılan Türk akınları için bk. Notes et Extraits, II, s. 71 ve Not 5; Klaic, s. 271; Stajonevic, s. 421; Straşimir'in ölümü hakkında: Gelcich; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 100 Not 2. Bosna'daki hükümet değişikliği için bk. Klaic ve Notes et Extraits, II, s. 79.

16 Karşılaştırma için bk. Ljubic ve Glecich, La Zenta, passim; Notes et Extraits, II, s. 58, 60, 67 Not 9, s. 68 Not 1.

17 Hopf, II, daha geç Arnavutluk bilgilerine göre, s. 38-40. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 207 ve devamı.

18 Özellikle, Euthymius'un öğrencisi Metropolit Gregor Tzamblak'ın şikaletleri bazında karşılaştırma için bk. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 345 ve devamı.

19 Şişman'ın muhtemelen gayri meşru olan ve Macarsitan'da yaşayıp, Macarların Türklere karşı seferlerine katılan oğlu Fruzin hakkında bilgi için bk. Jirecek, yukarıdaki eser, s. 352.

20 Leunclavius derlemesinde I. Bâyezid’in hüküm sürdüğü yılları anlatan Türk savaş anekdotları (s. 306 ve devamı. Sadeddin’in daha eski olan asıl tarihinde (Almanca tercümesi: Nöldeke, s. 333 ve Macar versiyonu Thury, Török Törtenirok I, s. 48 Firuz Paşa’nın sadece tek bir saldırısı geçmektedir.

21 Zimmermann-Werner-Müller, Urkundenbuch (Belgeler Defteri), III, s. 135-137; Chilia şi Cetatea-Alba, s. 65 ve devamı; 1901 tarihli Convorbiri Literature, s. 473 ve devamı.

22 Ljubic, IV, s. 335-336.

23 Zimmermann-Werner-Müller, III, s. 151-152, 153 No. 1364.

24 Macar kronikleri (Bonifinius, daha geç bir redakisyon ve aynı dönemden Thurocz, Schwandtner I ve Chilia şi Cetatea-Alba, s. 66. Not 1 altında verilen diğer kaynaklar, genelde beleger. Karşılaştırma için bk. Ljubic, IV, s. 354.

25 Phrantzes, s. 49.

26 Viyana Akademisi yazılarındaki Küçük Bizans kroniği, s. 392-393.

27 von Kithrowo derlemesi Itinéraires Russies altında Ignaz von Smolensk, s. 140 ve devamı.

28 Aynı eser, ve Küçük Bizans Kroniği.

29 Notes et Extraits, I, s. 42-43.

30 Ignaz von Smolensk seyahat notlarında bu merasimin tarifi yapılmıştı. Manuel’in evliliği için bk. Chalkokondylas, s. 81-82. Konstantin Dragaş için yapılan dinî merasim için bk. Miklosich ve Müller, II, s. 260 ve devamı (1395).

31 Dukas, s. 49; Notes et Extraits, I, s. 42-43, 47, 52.

32 Commemoriali IV, s. 207, No. 346. Karşılaştırma için bk. Thomas, Diplomatarium II, ilgili yıl, s. 222 ve devamı.

33 Hopf, II, s. 54, s. 2.

34 O dönemde Selanik için bk. Ignaz von Smolensk, anılan eseri.

35 Hopf tarafından belirtilmeyen, muhtemelen venedikli bir kaynağa göre verilen tarih. Karşılaştırma için bk. yukarıdaki eser, s. 255.

36 Notes et Extraits, I, s. 47. Karşılaştırma için bk. Andronikos hakkında bilgi Aynı eser,de Not 2 altında verilmişti.

37 “Ipse Despotus hodiatur ab omnibus suis”: Koron ve Modon komutanları Antonio Bembo ve Marino Caravello’nun 1 Nisan 1397 tarihli raporları, “Lettere dei Rettori”, Venedik San Marko Arşivi.

38 Phrantzes, s. 57-58; Chalkokondylas, s. 80.

39 Chalkokondylas, s. 67 ve “Chronicon syntomon” (Dukas kroniğnin sonunda Bonn baskısında 1397 yılı ile ilgili olarak verilmişti). Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 61.

40 Commemoriiali, IV, s. 238 No. 25; s. 309 No. 2. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 61.

41 “Et vere dicat quicumque vult: Corinthum est clavis tocius iste patrie”: 1 Nisan 1397 tarihli rapordan.

42 Phrantzes, s. 57. Karşılaştırma için yukarıdaki eser, s. 283.

43 Buchon, Nouvelles recherches II, s. 254-261 (Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 81 Not 1; Commemoriali IV, s. 206-208 No. 343, 345, 348; Chronikon Syntomon, ilgili yıl; Hopf, II, s. 47 ve devamı.

44 Arhos’un işgali için bk. Commemoriali IV, s. 223-225 No. 408-411, 413. Tocco ile ilişkileri hakkında: Aynı eser, s. 238 No. 23-25; Vikar’la ilişkileri hakkında: Hopf, II, s. 54.

45 Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 49.

46 Ljubic, IV, s. 317 (1393 yılı için).

47 Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 55-58.

48 “Veniant quecumque gentes: nunc sumus servi”, demişti şehir sakinleri adı geçen Venedik raporunda.

49 Chronikon Syntomon, Yıl 1397; Phrantzes, s. 61, 83. Mora’daki durumlar hakkında ayrıntılar Hopf tarafından Venedik dosyalarından derlenmişti.

50 Notes et Extraits, I, s. 45.

51 Notes et Extraits, I, s. 54.

52 Ljubic, IV, s. 333.

53 Atti Della Societa Ligure XIII, Bölüm 5, s. 953 ve devamı.

54“Filipe de Mézières, s. 646 ve devamı.

55“Filipe de Mézières, Aynı yer.

56 Ljubic, IV, s. 305.

57 Delaville le Roulx, La France en Orient au XIème Siècle I, s. 162 ve devamı, 324 ve devamı.

58 Raynaldi, Annales Ecclesiastici, Yıl 1394.

59 Ljubic, IV, s. 305, 335 ve devamı, 374 ve devamı.

60 Aynı eser, s. 360.

61 Hurmuzaki, I, 2, s. 374-375, No. 315.

62 G. Wenzel, Stibor Vajda, Peşte Akademisi yazıları 1874, s. 96 ve devamı.

63 Katona, Historia Critica Regum Hungariae (Macaristan Devleti Tarihine ilişkin Eleştiri), IV, s. 427: Johann Marothy'nin imtiyazları.

64 12 Kasım 1396 yılında Ragusalılar Stefan'ın annesi Düşes Militza'ya savaş hakkında haber gönderirler; Notes et Extraits, II, s. 59-60.

65 Kralın geri dönüşü için bk. Wenzel, adı geçen eser; Fejer IX, 4, passim; Dlugosz (Leipzig baskısı I, s. 146, yeni baskı XII, s. 512-514; Wavrin, Anchiennes croniques (Hardy baskısı, "Roll series" V, s. 108; Ljubic, IV, s. 398-400; Notes et Extraits II, s. 59 ve devamı, özellikle s. 61 Not 5 (Karşılaştırma için bk. s. 70 Not 4. Bu muharebe ahkıkndaki en güvenilir kaynak Schiltberger'in raporlarıdır. Bibliyografi ve ayrıntılı anlatım için:Delaville le Roulx. Seferin askerî açıdan objektif ve kesin anlatımı için bk. G. Köhler, Die Schlachten von Nicopolis und Warna, Breslau 1882.

66 Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 356.

67 Schiltberger; Chalkokondylas, s. 75. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 58-62. Ayrıca: Radonic, Batı Avrupa ve Balkan Ülkeleri (Sırpça), yeni baskı 1905, s. 9.

68 Notes et Extraits, II, s. 69, 74. Karşılaştırma için bk. yukarıdaki eser, s. 268.

69 Leunclavius, Annales, s. 15; Historiae, s. 325, 332-333; Nöldeke, s. 349. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 77-80, ilgili notlar.

70 Hopf, II, s. 64 ve devamı.

71 Delaville le Roulx I, s. 347 ve devamı; Hopf, Aynı eser.

72"Filipe de Mézières, s. 504

73 Dukas, s. 54-55; Chalkokondylas, s. 84

74 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, s. 189 ve devamı; Leunclavius, s. 324.

75 Boucicaut'nun silahlı saldırıları için, Michaud et Poujoulat derlemesinde kendisine ait Livre de Faits eserinde Cilt II; ayrıca Delaville le Roulx, I, s. 359 ve devamı. Venedik kadırgaları için bk. Notes et Extraits, I, s. 109, 118. İmparator'un geri dönüşü için Chalkokondylas, s. 84. Kuşatma sırasında İmparator Ioannes tarafından yapılan harcamalar için Schiltberger, s. 47.

76 s. Berger de Xivrey, "Mémoire sur la vie et les ouvrages de Manuel Paléologue", Paris Akademisi Çalışmaları XIX. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 96 ve devamı.

77 Chalkokondylas, s. 82.

78 Dukas, s. 55-56. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 119.

79 Türk kaynaklarına I. Bâyezid'in batıya yaptığı bir seferden bahsedilir: Karaferye'den Tırhala, Atina, vs. gibi şehirleri fethetmişti (Sadeddin, s. 192-193. Ayrıca Chalkokondylas, s. 67, 146; Hopf, II, s. 61-62. 1396 yılından sonra Tesalya'ya yapılan ve Salon şehrinin dirençle karşılaşmadan fethedildiği tek bir askerî sefer düşünülmelidir.

80 1399 yılı için Notes et Extraits, II, s. 80. Satha'nın seferi hakkında: Documents Tnédits I, s. 1, 20 Nisan 1401. Ayrıca Notes et Extraits, I, s. 137.

81 Aynı anda Assane Zaccaria ve Tocco ile irtibat hâlinde olan Theodoros ve Venedik arasında Gördüs hakında yapılan görüşmeler (Kasım 1400 için Venedik arşivinde "Lettere dei rettori"; Anabolu ve Arhos komutanının 3 Kasım 1401 tarihli mektubu. Aynı dönemde Türklere karşı Mora'da bir birliğin kurulması gündeme gelmişti: 1401 yılının Kasım ayında Assane Zaccaria'nın oğlu Centurione Zaccaria Despotun Mezistre'de misafiri olarak bulunur (tarihi için Notes et Extraits, I. Mezistre'deki hadiseler için Phrantzes, s. 63-64 ve Chalkokondylas, s. 98-99: Burada Rodos Şövalyelerinden Nazaren olarak adlandırılır.

82 Karşılaştırma için bk. 1401-1402 yılları için Notes et extraits; Hopf, II, s. 67-68. Lepanto ve Modon için Notes et Extraits, I, s. 117, 119.

83 Karşılaştırma için bk. özellikle Notes et Extraits, I, s. 123 ve Ljubic, IV, s. 437.

84 Ayrıca Notes et Extraits, II, s. 81.

85"Acte şi Fragmente, III, s. 4-5.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 06

1 s. 18-19.

2 Commemoriali IV, s. 207 No. 346.

3 Notes et Extraits, I, s. 202.

4 Türk kaynaklarında Aydın Beyi'nin zehirlendiği doğrulanır ve sultan düşmanlarını yok etmek için aldığı akılcı tebdbirlerden dolayı övülür. Leunclavius, s. 311-312.

5 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 109-110.

6 Kısa karışık anlatımlar Phrantzes, s. 82'de bulunur; Chalkokondylas, s. 64, 66.

7 Tek kaynak Türk yıllıklarıdır: Sadeddin, s. 161-164, Leunclavius, s. 311 ve devamı, 319.

8 Türk yıllıkları kaynakları ve aynı dönemde Schiltberger'in anıları, s. 9-12.

* Şehzâde Ertuğrul daha önce ölmüştür (ed).

9 Chalkokondylas, s. 147.

10 Schiltberger, s. 12-13, 17 ve devamı. Türk kaynaklarına tamamen uygundur.

11 Schiltberger, s. 21.

12 Notes et Extraits, I, s. 26 Not 2; Schiltberger, s. 16. Daha sonra Bulgar Çar'ın oğlu Eflak'ta görülür Bogdan, Relatiile Tarii Romaneşti cu Braşovul I, s. 15-16.

13 Notes et Extraits, I, s. 66 Not 7.

14 Aynı eser, s. 19 ve Not 6, s. 68.

15 Notes et Extraits, II, s. 534.

16 Türk yıllıkları.

17 Mignanelli'nin adı geçen raporları.

18 Notes et Extraits, I, s. 8 Not 6; Hammer, Geschichte der goldenen Horde (Altınorda Tarihi) eserine göre derlenmişti.

19 Ayrıca Schiltberger, s. 29-30.

20 Şerafeddin ve İbn Arabşah eserleri; Kastilyalı Kral Heinrich'in elçisi Clavijo'nun seyahat notları; bu üç kaynağa göre Vambery, Geschichte Transoxaniens I (Maveraünnehir Tarihi), I adlı eserinde bağlı kaldığımız ayrıntılı bir anlatım verir. Timur'un Hindistan seferi için bk. Schiltberger, s. 27 ve devamı. Daha önce Bağdat'ın fethi için bk. s. 26-27; İsfahan'ın fethi için bk. s. 30-31. Ayrıca Moranville, Mémoires sur Tamerlan et sa Cour, L'Ecole des Chartes Kütüphanesi 1894, s. 433 ve devamı.

21 Partes Basati Molestantun ab Imperatore Tartarorum, Ljubic, IV, s. 332.

22 Mignanelli: “Armigeros quoque cum lanceis non habebant, quia nesciunt uti lanceis. Enses tantummodo habebant cum arcubus, et farsicia grossa in loco coraciarum et loricarum continue inducebant.”

23 “Habebat utique Thomor secum viros eximios in arabica, greca et hebrea et omni lingua peritos, similiter in astronomia, geomancia, incantamentis, magica et omni huiusmodi facultate peritos”, Mignanelli, Ruina Damasci, Viyana Saray Kütüphanesi ms. 557 fol. 67 ve devamı; ayrıca Stefan Baluzius, Miscellanea, Mansi IV baskısında [Lucca 1764] verilmişti, s. 134 ve devamı.

24 Mignanelli, Ascensus Barcoch, Viyana baskısı, Notes et Extraits, II, s. 539.

25 Karşılaştırma için bk. Arap kaynaklarına göre De La Broquières, s. 36 Not 2.

26 Schiltberger, s. 24.

27 De La Broquière, s. 35.

28 Mignanelli, adı geçen eseri; Schiltberger, s. 24-26’da sadece hikâyeler anlatır.

29 Notes et Extraits, I, s. 111.

30 Aynı eser, s. 104.

31 Chalkokondylas, s. 147.

32 Karşılaştırma için; Acte şi Fragmente, III, s. 5; Notes et Extraits, I, s. 70, 106-109, 110.

33 Sanudo, Vite de’duchi in Muradori XXII, s. 797. Karşılaştırma için bk. Timur’un Fransa Kralı Silvestre de Sacy ile lişkileri, “Correspondance inédite de Tamerlan avec Charles VI.”, Mémoires de l’Académie des Inscriptions, VI (1822), s. 420 ve devamı; VII, s. 335 ve devamı. Timur zamanından kalma bir yazışma ayrıca Königsberg arşvinde mevcuttur.

34 Notes et Extraits, I, s. 112-113.

35 Aynı eser, I, s. 116-117.

36 Osmanlı Kronolojisi .

37 Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 105 ve Leunclavius, s. 352.

38 s. 107, 148.

39 Tarih, Papadopulos-Kerameus IV (Petersburg 1899, s. 32 altında onaylanır.

40 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 359.

41 Fillerin Türk ordusunda kullanımı hakkında bilgi için bk. Notes et Extraits, I, s. 63.

* Şehzâde Mustafa savaş sırasında esir düşmüştür (ed).

42 Dukas, s. 68.

43 Bu muharebe hakkında kesin ve güvenli kaynaklar yoktur. Schiltberger, Timur tarafından esir alınan Osmanlı kölelerinin arasında bulunmasına rağmen, sadece birkaç satır yazmakla yetinir. Fransa kroniklerinde daha fazla bilgi verdır (bkz. Delaville le Roulx I, s. 392 Not 1, özellikle “Livre des faits” ve Monstrelets “Chronique”. Değerli notlar, ancak kötü bir kronolojik sıralama Dukas, s. 57 ve devamı.

44 Notes et Extraits, I, s. 107, 122-123, 135-136.

45 Sadeddin, I, s. 231 ve devamı.

46 Dukas, s. 71 ve devamı: biraz karmaşık, ama yerel bilgiler bazında güvenilir.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 07

1 Mignanelli, adı geçen eseri: "Famosus erat, dempta molestia quam christicolis inferebat: non tamen per suam perfidiam sive legem hoc faciebat, quia in secta Machometti non erat credulitate submersus, ymmo libido dominii ipsum ad illud arce[sse]bat. Fuit itaque iustus in patria, quam inaudita securitate, tranquillitate regebat et pace et de victu pro hominibus et animalibus habundantissime providebat, raptores et tirannos hadebat odio, mercatores christianos benigne et honorifice tractabat ubique, et multa laudanda de eo videbantur."

2 Delaville le Roulx, s. 424-425; Xivrey, Aynı eser.

3 Notes et Extraits, I, s. 72 ve devamı, 134, 140-141.

4 Aynı eser, s. 63-64.

5 Aynı eser, s. 125.

6 Aynı eser, s. 58 ve devamı.

7 Delaville le Roulx I, s. 391.

8 Notes et Extraits, I, ilgili yıla ait kısım; II, s. 89; Delaville le Roulx I, s. 424 ve devamı.

* Jorga, bu şehzâdenin ismini yanlışlıkla Orhan olarak vermektedir.

9 Dukas, s. 79.

10 Phrantzes, s. 87.

11 Dukas, s. 79.

12 "A mio pare Imperador de' Griesi e alo Imperio de Constantinopoli io ho dado Salonichi, cum la Calamarea, cum tute le lon pertinentie, como havemo parlado, e da lo Galicho fina lo Paravardaro, et fina a la marina, franco e libero, et ho dado Salonichi, cum lo so cula, e quelo che li dava a mio pare, io lo dono, et holi dado da lo Panido fina in Mesembria, e la Palateoria insembre, tute".

13 Notes et Extraits, I, s. 125, 127 ve ilgili notlar.

14 Sathas, I, No. 4: Ekim 1402. 30 Ekim tarihinde Venedik, Antonio ile görüşmek üzere elçiler tayin eder: Sindicamenti I, 181 V.

15 Eğriboz'un 1402 yılındaki durumu hakkında bilgi için bk. Sathas, II, No. 315-316.

16 Patti, Registri II, fo. 130 V, Documents inédits, Mélanges et documents, III, s. 178 ve devamı; Mas Latrie, Commerce et Expéditions Militaires de la France et de Venise au Moyen-âge, Paris 1879. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, İtalyanca çevirisi, III, s. 282 ve devamı; Thomas, Diplomatarium, II, s. 290 ve devamı. Zeno'nun raporu:

Notes et Extraits, I, s. 126 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hopf, Geschichte der Insel Andros (Andros Adası Tarihi).

17 Notes et Extraits, I, s. 133-134. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 59.

18 Aynı eser, s. 136 ve devamı, 139.

19 “Tota insula Negropontis non solvat gharaci”, Patti, II, fol. 131 V-2V. Mas Latrie, L’Ecole des Chartes Kütüphanesi V, 5 (1864), s. 226 ve dvamı; Thomas, II, s. 293 ve devamı.

20 Notes et Extraits, I, s. 124-125.

21 Aynı eser, I, s. 142, 149-150.

22 Aynı eser, I, s. 125, 139.

23 Ljubic, V, s. 10-11, 43-44.

24 Stanojevic, s. 429; Notes et Extraits, I, s. 69.

25 Notes et Extraits, II, ilgili yıla ait kısım; Stanojevic, s. 430 ve devamı.

26 Stanojevic, s. 432 ve devamı.

27 Mart 1403; Ljubic, IV, s. 474-475.

28 Aynı eser, V, s. 11-12.

29 Ljubic, IV, s. 17, 20, 26 ve devamı; 36 ve devamı; Notes et Extraits, I, s. 139-140.

30 Aynı eser, s. 45-46 .

31 Sathas, II, No. 328, s. 114.

32 Notes et Extraits, II, s. 98-99, 106.

33 Sathas, II, No. 323, s. 109-110.

34 Notes et Extraits, I, s. 126.

35 Aynı eser, s. 140 .

36 V. Lazzarini, “L’Acquisto di Lepanto”, Nuovo Archivio Veneto XV.

37 Delaville le Roulx I, s. 421 ve devamı; II, s. 160.

38 Aynı eser, I, Aynı yer; II, s. 218 ve devamı.

39 Notes et Extraits, I, s. 61.

40 Aynı yer, s. 106 ve devamı.

41 Sadeddin, I, s. 138 ve devamı.

42 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 265.

43 Sadeddin, I, s. 265 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 61.

44 De la Broquière, s. 164, Notlar.

45 s. 80.

46 Girit'le arasında sözleşme (1409): Notes et Extraits, I, s. 177-178. Karşılaştıma için bk. Heyd, Histoire du commerce du Levant, II, s. 353 ve devamı ve Notes et Extraits, I, s. 183.

47 Dukas, s. 84.

48 Sadeddin, I, s. 286.

49 18 Mayıs 1406 tarihinde Venedik, Despot Stefan'ın Türklerin Rumeli'ye geçişini Venedik kadırgaları ile engelleme teklifini görüşür; Ljubic, V, s. 75-77. 30 Mart tarihinde Venedik'ten talimat alan elçi Giustiniani'nin Süleyman Çelebi'nin başarılarını kutlamak üzere gönderilmişti. Ayrıca Sultanın düşmanlarına karşı muhtemelen yardım istediğ de anlatılır; Aynı eser, s. 71-74.

50 Vambery I, s. 208 ve devamı.

51 Dukas, s. 79 ve devamı ve aynı dönemdeki kayıtlar. Karşılaştırma için bk. Sadeddin, I, s. 294, Tahılpazar'daki günlerin aynı şekilde geçtiğini anlatır.

52 Sadeddin, I, s. 297 ve devamı. 1407 yılının Temmuz ayında Avrupa'da Süleyman Çelebi'nin küçük bir ordu ile daha zayıf Mehmed Çelebi'yi kovalamakta olduğu duyulur (Diplomatarium Ragusanum, s. 171. Yaz boyunca Avrupa'dan, hatta uzaktaki Bosna'dan, Türk birlikleri sürekli olarak Anadolu'ya geçer (Aynı eser, s. 173.

53 1406 yılının Haziran ayında Balşa'nın ordusunda bir Türk yüzbaşı öldürülür; Cronaca Dolfina, Correr Müzesi yayını III, Venedik, fol. 89

54 Ljubic, V, s. 75.

55 Aynı eser, s. 71-74. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 151.

56 Ljubic, V, s. 80-81, 107, 111-114. Sandali hakkında: Radonic, Slav Filolojisi Arşivi, XIX.

57 Sathas, I, s. 15. Karşılaştırma için bk. II, s. 387, 393, 396; Notes et Extraits, I, s. 156.

58 Notes et Extraits, I, s. 154.

59 20 Ağustos 1408. s. Gerland, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras (Latin Arşidküklüğü Patras Tarihine ilişkin Yeni Kaynaklar), [Leipzig 1903], s. 55-56.

60 Arnavutluk için bk. Ljubic, V, s. 92; Türk korsanlar için bk. Sathas, II, No. 408 (ayrıca No. 447; Lepanto hakkında: Lazzarini, Acquisto di Lepanto; Navarin hakkında: Sathas, I, s. 26-27; Patras hakkında: Gerland, Aynı eser, ve Notes et Extraits, I, s. 165-166 (ayrıca Sathas, II, s. 16-18;

Acciaiuolu hakkında: Notes et Extraits, I, s. 153 Not 1; Centurione’nin kornumu hakkında: Sathas, II, s. 193-194; Karşılaştırma için bk. I, s. 28-29.

61 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 162 ve devamı; Sathas, I, No. 283; II, No. 456; “Cronaca Dolfina”, III, fol. 116. Balşa ile yapılan barış anlaşması için bk. Ljubic, V, s. 103, 118-121.

62 Karşılaştırma için bk. Klaic, s. 293 ve devamı; Miklosich, Monumentus serbica, s. 266 ve devamı.

63 “Dispositus omnino velle mori christians” (Ljubic, V, s. 76).

64 Notes et Extraits, I, s. 159-160. Karşılaştırma için bk. Beckmann, Der Kampf König Sigismunds Gegen die Werdende Weltmacht der Osmanen (Kral Sigismund Dünya Gücü Olma Yolunda Osmanlılara Karşı Savaşı), Gotha 1902, s. 10-11.

65 Diplomatarium Ragusanum, s. 178.

66 Ostoya, aynı yıl içerisinde Kral Sigismund’a sormadan Bosna’yı kendi gücü ile tekrar geri alır (Klaic, s. 309); Engel, Serwien (Sırbistan), s. 358. Hrvoye için bk. Şişic (Agram 1902).

67 Klaic, s. 307; Stojanevic, Aynı eser, s. 438.

68 Karşılaştırma için bk. Ljubic, V, s. 136-140, 159-160; Katona, Historia critica, ilgili yıla ait kısım, IV, s. 768.

69 Notes et Extraits, I, s. 169 ve devamı.

70 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, I, s. 300 ve devamı ve Notes et Extraits, I dahilinde “Cronaca Dolfina”, s. 182 Not 2.

71 Zimmermann-Werner-Müller, III, s. 481.

72 Venedik gemilerine eşlik edenler hakkında: Notes et Extraits, I, s. 174; Bizans elçileri hakkında: Aynı eser, s. 179-180; Epir’deki durumlar hakkında: Ljubic, VI, s. 47; Sathas, II, No. 490; Hopf, II, s. 34 ve devamı; Notes et Extraits, I, s. 163 ve Not 1; 169, 183 Not 1.

73 Diplomatarium Ragusanum, s. 183-184; Stanojevic, s. 439-440, 442-443.

74 Papadopulos-Kerameus, adı geçen kroniği.

75 Ljubic, IV, s. 105: “Dicendo quod amat nostrum dominum super omnibus aliis.”

76 Dukas, s. 88-89.

77 Diplomatarium Ragusanum, s. 195; Chalkokondylas, s. 172. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 64.

78 Ragusa’dan 11 Ağustos tarihli bir mektuptan alınmıştı; Diplomatarium Ragusanum, s. 123; Stanojievic, s. 444: Filozof Konstantin

iki prensin idamını 4 Temmuz tarihinde verir; Papadopulos-Kerameus, savaşın yerini ve tarihi verir; Karşılaştırma için bk. Bogdan, Bulgar ve Sırp Tarihi, Bulgar kroniği, s. 535 ve Chalkokondylas, s. 172 ve devamı.

79 Sathas, II, s. 246; Ljubic, VI, s. 98-99. Karşılaştırma için bk. Noiret, Documents, s. 203.

80 Papadopulos-Kerameus, adı geçen kroniği. Karşılaştırma için bk. Filozof Konstantin'in adı geçen eseri.

81 Stanojevic, Filozof Konstantin, s. 443. Karşılaştırma için bk. Papadopulos-Kerameus, adı geçen kronikteki kayıtlar. Güvercinlik (Golubac), daha önce (1396'dan önce Türkler tarafından fethedilmiş ve Sigismund'un saldırısına uğramıştı. Mitrovitz'in fethi (1396 bu iki savaşla bağlantılıdır (Katona IV, s. 611; ayrıca s. 61.

82 Klaic, s. 312; Radonic, Westeuropa (Batı Avrupa, s. 24; ayrıca Zimmermann-Werner-Müller, III, s. 498-499.

83 Süleyman Çelebi'nin Anadolu gezisi hakkında: Notes et Extraits, II, s. 127-128.

84 Türk kaynaklarını mutlaka bilen Chalkokondylas, s. 175'te geçti.

85 Dukas, s. 89.

86 Tarih, Papadopulos-Kerameus kayıtlarında verilir, ancak yer olarak başka bir yer belirtir (Vridis veya Vrisis. Süleyman Çelebi'nin cenazesi için bk. Dukas, s. 90.

87 Notes et Extraits, I, s. 194.

88 Notes et Extraits, I, s. 189-190; Sathas, II, s. 259 No. 523.

89 Notes et Extraits, I, ilgili tarihin kısmı; Karşılaştırma için bk. Sathas, II, s. 262-263 No. 527.

90 Dukas, s. 90 ve devamı; Notes et Extraits, I, s. 200 ve devamı.

91 Sanudo, s. 795.

92 Plate'deki savaş için bk. Phrantzes, s. 87; Chalkokondylas, s. 176; Georg ile ilişkisi için bk. Notes et Extraits, I, s. 205 ve Stanojevic, s. 445. Karşılaştırma için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 201.

93 Stanojevic, s. 447. Orhan hakkında: Phrantzes, s. 87, Chalkokondylas, s. 177-178. Türk tarihleri (Sadeddin, I, s. 335, I. Mehmed'in genç şehzâdenin gözlernie mil çektirdiğini belirtlir ve vasisi olarak Balaban'ı değil, Zağanos'u verir).

94 Karşılaştırma için bk. Cronaca Dolfina, III, fol. 328: Kara Yuluk üç tümen, yani 30 bin savaşçı ile Suriye'ye girer.

95 Muharebe için bk. Dukas, s. 94; Chalkokondylas, s. 179; Sadeddin, I, s. 312 ve devamı; Venedikle ilgili haberler: Notes et Extraits, I, s. 210-211.

96 İstanbul'un tekrar kuşatılması için bk. Notes et Extraits, I, s. 217. Hamza hakkında (ondan Cüneyd diye bahseder: Dukas, s. 89; Paşa Yiğit için bk. Notes et Extraits, I, s. 217. Musa Çelebi'nin batıya seferi hakkında: Notes et Extraits, II, s. 139-140, 160; Stanojevic, s. 448-449; Bogdan, s. 521. Sırp yıllıklarında ayrıca bu sefer sırasında "Bulgarların yok edilmesinden ve tehcirinden bahsedilir" (23 Nisan 1413; ayrıca despotla Vrbnica'dan bir muharebeden bahsedilir (Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 359-360.

97 Sandali ve Hrvoye hakkında: Klaic, s. 316 ve devamı; Macaristan'la ilişkiler hakkında: Stanojevic, s. 450.

98 Anadolu'nun durumu hakkında: Sadeddin, I, s. 317 ve devamı.

99 Jirecek, Geschichte der Bulgaren (Bulgar Tarihi, s. 360-361.

100 Çamurlu'daki muharebe hakkında: Sadeddin, I, s. 318 ve devamı; Filozof Konstantin hakkında: Stanojevic, s. 449-450; Dukas, s. 96; Phrantzes, s. 88-89; Chalkokondylas, s. 183; Diplomatarium Ragusanum, s. 225-226.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 08

1 Dukas, s. 97 ve devamı, 103; Chalkokondylas, s. 178, 184; Lampros II, s. 434 ve devamı; IV, s. 20 ve devamı, 240 ve devamı

2 Menckenius, Scriptores, Sütun 1086.

3 Notes et Extraits, II, s. 145.

4 “Humanus homo et diligit multum nostrum dominum” Notes et Extraits, I, s. 218 ve devamı.

5 “Balat ve Menteşe Bey’i Mehmed”in oğlu İlyas Bey ile yapılan anlaşma, Notes et Extraits, I altında 17 Ekim 1414 olarak verilmişti.

6 Dukas, s. 103; Sadeddin, I, s. 332 ve devamı; Diplomatarium Ragusanum, s. 261.

* İzmir Aliağa (ed).

7 Dukas, s. 103. Petronion hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 116. Aleksander ve Eflak’ta kaldığı süre için bk. Bogdan, Relatiile, s. 14-15.

8 Karşılaştırma için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 249.

9 De la Broquières, Seyahat Notları, s. LIV ve devamı.

10 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 280 Not 1; II, s. 226.

11 Sbaadeddin I, s. 344.

12 “Cum potenti exercita erit et stabit in partibas Gretie contra infideles” Ljubic, VI, s. 246; ayrıca s. 224 ve devamı.

13 Ljubic, VII, s. 64, 65, 161-163.

14 Manuel, o vakit Mora’dadır: Sathas, III, s. 110 No. 660.

15 Notes et Extraits, I, s. 225 ve devamı; Acte şi Fragmente, III, s. 5-7; Diplomatarium Ragusanum, s. 249.

16 Bosna hakkında: Notes et Extraits, I, s. 235 Not 3; II, s. 150 Not5; Diplomatarium Ragusanum, s. 249 ve devamı; Klaic, s. 324 ve devamı; Arnavutluk hakkında: Notes et Extraits, I, s. 226-229, 235 Not 3, 249, 257; Umur hakkında: Aynı eser, s. 227, 231.

17 Manuel’in Mora’da kaldığı süre hakkında: Sathas, III, s. 113 ve s. 361. Ghin Zenebissi hakkında: Notes et Extraits, I, s. 221-222. Akhaia Prensliği hakkında: Sathas, I, s. 41-42, 45-46; II, s. 61-66, 75-76. Boudonitza (Mudoniç hakkında: Aynı eser, II, s. 270-271; III, s. 60 No. 612; Notes et Extraits, I, s. 231. Archipelagus, Akdeniz Dükü hakkında: Sathas, III, s. 92-93. Sultanın savaş hazırlıkları hakkında: Notes et Extraits, I, s. 234.

18 Ljubic, VII, s. 196-200; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, ilgili yılın bulunduğu kısım.

19 Notes et Extraits, I, s. 232-233; Sathas, III, s. 116; Phrantzes, s. 96.

20 Mustafa'nın saldırısı hakkında: Diplomatarium Ragusanum, s. 250-251. Venedik'in politikası hakkında: Sathas, III, s. 118-120; Notes et Extraits, I, s. 239-240. Anadolu'daki maceraperestler karşılaştırmak için bk. Dukas, s. 112 ve Sadeddin, I, s. 354-355.

21 Sultanın geri dönüşü için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 252. Korsan gemiler hakkında: Notes et Extraits, I, s. 241 Not 1; Sathas, III, s. 125-127 No. 679, 129-132, 151. Aciaiuoli hakkında: Sathas, I, s. 52 No. 43. Centurione hakkında: Notes et Extraits, I, s. 242; Sathas, I, s. 55-60.

22 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 245 ve devamı.

23 Pietro'nun talimatları, Notes et Extraits, I, s. 247-248; Giorgio'nun zaferi, Aynı eser, s. 253 Not 1.

24 Mektubun kendisi için bk. Sanudo, s. 902-909; Bibliyografisi Notes et Extraits, I, s. 251 Not 2 altında verilmişti; Karşılaştırma için bk. Manfroni, 1902 tarihli "Ateneo veneto".

25 1416 yılında yapılan anlaşma için bk. Sanudo, s. 911-912; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 255 Not 3. Lampsakos'a saldırı hakkında: Dukas, s. 110-111; Chalkokondylas, s. 202. Bunun sonucunda yeni bir Levanten birliği kurmak için yapılan görüşmeler için bk. Notes et Extraits, I, s. 258-259. Kesin barış anlaşması için bk. Notes et Extraits, I, s. 295 ve devamı.

26 İmparator'un geri dönüşü için bk. Phrantzes, s. 108. Mustafa'nın seyri için bk. Dukas, s. 117 ve devamı; Diplomatarium Ragusanum, s. 265.

27 Sadeddin, I, s. 352; Dukas, Aynı yer; Phrantzes, s. 108; Chalkokondylas, s. 204, Diplomatarium Ragusanum, s. 265.

28 Diplomatarium Ragusanum, s. 261.

29 Sadeddin, I, s. 355 ve devamı.

30 Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 218 ve Dukas, s. 171.

31 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, I, s. 343 – yanlış kronolojik sıra; Chalkokondylas, s. 219; Dukas, s. 121 (ayrıca s. 157, özellikle sultanın İstanbul kuşatmasından sonra akıncıları tarafından Eflak'ın yağmalanmasına izin verdiğini söyler. Akıncıların, 1417 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne tâbi olup olmadıkları hakkında: Aynı eser, s. 130, 136-137.

32 Dukas, s. 112 ve devamı ile Sadeddin, I, s. 354 ve devamında verilen bilgiler birbirini tutuyor.

33 Notes et Extraits, II, s. 161.

34 Notes et Extraits, I, s. 278 Not 1.

35 Aynı eser, s. 301: Ocak ayında barış anlaşması henüz yapılmamıştı.

36 1418 yılında 68 yaşındadır: Phrantzes, s. 109.

* Beşiktaş (ed).

37 Notes et Extraits, I, : s. 267.

38 Phrantzes, s. 109-112.

** Nuzûl isabetiyle (ed).

39 Sadeddin, I, s. 356 ve devamı; Dukas, s. 122-128; Phrantzes, s. 112-113.

40 Arnavutluk'taki durumlar hakkında: Notes et Extraits, I, S 266; Francone hakkında: Sathas, I, s. 91-94; III, s. 174-178; Notes et Extraits, I, İsim endeksi; Karşılaştırma için bk. II, s. 174. Venedik'teki gelişmeler hakkında: Sathas, I, s. 70-79; Notes et Extraits, I, s. 269. Karşılaştırma için bk. Sathas, III, s. 207-208; Gerland, Patras, s. 60-61.

41 Notes et Extraits, I, s. 316.

42 Dukas, s. 140 ve devamı, 188-189 (çok ayrıntılı, ama karışık; Phrantzes, s. 115-116; Chalkokondylas, s. 220-221 (çok iyi bilgi sahibi). Türk tarihçisi Sadeddin, II, s. 1 ve devamı ayrıntılar açısından Dukas ile aynı, ancak kimi yerde yanlış bilgiler olabilir.

43 Notes et Extraits, I, s. 323, 332-333, 336-337; II, s. 199, 206; Sathas, I, s. 119-123; Dukas, s. 189, 197.

44 Karşılaştırma için bk. Chronicon Syntomon ve Notes et Extraits, I, s. 333-335; Lampros, II ve IV.

45 Kananos, s. 460; Phrantzes, s. 117.

46 Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 118; Schiltberger, s. 45; Notes et Extraits, I, s. 349 ve devamı, 361-362.

47 Dukas, s. 196; Notes et Extraits, I, s. 360 Not 1.

48 Phrantzes, s. 121-122.

49 Sadeddin, II, s. 11 ve devamı; Dukas, s. 189; Chalkokondylas, s. 231 ve devamı.

50 "Tuta la Asia": Sathas, I, s. 171-174.

51 Sadeddin, II, s. 15-18; Chalkokondylas, s. 245.

52 II. Murad, Cenevizlileri Simisso [Kâfir Samsun]'yu tekrar inşa etmelerine izin vererek ödüllendirdi. Notes et Extraits, I, S 345 ve devamı; ayrıca s. 359 Not 5, 386, 388-389.

53 Dukas, s. 190, 192, 195-196; Notes et Extraits, I, s. 375, 389, 391; Chalkokondylas, s. 244-245. Karşılaştırma için bk. Sadeddin, II, s. 22-24.

54 De la Broquière; Makrizi, Schefer baskısı, s. LVII.

* Jorga'da sehven 1426.

** Jorga'da sehven Antakya.

55 Sadeddin, II, s. 26 ve devamı, 30 ve devamı, 43 ve devamı.

56 Sadeddin, II, s. 63 ve devamı; Dukas, s. 202.

57 Sadeddin, II, s. 82-84; ayrıca Dukas, s. 205, 220.

58 Chalkokondylas, s. 327.

59 Pesty, A szöreny varmegyei hajdani olah kerületek, 1876, s. 56-57.

60 "Cronica Dolfina" III, fol. 749; Cronaca Zancaruola, fol. 341 V, Viyana Kronolojisi, Yayın No. 6208; Sanudo, s. 928 D-E. Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, III, s. IX; ayrıca Notes et Extraits, I, s. 301 Not 2 altındaki bibliyografya: Die Vite des Pippo, Polidori (Archivo storico italiano), IV, Yıl 1843 ve Mellini (Floransa 1570, 1606).

61 Dukas, s. 201.

62 Thurocz, Macar Kroniği, s. 290.

63 Kronstadt Arşivindeki belge; kendi çalışmalarım; "Indreptiari şi intregiri la istoria Rominilor", s. 8-9; 17 Mayıs tarihinde Radul, Arges tahtına oturmuştur: Bogdan, Relatiile I, s. 8 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Radonic; s. 48.

64 Notes et Extraits, I, s. 347 Not 1, 349-350; II, s. 218; Diplomatarium Ragusanum, s. 292.

65 Prochaska, "Codex epistolaris Witoldi", Monumenta Medii Aevi Historica res Poloniaes Illustrantia, Krakov 1882; Caro, Liber cancellariae Stansilai de Czolek, Avusturya Tarihi Arşivi XLV ve LII. Ayrıca: Chilia şi Cetatea-Alba, s. 80 ve devamı; Geschichte des Rumänischen Volkes, I, s. 305 ve devamı.

66 Diplomatarium Ragusanum, s. 299.

67 Nagy, Paur, ve diğerleri, Codex Diplomaticus I, s. 319-320, No. 207.

68 Karşılaştırma için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 309-312 ve Notes et Extraits, I, s. 435 Not 1, 437; Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso (Brasso Şehri Tarihi Kaynakları, IV, s. 291; Acte şi Fragmente, III, s. 80-81.

69 Kral Sigismund'un seferi hakkında: Notes et Extraits, I, s. 452 Not 3; "Indreptari", Aynı eser; Chilia şi Cetatea-Alba, s. 84 ve devamı; Convorbiri Literare XXXIV, s. 427. Alman asilzâdeler en az 1432 yılına kadar Severin'de kalmışlardır (De la Broquière, s. 236.

70 Sathas, III, s. 159-160; Notes et Extraits, II, s. 261.

71 Klaic, s. 338 ve devamı.

72 Diplomatarium Ragusanum, s. 317, 319; Notes et Extraits, I, s. 309 Not 1; II, s. 221-222.

73 Thorucz, s. 232, Macar komutan Nikolas Peterffy ile sınırda yapılan bir muharebede öldüğünü belirtiyor.

74 Diplomatarium Ragusanum, s. 343-346; Notes et Extraits, II, s. 318.

75 Sözleşme hakkında bilgi için bk. Ljubic, VIII, s. 248-253.

76 Aynı eser, s. 179-180, 248-253; Karşılaştırma için bk. Bogdan, Bulgar ve Sırp Tarihi, s. 522.

77 Stanojevic, s. 471. Vulk, 1423 yılında İşkodra'ya kadar ilerlemeyi başaran 8 bin askerin komutanıdır (Ljubic, VIII, s. 239.

78 Diplomatarium Ragusanum, s. 329.

79 Ayrıca: De la Broquière, s. 231-232.

80 Diplomatarium Ragusanum, s. 328-329; De la Broquière, s. 204; Bogdan, Aynı eser.

81 Diplomatarium Ragusanum, s. 329.

82 Özellikle Leh kronolog Dlugosz; Klein derlemesi olan Fessler, Geschichte von Ungarn (Macaristan Tarihi), II, s. 374-376 altındaki begleler ve De la Broquière, s. 196-198'de çok önemli olan notla ile karşılaştırınız. Karşılaştırma için bk. Engel, Serwien (Sırbistan), s. 372-373. Vezir Sinan Paşa hakkında: Sathas, I, s. 182 ve devamı.

83 Fessler II, s. 376; Notes et Extraits, II, s. 252-254. Macar-Türk barışı için Milanolu elçi Benedikt Folco aracılık yapmıştı; daha önceleri 1426 yılında başka bir Milanolu olan Frederico de Pezzi Sultanın huzuruna çıkmıştı ("Documenti Diplomatici Milanesi", II, s. 242, III, s. 29.

84 Sırp-Türk anlaşması ve II. Murad'ın evliliği için bk. Dukas, s. 206; Notes et Extraits, I, s. 561 Not 2; II, 1433 yılıyla ilgili kısım. Gelinin çeyizi hakkında: Ragusalı Johann'ın Viyana Kraliyet Kütüphaesindeki mektubu, Yayın No. 3520.

85 Despotluk ünvanı hakkında: Dukas, s. 207; Chalkokondylas, s. 242. Macar ünvanı hakkında: Notes et Extraits, II, s. 239-240. Kantakuzen İrene'nin kardeşine sık sık Georg'un sarayında rastlıyoruz (bkz. Dukas, s. 207; Notes et Extraits, II, s. 236 Not 1 ve Endeks, s. 149 Not 1.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 09

1 Notes et Extraits, I, s. 310, 318, 322-323; Sathas, I, s. 109-112, 115-119, 125-127; III, s. 245.

2 Notes et Extraits, I, s. 338, 344 ve Not 2, 345; Sathas, I, s. 151-152, 154-155, 158-160.

3 Sathas, I, s. 133-139, 141 ve devamı; Notes et Extraits, I, s. 340; Ljubic, VIII, s. 240-241.

4 Notes et Extraits, I, s. 339, 342.

5 Sathas, I, s. 141 ve devamı, 158, 171-174; III, s. 251; Notes et Extraits, I, s. 349.

6 Notes et Extraits, I, s. 347-348; II, s. 227-228.

7 Notes et Extraits, I, s. 350, 362 ve devamı; Sathas, I, s. 158-160.

8 Sathas, I, s. 163-164.

9 Aynı eser, I, s. 166 ve devamı, 171-174; Notes et Extraits, I, s. 413.

10 Notes et Extraits, I, s. 370-375, 380-381; Sathas, I, s. 171-174.

11 Notes et Extraits, I, s. 391 ve devamı; Sathas, I, s. 175 No. 111.

12 Notes et Extraits, I, s. 402-403, II, s. 233-303.

13 Aynı eser, s. 401 ve devamı, 409-410, 417-418.

14 Notes et Extraits, I, s. 403 Not 2, 409; Sathas, I, s. 178-179.

15 Notes et Extraits, I, s. 425, 429-430. Karşılaştırma için bk. Sathas, I, s. 179 No. 116.

16 Notes et Extraits, I, s. 434-435.

17 Eğriboz'daki korsanlık hakkında: Notes et Extraits, I, s. 389 Not 1, 423 Not 1, 430-431; Sathas, III, s. 287-288, 306 ve devamı, 388-391. Ayrıca: Notes et Extraits, I, s. 441, 443; Sathas, I, s. 183-184. Karşılaştırma için bk. Lampros, adı geçen eseri.

18 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 453-454; Sathas, I, s. 182 ve devamı.

19 "Loca Mothoni et Coroni non minus cara habemus quam Venetias" (Sathas, I, s. 109-112). Korsanların teşebbüsleri hakkında: Notes et Extraits, I, s. 471 ve Not 1.

20 Sathas, I, s. 160-163; Gerland, Aynı eser, s. 64.

21 aleologların Mora'daki politikaları hakkında: Sathas, I, s. 151-152, 160-163, 176, 188-189; Notes et Extraits, I, s. 360 Not 1, 478 ve devamı, 484 ve devamı, 487, 497-498; Phrantzes, s. 123-155; Chalkokondylas, s. 240-242.

22 Notes et Extraits, I, s. 511 Not 2; Phrantzes, s. 155.

23 Notes et Extraits, I, s. 478 Not 4, 481, 486 Not 1, 488 ve Not 2, 489, 500; II, s. 262.

24 Katona, Historia critica V (XII, s. 505; Notes et Extraits, I, s. 501 ve devamı, 523-524 Not 6; Diplomatarium Ragusanum, s. 367.

25 Notes et Extraits, I, s. 504-50.

26 Notes et Extraits, I, s. 505 Not 5 altındaki Venedik kronikleri.

27 Chalkokondylas, s. 235.

28 Bu savaşın asıl anlatıcısının dışında ayrıca bkz. Joannes Anagnostes (Bonn baskısı), Notes et Extraits, I, s. 511; II, s. 266.

29 Arnavutluk hakkında: Diplomatarium Ragusanum, s. 335; Epir hakkında: Chalkokondylas, s. 237-238. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 520-521. Tocco, 1433 yılında Venedik vatandaşı olmuştur (Aynı eser, s. 558, 571. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 107.

30 Notes et Extraits, I, s. 521-522, 430; Sathas, I, s. 191-192.

31 Tarih için bk. Notes et Extraits, I; Ön hazırlıklar daha Temmuz ayında Gelibolu'da Hamza Bey'le kararlaştırılırlar (Aynı eser, s. 129 Not 4). Savaşın kendisi hakkında: Aynı eser, s. 523-524.

32 Chalkokondylas, Aynı eser, Phrantzes, Aynı eser; Notes et Extraits, II, s. 267, 272, 274; Sathas, III, s. 416-417. Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 177-178.

33 Notes et Extraits, II, s. 275-276, 278, 285, 288.

34 "Quidam Zaffar-bey Turchus qui ex informationibus et evidentiis que habentur, fuit filius Baiseti" (Sathas, III, s. 375-376). Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 523.

35 Notes et Extraits, I, s. 537 Not 2, 559 Not 7.

36 Phrantezs, asıl saray tarihçisi, s. 158-163. Karşılaştırma için bk. Sathas, III, s. 424; Notes et Extraits, II, s. 292-293.

37 Notes et Extraits, I, s. 541, 547 Not 4, 552-553, 559-560.

38 Arnavutluk'taki durumlar için bk. Notes et Extraits, I, s. 553-555, 560-562, 570, 575-578; II, s. 313-314; Ljubic, IX, s. 80 ve devamı, 87; Chalkokondylas, s. 251.

39 Karşılaştırma için bk. Ljubic, IX, s. 47-49; Notes et Extraits, I, s. 546; II, s. 253, 267.

40 Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 202.

41 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 303; Bogdan, Relatiile I, s. 40, 43; De la Broquière, s. 190; Diplomatarium Ragusanum, s. 373-376; Studii şi Documente, III, S, XI; "Indreparti", s. 9; Kronstadt Arşivi,

Schnell koleksiyonu II, No. 3, 5, vs. Karşılaştırma için bk. Geschichte des Rumänischen Volkes, I, s. 207-208.

42 De la Broquière, s. 190 ve devamı. Karşılaştırma için bk. II. Murad'ın mektubu, Notes et Extraits, II, ilgili yıl. Ayrıca: Diplomatarium Ragusanum, s. 351, 354-355.

43 Notes et Extraits, II, s. 315-316, 325.

44 Diplomatarium Ragusanum, s. 367; Notes et Extraits, II, s. 305, 321. Arnavutluk için arıca: Diplomatarium Ragusanum, s. 338.

45 Memnon hakkında: De la Broquière, s. 195; Notes et Extraits, II, s. 318-319; II. Murad ve ailesi hakkında Notes et Extraits, II, s. 274; Bogdan, Relatiile, s. 50.

46 Notes et Extraits, II, s. 322 Not 1; Diplomatarium Ragusanum, s. 384 ve devamı; De la Broquière, s. 209.

47 Diplomatarium Ragusanum, s. 390; Notes et Extraits, II, s. 326, 331.

48 Notes et Extraits, I, s. 7-9, 73; II, s. 384 Not; ayrıca: s. 336-38; Diplomatarium Ragusanum, s. 367, 394, 396.

49 Prens Aleksander'in ölümünü karşılaştırmak için bk. Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 534 Not 1; "Convorbiri literare" 1905, s. 746 ve devamı ve Königsberg Arşivinide G. Popovici'nin 7 Temmuz 1905 tarihinde "Epoca" gazeteside yayınladığı mektup.

50 Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 308 ve devamı.

51 1435 yılındaki saldırı için bk. Cecconi, Studi Storici sul Concilio di Firenze, I, Floransa 1869, s. CCIV; 1436 yılındaki sefer için: Acte şi Fragmente, III, s. 82-83; Neşri gibi Türk kaynakları, Thury tercümesi I, s. 54. Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, III, s. XI-XII. Eflak rehineler hakkında: Dukas, s. 210. Vlad'ın daha sonra Gelibolu'da esir alınması ile iglili anlatılanlar, Divân-ı Hümâyûn'da uzun süre kalmasından kaynaklanmaktadır (Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, III, s. XI ve devamı.

52"Indreptari", s. 11, Kronstadt Arşivi, Fronius I koleksiyonu, No. 10: "Fidelis noster magnificus Wlad Waywoda parcium nostrarum transalpinarum".

53 Mühlbach'tan "Mahometik Genealoji, vs." üniversite öğrencisi, Hamburg'lu Henricum Enustinum ve Erdel'li bir asilzâde Johannes Laski tarafından tarif edilmişti. Berlin 1596, s. 33 ve devamı, Bölüm XIII; Nürnberg Kütüphanesinde aynı dönemden Latince bir yazıya göre derlenmişti, cent. VI, App No. 18, fol. 1V-2V, Acti şi Fragmente III, s. 8-10.

Bir başka sureti Kopenhag, Thottske koleksiyonu 1383, “De moribus Turcarum”. Karşılaştırma için bk. Kronstadt kroniği, Brasso Şehri Kaynakları, IV, s. 9-10.

54 1438 tarihindeki sefer için bk. Bogdan, Bulgar ve Sırp Tarihi, s. 522; 1439 yılındaki sadırı için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 423; Georg’un komşuları ile ilişkileri için bk. Notes et Extraits, I, s. 27; II, s. 340 ve devamı; Ljubic, IX, s. 106.

55 Phrantzes, s. 181. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 35.

56 Notes et Extraits, I, s. 47. Genelde olarak bu ciltte sureti verilmiş Venedik dosyaları ve ekindeki Venedik kroniklerine bakınız. Burada ve Cilt II, s. 1 ve devamı altında bibliyografinin tamamı verilmektedir. Karşılaştırma için bk. Norden, Papsttum und Byzans (Papalık ve Bizans), [Berlin 1903] adlı eserin ilgili bölümü.

57 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 209; Notes et Extraits, I, s. 43 ve devamı; II, s. 363.

58 De la Broquière, s. 215.

59 Semendire’nin alınışı hakkında: Notes et Extraits, I, s. 46 Not 1. Esir alınan prenslerin kaderi hakkında: Dukas, s. 209-210. Semendire’nin inşası hakkında: Aynı eser, s. 206. Karşılaştırma için bk. Bogdan, s. 522.

60 De la Broquière, s. 214 - Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 373 – Novobrdo saldırısı hakkınd. Bosna’daki durumlar hakkında: Aynı eser, s. 359 (ayrıca s. 350, Sadeddin, II, s. 72-73 ve Chalkokondylas, s. 248-249.

61 Belgrad hakkında: De la Broquière, s. 215 ve devamı; Hunyadi hakkında: Thurocz ve Bonfinius, Decas III, Cilt 4. Karşılaştırma için bk. Geschichte des rumänischen Volkes” I .

62 Haçlı Seferi planları için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 436-437; Notes et Extraits, II, s. 385.

63 Georg’un Venedik ve Dalmaçya’da kaldığı süre hakkında: Notes et Extraits, I, s. 60; II, s. 369 ve devamı; Ljubic, IX, s. 119 ve devamı. Belgrad kuşatması hakkında ayrıca: Chalkokondylas, s. 249; De la Broquière, s. 213; Thurocz ve Schwandter, Kral Vladislav’ın retorik açıdan süslenmiş hayat hikâyesinin Floransalı Filippo Buonaccorsi Callimachus tarafından anlatımı. Hunyadi’nin Bosna’ya akını hakkında: Hurmuzaki tarafından yayınlanan belgelere göre derlenen Geschichte des Rumänischen Volkes I, s. 317. Sultan, Ekim ayında yine İstanbul’dadir: Notes et Extraits, II, s. 371.

64 Mezid Bey’in akını hakkında: Geschichte des Rumänischen Volkes I, s. 318-319) ve oradaki bibliyografi. Şahabeddin’in seferi hakkında: Notes et Extraits, II, Yıl 1442; Wavrin de Dupont kroniğinde Cenevizli keşiş Bartolomeo’nun mektubu; Sadeddin, II, s. 78 ve devamı; Türk kronikleri aynı dönemin Hristiyan kaynakları ile bağdaşmaktadır. Sırp yıllıklarının bu bağlamda Vlad’ın yerine oğlu Mircea’nin getirilmesi (bkz. Szabo, Szekely okleveltar, III, s. 78, Dan’ın oğlu Basarab aracılığıyla başının kesilmesi, Türklerin intikamı ve Eflak başkenti Tırgovişte’nin yanması hakkında anlatılanlar muhtemelen Mart ile Eylül arasında gerçekleşmişti. Chalkokondylas, s. 253’te iyi bir not veriyor, ancak s. 258-260 altında Eflak’taki hadiseler hakkında çok karmaşık bilgiler veriyor. Eflak belgeleri ve diğer diplomatik kaynaklarda 1442 – 1444 yılları arasında Prens Dan veya Basarab yoktur. Chalkokondylas, mutlaka Türk kaynakları da kullanmıştı. Sanudo, Zancaruola Venedik kronikleri, el yazıları F160 Dresden ve 6208 Viyana, Studii şi Documente, III, s. XVII-XIX altında verilmişti. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 105 Not 2.

65 Notes et Extraits, I, s. 85 ve devamı.

66 Notes et Extraits, I, s. 83, 88 ve Not 5, 100-101.

67 Phrantzes, s. 192 ve devamı; Chalkokondylas, s. 304 ve devamı çok ayrıntılı, ama karışık olup, yanlış kronolojik bilgiler mevcuttur.

* Limni’de (ed).

68 Phrantzes, s. 194-195; Notes et Extraits, I, s. 110 Not 3, 177; II, s. 396. Torcello’nun Papa’ya gönderdiği yeni bir elçiler topluluğu için bk. Notes et Extraits, II, s. 397-398.

69 Notes et Extraits, I, s. 101-102, 105 ve Not 2; Phrantzes, s. 195-197. Devletin durumu için (1437: Münih Kütüphanesi 18298 no.lu elle yazılmış belge, fol. 115 ve devamı; Karşılaştırma için bk. cod. la monacensis 26632).

70 Notes et Extraits, II, s. 390; Acte şi Fragmente, III, s. 11. Zenta bölgesindeki durumlar için bk. Notes et Extraits, I, s. 124 Not 4.

71 Notes et Extraits, I, s. 134-135. Genel olarak bu eserde verilen Venedik dosyaları ve kronikerine bakınız.

72 Notes et Extraits, I, s. 138 Not 2, s. 141 Not 2.

73 Özellikle Ljubic, XI, s. 170-172.

74 Arnavutluk hakkında: Notes et Extraits, II, s. 395 Not 5.

75 Davud hakkında: Notes et Extraits, II, s. 395 Not 5. Prokopie tarafından dikte edilen zafer mektubunun sureti, Kronstadt Arşvinide muhaza edilmektedir.

76 Karşılaştırma için bk. Ljubic, IX, s. 183 ve devamı ve Hunyadi'nin Kronstadt Arşivinde 3 Aralık tarihli mektubu, Belge No. 98.

77 Zlatica'daki muharebe için için bk. Bogdan, Sırp kroniği, s. 522. Burada, anlaşılmaz bir şekilde Novobrdo'nun Türkler tarafından tahrip edildiği iddia edilir. Diğer ayrıntılar Hunyadi'nin adı geçen mektubunda mevcuttur.

78 Kronstadt Arşivi, Schnell koleksiyonu III, s. 137, 6 Aralık tarihli mektubu; Karşılaştırma için bk. Katona VI, s. 205 ve devamı (ayrıca s. 634-635 eserinde Nikolas Ujlaky'ye gönderilen mektup; Ayrıca bkz. Notes et Extraits, I. s. 142, (bir başka el yazması sureti Leipzig Şehir Kütüphanesinde bulunur, Rep. VI 8, 17, II, fol. 130 ve Kronstadt Arşivinde Hunyadi'nin raporu. Dethier-Hopf, toplatılan koleksiyonlarında "Sırp Yeniçerileri" hakkında daha sonra, ama doğru bilgiler vermektedirler. Dukas, s. 217-219, çok iyi bir anlatım; Chalkokondylas, s. 308 ve devamı. Türk kroniği - Sadeddin, II, s. 86 ve devamı – Niş'teki muharebeyi ayrıntılı olarak tarif eder, ancak yanlışlıkla geri çekilme ile bağlantılı hâle getirir. Gerek Yeniçeri tarafından, gereksi Hunyadi'nin Koprian'dan gelen mektubunda bahsedilen Kunovica muharebeseniden bahsetmez. Sultanın bu muharebeye bizzat katılamadığı kesindir. Karşılaştırma için bk. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, s. 364-365.

79 Venedik'in planları hakkında: Notes et Extraits, I, s. 177-179. Ragusa'nın planları: Diplomatarium Ragusanum, s. 452-453, 457-459. Arnavutluk isyanı hakkında: Chalkokondylas, s. 324; Katona, VI, s. 305 ve devamı.

80 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 154, 157 Not 1, 160, 163; Ljubic, IX, s. 183 ve devamı.

81 Notes et Extraits, I, s. 173 ve devamı.

82 Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 220; Hopf, II, s. 111.

83 Türk-Sırp anlaşması hakkında: Chalkokondylas, s. 317; Notes et Extraits, II, s. 401. Ancak burada belirtmek gerekir ki, bu olay Ragusa'da ancak 1445 yılında ortaya çıkmıştı (Aynı eser, s. 412).

84 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 212.

85 Notes et Extraits, II, s. 404-405. 3 Temmuz tarihinde Hunyadi despotla özel bir anlaşma imzalar (Engel, Serwien [Sırbistan], s. 391.

86 Notes et Extraits, I, s. 187.

87 Aynı eser, s. 183; Commemoriali IV, s. 286-287 No. 264; Dlugosz (ilk baskı), I, s. 794-796 (ikinci baskı), XIII, s. 708-710. Karşılaştırma için

bk. Notes et Extraits, I, s. 183 Not 1 ve II, s. 407.

88 Ljubic, IX, s. 212. Karşılaştırma için bk. Sathas, I, s. 209-211.

89 Leunclavius, Annales, s. 27.

90 Hakkında: Notes et Extraits, I, s. 77.

91 Aynı eser, II, s. 419 Not 2.

92 Chalkokondylas, s. 258.

93 Rum raporları: Chalkokondylas, Dukas, Phrantzes; Türk kroniği; Polonya raporu: Dlugosz, Callimachus, birçok retorik süslemeler; Macar raporları: Thurocz ve Bonfinius. Frank raporu: Andreas de Palatio (Palaggio, Lewicki, Codex Epistolaris II. Karşılaştırma için bk. Beheim'in "Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte", Literatur und Kunst [Anavatan Tarihine, Edebiyatına ve Sanatına ilişkin Kaynaklar ve Araştırmalar] dergisindeki şiiri, Viyana 1849 (ayrıca bkz: Zeissberg, Analekten zur Geschichte des 15. Jahrhunderts, Bölüm II: "Erinnerungen an die Schlacnht bei Warna" (Varna Savaşı Anıları), Avusturya Liseleri Dergisi [1871], s. 81-114; Huber, Avusturya Tarihi Arşivi LVIII. Köhler, askerî açıdan eleştiriler. Bibliyografi için ayrıca bkz. Notes et Extraits, II, s. 23 Not 3 ve "Szazadok", Yıl 1904. "Erdel asilzâdesi" Laski de bu savaştan birkaç satırda bahseder. Karşılaştırma için bk. Gran Arşidükünün el yazması mektubu, Rep. VI, 8, 17 II, Leipzig Şehir Kütüphanesi, fol. 130.

94 Notes et Extraits, I, s. 202-204, 207. Karşılaştırma için bk. Wavrin, Baskı Dupont veya Hardy. Ayrıca, Turin Ulusal Kütüphanesindeki mektup, H. VI 12, fol. 96.

95 Savcı Beyin oğlu Davud, İkinci Kosova Savaşına katılmıştı (Chalkokondylas, s. 363. Karşılaştırma için bk. Diplomatarium Ragusanum, s. 467).

96 Wavrin; Johann'ın Zredna'danaldığı mektuplar, Schwandtner II; Kronstadt Arşivi, Schnell koleksiyonu III, No. 27.

97 Notes et Extraits, I, s. 210 ve devamı; II, s. 419; Leunclavius, Annales, s. 27. Georg ile Stipan arasındaki ilişkiler için bk. Ljubic, IX, s. 202-207, 241 ve devamı. Georg ve Bosna Kralı arasındaki savaş için (1448): Klaic, s. 376.

98 1446 yılının Haçlı Seferi planları hakkında: Notes et Extraits, II, s. 420 Not 1. Pachomios'un gönderdikleri hakkında: Alman Şövalye Birliğinden bir şövalyenin Valençon/Hainaut (Hennegau adresine "Kutsal Meryem gününden sonraki Salı günü" gönderdiği mektup, Königsberg Arşivi, Çekmece XXXIII, 111. Eflak taht değişikliği için bk. Kronstadt

Arşivi, Schnell koleksiyonu, Cilt III, No. 13. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 220-221.

99 Chalkokondylas, s. 320-322; Phrantzes, s. 202-203; Notes et Extraits, I, s. 193; Hopf, II, s. 91-92, 113-114; Lampros II ve IV.

100 Lazar'ın evliliği hakkında: Phrantzes, s. 202; Notes et Extraits, II, s. 415-416, 419-421. Türklerin seferi hakkında: Dukas, s. 222; Phrantzes, s. 202-203; Chalkokondylas, s. 340 ve devamı; Chronicon Syntomon, s. 519. Sadeddin, II, s. 105-107, çok iyi bir anlatım. Venedik dosyalarında geçtiği yerler için bk. Notes et Extraits, I, s. 220-221, 229. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 114; Lampros, Aynı eser.

101 Eski Arnavutluk hanedanları hakkında: Notes et Extraits, I, s. 193; II, s. 25, 44; Ljubic, IX, s. 214-215. "Signor Arniti" hakkıda: Ljubic, IX, s. 282-283; Notes et Extraits, I, s. 247-248. İskender Bey'in politikaları hakkında: Notes et Extraits, II, s. 420 Not 1; Engel, Serwien, s. 390. Despotun Zenta'ya akını hakkında: Ljubic, IX, s. 273-276; Türklerin İskender Bey'e karşı seferi hakkıda: Notes et Extraits, I, s. 226-227; Ljubic, IX, s. 269 ve devamı282-283, 289 ve devamı; Hopf, II, s. 122 ve devamı; Jirecek, Slav Filolojisi Arşivi, XXI, s. 92.

102 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 221, 229, 232-233; II, ilgili yıla ait kısım; Diplomatarium Ragusanum, s. 467; Ljubic, IX, s. 267-268.

103 Leunclavius, Annales s. 28.

104 Özellikle Chalkokondylas, s. 339, 356 ve devamı.

105 Savaşın gerçek kaynakları: Hunyadi'nin serbest bırakıldıktan sonra yazdığı mektup, Schwandtner II, s. 57-58; Ragusa mektupları, Diplomatarium Ragusanum, s. 467-470; Venedik raporları, Notes et Extraits, I, s. 233 Notlar; Türk anlatımları, Leunclavius ve Sadeddin, Ile en önemli doğrulama Chalkokondylas, s. 356 ve devamı. Hunyadi'nin Sırbistan'a akını için bk. Fessler-Klein II, s. 522-523. 1450 yılından yapılan barış anlaşması için bk. Schimek, Politische Geschichte des Köngireichs Bosnien (Bosna Krallığı Siyasi Tarihi), s. 122-123; Karşılaştırma için:Acte şi Fragmente, III, s. 23 ve devamı; Diplomatarium Ragusanum, s. 471

106 Phrantzes, s. 203; Dukas, s. 224; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 230 Not 1, 256 Not 2

107 Notes et Extraits, I, s. 248 Not 2, 252, 254-256

108 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 260; II, s. 44-45, 47-48, 443 Not 2; Diplomatarium Ragusanum, s. 473-474; Chalkokondylas, s. 355;

Sadeddin, II, s. 108-109; Jirecek, Geschichte der Bulgaren s.368; Miklosich, Mon. serbica, s.442; Hopf, II, s.125. Retorik anlatımcı İtalyan Barletius'un verdiği bilgiler (Vita Castriota; Lonicerus baskısı, Chronica Turchia, III, 1578; Özel baskı 1743 her zaman güvenliir değildi. Karşılaştırma için bk. J. Pisko, Skanderbeg (İskender Bey), [Viyana 1894]

109 Dulkadiroğulları hakkında: De la Broquière, s.82, 118 ve Schefer önsöz, s.LX-1. II. Murad'ın ölümü hakkında Dukas, s. 224-230; Phrantzes, s. 211; Chalkokondylas, s. 375; Sadeddin, II, s. 119 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 264 Not 2.

110 s. 181.

[*] Dipnotlar: Cilt 1, Kitap 2, Bölüm 10

1 De la Broquière, s. 122 ve devamı.

2 De la Broquière, s. 83, 85-86, 91-93, 98-99. Karşılaştırma için bk. Yazlık ve kışlık yerler farklıdır – Yaylak ve Kışlak (Vambery, İslam s. 5).

3 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 96.

4 Karşılaştırma için bk. Tchihatcheff, S 35.

5 De la Broquière, s. 97, 217 ve devamı.

6 Aynı eser, s. 125, 130, 217.

7 Schiltberger, s. 99.

8 Chalkokondylas, s. 99-100.

9 De la Broquière, s. 200-201, 203. Karşılaştırma için bk. Laskis, Bölüm VIII.

10 De la Broquière, s. 197, 202.

11 "Putant se in illis pagani pessimi semper vivere posse", Laskis, Bölüm X.

12 De la Broquière, s. 188-189.

13 De la Broquière, s. 125, 198-199.

14 "Autant que j'ay hanté lesdictz Grecz et que m'a peu touchier et que j'ay eu affaire entre eulx, j'ai plus trouvé d'amatié aux Turcz et m'y fieroye plus que auxditz Grecz" (s. 149).

15 "Je me fieroys plus en la promesse d'ung Turc que je ne ferois d'ung Hongre" (s. 238).

16 "Est très beau langaige et brief, et assés aysié pour apprendre" (s. 101).

17 Laski, Bölüm X.

18 Aynı eser.

19 De la Broquière, s. 70-73; 96-97; Laski, Bölüm X: "De coreo communi attonso, vel eciam de corvino non attonso."

20 "Nullo modo occidere volunt homines, nisi extrema necessitate compellantur, scilicet quia se defendunt vel fugiunt" (Laski, Bölüm V.

21 "Feront plus de bruit X d'entre nous que mil de ceulx-l à" (De la Broquière, s. 73 "Cent hommes d'armes des crestiens feront plus de bruyt à un partement d'un logis que ne feront Xm Turcz" (Aynı eser, s. 221. Aynı olayı, Türkleri disiplinli bir askerî birlikle kıyaslayan Laski de Bölüm IX'da doğruluyor: "Eos aliquem modum regularis observiance crederes professos... Nullus discurrit, nullus cum equo saltat vel tempestat".

22 Türk övgü şarkıları hakkında: De la Broquière, s. 73: Chanson de Geste de Nuyt en Chevaulchant; s. 97. Türklerin atları hakkında: s. 218.

23 De la Broquière, s. 60, 77, 80-82, 83, 137, 218-221.

24 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 62, 184.

25 Reussner, Epistolae Turcicae, İmparator Maksimilyan'e Ragusa'dan gönderilen rapor.

26 De la Broquière, s. 208; Diplomatarium Ragusanum, s. 438; Dukas, s. 135.

27 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 281, 310.

28 De la Broquière, s. 176-177, 183; Chalkokondylas, s. 159.

29 De la Broquière, s. 172, 184.

30 Aynı eser, s. 176-177, 189, 195.

31 Aynı eser, s. 177; Laski Bölüm XXII.

32 "Nichil omnino singularitatis in vestimentis vel in equo utitur" (Laski).

33 De la Broquière, s. 112-113, 115.

34 De la Broquière, s. 190.

35 Aynı eser, s. 108, 180, 184.

36 Aynı eser, s. 189, 191.

37 Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 120-121, 146.

38 De la Broquière, s. 193, 198. Karşılaştırma için bk. s. 400.

39 Bu yemin, Batı Sırp hanedanlarının, baba, oğul ve kutsal ruh, kutsal bakire, haç, 12 havari, 4 baş havari, İznik'in 318 babası ve son olarak 17 "cernidi" üzerine kendi ve halkının ruhu adına ettikleri yemine benzemektedir (Ljubic, IX, s. 68-70).

40 Notes et Extraits, I, s. 441; De la Broquière, s. s. 188; Karşılaştırma için bk. Laski Bölüm XXII.

41 De la Broquière, s. 194.

42 s. 125. Karşılaştırma için bk. s. 128 ve Chalkokondylas, s. 229.

43 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 273; Dukas, s. 226-227; De la Broquière, s. 183. Ayrıca bkz: "Turciae Descriptio", Viyana Kraliyet kütüphanesi: "Cum quis horum depositus aut defunctis fuerit, alter denuo substituitur, ut sit semper magistratus quattuorviratus."

44 "Notes et Extraits, II, s. 372; Dukas, s. 208; Karşılaştırma için bk. Kral Maksimilyan'e gönderilen rapor ve Acte şi Fragmente, III, s. 71.

45 Notes et Extraits, Iı, s. 286.

46 Aynı eser, II, s. 281, 336 Not 3; De la Broquière, s. 198.

47 Kral Maksimilyan’e gönderilen rapor.

48 Dukas, s. 71.

49 Birinci kişi için bk. Dukas, s. 87; Chalkokondylas, s. 229; Chalkokondylas, Aynı yer.

50 Diğeri için bk. Chalkokondylas, s. 230; Notes et Extraits, II, s. 286 – 287 Not 7. Birincisi için bk. Chalkokondylas, s. 229.

51 Kadılar hakkında bilgi için bk. De la Broquière, s. 196; Dragoman hakkında: Aynı eser, s. 191.

52 De la Broquière, s. 199.

53 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, II, s. 377, 383-384; I, s. 75. Karşılaştırma için bk. De la Broquière, “Mağribiler” hakkında söyledikleri s. 39: “Il n’est riens que ung More ne fist pour gaignier argent” [Bir Mağribi’nin para kazanmak için yapmayacağı hiçbir şey yoktur].

54 Vambery, İslam, s. 13.

55 De la Broquière, s. 180, 184; Chalkokondylas, s. 340.

56 Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 69, 163-164; I, s. 76; II, s. 278, 336, 380 ve devamı, 427 Not 3. Venedik Arşivi “Senato Secreta” Cilt XLVIII, fol. 49; De la Broquière, s. 111.

57 Notes et Extraits, I, s. 128-129.

58 İmparator Maksimilyan’e gönderilen raporla karşılaştırınız: “Ex univeras... summa domus in imperio ... tam christianorum quam Turcorum et aliarum nationum quae viritim (sic) pendunt tributum singulus annis.”

59 Aynı yer: “Ex pascius cunctorum animalium..., ex omnibus frugibus et ceteris terre nascentibus ..., ex hereditatibus mortuorum, quando ex defectu propinquorum devolvuntur bona ad imperatorem.” Bu rapora bir paragraf daha eklenmişti: “Ex redditibus tam in Romania quam Natolia.”

60 Bizans için bk. De la Broquière, s. 165, 182; Dukas, s. 196. Eflak için bk. Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 79. Ragusa için bk. Notes et Extraits, II”.

61 İmparator Maksimilyan’e gönderilen rapora daha sonra ilhak edilen Cenevizli Kefe için “Augurifinica” eklenir.

62 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 104, 140.

63 De la Broquière, s. 182; Schiltberger, s. 46.

64 Ragusalı Johann’ın 17 Kasım 1436 tarihli mektubu; Viyana Kraliyet Kütüphanesi No. 3520: “XXX aspris monete Turcorum, qui minus valent quam unus ducatus.” 1403 yılında Balat’ta Balat Bey’i ve Venedik arasında yapılan bir anlaşmaya göre bir “ölçü” buğday için 2 akçe, bir “ölçü” arpa

için ve sebze için 1 akçe, bir at için 3 akçe ödeniyordu; öküz veya eşeğin fiyatı 2, kölenin fiyatı 10 akçe idi. 1436 yılında ise bir köleye 30 akçe ödeniyordu.

65 De la Broquière, s. 114, 198; Karşılaştırma için bk. 193 Not 1.

66 Notes et Extraits, II, s. 121.

67 De la Broquière, s. 126.

68 Venedik ve Balat arasında 1403 tarihli anlaşma.

69 Notes et Extraits, I, s. 388; II, s. 289.

70 Rumlarda da buna benzer ayrımlar vardı (Dukas, s. 226).

71 "Karamanbeg stabit in eternum" (Laski).

72 De la Broquière, s. 123-124.

73 "De Turci potentia", Lauro Querini, San Marko Kütüphanesi XIV, 265, fol. 96f. Yüzyılın sonunda toplam 36 Anadolu Sancağı vardır (İmparator Maksimilyan'e giden rapor).

74 de La Broquiére, s. 205-206, 208.

75 Lauro Querini, adı geçen eser.

76 Yüzyılın sonlarına doğru, sancak olarak Vidin, Selanik, Eğriboz, Mora, Ergiri Kasrı, Prizren, Ohri, Vuçitrin, Çirmen, Azigan, İşkodra, Bosna, Vrbosna, Semendire görülür (İmparator Maksimilyan'e giden rapor).

77 Phrantzes, s. 213 ve devamı.

78 s. 118, Yıl 1423.

79 Aynı eser, s. 61.

80 Chalkokondylas, s. 81.

81 De la Broquière, s. 158.

82 De la Broquière, s. 117.

83 Laski.

84 De la Broquière, s. 142.

85 Notes et Extraits, II, s. 45.

86 Ragusalı Johann'ın mektubu, fol. 1f. Kölelere karşı davranışlar için bk. De la Broquière, s. 199-200; Laski, Bölüm VI.

87 Sadeddin, II, s. 67.

88 Scalamonti, Antichita picene XV: Hümanist Cyriacus Anconitanus'un Biyografisi, De la Broquière, Schefer baskısı, s. 128 Notlar. Hamza Bey'in eşi hakkında: De la Broquière, s. 127.

89 Adı geçen devşirmeler için bk. De la Broquière, s. 180; Notes et Extraits, I, s. 76; Chalkokondylas, s. 340.

90 Laski Bölüm VIII: “Vix ailquando idioma Thurcorum auditur eo quod tota Curia et maior pars magnatorum ex renegatis illius idiomatis congragata existat”.

91 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 181.

92 “Legis periti et doctores quos consulunt pro variis causis et necessitatibus.”

93 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, I, s. 338; Laski ölüm XIV. Medreseler hakkında: Laksik Bölüm XIII. Sultan Murda’ın Manisa’da yanında bulunan şeyhler ve seyitler hakkında: Chalkokondylas, s. 352.

94 Laski, Bölüm XII; Dukas, s. 65 Aydın “çetelerinden” bahseder.

95 “Milites quibus agri assignati sunt unde vivant, qui tymargi appellantur ... Quibus ager ab Imperatore tributus est, unde ipse cum quatuor militibus loricatis vivere posset ... Vivunt quinque milites ex decimis subditarum provintiarum, de domibus et omnibus terre nascentiis datis ... Ad instar magnitudinis agri et proventuum talis possessor equites sive milites tenet” (İmparator Maksimilyan’e giden rapor.

96 De la Broquière, 30 bin Avrupalı’dan bahseder (s. 1981-182). Yüzyılın sonunda, devletin her iki yarısındaki 4500 ve 5000 timardan gelen 22.500 Anadolu ve 27.500 Avrupalı süvari sayılmıştı (İmparator Maksimilyan’e giden rapor).

97 De la Broquière, s. 202.

98 Chalkokondylas, s. 334.

99 Sadeddin, II, s. 111.

100 İmparator Maksimilyan’e giden rapor: Milites gregarii minus exercitati ac pretio conducti.” Karşılaştırma için bk. Lauro Querini’nin mektubu ve Chalkokondylas, s. 230-231. Kahramanlıkları için bk. Notes et Extraits, I, s. 9; Sathas, III, s. 252 No. 823.

101 “Militant ad fortunam sine agris et sine stipendio” (adı geçen rapor. Karşılaştırma için bk. Notes et Extraits, I, s. 503; Laski ve De la Broquière, s. 62; Chalkokondylas, s. 99-100; Notes et Extraits, I, s. 128.

102 Notes et Extraits, I, s. 440; Chalkokondylas, s. 228-230.

103 Chalkokondylas, s. 230.

104 “Qui propiis expensis militant, exempti ... ab omni alio munere, ipsi quoque vias mundant” (adı geçen raporda. Ayrıca bkz: Lauro Querini ve Chalkokondylas), s. 353.

105 Karşılaştırma için bk. De la Broquière, s. 185.

106 Kananos.

107 Chalkokondylas, s. 344-345; Laski, ayrıca bkz. De la Broquière, s. 185.

108 De la Broquière, s. 207.

109 “Multi ex nostris nautis ac fabris apud eos stipendia faciunt, quia maiora quam a nobis praemia consequantur vel quod timore supplicii ob patrata apud nostros facinora ad hostes transfugerint” (Alexius Cheladino, Gelibolu Piskoposu, Floransa Laurientiana, Leop. Gaddd, No. CXXX.

110 Chalkokondylas, s. 228.

111 De la Broquière, s. 178, 268; Chalkokondylas, s. 348; Yeniçerileri hakkında genel bilgi: Dukas, s. 52; Chalkokondylas, s. 330-331; Dukas, s. 137, 138-139; Laski, Bölüm VIII; Karşılaştırma için bk. De la Broquière, S.182.

112 sayı hakkında: Notes et Extraits, I, s. 316; De la Broquière, s. 67 ve devamı. Janachi Torcello’ya göre (Schefer baskısı sonunda De la Broquière 10 bin savaşçı vardır. Laski, Karamanlılara karşı 20 bin piyadeden bahseder. Querini’ye göre (1460 Yeniçerilerin sayısı 7 bindir. Chalkokondylas’ın, s. 228, verdiği sayı olan 6 binin doğru olduğu varsayılabilir. Ağa hakkında: Phrantzes, s. 200; ağaları muhafız alaylarının “drungarios”larına benzetir.

113 Laski, Bölüm VIII: “Quasi vir unus in omnibus et in omnia uniti, ad unicum eius (sultani imperium respiciunt).”

114 İmparator Maksimilyan’e gönderilen rapor: “magis strenui”; Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 229. Laski Bölüm VIII: “Arcum ad sinistram trahunt et vocantur czoladar et sinistrarii”.

115 “Optimi sagitarii ... Non vadunt in equis et sunt armati framea brevi, arcu com sagittis promptis ad ictum”.

116 Chalkokondylas, s. 228-229.

117 “In arte gladiatora peritissimi” İmparator Maksimilyan’e Gönderilen Rapor.

118 Dukas, s. 128; Chalkokondylas, s. 230.

119 “Liberi ab omni onere militie et aule, nisi cum ipse Imperator est in exitu, ipsi quoque necesse ut militent: vivunt ex stipendio” İmparator Maksimilyan’e Gönderilen Rapor. Dukas, bunlar arasında ayrım yapar.

120 “Cunei acutissimi ..., cathenis desuper colligati”; İmparator Maksimilyan’a Gönderilen Rapor.

121 De la Broquière, s. 223 ve devamı.

122 “Duo maxime cornua ... adherentia circulo castrorum, in quibus collati sunt equites cum suis presidibus” İmparator Maksimilyan’a

Gönderilen Rapor.

123 Chalkokondylas, s. 333.

124 “Nube quadam vel nimbo iaculorum hostes in pugua obumbrat”.

125 De la Broquière, s. 182.

126 Anagnostes, s. 516 ve devamı.

127 Laski Bölüm X.

128 bkz. De la Broquière, s. 209: 800-1000 Sırp atı 1432; Karşılaştırma için bk. s. 185: 3 bin at.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 01

* Jorga burada yanlışlıkla Manisa yerine Amasya demiştir (ed).

1 Karşılaştırma için bk. Zorzo Dolfin kroniği, Thomas baskısı [Dolfin'in Türkçe tercümesi yapılmıştır. Zorzi Dolfin, “1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı”, çev. Samim ve Suat Sinanoğlu, Fatih ve İstanbul, I/1 (İstanbul 1953), s. 19-62-(ed)]

2 Hakkındaki düşünceleri karşılaştırmak için bk. “Notes et extraits”, I, s. 274, 317-318: 1453 yılında Levanten Niccolo Sagundino'nun tarifi; Kritovulos'un Müller, Fragm. hist. graec. son bölümünde ve Macaristan Akademisi için Dethier-Hopf, tarafından hazırlanan koleksiyonda Cilt I ve Cilt II altında hayatı hakkında bilgiler; Sultan Mehmed'in uçarı ve içkiye düşkün biri gibi anlatıldığı Cenovalı Adam di Montaldo tarafından Sagundino'ya dayanarak karakteristik tarifi; Hümanist Philelphus “Amyris” adlı eserinde Sagundino'yu destekliyor, ama Fransa Kralı VII. Charles'a 1451 yılında yazdığı mektupta, tecrübesiz ve eğitimsiz delikanlıdan, “totus esti in potu, totus est in vencre”, büyük bir hor görme ile bahsediyor. Dethier-Hopf, III, s. 538. Venedikli Giacomo Langusto, Zorzo Dolfin'in Thomas baskısı kroniğinde çok daha ciddi bir anlatım veriyor ve hocasının ünlü Cyriacus Anconitanus olduğunu söylüyor.

3 Philelphus, De imbecilitate et ignavia Turchorum, Cod. monac. lat. 5333, fol. 193.

* Fatih'in annesinin ismi Hüma Hatun'dur (ed).

4 Dukas, s. 230. Dukas'ın Türkçe tercümesi yapılmıştır. [Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956 (ed)].

5 Dethier-Hopf, III, s.271'de Pusculus.

6 Philelphus, Aynı yer, fol. 190.

7 Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 375 ve devamı [Halkokondil Tarihi Mustafa daş ve Teoman Kurtçav tarafından Türkçe'ye çevrilmektedir (ed)]; Dukas, s. 231 ve devamı; Phrantzes, s. 233 ve devamı [Francis'in eserinin Melissinos tarafından ilaveli kısmının (Chronikon Majus) İstanbul'un fethi ile ilgili bölümü Türçe'ye çevrilmiştir. Şehir Düştü! Bizanslı Tarihçi Françis'den İstanbul'un Fethi, Kriton Dinçmen, İstanbul 1992. Eserin orijinalinin tamamı (Chronikon Minus) ise Levent Kayapınar tarafından Türkçe'ye çevrilmektedir (ed)]; Ayrıca “Notes et extraits”, II, s. 449, 455.

8 Karşılaştırma için bk. Türk kroniklerindeki kısa not - Sadeddin, II, s. 127 ve devamı; Leunclavius, s. 573; ayrıca Dukas, s. 234; Chalkokondylas,

s. 376.

9 Sadeddin, II, s. 130 [Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih, I-II, İstanbul 1279 (ed)].

10 Chalkokondylas, s. 379; Karşılaştırma için bk. Vambery, II, s. 13 ve devamı.

11 Kritovulos, (Dethier-Hopf baskısı), s. 36 ve devamı (Kritovulos'un eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. Kritovulos, Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî, trc. Karolidi, İstanbul 1328 (ed); “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXII (Jorga'nın Sırp yeniçeri diye bahsettiği Konstantin Mihaloviç'in eseri Türçe'ye çevrilmiştir. Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. ve yayıma hazırlayan. Kemal Beydilli, İstanbul 2003 (ed); Türk kronikleri.

12 Chalkokondylas, s. 375-376, 378.

13 Sadeddin, II, s. 129-139; Chalkokondylas, s. 377-378.

14 Aynı yer.

15 Sagundino'ya göre 80 bin ve ayrıca 40 bin yedek: “Notes et extraits”, I, s. 322.

16 Sagundino'ya göre 10 bin : Aynı yer, s. 323.

17 Dukas, ve Kritovulos, 25 ve devamı.

18 Chalkokondylas, s. 376; Karşılaştırma için bk. Dethier-Hopf, III, s. 153 ve devamı: Pusculus'un anlatımı; San Markos Kütüphanesi, “La progenja della cassa de Octmanj”, ms. it. cl. VI.

19 “Notes et extraits”, II, s. 449, 453, 476.

20 “Acte şi Fragmente” I, s. 23 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 233 ve Teleki, Hunyadi ak Kora X, s. 322-323: Hunyadi'nin Braşov'daki tüccarlara, Osmanlı Devleti'ndeki ticaret yollarının artık açık oduğunu bildirdiği mektup. Görüşmeler için ayrıca: Kronstadt Arşivi, Belge 116.

21 “Notes et extraits”, I, S, 269-270; Commemoriali V, s. 65; “Notes et extraits”, II, s. 461, Not I, s. 464, 471-472, 483.

22 Bu bahane sadece Latin taraftarı Dukas, s. 237'de veriliyor.

23 “Notes et extraits”, II, s. 462.

24 Kritovulos, 30 ve devamı.

25 Giornale di N. Barbaro, Viyana 1856, Ek (Barboro'nun eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. Nicolo Barbaro, Konstantiniye Muhasarası Ruznâmesi, çev. Şemseddin S. Diler, İstanbul 1976 (ed).

* Erzengel=Başmelek=Cebrail.

26 Phrantzes, s. 223, s. 233.

** Jorga burç sayısını karıştırarak 30 olarak vermektedir (ed).

27 Dukas, s. 237 ve devamı. “La progenja”, hisarı şöyle tarif eder: “Con sete tore coperta de piombo, con uno barbagano ala Marina , con XVIIj boche de bombarde grose”.

28 Karşılaştırma için bk. Hierax, yeni hisarın sonraki adı hakkında açıkmlamalar.

29 Kritovulos, s, s. 90 ve devamı; Dukas, s. 258; Pusculus, s. 185.

30 Phrantzes, s. 223. Rum hazinedar Andronikos Leontaris Mayıs ayında Venedik'e gelir. Mart tarihli bir onay mektubu Modena Arşivinde bulunabilir: Lettere principi, Oriente, Dep. di s. patria eserinde Cavedoni tarafından baskıya alınmıştır; Modena-Parma, Atti e mem. III (1865).

31 Özellikle Kritovulos, s; sonra Dukas, s. 237 ve devamı; Phrantzes, s. 223 ve devamı; Chalkokondylas, 379-381; Türk kronikleri için “Notes et extraits”, I, s. 262-263, 264 Not I, 271 Not 2; Cornet-Barbaro.

32 Chalkokondylas, s. 378, 406 ve devamı; Hopf, II, s. 86, 117-119; ayrıca Sathas, I, s. 215 ve devamı; “Notes et extraits”, II, s. 57

33 Phrantzes, s. 236; Chalkokondylas, s. 378, 381-382; “Notes et extraits”, I, s. 266. Chalkokondylas, s. 409 ve devamında bu sefer farklı anlatılmaktadır. Buna göre despotlar, Turahan Bey'i özellikle Arnavutlara ve Latin hükümdarlığının yıkıntılarına karşı çağırlmışlardır. Karşılaştırma için bk. Modena Arşvindeki mektup: “Mattheus Paleologus Asanus et sororius domini mei despote”; Aynı yerde Asanes hükümdarı Despot Dimitrios'un mektubu. Karşılaştırma için bk. Norden, s. 733.

34 Aeneas Sylvis'un Rinaldi'de 1452 tarihli konuşması.

35 “Notes et extraits”, II, s. 481-482. Sureti Cod. monac. lat, 4143, fol. 100.

36 Karşılaştırma için bk. Dethier-Hopf, III, s. 150'de Pusculus.

37 Phrantzes, s. 217.

38 Karşılaştırma için bk. Pelesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche (Ruten Kilisesi Birliği Tarihi), I, Viyana 1878 ve Hefele, Die temporäre Wiedervereinigung der griech. und lat. Kirche (Yunan ve Latin Kiliselerinin Geçici Olarak Tekrar Birleşmesi), “Tübingen Teoloji Dergisi”, 1848 (XXX, : 179 ve devamı.

39 “Notes et extraits”, I, s. 272-273; Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 252 ve devamı.

40 “Notes et extraits”, II, s. 28.

41 1452 yılı için Rinaldi; Dethier-Hopf, III, s. 567 ve devamı.

42 Pusculus s. 195-196; Karşılaştırma için bk. “Notes et extraits”, II, s. 522: İsodorus'un mektubu; Bizans Dergisi, V, s. 580 ve devamı

43 Özellikle “Notes et extraits”, I, s. 272-273.

* Fetihten sonra Zeyrek Cami (ed).

44 Dukas, Aynı eser. Leonardus Chiensis ittifak tarafları arasında sadece Argyorpulos'tan, Thephilos Paleogolos'tan ve “birkaç keşişle ruhban olmayan birkaç kişiden” bahseder; Reussner, Epistolae turcicae, 1597; Bzovius, Annales in Migne, CIX. Papanın Rumlara destek verip vermemesi gerektiği konusunda yapılan tartışma için (2 Aralık 1453, Roma el yazıları, Bibliotecea Casanatense, D. 1, 20

45 “Notes et extraits”, I, s. 269-273.

46 “Notes et extraits”, I, s. 265.

47 Aynı yer.

48 Aynı eser, s. 269 ve devamı.

49 “Notes et extraits”, I, s. 265.

50 Ağustos 1452; Cornet-Barbaro, Ek.

51 Cornet-Barbaro, Ek .

52 Aynı yer.

53 Niccolo Barbaro, Zorzo Dolfin, Thomas baskısı; Dethier-Hopf, III, s. 666-337'de Philippus Ariminensis; Dukas, s. 248.

54 Dethier-Hopf, s. 697-700'de Barbaro.

55 Barbaro, Aynı eser'de.

* Magnaure Sarayı, Bakırköy'ün güneybatısı'nda (ed).

** Söz konusu zincir, Galata'daki hisar veya kale anlamına gelen Kastellion adıyla bilinen yer ile İstanbul'un Eugenios Kapısı'nın hemen kuzeyindeki Kentenarios Burcu arasına çekilmişti bkz. “Haliç” maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, c.V, s.503 (ed).

56 Aynı eser, s. 722-724.

57 Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 265.

58 “Notes et extraits”, I, s. 274 ve devamı; II, s. 478 ve devamı.

59 Barbaro, s. 717.

60 Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 266.

* Sinop ve Kastamonu bölgesi (ed).

61 Chalkokondylas, s. 385.

62 Karşılaştırma için bk. “Melanges Monod”daki yazım.

63 Dukas, s. 258, 266, 282-283.

64 Karşılaştırma için bk. Kritovulos, s. 72 ve kronolojisini veren Phrantzes, s. 236; ayrıca Chalkokondylas, s. 383.

65 Chalkokondylas, s. 390 ve devamı.

66 Pusculus s. 209.

67 “Sırp Yeniçeri”. Ayrıca Dethier-Hopf, III-IV.

68 Karşılaştırma için bk. Martene-Durand'nun eserinde Tedaldi, Thesarus novus I, s. 1819: “robeurs, gasteurs, marchands, artisans ve autres, faisant le siège pour gagner”; ayrıca devamındaki sayfalar.

69 “Sırp Yeniçeri”, Bölüm XXI.

70 Dukas, s. 270.

71 Phrantzes, s. 240.

72 Phrantzes, Aynı eser. Rumeli gemileri: 30 üç direkli gemi ve dromon, 130 başka gemi ve Anadolu gemileri: 18 üç kürekli gemi, 48 çift kürekli gemi, 25 dromon ve 219 başka gemi arasında ayrım yapmaktadır (toplam 320 gemi. En ayrıntılı kaynaktır. Chalkokondylas, s. 383-384'te sadece 200 küçük ve 30 büyük gemiden bahsedilir. Barbaro,s. 737: 145.

73 Karşılaştırma için bk. Phrantzes, ve Chalkokondylas.

74 Kritovulos, s. 63-64.

75 Phrantzes, s. 240-241; Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 275-276; ayrıca Tedaldi s. 896'da 6 bin -7 bin askerden ve “daha fazla değil” diye bahsedilir. Karşılaştırma için bk. Pusculus s. 193.

76 Dukas, s. 264, 291.

77 Phrantzes, s. 217.

* Surlardaki burcun adı (ed).

78 Pusculus s. 216.

79 Aynı eser, s. 215.

80 Pusculus; Leonardus Chiensis.

* İmparatorluk saraylarından biri (ed).

** Şimdiki Sarayburnu'nda bulunan kale (ed).

81 “Notes et extraits” XI, s. 74: Montaldo ve Podesta'nın mektubu.

82 Leonardus Chiensis.

83 Phrantzes, s. 252 ve devamı, 286.

84 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Barbaro, s. 727 ve devamı; Pusculus s. 215 ve devamı .

*** Hebdemon, Bizans döneminde sur dışında bulunan bir mahalledir. Zeytinburnu-Bakırköy kesimidir. Ancak yanlış olarak Blakhernai'ye bakan

(imparator sarayına bakan tepelik yer), yani Ayvansaray dolayı diye bilinmektedir. Jorga da bu yanlışa düşmektedir (ed).

85 Barbaro,s. 733; Tedaldi s. 899; Karşılaştırma için bk. Pusculus s. 225.

86 Kritovulos, s. 62

87 Özellikle Kritovulos, s. 81 ve devamı ve Barbaro, s. 741 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Pusculus s. 229 ve devamı: Üç Ceneviz gemisinden e İmparatora ait bir gemiden bahsetmektedir; aynı şekilde Zorzo Dolfin.

* Muhtemelen Edirnekapı-Topkapı arası (ed).

88 “Mélanges Monod”, s. 447.

89 Zorzo Dolfin'in kroniği.

90 Barbaro,s. 752'de bundan açıkça bahsetmektedir: “ruodoli convexi . onti benissimo di sevo”; Karşılaştırma için bk. Kritovulos, s. 85-86; Anon. Thyselii, Aynı yer, 12; Pusculus s. 234-238; “Sırp Yeniçeri”, Bölüm XXVI; Dukas, s. 271 - 272; “Notes et extraits”, II s. 516; İsodorus - “Notes et extraits”, II, s. 523. Bugün bile Tuna nehri ve başka küçük nehirler üzerinde, Türk ve Hristiyan denizciler tarafından “yedeğe” alınır. Burada sadece nehrin suları yerine gemilerin altında yağlanmış tekerlekler vardı.

91 Barbaro, s. 759 ve devamı; Pusculus s. 240 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Notes et extraits”, I, s. 289, 290 Notlar.

92 Kritovulos; Dukas, s. 289-290.

93 Karşılaştırma için bk. Zorzo Dolfin Kroniği, Thomas baskısı; ayrıca Dethier-Hopf, III.

94 Cornet-Barbaro, Ek; Alfonso'nun siyaseti için bk. Cerone, Archivio storico per le provincie napoletane, 1902.

95 Karşılaştırma için bk. Philelphus Epistolae; Ducange, Fam. byz. s. 246 ve devamı; ikiside Dethier-Hopf, III'te tekrar basılmış.

96 “Notes et extraits”, I, s. 280 ve devamı.

97 “Notes et extraits”, II, s. 485 ve Not 2.

98 “Notes et extraits”, s. 488-489.

99 Barbaro, s. 769 ve devamı; Kritovulos, ; Pusculus s. 234 ve devamı; Dukas, s. 278.

100 Aynı yer.

101 Karşılaştırma için bk. Pusculus s. 244 ve devamı; Tedaldi s. 897.

102 Leonardus Chiensis.

103 Tedaldi.

104 Phrantzes, s. 285-286.

105 Dukas, s. 284.

106 Doğu'nun geleneklerini çok iyi bilen Dukas'ın anlıtımı ile karşılaştırınız, s. 287.

107 Dukas, s. 295.

108 Dukas, s. 288.

* Fetihten sonra Kariye Cami (ed).

109 Konstantiniyye'nin Türkçe adı.

110 Dukas, s. 286.

* Ayasofya'nın önündeki meydanda (ed).

111 Dukas, s. 300.

112 Montaldo.

113 Dukas, s. 302.

114 Dukas, s. 299.

115 “Notes et extraits” XI, s. 74-79.

116 Dukas, s. 297.

117 Bu antlaşmanın Yunancası ve İtalyancası Cenova Arşivinde bulunmaktadır, Oriente (1410-830; Zorzo Dolfin, el yazısı ile Bibl. Marciana, lat. cl. XIV, c 267, fol. 24 v; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 26 Not 1; Hammer, I, Ek, s. 675 ve devamı; ayrıca birçok el yazması kitapta vardır.

118 Pedosta'nın mektubu: “Notes et extraits” XI, s. 74-79; Karşılaştırma için bk. Dukas, s. 313.

119 “Notes et extraits”, I, s. 293.

120 15 Eylül'de Venedik hükümeti mirasının akıbeti ile ilgileniyordu. Cenova Arşivi, Lett. 18, fol. 428, No. 1791; Karşılaştırma için bk. Dethier-Hopf, III, s. 813 Notlar.

121 Dukas, s. 300-301; Chalkokondylas, s. 398; Sommern'ın anlatımı, “Notes et extraits”, I, s. 311. Kritovulos'a göre Orhan, böyle bir utancı yaşamamak için yüksek surlardan atlamıştır.

122 Karşılaştırma için bk. “Notes et extraits”, I, s. 288-289.

123 Pusculus'un anlatımı, Dethier-Hopf, III, s. 144.

124 Dukas'ın s. 302-305'te belirttiği gibi.

125 Hac seferleri için bk. Cod. mon. lat. 8501, fol. 79; Ducange, Const. christiana, B, s. 105 ve devamı.

126 Phrantzes, s. 304 ve devamı. Kritovulos'a göre geleceketki patrik ancak daha sonra Edirne'de köleler arasında bulunmuş ve 1453 sonlarına doğru patrikliğe getirilmiştir.

127 Patriğin mahkeme davaları konusundaki hakları, Venedik'e karşı yeni antlaşmada garanti edildi; Barbaro, Cornet baskısı, Yıl 1454. Karşılaştırma için bk. Dolfin'in kroniğindeki onaylama: “sel prende citade, quella lassa in sua lege”.

128 Phrantzes, s. 293-294; Kritovulos, ; Chalkokondylas, s. 406.

129 Podesta'nın mektubu, Aynı eser, s. 77.

130 Galata Podestası'nın mektubu; Sadeddin, II, s. 165.

131 Sürekli belirtilen kaynaklar, özellikle Dukas, s. 313-314; Pusculus s. 169 - İstanbul'un fethinin eleştirsel anlatımları için bk. Mordtmann (1858 ve von Vast, “Revue historique”, 1880. Karşılaştırma için bk. Krause, İstanbul'un 13 ve 15. yüzyıllarda fethi (1870; Vlasto, Les derniers jours de Constantinople (Paris 1883; Paspatis (Atina 1890; L. Fincati, “Archivo veneto” XXXII, s. 1-36; Karşılaştırma için bk. Pastor I, İkinci baskı, s. 500 ve Not 2, 3; Mordtmann, Esquisse topographique de Constantinople, Lille 1892.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 02

1 Zorzo Dolfin.

2 Dresden Kraliyet Kütüphanesi, Cronicon F. 33, fol 144.

* Latin idareci (ed).

3 Rinaldi'nin eserindeki mektubu, Yıl 1453; aynı kişinin Alman liderine başka mektubu, Viyana Kraliyet Kütüphanesi, el yazısı 3520, fol 29-30; aynı mettup ve üçüncü bir mektup için bk. Cod. lat. mon., 19697, fol. 127 ve devamı.

4 Venedik Arşivi, Sen Secr. 19, fol. 210.

5 Priorista, Floransa Magliabecchina Kütüphanesi XXV, 379 ve başkaları; Karşılaştırma için bk. Commemoriali XIV, s. 121-122; 15 Ocak 1454 (Predelli V baskısı), s. 83, No. 272.

6 "Et asserit maxime et notabilissime se esse facturum et velle alterum esse Alexandrum"; Venedik Arşivi, Sen. Secr. 19, fol. 216.

7 Aynı yer.

8 Cod. lat. mon 5333, fol. 25 ve devamı. Ayrıca Dethier-Hopf, III. Philelphus'un Venedik'e yerleşmes hakkında: Sen Terra 4, fol. 135.

9 Karşılaştırma için bk. Floransa Arşivi, Strozziane, seria prima 111, fol. 115, Yıl 1455: Türklerle savaşmaya hazırdır.

10 Viyana Kraliyet Kütüphanesi, ms. 3210, fol. 1-6 ; Baskısı: Pez-Huber, Codex diplomatico-historico-epistolaris, Augsburg-Graz 1729, III, s. 367-368; Karşılaştırma için bk. Maffei, Verona illustrata II, s. 519. Başka bir el yazısı için bk. Bolonya Üniversitesi Kütüphanesi, ms. 182, fol. 122 ve devamı.

11 Viyana Kraliyet Kütüphanesi, ms. 3520, fol. 34 ve devamı; Cod. mon. lat. 27603, fol. 99 ve devamı; Baskısı: Pez-Huber III (Cilt V, s. 362-367.

12 Cod. Lat. Monacensis, 5333, fol. 77 ve devamı. Konstantiniyye'nin düşüşüne ilişkin bir vaaz için bk. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, ms. 940. Midilli metropolitinin vaazı, Dorotheos XII.

13 Milano, Abrosiana Kütüphanesi, R. 113, fol 18 ve devamı, 205 ve devamı; od. lat. monacensis 14668, fol. 1 ve devamı.

14 Viyana Kraliyet Kütüphanesi, cod.hist. LXXX-LXXXI.

15 Leipzig Üniversitesi 1327 no.lu el yazısı; Viyana Kraliyet Kütüphanesi 12880, fol. 265 ve devamı; "Notes et extraits", I, s. 332 ve devamındaki çizim; sözde İstanbul Patriği Samuel'in sahte bir mektubu, "Erdel Vatandaşlık Bilgisi Birliği Arşivi", II, s. 156 ve devamı.

16 Örnekleri, Floransa Magliabecchiana Kütüphanesinde II, 4, 109, fol 97 - 99; Karşılaştırma için bk. cod. lat. monac. 3507, fol 353. Karşılaştırma için bk. ayrıca Münih Kraliyet Kütüphanesi, Cod lat. 4689, fol. 146 ve Bauer, Der Türkenschreck in Europa (Avrupa'daki Türk Korkusu), Breslau 1877.

17 Magliabecchiana Kütüphanesi, VIII, 1282, fol 40.

18 Cenova Arşivi, Lib. Div. 57.

19 “Notes et extraits”, II, s. 502.

20 Milano Arşivi, Bolle e Brevi, busta XXXVIII.

21 Venedik Arşivi, Sen Secr. 19, fol. 206.

22 30 Temmuz, Aynı yer, fol. 208-209.

23 Rebort de Marcellis'in Milano Dükü'ne yazısı; Roma, 11 Eylül, Milano Devlet Arşivi.

24 Rinaldi, Yıl 1453-1454 ve “Notes et extraits”, II., s. 30; Venedik Arşivi, Sen. Secr. 19, fol. 201: 18 Temmuz 1453.

25 Milano Arşivi, Sez. istorica, Autografi Pontefici.

26 Karşılaştırma için bk. Niccolo Soderini'nin Milano Dükü'ne yazdığı mektup (Milano Arşivi, Genova, 1455 yılına kadar: “I Genovisi non anno perduto in Levante nulla Turcho, et vuole buona pace colloro: di che egliono sono tutti di buona voglia et molto allegri” (14 Ağustos 1453.

27 Cenova Arşivi, Lett. 18, fol. 422, No. 992.

28 Diverse Filze 20; 23 Ekim.

29 Filze C.: Duo artuculi in instrucione data legatis missis ad regem Turcorum: ‘Si vero rex ipse aut sui ullum sermonem facerent de censu seu tributo propter Capham et alias terras Maris pontici persolvendo, volumus responsideatis nos non fuisse miratos si pro terris que quondam fuerunt sub imperio Grecorum Excellentia Sua tributum aliquando petiit'. Karşılaştırma için bk. s. 53.

30 “Notes et extraits”, I.

31 Cenova Arşivi, Lib. Div. 57: 10-13 Temmuz.

32 Lib. Div. 57.

33 Loredano Tork gemilerinin bazılarını zapt etmiştir. Cod. it, monacensis 527, fol. 503.

34 Venedik Arşivi, Sen Mar 4, fol. 199 ve devamı; 4 - 12 Temmuz; 5, fol. 2 : 9-14 Ağustos

35 Aynı eser, fol. 2 (9 Ağustos ve diğerleri: Sen Terra 3, fol. 75, 77 - 78; Sen Secr. 19, fol. 210 - 211

36 Sen Mar 5, 6 - 7

37 Not. Coll. 17, 7

38 5 Temmuz'da elçiye Eğriboz'da bekleme emri verildi; Sen Secr. 19, fo. 203 . 9 Kasım'da kışı geçirmek üzere dönmüştü; oradaki subayların Girit'e yazdıkları mektuplar; Duc. e lett. ric. Q 26

39 Cornet, “Diario Barbaros” eserindeki ek; Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 13 ve devamı; Sindicamenti II, fol. 69 .

40 Commemoriali; Predelli, Libre Commemoriali V, s. 91-92, No. 288. Ayrıca Creta, Ducali e lettere ricevute, Q. 26'da “capitoli da novo contrati et conclusi”den bahselidir. Bernardo Giustiniani'nin Doca Foscari'nin cenazesinden yaptığı konuşmasında Venedik'in siyasetini savunuyor; cod. lat. XI, 9 Marciana Kütüphanesi, fol. 42 ; basılmış hali: Orazini, elogi e vite scritte da letterati veneti I.

41 Sen. Terra, 3, fol. 78; 14 Eylül 1453; Creta, Ducali 27, fol. 2.

42 Phrantzes, s. 327.

43 Karşılaştırma için bk. “Notes et extraits”, II, s. 45 ve devamı. Ayrıca yukarıdaki eser s. 28.

44 “Notes et extraits”, II, s. 45 ve devamı.

45 Sen. Mar fol. 1.

46 Sen. Mar fol. 6 ; Ljubic, X, s. 17

47 Ljubic, X, s. 18.

48 Francesco Tranchedino, Viyana Kraliyet Kütüphanesi 2398.

49 “Notes et extraits”, II, s. 51.

50 Aynı yer.

51 Napoli Arşivi, Esecutoriali 1442-1460, fol. 345 - 346, 431 - 433; Hopf, II, s. 125

52 Gaspari Pelegrini, Historia Amphonsi primi, Neapolis regis, Napoli Ulusal Kütüphanesi El Yazıları IX, 22, fol. 49 ve devamı. Krala gönderilen Sırp elçiler için bk. “Notes et extraits”, II, s. 53. Karşılığında Giunio de Gradis gönderilmiştir.

53 Dukas, s. 317-318; Kritovulos.

54 Dethier-Hopf, III, s. 950, Notlar.

55 Thuasne, Gentile Bellini et Sultan Muhammed II, Paris 1888.

56 Venedikli Deniz Kaptanının mektubuna göre, 30 Eylül, Sen Secr. 19, fol. 216.

57 Kritovulos, ; Karşılaştırma için bk. cod. it. monacensis 90, fol. 5 ve devamı.

58 “Eccelentissiom Emelcar Enasar Mahomet, figliulo del gran Marambach, figliulo di Ottomane”; daha aşağıda: “il isgnore Elmachar Hassari, figliulo d'Ottomano”.

59 “Ammonitioni grande”; Aynı yer, Kasım 1453.

60 Sen. Secr., aynı yar; Sen. Mar 5, fol. 12 ; Arnavutlar için bkz. Sathas, I, s. 215-217. 28 Eylül'de Venedik'te Mora meselesi görüşüldü; Sen. Terra, 3, fol. 80. 17 Ekim'de Niccolo de Canali Mora'ya gönderildi; Sathas, I, s. 217. Kardinal İsodor, Venediklilere despotla barış için arabuluculuk yapmayı teklif etti; Sen. Mar 5, fol. 13; 11 Aralık 1453. Ayrıca Sen. Terra, 3, fol. 92 . Özellikle Chalkokondylas, s. 407.

61 Dukas, s. 314-315.

62 Dukas, s. 328.

63 Dukas, Aynı yer.

64 Kritovulos. Adaların tarifi için 1436 yılında yazılan “terre hodierne Grecorum et dominia secularia et spiritualia ipsorum”; vod. monacensis lat. 18298, fol. 115 ve devamı.

65 Özellikle Kritovulos. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 403-404. Sultanın İstanbul'a varışı için bk. Venedik'te Antonio Merliano'ya gönderilen tarihsiz mektup, Milano Arşivi, Venezia.

66 Dukas, s. 317-318.

67 Antonio Merliano'ya gönderilen mektup.

68 Dukas, s. 321-322.

69 Dukas; Adaların savunması için alınan tedbirler hakkında bilgi için bk. Cenova Arşivi, Div. 57: 14 Temmuz 1453.

70 Kritovulos.

71 Dukas, s. 321 ve devamı. Kritovulos'un verdiği bilgilerle her zaman uyuşmayan ayrıntılı bilgiler. Önemli bir haber Vigna, Codice diplomatico I, s. 300'de bulunabilir; Karşılaştırma için bk. s. 353-354.

72 Ayrıca “Notes et extraits”, I, s. 290, Notlar.

* Para birimi (ed).

73 Belgrano, “Atti della societa ligure” XIII, s. 261 ve devamı; Vigna, codice diplomatico I, s. 86 ve devamı, 102 ve devamı, 130 ve devamı, 136-139-140, 351; Karşılaştırma için bk. Wolkow, Vier Jahre aus der Geschichte der Stadt Kaffa (Kefe Şehri'nin Dört Yılı “Odessa Edebiyat Birliği Yayınları” (Rusça VIII, s. 109 ve devamı; ayrıca Jorga “Chilia şi Cetatea-Alba”.

74 Hurmuzaki, II, s. 670-671; Rykaczewski, Inventarium, Paris 1862, s. 139; Karşılaştırma için bk. s. 13 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 119-120. Karşılaştırma için ayrıca Giurescu, Capitulatiile Moldovei cu Porta Ottomana, Bükreş, 1908, s. 54 ve devamı.

75 Vigna I, s. 112 ve devamı, 269, 284 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 03

1 Anadolu seferi için bk. Kritovulos, II, 9.

2 Dukas, s. 315.

3 Karşılaştırma için bk. Klaic, s. 389-390.

4 Ljubic, X, s. 19-23.

5 Bogdan, Ein Beitrag (İnceleme, s. 523. Sadeddin'e göre despot, Üsküp yolunu kapatarak savaşın çıkmasına sebep olmuştu.

6 Zinkeisen, II, s. 73 Not 2.

7 “Sırp Yeniçeri”. Bu sefer hakkında fazla bilgi olmadığı için Antonio Guidobono'nun Milano Dükü'ne yazdığı mektuptan şu alıntı ilginç olabilir (Milano Arşivi, Venezia, 1421-1456: “. De novo non c'é cossa veruna, salvo chel Turcho era venuto verso le parte de Valachia e del despoto de Rassa cum grande zente. El qualo despoto, credendo voiesse cum dexordine, cum alchune zente, circha VIIIj m , ando per assaltarli. Milano Arşivi trovo li Turchi bene in ordine et hebe la pezore. Ne remassero prexi et morti la più parte d'essi Ungari. Poy chel predetto Turcho sente chel papa, la Maiestate del Re d'Aragona et Ducha de Bergogna andevano o vero mandaveno alchuna possanza verso Constantinopoli, delibero de retornare indirecto per provedere ad decta citade Constantinopoli. Et cossi retorno cum una parte de sue zenta più utile. Li altri sono restati ad danni del predicto dispoto e de' Valachi. Il Biancho stà là vicino ad la guarde del Danubio, aspeta grande exercito de Ungari, quali non porano meterse inseme, fine non sia facto el raccolto, quale serà facto ad kalende d'agosto. Queste sono novelle portare per uno Venetiano, persona intendente, partito dal Biancho da XVIII di in quà”. - Semendire için verilen mücadelelerden sadece Hunyadi'nin Krala gönderdiği mektuplarda bahsedilir - Fejer, Genus Johannis Corvini, s. 202 ve devamı; ayrıca Hurmuzaki, II, s. 47-48: “captaque exteriori civitate Zendero, obsidens circumvallavit”.

8 Karşılaştırma için bk. cod. monacensis 1586, fol. 385 ve devamı; Cod. Lat. Monacensis, 9503, fol. 354-356; Karşılaştırma için bk. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi cod. 940.

9 Cod. Lat. Monacensis, 4143, fol. 105 ve devamı. Aeneas Sylivus'un ünlü Alman Kardinal von Kues'e gönderdiği mektup; Graz 21 Temmuz 1453, Cod. Lat. Monacensis, 37603, fol. 84. Karşılaştırma için bk. Stirya Devlet Arşivi I, yıllık rapor (1869, s. 56 ve devamı ve Görres Topluluğu Yıllıkları, XII, s. 351 ve devamı.

10 “Notes et extraits”, I, s. 342 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Oliver de la Marche, Anılar, Bölüm XXIX.

11 Giovanni Mocenigo'nun elçi olarak gönderilmesi hakkında bilgi: Aynı eser, s. 15 ve Girit Dükü'nün Arşivi, Ducale e lett. ricevute, Q. 28.

12 Cod. Lat. Monacensis, 5333, fol. 97-100; 26604, fol. 10 ve devamı; 7384, fol. 6 ve devamı; 27063, fol. 161; cod. germ. 1586; Nürnberg Şehir Arşivi, Bündel s. 1, L. 79, N. 26a.

13 “Carebeth, generalis omnium Adrmenorum, et patriarche Vagscibat”, Cod. Lat. Monacensis, 3520, fol. 34 ve devamı.

14 Cod. Lat. Monacensis, 5333, fol. 39. Aynı yerde Grosswardein Piskoposu Johann'ın cevabı.

15 Basinius, Franciscus Durantis Fanensis şiirleri, cod. IV F. 24, Modena Kütüphanesi; Macarların Türklere karşı zaferine ilişkin kehanetler: cod. marcianus X, 299, fol. 72 ve devamı.

16 Sen. Terra, 3, fol. 69, 8687.

17 s. 326-327.

18 1452 yılının kış aylarında Türklerin Erdel'e saldıracaklarından korkuluyordu. Kronstadt Arşivi, Schnell Koleksiyonu, II, No. 33.

19 “Vestrum laudabile in Teucros propositum et christiani nominis defensione atque tutela”; Cenova Arşivi, Divers. Filze 21; 21 Şubat 1454.

20 İmparatorluk sınırlarını geçmek zorunda değildiler.

21 Cod. Lat. Monacensis, 13192, fol. 128 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Fessler, II, s. 546, Corpus iuriu hungarici.

22 Fessler, Aynı yer.

23 Cod. Lat. Monacensis, 5333, sonra 26604, fol. 10 ve devamı. Ayrıca Münih Devlet Arşivi “Türkenhilff'de 1446 bis 1516”.

24 Macaristan Başkanı'nın verdiği bilgilere göre, Viyana'dan gönderilen bir mektup, Macaristan'da bu tarihten önce savaş kararı alınmadığını onaylar: “Isto anne de regno Ungariae nullus apromptuaret se super Turcis: ita esse iam conclusum, sed ad annum proxime futurum, propter pacem cum ipsis Turcis per gubernatorum initam”; Kronstadt Arşivi, Schnell Kolleksiyonu II, No. 12

25 Karşılaştırma için bk. Krala ve Erdel'e gönderilen mektuplar, Teleki, X, s. 430; Keve, 10 Ağustos 1454. Karşılaştırma için ayrıca: Aragon Kralı'na gönderilen tarihsiz Ragusa mektubu - Ragusa Arşivi, Lett. Lev., 1454-1460, fol. 262: Quem gubernatorum castra posuisse contra quoddam oppidum Teucorum in ripis Danubii nuncupatum Bdign. Intelleximus quod

oppidum comodiate loci et suis fortissimis meniis in rem ipsius magnanimi gubernatoris futurus est si ipso potiri contigerit”. Alacahisar savaşı, 1 Eylül tarihinden sonrasında gerçekleşmiş olmalı, zira Sırp yıllıklarında 6963 yılı (1 Eylül 1454 - 1 Eylül 1455 geçmektedir. Ayrıca Bizans kronikleri - Dukas, s. 315-317; Chalkokondylas, s. 414 ve Macar Thurócz s. 265; özellikle de Venedik mektubu.

26 “Dipl. Ragusa ”, s. 561; Karşılaştırma için bk. s. 556-557.

27 “Dipl. Ragusa ”, s. 557, 560, 565-568.

28 Aynı yer, s. 569; Teleki, daha önce belirtilen eseri.

29 Daha önce belirtilen mektubu.

30 Karşılaştırma için bk. Macar elçisinin Neustadt'taki konuşması; Viyana Kraliyet Kütüphanesi, ms. 3147, fol. 281 ve devamı: “Profecto nisi hyems solito levior Danubium, qui illa ex parte nobis murus est, fragili, admodum glacie astrinxisset, arderent iam vici nostri, castella quaterentur, machinis urbes everterentur”.

31 “Antea, propter indutias quas cum Turcis habebamus, non licuisset pugnare, nunc autem, quando eas ultimus nuper clausit dies, libenter auxilium et operam nostram pollicemur, ad postulata respondere promptissimi”; Viyana Kraliyet Kütüphanesi ms. 3147, fol. 281 ve devamı.

32 Nürnberg Arşivi, Aynı yerde.

33 “Dipl. Ragusa ”, s. 572-573.

34 Nürnberg Arşivi, s. 1, L. 79, Cilt V, No. 4: Neustadt'taki görüşmelere ilişkin raporlar. Kral VII. Karl'ın mektubu: Viyana kayıt Defterleri K., fol. 231; 2 Mayıs 1455: “Necessarium sit hoc tempore nostro contra Turchos arma capessere, qui nostram religionem pessumdare nituntur”. Karşılaştırma için bk. Teleki, X, s. 439-440.

35 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 61 ve devamı ve yukarıda belirtilen Nürnberg Arşvinideki mektup: “Ut illi immanissimi hostes christiani nominis non solum a civitate constantinopolitana, quam nuperrime occupaverunt, sed a finibus Europe penitus expellantur”.

36 Cod. Lat. Monacensis, 7384, fol. 6.

37 “Sırp Yeniçeri”. Ancak ne resmî Türk kronikleri, Sadeddin, II, s. 170 ve devamı, ne de Rumlarınn resmî tarihçisi Kritovulos, bu konuda hiçbir şey anlatmamaktadır.

38 Muhtemelen sultanın ruznâmesini kullanılan Kritovulos'ta verilen tarihler.

39 Belirtilen kaynaklar.

40 “Dipl. Rag.”, s. 580: Üzücü haber, Ragusa'dan gönderildi ve 11 Haziran'da ulaştı.

41 Sadeddin, II, s. 473. “Sırp Yeniçeri” Novobrdo'da esir alınmış, ama verdiği bilgiler kimi zaman yanlış veya karmaşık.

42 Engel, Geschichte Serwiens (Sırbistan Tarihi), s. 407.

43 Sadeddin, II, s. 173.

44 Karşılaştırma için bk. Bogdan, İnceleme, s. 523'te verilen Sırp yıllıkları.

45 Geri çekilme hakkında bilgi için bk. d II, s. 173; Phrantzes, s. 384; Chalkokondylas, s. 414.

46 Cenova Arşivi, Oriente, 1400-1830; 18. yy.'dan bir suret.

47 Hopf, II, s. 152.

48 Dukas, s. 328 ve devamı. Venedik kaynakları için bk. Hopf, II, s. 126.

49 Dukas, s. 331 ve devamı. Kritovulos.

50 Hopf'un verdiği secerelerde - Karşılaştırma için bk. Yunanistan II, s. 152 - sadece II. dorino, Lodovico Fregoso ile evli kızı Ginevra, başka iki kız çocuğu ve gayri meşru Lucchino görülmektedir; Kritovulos, daha detaylı olup, o dönemde yaşadığı için olayları daha iyi biliyordu.

51 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, II, s. 168-170'teki sade ve gerçeğe uygun anlatım; Dukas, s. 335'teki notlar; Kritovulos'taki ilgili bölüm.

52 Venedik Arşivi, Creta, “Ducali ve lett. ric”, Q. 28.

53 Hopf, s. 335 ve devamı.

54 Dukas, s. 335 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 04

1 “Cum iste Christi persecutor, Christianorum occisor, per regnum Bozne, federe et tributo ei obnixium, facile in Germaniam potest copiasb suas adducere”; Münih Devlet Arşivi, Türkenhilff eseri, No. 6.

2 “De fide et honore inclite ancionas Germanie”.

3 “Per totum mensem Martii proxime instantis vel circa Kal. Aprilis ad summum”.

4 Papanın krala gönderdiği mektup. 7 Ocak 1456; Nürnberg Arşivi, s. 1, L. 79, No. 26. Kralı'n şehirlere gönderdiği uyarılar, Aynı yer.

5 Münih Devlet Arşivi, Türkenhilff, No. 10, 11; Nürnberg, Briefbücher 26, fol. 115.

6 Karşılaştırma için bk. Katona XIII, s. 1025 ve devamı; Pray, Ann. Reg. Hung. III, s. 157 ve devamı.

7 Kronstadt Arşivi, Belge No. 140; 15 kasım. Ayrıca bir Romen'den bahsediliyor “Kaffrwcz Radwl de partibus transsalpinis Turcos, huius regni inimicos, ad regnum istud, una cum nonnullis Wolahys de regno Transsalpinarum importavit civitatemque domini nostri regis Saam (! vocatam et certas partes regni huius per ipsos Wolahos et Turcos spoliare fecit, ipisque Wolahy omnia spolya illarum parcium ad Wolahyam asportarunt”; Aynı yer, No. 141 (ayrıca Teleki, X, s. 489. Karşılaştırma için bk. “Dipl. Rag.”, s. 585, 589.

8 “Dipl. Rag.”, s. 592.

9 “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi I; özellikle de “Conv. lit”. XXXV'te “Lucruri noua despre Vlad Tepeş” ve “Indreptari şi intregiri”, s. 13 ve devamı.

10 Bir İtalyan, Belgrad'ı İtalya'daki orta dereceli bir kale ile karşılaştırıyor: “El cassero, che nui chiamamo la ciptadella, che è per uno bono castello de Italia”. Karşılaştırma için bk. Jirecek, Ticaret Yolu, s. 122-123.

11 Teleki, X, s. 525 ve devamı.

12 Bonfinius, dec III, I, VIII.

13 Nürnberg Arşivi s. 1, R. 79, No. 20.

14 Chalkokondylas, s. 423.

15 Dukas, s. 337 tarafından onaylanır.

16 “Totum regnum Turciae obtinere possem valde leviter”.

17 “Tu nosti mores et clamores Ungarorum”. Cod. Lat. Monacensis, 27063, fol. 131 ve devamı.

18 Nürnberg komutanlarının mektupları; Nürnberg Arşivi, Briefbücher 26, fol. 196 a-b, 202 a-204, 210, 234, 236, vs.

19 Türk tarafından anlatım için bk. Sadeddin, II, s. 174 ve devamı; "Sırp Yeniçeri" ve Kritovulos, ; ayrıca Chalkokondylas, . Hunyadi'nin mektubu, Macarların ve Hunyadi'nin kendi bakış açısını yansıtır. Bu mektup hakkında bilgi için bk. Pray, Ann. Reg. Hung. III, s. 180-181; Fejer, Genus Ioannis Corvini, s. 223-225; Hurmuzaki, II, s. 59-60 (Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 5141, fol. 132; 4143, fol. 115-116; 14610, fol. 201. Ayrıca Ljubic, X, s. 94-95. Capistrano ve adamlarının bakış açıları hakkında bilgi için bk. Giovanni di Tagliacozzo'nun mektupları (Wadding, Epistola ad Petri de Jacoviccio [sic] de Tagliacocco brevissiima, de la vita del beato Johanni Capistrano; Roma Kütüphanesi, Vittorio Emmanuele, ms. 37, fol. 101 ve devamı; ayrıca Leipzig Üniversite Kütüphanesi el yazısı 1092; Nürnberg Arşivi mektupları s., L. 73, N. 16; s. 1, L. 79, N. 26 a ve Cod. Lat. Monacensis, 27063, fol. 1310; 6 Ekim tarihli mektup: Karşılaştırma için bk. Bosnalı Stefan'ın mektubu; cod. marc., cl. XIV, 246, fol. 157; Wadding, Annales Minorum II, s. 340 ve devamı; Katona, Aynı eser, s. 1033 ve devamı; Macar kronikleri ve Aeneas Sylvius'un "Opera" adlı eserindeki tanıklığı; Futtak'tan gönderilen 15 Ekim tarihli mektupta, Nürnberg komutanları şöyle demektedirler: "herkesin dediği kadar büyük değil, ama birçok Hristiyan Türklerin elinde kaldı ve Türklerin elindeki tüfekler ve diğer şeyleri daha önce kimse görmemişti".

20 Nürnberg komutanlarının mektupları: Kasım başları. Novobrdo'da sözde isyan hakkında bilgi için bk. Capistrano'nun bir mektupu - katona, Aynı eser,i, s. 1101-1103.

21 "Sırp Yeniçeri" ve "Sırp Yıllıkları"; Engel, Geschichte Serwiens (Sırbistan Tarihi, s. 411 ve devamı ve Fessler, II, s. 568-570; ve diğer kaynaklar.

22 "Sırp Yıllıkları", Bogdan, Aynı eser, s. 523. Bu tarih, 1457 yılında değil 1456 yılında Cuma gününe rastlamıştır. Ayrıca daha 14 Aralık 1457 tarihinde Gregor'un ve Mara'nın elçileri Ragusa'ya gelmiştir; "Dipl. Rag.", s. 600. Karşılaştırma için bk. Ragusa Arşivi, Lett. Lev., 1448-1488, fol. 179-180, 189-190, 190-194.

23 Engel s. 413; "Dipl. Rag.", s. 748.

24 "Sırp Yıllıkları", Bogdan, Aynı eser, s. 523.

25 "Festum dupplex Transfiuracionis domini nostri Ihesu Christi cum gratiis et indulgiceniis solemnitatis Corporis Christi"; Cod. Lat.

Monacensis, 18967, fol. 214.

26 Nürnberg yazışmaları; Kreyburg'lu Benedikt'in mektubu, Cod. Lat. Monacensis, 27063, fol. 131 ve devamı.

27 Nürnberg Arşivi, Briefbücher (Mektuplar 26, fol. 150; Cod. Lat. Monacensis, 5141, fol. 133-134.

28 Fessler, II, s. 564 ve devamı.

29 Sadeddin, II, s. 179 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Sathas, Mon. I, s. 236 No. 157.

30 İskender Bey, Şubat ayında Venedik'ten destek istemişti; Ljubic, X, s. 27. Karşılaştırma için bk. s. 28-30.

31 Cod. mon. it. 551 altındaki Ragusa kroniği, 1454 yılında Auplay'dan “Zuan Scanderbeg”in geldiğinden bahsetmektedir: Ancak onu çağıran Stefan'ın yanına gitmek istememiş, bu sebeple Ragusa onu Redoni'ye götürmüştür.

32 “Strennus gencium armorum capitaneeus Maiestas nostre”; Kral Alfonso tarafından 1457 yılının Ocak ayında tanınan imtiyaz için bk. “Esecutoriale” 1442-1460, fol. 285.

33 Sadeddin, II, s. 183; Chalkokondylas, s. 431 ve devamı.

34 Ljubic, X, s. 124.

35 Hopf, II, s. 134; ayrıca Ljubic, X s. 44; Ocak 1454.

36 Aynı yer.

37 Hopf, Aynı eser. Dagno'nun akıbeti hakkında: Ljubic, X, s. 90 ve devamı.

38 Chalkokondylas, s. 416.

39 Jirecek, Slav Filolojisi Arşivi XXI, s. 78 ve devamı. Ayrıca Barletius, passim. Karşılaştırma için bk. Pisko, Skanderbeg. İskender Bey'in Venedik ve 1456 yılında Chimara'nın işgal ettiren Aragon Kralı ile ilişkileri hakkında bilgi için bk. Hopf, II, s. 133-134; Ragusa ile ilişkileri için bk. Gazulo ve Ninazo'nun elçilikleri - 1459 - “Dipl. Rag.”, s. 745 ve devamı.

40 İskender Bey ve venedik arasında bu konuda 1458 yılında yapılan bir antlaşma: “Commemoriali”, V, s. 139-140, No. 62.

41 Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 50 ve devamı.

42 Özellikle “Dipl. Rag.”, s. 595 ve devamı. Makuscev, Monumenta hist. Slav. merid., Varşova 1874, s. 216; Budin'deki Venedik elçisi Pietro de Tommasi'nin Milano Arşivindeki raporları; Missive 38; Sadeddin, II, s. 183.

43 “Dipl. Rag.”, s. 577, 602.

44 Kritovulos ve Dukas, s. 337-337; Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 429. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 153; “Yıllıklara” göre Magnos ve “Guerre dei Turchi” (Türklerin Savaşı el yazısı belge).

45 “Dipl. Rag.”, s. 600; Ragusa Arşivi, Lett. Lev. 1448-1488, fol. 179 - 180, 189-190, 190-194.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 05

1 Theodoro Spandugino Cantacusino, Commentari della origine de' principi turchi, Florasna baskısı, 1551, Sansovinos toplu eserleri, “Hist. universale dell' origine, etc. de' Turchi”.

2 Sathas, Mon. I, s. 215 ve devamı. Venedik özellikle Balyabadra, Klarentza, Leondari, Vostitsa ve Gürdüs'ü istemişti.

3 Aynı yer, s. 220.

4 Sathas, Aynı eser, s. 219; Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 118. Modon'daki Venediklilerin arasında, I. Centurione'nin gayri meşru oğlu Giovanni Aasane de bulunuyordu; Sathas, Aynı eser, s. 229 ve devamı.

5 Bilgi için bk. Hasan Bey tarafından 1545 yılında verilen imtiyaz belgesindeki isimler; Miklosich ve Müller III, s. 290.

6 Chalkokondylas, s. 447 ve devamı.

7 Daha 1454 yılında; Sathas, Aynı eser, I, s. 218 ve devamı.

8 Hopf, II, s. 118-119.

9 Phrantzes, s. 383: Aslında bu bölgelerdeki olayları en iyi bilendir; oğlu Johann o tarihlerde öldürüldü; Phrantzes, elçi olarak Sırbistan'a gitti; Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Atinalı Chalkokondylas, s. 407-412.

10 Miklosich ve Müller, Aynı eser.

11 “Dipl. Rag.”, s. 583.

12 Dimitrios Asanes ve diğerleri Venediklileri Muğla'ya, Aegina karşısındaki kalelere, hatta Atina'ya çağırdılar (Kasım 1456; Sathas, I, s. 230-231. Papa ile ilişkiler için Hopf, II, s. 125.

13 Chalkokondylas, s. 451 ve devamı; Hopf, II, s. 119, 127-128.

14 Chalkokondylas, s. 441 ve devamı.

15 “Dipl. Rag.”, s. 608.

16 “Dipl. Rag.”, s. 611.

17 Karşılaştırma için bk. Kritovulos, ve Phrantzes, s. 388 ve devamı; Chalkokondylas, s. 447 ve devamı; Dukas, s. 340 ve devamı; Chron. breve, o yıla ait. “Sırp Yeniçeri”nin kayıtları eğitimsiz ve saf bir tanığın anlatımıdır. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 128.

18 Kritovulos, ; Chalkokondylas, s. 470. Gökçeada ve Limni Adalarının Venediklilerin eline geçmesini sağlamak için kurulan komplo hakkında bilgi için bk. Sathas, I, s. 231-232; Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 152-153.

19 Karşılaştırma için bk. II. Pius'un 1 Haziran 1459 tarihli mektubu: “Peleponnesus ferme tota, que Morea dicitur, ab Imperatore Turchorum

rebellans, ad christianam, devotionem redierit"; Nürnberg Arşivi L B, 69, 36. Ayrıca Rinaldi, 1459 Yılı.

20 Phrantzes, s. 391-392.

21 Sathas, I, s. 232-233.

22 Hopf, II, s. 129.

23 Chalkokondylas, s. 459-460. Karşılaştırma için bk. Gerland, Patras, s. 69-70.

24 Kritovulos.

25 1460 yılının sonunda Ragusa tarafından kendisine mektuplar gönderilir: "Dipl. Rag.", s. 748. Ayrıca Ljubic, X, s. 146-147. Ragusa'ya geldiği takdirde karşılanması için yapılacak hazırlıklar, Ağustos 1461; Aynı yer, s. 751.

26 Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 470.

27 Phrantzes, s. 449.

28 Aynı yer, s. 428-429.

29 Aynı yer, s. 416 ve devamı.

30 "Dipl. Rag.", s. 748.

31 Karşılaştırma için bk. Sathas, I, s. 233 ve devamı; "Dipl. Rag.", s. 748.

32 Phrantzes, s. 400 ve devamı.

33 Phrantzes, s. 450.

34 Kritovulos, ; Chalkokondylas, s. 471 ve devamı; Dukas, s. 340 ve Phrantzes, s. 391 ve devamı. Karşılaştırma için bk. "Sırp Yeniçeri"nin notları ve Sadeddin, II, s. 183 ve devamı.

35 Hopf, II, s. 130-131.

36 Aynı yer, s. 136.

37 Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 128

38 Chalkokondylas, s. 483.

39 Cod. Lat. Monacensis, 519, fol. 79.

40 Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 215, fol.172; 7080, fol. 400-401; 459, fol. 246 - 253 - Papa Pius'un 1 Haziran 1458 tarihli mektubu. Ayrıca Cod. Lat. Monacensis, 4143, fol. 116.

41 Nürnberg Arşivi L B 69, 36.

42 Nürnberg Arşivi, Aynı yer.

43 "Erit sine honore Germania si ad nihilum recidet tanta expectatio".

44 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 519.

45 Ferrara Kütüphanesi II, 310: "Carmen de apparatu contra Turcum".

46 “Quel fiero animale che d'Oriente - Pare vegnir a spargere sangue cristiano - De la meschina chismatica gente”., Aynı eser, I, 604.

47 Cod. vindobon lat. 2152. Karşılaştırma için bk. “oratio Saracenorum regi Bohemie tum missa, anno M o CCCC LX”, Cod. Lat. Monacensis, 218. Ayrıca Ambrosiana Kütüphanesi F. 33 Sup., fol. 112.

48 “Le cosse che hariti ordinà sul facto dela recuperatione dela cita de Constantinopoli”.

49 “Gorgara, duca de Charchere, in Zorzavia”.

50 “Hò facto pace con lo rè Zorzo, fiolo che fù “di Alessandro, e con Pangrati, rè de Chotatissa, di Zorzavia, e con Baendiano de la chà di Lpartia, signori de tuta Mengarilie. Noi tutti christiani che siamo qui a queste parte havemo fato conventione e concordia insieme andar contra l'Infedeli con tute nostre possanze. . Insieme con Guglie et Avogarti, li quali instamente sono soi sugetti”.

51 “lo imperador de Trapessunda, insieme con Ugin Cassan turcho, genero delo dicto imperador, e con Bardebecho, Arimenio [che] hano facto parentà insieme”. Milano Arşivi, Venezia, sec. XV - XVI, s.d. Benzer mektuplar Aeneas Sylvius'un eserlerinde bulunabilir.

* Antik bir yerleşim yeri olan bu şehrin tam olarak neresi olduğu konusunda bir görüş birliği yoktur. Diyarbakır , Silvan ve Kızıltepe civarında olduğu iddiaları vardır (ed).

52 Vambéry, II, s. 1 ve devamı.

53 Dukas, s. 339.

54 Chalkokondylas, s. 490.

55 Sadeddin, II, s. 199-200.

56 Chalkokondylas, s. 461

57 Kritovulos.

58 Kritovulos ; Sadeddin, II, s. 193-194'te Sultan Mehmed'in Bolu'dan yola çıkarak oradaki prensi esir almak için bu şehre karşı yaptığı şahsi bir seferinden bahseder, ancak bu mümkün değildir. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 460.

59 Kritovulo, ve Chalkokondylas, s. 485 ve devamı. Sadeddin'e göre, İsmail Bey'e Anadolu'daki Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kaleleri verilmiştir, ama bu pek olabilirmiş gibi görünmüyor; II, s. 199. Ama Türklerin bu tarihçisi oldukça detaylıdır: İsmail Bey'in Filibe'ye gönderilişini, Kızıl Ahmed'in kaçışından sonraki bir tarihe rastladığını belirtiyor; Karşılaştırma

için bk. aşağıdaki belirtilen yerler. Karşılaştırma için bk. Filibe yakınlarındaki Stenimaka Şehri'nin adını veren “Sırp Yeniçeri”.

60 Sadeddin, II, s. 195-196.

61 Sadeddin, II, s. 199; Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 485.

62 Sadeddin, II, s. 206.

63 Aynı hadise “Sırp Yeniçeri”de anlatılıyor.

64 Sadeddin, II, s. 202.

65 Sadeddin, II, s. 199 ve devamı.

66 Karşılaştırma için bk. Panaretos'un kroniği, “Viyana Akademisi İncelemeleri”, 1844 yılı; daha ayrıntılı Lampros, 1907.

67 Chalkokondylas, s. 416.

68 Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, s. 461 ve devamı. Panaretos'un kroniği bu kadar ileri gitmiyor.

69 “Sırp Yeniçeri”.

70 Trabzon prenseslerinin komşu Müslüman beyleri ile evliliklerine sıkça rastlanıyordu.

71 Kritovulos ve Chalkokondylas, s. 497.

72 Chalkokondylas, s. 497-498.

73 Chalkokondylas, s. 527.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 06

1 Chalkokondylas, s. 414-416.

2 Engel, Geschichte von Serwien, s. 415.

3 “Mon. Hung. Hist”, Acta extera IV, s. 12.

4 Aynı yer, s. 18.

5 Engel, Geschichte von Serwien (Sırbistan Tarihi), s. 413.

6 “Dipl. Rag.”, s. 749, 752.

7 Kontes hakkında bilgi için bk. “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, V, s. 98-99.

8 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 12, 16-17, 20, 28; ayrıca 65-66.

9 Aynı yer, s. 19.

10 Raynaldus ve Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium.

11 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 18.

12 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 27-28.

13 Aynı yer, s. 15 ve devamı; Szilagyi'nin 14 Mayıs tarihli mektubu; s. 25.

14 Karşılaştırma için bk. “Sırp Yıllıkları” ve Sadeddin, II, s. 186 ve devamında ana hatları ile doğru olan anlatımı; Karşılaştırma için bk. Kritovulos.

15 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 35-36.

16 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 37.

17 Fessler, III, s. 16 .

18 “Dipl. Rag.”, s. 612.

19 Karşılaştırma için ayrıca 1456 yılında Venedik'e verdiği beyan: “Quotidie indesinenter ruinam regni nostri nobis inferri a Turcorum Imperatore expectamus”; Ljubic, X, s. 88; Karşılaştırma için bk. Klaic, s. 401 ve devamı.

20 Klaic, s. 405'te verilen tarih.

21 “Mon. Hung. Hist”, Acta extera IV, s. 6, 11, 29.

22 Katona XIV, s. 166-168. Karşılaştırma için bk. “Mon. vaticana Hungariae” I, Cilt VI, s. 1 ve devamı; “Acta extera”, IV, s. 30 ve devamı.

23 Karşılaştırma için bk. Bogdan, Aynı eser, s. 524'te verilen “Sırp Yıllıkları”; Kritovulos, ve “Sırp Yeniçeri”.

24 Chalkokondylas, s. 460.

25 Engel, Aynı eser, s. 415; Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 446-447.

26 Milano Dükü'ne yazdığı bir mektubu böyle imzalamıştır; Blagaj, 25 Eylül 1458; “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 287-288. Aynı yerde (s. 288-289)

oğlu Vlatko'nun da adı geçer.

27 Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 94, 115.

28 Ljubic, X, s. 164 ve devamı.

29 Aynı eser, s. 192 ve devamı; Klaic, s. 411-412.

30 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 85.

31 “Mon. Hung. Vaticana” I, VI, s. 18-19.

32 Klaic, Aynı eser, s. 414 ve devamı.

33 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 77 ve devamı.

34 Kronstadt Arşivi, Stenner, I, No. 15. Yortu Bayramından önceki Pazartesi yazılan mektup (26 Mayıs 1460).

35 “Sırp Yeniçeri”; “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 67; Fessler, III, s. 24.

36 Bonfinius, dec., III, 1. IX.

37 Ljubic, X, s. 165; Şubat 1461: “Tolse [Maometto] tuta la Vlachia, la qual se tegniva cum li Hungari, la qual anchora signoriza al presente”. Ayrıca “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 68.

38 Ama daha 1460 yılında, Matyas ve Szilagyi tekrar anlaştıktan sonra Eflaklı tüccarlara problem çıkartmama emri verilmişti; Kronstadt Arşivi.

39 Bogdan, Vlad Tepeş, s. 78 ve devamı.

40 Dukas, s. 345; Jorga “Acte şi Fragmente” III, s. 12.

41 Vlad Tepeş, s. 78 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Jorga “Geschichte des rumänischen Kriegswesens” (Romanya Harp Kuvvetleri Tarihi).

42 “Columna lui Traian” Dergisi, 1883, s. 34-35.

43 Sadeddin, II, s. 212-213.

44 Sadeddin, II, s. 212'de yanlışlıkla: “Evrenoszâde Ali Bey”; bu orduda ayrıca Ali Bey'in kardeşi İskender Bey, Malkoçoğlu Bâli Bey, Arnavutluk Sancakbeyi Nasuh Bey ve Davutzâde Umur Bey bulunuyordu; Aynı eser, s. 213.

45 Sadeddin, II, s. 212.

46 Chalkokondylas, s. 504 ve devamı; “Sırp Yeniçeri”; Makuscev II'deki İtalnyan raporlar (Sırp “Glasnik” Dergisi'nde, Seri 2, XIV-XV; Jorga “Acte şi Fragmente” III; Macar “Acta extera” IV, s. 142 ve devamı; ayrıca Romen “Columna lui Traian” Dergisi, Yıl 1883. Macar kaynaklı bazı haberler Teleki, XI, s. 28 ve devamında verilmiştir. Dukas, s. 343-345'te küçük bir not. Türk yıllıklarında, bu hadiselere tam bir bölüm ayrılmıştır; Sadeddin, s. 212 ve devamı; Leunclavius “Sırp Yıllıkları”. 584 ve devamı;

Kili mücadeleleri için bk. Bogdan'daki Boğdan devlet kronikleri, Cronicele Moldoveneşti (1891 ve "Cronice inedite" (1895. Ayrıca Jorga "Chilia şi Cetatea-Alba", s. 122 ve devamı; "Istoria lui Stefan-cel-Mare", s. 75 ve devamı ve Geschichte des Rumänischen Volkes (Romen Halkı Tarihi), I, s. 338 ve devamı.

47 Papanın Sekreteri Gobelinus tarafından derlenen açıklamaları. Karşılaştırma için bk. Rinaldi, aynı yıl hakkında sultanın bu seferinin tamamı verilmiştir.

48 Kritovulos; Chalkokondylas, s. 520 ve devamı; Dukas, s. 346; İtalyanca tercümesi s. 511-512.

49 Sadeddin, II, s. 216-217 ve "Sırp Yeniçeri"deki kısa açıklama; Karşılaştırma için bk. özellikle Leonard von Chios, "De Lesbo a Turcis capta epistola Pio Papae II. missa", Hopf baskısı, Königsberg 1866. Karşılaştırma için bk. Hopf, Yunanistan II, s. 153.

50 Ljubic, X, s. 227.

51 Aynı eser, s. 228.

52 Sadeddin, II, s. 218.

53 Katona, XIV, s. 624.

* Fetva dönemin önde gelen ulemasından Musannifek diye anılan Bistami Ali Efendi'den alınmış ve bir rivayete göre infaz işlemi de ona yaptırılmıştır (ed).

54 Bosna seferi için bk. Sadeddin, II, s. 217 ve devamı; Kritovulos, ; "Sırp Yeniçeri"deki açıklamalar; Chalkokondylas, s. 530 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Klaic, s. 428 ve devamı. - 1474 yılında papa şöyle yazmıştır: "Bosnie regem cruentus hostis propria manu truncavit" (Nürnberg Arşivi, s. w 165/1 I. Cesedin çıkartılması hakkında bilgi için bk. Ciro Truhelka, Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce (Yayça Tarihi ve Tarihi Yerleri, Saraybosna 1888. Ragus kroniğine göre Kral Thomas "sotto Blagaj", yani Blagay yakınlarında öldürülmüştür. - Kraliçe Maria birçok Bohemya asilzâdesi ve nüfuzlu voyvoda İvanis ile Ragusa'ya gitti ve Macaristan'da öldü. I. Stefan'ın dul eşi Katerina, (öl. 1478, son günlerinde Roma'da yaşıyordu. Çocukları Sigismund ve Katerina, Müslümanlığa geçmek zorunda kaldılar; Klaic, s. 437 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 384-385; "Mon. Hung. Hist", V, s. 44; Aynı eser, s. 177-178, 179-184. Bahtsız anne, 14 yaşındaki oğlu ile 10 yaşındaki kızı henüz Hristiyanlıktan vazgeçmeden önce para ile geri almaya çalıştı, ama boşuna.

Ailesinin tüm malvarlığını ölümünden sonra Papalığa bıraktı; Rinladi, aynı yıl hakkındaki açıklamaları.

55 Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 271, 310-311. Paul'un davası hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 375, 378; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 30; VII, s. 292-293.

56 Klaic, s. 435-436, 442 ve devamı; Sadeddin, II, s. 223-224; Chalkokondylas, Aynı eser.

57 “Commemoriali”, V, s. 139-140, No. 62; Ljubic, X, s. 144.

58 Ljubic, X, s. 206-207, 225-226 ve devamı.

59 Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 154.

60 Chalkokondylas, s. 544-545; Phrantzes, s. 414-415; Kritovulos; “Chron. breve”.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 07

1 Zinkeisen, II, s. 281 ve devamı. Karşılaştırma için bk. “Cronaca Zena”, fol. 266

2 Fessler, III, s. 35 ve devamı.

3 Fessler, III, s. 37 ve devamı.

4 Ljubic, X, s. 272 ve devamı; Özeti: “Commemoriali”, V, s. 150, No. 93.

5 “Re vera optimi milites, ad bella doctissimi”, diyor şansölye yardımcısı Lukas Propst von Erlau tanık olarak. Yayça'den yazmış olduğu mektup (Nürnberg Arşivi s. 101/3 Yayça'nın Macarlar tarafından fetheni ilişkin önemli bir belgedir. Aynı yerde kralın hakim “Ludovicus de Palatio”ya gönderdiği bir mektup da muhafaza edilmektedir.

6 “Sırp Yeniçeri”, komutası altında bulunan Zveçaj'de Macarlar tarafından esir alınmıştır. Ayrıca Bonfinius, dec. III, lib. IX. Karşılaştırma için bk. “Dipl. Rag.”, s. 620 ve devamı: Matyas'ın Yayça'dan bir belgesi: 14 Aralık 1463; s. 759 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Katona, Aynı eser, s. 652 ve devamı. Matyas, Ragusalılar tarafından şehirlerini ziyaret etmek üzere davet edilmiştir. Birliklerin de Narenta Nehri'nden geçmeleri bekleniyordu; “Dipl. Rag.”, s. 769. Ayrıca Kritovulos, ve Sadeddin, II, s. 218 ve devamı. Özellikle de papanın krala gönderdiği mektup: “Matthiae epistolae ad romanos pontifices” I (Mon. Vaticana) I, Cilt VI, s. 25 ve devamı. “Mátyás Király Levelei”, Fraknoi I baskısı, s. 45 ve devamı.

7 1455 yılından beri Venedik tarafından destekleniyordu; “Commemoriali”, V, s. 134-135, No. 43

8 Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 278 ve devamı, 281, 286.

9 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 5.

10 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Katona XIV, s. 657; “Dipl. Rag.”, s. 769 ve devamı.

11 Kritovulos; Sadeddin, II, s. 234 ve devamı; Bonfinius, Ende der III. Dekade (III. On Yılın Sonu). Orijinal vesikalar neredeyse hiç yok; “Mátyás Király Levelei”, I, s. 63.

12 Kralın tarihsiz bir mektubu, “Epistolae Matthiae ad romanos pontifices”, s. 71-72.

13 Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, s. 311.

14 Karşılaştırma için bk. Katona, Aynı eser, s. 725 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 257, 277 ve devamı, 303 ve devamı. Sırplar ve Eflak prenslerinin 1465 yılında Türklerle barış için yaptıkları arabuluculuk

hakkında bilgi için bk. “Mátyás Király Levelei”, I, s. 78, 86. Türklerin aynı yıl için saldırı hazırlıkları hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 82-83.

15 “De imbecillitate et ignavia Turchorum”, cm Cod. Lat. Monacensis, 5333, fol. 19 ve devamı.

16 “Cron. Zena”, fol. 366 ve devamı ile diğer kronikler.

17 Sathas, Monumenta VI, s. 95-96: Sigismondo Malatesta'nın sekreterinin mektubu; Dresden kroniği F. 33, fol. 117. Türklere şehri teslim eden Argos'taki papaz, ölümle cezalandırıldı. Mezistre ve Leondari şehirleri de ele geçirilirken, kaleler alınamamıştır; Dresden kroniği F. 33.

18 Girit Arşivindeki “ex Galea, apud Eximilia” mektubu, Duc. e lett. ricevute” Q. 31.

19 Sekreterin mektubu.

20 “Cron. Zena”, Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Kritovulos, ; Sadeddin, II, s. 229 ve devamı; Chalkokondylas, s. 558 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 241.

21 Kritovulos.

22 Chalkokondylas, s. 551 ve devamı. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 32. Loredano, 23 Şubat 1465 tarihinde Modon Limanı'na vardı; Girit Dükü'nün Arşivi, “Duc. et lett. ricevute” Q. 31. Ayrıca “Commemoriali” XV, fol. 91; Predelli baskısı, s. 150-151 (Venedik'in Mora'da sahip olduğu istihkâmların durumu).

23 Dresden Kroniği F. 33, fol. 118; fazla ayrıntılı bir anlatım. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, Aynı eser.

24 Phrantzes, s. 415.

25 Aynı yer; Sathas, Monumenta VI, s. 95.

26 Dresden Kroniği F. 33. Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 153 ve devamı.

27 Aynı yer; Chalkokondylas, s. 565; Phrantzes, s. 415.

28 Karşılaştırma için bk. Hopf, II, s. 155.

29 Aynı yer; Kritovulos. Ayrıca Sathas, I, s. 244. Karşılaştırma için bk. Giacomo Barbarigo (Sathas, VI, s. 6: Quella (l'armada da Mar ad ogni volontà del Turcho su la più vincta imprexa del mondo ce abondonarà, zioè ad ogni segno et voce che fesse lev ar el Turcho de armata che uxisse del strecto, se ne anderà”.

30 “Cron. Zena”; Dresden Kroniği F. 33.

31 Dresden Kroniği F. 33 .

32 Nürnberg Arşivi s. 10, 165/2 I.

33 Parma Kütüpahnesi, ms. 216, fol. 144: “Quo orientale illud nobilissimumque imperium in terciuum sororis filium nescio quem transferret: a Paleologis in Piccolominos”; Papa Pius'un halefi Papa Paul'a gönderilen mektup; 17. Kal. Ekim 1464.

34 “De Turci potentia”; Marciana Kütüphanesi, cl. XIV, 265, fol. 96 ve devamı.

35 “Cron Zena”; Karşılaştırma için bk. Ljubic, X, aynı yıla ait bilgiler.

36 Ljubic, X, s. 309.

37 Sathas, VI, s. 99'daki “Sekreter”. Ayrıca Aynı eser,de s. 104 Antonio Duodos'un düşünceleri: “El tentar passar el stetto al Dardanello von hè al proposito, perchè hè di certo dano e de nula sperata vittoria : che dove zuocha le bonbarde vicine non val la valentisia del homeni”. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 318.

38 Karşılaştırma için bk. özellikle Sathas, Monumenta VI, s. 92 ve devamı.

39 “Cron Zena” ve diğer Venedik kronikleri; “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 285 ve devamı. Venedik'le yaptığı antlaşma, 17 Mart 1464; “Commemoriali”, V, s. 152-153, No. 98.

40 Hopf, II, s. 155-156.

41 Karşılaştırma için bk. Barbarigo'nun Sathas, Monumenta VI, s. 1 ve devamındaki raporları ve Aynı eser, s. 93. Karşılaştırma için bk. Chalkokondylas, Aynı eser.

42 Aynı eser; Mora'daki durumlar hakkında bilgi için bk. “Mátyás Király Levelei”, I, s. 84-85.

43 Aynı eser, s. 2Proveditore Barbarigo'nun, “ex Mantegna”, 18 Haziran 1465 tarihinde Girit hükümetine gönderdiği mektup, “Ducali e lett. ricevute” 31: “Amarbej è pur nel luoco uxato, al Muchlj. . Pur se hà di stratioti circe 1600; stemo uniti al meglio potemo; fin 4 zorni se reduremo verso el Misistra”, vs. Ayrıca Aynı yerde Venedik Doju'nun 17 Ağustos tarihli emri, Q. 30; Benefşe'deki kötü durumlar hakkında 22 Kasım tarihli rapor.

44 “Queste gente sono si impaurite, che il solo nome di Turchi gli meteno in fuga”; Aynı eser, s. 24.

45 Aynı eser, s. 58.

46 Aynı eser, s. 63, 84.

47 Aynı eser, s. 63: Kış 1465-1466; Karşılaştırma için bk. Chron. F. 33, fol. 122.

48 Chron. F. 33.
49 Sathas, VI, s. 81
50 “Cron Zena” fol. 271.
51 “Cron Zena” Aynı yer; Aynı eser, s. 99; Phrantzes, s. 425 ve devamı.
52 “Cron Zena” Aynı yer; ayrıca Kritovulos, ve Phrantzes; Chron F. 33, fol. 123.
53 “Cron Zena”: “Le sue zenti dell'armada, et maxime i stradioti non haveano animo, nè volto de guardar uno Turco, per modo che 250 Turchi rompete et cazarno fin alla Marina homini IIII m armadi de coraza”.
54 “Cron Zena”, Aynı yer; Phrantzes, Aynı eser; ayrıca Sathas, I, s. 237 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 32-33.
55 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 42-43; Karşılaştırma için bk. s. 48-49.
56 “Siamo quello se era il primo zorno”; Sathas, VI, s. 102.
57 Aynı eser, s. 71, 73, 81.
58 “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 291-292.
59 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 370; V, s. 15.
60 “Mon. Hung. Hist”, Aynı eser, s. 10.
61 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, s. 14; ayırca s. 26; Ljubic, X, s. 327 ve devamı.
62 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 341 ve devamı.
63 “Gli ne diede speranza, però che questo Soldano Lè Albanese de la Morea”; “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 370. Karşılaştırma için bk. s. 349-350; Sathas, VI, s. 14.
64 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 327.
65 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 370: “De là se fà pocha extima de la guerra de la Signoria”; V, s. 74: “Persuadendosi che lo Turco non debia offendere ale lor terre, si loro non li dano molestia, havendo veduto questo per passata experienza”.
66 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 388-389; Ljubic, X, s. 349.
67 Ljubic, X, s. 337, 346; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 43.
68 Venedik'e gönderdiği bir elçi topluluğunun arasında Manoli Kantakuzenos da vardı; Ljubic, X, s. 347.
69 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 5, 6, 7 ve devamı, 13; Ljubic, s. 336 ve devamı, 350 ve devamı, 374, 396 ve devamı, 431 ve devamı; “Dipl. Rag.”, s. 629, 774-775, 785, 787 ve devamı, 796-797.

70 “Georgius Castriota, alias Skanderbeg, dominus Albanie ac generalis capitaneus Regie Maiestatis in partibus Grecie”; “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 116-117. 1461 yılının tarihin veren mektuplar muhtemelen fazla ileri alınmıştır, zira Hopf'a göre 1461 yılında Napoli'de savaşarak 1462 yılında Ragusa üzerinden geri dönmektedir; II, s. 123; Karşılaştırma için bk. Chron. F. 33.

71 Karşılaştırma için bk. “Mátyás Király Levelei”, I, s. 142-143.

72 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 203, 229-233, 286, 306-308, 351; Ljubic, X, s. 319, 334 ve devamı, 359 ve devamı, 362, 365. Venediklilerin Lek Dukakin ve İvan Çernoyeviç ile ilişkileri hakkında bilgi için bk. Ljubic, X, s. 323 ve devamı. İskender Bey'in Balaban Bey ile 1464 yılında Oroniç, Ohrida, vs. gibi yerlerdeki mücadeleleri hakkında bilgi için bk. Hopf, II, s. 156; Rinaldi 1465, No. 18 ve kimi zaman şüpeli de olsa Barletti. Karşılaştırma için bk. “Matthiae epistolae ad romanos pontifices” s. 29-30. Papanın Kral Matyas'a gönderdiği uyarılar (1465, Aynı yer, s. 59-60.

73 Sadeddin, II, s. 238-239.

74 İskender Beyin Napoli'ye yaptığı yardım başvurusu, Mayıs ayı, “Dipl. Rag.”, s. 774-775.

75 “Locus Croye conservatus sit”; Ljubic, X, s. 371.

76 Ljubic, X, s. 372-373; Karşılaştırma için bk. s. 367, 369.

77 Sadeddin, II, s. 239. Elbasan'ın kolonizasyonu ve tahkim edilmesi Kritovulos'ta geçiyor. Ayrıca Phrantzes, s. 425. Avlonya hakkında: “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 228.

78 “Cron. Zena”.

79 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Bogdan'daki Sırp kroniği.

80 Barletti'ye göre.

81 “Cron. Zena”; Kritovulos,

82 “Pulse ex ea d. Scanderbego, nihil superest ex omni dicione eius nisi oppidum Croie, conservatum a nostris peditibus et custodium usque ad presens”. Ljubic, X, s. 384; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 41-42. Daha sonra 400 Türk öldürdüğü söylenen İskender Bey'in bir zaferi: Aynı eser, s. 47 ve devamı. 1467 yılının Şubat ayında Balaban Bey Akçahisar'ı tamamen kuşatma altına almıştı; Aynı eser, s. 73.

83 Ragusa Kroniği 1452-1510; Münih Kraliyet Kütüphanesi it. 551. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 95.

84 Yanlış atılmış 1471 tarihi altında Milano Dükü'ne verilen rapor; “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 225-226; Ljubic, X, s. 389, 395-396. Ayrıca s.

387-388, 388 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 59-60.

85 Bogdan'daki Sırp kroniği s. 524'te Tomornitsa bölgesinin yağmalandığı belirtilir.

86 “Cron. Zena”.

87 Aynı eser,: “Et solum havea lasato uno nepote de Scandr , il qual è renegato, con cavalli 12300, el qual se haveva ridutto in forteze al caoredondo, che è trà Durazzo et Croia”. Redoni hakkında bilgi için bk. Ljubic, X, s. 399: “locus Rhodonorum”.

88 Ljubic, X, s. 399.

89 Ljubic, X, s. 404-405; 3 Şubat 1468: “Mortuus est magnificus quondam Scandarbegus”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 93: “Scanderbeg hè passato de questa vita; havea la febre, et, essendo corsi certi Turchi nel paese, volsi montar a cavalo, e mori in tre giorni”; Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 430; ayrıca Hopf, II, s. 157.

90 Karşılaştırma için bk. Chron. F. 33, fol. 136: “I popoli cantavano le sue impresse con dolçissimi versi, a tal che anchora era solito che ogni otto giorni le fanciulle della città si radunavano insieme et in mezzo le strade cantavano le lodi del morto principe”

91 Arnavutların o zamanki boyları hakkında 1455 yılında Venedik'le Stefan Çernoyeviç arasıda kurulan sözleşmede bilgi verilmiştir. “Commemoriali”, V, s. 125-126, No. 18. Ayrıca s. 132 No. 38.

92 Hopf, II, s. 157.

93 Ljubic, X, s. 404, 440; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 41-42, 84.

94 Dresden Chron. F. 33, fol. 125.

95 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 14, 15; Ljubic, X, s. 379, 402-403.

96 Ljubic, X, s. 376-377, 402-403, 406; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 9, 77, 79-80, 95.

97 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 47.

98 Aynı eser; daha aşağıda.

99 “Mátyás Király Levelei”, I, s. 152 ve devamı.

100 Ayrıca İmparatorun Albert von Sachsen'e yazdığı mektuplar; Dresden Arşivi 9321: “Iamque regem prefatum dispositum dicto capitaneo nonnulla castra et loca regni sui munitissima concedere velle, per que tute et absque ulla offensa exercitum ducere per Ungarium nutu suo libere possit”. Ulrich, kısa bir süre sonra Papa vekili Akuileia Patriği ile anlaşmazlığa düşmüştür; Cod. germ. monacensis 1586, fol. 44'teki protestasyonu.

101 “Mélanges Monod”daki kendi yazım: “Un auteur de projets de croisades, Antoine Marini”.

102 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 53.

* Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan Hus taraftarları (ed).

103 Ulrich burada şöyle yazmıştır: “Nürnberg'ten ayrıldıktan sonra Türkler Erdel ve başka bölgelerden birçok Hristiyanı Türkiyeye götürdüler ve birçok insana zarar verip, korku saldılar”. Hainler, Krala Böğürdelen Kalesi'ni teslim ettiler; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 67.

104 Ljubic, X, s. 407.

105 Ljubic, X, s. 429; Karşılaştırma için bk. Katona XV, s. 1 ve devamı.

106 “Semper dieta dietam parat”.

107 “Si perendum sit, saltem Sua Maiestas prima non fiat”; Nürnberg Arşivi s. I, L. 79, Cilt 5, No. 4; Cod. Lat. Monacensis, 26604, fol. 10 ve devamı; Cod. Germ. Monac. 1348, fol. 9 ve devamı, 15 ve devamı.

108 “A suis subditis Alamanie principes maledictiones audient et clamores contra eos ad celam ascendentes”. Bu projelerin ve meclis toplantılarının gidişatı hakkında bilgi için bk. Nürnberg Arşivi s. 101/103, s. I, R. 79, No. 26 a; s. I, L.209; s. I, L. 79, Cilt 5, No. 4; Innsbruck Devlet Arşivi K. Arşiv 6 A, Belge II, 363; Dresden Arşivi 9321; Cod. Lat. Monacensis, 16225; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff” de a. 1416 ad 1518, No. 12.

109 Ljubic, X, s. 413-414, 419-420, 422 ve devamı. 427 ve devamı, 429, 432; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 77, 87, 90, 100 ve devamı, 117, 119 ve devamı, 122-123, 131-133, 135, 148.

110 Aynı eser, s. 447-448, 453 ve devamı, 459, 461, 466; Karşılaştırma için bk. Katona XV, s. 402 ve devamı.

111 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, . 163 ve devamı, 174 ve devamı.

112 Aynı eser, s. 171.

113 Ljubic, X, s. 413; Karşılaştırma için bk. Hopf, Andros , ilgili bölüm.

114 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 8.

115 Dresden Chron. F. 33: “Molti hanno creduto che per questo mancamento fossero puniti nella presa di Negroponte”.

116 “Cron. Zena”. Aynı tarihte Phrantzes, s. 447'de geçiyor. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 228. Her iki tarafın da

adalara saldırıları hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, II, s. 315 ve devamında Sanudo ve Sabellico açıklamaları.

117 “Utunicum caput et monarcham Reipublicaea christiane”; Marciana Kütüphanesi, lat. Jan. 90. Burada Enez'de esir alınan asilzâdelerden bahsedilmektedir.

118 Karşılaştırma için bk. Phrantzes, s. 429.

119 Kritovulos, ; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 93.

120 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 84.

121 Phrantzes, s. 447; Nanni de Itro.

122 Nanni de Itro.

123 “Ad columpnas super portam s. Marci Nigroponti insule”; Aynı eser.

124 “Imparator . in mari accessit cum trecentis milibus hominum, non expectando exercitum qui supra portam s. Marci fuit, quorum tm. sexaginte milia”; Aynı eser.

125 Karşılaştırma için bk. Dresden Chron. F. 33, fol. 127-128.

126 Şehir sakinlerinin sayıları hakkında verdikleri bilgiler: “Quelli, non sependo in latino dire il numero delle galee, toccandosi i capelli, mostravano che il numero era grande”; Dresden Chron. F. 33, fol. 225 ve devamı.

127 Karşılaştırma için Nanni'de verilen sayı: “44 galeis et XVj navibus et cum 4 galeis de Cipro et Rhodo et una Genuensium”.

128 Nanni, Sultan Mehmed'in “omnes supra XVj annos occidit” dediği bu acımasız olayından bahseder ve şöyle der: “Maior crudelitas nunquam visa est”.

129 “Lo fece sigare, dicendoglu che gli haveva promesso di perdonar alla testa et non a i fianchi”; Dresden Chron. F. 33, fol. 129-130.

130 Nanni, Aynı eser; ayrıca Sansovino fol. 248 ve devamında verilen Malatesta'nın sekreterinin mektubu.

131 Karşılaştırma için bk. Dresden Chron. F. 33, fol. 130-131.

132 Phrantzes, s. 447.

133 “Desmontorno in terra tutte le zurme fori de Modon con una bandiera biancha, menazando de voler andar in Turchia”; “Cron. Zena”. Eğriboz'un fethi için bk. “Georgii Flisci Genuensis ad Ferdinandum Sicilie regem Eubois”; Cod. Lat. Monacensis, 526, fol. 112 ve devamı; “Epistolae lugubris et mesta, simul et consolatoria de infelice expugnacione ac misera irrupcione et invasione insule Euboye, dicte Nigropontis, a perfido crusis

Christi hoste, Turchorum impiissimo principe, etc., ad reverendum patrem . dd. Bessarionem . a Roderico Sancii, episcopo Palentino, Hyspano, pro Sanctitate domini nostri Pauli secundi, Pontificis Maximi, in castro suo s. Angeli de Urbe castellano”; Cod. Lat. Monacensis, 18770, fol. 97. Basılmamış üçüncü bir kaynak: “epistula Henrici Dalmeni, cubicularii Pape, et Henrici Steynwyc, decretorum doctoris, ad nescio quem principem vel prelatum harum parcium; Ambros. Kütüphanesi A E XII, 40 (ni 12. Dördüncü kaynak: “Processus atque transitus, sicilicet expugnacio Euboe et Nigropontij, missa a d. Nanne de Itro ad nobilem atque fidissimuni virum capitaneum Dyrachii, qui hoc exordire vidit et ad regem Ferdinandum misit vel scripsit, rex Pape et Duci Mediolani misit, etc”. (Cod. Lat. Monacensis, 21640). Karşılaştırma için bk. Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, No. 13. En iyi kaynak, Venedik'in Roma'daki elçilerine yazdığı mektuptur; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 184-185. Cod. Lat. Monacensis, 21640, fol. 340 ve devamında sözde Osmanlı Sultanı tarafından Napoli Kralı Ferdinand'a yazdığı “Nigroponti, XX line Marthatin, anno Domini CCCCLIIV (sic” tarihli bir mektupla), bu mektuba gelen cevap bulunmaktadır; Castelnuovo, 4 Eylül 1475. Ferdinand, bu mektupta Sultan Mehmed tarafından elçisi Hayreddin Bey aracılığıyla iddia edilen düşmanlığı reddetmektedir. Nanni, anlatımında Ferdinand'a gerçekten bir elçi topluluğun gönderildiğini belirtmektedir: “respondit rex ut ex copiis que d.Io.Eheycher ostendet”. Ayrıca Viyana Kütüphanesindeki “Lamentatio Nigropontis” el yazısı No. 3741, fol. 98; Biyografinin kalan bölümü Hopf, II, s. 158 ve Rizzardo'nun Cicogna tarafından yayınlanan (Venedik 1844) anlatımı.

134 Cod. Lat. Monacensis, 461, fol. 51-60 (Karşılaştırma için bk. Rinaldi ve Sanudo. aynı el yazısı ile Venedik Doju'nun Papa Paul'a gönderdiği 17 Ağustos 1470 tarihli mektubu.

135 “Commemoriali”, V, fol. 200 ve devamı.

136 “Commemoriali”, V, s. 203.

137 “Commemoriali”, V, s. 204, No. 36.

138 “Commemoriali”, V, s. 208, No. 51.

139 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 188-189, 219, 222; Karşılaştırma için bk. s. 264-265; ; “Cron. Zena”, fol. 278 ve devamı.

140 “Né anchor la prefata Signoria se curerà molestar esso Turcho altramente, per non lo provocar . Cadauno spera et brama pace”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 214; Karşılaştırma için bk. s. 210.

141 Aynı eser, s. 216-217; ; “Cron. Zena”, fol. 278.

142 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 217.

143 Aynı eser, s. 218, 226.

144 Aynı yer.

145 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 227.

146 Sansovino'nun eserinde Barletius ve “Cron. Zena”.

147 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 263-264.

148 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 240-244.

149 Karşılaştırma için bk. Malesta'nın sekreterinin Sansovino'daki mektubu, fol. 249 ve devamı. İzmir'in ele geçirilmesi ile ilgili bilgiler için bk. Giosafatte Barbaros'un mektup koleksiyonu, s. 53.

150 Karşılaştırma için bk. Mocenigo'nun dönüşteki raporu; Venedik kroniği cod. monac. it. 527, fol. 531.

151 Daha önce bahsedilen Venedik kronikleri. Ayrıca Malipiero'nun “Archivio storico italiano”daki kronikleri, 1843.

152 Aynı yer; ayrıca Cornet, “La guerre dei Veneti nell'Asia” (Venedik'in Asya'daki savaşları 1470-1474, Viyana 1856; Karşılaştırma için bk. Gios. Barbaro,s, Lettere al senato veneto, Cornet baskısı, Viyana 1856, s. 36 ve devamı; Coriolano Cippico, Petri Mocenici imperatoris gestorum libri III, Venedik 1477. Ayrıca Chron. F. 33, ki burada Cippico'dan “Coriolano Ceppio Traurino” olarak bahsedilir. Karşılaştırma için bk. fol. 143. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 351, Not I. Korfu'daki Strovisi Kalesi'nin ele geçilirmesi hakkında bilgiler; “Cron. Zena”, fol. 279; Asya'daki savaşlarla ilgili ilişkiler için bölümün devamı.

153 Aynı yer; Barbaro,s. 68.

154 Milano Arşivi, “Ungheria” 1490 yılına kadar.

155 “Iam vero in Italiam invadere statuit et romana dignitale potiri . Italie imperio inhiat . Vocem illam sacrilegam ‘Alala Machmet, Hachmet, Roma, Roma', non aliud profecto wuam, expugnato eo oppido, universa belli mole Italiam petere . O bone deus, quantam erat per Italiam metus cum Scodra obsidebatur”; Cod. Lat. Monacensis, 461, fol. 51-60. Ayrıca “Cron. Zena”da bu savaş narasından ayrıca bahsedilir: “Cridando: Roma, Roma”.

156 “Pletriach, Gairach, Kloster Sirich, Michelstett, Munchendorff” adlı yerlerden bahsedilir.

157 5 pazaryeri ve 200 köyden bahsedilir.

158 cod. monac. germ. 1585, fol. 115'teki mektuplar. fol. 124 ve 136'daki haberler muhtemelen daha geç bir zamana ait.

159 Nürnberg Arşivi L. B. 69, 36, s. I, L. 38, No. 49; s. I, R. 79, No. 20 a ve 26 a; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, 1444-1518, No. 14; Cod. Lat. Monacensis, 26632, fol. 449 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 197, 208, 214, 219: “Se li Turchi piglasero questa volta de Frioli, in pochi anni seriano fin in Lombardia”. Makuschew I, s. 169-171. Ayrıca Cod. Germ. Monac. 1586, fol. 169'da meclisinin kararları ve Papa vekiline eşlik eden Piskopos Campano'nun “Epistolae” adlı eserindeki mektupları.

160 Nürnberg Arşivi s. 101/103; Leipzig Şehir Kütüphanesi Rep. II, fol. 10, fol. 277. Ayrıca İnnsbruck Arşivi P.A. Belge II, s. 364; IV. Sixtus'un Avusturya Kralı Sigismund lehine Burgun'un yeni düküne gönderdiği mektup ve Katona XV, s. 622 ve devamı; ayrıca Katona XV, s. 622 ve devamı.

161 Leipzig Şehir Kütüphanesi, Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 4143, fol.124 ve Nürnberg Arşivi s. 101/103: İmparatorun Dük Albert'e birliği ile ilgili yazdığı mektup.

162 “Id enim studet ut solus ipse dominus et princeps nominetur”; Nürnberg Arşivi, s. w. 165/2 I.

163 Nürnberg Arşivi L. B. 69, 36; I, 209, s. I, R. 79, No. 26; “Anschläge”, İnnsbruck Arşivi, Briksen Arşivi, Lade 50, No. 12; Graz, Üniversite Kütüphanesi cod. 1088, 4: “Tractatus quidem de Turcis”: Dünyanın sadece İmparator değil, Macar Kralı tarafından da Türklerden kurtarılışı.

164 Cod. Lat. Monacensis, 13192, fol. 150; Karşılaştırma için bk. Fessler, III, s. 105-06. 1475 yılında yapılan yeni akınlar için ayrıca: Zinkeisen, II, s. 370. Megisser ve Valvassor'a göre Türklerin bu akınlarını Hammer, I, s. 520-521'de detaylı olarak ele alıyor.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 08

* Ulemadan Sarı Yakup oğlu Ahmed Çelebi (ed).

1 Sadece Sadeddin, II, s. 244 ve devamı.

2 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 323-324. Karşılaştırma için bk. s. 350

3 Sadeddin, II, s. 241 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 374. Bogdan'daki Sırp kroniği, s. 524'te Karaman seferini ve “Gevale ve birçok başka kaleninin fethini” 6976 yılında gerçekleştirdiği belirtiliyor. Karşılaştırma için bk. Hammer, I, Yıl 1466.

4 Vàmbery II, s. 17-18.

5 Sadeddin, II, s. 248 ve devamı. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 374. İtalya'da 3 Haziran 1468 yılında sultanın bizzat Asya'da olduğuna inanılıyordu: “Abest in Asia , in regionibus longinquis et distantibus”; Aynı eser, IV, s. 408. Hatta prestij kaybettiğinden bahsediliyordu: “existimatio amissa in partibus Asie et illius res nimius prospere geste”; Aynı eser, s. 450. Osmanlılar ise aynı zamanda sadece 10-12 bin adam toplayabilen Uzun Hasan ile alay ediyorlardı; ayni eser V, s. 79.

6 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 217.

7 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 93.

8 “Qui, ut dicitur, est homo potens in dominiis et corpore, etatis L a annorum, crucem in humero dextro deferens, cristianorum amicissimus”; Cod. Lat. Monacensis, 18770, fol. 192.

9 Aynı yer.

10 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 212; Cornet, Guerre, s. 25

11 Cornet, Aynı eser, s. 28 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 212, 214, 217 ve devamı; Dlugosz, XIV, s. 569; Karşılaştırma için bk. Jorga “Chilia şi Cetatea-Alba”, s. 132-134.

12 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 219.

13 Aynı eser, s. 239 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Da nuove, da ogni canto sona la perdeta de Trabesunda”; Girit Dükü'nün Arşivindeki 6 Temmuz 1472 tarihli mektubu, “ Miss. e lett. ricevute” 1472-1474.

14 Aynı yer.

15 Sadeddin, II, s. 256 ve devamı.

16 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 247.

17 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 244; Sadeddin, II, s. 258 ve devamı; “Cron. Zena” 1472 yılı; Girit Dükü'nün Arşivindeki begleler, “Missive e letteri ricevuto”, 1472-1474; özellikle 18 Ocak 1473 tarihli mektup: “el prender

del nepote del prefato s. Uson Cassan, el quale con do altri erano stà conduti a Constantinopoli e fati morire”.

18 Aynı yer, s. 155.

19 Cornet, Lettere, s. 8 ve devamı; Guerre s. 39 ve devamı; “Cronaca” F. 33, fol. 140.

20 Cornet, Lettere, s. 31 ve devamı; Guerre s. 83 ve devamı.

21 Cornet, Lettere, s. 34.

22 Cornet, Lettere, s. 64-65.

23 Cornet, Lettere, s. 74-75; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 248-249; Sırp kroniğindeki tarih, Bogdan, s. 524.

24 Cornet, Lettere, s. 47 ve devamı, s. 52.

25 Cornet, Guerre s. 82 ve devamı: Uzun Hasan'ın ve Kasım'ın mektupları. Karşılaştırma için bk. s. 111: Uzun Hasan'ın atı öldürülmüştür. Tarih, Hammer'e göre 26 Temmuz; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 355, Notlar. Sırp yıllıklarına göre: 4 Ağustos. Karşılaştırma için bk. Malatesta'nın sekreterinin mektubu, fol. 251 ve devamı.

26 Sadeddin, II, s. 282 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Gios. Barbaros'un Cornet, Guerre s. 121 ve devamındaki taraflı anlatımı.

27 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 269.

28 Sadeddin, II, s. 313-314. Karşılaştırma için bk. “Lettres historiques et politiques écrites tant par Méhémet II. que par Usum-Cassan &c., traduites du grec et de l'arabe &c”. par M.B* de M* (Barbier du Mesnard; Paris 14764; 2 Tle.

29 Karşılaştırma için bk. “Cron. Zena” ve “Guerre dei Veneti” s. 23 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 259-260.

30 ; “Cron. Zena”, fol. 284; Karşılaştırma için bk. Cornet, Guerre s. 98.

31 Nürnberg Arşivi s. I, L. 209: düğün alayı ile ilgili çeşitli yazılar; Cornet, Aynı eser.

32 “Guerre” s. 106-107: “Occupatores imperii Orientis, quod, si successores mares deessent, iuri ad Excellentiam Suam per illum matrionium suum pertinent”.

33 Tercan'daki savaş hakkında bilgi için bk. Ramusio koleksiyonu, Viaggi II'deki Angiolello ve Cattarina Zeno bölümleri; Cornet, La Reppublica di Venezia e la Persia; Karşılaştırma için bk. I. Thuasne, Djem-Sultan, Paris 1892; “Cronaca” F. 33, fol. 145 ve devamı.

34 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 124-125, No. CIII; “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 293-295; “Chilia şi Cetatea-Alba”, s. 133, Not 1

35 “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi), I, s. 343 ve devamı; “Istoria lui Stefan-cel-Mare” s. 102 ve devamı.

36 “Istoria lui Stefan-cel-Mare” s. 118 ve devamı.

37 Aynı yer.

38 Bilgi için ayrıca Dlugosz, XIV, s. 621.

39 Karşılaştırma için bk. “Columna lui Traian” 1883, s. 84; “Acte şi Fragmente” III, s. 84.

40 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 266-267.

41 Aynı eser, s. 270.

42 Aynı yer .

43 Aynı eser, s. 269.

44 Aynı eser, s. 269.

45 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 345.

46 Aynı eser, s. 345-346; Sadeddin, II, s. 292 ve devamı.

47 Sadeddin, II, s. 313; “Acte şi Fragmente” III, s. 63; Heyd, Commerce du Levant II, s. 405.

48 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 346.

49 Karşılaştırma için bk. Hammer, Geschichte der Krim (Kırım Tarihi, s. 32-35.

50 Bütün belgeler Vigna, Codice diplomatico; Karşılaştırma için bk. “Matthiae Epistolae ad romanos pontifices” s. 100-101; “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 308.

51 Bonfinius, Decas IV, lib. II, s. 401, 1680 baskısı.

52 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 344.

53 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 347.

54 Karşılaştırma için bk. “Mátyás Király Levelei”, I, s. 271. “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 211'deki tarif. Karşılaştırma için bk. Jorga “Ştudii şi documente XVI”.deki İtalyan raporları.

55 “Mátyás Király Levelei”, I, s. 323 ve devamı.

56 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 287-288.

57 “Mátyás Király Levelei”, I, s. 331 ve devamı.

58 Aynı yer, s. 333 ve devamı. papaya 16 Ağustos 1475 tarihinde yazdığı mektup, Floransa “Strozziane” Kütüphanesi, 1 a Serisi, 111, fol. 152 (Karşılaştırma için bk. “Studii şi doc”., Aynı yer. Böğürdelen önünde yapılan mücadeleler için bk. Bonifius. Apostol Odasının hesaplarında Macar Papa vekili Piscialı Balthasar'a ve Arnavutluk'ta Çernoyeviç'e gönderilen paralar görülebilir; reg. 1472-1476, fol. 216, 228. Karşılaştırma

için ayrıca papanın Almanya papa vekili olarak Regensburg Başpiskoposu'na gönderdiği mektup, Parma Kütüphanesi, ms. 885.

59 Engel, Geschichte von Serwien (Sırbistan Tarihi, s. 431, 444-445.

60 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 317-318. Ayrıca Klaic, s. 442.

61 Königsberg Arşivinde bulunan bir mektup, “Lucruri noua” adlı eserimde basılmıştır. Ayrıca “Mon. Hung. Hist”, V, s. 345'te kısa bir not vardır. Başka haberlere göre Ali Bey Aralık ayında Semendire'dedir; Aynı eser, s. 291.

62 Stefan, bağımsız prens olarak adlandırdığı gibi, gerçekten de bağımsızdı; Hurmuzaki, VIII, bs 10-11, No. XVII. Karşılaştırma için bk. “Epistolae ad romanos pontifices” s. 101-102, 104 ve devamı.

63 Milano Arşivinde “Potenze, estere, Turchia”da askerlerin 11 Mart'ta toplandıkları belirtilir.

64 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 316-318.

65 Bonfinius, decas IV, lib. IV, s. 422-423.

66 Aynı eser, s. 425.

67 Bonfinius, decas IV, lib. IV, s. 425.

68 Sadeddin, II, s. 300-301.

69 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, V, s. 319 ve devamı.

70 “Indreptari şi intregiri” s. 19; Kronstadt Arşivinde basılmamış mektuplardan derlenmiştir.

71 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 340.

72 Sadeddin, II, s. 304.

73 Kronstadt sakinlerinin Stefan'a gönderdikleri mektup: 26 Nisan; Kronstadt Arşivi.

74 “Mátyás Király Levelei”, I, s. 382-383, 419.

75 Yakşiçler hakkında: Bonfinius, s. 420: 1474 yılında ülkeye akın eden Lehlere (Polanyalılara) karşı savaştılar.

76 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 395; “Epistolae ad romanos pontifices”, s. 135-137; “Mátyás Király Levelei”, I, s. 449 ve devamı; Karşılaştırma için bk. s. 452, 453-455. Ayrıca karşılaştırma için bk. Bonfinius, s. 445-448; Sadeddin, II, s. 319-320. 1475 yılında Stefan tarafından Boğdan'dan yazılan zafer mektubunda Hasanzâde İsa Bey'in adı geçer.

77 Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 59 ve devamı; 14668, 434, fol. 154 ve devamı. Macarların bu mücadeleleri için ayrıca Nürnberg Arşivinde Brandenburg Dükü Albert'e gönderilen mektup.

78 Karşılaştırma için bk. Macar elçilerin 1479 yılında Nürnberg toplantısındaki konumları için bk. Cod. Lat. Monacensis, 26604, fol. 7 ve devamı.

79 "Matthiae epistolae ad romanos pontifices" s. 148 ve devamı.

80 Aynı eser, s. 154 ve devamı; Karşılaştırma için bk. s. 167, 176 ve devamı, 190 ve devamı; "Mátyás Király Levelei", II, s. 43-45, 46 ve devamı, 65 ve devamı, 195 ve devamı; "Mon. Hung. Hist", VII, 336 ve devamı. Matyas'ın Cod. Lat. Monacensis, 26604, fol. 1-3 ve Nürnberg L.B. 69, 36'da 18 Ocak 1481 tarihli el yazısı mektupları bulunur.

81 Bogdan, Relatiile I, s. 163.

82 "Mátyás Király Levelei", II, s. 388-390.

83 Ayrıca "Mátyás Király Levelei", II, s. 123 ve devamı.

84 "Mon. Hung. Hist", V, s. 268 ve devamı, 272 ve devamı, 275 ve devamı.

85 ; "Cron. Zena", fol. 282-283.

86 Aynı eser, fol. 284.

87 Karşılaştırma için bk. Bonfinius, decas IV, liber V, s. 438.

88 Karşılaştırma için bk. ; "Cron. Zena", fol. 285; Cronaca F. 33, fol. 155 ve devamı.

89 Cronaca F. 33, Aynı yer.

90 Cronaca F. 33, Aynı yer.

91 "Mon. Hung. Hist", V, s. 359.

92 Sadeddin, II, s. 310.

93 Daha önce belirtilen iki Venedik kronği; Karşılaştırma için bk. Malatesta'nın sekreterinin Sansovino, fol. 253'teki mektubu.

94 Yukarıda belirtilen kronikler. Ayrıca Bonfinius, s. 438; Malatesta'nın sekreterinin Sansovino, fol. 254-255'teki mektubu. Özellikle Lonicerus, Chronica turcica II, s. 105-112'te ("Hist. rer. venet". s. 792 ve devamı "M. Ant Sabellici de pugua inter Venetos et Turcas ad Sontium amnem commissa".

95 Münih Devlet Arşivi, "Türkenhilff de anno 1446-1518", No. 21-29, 36.

96 Innsbruck Arşivi, Siegmund IV, a. 35.

97 Her iki Venedik kroniği; Bonfinius, s. 438-439; Sabellicus Aynı eser.

98 "Ir Haubpman . mit Namen Stawderbeck, Hertzof zu Wossen und Haubtman über alles Durckes Veldt" [Liderleri . adı Stauderbeck [İskender Bey], Bosna Dükü ve Türklerin lideri], cod. germ, monac. 1586.

99 Aynı eser, aşağdaki numaralar.

100 Cod. Germ. Monac. 1586; cod. lat. monac. 14668: “Von den Thurcken etlich ergangen Tat” [Türklerin yaptıklarına karşı].

101 Eflak Prensi Genç Basarab, şöyle yazar: “Osmanlı hükümetinden, sultanın ülkenin tamamını ve üç kaleyi: Akçahisar, Drivasto ve Leş ile Gökbaşı Kalesi'ni fethettiği haberi geldi. Teslim olmayan adamları öldürtmüş, kadınları ve çocukları da götürmüştür”; Bogdan, Relatiile I, s. 139. Ayrıca devamında (s. 141): İskenderiye'ye her taraftan saldırmış ve İskenderiye yakınlarına iki kale inşa etmiş ve Akçahisar'da vs. .”. Karşılaştırma için bk. Jirecek “Slav Filolojisi Arşivi” XIX, s. 609.

102 Karşılaştırma için bk. Bonfinius, s. 439: “Ioannem Cernoi Sabiaco civitate privat”.

103 Lonicerus III, s. 231 ve devamında Barletius; İtalyancasi Sansovino, 1659 baskısı, s. 305 ve devamı; “Cron. Zena”; Chron. F. 33 fol. 161; Malatesta'nın sekreterinin Sansovino, fol. 253-254'teki mektubu; Sadeddin, II.

104 “Commemoriali”, Tarih, V, s. 228, No. 126. Yunanca metni ve Sultan Mehmed'in doja yazdığı mektup için bk. Miklosich ve Müller, Acta, s. 293-295.

105 Karşılaştırma için bk. “Cron. Zena”: “La qual pace non è piaciuta cosi alla terra, per esser stà fatta con danno et vergogna della Signoria; mà l' è stà fatta per star qualche tempo in pace con questo can patarin senza fede, chel s. Dio per sua misericordia li togli le folze”.

106 Karşılaştırma için bk. Sathas, VI, s. 120 ve devamı, 195 ve devamı; Magno, ebd. s. 214 ve devamı; Miklosich-Müller, Acta, 302 ve devamı, 306 ve devamı.

107 “Commemoriali”, V, s. 230, No. 134. Karşılaştırma için bk. s. 231, No. 137; s. 237, No. 161, 163. Karşılaştırma için bk. Sathas, Mon. I, s. 272 ve devamı.

108 Sathas, VI, s. 215'te Magno.

109 Chron. F. 33 fol. 161. Daha 1473 yılında Vomero, Olenos, Chelidoni'den Moralılar Zenta'ye yerleştirilmişlerdi (“Commemoriali”, V, s. 212, No. 64. Venedik ve Ayamavra Dükü arasındaki ilişkiler için bk. “Commemoriali”, V, s. 313, No. 35

110 Magno s. 217-218.

111 Karşılaştırma için bk. Sathas, I, s. 279 ve devamı.

112 Muratori XXIII, p. 1180-1181, 1189'da Navagiero; Magno, s. 234 ve devamı.

113 “Mon. Hung. Hist”, VII, 366

114 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 451 ve Not 2

115 Magno s. 218.

116 Karşılaştırma için bk. Malatesta'nın sekreterinin Sansovino, fol. 252 ve devamındaki mektubu.

117 Cod. Lat. Monacensis, 14668'da iki anlatım ve Nürnberg Arşivi Arşivi s. 11, R. 1, No. 17, fol. 131-152: “Anslag wider die Turcken” [Türklere saldırı]. Karşılaştırma için bk. Cod. Germ. Monac. 1586'da papanın yazısı. Venedik'te çıkan ve Venediklilerin inandıkları dedikodular için bk. Navagiero s. 1165. tarikatın başı Caorsin, kuşatmayı eserlerinde fazla ayrıntılı anlatmış (önce tarihsiz; sonra Roma 1584 baskısı.

118 Karşılaştırma için bk. Sathas, VI, s. 135, 137 ve devamı.

119 Kral Matyas 60 kadırgadan bahseder; “Mátyás Király Levelei”, II, s. 37. Mora Valisi toplam 60 gemiden bahseder; Sathas, VI, s. 138

120 “Civitatem vestanam in partibus sipontinis vel montis Gargani constitutam”.

121 Karşılaştırma için bk. Sanudo, Vite, Dierium Parmense, Muratori XXII. Aynı yılda Sakız Adası'nda da yağma yapıldı; Gökçeada ve Bozcaada tahkim edildi; Magno s. 218, 224. Kaynakların tam listesi: Thuasne, Gentile Bellini et Sultan Muhammed II, Paris 1888, s. 47, Not 2.

122 “Mátyás Király Levelei”, II, s. 108, 121.

123 Sathas, Monumenta I, s. 271 ve devamı; VI, s. 147 ve devamı.

124 Bonfinius, s. 444-445.

125 23 Haziran 1480; cod. lat. monac. 414, fol. 166.

126 Cod. Lat. Monacensis, 414, fol. 180: “Eolidi Erhardi Ventimontani doctoris recepta”, vs. Karşılaştırma için bk. Hettinger, Hist. eccl. Tiguri 1654-1658, XV, s. 355-605. Antonio Arquato'nun kehanetleri: San Markos Kütüphanesi, lat. XIV, 230, fol. 233 ve devamı. Kanonik Jacob Cenna de Venusa'nın uyarısı: Napoli Kütüphanesi X D 3, fol. 133. Viterbolu Giovanni Nanni'nin eseri, Münih, Turc. 8013, 8. Karşılaştırma için bk. el yazısı No. F85. Napoli Valisi: “I. Baptiste Carmelite, Mantuani, theologi, ad Alfonsom Calabryae ducem post expulsos ex Italia Turcos panegyricum carmen”. Almanya'nın Türk projeleri, Nürnberg Arşivi s. 11, R. 1, No. 17, fol. 131-152; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, fol. 6: 500 bin keşişten oluşan bir

ve 19.468.800 Macar gulden masraf, vs. Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 110-113.

127 Bonfinius, s. 441. Karşılaştırma için bk. “Mátyás Király Levelei”, II, s. 43-45

128 Cod. Lat. Monacensis, 414, fol. 174. Düşes ve Belgrad Kalesi hakkında: Predelli, “Commemoriali”, V, s. 112, No. 344.

129 Karşılaştırma için bk. Innsbruck Arşivi P.A. II, 160-161; K. Arşivi Sigmund I, 12; “Registrum certarum”, vs. gibi kitaplar 1476, 8, fol. 270; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff” No. 13; Cod. Lat. Monacensis, 434, fol. 154 ve devamı; Cod. Lat. Monacensis, 26604, fol. 7, Nürnberg Arşivi L. B. 69, 36.

130 Sadeddin, II, s. 316.

131 Aynı eser, s. 316-319.

132 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, II, s. 315 ve devamı ile Malatesta'nın sekreterinin fol. 252'deki mektubu.

133 Yukarıdaki mektup. Burada Sultan Mehmed'in “a i danni del Soldano del Cairo ” (Kahire'deki sultana karşı sefere çıktığı belirtilir.

134 Sadeddin, II, 1481, Son. Matyas, tarihi de belirtir: “quinto vel sexto die maii”. “Epistolae ad romanos pontifices” s. 175; “Mátyás Király Levelei”, II, s. 150; Diarium parmense, s. 374.

135 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 350, 370, 384; V, s. 43, 45, 265, 286, 288; Ljubic, X, s. 450; Kritovulos.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 1, Bölüm 09

1 “Sırp Yeniçeri”, Bölüm VIII.

2 Aynı eser, Bölüm XXXVIII.

3 Phrantzes, ve Chalkokondylas, eserlerinde de geçer.

4 Karşılaştırma için bk.Sathas, VI, s. 125 (Yıl 1480): “quello luogo del qual i suo timarati haveva scosso la decima”. Ayrıca s. 144.

5 1472 tarihli Venedik raporu: “allogiorano per forza in casa delle persone, loro et li cavalli, infin ad gitare le porte”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 243. Karşılaştırma için bk.Jirecek, Heerstrasse (Ordu Yolu), s. 116-117. Ulaklar hakkında bk. Chalkokondylas, s. 504.

6 Tabii ki Müslümanların kendi malları olan (aşarlar yerler ve Hristiyanların icarlı yerleri vardı, ama bunları için ayrıca, tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi, toprak vergisi ve gelir vergisi ödeniyordu (Sultan Mehmed döneminden bir kadının kararı için bk.Hammer, Anayasa I, s. 343; Karşılaştırma için bk.Bircan Arslanian, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Mülkiyeti Hakkında tarihi ve ulusal ekonomik inceleme, Leipzig , tarihsiz. Bir de Hazine tarafından doğrudan yönetilen veya vakıflara tahsis edilen yerler vardı.

7 Bölüm XXXIX.

8 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 243'teki Venedik raporu.

9 Aynı yer.

10 Bölüm XLIII.

11 1453-1467, daha sonra 1472-1473.

12 Karşılaştırma için bk.Chalkokondylas, s. 463 ve devamı; Phrantzes, s. 406.

13 “Per essere el più valente homo et prattico che habia in la sua Corte”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 240, Yıl 1472.

14 Daha önce belirtilen kaynaklar.

15 Chalkokondylas, s. 5.

16 Aynı eser.

17 Chalkokondylas, s. 436

18 Aynı yer.

19 1467-1470. Tarihler, Osmanlı kronolojisini kullanan Hammer'den alınmıştır.

20 Sathas, VI, s. 135: “Un Basa zovene Greco, nominato Messeh Bassa”.

21 Coarsin; Karşılaştırma için bk.Thuasne, Djem-Sultan.

22 Hammer, I, s. 599.
23 Aynı yer .
24 Aynı eser.
25 Aynı eser, Bölüm I
26 Barletius, Scutari, Sansavino s. 306 ve devamı.
27 Hopf, Yunanistan II, s. 129.
28 Sathas, VI, s. 236'da Magno.
29 Aynı yer.
30 “Capi Cons”, Arnavutluk.
31 Yakup Bey hakkında bilgi için bk.Barletius, Skanderbeg, Yıl 1465.
32 Chron. F. 33 fol. 143.
33 Sadeddin, II, s. 310.
34 Chron. F. 33 fol. 141.
35 Sathas, VI, s. 126.
36 Aynı eser, s. 489.
37 Sathas, VI, s. 222'de Magno.
38 “Perchè li putini baptizati passeno la infantia più sani et più neti”; Laskaris.
39 Barletius, Scutari, fol. 318.
40 Chalkokondylas, s. 434 ve devamı; Karşılaştırma için bk.Sadeddin, II, s. 179 ve devamı.
41 “Dipl. Rag.”, s. 604.
42 Hammer, I, s. 578.
43 San Markos Arşivi, Girit Dükü'nün arşivi.
44 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 90.
45 Aynı eser, s. 345.
46 Karşılaştırma için bk.Kritovulos, s. 212, Dethier-Hopf, baskısı.
47 Nürnberg Arşivi s. 11, R. 1, No. 17, fol. 143; Karşılaştırma için bk.1498 yılında Paris'te Piskopos Lionel von Trau tarafından Kral VIII. Karl nezdindeki konuşması, Cod. Lat. Monacensis, 461, fol. 166.
48 “Il populo se levoe ad rumore et andoe al palazo dove l'era, per sachezarle”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 266-267.
49 Karşılaştırma için bk.Kritovulos, ve Sadeddin, II, s. 305.
50 Kritovulos.
51 Karşılaştırma için bk.Sadeddin, II, s. 325 ve devamı ve Hammer, I, s. 576 ve devamı; Barth, Konstatinopel, “Ünlü Sanatsal Yerler” koleksiyonu, Leipzig-Berlin 1901, s. 146 ve devamı.

52 Chalkokondylas'ta bu yerin adı “Toktalı” olarak geçiyor.
53 Chalkokondylas, s. 434 ve devamı.
54 H. Barth, Konstantinopel, s. 71 ve devamı. İstanbul'daki Rus Okulu tarafından yayınlanmıştır.
55 Karşılaştırma için bk.Kritovulos, passim
56 Karşılaştırma için bk.Dukas, s. 339-340.
57 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 247.
58 Karşılaştırma için bk.Kritovulos; Jirecek, Heerstrasse, s. 102.
59 Kritovulos, ; Chalkokondylas, s. 530.
60 Karşılaştırma için bk.Kritovulos, ve Sadeddin, II, s. 305.
61 Kritovulos.
62 Karşılaştırma için bk.“Mon. Hung. Hist”, V, s. 217.
* Anadoluhisarı'nda Küçüksu, Göksu (ed).
63 Aynı eser, s. 240.
64 Karşılaştırma için bk.“Mon. Hung. Hist”, IV, s. 370.
* Yazar, burada Kalenderiler ile Mevlevileri karştırmıştır (ed).
65 Dervişin tarifi için bk.“Sırp Yeniçeri”, Bölüm XXII.
66 Karşılaştırma için bk.Hammer, Aynı eser. Ayrıca Osmanlı yasaları hakkındaki kitabı.
67 “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 291-292. Aynı eser, IV, s. 361; V, s. 36; Ljubic, X, s. 378, 380; Malatesta'nın sekreterinin mektubu, Sansovino, fol. 255.
68 “Ad oratori ynimici non dà audientia sinon per internuntio”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 220-221.
69 “Excellentissiom, gloriosissimo, nobilissimo, prudentissimo, fortissimo, illustrissimo, de ogni honor et laude digno nostro dilectissimo et honorado padre doxe de la III ma Signoria de Venexia, la degna, condecente et honorabile salutacion”; Sathas, , Monumenta I, s. 236 No. 157.
70 Kritovulos.
71 Kritovulos, IV, 55
72 Hammer, Aynı eser.
73 Thuasne, s. 11.
74 3 bin akçe cinayet için, 1.500 akçe gözlere mil için, 50 akçe baştan aldığı bir yara için; Hammer, Aynı eser.
75 “Pilea solido auro contexta”; Bonfinius, s. 423.
76 “Habito turcheso con certi frisi d'oro et altre foze barbare in capo”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 67.

77 Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 591.

78 Aynı yer.

79 1466 yılında Venedik elçilerine “vezirleri ziyaret etmelerini” emreder; buna göre birden fazla vezir vardı; Ljubic, X, s. 382.

80 Hammer, Aynı eser.

81 “Mon. Hung. Hist”, IV, s. 384; Leunclavius, s. 622.

82 Sadeddin, II, s. 242-243.

83 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 241.

84 Aynı eser, Bölüm I.

85 Sadeddin, II, s. 305 ve devamı.

86 Aynı eser, s. 311.

87 Chalkokondylas, s. 437 ve devamı.

88 Sathas, VI, s. 127, 193; Karşılaştırma için bk.s. 142: “defteri, idest catastico”

89 Aynı eser, s. 213, 237.

90 Chalkokondylas'a göre bu tip gelirler Slavlarda sürüler için alınan yüzde 10 paya, “goştina”ya benzemektedir; s. 439.

91 Aynı yer.

92 Aynı yer.

93 Sathas, VI, s. 123; Yıl 1480: ““Il flamburar qual hà havuto questi luogi in timari dal Signor”.

94 “Capi Cons”. X, Dalmaçya, 1501.

95 Sathas, IV, s. 121, 193.

96 Sadeddin, II, s. 309.

97 Sathas, VI, s. 141, 154, 156.

98 Sathas, VI, s. 180.

99 Aynı eser, s. 188.

100 “Sırp Yeniçeri”.

101 Chalkokondylas, s. 439.

102 “Sırp Yeniçeri”, Bölüm XLIII.

103 “Cargi di cristiani, judei, chaxe 29 m de 600 galtt., che pagano per frenchixe promerchi (! modi, no messe le servi; pagano l'uno per l'altro, altro danno (sic”; “Intrade del signor turcho de la Grexia, 1490”; San Markos Kütüphanesi, ms. it. cl. VI, c. 277.

104 Laskaris.

105 Aynı eser.

106 “Sırp Yeniçeri”.

107 Venedik hesabu, şu kalemleri saymaktadır: “la scrive et li chargi arsentture in tuto val 70 m ; laguttori et in diversi logi, 50 m , chanpi grexi, 50 bin ; arizonttero de' Turchi, d. 10 m ”.

108 “Comerchio deli homeni mortti senza eredi, vano al Signor”.

109 s. 505.

110 “Schale de Constantinopollj, Galipollj”.

111 “Chomerchi di Sofia, d'Aido, Salonichi, Fillipopelli, Andrinopollj et Constantinopolli per pessi (sic in diversi logi”

112 “Chomerchi in diversi logi de Chastemoni, 10 m ; Burssa, passo, pexo, preso de montage, d. 16 m ; chomerchi presi in altri logi insopra 29 m ; chomerchi de Chast[em]oni et alttre intrade de' zardini, d. 10 m ”.

113 “Saline uno anne per l'altro, ducatti 90 m ; saline di Turchia, d. 12 m ”.

114 Chalkokondylas'a göre köprülerle birlikte 200 bin altın gelir elde ediliyordu.

115 “Alume, uno ano per l'alttro, d. 50 m ; rami di Chastam[un]e, d. 50 m”.

116 Chalkokondylas.

117 “Cargi de Bosgne et del contte Sttefano, s. ducatti 8 m in s., d. 18 m , caragi de la Valachia Altta, 17 m , caragi de la Valachia Bassa, 6 m Trabex[u]nde d. 3 m ; Chafa d. 3 m in s., 6 m ; d'Amastro, Sinopi in tuto d. 16 m ; Azoca (sic e chastelj do in Albania, d. 3 m ; l'ixole de Metteli d. 3 m ; Negroponte e più logi, d. 25 m , Sio di tributto d. 12 m , Raguxi di tributo d. 14 m ”.

118 Aynı yer.

119 Memurların tahsil ettiği paraları toplam 9 milyon olarak hesaplıyor; Osmanlı hükümeti'ye aktarılanlarla birlikte 14 milyon, s. 440-441.

120 “Non amplius quam vigesies centena aureorum millia ex omni redituum summa”; Reussner, Epistolae turcicae II, s. 225.

121 “Sırp Yeniçeri”ye göre 5-6 bin, Bölüm XXXIX. Laskaris'e göre 7-10 bin ; Midillili Leonard, sİstanbul'un fethi sırasında 15 bin kişi sayıyor; Anadolu'da 15 bin ve Rumeli'de 25 bin olmak üzere, 7 bin denizci ile birlikte toplam 50 bin atlı Türk olduğunu savunan Philelphus, yeniçerilerin sayısını 12 bin olarak veriyor; Lodovico Foscarini'ye gönderilen mektup: Cod. Lat. Monacensis, fol. 190; Karşılaştırma için bk.Dethier-Hopf, III, s. 535-536; Fransa Kralı VII. Charles'a gönderdiği bir mektupta, 20 bini Anadolu'da olmak üzere 60 bin Türk'ten bahsediyor.

122 Yukarıdaki Venedik hesabı: “El vestir de' Ganzieri e archi, 28 m ”.

123 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXII.

124 Aynı eser, Bölüm XXXI.

125 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XLIII'te 1 altın = 40 akçe.

126 Barletius, Scutari, s. 310; Niccolo Barbaro, s. 750.

127 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XII.

128 Laskaris.

129 Kapıcıbaşı, silahdar ve ulûfecibaşı gibi günde üç altın alırken, ulûfeciler, yeniçeriler gibi 10 günde bir 1 altın değil, dört günde bir altın alıyorlardı.

* Yazar sehven “çaşnigirbaşı” olarak zikretmiştir (ed).

130 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXXIX

131 “Uscida del Signor Turcho per uno anno. Soldatti pagadi di fora del Sar[a]gio da persone 5 m a piedi [= a pida], a chalvalo, d. 300 m ”.

132 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXI; Sadeddin, II, s. 280 .

133 Aynı yer Bölüm XXXI.

134 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXXIII.

135 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXXIV.

136 “Mahometto-Bassa fece accrescere lo soldo ad li Janiceri, ad chi uno aspro et ad chi due o tre, perfin a 10 aspri, secundo li homini, etc”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 241.

137 Keseler için “Gordani”, diyor raporu veren İtalyan.

138 “dua millia gordani d'aspri, che sono uno millione et 200 millia ducati, per dare le page ad le sue gente et ad tutti quelli volevano andare cum lo dicto hoste”; Aynı yer; Karşılaştırma için : “Cento gordani d'aspri, che sono ducati 19 millia, per dare ad janigeri, oltra le sue paghe et accrescimento de soldo”; Aynı eser, s. 242; ayrıca Aynı yerde: “la paga per tre mesi” (üç aylık maaş).

139 Kritovulos.

140 Laskaris.

141 Daha önce bahsedilen Venedik notu: “Servidori, zioe: midegi, barbier, gardiani, atizâdei, bufoni, d. 48 m . Dento del seraio, che son puti 200 et 4 monchi, 17 m . El servo dele done e li mochi 10 m . Schiave adentro del Seraio, de spexe, 20 m . La ptetta (spesa, sic del Signor dento et di fuor, per spexe denar (sic 50 m . Ale 4 sttale de chavalj, mulj, gamelj, 80 m . L'ordinario dele spexe de' pavioni et alttre chose, 10 m . El vestir de ganizeri e archi, sagitte, 28 m . El vestir dela chorte de pani de sede et d'oro,

d. 50 m . El vestir de pele (tele dela chortte, 20 m . Pani de scola de sersse e d'alttri paexi in diversse sitte, d. 60 m . Diversse chosse de sovr, etc. e forzo tote, d. 10 m . Prexentti fà el Signor un ano per l'altro”.

142 “Notes et extraits”, II, s. 471.

143 “Commandamento che tutti li casali che sono su la Grecia dovessero mandare due homini per casale”; “Mon. Hung. Hist”, V, s. 242.

144 “Ognuno de XX anni in suso vadi in campo .”. “da 14 anni in suso vadi a Constantinopoli”; Venedik Arşivi, “Arch di Creta”, “Missive e lettere ricevute”, 1472-1474.

145 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 247.

146 “Mon. Hung. Hist”, V, s. 247.

147 Karşılaştırma için bk.s. 228: “Dato li daese pace, tamen li faria pero guerra ale anime de loro paese, facendo coriere, como semper hà facto, etim al tempo de pace, e, si loro si lamantaveno, li respondevano che erano li soy Bassa e che luj non sapeva nulla”.

148 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XLII.

149 Philelphus'ta Foscarini'ye gönderilen mektup: “Utuntur excisis”, “Lievi de carne et arme”, diyor Duodo; Sathas, Monumenta, VI, s. 114.

150 “Ad ea loca . de quibus nunquam aliquis cogitavit”; Macar elçilerinin Nürnberg meclis toplantısındaki konuşmaları; Cod. Lat. Monacensis, 26604.

151 Sathas'ta IV, s. 227'de Magno.

152 “Sırp Yeniçeri” Bölüm VIII.

153 Münih, Devlet Arşivi, “Türkenhilff de Anno 1446-1518”, No. 21; Cod. Germ. Monac. 1586; Karşılaştırma için bk. Cod. Lat. Monacensis, 14668.

154 Bölüm XLII

155 Nürnberg Arşivi; Cod. Lat. Monacensis, 14668. Karşılaştırma için bk. Cod. Germ. Monac. 1586, fol. 404: “haben Gelt und Gewantt vil pracht darumb “Sırp Yeniçeri”, “Das gefangen Volck haben kaufen wellen” (Çok paraları ve kaftanları vardı ve esirleri satın almak istediler).

156 Cod. Germ. Monac. 14668, fol. 79. Karşılaştırma için bk.Önceki nottaki açıklama.

157 Laskaris.

158 Karşılaştırma için bk.Cod. Germ. Monac. 1585, fol. 136.

159 Akın sırasında onlara da her beş günde 1 altın veriliyordu.

160 Karşılaştırma için bk.“Sırp Yeniçeri” Bölüm XLIV.

161 Karşılaştırma için bk.Bonfinius, s. 431.

162 Milano Arşivi, “Potenze estere, Turchia”: 1476 yılındaki yazının başlığı: “Mahmutes Amyras Soltanus, filius felicissimi dd. Muratti Amyra”.

163 Sultan Mehmed'in getirdiği düzenlemeler için bk.Hammer, Anayasa, I, s. 414 ve devamı. Yılda 30 bin kadar akçe gelir getiren bir yer timar iken, bir “Siamet” 100 bin akçeye kadar çıkabiliyordu. Timarlar sadece belirli şartlar altında alınabiliyordu. Timar sahipleri, askerî yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde, yerlerinden alınabiliyorlardı.

164 Barletius, Scutari, s. 307.

165 Albèri, Relazioni al Senato Veneto , IX, s. 48.

166 Laskaris.

167 Barletius, s. 307-308. Üzerine boyanmış veya dikilmiş yarımay için bk.Dethier-Hopf, III, s. 358'de Philelphus.

168 Pusculus, İstanbul'un fethinin bir şahidi, Dethier-Hopf, III, s. 208-210.

169 Sadeddin, II, s. 324-325.

170 “Sırp Yeniçeri” Bölüm XL; ayrıca Bareltius, Scutari, s. 308.

171 Nanni de Ytro; Barletius, Scutari, fol. 316.

172 Türk karargâhının tarifi için bk.Cod. Lat. Monacensis, 14668: “Copey einer Schrift von dem Turcken, gesannt dem Könige von Frankreich” (Sultan tarafından Fransa Kralı'na gönderilen mektup).

173 Barletius, Scutari, s. 310.

174 Sathas, VI, s. 163.

175 Aynı eser, s. 307.

176 “Newtzeiten Turckenhalb” Dergisi (1490); Innsbruck Arşivi P.A. XXXIX, 110.

177 Nürnberg Arşivi, s. 11, R. 1 No. 17, fol. 142.

* Eserin aslında sehven “cebeciler” terimi kullanılmıştır (ed).

178 Sathas, VI, s. 135.

179 Barletius, Scutari, s. 313.

180 “Ella è grossa et corta et profondamento cavata et con la bocca volta al cielo et con la coda fitta in terra, il cui rimbombo è somigliante al rugghiar del mare, quando hà tempesta”; Barletius, Scutari, s. 314. Karşılaştırma için bk.Cod. Lat. Monacensis, 14668: Rodos kuşatmasının tarifi.

181 “Di ragia, di pece, di solfo, di cera, d'olio et di somiglianti altre cose acconcie”; Barletius, Scutari, s. 313

182 Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 59 ve devamı; Kenyermezö Muharebesi'nin tarifi.

183 “Pare una tripa negra ., e, como l'è in terra, se rompe et spargese il foco in quà et là”; Cogo, La guerra di Venezia contro i Turchi, Venedik 1899, s. 84.

184 “Certe altre daghe ber curte”.

185 “Qualche sciopeto e balestra”; Laskaris.

186 Sathas, VI, s. 147, 148.

187 Ödeme: Dizdar: günde _ altın; kâhya: günde _ altın; ast subaylar için 1/5; erler için 1/10, yani 4 akçe günlük: “Sırp Yeniçeri” Bölüm XXXVIII.

188 Karşılaştırma için bk.Sathas, VI, s. 138: “bombarda grossa da Corintho”.

189 Not 2.

190 Korfu'dan gönderilen 14 Temmuz 1500 tarihli mektup (“Rettori, Capi Cons”,. X, Corfu : “questi maistri bresani, li qual son omini che fano de scarte (sic loro chosse inchredibili, che con maistri grezi non èposibel far tal opere”.

191 Barletius, Scutari, fol. 317.

192 Cod. Lat. Monacensis, 14668.

193 Nürnberg Arşivi s. 11, R.1, No. 17, fol. 131 ve devamı.

194 “Il suo bastone di ferro”; Sansovino fol. 249'da verilen Malatesta'nın sekreterinin mektubu.

195 Barletius, Scutari, fol. 320. Âlemler hakkında ayrıca Dethier-Hopf, III, s. 259 (Pusculus).

196 Chron. F. 33, fol. 122.

197 İstanbul'dan Haberler, 5 Aralık 1499, “Capi del Cons. di X, lettere dei rettori, Candia ”: “Li Olachi ogni di vano et viene recogliando marangoni”.

198 Sathas, VI, s. 135: “La qual porta comandamento al flamburar preditto chel facesse far una crida che tutti quelli nostri, Turchi come christiani, che vorà andar sopra l'armata del Signor con suo pagamento, se debia matter in ordine”.

199 Karşılaştırma için bk.“Mon. Hung. Hist”, V, s. 241: “Commandamento che tutte le navi e navigli piccoli et grandi fossero

retenute per suo nome”; s. 243: “Furono armate de molte fuste et galee et la major parte per forza, perfino a togliere gli homini per forza de casa”.

200 Sathas, , Aynı yer; ayrıca s. 137.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 01

* Şehzâde Mustafa en büyük değil ortanca oğludur ve bir rivayete göre Veziriazam Mahmud Paşa tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (ed).

1 Albèri, Relazioni, VI, s. 18: “Per troppo usar con le donna”.

2 Sadeddin, II, s. 290.

3 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 624.

4 Gritti'nin tarifi, Albèri, Aynı eser, s. 19 ve devamı.

5 Leunclavius, s. 625.

6 Malatesta'nın sekreterinin mektubu.

7 “Immensum thesaurum a patre in ea [Constantinopoli] constitutum”; Rodos Üstad-ı a'zamının mektubu, Cod. Lat. Monacensis, 414, fol. 83; İtalyanca çevirisi için bk. Thuasne, s. 391-398.

8 Karşılaştırma için bk. Rodos Üstad-ı a'zamının mektubu: “Victoriam autem quam consectus est frater, ne populorum quidem benivolencia, sed erarii pocius paterni ope accidisse credimus”.

9 Almanca'ya çevrilen bir Venedik mektubu, Innsbruck Arşivi, Sigmund I, 12: “aussgenommen was den Venedigeren zustelt; die sindt beschurmt worden” (Venedikliler hariç); onlar korunuyordu.

10 Karşılaştırma için bk. Sadeddin, ve Leunclavius - İtalyanca çevirisi Sultan Mehmed'in ölümü ile bitiyor - s. 593, 618 ve Thuasne'de aynı Osmanlı kroniği s. 33 ve devamı. Ayrıca Garcin de Tassy'nin Journal Asiatique, IX, 1826, s. 153 ve devamındaki çevirisi (Karşılaştırma için bk. VII, s. 129, VIII, s. 306, 340; Anabolu'nun Venedikli kaptanının mektuplarındaki açıklamalar; Sathas, VI, s. 163-164; yukarıda belirtilen Almanca mektup ve Rodos Üstad-ı a'zamının mektubu.

11 Sultan Mehmed'in ölümü hakkında Latince bir ağıt mevcuttur: “Quinti Emiliani Cimbiratis poete epitaphium in magnum Machumetem, Turchorum regem; familiaris regis Turcorum, Italus, christianus”; Cod. Lat. Monacensis, 904, fol. 1 ve devamı. Ayrıca şu satırlar: “Mens erat Ausoniam Turcorum iungere regnis Et bellare Rhodon, sed cita mors vetuit”

12 Üstad-ı a'zam'ın 5 Ağustos 1482 tarihli mektubu - Karşılaştırma için bk. Paoli, Codice diplomatico II, s. 411 ve devamında şöyle tarif edilmiştir: “Consilio acrem, viribus strenuum, corpore forti prestantem”. Sultan Bâyezid'i ise zenginliklerde gözü olan biri olarak görmektedir. Çeşitli Osmanlı kaynaklarına göre daha zengin bir anlatım için bkz. Hammer ve bu kaynağa göre Thuasne, s. 52 ve devamı. Thuasne tarafından s. 54, Not 2'de alıntı yapılan Angiollello için bu durumlar fazla önemli değildir. Daha eski

Osmanlı kaynakları Leunclavius, spontoni, s. 593 ve devamı, 618 ve devamı güvenilir kaynaklardır. Rodos Şövalyeleri'nin kroniklerinde ve dosyalarında, Bosio, Coarsin ve Burchard'ın günlüğü, Thuasne baskısı, birçok ayrıntı bulunmaktadır. Batılı kaynaklar arasında en önemlileri Zinkeisen tarafından kullanılan Navagiero kroniği, Parma kroniği ve Malatesta'nın sekreterinin mektubudur; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Vaticana”, s. 175.

13 Thuasne, Aynı eser.

14 Sultan Murad'ın o dönemlerde Avrupa'da görünen sözde Bâyezid adında bir oğlu hakkında bilgi için bkz. Thuasne, s. 103, Not 1. Hristiyanlar tarafından daha 1453 yılında esir alınıp, Roma'ya götürüldüğünü iddia etmiştir.

15 Paoli II, s. 419 ve devamı; “Nea Pandora”, s. 563 ve devamı (Yunanca). Karşılaştırma için bk. Thuasne, s. 81 ve devamı.

16 “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 151.

17 Floransalı Francesco Berlinghieri, adına coğrafi bir eseri ithaf etmiştir.

18 “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 19 ve devamı, 210 ve devamı, 219-220, 280 ve devamı, 340; VII, s. 6 ve devamı, 25 ve devamı, 36 ve devamı; 151 ve devamı.

19 Thuasne, s. 144 ve devamı.

20 “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 18-19, Karşılaştırma için bk. s. 59, 299.

21 Aynı eser, s. 280 ve devamı, 343-345, 350-351, 429.

22 “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 299, 302 ve devamı.

23 Leunclavius, s. 622 ve devamı.

24 Sathas, VI, s. 209.

25 Aynı yer.

26 Thuasne, s. 227 ve devamı.

27 Aynı eser, s. 244 ve devamı.

28 Leunclavius, s. 625.

29 Thuasne, s. 389.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 02

1 Thuasne, s. 388-389.

2 “Rex Soldanus, qui tempore patris nostri defuncti nostro subditus erat Imperio, nunc, quoquo ductus... nobis se avertit, quem iterato nostre potentie subdere operted”, Mathhias, *Mátyás Király Levelei* , II, s. 286.

3 Leunclavius, s. 629.

4 Aynı eser, s. 645.

5 Aynı eser, s. 594.

6 Bosio'ya göre, Thuasne, s. 134-135; Hammer, I, s. 632 ve devamı.

* Jorga'da “Anadolu Beylerbeyi” (ed).

7 Leunclavius, s. 596.

8 Leunclavius, s. 628-630, Doğu kaynaklarında sadece tek bir yerde geçiyor; “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 89-90.

9 Leunclavius, s. 596, 630-631.

10 Leunclavius, s. 596-597. Karşılaştırma için bk. Angiolello, Paris El Yazıları, fol. 27, 148. “Varsak'ın cesur ve tehlikeli adamları” hakkında: Aynı eser, fol. 15.

11 1487 yılının Ocak ayındaki bu barışın haberleri Doğu kaynaklarında var, “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 253.

12 Cod. Lat. Monacensis, 964, fol. 81; papanın Raymund Péraud'ya gönderdiği mektup: 23 Ocak 1487 (1488).

13 Leunclavius, s. 599 ve devamı, 631-632; “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 444-445; Lamansky, Secret d' è tats de Venise, s. 279; Bosio, s. 501-502; Karşılaştırma için bk. Thuasne, s. 198-200; Paoli s. 446 (Üstad-ı a'zamın raporu).

14 Gritti'nin Alberi IX, s. 20'deki raporu.

15 Gelibolu Piskoposu Aleksios'un İtalya'da aldığı uyarı; “Laurentiana”, Leop. Gadd., No. CXXX.

16 Bonfinius, s. 471.

17 Villach 'ın bir mektubu, Bahar 1489, Innsbruck Arşivi, P.A. XXXIX, 110. Buna göre papaya Kudüs'ü ve Kutsal Mezarı ve bunun üzerine birkaç milyon altın teklif etmiştir. II. Bâyezid'in İstanbul'u ve babası ile dedesinin Roma Kilisesi'nden aldıkları bütün yerleri teklif ettiği iddia ediliyor.

18 Leunclavius, s. 632-633. Diğer versiyon s. 602-603'te Budinkşah'ın gelişini, Alaüddevle'nin oğlunun gözlerine mil çektirmesi ve İskender Bey'in esir alınışını aynı tarihte gösteriyor.

19 Hammer, I, s. 638 ve devamı.

20 “Capi Cons. X”, Candia , 1499 Aralık ayından bir rapor.

21 “ Miss. e responsive” 1511-1517.

22 “Lett. Rettori”, “Capi Cons. X”, Corfu ; 15 Mayıs 1501 tarihli rapor.

23 Leunclavius, s. 661 ve devamı; Karşılaştırma için bk. 610 ve devamı; Sansovino fol. 136'da Spandugino; olayların çoğu hakkında bilgi için bk. Giovio, Aynı eser, fol. 330 ve devamı.

24 Sansovino fol. 136'da Spandugino'nun anlatımı: “Sach è titolo solito darsi a' egliuoli degl'Imperatori, de' rè e de' gran signori, come si suole in Spagna dire: don”.

25 Leunclavius, s. 647 ve devamı.

26 Gelibolu Piskoposu Aleksios'un İtalya'da aldığı uyarı; “Laurentiana”, Leop. Gadd., No. CXXX: “Ad quem, qua materno iure, Trapezuntis imperium spectat”.

27 Leunclavius, s. 642 ve devamı; Viaggio d'un mercante, Ramusios II, fol. 85'teki seyahat notları; Angeliello, Aynı eser, fol. 71 ve devamı.

28 Spandugino: “In men di due anni si muto lo Stato cinque volte”.

29 Leunclavius, s. 652 ve devamı.

30 Spandugino, fol. 132 ve devamı.

31 Spandugino, fol. 136 ve devamı; Vambéry, II, s. 67, 69, 70.

32 “No aborisse la relligione christiana”.

33 1508 yılının Kasım ayında Safevîlerin büyük bir elçi topluluğu İstanbul'da bulunmuştur. Sultan, bunlardan sadece sekizini kabul etmek istemiştir; “ Miss. e resp”. 1508-1510. 24 Temmuz 1509 tarihli bir raporda ayrıca üç kişiden bahsedilir.

34 Spandugino, fol. 136 ve devamı.

35 Leunclavius, s. 652 ve devamı. Osmanlılar da düşmanlıkları sürdürmemişlerdir. 12 Ocak 1507 tarihli raporda Venedik balyosu sultanın oğullarından birinin Karaman'da bulunduğunu belirtir; “Capi Cons. X”.

36 Karşılaştırma için bk. Napoli Ulusal Kütühanesindeki el yazıları: “Dell' origine, vita et facti d'arme del Gran Sophi, al dogie di Venetia , per un maestro Giovanni Rotto, nel 1505, di Marzo”.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 03

1 “Istoria lui Stefan-cel-Mare”, s. 186 ve devamı.

2 Karşılaştırma için bk. “Mátyás Király Levelei”, II, s. 154 ve devamı, 163, 167; Innsbruck Arşivi, Siegmund I, 12; 110, XXXXIX; Nürnberg, Savaş Olayları P.A. II, 49 ve 32 b, L. B. 6936, s. 101-103; Dresden Arşivi 9321: “1481 yılındaki Türk Savaşı”; Cod. Lat. Monacensis, 26604, fol. 13; Cod. Germ. Monac. 524, fol. 66.

3 “Centum triremes parates habituri”; papanın 16 Ocak 1481 tarihli mektubu; Dresden Arşivi 9321; Karşılaştırma için bk. “Mátyás Király Levelei”, II, s. 106.

4 “Monumenta Vaticana”, Aynı eser, s. 183

5 “Mátyás Király Levelei”, II, s. 162.

6 “Ad castra illa que illustrissimus princeps s. Sabe novissime pro contracambio nobis assignavit”; Aynı eser, II, s. 155-156

7 Kralı'n “Mátyás Király Levelei”, II, s. 183, 185, 190, 192-193, 195 ve devamı, 201 ve devamındaki mektupları; “Monumenta Vaticana”, Aynı eser, s. 194-195. Magno, daha 1481 yılında İtriya, Friuli ve Karinyola'ya yapılan bir akından bahseder; Sathas, VI, s. 232.

8 Aynı eser, s. 236 ve devamı, 243 ve devamı.

9 “Homo de circa 58 anni, de bassa statura, grosso, lacertoso et tuto piloso, come un urso, et valente soldato”; “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 211.

10 “Primarius copiarum nostrarum dux in illis partibus contra Thurcos”; Aynı eser, s. 235 ve devamı.

11 Aynı yer.

12 Aynı eser, s. 249, 250.

13 1481-1482 yıllarında Türklere karşı duyulan panik hakkında bilgi için bk. Cod. Germ. Monac. 414, fol. 169; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, fol. 115 vo; Karl Haselbach, Die Türkennoth im XV. Jahrhunderte (15. yy. Türk Paniği), s. IX ve devamı, 514 ve devamı.

14 Innsbruck Arşivi P.A. II, 166.

15 Kral Matyas'ın “Monumenta Vaticana”, s. 210'daki mektubu; Karşılaştırma için bk. s. 258, 270-272; “Mátyás Király Levelei”, II, s. 267 ve devamı; “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 363 ve devamı; Cod. Lat. Monacensis, 414'te Friesach'tan gelen mektup; Berchtold Meyer'in Nürnberg Arşivindeki mektubu; ayrıca cod. monac. germ. 14668, fol. 79; Bonfinius, s. 453.

16 Innsbruck Arşivi, yayınlanmamış eserler.

17 “Mátyás Király Levelei”, II, s. 389.
18 Aynı eser, s. 286, 290-291, 292, 294 ve devamı.
19 Aynı eser, II; ayrıca Jorga “Acte şi Fragmente” III.
20 1486 yılının Temmuz ayında Budin'e gelen Türk elçilerin beyanı: “Quanto la correria non passa hine inde quatrocento cavallere; “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 123.
21 Aynı yer.
22 Aynı eser, VII, s. 397.
23 Aynı eser, s. 209, 432.
24 Innsbruck Arşivi, Sigmund I, 12.
25 “Constantinopolis, Trapezuntis, Nicopolis, Hellespontus, Misia asiatica, Tholy et plurima alia dominia”; Nürnberg Arşivindeki dosyalar 101/103. Karşılaştırma için bk. Innsbruck Arşivi, Siegmund I, 12; Cod. Lat. Monacensis, 461 fol. 173, 188.
26 1490 yılının yazışmaları: Cod. Lat. Monacensis, 716, 1 128 ve Thuasne'nin eserindeki ekteki cevap yazısı.
27 “Acte şi Fragmente” III, s. 65
28 Bonfinius, s. 499.
29 Aynı eser, s. 507.
30 Aynı eser, s. 509.
31 Aynı eser, s. 511.
32 Innsbruck Arşivi P.D. XXXIX, 110; Siegmund I, 12; Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 81 ve devamı.
33 Cod. Germ. Monac. 1348.
34 Bonfinius, s. 512.
35 Aynı eser, s. 513.
36 Karşılaştırma için bk. “Dipl. Rag.”, s. 820.
37 Papanın 26 Ekim 1493 tarihli mektubu; Nürnberg Arşivi, s. 102/1.
38 “Dipl. Rag.”, s. 646.
39 13 Eylül tarihli mektubu: “Nullus in tota Corvatia remansit qui possit resistere . Actum est de patria ista . Habeat po certo s. V. quod tota patria ista peribit . Metu Turcorum cogor nocte dormire in porta in navi aliqua. Tota civitas plorat ac clamans opportunum subsidium”.
40 Karşılaştırma için bk. Innsbruck Arşivi, Siegmund I, 36; Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”. Ban “Berczl von Brabasd”, yaz aylarında ordunun gelmesini bekledi: “Antecessor et ductor ipsorum Turcorum est filius Basse, et cum eo est metus (iunctus Santzach de terra Hertzog”.

Karşılaştırma için bk. Bonfinius, s. 514 ve devamı; Leunclavius, sp, 604 ve devamı; Gritti s. 21-22.

41 Burcardus, Thuasne baskısı; Kralı'n papaya gönderdiği zafer mektubu. Karşılaştırma için bk. Jorga “Studii şi documente” III, s. XL-XLI, LXXIV; Hurmuzaki, II, s. 332, No. CCXCVI; Bonfinius, s. 514; “Quellen der Stadt Brasso” (Brasso Şehri Kaynakları IV, s. 4; Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 252-253.

42 Bonfinius, s. 519; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist”, VII, s. 431.

43 “Dipl. Rag.”, s. 652-653; Karşılaştırma için bk. Bonfinius, s. 514 ve devamı; Fessler-Klein III, s. 255 ve devamı.

44 Bonfiniuss 522-523.

45 Innsbruck Arşivi P.A. XXXIX, 110.

46 Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, fol. 133; Bonfinius, Aynı yer.

47 Bonfinius, s. 524-525.

48 Bonfinius, s. 531; Innsbruck Arşivi, Kopyalar, Saray Hikâyeleri 1497, 1 190.

49 Nürnberg Arşivi s. 101/103.

50 Innsbruck Arşivi, Siegmund I, 36.

51 Venedik Arşivi, “Ducali e lettere ricevute”, Q. 48

52 “Chilia şi Cetatea-Alba”, s. 154 ve devamı.

53 Leunclavius, s. 595-596.

54 Aynı yer.

55 Aynı yer; Boğdan kroniği.

56 Boğdan kroniği.

57 “Mon. Hung. Hist”, VI, s. 123 ve devamı.

58 Aynı eser, s. 430.

59 “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 169-171, 296-297; Lewicki II, s. 348-349, 368; Hurmuzaki, II, s. 315-316; ayrıca s. 310, 316-317.

60 Kaspar Weinreich, “Scriptores rerum prussicarum” IV, s. 776, 778-779.

61 “Istoria lui Stefan-cel-Mare” s. 218-219.

62 Jablonowski, Sprawy woloskie za Jagellanow, s. 60 ve devamı; Ulianicki s. 121 ve devamı; “Istarua liu Stefan-cel-Mare” s. 229 ve devamı.

63 Krakow Müzesinin 611 no.lu el yazısı s. 33, 35 ve devamı; Lewicki II, s. 416-418, 421-422; Karşılaştırma için bk. Ulianicki s. 124-125

64 “Dipl. Rag.”, s. 653-654, No. 404-405.

65 Wapowski, “Scriptores rer. polonicarum” II, s. 212 ve devamı; Boğdan ülke kroniği; “Chilia şi Cetatea-Alba”, s. 303; Karşılaştırma için bk. “Istoria lui Stefan-cel-Mare” s. 230 ve devamı.

66 Wapowski s. 33; Miechowski s. 262; Boğdan kroniği; “Acte şi Fragmente” III, s. 66 ve devamı; “Avusturya tarihi Arşivi” XLIX, s. 299 ve devamı; “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 294, No. XLII.

67 “Acte şi Fragmente” III, s. 66 ve devamı.

68 Sanudo, Diarii III, s. 288, 567, 635, 684, 870, 927, 1163, 1178, 1453, 1465, 1468, 1478-79, 1550, özellikle s. 1627-1628; ayrıca IV, s. 105, 248.

69 Aynı eser, s. 804-806; V, s. 450, 464; Karşılaştırma için bk. “Chilia şi Cetatea-Alba”, s. 176. Macarlar ve Türkler arasındaki antlaşma için bk. Sanudo, aynı yıl; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 20-23. Lehler ve Türkler arasındaki barış antlaşması için bk. Rykaczewski, Inventarium, s. 144.

70 Sanudo, s. 464. Miedzilecki, Stefan'ın 1514 yılında 8 bin altın ödediğini belirtiyor; “Acta Tomociana” III, s. 170-171.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 04

1 Giannone s. 230.

2 Alfonso'nun 11 Eylül tarihli mektubu, “Diarium romanum”, Jacobus Volatterranus; ayrıca J. Albinus, De bello hydruntino, Giannone, Ist. civile del regno di Napoli V, s. 229 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Summonte, Sathas. di Napoli, aynı yıl.

3 Ragusa kroniği.

4 “Dipl. Rag.”, s. 809: “Ad levandum Hungaros quos ipse Aias Bassa scribit sibi dedisse Castellum Novum”. Karşılaştırma için bk. Angiolello, Paris El Yazıları, fol. 76.

5 Angiolello, fol. 78.

6 “Nella qual fiumara si potria tener tutta l'armata del mondo”. Aynı eser.

7 Ragusa kroniği: “Anno 1471, adi 23 febraio, li Turchi depredorno Canali, et questo perchè non volevano pagare li Ragusei il tributto più di duccati dua mille et, doppo fatto il danno, pagorno anco li ducati 3 bin al compimento delli ducati 500, et fulli anco gionto di pagare per avante altri ducati 3 bin de harrazzo, che furno in tutto ducati 8 bin “. Ayrıca “Mon. Slavorum Meridionalium”daki Resti ve Gondola kroniği ile Luccari'nin kroniği.

8 “Dipl. Rag.”, s. 810, 811, 820.

9 Ama bir şartla: “che d'ogni uso da la metà del rittrato al Turco”; Aynı eser.

10 Aynı yer: “Et pagino per dazio del paese mezo per 100”.

11 Aynı eserdeki madde. “Essi troveranno appaltatori che daranno 300 bin aspri di appalto, quali appaltatori essi troveranno con buona et sicura pieggiaria, affine che non si perdi cosa alcuna, e consignarrano ogni sei mesi 50 bin aspri al hasnà reggio, con questo pero che non s.'ingerischi trà essi emino, nemeno solicitador delli Defterdari”.

12 Sathas, VI, s. 167.

13 Sathas, VI, s. 236-237'de Magno.

14 X, G 37, Napoli Kütüphanesindeki Venedik raporu, fol. 159 ve devamı: “Governano a communi, quasi como fanno Svizzeri, allegando nelle congregationi loro, chiamate in quelle linga sborzi (Slavca: sbor, li giudici quali giudicano le cause civili et criminali”.

15 Mora'ya yerleşmiş ve Arnavut stilinde yaşayan Moralı bir subay şöyle der: “Noviter, hà usado (asiler metter et farse dar taglie et tributo a le

catune et casali de' Turchi per non li corsezar"; Sathas, VI, s. 175.

16 Aynı eser, s. 180.

17 Aynı eser, s. 187.

18 Laskaris.

19 "Zente volubile ., zente de scandalosa natura, amici de le discordie et inimitii de la quiete et pacifico vivere; zente disordinata et de poche obedientia"; Sathas, VI, s. 149, 154; Karşılaştırma için bk. s. 120, 178.

20 Sathas, VI, s. 190; Karşılaştırma için bk. Gelibolu Piskoposu Aleksios'un 1500 tarihinde İtaya'da bir Moralı'ya verdiği tarif: "Graeca quoque lingua, perbarbare tamen utuntur . Turcorum nemini, nedum generi semper infensi ., altero vel tertio quoque anno ab eis deficiunt . Mori pro iubilo estimant, modo sibi fiat copia Turcorum sanguinis satiatis animam efflahia Narentiana, Leop.-Gadd., No. CXXX".

21 El yazısı X, F. 41, fol. 160'ta belirtilen rota.

22 Napoli Arşivi, "Summario Privil". 21, fol. 159-160.

23 Sathas, VI, s. 200.

24 Karşılaştırma için bk. Gelibolu Piskoposu'nun tarifi: "Castellum quondam id erat, nunc locum sic vocitant, pracaltis atque asperis montibus circumclusum, imo dutaxat a fronte aditu, eoque perangusto, patentem, a tergo supero illic desinente madi et horrendis cautibus septum, Epiri montibus iude inde incipientibus".

25 Sathas, VI, s. 229-230; Venedik kroniği F. 33, fol. 132.

26 "Bassa Eunucho".

27 Mart; Sathas, VI, s. 213.

28 "Monumenta Vaticana" s. 223

29 Sathas, VI, s. 236-237'de Magno.

30 Karşılaştırma için bk. "Mon. Hung. Hist", VII, s. 366; Cod. Lat. Monacensis, 461, fol. 163; Lamansky, Secret d'Etat de Venise, Petersburg 1884, s. 230-232; Thuasne, s. 335.

31 "Procal dubio disfaceva questo populo".

32 "Sanzacho-bei et cathy, capitaneo ominum Valone et totius eius districtus", Ankona Arşivi, "Commissioni e lettere", 1482-1494, fol. 50 ve devamı.

33 Aynı eser, aynı yıla ait; ayrıca "Cons". 1493, fol. 2: Serbest ticaret için sultana gönderilen dilekçe.

34 Hopf, II, s. 164; Miklosich, Mon. serbica, s. 530.

35 ""

36 “Stradarolo assassino”; Alberi, s. 22'de Gritti. Karşılaştırma için bk. Miklosich'in Çernoyeviç ailesi hakkındaki çalışması.

37 Leunclavius, s. 604-606. İvan, daha sonra Venedik'e gitmiş ve bu hadise, Türklerin Venediklilere karşı kışkırtılmasına sebep olmuştu (Angiolello, Paris el Yazıları), fol. 92.

38 Sathas, VI, s. 238-239

39 Aynı eser. Karşılaştırma için bk. Angiolello, Paris el Yazıları, fol. 79

40 Napoli Arşivi XXIII, A. n.

41 Ayrıca “Dipl. Rag.”, s. 657

42 “Dipl. Rag.”. Bölüm 1. Lukas Notoras'ın kızı Anna, 1496 yılında hâlâ İtalya'da idi; “Duc. e lett. ric” Q. 43.

43 Sathas, VI, s. 240. Bar Piskoposu Stefan da Haçlı Seferi taraftarı idi ve bu fikri Papa IV. Siktus nezdinde savundu; Münih, “Imp, turc”. 80, 8. Karşılaştırma için bk. I. Aloysius Tuscanus'un Papa II. Paul'e yarısı, Cod. Lat. Monacensis, 526, fol. 96.

44 Cod. Lat. Monacensis, 414, fol. 184. Karşılaştırma için bk. Thuasne, s. 329.

45 Cod. Lat. Monacensis, 24598, fol. 2.

46 “Stropar la bocha dre la Voiussa”; “Capi Cons. X”, Corfu'da Şubat 1500 tarihli mektup.

47 Aynı eser, Brindisi . 1500 yılında, ünlü Kemalettin Reis'in Brindisi'ye saldırmak üzere Voissa Nehri'ne geleceğie söyleniyordu; Doj'un Modon'un kaybı hakkında mektubu; Cod. Lat. Monacensis, 414, fol. 242.

48 “Hano molto amal de li Turchi; cavano quella armata per esser naturalmente jnimici de li Turchi”; “Lett. Rett”., “Capi Cons. X”, Corfu ; 14 Şubat 1501 tarihli mektup.

49 Angiolello, fol. 111-112.

50 “El sanzaco de Croia e quel de Terra Nova”.

51 “Capi Cons. X”, Corfu .

52 21 Mayıs 1504 tarihli rapor; “Rettori”: “Luogo aperto da ogni banda. L'è in cuor de l'Albania, et è luogo perfetto et a proposito de la nostra s. zia et è aperto a far vassili et quanta armata si volesse far, che credo Idio cechasse li occhi a Turchi che non veneno qui a far la loro armata, che era molto meglio che la Valona et Vuiussa, et qui de terra non è paura alguna, Milano Arşivi solamente da mar”.

53 Milano, Brera, A.D. XI, 41.

54 “Dipl. Rag.”, s. 661. Bu gibi endişeler 1492 yılında da dile getirilmişti; Aynı eser, s. 820.

55 Aynı eser, s. 671; ayrıca Leş'ten gönderilen 21 Mayıs 1504 tarihli rapor; “Lett. Rettori”

56 Aynı eser, s. 828-829.

57 “Dipl. Rag.”. Aynı yer.

58 Ayrıca “Hersek Sancakbeyi”; 11 Mart 1507 tarihli rapor; “Capi Cons. X”.

59 Aynı eser, s. 285.

60 Sathas, I, s. 315-316.

61 Aynı eser, IV, 205, 207.

62 Aynı eser, s. 166.

63 Sathas, I, s. 185.

64 Aynı eser, s. 178; “Duc. e lett. ric”. Q. 47.

65 Aynı eser, IV, s. 128.

66 Aynı eser, s. 174.

67 Aynı eser, s. 167-168 ve devamı, 173.

68 Aynı eser, s. 165.

69 Aynı eser, s. 172.

70 Aynı eser, s. 191.

71 Aynı eser, s. 171.

72 Aynı eser, s. 159.

73 Aynı eser, s. 180-181.

74 Aynı eser, s. 188; Karşılaştırma için bk. s. 204.

75 Sathas, VI, s. 211.

76 “Vlachi veniano verso Modon”, Aynı eser, s. 227.

77 Aynı eser, s. 155, 210.

78 Aynı eser, s. 127, 155.

79 Aynı eser, s. 188-189, 210-211.

80 Aynı yer.

81 Aynı eser, s. 212.

82 Aynı eser, s. 167, 177.

83 Sathas, VI, s. 143.

84 Karşılaştırma için bk. s. 218-219.

85 Aynı eser, s. 143.

86 Aynı eser, s. 211; Magno, Aynı eser, s. 235. Argos'a mektuplar daha 1482 yılının sonunda gelmişti; Aynı eser, s. 208 ve devamı.

87 Gritti, s. 22.

88 “Per la qual correria avenne che'l Turco appertamente si mostro nimico ad Venitiani”; “Cron. Zena”, fol. 298.

89 “Cron. Zena”.

90 Venedikli bir subay şöyle yazar: “Questo per non esser stà secorssi de l'armada nostra, temendo l'armada i nimici che veniva propinqui a la terra . Non demontro le forze sue [Lepanto] et far quello el dover ”; “Duc. e lett. ric”. Q. 46.

91 Cogo, La guerra di Venezia contro i Turchi (1499-1501, Veneidk 1899; “Cron. Zena” ve Kandiye Dükü'nün arşivindeki diğer belgeler, “Duc. e lett. ric”. Q. 43. Karşılaştırma için bk. Angilello, Paris El Yazıları s. 93 ve “libro scritto per m. Andrea Balastro, fol. 100 ve devamı”.

92 “Questi stratioti nostri và depredando la Morea senza algun scontro de Turchi”.

93 20 Ağustos tarihli rapor: “Castel-Rampan noviter per me aquistado”.

94 “Represso de la Ragusa Arşivi Sua, la remando da obediencia dal zeneral, con protesto non partirsse demente l'armada del Turco non era destrata”.

95 Cogo, s. 53.

96 “Cron. Zena”; Angiolello, fol. 97.

97 Cogo s. 89. Modonlu hazinedar Andrea Balastro'nun günlüğü; Angiolello, s. 101 ve devamı. Modon daha Ocak ayında bir voyvodanın yönetimindeki 2 bin Türk'ün saldırısına uğramıştı, ama liderlerinin ölümü sebebiyle saldırı yarım kaldı (30 Ocak, Aynı yer.

98 “Ogni zorno li habiamo corsso fino sopra le porte del Mistira, ficato a foco et fiama el luoco de la lalchia (sic: era principal utilità de dito Bassa de la Morea . Idio prima, poi le bone gardie”; 7 Haziran tarihli rapor, Aynı yer.

99 Anabolu'dan gelen rapor, 25 Haziran; Aynı yer.

100 Cogo, s. 97-98.

101 Cogo, s. 100 ve devamı.

102 Balastro'nun raporu, Aynı eser.

* Muhtemelen Rum ateşi kastediliyor (ed).

103 Sultanın Macar Kralı'na gönderidği mektup - Modon önlerindeki Türklerin Macaristan'la ilişkileri ayrıca Koron'da (Haziran ayında esir alınan bir Türk tarafından da onaylanır; “Duc. et lett. ric”. Q. 47 - : “Nee solus unus homos ex homnibus intus repertis evasit”; Cod. Lat. Monacensis,

434, fol. 99; Karşılaştırma için bk. Doj'un mektubu, Cod. Lat. Monacensis, 242; ayrıca Cod. Lat. Monacensis, 14668, fol. 86 ve devamı - en iyi kaynak olan Balastro; “Cron. Zena” ve Cogo, s. 103 ve devamı. Contarini'nin 12 Ağustos tarihli raporu: “Quelli dentro, de la tropo alegreza, abandonono le mure et corseno ala marina; ita de inimici, come è referto, con scale introno dentro et facea taiata, che duro fin hore 3 de note. Nuy ne acostassemo tanto soto la terra che per fin 22 hore vedevamo i San Marchii su le tore, et anche nui desender, tamen non vedessemo altro de fin in quel hora seguito tal ruina”. Ayrıca Cà de Pisaro'nun 17 Ağustos tarihli raporu: “A hore 23 jntrado el socorsso nostro de galie 4 sotil”. Ayrıca 13 Ağustos tarihli raporu: “Tuti abondonereno le sue porte et andoremmo al molo, et li Turchi al hora principiarono a montar et senza contrasto desesseno nela terra”. Ayrıca 30 Ekim 1507 tarihli rapor, “Duc e lett. ric”. Q. 49.

104 Burada bulunan Balastro'nun eserindeki tarih.

105 Cà de Pisaro, Koron'un alınacağından emin oldular için 18 Eylül'de birkaç stratiyotun kaçtığını anlatır.

106 Aynı tarihteki rapor için bk. “Caput Mantelum”.

107 “Nuj se . andamo cum presteca al isola de Metelin per incontrarsse in quella”.

108 Benefşe'den gelen 2 Ekim tarihli rapor: “Tuti li stratioti de questo locho sono fuziti et andati in Turchia, al Misistra, popinqui questa Turco zornata una, quali sono de cavali 500 piu et fior de valenti uomini”.

109 Cogo, s. 125 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 110.

110 Fessler-Klein III, s. 268 ve devamı.

111 Istvanffy IV, s. 30 ve devamı. Türklerin Nona'ya yaptıkları saldırılar ve Zadra dolaylarındaki akınlar için bk. Angiolello, fol. 111

112 Cogo s. 144.

113 13 Ağustos 1501 tarihli raporu: “Siamo stati ale parte de Metelin et el passazo de Sio”. Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 112

114 Alberi, s. 15'te Gritti.

115 Angiolello, fol. 112.

116 “Commemoriali”, V, s. 65, No. 12; s. 68 No. 22; s. 71 No. 36.

117 Giritli Rum Modon Piskoposu hakkında bilgi için bk. “Duc. e lett. ricevute”, Q. 49.

118 24 Temmuz 1501 tarihli mektup; “Duc. e lett. ric”. Q. 48.

119 “Heliani Lodovici Vercellensis, Francorum regis benatoris ac oratoris, de bello suscipiendo adversus Venetos et Turcas oratio

Maximiliano Augusto dicta in Augusta Vindelica, IIII. id. Aprilis MDXIj”, ms.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 05

1 Andrea Gritti, s. 47.

2 “Il piu superbo Turco che sia in Constantinopoli”; Alberi, s. 41.

3 “Me disse questo non è quello aspetava da la Signoria, perchè avendomi portato como mi o portato .”. Venedik Arşivi, “Capi Cons. X”.

4 Gritti, Aynı eser, s. 25.

5 “Dipl. Rag.”, s. 810.

6 “Carzolib., sue zenero”; balyosnun 21 Kasım 1508 tarihli raporu; “ Miss. e resp. 1508-1510”.

7 Thuasne, s. 44-45.

8 Modon'un alındığı haberini Ragusa'ya getiren “Silahdar Ahmed Kraicinoğlu”; “Dipl. Rag.”, s. 823. Ayrıca Cem Sultan'ın silah arkadaşı Frenk Süleyman, Thuasne, s. 57.

9 “Con tanta quiete e con ordine cosi bello , che è cosa meravigliosa e da nen creder a chi con li proprii ochi non lo vede”; s. 29

10 “Dipl. Rag.”, s. 669.

11 papaya şu unvanla yazmıştır: “omnium christianorum supremo patri et domino, divina providencia Romane Ecclesie summo pontifici”.

12 “Sultanus Paiazit, etiam Dei gratia maşimus rex regum et imperatorum utrorumque continentium Asie et Europe ”; Cod. Lat. Monacensis, 18933, fol. 102 ve devamı. Lehistan barış antlaşmasında geçen unvan: “Sultan Baiazith, Dei gratia Asiae et Greciae Imperator maximus”; el yazısı Czartorsyski, Krakov 611, fol. 27.

13 Karşılaştırma için bk. Barth, s. 150; Leunclavius, s. 598-599, 603, 609-610, 656-657.

14 Aynı eser; ayrıca Sansovino'nun eserinde Giovio, 1 337; Menavino, Aynı eser, fol. 52-53.

15 Aynı eser.

16 Alberi, s. 95.

17 Papa X. Leo'ye gönderilen resmî Polonya raporu, “Acta Tominicana” III, s. 168 ve devamı ve Hurmuzaki, II, s. 168 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 54 ve Giovio fol. 242.

18 Sansovino'nun eserinde Spandugino, fol. 118.

19 Spandugino, fol. 118-119.

20 Hurmuzaki, II, s. 179.

21 Aynı eser, s. 179-180.

22 balyosnun 17 Nisan 1514 tarihli raporu (Venedik Arşivi, “Capi Consiglio X” : “li dissi al tempo che quelli di Schio, Ragusi et altri lochi portavano il suo carazo, che era de Marzo et April”.

23 “Monte grandissimo”, Alberi, s. 72.

24 Hurmuzaki, s. 177'de daha önce bahsedilen Polonya raporu.

25 Leunclavius, s. 625-627; Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 74; Angiolello, fol. 68'e göre tahta cülûsunda vezirleri Hristiyanlar arasında seçmeye söz vermiştir.

26 Hurmuzaki, II, s. 169, 177 ve devamı. Angiolello, fol. 68'e göre 10 bin .

27 “Aggrandi prima el numero de' gianizzeri”; Alberi, s. 21.

28 “Le cose di lussuria . assai belle”; Angiolello, fol. 48-49.

29 Giovio fol. 335.

30 “Auttorità . tanto grande quanto quella dell' istesso Gran Signore”; Alberi, s. 41.

31 Angiolello, fol. 73.

32 Aynı eser, fol. 74.

33 “Il piu superbo Turco che sia in Constantinopoli”; Alberi, s. 41, 50; Karşılaştırma için bk. Giovio fol. 335; s. 301.

34 Aynı yer.

35 Leunclavius, s. 646-647.

36 “Capi Consigilo X”da 19 Nisan 1514 tarihli rapor: “Scaldato dal vino alquanto . Quando questi sono un pocho allegri del vino, parlano, et le parole sue vieneno de la radice”.

37 “Dir, desdir, zonzer et sminuir secondo li torna bene non l'hano per vergogna . I susitano nove dimando, et fanno che alle volte el se crede haverli in pugno et sono discosti mille miglia”; 25 Kasım 1513 tarihli rapor; “Capi Consigilo X”.

38 “Con stercoro imbratono tuto quel tempio”; Venedik Arşivi “Missive e responsive”, 1508-1510.

39 “Tuti do ano bon stomacho”; 18 Ocak tarihli rapor; “Capi Consigilo X”.

40 Sansovino, fol. 52'de Menavino.

41 Angiolello, fol. 114.

42 Jani Laskaris; Alemşah'ın ölümü hakkında: Alberi, s. 23. Mahmud'un idamı hakkında: Leunclavius, s. 659

43 Sansovino fol. 203'te Spandugino.

44 Alberi, s. 23.

45 Giovio, Süleyman'ın Tatar kızının oğlu olduğun onaylıyor; fol. 354.

46 Genelde her büyük müstahkem mevkide, üç ayda bir değiştirilen 500 yeinçeri bulunurdu; Osmanlı İmparatorluğu'nu Polonyalı tarifi; yukarıdaki eser, son bölüm.

47 "Chilia şi Cetatea-Alba, s. 180".

48 Spandugino, fol. 203.

49 Polonya tarifi.

50 "Almeno una volta l'anno . baciarli la mano" Angiolello, fol. 14.

51 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 203: "Dirimpetto a Zurla et alle Quarante Chiese (Kırkkilise-Kırklareli)".

52 "Ammazzate, ammazzate questo bastardo"; Spandugino, fol. 203.

53 Menavino, fol. 53 ve devamı; ayrıca fol. 56.

54 Muharebenin ve savaşın tamamının tarifi Osbmanlı kroniğinde mevcuttur; Leunclavius, s. 613 ve devamı; başka bir versiyonu s. 646 ve devamı; Angiolello; Giovo ve Spandugino, fol. 346 ve devamı.

55 "In le aque sopra Brussa"; 17 Aralık tarihli rapor; "Missive e responsive", 1511-1517.

56 Giovo fol. 338 ve devamı, ancak yanlış kronolojik sıra. 17 Aralık tarihli raporda Korkud'la yapılan bir savaştan bahsedilir.

57 Angiolello, fol. 53.

58 Kanunî Sultan Süleyman'ın 1538 yılının Boğdan seferi sırasında tutulan rûznâmede bu yer Agraşköy olarak geçmektedir (Hammer, III, Ek).

59 Karşılaştırma için bk. "Dipl. Rag.", s. 853; Angiolello, fol. 114'te tarih 24 Nisan olarak verilmiştir.

60 "Un suo figliuolo piccolo d'anni X., il quale haveva nome Soliman" (10 yaşında Süleyman adında küçük oğlu); Angiolello, fol. 116. Bir Venedik elçisi genç Süleyman'ın 1514 yılında yaşını 17 olarak vermektedir; Alberi, s. 48.

61 "Non s'impaccia piu con donne" (Artık kadınlarla ilgilenmiyordu); Alberi, Aynı eser.

62 Leunclavius, s. 684; başka bir versiyon s. 740 ve devamı; Giovio, s. 343 ve devamı - çok detaylı ve gerçeğe uygun. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II ve "Acta Tomiciana", II, aynı yıl.

63 Kısa bir süre sonra Kuzey Afrika sahilleri önünde denizde ölmüştür; Menavino, fol. 58 ve devamı.

* Kardeş katli Fatih döneminde kanunlaşmıştır (ed).

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 06

1 Alberi, s. 50, 53.

2 Leunclavius, s. 615 ve devamı. Yavuz Sultan Selim'in en büyük idolü olan büyükbabası Sultan Mehmed de 1476 yılında Macarlara bir kaleyi teslim eden 200 yeniçeriyi bir nehirde boğdurtmuştu; Angiolello, fol. 34.

3 Giovio fol. 344; Angiolello, fol. 116; Menavino, fol. 58 ve devamı.

4 Sansovino fol. 175'te Cambini.

5 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 744-745 ve Alberi, s. 55; Karşılaştırma için bk. Giovio fol. 335 ve devamı.

6 “Ferox, ferocissimus”.

7 “Non hà l'amino cattivo”; Alberi, s. 25-26.

8 Karşılaştırma için bk. “Acta Tomiciana” II veya Hurmuzaki, II, passim, 1511 yılı.

9 Giovio fol. 358-359.

10 “Acta Tomiciana” II ve Hurmuzaki, II; özellikle Hurmuzaki, s. 41.

11 Hurmuzaki, s. 52.

12 Aynı eser, s. 55, No. LXI; s. 59-60, No. LXIV.

13 Aynı eser, s. 63, No. LXVIII; s. 65, No. LXX.

14 Boğdan Kroniği, Ureches'in düzelnemesi; Kogalniceanu, Letopisite I, s. 183-185.

15 Hurmuzaki, II, s. 96, No. CIV.

16 Aynı eser, s. 141 ve devamı.

17 Aynı eser, s. 105.

18 “Studii şi doc” III, s. 3'teki Sırp Yıllıkları; “Dipl. Rag.”, s. 673; ayrıca Jorga Inscripti I, s. 101.

19 Karşılaştırma için bk. “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi), I, s. 367 ve devamı.

20 “Dipl. Rag.”, s. 674.

21 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, aynı yıl.

22 Leunclavius, s. 705 ve devamı.

23 Bonfinius'a göre Sambucus s. 537.

24 Aynı eser, ve Leunclavius, s. 705-711; Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 117.

25 Piskoposun yaşamı için bk. “Mon. Hung. Hist”, Scriptores, III, s. 323 ve devamı; Istvanffy V, aynı yıl; Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 296. Bu zaferden ayrıca Polonya Kralı'nın bir mektubunda da bahsediliyor - Hurmuzaki, II, s. 99.

26 “Capi Consiglio X”; 27 Aralık 1513 tarihli rapor; Meksimilian bu amaçla Bosna Sancakbeyi'ni de gönderdi (Aynı yer.

27 Hurmuzaki, VIII, s. 42-43, No. LIII.

28 “A questo Gran Signore stà il dar la pace, e pero bisogna che tutti li principi, che li sono inferiori, abbiano di grazia a pigliarla con quelle condizioni che pare alla Maiestà Sua”; Alberi, s. 37.

29 Yukarıda belirtilen 27 Aralık 1513 tarihli rapor.

30 “Capi Consiglio X”, 8 Nisan 1514 tarihli rapor; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 156-158.

31 “Capi Consiglio X”, 10 Mayıs 1514 tarihli rapor.

32 “Dipl. Rag.”, s. 675.

33 Aynı eser, s. 677-678.

34 Hurmuzaki, II, s. 28, No. XXX.

35 Hurmuzaki, II, s. 246-247, No. CXCIII.

36 Aynı eser, s. 523.

37 “Dipl. Rag.”, s. 681-682.

38 Ureches, Aynı eser, s. 186-187.

39 Hurmuzaki, II, s. 303 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 29, No. XXXI.

40 Alberi, s. 35.

41 “Missive e responsive” 1511-1517, Yıl 1513. Ayrıca Creta, “Ducali e lettere ricevute” 1498: “Caracosa, corsaro turcho”

42 Alberi, s. 40; Yıl 1503.

43 Mezistre Kadısı'nın mektubu, Yunanca, “Missive e responsive” 1511-1517, Yıl 1517.

44 “Rettori Consiglio X”, Kefalonya.

45 “Dipl. Rag.”, s. 835.

46 “Capi Consiglio X”.

47 Karşılaştırma için bk. fol. 117; “Commemoriali” VI, s. 129, No. 5. Karşılaştırma için bk. s. 129-130, No. 6 ve 8.

48 “Commemoriali” VI, s. 130-133, No. 9, 12, 17.

49 Angiolello, fol. 117.

50 “Capi Consiglio X”: 17 Nisan 1514 tarihli rapor.

51 “Commemoriali” VI, s. 145, No. 67; s. 152, No. 95; s. 158, No. 114.

52 Zinkeisen, II, s. 580-581.

53 “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi I, s. 373 ve devamı.)

54 “Onların çocukları Müslüman olacaklar”, diye devam ediyor Laskaris.

55 “Capi Consiglio X”, Şam'dan gönderilen rapor, 30 Eylül 1525.

56 Karşılaştırma için bk. Münih Devlet Arşivi, “Türkenhilff”, 1466-1516, fol. 137 ve devamı. Hurmuzaki, XI, s. 1 ve devamı; Ek I, 1 ve devamı; II, s. 307-309, No. CCXXIV - Genel bilgi için Charrière, Negociations de la France dans le Levant I, 1849, s. 6 ve devamı; Zinkeisen, Şark Meselesi hakkında üç yazı: Papa X. Leo, Kral I. Franz ve I. Maksimilian, Gotha, 1854; “Büyük Osmanlı Tarihi” II, s. 578 ve devamı; kendi yazım “Un projet relatif à la conquete de Jérusalem”, 1609, “Revue de'Orient latin” dergisi II, 1894, No. 2.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 07

1 Karşılaştırma için bk. “UN gran borgo Merè, lontano dalla terra circa tre miglia, il qual' è habitato da cristiani greci, che pochi di loro sanno parlar greco, Milano Arşivi parlano turco et hanno libri della fede cristiana in lettera araba et scritti in lingua turca”; Giovio. Şiîliğin yeni fanatik bir boyutta yayılması hakkında bilgi için bk. 8 Nisan 1514 tarihli Venedik raporu: “Se puol dir i quatro quinti de tuta la Natolia”.

2 Karşılaştırma için bk. Ramusio fol. 73'te Angiolello'nun anlatımı.

3 İran ordusunun donanımı: Giovio fol. 235-236; Ramusio fol. 74'te Angiolello'nun anlatımı.

4 Karşılaştırma için bk. Ramusio fol. 73'te Angiolello'nun anlatımı.

5 Alberi, s. 54.

6 Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 67; Giovio fol. 356. İran seferinin Yavuz Sultan Selim için anlamını, Venedik balyossu 17 Nisan 1514 tarihli raporunda belirtiyor: “Questa impresa de Anatolia, la qual ge manza et rode fino ne cuor”; “Capi Consiglio X”.

7 Leunclavius, s. 689-690.

* Şehzâde Ahmed'in oğlu (ed).

8 26 Kasım ve 27 Aralık 1513 tarihli raporlar; “Capi Consiglio X”

9 Vambéry, II, s. 69 ve devamı.

10 Venedik raporları; “Capi Consiglio X”.

11 Karşılaştırma için bk. 8 Nisan 1514 tarihli Venedik raporu; “Capi Consiglio X” ve Giovio fol. 346 ve devamı. Giovio'nun elinde çok iyi kaynaklar vardı, örneğin “ Cassino , di natione Armeno, il quale intervenne in questa guerra” - fol. 349 - ve Rodos Üstad-ı a'zamının papaya gönderdiği bir rapor - fol. 351. Ayrıca Menavino, fol. 59 ve devamı. Bu önemli tanık, bu sefer sırasında memleketi İtalya'ya kaçmıştır.

12 balyosnun 19 Nisan 1514 tarihli raporu: “Et hà commesso di portar con luy tuti denari che suplisca per uno anno a pagar li soldati et tute le sue zente”.

13 “L'è da crede che zà piui centenare de annj el non sij stà jl maior sangue”; 14 Mayıs tarihli rapor; “Capi Consiglio X”

14 Karşılaştırma için bk. Giovio fol. 335: “Il Turco d'Europa, quasi tutto disarmato, a pena è mezo coperto d'una targa quadra et piegata, usando gli Asiatici scudi tessuti di cannuccie sottili accannellati et di seta di piu colori”.

15 100 topçunun topçubaşı ile birlikte kuruluş düzeni için bk. Angiolello, fol. 56.

16 Giovio, Leunclavius, s. 734 ve devamı, 742 ve devamından daha güvenilir ve eksiksizdir; Ramusio fol. 74'te Angiolello'nun anlatımı. Sansovino fol. 137'de Spandugino; Venedik Bailosu'nun 30 Eylül tarihli raporundakı anlatım kısa, ama gerçeğe uygundur; ayrıca Hurmuzaki, VIII.

17 “Questa scelerata et indegna d'huomini valorosi furia d'artiglierie”; Giovio fol. 355.

18 “Haversi solo ritracto per la artelarie, qualle i cavali, per non esser usi a sentirle, se spaventavano et non potevano andar avanti”; Giovio, Aynı yer

19 Giovio fol. 354.

* Tacizâde Cafer Bey (ed).

20 Giovio ve yukarıda belirtilen diğer kaynaklar.

21 Leunclavius, s. 702-704.

22 Aynı eser, s. 704-705.

23 Karşılaştırma için bk. Angiolello, fol. 75 ve devamı; Leunclavius, s. 712 ve devamı.

24 Leunclavius.

25 Vambéry, Aynı eser.

26 Şam'dan gelen rapor, 14 Şubat 1516; “Capi Consiglio X”.

27 Leunclavius, s. 734 ve devamı.

28 27 Aralık tarihli rapor; “Capi Consiglio X”.

29 3 Temmuz 1514 tarihli rapor; “Capi Consiglio X”.

30 Ramusio fol. 75-76'da Angiolello'nun anlatımı.

31 “La pietra negra dela strada”; 14 Şubat 1516 tarihli rapor; “Capi Consiglio X”.

32 “La inclination de questi populi alle cosse turchesche”; Venedik'in Şam konsolosunun raporu, 14 Şubat 1516; “Capi Consiglio X”.

33 Angiolello, Aynı eser.

34 Karşılaştırma için bk. Angiolello ve Giovio fol. 359.

35 “Et non fu fatta mai piu cosi honorevol Porta”; Ramusio fol. 76'da Angiolello'nun anlatımı.

36 Ramusio fol. 76'da Angiolello'nun anlatımı.

37 Avrupa'da ilk zafer haberlerinin Sultan Süleyman tarafından yayılması hakkında bilgi için bk. “Dipl. Rag.”, s. 679, 840-841.

38 İskenderiye'den gelen rapor, 19 Eylül ve 23 Kasım 1516; “Capi Consiglio”.

39 Filonun hazırlanması hakkında bilgi için bk. 17 Aralık 1516 ve 4 Ocak, 5 Şubat 1517 tarihli Venedik raporları; “Capi Consiglio X”.

40 Leunclavius, s. 751-752.

41 Albèri s. 53.

42 Aynı eser, s. 54.

43 “Lui se farà signor de tuti i musulmanı, se Dio non provede”; “Capi Consiglio X”.

44 Albèri s. 54.

45 Cambini fol. 180.

46 Leunclavius, s. 752-753; Karşılaştırma için bk. “Dipl. Rag.”, s. 842 - Bu anmlatımların çoğu genelde birkaç kez bahsedilen güvenilir Doğu kaynaklarına göre derlenmiştir.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 08

1 Giovio, Informatione, Sansovino fol. 239: Venedik elçisi Luigi Mocenio'nun anlatımından derlenmiştir.

* Metinde “Avrupa'da doğan” şeklindedir (ed).

2 1526 yılında 48 yaşında henüz hayatta idi; Alberi, s. 101.

3 “ è cotto a Constantinopoli, per usar li motti turcheschi, videlicet stà il terzo della sua vita li, ed è molto amato”; Alberi, s. 95, Yıl 1524.

4 Pallido, smorto.

5 Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 78, 101. Herzberg, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları Tarihi adlı eserindeki tahta oyma resimde Kanunî'yi bu şekilde göstermektedir.

6 Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 101 ve Sansovino 1 401'de 1538 yılından anonim bir yazı.

7 “La quale egli stima molto et intende alquanto”; Sansovino fol. 101-110'da Bassano.

8 Aynı yer.

9 Menavino, fol. 70.

10 Kültüre ilişkin bölümde açıklaması yapılmıştır.

11 Spandugino, fol. 129.

12 Spandugino, fol. 127.

13 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 128; aynı kişinin uyarı konuşmaları, Aynı eser, fol. 206.

14 Alberi, s. 101.

15 Hurmuzaki, II, s. 522; Alberi, s. 103

16 Karşılaştırma için bk. 20 Ekim tarihli Venedik raporu, 1523: “El fiol de questo signor, de ani circa 5”; Alberi passim; Menavino, fol. 71.

17 “Aggraziata e minuetta”.

18 Bassano, fol. 84; Alberi, s. 101.

* Jorga yanlışlıkla “Murad” ismini vermektedir (ed).

19 Karşılaştırma için bk. Alberi, Yıl 1527; ayrıca s. 101 ve devamı ve Leunclavius, s. 764.

20 Bassano, fol. 84-85.

21 Aynı yer.

22 Alberi, s. 118, Not 1.

23 Hurmuzaki, II, s. 38 ve devamı.

24 “Nè pensi la Serenità Vostra che lui si lasci governar dalli Bassà, immo loro tremano di lui, e, quando lo vedono in collera, cercano espedirsi

piu presto sia possibile”; Alberi, s. 85, Yıl 1522.

25 II. Bâyezid zamanında olduğu gibi; Menavino, fol. 71; Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 124.

26 “Onde il minimo schiavo mandato da lui menerà prigione il maggiore signore che sia nell' Imperio della Turchia”; Spandugino, fol. 124.

27 “Gentilissima creatura e savio”; Alberi, s. 95, 97, 116.

28 Sansovino fol. 242'de Giovio. 20 Ekim 1523 tarihli bir rapora göre - “Capi Consiglio X” - İskender Paşa'nın kızlarından biri onu sultana hediye etmişti.

29 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 769-770; Spandugino, fol. 206-207.

30 Hurmuzaki, II, s. 29, No. XXXII

31 “Tecum qui Imperatorem gubernas”; Hurmuzaki, II, s. 39

32 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 522

33 Alberi, s. 109.

34 Aynı yer, s. 111.

35 20 Ekim 1523 tarihli rapor; “Capi Consiglio X”.

36 Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 38-39.

37 Aynı eser, s. 39.

38 Rodoslu şövalye Pontano - Sansovino fol. 382 - farklı bir görünüş savunmaktadır: “venerei abbraciamenti di Abraino”.

39 Alberi, s. 97.

40 Hurmuzaki, II, s. 60.

41 Alberi, s. 102.

42 Aynı eser, s. 104: “Hà piacer li sia donato in pubblico, Milano Arşivi secrete non torria nulla”.

43 Hurmuzaki, II, s. 179.

44 Leunclavius, s. 775.

45 Alberi, s. 104.

46 Sansovino fol. 206.

47 Basano f85.

48 Aynı yer.

* Jorga burada hata sonucu “II. Bâyezid” yazmıştır (ed).

49 Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 106-107; Giovio fol. 244.

50 Alberi, s. 104-105; Karşılaştırma için bk. s. 96.

51 Alberi, s. 106, 110-111; Giovio fol. 243; Schwandtner I'de Petancius'a göre yine 12 bin.

52 Basano fol. 97.

53 Spandugino, fol. 112-113.

54 Menavino, fol. 41-42, 72.

55 Leunclavius, s. 761.

56 Karşılaştırma için bk. Menavino, fol. 42 ve Spandugino, fol. 114, 120.

57 Menavino, fol. 43-44; Spandugino, fol. 113.

58 Menavino, fol. 44; Spandugino, fol. 115.

59 Menavino, fol. 42; Spandugino, fol. 113.

* Ulûfeciyân-ı yemin ve yesâr (ed).

** Gurebâ-yı yemin ve yesar (ed).

60 Spandugino, fol. 114.

61 Aynı eser, fol. 43-44.

62 Menavino, fol. 43-44.

63 Yanlarında aylrıca bozdoğanlar da vardı; Bassano, fol. 97; Spandugino, fol. 120 ve devamı.

64 Aynı eser, fol. 50.

65 Spandugino'ya göre Rumeli için 15 bin ; Anadolu için 8 bin ; fol. 110.

66 “La Maggor parte di loro, huomini isviati”; Menavino, fol. 50-51.

67 Basano fol. 101-102.

68 Spandugino, fol. 113-114, 115.

69 Menavino, fol. 72-73.

70 Menavino, fol. 72-73; ayrıca fol. 73-74 ve Hammer'in ekinde Sultan Süleyman'ın günlükleri.

71 Spandugino, fol. 121.

72 Aynı eser, fol. 122; Karşılaştırma için bk. Menavino, fol. 46.

73 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 122.

74 Aynı yer.

75 Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 74: 92 küçük kadırga; Hurmuzaki, II, s. 56, 1528 yılında: 31 büyük kadırga.

76 Aynı yer.

77 Alberi, s. 109-110.

78 Spandugino, fol. 120-121.

79 Alberi, s. 106.

80 Spandugino'nin eserinde Bassano, fol. 101.

81 Spandugino, fol. 116.

82 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 217-218, 305.

83 Alberi, s. 110-111.

84 25 akçelik sikkeler de vardı; Menavino, fol. 45; Altınlara sultanın veya selefinin adı yazılırdı, örneğin: “İstanbul'u fetheden Sultan Mehmed şerefine; O, şu andaki padişahımız Yavuz Sultan Selim'in babasıdır” ve tarih; Menavino, fol. 45. Karşılaştırma için bk. Numismatik dergisi 1908, s. 144 ve devamı.

85 1/8 akçe ya da 1/48 akçe.

86 Spandugino, fol. 107: “Le piu volte i vecchi siano migliori ch'i nuovi”.

87 Bassano, fol. 77; Spandugino, fol. 107 ve devamı.

88 Jorga “Contributii la Istaria financiara şi economica a terilor romine”, Bükreş 1901, Osmanlı resmî belgelerinden derlenmiştir.

89 Spandugino, fol. 110 ve devamı.

90 aynı ese fol. 111.

91 Alberi, s. 106.

92 Hurmuzaki, II, s. 32-33, No. XXXV; Karşılaştırma için bk. s. 34-35.

93 Hammer, II, s. 18 (Slawonier).

94 Sansovino'nun eserinde Giovio'nun anlatımı; Spandugino, fol. 204 ve devamı.

95 Alberi, s. 107.

96 Leunclavius, s. 759-760; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 26-27, Kanunî Sultan Süleyman'ın günlüklerine göre derlenmiştir.

97 “Tu hai morto mio marito; spero in breve portar questo corrotto per te”; Alberi, s. 107.

98 20 Ekim 1523 tarihli rapor; “Capi Consiglio X” .

99 Hurmuzaki, II, s. 467-468, No. 324; Acta Tomiciana VI, s. 74.

100 Hammer, II, s. 36; Alberi, s. 104.

101 Hammer, Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 206-207.

102 “Pensa far qualche bona operation per le cose di Calichuth et redur le specie al primo veazo”; 20 Ekim 1523 tarihli rapor; “Capi Consiglio X”. Hindistan ve Suriye üzerinden İstanbul'a getirtilen şekerlemeler için bk. Spandugino, fol. 125.

103 Aynı eser; 3 Ocak 1524 tarihli rapor. Karşılaştırma için bk. Sansovino fol. 240'ta Giovio .

104 Hammer, II, s. 36-37.

* Hain Ahmed Paşa Kahire'deki çatışmada değil de Şarkiyye'de Haris ismindeki bir şeyh tarafından tutuklanıp gönderildikten sonra öldürüldü. (ed)

105 Hurmuzaki, II, s. 483; Theiner, “Mon. Hung. Hist”, II, s. 719-720.

106 “Missive e responsive” 1524-1527; 8 Aralık 1524 tarihli rapor.

107 Hammer, II, s. 40.

108 “Beva, petoral, groperia, stapha et spironi erano forniti di preciosissime zogie, trà le altre 4 diamanti et doi rubini di grandissimo pretio, tal che diti fırnimenti se dice valer ducati 170 m venetiani, li qual fornimenti, essedo il signor Hibraim in Alepo, el Gran-Signor ge li mando a donar driedo”; 9 mayıs 1525 tarihli rapor; “Missive e lettere responsive”, 1524-1527.

109 “Se dice haver molto piui concorso che se fusse la persona propria del Signor”; Aynı eser.

110 “El suo star al Cayro è nè piu, nè meno como stevano li Soldanı”; Aynı yer.

111 Aynı yer.

112 5 Haziran 1525 tarihli rapor; “Missive e responsive” 1524-1527.

113 Hammer, II, s. 41. Dönüş yolu için 30 Haziran 1525 tarihli rapor; “Missive e responsive”.

114 Karşılaştırma için bk. 3 Kasım 1525 tarihli Venedik raporu: “El diceva, il magnifico Inbraym-Bassa era al Cayro, chel non tornaria piu a Constantinopoli et chel se faria signor del tuto”; “Missive e responsive”.

115 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, II, s. 57-60. Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 762-763.

116 “Frà dieci n'ila, anchora che egli fosse travestito, si conoscerebbe per rè”; Spandugino, fol. 137. Spandugino ayrıca Sathas, IX'da verilmiş ve Ch. Schefer özel bir sayı çıkartmıştır.

117 Hammer'in kullandığı Osmanlı kaynakları ayrıca Spandugino, Şah İsmail'in Hayatı, Sansovino fol. 138 ve devamında verilmiştir. Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 769 ve devamı.

118 Hurmuzaki, XI, s. 575-576, No. 11.

119 İstanbul'dan gönderilen 31 Aralık 1534 tarihli Venedik raporu, Hurmuzaki, VIII, s. 61-62, No. LXXXIII.

120 Karşılaştırma için bk. Hammer, Leunclavius, Giovio'nun eserleri; Charrière I, s. 253 ve devamı.

121 Leunclavius, s. 771 ve devamı. Seferin kendisi hakkında bilgi için bk. Hammer, ilk baskı, III, s. 678 ve devamı.

122 Giovio.

123 Sansovino 400 ve devamında anonim; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 156-158, başka kaynaklara göre derlenmiştir; Charrière I, s. 322-324.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 09

1 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 614-615.

2 İbrahim Paşa hakkında: Alberi, s. 104; Ayas Mehmed Paşa hakkında: “Commemoriali” VI, s. 215, No. 127.

* Gritti'nin vezir olarak gösterilmesi büyük bir abartıdır (ed).

3 “Commemoriali”, VI, s. 168-169, No. 156-157; Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 86.

4 Menavino, fol. 50.

5 Bir mektubunda bu şekilde imza atıyor, Venedik Arşivi “Doucmenti greci varii”.

6 Aynı yer.

7 Aynı yer.

8 Sefer Bey'in bir mektubu, Aynı yer.

9 “Ducali e lettere ricevute” Q. 53.

10 Menavino Aynı eser.

11 Kanunî Sultan Süleyman'ın bu subaylara yazdığı bir mektup; Ancona Arşivi, Liber Croceus magnus, fol. 197 ve Türk memurlarının mektupları, 1547, “Capi Consiglio X”, Constantinipoli 1550-1562; ayrıca 1 Mayıs 1539 tarihli bir rapor; “Rettori”, “Capi Consiglio X”, Corfu: “Chussein-Isach-Bei, sanzacho de Angelo-castro et de s. Maura et de Vodiza et de Leucadia et della region del Despotato”.

12 Aynı eser,: “Ersich, cioè Castello Novo”.

13 “Il glorioso signor Mecmet-beg Michalbegovich, sancacho dele terre et Stato de Cherceg”; “Capi Consiglio X”.

14 Hammer ekinde Sultan Süleyman'ın günlükleri ve orada yaşayan insanlarla Kontları Marko Jussich'in Macar Kralı'na gönderdikleri mektup, Hurmuzaki, II, s. 406.

15 10 Temmuz 1524 tarihli rapor: “Capi Consiglio X, Dalmazia”.

16 “Castelnuovo ve Scardona emiri” ile yapılan antlaşma, “Commemoriali” VI, s. 182, No. 8; Karşılaştırma için bk. s. 215, No. 125-126. Dalmaçya'da Bosna Sancakbeyi Hüsrev Paşa ile yapılan sınır antlaşması, Aynı eser, s. 211-212, No. 110.

17 Karşılaştırma için bk. 18 Eylül 1525 tarihli rapor: “Et Vostre Magnifientie sano molto ben che, se non havesseno da li luogi vostri subsidio, che non potriano star otto zorni in queste bande”; “Missive e responsive” 1524-1527.

18 “Missive e responsive” 1524-1527, Yıl 1525.

19 “Missive e responsive” 1524-1527, Yıl 1524.

20 Leunclavius, s. 757 ve devamı.

21 Charrière I, s. 92 ve devamı.

22 “Ho udite dire al Gran Maestro che nell' entrar che fece Soliman nella città con trenta mila huomini mai si senti una parola, et pareva che fossero tanti frati dell' Observanza”; Sansovino fol. 240 ve devamı.

23 “Questo povero vecchio scacciato di casa sua”; Giovio.

24 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 240 ve devamı.

25 Karşılaştırma için bk. Charrière I, s. 108 ve devamı, 132 ve devamı ve 7 Ağustos 1523 tarihli rapor; “Capi Consiglio X, Constantinopoli”. -Asıl kaynak, Rodos'ta yaşayan ve Giorgio Faceullo, Roberto Perusio ve Iacopo Borbone kardeşlerin tanıklıklarından alıntı yapan tarikat şövalyesi Pontanus'tur; Sasovino fol. 381. Bourbon'un raporu 1526 yılında: “Jacques bastard de Bourbon, La grande, merveilleuse et très-cruelle oppugnation de la noble citè de Rhodes” başlığı altında yayınlanmış ve Zinkeisen tarafından kullanılmıştır; ayrıca: Osmanlı kaynağı olarak Sultan Süleyman'ın hekimi Ramazan'ın anlatımını kullanan Tercier'in “Memoires de l'Académie des Inscriptions” XXVI derlemesi; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 624, Not 1. Hammer, III, s. 628 ve devamında Sultan Süleyman'ın günlük raporu.

26 “Questo Arzipielago parme sia pegio adesso che non era al tempo di s. di Rhodi”; 9 mayıs 1525 tarihli rapor; “Missive e responsive” 1524-1527. Diğer olaylar daha önceki raporlardan derlenmiştir.

27 1525 yılında 70 yeniçeri eşleri ve çocukları ile birilkte Venedik'e ait yerlerde ve Takımadalar Düklüğüne sığınıp, buraya yerleşmişlerdir. Sultan Süleyman 25 Ağustos'ta bu konu hakkında şikayette bulunmuştu; “Missive e responsive” 1524-1527.

28 “Spiera veder anchora vender per schiavi venetiani et sui subditi ad aspri 50 l'uno”; 3 Kasım 1525 tarihli rapor; Aynı yer.

29 “Si puo haver per certo che'l s. mo Gran Signor turco maj ne romperà guerra, se nui non li ne daremo ansa”; 24 Eylül 1525 tarihli rapor, Aynı yer.

30 “Gelil-beg, sanzaco de Acmit in Caramania”; 7 Aralık 1525 tarihli rapor, Aynı yer; Aynı yerde “Rodos hakimi Celil Bey'e” gönderilen bir mektup; Kendisine hediye olarak kırmızı ipekten bir kaftan, kırmızı kadifeden bir kaftan, iki şahin gönderildi. Celil Bey, buna aralarında iki av köpeğin de bulunduğu hediyelerle karşılık verdi; Aynı yer.

31 24 Ocak 1526 tarihli rapor, Aynı yer.

32 Alberi, s. 108.

33 14 Mart, 25 Mart, 19 Mayıs 1526 tarihli raporlar.

34 Alberi, s. 116.

35 Karşılaştırma için bk. 20 Ekim 1523 tarihli rapor; “Capi Consiglio X” ve Alberi, s. 96-97.

36 Hurmuzaki, Ek I, s. 2, No. 11.

37 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 766-767. Venedik tarihine göre Paruta ve başka kaynaklara istinaden Zinkeisen, II, s. 735 ve devamında derlenmiştir; Hammer, II, s. 96-97.

38 Hammer, II, s. 129-130.

39 Hammer, II, s. 132.

40 Armerius ve Etrobius'un verdikleri bilgilere göre Viyana baskısındaki Chalkokondylas, 1556 ve Schardius, Rer. German. Script. II. Karşılaştırma için bk. Sansovino fol. 396-397; Leunclavius, s. 776 ve devamı; Charrière I, s. 263 ve devamı; Lenz, Kral V. Karl'ın Yazışmaları, s. 186 ve devamı.

41 “Commemoriali” VI, s. 218, No. 135. Karşılaştırma için bk. Paruta'nın Venedik tarihi; Kurdoğlu'nun Adriyatik Denizi'ndeki hareketleri hakkında bilgi için bk. Spandugino, fol. 207.

42 Leunclavius, s. 776 ve devamı. Barbaros Hayreddin Paşa, Minorca'ya saldırmıştı (Charrière I, s. 277, 278, Not I).

43 Karşılaştırma için bk. Sansovino fol. 397 ve devamı; Charrière I, s. 332 ve devamı.

44 Sansovino, Aynı yer.

45 Aynı yer.

46 Sansovino fol. 399; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 141-142; Charrière I, s. 339-340, 350. 1 Kasım tarihinde Sultan Süleyman tekrar İstanbul'a dönmüştü; Leunclavius, s. 776 ve devamı.

47 Istvanffy, lib. XIII, kitabın başında.

48 Bu fetih hakkında bilgi için bk. tHopf, II, Charrière I, s. 357.

49 Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 160-161; Charrière I, s. 354.

50 “Commemoriali” VI, s. 231-232, No. 24; s. 233, No. 29-30, 32-33, vs.

51 Karşılaştırma için bk. Macarların hizmetindeki Dalmaçyalı Petaucius'un, Hristiyan filosunun Brindisi'de bir araya geldiğinden ve Otranto'daki kalelerin fethedildiğinden bahseden Schwandtner'de belirtilen Haçlı Seferi projesi.

52 Sansovino fol. 402-404'te Richer; Karşılaştırma için bk. Charrière I, 398 ve devamı, 413, Not 1.

53 “Commemoriali” VI, s. 236 ve devamı, No. 43-44; Charrière I, s. 451, Not 1.

54 Aynı eser, s. 238, Not 46-47.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 10

1 “Imperatorum Cesarem Turcorum [in] Suam Maiestatem movere se velle intelleximus”; 26 Nisan 1520 tarihli mektup, Kronstadt Arşivi, Fronius I, No. 276.

2 Aynı yır; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 332; Acta Tomiciana V, s. 272.

3 Istvanffy s. 58-59. Bosna'daki durumlar hakkınd: Menavino, fol. 50.

4 Kral vekilinin Kronstadtlılara yazdığı mektup; 8 Ocak 1521, Kronstadt Arşivi, Schnell II, s. 62.

5 Giovio fol. 240.

6 Hurmuzaki, II, s. 357-358, No. 251; s. 359, No. 253.

7 Hammer, III, ekteki günlük. 9 Haziran'da Filibe'de, 16 Haziran'da Sofya'daydı.

8 Voyvodanın 26 Temmuz 1521 tarihli mektubu; Kronstadt Arşivi, Fronius I, 149.

9 29 Temmuz tarihli mektup; Aynı yer Belge 360. Ayrıca Estergon kale komutanının Kronstadt'a yazdığı mektup, Haziran, Aynı yer, Schnell II, 166.

10 Hurmuzaki, XI, s. 2-3, No. 3.

11 Lehistan'daki Boğdan elçisinin ifadesi, Hurmuzaki, II, s. 708 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XI.

12 Hurmuzaki, XI, s. 843'teki mektup, Not 1; Jorga, Braşovul şi Rominii, s. 283-284.

13 8 Ağustos'ta Kronstadt'a yazılan mektup; Kronstadt Arşivi, Fronius I, s. 228.

14 Bu haber ve müdafilerin yüzbaşı 7-8 Temmuz'da karargâha vardı; aynı arşiv.

15 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi, aynı arşiv.

16 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi, aynı arşiv.

17 Karşılaştırma için bk. Schwandtner'de verilen Macar kaynakları Istvanffy ve Tubero ile Leunclavius ; Hurmuzaki, II, s. 364, 365-366, No. 258.

18 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi, aynı arşiv.

19 Aynı yer.

20 Verancius, “Mon. Hung. Hist”, Scriptores II, s. 13 ve devamı.

21 Hurmuzaki, II, s. 365-366, No. 258.

22 Sırp-Macar anlaşmazlıkları hakkında Macar kronolog Brutus yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgi veriyor. Engel, Geschichte von Serwien (Sırbistan Tarihi, s. 455; “Mon. Hung. Hist”, Scriptores XII-IV.

23 Banlar Franz Hedervary ve Valentin Török'ün üç temsilcisi Michael More, Blasius Olah ve Johpann Bathori'dir; Fessler-Klein III, s. 329. Kaleyi teslim eden More'dir.

24 Sultan Süleyman'ın ruznâmesininn karşısında Macar kronikleri - Istvanffy, Veranicus, Brutus, Georgius Sirmiensis (“Mon. Hung. Hist”, Scriptores I ve Tubero - fazla bir değere saip değildirler.

25 Spandugino, fol. 204 ve devamı.

26 Karşılaştırma için bk. “Studii şi documente” III, s. XLVI ve devamı, özellikle de Lehistan'daki Boğdan elçisinin ifadesi, Hurmuzaki, II ve Kral Ludwig'in Aynı eser,deki mektubu, s. 373-375, No. 264.

27 “Studii şi doçumente” III, s. XLVI ve devamı; Aynı eser, VI, s. 593 ve devamı; Jorga “Inscriptii diu bisericile Romaniei” I, s. 148 ve devamı; “Indreptari şi intregiri”, s. 29 ve devamı; Kronstadt Arşivi.

28 Jorga “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 183.

29 Hurmuzaki, II, s. 459-460, No. 316; Karşılaştırma için bk. XI, s. 3, No. IV.

30 Aynı eser, II, s. 479 ve devamı.

31 Kronstadt Arşivi, Schnell II, 70; Hurmuzaki, II, s. 716 ve devamı: Lehistan'daki Boğdan elçisinin anlatımı.

32 20 Ekim 1523 tarihli Venedik raporu; “Capi Consiglio X”.

33 8 Aralık 1523 tarihli rapor, Aynı eser, “Dalmazia”.

34 Bu kitabın dokuzuncu bölümü.

35 Istvanffy, Yıl 1522; özellikle Georgius Sirmiensis, s. 106 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 339.

36 Hurmuzaki, II, s. 404-405, 471 ve devamı.

37 Aynı eser, s. 371 ve devamı; Fessler-Klein III, s. 331 ve devamı.

38 Hurmuzaki, II, s. 477-478, No. 333.

39 Aynı eser, II; Venedik Balyosu'nun 1525 yılı Ağustos ayındaki raporu; “Missive e responsive” 1524-1527.

40 Aynı eser, s. 404-405, 517.

41 Hurmuzaki, II, s. 29-30, No. XXXII, II, s. 503 ve devamı.

42 “Missive e responsive” 1524-1527.

43 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 490 ve devamı.

44 Karşılaştırma için bk. Zadra'dan gelen 20 Ağustos ve 26 Ekim 1525 tarihli raporlar; “Capi Consiglio X, Dalmazia”

45 Istvanffy, aynı yıl.

46 Hurmuzaki, II, s. 519, No. CCCLXI. Karşılaştırma için bk. s. 520 ve devamı, 522, No. CCCLXII.

47 Kronstadt Arşivi, Schnell III, 72, 75.

48 Hurmuzaki, II, s. 30-31, No. XXXIII.

49 Aynı eser, XI, s. 324, No. V.

50 Aynı eser, II, s. 525 ve devamı.

51 “Se'l Turco viene, torno et replico quello che molte volte ho scritto: Sua Santità metti l'Ungaria al numero di le altre cose perse”; Burgio'nun 25 Nisan tarihli raporu; Hurmuzaki, II, s. 529-530.

52 “Maiestas Regia nec commemorat, nec senit periculum, dormit usque in meridiem et consilium incipit in meridie”; Hurmuzaki, II, s. 540, No. CCCLXXVII.

53 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. s. 540, No. CCCLXXVII; s. 542, No. CCCLXXIX.

54 Sultan Süleyman'ın günlükleri; Hammer, III Eki; Karşılaştırma için bk. 3 Mart, 29 Mart ve 16 Mayıs tarihli Venedik raporları; “Missive e responsive” 1524-1527; ayrıca Alberi, s. 111.

55 Broderics, aynı zamanda Bonfinius, Reussner, Schardius ve Katona'nın (XIX ekler)i.

56 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 55 ve devamı.

57 Broderics.

58 Sultan Süleyman'ın günlükleri.

59 Karşılaştırma için bk. Giovio fol. 241: “Una pazza bravura, non fondato nella vera prattica dell'armi, una bestial fierezza”.

60 “Tacite incedens, sola hastarum summitate prodeunte”; Broderics.

61 “Certe nos credebamus Ungaros precipuos viros, sed non invenimus eos bonos pugnatores, qui regem suum non a nobis, sed a parva aqua liberare neglexerunt”; Hurmuzaki, II, s. 38 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 761 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 557, 558 ve devamı; Bonfinius, s. 556 ve devamında Gummbucus; Giovio fol. 241 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Gevay, “Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte “ (Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Hükümeti Arasındaki İlişkiler Tarihine İlişkin Belgeler ve Dosyalar (Viyana 1840, s. 16.

62 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi; Karşılaştırma için bk. Broderics ve Giovio.

63 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi.

64 Fessler-Klein III, s. 400 ve devamı.

65 Fessler-Klein, s. 412.

66 “Genere, ut pro certo assertur, de familia imperatorum constantinopolianorum”; Hurmuzaki, II, s. 614, No. CCCXV; Karşılaştırma için bk. s. 617, No. CCCCXVII - CCCCXVIII.

67 Hurmuzaki, II, s. 623-625; Kronstadt Arşivi, Schnell III, 71.

68 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 418, 420-421.

69 Hurmuzaki, VIII, s. 53, No. LXVIII.

70 Istvanffy, s. 99, Yıl 1527.

71 Klaic, s. 443.

72 Fessler-Klein III, s. 424.

73 Klaic, s. 443-444.

74 Hurmuzaki, II, s. 53; Gevay II, s. 44.

75 “Sub illius manica et umbra”; Aynı yer.

76 Hurmuzaki, II, s. 65-66.

77 Gevay I, aynı yıl. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 53 ve devamı, No. LXIX. Ferdinand'ın 1527 baharında (1527 başlarında ölen bali Bey ile ilişkileri, Gevay I, s. 37 ve devamı. Hobordanzsky için hazırlıklar, Aynı eser, s. 62 ve devamı.

78 Hurmuzaki, II, s. 43.

79 Aynı eser, s. 64-65.

80 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 67, No. XL; XI, s. 4-5, Nı. VII.

81 Pier Zeno'nun raporları, İstanbul, 12 ve 29 Mayıs 1528; “Capi Consiglio X, Constantinopoli”.

82 Karşılaştırma için bk. Kronstadt Arşivi, Schnell II, 81, 82.

83 1528 yıının başlarında Zapolya'nın tarafında olan bu prensin değişken siyaseti için bk. “Studii şi documente” III, s. XLIX; Schuller'in Viyana Devlet Arşivinde “Erdel Arşivi” XXVI, XXVIII ve XXIX altında yayınlanan sdosyalarından derlenmiştir. Zapolya'nın Mehmed Bey'le görüşmesi hakkında: Georgius Sinmiensis, s. 272 ve devamı.

84 Hurmuzaki, Ek II, s. 19-21, No. V-VI.

85 “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi I, s. 374 ve devamı.

86 Hammer'de alıntı yapılan ve Georgius Sirmiensis tarafından verilen Sultan Süleyman'ın ruznâmesi, s. 256 ve devamı.

87 Engel, Geschichte von Serwien (Sırbistan Tarihi, s. 455-456.

88 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi.

89 Fessler-Klein III, s. 438.

90 Gevay, Yıl 1529.

91 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi ve Hammer'in alıntı yaptığı Avusturya kaynakları, genelde Şarlken'in hayat hikâyeleri, gazeteler ve ağıtlar; Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 763-764.

92 Giovio fol. 244: “Per via di donna si fà parente del duca di Savoia et del rè di Francia”.

93 Hammer, üçüncü cildin ekleri.

94 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi.

95 Aynı yer.

96 Aynı yer.

97 “Solus per aquam reversus est”. Fogaras komutanı Stephan Majlath'ın 3 ve 13 kasım 1529 tarihli mektupları; Kronstadt Arşivi, Schnell III, 96, 105.

98 Jorga “Studii şi doc”. III, s. L.

99 Aynı eser, s. LI.

100 Karşılaştırma için bk. “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi I, s. 367 ve devamı.

101 Karşılaştırma için bk. Jorga “Inscripti” I, s. 195-196; II, s. 820; Hurmuzaki, II, s. 667-672; II, s. 71-72, No. XLVI; Kronstadt Şehri Tarihi, IV, s. 499'daki kaynaklarda Osetrmayer.

102 Pray, Epistolae, s. 359.

103 Hammer, III ekinde elçi raporu ve Gevay'ın eserindeki anlatımı.

104 Fessler-Klein III, s. 444.

105 Aynı eser, s. 444-445.

106 Elçilerin yetkileri için bk. Hammer, III ve Gevay, aynı yıl,

107 Hammer, III eki; Karşılaştırma için bk. Gevay I, s. 87 ve devamı.

108 Hurmuzaki, VIII, s. 60-61, No. LXXXI-LXXXII.

109 Kretschmayr, Ludovici Gritti, Avusturya Tarihi Arşivi LXXXIII (1896, s. 43; Istvanffy, s. 117.

110 Nogarola'nın ve Lamberg'in Gevay'daki elçi raporları, Yıl 1531-1532; Istvanffy s. 116 ve devamı; Jurisich'in mektubu, Charrière I, s. 215 ve devamı.

111 Karşılaştırma için bk. Leunclavius, s. 764-766.

112 Kretschmayr, yukarıdaki eser s. 40 ve devamı.

113 Sultan Süleyman'ın ruznâmesi.

114 Nisan; Elçiler daha Ocak ayında İstanbul'a gelmişti; Fessler-Klein III, s. 461 ve devamı; Gevay, aynı yıl.

115 Kretschmayr, s. 53.

116 Fessler-Klein III, s. 464 ve devamı; Gevay, aynı yıl.

117 Aynı yer.

118 Gevay, aynı yıl, s. 45; Karşılaştırma için bk. s. 59

119 Aynı yer; Kretschmayr, s. 52 ve devamı. Viyana'da bir Türk elçi: Mehmed Çavuş, Kretschmayr, s. 52; Istvanffy, s. 128.

120 “Kronstadt tarihi Kaynakları” IV, Ostermayer, s. 500. Karşılaştırma için bk. Gevay, 1534, s. 118.

121 Gevay 1534, s. 120-121.

122 Tört. Tar 1903, s. 56.

123 Karşılaştırma için bk. H. Kretschmayr, Ludovici Gritti, Avusturya Tarihi Arşivi, LXXXIII ve I. Ursu. Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in - ilk hükümeti 1527-1538 - dış siyaseti için bk. Berlin Inauguraldissertation, 1907.

124 Hurmuzaki, II, s. 54, No. XXXI.

125 “Res in hungaria componere et superba illa capita Hungarorum castigare”; Gevay, s. 61. Karşılaştırma için bk. Tört. Tar, s. 228.

126 Karşılaştırma için bk. Gevay, 1534, s. 63.

127 “Studii şi documenti” III, s. LI-II; Tranquillus Andronicus, Gritti'nin biyografı, “Törtenelmi Tar”, 1903; Karşılaştırma için bk. başka bir biyograf olan Della Valle ve üçüncü bir biyograf Musaeus, aynı dergi III ve Kretschmayr, Aynı eser; “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi I, s. 378; ayrıca Hurmuzaki, I, s. 87-88, No. LXI ve Schuller tarafından yayınlanan dosyalar.

128 Ostermayer kroniği, Kronstadt Şehri Kaynakları IV, s. 501.

129 Ursu, s. 17 ve devamı.

130 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, Cilt I ve polonyalı Ocieski'nin elçi raporları, “Literatura şi arta” Dergisi, 1900

131 Hurmuzaki, II, s. 104, 107-108, No. LXXVIII; s. 109-110, No. LXXXI.

132 Hurmuzaki, Ek II, s. 66-67.

133 Aynı eser, II, s. 91 ve devamı.

134 Istvanffy, XIII, kitabın başında.
135 Gevay, 1536, s. 11.
136 Hurmuzaki, XI, s. 35-36, No. XLVI; II, s. 182; II, s. 151, 160, 164.
137 Kronstadt Arşivi, Fronius I, 13.
138 Aynı arşiv.
139 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 140 ve devamı.
140 Aynı eser, II, s. 186-187.
141 Hurmuzaki, Ek II, s. 111, No. LX.
142 Aynı eser, II, s. 201, No. CLV.
143 Venedik Bailosu 11 Temmuz 1538 yılında Sultan Süleyman'ın Tuna boylarına doğru hareket ettiğini ve Sibiu'ya saldırıp, Gritti'nin intikamını alacağını yazmıştır.
144 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, Ek II, XI'daki raporlar. Özellikle Hammer, III ekindeki Sultan Süleyman'ın ruznâmesi.
145 Hurmuzaki, II, s. 178-179.
146 Aynı eser, s. 192-193.
147 Karşılaştırma için bk. “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 184 ve devamı; Documentele Bistritei I, s. XXXI ve devamı.
148 Ayın 24'ünde ruznâmesi bitiyor.
149 Odessa Şehri Anıtları (Rusça), XIII, s. 263-264.
150 “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 186 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Geschichte des Rumänischen Volkes” (Romen Halkı Tarihi), II, s. 1 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 2, Kitap 2, Bölüm 11

1 “Zucchero con acqua temperato”; Menavino, fol. 34 ve devamı.

2 Aynı eser, ve devamı fol. 74-75; Bassano, fol. 98 ve devamı.

3 Aynı yer.

4 Gevay 1533, s. 15.

5 Bassano, fol. 76 ve devamı.

6 “Vanno i Turchi a bere tutto il di . Nè è mai di che per Constantinopoli non si veggano per le strade de' Turchi imbriachi”; Brassano fol. 93 ve devamı.

7 Bassano, fol. 98.

8 “Zampogne di cana”.

9 Bassano, fol. 100.

10 Menavino, fol. 36 ve devamı.

11 Spandugino, fol. 116.

12 “Huomini della religino d'amore, et non d'osservantia”; Menavino, fol. 28 ve devamı.

13 Aynı yer.

14 “Gene molto allegra”; Menavino, fol. 28 ve devamı.

15 Menavino, fol. 28 ve devamı; Bassano, fol. 90 ve devamı.

16 “Come sogliono fare i Zingari ne' paesi nostri”; Menavino.

17 Spandugino, fol. 129 ve devamı.

18 Menavino, fol. 28.

19 Bassano, fol. 90 ve devamı.

20 Menavino, fol. 30, fol. 73.

21 Bassano, fol. 83.

22 Menavino, fol. 42.

23 Spandugino, fol. 128.

24 Bassano, fol. 100 ve devamı.

25 Menavino.

26 Aynı eser, fol. 27.

27 Spandugino, fol. 129.

28 Bassano, fol. 92 ve devamı.

29 Spandugino, fol. 111, 113.

30 Aynı yer.

31 Bassano, fol. 89 ve devamı.

32 Spandugino, fol. 117.

33 Aynı eser, fol. 127.

34 Bassano, fol. 94.
35 Menavino, fol. 27-28; Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 125.
36 Bassano, fol. 92 ve devamı, 96.
37 Spandugino, fol. 130-131.
38 Bassano, fol. 104.
39 Aynı eser, fol. 87.
40 Bassano, fol. 82 ve devamı.
41 Aynı yer.
42 Menavino.
43 Jorga, "Relatiile commerciale en Lembergul" I, Bükreş 1900, s. 33.
44 Alberi, s. 116, Yıl 1527.
45 Bassano, fol. 103-104.
46 "Il Gran-Turco in s. Francesco in Galata entro, et vi fece dir una messa, alla sua presenza, et se ne rise"; Bassano, fol. 82.
47 Bassano, fol. 96 ve devamı.
48 "È peggio star iu man sua che morire". Karşılaştırma için bk. Menavino, fol. 63 ve devamı.
49 Bassano, fol. 86.
50 Aynı yer.
51 Spandugino, fol. 206.
52 Menavino, fol. 66.
53 Bassano, fol. 100-101.
54 Aynı yer.
55 Aynı eser, fol. 83.
56 Karşılaştırma için bk. Gedeon, Konstantinopel 1890, 80 ve "İstanbul Patrikleri Yıllıkları"; özellikle III. cilt.
57 Bassano, fol. 82 ve devamı.
58 Aynı eser, fol. 95.
59 Bassano, fol. 85 ve devamı.
60 Spandugino, fol. 124 ve devamı.
61 Spandugino, fol. 10.
62 Spandugino.
63 "Fodera di vellute"; Spandugino, fol. 123 ve devamı.
64 Spandugino, fol. 123 ve devamı.
65 Alberi, s. 105.
66 "La pompa di costoro commincio nel tempo di Baiazette, et crebbe piu sotto il governo di Selim , il quale et dalla contrada del Cairo et della

Persia fece recare gran quantità d'oro et di gioie. Perchè hora i Turchi fanno la maggior pompa del mondo”; Alberi.

67 “Come fanno i cortigiani per roma, a solazzo . Sfoggiano i fornimenti da cavallo dorati e di argento, di modo che tal volta vale piu il fornimento che il cavallo”; Bassano, fol. 100-101.

68 Menavino, fol. 36.

69 Alberi, s. 106.

70 “Una tocca di bambagia sottile, larga meza canna et lunga sette o otto, et è molto leggiera et senza alcun fastidio”.

71 “con fogliamo et fregetti di Damasco o raso”; Menavino, fol. 35 ve devamı.

72 “Che gli era una cosa vergognosa a vederli”; Spandugino, fol. 124.

73 Alberi, s. 106.

74 Menavino, fol. 35: Barami.

75 Bassano, fol. 78-79.

76 “Come una stola de prete, d'ormesino con una francietta nel fine”; Bassano, fol. 78.

77 Fazzuolo.

78 “Aguzza, et è tre palmi lunga, che, vedendole, paiono lioncorni”; Menavino, fol. 35.

79 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 124; Bassano, fol. 78-79.

80 Bassano, Aynı yer.

81 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 109, 116.

82 Menavino, fol. 48 ve devamı.

83 Aynı yer.

84 Aynı eser, fol. 36-37.

85 Aynı eser, fol. 41.

86 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 117 ve devamı ve Gevay'ın eserindeki Alman elçi raporları.

87 Menavino, fol. 37-38.

88 Rum Heptapyrgos'un çevirisi; Menavino, fol. 49.

89 Makamları hakkında bilgi için bk. Spandugino, fol. 111. Sarayın kumaş alışverişini de yaparlardı.

90 Alberi, s. 116.

91 Spandugino, fol. 109.

92 Menavino, fol. 42.

93 “Vestite qual d'oro, qual di Vellutto et qual di seta”; Spandugino, fol. 117 ve devamı.

94 Spandugino, fol. 118.

95 Aynı eser, fol. 117 ve devamı.

96 Menavino, fol. 38 ve devamı.

97 Aynı eser, fol. 40-41.

98 Suyu taşımak için kullanılan arabaya göre adlandırılmıştır.

99 Spandugino, fol. 109.

100 Menavino, fol. 39 ve devamı.

101 Aynı eser, fol. 39.

102 Aynı eser, fol. 45.

103 Menavino, fol. 46.

104 Aynı eser; Bassano, fol. 102 ve devamı.

105 Aynı eser, fol. 38.

106 “Perchè dise che quelli sono danari di buon' acquisto, et non di sudore di poveri huomini”.

107 Menavino, fol. 46.

108 Spandugino, fol. 109.

109 Bassano, fol. 104.

110 Aynı eser, fol. 45.

111 Menavino, fol. 40 ve devamı.

112 Bassano, fol. 102.

113 Menavino, fol. 37.

114 Karşılaştırma için bk. Spandugino, fol. 107-108.

115 II. Bâyezid zamanında: “Scorza di noce indiana , lefata in verghe d'oro, et il piede simile, con una luna in cima, due smeraldi bellissimi per ogni banda”; Menavino, fol. 48 ve devamı.

116 Bassano, fol. 85.

117 Aynı yer.

118 Menavino, fol. 46 ve devamı; Bassano, fol. 87 ve devamı.

119 Karşılaştırma için bk. Alberi, s. 96 ve Bassano, fol. 87-87.

120 Menavino, fol. 37, 48; Bassano, fol. 85.

121 Bassano, fol. 88.

122 Aynı eser, fol. 83

123 Gevay 1530, s. 41

124 Bassano

* Huzura ilk olarak yeniçeri ağası girerdi (ed).

125 Aynı eser, fol. 87 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Gevay, passim

126 Karşılaştırma için bk. Menavino, fol. 47 ve devamı; Spandugino, fol. 124-125; Hurmuzaki, II, s. 62; Bassano, fol. 88-89; Alberi, s. 116

* Elçiler padişahla yemek yemezlerdi. Bu hatalı bir beyandır (ed).

127 Menavino, fol. 47-48; Bassano, fol. 102 ve devamı; Alberi, s. 116; s. 300 ve devamı. Karargâhta Divân toplantısı için (1537: Charrière I, s. 334 ve devamı.

128 “Fatevi indietro; ecco il Signor che viene”; Bassano, fol. 81-82.

129 “Silentio grandissimo, nè si sente altro che il suono delle scarpe ferrate et il strepito delle cavalli”; Aynı yer.

130 Aynı yer.

131 Bassano, fol. 51.

132 Spandugino, fol. 113 ve devamı; Menavino, fol. 41.

133 Karşılaştırma için bk. Menavino, fol. 42 ve devamı; Spandugino, fol. 113-115.

134 Bir yeniçerinin renkli görüntüsü için bk. Jorga, “Acte şi Fragmente”, 1. cildin başı.

135 Spandugino, fol. 115.

136 Aynı yer.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 1, Bölüm 01

1 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 207 ve devamı.

2 Erdel'de Eflak yardımı, Ağustos 1540; "Quellen der Stadt Kronstadt", II, s. 667; Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 495; "Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso", IV, Ostermayer Kroniği, s. 503; "Mon. Hung. Hist. Script", IX, s. 82 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 218-219; Georgius Sirmius, "Mon. Hung. Hist. Script", I, s. 352 ve devamı.

3 Hurmuzaki, II.

4 Fessler, III, s. 496.

5 "Mon. Hung. Hist. Script", IX, Verancsiscs mektupları veya Hurmuzaki, II. Karşılaştırma için bk. Katona XX, s. 1374 ve devamı.

6 "Il giorno XXII di luglio, el di de la Madalena"; Nuncio raporu; "Mon. Hung. Hist. Dipl", XVI, s. 161.

7 "Qellen" (Kaynaklar), II, s. 667: "quomodo nos gerere debeamus".

8 "Mon. Hung. Hist. Dipl.", XVI, s. 113.

9 Verancsiscs, "Mon. Hung. Hist. Script", I.

10 Gevay III, s. 88.

11 Karşılaştırma için bk. "Quellen" (Kaynaklar), III, Yıl 1541.

12 Hammer; Pray, II, s. 87-88; Gevay III.

13 Katona XXX eserinde Verancsiscs, s. 1419 ve devamı.

14 Fessler, III, s. 506-507, Lad. Szalay, Adalekok (Ek), s. 195.

15 Hurmuzaki, II, s. 219.

16 Fessler, III, s. 507 (= Gevay III, s. 3).

17 Giovio eserinde Istvanffy.

18 Fessler, III, s. 492.

19 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba,, s. 323.

20 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba,, s. 323.

21 Aynı eser, s. 326, No. XXXIV.

22 Engel, Geschichte der Moldau (Boğdan Tarihi), s. 184-185.

23 Ureche, s. 200-202; Chilia şi Cetatea-Alba,, s. 327, No: XXXVI.

24 Karşılaştırma için bk. Ureche s. 204: "Cibali Bey"; Hurmuzaki, II, s. 232: "Küçük Bâlibey".

25 Ureche, s. 204; Karşılaştırma için bk. Boggdan, Vechile Cronici.

26 Verancsiscs; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 155, No. LXXVIII: "fiducia avocatum ad colloquium"; ayrıca Szabo, Szekely Okleveltar II, s. 69; Hurmuzaki, II, s. 282, No. CL, s. 332. Rehineler 1542

yılında Türkler tarafından geri istendiler; Aynı eser, s. 301-302, No. CLXVII, s. 327.

27 Istvanffy, s. 138 ve devamı (her zamanki gibi Giovio).

28 Istvanffy, s. 144 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Forgach, girişte.

29 Daha ilerdeki bölüm .

30 Fessler, III, s. 510-511; Karşılaştırma için bk. Verefs Endre, Izabella Kiralyne, Budapeşte 1902, aynı yer.

31 Istvanffy, s. 148-149; Giovio , Kitap XXXIII.

32 Neustadt Raporu, 24 Ağustos, "Mon. Hung. Hist. Dipl.", XVI, s. 131; Karşılaştırma için bk. Verancsiscs, "Mon. Hung. Hist. Script", I, s. 163. Mehmed Paşa 30 Haziran'da Budin önlerine geldi.

33 Giovio ve ona göre Istvanffy.

34 Szabo, Szekely Okleveltar, II, s. 66-68; Hurmuzaki, II, s. 277-278.

35 Bk. Ayrıca Hammer, II, s. 172 ve devamı.

36 Verancsiscs s. 167, 183 ve devamı; Sirmius s. 355 ve devamı.

37 Hammer, aynı yıl hakkında.

38 Verancsiscs, s. 172.

39 Varad "Keşişe" verildi; Fogaras ve Kosice şehirleri kraliçenin elinden alındı ve başkalarına verildi; "Mon. com. Trans.", I, s. 76-79; Hurmuzaki, II, s. 284-286.

40 Verancsiscs s. 185 ve devamı.

41 Traut - s. 14, Not 4 - s. 55, Not 1.

42 Kısa bir süre sonra serbest bırakıldı.

43 Hammer, aynı yıl hakkında.

44 Herberstein raporu, Kovachich, Basılmayan Eserler, s. 259 ve devamı; Meslektaşının sekreterinin raporu, basılmamış, Fessler-Klein III, s. 518, Not 1'den alıntı. Karşılaştırma için bk. Katona, XXI, s. 85.

45 Giovio, Istvanffy.

46 Bu sefer için bkz. Hermann Traut, Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfledzug vom Jahre 1542 (Brandenburg Dükü II. Joachim ve 1542 Tarihli Türk Seferi), Gummersbach 1892.

47 Hurmuzaki, Ek I, s. 2, No. V: 12 bin skudi.

48 Hurmuzaki, II, s. 224, No. CXCI: Lehistan tercümanı Ermeni Nikolas'a yapılan açıklamalar.

49 "Si viderem quod aliquis rex christianus potenter et fideliter insurgeret contra Turcos, tunc fideliter adhererem illi et omnibus viribus

adiuvarem eum"; bk. Tercüman Nikolas'a daha önce alıntı yapılan beyanlar; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, s. 1 ve devamı.

50 Hurmuzaki, II, s. 228-229, No. CXCVII. Daha 1541 yılında Almanlarla gizlice görüşüyordu; Pray, II, s. 108 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 280-281.

51 Papiu, Tesauru de monumente istorice III, s. 13 ve devamı.

52 Traut, s. 54.

53 Papiu, s. 19 ve devamı.

54 Traut s. 57.

55 Aynı eser, s. 58. 12 Ağustos'ta Estergon'da kadırgaların ve 130 başka gemilerin görkemli bir geçit töreni yapıldı; Aynı eser, s. 79.

56 Karşılaştırma için bk. "Mon. Hung. Hist. Dipl.", XVI, s. 165-166.

57 Traut s. 128 ve devamı.

58 Aynı eser, s. 102.

59 Aynı eser, s. 78.

60 Hurmuzaki, II, s. 226, No. CXCIV.

61 "Bâli Pascha, locumtenens potentissimae ac invictissimae Caesareae Maiestatis Budae et in hoc regno Hungariae constitutus"; Traut s. 139.

62 Istvanffy, s. 153 ve devamı.

63 Traut s. 98 ve devamı.

64 Traut s. 104, Not 1.

65 Istvanffy, s. 154 ve devamı.

66 Hurmuzaki, II, s. 232; II, s. 309-310.

67 Hurmuzaki, II, s. 233 ve devamı.

68 Hurmuzaki, II, s. 235; Ek II, s. 166

69 Ayın 30'unda "Keşiş" Bistritz'de idi; Aynı eser, II, s. 238-239, No. CCVII

70 Ureche, s. 204; Hurmuzaki, II, s. 238-239, No. CCVII; s. 240, No. CCIX; Ek II, s. 162 ve devamı. Radu bunun karşılığında 1543 yılının Ocak ayında Kral Ferdinand'ı hükümdarı olarak kabul etti; Hurmuzaki, II, s. 240 ve devamı.

71 Bunun sebeplerini Ferdinand bizzat anlatıyor; Hurmuzaki, II, s. 315.

72 Traut s. 115 ve devamı.

73 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 225, No. CXCII; II, s. 324, No. CLXXXVIII; Ureche s. 205: 15 Mayıs 1544, Yola çıkış tarihi.

74 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 108-110; Karşılaştırma için bk. Traut s. 104, Not 3. Eflak Prensi de aynısını rapor etmiştir; Hurmuzaki, II, s. 228-

229, No. CXCVII; s. 229-230, No. CXCVIII; II, s. 299-300.

75 Hurmuzaki, Ek II, s. 165.

76 Aynı eser, II, s. 226 ve devamı.

77 Aynı eser, II, s. 328. Hüsrev Paşa ile ilişkileri için bkz. Mon. Com Trans, I, s. 158 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 332.

78 Hurmuzaki, II, s. 346.

79 “Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde” (Erdel Tarihi Birliği Arşivi), N.F. III, s. 189-190; Hurmuzaki, II, s. 341-342.

80 Alayın Hammer’de tarifi. Eflak Prensi’nin bir elçisi Nisan ayında Bratislava (Pressburg)’da idi; Hurmuzaki, II, s. 243-244, No. CCXII.

81 Istvanffy, s. 167.

82 Her zamanki gibi 23 Nisan’da başlamıştır; Hurmuzaki, II, s. 343-345. 1 Temmuz’da Kanunî Sofya’dan ayrıldı, s. 346.

83 Ayrıca bkz. Leunclavius, Sp. 792.

84 Ayrıca bkz. Theiner, Mon. Slav. Merid., I, s. 654; Hurmuzaki, II, s. 351; “Mon. Hung. Hist. Dipl.”, XVI, s. 171-172; ayrıca Verancsiscs, s. 231 ve devamı; Sirmius, s. 383 ve devamı.

85 Hammer, güvenilir Osmanlı kaynaklarına göre Hristiyan kaynaklarında yanlış verilen sıralamayı düzeltiyor Peçuy Kanunî tarafından Şikloş düştükten sonra bizzat ele geçirilmiştir.

86 Kuşatmanın başladığı tarih: 23 Temmuz; Theiner, Aynı eser; “Mon. Hung. Hist.”, s. 173.

87 Hammer ; Verancsiscs ve Sirmius.

88 “Mon. Hung. Hist. Dipl.”, XVI, s. 182.

89 Sirmius s. 399.

90 17 Şaban; Leunclavius Sp. 793.

91 Istvanffy; ayrıca Verancsiscs, Stella, De Turcarum succesibus, Schwandtner, I; Giovio.

92 Sonuç getirmeyen bu hazırlıklar hakkında bilgi için Fessler ve Buchholtz, V, s. 203 ve devamı.

93 Stella, Aynı eser.

94 Istvanffy, s. 170 ve devamı.

95 Istvanffy, Aynı yer.

96 Istvanffy.

97 Hammer, II.

98 Fransa ve İspanya ile ilişkiler için bir önceki bölümü.

99 Aynı yer.

100 Hatvani, II, s. 143; Fessler’den alıntı.

101 Hammer, XXX. kitap sonu; Zinkeisen, II, s. 858 ve devamı; Katona, XXI, s. 530, 683. Karşılaştırma için bk. Istvanffy, s. 170; Busbecq, Mektuplar.

102 Şarlken tarafından onay 1 Ağustos 1547 tarihinde verilmiştir; Zinkeisen, s. 864-865. Alman elçilerine ait mektupların bir kısmı için ayrıca Hurmuzaki, II.

103 Istvanffy, s. 175 ve devamı.

104 Hammer, II.

105 Istvanffy, s. 175 ve devamı.

106 Hurmuzaki, Ek II, s. 163.

107 “Tanquam pastor et christianorum gubernator”; Aynı eser, II, s. 252, No. CCXXIV.

108 Pray, II, s. 198-200; Hurmuzaki, II, s. 471; “Mon. Hung. Hist. Script.”, X, s. 71-73; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 475

109 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 210, No. CXVII. Ama İstanbul yolculuğuna çıkmadı; Aynı eser, II, s. 225; “Mon. Hung. Hist. Dipl”, XVI, s. 95 ve devamı.

110 “In gratiam et clementiam potentissimi Caesaris quietam vitam ducent”; Aynı eser, s. 254, No. CCXXVI.

111 Verancsiscs , “Mon. Hung. Hist.”, IX, s. 183 ve devamı.

112 Aynı eser, s. 187-188; Karşılaştırma için bk. s. 197.

113 Forgach, Comentarii, Bratislava-Kosice 1788, s. 2-3; Karşılaştırma için bk. yukarıdaki eser.

114 Forgach, s. 5.

115 Fessler, II, s. 539-540.

116 Pray, II, s. 207; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 472, No. CCLXXXVII.

117 Verancsiscs’in mektubu, 15 Kasım 1550; Kronstadt Kroniği “Quellen” (Kaynaklar), IV, s. 8; Ostermayer, Aynı eser, s. 510; Hurmuzaki, II, s. 362.

118 Forgach, s. 6-12; Pray, Ep. procerum s. 209 ve devamı: Verancsiscs mektupları “Mon. Hung. Hist. Script.”, X; diğer kaynaklar için Fessler, III, s. 541.

119 Verancsiscs’in mektubu “Recte Valachi itaque ... laudandi, qui tam constanter, vel pecunia, vel pietate christiani nominis, cum Heremita consenserunt (quod fama fetrut), ut ei ultro primam de se vectoriae partem

concesserunt, fagam simulati.” Martinuzzi, Eflak tahtına üç veliaht çıkarttı. Kral Ferdinand tarafından tercih edilen dördüncü bir veliahta aynı yılın bahar aylarında askerî yardım yapmayı reddetti; Hurmuzaki, II, s. 259. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 514 ve s. 623, No. CCCXCIII.

120 Verancsiscs’in mektubu; 11 Aralık.

121 Hurmuzaki, II, s. 474, No. CCLXXXIX.

122 Aynı eser, s. 479-480, No. CCXCIV.

123 Pray, II, s. 210.

124 Hurmuzaki, II, s. 488-489.

125 Karşılaştırma için bk. Verancsiscs’in 22 Kasım tarihli mektubu: “ut in transsylvana dominatione sine collega atque censore confirmetur, servata Turcae clandestina amicitia”.

126 Verancsiscs’in 20 Kasım tarihli mektubu.

127 Fessler, III, s. 542.

128 “Mon. com. Transs.”, I, s. 312-316; Hurmuzaki, II, s. 521 ve devamı.

129 Aynı yer.

130 “Mon. com. Transs.”, I, s. 319-322; Hurmuzaki, II, s. 524-526, No. CCCXXIV.

131 Pray, s. 369 ve devamı.

132 “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 58-59; Hurmuzaki, II, s. 535-537.

133 Hurmuzaki, II, s. 266-267.

134 “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 58-59; Hurmuzaki, II s. 533-534, No. CCCXXXI.

135 “Törtenelmi Tar”, 1882, s. 118-120; Hurmuzaki, II, s. 544-545.

136 Elçileri Ferdinand tarafından huzura kabul edildi; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 513-515, 524-527, 534-536, 547-548.

137 Fessler, III, s. 544-545.

138 Hurmuzaki, II, s. 264; IX, s. 41 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Pray, II, s. 266-270; Hurmuzaki, II, s. 565-568, No. CCCLIV.

139 Aynı yer.

140 Hurmuzaki, II, s. 571; “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 90-91; Verancsiscs “Scriptores” II, s. 253.

141 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 265, No. CCXLII; II, s. 568 ve devamı, s. 634 ve devamı.

142 “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 236-237; Hurmuzaki, II, s. 578.

143 “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 245-246; Hurmuzaki, II, s. 589-590, No. CCCLXX.

144 Aynı yer.

145 Sokollu Mehmed Paşa’nın Şaban ayı sonunda, yani Ağustos’ta yazılan mektubu, Pray, II, s. 282-284; Theiner, Mon. Slav. Mer., II, s. 20; Hurmuzaki, II, s. 603-604, No. CCCLXXIX. Karşılaştırma için bk. Aynı koleksiyonda Osmanlı Sultanı’nın mektubu ve Georg’un beylerbeyine gönderdiği 10 Eylül tarihli mektubu.

146 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 51; Hurmuzaki, II, s. 605, No. CCCLXXXI.

147 8-15 Eylül; “Törtenelmi Tar”, 1880, s. 269-270; Hurmuzaki, II, s. 615.

148 Hurmuzaki, Ek I, s. 4-5.

149 Forgach, s. 17 ve devamı; Detaylar için: Istvanffy.

150 Verancsiscs “Script”, II, s. 254; Istvanffy, s. 195. İlk yönetim yılındaki hareketleri hakkında bilgi için bk. s. 256-258: 5 bin köle aldı.

151 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 64-65; Hurmuzaki, II, s. 647-649.

152 Pray, II, s. 300-303; Theiner II, s. 23; Hurmuzaki, II, s. 631-632, No. CCCCIII. Karşılaştırma için bk. Bu koleksiyonda bir sonraki mektup.

153 Aynı yer.

154 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 65-66; Hurmuzaki, II, s. 650-651, No. CCCCXVI.

155 Forgach, s. 22 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 645-646; “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 61-62.

156 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 64-65; Hurmuzaki, II, s. 647-649.

157 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 72-74; Hurmuzaki, II, s. 657.

158 Pray, II, s. 317-318; Hurmuzaki, II, s. 658, No. CCCCXXII.

159 Theiner, s. 31-32.

160 “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 74; Hurmuzaki, II, s. 657.

161 Forgach, s. 41-43; Theiner II, s. 32; Hurmuzaki, II, s. 686-687.

162 Aynı yer.

163 Istvanffy.

164 Seferin hazırlıkları hakkında: Hurmuzaki, II, 1552 yılı.

165 Sefere katılımı hakkında: Istvanffy, s. 202.

166 “Mon. com. Transs.”, s. 413-415; Hurmuzaki, II, s. 23, No. X.

167 “Mon. com. Transs.”, s. 421-424; Hurmuzaki, II, s. 25-27.

168 “Quellen” (Kaynaklar), IV, s. 53, 80, 490, 514; Forgach, s. 67; Hurmuzaki, II, s. 278-281, 283, 312. Prens Stefan geri döndükten kısa bir süre sonra Eylül ayında Castaldo ile anlaşan Boyarlar tarafından öldürüldü. Lehistan’dan gelen halefi Aleksander, Tımışvar kuşatmasına katılmıştı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, Aleksandru’nun mektubu; Aynı eser, II, s. 288 ve devamı; Buchholz, Geschichte König Ferdinands (Kral Ferdindand’ın Hikayesi), IX, s. 609-611 (ayrıca Hurmuzaki, II); Jorga, Maruntişuri istorice culese iin Ungaria. - ayrıca “Luceafarul” dergisi 1904, s. 15 ve devamı: Castaldo’nun barındırdığı bir Aron Voda’dan bahsedilir. Aleksanderu’nun bir kız kardeşi ve yeğeni burada bulunuyordu; Hurmuzaki, II, s. 297- Sonbaharda Radu İlie Eflak’a saldırdı ve Mircea’nın birkaç ay için Yergöğü’ne kaçmasına sebep oldu; Hurmuzaki, XI, önsöz.

169 Pray, II, 327-328; Hurmuzaki, II, s. 25, No. XII.

170 Theiner II, s. 35; Hurmuzaki, II, s. 30, No. XVII. Yanında 4 bin Alman, 400 İspanyol ve bir o kadar husar vardı; Hurmuzaki, II, s. 281, No. CCLVIII.

171 Daha önce belirtilen Macar kronikleri; Karşılaştırma için bk. Fessler, III, s. 554-556.

172 Forgach, s. 56.

173 Fessler, III, s. 558-559.

174 Adını ve makamını inkâr ettiği için; ayrıca bkz. Istvanffy, s. 206.

175 Forgach, s. 66-67; Karşılaştırma için bk. Katona, XXII, s. 305: Tinody’nin onayı.

176 Aynı kaynaklar.

177 Hurmuzaki, II, s. 55-56.

178 Karşılaştırma için bk. 15 Haziran tarihli mektubu, Hurmuzaki, II.

179 21 Eylül; “Mon. com. Transs.” I, s. 426-428; Hurmuzaki, II, s. 34-36, No. XX.

180 “Mon. com. Transs.”s. 428-431; Hurmuzaki, II, s. 36-38, No. XXI.

181 “Mon. Hung. Hist.” XXXII, s. 100 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 46-47.

182 “Eam pacem Vestrae Maiestatis nomine petemus quam et Imperator ipse vult concedere”; Hurmuzaki, II, s. 101.

183 Aynı yer.

184 Elçiler, zaman zaman Fülek ve Salgo ile birçok tehlikeli kalenin harabelerini geri aldıkları ile övünüyorlardı; Hurmuzaki, II, s. 116; Miller, Epistolae Ferdinandi et Maximiliani I, s. 24; “Magyar Emlekek” II, s. 268

ve devamı (Fessler); Pray, II, s. 339. Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist. Script.”, XXXII, s. 118-125; Hurmuzaki, II, s. 57-59; Hurmuzaki, II, s. 114, nottaki sözleşme.

185 Pray, II, s. 348-353; Hurmuzaki, II, s. 95.

186 Aynı eser, s. 499-500; Hurmuzaki, II, s. 122-123, No. XLVIII.

187 Pesty IV, s. 65; Hurmuzaki, II, s. 133, No. LII.

188 Forgach, s. 112 ve devamı; Verancsiscs “Script”, II, s. 273 ve devamı.

189 Aynı yer.

190 Hurmuzaki, II, s. 263-264: Busbecq’in talimatları.

191 Forgach, s. 126-129, 133-135; Karşılaştırma için bk. Istvanffy ve “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 380-385.

192 Sultanın ülke sakinlerine yazdığı ve İsabella’nın tanınmasını tavsiye ettiği mektupları, Hurmuzaki, II, s. 322-325. Vergiyi ödemiyorlardı, Aynı eser, s. 49, No. LXVIII.

193 “Mon. Hung. Hist. Script”, IV ve Hurmuzaki, II.

194 Karşılaştırma için bk. Pray, III, s. 7-11; Hurmuzaki, II, s. 175-176. 1554 yılında Alman bir elçi Aleksandru’ya geldi; Hurmuzaki, II, s. 335-336, No. CCCXIII. Petraşku, Erdel ile derhal barış yaptı; Kronstadt Arşivi, 1554, Fronius I, No. 286; Schnell III, No. 150.

195 “Mon. com. Transs.”, I s. 508 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 178.

196 Hurmuzaki, II, s. 327-328.

197 “Mon. Hung. Hist. Script”, IV, s. 216-217; Hurmuzaki, II, s. 182, No. LXXVI.

198 “Mon. com. Transs.”, I, s. 530-531; Hurmuzaki, II, s. 241-242. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, VIII, s. 69, No. XC. Radu’nun ve hamisinin akıbetleri hakkında: Hurmuzaki, II, s. 359 ve devamı.

199 “Mon. Hung. Hist. Script”, IV, s. 427 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 251 ve devamı.

200 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 44 ve devamı; Hurmuzaki, II, s. 289-290.

201 Johann Sigismund’un 27 Şubat tarihli mektubu; Hurmuzaki, II, s. 343-344, No. CCCXXII.

202 Pray, III, s. 42-43; Hurmuzaki, II, s. 274-275, No. CXIV.

203 Forgach, s. 134-135; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 124-125, 398 ve devamı, 401 ve devamı.

204 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 130 ve devamı; ayrıca Hurmuzaki, II.

205 “Folium arboris”, “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 149, 160. Karşılaştırma için bk. 14 Kasım tarihli rapor, Aynı eser, s. 168: “Non esse ia quid in posterum loqui nos velint, nisi prius unico verbo responderimus”.

206 “Finec ac metam gestis suis collocare”, Aynı eser, s. 168.

207 İstanbul’daki elçilerin raporları, Aynı eser.

208 “Mon. com. Transs.”, I, s. 553-531; Hurmuzaki, II, s. 343 ve devamı.

209 “Mon. com. Transs.”, I, s. 566-573; Hurmuzaki, II, s. 354 ve devamı.

210 Istvanffy, s. 229.

211 Belki de tersinedir! İlk versiyon için Forgach, s. 142, 144. Asilzâdeler Şubat ayında gitmelerini istiyorlardı. “Mon. com. Transs.”, I, s. 574-579; Hurmuzaki, II, s. 369 ve devamı.

212 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 183, 197 ve devamı.

213 Forgach, s. 188; varişleri hakkında: “Quellen” (Kaynaklar), IV: Ostermayer kroniği. Petraşku’nun sultana göenderdiği 4 Kasım 1556 tarihli mektubu, Hurmuzaki, II, s. 351-352, No. CCCXXX; s. 354. Veliaht Vlad, Socol ve Radu İlie 1558 yılında İsabella tarafından Bâbıâli’ye teslim edildiler; Hurmuzaki, Ek I, s. 12, No. XXI; Charrière, II, s. 438: Denize atıldılar. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 13; Charrière, II, s. 488; Hurmuzaki, VIII, s. 84, No. CXII.

214 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 203 ve devamı; Forgach, s. 145 ve devamı.

215 Burası ve Munkacs, ama sadece bir sonraki yıla kadar.

216 Forgach, s. 164 ve devamı.

217 Szent-Ilona Muharebesi’nde Hristiyan birlikler Hrvatistan’a giren Boşnakları yendiler.

218 Alman elçilerin mektupları; “Mon. Hung. Hist.”, V; Pray, III, s. 123-125; Hurmuzaki, II, s. 442; Aynı eser, II, s. 355-356.

219 Gaspar Magochy’nun Göle’den gönderdiği ve Bâbıâli’nin Burzen topraklarının gelirlerini talep ettiğini bildiren 15 Temmuz 1557 tarihli yazısı, muhtemelen doğru değildir, Pray, III, s. 121-123; Hurmuzaki, II, s. 417. Boğdan Prensi Aleksandru Erdel’deki mülklerini geri istedi; Pray, III, s. 130-132; Hurmuzaki, II, s. 447. Sultan’ın Hermannstadt’a ve Deva’ya birer sancakbeyi yerleştirmek istediği bildirilen Sırp raporundaki bilgiler muhtemelen yanlıştır; Hurmuzaki, II, s. 334, No. CCCIX.

220 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 284 ve devamı, 289 ve devamı.

221 Fessler, III, s. 580.

222 Aynı eser, s. 581.

223 Geschichte des Rumänischen Volkes (Romen Halk Tarihi), I, s. 391; Detaylar için: Forgach, s. 275 ve devamı, 323 ve devamı.

224 Istvanffy, s. 252.

225 Hurmuzaki, XI, s. 66 ve devamı.

226 Aynı yer.

227 Istvanffy.

228 1 Temmuz tarihli belge, “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 283-297; Hurmuzaki, II, s. 507 ve devamı. Sultanın onayı, Aynı eser, II, s. 365-367. Karşılaştırma için bk. Busbecq’in mektupları. Ferdinand ayrıca ödenmeyen bir yıllık vergiyi ödeyecekti.

229 Forgach, s. 340 ve devamı; Istvanffy, s. 268; Ayrıca Hurmuzaki, II, s. 530-531 ve devamı.

230 Hakkında bilgi için Hurmuzaki, XI, s. 72-73 ve Jorga, Pretendenti domneşti- Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie (Romen Akademisi Anıtları), XIX.

231 Hurmuzaki, Ek II, cilt I, s. 247-248, 258-259; Karşılaştırma için bk. “Pretendenti domneşti”, s. 28 ve devamı.

232 Hurmuzaki, II, s. 545-546.

233 Aynı yer.

234 Forgach, s. 345.

235 Aynı eser, s. 353-356; Hurmuzaki, II, s. 546 ve devamı.

236 Aynı eser, s. 358-359, 386-389; Istvanffy.

237 Karşılaştırma için bk. Aynı yer s. 386-387.

238 Öncekiler Çernoviç, Csaby ve Albert von Wyss’tir.

239 Aynı eser, s. 408.

240 Ferdinand, Aleksandru’yu meşgul etmek için Boğdan’a Stefan’ı veya Boğdan’ı göndermek istiyordu. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, 1567 yılı.

241 Aynı yer.

242 Eğri’ye saldıracağından endişe ediliyordu; Hurmuzaki, XI, s. 75, No. CXIV.

243 Forgach, s. ve Istvanffy; Hurmuzaki, VIII, s. 105, No. CXLI; aynı tarihli rapor, Katona, XXIV, s. 207 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 315-316, Türk kaynaklarına göre.

244 Istvanffy, s. 20-22.

245 Verancsiscs’in raporu, “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 168: Kanunî’nin istedği: “vel mori vel potiri Hungariae reliquiis et urbe Vienna, in eaque, si vicerit, finem ac metam gestis suis collocare”.

246 Sultanın hastalığı hakkında Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 908, Not 1.

247 Karşılaştırma için bk. Budina’nın anlatımı; Schwandtner I, s. 723 ve devamı. Önceki seferler hakkında bilgi için: Ascanio Centorio degli Hortensii, Commentarii della guerra di Transilvania, Venedik 1565. Mark Horvath’ın Zigetvar’ın birinci kuşatması hakkında Kralı’na yazdığı rapor 1557 yılında Wittenberg tarafından basılmıştır. Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 258, Not 4. Kaynaklardan çoğu, özellikle eskiden çok kullanılan Bizarrus, Schwandtner’in eserinde toplanmıştır.

248 Hammer, II, s. 364 ve devamı.

249 Forgach ve Istvanffy.

250 Hammer, Aynı eser.

251 Aynı eser, s. 366 ve devamı; “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 11-48, 208-253.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 1, Bölüm 02

1 “Regnum gladio eius acquisitum et vestigio equi percalcatum”; Rüstem Paşa’nın ifadesi; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 306.

2 Alman elçilerin Rüstem Paşa’ya cevabı; Hurmuzaki, II, s. 113-114.

3 Aynı eser, s. 51, Not 4.

4 Hurmuzaki, II, s. 132.

5 Aynı eser, VIII, s. 112, No. CLV.

6 Aynı eser, s. 84, No. CXII.

7 Aynı eser, Ek I, s. 16, No. XXIX.

8 Aynı eser, Ek I, s. 6, No. X. Karşılaştırma için bk. II, s. 256, No. CCXX-IX.

9 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 229-230, No. CXCVII; XI, s. 580; Documenti şi Cercetari Asupra İstoriel Financiere, Bükreş 1900, s. 174 ve devamı.

10 Hurmuzaki, XI, s. 40, No. LV; s. 56, No. LXXXI.

11 Hurmuzaki, II, s. VIII, s. 103-104.

12 Radu, Karansebes üzerinden Eflak’a saldırdı. “Qellen” (Kaynaklar), IV, Ostermayer kroniği

13 Hurmuzaki, VIII, s. 106, No. CXLIV.

14 1567 yılında Türk-Erdel sınırının belirlenmesi; “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 103.

15 Kaleler hakkında bilgi için: Busbecq’in seyahat notları, s. 63.

16 Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 125; Hurmuzaki, II, s. 361.

17 “Imperatoris Turcarum in Hungaria locumtenens”; Hurmuzaki, II, s. 329, No. 304.

18 “Potentissimi Caesaris Turcarum Budae et in tota Hungaria locumtenens”; Pray, III, s. 181.

19 “Germanorum, Bohemorum et Romani Pontificis provinciarum rex”; “ir Germaniae, Bohemiae et romani pontificis provinciis”; Hurmuzaki, II, s. 334, No. CCCX; s. 336, No. CCCXIII; s. 337, No. CCCXV.

20 Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 221.

21 Busbecq, 1569 yılında yanlışlıkla Peç Beylerbeyi Mustafa Paşa’dan bahseder, s. 277.

22 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 389, No. CCCLXII; II, s. 46-47, 117; Zinkeisen, II, s. 867. Komşu Bosna sancakları için: Hurmuzaki, II, s. 233.

23 Hammer, II.

24 Busbecq, s. 64-65.

25 Kamoncza’da 1553 yılında 150 taş evin yerinde sadece çatıları samanla kaplı 15 ev kalmıştı; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 293.

26 Busbecq, seyahat notlarının başı ve Gerlach, Tagebuch einer in die Türckey Järigen Gesandtschafft, Frankfurt 1674.

27 Istvanffy, s. 286: 1566 yılında Tata’da beşliler.

28 “Neque ullus est paulo frequentior pagus, municipium oppiduvme in quo non sint aliquot lanziari”; Busbecq, s. 7; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 216.

29 Busbecq, s. 6.

30 “Mon. Hung. Hist.”, V.

31 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 253.

32 Aynı eser, VI, s. 130.

33 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 111, 115, Not. s. 511: 1562 tarihli sözleşme; “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 37-38.

34 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 303.

35 Charrière, II, s. 375.

36 “Rarus agricola, rarum pecus et cereba solitudo”; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 290.

37 Macaristan’dan gelen buğday, Anadolu’dan gelenden daha üstün tutuluyordu; Busbecq, s. 63.

38 Busbecq.

39 Busbecq, s. 6-7.

40 Busbecq, s. 7, 12.

41 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 69-70.

42 Busbecq, s. 9-10.

43 Aynı eser, s. 6.

44 Karşılaştırma için bk. Istvanffy, s. 292.

45 s. 64-65.

46 Aynı yer.

47 Busbecq, s. 12, 221.

48 Charrière, II, s. 754.

49 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 89-91, 92, 144; Busbecq, s. 12.

50 Busbecq, s. 11-12.

51 Istvanffy, s. 292.

52 Aynı eser, s. 227, 284.

53 Busbecq, s. 147.
54 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 226, 302-303.
55 Busbecq, s. 60.
56 Aynı eser, s. 93.
57 Hurmuzaki, II, s. 356.
58 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 122.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 1, Bölüm 03

1 “Aderunt ex finitimis provintiis omnes fideles populi, solum christianam expeditionem”; Schwandtner (Abrosiana’nın Milano el yazmasından alıntı).

2 Busbecq, s. 101: “Immensae Imperii opes, viras integrae, armorum usus et exercitatio, miles veteranus, victoriarum assiduitas, laborum patentia, concordia, ordo, disciplina, frugalitas, vigilantia”; “silentium et modestia ...; nullum murmur ..., nulla concursatio ..., summa quies”; s. 5.

3 Aynı eser, s. 55.

4 “Barbares corruptibles ... et sans foy” der Fransız bir temsilci; Charrière, II, s. 8. Karşılaştırma için bk. Gerlach, aynı yer.

5 s. 210-211.

6 “Tantos longinqui temporis felicitas huic genti spiritus fecit, ut nihil iniquum putet quod velit, nihil aequum quod nolit”; Aynı eser, s. 69 ve devamı.

7 “In utramque partem Turcae volent esse immodici, sive honorem amicis deferant, sive hostes per contumeliam dedignantur”; Aynı eser, s. 57.

8 “Turcarum more, qui fuco omnes res gerere solent”; Verancsiscs, “Mon. Hung. Hist.”, III, s. 235.

9 Aynı eser, V, s. 225.

10 “Sagittas esse Dei quae a proposito scopo non aberrarent”; Busbecq, s. 176. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 182.

11 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 188; Charrière, II, s. III, s. 823-824.

12 Cilt II, son bölüm.

13 Busbecq, s. 3-4.

14 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 178; Busbecq, s. 69 ve devamı.

15 “Omnia cum eodem simul decesserunt”; Aynı eser, VI, s. 133.

16 “Nulli fere Dyvan eis pretereunt, quibus aut exploratores aut tabellarios non et mittant et recipiant, fitque studio et diligentia huiusmodi, ut pene quotidie, sive domi in otio, sive foris in bello agant, omnia intelligant quecumque et in suis provinciis et in regis nostris gerantur”; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 220-221.

17 Hurmuzaki, II, s. 247, No. CCXVIII.

18 Busbecq, s. 185.

19 Hurmuzaki, II, s. 229.

20 Karşılaştırma için bk. Busbecq’in selefi Malvezzi hakkında değerlendirmesi, s. 3.

21 Aynı eser, s. 129.

22 Hurmuzaki, II, s. 106.

23 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 183.

24 “Mecum est fortitudo totius mundi et virtus firmamenti ... Multarum aliarum ditionum superiori tempore ad aulam meam confugientum”; Kanunî’nin 1562 tarihli mektubu; Busbecq, s. 271 ve devamı.

25 “Maiestati Vestrae, cuius vel minimos motus maximam laesionem putant. Adeo potens est veterum odiorum recordatio”; Hurmuzaki, II, s. 100-101; Yıl 1553.

26 Busbecq, s. 153.

27 Busbecq, s. 36, 180-182.

28 Hammer, II, s. 213.

29 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 163 ve “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 127.

30 Hurmuzaki, II, s. 112.

31 “Rex vester non habet fidem”; Aynı eser, s. 107.

32 “Potentissimus ac serenissimus christianorum electus Caesar Ferdinandus”, ama: “invictissimus, ter maximus ac potentissimus Turcarum Imperator, princeps clementissimus”.

33 Busbecq, s. 58, 200 ve devamı.

34 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 105.

35 Charrière, II, s. 99.

36 Sanudo, Diarii XL, s. 700.

37 Aynı eser, XXXIX, s. 268.

38 Aynı eser, s. 119; Gevay III; Charrière, I, s. 117.

39 Aynı eser, XLI, s. 116-118.

40 J. Ursu, La Politique Orientale de François, I, Paris 1908, s. 36, Not 2.

41 Lodovico’nun kardeşi Giorgio Gritti’nin 1531 yılında Paris’te muhtemelen özel işler için bulunuşu hakkında bilgi için: Ursu, s. 60-61.

42 “Al più degno principe delli principi, signori delli signori de la lege del Messias Jesu, gran restaurator de la christianita”; Charrière, II, s. 13, Not.

43 Charrière, II, aynı yıl hakkında. Karşılaştırma için bk. Sanudo’daki raporlar. Rincon’a ait herhangi bir rapor yoktur.

44 Ursu, s. 76.

45 Temmuz 1533. Aynı eser, s. 77.

46 Gevay VI, s. 34, 57; Ursu, s. 79-80.

47 Karşılaştırma için bk. Cilt II, s. 376 ve devamı.

48 Ursu, s. 175.

49 Ursu, s. 88 ve devamı.

50 Charrière, I, s. 283 ve devamı; Nouradounghian, Recueil, I, s. 83 ve devamı.

51 Charrière, II, s. 315, Not.

52 Cilt II, s. 380.

53 Charrière, I, s. 327-328.

54 Cilt II, s. 380.

55 Aynı yer.

56 Charrière, aynı yıl hakkında.

57 Ribiar, Papiers d'État I, s. 116; Ursu, s. 116-117.

58 Ursu, s. 136 ve devamı.

59 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 113, 172; Albèri, XIV, s. 139.

60 Busbecq; Albèri, XIV, s. 158.

61 Busbecq, s. 111. Busbecq, ortak inançları olan İslâm'ın Osmanlılar için İranlılara karşı savaşmak için bir engel teşkil etmediği cevabını vermiştir. Aradaki fark, İran Şahı'nın Sünni Türkler için Rafızi bir Şii sayılırken, Şarlken ve Fransuva'nın Katolik olması idi.

62 Hammer, Yıl 1540.

63 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 113.

64 Cilt II, s. 378-379.

65 Charrière, I, s. 459.

66 Charrière, I, s. 522 ve devamı.

67 Aynı eser, s. 526. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 852.

68 Giovio: Charrière, I, s. 555, Not.

69 Giovio: Charrière, I, s. 564, Not.

70 Charrière, I, sonda; Karşılaştırma için bk. Ursu, son bölüm.

71 Aynı eser, s. Veltwyck'in "saige et reservé" olduğunu yazıyor Montluc; Charrière, I, s. 600.

72 Aynı eser, s. 621 ve devamı.

73 Aynı eser, II, s. 38. "Ce n'estoit à l'empereur mectre loy, ne condition á la dicte trefve, mais bien les recevoir de luy, ou laisser les choses en leur estat" - 1548 yılında İspanya Prensi'nin bir elçisi de gelmiştir; Aynı eser, s. 84. 19 Haziran 1547 yılında barış Şarlken tarafından

yenilenmiş ve 1 Ağustos'ta Augsburg'da onaylanmıştır. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 40.

74 Aynı eser, I, s. 593, Not.

75 Ursu, s. 177.

76 Charrière, II, s. 280, Not.

77 Charrière, II, s. 53, Not. Kral, Pierre Gille ve Guillaume Postel'i İstanbul'a aslında "livres principallement á langues grecque et hebraique, des plus anciens qu'il pourriot trouver" (bulabilecekleri kadar eskiden kalma Yunan ve İbrani dillerinde kitaplar) satın almaya göndermiştir; Aynı eser, s. 110, Not.

78 Aynı eser, aynı yer.

79 Şarlken, hasta olduğu günlerde sıkıntılarını kendisi için özel olarak üretilen saatlerin ayarını yapmakla geçiriyordu. Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 95, Not. 297, Not 2, 444, Not; III, s. 266-267, Not.

80 "Sans toutes fois apporter un seul petit présent, fust-il d'une orloge ou d'un panier de fruict, et qu'il n'a petit Sciote, Ragusois, Vallacque ou Moldave qui vienne à la Porte du Grand-Seigneur les mains vides"; Hurmuzaki, Ek I, s. 17, No. XXXII.

81 "Jamais ambassadeur ne chemina en tel ordre et equipage"; Charrière, II, s. 52 ve Not.

82 Aynı eser, s. 66, 68, Not.

83 Aynı eser, s. 89-90.

84 Leunclavius s. 795; Charrière, I, s. 624.

85 Aynı eser, II, s. 95, Not. s. 73-74, 82, 98; "Commemoriali", VI, s. 265, No. 167.

86 Charrière s. 103. Turgut Reis'in 1550 yılında ilhakı, Aynı eser, s. 112-113. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 115-117.

87 Aynı eser, s. 115-117.

88 Varese, Storia di Genova VI, s. 335 ve devamı.

89 Albèri seri III, cilt I, s. 87.

90 Charrière, II, s. 117, Not.

91 Albèri, XIV, s. 119.

92 Charrière, II, s. 120-122; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 294-295, özellikle Halkokondylas 1556 baskısının son bölümünde Stella.

93 Charrière, II, s. 122-125, 131, 139; Varese s. 335 ve devamı.

94 Karşılaştırma için bk. Varese s. 340-342.

95 Lanz, Politische Korrespondenz Karls V (Şarlken'in Siyasi Yazışmaları), III, s. 9.

96 Charrière, II, s. 126.

97 Aynı eser, s. 130-131, 136, 138-139.

98 Charrière, II, s. 140-143 ve Not. 1552 yılı başlarında Salih reis yıllık 50 bin altın gelir ile Afrika'nın tamamından sorumlu beylerbeyi olarak atanmıştır; Aynı eser, s. 177.

99 Aynı eser, s. 144-145.

100 Aynı eser, s. 159.

101 Aynı eser, s. 145-151, 156, Not 1.

102 Aynı eser, s. 158-165; Karşılaştırma için bk. s. 301, Not 1.

103 Varese s. 340-342.

104 Charrière, II, s. 164-165.

105 Aynı eser, s. 167. Akıbetleri hakkında s. 177, 181, Not. 182, Not.

106 Aynı eser.

107 Yedi tanesini kaybetti; Varese, VI, s. 345.

108 Charrière, II, s. s. 201, 209, 211-213, 217 ve devamı, Not. 231, 233-235, 239, 247, 254-255.

109 Aynı eser, s. 256-258.

110 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 113, 119.

111 Charrière, II, s. 260, 264-265, Not. 273-275.

112 Aynı eser, s. 277 ve devamı, Not. 291, 306, 308.

113 Varese, VI, s. 357 ve devamı.

114 Charrière, II, s. 379, Not.

115 Aynı eser, s. 319-320, Not; s. 321-322, Not. Fransız temsilci Codignac, Amasya'ya sultanın yanına gitmişti; Aynı eser, s. 327, Not; s. 330, Not.

116 Charrière, II, s. 331-333, 346 ve devamı, 351-354, Not.

117 Aynı eser, s. 397, 415, Not. 451, Not.

118 Aynı eser, s. 397, 415, Not. 451, Not.

119 Aynı eser, II, s. 388, Not.

120 Busbecq, s. 189 ve devamı.

121 Charrière, II, s. 397.

122 Aynı eser, s. 474, Not. Türk donanmasının 1556 yılındaki durumu hakkında bilgi için: Hurmuzaki, VIII, s. 72, 77.

123 "Ces messieurs ont fait icy de grandes sottises, qui ne servent que pour empescher le service dudict roy et donner mauvaise réputation";

Charrière, II, s. 377.

124 Aynı eser, s. 384, 395, Not.

125 Charrière, II, s. 399; Karşılaştırma için bk. s. 403. 1555 yılının sonlarına doğru İstanbul'u ziyareti hakkında bilgi için: Verancsiscs, "Mon. Hung. Hist.", V, s. 102; ayrıca Aynı eser, s. 235-236 ve devamı. Tunus'ta Benefert Limanı'nın ele geçirilmesi ve İspanyol sahili ile adalarına saldırılar (1557-1558) hakkında bilgi için: Hammer, II, s. 299.

126 Charrière, II, s. 391.

127 Busbecq, s. 188-189.

128 Charrière, II, s. 379, Not.

129 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. s. 381.

130 "Gallos esse leves; Gallos esse mendaces"; Aynı eser, s. 385.

131 Aynı eser, s. 406, Not.

132 Aynı eser, s. 419: "il diabolico et maladetto rè di Spagna".

133 Aynı eser, s. 414, Not. s. 425, 453 ve devamı.

134 Aynı eser, s. 456.

135 Aynı eser, s. 457 ve devamı, 461, Not. 462 ve Not. 464 ve Not. 472.

136 Charrière, II, s. 487.

137 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 491-493, Not ve Varese, VI, s. 346.

138 Charrière, s. 501.

139 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 508 ve devamı, Not. 516 ve devamı, 520, 521, Not. 524-525 ve devamı.

140 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 746 ve devamı, Not.

141 Aynı eser, II, Yıl 1558, s. 433.

142 Aynı eser, II, s. 528.

143 Aynı eser, s. 525-526.

144 Aynı eser, s. 528.

145 Aynı eser, s. 548, Not.

146 Cezayirliler 1558 yılında İspanyollara karşı zafer kazandıklarını iddia etmişlerdi; Aynı eser, s. 533.

147 Aynı eser, s. 557, Not. s. 559, Not.

148 Aynı eser, s. 573-574; Karşılaştırma için bk. s. 584, Not.

149 Aynı eser, s. 599.

150 Aynı eser, s. 583 ve devamı; Karşılaştırma için bk. s. 588-589, Not 1, 598, Not.

151 Aynı eser, s. 600, Not.

152 Şubat-Mart 1560.

153 Forgach, s. 237 ve devamı.

154 Hammer, II, s. 301: Kâtip Çelebi, Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfâri’l-Bihâr.

155 Charrière, II, s. 611-612, Not. s. 614, Not. 616, 620, 625-626 ve Not; Busbecq, s. 165 ve devamı; Forgach, s. 250 ve devamı; Hammer, II, s. 301-302: Kâtip Çelebi; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 886.

156 “Eadem erat frontis severitas et tristitia”; Busbecq, s. 168.

157 Aynı eser, s.; Karşılaştırma için bk. Varese, VII, s. 37.

158 Charrière, II, s. 628.

159 Aynı eser, s. 628-629.

160 Aynı eser, s. 631.

161 Aynı eser, s. 646, 652, 657, 659.

162 Aynı eser, s. 661; Karşılaştırma için bk. s. 665-666, 674, 695-696: Porsuk Ali Reis 20 kadırga ile Ege Denizinde idi; s. 701, Not: Venedikliler ile Adriyatik Denizi’nde anlaşmazlıklar; s. 713 ve devamı: Fransa’nın müttefiki Sanpier Ornanos’un Cezayir’e seyahati; İstanbul’a gönderilir; Karşılaştırma için bk. Varese s. 43; Charrière, II, s. s. 718, Not; Oran’a gidecek İspanyol kadırgaların kaybı; 718-719; s. 724 ve devamı, Not.

163 Charrière, II, s. 724-726, 737, Not. 740, 749-751.

164 Aynı eser, s. 737, 743.

165 Aynı eser, s. 744.

166 Aynı eser, s. 755, Not. 757.

167 Aynı eser, s. 768.

168 Hammer, II, s. 299.

169 Charrière, II, s. 770; Romanin, Storia Documentata di Venezia, VI, aynı yıl hakkında.

170 Charrière, II, s. 770-772, 777.

171 Aynı eser, s. 782, 784-785.

172 Ayrıca “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 261.

173 Charrière, II, s. 786; Karşılaştırma için bk. s. 790-791. Gerçekten de bazı korsanlar Fransa sahillerinde soyguna çıkmıştı; Aynı eser, s. 799.

174 Aynı eser, s. 787-789.

175 Aynı eser, s. 800, Not. 801, Not; Hammer, II, Üçüncü yıl; Vertot, Histoires de chevaliers de St. Jean. Kaynak olarak ayrıca Sansovino’nun eserinde Vandonio s. 414 ve devamı; Uberto Foglietta, Opera s. 259 ve devamı; Hammer, II, s. 305-306’da Gryphius; ayrıca Forgach, s. 390.

176 Aynı eser, s. 802, 804-806, 808, Not.

177 Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 809, Not. 810, Not. 811, Not. 812, Not; Forgach, s. 461.

178 Hurmuzaki, VIII, s. 112, No. CLV. Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 50.

179 Alman elçinin 1557 yılında ifadesi: “Omnes fere etiam duplo et triplo stipendio redimunt se Albèri, XIV, s. incuria remigii”.

180 Sakız Adası’nın Girolamo Giustiniano tarafından Fransızca yazılan tarihine göre Jacobus Paleologos’un daha geç tarihli raporu. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, II, s. 901-902; ayrıca Gerlach, s. 50, 161; Crusius, Turcograecia, Basel 1584, s. 512-513.

181 Albèri, seri III, cilt I, s. 165.

182 Charrière, II, s. 512, 537, 618. 1557 yılında sahte bir Türk elçi Ferrara’da bulunuyordu; Aynı eser, s. 381. Daha sonra Hollanda’daki reformistlerin lideri Oranya Prensi’nin elçileri İstanbul’a geldi; Aynı eser, III, s. 59, 199, Not.

183 Hurmuzaki, II, s. 118, Yıl 1553.

184 Jorga, Pretendenti domneşti - Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, s. 203-204 = 11-12.

185 Hurmuzaki, XI, s. 63, No. LXXXIX.

186 Aynı eser, Ek II, I, s. 217-218.

187 Laski’nin Albrecht Kraushaar’ın kaleminden biyografisi, Olbracht Lacki, Wojevoda Sieradzki, Varşova-Krakov 1882, 2 cilt.

188 Jorga, Pretendenti Domneşti, s. 221-222 = 29-30; Özi hakkında: Hammer, II, s. 212.

189 Hurmuzaki, XI, s. 48.

* “Starost”, eski Lehistan’da kralın verdiği bir timarı yöneten kişi (ed).

190 Aynı eser, s. II, s. 362; Karşılaştırma için bk. Ek 1, s. 18, No. XXXIII; Charrière, II, s. 632, 647-648, 651, 672.

191 Jorga, Nouveaux Matériaux à l’histoire de Jacques Basilikos l’Héraclide, dit le Despote, Bükreş 1909, s. 8 ve devamı; Legrand, Deux vies de Jacques Basilicos, Paris 1889, aynı yer; Hurmuzaki, Ek I, I, s. 18-19, No. XXXIV-XXXV.

192 Charrière, II, s. 758.

193 Aynı eser, s. 111, Hammer, II, s. 212.

194 Hurmuzaki, Ek II, I, s. 202; XI, s. 47, No. LXVI.

195 Aynı eser, s. 226-227, 243-244.

196 Aynı eser, s. 251 ve devamı.

197 Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 17.

198 Hurmuzaki, II, s. 281, No. CCLXI.

199 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 230.

200 Charrière, II, s. 449, Not.

201 Albèri seri III, cilt I, s. 124-125.

202 Charrière, II, s. 464, Not; 473, Not.

203 Hurmuzaki, VIII, s. 85, No. CXIII. Leh kralları, Boğdanlıların kendilerine tâbi olduğunu, ama diğer tebaa gibi olmadığını ve bu yüzden emir veremeyeceklerini açıklamışlardır; Aynı eser, XI, s. 48, 67.

204 Charrière, II, s. 758. Elçinin bir diğer görevi, Sultan Selim ile yenilenen ateşkes hakkında görüşmekti. Aynı eser, s. 760.

205 Almanlara 1529 yılında verdiği vaaz.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 1, Bölüm 04

1 Karşılaştırma için bk. Albèri, seri III, cilt I, s. 85’te Navagero: “poco manco che adorato”.

2 Busbecq, s. 154 ve devamı.

3 Busbecq, s. 60: “populi illi asiatici religionem imperiumque Othomanorum gravate ferunt.” “Ycelluy Sophy est grandement aymé et desire de tout le peuple.”; Charrière, II, s. 41; “La maggior parte dei Turchi è inclinata al Sofi, perchè vedono e intendono come son ben trattati li suoi sudditi da lui”; Albèri, seri III, cilt I, s. 86-87; Karşılaştırma için bk. Rüstem Paşa’nın onayı; Aynı eser, s. s. 170.

4 Leunclavius Sp. 794; Albèri, seri III, cilt I, s. 116.

5 Cilt II, s. 364-365.

* Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgenin doğu kısımlarında yaşamış eski bir Kafkas halkı. Bugünkü Dağıstan ve Şirvan bölgesi. Hazar Türkleri bölgesi (ed).

** Çoruh-Fas suları arazisi halkı (ed).

6 Charrière, I, s. 469.

7 Busbecq, s. 117 ve devamı. İran’daki genel durumlar hakkında bilgi için: Albèri, seri III, cilt I, s. 168 ve devamında Trevisano.

8 Busbecq, s. 120.

9 Dadyan kelimesinin anlamı için: Albèri, XIII, s. 314.

10 Osmanlı ittifakını kısa süre sonra terk eden Dadyan hakkında bilgi için: Albèri, seri III, cilt I, s. 279.

11 Charrière, I, s. 473.

12 Karşılaştırma için bk. Hammer I, s. 670.

13 Leunclavius Sp. 795.

14 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Osmanlı kaynakları Hammer, II, s. 207-208. İran elçilerinin huzura kabulü, Busbecq, s. 57-58.

15 Charrière, II, s. 22, Not. 34-35.

16 Aynı eser, s. 7, 12.

17 Aynı eser, s. 45-46.

18 Esedullah adında bir İranlı İstolni Belgrad’da Türkler için küçük meydan topları döküyordu (Hammer).

19 Charrière, II, s. 50.

20 Busbecq, s. 52 ve devamı; İznik, İzmit ve ihmal edilen antika yerleri hakkında Busbecq’in değerlendirmeleri; Aynı eser, s. 40 ve devamı.

21 Busbecq, Türklerde Çaldıran Muharebesi’ni anlatan bir mozaik resmi görmüştür; s. 37.

22 Busbecq, s. 116; Charrière, II, s. 61-62, 64, 68.

23 Hammer, II, s. 209-210.

24 Ayrıca Busbecq, s. 140 ve devamı, 148, 151, 153, 157-158.

25 Charrière, II, s. 69 ve Not.

26 Yeniçerilerin yemekleri hakkında: Busbecq, s. 148; Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 83 ve Leunclavius Sp. 795-798. İran savaşı sırasında erzak temini zorlukları hakkında Busbecq, s. 99.

27 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 248.

28 Charrière, II, s. 88-90.

29 Aynı eser, s. 96-98. İdam edilmedi. 1556 yılının Aralık ayında yönetimi altına verilen Anadolu’daki eyalette öldü; “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 239.

30 Hammer, II, s. 210; Leunclavius, Aynı eser; Charrière, II, s. 136.

31 Albèri, Aynı eser, s. 199; Charrière, II, s. 99 ve devamı.

32 Hammer, II, s. 210-211.

33 “Mon. Hung. Hist.”, V, s. 335; Charrière, II, s. 108.

34 Charrière, II, s. 111-112, 124-125.

35 Aynı eser, s. 115; Albèri, Aynı eser, s. 200-202.

36 Charrière, II, s. 111, 118-119.

37 Aynı eser, s. 137-139; Hammer, II, s. 228.

38 Hurmuzaki, II, s. 289-290, 290-291, 307; Albèri, Aynı eser, s. 115.

39 Albèri, Aynı eser, s. 202 ve devamı.

40 Charrière, II, s. 277-279.

41 Hurmuzaki, II, s. 110; Albèri, Aynı eser, s. 207.

42 Hakkında bilgi için: Albèri, seri III, cilt I, s. 77’de Navagero; Trevisano, Aynı eser, s. 116-117, 174. Şehzâde Cihangir “il gobbetto” hakkında bilgi için: Gerlach, s. 418.

43 Seferin tamamı hakkında bilgi için: Albèri, seri III, cilt I, s. 193 ve devamında anonim bir Venedik anlatımı.

44 Albèri, Aynı eser, s. 212.

45 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 26-27: “aeri ingenio praeditus et perspicaci”.

46 Busbecq’in huzura kabulü, Aynı eser, s. 54 ve devamı.

47 Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 277-278, 289-290, 290-291, 301-302; Busbecq, s. 27, 29-32; Hurmuzaki, II, s. 127-129, 131-132;

Albèri, seri III, cilt I, s. 171 ve devamı; cilt XII, s. 29; XIV, s. 149, 176-177; Gerlach, s. 178; Karşılaştırma için bk. Navagero, s. 78.

48 Albèri, seri III, cilt I, s. 224 ve devamı.

49 Charrière, II, s. 301-302.

50 Albèri, Aynı eser, s. 230.

51 Aynı eser, s. 236-237.

52 Charrière, II, s. 302, 310-311, Not; Albèri, seri III, cilt I, s. 238 ve devamı. Rüstem Paşa'nın da hacca gitmek için izin istediği anlatılır; Hurmuzaki, II, s. 172.

53 Hammer, II, s. 213.

54 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 238-239; VIII, s. 68, No. XC.

55 Hammer, II, s. 233 ve devamı; Albèri, seri III, cilt I; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, II, s. 182, 202, 204-205, 232, 234, 238-239; VIII, s. 68, No. XC,

56 Aynı eser; Hammer, II, s. 236-237; Sultan'ın Fransa Kralı'na yazdığı mektup, Ekim 1554; Charrière, II, s. 324 ve devamı, Not.

57 Albèri, seri III, cilt I, s. 86, 170-171'de Navagero.

58 Karşılaştırma için bk. "Mon. Hung. Hist.", V, s. 32, 43.

59 Aynı eser, s. 59 ve devamı, 64, 69.

60 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 81-82, 86, 96; Hurmuzaki, II, s. XI, s. 578; Busbecq, s. s. 70 ve devamı; Albèri, XIV, s. 134.

61 Charrière, II, s. 505-506, Not.

62 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 96.

63 Aynı eser, s. VI, s. 239, 241.

64 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 97-98, 113-114, 116-117; Busbecq, s. 27: "consiliorum omnium auctor". "Unus ille traxit ad se omnia et imperotarem gerit"; Hurmuzaki, II, s. 110.

65 Charrière, II, s. 464, Not.

66 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 128; ayrıca s. 103-104.

67 Hurmuzaki, VIII, s. 76, No. XCIX.

68 "Il Persiano mai sarà amico del Gran-Signor, et, ogni volta che potesse trovar occasione di far qualche bella botta, non mancharia di farla"; Hurmuzaki, II, s. 353.

69 Aynı yer.

70 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 239, 244, 261.

71 Aynı eser, s. 247.

72 "Mon. Hung. Hist.", V, s. 249 ve devamı.

73 Aynı yer.

74 Aynı eser, s. 297 ve devamı, 319-320.

75 Aynı eser, s. 340; Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 81 ve devamı.

76 Charrière, II, s. 468, Not; “religieux tyran et resvenu et qui ne fait jamais qu’estudier”; Aynı eser, s. 469; “ventri et somno natus”; Busbecq, s. 160 ve devamı; şehzâdelerin yaşları hakkında bilgi için: Albèri, seri III, cilt I, s. 116.

77 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 231; Charrière, II, s. 544, Not.

78 Busbecq, s. 131 ve devamı.

79 Busbecq, Aynı yer ve Charrière, II, s. 549, 551, 553, 565, Not.

80 Busbecq, Aynı yer; Charrière, II, s. 575, Not.

81 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 148.

82 Busbecq, s. 174.

83 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 174-175, 229; Charrière, II, s. 474, Not. 651, 718 - borçluların serbest bırakılması -, 733; Hurmuzaki, VIII, s. 90, No. CXX.

84 Charrière, II, s. 569, Not.

85 Aynı eser, s. 574.

86 Aynı yer.

87 Busbecq, s. 154 ve devamı; Charrière, II, s. 575, Not. 578, 590, 596-597, Not. 597, Not. 598-599, Not.

88 Busbecq, s. 158 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Türk kaynaklarına göre Hammer, II, s. 264 ve devamı.

89 Busbecq, s. 160 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Charrière, II, s. 621, 627, 666. Bâyezid tarafından Ceneviz’e ve Toledo’da İspanya sarayına gönderilen bir temsilciden İstanbul’daki Fransız temsilcinin haberi yoktur; Aynı eser, II, s. 630, Not.

90 Charrière, II, s. 634, 636.

91 “Bassarum iudicio ocii et quietis magis indigit quam non necessariorum militiae laborum”; Busbecq, s. 163, Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 91, No. CXXII; Charrière, II, s. 758, 781, 798-799. Kanunî’nin av partileri hakkında Busbecq, s. 83.

92 s. 204 ve devamı; Karşılaştırma için bk. s. 36-37, 57-58.

93 Aynı yer; Charrière, II, s. 657. Görüşmelerin devamı hakkında bilgi için Aynı eser, s. 671-672, 677, 679.

94 Charrière, II, s. 688, 691, 707.

95 Aynı eser, s. 694-695, 696.

96 Busbecq, s. 204 ve devamı; Hammer, II, s. 275; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 15, No. XXVIII; Charrière, II, s. 707; Hurmuzaki, II, s. 414.

97 1564 yılında çıkan bir “Düzmece”; Charrière, II, s. 767-768, 770-771; bir diğer Turgut bey tarafından gönderilmiştir; Aynı eser, s. 784; bir üçüncüsü 1565 yılının Haziran ayında idam edildi, Aynı eser, s. 790.

* Şehzâde Bâyezid yakılmamış, cellatlar tarafından boğulmuştur (ed).

98 Aynı eser, s. 709, 715. Bir diğer elçi 1563 yılının Mart ayında geldi; Aynı eser, s. 723-724.

99 Aynı eser, s. 726. Hintli elçiler Portekizleri şikâyet etti, s. 732. Portekiz elçiler, 1563 yılının Ekim ayında geldi; Aynı eser, s. 740. Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 130; Albèri, XIV, s. 135, 148, 167-168, 183, 199 ve devamı.

100 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 111, 169, 174.

101 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 237.

102 “Quoadusque vivet, nunquam ensem suum stringet in illum, et, si forte contingeret eum cum ipso simul quopiam loco castra habere - huiusmodi enim metaphoris utebatur - nunquam portas tentroii sui oppositurus est portis eius tentorii, sed illas semper vertet ad eam plagam in qua senserit illius hostes esse”; Aynı eser, s. 267; Karşılaştırma için bk.. s. 237, 245, 250

103 Aynı eser, s. 268-269. 1568 yılında Bağdat’ta barış ihlalleri hakkında bilgi için: Aynı eser, s. 271-272.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 01

* II. Selim'in annesi Hürrem Sultan, Yahudi değildir. Ukraynalıdır (ed).

1 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 26-27, 176; Charrière, II, s. 661, 667; Albèri, seri III, cilt I, s. 205.

2 Buna rağmen İbrahim Paşa gibi saraya girip çıkamıyordu; Albèri, Aynı yer s. 90 .

3 Aynı eser; ayrıca s. 121-122; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 295; Navagero s. 89, 92.

4 Charrière, II, s. 793; Busbecq, s. 176, 183, 186, 213; Albèri, Aynı eser, s. 365; XIII, s. 28-29, 32, 64 ve devamı; XIV, s. 185.

5 Hammer; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 38, 130, 378, 398; Archiv für Österreichische Geschichte (Avusturya Tarihi Arşivi), LIII, 1875, s. 52-53; Pray, Aynı eser, s. 317.

6 Albèri, Aynı eser, s. 366-367; Charrière, III, s. 87 ve devamı; 1905; Gerlach, s. 30.

7 "Mon. Hung. Hist.", VI, s. 261.

8 "Mon. Hung. Hist.", VI, s. 134.

9 Karşılaştırma için bk. Aynı eser: "Affectat quoque nuptias filiae Petri Vojvodae Transalpinensis et eum principatum, potitusque utroque desiderio, multas legiones Ugonottorum cum rebus et familiis suis Passae pollicetur ... Cuius pleraque Passam ridere aiunt"; ayrıca Aynı eser, s. 261: "Odiosissimus Grandchamp"; Hurmuzaki, XI, s. 76-77, No. 117-118 ve önsöz.

10 Charrière, III, s. 96 ve devamı ve Not.

11 Aynı eser, s. 71.

12 Aynı eser, s. 60 ve devamı; Albèri s. 334'te Marcantonio Barbaro.

13 Charrière, III, s. 64 ve devamı ve Not.

14 Charrière, II, s. 183.

15 Busbecq, s. 145-146.

16 Hurmuzaki, II, s. 215, No. CLXXIV; 1540 yılındaki yangın hakkında bkz. Leunclavius Sp. 784; Eski sarayda sadece kadınlar oturuyordu.

17 Charrière, II, s. 735.

18 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 403, Not. 415, Not. 740, 742, 779, Not; III, s. 80 ve devamı.

19 Gerlach, s. 303.

20 Karşılaştırma için bk. "Commemoriali", VI, s. 327-328, No. 160.

21 Albèri, seri III, cilt I, s. 150.

22 Aynı eser, s. cilt III, s. 431-432, Not; Zinkeisen, III, s. 375, Not.

23 Albèri, XI, s. 638, Not.

24 “Micques n’a poinct esté si dégoutté que de poulcer à la roue, pour ne pas moings pencer que d’en demourer roy tributaire ou gouverneur perpetuel -, j’entends de Chippres”, Charrière, III, s. 87-88 ve s. 88, Not. Karşılaştırma için bk. Albèri, XV, s. 390-391; Yıl 1573.

25 Albèri, seri III, cilt I, s. 289.

26 Bir Fransız elçi daha 1547 yılında “affaiblissement de leurs forces et diminution de leur grandeur” diye yazmıştır; Charrière, II, s. 21.

27 Segna’daki Uskoklar hakkında: “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 267. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 67, 88; Busbecq, s. 104, 200.

28 Charrière, II, s. 117-118; 1547 yılında da aynıdır; Aynı eser.

29 Albèri, seri III, cilt I, s. 109.

30 Albèri, s. 83-84, 183-184’te Navagero.

31 Charrière, II, s. 62; Yıl 1548.

32 Aynı eser, s. 113.

33 “Avea più volte detto di voler aggiunger a quell’impero l’isola di Cipro, per lasciar quelche segno di sè”; Albèri, XIX, s. 182.

34 Charrière, II, s. 417.

35 Albèri, seri III, cilt I, s. 282.

36 Charrière, II, s. 768.

37 “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 76, 99, 142, 171-172.

38 Brosch, Geschichten aus dem Leben dreier Großwesire (Üç Veziriazamın Hayatından Kesitler), gotha 1899, s. 8. Kıbrıs ve Zenta 1558 yılında toplam 8 bin altın ödüyorlardı; Albèri, seri III, cilt I, s. 150. Daha 1573 yılında artırılan yeni vergi talep edildi; Albèri, XV, s. 398.

39 Brosch, Aynı eser, s. 9.

40 Charrière, III, s. 102.

41 Mas Latrie, Histoire de l’ile de Chypre II, Paris 1885, s. 565.

42 Bu emir Albèri, XII, s. 347, Not altında mevcuttur.

43 Hammer; Karşılaştırma için bk. Foglietta ve Paruta; Romanin, Aynı eser; Charrière, III, s. 102 ve devamı. Venedik Balyosu Marcantonio Barbaro, şeyhülislâm aracılığıyla sultanın İspanyollar tarafından baskı altında tutulan Berberilerin kurtarılması için bir şeyler yapmasını sağlamsını istemişti; Albèri, XII, s. 324-325.

44 Trevisano, 1558, Albèri, seri III, cilt I, s. 135 ve devamı.

45 Sokollu Mehmed Paşa’dan sonra 240 kadırga: Charrière, II, s. 136.

46 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 131-132.
47 Bernardo Sagredos’un raporu: Mas Latrie, III, s. 540.
48 Aynı eser, s. 555-556.
49 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 123, 216.
50 Mas Latrie, III, s. 545.
51 Karşılaştırma için bk. Yukarıda belirilen rapor ve Hurmuzaki, VIII, s. 95 ve devamı; Charrière, III, s. 74, Not.
52 Sokollu Mehmed Paşa’nın mektubu, Charrière, III, s. 137. Karşılaştırma için bk. Forgach, s. 587 ve devamı.
* Metinde “Savoyen hanedanı” diye geçiyor (ed).
53 Piyale Paşa’nın 2 Aralık’ta vardığı yer; Charrière, III, s. 143. Karşılaştırma için bk. Crusius, s. 209; Albèri, s. 379’da Garzoni; Forgach, s. 600-601.
54 Mas Latrie, III, s. 561.
55 Rum Papa vekilleri, daha önce adı geçen Arşidük ve Famagust, Paphos, Limisso, Soli, Karpasso, Lefkara-Amathund piskoposları idi.
56 Mas Latrie, III, s. 582.
57 1580 yılından sonra en fazla 8 bin altın getiriyorlardı; Aynı eser, s. 560 ve devamı.
58 Mas Latrie, III, s. 563-564.
59 Charrière, III, s. 739, Not. 743 ve devamı ve Not. 752, Not.
60 Aynı eser, s. 755, Not.
61 Mas Latrie, III, s. 582.
62 Charrière, III, s. 112 ve devamı.
63 Charrière, III, s. 112 ve devamı.
64 Aynı eser, s. 115.
65 Aynı eser, s. 114.
66 Aşağıdaki not.
67 Charrière, III, s. 75, Not. 86-87. 1570 yılında Zapolya ve Lehistan’ın mirasçısı prenses arasında evlilik projesi ortaya atıldı. Aynı eser, s. 140. Ayrıca s. 169, Not.
68 Charrière, III, s. 99, 100, Not. 176 ve devamı ve Not.
69 Aynı eser, s. 133 ve devamı.
70 Aynı eser, s. 138.
71 Très superbe et ignorante nation et Seigneurie de Venice”; Aynı eser, s. 136.
72 Ayrıca Brosch, s. 12 ve devamı.

73 Aynı eser, s. 13 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 89.

74 Brosch, s. 15.

75 “Commemoriali”, VI, s. 321-322, No. 141.

76 Karşılaştırma için bk. s. 324, No. 143.

77 Aynı eser, s. 325, No. 145. Ayrıca devamındaki sayfalar, Aynı eser.

78 Karşılaştırma için bk. Foglietta, De Sacro Foedere Contra Solymum, Bölüm I-II.

79 Charrière, III, s. 158, Not.

80 Aynı eser, s. 184-185.

81 Reussner, Epistolae Turcicae, Frankfurt A.M. 1590, cilt XI, s. 121 ve devamı; Forgach, s. 657.

82 Forgach, s. 674 ve devamına göre 12 Eylül.

83 Reussner, s. 117-121. Karşılaştırma için bk. Forgach, s. 586 ve devamı, 650 ve devamı. Ayrıca s. 145.

84 Forgach, s. 663-664.

85 Zapt edilenlerin sayısı Forgach, s. 665-666’ya göre 190.

86 Görgü tanığının raporu; Charrière, III, s. 185 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Reussner s. 122-127. Pertev Paşa bunun için cezalandırılmadı. 1572 yılına kadar yaşadı; Charrière, III, s. 319, Not.

87 Albèri, XIII, s. 150: 1576 tarihli rapor. İspanyollar büyük kayıplar verdiler; Aynı eser, s. 203; Karşılaştırma için bk. s. 218. Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 333; Forgach, Aynı eser.

88 Charrière, III, s. 189 ve devamı.

89 Sultanı öldürme planları o dönemin fikirlerinden biri idi; Brosch s. 24.

90 Charrière, III, s. 261; Zara Beyi’nin daha sonraki bir denemesi yine başarısız kaldı; s. 264, Not.

91 Aynı eser, s. 265, Not.

92 Brosch, s. 22.

93 Charrière, III, s. 207.

94 Charrière, III, s. 243, Not.

95 Aynı eser, s. 248, Not; Karşılaştırma için bk. M. Rosi, Alcuni documenti relativi alla liberazione dei principali prigonieri turchi presi a Lepanto, “Archivio della società romana di storia patria” XXI (1898), s. 141 ve devamı. Ayrıca Gerlach, s. 37.

96 Charrière, III, s. 251; Karşılaştırma için bk. s. 264, Not.

97 Aynı eser, s. 231-232, 291-292, Not. 293 ve devamı.

98 Karşılaştırma için bk. s. 240 ve devamı; ayrıca Albèri, XII, s. 306; Charrière, III, s. 362, Not.

99 Aynı eser, s. 247, Not.

100 Aynı eser, s. 269 Aynı eser, s. 269.

101 Aynı yer.

102 Aynı eser, s. 243, Not. 270, Not.

103 Aynı eser, s. 251.

104 Charrière, III, s. 262, Not.

105 Aynı eser, s. 281, 284; Forgach, s. 669-670.

106 Charrière, III, s. 290-291, Not.

107 Aynı eser, s. 294 ve devamı, Not.

108 Aynı eser, s. 295, Not; Forgach, s. 670 ve devamı.

109 Charrière, III, Aynı eser.

110 Aynı eser, s. 283, Not.

111 Aynı eser, s. 329 ve devamı, Not. s. 342 ve devamı.

112 Aynı yer.

113 Aynı eser, s. 285 ve devamı, Not.

114 Brosch, Aynı eser, s. 26.

115 Charrière, III, s. 377, Not.

116 Olağanüstü elçi Andrea Badoaro'nun raporu (Albèri) s. 349 ve devamı, ayrıca Garzoni'nin raporu, Aynı eser, s. 371 ve devamı.

117 Charrière, III, s. 361, Not.

118 "La paix des Vénitiens, laquelle lé Bassa et bayle avoinet couvée secrétement depuis trois moys, et je l'ay faict esclore en huict jours", Aynı eser, s. 367, Not; Karşılaştırma için bk. s. 586, Not.

119 "Le royaume de Cypre, qui est des anciens conquestes de vos predécesseurs; plutost que de le rendre à ces seigneurs, qui l'ont usurpé"; Aynı eser, s. 360, Not.

120 Aynı eser, s. 375.

121 Aynı eser, s. 376, Not.

122 Aynı eser, s. 379, Not.

123 Brosch, Aynı eser, Bölüm II.

124 Charrière, III, s. 380, Not.

125 Aynı eser, s. 388-389, Not.

126 Aynı eser, s. 387, Not.

127 Aynı eser, s. 400, Not. 402-403, Not. 404, Not. 411, Not. 413 ve devamı.

128 Aynı yer.

129 Aynı eser, s. 419 ve devamı.

130 Aynı eser, s. 424 ve devamı.

131 Aynı eser, s. 426, Not.

132 Aynı eser, s. 439.

133 Aynı eser, s. 452, Not.

134 Hammer, II, s. 427; Charrière, III, s. 440-441, Not.

135 Aynı eser, s. 456; Karşılaştırma için bk. Albèri, XII, s. 335-336; Forgach, s. 603-604.

136 Hammer, II, s. 450; Charrière, III, s. 441.

137 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 450-451.

138 Aynı eser, s. 472, Not. 474, Not. 480, Not.

139 Aynı eser, s. 494, Not.

140 Aynı eser, s. 473: "fort austère, cruel et enemy des chrestians" (çok sert, gaddar ve Hristiyanların düşmanı); "brave et hazardeux" (cesur ve tehlikeli), s. 490.

141 Aynı eser, s. 514 ve devamı, Not. 520, 552 ve devamı, Not. 575-576, Not. 579 ve Not.

142 Charrière, III, s. 554, Not. 1577 yılında Berberiler ayaklandı; Aynı eser, s. 699. Fransızlar o dönemde oraya ilk konsoloslarını gönderdiler; Aynı eser, s. 718. Karşılaştırma için bk. 745, Not. Mercanların çıkartılması için Fransız şirket kuruldu, s. 767 ve devamı, Not. Ayrıca s. 788-789. s. 799-800, Not. Trablusgarb'daki bir konsolos hakkında bilgi için bk. s. 833, Not. 861, Not.

143 Aynı eser, s. 566, Not. 570-571.

144 Hammer, II, s. 465; Charrière, III, s. 746-747, 756-757, Not. 764, Not. 797, Not.

145 Albèri, XII, s. 140.

146 1573 yılında ölümü hakkında yanlış haber hakkında bilgi için: Charrière, III, aynı yıl.

147 Aynı eser, s. 599.

148 Aynı eser, s. 614, 634, 640, 675.

149 Aynı eser, s. 617.

150 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 144.

151 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 689, Not.

152 Aynı eser, s. 697, Not

153 Aynı eser, s. 705 ve devamı.

* Marigilano’nun bir gözü kördü. (ed).

154 Aynı eser, s. 707, 710-714.

155 Aynı eser, s. 872, Not. 876, Not.

156 Aynı eser, s. 886 ve Not. s. 887 ve devamı, 902, Not. 910 ve devamı, 912 ve devamı, Not. 919 ve devamı, Not.

157 Aynı eser, s. 926, Not. 935, Not.

158 Charrière, III, s. 931 ve devamı.

159 Albèri, XII, s. 309.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 02

1 “Ognuno dei loro imperatori è tenuto per obbligo di religione di far qualche acquisto e segnalata impresa”; Albèri, XV, s. 389.

2 Gerlach, s. 108.

3 “Più simile ad un mostro che ad un uomo”; Badoer: Albèri, s. 361.

4 “Pieno di carne, con faccia rossa e qual piuttosto infiammata”; Marcantonio Barbaro: Albèri, s. 318, Yıl 1573.

5 Karşılaştırma için bk. Navagero: Albèri, s. 72; Aynı eser, XIII, s. 17.

6 Karşılaştırma için bk. Garzoni: Albèri, s. 432; Aynı eser, s. XII, s. 462; Marcantonio Barbaro, s. 327-328: “siccome dal sole prendono figura tutte le cose create”.

7 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 17 ve Evliya Çelebi, Seyahatnâme - çevirisi: Hammer I, Londra 1834, s. 108.

8 Gerlach, s. 21.

9 Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 436.

10 Gerlach, s. 359, 385.

11 Aynı eser, s. 71: “Eine Sclavin von Korfu oder Korzira” (Korfu veya Korziralı bir cariye), ama s. 334: “eine Griechin von Pario” (Parionlu bir Rum); Aynı eser, s. s. 177-178. Gerlach, Haseki’nin Korfu’dan geldiğini onaylar. s. 383’te ise Boşnak olduğu söylenir. Karşılaştırma için bk. Badoer: Albèri, s. 361-362: “di Casa Baffo”; Albèri, XIV, s. 286; Garzoni, s. 403: “una sua schiava di Corfu, di Casa Baffo”. Korfu kale komutanı Veniers’in kuzeni olduğu söylenmektedir; Albèri, XIV, s. 235

12 Aynı eser, s. 180.

13 Garzoni, s. 401-402.

14 Aynı eser, s. 403; Gerlach, s. 372; Evliya Çelebi, I, s. 108.

15 Garzoni, Aynı eser.

16 Karşılaştırma için bk. Badoer, Aynı eser, s. 361; Navagero s. 76; Garzoni, Aynı eser, s. 431; Albèri, XIII, s. 24, 97; XIV, s. 134, 166-167, 179 ve devamı; “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 181, Karşılaştırma için bk. s. 95, 99: “ingenio mitis et moribus quietus”; Gerlach, s. 247, 336, 397, 411; Charrière, III, s. 395, Not: “homme de foy et bien vivant” (dini açıdan); ama s. 374; “l’homme le plus avare et sordide de la terre”; s. 259, Not: “le plus imbécille subject pui ait jamais commandé en cest Estat”; 283: “il n’y eust oncques avarice si extresme, ne si sordide en ce monde, qu’est celle dudit Grand-Seigneur et de sondit Bassa”.

17 Gerlach, s. 71.

18 Albèri, XIV, s. 166; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 136, Not 3.

19 Aynı eser, s. 136, Yıl 1557; Karşılaştırma için bk. Navagero, Aynı eser, s. 88-90.

20 Albèri, XIV, s. 27; Karşılaştırma için bk. s. 28-29, 185.

21 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 157.

22 Aynı eser, s. 376-377.

23 Sultan Selim’in diğer kızlarından birinin ölümü hakkında: Gerlach, s. 402.

24 İtalyanlara göre kendi asilzâdelerinin evi ile karşılaştırılamayacağını söylüyorlardı; Albèri, XIII, s. 225.

25 Gerlach, s. 130, 324-325, 349, 373, 383-384.

26 Aynı eser, s. 378.

27 Aynı eser, s. 157, 318, 445; Albèri, XII, s. 442.

28 Gerlach, s. 52, 510-511.

29 Gerlach, s. 187, 266-267, 529; Albèri, XII, s. 441.

30 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 404, Not.

31 Gerlach, s. 38.

32 Albèri, XIII, s. 157: “piuttosto principe cristiano che Turco”, s. 198-199; Gerlach, s. 54; Brosch, Aynı eser, s. 35-36 ve Not. 64-65.

33 Garzoni, Aynı eser, s. 405.

34 Albèri, XIII, s. 98, Yıl 1571.

35 Jire_ek Archiv für slavische Philologie (Slav Filolojisi Arşivi), IX, s. 291 ve devamı.

36 s. 450.

37 Marcantonio Barbaro, Yıl 1573; Albèri, s. 321; Charrière, III, s. 613 (1576); Albèri, XIII, s. 363 (1592); XIV s. 365, 376. (1590).

38 O dönemin, yenilen hanedanlardan gelen asil sınıfına ait Osmanlılar hakkında bilgi için: Albèri, XIII, s. 19.

39 Aynı eser, XIV, s. 287-288.

40 Albèri, XIV, s. 295; Yıl 1585; 370-371; Karşılaştırma için bk. s. 315. Makamı veziriazam tarafından zorla elinden alınan nişancının önemini yitirmesi hakkında: Aynı eser, s. 155.

41 Gerlach, s. 448.

42 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 59, 712, Not; Garzoni: Albèri, s. 407; Aynı eser, s. XIV, s. 188 ve devamı; Gerlach, s. 37, 90.

43 Garzoni, s. 480; Badoer, s. 365-366’ya göre Rüstem Paşa’nın eşi idi. Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 108 .

44 Albèri, XIV, s. 291, Yıl 1585.

45 Gerlach, s. 393; Albèri, XIII, s. 156, 234, 241, 243-244

46 Albèri, XIV, s. 289; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 366, 368-369; İstanbullu olduğu söylenmektedir; s. 433.

47 Albèri, XIII, s. 239, 243, 357, 366-367, 418-419; XIV, s. 293-294; Charrière, III, s. 849, Not.

48 Gerlach, s. 311, 376; Charrière, III, s. 835, 841-842, Not: "ayant ja gouverné heureusement troiz empereurs".

49 27 Nisan 1580 tarihinde öldü.

50 Gerlach, s. 187.

51 Garzoni: Albèri, Yıl 1573, s. 404; Badoer, Aynı eser, s. s. 366; Aynı eser, s. XII, s. 444; Gerlach, s. 452-453; Charrière, III, s. 833-834, 839, 842, Not. 848, 856, Not. 901-903, 911, Not. 918. Oğlunun "havai ateşli" sünnet düğünü hakkında: Gerlach, s. 269.

52 Gerlach, s. 138, 154. Karşılaştırma için bk. Reussner, XII, s. 120-121.

53 "Figliuola di un figlio" (oğullarından birinin kızı).

54 Albèri, XIII, s. 467.

55 Garzoni, Aynı eser, s. 409 ve devamı; Albèri, XII, s. 444-445 ve devamı; XIII, s. 154-155; XIV, s. 238; Gerlach, s. 513-514: Trakya'da yaptırdığı vakıflar; Charrière, III, s. 904 ve devamı, 911, Not. 912, 923, 934: "regretté de tous les gens de bien". Venedikli bir raporu göre 1562 yılında "Hırvat" Ferhad Paşa "Sultan Mehmed'in kızının" eşi idi; Albèri, XIV, s. 187.

56 Gerlach, s. 398.

57 Karşılaştırma için bk. Marcantonio Barbaro, Yıl 1573, s. 330; Albèri, XII, s. 442.

58 1564 yılında 6; Albèri, XIII, s. 25; 1588 yılında 8; Aynı eser, s. XIV, s. 286.

59 Aynı yer.

60 Gerlach, s. 85-86; Albèri, XIII, s. 356; XIV, s. 290-291, 371, 416-418; Cavallo, Aynı eser, s. 296.

61 Pertev Paşa, Ferhad Paşa ile akraba idi: Eşi onun kayınvalidesi idi; Albèri, XIV, s. 188.

62 "Di aspetto feroce et senza punto di dolcezza, ... di animo terribile superbo, vano et pieno di pensieri vasti et smisurati et, quanto alla militia,

gli si viene più il nome di soldato, per esser temerario et impetuoso et valoroso et prudente”; Viyana, Krallık Kütüphanesi, Ms. 6318, fol. 275.

63 Albèri, XII, s. 445 ve devamı.

64 Veziriazamlığı 1580-5 Aralık 1582; Nisan 1589-Ağustos 1591; Ocak 1593-Şubat 1595; Temmuz-Kasım 1595; Kasım 1595 ve ölümü olan 3 Nisan 1596 tarihleri arasındadır. Hakkında bilgi için: Garzoni, s. 411; Albèri, XIII, s. 154, 358; XIV, s. 240, 293, 329, 372-373, 420 ve devamı; Gerlach, s. 31, Yıl 1573: “ein junger starcker Mann, mit einem dicken schwartzen Bart” (gür siyah sakallı genç ve güçlü bir adam); s. 109.

65 Albèri, XIII, s. 242, 293.

66 Albèri, XIII, s. 228.

67 Aynı eser, s. 222.

68 Aynı eser, s. 158, 400-402; Marcantonio Barbaro, Aynı eser, s. 312; Gerlach, s. 266, 449.

69 Charrière, III, s. 918.

70 Gerlach, s. 449.

71 Aynı yer.

72 Aynı eser, s. 397-398.

73 Navagero, Aynı eser, s. 62-63, Yıl 1553: O zamanlar 24 bin altın.

74 Garzoni, s. 405-406, Yıl 1573.

75 Charrière, III, s. 918. Bir cariyeden olma oğlu Hasan, Erzurum, Hersek ve Budin Beylerbeyi oldu; Albèri, XIII, s. 80-81; 157, 358; XIV, s. 435; Brosch, Aynı eser, s. 68; Gerlach, s. 219. Yeğenlerinden biri Klis Sancakbeyi idi; Albèri, XIII, s. 41

76 Gerlach, s. 37.

77 Aynı eser, s. 93-94.

78 Aynı eser, s. 370.

79 Aynı eser, s. 130, 414; Karşılaştırma için bk. s. 450; Albèri, XIV, s. 171-172; XII, s. 439-440.

80 Albèri, XIV, s. 435. Karşılaştırma için bk. s. 173, Not 2.

81 Albèri, XIV, s. 433.

82 Gerlach, s. 383.

83 Aynı eser, s. 71. Sultan Selim’in yedinci oğlu 1572 yılında 5 yaşında ölmüştü; Charrière, II, s. 319, Not.

84 Gerlach, s. 77.

85 Aynı eser, s. 71; Marcantonio Barbaro, s. 318-319: “di modesti costumi”.

86 Albèri, XII, s. 463-464; XIII, s. 25, Yıl 1564; 97, Yıl 1571; Karşılaştırma için bk. Badoer, s. 361-362; Garzoni, s. 403; Gerlach, s. 322.

87 Daha 1590 yılında lükse karşı yasalar uyguladı: "Id quoque decreverunt cum imperatore ne mercatores vel institores cari fori panno vel serico vestiantur, sed bagazya et fosztan, quibus ut tantummodo militares viri et aulici imperatoris utantur; Graz, Devlet Arşivi, 1589-1590, 1596, fol. 89".

88 Albèri, XII, s. 463-464; XIII, s. 165-166, 195-196; XIV, s. 327-329. Sultan III. Murad'ın gençliğinde şehzâde olarak gönül ilişkileri hakkında bilgi için: Albèri, XIV, s. 181, Yıl 1562.

89 Gerlach, s. 77, 116, 311, 342, 367; Albèri, XIII, s. 298-299.

90 Charrière, III, s. 922; Gerlach, s. 23.

91 Albèri, XIII, s. 237; XIV, s. 330.

92 Charrière, III, s. 402, Not; s. 428, Not.

93 Gerlach, s. 177.

94 Albèri, XIII, s. 352; XIV, s. 201: Daha 1562 yılında yedi cariye hediye edilmişti; Charrière, III, s. 915, Not: "se donnant à ses plaisirs parmy les délices"; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 230.

95 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 237-238.

96 Albèri, XIII, s. 373, 375; XIV, s. 232, 243, 286, 332, 438-439. Sultan III. Murad'ın diğer oğulları hakkında: Gerlach, s. 316-317, 471.

97 Albèri, XIV, s. 352-353.

98 Charrière, III, s. 895, Not.

99 Gerlach, s. 401, 408-409.

100 Gerlach, s. 87.

101 Albèri, XIV, s. 242-243.

102 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XIV, s. 295; Gerlach, s. 79, 383, 400, 459.

103 Albèri, XIV, s. 336-338, 411-412; Cavalli, s. 275.

104 Albèri, XIV, s. 416.

105 "Secret et couvert"; Charrière, III, s. 918.

106 Gerlach, s. 307.

* Sarayında toplanan İkindi Divânı esnasında saldırıya uğramıştır. (ed). 30 Eylül olmalı.

107 Gerlach, s. 307 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Badoer, s. 364; Albèri, XIV, s. 328; Brosch, s. 65-67; Charrière, III, s. 833, Not.

108 Albèri, XIV, s. 234. Genelde eski hocasına sorardı; Aynı eser, s. 435-436.

109 Albèri, XIV, s. 294.

110 “Tutti in quel governo rubano e sono anche rubati”; Albèri, XIV, s. 336; Vezirler hakkında: Mesih Paşa, Albèri, XIII, s. 241, 243; XIV, s. 288-289; Hasan Paşa, XIII, s. 357; XIV, s. 373, 375, 434; Haydar Paşa, XIII, s. 352, 356; XIV, s. 434-435; Cafer Paşa, XIII, s. 357; XIV, s. 291, 374-375; Yusuf Paşa, s. 370; Mehmed Paşa s. 294, 369-370; Halil Paşa, s. 427, 434; İbrahim Paşa, Vezir ve Rumeli Beylerbeyi, XIII, s. 238, 244, 357: “leggiero di cervello e vano”; XIV, s. 241-242, 290, 367-368, 432-433.

111 Aynı eser, s. 299.

112 “Onde non è più vero che Constantinopoli vi sia una Porte sola, ma forse mile”; Aynı eser, s. 415.

113 Aynı eser, s. s. 416.

114 “Les femmes ont bonne part en cest empirie”; Charrière, III, s. 840.

115 “Piuttosto esecutori degli ordini che vengono di dentro che consiglieri”; Albèri, XIV, s. 234.

116 “Gli imperii non si governano con il consiglio delle donne”; Aynı eser, s. 235.

117 Albèri, XIII, s. 461; XIII, s. 91, Yıl 1571, 1579.

118 Garzoni, s. 400-401.

119 Aynı eser, s. 399-400.

120 Albèri, XIV, s. 184.

121 Gerlach, s. 354.

122 Aynı eser, s. 445.

123 Charrière, III, s. 840-841.

124 Aynı eser, s. 164.

125 Bu ünlü ilaç hakkında: De Launay, Chez les Grecs de Turquie, Paris 1897, s. 121 ve devamı.

126 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 29; Charrière, III, s. 849, Not.

127 Radu Paisie’nin oğlu idi.

128 Fransa yazışmaları; Hurmuzaki, Ek I ve XI.

129 Charrière, III, s. 840-841; Gerlach, s. 177-178.

130 Mircea Ciobanul’un kızlarından biri de cariyesi idi; Gerlach, s. 77.

131 Albèri, XIII, s. 351, 359-360; Karşılaştırma için bk. XIV, s. 439-440, Yıl 1594, Haseki’nin Çerkes olduğu söyleniyor; Gerlach, s. 177, 180.

Karşılaştırma için bk. Jorga, Contributi - Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII.

132 Albèri, XIV, s. 40.

133 Gerlach, s. 40.

134 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 40, 87, 98; Albèri, XIII, s. 141; Charrière, III, s. 878, Not. 915, Not.

135 Aynı eser, s. 862, Not.

136 Albèri, XIII, s. 356.

137 Brosch, s. 63.

138 Gerlach, s. 27, 217, 244, 265-266, 269; Albèri, XIII, s. 355; Garzoni, s. 380. Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 166.

139 Hurmuzaki, XI, önsöz.

140 Albèri, XIII, s. 143.

141 Aynı eser, XIV, s. 292, 374, 424 ve devamı.

142 Aynı eser, XIII, s. 355; XIV, s. 424 ve devamı, 428. Venedik'e karşı düşmanlığı: XIV, s. 429; Malta'ya karşı tutumu: Aynı eser, s. 427.

143 Aynı eser, s. 428.

144 Albèri, XIII, s. 361; XIV, s. 361.

145 Aynı eser, s. 437-438.

146 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 431-432; Ayrıca Prinos lui D.A. Sturdza, Bükreş 1903, s. 279 ve devamı; Carlo Cigala'nın İstanbul'da kaldığı zamanlar: Brown, Calendar of State Papers, Venice, 1592-1603.

147 "Historia de tribus huius seculi famosis impostoribus" İngilizce'den Almanca'ya çevrilmiş, 1699.

148 Albèri, XIII, s. 355; XIV, s. 428.

149 Aynı eser, XIII, s. 361. Ankona'yı ihanetle ele geçirme planı; Gerlach, s. 27.

150 Albèri, XIV, s. 438.

151 Aynı yer.

152 Gerlach, s. 172.

153 Navagero, s. 67.

154 Aynı eser, s. 69; Gerlach, s. 158. Karşılaştırma için bk. daha önce Venedik hizmetinde bulunan Tercüman Orun Bey, Albèri, XIII, s. 224-225.

155 Gerlach, s. 253.

156 Albèri, XIII, s. 358; Gerlach, s. 283; Crusius, Germanograecia, s. 224; Karşılaştırma için bk. Reussner, Epistolae Turcicae, XI, s. 149.

157 Crusius, s. 224.

158 Gerlach, s. 487.
159 Aynı eser, s. 238, 283, 470.
160 Aynı eser, s. 284.
161 Aynı eser, s. 33, 52
162 Aynı eser, s. 69: Avusturya'daki Pfromdorf'tan; 134: Bavyera'dan; s. 314: Württemberg'den; s. 319: Frankfurt'tan, Belediye Başkanının oğlu; Crusius, Germanograecia, s. 224: Württemberg'den, Graz'dan, vs. İstanbul'da devşirme olmadan çalışanlar: Silah yapım ustası; Gerlach, s. 304; Hollandalı bir ressam s. 281.
163 Aynı eser, s. 271, 384, Karşılaştırma için bk. s. 123.
164 Aynı eser, s. 173-174, 181.
165 Aynı eser, s. 177.
166 Aynı eser, s. 123, 304; Karşılaştırma için bk. s. 301, 309.
167 Aynı eser, s. 245.
168 Aynı eser, s. 123 .
169 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 283.
170 Aynı eser, s. 127-128.
171 Gerlach, s. 176, 451; Rum hırsızlar, Müslüman olmalarına rağmen kazığa çakılıyorlardı; Aynı eser, s. 170.
172 Busbecq, s. 152.
173 Gerlach, s. 172.
174 Aynı eser, s. 163.
175 Gerlach, s. 86-87.
176 Albèri, XIII, s. 43; Karşılaştırma için bk. Genel olarak Rumlar hakkında, Gerlach, s. 379.
177 Brazzalı Ali, 1558; Albèri, XIV, s. 154 ve Not; Klis Sancakbeyi Kosaça hanedanından geliyordu; Aynı eser, XIII, s. 70, Yıl 1564; Sokollu Mehmed Paşa'nın bir kuzeni, Gerlach, s. 318" Lan lingua schiava, la quale è quella che al presente dopo la turchesca si usa in quella corte"; Albèri, XIV, Yıl 1562.
178 Sokaklarda dilencilik yapmak için Türk olan bir Ermeni hakkında: Gerlach, s. 357.
179 Gerlach, s. 50, 80-81, 242, 314, 378.
180 Karşılaştırma için bk. Albèri, XV, s. 399, 402-403. Daha 1558 yılında Trevisano (Albèri, s. 118) şunu yazmıştır: "[i secretarii] sono tutti Turchi, e scrivono tutte le cose in lingua turchesca, sebbene non sono molti

anni che quelli erano cristiani e greci e scrivevano li commandementi in lingua greca".

181 Gerlach, s. 280.

182 "Animo male affetto dei nativi Turchi verso li rinnegati, per la forma del governo, che li esclude dalli carichi principali o di maggior confidenza"; Albèri, XIV, s. 406. Aynı eser, s. 414: "Li Turchi nativi siano loro soggetti, come sono li servi alli padroni, il che non avveniva in altri tempi con tanto eccesso come al presente"; Karşılaştırma için bk. s. 389. Ayrıca s. 188, 190. "Sebbene egli fù figliuolu di Turco, sarà nondimeno fatto grande".

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 03

1 Gerlach, s. 47.

2 Aynı eser, s. 22, 152-153; Levantenlerdeki lüks yaşam hakkında: Gerlach, s. 155-156.

3 Gerlach, s. 205; Charrière, III, s. 894; Karşılaştırma için bk. s. 29. İngiliz elçi Pera'da bir ibadet yeri almıştır. Albèri, XIV, s. 405; Brown.

4 Gerlach, s. 213.

5 Aynı eser, s. 208. Karşılaştırma için bk. s. 161 ve Dr. Adolf Gottlieb, Hist. Jahrbuch der Görresgesellschaft - Die lateinischen Kirchengemeinden in der Türkei und ihre Visitation durch Petrus Cedulini, Bischof von Nona, 1580-1581", 1885, s. 42 ve devamı.

6 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 904, Not.

7 Albèri, XII, s. 455.

8 Sokollu Mehmed Paşa, Alman temsilcinin Venedik Balyosu'nu ziyaret etmesini yasakladı; Gerlach, s. 88.

9 Gerlach, s. 389, 397.

10 Gerlach, s. 353; Jorga, Contributii - Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII, s. 22.

11 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 870-871, Not. 887, Not; Hurmuzaki, XII altında Almanlara karşı düşmanca bir siyasi tutumdan bahseder.

12 Reussner, Epistolae turcicae, s. 150; Karşılaştırma için bk. Jorga, "Contributii", s. 6 ve devamı.

13 Hurmuzaki, XI, indeks.

14 Gerlach, s. 184, 203-204, 337, 339; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XI, "Ermeni" ve "Bostancı".

15 Gerlach, s. 303; "das Spiel von Esther bey dem Großen Juden"; s. 48; Charrière, III, s. 648, Not. 772, 809, 820, Not. 931, Not; Albèri, XIII, s. 66 ve devamı; XV, s. 390-391; Reussner, XI, s. 147.

16 Badoer, s. 361.

17 Gerlach, s. 90; Albèri, XIV, s. 389-390.

18 Aynı eser, s. 426.

19 Gerlach, s. 59, 96.

20 Gerlach, s. 59, 96, 155, 323; Albèri, XIII, s. 166, 188-189; XIV, s. 215; XV, s. 399; Charrière, III, s. 883 ve Not 1.

21 Albèri, XIV, s. 389.

22 Charrière, III, s. 905, 932, Not.

23 Gerlach, s. 26; Albèri, XIV, s. 389, 419.

24 Gerlach, s. 421; Albèri, XIII, s. 82-83; XIV, s. 316.

25 Gerlach, s. 212; Trevisano, s. 182; Cavalli, s. 274-275; Navagero, s. 101; Albèri, XIII, s. 53.

26 Brosch, s. 4; Albèri, XIII, s. 96-97.

27 Albèri, XIV, s. 215.

28 Aynı yer.

29 “Vi sono anco molti Ebrei, perchè quello si può dir propriamente il loro paese, sebene vivano puittosto come forestrieri, che come terrazzani”; Albèri, XIV, s. 263, Yıl 1585.

30 Üç Leh; Gerlach, s. 491.

31 Aynı eser, s. 374.

32 Brosch, s. 62; Gerlach, s. 52, 152; Albèri, XIII, s. 299; XIV, s. 389; Charrière, III, s. 888, Not.

33 Gerlach, s. 342, 381.

34 Aynı eser, s. 192, 340. Maddi kaygılardan hareketle Alman, Macar, İtalyan, İspanyol ve Rum sinagoglarına ayrılmışlardı; Aynı eser, s. 49, 174.

35 Aynı eser, s. 95-96.

36 Aynı eser, s. 454; Albèri, XIV, s. 409.

37 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 381; Brosch s. 63: Kiratza’nın oğlu Venedik’te mücevher ticareti yapıyordu; Charrière, III, s. 831, Not: “Une Juive qui gouverne la mère dudict Seigneur”. Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 313, 471.

38 Busbecq, s. 233’te Yahudi saray hekiminin değerli Yunan el yazmaları satan oğlundan bahsedilir; ayrıca Gerlach, s. 59, 245-247. Filibe’deki bir Yahudi hekim hakkında, Aynı eser, s. 20.

39 Gerlach, s. 156-157, 253-254, 331, 402, 410, 449.

40 Crusius, Turcograecia, s. 90-91.

41 Jorga, Documente privitoare la familia Cantacuzion, Bükreş 1902, s. 1 ve devamı.

42 Sathas, s. 4 ve devamı; Sathas, Documents, VII-VIII.

43 Paris Ulusal Kütüphanesinde el yazması ital. 881; Sathas, Documents, V, ayrıca Sansovino; Karşılaştırma için bk. Aynı eserin ikinci cildi.

44 Crusius, Germano-Graecia, s. 235.

45 Crusius, Turcograecia, s. 21, 249-250, 433.

46 İkinci cildi.

47 Ritter v. Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Viyana 1908, s. 1 ve devamı.

48 Crusius, Turcograecia, s. 108.

49 Crusius, s. 19-20.

50 Aynı eser, s. 18-19.

51 Aynı eser, s. 24. Mehmed Paşa, Yagaris'in Sırbistan'da evli kızının oğlu idi; Aynı eser, s. 121.

52 Aynı eser, s. 22, 121.

53 Aynı eser, s. 21.

54 Gerlach, s. 77.

55 Crusius, s. 16, 108.

56 Aynı eser, s. 40; Gerlach, s. 212.

57 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 258.

58 Aynı eser, s. 188.

59 Crusius, Turcograecia, iki patrik kroniği.

60 Niphon'un hayatı, Gabriel, Kutsal Dağ'ın koruyucusu, eski Romen tercümesi, Bükreş 1888, s. 13 ve devamı; Yunan "Menaia", Aziz Nphon'un hayatı.

61 Crusius, s. 22-24, 124-125.

62 Aynı eser, s. 33; Karşılaştırma için bk. Banduri, Imperium orientale, Paris 1711-1712, aynı yer.

63 Crusius, s. 39.

64 Patriklerin kronolojisi hakkında Manuel Gedeon, II, s. 437, Not 8.

65 Crusius, s. 39.

66 Aynı eser, s. 39-40, 145-146.

67 Crusius, s. 131.

68 Aynı eser, s. 152.

69 Aynı eser, s. 153.

70 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 509.

71 Aynı eser, s. 153 ve devamı.

72 Aynı eser, s. 165.

73 Crusius, s. 165.

74 Gerlach, s. 99.

75 Aynı yer.

76 Aynı eser, s. 58, 62, 83-84, 95, 157, 164, 188, 205, 217, 339, 455, 467 ve devamı.

77 Aynı eser, s. 119.

78 Aynı eser, s. 395-396, 502-503. Tayinlerde Hristiyan elçiler de muhtemelen etkili oluyorlardı; Aynı eser, s. 81.

79 Aynı eser, s. 247-248.

80 Crusius, s. 492.

81 Gerlach, s. 33-34, 249, 462, 469-470. 1569 yılında İstanbul, Edirne ve Bursa'daki Rum topluluklarının gelirleri kullanılıyordu; Charrière, III, s. 61.

82 Gerlach, s. 509-510.

83 Crusius, s. 166; Gerlach, s. 173, 186, 217, 484.

84 Aynı eser, s. 122.

85 Crusius, s. 489.

86 Gerlach, s. 367, 372. Anadolu'nun kuzeybatısındaki Rum kiliselerinin listesi; Aynı eser, s. s. 25-29.

87 Anadolu'daki piskoposlukların, özellikle uzun süre daha Hristiyan kalan ve her zaman piskopos olmasa da gerekli papazlara sahip olan halkın akıbeti hakkında: Albert Wächter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert, Leipzig 1903.

88 Crusius, s. 39.

89 Crusius, s. 40, 145-146.

90 Bogdan, Cronicele Moldoveneştii, s. 11; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 393.

91 Gerlach, s. 84.

92 Aynı eser, s. 133, 184.

93 Aynı eser, s. 389.

94 Crusius, s. 531; Gerlach, s. 56, 58, 118, 133, 274, 282, 363.

95 Sathas, Bibliotheca Graeca Medii Aevi, I.

96 Crusius, s. 270-271.

97 Karşılaştırma için bk. Gerlach, aynı yer ve Crusius, s. 146.

98 Crusius, s. 210.

99 Aynı eser, s. 205, 537; Gerlach, s. 200.

100 Crusius, s. 364, 556-558. Yaşlı Zygomalas Viyana'da seminerler verme planı ile övünüyordu; Gerlach, s. 303, 372.

101 Aynı eser, s. 270, 448, 459.

102 Aynı eser, s. 503, 516.

103 Aynı eser, s. 512; Karşılaştırma için bk. 99-100, 114.

104 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 100, 103, 115, 323.

105 Aynı eser, s. 233-234, 323, 371-372.

106 İpek'teki kilise 2 bin altın vergi veriyordu; Gerlach, s. 530.

107 Crusius, s. 169 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 502.

108 Jorga, Geschichte der Rumänischen Kirche (Romence), I, Bükreş 1909.

109 Crusius, s. 290. Halefi II. Jeremias'ın entrikalarda gerçekten parmağı vardı; Gerlach, s. 324.

110 Crusius, s. 339-341; Karşılaştırma için bk. Gelzer, Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902.

111 Crusius, s. 290; Gerlach, s. 329-330.

112 Crusius, s. 174.

113 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 779: Şubat 1565.

114 Gerlach, s. 29.

115 Crusius, s. 176-180.

116 Karşılaştırma için bk. Crusius, s. 270, 534.

117 Gerlach, s. 364-365.

118 Jorga, "Relatiile cu Lembergul", Economia National Dergisi 1900, I.

119 Aynı yer.

120 Crusius, s. 310.

121 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 236. Prens Miloş'un Azize Salomea ile birlikte İstanbul'daki mezarı; s. 66.

122 Eflak'taki zengin Rumların İstanbul'a büyükbaş hayvan gönderme zorunluluğu; Aynı eser, s. 407.

123 Karşılaştırma için bk. Crusius, s. 497; hakkında bilgi için ayrıca Landsteiner, Jacobus Paläologus; Programm des Josefstädter Gymnasiums, Viyana 1873, s. 8.

124 "Senato Terra", Venedik Arşivi LXVII, fol. 17-18.

125 Gerlach, s. 122; Crusius, s. 94.

126 Gerlach, s. 61.

127 Geschichte des Rumänischen Volkes (Romen Halk Tarihi), II.

128 Crusius, s. 169 ve devamı. Oğlu Georg, Gerlach, s. 500.

129 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 87, 425.

130 Anne babası hakkında: Crusius, s. 90-91.

131 Gerlach, s. 127, 183-184, 223, 388, 465, 468; Crusius, s. 2697.

132 Gerlach, s. 200.

133 Aynı eser, s. 270.

134 Crusius, s. 90-91.

135 Gerlach, s. 476.
136 Aynı eser, s. 456.
137 Crusius, s. 179.
138 Busbecq, s. 34; Navagero, s. 53, 67.
139 Halkın başlıkları başlarından atılıyordu; Gerlach, s. 272-273, 348. Kimisi Türkleri kandırmak için kötü elbiseler giyiyorlardı; Aynı eser, s. 61.
140 Aynı eser, s. 249, 279, 339, 368.
141 Aynı eser, s. 31; Karşılaştırma için bk. Boğdan Prensi Aksak Petru'nun hazine kayıt listesi; Hurmuzaki, XI, s. 454 ve devamı.
142 Eşi Maria, İstanbul'a giderken kaçtı; Hurmuzaki, XI, önsöz, s. VI. Diğer ünvanlar ve faaliyetler hakkında: Crusius, s. 60 ,225, 269; Gerlach, s. 303, 392, 454.
143 Gerlach, s. 60, 237.
144 Aynı eser, s. 55-56.
145 Aynı eser, s. 462-464, 486.
146 Aynı eser, s. 222.
147 Aynı eser, s. 465-468.
148 Aynı eser, s. 233, 395.
149 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 742, Not; Gerlach, s. 462 ve devamı; Crusius, s. 274 ve Jorga, Contributii - Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII ve "Despre Cantacuzini", Bükreş 1902.
150 Gerlach, s. 464.
151 Aynı eser, s. 183-184; Crusius, s. 96.
152 Aynı eser, s. 59, 459; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 30, 267.
153 Aynı eser, s. 271; Crusius, s. 335, 491.
154 Gerlach, s. 60, 395.
155 Aynı eser, s. 133; Karşılaştırma için bk. 187-188.
156 Aynı eser, s. 52-53, 211-212, 249, 267, 367.
157 Aynı eser, s. 211, 224.
158 Aynı eser, s. 311-312, 342
159 Aynı eser, s. 403; Karşılaştırma için bk. 408, 425
160 Charrière, III, s. 839, 897, Not: 29 Kasım 1579; Crusius, s. 212
161 Aynı yer
162 Gerlach, s. 413; Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 330
163 "Queste fabbriche unite fatte da tre Imperatori non vagliono per il minimo giardino di Napoli"; Albèri, XIII, s. 467
164 Gerlach, s. 34

165 Aynı eser, s. 339, 375

166 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 50-51

167 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 410; Albèri, XIII, s. 222 ve diğerleri için Hammer, III, s. 516 ve devamı; ayrıca “Contributii”, s. 34

168 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 393; Busbecq, s. 91-92, 105, 196-197, 219.

169 Gerlach, s. 393.

170 Aynı eser, s. 85; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 191; Busbecq, s. 148-149.

171 Gerlach, s. 411.

172 Aynı eser, s. 253.

173 Aynı eser, s. 213; Albèri, XIV, s. 231.

174 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 927-928, Not; Albèri, XII, s. 461; XIII, s. 8, 156.

175 Albèri, XIV, s. 168.

176 Gerlach, s. 22, 58; Karşılaştırma için bk. Barbaro, s. 325-326.

177 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 125.

178 Gerlach, s. 32, 413.

179 Aynı eser, s. 306, 310.

180 Aynı eser, s. 176, 218.

181 Aynı eser, s. 121; Trevisano: Albèri s. 122.

182 Albèri, XIII, s. 371 [İsyan edenler ulema değil sipahilerdir. 23 Rebiülâhir 1001 (27 Ocak 1593) tarihinde gerçekleşen olayın doğru bir anlatımı için bk. Tarih-i Selânikî, I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 302-303 (ed)].

183 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 31, 85-86, 236, 237; Albèri, XIV, s. 363, Yıl 1590.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 04

1 Cavalli, s. 280 ve Albèri, XIV, s. 265; XII, s. 440; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 244.

2 Balyos Morosini'nin 10 bin Hristiyan'ın 40 bin Türkü yenebileceği düşüncesi sadece kibirli bir övgü idi; Albèri, XIV, s. 261.

3 Gerlach, s. 219.

4 Albèri, XIII, s. 218, Yıl 1583.

5 Aynı eser, s. 139, 339 ve devamı, Yıl 1590; 394, Yıl 1594; Marcantonio Barbaro, s. 304-305

6 Albèri, XIII; Karşılaştırma için bk. XIII, s. 143; XIV, s. 151, 344; Trevisano, s. 132.

7 Albèri, XIII, s. 339.

8 Aynı eser, s. 150.

9 Aynı eser, s. 329-330.

10 Aynı eser, s. 253.

11 Aynı eser, s. 197; Marcantonio Barbaro, 304-305; Garzoni, s. 411-412 - 1564 yılında 160 bin sayılmıştır; Aynı eser, s. 33 - ama köleler ve maceraperestler hariç.

12 At tutkuları hakkında: Busbecq, s. 96 ve devamı; Silahlanma hakkında, s. 123, 126, 143 ve devamı.

13 Garzoni, s. 411-413; Gerlach, s. 214, 251, 369-370, 376.

14 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 339.

15 Navagero, s. 40-41.

16 Karşılaştırma için bk. Trevisano, s. 125, Yıl 1558; Marcantonio Barbaro, s. 304-305, Yıl 1573.

17 Albèri, XIII, s. 230-231.

18 Marcantonio Barbaro, s. 310; Gerlach, s. 31.

19 Albèri, XIII, s. 369.

20 Aynı eser, XIV, s. 230-231.

21 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 482; Albèri, XIV, s. 220.

22 Aynı eser, XIII, s. 368.

23 Aynı eser, s. XIV, s. 339, 379, 397, 410.

24 Gerlach, s. 129, 306, 370.

25 Albèri, XIV, s. 341; Garzoni, s. 411-412.

26 Albèri, XIV, s. 339, 410-411; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. XIII, s. 140, Yıl 1576: 14 bin; Marcantonio Barbaro, Yıl 1573, s. 304-305.

27 s. 38. Karşılaştırma için bk. cilt II, s. 452-453.

28 “Ridotta in povertà e miseria”; Albèri, XIV, s. 219.

* Jorga yanlışlıkla “Alay Beyi” demektedir (ed).

29 Charrière, III, s. 852, Not.

30 Albèri, XIII, s. 331; XIV, s. 244, 393; Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 142; Navagero, s. 58; Garzoni, s. 422; Karşılaştırma için bk. Albèri, XII, s. 9. Kışla hayatı içn: Busbecq, s. 148. Sayısal güçleri için: Trevisano, s. 128-129; Garzoni, s. 415. Kanunî zamanı için: Albèri, XIII, s. 33; Karşılaştırma için bk. s. 127, 150.

31 Aynı eser, s. XIII, s. 141-142, 247; Karşılaştırma için bk. s. 253.

32 “Nelle guerre di Persia sono accresciuti [i gianizzeri] a ventiquattro mila”; Albèri, XIII, s. 331; Karşılaştırma için bk. XIV, s. 219, 258, 343, 392.

33 Aynı eser, s. XIII, s. 332.

34 Aynı eser, s. XIV, s. 258.

35 Gerlach, s. 48-49, 80, 306, 314; Albèri, XIII, s. 136-137, 245; Garzoni, s. 396.

36 Trevisano, s. 130.

37 1556 yılından bir tanık; Zinkeisen, III, s. 247.

38 “Hanno corrotto in qualche parte la disciplina militare di essi giannizzeri”; Garzoni, s. 415.

39 Marcantonio Barbaro, s. 317. “Per favore è introdotto che molti figliuoli di Turchi, non allevati con la severa educazione dei giannizzeri, sono ammessi a questo luogo”; Aynı eser, s. 305.

40 Albèri, XIII, s. 298; Karşılaştırma için bk. XIV, s. 343, Yıl 1590.

41 “La maggior parte di questi azamoglani sono figliuoli di Turchi, li quali, per dar partito ai medesimi, sollevarsi della spesa e guadagnar denari, danno li loro figli a cristiani, per pagar il loro carazzo”; Albèri, XIII, s. 332.

42 Aynı eser, XIV, s. 219.

43 Aynı eser, XII, s. 247.

44 Aynı eser, XIV, s. 219.

45 Cyzikus için: Gerlach, s. 256; Sipahiköy: Aynı eser, s. 524.

46 Albèri, XIII, s. 332; Gerlach, s. 33-34.

47 “Des Freyherrn von Wretislaw Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel, so gut als aus dem englischen (sic; tatsächlich aus dem tschechischen Originale) übersetzt”, Leipzig 1786, s. 8 ve devamı. Başkentteki hayatın detaylı bir anlatımı.

48 Gerlach, s. 9, 116.

49 Aynı eser, s. 461.
50 Albèri, XII, s. 459.
51 Aynı eser, s. XIV, s. 364.
52 Karşılaştırma için bk. Busbecq, s. 151.
53 Gerlach, s. 340; Busbecq, s. 53.
54 Gerlach, s. 43, 134, 282, 300.
55 Gerlach, s. 93.
56 Albèri, XIII, s. 372.
57 Busbecq, s. 153; Karşılaştırma için bk. s. 28: “Salvus frater sit; fratrem Deus nobis servet”
58 Albèri, XIV, s. 220.
59 Gerlach, s. 89.
60 Albèri, XIII, s. 351-352; Wratislaw, s. 238 ve devamı.
61 Aynı eser, s. 371-372.
62 Aynı eser, s. 392.
63 Aynı eser, s. 371.
64 Aynı eser, s. XIV, s. 154; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 151.
65 Karşılaştırma için bk. Cavalli, 1560 yılı - s. 281.
66 1574, Gerlach, s. 39-40; 1576, Aynı eser, s. 198, 238, 244, 266; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 198; 1577, Gerlach, s. 361.
67 Albèri, XIV, s. 245; Gerlach, s. 75-76; Charrière, III, s. 915, Not. 926.
68 Albèri, XIV, s. 224-225.
69 Marcantonio Barbaro, 306; Gerlach, s. 37; Albèri, XIII, s. 34 ve devamı.
70 Aynı eser, XII, s. 22; XIII, s. 22, 145, 316; XIV, s. 129, 164 ve devamı, 275 ve devamı, 399 ve devamı, 402, 420 ve devamı; Garzoni, s. 422; Cavalli s. 295; Gerlach, s. 37-38, 40-41, 51, 90, 151, 174.
71 Bağımsızlığını gittikçe kaybeden Cezayir hakkında: Dallam (1599), Early Voyages and Travels in the Levant (I. Dallam; II. Covel), edited by J. Theodore Bent, Londra 1893, s. 13 ve devamı.
72 Gerlach, s. 28, 373; Garzoni, s. 382-383; Albèri, XIII, s. 151; XIV, s. 223, 298 ve devamı, 356; Charrière, III, s. 780, Not; Brosch, s. 51. Karşılaştırma için bk. Trevisano, s. 135-136.
73 Ludovisi, Albèri, XII, s. 17.
74 Karşılaştırma için bk. Navagero, s. 68, Yıl 1553.
75 Albèri, XIV, s. 220 ve devamı.

76 Aynı eser, s. 357-359.
77 Albèri, XIV, s. 224.
78 Aynı eser, s. 151 ve devamı.
79 Aynı eser, s. 223.
80 Aynı eser, s. 315; Navagero, s. 67-68.
81 Albèri, XIII, s. 335-337; XIV, s. 349, 403.
82 Gerlach, s. 209.
83 Sistem hakkında detaylı bilgi: Zinkeisen, III, s. 303-304.
84 Albèri, XIV, s. 354, 402-403.
85 "Pochi essendo che per altra ragione che di godere la paga piglion enrico di rais"; Albèri, XIV, s. 148, Yıl 1576.
86 Albèri, XIII, s. 148 ve devamı, 340-341; XIV, s. 262-263; 275 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Garzoni, s. 424-425.
87 Albèri, XIV, s. 347 ve devamı.
88 Trevisano, s. 185.
89 Aynı eser, s. 150-152.
90 1553: 1.500 bin; Navagero, s. 37.
91 Karşılaştırma için bk. cilt II, s. 215-216; Zinkeisen, III, s. 790-792; Trevisano, s. 149-150; Albèri, XIV, s. 334, Yıl 1590.
92 Zane: Albèri, s. 408.
93 Marcantonio Barbaro, 311.
94 Balık gümrüğü yılda 25 bin Korun getiriyordu; Gerlach, s. 302.
95 Zinkeisen, III, s. 793; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 52; Albèri, XIV, s. 335'e göre: 5 bin bin.
96 Albèri, XIII, s. 4.
97 Aynı eser, s. XIV, s. 441, Yıl 1594; Navagero, s. 37: 1553 yılında Boğdan için 16 bin, Eflak için 12 bin; Yanlış hesaplama Charrière, III, s. 913, Not: Boğdan 80 bin (!) altın, Eflak 80 sommi, 160 bin skudi.
98 Diğer takımadalar ile birlikte 1552: 14 bin; Navagero, s. 37.
99 Trevisano, yukarıdaki gibi.
100 Altmışlı yıllarda: 30 bin; Albèri, XIV, s. 168.
101 Aynı eser, s. XIII, s. 388: 32 bin skudi Boğdan, 63 bin Eflak; XIV, s. 335-336; Karşılaştırma için bk. Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XX, s. 5 ve devamı; Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 74 ve devamı.
102 1577 yılında Boğdan 40-50 bin Korun, Eflak 150-200 bin Korun ödüyordu; Gerlach, s. 369.

103 Albèri, XIV, s. 311; Garzoni, s. 425-427; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 133, Yıl 1576. Pera'nın ödediği 5 bin akçe, Gerlach, s. 161.

104 Marcantonio Barbaro, 311, Yıl 1573. Garzoni'ye göre sadece 136.500; s. 425-426.

105 Albèri, XIII, s. 226-227, 253.

106 Aynı eser, XIV, s. 411.

107 Charrière, III, s. 82: 1 milyon; daha önce 150 bin.

108 Trevisano, s. 149-150; Karşılaştırma için bk. Navagero, s. 37-39.

109 Albèri, XIV, s. 178.

110 Aynı eser, XIII, s. 388.

111 Aynı eser, s. 347 - 1557: 4.600 bin gelir - bir hazine için Albèri, XIV, s. 130; 1558: 7.740 bin gelir; 4.100 bin gider, Aynı eser, s. 150; 1562: Gelir 4.330.396 skudi - bir hazine için; 4.131.639 giderler, Aynı eser, s. 191; Hazine kayıtlarına dayanan kesin hesap 1564: 3.518.333 ve 5.541.666 altın gelir, 4.988333 gider, Aynı eser, s. 15-16 .

112 Marcantonio Barbaro; Garzoni, s. 427 - 9 milyon altın daha 1576 yılı için verilmişti; Albèri, XIII, s. 197; 1590 yılında 10 milyon altın üzerinde (Aynı eser, XIV, s. 335): 3 milyon vergi, 5 milyon gümrük, 5 milyon madenler, 1 milyon miraslar, 700 bin icarcılar; vergiye tâbi ülkelerin vergileri: Boğdan 29 bin altın, Eflak 60 bin, Erdel 15 bin, Ragusa 12.500, Venedik 1.500, Alman Kayser 70 bin (!) (Aynı eserin devamında).

113 Navagero, s. 38-39.

114 Zinkeisen, III, s. 763 ve devamı.

115 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 225 ve devamı.

116 Ranke, Fürsten und Völker von Südeuropa im 16. und 17. Jahrhundert I, Hamburg, 1827, s. 43-44.

117 Albèri, XIII, s. 347.

118 Aynı eser, s. 388.

119 Aynı eser, XIII, s. 346.

120 Aynı eser, XIV, s. 225 ve devamı.

121 Aynı eser, XIII, s. 347-348. Askerlerin ulûfeleri syılda 4,5 milyondu; Aynı eser, XIV s. 410.

122 Aynı eser, s. 225 ve devamı, 274.

123 Aynı eser, s. 441.

124 Aynı eser, XIII s. 348-349.

125 Aynı eser; Zinkeisen, III, Ek; Karşılaştırma için bk. Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XX, s. 5-6.

126 Albèri, XIV, s. 413-414, Yıl 1594.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 05

1 Kanunî'nin İran ile ilişkileri hakkında bilgi için: Albèri, XIII, s. 23: Van dolaylarında bir kalenin inşası.

2 Gerlach, s. 190.

3 Aynı eser, s. 80.

4 Ağabeyi Mehmed 1562 yılında Horasan Eyaleti'ni yönetiyordu; Albèri, XIII, s. 199 ve devamı; XIV, s. 198; Cavalli s. 278.

5 Aynı yer.

6 Vincenzo de gli Alessandri: "Gli archibusi, il quale non vi è soldato che non l'usi, ed è ridotta quest'arte in tante eccelenza, che, quanto alla perfezione, superano i loro archibusi quelli di ogni altro lugogo, ed anco quanto alla tempra eccellente che gli danno"; Albèri, XIII, s. 125.

7 Charrière, III, s. 82-83. Seydilere karşı savaşın kaynağı ve detayları hakkında bilgi için: Hammer, II, s. 379 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 56, 62, 132, 473-474; Albèri, XIII, s. 54 - Hristiyanların hac ziyaretleri için: Gerlach, s. 53; Müslümanların hac ziyareti için: Aynı eser, s. 54; Habeş Krallığı hakkında: Albèri, XIV, s. 256; Karşılaştırma için bk. XIII, s. 3 - Arapların Türklere karşı tutumları için bk. s. 367.

8 Forgach, s. 562 ve devamı, 568-569.

9 Aden'in Araplar tarafından 1570 yılında ele geçirilmesi: Charrière, III, s. 141.

10 Hammer, Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 639 - Hasan Paşa'nın Arabistan'daki Marabut'a karşı savaşları için: Albèri, XIII, s. 327, 389.

11 Gerlach, s. 163.

12 Aynı eser, s. 189-191.

13 Aynı yer.

14 Aynı eser, s. 192, 199, 201; Hammer, II, s. 473-474.

15 Gerlach, s. 206-207, 214, 220; Charrière, III, s. 689, 696, 745, Not; Albèri, XIII, s. 429-430; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 310, 337, 401, 410, 423, 427, 517

16 s. 206-207

17 Aynı eser, s. 193, 219, 220, 223, 245; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 173

18 Aynı eser, s. 391 ve devamı

19 Halep tüccarı, Albèri, s. 258 ve devamı; Charrière, III, s. 707: "On faict déjà estat de la Perse comme si on la tenoit en l'escarcelle";

“répartement du gasteau”, s. 709

20 Gerlach, s. 217.

21 İki Venedik kaynağı: Albèri, XIII, s. 427 ve devamı ve Halep tüccarı, Aynı yer; ayrıca Charrière, III, s. 732 ve devamındaki notlar. Doğu kaynakalrı: Hammer, II; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 732 ve devamı, 332, 446, 463, 465, 479. Süregelen sınır anlaşmazlıkları: Gerlach, s. 473.

* Pedis İmedi Debora, Gürcü Beylerinden II. Keyhüsrev’in dul eşi (ed).

22 Hammer, II, s. 482-483.

23 Charrière.

24 Aynı eser, s. 754-755; Reussner, Res memorabiles, Frankfurt 1603, s. 176-177, 182: Porsius.

25 Albèri, XIII, s. 444-445; Charrière, III, s. 760 ve devamı, 766-768, 772.

26 “Sia maladetto chi mangia il pane del Gran-Signore Sultan Amurat e non mi seguiterà in suo servigio”.

27 Hammer, II, s. 487; Porsius, s. 179 ve devamı.

28 “Lousche et comme aveugle”; Charrière, III, s. 743, Not.

29 Albèri, XIV, s. 227 ve devamı; Porsius, s. 183.

30 1577-1581 yılları arasındaki savaşlar hakkında: Albèri, XIII; Charrière, III, s. 773 ve devamı

31 Aynı eser, s. 787, Not. 792-793. Uluç Ali Reis, Fasis nehri kenarına gönderildi (Haziran-Eylül); Charrière, III, s. 825 ve devamı, 842-844, 847, 849, 851-853, Not. 881-882.

32 Halep tüccarı, s. 270-271; Hammer, II, s. 488; Albèri, XIII, s. 462.

33 Aynı eser, s. 490; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 464-465; Porsius, s. 181.

34 Albèri, XIII, s. 465-466.

35 Aynı yer.

36 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 789, 792-793, 794 ve devamı, 796, Not. 797, Not. 806-807, Not. 808 ve Not. 811 ve Not. 812, Not. 813, Not. Mustafa Paşa, 9 Mart’ta tekrar İstanbul’da idi; Charrière, III, s. 895-899.

37 Halep tüccarı, s. 272-273.

38 Charrière, III, s. 904.

39 “Epistola Constantinopoli recens scripta de praesenti turcici Imperii statu et gubernatoribus praecipuis et de bello persico”; Wittenberg 1582. Karşılaştırma için bk. Porsius, s. 187.

40 Belirtilen kaynaklar.

41 “D’ignoble et hérétique vie”; Charrière, III, s. 929, Not. 933-934. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 904, Not.

42 Albèri, XIV, s. 227 ve devamı.

43 Charrière, III, s. 900, Not.

44 Aynı eser, s. 901, Not.

45 Hammer, II, s. 493-495. Sünnet düğünün tarifi ile birlikte yeni İran elçi grubu için: Porsius, s. 183.

46 Albèri, s. 283-284.

47 Aynı eser, s. 284; Hammer, II, s. 496-497; Porsius, s. 188-189.

48 Albèri, s. 286-287; Hammer.

49 Aynı yer.

50 Reussner, Epistolae, XII, s. 31 ve devamı.

51 1577 yılında saraya geldi; Gerlach, s. 380, 391.

52 Hammer, II, s. 500 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Garzoni, s. 414-415; Albèri, XIII, s. 144; XIV, s. 304-307.

53 Albèri, XIV, s. 303 - Aynı zamanda İranlı bir elçi İspanya’ya gidiyordu; Brown, Calendar of State Papers, 1581-1591, s. 150, 184, 217.

54 Karşılaştırma için bk. İran savaşının tarihi; Albèri, s. 287-289; Hammer.

55 Hammer, II, s. 551-552.

56 Yukarıda belirtilen kaynaklar.

57 Aynı yer.

58 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 744-745 ve Notlar; Mezopotamya hakkında: Gerlach, s. 120-121.

59 Hammer, II, s. 554.

60 Hammer, II, s. 555-556; Albèri, s. 292-293; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XIII, s. 297-298 -İran’ın batış sınırlarındaki durumlar hakkında: Vámbéry, Transoxanien, s. 80 ve devamı.

61 Hammer, II, s. 559-560; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 328, 393-394; XIV, s. 347.

62 Aynı eser, XIII, s. 328; XIV, s. 391; Karşılaştırma için bk. Istvanffy, s. 360.

63 Aynı eser, XIV, s. 386-387.

64 Aynı eser, s. 406-407; Karşılaştırma için bk. Marcantonio Barbaro, s. 338.

65 Albèri, XIV, s. 441.

66 Aynı eser, s. 410.

67 Karşılaştırma için bk. Ünlü Cizvit Possevino’nun David Pfeiffer’e gönderdiği rapor; Roma, Vatikan Arşivi, “Polonia, additamenti, varia”, II, Romanya Akademisi Kütüphanesindeki kopyası; Nisan 1584B “Est autem verissimum illud me, cum superiore anno daciam obirem cognovisse, eo Turcarum opes decidisse ut Valachis equi ad arandum iam deessent, quod illorum Imperator ad persicum bellum circumquaque abduci, vel pessimos quosque, iussisset”.

68 Zinkeisen tarafından kullanılan Minadoi, Historia della guerra fra Turchi e Persiani, Venedik 1588.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 06

1 Albèri, XIV, s. 244.

2 “Tenersi con la mano a un lembo della veste del suo Signore”; Albèri, XIII, s. 95; Navagero, 1553 yılında Türklerin Venediklilere karşı tutumlarını anlatır: “essendo noi mercanti, non possiamo viver senza loro” s. 83.

3 “Fanale e lanterna dell’Archipelago e la lingua e la spia di tutti li andamenti turcheschi”; Albèri, XIV, s. 430; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 310, 442.

4 Aynı eser, XIII, s. 68-69, 399 ve devamı, 406; XIV, s. 187, 315; Charrière, III, s. 471, Not.

5 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 194; Albèri, XIII, s. 22, 46-47; XIV, s. 214-215; Brosch, s. 57-58.

6 Karşılaştırma için bk. Marcantonio Barbaro, 340; Garzoni, s. 397; Navagero, s. 104; Albèri, XIII, s. 56, 166-167, 183-184, 186, 416; XIV, s. 248, 314, 331, 443; Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 584.

7 Albèri, XIII, s. 56-57.

8 “Ceulx-cy sont si insolents, si gorgez et si aveuglez, qu’ilz n’estiment plus ni amys, ni ennemis”; Charrière, III, s. 58.

9 Charrière, III, s. 929 ve devamı, Not; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 254, Not. 275, Not. 353, Not. 360, Not. 591, Not. 695, Not.

10 Gerlach, s. 317.

11 Charrière, III, s. 585, 589, Not. 605 ve devamı, 821, Not. 822, Not. 823, Not; Gerlach, s. 450.

12 Karşılaştırma için bk. Jorga, “Contributii” - Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 35 ve devamı; Charrière, III, s. 823, Not. 829, ve devamı, 892, Not. 902-903, Not. 916, Not. 917, Not. 923, Not. 928, Not; Albèri, XIII, s. 232-233.

13 Gerlach, s. 78-79.

14 Charrière, III, s. 99 ve devamı ve Notlar. Aynı yıl içinde Türk korsanlar Provans sahillerini talen ettiler; Aynı eser, s. 108, Not.

15 Charrière, III, s. XX, Not. 680, Not; Karşılaştırma için bk. s. 770 ve devamı.

16 Aynı eser, s. 321, Not.

17 Aynı eser, s. 231-232.

18 “L’une des plus honnestes, belles et vertueuses damoiselles qui se puisse voir”; Aynı eser, s. 325, Not.

19 Aynı eser, s. 368, Not. Ayrıca devamında Lehistan hakkında bilgiler. Karşılaştırma için bk. Fransa ile ilişkiler için Aynı yer, s. 138 ve devamı.

20 Aynı eser, s. 158-159, Gerlach, s. 28, 88; Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 26, Not. 42, Not. 47, Not. 94, Not. 144.

21 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 346; Charrière, III, s. 884-885; sab 403-404. Tunus ve Trablusgarb beylerbeylikleri 1576 yılında bir beylerbeylik haline getirildiler; Gerlach, s. 342.

22 Aynı eser, s. 307, 315, 342, 344-345, 376-377; Albèri, XIV, s. 217.

23 Charrière, III, s. 697, Not. 733-734, 737, Not. 765, Not. 793, Not; Gerlach, s. 359, 512, 525-526. Ferrara'nın elçisi; Gerlach, s. 90. Flamanlar ve Portekizlerle muhtemel ilişkiler hakkında: Charrière, III, s. 906, Not. Karşılaştırma için bk. Brown, Calendar of State Papers, Venice I, s. 94.

24 "Cette roine, ja surannée et mal sentante de la foy, laquelle, dit-il, seroit plus propre pour estre mariée avc le pape, qui, par ses saintes persuasions, la pourroit réduire an vray sentier"; Charrière, III, s. 824, Not.

25 Aynı eser, s. 884, Not.

26 Hackluyt, The prinipal navigations, voiages, traffiques and discoveries of the english nation, Londra 1589, folyoda; 2. baskı, Aynı eser, s. 1809-1812, Gross 4, s. 194-195 (Yıl 1586).

27 Charrière, III, s. 924, Not.

28 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 884, Not. 897, Not. 906, Not. 907, Not. 913, Not; Crusius, Turco-Graecia, s. 534; Albèri, XIV, s. 309-310.

29 Brown, Calendar of State Papers, Venice 1581-1591, önsöz s. XXX - XLI ve ilgi iraporlar; "Early voyages and travels in the Levant, Dallam-Covel", Londra 1893, s. V ve devamı ile önsözü.

30 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 197, 200, 220, 293-295.

31 Charrière, III, s. 63; Marcantonio Barbaro, s. 337; Forgach, s. 569-570.

32 Hammer, II, s. 377-378.

33 Charrière, III, s. 89.

34 Charrière, III, s. 56-58, 67.

35 Türkler, Ruslar ile barışmasını sağladılar; Aynı eser, s. 157, Not. Karşılaştırma için bk. 132-133, 140.

36 Aynı eser, s. 286-287, Not. 299-301.

37 Lasicki'nin Gorecki'nin eserinin sonundaki bölümü, Bellum Ivoniae, Frankfurt 1578; Pistorius ve Guagnini ve son olarak Papiu Harian, Tesaur III.

38 Aynı eser, s. 390.

39 Aynı eser, s. 374-375, Not.

40 Charrière, III, s. 346-347, Not. 351, Not.

41 “Poichè infra di voi non si sia trovato alcuno çhi fusse conveniente a essere rè di Pollonia”; Aynı eser, s. 403 ve devamı; Not; Karşılaştırma için bk. 369-370, Not. 372-375, Not. 388, Not. 382, 390, 431, Not; Marcantonio Barbaro, 334. Lehlerin, yani Kazakların 1573 yılındaki ara hükümet sırasında Tatar topraklarına akınları hakkında: Charrière, III, s. 446-447, Not. 469, Not.

42 Hurmuzaki, XI, önsöz.

43 Charrière, III, s. 555-556, Not. 557, Not. 558, Not. 562-563, Not. 571, 585, Not; Gerlach, s. 70.

44 Aynı eser, s. 127.

45 Aynı eser, s. 142; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 86, 89, 96, 103, 127, 140-141; Charrière, III, s. 523, Not.

46 Gerlach, s. 154.

47 Gerlach, s. 343.

48 Engel, Geschichte der Kosaken (Kazak Tarihi), Yıl 1576.

49 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 487, 492 .

50 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 157, 317, 329, 333, 343, 360, 429-431, 434 ve devamı; Charrière, III, s. 704, 706, 710, 714, Not. 733, Not. 739, Not. 743, Not ve Hurmuzaki, koleksiyonunun XI. cildinin önsözü.

51 Gerlach, s. 478-479.

52 Gerlach, s. 429 ve devamı.

53 Aynı eser, s. 441-444, 451, 487-488; Charrière, III, s. 738, Not.

54 Gerlach, s. 207-208.

55 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 460-461.

56 Aynı eser, s. 548 ve devamı, 550-551.

57 “Nigra fiat fgacies principis Tartarorum, quod, oblata tam pulcherrima occasione, regem ipsum cum omnibus dominis suis non abstulerit”; Aynı eser, s. 550.

58 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 551; ayrıca s. 542-544.

59 Aynı eser, s. 481-482.

60 Danzig papa vekilinin Hurmuzaki, cilt XI’in önsözündeki raporu; Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 752-753, 760-761, 769-770, Not.

61 Charrière, III, s. 789 ve devamı, 794 ve devamı, 797, 800.

62 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. s. 807, Not. 914.

63 “Cosacchi, che sono come Usocchi”; Albèri, XIV, s. 310.

64 Hurmuzaki, XI, önsöz; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 295.

65 1585 yılında bir Rus Elçisi İstanbul’a geldi; Albèri, XIV, s. 310.

66 Hurmuzaki, XI, önsöz

67 Stephan Eses, Das polnische Interregnum von 1587, “Römische Quartalsschrift” IX, s. 377 ve devamı; Moriz Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des 30jährigen Krieges, II, Stuttgart 1895 (Bibl. deutscher Geschichte” H. von Zwiedineck-Südenhorst baskısı), s. 84 ve devamı. Sultanın yeni Leh Kralı’na ilk mektubu için: Reussner, XII, s. 36-37. Karşılaştırma için bk. s. 46.

68 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 344-345.

69 Hurmuzaki, III, s. 160 ve devamı; Hurmuzaki, XI, önsöz.

70 Albèri, XIV, s. 442; Karşılaştırma için bk. XIII, s. 384-385.

71 Albèri, XIII, s. 386.

72 Aynı eser, XIV, s. 441.

73 Jorga, Geschichte des Rumänischen Volkes, II.

74 Forgach, s. 609-610.

75 Aynı eser, s. 637 ve devamı; Fessler-Klein II, s. 607 ve devamı.

76 Forgach, s. 629-630.

77 Aynı eser, s. 610.

78 Aynı eser, s. 644.

79 Aynı eser, s. 645-646.

80 Aynı eser, s. 648.

81 Istvanffy, s. 376-377; Karşılaştırma için bk. s. 328: Fülek’te Hristiyanların Türklere saldırısı.

82 Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 469.

83 Gerlach, s. 10, 53; Karşılaştırma için bk. 72-73, 103; Karşılaştırma için bk. Forgach, s. 687 ve devamı, 699 ve devamı.

84 Gerlach, s. 111; Karşılaştırma için bk. 304-305.

85 Wyss’in ölümü hakkında: Gerlach, s. 25. Yerine önce Karl von Rym gelmişti; Charrière, III, s. 98, Not.

86 Gerlach, s. 68, 73-75, 91, 134-135, 142-144, 174; Karşılaştırma için bk. Charrière, III, s. 457 ve devamı.

87 Istvanffy 332 ve devamı.

88 Gerlach, s. 118, 126-127, 323.

89 Istvanffy 335 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 313-314; Karşılaştırma için bk. s. 320, 385, 389-390; Crusius, Turcograecia, s. 503.

90 Gerlach, s. 132.

91 Aynı eser, s. 137, 353, 358; Karşılaştırma için bk. Fessler-Klein III, s. 615.

92 Gerlach, s. 140; Karşılaştırma için bk. s. 112-113.

93 Aynı eser, s. 131, 295 ve devamı.

94 Aynı eser, s. 136.

95 Aynı eser, s. 358.

96 Aynı eser, s. 182.

97 Aynı eser, s. 159, 174-175.

98 Aynı eser, s. 158, 221, 225, 229, 263-237, 252, 261-263, 286, 387.

99 Aynı eser, s. 299, 300.

100 Gerlach, s. 319, 321, 332-333, 343, 379-380, 428-429, 438 ve devamı, 462, 488 ve devamı, 491-492 Charrière, III, s. 765, Not. 770.

101 "Sospetta ed inquieta pace". Marcantonio Barbaro, s. 333.

102 Istvanffy 338.

103 Charrière, III, s. 798, 826.

104 Aynı eser, s. 904, Not.

105 Aynı eser, s. 914, Not. 962-967, Not.

106 Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 298.

107 Istvanffy 340-341; Reussner, XII, s. 32 ve devamı.

108 Istvanffy, s. 343.

109 Davranışları hakkında şikâyetler Gerlach, s. 518 altında da belirtilmektedir.

110 Istvanffy, s. 345-346.

111 Aynı eser, s. 346 ve devamı.

112 Aynı yer.

113 Aynı eser, s. 352-353.

114 Aynı eser, s. 354-355.

115 Aynı eser, s. 356 ve devamı.

116 Aynı yer.

117 Aynı yer.

118 Aynı eser, s. 358-359.

119 Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 383; XIV, s. 307-308.

120 Bkz. Reussner.

121 "Tutti li popoli soggetti sono nemici loro, e massimamente quella parte che risguarda ponente"; 314, Yıl 1573; Karşılaştırma için bk. Cavalli s. 277.

122 “Tutte queste gravezze, nodimeno, essi medisimi sogliono confessare, per quello che tocca all’utile del Gran-Signore, essere assai supportabili”; Albèri, XIII, s. 134.

123 “La prochaine revolte, qu’ilz font semblant d’espérer parmi sas subjectz”; “La revolte de plus de quarante mil chrestians, qui sont dans les villes de constantinople et de Peyra ou à moins de 3 lienes d’icy”; Charrière, III, s. 211-212, 259, Not.

124 İnebahtı Deniz Muharebesi’nden sonraki Haçlı Seferleri projeleri hakkında bilgi: Milano Ambrosiana Kütüphanesi, G. 56, Inf. No. 2, fol. 67 ve devamı; R. 121, Sup. fo. 233 ve devamı

125 Gerlach, s. 99.

126 Aynı eser, s. 95.

127 Aynı eser, s. 103.

128 Gerlach, s. 257.

129 Busbecq, s. 49.

130 Gerlach, s. 258-259.

131 Aynı eser, s. 95.

132 Aynı eser, s. 257.

133 Bir metropolitin kenti olarak Appollonias (Apolyont) hakkında bilgi için: Aynı eser, s. 257.

134 Aynı eser, s. 60.

135 Aynı eser, s. 56.

136 Aynı eser, s. 97.

137 Hurmuzaki, XI, s. 183, No. CCCII.

138 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 607, 612-613; IV, s. 107 ve devamı; XI, s. 78, 643, Not 1, s. 664, No. CVII; Gerlach, s. 315.

139 Hurmuzaki, XII, s. 341-342, No. DXIV-DXV; s. 348, No. DXXIII.

140 Aynı eser, s. 139, No. CCXIV.

141 Aynı eser, s. 234-235, No. CCCXLVII. Bâbıâli’nin 1599 yılında Kudüs’teki Hıristayanlara karşı tedbirleri için: Aynı eser, s. 426, No. DCXLIX, s. 448, Not 1.

142 Gerlach, s. 57.

143 Gerlach, s. 276, 316.

144 Crusius, Turcograecia, s. 261-262.

145 Hurmuzaki, XI, s. 676, No. CXX.

146 “Dubita poi anche perchè quel Gran-Duca è della Chiesa greca, come i popoli della Bulgaria, Servia, Bosnia, Morea e Grecia, divotissimi

perciò al suo nome, come quelli che tengono il medesimo rito greco di religione, e sarian sempre prontissimi a prender l'armi in mano e sollevarsi per liberarsi della schiavitù turchesca e sottoporsi al dominio di quello"; Albèri, XIII, s. 206, yıl 1576 - Otuzlu yıllarda Rusların Haçlı Sefer projesi hakkında: V. Th. Rziga, I. s. Peresvetov, Moskova 1908. Kıbrıs savaşı sırasında Venedik Ruslardan yardım istemeyi düşündü; Forgach, s. 591.

147 Athanasios Komnenos Hypsilantes, Rus Kilisesi Tarihi, örneğin Golubinski.

148 11 Ağustos tarihli mektup; Innsbruck Devlet Arşivi.

149 Albèri, XIII, s. 414; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XIII, s. 345; Hurmuzaki, XII, s. 62, 248, 433.

150 Aynı eser, s. 231, Yıl 1596.

151 Charrière, III, s. 743, Not; Albèri, XIV, s. 373.

152 Gerlach, s. 31.

153 Hurmuzaki, XI, s. 1.

154 Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 64 - Pegas hakkında bilgi için: E. Legrand tarafından yayınlanan mektupları ve Lukaris hakkıda bilgi için: Chrys. Papadopulos tarafından kaleme alınan en yeni biyografisi, Triest 1907.

155 Aynı eser, II, s. 381-382; Karşılaştırma için bk. Hopf, Andros, son bölüm.

156 Charrière, III, s. 840-841, Not; s. 842, Not. Değirmenlik Adası hakkında: Albèri, XIII, s. 219.

157 Hopf, Andros.

158 Jacobus Paleologous'un mektubu: Reussner, XI, s. 142 ve devamı. Sakız Adası'nda s William Aldrige, 1599, Rallam, s. 46.

159 Gerlach, s. 319, 349-350; Crusius, Turcograecia, s. 301; Karşılaştırma için bk. Jorga, "Contributii" s. 57 ve devamı.

160 Hurmuzaki, XI, s. 654, No. CXIV; s. 717, No. CLXXIX; s. 718, No. CLXXXI; s. 762, No. CCXXXV.

161 Gerlach, s. 349-350. Rodos'ta 1599 yılındaki durumlar hakkında: Dallam, s. 34 ve devamı

162 Gerlach, s. 480; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XI, s. 194, No. CCCXX.

163 Busbecq, s. 22-23; Verancsiscs'in seyahati, "Mon. Hung. Hist. Script" s. 324-326; Gerlach, s. 52. Balkan Yarımadası'nın iç kısımlarına

seyahat hakkında Karşılaştırma için bk. Matkoviç, Putovanie im Rad von Agram CXXX (1897) ve devamı.

164 Albèri, XIII, s. 137, 202, 302, 313-314.

165 Daha sonraki bir Haçlı Seferi projesi “della facil impresa di Grecia” hakkında bilgi için: “la più fiacchia e debole a resistere è la Grecia”, Venedik, San Marko Kütüphanesi, XI, c. 206, No. 3, fol. 6.

166 Charrière, III, s. 62, 211-212, 259, Not. 262, Not. 264, Not; Gerlach, s. 216; Albèri, XIII, s. 306.

167 Gerlach, s. 209-210.

168 Aynı eser, s. 161.

169 Hurmuzaki, VIII, s. 258, No. CCCLXX; Karşılaştırma için bk. IV, s. 324-325, No. CCLXX.

170 Gerlach, s. 151.

171 Albèri, XIV, s. 407, Yıl 1594.

172 Forgach, s. 594.

173 Aynı eser, s. 651.

174 Hurmuzaki, XII, s. 440-441, Not.

175 Hurmuzaki, XI, s. 708, Not 1; Karşılaştırma için bk. III, s. 383. Yeni Ohri Patrikleri’nin 1574 yılından itibaren sırası hakkında: Gerlach, s. 64 ve Gezler.

176 Hurmuzaki, s. 49, Not 2.

177 Aynı eser, s. 420, Not 1.

178 Aynı eser, s. 420, Not 1. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 318, No. CCXLVI.

179 Aynı eser, III, s. 307, No. CCCLVII-CCCLVIII.

180 Aynı eser, Ek II, s. 478.

181 Aynı eser, XII, s. 277, Not 1; Karşılaştırma için bk. s. 361.

182 Aynı eser, s. 1112, No. MDCVIII, yıl 1600; Karşılaştırma için bk. s. 1181, No. MDCCXVIII

183 Napoli, 6 Nisan 1611; İnssbruck Arşivi.

184 Hurmuzaki, Ek II, s. 478.

185 Aynı eser, IV, s. 335-336.

186 Mühründeki kısaltmalar: Prinz M.M.R.s.G; Innsbruck Arşivi, IX, 87.

187 Gerlach, s. 19, 517; Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung. Hist.”, VI, s. 76.

188 Verancsiscs s. 317-318; Gerlach, s. 520.

189 Aynı eser, s. 54, 487, 525; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 317: “Bulgarlar veya koyun çobanları”.

190 Busbecq, s. 20-21; Karşılaştırma için bk. Gerlach, s. 515. Yirmi yıl sonra Wenner von Crailsstain bambaşka durumlar ile karşılaştı: Köylüler gezginlerden kaçıyordu ve kadınlar kendilerinden alınan erzaklar için göz yaşları döküyorlardı. Ein gantz new Reysebuch von Prag auss biss gen Constantinopel, Nürnberg 1622, s. 102-103. Bulgarlar, Türklere tuzaklar kuruyorlardı (Aynı eser).

191 Gerlach, s. 524; Jire_ek, Fürstentum Bulgarien (Bulgar Prensliği), s. 497; Heerstrasse (Ordu Yolu), s. 128-129.

192 Gerlach, s. 20, 517, 520-521, 524; Verancsiscs s. 315-316; Busbecq, s. 20; Karşılaştırma için bk. Jire_ek, s. 362-366.

193 “Quamprimum ad eos cum aliqua manu militum advenerit et vexillum crucis Christi erexerit atque illis arma attulerit, omnes contra Turcam insurrecturos”; Hurmuzaki, XI, s. 215, No. CCCXLIX; Karşılaştırma için bk. s. 363, No. DIV.

194 “Sebene una quantità de Turchi gli vennero adosso, non però gli possero far alcum danno, anzi furono sforzati per il ritorno loro darli libero passo”; Ragusalı Paolo Giorgios’un Sigismund Bathori’ye raporu, “Ambrosiana”, R. 94, Sup, No. 32, fol. 326 ve devamı; ayrıca Makuscew tarafından yayınlanmıştır.

195 Hurmuzaki, XII, s. 289-290, No. CCCCXXXIII; s. 292-293; s. 370, No. DLXII. Ralli hakkında bilgi için: Jorga, Geschichte der Rumänischen Kirche (Romen Kilisesi Tarihi), I (Romence).

196 Hurmuzaki, III, s. 243; XII, s. 269-270, No. CCCXCII. Muhtemelen kendisine yazılmış bir mektup, Aynı eser, s. 907-908, No. MCCLXI; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 359.

197 Sırp Yıllıkları, “Archiv za povjestnicu jugoslavensku” III, Zagreb 1854; ayrıca Jorga, Studii şi Doc., III, s. 5.

198 Napoli, Devlet Arşivi, “Farnesiane” 129; Giovanni Reduccini’nin mektubu, 18 Nisan 1605.

199 Verancsiscs, s. 297; Gerlach, s. 16; Busbecq, s. 13, 18, 62.

200 Verancsiscs, s. 306.

201 Aynı eser, s. 304.

202 Jorga, Geschichte der Rumänischen Kirche, I (Romence).

203 Gerlach, s. 530, 532.

204 Gerlach, s. 528.

205 Aynı eser, s. 530.

* Patarenizm: Ruhbanın evlenmesine karşı olan, 12. yüzyılda Milano’da çıkan akım. Daha sonraları Katharerizm olarak anılan tarikat (ed).

206 Karşılaştırma için bk. Bosna’daki durumlar hakkında; Aynı eser, s. 518; s. 283-284.

207 Wolfgang Bethlen, Historia de rebus transylvanics, Yıl 1594-1595.

208 Pesty, Szörenyi Bansag II, s. 463.

209 Fermendzin, “Acta Slovarum meridionalium” XVIII, s. 320-321.

210 Crusius, s. 505.

211 Gerlach, s. 10; Reussner, XII, s. 31.

212 “Stanno come l’anime del lembo aspettando un lume che mostri loro la strada di levarsi dal giogo turchesca”; Cavalli: Albèri, s. 280.

213 Forgach, s. 616 ve devamı; Istvanffy, s. 322-323. Debreczen’de esir alınıp, başı kesildi.

214 Aynı eser, s. 333-334.

215 Gerlach, s. 538-539.

216 Albèri, XIII, s. 346; Gerlach, s. 148.

217 Forgach, s. 669.

218 Gerlach, s. 208-209.

219 Romen Akademisi Vatikan Arşivi’ndeki belgelerden alıntı.

220 Karşılaştırma için bk. Pierling, Bathori et Possevino, ayrıca Papes et Tzars (Papalar ve Çarlar), 1574-1597, Paris 1890; Jorga, Geschichte der Rumänischen Kirche; Hurmuzaki, XI, önsöz.

221 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XI, s. 28, No. LXII.

222 “A peggior condizione di tutte le altre provincie dell’impero turcheso”; Albèri, XIV, s. 217-218; Yıl 1583.

223 Jorga, Constatari cu Privire la viata Agrara, Bükreş 1908.

224 Hurmuzaki, XI, s. 373-374.

225 Jorga, Convorbiri Literare, Bükreş, XXXVI-XXXVII altında yayınlanan “Geschichte Michael des Tapferen” (Cesur Mihail’in Hikâyesi), 1595 yılına kadar. Karşılaştırma için bk. Sirbius I, aynı başlık, 2 cilt, Aynı eser, s. 1905-1908; 1600 yılına kadar.

226 “Tesoro politico”, Tours 1605, No. 8, s. 85 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi fragmenti, I, s. 126

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 07

1 Brown, Calendar of State Papers, Venedik, 1592-1603, s. 22-23.

2 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XI, s. 315, No. CCCCXLIV; s. 769, Not 1.

3 Aynı eser, s. 315, No. CCCCXLIV; Karşılaştırma için bk. Naima, Osmanlı İmparatorluğu Yıllıkları, Charels Frase çevirisi, Londra 1832, I, s. 10-12. 1593 yılının Mayıs ayında her zamanki hediye geciktiği için Sultan II. Selim Alman tercümanı esir aldırmıştı. Brown, Calendar of State Papers, Venedik, 1592-1603, s. 70, 73, 76-77.

4 Katona XXVI, s. 465-490.

5 Wratislaw, Denkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel, Leipzig 1787; Seidel, Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte, Görlitz 1711; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 585 ve devamı; Arşidük Ernst'in Hasan Paşa'ya gönderdiği ve düşmanca tavırlarından şikâyet ettiği mektup; Reussner, XII, s. 46-47. Hasan Paşa'nın Peter Erdödy'ye gönderdiği mektup; Aynı eser, s. 47-48.

6 Naima, s. 4.

7 Reussner, XII, s. 48 ve devamı.

8 Aynı eser, s. 50.

9 Aynı eser.

10 Aynı eser, s. 52 ve devamı.

11 Aynı eser, s. 58.

12 Naima, s. 15; Karşılaştırma için bk. Reussner, s. 61, 62 ve devamı.

13 Hurmuzaki, XI.

14 Vezirin konumu hakkında Karşılaştırma için bk. Albèri, XIV, s. 421-422. Karşılaştırma için bk. İstanbul'dan gönderilen Venedik raporları, Brown, Aynı eser.

15 Brown, Aynı eser, s. 96 ve devamı, 116-117, 195, 206, 217, 222, 232-233.

16 Wratislaw, Aynı eser.

17 Reussner, s. 64-66; ayrıca Rerum Memorabilium s. 189 ve devamı.

18 Naima s. 19 ve Leh Şansöyle Zamoyski bunu kesin olarak belirtiyor; Hurmuzaki, XI, s. 127-128.

19 Reussner, Epistolae s. 64; Istvanffy, Yıl 1593. Ortelius, Chronica dess Ungarischen Kriegswesens, Nürnberg 1620; Hollanda baskısı Peter Neander, Amsterdam 1619 ve Katona'nin eleştirisel çalışması da kullanılabilir. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 595, Not. Naima, Türk

Yıllıkları. Sisek Ciro Spontoni, Historia della Transilvania, Venedik 1638, s. 12-13.

20 Hurmuzaki, III, s. 176-177, No. CLXVI-CLXVII; XI, s. 366, 372 No. DXVIII; XII, S. 1-2.

21 Bethlen, aynı yıl hakkında.

22 Ra_ki-Pierling, L. Komulovica izvjestajilistovis o poslanstvu njegovu o Tursku, Erdelj, moldavsku i Pojku, Zagreb “Starine” XIV, s. 1882; “Novi izvori o L. Komuloviçu”; Aynı eser, XV; Carillo’nun biyografisi, Szilagy, Budapeşte 1877.

23 Hurmuzaki, XI, s. 425, No. DLX.

24 Aynı eser, III, s. 480-481, No. XLIII.

25 Hurmuzaki, III, s. 173 ve devamı, No. CLXI ve devamı.

26 Jorga, Acte şi fragmenti, I, s. 134-136; Hurmuzaki, III, s. 40, No. LV; XI, s. 429, No. DXLIV; Zagreb Akademisi “Starine” XVI, s. 228 ve devamı.

27 Temsilcileri Chlopicki tekliflerle Prag’a gelmişti. Reussner, s. 72 ve devamı; Ayrıca Hurmuzaki, XI, s. 406, No. DXLV: 4 veya 3 Şubat 1594.

28 Ra_ki-Pierling, Aynı eser; Hurmuzaki, III, s. 173 ve devamı; III, s. 36 ve devamı.

29 Kayser buna rağmen Ocak 1594 tarihinde bir meclis toplayarak Lehistan’ın Türklerle savaştaki konumu hakkında görüşmeler yaptı; Hurmuzaki, XI, s. 427-428. Aynı yerde Zamoyski’nin Haçlı Seferi hakkında tuhaf düşünceleri de yer almaktadır.

30 Ra_ki-Pierling, s. 20 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba, s. 208-209.

31 Hurmuzaki, III, s. 37.

32 Aynı yer.

33 Hurmuzaki, XI, s. 400, No. DXL.

34 Aynı yer.

35 Aynı eser, s. 407-408, No. DXLVI.

36 Karşılaştırma için bk. Engel, Geschichte der Kosaken (Kazak Tarihi), s. 96-98 ve Karamsin, Alman baskısı, IX, s. 233-234.

37 Hurmuzaki, III, s. 186 ve devamı.

38 Aynı eser, s. 193-194.

39 Bethlen, aynı yıl hakkında; Hurmuzaki, III, s. 200 ve devamı.

40 Aynı eser, s. 179, 185.

41 Bethlen, III, s. 181 ve devamı; 279 ve devamı; Hurmuzaki, XI, s. 447, No. DXC.

42 Ra_ki-Pierling, aynı yıl hakkında.

43 Naima, s. 32.

44 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 198.

45 Reussner, s. 82-84, 85 ve devamı; Jorga, Acte şi fragmenti, II, Ek.

46 Hurmuzaki, III, s. 536

47 Naima, s. 24; Reussner, s. 75-77, Hatvan Mektubu, 4 Mayıs; Hurmuzaki, III, s. 481-483, 508 ve devamı.

48 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 41.

49 21 Eylül tarihli özür mektubu; Reussner, S. 92-93. Karşılaştırma için: Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın gönderdiği cevap mektubu; aynı eser S. 98 ve devamı.

50 Meslektaşları, Herdgek'in yönetimini "infame e vergognoso" olarak görüyorlardı ve mühendis Perlino "abbietta viltà codarda" diyordu; Spontoni, s. 13.

51 Naima, s. 24.

52 Naima, s. 34-35.

53 Belirtilen kaynaklar; Reussner, Cilt XIV, S. 97 ve devamı; Hurmuzaki IV, S. 185-186, No. CXLVII; Wratislaw, S. 379 ve devamı.

54 Spontoni, s. 16-17.

55 Bethlen, III; Spontoni, s. 21 ve devamı; Hurmuzaki, III, s. 45 ve devamı.

56 Aynı eser, XII, s. 10 ve devamı, No. XXIII ve devamı.

57 Sigismund'un 23 Ekim tarihli mektubu: "ante octiduum"; Hurmuzaki, XII, s. 18, No. XLVI; Karşılaştırma için bk. Walter: Papiu'nun eseri, s. 13; Buzeşti Eflak Kroniği, Jorga, Valenit-de Munte 1908; Venedik haberleri, Hurmuzaki, III, s. 463 ve devamı.

58 Sinan Paşa, bu topları Macaristan savaşı için istemiştir; Brown, s. 147-148.

59 Hurmuzaki IV, S. 194.

60 Naima, s. 36.

61 Hurmuzaki III, S. 503-504, No. LXII; IV, S. 216, No. CLXXIX. Karşılaştırma için: aynı eser S. 48.

62 Reussner, XIV, s. 98 ve devamı. Bir Venedik raporunda 1593 tarihinde her iki Tuna ülkesinin vergilerinin artırıldığından bahsedilir "di 30 mille cecchini"; Hurmuzaki, IV, s. 171, No. CXXXIV.

63 Tarih için: Brown, s. 150-151.

64 Naima, s. 39.

65 Brown, Aynı yer.

66 Reussner, XIV, s. 121.

67 Karşılaştırma için bk. Polo Giorgio’nun ifadesi: “È cosa certa che la città di Constantinopoli sin pui è stata sostenuta dalla Vallacchia e moldavia von grani, orzi, carne, mele e butiro; il medesimo hà fatto la Bulgheria”. El yazmasına göre alıtnı yapılmıştır. Bu rapor ayrıca s. 86’da (Pinelli), fol 172-175 altında bulunmaktadır.

68 Hurmuzaki, IV, s. 186, No. CXLVIII.

69 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XII, s. 31 ve Not.

70 Aynı eser, IV, s. 188 ve devamı; Karşılaştırma için bk. İki ülke kroniği.

71 Silistre’de yeni bir muharebe, Aynı eser, XII, s. 36.

72 Aynı eser, IV, aynı sayfa; XII, s. 37; Nachrichten, III, s. 100-101, No. CXXII; s. 124, No. CXLIII.

73 Aynı eser, XII, s. 45.

74 Walter; Eflak’taki Erdel birliklerinin komutanı Albert Kiraly’nin mektubu, Colentina, Haziran 1595, Reussner, S. 132; Karşılaştırma için: Hurmuzaki III, S. 116, No. CXXXV.

75 Karşılaştırma için bk. Sigismund’un Nunzius di Cervia’ya yaptığı açıklamalar, Hurmuzaki, III, s. 52, No. CXI; Hurmuzaki, XII, s. 35, No. LXXXIV; s. 21, 38, 42, 70.

76 Hurmuzaki, III, s. 209 ve devamı, 472 ve devamı; III, s. 120-121.

77 Aynı eser. s. IV, S. 191-192, No. CLIII. Karşılaştırma için bk. Reussner, XIV, s. 168 ve devamı; Szadeczky, Erdely es Mihaly Vajda Törtenete, Tımışvar 1893, s. 338; Jorga, “Acte şi Ffragmenti”, I, s. 139-140: Korius’un mektubu; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 140-141. Banat’taki durumlar hakkında bilgi için bk. Bethlen, III; Hurmuzaki, XII, s. 29; Eflak ve Boğdan’daki durumlar hakkında bilgi için bk. Jorga, “Acte şi fragmenti”, I, haberler; Johannes Decius Barovius, Commentarorium de Rebus Ungaricis ac Transylvanicis Decas Decima; Kovachich, Scriptores, II, s. 233 ve devamı; “Mon. Hung. Hist.”, XIV ve Gyulafi Lestar; Mihail’in kroniği, çevirisi: Walter, Tesaur, I, Papiu; Hurmuzaki, III, aynı yıl hakkında; Aron’un Sigismund’a yazdığı 28 Şubat tarihli mektup; Reussner, Epistolae Turcicae, IV, s. 122 ve Hurmuzaki XII, s. 31, Not 3; Ek II, cilt I; Heidenstein, De vita Zamockii; “Törtenelmi Tar”, Yıl 1893; Kazaklar

hakkında: Eugen Barwinski, 1593, 1594, Lemberg 1896 ve Ra_ki-Pierling; Karşılaştırma için: Makuscev, Mon. Historica Slavorum Miridionalium, II, “Glasnik”, Bilgrat 1882. İspanyol haberler, “Correspendencia inedita de don Guilhen de San Clemente, publicada por el marques de Ayerbe”, Saragossa 1892.

78 Brown, II, s. 153.

79 Hurmuzaki, IV s. 194.

80 Aynı eser, XII, s. 36; Naima, s. 48.

81 Aynı eser, s. 43; Brown, Aynı yer.

82 Naima, s. 55.

83 Hurmuzaki, IV, s. 198.

84 Hurmuzaki, III, s. 35, 470; IV, s. 195, No. CLV; XII, s. 38-39, No. LXXXVII.

85 Aynı eser, s. 75, No. CXXXIX.

86 Aynı eser, XI, s. 55. Mısır’dan gelen buğday, Tuna Nehri üzerinde Belgrad ve Budin’e gönderiliyordu. Leipzig, Şehir Kütüphanesi, Rep., IV, 45, fol. 102: “La terza [via delle vettovaglie] è per il danubio, conciosiachè le barche che vengono dal Cairo et altre parti vengono qui scaricate e poste nelle barche, che si fabricano in Moldavia, e cosi, a forza di venti, overo bufali o huomini, vengono condotte e scaricate in Budin, Belgrado; la maggior parte di questo vettovaglie vien per questa strada.” Aynı eser, s. 132 ve devamı.

87 Karşılaştırma için bk. Ferhad Paşa’nın mektubu; Hurmuzaki, XII, s. 94 ve devamı; Ayrıca s. 49, Not 2, s. 54-55, No. CXV; s. 69-70, No. CXXIV; s. 74, No. CXXXV: Sigismund’un kral ünvanını alacağı ve verginin 5 bin altına düşürülebileceği düşünülüyordu.

88 Hurmuzaki, XII, s. 51, No. CVIII. Naima’ya göre Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa, Vidin’e gelmiştir, s. 51.

89 Aynı eser, IV, Mayıs ve Haziran raporları. Babadağ saldırısı, Aynı eser, s. 200, No. CLX.

90 Sırp Yıllıkları, Pejacevic; Latince çeviri, “Archiv za povjestnicu jugoslavensku” III, Zagreb 1854; ayrıca Jorga, “Studii şi Doc.” III, s. 4.

91 Hurmuzaki, XII, s. 65, No. CXVI.

92 Naima, s. 55-58; İstanbul’daki Vikar Nikeforos’un beyanları; Hurmuzaki, Ek II, s. 362; Karşılaştırma için: aynı eser IV, s. 202.

93 Zinkeisen, III, s. 600-601; Ortelius kaynaklarına göre.

94 Istvanffy, s. 398-402; Karşılaştırma için bk. Arnold Helius, Reussner, Narrationes, s. 255 ve devamı.

95 Hurmuzaki, III, s. 484; XII, s. 119, No. CXCII; Karşılaştırma için bk. s. 130, No. CC.

96 Aynı eser, III, s. 488.

97 Karşılaştırma için bk. Sinan Paşa'nın oğluna yazdığı mektup; Aynı eser, XIII, s. 59-60.

98 Aynı eser, s. 138-139, No. CCXIV; III, s. 488; "Sırp Yıllıkları", Studii şi Documente, III, s. 4-5.

99 Karşılaştırma için: Sigismund'un mektubu; Hurmuzaki XII, s. 57-58 ve Walter ile Eflak Kroniği

100 Karşılaştırma için bk. Mektuplar, Hurmuzaki, XII, s. 57-58, 98-99, No. CLVI: Kiraly'nin mektubu, s. 204-205; İstanbul'dan gönderilen Venedik mektubu, Aynı eser, III, 487-489; Sinan Paşa'nın nişancıya mektubu, Aynı eser, s. 492-494; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 132-133, No. CLV, s. 135.

101 Bu tedbirler daha Eylül ayının sonunda İstanbul'da eleştirilmeye başlanmıştır; Aynı Eser, IV, s. 206, No. CLXVII; Ek II, s. 361.

102 Hurmuzaki Ek II, S. 361.

103 Sultanın Sigismund'a gönderdiği mektup, Ekim 1595; Aynı eser, III, s. 483-484.

104 Geçitlerde Trotuş'ta kaldığı zamanlar hakkında bilgi için: Aynı eser, XII, s. 103, No. CLXIV; ayrıca Aynı eser, s. 206.

105 Hurmuzaki, s. 104-105 ve Aynı eserin XI. cildinde Zamoyski'nin hayatı.

106 Heidenstein, Rerum Polonicarum Libri, XII, s. 317; Balcescu, Rominii Sub Mihai Viteazul, Lapedatu baskısı, 1909, s. 148 ve devamı; Hieremias'ın Lehistan'a verdiği sadakat yemini; Hurmuzaki, III, s. 485; Ek II, s. 344-345 (27 Ağustos).

107 Aynı eser, XII, s. 110-111.

108 Türk yazışmaları, Reussner, XIV, s. 136 ve devamı

109 Aynı eser, s. 140.

110 Aynı eser, s. 138 ve devamı; Hurmuzaki, III, s. 485-486. Türklerin zafer kazandığına dair yanlış bir haber; Ek II, s. 361 ve devamı.

111 Reussner, XIV, s. 148.

112 Hurmuzaki, III, s. 492 ve devamı

113 Reussner, XIV, s. 157 ve devamı.

114 Istvanffy, Yıl 1595.

115 Hurmuzaki, III, s. 486 ve devamı; Istvanffy, s. 307.

116 Bazılarına göre Karaman Beylerbeyi; Karşılaştırma için bk. Istvanffy (veya Schwandtner'in eserinde Jacobinus), Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 145-146; Hurmuzaki, III, s. 247-248; Nunzius von Cervia'nın rapor, Hurmuzaki, XII; Bu rapora göre Hasan Paşa, Ali Bey adında biri ve Eflak'ın eski prensi Mihnea, Tırgovişte'de bulunuyorlardı. Ayrıca Aynı eser, XII, s. 131, No. CCIII; Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII, s. 105 ve Not 2. Hasan Paşa'nın Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu ile karıştırılmıştır; Hurmuzaki, XII, s. 208. Ayrıca Aynı eser, s. 577; III, s. 422, No. CCCXXXV. Gerçekte ise beylerbeyinin adı Trabzonlu Karaman Paşa idi; Aynı eser, XII, s. 153, No. CCXXVIII. Vuçitrinli Mustafa Paşa'nın emrinde üç bey, altı alaybeyi, 6 bin asker, 154 (!) top ve 30 bin altın vardı; Sırp Yıllıkları.

117 Papiu Walter, s. 34; Ama Razvan 12/22 Ekim'de Milcov sınırında nöbet tutan eski Boyarlarına Bükreş'ten mektup yazmıştır; Hurmuzaki, XII, s. 214, Not 1; Karşılaştırma için bk. Ek II, s. 367.

118 Aynı eser, III, S. 493.

119 Hurmuzaki, III, s. 215.

120 Kuşatmanın tarifi, aynı eserde XII. bölüm altında, kuşatmaya katılan bir İtalyan'ın ve Nunzius'un ağzından verilmiştir; Karşılaştırma için: aynı eser III, s. 250 ve devamı, 499 ve devamı; VIII, s. 194-195.

121 Heidenstein ve Hurmuzaki, III, s. 244 ve devamı; XII, s. 102, 134-135, No. CCVII, 138, 146-148; III, s. 157 ve devamı, 212 ve devamı, 412 ve devamı; Ek II, s. 351 ve devamı, 366 ve devamı, 409 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 146-151; Reussner, s. 159 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 149-151; Czartoryski, Krakau 347, fol. 327-330.

122 Hurmuzaki, Ek II, s. 371-372, 411; XII, özellikle s. 237-238; III, s. 505; III, s. 162-163.

123 Aynı eser, IV, s. 207.

124 Naima, s. 66 ve devamı; Karşılaştırma için: Hurmuzaki XII, s. 220, No. CCCXXVII, VI, s. 208, No. CLXXI.

125 Aynı yer.

126 Hurmuzaki, Ek II, s. 379-380.

127 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 377 ve devamı, 411.

128 Aynı eser, XII, s. 258, No. CCCLXXIII; s. 1259, Not. Genel olarak karşılaştırma için: Aynı eser, III, 504 ve devamı; III, s. 504.

129 Aynı eser, IV, s. 221, No. CLXXIII; XII, s. 276-277 ve Not 1; s. 279, No. CCCCX. Tatarlarla muhtemel çatışmalar için: Aynı eser, s. 280 ve devamı; Tatar Hanı'nın Bender'den bir mektubu: Aynı eser, s. 286-287, No. CCCCXXVIII.

130 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 69-71.

131 Hurmuzaki, III, s. 194 ve devamı.

132 Boğdan Prensi'nin bir mektubuna göre 10 veya 20 Haziran; Hurmuzaki, Ek II, s. 390-391.

133 Aynı eser, XII, s. 248; Karşılaştırma için bk. Mihail'in mektubu, Aynı eser, s. 269, No. CCCXCI.

134 14 Temmuz'da sultan Sofya'da idi; Aynı eser, XII, s. 1259, Not.

135 Naima, s. 71-73.

136 Hurmuzaki, Ek II, S. 411.

137 Babasının vasiyeti olduğu söylenir; Reussner, XIV, s. 127; Karşılaştırma için bk. Wratislaw, s. 438 ve devamı.

138 Reussner, XIV, s. 185 ve devamı. Karşılaştırma için bk. J.N. Tomitsch, Grad Klis im Jahre 1596 (Sırpça), Belgrad 1908.

139 Hurmuzaki III, s. 507-508; VIII, s. 198, No. CCXC: Sigismund'un mektubu.

140 Aynı eser, Ek II, s. 407.

141 Tımışvar Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın ve Bostancıbaşı Çavuş Hüseyin'in mektubu; Ambrosiana Kütüphanesi, H. s. III, 19, fol. 203. İstanbul'daki İngiliz temsilcinin Ahmed Paşa tarafından tavsiye edilen Çavuş Hüseyin ile ilgili mektubu (14 Mayıs 1595); Aynı yer, fol. 194, 230-231; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 197-198, 201-203, 204 ve devamı.

142 Reussner, XIV, s. 191.

143 Aynı eser, s. 191-192.

144 Hatvan'ın Nikolas Gabelmann tarafından kuşatılması ile ilgili tarif için: Viyana Devlet Arşivi, Hungarica 1596, "sine mense et die", el yazması.

145 Hurmuzaki, III, s. 214, No. CCXXXVII.

146 Aynı eser, Ek II, s. 423-424. Yürüyüşlerinin yarattığı endişe hakkında bilgi için: Aynı eser, XII, Yıl 1596; yukarıdaki kaynak s. 305 ve

devamı. Ayrıca Hurmuzaki, XII, s. 310; Karşılaştırma için bk. s. 313-314, No. CCCCLXX; s. 315-316, No. CCCCLXXVI; s. 325-326, No. CCCCXC.

147 Aynı eser, Ek II, s. 401: Görgü tanığı olan bir Leh elçinin mektubu.

148 Reussner, XIV, s. 155, 165 ve devamı.

149 Brown, s. 247-248, 258.

150 Hurmuzaki, III, s. 224-225; Karşılaştırma için bk. Türk karargâhından bir Hristiyan'ın haber; Aynı eser, Ek II, s. 401.

151 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 321.

152 "Il suo campo unito, fermato, numeroso et patron di tutta la campagna"; Aynı eser, III, s. 222, No. CCXLIX; Brown, s. 244.

153 Naima, s. 93.

154 Sadece Türklerin kuşatma altına aldığı Babuca kendini cesurca savunuyordu; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 219 ve devamı, 499 ve devamı. Savaşın detayları için: Reussner, Narrationes, s. 269 ve devamı.

155 Spontoni, s. 47.

156 Brown, s. 252, 255-256, 263.

157 Emrinde mevcut güçlerin sayısı hakkında: Hurmuzaki, III, s. 257-258.

158 Naima, s. 100; Hurmuzaki, XII, s. 1269.

159 Raporlar, Hurmuzaki, III.

160 Hurmuzaki, III, s. 505 ve devamı; Reussner, XIV, s. 128 ve devamı.

161 Hurmuzaki, III, s. 208-209, 210 ve devamı.

162 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 239 ve devamı, 252 ve devamı; Brown, s. 268-269, 272.

163 Hurmuzaki, XII, s. 1261, Not; Karşılaştırma için: III, s. 513.

164 Aynı eser, s. 1261, Not 2, s. 1263, Not.

165 1597 yılının Ekim ayında Hafız Hasan Paşa vezir olarak İbrahim Paşa'nın yerini aldı; Brown, s. 292, 299; 1598 yılının Nisan ayında bu sefer Mehmed Paşa yerine geçti; Aynı eser, s. 318.

166 Türkler için yenilik olan fişeklerin bir Türk'ün gözü ile anlatımı için bk. Naima, s. 111-112.

167 Hurmuzaki, III, s. 514 ve devamı.

168 Naima, s. 115; Karşılaştırma için bk. Pray, Epistolae Procerum, III, s. 250-260.

169 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, aynı yıl hakkında.

170 Karşılaştırma için bk. Mihail'in mektubu, Aynı eser, XII, s. 364 ve devamı.

171 Tata Kalesi'ni de ele geçirdi; Istvanffy, s. 449.

172 Spontoni, s. 65 ve devamı.

173 Naima, s. 122-123.

174 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. "Mon. Hung. Hist. Dipl.", III, s. 97 ve devamı.

175 Brown, s. 260, 263, 265, 272, 1303-1304; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XII, s. 1260; XIII, s. 345 ve devamı; III, s. 516-517, 518-522; III, s. 329-330; Ek II, s. 418-419, 484; IV, s. 222 ve devamı.

176 Hurmuzaki, III, s. 287 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XII.

177 Aynı eser, s. 522-523; IV, s. 227.

178 Aynı eser, III, s. 173.

179 Aynı eser, IV, s. 238.

180 Aynı eser, s. 250, No. CCXXI.

181 Aynı eser, III, s. 521-522.

182 Mihail'in haznedarı olan Stavrinos Destanı; Papiu, I, Legrand, Recueil, Paris 1877; Szamoskozy, Erdel Kroniği, "Mon. Hung. Hist."; Sırp Yıllıkları; Mektuplar ve raporlar, Hurmuzaki, III, s. 324; XII, s. 395, 401, 406, 408 ve devamı, 414-415, 417, 420, 431, 1246; III, s. 300 ve devamı, 520-521. Karşılaştırma için bk. Sirbius; ayrıca Naima, s. 127-129.

183 Hurmuzaki, III, s. 524-526; XII, s. 426; III, s. 524-525, No. DCXLIX-DCL; s. 433, No. DCLXIV; s. 434, No. DCLXV.

184 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, IV, s. 199 ve devamı.

185 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 320 ve devamı, 425; XII, s. 445, Not.

186 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 528-529; IV, s. 233 ve devamı; 448-449; XII, s. 452-453; Tımışvar Beylerbeyi'nin prense gönderdiği bir mektup, Floransa, Magliabecchiana 37, 4, 87, No. 4-5. Ayrıca Hurmuzaki, IV, s. 231-232.

187 Hurmuzaki, III, s. 531 ve devamı; III, s. 230; IV, s. 241; XII, s. 493, 496 ve devamı, 1276; Czartorysky'nin el yazısı ile mektuplar 362, s. 89 ve devamı.

188 Hurmuzaki, XII; Ek II, s. 534.

189 Aynı eser, IV, s. 230.

190 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 528 ve devamı; IV, s. 238; XII, s. 153, 447, 462-463, 478, 497-499. Yaz aylarında Eflak akınları; Aynı eser, XII, s. 448.

191 Aynı eser, III, s. 528-529; XII, s. 477-478, No. DCCLVIII.

192 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. s. 480, No. DCCLXIII; s. 515, No. DCCCXXVII; III, s. 529-530.

193 Aynı eser, s. 500.

194 Naima, s. 129-135.

195 Naima, s. 137; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 233 ve devamı; XII, s. 426, No. DCXLIX; s. 430, Not. 431-432, 434, No. DCLXV.

196 Aynı eser, III, s. 323 ve devamı; VIII, s. 201; IV, s. 329-330.

197 Aynı eser, XII, s. 1208.

198 Aynı eser, s. 458, No. DCCXXII ve Not; s. 459, No. DCCXXVII; s. 460-462 ve Notlar, 465-467, 491, No. DCLXXXII; s. 1274-1276, Not; III, s. 346, 363-364; III; Karşılaştırma için bk. Mon. comitialia Hungariae” IV.

199 Hurmuzaki, XII, s. 563, No. CXXIV.

200 Naima, s. 140.

201 Hurmuzaki, III, s. 531 ve devamı; IV, s. 440 ve devamı; XII, s. 497-499.

202 Aynı eser, Ek II, s. 416.

203 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. s. 519, Erdel’deki Türk esirlerinin Mihail tarafından kurtarılması hakkında bilgi için bk. s. 559-560, No. CMX, CMVI.

204 Aynı eser, s. 520.

205 Aynı eser, s. 644-645, No. MIV; Karşılaştırma için bk. s. 663, NO. MXXV; s. 676-677, No. MXLII; Aynı eser, IV, s. 165-166; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 264, 278-279, No. CCXXXIII.

206 Aynı eser, XII, s. 765, 784, 790-791, 793, 806, 828; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, Ek II, s. 589, No. CCCXIII.

207 Aynı eser, s. 802, No. MCLXVI; s. 894, No. MCCXLVI; Karşılaştırma için bk. Mihail’in sahte mektupları, Aynı eser, IV, s. 250, 255, 278-279 ve Szâdecky, s. 414 ve devamı.

208 Türk savaşının 1600 yılına kadar gidişatı hakkında: Sansovino’nun “Historia Uuniversale dell’origine et Imperio de’ Turchi, 1600 baskısı” eserinde Paolo Sartorio “Relatione”.

209 Bk. Romen Yüzbaşı Zagorit’in çalışması, Bükreş 1907.

210 1598 yılında yine böyle bir tayin yapılmıştı.

211 Jorga, Contributiuni la istoria Muntieniel - Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII; Studii şi documente, IV, önsöz.

212 Aynı yer.

213 Aynı yer.

214 Mihail, temsilcisi Dimo aracılığıyla İstanbul'a hediyeler göndermiştir; Naima, s. 148.

215 Karşılaştırma için bk. Basta'nın savaş projesi, 4 Mayıs 1600; Hurmuzaki, XII, s. 888-889, No. MCCXLI.

216 Naima, s. 152; Karşılaştırma için bk. s. 156 ve devamı.

217 Aynı eser, s. 155.

218 Aynı eser, s. 160-161. görüşmeler hakkında: Hurmuzaki, XII, s. 838, No. MCCV; s. 893, No. MCCXLV; s. 907, No. MCCLX, s. 909, No. MCCLXIV; s. 923, No. MCCXCI; s. 1022, No. MCCCCLXIX; s. 1056, No. MDXXIII; s. 1190-1191, No. MDCCXXXVIII; s. 1196, No. MDCCLII, s. 1204, No. MDCCLXVII, s. 1208-1209, No. MDCCLXXV; s. 1214, No. MDCCLXXXV.

219 Naima, aynı yer.

220 Hurmuzaki, III, s. 534-536.

221 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 154-155.

222 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, XII, s. 1212, No. MDCCLXXI.

223 Naima, s. 167.

224 Aynı yer.

225 Kısa bir süre sonra Mercoeur da Nürnberg'de öldü; Istvanffy, s. 480.

226 Kuşatmanın detaylı anlatımı, Naima, s. 168 ve devamı.

227 Aynı eser, s. 196 ve devamı.

228 Ordunun gücü hakkında, Hurmuzaki, IV, s. 307, No. CCL.

229 Naima, s. 204 ve devamı; 1602 yılının yazışmaları, İnnsbruck şehir arşivi.

230 Hakkında bilgi için: A. Stauffer, H. Ch. Graf von Rusworm, Feldmarschall in den Türkenkämpfen, Münih 1884; F.W. Barthold, Historisches Taschenbuch, IX, Leipzig 1838.

231 Han'ın Macaristan'a gelişi hakkında: Naima, s. 210-211. Kardeşleri ile iki yıl mücadele etmişti.

232 Kayser'in komutanı Tommaso Cavriolo ve Basta'nın mektupları; Hurmuzaki, VIII, s. 253-255; Spontoni ve Studii şi Documente önsözündeki tarif; ayrıca birkaç belge.

233 Jorga, Studii şi Documente; Spontoni, s. 216.

234 Aynı yer.

235 Istvanffyt'ye göre; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 228 ve devamı.

236 Tatarların Batı’ya akını; Hurmuzaki, VIII, s. 261.

237 Aynı eser, Ek II, s. 327.

238 Naima, s. 249-251; Brown, Aynı eser, 1603-1607, s. 125.

239 1604 yılının Ocak ayında Halil Paşa devlet mühürlerini devralacaktı; Brown, s. 127.

240 Naima, s. 275-276.

241 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 278-279.

242 Spontoni, s. 255, 263 ve devamı.

243 Istvanffy, s. 505; Spontoni, s. 330 ve devamı.

244 Aynı eser.

245 Naima, s. 281.

246 Aynı eser, s. 296.

247 Aynı eser, s. 307.

248 Istvanffy, s. 517-518.

249 Naima, s. 330.

250 Istvanffy, s. 519-520.

251 Katona, aynı yıl hakkında, s. 612-624.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 08

1 “Sans doubte jamais payx ne fut faicte Sultan Süleyman fort au dommage de la Crestienté que ceste-cy”; Hurmuzaki, Ek I, s. 123, No. CLXXXVI.

2 “Ceste paix de Hongrie est toute leur esperance”; Aynı eser, s. 124, No. CLXXXVIII.

3 Aynı eser, s. 126.

4 Aynı yer ve devamı.

5 Hurmuzaki, Ek I, s. 115.

6 Naima’ye göre Yanıkkale civarlarında, s. 110.

7 Gabelmann daha 1595 yılında söz vermiştir; Reussner, XIV, s. 159.

8 Hurmuzaki, XII, s. 433, No. DCLXV.

9 Böyle bir proje el yazısı olarak Venedik Marciana’da mevcuttur, XI, fol. 1, c. 206, No. 3.

10 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 48-50.

11 “Che Vostra Altezza trionfante andara in Constantinopoli”; Napoli’den gönderilen 6 Nisan 1611 tarihli mektup; Innsbruck Şehir Arşivi. Magno’nun projesi 15 Mayıs 1618 tarihli bir mektupta açıklanmıştır; Aynı yer.

12 Zinkeisen, III, s. 859 ve devamı; IV, s. 267-269, 268 ve Not 1

13 1609 yılındaki teklif için bk. “Un projet relatif à la conquête de Jérusalem”; 1609 yılı “Revue de l’Orient latin”, II, No. 2. 1600 yılında Ottavio Farnese için yapılan bir Haçlı Seferi projesi için: Hurmuzaki, XII, s. 660, Not.

14 Studii şi Documente, IV, s. LIII ve devamındaki önsöz.

15 Sigismund Bathori ile 1601 - Hurmuzaki, IV, s. 253 ve devamı - yılında ve daha sonra Bocskai ile yapılan kapitülasyonu geaçerli sayıyorlardı.

16 Doczy’nin Arşidük Maksimilyan’e yazdığı 7 Mayıs 1607 tarihli mektup; Innsbruck Şehir Arşivi. Karşılaştırma için bk. Naima, s. 335 - 20 Mayıs’ta Lewenz’ten gönderilen bir mektuba göre Homonay timarı almak istememiş ve Türkler onun kalpten dostları olmadığını biliyorlardı; Budin raporu 9 Haziran; Innsbruck Şehir Arşivi, “Ambraser Akten”.

17 Gottfried Kollonitsch’in Arşidük Maksimilyan’e yazdığı 10 Mayıs 1607 tarihli mektup; Aynı yer.

18 İnnsbruck Şehir Arşivi, “Ambraser Akten”.

19 1609 yılında eski Boğdan temsilcisi Karamain’i öldürtmüştür; Hurmuzaki, IV, s. 306, No. CCCXI.

20 Molart’ın Arşidük Maksimilyan’e gönderdiği 22 Haziran 1607 tarihli mektup; “Ambraser einkommene Schriften”.

21 “Toute rompue”; Hurmuzaki, Ek I, s. 128, No. CXCIII.

22 19 Haziran’da birkaç sınır köyünün dahil edilmesi hakkında antlaşmaya varıldı; Karşılaştırma için bk. Katona 792; Hammer, aynı yıl hakkında.

23 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 681-683. Görüşmelerin gidişatı hakkında bilgi için: Herberstein’ın sekreteri Max Brandstetter, “Cod. monacensis 1277”; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, Relazioni Degli Ambasciatori e Baili Veneti a Constantinopoli, I, Venedik 1873, s. 205; Hurmuzaki, VIII, s. 37, No. DXLVI.

24 “Turcica”, Viyana, 1601-1650, fol. 26 ve devamı.

25 Ayrıca Barozzi ve Berchet, s. 206-207.

26 Hurmuzaki, IV, s. 313 ve devamı; s. 318, No. CCCXXVI; VIII, s. 338-339, No. CCCCLXXXVI; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, Belgeler No. XVI.

27 Hurmuzaki, IV, s. 331, No. CCCXXXIV.

28 Studii şi Documente, IV, önsöz.

29 Hurmuzaki, IV, s. 335, No. CCCXXXIX: “Ambraser Akten”, 5 Ocak 1612 tarihli mektup ekinde İstanbul’dan gönderilen mektup.

30 Mika Sandor, Weiss Mihaly, Budapeşte 1893.

31 Studii şi Documente, IV, önsöz, s. CIV ve devamı.

32 Viyana Devlet Arşivi Ms. I, 755: “Anno 1612, vera et fidelissima relatione di Andrea Negroni, mandata per Sue Cesarea Maesta Nostro Signora a Constantinopoli”.

33 “Questa vostre gagliarde dimande saranno cause che il nostro Gran-Signore ponerà un Bassa in Transilvania, et poi vederemo quello potete fare ... Sua Cesarea Maiesta non abi acione nè in Transilvania, nè in Valacchia, nè in Moldavia”; Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 343, No. CCCCXCVII.

34 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. 145; Erdel Tarih Arşivi, N.F. XVII, s. 705 ve devamı; XXII, s. 345 ve devamı; Kemeny ve Kovacs, Erdelyorszag Törtenetei Tara, II, s. 37 ve devamı.

35 Hurmuzaki, IV, s. 513-516.

36 30 Ekim 1613 tarihli bir mektupta, Nasuh Paşa'nın bundan böyle sultanın emri üzerine Erdel'de Weissenburg'da kalacağına ve sadece Macaristan'ı değil, komşu ülkeleri de cezalandıracağına dair bir söylenti çıkmıştır.

37 Studii şi Documente, IV, Önsöz, s. CVII ve devamı. Kronstadt'a Gönderilen Mektuplar, cilt X, "Braşovul şi Rominii", s. 286 ve devamı.

38 "Ambraser Akten" ve Erdel kroniği, Trauschenfels, Fundgruben s. 297, önsöz. Karşılaştırma için bk. Szilagyi, Bethlen Gabor fejedelem tronfoglalasa, Budapeşte 1867, s. 58 ve devamı.

39 Katona , s. 504 ve devamı. Ayrıca Starzer'in 2 Temmuz 1614 tarihli mektubu, "Ambraser Akten", İnnsbruck. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, s. 220-221: 1612 yılı için 40 bin taler.

40 "16 mille scudi, ch'è la metà del tributo"; Hurmuzaki, IV, s. 298, No. CCXVI.

41 Aynı eser, IV, s. 598. Venedik raporuna göre: 35 bin taler Eflak , 35 bin taler, topları çekecek 250 at, 300 öküz, vs. Boğdan; Barozzi ve Berchet, s. 221-222. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 36: 27 bin öküz, koyun, vs. her iki Tuna ülkesi için.

42 Hurmuzaki, III, s. 235

43 "Essendo le cosse di Cesare in uno stato tale, che non hanno bisogno di guerra"; Aynı eser, VIII, s. 370, No. DXLIII.

44 Aynı eser, s. 360, 364, 369-370. Alman tercüman Negroni'nin eşlik edeceği çavuşun seyahati hakkında: Aynı eser, IV, s. 547-548. Karşılaştırma için bk. 29 Nisan ve 1 Haziran 1614 tarihli mektuplar; "Ambraser einkommene Schriften", Innsbruck; "Turcica", Viyana Arşivi, 1601-1650, fol. 66-6 v.

45 Studii şi Documente, IV, s. CXIV-CXV.

46 Türkler tarafından işgali hakkında: Hurmuzaki VIII, s. 378, No. DLVIII.

47 Starzer'in mektupları, Ağustos-Eylül, Innsbruck Arşivi.

48 Jankovic'in kaleminden hayatı, Hurmuzaki, Ek II, s. 62 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, s. 30 ve devamı.

49 6 Eylül'de elçiler Kardinal Khlesl tarafından kabul edildiler; Molart'ın Arşidük Maksimilyan'e yazdığı 9 Eylül 1614 tarihli mektup, Linz; "Ambraser Akten". Ali Bey, değişen durumlara uygun hediyeler getirmek üzere tekrar geri gönderildi.

50 Gratiani’nin 14 Ekim tarihli mektubu; “Ambraser Akten”, Innsbruck.

51 Ali Paşa’nın 7 Şubat 1615 tarihinde Belgrad’dan gönderdiği mektup; “Ambraser Akten”.

52 Doczy’nin 15 Mart 1615 tarihli mektubu; “Ambraser Akten”.

53 Katona, 583 ve devamı.

54 Karşılaştırma için bk. Eflak elçisinin ziyareti; Studii şi Documente, IV, s. 167 ve devamı.

55 Katona, s. 618 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 437-439.

56 Ali Paşa’nın Molart’a mektubu; Solnuk, 27 Haziran; “Ambraser Akten”.

57 Arşidük Matthias’ın kaysere gönderdiği 19 Temmuz 1616 tarihli mektubu; “Ambraser Akten”. O dönemde İstanbul’daki durumlar hakkında bilgi: Viyana Devlet Arşivi, Turcica, 1601-1650, fol. 141 ve devamı.

58 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 365, No. CCCXCII; VII, s. 372, No. DXLVII. İstanbul’daki skandalı Adam Wenner von Craillsheim tarafından tarif ediliyor; Nürnberg 1622; Ayrıca Graz Arşivi Ms. 344.

59 “Quel poco che resta a perfettionare qui cosi santo negotio”; “Ambraser Akten”.

60 Cornazzani’nin Parma Dükü’ne gönderdiği rapor, 27 Temmuz 1617; Napoli Arşivi, Carte farnesiane.

61 “Ambraser Akten”; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 445-446.

62 Katona, s. 939 ve devamı.

63 Karşılaştırma için bk. Cesare Gallo ve Starzer’in yazışmaları, “Ambraser Akten”; Hurmuzaki, IV, s. 380, No. CCCCXIV.

64 Karşılaştırma için bk. Katona, XXX, s. 1 ve devamı.

65 Hurmuzaki, IV, s. 580-581, No. DI.

66 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, VI, s. 384, No. CCCCXIX ve Zinkeisen, III, s. 716 ve devamı.

67 Hurmuzaki, IV; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, önsöz, s. CXXXVIII ve devamı; Gindely, Bethlen Gabor levelezese, s. 53 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Szilagy, Bethlen Gabor fejedelem leveleseze ve Bethlen Gabor fejedelem kiadatlan politikai levelei, Budapeşte 1879; ayrıca Pray, G. Bethlen principatus; Borso’nun anıları; Miko, Erdely törtenelmi adatok II, Kleusenburg 1856 ve Török-Magyarkori Allam Okmanytar I.

68 Studii şi Documente, IV, Ek, No. XXX; Jorga, “Documentele Bistritel” II, s. XLVII. Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s.

CXLI, Not 1; Hurmuzaki, Ek II, s. 64.

69 Katona, s. 617 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 593-594, No. DXII; s. 595-596, No. DXV; s. 609. Karşılaştırma için bk. Innsbruck Arşivi IX, s. 118, No. 1026: 20 Mayıs 1620 tarihli İstanbul mektupları.

70 Hammer, III, s. 773 ve devamı.

71 Hurmuzaki, Ek I, s. 203.

72 Aynı eser, s. 207-211, 215; Karşılaştırma için bk. "Cod. Germ. Monacensis" 5941, s. 41 ve devamı; ayrıca Starzer, Toplu rapor.

73 Johann Kemeny Anıtları; Studii şi Documente, IV, önsöz, s. CXLIX-CLI.

74 Hurmuzaki, Ek I, s. 207, No. CCCVI.

75 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 296; Barozzi ve Berchet, I, s. 153.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 09

1 Brown, Calendar of State Papers, Venice, I, s. 123-124.

2 Tutora Muharebesi'nin III. Sigismund tarafından tarifi; Hurmuzaki, IV, s. 218 ve devamı; 10 Ocak 1596.

3 İeremia, 1597 yılında Bâbıâli'ye altı yıllık vergi olarak 24 bin altın ödemiştir; Aynı eser, IV, s. 224.

4 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, Ek II, s. 413, s. 11. Lehistan ile kararlaştırılan şartlar için: Aynı eser, Ek II, s. 642-643: İki kardeş her yıl 40 bin altın ödeyecek ve kendi komutanları altında 3 bin Leh askeri besleyecekti; Prensliklerde yaşayan tüm Lehlere, Leh vekilliği tanınan yerel Boyarlara verildiği gibi maaş ve mahkeme yetkisi garanti edilecekti; Aynı yer.

5 Aynı eser, Ek I, s. 409-410. Leh asilzâdelerinden biri 1596 yılında mektuplarla birlikte İstanbul'da idi; Brown, s. 186.

6 Hurmuzaki, IV, s. 213-214.

7 Ayrıca bkz. 24 Ağustos 1596 tarihli mektup, "Gesandschaftssachen", Königsberg Arşivi.

8 Hurmuzaki, XII, s. 331-332; Karşılaştırma için bk. III, s. 318-319, No. CCXLVII.

9 Karşılaştırma için bk. Walter: Papiu I; Brown, s. 265.

10 Karşılaştırma için bk. Inventarium, Rykaczewski baskısı, s. 166; Barovius, Commentarorium de Rebus Ungaricis Decas Decima, Macar Akademisi 1866, s. 204-205; Hurmuzaki, Ek II, s. 249-250, 252-253, 293-294, 310-311, 544.

11 Veziriazam İbrahim Paşa'nın Lehistan ile yazışmaları, 1599, el yazısı Czartoryski, Kosice 360, s. 345-347; Karşılaştırma için bk. s. 349-351.

12 Bu göre Adrian Rebowski'ye verildi; Hurmuzaki, Ek II, s. 609 ve devamı.

13 Aynı eser, IV, s. 267 ve devamı.

14 Kazaklar hakkında bilgi için: Aynı eser, Ek II, s. 576, 586-587; II, s. 3; Tatarlar hakkında bilgi için: Aynı eser, Ek II, s. 626-627; II, s. 20-21.

15 Studii şi Documente, IV, önsöz, s. X ve devamı; Karşılaştırma için bk. "Turcica", Viyana Arşivi, 1601, Mayıs, fol. 14.

16 Studii şi documente, IV, önsöz.

17 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 260, No. CCXXXII; s. 264-265; Ek II, s. 155; İstanbul'dan gönderilen 26 Mayıs 1602 tarihli mektup, "Ambraser Akten".

18 Aynı yer.

19 Hurmuzaki, IV, s. 340, No. CCLXXXV; s. 342-343, No. CCLXXXIX; s. 357-359, No. CCCVI; IV, s. 277; Ek II, s. 272-274, 288, 290, 306-307, 320-321, No. CLIX.

20 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba, s. 217-220; eserdeki diğer kaynaklar, özellikle s. 218, Not 1.

21 Köngisberg Arşivi, “Gesandschaftssachen”; Orlik’in Arşidük Maksilmilyan’a yazdığı mektup, “Ambraser Akten”.

22 Hurmuzaki, IV, s. 290, No. CCCLXXXIII; Karşılaştırma için bk. s. 287, No. CCLXXVII; s. 289, No. sCCLXXXI-CCLXXXII; s. 306, No. CCXCIX. Eflak’ın vergisi bu sefer de 62 bin skudi olarak belirtilmektedir.

23 Aynı eser, Ek I, s. 128, No. CXCIV.

24 Köngisberg Arşivi, “Gesandschaftssachen”, 10 Ekim 1607 tarihli mektup.

25 Aynı eser; 14 Kasım 1607 tarihli mektup. Türk çavuşlar 1608 yılının yaz aylarında Krakov’a geldiler; Aynı eser, 9 Temmuz 1608 tarihli mektup. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 297, No. CCXCII.

26 Studii şi Documente, IV, önsöz, s. LXVI ve devamı; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 353-354.

27 Hurmuzaki, Ek I, s. 126, 127, No. CXCII.

28 “Fex hominum, ex variarum gentium latronibus collecta”; III: Sigismund’un mektubu; Königsberg Arşivi 1568-1607.

29 Barozzi ve Berchet, s. 214-215.

30 Aynı eser, s. 113-114 ve Barwinski.

31 “Legati Wallachine et Moldaviae adveniunt, quorum unus iuramentum fidelitatis Regiae Maiestati deponit, alter tributum adfert”; Königsberg Arşivi, “Lehistan yazışmaları”; Smolensk raporu, Temmuz 1610.

32 Aynı eser, s. 347.

33 Studii şi Documente, IV, s. LXXXVIII-XC.

34 “Sciat D.V. IIIma dominum et regem meum potentissimum captiulationum et pactorum memorem, nec adhortationibus indigere, minus commandamentis vestris alligari”; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 335, No. CCCLI; s. 337, 339; Ek I, s. 148, 152-153; Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 182-187.

35 Oraşanu, Cronicarii moldoveni s. 49 ve devamı; Studii şi Documente, IV, s. CI-CII.

36 Hurmuzaki, Ek II, s. 369 ve devamı.

37 Aynı eser, Ek I, s. 161, No. CCXLVIII.

38 Karşılaştırma için bk. Königsberg Arşivi, Leh-Türk mektupları, Maliye Bakanlığı 1612-1615; Hurmuzaki, IV, s. 549-550; IV, s. 344-345; Ek I, s. 161, No. CCXLVIII; Ek II, s. 380-381; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 385-386; İstanbul'dan Hollanda yazışmaları, Haag Arşivi, Aralık 1613.

39 Hurmuzaki, Ek I, s. 164, No. CCLIII; Ek I, s. 386. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, Ek I, s. 163, No. CCLII; Ek II, s. 388-389. Czartoyski el yazması 360, fol. 80-82: Sultan'ın, krala elçiler Andreas Gorski ve Çavuş Ayvaz ile ilgili mektubu.

40 Hurmuzaki, IV, s. 349, No. CCCLXXII. Verginin artırılması karşılığında Konstantin, İeremia tarafından Tatarlara verilen yedi köyü geri almıştır; Aynı eser, s. 304-305; No. CCCLII

41 "Törtenelmi Tar", 1880, s. 472 ve devamı; "Török-Magyarkori Allam-Okmanytar" I, s. 139 ve devamı. Ayrıca Studii şi Documente, IV, s. CXIX ve devamı.

42 Hollanda yazışmaları; Werner von Crailssheim s. 59 (Doamna'nın girişinin tarifi).

43 Studii şi Documente, IV, önsöz, s. CXIX ve devamı; Naima, s. 446-450. Bir Leh elçisi 1616 yılında İstanbul'da bulunuyordu; Hurmuzaki, IV, s. 366, 367, No. CCCXCIV-CCCXCV; Ek I, s. 173; Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 188 ve devamı.

44 İstanbul'dan Hollanda yazışmaları. Karşılaştırma için bk. Türk-Leh yazışmaları, Czartoyski el yazmaları 318, fol. 369; 320, fol. 409. Gregor Kochanski adında bir Leh elçisi bahar aylarında İstanbul'a hareket etmiştir; Hurmuzaki, IV, s. 360-361, 363; Hollanda yazışmaları.

45 Hurmuzaki, Ek II, s. 414-415.

46 Aynı eser, Ek II, Aynı yer.

47 Aynı eser, s. 419 ve devamı.

48 Aynı eser, s. 429.

49 Niemcewicz, VI ve Bielowski koleksiyonları dahilindeki belgeler; Genel olarak Studii şi Documente, IV, s. CXXVI ve devamı.

50 Hurmuzaki, III, s. 429 ve devamı.

51 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 451 ve devamı; Ek I, s. 278; Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 192-193; Bielowski'nin eserindeki Leh mektupları.

52 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, Gratiani hakkındaki makale, s. 350.

53 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, s. 46.

54 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, s. 44.

55 Studii şi Documente, IV, önsöz, s. CXXXVI ve devamı; Gratiani'nin 11 Haziran 1620 tarihli mektubu; Aynı eser, s. 174-175.

56 "Combure illa in capite tuo"; Hurmuzaki, Ek II, s. 472.

57 İstanbul'dan gönderilen 24 Ağustos 1620 tarihli Hollanda raporu.

58 Hurmuzaki, IV, s. 387, No. CCCCXXV; Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI (Gratiani'nin sekreteri Montalbano'nun anlatımı) ve Studii şi Documente, IV, önsöz. Bunnu üzerine yapılan sefer hakkında bilgi için: Czartoyski el yazmaları 350, s. 434 ve devamı; Karşılaştırma için bk. 445 ve devamı.

59 Königsberg Arşivi, Maliye Bakanlığı, 1623: İstanbul'dan gönderilen 8 Şubat 1623 tarihli mektup.

60 Hollanda yazışmaları, 11 ve 27 Temmuz 1622.

61 İstanbul raporu, 22 Ekim 1620. Belirtilen kaynaklar ve Hurmuzaki, Ek II altında Jankovic, Leh komutan ve elçilerin raporları; ayrıca Zolkiewski'nin 24 Eylül tarihli raporu; Boğdan kroniği Miron Costin, s. 273-275; Gratiani'nin sekreteri Montalban'ın Boğdan kroniği, Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 40 ve devamı; Hurmuzaki, IV, s. 389; Naima, s. Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 56-57; Hammer, II.

62 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XIX, s. 50.

63 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 63.

64 Miron Costin, s. 276.

* Genç Osman 29 Nisan 1621'de istanbul'dan yola çıkmıştır (ed).

65 Hurmuzaki, Ek II, s. 190: 18 bin.

66 Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, s. 81 ve Miron Costin, s. 275.

67 Napoli Arşivinde "Carte Farnesiane" altında Martin Beccanus'un mektubu.

68 "Il n'y a parmy les Turcz un seul homme capable de conduire, ny de commandeur leur armée, et que tout se fait avec désordre et confusion"; Hurmuzaki, Ek II, s. 190-191.

69 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, Ek II, s. 516 ve devamı; Miron Costin, s. 279.

70 Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 58.

71 Seferin tamamı hakkında bilgi için: Zinkeisen, III, s. 740 ve devamında Thomas Roe’nin raporları.

72 Dönüş yolunda, Peygamberin mezarı adına bir vakıf olan Boğdan’a ait Reni Tomarowa’yı İsmail’in bölgesi ile birleştirdi; Miron Costin, s. 283.

73 Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, I, Yıl 1909, s. 2 altında verilen İstanbul’dan Hollanda ve Saksonya-Leh yazışmaları.

74 Fransa Kralı’na gönderilen 30 Aralık 1621 tarihli mektup: “Hostis is qui pro more ac instituto gentilicio machometanaeque legis praescripto in proprio solo de pacis conditionibus cum adversario agere minime consuesset, non tantum egit, verum etiam per l’’alatinum Moldaviae atque Valachiae illam depoposcit pro eaque stabilienda Czausium suum ad nos ablegavit”; Sigismund’un mektupları, Leipzig Şehir Kütüphanesi, Rep II, 85, 85, fol. 33 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti, I, s. 193-194; “Relation und kurze Ertzehlung Herren Georgen Woroczky, welcher den 16. July von Constantinopel, do er etliche Wochen gewesen, in Polen wiederumb angelangt, sampt gewisen Bericht was er in der Kön. Mayst. in Polen Feldlaegerwider den Tuerck sich biss zu End Septermbirs verloffen, etc.”; Augsburg 1621; münih Devlet Arşivi 86 (28) “Turcica”; Czartoyski el yazması Krakov 347 savaş raporları ve Hurmuzaki, Ek II. Ayrıca Sobieski, Comm. Chotinensis belli, Danzg 1646; Wassemberg, Gestorum Vladislai IV, pars I, 2. baskı, Danzig 1646.

75 “Sultan Othman having in 1030 failed in his attempt to reduce the fortress of Hotin”; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I, Hammer çevirisi, s. 1834 ve s. 123.

76 “Narratio legationis zbaravianae et rerum apud Otthomanos anno 1622 gestarum, conscripta a Samuele Kuszewicz”, Danzig 1645. Karşılaştırma için bk. Miron Costin, s. 28. İstanbul’dan Hollanda yazışmaları arasında kralın vzir Dilaver Paşa’ya gönderilen 6 Şubat 1622 tarihli ve 10 Mart tarihli birer mektubu bulunmaktadır. Bu mektuplarda Mehmed Ağa, Çavuş Ahmed’in elçiliği ve Vevelli hakkında bilgi verilmektedir.

77 Hurmuzaki, Ek II, s. 201-204. Kralın 15 Kasım 1623 tarihinde Veziriazam Mere Hüseyin Paşa’ya gönderdiği mektup; Königsberg Arşivi, Devlet Bakanlığı; Karşılaştırma için bk. Czartoryski’nin el yazması 360,

fol. 340-343: Sultan'ın, Kral III. Sigismund'a gönderdiği bir mektup, Hicri yıl 1007.

78 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 755 ve devamında Roe.

79 Hurmuzaki, Ek II, s. 522-523.

80 Roe, s. 120, Zinkeisen, III, s. 757-758; Hurmuzaki, Ek I, s. 194-196. Elçi, Şubat ayında İstanbul'dan ayrılmıştır; Münih Saray Kütüphanesi, Camerarius koleksiyonu 53, fol. 136, İstanbul'dan gönderilen 4 Mart 1623 tarihli mektup.

81 Hurmuzaki, Ek II, s. 191-192, No. CCXCIV.

82 Aynı eser, s. 207-210, No. CCCVI-CCCIX.

83 Aynı eser, s. 218-219, No. CCCXIX; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 421 ve devamı. Evliya Çelebi, III, s. 37. Özi'nin Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa tarafından fethi. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 502.

84 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 486-487, Roe'nin haberlerine göre.

85 Hurmuzaki, IV ve "Fragmente" III, Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba, s. 223. "Törtenelmi Tar", 1881, s. 106 ve Hollanda yazışmaları; İngiliz yazışmaları, Zinkeisen, IV, s. 494-495.

86 Aynı eser, s. 496-497.

87 Hollanda raporu, Mayıs 1626.

88 Aynı eser, 8 ve 22 Ağustos tarihli raporlar.

89 Aynı eser, 23 Mart Ağustos tarihli raporlar.

90 Hurmuzaki, Ek II, s. 539-540, 545-546, 551, 561, 565-566, 568-569, 571-572, 576-577. 1627 yılında barışı yenilemek üzere İstanbul'a gönderilen Leh elçi hakkında bk. s. 537-538.

91 Aynı eser, Ek I, s. 229-230; "Törtenelmi Tar", 1883, II, s. 260-261, 270.

92 Czartoryski el yazması 365, s. 25 ve devamı, 533, 538-539, 555-557, 562; Zinkeisen, IV, s. 504-505.

93 13 Temmuz 1630 tarihli Hollanda raporu.

94 "Che dicono per li stivalli"; Hurmuzaki, IV, s. 175, No. CXXXVII; Barozzi ve Berchet, II, s. 78: "un zecchino per ciascheduno per una volta tanto, per li stivali, come chiamano". Boğdan'da mahkeme hizmetlilerin çizmelerinin parası ödeniyordu.

95 Hurmuzaki.

96 Aynı eser, Ek II, s. 43-44.

97 “Ambraser Akten”, Niary’nin Arşidük Maksimilyan’e gönderilen mektubu, 1 Ocak 1603.

98 Barozzi ve Berchet, s. 70; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 204.

99 Hurmuzaki, XII, s. 828.

100 Aynı eser, III, s. 280 ve devamı; IV, s. 376 ve devamı; Ek II, s. 310-311, 543-544 ve devamı. 1603 yılından sonra Rabuss, Prag’dan gönderdiği 1 Aralık tarihli mektubunda sultanın “eyaletin tamamını, Niğbolu’dan Ahilea ve Nester Albam’a kadar, Boğdan ve Eflak dahil, Han’a vermeye niyetli olduğundan” bahseder; “Ambraser Akten”.

101 Hurmuzaki, III, s. 463, No. XXX.

102 Aynı eser, s. 317-318.

103 Hurmuzaki, Ek II, s. 407. Anadolu’daki asilerin ordularında Tatar çeteleri de bulunuyordu; Naima, s. 210. 1606 yılında Şah ile ilişkiler hakkında: Hurmuzaki, Ek I, s. 121-122, No. CLXXXIV.

104 Aynı eser, III, s. 421, No. CCCXXXIV; s. 516, No. LXXII; XII, s. 345, No. DXX; s. 377-378, No. DLXXVII; Barozzi ve Berchet, I, s. 30.

105 Lehlerin “Doberzanları” hakkında: Hurmuzaki, IV, s. 211, No. CLXXV; s. 256, No. CCXXV; s. 328-329, No. CCCXXX. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 191-192, No. CLIII.

106 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 330, No. CCCXLII; Ek II, s. 114, No. CXVII; s. 291, 303.

107 Naima, s. 210-211.

108 Hammer, Geschichte der Chane der Krim (Kırım Hanları Tarihi), s. 81 ve devamı.

109 Hammer, Aynı eser, s. 84-85; Osmanlı Tarihi II, s. 263-264.

110 Hurmuzaki, Ek II, s. 43-44, 65.

111 Naima, s. 351-352, 396, 430, 456 ve devamı.

112 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 408, No. CCCCLX; Ek I, s. 163, No. CCLII; Barozzi ve Berchet, s. 287-289

113 Hurmuzaki, Ek II, s. 185, No. CCLXXXII; Karşılaştırma için bk. “Ambraser Akten” 1616-1614.

114 Hurmuzaki, s. 210, No. CCCIX.

115 Aynı eser, s. 420-421, No. CCCCLXXVIII.

116 Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 42.

117 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba, s. 222-223. Ayrıca Hurmuzaki, Ek I, s. 226, No. CCCXXVI. Lehistan ile anlaşmazlıkları hakkında: Czartoryski

el yazması 350, fol. 1019-1026.

118 Hollanda raporu, 27 Temmuz 1622.

119 Hollanda raporu, 15 Ekim 1623.

120 Aynı eser, 20 Ağustos 1622.

121 Aynı eser, 10 Kasım 1623.

122 Hurmuzaki, IV, s. 404, No. CCCCLII; Ek II, s. 528; Studii şi Documente, IV, s. 183 ve devamı; Kraus, “Fontes Rerum Austricarum, Scriptores” I, s. 75; Hurmuzaki, Fragmente III, s. 78; Eflak kroniği “Magazinul istoric” IV; Constantin Capitanul, Jorga baskısı; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 166 ve devamı; Miron Costin, s. 288 .

123 Miron Costin.

124 Roe, s. 232, Zinkeisen, IV, s. 488.

125 Roe, Zinkeisen, IV, s. 489 ve devamı; Hammer, Geschichte der Chane der Krim, s. 104 ve devamı.

126 Hurmuzaki, Fragmente III, s. 278; Documente IV, s. 406-407, No. CCCCLIX; İstanbul’dan Hollanda raporu, 21 Aralık 1624. Kantemir’in Şahin’i Babadağ’da (?) yendiği anlatılmaktadır; Zinkeisen.

127 23 veya 26 Mart 1625 tarihli Hollanda raporu; Hurmuzaki, Fragmente III, s. 79-80.

128 23 Mart ve 21 Haziran 1625 tarihli hollanda raporları.

129 Hurmuzaki, IV, s. 415, No. CCCCLXIX; “Törtenelmi Tar”, 1881, s. 106.

130 Miron Costin s. 289; Karşılaştırma için bk. 1625 yılının Hollanda raporları; 21 Mart ve 4 Nisan 1626.

131 Jorga, Inscriptii, I, Bükreş, Radu-Voda Manastırı, s. 246.

132 Aynı eser, s. 363.

133 Hurmuzaki, Ek II, Yıl 1626. Han, Nisan 1626 tarihinde Akkirman ve Kamaniçe’deki Koniecpolski önlerinde bulunuyordu. Hollanda elçisinin 18 Nisan 1626 tarihli raporu. Tatarlar daha sonra Podolya’ya akın ettiler; Aynı eser, 5 Temmuz.

134 4 Eylül, 18 Eylül, 2 Ekim ve 16 Ekim 1627 tarihli Hollanda raporları.

135 19 Şubat, 8 Mart 1628 tarihli Hollanda raporları.

136 13 Mayıs, 27 Mayıs, 10 Haziran, 24 Haziran, 8 Temmuz ve 5 Ağustos 1628 tarihli Hollanda raporları.

137 Ayrıca Studii şi Documente, IV, s. 186-187. Kazaklarda daha sonra "Ivan affe Johan Giray" adı ile Hristiyan olduğu söylenir! 20 Ocak 1629 tarihli Hollanda raporu. Karşılaştırma için bk. 17 Mart tarihli rapor: "dienen nu seyt dat hem niet Johannem Sultanum, maer regem Constantinum doet noemen".

138 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 430, 456 ve devamı ve 1628 yılının Hollanda raporları; Roe, Zinkeisen, IV, s. 503.

139 1629 yılının Hollanda yazışmaları; Studii şi Documente, IV, s. 187 ve devamı.

140 18 Ağustos, 1 Eylül, 15 Eylül, 29 Eylül, 13 Ekim ve 22 Aralık 1629 tarihli rapor ve 1630 yılının raporları.

141 Studii şi Documente, IV, 190 ve devamı.

142 Aynı yer.

143 2 Mart 1630 tarihli Hollanda raporu.

144 "Ende aen Abasa-Passa van Silistra, Ousi ende de poelsche grensen, twelck Murtaza-Passa ... gehadt heeft"; 6 Aralık 1631 tarihli Hollanda raporu.

145 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. 194 ve devamı ve Sirbu, Matein Basarabas auswärtige Beziehungen.

146 Hollanda yazışmaları; Miron Costin; Piasecki, Chronica Ghestorum in Europa Singulorum, Krakov 1648, s. 552 ve devamı; Wassenberg; Khevenhiller, Annales Ferdinandei, XII, Spontoni, s.1419 ve devamı; Sansovino, 1654 baskısı, s. 426 ve devamı; Ricaut, Die Neueröffnete Ottomanische Pforte, Augsburg 1694, s. 419 ve devamı; Adelung, Theatrum europaeum IV, s. 202 ve devamı, 263 ve devamı. Jorga, Studii asupra istoriel Rominilor in secolul al XVIIlea, I, özel baskı Noua Revista Romina 1900.

147 Barozzi ve Berchet, s. 78-79; Hammer, Geschichte der Chane der Krim, s. 117-118; Barozzi ve Berchet, s. 81 ve devamı, 95; Hurmuzaki, VIII, s. 451; Zinkeisen, IV, s. 481-482; Sirbu, Mateiu Basaraba s. 95 ve devamı.

148 Belirtilen kaynaklar, Maiolino Bisaccionis'in anıları ve Hurmuzaki, Ek II, ayrıca Ek I, IV1, IV2, VIII; Török-Magyarkori Allam-Okmanytar, II, s. 451-452. Karşılaştırma için bk. Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba, s. 226-228; bibliyografi, Aynı eser, s. 228, Not.

149 Aynı yer.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 2, Bölüm 10

1 Brown, I, s. 55-56.

2 Hurmuzaki, Ek I, s. 121-122; No. LXXXV; Barozzi ve Berchet, I, s. 193, 216 ve devamı, 284 ve devamı; Zinkeisen, III, s. 437 ve devamı.

3 Brown, I, s. 24, 39.

4 Aynı eser, s. 127.

5 Aynı eser, s. 147. 1597 yılında Balyosnun orduya eşlik edeceği söylenmekte idi; Aynı eser, s. 267.

6 Barozzi ve Berchet, I, s. 292-293.

7 Hollanda yazışmaları 1620; Montalbano, s. 44.

8 Barozzi ve Berchet, I, s. 234, Yıl 1612. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 191 ve devamı.

9 Barozzi ve Berchet, I, s. 235.

10 Brown, I, s. 104.

11 Aynı eser, s. 247.

12 Aynı eser, s. 218, 224. Karşılaştırma için bk. Floransa Magliabecchiana Kütüphanesi II, 1, 98: "Relatione dell'impresa di Famagosta et del regno li Cipri, fatta l'anno 1607 con otto galere del Sirmo Gran-Duca du Toscana, il galeone, Livorno et nave Betrorni, con il viaggio di dette galere, essendo luogotenente generale l'eccmo si don Antonio Medici".

13 Bkz. Brown, I, s. 45, 59-60, 77-81; Zinkeisen, IV, s. 256 ve devamı.

14 Genel olarak Aynı eser, III, s. 631 ve devamı, 869 ve devamı; IV, s. 182 ve devamı; "Lettres Missives de Henri IV", Berger de Xivrey, Paris 1848 ve Haçlı Seferi memorandumu; özellikle Horatio Brown, Calendars of State Papers.

15 Brown, Aynı eser.

16 Aynı eser, s. 5-6, 12-13; Karşılaştırma için bk. Albèri, XIII, s. 386; Reussner, XII, s. 42-43; Seidel, Denkwürdige Gesandtschaft, s. 79-80, 91; Zinkeisen, III, s. 846.

17 Aynı yer.

18 Brown, s. 23-24, 47-50.

19 Aynı eser, s. 33 ve devamı, s. 319.

20 Aynı eser, s. 63-64, 70.

21 Aynı eser, s. 83. Hurmuzaki, III, s. 198 uyarınca o dönemlerde sadece 15 gemiye sahiptiler. Aynı eser, IV, s. 215. Tersane çalışmaları için: Brown, I, s. 156.

22 Aynı eser, s. 54, 63, 69, 159.

23 Aynı eser, s. 107-108.

24 Aynı eser, s. 76, 97 ve devamı 127.

25 Hurmuzaki, IV, s. 178, No. CXXXVIII.

26 Brown, I, s. 243-245, 258, 260, 296, 299; Karşılaştırma için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XVIII, s. 1 ve devamı.

27 Brown, I, s. 114-116; Hurmuzaki, IV, s. 196, No. CLVI; XII, aynı yer.

28 Brown, I, s. 168, 180; IV, s. 212.

29 Brown, I, s. 74-75, 83.

30 Aynı eser, s. 83, 212, 217, 222, 232-233, 242, 247-248.

31 "Offrir part en la conqueste dudit royaume de Naples"; Hurmuzaki, Ek II, s. 114 ve devamı.

32 Brown, I, s. 184, 190.

33 Aynı eser, s. 310; Hammer, III, s. 576-577.

34 Brown, I, s. 110. "Dapoi che il rè de Francia hà fatto pace col Cattolico, mostrano i Turchi di non tenerne alcun conto"; Barozzi ve Berchet, I, s. 40, Yıl 1600.

35 Brown, I, s. 308.

36 Aynı eser, s. 371-372, 379, Not.

37 Dallam, Aynı eser; Bu tür hediyeler için: Wratislaw, s. 115-117, 146 ve devamı.

38 Brown, I, s. 383, 385.

39 Aynı eser, II, s. 85; Karşılaştırma için bk. s. 95.

40 Aynı eser, I, s. 428 ve devamı; 431-433; Karşılaştırma için bk. s. 391-392 ve devamı; 394, 407, 411-412, 414-416, 420, 438, 440 ve devamı, 452-456, 481, 495, 500; Naima, s. 202.

41 Brown, II, s. 125, 153.

42 Brown, II, s. 434 ve devamı; II, s. 493; Berger de Xivrey, Lettres Missives, IV, s. 243, 443, 547; Zinkeisen.

43 Brown, I, s. 442.

44 Aynı eser, II, s. 449, 452, 476, 485, 493; Barozzi ve Berchet, I, s. 212-214.

45 Karşılaştırma için bk. Domestic, James I, s. 376; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet. 1609 yılında İngiliz gemileri, kazançların

kendilerine bırakılması şartıyla hizmetlerini sunmuşlardır; Hurmuzaki, IV, s. 302, No. CCCIV.

46 Zinkeisen, IV, s. 265 ve devamı.

47 Hurmuzaki, Ek I, s. 144, No. CCXXIII; Naima, s. 411-412; Brown, I, s. 291-292; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, aynı yer; Zinkeisen, III, s. 654.

48 "Ambraser Akten" 1617; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 463; Brown, II, s. 193: Şerif'in oğullarından biri İstanbul'dadır.

49 Zinkeisen, IV, s. 259.

50 1601 yılında kayser ile kralı aracılığıyla barış sağlamak üzere gönderilen devşirme Barthelemy de Coeurs bu açıdan önemli değildir; Zinkeisen, III, s. 647-648.

51 Barozzi ve Berchet, I, s. 209; Zinkeisen, III, s. 875 ve devamı.

52 Barozzi ve Berchet, s. 209-210.

53 Zinkeisen, IV, s. 217.

54 Roma, Vittorio Emmanuele Kütüphanesi, Mss. Gesuitici 386: İstanbul Patrikhânesi vikarı Angelo Petricco da Sonnino'nun raporu; Karşılaştırma için bk. Cizvitlerin faaliyetleri, Zinkeisen, IV, s. 361 ve devamı.

55 Cilt 4, ilk bölüm.

56 Hurmuzaki, Ek I, s. 144, No. CCXXIII; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 651 ve Kapellan Cesy "Nuevo tratado de Turquia", Napoli Brancaccana Kütüphanesi, I, F 8, fol. 1 ve devamı. De Brèves, Fransa'da Venediklilerin de talip oldukları Türkçe kitaplar bastırmıştır; fol. 16. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet I ve Arkimandrit Chrys. Papadopulos'un "Lukaris" hakkında basılan kitabı (Triest 1907).

57 Naima, s. 392 ve devamı; Berger de Xivrey, s. 303; Zinkeisen, IV, s. 204, 211 ve devamı, 281 ve devamı.

58 Hurmuzaki, Ek I, s. 145, No. CCXXV; Barozzi ve Berchet, I, s. 151-152.

59 Aynı eser, s. 163; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 204.

60 Zinkeisen, IV, s. 325 ve devamı.

61 Naima, s. 135.

62 Barozzi ve Berchet, I, s. 219 ve devamı.

63 Aynı eser, s. 208 ve devamı.

64 "Camina, che per l'anima del mio rè ti farò condur colle mani legate da dietro"; Hurmuzaki, IV, s. 36-371.

65 Aynı yer. Bir başka seferde Fransa Cezayir’deki bir kale için tazminat istedi ve aldı; Zinkeisen, III, s. 873; IV, s. 216.

66 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 33-34, 272 ve devamı.

67 Karşılaştırma için bk. Des Hayes, Voyages de Levant, Zinkeisen, IV, s. 188 ve devamı.

68 Hurmuzaki, Ek I, s. 118-121.

69 Barozzi ve Berchet, I, s. 40, 43-44.

70 Brown, I, s. 485-486.

71 İstanbul’dan gönderilen rapor, 26 Mayıs 1602; “Ambraser Akten”.

72 Barozzi ve Berchet, I, s. 143-144, 294.

73 Naima, s. 402 ve devamı.

74 Barozzi ve Berchet, I, s. 220.

75 Aynı eser, s. 313-314; Naima, s. 390-392.

76 Aynı eser, s. 396-397. Halil Paşa yine de Sultandan “Kara Cehennem” adındaki kadırganın yönetimi için üç tuğ aldı; Hammer, II, s. 733.

77 Naima, s. 400-401.

78 Aynı eser, s. 417-420, 450-451. 1619 yılının Haziran ayında donanma Akdeniz’e yelken açtı; 11 Haziran tarihli Hollanda raporu. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 273 ve devamı.

79 Aynı eser, s. 277-278.

80 Aynı eser, s. 278-279.

81 Aynı eser, s. 281-283.

82 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 415; “Ambraser Akten” 1614; Hurmuzaki, Ek I, s. 164, No. CCLIII; s. 173.

83 Barozzi ve Berchet, I, s. 34ae 171-177, 269-270 ve devamı Zinkeisen, IV, s. 284. Aynı yıl içinde Mora’daki Kastel Tornese Malta korsanlarının eline düştü.

84 1625 yılının raporları, Venedik Arşivi, “Capi Consiglio Dieci”, Constantinopoli; gelişi hakkında: Innsbruck Arşivi, IX, 142; Balyos’un raporu, 27 Ağustos 1625; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 227 ve devamı.

85 12 Mart 1620 tarihli Hollanda raporları, 23 Mart 1625.

86 Zinkeisen, IV, s. 250 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 213, No. CCCXII.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 3, Bölüm 01

1 Fransız rapor, Hurmuzaki, Ek I, s. 143.

2 Aynı eser, XII, s. 234.

3 Aynı yer.

4 Brown, I, s. 217.

5 Karşılaştırma için bk. Naima, aynı yıl hakkında; Hurmuzaki, XII, s. 131, Not 1, s. 235-236, No. CCXLVIII; s. 433, No. DCLXIV.

6 Wratislaw, s. 442.

7 “Quelle donne l’hanno faturado”; Hurmuzaki, XII, s. 1253, No. VI.

8 Barozzi ve Berchet, I, s. 31.

9 Aynı eser, s. 371, Yıl 1600.

10 Hurmuzaki, IV, s. 199, Nob CLIX; XII, s. 1269.

11 Brown, I, s. 441.

12 Hurmuzaki, IV, s. 198, 205; Karşılaştırma için bk. Brown, I, s. 269; Hurmuzaki, XII, s. 139, No. CCXIV; Barozzi ve Berchet, I, s. 95, 101. Valide Sultan’ın nüfuzu hakkında: Brown, I, s. 278, 304; Hurmuzaki, III, s. 502; 1596 yılında Hasan Paşa ile birlikte devleti yönetmek için İstanbul’da kaldı. Aynı eser, XII, s. 1269, No. XXI: “E però per Constantinopoli si và publichamente dicendo che sono due Signori: Uno è Sultan Mehmed, l’altro è la sultana, sua madre, la quale, et non egli, il tuto governa”, III, s. 525, No. LXXXV; III, s. 253, No. CCLXXXVIII; s. 310, No. CCCLXII; s. 520-521; XII, s. 1280-1281. Halil Paşa’nın dul eşi olan kızını serhad boylarında görevlendirilen Vezir Murad Paşa ile evlendirdi; Naima, s. 287-288.

13 Herberstein’ın 1608 tarihli raporu; basılmamış.

14 Brown, I, s. 196.

15 “Di ingegno stupido”; Barozzi ve Berchet, I, s. 37; “falls of idiocy”; Brown, I, s. 421.

16 Hurmuzaki, XII, s. 1225, No. MDCCC. Tatarların Bulgaristan’a akınları hakkında, Aynı eser, III, s. 226-227. 1596 yılında Bulgar köylüler dönüş yolunda Türklere saldırmışlar ve onları öldürmüşlerdir; Aynı eser, XII, s. 234. Karşılaştırma için bk. Peter Gregoroviç’in 1604 tarihli mektubu: “Bulgaros paratos esse contra Turcas insurgere, si exercitus a nostris eo mittatur”; Aynı eser, IV, s. 405, No. CCCXLVII.

17 Barozzi ve Berchet, I, s. 164; Brown, I, s. 465-468.

18 Hafız Ahmed hakkında bilgi için: Barozzi ve Berchet, I, s. 147; “A man of science and a soldier” (Bilim adamı ve savaşçı); Naima, s. 351; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 269.

19 Hurmuzaki, IV, s. 252, No. CCXXIII.

20 Aynı eser, s. 194.

21 Naima, s. 135, Yıl 1600.

* Jorga'nın verdiği bu bilgi yanlıştır. Şehzade Mahmud, annesinin oğlunu tahta geçirmek için yaptığı faaliyetler dolayısıyla cellata boğdurulmuştur (ed).

22 Hurmuzaki, Ek II, s. 304; Karşılaştırma için bk. Naima, s. 227, 250,251; Evliya Çelebi, II, s. 511.

23 Hurmuzaki, Ek II, s. 327.

24 Sultan III. Mehmed'in bir diğer oğlu Şehzâde Mustafa'nın ölümü hakkında: Barozzi ve Berchet, I, s. 128.

25 Aynı eser, s. 39, 102.

26 Barozzi ve Berchet, I, s. 131-132, 186-187, 292.

27 Aynı eser, s. 64, 129.

28 Naima, s. 412-413.

29 Aynı eser, s. 407.

30 Karşılaştırma için bk. Barth, Konstantinopel, s. 161 ve devamı.

31 Barozzi ve Berchet, I, s. 180-182.

32 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 409.

33 Barozzi ve Berchet, I, s. 133-134, 302.

34 Aynı eser, s. 38, 147-148, 302: "Lascia in dubio ognuno qual veramente sia il Rè". Sultan III. Mehmed'in ilk kızlarağası Gazanfer hakkında, Brown, I, s. 268.

35 Barozzi ve Berchet, I, s. 131.

36 Barozzi ve Berchet, I, s. 25; Naima, s. 412; Starzer'in mektubu, 16 Aralık 1614; "Ambraser Akten".

37 Barozzi ve Berchet, I, s. 63-64, 128 ve devamı, 289 ve devamı.

38 Naima, s. 287, 412-413, 415; Karşılaştırma için bk. Königsberg Arşivi, "Gesandtschaftssachen", Şubat 1616; Barozzi ve Berchet, I, s. 278, Yıl 1616; böyle "seyahatlerle" 5 milyon altın harcadığı söylenmektedir. Hristiyan elçilerden değerli köpekler ve papağanlar istiyordu; Aynı eser, s. 49, 138.

39 Brown, II, s. 211.

40 "Sottillissimo e debolissimo filo"; Barozzi ve Berchet, I, s. 291.

41 Brown, II, s. 210-211.

42 Aynı eser, s. 442.

43 Hurmuzaki, Ek II, s. 269-270; Hammer, II, s. 656.

44 Naima, s. 426 ve devamı.

45 Aynı eser, s. 286-287.

46 Aynı eser, s. 307. Kardeşi Hasan hakkında: Reussner, XIV, s. 100.

47 Starzer'in Molart'a mektubu, İstanbul, 23 Kasım; "Ambraser Akten".

48 Barozzi ve Berchet, I, s. 38, 133, 292; Naima, s. 452-453.

49 Aynı yer. Cesare Gallo'nun Arşidük Maksimilyan'e mektubu, 5 Ocak 1618: "Cosa insolita fin all di d'hoggi frà Turchi, ne' quali suol succeder il maggior figliolo".

50 Naima, s. 454 ve devamı.

51 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 161-162.

52 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 486.

53 Naima, s. 142.

54 1594 yılında İbrahim Paşa'nın 2-3 milyon altınına el konuldu; Brown, I, s. 125; II, s. 355, diğer meblağlar 1598 yılında boğdurulan Hadım Hasan Paşa'ya aitti; Aynı eser, s. 318.

55 Barozzi ve Berchet, I, s. 38-39; Brown, I, s. 458.

56 Aynı eser, s. 447.

57 Naima, s. 162, 198, 200.

58 Barozzi ve Berchet, I, s. 142, 294; Hurmuzaki, IV, s. 398.

59 Barozzi ve Berchet, I, s. 141.

60 Naima, s. 379. Amcalarının vezirler ile evlenen yedi kızı hakkında: Aynı eser, s. 410-411.

61 Brown, I, s. 152; Hurmuzaki, Ek I, s. 142; Ek II, s. 361.

62 Barozzi ve Berchet, I, s. 141, 199.

63 Naima, s. 283.

64 Barozzi ve Berchet, I, s. 150.

65 Aynı eser, s. 145-146; Hurmuzaki, Ek I, s. 142-143, 153; Naima, s. 317, 402, 404; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 73-74, 103-104.

66 Aynı eser, s. 140-141.

67 s. 240; Karşılaştırma için bk. s. 257-259.

68 Hurmuzaki, Ek I, s. 125, No. CXC.

69 1618 yılının mektubu, "Ambraser Akten".

70 Barozzi ve Berchet, I, s. 76-77.

71 Aynı eser, s. 79-80.

72 Aynı eser, s. 167-168, 265.

73 Aynı eser, s. 123

74 Aynı eser, s. 32, 265-266.

75 1616 yılında 144 bin olacaktı; Aynı eser, s. 265-266. 1600 yılında başka bir balyosa göre 400 bin-500 bin altın olacaktı (Aynı eser, s. 32). Rakamlardaki çelişki, tahminlerin ne kadar belirsiz olduğuna işaret etmektedir.

76 Barozzi ve Berchet, I, s. 122-123. Karşılaştırma için bk. “Curiosita di Turchia”, Leipzig Şehir Kütüphanesi, Rep. IV, s. 45: Avrupa’da en fazla 10 bin olduğu söylenmektedir.

77 Hurmuzaki, IV, s. 331, No. CCCXXXIV: “questi che si riparano sotto l’ombra de’ grandi”.

78 Barozzi ve Berchet, I, s. 265; Karşılaştırma için bk. s. 157.

79 Venedikliler Armaruoli olarak tercüme etmişlerdi.

80 Aynı eser, s. 266.

81 “Fratello mio Bassa, molti et molti saluti alli mei figlioli li gianizari; io son loro padre et loro miei figlioli”; Hurmuzaki, IV, s. 433, No. CCCXLI.

82 “Quia timida es foemina et diutis manere nolis, curras quo velis”; Reussner, XIV, s. 153.

83 Aynı eser, s. 142.

84 Hurmuzaki, III, s. 235.

85 Brown, I, s. 404.

86 Aynı eser, s. 243-244; Hurmuzaki, XII, s. 433, No. DCLXIV.

87 Aynı eser, IV, s. 195, No. CLV.

88 Aynı eser, s. 188, No. CL.

89 Brown, I, s. 98.

90 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 100; Hurmuzaki, XII, s. 172, No. CCL.

91 Brown, I, s. 463 ve devamı.

92 Naima, s. 413-415; Hicri yıl 1021. Beyzâde’nin emrinde 12 bin sipahi vardı.

93 Hurmuzaki, XII, s. 1255, No. IX: “Chi vol Sinan, chi vol Ferhat”; Karşılaştırma için bk. III, s. 470, No. XXXVIII.

94 Brown, I, s. 243.

95 Hurmuzaki, III, s. 493.

96 Aynı yer.

97 Barozzi ve Berchet, I, s. 32-33.

98 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, III, s. 214-215, No. CCXXXVIII; Naima, s. 270.

99 Hurmuzaki, III, s. 523, No. LXXXI; s. 525, No. LXXXIV; Barozzi ve Berchet, I, s. 31.

100 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XII, s. 433, No. DCLXIV; s. 676-677, No. MXLIII; s. 803

101 Aynı eser, s. 430, Not 1.

102 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 129-130, No. CC; s. 172, No. CCL; s. 222, No. CCCXXX; s. 518; Barozzi ve Berchet, I, s. 41, 170-171.

103 Hurmuzaki, IV, s. 229.

104 Aynı yer; s. 305 ve devamı.

105 Brown, I, s. 103; Barozzi ve Berchet, I, s. 219; Hurmuzaki, IV, s. 188, No. CL; Barozzi ve Berchet, I, s. 25-26, 33. Minadoi, bu Gürcüler hakkında, Gregor'un yerine Aleksander'i koyarak değişik haberler vermektedir; Aynı eser, s. 233 ve devamı. Ayrıca cilt II: Gürcistan'ın detaylı tarifi; Minadio, Suriye'de bir tüccar olarak tanıdıklarından ve dostlarından birçok şey öğrenmiştir ve her yerde gerçeklere bağlı kalmaya çalıştığı anlatımı birçok değerli detay vermektedir.

106 Hurmuzaki, IV, s. 190-191, No. CLII.

107 Sultanın, nihayet varışı hakkında mektubu; Königsberg Arşivi "Gesandtschaftssachen".

108 Hurmuzaki, IV, s. 192. 1595 yılında "Gürcü'nün kardeşine" sınırda verilen sancakbeyliği için: Aynı eser, s. 210, No. CLXXIII. İranlı bir elçi topluluğu 1597 yılında Valide Sultan'ın işleri yönetmesi ile alay etmişlerdi; Brown, I, s. 263; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XII, s. 323, No. CCCCLXXXVI.

109 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, IV, s. 231; XII, s. 447, No. DCXCVII; s. 426, 430, Not; 453, No. DCCX; Naima, s. 114.

110 Brown, I, s. 107; Karşılaştırma için bk. Berchet, La Repubblica di Venezia e la Persia, Torino 1864.

111 Naima, s. 143, 160. Tebriz Beylerbeyi Cafer Paşa o dönemlerde hayata veda etmiştir; Aynı eser, s. 160.

112 Babasına karşı entrikaları hakkında: Minadoi, aynı yer.

113 Aynı eser, s. 135.

114 Hurmuzaki, XII, s. 1071-1072; Brown, I, s. 427-428, 430-431, 434.

115 Aynı eser, s. 444 ve devamı, 451-452, 456, 458.

116 Aynı eser, s. 462, 467; “Turcica”, Viyana Saray Arşivi, Ek, 1593-1600, fol. 3; Hammer, II, s. 664-665; Verefs, Kakas Istvan, Peşte 1907. Sever Muratoviç adında bir Ermeni 1602 yılında İran’a yaptığı bir seyahatten sonra Lehistan’a geri döner; Studii şi Documente, XI, s. 125 ve devamı. Raporu hakkında bilgi için: Königsberg Arşivi, Gesandtschaftssachen. Shirley’nin bir kardeşi İngiliz korsanların arasında bulunuyordu; Brown, I, s. 550. 24 Ekim tarihinde temsilci Rosso Thomas Shirley, kardeşini “del signore Antonio, che già un’ anno e mezo fù mandato da Sua Maiestà, mio signore, al rè di Marocco”; Arşidük Maksimilyan’e mektup; “Ambraser Akten”.

117 “Per farli mover guerra contra il Turco.” 1612 yılında peder, Arşidük Maksimilyan’e yakında “Bosna Kralı” olarak taç giyeceğini söz vermiştir: “perchè V.A.s. sarà in breve coronata rè di Bosna” ve tekrar İran’a gitmeyi kabul etmiştir; “Ambraser Akten”.

118 Barozzi ve Berchet, I, s. 282-283.

119 Aynı eser, s. 121.

120 Hurmuzaki, IV, s. 251, 346, No. CCCLXVII; s. 349, No. CCCLXXIII.

121 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 30-31, 35, 277-278.

122 Aynı eser, s. 121, 276.

123 Aynı eser, s. 35, 87, 156-157, 276. 1602 ve 1608 yılları arasında eyaletlerden elde edilen gelirler hakkında: Aynı yer.

124 Aynı eser, s. 35.

125 Ama timarları, 14 bin bin-20 milyon altın getirecek olan gerçek değerlerine göre vergilendirmeye cesaret edemediler; Aynı eser, s. 122, 276.

126 Brown, I, s. 272, 450; Naima, s. 160, 465; Hurmuzaki, XII, s. 65; Ek I, s. 205, 209, No. CCCVIII; s. 226, No. CCCXXVI; Komorn’dan gönderilen 4 Eylül 1611 tarihli mektup; “Ambraser Akten”. Sikkeleri iyileştirme çabaları: Barozzi ve Berchet, I, s. 23-24. Karşılaştırma için bk. Minadoi, s. 73: Mısır’da eski kur üzerinden toplanan paralar İstanbul’da yeni kur üzerinden dağıtılıyordu.

127 Hurmuzaki, Ek I, s. 178, No. CCLXXI.

128 Venediklilerin ticaret alanının daraltılması hakkında: Barozzi ve Berchet, I, s. 165-166, 235: “Gli Ebrei vogilono abbracciar tutto”, s. 240. Venedik’teki casuslardan s. 243 altında bahsedilmektedir; Siyasi nüfuzlarını Sinan Paşa’nın hekimi Ruben de onaylamaktadır; Hurmuzaki, XII, s. 113, No. CLXXX; 193-194, No. CCXCVI; III, s. 228; III, s. 305; Brown, I, s.

268; Hekim Mokato; Brown, I, s. 159; Salomon veya 1597 yılında İspanya ile barıştan sorumlu olan Alvaro Mendez, Aynı eser, s. 44, 291; “Eski borçları” icarcılara satma teklifini getiren (Brown, I, s. 514, 519) ve Portekizli Don Antonio’yu temsil eden David Pati (Aynı eser, s. 529-530, 533), Mihail ile barışın sağlanmamasına çalışıyorlardı; Hurmuzaki, IV, s. 166-167; XII, s. 1065. İsrail Çelebi kayser ve Toskana ile barış sağlamak içing örüşmeler yapıyordu; Barozzi ve Berchet, I, s. 241-242. Valide Sultan’ın Yahudi asıllı bir sırdaşı sipahioğlanları tarafından 1600 yılında öldürüldü. Bu oladan sonra kaymakam makamından alındı; Naima, s. 143-144, 157; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 76. Sultanın ve Halil Paşa’nın da bir hekimi Yahudi idi; Hurmuzaki, XII, s. 452, No. DCCX.

129 Brown, I, s. 260; 20 eylül 1623 tarihli Hollanda raporu.

130 Barozzi ve Berchet, I, s. 277.

131 Aynı eser, s. 158.

132 Aynı eser, s. 159, 277.

133 1594 yılında Diyarbakır sakinleri İbrahim Paşa’nın zorla para topladığından şikâyetçi oluyorlardı; Brown, I, s. 125.

134 Naima, s. 143.

135 Hurmuzaki, XII, s. 342, No. DXV; s. 344.

* Karayazıcı hiçbir zaman beylerbeyi olmamıştır (ed).

136 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 114, 144-145; Brown, I, s. 481.

** Padişahlığını ilan eden Karayazıcı’dır. Yazar karıştırmıştır (ed).

137 Aynı eser, I, s. 83 ve devamı. İsyanlar hakkında Karşılaştırma için bk. Doğu’dan gelen haberler; Hurmuzaki, III, s. 527-528 ve Naima, s. 144-145; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 337-338.

138 Aynı yer.

139 Naima, Aynı yer; Hurmuzaki, IV, s. 243; 24 Ocak 1600 tarihli Venedik raporu; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 640-643.

140 Naima, s. 145-146.

141 Aynı eser, s. 146.

142 Aynı eser, s. 156-157; 199-200; Hammer, Aynı yer. Ayrıca Hurmuzaki, III, s. 534-535.

143 Aynı eser, XII, s. 828-829.

144 Naima, s. 199-200; Hammer, II, s. 651. 1601 yılının Haziran ayında İstanbul’da asilerin başında Sultan III. Mehmed’in bir oğlunun

bulunduğundan bahsediliyordu. Trabzon’dan buraya gelmesi bekleniyordu; Hurmuzaki, IV, s. 253. Karşılaştırma için bk. Ek II, s. 42-43, 164.

145 Naima, s. 252-253.

146 Aynı eser, s. 202; Hammer, II, s. 652-653. Bu arada Bursa’da asilere karşı boşuna tedbir alınıyordu; Evliya Çelebi, II, s. 5.

147 Naima, s. 211; Hammer, Aynı yer.

148 Naima, s. 211.

149 Aynı eser, s. 229.

150 Hammer, II, s. 655. Karşılaştırma için bk. Niary’nin 26 Temmuz 1603 tarihli mektubu: “Hoc etiam audieramus ipsum Kara Jakakzy, qui preteritis annis insurrexerat contra Imperatorum Turcarum ac contra cum bella gessit, cum İmperatore convenisse ac pacem iniisse”; “Ambraser Akten”. 1603 yılında kaçak Kalga da ona sığındı; Hurmuzaki, Ek II, s. 291.

151 Naima, s. 227; Hammer, II, s. 663.

152 Naima, s. 262-263, 315; Hammer, II, s. 675-676, 691.

153 Naima, s. 285. Kütahya’da isyan bayrağını çeken Bağdat Beylerbeyi Kasım Paşa’nın idamı hakkında, Aynı eser, s. 283-284

154 Reussner, XI, s. 151. 1603 yılında kâfir bir muallim idam edildi; Naima, s. 227. Zengin hasatlar vaat eden ve başları çıplak eli ile kesebileceğini iddia eden, düşman oklarına hiç korkusuz göğüs geren, zamanın ahlaksızlığına karşı çıkan ve 1607 yılında verginin dörtte birine indirileceğini vaat ederek birçok taraftar kazanan bir Arnavut ölüme mahkum oldu; Hurmuzaki, Ek I, s. 126-127, No. CXCI-CXCII.

155 Brown, I, s. 463-466.

156 Aynı eser, s. 457 ve devamı; Naima, s. 160, 411.

* Hoca Sadeddin III. Murad döneminde şeyhülislâm olmuyor. Sadece padişah hocasıdır (ed).

157 Brown, I, s. 19.

158 Aynı eser, s. 57, 59, 347-348.

159 Hurmuzaki, III, s. 506, No. LXVI.

160 Aynı eser, s. 517, No. LXXIII.

161 1598 yılında Eflak Prensi için affedildiğini bildiren bir fetva verildi; Hurmuzaki, III, s. 523, No. LXXXI.

162 Aynı eser, XII, s. 1276.

163 “Che il Muffti attendi alli libri della legge e delle cose spirituali et che in modo alcuno on s’impacci alle cose temporale, nè meno alle cose che toccano al suo stato e Imperio”; Aynı eser, s. 497, No. DCCXCVIII.

164 Aynı eser, s. 1065.

165 “Al presente si và intromettendo nelle cose di Stato”; Barozzi ve Berchet, I, s. 36-37.

166 Hurmuzaki, XII, s. 1281.

167 Karşılaştırma için bk. Naima, s. 260, 278-279, 284, 290-291; Barozzi ve Berchet, I, s. 1081; Hurmuzaki, Ek II, s. 136, No. CCIX.

168 Barozzi ve Berchet, I, s. 107-108, 148-149, 303-304; Hurmuzaki, Ek II, s. 176, No. CCLXVIII.

169 Aynı eser, s. 219, No. CCCXX.

170 Barozzi ve Berchet, I, s. 36-37.

171 Naima, s. 202.

172 Hurmuzaki, Ek II, s. 269-270.

173 Naima, s. 212 ve devamı.

174 Naima, s. 234 ve devamı. Her iki askerî harekât hakkında Hammer, II, s. 655 ve devamı.

175 Minadoi’nin eserinde III. Murad zamanındaki İran savaşının detaylı bir anlatımı verilmiştir. Buna göre Ferhad Paşa’nın 1583 yılındaki ilk seferi, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın seferi ile aynı zamanda gerçekleşmemiştir. 1574 yılındaki muharebe Çaldıran’da değil, ordu Tebriz üzerine hareket etmek üzere Çaldıran’daki karargâhı terk ettikten sonra meydana gelmiştir. Karşılaştırma için bk. s. 243-244, 247, Not 2.

176 Naima, s. 241 ve devamı; Hammer, II, s. 665 ve devamı.

177 Aynı yer.

178 Naima, s. 260, 263 ve devamı; Peter Gregoroviç’in 20 Şubat 1604 tarihli raporu; Hurmuzaki, IV, s. 368.

179 Barozzi ve Berchet, I, s. 195-197: “Giustissimo, cortese, valoroso ed amato de’ suoi e volentieri seguito ed obbedito da tutti”

180 Minadoi’nin eserinde de adı geçmektedir.

181 Naima, s. 300 ve devamı.

182 Barozzi ve Berchet, I, s. 153. Burada Anadolu’daki eyaletler sayılmıştır. Muharebe hakkında ayrıca Königsberg Arşivi, 34, IV, 121.

183 Naima, s. 288.

184 Barozzi ve Berchet, I, s. 155; Naima, s. 307 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 692 ve devamı.

185 Naima, s. 313-314; Hammer, II, s. 693 ve devamı.

186 Naima, s. 319-321; Hammer, II, s. 695.

187 Naima, s. 336. Romen Stefan Boğdan'ın Bursa Sancakbeyi olarak tayini için: Hurmuzaki, Ek I, s. 144, No. CCXXII.

188 Naima, s. 322 ve devamı; Hammer, II, s. 694 ve devamı.

189 Barozzi ve Berchet, I, s. 265-266.

190 Naima, s. 333 ve devamı.

191 Barozzi ve Berchet, I, s. 199-200. Şam Beylerbeyi Halil Paşa hakkında: Aynı eser, s. 146.

192 Naima, s. 336.

193 Biyografisini Mariti kaleme almıştır. Emirlerin musahib İbrahim Paşa'ya karşı 16. yüzyılın 80'li yıllarındaki savaşları, savaşma şekilleri, zenginlikleri ve topraklarının bulunduğu bölgeler hakkında Minadoi detaylı bir anlatım getirmektedir. Ancak bu olaylardan, yerel tarihe ait oldukları için şimdiye kadar bahsedilmemiştir.

194 Galluzzi, Istoria del granducato di Toscana IV, s. 156 ve devamı, 236 ve devamı, 251 ve devamı; Aynı eser, s. s. 342-343; z 160; Zinkeisen, IV, s. 209.

195 Barozzi ve Berchet, I, s. 136.

196 Aynı eser, s. 142-143, 146-147.

197 Naima, s. 341 ve devamı.

198 Naima, s. 344; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 708.

199 Naima, s. 344-347.

200 Aynı eser, s. 348-349.

201 Aynı eser, s. 347 ve devamı; Hammer, II, s. 709-711.

202 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 167-168; Hurmuzaki, Ek I, s. 123-124, No. CLXXXVII.

203 Naima, s. 349 ve devamı; Hammer, II, s. 711 ve devamı.

204 Naima, s. 361 ve devamı, 366, 368-370, 371-374; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 724-725; Barozzi ve Berchet, I, s. 147, 162.

205 Naima, s. 380-387.

206 Zinkeisen, IV, s. 85-86.

207 Aynı eser, s. 402.

208 Aynı eser, s. 422 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hammer, II, s. 732-734; III, 127-128, 143. En önemlisini Mariti'nin eserinin oluşturduğu Doğu kaynakları sanki daha az güvenilir gibi görünmektedir; Bu kaynaklara göre detaylı anlatımlar: Roe ve Zinkeisen, IV, s. 88 ve devamı.

209 Barozzi ve Berchet, I, s. 132-133.

210 Naima, s. 394 ve devamı; 397-400

211 Hakkında bilgi için: “Nuevo tratado de Turquia”, fol. 21: “De la vida y muerte de Nassuf-Baxà”; yazarı köle olarak Sultan Murad’ın karargâhında bulunuyordu.

212 Barozzi ve Berchet, I, s. 259.

213 Hurmuzaki, Ek I, s. 142-143.

214 Naima, s. 402 ve devamı, 416-417.

215 Aynı yer.

216 Barozzi ve Berchet, I, s. 189

217 Aynı yer.

218 Starzer’in kaysere raporu; 2 Temmuz 1614; “ambraser Akten”. Cimri olmadığı için askerler arasında seviliyordu; Barozzi ve Berchet, I, s. 203.

219 Karşılaştırma için bk. s. 287.

220 Naima, s. 436-437.

221 İstanbul’dan gönderilen 1617 tarihli rapor; “Ambraser Akten”.

222 Wenner von Crailssheim, s. 67. İranlı esirler; Aynı eser, s. 97.

223 Wenner, s. 66, 68-69, 77; Naima, s. 443 ve devamı; Hammer, II, s. 848.

224 Wenner s. 83.

225 Naima, s. 445 ve devamı; Hurmuzaki, IV, s. 349, No. CCCLXXII.

226 Naima, s. 454 ve devamı; Hammer, II, s. 769-771.

227 Barozzi ve Berchet, I, s. 287-289.

228 Hollanda yazışmaları; Mayıs 1616 tarihli rapor.

229 Naima, s. 448-449.

230 Aynı eser, s. 458 ve devamı; Hammer, II, s. 771-772.

231 Naima, s. 458 ve devamı; Hammer, II, s. 771-773.

232 Naima, s. 466; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 197, No. CCXCVIII. İran’dan gelen hediyeler hakkında: “Nuevo tratado de Turqia”, fol. 18.

233 Hurmuzaki, Ek I, s. 199, No. CCC; Barozzi ve Berchet, I, s. 200-203.

234 Aynı yıl içinde Osmanlılar Erzurum Beylerbeyi’nin ayaklanmasından endişe ediyorlardı; Hurmuzaki, Ek I, s. 193. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 206; 1623 yılında İran Şahı ve Özbekler arasında barış bekleniyordu.

235 Aynı eser, s. 372 ve devamı.

236 Hammer, II, s. 794 ve devamı; ayrıca Roe’nin raporları; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 742 ve devamı.

237 Hurmuzaki, Ek I, s. 113, No. CLXXV: “Avec leirs grandes forces ils ne font trop d’effectz, le tout par la mauvaise conduicte des chefs, l’envye estant sy extresme les ungs sur les autres que, Sultan Süleyman ce Seigneur ne se veult s’armer de l’exemple de Soltan Soliman, qui cheminoit en personne en ses armées, et faire mourir le premier qu’il cognoistra faire divorce, il court fortune de veoir de jour en jour son estat affoiblir et la gloire de ce grand empire diminuer”.

238 Hammer, II, s. 796. Thomas Roe, s. 44’e göre Anadolu birliklerinden oluşturulan yeni ordu savaş hazırdı ve Genç Osman, başlarına geçmek için Anadolu’ya geçecekti.

239 Hammer, II, s. 798 ve devamı; Evliya Çelebi, II, s. 11; III, s. 87.

240 s. 123.

241 Aynı eser, s. 115.

242 Hammer, II, s. 810-813.

243 Hurmuzaki, Ek I, s. 193.

244 Evliya Çelebi, I, s. 119.

245 Aynı eser, s. 125.

246 Aynı eser, s. 124.

247 Aynı yer.

248 Aynı eser, s. 125.

249 Hurmuzaki, Ek II, s. 197, No. CCXCIX.

250 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 115. Evliya Çelebi de eserinde Davud Paşa’nın sultan kızı eşinden olan oğullarından birini hükümdarlığa getirme planında bahseder; Yeniçerilere Süleyman tahta çıktığı takdirde değerli kırmızı kumaşlardan giysilere bürüneceklerini vaat eder; s. 124.

251 Hurmuzaki, Ek I, s. 199, No. CCCXIX.

252 Aynı yer.

253 “Une si furicuse et dangereuse beste, qu’elle ne peult bien faire que par accident”; Aynı eser, s. 206.

254 Aynı eser, s. 212.

255 Evliya Çelebi, I, s. 119.

256 Hammer, II.

257 Aynı yer; Evliya Çelebi, I, s. 124.

258 Evliya Çelebi, I, s. 119.

259 Hurmuzaki, Ek I, s. 193, 216, No. CCCXVII; s. 218; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 116.

260 Zinkeisen, IV, s. 120-121, 123.

261 Evliya Çelebi, I, s. 116.

262 Aynı eser, s. 120.

263 Hurmuzaki, Ek I, s. 221-222.

[*] Dipnotlar: Cilt 3, Kitap 3, Bölüm 02

1 Evliya Çelebi I; Barozzi ve Berchet, I, s. 366; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 34-35: “stolidità nturale, dai Turchi entrepretata elevazione di spirito a Dio”; s. 98: “inculto come fosse un santone o un dervis”.

2 Evliya Çelebi, III, s. 87-88; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 98.

3 Aynı eser, I, s. 368-369; II, s. 95.

4 Evliya Çelebi, I, s. 137; Barozzi ve Berchet, II, s. 92; Hammer, III, s.119-121.

5 Evliya Çelebi, II, s. 28.

6 Aynı eser, I, s. 121. Diğer içkileri yasaklasa da şarabı yasaklamadı; Kantemir. Bursa’da 1640 yılına doğru 97 dolayında meyhane vardı; Evliya Çelebi, III, s. 13. Pera’da çoğu Rumlar tarafından işletilen meyhaneler hakkında: Aynı eser, II, s. 53.

7 Aynı eser, I, s. 251.

8 Aynı eser, I, s. 251; II, s. 63.

9 Aynı eser, I, s. 135-136.

10 Barozzi ve Berchet, II, s. 96 ve devamı.

11 Evliya Çelebi, II, s. 71, 74, 76-77.

12 Aynı eser, I, s. 119; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 70; Barozzi ve Berchet, II, s. 95.

13 Evliya Çelebi, I, s. 138.

14 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 33-34; Evliya Çelebi, I, s. 121.

15 “Uno dei maggiori imperatori che la Casa ottomana giammai avuto abbia o sia per avere”; Barozzi ve Berchet, II, s. 366.

16 Evliya Çelebi, I, s. 120.

17 Barozzi ve Berchet, I, s. 365; II, s. 25: “inaudita vile necessità”.

18 Hammer, III, s. 14.

19 Evliya Çelebi, I, s. 120-121; Barozzi ve Berchet, II, s. 98.

20 Hammer, III, s. 16 ve devamı.

21 Aynı yer.

22 Aynı eser, s. 23; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 119; II, s. 75, 102.

23 Hammer, III, s. 24.

24 Aynı eser, s. 13.

* Metinde yanlışlıkla Budin (ed).

25 Hurmuzaki, Ek I, s. 227, No. CCCXXVI; Evliya Çelebi, I, s. 121.
26 Hammer, III, s. 25-26.
27 Balyos ona, “molto practivo ed attivo” diyordu; Barozzi ve Berchet, I, s. 379.
28 Hurmuzaki, Ek I, s. 227-228, No. CCCXXVI, CCCXXIX.
29 Aynı eser, s. IV, s. 402.
30 Evliya Çelebi, I, s. 116; Hammer, III, s. 26-27.
31 Aynı yer.
32 Aynı eser, s. 387 ve devamı.
33 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 31-33
34 Zinkeisen, IV, s. 120; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 66, Not 1.
35 Hammer, III, s. 42-43; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 530, No. CCXL; Evliya Çelebi, Aynı eser; Zinkeisen, IV, s. 125-127.
36 Evliya Çelebi, III, s. 172. Güçlü Kars Kalesi’nin akıbeti hakkında: Aynı eser, s. 182 ve devamı.
37 Aynı eser, s. 134, 156, 159, 166.
38 Evliya Çelebi, I, s. 116, 121; Hammer, III, s. 44’e göre İranlı dövülerek öldürüldü.
39 Hammer, III, s. 48 ve devamı; Evliya Çelebi, I, s. 116, 121.
40 Aynı yer.
41 Genel olarak ilgi çekmeyen detaylar Roe’nin Zinkeisen, IV altındaki anlatımlarından alınmıştır.
42 Hammer, III, s. 59 ve devamı.
43 Kuşatma 70 gün sürdü; Zinkeisen, IV, s. 74-75, 128-130.
44 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 122.
45 Tayini hakkında: Zinkeisen, IV, s. 77, Not 2.
46 Evliya Çelebi, I, s. 116, 126-127, 128; Zinkeisen, IV, s. 131-132.
47 Evliya Çelebi, III, s. 230; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 151.
48 Barozzi ve Berchet, II, s. 31.
49 Hammer, III, s. 80 ve devamı; Evliya Çelebi, I, s. 128.
50 Zinkeisen, IV, s. 137, 139.
51 Zinkeisen, Aynı yer.
52 Aynı yer; Evliya Çelebi, I, s. 116-117.
53 Hammer, III, s. 100.
54 “Il sangue gli toccò le vesti, che segui con tanto suo orrore e spavento, che per ben due giorni restò stupido e come fuori di se stesso”; Barozzi ve Berchet, II, s. 89-90.

55 Aynı yer; Zinkeisen, IV, s. 145-146; Hammer, III, s. 103 ve devamı.

56 Hammer, III, s. 104-105: “per ferire al vivo nel cuore del Gran-Signore”, Zinkeisen, IV, s. 147; Barozzi ve Berchet, II, s. 37 ve devamı; 43; Evliya Çelebi, I, s. 116-117, 128-129.

57 Zinkeisen, IV, s. 149.

58 Barozzi ve Berchet, I, s. 337.

59 Aynı eser, s. 336-337: “Nel resto poi gente tutta, che, toltane l’infedeltà col falso rito, si può dire che sia la migliore che possa praticarsi, e, se dalla città fossero banditi li rinnegati cristiani e li Ebrei, le città medesime piuttosto con nome di conventi chiamar si potriano.” Türkler arasında tehlikeli oyunlar yoktu; Aynı eser, II, s. 29.

60 Evliya Çelebi, II, s. 102 ve devamı.

61 “Pianto dalla plebe, perchè frenava col timore la potenza dei grandi e l’insolenza della milizia”; Barozzi ve Berchet, I, s. 369.

62 Studii şi Documente, IV, Hollanda raporları.

63 Evliya Çelebi, II, s. 100 ve devamı.

64 Barozzi ve Berchet, I, s. 364.

65 Aynı eser, II, s. 94.

66 Aynı eser, s. 267.

67 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 26-27.

68 Aynı eser, s. 83-85, 93.

69 Aynı eser, s. 93, 100.

70 Aynı eser, s. 92-93.

71 Aynı yer.

72 Balyos’un 1634 yılı için verdiği bilgilere göre bu meblağ şöyle dağılıyordu: 1.200.000 haraç; mülkler 1.400.000; İstanbul’daki gümrükler 1.5 milyon. Avrupa eyaletleri 490 bin, Anadolu’dakiler 500 bin altın getiriyordu. Afrika, yani Mısır, 600 bin altın. Aynı eser, II, s. 23.

73 Aynı eser, s. 83-85: “È il più ricco di tutti i principi che sono stati della Casa ottomana”; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 23, 25; I, s. 363, 365-366; buna göre sadece 15 milyon altın bırakmıştır. Timarların gelirlerini kendisi için toplayamadığına üzülüyordu; Aynı eser, I, s. 364-365.

74 Aynı eser, II, s. 94.

75 Hammer, III, s. 105 ve devamı.

76 Hurmuzaki, IV, s. 530, No. DCXX; Barozzi ve Berchet, II, s. 32.

77 Hammer, III, s. 106-107; Barozzi ve Berchet, II, s. 22-23; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 367.

78 Hurmuzaki, IV, s. 530-531.

79 Barozzi ve Berchet, II, s. 30-31.

80 Aynı eser, s. 95.

81 Evliya Çelebi, I, s. 116-117; Barozzi ve Berchet, II, s. 41-42.

82 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. ve Barozzi ve Berchet, II, s. 35-36.

83 Hammer, III, s. 117.

84 Aynı eser, III, s. 115.

85 Miron Costin s. 297.

86 Barozzi ve Berchet, II, s. 90.

87 Aynı eser, s. 32.

88 Aynı eser, s. 92.

89 Aynı eser, s. 91.

90 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 74.

91 Aynı eser, s. 89-90.

92 “Nissuno de’ suoi antenati è mai stato tanto stimato e tanto temuto quanto lui, il che hà coseguito coll’estremo rigore della spada ... Il solo nome rende spavento ... Che ardisca di levar un dito, d’alzar uno sguardo o pronunziar una parola contro la Maiestà ua ... Anche al giorno d’oggi vivono sotto la temenza di Sultan Murat, benchè morto ed estinto”; Aynı eser, s. 92, 96; I, s. 367.

93 Zinkeisen, IV, s. 166-167; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, II, s. 210.

94 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 158-159.

95 Barozzi ve Berchet, I, s. 340, 342-344; II, s. 14-16, 24, 85, 88; Evliya Çelebi, II, s. 86-87.

96 “Privar e spogliare dei timari tutti quelli che li godevano per privilegio e trattenimento concesso loro, o in riguardo di merito o in considerazione di favore”; Barozzi ve Berchet, II, s. 85: “Il Sultano Murat, quando da Aleppo versa Babilonia volse col libro dei feudi alla mano rassegnarli egli medesimo ad uno ad uno, cassando gli assenti ed infeudando quelli che dalla medesima provincia a loro spese per questo solo oggetto l’esercito seguitavano”; Barozzi ve Berchet, I, s. 342.

97 Barozzi ve Berchet, I, s. 341; II, s. 16, 85; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 341.

98 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, II, s. 54 ve devamı.

99 Barozzi ve Berchet, I, s. 346; II, s. 15-17; Evliya Çelebi, II, s. 57, Bulgaristan, 30 bin cerehor sağladı; Aynı eser, I, s. 347.

100 Barozzi ve Berchet, II, s. 87; Zinkeisen, IV, s. 168.

101 Aynı yer.

102 Aynı eser, s. 387 ve devamı.

103 Evliya Çelebi, I, s. 118; II, s. 71-72.

104 Onunla ilişkisi hakkında: Barozzi ve Berchet, I, s. 373-374; s. 98.

105 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 34, 98.

106 Barozzi ve Berchet, II, s. 97.

* Ahizâde Hüseyin Efendi’den sonra Hocazâde Mesud Efendi ve Feyzullah Efendi de katledildiler.

107 Evliya Çelebi, III, s. 22; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 4.

108 Hammer, III, s. 170.

109 “Tutte le procedure di quell’ Imperatore contendevano, per cosi dire, con quelle del Signor Dio”; Barozzi ve Berchet, I, s. 369. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 333; II, s. 43, 90-91; Evliya Çelebi, III, s. 29.

110 Zinkeisen, IV, s. 100-109.

111 Karşılaştırma için bk. İmparatorluğunu deniz gücü: Barozzi ve Berchet, II, s. 19-20, 85; Karşılaştırma için bk. I, s. 250 ve devamı, 354-355, 362, 415.

112 Hammer IV, s. 128, 143; Barozzi ve Berchet, II, s. 62, 76; Zinkeisen, IV, s. 110 ve devamı.

113 Aynı eser, s. 117.

114 Barozzi ve Berchet, II, s. 93-94.

115 Evliya Çelebi, I, s. 117; II, s. 87.

116 Hammer, III, s. 150-151.

117 Evliya Çelebi, III, s. 134; Hammer, III, s. 152 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 77-79.

118 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, III, s. 174-175.

119 Belirtilen kaynaklar. Dönüş yolu Van, Tiflis, Diyarbakır, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Osmancık ve İzmit üzerinden gerçekleştirilmiştir.

120 Hammer, III, s. 154; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 177, 129-130; III, s. 109-110, 126-128, 130, 133 ve devamı, 152.

121 Aynı eser, I, s. 131-132.

122 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 152.

123 Aynı eser, s. 131-132.

124 Evliya Çelebi, II, s. 108.

125 Aynı eser, s. 153, 158-159.

126 Aynı eser, III, s. 153.

127 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 142; Barozzi ve Berchet, II, s. 42-43.

128 Aynı eser, s. 159-161.

129 Aynı eser, s. 390-391.

130 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 117, 132; III, s. 153.

131 Barozzi ve Berchet, II, s. 58-59.

132 Aynı eser, II, s. 34, 98.

133 Müneccimler, örneğin askerlerin ölümünü önceden bildiriyorlardı; Evliya Çelebi, II, s. 25.

134 Hurmuzaki, VIII, s. 470-471, No. DCXLVII.

135 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 169-170.

136 El koymalar hakkında: Barozzi ve Berchet, II, s. 365.

137 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 133.

138 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 347; Zinkeisen, IV, s. 169 ve devamı.

139 Daha 1639 yılında saraya Bağdat'ın ele geçirildiğine dair haberler geldi; Hurmuzaki, VIII, s. 475, No. DCLXXV.

140 Hammer, III; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, I, s. 177; II, s. 103; III, s. 156; Barozzi ve Berchet, I, s. 425.

141 Aynı eser, I, s. 283.

142 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, II, s. 43, 53 ve devamı, 163; Barozzi ve Berchet, II, s. 389.

143 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. s. 353; Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 191-192; Barozzi ve Berchet, I, s. 372. Şah, sözleşmeyi daha Mayıs ayında hazırlamıştı.

144 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. ve Barozzi ve Berchet, II, s. 76.

145 Zinkeisen, IV, s. 22.

146 Hurmuzaki, VIII, s. 485.

147 Barozzi ve Berchet, II, s. 369.

148 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 490, No. DCXCIII: "era morto un gran rè, ma un gran tiranno insieme"; Barozzi ve Berchet, I, s. 368.

149 Karşılaştırma için bk. Bir elçinin Kara Mustafa Paşa hakkında açıklamaları: “huomo da bene, ma che seconderà li caprici del rè, che sono bestiali”; Hurmuzaki, IV, s. 499, No. DLXXVI.

150 “Occhi bianchi e vari”; Barozzi ve Berchet, II, s. 110.

151 Aynı eser, I, s. 334, 366, 370-372, 389; II, s. 110; Hurmuzaki, VIII, s. 490, No. DCXCIII.

152 Barozzi ve Berchet, I, s. 379; II, s. 35, 42.

153 Aynı eser, I, s. 374, 379.

154 Aynı eser, I, s. 370; II, s. 98.

155 Venedik raporu Zinkeisen, IV, s. 27, Not 2.

156 “Il secondo rè e, quasi che direi, d’avantaggio, se alle debolezze del figliuolo non coadiuvasse in buona parte col valore e destrezza la Regina madre”; Barozzi ve Berchet, II, s. 99, 112; Karşılaştırma için bk. I, s. 374-375, 378-379.

157 Aynı eser, I, s. 375-376.

158 “Le sue massime sono in generale dell’ ingrandimento del Musulmanismo da per tutto”; Aynı eser, s. 375-376.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 01

1 Hurmuzaki, VIII, s. 478-479, No. DCLXXX; Karşılaştırma için bk. s. 483, No. DCLXXXVI.

2 Barozzi ve Berchet, II, s. 95-96.

3 1623 yılında Türkler Alman temsilcisine karşı yeniçeriler ile yapılan bir ticaret yüzünden müdahale etmek istediler. Hurmuzaki, Ek I, s. 211, No. CCCX.

4 Valier, Storia della guerra di Candia II, Triest 1859, s. 214.

5 Katona XXXI, s. 294 ve devamı; Zinkeisen, III, s. 447 ve devamı, 459 ve devamı, 475. 1634 yılında sadrazam Topal Receb Paşa Alman dostu olarak biliniyordu; Barozzi ve Berchet, II, s. 60.

6 Evliya I, s. 129.

7 Barozzi ve Berchet, II, s. 108, 111. [İspanya'nın 1580'de ilhak ettiği Portekiz 1640'da tekrar bağımsızlığına kavuşacaktır (ed)]

8 Aynı eser, I, s. 394.

9 Jorga, Studii şi Documente,IV, s. CLŞŞVII.

10 Török-Magyarkori Allam-Okmanytar II; sirbu, Matei-Voda Basarabas'ın dış ilişkileri, Leipzig, 1899, s. 63 ve devamı.

11 Columna lui Traian, 1874, s. 126; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. CLXVIII ve devamı.

12 Studii şi Documente, IV, s. CLXXXVIII ve devamı.

13 Aynı eser, s. CXCII ve devamı.

14 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 212 ve devamı.

15 Barozzi ve Berchet, I, s. 392-393; Karşılaştırma için bk. Hasan Vecihi'nin Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie (Romen Akademisi Anıtları. XX eserindeki kroniği, s. 556; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. CXCVIII ve devamı; Miron Costin s. 309-310.

16 Barozzi ve Berchet, II, s. 80-81.

17 Studii şi Documente, IV, s. CLXXXIII-CLXXXIV.

18 Barozzi ve Berchet, II, s. 81-82. rakipleri Stefan Bethlen ve ikinci Moses Szekely hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, IV, s. 616, No. DXXXI; Ek I, s. 236, No. CCCXLV. Bethlen, iki kat vergi ve 60 bin taler tutarında bir bağış teklif etmişti; Barozzi ve Berchet, II, s. 95. Vergi Rakoçi zamanından 100 bin Riyal, hedillerle birlikte 130 bin Riyaldi; Aynı eser, s. 392-393. Eflak 130 bin Riyal ve 300 savaş atı ödüyordu; Hurmuzaki, VII, s. 471, No. DCLXVII.

19 Studii şi Documente, Aynı yer; Barozzi ve Berchet, I, s. 392.

20 Aynı eser, s. 390. Kırım Hanı, kendisine “2 bin koç derisi, 6 bin çift çizme ve bir miktar ince kumaşın” verilmediğinden şikayet etti; Zinkeisen, IV, s. 523.

21 Barozzi ve Berchet, II, s. 99.

22 Aynı eser, I, s. 369.

23 s. 310: “Er rüstete eifrig gegen die Polen, um die Schmach Slutan Osmans zu rächen; er wollta aus Erdel direkt über das Gebirge nach Lemberg ziehen”.

24 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 516.

25 Evliya Çelebi, I, s. 142-143. 1633-1634 yıllarında Tatarlar Moskova’da akına çıktılar; 6 Ocak 1634 tarihli Hollanda raporu.

26 Rusların Osmanlılar ile önceki ilişkileri hakkında bkz. Hurmuzaki, Ek I, s. 140-141; Karşılaştırma için bk. Cilt III, s. 363 ve devamı.

27 29 Ağustos 1637 tarihli Hollanda raporu; Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, III, s. 59 ve devamı.

28 17 Ekim tarihli Hollanda raporu.

29 7 Kasım ve 12 Aralık 1637 tarihli Hollanda raporu.

30 9 Ocak 1638 tarihli Hollanda raporu; Studii şi Documente, IV, s. 207-208. Kırım Hanı’nın Moskova bölgesinden birçok esir ile geri dönüşü hakkında bilgi için bk. 6 Şubat 1638 tarihli Hollanda raporu.

31 9 Mart, 12 Nisan, 25 Eylül tarihli Hollanda raporları.

32 Hammer.

33 20 Ağustos, 12 Kasım 1639 tarihli Hollanda raporları.

34 Karşılaştırma için bk. 10 Mart, 14 Nisan, 12 Mayıs, 13 Haziran, 9 Temmuz, 9 ve 14 Eylül, 9 kasım tarihli Hollanda raporları. Dönüş yolunda çıkan fırtına Osmanlı Donanması’nı Varna önlerinde durdurdu; 8 ve 12 Aralık 1640; Studii şi Documente, IV, CCIII-CCIV.

35 aynı yar. Karşılaştırma için bk. Miakovski’nin Braslav palatinine gönderdiği rapor; İstanbul, “1640 yılı Paskalya bayramı Pazar günü”, 20 Mayıs ve 1640 yılı Paskalya bayramı, Königsberg Arşivi, “Maliye Bakanlığı”.

36 Aynı yer.

37 Barozzi ve Berchet, I, s. 356-357; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 119, 120.

38 Hurmuzaki, IV, s. 517, No. DCIII.

39 Evliya Çelebi, III, s. 59-66; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 495, No. DCCIII.

40 Scogard adlı hekimin 22 Şubat 1642 tarihli raporuna göre – Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 121 – Rus Çarı elçilere aksine yardım teklif etmiştir.

41 Hurmuzaki, Documente, IV, s. 665.

42 Aynı eser, IV, s. 515 ve devamı; VIII, s. 505, No. DCCXIII; özellikle Fragmente, III, s. 121 ve devamı, 131-132 ve 12 Mart, 19 Mayıs, 21 Haziran, 15 Temmuz 1642 tarihli Hollanda raporları.

43 Evliya Çelebi, III, s. 66-67; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 147; Hurmuzaki, Documente, VIII, s. 507, No. DCCXVI; Zinkeisen, IV, s. 519-520.

44 29 Kasım 1642 tarihli Hollanda raporları; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 127-128.

45 23 Ağustos ve 27 Eylül, 7 ve 21 ekim 1642 tarihli Hollanda raporları.

46 Hurmuzaki, IV, s. 518.

47 Aynı eser, Documente, IV, s. 526, No. DCXIV; 7 Ağustos 1643 tarihli Hollanda raporu.

48 Aynı eser, Documente, IV, s. 523, No. DCXI; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 129.

49 5 Eylül ve 7 Ekim 1643 tarihli Hollanda raporları.

50 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 523-524 ve 23 Nisan 1644 tarihli Hollanda raporu.

51 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, Aynı yer.ve 19 Mart ve 28 Temmuz tarihli Hollanda raporları.

52 17 Aralık 1644 tarihli Hollanda raporu.

53 20 Ekim 1645 tarihli Hollanda raporu.

54 Hurmuzaki, Documente, VIII, s. 515; Fragmente, III, s. 146-147.

55 22 Mart, 15 Temmuz, 24 Ağustos ve 10 Eylül 1646 tarihli Hollanda raporları.

56 Studii şi Documente, IV, s. CCVI ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 136-137.

57 Aynı yer.

58 Aynı eser, s. CCX-CCXI.

59 Vasile Lupu'ya Lehistan ve Moskova ile barış görüşme talimatı verilmişti; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 145.

60 Vasile'nin mektupları; Hurmuzaki, IV, s. 540 ve devamı; Studii şi Documente, IV, s. 232-233.

61 Studii şi Documente, IV, s. CCXVII.
62 Hurmuzaki, IV, s. 556 ve devamı.
63 Aynı eser, s. 555.
64 Aynı eser, s. 555 ve devamı; aynı yılın Hollanda raporları.
65 Aynı yer; Hurmuzaki, IV, s. 559 ve devamı.
66 Aynı eser, s. 561, Nd. DCLVI; Karşılaştırma için bk. s. 562, 565, No. DCLX.
67 İleriki bölümlerde açıklanmıştır.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 02

1 Fransızlar, Fahreddin'in eski limanı Sayda'ya kadar geldiler; Barozzi ve Berchet, II, s. 384.

2 Aynı eser, II, s. 57.

3 Zinkeisen, IV, s. 335 ve devamı, 354 ve devamı.

4 Barozzi ve Berchet, II, s. 55 ve devamı.

5 Zinkeisen, IV, s. 222-226.

6 Karşılaştırma için bk. Belin, Latinité de Constantinople, Paris 1893.

7 Evliya Çelebi, II, s. 51.

8 Barozzi ve Berchet, I, s. 397-398.

9 Hurmuzaki, IV, s. 627, No. DCLIX.

10 Hurmuzaki, Fragmente, III.

11 Chrysanthos Papadopulos, s. 44-45.

12 "Tutta la gioventù cristiana latine che nasce oggidi dentro l'isole dell' Archipelago viene allevata e erudita da Cappuccini francesi, che non può esser senza obbligo di natural inclinazione verso un tanto beneficio"; Barozzi ve Berchet, I, s. 384-385; Karşılaştırma için bk. 397-398. Ayrıca Emile Legrand, Bibliographie héllenique du XVIIe siècle, I.

13 Papadopulos, s. 27-28.

14 Aynı eser, s. 41-42.

15 Papadopulos, s. 222 ve devamı.

16 Legrand, s. 210-212, 216 ve devamı, 288-289. 1627 yılında Latin inancına dönen Konya metropoliti hakkında bk. Papadopulos, s. 47.

17 Ayrıca Fermendzin, Monumenta Slavorum Meridionaliu," XVIII.

* Gerçek ve doğru yoldan sapmamış Hristiyanlık iddiasında olan bir mezhebi akım. 9. yüzyılda kanlı takipler sonunda Anadolu'dan Trakya'ya sürüldüler. Bulgar halkı arasında öğretilerini yaydılar (ed).

18 Valier, I, s. 214-215.

19 Barozzi ve Berchet, I, s. 432; Legrand, s. 336 ve devamı, 341.

20 Hammer ve Zinkeisen, IV, s. 556-557; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 339: Arnavutlar arasında 1640 yılında görülen gelen bir huzursuzluk.

21 Studii şi Documente, I-II, s. XLI-XLII; Fermendzin, Aynı eser; Tırgovişte Franseskenlerinin kroniği; Hasdeu, Archiva istorica I, s. 46 ve devamı; Ardeleanu, Istoria diecesei Oradei-Mari I, s. 130; Bandini: Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie. XVI"; Pejacsevich, Peter Fr, von Parcevich, "Avusturya Tarihi Arşivi" LIX (1880), s. 337 ve devamı;

Hurmuzaki, VIII, s. 494, No. DCCI; s. 510-511, No. DCCXXII; s. 513, No. DCCXXVI; s. 517, No. DCCXXXII.

22 Barozzi ve Berchet, I, s. 385.

23 Paris Ulusal Kütüphanesi 1657-1658, nouv. acq. franç. 5178, it. 519 kayıt no.su altında Cesy'nin yazışmaları mevcuttur. Özet alıntılar için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 64 ve devamı. Karşılaştırma için bk. s. 74, Gournay'ın Temmuz 1632 tarihli mektubu: "Quando, venuto io allo carica con vero proposito, non meno formato dalli pij ordini et instruttioni di Sua Maestà, che dall' animo mio proprio, di procurare, non solamente la conservatione al possibile dell' indennità della religione cattolica, mà l'accrescimento." 1640 yılı dolaylarından Eflak'a gelen maceraperest De Via da Katolik inancın taraftarı olarak Fransız himayesi altında idi; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 117-118.

24 Legrand, Bibl. héllenique IV, s. 269-270; Papadopulos, s. 19.

25 Hurmuzaki, XII, s. 417, No. DCXXXII.

26 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 136, 140, 148-149, 150, 153, 158-161, 166-169, 170, 177, 208-209, 218-220; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 531 ve devamı.

27 Patrik Teofanes 1629 yılında bir süre Eflak'ta kalmıştır; Aynı eser, Ek I, s. 230, No. CCCXXXIII. Lukaris'in Eflak'ta kaldığı süre hakkında bilgi için (1613 ve sonraki yıllar): Jorga, Istoria Bisericii; Geschichte der Rumänischen Kirche, I.

28 Chrysanthos Papadopulos, s. 26.

29 Aynı yer.

30 Aynı yer.

31 Aynı yazar s. 231-232.

32 Hurmuzaki, IV, s. 691.

33 "Li Greci si ritrovano nell'ultimo periodo dell'ignoranza e del bisogno"; Barozzi ve Berchet, I, s. 399.

34 Hurmuzaki, Ek I, s. 208, No. CCCVI.

35 Aynı eser, s. 208 ve devamı; Papadopulos, s. 38; V. Semnoz, Les dernières années du patriarche Cyrille Lucar, Echos d'Orient, 1903.

36 Barozzi ve Berchet, I, s. 388; II, s. 60, 62.

37 Aynı eser, II, s. 18.

38 "Della scala di Smirne si possono dir assoluti padroni"; Aynı eser, I, s. 387; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 571, No. DCLXIX.

39 “In Galata sono molte case di mercanti inglese, i quali formano la più grosse e numerosa nazione che nell’ Impero turcheso per occasione di traffico al tempo d’oggi si trovi”; Barozzi ve Berchet, s. 386; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 383; II, s. 74.

40 Aynı eser, I, s. 402-403.

41 Hurmuzaki, Ek II, s. 198.

42 Papadopulos, s. 30, 48-49 – Cambridge’de Rumlar; Legrand, s. 112 ve devamı, 139 ve devamı, 183 – Hollanda’da, Aynı eser, II, s. 45.

43 Aynı eser, s. 46.

44 Aynı yer.

45 Hurmuzaki, Ek I, s. 240, No. CCCLI.

46 Studii şi Documente, IV, s. 182, Not 1.

47 Hurmuzaki, Ek II, s. 211-212, 223 ve devamı; Papadopulos, s. 39-41.

48 Aynı yer.

49 Papadopulos, s. 242.

50 Haga’ya bu beyanları verenin Kiril olduğu şüphe götürmez. Kanıtlar için bk. Legrand, s. 267 ve devamı, 317 ve devamı. 2 Mart 1622 tarihinde İstanbul’da seçilmesi üzerine şunları yazmıştır: “Pro certe habere debet christiana pietas vestra quod religionis evangelice ratio nos conglutinat et tanquam viva membra corporis mystici sub Christo domino capite stricte coniungit vobiscum” (Studii şi Documente, IV, 182, Not 1). Bethlen Gabor’a ise Erdelli Romenlerin Kalvanizme zorlanmalarını protesto etmek için yazmıştır (Karşılaştırma için bk. Török-Magyarkori Allam-Okmanytar IV, s. 137 ve devamı); I. Ardelean, Istoria diecesei Oradei-Mari II, s. 86 ve devamı; Bunea, Vechile episcopii; Jorga, “Sate şi preoti din Ardeal”, s. 332 ve devamı. Livov’daki Ortodoks kardeşliğe eski gelenkeleri muhafaza etmelerin tavsiye etmiştir (Papadopulos, s. 65). Kiril, nihayet patrikliği boyunca kutsal resimlere saygı gösterilmesi için çalışmıştır. Kalvanist güçler ile ilişkileri “Doğuya doğru” Katolik yayılışına yönelik faaliyetlerinin temeli idi. Karşılaştırma için bk. Kiril’in 1616 yılındaki kayıtları; Legrand, s. 106 ve devamı.

51 Kral Gustav Adolf’a yazdığı mektup, Hurmuzaki, IV, s. 613-614; Karşılaştırma için bk. 682-683.

52 Aynı eser, s. 637, No. DLXIII; Karşılaştırma için bk. 639-641, No. DLXVII.

53 Bkz. Muraviev’in kaleme aldığı Rus biyografisi.

54 Papadopulos, s. 68 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Papadopulos-Kerameus IV, s. 17 ve devamı; Leonis Allatii, De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione, Köln 1648.

55 Karşılaştırma için bk. Carayon, Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XVIe siècle, “Revue internationale de Théologie”, 1864, s. 449 ve devamı.

56 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 627, No. DXLIX; s. 631, No. DLV.

57 Aynı eser, s. 685; “Fragmente,” III, s. 103 ve devamı.

58 Aynı eser, s. “Documente, IV, s. 687.

59 Papadopulos, s. 75-76; Hurmuzaki, IV, s. 659.

60 Aynı eser, s. 690-691.

61 Aynı eser, s. 659; Karşılaştırma için bk. “Fragmente,” III, s. 118.

62 Aynı yer; Aynı yazar Documente, IV, s. 706 ve devamı; 27 Temmuz 1649 tarihli mektup; “Fragmente,” III, s. 148 ve devamı.

63 1652: Aynı eser, s. 168, 169, 208-209.

64 Aynı yazar, Documente, VIII, s. 471, No. DCLXVIII.

65 Aynı yazar, “Fragmente,” III, s. 159, 160, Yıl 1651.

66 Jorga, “Gesch. der rum. Kirche” (Romen Kilisesi Tarihi) I, ilgili bölümler.

67 Hakkında daha fazla bilgi için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 170; Covel, s. 281 ve ilerideki bölümler.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 03

* Metinde “Davutpaşa’da” (ed).

1 Evliya Çelebi, I, s. 117-118, 144-145; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 59-60.

2 “Sultan Murad mandò espressamente a prendere il disegno di Malta”; Barozzi ve Berchet, I, s. 361-362; Karşılaştırma için bk. s. 369. Balyosya göre Maltalıların saldırıları dezavantajdan çok rahatsızlık verici idi: “pizzicano, ma non fan male”; Aynı eser, s. 396; II, s. 99.

3 Aynı eser, I, s. 409; Karşılaştırma için bk. s. 410 ve devamı.s.

4 Aynı eser, II, s. 76.

5 Aynı yer.

6 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 640; Barozzi ve Berchet, I, s. 412; II, s. 51-52, 111, 116.

7 Aynı eser, I, s. 399.

8 Aynı eser, II, s. 100-101; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 113; yine Aynı eser, I, s. 331: “Le chiese e religioni di Galata, che senza Repubblica già sariano estinte”.

9 Aynı eser, s. 236-237; yıl 1612.

10 “Forma certa istoria degli Ottomanı, cavata dall’ istoria loro”; Aynı eser, s. 428.

11 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 25 ve Barozzi ve Berchet, II, s. 64 ve devamı.

12 Barozzi ve Berchet, I, s. 393.

13 Aynı eser, II, s. 48.

14 Aynı eser, s. 49-50.

15 Aynı eser, s. 51.

16 Aynı eser, s. 52-53.

17 Aynı eser, s. 48-49; Zinkeisen, IV, s. 557 ve devamı; Nani’nin “Historia Veneta” eseri ve İtalyan havadislerine göre.

18 Nani, Ricaut, Histoire des trois derniers empereurs des Turcs I, Paris 1683, s. 132 ve devamı, 156 ve devamı; Zinkeisen, IV, s. 559 ve devamı.

19 “Se non moriva Sultan Murad, perpetuo dubbio di guerra aver si doveva”; Barozzi ve Berchet, I, s. 408; Aynı eser, s. 418, 424; II, s. 114 ve Sertonaco Anticano, Frammenti storici della guerra Candia, Milano 1648, s. 3 ve devamı. Berberiler ile savaşlar hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 48 ve devamı.

20 Barozzi ve Berchet, II, s. 107 ve devamı.

21 Hurmuzaki, IV, s. 656, No. DCXXXIV: “prorsus inexpertum et rerum ignarum”.

22 “creduto inabile o più tosto pazzo”; Valier, I, s. 4; Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 253 ve devamı.

23 Hammer, III, s. 225-226; Evliya Çelebi, I, s. 118.

24 Naima’ya göre Hammer, III, s. 226 ve devamı.

25 Karşılaştırma için bk. Hammer, VIII, s. 491, No. DCXCV.

26 Evliya Çelebi, I, s. 146.

27 Hurmuzaki, IV, s. 530, No. DCXX; Hammer, Aynı yer.

28 Karşılaştırma için bk. Bir elçinin ifadesi, 1648: “per non lasciar le militie otiose et perchè non le voglia in alcuna maniera appresso (= il Sultano), insospetito già esendo della lor affetione o fede, conoscendo ben anche egli non sia amato, nè stimato dalle militie”; Hurmuzaki, VIII, s. 520-521, No. DCCXXXIX.

29 Valier, I, s. 4-5; Sertonacı Anticano, s. 17 ve devamı; Evliya Çelebi, III, s. 75-76; Zinkeisen, IV, s. 567 ve devamı; Ricaut, s. 186 ve devamı; Chardin, Voyages, I, Paris 1723, s. 76 ve devamı. Aynı adam daha sonra peder M.F. Domeniko di s. Thomaso adını alıp, kendini Sultan İbrahim’ın oğlu Şehzâde Osman olarak tanıtıyordu ve İtalyanlar ona bu yüzden “Padre Ottomano” olarak sesleniyorlardı. Kendisi ve 1689 yılında Napoli’de yayınlanan biyografisi hakkında bk. Hammer, III, s. 258 ve Not 5; Brusoni, Historia dell’ ultima guerra trà Venezia ve Turchi (1644-1671) I, Venedik 1673, s. 2 ve devamı.

30 Hammer, III, s. 255 ve devamı; Valier, I, s. 96.

31 Valier, I, s. 9.

32 Yusuf Paşa hakkında bk. Brusoni, I, s. 4 ve devamı, 43-44; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, I, s. 359-361: Tunus’ta komutanlık yapan Berberi asıllı Rodos Beyi ve Giritli Rumlar arasındaki anlaşmayı da vermektedir.

33 Sertonaco Anticano s. 42.

34 Brusoni, I, s. 35.

35 Aynı eser, s. 47-48. Giritli asilzâdelerin Bâbıâli ile ilişkileri hakkında bk. Sertonaco Anticano s. 31 ve devamı.

36 Bunun karşılığında tarlalar almışlardı; Gerland, Histoire de la Noblesse Crétoise au Moyen âge, Paris 1907; Özel baskı, “Revue de l’Orient latin” X-XI, s. 149-150.

37 Jorga, Studii şi Documente, XIX.

38 Legrand, Bibl. grecque vulgaire; Jorga, “Geschichte der rumänischen Literatur” (Romence); Tüccarlar hakkında bilgi için bk. Jorga, Relatiile cu Lembergul, “Economia Natoinala” dergisi 1900; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, XIX.

39 Bkz. ayrıca Barozzi ve Berchet; Karşılaştırma için bk. “Geschichte des rumänischen Volkes” (Romen Halk Tarihi).

40 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 19-20.

41 1645 ve 1646 yıllarında Türklerden kaçmak zorunda kaldılar; Valier, I, s. 72-73; Brusoni, I, s. 29. Başka bir sefer Türkler ile görüşmeye oturdular; Evliya Çelebi, III, s. 82 – 1648 yılında Rum köylüler yardıma çağrılmıştır, ama boşuna; Valier, I, s. 152 – 1650 yılında Venedik temsilcileri gelmiştir “trà i popoli sfacchiotti e padopopoli”; Aynı eser, s. 201; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 245. Ayrıca bkz. Sertonaco Anticano s. 144.

42 Brusoni, I, s. 88; Bkz. Valier, I, s. 181: “un tal Thomaso [Athanasio] Patelaro, dichiarato da’ Turchia Metropolita del regno”: 260-261: emrinde yedi piskopos vardı.

43 Brusoni, I, s. 3, 19 – Karşılaştırma için bk. 1640 yılında yaklaşık 25 bin nüfusu olan Girit’in Rum ve Latin nüfusu hakkında detaylı bilgi için bk. Zinkeisen, IV, s. 582 ve devamı; Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge; Evliya Çelebi’ye göre Girit’te 400 bin Rum yaşıyordu; III, s. 75-76.

44 Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 18: “Bisognava talora ben spesso lasciar libertà alle persone più autorevoli d’opprimer il paese, il quale per la rapacità di quei principali era ridotto in forma di schiavitù. On de non fù maraviglia se, alla comparsa de’ Turchi, non fece alcuno sforzo per ributtarlı, sperando di migliorar conditione anco sotto a quei barbari.”.

45 Papadopulos-Kerameus tarafından yayınlanan “Hurmuzaki” koleksiyonu, Cilt XIII, s. 165; Antonio Geropoldi, Bilancia histırico-politica dell’ Impero ottomano, Venedik 1686, s. 70 ve devamı, 310.

46 III, s. 75-76.

47 Donanma yola çıkmadan önce İbrahim Paşa malta savaşı amacı ile Balyosdan Suda’yı istemeştir; Brusoni, I, s. 12-13. Sultan’ın Girit’e saldırmaya niyetli olduğuna dair diğer haberler; Aynı eser, s. 14, 17.

48 Sertonaco Anticano s. 51-52: Aralarında 8 Berberi kadırgası olmak üzere 80 kadırga, 2 mavna, 19 İskenderiye gemisi, 2 Tunas gemisi, 15 kiralık Hollanda ve İngiliz gemisi ve 300 nakliye gemisi.

49 Evliya Çelebi, III, s. 76; Brusoni, I, s. 20.

50 Sertonaco Anticano'ya göre toplam 60 bin asker.

51 Valier, I, s. 11; Brusoni, I, s. 24-25; Ricaut, s. 195 ve devamı.

52 Brusoni, I, s. 14-15; Ricaut, s. 202.

53 Girit hakkındaki endişeler için bk. Brosch, s. 75, Not 2.

54 Evliya Çelebi, III, s. 78'e göre İstendil sakinlerinin hediyesi reddedilmiştir.

55 Brusoni, I, s. 22.

56 Diğerleri Resmo, Kandiye ve İstiye'dir; Valier, I, s. 15.

57 Valier, I, s. 19; özellikle Sertonaco Anticano s. 65 ve devamı.

58 Evliya Çelebi, III, s. 78-79.

59 Karşılaştırma için bk. Evliya Çelebi, Aynı yer.

60 Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 21, 26-27.

61 ayrıca Brusoni, I, s. 25; Sertonaco Anticano s. 77, 89, 130 – Adanın tamamında her zamanki timar sahiplerinin dışında yaklaşık 3.500 piyade ve 200 atlı bulunuyordu (Aynı yer).

62 Brusoni, I, s. 26, 36. Yerli halkın yumuşak muamele görmesi hakkında bk. Sertonaco Anticano s. 79. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 95.

63 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 740-741.

64 Kuşatma hakkında bilgi için bk. Evliya Çelebi, I, s. 148; III, s. 80-81. En detaylı haberler: Sertonaco Anticano. Koşullar hakkında bilgi için bk. Sertonaco Anticano s. 163 ve devamı.

65 Evliya Çelebi, III, s. 82 – Brusoni, hadiseyi Carlo Alberti'nin raporuna göre anlatmaktadır. Aynı yerde Zancaruolo'nun bir mektubu da verilmiştir; I, s. 43-44.

66 Valier, I, s. 31.

67 Evliya Çelebi, III, s. 76.

68 Valier, I, s. 32-33, 88-89.

69 Aynı eser, s. 34.

70 Karşılaştırma için bk. Sertonaco Anticano s. 195 ve devamı. Yusuf Paşa'ya Suda'yı fethetmediği için sitem edildi; Aynı eser, s. 196.

71 Sertonaco Anticano s. 209-212.

72 Brusoni, I, s. 49-50; Sertonaco Anticano s. 197 ve devamı.

73 Aynı eser, s. 218 ve devamı.

74 Valier, I, s. 37-39; Brusoni, I, s. 53 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 537, No. DCXXXI.

75 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 57-59; Sertonaco Anticano s. 220 ve devamı. General Morosini tek başına türklere karşı savaşıyordu. Kaptan Cappello yardım etmeyi reddetmişti. Düşman gemilerinden biri zapt edildi, ikisi kaçtı.

76 Sertonaco Anticano s. 233 ve devamı. bu kaynak adadaki küçük çatışmaların detaylarını vermektedir.

77 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 62-63, 73.

78 Valier, I, s. 42-51; Brusoni, I, s. 76 ve devamı; Sertonaco Anticano s. 295 ve devamı. Osmanlı filosu 80 kadırga ve 200 gemiden oluşuyordu (Aynı eser, s. 299). Osman Paşa yönetiminde yedi kadırga Venedik nöbetçilerini atlattı (Aynı eser, s. 302-303).

79 Evliya Çelebi, III, s. 83; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 13.

80 Hammer; Valier, I, s. 51-52. Şehir sakinleri ile yapılan anlaşmalar: Brusoni, I, s. 68 ve devamı. Venedik'in adadaki başarısız teşebbüsleri: s. 70 ve devamı.(Ocak).

81 Valier, I, s. 52-54, 91.

82 Aynı eser, s. 66-67; Karşılaştırma için bk. Sertonaco Anticano s. 306-307. Sakız Adası'ndaki Türk gemileri hakkında bk. Brusoni, I, s. 78.

83 Sertonaco Anticano s. 307'ye göre 50 kadırga, 3 mavna.

84 Sertonaco Anticano s. 310: 53 kadırga, 6 mavna, 40 gemi, vs.

85 Ancak Valier, I, s. 72'deki yorumu biraz abartılı: "Cosi la poca risoluzione de' commandanti veneti si può dire che donò un regno a' Turchi". Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 78 ve devamı.

86 Valier, I, s. 73, 76; Brusoni, I, s. 79 ve devamı; Sertonaco Anticano s. 312 ve devamı.

87 Brusoni, I, s. 82.

88 Zinkeisen, V, s. 768.

89 Valier, I, s. 76-79; Brusoni, I, s. 84 ve devamı. Ölülerin arasında General Cornaro da vardı. Sertonaco Anticano s. 269 ve devamında Suda kuşatmasından önce Resmo'nun ele geçirilmesi anlatılmaktadır; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 321.

90 Valier, I, s. 80-81; Karşılaştırma için bk. Sertonaco Anticano s. 317 ve devamı. Cappello, daha sonra Çuha Adası'na gitmiştir; Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Sertonaco Anticano s. 319.

91 Valier, I, s. 86-87; Brusoni, I, s. 154 ve devamı.

92 Valier, I, s. 54.

93 Brusoni, I, s. 97 ve devamı; Valier, I, s. 75, 81-85.

* Türklerin önünden kaçarak Adriyatik’deki Venedik ve eski Macar topraklarına yerleşen ve burada korsanlık yapan Sırp-Hırvat ağırlıklı Hristiyan halk (ed).

** Morlak (= Mora-wlachi), Denizci Ulahlar. Dalmaçya’nın kuzey doğu kısmında mekân tutan, korsanlık yapan Hristiyan halk (ed).

94 Zinkeisen, IV, s. 771 ve devamında Brusoni’nin yanında Allesandro Vernino’nun “Historia della guerra di Dalmatia”, Venedik 1648 tarihli eserini kullanmaktadır. Valier ve Evliya Çelebi, I, s. 148.

95 Ayrıca bkz. Valier, I, s. 97-101.

96 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 128-139; Evliya Çelebi, I, s. 148.

97 Brusoni, I, s. 180 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 101-103; Savaşın tamamı hakkında karşılaştırma için bk. Nani, yukarıdaki eseri.

98 Aynı yer.

99 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, IV, s. 777 ve devamı.

100 San Marko Prekütratoru (ed.).

101 Valier, I, s. 104-105, 120.

102 Aynı eser, s. 94 ve devamı.

103 Aynı eser, s. 104-105; Nani, Fransız baskısı, Bölüm II, Cilt I, s. 195 ve devamı.

104 Valier, I, s. 106-107; diğer haberler: Brusoni, I, s. 154 ve devamı. Venedik komutanlarının Takımadalardaki Rumlarla ilişkileri hakkında bk. Sertonaco Anticano s. 225.

105 Valier, I, s. 106 ve devamı, 111 ve devamı; Nani, s. 202 ve devamı. Venedikliler ile Anabolu’ya karşı birleşen ve daha sonra yarı yolda bırakılan Arnavutlar hakkında bk. Brusoni, I, s. 158.

106 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 159 ve devamı.

107 Girit’teki düşmanlıklarının detaylı anlatımı; Zinkeisen, IV, s. 779 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Nani, s. 192 ve devamı.

108 17 Aralık 1645 tarihinde Sultanzâde Mehmed Paşa’nın yerine gelmişti; Evliya Çelebi, I, s. 146; III, s. 88-89; Hammer, III, s. 930.

109 Valier, I, s. 114-115; Nani, s. 201 [Araba yasağını iyi uygulamaması sebebiyle iple boğularak öldürülür 1647 (ed)}

110 “Che non desiderava terminata presto la guerra per non vedere il ritorno delle milize e facilmente qualche sollevazione”; Valier, I, s. 115-116.

111 Aynı yer.

112 Aynı eser, s. 116-118.

113 Evliya Çelebi, III, s. 83.

114 Valier, I, s. 119-120. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 566, No. DCLXII; Nani, s. 277 ve devamı.

115 Valier, I, s. 121-123; Brusoni, I, s. 190 ve devamı; Nani, s. 270 ve devamı.

116 Valier, I, s. 125-126.

117 Brusoni, I, s. 192.

118 Aynı eser, s. 194 ve devamı; Nani, s. 279 ve devamı; Ricaut, Histoire, II, s. 235.

119 Aynı yer.

120 Selefi Fazlı Paşa 1647 yılının Aralık ayında azledilmişti; Hammer, III, s. 932.

* Aralık 1647'deki azlinden sonra çeşitli yerlerde valilik yaptı, dolayısıyla idamı söz konusu değildir (ed).

121 Valier, I, s. 124-125; Brusoni, I; Nani, s. 273-275 ve devamı.

122 Valier, I, s. 132; Brusoni, I, s. 207-208.

123 Brusoni, I, s. 224 ve devamı. Halefi Hasan Paşa ve Venediklilerden Kastelnova'yı alma projesi hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 230-231; Nani, s. 204 ve devamı, 261 ve devamı; Ricaut II, s. 216 ve devamı.

124 Valier, I, s. 116.

125 Aynı eser, s. 133.

126 Evliya Çelebi, I, s. 105. Sultan İbrahim emrindeki ordunun 566 bin askerden oluştuğunu ve Kanuni'nin bile ordusundan daha büyük olduğunu gururla belirtmektedir.

127 Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, I, s. 146. Eti ilaç olarak satılıyordu; Hammer, III, s. 324.

128 Evliya Çelebi, I, s. 149 ve devamı.

129 "Con un laccio, senza alcun strepito", Valier, I, s. 133-140. Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 192-193.

130 Hammer, Naima'ya göre. Ricaut ve Bâbıâli tercümanının raporuna göre Zinkeisen, IV, s. 794 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 572, No. DCLXXI.

131 Evliya Çelebi, Aynı yer.

132 Aynı eser, II, s. 13.

133 "He received bribs from his own Vezirs". Önceki sadrazamın evi, saray kadınlarının istedikleri herşeyi bulabildikleri bir çarşıyı andırıyordu; Hammer, III, s. 324.

134 Bu kaynak, Sultan İbrahim'in iktidarını 28 Temmuz ya da 7 Ağustos'ta sona erdiriyor. "caci Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. diu firea lui era nebun, şi, daca lua şi Imparatia, statu şi mai nebun"; Studii şi Documente, IX, s. 207; Nani, s. 316 ve devamı; Ricaut, Histoire, II, s. 219 ve devamı.

135 Valier, I, s. 140; Hammer, III'te Naima.

136 Valier, I, s. 147 ve devamı.

137 Hammer, III, s. 332-333.

138 Valier, I, s. 155 ve devamı; Nani, s. 326 ve devamı.

139 Hammer, III, s. 325.

140 Brusoni, I, s. 209-210. Dragoman Grillo'nun idamı: Aynı eser, s. 210.

141 Valier, I, s. 144-145; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 146 ve devamı.

142 Aynı eser, s. 153-154.

143 Aynı yer.

144 "He si poteva stabilir matrimonio trà don Giovanni d'Austria ed una zia del' Ottomano con la dote de' regni di Tunisi ed Algieri" (!); Valier, I, s. 169.

145 "Che suo doveva esser per ogni ragione, come una parte dell' Imperio greco, del quale egli godeva per tanto tempo la sovranità"; Aynı yer.

146 Aynı eser, s. 176-177; Karşılaştırma için bk. Nani, Storia di Venezia, Cilt V (Fransız baskısından Bölüm II, Cilt I, s. 373 ve devamı). burada ayrıca sadrazamın Venedik'e gönderdiği gizli bir misyondan bahsedilmektedir. Madrid'e bir elçinin gönderilmesi hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 409-410, 424 ve devamı. Ayrıca Ricaut, Histoire, II, s. 231.

147 Nani, s. 379. Brusoni, I, s. 210'a göre filo ancak 7.sinde yola çıkmıştır.

148 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 210 ve devamı. Türkler dokuz gemi, bir kadırga ve üç mavna ile filonun hazinesini kaybettiler. Ayrıca Foça kalesi Venedik topları ile tahrip edildi (Nani, Aynı eser). Riva, İzmir Limanı'na geldi ve Osmanlı filosunun el konulan Hristiyan gemilerini diğerlerinden ayırmak istedi (Aynı yer).

149 Brusoni, I, s. 212.

150 Valier, I, s. 171-175; Nani, s. 388-391.

151 Aynı eser, s. 391.

152 Karşılaştırma için bk. Nani ve diğer raporlar; Hammer, III, s. 344 ve devamı; Valier, I, s. 177; Evliya Çelebi, I, s. 151.

153 Valier, I, s. 177; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 232; Nani, s. 385-386.

154 Karşılaştırma için bk. Nani, s. 391 ve devamı.

155 Valier, I, s. 181.

156 Hammer, III, s. 339-341.

157 1650 yılı başlarında Valide Sultan sadrazama karşı idi; Hurmuzaki, VIII, s. 522, No. DCCXLII.

158 Özellikle Valier, I, s. 178 ve devamı; Hammer, III, s. 339, 352, 358, 397, 400, 435, 518.

159 Aynı yer. Şeyhülislâm istifa etmiştir (Nani, s. 399-401). Ayaklanma için bkz. ayrıca: Ricaut, History of the Present State of the Ottoman Empire, 5. baskı, Londra 1682, s. 20 ve devamında anlatılmaktadır (Belli'nin İtalyanca çevirisi 1692 yılında yayınlanmıştır).

160 Hammer, III, s. 369-371.

161 Valier, I, s. 181-183.

162 Aynı eser, s. 42 ve devamı.ve Hammer, III, s. 932.

163 Valier, I, s. 184 ve devamı.

164 Aynı eser, s. 195; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 527, No. DCCXLVI. dalmaçya'daki hadiseler hakkında bk. Aynı eser, IV, s. 573; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 238 ve devamı.(1651); 242 ve devamı, 246 ve devamı.(1652), 255 ve devamı.(1654): mart ayında Knin'e yapılan saldırı. Nani, ayrıca Montenero Kontu Aleksander unvanını da kullanan "Sultan Yahya'yı" daha sonra vefat ettiği dalmaçya'da başa getirme çabalarından ve Risano'unun Venedikliler tarafından ele geçirilmesinden bahseder; s. 401 ve devamı. Yahya hakkında bkz. Catualdi, "Sultan Jahja" ve Mares, Aufstandsversuche der chrisctlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625-1646, "Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung" (Avusturya Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayınları) III, s. 246 ve devamı. Taht varisi Yahya'nın ölümü hakkında bk. Semendire Piskoposu Fra Raffaelle Lucachovich'in kaleminden biyografisine göre Brusoni, I, s. 240 ve devamı. 1608 yılında Almanya'da idi; daha sonra İtalya'da Floransa ve Napoli'de görüldü. 1624 yılının Kazak karışıklıklarında srol oynadığı söylenmektedir. 1629 yılında tekrar Alman saraylarında görüldü. roma'yı ziyaret ettikten sonra İskender Bey'in kanını taşıyan Prenses Anna Katerina'nın eşi olarak Arnavutluk'a geldi. Bu

evlilikten Maurizio, Alessandro ve Elena adında prensler doğmuştur; 254. Kotor'da vefat etmiştir. Maurizio, Brusoni'nin dostudur.

165 Nani, s. 398.

166 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 412 ve devamı.

167 Valier, I, s. 193, 200; Nani, s. 416 ve devamı.

168 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 232 ve devamı; Nani, s. 419.

169 Brusoni, I, s. 233 ve devamı; Ricaut, Histoire, II, s. 237. Aynı dönemde Hanya ve İstiye bölgesinde huzursuzluk duyan Rumlarla irtibata geçilmiştir (Nani, s. 419 ve devamı).

170 Valier, I, s. 200-205; Nani, s. 422 ve devamı.

171 Valier, I, s. 207-208, 215; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VIII, s. 523, No. DCCXLIII.

172 Valier, I, s. 216-215; Nani, s. 425-426. Balyos, Girit'ten ayrılmak zorunda kalmıştı (Aynı eser, s. 425).

173 Aynı eser, s. 437-438. Türklerin Parga'ya saldırısı, Aynı eser, s. 439.

174 Valier, I, s. 219 ve devamı.

175 Aynı eser, s. 216; Hurmuzaki, VIII, s. 527, No. DCCXLVII; XI, s. 3, No. III.

176 Hammer, III, s. 375 ve devamı.

177 Brusoni, I, s. 236'ya göre 53.

178 Nani, s. 441; Ricaut, Histoire, II, s. 240-241.

179 Brusoni, I, s. 237-238. Venedikliler 12 gemi zapt etmişti (Nani, s. 448).

180 Valier, I, s. 221 ve devamı.

181 Brusoni, I, s. 240 ve devamı; Nani, s. 451

182 Valier, I, s. 218-219; Nani, s. 438. Girit'te yeniçeriler ve sipahiler arasında anlaşmazlıklar: Aynı eser, s. 450. Kaptan-ı Derya mağlubiyetten sonra Hanya'ya tekrar birlikler ve para götürmüştü; Aynı eser, s. 451.

183 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 162-163.

184 Sonunda sikkelerin değeri düşürüldü: Belgrad'ta üçte biri değerinde metal içeren, ancak bir altın karşılığında 160 akçe ile hesaplanan 300 bin akçe bastırıldı.

185 Hammer, III, s. 371-372. Şam ve kahire ayaklanmaları için bk. Ricaut, Histoire, II, s. 243-244.

186 Hammer, III, s. 377-379.

187 Aynı eser, s. 380.

188 “Uomo fiero ve superbo”; Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 23.

189 Halefleri hakkında Valier, I, s. 227’deki ifadesi: “era stata dimostrata una certa dipendanza de’ capi de’ gianizzeri”.

190 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 157 .

191 Hammer, III, s. 381-383; Evliya Çelebi, II, s. 80.

192 “O brave man, be not cruel unto me”; Ricaut, Present sate, s. 36; en zengin detaylar burada verilmektedir.

193 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 166; Valier, I, s. 227 ve devamı; Hammer, III, s. 383 ve devamı; özellikle Ricaut, Present State, s. 23 ve devamı.

194 Valier, I, s. 228-229.

195 Hammer, III, s. 396-399; Ricaut, Present State, s. 22-23.

196 Hammer, III, s. 392.

197 BKz. ayrıca Cilt III, sön bölüm.

198 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 166; Valier, I, s. 229; Hammer, III, s. 392 ve devamı; Nani, s. 457-458.

199 Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 239-240; Nani, s. 480, 493, 495-496.

200 Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 240.

201 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 253.

202 Aynı eser, s. 275; Nani, s. 497-498.

203 Karşılaştırma için bk. Hammer; Valier, I, s. 275 ve devamı; Nani, s. 533-534; Ricaut, Histoire, II, s. 248 ve devamı.

204 “Volevano esser pronti per raccogilere quel presidio e quel popolo quando non avranno più da sostenersi”; Valier, I, s. 236; Karşılaştırma için bk. s. 246-247.

205 Aynı eser, s. 230, 235-237; Nani, s. 473 ve devamı.

206 Valier, I, s. 239.

207 Aynı eser, s. 244-246, 252-253; Brusoni, I, s. 246 ve devamı; Hurmuzaki, V, s. 20, No. XXVII.

208 Valier, I, s. 253. denizdeki hadiseler hakkında bk. Aynı yer. Yeni temsilci Giovanni Cappello’nun İstanbul’a gönderilmesi hakkında bk. Brusoni, I, s. 241 ve devamı; Nani, s. 492 ve devamı.

209 Nani, s. 498 ve devamı; Valier, I, s. 254-255; Brusoni, I, s. 247; Hurmuzaki, V, s. 3, No. IV; s. 4-5, No. VI.

210 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, V, s. 27; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 248; Hurmuzaki, V, s. s. 20, No. XXVII.

211 Hammer, III, s. 932.

212 42 veya 45 kadırga, 6 veya 7 mavna, 22 veya 24 gemi; Brusoni, I, s. 263; Nani, s. 523.

213 16 gemi, 8 kadırga, 8 mavna; Brusoni, Aynı yer.

214 Valier, I, s. 263-266; Hurmuzaki, IX, s. 52-53, No. XC. Yedikule Zindanları'na atılan esirler hakkında bk. Aynı eser, V, s. 17.

215 Aynı eser, s. 4-5, No. VI.

216 Valier, I, s. 273, 275; Brusoni, I, s. 264-265.

217 Valier, I, s. 277. Dalmaçya'da Knin'de Venediklilerin büyük kayıp verdiği çatışmalar; Aynı eser, s. 280-281; Nani, s. 477 ve devamı, 517 ve devamı.

218 Valier, II, s. 13; Nani, s. 544-545.

219 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 268.

220 Valier, II, s. 14 ve devamı; Nani, s. 546-547. Cappello tarafından yürütülen görüşmeler hakkında bilgi için bk. Brusoni, I, s. 265-266. Genel Kaptan Foscarini'nin ölümü hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 269. Brusoni, ayrıca dostu Guglielmo Azzoni'nin anıtlarından bahsetmektedir.

221 Karşılaştırma için bk. İstanbul'dan gelen mektup; Brusoni, I, s. 275.

222 "In cui gli concedava facoltà di regolar tutto a modo suo, non essendo tenuto obbedire nè anche allo stesso rè, quando avesse creduto che la commissione fosse contraria al suo servizio"; Valier, II, s. 16-17; Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 441-443; Nani, s. 547-548.

223 Valier, II, s. 19 ve devamı.

224 Hammer, III, s. 446; Valier, II, s. 19-21.

225 Brusoni, I, s. 286. Murad Paşa, beylerbeyi olarak Şam'a gitmiştir; Nani, s. 555-557.

226 Brusoni, I, s. 283; Valier, II, s. 37; Hammer, III, s. 445 ve devamı.

227 Valier, II, s. 37; Ricaut, Present State, s. 18; Nani II, s. 7.

228 Hammer, III, s. 448 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 291.

229 Valier, II, s. 39; Hammer, III, s. 458'de Naima.

230 Valier, II, s. 37 ve devamı.

231 Brusoni, I, s. 270.

232 Ricaut, Histoire, II, s. 250-251; Brusoni, I, s. 271'e göre 5 bin esir ve 10 bin ölü; Nani, s. 549 ve devamına göre yanan 11 gemi mevcuttur;

Lazaro Mocenigo, deniz muharebesine 6 kadırga, 4 mavna ve 21 gemi ile girmişti; Aynı yer.

233 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 272 ve devamı; Nani II, s. 552-553.

234 Brusoni, I, Aynı yer. Rumlar hem burada, hem Malvazya’da Venediklilere karşı savaşmışlardır.

235 Yeni sadrazam Dalmaçya’ya 12 paşa göndermiştir; İstanbul’dan gelen mektup; Brusoni, I, s. 274 –İstanbul’dan gelen 8 kasım tarihli mektup; Aynı eser, s. 281 ve devamı; Valier, II, s. 22 ve devamı.– Girit’teki çatışmalar hakkında bk. Aynı eser, s. 28; Dalmaçya’da: Aynı eser, s. 28-29. Kaptan-ı Derya 22 Ekim’de İstanbul’a geri döndü; Brusoni, I, s. 285 – Girit’teki durumlar hakkında bk. Aynı eser, s. 287 ve devamı, özellikle Kandiye’deki bir İranlı kaçak hakkında – Fransız elçi 1656 yılında şöyle yazmıştır: “Eccetto i primi anni, i Turchi non avevan fatto senon apparenza di guerra, impediti da occupazioni domestiche, e particolarmente dalla minorità del rè”; Valier, II, s. 33.

236 24 kadırga, 7 mavna ve 25 gemisi vardı; Nani II, s. 4; Karşılaştırma için bk. s. 8 ve devamı.

237 Hammer, III, s. 454-455; Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 158; Brosch, s. 84; iran’dan gelen cevap hakkında bk. Valier, II, s. 53.

238 Brusoni, I, s. 298’de verilen mektuba göre: 28 büyük gemi ve aralarında 22 bey gemisinin bulunduğu 60 kadırga ve 9 mavna; Nani II’ye göre: 60 kadırga, 9 mavna ve 29 gemi.

239 Valier, II, s. 40 ve devamı; ayrıca s. 43’teki şu ifadesi: “questa segnalata vittioria, che può esser annoverata trà le più cospicue dei secoli passati.” Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 298 ve devamı. Venidk haberleri hakkında bilgi için bk. Hammer, III, s. 457, Not 2; 5 bin Hristiyan esir serbest bırakıldı (Nani, s. 13).

240 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 304; Nani, s. 17.

241 Brusoni, I, s. 305.

242 Valier, II, s. 44 ve devamı; Brusoni, I, s. 306-307; Nani, s. 18-20.

243 Aynı yer.

244 Valier, II, s. 48-52; Nani, s. 21.

245 Valier, Aynı yer.

246 Hammer, III, s. 458-459 [idamı 1/2 Ağustos’tadır (ed)]

247 Aynı eser, s. 459-460; Nani, s. 22.

248 Bkz. Brusoni, I, s. 289.

* Aslen Beratlıdır. Hanımından dolayı Köprülü diye anılmış, bu kasaba da daha sonra Vezirköprü diye anılmıştır (ed.).

249 Kogalniceanu, Letopisete II, s. 188 ve devamında Neculce; Hammer, III, s. 464 ve devamı. Brusoni, I, s. 292'de Köprülü Mehmed Paşa'nın Tersetti hanedanından bir Peruzen olduğu gibi mümkün olmayan bir dedikoduyu dile getirmektedir.

250 Hammer, III, s. 300 ve devamı.

251 Aynı eser, s. 434, 446, 462.

252 Hammer, III, s. 459 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 04

1 Studii şi Documente, IV, s. 25-26, No. XXV; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. CCXXIII.

2 Aynı eser, s. CCXXXV.

3 Kral Vladislav'ın emrindeki Kazakları para karşılığında Venediklilerin hizmetine verme planı hakkında bilgi için bkz. Valier, I, s. 88-89; Nani I, son bölüm.

4 Studii şi Documente, IV, s. CCXXVIII ve devamı.

5 Engel, Geschichte der Kosaken, s. 160 ve devamı.

6 Studii şi Documente, IV, s. CCXXX; Hurmuzaki, VIII, 4 Haziran 1649.

7 Mon. Hung.Hist. Dipl., XXIII, s. 27-28; Mon. Comit. Transylv, XI, s. 68-69; Studii şi Documente, IV, s. 28-29, No. XXXVIII.

8 Tört. Tar., 1889, s. 343-344; Sirbu, s. 282-283.

9 Studii şi Documente, IV, s. CCXXXIII.

10 Tarif ve kaynaklar – Maiolino Bisaccioni, Guerre civili dahil olmak üzere – Aynı eser, s. CCXXXIII-CCXXXIV. Boğdan'ın Türklerle ilişkileri hakkında, Bölüm 6.

11 Hurmuzaki, IX.

12 Engel, s. 172 ve devamı.

13 Mon. Comit. Transylv., XI, s. 134; Mon. Hung.Hist, Dipl., XXIII, s. 61-62; Al. Szilagyi, Bellum boreo-orientale, I, s. 178-179.

14 Studii şi Documente, IV, s. CCXXXVIII ve devamı.

15 Studii şi Documente, IV, s. CCXLV ve devamı.

16 Aynı yer.

17 Studii şi Documente, IV, CCLI ve devamı.

18 Engel, s. 191 ve devamı.

19 Studii şi Documente, IV, CCLX; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 251.

20 Mon. Com. Transs," XI, s. 223-224; "Diplom." XXIII, s. 162-163.

21 Karşılaştırma için bk. kemeny, Notitia capituli albensis, s. 129.

22 Karşılaştırma için bk. Tört. Tar., 1889 s. 673 ve devamı; Szilagyi, Bellum boreo-orientale, I-II; Lettres de Pierre des Noyer, Berlin, aynı yer

23 Szilagyi, II, s. 85 ve devamı.

24 Mon. Hung.Hist. Dipl.,XXIII, s. 416-417, 450; Szilagyi, II, s. 110 ve devamı.

25 Aynı eser, s. 190 ve devamı.

26 Hollanda yazışmaları, Studii şi Documente, IV, s. CCLXXXII;

27 Aynı yer.

28 Hammer, III, s. 464 ve devamı; Miron Costin s. 354-355; Valier, II, s. 52; Önce genel olarak böyle bir dönemde böyle makam ile başa çıkamayacağı sanılıyordu: “ma era stimato incapace d’un tanto governo”; Karşılaştırma için bk. Ballarino’nun ifadesi; Brosch, s. 78.

29 Hammer, III, s. s. 472 ve devamı. Patrik Yoannikos’un Venedik filosuna kaçışı hakkında bk. Valier, II, s. 54. Karşılaştırma için bk. Kazak-Rus savaşları hakkındaki bölüm ve s. 85, Not 2 altında belirtilen Rum kaynak, s. 410 ve devamı.

30 Hollanda yazışmaları, Studii şi Documente, IV, CCLXXXII.

31 Valier, II, s. 70-71 .

32 Aynı eser, II, s. 57.

33 Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 2 ve devamı. Bu hadiseler ve savaşın tamamı hakkında bilgi için bk. Marino Zane, Yunanca halk kroniği, Agathangelos Xirukaki tarafından düymanlıkların başlamasını anlatan Anthimos Diakrusis’in epik eserinin yanı sıra Trieste’de yayınlanmıştır (1645-1669; 1908) s. 392 ve devamı.

34 Valier, II, s. 66-70; Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 475; Brusoni, II, s. 6 ve devamı.

35 Aynı eser, s. 8 ve devamı.

36 Aynı eser, s. 11, 13.

37 Aynı eser, s. 14; Valier, II, s. 68-69.

38 Nani II, s. 33 ve devamı.

39 Valier, II, s. 71 ve devamı; Brusoni, II, Aynı yer.

40 Valier, II, s. 72 ve devamı; Brusoni, II, s. 17 ve devamı; Ricaut II, s. 258 ve devamı; Marino Zane s. 399 ve devamı.

41 Brusoni, II, s. 26 ve devamı.

42 Valier, II, s. 87. Kotor kuşatmasının detayları için bk. ri 35 ve devamı; Nani II, s. 55 ve devamı; Ricaut, II, s. 260-261. Bosna Beylerbeyi geç kaldı.

43 Aynı eser, s. 88; Brusoni, II, s. 23-25, 49.

44 “Se la Repubblica volesse con tutto l’oro del mondo comprare un solo sasso o un cane cieco che si ritrovasse in tutto il regno di Candia, Sua Maesta non lo dara mai; piuttosto perdera l’impero”; Valier, II, s. 89. Şeyhülislâmın buna cevabı: “candia sara nostra quando vorremo, ed intanto S.’andra a caccia d’altro”; Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Ricaut, II, s. 261.

45 Valier, II, s. 89 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 48.

46 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 233-234.

47 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. CCLXXXIII.

48 Çeşitli kaynaklara göre, Aynı yer.

49 Mon. Hung.Hist. Dipl., XXIII, s. 552 ve devamı.

50 “Denkwürdigkeiten Kemenys” (Öneletirasa), Peşte 1856 - eksik Romence baskısı Neagoe Popea, Bükreş 1900 – “Boğdan sınırlarındaki Tatar karargahından 6 Ağustos 1657 tarihli mektup”; aynı dönemin Romence çevirisi; Studii şi Documente, IX, s. 190 ve devamı.

51 Hollanda raporu, Aynı eser, IV, s. CCLXXXV, Not 4.

52 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 234.

53 Aynı eser, s. 235-236.

54 Mon. Com. Transs., XI, s. 292 ve devamı.

55 Venedikli tercüman Giacomo Tarsia tarafından İtalyanca’ya çevrilen Hasan Vecihi’nin kroniği, El yazması it. cl. VI, 84, San Marko Kütüphanesi; Alıntılar: Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 56-57.

56 Studii şi Documente, IV, CCLXXXVI-CCLXXXVII; s. 54-55, No. LI.

57 Karşılaştırma için bk. Antakya Patriği Makarius’a Romen prensliklerine ve oradan da Kazakların yanına kadar eşlik eden Halepli Paul’un seyahat notları; ingilizce çevirisi F.C. Belfour, Londra 1836; Rusça çevirisi 1896; İngilizce çevirisinden Romence çeviri Emile Cioran, Bükreş 1900; ayrıca Miron Costin ve Eflak ülke kronikleri: Constantin Capitanul, Jorga baskısı ve Stoica Ludescu Magazinul istoric IV; ayrıca: Mon. Hung.Hist. Dipl.,XXIII, s. 610 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. CCLXXXVIII ve devamı.

58 Mon. Com. Transs., XI, s. 380 ve devamı; Romen ülke kronikleri; Erdel kroniği Krauss, Fontes Rerum austriacaru; Nekesch-Schuller, Quellen der Stadt Kronstadt, IV.

59 Hollanda temsilcisinin 17 Nisan 1658 tarihli ifadesi; Studii şi Documente, IV, s. CCXCCII, Not 2.

60 Miron Costin s. 359-360.

61 kemeny, Deutsche Fundgruben II, 1840, s. 141 ve devamı; Trauschenfels, Deutsche Fundgruben 1860, s. 345-346; Krauss II, s. 343, 353-356; Nekesch-Schuller, Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso, Kronstadt, IV, s. 246 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 237 ve devamı.

62 Karşılaştırma için bk. Romence mektuplar; Jorga, Braşovul şi Rominii, s. 290 ve devamı.

63 Valier, II, s. 105 ve devamı; Nani, s. 82 ve devamı. Rakoçi'yi ayaklanmaya teşvik etmek üzeri Erdel'e gönderilen peder hakkında bkz. Valier, II, s. 111.

64 Budin Türklerinin Rakoçi ile çatışması; J. Bethlen kroniği (Commentarii), Viyana baskısı 1779, s. 58-59.

65 Bkz. Hammer, III, s. 486; Jorga, Braşovul şi Rominii, s. 290 ve devamı; Miron Costin s. 360; Valier, II, s. 123.

66 Karşılaştırma için bk. Miron Costin s. 360.

67 Ricaut, Histoire, II, s. 262 ve devamı; Nani, s. 79 ve devamı.

68 Hammer, III, s. 487 ve devamı; Valier, II, s. 117 ve devamı.

69 Aynı yer. Ricaut, Histoire, II, s. 262 ve devamı. Aynı eserde idam edilenin bir yeğeninin ve başka Osmanlı komutanlarının Anadolu'da ve Afrika'da ayaklanmasından bahsedilmektedir. Ayrıca Nani, s. 108 ve devamı.ve Dies Noyers'in mektupları, s. 460, 480, 491, 526.

70 Valier, II, s. 112 ve devamı; Bellum Boreo-Orientale, II, s. 519-520; Hurmuzaki, IX, s. 108-109, 119 ve devamı.

71 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 245; Valier, II, s. 114.

72 Nekesch-Schuller, s. 250; Mon. Com. Transs., XII, s. 68 ve devamı, 84 ve devamı, 157 ve devamı; Mon. Hung.Hist. Dipl.,XXIII, s. 646-647; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 246.

73 Aynı yer.

74 Venedik raporları: Hurmuzaki, IX; Hollanda raporları: Studii şi Documente, IV, CCXCVI-CCXCVII.

75 Hurmuzaki, IX; Mon. Com. Transs., XII, s. 338 ve devamı, 358-360, 374 ve devamı; Valier, II, s. 139-140.

76 Mon. Com. Transs., XII, s. 277 ve devamı; Johann Bethlen kroniği.

77 Eflak ülke kronikleri; Krauss I, s. 382-385.

78 Valier, II, s. 111-112; Hurmuzaki, V1, V2, IX.

79 Karşılaştırma için bk. Bellum Boreo-Orientale, II, s. 557-558.

80 Török-magyarkori Allam-Okmanytar, III, s. 458 ve devamı; Mon. Com. Transs., XII, s. 396.

81 Aynı eser, s. 413-415; Rauschenfels s. 347; Krauss II, s. 16 ve devamı; Nekesch-Schuller, s. 251-252; Valier, II, s. 140; Eflak ülke kronikleri.

82 Studii şi Documente, IV, s. CCCII ve devamı.

83 Karşılaştırma için bk. Ahmed Vecihi, Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum, II, s. 19 (Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso, V); Nekesch-Schuller, s. 452.

84 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. CCCV ve Belge No. CCXI.

85 Aynı eser, s. 92 – 1657 yılında Francesco Morosini Rodos'ta Kalke Adası'nı almayı denedi, ama fırtınada gemileri dağıldı; Brusoni, II, s. 51 ve devamı.

86 Brusoni, II, s. 54 ve devamı.

87 Deli Hüseyin Paşa 5 bin yeniçeri istemişti; Brusoni, II, s. 53.

88 Aynı eser, s. 56.

89 Hammer, III, s. 499 ve devamı, 932; Valier, II, s. 141. Korkudan dört hafta boyunca Divân toplanmadı. Dalmaçya'daki birliklerin başında bulunan Damad Fazlı Paşa da Köprülü Mehmed Paşa tarafından aynı şekilde ortadan kaldırıldı; Valier, II, s. 117 ve devamı.

90 Brusoni, II, s. 57.

91 Valier, II, s. 116-117.

92 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Nani, Aynı yer. Ayamavra'ya saldırma teşebbüs ve Butrinto'ya saldırma planı hakkında bilgi için bk. Brusoni, II, s. 58.

93 Valier, II, s. 140-141; Nani, s. 110 ve devamı. Brosch s. 80 ve devamı, 119 ve devamı.

94 Valier, II, s. 121-122, 140. Kral XIV. Lui'nin Modena Dükü aracılığıyla Venedik'e yaptığı iddia edilen koruma ve ittifak birliğine dair teklifler için bkz. Aynı eser, s. 125 ve devamı; İttifak 10 yıl sürecekti ve Fransızlar her ay 150 bin Eku ödemeye ve Frnasa'ya ait topraklarda asker toplanmasına izin vermeye hazırdı. Gerçekte ise bu ortak bir İtalyan savaşı olacaktı, Cromwell'in öneriler hakkında bilgi için ayrıca Aynı eser, s. 129. İspanya'nın önerileri hakkında, Aynı eser, s. 131-132. italyan güçlerinin olumlu tutumları; s. 132. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 241.

95 "Taci, che ti farai impalare"; Valier, II, s. 133-134.

96 Nani, s. 111 ve devamı; Marino Zane, s. 408 ve devamı.

97 Brusoni, II, s. 58; Marino Zane, s. 408 ve devamı.– Karşılaştırma için bk. Covel, s. 134 ve devamı.

98 Brusoni, II, Aynı yer.

99 Aynı eser, s. 59 ve devamı; Nani, Aynı yer.

100 Karşılaştırma için bk. Jorga, “Notes et extraits” II, s. 141, Not 2.

101 Valier, II, s. 135-138; Brusoni, II, s. 60 ve devamı; Nani, s. 116-117; Marino Zane, s. 412.

102 Brusoni, II, s. 72 ve devamı; Nani, s. 136 ve devamı; Marino Zane, s. 416-417.

103 Vasiyetinde Türklere karşı yapılacak savaş için 200 bin Eku bırakmıştır; Valier, II, s. 166.

104 Karşılaştırma için bk. Nani, s. 136 ve devamı.

105 Nani, s. 139 ve devamı.

106 Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 75 ve devamı¸ Marino Zane, s. 418 ve devamı.

107 Brusoni, II, s. 82’de 2 bin Rum’dan bahsedilmektedir.

108 Valier, II, s. 143 ve devamı; Brusoni, II, s. 82 ve devamı; Nani, s. 143 ve devamı.

109 Valier, II, s. 156. Kaptan-ı Derya’nın sonraki yıl denize açılışı hakkında bk. Aynı eser, s. 159.

110 Nekesch-Schuller, s. 252.

111 Aynı eser, s. 96, Not 4’te verilen kaynaklar; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 251-252.

112 Valier, II, s. 148 ve devamı. Tatarların Ruslara karşı zaferi: Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 250 – 1661 yılı başlarında Kazaklar Konstantin’i tekrar Boğdan’a getirdiler, ama Tatarlar onu tekrar kovdular, Studii şi Documente, IV, CCCVIII.

113 Belki de görgü tanığı olan Miron Costin s. 371-372.

114 Nekesch-Schuller, s. 258.

115 Karşılaştırma için bk. Bethlen kroniği ve Katona s. 208; Hammer, III, s. 513 ve devamı.

116 Mon. Com. Transs., XII, s. 466 ve devamı, 491-494; Katona s. 218; Zinkeisen, IV, s. 887 ve devamı. Yaşlı Gika’nın Türkler tarafından tutuklanması ve yerine oğlu Gregor’un getirilmesi: Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 253-254. Eylül ayında Stefan Lupu vefat etti ve yerine yumuşak huylu içkici Istratie Dabiya getirildi; Studii şi Documente, IV, CCCX.

117 Venedikliler ile İstendil’de çatışma; Valier, II. Ayrıntılar için Nani, s. 151 ve devamı; Ricaut, Histoire, s. 301-303.

118 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 256-257; Mon. Com. Transs., XII, s. 517 ve devamı, 533 ve devamı; Zinkeisen, IV, s. 897.

119 Nekesch-Schuller, s. 267.

120 Aynı eser, s. 269.

121 Aynı eser, s. 270. Karşılaştırma için bk. Montecuccoli, Memorie, Köln 1704, s. 219.

122 Romen prensliklerinin 1660 yılındaki vergileri hakkında bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 246-247.

123 Valier, I, s. 159.

124 Katona XXXII, s. 592 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 165.

125 Aynı eser, s. 56.

126 Valier, II, s. 166-169, 195. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 177.

127 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, III, s. 869-877; Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 173.

128 Aynı yer.

129 Valier, II, s. 77, 86-87.

130 Aynı eser, s. 122. İsveçlilerin adına konuşması hakkında bkz. Aynı eser, s. 123.

131 Aynı eser, s. 123 ve devamı.

132 Aynı eser, s. 138-139.

133 Aynı eser, s. 140; Katona XXXIII, s. 54 ve devamı; Johann Bethlen kroniği.

134 Hammer, III; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 252.

135 Valier, II, s. 149; Zinkeisen, III, s. 895 ve devamı.

136 Valier, II, s. 150, 153.

137 Aynı eser, s. 157; Hammer, III, s. 519-520.

138 Valier, II, s. 150 ve devamı.

139 Aynı eser, s. 154 ve devamı. Bir çavuşun De Hayes'in talimatları ile ilgili olarak Paris'e verdiği beyanlar hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 155.

140 Aynı eser, s. 158-159.

141 Brusoni, II, s. 101; Valier, II, s. 167; Nani, s. 295 ve devamı.

142 Montecuccoli, Memorie, Aynı eser, s. 61: "Il Gran-Visir, doppo haver più volte sperimentato nella guerra di Candia che la flotta turchesa restava sempre nel passaggio del Mare dalla veneta battuta e rotta, mutò forma di traggettar la gente e li requisiti, nè mai più la raccozzò insieme in un corpo, mà partitamente in diverse fiate ed in varii tempi e luoghi ne fece,

alla sfugiito, di un volo, allo spiar di qualche buon vento, il tragitto, e de indi in poi capitò sempre in salvo”.

143 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 521 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 05

1 Valier, II, s. 169 ve devamı.

2 “Vogliamo Candia, se dovessimo continuar cent’ anni”; Aynı eser, s. 170.

3 “Nido principale de’ corsali di quelle parti”; Karşılaştırma için bk. Nani, s. 203 ve devamı.

4 Valier, II, s. 211.

5 Valier, II, s. 197 ve devamında sonuç vermeyen görüşmeler hakkında detaylar verilmektedir.

6 Leopold-Wilhelm von Königsegg, Avusturya elçisinden Bavyera Elektörüne gönderilen 15 Aralık 1660 tarihli yazı; Studii şi Documente, IX, s. 131-132; Karşılaştırma için bk. Brandenburg sarayına gönderilen uyarılar, Aynı eser, s. 133.

7 Montecuccoli, s. 197 ve devamı.

8 Aynı yer.

9 Daha önce belirtilen “Memorie” adlı eser.

10 Katona, s. 287 ve devamı; Studii şi Documente, IV, s. 256; Montecuccoli, s. 224-226.

11 Katona, s. 388 ve devamı; Valier, II, s. 199 ve devamı; Montecuccoli, s. 226, Ricaut, Histoire, III, s. 33.

12 Hammer, III, s. 535 ve devamı; Montecuccoli, s. 229 Not: 12 bin yeniçeri, Arnavutluk’tan ve Anadol’dan 30 bin sipahioğlanı ve timar sipahisi, 18 bin Tımışvar Türkü ve 15 bin sınır askeri (da confini), 5 bin Erdelli, 35 bin Tatar ve Romen.

13 Hammer, III, s. 537.

14 Aynı eser, s. 4.

15 Karşılaştırma için bk. Montecuccoli, s. 245 ve devamı; Mon. Com. Transs., XIII, s. 237-238, 266-267; “Török-magyarkori Allam-Okmanytar” IV, s. 100-101; VII, s. 442-443; Studii şi Documente, IV, 250 ve devamı, 256 ve devamı; Krauss ve Bethlen kronikleri; Kemeny, Fundgruben II, s. 139-140; Nekesch-Schuller, s. 278, 281; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 252 ve devamı, 265 ve devamı; Studii şi Documente, IX, s. 135 ve devamı; Hurmuzaki, IX, V, s. 70-71, No. LXXIV; Jorga, Despre Cantacuzini, Bükreş 1902; Girolamo Brusoni, Le campagne dell’ Ungheria degl’ anni 1663 e 1664, raccolte e descritte da ..., Venedik 1665.

16 Studii şi Documente, IX, s. 136, Not 2.

17 Zinkeisen, III, s. 912-913.

18 Hammer ve Zinkeisen, ve diğer kaynaklar; Valier, II, s. 214-215; Montecuccoli, s. 248; Ricaut, Histoire ve Nani.

19 Aynı eserler.

20 Hammer, III, s. 545-546.

21 Valier, II, s. 218-219.

22 Aynı eser, s. 223-224.

23 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 225-226; Ricaut, Histoire, III, s. 55 ve devamı. Zrinyi'nin emrinde 8-9 bin Alman ve 15-16 bin Macar ve Hırvat vardı.

24 Ricaut, Histoire, III, s. 54 ve devamı, 59.

25 Aynı eser, s. 60 ve devamı, 74 ve devamı, 84 ve devamı; Nani, s. 207 ve devamı.

26 Valier, II, s. 231-232.

27 Ricaut, Histoire, III, s. 78 ve devamı.

28 Valier, II, s. 232-233.

29 Ricaut, Histoire, III, s. 63 ve devamı.

30 Nani, s. 193; Karşılaştırma için bk. s. 206.

31 Studii şi Documente, IX, s. 139-140; Valier, II, s. 234; Montecuccoli, s. 277 ve devamı. Tatarların yardımlarını sundukları şartlar hakkında bilgi için bkz. Ricaut, Histoire, III, s. 12-13 (Yıl 1663); Aynı eser, s. 87 ve devamında Lewenz savaşı.

32 Karşılaştırma için bk. Valier, I, s. 222-223, 230.

33 Montecuccoli, s. 278.

34 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Ricaut, Histoire, III, s. 85 ve devamı.

35 Renninger'in raporu: Hammer, III, s. 557-558; Karşılaştırma için bk. Ricaut, Histoire, III, s. 34 ve devamı; Present State s. 115 ve devamı.

36 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 233-234.

37 Montecuccoli, s. 297. Ricaut, Histoire, III, s. 100-101'e göre Arnavutlar ve vasal birlikler hariç 5 bin yençeri, 3 bin sipahi, 1.500 Boşnak, 600 Tatar, 5.500 Anadolulu hayatını kaybetmiştir.

38 Hammer, III, s. 561; Muharebenin tarifi: "Denkwürdigkeiten Montecuccolis"; Ricaut, Present State, s. 386 ve devamı, 392, ayrıca Zinkeisen, III, s. 931, Not 1.

39 Montecuccoli, s. 300 ve devamı.

40 Elçiler hakkında bk. Zinkeisen, III, s. 936 ve devamı; Ricaut, Aynı eser, Önsöz.

41 Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 561 ve devamı; Brosch s. 107.

42 Valier, II, s. 234. Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 118; Brosch s. 110 ve devamı.

43 Hammer, III, Aynı yer; Ricaut, Histoire, III, s. 127, 143 ve devamı, 208 ve devamı.

44 Aynı yer. Elçiye eşlik eden peder Tavernier'in raporuna göre: Zinkeisen, IV, s. 936 ve devamı. Leslie ancak 31 Aralık'ta tekrar yola çıktı; Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 242, 243, 247.

45 Valier, II, s. 246-247. Karşılaştırma için bk. Cornelio Magni, Quanto di più curioso e vago hà potuto raccorre ... nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia, 1. baskı, Parma 1679, s. 44-45.

46 "Solo passivamente ve deffensivamente"; Montecuccoli, s. 424.

47 "Onorevolissima per l'impero Ottomano"; Valier, II, s. 234; Brosch s. 107, Not 1.

48 Sertonaco Anticano s. 269 ve devamı.

49 Le Glay, Une intervention en Crète, 1668-1669, Paris 1897, s. 11. Ayrıca "Mémoires du voyage de M. le marquis de Ville au Levant ou histoire curieuse du siège de Candie", François Savinien d'Alquie, Amsterdam 1671; Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 238-239; Zinkeisen, V, s. 33 ve devamı.

50 Karşılaştırma için bk. Montecuccoli, s. 470:"Li Popoli a lui soggetti, impazienti del giogo, sospirano l'occasione di sollevarsi e d'haver appoggi."

51 "Garzoni de gli ufficiali".

52 Valier, II, s. 234 ve devamı.

53 Aynı eser, s. 239. 1663 yılında yürütülen görüşmeler; Ricaut, Histoire, III, S.8 ve devamı.

54 Aynı eser, s. 243; Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 128 ve devamı, 130-131, 135; Magni s. 293.

55 Valier, II, s. 243.

56 Aynı eser, s. 251-252; Karşılaştırma için bk. Brosch 101 ve devamı, 103 ve devamı, 107 ve devamı, 110, 114 ve devamı, 123.

57 Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 150-151; Valier, II, s. 259-260; Brosch s. 142.

58 Valier, II, s. 248 ve devamı, 256-267; Ricaut, Histoire, III, s. 148 ve devamı, 246-247. Sultan, elçiyi getiren Fransız kaptan d'Asperemont'u

idam ettirmek istemişti (Ricaut, Histoire, III, s. 153-155); Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 582-583.

59 Ricaut, Histoire, III, s. 140 ve devamı; Marino Zane s. 447 ve devamı.

60 Valier, II, s. 252 ve devamı; Brusoni, II, s. 138 ve devamı, 152; Nani, s. 236 ve devamı.

61 Valier, II, s. 261; Ricaut, Histoire, III, s. 221 ve devamı, 247 ve devamı. Köprülü Mehmed Paşa, Girit'ten gelen gelirleri 138 bin Riyal olarak hesaplamıştır; Aynı yer.

62 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 266 ve devamı; Brusoni, II, s. 121.

63 Valier, II, s. 266.

64 Aynı eser, s. 262; Brusoni, II, s. 147 ve devamı.

65 Ricaut, Histoire, III, s. 252; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 213; Karşılaştırma için bk. Marino Zane s. 465 ve devamı.

66 Valier, II, s. 262 ve devamı; Ricaut, Histoire, III, s. 232 ve devamı; Nani, s. 265.

67 "Il dormire si è scordato da' galantuiomini"; Brusoni, II, s. 170.

68 Ricaut, Histoire, s. 235'e göre 48 bin ve son olarak 70 bin.

69 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 273 ve devamı, 305; Brusoni, II, s. 206 ve devamı; Hammer, III, s. 606 ve devamı; Bigge, Belagerung von Kandia, İtalyanca çevirisi s. 14 ve devamı. Bibliyografiler için bk. Zinkeisen, IV, s. 975, Not 2; Cicogna, Bibliografia Veneta; Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, I, Venedik 1905.

70 Küçük zaferler ve ilerlemeler hakkında bilgi için bkz. Brusoni, II, s. 155: Yeni Kandiye'nin tahrip edilmesi.

71 Valier, II, s. 297-299.

72 "A difender Candia sino all' ultimo sospiro"; Aynı eser, s. 301.

73 Aynı eser, s. 262, 285-286, 293-297.

74 Aynı eser, s. 277-278, 279-280. Karşılaştırma için bk. Nani, aynı yıl hakkında.

75 Brusoni, II, s. 166, 171.

76 Aynı eser, s. 166.

77 Valier, II, s. 276, 278 ve devamı; Brusoni, II, s. 161 ve devamı.

78 Gelişi hakkında karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 288.

79 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 331.

80 Abbe Mernesin, Histoire du marquis de St. Andre-Montbrun, Paris 1698; Le Glay, Aynı eser, s. 13 ve devamı. Faaliyetleri hakkında

karşılaştırma için bk. Marino Zane s. 469 ve devamı.

81 Brosch s. 119 ve devamı.

82 İlerideki notlar.

83 Valier, II, s. 289-290.

84 Aynı eser, s. 290-291.

85 Aynı eser, s. 300 ve devamı.

86 Girapoldi, s. 24 ve devamı; Marino Zane s. 475 ve devamı.

87 Valier, II, s. 306 ve devamı; Brusoni, II, s. 216 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Bigge s. 29 ve devamı; Ricaut, Histoire, III, s. 255-257; Nani, s. 310 ve devamı.

88 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 331.

89 Lothringen Dükü oğlu Vaudemont Kontu'nu Girit'e göndermek istiyordu; Aynı eser, s. 319; Karşılaştırma için bk. Bigge, s. 57-58.

90 Genelde Valier kaynak olarak kullanılmıştır; Fırtına hakkında II, s. 315 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Brusoni, II, s. 225 ve devamı; Bigge, s. 26 ve devamı, 44-45.

91 Ricaut, Histoire, III, s. 267 ve devamı; Le Glay s. 20 ve devamı. Bu eserde ayrıca "Journal de l'expedition de M. de la Feuillade pour le secours de Candie, par un volontaire", Lyon 1670'ten alıntı yapmaktadır. Karşılaştırma için bk. Bigge, s. 16-17, 50 ve devamı.

92 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 73; II, s. 4; Brosch s. 93 ve devamı; Covel s. 195.

93 Karşılaştırma için bk. Bigge, s. 45 ve devamı.

94 Brusoni, II, s. 285-286.

95 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 282: "Con tutto ciò è così grande la potenza dell' Ottomanno, che, trà tante difficoltà, mai mancano genti al Primo-Visire, mentre con la sola quarta parte de' soccorsi che gli arrivino salvi, e con la comodità che gli porge la vicinanza degli altri paesi ottomani e la padronanza del regno, può stare a fronte de' più validi sforzi che faccia la christianità in parte così incommoda e rimota."

96 Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 40: "Si maravigliosa obbedienza che oltre a quelle de' commandanti non si udiva in tanta moltitudine pure una parola."

97 Le Glay, s. 24 ve devamı; Bigge s. 53-56; Valier, II, s. 322 ve devamı.

98 Aynı yer.

99 “Des ordres nouveaux et précis ... Des efforts très considerables ce printemps”; Le Glay s. 29. Karşılaştırma için bk. “Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France” eserindeki yazışmalar ve Brosch s. 91 ve devamı.

100 Le Glay s. 35, 37.

101 Molin’in Kandiya’yı ve “dağ sınırını” talep ettiği söylenmektedir; Nikusios, Kandiye ve Kotor ile İstendil Adası arasında bir değiş tokuş teklif etmiştir; Valier, II, s. 324 ve devamı; Brusoni, II, s. 279, 285. Venedik raporlarına göre Brosch s. 126 ve devamında görüşmelerin akışını vermektedir.

102 Valier, II, s. 331: “una voragine gloriosa, nelle quale ogni giorno restavano assorbiti dalla morte tanti commandanti, che pareva quasi impossibile il supplemento.” Karşılaştırma için bk. Brosch s. 131 ve devamı.

103 Valier, II, s. 331.

104 Aynı eser, s. 333-334. Alman birliklerinin sayısı hakkında karşılaştırma için bk. Le Glay s. 50.

105 Bigge s. 60-61; Karşılaştırma için bk. Le Glay, Aynı eser. Ayrıca “Journal de Siège de Candia” eserinden alıntı yapmaktadır.

106 “Labourée du canon, et il n’y avoit plus une maison entière”; Le Glay s. 44. savaşın adanın bu bölgelerinde yarattığı tahribat hakkında bilgi için bkz. Brosch s. 125: “Es ist nicht das furchtbare Königreich von Kandia mehr, sondern ein grauenerregender Schauplatz, auf dem nur Unflück und tiefste Versunkenheit ins Elend zu sehen ist.”

107 Bu imtiyazı bu sefer de tıpkı 1396 yılında Macarlara tanımadıkları gibi Venediklilere de tanımadılar; bkz. Brusoni, II, s. 308.

108 Le Glay s. 45 ve devamı; Valier, II, s. 335 ve devamı; Ricaut, Histoire, s. 292 ve devamı.

109 Brusoni, II, s. 307; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 335: “16 französische, 7 maltesische, 5 päpstliche Schiffe; ausserdem 2 aus dalmatien und 2 von den ionischen Inseln.”

110 Karşılaştırma için bk. Bigge s. 72 ve devamı; Brusoni, II, s. 307 ve devamı, 331 ve devamı; Valier, II, s. 340 ve devamı.

111 Karşılaştırma için bk. Bigge s. 87.

112 Le Glay s. 61 ve devamı; Valier, II, s. 341-342.

113 Karşılaştırma için bk. Le Glay s. 66 ve devamı; Brusoni, II, s. 310 ve devamı; Valier, II, s. 338 ve devamı.

114 Brusoni, II, s. 308.

115 Karşılaştırma için bk. Dr. Giuseppe Pavanello, Il tradimento nella caduta di Candia, “Ateneo Veneto” XXVII, Yıl 1904; ayrıca Manfroni I Francesi a Candia, “Nuovo Archivio Veneto” 1902, Marches, “Atti dell’ Accademie di Udine”, Yıl 1901-1902.

116 Karşılaştırma için bk. Valier, II, s. 346 ve devamı; ri 319 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 184.

117 “Scolari pittagorici o religiosi ascesi”; Brusoni, II, s. 327.

118 Karşılaştırma için bk. Valier ve Brusoni’nin yukarıda belirtilen eserleri; ayrıca Bigge s. 97 ve notlar; Marino Zane son bölüm.

119 Ricaut, Histoire, s. 321.

120 Valier, II, s. 354.

121 1670, Skardona taarruzu; Karşılaştırma için bk. Brosch s. 139 ve devamı.

122 Brusoni, II, s. 331 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Brosch s. 157-158: Esirlerin değiştirilmesi. Karşılaştırma için bk. Ricaut, Histoire s. 328 ve devamı; Nani, son bölüm. Ayrıca Barozzi ve Berchet, II, s. 175’te Venedikli bir diplomatın adanın kaybına dair şikayetleri: “Saperla e non apprenderla è stupidità, apprenderla e non compatirla è barbarie; sicchè piangerla è gratitudine compatirla, pietà.” 1680 yılında Girit’te en fazla 30 bin kişi yaşıyordu. bunlar 8 bin kişilik bir birlik tarafından denetleniyordu (Aynı eser, s. 244). 1.000 kadar haraca tâbi olanlar hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 184.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 06

1 Brosch, s. 135.

2 Aynı eser, s. 110 ve devamı.

3 Venedik raporlarına göre Aynı eser, s. 99, 102, 117-118.

4 Aynı eser, s. 89. Köprülü Mehmed Paşa, sadece savaşı düşünmesi gerektiğini söylediği Sultana parfüm ve diğer gereksiz lüksü yasaklayabiliyordu; Aynı eser, s. 87. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 155.

5 Brosch, s. 143 ve devamı; 175 ve devamı; Covel, s. 159 ve devamı.Ricaut, Present State, s. 13 ve devamı; Historie III, s. 135. Karşılaştırma için bk. Magni s. 475 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 134, 147, 257-258, 261. Sultanı tercih ettiği çingene hakkında; Aynı eser, s. 138. Ayrıca bkz. Magni s. 460, 465-466, 484-485.

6 Brosch, s. 97-98, 99, 107-108; Barozzi ve Berchet, II, s. 156, 205, 229; Magni s. 467 ve devamı.

7 Brosch, s. 77.

8 Aynı eser, s. 105-106.

9 Brosch, s. 122; ayrıca Valier, II, s. 268. Karşılaştırma için bk. Ricaut, Histoire, III, s. 119; Magni s. 484.

10 Brosch, s. 97.

11 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 113, Not 1: “Suo padre distruggeva li nemici col ferro, questo cerca addormentarli con la destrezza.” Ruhban mesleği için eğitilmişti; Montecuccoli, s. 369.

12 Brosch, s. 102-103, 156. Karşılaştırma için bk. Magni s. 364 ve devamı, 376 ve devamı, 463 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 132-133, 137 ve devamı, 144, 204-205, 257; Ricaut, Present State, s. 63-64, 106 ve devamı; Ricaut, Histoire, III, s. 156 ve devamı; Covel, s. 206.

13 Brosch, aynı yer; Barozzi ve Berchet, II, s. 157. O kadar dürüsttü ki, elçilere ısmarladığı eşyaların ücretini nakit ödüyordu; Aynı eser, s. 160. Ayrıca bir Venediklinin hakkındaki ifadesi: “Tentare di abbordar il Primo Visir non occorre nè anche con l’immaginazione”; Aynı eser, s. 160, Not 2.

14 Brosch, s. 99, 104.

15 Montecuccoli, s. 195.

16 Aynı eser, s. 420. Montecuccoli ayrıca şundan bahseder: “affetto popolare negli animi degli habitatori”; Aynı eser, s. 421 .

17 Aynı eser, s. 199, 205, 210.

18 Aynı eser, s. 223; Karşılaştırma için bk. 225, 254-255.

19 Aynı eser, s. 203, 239, 243-244.

20 Aynı eser, s. 207-210.

21 “Alcuni del regno già meditorono di farsegli tributari e con esso ne tennero corrispondenze”; s. 250. Karşılaştırma için bk. “Török-magyarkori Allam-Okmanytar”. 1652 yılında Hasan Paşa Macaristan’daki Türk yerleşim yerlerinin tahrip edilmesini önlemek için tedbirler almıştır; Hurmuzaki, IX, s. 10, No. XVIII.

22 II. Rakoçi, sadrazamın kendisine “Erdel Voyvodası” diye hitap ettiği bir mektubu geri göndermişti; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 202-203; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 231.

23 “Com’un baleno passando d’un cavallo stanco su un fresco”; Montecuccoli, s. 244; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 418.

24 Bkz. De La Croix, Guerres des Turcs, s. 5.

25 Hurmuzaki, IX, s. 9, No. XVI. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 172-173.

26 Aynı eser, s. 107. 40’lı yıllarda Viyana’da gizli bir Tatar elçi topluluğu bekleniyordu; Hurmuzaki, VIII, s. 525.

27 Karşılaştırma için bk. Cilt III ve Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba. Tatarların Boğdan’a akınları, 1649-1650, Hurmuzaki, Ek II, s. 27 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 154 ve devamı. 1653 yılında Leh elçi Nikolas Bieganovski, Bucak Tatarlarının dizginlenmesini talep etti; Aynı eser, III, s. 207-208.

28 Bkz. İsveç elçisinin Münih Devlet Kütüphanesindeki seyahat rapor, Coll. Camerariana XIX, lat. 10369. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 60, No. CIV; s. 71, No. CXXI. Kazakların ve Tatarların Papa ile ilişkileri; Aynı eser, VIII, s. 523, No. DCCXLIV.

29 Evliya Çelebi, I, s. 153.

30 1655 yılında Kazakların tekneleri Karadeniz’de göründü; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 218; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, V, s. 18, No. XXVI. Özi, Varna ve Gunieh önlerinde çatışmalar; Evliya Çelebi, I, s. 158-159; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, III, s. 191-197. Karşılaştırma için bk. ayrıca Pierre Chevalier, Guerre des Cosaques, “Bibliotheque russe et polonaise”, Paris 1859.

31 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 159, 194-195. Türklerin 1650 yılındaki teklifleri; Hurmuzaki, Documente, VIII, s. 530; IX, s. 6, No. X.

32 Ricaut, Histoire, III, s. 345 ve devamı; De La Croix, Guerres s. 7 ve devamı. Lehistan’a uzun samandır Batıdan Osmanlıların üzerine yürümesi

için baskı yapılıyordu; bkz. Hurmuzaki, VIII, s. 538; Bulgarlarla yapılan görüşmeler hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 524-525, No. DCCLX. Ayrıca s. 20-21. Romenlerle ilişkiler: Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 234. kayser iel ilişkileri: Aynı eser, IX, s. 13, No. XXI; s. 20, No. XXXIV.

33 Wisocki tabure onuruna erişebilmek için önce görüşmek zorunda idi; De La Croix, s. 9-10.

34 Karşılaştırma için bk. Brosch, s. 161 ve devamı.ve Hollanda raporları ile Bartoszewicz ve Grabowski'nin Leh belge koleksiyonlarına göre derlenen "Ojczyste wspominki" I (1854) – Studii şi Documente, IX, s. 141 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 84 ve devamı; De La Croix, Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie", Haag 1689. Karşılaştırma için bk. Paris Ulusal Kütüphanesindeki günlüğü, ms. nouv. acq. fr. 4438: Alıntılar, Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 82 ve devamı. Bu dönem, özellikle de Boğdan'ı ilgilendiren savaşla ilgili Kantemir'ın Osmanlı Tarihi eserindeki kayıtları da çok önemlidir. Bkz. ayrıca Magni.

35 "Exercitus noster tuus est et quocumque cum ductore nostro ire mandaveris nobis, parati sumus ad obsequium tuum"; Girapoldi, s. 87.

36 De La Croix, Guerres s. 5-6.

37 Büyük Moğol Hanı'nın elçisi hakkında bilgi için bkz. Brosch, s. 84; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 82-83 .

38 De La Croix, s. 22-23.

39 Hollanda raporları, Studii şi Documente, IX, s. 142-143.

40 De La Croix, Guarras, s. 7 ve devamı.

41 27'sinde veya 30'unda; Karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 659; De La Croix, Guerres, s. 24.

42 25 Mayıs'ta – De La Croix'ya göre. Karşılaştırma için bk. Magni s. 474-475; Ricaut, Present State, s. 15.

43 Montecuccoli'ye göre Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın emrinde 1663 yılında şunlar vardı: 12 bin yeniçeri, 35 bin sipahi ve sipahioglanı, Tımışvar'dan 18 bin atlı, diğer sınır nöbetçilerinden 15 bin kişi, 5 bin Erdelli ve 35 bin Tatar ve Romen ile 25 büyük ve 200 küçük top; s. 229 Not. Daimi birliklerin IV. Mehmed döneminden çoğaltılması: Evliya Çelebi, I, s. 105.

44 Bkz. ayrıca Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 82-83. Karargahın tarifi: Magni s. 332 ve devamı, 337 ve devamı, 392 ve devamı.

45 Jorga, Acte şi Fragmente, I ve Magni.

46 N. Costin'in Boğdan kroniği: Kogalniceanu, Letopisite, II, s. 8; Karşılaştırma için bk. Konstantin Capitanul kroniği, Jorga baskısı; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 143-144. Karşılaştırma için bk. Magni s. 434-435.

47 Hammer, III, s. 661-663; Karşılaştırma için bk. De La Croix, s. 33: Anlaşmanın 27.sinde imzalandığını söylemektedir.

48 Kantemir, ordusunun dağılımını anlatmaktadır: bir tarafta yeniçeriler ve Rumeli birlikleri, diğer tarafta Musahip Mustafa Paşa ve Anadolu birlikleri ve üçüncü tarafta Kara Mustafa Paşa ve emrindeki Karaman birlikleri.

49 Studii şi Documente, ve belirtilen diğer kaynaklar. Veziriazamın kale komutanına çağrısı: De La Croix, Guerres, s. 29-30.

50 Brosch, s. 163 ve Not 1; Magni s. 603-604, 653.

51 Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 88'de Rumeli ve Arnavutluk Beylerbeylerini de saymaktadır. De La Croix, s. 26'ya göre toplam 10 vezir ve 30 paşa ve 26 top; Aynı eser, s. 27.

52 Avusturyalılar, çok hasta olan Kral Mihail'in ölümünden sonra Lehistan tahtına geçmek için Türkler ile işbirliği içinde olmakla suçluyorlardı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 286-287, 294.

53 Studii şi Documente, s. 143, 145 ve devamı.ve 145, Not 2.

54 Kantemir.

55 "Non ci e più da fare"; Studii şi Documente, IX, s. 147, Not 3.

56 Karşılaştırma için bk. 147-148.

57 De La Croix, s. 36. Karşılaştırma için bk. s. 37 ve devamı.

58 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 289; Grabowski III, s. 197; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IX, s. 148-149.

59 N. Costin s. 8-9.

60 Karşılaştırma için bk. Grabowski II, s. 264-265; Hasdeu, Arch. istorica II, s. 26-27.

61 Pejacsevich, Peter Freiherr von Parchevich, "Archiv für österreichische Geschichte" LIX (1880), s. 625-626; Hurmuzaki, IX, s. 273-274, No. CCCLXXXV-CCCLXXXVI; Hasdeu Columna lui Traian, 1882, s. 477-479; Grabowski II, s. 204; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 248-249; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IX, s. 150 ve devamı.

62 Studii şi Documente, IX, s. 12 ve devamı; Karşılaştırma için bk. De La Croix, Guerres, 41-42.

63 Grabowski s. 216, 221 ve devamı, 232, 250 ve Hurmuzaki, V, s. 139, No. CCXV; Studii şi Documente, IV, s. 154.

64 Aynı eser, s. 155 Grabowski, Romen kronikleri, “Török-magyarkori Allam-Okmanytar” V, s. 183 ve Vespasian Kochowski’nin Dresden Kraliyet Kütüphanesi el yazması No. 9100 no.lu yıllıklarına göre, Studii şi Documente, IX, s. 157-158.

65 Ricaut, Histoire, s. 354-355.

66 N. Costin, Neculce, Ludescu – Magazinul istoric IV – ve Constantin Capitanul Romen kroniklerine göre; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IX, Hurmuzaki, Fragmente, III ve bir hollanda raporuna göre; ayrıca Brosch, s. 165; Girapoldi, s. 82.

67 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 294-295; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 297.

68 Aynı eser, s. 299; Hurmuzaki, Documente, IX, s. 277-280; Romen kronikleri.

69 Studii şi Documente, IX, s. 159-160; aynı dönemde Eflak’tan gelen mektup.

70 Studii şi Documente, IX, s. 161.

71 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 284-285, 308-310; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 308-311; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 85-86; Hollanda raporları, Studii şi Documente, IX, s. 161-163.

72 Brosch, s. 167.

73 Aynı eser, s. 168, Not 1; Ricaut, Histoire, s. 369 ve devamı.

74 Kantemir; De La Croix, Guerres, s. 48-49; buna göre Kamaniçe’de yaşayan Ermeniler Filibe’ye, Yahudiler de Edirne ve İstanbul’a taşınmışlardır. Karşılaştırma için bk. Ricaut, Histoire, III, s. 374.

75 Colyer’in Tutora’dan 25 Temmuz tarihli mektubu, Studii şi Documente, IX, s. 165’te alıntı yapılmıştır.

76 Hammer, III, s. 669 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, V, s. 145; Ek II, s. 105 ve devamı; Demeter Kantakuzen’in mektupu; “Török-magyarkori Allam-Okmanytar” III, s. 264-265; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 258-259, 261-263; N. Costin s. 13; Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 82 ve devamı; De La Croix, Aynı yer.

77 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, V, s. 146-147.

78 Studii şi Documente, IX, s. 167-168; özellikle s. 168, Not 1.

79 Aynı yer.

80 Ricaut, Histoire, III, s. 381 ve devamı.

81 Kaptan-ı Derya aynı zamanda 32 gemi ile Rus Kazaklara karşı Azak’a doğru yol aldı; Hollanda raporları, Studii şi Documente, IX, s. 168-

169.

82 Hammer, III, s. 671-672; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 85; Hurmuzaki, IX, s. 287, No. CCCCXI ve Studii şi Documente, IX, s. 169-170.

83 Girapoldi, s. 67.

84 Studii şi Documente, IX, s. 169-170, aynı kaynaklara göre.

85 “Török-magyarkori Allam-Okmanytar” V, s. 375; Hurmuzaki, IX, s. 290.

86 Studii şi Documente, IX, s. 170-171; Hurmuzaki, Ek II, s. 109-118.

87 Barozzi ve Berchet, II, s. 149.

88 Hurmuzaki, V, s. 93; V, s. 150, No. CCXXXII; IX, s. 292-293; Ek II, s. 116-118; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 312-313; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 87; Constantin Capitanul; Hollanda yazışmaları Studii şi Documente, IX, s. 171-173; ayrıca Engel, Geschichte der Kosaken ve Hammer’deki Osmanlı kaynakları.

89 De La Croix, Guerres, s. 50-51.

90 Aynı eser, s. 53 ve devamı.

91 Karyophylles’in kayıtları, Perikles G. Zerlentis baskısı, Atina 1892; Romence çevirisi C. Erbiceanu, Bükreş, aynı yıl.

92 Aynı yer; bu elçilik seyahatinin el yazması günlüğü Paris Ulusal Kütüphanesinde fr. 22784 no.su altında bulunmaktadır; alıntılar için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 88 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek II, s. 119-121 ve Hollanda raporları, Studii şi Documente, IX, s. 174 ve devamı.

93 Bkz. Karyophylles, 13 Nisan, 1 Mayıs ve 14 Haziran.

94 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 318 ve devamı.

95 De La Croix, Guerres, s. 74 ve devamı.

96 Aynı eser, s. 78: “Les termes et les façons de parler ressemblent plustost à des loix qu’un empereur impose à son vassal pu’ à un traité d’alliance entre deux Souverains”.

97 Kesin anlaşma için bk. Aynı eser, s. 86 ve devamı. Doğru tarih: “Davutpaşa, Sefer 1089 yılının dolunay gecesi” = 1 Mart 1678; Hollanda elçi raporları, Studii şi Documente, IX, s. 176 ve Not 3. Gninski Podolya’daki üç şehrin geri verilmesine kadar karargahta kalmak zorunda kaldı; Aynı eser, s. 177. Sekreteri Proski sadrazama eşlik etti; Aynı yer.

98 Aynı yer.

99 Aynı eser, s. 77-78.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 07

* Metinde 24 (ed).

1 Karşılaştırma için bk. Brosch, s. 130.

2 Chardin, Voyages, I, s. 81-82; Covel s. 245; Barozzi ve Berchet, II, s. 145: Cariyeler dahil, 80 kadını vardı.

3 Bkz. Magni s. 482 ve devamı. Leh içkisini içmesini hekimi Cigala tavsiye etmişti.

4 Bkz. Covel, s. 244-245. Kara Mustafa Paşa da içkiye düşkündü; Barozzi ve Berchet, s. 209. Sultan IV. Mehmed içki gümrüğünün icara verilmesini yasaklamıştır; Aynı eser, s. 151; Magni s. 465. Sultan IV. Mehmed, vezirlerini sıkça ziyaret ediyordu; Ricaut, Histoire, s. 92; z 269; Kantemir s. CLXXIX, Not. kara Mustafa Paşa kendisine her ay 120 bin Riyal ödüyordu; Barozzi ve Berchet, II, s. 133.

5 Karşılaştırma için bk. Brosch, s. 171 ve devamı. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa’nın Sultan ile görüşmeleri hakıknda bilgi için bkz. Magni s. 378.

6 Brosch, s. 185 ve devamı. Johann Karyophylles’in kayıtları, özellikle Girapoldi, s. 139 ve devamı. Covel, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa’yı büyük gözlü, sakallı, kısa boylu bir adam olarak tarif etmektedir. Yuvarlak yüzünün üst kısmı Fatih Sultan Mehmed’i andırıyordu; s. 195, 206, 267. Gut hastalığından muzdarıp olduğu için topallıyordu. Karşılaştırma için bk. Chardin I, s. 87; Covel, s. 206; Ricaut, Present State, s. 135 ve devamı. Ayrıca Magni s. 479 ve devamı.

7 Aynı yer.

8 Girapoldi, s. 401.

9 Bu askerlerin o dönemdeki konumları hakkında bilgi için bkz. Magni s. 588, bir devşirmenin anıları.

10 Ricaut, Present State, s. 366, 370. Daha beşikte olan oturaklar bile tanımaktadır; Aynı yer. Şehirlerdeki yeniçeri serdarları hakıknda bilgi için bkz. Ricaut, Present State, s. 367.

11 Aynı eser, s. 324-325, 372. Silahları hakkında bk. Aynı eser, s. 367. Daha önce de belirtildiği gibi, pençik hakkı sadece tek bir sefer 1663 yılında kullanılmıştır; Aynı eser, s. 149. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 144, 160, 219 ve devamı. Gerçekte sadece 14 bin kadarı yarar sağlayacak durumda idi; Aynı eser, s. 221; Karşılaştırma için bk. s. 265.

12 Kimi zaman yerine atlılar kullanılıyordu; Barozzi ve Berchet, II, s. 221-222.

13 Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 393.

14 Aynı eser, s. 347 ve devamı, 350-351, 353; Magni s. 495-496; Karşılaştırma için bk. s. 515-517.

15 Ricaut, Present State, s. 347 ve devamı, 356-357.

16 Üç çeşit timar hakkında bilgi için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 150.

17 Ricaut, Present State, s. 327-328, 331 ve devamı, 341. Resmî evraklara dayanılarak hesaplanmıştır.

18 Barozzi ve Berchet, II, s. 151, 158, 218 ve devamı: 50 bin ; s. 264.

19 Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 340: 70 bin serhaddan bahsetmektedir.

20 Aynı eser, s. 74, 247-248.

21 Beylerbeyleri hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 93-94. Bunlardan 22'si kendi gelir kaynaklarına sahiptiler. maaş ödenenler Kahire, Bağdat, Yemen, Abisinya, Basra ve Ormuz Beylerbeyleri idi; Aynı eser, s. 102.

22 Aynı eser, s. 344 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 346: Girit'te sadece 2.500-3 bin kadarı savaşmıştır.

23 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 91.

24 Aynı eser, s. 159.

25 Ricaut, Present State, s. 392.

26 Karşılaştırma için bk. Chardin I, s. 81.

27 Montecuccoli, s. 360'ta ayrıca "copie con bandogliere", "stocchi longhi", "martelli d'arme" – "mazze di ferro" – "archibugi a moto"dan bahsetmektedir; Karşılaştırma için bk. Brusoni, I, s. 290: "Hà dimandato pure se abbiano qualche numero di corazze, poichè fanno i Turchi grande stima di esse, essendo tutti vestiti di ferro, nè possono essere offesi da frezzate e da giavarine."

28 Montecuccoli, s. 361-362.

29 Ricaut, Present State, s. 375-377; Barozzi ve Berchet, II, s. 222, 265.

30 Barozzi ve Berchet, II, s. 222'ye göre: 12 bin .

31 Ricaut, Present State, s. 381. Bu eserde İstanbul'da bizzat bulunan cebecilerin ve beşlilerin de sayıları verilmektedir.

32 Aynı eser, s. 344; Barozzi ve Berchet, II, s. 163, 218; Eski akıncıların yerine artık Bulgarlar da kullanılıyordu; Aynı eser, s. 222; Karşılaştırma için bk. Magni s. 381-382.

33 "Gli asappi è fanteria de' presidi, come in Ungheria l'aiducchi"; Montecuccoli, s. 366.

34 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 333.

35 Aynı yer: “Gli Albanesi e Bosnesi, guardie per lo più de’ Bassà ... Sonovi alcuni che militano a piede e a cavallo, come li nostri dargoni, e servono per ordinario alli Bassà”.

36 Ricaut, Present State, s. 380.

37 Karşılaştırma için bk. Venedik mahkemesi; Barozzi ve Berchet: “È però fuori di dubbio che la presenza delli Bassà, con le famiglie loro tanto numerose, possono per la quantità più che per il numero reputarsi il nervo più valido dell’ esercito de’ Turchi, perchè, se la milizia pagata opera per dovere, questi lo fanno per gloria e per la speranza d’avanzamento ne’ posti.”

38 Aynı eser, s. 265.

39 Ricaut, Present State, s. 379. Karşılaştırma için bk. Magni s. 357-358.

40 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 91 ve devamı; Ricaut, Present State, s. 375-377; Magni s. 417: 1672, Boğdan’da 50 top.

41 Barozzi ve Berchet, II, s. 222.

42 Aynı yer.ve Montecuccoli, s. 401 ve devamı. Karadeniz’den Macaristan’a getirilen 40 üzerinde top; Ricaut, Present State, s. 375-377. Ordu hakkında genel bilgi için bkz. Aynı eser, s. 339 ve devamı, 357 ve devamı.

43 Barozzi ve Berchet, II, s. 163.

44 Aynı eser, s. 222, 231; Covel, s. 222.

45 Karşılaştırma için bk. Montecuccoli II, s. 407.

46 Barozzi ve Berchet, II, s. 163, 336-337.

47 Karşılaştırma için bk. Magni s. 288 ve devamı. 1672 yılında General Şaban, daha sonra Girit’te komutanlık yapan bir Pisalı ve Malta asıllı Mustafa Paşa sultanın gemilerine komutanlık yapıyorlardı; Aynı yer.

48 Ricaut, Present State, s. 138, 401 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Paul Lucas, Voyage, aynı yer.

49 Ricaut, Present State, s. 46.

50 Aynı eser, s. 150 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 108; Magni s. 207, 268 ve devamı.

51 Ricaut, Present State, s. 399-401; Leventler hakkında bk. Aynı eser, s. 327, 329. Genel olarak bilgi için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 163 ve devamı.

52 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 225.

53 Aynı eser, s. 267.

54 Magni s. 291 ve devamı.

55 Barozzi ve Berchet, II, s. 266-267.

56 Aynı yer.

57 Aynı eser, s. 48

58 Montecuccoli, s. 420 ve devamı.

59 Ricaut, Present State, s. 381 ve devamı.

60 “Si misere dopo assedere con si maravigliosa obbedienza, che oltre a quelle de’ commandanti non si udiva in tanta moltitudine pure una parola”; Brusoni. Karşılaştırma için bk. Montecuccoli: “silenzio, orazione, rispetto a gl’ officiali, prontezza d’esseguir i commandamenti, temperanti.”

61 s. 404: “Sepolte in modestissimo silenzio ..., come monaci ne’ chiostri” (1672).

62 Barozzi ve Berchet, II, s. 162: “s’ammutinarano contro il Visir nel passaggio al ponte del Danubio.”

63 “In Divâno è capo del consiglio, in città luogotenente generale e negli esserciti vicario e dittator della monarchia”; Aynı eser, s. 143.

64 Aynı eser, s. 144.

65 Aynı eser, s. 145; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 268.

66 Aynı eser, s. 241-242.

67 Aynı eser, s. 260.

68 Aynı eser, s. 186.

69 Brusoni, Aynı eser.

70 “Uno è Dio, e una, e reale, la sua parola”; Aynı eser, s. 44.

71 Aynı eser, s. 385

72 “Cosa facile dunque, anzi più commodata al Turco è il far la guerra che lo starsi in pace. toglie i soldati dall’ ozio, fomite delle sedizioni”; Aynı eser, s. 343.

73 Aynı eser, s. 420; Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 173.

74 Mâlî yükümlülükleri hakkında bk. Aynı eser, s. 103, Not 4. Valide Sultan IV. Mehmed zamanından her Romen Prensi değişikliğinde 25 bin Riyal alıyordu; Barozzi ve Berchet, II, s. 154.

75 De La Croix, Jorga, Acte şi Fragmente, I; Magni s. 393-394; 15 bin kişiden bahsetmektedir; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 285.

76 “Qualche palla di fuoco in cima alla freccia”; Montecuccoli, s. 360.

77 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 90.

78 Magni s. 439.

79 Bu birliklerin önemini 1676 yılında venedik Balyosu da kabul etmektedir; Barozzi ve Berchet, II, s. 187.

80 Magni s. 558.

81 Brosch, s. 118, 171-172.

82 Ricaut, Present State, s. 126, 140-141, 295-296.

83 Barozzi ve Berchet, II, s. 152.

84 Ricaut, Present State, s. 131.

85 Brosch, s. 77; Ricaut, Present State, s. 140.

86 Brosch, s. 155.

87 Aynı eser, s. 155.

88 Evliya Çelebi, I, s. 153.

89 Romen prensliklerinde de durum böyle idi; Barozzi ve Berchet, II, s. 154.

90 Covel, s. 145 ve devamı, 151.

91 Barozzi ve Berchet, II, s. 152. 12 bin altın = 30 bin Riyal; Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Brosch, s. 141.

92 Brosch, Aynı yer; Barozzi ve Berchet, II, s. 17.

93 Covel, s. 193.

94 Ricaut, Present State, s. 118-199; Barozzi ve Berchet, II, s. 152'ye göre: 100 bin Riyal vergi ve 30 bin riyal değerinde hediye.

95 Barozzi ve Berchet, II, s. 151'e göre: 70 bin Riyal.

96 Barozzi ve Berchet, II, Aynı yer: 150 bin Riyal.

97 Boğdan 10 bin okka balmumu ve bal, Eflak 15 bin okka bal, 9 bin okka balmumu sağlıyordu; Romen prenslerinden birinin hesaplarına göre Ricaut, Present State, s. 114-116'da derlenmiştir.

98 Aynı eser, s. 115.

99 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 211: Atama yaklaşık 200 bin taler ve Mateiu'nun mirası da bir o kadar getirmiştir.

100 Ricaut, Present State, s. 118; Barozzi ve Berchet, II, s. 151: Her tayin için 250 bin Riyal. Şerban Kantakuzen, Eflak tahtını 1679 yılında 1.300 kese altın ile satın almıştır (Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 322).

101 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 134'e göre 1650 yılındaki olağan gelirler 7-8 milyon altın civarında idi; ayrıca bkz. Barozzi ve Berchet, II, s. 150, 277 ve devamı, 268.

102 "Venale, crudala ve ingiusto"; Barozzi ve Berchet, II, s. 207. Devletin gelirlerini 18 milyondan 24 milyona yükseltmeyi başarmıştır. Brosch, s. 150 ve devamı.

103 Köprülü ailesi hakkındı bilgi için bkz. ayrıca Barozzi ve Berchet, II, s. 261.

104 Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 3: “with one frown of their prince they are cut off.”

105 Üç tuğlu paşalar, azledildikten sonra vezir olarak Divân’da yerlerini alan Bağdat, Kahire ve Budin Beylerbeyleri idi; Ricaut, Present State, s. 80-81; Barozzi ve Berchet, II, s. 149. Veziriazam, meslektaşlarının ölüm fermanını sadece sultanın emri ile verebilirdi; Aynı eser, s. 83-84. Acemin gelirleri hakkında Aynı eser, s. 91 ve devamı, 145. Yeniçeriler onun değil, sarayın emrindeydiler; Aynı eser, s. 161.

106 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 147-148, 186.

107 Ricaut, Present State, s. 307 ve devamı; Karşılaştırma için bk. De La Croix, État présent, 121.

108 Karşılaştırma için bk. Cilt III, s. 427 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 264. Şeyhülislâmın iradesine karşın Fazıl Ahmed Paşa Pera’da San Francesco Kilisesi’nin tekrar inşa edilmesine izin vermiştir (Brosch, s. 159). Dervişlerin ayin yapmasını yasaklamıştır; Magni s. 633. Sadece para kazanmak peşinde olan şeyhler arasındaki kavgalar hakkında bilgi için bkz. Ricaut, Histoire, III, s. 70 ve devamı. 80 yaşındaki şeyhülislâm Magni s. 381’de tarif edilmektedir: “tutto umile et dimesso, senza pompa e vanità”, Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 490-491

109 Barozzi ve Berchet, II, s. 145.

110 Aynı eser, s. 204.

111 Bkz. Magni s. 177-178, 185, 472 ve devamı, 657.

112 Bkz. Ricaut, Present State, s. 200 ve devamı, 210-211, 214, 243 ve devamı, 247. Şeyhülislâmların güçlerini kaybetmesi: Barozzi ve Berchet, II, s. 139 ve devamı.

113 Aynı eser, s. 209, 259, 295.

114 Magni s. 491.

115 Ricaut, Present State, s. 57, 104-105; Barozzi ve Berchet, II, s. 262.

116 Bir diğer kız kardeşi Kaplan Paşa ile evlendi; Magni s. 488.

117 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 309 ve devamı.

118 1677 yılında 52 yaşında idi; Aynı eser, s. 207.

119 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 134-135, 147.

120 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 187: “Non mutandosi più le cariche, nè la turba degli officiali accrescendosi, anzi li ministri continuando lungo tempo nel governo.” Köprülüzâde Fazıl Ahmed

tarafından tayin edilen Girit'teki ordu kadısı şeyhülislâm olarak kaldı; Aynı eser, s. 210. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın kayınbiraderi Boşnak Süleyman Paşa da bu memurlardan biri idi; Aynı yer.

121 Ricaut, Present State, s. 89-90. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 132: "affaticar le milizie in guerra perpetua, non lasciandole mai in ozio, nè unite. Affaticar non meno che aggravar per via di contribuzioni li popoli, per renderli obbedienti e nella miseria infelici." Sadece savaş durumlarında ödenen ve sürsaatın (Magni s. 337) 6 milyonRiya, kimi zaman 10-12 milyon riyal tutan katkı payları hakkında bk. Aynı eser, s. 152-153, 269. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 259 ve devamı.

122 Aynı eser, s. 156, 168; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 171-172.

123 Girapoldi, s. 143.

124 Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 176: "The Gneeks have also an inclination to the moscovite beyond any other christian Prince" ve Radu Şenban zamanında Eflak'ta bulunan Mirai Başpiskoposu Matheos'un şiiri; Legrand, Bibliotheque grecque vulgaire ve Papiu I, s. 373.

125 "Il numero infinito de' Greci che bramavano sottrarsi dalla schiavitù di quei barbari haverebbe acclamato il nome di Sua Altezza"; Valier, aynı yıl hakkında.

126 Hurmuzaki, VIII, s. 61 ve devamı.

127 Aynı eser, Fragmente, III, s. 153, 161-162.

128 Jorga, "Geschichte der rumänischen Kirche" (Romence) II, s. 358 ve devamı; Chrysanthos Papadopulos, A history of the church of Russia, Londra 1842.

129 "Geschichte der rumänischen Kirche" II, s. 296, 306.

130 Studii şi Documente, IV, s. CCLXXXII ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 232, 236-237, 406; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 244: Documente, VIII, s. 517-518.

131 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, IV, s. 535; Brosch, s. 80; ayrıca Dapontes, Erbiceanu'nun eserinde, Cronicarii greci, Bükreş 1888, s. 7-8. Kısa bir süre sonra İpek Arşiveki da hayatını kaybetti; Aynı yer.

132 Hurmuzaki, IX, s. 217: Görge Stefan, şartları azledildikten ve Boğdan'dan kaçtıktan sonra bir mektupta kaleme almıştır. Bir süreliğine çarın mülklerinde zaman geçirmiştir. 1653 yılında Rus Çarı tarafında yapılan teklifler hakkında karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 211-212.

133 Aynı yer.

134 Studii şi Documente, IV, s. 244-245, No. LXXX.

135 Aynı eser, s. CCCVII ve devamı.

136 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 302 ve devamı.

137 “Verträge mit Russland” koleksiyonu IV, s. 591-594, Sturdza, “Acte şi Documente,”, s. 9 ve devamı.

138 “Geschichte der rumänischen Kirche” II, s. 355 ve yeni Sırp yayını Jovan Radoni_ I, Belgrad 1909.

139 “Quia isti ... sciunt quod in provinciis versus Belgradum praedecessores nostri erant principes ipsorum”; Aynı eser, s. 25.

140 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 229-230.

141 Aynı eser, Documente, IX, s. 171-172, No. CXXIII.

142 “Il semble que le Czar ait envie de se mêler parmi les nations civilisées. Il a un grand dessein dans la tête, qui est celui de délivrer la Grèce d’oppression”; Des Noyers, Lettres s. 269.

143 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 233-234.

144 1666 yılında Türkler, çarın kendilerine elçi olarak gönderdiği içkici hakkında çok gülmüşlerdi; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 264. 1668 yılında çarın başka elçileri kötü davranışlarından dolayı dayak bile yediler; Aynı eser, s. 270-271, 273. 1670 yılında elçi Emmanuel İvanoviç’in ayağı dolandı ve resmi kabul ziyareti sırasıda yere düştü; Aynı eser, s. 278. 1762 yılında Rus Çarı Türkler ve Lehler arasında arabuluculuk yaptı; Hammer, III, s. 653 ve devamı.

145 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 312 ve devamı.

146 Kantemir, kaynak olarak muhtmelen De La Croix’nın s. 102 ve devamını kullanmıştır.

147 Girapoldi, s. 84’te Ukrayna’nın yeni vasal prensi şöyle tarif edilmektedir: “stupido e di addormentata natura” – Rus-Leh ilişkileri hakkında bilgi için bkz. Brosch, s. 76.

148 6/16 Haziran tarihinde Tuna Nehri geçildi; De La Croix, s. 117.

149 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 298, No. CCCCXX; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 87-88; “Török-magyarkori Allam-Okmanytar” V, s. 462-464, 468-469; Romen kaynaklar ve De La Croix, s. 118-119; ayrıca Hammer tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.

150 Studii şi Documente, IX, s. 177.

151 De La Croix, s. 120 ve devamı.

152 Karyophylles 18 – 27 ve 30 Mart.

153 Girapoldi, s. 147'de sefere katılan paşaları sayıyor ve her birinin emrindeki birliklerin sayısını veriyor: Sadrazam 5 bin , Bosna Beylerbeyi Ahmed Paşa, 5 bin , Rumeli Beylerbeyi 7 bin , Niğbolu Sancakbeyi 3 bin , Karaman Beylerbeyi 8 bin , Adana Beylerbeyi 2 bin , Anadolu Beylerbeyi 7 bin , Teke ve Hamid Beylerbeyi 2.500, Halep Beylerbeyi 5 bin , Silistre Beylerbeyi 7 bin , Selanik Beylerbeyi 1.000, Mekke Beylerbeyi 1.500, yeniçeri ağasının oğlu 32 bin ; ayrıca 27 bin sipahi, 3 bin cebeci; Kaplan Paşa Diyarbakır, Kürt, vs birlikleri ile 35 bin kişi getirmişti; ayrıca 8 bin maceraperest ve 4 bin Romen vardı.

154 Girapoldi, s. 147 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Engel, Geschichte der Kosaken, s. 269; Hollanda raporları; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 319; "Török-magyarkori Allam-Okmanytar" VI, s. 10, 17-18 – 30 Mayıs'ta sadrazam Pazarcık'tan hareket etti, 11 Haziran'da İsakçı'da idi, 16 Haziran'da Tuna Nehri'ni geçti ve 7 Temmuz'da nihayet Turla Nehri'nin sol kıyısına ayak basarak 14 Temmuz'da Aksu Nehri'ni geçti; De La Croix, s. 124 ve devamı.

155 Bender'den 15/25 Haziran'da gönderilen bir mektupta şu unvanı kullanmaktadır: "Georgius Gedeon Vititius (sic) Hmilinski, princeps Minoris Russiae et Ucrainiae et dux exercitus zaporoviensis"; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 319.

156 Ayrıca bkz. Gordon'un kayıtlarına göre Karyophylles ve Zinkeisen, V, s. 84-85.

157 Ordunun oluşumu hakkında bk. Girapoldi, s. 159.

158 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 211-212.

159 De La Croix, s. 139 ve devamı; Girapoldi, s. 162-163.

160 Aynı yer.

161 De La Croix, s. 138 ve devamı.

162 Brosch, s. 151.

163 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, IV, s. 260, No. XCV; IX, s. 179.

164 Hollanda raporları; Aynı eser, IX, s. 179. Veziriazam tarafından 22 Eylül'de "Usuk" Kazakları ile yapılan anlaşma: Girapoldi, s. 178 ve devamı. Birada ayrıca başka Kazak reisleri ile kurulan irtibatlardan bahsedilmektedir. Kaplan Paşa'nın değişken zaferlerinden de bahsedilmektedir. kara Mustafa Paşa hakkında bk. Aynı eser, s. 268. Kaniev'in ele geçirilmesi: Karyophylles 30 Ağustos. Sultan, 10 Eylül'de

Edirne’ye dönmüştü. Filonun Akdeniz’de belirmesi: Karyophylles 13 Nisan ve 9 Kasım. Kaplan Paşa’nın ölümü: Aynı eser, s. Yıl 1680.

165 De La Croix, s. 146-147.

166 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 169.

167 Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 196 ve devamı.

168 Hurmuzaki, Ek II, s. 123, 129; De La Croix, s. 147-148; Hmilinski bu arada hayatını kaybetti; ayrıca bkz. Girapoldi; Hollanda raporları, Studii şi Documente, IX, s. 180.

169 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 323.

170 Hammer, III, Ek.

171 Karşılaştırma için bk. “Bulletin der rumänischen geographischen Gesellschaft”, 1898, 2. sömestr, s. 15-20; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 325; Documente, Ek II, s. 142; Studii şi Documente, IX, s. 181; XI, s. 132 ve Not 2; Karyophylles’in kayıtları; Dapontes, Erbiceanu’nun eserinde, Cronicari greci, s. 25. Rus Çarı’nın elçiyi 1681 tarihli barışın onayından dolayı idam ettirdiği iddia edilmektedir; Barozzi ve Berchet, II, s. 274-275. Karşılaştırma için bk. Scherer, Annales de la Petite-Russie, Paris 1788. 11 Şubat 1682 tarihinde Rus elçi Prokopius gemi ile İstanbul’a geldi; Karyophylles; Nisan ayında Yaş üzerinden geri döndü; Aynı eser; bkz. ayrıca Dapontes.

172 Girapoldi, s. 147.

173 Aynı eser, s. 156.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 08

1 Barozzi ve Berchet, II, s. 169, 175. Yıllıkların iyi bir okuyucusu olan IV. Mehmed, IV. Murad gibi olmak istiyordu; Aynı eser, s. 203.

2 Aynı eser, s. 209, 232, 270, 272, 307.

3 Aynı eser, s. 208, 241.

4 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 133-134. Türkler, İstendil ve Çuha Adası'ndaki Maltalıların destek bulduklarına inanıyorlardı - "cadaveri piuttosto che isole"; Barozzi ve Berchet, II, s. 235-236, 239.

5 Aynı eser, s. 252-253.

6 Aynı eser, s. 166.

* Memnun ve hoşnud olmayanlar. Macaristan'da etkili olan Katolikleştirme politikası karşıtları (ed)

7 J. Bethlen, Historia de rebus transylvanicis, son bölüm.

8 Aynı yer.

9 Aynı eser, s. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 285.

10 Aynı eser, IV, s. 206. Karşılaştırma için bk. Kantona'da verilen diplomatik görüşmeler XXXIII, s. 342 ve devamı; ayrıca Zinkeisen, V, s. 87 ve devamı.

11 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 317.

12 Aynı eser, s. 321-322.

13 Barozzi ve Berchet, II, s. 176. Sürekli olarak Avusturya'ya karşı faaliyet gösteren Kalvinistler daha sonra Fransız elçiliği tarafından iyi karşılandılar ve desteklendiler; Aynı eser, s. 273, 275. Karşılaştırma için bk. Karyophylles, 12 Nisan, 14 Haziran 1678 – Kandiye'nin düşmesinden sonra Fransa ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler: Zinkeisen, V, s. 1 ve devamı; Chardin, Voyages en Perse 1735 ve d'Arvieux, Mémoires eserlerinde fazla önemli olmayan haberler vermektedirler. Fransız elçi Nointel, Takımadaların, Sakız Adası'nın ve İzmir'in Frnas Kralı için iyi bir hedef olabileceğine inanıyordu!; Aynı eser, s. 25. Ancak 1673 yılında yeni bir kapitülasyon imzaladı; Aynı eser, s. 25 ve devamı.ve ilerideki bölümler.

14 Barozzi ve Berchet, II, s. 207.

15 Aynı eser, s. 209.

16 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 177.

17 Hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 211.

18 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 134, 135, 207. Veziriazamın gücü hakkında bk. Aynı eser, s. 207: ""É tale la concessa autorità di questo

primario ministro, che il regnante si può chiamar imperatore di nome, egli d’effetti.”

19 Aynı yer.

20 Aynı eser, s. 234-235.

21 Aynı yer.

22 “Nodrire il misero popolo d’ombre e di fumo”, Aynı eser, s. 216.

23 “I Turchi grandemente li fomentano e si interessano nell’impresa”, diye yazıyor Balyos 1682 yılında; Aynı eser, s. 276 – Karşılaştırma için bk. “Mon. Hung.Hist., Scriptores” XXIV: Kemarski Thököly Imre naploi, leveleskönyvei es egyeb emlekezetes irasai, közli Thaly Kalman

24 Karşılaştırma için bk. “Chronik des Constantin Capitanul”, s. 203; Sincal, Cronica Romanilor III, s. 209.

25 Aynı yer.

26 Papadopulos-Kerameus’un kaleminden “Denkwürdigkeiten des Reichsdolmetschers Alexander Maurokordatos”, Hurmuzaki, XIII, s. 3 ve devamında yayınlanmıştır. Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 307. Temsilci Khuniz’in roparlarına dayanarak Hammer, sınırın 27 yıl önceki durumuna getirilmesine ve 500 bin Gulden tutarında vergi ödenmesine dair tekliflerden bahsetmektedir; Karşılaştırma için bk. Katona XXXV, s. 26. Ayrıca bkz. Caprara’nın sekreteri Benaglia’nın elçilik raporu (Frankfurt 1687). Karşılaştırma için bk. Girapoldi s. 261 ve devamı.

27 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 296-297.

28 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 94-95 ve s. 95, Not 1.

29 Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 291 ve devamı; Alıntı yapılan yer: “Idea turbulenti inmperii ottomanici, ex cancellaria turcica defuncti Vizirii Magni Suleiman-Passae ..., per Henricum Christophorum Schwegler ...”, 1689; Erdely Müzesi Klausenburg, Collectio Minor Kemeny XXXIII, 5.

30 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, XI,s. 133 ve devamı; “Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso (Kronstadt)” IV, 206, V, s. 121.

31 Aynı eser, IV, s. 206. Karşılaştırma için bk. Kantona’da verilen diplomatik görüşmeler XXXIII, s. 342 ve devamı; ayrıca Zinkeisen, V, s. 87 ve devamı.

32 Karşılaştırma için bk. Han’a gönderilen mektup; Johann Halmschlag, “24. Jahresbericht des Leopoldstädter Gymnasiums”: “Türkische Urkunden”, Viyana 1888, s. 22 ve devamı.

33 Aynı eser, s. 301: “Teneva certamente per conquistata”.

34 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 299.

35 Bavyera yazışmaları, Studii şi Documente, XI, s. 134, Not: 29 Nisan 1683 tarihli rapor.

36 Bkz. ayrıca Barozzi ve Berchet, II.

37 Kortejin tarifi: Girapoldi, s. 292 ve devamı.

38 Barozzi ve Berchet, II, s. 332. Benaglia 35.500 Anadolulu olduğunu söylemektedir.

39 Stefan Szirmay ve Peter Faigel; Seyahat rapor Benaglia; bkz. ilerideki bölümler.

40 Mavrokordat'ın kayıtları.

41 Tarifi için bk. Girapoldi, s. 293 ve devamı.

42 Karşılaştırma için bk. Karl Toifel, Die Türken vor Wien im Jahre 1683, Prag-Leipzig 1883, s. 179 ve devamı, 211 ve devamı.(Benaglia'ya göre).

43 Kayser'in ve savaş kurulu başkanının mektupları; Hurmuzaki, V, s. 100 ve devamı.

44 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Benagila, s. 120. Veziriazam, 2 Haziran'da Essek'e geldi.

45 Ordunun oluşumu hakkında bilgi için bk. Girapoldi, s. 296 ve devamı: Eğri, Adana, Diyarbakır, Bosna, Silistre, Bolu, Maraş, Sivas, Rumeli, Şam, Tekke, Tımışvar, Halep, Anadolu, Menteşe, Tire, Hamid, Ankara, Karaman, Niğbolu, Nika, Bursa, German, Karahisar, Kütahya ve Varad birliklerini, ayrıca 12 bin sipahi, 2.500 topçu, 600 "maceraperest", 900 Ermeni lağımcı, 650 Mısırlı, toplam 37.782 atlı ve 40.012 piyade saymaktadır. Vasalların birlikleri hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 304 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Toifel, s. 645 ve devamında verilen sayılar.

46 Almanlar, asileri alayla Kuruczen, yani Haçlı diye adlandırıyorlardı.

47 Mavrokordatos, s. 8-9. Karşılaştırma için bk. Benaglia; ayrıca Toifel, s. 189 ve devamı.

48 Röder, Des Markgrafen von Baden Feldzüge wider die TürkenI, Karlsruhe 1839, Ek s. 8, 10 (Darda, 15 Haziran). Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 10 ve devamında yayınlanan, Macarların Kral Emerich ile birleşeceğinden endişe duyan Macaristan palatini Paul Esterhazy'nin mektubu (30 Haziran).

49 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, XI, s. 134 ve devamı. Kullanılan kaynaklar: Neriolova Formanti, Raccolta delle historie degl' imperatori ottomani sino a Mehemet IV, regnante, Venedik 1684; Anonim

yazar “Das tuerckische Cabinet und die Haubt-Maximen der ottomanischen Pforte”, 1684 ve Gio.-Domenico Filippeschi, “Ragguaglio di quanto è successo nell’ assedio di Vienna e poco avanti et dopo di esso, fondato sopra notizie avute da persone state presenti a quanto è accaduto in tale congiuntura”; El yazması X, G5 Napoli Ulusal Halk Kütüphanesi. Zinkeisen, V, s. 99, Not 1’de Vaelkerens’in eserinden alıntılar mevcuttur, Vienna a Turcis obsessa, Viyana 1683; Hockes, Viyana kuşatmasının tarifi, 1685; Huhn eserinde detaylı bir tarif, Breslau 1717, Uhlich Viyana’nın ikinci kuşatmasının tarihi, Viyana 1783; ayrıca Contarini, Istoria delle guerre d’Europa dalla, vs. 1683, Venedik 1698.

50 Karşılaştırma için bk. Kronstadtlı P. Benckner’in kayıtları, “Quellen der Stadt Brasso (Kronstadt)” IV, s. 211. 29 Mayıs’ta Tatar birlikleri Hermanstadt önlerine geldi; Aynı eser, V, s. 122.

51 Aynı eser, s. 351 ve devamı.

52 Toifel, s. 224 ve devamı.

53 Toifel, s. 226 ve devamı.

54 Aynı eser, s. 247.

55 Mavrokordatos, s. 10-12. Tökeli’nin, Viyana’ya saldırıyı tavsiye ettiği söylenmektedir; Barozzi ve Berchet, II, s. 345-346.

56 Aynı yer.

57 Majlath’ın eseri: “Geschichte des österreichischen Kaiserstaates” IV; Bu eserde Jörger’in hatıralarından alıntılar yapılmıştır. Karşılaştırma için bk. Mareşal Guido von Starhemberg’in biyografisi; Arneth, Viyana 1853. Alman ordusunun hareketleri: Röder s. 19 ve devamı.

58 Toifel s. 314-315’te verilen hesaba uygundur.

59 Hurmuzaki, Ek I, s. 271, No. CDIII.

60 Studii şi Documente, XI, s. 136-173; Toifel s. 296 ve devamı, s. 369 ve devamı.

61 Toifel s. 250 ve devamı.

62 Aynı yer.

63 Mavrokordatos, s. 13 ve devamı.

64 Ayrıca Toifel s. 351 ve devamı, 365; Röder, I, s. 37 ve devamı.veya Toifel s. 356 ve devamı: “der Fürst Lubomirsky mit seinen polnischen Völckhern hat diese Action schier allein ausgeführt, ist aber von Ewer Kayserlichen Mayestät Reitterey soustenieret worden.”

65 Mavrokordatos, s. 14; Röder, I, s. 37 ve devamı.

66 Mavrokordatos, Aynı yer.

67 Aynı yer.

68 Raumer “Taschenbuch” 1848, s. 226 ve devamı. Sobieski’nin yürüyüşü hakkında aşağıdaki mektup koleksiyonlarına bakınız.

69 s. 14.

70 Marsigli, État présent I, s. 16; II, s. 74-75, 83, 90-92, 112, 120 ve devamı, 137; Karşılaştırma için bk. Toifel s. 427 ve devamı.

71 Röder, I, s. 56; Toifel s. 434-435, 466-467; Karşılaştırma için bk. Toifel s. 483 ve Röder, I, s. 59. Röder, eserini ekindeki kaynaklara dayandırmaktadır.

72 Karşılaştırma için bk. Toifel s. 475. Hamid Beylerbeyi ve Romenler adalarda kaldılar. Prens Şerban tarafından karargaha dikilen bir haç, Hristiyanlar lehine bir ilan olarak değil, ki böyle bir cüreti sadrazam derhal cezalandırırdı, aksine sadece ayinin yapıldığı yeri gösteriyordu. Bununla ilgili açıklamalar için bk. Studii şi Documente, XI, s. 138 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Toifel s. 496-497.

73 Barozzi ve Berchet, II. Marsiglit’ye göre eşyaları hazır olan tüm yençeriler hemen kaçmışlardı.

74 Mücadelesi hakkında bilgi için bk. Röder, Ek s. 13 ve devamında verilen Alman kaynak.

75 Aynı yer.

76 Karşılaştırma için bk. Toifel s. 491.

77 Mavrokordatos, s. 15. Viyana önlerindeki çatışmalar için bk. Kabdebo’nun bibliyografisi (Viyana 1876); özellikle “Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs”, 1883; ayrıca Salvandy tarafından yayınlanan ve Johann Sobieski’nin kraliçeye yazdığı mektuplar; Almanca çevrisi Oechsle, Heilbronn 1827 (Karşılaştırma için bk. Daleyrac, Anecdotes de Pologne, Amsterdam 1699); Ciampi “Lettere militari del rè Sobieski”, Floransa, Bonghi 1830. Ayrıca Peder Marco d’Aviano’nun mektupları (Ono Klopp, Graz 1888). Bu eserde özellikle Osmanlı kaynakları kullanılmıştır.

78 Mavrokordatos, s. 15.

79 Aynı yer.

80 Yanıkkale raporu; Röder, I, Ek s. 19-20.

81 Sobieski’nin Tökeli ile yaptığı gizli anlaşma hakkında bilgi için bkz. Toifel s. 521.

82 Karşılaştırma için bk. Johann Karyophylles’in alıntı yapılan kayıtları; Toifel s. 544 ve devamı; Röder, I, s. 67 ve devamı.

83 Mavrokordatos, s. 16-17; Barozzi ve Berchet, II, s. 310.

84 Aynı yer.

85 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 311 ve devamı; Mavrokordatos, s. 17, 18.

86 “Questa guerra intrapresa veramente con fasto, con speranza di richezze e di gloria e che le sorti per divina colonta di spoglio, d’ignominia e di morte”; Barozzi ve Berchet, II, s. 310.

87 Basılmamış raporlara ve Romen kroniklerine göre Studii şi Documente, XI, s. 141 ve devamı; Karşılaştırma için bk. “Copia litterarum ducis Cossaccorum Kunicki”, Regensburg, Delmsteiner [1683]; Hurmuzaki, IX, s. 307-311; V, s. 167; Romen kronikleri – Karşılaştırma için bk. Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 236, Not 2; Petriceicus’un Boğdanlı Boyarlarının bir mektubu: “Archiva societatii ştiintifice şi literare din Iaşi” VIII, s. 715-716.

88 Kara Mustafa Paşa hakkında bilgi için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 309.

89 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 330.

90 Aynı eser, s. 324, 334.

91 Aynı yer.

92 Bkz. Johann Karyophylles’in 3 Aralık 1683 ve 2 Ocak 1684 tarihli kayıtları.

93 Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 195.

94 “Il primo homo dell’ Impero Ottomano”; Barozzi ve Berchet, II, s. 314-315.

95 Aynı yer.

96 Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 272 ve devamı.

97 Barozzi ve Berchet, II, s. 314-318; diğer vezirler ve özellikleri hakkında; Aynı eser, s. 318 ve devamı.

98 “Mostra di avere una testa non cosi facile da staccargli dal busto”; Aynı eser, s. 313.

99 Hammer, III, s. 931; IV, s. 694: Süleyman Paşa, Aralık 1685-Eylül 1684; Siyavuş Paşa, ölümü 24 Şubat 1688; İsmail Paşa, 2 Mayıs 1688’e kadar; Rodostolu Mustafa Paşa, 7 Kasım 1689’a kadar; Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, ölümü 19 Ağustos 1691; Arabacı Ali Paşa, 21 Mart 1692’ye kadar; Çalık Ali Paşa, 17 Mart 1693’e kadar; Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa, 13 Mart 1694’e kadar; Defterdar Sürmeli Ali Paşa, 4 Mart 1695’e kadar; Elmas Mehmed Paşa, ölümü 11 Eylül 1697; Amcazâde Hüseyin Paşa, 5 Eylül 1702’ye kadar.

100 Bu durumda bastırılan sikke hakkındı karşılaştırma için bk. Röder, I, s. 77, Not 1.

101 Amy Bernardy, Venezia e il Turco, Floransa, 1902, s. 75 ve devamı.

102 “Alias per diversionem bellum geri debet ...”; § XI. Venedik, Kandiye’ye daha saldırmayacaktı ve bazıları Fransa’yı Kıbrıs’ı teklif ederek kazanmaya çalışacaklardı; Bernardy s. 80.

103 “Nominatim Serenissimos Moscorum Tzaros omni cura ad hanc societatem invitabunt flectentque.”

104 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, V, s. 124-125, No. CXX.

105 Aynı eser, s. 114-115.

106 aynı yır; Karşılaştırma için bk. Chardin, aynı yer.

107 Hurmuzaki, V, Aynı yer.

108 Aynı yer. İsveç Kralı’nın ve Hollanda’nın da o dönemlerde İsfahan’da temsilcileri vardı; Aynı yer.

109 Aynı eser, s. 126 ve devamı.

110 Aynı yer.

111 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 318, No. CCCCXLVI; s. 319, No. CCCCXLVIII; s. 321, No. CCCCLIII; Eki II, s. 150-153; Jorga, Documente,le Bistritei II, s. 42, 45-46, 48-49; Studii şi Documente, XI, s. 147 ve devamı.

112 “Sperona di veder in breve Constantinopoli”; Aynı eser, s. 149, Not 4.

113 Aynı eser, s. 149-150.

114 Aynı eser, s. 150-151.

115 Venedik elçisi Morosini’nin yazışmalarına dayanarak Aynı eser, s. 153 ve devamı; ayrıca Brandenburg birliklerinin komutanı Freiherr von Truchsess’in raporları; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 299-301; Orijinalleri Berlin Kraliyet Arşivindedir.

116 Studii şi Documente, XI, s. 155-156.

117 Aynı eser, s. 157. Ayrıca Dimitri Cantemir, Vita Constantini Cantemyrii; kendi eserleri. Karşılaştırma için bk. Mavrokordatos, s. 18: Kantemir 10/20 Haziran’da atanmıştır.

118 Mavrokordatos, s. 19-20.

119 Mavrokordat’ın mektubu: Studii şi Documente, XI, s. 159, Not 2; Karyophylles’e göre ayın 8’i. Aynı ismi taşıyan dönemin seraskeri Macaristan’daki yeniligiyi hayatı ile ödemiştir. Kara İbrahim Paşa, sarayın Orta Kapısında tutuklandı; Karyophylles, Ocak 1686.

120 Studii şi Documente, XI, s. 161-163.

121 Karşılaştırma için bk. Kral'ın gönderdiği mektup; "Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie" (Romen Akademisi Anıtları) XXI, s. 294 ve devamı.

122 Studii şi Documente, XI, s. 163 ve devamı.

123 Karşılaştırma için bk. "Mon. Hungariae Vaticana", ikinci seriII, s. 65, 99, 142, 178, 193, 201, 230, 266; Piskoposun mektupları Zaluski I, 2. Bölüm; Ciampi, Lettere militari del rè Sobieski, s. 47; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 297 ve devamı; Philippe Dupont, Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski, III do nom, Krasinski Vakfı yayınları, Varşova 1885, aynı yer; Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 237 ve devamı.

124 Studii şi Documente, XI, s. 171 ve devamı.

125 Aynı eser, s. 175 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 238-239.

126 Theiner, Monumenta Poloniae III, s. 717-718.

127 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 239.

128 Romen kronikleri; Hurmuzaki, Ek II, s. 289 ve devamı; "Vita Constantini Cantemyrii", 53 ve devamı; Studii şi Documente, XI, s. 181 – Kral, 2 Eylül'de Prut Nehri kenarında idi; Aynı eser, s. 183.

129 Aynı eser, s. 181, Not 1.

130 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 240-241'deki kaynaklar.

131 Kantemir'a askerî hizmetleri için Hazine'den para ödendi; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 295: Kaymakamın sadrazama gönderdiği mektup.

132 Görüşmeler hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, IX, Ek I; Fragmente, III; Zaluski ve Theiner ve Romen kronikleri, Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 239 ve devamı.

133 "Dans les circonstances présentes, il ne pouvoit arriver rien de plus fâcheux aux Turcs que d'avoir les Vénetiens pour ennemies. Les côtes étoient mal gardées, les villes maritimes peu fortifiées, et les galères en fort mauvais état. On ne pouvoit même espérer d'equiper de longtems une flotte parce que les armées de terre absorboient toutes les finances"; "Abbrégé chronologique de l'histoire ottomane" II, Paris 1768, s. 542.

134 Bernardy s. 77-78; Marsigli, II, s. 164 ve devamı.

135 Bkz. Kantemir, Geschichte des osmanischen Reiches, § XCVIII ve devamı.

136 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 130 ve devamı. Belirtilen kaynakların dışında ayrıca Locatelli, racconto historico della veneta guerra in Levante adlı eseri kullanmaktadır. Diğer Venedik kaynakları için bk. Bernardy, s. 84 ve devamı.

137 Yeni Türk gemileri hakkında bilgi için bk. Karyophylles, 3 Nisan 1685.

138 Zinkeisen'den alıntılar; Pfister, Der Krieg von Morea in den Jahren 1687 und 1688, besonders als ein Beitrag zur hessischen Kriegsgeschichte, Kassel 1845 ve Anna Akerhjelm'in günlüğü; Giörvell, Det Svenska Bibliotheket, Stockholm 1759; ayrıca Laborde, Athènes aux XV, XVI et XVIIe siécles II, s. 255 ve devamı. Bu eserde özellikle Mavrokordatos, s. 19 altındaki kayıtlar kullanılmıştır. Karşılaştırma için bk. De La Croix, État présent, s. 556 ve devamı.

139 Zinkeisen, V, s. 131; Hopf, Griechenland, II.

140 Mavrokordatos, s. 19-20.

141 Aynı eser, s. 22.

142 Belirtilen kaynaklar; De La Croix, État présent, 570 ve devamı; Mavrokordatos, s. 22-24. kuşatma 20 Temmuz'da başlamıştı. Aynı eser, s. 31-32.

143 De La Croix, s. 578 ve devamı; Mavrokordatos, s. 38-39.

144 Osmanlı donanmasının 29 Kasım'daki dönüşü hakkında bkz. Karyophylles: Donanma Kaptan-ı Derya Mısırlıoğlu emrinde idi.

145 Zinkeisen, V, s. 134, Not 1; Karşılaştırma için bk. De La Croix, s. 578.

146 Paşa, muharebe sırasında 2.400 kişi kaybetti; detaylı raporlar için bkz. Girapoldi, s. 92 ve devamı; Kantemir § CII; Röder, I, s. 77 ve devamı; Marsigli, II, s. 124.

147 Girapoldi, s. 96-97; Röder, I, s. 85-87.

148 Karşılaştırma için bk. Röder, I, s. 83 ve devamı.

149 Lotringenli Şarl'ın 23 Temmuz tarihli raporu; Röder, I, s. 95 ve devamı; Girapoldi, s. 97-98. Mavrokordat'ın kayıtların bu konu hakkında bilgi yoktur. Mavrokordat o dönemde zindana atıldığı için 1684 yılı atlanmıştır. Bkz. ayrıca Johann Karyophylles'ın 15 Ocak 1684 ile ilgi kayıtları.

150 Karşılaştırma için bk. Girapoldi, s. 92.

151 Röder, I, s. 122 ve devamı.

152 Karşılaştırma için bk. Kantemir § CIII.

153 Zinkeisen, V, s. 117-199 ve Girapoldi, s. 108-109.

154 Mavrokordatos, s. 18 ve devamı. Uyvar kuşatması hakkında özel bilgiler: Röder, I, s. 131 ve devamı; Marsigli, II, s. 124 ve devamı.

155 Röder, I, s. 166 ve devamı; Kont Herberstein’in Korbavya’daki seferi.

156 Aynı eser, s. 19; Röder, I, s. 150 ve devamı.

157 Mavrokordatos, s. 19; Röder, I, s. 155 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Kantemir § XCI ve doğu koynaklarına göre Zinkeisen.

158 Röder, I, s. 159 ve devamı; Ek s. 21-23.

159 Mavrokordatos, s. 20-21; Kantemir § CXIV-CXVII. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 120-121.

160 Kantemir Aynı yer.

161 Mavrokordatos, s. 19.

162 Aynı eser, s. 19-20; ayrıca s. 205.

163 Studii şi Documente, XI, s. 160-161.

164 Schwegler, “Idea turbulenti imperii ottomanici”, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, XXI, s. 296 ve devamı; Şerban’ın bizzat ektupları.

165 Mavrokordatos Aynı yer.

166 Aynı eser, s. 21.

167 Schwegler, s. 298.

168 Mavrokordatos, s. 22. Eflak ile ilişkiler hakkında karşılaştırma için bk. Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 228 ve devamı: Kronstadt şehrinin hesapları.

169 “Quellen der Stadt Brasso (Kronstadt)” V, s. 122.

170 Schwegler, Aynı yer.

171 Hurmuzaki, V, s. 116.

172 Mavrokordatos, s. 22, 24, 28.

173 Aynı eser, s. 23.

174 Kantemir § CXXXII.

175 Karşılaştırma için bk. Mavrokordatos, s. 23 ve Zinkeisen, V, s. 122 ve devamında kullanılan Doğu kaynakları; Kantemir § CXXXIII ve devamı.

176 Röder, I, s. 205 ve devamı.

177 Mavrokordatos, s. 24 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Röder, I, s. 217 ve devamı; Kantemir § CXXXV ve devamı.

178 Röder, I, s. 226, Not 3.

179 Mavrokordatos, s. 28-29.

180 Kasım ayındaki mektubu; Hurmuzaki, V, s. 123: “S’attacco il fuoco nel gran Arsenale, e per permissione di Dio è successa in quel modo.”

181 Mavrokordat, müdafaa kıtasının bir kısmının katledilmesinden dolayı Alman ordusunu kapitülasyon şartlarının ihlali ile suçladı; Hurmuzaki, V, s. 118-119, s. 121-122, No. CXVII.

182 Karşılaştırma için bk. Kantemir § CXXXIX ve devamı.ve Mavrokordatos, s. 29 ve devamı.

183 Kantona, s. 232 ve devamı; Röder, I, s. 236 ve devamı.

184 Hurmuzaki, V, s. 118-119, No. CXV.

185 Kantemir § CXLII.

186 Mavrokordatos, s. 32. Mavrokordat, 30 Kasım’da Belgrad’tan mektup yazmıştır; Hurmuzaki, V, s. 122, No. CXVIII. Veziriazamın barış teklifleri; Röder, II, s. 2 ve devamı.

187 Hurmuzaki, V, s. 123-124, No. CXIX; s. 128 ve devamı.

188 Ayrıca bkz. Aynı eser, s. 140, 141 ve devamı.

189 Askerî detaylar için bkz. Röder, II, s. 31 ve devamı. Bu eserde ana kaynak olarak genelde Mavrokordatos kullanılmıştır. Karşılaştırma için bk. Marsigli, II, s. 73, 76, 82, 85-88, 89-90, 126, 198.

190 Karşılaştırma için bk. “Monumenta Comitialia Transsylvaniae”, aynı yıl; Mavrokordatos, s. 39, 41; Kantemir § CLXVI.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 1, Bölüm 09

1 Anlamı hakkında bk. Girapoldi, s. 147: Sancak hiçbir zaman Girit’e gönderilmedi.

2 Mavrokordatos, s. 19.

3 Aynı yer.

4 Aynı eser, s. 21.

5 Aynı eser, s. 27.

6 Aynı eser, s. 30.

7 Girapoldi, s. 294.

8 Mavrokordatos, s. 20.

9 Hurmuzaki, V, s. 125.

10 Girapoldi, s. 147, 149, 190.

11 Mavrokordatos, s. 32; Kantemir § CXLIII-CXLIV, CLIX-LXI.

12 Basra’daki durumlar hakkında bilgi: Girapoldi, s. 217 ve devamı. Basra Beyi Yakup, kısa bir süre önce, 6 Ağustos’ta Bâbıâli’ye tâbi olmuştu.

13 Mavrokordatos, s. 32.

14 Aynı eser, s. 37 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Kantemir § CLXXV ve devamı.

15 Mavrokordatos, s. 37; Kantemir § CLXXVIII ve devamı.

16 Mavrokordatos, s. 39; Kantemir § CXLIII-CXLIV, CLXVIII; Zinkeisen, V, s. 139 ve devamı. Don Kazakların 1685 yılında denize açılmaları: Mavrokordatos, s. 20. Sobieski, Kiev ve Smolensk üzerindeki haklarından bir buçuk milyon Gulden karşılığında vazgeçmiştir.

17 Mavrokordatos, Aynı yer.

18 Aynı yer.

19 Brosch s. 108, 143, Not 1; Barozzi ve Berchet, II, s. 131-132, 135-136, 206, 257-259; Magni s. 465-466, 472-473, 474-475, 486-487; Ricaut, Present State s. 16, 68, 137.

20 Bu tip bir denemeden Kantemir § CXC’de bahsedilmektedir.

21 Şehzâdelerin yaşları hakkında karşılaştırma için bk. Hammer, III, s. 927-928; Covel s. 152 (Yıl 1673), 198 ve devamı; Barozzi ve Berchet, II, s. 134-135, 204-205, 258-259.

22 Karşılaştırma için bk. Kantemir § CXCI ve devamı. 17 Aralık 1692 tarihinde vefat etmiştir (Hammer, III, s. 928).

23 Dapontes, s. 34.

24 Yeniçeriler için 20, sipahiler için 25 taler; Kantemir Not IV, II, § V.

25 Karyofilles’in kayıtları.

26 Mavrokordatos, s. 38 ve devamı.
27 Johann Karyofilles'in kayıtlarındaki tarih; Dapontes, s. 35: 29 Şubat. Hammer, III, s. 809'da 24 Şubat.
28 Kantemir § V.
29 Aynı yer.
30 Dapontes, s. Aynı yer.
31 Aynı eser, s. 35-36.
32 Karşılaştırma için bk. Kantemir IV, I, § CLXXXVIII.
33 Karyofilles, 20-21 Şubat 1688.
34 Dapontes, s. 37.
35 Kantemir; Karyofilles, 21, 22 Nisan; Dapontes, s. 37-38. Ayalanması hakkında ayrıca ilerideki bölümler.
36 Kantemir § XV.
37 Hurmuzaki, V, s. 160.
38 Aynı eser, s. 161.
39 Röder, II, s. 53 ve devamı.
40 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 273, No. CDVII; V, s. 147-149.
41 Kantemir § III.
42 Hurmuzaki, V, s. 151 ve devamı; Sultanın onay mektubu için bk. Aynı eser, s. 221-222; Karşılaştırma için bk. Veziriazamın mektubu; Aynı eser, s. 222-223; Dapontes, s. 38; Kantemir § XVI ve devamı, XXIV ve devamı; Zinkeisen, V, s. 147-148.
43 Hurmuzaki, V, s. 153 ve devamı.
44 Belgrad'ta seraskerliği zorla eline geçiren ve zayıf sadrazam tarafından onaylanan Yeğen Osman Paşa'nın ayaklanması hakkında bilgi için bk. Röder, II, s. 56.
45 Lotringen Dükü'nün, hastalığına tekrar yakalandığı karargahına gelişi: Aynı eser, s. 65. Elektör, müdafaa kıtasından sadece 250 kişinin hayatta kaldığı ve diğerlerinin öfkeli askerler tarafından öldürüldüğünü anlatmaktadır; Aynı eser, s. 71.
46 Kantemir § XVIII ve devamı; Röder, II, s. 74 ve devamı; Macar kaynaklarına göre P. Dragalina, Din istoria Banatului Severin III, s. 24 ve devamı.
47 Röder s. 87-89.
48 Aynı eser, s. 89-90.

49 Kantemir § XXII. Venedik'in Dalmaçya'da birkaç önemsiz başarısı hakkında bk. Aynı eser, § XXIII. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 211

50 Kantemir § XXVIII.

51 "Legatus gallicus ... promittit preasertim quod rex suus confusionem Christianitati facere poterit, Turcis profuturam", diye yazıyor Eflaklı Kantakuzen Nisan 1687'de; Hurmuzaki, V, s. 138 – Ayrıca elçinin henüz ciddiye alınmadığını da belirtmektedir. Karşılaştırma için bk. Caraffa'nın açıklamaları, Aynı eser, s. 163.

52 De la Haye kovulduktan sonra Fransa'nın menfaatlerini tüccar Roboli temsil ediyordu; De la Haye 1665 yılında İstanbul'a geldi; 1670 yılında Nointel 1669 yılında Paris'e gönderilen Müteferrika Süleyman ile Paris'e geldi; Chardin I, s. 23 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Ricaut, Present State, s. 161 ve devamı.

53 Karşılaştırma için bk. Chardin I, s. 15.

54 Karşılaştırma için bk. s. 185.

55 Zinkeisen, V, s. 3 ve devamı. Detaylara girmek gereksizdir: Berberistan ülkeleri uzun zamandır Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası sayılmıyorlardı ve diplomatik anlaşmazlıklar sadece karakteristik omdukları için ve Osmanlı tarihini gerçek anlamda etkiledikleri oranda önemlidir.

56 Aynı eser, s. 163-164.

57 Chardin I, s. 3.

58 Hurmuzaki, V, s. 153, No. CXLI.

59 Chardin I, s. 9.

60 Zinkeisen, V, s. 29 ve devamı; Brosch s. 181-182; Barozzi ve Berchet, II, s. 172-173, 230, 272; Magni s. 70. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, Yıl 1910.

61 Girapoldi; Karşılaştırma için bk. Chardin I, s. 10.

62 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 67; Dallam, Önsöz s. XXXI-XXXII; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 393. Eflaklı Kantakuzenlerin Rumlar lehine müdahalesi için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 292-293. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 26 ve devamı. Nointel'in, aralarında Antoine Galland ve "Takımadalar Tarihini" yazan Pere Sauger gibi ünlü araştırmacıların ve sanatçıların da katıldığı seyahati hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 18, Not.

63 Chardin I, s. 51.

64 1672; Aynı eser, s. 53.

65 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 239 ve devamı.

66 Hurmuzaki, Ek I, s. 276-277, No. CDXI. Karşılaştırma için bk. 277-278, No. CDXII. Fransa tarafında Özi'nin Lehistan'a, Aşağı Tuna boylarının Ruslara devredilmesinden ve Tökeli'nin Boğdan Prensliği'ne getirilmesinden bahsediliyordu! Aynı eser, s. 278, No. CDXIII. Tökeli, bir daha ele geçirebileceğinden umudunu kestiği Erdel yerine Boğdan'ı kabul etmeye hazırdı; Aynı eser, s. 281. Ayrıca s. 282 ve devamı.

67 Karşılaştırma için bk. Kantemir § XXIX; Dapontes, s. 38-39.

68 Kantemir § XXXV-XXXVI; Gordon'un hatıralarına göre Zinkeisen, V, s. 142-143. Sefer hakkında Rus Çarı'nın Eflak prenslerine verdiği vaatler için bk. Sturdza, Acte şi Documente, I, s. 12 ve devamı. çarın müttefik birliği hakkında anlaşmaları için bk. Hurmuzaki, V, s. 132 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Eflak Prensi Şerban'ın ifadeleri, Aynı eser, s. 138. Kayser'in Rusya'dan gelen mektuplara cevabı, Aynı eser, s. 139 ve devamı. Rusya'nın İstanbul'daki itibarı, Aynı eser, s. 152. Tatar Hanı'nın Leh asıllı Rus palatinine barış teklifleri, 24 Aralık 1688, Aynı eser, s. 172, No. CXLVII. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 173. Çar'ın Viyana'da türkler ile başlatılan görüşmeler hakkındaki mektubu için bk. Aynı eser, s. 192-193, No. CLIII.

69 Giurescu, "Convorbiri Literare" 1910; Hurmuzaki, Ek I, s. 287; Papiu, Tesaur III, s. 183 ve devamında d'Avril; Giurescu ve Dobrescu, s. 21, 25, No. 47; s. 66, No. 99; "Monumenta Comitialia Transylvaniae" XX, s. 88-89, 101-102.

70 "Indubitatum apud plurimos habetur", diye yazıyor 16 Nisan 1687 tarihinde "quod pagani tyranni Europae valedicent"; Hurmuzaki, V, s. 138.

71 Yukarıda belirtilen Kont Csaky aracılığıyla. 21 Nisan 1684 tarihinde Venedik elçisi von Linz, Kayser'in Csaky'yi Şerban'a gönderdiğini yazıyor; Aynı eser, IX, s. 313, No. CCCCXXX. Csaky ancak 1686 yılının Mayıs ayında Viyana'ya geri dönmüştür; Documente, Cantacuzinilor, s. 324, No. 1.

72 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 272, No. CDV.

73 Şerban'ın 16 Nisan tarihli mektubu, Aynı eser, V, s. 135, Nob CXXX ve Kayser'in elçilerini verdiği talimatlar, Aynı eser, s. 136 ve devamı.

74 Radoni_, s. 37-39.

75 Onay mektubu için bk. Hurmuzaki, V, s. 142-143, No. CXXXIV.

76 Karşılaştırma için bk. Del Montes'in mektubu, Engel, Geschichte der Walachei (Eflak Tarihi), s. 109 ve devamı.ve Magazinul istoric V, s. 33 ve

devamı; Karşılaştırma için bk. “Abhandlungen der rumänischen Akademie” XXI, s. 429-31; Documente,le Cantacuzinilor, s. 234-235, No. 11.

77 Ban Mihail Kantakuzen tarafından 18. yüzyılın ikinci yarısında basılan gizli yazışmaların Bükreş’te yayınlanan Kantakuzen Kronolojisinde Romence’ye tercümesi; Jorga, Genealogia Cantacuzinilor; Stefan’ın mektupları, Fermendzin, Acta Slavorum Meridionalium XVIII; Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 231 ve devamındaki kayıtklar; Giurescu ve Dobrescu, s. 1 ve devamı; Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 323 ve devamı.

78 Hurmuzaki, V, s. 136.

79 Giurescu ve Dobrescu, s. 1, Not 4.

80 Jorga, Genealogia Cantacuzinilor, s. 233-234.

81 Aynı yer.

82 Aynı eser, s. 176.

83 Jorga, “Genealogia Cantacuzinilor”, s. 231 ve devamı.

84 Sturdza, Acte şi Documente, I, s. 12 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Giurescu ve Dobrescu, s. 19, 67, 68.

85 Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 324, No. III; Studii şi Documente, XI, s. 177 ve devamı.

86 Aynı yer.

87 Jorga, “Genealogia Cantacuzinilor”, s. 242 ve devamı.

88 Giurescu ve Dobrescu, s. 1; Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 325 ve devamı; Studii şi Documente, XI, s. 176; Eflak kronikleri – Radu Greceanus’un kronolojisi 1906 yılında Bükreş’te D. Greceanu tarafından basılmıştı, “Viata lui Constantin-Voda Brincoveanu”; Radu Popescu’nun kroniği ve hatıraları, Magazinul istoric V; Karşılaştırma için bk. Constantin Capitanul, Jorga baskısı, s. 210; Magazinul istoric V, s. 29-32; “Abhandlungen der rumänischen Akademie” XXI, s. 234 ve devamı, 320; “Mon. Comitialia Transylvaniae” XIX, s. 100 ve devamı. 28 Eylül’de Veterani Kronstadt’a geldi; “Quellen der Stadt Brasso (Kronstadt)” IV, s. 110; V, s. 93 ve devamı. Urbino’da muhafaza edilen yazışmaları hakkında bk. C. Escarcu, Documente, istorice descoperite in Archivele Italiei, Bükreş 1878, s. 42-46.

89 Yukarıda belirtilen kaynaklar. Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 324 ve devamı.– Popescu’nun hatıralarına göre Kantakuzen Boğdan’ı ve şehirleri de istedi; Magazinul istoric V, s. 100-102.

90 Kayser ile görüşmelerin Csaky aracılığıyla devam hakkında bk. Aynı eser, s. 103; Hurmuzaki, V, s. 284-286.

91 Brinkoveanu, hem Sultana hem Babadağ'daki seraskere başvurmuştu; Magazinul istoric V, s. 97.

92 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, V, s. 192-194; ayrıca Giurescu ve Dobrescu, s. 312, Not 1; Jorga, "Operele lui Constantin Cantacuzino", Bükreş 1901, s. VII.

93 Karşılaştırma için bk. Jorga, "Operele lui Constantin Cantacuzino", Bükreş 1901, s. VIII: Onayı Csaky ve Vladescu getirmiştir; Tarihi 30 Ocak 1689'dur; diğer elçiler tedbir olarak bekletilmiştir; Eflak tahtı üzerine umutları olan Balaceanu, Erdelli rakibine karşı düşmanlıklarda bulunmak üzere kendi kararı ile geri kalmıştır; Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 326 ve devamı; Studii şi Documente, XI, s. 179 ve devamı. Kayser, Şerban'ın dul eşini 31 Ocak'ta himayesine almıştı; Hurmuzaki, V, s. 218. Konstantin, halka karşı tahta sadece "yabancı prenslerin ülkeye akın edip, halkı acımasızca baskı altına almaların ve toprakları harap etmelerini engellemek" için çıktığını beyan etmiştir; Jorga, Documente, privitoare la Constantin-Voda Brincoveanu, Bükreş 1901, s. 173-174; Aynı eser, s. 43: onay hakkında.

94 Radoni_, s. 42-43.

95 Aynı eser, s. 39 ve devamı.

96 "Dei gratia per legitimam successionem haereditarius despotes totius Illirii ac dominatus Imperii Orientis, magnus dux Superiorus et Inferioris Mysiae, necnon Sacri Romani Imperii, Sancti Sabbae et Nigri Montis princeps, perpetus dominus Hercegovinae, Syrmiae et Ioannopolis, pier Ungariam et partes eidem annexas comes, etc."; Radoni_, s. 43-44.

97 "Exaltationem nationis serviacae, bulgaricae et aliarum huius lungae nationum, quae in tota orientali et occidentali Illyria, Tracia et Missia reperiuntur"; Aynı eser, s. 45.

98 Aynı eser, s. 41.

99 Aynı eser, s. 53 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Röder, II, Ek s. 78.

100 Radoni_, s. 46 ve devamı. Viyana sarayının kendi amaçları için kullanmayı düşündüğü Makedonlar, Arnavutlar, vs. için verilen onaylar da mevcuttur.

101 Röder, II, Ek s. 176. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 229.

102 Radoni_, s. 60 ve devamı.

103 Aynı eser, s. 74 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Engel, Geschichte von Serwien (Sırbistan Tarihi), s. 1484 ve devamı.

104 Radoni_, s. 69 ve devamı. Sırp Piskoposu Efrem Benjamin hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 88-89. Eflakların Piskoposu Longin Raich ve İzmir'deki Romenler hakkında bk. Hurmuzaki, V, s. 150. Yanovalı Isaias Diakovits hakkında s. 353 ve devamı, 359 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Röder, II, Ek s. 160.

105 Hurmuzaki, V, s. 153 ve devamı, s. 240 ve devamı.

106 Aynı eser, s. 163.

107 Aynı eser, s. 170, No. CXLV; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 251.

108 Aynı eser, s. 194-195, No. CLV; s. 234-235. Karşılaştırma için bk. Röder, II, s. 209.

109 Hurmuzaki, V, s. 219, 234.

110 Aynı eser, s. 231-232, 245-246, 268 ve devamı.

111 "Caesarea Maiestas occupatorum aliquam partem restituens, reliqua vero retinens, moderationem et aequanimitatem ostendat", Aynı eser, s. 229.

112 Aynı yer.

113 Aynı eser, s. 237 ve devamı, 255 ve devamı.

114 Aynı eser, s. 261, 263 ve devamı.

115 Aynı eser, s. 233.

116 Aynı eser, s. 243 ve devamı, 245 ve devamı.

117 Aynı eser, s. 309.

118 Aynı eser, s. 291 ve devamı; ayrıca Giurescu ve Dobrescu, s. 9-10.

119 "Die vorige türckhische Kayser allemahl zu Hausz gebliben, diszer neue Sultan habe, auf gepflogenen Rath und Guetbefindten seines sambentlichen Ministerii beschlossen, in Persohn diszes Jahr ins Veldt zu cziechen" (Önceki Sultan sarayından çıkmıyordu, ama yeni Sultan vezirlerinin tavsiyesi üzerine seferin başına geçmeye karar vermiştir) Zülfikâr Efendi'nin Viyana görüşmelerindeki beyanı; Hurmuzaki, V, s. 225.

120 Hammer, III, s. 835.

121 Röder, II, s. 96.

122 Kantemir § XXX-XXXI.

123 Aynı eser, § XXXVIII.

124 Hurmuzaki, V, s. 277 ve devamı; Giurescu ve Dobrescu, s. 8 ve devamı. Brinkoveanu'nun bir mektubu: Röder, II, Ek s. 23-24.

125 Hurmuzaki, V, s. 278-279, No. CXCIII; Popescu’nun hatıraları, s. 109; Radu Greceanu, s. 15; Röder, II, Ek s. 23 ve devamı.

126 Radoni_, s. 48.

127 Daha önce verilen Eflak kronikleri; Pesty, A szörenyi Bansag, arıca Dragaline, s. 27.

128 Röder, II, Ek s. 121-122: Herbeville’nin Karansebes’ten yazdığı mektup, 29 Ağustos; Giurescu ve Dobrescu, s. 47 ve devamı; Dragalina, Aynı eser.

129 Röder, II, Ekteki raporlar. Batoçin muharebesinin askerî açıdan önemi (korunaklı bir karargaha Türk atlıların taarruzu) hakkında bk. Marsigli, II, s. 129 ve devamı. Niş’te özellikle Arnavutlar savaşıyordu. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 93.

130 Aynı eser, II, s. 107 ve devamı.

131 Aynı eser, s. 116; Ek s. 149, 153, 165.

132 Aynı eser, s. Ek s. 156-157.

133 Aynı eser, s. 166-168, 172 ve devamı, 177 ve devamı, 187 ve devamı.

134 Röder, II, s. 161 ve devamı.dışında ayrıca Popescu’nun ve Radu Greceanu’nun hatıraları; Giurescu ve Dobrescu, s. 17-18, özellikle s. 18, Not 4; 19, Not 1; s. 48, No. 69.

135 Dapontes, s. 41.

136 Kantemir § XLII ve devamı; Hurmuzaki, V, s. 315 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Kardinal Kollonics’in ifadesi: “Quanto poi mi scrisse del Gran-Visiere nuovo Kioporli-Ogli, tutte le notitie nostre di quelle parti confermano che inclini per la pace, come homo prudente, ad ogni modo possibile”; Aynı eser, s. 314. Mavrokordat, derhal Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa’nın ağabeyinden bilgi ve beceri açısından üstün olduğunu yazdı: “fratello minore nell’ età, uguale di senno, maggiore di sapere”; Aynı eser, s. 316.

137 Hurmuzaki, V, s. 143-145.

138 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 282 ve devamı.

139 Kantemir § XLIV. Dapontes’e göre birinci sınıf 9 taler “alâ”; ikinci sınıfı 4,5 taler “evsat” ve üçüncü sınıfı, 2 taler civarında “edna” ödüyordu; s. 43.

140 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, V, s. 308, 310-311.

141 Röder, II, s. 121-122 – Tatarları kalgay yönetiyordu.

142 Boğdanlılar geç geldi ve orduyu Eflak'a geri dönüş yolunda karşıladılar; Greceanu, s. 42.

143 Giurescu ve Dobrescu, s. 26, 30, No. 53.

144 Daha önce belirtilen Eflak kroniklerinin yanı sıra ayrıca "Quellen der Stadt Brasso (Kronstadt)" IV, s. 112; V, s. 126-127: 20 Ağustos tarihinde vefat eden Honnoverli Frederik August'un cenazesi; Documente, Brincoveanu, s. 106-107, No. III-IV. Karşılaştırma için bk. Erdel asilzâdelerin Baden Kontu'na gönderdikleri yazı, Röder, II, Ek s. 263-265, 353.

145 1690 yılının Temmuz ayında Almanlar, Lehlerin Boğdan'ı işgal etmesine ve diğer tüm taleplerinden yazılı olarak vazgeçtiği takdirde, Boğdan'ı elinde tutmasına izin vermiştir; Hurmuzaki, V, s. 350, No. CCXXXVII; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 368.

146 Aynı eser, Documente, V, s. 313, No. CCXVI.

147 Paul Ratz'ın Sırpları birkaç Alman ile birlikte Orsova'yı savunacaktı; bkz. sonraki dipnot.

148 Anadolu'dan uzun zamandır beklenen birliklerin önemli bir rol oynadığı ordunun oluşumu hakkında bilgi için bk. Brinkoveanu'nun 12/22 Temmuz tarihli mektubu; Giurescu ve Dobrescu, s. 32, No. 56 – Baden Kontu, Bosna ve Hersek'i diğer Türk bölgelerinden tamamen kopartabilmeyi umut etmişti (Röder, II, Ek s. 195). Klementinlerin buğday aldıkları İşkodra alındığı takdirde özgür Arnavutlar da egemenlik altına alınabilirler diye düşünüyordu (Aynı eser, s. 196). Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 199 ve devamı. Türk tiranlığının Avrupa'dan çıkartılması fikri hâlâ unutulmamıştı! (s. 208). Kont, ayrıca Niğbolu, Sofya ve Selanik'in ele geçirilebilme ihtimalinden bahsetmektedir (Aynı eser, s. 210 ve devamı).

149 Belgrad ve Niş arasında faaliyet gösteren Hayduklar hakkında bk. Documente, Brincoveanu s. 107, No. V.

150 Karşılaştırma için bk. Röder, II, Ek s. 328.

151 Aynı eser, II, 1690 seferi ve Ek. Zafer hakkında bk. Dumont, Voyages, II, Haag 1699, s. 117 ve devamı.(Cilt 4, s. 128 ve devamında Mehmed Paşa'nın azli hakkında bilgi).

152 Kantemir § XLV ve devamı.ve LVII ve devamı; Röder, II, s. 120 ve devamı.– Niş'in ele geçirilmesi hakkında bk. Popescu'nun hatıraları s. 115; "Mitteilungen des K.K. Kriegsarchivs" 1877.

153 Grisellini'ye göre Dragalina s. 35-36; Karşılaştırma için bk. Illie El. Angelescu, Din correspondenta bavaresa şi saxona (1691-1739); Tırgovişte

1904, s. 9, No. V; s. 10-11.

154 Aynı yer.

155 Giurescu ve Dobrescu, s. 49 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 363 ve devamı.

156 Karşılaştırma için bk. Giurescu ve Dobrescu, s. 55, No. 76 ve "Quellen der Stadt Brasso (Kronstadt)" IV, V.

157 Giurescu ve Dobrescu, s. 58, No. 81; s. 64, No. 97; s. 72, No. 108; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 325. Tökeli, Eflak'a sahip olabilmekle teselli buluyordu; Hurmuzaki, Ek I, aynı yıl hakkında. Edirne'de 1692 yılı Nisan ayında "Macaristan Kralı" olarak huzura kabulü hakkında bk. "Documente, Broncoveanu" s. 108, No. VI-VII.

158 Röder, II, s. 155: 150 bin.

159 Aynı eser, s. 160, Not 1.

160 Kantemir, Kitap III, § 1 ve devamı.

161 Aynı yer.

162 Aynı eser, § XII ve devamı; Marsigli, II, s. 95, 115, 130, 172; Aynı eser, I, s. 29.

163 Karşılaştırma için bk. Röder, II, s. 154 ve devamı; Marsigli, II, s. 160. Almanlar, 7 bin üzerinde asker kaybetmişlerdi (Röder, II, s. 172). Kethüdalar ve üç paşa, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın vefat haberini yayarak mağlubiyete neden oldukları için idama mahkum edildiler (Aynı eser, s. 176). Lugas ve Karansebes yine Almanların eline geçti (Aynı eser, s. 185). Slovenya'da Posega, Brod, Gradiska 1690 yılında Almanlara geçti (Aynı eser, s. 186). Varad'ın kuşatması hakkında bk. Aynı eser, s. 177 ve devamı, Ek s. 385 ve devamı; Dapontes, s. 44 ve Kantemir. Besarabya'daki Soroka'nın Kantemir ve Daltaban Mustafa Paşa emrindeki Türkler tarafından sonbaharda kuşatılması hakkında bk. Vita Cantemyrii; Kantemir, Geschichte des osmanischen Reiches, § XXX-XXXI ve Angelescu, s. 14 ve devamı; s. 207; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 395.

164 Kantemir § XXIV, XXVI, XXXV; Giurescu ve Dobrescu, s. 65, No. 99.

165 Röder, II, s. 190 ve devamı.

166 Hammer, III, s. 856-857.

167 Kantemir § XXIII, XXXII, XXXVIII, XLII, XLVIII.

168 Karşılaştırma için bk. Dapontes, s. 44.

169 Giurescu ve Dobrescu, s. 77, No. 117; s. 77-78, No. 118; Kantemir § XXXIX; 1692 tarihinde Brinkoveanu'ya hiçbir Tatar-Türk ordusunun

Erdel’e saldırmayacağı vaat edilmişti; Giurescu ve Dobrescu, s. 65, No. 99. Brinkoveanu’nun komşu topraklarına karşı sözde planları hakkında, Aynı eser, s. 74.

170 Chronik Greceanus s. 53 ve devamı. Ayrıca Documente, Brincoveanu s. 118-119, No. XII-XIII (İstanbul’dan Hollanda raporları).

171 Aynı yer.

172 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Memoiren Popescus, s. 131; Hammer, III, s. 859 ve devamı.

173 Kantemir § XXXIX ve devamı; Marsigli, II, s. 98, 130. 1692 yılında Banat’ta Piskabara Kanyonu için yapılan çatışmalar hakkında bk. Dragalina s. 38 ve devamı.

174 Karşılaştırma için bk. Kantemir § XLIII, LI; Röder, II, s. 195; Hammer, III.

175 Hammer, III, s. 866-867. Aynı Türk kaynaklarına göre Hersek sınırında Gabella için yapılan mücadeleleri de anlatır (Aynı eser, s. 879); Kantemir § XLV sadece Titel’e karşı yapılan teşebbüsü anlatmaktadır.

176 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, aynı yer.

177 Kantemir, Bölüm IV, aynı yer.

178 Aynı yer.

179 Tökeli hakkında karşılaştırma için bk. Documente, Brincoveanu s. 119, No. XIV.

180 Hurmuzaki, V, s. 430-431. Karşılaştırma için bk. Fransız elçinin onayı, Aynı eser, s. 484.

181 Hammer, III, s. 880-882.

182 Marsigli, II, s. 130, 198.

183 Karşılaştırma için bk. Giambattista Romanin’in Kral Sobieski’ye gönderdiği raporlar; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 304 ve devamı; Hurmuzaki, V, s. 268 ve devamı.

184 Aynı yer.

185 Kantemir § XVIII ve devamı.

186 Daha önce verilen kaynaklar.

187 Kantemir § XXII; Marsigli, II, s. 130.

188 Kantemir, Aynı yer.

189 Aynı yer.

190 Aynı eser, § XXVII.

191 Aynı yer.

192 Karşılaştırma için bk. Angeli, Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede (Viyana 1876), s. 93 ve devamı.

193 Karşılaştırma için bk. Angeli s. 140.

194 Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan'ın oğlu idi (Hammer, III, s. 902).

195 Angeli, s. 80 ve devamı.

196 Kantemir, olayın görgü tanığı olarak. Karşılaştırma için bk. Marsigli, II, s. 100 ve devamı; Hammer, III, s. 896 ve devamı. Özellikle de Angeli'nin eserindeki anlatım ve kanıtlar. Rabutin'in başarıları hakkında bk. 197 ve devamı.

197 Röder, II, s. 322.

198 Hurmuzaki, V, s. 393, No. CCLXX altında yayınlanan mektubunda ihanet gözlenmektedir. Firaul'de sığınma hakkı talep ediyor ve Katolik temsilci Kardinal Kollonic'e halkının Roma Kilisesi ile birleşmesini istediğini itiraf ediyordu. Aynı yazar, Fragmente, III, s. 359 ve devamı.

199 Elçilerin yazışmaları için bk. Hurmuzaki, V, aynı yıl.

200 Barozzi ve Berchet, II, s. 230 ve devamı; Ricaut Present State s. 49.

201 Dallam ve Covel, Önsöz s. XXXVII.

202 Barozzi ve Berchet, II, s. 173-174.

203 Karşılaştırma için bk. Magni s. 51, 116 ve devamı, 152 ve Brosch s. 154.

204 Zinkeisen, V, s. 57 ve devamı. Aleksandrette'de 1665 yılında yüzde 2,5; Halep'te yüzde 3 ödeniyordu; Ricaut III, s. 162 ve devamı.

205 Zinkeisen, V, s. 60-63.

206 Barozzi ve Berchet, II, s. 272.

207 Ricaut, Present State s. 138.

208 Dallam ve Covel, s. 103-104. İtaatsiz korsanlar paşaya her yıl 12 bin skudi ödüyorlardı; Divân her Cumartesi toplanıyordu; Ricaut, Histoire, III, s. 29-30. Korsanların liderleri ile yapılan anlaşma hakkında bk. Aynı eser, II, s. 23 ve devamı, 27. Karşılaştırma için bk. "tre nidi infami", Barozzi ve Berchet, II, s. 217.

209 Barozzi ve Berchet, II ve Ricaut II, aynı yer; Chardin I.

210 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 174, 231 ve devamı; Brosch s. 155; Zinkeisen, V, s. 29 ve devamı; Magni, aynı yer.

211 1691 yılına kadar yaptığı görüşmeler hakkında bk. Hurmuzaki, V, s. 407; Karşılaştırma için bk. Aynı yazar, Fragmente, III, s. 376.

212 Bisozzeri’nin eserleri, “La sacra lega contro la possanza ottomana” (Milano 1692), Coronelli, “Memorie istrico-geographiche dei regni della Morea e Negroponte” ve “Storia del regno di Negroponte” (Venedik 1687, 1695); H. Davids “Morsini in Coron” (Venedik 1700). Karşılaştırma için bk. Bernardy’nin eserinde verilen bibliyografi, s. 256.

213 Garzoni, Contarini ve Ranke, Die Venezianer in Morea 1685-1715 – Historisch-politische Zeitschrift, II, s. 429 ve devamı. Zinkeisen, V, s. 164 ve devamı; Kantemir aynı yıl hakkında ve Aleksandre Mavrokordato’nun mektupları.

214 Kantemir § XIII, Not.

215 Karşılaştırma için bk. Garzoni s. 622 (Zinkeisen) ve Kantemir § XLVI ve devamı.

216 Daha önce verilen kaynaklar ve Kantemir § XXVI.

217 Garzoni’den alıntı: Zinkeisen, V, s. 182-183 – Ordunun Mora’daki hareketleri hakkında bk. Aynı eser, s. 183-184; Kantemir § XXV – Liberakis’in şüpheli esareti hakkında bk. Zinkeisen, V, s. 184-185 – Dalmaçya savaşı ve 1696 yılında Venediklilerin Ülgün’e saldırısı hakkında bk. Aynı eser, s. 185-186; Kantemir § XXV. Karadağlılar Venedik davasına özel bir meyil gösteriyorlardı. Cettigne Piskoposu ve Hersek Papa vekili bu konuda tekliflerde bulunuyorlardı (Bernardy, s. 94) – Osmanlı Donanması’nın 1697 yılındaki durumu hakkında bk. Angeli s. 50-51. Berberistan birliği hakkında karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 63. Tuna filosu hakkında bk. Aynı eser, II, s. 171; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 163 ve devamı. Azak hakkında bk. Aynı eser, I, s. 58. Rodos, kaptan-ı deryanın yaşadığı yerdi, Aynı eser, s. 146 ve devamı. Ayrıca Aynı eser, s. 137 ve devamı. Hopf, Griechenland, II, s. 179.

218 Cenevizliler ve sahte sikkelerle ticaretleri hakkında bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 236. Mercan satıyorlardı ve 1664 yılında elçi Draç aracılığıyla bir kapitülasyon elde etmeşe çalıştılar. Ayrıca kumaş tüccarıydılar, Aynı eser, s. 174, 271 – 1665 yılında İzmir’deki konsolosları hakkında bk. Ricaut, Histoire, III, s. 131 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Magni s. 58, 134 ve devamı, 141, 181 – Sikke ticaretini Venedikliler da yapmak istiyorlardı; Barozzi ve Berchet, II, s. 154.

219 M.C. Posselt tarafından yayınlanan kayıtları hakkında bk. Zinkeisen, V, s. 188 ve devamı.

220 Karşılaştırma için bk. Gordon’a göre Zinkeisen; Hurmuzaki, V, s. 491 ve devamı, 515 ve devamı.

221 Zinkeisen, V, s. 193, Not 1.

222 Aynı eser, s. 198.

223 Aynı eser, s. 199-200.

224 “Danubius pannonico-mysicus” 1726, 6 Cilt. Hakkında daha fazla bilgi için bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie”, XXI, s. 62 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Giurescu ve Dobrescu, s. Aynı yer.

225 Hurmuzaki, V, s. 387-388, 391-394. Marsigli’nin Bükreş’te kalışı hakkında. aynı yazar, Fragmente, III, s. 368 ve devamı.– Brinkoveanu’nun Tökeli ile ilişkileri hakkında bk. Aynı eser, s. 365 ve devamı.

226 Jorga, Documente, Brincoveanu s. 107-108; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 364 ve devamı, 370-371, 378, 384-385, 387-388, 391 ve devamı.

227 Jorga, Documente, Brincoveanu s. 109, No. VIII.

228 Tökeli’nin ordusunda bulunan temsilci De Feriol ve De Feuquieres hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, V, s. 205.

229 Jorg, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXI, s. 94 ve devamı.

230 Hurmuzaki, V, aynı yıl hakkında; Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, XXI, s. 97. Tatarların arabuluculuk teklifi hakkında bk. Hurmuzaki, V, s. 420-421, No. CCXI; s. 436-437, No. CCXCVIII; aynı yazar, Fragmente, III s. 376, 396 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Fransız elçi raporları, Studii şi Documente, XX, Bölüm 11.

231 Hammer, IV, s. 10. Romen hatırat yazarı Radu Popiscu onu haksız olarak “bilgisiz” biri olarak gösteriyor (Magazinul istoric II, s. 168); O, ünlü bir şair ve hukukçu idi.

232 Anlaşma hakkında bilgi için bk. Musalti, Storia di un lembo di terra, Padua 1886. Onay 15 Nisan 1701 tarihinde verildi. Balyos Lorenzo’nun gelişi hakkında bilgi için bk. La Motraye, I, s. 262 ve devamı.

233 Görüşmeler hakkında genel bilgi için bk. Hurmuzaki, Documente, V; aynı yazar, Fragmente, III, s. 334 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 01

1 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 267: “L’antica ferocia non è morta, mà addonmentata.”

2 “Art. 8: Ecclesiae Dei et monasteria graecam fidem habentia ubique ocorum in ditione Suae Sultanicae Maiestatis existentia, pariter et diversarum Inationum populi: Graeci, Serbi, Bulgari, Slavi aliique omnes eandem fidem profitentes omnem libertatem et immunitatem, absque omni gravamine et superfluis tributis, habeant, denuo autem impositae contributiones Albèri XIV, s. iis adimantur, nec in futurum ad easdem amplius cogantur”; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 414, Not g.

3 Karşılaştırma için bk. Boğdan kronikleri N. Costin s. 43-44; Amiras: Kogalniceanu, Letopisite, III, s. 112; Hurmuzaki, Ek I, s. 349-352; Hammer, Geschichte der Krim (Kırım Tarihi), s. 175-176.

4 N. Costin s. 47-48; Neculce, Aynı eser, s. 271-272; Hurmuzaki, Ek I, s. 356, No. DCCVIII; Giurescu ve Dobrescu, s. 104-106, 114; Hammer, Geschichte der Krim, s. 184; Jorga, Denkwürdigkeiten der Rrumänischen Akademie, XXXII. Ştiri despre veacul al XVIIIlea in terile noastr, s. 1 ve devamı.

5 Yukarıda belirtilen eserdeki Hollanda raporları. Bâbıâli’nin asi Gazi Giray Han’a ve babası Selim Giray Han’a karşı yaptırımları hakkıda: Aynı eser, s. 5 ve Notlar. Ayrıca Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 242 ve devamı.

6 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 497-498; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 15, 21 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 229 ve devamı.

7 Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 273 ve devamı.

8 Giurescu ve Dobrescu, s. 108-109; Papaz Simbert’in “Diarum” eserine göre: Zinkeisen, V, s. 222 ve devamı. Bâbıâli, barış belgelerinin karşılıklı teslimi için Ceneviz asıllı Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa’yı göndermişti. 25 Temmuz 1700 tarihinde yapılan kesin sınır tespiti Marsigli tarafından gerçekleştirilmiştir; bu fırsatta David Rosznyay’ın kroniğini Latince’ye tercüme etmiştir; Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, XXI, s. 97 ve devamı. Rus tehlikesi hakkında da yazı yazmış ve geride 1732 yılında İtalyanca ve Fransızca dillerinden yayınlanan “Dimistrazione dello stato militare dell’ Impero ottomano, dal maggiore, che fu nell’ anno, 1680, regnando Meemet IV, fino a’moderni tempi, fondata su le costituzioni del Canon-Name della Porta e su le osservazioni fattesi in piu congionture di guerra e di corte; divisa in due parti e dedicata a

Dio uno e trino da Luigi Ferdinando Marsili" adlı eseri bırakmıştır; el yazıları hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 100 ve devamı.

9 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 479 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 232 ve devamı.

10 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 483; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 23; Zinkeisen, V, s. 234 ve devamı, 351, Not 2, s. 353 ve devamı.

11 Zinkeisen, Aynı yer.

12 Rus elçisinin yakında geleceğini bildiren temsilci ile gemi toplarının sökülmesini yasaklayan Türkler arasındaki anlaşmazlıklar hakkında bilgi için bk. La Motraye, Aynı yer.

13 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 43.

14 Memoiren Popescus s. 164 ve devamı.

15 Karşılaştırma için bk. Kantemir § XLIV.

16 Aynı eser, s. 264, Not 2.

17 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 491, 494; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 21; Zinkeisen, V, s. 304 ve devamı.

18 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 405, Not 1.

19 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 272, Not 1 – Türkler harita kullanımını çok iyi bilmiyorlardı; Ricaut, Present State, s. 58-59; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 32, Not 2. Ama bu dönemlerde haritalarla çalışmaya başladılar; P. Lucas, Voyage I, Paris 1712, s. 51 ve devamı.

20 Bu yüzden ticarî acıdan daha çok Rumların ve Levantenlerin elinde bulunan İstanbul, yeni Avrupa stilindeki İzmir'e karşı kaybediyordu.

21 Epaminondas J. Stamatiades, Atina 1865, Önsöz ve Bölüm 1; Karşılaştırma için bk. Magni, aynı yer, Sestini, Voyage de Constantinople à Bassora, Paris VI, s. 3.

22 Aynı yer.

23 Ricaut, Present State, s. 131; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, XIII, s. 3: Georg Kantakuzen'in İstanbul'daki evi hakkında bilgi. Paleologlardan biri Clermont'da eğitim görüyordu; P. Lucas, Voyage I, s. 16-17.

24 Karşılaştırma için bk. Covel, s. 145 ve devamı, 151.

25 Jorga, "Geschichte der rumänischen Literatur im 18. Jahrhundert" (Romence), Bölüm 2.

26 "Status praesens Ecclesiae graecae", 1714.

27 Barozzi ve Berchet, II, s. 153-154; Magni, s. 619.

28 Magazinul istoric IV, s. 39; Legrand, Généalogie des Maurocordatos, Paris 1886.

29 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IV, s. 512, No. DXCV.

30 Aynı eser, XIII, s. 165-166.

31 Hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 370, 372; Studii şi Documente, IV, Endeks.

32 Un bel homme, fort discret et civil; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 95.

33 Skarlatos, Tırgovişte'ye defnedilmiştir; Jorga, "Inscripti" I, s. 119.

34 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 333-334, 359, 360, 472 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, II, s. 187, 242.

35 Stamatiades, Aynı yer.

36 Kantemir § XCI.

37 O dönemde İstanbul'da bulunan Kantemir § XCIV ve devamı. başka bir versiyon Hammer, III, s. 400: burada Hüseyin Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi için aldığı tedbirlerden ve yaptırdığı binalardan da bahsedilmektedir.

38 Hammer, IV, s. 12.

39 Hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 1-2.

40 Aynı eser, s. 48; Kantemir, aynı yıl .

41 Hammer, IV, s. 48; Kantemir § CI ve devamı.

42 Giurescu ve Dobrescu, s. 135-136, No. 217. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 280.

43 Kantemir § CVII, Not.

44 Karşılaştırma için bk. Giurescu ve Dobrescu, s. XLIV ve devamı, 137 ve devamı.

45 Karşılaştırma için bk. Jorga, "Geschichte der rumänischen Literatur im 18. Jahrhundert" (Romence) I, s. 350-351.

46 Jorga, Documente, Brincoveanu s. 124 ve devamı.

47 Brinkoveanu'nun kayıtları: "Revista Romina" I, s. 677.

48 Jorga, Documente, Brincoveanu s. 124, No. XXI.

49 Rodos Adası'nda 1708 yılında bahtsız ölümü hakkında bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 34.

50 Hammer, IV, s. 74. Cenazesi hakkında bk. La Motraye, I, s. 215.

* Vefatı Eylül 1705'te İnebahtı muhafızı olarak (ed).

51 Yukarıda verilen kaynaklar; ayrıca Romen kronikler; Paul Lucas, "Erste Reise" ve La Motraye, I, s. 324 ve devamı; Aleksandre Mavrokordat'ın mektupları, s. 115; detaylı bir anlatım: Zinkeisen, V, s. 247

ve devamı. Karşılaştırma için bk. Marsigli, II, s. 198. Genç yaşından dolayı birkaç asinin tahta çıkartmak istedikleri Sultan II. Ahmed'in oğlu, Sultan II. Mustafa'nın kuzeni Şehzâde İbrahim hakkında bilgi için bk. La Motraye, I, s. 252, Not a, s. 330; Hammer, III, s. 928.

52 temsilci Talman'ın raporundaki tarih; Giurescu ve Dobrescu, s. 141, No. 235; Karşılaştırma için bk. Lucas, Voyage I, s. 23-24.

53 Lucas, I, s. 221: "le 2 de mai le Visir Aly fut deposé".

54 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 20, 32 ve devamı.

55 Hammer, IV, s. 88.

56 Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 199, 229, 281 ve devamı, 298, 373-376; Jorga, Documente, Brincoveanu s. 122 ve devamı, 126, Not 1; Lucas, Voyage I, s. 57 ve devamı; Hurmuzaki, IX, s. 423.

57 Zinkeisen, V, s. 342 ve devamı. Bu hadise hakkında ileride daha detaylı bilgi verilmektedir.

58 Rakoçi'nin Romen ülkeleri ile ilişkileri hakkında bk. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII (1910), s. 1 ve devamı.

59 Hammer, IV, s. 89; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 22 ve devamı.

60 Hammer, IV, s. 90; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 27-28.

61 Brinkoveanu'nun asilerle ilişkileri hakkında bilgi için bk. Jorga, "Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII (1910), s. 5 ve devamı.

62 Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, XXXII, s. 7 ve devamındaki Hollanda raporları; Giurescu ve Dobrescu, s. 135.

63 Hammer, IV, s. 75-76, 82, 85; Zinkeisen, V, s. 354 ve devamı; Lucas, I, s. 48 ve devamı; La Motraye, II, s. 59-61.

64 "Journal de Pierre le Grand", s. 110, 139.

65 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 85, 90, 93-95; Giurescu ve Dobrescu, s. 154-155.

66 N. Costin s. 46-48. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 287-288.

67 Documente, Brincoveanu, s. 126, Not .

68 bkz. İlerideki bölümler. Karşılaştırma için bk. "Archiva Societatii stiintifice şi literare" (Yaş) IV, s. 344.

69 Jorga, Documente,le Cantacuzinilor, s. 262-263. Osmanlı donanmasının durumu hakkında bk. Marsigli ve ona göre Zinkeisen, V, s. 297.

70 “Journal de Pierre li Grand”, s. 207, 212.

71 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 226; Giurescu ve Dobrescu, s. XII ve Not 2, s. 80, 89, 124. Mamucca della Torre ailesinin Erdel’deki Macarlar ile aile bağları vardı. Maria Antonia Mamucca della Torre Kont Kalnoky ile evli idi; Studii şi Documente, VII, s. 363. İkinci eşi daha sonra Boyar Nenul oldu. Elçiler Talman ve Quarient hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 12 ve devamı; La Motraye, I, Yıl 1703 ve devamı.

72 Giurescu ve Dobrescu, s. 141 ve Not 2.

73 Jorga, Documente,le Brincoveanu, s. 126, Not 1.

74 Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 17-18.

75 Aynı eser, s. 26-27.

76 Karşılaştırma için bk. Jorga, Documente,le Brincoveanu, s. 126, Not 1; La Motraye, I, Yıl 1703; Stamatiades, Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 11, Not d.

77 Jorga, Documente,le Brincoveanu, s. 126, Not 1.

78 Hammer, IV, s. 97-98; La Motraye, III, s. 37, Not 6. İngiltere ile ilişkileri hakkında bk. Zinkeisen, V, s. 340 ve devamı.– 1707 yılında Mayorka ve Malta önünde beliren Osmanlı donanması hakkında bk. Aynı eser, s. 349.

79 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 99-100.

80 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 11, Rakoçi’nin mektup koleksiyonuna göre, Viyana Devlet Arşivi Kütüphanesi, el yazması 303, 309.

81 Jorga, “Storia del siggiorno di Carlo XII in Turchia scritta dal suo primo interprete Alessandro Amira”, Bükreş 1905; İsveç Tarihi Kaynaklarının Yayınına ilişkin Kraliyet Yayınevi; ayrıca Studii şi Documente, IX altında verilmiştir.

82 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 43. Kantemir § XI’de vezirin Kaplan Giray Han aracılığıyla Nisan-Aralık 1707 arasında Krala ve Kazak Hatmana her türlü yardımı vaat etmekte tereddüt etmedi.

83 Ayrıca bkz. Boğdan kroniği N. Costin s. 57 ve devamı; La Motraye, I, s. 411 ve devamı. Ayrıca Jorga, “Karl XII, Peter der Grosse und die rumänischen Länder” adlı incelemesi, “Abhandlungen der rumänischen Akademie” XXXIII.

84 Amira, s.11.

85 Paşa'nın kararsızlığı hakkında bk. Fabrice, Anecdotes du séjour du roi de Suède à Bender, Hamburg 1760, s. 15.

86 N. Costin s. 57-68, aynı döneme ait Ruslara yönelik bir İtalyan haberi kroniğine dahil etmiştir; Neculce s. 290 ve devamı. İstanbul'a kralın esir alındığı veya öldüğü haberi ulaştı; La Motraye, I, s. 411-412.

87 Amira, s.11; La Motraye, I, s. 416.

88 Amira'ya göre Poltava muharebesinde yanında 6 bin süvari vardı; s. 10.

89 "Prin toate vadurile stau şi din steag in steag cite un om"; Neculce s. 292.

90 Fabrice, s. 15, 29 ve Boğdan kronikleri.

91 Bu iddiaya yer veren N. Costin s. 68-69 ve bu iddiayı ortaya atan Neculce dışında karşılaştırma için ayrıca Hurmuzaki, IX, s. 444 ve devamında Eflak'tan ve İstanbul'dan gelen haberler. Aynı eserdeki mektup, Ek I, s. 371; Amira, s.14-15 ve Notlar; La Motraye, I, s. 417. Kazakların komutanlarından birkaç Yaş'a gelmişlerdi bile, N. Costin s. 68 – Mezappe 18/29 Mart 1710 tarihinde Bender'de vefat etti; Naaşı Galats'a San Georg Kilisesi'ne götürüldü; Türkler onu daha sonra 1711 yılında oradan çıkartıp "Tuna kıyısan" attılar; Aynı eser, s. 69-70; Amira, s.15.

92 Aynı yer.

93 Hurmuzaki, Ek I, s. 371.

94 Neculce s. 293-294; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 51.

95 Neculce s. 291 ve devamı; N. Costin s. 68 ve devamı; Bender'den gönderilen mektup: Hurmuzaki, Ek I, s. 371; ayrıca yukarıda belirtilen incelemenin ekleri.

96 Amira, s.11.

97 La Motraye, I, s. 415, Ek s. 20-21.

98 Amira, s.12, Not 1: Aynı eserdeki bibliyografi.

99 Aynı eser, s. 13; La Motraye, I, s. 417, Ek 22-23.

100 Aynı yer.

101 Amira, s.12-13; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 45 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Fabrice, s. 29-31; La Motraye, I, s. 420-421.

102 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 45; Fabrice, s. 10.

103 Karşılaştırma için bk. Amira, s.13 Not 4.

104 Hurmuzaki, Ek I, s. 375, No. DLIX.

105 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 44.

106 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 47; La Motraye, I, s. 419. Buna göre Kral, 30 bin sipahi ve 20 bin yeniçeriden oluşan bir ordu talep etmiştir (I, s. 418).

107 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 47-48.

108 Aynı yazar, Documente, Ek I, s. 371.

109 Amira, s.13, Not 4; Fabrice, s. 5; N. Costin s. 76-77. Karşılaştırma için bk. Jorga, Franz Rakoçi und die Rumänen; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, 1910.

110 Hurmuzaki, Ek I, s. aynı yıl; Fabrice, s. 37-38; N. Costin s. 76-77. Kral'ın yanında 1.300 İsveçli, 4 bin Kazak ve 4 bin Leh vardı; Amira, s.14. Ancak bu sayılar abartılmış gibi görünmektedir: Hurmuzaki, Ek I, s. 370-371'de verilen bir Romence mektuba göre yanında aralarında 800 Leh ve 1.000 Romen bulunan ancak 3 bin kişi vardı.

111 Fabrice, s. 167: "sur une hauteur proche du village moldavien appelé Warnitza."

112 Hammer, IV, s. 102-103; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 49 ve devamı; Fabrice, s. 30. Barış belgesi (Şevval 1121) ve Çarı gönderilen mektup: N. Costin s. 93 ve devamı.

113 La Motraye, I, s. 419; Hurmuzaki, yukarıdaki eser; Tolstoy'un Osmanlı etiketine karşı hatalar.

114 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 50-51.

115 N. Costin s. 71.

116 La Motraye, I, s. 419-420.

117 Onun ve İstanbul'daki diğer İsveçliler hakkında bk. Fabrice, s. 13, 62, 65; La Motraye, I, s. 420.

118 Amira, s.14-16; La Motraye, I, s. 465.

119 Ayrıca bkz. N. Costin s. 79: "Un fort brave homme" – 'Tüm Köprülüler gibi' kendi çıkarını düşünmediğini Costin de söylemektedir – "et très bon Suédois"; Fabrice, s. 12. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 5, 15. Kantemir § XVI ve devamında bu değişikliğin sebibi hakkındaki anlatımı kronolojik bir yanlışa dayanmaktadır: Zira Kaplan Giray Han 1710 yılının yaz aylarında değil, daha 22 Eylül 1707 tarihinde azledilip, yerine Devlet Giray Han getirilmiştir; Hammer, IV, s. 692. 23 Ocak'ta İstanbul'a gelen ve Şubat ayında Bâbıâli ile görüşmelere başlayan ve sadrazamın düşürülmesine neden olan Poniatovski'nin bu ikinci elçilik görevi hakkında bk. Hurmuzaki, Ek I; Fabrice, s. 6, 11-12; La Motraye, I, s. 420 – Çorlulu Ali Paşa Kırım'a sürgün gönderilecekti; Aynı yer. Ama bunun yerine sadece

Midilli’ye gönderildi. Kumarcı Ali Paşa ona karşı faaliyetlerde bulunmuştu; Aynı yer. Ayrıca Giurescu ve Dobrescu, s. 189.

120 Amira, s.16; La Motraye, I, s. 422.

121 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 51-52.

122 Fabrice, s. 31: “il étoit adore de tout le peuple, qui le veneroit prusque comme un saint”. Azledilmesinin nedenleri: “scrupules ve délicatesses sur l’observation de la Loi”; La Motraye, I, s. 465.

123 Karşılaştırma için bk. Kantemir § XX, Not.

124 Fabrice, s. 15. Fabrice, yaşlı Tatar Hanından büyük bir saygı ile bahsetmektedir, s. 22.

125 Aynı eser, s. XXI ve devamı; Karşılaştırma için bk. Amira, s.16-17; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 44-45. Onun azline de Kumurcu Ali Paşa’nın neden olduğu söylenmektedir; La Motraye, II, s. 421.

126 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 56; Fabrice, s. 19.

127 Yusuf Paşa, selefini Bender’de tuttu; Amira, s.18. Neigebaur, Bâbıâli’ye 1711 yılında August ve çar arasında 1709 yılında yapılan anlaşmayı bildirdi; Aynı eser, s. 22, Not 1. 1711 yılının baharında August, Bâbıâli’ye yeni teklifler getirdi; Aynı eser, s. 22-24. Yeni Eflak Prensi Kantemir (25 Kasım 1710 tarihinden itibaren), o dönemlerde seraskerin emri ile Sienavski’ye mektup yazmış ve onu Stanislas’ın tarafına çekmeye çalışmıştır; Aynı eser, s. 23, Not 2.

128 Aynı eser, s. 16-18; Fabrice, s. 20, 30-32.

129 Amira, s.25-26.

130 Fabrice, s. 31.

131 “Journal de Pierre le Grand” s. 35-36.

132 Hurmuzaki, Ek I, s. 393, No. DLXXXIX; La Motraye, II, s. 2-3. Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm komutanlarına giden emrin tarihi “Zilkade 1122” başıdır.

133 “Il commande dans ce pais-ci comme dans le sien propre”; Fabrice, s. 38. Karşılaştırma için bk. s. 54: “Le roi est adoré dans ce pais-ci et regarde comme le plus grand héros du monde.” Karşılaştırma için bk. La Motraye, II, s. 1 ve devamı; Amira, s.88 ve devamı; Fabrice, s. 32, 40 ve devamı.

134 Amira, s.24-25.

135 La Motraye, II, s. 4; N. Costin s. 90-91; Neculce s. 304; Amira, Aynı yer.

136 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 60 ve devamı; Fabrice, s. 48-49, 53-54, 57; Documente, Brincoveanu s. 85-86.

137 Rakoçi'nin Bâbıâli'deki temsilcisi Talaba, bu yazışmaları Türklere bildirdi; Hurmuzaki, Ek I, s. 391-392.

138 Karşılaştırma için bk. Amira, Aynı eser, ile N. Costin ve Neculce'nin kronikleri ve Kantemir § XXIX ve devamı.

139 Hurmuzaki, Ek I, s. 389, No. DLXXXIV.

140 Son kez 6/17 Şubat 1711; Bender Kapı Kethüdasının kroniği: Hurmuzaki, XIII, s. 53-54. Aynı mektubun Romence'si: N. Costin s. 96 ve devamı. Türklerin savaş ilanı (Manifestum seu declaratio foedifragae violationis Pacis, 22 Şubat 1711) Latince olarak da basılmıştır; Jorga, Acte şi Fragmenti.

141 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 53.

142 Aynı eser, s. 56 ve devamı. Ayrıca kış aylarında bir ağa Viyana'ya gönderildi; Fabrice, s. 47-78.

143 La Motraye, II, s. 6 ve devamı. Ordunun oluşumunu da vermektedir: 4 bin topçu, 6 bin cebeci, sadrazamın ve diğer komutanların 3 bin muhafız kıtaları, 5-6 bin sekban ve 8 paşanın emrinde 10-12 bin timar sipahisi, İstanbul'un 8-10 bin sürekli sipahisi ve 15 bin Arnavut (s. 16)

144 Fabrice, s. 51.

145 Amira, s.26; Fabrice, s. 63-64, 66, 69 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Westrin, "Historisk Tidskrift" 1900, s. 9-10. Demirbaş Şarl'ın Kili veya Akkirman'a sözde geri çekilişi: Jorga, Documente, Brincoveanu s. 86; N. Costin s. 98-99; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 318.

146 Fabrice, s. 49, 54.

147 Aynı eser, s. 64; La Motraye, II, s. 5.

148 Marşın bilerek geciktirilmesi hakkında bk. Aynı eser, s. 8.

149 Amira, s.28, Not 1. Olayın Boğdan versiyonu. Kantemir, muharebeden önce asi olarak kabul edilmek istemiyordu.

150 G. Bogdan-Duica, "Romen Yıllıkları" IX; "Geschichte des rumänischen Volkes" (Romen Halkı Tarihi) II, s. 134-135 ve daha önce belirtilen inceleme.

151 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 313; Jorga, Documente, Brincoveanu s. 85 ve devamı; N. Costin s. 100 ve devamı; Neculce s. 309 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, XVI, s. 99: Kantemir'in 4/15 Haziran tarihli emri; artık özgür olan Boğdanlılar

yapılan çağrı için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 936-938; Aynı eser, VI, s. 79-80; IX, s. 455-456. Ayrıca Studii şi Documente,.

152 “Journal du boyard Chéréméteff à Crocavie, Venise, Rome et Malte”, “Bibl. russe et polonaise”, Paris 1859.

153 Fabrice, s. 68; Hurmuzaki, XIII, s. 54’te Afenduli.

154 Aynı yer; “Journal de Pierre le Grand” s. 356, 365-366. Rusların Hanın oğlu ile sözde çatışması hakkında bk. Fabrice, s. 71.

155 Fabrice onu kısa bir süre önce “un bon seigneur, justement comme il nous faut” (tam ihtiyacımız olan iyi bir adam) olarak tanıtmıştır; s. 58.

156 Aynı yer.

157 Karşılaştırma için bk. Boğdan kornikleri ve Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 313 ve devamı; Jorga, Documente, Brincoveanu s. 85 ve devamı; Hurmuzaki, IX, Ek I altındaki Venedik, Fransa, İsveç raporları; Amira, s.27 ve devamı; Kantemir, Geschichte, § XXXIII ve devamı.ve “Intimplarile Cantacuzinilor şi Brinkovenilor” § 18 ve devamı; Voltaire, “Charles XII” ve “Histoire de Russie”; “Journal de Pierre le Grand”; Mavrokordatos’nun yazıları, “Archiva societatii stiintifice şi literare din laşi”, Yıl V, s. 565 ve devamı; VII, s. 488 ve devamı.(Emile Legrand, Epistolaire grec ou recueil de lettres adresses pour la plapart à Chrysanthe Notaras ... par les princes de Valachi et de Moldavie (Paris 1888); Karşılaştırma için bk. Aynı eser, IV, s. 339 ve devamı.

158 Amira, s.31, Not 1.

159 Aynı yer; Aynı eser, s. 32, Not 2; Kantemir § XXXVI; “Journal de Pierre le Grand” s. 367-368.

160 Amira, s.31, Not 1.

161 Afenduli, s.55; “Journal de Pierre le Grand” s. 378.

162 La Motraye, II, s. 16-17; Kantemir § XXXVIII.

163 Kantemir § XL; Peter, Yanus’u hain kabul etmektedir; “Journal de Pierre le Grand” s. 368.

164 Fabrice, s. 83.

165 Bir Eflak kaynağına göre (Greceanu) sadrazam barış istiyordu ve bu amaçla çok daha önce (s. 308) Kastriota’yı, Kudüs ptariği Krizantos Notaras’i de temsilen elçi olarak göndermiştir; Voltaire, Aynı eser; Karşılaştırma için bk. Afenduli, s.55; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 313; Gerçekte ise bu iki elçi özellikle kurnaz Eflak Prensi Brinkoveanu’nun adına gelmiştir ve Baltacı Mehmed Paşa tarafından verilen belge “barışın çar tarafından istendiği” ifadesi ile başlamaktadır; Afenduli, s.56; ayrıca

“Journal de Pierre le Grand” s. 374; Fabrice, s. 73; La Motraye, II, s. 18-21. Muharebe, Poniatovski’nin Kral Stanislas’a gönderdiği mektupta da tarif edilmektedir; Aynı eser, s. 25-26. Türk versiyonu: Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 322-323; Hurmuzaki, VI, s. 91-92, No. LI; s. 123-124.

166 Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 20-21’de belirtilen şartlar; Afenduli, s.32-33; Rus tarafından görüş: Dumont, Corps diplomtique III, s. 275; Schöll XIV, s. 288; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 74, Not c. Huşi Geçidi, 12/23 Temmuz doğru tarihtir. Türklerin rüşvet aldığı iddia edilmektedir (Hurmuzaki, VI, s. 109).

167 Karşılaştırma için bk. Studii şi Documente, XVI, s. 99.

168 Rusların “Judas” Brinkoveanu hakkında haksız beyanı: “Journal de Pierre le Grand” s. 377 – İki voyvodanın Bosna’daki ayaklanması hakkında bk. Neculce s. 320.

169 Tatarlara karşı üç paşa tarafından korunan 19 Temmuz’da Peter Ştefaneşti’de Prut’u geçti ve 23 Temmuz’da Turla Nehri’ne geldi; “Journal de Pierre le Grand” s. 379; Karşılaştırma için bk. La Motraye, II, s. 23 – Kırım üzerine gönderilen Apraksin ve birliği hakkında bk. Neculce s. 314-315; Jorga, Documente, Brincoveanu s. 89.

170 Fabrice, s. 74, 83-84.

171 Fabrice, Aynı yer; “Journal de Pierre le Grand” s. 375-376; Amira, s.33-34; La Motraye, II, s. 24 ve devamı. Dalmaçyalı Dadich’e göre sultan sadrazama barışı sağlamayı bizzat tavsiye etmiştir; Gatterer, Allgemeine historische Bibliothek XII, Halle 1769, s. 243. Burada İbrail’in Kurlandlı Röen’in 7 bin süvarisi ve 1.000 piyadesi tarafından ele geçirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoksların genel bir ayaklanmasına ilişkin planlar hakkında bilgiler de vardır; General Yanus’un 8 bin süvari ve 2 bin Kazak ile gönderilmesi, Aynı eser, s. 248. Thomas Kantakuzen hakkında, s. 248 ve devamı. Muharebe hakkında s. 254 ve devamı.

172 Hurmuzaki, VI, s. 82-83. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 121.

173 Karşılaştırma için bk. Jorga, Documente, Brincoveanu ve Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 326.

174 Fabrice, s. 75.

175 Aynı eser, s. 75-76, 84-85.

176 Karşılaştırma için bk. La Motraye, II, s. 23.

177 Fabrice, s. 86 ve devamı; Amira, s.34 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 323; kralın o dönemlerde kendi geçimi ve yanındakilerin geçimini sağlamak için yapmak zorunda kaldığı borçlar hakkında bk.

Westrin, Anteckningar om Karl XII: orientaliska Kreditoren, “Historisk Tidskrift” 1900, s. 9 ve devamı.

178 Karşılaştırma için bk. Amira, s.40; Neculce s. 342.

179 Dadich s. 262.

180 Amira, s.35-37.

181 Aynı eser, s. 38, Not; Neculce s. 335-337.

182 Hurmuzaki, Ek I, s. 467, No. DCVIII. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 409.

183 Amira, s.38.

184 Fabrice, s. 96 ve devamı; Paşalara verilen emirler, s. 100 ve devamı.

185 Karşılaştırma için bk. Neculce s. 335; Greceanu, s. 222-223 ve devamı; ayrıca Fabrice, s. 88 ve devamı.

186 Afenduli, s.58-59.

187 Koşullar hakkında bk. Fabrice, s. 108; Karşılaştırma için bk. s. 109 ve devamı; Metin, Aynı eser, s. 102 ve devamı.

188 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Brinkoveanu’nun mektupları, Hurmuzaki, VI, s. 128-129; Amira, s.39. Aynı zamanda Baltacı Mehmed Paşa sürgün yerinden geri çağrıldı; Fabrice, s. 104.

189 Yaz aylarında yapılan görüşmeler hakkında, Aynı eser, s. 126 ve devamı; 10 Temmuz’da Funk sadrazamın reddetmesine rağmen sultanın huzuruna çıktı.

190 Amira, s.36, 40, 43 ve Not 4. 1712 yılının Kasım ayında Homentovski tekrar Yaş üzerinden İstanbul’a geldi; Fabrice, s. 141.

191 Amira, s.43, Not 3.

192 Afenduli, s.60’taki mektup.

193 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. s. 60-61; Bender’deki Lehlerin sadrazama gönderdikleri mektup. Bender’de 12 bin İsveçli ve Leh bulunuyordu, Fabrice, s. 106.

194 Afenduli, s.62’deki mektup; Karşılaştırma için bk. Amira, s.43 ve devamı; Grceanu s. 230-231.

195 Fabrice, s. 145 ve devamı. Süleyman Paşa burada “fort bon homme” (iyi adam) olarak tarif edilse de “grand génie” (büyük dahi) olarak nitelendirilmiyor – August, Viyana üzerinden aynı akıbete uğrayan sbir elçi göndermişti; Afenduli, s.63.

196 Fabrice, s. 147-148. Poniatovski’nin ve Fransız elçinin bu değişimdeki payları: Afenduli, s.152-153.

197 Afenduli, Aynı yer.

198 Fabrice, s. 153 ve devamı.

199 Karşılaştırma için bk. Demirbaş Şarl'a yazılan mektuplar, Afenduli, s.64 ve devamı.

200 Amira, s.45, Not 1. Paşalara verilen 21 Mart 1713 tarihinde hazır olma emri; Hurmuzaki, VI, s. 132-133. Karşılaştırma için bk. daha önce belirtilen inceleme (Jorga).

201 Potocki, Vişniyevski, Krispin ve Tarlo'ya da onar kese verildi; Fabrice, s. 159.

202 Afenduli, s.65 ve devamı; Amira, s.45 ve devamı; Kogalniceanu, Letopisite, II, s. 140 ve devamında Axintie Uricariul.

203 Fabrice, s. 163.

204 Aynı eser, s. 170 ve devamı.

205 "in denen er krank war oder sich stellte, als wenn er krank wäre" (hasta olduğu ya da hastaymış gibi rol yaptığı günler); Afenduli, s.71.

206 Boğdan kronikleri; Greceanu, s. 232 ve devamı; Giurescu ve Dobrescu, s. 231 ve devamı; Afenduli, s..66 ve devamı; Amira, s.45 ve devamı

207 Hammer, IV, s. 117Amira, s.49.

208 Aynı yer.

209 Afenduli, s.67 ve Amira, Aynı yer.

210 Amira, s.52 ve devamı.(ayrıca s. 89 ve devamı) ve diğer bibliyogrfinin de verildiği notlar; Afenduli S.72; Fabrice, s. 69, 217 ve devamı.

211 Amira, s.59-60.

212 Afenduli, s.75; Amira, s.60; Fabrice, s. 238 ve devamı.

213 Aynı yer; Fabrice, s. 240; Amira, s.75, Not 1.

214 Fabrice, s. 238-240. İbrahim Paşa, popularitesi fazla tehlikeli olmaya başladığından 27 Nisan'da tekrar azledildi; Aynı eser, s. 245. Reis Efendi, Rus dostu olduğu gerekçesi ile Temmuz ayında görevden alındı; Aynı eser, s. 255. Şeyhülislâm da öyle; Aynı eser, s. 264.

215 Fabrice, s. 252-253.

216 Amira, s.59. Karşılaştırma için bk. Bender'de kalan İsveçliler hakkında Krala gönderilen mektuplar; Theodor Westrin, "Historisk Tidskrift", 1900, s. 57 ve devam.ı

217 Kogalniceanu, s. 52'de Muste.

218 Amira, s.64.

219 Boğdan kronikleri; Amira, s.64, Not 4. Karşılaştırma için bk. Fabrice, s. 264 ve devamı, 276. Kral August'un Hana ve Bender Beylerbeyi Abdi Paşa'ya gönderdiği elçiler hakkında bk. Amira, s.65.

220 Aynı eser, s. 67.

221 Fabrice, s. 310. Axinties kroniği, s. 165. Stanislas'ın 1714 yılında Lehistan seferinin tekrarlanmasını sağlamak için Bâbıâli ile yaptığı diğer görüşmeler, Amira, s.69 ve devamı. iki Leh Kralı'nın barışmasını sağlamak için Türklerin ve Tatarların teşebbüsleri, Hurmuzaki, IX, s. 516.

222 Afenduli, s.76 ve Amira, s.62 ve devamı, 86 ve devamı.dışında diğer kaynaklar Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 246'da verilmiştir.

223 Tarih hakkında bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 75, Not 7; Fabrice, s. 262; Amira, s.63, Not 3. Anlaşmanın gerçek tarihi: 3 Temmuz; Theyls, Memoires s. 129 ve devamı.(Zinkeisen, eserinde).

224 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Amira, s.61-62. Barışın detayları hakkında detaylar: Hammer, IV, s. 119; Karşılaştırma için bk. Thelys, s. 67 ve devamı. Barış antlaşması Ağustos ayında onaylandı; Fabrice, s. 273, 287-288, 291-292. Türklerin şart koştuğu şartlar (Tatarlara hediyeler, Mazeppa'nın Kazaklarının yerleşmesi, vs.), Greceanu, s. 241 ve devamı.

225 Fabrice, s. 303 ve devamı; Amira, s.71-72. bkz. Theyls s. 151 ve devamı.(Zinkeisen, eserinde).

226 Fabrice, s. 338, Not; Amira, s.75, Not 1.

227 Karşılaştırma için bk. Kogalniceanu, Arch Romaneasca, II, s. 21.

228 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 73-74; Afenduli, s.75-76; Amira, s.75 ve devamı; Fabrice, s. 317 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 150-151. Karşılaştırma için bk. Fabrice, s. 277 ve devamı.– Amira, s.77'te elçiler Höpken ve Carlson'un gelişine ve 1739 yılında yapılan anlaşmaya kadar Türk-İsveç ilişkileri hakkında bilgi vermektedir.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 02

1 Dadich, s. 262: “Seine Entfernung von allem Eigennutz, seine Sparsamkeit, mässige Lebensart und seine Gerechtigkeit, die er selbst beobachtete, wollte er auch von anderen beobachtet wissen.”

2 Aynı eser, s. 262 ve devamı.

3 Eflak kornikleri dışında ayrıca La Motraye ve Dadich XII, s. 264 ve devamı.

4 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 7, 13.

5 Del Chiaro, Rivoluzioni della Vallachia, s. 173 ve devamı.

6 Brinkoveanu’ya yapılan Müslüman olma teklifi Nişancı Ali Paşa’nın temsil ettiği dinî fanatizme uygundu.

7 “Riacquistare la Morea ed altre piazze peraute nell’ ultima guerra”; Amira, s.69.

8 Zinkeisen, V, s. 461 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 78 ve devamı, 82 ve devamı; Kogalniceanu, Aynı eser, s. 12.

9 Diedo, Storia della Republica di Venezia sino all’ anno 1747, IV, Venedik 1751 ve Guiseppe Cappelletti “Geschichte Venediks” XI, Venedik 1854; Zinkeisen, V, s. 467.

10 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, s. 82 ve devamı.

11 Zinkeisen, Aynı eser.

12 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 78; Diedo’nun verdiği bilgilere göre, Zinkeisen, V, s. 469; von Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Viyana 1908, s. 87.

13 Aynı yer.

14 Hurmuzaki, s. 78. Kayser’in tebaa 1714 yılında tazmin edildi; Aynı yer.

15 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 9.

16 Bâbıâli, Brinkoveanu tarafından Venedik’e yatırılan paraları da geri istemişti, ama başarılı olmadı; Hurmuzaki, s. 86; Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 9; Hurmuzaki, IX, Aynı yer.

17 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 80.

18 Protopopov 1714 yılında geri gönderildi. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 452 ve devamı; Hurmuzaki, s. 90-91. Hollanda elçisi çarın menfaatlerini temsil ediyordu; Aynı yer.

19 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, s. 83, 92-93.

20 Karşılaştırma için bk. Ranke, Die Venezianer in Morea, 1685-1715, ve geniş kapsamlı, iyi kaynaklara dayanan Zinkeisen, V, s. 473 ve devamı.

21 Zinkeisen, V, s. 485, Diedo'nun verdiği bilgilere göre; Zinkeisen, burada La Motraye, I, s. 462'den alıtnı yapıyor: "Die Griechen von Modon wünschten die Rückkehr unter türkische Botsmässigkeit und beneideten offen alle, die osmanisch geblieben waren." (Modon'daki Rumlar Türk hakimiyetinin tekrar geri gelmesini arzu etmekte ve Osmanlı idaresinde kalanların hepsine açıkça gıptayla bakmaktaydılar.)

22 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 9.

23 Sultanın 1710 yılındaki deniz gücü için bkz. Fabrice, s. 49, 58.

24 Tine hakkında bilgi için bk. Barozzi ve Berchet, II, aynı yer.

25 Dadich, XIV, s. 233-234. BU savaş hakkındaki en iyi kaynak, olayın bizzat tanığı olan Romen diplomat Konstantin Diichiti'nin notlarıdır; Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 1 ve devamı; belirtilen savaş hadiseleri hakkında bk. s. 18 ve devamı, s. 53.

26 Marsigli, Stato militare dell' imperio ottomano, incremento e decremento del medesimo – İtalyanca ve Fransızca -, Haag-Amsterdam 1732. Karşılaştırma için bk. I, s. 41: "Nelle publiche prosperità giungono il grado d'insoffribil superbia, burlandosi di qualunque altra nazione e vantando assai angusta la terra per le conquiste che si figurano."

27 Aynı eser, s. 74. 1700 yılında 54 bin yeniçeri ve 4 bin acemioğlanı sayılmıştır; Aynı eser, s. 82.

28 Fabrice, s. 67, Not altında verilen listeye göre. Karşılaştırma için bk. La Motraye tarafından verilen rakamlar, Yıl 1711.

29 Marsigli, I, s. 62 ve devamı; ancak paşaların muhafız kıtalarını oluşturan ve askerî timarlardan alınan veya paraları Hazineden ödenen topraklılar da vardı.

30 s. 104 ve devamı.

31 Günlük ulûfe 3-8 akçe arasında idi. Ayrıca her yeniçeriye ok için her yıl 30 akçe ödeniyordu; Marsigli, I, s. 82.

32 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 20, 89, 106; Karşılaştırma için bk. Fabrice, s. 166.

33 Marsigli, I, s. 30, 68-69.

34 Aynı eser, s. 57. Cebecilere ödenen kese sayısı 192,5 ve topçulara ödenen 139 kese idi; Aynı yer. Sipahilerin ulûfeleri ise 2700,5 kese idi; s. 58.

35 Magni, s. 43 ve devamı.ve Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, 1910, s. 36 ve devamı. İstanbul'un geliri Marsigli, I, s. 53 uyarınca 517,5 kese idi.

36 Marsigli, s. 35.

37 Aynı eser, II, s. 5-6.

38 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II.

39 Yeniçeri birliklerinin yönetimi ve askerlik hayatları hakkında bilgi için bk. Marsigli, I, s. 68 ve devamı; Hurmuzaki, Ek I, s. 433.

40 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 32.

41 Aynı eser, s. 36-37.

42 "Fiind el bogat, vrea imparatia Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. sa-i ieie avutia"; Aynı eser, s. 39.

43 Aynı eser, s. 101. Sipahi ağası olarak bazı askerleri haksız olarak listeden sildiği söylenmektedir.

44 Aynı eser, s. 134.

45 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 54 ve Zinkeisen, V, s. 486, Not 2.

46 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 59 ve devamı.

47 Gürdüs'te hâlâ Notaras ve diğerleri gibi eski Bizans hanedanlarının temsilcileri yaşıyordu; Aynı eser, s. 75.

48 Aynı eser, s. 75, 119.

49 "Femei, pe care grea, pe care cu copilaşi mici, desculte, desvelite, cu oglingioarele, cu sanducelele, cu steclişoarele, cu floricelele"; Aynı eser, s. 98.

50 Aynı eser, s. 99. Romen anlatıcı 10-30 talerden ve Diedo aynı değerde "Zlot'tan" bahsediyor, s. 92-95, Zinkeisen, V, s. 495. Sikkeler hakkında bilgi için bk. Marsigli, I, Tafeln. Zinkeisen, ayrıca Thelys "Memoires" eserinde – s. 201 – Anabolu'nun ele geçirilmesi hakkında resmi rapordan alıntı yapıyor.

51 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 102.

52 Aynı eser, s. 100.

53 Zinkeisen, V, s. 494; Diedo'ya göre.

54 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 104.

55 Diedo'ya göre - Zinkeisen, V, s. 490 – Venedik'in donanması 22 savaş, yani hat gemisinden, 15 kadırgadan, 10 kalyondan ve 2 mavnadan oluşuyordu.

56 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 115.

57 Aynı eser, s. 100.

58 Aynı eser, s. 121 ve devamı. Diedo, Zinkeisen, V, s. 496'da komutanlarını kapitülasyona zorlayan paralı askerlerin isyanından

bahsediyor. – Dolfin’in tutumu hakkında bk. Zinkeisen, V, s. 498, aynı kaynak.

59 Aynı eser, s. 128-129.

60 Aynı eser, s. 130 ve devamı. Frederiko Badoers’in ihanetini gizlemek isteyen Diedo’da biraz farklı bir anlatım vardır.

61 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 138.

62 Aynı eser, s. 137.

63 Paris arşivindeki kaynaklara göre Zinkeisen, V, s. 499 ve devamı.

64 Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, II, s. 501 ve devamı.– Savaşın tamamı için bk. Hopf, Griechenland, II, s. 179-180.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 03

1 Zinkeisen, V, s. 503.

2 Zinkeisen, V, s. 505, Not 2'de Theyls; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 93, temsilcinin 25 ekim 1715 tarihli raporuna göre.

3 Aynı yer.

4 Venedik'e konulan ticaret ambargosu hakkında bilgi için bkz. Theyls, s. 212 ve devamı.ve Zinkeisen, V, s. 506-507.

5 Theyls ve Katona; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 93 ve devamı.

6 Karşılaştırma için bk. Jorga, "Operele lui Constantin Cantacuzino", Bükreş 1901, s. XXVIII ve devamı; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 14 ve devamı.

7 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 93-95.

8 Aynı eser, s. 97.

9 Aynı eser, s. 99-100, Hicri 1128.

10 Aynı yer.

11 Romen tarihi için verilen kaynaklar ve Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 101.

12 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 101 ve devamı; Neculce s. 351 ve devamı.

13 Del Chiaro, s. 214 ve devamı; Radu Popescu, Magazinul istoric IV, s. 45 ve devamı; ayrıca Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 101 ve devamı.

14 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 520 ve devamı; Leben und Denkwürdigkeiten Johann Matthias Reichsgrafen von Schulenburg, Leipzig 1834, 2 Cilt.

15 Zinkeisen, V'te Schulenburg; Dadich, s. 234-236.

16 Zinkeisen, V, s. 528-529.

17 Aynı yer.

18 Aynı eser, s. 530-531; Dadich, s. 237.

19 Özellikle Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Karşılaştırma için bk. Ferrari, De rebus gestis Eugenii, s. 80.

20 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 111.

21 Aynı eser, s. 110.

22 Almanlar, Hurez Manastırı'na geri çekildiler; Aynı eser, s. 112.

23 Kayser'e karşı büyük planlar hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 102; Matuschka, II, s. 70 ve devamı.

24 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 117-118.

25 Matuschka, II, s. 308, Not 2.

26 Boğdan kronikleri: Neculce s. 351-354; Muste, s. 58-64; Amiras s. 123-130; tümü Kogalniceanu, Letopisite, II ve III altında verilmiştir; Erbiceanu, Cronicarii greci, s. 65-73'te Kiparissa; Racovita'nın kitabesi, Studii şi Documente, VI, s. 643-644; Kolikovic, el yazması No. 177, Viyana Devlet Arşivi kütüphanesi, s. 519-520; Matuschka, II, s. 228 ve devamı.– Avusturya kaynaklarında geçen ve Stainville'nin Boğdan'a girip, Rakoviça'yı her ay 25 bin akçe ödemeye zorladığı iddiası – Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 127- Boğdan kronikleri tarafından onaylanmamaktadır. Rakoviça, katkı payı ile kendini intikam seferine karşı güvenceye almış gibi görünmektedir. Matuschka, II, s. 233-234'te iddia edildiği gibi Rakoviça'nın kovulduğu yine abartıdır.

27 Aynı eser, s. 329. Bosna'da doboy'un Petraş tarafından ele geçirilmesi: Aynı eser, s. 331-332; Lesnica Kalesi'nin Petraş tarafından alınması: Aynı eser, s. 335-336.

28 Matuschka, II, s. 321 ve devamı.

29 Aynı eser, s. 334.

30 Zinkeisen, V, s. 542 ve devamında Theyls.

31 Hurmuzaki, Fragmente, IV ve karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 187, No. CXIX.

32 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 132-133.

33 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 128 ve devamı; Matuschka, II, s. 6 ve devamı.

34 Ferrari'ye dayanarak Hammer, IV, s. 156; Karşılaştırma için bk. Matuschka, II, s. 327 ve devamı.(Schulenburg'un anıları). İzmir, venedik gemiler tarafından kuşatma altına alınmıştır; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 177, No. CVI. 12 bin Türk'ün yanında 8 bin Rum, 400 Ermeni, 500 Yahudi ve 200 Frenk'in yaşadığı (17 cami, 2 Ortodoks Kilisesi, 1 Ermeni Kilisesi ve Cizvit, Fransisken ve Konventual manastırları mevcuttur) bu liman şehrinin önemi hakkında bilgi için bkz. La Motraye, I, s. 178 ve devamı.

35 Matuschka, II, s. 33.

36 Aynı eser, s. 58 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 189.

37 Zinkeisen, V, s. 546.

38 Matuschka, II. Tatar karışıklıkları hakkında bkz. Hammer, Geschichte der Krim [Kırım Tarihi], s. 190 ve devamı.ve Hurmuzaki, Ek I,

s. 435, No. DCXL; Kaplan Giray Han, Devlet Giray Han ve Kara Devlet Giray Han birbir ardına başa geçtiler.

39 Histoire de la guerre de Hongrie; Hammer, IV, s. 153; Zinkeisen, V, s. 547. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 437, No. DCXLIII.

40 Aynı yer.

41 Matuschka, II, s. 110; Hammer, IV, s. 153.

42 Matuschka, II, s. 126 ve devamı.

43 Aynı eser, s. 118.

44 “Eussent de l’avantage à Belgrade”.

45 “Sortit de ses retranchements”.

46 Hurmuzaki, Ek I, s. 438-439, No. DCXLVI; Karşılaştırma için bk. Matuschka, II, s. 137 ve devamı.

47 Aynı eser, s. 174 ve devamı.

48 Matuschka, II, s. 199 ve devamı.

49 Aynı eser, s. 215 ve devamı. Ekim ayında Battee’nin Sırbistan’a seyahati hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 253 ve devamı. 1717 yılının Mart ayında yine Sırbistan’a gitmiştir; Aynı eser, s. 264 ve devamı.

50 Hurmuzaki, Ek I, s. 437-438, No. DCXLIV-DCXLV.

51 Matuschka, II, s. 274, Not 3. Rakoçi ile ilişkiler hakkında bk. Hurmuzaki, VI, s. 249 ve devamı.

52 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 140 ve devamı. karşılanması hakkında bk. Matuschka, II, s. 274, Not 2, s. 276; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII, s. 22-23.

53 Matuschka, II, s. 193 ve devamı.

54 Aynı eser, s. 195 ve devamı. Türk temsilcilerinin ve memurlarının yazıları: Aynı eser, s. 429 ve devamı, 439 ve devamı.

55 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 134 ve devamı. Yer hakkında bilgi için bk. Studii şi Documente, XX, Endeks.

56 1702 yılında Sultan İngiliz elçi Sutton’a İngilizler “eski ve iyi dostumuzdur” demişir; Zinkeisen, V, s. 337 ve devamı. 1704 yılında Hollandalılar Ankara’ya da yerleşmişlerdi; Lucas, I, s. 136.

57 Kudüs’teki Fransiskenlerin korunmasına dair bir Madde unutulmamıştı; Matuschka, II, s. 440 ve devamı. Anlaşmanın süresi 20-25 yıl olacaktı.

58 Karşılaştırma için bk. Hammer VI’ye göre Matuschka, II, s. 276; ayrıca Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 142, Not 1. Sultan, 1717 yılı sonlarına

doğru savaş niyetine girmişti; Matuschka, II, s. 276-277; ayrıca Rakoçi'nin mektubu, Hurmuzaki, Documente, VI, s. 205-206.

59 Eugen'in 12 Kasım tarihli mektubunu getirdi ve Montague'nun hizmetlilerine eşlik etti; Matuschka, II, s. 226.

60 Bkz. ayrıca Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 131, 143, 156; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 173, No. CII, s. 223. Karşılaştırma için bk. Matuschka, II, s. 214 ve devamı; Aynı eser, s. 277-278.

61 Johann'ın tayinine ilişkin sultanın emi için bkz. Hurmuzaki, VI, s. 258, No. CLXXIV. Bu dönemdeki davranışları hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 150; hollanda raporları, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII, s. 16 ve devamı. – Daha Ocak ayında katkı payı ödemeyi teklif etmişti ve böylece Eflak'ın tamamının boşaltılmasını sağlamaya çalışmıştı. Böylece Avusturyalılar, Olt Nehri'nin diğer tarafındaki beş bölgeyi işgal edilmiş bölge olarak kullanma hakları elinden alınmış olacaktı; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 186. Eflak'ı elde tutabilmek için Boyarlardan para talep etti; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 157. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 158, No. LXXXVII. Belgrad muharebesinden sonra Johann'ın ülkenin harap edilmesini önlemek için Eugen'e verdiği hediyeler hakkında bilgi için bkz. Hurmuzaki, Ek I, s. 440; VI, s. 190-191. Yine de tıpkı babası gibi, Almanlara ait topraklarda sığınma hakkını muhafaza etmek zorunda idi; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII, s. 20. Almanların Romen prensliklerine ilişkin talepleri: Hurmuzaki, Ek I, s. 442, No. DCLI.

62 Karşılaştırma için bk. daha önce belirtilen Hollanda raporları.

63 Bkz. Matuschka, II, s. 222; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 144; Veziriazamın mektubu: Hurmuzaki, Documente, Ek I VI, s. 441, No. DCXLIX.

64 Matuschka, II, s. 222 ve devamı.

65 Hakkında bilgi için bkz. La Motraye, I, s. 3.

66 Matuschka, II, s. 226-229.

67 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 299 ve devamı.

68 Aynı eser, s. 440 ve devamı.

69 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 602-603, No. DCCXXIV.

70 Karşılaştırma için ayrıca Matuschka, II, s. 234 ve devamı.

71 Aynı eser, s. 234, 280 ve devamı.

72 Selefi Ali ve eşi hakkında bilgi için bkz. Lady Montague, Mektup No. 33; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. Mektup No. 39.

73 Boğdan sınırında hazır bekleyen Tatarların hareketleri hakkında bkz. Hurmuzaki, VI, s. 234, No. CLVIII.

74 Karşılaştırma için bk. Matuschka, II, s. 279 ve Not 2, 299. Bosna'da Damad Numan Paşa'nın emrinde 35 bin asker vardı; Aynı eser, s. 299. Tatarlar Boğdan üzerinden yoldaydılar; Aynı yer.

75 Aynı eser, s. 302.

76 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 148.

77 O döneme kadar yanan kiliseler camiye dönüştürülüyordu; Marsigli, I, s. 26.

78 Barış görüşmeleri hakıknda karşılaştırma için bk. Hollanda yazışmaları, Jorga, Acte şi Fragmente, I ve Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademi,XXXIII.

79 12 Temmuz'da son konferans yapılmıştı; Matuschka, II, s. 375.

80 Matuschka, II, s. 464 ve devamı. Avusturyalıların Eflak'taki taraftarları, ülke Türklere geri verilecek ise ömür boyu bir prens ve 1703 yılından önce ödenen verginin alınmasını istiyorlardı; s. 462-464. Savoylu Eugen'in görüşmeler sırasındaki mektupları için bk. "Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen" Cilt VIII, II. seri (Cilt XVII) eki.

81 Matuschka, II, s. 306-307.

82 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 174; Matuschka, II, s. 358 ve devamı. Onay belgelerinin karşılıklı değişimi derhal 26 Ağustos'ta gerçekleşti; Aynı eser, s. 386. 1719 yılında Virmond ve İbrahim Paşa olağanüstü eli atandılar; Aynı eser, s. 388; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 575. Virmond'un seyahatinin bir tarifi 1722 yılında sekreteri tarafından kaleme alınmıştır; "Domesticus und Historicus" Cornel von der Driesch; sae Not 1. Karşılaştırma için bk. Hammer, IV.

83 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 178. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 571, Not 1.

84 27 Temmuz tarihli anlaşma için bkz. ayrıca Matuschka, II, s. 476 ve devamı.

* Seyfullah Efendi'nin reisliği yok. Nişancı da değil. Görüşmeyi Atlı Mukabelecisi sıfatıyla yürüttü. Bk. Raşid, Tarih, V, s. 55 (ed).

85 Karşılaştırma için bk. B., Il montenegro da relazioni dei proveditori veneti 1687-1735, Roma 1898.

86 Diedo'ya göre Zinkeisen, V, s. 561 ve devamı; Matuschka, II, s. 330-332.

87 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 342, 377 ve devamı, 459.

88 Rousset koleksiyonundaki anlaşma. Karşılaştırma için bk. ayrıca Hurmuzaki, VI, s. 223; IX, s. 559 ve devamı: ayrıca Ruzzini’nin raporları.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 04

1 “Si l’Empire Romain a remporté sur nous quelqu’ avantage, Dieu est miséricordieux, il n’ya plus d’orgueil en nous et, fondez sur notre repentir et sur nos prieres, nous esperons en lui”; Theyls, Mémoires, s. 361-364; Zinkeisen, V, s. 566, Not 2.

2 “La dissimulation et l’inconstance”, diyor Fransız elçi Bonnac 1716 yılının sonlarında; Hurmuzaki, Ek I, s. 434, No. DCXXXVIII; ayrıca Aynı eser, s. 166, No. XCIII. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 55; ayrıca Lady Montague’nin 28 no.lu mektubu.

3 Eşi 1716 yılında oniki yaşında olup, dul kaldı. Karşılaştırma için bk. Lady montague, Mektup No. 28: Damad İbrahim Paşa o dönemlerde 50 yaşında idi. Sultan III. Ahmed’in çocukları: Mustafa, İsa, mehmed veya Selim; bkz. La Motraye, I, s. 252, Not a.

4 Çoğu insan, daha Baltacı Mehmed Paşa zamanında Sultan III. Ahmed’in sadrazamların hakimiyetini yok etmeyi planladığını düşünüyordu: “sembra habbia dissegno di levar alli Visiri quell’ authorità despotica che prima godevano o si usurpavano”; Hurmuzaki, VI, s. 55. 1703 yılında sadrazam hiçbir davet beklemeden sultanın huzuruna çıkıyordu; Hammer, III, s. 73. Veziriazamın 1708 yılında mutlak gücü hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, VI, s. 63.

5 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 270. Çiçek düşkünlüğü ve ışıklandırma hevesleri hakkıda: Hammer, IV, s. 196.

6 Marsigli, bu yeni dönemin eserlerinden övgü ile bahseder ve onların akıl ve zeka eseri ve özenli olduğunu över: “beaucoup d’esprit et une scrupuleusa exactitude”; I, s. 39. sadece 17. yüzyılda 86 bin yazar olduğundan bahseder; Aynı eser, s. 39-40. O dönemlerde 80 bin müstensih faaliyet gösteriyordu. hollandalılar tarafından hediye edilen von Blau atlası o dönemlerde Türkçe’ye çevrilmiştir; Aynı eser, s. 40. Grigore Gika da tercüman olarak böyle bir çeviri yapmıştır; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 263 – Arap coğrafyacı Ebubekir Efendi hakkında bilgi için bk. Marsigli, I, s. 97-98.

* Sadrazamlığı yok (ed).

7 Chateauneuf 1690 yılında “festin magnifique à plusieurs turc, où le prince de Moldavie” – Kantemir - ”se trouva” [birçok Türk’e veya Eflak Prensi’ne – Kantemir – eşi benzeri olmayan muhteşem bir ziyafet] vermiştir; Du Mont, II, s. 123. Pehlivanlar, cambazlar gibi gösteriler - bkz.

Magni s. 280 – halka özgü idi. daha asil eğlenceler hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 554; Du Mont, III, s. 278.

8 Kantemir, Geschichte des osmanischen Reichs [Osmanlı Tarihi]. Alıntılar Romence Jorga, “Geschichte der rumänischen Literatur im 18. Jahrhundert”, Bükreş 1901, s. 354 ve devamında bir araya getirilmiştir. Lucas, Kizikoz Arşidükü’nden övgü ile bahsetmektedir, I, s. 36. Giray hanedanından birçok kalgay o dönemde şair ve tarihçi olarak ün yapmıştır; Hammer, Geschichte der Chane der Krim [Kırım Hanları Tarihi] s. 185, 186. İstanbul’daki Fransız elçisi Saadet Giray Han hakkında “esprili” olduğunu söylemektedir; Hurmuzaki, Ek I, s. 436, No. DCXLI

9 Lucas, I, s. 57.

10 Aynı eser, s. 47.

11 Jorga, “Istoria Rominilor”, II. baskı s. 257.

12 Gatterer, Allgemeine historische Bibliothek XI, halle 1769, s. 286. İtalyanca orijinali San Marko Kütüphanesinde bulunmaktadır.

13 Aynı eser, s. 285.

14 “der grösste Vortail davon war, dass ein müssiges volk beschäftigt wurde, das durch Untätigkeit und Trägheit sich hätte versucht fühlen können, Neuerungen und Aufruhr anzustiften”; Aynı eser, s. 232.

15 Marsigli, II, s. 38.

16 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 38 ve s. 36: Camilerde “maitres de langues” [hitabet ustaları].

17 I, s. 49

18 Aynı eser, s. 138-139; Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 205.

19 Aynı eser, s. 242-243.

20 Marsigli, I, s. 17-18, 186, 204. Gürcistan’ın köle şeklinde vergisi hakkında bilgi için bk. Ricaut, Present State, s. 122-123. Mora’da alınan köleleri para ödeyerek tekrar geri alınması hakkında bk. Lady Montague, Mektup No. 37.

21 “Esser mestiere dell’ uccello cercar fuggire di gabbia”; Magni s. 282.

22 Du Mont, II, s. 372.

23 Magni s. 264. Daha zengin kadınların elbiseleri hakıknda: Aynı eser, s. 259-260. Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 41.

24 “Con delicatissima maestria”; Magni s. 253, 255-256; La Motraye, I, s. 207-209. Süslemeler hakkında bilgi için bk. Du Mont, II, s. 113. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, eşi için 800 odalık bir saray yaptırmıştır;

Lady Montague, Mektup No. 42. Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 96-97, ayrıca s. 206-207, 209 ve devamı, 221.

25 s. 47. Emaye camlar hakkında bk. Aynı eser, s. 129; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 250 ve devamı.

26 Karşılaştırma için bk. Magni s. 375.

27 “Efendis, c’est-à-dire gens de loi ou légistes. Ce sont les jurisconsultes et en même tems les docteurs en théologie”; Du Mont, II, s. 217. Kadılar ve mollalar bu sınıfın en üst kademesindeydiler; Karşılaştırma için bk. Lady Montague, Mektup No. 27: “Effendis, das heisst Gelehrte ... Diese Art Männer sond sowohl zu Arbeiten beim Gericht als auch in der Kirche fähig ... Sie sind die einzig wirklich bedeutenden Leute im Reich, denn alle einträglichen Stellungen und Pfründen sin in ihren Händen”; Karşılaştırma için bk. Mektup No. 24: “Ein vollendeter Schriftsteller, ein sogenannter Effendi. Diese Vorzüge ebnen die Bahn zu den höchsten Ehren.”

28 Dadich, XII, s. 264.

29 La Motraye, I, s. 216; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 200 ve devamı.

30 Magni s. 625.

31 Hurmuzaki, VI, s. 68.

32 Karşılaştırma için bk. “Geschichte des rumänischen Volkes” (Romen Halk Tarihi) II, s. 136 ve devamı. Bükreş Akademisinde iki profesör ve İtalyan bir hekim teoloji, gramer, hitabet ve resmi felsefe dersleri veriyorlardı; Helladius s. 52. 1700 yılında 150-200 öğrencisi vardı.

33 Karşılaştırma için bk. Du Mont, III, s. 130. Lady Montague, Mektup No. 27’de Efendiler sınıfı dahilinde makamını miras bırakma hakkından bahsetmektedir.

34 Bkz. La Motraye, I, s. 201 ve devamı.

35 Du Mont, III, s. 148: “Les Turcs commencent à ne plus faire tant d’état des conversions”, s. 168 ve devamı.

36 Aynı yer.

37 “sarebbe porco doppo come primo”; Uyvar’a yapılan seferin raporu: Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 252. Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 7, 101; II, s. 33: Bir Cenevizli köprü inşa ediyor; bir Venedikli Türk topçulara komutanlık ediyor; Ahmed Galoppo Taman’ın tahkimi ile uğraşıyordu; Hammer, IV, s. 90. Ferraralı Giovanni Masselini Köprülüzâde Ahmed Paşa’nın hekimliğini yapıyordu; Magni s. 348. Alman bir devşirme 1723

yılında Gürcistan’da komutanlık yapıyordu; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 320.

38 La Motraye, I, s. 251, Not c.

39 Lucas, I, s. 49-50.

40 Dadich, XII, s. 233-234.

41 Aynı yer.

42 “L’idole de peuple”; Hurmuzaki, VI, s. 223.

43 “La Casa Chiupurli pretende ch’il Primo-Visirato sia hereditiario in esso e che l’altri Primi-Visiri sono come usurpatori et intrusi”; Aynı eser, s. 44.

44 Avusturyalılar, 1699 yılına doğru yaşlı Mavrokordat’a Hristiyanlar hakkında bilgi veren kitapları yasaklıyordu; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 333-334.

45 Aynı yazar, Fragmente, IV, s. 39.

46 Marsigli, I, s. 28: “d’en éteindre la race et lui donner pour successeur celle qu’il avoit projetté dans sa tête.”

47 Dadich XII, s. 236.

48 Hurmuzaki, Ek I, s. 437-478, No. DCXLIV-DCXLV; Lucas, I, s. 20. Çok sayıda çocuğu sırası ile sara hastalığından dolayı hayatlarını kaybettiler; Aynı eser, VI, s. 51; Ek I, s. 434, No. DCXXXVIII.

49 Miklosich ve Müller, Acta III, s. 279-281, No. XIX.

50 “Turcicae, quae apud plerosque Graecos in vernaculam ferme evasit”; Helladius.

51 Venedik’in onayı ile Nikolas Sarus ve Glikis tarafından kurulan Rum matbaası birçok kez propaganda amaçlı kitaplar basmıştır; Helladius s. 5.

52 Bkz. İskerletzâde Aleksandre Mavrokordato’nun mektubu. Karşılaştırma için bk. Mora’nın kaderine ilişkin Yunanca bir ağıt hakkında bk. Hopf II, s. 179.

53 İstanbul’daki altı Latin kilise ve manastır hakkında karşılaştırma için bk. Magni, aynı yer; La Motraye, I, s. 202 ve devamı.ve Du Mont, II, s. 71 ve devamı. İzmir’de 1699 yılında Cizvitlere, Fransızlara ve İtalyan Fransiskenlere ait üç manastır vardır. Şehirde bir piskopos, 12-14 bin Türk, 8 bin Ermeni, 1.500 Yahudi ve sadece 200 Frenk yaşıyordu; La Motraye, I, s. 178-179. Sakız Adası’ndaki dinî durumlar hakkında bk. Aynı eser, s. 192 ve devamı. Sultan II. Mustafa, Mayıs 1695 tarihli bir fermanla bu adada her türlü propagandayı yasaklamıştır; Aynı eser, s. 193.

54 Geschichte des rumänischen Volkes (Romen Halk Tarihi), II (Romence) – Sultan II. Mustafa, frenk ruhbanlarının insanları din değiştirme çabalarını yasakladı, “parce qu’ils n’y venoient que pour faire changer de religion à ses rajas” Lucas, I, s. 41.

55 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VI, s. 40; Hammer, IV, s. 90-91.

56 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 18-19; Hammer, IV, Aynı yer; Taulès, L’homme au masque de fer, Zinkeisen, V. 1670 yılından sonra Ermenilerin durumu hakında bilgi: Magni ve Barozzi ve Berchet, II, s. 152; Karşılaştırma için bk. Thaly tarafından yayınlanan Saussures mektupları, s. 99. Ermeni fırıncılar Osmanlı ordularını takip ediyordu; Marsigli, II, s. 68.

57 Helladius, s. 5.

58 “C’estoit une iponion generalement reçue parmy eux qu’au jour que le Messie paraitroit, ils deviendroient maltres des biens et des possessions des Infidelles.” İngilizler, para ödeyerek, onlara borcunu ödemeyen hiç kimsenin cennete gitmeyeceğine dair bir beyan çıkarttırdılar.

59 “Vostre domination s’étendra sur toutes les nations et vous commanderez non seulement à ceux qui sont sur la terre, mais mesme aux créatures qui sont dans le fond de la Mer.”

60 En iyi haberler, Ricaut, Histoire, II, s. 169 ve devamı, 176 ve devamı, 199 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Magni s. 465. Bu hadiseler 1666-1667 yılları arasında gerçekleşmiştir. Sabetay ancak 1676 yılında vefat etmiştir.

61 La Motraye, I, s. 101.

62 Hurmuzaki, VI, s. 67. Yahudi hekim Josef Fonseca hakkında bilgi için bk. aynı yazar, Fragmente, VI, s. 204, 225-226 ve devamı. Sadrazam İbrahim Paşa’nın dostu Yahudi Josef Conegliano hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 263. sray kadınları, özellikle izin verilmeyen irtibatların kurulması için birer hizmetli tutuyorlardı; Barozzi ve Berchet, II, s. 137. Sarayın Yahudileri hakkında bk. Aynı eser, s. 218. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa onlara izin vermiyordu; Aynı eser, s. 187. Yahudilerin genel olarak hor görülmesi hakkında bk. Ricaut, Present State, s. 199-200. Bkz. ayrıca “Yahudi Markada” hakında Yunan epiği, son baskı, Venedik 1869.

63 Du Mont, III, s. 277-278; Lady Montague, Mektup No. 29-54.

64 Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 51. İpek ptarkilrenini Rusya ile ilişkileri hakkında bilgi için bk. Belgradlı Glas, 1900, LVIII; Spomenik, 1900, XXXVIII; Skerli_, Geschichte der serbischen Literatur im 18.

Jahrhundert (18. yy. Sırp Edebiyatı Tarihi), (Sırpça), Belgrad 1909, s. 146 ve devamı.

65 Hakkında bilgi için bk. Skerli_, Aynı eser, s. 166; Studii şi Documente, XVI, s. 106.

66 Şarlken zamanından sırp ayaklanması; Leipzig'de yapılan doktora çalışması, Dissertation Emil Szavit, Der serbisch-ungarische Aufstand vom Jahre 1735 [1735 Yılı Sırp-Macar Ayaklanması], 1876.

67 Skerli_, s. 95, 146 ve devamı, 148 ve devamı, 153, 155-156, 163, 166-167. Karşılaştırma için bk. J.H. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn [Macaristan'daki Sırpların Siyasi tarihi], Peşte 1880.

68 Karşılaştırma için bk. Matuschka, I, s. 327; II, s. 25, Not 1, s. 184. Prens Eugen o dönemlerde Sırplar, Arnavutlar ve Rumlar arasında ayrım yapamıyordu.

69 Mektup No. 24. Mektuplar için "Lady Mary Wortley Montague Reisebriefe (1716-1718)" adlı Max Bauer çevirisi kullanılmıştır, Berlin-Leipzig 1907.

70 Angeli, s. 51.

71 Ranke, Türkiye'de Hristiyan nüfusunun azalması, "Historisch-politische Zeitschrift", Berlin 1834, II, s. 299 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 319 ve devamı.

72 Lady Montague, Mektup No. 27.

73 Önceki mesleği hakkında karşılaştırma için "zappar orti", Magni s. 273-274, 493. Karşılaştırma için bk. Marsigli, II, s. 130.

74 Du Mont, IV, s. 133.

75 Tomi_, geschichte der epischen Volksdichtung über Marko Kralyevitsch (Sırpça), belgrat 1909, s. 156 ve devamı.

76 Karşılaştırma için bk. Marsigli, II, s. 83, 190.

77 Hammer, III, s. 856.

78 Röder, II, s. 209 .

79 Marsigli, II, s. 168 ve devamı.

80 La Motraye, I, Tablolar.

81 "La maniere dont les Grecs et tous les chretiens en général vient ici, en est une qui ne doit pas être oubliée. Elle est telle que, si je ne voyois encore quelques turbans par ci, par là, il ne me sembleroit plus être en Turqie"; Du Mont, II, s. 169-170.

82 1100 ibadet yeri; La Motraye, I, s. 194.

83 Marsigli, I, s. 35.

84 Tamamen Hristiyan bir şehrin başkanı.

85 Aynı eser, s. 169 ve devamı; La Motraye, I, s. 190 ve devamı.

86 Du Mont, IV, s. 157.

87 La Motraye, I, s. 196 ve devamı.

88 Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 10, 12, 63 ve Brosch, s. 184.

89 Lucas, Voyages, II, s. 175; Karşılaştırma için bk. s. 195. 1700'lü yıllarda Kuzey Afrika'daki durumlar için en önemli kaynaktır.

90 Aynı eser, s. 333-334.

91 Aynı eser, s. 302.

92 Aynı eser, s. 337.

93 Aynı eser, s. 257 ve devamı, 271-272.

94 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 248.

95 Aynı eser, s. 239-240, 250 ve devamı.

96 Aynı eser, s. 375-376.

97 Aynı eser, s. 224.

98 Aynı eser, s. 311.

99 Aynı eser, s. 142, 146-147, 163, 184, 256, 260 ve devamı, 278-279.

100 Aynı eser, s. 339.

101 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 133, 260, 277, 294-295, 334-336, 348, 392.

102 Aynı eser, s. 168.

103 Aynı eser, s. 123, 148 ve devamı, 175, 359, 361.

104 Aynı eser, s. 107-108, 306.

105 Aynı eser, s. 348.

106 Aynı eser, s. 140-141, 207, 215.

107 Aynı eser, s. 171, 204-205.

108 Aynı eser, s. 350 ve devamı. Bu gibi işlerde zenginliklerine zenginlik katan Yahudilerin dürüst olmayan faaliyetleri; Aynı eser, s. 162

109 "Plustôt pour l'honneur de l'Empire Ottoman que pour autre chose, et ils n'y ont aucune inspection sur les affaires de ces roïaumes"; Aynı eser, s. 293-294.

110 Aynı yer.

111 Aynı eser, s. 357; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 87 ve devamı, 337-338.

112 Aynı eser, s. 349. Lucas burada şu ifadeyi ekliyor: "Ces barbares ne reconnoissent le Grand-Seigneur que par forme et autant qu'il leur en revient de l'utilité".

113 Aynı eser, s. 303-304, 369.

114 Aynı yer.

115 Du Mont, IV, s. 106 ve devamı.

116 Lucas, II, s. 209.

117 Marsigli, I, s. 10 ve La Motraye, I, s. 257.

118 Hammer, IV, s. 97-98. Mayorkalı Mezemorta ve Livornolu Mehmed Ağa tarafından ıslah edilen, yaklaşık 45 büyük gemiden (La Motraye, I, s. 206'ya göre 1699 yılında bey gemileri ile 32 hat gemisi, toplam 34 kadırga) oluşan Osmanlı donanmasının gücü hakkında, özellikle Zinkeisen, V, s. 298 ve devamı; Marsigli, II, s. 169 ve devamı.

119 Marsigli, II, s. 15-16. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 184-185.

120 Karşılaştırma için bk. Barozzi ve Berchet, III, s. 156.

121 Kara ordusu için 4.800 kese; Lucas, II, s. 91-92. Mısır'ın kahve, keten tohumu ve pirinç olarak ödediği yüzde onluk vergi için bk. La Motraye, I, s. 256.

122 Aynı eser, s. 75 ve devamı, 88-90; Karşılaştırma için bk. Magni s. 478.

123 Hammer, IV, s. 79; Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 44 ve devamı.

124 Ricaut, Prsent state, s. 136; Lucas, II, s. 88. Azledilen sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın Mısır'da bulunuşu; Hammer, IV, s. 51; Lucas, II, s. 85.

125 Ricaut, Present State, s. 346; Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 91.

126 Beyler, 3 bin keseyi geri istemişlerdi; Ricaut, Histoire, III, s. 68-69; Barozzi ve Berchet, II, s. 202.

127 Aynı eser, s. 213.

128 bağdat Beylerbeyliği her yıl 300 bin akçe ödüyordu; La Motraye, I, s. 256.

129 Gazze, Kürt bölgeleri, vs. hakkında Ricaut, Present State, s. 130.

130 Marsigli, II, s. 106. Viyana kuşatması sırasında birçok Arap atı ölmüştür; Aynı eser, s. 42. Nedenleri hakkında karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 224.

131 Röder, II, s. 277.

132 Hurmuzaki, Ek I, s. 438, No. DCXLV: "On parle de faire des lerant en Europe et de ne plus se fier aux troupes d'Asie". Yeniçeri ve bostancı toplamak için yapılan son grişimler; Zinkeisen, V, s. 292, Not 2, Açıklama.

133 Yukarıdaki kaynak, Macaristan savaşı hakkındaki bölüm.

134 Lucas, I, s. 329 ve devamı.

135 Marsigli, I, s. 11.

136 Angeli, s. 50; Marsigli, I, s. 9; Hammer, IV, s. 87.

137 Aynı eser, s. 28-29.

138 "J'ose dire qu'il n'y a point de gouvernement dans l'Univers qui ait ses registres plus exacts en tout ce qui peut concerner les traités avec les Puissances étrangères, quelles qu'elles soient, au sujet dies domaines, du cérémonial et de ce qu'on y observe, de l'expédition des ordres, des arrets, des officiers actuellement dans le servic et enfin, comme je l'ai déjà dit, de tout ce qui regarde les Finances"; I, s. 40.

139 Aynı eser, s. 41: "Prennent-ils possession d'une charge que la faveur leur a fait obtenir ou quelque belle action leur a procurée? On leur voit aussitôt un certain air de gravité et d'autorité qui les fait paroltre ou être nés ou avoir vieilli dans les emplois."

140 Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 265 ve devamı.

141 Marsigli, I, s. 34.

142 Helladius, s. 16. Dağlardaki çobanlar Slav ülkelerinde gezginlere süt ikram ediyolardı; Marsigli, I, s. 34. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 38-39.

143 "Toujours yvres par leur humeur enjouée et divertissante"; Lucas, I, s. 237-238.

144 Marsigli, I, s. 30-31.

145 Anadolu'dan Tatarların yerleştiği Dobruca'ya türk aileler getirildi; Aynı eser, s. 27.

146 "Les maisons des prêtres étant pour les chrétiens les meilleurs gites de toute la Turqie"; La Motraye, I, s. 187, 189-190.

147 Yörükler hakkında bilgi için bkz. ayrıca Ricaut, Histoire, III, s. 26 ve devamı; Hammer, IV, s. 288.

148 Helladius, Aynı yer.

149 La Motraye, I, s. 203-204.

150 Lucas, II, s. 45.

151 La Motraye, I, s. 188 ve devamı, 200.

152 Aynı eser, s. 192, 200 ve devamı.

153 Aynı eser, s. 187 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 192 ve devamı.

154 Şölenin detayları için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 188 ve devamı. Ayrıca Driesch, Gerlach'ı destekleyen bir eser.

155 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 210-211; Driesch II, s. 282; Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. 99-100, 110.

156 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 211, 233 ve devamı, 262; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 456-457, No. DCLXXXI; Zinkeisen, V, s. 670.

157 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 190.

158 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 192 ve devamı; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 220-221, No. CXLVI.

159 Aynı yazar, Fragmente, IV, s. 205 ve devamı.

160 Aynı eser, s. 201 ve devamı.

161 Aynı eser, s. 222 ve devamı, 261 ve devamı.

162 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 225 ve devamı. 1721 yılında Bâbıâli Kayser'den belirli bir meblağ karşılığında Avusturya'nın eline geçen Küçük Eflak'ı geri almaya çalıştı; Aynı eser, s. 227.

163 Aynı eser, s. 252.

164 Aynı eser, s. 257.

165 "Car, quoy qu'on en dise, je vois clairement que les Turcs ont plus de confiance aux François qu'aux autres nations chretiennes"; Stanyan'ın raporu, Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 203, Not e.

166 Aynı eser, s. 199, 212 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 292 ve devamı.

167 Aynı eser, s. 215, 217, 240 ve devamı, 245-246

168 Aynı eser, s. 200 ve devamı, 214; Bonnac, Fransızların 1721 yılında Rus elçinin karşılama merasimine katılmalarına izin vermiştir; Aynı eser, s. 249.

169 La Motraye, I, s. 202-203, 222-223. İsveç temsilcisi imtiyazını 1.000 skudi karşılığında satmıştır; Aynı eser, s. 264. Karşılaştırma için bk. Du Mont, III, s. 65 ve devamı.

170 De la Croix, _tat présent, Önsöz.

171 Karşılaştırma için bk. Magni s. 160-161.

172 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 263-265; Driesch, aynı yer.

173 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 4.

174 Lucas, I, s. 348.

175 Hurmuzaki, VI, s. 355-356, No. CCXIII; s. 377, No. CCXXX.

176 Aynı eser, s. 372 ve devamı.

177 Lucas, II, s. 140.

178 Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 49; La Motraye, I, s. 182: Fransız kumaşları diğer eyaletlerin iki katına çıkıyordu. Kumaşlar, Türklerde hediye olarak rağbet görüyordu; Aynı eser, s. 254.

179 Emini İstanbul gümrüğünü de icara almış ve bunun için her gün üç kese ödüyordu; Magni s. 177; Karşılaştırma için bk. Lucas, I, s. 301-302.

180 Lucas, I, s. 136.

181 Aynı eser, s. 373. Karşılaştırma için bk. La Motraye, I, s. Jaffa'nın tarifi. Rama'da İtalyan Fransiskenler yaşıyordu; Aynı eser, s. 84.

182 Lucas, I, s. 259, 281; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VI, s. 304, No. CCIII .

183 La Motraye, I, s. 182.

184 8 bin Müslüman'dan oluşuyordu; Lucas, I, s. 294-300.

185 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VI, s. 51, 59.

186 Aynı yazar, Ek I, aynı yıl.

187 "Traité sur le commerce de la Mer Noire", 2 Cilt, Paris 1787. Fransız konsolos Venture de Paradis hakkında (1755); Aynı eser, II, s. 225.

188 La Motraye, I, s. 267 ve devamı.

189 Türkler, "köpeklerle savaş yapan" Fransızların kılıç taşımalarına gülüyorlardı; Aynı eser, s. 217. Selam verme şekillerini sinek avına ve ayakkabı boyamaya benzetirlerdi; Aynı eser, s. 219.

190 Aynı eser, s. 222, 267 ve devamı; Hammer, IV, s. 24 – Bir Fransız elçisinin 1672 yılında savaş gemisine gelişi; Magni s. 280-281.

191 La Motraye ve Hammer.

192 Lucas, I, s. 22 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 3; Hurmuzaki, Documente, VI, s. 24.

193 Aynı eser, s. 44, 55 ve devamı, 70. Bağdat Fransız konsolosluğu ve yakınındaki kilise de o dönellerde harap oldu; Hammer, IV, s. 12.

194 Du Mont, II, s. 118

195 "L'acquisto di dette provincie sino Constantinopoli"; Hurmuzaki, VI, s. 57-58

196 Aynı yazar, Fragmente, III, s. 39

197 Aynı yazar, Documente, Ek I, s. 448-449; VI, s. 384-393; Fragmente, IV, s. 287; V, s. 1 – 1722 yılında Mehmed Efendi tercüman Dr. Karaca ve Fransız sekreter Lenoir ile birlikte Paris'e geldi. Aynı eser, IV, s. 234-237. Lenoir ve Yahudi Fonseca Fransız Bakanlara 1723 yılında

Habsburg hanedanına karşı Bâbıâli ile bir ittiak önerdiler; Aynı eser, s. 291-292.

198 Du Mont, II, s. 109 ve devamı. Benzer bir seferin tarifi; Dapontes, “Ephemeride”, Mayıs 1739 ve Dessalleurs’un 1747 yılında gelişi; Hammer, IV, s. 435

199 Lady Montague, Mektup No. 28

200 Karşılaştırma için bk. Lucas, I, s. 22 ve devamı.ve Du Mont, II, s. 122-123

201 Aynı eser, s. 364-365

202 6 Ekim 1721 tarihli sınır antlaşması; Hurmuzaki, IX, S.s 578 ve devamında verilmiştir.

203 Karşılaştırma için bk. Marsigli, I, s. 49

204 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 259

205 Lucas, I, s. 203-204; La Motraye, I, s. 216

206 Colyer, sahilde oturma izni almak için boşuna uğraşıyordu, zira bu bütün Frenklere yasaktı; Hurmuzaki, Fragmente, III, s. 34.

207 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 25 ve devamı; Giurescu ve Dobrescu, s. 129 ve Not 1, 130.

208 Lucas, I, s. 327-328.

209 “Les ambassadeurs et les consuls vient en princes dans la Turqie, et les marchands en petits seigneur, —- surtout les Anglais, les plus riches de tous les négocians de ce pais”; La Motraye, I, s. 184.

210 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Fabrice’nin mektupları. Pera ve Galata’daki Levantenlerin eğlenceleri, içki ziyafetleri, şarkıları ve maskeli geçit alayları hakkında bk. La Motraye, I, s. 204. Ayrıca Mariti, Voyages dans l’isle de Chypre, la Syrie et la Palestine I, Neeuwied 1791, s. 88 ve devamı.

211 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 269.

212 La Motraye, I, s. 178 ve devamı; Lucas, I, s. 281.

213 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 303.

214 Marsigli, I, s. 49-50.

215 Komnenos Hypsilantes, s. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 196-197, 269 ve devamı, 272.

216 Aynı eser, s. 193 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 288-289, 386 ve devamı.

217 Aynı yazar, Fragmente, IV, s. 206-207.

218 Aynı yazar, Documente, VI, s. 341 ve devamı.

219 Fragmente, IV, s. 245-246.

220 Documente, VI, s. 220-221, No. CXLVI; s. 289, Fragmente, IV, s. 251, 273 ve devamı.

221 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 589 ve devamı.

222 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 248 ve devamı.

223 Aynı eser, s. 255 ve devamı. Petro'nun hekimi, Rum Polikala, o dönemlerde İstanbul'a geldi; Aynı eser, s. 258. Rusya ile reayalar için balık dişleri ve aziz resimlerinden oluşan sınırlı ticaret ilişkileri hakkında bilgi için bkz. Magni s. 188; Lucas, I, s. 268.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 05

1 İran'daki karışıklıklar hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, V, s. 591 ve devamı. Hamway, Travels, Londra 1762, s. 103 ve devamı; K.F. Neumann, Persien seit dem Niedergang der Sefi, "Historisches Taschenbuch", Raumers 1855, s. 358 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 288; Neculçe s. 359 ve devamı.ve Şah Nadir'in daha sonra alıntı yapılacak biyografisi.

2 Bianu ve Hodoş, Bibliografia romaneasca I, s. 483-484, 544 ve devamı.

3 Aynı yer.

4 Zinkeisen, V, s. 594.

5 Hurmuzaki, Aynı eser, s. 266.

6 Opere VI, son.

7 Karşılaştırma için bk. Dadich, s. 250.

8 Karşılaştırma için bk. "Relation de Duorry Efendy, ambassadeur de la Porte Othomane auprès du roi de Perse, traduite du turk", Paris 1810, Zinkeisen'den (şahsen görmedim kullanıldı) ve Hammer, IV, s. 202-206.

9 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 267.

10 Aynı eser, s. 267-269. Çar'ın ve şansölyesinin o dönemlerde verdikleri tatmin edici beyanlar hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 270-271.

11 Aynı eser, s. 271-272; Bahar 1722.

12 Aynı eser, s. 276 ve devamı.

13 Aynı eser, s. 277-278.

14 Aynı yer. Tatarların 1722 yılında Kabartay Hanı Arslan Bey ve Ruslar hakkındaki şikayetleri için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 353-354, No. CCXI. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 356 ve devamı, 361 ve devamı, 368 ve devamı.

15 Aynı yazar, Fragmente, IV, s. 278-282.

16 Aynı eser, s. 282-283, 285. Karşılaştırma için bk. Neculce, s. 359-360.

17 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Aynı eser, s. 297.

18 Aynı eser, s. 279-287.

19 Karşılaştırma için bk. Neculce, Aynı eser; Zinkeisen, V, s. 600 ve devamı.

20 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 289.

21 Aynı eser, s. 288-289.

22 Aynı eser, s. 294-295.

23 Aynı eser, s. 295-296. Ruslar ve Türkler arasındaki görüşmeler hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 296 ve devamı, 308 ve devamı.

24 Aynı eser, s. 308 ve devamı.

25 Zinkeisen, V, s. 602; Hurmuzaki, Aynı eser, s. 345 ve Not k.

26 Hurmuzaki, Aynı eser, s. 290 ve devamı, 321 ve devamı.

27 Bâbıâli, Gürcistan halkına gönderdiği ulema aracılığıyla din dersleri verdiriyordu. Aynı yazar, s. 320-321.

28 Aynı eser, s. 332-333.

29 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 343-344; Dadich XIII, s. 242 ve devamı, 251-25; ayrıca Hurmuzaki, s. 318 ve devamı, 331 ve devamı, 370-371; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, VI, s. 376-377 ve devamı.

30 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 1 ve devamı.

31 Berlin Kraliyet Kütüphanesinde Albay Graber'in Rus sınır komiserleri jurnaline göre; Zinkeisen, V, s. 604 ve devamı.

32 Hurmuzaki, IV, s. 349.

33 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 373-374.

34 Hanway'ın verdiği bilgilere göre; Zinkeisen, V, s. 609 ve devamı.

35 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 611, No. DCCXXXVII.

36 Zinkeisen, V, s. 613-614.

37 Aynı eser, s. 616.

38 Aynı eser, s. 617 ve Not 1, s. 618 ve devamı.

39 Vámbéry, Transoxanien, s. 137 ve devamı.

40 Zinkeisen, V, s. 621.

41 Dadich, Aynı eser, s. 267. Sultan kızlarının diğer evlilikleri hakkında bilgi için bk. Aynı eser. Veziriazamın akrabaları hakkında karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 267.

42 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 360-361, 366.

43 Dadich, Aynı eser, s. 264 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 625.

44 Dadich, s. 269 ve devamına göre sadrazam sultanın ordudan ayrılmasını bizzat sağlamıştı.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 06

1 Dadich, s. 269 ve devamı.

2 “Relation des deux rebellions arrivées à Constantinople en 1730 et 1731, dans la déposition d’Achmet III et l’élévation au trône de Mahomet V, composé sur des Mémoires originaux reçus de Constantinople”, Haag 1737; Zinkeisen, aynı yıl.

3 Hammer, IV, s. 262.

4 Bkz. ilerideki bölümler.

5 Dadich, s. 267. [1736’da vefat etmiştir. ÇN]

6 Dadich XIII, s. 280. [1736’da vefat etmiştir. (ed)]

7 Aynı eser, s. 272-273. Olaylar hakkında ayrıca Zinkeisen, ve Hammer; Haag’a bulunan 1737 tarihli rapora ve Osmanlı tarihçisi Suphi’ye göre.

8 “Molta è l’osservazione nei vestiti, che all’uso antico si vogliono modesti nei colori e giusta alle antiche institutioni nei stivali e nelle papuce”; Hurmuzaki, IX, s. 617, No. DCCXLVI; Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 283.

9 Neculce s. 368; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 471-472, No. DCXCIII-DCXCIV; ayrıca Villeneuve’un raporlarından s. 472 ve devamında yapılan alıntılarda değerli notlar vardı. Zinkeisen, tarafından kullanılan “Relation” s. 473 ve devamı. Avusturya elçi raporlarına göre Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 14 ve devamı. Hollanda yazışmaları, Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie.

10 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, IX, s. 616 ve devamı.

11 Aynı eser, s. 619, No. DCCXLVIII. Kırmızı bantların taşınması daha sonra yasaklandı; Zinkeisen, V, s. 632-633, “Relation” s. 77.

12 Yalnızca Kethüdada “altınlar ve diğer değerli eşyalar hariç, 40 bin kese bulundu”; Neculce s. 368.

13 11 Eylül’de yerine topal Osman Paşa geçti; Zinkeisen, V, s. 637.

14 26 Mart’ta ayaklanma teşebbüsleri için bk. Aynı yer.

15 Karşılaştırma için bk. verilen kaynakların dışında Dadich, s. 279 ve devamı; ayrıca Neculce s. 368 ve devamı.

16 Hurmuzaki, Ek I, s. 479, No. DCCI: “voulant marquer son autorité et faire voir au public pue son crédit étoit supérieur à celui de ce chef des eunuques noirs.” Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 282.

17 İstanbul’da tüm Hristiyanlar 15. yaşından itibaren 2,5 skudi ödüyordu, De La Croix, État présent, s. 7. Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 248-249. Ayrıca bkz. La Motraye, I, s. 256.

18 Aynı yer.

19 Karşılaştırma için bk. Magni s. 337. La Motraye'ye göre 2 milyon talere ihtiyacı vardı.

20 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 17.

21 Zinkeisen, V, s. 299.

22 Aynı eser, s. 300, 301. Vasal ülkelerin, çoğu zaman sadrazamın "yuttuğu" – "si mangiano dal Visir" - vergisi hakkında bkz. Marsigli, I, s. 55 ve devamı. Tuna ülkeleri 820 kese ödüyorlardı.

23 La Motraye, I, s. 255.

24 Aynı eser, s. 51 ve devamı.

25 Dapontes, Ephmeriden, 15 Mart 1738.

26 Hammer, IV, s. 277 ve devamı.

27 Suphi'ye göre Hammer, IV, Aynı yer; Karşılaştırma için bk. Hanwaya göre Zinkeisen, V, s. 638.

28 Hammer, IV, s. 279.

29 Karşılaştırma için bk. Dadich XIV, s. 250 ve devamı.

30 Hammer, Aynı eser; Zinkeisen, s. 638-639.

31 Hammer, IV, s. 290.

32 Daha önce belirtilen kaynaklan; özellikle Zinkeisen, V, s. 640-641.

33 Aynı yer.

34 "Mémoires sur la Russie par le général de Manstein"; Huber yayını, Paris 1774, s. 76-77; Zinkeisen, "Tagebuch Münichs" notlarına göre, Herrmann, Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches, Leipzig 1843.

35 Hakkında bilgi için bk. "Geschichte und Thaten des Schach-Nadyr", s. 84, Not 15.

36 Hammer, Aynı eser; Ayrıca VIII, s. 599-600: Veziriazamın hekiminin elçi de Villeneuve'ye gönderdiği mektup.

37 Dadich, s. 263 ve devamı. Patriğin, Rusların tarafına geçen tercümanı Josef hakkında bkz. ayrıca Hurmuzaki, Ek I, s. 460, No. DCLXXIX.

38 Zinkeisen, V, s. 646-647; Manstein, yukarıdaki eser. Aynı yıl İran çariçe ile antlaşmasını yeniledi; Manstein, s. 114. Karşılaştırma için bk. "Geschichte und Thaten des Schach-Nadyr" , s. 90 ve devamı.

39 Dadich, XIII, s. 257'de bu hadiseler, tıpkı Gürcistan'ın alınması gibi yanlışlıkla 1730 yılından öncesine atılıyor. Karşılaştırma için bk. Hanway'a göre Zinkeisen, V, s. 646 ve devamı. Şehrin detaylı bir tarifi ayrıca

“Geschichte und Thaten des Schach-Nadyr” eserinde verilmiştir, s. 99 ve devamı.

40 Zinkeisen, V, s. 648.

41 Aynı eser, s. 650-651. Osmanlı elçisi için vekâletnâme (Hicri 1148); “Geschichte und Thaten des Schach-Nadyr”, s. 118 ve devamı. Burada İran elçisi için yapılan merasimler da anlatılmaktadır. 13 Ekim’de Sultan tarafından gitmeden önce son kez huzura kabul edilmiştir; barış, Eylül aynda yapılmıştı (Aynı eser, s. 126-127). 1737 yılının Ocak ayında yeni bir Osmanlı elçisi İran’a gitti (Aynı eser, s. 128). Yeni Şah’ın Rusya ile ilişkiler; Aynı eser, s. 126 ve devamı.

42 İran, tıpkı Rusya gibi Bâbıâli’de sürekli bir temsilci bulundurabilecekti.

43 1727 yılında Bâbıâli Rumen prensliklerini Tatarların akınlarından korumuştu; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 12.

44 Karşılaştırma için bk. Dadich XIV, s. 253 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 652 ve devamı. Hammer, IV, s. 301 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 25 ve devamı.

45 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 35.

46 Manstein, s. 83 ve devamı. 25 bin Tatar ve sadece 4 bin Rus olduğunu belirtmektedir; s. 85.

47 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 36.

48 Dadich, s. 253-257; Hammer, Geschichte der Krim [Kırım Tarihi], s. 201 ve devamı.

49 Manstein, s. 118-121; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 662-663.

50 Hammer, IV, s. 694; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 25. Kaptan-ı Derya barış yanlısı kabul ediliyordu; Aynı eser, s. 33.

51 Aynı eser, s. 16 ve devamı, 19-20, 25-26.

52 Rousset, Intérêts présents de Puissances de l’Europe III, s. 442. Lacsy 1735 yılında Rus birlikleri ile Alman ordusunu Ren Nehri kenarında destekledi, diyor Zinkeisen, V, s. 672.

53 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 5-6, 7-8, 15 ve devamı.

54 Kayser’in Şah ve Gürcü Vahtan ile ilişkileri için bkz. Hurmuzaki, aynı yıl için Fragmente, IV ve Documente, VI.

55 Karşılaştırma için bk. Aynı yazar, Ek I, s. 469 ve devamı.ve “Mémoires Bonneval”, Almanca biyografisi ve Zinkeisen, V, s. 650, 670 ve devamı. Fransız asilzâdeler de Ramsey ve de Montchevreuil çabalarını

destekliyorlardı; Manstein, s. 113. Her ikisi de Türkiye'den kısa bir süre sonra ayrıldılar. De Ramsey daha sonra Rus albayı oldu; Aynı eser, s. 114 ve devamı.

56 Nedenleri için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 29 ve devamı.

57 Zinkeisen, V, s. 673.

58 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 252 ve devamı; Documente, Ek I, s. 468, No. DCLXXXIX.

59 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 30; Documente, Ek I, s. 501.

60 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 31.

61 Aynı eser, s. 34.

62 Aynı yer.

63 Aynı eser, s. 38-40, 46-47.

64 Aynı eser, s. 40 ve devamı; Manstein, s. 127 ve devamı.

65 Aynı yer.

66 Manstein, s. 137-139; Neculce s. 389 ve devamı.

67 Dadich XIV, s. 259 ve devamı; Manstein, s. 171 ve devamı.

68 "Elle n'a pas rapporté le moindre avantage à l'État"; Manstein, s. 161.

69 Buna rağmen, Azak'ı daha iyi savunamadığı için azledildi; Hammer.

70 Karşılaştırma için bk. Neculce s. 391.

71 Manstein, Aynı yer; Dadich XIV, s. 260 ve devamı. Seferin zorlukları hakkında bkz. Manstein, s. 175 ve devamı.

72 Aynı eser, s. 188 ve devamı. Türkler tarafından Bender, Hotin ve Kili'de satılan Rus esirler hakkında bk. Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 342.

73 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 43-45.

74 Aynı yer. Aslında sadece 30 bin kişiden oluşan bir yardımcı birlikti. Karşılaştırma için bk. Rousset'nin yayınladığı günlük gazetelere göre Zinkeisen, V, s. 695 ve devamı.

75 Zinkeisen, V, s. 676.

76 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 49-51.

77 Dadich, s. 264; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 54 ve devamı, 64.

78 Bkz. Zinkeisen, V, s. 699 ve Notlar.

79 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 5.

80 Aynı eser, s. 62 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 703 ve devamı.– Rousset'nin dosyalarına göre.

81 Karşılaştırma için bk. Rousset, Mercure historique e politique CI, Zinkeisen, V, s. 675.

82 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 64 ve devamı.

83 Genel olarak Petersburg'daki Prusya temsilcisi Mardefeld'in raporları; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 342 ve devamı.

84 Dadich, s. 200-201; Neculce s. 393 ve devamı.

85 Manstein, s. 181 ve devamı; Dadich, s. 272 ve devamı.

86 Manstein, s. 209.

87 Dadich, s. 272 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Manstein, s. 213 ve devamı.

88 Manstein, s. 234 ve devamı.

89 Aynı eser, s. 221. Topçular "15 bin çift öküz" kaybetti; Aynı eser, s. 223.

90 Hammer, Geschichte der Krim [Kırım Tarihi]; Dadich, s. 278.

91 Karşılaştırma için bk. Dadich, s. 176 ve devamı, 283; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 68, 78.

92 Bkz. ilerideki bölümler.

93 Karşılaştırma için bk. Sırpların şikayetleri; La Motraye, I, s. 234 ve 1690 yılında verilen talimatlar; Röder, II, s. 198: "Auch in ihr Religion, wass es auch Türkhen wären, frey und imperturbiter zu lassen sein." Ayrıca Jowan N. Tomi_, Deset godina iz istorije srpskog naroda ui crkve pod Turcima, 1683-1693, Belgrad 1901 ve Pavlovi_'in 1718 yılında Sırp mali durumları hakıkndaki inceleme; Jucubenz'in incelemesi, "Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs"; ayrıca Dobrescu, Istoria Bisericii romane din Oltenia in timpul ocupatiunii austriace, Bükreş 1906. Stefan Kantakuzen'in oğlu Konstantin'in Belgrad Beylerbeyi ile görüşmeleri ve Sırparıl Avusturya'ya karşı ayaklandırma teşebbüsleri ve tutuklanması; Jorga incelemesi, "Literatura şi arta romina" dergisi, 1900.

94 Zinkeisen, V, Seckendorff'un biyografisine göre.

95 Dapontes, Epithamiden, Yuinanca; Fransızca çevirisi Emile Legrand, Paris 1881; Karşılaştırma için bk. Dadich, s. 271, 278 ve devamı.

96 Dapontes, 30 Eylül ve 2 Ekim; Neculce s. 396.

97 3 Ekim Dapontes tarafından verilmektedir.

98 Neculce s. 398.

99 Zinkeisen, V, s. 727 ve devamı.

100 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 344-345.

101 Neculce s. 394; "Quellen der Stadt Kronstadt" IV, s. 313.

102 Neculce s. 394-395, 396.

103 Aynı yer.

104 Dadich, s. 282-284.

105 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 350 ve devamı. Tatarların Erdel'e akını hakkında bk. Neculce s. 397.

106 Dapontes, 13 Kasım.

107 29 Ekim 1737 tarihli bildiri; Studii şi Documente, XVI, s. 3 ve devamı.

108 Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 117.

109 Neculce s. 397.

110 Dadich, s. 279 ve devamı; Dapontes, Aralık 1737.

111 Zinkeisen, V, s. 743 ve devamı. Vidin'de yapılan bildiriler, Rousset'ye göre s. 745'te verilmiştir.

112 Karşılaştırma için bk. Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, 1910, s. 1 ve devamı; Neculce s. 400-401; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 352-353. 10 Kasım'da hayata veda etti.

113 Karşılaştırma için bk. Neculce s. 402.

114 Manstein, s. 237 ve devamı; Neculce s. 398 ve devamı.

115 Dadich XV, s. 255 ve devamı; Dapontes, Aralık 1737; Manstein, s. 241 ve devamı.

116 Dadich, s. 259-260; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 80-81 ve devamı.

117 Aynı yer.

118 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 71-72; Fawlkner'in mektubu; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 348.

119 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 74-75.

120 Dapontes, Ocak 1738; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 79 ve devamı.

121 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 84; Zinkeisen, V, s. 738 ve devamı.

122 Manstein, s. 252-253; Zinkeisen, V, s. 699.

123 Manstein, s. 258 ve devamı; Neculce s. 403-404; Dapontes, Mayıs ve devamı.

124 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 84; Dapontes, 8 Temmuz.

125 Manstein, Aynı yer.

126 Dadich, s. 261, 264 ve devamı. Mart sonunda İstanbul'dan ayrılmıştı; Dapontes.

127 Manstein, s. 272; Dapontes, Ağustos.

128 Aynı eser, s. 273: "Jamais l'armée russe n'avoit perdu tant de chevaux et de boeufs."

129 Manstein, s. 275 ve devamı.ve Neculce, s. 403-404.

130 Manstein, s. 278.

131 Aynı eser, s. 280; Neculce s. 403-404.

132 Karşılaştırma için bk. Dapontes, Eylül. Genç Ali Paşa, Ekim ayında Özi paşalığına getirilmişti; Dapontes Ekim, Kasım. Kış boyunca Tatar akınları hakkında bilgi için bk. Manstein, s. 280-281; Dadich, s. 268.

133 Dapontes, Ağustos.

134 Aynı eser, 12 Kasım; Neculce s. 404-405; Dadich, s. 264.

135 Aynı yer.

136 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 85 ve devamı.

137 Aynı eser, s. 89. Gika'nın görüşmelere katılımı; Dadich, s. 266-267.

138 Dapontes.

139 Aynı yer.

140 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 92 ve devamı.

141 Dapontes, 25 Mart 1738 dolaylarında.

142 Dapontes, Nisan-Mayıs 1738; Dadich, s. 261 ve devamı.

143 Dapontes.

144 Müslüman okulu.

145 Dapontes; Dadich, s. 261 ve devamı.

146 Daha önce belirtilen kaynaklar; ayrıca Dragalina, s. 78 ve devamı.

147 Dapontes, Aralık; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 753-754.

148 Dapontes, Ekim.

149 Aynı yer.

150 Karşılaştırma için bk. Aynı eser; Şubat 1739.

151 Aynı yer.

152 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 93-94. Nepluyev tarafından Kiev'den Gika ile sonbaharda yapılan görüşmeler; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 355, 359. Mektupları taşıyan ve 1739 sonlarına doğru vebadan ölen subay Repnin hakkında bk. Aynı eser, s. 358.

153 Genel olarak ayrıca bkz. Dapontes'in eserinde verilen notlar, Mayıs 1739 ve devamı.

154 "Janissaires à cheval qui si nomment sans quartier", diyor Manstein, s. 288.

155 Dadich, s. 276.

156 Manstein, s. 289.

157 Manstein, Aynı yer.dışında Dadich, Aynı eser, ve Neculce s. 406 ve devamı.

158 Daha önce verilen kaynaklar; Dadich, s. 284.

159 Neculce s. 408-409; Rousset CVIII, s. 443, 573-582'ye göre Zinkeisen, V, s. 798 ve devamı.göre.

160 Aynı yer.

161 Geri çekilme hakkında bkz. özellikle Dadich, muhtemelen sekreter Aleksandre Dukaskayıtlarına göre.

162 Manstein, s. 305. Münnich'in Lobkovits'e gönderdiği protesto mektubu, Aynı eser, s. 306 ve devamı. Biren'e gönderdiği mektup, s. 326 ve devamı.

163 Aynı eser, s. 316.

164 Dapontes, 10 Mart 1739.

165 Hammer, IV, s. 694.

166 Dadich, s. 271.

167 Aynı eser, s. 269 ve devamı.

168 Dapontes, Temmuz 1739.

169 Zinkeisen, V, s. 773 ve devamı.

170 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 781-782.

* Metinde yanlışlıkla Rumeli Kadıaskeri deniliyor (ed).

171 Dapontes, 21 Ağustos 1739.

172 Dadich XVI, s. 270 ve devamı.

173 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 97 ve devamı. Mardefeld, daha Mayıs ayında Kayser'in Küçük Eflak'ı, Orsova'yı ve "Tımışvar Banatının bir bölümünü" devretmeye meyilli olduğunu biliyordu; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 361.

174 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 99. İstanbul'da 5 Kasım tarihinde yapılan onay değişimi; Dapontes, 31 Ekim.

175 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 368.

176 Ayrıca Manstein, s. 316 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 100.

177 Dapontes, Haziran 1739 ve 20 Ağustos. Buna göre Türkler yeni bir Erdel Krallığı'nın hayalini kuruyorlardı; 7 Ağustos 1739.

178 Aynı eser, 22 Eylül 1739.

179 Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 349. Güçlü Biren'in Petersbburg'daki elçiye söyledikleri.

180 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 97, 99 ve devamı; Zinkeisen, V, s. 782 ve devamı.

181 Barış hakkında ayrıca Mardefeld'in ifadeleri; Jorga, Acte şi Fragmente, I, s. 365.

182 Türkiye’nin mücadele eden güçlerin her biri için bir Azak Kalesi kurma teklifi hakkında bk. Zinkeisen, V, s. 761; Laugier’e göre; bkz. Bibliyografi.

183 Karşılaştırma için bk. Manstein, s. 319 ve devamı.

184 Zinkeisen, V, s. 819; Fransa’nın bu yeni unvan hakkındaki olumsuz tavrı: Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 104 ve devamı.

185 Bibliyografi hakkında bk. Keralio, Histoire de la guerre des Russes et des Impériaux contre les Turcs; Mémoires du comte de Bonneval, Paris 1806, 2 Cilt; Schmettau, Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant le campagnes de 1737, 1738 et 1739, Frankfurt 1771; Zinkeisen, tarafından kullanılan Rus bültenleri “Nachricht von denen gegen die Türken und Tartaren in diesem 1736 Jahre vorgefallenen Kriegsoperationen der russisch-kaiserlichen Armee”; “Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff”; Abbe Laugier, Histoire des negociations pour la paix conclue à Belgrade, Paris 1768, 2 Cilt; Moser, Belgradischer Friedensschluss; Spittler, geschichte des Belgrader Friedens, “Göttinger historisches Magazin”, 1788, IV, s. 116 ve devamı; [Neipperg] “Umständliche, auf OriginalDocumente, gegründete Geschichte der sämmtlichen und wahren Vorgänge bei der Unterhandlung des zu Belgrad am 18. September 1739 geschlossenen Friedens”, Frankfurt-Leipzig 1790; Kantona XXXVIII altında belirtilen metinler; ayrıca tercüman Mosnar’ın Yunanca “Bibliyografisi”, Leipzig 1766, Venedik 1792.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 07

1 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, V, s. 709 ve devamı.

2 1747 yılında yeni elçi Dessaleurs, kendini “Hristiyan kralların kralının” elçisi olarak tanıttı; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 136, Not 1. Türklerin menfaatleri açısından 1725 yılında Paris’te “Canon de Sultan Souleiman II” adı altında Kanuni’nin Kanunnâmesi çıkartıldı. Aynı kitaba Marsigli’nin sıkça alıntı yapılan eseri de dayanmaktadır.

3 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 375-376; V, s. 111; Hammer, IV, s. 407. 1739 tarihinde Grigore Gika tarafından Berlin sarayına gönderilen elçi, I. Frederik Wilhelm tarafından kısa bir cevapla geri gönderildi: “Burada ne işi var? Entrika düzenlemeye niyetim yok.” Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 356-361.

4 Zinkeisen, V, s. 810-812; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 107.

5 Hammer, IV’te anlaşmanın şartları ve 18 Ocak 1744 tarihine kadar bununla ilgili görüşmelerin gelişimi verilmiştir; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 101 ve devamı.

6 Zinkeisen, V, s. 763 ve devamı.

* 4 Ocak 1740 olacak (ed).

7 Bu zulümler hakkında bkz. Hurmuzaki, Fragmente, V.

8 Aynı eser, s. 103 ve devamı.

9 Dadich XVI, sonu.

10 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 106-108. Bâbıâli’nin casusları hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 119, 167.

11 Hammer, IV, s. 401, 407.

12 Pirizâde Mehmed Efendi 1745-1746 yılında şeyhülislâm oldu; Vefatı hakkında bk. Hammer, IV, s. 446.

13 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 103-104.

14 Aynı eser, s. 108 ve devamı. Grigore Gika, kısa bir süre sonra kendi şahsi çıkarları yüzünden Rusya’ya karşı diplomatik savaşın teşvikçisi oldu; 1747 yılında Boğdan’ı tekrar geri aldı ve tutumunu bir daha değiştirmedi; Aynı yer; Hurmuzaki, IV, s. 397. Avusturya için iyi bir komşu değildi; Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 146.

15 Aynı eser, s. 115-116; Vámbéry, s. 135 ve devamı; Dapontes 24 Aralık 1739; Zinkeisen, V, s. 765.

16 Karşılaştırma için bk. Dapontes, 6 Nisan ve Kasım 1738; Zinkeisen, V, s. 767.

17 Didach XVI, s. 239: “Die ungeheure Provinz vn Babylon fast aller Pflichten gegen ihren Souverain entschlagen hat, gegen welchen sie kaum noch einige Achtung behält.”

18 Aynı eser, s. 234-235.

19 Zinkeisen, V, s. 821 ve devamı.– Hanway’e göre – ve Hammer, IV, s. 391 ve devamı, 398 – Osmanlı kaynaklarına göre.

20 Hammer, Aynı eser.

21 Hammer, Aynı eser; Zinkeisen, V, s. 832 ve devamı.

22 Aynı yer.

23 Zinkeisen, V, s. 834-835. İran veliahtının akıbeti hakkında bilgi için bk. Hammer, IV, s. 428-429.

24 Hammer, IV, s. 413-414. Ayrıca Dadich, son bölüm.

25 Hammer, IV, s. 401.

26 Fransa Kralı XV. Lui’nin mutlak güce sahip Bakanı Fleury’ye telmihen.

27 Hammer, s. 415.

* Söz konusu Hatt-ı Şerif Hasan Paşa’nın hemen azli akabinde çıkmıştır (ed).

28 Aynı yer.

29 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 394 ve devamı.

30 Aynı eser, s. 376-377.

31 Hurmuzaki, Fragmente, IV, s. 137. Mustafa Efendi’nin yerine 1747 yılı Kasım ayında Nail Efendi getirildi; Hammer, IV, s. 429-430; Hurmuzaki, Aynı eser, s. 138. 1749 yılında vefat etti; Hammer, IV, s. 446-447.

32 De Tott, Mémoires sur les Turcs et les Tatares, Amsterdam 1785, I, s. 112; Zinkeisen, V, s. 846 ve Notlar.

33 Aynı eser, s. 394.

34 Dapontes, 26 Ağustos 1739.

35 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 163-164.

36 Bu kural Sultan III. Ahmed zamanında getirilmişti; Hammer, IV, s. 399-400; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, s. 140.

37 Karşılaştırma için bk. Turkey, Its history and progress from the journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassador at Constantinople, by Sir George Larpent, Londra 1854; Porter, Observetaions on the religion, law, governement and manners of the Turks; Almanca, Leipzig 1768.

38 Penckhler daha sonra 1751 yılında Rus elçilerin işlerini yürütüyordu; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 168, 177 ve devamı; Hammer, IV, s. 459.

39 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 131 ve devamı, 138; Hammer, IV, s. 424 ve devamı. Türk Yahudilerinin sadece Hristiyan tüccarların aleyhine olacak faaliyetlerde bulunmamak şartı ile Avusturya'da kalmalarına izin verildi. Penckhler, Osmanlı Sultanı'nın Kudüs hakimi olarak unvanını göz ardı ediyordu.

40 Hammer, IV, s. 436. 1748 yılında Sultana Trablus'tan gönderilen bir elçi topluluğu hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 441. Barış antlaşması daha sonra Triest ve Fiume'ye kadar Dalmaçya limanlarının yanında Ostende'yi de kapsayacak şekilde genişletildi; Aynı eser, s. 459.

41 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 138, 139; Hammer, IV, s. 437.

42 Aynı yer.

43 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 153 ve devamı, 187 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Documente, Callimachi, Bükreş 1903, II, s. 389 ve devamı.

44 Hammer, IV, s. 424.

45 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 178.

46 Aynı eser, s. 159.

47 Hammer, IV, s. 429.

48 Aynı eser, s. 439-440.

49 Vefatı hakkında bilgi için bk. Aynı eser, s. 479.

50 Aynı eser, s. 453-454.

51 Aynı eser, s. 454 ve devamı.

52 Aynı eser, s. 434, 443.

53 Aynı eser, s. 432, 440.

* Tiryaki Mehmed olacak (ed).

54 Aynı eser, s. 448 ve devamı, 462 ve devamı.

55 Tek tük hadiseler için bk. Aynı eser, s. 463-464.

56 Aynı eser, s. 462; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 181.

57 Hammer, IV, s. 463. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, s. 163-164.

58 Vergileri tahsil edenlere muhasıl da denirdi.

59 Aleksander Mavrokordatos için bkz. s. 283 ve devamı. Aleksandru Gika için bkz. Hurmuzaki, Aynı eser.

60 Porter, Açıklamalar, aynı yer. Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 461.

61 Karşılaştırma için bk. Raicevich, Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia, Napoli 1788, s. 122-123, 128-129; Peyssonel, Traité sur le commerce de la Mer Noire II, Paris 1787, s. 203-204; “Viyana Akademisi Toplantı Raporları” XL eserindeki Türk kaynaklar, s. 550 ve devamı; Boğdan kronikleri; Hurmuzaki, X, s. XIX. Ayrıca bkz. s. 474 ve devamı.

62 Aynı yazar, Fragmente, V, s. 161-162.

63 Kızlarağasının gücü hakkında bk. Tott, I, s. 62.

64 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 178-179; Hammer, IV, s. 467.

65 Hammer, Aynı eser.

66 İp canbazları da çok hoşuna gidiyordu; Hurmuzaki, s. 185.

* Vefatı saraya dönerken (ed).

67 Hammer, IV, s. 481.

68 Tott, I, s. 19: “d’un caractère emporté, mais faible, impatient et curieux à l’excès”; Karşılaştırma için bk. 14-15, 51, 65 ve devamı, 85-86, 87 ve devamı. Kardeşi Bayezid hakkında s. 52; Hammer, IV, s. 618.

69 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 188 ve devamı.

70 Hammer, IV, s. 484.

71 Aynı eser, s. 489 ve devamı.

72 Aynı yer. Makamlarında böyle 15 gün kalan vezirler hakkında bilgi için bk. Tott, I, s. 21-22, 24-25. Aralarında eski Fransa elçisi Said Efendi de vardı. Aynı eser, s. 18 ve devamı.

73 Hammer, IV, s. 497-498, 691. 29/30 Ekim gecesi; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 201.

74 Hammer, IV, s. 504.

75 Ragıb Efendi boynunu vurdurdu; Aynı eser, s. 504-505.

76 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 500, 648, 649; Zinkeisen, V, s. 848 ve devamı; Tott, I, s. 22 ve devamı.ve Diez’in Resmî Ahmed Efendi’nin “Batı Hakkında Görüşler” eserinin tercümesindeki önsözü (Halle ve Berlin 1813).

77 Hammer, IV, s. 493, 502-503; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 201 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmenti I, s. 379 ve devamı.

* Metinde sehven 20 Mart 1763 (ed).

78 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 527 ve devamı.

79 Aynı eser, s. 533. Bıraktığı bu miras hakkında bilgi için bk. Tott, I, s. 152-153. Ayrıca s. 119 ve devamı. Ragıb Efendi, içinde 1000-2000 Arap ve

Fars el yazmalarının bulunduğu bir kütüphane yaptırdı; Aynı eser, s. 117. Karakteri hakkında bk. Aynı eser, s. 23, 25.

80 Hammer, IV, s. 548 ve devamı.

81 Aynı eser, s. 566 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 4, Kitap 2, Bölüm 08

1 Karşılaştırma için bk. Algarotti, Lettres sur la Russie, content l'état du commerce, marine, revenue et force de cet empire après la guerre de 1735 contre les Turcs, traduites de l'italien; Londra 1769.

* Metinde sehven Ragıb (ed).

2 Hammer, IV, s. 488 ve devamı.

3 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 580, Osmanlı edebiyatının bu yeni kolu hakkında bilgi vermektedir.

4 Aynı eser, IV, aynı yer.

5 Tott, I, s. 9 ve devamı.

6 Hammer, IV, s. 510.

7 Tott, I, s. 9 ve devamı.

8 Hollanda yazışmaları, Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie", 1909, s. 18 ve devamı.

9 Jorga, Documente, Callimachi I, s. LXX ve devamı.

10 Aynı eser, s. CLII.

11 Hammer, IV, s. 575-576; Hurmuzaki, VII, s. 53 ve devamı.

12

13 Jorga, Documente,le Callimachi I, s. CLII ve devamı; Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 154 ve devamı.

14 Jorga, Documente,le Callimachi I, s. CXLIII-CXLIV.

15 Aynı eser, s. CLVIII; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 203-204.

16 Aynı eser, s. 180-181.

17 Rumların durumları hakkında bilgi için bk. Athanasieus Komnenos Hypsilantes, İstanbul 1870. Eksik kitaplar için bk. Hurmuzaki, XIII.

18 Karşılaştırma için bk. Hammer, IV, s. 570 ve devamı.ve Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 256 ve devamı.ve Documente, Ek I, s. 758-759.

19 Karşılaştırma için bk. Tott, II, s. 121-122; Resmî-Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, Halle u. Berlin 1813, s. 79 ve devamı, 85.

20 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 1.

21 Komnenos Hypsilantes, Aynı eser, s. 426 ve devamı.

22 1764 yılında azli ve Rodos'a sürgüne gönderilmesi hakkında bk. Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 67-68.

23 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 205.

24 Padişahın altı aylık kızıyla nişanlanması hakkında bk. Tott, I, s. 146 ve devamı; Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 100, Not 2.

25 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 197 ve devamı, 205.

26 “Doc. Callimachi” I, s. CLIV ve devamı; Hammer, IV, s. 574 ve devamı.

27 Karşılaştırma için bk. Wesentliche Betrachtunge, s. 57 ve devamı. Ruslara karşı yapılan savaşın halk tarafından desteklenmemiş olması mümkün değildir; Aynı eser, s. 24 ve devamı.

28 Hammer, Aynı eser, s. 577. Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 69 ve devamı. Halkın ve ordunun tutumu, cebecilerin ve denizcilerin hazırladığı “Malta’nın Fethi” gibi gösterimler ile göz önüne seriliyordu; Tott, I, s. 145-146. Maltalılan kısa bir süre önce Amiralin gemisini zapt etmişlerdi. Fransızlar bunu daha sonra tekrar satın alıp, geri verdiler; Aynı eser, s. 101 – Işık donanımları ve gösteriler hakkında bk. Aynı eser, s. 106 ve devamı, 133 ve devamı.

29 Tott, IV, s. 117, Not 2: “C’est le titre qu’on donne à tous les gens riches sans charge, et surtout aux grands propriétaires”; Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, aynı yer.

30 Boscovich, Giornale di un viaggio da constantinopoli in Polonia, Bassano 1784, s. 99.

31 “La récomponse que l’homme à crédit accorde à ses valets”; Tott, III, s. 115; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 113-115.

32 Aynı eser, II, s. 63 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 86, Not 1.

33 Ayrıca “repandus dans la Capitale et dans l’Empire” (başkentte ve İmparatorlukta kayıtlıydılar); Tott, III, s. 113.

34 Porter II, s. 124 ve devamı; Tott, IV, aynı yer.

35 İstanbul zabıtları hakkında bk. La Motraye, I, s. 350.

36 Tott, IV, s. 124 ve devamı. Karşılaştırma için bk. yukarıdaki eser s. 380 ve devamı.

37 Komnenos Hypsilantes, s. 454.

38 Tott, IV, s. 50-52’de beylerin 24 bölgesinde 9 bin köy, 1.200 pazaryeri ve sadece Kahire’de 700 bin nüfustan bahsedilmektedir.

39 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 10, Tott’un ifadesi: “Quelqu’ instruit que je fusse de ... sa [du Sheikh-el-beled] prépondérance en Egypte, je ne pouvois cependant me dispenser de reconnaître au moins en apparence celle du Grand-Seigneur, dans la personne de son Pacha.”

40 Bkz. Tott, I, s. 147, Not 1: “On appelle Visir tous les Pachas à trois queues. Il ne faut donc pas confondre cette dignité avec celle de Grand-Visir.”

41 Tott, IV, s. 71 ve devamı. Bkz. ilerideki bölümler.

42 Komnenos Hypsilantes, s. 454. Ayrıca Varlaam'ın kroniği: Jorga, Denkwürdigkeiten der rumänischen Akademie, X, s. 389 ve devamı. Avrupa ticaretinin Mısır ile ilişkisi hakkında bk. Hurmuzaki, VII, s. 59.

43 Tott, IV, s. 48, Not 1.

44 Aynı eser, s. 65-66.

45 Tott, IV, s. 117: "La richesse de plusieurs frands propriétaires entretient dans les environs de Smyrne un systême d'indépendance dont ls progrès augmentent chaque jour."

46 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 18, No. 1. Bender günlüğünde adı "Abhaza" olarak muhtemelen yanlış yazılmıştır; Hurmuzaki, Ek I, s. 782

47 Tott, IV, s. 76 ve devamı.

48 Dönemin asi Bağdat paşaları hakkında bk. Aynı eser, I, s. 148 ve devamı.

49 Aynı eser, IV, s. 74-75.

50 Aynı eser, s. 80 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Tott'un Bakanlık nezdindeki teklifi – "Revue d'histoire diplomatique" I; ayrıca Saint-Priest, Memoires sur l'ambassade de France en Turqie et sur le commerce des Français dans le Levant, Paris 1877.

51 Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 100, Not 2.

52 Tott, IV, s. 119-120: "L'usage des garnisons permanentes chez les Turcs, joint à l'indiscipline des troupes, leur donne en quelque sorte la propriété du lieu où elle sont domiciliées; elles y exercent des droits que l'usage consacre, que leur union conserve et qui contrarient constamment l'ordre qu'on voudrait établir."

53 Aynı eser, I, s. 163 ve devamı.

54 Boscovich, s. 63.

55 Sestini, Viaggio da Constantinopoli a Bukoresti, Roma 1794, s. 31: "Un ciorbagi, che è una sspecie di rettore, il quale suol essere del villaggio istesso, ed il quale è obbligato di riscuotere ... il characce," vs.

56 "Ci dissero i Bulgari Charrière III, S.'essi vivono in ottima corrispondenza co'Turchi; vi fanno anche degli scambievoli matrimonj"; Boscovich s. 53. Halk arasında fahri çavuşlar da bulunuyordu; Aynı eser, s. 74-75. Karşılaştırma için bk. s. 64.

57 Raicevich, Osservazioni, s. 122-123, 210; Peysonnel, Traité sr le commerce de la Mer Noire II, Paris 1787, s. 203-205; Türk anonim yazı, Aynı eser, s. 461, ayrıca "Revista Noua" III, s. 22; Kogalniceanu,

Letopisite, III, s. 79; Tott, III, s. 10-11; Hurmuzaki, X, s. XIX. Yeniçeri Ocağı’nda kayıtlı 30 bin Laz vardı; Tott, Aynı yer.

58 Komnenos Hypsilantes, s. 444-445.

59 “Les troupes turques jouissent dans chaque ville du privilège de quelques accaparements de cette nature”; Tott, IV, s. 120.

60 Magni, s. 449 ve devamı, 497-498.

61 Tott, IV, s. 110 ve devamı. Sultan eşlerinin ve kızlarının güçlerinin azalması hakkında bk. Aynı eser, I, s. 54 ve devamı.

62 Karşılaştırma için bk. Baltimore s. 33.

63 Girit’te Rumların yeniçeriler ile aile bağları vardı ve onlara paşalara karşı yardım ediyorlardı; Tott, IV, s. 5 ve devamı.

64 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 121: “Les habitants, dont l’intérêt common est d’éloigner la présence d’un officier turc, sollicitent la ferme de leurs isles.”

65 Hurmuzaki, VII, s. 58 ve devamı.

66 Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 175, Not 1. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 23 ve devamı.

67 Tott, III, s. 12.

68 Ayrıca Hurmuzaki, VII, s. 53, No. XLIII; s. 66-67.

69 Komnenos Hypsilantes, s. 439; Hurmuzaki, IX, s. 68, No. LXVIII. Rum Ortodoks Kilisesi’ndeki durumlar hakkında bk. Tott, I, s. 65 ve devamı. Rumların Rusya’ya karşı sempatileri hakkında bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 778, No. MCXIV.

70 Tott, III, s. 12 ve devamı; Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 167 ve devamı.

71 Tott, II, s. 132-133. her sekiz aile üç atlı temin etmek zorunda idi. Han, 100 bin asker, kalgay 60 bin asker, Nureddin ise 40 bin asker toplayabiliyordu; Aynı eser, s. 101.

72 Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 27.

73 Karşılaştırma için bk. Tott, II, s. 139 ve devamı; III, s. 131-135.

74 Komnenos Hypsilantes, s. 545.

75 Timarların çoğu, askerî hizmet yapmayan insanlara verilmişti veya komşuları tarafından zorla işgal edilmişti; Tott, III, s. 115, 116.

76 Aynı eser, II, s. 139 ve devamı.

77 Aynı eser, III, s. 10-11.

78 Aynı eser, s. 53-54. Anadolulularıın “Frenkleri parçalamak” istiyormuş gibi fanatik oldukları sadece Baltimore’nin bir hayalidir (s. 57).

79 Tott, III, s. 111 ve devamı.

80 Tott, III, s. 115-116; Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 24 ve devamı. Sultan III. Mustafa’nın tutumluluğu hakkında karşılaştırma için bk. Tott, I, s. 148, Not 2 ve Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 163, Not 2. Onun döneminde sahte sikkeler hakkında bk. Tott, I, s. 103 ve devamı; Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 78, Not 1.

81 Tott, II, s. 32 ve devamı. Sefere bizzat katıldı. Komnenos Hypsilantes, s. 136’ya göre hanı Kazaklardan korumak ve sağ salim Bender’e getirmek için Yusuf Paşa’nın becerikli yönetim gerekmiştir.

82 s. 13.

83 Hurmuzaki, VII, s. 54.

84 Tott, I, s. 97.

85 “Courtaut de boutique”. Karşılaştırma için bk. İstanbul’dan gönderilen bir Fansız raporu, Hurmuzaki, Ek I, s. 800: “simple négociant”.

86 “Ein trockener, schwarzer Mann, der in Führung der Feder kühn und verwegen war”; Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 99.

87 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 12-13: Hamza Mahir Paşa daha sonra idam edildi. [Azlinden sonra Hanya Valisi oldu. Ölümü ? dedir (ed)]

88 Tott, III, s. 26 ve devamı.

89 16 Mart’ta Davutpaşa’ya geldiği söylenmektedir; Dumitrachi Varlaam, Rumänische Chroniks des Krieges; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, X, s. 365. Resmî Ahmed’e göre 27 Mart tarihi idi.

90 Komnenos Hypsilantes, s. 438; Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 102-103.

91 Brognard, kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. Hizmetlileri de kötü muameleye maruz kalmıştı; Komnenos Hypsilantes, s. 438; Ienachi Kogalniceanu, Letopisite, III, s. 260; Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 103 ve devamı. Varlaam s. 365’e göre başından yaralanmış ve eşinin mücevherleri çalınmıştır. sBanatta Laudon emrinde bir nöbetçi birliği bulunuyordu; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 590; Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 9, 15; Hurmuzaki, Ek I, s. 807, No. MCLV

92 Komnenos Hypsilantes, s. 445, 448; Hurmuzaki, Ek I, s. 781, 783.

93 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 12; Komnenos Hypsilantes, s. 438; Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen. Komnenos, yeni eflak prensi

Grigore Gika’nın temsilcisi olarakOsmanlı seferine katılmıştı.

94 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 779, No. MCXV; IX, s. 70, No. LXXI.

95 I. Kogalniceanu, s. 261-262.

96 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 9, 11; Komnenos Hypsilantes, s. 470 ve devamı; Varlaam, s. 367-368. Potocki, tıpkı Stanislas gibi, Kamaniçe’nin Türklerin eline geçmesini sağlamayı vaat etmişti. Bkz. Bâbıâli’nin Lehistan’a ilanı, 17 Cemazilevvel 1182; Hurmuzaki, Ek I, s. 768, No. MCXV.

97 Komnenos Hypsilantes’e göre 13 Haziran’da yola çıkmıştır. Daha kesin bir kaynak olan Varlaam’a göre ise o tarihte Prut’un üst kısmında Lapusna Nehri’ne gelmiştir.

98 Karşılaştırma için bk. Jorga, Documente,le Callimachi I, s. CLVII ve devamı.

99 Artık Rumeli ordusu ayrımı yapılmadığı için, bu unvanın önemi azalmıştı.

100 Komnenos Hypsilantes, s. 445.

101 bender karargahı günlüğü, Hurmuzaki, Ek I, s. 781.

102 Aynı eser, s. 758 ve devamı.

103 daha önce verilen kaynaklar; Hurmuzaki, Ek I, s. 789-790.

104 Komnenos Hypsilantes, s. 448.

105 Aynı yer.

106 Karşılaştırma için bk. Boscovich, Viaggio: “Gianizzeri che venivano dell’ Asia e andavano a Belgrado per pigliare ivi le loro paghe. Essi portavano in oltre del danaro per comprar ivi de’ bovi e menarli seco nel venire indietro”, s. 21.

107 “Tornando ognuno a casa sua per la strada la più corta, come ci disse essere lor costume”, s. 42. Karşılaştırma için bk. s. 45: “Era tornato a godersi i suoi beni a casa sua.”

108 Rumyenzov, 27 Eylül’de komutayı dvralmıştı; Komnenos Hypsilantes, s. 418. Boğdan sınırında von Stoffeln komutanlık yapıyordu. Karşılaştırma için bk. Galitzin günlüğü, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Gall. 4, 31; Alıntılar için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 12 ve devamı. Elmpt, Hotin Botoşani ve Yaş’da birlikler bıraktıktan sonra Ekim ayında geri çekildi.

109 Karşılaştırma için bk. Jorga, Documente,le Callimachi I, s. CLVII ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmente, II; Denkwürdigkeiten der

Rumänischen Akademie, XXXII, s. 590 ve devamı; “convorbiri literare” IX, s. 326 ve devamı; “Journal Rumienzow” (Rusça). Abaza Mehmed Paşa, Urfa Beylerbeyi, Boğdan Seraskeri ve Hazinedar Canikli Ali Bey eşlik ediyordu; Komnenos Hypsilantes, s. 450; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 593-594. Galati daha sonra İbrail Beyi Nazır Paşa emrindeki Türkler tarafından ateşe verildi.

110 Varlaam, Aynı eser; I. Kogalniceanu, s. 265; Hurmuzaki, X, s. XI; Archiva Romanesca, I, s. 152 ve devamı; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 590 ve devamı; Jorga, “Genealogia Cantacuzinilor”, s. 154 ve devamı, 170 ve devamı.

111 Aynı eser, s. 159.

112 Aynı eser, s. 161 ve devamı; İtalyancası: Hurmuzaki, VII, s. 63 ve devamı.

113 Karşılaştırma için bk. I. Kogalniceanu, s. 264; Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 591, 594; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 22; Hurmuzaki, Ek I, s. 795.

114 Komnenos Hypsilantes, s. 451; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 18-19.

115 Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 126-127; Varlaam, s. 373; Komnenos Hypsilantes, s. 447 ve devamı.

116 Tott, I, aynı yer.

117 Komnenos Hypsilantes, s. 454; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 16; Hurmuzaki, VII, s. 68 ve devamı.

118 Komnenos Hypsilantes, s. 451. Kili’yi kendisi seçmişti; Hurmuzaki, Ek I, s. 791, No. MCXXIX. Obreskov, önce Dimetoka’ya, daha sonra Babadağ’a gönderilmiştir; Komnenos Hypsilantes, s. 452. Bâbıâli’nin sözde Gika aracılığıyla barış teklifleri hakkında bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 20-21; Hurmuzaki, VII, s. 69 ve devamı.

119 Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen, s. 127 ve devamı; Hurmuzaki, IX, s. 73-74, No. LXXVI. Sorumluluktan kaçmak için kendini ruhsal açıdan dengesiz gösteren Halil Paşa’nın kızgınlığı hakkında bk. Aynı eser, s. 77, No. LXXX.

120 Aynı yazar, Ek I, s. 797, No. MCXL.

121 Aynı eser, s. 798 ve devamı. Venedik raporları bir önceki yıl için – Hurmuzaki, IX – karargaha gelen çok sayıda asker kaydeder. Viyana da ise aksine “gerekli sayıda askerin erekli zamanda toplanamayacağına” inanılıyordu; Aynı eser, s. 65, No. LI.

122 Hurmuzaki, Ek I, s. 800 ve devamı.

123 Hurmuzaki, VII, s. 73.

124 Hurmuzaki, EkI, s. 802, No. MCLXVII.

125 Aynı eser, s. 805, No. MCLII. Hakkında bilgi için bk. Tott, I, s. 72 ve devamı.

126 Aynı yer.

127 Tott, I, s. 118 ve devamı.

128 Komnenos Hypsilantes, s. 455.

129 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 23 ve devamı.

130 Varlaam, s. 373 ve devamı; Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 177 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 31. Galati Limanı'nın Türkler tarafından tekrar alınması: Komnenos Hypsilantes, s. 457 ve devamı.

131 Aynı yer.

132 Varlaam, s. 373 ve devamı; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 32, No. 2,4.

133 Komnenos Hypsilantes, s. 461'e göre muharebe 19 Temmuz'da gerçekleşmiştir. Karşılaştırma için bk. Varlaam, s. 376.

134 Varlaam'a göre sadrazamın emrinde Anadolu'dan 70 bin atlı ve 30 bin piyade ve Rumeli'den 30 bin atlı ve 20 bin piyade vardı; s. 377.

135 Karşılaştırma için bk. Tott, I, aynı yer. Resmî Ahmed'in Wesentliche Betrachtungen adlı eseri tarafsız değildir, zira savaşı çıkartanlara ve komutanlara kimi zaman kızmakta ve eski disiplinli birlikler olmak üzere askerlerin cesaretini kimi zaman alaycı bir şeklide inkâr etmektedir. Eseri tercüme eden eski Prusya elçisi von Diez'de bu şekilde yorum yapmaktadır. Ayrıca bkz. Komnenos Hypsilantes, s. 464. Rum asıllı hekim muhtemelen hâlâ orada idi, ancak Türkleri sevmediği kesindi. Varlaam ayrıca dalkılıçların veya çaresiz yeniçerilerin hayatlarını hiçe sayan fedakârlıklarından bahsetmektedir; s. 377.

136 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 250, Not 3 ve 4 altında liste hâlinde bulunan ve şimdiye kadar sayılan kaynakların yanı sıra ayrıca bkz. Bartoszewicz, Listy Wojciecha Jakubowskiego do Jana Klemensa Branickiego z lat 1758-1771, Varşova 1882, aynı yer ve Komnenos Hypsilantes, s. 465.

137 Jorga, Chilia şi Cetatea-Alba s. 251.

138 Belge için bkz. Komnenos Hypsilantes, s. 465.

139 Varlaam, s. 380 ve devamı; Hammer, Kırım Tarihi, s. 222 ve devamı; “Osmanlı Tarihi” IV, s. 611.

140 Varlaam, s. 384.

141 Yunanca: Lambroski.

142 Karşılaştırma için bk. Komnenos Hypsilantes; Varlaam s. 384 ve devamı; Hammer, IV, s. 601-603; Zinkeisen, V, s. 930 ve devamı; Sathas, Atina 1869, s. 480 ve devamı.

143 Romence yazışmalar Varlaam, s. 386 ve devamı.

144 Atina önlerinde de birkaç Rus gemisi görünmüştü; Varlaam, s. 385. Limni’de Cezayirli Hasan Bey kolay bir başarı elde etti ve “Gazi” unvanını aldı; Aynı eser, s. 388.

145 Komnenos Hypsilantes, s. 468.

146 Aynı yer.

* Metinde sehven 2 Nisan (ed).

147 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 36 ve devamı.

148 Varlaam, s. 378; Resmî Ahmed, Wesentliche Betrachtungen; Hammer, IV, s. 609 ve devamı.

149 Varlaam, s. 390.

150 Hammer, IV, s. 617.

151 Aynı yer.

152 Aynı eser, s. 619.

153 Varlaam, s. 390-391.

154 Serhad boylarındaki savaş hakkında bk. Komnenos Hypsilantes, s. 470-473; Varlaam, s. 397, 402 ve devamı; Resmî Ahmed, Aynı eser, s. 164 ve devamı.

155 Komnenos Hypsilantes, s. 471-472. Karşılaştırma için bk. Varlaam, s. 401-402.

156 Herrmann, Geschichte des russischen Staates eserine göre Zinkeisen, V, s. 953.

157 Hurmuzaki, VII, s. 86 ve devamı. Rusların Turnu-Magureles’i eline geçirme çabalarından da bahsedilmektedir; Komnenos Hypsilantes, s. 470.

158 Yeni sadrazam, ordudan tüm asileri uzaklaştırmak için tedbirler almıştır; Varlaam, s. 403 ve Komnenos Hypsilantes, s. 498-499.

159 Komnenos Hypsilantes, s. 476, 478.

160 Rusya İsmail’i, Bâbıâli de Bükreş’i öne sürmüştü; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 64.

161 Ayrıca bkz. Resmî Ahmed, s. 176.

162 Koşullar için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 867; ayrıca Varlaam, s. 404 ve devamı. Veziriazamın bu yöndeki emri: Aynı eser, s. 406 ve devamı.

163 İngiltere'nin ve Fransa'nın başarısız başvuruları için bk. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 266 ve devamı. Hollanda da boşuna destek vaat etmişti; Aynı eser, s. 268 ve devamı. Karşılaştırma için ayrıca s. 344 ve devamı. 3 Eylül 1770 tarihindeki Neustadt toplantısında kayser Josef ve Prusya Kralı herhangi bir anlaşmaya varamadan Türk davasını görüşmüşlerdi; Aynı eser, s. 359 ve devamı.

164 Aynı eser, s. 356 ve devamı; Hurmuzaki, Documente, VII, s. 89 ve devamı.

165 Boğdanlıların seyahat raporu; Kogalniceanu, Archiva Romaneasce, I, s. 249 ve devamı. Boğdan delegeleri hakkında bk. Kantemir'ın kayıtları; Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor" ve Komnenos Hypsilantes, s. 524; Varlaam, s. 408 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, VII, s. 81 ve devamı.

166 Karşılaştırma için bk. Jorga, Genealogia Cantacuzinilor, s. 458: "bei jedem Bedürfnisse soll der General den Bojaren Befehl erteilen"; boyarların Rusların başvurusuna cevabı. Ayrıca Aynı eser, s. 494.

167 Eflak için 20 bin kişi.

168 Aynı eser, s. 428 ve devamı. Ayrıca Mihail Kantakuzen tarafından Rus sarayına getirilen ve Tunuslu kardeşler hesabına 1806 yılında çevirisi yapılıp, yayınlanan rapor ve Hammer'in "Convorbiri literare", Yıl 1906, s. 126 ve devamındaki açıklamaları.

169 Karşılaştırma için bk. Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 495 ve devamı.

170 Karadağlıların Türklere karşı düşmanca tutumu: Hurmuzaki, VII, s. 66-67, 176-177. Bulgarları ve Arnavutluk'taki Rumları ayaklandırma olasılığı için bk. Aynı eser, s. 68, No. LII.

171 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 347. Bu gibi açıklamalar Venedik'in askerî tedbirler almasının yanı sıra Katolik dalmaçyalıların Kefalonya ve Zenta'ya yerleşmesine neden oluyordu; Aynı yer. Kefalonyalılar Balyabadra'ya karşı savaşmışlardı; Sathas, Aynı eser.

172 Komnenos Hypsilantes, s. 534. Karşılaştırma için bk. Hypsilantes'in şikayeti: "wenn zur Zeit, die die Prophezeiungen bezeichneten und nach solchen russischen Siegen gegen die Osmanen und bei so günstiger Gelegenheit, die Griechen nicht befreit würden, so sei es nun ganz schwer, dass die Wiederherstellung des rhomäischen Reiches

später vor sich gehe ... Und nicht nur schwer, aber sogar unmöglich, wegen unserer schlechten Sitte" vs. (Kehanetlerde belirtilen zamanda ve Rusların Osmanlılara karşı zaferlerinden sonra ve bu kadar iyi bir fırsatta Rumlar kurtarılmamışsa bundan böyle Roma İmparatorluğu'nun tekrar kurulması çok zordur ... Ve sadece zor değil, kötü alışkanlıklarımız yüzünden imkânsızdır. vs.).

173 Petersburg'a gönderilen Prusya elçisi von Solms'un raporu, 28 Ocak 1772; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 59-60 ve s. 61-62.

174 Aynı eser, s. 68, Nob 2.

175 von Solms'a verilen vaatler için Aynı eser, s. 61.

176 Aynı eser, s. 363.

177 Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 485-487; Karşılaştırma için bk. 487 ve devamı.

178 Aynı eser, s. 488-489.

179 Aynı yer. Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 371-373 - 1773 yılında Eflak Boyarlar, her iki prensliğin Lehistan'a Kurland için tazminat olarak ve imtiyazları ile birlikte dahil edilmesini teklif ettiler; Jorga, "Genealogia Cantacuzinilor", s. 513, 533. Yaş ve Bükreş'te iki paşanın başa getirileceğinden korktuklarını ileri sürmüşlerdi; Aynı eser, s. 517.

180 Tugut'un raporuna göre, Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 366.

181 Hammer, Kırım Tarihi, s. 232 ve devamı.

182 Resmî Ahmed, s. 182 ve devamı.

183 Aynı eser, s. 183.

184 1773 tarihli Rus manifestosu.

185 Tugut'un 16 Ağustos tarihli raporuna göre, Hurmuzaki, VII, s. 95; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 371. solms daha 28 Ocak 1771 tarihinde Panin'in "Boğdan ve Eflak'ın tüm Hristiyanlarını Rusya'ya götürme ve bu eyaletleri terk edilmiş ıssız birer yer hâline getirme" planından bahseder; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 60. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 69, No. 1; s. 70, No. 1; s. 71, No. 2; Hurmuzaki, VII, s. 95; Komnenos Hypsilantes, s. 478. Orlov'un bu şikayetlerinden dolayı sadrazam da barış görüşmelerine katılmak istemeyen Rumyenzov'a şikayette bulundu.

186 Varlaam, s. 417.

187 Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, s. 190 ve devamı.ve Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 373 ve devamı; Varlaam, s. 416 ve devamı.

188 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 374, tugut'un raporlarına göre. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Documente, Ek I, s. 860.

189 Aynı yer; Karşılaştırma için bk. 1773 tarihli Rus manifestosu.

190 Peyssonnel, s. 237-238.

191 1773 tarihli Rus manifestosu.

192 Hurmuzaki, Ek I, s. 875-876.

193 Jorga, “Genealogia Cantacuzinilor”, s. 465 ve devamı.

194 Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 374-375. Rus manifestosunda Romen prensliklerini koruyan ve Ortodokslar üzerindeki himaye hakkı belirtilmemektedir. Bu manifestonun Romencesi ve ondan önceki Türk manifestosu için bk. Varlaam, s. 424 ve devamı.

195 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 881.

196 Bkz. Resmî Ahmed, s. 190 ve devamı. Rus manifestosu için ayrıca: Komnenos Hypsilantes, s. 487.

197 Aynı eser, s. 500 ve devamı.

198 “Histoires des campagnes du comte Alexandre Suworow Rymnikski” I, Londra 1799, s. 78 ve devamı.

199 Komnenos Hypsilantes, s. 503 ve devamı; Resmî Ahmed, s. 219.

200 Komnenos Hypsilantes, Aynı yer.

201 Aynı eser, s. 513.

202 Aynı eser, s. 517. Ayrıca Hurmuzaki, Ek I, s. 887 ve devamı.

203 Aynı eser, s. 511-512, 516.

204 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Resmî Ahmed, s. 219 ve devamı.

205 Komnenos Hypsilantes, s. 516; Resmî Ahmed, s. 225, Not.

206 Haziran ayında Amiral Çiçagov Osmanlıları Yenikale’de yenmiştir; Komnenos Hypsilantes, s. 523-524; Resmî Ahmed, s. 227 ve devamı.

207 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 892. yeniçeriler iki yıldır maaşlarını alamamışlardı, diyor venedik Balyosu 3 Eylül’de; Aynı eser, s. 86-87, No. CXV.

208 Komnenos Hypsilantes, s. 521. detaylar için bk. “Histoires des campagnes du comte Alexandre Suworow Rymnikski” I, s. 100 ve devamı.

209 Resmî Ahmed, s. 234.

210 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 74 ve devamı; Komnenos Hypsilantes, s. 537; Resmî Ahmed, s. 244 ve devamı.

211 Olay hakkında bir inceleme için bk. “berliner Monatsschrift” X ve devamı. Bkz. Zinkeisen, V, s. 930, Not 1.

212 Eflaklar, Krayova’da ve “tuna boylarındaki tüm şehirlerde” konsolos yardımcıları bulundurmak istiyorlardı; Jorga, “Genealogia Cantacuzinilor”, s. 539 – Rusya 1771 yılında Takımadalardan bir adanın

mülkiyetini istemişti; Hurmuzaki, Ek I, s. 845, No. MXCII; s. 846, No. MCCIV.

213 Papa'nın karşı faaliyetleri için bk. Aynı eser, s. 885, No. MCCLVIII.

214 savaş hakkında bilgi için bk. Venedik'te yayınlanan Storia Della Guerra, Venedik 1770 ve aynı dönemde yayınlanan Geschichte des Gegenwärtigen Krieges dışında ayrıca deniz savaşı için Schlözer, Briefwechsel VIII, s. 345 ve devamı.(Zinkeisen, tarafından alıntı yapılmıştır); L. A. Beck, Russische wie Auch Türkische Staats- und Kriegsgeschichte, Nordhausen 1777.

215 Bridé tant au dehors qu'au dedans; Hurmuzaki, Ek I, s. 845, No. MXCII.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 1, Bölüm 01

1 St. Priest’in 17 Şubat 1775 tarihli raporu: “Moniseur de Kaunitz établit pouir base politique que rien ne conviendroit mieux à l’intèrêt de la monarchie autrichienne que la durée de l’Empire Ottoman, mais que l’absurdité de son administration ne laisse aucune espérance qu’il puisse se soutenir”; Hurmuzaki, Ek I, s. 922. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 85.

2 Hurmuzaki, VII, s. 95-96.

3 Aynı yazar, Ek 1, s. 851, No. MCCX.

4 Aynı yazar, IX, s. 77-78, n LXXXI.

5 Aynı yazar, Fragmente, V, s. 385 ve devamı.

6 Une épine au pied.

7 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 656.

8 “Le comte Panin auroit bien souhaité que le prince Kaunitz se fût un peu moins pressé, mais, la chose étant faite, il ne voit plus moyen de l’empêcher”; Solms raporu 19 Mayıs 1772, Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 68.

9 Aynı eser, s. 72, No. 3-4.

10 Hurmuzaki, VII, s. 101-102.

11 Bu açıklama hakkında bilgi için ayrıca Ek I. s. 910, No. MCCXCI.

12 Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 183 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Katerina’nın Lobkowitz’e gönderdiği nota ve Kayser Joseph’in cevabı için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 856 ve devamı.

13 Aynı eser, s. 884, No. CCLVII.

14 Aynı yazar VII, s. 99 ve devamı.

15 Karşılaştırma için bk. 29 Ocak tarihli elçilik raporunda Avusturyalıların Eski Orsova ve “Erdel ile Pokutya arasındaki bölgeye göz koyduklarına” dair bilgi; Aynı eser, s. Ek I, s. 889, No. MCCLXIV.

16 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 75 ve devamı.

17 Aynı eser, s. 77, No. 1.

18 Geschichte des Rumänischen Volkes, II, aynı sayfa. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 853; IX, s. 84, No. XCI; s. 88, No. XCVIII.

19 Aynı eser, Ek I, s. 913, No. MCCXCV.

20 On a par ce moyen donné à la frontirère toute l’étendue dont elle est susceptible; aynı yer.

21 Aynı yer.

22 Aynı eser, s. 921; VII, s. 112 ve devamı.

23 Aynı eser, Ek I, s. 295, No. MCCCVII; VII, s. 147.

24 Aynı eser, Ek I, s. 932, No. CCCXX; VII, s. 156 ve devamı, 110 ve devamı, 189-190.

25 Aynı eser, Documente, VI, s. 485 ve devamı; Fragmente, V, s. 391 ve devamı.

26 Aynı yazar Documente, VII, s. 100.

27 “Des frontières bien distinctes et semblables ä celles qu’ont établies actuellement les officiers de la Cour Impériale”; Hurmuzaki, Ek I, s. 946, No. MCCCXLII.

28 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 952, No. MCCCXLIX.

29 Zinkeisen, VI, s. 86 ve devamı; Prusya elçilik raporlarına göre.

30 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 104.

31 Aynı yer.

32 Kalenin etrafındaki bölge yine Boğdan’a verilmiş olacağı için, Gika kalenin yıkılmasından yana idi; Hurmuzaki, VII, s. 118, No. LXXXIV; s. 123.

33 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 115, 144.

34 Aynı yer. İstanbul’da teslimat 24 Ocak’ta Rus temsilci Albay Peterson’un sadrazama kabulü sırasında yapıldı; aynı eser, s. 100. Elçi Abdülkerim Efendi’nin 1776 yıl Şubat ayına kadar Moskova’da kalışı hakkında: Zinkeisen, VI, s. 136; Komnenos Hypsilantes, s. 550-551.

35 Hurmuzaki, VII, s. 200.

36 Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie (Romen Akademisi Anıtları), XXXII, s. 605.

37 Hurmuzaki, VII, s. 206. Belgrad’da askerî çalışmalar hakkında: Aynı eser, s. 287.

38 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 263, 267, 272.

39 Aynı dönemde Polonyalı Borzevski e Albay Fleury, Repnin’in yardımı ile Karlofça Antlaşması’nın yenilenmesini sağlamak için İstanbul’a geldi; Aynı eser, s. 276; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 288.

40 Aynı eser, s. 263.

41 Komnenos Hypsilantes, s. 547-548; Ahmed Resmi, s. 250 ve devamı; Prusya raporlarına göre Zinkeisen, VI, s. 126 ve devamı. Sultan’ın Tatarlar üzerindeki dinî haklarına ilişkin antlaşma Diez’e göre – Aynı eser, s. 265, Not 1 – 8 Ocak’ta akdedilmiştir.

42 Hurmuzaki, VII, s. 274-275.

43 Aynı eser, s. 290.

44 Aynı eser, s. 276.

45 Zinkeisen, VI, s. 133-134.

46 Aynı eser, s. 134.

47 Hurmuzaki, VII, s. 290; Zinkeisen, VI, s. 140 ve devamı; 908 ve devamı.

48 Aynı eser, s. 913 ve devamı.

49 Aynı eser, s. 141.

50 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 131.

51 Zinkeisen, VI, s. 156 ve devamı; Komnenos Hypsilantes, s. 551.

52 Tespitleri hakkında: Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 127-129.

53 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 139 ve devamı; Hurmuzaki, Fragmente, V, s. 400 ve Hurmuzaki, XIII, s. 83 altında yayınlanan Boyar Konstantin Karaca'nın kayıtları uyarınca Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 65

54 Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 123-124; Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, s. 605.

55 Zinkeisen, VI, s. 131.

56 Aynı eser, s. 919. Sultan'dan sadece takdis etmesi istenmişti, tahta cülûsunu onaylaması değil; Aynı eser, s. 160.

57 Aynı eser, s. 919 ve devamı.

58 Aynı yer.

59 Aynı eser, s. 180 ve devamı.

60 Aynı eser, s. 164 ve devamı.

61 Aynı eser, s. 926-927.

62 Aynı eser, s. 194.

63 Aynı eser, s. 210; özellikle Hekim Hasan Bey'in raporu, Athanasius Komnenos Hypsilantes, Aynı eser, s. 568 ve devamı.

64 Detaylı bir anlatım için bk. Zinkeisen, aynı yer. İstanbul ve Petersburg'daki Prusya bakanlarının raporlarını tekrarlıyor veya tercüme ediyor. Karşılaştırma için bk. Komnenos Hypsilantes, s. 563 ve devamı.

65 Zinkeisen, VI, s. 159.

66 Aynı eser, s. 215 ve devamı.

67 Son baskı D.A. Sturdza, Acte şi Documente, I, s. 139 ve devamı.

68 Lechevalier, Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin, II, s. 327-328. Karşılaştırma için bk. Komnenos Hypsilantes, s. 636.

69 Hurmuzaki, s. XXVII ve devamındaki koleksiyonun X. cildindeki önsözündeki kaynaklar.

70 Ayaklanmanın kahramanı Andruzos hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, tarafından verilen halk türkülerindeki haberler; VI, s. 66-67.

71 İstanbul'dan gelen bir Prusya raporuna göre; Aynı yazar s. 69.

72 Hopf, II, s. 81 ve Zinkeisen, VI, s. 71 ve devamı, Prusya elçilik raporlarına göre.

73 Aynı yer. 1775 yılında 3 bin – 4 bin Rum'un Rus savaş gemileri ile Kırım'a göçü hakkında bk. Hurmuzaki, VII, s. 196, No. CXIV. O kadar kötü muamele gördüler ki, ayaklanmalar çıktı; Aynı eser, s. 287.

74 Poqueville, Voyage de la Grèce, IV, s. 338.

75 Hopf, II, s. 182.

76 Komnenos Hypsilantes, s. 559. Özi Kalesi'nde, Osmanlılara daha sonra ihanet eden Kazaklar hakkında bk. Aynı eser, s. 572.

77 İstanbul'da yeni inşa edilen kilise 1776 yılında sadrazamın emri ile yıkıldı; Komnenos Hypsilantes, s. 553.

78 Yergöğü'ndeki Türkler, 1775 yılında Vacareşti Manastırı'nın büyük bir mülkü ele geçirdiler; Komnenos Hypsilantes, s. 548. Aynı yıl içinde Boğdan'a Greceni'de "32 saat uzunluğunda ve 2 saat genişliğinde" bir bölge ve Kili'nin reayalarından bir kısmı verildi; Aynı eser, s. 549. 1776 yılında Türklere ait İbrail bölgesi tazminat karşılığında Eflak'a verildi; Aynı eser, s. 554.

79 1774 yılında Romen kapı kethüdaları başkent sokaklarında at üzerinde gezebilme hakkını elde ettiler; Aynı eser, s. 547.

80 Antlaşmanın yeni baskısı, Martens, 2. baskı, II, s. 653 ve devamı; Sturdza, Acte şi Documente, I, Bükreş 1888, s. 150 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 156 ve devamı. Boğdan Prensi Konstantin Murusi'ye gönderilen 1780 tarihli hatt-ı hümâyûn. Müzakereler hakkında bilgi için bk. Komnenos Hypsilantes, s. 565 ve devamı, 617; Fransız raporları, Hurmuzaki, Ek I, s. 975 ve devamı.

81 Komnenos Hypsilantes, s. 563.

82 Zinkeisen, VI, s. 232. Zinkeisen'in eserinde Prusya elçilik raporlarına göre bu müzakerelerin detaylı akışı verilmektedir. Bibliyografisi hakkında: Aynı eser, s. 233, Not 1. Daha sonra çariçe bu siyasi düşünceye meyilli olmadığını gösterdiğinde reis efendi Prusya ile tek başına bir anlaşma yapmayı düşündü; Aynı eser, s. 249.

83 Aynı eser, s. 238.

84 Aynı eser, s. 238-239.

85 26 Ağustos'ta Mehmed Paşa'nın yerine gelmişti; Komnenos Hypsilantes, s. 619. 19 Şubat 1781 tarihinde ölümünden sonra Erzurum'dan geri dönen İzzet Mehmed Paşa tekrar sadrazamlığa getirildi; Aynı eser, s. 625. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 284; Hurmuzaki, Fragmente V, s. 437-438.

86 Zinkeisen, VI, s. 248 ve Not 1, s. 251.

87 Aynı eser, s. 268 ve devamı.

88 Aynı eser, s. 15 ve devamı.

89 Zinkeisen, VI, s. 274 ve devamı. Komnenos Hypsilantes, s. 555. Osmanlı donanmasının 1777 yılındaki hazırlıklarına "gülüyordu"; Aynı eser, s. 565.

90 Zinkeisen, VI, s. 293 ve devamı.

91 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 295 ve devamı ve Komnenos Hypsilantes, s. 579.

92 Zinkeisen, VI, s. 309 ve devamı.

93 Diplomatik bağlantıların detayları hakkında: Zinkeisen, aynı yer.

94 Aynı yer.

95 Zinkeisen, VI, s. 282 ve devamı; Komnenos Hypsilantes, 1779-1781 yılları.

96 Komnenos Hypsilantes, s. 577, 625 ve devamı.

97 Suvorov, I, s. 136. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 125 ve devamı.

98 Daha önce verilen kaynaklar. Daha önce kaptan-ı deryaya Kırım seyahati sırasında tercümanlık yapan Komnenos İpsilanti, Bâbıâli'nin bu olayı Bahadır Giray Han yüzünden çıkarttığını özellikle belirtmektedir: "Bahadır Giray Han, kardeşinin üzerine yürümeye Bâbıâli'nin tavsiyesi üzerine ve Bâbıâli'nin izni ile Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın mektupları ile teşvik edilmiştir". Aynı eser, s. 627.

99 Zinkeisen, VI, s. 320 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Fransa'nın İstanbul elçisi de St.-Priest'in 16 Şubat 1782 tarihli açıklaması: Çariçe, Romen prensliklerini, Sırbistan'ı, Bosna'yı ve Hersek'i almıştır; Hurmuzaki, Ek I, s. 11, No. XX. Ayrıca s. 28, No. XLIX; s. 29 ve devamı.

100 Aynı yazar VII, s. 373. Karşılaştırma için bk. Muhtemel bir savaş için Macaristan'da toplanan erzak, Aynı eser, s. 375, No. CCXXX.

101 Suvorov, s. 137; Komnenos Hypsilantes, s. 626-627; Prusya raporlarına göre Zinkeisen, VI, s. 335.

102 Komnenos Hypsilantes, s. 629: Değişilik 30 Aralık'ta gerçekleşti; Yeğen Mehmed Paşa bunun üzerine Vidin'e gitti.

103 Açıklamalarının karşılaştırması için bk. Komnenos Hypsilantes, yıl 1778.

104 Zinkeisen, VI, s. 341.

105 Hurmuzaki, Ek I, s. 22; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 169 ve Not 3.

106 Zinkeisen, VI, s. 348 ve devamı. Prusya elçisi von Gaffron'un raporlarına göre; ayrıca İstanbul 4 Ocak 1782 tarihli Venedik raporu, Hurmuzaki, X, s. 120.

107 Zinkeisen, VI, s. 358.

108 Aynı eser, s. 362.

109 Aynı eser, s. 363, Not.

110 Aynı yer.

111 Aynı eser, s. 365 ve devamı.

112 Son baskı Sturdza, s. 163 ve devamı.

113 Komnenos Hypsilantes, aynı yer.

114 Buğday, koyun, odun.

115 Yeni baskı, Wilkinson'a göre, Sturdza, s. 192 ve devamı. Romen prenslerine bu konuda gönderilen hatt-ı hümâyûn: Raicevich, Osservazioni Storiche, Naturali e Politiche İntorno la Valachia e Moldavia, Napoli 1788 ve Martens, Aynı eser, s. 195 ve devamı.

116 Dahiliye Nâzırı.

117 Komnenos Hypsilantes, s. 634-635'teki açıklamasını kanıtlar.

118 Zinkeisen, VI, s. 314-315.

119 Yeni baskı, Martens'e göre, Sturdza, s. 189 ve devamı. Ayrıca Zinkeisen, VI, s. 927 ve devamı; Yunancası Komnenos Hypsilantes, s. 631 ve devamı.

120 Zinkeisen, VI, s. 390 ve devamı.

121 Suvorov'un bizzat ifadesi, s. 140.

122 Aynı eser, s. 140 ve devamı.

123 Aynı yer.

124 Aynı eser, s. 163.

125 Aynı yer; Zinkeisen, VI, s. 456-457; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 218 ve devamı.

126 "Étoient convenues de renouveller les anciens traités qui avaient autre-fois subsisté entre les deux empires"; Zinkeisen, VI, s. 931.

127 "Que son but principal etoit de metrre la Porte Ottomane dans les justes bornes et hors d'ètat de troubler le repos de ses voisins"; aynı yer.

128 Congédiés.

129 Aynı yer.

130 Aynı eser, s. 402.

131 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 170, No. 3. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 171, No. 3.

132 Aynı eser, s. 425.

133 Aynı eser, s. 438-439, General Matheiu Dumas'ın Hatıratı, Paris 1839, I, s. 162 ve devamı.

134 "De ne pas vouloir se mêler des affaires d'Orient sans le consentement de l'Impératrice"; Aynı eser, s. 434.

135 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 172 ve devamı.

136 Yeni baskı, Sturdza, s. 209 ve devamı; Martens'e göre; ayrıca Zinkeisen, VI, s. 933-934.

137 Aynı eser, s. 399 ve devamı; Michel Tamarati, L'Église Géorgienne, Roma 1910, s. 87 ve devamı.

138 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 179, No. 1.

139 Ayrıca Aynı eser, s. 176 ve devamı; Aynı eser, s. 28. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 32.

140 Martens ve de Cussy I, s. 319 ve devamı ve Neumann, I; ayrıca Hurmuzaki, VII, s. 417-419 ve Raicevich, Osservazioni, s. 312 ve devamı.

141 "Arrangement définitif des limites"; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 178, No. 2.

142 "Le ciel s'écrouleroit plutôt que d'y voir consentir la Porte sans tirer l'épée"; Aynı eser, s. 180, No. 1.

143 "Voyage Pittoresque de la Gréce" I, Paris 1778.

144 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 188-189.

145 Hurmuzaki, VII, s. 430.

146 Zinkeisen, VI, s. 517-518.

147 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 192 ve devamı; Hurmuzaki, VII, s. 448, No. CCLXXXVI.

148 Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 211, No. 2.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 1, Bölüm 02

1 Komnenos Hypsilantes, s. 640.

2 Hurmuzaki, VII, s. 433 ve devamı.

3 Zinkeisen, VI, s. 516; ayrıca Hurmuzaki, VII, s. 431.

4 Hurmuzaki, VII, s. 309. Karşılaştırma için bk. Komnenos Hypsilantes, s. 556 ve devamı. Selim Efendi bu yıl İran hükümdarına gönderildi. 1776 yılında Şehrizor tarafından yeni bir paşalık kuruldu; aynı yer.

5 Zinkeisen, VI, s. 283; Hurmuzaki, VII, s. 141; Ferrières Sauveboeuf (Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages du comte de Ferrières Sauveboeuf faits en Tuqie, en Perse et an Arabie depuis 1782 jusqu'en 1789), I, Paris 1790, s. 288 ve devamı.

6 Sauveboeuf, s. 248-249, 289; Sestini, Voyage à Bassora, s. 206, 311.

7 Reşt'ten sekiz mil uzaklıkta Rus Anzeli Limanı, Sauveboeuf, II, s. 5-6.

8 1784 yılında gerçekleşti.

9 Sauveboeuf, I, s. 250-251, 267 ve devamı.

10 Zinkeisen, VI, s. 535-536; Sauveboeuf, I, s. 292-293.

11 Ségur, Mémoires, II, s. 362; Zinkeisen, VI, s. 560-561.

12 "Le commerce de la Perse a pris une autre route, surtout du côté de la Moscovie"; Sestini, 273-274.

13 Zinkeisen, VI, s. 534-535.

14 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 526 ve devamı; Komnenos Hypsilantes, s. 640.

15 Sauveboeuf, I, s. 61.

16 Zinkeisen, VI, s. 532 ve devamı.

17 Aynı eser, s. 579-580.

18 Komnenos Hypsilantes, s. 647 ve devamı.

19 Zinkeisen, VI, aynı yer.

20 24 Ocak 1786 tarihinde yaşlı Ali Paşa büyük onurlar ile azledildi; Zinkeisen, VI, s. 574.

21 Komnenos Hypsilantes, s. 646.

* İstinye (Stenia) olmalı (ed).

22 Aynı yer.

23 Zinkeisen, VI, s. 575-576, 612 ve devamı.

24 Réforme générale.

25 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 570 ve devamı.

26 Aynı eser, s. 581-582.

27 Aynı yer.

28 Aynı eser, s. 583-584; Karşılaştırma için bk. Ségur, III, s. 75 ve devamı.

29 Zinkeisen, VI, s. 590 ve devamı.

30 Aynı eser, s. 612 ve devamı.

31 Komnenos Hypsilantes, s. 546-547, 558.

32 Aynı eser, s. 549, Yıl 1775: Rus elçinin müdahalesi ile Bâbıâli bir yıl boyunca vergi talep etmemeye zorlandı.

33 Karşılaştırma için bk. Théodore Blancard, Les Mavroyéni, Paris, tarihsiz; ikinci baskı, Les Mavroyeni, Histoire d'Orient, I, Paris 1909, s. 58 ve devamı.

34 Blancard, I, s. 71.

35 Sathas, s. 531-532 ve Pouqueville'nin Mora gezisi.

36 Blancard, I, s. 79-80.

37 Aynı eser, s. 92 ve devamı.

38 Aynı yer. Diğer bibliyografiler: Pouqueville, Voyage dans la Grèce; Castelan, Lettres Sur la Morée; Salaberry, Histoire de l'Empire Ottoman; Theodor Kolokotronis, Atina 1846, Sathas, s. 528, Not 1'de verilmiştir. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 17.

39 s. 560.

40 Aynı eser, s. 649; Karşılaştırma için bk. s. 654.

41 Hurmuzaki, X, s. XXXII ve devamı.

42 Deli Bey.

43 Yazarsız, Moskova 1810.

44 Hurmuzaki, X, s. 26 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 215 ve devamı.

45 Hurmuzaki, X, s. 27-28; Karşılaştırma için bk. Ségur, II, s. 838-839.

46 Aynı yer.

47 Acte şi Fragmente, II, s. 216, No. 1.

48 Aynı eser, s. 217-218.

49 Aynı eser, s. 219.

50 Ségur, II, s. 387.

51 Bâbıâli'nin, Kafkasya'da uzun zamandır ateşi körükleyen Ahıska Valisi'ne karşı tutumu, Aynı eser, s. 406-407.

52 Adı geçen mektuplar 1867 yılında Kayser Joseph'in mektup koleksiyonunda Arneth, Joseph II und Katharina, Viyana 1869 (ayrıca Sturdza, I, s. 372 ve devamında) yayınlandı.

53 Zinkeisen, VI, s. 561.

54 İngiltere ve Prusya'da bu anlaşma Türklere karşı bir ittifak kabul edildi; Ségur, Mémoires, III, s. 79.

55 Ségur, II sonu ve III, Bölüm I.

56 Zinkeisen, VI, s. 564 ve devamı.

57 Aynı eser, s. 598 ve devamı.

58 Potemkin ise bunun karşılığında Fransız elçisine resmi bir ittifakın ödülü olarak Takımadalar'da mülkler teklif etti; Karşılaştırma için bk. Ségur, III, s. 90 ve devamı.

59 "Ces despotes imbéciles, éxtenués par les voluptés du Sérail, dominés par les ulémas et captifs de leurs janissaires"; Aynı eser, s. 12-13.

60 Aynı eser, s. 79 ve devamı.

61 İstanbul'da Bulgakov'un aracılığıyla eski Türk gümüş ziynet eşyalarını satın aldı ve bunlar Tatarlar için yapılan törenlerde kullandı; Komnenos Hypsilantes, s. 647.

62 Ségur, III, s. 127.

63 Aynı eser, s. 129 ve devamı.

64 Aynı eser, s. 130.

65 Aynı eser, s. 131.

66 Ségur, aynı yer; Karşılaştırma için bk. Prens De Ligne'nin mektupları ve Zinkeisen, VI, s. 618, Not 2.

67 "Je désire sincèrement la paix ... Je ne souffrirai point que les Russes s'établissent à Constantinople ... Cette femme est exaltée ..."; Ségur, III, s. 178 ve devamı.

68 Ségur, III, s. 229.

69 Talepler, Katerina'nın ikinci savaş manifestosunda bulunmaktadır.

70 Zinkeisen, VI, s. 625 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 228 ve devamı.

71 Zinkeisen, VI, s. 626 ve devamı; Ségur, III, s. 229 ve devamı; Komnenos Hypsilantes, s. 658 ve devamı, 600 ve devamı.

72 Aynı eser, s. 659; Sauveboeuf, I, s. 85.

73 Komnenos Hypsilantes, s. 659.

74 Aynı eser, s. 659-660.

75 Komnenos Hypsilantes, Özi ve İsmail kalelerini tahkim ettirerek İngiliz elçinin tavsiyelerine uyduğunu belirtmektedir; s. 651.

76 Acte şi Fragmente, II, s. 220-221; Hurmuzaki, Ek I, s. 46.

77 Komnenos Hypsilantes'te Yunancası geçmektedir.

78 Aynı eser, s. 656-658.

79 Aynı eser, s. 658.

80 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 682; Sauveboeuf, I, s. 106-108.

81 “Che dissegnasse a suo beneplacito i limiti de’ medesimi”; Acte şi Fragmente, II, s. 229-230.

82 Aynı yer.

83 Sauveboeuf, I, s. 84.

84 Zinkeisen, VI, s. 291; 1775 yılında de Tott hâlâ Türklerin hizmetinde idi; Acte şi Fragmente, II, s. 105. Karşılaştırma için bk. Sauveboeuf, I, s. 14-15. Son savaşta sefil durumdaki Osmanlı donanması hakkında bilgi için Hurmuzaki, Ek I, s. 854, No. MVVXIV.

85 Sauveboeuf, I, s. 57.

86 Hurmuzaki, Ek I, s. 43, Not, 47, 59. Karşılaştırma için bk. Sauveboeuf, I, s. 7: “nous vîmes les Turcs instruits par nos officiers, leurs places de guerre fortifiées par nos ingénieurs et leurs vaisseaux construits par nos ouvriers”. Ayrıca Aynı eser, s. 55. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 262; II, s. 150.

87 Resmi Ahmed, s. 87 ve devamı.

88 Papiu, Tesaur, II, s. 295.

89 Komnenos Hypsilantes, s. 665 ve devamı.

90 Resmi Ahmed, s. 232, Not 2.

91 Aynı eser, s. 57.

92 Sauveboeuf, II, s. 266; Sestini, s. 284.

93 Sauveboeuf, II, s. 127.

94 Peyssonel II, s. 53-54, 72 ve devamı; 10 bini reaya idi; Yahudilerin girmesi yasaktı.

95 Aynı eser, s. 200. Büyük tersane hakkında, s. 114-115.

96 Sauveboeuf, II, s. 60. Erzurum’a Bağdat, İran ve Gürcistan’dan kervanlar gelirken, Trabzon’a İran ve Gürcistan ile Mingrelya’dan kervanlar geliyordu, Aynı eser, I, s. 255.

97 Aynı eser, s. 253 ve devamı.

98 Volney, Voyage en Syrie et en Égypte pendant les années 1783, 1784 et 1785, Paris 1789, II, s. 135.

99 “Ces consuls s’arrogent parfois une autorité presque romaine”; Sestini, s. 276.

100 Ayrıca bkz. s. 200: İran’la barış yapıldıktan sonra Bender-Büşir bu bölgedeki tek önemli limandı. Özellikle bkz. Sestini, Voyage à Bassora, s.

206 ve devamı.

101 Sauveboeuf, II, s. 48, 89.

102 Aynı eser, s. 66.

103 “Un de ces Anglais erran et bizarres qui portent partout leur ennui, leurs ridicules et leur agent”; Sestini, s. 289.

104 Volney, II, s. 163, 175.

105 Sauveboeuf, II, s. 271, 280-283; Sestini, s. 160 ve devamı, 276.

106 Volney, II, s. 339.

107 Sestini, s. 272; Volney, II, s. 138 ve devamı.

108 Sestini, s. 170.

109 Volney, II, s. 132.

110 Aynı eser, s. 334.

111 Sestini, s. 225, 248.

112 Sauveboeuf, II, s. 209; Sestini, s. 173.

113 Volney’e göre.

114 Varlaam, s. 445.

115 Volney, II, s. 51-52.

* Mısır’a vali olarak atanan Keke Abdi Paşa (ed).

116 Aynı eser, II, s. 94.

117 Komnenos Hypsilantes, s. 549; Volney, II, s. 119 ve devamı.

118 Sauveboeuf, II, s. 192.

119 Volney, II, s. 47.

120 Aynı eser, s. 168, 246.

121 “La population d’Alexandrie est peu considérable et diminue avec le commerce. Les vexations des beys l’ont déjà rendu presque nue dans la Haute Égypte. Les consuls ont été forcés d’abondonner le Caire; il n’est reste qu’à Alexandrie”; Sestini, s. 298. Rosette’de Fransız bir konsolos vekili vardı; Aynı eser, s. 303.

122 Sestini, s. 274’teki açıklama: “Le jour de leur arrivée [des caravanes] est un jour de fête, et ce sont elles qui font la prospéprité du pays.”

123 Komnenos Hypsilantes, s. 486. Karşılaştırma için bk. aynı dönemin, ulaşamadığım tasviri: An Account of History of the Revlot of Ali-Bey Against the Ottoman Porte, Londra 1783; ayrıca Volney, I, s. 104 ve devamı; Savary, Lettres sur l’Égypte, III, Paris 1786, s. 208 ve devamı.

124 Zinkeisen, VI, s. 564 ve devamı.

125 Aynı yer.

126 Aynı eser, s. 570-571.

127 Volney, I, s. 148 ve devamı.

128 Aynı eser, s. 151: “Un ramas d’artisans, de goujats et de vagabonds qui gardent les portes de qui les paie et qui tremblent devant les Mamlouks comme la populace du Kaire”; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, II, s. 131.

129 Aynı eser, s. 152.

130 Suvorov, II, s. 48 ve devamı; Romen prensliklerindeki savaşın akışı hakkında kendi yazım, “Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie”, 1911, s. 219.

131 Volney, II, s. 307.

132 Komnenos Hypsilantes, s. 555-556.

133 Mendelssohn-Bartholdy, Geschichte Griechenlands I: Zusammenstellung nach den Quellen.

134 Zinkeisen, VI, s. 546.

135 Sauveboeuf, I, s. 41-42.

136 Zinkeisen, VI, s. 544-545.

137 Mendelssohn-Bartholdy, aynı yer.

138 Komnenos Hypsilantes, s. 574.

139 Mendelssohn-Bartholdy, aynı yer.

140 Hurmuzaki, VII, s. 275-276.

* Baba Brognard, sefere çıkan ordu alayını seyretmeye ailesiyle birlikte gelmiş ve Hristiyanların Sancak-ı Şerifi nazarlarıyla kirlettikleri gerekçesiyle halkın saldırısına uğramış ve hayatını zor kurtarmıştır. Bu şokun tesiriyle bir müddet sonra 1769’da ölmüştür (ed).

141 Resmi Efendi, s. 77, Not.

142 Resmi Ahmed Efendi daha son savaşta böyle bir açıklama yapmıştır; Wesentliche Betrachtungen, s. 24.

143 Avusturyalı firariler Belgrad ve Kratova’ya geldiler; Acte şi Fragmente, II, s. 230-231. Daha sonra Rus askerler Özi ve Turla boylarında ekmek için dilenmek zorunda kaldılar; Aynı eser, s. 232, No. 1.

144 Aynı eser, s. 226, No. 2; s. 227.

145 Romen prensliklerindeki savaş hakkında bkz. Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXIII, s. 249-250.

146 Hurmuzaki, X, s. XLII, Not 3, Avusturya konsolosluk raporlarına göre.

147 Acte şi Fragmente, II, s. 224-225.

148Komnenos Hypsilantes, s. 667.

149 Hurmuzaki, Ek I, s. 47, No. LXXXIX; s. 49-50, No. LXXXIV.

150 Sauveboeuf, I, s. 96-97.

151 Resmi Ahmed, s. 40.

152 Zinkeisen, VI, s. 630-631.

153 Komnenos Hypsilantes, s. 662-663; Acte şi Fragmente, II, s. 224, No. 2

154 Komnenos Hypsilantes, s. 576

155 Aynı eser, s. 683

156 Sathas, s. 539 ve devamı

157 Yukarıda belirtilen yazım, s. 212 ve devamı

158 Aynı yer

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 1, Bölüm 03

1 Metzburg ile yazışmalar, Kogalniceanu, Archiva Romaneasce II, s. 292 ve devamı.

2 Komnenos Hypsilantes, s. 686.

3 Sauveboeuf, I, s. 111.

4 “Les vieillards même s’empressoient d’aller terminer leur carrière en défendant le drapeau du Prophète”; Aynı eser, s. 191. Yeniçerilerin 101 ortası (odası); Aynı eser, s. 217-218.

5 Acte şi Fragmente, II, s. 236, No. 3.

6 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 237-238; Manolachi Draghici, Istoria Moldovei, Yaş 1850, s. 51-52; Hurmuzaki, X, s. XLII; Botoşani halkından bir şahsın aynı tarihli kayıtları, Studii şi documente XXII, s. 53-54.

7 Aynı yer.

8 Acte şi Fragmente,.

9 Hollanda yazışmaları, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie XXXII, s. 631 ve devamı.

10 Zinkeisen, VI, s. 642.

11 Sauveboeuf, I, s. 94-95, 106, 112, 113.

12 Aynı eser, s. 143.

13 Aynı eser, s. 135 ve devamı.

14 Aynı eser, s. 111.

15 Aynı eser, s. 137 ve devamı.

16 Draghici, aynı yer.

17 Aynı yer.

18 Sauveboeuf, I, s. 21-22.

19 Aynı eser, s. 113-114. 1787 yılında Karadeniz’de görülen Osmanlı filosu 11 savaş gemisi, 7 firkateyn, vs.’den oluşuyordu; Suvorov, II, s. 5.

20 Aynı eser, s. 7-8 ve devamı. Kılburun top ateşine tutuldu ve Özi Kalesi’nin Paşası’nın hücumuna uğradı; aynı yer. Sivastopol’dan yola çıkan Amiral Voynoviç, Varna’ya giderek misilleme yaptı.

21 Aynı yer.

22 Zinkeisen, VI, s. 647.

23 Sauveboeuf, I, s. 124 ve devamı.

24 Daha önceki yazım, s. 216.

25 Aynı yer. Boğdan Prensi Avusturyalılardan kaçmıştı.

26 Asıl kaynak olarak Eflaklı Logotet Vacarescu’nun “Osmanlı Tarihi” kullanılmıştır; Blancard ve V.A. Urechia tarafından Romen ülkelerinin yönetimine dair geniş kapsamlı bir belge koleksiyonu olan “Istoria Rominilor” altında yayınlanan materyal.

27 Zinkeisen, VI, s. 652 ve devamı; Draghici, aynı yer ve daha önce de bahsi geçen kendi yazım. Arnavutluk’a boşu boşuna gönderilen Albay Vukasoviç yönetimindeki birlik için bkz. Zinkeisen, aynı yer, s. 653.

28 Suvorov, II, s. 25.

29 Aynı eser, s. 26 ve devamı.

30 Alexandros Mavrokordatos, s. 351.

31 Zinkeisen, VI, s. 638-639.

32 Aynı eser, s. 40-47.

33 Karşılaştırma için bk. Suvorov’un ve bir şahit olan Prens de Ligne’nin hatıratları.

34 Karşılaştırma için bk. Vacarescu, s. 296: “Die Serben, von den Österreichern aufestachelt, waren aus den Grenzen ihres Gehorsams gegen die Türken getreten, und von Nisch bis Belgrad waren alle in Aufruhr.” – Sırp kaynakları ileride verilmiştir.

35 Papiu, II, s. 174 ve devamında Romen tarihçi Dionysius der Ekklesiarch (Dionisie Eclesiarhul). Sauveboeuf, I, s. 157 ve devamı; Salaberry, Histoire de l’Empire Ottoman Depuis sa Fondation Jusqu’à la Paix de Jassy, en 1792, IV, Paris-Londra 1817, s. 111 ve devamı.

36 Zinkeisen, VI, s. 658 ve devamı.

37 Komnenos Hypsilantes, s. 710.

38 Aynı eser, s. 693.

39 Vacarescu, aynı yer.

40 “Lorsque le Sultan a paur, chacun s’est incliné et s’est couvert la figure avec les mains.”; Lechevalier, Voyage de la Propontide, Paris 1800, s. 129.

41 Aynı eser, s. 129, 321.

42 Sauveboeuf, I, s. 21; Hatt-ı Şerif için bk. Zinkeisen, VI, s. 665.

43 Komnenos Hypsilantes, s. 710.

44 Aynı eser, s. 711.

45 Kendi yazım, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, s. 217-218.

46 Aynı yer.

47 İstanbul’dan gönderilen Saksonya raporu, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie, XXXII, s. 632.

* Metinde Sehven Abdi Paşa (ed).

48 Lechevalier, s. 31, 65-66, 72, 98; II, s. 172, 323 Not 3, 339-340, 350 ve devamı, 382 Not 1.

* Metinde Osman Paşa (ed).

49 Suvorov, 90-100 bin asker olarak tahmin ediyor ve Türklerin, aralarından 60-70 bini elit birlikler olmak üzere, bizzat 150 bin askerden bahsettiklerini ekliyor; s. 88-89. Karşılaştırma için bk. Criste, Kriege Unter K. Joseph II, Viyana 1911.

50 Suvorov, s. 80 ve devamı.

51 Aynı eser, s. 88-89. Karşılaştırma için bk. Vacarescu, s. 297: 7 bin Rus ve 30 bin Avusturyalıdan bahsederken, Türkler için sayı vermemektedir. Karşılaştırma için bk. Hope ve başka kaynaklara göre hazırlanan liste: Urechia, Istoria Rominilor III (1786-1792), s. 276 ve devamı. Bu kaynakta ayrıca muharebenin bir planı da verilmektedir.

52 Castelnau, Essai sur l’histoire Ancienne et Moderne de la Nouvelle Russie, Paris 1827, II, s. 194; Jorga, “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 252; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 668.

53 Aynı yer.

54 Karşılaştırma için bk. kendi yazım, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie XXXIII ve [Salaberry], Voyage à Constantinople, en Italie et aux îles de l’Archipel, par l’Allemagne et la Hongrie, Paris, Maradan, Yıl 7.

55 Blancard, s. 455.

56 Salaberry, Histoire de l’Empire Ottoman jusqu’à la paix d’Yassy IV, s. 134-135; Voyage à Constantinople, s. 200 ve devamı; Zinkeisen, VI, s. 670.

57 Konstantin Karatzas’ın kayıtları, Hurmuzaki, XIII, Papadopulos-Kerameus, s. 115.

58 Blancard, s. 480 ve devamı; Dionisie Eclesiarhul, s. 179; Urechia III.

59 Suvorov, s. 97 ve devamı.

60 Aynı yer.

61 Karatzas, s. 540 ve devamı; Suvorov, s. 97.

62 Suvorov, s. 97; Blancard s. 475.

63 Karatzas, s. 549.

* Bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, s. 562 (ed).

64 Aynı eser, s. 539. Cezayirli Hasan Paşa Eski Bender valisi Kethüda Reşid İsmail [metinde Süleyman (ed)] Paşa ve mektupçuyu hain olarak idam ettirdi [aslında sadece sürgün edildiler (ed)]; Blancard, s. 475: İngiliz elçilik raporu; Karatzas, s. 540. Diğer idamlar, s. 543. Lmemiş olsa idi, Belgrad'ın eski muhafızı da idam edilecekti; aynı yer. Bâbıâli'nin üst düzey memurlarının hepsine orduya katılma emri verildi; Aynı eser, s. 541.

65 Blancard, s. 458 ve devamı. Romen prensliklerindeki yönetimi, yeni sadrazam tarafından bu amaçla karargâha gelen Aleksander Konstantin Mavrokordato'ya verilmişti; Karşılaştırma için bk. Karatzas, s. 551; Acte şi Fragmente, II, s. 305, No. 2; Docan, "Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie" 1911.

66 İspanyolların 1789 yılı Kasım ayındaki bir girişimleri hakkında, Karatzas, s. 118. İsveç elçisi ile müzakereler; aynı yer.

67 Suvorov, s. 98-103.

68 "Pourtant je desespère presque de voir jamais les Turcs disposés à ceder les provinces en question, avant de les avoir perdû par des defaites"; Acte şi Fragmente, II, s. 227, No. 3.

69 Hertzberg'in elçi Diez'e ilk açıklaması 24 Kasım 1878 tarihlidir. Bkz. Acte şi Fragmente, II, s. 226, No. 1.

70 "Assurer à l'empire Ottoman son existence certaine et éternelle en Europe, au-delà du Danube, par la garantie de la Prussie et de l'Angleterre"; Aynı eser, s. 227-228.

71 Zinkeisen, VI, s. 674.

72 Acte şi Fragmente, II, s. 232 ve devamı; Zinkeisen, VI, s. 681 ve devamı.

73 Aynı eser, s. 691.

74 Aynı eser, s. 695-696.

75 Aynı eser, s. 699.

76 Aynı eser, s. 700.

77 Acte şi Fragmente, II, s. 258, No. 2.

78 Aynı eser, s. 264, No. 1.

79 Aynı eser, s. 264-265.

80 Zinkeisen, VI, s. 715.

81 Aynı eser, s. 715 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 267.

82 Zinkeisen, VI, s. 734.

83 Aynı eser, s. 737 ve devamı.

84 Acte şi Fragmente, II, s. 282, No. 1.

85 Aynı eser, s. 545 ve devamı. Ayrıca Şubat ayında Prusya ile akdedilen antlaşmanın şartlarını vermektedir; Aynı eser, s. 546.

86 Aynı yer.

87 Aynı eser, s. 547.

88 Karatzas, s. 547; Karşılaştırma için bk. Oginski'nin aşağıda belirtilen hatıratı (Oginski'nin tercüman Grigore Murusi ile mülakatı, 1796).

89 Karatzas, s. 116-117.

90 Aynı eser, s. 117.

91 Karşılaştırma için bk. Acte şi Fragmente, II, s. 290-292.

92 Zinkeisen, VI, s. 750.

93 Karatzas, s. 546. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 753.

94 Aynı yer.

95 Aynı eser, s. 754-755.

96 Aynı eser, s. 764.

97 Acte şi Fragmente, II, s. 292-293.

98 Aynı eser, s. 293.

99 "Puisqu'il a dit qu'il n'avait point de Potemkin à pourvoir"; Aynı eser, s. 298, No. 3.

100 Aynı eser, s. 299, Not 1.

101 Zinkeisen, VI, s. 764 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 299.

102 Zinkeisen, VI, s. 796, Not 2.

103 Aynı eser, s. 770-771.

104 Aynı eser, s. 773-774.

105 Aynı eser, s. 777.

106 Aynı eser, s. 780-781.

107 "autant qu'il sera en notre pouvoir et que les circonstances le permettront"; Aynı eser, s. 781.

108 Aynı eser, s. 788-792.

109 Acte şi Fragmente, II, s. 305-306.

110 Zinkeisen, VI, s. 796.

111 Acte şi Fragmente, II, s. 306 ve devamı; Zinkeisen, VI, s. 806 ve devamı.

112 Zinkeisen, VI, s. 807-831. Rusların Sırplarla kurdukları önemsiz ilişkiler, Drag. M. Pavloviç, Serbien im Österreichisch-Türkischen Kriege (1788-1791) (Sırpça), Belgrad 1910, s. 252 ve Not 2.

113 Hurmuzaki, Ek I, s. 70-71, No. CXXIV.

114 Sözde daha Ağustos ayında Laşkarev aracılığıyla sadrazama önerilerde bulunmuştur; Aynı eser, s. 75, No. CXXXV.

115 Karşılaştırma için bk. Bu muharebeden bahsetmeyen Sathas, s. 546 ve devamı ve Zinkeisen, VI, s. 806.

116 Hurmuzaki, aynı eser, s. 75 ve devamı; Karatzas, s. 544.

117 Karşılaştırma için bk. “Chilia şi Cetatea-Alba” s. 252-253; özellikle General Langeron’un hatıratları, Hurmuzaki, Ek I, s. 94 ve devamı.

118 Zinkeisen, VI, s. 803-804.

119 Karşılaştırma için bk. Suvorov, s. 104-109, 109 ve devamı, 126 ve devamı; Hurmuzaki, Ek I, s. 79, No. CXLIII: sadece 200-300 müdafi hayatta kalabilmiştir; Karşılaştırma için bk. Langeron’un önemli eleştirisel açıklamaları, aynı eser, Cilt III, s. 95 ve devamı.

120 Aynı eser, s. 97.

121 Zinkeisen, VI, s. 803.

122 Langeron, s. 100 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 80, No. CXLV.

123 Zinkeisen, VI, s. 834 ve devamı.

124 Langeron, aynı yer.

125 Hurmuzaki, Ek I, s. 81.

126 Zinkeisen, VI, s. 840 ve devamı.

127 Karşılaştırma için bk. Von Reimers, Reise der russisch-kaiserlichen ausserordentlichen Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte, Petersburg 1803, 3 Cilt; [Struve], Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Crim, und ausführliches Tagebuch der im Jahr 1793 von St.-Petersburg nach Constantinopel geschickten russisch-kaiserlichen Gesandtschaft, Gotha 1801; Fransızcası da mevcuttur, Paris, Maradan 1802.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 1, Bölüm 04

1 Struve, s. 118-119.

2 Ranke, Die serbische Revolution, Berlin 1844, s. 38 ve devamı.

3 Aynı yer; Pavloviç, Die freiwillige Teilnahme der Serben und Kroaten an den vier Letzten Österreichisch-Türkischen Kriegen, Viyana 1854 baskısından alıntılar yapmaktadır.

4 Aynı eser, s. 199.

5 “Turbulent, fier, entêté”; [Salaberry], Voyage, s. 189.

6 Karşılaştırma için bk. Lechevalier, s. 129; Sultan Abdülhamid’in geçit töreni: “Lorsque le Sultan a paur, chacun s’est incliné et s’est couvert la figure avec les mains.”

7 Aynı eser, s. 321; Abesci (Habesci), État actuel de l’Empire Ottoman, traduit de l’anglais par M. Fontanelle (Almancası Lübeck 1785), Paris 1792, II, s. 11.

8 [Salaberry], s. 190. Karşılaştırma için bk. Craven, Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786, Londra-Paris 1789, s. 332: “Son entendement perce à travers les nuages de l’éducation efféminée qu’il a reçu”.

9 Lechevalier, s. 31, 62, 65-66, 72, 74, 98, 227. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 80.

10 Ranke, s. 85, Juchereau de Saint-Denys, Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808, I, Paris 1819 baskısına göre.

11 Ranke, s. 86-87.

12 Abesci, II, s. 4. İstanbul’da çıkarttıkları yangınlar hakkında, Aynı eser, s. 163.

13 Aynı eser, I, s. 231 ve devamı.

14 Haraç 6 milyon, tuz madenleri ve balıkçılık 4 milyon, “özel mülkler” 3 milyon, “kamu fonları” 5 milyon, gümrük vergileri 8 milyon. Vergiler Mısır için 600 bin akçe, Eflak için 230 bin akçe (aslında 309 bin 500), Boğdan için 160 bin (aslında 167.944,20), Ragusa 25 bin. Aynı eser, s. 232-234. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 28.

15 Aynı yer.

16 Aynı eser, s. 195-196.

17 Aynı eser, s. 195.

18 Aynı eser, s. 197.

19 Aynı eser, s. 192.

20 Lechevalier, s. 241.

21 Abesci, I, s. 152, Not. Karşılaştırma için bk. s. 150 [Bunun doğru olmadığını okuyucuya ihbar etmek dahi abestir (ed)].

22 “Sulla telleratura turehesca”; Karşılaştırma için bk. Abesci, II, s. 227-228.

23 Hurmuzaki, XIII, s. 104, 542’de Karatzas .

24 Abesci, II, s. 5 ve devamı.

25 Aynı eser, II, s. 5-24; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 24-25, 41-43.

26 Aynı eser, II, s. 45.

27 Aynı eser, I, s. 153 ve devamı.

28 Aynı eser, s. 84.

29 Aynı eser, aynı yer.

30 Ranke, s. 90 ve devamı.

31 Ayrıca Karatzas, S.. Aynı eser, s. 92 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Jireçek, Geschichte der Bulgaren, s. 479 ve devamı.

32 Ranke, s. 93; Mendelssohn-Bartholdy, s. 90 ve devamı.

33 Hurmuzaki, Ek I, s. 86, No. CLVI.

34 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 861 ve devamı.

35 Hurmuzaki, Ek I, s. 89, No. CLX.

36 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 849 ve devamı.

37 Aynı eser, s. 875.

38 Hurmuzaki, Ek I, s. 88 ve devamı.

39 Mémoires de Michel Oglinski sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusquà la fin de 1815, Paris-Cenevre 1826, I, s. 355 ve devamı.

40 Acte şi Fragmente, II, s. 351, No. 3.

41 Hurmuzaki, Ek I, s. 91.

42 Zinkeisen, VI, s. 869 ve devamı.

43 Hurmuzaki, Ek I, s. 119.

44 Aynı eser, s. 91. Vatandaş Lusin’in askerî planı hakkıda da bilgi içermektedir, S. sans-culotte de l’échelle.

45 Aynı eser, s. 98, No. CLXX; s. 202, No. CLXXVIII; Acte şi Fragmente, II, s. 350, No. 1, 3.

46 Hurmuzaki, Ek I, s. 131, No. CCI; Acte şi Fragmente, II, s. 348, No. 2.

47 Zinkeisen, VI, s. 871-872, Prusya raporu.

48 Aynı eser, s. 872-873.

49 Aynı eser, s. 858.

50 Hurmuzaki, Ek I, s. 92.

51 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 127-128 ve Zinkeisen, VI, s. 858 ve devamı.

52 Hurmuzaki, Ek I, s. 95-96, No. CLXIV.

53 Zinkeisen, VI, s. 863.

54 Aynı eser, s. 867.

55 Hurmuzaki, X, s. 275, No. CCCXXX.

56 Fransız temsilci, İstanbul'daki Prusy bakanı Knobelsdorf'un, yeni bir savaşta "tazminatların" "Tuna Nehri'ne kadar" uzanması gerektiğine dair Rusya'dan bir mektup aldığını onaylamaktadır; Acte şi Fragmente, II, s. 349, No. 4.

57 1793 yılı başlarında Rus temsilci Kvastov, Ruslar tarafından Yaş'a tayin edilen arşidükü uzaklaştırdığı için Boğdan Prensinin görevden alınmasını istedi: Murusi, Çariçeyi memnun etmek için Bükreş'e gitti; Acte şi Fragmente, II, s. 348-349; Venedik raporları, Hurmuzaki, X, s. 271-273; Hollanda raporları, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie XXXII, s. 634.

58 Hurmuzaki, Ek I, s. 97-98, No. CLXVIII.

59 Acte şi Fragmente, II, s. 351, No. 3.

60 Hurmuzaki, Ek I, s. 104.

61 Aynı eser, s. 122 ve devamı; Documente Callimachi, II, s. 505-506. 1792 yılında Romen prensliklerinde Prusya konsolosluğu görevini isteyen von Stein adında bir şahsın dilekçesi hakkında bilgi için bkz. Acte şi Fragmente, II, s. 338 ve devamı.

62 Aynı eser, s. 349, No. 3; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, s. 273, No. CCCXXVIII.

63 Acte şi Fragmente, II, s. 350-351. Fransız Jakobenler 1790 yılında Bâbıâli'ye Kıbrıs veya Girit'e sığınıp sığınamayacaklarını sormuşlardı! Bkz. Zinkeisen, VI, s. 850.

64 Aynı eser, s. 875 ve devamı.

65 Hurmuzaki, X, s. 277, No. CCCXXXIV; Oginski, I-II.

66 Hurmuzaki, X, aynı yer.

67 Oginski, II, s. 61.

68 Aynı eser, s. 197-198.

69 Türkler, anlaşmadan memnun değildiler ve Fransa'nın himayesine aldığı Polonyalılar için hiçbir avantaj elde etmediklerine şaşırdılar; Aynı eser, s. 133; Karşılaştırma için bk. s. 174.

70 Zinkeisen, VI, s. 880-881.

71 Aynı eser, s. 882: Ağustos 1795; VII, s. 747-749.

72 Turski gerçekten de İstanbul'a geldi, ama birkaç ay sonra – Oginski, II, s. 142 Not 1 – " Hiçbir Türk süvarisinin Avrupa usulünde ata binmediğini" fark etti.

73 Aynı eser, s. 103-113. Petersburg'daki savaş yanlılarının temsilcilerin biri olan Valerin Subov, İran'a doğru hareket geçmişti bile; Aynı eser, s. 133-134. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 396.

74 Oginski, II, s. 125.

75 Aynı eser, s. 132.

76 Aynı eser, s. 180-181. Fransızların İstanbul'da 1796 yılındaki milli bayramları hakkında, Aynı eser, s. 205-206.

77 Aynı eser, s. 162 ve devamı.

78 "Un témoin oculaire n'aurait pas pu être mieux informé"; Aynı eser, s. 171.

79 Aynı eser, s. 167 ve devamı. Aynı ay içinde İstanbul'a gelen Prens Yablonovski hakkında bilgi için bkz. Documente Callimachi, II, s. 520-521'deki Avusturya raporu; No. 178. Karşılaştırma için bk. Oginski, II, s. 204 ve devamı.

80 Aynı eser, s. 177-178.

81 Aynı eser, s. 246-267; Hurmuzaki, Ek I, s. 456.

* Metinde sehven Ahmed (ed).

82 Oginski, II, s. 197, 206-207, 208-209, 217 ve devamı; Hurmuzaki, Ek I, s. 145-155, No. CCXXXIII; Acte şi Fragmente, II, s. 354-355.

83 Documente Callimachi, I, s. CLXXIX.

84 Oginski, II, s. 181, 200, 207, 210; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VI, s. 874; Hurmuzaki, X, s. 279, No. CCCXXXVII.

85 Oginski, II, s. 221-222.

86 Aynı eser, s. 242.

87 Aynı eser, s. 250-251.

88 Aynı eser, s. 278-280.

89 18 Nisan 1797 tarihinde imzalandı.

90 Oginski, II, s. 292-293.

91 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 274-275.

92 Aynı eser, s. 291 ve devamı.

93 Juchereau de , s. 114 ve devamı; Karl von Sax, s. 133.

94 Ayrıca bkz. Zinkeisen, VI, s. 869.

95 Aynı eser, s. 874. 1797/98 yıllarında savaş hazinesinin her yıl 60 bin kese, yani 48 milyon Frank geliri vardı; Cevdet Efendi, Karl von Sax, s. 134’te.

96 II, s. 141-142; Karşılaştırma için bk. Ranke, s. 86; Karl von Sax, s. 134.

97 Sathas, s. 559 ve devamı.

98 Oginski, II, s. 135.

99 Karşılaştırma için bk. Karl von Sax, s. 133.

* Metinde sehven Neşili (ed).

100 Oginski’nin eserinde adı geçen ve Rusya’nın menfaatine olmak üzere Polonya planlarını görüşmek için kendisi ile bir mezarlıkta görüşen İbrahim gibi. Karşılaştırma için bk. Pouqueville, Voyage en Morée eserinde tarif edilen Türkler.

101 Aynı eser, İtalyanca çevirisi III, Milano 1816, s. 49.

102 Dallaway, Constantinople Ancienne et Moderne II, Paris, an VII, s. 92 ve devamı; Karl von Sax, s. 135.

103 “Macmud-Passà, uomo turbolento, alternava sempre una condotta riprensibile colle suplliche di perdono”; 1793 tarihli Venedik raporu; Hurmuzaki, X, s. 272, No. CCCXXVI.

104 Acte şi Fragmente, II, s. 350, No. 2.

105 Karl von Sax, s. 135-136; Jireçek, s. 482 ve devamı.

106 Hurmuzaki, X, s. 276, No. CCCXXXI.

107 Karl von Sax, s. 136.

108 Ranke, s. 94.

109 Hurmuzaki, Ek I, s. 169-170; I, s. 475-476, No. CVI; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 476, No. CVII; s. 479, No. CIX; 486, CVX; s. 493; Dionysius der Ekklesiarch, Papiu, II, s. 185 ve devamı; Pouqueville aynı yer; Photeinos, II, Viyana 1818, s. 378-379.

110 Hurmuzaki, Ek I, s. 175, No. CCLVIII; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VIII, s. 223 ve devamı.

111 Pazvandoğlu, 1796 yılında ıslahatları destekleme sözü vermişti: “Il a offert d’y [à Vidin] opérer lui-même la réforme de vieilles institutions militaires pour le maintien desquelles il avoit poussé à la révoltie”; Hurmuzaki, Ek I, s. 137, No. CCXII. Ayrıca bkz. A. Olivier, Voyage dans l’empire othoman I, Paris, Yıl 9, s. 114 ve devamı.

112 Hurmuzaki, Ek I, s. 189, No. CCLXIV.

113 Aynı eser, Ek I, s. 527, No. CXLI; 533, 535.

114 Aynı eser, Ek I, s. 197 ve devamı; I, s. 507, No. CXXXIV; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 544, No. CLIX; s. 545; Dionysius der Ekklesiarch, Papiu, II, s. 195-196; Photeinos, II, s. 391 ve devamı.

115 Aynı eser, s. 383 Not; Ranke, s. 94 ve devamı.

116 Hurmuzaki, Ek I, s. 484; Karşılaştırma için bk. Photeinos, II, s. 382 Not. İstanbul'daki yangınlar ve "Padişahı artık istemiyoruz" yazılı afişler hakkında bilgi için bkz. Hurmuzaki, Ek I, s. 509.

117 Aynı yer. Hançeri, kaptan-ı deryaya karşı da Bâbıâli'de şikâyette bulunmuştu; Photeinos, II, S.393 ve devamı.

118 Hurmuzaki, Ek I, s. 203, No. CCLXXXVIII.

119 Aynı eser, s. 191, No. CCLXVII; I, s. 509.

120 Photeinos, II, s. 383 Not.

121 Hurmuzaki, Ek I, s. 482-483, No. CXII; Karşılaştırma için bk. Dionysius der Ekklesiarch, Papiu, II, s. 188 ve devamı; Photeinos, II, S.380 ve devamı ve Not.

122 Zinkeisen, VII, s. 17. Avusturya, Kotor (Cattaro) ve Kastelnova (Castelnuovo)'yı işgal ettiğinde Karadağlılar Budua'yı ve Pastroviçlerin bölgesini ele geçirdiler; Aynı eser, s. 24.

* Lagune, "deniz kulağı"="buhayre, sığı körfez şehri"=Venedik (ed).

123 Hurmuzaki, Ek I, s. 484.

124 Sathas, s. 565 ve devamı.

125 Hurmuzaki, Ek I, s. 529.

126 "Il ajoutait que cet homme si instruit gouvernerait un jour l'Empire Ottoman ou serait assassiné"; aynı eser, Ek I, s. 192-193, No. CCLXIX.

127 "Le Directoire ne verrait pas sans satisfaction les succès de Passavan-Oglou, bien loin de s'y opposer. Il lui importe du moins que, si cet insurgé doit succomber sous les efforts de la Porte, ce soit le plus tard possible"; 17 Şubat 1798 tarihinde Bükreş konsolosu Flûry'ye gönderilen mektup; Hurmuzaki, Ek I, s. 492.

128 Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, Pendant les Années 1797 ve 1798, Londra 1800, 2 cilt; Zinkeisen, VI, s. 883; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, VII, s. 34-35.

129 Lavalette ve daha sonra casus olarak tutuklattığı Rose yanına gitmek zorunda kaldılar; Mendelssohn-Bartholdy, s. 94-95.

130 General Carra de St.-Cyr, Polonyalı göçmenler ve Erdel'e saldıracak Pazvandoğlu aracılığıyla Avusturya'ya saldırmaktan oluşan fantastik projesinden bahsediyordu; Acte şi Fragmente, II, s. 358-359.

131 “Le but d’Angleterre est de s’attribuer le monopole de commerce depuis la Baltique jusqu’à la Méditerranée; elle a en même temps en vue de s’emparer de candie, peut-être même de l’Égypte, pour établir une esèce de contiguitéde ses États de l’Europe avec ses établissements de la côte du Malabar; Hurmuzaki, Ek I, s. 403.

132 Oginski, II, s. 309 ve devamı.

133 Zinkeisen, VI, s. 884-885.

134 Hurmuzaki, Ek I, s. 533.

* Metinde sehven Abdülhamid (ed).

135 Aynı eser, s. 530, No. CLII; s. 546, No. CLXII; s. 558.

136 “La Porte se méprendrait bien gravement si elle s’obstinait à regarder notre descente en Égypte comme un acte d’hostilité exercé contre elle. Ce n’a jamais été l’intention du Divân, qui verra toujours dans le Gouvernement Ottoman un ancien et fidèle ami de la France. Mais il ne pouvait plus tolérer les vexations et les outrages dont depuis très longtemps les beys accablaient nos concitoyens. Plusieurs fois nous en avons demandé justice: soit défaut de moyens, soit manque de bonne volonté, la Porte ne nous l’a jamais accordée. Il était naturel que nous le fissions nous-même”; Aynı eser, s. 193, No. CCLXX.

137 Aynı eser, I, aynı yer.

138 Zinkeisen, VI, s. 885.

139 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 545.

140 Aynı eser, s. 539, No. CLV; Pouqueville, aynı yer.

141 Hurmuzaki, Ek I, s. 541, No. CLVII.

142 Acte şi Fragmente, II, s. 360, No. 2.

143 Detaylı tasviri: Zinkeisen, VI, s. 886-887.

144 Hurmuzaki, Ek I, s. 544, No. CLX.

145 Aynı eser, s. 547, No. CLXII; s. 550. Karşılaştırma için bk. Kızgınlıktan dolayı kendini zehirleyen kızlarağası hakkında bilgi için bkz. s. 552.

146 Aynı eser, s. 558.

147 Zinkeisen, VII, s. 83 ve devamı; Mendelssohn-Bartholdy, s. 95 ve devamı.

148 Zinkeisen, VII, s. 88.

149 Sathas, s. 565 ve devamı.

150 Pouqueville, aynı yer; Hurmuzaki, Ek I, s. 566-567, No. CLXXIX.

151 Acte şi Fragmente, II, s. 357, No. 2.

152 Knobelsdorf, Bâbıâli’ye her iki saraya karşı tetikte olması yönünde uyarıda bulunduğu bir yazısından bahsetmektedir; Aynı eser, II, s. 356

153 Documente Callimachi, I, s. CLXXXII; Acte şi Fragmente, II, s. 360, No. 3.

154 Hurmuzaki, Ek I, s. 558.

* Metinde sehven Sinop (ed).

155 Aynı eser, s. 546, No. CLXI.

156 “La Turquie doit être aujourd’hui regardée comme une province russe. Si la Porte ne revient pas – et il faut le croire – de son égarement, la République sera donc forcée d’agir”; aynı eser, Ek I, s. 197, No. CCLXXV.

157 Zinkeisen, VII, s. 47 ve devamı.

158 Selefi Aziz Efendi idi; Bâbıâli’nin ayrıca Londra’da da daimi temsilcisi vardı; Aynı eser, s. 18; Karşılaştırma için bk. s. 27.

159 Aynı eser, s. 49 ve devamı; Bâbıâli’nin Prusya’ya daha önce yaptığı teklifler, Aynı eser, s. 20 ve devamı.

160 Karşılaştırma için bk. Photeinos, II, s. 385-386.

161 “Die Offiziere, die an die Stelle der Beghs der Mamelucken getreten und grosse Güterbesitzer geworden sind”; Hammer’in mektupları, Karl Hafne baskısı, “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte” (Avusturya Tarihi Enstitütüs Bildirgeleri), 1911 (XXXII), s. 469. Devletin gelirleri 14-15 milyondan 24 milyona yükselmişti. Fransızlar da “Türk sikkelerinden oldukça hafif” sikkeler çıkartıyorlardı; aynı yer. Karşılaştırma için ayrıca ulaşamadığım François Rousseau, Kléber et Menou en Égypte depuis le départ de Bonaparte, août 1799-septembre 1801, Documents, Paris 1900.

162 Zinkeisen, VI, s. 892 ve devamı, Ragusa Dükü Marmont’un hatıratlarına göre.

163 Aynı eser, s. 894-895 ve devamı.

164 Aynı yer.

165 Hammer, s. 468; Türklerin elinde “sekiz, on bin civarında bir araya toplanan disiplinsiz askerler” vardı; aynı yer.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 1, Bölüm 05

1 Pouqueville, III, s. 145.

2 Aynı eser, s. 218-219; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 98, Not 1; s. 109 ve devamı. Ulemanın konuşmaları ile kışkırttıkları kalyoncular İstanbul sokaklarında karaya çıkan Ruslarla kavga ediyorlardı (Pouqueville, III, s. 216-217) ve kaptan-ı derya asilerden ikisini idam ettirdiğinde, halk ayaklanma tehditlerinde bulundu; aynı yer. Sinop'ta Rus Konsolosu halkın öfkesinden zor kurtuldu; Hurmuzaki, Ek I, s. 256.

3 Pouqueville, III, s. 70 ve devamı.

4 Aynı eser, s. 106.

5 Aynı eser, II, s. 29.

6 Aynı eser, III, s. 146-147.

7 Aynı eser, s. 214.

8 [Salaberry], Voyage, s. 135-136 ve s. 136, Not 1.

9 Pouqueville, II, s. 159; Karşılaştırma için bk. IV, s. 15 ve devamı.

10 Photeinos, s. 403 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 208 ve devamı. Ekklesiarch Dionysios; "Studii şi documente" VIII, s. 113 ve devamı. Gemilerde Pazvandoğlu'nun kahramanlıklarına türküler söyleniyordu; Pouqueville, III, s. 48.

11 Karl von Sax, s. 138; Yunanca kaynak, 1911, s. 253.

12 Pouqueville, III, s. 149.

13 Aynı eser, s. 149-150 ve devamı.

14 Bâbıâli 2 milyon, vali 1 milyon ve bu kocabaşılar 1 milyon 500 bin gelir elde ediyorlardı.

15 Aynı eser, II, s. 16-17.

16 Aynı eser, III, s. 14. Karşılaştırma için bk. Richard Chandler, Voyages dans l'Asie Mineure et en Gréce, Faits ... dans les Années 1764, 1765 et 1766, II, Paris 1806, s. 17 ve devamı.

17 Von Sax, s. 144; Dallaway I, s. 77 ve devamı; aynı dönemin Alman ve Fransız kaynaklarına göre Zinkeisen, VII, s. 202 ve devamı.

18 Aynı yer.

19 Dallaway, s. 80.

20 Zinkeisen, s. 200 ve devamı.

21 Aynı yer.

22 Aynı eser, s. 212.

23 Aynı eser, s. 91.

24 Martens, VII, s. 511 ve devamı.

25 Zinkeisen, VII, s. 12-13.

26 Aynı eser, s. 93-94.

27 Bu eyaleti sürülen Toskana Büyük Dükü için bir timar haline getirmeye çalıştı ve Romen prensliklerini soymaya çalıştı; Aynı eser, s. 137.

28 Hurmuzaki, Ek I, s. 208-209.

29 Bükreş'teki bir İngiliz ajanı hakkında bk. Aynı eser, s. 209.

30 "De concourir de tous ces moyens à tous les changements que le Gouvernement français croirait utiles pour lui de fare dans le Gouvernement de l'Empire Ottoman"; Aynı eser, s. 217, No. CCCVI.

31 Aynı eser, s. 212, No. CCCII.

32 Diğerleri İngiliz himayesine girmişlerdi.

33 "La Sublime Porte accepte ce qui à son égard a été déterminé dans le traité conclu à Amiens entre la France et l'Angleterre. Tous les articles de ce traité qui ont rapport à la Sublime Porte sont formellement renouvelés par le présent traité." Paris'teki Osmanlı elçisinin sekreteri Kodrikas, sözde ihanetini başı ile ödedi; Jorga, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie (Romen Akademisi Anıtları), XXXIII, s. 153.

* Metinde sehven Mahmud

34 Prusya elçilik raporlarına göre, Zinkeisen, VII, s. 94 ve devamı.

35 Zinkeisen, aynı yer; Olivier, II, s. 255 ve devamı. Karşılaştırma için bk. von Sax, s. 142 ve devamı.

36 Zinkeisen, VII, s. 199 ve devamı.

* Burada Jorga'nın bilgi ve ifadesi hatalı ve karışık. Bu, Pazvandoğlu'nun Kırım hanzâdelerinden Mehmed Giray'ı, ele geçirmesi hâlinde İstanbul'da tahta oturtmak istediğine dair bir söylentiye dayanmaktadır (ed).

37 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 209 ve devamı.

38 Ekklesiarch Dionysios Photeinos'a göre ve çeşitli diplomatik yazışmalar; Jorga, "Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie", Aynı eser, s. 155 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 241 ve devamı.

39 Aynı yer.

40 Zinkeisen, VII, s. 226 ve devamı.

41 Photeinos, s. 440 ve devamı.

42 Hurmuzaki, Ek I, s. 243 ve devamı, No. CCCXXXVIII. Karşılaştırma için bk. Geschichte des Rumänischen Volkes II, s. 203 ve devamı.

43 Sturdza, I, s. 259 ve devamı.

44 Photeinos, s. 447 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Ekklesiarch Dionysios, s. 204 ve devamı; Studii şi Documente, VIII, s. 117 ve devamı; Hurmuzaki, Ek I, s. 282 ve devamı.

45 1803 yılında 34 yaşında idi; Aynı eser, s. 255, No. CCCLIII.

46 Andreossy; Hurmuzaki, Ek I, s. 590.

47 Zinkeisen, VII, s. 251.

48 Von Sax, s. 145-146.

49 Silahları ve giysileri hakkında bilgi için bk. Pouqueville, I, s. 86.

50 Karşılaştırma için bk. Yunanca kaynak, 1911, s. 254. Suli hakkında: Zinkeisen, VII, s. 271 ve devamı; İbrahim Manzur Efendi, Mémoires sur la Grèce et l'Albanie Pendant le Gouvernement d'Ali-Pascha, Paris 1827, s. 40 ve devamı.

51 Zinkeisen, VII, s. 226 ve devamı; Mendelssohn-Bartholdy, s. 96 ve devamı.

52 Aynı eser, s. 227, 318 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Çelebi Efendi, Nizâm-ı Cedid askerlerinin nasıl meydana geldiği hakkında bilgi için bk. Wilkinson, An Account of he principalities of Wallachia and Moldavia, Ek, Londra 1820; Mehmed Raif Efendi, Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman, Paris 1802 [özgün basım 1798'de Mühendishâne Matbaasında yapılmıştır (ed)]; Seyyid Mustafa, Diatribe sur l'état actuel de l'art militaire, du génie et des sciences à Constantinople, Üsküdar Matbaası 1803.

* Bu beyan doğru değildir (ed).

53 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, Aynı eser, s. 332 ve Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 356.

** Mühendishâne-i Bahri 1775'te açılmış, Küçük Hüseyin Paşa tarafından ihya edilmiştir (ed).

54 Zinkeisen, Aynı eser, s. 334-335.

55 Aynı eser, s. 337.

56 Aynı eser, s. 148.

57 Aynı eser, s. 348 ve devamı.

58 Aynı eser, s. 356 ve devamı.

59 "Fermân général d'amitié".

60 Hurmuzaki, Ek I, s. 299, No. CDX.

61 "Le fameux Yussuf-Aga, Valide-Kiayassi, m'a fait dire qu'il avait baeucoup d'amitié pour moi, qu'il désirait que je fusse son ami. Le Reis-

Efendi me comble de prévenances et de démonstrations”; aynı yer.

62 Zinkeisen, VI, s. 361 ve devamı.

63 Aynı eser, s. 371.

64 Aynı eser, s. 379.

65 Aynı eser, s. 380.

66 Aynı eser, s. 383-384.

67 Magnifique et considéré.

68 Aynı eser, s. 385-386.

69 Aynı yer.

70 Aynı eser, s. 390. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 225-226; Photeinos, II, s. 380.

71 Hurmuzaki, Ek I, s. 256.

72 Zinkeisen, VII, s. 177, 343; Pouqueville, III, s. 205-206; Struve, s. 197; Andreossy, Constantinople et le Bosphore, s. XXV ve Not 2. Kaptan-ı Derya’nın sultanı tek başına ağırlamak istediği güzel bir sarayı vardı.

73 Eskiden, 1798 yılında sadece 32 milyon 250 bin. Devletin tüm gelirleri, 1786 yılı hesabına göre eski vergilerden 45 milyon 330 bin akçedir. Hurmuzaki, Ek I, s. 264-265, No. CCCLV.

74 Zinkeisen, VII, s. 329.

* Kastedilen Nizâm-ı Cedid’in Rumeli’de de tertibiyle ilgili hüsranla biten ve Edirne Vak’ası olarak anılan girişimdir (ed).

75 Aynı eser, s. 342 ve devamı.

** Metinde sehven Nazif.

76 Aynı eser, s. 391-392.

77 Aynı eser, s. 394 ve devamı.

78 Tayin 24 Ağustos’ta gerçekleşti.

79 Jorga, Documente Callimachi, I, s. CXCI ve devamı.

80 Lettres de Madame Reinhard, Paris 1901, s. 232-233.

81 Lechavalier, s. 327-328.

82 İpsilanti’nin elçisinin Mora’ya gönderilmesi hakkında: Hurmuzaki, Ek I, s. 288.

83 Aynı eser, s. 292, No. CD; s. 293, No. CDI.

84 Ranke, s. 99 ve devamı; Zinkeisen, s. 289 ve devamı (ayrıca Cunibert, Essai historique, Leipzig 1855).

85 Toplantı tarihi, genelde kabul edildiği gibi 1805 değil, 1804 yılı gibi görünüyor.

86 Ranke, aynı yer; Hurmuzaki, Ek I, s. 313, No. CDXXVIII (Gavriloviç'in yeni tarihli diplomatik malzemelerine ulaşılamamıştır); Zinkeisen, VII, s. 290 ve devamı.

87 "Ils forment des prétentious onconciliables avec la dignité et l'intérêt de Sa Hautesse. Leur principale demande est que la Servie soit èrigèe en Principauté à l'instar de la Valachie"; Hurmuzaki, Ek I, s. 313, No. CDXXVIII.

88 Ranke, s. 128 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 308-309.

89 Yukarıdaki kaynaklar.

90 Aynı yer.

91 Karşılaştırma için bk. Jireçek, s. 502, Not 26.

92 Ranke, s. 148-149.

93 Hurmuzaki, Ek I, s. 339, No. CCCCLXX. Diğer taraftan Fransa'nın planlarına göre Marmont 1806 yılında bir "Armée de Servie"nin (Hizmet Ordusunun) komutasını devralacaktı; en azından Ruslar böyle düşünüyordu; Rus Sbornik, LXXXII, s. 436; Sturdza, I, s. 509.

94 Hurmuzaki, Ek I, s. 319-320, No. CCCCXXXV.

95 Aynı eser, s. 342, No. CCCCLXXV; Correspondance de Napoléon I, XII, s. 555.

96 Karşılaştırma için bk. Jireçek, s. 499 ve devamı.

97 Hurmuzaki, Ek I, s. 405, No. DLV; s. 407, No. DLVII. Vidin Valisi Molla Paşa ile ilişkileri hakkında: Aynı eser, s. 408, No. DLIX. Ayrıca s. 414-415, 417-418.

98 Ranke, s. 150 ve devamı.

99 İdris Paşa, ona kethüdası diyordu ve ona görkemli bir düğün yaptı; Hurmuzaki, Ek I, s. 462. Karşılaştırma için bk. s. 496, No. DCL. İsakça'ye gitti; Aynı eser, s. 501, No. DCLIV.

100 Kapıcıbaşı ünvanı ile birlikte Burgaz'ın yönetimine getirildi; Aynı eser, s. 509.

101 Aynı eser, s. 424 ve devamı, 462.

102 Ranke, Briefwechsel Hardenbergs, V, s. 411 ve devamı. Rus bakan Budberg ve başkaları da Mart ayında aynı yönde yazılar kaleme almışlardır; Hurmuzaki, Ek I, s. 400, 404-405.

103 Aynı eser, s. 362; I, s. 112 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Sbornik, LXXXII, s. 315; Sturdza, s. 481.

104 Sturdza, s. 292-293.

105 “Ramener la Porte aux pruncipes de la saine politique ... Aider la Porte à recouvrer son indépendance”; Rus Sbornik,te yayınlanmıştır, LXXXII, s. 315 ve devamı; Sturdza, s. 482-483 ve devamı.

106 Sbornik, LXXXIX, s. 127; Sturdza, s. 513 ve devamı.

107 Sadrazam, kethüda bey, reis efendi, defterdar, kaptan-ı derya olarak Tersane emini, çavuşbaşı, beylikçi, nişancı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 199-200, 321.

108 Aynı eser, s. 323.

109 Aynı eser, s. No. CCCCXL.

110 Zinkeisen, VII, s. 415 ve devamı.

111 Correspondance, XIV, s. 5.

112 Eugen de Beauharnais’ye yazılan mektup, Aynı eser, XII, s. 486: “Ils ne pourraient y entrer sans S.’attirer toute l’Europe sur le bras”.

113 Zinkeisen, VII, s. 422 ve devamı.

114 Sbornik, LXXXII, s. 473.

115 Correspondance, XIV, s. 273.

116 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 378-379, No. DXXII.

117 Zinkeisen, VII, s. 429 ve Not 2; Hurmuzaki, Ek I, s. 393, No. DXL.

118 P. Bertrand, Lettres Inédites de Talleyrand à Napoléon, s. 321, No. CCXLII.

119 Aynı eser, s. 327, No. CCXLV.

120 Juchereau de Saint-Denys, Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808, II, s. 263 ve devamı.

121 “Avant qu’on ait recours à de mesures plus efficaces pour obtenir réparation des injures commises envers Sa Majesté et contre son allié l’Empereur de Russie”; aynı yer.

122 Karşılaştırma için bk. Bâbıâli’nin tarifi; Hurmuzaki, Ek I, s. 393, No. DXLI: “deux vaisseaux à trois ponts, trois vasseaux de 80 canons, deux de 74 et quelques bombardes”.

123 Sturdza, I, s. 528.

124 En güvenilir şahitlerden biri olan Juchereau de Saint-Denys’in anlatımı tek kaynak olarak kullanılmıştır. İngilizler yaklaşık bin kadar asker kaybettiler. Diğer kaynaklar için – “Colburn united service Magazine”de Ocak 1842 tarihinde yayınlanan Forcing the Dardanelles gibi – Zinkeisen, VII, s. 436, Not 1.

125 Zinkeisen, VII, s. 454.

126 Napoleon’un Osmanlı Sultanı’na gönderdiği kutlama mesajları için bk. Correspondance, XV, s. 17, 52.

127 Zinkeisen, VII, s. 447-448.

128 Juchereau de Saint-Denys, s. 98-99; Mengin, Histoire de l’Égypte sous le gouvernement de Mehemed-Ali – Zinkeisen’de

129 Juchereau de Saint-Denys, II, s. 101-103; Zinkeisen, VII, s. 477.

130 Rusların yardımı ile kardeşi Aleksander’in yerine geçmişti; bkz. Tamarati ve Zinkeisen, VII, s. 219-221.

131 Sbornik, LXXXII, s. 473; Correspondance, XIV, s. 327.

132 Sbornik, LXXXVIII, s. 1.

133 Aynı yer.

134 Zinkeisen, VII, s. 485; Correspondance, XIV, s. 327; Bertrand, s. 321.

135 Napoleon’un 7 Nisan 1807 tarihli mektubu; Correspondance.

136 Aynı eser, XIV, s. 322.

137 Aynı eser, s. 478; Sbornik, LXXXIX, s. 127; Sturdza, s. 513 ve devamı; Hurmuzaki, Ek I, s. 381-382, No. DXXVI; Karşılaştırma için bk. Correspondance, XIV, s. 518.

138 Langeron, s. 138 ve devamı.

139 Aynı yer; Erbiceanu, Cronicarii greci, s. 273-274’te Naum Rimniceanu; Photeinos, s. 476 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 382 ve devamı, No. DXXVII’deki İngiliz raporları.

140 Langeron, s. 139; Hurmuzaki, Ek I, s. 423 ve devamı.

141 Aynı yer.

142 İmzası şöyle idi: “Gouverneur de Silistre et Général en chef des armées de S.M.. Le Grand-Seigneur”; Aynı eser, s. 427, No. DLXXXI.

143 Aynı eser, s. 428 ve devamı, 442 ve devamı.

* Metinde sehven At Meydanı.

144 Photeinos, II, s. 509 – en iyi kaynak. Karşılaştırma için bk. Juchereau de Saint-Denys.

145 Karşılaştırma için bk. Andreossy’nin seri. Napoleon’un bizzat kaleme aldığı ve Varşova Gazetesi’nde yayınlanan notuna göre Sultan III. Selim, nâzırları Sırplara ve Ruslara yeterince sert davranmadıkları için tahttan indirilmiştir; Correspondance, XV, s. 460. Bu aslında Fransa İmparatoru’nun siyasi menfaatlerine uygundu.

** 29 Mayıs 1807 olacak (ed).

146 Juchereau de Saint-Denys, II, s. 143-144.

147 Ranke, s. 185.

148 Bir Fransız, yeniçerileri şöyle tarif eder: “fumant la pipe assis sur les talons”; Hurmuzaki, Ek I, s. 445.

149 Çar’ın, Albay Pozzo di Borgo aracılığıyla barış yapma teşebbüsü hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, VII, s. 481 ve devamı.

150 Aynı eser, s. 473-474.

151 Aynı eser, s. 523 ve devamı.

152 Sbornik, LXXXIII, s. 82.

153 Aynı eser, s. 115.

154 Galib Efendi ve Laşkarev arasındaki yazışmalar, Hurmuzaki, Ek I.

155 “Ménager des mesures propres à faire cesser les hostilités dans lesquelles nous nous trouvons engagés avec la Sublime Porte”; Karşılaştırma için bk. Juchereau de Saint-Denys, II, s. 153 ve devamı.

156 Zinkeisen, VII, s. 528, 537.

157 Aynı eser, s. 547-548.

158 Juchereau de Saint-Denys, II, aynı yer.

159 Zinkeisen, VII, s. 513 ve devamı.

160 Correspondance, XV, s. 505.

161 Kayser Aleksander, Ağustos ayı başında Nepoleon’un kendisine Tilsit’te İstanbul’daki taht değişikliğinden dolayı Türkiye’ye karşı tüm yükümlülüklerden muaf olmuş gibi hareket etmesini tavsiye ettiğini söylemektedir; Sbornik, LXXXIII, s. 5-7.

162 Aynı eser, s. 241, 354.

163Aynı eser, LXXXVIII, s. 292 ve devamı.

164 Hurmuzaki, Ek I, s. 523-524, No. DCLXXXIV ve devamı.

165 Le Nouveau Sultan a Reçu l’Empire déjà Privé de la Moldavie et de la Valachie.

166 Fransızlar, Ali Paşa tarafından savunulan Preveze’yi istediler; Sbornik, LXXXVIII, s. 529, 539.

167 Zinkeisen, VII, s. 540 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Lefebvre, Histoire des cabinets de l’Europe pendant le Consulat et l’Empire VI, s. 376.

168 Serge Tatischtscheff, Alexandre Ier et Napoléon, Paris 1891, s. 349, 351, 356-357, 361, 365. Hindistan’ın geleceği hakkında antlaşmalar da yapıldı!

169 Sbornik, LXXXVIII, s. 535.

170 “Des chauses scabreuses”; Vandal, Napoléon et Alexandre Ier, III, s. 556; Karşılaştırma için bk. Correspondance, XVII, s. 54.

171 Vandal III, s. 561.

172 Zinkeisen, VII, s. 551.

173 Karşılaştırma için bk. Juchereau de Saint-Denys, I, s. 171 ve devamı.

174 “A rabble composed of the dreg of the populace, setting themselves up for judges of the times and assembling in the coffee-houses, barbers’ shops and taverns, have, in vain speeches, unbecoming their station, indulged themselves in the liberty of abusing and calumniating the Sublime Governement”; s. 219.

175 Juchereau de Saint-Denys, I, s. 45’e göre: 300-400 bin; gerçekte ise yaklaşık 25 bin; Aynı eser, s. 46.

176 Çelebi Efendi, s. 234. Maaşların tutarı 1808 yılında yılda yaklaşık 10 bin kese idi; Aynı eser, s. 50.

177 Andreossy, yeniçerileri disiplinli seymenlerle değiştirilme fikrini ona mal ediyor; s. 6-7. 1788 yılında bir süre Rusya’da esir olarak kalmıştı

178 Juchereau de Saint-Denys, II, s. 152 ve devamında yanlış bir tarihle verilmiştir; Jorga, Acte şi Fragmente, II, s. 431-432; Hurmuzaki, Ek I, s. 496-499; Karşılaştırma için bk. Documente Callimachi, I, s. CXCVI.

179 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Acte şi Fragmente, II, s. 424, No. 1.

180 Aynı eser, s. 168.

* Arif Efendi şeyhülislâm olmuştur (ed).

181 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 444, No. DXCIV.

182 Aynı yer.

183 1806 yılında, Bayraktar’ın kendi adamları tarafından öldürülen selefi Tirsinikoğlu hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 349, No. CDLXXXIII. Sebastiani’ye göre “İstanbul’u fethetmeyi, Sultanı tahttan indirmeyi ve nâzırları öldürmeyi” düşünüyordu; aynı yer. Michelson’un 17 Aralık 1806 tarihinde ona yazdığı bir mektupta Rusya’ya karşı “affectueuses dispostitons et procédés d’amitié”den bahsetmektedir; Hurmuzaki, Ek I, s. 365-366, No. DIV. Ayrıca Aynı eser, s. 36-370, No. DX-DXI; s. 505, No. DCLIX. Karşılaştırma için bk. Testa, II, s. 310 ve devamı.

** Metinde sehven Bayçi.

184 Andreossy, s. 7-8.

185 “Au seul Divân de l’augus-te seigneur et maître des Ottomans”, Aynı eser, s. 9.

186 Photeinos, II, s. 513 uyarınca sultan davetçi aracılığıyla sadrazamı İstanbul’a gelmeye davet etti ve ancak ondan sonra Nişancı Mustafa Paşa’yı da görmek için karargâha geldi.

187 Aynı eser, s. 514-515.

* Sancak-ı Şerif camide açık bulunduğu gibi, sarayda Hırka-i Şerif odasında muhafaza edilmekteydi (ed).

188 “Le Kislar-Aga, qu’on coup violent avait fait tomber entre les jambes du Sultan, profite de sa position, saisit sa victime par une partie infiniment sensible, serre avec rage et ténacité et parvient à lui faire perdrde connaisance. Le crime est consommé”; Juchereau de Saint-Denys, s. 186. Andreossy’ye göre mirahur, Sultan III. Selim’in boğazını kesmiştir; 10-11.

189 Siyah sakallı ve neşeli yüzlü güzel Sultan III. Selim’in bir karekteristiği için bk. Pouqueville, III, s. 204. “Es schwebte ihm immer ein unglückliches Ende vor Augen” (Hep kötü bir kaderi olacağına inanıyordu), Aynı eser, s. 205. Biri Selanik valisi, ikincisi Beyhan Sultan, kaymakam Silahdar Mustafa Paşa ve üçüncüsü Hatice Sultan, Van Valisi Seyyid Ahmed Paşa ile evli olan üç kız kardeşi vardı; Aynı eser, s. 205 ve devamı (ayrıca şehzâdeler Mustafa ve Mahmud hakkında bilgi de vermektedir).

190 28 Temmuz 1808. Karşılaştırma için bk. Andreossy’de verilen karakteristik: “Prince sans génie comme sans caractère et, pour comble de maux, sans conseil”; s. 6.

191 Aynı eser, s. 11 ve devamı.

192 “D’ordonner l’adoption immédiate dans toutes le troupes Ottomanes de certaines armes perfectionnées et de quelques manoeuvres qui donnent aux Infidèles de grands avantages sur nous”; Juchereau de Saint-Denys, s. 205.

193 Compagnies Agrégées aux Seymens.

194 Aynı eser, s. 209.

195 Photeinos, II, s. 520 uyarınca kendini ve yakınlarını kalede muhafaza edilen barutu ateşleyerek öldürmüştür. Tarih hakkında ayrıca Karatzas: Aralık 1809. Karşılaştırma için bk. Von Sax, s. 170, Not 21.

196 Erbeniceanu, Cron. Greci, s. 282’de Naum Rimniceanu.

197 Zinkeisen, VII, s. 636-637.

198 Hurmuzaki, Ek I, s. 382-383.

199 Ranke, s. 156 ve devamı.

200 1807 yılının Şubat ayında İbrail’i Michelson adına alma misyonu ile görelendirilmişti; Hurmuzaki, Ek I, s. 384-385, No. DXXIX; s. 388, No. DXXXIV.

201 Ranke, s. 172-173.

202 Langeron, s. 142-143. Eflak’a 1807 yılının Nisan ayında bir Sırp misyonu hakkında: Erbeniceanu, Cron. greci, s. 272’de Naum Rimniceanu’nun kayıtları.

203 Ranke, s. 185.

204 Erbeniceanu, s. 279-280.

205 Zinkeisen, VII, s. 590 ve devamı.

206 Aynı yer. Onay belgeleri İstanbul’da ancak 27 Temmuz’da teslim edildi; Aynı eser, s. 650.

207 Aynı eser, s. 622 ve devamı.

208 Karşılaştırma için bk. K. Karaca. Rus temsilcileri Miloradoviç, senatör Kuşnikov, Bükreş ve Yaş divânlarının başkanları ve Korgeneral Harting’di; Joseph Fonton tercüman olarak faaliyet gösteriyordu; Langeron, s. 155.

209 Yetkililerin Krayova’ya gelişleri ve Yaş’a seyahatleri hakkında: Naum Rimniceanu, s. 284-285. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 331 ve devamı, 542 ve devamı.

210 “Les congrès ne se rassembla pas une seule fois; il fut aussitôt rompu que formé”; Langeron, s. 156. 22 Haziran’da yetkililer İstanbul’a geri döndüler; Karatzas, Aynı yer. Galib Efendi ve Murusi hemen sadrazamın ordusunun bulunduğu yere gittiler; Aynı yer.

211 Aynı yer. Kuryenin seyahati hakkında: Naum Rimniceanu, s. 285. Ayrıca bkz. Langeron, s. 157.

212 Testa, II, s. 334; Zinkeisen, VII, s. 643.

213 Naum Rimniceanu, s. 285.

214 Zinkeisen, VII, s. 651-625. Napoleon ile akdedilen anlaşma 1807 yılında yapılmıştı; aynı yer.

215 Aynı yer.

216 Karşılaştırma için bk. Langeron s. 117, 158 ve devamı; Naum Rimniceanu, s. 286.

217 Langeron, s. 161.

218 Naum Rimniceanu, s. 287.

219 Langeron, s. 171 ve devamı.

220 Aynı eser, s. 162-164.

221 “Les Turcs se battent actuellement beaucoup mieux qu’ils ne le faissaient pas il y a 20 années”; Hurmuzaki, Ek I, s. 389, No. DXXXIV; Karşılaştırma için bk. s. 426, No. DLXXX; s. 442-443.

222 Langeron, s. 178.

223 Aynı eser, s. 179-180.

224 Langeron’un aynı yıl hakkındaki hatıratları.

225 Karatzas; Hurmuzaki, Ek I, s. 569.

226 Langeron, s. 241-242. İbrail Nâzırı olarak hakkında bilgi ve dostu Gavur Hasan hakkında bilgi için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 403. Silistre’yi ele geçirmesini sağlayan bağımsızlık bildirgesi hakkında: Aynı eser, s. 407, No. DLVII.

227 Aynı eser, s. 250-251.

228 Haberin İstanbul’a gelişi hakkında: Karatzas, aynı tarihteki kayıtları. Eserinde tercüman Dimitraki Murusi’nin kardeşi Panagiotaki’ye savaş raporunu da tekrarlamaktadır.

229 Langeron, aynı yer.

230 Hakkında bilgi için ayrıca Hurmuzaki, Ek I, s. 398.

231 Langeron’un hatıratları ve Konstantin Karatzas’ın kayıtları.

232 Fatihlerin komutanı, Fransa’nın eski İstanbul elçisinin ailesinden gelen Kont de St.-Priest idi; Langeron, s. 297.

233 Daha sonra 1811 yılının mart ayında kaymakamlığa getirildi; Karatzas, aynı tarihteki kayıtları.

234 Langeron, s. 300-301.

235 Pazvandoğlu’nun ölümünden sonraki durumlar hakkında bilgi için bk. Fransız temsilci Mériage’nin Hurmuzaki, Ek I, s. 397 ve devamındaki raporları.

236 Karatzas, Kasım 1809.

237 Langeron, s. 306 ve devamı.

238 Aynı eser, s. 309.

239 Aynı yer.

240 Hurmuzaki, Ek I, s. 446.

241 “Une prince faible, doux et valétudinaire, atteint d’une épilepsie incurable”; Testa, II, s. 310.

242 “Aussi faible de corps que d’esprit ..., un fantôme de souverain”; Sbornik, LXXXIX, s. 761.

243 Karatzas, Haziran 1810.

244 Buna göre Osmanlı Sultanı sadece reayaların haracını alıyordu; gümrük vergilerinin ve memurlarının mirasları hakkında bilgi için bk. aynı yer.

245 Sebastiani'nin açıklamaları; aynı yer.

246 196 ortadan (odadan) oluşuyordu; gerçekte ise sadece 60 bin asker savaşa girecekti ve bunlardan da sadece 25 bini geliyordu; Zinkeisen, VII, s. 330. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 638 ve devamı, 641-642. 1807 yılında "eski birlikler" 179 bin ve yeni birlikler 207 bin 500 olarak tahmin edilmektedir, Hurmuzaki, Ek I, s. 380-381, No. DXXV.

247 Martens, Recueil, III, s. 19.

248 Von Sax, s. 151-152, Kallay, Geschichte der Serben eserine göre.

249 Hurmuzaki, Ek I, s. 448, No. DXCVII; s. 509.

250 Aynı eser, s. 572, No. DCCLIX; Karşılaştırma için bk. Vidin'deki Fransız temsilci Mériage'nin Avusturya'nın Sırbistan'daki kışkırtmaları hakkındaki açıklamaları, Aynı eser, s. 510 ve Metternich, Mémoires, II, s. 367 ve devamı.

251 İstanbul'daki Avusturya elçisinin halk tarafından gördüğü hakaretler hakkında bilgi için bk. Zinkeisen, VII, s. 645.

252 Hurmuzaki, Ek I, s. 507, No. DCLXI; Mart 1808.

253 Zinkeisen, VII, s. 641-642.

254 "Il n'apprécie plus l'alliance de la Russie"; Vandal, II, s. 93.

255 Aynı yer.

256 "Je protégerai la Porte si la Porte s'arrache à la funeste influence de l'Angleterre; je saurai la punir si elle se laisse dominer par des conseils astucieux et perfides"; Correspondance, XX, s. 56.

257 "Mon allié et ami, l'empereur de Russie, à réuni à son vaste empire la Finlande, la Moldavie, la Valachie et un district de la Galicie. Je ne suis jaloux de rien de ce qui peut arriver de bien à cet empire", aynı yer.

258 Karşılaştırma için bk. Martens, III, s. 56; Acte şi Fragmente, II, s. 446 ve devamı.

259 Martens, aynı yer.

260 Metternich, Mémoires; Correspondance, XX, s. 587.

261 Metternich, Mémoires, II, s. 377, 385. Küçük Eflak'ı Polonya'nın bir bölümü için Avusturya ile değiştirme fikri o dönemlerde Petersburg'un diplomatik çevrelerinde ortaya atılmıştır; Aynı eser, s. 401.

262 Martens, III, 77.

263 Mémoires du prince Adam Czartoryski II, s. 271.

264 Correspondance, XXI, s. 490.

265 Vandal III, s. 157, 333.

266 Aynı yer.

267 Karatzas, s. 139-140. Karşılaştırma için bk. Langeron, s. 369; Hurmuzaki, Ek I, s. 586, No. DCCLXXIII. Çok geçmeden Rodos'a sürgüne gönderildi; Aynı eser, s. 148. Karşılaştırma için bk. Laneron, s. 325.

268 "Vous n'irez pas à Constantinople"; Sbornik, XXI, s. 411.

269 Tatischtschew, s. 569; Langeron, s. 318; Hurmuzaki, Ek I, s. 584-585, 605 ve devamı.

270 Kış aylarında Kont de St.-Priest Bulgaristan'da Lofça'yı işgal etti; Langeron, s. 320.

271 Aynı eser, s. 330.

272 Karatzas, s. 140-141.

273 Langeron, s. 330.

274 Aynı eser, s. 323; Hurmuzaki, Ek I, aynı tarihteki kayıtlar.

275 Langeron; Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 609-61 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 459, No. 1; Karatzas, s. 150.

276 Sbornik,, LXXXIX, s. 97 ve devamı; Eylül 1807.

277 Aynı eser, s. 362.

278 Acte şi Fragmente, II, s. 436-437, 440, No. 1-2.

279 Ranke, s. 197 ve devamı.

280 Acte şi Fragmente, II, s. 448, No. 2. Kurakin aracılığıyla Napoleon'a yapılan Romen prenslikleri ile kurtarılan Sırbistan'dan Rusya, Avusturya ve Türkiye'nin garantisi altında eşit durumda üç devlet oluşturma teklifi hakkında karşılaştırma için bk. Sbornik, XXI, s. 329. Ayrıca Aynı eser, s. 1; Martens, III, s. 34. Sözde Rusların Tuna Nehri'nin "kurumuş yatağına", yani Dobruca'nın Köstence'ye kadar uzanan bir hat üzerindeki istekleri hakkında bilgi için bkz. Hurmuzaki, Ek I, s. 567-568, No. DCCLIV; "Mémoires Metterncih" II, s. 377. İngiliz elçi Robert Adair'in Bâbıâli'yi Romen prensliklerinden feragat etmesi için ikna etme çabaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zinkeisen, VII, s. 164 ve devamı. Adair, Romen prensliklerinin karşılığında Rusya'nın Batı Hindistan veya Güney Amerika'da bazı yerlerden feragat etmesini önerebileceğini düşünüyordu!

281 Hurmuzaki, Ek I, s. 578, No. DCCLXII; Langeron, s. 125. Zinkeisen, VII, s. 683 uyarınca – kaynak belirtilmiyor, ama muhtemelen Adair'dir – Kamenski Silistre'nin Haziran ayında ele geçirilmesinden sonra

– Aynı eser, s. 192 – daha ağır şartlar öne sürmüştür: Kuban bölgesindeki topraklarından feragat, Gürcistan'ın "bağımsız" devlet olarak tanınması, tazminat olarak 40 bin kese ve Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna'nın garanti olarak devri, ayrıca İngiltere ile ilişkilerin kesilmesi. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 705-706.

282 "La Sublime Porte aimerait miuex s'ensevelir sous les ruines de la patrie que de conclure encore des traités semblables à ceux qui liu ont été jusqu'ici extorqués par la violence." Aksine Rusların bundan böyle Romen prensliklerine karışmamasını ve Gürcistan sınırlarının tadil edilmesini talep ediyordu; Rus elçi Pozzo di Porgo'nun önerilerine gelen cevaplar için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 436, No. DLXXXIX.

283 Zinkeisen, VII, s. 682 ve devamı.

284 Aynı eser, s. 197.

285 "Intégrité et indépendence des provinces Ottomans"; Acte şi Fragmente, II, s. 454. Karşılaştırma için bk. Prusya elçisi von Werther tarafından müzakerelerin temeli olarak Romen prensliklerinin Rus Çarı'na devrini kabul etme önerileri; Hurmuzaki, Ek I, s. 578-579, No. DCCLXIII; ayrıca s. 586, No. DCCLXXXII.

286 Acte şi Fragmente, II, s. 461, No. 3. Ayrıca Aynı eser, s. 462, No. 1.

287 Aynı eser, s. 459, No. 2.

288 Aynı yer. Langeron ve Richelieu Dükü de İtalinski gibi düşünüyorlardı; Laneron, s. 335. Kutusov 1811 yılı yaz aylarında Fransız ve Avusturya tebaana olağan vergileri zorunlu kılmıştır; Acte şi Fragmente, II, s. 463-464.

289 "Ainsi, après avoir vu nos troupes pénétrer jusque dans les Balcans, nous abandonnâmes complètement la rive droite du Danube, et la paix parut moins prochaine que jamais", Langeron, s. 332.

290 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 590-591; Karatzas, s. 150.

291 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 592, 621 ve devamı; Langeron, s. 358 ve devamı.

292 Aynı eser, s. 339.

293 Karşılaştırma için bk. Karatzas ve Langeron.

294 "C'est un de plus beaux faits d'armes que j'aie vu exécuter à la guerre", diye yazıyor Langeron, s. 336. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 593 ve devamı: "une bravoure inouie"; Karatzas, s. 154, ayrıca devamında Demeter Murusi'nin mektubu.

295 Hurmuzaki, Ek I, s. 630, No. DCCCXXIII.

296 Aynı eser, s. 618-619, No. DCCCX. Karşılaştırma için bk. boyarlardan zorla alınan borçlar için bk, aynı eser, s. 624, No. DCCCXVI.

297 Rus karargâhı bir süreliğine 1595 yılında Prens Cesur Mihail'in Koca Sinan Paşa'nın birliklerini yendiği Calugarein'ye kurulmuştu, Aynı eser, s. 618, No. DCCCIX.

298 Langeron, aynı yer.

299 Karatzas, s. 153; Hurmuzaki, Ek I, s. 641, No. DCCCXXXII.

300 Aynı eser, s. 595 ve devamı.

301 Aynı eser, s. 597, No. DCCLXXXIII.

302 Aynı eser, s. 599.

303 Kaynaklar – Langeron, Hurmuzaki, Ek I'deki Fransız raporları, Acte şi Fragmente, II'deki Prusya raporları ve "Mémoires de l'Amiral Paul Tschitschagof, publiés par Charles Gr. Lahovary", Paris-Bükreş 1910, s. 374 ve devamı – bundan sonra genelde "Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie" (Romen Akademisi Anıtları) XXXIII, s. 162 ve devamında verilmiştir. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 716 ve devamı.

304 Hurmuzaki, Ek I, s. 604, No. DCCXCIV.

305 Langeron, s. 352.

306 "Je suis obligé de rassambler des bandes de brigands; un chef m'en amène 500 et prned des provisions et la paye pour 2000. Un bairactar doit avoir au moins 100 hommes sous lui; il n'en a pas 20. Après un revers, la moitié de mon armée déserte. Pouvons-nous lutter à la longue contre vous? Si nous avions de l'infanterie régulière, alors notre immense cavalerie serait formidable"; Langeron, s. 369.

307 Karşılaştırma için bk. Ranke, s. 221 ve devamı.

308 Hurmuzaki, Ek I, s. 663-665.

309 "Abhandlungen der Rumänischen Akademie".

310 Aynı eser, s. 165.

311 Vandal, Napoléon et Alexandre Ier, III, S.157. 22 Temmuz 1812 tarihinde Türklere Kırım'a donanması ile saldırma uyarısını tekrarlamıştır; Correspondance, XXIV, s. 101. Karşılaştırma için bk. İstanbul'daki temsilci Latour-Maubourg'a gönderilen talimatlar, 27 Ocak 1812; Hurmuzaki, Ek I, s. 715, No. DCCCCXXXII ve 9 Şubat 1812 tarihli anlaşma taslağı, Aynı eser, s. 716, No. DCCCCXXXIV; Sultan bizzat 100 bin kişinin başına

geçecek ve 40-45 bin askeri yöneten bir Paşa, Fransız İmparatorunun emri altında olacaktı!

312 Aynı zamanda Avustury’nın Aşağı Tuna boylarındaki hükümdarlığını tanımaya hazırdı; “Denkwürdigkeiten Metternichs” II, s. 442. Ruslara müttefiki olarak Tuna ağızlarını vermeye hazırdı; Sbornik XXI, s. 362; Correspondance, XXIV, s. 1.

313 Acte şi Fragmente, II, s. 479, No. 3.

314 Hurmuzaki, Ek I, s. 713.

315 Çiçagov, s. 398.

316 Kara Yorgi’nin başvurduğu Napoleon, Sırplara 1810 yılında kaleleri ve miras hakkına ve para basma imtiyazına sahip bir prens vaadinde bulunmuştu; Zinkeisen, VII, s. 708. Bernadotte, Kara Yorgi’ye “paşa” ünvanını vermeyi düşünüyordu; Sbornik, XXXI, s. 435.

317 Çar, antlaşmayı 23 Haziran’da imzaladı.

318 Yukarıda alıntı yapılan “Mémoires”.

319 Unique Modérateur de la Politique Ottomane; Hurmuzaki, Ek I, s. 713.

320 Abhandlungen der Rumänischen Akademie, s. 172 ve devamı.

321 Aynı yer.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 2, Bölüm 01

1 Bâbıâli, kaybettiklerini geri alabilme umuduyla Prag kongrasine katılmaya meyilli görünüyordu; Hurmuzaki, Ek I, s. 748, No. CMLXXX. 1812 yılında Türklere Erdel'i verme fikri ortaya çıktı; Sbornik XXXI, s. 435.

2 Aynı eser, VI, s. 8.

3 Hurmuzaki, Ek I, s. 705, No. CMXXI.

4 "Documente Callimachi" I, s. 171, No. CXVII; s. 174, No. CXIX. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 196.

5 Hurmuzaki, Ek I, s. 705, No. CMXX; s. 747, No. CMLXXVIII; Sbornik VI, s. 8; Documente Callimachi, I, s. 163 ve devamı; Lagarde, Voyage de Moscou à Vienne, par Kiew, Odessa, Bucharest et Hermannstadt, Paris, Treuttel und Würtz, 1824; Andreossy, s. 187; Juchereau de Saint-Denys, I, s. 79, Not 1; Photeinos, s. 562 ve devamı. Hain olarak mahkum edilmişti: "traître à son Gouvernement, séditieux et conspiroteur"; Hurmuzaki, Ek I, s. 745. Yaş'taki Avusturya temsilcisi onu mütevazı, adil ve disiplini seven ve kendi insanları tarafından sevilen bir adam olarak tarif etmektedir (bescheiden, Gerechtigkeit und Manneszucht liebender Mann und bey den Seinigen beliebt); "Documente Callimachi" I, s. 174, No. CXIX.

6 Ranke, s. 230 ve devamı.

7 Langeron, s. 322-323; Photeinos s. 535.

8 Langeron, s. 357-358, 362.

9 Hurmuzaki, Ek I, s. 403. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 418, No. DLXXI; s. 630, No. DCCCXXIII; s. 700, No. CMXII.

10 Aynı eser, s. 618, No. DCCCIX.

11 Aynı eser, s. 746, No. CMLXXVI. Olayların şahidi Fransız Sebastiani onu ""zayıf ve karaktersiz" (faible et sans caractère) olarak tanımlamaktadır; Sturdza, aynı yer. Karşılaştırma için bk. Andreossy, s. 61.

12 Aynı eser, s. XXV, Not 2; Ranke, s. 233.

13 Aynı eser, s. 241 ve devamı.

14 Rum Piskoposu'nun daha önce de barış elçisi olarak kullanılması hakkında bilgi için bkz. Sbornik, LXXXVIII, s. 386; LXXXIX, s. 362.

15 Ranke, s. 260.

16 Aynı eser, s. 267.

17 İngiliz elçilik raporları, Spomenik, XXXIX, 1903, s. 5.

18 Aynı eser, s. 5 ve devamı.

19 Karşılaştırma için bk. Sadrazamlığa atandığına dair belge, Andreossy, s. 87 ve devamı. Sırplarla bir karşılaşma sırasında Hurşid Paşa 1815 yılında yaralanmıştır; Spomenik, s. 4.

20 Aynı eser, s. 7.

* 1813'te İran'a elçi olarak gitti (ed).

21 Aynı yer.

22 Aynı eser, s. 9.

23 Ranke, s. 288-289.

24 Aynı eser, s. 290-292. Karşılaştırma için bk. Acte şi Fragmente, II, s. 508, No. 4.

25 Documente Callimachi, I, s. 154, No. CI.

26 Hurmuzaki, Ek I, s. 735-736.

27 Photeinos, s. 535.

28 Documente Callimachi, I, s. 156-157, No. CII.

29 Hurmuzaki, Ek I, s. 596.

30 Documente Callimachi, I, s. 367, No. XLI.

31 Aynı eser, s. 368, No. XLII.

32 Jireçek, s. 526-527.

33 Sebastiani'nin daha önce bahsedilen raporu.

34 Karşılaştırma için bk. Testa, II, s. 315; Hurmuzaki, Ek I, s. 456, No. DCVI.

35 Gervinus, Geschichte des Neuzehnten Jahrhunderts, V, s. 134; von Sax, s. 184-185.

36 Andreossy, s. 61. Kaptanlara karşı bu savaş için bkz. "Die Christen in Bosnien" (Augsburger Allgemeine Zeitung, Viyana, Gerold, 1853), s. 25.

37 "Peu guerrier, mais juste et ferme dans l'administration et dans l'emploi du pouvoir absolu dont il est revêtu", diye yazıyor Sebastiani. "D'un caractère actif et entreprenant", diye ekliyor Langeron; s. 358.

38 Andreossy, s. 57-58. İsmail Bey, servetini pamukla kazanmıştır.

39 Buraya atanan Vali Mehmed Paşa hakkında bilgi için bkz. Sebastiani'nin raporu.

40 Andreossy, s. 57 ve devamı.

41 Hurmuzaki, Ek I, s. 345, No. CCCCLXXVIII.

42 Sebastiani'nin raporu.

43 Andreossy, s. 59; İbrahim Mansur Efendi, s. 54 ve devamı. Ali Paşa, 1.500 kese ile Sultanın gönlünü almıştır.

44 Aynı eser, s. 63 ve devamı.

45 Aynı yer.

46 Aynı eser, s. 77-78.

47 Ali Paşa'nın oğulları, babalarından yetki almadıkları için nehri aşmak istemediler: Böylece 1811 yılındaki karargâhın bir felaket yaşamasına neden olmuşlardır.

48 Veli Paşa derbendçibaşı olup, Muhtar Paşa, Volo ve Eğriboz'da idi; Pouqueville, IV, s. 32.

49 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 614-615, 687-688, 695 ve devamı.

50 Karşılaştırma için bk. Andreossy, s. 58 ve devamı. Rum asıllı Rus konsolosu hakkında, bkz. Pouqueville, I, s. 87.

51 Mendelssohn-Bartholdy, I, s. 103 ve devamı; Sathas, s. 570 ve devamı.

52 Hurmuzaki, Ek I, s. 747, No. CMLXXVIII; Documente Callimachi, I, s. 193.

53 Karşılaştırma için bk. Yunanca kaynaktaki kayıtlar, Yıl 1911, s. 253 ve devamı.

54 Pouqueville, I, s. 139; Juchereau de Saint-Denys, II, s. 268.

55 Photeinos, II, s. 385-386; Olivier, I, aynı yer.

56 Hurmuzaki, Ek I, s. 666, No. DCCCLXV; Macferlane, Constantinople et la Turquie en 1828 et 1829. Çev. M. M. Nettement, 2. baskı, Paris 1830, I, s. 278; Sebastiani'nin raporu: princes souverains.

57 Karaosmanoğulları 1818 yılında Tuna kolu Salina üzerinde çalışmalar ile görevlendirilmişlerdir; Documente Callimachi, I, s. 290, 292, No. CXXVIII, s. 294.

58 von Sax, s. 186-187. Aynı zamanda şehirlerine bir paşa yerleştiği için Diyarbakır halkı da ayaklanmıştı; aynı yer.

59 Aynı eser, s. 185.

60 Macferlane, I, s. 80-82.

61 Andreossy, s. 50 ve devamı.

62 Cevdet Efendi ve Vakanüvis Şanizâde'ye göre von Sax, s. 178 ve devamı.

63 Macdonald Kinneir, Journey Through Asia Minor, Armenia Andreossy, s. Koordistan in the years 1813 and 1814, von Sax, s. 182 ve devamı.

64 Kinneir; Gervinus I, s. 133.

65 Macferlane, I, s. 278 ve devamı. Karşılaştırma için bk. M. Cl. Huart'ın seyahat kitabındaki açıklamaları, Konia, La Ville des Derviches Tourneurs, Paris 1897.

66 Zinkeisen, VIII, s. 213 ve devamı, 219 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Tatiçev, s. 290; Robert Ker-Porter, Travels, Londra 1812, II, s. 511 ve devamı.

67 Olivier, II, aynı yer. Bu eserde ayrıca yüksek mevkilere ulaşan eski köle Ali Bey'in hikayesi verilmektedir; II, s. 231 ve devamı.

68 Pouqueville, III, s. 9-10; Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 195 ve devamı.

69 Olivier, II, s. 301 ve devamı.

* Kastedilen Halep'te hakimiyet kuran Haşîşiyye adıyla anılan İsmâilîler (ed).

70 von Sax, s. 187-188.

71 Aynı yer.

72 Andreossy, s. 16 ve devamı; Cadalvéne et Barrault, Histoire de la Guerre de Méhémed-Ali Contre la Porte Ottomane, Paris, yılı belirtilmemiş, s. 11, Not 1, s. 21 ve devamı. Ayrıca ilerideki kaynaklar.

73 Oilvier II, s. 397 ve devamı.

74 Karatzas, s. 135 ve devamı; Andreossy, s. 48-49.

75 von Sax, s. 186; Ker Porter II, s. 248 ve devamı.

76 Olivier, II, s. 328 ve devamı.

77 s. 136.

78 "Notre état et le vôtre seront égaux"; Andreossy, s. 83-84.

79 Karatzas.

80 Aynı eser, s. 125.

81 Aynı eser, s. 140: 1811 yılı Nisan ayının sonunda geldi. Mücadeleler 1 Mart'ta gerçekleşmişti.

82 Fransız Blacque, Kahire'de bir Fransız gazete "Écho des Pyramides" kurmayı denedi; Macferlane, I, s. 234.

83 Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VIII, s. 212-213; Andreossy, s. 81 ve devamı.

84 von Sax, s. 187.

85 Andreossy, s. 81 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Documente Callimachi, I, s. 165, No. CXI. Yaş'taki törenlerde yine "sarayın kapısında Medina görülüyordu"; Aynı eser, s. 166, No. CXII.

86 Karşılaştırma için bk. von Sax, s. 188.

87 Karatzas, s. 157-158. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen, VII, s. 398.

88 Karatzas, aynı yer.

89 Aynı eser, s. 151.

90 Aynı eser, s. 157.

91 Aynı eser, s. 131, 150.

92 Aynı eser, s. 154.

93 “Laborieux, d’un secret impénétrable, observateur zélé de sa religion, fidèle à sa parole, ... un phénomène pour la Turquie”; Andreossy, s. XXVI.

* Mustafa isminde oğlu yoktur. Bu ismi vermesi de herhalde beklenemez. 1809’da Fatma adı verilen kızı doğdu ve sekiz aylıkken öldü (ed).

** İlk oğlu Murad beş günlüken öldü (ed).

94 Karatzas, Aynı yer; Hurmuzaki, Ek I, s. 647, No. DCCCXLI.

95 Karşılaştırma için bk. Tableau des nouveaux règelements de l’Empire Ottoman composé par Mahmoud-Rayf-Efendi, İstanbul 1798. 1813 yılının Ocak ayında Yaş’taki Avusturya elçisi Nizâm-ı Cedid askerlerinden kalanların tekrar orduya alınacağına dair bir haber aldı; “Documente Callimachi” I, s. 161-162, No. CVIII.

96 Pouqueville, III, s. Histoire de la régénération de la Grèce I, s. 487; Ranke, s. 279.

97 Acte şi Fragmente, II, s. 496, No. 4; s. 497, No. 1. Karşılaştırma için bk. s. 498, No. 1, 2. Galib Paşa, vali olarak Bolu’ya gitti.

98 Aynı eser, s. 497, No. 2.

99 Zinkeisen, VII, s. 691-692, 697-698.

100 Ranke, s. 237.

101 İngiliz elçilik raporları, Ced. Mijatoviç, Spomenik, XXXIX, 1903 yılında yayınlanmıştır, s. 3-4. Mingreliyalı temsilciler 1815 yılında şikâyet etmek üzere İstanbul’a geldiler; aynı yer. İtalinski hakkında, Neale, Travels, Londra 1818, s. 234-235.

102 Acte şi Fragmente, II, s. 498, No. 1.

103 Karşılaştırma için bk. Documente Callimachi, I, s. 235, No. LXXXIII.

104 Acte şi Fragmente, II, s. 499 ve devamı.

105 Spomenik, s. 3.

106 Acte şi Fragmente, II, s. 507, No. 1.

107 Aynı eser, s. 507 ve devamı.

108 Aynı eser, s. 509, No. 2; Documente Callimachi, I, s. 289-290, 292-293, No. CCXXVIII.

109 Preveze ve Antalya’da çalışmış olan İngiliz Andrew Pace mühendis olarak görevlendirildi; Aynı eser, s. 294.

110 Aynı eser, s. 512 ve devamı.

111 Aynı eser, s. 519.

112 Aynı eser, s. 520.

113 Aynı eser, s. 516, 522.

114 Aynı eser, s. 525 ve devamı.

115 Aynı eser, s. 536.

116 Aynı eser, s. 536 ve devamı.

117 Aynı eser, s. 542 ve devamı.

118 Aynı eser, s. 552 ve devamı.

119 “Les Serviens sont Heureux et Contents”; Aynı eser, s. 553, No. 1.

120 Aynı eser, s. 559-560.

121 Aynı yer.

122 Aynı eser, s. 561.

123 Aynı eser, s. 562, No. 2.

124 Aynı eser, s. 563.

125 Bkz. Ranke.

126 Kimi şahıslar, Aleksander’ın çarın kızı ile evleneceğine inanıyorlardı! Erbeniceanu, Cronicarii greci, s. 275’te Naum Rimniceanu. Karşılaştırma için bk. Acte şi Fragmente, II, s. 562, No. 1.

127 Bkz. Langeron, s. 121.

128 1813 yılında Bâbıâli Prut hattını tahkim etmeyi düşünüyordu; Documente Callimachi, I, s. 204, No. CLII; s. 360, No. XXXIII.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 2, Bölüm 02

1 Langeron, s. 261; Hurmuzaki, Ek I, s. 746, No. CMLXXVI.

2 “Quelques généraux grecs employés dans l’armée russe poussent avec force à la guerre contre la Turqie et appartiennent au parti anglais”; Sebastiani’nin raporu.

3 Karşılaştırma için bk. Çiçagov, Mémoires ve Sathas.

4 İhtilal hakkında Yunanca mektupları yayınlanmıştır, Paris 1838.

5 Karşılaştırma için bk. “Lettres de C. Stamaty à Panagiotis Kodrikas”, Émile Legrand, Paris 1872. Kodrika, Fontanelle’yi tercüme etmiştir.

6 Onur lejyonu üyesi olduğu söylenmektedir; Hurmuzaki, Ek I, s. 319, No. CCCCXXXIV. Karşılaştırma için bk. Pouqueville, II, s. 146.

7 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 319, No. CCCCXXXIV. Rhiga’nın Eflak başkenti kaldığı süre hakkında bilgi için bk. Jorga “Literatura şi Arta romina”, Kasım 1900.

8 Pouqueville, II, s. 146.

9 Gervinus, s. 75 ve devamı.

10 Gervinus, s. 90; Sathas, s. 564 ve devamında ayrıca bibliyografi de verilmiştir, Lanzi, Storia delle Isole sotto il Regimento dei Republiccani francesi, Venedik 1860. Sisam’da demokratlara verilen Yunanca ad. Bkz. Trikupis, I, s. 193.

11 Ranke, Hardenberg, III, s. 458.

12 Yunanca “Lomios Ermis”.

13 Gervinus, s. 89-90.

14 Hurmuzaki, Ek I, s. 454.

15 “On espérait rallier à cette phalange macédonienne les Grecs insurgés de la Turquie”; Hurmuzaki, aynı yer.

16 Erbeniceanu, Cron. greci, s. 276’da Naum Rimniceanu.

17 Aynı eser, s. 271-272, 278. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, Ek I, s. 390, No. CCCXCVI.

18 Karşılaştırma için bk. Sebastiani’nin 1806 yılında yaptığı açıklamalar: “De faire révoltier la Morée et les îles de l’Archipel; on promet de faire prendre les armes à toute la population grecque pour chasser les Turcs de l’Europe”; “les mouvement et révolties qu’ils se promettent de la population grecque”; Hurmuzaki, Ek I, s. 342, No. CCCCLXXV; s. 368, No. DVIII; s. 369, No. DX; s. 397. Karşılaştırma için bk. Testa, II, s. 308, 23 Mayıs 1808: “Les Grecs de la péninsule et ceux d’au-delà de l’Isthme S.’exaltent de plus en plus”; Correspondance de Napoléon I, XXI, s. 601.

19 Çamlıca (Hidra)lılar, Tuna nehri üzerinde Pazvandoğlu'na karşı savaşmışlardı; Photeinos, s. 380 ve devamı.

20 Ayrıca bkz. Gervinus, IV, s. 84 ve devamı.

21 Sathas, s. 576-577.

22 Sbornik, VI, s. 18.

23 Yunancası verilmiştir.

24 Sathas, s. 608-609; özellikle Trikupis, Londra 1853, I, s. 23 ve devamı.

25 Trikupis, I, s. 39; Gervinus, s. 150.

26 Johann Philemon, Atina 1859; 1821 tarihli Yunan ihtilaline şahit olan bir kişinin mektupları, Halle 1824; Thomas Gordon, History of the greek Revolution, Edinburg 1832, 2 cilt; Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution (Gordon'un eserinin tekmilesi); Greens "Sketches on the war in Greece"; Gervinus; L[aurençon], Nouvelles observations sur la Valachie, etc., suivies d'un précis historique sur les événements qui se sont passés dans ces provinces en 1821; R[ecordon], Lettres sur la Valachie, écrites de 1815 à 1821; Raybaud, Mémoire sur la Gréce: Rabbe'nin kayıtları ve bunlara ve Helias Photeinos'a ve Dirzeanu, Chiriac Popescu, Cioranul, vs. gibi yazarlara göre Aricescu, Istoria Revolutiunii Romine de la 1821, Bükreş 1873.

27 Prokesch-Osten, Geschichte des Abfalls der Griechen, I, Viyana 1867, s. 12 ve devamı. Aleksander Mavrokordato 1818 yılında Batı'da eğitim gören 400 öğrenciden bahsetmektedir; Aynı eser, III, s. 24.

28 Acte şi Fragmente, II, s. 562, No. 1.

29 Karşılaştırma için bk. Gervinus, aynı tarih hakkındaki kayıtlar. İpsilanti'nin mektupları, Philimon, s. 233 ve devamı.

30 Aynı eser, s. 110, 127, 252 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Jakovaki Rhizo Nerulos, Histoire moderne de la Gréce, Cenevre 1828. Ayrıca Dufey, Histoire de la Régénération de la Gréce, Paris 1825.

31 Trikupis, I, s. 37.

32 "Depuis quinze ans l'unique point qui restàt aux chrétiens sur toute cette côte"; İbrahim Mansur, s. 97.

33 Aynı eser, s. 85 ve devamı. Ruslar bir süre Parga'da yaşamışlardı.

34 Mendelssohn-Barthody, I, s. 121-122.

35 Aynı yer.

36 Çar'a yazdığı çift anlamlı mektup; İpsilanti'nin ülkeden ayrılacağını umut ediyor ve Boğdan'ı Türklerin intikamından korumak için bir Rus

birliği talep ediyor; Prokesch-Osten, III, s. 62-63. Ayrıca s. 64-65, Kapodistrias'a yazdığı mektup.

37 "Catra norodul tarii Moldaviei. Lacuitori a acestui loc al Moldaviei, va facem ştire Jorga, "Chilia şi Cetatea-Alba" s. cu ajutoriul şi mila dumnezeiasca toata Grechia au innaltat de asiazi flanburile scaparii de supt jugal tiranei, cerind slobozeniia sa, şi eu impreuna cu toti simpatriotii miei ma duc acolo unde ma chiiama trimbitile norodului patriei meale ... lar, deacà din intimplare niscaiva deznadajduti Turci vor navali in paminturile voastre, sa nu va infricoşati intru nimica, caci straşnica puteare sa afia gatita, sa pedepseasca indrazneala lor"; "Studii şi documente" VII, s. 85-86, No. 42; Yunancasi Philemon, II'de. bildirge tarihi 23 Şubat'tır. 21 tarihli olan – Prokesch-Osten, III, s. 54, No. 2 – daha kısa ve belirsizdir. 24 tarihli çağrı gerçek Heteristlere yöneliktir; Aynı eser, s. 55. "Yunan halkına" diye başlayan uzun bildirgede – Aynı eser, s. 55 – "Yunanlılara" Sırpların, Suliyotların ve Arnavutların ve Batı'daki "özgürlük dostlarının" yardımlarına dair vaatler verilmektedir. İpsilanti, Girit'in ayaklanmasını umut ediyordu; Aynı eser, s. 61: Çar'a gönderilen yardım talebi. İpsilanti'nin Miloş'a gönderdiği ve Vidin valisi tarafından esir alınan elçisi hakkında: Prokesch-Osten, III, s. 18.

38 Hurmuzaki, Ek I, s. 733, No. DCCCCLIX.

39 Acte şi Fragmente, II, s. 545 ve devamı, Aralık 1818; Doc. Callimachi, I, s. 297-298.

40 Aynı eser, s. 235, No. CLXXXIV. Karac'nın kaçışından kısa bir süre sonra Bükreş'teki boyarlar Rumların uzaklaştırılmasını talep ettiler; Acte şi Fragmente, II, s. 539. İhtilal liderinin büyükbabası Prens Aleksander İpsilanti'nin türklerden ve Rumlardan birlik için gerçek bir devlet oluşturma projeleri hakkında bilgi için bkz. Gervinus, s. 83.

41 Yedi yıllık görev süresinden bir şey kaybetmemek için, özgürlük savaşının 1827 yılına kadar uzatılmasını talep etmiştir; Trikupis, I, s. 51-52.

42 Pouqueville, II, s. 16-17.

43 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Trikupis, I, s. 390'daki detaylı bilgiler. Aleksander Mavrokordato'ya göre Prokesch-Osten, III, s. 21, sekiz Rum'a bir Türk düşüyordu.

44 Pouqueville, III, s. 24.

45 Aynı eser, s. 17. Karşılaştırma için bk. Zinkeisen-Gordon, III, s. 173, 212 ve devamı.

46 Bkz. Gervinus, s. 77 ve s. 225.

47 Pouqueville, I, s. 62, 114.

48 Aynı eser, s. 91. Karşılaştırma için bk. Blancard, II, s. 138.

49 Aynı eser, s. 99 ve devamı; Trikupis, I, s. 20-21.

50 Aynı eser, s. 25.

51 Aynı eser, s. 25-27. Karşılaştırma için bk. Gervinus, s. 127 ve devamı. Meraktan, Kapodistrias'tan gerçek durum hakkında bilgi almak için Petersburg'a elçi göndermişlerdi! Gervinus, barışa çağrı yapan Kapodistrias'ın anonim yazısı, Observations sur les moyens d'améliorer le sort de Grecs; Korf, 6/18 Nisan 1819.

52 Karşılaştırma için bk. Trikupis, I, s. 365.

53 Aynı eser, s. 36; Zinkeisen-Gordon, III, s. 216.

54 Gerçekten de "Mora Yarımadası eyaletleri halklarına ilişkin senatosu" (sénat représentant tout le peuple des provinces du Péloponnèse) 26 Mayıs'ta "General ve Başkan" Peter Mavromichaeli başkanlığında toplandı (Prokesch-Osten, III, s. 80).

55 , s. 43-44.

56 Aynı eser, s. 44.

57 Aynı eser, s. 45.

58 Aynı eser, s. 89.

59 Aynı eser, s. 91; Mendelssohn-Bartholdy, I, s. 183 ve devamı.

60 Birkaç gün sonra haç için mavi renk seçilip kabul edildi.

61 Trikupis, I, s. 80-81.

62 Aynı yer.

63 Yunanca karşılığı.

64 Trikupis, I, s. 368-369; Prokesch-Osten, III, s. 70-71.

65 Trikupis, I, s. 200 ve devamı.

66 Aynı eser, s. 210 ve devamı.

67 Aynı eser, s. 172 ve devamı; Mendelssohn-Bartholdy, I, s. 200 ve devamı.

68 Aynı eser, s. 380 ve devamı; 31 Mart.

69 Aynı eser, s. 190.

70 Aynı eser, s. 193-194; Macferlane, I, aynı yer.

71 Trikupis, I, s. 224 ve devamı.

72 Aynı yer.

73 Aynı eser, s. 232-233 .

74 Aynı eser, s. 178 ve devamı.

75 Prokesch-Osten, III, s. 105 ve devamı.

76 “Comment avez-vous osé promettre aux habitants des Principautés l’appui d’une grande Puissance”; Aynı eser, s. 66.

77 Aynı eser, s. 59.

78 Aynı eser, s. 76.

79 En tout et partout.

80 Respecter.

81 Aynı eser, s. 105-106.

82 “Insurrection générale de la nation grecque”.

83 Acte şi Fragmente, II, s. 567, No. 2.

84 Prokesch-Osten, III, s. 58 ve devamı. Tudor “Rus yüzbaşı” olarak Rus nişanını taşıma hakkını kaybetti.

85 Aynı yer. Acte şi Fragmente, II, s. 577, No. 1. Karşılaştırma için bk. Gervinus, s. 165-166.

86 Prokesch-Osten, III, s. 75 ve devamı.

87 Trikupis, I, s. 96.

88 Acte şi Fragmente, II, s. 568 ve devamı.

89 Eribceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei, s. 114 ve devamı, 168; Trikupis, I, s. 96-97.

90 Aynı yer.

91 Karşılaştırma için bk. Karatzas, s. 146 ve devamında yasaklanmış lüks giysiler içinde ortaya çıkan Aleko Vlachutzis’in idamı.

92 Aynı eser, s. 109.

93 Aynı eser, s. 139.

94 Prokesch-Osten, I, S.109. Bâbıâli daha sonra Patriğin doğum yeri olan Kalavrita, Mora’daki ayaklanmayı başlattığı için, suçlu olduğunu açıkladı (Aynı eser, III, s. 136). Ayrıca azledilmiş bir patrik, yani devlete ihanet eden basit bir Rum reaya olarak idam edilmiştir (aynı yer). Bu olay, Osmanlı’nın geçmişindeki bazı olayları hatırlatıyordu (Aynı eser, s. 137). Bazı kiliseler yıkıldı. Bu arada birçok Rus denizci hayatını kaybetti.

95 Trikupis, s. 99-100.

96 Aynı eser, s. 117.

97 Aynı eser, s. 222.

98 Aynı eser, s. 370-371, 372-373.

99 Aynı eser, s. 373-375.

100 Macferlane, I, aynı yer.

101 Aynı yer.

102 Prokesch-Osten, III, s. 72 ve devamı, 105 ve devamı.

103 Karşılaştırma için bk. İngiltere elçisine gönderiler Türk raporu; Acte şi Fragmente, II, s. 585-586.

104 Documente Callimachi, I, Önsöz.

105 Acte şi Fragmente, II, s. 583, No. 2.

106 Prokesch-Osten, I, s. 112 ve devamı, 133 ve devamı.

107 Aynı eser, III, s. 79.

108 “Un fort isolé”; Acte şi Fragmente, II, s. 579-580.

109 “Se débarasser d’Ypsilanti le plus tôt possible, en lui fournissant elle-même les moyens de sortir de pays”; aynı yer.

110 Aynı yer.

111 Prokesch-Osten, III, s. 84 ve devamı. Bâbıâli, bu geminin Büyükdere’ye gönderilmesini kızmıştı – Strogonov’a göre “un petit bâtiment d’État” (aynı yer). Kaptan-ı derya bu anlaşma ihlalini engellemekle görevlendirildi.

112 Acte şi Fragmente, II, s. 581-583, 587; Prokesch-Osten, III, s. 81 ve devamı.

113 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 95 ve devamı, 131 ve devamı. Rus elçiliği tercümanları tarafından – geç kaldığı gerekçesi ile – kabul edilmeyen cevap hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 133 ve devamı. Strogonov, 5 Mayıs’ta Büyükdere’ye geldi (Aynı eser, s. 172; Karşılaştırma için bk. s. 178). Kalas’a giden Türk askerleri sözde Boğaz’da Rus bayrağına ateş etmişlerdi (Aynı eser, s. 172). Elçiliğin yeniçeri nöbetçileri ile güçlendirilmesi için talepte bulunulmaması hakaret kabul edildi (Aynı eser, s. 174).

114 Trikupis, s. 109-110.

115 İngiliz bakan Stratford, 25 Temmuz’da Rus meslektaşı ile aynı cevabı almıştı; Acte şi Fragmente, II, s. 588, No. 2.

116 Prokesch-Osten, III, s. 88. İngiliz elçinin “soğuk ve uygunsuz davranışı” hakkında bilgi için, Aynı eser, s. 122-123. Çar’ın “müttefik güçlerin temsilcilerinin” tutumu hakkındaki şikâyetleri hakkında, Aynı eser, s. 125. Karşılaştırma için bk. Bâbıâli’nin bu konudaki açıklamaları, Aynı eser, s. 139.

117 “Des rapports dignes de crédit disent que, quoique beaucoup de sang ait été répandu dans des combatsinévitables, les employés Ottomans se sont appliqués à maintenir l’ordre, autant que cela était possible dans des circonstances aussi désastreuses”; Acte şi Fragmente, II, s. 588, No. 3.

118 Prokesch-Osten, III, s. 141 vd. Mora’da Livadiya halkı genel aftan yararlandı; Aynı eser, s. 148. İngiliz elçinin talebi üzerine İzmir ve Milo halkı ile Sakız Adası’nın Katolikleri tekrar kabul edildiler; Aynı eser, s. 154-155. Elçilerin Rumlara yaptıkları çağrı: Aynı eser, s. 166 ve devamı. Stratford’un Yunan deniz gücünün liderlerini tâbi olmaya davet etme projesi: Aynı eser, s. 201.

119 “L’admission du concours de la Russie à la pacification des Principautés”; Acte şi Fragmente, II, s. 589, Not 1.

120 Aynı eser, No. 1.

121 Aynı eser, s. 590, No. 1.

122 Aynı eser, s. 592-593.

123 Aynı eser, s. 594-595.

124 Son savaşta ikili davranışı yüzünden – Bâbıâli’nin düşmanları tarafından işgal edilmiş Eflak üzerinden geldi ve Ruslarla “tuhaf ilişkiler” içinde idi – kabul edilmeyen Senfft von Pilsach’ın yerine gelmişti. Bu rahatsızlık verici olayın detaylı anlatımı için bkz. Zinkeisen, VII, s. 482 ve devamı.

125 “Les voeux de l’Europe entière sont exaucés”; Acte şi Fragmente, II, s. 596.

126 Aynı eser, s. 598, No. 1 .

127 Prokesch-Osten, III, s. 196 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 605, No. 1.

128 Aynı eser, s. 604, No. 2.

129 Prokesch-Osten, III, s. 62-63 224. Bâbıâli’nin diğer temsilcileri Reis Efendi, Ulema Sıtkı Efendi, kadıasker her zaman iradesine boyun eğdiler; Aynı eser, s. 227.

130 Acte şi Fragmente, II, s. 600-603. Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, III, s. 162 ve devamı, 228, 233-234.

131 Acte şi Fragmente, II, s. 604, No. 2.

132 Aynı eser, s. 606, No. 2: “Une levée en masse, à la suite de laquelle les Musulmans envahiraient l’Europe, portant d’une main le glaive et de l’autre le Coran”.

133 Prokesch-Osten, III, s. 243-245 (Lützow’a gönderilen 2 Aralık tarihli cevap). Stratford’a da çok geçmeden böyle bir cevap verildi (Aynı eser, s. 245-246). Bâbıâli, Rus temsilcilerin Romen prensliklerinde tekrar faaliyet göstermelerini istediğini açıklamaktadır (aynı yer).

134 İngiltere, Avusturya’nın çabalarını dürüstlük ve kararlılıkla desteklemiştir; Aynı eser, s. 232-233.

135 Acte şi Fragmente, II, s. 610.

136 Aynı eser, s. 611 ve devamı.

137 Aynı eser, s. 619, No. 2.

138 Aynı eser, s. 621-622, 628.

139 “La nation grecque continue d’être en pleine insurrection”, diye yazıyordu Bâbıâli Militz’e 27 Eylül’de; Aynı eser, s. 602.

140 Trikupis, s. 82 ve devamı; Gervinus, s. 193 ve devamı.

141 Gordon-Zinkeisen, s. 184 ve devamı; Trikupis, s. 87-88.

142 Aynı eser, s. 92 ve devamı.

143 Aynı eser, s. 241.

144 Aynı eser, s. 253.

145 Prokesch-Osten, III, s. 6.

146 Trikupis, s. 289 ve devamı.

147 Aynı eser, s. 313.

148 Aynı eser, s. 297 ve devamı. Pindus Dağları’nda iki Romen bölgenin ayaklanması hakkında, s. 314 ve devamı.

149 Aynı eser, s. 305.

* Metinde sehven Ahmed (ed).

150 Aynı eser, s. 317.

151 Aynı eser, s. 319, 339 ve devamı.

152 Trikupis’e göre her zamanki gibi harfi harfine Gervinus. Navarin’in düşmesinden sonra bazı Türkler öldürüldü ve diğerleri bir kayanın üzerine merhametsizce açlıktan ölmeye bırakıldı; Aynı eser, s. 290.

153 Ali Paşa’nın oğulları Kütahya’da idam edildiler.

154 Charles White, Drei Jahre in Konstantinopel oder Sitten und Einrichtungen der Türken, çev. Gottlob Fink, Stuttgart 1846, III, s. 319.

155 Ayrıca Trikupis, aynı yer.

156 Prokesch-Osten, III, s. 247.

157 Trikupis, s. 344 ve devamı.

158 Ayaklanmanın diğer liderleri bu yüzden yoktular; Prokesch-Osten, III, s. 249 ve devamı.

159 “Devant Dieu et devant les hommes”.

160 Karşılaştırma için bk. Raybaud ve Gordon’un tarihi, Zinkeisen, tarafından Almanca’ya aktarılmıştır.

161 Gervinus, V, s. 300.

162 “Des villes toutes en rivalité constante et indélébile”; Prokesch-Osten, III, s. 305.

163 Korfulu Theotokis, Adliye nâzırlığına getirildi.

164 1821 yılının Kasım ayında Hamid Efendi’nin yerine getirildi; Gervinus, V, s. 302.

165 Ayrıca Prokesch-Osten, III, s. 278 ve devamı.

166 Gordon-Zinkeisen, s. 396-397.

167 Aynı eser, s. 396 ve devamı.

168 Karşılaştırma için bk. Gordon-Zinkeisen, aynı yıl hakkında bk. von Sax, s. 197-198.

169 “Je n’attende plus rien, absolument rien des efforts que nous pourrions tenter”; Acte şi Fragmente, II, s. 632, No. 3.

170 Aynı eser, s. 637; Prokesch-Osten, III, s. 278 ve devamı.

171 “Immédiatement après le retour de la tranquillité, qui ne tardera pas à vaoir lieu”; Acte şi Fragmente, II, s. 637-638; Prokesch-Osten, III, aynı yer.

172 “Que pensez-vous de la chance dans laquelle l’empereur, pour faciliter la pacification, trouvât porté à faire une démonstration militaire et à occuper par example une portion du territoire Ottoman, en accompagnant cette occupation d’une déclaration qu’il rentrerait dans ses frontières le jours où la Porte aurait satisfait à ses demandes”, diyordu Tatişev; Aynı eser, s. 308.

173 Aynı eser, 1821 yılı, aynı yer.

174 “Un changement de système en faveur de la nation grecque en général”; Aynı eser, s. 314.

175 Aynı yer. Rusya daha sonra bu imtiyazların sadece Rumların normal hayatı – “stipulation municipales” – ile ilgili olacağını açıkladılar; Aynı eser, s. 319.

176 Aynı eser, s. 323.

177 Aynı yer.

178 Aynı eser, s. 324-325.

179 “Existence heureuse et paisible”.

180 Aynı eser, s. 328 ve devamı.

181 Aynı yer.

182 Aynı eser, s. 355 ve devamı.

183 Aynı yer.

184 Aynı yer.

185 Aynı eser, s. 362. 1821 yılında Romen prensliklerinin komşu topraklarında böyle bir olayın gerçekleşebileceğini umut etmişti; Aynı eser, s. 187.

186 Karşılaştırma için bk. 1822 yılının Haziran ayında Stratford'un Cânib Efendi nezdindeki açıklaması: "Je ne considère l'affaire avec la Perse que comme une simple querelle de frontières, beaucoup trop insignifiante pour mériter le nom de gurre"; Aynı eser, s. 382.

187 Gordon-Zinkeisen, s. 467 ve devamı.

188 Aynı eser, s. 481 ve devamı.

189 Reverseaux'nun komutasındaki Fransız korveti "L'Active", bazılarını kurtardı; Aynı eser, s. 487.

190 Aynı eser, s. 450 ve devamı.

191 Aynı yer.

192 Acte şi Fragmente, II, s. 642 ve devamı.

193 Prokesch-Osten, III, s. 12. Topçu birlikleri, yaklaşık 3 bin asker ve 150-200 toptan oluşuyordu, Aynı eser, s. 15; ancak Romen boyarlarının jurnalinde İstanbul'da bulunan 16 bin yeniçeriden bahsedilmektedir; Kogalniceanu, Letopişite III, s. 439.

194 Macferlane, II, s. 42.

195 Aynı eser, s. 75, 79.

* Verilen sayıların gerçeği ifadeden uzak ve abartılı olduğu açıktır (ed).

196 Trikupis ve Gordon-Zinkeisen, s. 420 ve devamı; Leake, Outlines of the greek Revolution, Londra 1826; Macferlane ve Raybaud, aynı yer.

197 Aynı yer.

198 "Trente ou quarante misérables navires marchands armés, que l'on appelle la marine des Grecs"; Aynı eser, s. 451.

199 Yukarıda belirtilen kaynaklar.

200 Gordon-Zinkeisen, s. 573 ve devamı; Trikupis, aynı yer.

201 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Yunanca kaynak, Leipzig, Hirschfeld, 1835.

202 Acte şi Fragmente, II, s. 640 ve devamı; boyarların jurnali, Kogalniceanu, Letopişite III, s. 434 ve devamı.

203 Büyük Çekmece'de Türk kadınları arabalarına taş atmıştır.

204 Acte şi Fragmente, 1822 yılı hakkındaki bilgiler.

205 Aynı eser, s. 653.

206 Aynı eser, s. 654, No. 3.

207 "Étrangers rapaces et perfides"; Aynı eser, s. 655, No. 2.

208 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Sturdza'nın mektubu: Jorga, "Scrisori domneşti", Valenii-de-Munte, 1912; Archiva Genealogica, Yaş, 1912, I, No. 1.

209 Karşılaştırma için bk. Acte şi Fragmente, II, s. 659, No. 2 ve Gordon-Zinkeisen.

210 Kogalniceanu, s. 446-447; Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, III, s. 417.

211 Aynı eser, s. 374 ve devamı.

212 "Nous n'avons rien à négocier, rien à solliciter et rien à accorder"; Aynı eser, s. 376.

213 Aynı eser, s. 380: "Nous avons admis jusqu'à présent l'ingérence des Puissances étrangères dans nos affaires intérieures parce que l'état de ces affaires nous obligeait à suspendre momentanément l'exécution de certaines obligations des traités et parce que les Cabinets de l'Europe se constituaient les guardiens des traités en général et avaient, par conséquent, ou s'imaginaient, du moins, avoir le doirt de prendre connaissance de tout ce qui s'y rapporte. Mais cette ingérence doit cesser du moment où la cause qui l'avait motivée vient à disparaître. Nous somme une Puissance indépendante et nous possédons le même droit que tout autre gouvernement d'arranger nos affaires intérieures comme nous l'entendons, pourvu que nous ne contrevenenions point aux obligations contractées en dehors, et c'est ce que nous auronsgrand soin d'éviter.".

214 Aynı eser, s. 407.

215 Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, III, aynı yer.

216 Cânib Efendi, Stratford ile yaptığı görüşme sırasında gerçekten de Tripoliçe, Navarin, Korint ve Atina'da yaşanan korkunç sahnelerin sadece son zamanlarda Sakız Adası'ndaki olaylara benzemediğini anladı; Aynı eser, s. 388. Türk katillerin İstanbul'da cezalandırılmaları hakkında bilgi için bk. aynı yer.

217 "La résolution définitive et irrévocable de la Porte de ne point admettre l'ingérence étrangère dans ses affaires domestiques et de ne point faire un seul pas au-delà de la ligne prescrite par les traités"; Aynı eser, s. 390.

218 Aynı eser, s. 390 ve devamı .

219 Aynı yer.

220 Aynı eser, s. 396.

221 Aynı eser, s. 398: Metternich'in Stratford'a gönderdiği mektup, 31 Temmuz 1822.

222 "Une amnestie et les conditions d'existence admissibles pour les Grecs"; Aynı eser, s. 402.

223 Aynı eser, s. 406 ve devamı.

224 "Nous sommes indissolublement et solidairement unis maintenant"; Aynı eser, s. 411.

225 "De périr plutôt que d'admettre l'ingérence étrangère dans nos affaires domestiques"; aynı yer.

226 "Un État qui ne sollicite pas leur assistance et qui n'en a nul besoin"; Aynı eser, s. 417-418.

227 Aynı eser, s. 418-419.

228 Aynı eser, s. 422.

229 O dönemlerde çavuşbaşı ünvanını taşıyordu. [Cânib Efendi 1817'de çavuşbaşılıktan reisülküttab olmuştur. Mart 1821'de azledildi. O dönemde sadaret kethüdası idi (ed)].

230 "Nous sommes prêts à tout faire pour l'Angleterre, excepté le sacrifice de notre dignité et de notre indépendance. Dites cela à votre Vizir que vous trouverez à Vienne"; Aynı eser, s. 427.

231 Aynı eser, s. 432 ve devamı. Bâbıâli'nin bu kararı Rusya tarafından "mesures qui allaient fermer au commerce russe" – ki Rus ticareti henüz önemsiz bir kapsamda idi – "une partie de ses plus importants marchés!" olarak kabul ediliyordu. Aynı eser, s. 439. Türklerle herhangi bir anlaşması olmayan İspanyol, Portekiz, Sicilya gemilerine göre anlamlı bir "et autres" (ve diğerleri) – s. 441 – eklendi.

232 "Imbécillité, folie, nullité absolue"; Aynı eser, s. 451. Ayrıca iki yıldır gerçek bir savaşın meydana gelmediğini eklemektedir: "rien qui ait mérité le nom d'un combat, ni sur mer, ni sur terre.".

233 Onları dizginlemek için bir Yunan filosu geldi.

234 "La bannière de la croix, partout victorieuse, flotte sur les remparts de toutes les villes du Péleponnèse, en Attique, en Eubée, en Béotie, en Acarnanie, en Étolie et dans une grande partie de la Thessalie et de l'Épire, ainsi qu'eu Crète et dans les îles de la Mer Égée"; Aynı eser, s. 449.

235 Aynı eser, s. 447-448. Karşılaştırma için bk. Geçici hükümetin Avrupa'daki hükümdarlara gönderdiği mektuplar, Trikupis, III, s. 17 ve devamı

236 "La véritables pensée de l'Empereur".

237 “Saine et généreuse”.
238 “Sacrifices nombreux”.
239 “L’adhésion la plus complète”.
240 “Les seules conditions auxquelles puisse s’opérer le rétablissement de ses relations diplomatiques avec le Cabinet de Saint-Pétersbourg”; Prokesch-Osten, III, s. 437 ve devamı, 441.
241 “Que la Porte pacifie elle-même la Grèce”; Aynı eser, s. 453.
242 Aynı yer. Rusya, “bir dizi faaliyetler” (série de faits) ile Bâbıâli’nin Yunanistan’ın hayrını istediğine kanaat getirebileceğini açıkladı; Aynı eser, s. 440. Fransızlarla Takımadalar’da yaşanan küçük bir olay hakkında bilgi için bkz. Gordon-Zinkeisen, s. 521-523.
243 Ayrıca bkz. Trikupis, III, s. 9 ve devamı; Prokesch-Osten, I, s. 163 .
244 Acte şi Fragmente, II, s. 664. Karşılaştırma için bk. Macferlane, II, s. 138-139, 153 ve devamı.
245 Mart 1823 tarihine kadar.
* Roma’da sefaretle bulunan tanımlaması herhalde hatalı olmalıdır (ed).
246 Prokesch-Osten, I, s. 192. [Enderun ricalinden silahdar (ed)]
247 Karşılaştırma için ayrıca Aynı eser, s. 185.
248 Trikupis, III, s. 40.
249 Aynı yer.
250 Prokesch-Osten, IV, s. 11 ve devamı; Acte şi Fragmente, II, s. 665. Yazının tarihi ayın 25’i idi.
251 Prokesch-Osten, IV, s. 16. Metternich, Rus Çarı’nın temsilcisi ile görüşmek üzere böyle bir şahsın Viyana’ya gönderilmesini önermişti; Aynı eser, I, s. 199.
252 Aynı eser, s. 17 ve devamı.
253 Aynı eser, s. 11 ve devamı. Karşılaştırma için bk. I, s. 201 ve devamı.
254 “Between the contending parties”.
255 Aynı eser, IV, s. 18-19.
256 “L’insurrection des Grecs est, pour ainsi dire, entirèment sortie du domaine de la diplomatie; elle est devenue une question de fait”; Aynı eser, s. 29. Karşılaştırma için bk. Stratford’un açıklaması, Aynı eser, s. 53: “Une question qui ... de jour en jour devient plus étrangère au ressort de la diplomatie et qui bientôt n’admettra plus d’autre décision que celle du fait.”
257 Türkler de artık Asya sınırlarından bahsetmiyorlardı; Aynı eser, s. 20-21.

258 Aynı eser, s. 36 ve devamı: Reis Efendi’ye gönderilen 11 Ağustos tarihli sert nota. Stratford hatta İngiltere’nin Rusya ile savaş hâlinde Türk eyaletlerindeki payını isteyeceği tehdidinde bulunuyordu; Aynı eser, I, s. 219.

259 Aynı eser, IV, s. 46.

260 Aynı eser, I, s. 219.

261 Aynı eser, IV, s. 41 ve devamı. Bunlardan birkaçı zapt edilmişti bile; Aynı eser, I, s. 212. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 215.

262 Aynı eser, IV, s. 43 ve devamı.

263 “Ce serait une offense de fait que de supposer à l’Empereur l’intention d’insister sur ce que les stipulations avantageuses à la Russie soient interprétées dans l’esprit des traités, tandis que S.M. I. exigerait que les articles obligatoires pour la Russie ne fussent exécutés que d’après la lettre”; Aynı eser, s. 51-52. Bâbıâli, tekrar Boğdan’a akın etmeye hazırlanan Besarabya’daki Heteristlerin Temmuz ayında bir komplosunu keşfetti. Rus Eyaleti’nin askerî yöneticileri birçok firariyi zindana attı; Acte şi Fragmente, II, s. 668-671, 673 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, aynı tarih hakkında.

264 Prokesch-Osten, I, s. 218; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 226.

265 Maltalılara Rodos dışında Sire ve başka adaları emanet etme projesi hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, I, s. 229.

266 Aynı eser, s. 195-196.

267 Mart ayında Maitland İyon Adaları’ndan ayrıldı; Aynı eser, s. 195.

268 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 239-240.

269 Prens Sturdza Rus Çarı’nı bir heyetle karşıladı; Hurmuzaki, X, s. 253-254, No. CCCXXX, CCCXXXVI.

270 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 136, 249 ve devamı.

271 Aynı eser, s. 262 ve devamı.

272 “L’organisation à introduire en Morée, en Thessalie et dans les îles de l’Archipel”; Prokesch-Osten, IV, s. 51.

273 “Dépendance de la Grèce envers le Sultan”; Aynı eser, s. 51.

274 Acte şi Fragmente, II, s. 684, No. 1. Aynı zamanda Sadık Efendi’nin yerine Reis Efendi olarak Said Efendi geldi; Prokesch-Osten, I, s. 240-241.

275 “Principautés pareilles à celles du Danube”; Aynı eser, IV, s. 66.

276 Hizmetinde bulunan Fenerlilerden bilgi alan Rus diplomasisi, Sultan’ın vergiye tâbi vasal bir Yunanistan kurmayı düşündüğünü, ancak

ölümünden dolayı bunun gerçekleşmediğinden bahsediyordu; Aynı eser, s. 69.

277 Stratford, onu bir “agent temporairement chargé de la simple gestion des affaires de commerce” olarak nitelendiriyor; Aynı eser, s. 94

278 Aynı eser, I, s. 244 ve devamı.

279 Aynı eser, s. 247.

280 Acte şi Fragmente, II, s. 687 ve devamı.

281 Aynı eser, s. 62 ve devamı.

282 Aynı eser, s. 695, No. 1.

283 Aynı eser, s. 696 ve devamı.

284 Aynı eser, s. 697-698.

285 Aynı eser, s. 701-702.

286 Bkz. Xenopol, Denkwürdigkeiten der Rumänischen Akademie XX.

287 Acte şi Fragmente, II, s. 691.

288 Aynı yer.

289 Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, Mart 1823.

290 Prokesch-Osten, IV, s. 73 ve devamı.

291 “Le cabinet de Londres marchait droit dans les affaires de l’Orient”; Aynı eser, s. 81.

292 Sadrazam gerçekten de 9 Nisan’da İngilizlerin asilerin sultana karşı savaşa resmen katılmalarına itiraz etti; Aynı eser, s. 91 ve devamı.

293 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 247-248.

294 Aynı eser, IV, s. 84 ve devamı.

295 “Plénipotentiaire de s. M. I. dens les affaires de la Grèce”.

296 Aynı eser, s. 89-90.

297 Aynı eser, I, s. 268 ve devamı.

298 Aynı eser, s. 291; Mendelssohn-Bartholdy, I, s. 341 ve devamı.

299 En iyi ve en detaylı anlatım için bk. aynı yer.

300 Trikupis, aynı yer.

301 “[Galib Pacha] a employé la plus grande partie de son temps au détail des affaires courantes et de moindre importance, qu’il aurait dû abandonner aux soins des employés subalternes ... Aussi s’y est-on porté cette année-ci avec plus d’énergie et avec une faveur plus générale”; Prokesch-Osten, IV, s. 115-117.

302 Aynı yer; Acte şi Fragmente, II, s. 702, No. 2: Galib Paşa, yaşadığı bu kötü olay sırasında seçtiği Gelibolu’ya gitti. Silahdar, devrilmesine

katkıda bulunmuştu; aynı yer. Bu büyük sadrazam daha sonra tüm nişanlarını da alarak paşa olarak Erzurum'a gitti; Aynı eser, s. 711, No. 3

303 Prokesch-Osten, I, s. 305.

304 Acte şi Fragmente, II, s. 705 ve devamı.

305 Prokesch-Osten, IV, s. 117-118.

306 Acte şi Fragmente, II, s. 709, No. 2.

307 Aynı eser, s. 710-711.

308 Prokesch-Osten, I, s. 325, 390 ve devamı.

309 "L'arrivée du ministre de Russie sera le signal de nouvelles complications, bien plus graves que toutes celles auxquelles nous avons successivement réussi à trouver des rèmedes"; Aynı eser, IV, s. 121.

310 Aynı yer.

311 "Guerre d'extermination".

312 Aynı yer.

313 "Je ne disconviens pas qu'on ne puisse nous chasser de ce pays et nous faire passer en Asie, mais du moins nous vendrons cher chaque pouce de terrain"; Aynı eser, s. 122.

314 Aynı eser, s. 125-126 Aynı eser, s. 125-126.

315 "The Sultan can conquer his enemies – and, before long, those Governments, which are now speculating on our supposed weakness, will find out their mistake ... Their is not a Musulman, from the highest to the lowest, who would not perish sooner than submit to such a degradation"; Aynı eser, s. 126-127.

316 "Nous préparerions à la Russie autant de provinces à conquérir qu'il y aura de principautés dépendantes"; Aynı eser, s. 139.

317 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, I, s. 311.

318 Aynı eser, s. 319 ve devamı.

319 "Amitié active et confiante"; Nesselrode'nin 26 Aralık 1824 tarihli notası; Aynı eser, IV, s. 144.

320 Aynı eser, s. 144, 147, 150, 157 ve devamı.

321 Aynı eser, s. 161-162.

322 "Insinuations bienveillantes et confidentielles"; Aynı eser, s. 165.

323 Aynı eser, s. 170-171.

324 Aynı eser, s. 172 ve devamı.

325 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 184: "Un régime qui ne leur (aux Grecs) laisse pas de prétexte légitime de se plaindre d'oppression ou de

tyrannie, et qui ne leur offre aucun nouveau motif de résistance et de sédition”.

326 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 205.

327 Acte şi Fragmente, II, s. 712, No. 3.

328 Aynı eser, s. 715.

329 Aynı eser, s. 715-716.

330 Trikupis, III, s. 221.

331 Prokesch-Osten, I, s. 372 ve devamı; IV, s. 185-186, 192.

332 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 181. Orleans Dükü’nün ikinci oğludur. Diğer adaylar Portekizli Don Miguel ve Jerôme Bonaparte hakkında bilgi için bkz. Trikupis, III, s. 261.

333 Aynı eser, s. 230-231.

334 Prokesch-Osten, I, s. 295.

335 Trikupis, III, s. 236 ve devamı.

336 Aynı yer.

337 Oradaki vali, eski Vidin valisi Mehmed Reşid Paşa idi; Prokesch-Osten, I, s. 326. Arnavutluk’ta huzuru tekrar sağlamıştı; Aynı eser, s. 327.

338 Aynı yer.

339 Aynı eser, s. 383 ve devamı.

340 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 401.

341 Aynı eser, IV, s. 203-204.

342 Aynı eser, s. 185-186.

343 “Si un des alliés me manque, il faudra que j’agisse par moi-même et vous pouvez croire que je n’en serai pas embarassé”; Aynı eser, s. 216; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 241.

344 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 218.

345 Aynı eser, s. 217 ve devamı.

346 “Transaction complète et définitive”.

347 Aynı eser, s. 224 ve devamı.

348 “s. M. Britannique ayant été invitée par les Grecs à interposer ses bons offices afin de les réconcilier avec la Porte Ottomane”; Aynı eser, s. 242. Avusturya bunu inkâr etti; Aynı eser, s. 245. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 271-272.

349 Aynı yer.

350 “Influence exclusive”.

351 Aynı yer.

352 “Toute d’erreur et de faiblesse ..., oeuvre de faiblesse et de ridicule; le résultat de la besogne sera rien de tout”; “sottises diplomatiques”; Aynı eser, s. 244-245.

353 Puissance amie de la Porte et de la paix extérieure et intérieure de cet Empire; aynı yer.

354 Aralarında, korsanlıklarını sona erdirmek için İngiltere’nin kısa bir süre önce mücadele verdiği Berberilerin birliği de bulunuyordu.

355 Trikupis. Fabvire’in Eğriboz teşebbüsü başarısız oldu; Aynı eser, s. 362 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Mendelssohn-Bartholdy, s. 370 ve devamı; J. Planat, Histoire de la régénération de l’Égypte, Paris 1830, s. 238 ve devamı.

356 Prokesch-Osten, IV, s. 255 ve devamı.

357 Bkz. Esad Efendi’nin, Fransızca’sı 1833 yılında Caussin de Perceval tarafından – Précis historique de la destruction du corps des Janissaires – ve Yunanca’sı 1871 yılında Polychroniades tarafından İstanbul’da tercüme edilen eserinin ilk bölümleri. Karşılaştırma için bk. Andreossy, Constantinople et le Bosphor, aynı yer. Von Sax, s. 208’de Cevdet Efendi’nin henüz tercüme edilmemiş eseri de kullanılmaktadır. Ayrıca Planat, s. 118 ve devamı.

* Metinde sehven At Meydanı (ed).

358 Karşılaştırma için bk. Macferlane, II, s. 149 ve devamı.

359 Ayrıca bkz. G. Rosen, Geschichte der Türkei, 1826-1856, Leipzig 1866, I, s. 8 ve devamı.

360 Karşılaştırma için bk. Andreossy, Ek.

361 Von Sax, s. 216-217. Dervişlerin üç lideri idam edildi.

362 Esad Efendi, Bölüm XII. Karşılaştırma için bk. Engelhardt, La Turque et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l’Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu’à nos Jours, Paris 1882, s. 7 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 2, Bölüm 03

1 Trikupis, IV, s. 1 ve devamı, özellikle s. 69-70.

2 Aynı eser, s. 88 ve devamı.

3 Aynı eser, s. 103-104; Mendelssohn-Bartholdy, s. 427 ve devamı.

4 Karşılaştırma için bk. Fransız Amiral de Rigny'nin "infâmes déprédiations auxquelles se livraient les insulaires grecs" hakkındaki açıklamaları; Prokesch-Osten, IV, s. 263.

5 Reis Efendi'nin 13 Mayıs tarinli cevabı, Aynı eser, s. 277 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Çar'ın açıklaması: "Si la Porte n'avait point cédé, j'aurais été obligé d'occuper les Principautés"; Aynı eser, s. 269.

6 "Sans élever des prétentions hors des traités, sans introduire de nouvelles clauses, ni vouloir changer, étendre ou modifier des stipulatinos existantes etc.", Aynı eser, s. 279.

7 Aynı eser, s. 278.

8 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 206 ve devamı.

9 Prokesch-Osten, IV, s. 281 ve devamı.

10 Rusların önerileri için bkz. Aynı eser, s. 285 ve devamı. Rusya'nın, Karadeniz'e girişine izin verilmeyen devletler adına konuşma hakkını talebi ve Rus tebaanın 1806 yılından beri Berberilere karşı şikâyetleri de unutulmadı; Aynı eser, s. 287.

11 Diğer maddeler her zamanki gibi iki yıl için vergi muafiyeti, serbest ticaret vs. gibi hükümler içeriyordu. Romen prenslerin beşlilerin sayısı ve komutanları hakkında bizzat karar vermeleri kararlaştırıldı.

12 "Les conditions de cet arrangement qui assurera à la nation la liberté du culte, le choix de leurs chefs, l'exercice de la justice et d'une administration indépendante de l'ingérence des outorités Ottomanes, la défense aux Musulmans, à l'exception des garnisons des forteresses, de s'etablir dans le pays, la faculté aux Serviens d'administrer eux-mêmes la régie des biens-fonds appartenans aux Musulmanb et d'en verser les revenues dans leurs main moyennnant une somme annuelle en bloc, de recueillir eux-mêmes la capitation et de voyager lebriment avec leurs passeports; enfin il leur sera permis d'etablir des écoles, des imprimeries et deb hôpitaux, et il sera avisé aux moyens propres pour que les districts séparés de la Servie y soient réunis de nouveau"; Aynı eser, s. 289-290.

13 Aynı eser, s. 290 ve devamı.

14 Temsilcinin 15 Aralık'ta İstanbul'a gelişi, Acte şi Fragmente, II, s. 719. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, aynı tarih hakkında bk. Studii şi

Documente, XXI, s. 36 ve devamı.

15 D’autres questions (Prokesch-Osten, IV, s. 277).

16 29 Nisan tarihli hatırat, s. 259 ve devamı.

17 Aynı eser, s. 310.

18 “Propose de convertir en un traité entre les Cours le protocole du 4 avril”; Aynı eser, s. 318.

19 4 Ocak 1827 tarihli cevap, Aynı eser, s. 321 ve devamı.

20 “Nous seuls savons bien décidément ce que nous voulons”; Aynı eser, s. 331.

21 Aynı eser, s. 333.

22 Aynı eser, s. 299.

23 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 310, 311, 319-320.

24 Aynı eser, V, s. 3.

25 Rus Çarı, Yunanlıların bağımsızlığını tanımak yerine diplomatik ilişkiler vaadinde bulunmak istemiştir; Aynı eser, s. 17.

26 “Réunion des escadres et mesures navales”, Aynı eser, s. 9.

27 “Moyins ultérieurs”.

28 Aynı eser, s. 16 ve devamı.

29 “Sa Hautesse, étant, par la loi divine, par le droit de conquête et par la reconnaisance solennelle de toutes les Puissances, le Souverain légitime des provinces actuellement en état d’insurrection, Elle ne reconnaîtra jamais à aucune Cour étrangère le droit de s’immiscer entre Elle et Ses sujets révoltiés”; Aynı eser, s. 24.

30 Aynı eser, s. 25-26, 27 ve devamı.

31 Aynı eser, s. 26-27.

32 Aynı yer. Stratford Canning’in Rumları adımlarından haberdar ettiği mektup, Aynı eser, s. 33-34.

33 Aynı eser, s. 34 ve devamı.

34 Aynı yer.

35 Aynı eser, s. 39-40.

36 Aynı eser, s. 41-42.

37 Aynı eser, s. 50. Karşılaştırma için bk. Reis Efendi için Ottenfels tarafından hazırlanan nota, Aynı eser, s. 67-70.

38 Trikupis, aynı tarih hakkında bk. Mendelssohn-Bartholdy, s. 429 ve devamı.

39 Prokesch-Osten, V, s. 113 ve devamı.

40 Aynı yer.

41 Aynı eser, s. 71 ve devamı.

42 “Une troupe de brigands”.

43 “La réponse que la Sublime Porte a donné dès le commencement sera toujurs la même”, Aynı eser, s. 73.

44 Aynı eser, s. 76 ve devamı.

45 Aynı eser, s. 93 ve devamı.

46 Aynı eser, s. 95-96.

47 “y preventing, as far as possible, all collision between the contending parties”, Aynı eser, s. 110.

48 “Nous ne sommes plus aujourd’hui les Muslumans d’autrefois; nous ne nous laissons point effrayer”, Aynı eser, s. 101 ve devamı.

49 Aynı yer.

50 “Nous sommes préparés à tout événement”, Aynı eser, s. 103.

51 Aynı yer.

52 Aynı eser, s. 111-112.

53 “Si donc à cette occasion un seul coup de canon était tiré contre nos pavillons, il deviendrait fatal aux flottes Ottomanes”, Aynı eser, s. 126. Londra’da bu kadar savaş rüzgârları esmiyordu ve Ekim ayında Rum meselesinin barışçı çözümü için İstanbul’a yeni talimatlar gönderildi; Aynı eser, s. 126.

54 Aynı eser, II, s. 170.

55 Aynı yer.

56 Trikupis, aynı tarih hakkında.

57 Prokesch-Osten, II, s. 173.

58 “J’avoue que j’ai senti le désir de punir ces offenses”, Aynı eser, V, s. 130.

59 Aynı eser, II, s. 173, Not.

60 “La mesure dont la bataille était la conséquence, était absolument nécessaire pour ne pas rendre le traité illusoire”, Aynı eser, V, s. 130.

61 “Que tout ce qui a eu lieu par le passé soit regardé comme non avenu et que les liens de l’amitié et de la bonne intelligence de la Porte avec toutes les Cours soient rétablis comme par le passé et sans altération aucune”, Aynı eser, s. 125-126.

62 Aynı eser, II, s. 184-185.

63 “Propositions incongrues”, “prétentions aussi inconvenables que peu fondées en droit”.

64 “L’attentat aussi hostile qu’inoui”, Aynı eser, s. 132.

65 “Suspension momentanée”, Aynı eser, s. 130-133.
66 Aynı eser, s. 133-135.
67 Aynı eser, s. 187 ve devamı.
68 Aynı eser, s. 192-194.
69 Aynı eser, s. 195.
70 Aynı eser, s. 197. Karşılaştırma için bk. V, s. 136 ve devamı.
71 Aynı eser, II, s. 197 ve devamı.
72 Aynı eser, s. 200.
73 Aynı eser, s. 202-203; V, s. 140 ve devamı.
74 Aynı eser, II, s. 204.
75 Aynı eser, V, s. 145 ve devamı.
76 Aynı eser, s. 169 ve devamı.
77 Aynı eser, II, s. 216 ve devamı.
78 Aynı eser, V, s. 163 ve devamı.
79 “Étroite et égoiste”.
80 “Émancipation administrative et limitée”, Aynı eser, s. 180; Karşılaştırma için bk. II, s. 214, 218 ve devamı.
81 Aynı eser, s. 220-222.
82 Aynı eser, V, s. 204 ve devamı.
83 “Dût-il en résulter la chute de l’Empire Ottoman”, Aynı eser, s. 208.
84 “Cet étroit canal de Constantinople, qui est fermé à nos vaisseaux”, Aynı eser, s. 210.
85 “Je ne suis qu’un général de brigade qui n’entend rien à la politique ni aux actes diplomatiques”, Aynı eser, s. 211.
86 Aynı eser, s. 215.
87 “L’honneur du nom russe, la dignité de l’Empire, l’inviolabilité de ses droits et celle de notre gloire nationale”.
88 Aynı eser, s. 216-217. Savaş ilanının sadrazama iletilmesi, Aynı eser, s. 281 ve devamı.
89 Hurmuzaki, X, s. 445 ve devamı.
90 Aynı eser, s. 447-448.
91 Acte şi Fragmente, II, s. 726-727.
92 Aynı eser, s. 726, No. 1; Erbeniceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei, Bükreş 1888, s. 437 ve devamı.
93 Acte şi Fragmente, II, s. 728.
94 Erbeniceanu, aynı eser, s. 441 ve devamı.
95 Aynı yer.

96 Aynı yer.

97 Aynı eser, s. 443.

98 Özeti için bkz. Rosen I, s. 73-76; Juchereau de Saint-Denys, Histoire de l’Empire Ottoman IV, Paris 1844, s. 76 ve devamı.

99 Karşılaştırma için bk. Mac-Farlane, II, s. 174 ve devamı.

100 Prokesch-Osten, V, s. 283 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Moltke, Der Russisch-Türkische Feldzug in der Europäischen Türkei, 1828 ve 1829, 2. baskı, Berlin 1877.

101 Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, III, s. 236, 240, 242, 251.

102 Aynı eser, s. 260 ve devamı.

103 Aynı eser, II, s. 236 ve devamı; Correspondance du Comte Capodistrias, I, s. 547 ve devamına göre.

104 Aynı eser, V, s. 265.

105 Aynı eser, s. 282-283. Guillemont’un cevabı Aynı eser, s. 294-295. Bâbıâli Temmuz ayı başında Wellington’a başvurdu, Aynı eser, s. 296-297. Cevabı, Aynı eser, s. 297-299.

106 Reis Efendi’nin 11 Eylül tarihli açıklaması: Elçileri tekrar İstanbul’a davet ediyordu; Aynı eser, V, s. 301-302.

107 Aynı eser, II, s. 247 ve devamı.

108 Aynı eser, V, s. 272-273.

109 Aynı eser, II, s. 266-268; Karşılaştırma için bk. s. 328 ve devamı; Türklerin kalelerin işgaline itirazları; Karşılaştırma için bk. Trikupis; Pellion, La Grèce et les Capodistrias Pendant l’occupation Française de 1828 à 1834, Paris 1855; Souvenirs Historique de Dragoumis, çev. J. Blancard, Paris 1890; J. L. Lecour, Excursions en Grèce 1832-33, Paris 1834.

110 “Nous en avons abandonné l’issue [des affaires] à la Providence, qui par ses décrets éternals dirige les destinées des Empires, comme le sort des individus”; Prokesch-Osten, V, s. 303; II, s. 302.

111 Aynı eser, V, s. 299-300, 302 ve devamı.

112 Aynı eser, II, s. 258-259.

113 Aynı eser, s. 286 ve devamı.

114 Aynı eser, V, s. 323-324.

115 Aynı eser, s. 330. Türklerin Varna’ya yürüyüşleri hakkında bilgi için bkz. Mac-Farlane, II, s. 67: 31 Mayıs’ta serasker Hüseyin Paşa, çoğu atlılardan oluşan 10 bin asker ile İstanbul’dan ayrıldı ve üç gün sonra

aralarında iki tabur Nizâm-ı Cedid askerinin de bulunduğu 20 bin kişi ile onu takip etti.

116 Prokesch-Osten, V, s. 340.

117 Aynı eser, s. 325 ve devamı.

118 “Jamais en effet on n’a vu à Constantinople tant de prisonniers et tant de trophées”; Aynı eser, s. 330.

119 “A complètement échoué”, Aynı eser, s. 367. Aberdeen yılın sonlarına doğru Sultan II. Mahmud hakkında çok büyük siyasi erdemler gösterdiğini yazmıştır: “Il a indubitablement en lui-même une fermeté de caractère et une force de volonté bien à la hauteur d’une position difficile et dangereuse”; Aynı eser, s. 368.

120 Aynı eser, s. 332.

121 Aynı eser, s. 333.

122 Aynı eser, s. 335.

123 “Jamais au grand jamais le Porte ne cèdera sur la question grecque”; Aynı eser, s. 333.

124 Aynı eser, s. 343.

125 Aynı eser, s. 340.

126 “Guilty of direct robbery and spoliation”; Aynı eser, s. 355.

127 “Honesty and good faith”; Aynı eser, s. 358.

128 “Treaty of pacificaiton and not for the independence of Greece”; Aynı eser, s. 354; Karşılaştırma için bk. s. 356. İngiliz kabinesi Mısırlıların Girit’e erzak götürmelerine izin verdi; Aynı eser, s. 360 ve devamı. Alman maceraperest Baron Reinecke buraya geldi, s. 362.

129 “Une de ces formes municipales”, Aynı eser, s. 374. Ficquelmont’un Kayser Franz emri ile Petersburg’a gönderilmesi hakkında, VI, s. 36 ve devamı.

130 Aynı eser, s. 44.

131 “Nous ne dormirons plus”, Aynı eser, V, s. 342.

132 Aynı eser, VI, S.1.

133 Se rapprochera autant que possible des formers monarchiques ...: chef ou prince chreétiens; aynı yer.

134 Aynı eser, s. 4 ve devamı. hüküm süren ailenin yok olmasından sonra, Bâbıâli karar katılma hakkına sahip oldu; Aynı eser, s. 6.

135 Aynı eser, s. 4 ve devamı, 46 ve devamı, 92 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Rusya’nın 3 Ocak 1829 tarihli yumuşak itirazı; Aynı eser, s. 13 ve devamı.

136 “Fruits and flowers and millions of compliments”, Aynı eser, s. 47.

137 Rosen, s. 78.

138 Prokesch-Osten, VI, s. 46.

139 Rosen, s. 78-79.

* Metinde sehven Maraş.

140 Prokesch-Osten, VI, s. 68-69. Türk temsilcileri olarek Naşid Bey ve Nuri Efendi görevlendirildi; Aynı eser, s. 76-77.

141 Detaylar için Rosen, s. 88 ve devamı; Juchereau de Saint-Denys, s. 105 ve devamı.

142 Aynı eser, s. 79 ve devamı.

143 Prokesch-Osten, VI, s. 55 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 59 ve devamı.

144 Aynı eser, s. 63 ve devamı.

145 Rosen, s. 92.

146 Prokesch-Osten, VI, s. 69 ve devamı.

147 Rosen, s. 86-87; Moltke, s. 364 ve devamı uyarınca.

148 Aynı eser, s. 91; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 101: Sultan Davutpaşa’da; Prokesch-Osten, VI, s. 85.

149 Aynı yer.

150 “There was something adventurous and great in the character of the Slutan, that won admiraiton and inclined man take intreest in his cause”; Aynı eser, s. 81.

151 Aynı eser, s. 78-79.

152 Aynı eser, s. 79.

153 Aynı eser, s. 79 ve devamı, 81-82, 83.

154 Aynı eser, s. 85.

155 Aynı eser, s. 88.

156 Aynı eser, s. 91-92.

157 “J’ai atteint le but de ma mission”, Aynı eser, s. 94 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 106 ve devamı; Prusya elçilik raporlarına göre

158 “Les Efendis ont aussi l’ordre de se rendre en chaque chose à la discrion et à l’équité de s. M. l’Empereur de Russie”; Aynı eser, s. 99. Karşılaştırma için bk. s. 100 ve devamı.

159 Aynı eser, s. 104.

160 Aynı eser, s. 105.

161 “Leur existence à tous ne tient plus qu’à un fil”; Aynı eser, s. 101.

162 “Sans émotion et comme s’il se fût agi de circonstances ordinaires”; Aynı eser, s. 100.

163 Aynı eser, s. 102.

164 Rosen, s. 112 ve devamı.

165 Aynı yer.

166 “En témoignage de la sincérité de ses dispositions amicales”.

167 Gordon’un ifadesi: “Pourraient bien être destinées à former un État intermédiaire et indépendant entre la Russie et la Turquie; Prokesch-Osten, V, s. 231”.

168 Aynı yer.

169 “Ce traité est le plus dur, le plus humiliant qui ait été dicté per le vainqueur à un ennemi faible”; Aynı eser, s. 146.

170 Rosen, s. 120. Dibiç 20 Kasım’da Edirne’den ayrıldı.

171 Aynı eser, s. 66-67.

172 Aynı eser, s. 142 ve devamı.

173 “L’existence future de l’Empire Ottoman est devenue tout à fait problématique”; Aynı eser, s. 181. Karşılaştırma için bk. Wellington’un ifadesi: “La Porte se trouve frappée à mort”; Yunanistan aslında “ölümcül yara almış” Osmanlı İmparatorluğu’nun yerini alabilecek bir devlet olarak görünüyordu, Aynı eser, s. 183. Karşılaştırma için bk. La Russie a Effacé l’Empire Ottoman du Nombre des Puissances Indépendantes; aynı yer.

174 “Indépendance complète”.

175 Bâbıâli’nin 8 Eylül tarihinde yapılan İngiltere ve Fransa’nın elçileri yapılan konferans hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rosen, s. 125.

176 “Le sacrifice douloureux est consommé; n’en parlons pas”, diyordu Pertev Efendi’nin yerine Reis Efendi olarak getirilen Hamid Bey.

177 Aynı eser, s. 153-154, 161.

178 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 171.

179 Aynı eser, s. 187 ve devamı; Karşılaştırma için bk. 241-242.

180 25 Kasım’da İstanbul’a geldi; Rosen, s. 122.

181 Aynı eser, s. 233 ve devamı.

182 Aynı eser, s. 310 ve devamı.

183 Aynı eser, s. 319. Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 198-200.

184 Aynı eser, s. 203 ve devamı.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 2, Bölüm 04

1 Prokesch-Osten, VI.

2 Mac-Farlane II, s. 51.

3 Prokesch-Osten, V, s. 362, 364; VI, s. 45 ve devamı.

4 Rosen, s. 136.

5 Karşılaştırma için bk. Edouard Driault, La Question d'Orient, 5. baskı, Paris 1912, s. 131 ve devamı.

6 "Opprobre de l'Islam"; Prokesch-Osten, aynı yıl hakkında. Ve devamı.

7 Aynı eser, s. 251-254.

8 Aynı yer.

9 Aynı eser, s. 185-186, 193 ve devamı.

10 Cadalvéne et Barrault, s. 53, Not 1.

11 Rosen, s. 136.

12 Aynı eser, s. 138.

13 Prokesch-Osten, s. 250-251.

14 Boué, La Turquie d'Europe, II, Paris 1840, s. 154; IV, s. 378 ve devamı; 423 ve devamı; Rosen, s. 138-139.

15 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 127-128.

16 Cadalvéne et Barrault, s. 17. Özellikle bkz. Forbin'in Kudüs Seyahati (Voyage dans le Levant), Paris 1819, s. 70 ve devamı ve Planat, s. 52 ve devamı.

17 Aynı eser, s. 31-32.

18 Aynı eser, s. 32-33.

19 Aynı yer.

20 Rosen, s. 139.

21 Aynı eser, s. 123.

* Böyle denilmekle beraber aslında oğludur (ed).

22 Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, VI, s. 196'daki açıklaması: "Il y a encore dans ce vaste corps une force d'inertie qui pourra lui tenir lieu de principe de vie si lien principal qui unit ses parties hétérogènes, la religion mahomane, reste intact."

23 Mısır savaş raporları, s. 453-455, 455-457.

24 Mısır savaş raporları, Aynı eser, s. s. 455-457.

25 Cadalvéne et Barrault, s. 114 ve devamı: Tayin fermânı "Zilkad 1247 sonu".

26 İstanbul'dan 19 Nisan'da ayrıldı; Rosen, s. 148.

27 Cadalvéne et Barrault.

28 Aynı eser, s. 124. Bâbıâli’nin elçilere gönderdiği nota, Aynı eser, s. 447 ve devamı.

29 Aynı eser, s. 127.

30 Rosen, s. 147 uyarınca Müslüman Halil, Maruni Hristiyan papazına karşı bir dinî meseleyi de temsil ediyordu.

31 Aynı eser, s. 125-127.

32 Aynı eser, s. 128 ve devamı.

33 Aynı yer; Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 457 ve devamı.

34 Aynı eser, s. 155; Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 466 ve devamı.

35 Aynı eser, s. 156-157.

36 Aynı eser, s. 156, 158-159.

37 “Hussein n’était pas autre chose que le Janissariat encore vivant, à la tête du Nizâm”; Aynı eser, s. 161.

38 Suriye ancak 8 bin kadar asker toplayabiliyordu, bunların 2 bini Mağrebi idi; Forbin, s. 150.

39 Aynı yer; Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 468 ve devamı.

40 Aynı yer.

41 Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 471 ve devamı.

42 “Nous adressons des voeux au ciel pour la prospérité de nos armes et le succès d’une entreprise dont le but est la délivrance de notre malheureuse patrie”, diye yazıyordu Beylan halkı; Aynı eser, s. 479.

43 Aynı eser, s. 202.

44 Aynı eser, s. 217.

45 Aynı eser, s. 220 ve devamı.

46 Aynı eser, s. 224-225.

47 Aynı eser, s. 229.

48 11 Ağustos.

49 Aynı eser, s. 235-238.

50 Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 480 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 243 ve devamı.

51 Reşid Paşa 3 Kasım’da karşıya geçti; Aynı eser, s. 257.

52 Aynı eser, s. 275.

53 Mısır savaş raporu, Aynı eser, s. 484 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 241 ve devamı.

54 Aynı eser, s. 295.

55 Rosen, s. 166-167.

56 Aynı eser, s. 169.

57 Cadalvéne et Barrault, s. 227 ve devamı, 259 ve devamı.

58 Aynı eser, s. 246, 287-288. Karşılaştırma için bk. Planat, s. 126, 131 ve devamı, 153 ve devamı, 192 (Mısır’daki Fransızlar hakkında).

59 Karşılaştırma için bk. Cadalvéne et Barrault, s. 323-325 ve notlar.

60 Aynı eser, s. 247-248. Johann Mavroyani’nin 1832 sonu Londra’ya gönderilmesi sadece Yunanistan sınırları ile ilgili idi; Blancard, II, s. 185 ve devamı.

61 Aynı eser, s. 192.

62 Aynı eser, s. 193.

63 Cadalvéne et Barrault, s. 253-254; Rosen, s. 164.

64 Aynı yer.

65 Aynı eser, s. 319 ve devamı. 3 Ocak tarihli toplantı hakkında bkz. Rosen, s. 164-166.

66 Cadalvéne et Barrault, s. 339 ve devamı.

67 Aynı eser, s. 342.

68 Belirtilen kaynaklar.

69 Cadalvéne et Barrault, s. 346-348.

70 Aynı eser, s. 359-360.

71 Aynı eser, s. 363.

72 Aynı eser, s. 364.

73 Aynı eser, s. 372-373.

74 Aynı eser, s. 375.

75 Aynı eser, s. 368-369.

76 Aynı yer.

77 De grâce, Monsieur l’ambassadeur, en vertu de quel droit exigez-vous de moi un pareil sacrifice; aynı yer.

78 “Avec l’assistance de ma nation, je puis faire encore davantage”.

79 “Leur honneur y est intéressé”.

80 Aynı eser, s. 375-377.

81 “Zélé patriote”.

82 “Comme les gouvernements ordinairement accordés aux autres Vizirs, à titre de nomination révocable et non de propriété absolute”; Aynı eser, s. 378 ve devamı.

83 “Conduite indigne”

84 Aynı eser, s. 379 Not

85 Aynı yer

86 Aynı eser, s. 587-590. Karşılaştırma için bk. Juchereau de Saint-Denys, s. 142 ve devamı; Prokesch-Osten, Mehmed-Ali, Viyana 1877, s. 29 ve devamı (Avusturya'nın müzakerelere katılımı).

87 Rosen, s. 191-192.

88 Aynı eser, s. 192-193.

89 Aynı eser, s. 196-197.

90 Blancard, II, s. 200-201'de Lütfi Efendi.

91 Rosen, s. 218.

92 Cadalvéne et Barrault, s. 387-388, 390-391.

93 Aynı eser, s. 397-398.

94 Rosen, s. 177-178.

95 "Les charges et les embarras".

96 "Fermer le détroit des Dardanelles, c'est-à-dire à ne permettre à aucun bâtiment de fuerre étranger d'y entrer, sous un prétexte quelconque." Türklere göre Akdeniz'in geçitleri; Sturdza, s. 336.

97 Rosen, s. 183 ve devamı.

98 Karşılaştırma için bk. aynı yer; Cadalvéne et Barrault, s. 431.

99 Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 207 ve devamı.

100 Bkz. Geschichte des Rumänischen Volkes, II, s. 251 ve devamı.

101 Antlaşma için bkz. Sturdza, I, s. 336 ve devamı. Ödemeler için 27 Mart 1836 tarihli yeni bir anlaşma; Aynı eser, s. 343-344. Karşılaştırma için bk. Hurmuzaki, X, s. 460 ve devamı; Rosen, s. 242-243.

102 Aynı yer.

103 Cadalvéne et Barrault, s. 415, Not 1. Karşılaştırma için bk. (erişemediğim bir eser olan) Ferdinad Perrier, La Syrie sous le gouvernement de Mehemet-Ali jusqu'en 1840, Paris 1842. Parrier, Seve Süleyman Paşa'nın yaveri idi.

104 Cadalvéne et Barrault, s. 417.

105 Aynı eser, s. 418.

106 Rosen, s. 215-217.

107 Cadalvéne et Barrault, s. 419-420.

108 Aynı eser, s. 419-422.

109 Rosen, s. 220 ve devamı.

110 Cadalvéne et Barrault, s. 422.

111 Rosen, s. 222; Prokesch-Osten, III, s. 68.

112 Cadalvéne et Barrault, s. 441.

113 Rosen, s. 220 ve devamı; Hurmuzaki, X, s. 462 ve devamı.

114 Rosen, s. 257 ve devamı.

115 Aynı eser, s. 249 ve devamı.

116 Aynı eser, s. 259-260.

117 Aynı eser, s. 230 ve devamı, 239 ve devamı.

118 Aynı yer.

119 Aynı eser, s. 262.

120 Aynı eser, s. 264-265.

121 Aynı eser, s. 224 ve devamı.

122 Aynı eser, s. 267.

123 Poujoulat, Voage dans l'Asie Mineure I, Paris 1841, s. 348 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839, yeni baskı, Berlin 1877, aynı yer.

124 Rosen, s. 235 ve devamı, 252-253.

125 Aynı eser, s. 261. Yine de Hünkâr İskelesi Antlaşması ile ilgili bir şiirsel yazıt hazırlamıştı; Blancard, II, s. 199. Karşılaştırma için bk. Poujoulat, s. 325'te bir Türk'ün Rus Çarı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun felaketini amaçlayan "dostluğu" hakkındaki açıklaması: "Une bebris remerciait un homme qui l'avait arrachée à la gueule du loup (Mehemed-Ali), et cet homme était un boucher qui s'apprêtait à égorger le pauvre animal".

126 Rosen, s. 267-269; Prokesch-Osten, III, s. 68 ve devamı; Juchereau de Saint-Denys, s. 155 ve devamı.

127 Boué IV, s. 423-426.

* Kaptanlık ve kaptanlar Bosna serhad örgütlenmesinde özel bir yeri teşkil etmekte olup, bunların deniz kaptanlarıyla alakası yoktur (ed).

128 Aynı eser, s. 378-386; von Sax, s. 259-260. Bkz. F. Neigebaur, Die Süd-Slawen und deren Länder, Leipzig 1851, s. 206-208; Hecquard, Haute Albanie, s. 145 ve devamı, 455 ve devamı.

129 Boué, s. 386 ve devamı; Rosen, s. 217, 227 ve devamı.

130 Rosen, s. 277.

131 Aynı eser, s. 278. Sırplar, bizzat Petersburg'da şikâyette bulunmuşlardır, ama boşuna; aynı yer.

132 Hurmuzaki, X, s. 472.

133 Aynı yer.

134 Aynı eser, s. 473, No. DLXXIX; s. 474-475, No. DLXXXI-DLXXXII.

135 Ranke, s. 358; Rosen, s. 278-279.

136 Ranke, s. 358 ve devamı; Rosen, s. 279 ve devamı.

137 Aynı yer; Ami Boué III, s. 291 ve devamı; IV, s. 332 ve devamı; Possart, Serbien, Darmstadt 1837, s. 175 ve devamı.

138 "Je remarquai sur ses traits une expression de fermeté, d'assurance et d'orgueil, qui n'était pas sans un mélange de cruauté ... La physionomie de Mahmoud a quelque chose de si particulier qu'il suffit d'avoir vu une seule fois le Sultan pour toujours le reconnaître"; Mac-Farlane II, s. 48. Karşılaştırma için bk. 1818 yılında Forbin'in tasviri, s. 45: "Sa figure est pâle, noble et régulière. Il promenait sur son peuple de grands yuex noirs, dont les regards étaient accueillis par le silence le plus profond." Ayrıca Poujoulat II, s. 225: "Regard ferme et étincelant" ve Lamartine, Voyage en Orient, 1835 baskısı, II, s. 332-333.

139 Rosen, s. 198.

140 "Les Grecs que j'aime beaucoup et que je considère comme les meilleurs et les plus habiles de mes sujets"; Blancard, II, s. 201

141 Aynı eser, s. 123, Not 2. Ayrıca Fransız öğretmen fikri de ortaya atıldı; Poujoulat, s. 224. 1828 yılında Sultan II. Mahmud'un üçüncü oğlu Nizâmeddin ölmüştü; Aynı eser, s. 223.

142 Rosen, s. 190-191; Hurmuzaki, X, s. 463.

143 Karşılaştırma için bk. Blancard, II, s. 125, Not 2.

144 Bkz. daha önce adı geçen mektupları, s. 124 ve devamı.

145 İki Avusturyalı buhar gemisi Sultana eşlik etmiştir; Moltke s. 125.

146 Konuşmalardan bir örnek şöyle idi – Moltke, s. 130: "Ihr Griechen, ihr Armenier, ihr Juden, seid alle Diener Gottes und meine Untertanen so gut wie die Moslems; ihr seid verschieden im Glauben, aber euch alle schützt das Gesetz und mein kaiserlicher Wille" (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, her biriniz Tanrı'nın hizmetkârları ve Müslümanlar gibi siz de benim tebaamsınız; inançlarınız farklı, ama hepinizi yasalar ve benim iradem koruyor). Sadrazam'dan bile daha nüfûzlu olan Vassâf Efendi, dönüşte Varna'dan aniden hayatını kaybetti; Aynı eser, s. 303-304. Ve devamı.

147 Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 254 ve devamı; Hurmuzaki, X, s. 481 ve devamı, 486-487; Ek I, s. 599-603; I, s. 625-626. 1837 yılında Sultan II. Mahmud'in Serhad boylarında bazı kalelere yaptığı ziyaret ve Avusturya Mareşali Kont Auersperg'in Rusçuk'a gönderilişi için bkz.

Anton von Hammer ve nihayet Eflaklı subay Moret de Blaremberg'in kayıtları, Revista Catolica, Yıl I, Bükreş 1912, s. 77-82.

148 Poujolat, s. 227 ve devamı.

149 Churchill meselesi, Rusya'nın azledilen Âkif Efendi'nin tekrar reisülküttaplığa getirilmesi ve İngiliz elçi Ponsonby'nin uzaklaştırılması talebi, İngiltere'nin nâzır Ahmet Fevzi Paşa'nın uzaklaştırılması talebi ve başka detaylar için bkz. Rosen, s. 243 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Poujoulat, s. 229 ve devamı.

150 Rosen, s. 249.

151 Aynı eser, s. 232-233, 255-257; Prokesch-Osten, III, s. 70 ve devamı

152 Rosen, s. 247-248

153 Diğeri Damad Halil Paşa idi. Said Paşa'nın eşi 1828 yılında ölmüştü (Poujoulat, s. 223, Not 2).

154 Aynı eser, s. 269, 270.

155 Aynı eser, s. 270-273. Karşılaştırma için bk. Achille Laurent, Relation Historique des Affaires de Syrie Depuis 1800 jusqu'en 1842, I, Paris 1846, Giriş. 1838 yılında İbrahim Paşa 4 bin askerle Şeyh Şebli el-Harian'ın 3 bin asisine karşı başarılı olamadı. Bunun üzerine Mecit emrinde 7 bin Marunî'yi dağlara gönderen ve derhal başarı kazanan Mir Beşir Dürzilerin üzerine yürüdü (aynı yer). Ayaklanma 1838 yılının Temmuz/Ağustos aylarında sona erdi. 1840 yılında, redif birlikleri oluşturulurken (Moltke, s. 273-274) Suriye'deki Müslümanlar tekrar ayaklandı (Laurent, s. 18 ve devamı) ve Maruniler iki yıl önce kendilerine tahsis edilen topları teslim etmek istemediler. Asiler Mayıs ayında Sayda ve Beyrut üzerine yürüdüler ve Avrupa konsoloslarına arzda bulundular (Aynı eser, s. 30 ve devamı). Lider olarak Fransız "Emir Fransavi el-Asker" Vicomte Ouffroy'u ve bir Polonyalı Cizvit'i seçmişlerdi (manifestosu, Aynı eser, s. 46 ve devamı). Arabistan'daki durumlar hakkında bkz. Prokesch-Osten, s. 92.

156 Rosen, I, s. 286-288.

157 Hurmuzaki, X, s. 470, No. DLXXIV.

158 Aynı eser, s. 280 ve devamı.

159 Moltke, s. 213 ve devamı.

160 Aynı eser, s. 352.

161 Aynı eser, s. 281, 348-349.

162 Thiers, o dönemlerde Mehmed Ali Paşa'nın Toros Dağları'nı aşıp, Avrupa'yı ateşe verebileceği tehlikesinden bahsediyordu: "Méhémet-Ali passe le Taurus et fait sauter l'Europe avec lui"; Thureau Dangin IV, s. 261; d'Harcourt, L'Égypte et les Égyptians, Paris 1893. Bu eserde Harmont, Légypte sous Méhémet-Ali ve Vingtrinier, Soliman Pacha eserleri de bu savaş için belirtilmektedir. Jouffroy, Haziran ayında Fransa parlamentosunda, Arabistan İmparatorluğu kurabilecek güçte olan Mehmed Ali Paşa'nın desteklenmesini istedi (Driault, s. 147-148). Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, s. 78 ve devamı.

163 Moltke, s. 373.

164 Fransa, İngiltere veya Prusya'dan eğitmenlerin alınıp alınmayacağı sorusu ve buna bağlı diplomatik entrikalar için bkz. Rosen, s. 206, 243. 246-247, 266-267.

165 Moltke, s. 383 ve devamı.

166 Ayrıca Rosen, s. 294 ve devamı. Hafız Paşa'nın ileri sürdüğü mazeretler, Aynı eser, II, s. 26-27.

167 Hüsrev Paşa'nın Ruslarla birlikte genç sultana karşı bir komplo hazırladığı yönündeki söylentilere dayanarak hareket eden Fransa'nın mazeretleri, Aynı eser, s. 5.

168 Aynı eser, s. 3-5. Filo 9 savaş gemisi ve 11 firkateynden oluşuyordu; Prokesch-Osten, s. 95.

169 23 Nisan 1823 doğumlu.

170 Karşılaştırma için bk. Ubicini, La Turquie Actuelle, Paris 1854, s. 102 ve devamı.

171 Rosen II, s. 2-3.

172 Aynı yer. Ahmed Fevzi Paşa'da affedildi; Aynı eser, s. 5.

173 Aynı eser, s. 6-7.

174 Aynı eser, s. 7-8.

175 Aynı eser, s. 10 ve devamı.

176 "Tanzim", Arapça'dan gelmekte olup, "düzenleme" anlamına gelmektedir; Engelhardt, I, s. 2, Not 1.

177 Rosen I, s. 205 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Prokesch-Osten, s. 108 ve devamı; Juchereau de Saint-Denys, aynı yer.

178 Aynı eser, s. 16.

179 Aynı eser, s. 24 ve devamı.

180 Karşılaştırma için bk. Moltke'nin sistem hakkındaki sert açıklamaları: "Fünfzehnjährige Dienstdauer ist nur ein anderer Ausdruck

für lebenslängliche” (15 yıl hizmet, ömür boyu hizmetin sadece başka bir ifadesi), s. 281.

181 Rosen, II, s. 250 ve devamında Almanca tercümesi; Karşılaştırma için bk. Ubicini, Lettres sur la Turquie I, Paris 1851, s. 11 ve devamı.

182 Rosen, s. 24.

183 Aynı eser, s. 28-29. Hüsrev Paşa çok geçmeden Tekirdağ’a sürgüne gönderildi.

184 Brunov’un Londra misyonu, Aynı eser, s. 18 ve devamı. Genel olarak Prokesch-Osten.

185 Driault, s. 150 ve devamı.

186 Rosen, s. 18 ve devamı.

187 Aynı eser, s. 31 ve devamı.

188 Aynı yer.

189 Laurent, s. 63 ve devamı.

190 Rosen, s. 33-34; Prokesch-Osten, s. 147 ve devamı (ayrıca Kont Valevski’nin Mısır’a Fransız elçi olarak gönderilmesi hakkıda bilgi mevcuttur).

191 Laurent, aynı yer.

192 Rosen, aynı yer.

193 Kandiye vaadini alan Süleyman Paşa’nın teslim olmaya çağrıldığında, asil cevabı; Laurent s. 160 ve devamı.

194 Trablusşam 16 Ekim’de asiler tarafından işgal edildi.

195 Avusturyalıların sadece 2 firkateyni ve 1 korveti vardı.

196 Jochmus, Der Syrische Krieg und der Verfall des Osmanen-Reiches seit 1840, Frankfurt A.M. 1856, s. 34 ve devamı; ayrıca Laurent, s. 161 ve devamındaki detaylı anlatım; geri çekilme hakkında Hamont’un raporunu da vermektedir, s. 228 ve devamı.

197 Laurent s. 219.

198 Onu esir alma düşüncesi Ponsonby’nin çok hoşuna gidiyordu ve Jochmus’tan Mısırlı’yı “kaçırmamasını” rica etti.

199 Karşılaştırma için bk. Kral Louis-Philippe’ye yazdığı mektup, Laurent s. 209 ve devamı.

200 Jochmus, s. 51’e göre toplam 70 bin!

201 Juchereau de Saint-Denys, s. 294 ve devamı; Laurent, s. 203 ve devamı.

202 Aynı eser, s. 261 ve devamı.

203 Rosen, s. 48-50.

204 Laurent, s. 265-266: Sultan’ın “veziri Mehmed Ali Paşa, Mısır valisi ve Nübya, Darfur, Kordufan ve Senaar’ın (ki bunları tek başına fethetmişti) yeni sahibi”ne yazdığı mektup.

205 Rosen, s. 50-54.

206 Laurent, s. 269 ve devamı; Rosen, s. 54.

207 Aynı eser, s. 55 ve devamı; 98-99; Richard Edwards, La Syrie 1840-1862, Paris 1862, s. 87 ve devamı.

208 Rosen, s. 70-71, 111.

209 Aynı eser, s. 82-83. Çok geçmeden Montpensier Dükü, Büyük Dük Konstantin’in – bkz. Aşağıda – ziyaretini protesto etmek için İstanbul’a geldi; Aynı eser, s. 89 ve devamı.

210 Aynı eser, s. 100 ve devamı.

211 Aynı eser, s. 99. Savaştan önce de Sultan II. Mahmud’un resmi odasında duruyordu; Forbin, s. 301-302.

212 Rosen, s. 114-115.

213 Aynı eser, s. 134 ve devamı.

214 William Gifford Palgrave, Reise in Arabien, İngilizce’den çeviri, Leipzig 1868, I, s. 48 ve devamı, 85 ve devamı.

215 Aynı eser, s. 93 ve devamı; II, s. 48 ve devamı. Hüseyin Paşa’nın yönetimindeki ikinci bir Mısır ordusu kumlara gömüldü; Aynı eser, II, s. 50.

216 Aynı eser, s. 52-53.

217 Aynı eser, s. 100.

218 Aynı yer.

219 Aynı eser, s. 102.

220 Aynı eser, s. 128 ve devamı.

221 Aynı eser, s. 130-131; II, s. 30 ve devamı. Vehhabîler hakkında, Aynı eser, s. 277 ve devamı.

222 Aynı eser, II, s. 206-207 ve devamı.

223 Aynı yer.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 01

1 Özellikle Jochmus ve Rosen'e göre.

2 Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 75 ve devamındaki açıklamaları.

* Sırp Meclisi (ed).

3 Ranke ve Rosen, s. 71 ve devamı.

4 Aynı eser, s. 102-110.

5 Rosen, s. 84-85; Karşılaştırma için bk. Hecquard, s. 80 ve devamı. 1847 yılında Ergiri Kasrı (Argyrokastron) dolaylarında yeni bir ayaklanma çıktı.

6 Rosen, s. 89 ve devamı.

7 Aynı eser, s. 117.

8 Ubicini, La Turquie Actuelle, Paris 1854, s. 215. Resmini görmek için bkz. Bamberg, Geschichte der Orientalischen Angelegenheit (Oncken koleksiyonu), Berlin 1892, s. 111.

9 Rosen, s. 123.

10 Altı yılın sonunda her iki devlet bir incelemede bulunup, "kesin kararları" – déterminations ultérieures – alacaklardı, yani göreve devam edip etmeyeceklerini belirleyeceklerdi. Rusya bu sayede Romen prenslerini tamamen ele geçirebileceğini düşünüyordu.

11 Yabancı ordular yine de her an saldırmaya hazır bir vaziyette sınırda kalacaklardı.

12 Karşılaştırma için bk. Sturdza, II, s. 357 ve devamı ve Jorga, "Viata şi Domnia lui Barbu Dimitrie Ştirbei", Valenii-de-Munte 1910.

13 Jorga, Corespondenta lui Ştirbei-Voda, II, Marturii Istorice, Bükreş 1905, s. 14-15.

14 Aynı eser, s. 18.

15 Aynı eser, s. 26.

16 Aynı eser, s. 41 ve devamı.

17 "Dans vingt jours nous aurons peu-être un Gouvernement russe"; Marturii istorice, s. 44.

18 Aynı yer.

19 Rosen, s. 130.

20 Marturii Istorice, s. 67.

21 Rosen, s. 131.

22 Karşılaştırma için bk. White, II, s. 94 ve devamı.

23 "Marturii Istorice", s. 67 ve devamı.

24 Aynı eser, s. 113 ve devamı.

25 Aynı eser, s. 116, 123.
26 Aynı eser, s. 124.
27 Aynı eser, s. 156, No. LXXXVI.
28 Aynı eser, s. 162.
29 von Sax, s. 316.
30 Jireçek, s. 545-547.
31 Marturii Istorice, S.166 ve devamı, No. XCII.
32 Aynı yer.
33 Aynı yer.
34 Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 133.
35 von Sax, s. 315.
36 Marturii Istorice, s. 205.
37 Aynı eser, s. 208 ve devamı.
38 Aynı eser, s. 217.
39 Aynı eser, s. 223 ve devamı.
40 Aynı eser, s. 232, No. CXXX.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 02

1 “Divân” 1838 yılında Bulak’ta yayınlanmıştır; Ubicini, Lettres, s. 159, Not 2; K. J. Basmadjian, Essai sur l’histoire de la littérature Ottomane, İstanbul 1910, s. 171.

2 Rosen, s. 28-29.

3 Ubicini, s. 120-121.

4 Blancard, II, s. 208.

5 1802 yılında İstanbul’da doğdu.

6 Rosen, s. 48. Karşılaştırma için bk. Ubicini, Lettres, s. 21.

7 Rosen, s. 79.

8 Atiye Sultan (evlenme 1840) hakkında bilgi için bkz. Ubicini, s. 208.

9 Saliha Sultan (evlenme 1834) hakkında bilgi için bkz. Rosen, II, s. 217.

10 Mihrimah Sultan (evlenme 1836) hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 252; Karşılaştırma için bk. Ubicini, s. 208; La Turquie actuelle, s. 137 ve devamı.

11 Adile Sultan hakkında bilgi için bkz. Rosen II, s. 87-88.

12 Karşılaştırma için bk. Destrilhes, Confidences sur la Turquie, Paris 1855, s. 30. Hanım sultanların oğulları artık öldürülmüyorlardı, ama doğumlarından bir süre sonra “ölüyorlardı”. Sultan Abdülmecid’in kızları Refiye Sultan ve Cemile Sultan ile evlenen Mehmed Ali Paşa’nın oğlu Edhem ve Ahmed Fethi Paşa’nın oğlu Mahmud Celaleddin, hanım sultanların oğulları değildi; Ubicini, La Turquie actuelle, s. 133-134; Karşılaştırma için bk. White, I, s. 297 ve devamı.

13 Rosen II, s. 88.

14 Aynı eser, s. 98.

15 Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 154 Not uyarınca verilen tarihler.

16 Aynı eser, s. 133-134.

17 Rosen, s. 116.

18 Hurmuzaki, X, S.462, No. DLXIII. Reşid Paşa, 1840 yılında Mihrimah Sultan’ın düğünü sırasında temsil edilen Avrupa hükümdarlarının sağlığına kadeh kaldırmıştır; Ubicini, La Turquie actuelle, s. 141-142. Paris yaşamına katılımı hakkında bkz. Aynı eser, s. 156-157. Türk subaylarından Ahmed Efendi, s. Juan d’Ulloa hücumuna katılmış ve onur nişanı almıştır; Aynı eser, s. 180.

* Vincenzo Monti (1754-1827) İtalyan şairi (ed).

** Metinde sehven amca, dayı (ed).

19 Aurélie Ghika, La Valachie, Paris 1850; Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 177 ve devamı.

20 Aynı eser, s. 147-148. Karşılaştırma için bk. Ali Paşa hakkında, Aynı eser, s. 168-169.

*** Metinde sehven Kıbrıslı.

21 Aynı eser, s. 173 ve devamı.

22 White, II, s. 51-52.

23 Aynı eser, s. 152.

24 Aynı yer. Bilgin olarak faaliyetleri hakkında Paris elçisi Veli Paşa hor görerek şöyle demiştir: “Et d’ailleurs qu’était-ce que Derwisch-Pascha? Un Directeur de Collège”; Corespondenta lui Ştirbei-Voda, s. 342.

25 Karşılaştırma için bk. Genel olarak T. X. Bianchi, Le premier annuaire impérial de l’Empire Ottoman ou tableau de l’état politique, civil, militaire, judiciare at administratif de la Turquie depuis l’introduction des réformes etc., Türkçe’ye çevrilmiştir, Paris 1848.

26 Ubicini, Lettres, s. 96.

27 Aynı eser, s. 251. Sutan, 1845 yılında devletin her yerinde tarımdaki çöküşün nedenlerini araştıracak olağanüstü bir komisyon toplamıştır. Yeşilköy yakındalarında Aymana ziraat okulu için bkz. Aynı eser, s. 253-254; Karşılaştırma için bk. White, III, s. 102 ve devamı. Çiftçilere verilen krediler 1845; Ubicini, aynı eser, s. 258-259.

28 Rosen, aynı yer.

29 Ubicini, s. 21 ve devamı.

30 “Marturii Istorice”, s. 87.

31 Ubicini, s. 94, 99 ve devamı, 292 ve devamı.

32 Aynı eser, s. 110.

33 Aynı eser, s. 110-113.

34 Aynı eser, s. 121.

35 Aynı eser, s. 122 ve devamı.

36 Aynı eser, s. 126-127.

37 Aynı eser, s. 130-131. Karşılaştırma için bk. Mandelstam, La justice otomane dans ses rapports avec les Puissances étrangères, Paris 1911.

38 Ubicini, aynı yer.

39 1847 yılında Rumlar bahriye hizmetine alındılar; Aynı eser, s. 317. Hristiyanların asker alınması, yine Hristiyanların itirazları üzerine durduruldu; aynı yer.

40 Aynı eser, s. 320-321.

41 White, III, s. 45-46.

42 Ubicini, Lettres, s. 329-330.

43 Aynı eser, s. 343. 1841 tarihinde valide Sultanın da cariyelerle birlikte açık bir arabada katıldıkları askerî geçit resmi için bkz. White, II, s. 205-206. Padişah, elçiler huzurunda ıslahatları eksiksiz tamamlamak istediğini açıklamıştır.

44 Rosen, s. 86.

45 İstanbul'da 1782 yılında 1255 böyle okul bulunuyordu; Ubicini, Lettres, s. 135, Not 2.

46 Blancard, II, s. 202-203.

47 Karşılaştırma için bk. Ubicini, s. 82.

48 1847 yılında öldü ve yerine Abdülhak Efendi getirildi; Aynı eser, s. 163. Karşılaştırma için bk. "Üç dilde" kütüphanesi hakkında bilgi için bkz. White, II, s. 155.

49 Aynı eser, s. 419. Teyzelerinden biri olan Leyla Hatun da şair olarak ün yapmıştı; Ubicini, Lettres, s. 159, Not 3; White, II, s. 151, 156. Babası yazar İzzet Molla için bkz. Millinger (Osman Seyfi Bey), La Turquie sous Abdul-Aziz, Paris 1868, s. 272. "Türk Sévigné" hakkında bilgi için bkz. White, aynı yer. Sultün Abdülmecid'in kız kardeşi Atiye Sultanın da şair olduğu bilinmektedir; Aynı eser, III, s. 13, Not 1. Tümü hakkında ayrıca Basmadjian, aynı yer.

50 White, s. 74.

51 Bir kütüphanesi – İstanbul'da bunun dışında sadece Müslümanlar için 39 başka kütüphane vardı – ve askerî büroların tercümeleri için bir devlet matbaası vardı. İkinci bir matbaada Esad Efendi'nin denetimi altında "Takvim-i Vekayi" örneğin uygun olarak Blaque'nin "Moniteur Ottoman" yayınlandı (Karşılaştırma için bk. ayrıca Aynı eser, s. 188 ve devamı. İkinci Türk gazetesinin yayıncısı Churchill'di: "Cerid-i Havadis); 1842 yılında çıkan kısa süreli gazetesi için bkz. Aynı yer.

52 1825 yılından beri – yaklaşık 1848 yılına kadar - Paris'te daimi bir Mısır misyonu bulunuyordu; Ubicini, s. 176. Bu misyonda Voltiaire'nin "Charles XII", "Memorial de Ste. Helene", Bota'nın İtalya Tarihi, Rovigo Dükünün anıları gibi eserler çevrilmiştir; aynı yer.

53 Ubicini, La Turquie actuelle, s. 184; Karşılaştırma için bk. Forbin, s. 196; White, II, s. 130 ve devamı, 170 ve devamı.

54 Yabancı mallar için yüzde 5, yerli mallar için yüzde 12.

55 Madenler için de bir meclis kurulmuştu; White, III, s. 129 ve devamı.

56 Mısır 6 milyon 900 bin; Eflak 460 bin; Boğdan 230 bin; Sırbistan 460 bin. Reşid Paşa’nın Fransız katibi Cor’un verdiği bilgilere göre – Ubicini, s. 192; Karşılaştırma için bk. Albert Dumont, Le Balcan et l’Adriatique, ikinci baskı, Paris 1874, s. 101.

57 İcarcıların büyük kazançları için bkz. Ubicini, s. 217-218.

58 Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 155.

59 Karşılaştırma için bk. White, I, s. 221 ve devamı ve ulaşamadığım Worms, La propriété territoriale dans les pays musulmans, 1842.

60 Hazine 9 milyon eski sipahilere ve neredeyse 3 milyon vakıflara teşvik olarak ödüyordu; Ubicini, Lettres, s. 202-203.

61 Aynı eser, s. 297 ve devamı.

62 Aynı eser, s. 261. Ancak bu dönemlerde Erzurum-Trabzon kervan yolu kuruldu; Aynı eser, s. 263.

63 Aynı eser, s. 213 ve devamı .

64 Aynı yer.

65 Mezar taşının üzerindeki yazı aynen böyledir; White, III, s. 317. Karşılaştırma için bk. Hughes’in Fransızca’sı da mevcut seyahat notları, “Bibliothèque des Voyages” (Voyage à Janina, Paris 1821, 2 cilt).

66 Ubicini, Lettres, s. 290-291.

67 Aynı eser, s. 316.

68 Aynı eser, s. 84; Aynı eser, s. 408.

69 Karşılaştırma için bk. Pertusier, La Bosnie Considérée dans ses Rapports avec l’empire Ottoman, Paris 1822; Prenses Ljubitza’nın oğlunun adına hükümdar olarak herşeyi yönettiği Sırbistan’dan başlatılan takiplerden dolayı çıkan Bulgar ayaklanması hakkında bilgi için bkz. Blanqui, aynı yer; özellikle s. 100.

70 Babası Tosun, 1816 yılında Rosette’de vebadan ölmüştü: Abbas o zaman beş yaşındaydı; Forbin, s. 222. Mehmed Ali Paşa’nın üçüncü oğlu İsmail Paşa da ölmüştü; aynı yer. Kız kardeşleri hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 222-223, 310-311. Abbas Paşa’nın oğlu İlhami (ölümü 1861) daha sonra ferik olarak Osmanlı ordusunda görev yaptı ve 1854 yılında Münire Sultan’la evlendi; Ubicini, La Turquie actuelle, s. 134. Sultan Abdülmecid’in bir diğer kızı Mısır Hıdivi Said Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa ile evlendi; Durand de Fontmagne, Un séjour à l’ambassade de France à Constantinople sous le second Empire, s. 150. Birinci İbrahim Paşa’nın

oğlu Mustafa[Fazıl Mustafa Paşa], Osmanlı Maliye Nâzırı oldu tıpkı hanedanın kurucusunun (ölümü 1861) oğlu Mehmed Ali gibi. Karşılaştırma için bk. Clot-Bey, Aperçu général sur l'Égypte; Cadalvéne et de Breuvery, L'Égypte et la Turquie ve Alfred Caston, Musulmans et chrétiens, La Turquie en 1873, İstanbul 1874, s. 107 ve devamı.

71 Palgrave I, s. 144 ve devamı.

72 Aynı eser, s. 148-149.

73 Karşılaştırma için bk. Ulaşamadığım Eugenie Boré, De l'Unité dans l'Empire Ottoman, İstanbul 1847.

74 Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 29.

75 Aynı eser, s. 110.

76 Ubicini, s. 14 ve devamı ve La Turquie Actuelle, Paris 1855, s. VII-VIII.

77 Ubicini, Lettres, s. 93.

78 Dumont, s. 191; Fransa konsolos vekili Edmond Dutemple, En Turquie d'Asie, Paris 1883.

79 Langworth, Baker, s. 174. Karşılaştırma için bk. s. 176; Destrilhes s. 57 ve devamı; Albert Dumond, Die Türken in Europa, K.E. Franzos'tan nakil, Stuttgart 1878, s. 85 ve devamı.

80 Millinger, s. 214 ve devamı.

81 Aynı kaynak. Bursa'da oğulları Kasım ve Halil ve torunları ile birlikte sürgünde yaşayan 83 yaşındaki Mir Beşir tarafından huzura kabul; Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 37 ve devamı. hakkında bazı bilgiler için ayrıca Lamartine, Souvenirs usw., I, s. 282 ve devamı (o dönemlerde, 1832/33 yıllarında 72 yaşında idi). Dayr- al-Quamar hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 322 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aşağıda belirilen eser, Felix Bamberg, s. 25 ve devamı.

82 Ubicini,s. 174 ve devamı; Palgrave I, s. 221; von Sax, s. 316. Nedeni bir dervişin tutuklanması idi..

83 Rosen, s. 179.

84 Ubicini,s. 217.

85 Rosen, s. 111. Karşılaştırma için bk. Millinger, s. 19 ve devamı; ayrıca Çihaçev, "L'asie Mineure et l'Empire Otoman", Revue des deux Mondes, Haziran 1850. Maruni Patriği Protestan İncil'i yaktırdı; White, II, s. 192 ve devamı.

86 Forbin, s. 290-291. Karşılaştırma için bk. İstanbul'daki İsveç konsolosunun 1857 yılında uğradığı hakaret, Durand de Fontmagne, s. 224-

225.

87 Rosen, s. 80-81; White, II, s. 95 ve devamı. Rıza Paşa kararın infazında diretmişti..

88 Aynı yer.

89 Rosen, s. 93 ve devamı; Hecquard, s. 485 ve devamı. 1842 yılında Arnavutlar, aslında Avusturya'nın araçları olan Cizvitlerin ülkeye getirilmesine karşı ayaklanmışlardı; Aynı eser, s. 463.

90 Aynı eser, s. 50; Marturii Istorice s. 146, No. LXXIX; s. 166, No. XCI; Jireçek, s. 380-381.

91 Aynı eser, s. 159-160, 173 ve devamı, 188 ve devamı, 191-192.

92 Aynı eser, s. 156 ve devamı. Misafirlerine Fransız kartvizitler dağıtan esprili Kamil Paşa hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 73 ve devamı.

93 Ubicini, s. 130.

94 White, I, s. 169-170 ve devamı.

95 Aynı eser, s. 63 ve devamı. Ali Paşa, İstanbul'da rıhtım yöneticilerinden birinin oğlu idi; Durand de Fontmagne, s. 42.

96 Karşılaştırma için bk. Ubicini, La Turquie Actuell, s. 201-202.

97 Karşılaştırma için bk. David Urquhart, La Turquie, ses Ressources, Son Organisation Municipale, Son Commerce, 2 cilt. Çok iyi açıklamalar için White, I, s. 109 ve devamı. Eski dürüst ve yumuşak başlı paşaların akıbeti için bkz. Grenville Murrays, Les Turcs chez les Turcs, çev. J. Butler, s. 271 ve devamı.

98 Karşılaştırma için bk. Baker, s. 36 ve devamı; Petermann, Beiträge zur Geschichte der neuesten Reformen, 1842; Eichmann, Die Reformen des Osmanischen Reiches (birinci esere ulaşamadım); Chr. Melbech, Chesney ve Michelsen, Das Türkische Reich in Historisch-Statistischen Schilderungen, Leipzig 1854.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 03

1 Ayrıca Porter şarabı ve Ale birası içmeyi biliyorlardı; White, I, s. 37-38.

2 Karşılaştırma için bk. Lewis Farley, Modern Turkey, Londra 1872, s. 194 ve devamı; Baker, s. 167 ve devamı.

3 Princesse de Belgiojoso, L'Asie Mineure et la Syrie, Paris 1858, s. 383; Ubicini, s. Turquie actuelle, s. XXXV ve devamı; özellikle Lettres s. 265-267; White, I, s. 19; II, s. 225-226. Türk kadınları, artık sadece Avrupa kumaşları değil, Batı'daki gibi korse giymeye de başladılar; Ubicini, Turquie actuelle, s. 392. Avrupa zevklerine karşı alınan tedbirler; Blanqui, s. 267, Not 1, s. 278.

4 Profesörler arasında Almanlar Dr. Hermann, Dr. Bernard ve Dr. Spitzer de vardı; White, I, s. 30 Not 1, s. 123. Viyana'dan ilk defa olarak eğitmenleri getirdiler. Diğer taraftan İngilizler Davy ve Dawson yeni hastaneleri donatmakla görevlendirildiler (Aynı eser, s. 122) ve Amerikalı Davis tarım okulunu organize ediyordu; Destrilhes, s. 52. Darphanede İngiliz mühendis Taylor çalışıyordu; White, s. 230 Not 1. İstanbul'da İngiliz bilgin Longqorth ve Kürtlerin bölgesinde daha sonra İngiliz elçisi olacak ünlü Layard çalışıyordu. Sultan'ın hekimi, Lord Byron'un dostu Millinger'di; Aynı eser, II, s. 63. White, İngiliz ataşeler Wood ve Doria'dan (Aynı eser, s. 147) yeni bir “Osmanlı hanedanı tarihi” bekliyordu. Melling, 1821 yılından önce Hatice Sultan'ın mimarı idi; Castellan, Lettres sur la Grèce II, Paris 1811, s. 226. Mısır'da Mac-Ardley ve Frau uzun bir süre Hıdiv'in fabrikalarını yönettiler; Forbin, s. 290.

5 Ubicini, Lettres, s. 264, Not 2.

6 Venedik Cumhuriyeti'nin son günlerinde Venedik'in ticareti hakkında bilgi için bkz. P. Businello, Historische Nachrichten aus dem Ottomanischen Reiche, 1778, 2 cilt.

7 Ubicini, Lettres, s. 274-275.

8 Aynı eser, s. 270 ve devamı.

9 “England hat seinen früher besessenen Alleinhandel mit Töpfergeschirr und Kurzwaren verloren. Die Deutschen haben uns ausgestochen.” White, III, s. 33. İngilizler, Rusya'ya 1812 yılında verilen imtiyazlar hakkında şikâyette bulundu; Aynı eser, s. 33 ve devamı. Rusların gizli bir anlaşma iel İran'da sadece yüzde 3 gümrük vergisi ödeme hakkını aldıklarına inanıyorlardı; Aynı eser, s. 36, Not 1

10 Hollanda, 6 milyon 77 bir Frank değerinde mal göndermiş ve sadece 2 milyon 73 bin Franklık mal almıştır. 1830 yılında devletleşen Belçika 1 milyon 69 bin Frank mal gönderip (II. Mahmud'a şarap tedarik eden Galata'daki Belçikalı Lemoine idi; White, III, s. 94), 478 bin Franklık mal çekmiştir. Sardunya Türkiye'nin ihracatına katkıda bulunuyordu: 841 bin değerinde İtalyan mallarına karşılık 2 milyon 397 bin ve Yunanistan, 400 bin karşılığında 4 milyon 300 bin; Ubicini, aynı yer.

11 Farley, s. 195-196.

12 18. yüzyılın sonunda Türkler, "İngilizlerin güç, beceri ve mallarının kalitesi açısından diğerlerine üstün olduklarına" inanıyorlardı; Mikoscha, Reise eines Polen Durch die Moldau nach der Türkey, çev. s. G. Linde, Leipzig 1793, II, s. 143. Karşılaştırma için bk. Farley, s. 193 ve devamı. Türkiye'ye 1827 yılında yapılan ithalat: 531 bin 704 sterlin; 1853: 2 milyon 515 bin 395; 1857: 4 milyon 12 bin 242; 1860: 5 milyon 237 bin 105; 1864: 7 milyon 501 bin 988 ve 1869: 8 milyon.

13 Ubicini, Lettres, s. 287 ve devamı.

14 Karşılaştırma için bk. White, II, s. 71.

15 Ubicini, Lettres, s. 281 ve devamı; White, III, s. 36, Not 1. 1864 yılında Doğubeyazıt ve Erzurum üzerinden getirilen malların değeri 100 milyondu. Bunlardan sadece 15 milyonu Türk malı idi; Millinger, s. 179.

16 Rosen II, aynı yer.

17 Briggs'in 1821 yılında bu ticaret için İskenderiye'de kurulan ticarethanesi hakkında bilgi için bkz. Forbin, s. 307 ve devamı. Arap tüccarların temsilcileri daha o zamanlar Bombay'de idi; Aynı eser, s. 310. İngiliz subayların Hindistan'a geçişleri, Aynı eser, s. 312.

18 Aynı eser, I, s. 114-115.

19 Baron Lermot, nam-ı diğer Ferdinand Morlet, La Turquie démasquée, Paris 1877, s. 101.

20 Eflak'taki işgal ordusunun Rus subaylarının Fransa konsolosuna dostluk mesajları ve soydaşlarının kurduğu Cumhuriyete karşı "hayranlık gösterileri" için, Jorga "Marturii Istorice", aynı yer. Karşılaştırma için bk. Detaylı anlatımı ile Felix Bamberg, Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens, Berlin 1892, Oncken Koleksiyonu, s. 1 ve devamı.

21 "L'intérêt de la France est que la Turquie vive le plus longtemps possible"; Louet, Éxpédition de Syrie (1860-1861), Paris 1862, s. 12 Not.

22 “Si donc la Turquie est appelée à combattre, ce ne pourra être que pour repousser l’invasion de son territoire, et ce jour-là elle ne sera pas seule de son côté sur le champ de bataille”; s. 322.

23 “La Russie ne conquiert jamais par les armes sans avoir vaincu par la diplomatie”; Distrilhes, s. XXVII.

24 1820 yılında Kudüs’teki durumlar, Forbin, s. 83 ve devamı, 118 ve devamı. 1818 yılında Akkâ’daki tüccarlar Bonaparte’nin ölen askerlerinin kemiklerini topluyorlardı; Louet, s. 216. Her iki rakip için çıkartılan 1811, 1812 ve 1816 tarihli fermânlar için bkz. Thouvenel, Nicolas 1er et Napoléon III, Les Preliminaires de la Guerre de Crimée, Paris 1891, s. XXVIII ve devamı.

25 Aynı eser, s. 279.

26 Grupların menfaatleri hakkında karşılaştırma için bk. Seignobo’nun Revue de cours et conférences adlı dergideki açıklamaları, Yıl 1912.

27 İçeriği için Ubicini, La Question d’Orient devant l’Europe, Paris 1854, s. 250 ve devamı.

28 Karşılaştırma için bk. Kudüs’te konsolosluk yapan Rosen’in açıklamaları, II, s. 138 ve devamı.

29 Karşılaştırma için bk. Forcade, Histoire des causes de la guerre d’Orient d’après des documents français et anglais (Correspondance respecting the rights and privileges of the latin and greek churches in Turkey), Paris 1854; Poujoulat, La France et la Russie à Constantinople, Paris 1853; [Jomini], Étude diplomatique sur la guerre de Crimée par un ancien diplomate, Petersburg 1878, 2 cilt; César Famin, Histoire de la rivalité et du protectorat des Églises chrétiennes en Orient; Mislin, Les Saint Lieux, 3 cilt; [Fuad Efendi] La vérité sur la question des Lieux Saints par quelqu’un qui la sait, Malta (?) 1853; Eug. Boré, Konstantinopel (Patrikhanenin ve Sultan’ın Rum asıllı hekiminin 2 broşürü; Karşılaştırma için bk. Bamberg, s. 30); Wurm, Geschichte der orientalischen Frage, Leipzig 1858. Bu eserlerden bazılarına ulaşamadım.

30 Bamberg, s. 28 ve devamı.

31 Eastern Papers 1854, I, s. 5 ve devamı; Sturdza, II, s. 8 ve devamı

32 Eastern Papers, I, s. 5; Sturdza, II, s. 11-12. Karşılaştırma için bk. Testa, Recueil des traités de la Porte Ottomane, Paris 1864, Cilt III altında verilen belgeler.

33 Rosen, aynı yer; Ubicini, s. 46 ve devamı.

34 Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 154 Not. 4 Mart’ta Mustafa Reşid Paşa geri döndü. Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 11 ve devamı.

35 Ubicini, Question d’Orient, s. 20 ve devamı.

36 Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 154 Not.

37 Kinglake, L’invasion de la Crimée, çev. Kärcher I, Brüksel 1864, s. 36 ve devamı.

38 Ubicini, Turquie actuelle, s. 150-152.

39 Oserov’un davranışları hakkında karşılaştırma için bk. Jasmund, Aktenstücke zur Orientalischen Frage,I, Berlin 1855, s. 6 ve devamı; Bamberg, s. 35-36.

40 Aynı yer; Rosen, s. 153.

41 Aynı eser, s. 155-165.

42 Forcade, s. 34 ve devamı.

43 Hecquard, s. 80 ve devamı.

44 Rosen, s. 160 ve devamı.

45 Bamberg, s. 37-38.

46 Kinglake I, s. 74 ve devamı; Rosen, s. 157 ve devamı; Eastern Papers, V, s. 1 ve devamı; 6 ve devamı; Sturdza, II, s. 13 ve devamı, 19 ve devamı.

* Kastedilen 18 Eylül 1833 tarihli Münchengrötz antlaşmasıdır. (ed.)

** I. Nikola 1817’den beri Prusya Kralı III. Frederich Wilhelm’in büyük kızı Charlotte (nikahtan sonra Ortodoksluğa geçerek Alexandra Feodorowna almıştır) ile evlidir (ed).

47 Rosen, s. 158.

*** İngiltere tahtında 1837’den beri Kraliçe Victoria oturmaktadır (ed).

48 İngiliz kabinesi daha önce de şu sözleri kullanmıştı: “En ce qui concerne la Grande-Bretagne, le Gouvernement de s. M. déclare une fois pour toutes qu’il renonce à toute intention et à tout désir de posséder Constantinople”; Eastern Papers V, s. 6; Sturdza, II, s. 26. 21 Şubat’ta Nesselrode İngiltere kabinesine gönderdiği bir nota ile Rus Çarı’nın küstahça açıklamalarını yumuşatmaya çalıştı.

49 Amansız, ama zamanında yerine getirdiği talimatlar, ayrıca Jomini I, s. 159 ve devamında verilmiştir. Bogdanoviç’in yazısının bulunduğu 1873 baskısı “Russische Revue” Dergisi’ne ulaşamadım.

50 Rosen, s. 163-164; özellikle R. Beer, Die Orientalische Politik Österreichs, Leipzig 1883, “Kırım Savaşı” bölümü.

51 Karşılaştırma için bk. Millinger, s. 306-307; Destrilhes, s. 83 ve devamı, 98 ve devamı.

52 Rus kaynağını kullanan Bamberg, s. 53-54’te verilen açıklamalar.

53 Millinger, s. 283; Ubicini, Question d’Orient, s. 36 ve devamı.

54 Bamberg, s. 54-56.

55 Destrilhes, s. 171-172.

56 Aynı yer; Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 164.

57 Jouve, Voyage à la Suite des Armées Alliées en Turquie etc. I, Paris 1855, s. 69.

58 Destrilhes, s. 90-91.

59 Eastern Papers, I, s. 134, 144 ve devamı; Sturdza, II, s. 45 ve devamı, 74 ve devamı; Ubicini, s. 38, 50-52 ve özellikle Bamberg, s. 56 ve devamı. Bu kaynakta Mençikov’un Petersburg’da kendisine verilen önerinin Rusça versiyonu ile Türkçe çevirisinde Stratford Canning’in metninin karşılaştırıyor.

60 Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 167-168.

61 Bamberg, s. 58-59; Kinglake, s. 91. Stratford’un Eastern Papers, I, s. 127’de 9 Nisan tarihli raporu; Sturdza, II, s. 66 ve devamı.

62 Fransa hükümetinin Petersburg ve İstanbul’daki elçilerine gönderdiği talimatlar, “La France et la Russie”, Question d’Orient”, s. 25 ve devamı; özeti Sturdza, II, s. 51 ve devamı.

63 Forcade, s. 68 ve devamı.

64 Rosen, s. 168 ve devamı; Kinglake I, s. 87 ve devamı. Rusya’nın yeni elçi ile ilgili beklentileri için bkz. Bamberg, s. 60.

65 Rosen, s. 179.

66 Eastern Papers, I, s. 115; Sturdza, II, s. 63; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 34 ve devamı.

67 “Duplicité, gallacieux, mandataire malavisé et peu consciencieux”; Ubicini, s. 39-40; Eastern Papers I, s. 158 ve devamı; Sturdza, II, s. 76 ve devamı.

68 “Ils les veut formelles, positives et assurant l’inviolabilité du culte professé par la majorité des sujets chrétiens, tant de la Sublime Porte que de la Russie, et enfin par l’Empereur lui-même”; Ubicini, s. 39.

69 “Dans un acte équivalent à un traité”; Aynı eser, s. 40.

70 “Exclusivement ou en participation avec d’autres rites à Jerusalem”, Aynı eser, s. 41.

71 Kinglake, Bölüm IX.

72 Ubicini I, s. 42 ve devamı.

73 “Comme un souvenir solennel à la nation chrétienne de notre part impériale”.

74 Aynı eser, s. 45-46.

75 Aynı eser, s. 46 ve devamı. Ayrıca Eastern Papers, V, s. 165 ve devamı; Sturdza, II, s. 82 ve devamı.

76 “Les plus pénibles obligations”.

77 Aynı yer.

78 Jasmund, Aktenstücke zur orientalischen Frage, Berlin 1855, I, s. 81 ve devamı; Kinglake, s. 134 ve devamı.

79 Ubicini, s. 53-56; ayrıca Sturdza, II, s. 86-87.

80 “Épanchement affectueux”.

81 “Défenser naturel”.

82 Ubicini, s. 56-58; ayrıca Eastern Papers, I, s. 197 ve devamı; Sturdza, II, s. 87 ve devamı.

83 White, I, s. 175 ve Not 1; III, s. 5 ve devamı.

84 Ubicini, s. 59 ve Not 1.

85 “Attitude insultante pour la Russie”.

86 “L’identité du culte, le lien séculier (sic) cimenté par les besoins et les intérêts réciproques de deux pays et par leur position géographique”; Aynı eser, s. 63.

87 “La stabilité de l’Empire Ottoman”.

88 Aynı eser, s. 62-66; Eastern Papers, I, s. 206 ve devamı; Sturdza, II, s. 89 ve devamı.

89 Ubicini, s. 66-68; Sturdza, II, s. 91 ve devamı.

90 Kinglake, s. 132-133.

91 Ubicini, s. 76 ve devamı.

92 Kinglake, s. 140-141.

93 Aynı eser, s. 141 ve devamı.

94 Ubicini, s. 69; Eastern Papers, I, s. 253 ve devamı; Sturdza, II, s. 92 ve devamı.

95 Kinglake, s. 149 ve devamı.

96 “Sans variantes”.

97 Ubicini, s. 80-82, 101-104; Eastern Papers, I, s. 245 ve devamı; Sturdza, II, s. 104-105.

98 Ubicini, s. 83 ve devamı; Eastern Papers, I, s. 310 ve devamı; Sturdza, II, s. 131 ve devamı.

99 Aynı yer.

100 Ubicini, s. 87 ve devamı; Eastern Papers, I, s. 279 ve devamı; Sturdza, II, s. 118 ve devamı. Avusturya temsilcisi Buol'un Haziran ayı sonunda İstanbul'daki meslektaşlarının yardımı ile anlaşmaya varma çabaları, Eastern Papers, I, s. 331 ve devamı; Sturdza, II, s. 136 ve devamı; özellikle de Beer.

101 Testa, IV, s. 147-149; Sturdza, II, s. 147-149.

102 "Par l'occupation des Principautés, nous voulons avoir entre les mains un gage", vs.

103 Ubicini, s. 115-117; Eastern Papers, I, s. 323 ve devamı; Sturdza, II, s. 145-146.

104 Ubicini, s. 126-128; Corespondenta lui Ştirbei-Voda I, s. 227 ve devamı.

105 Ubicini, s. 158 ve devamı; Sturdza, II, s. 130; Karşılaştırma için bk. s. 146-147, 160-161. Bâbıâli, yerlerinden ayrılmalarını istedi ve Ağustos ayı sonunda, kalmalarının nedeni olarak durumun tehlikeli olduğunu ileri sürdükten sonra bu talimat yenilendi.

106 "Sur la plus notable partie de ses sujets"; daha önce belirtilen açıklama için bkz. Ubicini, s. 109.

107 "Garantie colective des Puissances"; Aynı eser, s. 113. Bâbıâli 26 Mayıs'ta Batı kabinelerine haber vermişti bile; Aynı eser, s. 71-73.

108 Aynı eser, s. 121; Karşılaştırma için bk. Eastern Papers, I, s. 279 ve devamı; Sturdza, II, s. 118 ve devamı. Ona göre bu:"rétablir l'équilibre des situations réciproques" idi, aynı yer.

109 Rosen, s. 182-183.

110 14 Temmuz tarihli itiraz, Ubicini, s. 129 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eserde Boğdan Prensinin raporu; Eastern Papers I, s. 393 ve devamı; Sturdza, II, s. 162 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 176-177; Prens Stirbey'e gönderilen mektup, "Correspondenta lui Stirbei-Voda"; özellikle Forcade, s. 156 ve devamı ve Beer.

111 "Une attitude armée pour sa défense".

112 Kinglake, s. 278.

113 Ubicini, s. 138 ve devamı.

114 Aynı eser, s. 163; Sturdza, II, s. 185 ve devamında Testa, IV, s. 311 ve devamına göre verilmiştir.

115 Bâbıâli'deki temsilcileri Temmuz ayında Tarabya (Therapia)'da birkaç toplantı yapmışlardı; Sturdza, II, aynı tarih hakkında bk. Beer.

116 Avusturya'nın önerisi bu yönde değiştirilmişti; Forcade, s. 150. Karşılaştırma için bk. Jorga, Avusturya siyasetine karşı Romen birliğine ilişkin inceleme, Jahresberichte der Rumänische Akademie, 1912.

117 Ubicini, s. 172 ve devamı; Testa, IV, s. 314 ve devamı; Sturdza, II, s. 189 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Eastern Papers I, s. 45 ve devamı; Sturdza s. 191 ve devamı.

118 Ubicini, s. 182. Eastern Papers, II, s. 75 ve devamı ve Testa'ya göre Sturdza, II, s. 209 ve devamı.

119 Ubicini, s. 188 ve devamı; Eastern Papers II, s. 99 ve devamı; Sturdza, II, s. 215 ve devamı; ayrıca Jomini I, s. 220 ve devamı.

120 Neselrode'nin gerçek niyeti hakkında bkz. Jomini I, s. 226; Bamberg, s. 77-78.

121 Sturdza, s. 199-200.

122 Forcade, s. 212 ve devamı.

123 Eastern Papers, II, s. 133 ve devamı; Sturdza, II, s. 235 ve devamı; Ubicini s. 220, Not 1; Karşılaştırma için bk. Rosen, s. 187-188; Beer.

124 Ubicini, s. 202 ve devamı; Eastern Papers, IV, s. 12; II, s. 155 ve devamı; Testa, IV, s. 12'ye göre Sturdza, II, s. 237 ve devamı.

125 Ubicini, s. 205 ve devamı; Testa, IV, s. 13; Sturdza, II, s. 299-300.

126 Rosen, s. 190.

127 Aynı eser, s. 190-191; Kinglake, II, s. 32 ve devamı.

128 Rusların karadeniz'e gemi gönderme haklarına ilişkin önceki yazışmalar için bkz. Eastern Papers, II, s. 83 ve devamı; Sturdza, II, s. 208 ve devamı.

129 Ubicini, s. 218-219; Eastern Papers, II, s. 154; Sturdza, II, s. 251.

130 Ubicini, s. 219-220.

131 Eastern Papers, II, s. 187 ve devamı; Sturdza, II, s. 256-257; Beer. İstanbul'daki elçiler ve Londra kabinesi de yeni notalar hazırlıyorlardı; Eastern Papers, II, s. 173 ve devamı, 199 ve devamı; Sturdza, II, s. 260 ve devamı, 264 ve devamı.

132 Ubicini, s. 222 ve devamı.

133 "Nous attendons l'attaque des Turcs sans prendre l'initiative des hostilités"; Nesselrode'nin memorandumu, Aynı eser, s. 225; "eastern Papres" II, s. 226, 228; Sturdza, II, s. 276-277, 277-278.

134 "Il dépendra donc entièrement des autres Puissances de ne point élargir les limites de la guerre"; aynı yer.

135 Bkz. Jouve, aynı yer.

136 Ubicini, s. 236-237.

137 Karşılaştırma için bk. Beer.

138 Ubicini, s. 236-238.

139 Sturdza, II, s. 387; Rosen, s. 193.

140 Ubicini, s. 241-242.

141 Rosen, s. 194; Kinglake, II, s. 13, 29 ve devamı; Bamberg, s. 83 ve devamı.

142 Eastern Papers, II'ye göre; Sturdza, II, s. 308 ve devamı.

143 Eastern Papers, II, s. 307 ve devamı; Sturdza, II, s. 314 ve devamı; Kinglake II, s. 43 ve devamı.

144 Eastern Paper, II'ye göre; Sturdza, II, s. 310 ve devamı; Rosen II, s. 195-196; Forcade.

145 Kinglake II, s. 48-49.

146 Eastern Papers, VII, s. 6 ve devamı; Sturdza, II, s. 357-358 ve devamı; Rosen s. 196-197.

147 Eastern Papers, VII, 20 ve devamı; Sturdza, II, s. 351 ve devamı.

148 Testa, IV, s. 256 ve devamı; Sturdza, II, s. 340 ve devamı; Kinglake II, s. 60 ve devamı.

149 Testa, IV, s. 73; Sturdza, II, s. 360 ve devamı: "La Russie, j'en suis garant, saura se montrer en 1854 ce qu'elle fut en 1812".

150 Testa, IV, s. 60 ve devamı; Sturdza, II, s. 346-347; Jasmund; Beer, s. 469 ve devamı.

151 Eastern Papers, VII, s. 20 ve devamı; Sturdza, II, s. 351 ve devamı.

152 Kinglake, s. 166, 273; Jorga, Jahresberichte der Rumänischen Akademie, 1912 baskısı "Österreichische Politik und die Union der Fürstentümer".

153 Ayrıca bkz. Rosen, s. 200 ve devamı.

154 Beer.

155 Karşılaştırma için bk. Eastern Papers, VIII, s. 54; Sturdza, II, s. 365 ve Eastern Papers, VII, s. 68 ve devamı; Sturdza, II, s. 371-372.

156 Eastern Papers, IV, s. 4 ve devamı; Sturdza, II, s. 374 ve devamı.

157 Eastern Papers VII, s. 74 ve devamı; Sturdza, II, s. 393 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Eastern Papers VII, s. 78 ve devamı; Sturdza, II, s. 400 ve devamı; ayrıca Kingslake s. 293-295.

158 Aynı yer.

159 Testa, IV, s. 3 ve devamı; Sturdza, II, s. 407 ve devamı.

160 Kingslake II, s. 111-112.

161 Bkz. Testa, IV, s. 104; Sturdza, II, s. 414 ve devamı.

162 Eastern Papers, VIII, s. 1 ve devamı; Sturdza, II, s. 417 ve devamı. Rus Çarı'nın savaş ilanı 11 Nisan tarihlidir.

163 Eastern Papers, IX, s. 2 ve devamı; Sturdza, II, s. 429 ve devamı; Kinglake I, s. 295 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Beer.

164 Jasmund I, s. s. 459; Sturdza, II, s. 418 ve devamı.

165 Kinglake I, s. 303-304; Eastern Papers, IX, s. 1 ve devamı; Sturdza, II, s. 448.

166 D'Anglais, Magnan, Walker ve Slade, Türk ordusunun eğitmenleri olarak faaliyet gösteriyorlardı ve kaptan-ı derya vekili olarak İngiliz asıllı Mustafa Paşa görevlendirilmişti; Destrilhes, s. 195; Fontmagne, s. 65-66; özellikle Jouve II. Cilt, aynı yer.

167 Paskiyeviç'in 1829 yılındaki Varna örneğine göre kaleyi teslim etmesi için 4 milyon teklif ettiğine inanılıyordu; Ubicini, Lettres sur la Turquie, s. 222.

168 Rosen, s. 206.

169 Aynı eser, s. 207; Askerî bir rapora göre Bamberg, s. 106 ve devamı.

170 "Il n'y a pas une seule goutte d'eau russe dans le Danube", La politique de la Russie et les Principautés danubiennes, Paris 1854, s. 141 (Almancası da mevcuttur).

171 Testa, IV, s. 134 ve devamı; Sturdza, II, s. 452-453.

172 "Armée étrangère".

173 "D'employer même, en cas de besoin, le nombre de troupes nécessaires pour atteindre ce but"; Eastern Papers XII, s. 2 ve devamı; Sturdza, II, s. 459 ve devamı; ayrıca Kinglake, s. 306.

174 Testa, IV, s. 138 ve devamı; Sturdza, II, s. 461 ve devamı.

175 Rosen, s. 209-210.

176 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Jouve'nin Yergöğü ve Bükreş'ten gönderdiği ilginç mektuplar. Tüm bunlar için bkz. Fransa'nın İstanbul elçisi Thouvenel'in Pages de l'Histoire du Second Empire d'après les Papiers de M. Thouvenel (1854-1866), Paris 1903, s. 11 ve devamındaki özeti.

177 Correspondanta lui Stribei-Voda I, s. 486 ve devamı.

178 Rosen, s. 223-224.

179 Destrilhes, s. 137. Karşılaştırma için bk. Fontmagne, s. 240, Not 1; Dumont, Le Balcan et l'Adriatique, s. 107.

180 Jouve I, s. 58-59, 81 ve devamı, 94-95; Destrilhes, Avrupa ordusunu 169 bin adam olarak tahmin etmektedir; s. 188. Rus ordusunun 25 yıl askerlik hizmeti veren askerlerden oluşturulması hakkında bkz. Ficquelmont, s. 97.

181 Hakkında ayrıca bkz. Destrilhes, s. 79-80, 130 ve devamı.

182 Beer.

183 Ayrıca Jouve I, s. 97 ve devamı, 164 ve devamı, 185-186, 253; Bamberg, s. 101.

184 Millinger, s. 284.

185 Testa, IV, s. 122 ve devamı; Sturdza, II, s. 425 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Baker, s. 226-227.

186 Eastern Papers, V, s. 23 ve devamı; Sturdza, II, s. 79.

187 Ubicini, La Turquie Nouvelle, s. IX'da Anadolu ve Suriye'deki Rum unsurunun yüzde 25 oranında olduğunu belirtmektedir. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 164. İstanbul'da 721 bin nüfustan 100 bin Rum, 205 bin Ermeni ve 37 bin Yahudi idi; Aynı eser, s. 58.

188 Jouve, I, s. 112-113.

189 Aynı eser, s. 27, 78-79.

190 Fransızların "Moniteur Universel"e göre talimatları Sturdza, II, s. 704 ve devamında verilmiştir.

191 Jouve I, s. 75-76, 145, 147.

192 Aynı eser, s. 156-157.

193 Ubicini, La Turquie Nouvelle, s. 177.

194 Jouve I, s. 132-133.

195 Aynı eser, s. 77.

196 Bu kadar hazırlıksız birliklerle seferi başlatma imkânsızlığı hakkında bkz. Bamberg, s. 105-106.

197 "Figure pâle et immobile ... douce et mélancolique ..., regard de vague indéfinissable d'un rêveur solitaire ..., frêle et triste enfant d'Othman"; Jouve I, s. 87-88; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 214, 217, 221-222, 229, 241 ve devamı; ayrıca Destrilhes, s. 29: "la figure pâle, mélancolique du Sultan.".

198 Thouvenel, s. 169: "Le Sultan parle français sans le moindre accent et avec plus facilité que je ne le croyais." Ayrıca s. 173: "Le Sultan ne consentit à S.'asseoir qu'après que les dames eurent pris place, ainsi que les chefs de la mission" [française]. eski Boğdan vasalı Sturdza'nın eşi ile de konuştu; Aynı eser, s. 173.

199 Thouvenel, s. 148. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 164 ve devamı [İmparatoriçenin yatağı için incilerle bezeli cibinlik hazırlanmıştır].

200 Ubicini, La turquie nouvelle, s. 166. Karşılaştırma için bk. Thouvenel'in açıklaması, s. 124: "Le pauvre homme, dont le système nerveux était surexcité par les plus cruelles incertitudes." Ziyareti sırasında Prens Napoleon bir kürdanla oynuyordu; Aynı eser, s. 133-134.

201 Destrilhes, s. 78-79, 134, 136-137. Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu ve Sultan'ın damadı Ali Galib Paşa hakkında Madame Durand de Fontmagne, s. 139'da "harika Fransızca konuştuğunu" belirtmektedir.

202 Fontmagne, s. 205.

203 Jouve, I, s. 67; Karşılaştırma için bk. s. 236-237.

204 Aynı eser, s. 155 ve devamı.

205 Avusturya'nın ya da sadece Avusturya generallerinin, Ruslara karşı ortaklaşa hareket etmeye yönelik az ya da çok dürüst önerileri hakkında bkz. Beer.

206 Bu ifade Rosen, II, s. 213'te de bulunmaktadır. Karşılaştırma için bk. Driault, La Politique Orientale de Napoléon I, 1806-1808, Paris 1904, aynı yer.

207 Karşılaştırma için bk. Camille Rousset, Histoire de la Guerre de Crimée; Elphinstone, Siege of Sebastopol ve Todtleben ile Jouve'nin renkli ve hareketli anlatımları.

208 İtalyanların savaşa katılımın sonuçları hakkında bilgi için ayrıca bkz. General Lamormora, Mémoires, Paris 1874 ve Cavour'un yazışmaları, Torino 1884.

209 Karşılaştırma için bk. Rosen, II, s. 224-226; Millinger, s. 46, 185, 186-187; Louet, s. 161-162; Fontmagne s. 64-65. Stratford'un 1853 yılında şahtan beklediği Bâbıâli'ye savaş ilanı – Eastern Papers, I, s. 307 ve devamı; Sturdza, II, s. 156 ve devamı – gerçekleşmedi.

210 Eastern Papers, XI, s. 3 ve devamı; Sturdza, II, s. 481 ve devamı.

211 Testa, IV, s. 157 ve devamı; Sturdza, II, s. 493 ve devamı.

212 Jasmund, I, s. 396; Sturdza, II, s. 546-547.

213 Jasmund, I, s. 398 ve devamı; Sturdza, II, s. 548 ve devamı. 28 Aralık'ta bu dört nokta üç Avrupa devleti tarafından Petersburg Kabinesi'ne teklif edildi; Testa, IV, s. 175 ve devamı; Sturdza, II, s. 559 ve devamı. Özellikle Beer, s. 510 ve devamı.

214 1855 baskısı "Acts and convention relatives to the cooperation of H. M. the King of Sardinia in the war" belgesine göre Aynı eser, s. 581 ve

devamı. 15 Mart'ta Sardunya ve Türkiye arasında bir antlaşma akdedilmiştir; Jasmund II, s. 12 ve devamı; Sturdza, II, s. 613 ve devamı.

215 Testa, IV, s. 167 ve devamı; Sturdza, II, s. 537 ve devamı.

216 La Russie ne s'opposera pas à son abolition, si le Sultan, principale partie intéressé, y consent; aynı yer.

217 "Le traité du 13 juillet 1841 sera révisé dans le double but de rattacher plus complètement l'existence de l'Empire Ottoman à l'équilibre européen et de mettre fin à la prépondérance de la Russie dans la Mer Noire"; Sturdza, II, s. 617.

218 Aynı eser, s. 616, 643.

219 Testa, IV, s. 193 ve devamı; Sturdza, II, s. 615 ve devamı.

220 Rosen, s. 232-238. Moltke 1839 yılında Ermenilerin de Kürtler gibi askerlik hizmeti yapmak üzere çağrılması gerektiğine işaret etmişti; Briefe über die Zustände und Begebenheiten in der türkei, s. 353-354. Karşılaştırma için bk. Yukarıda adı geçen Eichmann eseri.

221 Sturdza, II, s. 618.

222 Aynı yer.

223 "Assurer celle des frontières".

224 Sturdza, II, s. 620-621.

225 Bâbıâli yine de ömür boyu görev yapmak üzere atanmış mahalli bir prensi miras hakkı ile ödüllendirebilirdi; Aynı eser, s. 642.

226 Aynı eser, s. 623.

227 Aynı eser, s. 624.

228 Aynı eser, s. 641 ve devamı.

229 Aynı eser, s. 631 ve devamı.

230 Aynı eser, s. 646 ve devamı.

231 Aynı eser, s. 651.

232 Aynı eser, s. 667-668.

233 Aynı eser, s. 675.

234 Aynı eser, s. 680-681.

235 20 Mayıs'ta Avusturya İmparatoru'nu Avrupa hükümdarları ile birlikte Rusların Karadeniz'deki askerî gücünü artırmak için kendi tarafına çekme projesi, Aynı eser, s. 771 ve devamı. Karşılaştırma için ayrıca: Le traité de Paris du 30 mars étudié dans ses causes et ses effets par le correspondant diplomatique de Constitutionnel, Paris 1856 ve Gourdon, Histoire du Congrès de Paris, Paris 1857.

236 Nouveau Portefeuille Diplomatique, s. 234 uyarınca; Sturdza s. 847.

237 Aynı eser, II, s. 842 ve devamı.

238 Tasviri ve eleştirisi, Rosen s. 239 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Sturdza, II, s. 890 ve devamı, 921 ve devamı. Tamamı Eichmann'ın eserinde verilmiştir; bkz. s. 204 ve devamı; 353 ve devamı, 458 ve devamı.

239 Sturdza s. 923, 942 ve devamı, 949-950. Clarendon ve Fransız elçi Thouvenel'de buna hakları olduğun kabul ediyorlardı; Aynı eser, s. 939; III, s. 492-493.

240 "Législature constituante".

241 Testa, V, s. 304 ve devamı; Sturdza, II, s. 917 ve devamı.

242 Testa, V, s. 42 ve devamı; Sturdza, II, s. 886 ve devamı.

243 Rosen, s. 245; Karşılaştırma için bk. Sturdza, II, s. 904 ve devamı.

244 Aynı yer.

245 Jasmund, II, s. 324 ve devamı; Sturdza, II, s. 908 ve devamı.

246 Aynı eser, s. 1015-1017.

247 Aynı eser, s. 1020-1021, 1023-1024.

248 Komisyonun yetkileri, s. 1067 ve devamı.

249 "Dispositions bienveillantes".

250 14. oturum; Aynı eser, s. 1037.

251 Aynı eser, s. 1018.

252 "L'intérêt particulier que la Russie porte aux sujets chrétiens du Sultan"; 14. oturum; Aynı eser, s. 1033.

253 "S'ils survenait entre la Sublime Porte et l'une des Puissances contractantes un dissentiment de nature à menacer le maintien de leurs relations, les deux États, avant de recourir xa l'emploi de la force, mettront les autres Puissances en mesure de prévenir cette extrémité par les moyens de la conciliation"; Aynı eser, s. 1027.

254 Jasmund I, s. 470; Sturdza, II, s. 1089.

255 14. oturum; Aynı eser, s. 1035-1036.

256 Aynı yer ve devamı.

257 Araştırmacılar için sayısız kaynak hakkında bilgi için bkz. G. Bengesco, Bibliographie Franco-Roumaine du XIXe Siècle, Brüksel 1895 ve St. Oraşanus'un eleştirileri ve ilaveleri, Bibliografia Cestinuei Orientului, Bükreş 1899 (Economia Nationala" Dergisi'nden). Broşür hakkında, Eugenie Borés, Question des Lieux-Saints, Paris 1850 ve bu broşüre gelen cevaplar, bkz. Oraşanu, s. 39.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 04

1 Karşılaştırma için bk. Cavour'un Massimo d'Azeglio'ya gönderdiği 2, 6, 7 ve 12 Mart 1856 tarihli mektuplar; Affaires d'Orient, Réorganisation des provinces Danubiennes, Paris 1856; ayrıca Sturdza, III, s. 114 ve devamı.

2 İstanbul'da açılan 14 yeni mezarlığa gömülen 50 bin Fransız tifo kurbanından bahsediliyordu; Durand de Fontmagne, s. 68-69.

3 Daha önce alıntı yapılan broşür.

4 "Vous nous croyez fragiles? Erreur! notre solidité n'est pas factice puisqu'elle repose sur vos divisions"; Durand de Fontmagne, s. 43 ve devamı.

5 Anadolu Seraskeri İsmail Paşa, Stirbey'e bir "prince et gouverneur-général de Valachie" (Prens ve Eflak Genel Valisi) olarak yazmıştır; Marturii Istorice, s. 605, No. CLXXV.

6 Sturdza, aynı eser, s. 1095.

7 Aynı eser, s. 1096.

8 "Les principautés rachèteraient leir indèpendance au prix d'une compensation pécuniaire qui permettrait à la Porte, au rétablissement de la paix, de liquider les charges de guerre"; L. Thouvenel, Trois Aannées de la Question d'Orient, 1856-1859, Paris 1897, s. 4, Not 1

9 "C'est l'indépendance au bout d'un an"; s. 1097.

10 Aynı yer.

11 Thouvenel, s. 7.

12 Aynı eser, s. 8: "Le réunion est surtout en odeur de sainteté à Windsor".

13 Sturdza, s. 434, 447.

14 "Idée excellente, mais trop tardive"; Thouvenel, s. 11.

15 "J'épuiserais mon crédit sans profit"; Sturdza, s. 431.

16 Aynı eser, s. 432.

17 Stirbey'in Fuad Paş'ya gönderdiği mektup, Marturii istorice, s. 609, No. CLXXXII. Karşılaştırma için bk. Sturdza, s. 465, 530. Buzau'da Avusturyalılar ve Eflak zabıtaları arasında bir anlaşmazlık, Aynı eser, s. 615 ve devamı. Prokesch-Osten, İstanbul'da bu sürenin uzatılmasını talep etmiştir; Aynı eser, s. 434.

18 Aynı eser, s. 610, No. CLXXXIV; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 613-614.

19 Sturdza, s. 433 ve devamı, 488.

20 Thouvenel, s. 9, 13; Sturdza, II, s. 447, 587.

21 Yeni Besarabya sınırının belilenmeisnde çıkan zorluklar için bkz. Aynı eser, s. 492. Ruslar, Türkler istemese de İsmail Kalesi'ni yıktılar; Aynı eser, s. 541 ve devamı.

22 "L'opposition de l'autriche influe beaucoup moins sur l'opinion de la Porte que l'adhésion de la Russie"; Thouvenel'in 15 Nisan tarihli raporu, Sturdza, s. 434.

23 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 435: Thouvenel'in raporu; 445-446: Valevski'nin mektubu; ayrıca Aynı eser, s. 457 ve devamı.

24 "Le droit de réunion est un droit souverain qui ne peut appartenir qu'à la s. Porte"; Aynı eser, s. 70.

25 Aynı eser, s. 572.

26 Aynı yer.

27 Aynı eser, s. 589.

28 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 489 ve devamı ve Jorga, Viata lui D. Stirbei, s. 185-187.

29 Thouvenel, s. 35.

30 Amiral Lyons, Ağustos ayında rusları uzaklaştırmak için bir buharlı gemi göndermiştir; Aynı eser, s. 778.

31 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 589, 882-883; Thouvenel, s. 40 ve devamı.

32 Aynı eser, s. 23. Karşılaştırma için bk. Thouvenel'e yaptığı açıklamalar, Temmuz başı, Sturdza, s. 605 ve devamı.

33 Thouvenel, s. 28-29; Karşılaştırma için bk. Sturdza, s. 687 ve devamı.

34 "Das Organische Reglement wird durchgesehen werden, um die innere Verwaltung des Landes zu bessern und den Aufschwung und das Glück der Bevölkerung zu sichern" Memleketin dahili idaresinin ıslahı ve halkın gelişmesini ve saadetini güvence altına almak için Nizâmnâme'nin gözden geçirilmesi gerekmektedir; Aynı eser, s. 691, 720. Fuad Paşa, 31 Temmuz tarihli resmi bildirgesinde Türkiye'nin yurtdışındaki temsililerine de aynı yönde açıklamalar yapmıştır; Aynı eser, s. 729 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Romenlerin cevabı, Aynı eser, s. 758 ve devamı. Karşılaştırma için ayrıca s. 648 ve devamı.

35 Aynı eser, II, s. 732-733.

36 "Courier français" uyarınca Sturdza, II, s. 678-679; ayrıca Aynı eser, s. 682 ve devamı. Bu eserde ifadeleri yumuşatmaktadır.

37 Aynı eser, s. 737. Rusya’nın Viyana elçisi bu konuda şikâyette ulunmuştur; Aynı eser, s. 755-756. Avusturyalıların aşırılıkları, Aynı eser, s. 780.

38 Aynı eser, s. 728; Fuad Paşa’nın bildirgesi; Aynı eser, s. 743 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 786, 805-806.

39 Aynı eser, s. 846 ve devamı.

40 Aynı eser, s. 848-849, 852 ve devamı, 874 ve devamı.

41 “Si, contrairement à ce qu’on attend d’eux, les Divâns se liviraient à la discussion de matières contraires aux droits de la souveraineté auguste de la Porte Ottomane, ainsi qu’aux anciens privilèges organiques des deux provinces”; Aynı eser, s. 870, 887-888.

42 Aynı eser, s. 880-881, 925 ve devamı.

43 Aynı eser, s. 855-856, 893-894.

44 Aynı eser, s. 889 ve devamı.

45 Thouvenel, s. 55 ve devamı.

46 Sturdza, s. 889-890.

47 Thouvenel, s. 49 ve devamı.

48 Aynı eser, s. 57-58; Sturdza, s. 924, 928 ve devamı.

49 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 932.

50 Thouvenel, s. 65 ve devamı.

51 Karşılaştırma için bk. Sturdza, s. 862 ve devamı ve s. 912 ve devamı, 916, 917 ve devamı, 1002 ve devamı, 1012 ve devamı, 1023 ve devamı, 1049 ve devamı: nihai hali.

52 Aynı eser, s. 1031-1033. Antlaşma ancak 19 Mayıs’ta akdedilip, 31 Aralık’ta onaylandı; Aynı eser, V, s. 850-851.

53 Aynı eser, II, s. 1041 ve devamı, 1071 ve devamı.

54 Aynı eser, s. 1090-1091.

55 Aynı eser, s. 1091-1092.

56 Aynı eser, s. 1087 ve devamı.

57 Aynı eser, IV, s. 112-113, 138-139.

58 Fontmagne, s. 176-177.

59 Thouvenel, s. 81.

60 Bazı birlikler toplarla birlikte Yergöğü ve Kalafta’ta kalmışlardı; Aynı eser, s. 94.

61 Aynı eser, s. 91.

62 Daha sonra davranışlarını tamamen değiştirdi; Sturdza, II, s. 756.

63 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 57 ve devamı, 125 ve devamı.

64 Aynı yer.
65 Aynı eser, s. 677 ve devamı, 1019; Thouvenel, s. 105.
66 Sturdza, II, s. 59-60, 66 ve devamı, 145-146.
67 Aynı eser, s. 211, 264.
68 Yaş’ta yanındaki Arap huzuruna gelen Boğdanlılara kılıcı ile saldırıyorud; Aynı eser, s. 388 ve devamı.
69 Aynı eser, s. 49; Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 88.
70 Sturdza, II, s. 328 ve devamı.
71 Karşılaştırma için bk. Stratford’un kaymakama gönderdiği teşvik edici mektup; Aynı eser, s. 225.
72 Aynı eser, s. 32.
73 Özellikle bkz. Aynı eser, s. 702, 709 ve devamı.
74 Aynı eser, s. 743.
75 Thouvenel, s. 132.
76 Sturdza, s. 535-536; 91.
77 Çoğu seçmenin oy vermesi engellendi. 48 manastır başrahibinden sadece 5, 3263 papazdan sadece 29 ve birkaç bin arazi sahibinden sadece 28’i oy kullanabildi; Aynı eser, s. 133.
78 Sturdza, s. 752. Thouvenel’in itirazları, Aynı eser, s. 963-964.
79 “Appuyez fortement pour obtenir le concours de Rechid-Pacha à l’Union. Ne rien ménager pour obtenir ce résultat”, Aynı eser, s. 214; Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 106.
80 Karşılaştırma için bk. Doucments Pour Servir à l’histoure de l’applicaiton de l’art. 24 du Traté de Paris en Moldavie, Londra 1857.
81 Sturdza, II, s. 965-967, 996 ve devamı; V, s. 60 ve devamı; Thouvenel, s. 121 Not.
82 Aynı eser, s. 135.
83 Aynı eser, s. 136.
84 “L’annulation immédiate et absolute de ces ‘élections’”; Aynı eser, s. 136, Not 2.
85 Sturdza, IV, s. 782-783.
86 Thouvenel, s. 103-104, 123; Sturdza, V, s. 539 ve devamı.
87 Aynı yer.
88 Thouvenel, s. 107. Fuad Paşa’nın bu yöndeki açıklaması, Sturdza, IV, S.851.
89 Thouvenel, s. 123 ve devamı.
90 Aynı eser, s. 69-70, 137, 161-162, 180.

91 Karşılaştırma için bk. Fransız Tercüman Outrey’e açıklaması, Sturdza, V, s. 71 ve devamı. Thouvenel’in huzura kabulü, Aynı eser, s. 238 ve devamı.

92 Bkz. Napoleon’un Valevski’ye gönderdiği mesaj, Plombières, 26 Temmuz: “Si la Porte maintient les élections de la Moldavie, dietes à Thouvenel de demander ses passeports”; Sturdza, V, s. 261, No. 1584. Karşılaştırma için bk. Valevski’nin, Thouvenel’e talimatları, 27 Temmuz; Aynı eser, s. 274: Obtenez absolument l’annulation des élections de Moldavie. Hariciye Nâzırın Ali Galib Paşa’nın cevabı, Aynı eser, s. 288 ve devamı. Thouvenel’in sultana hitabı, 29 Temmuz, Aynı eser, s. 297-298.

93 Thouvenel, s. 138, Not 1.

94 “Que je suis malheureux qu’un événement pareil, la rapture avec une Puissance qui a tant fait pour mon Empire et pour moi, se passe sous le règne d’Abdul-Medjid”; Thouvenel, s. 142; Sturdza, s. 393-394.

95 Fontmagne, s. 240 ve devamı.

96 Mustafa Reşid Paşa, bizzat Kıbrıslı Mehmed Paşa’yı ve Mehmed Ali Paşa’yı düşünmüştü; Sturdza, V, s. 144.

97 Elçilere ilk memorandumu, 4 Ağustos, Aynı eser, s. 383-384; Karşılaştırma için bk. 389-390. Mustafa Reşid Paşa, Divân başkanı olarak, oğlu da Vakıf Nâzırı olarak kaldı; Aynı eser, s. 391.

98 Thouvenel, s. 195 ve devamı; Sturdza, s. 388.

99 Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 160 ve devamı.

100 Sturdza, s. 421 ve devamı.

101 Thouvenel, s. 163; Ancak Fransa ve Rusya hükümdarlarının Eylül ayında Stuttgart’ta buluşmalarından sonra verilen taviz için bkz. s. 176

102 Sturdza, s. 575-576, 613 ve devamı; Thouvenel, S.162.

103 Aynı eser, s. 149 ve devamı; Fontmagne, s. 240 ve devamı; Martin, Leben des Prinzen Albert IV, s. 102 ve devamı; Sturdza, s. 395 ve devamı, 435-436, 446-447.

104 Thouvenel, s. 153; Sturdza, V, s. 504 ve devamı.

105 Thouvenel, s. 175 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 187. Bunun üzerine Rus Çarı ve Kayser Franz Joseph arasında Weimar’da mutabakat hasıl oldu.

106 Sturdza, s. 589.

107 Aynı eser, s. 621-623. Thouvenel’in 27 Eylül tarihli itirazı, Aynı eser, s. 647 ve devamı. Manteuffel’in açıklamaları, Aynı eser, s. 711. Karşılaştırma için bk. Valevski’nin düşünceleri, Aynı eser, s. 725.

Gorçakov'un düşünceleri, Aynı eser, s. 735-736, 791-792. Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 174.

108 Sturdza, s. 663.

109 Aynı eser, s. 716-717, 724-725, 788.

110 Aynı eser, s. 726.

111 28 Ekim tarihli nota; Aynı eser, s. 741-742.

112 Aynı eser, s. 804 ve devamı, 819 ve devamı.

113 Aynı eser, s. 827, 830.

114 Aynı eser, s. 843 ve devamı, 853. Komisyonun raporu, Aynı eser, VII, s. 19 ve devamı.

115 Thouvenel, S.190 ve devamı. Özür dilemek üzere temsilcisi Fransız asıllı Koscielski Sefer Paşa'yı Paris ve Compiègne'ye gönderdi; aynı yer.

116 "Vous n'ignorez pas que, du premier des Musulmans jusqu'au dernier, personne ne veut de l'Union"; Sturdza, s. 840; Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 846 ve devamı; ayrıca VII, s. 1373.

117 Thouvenel, s. 215-216.

118 Aynı eser, s. 219.

119 Aynı eser, s. 220.

120 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, VII, s. 161 ve devamı.

121 İstifası hakkında bkz. Thouvenel, s. 241, 309 ve devamı.

122 Aynı eser, s. 220.

123 Aynı eser, s. 221.

124 Aynı eser, s. 222 ve devamı. Çok geçmeden oğlu Ali Galib Paşa, Boğaz'da boğuldu, Aynı eser, s. 312. Karşılaştırma için bk. Millinger, s. 276, Not 1.

125 Sturdza, VII, s. 76.

126 "L'idée ... me semble particularièment heureuse", Aynı eser, s. 86.

127 Aynı eser, s. 86 ve devamı.

128 Aynı eser, s. 124.

129 Aynı eser, s. 153 ve devamı.

130 Aynı eser, s. 180. Hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Un Diplomate Ottoman en 1836 (Affaire Churchill), Traduction ... d'Akif Pacha par Arthur Alric, Paris 1892.

131 Sturdza, s. 266 ve devamı; Thouvenel, s. 261 ve devamı.

132 "Assimiliation des institutions administratives"; Sturdza, s. 269.

133 Aynı yer.

134 Aynı eser, s. 271.

135 Boğdan’ın vergisi 1 milyon 500 bin akçe, Eflakın vergisi 2 milyon 500 bin akçedir; Madde 8.

136 Aynı eser, s. 495 ve devamı, 571 ve devamı.

137 Aynı eser, s. 398-399.

138 Aynı eser, s. 698-699, 730-731, 753-754, 1011. Bâbıâli de aynısını yaptı; Thouvenel, s. 332-333.

139 Sturdza, s. 1006-1007.

140 Aynı eser, s. 1040.

141 Aynı eser, s. 1226-1227. Bâbıâli, Paris’te hilâlin Romenlerin bayrağına da konulmasını istemiştir; Thouvenel, s. 273.

142 Sturdza, s. 1056 ve devamı.

143 Aynı eser, XI, s. 191.

144 Aynı eser, s. 191-192.

145 Aynı eser, s. 283; Karşılaştırma için bk. Cilt III, s. 639.

146 Aynı eser, IX, s. 287.

147 Aynı eser, s. 293.

148 Aynı eser, s. 309.

149 Aynı eser, s. 319-320.

150 Aynı eser, s. 313-314.

151 Karşılaştırma için bk. Thouvenel, s. 339.

152 Aynı eser, s. 339-340.

153 Xenopol, Domnia lui Cuza-Voda I, Yaş 1903, s. 126-127.

154 Aynı eser, s. 157. 1859 yılı sonunda Ali Paşa’nın yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa getirldi, ancak birkaç hafta sonra o da gözden düştü; Thouvenel, s. 356 ve Not 1.

155 Bolintineanu, Calatoria Domnului Principatelor Unite in Constantinopole, 1860; “Mesagii şi Proclamatii ale lui Cuza-Voda”, Valenii-de-Munte 1910, s. 38 ve devamı.

156 “Archives diplomatique”, Paris 1866, s. 200; Xenopol, s. 213 ve devamı.

157 “Mesagii” s. 179 ve devamı.

158 Kallay, aynı yer (Thalloczy Sırpların kurtuluş savaşı hakkındaki eserini de yayınlamıştır); Baker, s. 227; Millinger, s. 347-348.

159 Baker, s. 227 ve devamı.

160 Karşılaştırma için bk. L. Leger, La Save, le Danube et l’Adriatique, Paris 1884, s. 89 ve devamı.

161 Bkz. ilerideki kaynaklar.

162 Marco Antonio [Canini], Dix Années d’exil, Paris 1869, s. 227, 234, 269.

163 Thouvenel, s. 245, 63 ve devamı, 309 ve devamı. Engelhardt, I, s. 154 ve devamı; Millinger, s. 158-159, 309; F. Ch. Roux, Revue historique CII, s. 275 ve devamı.

164 Millinger, s. 349-350.

165 Neigebauer, s. 60 ve devamı ve “Allgemeine Zeitung”, Dimitre Vasilievici’nin Romence yazısı, Montenegro şi Montenegrenii, Yaş 1858.

166 Aynı yer.

167 von Sax, s. 361. Karşılaştırma için bk. John Wilkinson, Dalmatia and Montenegro, Londra 1848; Almanca’den çev. Wilhelm Adolf Landau (ulaşamadığım bir kaynak).

168 Aynı eser, s. 343-344; Karşılaştırma için bk. H. Barth, Reise durch das Innere der europäischen Türkei im Herbst 1862, Berlin 1864, s. 225-226.

169 Vehhabîlerin dostu Abbas Paşa 1854 yılında hizmetkârları tarafından öldürüldü.

170 Millinger, s. 337, 340-341; Caston II, s. 28, 127, 134, 386.

171 Louet, s. 391; Millinger, s. 279, 312-313; d’Harcourt, s. 69.

172 Yani 16 milyon 875 bir akçe.

173 d’Harcourt, s. 68-69.

174 Caston, s. 100 ve devamı. Karşılaştırma için bk. s. 331 ve devamı (Mısır için 17 Mayıs 1866 tarihli irade).

175 Farley, s. 104 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Caston, aynı yer.

176 Engelhardt, I, s. 89 ve devamı; Caston, s. 26-27, 248 ve devamı, s. 251 ve devamı.

177 Albert Dumont, s. 3-4.

178 “Fondre les Races”; Destrilhes s. 59.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 05

1 Thouvenel, aynı eser.

2 Destrilhes, s. 65 ve devamı.

3 Von Sax, s. 358. Ceza Kanunu önce 1864 yılında Rusçuk'ta, daha sonra 1866 yılında Edirne'de yürürlüğe kondu; Dumont, s. 94.

4 Législation Ottomane ou recueil des lois, réglements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de l'Empire Ottoman par Aristarchi-Bey (Grégoire): 1) Droit civil général, 2) Droit public intérieur, 3) Droit administratif, 4) Droit international, 1873-1878.

5 Von Sax, 358-359 yeni Ticaret Kanunu hükümlerini ve yeni açılan Ticaret Mahkemeleri ile Deniz Ticareti Kanunu hakkında da bilgi vermektedir. 1862 ve 1864 yıllarında Ticaret Mahkemeleri ve Deniz Ticareti Kanunu ile ilgili Muhakeme Usulleri tespit edilmiştir; Aynı eser, s. 373.

6 Jireçek, s. 548.

* Millet, aynı mezhebe mensup cemaat anlamındadır (ed).

7 Engelhardt, I, s. 150 ve devamı.

8 Aynı eser, II, s. 66 ve devamı.

9 Aynı yer.

10 Aynı eser, II, s. 60 ve devamı.

11 Karşılaştırma için bk. Caston II, s. 6 ve devamı; Fontmagne, s. 81-82, 225 ve devamı, 237; Thouvenel, s. 277 ve devamı. Piyano ustası hizmetleri karşılığında 10 bin akçe almıştır; Fontmagne, s. 262. Karşılaştırma için bk. Sözde bir İranlının açıklaması, Destrilhes, s. 155: "Sire, j'ai vu qu'on démolissait la province pour construire Constantinople aveç ses debris". 1830 doğumlu en büyük oğlu Murad, altın kendine tabaklar döktürmüştü; Thouvenel, s. 313-314.

12 Engelhardt, I, s. 157.

13 Von Sax, s. 357.

14 Engelhardt, I, s. 158-159; Millinger, s. 159, 235-236; Thouvenel, s. 354.

15 Aynı yer.

16 Destrilhes, s. 61; Millinger, s. 214 ve devamı.

17 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 176-177: "Il faut se demander plutôt comment les pierres et la poussière même de ces provinces n'ont pas encore été emportées par l'avidité de pareils administrateurs". Asya'daki

paşalardan biri 1870 yılı civarında iki yıl içinde 20 bin sterlin toplamıştır; Aynı eser, s. 177.

18 Engelhardt, I, s. 161-163.

19 Aynı eser, s. 165-168; von Sax, s. 357.

20 Engelhardt, I, s. 169 ve devamı; II, s. 18-19.

21 Karşılaştırma için bk. Hersek'in Mostar'daki konsoloslara gönderdiği dilekçe, Aynı eser, I, s. 190-191; ayrıca Baker, s. 168 ve devamı.

22 Çok düşük önemleri hakkında ayrıca Albert Dumont, s. 89-90.

23 Farley, s. 272 ve devamı; Caston, s. 142 ve devamı.

24 Karşılaştırma için bk. Albert Vandal'in Ermenilerin öldürülmesi hakkında açıklaması: "Elle brise les autonomies locales, qui constituaient pour certains groupes de population des remparts contre l'arbitraire Ottoman"; Les Arméniens et la Réforme de la Turqie, Paris 1897, s. 24

25 "Ne vous mêlez pas de leurs affaires religieuses; respectez leurs privilèges ... Marchez droit au bien sans avoir égard à ce que vous considérez comme le voix publique de l'Occident. Vous ne comprenez pas cette voix et vous aurez pour vous celle qui compte pour quelque chose, si vout êtes justes, éclairés dans votre marche"; Engelhardt, I, s. 47-49.

* Emir Abdülkadir Cezayir'den çıktıktan sonra Şam'a yerleşmiştir (ed).

26 "Assurer l'ordre et la paix parmi les populations placées sous sa souveraineté.".

27 İspanya da Hristiyanlar için intikam almaya yemini etmişti; Fr. Lenormant, Histoire des Massacres de Syrie en 1860; Les derniers événements de Syrie, Paris 1860; Eugène Poujade, Le Liban et la Syrie 1845-1860, Paris 1860; Poujoulat, La vérité sur la Syrie; özellikle Edwards, s. 124 ve devamı; Ernest Louet, Expédition de Syrie, Paris 1872, s. 10-11.

28 Aynı eser, s. 13, Not; Napoleon'un açıklaması.

29 "Aucun avantage territorial, aucune influence exclusive, ni aucune concession touchant le commerce de leurs sujets, et qui ne pourrait être accordée aux sujets de toutes les autres nations"; Aynı eser, s. 15, Not.

30 "Conformément aux promesses solenelles de la Sublime Porte il soit adopté des mesures administratives sérieuses pour l'amélioration du sort des populations chrétiennes de tout rite dans l'Empire Ottoman"; aynı yer.

31 Aynı eser, s. 27-28.

32 Aynı eser, s. 31.

33 Aynı eser, s. 83-84.

34 Aynı eser, s. 48.

35 Aynı eser, s. 51-53.
36 Aynı eser, s. 58-59.
37 Aynı eser, s. 62.
38 Aynı eser, s. 71-72.
39 Aynı eser, s. 72-73.
40 “Discussion judiciaire”.
41 Aynı eser, s. 82-83.
42 Aynı eser, s. 90-91.
43 Aynı eser, s. 91-92.
44 Aynı eser, s. 95-96.
45 Aynı eser, s. 102 ve devamı.
46 Aynı eser, s. 108.
47 Aynı eser, s. 112-113.
48 Aynı eser, s. 122-123.
49 Aynı eser, s. 134-135.
50 Aynı eser, s. 139 ve devamı.
51 Aynı eser, s. 143, 145 ve devamı.
52 Aynı eser, s. 144.
53 Aynı eser, s. 189.
54 Karşılaştırma için bk. Poujoulat, aynı yer.
55 Aynı eser, s. 192.
56 Aynı eser, s. 194 ve devamı.
57 Aynı eser, s. 197 ve devamı.
58 Aynı eser, s. 292 ve devamı.
59 Aynı yer.
60 Aynı eser, s. 303-304.
61 Aynı eser, s. 342 ve devamı.
62 Aynı yer.
63 Aynı eser, s. 353 ve devamı.
64 Aynı eser, s. 359.
* Mehmed Ali Paşa’nın oğlu II. Meşrutiyet devri sadrazamlarından Said Halim Paşa’nın babası (ed).
65 Aynı eser, s. 358.
66 Aynı eser, s. 370-371.
67 Aynı eser, s. 379 ve devamı.
68 Aynı eser, s. 399-400. Karşılaştırma için bk. Belgiojoso, burada bibliyografisi de verilmiştir; Bart, Scénes et tableaux de la vie actuelle en

Orient: Mont Libanon, Limoges 1883.

69 Aynı eser, s. 401.

70 Aynı yer.

71 Karşılaştırma için bk. Vogué, Syrie Centrale, Architecture civile et religieuse du 1er au 5e siècle, 1865-1877. Tamamı hakkında bkz. Millingen. s. 285, Not 1; Edwards, aynı yer.

72 Beylerden birinin Lazarus nişanı vardı.

73 Millingen, s. 20, 29-30 – Van Eyaleti'nde Ermeni nüfus üçte bir ve Türkler şehirde nüfusun altıda birini oluşturuyorlardı – 32-34, 49 ve devamı, 140 ve devamı, 170 ve devamı, 172-173, 189, 200 ve devamı. Ticaret yolu üzerindeki İran unsurunun önemi: 13 han ve 300 büfe Erzurum'da; Konsolosları vali ile birlikte fiyatları belirliyordu, Aynı eser, s. 181-182. Bâbıâli 1862 yılında Kürt bölgesindeki Kotur'u işgal ettirdi, Aynı eser, s. 13 ve devamı. Paris'teki Feruhan İran elçisi ve İstanbul'daki elçi hakkında karşılaştırma için bk. Fontmagne, s. 137-138.

74 Dumont, s. 302 ve devamı.

75 Engelhardt, II, s. 97.

76 Aynı eser, s. 271. Hahn'ın Arnavutluk incelemelerinin yanında ayrıca bkz. Hecquard, Histoire et Ddescription de la Haute-Albanie, s. 238 ve devamı; Joseph Müller, Albanien, Rumelien und die Österreichisch-Montenegrinische Grenze, Prag 1844.

77 Dumont, s. 340.

78 "Elle ne ferait en ce qui la concerne aucune objection à ce que la Russie et l'Autriche prissent les mesures nécessaires pour protéger les chrétiens de l'Herzégovine, de la Bosnie, de la Bulgarie ... Les bases d'une nouvelle organisation de la Turqie d'Europe ... Un démembrement de quelques-unes de ses parties"; Roux, s. 304-305. Karşılaştırma için bk. Aynı dergideki yazı, 1912 baskısı, s. 246 ve devamı.

79 30 Haziran 1829 doğumlu.

80 Fontmagne, s. 229-230 ve Not 1. Ancak devlet törenlerinde şeyhülislâmın karşısında ayağa kalkıyordu; Aynı eser, s. 215.

81 Ubicini, Turquie Actuelle, s. 136 ve devamı.

82 "Grands yeux noirs rêveurs d'aigle captif ..., expression saisissante d'orgueil blessé et dédaigneux, qui brave le sort et rit de ses enemies"; Jouve, s. 193. Karşılaştırma için bk. Millinger, s. 250: "Enfant chéri du peuple, le bien-aimé de la nation, l'espoir de tous ceux qui avaient à coeur

la prospérité et la grandeur de leur patrie”; Aynı eser, s. 264-265; Fontmagne, s. 227, 274-275.

83 Caston, II, s. 6.

84 Hakkında bilgi için bkz. Destrilhes, s. 74 ve devamı.

85 Millinger, s. 250-251, 322-323.

86 Caston, s. 6, 338 ve devamı.

87 Aynı yer. Karşılaştırma için bk. Selahaddin Bey, La Turqie à l’Exposition universelle de 1867, Paris 1876.

88 Sadrazam’a verdiği ilk emir hakkında bilgi için bkz. Caston, s. 6 ve devamı: “Mes peuples de différentes religions ou races trouveront en moi la même justice, la même sollicitude et la même persévérance à assurer leur bonheur.”.

89 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 12 ve Bâbıâli nazIRI Berberi Hayreddin Paşa’nın eserinden alıntılar, Réformes nécessaires aux États musulmans, s. 13 ve devamı.

90 Caston s. 56’ya göre, o dönemlerde beş yaşında olan oğlunu dünyaya getiren tek bir cariyesi vardı.

91 Baker, s. 172-173; Millinger, s. 300 ve devamı; Farley, s. 9 ve devamı, 81 ve devamı; Karşılaştırma için bk. White, I, s. 49 ve devamı; Ubicini, Turquie Actuelle, s. 115 ve devamı.

92 Millinger, s. 264 ve devamı, 294-295, 308-309, 313-314, 352 ve devamı.

93 Baker, s. 371 ve devamı.

94 Mahkeme salonları ve karma ticaret mahkemeleri hakkında bkz. Dutemple, En Turqie d’Asie, Paris 1883, s. 60 ve devamı; Voinov, La Question Macédonienne et les Réformes en Turqie, Paris 1905, s. 97-98.

95 Karşılaştırma için bk. Engelhardt, I, s. 193 ve devamı; von Sax, s. 373 ve devamı; Dumont, s. 80 ve devamı; Baker, s. 174-178.

96 Aynı eser, s. 375.

97 Aynı eser, s. 379-380.

98 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 335 ve devamı.

99 Engelhardt, I, s. 211 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Brunswick, Réformes et Capitulations, Paris 1869.

100 Farley, s. 347 ve devamı. Hicaz’da dinî nedenlerden dolayı bu reformlar uygulanmadı. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 168 ve devamı, 172 ve devamı.

101 Baker, s. 384. Vergiler hakkında: Verginin yerin toprak vergisi veya salyanenin uygulanması ve gelir üzerinden alınan temettü vergisi ile bedel ve asker vergisi hakkında bkz. Aynı eser, S.323 ve devamı. Âşâr vergisi hakkında bkz. s. 329-330.

102 Engelhardt, II.

103 Diğerlerinden 77 Rum, 48 Ermeni, 8 Ermeni-Katolik, 8 Bulgar, 4 Yahudi, 5 Protestan ve 1 Sırp vardı; Baker, s. 381 ve devamı.

104 Farley, s. 184.

105 Engelhardt, II, s. 19 ve devamı. Devlet Şurasının eski üyeleri Logotheti, Baltazzi, vs. için bkz. Millinger, s. 322-324.

106 Baker, s. 380; Millinger, s. 317-318.

107 Engelhardt, I, s. 231; II, s. 3 ve Not 1.

108 Aynı eser, II, s. 23, Not 1.

109 Baker, s. 379.

110 Engelhardt, II, s. 25 ve devamı.

111 Aynı eser, s. 29.

112 1874 yılında 19 bin 356 öğrenci için 386; 1857 yılında ise sadece 39 tane vardı; Aynı eser, s. 381-382.

113 Farley, s. 153-154; Baker, s. 383.

114 Caston, s. 27-28.

115 Millinger, 352.

116 Aynı eser, s. 357 ve devamı.

117 Aynı eser, s. 373 ve devamı.

118 Karşılaştırma için bk. Caston, s. 382.

119 Farley, aynı yer; Destrilhes, s. 135.

120 Bkz. Lóuzon le Duc, Midhat Pascha, Paris 1877; ayrıca aşağıdaki kaynaklar.

121 Engelhardt, II, s. 97-98.

122 Aynı eser, s. 108 ve devamı.

123 Aynı eser, s. 110 ve devamı.

124 Aynı eser, s. 120.

125 Aynı eser, s. 127-128.

126 Başkent halkı için bkz. White, II, s. 35; Ubicini, Lettres, s. 17: 797 bin nüfus; Baker, s. 374: 1 milyon 200 bin kadar.

127 Farley, s. 196. Amerikan iç savaşı sırasında pamukla elde edilen kazanç hakkında, Aynı eser, s. 237-238.

128 Yerli mallar için yüzde 8 oranındaki gümrük vergisi kaldırılmıştı; Baker, s. 330.

129 Aynı eser, s. 530.

130 Karşılaştırma için bk. Baker, s. 167 ve devamı.

131 Aynı eser, s. 383.

132 Farley, s. 222.

133 İzzet Mehmed Paşa Pelion'u 42 yıllığına aldı; Aynı eser, s. 261. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 263-265. Mustafa Reşid Paşa'nın Tesalya, Suriye, Anadolu'da mülkleri vardı ve Mısır'dan 10 milyon kredi aldı; Destrilhes, s. 40.

134 Baker, s. 171.

135 Caston, s. 18.

136 Aynı eser, s. 19.

137 Baker, s. 389-390. Farley, s. 208 ve devamına göre 1872 yılı için bk. Damga vergisi 200 bin sterlin, ispirto vergisi 244 bin 950, gümrük vergisi 2 milyon 151 bin 405; ağnam 2 milyon 49 bin 700; öşür 7 milyon 495 bin 675. Karşılaştırma için bk. Arslanian'ın 1860-1880 yılları arasındaki listeleri (Eine Historisch-Nationalökonomoische Studie über das System des Ländlichen Grundeigentums im Osmanischen Reiche, Leipzig doktora tezi): 825,57 akçe + 165,21 akçe karşısında 440,61 milyon akçe toprak ve mahsul vergisi ile ağnam; 276 milyon karşısında 440,31 milyon tutarında vergi, madenler ve tuz madenleri hariç.

138 Farley, s. 203.

139 Baker, s. 331.

140 Fontmagne, s. 275.

141 Destrilhes, s. 53, 203, 226 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Cor, "Le budget turc", Revue des deux Mondes, Eylül 1851 baskısı.

142 Arnavutluk'tan elde edilen faiz için bkz. Cyrien Robert, "Les Slaves de Turquie", aynı yer.

143 Destrilhes, s. 58.

144 Cobden, 1856: "When Turkey ceases to borrow, Turkey will cease to pay".

145 Baker, s. 163, 332-333, 386 ve devamı.

146 Aynı eser, s. 164.

147 Aynı eser, s. 172, 386 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Caston, s. 19 ve devamı, 130 ve devamı.

148 Millinger, s. 329, 331, 357 ve devamı.

149 Baker, s. 386 ve devamı.

150 Aynı yer.

151 Aynı eser, s. 332-333: Farley, s. 218 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Morawetz, “Die Türkei im Spiegel ihrer Finanzen”, aynı yer.

152 Farley, s. 218 ve devamı; Millinger, s. 327 ve devamı, 402 ve devamı.

153 Laveleye, La Péninsule des Balkans, Paris 1886, II, s. 268-269; Caston, aynı yer; Benoît Brunswick, La Turquie, ses créanciers et la diplomatie, Paris 1875 ve Aynı yazarın Türklerin israfı ve kapitülasyonlardan vazgeçme düşünceleri hakkındaki diğer yazıları. Ayrıca bkz. Xavier Heuschling, L’Empire de Turquie, Brüksel-Leipzig 1860 (çalışkan Belçikalı bir memurun hazırladığı istatistikler). Ayrıca Jonquière, Histoire de la Turquie, Paris 1881, s. 554 ve devamı.

154 Farley, s. 198.

155 Baker, s. 388 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Bazı entrikalar hakkında Destrilhes, s. 63-64.

156 Baker, s. 346-347. 1850 yılına kadar Avusturya pamuk ticaretini Fransızlarından elinden almıştır; Ubicini, Lettres, s. 274-275.

157 Farley, s. 149: Fairburn ve Kennedy’nin fabrikaları.

158 Aynı eser, s. 297-298, 306 ve devamı, 321, Not.

159 Engelhardt, II, s. 41-42.

160 Farley, s. 219; Baker, s. 356.

161 Engelhardt, II, s. 73 ve devamı.

162 Baker, s. 36.

163 Dumont, s. 24.

164 Fontmagne, s. 45; Morawetz, s. 410 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Greenville Murray’in esprili karikatürleri, Les Turcs chez les Turc

165 Charles Labbé, Fabius Brest; Fontmagne, s. 60, 81.

166 Ali Paşa’nın kızı Fransızca konuşuyordu; Farley, s. 101; Said Paşa da öyle; Louet, s. 391 ve devamı. Fuad Paşa’nın – daha sonra Katolik olup, Belçika elçisi ile evlenen - eşinin ve Fatma Sultan’ın Avrupa tarzında kıyafetleri; Fontmagne, s. 227, 297 ve devamı; Sultan’ın Harem’de Fransız modasına uygun giyime ilişkin emri, Aynı eser, s. 289-290; Kitaplar, Dumont, s. 45, 80, 121.

167 Dutemple, s. 192 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Baker, s. 349.

168 Caston, s. 490. Byela’dakiler, Barth, s. 6; Baker, s. 339 ve devamı, 352. Karşılaştırma için bk. Louet, s. 138: Faure ve Betrand’ın

Hammana’daki dokuma fabrikası. Portalis’in fabrikası: Aynı eser, s. 118. Grignan okulunun öğrencileri Mustafa Reşid Paşa’nın mirasçılarının mülklerini yönetiyorlardı; Dumont, s. 44-48.

169 Louet, s. 35.

170 Caston, s. 476 .

171 Aynı eser, s. 493.

172 Dutemple, s. 259 ve devamı. İstanbul’da ticarethaneler, Caston, 259 ve devamı.

173 Dumont, s. 181; Baker, s. 39 ve devamı.

174 Fontmagne, s. 222, Not 1; Louet, s. 277; Mislin I, s. 559; II, s. 569.

175 Fontmagne, s. 159.

176 Aynı eser, s. 176.

177 Dutemple, s. 149 ve devamı.

178 Caston, s. 530.

179 Dumont, s. 181.

180 Hecquard, s. 22.

181 Aynı eser, s. 23, 226, 275 ve devamı. Papaz okulu bir kez 1856 yılında tahrip edildi. Hecquard, Lazaristleri ve Soeurs de charité rahibeleri görevlendirmek istiyordu, aynı yer. Buşat Katolik Kilisesi hakkında, Aynı eser, s. 24. Bar’da arşidükün küçük kilisesi kullanılıyordu, Aynı eser, s. 36. Dulcigno’daki San Antonius Manastırı, Aynı eser, s. 58 ve devamı. 1855 yılında Podgoriçe Kilisesi, Müslümanlar tarafından tahrip edildi, Aynı eser, s. 74. Ortodokslar ve Katolikler arasındaki anlaşmazlıklar, Aynı eser, s. 87 ve devamı. Rasci Kilisesi için verilen mücadeleler, Aynı eser, s. 153-154. Klementilerin bölgesindeki Fransiskenler, Aynı eser, s. 177 ve devamı. Mirditlerin Latin Katolik tarzında organizasyonu, Aynı eser, s. 225 ve devamı. Ayrıca Aynı eser, s. 257, 330 ve devamı. 1830 yılı dolaylarında Elbasan Katolikleri, Türk oldu, Aynı eser, s. 265.

182 Dumont, s. 117 ve devamı; Bérard, La Turquie et l’Hellénisme Contemporain, Paris 1893, s. 179 ve devamı; Jireçek, s. 549-552.

183 Bérard, s. 272 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Aynı yazar, La Macédoine, s. 31-32. Selanik papaz okulu, Selanik ve Manastır misyonları ve Latin piskoposlarından kalanlar hakkında bilgi verilmektedir. Merkezi Prizren olmak üzere Üsküp’teki eski Latin piskoposluğu hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 81.

184 Bérard, La Politique du Sultan, Paris 1897, s. 129-130.

185 Forbin, 141 ve Not 1. Karşılaştırma için bk. Dağlarda Arap tarzında döşenmiş tuhaf evlerini ziyaret eden Lamartine’nin tasviri.

186 Louet, s. 36.

187 Bart, s. 23 ve devamı.

188 Aynı eser, s. 47.

189 Louet, s. 202.

190 Aynı eser, s. 390; Sève Süleyman Paşa 1860 yılında ölmüştür; Harcourt, s. 69-70. Karşılaştırma için bk. Louet, s. 390: Jardin Pastrée İskenderiye’de.

191 Farley, s. 37; Bart, s. 25 ve devamı, 60 ve devamı.

192 Louet, s. 29, 187-189. Moliere ve Shakespeare eserlerini tercüme eden ve Bursa’daki Yeşil Cami’yi Leon Parville’ye restore ettiren Ahmed Vefik Paşa hakkında, Dutemple, s. 38-39.

193 Farley, s. 69 ve devamı.

194 “Milliyetlerin tekrar tesis edilmesi” gerekliliği hakkında bkz. Ayrıca Palgrave I, s. 109.

195 Manicault, s. 342 ve devamı. Aslında Paris Antlaşmasının 11., 13. ve 15. Maddeleri geçersiz sayıldı. Fransa, Kudüs’te 1862 yılında Kutsal Mezar Kilisesi’nin tekrar inşası sırasında Rumca kitabelerin yok edilmesini başarmıştı, ama Ruslardan parasal yardım ve kendi ustaları yanında Rus bir usta kabul etmek zorunda kalmıştı. 15 Ağustos 1868 tarihinde kubbenin takdisi yapıldı. 1869 yılında İsa’nın mağarası Ortodokslar tarafından tahrip edildi; Aynı eser, s. 299. Karşılaştırma için bk. Mislin, Les Saints Lieux, özellikle II, s. 355 ve devamı. Ayrıca Giacometti, Les Responsabilités ve “Russia’s work in Turkey, a revelation”; Poujoulat, “La France et la Russie à Constantinople”, La Question des Lieux Saints, Paris 1853.

196 Caston, s. 294 ve devamı.

197 Baker, s. 165-166.

198 Caston, s. 295 ve devamı.

199 Aynı eser, s. 307 ve devamı.

200 Caston, gazetelere dayanarak, Napoleon’un o günlerde Girit’i Kral George’a söz verdiğini söylemektedir; I, s. 316.

201 Karşılaştırma için bk. Caston, s. 366 ve devamı; Jonquière, s. 550 ve devamı.

202 Dumont, s. 179-180.

203 Caston, s. 318 ve devamı.

204 Sakız Adası’nın başına da geniş kapsamlı yetkileri olan demogerontlar getirildi; Engelhardt, I, s. 234 ve devamı.

205 Caston, s. 321 ve devamı.

206 Marco Antonio [Canini], s. 309 ve devamı. Fransız siyasetçi Gustave Flourens hakkıNda ayrıca bkz. Driault, s. 198.

207 Caston, s. 326 ve devamı; Manicault, aynı eser; St. Marc Girardin, “Le Grèce depuis le conférence de 1869”, Revue des deux Mondes dergisi.

208 Karşılaştırma için bk. Millinger, s. 360 ve devamı, 376 ve devamı,383 ve devamı; Baker, s. 241-242; Farley, s. 148, 331-332.

209 Bamberg, s. 550 ve devamı; von Sax, Avusturya Rotbuche’ye göre; Engelhardt, I, s. 230-231. Çok geçmeden 1862 yılında Bâbıâli Zeytun dağlık bölgesinde yaşayanların elinden eski mahalli özgürlüklerini geri almak istedi, hem de askerî yollarla. Bu sefer de Fransızların direnişi ile karşılaştı; Vandal, Armeniéns, s. 41-42.

210 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 548. Ayrıca Baker, s. 46 ve devamı.

211 Aynı yer.

212 Fransızcası Bérard, s. 184 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Gelzer, Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient, 1900

213 Ayrıca Baker, s. 364 ve devamında verilmiştir.

214 Jireçek, Geschichte der Bulgaren, Bölüm XXXII ve Bérard, s. 176 ve devamına göre verilmiştir. Çerkeslerin ve Tatarların Bulgaristan’a yerleşmeleri hakkında, Dumont s. 52-53; Jireçek, s. 552, 555.

215 Zeitschrift für Östeuropäische Geschicht, I, No. 2.

216 Von Sax, s. 360-361; Neigebauer, s. 208.

217 Von Sax, s. 368-369; Millinger, aynı yer.

218 Detaylı bilgi için Baker, s. 177 ve devamı; von Sax, s. 400.

219 Baker, s. 178-179.

220 Asilere karşı savaşan Türk birliklerinin görünüşü ve vergiler hakkında bilgi için bkz. Charles Yriarte, Souvenirs de Voyage Pendant l’insurrection, Paris 1876, s. 134 ve devamı, 185 ve devamı.

221 Engelhardt, II, s. 141-143 altında verilen liste. Hristiyan mutasarıf hakkında, von Sax, s. 402.

222 Chardin I, S.Yriarte, s. 318 ve devamı.

223 Aynı eser, s. 308-309.

224 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 322 ve devamı.

225 Rüstow, La Question d’Orient, çev. Reynaud, Paris 1888, s. 244 ve devamı; Braun-Wiesbaden, Eine türkische Reise I, s. Stuttgart 1876, s. 251 ve devamı; Karşılaştırma için bk. Yriarte, aynı yer.

226 5 Kasım 1875 tarihinde İgnatiyev Sultan’ın huzuruna çıkmış ve 7 Kasım’da Raşid Paşa Hariciye Nâzırlığına getirildi; Yiriarte, s. 230 ve devamı.

227 Jireçek, Fürstentum Bulgarien, s. 303 ve devamı; von Sax, s. 406 ve devamı.

228 Baker, s. 54-55.

229 Laveleye II, s. 181 ve Not.

230 Ayrıca Morlet, s. 102, Not 1; Bamberg, “Russias work in Turkey” s. 429 ve devamına göre.

231 Rüstow, s. 120-121. İgnatiyev’in amansız komplo siyaseti hakkında ayrıca bkz. Ulars ve Insabatos, Der Erlöschende Halbmond, Frankfurt a.M. 1909.

232 Bu fikir Romanya Prensi’ne de atfediliyordu; Aus dem Leben König Karls von Rumänien, III, s. 211.

233 Aynı eser, s. 45, 49, 53, 59, 68-69, 88, 99 ve devamı, 108, 181. Karşılaştırma için bk. Karl Meyer, Der Serbisch-Türkische Krieg im Jahre 1876, Viyana 1877; Ferdinand Lecomte, Guerre d’Orient en 1876-1877, esquisse des événements militaires et politiques, Paris 1877; H. Sutherland Edwards, Sir William White, Londra 1902, s. 90 ve devamı.

234 “Mesures efficaces qui paraitront réclamés per l’interêt de la paix générale”; Engelhardt, II, s. 154.

235 Özellikle Caston’un kayıtları, sonra Keratry, Sultan Murad.

236 Caston, s. 352 ve devamı; Albert Fua, Le Comité Union et progrès Contre la Constitution, Paris [1911], s. 101. Avrupa gazeteleri: Yedi Rum ve altı Ermeni gazetesi, “La Turquie”, “The Levant Herald”, “The Levant Times”, “Le Courrier d’Orient”, “Le Phare du Bosphore”, “L’Orient illustré”, “La Presse de Constantinople”, “La Minerve”, “Le Polichinelle”; Caston, s. 507 Not, 560 Not. Gazeteler hakkında karşılaştırma için ayrıca Paul Fesch, Constantinople aux Derniers Jours d’Abdul Hamid, Paris, s. 30 ve devamı.

237 Aynı eser, s. 513 ve Caston, s. 354 ve devamı.

238 Aynı eser, s. 364 ve devamı.

239 Lakabı “Mütercim”di; Mütercim, Aynı eser, s. 451-453.

240 Kératry, s. 99 ve devamına göre Sparta’da doğmuştu.

241 Caston, s. 455-456.

* Aslında Kolağası (ed).

242 Engelhardt, II, s. 156, Not 1.

** Büyük Fransız İhtilali döneminde aynı isimle faaliyet gösteren komiteye atıf (ed).

243 Aynı eser, s. 164.

244 Morlet, s. 33-35. Karşılaştırma için bk. Yusuf Fehmi, Histoire de la Turquie, Paris 1909, s. 287 ve devamı.

245 Kératry'nin yanında ayrıca Leouzon, Le Duc; The Life of Midhat-Pasha by His Son Ali Haydar Midhat Bey, Londra 1903; Anayasanın baskısı, Ubicini (açıklamaları ile birlikte): "La Constitution Ottomane du 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876)", Paris 1877.

246 "Une système d'autonomie locale et administrative donnant aux populations un droit de contrôle sur leurs propres affairess et des garanties contre l'exercise d'une autorité arbitraire"; Engelhardt, II, s. 174.

247 26 Aralık tarihli açıklama. Gorçakov, 15 kasım'da Avrupa devletlerinin "kanlı krizlerin" tekrarlanmaması için ciddi garantiler istemeye karar verdiklerini açıklamıştı; Voinov, s. 180-181.

248 Bamberg, s. 484 ve devamı, 525 ve devamı; von Sax, s. 427-428.

249 "Aux moyens qu'elles jugeraient les plus propres à assurer le bien-être des populations chrétiennes et la paix générales"; Engelhardt, II, s. 178.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 06

1 Ayrıca bkz.: Aus dem Leben König Karls, III, s. 121 ve devamı. Rusların beklenmeyen akını gerçekleştiğinde Çarı karşılamak üzere Kişniyev'e gitmeye hazırlanıyordu..

2 Prens Milan da geldi; Aynı eser, s. 181, 190.

3 Karşılaştırma için bk. Romen General Schelett'inin 1877 tarihli savaş hakkındaki geniş kapsamlı eseri (Yaş 1912); Karşılaştırma için bk. Yüzbaşı Weil, La guerre d'Orient, Résumé des Opérations Oilitaires (extrait de “l'invalide Russe), Paris 1878; Sarauv, Der Russisch-Türkische Krieg 1877 bis 1878, Resmi Rus raporlarına göre uyarlanmıştır; ikinci baskı, Leipzig 1879.

4 Karşılaştırma için bk. Thilo von Trotha, Die kaukasische Kosaken-Brigade im Balkan-Feldzug 1877/78, Berlin 1894, s. 1-2.

5 von Sax, s. 430; Karşılaştırma için bk. Bamberg, s. 476 ve devamı, 491.

6 Adolf Horsetzky von Hornthal, Der Russische Feldzug in Bulgarien und Rumelien, Viyana 1878, s. 28-29.

7 Aynı eser, s. 46; Jonquière, s. 58 ve devamı. Türklerin, Kırım'ı tekrar geri alma umutları için bkz. Aus dem Leben K. Karls, III, s. 73. Karşılaştırma için bk. s. 76-77.

8 Sultan Abdülhamid'in kışlaları ziyareti, Aynı eser, s. 59.

9 Karşılaştırma için bk. Destrilhes, s. 48; Ubicini, La Turquie Actuelle, 16, 18.

10 1876 yılında patrikler, İstansul'da sadece Rum tebaanın bedelden muaf tutulmasını istemişlerdi, zira zorunlu askerlik hizmetinden zaten muaftılar; Engelhardt, I, s. 246, Not 2.

11 Piyade alayı her biri 8 bölükten oluşan 3 taburdan oluşuyordu; süvari alayı ise 3 süvari bölüğünden ve topçu alayı 12 taburdan oluşuyordu

12 Hepsi Baker'in eserine göre verilmiştir.

13 Engelhardt, II, s. 183.

14 Aynı eser, s. 233.

15 Millinger, s. 39, 41 ve devamı, 439 ve devamı, 442; Durand de Fontmagne, s. 217.

16 Baker, s. 243: Maaşlar o dönemde de 2 yıldır ödenmemişti.

17 Farley, s. 136-137, 139-140, 142-143.

18 Millinger, s. 332-333, 335-336. Karşılaştırma için bk. Henri Mathieu, La Turquie, II, Paris, yıl belirtilmemiş, s. 274 ve devamı.

19 Farley, s. 135; Baker, s. 246-247. Hasköy Tersanesi hakkında bilgi için bkz. Farley, s. 144 ve devamı.

20 Engelhardt, II, s. 183-184.

21 Sadrazam'ın Prens Karol'a birliklerinin Abdülkerim Paşa'nın birlikleri ile katılmasını talep etmek için gönderdiği telgraf – 22 Nisan – "Aus dem Leben König Karls", III, s. 129.

22 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 125, 127 ve devamı.

23 Horsetzky, s. 62, 65-66; von Sax, aynı yer.

24 Bamberg, s. 515 ve devamı; Aus dem Leben König Karls, III, s. 182-183, 184-187.

25 Aynı eser, s. 192.

26 Aynı eser, s. 195.

27 Aynı eser, s. 89.

28 Aynı eser, s. 89-90, 128, 169.

29 Horsetzky, s. 122.

30 Bulgar köylerinde ve şehirlerindeki karşılama törenleri için bkz. Dick de Lonlay, En Bulgarie 1877-1878, Sistova- Tirnova-Kezanlyk, Paris, yıl belirtilmemiş, s. 210 ve devamı

31 Aus dem Leben König Karls, III, s. 202.

32 Trotha, s. 38 ve devamı. Büyük Dük Aleksander emrindeki 12. ve 13. kolordular Rusçuk üzerine yürüdüler.

33 Aus dem Leben König Karls, III, s. 138.

34 Aynı eser, s. 144; ayrıce s. 145.

35 Aynı eser, s. 149. Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 154.

36 Aynı eser, s. 161: "Il ne conviait pas la Roumanie à une coopération au-delà`du Danube." "La Russie n'a pas besoin du concours de l'armée roumaine", Aynı eser, s. 167-168.

37 Ayrıca s. 170, 179, 187, 194.

38 Aynı eser, s. 200.

39 Aynı eser, s. 204-205 ve devamı, özellikle s. 207.

40 Aynı eser, s. 241. Karşılaştırma için bk. Izet-Fuad-Pacha, "Les occasions perdues, études stratégiques sur la campagne russo-turque 1877-1878"; Procès de Suléiman-Pacha, çev. Georges Macridès, İstanbul 1879, 2 cilt.

41 Büyük Dük Nikola'nın Prens Karol'a gönderdiği telgraf, 31 Temmuz: "Les Turcs ayant amassé les plus frandes masses à Plevna, nous

abîment”; Aynı eser, s. 212. Gelen cevap: s. 218-219. Karşılaştırma için bk. s. 221, 224-225 ve devamı, özellikle s. 237-238.

42 İkinci Gviritza kapalı istihkâmının ele geçirilmesi ve tekrar kaybedilmesi hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 306. Rahova’nın alınması, Aynı eser, s. 342 ve devamı.

43 Aynı eser, s. 366’daki portre: “von Mittelgrösse und gedrungener Gestalt; ein schwarzer Vollbart umrahmt sein Gesicht, dem die grossen, melancholischen Augen einen höchst anziehenden Ausdruck verleihen; seine ganze Art ist ruhig, würdig und sympathisch” (orta boylu, tıknaz; büyük melankolik gözlerden dolayı oldukça çekici bir ifade kazanan yüzünü siyah bir sakal çevreliyor; duruşu sakin, asil ve sempatik).

44 Aynı eser, s. 304-305; Karşılaştırma için bk. s. 330.

45 Aynı eser, s. 342.

46 Müdafaa kıtasından 2 bin 500 asker ölmüştü bile; Sarauv, s. 215; Bamberg, s. 560 ve devamı.

47 Aus dem Leben König Karls, III, s. 240-242.

48 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 329-330, 347, 387, 407.

49 Aynı eser, s. 434 ve s. 565, Not 2’de verilen bibliyografi.

50 Aynı eser, s. 424 ve devamı.

51 Karşılaştırma için bk. Trotha, s. 170 ve devamı.

52 Aus dem Leben König Karls, III, s. 453.

53 Aynı eser, s. 443, 447.

* Kastedilen General Müffling’dir (ed).

54 Aynı eser, s. 428-429.

55 Aynı eser, s. 430, 435.

56 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 478 ve devamı.

57 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 483.

58 Aynı yer.

59 Aus dem Leben König Karls, III, s. 455.

60 Trotha, s. 193.

61 Charmes, L’avenir de la Turquie, s. 309 ve devamı; Sutherland Edwards, s. 127 ve devamı; özellikle Bamberg, s. 579 ve devamı.

62 Engelhardt, II, s. 190.

63 Prens Karl Anton von Hohenzollein “Tuna nehri üzerinden Karadeniz’e kadar serbest denizcilikle Birleşik Romanya-Bulgaristan devleti” kurmayı düşünmüştü; Aus dem Leben König Karls, III, s. 181. Karşılaştırma için bk. İgnatiyev’in açıklama, s. 458-459.

64 İstanbul’daki konferans sırasında her iki eyaletleri ve Bulgaristan’ı “Belçika veya Hollanda” birlikleri ile işgal etme fikri ortaya atılmıştı; Aynı eser, s. 82.

65 1877 yılı Ocak ayında Büyük Dük Nikola’nın Prens Karol’a yaptığı açıklama: “Un pays ami dont nous avons à coeur de respecter l’indépendance, l’autorité et le bien-être”; Aynı eser, s. 195, 354, 440, 442, 450-451, 452-454 ve devamı, 474.

66 Savaştan önce Romenlerin gerçek devlet statülerinin artık kabul edilmesine dair talepleri, Aynı eser, s. 42 ve devamı.

67 Aynı eser, s. 450.

68 Romenlerin yeni talepleri, özellikle de sağ Tuna kıyısını garanti olarak elinde tutma hakkı ile birlikte 100 milyon tutarında bir tazminat, Aynı eser, s. 437.

69 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 187, 466.

70 Aynı eser, IV, s. 57-58.

71 Aynı eser, s. 455.

72 Aynı eser, III, s. 447.

73 Aynı eser, s. 452.

74 Aynı eser, s. 487.

75 Aynı eser, s. 469.

76 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, IV, s. 69.

77 Berard, La Politique du Sultan, s. 252-253. Daha sonra yerine Rusların Hazar Denizi’ne açtıkları yol geçti; aynı yer.

78 D. A. Sturdza, La Question du Danube, Bükreş 1908, aynı yer.

79 von Sax, s. 487, 502.

80 Engelhardt, II, s. 258 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Adolphe d’Avril, Négociations relatives au traité de Berlin; Brunswick, Le traité de Berlin expliqué et commenté; Max Choublier, La Question d’Orient depuis le traité de Berlin, Paris 1899; René Pinon, L’Europe et l’Empire Ottoman, les aspect actuels de la Question d’Orient, Paris 1910.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 07

1 Von Sax, s. 455-456.

2 Jireçek, Fürstentum Bulgarien, s. 338 ve devamı.

3 Engelhardt, s. 202-203.

4 Irkların 1880 yılında dağılımı: 573 bin Bulgar, 174 bin Türk, 42 bin Rum, 25 bin “diğer”; von Sax, s. 459, Not 4.

5 Engelhardt, II, s. 228 ve devamı, 249 ve devamı.

6 Morawetz, s. 60 ve devamı.

7 İlerideki kaynaklar.

8 Von Sax, s. 524-525. Ve ilerideki kaynaklar.

9 Karşılaştırma için bk. Engelhardt, II, s. 203 ve devamı; von Sax, s. 449-450.

10 Ayrıca Engelhardt, s. 236, Not 1.

11 Dr. Koetscher-Grassl, Aus Bosnien Letzter Türkenzeit eserine göre von Sax, s. 450 ve devamı

12 Sınır ancak 1884 yılında kesin olarak belirlendi.

13 1895 yılında yine Arnavut-Karadağ anlaşmazlığı çıkmıştır; Aynı eser, s. 513.

14 Karşılaştırma için bk. Gabriel Charmes, s. 5 ve devamı.

15 Karşılaştırma için bk. Hecquard, s. XVI: “La Porte, avec autant de sagesse que d’équité, a respecté g’énéralement les droits de ces populations, qui ne lui causent aucun embarras et qui, en accomplissant fidèlement leurs obligations, ont été souvent pour la Turquie des auxiliaires utiles et dévoués”.

16 Karşılaştırma için bk. von Sax, s. 263 ve devamındaki detaylı anlatım ve Fransız projesi için Engelhardt, II, s. 252-255.

17 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 273.

18 von Sax, s. 525.

19 Hecquard, s. 34; Poujoulat, Chrétiens et Turcs, Paris 1859, s. 160 ve devamı; Dr. Joseph Müller, aynı eser.

20 Hecquard, s. 263.

21 Aynı eser, s. 254-255.

22 Aynı eser, s. 280-281. Karşılaştırma için bk. Bérard, La Turquie et l’Héllenisme Contemporain, s. 17-18. Karşılaştırma için ayrıca Charmes’in “üç Arnavutluk” hakıkndaki açıklaması, s. 18-19.

23 Dumont, s. 271.

24 Hecquard, s. 10, 216 ve devamı.

25 Aynı eser, s. 229.

26 Aynı eser, s. 242 ve devamı. Vendetta 1837 yılında kaldırılmıştır; Aynı eser, s. 371-372.

27 Aynı eser, s. 39-40.

28 von Sax, s. 481-483.

29 Aynı eser, s. 500-502.

30 1884 tarihli Londra konferansı sadece Mısır'ın maliyesi hakkında müzakerelerde bulundu ve Osmanlı'nın aynı yılın haziran ayındaki itirazları hiçbir sonuç vermedi. Ancak 24 Ekim 1885 tarihinde, Bâbıâli'nin Mısır'a bir komiser göndermesini öngören bir antlaşma imzlandı ve İngiltere 1887 yılında Mısır'ı birkaç yıl içinde boşaltmayı vaat etti. Ama Ruslar ve Fransızlardan tavsiye alan Bâbıâli teklif edilen bu antlaşmayı kabul etmedi; s. 496-497. 1899 yılında İngiltere ve Fransa Trablusgarb'ın arka kesimlerini aralarında bölüştüler; Aynı eser, s. 526.

31 8 Mayıs 1884 tarihinden itibaren.

32 Jireçek, s. 347 ve devamı.

33 von Sax, s. 494 ve devamı, 502-503; Leonofi, Documents Secrets de la Politique Russe en Orient, 1881-1890; Berlin 1893.

34 von Sax, s. 495-496.

35 Voinov, s. 15 ve devamı; Welgand, Die Nationaltendenzen der Balkanischen Nationalit'aten, 1898; Gopcevic, Mazedonien, aynı yer.

36 Berard, s. 199-200.

37 Aynı eser, s. 296 ve devamı.

38 Coup-d'oeil sur l'activité de l'exarchat bulgare de 1877-1902, par Th., M. et B., Leipzig 1902 (ulaşamadığım bir kaynak).

39 Voinov, s. 28-29.

40 Ayrıntılar için bkz. Aynı eser, s. 112 ve devamı.

41 Aynı eser, s. 127.

42 Aynı eser, s. 134.

43 Aynı eser, s. 137-142.

44 Berard, Pro Macedonia, Paris 1904, s. 30 ve devamı, 56 ve devamındaki eleştiri.

45 Voinov, s. 201-202.

46 Turcs et Grecs Contre Bulgares en Macédonie, préface de L. Leger, Paris 1904.

47 "En vue d'un groupement plus régulier des différentes nationalités".

48 Karşılaştırma için bk. Victor Berard, La Turquie et l’Hellénisme, Paris 1893’te yaptığı yerinde açıklamalar.

49 Karşılaştırma için bk. Brailsford, Macedonia, Londra 1906 (ulaşamadığım kaynak); Arthur D. Howden Smith, Fighting the Turk in the Balkan, 1908.

50 Von Sax, s. 498.

51 Berard, Pro Macedonia, s. 109 ve devamı. Kurban sayısını 5-6 bin olarak tahmin etmektedir; s. 112.

52 Aynı yer, aynı yer.

53 Ön hazırlıklar 18 Eylül’de tamamlanmıştır; von Sax, s. 520.

54 Aynı eser, s. 522. Rus elçi Muraviyev, Karadağ Prensi Nikita’nın amcasını da önermişti; Blancard, s. 528-529.

55 Berard, s. 186 ve devamı.

56 O dönemlerde, Kasım 1898, Alman Kayser Girit topraklarına tebdil-kıyafetle ayak bastı. Son Osmanlı-İtaya savaşına kadar Sisam’daki durumlar hakkında bilgi için bkz. von Sax, s. 526-527; Blancard, II, s. 530 ve devamı, 543 ve devamı.

57 Aynı eser, II, Leipzig 1793, s. 171.

58 Berard, La Politique du Sutan, s. 208 ve devamı.

59 Aynı eser, s. 134 ve devamı.

60 Aynı eser, s. 128 ve devamı.

61 Aynı eser, s. 139 ve devamı.

62 Aynı eser, s. 143.

63 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 220: Kürt olarak kabul edilen Müslüman Ermeniler de kurtulan anavatanlarında tekrar eski inançlarına geri dönmeyi kabul ettiler.

64 Karşılaştırma için bk. Rosen I, s. 58 ve devamı; Eug. Boré, L’Arménie, Univers dergisinde, s. 55 ve devamı; Mac-Farlane, aynı yer.

65 Karşılaştırma için bk. Türklerin bakış açısı, Ohannes Alexanian, La Turquie et la Crète, Paris 1867; La Turquie et l’Europe, Paris 1862; Une réforme praticable en Turquie, Atina 1853. Bu eserde Osmanlı Sultanını bir “Türklerin padişahı ve Yunanlıların kralı” haline getirmek gibi tuhaf bir fikir ortaya atılmaktadır (s. 30). Her zamanki gibi genelde gazete dedikoduları verilen eser: Bresnitz von Sydacoff, Abdul Hamid und ide Christenverfolgungen in der Türkei, Berlin-Leipzig 1896. Ayrıca bkz. Adolphus Slade, La Turquie, la Grèce et la Malte. Fransızca’dan çeviri, Paris 1838.

66 Engelhardt, II, s. 211 ve devamı; Berard, La Politique du Sultan, s. 145 ve devamı.

67 Aynı eser, s. 149 ve devamı.

68 Aynı eser, s. 155 ve devamı.

69 Destrilhes, s. 220.

70 Berard, s. 161, 165.

71 von Sax, s. 499-500.

72 Karşılaştırma için bk. Berard, s. 301'de verilen Fransız "Livre Bleu" uyarınca Rusya Dışişleri Bakanı Lobanov'un şaşırtıcı açıklaması: "Les Arméniens, en somme, sont répandus dans tout le pays, ou plutôt dans le monde entuer; mais il n'existe pas, à vrai dire, un coin que l'on puisse appeler Arménie". 1895 yılında Ruslar, İngilizlerin yönetimi altında genel bir Ermeni ayaklanmasından endişe duyuyorlardı; Aynı eser, s. 306-307. Lobanov, gelecekte bir Ermeni Krallığı'nın kurulmasına karşı çıkmaktadır; Aynı eser, s. 307. 1895 yılının Ekim ayında sadece Rusya Ermeniler için hiçbir şey yapmamıştır; Aynı eser, s. 316.

73 Aynı eser, s. 166 ve devamı.

74 Mourad Bey, La palais Yildiz, s. 15-16 uyarınca Aynı eser, s. 167, 176-177, 265, 275, 292; Protestan Ermenilerin Amerika ve İngiltere ile ilişkileri ve 1890 yılında Londra'da kurulan Anglo-Ermeni Cemiyeti hakkında bkz. Berard, s. 258 ve devamı.

75 Aynı eser, s. 206, 274, 291 ve devamı.

76 Aynı eser, s. 236 ve devamı.

77 Aynı eser, s. 36 ve devamı; von Sax, s. 504 ve devamı; Driault, s. 252 ve devamı.

78 Aynı yer; Berard, s. 304 ve devamı.

79 Aynı eser, s. 157 ve devamı.

80 Aynı eser, s. 193 ve devamı.

81 Aynı eser, s. 297 ve devamı.

82 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 1 ve devamı.

83 Aynı eser, s. 281 ve devamı.

84 Aynı eser, s. 289 ve devamı.

85 Aynı eser, s. 347 ve devamı.

86 Aynı eser, s. 232.

87 Aynı eser, s. 340. Karşılaştırma için bk. August Wagner, Reisebilder aus Griechenland und der Türkei, Passauer Gymnasialprogramm 1896

88 von Sax, s. 514.

89 Driault, aynı eser.

90 Schopoff, Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (ulaşamadığım bir kaynak); Berard, s. 313 ve devamı; von Sax, s. 506 ve devamı.

91 Aynı eser, s. 525-526.

92 Aynı eser, s. 526-527.

93 Sisam'daki durumlar hakkında bilgi için bkz. Blancard, II, s. 530 ve devamı. 10 Aralık 1832 tarihli statü, Aynı eser, s. 543 ve devamı.

94 Aynı eser, s. 554. Karşılaştırma için bk. yukarıdaki kaynak, s. 605, Not 3.

[*] Dipnotlar: Cilt 5, Kitap 3, Bölüm 08

1 Karşılaştırma için bk. Vandal, s. 15.

2 Karşılaştırma için bk. Vandal'ın ilgili açıklaması, s. 23: "La réforme générale et volontaire de la Turquie, malgré les efforts d'hommes d'État Ottomans qui parfois ont fait honneur à leur pays, n'a jamais abouti et ne peut aboutir qu'au néant." Layard ve Goschen'in 1881 yılındaki açıklamaları, Laveleye I, s. 276.

3 De Launay, Chez les Grecs de Turquie, Paris 1897, s. 188 ve devamı.

4 von Sax, s. 482.

5 Karşılaştırma için bk. Dutemple, aynı yer.

6 Laveleye I, s. 267.

7 Aynı eser, s. 251: "yeux noirs très mélancholiques", ama aynı zamanda "air abattu, démarche affaissée ..., triste et résigné". Karşılaştırma için bk. Hanotaux'nun Revue de Paris,VI (1895), s. 459 ve devamındaki olumlu hatıraları.

8 Berard, s. 345.

9 P. Fremont (Abdul Hamid et son regné par un ancien fonctionnaire Ottoman), Kamil Paşa görevden ayrıldıktan sonra (yerine eski subaylardan Cevad Paşa geçti), 3 Eylül 1891 tarihinden itibaren "Bâbıâli'nin Yıldız sarayına nakledildiğini" yazıyor, s. 23. "Le Sadr A'zam n'est plus que le premier commis des bureaux du Padichah"; Aynı eser, s. 24.

10 Berard, s. 333 ve devamı.

11 Karşılaştırma için bk. Charmes, s. 235 ve devamı.

12 Berard, aynı yer.

13 Charmes, s. 281 ve devamı.

14 Karşılaştırma için bk. Mourad-Bey, Le Palais d'Yildiz; bkz. Ayrıca Berard'ın bazen biraz abartılmış açıklamaları, La politique du Sultan, s. 40 ve devamı, 79 ve devamı.

15 İç işlerinde gizli bağlantılar, 1893, Berard, s. 244.

16 Aynı eser, s. 343.

17 "L'un des plus grands destructeurs d'hommes que le monde ai connu"; Vandal, s. 113.

18 Charmes, s. 285-286.

19 Daha cüretkâr gazetelere karşı alınan tedbirler; Paul Fesch, Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid, Paris, yıl belirtilmemiş, s. 39 ve devamı.

20 Karşılaştırma için bk. K.J. Basmadjian ve Gibb, A History of Ottoman Poetry, Londra 1900-1905.

21 Yukarıdaki kaynakta yine Churchill “meselesi” hakkındaki kitabının adı geçmektedir.

22 Bismarck’ın 1860 yılında Suriye’ye gelişi; Louet s. 35. Dokumahane ve değirmen kuran Almanlar Amasya’da, Farley, s. 189 Not. Avusturya’nın 1908 başında Mitroviça-Selanik hattı projesi, ve Rusların Sırbistan’dan geçerek Radujevaç-Niş-Priştina üzerinden Adriyatik denizine uzanan demiryolu hattı projesi için bkz. Paul Dehm, Die Völker Südosteuropas und ihre politischen Probleme, s. 48; Arabistan’daki Hicaz demiryolları hakkında bilgi için, Aynı eser, s. 89. Karşılaştırma için bk. Charmes s. 220 ve devamı; Hugo Grothe, Deutsche Kulturaufgaben in Vorderasien.

23 Yeni Eskişehir hattı, Huart, s. 41 ve devamı. Aynı zamanda Fransızlar Beyrut Limanı ve İstanbul rıhtımlarının imtiyazlarını aldılar. Karşılaştırma için bk. Moraveç, s. 212 ve devamı. 1893 yılında Alaşehir-Afyonkarahisar hattının imtiyazı İngiliz-Fransız şirketine verildi; Aynı eser, s. 434 ve devamı. İngiliz yönetimi altında inşa edilen Mersin-Adana hakkında bilgi için, aynı yer. 1892 yılında “Société des travaux publics” şirketi, Yafa-Kudüs hattının inşasını üstlendi. Aynı şekilde Beyrut-Sivas-Diyarbakır-Halep hattı üzerinde Fransız sermayesi ile çalışılıyordu. Belçikalılar, 1891 yılında Samsun-Sivas-Diyarbakır hattının imtiyazlarını, İngilizler ise aynı yıl içinde Akkâ-Şam hattının imtiyazlarını aldılar; aynı yer. 1860 yılında Fransızlar tarafından kurulan deniz feneri şirketi hakkında bilgi için bkz. Moravetz, s. 200.

24 Frémont, s. 59-60. Alman Doğu Akdeniz hattının (1891’den itibaren) başarıları hakkında bilgi için bkz. René Pinon, s. 322 ve devamı. Türk subaylarının Almanya’da eğitilmesi, bkz. Morawetz, s. 142. Alman Filistin-Şark Bankası’nın (1896’dan itibaren) rolü ve Württemberg’den gelen ruhbanların Kutsal Topraklara yerleştirilmesi hakkında bkz. Wirth, s. 124 ve devamı.

25 Karşılaştırma için bk. Morawetz; Fesch, s. 498 ve devamı; Gabriel Charmes, L’avenir de la Turquie; Victor Berard, La politique du Sultan, s. 190 ve devamı: Yıldız Köşkü’ne bir dervişin kabulü; Le Sultan l’Islam et les Puissances, 1907; La révolution Turque, Paris 1909. Abdülaziz döneminde temsilci Atschin, Sultandan Hollandalılara karşı yardım talep etmek üzere İstanbul’a geldi; Caston, s. 633.

26 Frémont, s. 69-92.

27 von Sax, s. 515, 528 ve devamı; Engelhardt, I, aynı yer; Baker, s. 360.

28 “Le palais d’Yildiz”, s. 14.

29 Bkz. The Life of Midhat Pascha by His Son Ali-Haydar-Midhat-Bey; Londra 1903.

30 Fesch, s. 364 ve devamı.

31 Yeni Türk ordusu hakkında karşılaştırma için bk. Die Wehrkraft des osmanischen Reiches ud seiner Vasallstaaten Ägypten, Tunis und Tripolis im Mai 1871, Viyana 1871; ayrıca Die Wehrkraft der Vereinigten Fürstentümer, Moldau und Walachei ve Serbien, Montenegro und Griechenland im Juli 1871, Viyana 1871.

32 Karşılaştırma için bk. Berard, La Macédoine, s. 6.

33 Dehm, s. 71.

34 İhtilaldaki rolleri hakkında bkz. Berard, Politique du Sultan, s. 234-235, 246.

35 Bkz. Ubicini, La Turquie Actuelle, s. 134, Not 2; Angus Hamilton, Problems of the Middle East, Londra 1909; F. Knight, The Awakening of Turkey.

36 Karşılaştırma için bk. Toma Herkaloviç, Vorgeschichte der Okkupation Bosniens und der Herzegovina, Zagreb 1906 (ulaşamadığım bir kaynak); Dehm, s. 54 ve devamı. Almanya’nın 26 Ağustos 1890 tarihinde akdettiği antlaşma özellikle İngiltere ve Fransa’nın direnmesinden dolayı gerçekleştirilemedi; Aynı eser, s. 77 ve devamı. Yüzde 8’den yüzde 11’e yükseltilmesine, ancak 1907 yılında Makedonya’nın ıslahatı sebebiyle izin verilmiştir. İngiltere, ihracatta birinci sırayı alıyordu ve Avusturya onu takip ediyordu (1905-1906 yılında 187 ve 124 milyon Mark); Fransa’nın ihracatı sadece 50 milyondu; Aynı eser, s. 81.

37 Dehm, s. 81, 83 ve devamı ve ona göre Deutschland und die Orientbahnen, Stuttgart 1883.

38 Bulgaristan, bu tutarları kredi alarak ödeyecekti. İngiltere’nin diğer tutarları sermayeleştirme ve Rusya’nın müdahalesini iyice engelleme önerisi için bkz. Dehm, s. 67-68.

39 Karşılaştırma için bk. Sommerfeld, Der Italienisch-Türkische Krieg, Berlin 1911; von Studnitz, Tripolis und der Dreibund, aynı yer (ulaşamadığım bir kaynak).

40 L. von Schlözer, Das türkische Heer I, Leipzig 1910.

41 1909 yılı bütçesi: 25 milyon Türk lirası (1 lira =1,44 mark) gelir, 30 milyon 500 bin lira gider. 1910/11 yılında 98,6 milyon liraya karşılık 34-35 milyon tahmini bütçe oluşturuldu. 1908 yılında devlet borçları toplamı: Rusya'ya ödenen savaş tazminatı dahil 129,9 milyon lira idi. Alman-Avusturya konsorsiyumu 1910 sonlarında yeni rejime 11 milyon Türk lirası tutarında, Fransız konsorsiyumu 6,5 milyon kredi verdi.

42 Karşılaştırma için bk. G.F. Abbott, Turkey in transition, Londra 1909; Nicolaides, L'Empire Ottoman, une Année de Connstitution, 1909-1910, Brüksel 1910; Albert Fua, Le Comité Union et Progrès Contre la Constitution (Pamphlet, Ahmed Rıza'ya karşı); Charles Roden Buxton, Turkey in Revolution; Drandar, Actualités balkaniques, Brüksel 1912; Ali Nuri, Under dem Szepter des Sultans, Berlin 1905; Ch. Mismer, Souvenir de monde Musulman, Paris 1892; Rousseau, L'effort Ottoman, Paris 1907; Adalbert Graf Sternberg, Die türksiche Revolution, Berlin 1909; Mukhtar-Pacha, Événements d'Orient; A. Wirth, Die Zukunft der Türkei, Münih-Leipzig, yıl belirtilmemiş; G. Dorys, Abdul-Hamid intime ve benzer kaynaklar.

43 Dehm, s. 71-72.

44 Makedonya hakkında bibliyografi için ayrıca bkz. René pinon, s. 164, Not 1.

45 Karşılaştırma için bk. Aynı eser, s. 304 ve devamı, 370 ve devamı; Martin Hartmann, Arabische Frage; Alexander Ular ve Enrico Insabato, Der Erlöschende Halbmond, türkische Enthüllungen, Frankfurt a. M. 1909, s. 204 ve devamı; Ali Nouri, s. 1903 ve devamı.

46 Hâlâ "Konyalılar" diye adlandırılan yöreni Türk sakinleri hakkında bkz. Berard, La Macédonie, s. 18-19.

47 Karşılaştırma için bk. Charmes'in açıklamaları, s. 205 ve devamı. Yeni bir yazar olan Tevfik Fikret, Anadolu köylüsünün tipini "Harpte Hasan" adlı romanında tasvir etmiştir – tıpkı Sienkewicz'in "Der siegreiche Bartek" eserinde Polonya köylüsünü tasvir ettiği gibi. Meclislerde ahlaksız Hristiyan unsurlar hakkında bilgi için bkz. Aynı eser, s. 260 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Worms, De la Constitution Territoriale des Pays Musulmans, Paris 1842; Skene, Les Trois Époques de l'Histoire Ottomane, Paris 1851.

48 Berard, Politique du Sultan, s. 202. Blanqui, Voyage en Bulgarie eserinde 1841 yılında, s. IX'te şöyle yazmaktadır: "Les Turcs ont des qualités nobles et rares qui distinguent leur race parmi toutes celles de la

terre” (Türkler, ırlarını dünyanın tüm diğer ırklarından ayıran asil ve nadir bulunan özelliklere sahiptirler). Ama aynı zamanda Joseph Müller, Albanien, Rumelien und ide montenegrisch-österreichische Grenze adlı eserinde s. 15’te şöyle demektedir: “Unwissenheit, unbeugsamer Stolz, Trägheit, fanatischer Christenhass sind die Charakterzüge der niederen Classen” (Aşağı tabakaların özellikleri bilgisizlik, boyun eğmez bir gurur, tembellik ve fanatik bir Hristiyan düşmanlığıdır).

49 Bu eser 16 Ağustos 1912 tarihinde tamamlanmıştır.